

સોના, ચાંદી, ઝવેરાત તથા ઘડીઆળના

જગમશહુર વેપારી.

(સ્થાપીત ઈ. સ. ૧૮૬૪.)

૧૦ ૧/૨" સાઇઝ

૧૫ જુવેલ લીવર

N.B.J.

સો. જો. રૂ. ૨૭)

૬ રૂ. સોનાના રૂ. ૩૫)

૧૪ રૂ. સોનાના રૂ. ૪૫

૧૮ રૂ. સોનાના રૂ. ૫૫

સોના-ચાંદીના દાગી-
નાઓ ખરીદ કરતી
વખતે.

તે કેટલા ટયના છે તેની
ચોકસી કરીને તમારા
બીલમાં લખાવવું
ચુકરો નહીં.

૧૨" સાઇઝ.

૧૫ જુવેલ લીવર

નીકલ સીલવર રૂ. ૧૪

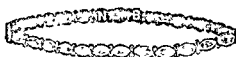
સ્ટરલીંગ સીલવર રૂ. ૧૮

સો. જો. રૂ. ૨૧

રેડીઅમ કાચ સાથે

શ. બે વધારે.

અમારા દરેક ઘડીઆલ ઉપર "N. B. Javeri watch Co" અમારું
પોશી સદીથી ચાલતું નામ આવે છે જે અમારા માલની ખાત્રી આપે છે.

કેટલાય માટે લખા.

૧૦૦ ટય ચોખ્ખી, ગામડી ચાંદીના
દાગીનાઓ તથા વાસ્તો અને રૂબી
તથા નકશીકર્મની મનપસંદ ડીઝાઇન
ની સુંદર ભેટ આપવા લાયક ચીજો
બેસા લાયક છે.

૬૭" ના ટયના તથા સીલ સીલના
અને ગીની ગોઠવના સોનાના દાગી-
નાઓ દરેક કામમાં વપરાતા
અપરુક્ટ ડીઝાઇનના
તથાવાર મળે છે.

ગરંટી મુજબ
માલના નાણાં
પાછા મળે છે.

હીર, પનાર, ચીતી, મણિકની નકની
મોટી ખાત્રીવાળા અરડીચીકે ડીઝા-
ઇનના બેનમુન દાગીનાઓ મળે છે.

દરેક વસ્તુ સંધિ
સંગ કામ.
કાશ્યાન અને ખા-
ત્રીપુર્વક થાય છે.

નરોત્તમદાસ ભા.ઉ. ઝવેરી.

Telegrams
Dasnarotam

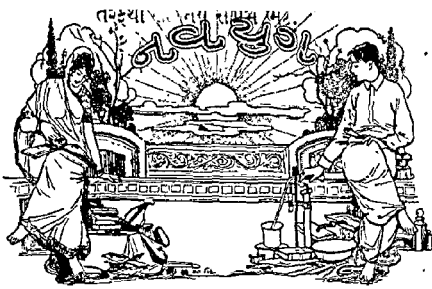
ભાઉ મેનશન, શેખમેમણ સ્ટોટ.
મુંબઈ નં ૦૨.

Telephone
24902
20565.

જંગલમાં મંગલ

પ્રાચીન આર્યોની સૌન્દર્યપ્રિયતા

વર્ષ : ૨ જુન]

ચૈત્ર ૧૯૮૬

[અંક : ૧

આખરે હિંદમાં
સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ શરૂ
અણ યુદ્ધો છે. આ
સંગ્રામ શરૂ કરવાની
જરૂર આજથી બરાબર
૧૧ વર્ષ પહેલાં ઉભી

સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ

: લેખક :
તંત્રી

ખાવા છતાં, અરજીઓ
અને આગ્રહોમાં શ્રદ્ધા
ધરાવતા હતા ! તેમની
વધુમાં વધુ મદદો પ્રતિ-
ષેધની સલાહો ભરી,
વાંઝીયા દરમિયાન મુઠી ૦૮

ચલે હતી. યુરોપના મહાયુદ્ધ સમયે જાહેર
થયેલા સિધ્ધાંત, હિંદ તે સમયે ક્રિસ્ટનને
તકલીફ નહિં આપતાં આપેલા મોટામાં
મોટા ભોગ, યુધ્ધના અંત સમયનાં અમે-
રિકન પ્રમુખ વિલ્સનનો પ્રત્યેક પ્રશ્ન માટેનો
આત્મ નિર્ણયનો આગ્રહ, તે બધાને ઠોકરે
મારી ૧૯૨૯ માં હિંદની ડોક બાંધવામાં
આવેલા કાળા કાયદાનો કચડી નાખનારો
પથરો ! આજ પ્રસંગે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની
સાક્ષરતા માટે મુયોગ્ય હતા. હિંદ સિવાય દુનિ-
યાની કોઈપણ બીજી પ્રજાએ એવો મોટો એજો
જવા દીધો ન જ હોત. પણ ત્યારે હિંદમાં
મવાળ મનોદશા પ્રાધાન્ય હતી, તેઓ એક-
વાયર, કાયર અને ચેતસહારની અવસ્થા

આગળ ધપી શકતી હતી. એટલે સ્વાતંત્ર્ય
સંગ્રામની શરૂઆત તેના મુયોગ્ય સમય પછી
એક દશકા મોડી પડી, તેની જવાબદારી
આ દેશના મવાળ મનોદશાના માણસોને જ
શીરે છે.

૧૯૨૯ પછીનાં દશ વર્ષોના ગાળા તેમ
જતાં છેક નકામો નથી ગયો. આપ-
ખુદ નોકરશાહીની દમનનીતિ, મવાળ મનો-
દશાવાળાઓએ માતૃભૂમિને દીધેલા દગો,
અસહકારની ચળવળની નિષ્ફળતા, નેતા-
ઓનાં અંગન મત-મતાંતરેના સતત અધ-
ગ્રાઓ એ બધું જતાં જનતાના દિલમાં સંપૂર્ણ
સ્વતંત્રતાની જાગૃતી ભાવના ધીમે ધીમે
દગ થતી જતી અને વ્યાપક સ્વરૂપ લેતી

જતી જ હતી. અચાન અને મૂઠ મનાતા આ દેશના અસંખ્ય નિર્ધન શ્રમજીવીઓની મનોદશામાં ચમત્કાર કહી શકાય એવું પરિવર્તન થઇ ગયું, અને તેઓ નશીબનો આશરો લઇ મજુરી કરાવનારા મૂડીવાળાઓ તરફથી નાખવામાં આવતાં કંગ્રે માટે કેવળ નિશ્વાસ નાખી બેસી રહેવાને બદલે, જે વર્ગ તરફથી તેમને હરકતો કરવામાં આવતી હોય તેની સામે સંઘર્ષગથી લડવાની અને વાળી ન્યાય મેળવવાની નવી મનોદશાનો તેમનામાં જન્મ થયો. તેમની પારાવાર નિર્ધનતા છતાં, પોતાના વર્ગના સંઘર્ષમાં રહેલી પરમ શક્તિનું તેમને ભાન થયું, અને ભલે તેઓ હજી એ દિશામાં જોઇએ તેટલા પારંગત થયા ન હોય, તો પણ તેમની દષ્ટિ સમક્ષ ઉઘડેલા નવા માર્ગ-સંઘ શક્તિના—થી હવે તેમને કાંઇ ખીજે રસ્તે વાળી શકે તેમ છે જ નહિં. સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ભોગવતા દેશના પોતાના જેવા નિર્ધન માણસોએ એ જ માર્ગો લીધા હતા અને સ્વતંત્રતા મેળવી હતી, તે વાન હવે તેમને હવે બરાબર વસી જ ગઇ છે.

દ્વાંડીયા કે બાંધેલા મજુરો જેની નહિં પણ તેમનાથી જુદી દશા ભોગવનારો વર્ગ તે આ વિશાળ દેશના જમીનદાર ખેડૂતો. આકરી મહેનુલ નીતિથી તેઓ ક્યારાઇ ગયા છે, બેઠાખાઉ વર્ગ તેમને ચક્રવર્તી વ્યાજની અવળી શાણીમાં ફેરવી ફેરવી છુંદી નાખે છે, અચાનતાને લીધે નાના મોટા અમલદારોને હાથે તેઓ અનેક રીતે પાયમાલ થાય છે એનું ભાન એ વર્ગને ૧૯૧૬' ૨૬ ના દશકામાં બરાબર થયું. મદન વેડ કરાવતા અમલદારોની સામે ચુંકાર કરવા જેટલી બુધ્ધિ અને શક્તિનો સંચાર તેમનામાં થયો છે, ચુસણીયા બેઠાખાઉ વર્ગના હાથમાંથી છટ્ટી શકે, તેવી આર્થિક સગવડો તો જે

દેશ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ભોગવતો હોય તેને જ મળે, છતાં એ બેઠાખાઉ વર્ગના બેઠા ભરખો ભર્યા એન ચાળા પારખવા જેટલું પારવંધાપણું તો એ વર્ગમાં આવી ગયું છે. પણ દર ૩૦ વર્ષે જમીન મહેનુલમાં વધારો કરતી સરકાર, ખેડૂતોની સંમતી વિના મનગમતી મહેનુલ વધારી દે, અથવા નબળાં વરસોમાં પુરો પાક થયો ન હોય છતાં તલાટી અને કરકુનોના કહેવા પ્રમાણે આનાવારી કરાવી મામલતદાર જે મળું મારી દે, તે બ્રહ્માના અક્ષર એવું મનાવી દે, એ કાપણની નગરે ખોટું છે; પોતાના પુરેપુરા સંઘર્ષગથી ખેડૂત વર્ગ ગમે તેવા આપણુદ તંત્રની પાસે પણ પોતાની માગણી સ્વીકારાવી શકે છે: એ ભાન હિંદના આ મોટા સમુદાયને થઇ ગયું છે. પરંતુ આ વર્ગ તેમનાં ખેતરોમાં કામ કરતા સાથીઓને ક્યારતાં અટકાવે નથી; છતાં ખેતરોના મજુરો પોતાને પડતા કાન્ટની અસર સમજતા થતા જાય છે.

બેઠાખાઉ અને કરખાનાં ચલાવતા શ્રીમંત વર્ગની અને પેલા નિર્ધન વર્ગની વચ્ચેનો મધ્યમ વર્ગ બને બાલુની બીંસમાં પીલાઇ રહ્યો છે. તે નથી શ્રીમંતાઇ મેળવી કે મ્હણી શકતો, અને ગરીબ હોવા છતાં નથી હાથની મહેનત કરનારાઓની દશામાં રહી શકતો. આ વર્ગમાં મગજ શક્તિ વેચનારો બુદ્ધિમાન વર્ગ આવેછે. તેમાંના એકદમ ઉપત્તા થરના નામાંકિત ધારાશાસ્ત્રીઓ, નામાંકિત દાકતરો અને મશહુર કલાકારો સિવાયનો તમામ વર્ગ છેલ્લા દશકામાં બેઠારી અને મોંઝાવારીનાં ખે પડ વચ્ચે ક્યારાઇ ભયડાઇને પરાધીનતાની પ્રતિકળતાઓને બરાબર પામી ગયો છે. સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા એ જ તમામ હાડ-મારીઓ દૂર કરવાનો આખરી ઉપાય છે એ વાત તેમના દિલમાં ફસી ગઇ છે. એ

વર્ગના ધણા મોટા ભાગે રાષ્ટ્રીય જાગૃતિમાં આજ સુધી વધારેમાં વધારે ફાળો આપ્યો છે. જો કે સરકારી અથવા ખીજી કેટલીક નોકરીઓમાં જોડાયેલા વર્ગ હજી તટસ્થ કે દેશહિતના કાર્યોની સામે રહ્યો છે, તો પણ બાકીના ધણા મોટા ભાગ પોતની પીડા વેદીને પણ રાષ્ટ્રહિતનાં કાર્યોમાં જોડાયો જ છે. '૧૯-૨૧ માં તુરંગો લરી નાખનાર ૨૫ થી ૩૦ હજાર માણસો આ વર્ગેજ આપ્યા હતા.

આ રીતે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની લડતની ત્રિવિધ તૈયારીઓને વધારેમાં વધારે મદદ સ્વાથી સામ્રાજ્યવાદીઓએ જ, પોતાની સંકુચિત વૃત્તિથી, હાંથી, અભિમાનથી અને હિંદીઓના હૃદયભાવ નહિ જાણવાની કરેલી ભયંકરમાં ભયંકર ભૂલથી જ કરેલી છે. એટલે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની આ લડત લગાડે ઉતાવળી કે વહેલી નથી, પરંતુ ૧૦ થી ૧૧ વર્ષ મોટી પડી છે; તેટલા પુરતી તે માટે તૈયારી થે સારી થઈ શકી છે. દેશવાસીઓમાંની શ્રીમંત અને મવાળ રાજ્યનીતિમાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર [જિમાંધ'ધાદારી શ્રીમંતોનો પણ સમાવેશ થાય છે] એ એકજ વર્ગને આદ કરતાં ત્રિવિધ વર્ગ-જોડે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા માટે અત્યાર સુધીમાં ભારેમાં ભારે ભાગ આપ્યા છે, તે રાષ્ટ્રની કુમંડે ખડો છે જ. આમ ગયા મહીનાથી શરૂ થયેલી લડતને બધી રીતની સાનુકળતાઓ છે. આથી હવે જો તેમાં છેવટનો વિજય ન મળે તો તેમાં ભૂલ, આ દેશના આમવર્ગની નહિ પણ નેતાઓની જ મનાશે.

પ્રજના નેતાઓની જવાબદારી તેથી મોટામાં મોટી અને ભયંકરમાં ભયંકર છે. ત્રીસ કરોડ પ્રજના જીવન મરણનો પ્રશ્ન

ઉપસ્થિત થયો હોય તેવી કટોકટીની ઘડીએ તેથી જ નેતાઓએ, કાંઈ પણ જાતની હાથી કે આપખુદીથી પ્રજના પ્રાણ સાથે ખોટી રમતો રમવી કે અશક્ય આદર્શો સિદ્ધ કરવાના મિથ્યા પ્રયોગો કરવા ન ધટે. એવા પ્રયોગ કરવા માટે લગ્ન થોડાંક માણસો સાથે જુદી પ્રયોગશાળાઓ કાઢવામાં આવે, પણ એ બધું શાંતિના સમયનું કામ છે, -સમસ્ત દેશ એવી રમતો લઈ ચલાવી શકે નહિ: તેથી અનુભવથી ઉપયોગી જણાવવા માર્ગે જ નેતાઓએ જનતાને અત્યારે તો દોરવવી જોઈએ.

આથિંક સ્વાતંત્ર્ય એ હિંદુસ્થાનની નિર્ધન પ્રજાને માટે સહુથી પહેલી જરૂરની વસ્તુ છે. એ સ્વતંત્રતા સિવાયની ખીજી સ્વતંત્રતાથી જનતાને ઓછી અસર થાય, તેથી આથિંક સ્વતંત્રતાના પાયા ઉપર સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની લડતનો આરંભ થવો જોઈએ. આદીકાળના યુગને વર્તમાનમાં ઉતારવાની કે ફટકે વ્યક્તિઓને સાધુતાના પાઠ યદાવી તે દ્વારા સમષ્ટિને સુધારવાની વાતો ગમે તેટલી સારી દેખાતી હોય તેમ છતાં તેવા પ્રયોગથી ત્રીસ કરોડ જેટલી પ્રજાના દેશનો જગતમાંની મોટામાં મોટી સામ્રાજ્યવાદી પ્રજાના પંજમાંથી ફૂટકો થશે મુશ્કેલ છે: એ વાત દેશના અત્યેક આગેવાને બરાબર સમજી જવાની જરૂર છે.

એમ માનો કે જગતમાં અત્યારે શ્રીમંત માણસોનો જ સંઘ નિયંત્રિત તેમ જ પરાધીનોને ચૂસી રહ્યો છે તેમાંથી છોડાવવા માટે એકાદ પુરુષ એવી લડત આરંભવાનું કહે કે: દરેક માણસ ખીજાને હુટે નહિ તેવા બની જાય એવું કરવાની જરૂર છે; ત્યાં સુધી તો બધું બરાબર મનાય. પણ જ્યારે તેમ કરવા માટેના ઉપાયો ખતાવતાં તે એમ કહે કે, આપણે બધા પૂર્ય

સાદૃશ્ય બની જાયો, નિર્ધન મનુષ્યને યોગ્ય રીતે રહેવા માટે, તો તે અશક્ય આદર્શ છે. એ રીતે: [૧] તેથી શ્રીમંત માણસની પોતાની મૂડી ગમે તે ઉપાયે વધારવાની વૃત્તિનો નાશ નહિ થાય, તે સુસણનીતિના નવા માર્ગ શોધી કાઢશે; અને [૨] છેક જ નિર્ધનતા અને સાદાઈના અતિરેક પ્રજા સમુદાયને પોતાને જ નિર્માણ્ય તેમ જ નિર્ધન અને પરાધીન રાજવામાં કારણભૂત બનશે.

એક પક્ષ સદન ક્યાં કરે તેથી શ્રીમંત જેવા પોતાનો સ્વાર્થ કાષ્ટપણ રીતે સંધવાના એક જ હક્કવાળો વર્ગ કદી પણ સમજીને સુધરે, એ માન્યતા સત્યમાં અશક્ય જ છે. વ્યક્તિઓના અપવાદ આવા દૃષ્ટાંતોમાં નિરાશા જ ઊંછ શકે, પ્રજા સમુદાયની ઉપર આવા અખતરા કેવા અને કેટલા સફળ થાય એ જ વ્યવહાર નજરે જોવું જોઈએ; અને તેજ દૃષ્ટિએ લાડત આરંભવી જોઈએ.

વધારે આથે શું કામ જવું? અત્યારે હિંદુસ્થાનને પરાધીનતાના સાંકડામાંથી સડેજમાં ઢીલે મફવાની વાત નીકળતાં તેનો ભયંકરમાં ભયંકર વિરોધ કરનારા મેક્સેરો ખેવરલુકરો અને રોથરમીરો એકદમ કેમ બહાર પડે છે? એનો વિચાર કરતા સડેજે જણાશે કે, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું તંત્ર બ્રિટનના મૂડીભર મૂડીવાદીઓની મરજી પ્રમાણે જ ચાલે છે; અને હિંદુસ્થાનની સ્વતંત્ર બનેલી પ્રજા એ ખેવરલુકરો અને રોથરમીરોને હાથે તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે સૂસાણા દે નહિ, તેથી તેમને મળતા મોટા નફા અટકી પડે એ તેમની મોટામાં મોટી ચિંતા છે. જો કે ન્યાય, નીતિ અને સત્ય તેમ જ સમજાઓના હાથમાંથી નબળી પ્રજાઓના સંરક્ષણના સિધ્ધાંત પ્રમાણે; કે પ્રત્યેક પ્રજાને તેના આત્મનિશ્ચય પ્રમાણે

વર્તવા દેવાના સ્વીકૃત [કહેવાતા?] ધોરણ પ્રમાણે, હિંદી પ્રજાની માગણી અને ઇચ્છા સ્વેચ્છે સો ટકા ખરાં છે, અને વિશ્વાયતી મેક્સેરો તેમ જ રોથરમીરોની લાલચો એટલા જ ટકા અન્યાયી છે; તેમ છતાં આજે બ્રિટનના રાજ્યતંત્રમાં તેમના જ સુરની આણુ પ્રવર્તે છે, સમાજવાદીઓની કે શુધ્ધિમાન પુરોગોની તળુડીઓ તેમના પડકારો સમીપ સંભળાતી થે નથી તેવું શું?

કોમદાર પક્ષના આગળના બ્રિટિશ મુખ્ય પ્રધાન લાઇ ચમસે મેક્સેરોનાડે જેવા પણ સ્વીકારે છે કે: “હિંદી ગરિબાઈ એ માત્ર અભિપ્રાયની વાત નથી પણ હકીકત છે. સારામાં સારા સમયમાંયે હિંદી ખેડૂતને ગળે દેવાનો પથરો તો લટકેલો જ હોય છે, અને હિંદીના ૩ થી ૫ કરોડ માણસો તો જ પૈસાથી વધારે કમાણી કરી પણ શકતા નથી.” તેમ છતાં રોનાલ્ડરો જેવા ઉમરાવો લંડન ‘ટાઇમ્સ’ના ખાસ અંકમાં એવું જણાવવાની ધૃષ્ટતા કરે છે કે, બ્રિટિશ તંત્રમાં હિંદી ખેડૂત સુખી બન્યો છે! આ શબ્દોમાં પેલા ખેવરલુકરોનો જ સુર ખોલે છે; અને હિંદીઓ જાતે દુઃખ વેઠે કે લંગોટીભર બની જૂંપડાંઓમાં રહી ઊશને રોટલો ખાવા માટે, તેથી તે સુર અટકવાનો નથી. કેમકે રાજાડાં કાપડીંગ જેવાઓએ જર્મન ધોરણે સામ્રાજ્યવાદનો શંખ ઝુંકીને બ્રિટિશ પ્રજાના હાનમાં એવાજ મંત્રો ઝુંક્યા છે કે: બ્રિટિશ પ્રજામાં મનુષ્યતર બળ છે અને તે પોતાના દૃઢ નિશ્ચયથી સામ્રાજ્યવાદને ફેલાવી ને ટકાવી શકે છે * પરંતુ વાસ્તવિક રીતે આ સામ્રાજ્યવાદમાં સર્વવૃક્ષ સ્વાધીનતા ક્યારના જર્મનીની લબની લાવના જ રહેલી છે. અને એ લાવનાએ બ્રિટિશ જનતાના મનમાં એવા વિચાર મૂક્યો છે કે: “સામ્રાજ્યવાદને

ટકાવી રાખવામાં શુધ્ધ કરતાં લગાયકે સામ-
ગ્રીજ નહું મહત્વની છે” *

ખ્રિ ટનનો શુધ્ધિમાન વર્ગ તો કે આ
જાતના સામ્રાજ્યવાદને ભયંકર
માને છે. પરંતુ સમસ્ત વિશ્વની શાંતિ અને
પ્રગતિ વિરોધ કરનારી એ ભયંકર ભાવ-
નાનો અંત, શુધ્ધિમાનોની વાંઝણી વિચાર-
શીલતાથી આવવાનો નથી જ. કેમકે એ
ભાવનાને પોષવી તેમાંજ ખ્રિષ્ટિય પ્રગતિ
રાષ્ટ્રભક્તિ માને છે.

એટલે હિંદવાસીઓએ સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યનો
સંગ્રામ ખેડવો હોય તો સંપૂર્ણ શાંતિથી,
પણ રોશરમીરો અને ખીવરઝુકોના સ્થાનિક
રાષ્ટ્રભક્તિના પાયા ઉપર, મૂડીવાદનીજ
ખીવરઝુકીના ધોરણે રચાયેલા સામ્રાજ્યવાદની

* જુઓ ‘રીઆવીસ્ટ’ માસિકના સપ્ટેમ્બર
૧૯૨૯ ના અંકમાંનો એચ. જી. વેસ્સનો
“સામ્રાજ્યવાદ: ખુલ્લું કાવતરું” એ લેખ.

જે દહાડા ગયા તે ગયા તેને સંભારી
સંભારીને રોદણાં રડવાથી શું વળશે ?
અત્યારે તમારી આગળ જે નવું પાતું
રજી થયું છે. તેમાં તમે તમારા જીવનમાંથી
કંઈક લખી જાઓ.

...

દેશને, સમાજને અને જાતને જોનાથી
કશે જ લાભ ન થાય, તેના વાચન લેખ-
નનું નામ કેળવણી નથી.

ભાવનાનું પોષણ ક્યા કરશે થાય છે, તે
બેધ-તપાસી; જેથી એ ભાવનાનું પોષણ
થતું અટકે તેવા ઉપાયો ચાલવાની જરૂર
છે. અને તે ઉપાય હિંદીઓનું દ્રવ્ય શોષણ
કેમ અટકે તેનાં વિચારોમાં રહેલા છે.

અને અમે તો એકલા ગોરા મૂડીવાદી-
ઓથી જ હિંદીઓનું શોષણ થાય છે એમ
પણ કહેતા નથી. વિશાળ દષ્ટિએ જોઈએ
હો મૂડીવાદ રંગ, દેશ કે જાતિ અને ધર્મની
મર્યાદાઓથી બંધાયેલા હોતો નથી, સમસ્ત
વિશ્વની સરહદોમાં પણ તેનો સમાવેશ થઈ
શકતો નથી, તેની વ્યાપકતા તો સમુદ્રનાં
પાણી ઉપર, અનંત આકાશના અવકાશમાં
અને પૃથ્વીનાં પેટમાં એ પહોંચી વળી છે.
તેથી તેને અંકુશમાં મૂકવા માટે એવી
સ્થિતિ ઉભી કરવાની જરૂર છે કે, જેથી
હિંદના આમવર્ગને ગોરા સત્તાવાદ અને
સામ્રાજ્યવાદમાંથી છૂટી થઈને વર્ણ સત્તાવાદ
અને મૂડીવાદના હાથે કચડાવાની દશામાં
મૂકાવું ન પડે.

વર્ષાદ, પહેલાં ગર્જન કટક, ઉકળાટ
અને વિદ્યુતનાં ધમસાણ મચે છે. પણ
પછી અંતરને આરામ જીવનને વિરામ
આપનાર વર્ષાદ આવે છે.

...

આજે તમે જે વિચારશો તે ઉપરથી
તમારી આવતી કાલની વજણ ધડશે.

...

મનુષ્ય જેવા બનવા માગતો હોય તેવા
કષ્ટ શકિતથી બની શકે છે.

સ્વરાજ અને હિન્દી ફોજ

: લેખક :

હિંદ સ્વતંત્ર થાય
તોપણ તેની પાસે
પોતાની ફોજ ક્યાં
છે? એ પ્રશ્ન અનેક

૩૦ કેપશર કે. દાદાચાનજી
માજી કૃપ્તન આઈ.એમ.એસ.

જરૂર છે કે સ્વતંત્ર
હિંદ ધારે તેવડી
મોટી ફોજ ધોડાજ
સમયમાં તૈયાર

શંકાશીલને મુંઝવે છે. આવા માણસો
મોટે ભાગે આત્મઅધ્યા વિદ્યાથી હોય
છે; જનાં તેવા માણસોની અત્યારે
હિંદમાં ખોટ નથી. એટલે તેવા માણ-
સોને વિશ્વાસ આપવા માટે એ બતાવવાની

કરી શકે તેમ છે. ૩૦ દાદાચા-
નજીનો આ લેખ 'નવયુગ'ના વાંચકોને
હિંદમાં લશ્કર તૈયાર કરવાની કેવડી
મોટી શક્તિ છે તે બરાબર બતાવી
શકશે.

જગતના ચારે ખૂણે અત્યારે હિંદી
રાજકારણની ચર્ચા થઈ રહી છે. હિંદનાં
સ્વાતંત્ર્ય માટે અમેરિકા સહાનુભૂતિનો
સંદેશ પાઠવે છે. બ્રિટનનું મલુરમંડળ
ત્યારે જેને આજે નહિં તે ભવિષ્ય કાળમાં
પણ સાંસ્થાનિક સ્વરાજ આપવાની વાતે
કરે છે ત્યારે કોન્ગ્રેસેડીવ પક્ષ તે સામે
ધુરંદર છે. હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો પૂર્ણ
સ્વરાજનો દરખાવ, વિનીતપક્ષ તરફથી થતી
સાંસ્થાનિક સ્વરાજની હિમાયત અને વાઈ-
સરોયે કરેલી ગોળમેજી પરિષદની દરખાસ્ત
હિંદી અને આંગ્લ રાજદ્વારીઓની ચર્ચાના
વિષયો થઈ પડ્યા છે. આવે પ્રસંગે હિંદી
લશ્કરના અંકુશ અને પુનઃરચનાના પ્રશ્નનું
વિવેચન અસ્થાને ગણાશે નહિં. કારણ કે
સાંસ્થાનિક સ્વરાજ કે પુર્ણ સ્વરાજનો બધો
આધાર લશ્કર પર છે.

બ્રિટિશ મુત્સદીઓ લશ્કર ઉપરનો અંકુશ
જતો કરવા લેશ માત્ર તૈયાર નથી. કારણ
કે હિંદ પર તેમનો દોર કાયમ રાખવાની તે
મુખ્ય ચાવી છે. હિંદને સાંસ્થાનિક સ્વરાજ
મળે તો પણ દેશનાં રક્ષણ માટે લશ્કર,

નૌકાબળ અને વિમાની બળ ઉભું કરવાની,
તેનાં નિયમન માટે નિયમો ધડવાની અને
મીલીશીયા (રાષ્ટ્રીય લશ્કરો) ની વ્યવસ્થા
માટે સ્વતંત્ર સત્તા તેણે પ્રાપ્ત કરવી જ
પડશે. બ્રિટીશ રાજકર્તાઓ અથવા બ્રિટીશ
વિગ્રહ ક્યેરી અત્યારે તો સારાં ચે સામ્રાજ્યનાં
લશ્કરો પર સ્વામીત્વ ભોગવે છે; છ'એન્ડ-
ની જ નહિં પરંતુ હિંદ સરકારની લશ્કરી
નિતી પણ તેજ ધડી કાઢે છે. આમ લશ્કર
પર એકદશ્ય સત્તા ભોગવતી આ વિગ્રહ
ક્યેરી હિંદની ભાષી સ્વરાજ પાર્લામેન્ટને
લશ્કર પરનો અંકુશ સોંપી દેશે કે કેમ
તે જ વિચારવાનું છે. આવી કંઈ નિશાની
અત્યારે તો દેખાતી નથી એવું ચોક્કસ રીતે
કહી શકાય તેમ છે. ઉલટું વડી ધારાસભાની
ચર્ચાઓ અને હિંદી સરકારની યાદીઓ
ઉપરથી દેખાઈ આવે છે કે બ્રિટિશ સત્તાવા-
ળાઓ આજ નહિં તો નજીદકનાં ભવિષ્ય-
માં હિંદી લશ્કરને હિંદીમય ન બનાવવાનો
નિશ્ચય કરી બેઠા છે. હિંદને જ્યાં સુધી
લશ્કર પરનો અંકુશ, લશ્કરમાં હિંદીઓની
ભરતી કરવાની સત્તા અને લગાયક સાધનો

સંઘર્ષવાની સત્તા ન મળે, ત્યાં સુધી તે છેલ્લી દોડસડીના જેવી પરોપિત દશામાં જ સંપડ્યા કરવાનું.

ગોળમેજી પરિષદથી હિંદના વર્તમાન દરબજામાં કંઈ ફેર પડશે નહિ, ઉલટું જ છે તે ચિરસ્થાયી બનશે. ગોળમેજી પરિષદના ખાંધી-આંચો લશ્કર પરનો બ્રિટિશ અંકુશ દૂર કરી શકશે નહિ એટલું જ નહિ પરંતુ લશ્કરનાં નિયમનની વાત હિંદી ધારા મંડળની સત્તાની અંતર ગૂંપી દેતા હિંદીમય બનાવવાના સવાલને દૂર ફગાવી દેશે. લશ્કર પરની સત્તા તો ૬૦૦૦ માઇલ દૂર બેઝી વિગ્રહ ક્યેરીના હાથમાં જ રહેવાની. બુવાન હિંદને આ પાલવે તેમ નથી. ગોળમેજી પરિષદ કોઈ બહુધા બજે લશ્કર માટેના કાયદામાં સુધારો ન કરાવે, ત્યાં સુધી તો હિંદી લશ્કરની શહેનશાહીનાં કાયમી લશ્કર રિયુલર ફોર્સીઝ તરીકે ગણના થતી આટલે તેમ નથી; તેમજ તેના પરનો અંકુશ બ્રિટિશ વિગ્રહ ક્યેરીને બદલે હિંદી ધારામંડળને સંપૂર્ણ રીતે અધિન એવી બનિયતની હિંદી વિગ્રહ ક્યેરીના હાથમાં આવે તેમ નથી.

દરેક બ્રિટિશ ગૌરવ સંસ્થાન લશ્કરી સ્વતંત્રતા બોગવે છે; લશ્કર ઉભું કરવાની, તેના પર અંકુશ ચલાવવાની અને નેહતી રણ સામગ્રી વિગેરે બનાવવાની તેને સત્તા છે. અને એ રીતે તે હિંદની જેમ બ્રિટિશ વિગ્રહ

કર્નલ એન. ઘોષ
જે સુઆધોક્ષની જગાએ રાષ્ટ્રીય સેનાના કમાન્ડર
ઈન ચીફ બન્યા છે.

કચેરીના અંકુશ નીચે નથી. સાંસ્થાનિક સરકારની મંજૂરી શીઘ્ર એક પણ બ્રિટિશ અમલદાર કે બ્રિટિશ સૈનિક સાંસ્થાનિક લશ્કરમાં દાખલ થઈ શકતો નથી, કોઈપણ સંસ્થાન બ્રિટિશ અમલદારોને પોતાનાં લશ્કરમાં રોકે તો તેથી તેમને કાયદેસર દરજ્જે મળી જતો નથી આવો દરજ્જો આપવો કે કેમ તે તો સાંસ્થાનિક સરકારની મુસસરીની વાત છે.

દરેક સંસ્થાન પોતાને માટે જોઈતો લગાયક સરંજામ બનાવી શકે છે. ત્યારે હિંદમાં બ્રિટિશ અમલદારો અને સૈનિકો હિંદી લશ્કરનાં અનિવાર્ય અંગો સમા ગણાય છે. સંસ્થાનોમાં જ્યારે એક પણ બ્રિટિશ લશ્કરી ગોત્રો મુશ્કેલ થઈ પડે છે ત્યારે હિંદમાં ૫૦,૦૦૦ ની સંખ્યામાંથી એક પણ ઝોછો થાય તેમ નથી. વધુમાં હિંદ માટેના બધા લગાયક સરંજામ પણ બ્રિટનમાં જ તૈયાર થાય છે.

નૌજવાન હિંદ માતૃભૂમિનાં સંરક્ષણનો પ્રશ્ન રાષ્ટ્રીય બનાવવાનો હકક માગે છે અને તેથી જ ૧૨ વર્ષના છોકરાથી માંડીને ૪૧ વર્ષ સુધીના પુરોને લશ્કરી તાલીમ આપવાના યોજારો ચોખ્ખે થઈ રહ્યા છે. લગાયક સરંજામ બનાવવા માટેનું બધું જ્ઞાન હિંદીઓને અપાય તેવી યુવાન હિંદની માગણી પણ હિંદી લશ્કરી બળ જમાવવા માટે જ છે.

લશ્કરી તાલીમ લઈ લશ્કરમાં જોડાઈ શકે તેવા ૧૮ થી ૪૧ વર્ષના હિંદીઓની સંખ્યા ૪૦,૦૦૦,૦૦૦ જેટલી એટલે આખાં યે યુનાઇટેડ કિંગડમ [ઇંગ્લંડ, સ્કોટલેન્ડ અને વેલ્સ] ની વસતી કરતાં વધારે છે. ભારતભૂમિનાં સંરક્ષણ માટે તેઓ લશ્કરી તાલીમ મેળવવાની માગણી કરે છે. આમાંના પાંચ ટકા જેટલા-અર્થાત ૨૦ લાખ નૌજવાનોને યોગ્ય તાલીમ મળનાં

તેઓ હિંદનું મું ૨ રીતે રક્ષણ કરી શકે તેમ છે. વિશ્વવિગ્રહ દરમિયાન હિંદે ૧૫,૦૦,૦૦૦ સૈનિકો બ્રિટનને પુરા પાડી અણીને વખતે તેને કિંમતી મદદ કરી હતી, આ લખંકર વિગ્રહ દરમિયાન ખુનામરફીનાં ચાર વર્ષમાં હિંદે જે સર્વેશાધી ૧૫ લાખનું જંગી લશ્કર ઉભું કરી શક્યું તો શાંતિના સમયમાં ચાર કરોડ નૌજવાનોમાંથી સ્વદેશના રક્ષણ માટે માત્ર વીસ લાખનું લશ્કર વિના મુશ્કેલીએ ઉભું થઈ શકે એ તો સાદી સમજની વાત છે.

વર્ષ દિવસે ૫૦ થી ૭૦ કરોડ રૂપિયાનો ધુમાડો ફાવતાં હિંદી લશ્કરની વ્યવસ્થા અને સંખ્યાનો ખ્યાલ ઘણા ઓછાને હશે. સામાન્ય રીતે તો રોયલ ઇન્ડિયન મરીન [હિંદી નૌકા કાફલો] જમીનપર લડનાર લશ્કર (રેગ્યુલર અને નોન રેગ્યુલર) અને રોયલ એર ફોર્સ [વિમાની કાફલો] એનો “આર્મ્ડ ફોર્સ” [સશસ્ત્ર સેના] માં સમાવેશ થાય છે. હિંદમાં લશ્કરન ત્રણ પેટા વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે: (૧) લગાયક દુકડીઓ (૨) સલાયક અને એડમીનીસ્ટ્રીવ સર્વીસીઝ [કારોબારી કામ કરનાર] અને (૩) પાછળ ચાલનારાઓ (followers.)

લગાયક દુકડીઓમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

હિંદી લશ્કરની રચના

પહેલો વિભાગ: (વડી સરકારની સત્તા નીચે) રેગ્યુલર ફોર્સીઝ.

૧ રેગ્યુલર બ્રિટિશ લશ્કર.....૫૦,૦૦૦

૨ રેગ્યુલર હિંદી લશ્કર.....૧૪૦,૦૦૦

૩ હિંદી લશ્કર રીઝર્વ

લશ્કરનો ૧/૫ ભાગ.....૩૦,૦૦૦

કુલ ૨૨૦,૦૦૦

૪ રેગ્યુલર એર ફોર્સ
(વિમાની બળ) ૬ ટાકલા.

નોન-રેગ્યુલર ફોર્સીઝ (વડી સરકારની સત્તા નીચે) બીજા વિભાગ.

૫ ઇન્ડિઅન ટેરીટોરીયલ ફોર્સ ૧૮૦૦૦

૩ બે વિભાગ-દેશની આંતરીક સલામતી માટે

૬ ઇન્ડિઅન ઓગ્રીલીઅરી ફોર્સ... ૩૬૦૦૦

કુલ ૫૪૦૦૦

ઇરેગ્યુલર ફોર્સીઝ

૭ ફ્રન્ટીઅર લેવીઝ.....૬૦૦૦

૮ મીલીટરી પોલીસ.....૨૬૦૦૦

૯ દેશી રાજ્યમાં રહેતું લશ્કર

બ્રિટિશ સરકારની સેવામાં

રાકાય ત્યારે.....૨૬૦૦૦

સામગ્રી સરવાળો ૩,૩૮,૦૦૦

ઉપલા ટાકા પરથી સમજાશે કે હિંદમાં લશ્કરની રચના રાષ્ટ્રિય લશ્કર ઉભું કરવાના સિધ્ધાંતો પર થઈ નથી; હિંદીઓમાં અવિશ્વાસ હોવાનો દેખીતો ભાસ તેમાં થાય છે હિંદમાં અનામત બ્રિટિશ ટુકડીઓ રહેતી જ નથી. તેમને તો હિંદથી ૬૦૦૦ માઇલ દૂર ઇંગ્લેન્ડમાં જ રાખવામાં આવે છે.

૧,૪૦,૦૦૦ રેગ્યુલર હિંદી લશ્કરની પાછળ માત્ર ૩૦,૦૦૦ પુર્વ અનામત લશ્કર રહે છે. છેલ્લા વિશ્વ ઇન્ડિયન યુદ્ધ દરમિયાન બન્ના રેગ્યુલર હિંદી ટુકડીઓને યુરોપની રણભૂમી

ઉપર ખેંચી જવામાં આવી હતી. ૧૯૨૦ માં 'એચર કમીટી'એ લગભગ કરી હતી કે: "હિંદી લશ્કરને સામ્રાજ્યનાં રક્ષણ માટેની યોગ્યતાના એક અંગ તરીકે ગણવું," અને તેને માટે ખર્ચ તો હિંદે પુરો પાડવો.

આઈ. ટી. એફ. અને આઈ. એ. એફ. તો માત્ર નામનાં જ છે.

પ્રો. કેપ્લર જણાવે છે: "હિંદીઓની જરૂરીયાતો તરફ જ લક્ષ આપવું નેહએ અને એ જરૂરીયાતો સંતોષવી એટલે (૧) હિંદી અમલદારોના અંકુશ તળેતું હિંદી લશ્કર ઉભું કરવું વિગેરે (૨) પ્રબલ રાજતંત્રમાં બ્રિટિશ ટુકડીઓને કાઢવાનું સંજોગોમાં રાખી શકાય જ નહિ.

આમ પ્રો. કેપ્લર પણ હિંદ સ્વરાજનાં રક્ષણ માટે લશ્કરની પુનઃ રચના કરી તેને હિંદીમય બનાવવાના સિધ્ધાંતોને ટેકા આપે છે.

અત્યારે તો લશ્કરમાં જે ફેરફાર થાય છે તે સામ્રાજ્યના રક્ષણનાં સિધ્ધાંતો ઉપર જ થાય છે અને તેને માટે સામ્રાજ્યના નહિ પરંતુ હિંદના દર વર્ષે ૫૦ કરોડથી વધુ રૂપિયા હોમાઈ જાય છે.

સ્વતંત્ર ભારત રાષ્ટ્રિય સંરક્ષણના સિધ્ધાંતો પ્રમાણે રાષ્ટ્રિય લશ્કરને હિંદીમય બનાવી તેની પુનઃ રચના ક્ષત રીતે બનાવી શકે તેમ છે તેનો ખ્યાલ નીચેના આંકડા પરથી બંધાશે.

સ્વતંત્ર હિંદનું રાષ્ટ્રિય સૈન્ય

પાંચ વિભાગ

વિભાગ પહેલો—

નવયુગનું હરેક પાંચ આવે તેવું લશ્કર-રેગ્યુલર ફોર્સીઝ યુધ્ધ સજ્જા ઉત્તર પુરત જ જંગે મધ્યદાનમાં જનાર લશ્કર

(મધ્યસ્થ સરકારના હાથ નીચે)

૧ મીકેનાઇઝડ ઇન્ડીઅન ફોર્સીઝ	૪૦૦૦૦
૨ રેગ્યુલર હિંદી લશ્કર	૧૦૦૦૦૦
૩ રેગ્યુલર હિંદી લશ્કર રીઝર્વ	૧૦૦૦૦૦
૪ વિમાની દળ	૫૦ ક્રાફ્ટ
૪ (અ) રસાયણી પદાર્થો (ગેસ)	
દારા યુધ્ધ ચલાવે તેવું દળ	૫૦૦૦

નોન રેગ્યુલર ફોર્સીઝ

વિભાગ બીજો—

(પ્રાંતિક સરકારની સત્તા નીચે)

જે આગલી હારે તુટે તે તેની જગ્યા સંભાળવા મરદાનમાં જગ્યા લશ્કર.

૫ ઇન્ડિઅન ટેરીટોરીઅલ ફોર્સ	૩૦૦૦૦૦
૫ (અ) „ „ „ રીઝર્વ	૧૫૦૦૦૦
૫ (બ) ઓપીસર્સ ટેઇનીંગ ફોર્સ	૫૦૦૦૦
હિન્દુનીઅર અને સીનીઅર ટુટીડીઓ	

વિભાગ ત્રીજો આંતરીક સલામતી માટે

૬ ઇન્ડિઅન ઓર્ગાનીઝીઝરી ફોર્સ ૭૫૦૦૦

ઇરેગ્યુલર ફોર્સ

૭ ઇન્ડિઅર લેવીઝ	૬૦૦૦
૮ મીલીટરી પોલીસ	૨૯૦૦૦
૯ દેશી રાજ્યોનું લશ્કર	૨૯૦૦૦

કુલ સરવાળો ૮,૮૪, ૦૦

વિભાગ ચોથો ૧ થી ૩ વિભાગોમાં ભરતી કરવા માટે

૧૦ બોયઝ બ્રીગેડીઝ—૯ થી ૧૨	
વર્ષના હિંદી છોકરાઓ	૧૦,૦૦,૦૦૦૦
૧૧ કેડેટ કોર્પ્સ—૧૨ થી ૧૮	
વર્ષના હિંદી છોકરાઓ	૧૫,૦૦૦,૦૦૦

વિભાગ પાંચમો રાણક્ષેત્રમાં ઉતરે તેવા પુખ્ત વયના પુરૂષો (રીઝર્વ)

૧૨ દેશના લશ્કરમાં દાખલ થઈ શકે તેવા ૧૮ થી ૪૧ વર્ષની ઉંમરના	૪૦,૦૦૦,૦૦૦
૪૧ વર્ષથી ઉપરની ઉંમરના જેની લશ્કર માટે જરૂર નથી	૨૪,૪૦,૦૦,૦૦૦

યુવાનો અને પુખ્તવયના—

ઓની સંખ્યા—૮૯,૪૦૦,૦૦૦

૯ થી ૧૮ વર્ષની ઉંમરના

અદી ક્ષેત્ર છોકરાના

પાંચ ટકા લેતાં—૬૨૫૦,૦૦૦

અન્ય ૮ થી ૪૧ ના ચાર ક્ષેત્રો

માંથી પાંચ ટકા લેતાં—૨૦,૦૦,૦૦૦

આમ હિંદ ૨૦ લાખ માણસનું તાલીમ બધું લશ્કર ઉભું કરી શકશે.

આ આંકડાઓ સિધ્ધ કરશે કે

મૂંઠથી બિટિશ લશ્કરને દૂર કરી 'તેનું' સ્થાન હિંદી લશ્કરને લેતાં આંખો સમય લાગે તેમ નથી. હવાઇ કાફલાના પ્રશ્નનો ઉકેલ પણ કંઈ બહુ મુશ્કેલ નથી. અલગ્યત નૌકા કાફલાને થોડોક વખત લાગે પરંતુ હવે પછીનું સુદ્ધ હવાઇ કાફલાથી તેમ ઝેરી ગેસની મદદથીજ લઘશે, એટલે નૌકા કાફલાને વિલંબ થાય તો પણ તેથી ખાસ ચિંતાનું કારણ ન રહે.

વિશ્વ કાદી નીકળતાં હિંદનો કોઈ પણ દુશ્મન બે માસમાં ૨૦ લાખનું સૈન્ય રણક્ષેત્રમાં ઉતારવાની શક્તિ ધરાવતો નથી, પણ હિંદીઓને લશ્કરી તાલીમનો લાભ મળતાં તે સહેલાઈથી તેમ કરી શકે તેમ છે.

પ્રાંતિક લશ્કરો પ્રાંતિક સરકારના અંકુશ તળે રહે પરંતુ જરૂર ઉભી થતાં મધ્યસ્થ સરકાર તેનો ઉપયોગ કરી શકે, દરેક પ્રાંતને વાષિક ભરતી માટે વસતીનાં દર દસ હજાર માણસે માત્ર ત્રણ માણસોની જ ભરતી કરવી પડશે. આ લશ્કર ઉપર સામાન્ય રીતે પ્રાંતોનો કાબુ રહેશે. આથી સ્પર્ધાની લાગણી ઉભી થતાં એટલે લશ્કરની અસર કરતાં વધુ સારી રીતે સચવાઈ રહેશે.

૯ થી ૧૨ વર્ષના અને ૧૨ થી ૧૮ વર્ષના છોકરાઓની કુદરત સંખ્યા અડી કરોડની છે. આમાંનાં પંદક એટલે સાગળ્યાર લાખને તાલીમ મળતાં તેઓ ઉમરે પહોંચતાં લશ્કરમાં ભરતી માટે ઉપયોગી થઈ પડશે. શાળા અને કોલેજમાં ફરજિયાત શારીરિક અને લશ્કરી તાલીમની આને માટે જરૂર છે. છોકરાને બાળપણમાં લશ્કરી તાલીમ મળતાં તેનામાં સ્વાભાવિક રીતે લશ્કરમાં જોડાવાની વૃત્તિ જન્મી જાય અને ફરજનાં લાભ સાથે તે એક રાષ્ટ્રિય સૈન્યનો સૈનિક બનશે.

બ્રિટિશ રાજનીતિને પરિણામે હિંદમાંથી લશ્કરી લુસ્તો નાણુદ થયો છે. “હિંદીઓને તાલીમ આપતાં અને તેમનું લશ્કર ઉભું કરતાં આપણા સામે જ તેનો ઉપયોગ થાય” તેમ લશ્કરી સત્તાવાળાઓ કહે છે. તેઓ આવું જોખમ વહોરવા સૈયાર નથી.

બોયલ ઓગેઇઝઝ અને કેડેટ કોર્સના સંબંધમાં પણ વિગ્રહ કચેરીને આવી ભીતિ લાગે તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી.

બ્રિટિશ જિસ્તાદોએ હિંદી પ્રજાનાં લગાયક અને બીન લગાયક એવા વિભાગ પાડી નાખ્યા છે. આ પણ તેમની એક પ્રકારની રમત છે. સેન્ટ્રલિસ્ટમાં લશ્કરી તાલીમ માટે ઉમેદવારો મળતા નથી તેવા મિથ્યા યોક્ષરો તેઓ પાડી પ્રજાને એક રીતે છેતરે છે. છેલ્લા વિશ્વવિગ્રહે આ રમત ખુલ્લી પાડી

દીધી છે. વળી અમુક વર્ગ કે કામ નાં બનેલાં લશ્કરને રાષ્ટ્રિય લશ્કર કહી શકાય જ નહીં. દરેકે દરેક હિંદીને લશ્કરી તાલીમ અપાવી જ નેહએ અને તેમ થાય તો જ રાષ્ટ્રિય લશ્કર ઉભું થઈ શકે. હિંદીઓને હિંદમાં જ લશ્કરી તાલીમ મળે તેવી યોજના થવી નેહએ. અને લશ્કરી કોલેજમાં તાલીમ પામેલાને હિંદી લશ્કરમાં ઓધ્યા અપાવા નેહએ. આજની બ્રિટિશ સરકાર તે ફરજ અદા કરતાં ચૂકી છે. કવેટાની કે ઇંગ્લેન્ડમાં કેમ્બલીની લશ્કરી કોલેજમાં અત્યાર સુધીમાં કાંઈ હિંદીને દાખલ કરવામાં આવ્યો નથી. હિંદી લશ્કરનો બચોથે અંકુશ જનરલ સ્ટાફના હાથમાં જ છે. સ્ટાફ કોલેજની પરીક્ષામાં ફતેહમંદ થએલા ને જ લશ્કરમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચો ઓધ્યો મળી શકે છે. હિંદીઓ માટે આવી કોલેજ સ્થપાવી નેહએ. અત્યારની તો આ પરિસ્થિતિ છે પરંતુ લવિષ્યનો વિચાર કરીએ અને તે પણ સાંસ્થાનિક સ્વરાજને ધોરણે તો પણ હિંદી લશ્કર પર બ્રિટિશ જનરલ સ્ટાફને બદલે હિંદી જનરલ સ્ટાફ જ અંકુશ ભોગવે અને લશ્કરને હિંદીમય બનાવાય તો જ હિંદ આત્મરક્ષણનો ઉપાય યોગ્ય શકે.

અત્યારનાં માત્ર ૩ ત્રણ લાખનાં બ્રિટિશ લશ્કર પાછળ ૫૦ થી ૭૦ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ થાય છે. જ્યારે ૨૦ લાખનાં રાષ્ટ્રિય સૈન્યનો તેનાથી અર્ધો પણ ખર્ચ થવા પામશે નહિ. ગોરી લશ્કરી દુકાડીઓના દારૂગોળા પાછળ દરવર્ષે ૪૦ થી ૫૮ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાય છે જ્યારે હિંદ ચોતાને માટે દારૂગોળો તૈયાર કરે તો તેને ૩૫ કરોડથી વધુ ખર્ચ થાય નહિ.

વિમાન અને ગેસનો ઉપયોગ લાભ લગાડમાં અનિવાર્ય થઈ પડશે. તેથી તે તરફ પુરતું લક્ષ અપાવું નેહએ. બ્રિટિ-

શરો કહે છે કે હિન્દીઓમાં વિમાની તાલીમ લેવાની વૃત્તિ જ નથી. આને માટે એકજ પ્રશ્ન છે. તેમને આવી વૃત્તિ ખીસવવા સરકાર સગવડો આપે છે ખરી? ખીજી સગવડતો કોરે રહી પરંતુ હિંદમાં એક પણ ‘પકડુ’ એરોડ્રામ નથી. હિન્દીઓએ જ આ વૃત્તિ ખીસવી વિમાની તાલીમ મેળવી રાષ્ટ્રિય સैन्यનું મુખ્ય અંગ પુરું પાડવાનું છે.

ઝેરી ગેસ સખંધનું શિક્ષણ પણ તેટલું જ આવશ્યક છે. આધુનિક વિગ્રહોમાં તેના વિના ચલે તેમ નથી. હિન્દીઓ જો માત્ર સાહિત્યની પાછળ જ નહિં ચોટ્યા રહેતાં વિજ્ઞાન તરફ

લક્ષ દોડાવે તો તેઓ યુધ્ધ સામગ્રીઓ તૈયાર કરવામાં યુરોપીઅનો કે અમેરિકનો કરતાં પણ આગળ નીકળી જાય તેમ છે.

આ કાર્ય તો નૌજવાનોએ જ હિપાડી લેવાનું છે. ક્ષીણ થતી જતી શક્તિવાળા વૃધ નેતાઓનું તે કાર્ય નથી. પૂણું સ્વરાજ એ જ યુવકોનું ધ્યેય હોવું જોઈએ અને તેને માટે હિન્દીમય ગાંધિ લશ્કરની સંપૂર્ણ આવશ્યકતા રહે છે તેમણે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. *

* “ક્યસરે હિંદ”ના ખાસ ‘હિંદ અંક’ માંના લેખકના લેખના આધારે.

‘હિંદુસ્થાનમાંના લશ્કરનો ઘણો મોટો ભાગ, નિશંકે અર્ધો ભાગ, તે શાહી લશ્કર છે, કે જેની આપણને હિંદને સ્પર્શતા ન હોય તેવા ખીજા કામો માટે જરૂર પડે છે. એટલે તેથી તેનું ખર્ચ હિંદની તિબ્બેરી-માંથી નહિં પણ શાહી તિબ્બેરીમાંથી થવું જોઈએ.”

—જે. રાસ્સે મેકુડાનલ્ડ

...

“હિંદમાં પ્રત્યેક બ્રિટિશ સૈનિકની પાછળ હિન્દી સૈનિક કરતાં ચારથી પાંચ-ગણું ખર્ચ થાય છે, અને હિન્દી અફસર કરતાં બ્રિટિશ અફસરનું ખર્ચ ૭ ગણું વધુ છે.”

(આમીં ઇન ઇન્ડિયા એન્ડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયન.)

પ્રત્યેક બ્રિટિશ સૈનિક પાછળ હિન્દી સરકાર દર વર્ષે રૂ. ૨૫૦૦ ખર્ચે છે, જ્યારે પ્રત્યેક સૈનિક પાછળ માત્ર રૂ. ૬૫૦ નું ખર્ચ થાય છે.

...

“લગાઇ દરમિયાન અને તે પછી બધું મગાને ૭ વર્ષ સુધી હિંદમાં તેની જરૂરિયાત હેપરાંત ૨૦૦૦ લશ્કરી અમલદારો હતા, તેને પેટે લગલગ પાંચ કરોડથી વધુ ખર્ચાયા હતા.”

—ડા. મુંજે

...

“હિંદમાં લશ્કરી ખર્ચ મધ્યસ્થ સત્કારની આવકના ૬૬ ટકા જેટલું થાય છે.”

—સર શીવસ્વામી આયર

નિર્ભય બનો

ભય એ માનવજાતિનો મહા શત્રુ છે

: લેખક :

માનસશાસ્ત્રી

કે ધપણ માણસ જ્યાં સુધી તે ભય અને ચિંતાથી મુક્ત ન હોય, ત્યાં સુધી, સારી રીતે વિચાર કરી ન શકે, સારી રીતે વાત ન કરી શકે, સારી રીતે કામ ન કરી શકે, સારી રીતે રમી ન શકે, સારી રીતે જમી ન શકે, સારી રીતે પચાવી ન શકે, સારી રીતે આરામ લઈ ન શકે, કે સારી રીતે છૂની પણ ન શકે.

ભય એ માણસ જાતિ માટે ભયંકરમાં ભયંકર રાક્ષસ છે. એ રાક્ષસે મનુષ્યોના મોટા સમુદાયને ચોતાની ગુલામીમાં જકડી રાખ્યા છે. એટલે જ્યારે આપણે ભય મુક્ત બનવાની વાતો કરીએ છીએ, ત્યારે ભયની ગુલામીમાં જકડાયલાઓની અજાણ્યોની પાર રહેતો નથી. અમેરિકાના એક મોટામા મોટા માનસ શાસ્ત્રી અને શિક્ષણ શાસ્ત્રીએ બારીક તપાસના આધારે આંકડા આપતાં કહ્યું હતું કે: ખુદ અમેરિકામાં [કે જે દેશ સ્વતંત્ર છે] પ્રત્યેક ૭ માણસમાં ૬ માણસો ભયના ગુલામ છે. તો પછી પરાધીન હિંદની તો વાત જ શું કરવી?

અને એ વાત સાચી છે કે, મનુષ્ય જાતિની માનસિક, શારીરિક, સામાજિક, ઔદ્યોગિક અને આર્થિક ઉન્નતિમાં ભયાનક દુસ્મન જે કાષ્ઠપણ હોય તો તે તેના દિવમાં ધૂપા રહેલા ભયના જંતુઓ છે. મુઘોને લીધે, દુઃખોને લીધે, પુરનાં પ્રલયથી, ધરતીકંપથી, જ્વાલામુખી ફાટવાથી

કે રોગચાળાઓથી કરોડો મનુષ્યોનો સંહાર થઈ ગયો છે; પરંતુ જમાના જૂનાં ભય અને ચિંતા એ તો અખત્રે મનુષ્યોનો ધાણ કાઢી નાખ્યા છે.

ઝેરી વસ્તુઓ-ઝેરી કે અશીષ, કોકેન, દારૂ-એ માનવ જાતિનો ધીરે ધીરે નાશ કરી નાખ્યા છે, પરંતુ તે કરતાં વધારે ભયંકર અને નાશકારક ઝેર ભય અને ચિંતામાં રહેલાં છે. તેથી મનુષ્ય જાતિને જે નુકશાન થયું છે, તે તો દુનિયાના તમામ ઝેરો સામટાં મળે તેથી પણ ન થાય તેટલું બધું છે.

એક દંતકથા છે કે: એક દેશમાં ભયંકર પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો તેમાંથી ચોતાની પ્રજાને બચાવવા માટે રાજાએ, પ્લેગની દેવીને પ્રાર્થના કરી. દેવીએ કહ્યું ‘માર’ બપ્પર ભરી દે તેટલા ભોગ આપે તો તારી બીજી પ્રજા બચી જાય.

“કેટલાં માણસોથી તમને શાંતિ થશે?” રાજાએ પૂછ્યું.

“દશ હજાર.”

દેવીએ જણાવ્યું.

“ઠીક, તો એટલાં માણસો હું તને આપીશ.” પણ વર્ષ પુરું થયું અને ગણતરી કરવામાં આવી તો જણાયું કે, પ્રજા-જનોમાંથી એક લાખ માણસોનો નાશ થઈ ગયો છે.

એ અરસામાં પ્લેગની દેવી રાજને મળવા આવી, તેણે કહ્યું: “મારું ખાખર ભરાયું છે, હવે તારા રાજ્યમાંથી હું ચાલી જઈ છું.”

“પણ તમે તો દશ હજારને બદલે એક લાખનો ભોગ લીધો!” રાજ્યએ દિલગીર થઈને કહ્યું.

“ના, મેં તો દશ હજારનોજ ‘ભરખ’ કર્યો છે, બાકીનાં નેતુ’ હજારનો ભક્ષ તો ભય કરી ગયો છે.”

ભયભીત મનુષ્યની દશા આથી બરાબર સમજી શકાય છે.

[૨]

ભૂચના આ રાક્ષસનો જન્મ માનવજાતિના જન્મની સાથેજ થયો છે, તે દિવસે આજ સુધી તે પોતાનું એકચક્રી રાજ્ય ચલાવી જ રહ્યો છે. આપણા પૂર્વજો તો નિરંતર ભયભીત રહેવામાં જ જીવન ગાળી રહ્યા હતા. તેઓ મેઘગર્જનથી, વીજળીઓથી, જવાલામુખીના કાટવાથી, પ્રચંડ પુરના પ્રલયથી, ભૂકંપથી એટલા ડરતા હતા કે, તે યુગના આર્યોએ એ બધાં કુદરતનાં ધમસાણોને દેવો કહીને, તેમની પ્રાર્થનાઓ જોડી, પોતાને, પોતાની ગાયો અને બળદોને પોતાની ખેતિવાડીને અને પોતાનાં સ્વજનોને તેમાંથી બચાવી લેવા માટે નિરંતર એવી પ્રાર્થનાઓ કર્યાજ કરી છે. જો કે એવી પ્રાર્થનાઓથી કદી તેમનો સંહાર થતો અટક્યો નહોતો કે શિકારી પશુઓના પંજમાંથી અને તેમનાજ પ્રતિપક્ષી મનુષ્યોના હુમલાઓમાંથી, તેઓ બચાવ કરવાની શારીરિક શક્તિ અને યુધ્ધકૌશલની યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ સિવાય બચી પણ શક્યા નહોતા!

આમ આદિકાળથી ભય મનુષ્ય જાતિના વારસામાં ઉતરી આવેલો હોવાથી, આજે

પણ મનુષ્યોમાં વ્યક્તિ અથવા સમુદાય લાગણીઓમાં ભય એ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. માનવ જીવનની અને મનુષ્યોના કામની ઉપર તેની ઘણીજ નકારી અસર થાય છે. સિધ્ધાંતની દૃષ્ટિએ જીવો કે ભાવનાની નજરે તપાસો, પણ ભય તે તમામ અન્યોના આરંભ છે. મારાંજ દોશ કહેતો: “ભય એ ભયંકરમાં ભયંકર હિંસક પ્રાણી છે. તેના દાંત અને નખ મનુષ્ય માત્રે ખેંચીને ઉખાડી નાખવા જોઈએ.” એ વાતમાં લગારે અતિશયોક્તિ નથી.

ભયને લીધે થતું તુકશાન એટલું બધું છે કે તેના અંદાજ કાઢવો તે મનુષ્ય શક્તિની બહારનું કામ છે, અને તેને હકાવી કાઢવો એ પણ ભારેમાં ભારે બહાદૂરી, ટેક અને દૃઢતાનું કામ છે.

કાયમના ભયને લીધે ઘણી વખત માણસોના માથાને, હોજરીને, હૃદયને તેમજ આંતરડાને પણ અસર થાય છે; એટલુંજ નહિં. તેથી ઘણા માણસો ગાંઝા પણ બની જાય છે. એક માણસ બીજા માણસથી ડરતો હોય તો ડરનાર મનુષ્યના વ્યક્તિત્વમાં રહેલા પ્રભાવનો નાશ થઈ જાય છે, તેથી પરસ્પરની અંદરનાં પ્રેમ તેમજ મૈત્રીનો પણ અંત આવી જાય છે, એટલુંજ નહિં. પણ પેલા ભયભીત મનુષ્યને માટે તેથી આગળ વધવાની તક અને વિજયનાં દ્વાર પણ હમેશને માટે દેવાઈ જાય છે.

ભય અને ચિંતાથી ઘેરાયેલા માણસ બીજા માણસોથી અટુકો પડી જાય છે. એને લીધે એક પ્રકારનું ઉદાસીન વાતાવરણ જન્મે છે, તે વાતાવરણની નાશકારક અસર તેની રીતભાત અને તેના વર્તન ઉપર તો થાય છે જ, પરંતુ તેના સંસર્ગમાં આવતા માણસો ઉપર પણ એ ઉદાસીનતાની એવી છાપ પડે છે કે, જેથી સહુ તેવા માણસથી

દૂરને દૂરજ રહેવાનું પસંદ કરે છે. જે માણસને દરરોજ ખડખડ કરવાની ટેવ હોય, જે આશાવાદી બનવાને બદલે નિત્યનો નિરાશાવાદી જ બની ગયો હોય, અને સારાને બદલે હમેશાં જે માહું બનવાનીજ કલ્પનાઓ કરતા હોય, તેવો માણસ મિત્ર અથવા સાથી તરીકે નફામો થઈ પડે છે. કેમકે તેના સહવાસમાં રહેનારને આનંદ મળવાને બદલે ગમગીનીનું જ ભાન થયાં કરે છે;

એટલે તેવો માણસ યોતાનાં સુખ સગવડ તો વધારી શકતો નથી, એટલું જ નહિં પણ શ્રીમદ્ભગવાનના સુખ સગવડમાં હરકત કરતાં થઈ પડે છે. તેથી એવા નિરાશાવાદી-ઓથી સહુ કાંઈ કંટાળી જાય છે.

ભય એ ત્રાસ અને ચમકનું અતિ ઘેરું સ્વરૂપ છે. જેમ ગમે તેવું મનુષ્યત ખડક સુરંગથી ઉડી જાય છે, તેમ ભય એ મનુષ્ય જાતિના ગમે તેવા દિંમતવાળા માણસની દિંમતને ઢિલ્લ ભિલ્લ કરી નાખે તેવી સુરંગ છે. એની અસરથી મનુષ્યના વિચારો વંદી જાય છે, લાગણીઓ વલુસી જાય છે, કામ થંભી જાય છે, તુલનાત્મક શક્તિ ક્ષતિ થઈ જાય છે, વાચા રૂંધાઈ જાય છે, મહત્વાકાંક્ષાઓ થીજી જાય છે અને પ્રયત્ન શીથિલ જતી જાય છે. જ્યાં ભય ત્યાં સંગીન નિહાંચશક્તિનો વાસો નહિં. જે મનુષ્યથી કે જે વસ્તુથી આપણે ભય પામતા હોઈએ, તેને કદી પણ આપણે બરાબર સમજી શકીએ જ નહિં. ભયભીત દશામાં આપણે સીધું કામ પણ કરી ન શકીએ.

આ તો અતરની વાતો થઈ. પણ ભય અને ચિંતાતુર મનુષ્યની ખુબસુરતીનોયે નાશ થઈ જાય છે. તેની આંખોમાં ચેતનને સ્થાને ઉદાસીનતા જણાય, ચહેરાની ચમકને બદલે કાળાશ દેખાય. મોહું પડી જાય,

અને અકાળે વૃધ્વાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય. જે માણસ યોતાની જાતથી, યોતાના કુટુંબથી, યોતાના મિત્રોથી, યોતાના પાડોશી-ઓથી, યોતાના કામચલાથી કાંઈપણ જાતે ભય પામતો હોય, તે બિચારાને કાંઈ ચોર કે લુંટારો પણ ન લુંટી શકે, તેટલે યોતાની જાતેજ લુંટાઈ જાય છે. તે પ્રત્યેક સ્થળે મંગલાચરણથીજ અયોગ્ય બની બેસે છે.

એટલે જ્યાં સુધી કાંઈપણ મનુષ્ય ભય અને ચિંતામાંથી મુક્ત ન થાય ત્યાંસુધી તે બરાબર વિચાર કરી શકતો નથી, બરાબર વાત કરી શકતો નથી, બરાબર કામ કરી શકતો નથી, બરાબર રમી શકતો નથી, બરાબર જામી શકતો નથી, બરાબર પચાવી શકતો નથી, બરાબર આરામ લઈ શકતો નથી, એટલું જ નહિં પણ બરાબર જીવી પણ શકતો નથી.

[૩]

એવા અનેક વક્તાઓ, અભિનયકલાના વિશારદો અને ગાયકો છે કે જેઓ

માત્ર મનનાં ભૂતને લીધે જાહેર સમક્ષ ઉભા રહેતાં ભયભીત બની જાય છે. જે તેઓ નિભાઈ બને તો મશાહુર બની શકે. તેજ રીતે આ દુનિયામાં એવાં હજારો બુદ્ધિમાન જીવ પુરુષો છે કે, જેઓ જાતે ઉભા કરેલા ભયના બંધનમાંથી છુટી જાય તો જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં સફળતાના શિખરે પહોંચી શકે. તેમ હોય છે, જ્યારે અનેક સામાન્ય બુદ્ધિનાં જીવ પુરુષો માત્ર યોતાની શક્તિઓનો અને તેમને મજેલી તકનો સદુપયોગ કરી લેવાની દિંમતને લીધે જ સમસ્ત વિશ્વમાં પંડાઈ જાય એટલી કીર્તિ કમાઈ ગયાં હોય છે.

જગત એવા મનુષ્યને સાકારે અને સન્માને છે, કે જે ભયને યોતાનો યુગામ

બનાવી શક્યો હોય, અને તેને જોઈને જેની આંખની પાંપણ પણ ફરકતી ન હોય. નિર્ભય મનુષ્યનેજ ચરણે દુનિયા સંપત્તિ, સત્તા અને પ્રતિષ્ઠાના કળશ ઠાલવે છે.

મનુષ્ય કોઈ પણ ધંધામાં કે કામમાં નિષ્ફળ નિવડે છે તો તેમાં ભય નામના શક્તિ સંપૂર્ણ નાંદાં તોપણ વધુમાં વધુ ભાગ ભગવેલો હોય છે, તે બતાવવા માટે જોઈએ તેટલા પુરાવા સાંપડી શકે તેમ છે.

ન્યાં સુધી માણસ ભયના બોજથી કચડાયેલો અને તેની વેદનાથી પીડિતો હોય છે, ન્યાં સુધી પોતે નિરાધાર કે અસમર્થ છે એવી લાગણી તેને પગની રહી હોય છે, ત્યાં સુધી મનુષ્ય કોઈ પણ સ્થળે ઈર્ષાભૂત થઈ શકતો જ નથી. એ સ્થિતિમાં માણસ જેટલા પ્રયાસ કરે તેટલા બધા બંદરમાં લોખંડી સાંકળથી જકડી રાખેલી હોડીને લેસાં મારવાના પ્રયાસ જેવા નકામા નિવડે છે.

ભય અને ચિંતાને દિલમાં સ્થાન જ ન આપવું એનો અર્થ એવો પણ નથી કરવાનો કે, વિના કારણે આંધળીયા કરીને ભય અને જોખમ ઉપાડી લેવાં, કોઈ પણ ગ્રહયો માણસ ભયંકર દુશ્મનની સામે કામ પાડતી વખતે, દુશ્મન પોતાની જાતને કશી પણ ધન કરી ન બેસે તે માટે સ્વરક્ષણના તમામ શક્ય માર્ગો પ્રદણ કરે છે. તેમ જ માણસ પ્રત્યેક સંભોગમાં દરેક વખતે ધીરજ અને બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરે છે તેને કદી પણ ભય રાખવાનું કારણ મળતું નથી.

આપણે જે કરવાનું છે તે માત્ર એટલું જ. આત્મશ્રદ્ધા અને હિંમતને જોમ અને તેમ વધારતા જવું. એ બંને સદૃશ્યોને જ્ઞાન તેમજ અનુભવના પાયા ઉપર ખીલવી શકાય છે. આપણે કોઈ પણ શુભવણે ભયાં પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવાનો હોય અથવા

તો કશુંક પણ કામ કરવાનું હોય ને વખતે આપણે એટલું જાણતા હોવાજ જોઈએ કે, 'યેતુ' શુભવણીનું કામ આપણે શી રીતે ઉકેલી શકીશું, કે જે કરવાનું હોય તે કામ કેવી રીતે પાર પાડી શકીશું. આ જાતની આપણા દિલને ખાતરી થવી તેજ આપણને ભયની ઉપર વિજય મેળવવામાં મદદ કરે છે.

ભયને અટકાવવાનો કે મનમાં ભયભાવ લાવના ભતને ફગાવી દેવા માટે સરસ રીત એ છે કે, કદી પણ ભયનાં ચિત્રોને મનના ફલક ઉપર ચિતરાવા જ દેવાં નહિં. એ ભૂત ધરતું ખારણું દોકતાંજ ન આવે તેટલે દૂર તેમને રાખવાં એ કદાચ હમેશ ન પણ બની શકે, પરંતુ આપણે તેને મનમાં દિરમાં કદી પણ પ્રવેશવા નહિ દેવાનું કામ તો કરી જ શકીએ તેમ છીએ.

ન્યારે બધું કામ સરળતાથી ચાલ્યા કરતું હોય ત્યારે ભય અને ચિંતાને દૂર રાખવાં એ સહેલું કામ છે, પરંતુ ન્યારે મુશ્કેલ અને આકરા સંભોગમાં મુકાયા હોઈએ ત્યારે જ તેમ કરવામાં આપણી આકરી કસોટી થાય છે. એ પ્રસંગે શ્રદ્ધા, આશા અને હિંમતને જોમ વિશેષ બળ મળે તેવાજ વિચારો તરફ વળવું જોઈએ, જોમ જોમ આપણા અંતરમાં એ શુભો ખીલતા જાય છે તેમ તેમ આપણા જીવનમાં તે શુભો મહત્વનું સ્થાન લઈ લે છે.

ખરેખરા ભય રહીત અને વિશ્વવંત એવું સાચું જીવન ગાળવા માટે સહુથી પહેલાં બે વસ્તુઓની જરૂર છે: [૧] આપણામાં રહેલી નૈસર્ગિક શક્તિઓમાં સૌએ સૌ ટકા વિશ્વાસ, અને [૨] તે શક્તિઓને જીવનના એકેકે એક બનાવ વખતે બુદ્ધિપૂર્વક તેમજ વ્યવહાર રીતે વાપરી શકવાની આપણી ચોખ્ખતામાં પુરેપુરી આત્મશ્રદ્ધા.

શ્રધ્ધા ભય . ઉપર વિન્ય મેળવે છે. અહિં, શ્રધ્ધાના અર્થમાં 'હું' હિંમત આશાવાદ, આત્મવિશ્વાસ, અડગ નિશ્ચય ચેતન, ઇચ્છા શક્તિ અને સક્રિયતા: એટલાં વાનાને સમાવેશ કરે છે.

ગમે તેવી શ્રધ્ધા આપણામાં હોય છતાં તે શ્રધ્ધા સક્રિયતા વિહારી-વાંઝણી હોય તો તે આપણને કરી જ ઉપયોગી થઈ શકે નહિં. સક્રિયતા વિનાની શ્રધ્ધા તે છિદ્રવાળા જલપાત જેવી છે-તેવા પાતમાં પાણી કેટલો વખત રહે? વાંઝણી શ્રધ્ધા એકલું મુઠ્ઠું તે શું કામનું? શ્રધ્ધા અને કાય એ બંને અંધ-પાંડુલ ન્યાયે ચાલનારી શક્તિઓ છે: એક એકના આધાર વિના બંને શક્તિઓ નક્કમી થઈ પડે છે. આ બંને શક્તિઓની મદદ વિના જે માણસ વિન્યવાંચ્છુ થઈને નીકળે છે, તેની દશા મુંદર વેલિઓથી ઢંકાયેલા કુવાના મુખમાં ધસી જનારના જેવી જ થાય છે.

જગતમાં જેઓ ઉન્નતિના શિખરબિંદુએ પહોંચ્યા છે તેમને માગે આપણે પણ ચાલવું હોય, અને જીવનમાં તેવીજ ક્ષેત્ર મેળવવી હોય તો આપણે ભયના ભૂતને બાળીને ભસ્મ કરી નાખવો પડશે. અને તે માટે બીજા દશાની નહિં, માત્ર આપણી જાતને જ બરાબર ઓળખતા થવાની જરૂર છે. કેમકે પોતાની જાતને સંપૂર્ણ નહિં ઓળખી શકનારાઓ જ નિરંતર ભયભીત રહે છે. જે મનુષ્યને પોતાની અંદર રહેલા સામર્થ્યના ઝરાની ખરેખરી પિછાન થઈ નથી તે મનુષ્યજ કાયમ ભયથી ધૂનતો-કંપતો રહે છે. અને જ્યાં સુધી તેને એની અંદર

રહેલી ખરી શક્તિઓની બરાબર ઓળખાણ થાય નહિં, ત્યાં સુધી એ ભયમુક્ત બની પણ શકતો નથી.

જે નિરંતર પોતાની અશક્તિ, અચોક્ષ્ણતા અને નિર્માણ્યતાના જ ભાનવાળો હોય તેની મનોદશા ભયગ્રસ્ત રહે છે. તેથી ઉદ્ધટા પ્રકારના સતત ભાનવાળા મનુષ્યની મનોદશા નિર્ભય અને છે: એ તો મનુષ્યની વિચારસરણીની ટેવ ઉપરજ આધાર રાખનારી વસ્તુઓ છે. અને જીવનમાંના સારા કે માદા પ્રસંગો તે આપણા માનસની આંતરદશાનું જ સૂચન હોય છે.

તંદુરસ્તી, સુખાકારી અને વિન્ય મારે માટે પણ શક્ય છે, એવા વિચાર નિરંતર કરનારને તુરંતજ તે માટે કયા માર્ગ લેવા જરૂરના છે તેનો વિચાર સુએ છે; તેથી તે પ્રયત્નશીલ બને છે અને છેવટે તેનાં સારાંજ પરિણામ આવે છે.

પરંતુ બીજા કોઈ માણસ હમેશાં માંદા પડી જવાના, નિષ્ફળ નિવડવાના, નિર્ધન બની જવાના, મૃત્યુના મુખમાં જઈ પડવાના ભયથી ધૂનતો હોય છે, તે પોતાની જાતને જ વિધન કરનારી વસ્તુઓને સાથ આપે છે, અને પરિણામે જોનાથી તે કંપતો, ત્રાસતો હોય છે તેને પોતાની શક્તિ અજમાવી લેવાની પુરેપુરી તક આપે છે.

એટલે ભય-જોની સાથે ચિંતા, નિરાશા, અનિશ્ચિતતા, બીકણુવેડાનો નિકટનો સંબંધ છે-ની ઉપર વિન્ય મેળવવા માટે, હમેશાં તેની સામેના જ વિચાર કરવાની ટેવ રાખવી એ જરૂરની છે. આમ કરવાથી ભયભીત દશા ઉપર અચૂક ક-તોડ મેળવી શકાશે.

યંત્રો: તેની ઉપર થતા આક્ષેપો

યંત્રો ઉપર થતા આક્ષેપો ઉપે રસ્તે દોરવાના છે. અત્યારે જે આક્ષેપો યંત્રો ઉપર મુકાય છે, તેમાંના ઘણા જ મોટા ભાગના આક્ષેપો મૂડીવાદ અને તેની તંત્ર રચના ઉપર મુકવા ઘટે છે. વર્તમાન મૂડીવાદ અને માલિકીની વ્યવસ્થા પચડાવીને શ્રમજીવીઓના શ્રમને મૂડી નેટલું મહત્ત્વ અપાય, અને નફામાં મૂડીવાદીઓની સાથે શ્રમજીવીઓની ભાગીદારી સ્થપાય, તો યંત્રવાદ ઉપરના તમામ આક્ષેપો આઘોઆપ દૂર થાય.

:: લેખક ::

હબીબ હસન પંતલાણી

ઉદ્યોગવાદ મૂડીવાદના પંજામાં ગુંગાણાઈ રહ્યો છે, તેમાં કામદારોનો નાશ નિર્માયો છે, કેમકે ઉદ્યોગવાદથી થતો બધો નફો થોડાકે મહિલાઓના જ ખીસામાં જાય છે. અને કામદારો ભૂખે મરે છે; તેથી કેટલાક દીકરો ઉપે રસ્તે ઉતરી જઈ, એકલા યંત્રોની ઉપર જ આક્ષેપોનો વર્ષાદ વરસાવી મુકે છે.

સામાન્ય રીતે યંત્રો ઉપર નીચેનાં તર્કોમતો મુકવામાં આવે છે.

૧ યંત્રો આવના પહેલાં મનુષ્ય નેટલો મુખી હતો તેટલો તે આજે યંત્રો આવતાં નથી. ને. રુદ. મીલ કહે છે:—“It is questionable if all the mechanical inventions yet made have lightened the day's toil of any human being.” (આટ આટલા યંત્રો થયા છતાંયે મનુષ્યને માથેથી મહેનતનો બોજો જરા પણ ઓછો થયો નથી.) તેને મજાના તેથી અત્યારે વધારે સિક્કાઓ મળે છે. પણ તે વધારે મજાના સિક્કાઓ વનુઓની વધેલી કિંમતમાં તણાઈ જાય છે. આમ યંત્રે શ્રમજીવીઓના મુખ કે કંધામાં કશી

વૃધ્ધી નથી કરી. ઉલટું તે તેમના પર અનિયંત્ર લાગ્યું છે.

૨ કારખાનાઓનું ગંદું, હવા ઉગ્મસ વિનાનું વરસું અને કંદાંસ વાતાવરણ પ્રાણ વિનાશક છે.

૩ યંત્રોએ શ્રમજીવી વર્ગની મહેનત પુરી પાડી તેમની જગ્યા લઈ લીધી છે અને તેમને બેકાર બનાવ્યા છે.

૪ યંત્રે અપણા મુખી રાતંત્ર કારીગર વર્ગને હાંકી કાઢ્યો છે.

૫ યંત્ર કલાનું વિરોધક નિરૂપ્યું છે.

૬ યંત્રને લઈ શ્રમજીવીઓના જીવનમાંથી વૈવિધ્ય નથી રહ્યું અને એકનું એક જ કામ કરી તેમના જીવનમાં ઉત્સાહ અને રસવૃત્તિને સ્થાને કંટાળો અને નીરસતા આવ્યાં છે.

આ ઉપરાંત બીજાં પણ અનેક તર્કોમતો યંત્રને માથે મુકવામાં આવ્યાં છે.

ઉપરુક્ત વર્ણન પરિસ્થિતિનો સાચો ખ્યાલ આપે છે. પણ આ બધી દુ:ખદ સ્થિતિનું કારણ યંત્ર નથી. યંત્રો તો મહેનત અને વખતનો બચાવ કરી આપે છે

એ સત્ય આપણી આંખે જોઈએ છીએ. જે કામ યંત્રની મદદ વિના એક મહિને પણ જાએ જ પાર ઉતારી શકાય તે કાર્ય યંત્રની મદદથી થોડાએક કલાકમાં જ સાધ્ય બને છે. એક યંત્રે મીઠા યંત્રને બનાવ્યું અને એ પ્રમાણે આપણી ભૌતિક પ્રગતિને ગુણાકારની ગતિએ આગળ ધપાવી. એક બાળુ યંત્રના પ્રમાણભૂત લાભ આ પ્રમાણે આપણી સામે છે અને છતાંએ ઉપર વલુવેલાં અનિષ્ટો પણ આપણા ઔદ્યોગિક અને સામાજિક જીવનમાં નજરે પડે છે. ત્યારે આમાં ખાંચો ક્યાં છે ? એ ને એ ચાર કેમ થતા નથી ? આ વસ્તુસ્થિતિને માટે ક્યું કારણ જવાબદાર છે ? તે તપાસવું જરૂરનું છે.

આ દુઃખદ વસ્તુસ્થિતિને માટે મૂડીવાદના પાયા પર રચાયેલું 'આપણું' આર્થિક અને ઔદ્યોગિક બંધારણ જ જવાબદાર છે. એ બંધારણમાં એક સજો છે તે સદીએ થયા છતાં હજી અખંડ ચાલ્યા જ આવે છે. કારખાનાનો માલિક શ્રમજીવીઓને નજીવ પગારે (શ્રમજીવી ન મરી જાય તેટલા પુરતા) ભાડે લે છે. ત્યારે યંત્રોમાં બનેલા માલ કારખાનાનો માલિક બજારના પુરેપુરા ભાવે વેચે છે. આમ પાકા માલની કિંમત અને ઉત્પાદન ખર્ચ વચ્ચેનો મોટો ગાળો કારખાનાનો માલિક પોતે પચાવી જાય છે. તૈયાર થયેલ વસ્તુની જે કિંમત ઉપજે તેમાંથી ખર્ચ બાદ કરી બાકીનું બધું દ્રવ્ય જો કામદારોને વહેંચી આપવામાં આવે તો તેમની સ્થિતિ અત્યારે છે તેના કરતાં સહસ્ત્રશઃ સારી હોય. કમનસીબે 'શ્રમજીવી'ઓની ખૂબ છત છે. એટલે જ્યાં શ્રમજીવીઓમાં એક્ય ન હોય ત્યાં મૂડીવાદો તેમની છતનો લાભ લઈ તેમનામાં હરીફાઈ ઉભી કરે છે, અને આપણે કાંઈ બળતંત્ર નિહાળ

વસ્તુ ખરીદીએ તેમ મૂડીવાદીઓ શ્રમજીવીઓને ખરીદે છે ! આવી સ્થિતિ હોય ત્યાં શ્રમજીવીઓ નફામાં હિસ્સો ક્યાંથી માગી શકે ? પરિણામે તેમની કંગાલીયત અને તેમાંથી જન્મતાં અનિષ્ટો યંત્રને માથે આરોપાય છે !

હવે યંત્રો ઉપર મુકાતાં તહેમતોના એક પછી એક વિચાર કરીએ અને તેનું 'ખર' કારણ યંત્ર છે કે મૂડીવાદી આર્થિક બંધારણ તે જોઈએ :

(૧) શ્રમજીવીનાં સુખ અને કલ્યાણમાં યંત્રે કશી વૃદ્ધિ કરી નથી. કારણ સ્પષ્ટ છે. યંત્રના ઉપયોગથી નિપજતી કરકસરનો લાભ મૂડીવાદીઓ સૂસી જાય છે. એટલે જો કારખાનાની માલિકી કેવળ મૂડી-ભર મૂડીવાદીઓની ન હોય, પણ કારખાનાં ચલાવવામાં મૂડી જટલી જ જરૂરની મજૂરી કરનારા શ્રમજીવીઓની પણ એ માલિકીમાં અને કારખાનામાંથી મળતા નફામાં ભાગીદારીની યોજના કરવામાં આવી હોય તો, શ્રમજીવીઓની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે અને તેમને જોઈએ તેટલાં સુખ સગવડ મળે. આ ઉપરથી એમ પ્રતિપાદિત થાય છે કે શ્રમજીવીઓની કંગાલીયતને માટે યંત્રો નહિ પણ મૂડીવાદ જ જવાબદાર છે.

(૨) યંત્રો થયાં એટલે કારખાનાં થયાં, એ કારખાનાંઓની બાંધણીમાં મોટે ભાગે યંત્રો નો જ વિચાર થાય છે. જીવતાં શ્રમજીવીઓની સગવડો તેમાં વિચાર થતો નથી. આમાંથી જે નફો મૂડીવાદીઓના ખીસામાં જાય છે તેમાંથી સુધર મહેલો અને ભવ્ય ભવનો ખડાં થાય છે; પણ જો તે નફાનો ઉપયોગ શ્રમજીવીઓ કરી શકતા હોય તો તેઓ પણ સગવડ ભર્યાં મકાનો બનાવી અને તેમાં રહી શકે.

(૩) યંત્રોએ શ્રમજીવીઓને ખેડાર બનાવ્યા છે-એ યંત્ર પર એક સળંગ આક્ષેપ છે. જે કાયં કરવાને દસ કામદારો જોઈતા હોય તે કાયં યંત્રની મદદથી એક માણસ ઉઠેલી શકે. આમ થવાથી ખાકીના નવને રૂપસદ મળે અને તેઓ ખેડાર થાય. આ જોતાં તો એમ લાગે કે, યંત્ર કામદારોના પેટ પર પાડુ મારે છે અને આ માન્યતાના આવેશમાં જ સત્તરમી સદીમાં થોડાક યંત્ર શોધકોને ગેરા કામદારોએ મારી પથુ નાખેલા. આ સ્થિતિને માટે પથુ પડદા પાછળ ડોકાયું કરતાં મૂડીવાદ જ જવાબદાર લાગે છે. યંત્રોના ઉપયોગથી જે કરકસર નીપજે છે તે કારખાનાના માલિકો ચોતેજ પચાવી પાડે છે. એટલે જ ઉત્પાદનનાં સાધનોને ખાનગી મિલકત બનતાં અટકાવી, તેના પર સમાજનું સ્વામિત્વ સ્થાપવામાં આવે તો, જે યંત્રો આજે શ્રમજીવીઓને ખેડાર બનાવનારાં મનાય છે તે જ યંત્રો શ્રમજીવીઓની આવકમાં વૃદ્ધિ કરનારા થઈ પડે. એ તો સિદ્ધ છે કે યંત્રો તો વખત અને મહેનતનો ખચાવ કરી આપે છે. એટલે જ ઉત્પાદનના સાધનોનું સ્વામિત્વ સમાજના હાથમાં આવે તો કામદારોને લાભ થાય, પણ તેમ થઈ ન શકે ત્યાંસુધી તો શ્રમજીવીઓને માટે માત્ર હડતાળનો આશ્રય લઈ યંત્રોના ઉપયોગથી નીપજતી કરકસરના લાભમાં હિસ્સો પડાવવો એ એક જ કાયદેસર માગે ખાકી રહે છે. તેથી શ્રમજીવીઓએ સઘો સ્થાપવા જરૂરના છે. કારણ સંઘબળથી જ હડતાળ પાડી શકાય છે.

(૪) સ્વતંત્ર કારીગર વર્ગ, યંત્રોના આવવાથી અઃશ્ય થયો એ ચોથું તોહમત, આ પરિણામને માટે યંત્રો કઈ રીતે જવાબદાર છે ? ધણોખરાં યંત્રો વરાળ કે વિદ્યુત બળથી ચાલનારાં છે. એટલે એક જ જગ્યાએ (કારખાનામાં) બધાએ કામદારોને એકઠાં થવું પડે

છે. સ્વતંત્ર (ધેર ખેડાં કામ કરનાર) કારીગર જેને સીરમોન્ડી proud independent gentleman (ગૌરવવાન સ્વતંત્ર શુંદર્ય) કહેતો, તે યંત્રથી ઉત્પન્ન થતી સસ્તી વસ્તુઓ સામે ટક્કર લઈ શક્યો નહીં. તેની વસ્તુઓ ઓછી ખપવા લાગી એટલે તે સ્વતંત્ર ધંધો છોડી કારખાનામાં એક ગુલામ તરીકે વેચાયો. અહિંઆં તેને દસ કે બાર કલાક સખત કામ કરવાનું અને તે પણ ઉપરીના રૂઆબ નીચે, નીચાં મુંડીએ. આ સ્થિતિને માટે પણ આ મૂડીવાદ જવાબદાર છે. કારખાનામાં જોડાતા મજૂરને તો યંત્રની મદદ મળવાથી ઉલટું ઓછું કામ કરવાનું લાગ્યું સાંપડે. અસખત તેથી કેટલેક અંશે કારીગર ચોતાનું સ્વાતંત્ર્ય ખુબે છે પણ તેનો બદલો ઓછી મહેનતથી વળી રહેવો જોઈએ. જે વર્તમાન ઔદ્યોગિક બંધારણને લીધે મૂડીવાળા બધાએ નફો ખાઈ જાય છે, એ પૃથ્વિતિ બંધ થાય અને શ્રમવાદની ગણતરી પર તેની પુનઃ રચના થાય તો કારખાનાનો મજૂર, તેના સ્વતંત્ર કારીગર મિત્રથી વધારે મુખી હોય. આમ છતાંએ યંત્રો અમુક પ્રકારની શિષ્ટ, નિયમિતતા અને સંયમ માગે છે પણ તેથી મળતા લાભ વિચારી એનો આટલો સંયમ બહુ જોટો ભોગ ન કહેવાય.

[૫] યંત્ર કલાનું દુસ્મન છે-એ માત્ર ઉકિત છે. યંત્રે કલાઓને ઘણીએ સહાય આપી છે- એમ પણ કેટલાકો માને છે. એ વાત ખરીકે ચોતાનો આત્મા રેડીને જે કૃતિ એક સ્વતંત્ર કલાકાર નિપજાવી કાઢતો તેવી કૃતિ યંત્રો ન નીપજાવી શકે. એ યંત્રના ક્ષેત્રની બહાર છે તેથી રસ્કીને પણ એમ માન્યું કે કલાકારના સ્વાતંત્ર્યને યંત્રો એ છુંટ્યું અને તેનું અનિષ્ટ પરિણામ સ્થાપત્ય કલાની અવનતિમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

આમ કલાને કેવળ કલાની જ નજરે જોઈએ તો યંન અમુક અંશે આધક નીવડે છે તે ખરું; પણ તે તો અનિવાર્ય છે. ખરું જોતાં હજુ પૃથ્વી પર ત્યાંસુધી જીવતા મનુષ્યોના ૯૦ ટકા વર્ગને જીવનની જરૂરેતો મેળવવા માટે નવથી દસ કલાક કામ કરવું પડે છે ત્યાંસુધી કળાએ જન્મવું જોઈતું ન હતું. કળા જીવે છે તે તો અમુક મૂડીવાદીઓના અન્યાયી દ્રવ્યના સંચયને લઈને તેમના યુક્તિમત્તરીકે. યંત્રો જો કલાને નાશ કરતાં હોય તો તેથી આમ વર્ગને ઓછું જ દુઃખનું કારણ છે. કારણ તેમના ઉપભોગમાં કલા લાગ્યે જ આવે છે. ત્યાંસુધી જીવનની જરૂરેતો અગ્રી રીતે પુરી પડી શકે તેટલી પ્રગતિ આપણે સાધી ન હોય ત્યાંસુધી કલાને પોષવી ન જ જોઈએ. કલા પોષાઈ શકતી જ નથી. તમારી પાસે એક જ રૂપિયા હોય તો તમે પહેલાં અન્નાદિ ખરીદશો કે કોઈ મુંદર ચિત્ર ? દુનીઆના ૯૦ ટકા માનવો પાસે જરૂરીઆતો ખરીદવા ખૂટતું દ્રવ્ય લાગ્યે જ છે. કલા આમ પોષાય છે તે તો શ્રમજીવીઓને લખે મારીને ! જે દિવસે આપણા જીવનની જરૂરીઆતોનો પ્રશ્ન સંતોષકારક રીતે ઉકેલાઈ જશે તે દહાડે આપણે કલા જીવે તેટલા માટે યંત્રોનો વપરાશ ઓછો કરીશું. પણ એમ ન બને ત્યાંસુધી કલાને જીવવાનો અધિકાર નથી.

[૬] આ દલીલ પ્રથમ દષ્ટિએ આપણને કંઈક વલુદ્વાળી લાગે છે. કારણનાના મલુરને એકવું એક કામ ફરીફરીને અને હંમેશાં એવું એ જ કરવાનું હોય છે. આથી નિરસતા અને કંટાળો ઉપજે છે અને જે કામ આપણી ઇચ્છા વિરુદ્ધ આપણે કરવું પડે છે તેની હાનીકારક અસર આપણા માનસિક તેમજ શારિરિક બંધારણ પર થાય છે. સ્વતંત્ર કારીગર જે વસ્તુ પર કામ કરેતો

હોય તેના પર પોતાની ભૂધિ અજમાવે છે. આજે જેટલી ભૂધિ અજમાવી હોય તેથી કાલે તે વધારે ભૂધિ અજમાવી શકે છે, અને તે કાર્યમાં વધારે રસ લઈ શકે છે. વળી જ્યારે કૃતિ સારી નીવડે ત્યારે કલાકારને કેટલો જયો આહ્લાદ થાય ? ત્યારે યંત્રમાં અમુક હદ સુધી જ તમારે તમારું વ્યક્તિત્વ યોગવાનું હોય છે—એથી ઓછું નહિ કે નહિ વધારે. તેમાં કશુંએ વૈવિધ્ય નહિ કે નવિનતાએ નહિ. આ આક્ષેપ આટલા પુરતો સાચો છે. પણ જો શ્રમવાદના ધોરણ પર જ્યારે વહેંચણી થાય તો, કેટલાક અર્થશાસ્ત્રીઓની ગણતરી પ્રમાણે મનુષ્યને સુખી જીવનની સામગ્રી મેળવવા માટે સાંગે બે કલાકનું કામ પુરતું થઈ પડે. જો શ્રમજીવીને ફક્ત બે જ કલાક કામ કરવાનું રહે તો પછી યંત્રમાંના વૈવિધ્યનો અભાવ અને નિરસતા આપોઆપ જ નબળા થાય. યંત્ર હો કે યંત્ર ન હો, પણ કોઈ પણ મનુષ્યને તમે દસ કલાક સુધી એક જ કામ ઉપર હંમેશાં ચોટાડી રાખો તો તે તેને શુષ્ક અને નિરસ લાગે જ. મારા એક મિત્ર કહે છે “આપણે એટલા બધા રૂઢી વશ છીએ કે કુદરતને હંમેશાં દસ કલાક નિહાળવાની આપણને ફરજ પડી હોય તો આપણે કુદરતથીએ ત્રાસી જઈએ છીએ છતાં કુદરત એ તો હંથર કૃતિ માની આપણે તેને તો વખાણ્યાં જ કરીએ છીએ.” આપણે આ મત સાથે સંમત ન થઈએ તો પણ યંત્ર ઉપરનો આક્ષેપ ખરું જોતાં મૂડીવાદ પર જ મુકવો જોઈએ. એટલું તો જરૂર આપણે સ્વીકારવું જ પડે. યંત્રોની ઉજળાઈ તેમ જ કાળી બાલુ આમ જ્યાં પડી પહોં, વર્તમાન વિશ્વમાં વિસ્તાર જે લાગ લગતી રહેલ છે, તેની સત્તા અને પરિણામો જ્યાં—જ્યાં પડી,

ક્રોધપણુ એમ નહિં કહી શકે કે, હિંદુ-સ્થાનમાંથી યંત્રોને દૂર કરવાથી અને માત્ર રેંટીઓ, શાળ ને પીંજણો ચલાવવાથી જ દેશને લાભ થવાનો છે.

હિંદને આર્થિક ઉન્નતિ સાધવી હોય તો યંત્રોની અને ઉદ્યોગવાદને તેની જરૂર છે જ. અત્યારે ખેતીમાં સરેરાશ માથા દીઠ એક એકર જમીન માંડ આવે છે. તેમાં વળી ખેતીમાં અત્યારે જેટલી ખેતારી છે તેટલી ખીજ. ક્રોધ ધંધામાં ભાગ્યે જ હશે. આપણ ખેડૂતો પેટે પાટા બાંધીને હવે છે. તેમની પાસે ખેતીથી મડી થઇ સાંભળી નથી એટલે આદીકાળના હવન તરફ પાછા વળવાની ખૂબ પાઠનારાઓએ હિંદના ખેડૂતોની કંગાલીયત જોવી જોઈએ. ઉદ્યોગવાદ વિના આપણી આર્થિક ઉન્નતિ અશક્ય છે, પણ આપણે ત્યાં દરેક ઉદ્યોગોમાં શ્રમવાદની પધ્ધતિપર જ દ્રવ્યની બેંચણી થવી જોઈએ.

“કુદસ્તી બજો ઉપર મનુષ્યે પ્રધાનપદ નહોતું મેળવ્યું” ત્યારે તે મનુષ્યબજોની પૂજા કરતો હતો, હવે માણસ પુરુષોત્તમની પૂજા કરે છે.” —કાલં માકસે

...

“યુનિયન જેકે હવે અપવાદસમી કાર્ય-કુશળતાનો કે અપવાદસમા વચનપાત્રનો સ્વયંક રહ્યો નથી.”

—એચ. જી. વેલ્સ

...

“નવા વિચારોનો ઉદ્ભવ એકએક થતો નથી. યુધ્ધો એકએક થાય છે.”

—એચ. જી. વેલ્સ

આમ નહિં થાય અને યંત્રોદ્ધાર ચાલતા ઉદ્યોગો હિંદમાં જોમ વધુ સ્થપાતા જશે તેમ તેથી થોડાક મૂડીવાદીઓ વધારે મૂડીવાળા થશે અને તેથી શ્રમજીવીઓનું લોહી વધારે ચૂસાશે. એટલે દ્રવ્યની બેંચણીના ચાલ્યા આવતા ધોરણમાં પરિવર્તન શિવાય આપણે ત્યાં યંત્રવાદ અને ઉદ્યોગવાદ આવશે તો તે શાપ રૂપ થશે. પરંતુ ઉદ્યોગવાદ અને યંત્રો વિના હિંદનો આર્થિક ઉદ્ધાર થવો શક્ય નથી એટલે છેવટે જ નિર્ણય ઉપર આવી શકાય છે તે માત્ર એ જ કે, અત્યારે મજૂરીને ગાણુ માની મૂડીને જ મહત્ત્વ આપાય છે, તે રૂઢી બદલી, મૂડી-મજૂરીના સમાન ભાગીદારીના ધોરણે તેની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ, અને ઉદ્યોગની માલિકા અમુક વ્યક્તિઓના ટોળાની નહિં પણ સારાએ સમાજની રહે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

“સારી કે માડી પણ જે ભાવન વિશ્વવ્યાપી બની હોય છે તેની સહેલાઈથી અવગણના કરી શકાતી નથી.”

“વર્તમાન યુગમાં જે વિચારોનો પ્રચાર પ્રાચીનતાને ધોરણે થઈ રહેલો છે, તે વિચારો લોકવર્ગને કચડી નાખવા માટે સત્તાવાળાઓએ પ્રચારમાં મૂકેલા છે.”

...

સાહિત્ય અને કલા બન્ને મૂડીવાદની ગુલામડીઓ છે. તેઓ જમીનદારો, રાજાઓ અને શ્રીમંતોનાં વખાણુ કરવામાં અને વિલાસપ્રિયતાનાં ચિત્રો દોરવામાં મશગુલ રહે છે.

स्वा तं च्य श्रं ग्रा म ना से ना प ति

३० गांधीजी.

एम.जी. एम. पतिश्रीना म्मणाये
श्री कार्गम गुजराती म्मधाने

સ ર હા ર વ લ લ ભ ભા ઈ.

જેમને થયેલી અન્યાયી સજા સામે સમસ્ત હિંદે પોકાર ડહાળ્યો છે.

દેશી રાજ્યોમાં કેળવણી

: મૂળ લેખક :

પોપટલાલ ચૂડગર

આર-એટ-સી

હિંદી રાજ્ય-મહારાજ્યો પોતાની પ્રગતી ઉન્નતિ કરવાની આરંભવા લાગ્યા છે, પરંતુ કેળવણી જેવી પ્રગતિ જરૂરી બાબતોમાં મુખ્ય તોએ કટલી બેતમા બતાવે છે, તેની ઉપર લેખક સીધી પ્રકાશ ફેંકે છે.

રાજસ્થાનમાં કેળવણી આપવાની સગવડો નામે લગભગ મીઠું છે. કેળવણીની આખી પદ્ધતિ જ હાલપૂર્વકની તકન અથો-અ છે. ૫૬૩ રજવાડાઓમાંથી માત્ર પીશવર રાજ્યોમાં, જેને કેળવણી કહી શકાય, તેવા શિક્ષણની સગવડો છે.

શિક્ષણ અસ્થાઓ કેટલી છે ?

વિદ્યપીઠ જેવી સંસ્થાઓ તો માત્ર ઐસુર અને હૈદરાબાદમાં જ છે. સદામીનો હક્ક ધરાવનાં કેટલાંક મોટાં રાજ્યોમાં બી. એ. અને એમ. એ. સુધીનું શિક્ષણ આપનારી પ્રોવિડે છે. દુન્ય-ઉદ્દોગનું પ્રાથમિક શિક્ષણ આપતી શાળાઓ ૧૫ રાજ્યોમાં છે. આફ્રીનાં સદામી બેગવનાં રાજ્યોમાંનાં માત્ર થોડાંક જ મેટ્રિક સુધીનું શિક્ષણ આપતી હાઈસ્કૂલો ધરાવે છે. આવાં રાજ્યોમાં બહુ બહુ તો ઓછા કે પાંચમા ધોરણ સુધીનું જ્ઞાન આપતી એંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાઓ હોય છે. બીજા વર્ગનાં રાજ્યોમાંના પોણા ભાગનાં રજવાડામાં માત્ર માતૃભાષા શીખવતી પ્રાથમિક નિશાળો જ છે.

હિંદી રાજસ્થાનોનાં ૭૫૫ શહેરોની વસ્તીની કુલ સંખ્યા ૭,૪૩૦,૮૦૮ છે. ગામડાંઓની સંખ્યા ૧૮૭,૮૯૩ છે અને ગ્રામ્ય જનતાની સંખ્યા ૬૪,૫૦૮,૨૭૮ છે. આથી જોઈ શકાશે કે ૧૦૦ માંથી ૯૦ માણસો તો ગામડાંમાં જ વસનારાં છે.

ગ્રામ્યશાળાઓનો અભાવ

જતાં સામાન્ય રીતે, પાંચસો કે તેથી ઓછી વસ્તીવાળાં ગામડાંમાં નિશાળ નથી હોતી. ૬૭ ગામડાં દીઠ જનસંખ્યાની સરેરાશ ૩૪૫ માણસ, જે કે ઓક્સ આંકડાઓ તો મળતા નથી જતાં અટકળ કરી શકાય કે કુલગામડાંઓમાં ૨૦ દરેક ગામડાંમાં ભાગ્યે જ ૫૦૦ માણસોની વસતી હશે. એટલે સાડા ૭ કોડોની ગ્રામ્ય પ્રજામાંથી પાંચ કોડો ઉપરાંતને માટે ફરજિયાત કે મરજિયાત શિક્ષણમાં કર્યાં સાધન સગવડ નથી જ. ફરજિયાત શિક્ષણનો તો પ્રશ્ન રહેતો નથી કારણ કે દેશી રાજ્યોની માનવતા એવી ફરજ પ્રગતે માથે નાખવા ના પાડે છે. આફ્રીના સવા-દોઢ કોડો માણસો માટે યુનીવર્સિટીની ડીગ્રી મેળવી શકાય તેની સગવડો છે પરંતુ કંઈ બધા તેનો લાભ લઈ શકતા નથી.

એકાદી આડે આવે છે

ધણાં માથાં પોતાનાં બાળકોને શાળામાં મોકલી શકતાં નથી કારણ કે કુટુંબના ભરણપોષણ માટે રોજ મેળવવામાં મદદગાર થવા બાળકોને બચપણથી જ મજૂરીએ જવું પડે છે. જે કેળવણી ફરજિયાત હોય તો શિક્ષણદ્વારા ગરીબ જનતા બહારી શકે કે ઓછો હોટ, ગોદડીના ગાલા અને જુપડી પુરવડું જ તેમનું જીવન નથી. તેમના જીવન ઉપયોગ એથી વિશેષ સારાં કાર્યો માટે

થઈ શકે તેમ છે અને તેઓ વિશેષ મેળવી શકે તેમ છે.

કેળવણીનું પ્રમાણ ચાર ટકા ?

દેશી રાજસ્થાનો સહિતના આખા હિંદુસ્તાનમાં દર એક હજારે માત્ર ૮૨ માણસો લખી-વાંચી શકે છે, એટલે કે સેંકડે માત્ર ૮ ટકા કેળવાયેલા છે. આમાં પાંચ વરસથી ઓછી ઉંમરનાં બાળકોનો સમાવેશ થતો નથી. એકલાં દેશી રાજ્યોની ગણતરી કરીએ તો નિરક્ષરતાનું પ્રમાણ ઘણું વધી જાય છે. રાજસ્થાનોમાં ભણેલાઓની સંખ્યા સેંકડે માત્ર ૪ ટકાની છે ! અને આ આંકડામાં સ્ત્રીઓનો સમાવેશ થતો નથી કારણ કે દેશી રાજ્યોમાં સ્ત્રી કેળવણીનો લગભગ અભાવ છે. એટલે સ્ત્રીઓને પણ નિરક્ષરોમાં ભેળવવામાં આવે તો કેળવણીનું પ્રમાણ ચાર ટકાથીએ ઘણું ઓછું થઈ જાય !

બ્રિટિશ રાજ્યમાં શિક્ષણ પ્રમાણ

શિક્ષણ પામેલા દર દસ હજારમાંથી ભાગ્યેજ ૧૦૦ માણસો માતૃભાષા સિવાયની બીજી ભાષા જાણતા હોય છે. પરંતુ આખાય હિંદની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈએ તો આપણે બેઠ શકીશું કે બ્રિટિશ રાજની હિંદમાં સ્થાપના થયા પછી આટલાં બધાં વરસને અંતે, દર ૧૦૦૦૦ પુરોમાંથી માત્ર ૧૬૦ પુરો, અંગ્રેજી ભાષા જાણે છે ! પછી દેશી રાજ્યોની તો વાતજ શું કરવી ?

શિક્ષણ પાછળ નજરનું ખર્ચ

સાથે સાથે એ પણ જાણવાની જરૂર છે કે પોતાને પ્રગતિમાન તેમજ પ્રખ્યાત થયેલાં ગણાવતાં રાજ્યોમાં પણ રાજની કુલ આવકના માત્ર ૨ ટકા જ અને પોતાનાં અંગત ખર્ચ માટે જ રકમ રાજ્યો ખર્ચે છે તેના માત્ર ૪ ટકા કેળવણી પાછળ ખર્ચવામાં આવે છે !

દસ ગામડે એક નિશાળ !

સમગ્ર રાજસ્થાનો ધ્યાનમાં લેતાં તેમનાં દર દસ ગામડે એક ગામમાં શાળા હોય છે. આ નિશાળ એટલે ૨૦ પુટ લાંબો અને ૨૦ પુટ પહોળો ઓરડો. શાળાને આંગણું હોય અગર ન પણ હોય. શાળાનું મકાન પાકું તો હોય જ શાનું ? બનતાં લગી તો તે માટીનું હોય છે. બી'તો પર ગામનાં છાણનું લીપણ કરેલું હોય છે અને દર ત્રણ ત્રણ મહીને ફરી ફરી લી'પણ કરવામાં આવે છે. નિશાળ પર વાંસનું છાપરું અને દેશી નળીયાં હોય છે. પ્રકાશ અને હવા માટે ભાગ્યેજ કાંઈ નિશાળને ખારીઓ કે જળીયાં હોય છે. આવા એક ઓરડામાં તમામ વર્ગની બેગા બેસાડવામાં આવે છે. દર નિશાળ દીઠ સરેરાશ ૫૦ વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. આ વિદ્યાર્થીઓ એટલે એકલા છોકરાજ. છોકરીઓ ગામડામાં ભણતી નથી કેમકે કન્યા કેળવણી તરફ લોકોની આદત હોતી નથી. શિયાળો કે ઉનાળો, ચોમાસું કે ખીજી રૂતુમાં આ તમામ છોકરાઓને એક સાથે ગોંધાઈ રહેવું પડે છે. શિક્ષક પણ એક જ હોય છે. ક્યાંક ક્યાંક વળી આસિસ્ટન્ટ હોય છે ખરો. આવા શિક્ષકમાં લાયકાત પણ બહુ ભાગે ઓછી હોય છે.

મહેતાજીની સુસ્કેલીઓ

શાળાના મહેતાજી બહુ બહુ તો સ્વભાષામાં જ છઠ્ઠા ધોરણ સુધી ભણેલા હોય છે; એટલે કે તેને લખવાનું, વાંચવાનું, ગણિતનું, ભૂગોળનું, અને ઇતિહાસનું સાધારણ જ્ઞાન હોય છે. કદાચ ભૂમિતિનું નહિ જવું જ્ઞાન હોય છે. શિક્ષકનો પગાર પણ ૩ થી ૫ રૂપીઆ સુધીનો જ હોય છે ! આવા હલકા પગારમાં શિક્ષકને યૌરો છોકરાંનું પેટ ભરવાનું હોય છે. આવી સ્થિતિમાં આવક નવકનાં બે પાસાં સરખાં તો

ક્યાંથી જ થાય? દેખીતી રીતે જ તેમને ગુજરાત પુરતું મેળવવા બીજા ધંધા કરવા પડે છે. ગામડામાં શિક્ષક મુખ્ય વ્યક્તિ થઈ પડે છે. તે તકરારો કરાવે છે કે તેમાં ભાગ લે છે ને પછી બંને પક્ષ વચ્ચે સમાધાન કરાવે છે. શેઠકાને અરજીઓ લખી આપે છે, કયા વારતા વાંચવાનું કામ કરે છે, દેવમંદિરના પૂજારી અને છે અને બીજાં ટપાલની સગવડ હોય છે ત્યાં પોસ્ટ માસ્ટરનું કામ કરે છે. આ બધી પ્રવૃત્તિઓમાંથી વખત મળે ત્યારે શાળામાં શિક્ષણ આપે છે! શિક્ષણ પધ્ધતિ પણ સાવ સહેલી હોય છે. અમુક પાઠ, કવિતા, અર્થ વ્યાકરણ, ભૂગોળ કે એવું બીજું ઘેરથી જોખી લાવવાનું વિદ્યાર્થીઓને કહેવામાં આવે છે અને વળતે દિવસે તે શાળામાં ખોડી જવાનું હોય છે. છોકરો કંઈ ભૂલ કરે તો વાંસામાં ધમ્મો પડે! શિક્ષણની આ સરસ રીત!

ઇન્સ્પેક્ટર એટલે વાઇસરોય?

અદ્યતન, શિક્ષકો પર દેખરેખ રાખનારા ઇન્સ્પેક્ટરો હોય છે. જ્યારે જ્યારે આ સાહેબો શાળાની મુલાકાતે આવી ચડે છે ત્યારે ત્યારે તેમને વાઇસરોયના જેટલું માન મળે છે અને તેમનું સુંદર સ્વાગત થાય છે. બેએક કલાક જેટલા મુકામ નાખીને પછી સાહેબ આત્મા ગમ છે અને રીપોર્ટ કરે છે કે બધું બરાબર છે, મહેતાણ બહુ સારા છે. આવાં મેળ વગરનાં શિક્ષણદાર વિદ્યાર્થી લખતાં-વાંચતાં શીખે છે, ચોડા સરવાળાને આઠગાડી કરી જાણે છે એટલે માઆપો માને છે કે છોકરાએ ભણી લીધું!

પ્રીન્સ રણજીતના રાજ્યમાં

પ્રીન્સ રણજીતના નામથી પ્રખ્યાત થયેલા નામદાર જામ સાહેબના રાજ્યમાં પણ કેળવણીની આવીજ સ્થિતિ છે. મેં જે જાતની

શિક્ષણ પધ્ધતિ વણુધી તેવી વ્યવસ્થા પણ જામનાં ૧૮૭ ગામડાંમાંથી માત્ર ૧૮૪ માંજ છે અને છતાંય મહારાજાએ પ્રાંત રેઇસી પાસે ગપ મારી દીધી કે પોતાના રાજ્યનાં દરેક ગામડે નિશાળ છે! તેમ છતાં આ ટાકા પોરની તોપ બદલ 'માન્ચેસ્ટર ગાડી' અને 'પરોપકારી, પ્રગતિશીલ અને ઉદાર' રાજ્યનાં પૂજ્યજી વખાણ કરનારો લેખ લખ્યો છે!

શહેરોની શિક્ષણ સંસ્થાઓ

હવે શહેરોની શાળાઓની વાત લઈએ: દેશી રાજ્યોના કુલ શહેરો ૭૫૫ છે તેમાંથી ભાગ્યેજ સેંકડે ૨ ટકા (૧૫) શહેરોમાં ડીગ્રી મેળવી શકાય તેવી સંપૂર્ણ સગવડ છે, ૫ ટકા (૩૮) શહેરોમાં ઇન્ટરમીડીએટ સુધીનો અભ્યાસ કરાવતી કોલેજ છે અને ૨૫ ટકા (૧૮૮) શહેરોમાં મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કરાવતી હાઇસ્કૂલ છે. ચોથા ભાગનાં બીજાં શહેરોમાં એંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાઓ છે જ્યારે બાકીનાં શહેરોમાં માત્ર એકલી દેશી નિશાળોજ છે.

વિદ્યાર્થીને સાથેના સંબંધ

આવી કોલેજ અને હાઇસ્કૂલોનો સંબંધ બ્રિટિશ હિંદની યુનીવર્સીટીઓ સાથે જોડાયેલો છે અને તેમના તરફથી નિયત થતાં પાઠ્ય પુસ્તકો અને અભ્યાસક્રમ રાજસ્થાનોની શાળાઓમાં ચલાવાય છે. આમ દેખાવમાં દેશી રજવાડાનું શિક્ષણ અને શિક્ષણ સંસ્થાઓ બ્રિટિશ યુનિવર્સીટીના અંકુશ નીચે હોય તેમ જણાય છે પરંતુ ખરી રીતે તેનું નથી, કારણ કે પ્રોફેસરો અને શિક્ષકોને રાખવા કાદવાની સત્તા રાજસ્થાનોના જ હાથમાં છે. વળી 'શિક્ષણ સંસ્થાઓનું' તંત્ર ચલાવવામાં બ્રિટિશ વિદ્યાર્થીને માથું મારવાનો કે ફેરફાર કરવાનો કશો અધિકાર નથી. રાજ્યોના બીજા

અધિકારીઓની 'માફક' શિક્ષકો વગેરેને ગમે ત્યાંથી લાવવામાં આવે છે અને મરજી માફક પગાર અપાય છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે શક્તિશાળી માણસોનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું હોય છે જ્યારે શિક્ષકોનો મોટો ભાગ, જેનો ખીજ ક્યાંય ધકેલ થતો ન હોય, તેવાઓનો હોય છે !

કેળવણી એટલે આદત

વળી રાજ્ય-મહારાજાઓ કેળવણીખાતે નકામું અને આદતરૂપ ગણે છે. માત્ર જાહેરાત ખાતર અને દેખાવ માટે જ એ ખાતું તેઓને નિભાવવું પડે છે; બાકી કેળવણી આપવામાં તેમને નથી જરાયે રસ કે નથી ખીલકુલ સંકલ્પભૂતિની લાગણી. ઉદાત્ત, રજવાડાઓ તો એમ માને છે કે કેળવણીથી પ્રજાજનો પેંધી જાય છે, અને રાજ્ય માટે આદતરૂપ બની જાય છે માટે એ પ્લેગને 'તો જેમ અને તેમ ટાળવો જ જોઈએ ! એ એપ પ્રજામાં ફેલાતો ક્રાઇપલ ભોગે અટકાવવો જ જોઈએ ! અને તેથી જ દેશી રાજ્યો પોતાની આવકના માત્ર ૨ ટકાથી વધારે નાણાં કેળવણી જેવી ખીન મહત્વની ને' નિરૂપયોગી સંસ્થા પાછળ ખર્ચાડનાં નથી.

શાહી મહેલાતો અને મોટરો

રાજની આવકનાં નાણાં ખરચવાનાં ધણાં સારાં ફેંકાણાં રાજ્યો પાસે છે: જેવાં કે- મોટરોના કાફલા અને છેલ્લી ઢબના નવા નવા મહેલા ! મહેલાતો માત્ર રાજધાનીમાં હોય તેનાથી સંતોષ કેમ થાય ? એટલે સીમલા અને એવી દ્વિશીતળ ટેકરીઓ પર પણ ભવ્ય મહેલા રાજ્યો ખડકાવવા લાગ્યા છે. હજુ ત્રીજે જ વરસે અલ્બરના મહારાજાએ ૫૦ લાખ રૂપિયા ખર્ચીને આશુ પર્વત પર એક મહેલ બંધાવ્યા.

પ્રાંત આઉથ એ મહેલની ભવ્યતા, સુંદરતા અને શાહી સગવડોનું વર્ણન આપતાં તેને અરેબીઅન નાઇટસની પૂરાતન જાહોજલાલી અને હીમાક સાથે સરખાવે છે. જ્યારે ક્રાઇ વાઇસરોય, ગવર્નર, પોલીટીકલ એજન્ટ કે એવો ક્રાઇ ખીજે શાહી પેરોણો રાજ્યનો મંથો મહેમાન બને છે ત્યારે નિશાળોને ગાર-ગેરમટી અને ધોળ કરીને શણગારવામાં આવે છે અને પછી એવી સેંકડો શાળાઓનાં અસ્તિત્વનો કાગળ પર ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. શાહી મહેમાન, પ્રજા પ્રત્યેની રાજની આવી હિતેચ્છુ કાળજી માટે, રાજને અભિનંદન આપવાની ફરજ બજાવે છે. રાજ્યની પેરોણાગત આખતા વર્તમાનપત્રના પ્રતિનિધિ સાઉથ આ બખરો તાર મારફત આખી દુનિયામાં મોકલે છે અને પછી વર્તમાનપત્રો મ્હોટામસ અક્ષરોનાં મથાળાં સહિત એ ખોટા બખરો પ્રસિધ્ધ કરીને અને જો સત્ય ઘટના પર કાળી પીંછી લગાવી દે છે. રજવાડાની ખરી સ્થિતિનો વાકેફગાર ક્રાઇ નિડર માણસ જો પદ્મા પાછળના બેઠ ઉઘાડા પાડીને દીકા કરે તો તેને રાજદ્રોહી ને ભયંકર ચળવળખોર ઠરાવીને કેદખાનામાં ધકેલી દેવામાં આવે છે અગર તો હદપાર કરવામાં આવે છે.

દીકા એટલે રાજદ્રોહ !

ખુદ દેશી રાજસ્થાનોમાં તો આખી દીકાઓ કરનાર કાવત્રાખોર અને રાજદ્રોહી હરે છે, પરંતુ બ્રિટિશ હિંદમાં પણ તેને ભયંકર ગુન્હેગાર ગણીને રાજસ્થાન રક્ષક કાયદાને આધારે પાંચ વરસની સજા ફોડી ખેસારવામાં આવે છે.

હિંદી રાજસ્થાનો આમ કેળવણી પરત્વે રેતીનાં રણ સમાન છે. તેમાં માત્ર મહેસુર, ત્રાવણકોર અને વડોદરા રાજ્યો અપવાદ રૂપે લીલી ક્યારીઓ સમી રાતની પગ્યા છે.

મુડી વાદની મી માં સા

: લેખક :

મકરકેતુ

: લેખાંક પહેલો :

મૂળની શોધ

વ્યવસ્થિત શાન્ત અને સુદૃઢ ભાસતો આજનો માનવસમાજ અનેક ગેર-વ્યવસ્થાઓથી છલોછલ ભર્યો છે. એના ગભામાં યુગયુગોથી એવાં તત્ત્વો એકઠાં થયાં છે કે જે એક અસ્પર્શને માટે સુખસગવડો સર્જી માનવોના મોટા સ્તમ્ભને હાંમેશાં વિટંબનામાં રૂપડતો રાખે છે. આ અગા-ખામણી સમાજરચનાના ઐતીહાસીક રાતનો અભાવે દુઃખીઆઓનો સમુદાય દૈવીતત્વને આશરે આશ્વાસન લે છે અને સસાન નશ્વ-તિની ગેરહાજરીમાં કષ્ટો નીચે સદાકાળ ક્યકાપણો રહે છે. આજના સમાજ ઉપર ઉપલક્ષ દષ્ટિ દોડાવનારને સમાજ માંડેની આભાસી વ્યવસ્થા, શાંતિ અને સંયમનિયમ નળવાવનારએનાં કાલકાલુનો, અને માનવ માનવના અરસપરસના સંબંધો જરૂર છકે કરી દેશે. આજે ન્યાય તોળનાર અદાલતો છે. શાંતિનું સંરક્ષણ કરનાર પોલીસ ખાતું છે. ચોર ડાકુઓથી આપણને ઉગારનાર સીપાહીઓ અને ચોકીદારો છે. પર રાન્યના હુંદારા હલકા સામે સહુનું 'ક્ષેમ કુશળ' સાચવનાર સેનાઓ છે. અને ખીલું શું નથી? આવી વિરાટ વ્યવસ્થા નીચે વ્યક્તિની સામે આંગળી પણ કોણ ઉઠાવી શકે તેમ છે? જેનામાં તન-મનની તાકાત હોય તે તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે અને કોઈ પણ પ્રકારના આવરણ વિના. દુનીઆમાં આગળ

આવી શકે છે. ઉપર ઉપરથી સમાજનું બંધારણ જેનારની આ મનોદશા છે. જે લોકો દેખીતી વ્યવસ્થાની નીગાહ નીચે ચાલતા અન્યાયોથી ત્રાસે છે, તેઓ એ અનિશ્ચિતનાં મુળ શોધવા મથતા નથી. દયા ધર્મ, દાન અને અધ્યાત્મવાદનો ઉપદેશ કરી તેઓ જાણે કે જગત ઉપર મલા ઉપકાર ઉતારતા હોય એમ સમજે છે. બહુ તો પૈસાદારોને અને સાથે સાથે પહસાને તેઓ 'પિશાચ'નો ઇલાજ આપે છે અને એની સામે સાદાઈ, ગરીબી, નીતિ, અધ્યા, ધર્મ-પરાયણતા વગેરે વગેરેનો 'પવિત્ર પંથ' બતાવે છે. આવા ઉપદેશકો સમાજના મોટામાં મોટા રક્ષક બની રહે છે, કારણ કે પામર માનવોનો ઉદ્ધાર કરવાના શુભ આશયો સેવવા છતાં તેઓ પરીણામે તો સાચી નશ્વતિના સંહારક થઈ પડે છે. એમનો ઉપાય દૃઢ કરતાં યે કારમો નીવડે છે. મુળમાંથી સડો સાફ કરવાને બદલે તે મુળને મજબુત બનાવે છે. કેટલાક માણસો લગલગ મુળ સુધી પહોંચીને પાછા વળે છે, કારણ કે અધ્યાત્મવાદના અતિરેકને (Obsession) લીધે તેમને અસરકારક ઇલાજ સુઝતો નથી. આવા વિચ-ચકો મુડીવાદને ગાળો દે છે, એના જુલ્મો સામે અસંતોષ દાખવે છે અને છતાં મુડી વાદી જમાતને 'માખાપ' બનાવવા આડે છે. શોષકો સામે જે કદી શોષિતો ઉચ્ચતા દાખવે તો સમાધાન અને શાન્તિના આ ફિરરતાઓ શોષિતોને પણ 'મુડીના મહેન્દુ' કહી

તિરસ્કાર છે. કેમ, જાણે મુડી એ વસ્તુ જ કોઈ લયંકર અસ્પૃશ્ય અને અજાણ્યામાંથી ચીજ હોય! આખા યે સમાજનું સામુદાયિક જીવન ઉન્નત અને તો જ સાચી ઉન્નતિ સાંપડી ગણાય, અને એના સંપાદન માટે મુડીવાદનો પ્રથમ લય કરવો જોઈએ, એ વાત આ ફિરસ્તાઓને ગળે ઉતરતી નથી... આ બધા સંયોગોમાં આધુનિક સમાજરચનાનું જ્ઞાન અતિશય અવશ્યક અને છે, કારણ કે એ જ્ઞાન વિના આજનાં અનિષ્ટો સામે ઉચિત ઉપાયની શોધ થઈ શકવાની નથી.

મુડીવાદી સમાજ

આખી દુનીયા ઉપર આજે મુડીવાદનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. આજનો સામ્રાજ્યવાદ એ મુડીવાદનું પરાક્રમ્ય (Climax) પહોંચેલું સ્વરૂપ માત્ર છે. જ્યાં જ્યાં આ મુડીવાદનો યુગ હજી શરૂ નથી થયો ત્યાં ત્યાં પ્રાથમિક સ્થિતિમાં જીવતા જંગલી માનવસમુહ ઉપર બહારના મુડીવાદ સત્તાની જાળો ખીંચાતી છે. એટલે વસ્તુતઃ રશીઆ શિવાય આખી દુનીયામાં કોઈ સ્થળ આજે મુડીવાદથી અલિપ્ત રહ્યું નથી.

આ મુડીવાદ એટલે શું? આજની સમાજરચના મુડીવાદી છે એમ સૌ કોઈ કહે છે, પણ એ રચનાનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો, પ્રમાણો અને પરિણામો સમજવાની તકલીફ લાગે જ કોઈએ ઉઠાવી છે. પૃથ્વીના પટ ઉપર મુડીવાદોની સાથે મજુરો પણ જીવે છે, સૌને ઝોછેવતે અંશે ખાનપાન અને પોશાક મળી રહે છે, ઘણીવાર મીસ્કીનો મુડીવાદ અને છે અને તાલેવારોની તીજેરી તળીઆઝાટક થઈ જાય છે, તો પછી આ સમાજરચનાને મુડીવાદી કેમ કહી શકાય? મુડીવાદો પણ આવીજ દલીલ કરે છે. બહુ ભાગે એનાથી જ્ઞાન વીનાના શોષિતોને

સંતોષ થાય છે. એ સંતોષ એક જાતનું ઝેર છે. એટલે જ મુડીવાદને એના નબલ સ્વરૂપમાં સમજી લેવાની જરૂરત ઉભી થાય છે. ત્યારે મુડીવાદ એટલે શું? એણે કંઈ રીતે કંઈ જાતની જાળ આખી આલમ ઉપર ખીંચાવી છે? ક્યાં સાધનોથી તે પોતાના હેતુઓની સાધના કરે છે? આ પ્રશ્નો ઉપર બ્યવસ્થિત વિચાર કરીએ.

બજાર માલ

મુડીવાદની વ્યાખ્યા એક કે એ વાક્યોમાં બાંધી શકાય તેમ નથી. મુડીવાદ એ અમુક પ્રકારની સમાજબ્યવસ્થા છે, એને સમજવા માટે આખી બ્યવસ્થાનું વિવરણ કરવું જોઈએ. મુડી એ મજુરીનું રૂપાન્તર છે, એટલે મુડીવાદની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને ઉન્નતિમાં મજુરી, ઉત્પાદનનાં સાધનો અને ઉત્પન્ન એ ત્રણ વસ્તુઓ સંધ્યો ભાગ ભજવે છે. મુડીવાદનું એટલે કે મુડીવાદી સમાજ રચનાનું પહેલું લક્ષણ બજાર માલની બનાવટ Commodity production છે. માલ બનાવવાની પ્રથા મુજ તો જમાનાલુની છે. આજથી પાંચ કે પચીસ હજાર વર્ષ પહેલાં પણ માનવજાતિ અમુક ચીજો બનાવતી. પણ એ બનાવટ અને આજની બનાવટ વચ્ચે મોટો ભેદ છે. મુડીવાદી સમાજમાં બધી ચીજોનું ઉત્પન્ન બજાર માટે કરવામાં આવે છે. સંધ્યો માલના સર્જન પાછળ વિક્રયનો જ હેતુ હોય છે. માણસ પોતાના ઉપયોગને માટે જ માલ બનાવે તેને બજાર કે વિક્રય કહી શકાય નહીં. એટલે જ યુગમાં બધો માલ વ્યક્તિ કે નાના જુથો પોતાના ઉપયોગ માટે જ બનાવતાં એ યુગ મુડીવાદનો યુગ કહેવાય નહીં. ખેડૂત ખીજ વાવે, મોલની લણણી કરે, દાણા કાઢે, દળે મુડીવાદનું કંઈએ તત્વ ન હોઈ શકે. એજ

અને રેટલા બનાવે એમાં રીતે તે પોતાના કપાસમાંથી સુતર કાંતી હાથે કપડાં વણી તે પહેરે એમાં મુડીવાદ નથી. એ રીતે ઉત્પન્ન થએલી વસ્તુ 'કામોડીટી'—બજાર ચીજ નથી, પણ કેવળ ઉત્પાદકના ઉપયોગની જ વસ્તુ છે. જ્યારે કોઈ ચીજની ખરીદ અને વેચાણ થાય ત્યારે જ તે 'કામોડીટી'—વિક્રેય વસ્તુ બને છે.

મુડીવાદી સમાજરચનામાં સંઘની ચીજ વિક્રય (Market) માટેજ બનાવાય છે. પ્રત્યેક કારખાનું, એકે એક 'વર્કશોપ' કુલ અપટ ઉદ્યોગગૃહો આ બજાર ઉદ્દેશ પર લક્ષ રાખીને માલ પેદા કરે છે. એનો ઉપયોગ ઉત્પાદકનાં અંગ માટે નથી થતો. સોનાપુરની ગદ્દલીને નાકે ખેસતો ચંદન કાઢના કટકા વેચનારો વેપારી એ કટકા પુત્ર પત્ની કે પોતાની ચીતા ઉપર ચઢવવા માટે નથી રાખતો પણ ખીજને દહનસામગ્રી પુરી પાડવા માટેજ રાખે છે. કદનાં કારખાનાંવાળો પોતાના કુટુંબ માટે કદનો બનાવે છે એમ મનાવનાર માણસ એ કારખાનાંવાળાને મોઢે એજ શબ્દો કહે તો શું? પરીણામ આવે તે કંઈપણકે હીન નથી. એજ રીતે એરંડી-આના કારખાનાનો માલિક જો પોતેજ બધા માલનો ઉપયોગ કરતો હોય તો? અરીણુ બનાવનાર સરકારી અમલદારો પોતેજ એ બધું આરોગી જાય તો? બટનનું કારખાનું રોજ લાખો બટનો બહાર કાઢે છે. એ આખીયે સંખ્યા શું માલિકના કે તેના સગાં સંબંધીઓનાં કપડાં પર જાય છે? ખરી વાત એમ છે કે આ મુડીવાદી સમાજમાં કોઈ ચીજ ઉત્પાદકના અંગત ઉપયોગ માટે બનાવાતી નથી. બધી જાણુસો બજાર માટેજ ઉત્પન્નવાય છે. અનાજ, આદુ, પુસ્તક છુટ પોલીશ, દારૂ, અરીણુ, મેળાં, યંત્રો, કપડાં, કાંડી બધુંજ વિક્રય અર્થે બજારમાં આવે છે.

ખાનગી મીલકત

બજાર ચીજના ઉત્પાદનનું આવશ્યક અંગ ખાનગી અથવા અંગત મીલકત (Private property) છે. એ મીલકતની માલિકી વિના વિક્રેય વસ્તુ બનાવી શકાયજ નહીં. યંત્રયુગના આરંભ પહેલાં જ્યારે કારીગરો હાથથીજ માલ બનાવતા ત્યારે પણ એમને ખાનગી મીલકત તરીકે ઓળખે અને હાથકારીગરીના ઝાંડો હતાં. આ સાધનો વડે સર્જાતી વસ્તુઓ બજારમાં વિક્રય માટે જતી. આજના મુડીવાદો પાસે એથી વધારે વિશાળ સાધનો છે. કારખાનાં, મકાનો જંગી યંત્રો અને ખીજાં અનેક ઉપકરણો પર તેમની માલિકી છે. એકેલી અંગત કે ખાનગી મીલકતથી મુડીવાદ ઉત્પન્ન નથી થતો. જ્યારે એ ખાનગી માલિકી સાથે બજાર માલનું ઉત્પન્ન જોડાય છે, ત્યારેજ મુડીવાદનું નન્ન પરિણામ નજરેજાનજર દેખાય છે. મીલકતની ખાનગી માલિકી સાથે વિક્રેય વસ્તુની બનાવટનો મેળાપ થતાંજ, બજારમાં એની ખરીદ માટે દોડાદોડ અને હરીફાઈ થાય છે, અને વેચનારાઓ વચ્ચે સ્પર્ધાના પ્રારંભ મંડાય છે. જ્યારે યંત્રો અને કારખાનાંનું અસ્તીત્વ નહોતું અને માત્ર હાથ કારીગરીથી માલ ઉત્પન્ન થતો, ત્યારે પણ ગ્રાહકો માટે સાઈ-મારી અને સ્પર્ધા તો મોલુદ જ હતી. સૌથી જોરાવર, સૌથી બુદ્ધિમાન, સારામાં સારાં ઓળખેલાંવાળો, અને કંઈકે પુણ્ય ધરાવનાર કારીગર હંમેશાં ગ્રાહકો ઝડપી લેતો. એનાં અધિક સાધનો આગળ હરીફો હેરા પડતા અને પરીણામે આજના મુડીવાદની આંતરિક હરીફાઈની જેમ હાથકારીગરીના જમાનામાં પણ કારીગરો અને માલ ખરીદનારાઓ એકબીજા પર સગસાઈ મેળવવા મારામારી કરતા. આજે વિકસિત મુડીવાદમાં ખાનગી

મીલકત અને તેની માલિકીનું સ્વરૂપ એની ભયંકર દેશાએ પહોંચ્યું છે. પરિણામે મહેનતુ માનવવર્ગ ઉપર શોષણક્રિયાનું ચક્ર અધિક ગતિથી ચાલી રહ્યું છે. યંત્રવિકાસનો લાભ લઈ મીલકતદારોએ કારીગરો પાસેથી ઉત્પાદનનાં સાધનો પગલી લીધાં અને પોતાની મીલકતમાં એમ વધારો કર્યો. એ બધાનો ઉપયોગ બનતો માલની બનાવટમાં અને નફાના સંવર્ધનમાં થતો આવ્યો છે. શોષણનીતિના મુળમાં આ ખાનગી મીલકતની પ્રથા જ ઉભી છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં હાથકારીગરીનાં યુગમાં એ પ્રથા પ્રચલિત હતી એટલા પ્રમાણમાં એ યુગમાં પ્રાથમિક મુડીવાદ હાથપાત હતો. મતલબ કે અમર્યાદિ બનેલી ખાનગી મીલકતની માલિકીનું મુળ મધ્યયુગના કારીગરવર્ગની વ્યવસ્થામાંથી મળી રહે છે.

મુડીદાર વર્ગના માલિકી

બનતો માલની બનાવટ માત્રથી મુડીવાદ નથી પ્રકટતો. વેચાણ માટેની વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવા માટે જે આર્થિક વ્યવસ્થા જોઈએ, એ તો મુડીવાદના પ્રારંભ પહેલાં પણ હોવાત હતી. સૈકાઓ અગાઉ જ્યારે કારીગરો કેવળ નાનાં એકાદ અને હાથની હીકમતથી માલ બનાવતા ત્યારેય એ માલ માટે બજારો મોલુદ હતાં. છતાં એ અરસામાં મુડીવાદનું અસ્તિત્વ નહોતું. આજે ઘણા માણસોમાં એવો ભ્રમ ધરે કરી ખેડો છે કે જેની જેની પાસે બચત નાણાં અને નાની મીલકતની માલિકી છે એ સહુ મુડીવાદી વર્ગનાજ માણસો છે. વસ્તુતઃ બચત નાણાંને કે ધર ધરેણાંની માલિકીને મુડીવાદ જોડે સંબંધ નથી. મીલમાં કામ કરતા કોઇ કોઇ મજૂરો દુનંદ પગારમાંથી થે પેટ પર પાટા બાંધી બાંધી કંઈક અચાવતા હશે. ખારડોલી તાલુ-

કામાં જુએ મરતા દુબળાઓને પણ પોતાની માલિકીનાં ઝુપડાં છે. વેપારી પેદીઓમાં કાળી રાત સુધી કામ કરતા મહેનતુ મહેતાઓ વરસ આખરે બસો પાંચસોની પુણ એકડી કરતા હશે. આ બધાને મુડીવાદી વર્ગમાં કેમ મુકી શકાય? ખરું જોતાં તેઓ શોષિતાની દેશમાંજ ઉભા છે. શ્રમજીવી મજૂર અને જીવિધજીવી મહેતાજી વચ્ચે ફરક માત્ર એટલો છે કે જ્યારે મજૂર રોજ રોજ વધતી શોષણક્રિયાને લીધે બળવાખોર બને છે ત્યારે મધ્યમવર્ગ રોટલાની લાલચ માટે મુડીવાદીઓને વળગી રહી પરિરીવર્તનનાં ઘેરાંતા બોલોને દગો દે છે. છતાં એ વર્ગને મુડીવાદી તો નજ કહી શકાય. ત્યારે મુડીવાદનો ખરો અર્થ શો? એનું એક લક્ષણ બનતો માલની બનાવટ છે, પરંતુ એ લક્ષણ માત્રથી મુડીવાદ પર્યાપ્ત નથી થતો. મુડીવાદી સમાજરચનાના પુણ પ્રાકટ્ય માટે બીજી બે વસ્તુઓ આવશ્યક છે:—એક તો ઉત્પાદનનાં સાધનો ઉપર નાનકડા ધનવાન વર્ગની કુલમુખત્યારી; અને બીજી, સંઘો માલ મહેનતથી ઉત્પન્ન કરનાર શ્રમજીવીઓની પરાધીનતા. એટલે કે બનતો માલની બનાવટ રજુ કરતી સમાજરચના મુડીવાદી બને તે પહેલાં જોઈએ, યંત્રો, મકાનો, જમીન વગેરે ઉત્પાદનનાં સાધનો મુડીદાર માલદાર વર્ગની સંપુર્ણ હકુમત નીચે જવાં જોઈએ અને કારીગરો ખેડૂતો વગેરેને ઉત્પાદક વર્ગ મર્યાદિત પગાર બદલ મજૂરી કરનાર ગુલામવર્ગ બની રહેવો જોઈએ.

કારીગરોની ખાનાખરાબી

જ્યારે મુડીવાદનો યુગ મંડાયો છે ત્યારથી આ બેવડી વસ્તુસ્થિતિ—મુડીદારવર્ગની માલિકી અને કારીગરોની ગુલામી—ઉપસ્થિત થઈ છે. બનતો માલની

પગારદાર મજૂરી

મુડીવાદનું 'મીજી' અને સૌથી સીતમગાર લક્ષણ પગારદાર મજૂરી (Wage labour) છે. લક્ષ્મીપતિઓએ માલ, મીલકત, પુંછ અને ઉત્પાદનનાં સાધનો ઉપર સત્તા જમાવ્યા પછી મીલકતથી વંચિત થએલા માણસોએ શું કરવું રહ્યું? એમની માલમત્તા ઉપર મુડીવાદીઓએ વ્યવસ્થિત હુંટ ચલાવી હોય છે, એટલે એમની કને હાથ પગની સત્તા શિવાય અન્ય કંઈ રહેતું નથી. હાડયામતા એ ચેતનવંત ઓખરોથી મુડીદારોની માલેદી તજે મજૂરી કરવી એજ માગ એમના માટે મોઢોળો રહે છે. સાધનહીન કારીગર અને મીલકતહીન કૃષિકારે કાંતો બર અને જમીનના માલિકના હુકમ મુજબ લગ હંકાવવું રહ્યું અથવા તો શહેરને આશ્રયે સંચરી કારખાનામાં હુંકા પગાર બદલ કાળી મહેનત કરવી રહી.

મજૂરી ખરીદાય છે

પગારદાર મજૂરીનું સ્વરૂપ સમંજસ, જેવું છે. જુના જમાનામાં બ્યારે ગુલામીની પ્રથા પ્રચલિત હતી ત્યારે કામ કરનાર માણસોના કષ્ણ વીકષ્ણ અને વિનિમય (Purchase, sale and Exchange) થતાં. માલિકની મીલકતમાં હાડ, ચામ, માંસ, રક્ત, વાળ અને ચેતનવાળાં સવા પ્રાણીઓનો સમાવેશ થતો. અજઞાતાનું અંગણું સાફ રતો ગુલામ એ અજઞાતાની ગણતરીમાં માનવ નહોતો. પણ વેચાણ ખરીદ વિનિયમની 'ચીજ' હતો. મદિરા પીને ઉન્મત્ત બનેલા આદમી આજે જેમ ધરનાં ખુરશી ટપકનો ખુરદો કરી શકે છે તેમ એ યુગમાં માલિકગુલામ નામની ચીજનો નારા કરી શકતો. રોમન ઇતિહાસ આ જંગલી અને જાતીય પ્રધાના દૃષ્ટાન્તો પુરા પાડે છે.

બનાવટ જે પધ્ધતિ નીચે થાય છે એ પધ્ધતિજ એવી છે કે તેના વડે કેટલાક માણસો ગરીબ બને અને બીજાને આંગણે નાણાંની નીકા વહી નીકળે. વેચાણ અને ખરીદના ક્ષેત્રમાં ચાલતી સ્પર્ધાનું એ સીધું પરિણામ છે. આજે આખી દુનીઆમાં આપણે એ પરિણામ નજરોનજર જોઈએ છીએ. તમામ દેશોમાં સ્વતંત્ર કારીગરો અને નાના મીલકતદારોનું નષ્ટાદ નીકળી ગયું છે. બનાવટ અને વીકયની હરીફાઈને પ્રતાપે સૌથી નાના અને ગરીબ કારીગરોને પોતાનાં ઓખરો વેચી નાખવાની ફરજ પડી. 'માલિક' મટી તેઓ હાથપગવાળા 'માણસ' બન્યા. બીજી પાસ જેમની પાસે કંઈક પુંછ હતી એ બધાને વધારે તાલેવરી સાંપડી. એમણે પોતાનાં નાનાં કારખાનાં વિસ્તાર્યાં, નવાં ચંત્રો દાખલ કર્યાં અને 'હાથપગની સ્વતંત્રતા' ધરાવનાર નિર્ધન કારીગરોને રોજ ઉપર આજીવિકા ચલાવનાર કામદારો બનાવ્યા. આ રીતે માલદારવર્ગ કારખાનાંઓનો માલિક બન્યો. પ્રારંભમાં આ પદ્ધતિની ગતિ ધીમી હતી. ક્રમશઃ મુડીદારો એમના અંકુશ નીચે ઉત્પાદનનાં સાધનો લેતા ગયા. કાચો માલ, મકાનો, ચંત્રો, ભંડારો, વસતીઘરો, ખાણો, રેલ્વેઓ, સ્ટીમરો, જમીન-ઉત્પાદનની એ તમામ સામગ્રી એમના આધિપત્ય નીચે ચાલી ગઈ. આ રીતે મુડીદાર વર્ગની 'મોનોપોલી' પૃથ્વીના પટ ઉપર એના સંહારક શસ્ત્રો સમેત અડા જમાવી બેઠી છે. એને પગલે પગલે માણસોના મોટા સમુદાયે બુખમરામાં ભીંસાવું પડે છે, તાલેવરોનો તુંડમીબળ વગ એની નાની સંખ્યામાંયે સત્તાને આસને બીજાને છે અને એમરે દરો, ઉપાધીઓ અને અપરાધોના ભૂનાવળ ઉઠે છે.

રોમનો જીનવાણી કાયદો કહે છે કે “માલ-દાર માલિકને ગુલામનું વેચાણ કરવાનો, આકરને માર મારવાનો અને મરણ પડે તો દાસ તરીકે કામ કરનારના દુકડા કરવાનો અપ્રાધિત અધિકાર છે.” પ્રાચીન યુગમાં રોમન માલિકો ગીલ્ફતના ત્રણ વર્ગ પાડતા. એ આ ત્રણેણે હતા: (૧) અવાચક ઓળરો (કાદળી, પાવડા, હળ વગેરે), (૨) અધ-વાચક ચીજ-દેવતાં, બકરાં, બળદ, ગાય વગેરે, (૩) ખેલતાં ઓળરો, એટલે કે ગુલામો દાસદાસીઓ વગેરે. જેમ જુના જમાનામાં ગુલામો, પ્રાણીઓ અને ઓળરો મીલકતમાં ખપતાં અને એનાં ચાણુ અને વિનિમય થતાં તેમ આજે મજૂરીના કંચ વિક્રય થાય છે. અલગત મજૂરી કરનાર માણસની ખરીદી નથી થતી, એટલે એ અસ્તિ તરીકે સ્વતંત્ર હોવાનો આભાસ થાય છે, અને માણસને બદલે એની કામ કરવાની શક્તિનું વેચાણ ચાલે છે. મુડીદારો કહે છે કે મજૂરનું શરીર આજે કોઈને અધીન નથી. કામદારને ઘરઆંગણે પશુની જેમ સુસ્કેટાટ બાંધી આજે કોઈ કટકાવી શકે તેમ નથી. કારખાનામાં મજૂરી કરતા માણસને મીલકત તરીકે એનો માલિક પડોશીને ઘેર લેવા શકતો નથી. કોઈ પણ માલિક એના નોકરની બદલી મિત્રના કુતરા કે પોપટ સાથે આજ કરશે ખરો? મુડીવાદીઓ ન્યાયની બાંગો પોકારી કહે છે કે આ બધા જીવોમાં જુના જમાનામાં આચરી શકાતા પણ આ યુગમાં તો અમલગીઓ સ્વતંત્ર છે. એમને કચ્છા વીરૂધ્ધ કોણ કામ કરાવી શકે તેમ છે? મરણ પડે તો તેઓ મજૂરી કરે, નહીંતર ભલે આરામ ભોગવે! આથીયે આગળ વધીને ‘અનદાતા’ વહે છે કે હું તો કામદારોને આજીવિકા આપું છું, જીવ્યાનાં પેટ ભરું છું, અન્યથા એકાર રહેતા માણસોને વિટંબનાઓ તાર

છું. અદાલતો, રેલગાડીઓ વહાણો, વાહનો અને નાઉરે આનંદના સ્થળો આજે માલિક જેલમાં મજૂરને સાંપડે છે. આમાં ગુલામી ક્યાં છે? સર્વત્ર સમાનતા પ્રવર્તે છે.

હુરજો ક્ષમાવે

મુડીવાદીઓનું આ છળ ખરેખર અપ્રતિમ છે. મજૂરો અને માલિકોની સામાજિક સ્થિતિ સમાન ભાસવા છતાં એમની વચ્ચે આસમાન જમીનનું અંતર છે. મજૂરના મુખ સામે આઠે પહોર જીવમરનો ભય ખડો છે. એક તો એને મહેનતના બદલામાં પુરતા પૈસા મળતા નથી અને બીજું પોતાની સ્વતંત્રતાનો અખતરો અજમાવી તે કામ ન કરે તો અન્નવસ્ત્રના વાખા પડે. એને કામ ક્યાં શિવાય છુટકો જ નથી. ખાલી બે હાથની સ્વતંત્રતાથી એ શું માલ બનાવી શકવાનો હતો? કાચો માલ, યંત્રો મકાન અને જમીન વિના એ શું કામ કરી શકે? આ મુડીવાદી રચના નીચે જમીન, ઝાડ અને પથરા પણ ખાનગી માલિકી નીચે ગયા છે. ખેતી કરવા માટે એકાર અમલગીને પૃથ્વીની નાની સરખી પટ્ટી પણ મળે એમ છે? મજૂરી વેચવાની કામદારની સ્વતંત્રતા, મુડીદારની એ ખરીદવાની છુટ, અને મીલકત દારોએ રહેલી ‘સમાનતા,’ આ બધાં તુતો કામદારોને માલિક માટે મજૂરી કરવા માટે બાંધી રાખનાર સાંકળની કડીઓ માત્ર છે.

બનરૂ ચીજ

આ રીતે કામ કરવાની અમલગીની શક્તિ મુડીવાદના શોષક પડવંત્ર તળે બનરૂ માલ બની રહે છે. યંત્ર અને મુડીવાદના પ્રારંભ પહેલાં આ શક્તિમાંથી માત્ર પેદા થતો અને બનરૂમાં તેનું વેચાણ થતું, પરંતુ એ મજૂરી બનરૂ માલ નહોતી બની. એ વસ્તુકથિતિતો મુડીવાદના આગમન

સાથેજ આવી છે, આને કપાસ, કાંડી, જોડા, દુધ, મીઠાઇ, લોખંડ અને લાંકડાંની જોડાઓ મળુરીનું ખજાર પણ પુર જોશમાં આવે છે. અહીં કામદારો દરરોજ સવારે આવે છે અને શાક ચીજાં ને રમકડાંની જેમ વિંક્ય માટે હારખંધ ગોઠવાય છે. મુડીવાદ એના આડતી-આને આ ખજારમાં મોકલે છે અને સરતામાં સરતે ભાવે મળુરીની ખરીદ કરે છે. પરેલ, લાલખાલા, દાદર, શીવરી, કાલાખા અને એવા ખીજા અનેક લતામાં આ સ્થિતિ રોજ રોજ મુખપના માણસોની નજરે પડે છે. મુડીવાદનું એ અનિવાર્ય લક્ષણ છે.

અધ્યાત્મવાદીઓનો વીજ્રમ

આવી રીતે મુડી અને મળુરી વચ્ચે શોષક-શોષિતનો સીતમગાર સંબંધ રોજ રોજ નજરે લેવા છતાં આપણા મહાત્માઓ, મહર્ષિઓ, કવિઓ અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ 'આત્મ-વત સર્વજુતેષુ'ના અળખામણો ઉપદેશ આપે છે. મહર્ષિ મોહનદાસ કહે છે કે માલેક અને મળુર વચ્ચે પિતાપુત્રનો મીઠો સંબંધ બંધાઇ રહેવો જોઈએ. ધનસ્થામદાસ ખીરલા સાખરમતીના સંતને દાન આપે અગર મદ-નમોહન માલવીઆને કે રવીન્દ્ર ટાગોરને એમના વિદ્યાલયો માટે મુડીદારો ફંડકાળા આપે એટલે આ મહાપુરુષો માને છે કે સમાજની સુંદર વ્યવસ્થા સારૂ મુડીવાદનું અસ્તિત્વ આવશ્યક છે. એટલેજ આ આગે-વાનો ખીજાડી અને ઉંદર વચ્ચે, સિંહ અને હરણ વચ્ચે, સપ્ અને જીજીંદર વચ્ચે પિતા પુત્રનો મીઠો વહેવાર સ્થાપના મથી રહ્યા છે. મુડીવાદના પડખે નીચે મળુરોને માનવ અધિકારો મળવાનાજ નથી એ ઐતિહાસિક સત્યમાં ઉંડા ઉત્તરવાની એમને પરવા નથી. આજે ઉગ્ર બનેલો મુડીવાદ જે તરેહવાર તરફથી શોષિતોની જાગૃતી સંકારવા યોજે

છે, તેમાં આવાં સંતમહંતો અને 'મલા પુરુષો' સગવડીયાં શસ્ત્ર બની રહે છે. કેટલાક આશુજાણુ રહીને મુડીવાદીઓના મદદગાર બને છે અને ઘણાખરા પોતાના અગર આખા વર્ગના સ્થાપિત સ્વાર્થો જાળવવા માટે શોષકોનો પક્ષ પકડે છે. આત્મા, ઇશ્વર, સાદાઇ, દયા, ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન એ મુડી-વાદે મળુરોને જડ બનાવવા યોજનાં એસ-ડીઆં છે. જનતાને આ યોષધોના ખોટા કેફ પાછા અધ્યાત્મવાદીઓ મીઠકતદારોના માનીતા બને છે.

સાચો સંબંધ

ત્યારે, શોષકશોષિતનો, મુડીદાર અને મળુરનો, શેક અને થ્રમજીવોનો સાચો સંબંધ શો છે? આજે ઉત્પાદન અને એની વહેંચણી (Distribution) માં શોષકતા વર્ગોનો અરસપરસ વ્યવહાર કેવો છે? મુડીવાદીઓ કહે છે કે અમે આલમનાં માનવો માટે અમારી મુડી રોકીને માલ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. પીટીટ અને સાસુનને પુછીએ તો તેઓ ખોલશે કે અમે હીંદના નીવંજી નરનારીઓને વસ્ત્રો આપીએ છીએ. પરોપકારનું આ પ્રદર્શન મુજમાંજ લુકું છે. મુડીવાદના આ યુગમાં કરોડો માણસો એક ખીજા માટે કામ કરે છે, મુડીવાદીઓ પણ ખીજાને માટેજ માલ ઉત્પન્ન કરાવે છે અને આ રીતે મુડીવાદી 'ઉપકાર'નું તત્ત્વ આગળ વધે છે; પણ એની બીતરમાં અનેક ભૂતાવળો ઉભી છે. માલ પેદા કરવા પાછળ ઉદેશ માત્ર નફાનો હોય છે. ખજારમાં દરેક માલેકની બનાવટ આવે અને ખીજાના માલ કરતાં વધારે પ્રમાણમાં ખર્ચે એ જ દરેક મુડીવાદીની મહેચ્છા છે. પરોપકારનો પુનિત દાવો કરતા પુછ્યદારને એ ઉપકારના પાત્ર વીણે જરાયે માહીતી હોતી નથી. એનો બનાવેલો માલ ક્યં માનવજાતી માટે

તેની તેને કંઈએ ખબર હોતી નથી. પીડીટ, સાસુન અને અંબાલાલ સારાભાઈની કાપડની દુકાનોમાં કાનજીભાઈ ધણીયે વાર કપડાં લેવા જતા હશે. નગ્નાવસ્થાર્થી આમ દુર રહેતા કાનજીભાઈને અંબાલાલ શેકે કેટલું પીછાનતા હશે? અગર એજ કાનજીભાઈને, મીલમાં માલ બનાવનાર હતુ, આત્મારામ, ભુરીઆ કે લગવાનનો શો પરીચય હશે? ખરી વાત એમ છે કે મુડીવાદની મહામારીમાં ચાલતાં બજારો, એક બીજા માટે મહેનત સેવનાર માણસોને અસપરસ અજ્ઞાત રાખે છે; બધા એક બીજા માટે, અલ્પજ્ઞ, આયાસ સેવે છે, પણ એ આયાસ એટલો બધો અન્યવસ્થિત છે કે કોઈ કોઈની ઉપયોગિતા સમજી શકતું નથી. એ જ રીતે કારખાનામાં કામ કરનારા શ્રમજીવીઓને અન્યોન્ય જોડે અને કારખાનાના માલિક સાથે અમુક પ્રકારનો સંબંધ છે. જે વસ્તુ ઉપર (એટલે કે ઉત્પાદનના સાધનો ઉપર) એમને અંકુશ કે આધિપત્ય નથી એજ વસ્તુ ઉપર તેઓ કાળી મજુરી કરે છે. એ ચીજોમાંથી તૈયાર થતો માલ વળી બીજાઓનાજ ઉપયોગમાં આવે છે. આ સંબંધને 'ઉત્પાદનનો સંબંધ' (Relationship of production) કહી શકાય. એના ઉપર આજની મુડીવાદી સમાજરચના નિર્ભર છે.

નફા માટેજ

શ્રમજીવીઓ પાસે મુડી કે મોલ્ડેડ તરીકે આજે માત્ર શ્રમ કરવાની શક્તિ (Labour power) રહી છે. મુડીદારો એ લોડે લઈ એમાંથી ખુબ ખુબ નાણાં નફા નીચોવે છે. આજે અંબાલાલ, પીડીટ અને સાસુન શ્રમજીવીઓને રોજી આપે છે એ કંઈ એમના ઉપર ઉપકાર કરવા કે મજુરોના ભુખ્યા પેટમાં અનાજ પુરવા નથી. આપતાં 'માલિક કારખાનું' બાંધે છે નફા માટે, એમાં મજુરોને રોકે છે નફા માટે, અને નફા માટે જ એ હંમેશાં એના માલની ઉંચામાં ઉંચી કીંમત ઉપજે એવાં સ્થળોનું સંશોધન કરે છે. એની એકે એક ગણતરીના ગભરામાં નફાનું જ પ્રેરક બલ રમી રહે છે. ઉત્પાદનની ઉપયોગિતા કે નિરૂપયોગિતા જોડે એને જરાયે સંબંધ નથી. અમુક ચીજ સમાજને હાનિકર કે હિતકર છે એ જોવાની એને તમા નથી. કારખાનાં-ઓમાંથી પ્રવાહબંધ ઉત્પન્ન થતાં અને બજારોમાં વહાં આવતાં માલક પીણાં સમાજનું સત્યાનારા કાઢે છે, છતાં પરાપકારી પુછવાદીઓ એની બનાવટને જરાયે ઓસરવા દેતા નથી. ફરી ચીજોનો ઉપયોગ ઔષધમાં થાય છે, એટલા પુરતી એ ચીજોની આવશ્યકતા છે, પણ મુડીવાદીઓ તો મુખ્યત્વે માણસોને 'રસ' લગાડી નફા નીતારવા માટેજ જ્યાંબંધ મદીરા બજારમાં મોકલી આપે છે. આ એકજ ચીજમાંથી લશ્મીપતીઓને અબજોનો નફો સાંપડે છે.

સ્વરાજ્ય કે આત્માનાં સામ્રાજ્ય ?

: લેખક :

કકલ કાકા

કુકલ કાકા અમારા ગામના વયોવૃદ્ધ અને ડાહ્યા પુરુષ છે. તેમને જાહેરાતનો શોખ નથી એટલે પોતાના અપૂર્વ જ્ઞાનભંડારની મુઠીથી મળનારા વિરલ માન અને પ્રતિષ્ઠાને તેઓ જતાં કરે છે. તેઓ સંધ્યાકાળે આરતિ પહેલાં અમારા ગામેથી મંદિરને એટલે ખેસીને દરેકજ નવા નવા વિષયો ઉપર પ્રવચન કરે છે. દુર્ભાગ્યે એમનાં એ પ્રવચનોની નોંધ લેનાર કોઈ લઢીઓ હાજર હોતો નથી, એટલે તેમનાં અમુલ્ય પ્રવચનનો થવો જોઈતો પ્રચાર થતો નથી. કોલેજની રજાઓમાં હું મારા ગામ વાંસવાડે ગયો ત્યારે કકલ કાકાના એક પ્રવચનની મેં નોંધ લઈ લીધી હતી, તે 'નવયુગ' માટે મોકલાવું છું.

વાંસવાડાના વતનીઓ કહે છે, કકલ કાકાનાં સામયિક પ્રવચનોમાં આ તો માત્ર સામાન્ય કોટિનું જ છે, એ ઉપરથી એમની પ્રતિભા અને શુદ્ધિનો ખ્યાલ આપને આવશે.

મને તો એમનું આ પ્રવચન ધણુંજ મહત્વનું લાગ્યું છે. વળી જ્યારે દેશમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનું 'ધમધુધ' જન્મ્યું છે, ત્યારે કકલ કાકા જેવા ધર્માત્મા પુરુષની 'આત્માનાં સામ્રાજ્ય'ની લગ્ય ચોજનાનો એ દેશ વિચાર કરી લે તે જરૂરનું છે એમ માનીને, મેં 'નવયુગ'નો આશરો શોધ્યો છે. તો હે તંત્રી મહાશય ! તમે તમારા વાંચકોના જ્ઞાનમાં વધારો કરવા માટે પણ આ પ્રવચન જરૂર હાપશે. અને જે અંકમાં આ પ્રવચન હપાય તેની એક પ્રત કકલ કાકા ઉપર—લે કે તેમને જાહેરાતનો લગારે શોખ ન હોવાથી વર્તમાન પત્રો તરફ જન્મથી જ

રાત્રૂવટ છે છતાં—ટે: વાસણુશેરી, મુકામ વાંસવાડા; વાયા વવાણીયા સીટી એમ શિરનામું કરીને મોકલાવશે.

વળી આ પ્રવચનની મેં તો લઢીયાગિરી જ કરી છે એટલે લેખક તરીકે તમે કકલ કાકાનું જ નામ છાપજો. લેખક.

વવાણીયા વિદ્યાપીઠના વિદ્યાથી [વવાણીયા વિદ્યાપીઠના વિદ્યાથીની વિનંતીને સ્વીકારીને અમે કકલ કાકાના પ્રવચનને પ્રસિધ્ધિ આપીએ છીએ. તંત્રી.]

[૧]

સંધ્યા આરતી થવાની વાર હતી, વાંસવાડાના ધોરી માર્ગની ઉપર પડતા ગામના રામજી મંદિરના એટલા ઉપર વાંસવાડાના વિદ્વાન, શુધ્ધિમાન અને અનુભવી એવા શ્રી. કકલ કાકા આવીને વિરાજમાન થયા હતા. એમની દેહીધ્મમાન મુદ્રા, ભવ્ય લલાટ, કેશાવલિ વિહોણું હોવાથી પ્રકાશવંતું જણાતું મસ્તિષ્ક, અને બગીચામાં વિખરાયલી કે વૃક્ષરાજ સમી એ મસ્તિષ્ક ઉપર ઉગી રહેલી શીખા, એ બધું જોઈને ગામનાં રડતાં બાળકો પણ શાંત થઈ જતાં.

એમના વિપુલ જ્ઞાનના ભંડારને સમાધી શકે તેવું એમનું વિરાટ હૃદય અને તે ઉપર રમતા ઉપવિત સાથેનું ઉપવચન, મહા પ્રયત્નો પણ એ શક્તિશાળી કકલ કાકાના હૃદયને આચ્છાદવાના કાર્યમાં સફળ થઈ શકતાં નહોતાં.

નાનકા ઘેરખાને ફેરવતાં ફેરવતાં, એટલું સામેના રસ્તામાં ધૂળના ડગલા કરી રમતા બાળકોને તે ધમકાવતા, સીમમાંથી ચરીને

પાછી વળતી બેંસો અને ગાયોના સપાટામાંથી તેમને બચાવી લેવાના પરાંપકારી કાયદામાં કંકલ કાકા એ બાળકોની કાળજીથી બેદરકાર રહેલી એમની માતાઓને, પોતાની 'અમૃત-સમ મીઠી વાણી'માંથી ઝરતી પુષ્પાંજલિથી નવાજતા હતા.

ઐટલામાં રણુછોડ વાળંદ, બેચર-પટેલ, કસ્તુર કાંછીઓ, હરદે ગાંધી અને મોતી

કંકલ કાકા

મેરાઇ નિયમ પ્રમાણે દર્શન કરવા અને કંકલ કાકાનાં પ્રવચન સાંભળવા આવી પહોંચ્યા.

હું પણ તે દિવસે ફરતોફરતો ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. કંકલ કાકાએ મને જોઈને ભણેલા-ઓની, સુધરેલાઓની અને પ્રાચીન હિંદુ સમાજની ટીકા કરનારાઓની વાત આરંભી.

તે સાંભળવા ગામનાં કેટલાંક બાળકો પણ આવીને ખડાં થઈ ગયાં, કંકલ કાકાના ટીકાકારો કહે છે કે તે બાળકો તો આરતી પછી મંદિરમાંથી મળતા તુલસીપત્ર સાથેના સાકરીયા પાણીના ચરણામૃતનીલાસએ આવે છે, પણ કંકલ કાકાની સોએ સો ટકા ખાતરી હતી કે, એ બાળકો જોયો વાંસવાડાનાં આવતી કાલનાં નાગરિકો છે, તેઓ એમના છુધિભર્યા પ્રવચનને સાંભળવા, સમજવા તેમજ પોતાની આવતીકાલ સુધારી લેવાના પવિત્ર ઉદ્દેશથી જ આવે છે. અને એ છોકરાંઓ સનાતન હિંદુ ધર્મના સ્થંભ બની, આ પુરાણ પવિત્ર ભારતભૂમિને વિશે; સનાતન હિંદુ ધર્મની જ્વલંત જ્યોત બળતી રાખનારા, આવતી કાલના જ્યોતિર્ધરો બનવાના છે.

વાતમાંથી ટીકા ને ટીકામાંથી ચર્ચા અને ચર્ચામાંથી પ્રવચન શરૂ થાય તેટલામાં તો, એમનું સોએ સો ટકા સનાતની એવું બ્રહ્મ રક્ત ઉઠી આવ્યું, એ ઉઠાળાના ઉઠાળાટમાં કંકલ કાકાથી ઉભા થઈ જવાયું, તેમણે હાથમાંના ખેરખાને કાંડા ઉપર લટકાવ્યો, અને ખેરખાવાળા હાથને હવામાં ઉઠાળતાં પોતાનું પ્રવચન શરૂ કર્યું, ત્યારે એમના મસ્તિષ્ક ઉપરની શીખા પણ તેમની માફક ખડી થઈ જવાથી, એમનો દેખાવ સુધારક પક્ષનો સંગ્રામમાં સંઘર કરી નાખવા સાવધ બની ગયેલા કો પ્રખર સનાતની સૈનિક સમો સુંદર, અરે, ભયંકર લાગતો હતો.

[૨]

કંકલ કાકાએ હવામાં હાથ ઉઠાળતાં ઉઠાળતાં, ઐટલા ઉપર ચકકર ચકકર ફરવા માંડીને, કંઈક શાંત થઈને બોલવા માંડ્યું. [આટલે સુધી મારું ગાંડું ઘેરું લખાણ છે, હવે પછીનું લખાણ અક્ષરસઃ કંકલ કાકાના

પ્રવચનના જ પડ્યા રૂપ છે એમ વાંચકોએ સમજી લેવું એટલે લેખક તરીકે કંઈક કંઈક નામ મુકવા માટે મારી કે તંત્રીની મસ્કરી ન કરવી, એવી 'નવયુગ'ના વાંચકોને મારી બે હાથ બેડીને વિનતી છે]

કંઈક કાંકાએ કહ્યું:

“ન્યાં જુઓ ત્યાં ખસ એક જ વાત: હિંદુઓ મુધરો, મુધરો, મુધરો! લેખકો ન્યાં હોય ત્યાં અનેક રીતે એ જ એક વાત ઉપર મગ્યા રહ્યા છે, વક્તાઓ પણ એક જ મુખ્ય વાતની આસપાસ પોતાની વક્તાબાજીનાં કોટડાં ચણે છે!

મને તો લાગે છે કે આ બધા લોકો નવરા છે. એમને બીજું કશું કામ જ નથી. જો એમ ન હોય તો પારકી પંચાતમાં આમ હાથ ને મોઢાં દુઃખવાના દુઃખમાં એમને શું કામ પડવું પડે?

હિંદુઓને મુધારવાના પોકારો પાડનારા આ બધા લોકો નવરા તો છે, તેની સાથે કાં તો દોઢ ગ્રહ્યા છે કે પછી તદ્દન જ મુરખ માણસો છે. એ બે સિવાય ત્રીજાનું આ કામ ન જ હોઈ શકે!

શું હિંદુઓ મુધરેલા નથી ત્યારે બગડેલા છે કે એમને માટે આટલો ત્રાસ વિના કારણે ઉઠાવી રહ્યા છે? શું એ કંઈ રાંધેલી રસોઈ છે કે ઉતરી ને બગડી ગઈ હશે? શું એ તે શાકભાજીનો ઢગલો છે કે વખત થઈ જવાથી સડી ગઈ હશે? હિંદુ સમાજ એટલે ક્રાંતિ ક્રાંતિ માણસોનો ઢગલો! કંઈ અખલે વરસોથી હિંદુ સમાજ છે અને અખલે વરસો મુધી રહેવાનો જ છે, એનો મારા જેવા અનેક લોકોને પુરેપુરી ખાતરી છે.

અમારા અનેક ઋષિ મુનિઓ એક વખત માથા ઉપર બે પુળા મૂકી લાખ્ખો વરસ જીવતા અને ધડામાં કાંકરીઓ નાંખી બ્રહ્માજીનાં વરસ ગણતા ઓ હો હો! શું એ ભય, દિય અને ઉદ્દાત કલ્પના? બ્રહ્માજીના

એક દિવસથી માંડીને એક વરસ ક્યારે થઈ રહે, એનો હિસાબ બાંધવાની શું એ અનેરી યોજના? હિંદુઓને મુધારવાની વાતો કરનારાઓને બાપડાઓને એ વરસોની ગણતરી કરતાં બે આવડતી નથી! ખરેખર એ બાપડાઓનાં માથાં ઘણાંજ નાનાં છે—અતિ ઘણાં નાનાં છે! એમનાં એ નાનાં માથામાંના સાંકડા મગજમાં રહેલી ચપટીક બુધ્ધિ એવડાં બધાં વરસોની વાત સાંભળીને જ ચમકી જાય છે! બિચારા દયા ખાવા જેવા છે, દયા ખાવા જેવા! પેલા બિરખડનો ન્યાય કરવા બેસનાર દેડ ‘ચાર વીડુ’થી વધુ રકમ કહી ન શક્યો, તેમ આ બધા બાડુ બાડુ તો અમુક હજાર વરસોની વાતો કરે છે! અને તોય ધૂંટતા કેટલી બધી! આખા હિંદુ સમાજને મુધારવાની વાતો!

આવા દયા ખાવા જેવા લોકો કહે છે: હિંદુઓની દુર્દશા ધર્મના વિકૃત સ્વરૂપને લીધે થઈ, જડ રીઠવાદની અંધ ગુલામીથી થઈ, ન્યાત જાતોનાં અતિ અતિ સાંકડાં કુંડાળાને લીધે થઈ! એ સાંભળીને કોને હસવું ન આવે ભાઈ? હિંદુઓનો ધર્મ એમની વચ્ચે ક્યાં આવ્યો અને આવે છે? એ બિચારો મંદિરામાં જ પડી રહે તેવી તમામ વ્યવસ્થા અમારા શાણા સંત પુરોહોએ કરી છે; ત્યાંથી એને નીકળવાની નવરાસ જ કયે દહાડે મળી કે તે હિંદુઓની દુર્દશા દરવા વચ્ચે પડ્યો? ના, ના, કોઈ કહો તો ખરા? ધર્મને અને હિંદુ સમાજને શું લેવા દેવા છે ભાઈ? ધર્મ એટલે મોટી અને પવિત્ર વસ્તુ છે. તે સમાજમાં છૂટી રહે, તો ન્યાંહોય ત્યાં અટવાંધા કરે, દુનિયાના સ્વાર્થી લોકો એવું પુરતું માન સાચવે નહિ. અમારા અતિ સમર્થ વિદ્વાન અને બુધ્ધિશાળી ઋષિ મુનિઓ એક વાત

જાણુતા હતા, તેથી તો તેમણે એ બાપડા
જીવ ધર્મને રહેવા માટે તો મક્કનોની વ્ય-
વસ્થા કરી. જો તેમણે કૃપા કરીને એવી
ચોજના કરી નહોત તો, આવા લોકો ધર્મને
ક્યાંય રહેવાજ ન દેતે? અરે, એને
માટે ભાડે પણ જગા ન આપત. પણ
અમારા ઋષિ મુનિઓ કેવા બધા અગમચેતી-
વાળા કે, તેમણે હજીજરો, લાખ્ખો અરે
કરોડો વરસો પહેલાં એ વાત જાણી લીધી,
અને ધર્મને રહેવા માટે મંદિરોની કલ્પના કરી!

પણ હિંદુ ધર્મને સુધારવાની વાતો કર-
નારા મુખ્યાંઓ ધર્મને મંદિરમાંથી બહાર
કાઢી, સમાજમાં, ઘેર ઘેર, માણસ માણસે
વહેંચી નાખવાની વાત કરે છે? હર
હર હર! કેવો ભયંકર નીરિશ્વરવાદ?
શાન્તમ્ પાપમ્! શાન્તમ્ પાપમ્!! પહેલાં
તો આ કલ્પના જ પાપમય છે! અરે એ તો
એમ કહેને કે ઉદાર સહિષ્ણુ અને બુદ્ધિ-
માન કહી કહીને, લોકોએ હિંદુઓને દીસા,
ડરપોક અને પ્રત્યેક કામમાં વિચારના ગુલામ
બનતા બનાવી દીધા ન હોત તો, આવી
કલ્પના કરનારાઓના માથાંજ રંગાઇ ગયાં
હોત માથાં! પણ એ ભૂલ થઇ ગયેલી
આજને આજ સુધરે એવી નથી, એટલે જ
આ બધા એવી તેવી વાતો કરી શકે છે!
ભાઈ!—અરે! પણ હું તો કેથો આડો જ
કાટયો દેખું જો!

હાં, હું એમ કહેતો હતો કે, આ લોકો
ધારે છે એમ ધર્મને મંદિરમાંથી કાઢીને
આત્મામાં પધરાવવાની એમને છુટ મળે તો?
હર હર હર! કેવું ઘોર પરિણામ આવે?
એની એ અછલ વગરનાઓને કલ્પના પણ
છે ખરી? ક્યાંથી હોય? હોય તો છેક આવા
અધમ વિચાર કરે—ના, માણસનો દીકરો તો
ન કરે, ભાઈ!

એટલે પહેલાં તો ધર્મને જ્યાં ને ત્યાં
વચ્ચે લાવીને અમારા જેવા આસ્તિકાને,
વૃધ્ધોને અને પ્રભુની પ્રસાદીરૂપી લક્ષ્મી
પામેશા શ્રીમંતોને જ એ લોકોને દુઃખી કરવાં
લાગે છે! મંદિરમાં ધર્મ પુરાયલો હોય છે
એટલે અગત્યના કામમાં એના સોગંદ ખાત,
વાંધો આવતો નથી, અને પ્રતિપક્ષી તે
માનવાની ના પાડતો નથી; પણ ભાઈ જો
એને દેવામાં જ રાખ્યો હોય તો પછી એવા
સોગંદ ખાવામાં જ મોટા ઝથડો ઉભો થવાનો!
અને તેમ થતાં ધારાસભાઓનાં અને ન્યાય-
મંદિરોનાં કામ અટકી પડે, બાપારના અને
લગ્નોના કબાલા તૂટી પડે, ન્યાતનાં, પંચોનાં
અને સામાન્ય વ્યવહારનાં કામ ખોટકાઇ
જાય! અરે, હા! પણ કેમ ભૂલ્યો? આ
બધા લખતા અને બોલતાએને તો બધું
સમુરસુંજ કરી મુકવું છે ના? એમની
પાસે છે શું તે એમને ચિંતા પડે? તેથી
જ તેઓ ધર્મની આમ દયા ખાવાની કલ્પા છે!

વળી આવા અછલ વિનાના લોકો એવી વ
વાતો લગાવે છે કે, જડ રૂઢીવાદની અંધ
ગુલામીથી હિંદુ સમાજની દુદ્દેશા થઇ ગઇ
છે. સમા સમા પ્રમાણે એ બધી રીતો
ફરવી નેમ્મએ. પણ એમની એ યુક્તિ છે.
સત્યને મારી મચડીને તેમણે અસત્યની
સાથે એવું મચડી, કચડીને ભચડી માયું
છે કે, સત્ય અને અસત્યને જ્યાં પાડીને
પારખવાં મુશ્કેલ બની જાય છે. સમા સમા
પ્રમાણે અહિં કોણુ નથી ફરવું ભાઈ?
લ્યો બતાવોને અમે મુબબ્બનાં બગ્ગરમાં જૂનાં
બગ્ગરનાં ગાડાંમાં કદીએ નીકળીએ છીએ?
શું અમે તાર અને ટેલીફોન વ.પરવાને બદલે
ઝોર કે ગાયબનો સંદેશ મોકલવામાં ઉપ-
યોગ કરીએ છીએ? શું અમે અમારા દેવોનાં
ઘર અને અમારી નાણાંની તિબેરીઓ સાચ-
વવા માટે ધનુબ્યાણુવાળા લોકોને રાખીએ

છીએ કે સરકારી પરવાનાવાળી બંદુક ?
 અરે, અમે તો દેવના ધરને ય જૂના વિચારના રહેવા દીધાં નથી. પછી આ બધો બહુ-બગટ શાને ? કદી આવો લોકો મંદિરમાં ગયા છે કે ખમર પહે, બાકી ત્યાં તો વીજળીના દીવા, વીજળીના પંખા, છેક પરદેશમાં પાકતાં સંચાઓની વચ્ચે સાત સાત સાગરોની પેઢે પાર અનેલાં ઝીણામાં ઝીણાં વસ્ત્રો છે બધું તો સમા સમા પ્રમાણે બદલાવ્યું છે. રહેવાનાં મકાન, તેમાંના રાચ-રચીલાં, શરીર ઉપરનાં વસ્ત્રાભૂષણો અને વ્યાપારની વસ્તુઓ તેમ જ રીતો બધું । બદલ્યું છે ! હવે આ બધા દોડાણાઓ બદલાવા શું માગે છે ? હા હા, દીક વાદ આવ્યું. એ ગાલકાઓ કહે છે, તમારી મનોદશા ઉપરની છલ્ખતા ખંખેરી નાખો, અને તેને નૂતનતાના સ્વાંગ સળવો ! મા'જી-આ-આ ! કેવા પક્ષા માણસો છે ? મનોદશા તે વળી બદલી બદલાતી હશે ? એ તે કંઈ માણસના હાથની વાત છે ? હા, પણ ગીતાશ્રમાં કહ્યું છે કે : 'આત્મા છલ્ખ' વસ્ત્રો બદલીને નવાં સજો એવું નામ મરણુ' ભયું ને ? આ બધા ગાલકાઓ બધાંને મારી નાખવાની વાતો કરે છે ને ? અથવા પણ એમાં તે શું નવાઈની વાત કહી ? માણસ મરીને બીજો જન્મ લે એટલે એ નૂતનતાના વાદ સળવાનો જ ! પણ આવો આવો બોધ કરીને જનારાઓનું સ્થાન આ દોડાણાઓ નહિ' છે એની કંઈ ખાતરી ?

હિંદુઓને સુધારવા નીકળેલાઓ કહે છે, તમે લખાઈ ધરણોમાં જૂની જ રીતને વળગી રહો છો : કેટલું ભયંકર અસત્ય ? અરે, કોઈ પણ માણસ કહી શકશે કે હિંદુ-ઓએ તે દિશામાં ભ્રષ્ટ્રએ તેટલા સુધારા-વધારા કર્યા છે : તે એટલે સુધી કે સ્મૃતિ-ઓને પણ ડારણે મુકીને, દાખલા તરીકે

પહેલાં સ્ત્રી અને પુરુષને પરસ્પર ઝોળખાણ થાય એટલે પુરુષ સ્ત્રીને ઉંચકી જતો. પછી બધાંની સંમતિ મેળવતો. તે પછી સ્વયં-વર કરવામાં આવતો. ત્યાર બાદ વળી લગ્નોની અનેક રીતો નીકળેલી; પરંતુ અત્યારે હિંદુ સમાજ તો તે બધાથી છેક જ નવી રીત દાખલ કરી દીધી છે ! કેવા દોડાણાઓને ક્યાં ખમર છે કે તેઓ જે પશ્ચિમના આચાર-વિચારોનાં વખાણ કરી કરીને કલમ તેમ જ છલ ધસડીને કુઓ કરી નાખે છે તે લોકોએ જ લગ્નની હિંદુઓએ છેક જ જંગલી અને કચરો ગણીને નાખી દીધેલી જ રીતો ચાલુ રાખી છે. અને એ કચરો બધાઓના ઘરમાં દાખલ કરવા માગે છે. આવી વાતો કરનારા એ બધા વધુ પડતા ગાલકાઓને, સારા ચે હિંદુ સમાજની વતી મારે. એ જ પ્રશ્ન છે કે શું, તમે અમને પાછા એ જૂના યુગમાં ધસડી જવા માગો છો ?

એવું જ સ્ત્રીવર્ગ તરફના વર્તન માટે તેમજ શુદ્રો અને અતિ શુદ્રો તરફની રીતભાત માટે પણ વિચાર કરનારને સમજશે કે, હિંદુસમાજ એ દિશામાં પણ જૂનાને વળગી રહ્યો જ નથી, પણ નિત્ય નવા નવા સુધારા દાખલ કરતો જ રહ્યો છે. એની સામે વિપ્લવ જગાડવાની વાતો કરનારા જ આપણને પાછળ અને પાછળ ધસડી જવા માગે છે. તેમ ન હોય તો પછી ભાઈ એ લોકો સ્મૃતિઓની અને વેદોની અને પુરાણોની દલીલો ટાંકે શું કામ ? તેથી જ હિંદુ સમાજ આજે છાતી ઠોપીને એમને કહી રહ્યો છે કે : તમારા ગમે તેટલા પ્રયાસો અને તમારી એ બધી છલ-બલો છતાં અમે આગળ વધ્યા છીએ તે પાછળ હલવાના નથી. અમારા તો શુરાનાં ડગલાં. તે પાછા હલવા માટે ભરાતાં નથી.

આ મોટા ગાલકાઓ એવી જ રીતે ન્યા-તોનાં નાનાં નાનાં કુંડળાંને નિંદે છે ! પણ

ત્યાં યે એ લોકો કેવડી મોટી ભીંત ભણે છે; એ તેમને કોણું સમજાવે? શું ત્યારે તમે અમને 'સંઈ સમે સહુ માનવી' એ કવિ દલપતરામની કવિતા લખાઈ હતી, તેવા માનવજાતિના આરંભકાળમાં પાછ લઈ જવા માગો છો? નાની નાની ન્યાતો ને નાન ગોળ એ તો હિંદુ સમાજના મોટામાં મોટા નૂતન પ્રયોગો છે. આજે જુઓને પશ્ચિમના લોકો પણ બધું જ હજુ, સહેજુ, ઓછી જગા રોકે તેવું લાછટ, સ્મોલ, ફેડીંગ બનાવે છે ને? ન્યાત જાતની હિંદુ સમાજની રચના એ જ રીતે એક સપાટ સમાજને નાની નાની ઘડીઓમાં વાળી થોડામાં સગવડભર્યાં સમાસ કરવાની છેલ્લામાં છેલ્લી હબની રીત છે. અને તેથી તો પશ્ચિમના લોકોએ પણ ઇંગ્લંડમાં, કેનિયામાં, દક્ષિણ આફ્રિકામાં, કેનેડામાં, અમેરિકામાં અને ખ્રિષ્ટિય સાત્રાજ્યમાં તે પ્રયોગ અજમાવવા માંડ્યો છે. જો હિંદુઓનો પ્રયોગ લલભરેલો હોય તો ગોરાઓ નાની નાની ન્યાતો શું કામ રચે? બીજી જાતવાળાઓને માટે અંત્યજ-વાડા શું કામ ઉભા કરે? અરે લાછ! એ તો સંસ્કૃતિને સાગમાં સારી રીતે સાચવી રાખવાનો ભારેમાં ભારે વિચારભર્યો પ્રયોગ છે. તેથી તો પેલા ક્રામ્યુનીસ્ટો અને સોસ્યાલીસ્ટો (સામ્યવાદીઓ અને સમાજવાદીઓ) યે છૂટા છૂટા મજૂરોને પણ જુદા જુદા ટોળામાં વહેંચી તેમની નાની નાની ન્યાતો રચે છે. ન્યાતોથી તો લશ્કરની માફક સમાજ મજબૂત બને છે અને વળી તેથી આખું લશ્કર કપાઈ જવાને બદલે અમુક દુકંડીઓની જ ખુહારીનો ભય રહે છે!

પણ આટલું એ ન સમજનારા ડાહ્યાઓ કહે છે: 'આ બધાને લીધે હિંદુ સમાજ બહુ જ પછાત પડી ગયો છે. જગતમાં વાપર લેસ અને વિમાનો ઉડવા લાગ્યાં, ત્યારે હિંદુ

ન્યાત જાતમાં જ ગુંચવાઈ રહ્યા!' તે પણ એમના નરી મુખેતા જ છે. પશ્ચિમના લોકો તો એ બાબતમાં પણ અમારી છેક જ પાછળ છે પાછળ! અમે ત્યારે સાત્રાજ્યો ચલાવતા હતા, સુંદર વસ્ત્રો બનાવતા, કાપડા ધડતા અને સંસ્કારી હતા ત્યારે એ લોકો નાગા, જંગલી, પશુ જેવા હતા, એટલે વાસ્તવિક રીતે જ હિંદુઓને તેમનો મોહ ન જ રહે. વળી વિમાનાદિની વાતોથી રાચનારા દુકંડે સ્મરણશક્તિયાઓને ક્યાં ખબર છે કે, અમારા ઋષિ મુનીઓ કંઈક પણ વાળે કે નાનકડા યે યંત્ર વિના હજીજરો કાસ દૂર બનતા બનાવો જોઈ શકે અને સાંભળી શકે તેવી શોધોમાં પાવરધા હતા, અમારાં રામાયણ વખતે વિમાનો ઉડતાં હતાં, અને હાલનાં જમાનાની તમામ રણસામગ્રીમાં અને યુદ્ધ કૌશલમાં રામાયણ તેમ જ મહાભારતના કાળમાં અમે હિંદુઓ પારંગત હતા. અત્યારે તો અમે સ્થૂલનજરીઆ પશ્ચિમવાસીઓથી અને પશ્ચિમપડખીયાઓથી પાંચ પાંચ હજીજર વર્ષ જેટલા આગળ પ્રગતિમાન છીએ.

અને આ બધા દોડ્યાલાઓ એ વાત ન સમજી શકે તેમાં નવાઈએ નથી, તેમ હિંદુ સમાજને એમની ઉપર કશો શેષ પણ નથી કર્યો દિને દિને નૂતનતા સજ્જતો જતો અમારો હિંદુ સમાજ એટલો બધો સ્થિતપ્રજ્ઞ અને સમજો છે કે, એવાઓની અનેક વાતો તેમને અસર કરી શકે તેમ જ નથી. હિંદુ સમાજ અસરમુક્ત જ છે.

આથી જ સ્વરાજ્યની અને સાત્રાજ્યની છેક જ બાલિશતાભરી વાતો તરફ પણ અમે લક્ષ આપવાના નથી. હિંદુ સમાજે તો હજીજરો વર્ષો પહેલાં સ્વરાજ્ય ભોગવ્યાં છે ને સાત્રાજ્યો ચલાવ્યાં છે તેથી તે ચીન કે અફઘાનીસ્થાનને ચાલે ચડીને હૈદોસ કુટવા નવરો નથી. હવે તે

હંદુ સમાજ આત્માનાં સ્વરાજ્ય મેળવવા અને જાગૃતાના આત્મા ઉપર સાત્રાજ્ય સ્થાપવા મથે છે અને તેથી તેને સંપૂર્ણ શાંતિ જ મળે છે. ભગ્ન બિચારા અંગ્રેજોએ શાંતિ અત્યારે દિ'દને આપી રહ્યા છે. આત્માનાં સાત્રાજ્ય સ્થાપનારને પાર્શ્વ યુધ્ધો ક્યે' ન પાડવે, એટલે અંગ્રેજોએ ઉપાડી લીધેલાં કામથી અમને સંતોષ છે. ધન, વૈભવ આત્માના સ્વરાજ્યમાં આડખિટ્ટી રૂપ છે, એટલે એ બાહ્ય માયામાંથી મુક્ત કરી અમને ગરિ-બાધના ઉત્તમ પંથે ચલાવવા માટે પણ અંગ્રેજ નતિનો અમે તો ઉપકાર જ માનવાના. ચીનના લોકો મુખાં કે નાહકની જંગળ વડોરી. જુઓને હવે એને લશ્કર ને કાફલો ને વિમાનો એ બધું તૈયાર કરવાની હાંમેકમાં પડવું પડ્યું. એ પંચાત મુખાં ન હોય તે વણેરે ખરા? અમારી તો હદ માન્યતા છે કે, અમે આત્માનાં સાત્રાજ્ય સ્થાપીશું' એટલે જગત માત્ર હિંદુ સમાજને ચરણે શિર ઝુકાવવું ખડું રહેશે, અને ત્યારે પણ હિંદુઓની સંસ્કૃતિ અને પ્રગતિ સદુચી આગળ જ હશે. અને માનવી માત્ર તેની પાસે દિક્ષા લઈ શિક્ષાની ભિક્ષા ચાચતા આવશે.

પણ આ બધા પંચાતીયા એવા સમજ નથી રાકતા એટલે જ જ્યાં ત્યાં માથાં મારે છે. દેવો બિચારા પોતાના ધર્મને લઈને મંદિરમાં બેસી રહે તે માટે એમને ધોરાકી પોષાકી અપાય, અને તેમને મંદિરમાં સાચવી રાખવાની મહેનત ઉઠાવનારને શ્રમના બદલામાં અર્થ લાભ અપાય તેની સામે ય એ

લોકો વગર સમજે બડબડ કરે, પણ એમના વડીલો ને વૈદો, શિક્ષકો અને વકતાઓ, લેખકો અને પ્રચારકો કે દલાડે કશું મદત કામ કરે છે વાર? તેમ જ વળી એ નૂતન-યુગના હોવાનો દાવો કરનારાઓ પોતાનાં ઘરડેરાઓને મંદિરની પ્રતિમાની માફક રહેવાની તો ભલામણ જ કરીને કહે છે કે, તમે નહિં બોલો, નહિં ચાલો અને અમને મન ફાવે તેમ કરવા દેશો ને મન લાવે તે ખાવા દેશો તો, અમે તમને બે વખત ભાવતાં ભોજન જમાડીશું!

તો પછી જોમને તેઓ રૂઢીરૂઢકો કહીને નિંદે છે, જૂના વિચારના કહીને તિરસ્કારે છે, એવા અમોએ તો વરસો પહેલાં એ પ્રયોગ કરી દેવાની તેમજ ધર્મના સત્તાને છેક મંદિરોની હદ સુધી મર્યાદિત કરી દીધી છે, અને દેવોને, ધર્મને કે ધર્મશાસ્ત્રોને અમારા કામમાં જરાકે ટકટક કરવા દેતા નથી, એટલે વાસ્તવિક રીતે તો અમેજ પ્રગતિમાન છીએ, અમેજ સાચા સુધારક છીએ, એટલે અમારે કાઢનો ઉપદેશ સાંભળવાની કે સુધરવાની કશીજ જરૂર નથી...

[૩]

રામજી મંદિરનો દુષ્ટ પૂજારી કંકલ કાઢવું આ ભવ્ય ભાષણ સમજ ન રાક્યો કે કેમ, પણ તેણે આરતીનો એકાએક આરંભ કર્યો, એટલે એમનો શ્રોત્ર સમુદાય દોડાદોડ કરતો મંદિરમાં દોડ્યો, અને કંકલ કાઢવું વિદ્વાલયું' પ્રવચન વચ્ચેથી અટકી ગયું.

સામ્રાજ્યવાદની સમીક્ષા

: લેખક :

તીરંદાજ

: લેખાંક પહેલો :

વ્યવસ્થીત કાવતરું

જગતની તમામ પછાત પ્રજાઓને સામ્રાજ્યી એડી નીચે કચરી રહેલા સામ્રાજ્યવાદ ધીમે ધીમે વધારે વીકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરતો જાય છે. જેમ શાહીવાદે પરાધીન દેશોને આધીક શોષણ માટે અક્ષયપાત્ર માની એને પીસી નાખવામાં મળ્યા રાખી નથી તેમ પોતાના પ્રદેશોમાં પણ એની ભયાનકતાનો સ્વાદ ચખાડવાનું એણે બાકી રાખ્યું નથી. નાના વ્યાપારીઓ, હુકમી પુંછ વાળાઓ અને છુટાછવાયાં વ્યક્તીગત માલ કીવાળા કારખાનાઓને કચરી નાખી એનાં મડદાં પર ઉભો રહેલો સામ્રાજ્યવાદ જગત સામે અટકાવ કરે છે અને એના કૂંડ પંખામાં જે કાંઈ આવે એને ભરખી જવાની એની ભુખ વ્યક્ત કરે છે. એકજ નમતનો માલ બનાવતાં કારખાનાં આજ એકઠાં થઈ રહ્યાં છે એટલું જ નહીં પણ એ મુખ્ય ઉદ્યોગના નેટલાં સદાયજીવત પેટા ઉદ્યોગો હોય એ બધાં ઉપર એકજ સીન્ડી ફેટ અથવા એકજ તસ્ત અમલ ચલાવે છે. આમ આગળા યંત્રવાદના યુગમાં અનીચાઈ અને મુખ્ય ઉદ્યોગો બહુજ થોડા કરોડ પતીઓના હાથમાં સરી પડ્યા છે. રોજ રોજ અનેક છુટાછવાયા ક્ષેત્રમાં કામ કરતાં કારખાનાં ઓનું એકીકરણ થઈ રહ્યું છે. અમેરીકામાં અને ઇંગ્લાંડમાં, ફ્રાંસમાં અને જર્મનીમાં ન્યાં જુઓ ત્યાં અત્યારે ઉદ્યોગવાદમાં એ મુખ્ય

મુદ્દાઓ નજરે પડે છે. એક તો ઉદ્યોગોનું એકીકરણ, સંગઠન અને સંયોજન (amalgamation rationalisation and trustification) થઈ રહ્યું છે. બીજા તો બીજા બાબતે ઉદ્યોગોમાં રોકાયેલી મુડી ઉપર બેંકોનું આધીપત્ય ખુબ મજબુત રીતે જામતું જાય છે. આ પરિસ્થિતીનો પુરે પુરો ખ્યાલ લાવવા માટે સામ્રાજ્યવાદના લાક્ષણિક અંગોને એક પછી એક તપાસી લેવાં જોઈએ. મુડીવાદની પ્રાથમિક અવસ્થાને વગોટી-એના માધ્યમીક વીકાસની મર્યાદાને પણ તોડી નાખી મદ્યકચુર પુંછવાદ આજે દુનીઆના સૌ બસો અબજપતીઓના હાથમાં રમકકું થઈ પડ્યો છે. દરેક સ્વતંત્ર મનાતા પ્રદેશોની રાજકીય સત્તા આ મુડી વાદી માંધાનાઓ જેમ નચાવે એમ નાચે છે. પાર્લામેન્ટ, સેનેટ કે કેબીનેટમાં પાંચ પંદર કરોડપતીઓની સૌનેરી ટાળી પોતાને મનપસંદ માણસો મોકલાવી શકે છે. જગત, શસ્ત્રસંવર્ધન અને વ્યાપાર સંરક્ષણ ઉપર ચક્રાર નજર રાખી આખી આધીક નીતી આ બેંકોનું મંડળ નીશીત કરી શકે છે. બહુ-મતવાદના પ્લાનાં તજે મનપસંદ પ્રમુખો અને સરમુખત્યારો દસવી દેવાનું પ્રપંચી ધોરણ આ ઉકાવગીરો બહુજ સીકતથી અને કાંપ દાની મર્યાદાથી સાધી શકે છે. અસંખ્ય મહેનતુ માનવતાના અમલજનનું નવનીત પચાવી જનારા આ સૌ બસો માનવકુબેરો કયા વ્યવસ્થીત કાવતરોથી આટલી બધી

સુતકાળના સમ્રાટોને ૫ ઇર્ષા ઉપજાવે એવી સત્તા અને સંપત્તી મેળવે છે એ ખુબ ઉંડા ઉત્તરોને દરેક અભ્યાસીએ તપાસી જોવાની જરૂર છે. ખાસ કરીને સૌથી વધારે વ્યવસ્થિત સામ્રાજ્યવાદની નીચે વરસોથી પીસાતા પ્રદેશમાં એ બીષણ સંઘનાં મુલ તત્વો, સાધનો અને લક્ષણો પારખી લેવાં એ સૌથી અગત્યનું છે. કારણ કે જ્યાં મુધી કયા બળ ઉપર સામ્રાજ્યવાદની ઇમારત ઉભી છે એ ન સમજાય ત્યાં મુધી એના વીરોધનો કાપકમ રૂંચી લેવામાં વીષ-ચગામી પ્રયોગો કરવાની ભુલ થઈ જાય છે. હાલત ચલાવવાની અને સામ્રાજ્યવાદને ઉત્તર-લાવવાની શુભ નેમ હોવા છતાં એનાં શાહીવાદના આંતરરાષ્ટ્રીય વીકાસ અને કેંદ્રિત વ્યવસ્થા-શક્તિના શક્તિ સંગઠનનું અચાન જાત્રત જનતાની લાગણીઓના પુરને તદન નીષ્ફળ અખતરોઓમાં ઘસડી જાય છે. એનાં મુખ્ય અંગો સાશુત રહે છે. કદાવર કાપાવાળા મસ્તને એકાદ બે હજીવી થપાટ લાગવાથી જેમ કરી અસર થતી નથી તેમ નીબંજ પ્રજાની અવળે માગે વપરાયેલી અને ગમે તેટલી વીધવના શબ્દસંભારથી તીખી થયેલી શક્તિ રાજુનો વાળ પછુ વોકા ક્યોં વીના વેડકાઈ જાય છે અને નીષ્ફળ શક્તિવ્યયના પરીણામે જે પ્રત્યા ધાત આખી પ્રજાના માનસને આવરી લ્યે છે એ ભાવી સંગ્રામ માટે નવી ભુમીકા ઉપર હાલત ઉપાડનારનો માગે ધણો મુસ્કેલ કરી મુકે છે. સામ્રાજ્યવાદની ઇમારત રેતીના પાયા ઉપર ઉભી નથી. એનું વ્યવસ્થા બળ આત્માના અખતરોઓ ઉપર નહીં પણ આર્થિક શોષણ ઉપર નીભરે છે-સત્યના આગ્રહ ઉપર નહીં પણ નગદ નાણાંની થેલીઓ ઉપર. બાધાયકું છે-કોડી, ગંકોડી, વાંદરાં, વાહડાં કે ખજુરાં કાપવાની મીઠાં વીનાની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર

નહીં પણ દુનીઆના ખુલેખુલામાંથી શ્રમ-જીવીઓની મજુરી ખરીદી એમાંથી અદાગદ દૈલત ઘસડી જવાની સંચાલત નીતી ઉપર સામ્રાજ્યવાદ એનાં સાશુત બળ સમેત ઉભો છે. આટલી બીષણ વ્યવસ્થાનાં મુળ તત્વો કયાં કયાં છે એની વીચારણા કોઇ પણ પરાધીન પ્રજા માટે અન્નવસ્ત્ર જેટલીજ અનીવાર્ય વસ્તુ હોવી જોઈએ. દેશપરદેશના રાજકીય રંગો તરફ ધેપરવા બનવાથી, કે જગતના ચોક્માંથી મૌન વ્રતધારણ કરી પલાયન કરવાથી, અથવા દુનીઆની આંખ આગળ પ્રકાશનોદવારા પરાસ્તીતી રજુ કરવાની વાતને હસી કાઢવાથી પ્રજા ખુબ સંકુચિત પ્રવૃત્તિઓમાં ચુંચવાઈ જાય છે. તદન નકકર હકીકતો અને નગદ નાણાં ઉપર ઉભેલા સામ્રાજ્યવાદ સામે હૃદયપલટો, આત્મશુધ્ધી અને સરીનયસંગ એ મામુલી હયાયારો છે. ગમે તેવા આધ્યાત્મીક દૃષ્ટીથી આગળ વધેલા જીવડાં ને ભોંયમાં દાટી દેતાંય આજનો મુડીવાદ અચકાશે નહીં.

વહેંચણીની ઘડમથલ

આજના જગતવ્યાપી સામ્રાજ્યવાદના પાંચ મુખ્ય લક્ષણો છે. આવડી વીશાળ યોજનાની વ્યાખ્યા બાંધવી બહુજ મુસ્કેલ છે; છતાં સમર્થ વીચારકોએ સામ્રાજ્યવાદના મુખ્ય અંગો ઉપર લક્ષ્ય બાંધી એની વીચે-ચનાને એના પાંચ લક્ષણોમાં કેંદ્રિત કરી છે.

૧ મુડી અને ઉત્પાદન બન્નેનો કેંદ્રિત વીકાસ (concentrated development) અને પરીણામે ઉદ્યોગોનો ઇન્જાવાદ (monopoly.)

૨ ઉદ્યોગમાં શેકાયેલી મુડી સાથે બેંકોની મુડીનું એકી કરણ-પરીણામે અમુક અબજ પતીઓના હાથમાં સત્તાનું મુત્સંચાલન.

૩ દેશપરદેશમાં માલની આવજમ ઉપરાંત મુડીના પણ આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણુપર નીકાસ (export of capital).

૪ ઉદ્યોગવાદના ધ્વજનરને લઇને અને મુડીના નીકાસને લઇને મુડીવાદી માંધાતાઓની દુનિયાના પ્રદેશોને આર્થિક શોષણ અને આયાત નીકાસ માટે આપસઆપસમાં બેંચવાની ધડમથલ.

૫ સત્તાશાળી સામ્રાજ્યવાદી પ્રજાઓ વચ્ચે જગતના પ્રદેશોની પુરેપુરી બેંચણી.

ધમ્મરાવાદ

મુડી અને ઉત્પાદનના નીકાસને સમજવા માટે ઉત્પાદનના સાધનોમાં થયેલી શોધખોળોને ધર્તીકાસ નજર અમક્ષ રાખવાની જરૂર છે. હજી ને બદલે ધીમે ધીમે વીજળાથી ચાલતું ટ્રેક્ટર વપરાવા લાગ્યું એટલે ખેતી જેવા તદ્દન પછાત ક્ષેત્રમાં પણ મુડી એવું રોકાણ અને ઉત્પાદનની પધ્ધતીમાં પણ પરીવર્તન આવ્યું એજ પ્રમાણે રેંટીઆને બદલે આજે ૨૮૨ ગણું કામ આપનાર મીલની મશીન રીએ મુડીના રોકાણની અને જથ્થાબંધ ઉત્પાદનની પ્રણાલીકામાં ખુબ ફેરફારો કરાયા. જેમ જેમ આ મશીનરીમાં પણ નવી નવી શોધખોળો થાય છે અને ખુબ ઉત્પાદનની યોજનાઓ હાથ ધરાય છે એમ એમ ટુંકી મુડી અને વ્યક્તીગત માલીકીના કારખાનાંઓ નાશ પામતાં જાય છે અથવા ગૌણ ઉદ્યોગોમાં એવું સ્થાન રહી શકે છે. મુખ્ય ઉદ્યોગોમાં તો આ નાના મુડીવાદીઓ ને પણ મોટાં ટ્રસ્ટ અને સીન્ડીકેટને શરૂ હોજ રહેવું પડે છે. એટલે પરસ્પરની વ્યક્તીગત મુડીવાદીઓની સ્પર્ધા પોતાનું રહેકાણુ બદલી મોટા મોટાં રાક્ષસી ઉદ્યોગોના એકત્રીત મહામંડળોમાં જઈ વસે છે. લીમીટેડ કંપનીઓ દ્વારા નાની નાની રકમોને

પણ ઉદ્યોગના રોકાણમાં ઘસડવામાં આવે છે. આ લીમીટેડ કંપનીઓ નો કાણુ ખરી રીતે આવી નાની રકમો રોકનારી શેર હોદ્દરોના હાથમાં હોતો નથી પણ વધારે સંખ્યામાં શેરો ધરાવનારા એ ચાર મુડીવાદીઓ આખી સત્તા પોતાના હાથમાં કેન્દ્રિત કરે છે. આવી લીમીટેડ કંપનીઓ બ્યારે સાથે મળી સીન્ડીકેટ રચે છે ત્યારે એક મોટી સીન્ડીકેટ સામે બીજા પ્રદેશની મોટી સીન્ડીકેટ એકજ ઉદ્યોગમાં જે રાક્ષસી સ્પર્ધા જમાવે છે અને જગત આખાને જે રીતે હલાવે છે એ વાત આંખ ઉઘાડી રાખનાર કોઈ પણ માણસ જોઈ શકે છે. એટલે નાની નાની રકમોનો કાણુ પણ અંતે આ પાંચ પચાસ ડાયરેક્ટરો અને સીન્ડીકેટની સોનેરી ટોળાઓના હાથમાં હોય છે. વ્યવસ્થીત રોકાણ, અપ દુડેટ મશીનરી અને રાજકીય સત્તા એ બધાંને પરીણામે કરોડો માનવોનાં શ્રમજીવનનું ફળ મોટે ભાગે આ સફેદ સજ્જનોતો સંઘ હજમ કરી જાય છે અને વધેલા ટુકડાઓ (જેને શ્રીમંતો મલુરોના દર કહે છે) શ્રમજીવોને આપે છે. આ રીતે મુડી અને ઉત્પાદન બહુજ નાના વર્ગના હાથમાં કેન્દ્રિત થવાથી મહેનતુ માનવોનું શોષણ ઘણુંજ વ્યવસ્થીત અને વીશાળ પાયાપર થાય છે. જેમ જેમ અઢગક દૈવત ઉદ્યોગોના ક્ષેત્રમાં એકઠી થતી જાય છે એમ એમ આ માનવકુખેરોની સંખ્યા નાની થતી જાય છે અને એ નાની સંખ્યાના મંડળો વચ્ચેની સ્પર્ધા ઘણીજ કાતીલ અને વીશ્વઆપી બને છે. પણ આવી સ્પર્ધાને પરીણામે નફાનું પ્રમાણ ઓછું થાય છે કે કારણ કે દરેક સીન્ડીકેટ પોતાને માલ સસ્તા ભાવે વેચવાની રમત ખેલે છે અને આ ઓછા નફાને લઈને છેવટે એક સીન્ડીકેટ બીજી સીન્ડીકેટ સાથે સમ-

મુતી કરી દે છે અને આમ બે ચાર મહામંડળોનું ગંભીર એકીકરણ થાય છે. સ્પર્ધા નાશ પામે છે અને પછી સાથે મળી ને જગતના બજારોની વ્યવસ્થિત લુપ્ત શરૂ થાય છે. આ જગતના સીનિડીકેટના એકીકરણમાંથી ઇજારાવાદ જન્મે છે. સ્પર્ધા નવા સ્વાંગ સજે છે અથવા એને મુડીવાદના અંતિમ વીકાસમાં ઇજારાવાદનું નામ આપી વટલાવવામાં આવે છે. ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકામાં દર વરસે આવા ઇજારાવાદના ઓળ રો ધડાયાજ કરે છે. હમણાંજ અમેરિકાની બે મોટી તેલના ઉદ્યોગોની કંપનીઓ સાથે બ્રહ્મણ ગણ છે. ઇંગ્લાંડમાં પણ કાપડની મીથોનું એકીકરણ અપાટનથી થઈ રહ્યું છે, જે જે દેશોની પાસે ઝડપથી ઉત્પાદન આપનારી મશાનરી છે અને ખુલ્લેખુલ્લેથી ધસાણને થોડા માણસોના હાથમાં એકી થયેલી અદ્યતન દેશત છે ત્યાં એ દેશોના ઉત્પાદન અને ઉદ્યોગોના કાણુ અમુક વ્યક્તિઓના હાથમાં જ આવી પડે છે. અને રાજ્યસત્તા પોતાની નીતી આ મુડીવાદી મહારીઓ જેમ કહે તેમ ધડે છે. આ ઉદ્યોગોનાં આવાં જંગી કારખાનાંઓને માટે જોઈતો કાચો માલ મેળવવા ત્રસ્ટ અને સીનિડીકેટના સરનરીતો જગતના અણબેડયા ક્ષેત્રો અને પ્રદેશો ઉપર મીટ માંડે છે. મુડી રોડી જમાવેલા જખ્ખર ઉદ્યોગો માટે જ્યાં જ્યાં કાચો માલ પાકતો હોય ત્યાં ત્યાં એનો ડોળો ફરે છે, કતિ એ પ્રદેશ ઉપર રાજકીય સત્તા જમાવવા પ્રયત્ન કરે છે અથવા આર્થિક પગપેસારો કરી એ પ્રદેશોનાં સાધનોનું શોષણ કરવાના પરવાના મેળવે છે. ઇજારાવાદમાંથી એક સામ્રાજ્યવાદી સત્તાને ખીછ સામ્રાજ્યવાદી સત્તા સાથે અચ્છાદ મરવાની પરીસ્થિતી અચુક ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે અત્યારે જગતના પ્રદેશો અમુક મહારાજ્યોની વચ્ચે

વહેંચાઈ ગયેલા છે, રાજકીય કે આર્થિક સત્તા જમાવી ખોલી એક સામ્રાજ્યવાદી સત્તાને ઉપલાવવી એ સહેલી વાત નથી. અને એથીજ આંતર રાષ્ટ્રીય ધોરણ ઉપર વ્યાપાર ઉદ્યોગના પગપેસારા ખાતર જગતના આ વીકાળ વરઝો અસંખ્ય માણસોને ભરખી જાય એવો જંગ જમાવે છે. અને હજુ પણ લવિખ્ય સૈન્યો વધારે ભીષણ દાવાનળ સળગવાની તૈયારીએ કરે છે. વ્યક્તીગત માલીકી ધરાવતા કારખાનાંનાં માલીકો વચ્ચેની સ્પર્ધાનું ઇજારાવાદી ઉચ્ચ સ્વરૂપ એટલે જગદવ્યાપી યુધ્ધ-આખાય સમાજના આર્થિક પરીવર્તન માટેનો મોકકો-અને એ ધ્યેય તરફ કરાલ કાળ મુડીવાદને ધસડી જાય છે એ વાત નિઃશંક છે.

ઇજારાવાદના આ ઉચ્ચસ્વરૂપને ખીછણવા માટે એની પ્રાથમિક સ્થિતિ, અને એનું સંપુર્ણ સ્વરૂપ સમજવાની જરૂર છે. એની ચાર અવસ્થાઓ છે. અંગ્રેજીમાં એને કાર્ટેલ, સીનિડીકેટ, ત્રસ્ટ અને કંબાઇન (cartel, syndicate, trust and combines) એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે આ એક એક અવસ્થાની સમજણ પણ આખી ગંભીર ચોજના સમજવા માટે અતીશય જરૂરની છે.

કોલ કરાર.

આજની સમાજવ્યવસ્થાના ભીષણ સ્વરૂપમાં સૈન્ય મહત્વનું સ્થાન ભોગવતો ઇજારાવાદ કોઈ અકસ્માતથી ધુસી ગયેલી વસ્તુ નથી, પણ મુડીવાદના વીકાસની સાથેજ એનાં તત્વો ધડતી આપ્યાં છે. યાત્રો અને માનવ મજુરીના બળથી જેમ જેમ જગતમાં ઉત્પાદન અને પુનઃ ઉત્પાદનદ્વારા મુડીવાદીઓના ખજાનામાં અદ્યતન ધન ઉભરાવા લાગ્યું તેમ તેમ સાથે મળી મોટા નફા મેળવવાની લાલચે જખ્ખર મુડીના રોકાણ દ્વારા મંડળો

રચી ઉઘોગો ચલાવવાની પદ્ધતી દાખલ થતી ગઈ. આર્થિક શોષણદવારા અખુટ દેશત એકઠી કરી બેઠેલા આ મુડીવાદી મંડળો પોતાની ધનતૃષ્ણાને જરાય મર્યાદીત બનાવતા નથી. ઉત્પદન એ બધાની આંખ જાણુઈ નફા મેળવવા માટે નવાનવા પ્રદેશો ઉપર ફરતીજ હોય છે. નવી શોષણોગોને પરીણામે યંત્રોની ઉત્પાદનશક્તી વધતી જાય છે અને એને પરીણામે એકજ દેશભેટી પ્રુખ ઉત્પાદન કરવાનાં કારખાનાં સ્થાપવાં સરળ થઈ પડે છે. બેંકો અને ઉદ્યોગ પતીઓ સાથે મળી આવી ગંજાવર યોજનાઓ વીચારે છે અને એક ને બદલે અનેક જાણુ એકત્રીત મુડીવાદી જ ગતની બજારમાંથી ધનના ઢગલા મેળવે છે. ઇન્જિનરોનું પ્રથમ સ્વરૂપ મોટી મોટી પેઢીઓ વચ્ચે વેચાણની સ્પર્ધામાંથી જન્મે છે. એકજ ભાતનો માલ બનાવતી કેટલીયે પેઢીઓ આંખ મીચીને ઉત્પાદન ક્યે જાય છે. જગતમાં એ વસ્તુની કેટલી જરૂરત છે અથવા બીજા કારખાનાંઓમાંથી નીકળતો માલ પુરતો થશે કે કેમ એની જાણુ વીના આ ઉદ્યોગના અધીપતીઓ નીચમીત રીતે પોતપોતાનાં કારખાનાંઓ ચલાવ્યે જાય છે. પરીણામે કાંતો જરૂરીયાતના કરતાં વધારે માલ ઉત્પન થાય છે અથવા તો જે વખતે માગણી હોય તે વખતે માલ હોતો નથી. પોતપોતાનો માલ ખપાવવાની સ્પર્ધા એટલી વધી પડે છે કે પછી ખોટમાં કામ કરીને પણ કેટલીક વખત કારખાના ચલાવવાનો પ્રસંગ આવી પડે છે. આ પરસ્પરની સ્પર્ધાને લઈને અમુકું પડું પુકશાન મીટાવવાનો એકજ રસ્તો રહે છે અને એ સાથે મળી વેચાણુ, એના વીલાગો અને વ્યવસ્થા નક્કી કરી લેવાનો. નફા મેળવવાની લાલસાને ખાતર પરસ્પર વૈમનસ્ય ભુકી જવાની ઉદારતા બતાવતાં મુડીવાદને જરાય હરકત આવતી નથી. ગઈ કાલે એક બીજા સામે ધુરંધી ધુરંધી

કોને જોતામુડીવાદીઓ નફા હાથમાંથી ઓસરી જવાનો પ્રસંગ આવતાં એક બીજાને સગા લાઈઓની પેઢે બેઠે છે, વૈર ભુલે છે અને સંકેશપણનો ધર્મ ચલાવે છે. આ મુડીવાદી સંગઠનનું પ્રથમ સ્વરૂપ એટલે કાર્ટેલ (cartel)—દુસ્મનો વચ્ચેના કાલકારાર, કરોડો માનવોની મહેનતમાંથી ફાવે તેટલી હુન્ટ ચલાવવાના સદર પરવાના-એકજ ભાતનો માલ બનાવનારાઓ સાથે મળી માલના નફાનું પ્રમાણ જાળવીને કીમત નીચમીત કરે છે, ધીરધારના નીચમો નક્કી કરે છે, અને કાચા માલની ખરીદી વીશે આપસ આપસમાં સમજૂ હ્યે છે. પોતાના કારખાનાઓમાં મજુરીના દર કેટલા રાખવા એ પણ આવા કાલકારારમાં નક્કી કરી લેવાય છે. આ બધી વ્યવસ્થા ઉપર ઓછી રાખવા ડાયરેક્ટરોનું એક જનરલ બોર્ડ નીમવામાં આવે છે. સમ જુતીની શરતો મક્કમપણે પળાય અને આવા કાર્ટેલથી બહાર રહેલા કારખાનાવાળા સામે કુબેશ હાલવાય એટલા સારૂ આ મધ્યસ્થ મંડળ અનેક તરફીઓં રચે છે. આ કાર્ટેલોએ જર્મનીમાં ખાસ કરીને પોતાના અડા જમાવ્યા હતા અને એ કાર્ટેલોના મોવડીઓએ વીશધીઓને વીખી નાખવા જે કારસ્થાનો રચ્યાં હતાં એ અપરાધશાજના અભ્યાસીનેય મુઝવી દે એવાં કારમાં અને અટપટાં હતાં આ વચ્ચે વચ્ચેની સંધી લાંબો વખત ટકી શકી નહી, કારણ કે દરેક કારખાનાની પેઢી પોતાના હરીફ ઉપર શંકાની નજરથીજ જોયા કરે છે. એટલે હરીફ ક્યાં અને કેમ શરતને લગ કરે છે એ જીણવટથી જોઈ પોતે શુદ્ધાઓ કરવામાં પાછળ ન પડી જાય એની તો મુડીવાદ ખાસ કાળજી રાખે છે. વળી જે કારણોને લઈને કાર્ટેલ રચાયાં એ બ્યારે બદલાય છે ત્યારે આ બધા કાલકારારો જાળીનદોસ્ત થઈ જાય છે; એટલે કાર્ટેલનું આખું માળખું કેમ પુડી

પડ્યું એવને આપણે વીચારીએ. જ્યારે ચલ-
ણમાં (Currency) અસ્થિરતા રહે છે અને
ક્રીમતમાં ઉછાળા આવે છે ત્યારે દરેક
મુડીવાદી કોટલની શરતો તોડવા તાત્કાલીક
લક્ષ્યાય છે, કારણ કે વેચાણની ભાગના
ઉપર ક કષ્ટ શીવાય ઉત્પાદનમાં તો આ
હિરેકટરોના સામાન્ય ખોડને કશો અધીકાર
નથી. એટલે ફરીથી મુડીવાદીઓ ખીલું કાઢ
વધારે સફળ શલ્ક શોધવાની ઘડમથકમાં પડે છે.

સીન્ડીકેટ.

વ્યક્તીગત પેઢીઓને કારટેલમાં જે વ્યા-
પારી સ્વતંત્રતા મળે છે એ કાઢ રીતે
મટી શકે તો “ખાનગી એરીઓ” કરવાની
મુડીવાદી ટેવ ઉપર કાણુ લાવી શકાય. જ્યા
રે ધંધામાં ઉચલપાચલ થવા લાગી અને
જ્યારે કોટેલથી કશી વ્યવસ્થા ન આવી
ત્યારે કારખાનાના માલિકોએ ફરી વીચારણા
માંડી અને કારખાનાઓ ઉપર કાણુ જમાવી
વેચાણુ માટે વ્યક્તીગત પેઢી નહીં, પણ
આવી પેઢીઓનું એક મધ્યસ્થ મંડળ વ્યવ-
સ્થા કરે એવી યોજના જગતનાં ચોક
માં સીન્ડીકેટને નામે દાખલ થઈ.
કારખાનાવાળાઓ માલ ખનાવી આ મધ્ય-
સ્થ મંડળને વેચી દે અને આ મધ્યસ્થ
મંડળની પેઢી બધાં કારખાનાઓના વતી
વેચાણુ કરે છે. આ મધ્યસ્થ મંડળની મુડી
કારખાનાની પેઢીઓ વચ્ચેથી જ ઉભી કરવામાં
આવે છે. આ મધ્યસ્થ પેઢીને સીન્ડીકેટ
કહેવામાં આવે છે.

સીન્ડીકેટના ધોરણોનો સ્વીકાર કરવાથી
વ્યક્તીગત મુડીવાદી માલિક કે પેઢી વેચાણુ
સાથે સીધો સંપર્ક ધરાવી શકતી નથી, એટલે
ક્રીમતમાં ફેરફાર થાય કે કન્ટેનિમાં લાવફેર
થાય ત્યારે સીન્ડીકેટને એની અગ્રર થતી
નથી. જો કે કોટેલના કરતાં ઇજરાવાદની
દરખીઅ તો સીન્ડીકેટ ઘણું જ મક્કમ પગ

લું મનાય તો પણ આપસ આપસની સ્પર્ધા
છેક એસરી જતી નથી. જેટલો જેટલો
માલ આ સીન્ડીકેટમાં જોડાતાં કારખાનાઓને
તૈયાર કરવાનું કહેવામાં આવે એટલો જ
માલ ઉત્પન્ન કરીને આ કારખાનાવાળાઓ
ખેસી રહેતા નથી. વધારેમાં વધારે એડાર
પોતાના કારખાનાને માટે મેળવવા દરેક વ્ય-
ક્તીગત પેઢી મથે છે. વધારે ઉત્પન્ન કરવાની
કારખાનાની શક્તી વીશે સીન્ડીકેટ આગળ
વધીલાત કર્યા કરે છે અને ખીજને ભોગે
પોતાનું કારખાનું પાયમાલ થાય છે એવો
સતત પોકાર (સાચો અથવા ખોટો) કર્યા
કરે છે. પરીણામે માક્રેટમાં વેચાતા માલ
ના ઉત્પાદન માટે વરધીની વહેંચણી મોટી
સ્પર્ધાના વીપય થઈ પડે છે. તેમાં જ્યારે
સારો નફો મળતો હોય એવી માલની
ક્રીમત ઉપજતી હોય ત્યારે તો ખુબ ખેંચ
તાણુ થાય છે કારણકે મુડીનું મુખ્ય લક્ષણ
નફો છે. દરેક કારખાનું સારી ક્રીમત આવતાં
ખુબ માલ તૈયાર કરી સીન્ડીકેટ મારફત
વેચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને સીન્ડીકેટ વધારે
માલ બજારમાં મુકવા માગતી હોતી નથી.
કારણકે એમ કરવાથી ક્રીમતમાં ઘટાડો થવા
સંભવ રહે. આમ મુડીવાદીઓના પરસ્પરના
કલહમાં પણ એનું વીકાળ સ્વરૂપ સંપૂર્ણ
પણે પ્રકાશે છે અને આ મુળગત અવરોધને
લઈને કેટલીક વખત સીન્ડીકેટનો આખો
માળખો તુટી પડે છે.

એકીકરણ.

આમ અથડાતાં અથડાતાં મુડીવાદ છેવટે
ત્રસ્ટની યોજના ઉપર આવીને ઉભો રહે છે.
કાઢ રીતે જગતના બજારોને બહુજા હુંકા
મુડીવાદીઓ વચ્ચે વહેંચી લેવાની વૃત્તિ એ
ઇજરા યુગનું ત્રીજું લક્ષણ છે અને એ
ત્રીજા લક્ષણમાંથી “ત્રસ્ટ”ની ગંભીર
યોજના જન્મે છે.

ત્રસ્ટ એટલે મુડીવાદીઓનું એક મળખુત એકીકરણ—આ એકીકરણ એટલે માત્ર વેચાણ વીલાગ ઉપરનોજ કાણું નહીં પણ ઉત્પાદનના સાધનોની પણ સર્વદેશીય સત્તા—મુડીવાદીઓ પોતાની મુડી, ઉત્પાદનના સાધનો અને પ્રચાર એ ત્રણે વીલાગોમાં જ્યારે એકસંપ કરી અસંખ્ય શ્રમજીવીઓના લોહી સુસવા કમર કસે ત્યારે કેટલી રૂઢ શોષણનીની સમાજના સૈથી મોટામાં મોટા ભાગને અતુલવધી પડે એની કલ્પના કરવી દુર્લભ છે. આ એકીકરણમાં સાથે જોડાતા મુડીવાદીઓ પોતાનાં વ્યક્તીગત કારખાનાંઓની માલીકી ત્રસ્ટને સુપ્રત કરે છે અને બધા સાથે મળી એકજ મંખા સંસ્થાના ભાગીદારો બની જાય છે. આમ અનેક કારખાનાંઓની એકજ મંડળના હાથમાં માલીકી અવતાં બહુ ખર્ચ થી કારખાનાંએ નાશ પામે છે અને ઓછાં ખર્ચે અને વધુ કમાણીએ કામ કરતાં કારખાનાંઓ ઉપર લક્ષ્ય કેન્દ્રિત થાય છે. પરીણામ એ આવે છે કે આખા ત્રસ્ટનું ઉત્પાદનનું એકત્રીત ખર્ચ ઓછું આવે છે અને નફો એટલા પ્રમાણમાં વધારે આવે છે આ વધુ નફાના બળ ઉપર ત્રસ્ટ નીચે નહીં આવેલાં કારખાનાંઓ સામે લડત ચલાવવાનું કામ જોશબેર આવે છે. ત્રસ્ટ અને સીન્ડીકેટમાં ફેર એટલે છે કે સીન્ડીકેટમાં સાથે ભાગતા કારખાનાંઓમાં પરસ્પર સ્પર્ધા રહે છે જ્યારે ત્રસ્ટમાં આપસ આપસની સ્પર્ધા સંયુક્ત માલીકીને લઈને નાશ પામે છે.

પણ આ સીધી સ્પર્ધા નાશ પામતાં બધાય માગે નીચકંટક થઈ જતા નથી, બીજી એક આડકતરી સ્પર્ધા આ ત્રસ્ટોને ખુબ નડે છે એકજ જાતના ઉદ્યોગો વાળાં કારખાનાં એકત્રીત થાય છે ખરાં પણ એ ઉદ્યોગને જ બીજા નાના ઉદ્યોગો અને કાંચો માલ બનાવનારાં કારખા

નાંઓ ઉપર આધાર રાખવા પડે છે એ બધાં ત્રસ્ટની શેઠમાં આવતાં નથી, દાખલા તરીકે મશીનરી બનાવનારાં કારખાનાં એકત્રીત થાય તો પરસ્પરની સ્પર્ધા નાશ પામે પણ લોખંડ બનાવતાં કારખાનાંઓ આ ત્રસ્ટને કીંમતમાં અને માલમાં હેરાન કર્યા કરે તો એકલું એકીકરણ અર્થે વીનાનું થઈ પડે અને આ પરીસ્થિતીને પરીણામે બધા ભાગતાવળગતા ઉદ્યોગોનું પણ સમીકરણ (Combine) શરૂ થાય છે.

સમીકરણ.

આ સમીકરણ એટલે એક મુખ્ય ઉદ્યોગની આસપોસ ઉભા થયેલા બીજા અનેક ઉદ્યોગોનું એકજ મધ્યસ્થમંડળ. ઉદાહરણ માટે મશીનરીના ઉદ્યોગ લઈએ. આ ઉદ્યોગમાંથી સ્પર્ધા નાશ કરવા માટે ખાણમાંથી લોખંડ કાઢવાનાં, લોખંડ બનાવવાનાં અને બીજાં એવાં કારખાનાંઓને પણ એકજ મંડળના કાણુમાં લેવાં. આ (કંપાઇન)—સમીકરણને લઈને વ્યાપારમાં ભાવની ઉચલપાચલ ઓછી થાય અને નફાનું પ્રમાણ વધે. વળી ઉંચામાં ઉંચી મશીનરી દાખલ કરવા માટે ખુબ મુડી પણ જમા થઈ શકે, બીજાં જ્યારે મુડીવાદી કારખાનાંઓ સામે એ મધ્યસ્થ મંડળો સહેલાઈથી ટકી શકે છે અને ગળતી બજારના વખતમાં પહેલાં મારેલા ગાળા ઉપર મુસ્તાફ રહી આ મોટાં રાક્ષસી મંડળો જગતની ગરદન ઉપરથી હેઠે ઉતરતાં નથી. આ જાતના ઇજારા યુગના ચાર પ્રકારો અને એના મુખ્ય લક્ષણો તપાસ્યા પછી દુનીઆના દેશોમાં એનો કેટલો વીરતા ર થયો છે અને એક દેશની સીન્ડીકેટ કે ત્રસ્ટની સામે બીજા દેશની સીન્ડીકેટ કેવી ભયાનક સ્પર્ધા ખેડી છે એનો આંકડાવાર પ્રતીક્ષાસ તપાસવો એ સાત્રાન્યવાદના વીકસને સમજવા માટે જરૂરી છે.

દી વા નો

[નવલિકા]

: લેખક :

જાનકીનાથ

[૨]

શ્રીનિવસને હું જમીનેદીવાનખાનામાં
આવી પાન સોપારી લેતા હત, ત્યાં મારી બારીની સમે જ ખૂબ કોલાહલ શરૂ થયો.

“નંદુ ગાંડો, નંદુ ગાંડો!”

ગોપીપુરાનાં તોફાની છોકરાંએ એવી બુમા-બુમ કરીને આખા લતાના વાતાવરણને પોતાના ઘોંઘાટથી ભરી દીધું હતું.

“શું છે આ બધું?”

કહેતો શ્રીનિવાસ બારીએ જઈને ઉભો.

“ચંપક, તારા શહેરનાં છોકરાં બિચારા કાઠ ગાંડાને કેટલાં બધાં હેરાન કરે છે; ખરેખર હિંદુસ્થાનના ઇવનમાં હજી પશ્ચિમના લોકો જેવી વ્યવસ્થા આવતાં કદાચ ખીજે એક સૈકા જેઠશે”

શ્રીનિવાસે કંઈક કચવાઈને કહ્યું.

હું મોઢાંમાં પટ્ટી મુકતાં મુકતાં હિંચકા ઉપરથી ઉડ્યો અને બારી પાસે ગયો.

સાચેજ છોકરાઓ નંદુને બહુજ પગલતાં હતાં. કાઠ તેનું કપડું ખેંચે, કાઠ તેની ટોપી ઉઠાડે, કાઠ તેની ઉપર ધુળ નાખે.

નંદુ આમ તેમ દોડાદોડ કરે, તેમ તેમ બધાં તેને વધુ ને વધુ ચીડવે.

“શેરીમાંથી કાઠએ આ માણસનું રક્ષણ કરવું જોઈએ.” શ્રીનિવાસે ગંભીર બનીને કહ્યું. “આવા માણસોને ખરી રીતે તો આમ છુટ્ટા રખડવા દેવા એજ ખેડું છે. એને કાઠ દીવાના-શાળામાં કેમ મોકલવું નહિં હોય?”

મેં કહ્યું: “આ દેશની દીવાનાશાળાઓમાં પણ ગાંડાઓને કાણ સુખ આપે છે? પણ ધીન દેશના ડાહ્યાઓનાં દુઃખનો જ પાર નથી, ત્યાં ગાંડાઓની કાળજી લેવાનું કાને સંજે? બિચારો નંદુ ખરેખર બહુજ દુઃખી છે”

“તું એને ઝાળખે પણ છે?”

શ્રીનિવાસે આશ્ચર્ય બતાવ્યું.

“હું એકલો જ નહિં, પણ તું પણ એને સારી રીતે પિંજાને છે.”

“હા એ એ! એ શી રીતે?”

“નંદુની કથા દુઃખદ છે. તારી ઇચ્છા હોય તો હું તને એની વાત કરું. પણ પછે મારી ઉપર એવા આક્ષેપ રખે મકતો કે, મેં તારો રવિવાર બગાડ્યો, તમો બધા

વિદ્યાવતના વળેલાઓથી બહુજ સાચવવું પડે છે ભાઈ, નહિં તો ક્યાંક અમે 'બિલકુલ દિંદુસ્થાની'માં ખપી જઈએ."

નીચે છોકરાં ઢળુય તોફાન કરતાં હતાં. હું જાણતો હતો કે ગોપીપુરાનાં તોફાની બાળકો મારા કહેવાથી નંદુને સતાવવા છેડી દે તેમ નથી, એટલે હું બારી આગળથી હિંચકે જઈને બેઠો.

[૨]

શ્રીનિવાસ ગયે શહેવાડીએજ વિદ્યાવતથી આવ્યો હતો. ગુજરાત કોલેજમાં હું અને શ્રીનિવાસ સદાચારી હતા. નંદલાલ નકશીવાળો પણ અમારી સાથેજ હતો.

શ્રીનિવાસ વધુ અભ્યાસ માટે વિદ્યાવત ગયો, ને મેં એમ્. એમ્. બી. કરીને સુરત માં વકીલાત કરવા માંડી, દરમિયાન નંદલાલ નકશીવાળો દીવાનો થઈ ગયો હતો.

દિવસકે ઉપર બેસતાં બેસતાં મેં કહ્યું:

"ગુજરાત કોલેજના દિવસોનું તને સ્મરણ છે ખરું?"

"એ કેમ ભૂલાય. શું વિદ્યાવતમાં થોડાંક વર્ષ ગાળી આવ્યાથી જીવન સાથે જગતના પ્રસંગોનાં સુખદ સ્મરણો બીસરી શકાય?"

"તો પછી આપણી હોસ્ટેલમાં નંદલાલ નકશીવાળો નામનો એક આદર્શવાદી યુવક હતો, તેને તો ભૂલી નહિંજ ગયો હોય."

"કાણુ પેલે: સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારવાની કસપતાઓ કરી, આપણી સમક્ષ હમેશાં પોતાના ના ભાવી જીવનનાં મનોહર કલ્પનાચિત્રો ખડાં કરતો તે નંદુ?"

"હા."

"બોલ ત્યારે એ નંદુ તારી ને મારી ઓળખાણુનો ખરોને?"

"એની કેમ ના પડાય?"

"ત્યારે શ્રીનિવાસ, એ નંદલાલ નકશીવાળો તેજ આ દોડદોડ કરે છે તે નંદુ ગણો."

"અરેરે! બિચારાને શું થયું? કેવો બુદ્ધિશાળી અને આશા આપનારો યુવક હતો."

"તે બુદ્ધિશાળી અને ભાવનાવાદી હતો, માટેજ દીવાનો થઈ ગયો."

"અ'પક! બુદ્ધિ તેમજ ભાવનાને દીવાનાપણા સાથે શું સંબંધ?"

શ્રીનિવાસે આશ્ચર્ય બતાવ્યું.

"દોસ્ત, આ દેશમાં બુદ્ધિ અને ભાવનાવાળા નૌજવાનને માટે, અત્યારે તો એવી પરિસ્થિતિ છે કે, કાંતો તે આત્મહત્યા કરે કે દીવાના બને..."

"તારા આ વિચારો સાથે હું મળતો થતો નથી. શા માટે નૌજવાનો આપત્તિની સામે ઝૂકીને પોતાનો માર્ગ સાફ ન કરે. આત્મહત્યા કરવી કે દીવાના થવું એ તો કાપરોનું-નામદોનું કામ!"

"તે ખરું હશે. તો પછી એમ હોય કે દિંદુસ્થાનમાં વીર યુવકોજ અપવાદ જેવા છે..."

"તારી એ બધી શીઝુરી હમણાં સહેવા દે. બિચારા નંદુની આ દશા શી રીતે થઈ તે મારે પહેલાં જાણવું છે."

"હું તને એ વાત કરવા જ બેઠો છું. મારેજ કહું છું કે, આ દેશના નૌજવાનોની દશા ઘણીજ કઠણ છે, તેથી લાગણીવાળા બુદ્ધિમાન યુવકોની નંદુ જેવી દશા થાય છે."

"પણ નંદુને થયું શું?"

"નંદુ આપણી આર્થિક અને સામાજિક અવ્યવસ્થાનો ભોગ બન્યો છે, પરાધિનતા અને પ્રતિકૂળતાઓની ચક્રીમાં છુંદાઈ જવાથી તેની આવી દશા થઈ."

“મને એટલાથી સંતોષ નથી થતો. નંદુ નકશીવાળાની તમામ હકીકત તું જાણતો જાય તો કહે.”

“લે ત્યારે સાંભળ.”

[૩]

મને જે શ્રીનિવાસને કહેવા માંડ્યું:

નંદુ સામાન્ય સ્થિતિનો માણસ હતો તે તો તું જાણે છે જ. એ ખિચારો જેમ તેમ કરીને કાલેજનું ખર્ચ નિભાવતો હતો. કાલેજ જીવનમાં એણે જે સાહિત્ય વાંચ્યું તેથી યુરોપ, અમેરિકા અને જાપાનના યુવકો જેવાં સાહસ તેમજ પરાક્રમ બનાવવાની મહત્વાકાંક્ષાની ચીનગારી એના દિલમાં સળગી હતી. પોતાના ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે તે ફેટલાક પારસી કુટુંબોમાં શિક્ષણ આપવા જતો હતો, એક જુવાન અંગ્રેજ આદ્ય. સી. એસ.ની સાહિત્યરસિક પત્નીને તે ગુજરાતી ભાષા શિખવતો હતો. ત્યારથી એની ઉપર પારસી અને યુરોપીયન સમાજની નીતિરીતિની ઘેરી છાપ પડી હતી. અને અભ્યાસ પૂર્ણ કર્યા પછી સારી આવક કરી, પોતાના સંસારને આદર્શ બનાવી સુખી અને સ્વતંત્ર જીવન મહાણવાની તેને હૈથે પોંચ હતી. આપણી સમક્ષ તે એ ભવ્ય જીવનની અનેક વખત મીમાંસા કરતો તે તો આપણે બધા જાણીએ છીએ.

નંદુ કાલેજમાં હતો ત્યારે એને હિંદુ સ્થાનના હિંદુ યુવકોની સામે ઉમેશા ભયંકર પ્રશ્નોની કસ્ટના પણ નડોતી. અને નેટશી કસ્ટના હતી તે ઉપરથી ગમે તેવી અતિક્રાંતાઓને પોતાના શિક્ષણ તેમજ સંસ્કારથી પક્ષપાત્રીને અનુકૂળતામાં ફેરવી નાખવાની એને હિંમત હતી.

પણ કાલેજ છોડ્યા પછી તેની સમક્ષ જીવનસંક્રામના જટીલ પ્રશ્નો ખડા થયા,

અને તે મુશ્કેલીઓને દૂર કરવા માટે તેના તમામ પ્રયત્નો નિષ્ફળ નિવડ્યા.

ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી એણે સરકારી નોકરી શોધવાના પ્રયત્ન કર્યા. નંદુએ માન્યું હતું કે, કેળવણીના અભાવવાળા આ દેશમાં એના જેવા બુદ્ધિશાળી ગ્રેજ્યુએટને માટે સરકારી નોકરી મેળવી આગળ વધવું એ છેક જ સહેલી વાત હતી.

પરંતુ એકેએક ખાતામાં કરેલી તેની અરજીઓ જ્યારે પાછી આવવા માંડી, અને લાગવગ કે ખુશામદ સિવાય સરકારી તંત્રમાં નાનામાં નાની નોકરી પણ મળી શકે તેમ નથી, એની તેને પુરેપુરી પ્રતીતી થઈ ગઈ.

નંદુને કાંઈ સધર આદર્શોનો વગવડો નહોતો, એ તો પોતાની બુદ્ધિ અને શિક્ષણના સામર્થ્ય ઉપર ઝૂકતો હતો. પણ તે બંને સાધનો નિષ્ફળ નિવડ્યાં.

નંદુના હૃદયને તેથી ભયંકર આઘાત થયો.

છેવટે બિચારાને એક શ્રીમંતની ખાનગી નોકરી સ્વીકારવી પડી.

ત્યાં વળી એની નિરાશાનો પાર ન રહ્યો.

[૪]

“જે શ્રીમંતને ત્યાં એ ખાનગી મંત્રી તરીકે જોડાયો તે સમાજમાં ઘણું અને સખિ દિલના શેઠ તરીકે પંકાતો હતો. એ માણસ લક્ષ્યાધિપતિ હતો. કાશી, મથુરા, દરદાર અને ડાકારમાં તેણે યાત્રાઓ માટે ધર્મશાળાઓ બાંધી હતી. પોતાની જન્મભૂમિમાં તેમજ મુંબાઈમાં એનાં સદાપત આલતાં હતાં. પાંચરાપોળનો તે દુસ્ત્રી હતો, જીવદયાની સંસ્થાનો એ પ્રમુખ હતો, તેમજ અનેક જાહેર દિલચાલોમાં તે પ્રમુખસ્થાને દીપાવતો.

નંદુને એ જોડેને માટે ભાષણો લખવાં પડતાં, તેની ઉપર આવતા ખાનગી પત્રોના ઉત્તર લખવા પડતા અને વર્તમાન પત્રો

માટે શેઠના ભાષણોના વૃત્તાંતો લખી મોકલવા પડતાં.

આ કામમાં તે ગિચારો દિવસના આઠ દશ કલાક રોકાયેલો રહેતો; ઉપરાંત સવાર સાંજ શેઠને ઠુરસદ હોય ત્યારે સારા સારા ગ્રંથોનાં વાંચન પણ તેને કરવાં પડતાં.

નંદુ તાજે ગ્રેજ્યુએટ, અગળ વયવાની મહત્વાકાંક્ષાવાળો અને શુદ્ધિમાન, એટલે તેણે તૈયાર કરેલાં ભાષણો ખૂબ વખણાવા લાગ્યાં, શેઠની તેથી બહાર વાહ, વાહ પણ ખુબજ થઈ રહી.

પણ એ દયાળુ અને ઉદાર દિલના શેઠના જીવનને બે પાસાં હતાં: જાહેર અને ખાનગી.

નંદુ ગિચારો તેને ત્યાં બેઠાયો ત્યારે તેના જાહેર જીવનથી જ આકર્ષાયો હતો. પરંતુ તેના ખાનગી જીવનનો અનુભવ થવા પડી જગતમાં શ્રીમંતાઈના દેખાવ નીચે સજ્જન મનાતા મનુષ્યો, કુટલી હદ સુધીના ભયંકર રાક્ષસ હોય છે એનું તેને જ્ઞાન થયું.

નંદુને તે વખતે નોકરી મળતી નહોતી, અને ઘરનો ખર્ચ ઉપાડવાનો, એટલે પૈસા દયાળુ શેઠની નાંકી નાંકી વાણીથી આકર્ષાઈને માત્ર ૬૦ રૂપિયાના પગ રે તે બેઠાયો, પણ તે પછી કુલ લગણાં દોરોની તેજજ કાઢી, મંદાડી અને કુલતરોની કળહ માટે જાહેરમાં ભાષણો કરનારા શેઠને, નંદુ જેવા જીવતા, જગતા શુદ્ધિમાન નૌજવાનને માટે સફેદ પણ લાગણી નહોતી, પોતાના ‘ટાઇ-પ્રાઇડર’ જેટલી કળહ પણ તે નંદુ માટે ખતાવતો નહોતો, એટલું જ નહિ, પણ નંદુ કરતાં અકલમાં, તાકાતમાં અને સંસ્કારમાં અનેક ગણો ઉતરતો છતાં શ્રીમંતાઈના તોરમાં નંદુની અકલને, વિદ્યાપીઠની તેની પદ્ધતિ, તેની સંસ્કારિતાને પણ તે અપમાનતો ત્યારે તો નંદુની નિરાશાનો પાર ન રહેતો. એની બધી ભવ્ય ભાવનાઓ, કામળ

લાગણીઓ, પુરુષાર્થ માટેનાં અનેક સુંદર સ્વપ્નો બધું જ કલ્પબુદ્ધ થઈ ગયું.

‘એજ શેઠ તેના કરતાં કેટલાય દરજ્જે ઉતરતા ગોરા નૌજવાનની ખુશામદ કરતો, પાળેલો કુતરો સ્વામી સમીપ પૂછડી પટપટાવી લટુડીઆં કરે, તેની દશા અનુભવતો, ત્યારે સ્વતંત્રતાને ચાહતો, સ્વદેશભક્ત અને સ્વમાનપ્રિય નંદુના કામળ કાળજી ઉપર ભયંકર ઘા પડતો.

પણ એટલેથી એની મુશ્કેલીનો અંત નોણેતો આવ્યો.”

“ત્યારે?”

શ્રીનિવાસે નંદુની દશા માટે સમભાવ-ભરી લાગણીથી છલકાતા ભાવે પૂછ્યું.

“હું એજ કહું છું.”

[૫]

અને પછી મેં કહેવા માંડ્યું:

‘નંદુને એક વૃદ્ધ માતા હતાં. નંદુની ઉપર એ માછળા ઘણા ઉપકાર હતા, નંદુના અભ્યાસકાળમાં માછળે મજુરી કરીને પણ પૈસા મેકલાવ્યા હતા, નંદુ પણ માડીને ખૂબ ચાહતો, માન પણ ઘણું આપતો; છતાં બન્નેની વચ્ચેના વિચારભેદને લીધે નંદુના દિલને ખૂબજ આઘાત થતો.

નંદુને પોતાના સંસારને આદર્શ બનાવવો હતો. એને જૂના જમાનાનાં કેટલાંય રૂઢી-બંધનો તરફ સખ્ત તિરસ્કાર હતો, તેની સામે તે ઝૂકતો, પરંતુ એનાં વૃદ્ધ માછળ તેની આદર્શ દુનિયામાં આડખિસી રૂપ હતાં.

રડવા કુટવાની રૂઢીનાં આડંબર અને તેના નાટકીયતા સામે નંદુનો પ્રયત્ન વિરોધ હતો, પણ એનાં માછળ ન્યાતમાં નાનું છોકરું જે મરી જાય, ત્યારે રડવા કુટવામાં મળતી મજા અને નામના મેળવવા પ્રમુખ ભાગ ભજવતાં.

નંદુ માછને બહુ સમજાવે, ‘આપણાથી આવા કામમાં ભાગ ન લેવાય’ એવું વિનવી વિનવીને કહે, પણ માછના દિલમાં તે વાત ઉતરેજ નહિં.

“આત જાતમાં રહેવું હોય તો એ બધું કરવું જ પડે.” એ માછની હિંમતથી જોવી દલીલ હતી, “તું એ બાબતમાં કંઈ ન સમજે” એમ કહીને માછ નંદુની વાતને છોડી દેવામાં ગણી-હસી કાઢતાં.

નૌજવાન, યુનિવર્સિટીનો ગ્રેજ્યુએટ, દેશ-દેશના ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રનો બાણીકાર, પારસી અને યુરોપીયન સમાજના સંસ્કારથી રંગાયેલા નંદુને તેથી પોતાનું ખૂબજ અપમાન થતું લાગતું. “ના, તેના દિલને ખુબજ દુઃખ થતું. જ્યાં ઘરમાં જ તેનું કાષ્ઠ માનતું ન હોય, ત્યાં તે પોતાના સંસારમાં સ્વર્ગ કેમ ઉતારી શકે ?

એ વિચારે નંદુનો આત્મા કંઈકાં હલે, તેનું હૈયું ત્રોડાઈ જતું, તેની કામળ લાગણીઓ કંઈકાં, છુંકાઈ જતી. “આ દશામાંથી કેમ છૂટવું ?” એ ગંભીર પ્રશ્ન નંદુને મુંઝવી રહ્યો હતો.

જે અકિતને આપણે ખૂબજ માન આપતા હોઈએ, ખૂબજ માનતા હોઈએ, તેની સામે થવું, તેમાં ખરેખર લયકર હિંમતની જરૂર છે. નંદુમાં એટલી હિંમત હતી, પણ માછની સામે થવા જતાં, તેને જે લડત કરવી પડે, તેનું જે પરિણામ આવે, તેનાથી ડરી જવા જોડો એ નયજો હતો.

એ નયજાણની મુંઝવણ એને અકળાવી રહી હતી.

તે વખતે જ એની ઉપર બીજો લયકર આધાત થયો.

“તે શું ?”

શ્રીનિવાસે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“તે પ્રસંગ એ નંદુનું લગ્ન.” મેં કહ્યું.

“ખરેખર, હિંદુ જવાનો માટે એ પ્રશ્ન બહુ મુંઝવણારો છે.”

“ના, તેથીયે વિશેષ છે. નંદુના સંબંધમાં તેનું જ અન્યું.”

“ગરીબ ગિચારો !”

[૬]

શ્રીનિવાસને નંદુની દશા માટે ખરેખર લાગી આવ્યું. વિશ્વાયતના વાતાવરણમાંથી તાજે પાછો આવેલો શ્રીનિવાસ નંદુની કંઈકાં દશા સાંભળીને પોતાને માટે પણ વિચારમાં ફળી ગયો.

મેં નંદુની વાત વળી આગળ ચલાવી :
“નંદુ કેટલો બધો ભાવનાવાદી હતો તે તો તું જાણે છે જ” મેં કહ્યું.

“હા.”

“એવા જવાનોને માટે જીવન પર્યાંત કૌમારદશા એજ માત્ર આશ્વાસન છે. કેમકે, હિંદુ સંસારમાં આપણા આદર્શને પહોંચી શકે, આપણી મહત્વાકાંક્ષાઓને સફળ બનાવવામાં મદદગાર અને અને આપણાં શમણાં ને સાચાં પાડવામાં સાતુકૂળ અને તેવી જીવન-સહચરિઓ દુર્લભ છે: નંદુ એમ માનતો હતો. અને વળી કોલેજ જીવન દરમિયાન પારસી લેમજ અંગ્રેજ દંપતીઓનો એણે જે અનુભવ કર્યો હતો, તે ઉપરથી એવું દાંપત્ય ગાળવાની તેની હોંશ વધુ તિવ્ર બની હતી. તેને પણ ગંભીર ફટકો પડ્યો.”

“એટલે શું તેનાં માછ વચ્ચે પડ્યાં ?”

“વચ્ચે પડ્યાં એટલું જ નહિં, નંદુનાં એક દૂરના કાકા તથા મામાની મદદથી તેણે એક પુત્રવંદનો નિર્ણય પણ કરી નાખ્યો.”

“અરેરે !”

“એ ફટકો નંદુને માટે અસહ્ય થઈ પડ્યો.”

“પણ એણે વાંધો શું કામ ન લીધો ?—પરણવાની ના પાડી હતી.”

“તેમ ન કરી શક્યો તે માતા તરફની મમતાને લીધે. તે પોતાની માને ખૂબ સુખી કરી, બીજાઓને માટે ઉદાહરણ રૂપ બનવાની ભાવના રાખતો હતો.”

“તે જોડું.”

“શ્રીનિવાસ, એ દશામાં કાંઈ પણ ઇચ્છા એમજ કરે.”

“ત્યારે એનું પરિણિત જીવન નિષ્ફળ નિવડ્યું?”

“છેક એમ તો ન કહેવાય. પણ પરપડા પહેલાં પોતાના વિચારને મળતી થાય તેવી પત્નીની પસંદગી માટે પરિચય પ્રાપ્તિનો વિચાર તેણે સમજેલો, તેને બદલે તેની ઉપર સમાજિક અત્યાચાર ચુભર્યો, તેને પરણ્યા પછી દેવામાં આવ્યો.

નંદુને તેથી ઘણુંજ દુઃખ થયું, તોપણ હિંદુ સમાજની વર્તમાન રચનાને લક્ષ્યમાં લઈને, એક નિર્દોષ યુવતીને દુઃખી નહિ કરવા માટે, તેણે પોતાના સંસારને આદર્શ બનાવવાનો પ્રયાગ કરવાની તક મળી એમ માનીને દુઃખમાં સમાધાન માન્યું.

નંદુએ આ બધી વાતો મને પોતેજ કહી હતી; તેની પત્ની બહુજ હેતાળ, બધી અને વિનયી હતી. સીતા, દમયંતી, મંદોદરી, તારા, સાવિત્રી જેવી અનેક સતિઓની કથાઓ તેને મુખપાઠ હતી. નંદુને તે પોતાનો પૃથ્વી ઉપરનો દેવ માનતી, નંદુને જમાડીને તે જમતી, તેને સુવાડીને તે સુતી, એના પગ તળાંસવા તે ખેડે પંજે તૈયાર હતી, પાંચ છ ચોપડી શીખેલી, ઘર રખડુ, શીવલુ, ગ્રંથલુ અને ભરત કામમાં પાવરંધી, અથાણાં, ચટણી, રાખતાં અને રસોઈની બીજી કામમાં હુશી-આર-હિંદુ સમાજ જેને સન્માને તેમજ સત્કારે તેવી હતી. ઓછાબોલી, ધીમી ચાલતી, ગંભીર તેના સુશીલા નામને દીપાવે એવી હતી.

પણ નંદુને તો તેને પોતાના દિલની અભિલાષાઓ સમજે સત્કારે અને તેની તથામ મકેત્વાકાંક્ષાઓને સફળ બનાવવામાં સાથ આપે તેવી મિત્ર બનાવવી હતી.

સુશીલાનો તેની સામેજ વંધો હતો.

પત્ની એટલે નિરંતરની પતિની વગર પગારની દારી એ તેની બ્યાખ્યા હતી, એને તો સતીઓને પગલે ચાલી સાચી અર્ચ-ગૃહિણી બનવું હતું. અને એ આર્ચગૃહિણીથી પતિના કામમાં તેનો સાથ ન થઈ શકે, પતિના વ્યક્તિત્વ સમીપ પોતાના વ્યક્તિત્વને ખીસવવાની કદરના પણ ન થઈ શકે. ભૂલે ચૂકે સ્વર્નમાં પણ આર્ચગૃહિણી એવો વિચાર થઈ જાય તો તે બલોભવ નર્કમાં પડે! એવો એને ડર હતો. સુશીલાને એવા નર્કમાં પડવું નહતું, તેને તો દાણિક માનવજીવન કરતાં મૃત્યુ પછીના સ્વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા હતી.

એ ઇચ્છાએજ નંદુના જીવનને ધૂળમાં રગદાળી નાંખ્યું.

નંદુ હિંમત હાર્યો નહિ, ધીરે ધીરે સુશીલાને સમજાવીને તેના વિચારને પલટાવી શકાશે એવું તે માનતો હતો.

પણ તેની હિંમત અને ધીરજ અખૂટ તો નહોતાંજ. સતત બચ્ચે વર્ષ સુધી તેણે પ્રયત્ન કર્યા, પણ સુશીલાના વિચારોમાં પલટો ન થયો.

નંદુ તેને સીતા કે સાવિત્રી સાથે સરંખાવે, સતિઓની કંપોળકલ્પિત વાતોના આડંબર સમજાવે તેથી એ ચીડતી.

“તમે એમ કહીને મને પાપમાં ન નાખો. સતી એ તો સતીજ. અમારાથી એમની તુલનામાં બેસી ન શકાય.” એજ એની દલીલ હતી.

નંદુ એને વળી વળીને સમજાવે, સતી-ઓના યુગની અને વર્તમાન યુગની વચ્ચેના ભયંકર પરિવર્તનનું પ્રયઃકરણ કરી બતાવે,

પણ સુશીલાની ઉપર તેની જરાયે અસર થાય નહિં.

પણ પછીતો શુશીલા નંદુથી કંટાળતી. એને નંદુના આગ્રહમાં જઈ જણાયા લાગી. નંદુ તેને કશુંક કહેવા જાય તો તે રડે, કંકળે અને એકાંતમાં પૂજ્ય વિચારો કર્યાં કરે.

પરિણામે તેને 'હીસ્ટીરીઆ' થયો.

એટલે નંદુએ બધી વાત પડતી મૂકી. તેણે બધું દુઃખ મનમાંજ સમાવવા માંડ્યું.

એક તરફથી શેઠની પીડા, બીજી તરફથી માણસો હઠાત્રડ અને છેવટે સુશીલાની જીદઃ એવી કંટાળેલા નંદુ કલાકોના કલાકો મુઠી દરેરાજ મૌનપણે ઘેસી રહી વિચારો કર્યાં જ કરતો. એને ઘરમાં અને બહાર બંધે પ્રતિકૂળતાઓ જ દેખાતી. રાજકીય નજરે ગુલામી, આર્થિક દશા પણ પાંગળી, સમાજમાં જે બધે નિરાશાપય અધિકાર. એના

વિચાર કરી કરીને તેનું હૈયું લાંગી ગયું. અને પરિણામે તે થોડાક દિવસોથી દીવાનો બની ગયો છે."

"ખરેખર આ કંઈ જ દશા જ કહેવાય."

શ્રીનિવાસે નિશ્વાસ નાખીને કહ્યું.

મેં કહ્યું: "લાઈ આટી દશા એકલા નંદુની જ છે એમ ન સમજતો. આપણા દેશમાં, આપણા સમાજના પ્રત્યેક નોજવાનની આવીજ દશા હોય છે. અપવાદ તરીકે જ કોઈકે સુખી હશે."

શ્રીનિવાસે તે સાંભળીને દીર્ઘ નિશ્વાસ લાખ્યો. મારાથી પણ ધોલી શકાયું નહિં.

કચુડ, કચુડ થતો જીવતા હિંચકાનો અવાજ માત્ર દીવાનખાનાની શાંતિનો ભંગ કરતો હતો. જાણે એ અવાજ ભયનક સ્વરે મૌન વાણીમાં રૂઢીચુસ્ત હિંદુ સમાજ માટે ભયંકર ભવિષ્યનું કથન કરી ન રહ્યા હોય ?

શ્રીકામદાર જગત્ અને એની

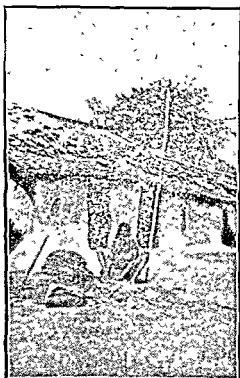
આવશ્યકતાઓ

: લેખક :

શ્રી. રંગીલદાસ મ. કાપડીઆ

અખિલ ભારત મદિરા પરિષદની ગઈ બેઠકમાં ધ્યેસા થોડાં ઘડિયાળોમાં સર્વથી મહત્વનો દરાવ કામદાર શ્રીઓની સ્થિતિની નપાસ કરી તેમાં સુધારો કરાવવાના પ્રયાસ કરવા ધારોખારી મંડળને લલામણુ કરનારો દરાવ હતો. એ દરાવ રજુ કરતાં શ્રીમતિ કમલાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાયે હૃદયસ્પર્શી લાપણુ આપ્યું હતું જે દ્વારા એમણે તેમજ શ્રી. શારદાખંડેને પરિષદના સંભારણુ

લખનાં એ દરાવના મહત્વ પર વિવેચન કરતાં એક વાત બહુજ રુપિયટ કરી છે કે, પેટમાં ન્યાં ખાડા પડ્યા હોય ત્યાં પ્રજાને શિક્ષણુ લેવાનું, સાદિત્ય અને સંસ્કૃતિના વૈભવોમાં મ્દાલવાનું ક્યમ પાલવે? સમાજનો મોટો ભાગ શ્રમજીવીઓનો છે અને એ મોટો ભાગ ન્યાં સુધી પાંગળો રહે ત્યાં સુધી સમાજ પણ પાંગળો રહેવાનો. એટલા માટે જ આ દરાવનું મહત્વ સ્વી-

છાણાં થાપતી મજૂર શ્રી

રસ્તામાં મજૂરી કરતા શ્રી પુરુષ

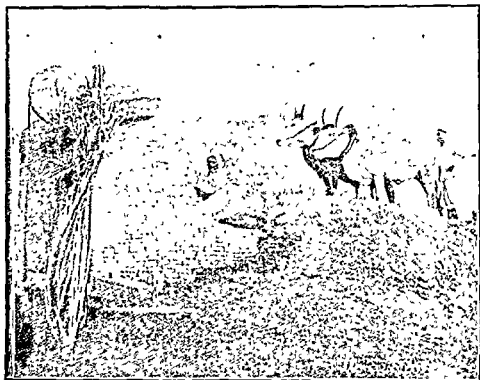
કારીને સ્વીકારના દર્દની નાહ એમણે
યથાયોગ્ય પરખી છે એમ કહી શકાય. એ
કરાવ નીચે પ્રમાણે છે :

“આ પરિપદ એવો અભિપ્રાય બાકેર કરે
છે કે કારખાનાઓના લગ્નમાં સ્ત્રી
અને આગકાની ગરદીઆતો ગળ-
વાય એવી એકસાઇ કરવા પુરતી
સંખ્યામાં સ્ત્રીધન્યોદ્દરે નિમજા.

પરિપદ નિમેલી સમિતિ તરફ એ
સંજ્ઞા નિવેદન મોકલવું.

(ખ) “આ પરિપદ સ્ટેન્ડીંગ કમીટીને લગ્ન-
મણુ કરે છે કે એણે મીઠના ઉદ્ધો-
ગમાં નોકરી કરતાં સ્ત્રી આગકાની
તપાસ કરવી અને એ માટે નિમાયવી
કમીટીને પોતાનો ઉવાજ મોકલવો.”

હિંદુસ્તાનનાં યમજીવી વર્ગોમાં ખેડૂન
વર્ગની તેમજ મીઠમાં કામ કરતા કામદાર

કેસ હાંકતો ખેડૂત

(ગ) “આ પરિપદ પોતાની સ્ટેન્ડીંગ
કમીટીને લગ્નમણુ કરે છે કે પોત-
પોતાના વિભાગમાં ખેતી અને ઉદ્ધો-
ગની તપાસ કરવી અને ત્યાંની
સદકારી મંડળાઓના સદવાસમાં
આવવું, તેમજ આજીવન કામ કરી
શક્ય હોય તો એવા ઉદ્ધોગોને ઉત્તે-
જન આપી આ પ્રશ્નો નિશ્ચય કરવા

વર્ગની સ્ત્રીઓ ઉભયનો સમાવેશ થાય છે
અને એ આખીયે વર્ગ ખુલ્લું નિર્ધન છે,
એની આખી આજીવિકાનો આધાર ક્ષિપ્ત
ભરમાં પોતે જ મજુરી કરીને થોડું થણું
ધંનોપાઠન કરે તે ઉપર રહેતો હોય એને
જીવનના કળવણી આદિ વૈભવો માટે ભાગ્યેજ
સમય હોય છે. ‘કળવણી’ એ એમની
સ્થિતિનો વિચાર કરતાં એમને માટે એક

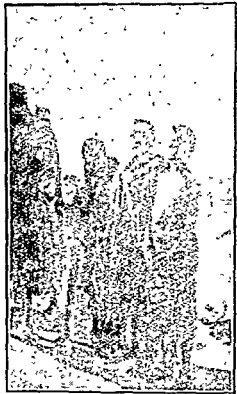

કામદારોનો ખોરાક વેચવાની હકાન

‘વૈભવજ’ ગણાવો જોઈએ. આ વર્ગ એટલે મોટા છે કે એમની સ્થિતિ સુધારવાના વિકટ પ્રશ્નના ઉકેલ સિવાય પરિપક્વ કોઈપણ યોજના અધુરી અને નિષ્ફળ ગણાય, એટલે જ પરિપક્વ હાથોમાં છેક છેડે મુકાયેલા આ હાથ સર્વથી વધુ મહત્વનો છે એમ કહેવામાં જરાયે અનિશયોક્તિ નથી. ખેડૂતોનો પ્રશ્ન નિરાળા ચર્ચા માટે રાખવાની આવશ્યકતા છે; કારણ એમાં આખા યે ખેડૂતોની આર્થિક પરિસ્થિતિનો પ્રશ્ન સમાયો છે. આપણે એટલાજ મોટા બીજા અમલની વર્ગની પરિસ્થિતિનો વિચાર અત્રે કરીશું, કારણકે એ દિશામાં પરિપક્વ અમુક સુધારાઓ માટે કાયદાના આગ્રહદ્વારા ધણું કંઈ કરી શકે એમ છે; અને એ વર્ગ તે મીઠામાં કામ કરતાં સ્ત્રી અને બાળકોનો, આ વર્ગને ઘણે ભાગે શહેરમાં જીવન ગાળવાનું હોય એમની આર્થિક

હાડમારીઓ બહુજ હોય છે. એમની દરિદ્રતાનો છેડા નથી. શહેરમાં વસના ધનિક વર્ગને એનો ખ્યાલ સરખોયે આવવો મુશ્કેલ છે. એમને સ્વપ્નામાંયે એ વિચાર ન આવતો-હોય કે પોતાના મુખસમૃદ્ધિની કેટલી યે સામગ્રી આ સ્ત્રી બાળકોના પરસેવાને બોગે બને છે, છતાં એ બનાવનારોએ એ સામગ્રીઓના બોક્કતાઓના દશાંશ જોટલું એ મુખ નથી મળતું. એમની મહેનતના પ્રમાણમાં એમને મળેલા જોઈતા પુરતો ખોરાક અને પહેરવાનાં વસ્ત્રોના હંમેશા વાખા પડે છે. આ પરિસ્થિતિમાં પરિપક્વ ‘કામદાર સ્ત્રી બાળકો’ની સ્થિતિની તપાસ કરવાનો દર વ કયો છે એનો અમલ તાત્કાલિક થવાની જરૂર છે. પરંતુ એ કાર્ય ધારવામાં આવે એટલું સહેલું નથી-ઉલ્ટું અતિ વિકટ છે. આ તપાસ કાણ કરે? પરિપક્વ તો તટસ્થ નજરે જોનાર પ્રેક્ષકને લિન્ન લિન્ન પ્રાંતીય પહેરવેશ અને કિંમતી વસ્ત્રાલુપણનું પ્રદર્શન લાગ્યું હોય તો નવાઈ નહિ. અતુલવ તો ઉંચે એમ કહે છે કે આ વર્ગોમાં પ્રવેશવા તો એમના જેવાં સાધારણ વસ્ત્રો ધારણ કરનાર, શિક્ષિતતાનો ડોળ કે દમામ ઉતારી એમની વચ્ચે એમના જેવા થઈને રહેનાર-એમનાં જીવન સાથે પોતાનું જીવન જોગજોત કરનાર સ્ત્રી પુરોજ કરી શકે! એટલા માટેજ જનતામાં ગાંધીજીના સેવકોનો વધારે પ્રભાવ છે. સર શ્રીરાજશાહ કે નારાયણ ચંદાવરકર અગર તો એમની પુર્વાવસ્થામાં દાસ બાણ કે મોતીલાલજી જે નહોતું કરી શક્યા તે ગાંધી, ટીળક અને વલ્લભલાલ પટેલ કરી શક્યા છે. પરિપક્વ હાથોથી, શાહી કમીશનોથી એ પરિસ્થિતિની સાચી તપાસ અશક્ય છે. બારડોલી અને માતરના ખેડૂતોની હાલતનું નિરીક્ષણ તો નરહરિ પારેખનું સૈન્યદળજ કરી શકે,

એટલે પરિષદની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીએ આખો સમય આપી મીઠવણીઓમાં જઈ કાઢે! ગાળવાને જેમને સુગ ન હોય એવાં બે-નોની સમિતિ નિરાળીજ નિમવી હતી. દલ પણ એ કાય્ કરી શકાય છે. એવી સમિતિનું નિવેદન સત્તાધીશ નિવેદન થશે અને એની લલામણોનો અમલ કરવાને ન તો કોઈ સત્તા નક્કરી શકે કે ન તો માણતુબર મીઠમાણેકો. શિક્ષિત બેનો આ કાય્ ન કરી શકે એમ નથી; ઉદ્ધુ એમનું જ એ કાય્ છે. અનુસુયાબેન શિક્ષિત છે, કાટ્યાધિપતિનાં દિઠરી છે, પરંતુ આજે એમને અંતઃજન બાળકોને, કામદારના ગંદા બાળકોને એક માતાની માફક નક્કરમાતાં અને સાફ કરતાં સુગ નથી આવતી કારણ કે શિક્ષિતતાના તે ધનિકતાના સર્વ સ્વાંગ એમણે ઉતાર્યા છે. થોડા દિવસપર મુખ્યમાં તારદેવના લતામાં મહારોના વસવાટનો ભાગ મને જોવા મળ્યો હતો. એમને જે વતનાં મૂંપડાંઓમાં રાખવામાં આવે છે એવાં મૂંપડાંઓ તો બીજા દેશોમાં જંગલી જાનવરોને રાખવાને પણ ન રખાય. સડી ગયેલાં કાટ બાથેલાં દીનના પતરાંના છાપરાં, ત્રણ ચાર પુટથી ઉંચા નદિ એવાં એકજ બારણાવાળાં 'મકાનો' અને એ અંધારાં, હવાગળવાળા વિનાના થોલામાં (વિસ્તાર આઠ દશ પુટથી વધારે ન હોય) સ્ત્રી પુરુષ બાળકો સાથે એમનાં બકરાં, પાણેલાં કુતરાં, બિલાડાં સહ સવસાસ કરતાં જોઈ કોઈનું એ દીલ દ્રવે! સ્ત્રીના તાપથી તપતાં પતરાં નીચે ઉનાળામાં એમની સ્થિતિ કેવી થતી હશે એની કલ્પના માત્રથી કંપારી વણ્ટે, આંખે તમ્મર આવે! અને આ 'મકાન'નું ભાડું માસિક રૂપીઆ દશ! સમાજની કૃત્રિમ રચના અને મરીવાદનું આ ભયંકર પરિણામ તો કોઈ લેનીન કે એનો સમાજવાદ જ ટાળી શકે;

કામદાર કુટુંબ એકલા ચોખા ઉપર જીવવાથી તેમનાં શરીર નિર્માલ્ય દેખાય છે.

હાલ તો મનુષ્યપ્રયત્ને આ કૃત્રિમ રચના ઉદ્ધેજ જે કંઈ સહત આપાય એજ આપવી રહે. આથી પરિસ્થિતિમાં વસતાં એ શ્રમ-જીવીઓ વચ્ચે પણ મેં એક અમેરિકા જઈ આવેલ, ત્યાંની યુનીવર્સિટીનાં એન્યુએટ એવાં સુશિક્ષિત બેનને કરતાં, એમની સ્ત્રીઓ સાથે વ્યક્તિગત પરિચય કેળવતાં, એમના ગંદા બાળકોને ગંદકીની સહેજ પણ શુગ આજ્યા વિના પંપાળતાં અને લગડતાં જોયાં છે, ત્યારથી શિક્ષિત બેનો ધારે તો આ કાય્ કરી શકે એવી મારી ગણ શ્રધ્ધા થઈ છે. આ બેન પરિષદમાં ક્યયિ દેખાતાં ન હોતાં, કોઈ ખૂણામાં કદાચ હશે, કારણ એમને કોઈ પરિષદના કરાવની જરૂર નહોતી. ખેર, પરિષદ કુટુંબ કરશે એના સંબંધી તકવિતકમાં ઉતર્યા સિવાય આ

અમલવીઓની સ્થિતિ અને એ સંબંધમાં કાયદાદારા શું થઈ શકે એને વિચાર કરીશું.

એક વાતનો સ્વીકાર કર્યા વિના ન ચાલે કે સ્ત્રી કાયદારીઓ માટેના આ સાચા ક્ષેત્રમાં નહિ જેવો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, ન્યારે સરળતાનું તો શુન્ય જ ગણાય. કારખાનામાં અને બગીચાઓમાં જે પરિસ્થિતિમાં કામદાર સ્ત્રીઓને કામ કરવું પડે છે એ પરિસ્થિતિ એમની તંદુરસ્તી અને આરોગ્યને માટે ભાગ્યેજ અનુકૂળ ગણાય; ન્યારે એમને વેઠવી પડતી હાડમારીઓ ભાગ્યેજ અદેખાઈ કરવા જેવી હોય છે; વળી એના પ્રમાણમાં મજતી રેણ તો એથી પણ વધારે કંગાળ હોય છે. આ પ્રમાણિક અમલવી ખંડોના અધિકારના આજ સુધી અવગણના કરવામાં સમાજે બાકી નથી રાખ્યું, એટલું જ નહિ પરંતુ હિંદી મીલમાલિકાથી માંડીને અંગ્રેજ બગીચાવાળાએ એમને ચુસવામાં મણા નથી રાખી.

સમાજમાં કામદાર સ્ત્રીઓને દરજ્જે ઉંચો થવો જોઈએ. દેશની દોલત પેદા કરનાર ભાવી પેઢીની મતા તેમજ કામદાર તરીકે એમના જન્મઅધિકાર તરીકે ઓછામાં ઓછા વૈભવ અને અનુકૂળતાઓ એમને મજાવી જોઈએ, એ સિદ્ધાંત સ્વીકૃતિની કોઈ પણ સંસ્થાએ સ્વીકારવો જોઈએ. દેશની ત્રિવિધતા હાલતને કારણે સ્ત્રીપ્રગતિની હીલચાલના અગ્રણીઓએ (Pioneers) આ બાબત તરફ દુર્લક્ષ રાખ્યું એ ક્ષમનીય ખરું, પરંતુ હવે તો એ ઉન્નતિ સ્વદેશીય થાય—પોગણી ન રહે એટલા માટે આ ધોરણપર કાર્ય કરવાની જરૂર છે.

મીલો અને કારખાનાઓમાં કામ કરનાર મજુરોની સંખ્યાના આંકડાએ લઈએ તો આશુભ પડશે કે સ્ત્રીકામદારોની સંખ્યા

નાનીમુની નથી. એટલે પણ સ્વીકાર કરવો! રહે છે કે મજૂર સ્ત્રીઓના હકકા, હિત અને એમના કાલાકાલનો વિચાર કરતી વેળા, એટલેજ વિચાર બગીચાઓ ઉપર અને કારખાનામાં કામે જતા મજુર કુમારોનો પણ થવો પડે છે. કારણ કે કોઈપણ દેશના સર્વસ્વીકૃત સામાજિક ધોરણ પ્રમાણે બાળક એ તો સ્ત્રીતનો પવિત્ર 'દૂત' છે. ઇ. સ. ૧૯૨૭ દરમ્યાન 'ફેક્ટરી એક્ટ'ના અમલ સંબંધી સરકારી યાદી પ્રમાણે મીલોમાં—કારખાનામાં એ વર્ષ દરમ્યાન કામ કરનારા કામદારોની સંખ્યા કુલે ૧,૫૩૩,૩૮૨ ની હતી, જેમાંથી સ્ત્રીઓની સંખ્યા લગભગ ૨૫૩,૧૫૮ ની, ન્યારે બાળકોની ૫૭,૫૬૨ ની થવા જતી હતી. કેટલાક પ્રાંતો કે જ્યાં ચાના બગીચાઓ, કોશીનાં કારખાનાં ઇત્યાદિઓ હોય છે ત્યાં આ સંખ્યામાં વધારો લેવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત હિંદુસ્તાનના જૂદા જૂદા ભાગોમાં કોલસાની ખાણોમાં, આસામ અને મીલોના ન્યાના બગીચાઓમાં, ઘરકામમાં, ખેતીમાં અને ગૃહઉદ્યોગમાં કામ કરતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા જૂન નથી. એનાં આંકડાઓ ચોક્કસ મળી શકતા નથી; છતાં ઇ. સ. ૧૯૨૪ માં હિંદી સરકારનાં ઉદ્યોગખાતાં તરફથી બહાર પડેલ યાદી પ્રમાણે ખાણોની બીતરમાં કામ કરતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૬૦,૩૯૫ ની હતી, ન્યારે ખાણોમાં જમીન પર કામે કરતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૨૭૦૫૬ ની એટલે હિંદુસ્તાનની તમામ ખાણોમાં એકઠે ૮૭૪૩૪ સ્ત્રીઓ મજુરી કરતી. ૧૯૨૮ માં બ્રિટિશ ટ્રેડ યુનિયન કોંગ્રેસને મીં ૦ પર્સેલ અને હોલ્સવર્થે રજુ કરેલ નિવેદનમાં એમણે ચાના બગીચાઓમાં કામ કરતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૭૨૧,૧૬૮ ની અડસદી હતી, સ્વાભાવિક રીતે આમાં સ્ત્રીબાળકોની સંખ્યા પ્રમાણમાં સારી હોવી જ

લેઈએ. ઘરકામમાં અને ખેતીકામમાં કામ કરતી સ્ત્રીઓની મેટ્રી સંખ્યાને ગણતરીમાં ન લઈએ તો પણ કાપડની મીક્ષા, ખાણો અને

કાલસા લઈ જતી સ્ત્રીઓ

ખગીયાઓ જે વ્યવસ્થિત ઉદ્યોગોમાં કામ કરતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા જગતના અટધીગાનો દુર્વંશ ને કદાચ એટલો મોટો ભાગ થવા જાય છે. એમનો પ્રશ્ન જટિલ છે, અને કોઈ પણ તટસ્થ અવલોકનારને પણ એમાં લેઈએ એટલાં કાળાં ધાખાં દેખાયા વિના ન રહે; કામનાં વધુ કલાકો, રોજનો બહુજ દળવો દર, ખીનઆરોગ્યવાળાં રહેકણો, રાતપાળી, મનુરસતામાં સ્ત્રીઓની વસ્તીમાં લાકાલુકિત અસમાનતાને કારણે અનીતિમાં ધસપ્રવાનો લેખમ, ખાણોના ભીતરમાં કરવાનું કામ, અને સુવાવડને કારણે મળવા લેઈતા ખાસ લાભો (ફેક્ટરી એક્ટની પરિભાષામાં Maternity Benefits) એ આખા પ્રશ્નનાં વધુ મદદના અંગો માત્ર છે.

સ્ત્રી કામદારોની સ્થિતિને પરિણામે ઉભા થતા બધાએ પ્રશ્નોની ચર્ચા તો આવા નાના લેખમાં અશક્ય જ છે; એટલે એમાંના મુખ્યની ચર્ચા જ કરી શકાય. એ બાબત ખાસ લક્ષ્ય જેએ એવી છે કે, મુંબઈની મીક્ષામાં સ્ત્રીકામદારોની જે કંપારી વચ્ચે એવી લચકર લાક્ષત પ્રતીતિ હતી એને જ પરિણામે કારખાનાને લગતા કાયદાની જરૂર ઉભી થઈ. ઇ. સ. ૧૮૮૧ અને ૧૮૯૧ ના કારખાનાના કાયદાથી એ સમયના નિદેશ વર્તનમાં કેટલોક સુધારો થયો છતાંએ આ જ કુટિલ પ્રશ્નને બાદ તત્કાલ જ કરી શક્યા હતા; અને હજી પરિસ્થિતિમાં એટલાં નો અનિષ્ટો હતી ધરાવતાં હતાં કે આખરે 'ફેક્ટરી બેબર કમીશન'ના સભ્ય તરીકે સર શંકરન નાયરનો પણ પીતો ઉછળ્યો અને એને જુદી મતભેદની નોંધ લખવી પડી. ત્યારબાદ કારખાનાને લગતા કાયદાવધીવટમાં ઇ. સ. ૧૯૧૧ અને ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં 'સુધારેલા ફેક્ટરી એક્ટસ' એ સીમાચિન્હો ગણાય. સ્ત્રી અને બાળ કામદારોની લાલની સ્થિતિની તપાસ કરીએ તો, એટલું જરૂર લાગે તો પશ્ચિમના મુલકમાં અથર પૂર્વના ગ્રામપાન જેવા પ્રગતિશીલ મુલકમાં આજે જે સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેની સમીપ સમીપ પહોંચવાને પણ આપણા કામદારોની સ્થિતિમાં બહુ જ મોટા સુધારાને સ્થાન છે. 'વોશીંગ્ટન અવર્સ કન્વેન્શન'ને અનુલક્ષીને ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં આપણે ત્યાં 'ફેક્ટરી એક્ટ'માં જે સુધારો કરવામાં આવ્યો છે એથી તે પહેલાની સ્થિતિમાં તો કેટલોક નુષ્ટ સુધારો થયો છે એમ કહીએ ત્યારે એ પહેલાની સ્થિતિની લચકરતાને ખ્યાલ માત્ર આવે. એ કાયદા દ્વારા દરેક કારખાનામાં કામના કલાકની સંખ્યા અઠવાડીયામાં સાઠ અને દિવસના અગીઆરની ફેરવવામાં આવી છે,

ન્યારે બાળકોને દિવસના ૭ કલાકથી વધારે કામ કરવાની પરવાનગી નથી. આનો દુર-પયોગ કરીને કારખાનાવાળાઓ એનાં એ બાળકો પાસે લુદા લુદા નામે વધારાનું કામ કરાવી ફેક્ટરી ઇન્સપેક્ટરી નજર ચુકાવે છે એ માટે તો સરકાર કરતાં આપણા Vigilant Workers અને સમાજ સેવકોએ વધુ ચોકસાઈ રાખવાની છે એ પરિષદના કાયદાઓના ધ્યાન પર આણુવા વિષયોંતર કરીને પણ કહી લેવાનો કોલ છે. એ ઉપરાંત ૭ કલાકના સતત કામ પછી એક કલાકનો ગાળો વિશ્રાંતિ માટે પણ ફરજિયાત કરાવવામાં આવ્યો છે; ન્યારે બાળકો માટે સાડાપાંચ કલાકને આંતરે અડધા કલાકની વિશ્રાંતિ! હિંદના રિવાજોને પરિણામે શ્રીકામદારોને રાતના કામ કરતી અટકાવવા તો ઇ. સ. ૧૮૯૧ ના કાયદાદ્વારા સફળતા મળી હતી; પરંતુ એ કાયદામાં કેટલાક અમુક જ ઋતુ પુરતાં આવડતાં કારખાનાઓને અપવાદ ગણી ખાતલ રાખેલા હોઈ એ ફરજો લખંકર દુરપયોગ થતે. એટલે ઇ. સ. ૧૯૨૨ ના કાયદામાં આ અપવાદો સમજાયા કાઢી નાંખી કોઈપણ જાતના કારખાનામાં ૨૪ કલાકે શ્રીઓ પાસે કામ લેવાની બંધી કરવામાં આવી એ સુધારો શ્રીકામદાર જગતને એક આશીર્વાદ સમાન નિવડ્યો છે. આ સુધારા માટે આપણે જવાબદાર નથી; એનું સંધનું માન તો છનીવા અને આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર સંઘને ઘટે છે કે જેને લીધે સખ્ત પ્રજામતને વોશિંગ્ટનમાં વિજય મળ્યો.

ઇ. સ. ૧૯૨૮ માં હિન્દી સરકારે અને અંગે જે જે નિયમો દાખલ કર્યા છે તે વડે કોલસાની ખાણો અને પંખાની મીસાની ખાણોમાં જમીનના ભીતરમાં શ્રીઓને કામ કરવાની બંધી કમલ : ઇ. સ. ૧૯૨૯

સુધીમાં પૂર્ણપણે અમલમાં આવશે. ખીછ બંધી ખાણોમાં તો આ બંધી ઇ. સ. ૧૯૨૯ ના એપ્રિલથી અમલમાં આવી પણ ગઈ છે. આટલા સુધારા પણ વર્ષોના આદોલનો પછી મળ્યા છે. ખાણ જેવા જોખમકારક ધંધામાં શ્રી કામદારોને કામે લગાડવા દેવા એ શિક્ષિત હિંદુ શ્રી સમાજના અંતરની મંદતા સામે સંઘર્ષમાં સંઘર્ષ હપકો છે. સરકાર ધારે તો આ કમનસીબ સ્થિતિને એક કલમને ગોઠે નાણું કરી શકે છે, પરંતુ હિંદી શ્રી સંસ્થાઓના પ્રયત્ન પોકારની અને પ્રજા પ્રજામતની ગેરજાનરીમાં સરકારે ખાણોમાં દિન ધરાવનારા મુડીવાદીઓને નમણું આપવાનો માર્ગ લીધો હોય એ દરકોષ સરકારને અને અવસ્ય કરીને આપણી સરકાર માટે સ્વાભાવિક છે. એ મુડીવાદીઓને તો આ સસ્તી મજૂરીપર તાગડધીના કરવાનો દરામચરકો લાગ્યો છે એટલે એમને એ પ્રથાનો અંત પરવડે એમ નથી.

બગીચાઓમાં કામ કરતી શ્રી કામદારોના ઉપરના સીતમોની કડાણી તો એથીએ કમ-કમાડી ઉપજાવે એની છે. ચાના બગીચાઓમાં અને એવાં ખીજ સ્થાનોમાં શ્રી અને પુરૂષ ઉભય જાતિના મજૂરોની દરજ્જા ગુલામોની હોય છે, એમને પોતાને ઘેર જવા માટે કે વધારે સારા અને અનુકૂળ કામની શોધ માટે જવા બગીચાઓ છોડવાની ફરજ નથી હોતી એ વાતનો ઉલ્લેખ ગઈ આંતર રાષ્ટ્રીય પરિષદમાં શ્રી શીવરાવે સ્પષ્ટ રીતે કર્યો હતો. કંગાળ મજૂરી ઉપરાંત 'દલાલી'ની વસુલાતના જૂઠા અને આખીયે 'કુલીઓની' જમાતમાં પ્રચલિત અનીતિનો લય એમને શીરે ઝુલમના હોય છે. અનો તેમાં જે રક્ષકોની દયા ઉપર એમને જીવવાનું હોય છે એમની રક્ષકો સખ્ત છે તો ઘણાં પ્રાણ લે છે. મેસર્સ પર્સેલ અને હોલ્સેલ્સ

એમના નિવેદનમાં એક સ્થળે જે ચિત્ર દર્શાવે છે એ એટલું તો તાદ્દસ્ય છે કે એના ઉપર વધુ ચર્ચાની જરૂર નથી રહેતી. એઓ કહે છે: "We witnessed a group of men, women & children working away together, while about five yards away was a young planter's assistant proudly hugging a whip. This we regard as a proof of the 'contentment' prevailing among the tea garden population."

[અમે સ્ત્રી પુરૂષો અને બાળકોને એક ટોળે મળી કામ કરતાં જોયાં. તેમનાથી પાંચ જ વારને છેટે બગીચાવાળાનો એક આસિસ્ટન્ટ મજૂરીથી હાથમાં ચોથુક પકડીને ઉભો હતો. ચક્રના બગીચાઓની વસતિમાં વર્તતા સંતોષના પુરાવા તરીકે અમે આને ગણીએ છીએ].

આ ચિત્રની તાદ્દસ્યતાની સાબીતીની વધુ જરૂરી હોય તો તે સીકોનના ચક્રના બગીચાની પરિસ્થિતિ પર ૧૯૨૯ ના મે માસના 'હિંદુના એક અંકમાં લેખ લખતાં શ્રીમતિ ડો. મુયુક્તબી રેડીએ સચોટ આપી છે.

પરંતુ હિંદી સ્ત્રીકામદારોની સ્થિતિ પરત્વે એમની કાંઈ એક વિટંબના તરફ જો પરિપક્વના કાયદેસરના એ તાત્કાલિક લક્ષ આપવાની આવશ્યકતા હોય તો એમને ખૂટતાં (maternity benefits) સુવાવડને અંગે જરૂરી લાભો મળે એવી તબીબી દરવાની. મરદ કરતાં સ્ત્રી સ્વાભાવિકજ નબળી હોય છે એટલે મજૂરીનો ધસારો એના શરીરને વધારેપડેલો છે, ખાસ કરીને તો એમની સગર્ભા દશામાં અને સુવાવડ દરમ્યાન. એટલા માટે તમામ મુધરેશ દેશોમાં એ ધોરણ સ્ત્રીકારવામાં આવ્યું છે કે ઓછામાં ઓછા બાળ-

જન્મતા પહેલાં છ અઢવાડીયાં અને પછીથી છ અઢવાડીયાં એ કામ ન કરે એ માતા અને બાળક ઉભયની તંદુરસ્તી માટે આવશ્યક છે. પરંતુ આ જાતની વ્યવસ્થાનો અર્થ તો એ કે જ્યાં સુધી એ સમય દરમ્યાન એને નિભાવનું સાધન કરી આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એ ગોઠવણુ નિરર્થક છે; કારણ કે સ્ત્રીકામદારોનો મોટો ભાગ બહુજ નહીંવ કમાણી કરે છે અને સરકાર કાયદાથી જો આ સમય દરમ્યાનના નિભાવની વ્યવસ્થા ન કરે તો એ બાળ્યજ પતિ કે પિતાની કમાણી ઉપર ટંબી જરૂરી પુત્રી મેળવવાની સ્થિતિમાં હોય છે. આ માટે સારામાં સારી સ્થિતિ તો એજ કે સગર્ભા દશાના છેલ્લા કાળમાં અને સુવાવડ પછી લાંબા કાળ સુધી સ્ત્રીને પોતાના ગૃહકાર્ય સિવાય વધારે કામ હોવું જ ન લેઈએ, અગર કારખાનામાં કામ કરવાની ફરજ હોય તો તે કાકટરી તપાસ છેડળ જરૂર પ્રમાણે કમલ. નિયત થવું લેઈએ. આ સ્થિતિ અપણી સરકાર ન હોય ત્યાં સુધી નજીકના લવિન્યમાં તો આકાશ-કુસુમવનજ રહેવાની. ૧૯૧૯ ની યોર્કીંગ્ટનની શાહી મજૂર પરિષદે હિંદી સ્ત્રી કામદારોને સુવાવડના લાભો આપવાની અને સુવાવડ પહેલાં અને સુવાવડને અંતે છ છ અઢવાડીયા કામ ન કરાવવાની ફરજ નાંખવાની ભલામણ તો કરેલી છતાં એનો તાત્કાલિક અમલ કરવાનું તત્વ સ્વીકારતાં એને આંચકો શા માટે આવ્યો એ કળાયું નથી જતું. કદાચ હિંદના પ્રબળ અવાજનો અભાવ! આ ભલામણ ઇ. સ. ૧૯૧૯ માં થઈ હોવા છતાં પછીના દાયકામાં ચાલુ પરિસ્થિતિમાં સંતોષકારક ફેરફાર થયો ન હોય તો તે માટે આપણે ઓછા જવાબદાર નથી. સરકારની ક્ષેત્ર ઓફીસના વડાએ (Director) ઇ. સ. ૧૯૨૧ ના એના

નિવેદનમાં હતું છે કે કાયદાર્થી સુવાવડ માટેના ખાસ લાભો અપાવવા અગર કામમાંથી એમને મુક્ત રખાવવાની સ્થિતિ હજી પ્રાપ્ત થઈ નહોતી એટલે સરકાર ખાનગી પ્રયાસો અને યોજનાઓને ઉત્તેજન આપવા સિવાય કશું કંઈ કરી શકે નહિ! આ નંદારાત્મક વલણના કારણે શાં આપવામાં આવ્યાં?

૧ આ ભકામણીના લાભમાં જરૂરી પ્રજામતનો અભાવ.

૨ બધા ઉદ્યોગોને લાગુ પડે એવી યોજના ઉપર નજર રાખવાની અશક્યતા.

૩ જે દેશમાં ભટકેલપણાની દેવ પ્રત્યક્ષિત હોય ત્યાં છટકાચારીના દાખલાઓનો સંભવ.

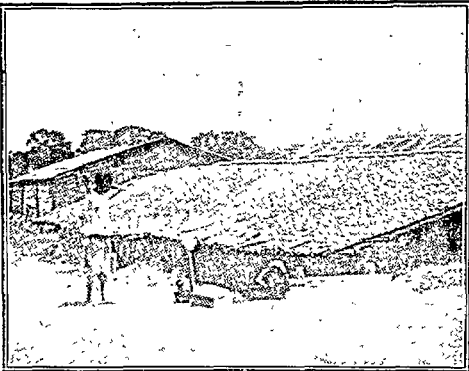
૪ અને સ્ત્રી કામદારોની તાણ.

આ નિવેદનની સાથે બંગાળ અને મુંબઈ ઇલાકામાં ૩૦ કર્નેલ અને ૩૦ બાન્સી કરેલ તપાસનો હેવાલ જોડવામાં આવેલો હતો. સરકારના આ પ્રમત વલણુનો પડકાર સ્ત્રી કાયદાર્થીઓએ કરવો ઘટે છે. એણે આપેલા પહેલાં કારણને દૂર કરવાનું કાર્ય એમનું છે. જે પરિષદ ધારે તો દેશમાં એકેજ વર્ષમાં આ લાભો સ્ત્રી કામદારોને મળે એ માટે પ્રયત્ન પ્રજામત કેળવી શકે અને પરિણામે એ પ્રજામતને નમવાની સરકારને ફરજ પાડી શકાય. હિંદી પ્રબળતા પૈસા ખાતા લેખર ઓપીસના એ વડાને જુદા પાડવાનું કાર્ય ઉપાડવામાં પરિષદે પસાર કરેલા ફરાવની સાર્થકતા છે. આજ સુધી જે નિરાશાજનક વિરૂધ્ધ ચિંતણ લેવાયું છે એ બેતાં તો એ ઉદાસીન; અનુકંપાહીન સરકારને નમાવવા તો એમણે ભારે પ્રયત્ન

નાદ ઉઠાવેલો પડ્યો. ઇ. સ. ૧૯૨૧ ની પરિસ્થિતિ કાયમ છે એ બહાના હેઠળ ૧૯૨૪ માં વડીધારાસલા સમક્ષ મી. એન. એમ. જોશીએ આણેલું ‘મેટરનીટી બેનીશીટસ બીલ’ કાયદો થતું અટક્યું હતું. છતાં આ દિશામાં આશાનું ચિન્હ એ છે કે મુંબઈમાં આ પ્રકારનો કાયદો ઇ. સ. ૧૯૨૯ ના બુલાઈથી અમલમાં આવ્યો છે. મધ્યપ્રાંતની ફેરસીલ સમક્ષ પણ આજ ધારણુપર લાલમાં એક બીલ આવ્યું છે; પરંતુ જ્યાં તાત્કાલિક ઉપાયની જરૂર હોય ત્યાં પ્રાંતિક સરકારોદ્વારા કામ લેવાનો તો અર્થ એજ કે અતિ મંદ ગતિએ મળવિહન કરવું. આ બાબતમાં મધ્યસ્થ સરકારની ઉદાસીનતા અક્ષમ્ય છે અને એણે પોતાના જ્યાબદારી અવગણવામાં પ્રબલ્લોદ કર્યો છે એ વાત અનિશ્ચિન છે એટલુંજ નહિ પણ સાથે એણે સુરાબની નીતિનો પણ ભંગ કર્યો છે.

આનો સાર એ છે કે સરકાર જ્યારે પોતાની જ્યાબદારી પ્રત્યે ઉદાસીન રહે તો એનો તમામ બેજો દેશના અગ્રણીઓએ ઉપાડવો રહે. પશ્ચિમના દેશોમાં તો આ બાબતમાં કાયદાઓ બહુ આગળ વધેલા છે છતાં ત્યાંની પરિસ્થિતિમાં હજી વધારે સુધારાઓ ફરાવવા ત્યાંની મલિકાઓ શું શું કરી રહી છે એનો દાખલો આ દેશના સ્ત્રી કાયદાર્થીઓએ લેવો ઘટે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય મજૂર પરિષદની આરમી એકેક આગળ આંતર રાષ્ટ્રીય મજૂર કાર્યાલયના વડાએ જે રિપોર્ટ કર્યો છે તે અતિ પ્રોત્સાહક છે. એ તમામ દેશોમાં સ્ત્રી પ્રવૃત્તિ બહુજ પ્રયત્ન થતી જાય છે એ સારું પરંતુ એમાં સ્ત્રી કામદારોની પ્રવૃત્તિ તો નિરાશાજનક ભાત પાડે છે. યૂરોપના બુદ્ધ બુદ્ધ દેશોમાં ઉભરાતી લિન્ન લિન્ન પરિષદોની માંગણી તો આશ્ચર્યજનક છે, એમણે સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તીની

શમદાશેનાં મણાન (!)

અમની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાયે
 શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી સમાને
 નવયુગ : એપ્રિલ '૩૦.
 શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી ચા
 તરુથી સવિનય સપ્રેમ ભે

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਲੰਧਰ ਜਲੰਧਰ ਜਲੰਧਰ

ਜਲੰਧਰ ਜਲੰਧਰ ਜਲੰਧਰ

જાગવણી માટે જરૂરી રક્ષણનીતિની માંગણી કરી છે; જમનીમાં સુવાવડ પહેલાં ત્રણ અને પછી બે માસની વિશ્રાંતિ માટે અગવળ થાય છે; એમને સગલાં સ્ત્રીઓને માટે એ દશાના પાંચમા અને છઠ્ઠા માસમાં ચાર કલાકથી વિશેષ કામ નથી કરવું; એ દરમ્યાન શેષ ગુમાવે તેના બદલો નિદાન રાજ્ય પાસે એમને લેવો છે, મ્યુનીસીપાલિટી અને ટ્રેડ યુનિયનના આશ્રય હેઠળ પારણાં-ગ્રુહો ઉદ્યોગવાં છે, એટલું જ નહિ પરંતુ સગલાં સ્ત્રીને કામપણુ કારણે કામ પરથી દેખી કરવાની તોટીસ આપતાં કારખાનાંદરોને કાયદથી અટકાવવા છે. આ કાયદો બેતીમાં કામ કરનાં નોકરોને પણ લાગુ પાડવાની માંગણી એમણે કરવા માંડી છે. સ્ત્રી કામદારો જે રક્ષણ માંગી રહ્યાં છે તે એમના લાભને માટેજ નથી પરંતુ એમાં સમાજનો લાભ પણ એટલોજ સમાયો છે, એવી એમની દલીલ છે.

ઉપર વર્ણવેલી સ્થિતિ આપણને માટે કાંઈ રીતે શોભા ભરેલી તો ન જ ગણાય. સરકારે આપણા સ્ત્રી કામદારોને બેઠવું રક્ષણ નથી આપ્યું તેથી તે અગવળ

વાની આપણી જવાબદારીમાંથી આપણને મુક્તિ નથી મળતી. મુમુક્ષુદશા જેવી લીન દશા કાંઈ નથી. માટે આપણે સકાળા જાગીએ અને આ કામદાર સંપ્રિત તરફની આપણી ફરજતું આપણને લાન થાય તો એ દયાજનક દશા મટાડતાં વિજય ન લાગે. એકાદ મ્યુનીસીપાલિટીની બેઠક કે રીપબ્લી માનદ મેજસ્ટ્રેટશીપ થોડાંક શિક્ષિત બહેનોને મળે એ તો મામુલી લાભો છે. આપણે તો વધુ વિશાળ ક્ષેત્રો એવાનાં છે; આપણું કાર્યક્ષેત્ર એથી અતિ વધુ વિસ્તૃત બનાવવાનું છે એટલે આ નિર્ણય સિધ્ધિઓથી સંતોષ માને ન પરવડે. વિશાળ કામદાર સંપ્રિતના વસનારાના જીવન સાથે આપણા જીવન સંકલિત છે, એમને જીવતાં દોષજનમાં છોડી મુકીલગ શિક્ષિત બહેનો આગળ ન વધી શકે, એટલે એ આવશ્યક અને છે કે પરિપદ આ આવશ્યકતાનું મદ્ય સમજી આ બાબતની તપસ તુર્તાતુર્ત કરવાની ફરજ પોતાની પ્રાંતિક સમિતિઓ પર નાંખે અને એમની દ્વારા સર્વ પ્રતિષ્ઠામાં એવું તો આદાલત કરાવે કે સરકારને એ તરફ દુર્લક્ષ રાખવું બારે થઈ પડે.

ધર્મની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્લસ ગુજાતી સમાજે
શ્રીયુત્ત રાહાભાઈ આણંદજી આવડા
તરફથી સવિનય સંમન ભેટ.

નવયુગ

આપના ગામની કાયદેરીમાં આવે છે? ન આવતું હોય તો શા માટે તેને મંગાવવાની તબક્કા કરના નથી?

આપ આ જાણો છો ?

: સંપાદક :

નવયુગ પ્રચારલય

દેશનું કલ્યાણ અન્યારે જે વિષય તરફ વળ્યું છે, તે સમજવા માટે નીચે આપેલા આંકડાનાં અવતરણો, પોતાની જાતે જ પોતાની કથા સૂચના પ્રકાશની માફક કઢી આપે છે. 'નવયુગ'નાં વાંચકોને તે અત્યારે ઘણી જ ગમશે એમ માનીને આ સંગ્રહ આપીએ છીએ:

તંત્રી

૧૯૧૯ ના મોંઘા સુધારા

તે આંકડા આ રહ્યા:

નોટ-૨૬ મુદારાના નામે આજખાના ૧૯૧૯ ના નવા રાજકીય સુધારા

હિંદી પ્રવનને ઘણા મોંઘા પડી ગયેલા છે.

શ્રિલિશ તંત્રમાં એક પણ સુધારો તેની

મત વિના મળ્યોજ નથી. આ સુધારા

વવા માટે લડાતી પ્રજાકીય લડતમાં

ના માણસોને જે સમય, સંપત્તિ અને

શક્તિ ખર્ચાય છે તેની તો ગણતરીજ કરી

શકાય તેમ નથી. પરંતુ શ્રિલિશ તંત્રની

નીતિ જમણે હથે થોડુંક આપી ડાબે હથે

વધુ ખેંચી લેવાનીજ હમેશાં રહેલી છે.

૧૯૧૯ ના સુધારા પણ ખર્ચની બાબતમાં

હિંદુ વિશેષ શોષણ કરનારા નિવચ્યા

છે. પાર્લામેન્ટની આમની સભામાં આ સંબંધમાં

થયેલી પડપૂછ પછી ૧૯૨૨ ના જૂન

ની ૩૦ મી તારીખે નવા સુધારાથી હિંદને

માથે વધેલા વાર્ષિક ૪૬ લાખના ખર્ચના

હિસાબ નીચે પ્રમાણે રજુ થયો હતો, તે

ઉપરથી નવા સુધારાની કીંમત કેટલી

આપવી પડે છે તે સમજાશે.

મધ્યસ્થ સરકાર	રૂ. ૯ લાખ
મદ્રાસ ઇલાકા	,, ૫ લાખ ૫૦ હજાર
મુંબાઇ	,, ૫ ,, ૨૫ ,,
બંગાળ	,, ૫ ,, ૭૫ ,,
સંયુક્ત પ્રાંતો	,, ૭ ,, ૭૫ ,,
પંજાબ ઇલાકા	,, ૫ ,,
બિહાર	,, ૨ ,, ૫૦ ,,
મધ્ય પ્રાંતો	,, ૨ ,, ૨૫ ,,
આસામ	,, ૨ ,, ૭૫ ,,

એકંદરે રૂ. ૪૫ લાખ ૫૯ હજાર

...

શ્રિલિશ તંત્રનો બોલો

શ્રિલિશ તંત્રથી હિંદને લાલ થવાની

ઘણી વાતો કરવામાં આવે છે. પરંતુ

તેનો કેટલો કચડો નાખનારો ભયંકર બોલો

પ્રતિ વર્ષે હિંદને માથે વધતો જાય છે, તે

ધીસમી સદીના આરંભનાં ૧૯ વર્ષનાં

અદાજ પત્રકોમાં આપેલા ખર્ચના નીચેના

આંકડાજ બતાવશે.

વર્ષ.	લિંદી સરકાર અને લિંદી પ્રધાનનું ખાતું.	પ્રાંતિક સરકાર	એકંદર ખર્ચ
	રૂ.	રૂ.	રૂ.
૧૯૦૨-૦૩	૮૧,૬૨,૭૫,૯૩૭	૨૬,૭૨,૬૦,૯૨૮	૧૧૧,૬૫,૬૬,૮૬૫
૧૯૦૩-૦૪	૮૮,૮૦,૭૮,૫૦૭	૩૦,૫૩,૮૮,૬૩૩	૧૧૯,૩૪,૬૭,૪૪૦
૧૯૦૪-૦૫	૯૧,૧૦,૬૫,૬૧૦	૩૦,૬૮,૧૫,૫૮૫	૧૨૧,૭૯,૧૧,૫૭૫
૧૯૦૫-૦૬	૭૩,૨૭,૨૫,૨૫૬	૩૩,૫૪,૫૬,૩૭૬	૧૦૬,૮૬,૬૧,૬૩૫
૧૯૦૬-૦૭	૭૪,૬૩,૧૬,૧૨૬	૩૨,૨૩,૨૪,૬૨૬	૧૦૬,૮૬,૪૪,૭૫૫
૧૯૦૭-૦૮	૭૩,૨૭,૮૩,૩૮૦	૩૪,૨૯,૬૨,૮૪૫	૧૦૭,૫૭,૭૬,૨૨૫
૧૯૦૮-૦૯	૭૩,૬૬,૧૦,૧૧૨	૩૭,૨૫,૮૮,૭૦૮	૧૧૧,૨૪,૬૮,૮૨૦
૧૯૦૯-૧૦	૭૩,૩૭,૨૧,૬૪૫	૩૬,૨૬,૭૦,૬૨૫	૧૦૯,૬૩,૬૨,૨૭૦
૧૯૧૦-૧૧	૭૪,૮૩,૬૫,૧૦૩	૩૭,૩૪,૦૮,૬૫૭	૧૧૨,૧૭,૭૩,૭૬૦
૧૯૧૧-૧૨	૭૫,૪૩,૭૬,૩૦૭	૪૧,૪૪,૨૨,૬૭૩	૧૧૬,૮૭,૬૪,૬૮૦
૧૯૧૨-૧૩	૭૫,૭૮,૧૩,૪૬૦	૪૩,૦૮,૦૦,૨૭૦	૧૧૮,૮૫,૧૩,૭૧૦
૧૯૧૩-૧૪	૭૭,૮૫,૮૪,૫૭૦	૪૬,૬૦,૮૦,૦૬૦	૧૨૪,૭૬,૬૪,૫૭૦
૧૯૧૪-૧૫	૭૮,૮૩,૧૩,૭૨૦	૪૮,૮૫,૮૩,૬૦૦	૧૨૭,૬૯,૬૭,૨૨૦
૧૯૧૫-૧૬	૮૧,૭૬,૨૫,૬૧૦	૪૬,૪૧,૪૩,૨૬૦	૧૨૮,૨૦,૬૮,૮૭૦
૧૯૧૬-૧૭	૮૭,૩૧,૩૭,૬૫૫	૪૮,૫૪,૪૬,૨૪૫	૧૩૫,૮૫,૮૩,૬૦૦
૧૯૧૭-૧૮	૧૦૬,૫૭,૫૩,૪૧૫	૫૦,૨૮,૭૫,૬૮૦	૧૫૬,૮૬,૨૯,૦૯૫
૧૯૧૮-૧૯	૧૩૬,૭૩,૭૨,૬૬૫	૫૪,૪૮,૦૦,૩૩૦	૧૯૦,૬૧,૭૨,૨૯૫
૧૯૨૦-૨૧	૧૬૧,૬૪,૧૭,૫૬૭	૭૦,૫૨,૪૬,૦૧૫	૨૩૨,૧૬,૬૩,૫૮૨

આ આંકડાજ કહે છે કે બે દશકામાં લિંદી સરકારના તેમજ વિજ્ઞાપતમાંની લિંદી વચ્ચેની કચેરીના ખર્ચમાં બેવડો વધારો થયો છે, પ્રાંતિક સરકારોના ખર્ચમાં અઢી-ગણો વધારો થયો છે. અને એકંદર ખર્ચમાં બેવડા કરતાં વિશેષ વધારો થયો છે. યુધ્ધ પંક્તીનાં અને નવા મુદ્દાસના વર્ષોમાં વધેલા ખર્ચનો તો પારજ નથી.

ખીજી તરફ લિંદીની દરિદ્રતા તો વધતીજ આવે છે!

...

કચ્છી નાંખનારા પગાર

જગતના જે દેશો કરતાં લિંદીના આર્થિક દશા ઘણી જ ઉતરતી છે, તે તમામ દેશો

કરતાં, લિંદીના કારભાર કરનાર મોટા અમલદારોને ઘણોજ ઉગાડિ પગાર મળે છે લગભગ દરેક ખાતાના ભારે પગારદારોના બોમ્બમાં વધારો થયોજ છે. પરંતુ લિંદી રાજ્યપત્રનાં અનેક ખાતાંની વિગતોમાં નલિં ઉતરતા માત્ર મોટા અમલદારી પગારોનાજ આંકડા નીચે આપવામાં આવ્યા છે.

હોદ્દા.

વાર્ષિક પગાર

રૂપીઆ

ગવર્નર જનરલ	૨,૫૬,૦૦૦
મદ્રાસનો ગવર્નર	૧,૨૮,૦૦૦
મુંબાઈનો ગવર્નર	૧,૨૮,૦૦૦
બંગાળનો ,,	૧,૨૮,૦૦૦
સંયુક્ત પ્રાંતનો ગવર્નર	૧,૨૮,૦૦૦
બ્રહ્મદેશનો ગવર્નર	૧,૨૮,૦૦૦

સેનાધિપતિ	૧,૦૦,૦૦૦
પંજાબનો ગવર્નર	૧,૦૦,૦૦૦
બિહારનો ,,	૧,૦૦,૦૦૦
ઓરીસાનો ,,	૧,૦૦,૦૦૦
મધ્ય પ્રાંતોનો ,,	૭૨,૦૦૦
આસામનો ,,	૬૬,૦૦૦
વાઇસરોયની કારોબારી કાઉન્સિલના પ્રત્યેક સભ્યને	૮૮,૦૦૦

મદ્રાસ, મુંબાઈ, બંગાળ, બ્રહ્મદેશ અને સંયુક્ત પ્રાંતોની કારોબારી કાઉન્સિલના પ્રત્યેક સભ્યને ૬૪,૦૦૦ પંજાબ અને બિહારના કારોબારી સભ્યને ૬૦,૦૦૦ મધ્ય પ્રાંતોના પ્રત્યેક કારોબારી સભ્યને ૪૮,૦૦૦

આસામના પ્રત્યેક કારોબારી સભ્યને ૪૨,૦૦૦ રાજસભાના પ્રમુખને ૫૦,૦૦૦ ધારાસભાના ,,

મદ્રાસ, મુંબાઈ, બંગાળ, પંજાબ અને મધ્યપ્રાંતોની ધારાસભાના પ્રત્યેક પ્રમુખને ૩૬,૦૦૦

આસામની ધારાસભાને પ્રમુખને ૧૨,૦૦૦ મદ્રાસ, મુંબાઈ, બંગાળ, અને સંયુક્ત પ્રાંતોની ધારાસભાના પ્રત્યેક પ્રધાનને ૬૪,૦૦૦

પંજાબ, બિહાર અને મધ્ય પ્રાંતોના પ્રત્યેક પ્રધાનને ૩૬,૦૦૦

આસામના પ્રધાનોને. ૪૨,૦૦૦

આવડા મોટા પગારો ઉપરાંત તેમને મુસાફરી ખર્ચ મળે છે તે જુદો. દાખલા તરીકે વાઇસરોયને તેમના પગાર ઉપરાંત દર વર્ષે મુસાફરી ખર્ચના રૂ. ૨,૮૨,૮૦૦

[પગાર કરતાં વધુ!] મળે છે!

...

બીજા દેશોની સરખામણી

આની સરખામણી બીજા ધનાઢ્ય દેશો સાથે કરી લેવાથી, વિંદમાં બ્રિટિશ કારભાર કેટલો બધો ખર્ચાળ છે તે સમજાશે.

પંજાબ નરકેસરી લાલા લગ્નપતરાયે પોતાના The United States of America નામના પુસ્તકમાં અમેરિકા, જાપાન અને હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા હોદ્દાંર અમલદારોના પગારોના આંકડા નીચે મુજબ આપ્યા છે. અધાં આંકડાં ડોલર (૧ ડોલર=રૂ. ૩-૨-૦) માંજ આપ્યા છે, પણ હિંદુસ્તાનમાં અમલદારોને પગાર ઉપરાંત પગાર જેટલું જલ્મકલ્મશ મળતું હોવાથી તેમના પગારના આંકડા જેવડા હયા છે. આ આંકડાઓ સરખાવતી વેળા અમેરિકનના માથાદોક વાધિક આવક રૂ. ૬૦૦ છે અને હિંદીની રૂ. ૩૦ છે તે લક્ષમાં રાખવી.

હોદ્દો	અમેરિકા	જાપાન	હિંદુસ્તાન
૧ મુખ્ય વજર	૭૫,૦૦૦	૧૨,૦૦૦	૧,૬૦,૦૦૦
૨ વજર	૧૨,૦૦૦	૪,૦૦૦	૫૩,૪૦૦
૩ સેનાધિપતિ	૧૩,૫૦૦	...	૬૪,૦૦૦
૪ રેલ્વે અધિકારી	...	૩,૭૫૦	૪૮,૦૦૦
૫ મુખ્ય મંત્રી	...	૨,૫૦૦	...
૬ ગવર્નર	૧૨,૦૦૦	૨,૫૦૦	૮૦,૦૦૦
	૨,૫૦૦	૨,૧૦૦	૪૨,૦૦૦

૭ હાઇકોલ્ટ ગવર્નર	૧૭,૫૦૦	૯,૦૦૦	૨૪,૦૦૦
	૭,૦૦૦	૨,૫૦૦	૧૪,૦૦૦
૮ ડીપ્ટી હાઇકોલ્ટ ગવર્નર	૮,૦૦૦	૧,૮૫૦	૧૨,૦૦૦
	૬,૦૦૦	૩૭૫	૭,૦૦૦
૯ પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર ગવર્નર	૩,૫૦૦	૨,૫૦૦	૨૪,૦૦૦
૧૦ ડેપુટી ઇન્સ્પેક્ટર ગવર્નર	૨,૨૫૦	...	૧૩,૨૦૦
૧૧ ડીપ્ટી ઇન્સ્પેક્ટર ગવર્નર	૨,૨૫૦	...	૬,૮૦૦
૧૨ ઇન્સ્પેક્ટર ગવર્નર	૧,૭૫૦	...	૧,૬૦૦
૧૩ સબ ઇન્સ્પેક્ટર ગવર્નર	૧,૪૦૦	...	૮૮
૧૪ પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર ગવર્નર	૧,૧૦૦	૭૫	૪૦
૧૫ વિદ્યાધિકારી ગવર્નર	૭,૫૦૦	૪,૦૦૦	૪,૮૦૦
			૨,૪૦૦
૧૬ પ્રોફેસર ગવર્નર	૭૦૦૦	૨૦૦૦	૪૦૦
	૫૦૦૦	૩૦૦	૬૦૦
૧૭ હાઇસ્કુલના શિક્ષક ગવર્નર	૫,૦૦૦	...	૪૦૦
	૮૦૦	...	૧૫૦
૧૮ પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક ગવર્નર	૩,૫૦૦	...	૨૪૦
	૨,૫૦૦	...	૬૦
૧૯ અનુદેશના શિક્ષક ગવર્નર	૧,૫૦૦	૧૭૦	૫૦

હિંદુસ્તાનમાં રહેલોના એજન્ટને સાધારણ કામદારથી ૪૦૦ ગણો પગાર મળે છે, વિદ્યાધિકારીને ૮૬ ગણો પગાર મળે છે, પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર ગવર્નરને ૬૦૦ ગણો મળે છે, ત્યારે અમેરિકામાં તે દરેકને ૩ ગણો ૫ ગણો અને ૩ ગણો મળે છે, ત્યારે જાપાનમાં અનુક્રમે ૨૨ ગણો, ૨૪ ગણો અને ૩૩૩ ગણો મળે છે.

...

હિંદ અને ખ્રિસ્તન

હિંદ કરતાં ખ્રિસ્ત ધર્મોના ધનાઢ્ય દેશ છે. છતાં હિંદના વાઇસરોયને માસિક રૂ. ૨૧,૮૦૦ કરતાં વધુ પગાર મળે છે ઉપરાંત ભાગ લેવાની તેથીય વિશેષ રકમ મળે તે જાણી. ત્યારે એટલે ખ્રિસ્તના મુખ્ય

પ્રધાનનો વાર્ષિક પગાર ૫૦૦૦ પાઉંડ [અર્થાત્ હાલના હુડિયામણના દરે માસિક રૂ. ૫,૪૮૦ થી કંઈક વધુ] મળે છે. તે પગાર બંને દેશોના વતનીઓની દૈનિક આવક સાથે સરખાવીએ તો હિંદના વાઇસરોયને પ્રત્યેક હિંદની સરેરાશ આવક કરતાં ૫૦૦૦ ગણો વધુ પગાર પડે છે; ત્યારે ઇંગ્લંડના મુખ્ય પ્રધાનને તેના દેશવાસીની સરેરાશ આવક કરતાં માત્ર ૮૦ ગણોજ વધુ પગાર પડે છે!

...

આર્થિક પરિસ્થિતિ

હિંદની આર્થિક જગતની નજરે સ્થિતિ કેવી છે તે જાણવામાં નીચેના આંકડા મદદગાર થશે.

દેશ.	વાર્ષિક આવક	મૂડી
	રૂ.	રૂ.
બ્રિટિશ	૬૦૦	૪,૫૦૦
અમેરિકા	૬૦૦	૩,૧૫૦
જર્મની	૪૬૫	૨,૪૦૦
ફ્રાન્સ	૪૦૫	૩,૬૦૦
રશિયા	૧૬૫	૬૦૦
હિંદ	૩૦	૧૪૨-૫

આ આક્રમક છેક તાજા નાલ પશુ એક દશકા જેટલા જતા છે. પરંતુ તેમા હિંદની નજરે આંછો કેરકાર થયો છે. હિંદની પુરંજોમાં દરેક કેદીને નિભાવવા પાછળ સરકારને વાર્ષિક સરેરાશ રૂ. ૪૫ નો ખર્ચ થાય છે. એટલે પ્રત્યેક હિંદીને કેદીના જેવું છવન ગાળવું હોય, તો પશુ રૂ. ૧૫ નો ખાડો પડે છે!

...

લશ્કરી ખર્ચ

ઈ. સ. ૧૯૧૩ માં હિંદમાં લશ્કરી ખર્ચ રૂ. ૩૧ કરોડ ૮૯ લાખનો હતો, તે વધીને ૧૯૨૦ માં ૯૪ કરોડનો થયો હતો. ૧૯૧૩ માં બ્રિટિશ સિપાહીનો પગાર માસિક રૂ. ૩૫ નો હતો, તે વધીને વીસમી સદીના ખીન્ન દશકામાં રૂ. ૧૦૦ જેટલો થયો હતો. ત્યારે હિંદી સિપાહીનો પગાર રૂ. ૧૧ થી વધીને રૂ. ૧૫ નો થયો હતો!

હિંદ અને યુરોપીય યુધ્ધ

યુરોપીય યાદની વખતે ન્યાય, નીતિ અને આત્મનિર્ણયની મોટી મોટી વાતો કરવામાં આવી હતી; તે યુદ્ધ પુરું થવાને બાર વર્ષ થઈ ગયાં છતાં હિંદને સંસ્થાનો પ્રેરુ સ્વરાજ્ય આપવાની પણ વાત નથી!

એ યુદ્ધમાં હિંદનાં ૧૫૦૦,૦૦૦ માણુ-સૈન્ય લગાઈમાં મોકલવામાં આવ્યા હતાં, તેમાંથી ૧,૦૬,૦૦૦ તો મરી ગયાં.

ઉપરાંત હિંદ તરફથી ૪૦ શીડ એમ્બ્યુ-લન્સ, ૭૬ ઇન્ફાન્ટ્રી, ૯ દવાખાનાં, ૩૦૪૭ નર્સ-હકતરો અને ૨૦,૦૦૦ મજૂરો એ યુધ્ધમાં ગયાં દનાં તે જતાં.

તે લગાઈમાં હિંદ પાસેથી દોઢ અબજ રૂપીઆ બદીસ (!) ને નામે લેવાયા, ૭૫ કરોડ લશ્કરીખર્ચ પાછળ ખર્ચાયા, ૪૬ કરોડ ખીંટ બદીસો (!) તરીકે, ૭૫ લાખ રાજમંદરાનુઓના મળીને કુલ રૂ. ૨ અબજ ૭૧ કરોડ ૭૫ લાખ હિંદમાંથી ગયા. ઉપરાંત હિંદી પ્રજાએ આપેલી ખાતગી મદદ અને યુદ્ધની લેનોદ્વારા તેમજ લશ્કરીખર્ચમાં થયેલો વાર્ષિક ૪૦ કરોડનો વધારો તે તો જુદુંજ. આનો બદલો હિંદને કેવો મળ્યો તે વાત કોણ નથી જાણતું ?

...

હિંદનું શોષણ

સ. ૧૯૫૭ થી સ. ૧૯૨૩ સુધીનાં ૧૬૬ વર્ષમાં અંગ્રેજોએ હિંદુસ્તાનને કેવી રીતે ઉચ્છેદ્યું ? તેના આક્રમક અંગ્રેજ અમલદારો અને અંગ્રેજ લેખકોએ નીચે પ્રમાણે જણાવ્યા છે:

સન	લેખક	પાઉંડ (=૧૫ રૂપીઆ)
૧૯૫૭-૧૯૦૫	રીગબી	૧,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૧૯૦૫-૧૯૩૫	મોન્ટગોમરી	૭૨,૩૦,૦૦,૦૦૦
૧૯૩૫-૧૯૬૬	રીગબી	૫,૩૫,૭૧,૭૨,૦૨૧
૧૯૬૬-૧૯૦૨	મોરિસન	૧૪,૨૮,૧૩,૦૦૦
૧૯૦૨-૧૯૧૪	"	૪૬,૦૦,૨૧,૬૯૪
૧૯૧૪-૧૯૨૧	હિન્ડમેન	૩૨,૦૦,૦૦,૦૦૦
૧ રોકડ	કુલ	૮,૦૩,૩૦,૦૬,૭૧૫
૨ યુધ્ધની ભેટ		૧૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૩ હિન્દુસ્તાનના હાનિ		૧૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૪ સિપાહીઓના બળવાની હાનિ		૧૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
૫ સંસ્થાનવાસી હિન્દીઓની હાનિ		૫૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦૦
	કુલ પાઉંડ	૨,૫૮,૧૩,૩૦,૦૬,૭૧૫
	કુલ રૂપીઆ	૩૮,૭૧,૬૯,૫૧,૦૦,૭૨૫

એટલે બ્રાજનું જીવન કરતાં બ્રાજ દિન સગી ૩૮૭૨ અબજ રૂપીઆ હિન્દુસ્તાનમાંથી ઉઠેલાં છે, આ રકમનું ૫ ટકા લેએ દર સલનું બ્રાજ ૧૯૩.૬ અબજ રૂપીઆ થાય ને આ રકમ કોઈ પ્રતાપી શક્તિ ઇન્ડોન્ડ પ્રાસેથી વસુલ કરી હિન્દુસ્તાનના લોકોને વહેંચી આપે તો નાના બાળકથી માંડીને મોટા માણસ સુધી દરેકને રૂ. ૧૨,૧૩૮ ભાગ આવે અને રૂ. ૬૦૭ દર સલ તેનું બ્રાજ આવે. એટલે હિન્દીની માથાદોઢ આવક અને મુઠી ખીજ બધા દેશોના કરતાં વધી જાય, હિન્દુસ્તાન સૌથી તબંગર દેશ બની જાય અને ઇન્ડોન્ડ કરી પાછું જેવું હવે તેવું ભૂખડીઆરસ બની જાય.

આ ૩૮૭૨ અબજ રૂપીયાની રકમથી આપણે ઇન્ડોન્ડનું આજે છે તેના કરતાં પાંચગણું નૌકાબળ, ત્યાંની રેલ્વે, એરોપ્લેન, કારખાના વગેરે તમામ વસ્તુ તેમના મહાં માઝા ભાવે ખરીદી શકીએ અને એક મોટી રકમ કાજલ રહે. આ કાજલ રકમનાં બ્રાજમાંથી (મુડીમાંથી નહિ) હિન્દુસ્તાનના દરેકે

દરેક બાળકને ફરજિયાત કેળવણી મફત આપી શકાય, હિન્દુસ્તાનના દરેકેદરેક બેઠ્ઠાને કંસડું પાણી મફત આપી શકાય અને છનાંચે બ્રાજમાંથીયે રકમ કાજલ પડે!

આ આંકડાઓ પર વિચર કરવાની દરેક દેશસ્તિષ્ઠીની ફરજ છે. દેશહિનની વાતો ક્યેં કાંઈ વળે એમ નથી. (મરાઠા, જુન ૧૯૨૨, પ. ૨૮૩. એચ. ઇ. મુગલ, ન્યુયોર્ક.)

...

મીઠા વેરાની આવક

હિન્દી સરકારને મીઠા વેરા ઉપર કેટલી આવક થાય છે, તે પાછલાં થોડાંક વર્ષોના મીઠાં વેરાની આવકનાં આંકડાં નેવાથી સમજાશે.

વર્ષ	આવક
	રૂ.
૧૯૨૧-૨૨	૬,૪૦,૧૬,૮૦૦
૧૯૨૨-૨૩	૭,૩૧,૪૬,૫૯૨

૧૯૨૩-૨૪	૧૦,૧૨,૩૮,૦૦૫
૧૯૨૪-૨૫	૭,૮૫,૭૭,૫૭૩
૧૯૨૫-૨૬	૬,૩૭,૦૩,૪૬૦
૧૯૨૬-૨૭	૬,૭૨,૮૬,૨૨૩

પરદેશી મીઠાનો વેરા ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ
મીરજાદરને ઠગીને માફ કરાવ્યો, ત્યારથી
આ દેશની મીઠાની કાંકરીએ કાંકરી ઉપર
ગરીબોને વેરા આપ્યો પડે છે !

...

હિંદમાં દર વર્ષે પરદેશથી ૬ લાખ ટન
તૈયાર મીઠું આવે છે.

...

જગતના કોઈ પણ દેશ કરતાં ગરીબ
હિંદીઓ મોંઘવારીને લીધે મીઠું ઓછામાં
ઓછું વાપરે છે. જુઓ :

દેશ.	દર વર્ષે માણસ દીઠ મીઠાનો
	ખપ
ઇંગ્લેંડ	૪૦ રતલ
ઇટલી	૨૦ ,
રશિયા	૧૮ ,
હિંદ	૧૦ થી ૧૨ ,

[હિંદી ગુરુગ્રામમાં 'કેદીઓને વર્ષે' દહાડે
૧૪ થી ૧૫ રતલ મીઠું અપાય છે.]

...

હુડિયા વેરાથી પણ વધુ ભયંકર.

શ્રી. રામનારાયણ પાટક 'મીઠા વેરા' યાને
હિંદની પાપમાલીની કસણ કથા'ની
નાનકડી પ્રસ્તાવના લખતાં મીઠા વેરા સંબં-
ધમાં આમ કહે છે :

“મુસલમાન બાદશાહતનો સ્મૃતિ જાહી
વેરા જાળિયાવેરા તે સામાન્ય લાખામાં
'હુડિયાવેરા' એમ આપણને અંગ્રેજ ઇતિ-
હાસકારો શીખવે છે. આ બોલે ૧૫ કે ૧૮
વરસના માણસ ઉપર એટલે કે માણસ કમાવ,
જેવડો થાય ત્યારે તેના પર પડેલો. સર-
કારનો વેરા આ કરતાં પણ ખરાબ છે.
કારણકે બાગક ખાતાં શીખે ત્યારથી તેન
પર પડે છે અને તે મીઠાવેરા. એટલે તેની
અમાનુષતા આપણને દેખાતી નથી. પણ...
તે હુડિયા વેરાથી પણ વધારે ભયંકર
વેરા છે.”

મુસાફરીમાં 'નવયુગ'

જે સ્ટેશને વાહરનો સ્ટોલ હશે ત્યાંથી આપને જરૂર મળશે. મુસાફરી-
માં 'નવયુગ' જેવા બીજા કોઈ મિત્ર નથી.

ખિટનનું પરરાષ્ટ્રીય તંત્ર

વૃત્તમાન રાજકારણમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધ અને ખટપટ એ મુખ્ય ભાગ ભજવનારી વસ્તુઓ છે. તેના તંત્ર ઉપર પ્રત્યેક સ્વતંત્ર દેશમાં પરરાષ્ટ્રીય ખાતાની કચેરીનો કાશુ હોય છે. એ પરરાષ્ટ્રીય ખાતાની કચેરી ઉપર મોટે ભાગે ગુમપણાનો અંધારપછેડો ઝોરાટેસો હોવાથી, તેનું બિહામણું અને સ્વચ્છંદી સ્વરૂપ દુનિયા બરાબર નજી શકતી નથી. પ્રસ્તુત લેખ એ દિશાની આંધીપાતળી ઓળખાણ આપે છે.

:લેખક:

રાજકારણનો અભ્યાસી

લો કશાસનના નામે વખણાયલા રાજ્ય-તંત્રમાં પણ વાસ્તવિક રીતે આમ-વર્ગનો અવાજ ઓઝામાં ઓછો સંભળાય છે. માત્ર વરણી વખતે તેમને પોતાના મતનો ઉપયોગ કરવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા, એ સિવાય રાજવિહોણાં પ્રબળીય તંત્રમાં પણ મૂડીભર મૂડીવાદીઓજ સમસ્ત દેશનું તંત્ર પોતાના હાલનીજ દ્રષ્ટીએ ચલાવે છે.

વૃત્તમાન રાજ્યતંત્રમાં પરરાષ્ટ્રીય કચેરીનું મહત્વ જેટલું છે તેટલું મહત્વ ભાગ્યેજ ખીછ કચેરીને હોય, છતાં હાલના રાજ્ય-દારી ક્ષેત્રનાં પ્રત્યેક અંગને બરાબર તપાસો તો, એકલું પરરાષ્ટ્રીય તંત્ર જ એવું હોય છે કે, જેની ઉપર લોકમતની કે વધુમતે કરાવવામાં આવેલી રાજનીતિની ઓછામાં ઓછી અસર પડતી હોય.

હિંદુસ્થાનની પ્રબળ તો હાલની પરાધીન દશામાં, સ્વદેશનો પરદેશો સાથે કપી પ્રકારનો રાજકારણી તેમજ આર્થિક સંબંધ રાખવો તેનો વિચાર જ કરવા દેવામાં આવતો નથી, કેમકે તે ખાતું કેવળ આપણુદ અંગ્રેજ

મુત્સદીઓના હાથમાં હોય છે, અને તેમાં ધારાસભાનો કશોયે અંકુશ નથી.

પરંતુ ત્રિપ્લિકાનની પોતાને સ્વતંત્ર મા' રહેલી પ્રબળે મુદ્દાં આ દિશામાં કશોયે વિશેષ અધિકાર હોય તેમ દેખાતું નથી. હા, એ પ્રબળની બહુમતિ ધારે તો તે ખાતાને પણ બે ઘડી ગભરાવી શકે ખરી, પણ તેથી વિશેષ ખિટિશ પ્રબળ પણ કંટુંજ કરી શકે તેમ નથી.

ખિટનનું આ પરરાષ્ટ્રીયતંત્ર રાજકારણી ખટપટમાં જગતના કોઇ પણ સ્વતંત્ર દેશને મહાત કરી દે તેવું છે. એટલુંજ નહિ પણ ખિટનની પાલમિન્ટનાં સૂત્રો કામદાર પક્ષના હાથમાં હોય ત્યારે પણ, એ પક્ષને પોતાના સ્વીકૃત સિદ્ધાંતો છેડાવી, તેથી ઉઘડી દિશામાં, શાહીવાદી અને મૂડીવાદી દ્રષ્ટિએ જ ધણાયલા સિદ્ધાંતો પ્રમાણે ચાલવાની ફર્જ પાડવામાં પણ પરરાષ્ટ્રીય તંત્ર મશગુર થયેલું છે.

એ પ્રમાણે કેમ થઈ શકે, તેનું રહસ્ય સમજવા જેવું છે.

[૨]

આ પરરાષ્ટ્રીય તંત્રની આપખુદી ટકી રહે છે તેનાયે કારણો છે: વ્યાં સુધી પરદેશો સાથેના આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો સરળતાથી ચાલ્યા કરતા હોય, ત્યારે તો એ ખાતાને લોકલવનની સાથે કશો મહત્વનો સંબંધ હોય તેમ બહારથી જણાતું નથી. એવે સમયે જનતાનું લક્ષ્ય કેવળ દેશના આંતરિક પ્રશ્નો ઉપર જ ફરી રહે છે. પરંતુ ત્યારે આંતર રાષ્ટ્રીય સંબંધો ખગડે અને સુધ્ધની હોળી એકએક સળગી ઊઠે, ત્યારે જ લોકસભાજ પરરાષ્ટ્રીય તંત્રની વાતોનો વિચાર કરે છે.

જે કે છેલ્લી યુરોપીય યાદવી પંખી યુરોપના ખીજ દેશોમાં પરરાષ્ટ્રીય કચેરીના કામ તરફ જનતા કંઈક કાળજી બનાવતી થઈ છે, પરંતુ ઇંગ્લંડમાં જનતા તે દિશામાં સવિશેષ કાળજીવાળી નથી. અને જેનું બ્રિટિશ પ્રજાનું છે તેવું જ એ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની પાલમિન્ટનું ય છે. બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટનો ચોતાના પરરાષ્ટ્રીય તંત્રની ઉપર જેવા હોવા જોઈએ તેવા અંકુશ જ નથી. નવાઈની વાત તો એ છે કે, ચાલુ સદીમાં પરરાષ્ટ્રો સાથેના બિટનના સંબંધમાં એવે ધિણાંજ અગત્યનાં પરિવર્તનો થયાં છે, કે જેના સંબંધમાં પાલમિન્ટની આમની સલાને ખગર સુધ્ધાં પડવા દેવામાં આવી નથી. આ બતાવે છે કે, વર્તમાન રાજકારણમાં અતિ મહત્વના મનાતા જે તંત્ર ઉપર બ્રિટિશ પ્રજાનો ઓછામાં ઓછો કાણુ છે; એ તંત્રના હાથમાં પરદેશો સાથે સુધ્ધ જગાવવાની, સંધી કે તહનામાં કરવાની કે જૂના તહનામાં તોડવાની પુરેપુરી સત્તા ધરાવે છે.

અને બ્રિટિશ પરરાષ્ટ્રીય કચેરીના ઘણા મંત્રીઓ પણ એમજ માની બેઠેલા છે કે,

તેમના કામકાજનો સંબંધ તો ખાસ કરીને સરકારના કારોબારી ખાતાં સાથે જ છે. એ કારોબારી ખાતું એટલે ૨૦ પ્રધાનોનું પ્રધાનમંડળ. તે મંડળનો પ્રત્યેક અમલદાર ચોતપોનાના ખાતાંનાજ કામના બોળ નીચે કચડાઈ રહેલો હોય છે, એટલે તેમને પરરાષ્ટ્રીય ખાતાના કામમાં માથું મારવાની નવરાશ જ હોતી નથી, પરંતુ તેમ હોય તો પણ આખું પ્રધાનમંડળ દેશનું પરરાષ્ટ્રીય તંત્ર ચલાવી શકે એ પણ અશક્ય છે. એટલે પરરાષ્ટ્રીય કચેરીનો મૂખ્ય મંત્રી આપખુદ સત્તા બોગવી શકે છે. કેમકે ત્યારે એના ખાતાનું કામ હોય ત્યારે મંત્રીમંડળમાંના ચોતાના બીજા બધાજ સાથીઓ ઉપર તે સરદારી બોગવે છે. અને અત્યાર સુધીના અનુભવ ઉપરથી જણાયું છે કે, પરરાષ્ટ્રીય ખાતાનો મંત્રી બહુ બહુ તો એ કે તથા મહત્વના મંત્રીઓની સલાહ લઈને બીજાઓની બેલાશકે અવગણના કરી શકે છે. વળી આખા મંત્રી મંડળની પરરાષ્ટ્રીય મંત્રી ઉપરની સત્તા એ પાલમિન્ટની સત્તા કરતાં વિશેષ છે પણ નહિં. એટલે ગ્રેટ બ્રિટનને કોઈ દેશ સાથે સુધ્ધમાં ઉત્તરવામાં કે સુલેહ કરાવવામાં તેનું પરરાષ્ટ્રીય તંત્રજ બધો ભાગ ભજવે છે !

આમ પરરાષ્ટ્રીય કચેરીનો પ્રધાન જનતાની, પાલમિન્ટની તેમજ મંત્રીમંડળની દીક્ષામંથી મોટે ભાગે બચી જાય છે, અને બીજા પ્રધાનો કરતાં તે વધારેમાં વધારે અંકુશમુક્ત રહે છે. અલબત્ત, તેથી એવું નથી કરતું કે તે એકલાજ બધું કામ પતાવી દઈ શકે છે. પચાસ વર્ષ પહેલાં પામરસ્ટન જેવા માણસો તેમ કરી શકતા, પરંતુ અત્યારનું આંતર રાષ્ટ્રીય રાજકારણ એવું ગુચ્છવણીઈ બની ગયું છે કે, પરરાષ્ટ્રીય પ્રધાન ચોતાના બે પાલમિન્ટરી ઉપમંત્રી

ઓની મદદથી પણ એ બધા ક્ષેત્રો ઉપર ચાંપદી નહર રાખી ન જ શકે. પાલામિન્ટે પરરાષ્ટ્રીય રાજકારણની તપાસ રાખવાનું કામ પ્રધાનમંડળને સોંપી દીધું છે, અને પ્રધાનમંડળે તે કામનો બધો આધાર એકલાં તે ખાતાના પ્રધાન ઉપર રાખ્યો છે, તેમ તે ખાતાના પ્રધાનનો આધાર તેના કાયમના મુખ્ય અમલદારો ઉપર રહે છે. એ ખાતાનાં વધતાં જતાં કામ અને જવાબદારીઓને લીધે તેનો એમ ક્યાં વિના થતો ફટકોજ નથી. પરરાષ્ટ્રીય ખાતાને પ્રધાન તો પોતાની રાજ્ય નીતિનું ધોરણ નક્કી કરે, પણ તેને લગતું ખરેખરું વ્યવહાર કામ કરવાનું તો પરરાષ્ટ્રીય ખાતાની કચેરીના, તેમજ મુલ્સદી-મંડળ [Diplomatic Service] નાજ હાથમાં રહે છે. એટલે નવાસવા પ્રધાનને પણ માટે ભાગે તો પોતાની કચેરીના કચમી અમલદારોના રમકડાં જવાજ રહેવું પડે છે.

પરરાષ્ટ્રીય કચેરીની સત્તા બુદ્ધ બુદ્ધા દેશની પાટનગરીઓમાં રહેતા એજન્સીઓ ઉપર હોય છે. આ એજન્સીઓ અથંગ મુલ્સદીઓ હોય છે. એટલે તેમની દોરવણી પ્રમાણેજ પરરાષ્ટ્રીય મંત્રીની રાજ્યનીતિનું ધોરણ નક્કી થાય છે. ૧૮૫૧ માં આ ખાતું શરૂ થયું તે વખતે એજન્સીઓ અને પ્રતિનીધિ-ઓની સંખ્યા ૨૨ ની હતી, હાલ તેમાં વધારો થઈને તે સંખ્યા ૧૯૨૯ માં ૪૬ ની હતી. ત્યારે ત્યારે પરદેશો સાથેના સંબંધની આંદીયુંડીઓ ખડી થાય છે ત્યારે ત્યારે બ્રિટનનો પરરાષ્ટ્રીય પ્રધાન લંડનના તેમજ પરદેશોમાં રહેતા તેના કાયમી અમલદાર સલાહકારો બતાવે તેજ માગેં ચાલે છે. એટલે બ્રિટનનું પરરાષ્ટ્રીય તંત્ર તેની મુદ્દી-ભર આપખુદ નોકરશાહીની ઇચ્છા પ્રમાણે કામ કરે છે. આ ઉપરથી એટલું નક્કી થયું કે, બ્રિટિશ સનદી નોકરી [B. C. S.] નાં

બીજાં કાંઈપણ અંગો કરતાં તેના મુલ્સદીમંડળની નોકરશાહી ધણીજીવંત-ત્રતા બોગવે છે: એ ખાતામાં સંસ્થા કરનાં વ્યક્તિનું મહત્વજ વધારે લેખાય છે.

અને એ મુલ્સદીમંડળ માટે ભાગે ગ્રેટ-બ્રિટનના ઉમરાવ મંડળમાંથીજ પસંદ કરવામાં આવે છે. ૧૮૫૮ માં જહોન આઈટી તે ખાતાના માણસો માટે આ જાતનો મત ઉઘાડ્યો હતો. તે મત બદલવાનું અત્યારની રચનામાં કારણ મળે છે કે કેમ તે હવે આપણે જોઈએ.

[૩]

બ્રિટિશ તંત્રમાં જ્ઞાનની ક્લેસીનીના ધોરણે જવાબદારીભર્યા કાયમી

હોદ્દાઓ માટે માણસોને પસંદ કરવાનું તો છેક ઓગણીસમી સદીમાંજ શરૂ થયું. તે પહેલાં તો બધાં અગત્યનાં સ્થાન ઉપર ઉમરાવ કુટુંબના અને રાજકારણ સાથે સમાગમમાં રહેલા માણસોને વંશપરંપરાના વારસાની માફક મુકવામાં આવતા હતા. પરંતુ લોકશાસનની ભાવના વધવા માંડી અને રાજ્યની જવાબદારી પણ વધી ત્યારે પછી એ જૂની રીતી તરફ લોકોને આલુગમો ઉત્પન્ન થયો. એટલે વચસા વર્ગના જ માણસોને તે વખતમાં મતાધિકાર મળ્યો હતો, તેમને માટે બ્રિટિશ સનદી નોકરીનાં દ્વાર ખુલ્લાં થયાં. આ સુધારો ૧૮૫૫ થી શરૂ થયો.

જે કે ૧૮૩૨ ના સુધારા વખતેજ ઉમરાવબંદઓનો રાજ્યસત્તાનાં તંત્ર ઉપરનો સર્વ સ્વાધીન હક્ક ફેરવવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ વચસા વર્ગના માણસોનો તેમાં પ્રવેશ થાય તેવી સગવડ તે પછીનાં પચ્ચીસ વર્ષ સુધી કરવામાં આવી નહોતી. કેમકે બ્રિટિશ સત્તા બધી રીઝરક્ષક શાહીવાદીઓ

અને મૂડીવાદીઓના હાથમાંજ કેન્દ્રીત થયેલી હતી* [હૃદય છેજ], એટલે ગવર્નરે જ્યાં પદ માટે સામાન્ય જનતાના માણસોની પસંદગી થાય તો જ કારભારનાં એ કામ સારી રીતે કરી શકાય, તે વિચાર જ બ્રિટિશ પ્રજાને ઘણો મોડો સૂઝ્યો.

છતાં સનદી નોકરીમાં તો કંઈકે સુધારો થયો, પણ મુત્સદીઓના ખાતામાં તેમજ પરરાષ્ટ્રીય ખાતાની કચેરીમાં તો એ સુધારો પણ ઘણોજ ધીમો અને મોડો શરૂ થયો. છેક ૧૮૮૦ સુધી એ ખાતામાં દાખલ થવાની ‘લાયકાત’ પરરાષ્ટ્રીય ખાતાના પ્રધાનની મુત્સદી ઉપરજ રહેતી. તેની મરજી જેની ઉપર ઉતરે તેજ માણસનો એ ખાતામાં પ્રવેશ થતો. છેક ૧૯૧૨-૧૪ માં આ સંબંધમાં વિચાર કરવા અને તે ખાતામાં પ્રવેશવા માટે ઉમેદવારોના ક્ષેત્રને કંઈક વિશાળ બનાવવાનો વિચાર કરવા ‘મેકડોનેલ કમિટી’ નીમવામાં આવી. પણ છેક ૧૯૧૬ સુધી તે ખાતાના ઉમેદવાર તરીકેની પરીક્ષામાં એજ માણસ બેસી શકતો કે, જેને ‘પરરાષ્ટ્રીય ખાતાનો પ્રધાન બનતે ઓળખતો હોય, અથવા તો જે માણસોની ભલામણ અને જેમના નિર્ણય ઉપર એ પ્રધાન વિશ્વાસ મૂકી શકે, તેવા સારી સ્થિતિના ખાનદાન માણસો, પોતાની અંગત ઓળખાણને આધારે કરી શકે.’ પરંતુ એટલી બધી વીધી પછી ઉમેદવારની પસંદગી થાય તે પછી પણ ઉમેદવારોને પસંદ કરનારી મંડળી [Board of Selection] જ્યાં સુધી તેને મંજૂર રાખે નહિં ત્યાં સુધી કાંઈપણ ઉમેદવારને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવતો નથી. અને એ મંડળ તો ખાસ કરીને શ્રીમંત તેમજ બેઝબાંઓનું જ બનેલું હોય છે તેનું તો કહેવાપણું જ ન હોય. આમ છતાં પણ રખેને કોઈક સામાન્ય

સ્થિતિના બુદ્ધિમાન યુવક એ મોટામાં મોટા આપણે છતાં સામાન્યની નીતિમાં અખ્ય મનાતા ખાતામાં પ્રવેશ પામી જાય તે બીકે, છેક યુરોપી યાદવી સુધી એવું ધોરણ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે: આ ખાતાની પરીક્ષાના ઉમેદવારની પાસે પોતાની ખાનગી એટલી મીઠકત હોવી જોઈએ કે, જેમાંથી તેની વાર્ષિક આવક કમીમાં કમી. રૂ. ૬૦૦૦ [૪૦૦ પાઉન્ડ] ની હોય. ઉમેદવારની પસંદગીની લાયકાતની આ ફરજિયાત કસોટી જ પુરવાર કરે છે કે, બ્રિટિશ તંત્ર મોટામાં મોટું શાહીવાદી તેમજ મૂડીવાદી તંત્ર છે. આ માન્યતાને બેગહોટ પણ ટેકા આપે છે. ૧૮૬૦ માં તેણે લખ્યું હતું કે, ચિંતનની પરરાષ્ટ્રીય કચેરીમાં અને મુત્સદી નોકરીમાં આવી નીતિ રાખવાનું કારણ એ છે કે: “એ ધંધામાં ઉમરાવોને એક પ્રકારની અનુકૂળતા છે. આ મુત્સદીગીરીનો ધંધો છે.....અને યુરોપમાં જના વખતથી રાજખટપટોનું સર્જન મુત્સદીઓના પ્રધાનખડોમાંજ થતું આવ્યું છે અને હજુયે મોટે ભાગે તેમજ થાય છે.” કહે છે મુત્સદીઓની રીતભાત અને ભાષા છટાદાર તેમજ વિવેકી હોવાં જોઈએ, અને એ જાતના ગુણ ખાસ કરીને ઉમરાવબંદાઓમાંજ સંભવી શકે છે. આનો બચાવ એ મુદ્દા ઉપર કરવામાં આવે છે કે, પરરાષ્ટ્રીના પ્રધાનો સાથે સમાનતાના ધોરણે મળવા મુકવા તેમજ તેમનો આદરસંકાર કરવામાં જનમથીજ ઉમરાવ કુટુંબમાં રહેલાઓને જ ફાવે. [જેમ હિંદુસ્થાનમાં પોતાને સ્થાન અને અંદાકમાંથી ઉતરી આવેલા માનતા દેશી રાજાઓ કહે છે, કે સ્વતંત્ર હિંદુસ્થાનમાં તો સામાન્ય હિંદીઓ સાથે અમારે કામ પાડવું પડે તો અમારા મોલાને અનુકૂળ ન આવે, પણ બ્રિટિશ તોજ સાથેનાં:

સંબંધથી અમારો મોભો સચવાય !] એટલે જે ઉમરાવશાહીની ઇમારત ૧૮૩૨ થી ખરવા માંડી હતી, તેના ખડેરના સ્મારક-સમા આ ખાતામાં છેક ૧૯૧૯ સુધી તો ઉમરાવશાહીનીજ આપખુદી ચાલી રાખી. અર્થાત્ ઐત્સિહનના રાજ્યતંત્રમાં પ્રજામતની પ્રજાજતા સ્વીકારવામાં આવી, તે પછી લગ-લગ એક સદી સુધી હિંદની પરદ્રીય કચેરીમાં મુત્સદીગીરીના કામમાં પ્રવેશવાનાં દ્વાર સુધ્ધિમાન છતાં ઉમરાવ કુટુંબમાં નહિં જન્મેલાઓને માટે ખુલાસા મુકવામાં આવ્યાં નહોતાં; અને યુરોપમાં એક પછી એક રાજ્યોનાં તાજ પડવા માંડ્યાં, તેમજ આપખુદ રાજ્યતંત્રને સ્થાને પ્રજાના હાથમાં સંપૂર્ણ રાજ્યવહિવટ આવ્યો, તેમ છતાં, આજેય હિંદના પરદ્રીય ખાતામાં લોક-શાસનનું ધોરણ પુરેપુરું તો સ્વીકારવામાં આવ્યું જ નથી.

[૪]

અ. પરદ્રીય તંત્રમાં પ્રવેશવા માટે કોને લાયક માનવામાં આવતા હતા, તે સામાન્ય રીતે આપણે જાણે ગયા; તેમ જનાં હજી તેની કેટલીક વિગતો વિશેષ પારીકાષ્ઠી તપાસવાની જરૂર છે. એથી હિંદિશ તંત્ર માટે બહાર યુક્તાં બહુગાં છતાં એ તંત્ર ઉપર શાહીવાદ તેમજ મુડી-વાદની સ્પષ્ટ છાપ કેટલી બધી છે તે, તેમજ કહેવાતા કામદાર પક્ષના હાથમાં સત્તાનાં સૂત્રો હોવા છતાં, પરદેશો સંથેનું હિંદનું તંત્ર કેવળ શાહીવાદ તેમજ મુડી-વાદનાજ હિતની નજરે કેમ ચાલે છે તે બરાબર જણાઈ આવશે. તે માટે નીચેનાં કોષ્ટકો ખાસ જરૂરી છે. આ ખાતામાં પ્રવેશવા માટે જેમને યોગ્ય માનવામાં આવતા તેની ચોખ્ખા આ રીતે જગ્યામાં આવતી હતી :

[૧] ઉમરાવજાદાઓ: એટલે જેમને વંશપરંપરાને ધોરણે એ પદ મળ્યું હોય.

[૨] બેદાખાઉ વર્ગ: એટલે જે વર્ગના માણસોને જીવન જોગવાની વસ્તુઓ મેળવવા માટે કશીજ મહેનત કરવી પડતી હોય નહિં. આ વિભાગમાં મોટા લાગ જગીરદારોનો તેમજ બેડી આવક મેળવતા બાજખાઉ શ્રીમંતોનો હોય છે. આવા બેદાખાઉ વર્ગના માણસોની સંખ્યા મોટી છે, પણ જેઓ સાથે સાથે કશોક પણ ધંધો કરતા હોય, તેમને એ ધંધાના જદા વર્ગમાં ગણ્યા છે, એટલે બેદાખાઉઓની સંખ્યા તેના અસલ પ્રમાણ કરતાં નીચે આપેલાં કોષ્ટકોમાં કંઈક ઓછી દેખાય છે.

[૩] ધંધાદારી વર્ગ: એટલે પાદરી, ધારાશાસ્ત્રી, જલ અને સ્થલસેનાના અફસરો તેમજ દાકતરો.

[૪] ઉપલા વર્ગની સનદી નોકરી કરનારો વર્ગ: એટલે પરદ્રીય કચેરી, મુત્સદીમંડળ, એલચી ખાતું, અને કાશેબારી ખાતામાં કામ કરતા ગામીના સનદી નોકરો.

આ વર્ગીય વિભાગ છતાં પણ મોંઘા-ખર્ચે ચાલતી શિક્ષણની જદી જદી સંસ્થાઓમાંથી ઉપલા વર્ગના બેદાખાઉઓની માનીતી શિક્ષણસંસ્થાઓને ખાસ પસંદગી આપવામાં આવે છે, કોષ્ટકોમાં આથી છટક અને હેરોમાં શીખેલાઓની સંખ્યા જદી આપવામાં આવી છે. અને જ્યાં જ્યાં 'જાણીતી જાહેર શાળાઓ' લખવામાં આવ્યું છે, તેમાં વેસ્ટમીનસ્ટર, રજી, માલખરો,

કસ્ટોડિયન, વીન્ડેક્ટર, માલવન, ચેટનહેમ, ચાટરહાઉસ, અને હેઇલીબરી એ નવ સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે. અને 'ઉત્તરતી પંક્તિની શિક્ષણની સંસ્થાઓ' માં ખાટીની ૧૪૦ શિક્ષણસંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે. જે માણસ એક કરતાં વધુ યુનિવર્સિટીઓમાં શીખ્યો હોય, ત્યાં તે પ્રમાણે લખવામાં આવ્યું છે. જેમણે ઇંગ્લંડની બહારની યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરેલો હોય, તેમની આગળ તે લખ્યું છે, પણ જેમની આગળ 'કોઇ પણ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કર્યો નથી' એવું લખ્યું છે, તેમણે પણ પરદેશની વિદ્યાપીઠમાં રહીને જુદી જુદી ભાષાઓનો તો અભ્યાસ કરેલો હોય છે જ. આ કોષ્ટકોની ગણતરીમાં ચિટનની પરરાષ્ટ્રીય કચેરીના કાયમના મંત્રી,

ઉપમંત્રી તેના, લાય નીચિના મંત્રીઓ, અવલોકારકુનો, કોન્સીલર્સ અને તેમના ઉપમંત્રીઓનો, તેમજ મુલ્સદી નોકરો, અસાધારણ એલ્મીઓ અને અસાધારણ વડીલોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ઇ. સ. ૧૮૫૧ થી ૧૯૨૯ સુધીનાં વર્ષોમાં આ તમામ હોદ્દાઓ ઉપર ૨૪૯ માણસો આવી ગયા; તેમાંથી ૩૯ માણસોએ એકથી પરરાષ્ટ્રીય કચેરીમાં અને ૧૯૨ માણસોએ એકલા મુલ્સદીમંડળમાં કામ કર્યું હતું, બ્યારે ૧૮ માણસોએ તે બંને ખાતામાં કામ કર્યું હતું.

હવે કોષ્ટકો લેઇએ. પહેલા કોષ્ટકમાં આ ખાતામાં કામ કરી ગયેલા માણસોની કૌટુંબિક અને શિક્ષણની સંસ્થાઓની ઓળખાણ આપવામાં આવી છે.

કોષ્ટક પહેલું.

[અ] આપદાદાઓના ધંધા.

ધંધાની વિગત.	પરરાષ્ટ્રીય કચેરી.	મુલ્સદીમંડળ.	એકંદર.
ઉમરાવો	૭	૮૨	૯૩
એક્સામાઉઓ	૬	૩૬	૩૯
પરરાષ્ટ્રીય કચેરી	૧	૩	૪
મુલ્સદીગિરી	૪	૧૦	૧૨
એલ્મી ખાતું	૧	૧૫	૬
ખીચ સનદી નોકરીનાં ખાતાં	૪	૬	૭
પાટરી [દેવળ]	૨	૧૧	૧૩
ધારાસભી [કાયદો]	૩	૮	૧૦
લક્ષ્કર	૫	૧૯	૨૪
નોંકા કાફલો	૧	૩	૩
લોકતરી	—	૪	૪
પાલ્લમિન્ટ	૪	૩	૧
વ્યાપાર	૨	૯	૧૦
સાહિત્ય	—	૨	૨
શિક્ષણસંસ્થાઓ	—	૧	૧
રંગભૂમિ	૧	—	૧
ઉપર બહુવેલા ધંધા સિવાયના	૬	૮	૧૪

[બ] શાળાઓ.

કુટુંબ	૨૭	૬૭	૮૫
હિંદી	૬	૨૩	૨૭
આગેવાન જાહેર શાળાઓ	૬	૩૬	૩૮
ઉત્તરતી પંક્તિની જાહેર શાળાઓ	૪	૨૨	૨૬
ખીછ શાળાઓ	—	૯	૯
લવકરી અને નૌકા કોલેજો	—	૫	૫
ખાનગી અભ્યાસ	૧	૧૮	૧૮
પરદેશની શિક્ષણસંસ્થાઓ	૨	૯	૧૦
તે વર્ગ સિવાયની	૧૧	૨૧	૩૧
	<hr/> ૫૭	<hr/> ૨૧૦	<hr/> ૨૪૯

[ક] વિદ્યાર્થીઓ.

ઓફસર્કડ	૧૫	૬૨	૭૨
કેમ્પીન	૯	૩૧	૩૬
લંડન	—	૨	૨
એડીનબર્ગ	—	૩	૩
ગ્લાસગો.	—	૧	૧
ડબ્લીન	—	૫	૫
મેલ્બર્ન	—	૨	૨
પરદેશની વિદ્યાર્થીઓ	૩	૫	૭
યુનિવર્સિટીમાં નિર્ધારિત ગણેલા	૨૪	૧૦૦	૧૧૫
એકપણ વર્ગમાં નિર્ધારિત આવતા	૭	૫	૧૨
	<hr/> ૫૮	<hr/> ૨૧૬	<hr/> ૨૫૫

આ આંકડાઓ બતાવે છે કે, ૫૩ ટકા માણસો ઉમરાવો અને જમીનદારોના કુટુંબના છે, ૨૨ ટકા એક અથવા ખીજા ધંધાદારીઓના છેકરાઓ છે, બ્યારે વ્યાપારી વર્ગના માત્ર ૪ ટકા જ આવે છે. વંશ-પરંપરાના ધોરણે થતી ભરતીના આંકડા પણ જાણવાજેલા છે. સેંકડે, ૧૨ ટકા માણસો પરરાષ્ટ્રીય કચેરી અને મુત્સદીગિરીમાં કામ કરી ગયેલાના વંશજોમાંથી આવે છે, તેમાં એકઘી ખાતાને અને ખીજા સનદી

નોકરોનાં સંતાનોને ઉમેરીએ તો એ પ્રમાણ ૧૭ ટકા જેટલું આવે છે. આ રીતે શિક્ષણની સંસ્થાઓનાં પ્રમાણ પણ શ્રીમંત અને જાગીરદારોની માનીતી સંસ્થાઓ તરફની પસંદગીની નીતિ ખુલ્લી પાડે છે. વળી પરરાષ્ટ્રીય ખાતા કરતાં મુત્સદીમંડળમાં મોટા મનાતા ખાનદાનનાં સંતાનોનું ભરણું વિશેષ [૫૬ ટકા જેટલું] જણાય છે, પર-રાષ્ટ્રીય કચેરીમાં તે પ્રમાણ માત્ર ૪૦ ટકા જેટલું આવે છે. આમાં વ્યક્ત વર્ગના કે.

ગરીબ વર્ગના હુધિમાન યુવકો માટે ક્યાંય સ્થાન નથી. અને ૭૯ વર્ષ સુધી, ચોતાને પ્રગતિમાન મનાવતા શ્રેષ્ઠચિંતનમાં આ દિશામાં સફળ પણ પ્રગતિ થઈ નથી!

[૫]

પરરાષ્ટ્રીય કચેરી અને મુત્સદીમંડળમાં માણસો લેવાની રીતમાં થોડા થોડા ફેરફાર તો થતા રહ્યા છે, પરંતુ તે ફેરફારીઓમાં સુધ્ધાં લોકશાસનની પ્રણાલી ઉપર તો ઓછામાં ઓછું લક્ષ દેવાયું છે. આ ફેરફારોનું વર્ગીકરણ આમ કરી શકાય: [૧] ૧૮૫૧ થી ૧૮૫૬ સુધીમાં કેવળ પસંદગીનું જ ધોરણ; [૨] ૧૮૫૭ થી ૧૮૭૯ સુધી અભ્યાસની કસોટી અને [૩] ૧૮૮૦ થી ૧૯૧૬ સુધી મર્યાદિત સ્પર્ધાની કસોટી. આ ત્રણ પગથીયાં પ્રમાણે ભેદના પગલે મુત્સદી ખાતામાંના પ્રત્યેક ૩ માણસોમાં બે ઉમરાવભદ્રઓ આવતા, બીજા પગલે તેમનું પ્રમાણ ઘટીને દર ૨ માણસે ૧ નું આવ્યું અને પરીક્ષાની મર્યાદિત કસોટીના ત્રીજા પગલે તે પ્રમાણ ઘટીને દર ૩ માણસે ૧ કરતાં બે ઓછું થયું; ત્યારે જેમના પિતાઓને સરકારી નોકરી કે ધંધા કરીને કમાણી કરવી પડતી તેમનું પ્રમાણ આરંભે ૨૦ ટકા જેટલું હતું, વચ્ચે ૩૭ ટકા થયું અને ત્રીજા પગલે વધીને ૪૪ ટકા થયું.

૧૯૧૬ પછી જો કે આ ખાતામાં કંઈક સુધારા મેકેડોનેલ-કમિટીની તપાસ પછી થયા છે; એમ કહેવાય છે. છતાં ૧૯૨૩ થી ૧૯૨૮ સુધીનાં પાંચ વર્ષોમાં આ ખાતાંની પરીક્ષામાં સફળ થયેલા ૩૧ ઉમેદવારોની શિક્ષણસંસ્થાઓને ધોરણે તપાસ લેતાં તે પ્રમાણ ત્રીજા પ્રમાણે તીકળે છે:

કોન્ટેક બીજી.

[અ] શાળા

ઇટન	૭
હેરો	૩
આગેવાન બહેર શાળાઓ	૧૦
ઉત્તરની પંક્તિની બહેર શાળાઓ	૯
બીજી શાળાઓ	૨
	૩૧

[બ] વિદ્યાપીઠ

ઓક્સફર્ડ	૧૯
કેમ્બ્રિજ	૧૧
લંડન	૧
એકપણ યુનિવર્સિટીમાં નાહ જનાર	૧
	૩૨

આ આંકડા બતાવે છે કે, ખર્ચાળ સંસ્થાઓમાંથી જ પસંદગીનું ધોરણ હતું ટકી રહ્યું છે, ત્યારે યુનિવર્સિટીમાં ન ગયા હોય તેવાઓને લેવાનું પ્રમાણ ઘટાડી દેવાયું છે. અર્થાત્ જ સામાન્ય કુટુંબના હુદ્દિશાળી, છતાં નિર્ધનતાને લીધે ખર્ચાળ શિક્ષણસંસ્થાઓમાં કે વિદ્યાપીઠોમાં ન જઈ શક્યા હોય તેમને માટે હતું આ તંત્રમાં પ્રવેશવાની કશીજ સગવડ નથી. એટલે એવા ત પુરવાર થાય છે કે, ચિંતનની પરરાષ્ટ્રીય કચેરી અને મુત્સદીઓનું ખાતું માત્ર ઉમરાવ કુટુંબના, એકાબાહિ કુટુંબના અને બે ચાર ખાસ ધંધા કરનારાઓના કુટુંબના ફરજદારો માટેજ રાખવામાં આવેલું છે. તેથી એ ખાતાનું દ્રષ્ટિગિંદુ અતિ સાંકડું, સામાન્ય વર્ગ તરફ તિરસ્કારભર્યું, કેવળ સામ્રાજ્યવાદી અને મૂડીવાદી ધોરણે

આવનારું છે. આમ પરદેશો સાથેના સંબંધમાં એ ખાતું માત્ર ચિંતનના શ્રીમંત અને જાગીરદાર વર્ગનું તેમજ ઉપકા થરવાળાઓનું જ દ્રષ્ટિબિંદુ રજુ કરી શકે છે, તેમ તે તે દેશોના અમુકજ વર્ગના માનસની સાથે પરિચયમાં આવવાથી તેટલાજ ભાગના લોકોની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ પોતાના દેશના કારોબારી તંત્રને આપી શકે છે. એ સિદ્ધાંતજ લોકશાસનના મૂળમાં ધા કરનારો છે. અને જ્યાં સુધી એ બે અગત્યનાં ખાતામાં સામાન્ય જનતાના શુદ્ધિશાળી અને લોકશાસનના સિદ્ધાંતને ખરી રીતે વરેલા ગૃહસ્થોનો પ્રવેશ થાય નહિં ત્યાં સુધી જગતની પ્રજાઓ સાથેનો ગ્રેટચિંતનનો સંબંધ નિખાલસ અને ઉચ્ચ સિદ્ધાંતને અનુવક્ષનારો ન જ બને. આ દશામાં યદી રામ્સે મેકડોનાલ્ડ જેવા માણસના

હાથમાં ચિંતનનું રાજ્યતંત્ર લહેને ગમે તેટલાં વર્ષો સુધી રહે, અને લહેને રાજ્ય ધરાવવાની અને શાંતિ તેમજ સુવ્યવસ્થાની કે વિશ્વ સંઘોની મોટી મોટી વાતો કરવામાં આવે, તો પણ તે બંધી વાતો મોઢાંના મિથ્યા બડબડાટ જેવીજ રહેવાની. કેમકે તે કામ ખાસ કરીને પરરાષ્ટ્રીય કચેરીનું છે, અને તે કચેરીમાં કાયમતા માણસો કામદાર પક્ષના કદા દુસ્મનો છે એટલે તેઓ જે માર્ગે પરરાષ્ટ્રીય પ્રધાનને દોરવે તે જ માર્ગે તેને જબુ પડવાનું. અને કોણ આશા રાખે કે, ઉમરાવજાદાઓ અને બેશખાઉઓ, સમાજવાદનાં ધોરણોનો કદી પણ સ્વીકાર કરે, તેમજ પરદેશો સાથેના સંબંધમાં શાહીવાદ અને મૂડીવાદના લાસ સિવાયની નીતિને તેઓ કદી પણ દાખલ થવા દે ?

“આત્માત્મ્ય એ શબ્દજ એતિહાસિક દષ્ટિએ તેમજ તાત્ત્વિક નજરે લરકરીવાદ છે. સત્રાટ એટલે સૈનિક. વર્તમાન સમયનો આખો યે ઇતિહાસ તેમજ પરંપરામાં આત્માત્મ્યો સુધ્ધની સાથેજ એતિહાસ થયેલાં દેખાય છે.” લોડ મોટી

“પોતાને સાર ખીજે કાઢ વિચાર કરે તે મનુષ્ય માત્રને કદીયે રચતું નથી; તે પોતાની જાતે વિચાર કરતા થવાનું પસંદ કરે છે. તે માર્ગે બતાવનારની મારાણી અવશ્ય કરે છે, પણ રક્ષક થવા આવનારાઓનો તેણે હમેશાં ધનકાર કર્યો છે અને કરશેજ.”

...

...

આંખાની જાત સુધારવા એના હૃદયમાં છેદ પાડવો પડે છે. થોડાના રક્ષણ માટે એને એડીઓ ફોડવી પડે છે.

“તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ દુનિયાને માત્ર જુદીજ રીતે વર્ણવી છે, તેથી અત્યારે તેને ફેરવી નાખવી એ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે.”

રણ-આમંત્રણ

ચલો ખેડવા દાવ,
વિરક્ષા ! રણે ખેડવા દાવ;

સમ્યેક સ્કેન્ને ધાવ,
વિરક્ષા ! ચલો ખેડવા દાવ.

સ્વતંત્રતાના ગિરિઓ ગરવા, કાટ્યા ભારત માંલ્ય,
અંગારા ઝરતા અળહળતા, પૌરુષ ભરીયા ત્યાંલ્ય.

એવું આતમ હીર બતાવ,
વિરક્ષા ! ચલો ખેડવા દાવ.

રણુશીંગાનો સાદ સાચુતાં, વીર બન્યા તૈયાર,
શીર ધરીને હસ્તમંદિ સૌ ધૂમે રણુ મોઝાર.

એવું ટુગ પુરુષાર્થ બતાવ,
વિરક્ષા ! ચલો ખેડવા દાવ.

અગધૈર્ય ને શૈર્ષ્ય ધરીને ઢરવા રાષ્ટ્રોદ્ધાર,
મનમાન્યું મેળવવા માટે, શૂર સન્ન્યા હથિયાર.

લગની દેશની હિર લગાવ,
વિરક્ષા ! ચલો ખેડવા દાવ.

સમ્યેક દેલે ધાવ,
વિરક્ષા.

શરદ

મુંબઈની મીલો અને સંરક્ષણ

મુંબઈના મીલ ઉદ્યોગ લેન્ડશાયર અને જપાનની તિવ્ર હરિક્ષાથી નાશ પામે છે, એવા દેખાવ નીચે હિંદી સરકાર પાસે સંરક્ષણની જાહેરાત નંબાની, સામ્રાજ્યના માલની પહેલી પસંદગીનું ધોરણ પરોક્ષ રીતે સરકાર પાસે સ્વીકારાવવા મીલ માલિકો સફળ થયા છે, તો પણ એથી મીલ ઉદ્યોગ સંચયન નહિં થાય, અને આ દેશમાંથી જતા પોલાદ ઉપર જપાન વળતી જાહેરાત નાખશે તો તેથી હિંદના એ બીજા ઉદ્યોગની પાયમાલી થશે. એટલે મીલ ઉદ્યોગના રક્ષણ માટે ચોક્કસ માર્ગ ક્યા છે, તે જાણવા માટે આ લેખ ધણા મહત્ત્વનાં સાધનો પુરાં પાડે છે, અને સુંદર તેમજ વ્યવહાર સૂચનાઓ આપે છે.

: લેખક :

ધીમંત એસ. મહેતા

મુંબઈના મીલ ઉદ્યોગ ઘસાતો જાય છે, જપાનની ક્રાંતિ હરિક્ષા સાથે છે માટે રક્ષણ આપવા માટે જાહેરાત વધારવી એવો પોક્કર મુંબઈના મીલ માલિકો-એ ઉઠાવ્યો છે જે સમાલોચના કરતાં તથા તુલના કરતાં વ્યાજબી નથી. મુંબઈમાં કામદારો અને માલિકો વચ્ચે સંપ નથી, એખલાસ નથી. મુંબઈના મીલ માલિકો પોતાના ગજવાં ભરવાં જાણે છે, ખર્ચો પારાવાર રાખે છે, મધ્યસ્થ દલાલો એજન્ટોને ગંતવર કમીશનો આપે છે ત્યારે મીલ ઉદ્યોગ શી રીતે ખીણે? જો મીલ ઉદ્યોગની પ્રગતિ કરવી હોય તો પ્રથમ કામદારોની ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. જો બાહોશ કામદારો બનાવવા હોય તો તેઓને પેટ પુરતું મહેનતાણું આપવું જોઈએ. જપાનના મીલ ઉદ્યોગનું અવલોકન કરતાં માત્રમ પડે છે કે ત્યાંના કામદારો એવા કુશળ છે કે દરેક વસ્તે પેદારા વધે જાય છે. તેઓ બેવડી શીશ્ટ વડે કામ કરે છે એથી કોઈ હરિ-

કાઈ સાક્ષી નથી, પરંતુ કામદારોના પગાર ધણા વધારે છે એટલું જ નહિં પણ જપાન હિંદુસ્થાનમાંથી ૩ ખરીદી, તુર અને વીંમો આયાત નિકાસનો આપે છે, કાપડ વણે છે, તેના મહેનતના પૈસા આપે છે છતાં પાછો એ જ માલ હિંદુસ્થાનમાં વેચે છે ત્યારે મુંબઈની મીલોના કરતાં સસ્તે ભાવે વેચી શકે છે. આમ શી રીતે બને છે? તેનાં કારણો તપાસવાં જોઈએ. અમેરિકા અને લેન્ડશાયરના કારખાના-વાળાઓને પણ જપાનની હરિક્ષા સાથે છે તેથી તેઓએ જપાનની મીલોની મુલાકાત લીધી હતી. તેઓ જાણાવે છે કે મીલ ઉદ્યોગની સમાલોચના કરતાં અમોને જાણાય છે કે આવી કુશળતાથી અને નકામા ખર્ચની દરેકસરથી કોઈ પણ દેશમાં કામ થતું નથી. ત્યાં મધ્યસ્થ પક્ષને મુદલ મહેનતાણું મળતું નથી.

નવી શાળા અને નવા યંત્રોને કુશળ-તાથી ચલાવવામાં બેદર પ્રવીણતા જન્ય

નના કામદારોએ મેળવી છે અને સંઘબળ તથા સંગઠનથી જાપાન સફળતા મેળવી શક્યું છે.

મુંબઈમાં આ બધી વસ્તુઓમાંથી કંઈ વસ્તુ જોઈ શકાય છે?

મુંબઈમાં નકામો ખર્ચ, નકામી વસ્તુ નાંખી દઈને મીલ ઉદ્યોગના ખર્ચમાં વધારો મધ્યસ્થ પક્ષોને મોટા કમીશનો, માલિકોની બેપરવાઈ, મંડિમાંડે ફાટફૂટ, લાગવગવાળાને મોટા પગારો, અને કામદારોને પોષણ પુરવું મહેનતાણું ન મળે તેથી કામની દોગાઈ જોઈ શકાય છે. મુંબઈમાં કરકસર ક્યાં થઈ શકે તે માલિકો સમજે છે છતાં તેમનાથી શોષ્ય સ્થાને કાપ મુદ્રી શકાતો નથી—મુકાબા નથી અને જ્યારે કાપકુપની વાત થાય ત્યારે કામદારોના પગાર કાપવા તત્પર બને છે! જ્યાં સુધી મુંબઈના મીલ માલિકો પોતાના ઘરને સંભાળશે નહિ ત્યાં લગી કદી ઉદ્યોગની ઉન્નતિ થશે નહિ. સરકાર જો કે હાલમાં આવાત માલ ઉપર વધુ જકડત નાખવા તૈયાર થઈ છે, પણ શું તેથી મીલ માલિકો કદી સુધરવાના છે? તેથી તો ઉલટા તેઓ વધુ બેદરકાર બનશે અને ઉદ્યોગને ખોટ જાય છે એવી ફરિયાદ ચાલુ રાખશે. મારે જ્યાં સુધી મીલ માલિકો પોતાના કારખાનાને સુધારે નહિં અને કામદારોને સંતોષ આપે નહિં ત્યાં લગી તેઓ રક્ષણ માગવામાં મુદ્દલ બાજબી ગણાય નહિ. અમદાવાદ તથા હિંદુસ્થાનની ખીજી મીલોને જાપાનની હરિકાઈ સાથે નહિ અને માત્ર મુંબઈને જ સાથે છે તેનાં શું કારણો છે? એ પણ વિચારવા જેવું છે. ખીજે સ્થળે ખર્ચ બહુ જ ઓછો હોય છે ત્યારે મુંબઈમાં આ ઉદ્યોગની ખીલવણી તરફ ધ્યાન આપવું નથી અને માત્ર ફરિયાદો કરવામાં જ શુરાતન બતાવે છે. ૧૯૧૯ થી ૧૯૨૨

સુધીમાં મુંબઈના મીલ માલિકોને જે ગંભીર નફો થયો તેના આંકડા નીચે મુજબ જોઈ શકાય છે.

મુંબે કાઠંગ મીલ :

શેરોની મુદી	રૂ. ૬૨૭૪૦૦૦
૧૯૧૯ થી ૧૯૨૨	
સુધીનો કુલ નફો	રૂ. ૨૭૨.૪૬ લાખ.
રિઝર્વ ફંડ :	રૂ. ૧૦૭.૧૦ લાખ.
વહેંચણી આપી	રૂ. ૧૫૬.૮૧ લાખ.

કોલાબા મીલ : શેરોની

મુદી	રૂ. ૨૮ લાખ.
કુલ નફો	રૂ. ૬૪.૧૯ લાખ.
વહેંચણી	રૂ. ૪૦.૪૪ લાખ.

કુરલા મીલ :

શેરોની મુદી	રૂ. ૧૩ લાખ.
નફો	રૂ. ૪૫.૫૦ લાખ.
વહેંચણી	રૂ. ૨૨.૭૫ લાખ.

કાઝલલાઈ મીલ :

મુદી	રૂ. ૧૮ લાખ.
ડીબેન્ચરો	રૂ. ૧૨ લાખ.
નફો	રૂ. ૧૦૫.૮૨ લાખ.
વહેંચણી	રૂ. ૭૩.૪૪ લાખ.

ફીનલે મીલ : મુદી

મુદી	રૂ. ૨૦ લાખ.
નફો	રૂ. ૭૪.૧૯ લાખ.
વહેંચણી	રૂ. ૪૮.૪૦ લાખ.

કોહીલુર મીલ :

મુદી	રૂ. ૨૦ લાખ.
ડીબેન્ચર	રૂ. ૧૦ લાખ.
નફો	રૂ. ૬૨.૧૧ લાખ.
વહેંચણી	રૂ. ૬૭.૩૯ લાખ.

અમદાવાદ

એડવાન્સ : મુદી	રૂ. ૧૦ લાખ.
નફો	રૂ. ૪૯.૭૩ લાખ.
વહેંચણી	રૂ. ૨૩.૬૦ લાખ.

લિંદી અંદાજ પત્રમાં આપાત થતા મુતરાઉ કાપડ ઉપર વધેલા કસ્થી લેન્કેશાયર
અને જપાનના વેપારીઓની યથેક્ષી દશા !

[લિંદી પંચ: મુંબાઇ.]

સનાતની ગુરસો

નાશિકર્તા અત્યંતેના સત્યાગ્રહથી સનાતની
ભદ્રેવેનો ક્રોધાગ્નિ લાડકા ઉડ્યો છે,

[લિંદી પંચ: મુંબાઇ]

કરનો છુંદી નાખનારો બોલે

હિંદી કર ભરનાર: પણ આટલો બોલે હું કેમ કરીને ઉપાડું?

શુસ્કર: હજુ તો મારે બીજો બોલે શાશ્વતો છે!

[હિંદી પંચ: મુ'બાઇ.]

એન્ગાળ લક્ષ્મી:

મુડી	રૂ.	૧૮ લાખ.
નફા	રૂ.	૩૭.૦૭ લાખ.
વહેંચણી	રૂ.	૧૯.૫૬ લાખ.

કેઇ'બટુર મીલ:

મુડી	રૂ.	૧૦ લાખ.
નફા	રૂ.	૫૪.૧૪ લાખ.
વહેંચણી	રૂ.	૨૧.૫૧ લાખ.

સોલાપુર મીલ:

મુડી	રૂ.	૮ લાખ.
નફા	રૂ.	૧૩૫.૨૪ લાખ.
રિઝર્વ ફંડ	રૂ.	૧૧.૩૧ લાખ.
વહેંચણી	રૂ.	૪૦.૪૦ લાખ.

આ બધા આંકડા ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ૧૯૧૯ થી ૧૯૨૨ સુધીમાં મુંબઈના મીલ માલિકોએ ગંભીર પ્રમાણમાં નફા કર્યો હતો છતાં તેમણે એ નફાનો ઉપયોગ ઉદ્યોગને ખીણવવામાં કર્યો નહિ અને જાણે સદાશળ આપું ઉજળું લવિષ્ય ચાલુ રહેશે એવી ખોટી માન્યતાથી અનર્ગળ ખર્ચોમાં અને વહેંચણીમાં તેનો દુરુપયોગ કર્યો. જો મુંબઈના મીલ માલિકોએ નવાં યંત્રો વડે નવપાનની માફક મીલોની રચના કરી હોત, જો કામદારોને નવાં યંત્રો વાપરવામાં કુશળ બનાવ્યા હોત તો હાલમાં ઉદ્યોગમાં મંદીનો બુવાળ આવ્યો છે, પાંચમાસી જોઈ શકાય છે તેવો બારિક વખત આવત નહિ.

અમદાવાદમાં મીલ ઉદ્યોગ ગમે તેવી મુંબઈની પાંચમાસી છતાં ખીણ્યો છે એ ત્યાં નવી બંધાયેલી આઠ મીલો ઉપરથી જોઈ શકાય છે. મુંબઈના મીલ માલિકો મુંબઈના બીજા વ્યાપારિઓની માફક મીલો માંજ કામ કરે છે. જેમ કાપડીઆ ફુકાન ઉપર સથળો વ્યાપાર ચલાવે છે તેમ મીલ

માલિકો મીલોમાં જાતિ દેખરેખ નીચે મીલનો તમામ વ્યવહાર સંભાળે છે. આથી ચોરી અપ્રમાણિકપણું, વેસ્ટ વગેરે નફામાં ખર્ચ બચી જાય છે અને બચત સારી રહે છે. પેદાશ પણ જ્યારે મીલ માલિક ૧૦ કલાક મીલોમાં ફરતા રહે ત્યારે વધે એ દેખીતું છે. ખાતાના ઉપરીઓ પણ મજબૂત માણી શકતા નથી અને ખાતામાં સતત હાજરી આપે છે. મુંબઈમાં માલિકો માત્ર કોટની ઓશીસ સંભાળે છે, પછવાડે પેદાશ વધે છે કે ઘટે તે જોતા નથી અને રિપોર્ટો આવે ત્યારે લાલ જુરી પેન્સીલ થી નિશાની કરે છે. આ પ્રમાણે કદી મીલ ઉદ્યોગની ઉન્નતિ થવી સંભવિત છે? ૧૯૨૫ થી ૧૯૨૯ સુધીમાં પણ બટુર ગામની મીલોને સારી કમાણી થઈ હતી તેમ જ મુંબઈની મીલોએ પણ સારું પેદાશું હતું તે નીચેના આંકડા ઉપરથી જોઈ શકાશે.

એન્ગાળ નાગપુર: ૧૯૨૫ માં ૧૨૥ ટકા, ૧૯૨૬ માં ૧૦ ટકા, ૧૯૨૭ માં ૩૦ ટકા, ૧૯૨૮ માં ૩૫ ટકા, અને ૧૯૨૯ માં અર્ધા વરસના ૨૦ ટકા.

ખડીંગાહામ કુર્ણાટક: ૧૯૨૫ માં ૧૫ ટકા, ૧૯૨૬ માં ૧૦ ટકા, ૧૯૨૭ માં ૧૦ ટકા, ૧૯૨૮ માં ૧૦ ટકા, ૧૯૨૯ માં ૧૦ ટકા,

કેઇ'બટુર: ૧૯૨૫ માં ૮ ટકા, ૧૯૨૬ માં ૧૦ ટકા, ૧૯૨૭ માં ૧૨ ટકા, ૧૯૨૮ માં ૧૨ ટકા.

રનખાર: ૧૯૨૫ માં ૧૦ ટકા, ૧૯૨૭ માં ૭, ૧૯૨૮ માં ૩, ૧૯૨૯ માં ૧૦ ટકા.

મુછર મીલ: ૧૯૨૫ માં ૫૦ ટકા, ૧૯૨૬ માં ૬૦ ટકા, ૧૯૨૭ માં ૬૫ ટકા,

૧૯૨૮ માં ૫૫ ટકા, ૧૯૨૯ ના અર્ધા વરસમાં ૧૦ ટકા.

મદુરા: ૧૯૨૫ માં ૨૨૧૧ ટકા, ૧૯૨૬ માં ૧૮૧૧ ટકા, ૧૯૨૭ માં ૨૮ ટકા, ૧૯૨૮ માં ૨૨૧૧ ટકા, ૧૯૨૯ અર્ધા વરસમાં ૧૪ ટકા.

અમદાવાદ એડવાંસ: ૧૯૨૫ માં ૨૪ ટકા, ૧૯૨૬ માં ૨૪ ટકા, ૧૯૨૭ માં ૨૨ ટકા, ૧૯૨૮ માં ૨૦ ટકા, ૧૯૨૯ માં ૨૧ ટકા.

સેંટલ ઇંડીઆ: ૧૯૨૫ માં ૩૪ ટકા, ૧૯૨૬ માં ૩૨ ટકા, ૧૯૨૭ ૩૦ ટકા, ૧૯૨૮ માં ૨૮ ટકા, ૧૯૨૯ માં ૨૬ ટકા.

સોલાપુર: ૧૯૨૫ માં ૧૦૦ ટકા, ૧૯૨૬ માં ૭૦ ટકા, ૧૯૨૭ માં ૫૨૧૧ ટકા, ૧૯૨૮ માં ૫૨૧૧ ટકા.

મુ'બદ્દની મોટી મીલોમાં પણ બેંગ્લોર-િંગ ૨૦ ટકા, સેંચરી ૨૦ ટકા, કોલાબ ૧ ટકા, કુરના ૭૧ ટકા, ડાન ૭ ટકા, કાઝલ ભાઈ ૨૦ ટકા, હિંદુસ્થાન ૧૦ થી

૧૨૧૧ ટકા, લક્ષ્મી ૪૫ ટકા, સ્વદેશ ૬૦, વીરુત્તે ૬૦ ટકા વહેંચણી આપેલી જેમ શક્ય છે. મુ'બદ્દના મીલ ઉદ્યોગને મુદ્દા-રવાની આથી ખાસ જરૂર જેમ શક્ય છે. પરદેશીઓની ક્રિતિકા હરિશ્ચંદ્ર છે અને તે તો સદાકાળ ચાલુ રહેશે તેથી દિ'મત હારવી જેમજે નહિ. લે'કશાયર સંધ્યો અને સંગઠનથી દુનિયાનાં બળ-રો હાથ કરવાં યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ કરે છે તે પ્રમાણે મુ'બદ્દના મીલ માલિકોએ સંધ-બળ જમાવવું જેમજે, દેશ પરદેશમાં માલ ની બહેરાત કરવી જેમજે, સરકાર ઉપર આધાર નહિ રાખતાં સ્વાત્રથી બનવું જેમજે. તે માટે પ્રથમ કામદારોને કુશળ બનાવવા પેટ પુરતું મહેનતાણું આપી વધુ કામ કરવા પ્રેરવા જેમજે અને તે માટે કામદાર મંડળો સાથે જ સંવદાર કરવો જરૂર નો છે. જ્યાં સુધી માલિકો અને કામદારો વચ્ચે કટકટ ચાલુ રહેશે. ત્યાં લગી મીલ ઉદ્યોગની કદી ઉન્નતિ થઈ શકશે નહિ એ વાત મીલ માલિકોએ ભૂલવી નેહતી નથી.

નવયુગ

આપને માટે થોડા ખર્ચે દુનિયાભરની ચુગલાતી આલમમાં 'સેલ્સમેન' થઈ શકે છે.

ખ્રિષ્ટિશ તંત્ર અને હિંદ

: લેખક :

મુસદ્દા.

ખ્રિષ્ટિશ તંત્રની પ્રશંસાનો અતિરેક કરી, હિંદના જૂના તંત્રને ઉતારી પાડવાનો ધર્મો સામ્રાજ્યવાદી ખ્રિષ્ટિશ પત્રો તેમજ શાહી-મુડીવાદી ખ્રિષ્ટિશ મુસદ્દાઓ, કારખાનાંવાળા અને નિવૃત્ત થયેલા મોટા મોટા અધિકારીઓ ચલાવી રહ્યા છે. લંડનના 'ટાઇમ્સ' પત્રે પ્રસિધ્ધ કરેલા 'ખાસ હિંદ અંક' એનો સારામાં સારો પુરાવો છે.

મારકનીસ ઓફ નટલેન્ડે પોતાના લખમાં હિંદમાં ખ્રિષ્ટિશોએ કેટલાં ભલમન-શ્રદ્ધાનાં કામ કર્યાં તે બતાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં, "શાંતી અને આખાદીની મહામતી ભેરો" આપી છે અને "આ વિશાળ દેશની ખેતિવાડીની તેમજ વ્યાપારની ખીલવણી" ખ્રિષ્ટિશ તંત્રમાંજ થઈ છે. ખ્રિષ્ટિશ તંત્રે હિંદમાં 'જોગ, દુષ્કાળ અને મહામારીની સામે યુધ્ધ જમાવ્યું' છે.' આ ખીલું કંઈજ નહિ પણ ખ્રિષ્ટિશ તંત્ર સામે મુકવામાં આવેલા સાધાર. આક્ષેપોનો ખ્યાલ કરવાનો, અને આંતરરાષ્ટ્રીય જગતમાં ખ્રિષ્ટિશ પ્રતિષ્ઠા સાચવવાનો વિકૃત દષ્ટિનો પ્રયોગ માન્ય છે.

આવા લુલા ખચાવની સામે લેઈએ તેટલી હકીકતો અને આકેશ રણુ કરી શકાય તેમ છે.

સામ્રાજ્યવાદીઓના આવા લુલા ખચાવોના અગાઉના પ્રયાસો વખતે, ગરીબ હિંદી ખેડુતોને કચડી નાખનારા જમીન મહેસુલ સંબંધે લખતાં લાલ

લખપતરાયે કહ્યું હતું કે: "હિંદમાં જે પ્રમાણમાં જમીન મહેસુલ નક્કી કરવામાં આવે છે, તેવું પ્રમાણ લેવાતું દુનિયાના કોઈપણ ભાગમાં સાંભળ્યું નથી. હિંદના ખેડુત સમુદાયની દિલપીગળાવી નાખનારી નિર્ધનતાતું એકલું નહિ તોપણ મુખ્ય કારણ આ મહેસુલ જ છે.

આ જમીન મહેસુલ શું વાજખી છે? શું તે મધ્યમસરતું છે? શું તે થોડું છે? એ મહેસુલ ભર્યા પછી ખેડુતોને ઠીક ઠીક સારું જીવન ગાળવા માટે લેઈતું ફાળવ તેમાંથી બચી શકે છે ખરું?

આ કસોટીથી જપાસ કરે તો એ વાતની લગરે શંકા નહિ રહે કે, જે પ્રમાણે જમીનવેરાતું ધોરણ ઠરાવવામાં આવે છે તે અન્યાયી, અથોઅ અને અમર્યાદ છે. જે વર્ગતું રાજ્યકર્તાઓની મુદારાવાળી રીઠીથી રક્ષણ થતું લેઈએ, તેજ વર્ગ ઉપર એ કરનો બોલે કચડી નાખે તેટલો બધો પડે છે."

આપણો મુખાંધ ઇલાકા ખ્રિષ્ટિશના તાબામાં ૧૮૧૭ માં ગયો, તે વખતે માઉન્ટરુઅટ એક્ઝીસ્ટને જમીન મહેસુલના સંબંધમાં વિગતવાર ખરીતો લખ્યા હતા, તેમાં તેણે પોતાના દેશભાઈઓને કહ્યું હતું કે: "આપણી વધારે સંજ્ઞા મહાત્મી સરકારમાં જે ખામીઓ છે તેવી મરાફ કારભારમાં નહોતી."

પણ ખીશપ ઉપરે તો ત્યાં મુધી કહ્યું છે કે: "કરના વર્તમાન પ્રમાણનો વિચાર

કરતાં મને લાગે છે કે, આવા કરના ભારણ નીચે ક્યારેય હિંદનો કે યુરોપનો ખેડૂત કદી પણ આબાદ થઈ શકે જ નહિં.”

સર જોહન માલકમે ‘મધ્ય હિંદના ઇતિહાસ’માં દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રનાં ખેતિવાડી તેમજ વ્યાપારી ક્ષેત્રોમાં બ્રિટિશોના આગમન પહેલાંના વિકાસની પ્રશંસા કરીને લખ્યું છે કે: “આપણા કારભારમાં તેમની ખેતિવાડી અને વ્યાપારની ખીલવણી થઈ શકે તેવું મને લાગતું નથી.”

લેફ્ટનન્ટ કનૈલ જીએ લખેલ “હિંદ-માંની વર્તમાન જમીન મહેસુલ” નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે: “ખેડૂતને ચૂસી લેનાર જમીન મહેસુલની જે રીત અત્યારે હિંદમાં અસ્તિત્વમાં છે તેવી રીત અગાઉ યુરપ કે એશિયાની કોઈપણ રાજ્યવ્યવસ્થામાં નહતી. આપણે સખ્તાઈથી આપણી મહેસુલ વધારી જનતાની દશા કેવળ દાંડીયા જેવી કરી નાખી છે, જમીન મહેસુલના આપણા આ પ્રમાણથી તેવું અનિવાર્ય પરિણામ એ આવે છે કે, ખેડૂતને ખર્ચ બાદ કરતાં વધે તેટલું બધું આપણે લઈ લઈએ છીએ.”

મુંબઈ સરકારના ૧૮૭૨-૭૩ ના કારો-બારી વૃત્તાંતના ૪૧ મા પાના ઉપર, ઇલાકના ૧૮૨૪-૨૮ ના સેટલમેન્ટના પરિણામ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે લખવામાં આવ્યું છે. સરકારી વૃત્તાંતો લખનારાઓની ભાષા હંમેશાં દીલી અને પ્રજાની નાની ભૂલોને જોળી બતાવનારી, તેમજ પોતાની ભૂલોને છાવરી નાખનારી હોય છે: એ અનુભવની વાત લક્ષમાં રાખીને નીચેના ફકરા વાંચવાની જરૂર છે:

“નિર્ધન ખેડૂતો પાસેથી વધારેમાં વધારે મહેસુલ દલાવવા માટે કાનુનસરના

અને ગેરકાનુની એવા બંધાયે પ્રયત્નો અજમાવવામાં આવ્યા હતા; અને તેની પાસેથી જે રકમની માગણી કરવામાં આવે તે આપવા જે તે નમી પડે નહિં તો તેમની ઉપર જીલ્મ ગુજારવામાં આવતો હતો, તેમાં કેટલાકે પ્રસંગે તો ગમે તેવાને ગુસ્સો ચડાવે તેવા અને અવલુનીય હતા. આથી સંખ્યાબંધ માણસો ઘરબાર છોડીને બાબુનાં દેરી રાજ્યોમાં નાશી ગયા હતા. આથી પુષ્કળ જમીન ખેતિ વિનાની પડી રહી અને કેટલાક જિલ્લાઓમાં તો માત્ર ત્રીજા ભાગ જેટલી જ જમીન લોકોના કબજામાં રહી.”

અયોધ્યાના નવાબની પાસેથી ગાદી પડાવી લીધા પછી બ્રિટિશ તંત્રમાં જમીન મહેસુલ કેમ વધારવામાં આવ્યું, તે સંબંધમાં, એ વખતના ગવર્નર જનરલના ભાઈ હેનરી વેલેસ્લીએ આ પ્રમાણે લખ્યું છે.

નવાબના સમયની જમીન

મહેસુલ

પાઉંડ

બ્રિટિશોના કબજાના પહેલા ૧૩,૫૨૩,૪૭૪

વર્ષની જમીન મહેસુલ ૧૫,૬૧૯,૬૨૭

,, ખીજા વર્ષની ૧૬,૧૬૨,૯૮૬

,, ત્રીજા ,, ૧૬,૮૨૩,૦૬૩

‘વિક્ટોરીઆના યુગનું હિંદ’ નામના પોતાના પુસ્તકના ૯૦ માં પાને રે.મેશય દત્ત લખે છે: “૧૮૪૭-૪૮ માં પંજાબનું જમીન મહેસુલ ૮,૨૦,૦૦૦ પાઉંડ હતું. પણ બ્રિટિશ તંત્રમાં તેને બેડી દેવાય: પછીનાં ત્રણ વર્ષમાંજ તે રકમ વધીને ૧,૦૬૦,૦૦૦ પાઉંડ જેટલી થઈ. *

* ૧૮૪૬ અને ‘૪૯ માં લોડ’ હાડી’જ અને લોડ’ ડેલહૌસીએ પંજાબને બ્રિટિશ તંત્ર સાથે બેડી દીધું.

[૨].

મધ્યપ્રાંતિમાં જે જમીનની મહેસુલ મરાઠા સરકારના રાજ્યમાં માત્ર ૨૨૭૭ પાઉંડ જેટલીજ લેવાતી, તે જમીન ઉપર ૧૮૨૧ માં ૧૦,૩૫૬ પાઉંડની જકાત મેજર મેક-કર્સને નક્કી કરી, અને ૧૮૨૫ માં વળી તેને વધારીને ૧૩,૮૭૭ પાઉંડ કરવામાં આવી.

ઇ. સ. ૧૮૫૭માં સગરના કનૈલ મેક્લી-અને કરેલા કરારમાં વાયકને નીચેની ટીકા વાંચવા મળે છે: “સરકારની માગણીઓ લોકોને એટલી હદ સુધી કચડી મારે છે કે, તમામ જાતની પ્રગતિઓ છુદાઈ ગઈ, છતાં તેમાં સુધારા કરવાના સહેજ પણ પ્રયત્ન થયા નથી. મેં મારી જાતે કરેલી તપાસમાં જોયું છે કે, ઘણા પ્રસંગોમાં સરકારની મહેસુલની આકારણી કેટલાંક ગામડાંની ઉત્પન્ન કરતાં ચે વધારે હોય છે. આથી જનતા એવી હદમલંગ થઈ ગઈ છે કે, આપણલાની વારસાની જમીનનો પણ કેટલાંક લોકો અસ્વીકાર કરે છે.”

મિ. એ. ઓ. હુમ જે હિંદી સરકારના એક વખતના ખેતિવાદી ખાતાના મંત્રિ હતા, તેમણે લખ્યું છે કે: “સારી ખેતિવાદી થઈ હોય તેવા સમયને બાદ કરીએ તો અનેક માણસોને ખાતાના કુટુંબના પોપણ માટે ચે મહિનાઓ સુધી કાંઈ મારવાં પડે છે.”

એનેજ મળતો અભિપ્રાય આસામના એક સમયના ચીફ કમિસ્તર સર આલ્સ્ટ ઇલી-યટનો છે. તેમણે ૧૮૮૮ માં લખ્યું હતું કે: “મને એમ કહેતાં જાય સંક્રાંતિ થતો નથી કે ખેડૂતોની લગભગ અડધી વસતિ આખા વર્ષમાં પેટ ભરીને ખાવાનું મેળવી શકતી નથી.”

જમીન મહેસુલને માટે આટલા અભિ-પ્રાયો પુરતા થઈ પડશે. હવે પ્રજાની આબાદી માટે જાણીતા અંગ્રેજોના અભિપ્રાય જોઈ લઈએ.

મિં જી. એસ. કોટન ‘કોલોનીઝ એન્ડ ડીપેન્ડેન્સીઝ’ નામના ખાતાના પુસ્તકના ૬૮ મા પાના ઉપર લખે છે: “નિષ્ણાત પુરોગોનો એવો મત છે કે, નીચલા થરના લોકોની દશા બ્રિટિશ તંત્રમાં ઘણીજ અગડી ગઈ છે.”

મિં એચ. એમ. હિંદમેને ખાતાના દેશવાસીઓને ઉદ્દેશીને લખ્યું છે: “આપણું શરભારમાં જનતાનું જીવન સત્વ યુસાઈ નય છે.”

હિંદી સરકારના આંકડાખાતાના ડીરે-ક્ટર જનરલ તરીકે કેટલાંય વર્ષ કામ કરી ગયેલા સર વિલિયમ હંટરે ખુલ્લે ખુલ્લા સખ્દોથી ખતાવી આપ્યું છે કે: “હિંદુસ્થા-નની વસતિમાંથી ૪,૦૦,૦૦૦૦૦ લોકો ખાતાની ભૂખને લાગેજ તૃપ્ત કરી શકે છે.”

હિંદીઓની વાર્ષિક આવક રૂ. ૩૦ છે એવું તો લોડ કંઈન અને ૧૯૦૨ માંના હિંદી વજીર લોડ જ્યોજી ઉમીટને સ્વીકાયું છે, પણ લોડ કોમરે તે આંકડો ૨૭ નો જણાવ્યો હતો, અને વિલિયમ ડીઝીએ તો ખૂબજ મહેનત લઈ તપાસ કર્યા પછી જાહેર કર્યું હતું કે હિંદીઓની સરેરાશ વાર્ષિક આવક માત્ર રૂ. ૧૭-૮-૦ છે.

આનું નામ આબાદી !

[૩]

દુષ્કાળો સામે બ્રિટિશ તંત્રે ખૂબ લડત ચલાવી છે, એવું લંડન 'ટાઇમ્સ'ના ખાસ 'હિંદ અંક'માં જણાવવામાં આવ્યું છે. તે વિષે થોડીક હકીકતો જોઈ લઈએ: લાલાઈએ પોતાના એક પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે: "૧૮૫૪થી ૧૯૦૧ સુધીનાં ૪૭ વર્ષોમાં દુષ્કાળોને લીધે કુલ ૨૮,૮૨૫,૦૦૦ માણસો ભૂખથી મરી ગયાં ઉપરાંત ખેતિવાડી નિષ્કળ જવાથી તેમજ ખીજા અકસ્માતોથી થયેલું આશિષ્ક નુકશાન પણ ૧૫૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડથી તો ઓછું નહિં જ હોય."

છપત્તીઆ [૧૯૫૬] દુષ્કાળમાં એકલાં બ્રિટિશ હિંદમાંજ દશ લાખ કરતાં વધુ માણસો માર્યાં ગયાં હતાં.

એજ રીતે રોગચાળા સામે પણ બ્રિટિશ તંત્રે ભારે લડત કરી છે એમ જણાવવામાં આવ્યું છે.

અ સંબંધમાં અમેરિકન પાદરી ડો. સંડરલેન્ડ જેમણે આંકડા અને વિગતોથી ભર-

પુર પુસ્તક હિંદી સરકાર જાહેર કર્યું છે, તેમણે વર્સો પહેલાં લખ્યું હતું કે હિંદુસ્થાનમાં વાંસભીસદીના આરંભનાં માત્ર ચારજ વર્ષોમાં પાં કરોડથી એ વધુ માણસો મરી ગયાં હતાં. તેમણે નીચે પ્રમાણે આંકડાઓ આપ્યા છે:

વર્ષ	ધોગથી મરણ
૧૯૦૧	૨૭૨,૦૦૦
૧૯૦૨	૫૦૦,૦૦૦
૧૯૦૩	૮૦૦,૦૦૦
૧૯૦૪	૧,૦૦૦,૦૦૦

આમ ઉત્તરોત્તર રોગચાળાનો ભોગ વધતો જાય છે. એટલું જ નહિં પણ ઇન્ડિયન એક્સપેન્સ નવા રોગો દાખલ થયા છે, જેણે એકજ વર્ષમાં યુરોપીય યાદની કરતાં વધુ હિંદીઓ [લગભગ ૪૮ લાખ] નો ગંભીર ભોગ લીધો હતો!

ઝલ્લેન્ડના મારકવીસે આનો જવાબ આપવે હજી પાડી છે; કેમકે તે આપી શકાય તેમજ નથી.

નવયુગ આપને ગમે છે?

તો આપની મિત્ર મંડળીને તે વાંચવા લક્ષમણુ કેમ કરતા નથી?

સ્ત્રીશક્તિનું અપમાન?

હિન્દુ-સમાજ આટલો અધઃપતિત થયો છે તેનું મારણ આપણી સ્ત્રીઓની અવગણના છે. આપણા પુરુષવર્ગે આપણી નારીને વિલાસની એક વસ્તુ કરતાં કશું શોષ મહત્ત્વ નથી આપ્યું. સ્ત્રી એ શક્તિ છે. જગતની જનેતા છે, જીવનના વિશ્વસમાં તેને હિસ્સો છે, દેશની ઉન્નતિમાં તેનું સ્થાન છે; એ બધું આપણે વીસરી ગયા છીએ. શક્તિની, જગતજનનીની પૂજા કરવાને બદલે આજે આપણે તેનું જાણે ન પણે અપમાન કરી રહ્યા છીએ. જે સમાજમાં સ્ત્રીની આવી દુઃશા હોય તે સમાજનું અધઃપતન તો હજી આવીયે વિશેષ ઉંડું હોય.

શ્રી. સુલોચનાબહેન

જૂના ટકીનાં જનાનખાનાં

:લેખક:

શાહજહા અબ્દુલ કાદીર

ટકીના માછ મુલતાનના શાહજહા અબ્દુલ કાદીર,
મુલતાનના સમયના જનાનખાનાનો પરિચય આપે છે.

એ યુરોપીઅન વાર્તાનવેશ નાટકકાર
કે દિશ્મ લેખક બ્યારે ટકી વિષે

કંઈ લખે છે ત્યારે ગમે તેમ કરીને, જરૂર હોય
કે ન હોય છતાં તેમાં ટકીશ જનાનખાનાના
દેખાવને અને વર્ણનને લાગ્યા વગર રહી
શકતો નથી. આ લેખકોના મોટા ભાગને
તો એક જનાનખાનાની અંદરનું હવન
કેવું હોય છે તેનો જરા પણ ખ્યાલ હોતો
નથી, અને યુરોપીઅન સાહિત્યમાં ટકીશ
રજુવાસોના જે ચિતાર રજુ થાય છે તે
તદન ખોટા અને ઉદ્ધા હોય છે.

જોરાએનાં ગપ!

યુરોપીઅનો હંમેશા જે
પ્રમાણે કલ્પના કરે છે તેમ
ટકીશ જનાનખાનામાં હદ
બહારના મોર્બવિદાસ લય-
કર કાવાદવા કે ખૂતામટ્ટી
પ્રવર્તતી નથી. અન્યારે હું
મારાં સંસ્મરણો લખી રહ્યો
છું, એ લખાઈ પુસ્તકકારે
બહાર પડે ત્યારે તે વાંચ-
વાથી વાંચકને તેમાં ટકીશ
જનાનખાનાનું યથાર્થ ચિત્ર
દેખાશે.

જે પ્રકારનાં જનાનખાનાં

અમારા જમાનામાં કે બ્યારે ટકીમાં
મુલતાનોની સત્તા હતી, ત્યારે રાજકુટુંબના
દરેક શાહજહાના મહેલની પાસે તેવું
જનાનખાનું આવેલું હતું, મુખ્યત્વે કરીને
જનાનખાનાંઓ જે પ્રકારનાં એ હતાં. સંગી-
તને જ્યાં સ્થાન મળતું હોય તેવાં, અને
સંગીત વિહારી. જનાનખાનાનો માલિક જે
સંગીતનો શોખીન હોય તો તેના રજુવા-
સમાં નાચગાનની છોળો ઉડતી રહેતી, મારા
વાલિદ તે ટકીશ શિયાસતના છેલ્લા મુલતાન
સંગીતના ભારે શોખીન હતા. તેમના રજુ-

વાસમાં દિવસના કોઈપણ
કલાકે મોંઘાં સંગીતનાં સૂરો
સંભળાયા કરતા હતા. મારા
પેદર ગંભીર ખાસિયતના
નર હતા, કવચિતજ હતા
ખાતા, છતાં સંગીત પ્રત્યે
તેમને એટલી હદ સુધીની
અભિરુચી હતી કે પોતાનાં
જનાનખાનામાં એ કલાકો
સુધી જનાનખાનાની ખીખી-
ઓ અને ખૂબસૂરત બાંદીઓ
તરફથી રજુ થતાં સંગીતનું
શ્રવણ કરતા.

શાહજહા અબ્દુલ કાદીર

જનનખાનાનાં ખાતુ

સંખ્યાબંધ યોગ્યો

જનનખાનામાં યોગ્યો કે બાંદીઓની સંખ્યાનો આધાર તેના માલીકની સત્તા અને સ્થિતિપર રહેતો હતો. મુલતાનના રણવાસમાં જ્યારે સેંકડો ખૂમસરત નાજનીઓ મથકતી ત્યારે આગેવાન ટકેના ઘરમાં લગભગ એકસોની અંદર સ્ત્રીઓની

સંખ્યા રહેતી. ઓસ્માનીઆ વંશના દરેક પુરુષનો મહેલ મુલતાનના મહેલની નજીક જ રહેતો. અમારામાંના દરેકને જાનાએ ભુલો જ રહેતો તે પર દેખરેખ રાખવા ખાસ જોગબાં અને બાંદીઓની ફોજ રહેતી હતી.

હરતી કેમ થતી

જનનખાનાંઓ માટેની ખૂમસરત ખીબીઓ, યોગ્યો અને બાંદીઓ કયાંથી લાવવામાં આવતી ને આપણે જોઈએ આ કામ માટે ખાસ આકનિયા અને વેપારીઓ તુર્કસ્થાનનાં ગામડાંઓમાં ફરતા, જ્યોડાંઆ અને સીરકેરીઆના પ્રદેશોની મુલાકાત લેતા. જ્યાંની છોકરીઓ તેમનાં અદ્ભુત લાવણ્ય માટે યુરોપ એશિયામાં પ્રખ્યાત હતી. આકતિયા ગામડાંઓમાં જઈ વધારે બાળકોનાં

વાળા માખાંચોને ત્યાં જઈ તપાસ કરતા, અને કોઈપણ છોકરી દેખાવડી લાગે તેને ખરીદી લેતા. આ ખરીદાવડી છોકરીઓને ઇસ્તંબુલ લાવવામાં આવતી અને ત્યાં તેમના માથેનુબર માથેકા એ છોકરીઓને જનનખાનાના જીવન માટે લાયક અને તૈયાર થવા માટે સરામાં સારી તાલીમ આપતા, છોકરીઓનાં ગરીબ માખાંચોને એટલા સંતોષ રહેતો

કે તેમની પુત્રીઓ છત્ત'બુલ
જાઈ દુઃખી નહીં થશે, પણ
કોઈ ટકીશ ઉમર'વ, પાશા,
શાહનવા કે ખુદ સુલતાનના
રણવાસ મુઘી પહોંચી મુખી
અને સંતોષી જીવન ગાળશે.
વળી એ ગરીબ માળખીને
તેમની પુત્રીઓના ગદલામાં
સારી જેવી રકમ મળતી તે
તેમના ગરીબ ઘર સંસારમાં
ઘણી મદદરૂપ થઈ પડતી.

અંત:પુર | વઘાલય

ગામડાંઓ અને પડારી પ્ર-
દેશમાંથી આણેલી ખુબસુરત
અને મનોહર છોકરીઓને જાણે
કે જનાનખાનાં મ સા જેવી
કોઈ સંસ્થામાં મુકવામાં આવતી
જ્યાં તેમને નૃત્ય અને સંગી-
તની તાલીમ અપાતી, તે
શિવાય તેમને રસોઈ કરતાં,
ઘરકામ કરતાં, ભરત મુંથણ
અને ખીછ લલિત કળાઓ
શીખવવામાં આવતી, ઉપરાંત
તેમને ક્રીંમતી ગાલીચા અને
શાલો વણવાની કલા પણ
ખતાવવામાં આવતી. કેટલીક
રમણીઓ ટકીશ ઓશીકાં બનાવવાની
કલામાં પાવરધી બનતી, આ ટકીશ
ઓશીકાં અને ગાલમસુરીયાં એક સમયે
આખા યુરોપમાં મશહૂર હતાં.

કામ પ્રમાણે કિંમત

જ્યારે છોકરીઓ ચૈદ વર્ષની ઉમ્મરની
થતી ત્યારે તેમની તાલીમ પુરી થતી, અને
એટલી ઉમ્મર સુધીમાં તેઓ ચોલાનાં

જનાનખાનાની બાલુઓને બહાર જતી વખતે
આવા યુરખા ઓઢવા જ પડતા હતા

ભાવિ જીવનને જરૂરની દરેક કળા સંપાદન
કરી નાંખતી હતી. ચૈદ વર્ષે છોકરીઓને
લુદ લુદ જનાનખાનાંમાં વેચવામાં આવતી,
અને ખૂબસૂરતીની સાથે કમમાં પ્રણીયતાની
વધુ કિંમત અંકાતી તેને લીધે દરેક છોકરી
જેટલું અને તેટલું શીખી લેવા હંમેશા
આતુર રહેતી. જનાનખાનાની અંદર દાખલ
થયા પછી બીબીઓને આગસુ રહેવા દેવામાં
આવતી નહિ. પણ દરેક દરેક છોકરી કે

જાનુને જે કામ તે અદાઅર શીખી હોય કે જે કામમાં તે પારંગત હોય તેમાં આખો દિવસ રમ્યાપમ્યા રહેવું પડતું.

કેટલીક બેગમો સારું નૃત્ય જાણતી, તે પોતાના ખાવંદ અને માલિક સમક્ષ નૃત્ય કરી તેનું દિલ રીઝવતી, કોઇ સંગીત સારું જાણતી, તે કોઇ ભરત ગુંથણના નાદર નમુનાઓ તૈયાર કરતી. આ રીતે જ કે જ્ઞાનખાનાની બીબીઓને આગમુ રહેવા દેવામાં આવતી નહોતી, છતાં તેમનું જીવન બીજી રીતે સંતોષ અને આનંદમાં જતું. ખેરાકી, પોશાકી અને ઘરેણાંની તેમને ચિંતા રહેતી નહી. વળી માલિક ખુશ થાય ત્યારે અવારનવાર કીર્મી બેટ સોગાદે આપે તે તો જહી; તેમ મહેલના અને જ્ઞાનખાનાના આંગણમાં ખોલઓની રાહ-બરી હેઠળ આ નાઝનીઓ ખુશીથી વિચરી શકતી. ઘણાં ખરાં જ્ઞાનખાનામાં પાણીના મુંદર હોજ તૈયાર રાખવામાં આવતા, બધાં રણવાસની બેગમો જળમુંદરીઓની માફક સ્નાન કરતી અને તરતી તેમજ કુખકીઓ મારતી જલવિલાસ મ્દ.ણતી.

અંત:પુરમાંથી રજા

છોકરીઓ જ્ઞાનખાનામાં ૨૫ વર્ષની ઉમ્મરની થાય ત્યાં સુધી રહેતી, અને તે પછી તેમને જીવાન ગણવામાં આવતી નહિ, એ ઉમ્મરની થાય ત્યારે તેમને જ્ઞાનખાનાની બહાર મોકલી તેમની જગ્યાએ બીજી જીવાન છોકરી લાવવામાં આવતી. પણ જે નાઝનીઓને અંત:પુરમાંથી રજા આપવામાં આવતી તેમને એમ ને એમ હાંધી કહાડવામાં નહોતી આવતી. પણ તેમના માલિકો અને ખાવંદો તેમનાથી તલાક લેવા પહેલાં તેમના નિલાવની દરેક વ્યવસ્થા કરતા, તેમને સારી રકમનો કરીઆવર આપતાં અને ખનતાં

સુધી જ્ઞાનખાનાનો માલિકજ તેમને માટે ખાવંદ શોધી કહાડતો.

જ્ઞાનખાનામાંથી છૂટી થએલી સ્ત્રીઓને મોટે ભાગે રાજ્યના કોઇ અમલદારને પરણાવી દેવામાં આવતી. એવા અમલદારને પણ આ જાતની ગોઠવણ સાથે વાંધો રહેતો નહિ, કારણ સારા કરીઆવર સાથે જ્ઞાનખાનાના મુંદર વાતાવરણમાં ઉછરેલું મનોહર બેશ તેને મળતું હતું.

નવા તંત્રમાં ફેરફાર

કમાલ પાશાએ ટકીનું રાજતંત્ર હાથમાં લેતાં જ્ઞાનખાનાની પ્રથા સદંતર નાશુદ કરી નાંખી હતી. તેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે ઘણી નાઝનીઓ જેઓ કેળવણી અને હુશીઆર હતી તેમને ખાર અને સજુનોમાં નોકરી મળી. કોઇ બિચારી હોટેલોમાં વેઇટ્રેસ બની, બધારે ઘણીએ બિચારીઓને વેશ્યા બનવું પડ્યું હતું, કેટલીક બિચારી સ્ટેજ પર ગઇ હતી.

સાહિત્યમાં નિબળાત.

એક ધ્યાન ખેંચનારી હકીકત એ છે કે કમાલે જ્ઞાનખાનાઓ ધ્વંસશુલમાંથી સદંતર નાશુદ કર્યાં તે પહેલાં એક મોટામાં મોટો જ્ઞાનો એક ફ્રેંચ વેપારી ધરાવતો હતો. આ ફ્રેંચ વેપારી વરસો સુધી કાન-સ્ટેન્ટોપલમાં રહ્યો હતો અને કોઇ ટકીશ ઉમરાવ પાસેથી તેનો આખો જ્ઞાનો તેણે સરતામાં ખરીદી લીધો હતો.

બીજી એક વાત કહેવાની હું ભૂલી ગયો અને તે એ કે ટકીશ જ્ઞાનખાનાની કેટલીક સ્ત્રીઓ તો સાહિત્યમાં ઉડો રસ લે છે, અને તેમાંની કેટલીક તો જુદી જુદી યુરોપીયન ભાષાઓમાં નિબળાત અને છે, અને ટકી ઉપરાંત ફ્રાન્સ, જર્મની અને ઇંગ્લેન્ડનાં સાહિત્ય તેમ રાજકારણથી જાત હોય છે.

યુરોપીયન સ્ત્રીઓને જીવનની લાડતમાં એકલાંઅટલાં રજાવું પડે છે, જ્યારે જ્ઞાનખાનાની બીબીઓ બહારની દુનીયાને ભડે સુશામી લાગે, છતાં આરામ અને સૌંદર્યવધક વાતાવરણમાં જીવન ગાળતી હતી.

તરલતાની ડાયરી

: સ્વપ્નક :

—જનકીનાથ પંડ્યા—

વસંત પંચમી : ૧૯૮૪

રાત્રીના દસ.

આજે મારી સત્તરમી વર્ષગાંઠ, દુનિયાને નજરે હું એક વર્ષે વધી. દિલ્લુફોની ટ્રિબ્યુએ હાંદગીમાંથી એક વર્ષે ઘટ્યું! પણ જગન કંઈ એણું બધું યે દિલ્લુફોથી ભરેલું છે! હિંમ્મરીથી હાંદગી છતી પણ શી રીતે શ

બા, બાપાહ, માશીઆ બધાં આજે આનંદમાં છે, ખેનપણીઆ યે લહેરમાં છે. અભિનંદનના પત્રો, ભેટો અને મોહાંતી મીટી વાતો, સવારથી સાંઝ સુધી એવું એજ. ખરેખર આવું જીવન માણવામાં મગ છે.

સુનયના કહી ગઈ કે, “હવે આવની વર્ષગાંઠને દિવસે તું આટલી સ્વનંત નહિ

‘હોય, કદાચ તને તે પહેલાં પરણાવી દીધી હશે!’”

નહિ, આજે આનંદના દિવસે હું એના વિચાર કરવા માગતી નથી. ભારે ખેરાક અને સગાં વડાસાં તથા સખિઓને મળી હળીને હવે તો થાક લાગ્યો છે. શ્રમિત શરીર વિશ્રાંતિ માગે છે.

મહા સુદ પુનમ: '૮૪

‘આને આજે શું થયું છે? સવારથી તારા, મુશીલા, હંસા ને વનડીલાના વરની, સાસરીની અને બાળકોનીજ વાતો કરી કરીને મારા માથામાં નવી કુનીયાં ખડી કરવાતો પ્રયાસ શું કામ કરે છે? એમના પતિ સુંદર, સન્ન્યન કે સારા હોય, એમને સંસારમાં સહુ સારાં વાનાં લાગતાં હોય તેવું મારે શું કામ છે? કદી નહિ’ને આજે આને શું થયું હશે?

જ્યોત્સ્ના કહેતી હતી તેમ, એ મારાં લમની તૈયારી કરવાની અગાઉ પૂર્વ પ્રયાસથી મને તે માટે લજ કરવાથી સ્ત્રી સમાજની મુક્તિ છે. એમ તો ઈસાવવા માંગતા નહિ હોયને?

બધી સ્ત્રીઓએ લજ કરવાં જ એવો આશ્રય શા માટે? મારે લજ ન કરવાં હોય તો બા કે બાપાજી શું કામ આગ્રહ કરે? લમને કોઈ બંધન માને છે, કોઈ ગુલામી ગણે છે, કોઈ કસર કહે છે કોઈ એને પવિત્ર સંસ્કાર તરીકે વળુવે છે, તો કોઈ એને અભિચાર અટકાવવાનું ઔપધ જણાવે છે. કેટલાક પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાં અને લજ કરવાં એવી સરખામણી કરે છે. એમાં જમ સર્વાંશે સત્ય નથી તેમ સર્વાંશે અસત્ય પણ નથી. લમ એટલે તો સ્ત્રી અને પુરૂષો છ’દગી મુધી જોનાથી સહ્યાર સાધી શકે તેવા એક મૈત્રી સંબંધ છે.

એ મૈત્રી છે પણ પ્રત્યેક સ્ત્રીને સારૂ દરજ્યાત નથીજ, ન હોઈ શકે.

મુનયના જેટલી મને પુરૂષ જાતી તરફ સુગ નથી કે સરોજના જેટલા લજ સંબંધ તરફ તિરસ્કાર નથી. પણ બા આજે એ વાતમાં આટલો સંકોચ શા માટે બતાવે?

દાગણુ વદ ૧૦ : '૮૪

પ્રાતઃકાળ

બા અને બાપાજીએ જ્યોત્સ્ના મારફત મને કાલના અતિથીની ઓળખાણ કરાવી. થોડા દિવસથી જેની પૂર્વ તૈયારી ચાલી રહી હતી એ વાત કાલે પ્રત્યક્ષ થઈ. ધરીધને હું કાલેજમાં સારી રીતે ઓળખતી હતી. જ્યોત્સ્નાએ કહ્યું: “અડી! તને ધરીધ સાથે પરણવું ગમે?” ત્યારે તો મેં દી’ખજ જ માનેલું. પણ જો એ ખરું બનવાનું હોય તો પણ ધરીધ નાપાસ કરવા જેવા છેકરો તો નથી જ. દેખાવડો છે, એમ. એ. નો અભ્યાસ કરે છે, લેખક છે અને સુદદ છે. એની નવલિકાઓ અને મનોહર ઝરણા જેવા રણકાર ભર્યાં એનાં નાનાં, મીઠાં કાવ્યો તો મારી પ્રશંસા પામી ચૂક્યાં છે જ. અને અમદાવાદના સ્ટેશને એક વિધવાની સહાય કરતાં તેણે પેલા મદોષ યુરોપીયનને મેથીપાક જમાડ્યો તે દિવસથી એની મદદ પણ મારે મન વસી છે.

બાપાજીએ કે બાએ મને સીધો પ્રશ્ન કર્યો હોત તો પણ શું? પણ હવે ધરીધ માટે મારે બરાબર વિચાર ને તપાસ કરવાં પડશે, જ્યોત્સ્નાને મેં ત્યાં મુધી ચોલવા કહ્યું છે.

પ્રાતઃકાળનો શાંત વાયુ કેટલો મુખદ, શાંતિદાતા અને સૌરભ ભર્યો છે! લજ માણુસને એટલાં મુખદ, શાંતિ દાતા અને સૌરભ ભર્યાં બનાવતાં હશે?

ચૈત્ર સુદ સાતમ : '૮૪

મધ્યાહ્ન

હંસા ધરીપત્રાં ખુબ વખાણુ કરે છે, એ પવિત્ર છે, સન્નિધિ છે. મદદ છે, સ્ત્રી સન્માનનો ચાલક છે અને દેશભક્ત છે: એની ખાત્રી આપે છે. વનસીલા એને ભલા અને એક માગી તેમજ સ્વમાનવાળા પુરુષ તરીકે વધુ છે. તેા જ્યોત્સ્ના એ ગુન-રાતનો ભવિષ્યનો સાહિત્ય ક્ષેત્રનો અગ્રગણ્ય નેતા થશે એમ કહી, એવા લેખકની પત્નિ થવામાં જીવન સેવાનીજ શીખામણુ આપે છે.

ધરીપ મને પણ સર્વ રીતે ચોખ્ખા લાગે છે. સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યની ખુબ વાતો કરનાર, સમાજમાં અંડખોર તરીકે પોતાને ગણાવનાર કે સ્ત્રી સમાજની સરદારી લેનાર વિદુષીઓ પણ મોટે ભાગે સંસાર સાગરની સફરમાં પોતાની નૌકાનું સુકાન પુરુષ જાતિ-નેજ ધીરીને યાત્રા કરી રહી છે. હું પણ લખેને બંધન માનતી નથી. એથી સ્ત્રીજાતિ પુરુષની ગુલામડી બને છે તેમ ધારતી નથી. જ્યોત્સ્ના મારફત મેં એ વાત માત-પિતાને કહેવરાવી છે.

ચૈત્ર સુદ ૧૧ : '૮૪

ધરીપ આજે અમારે ઘેર જમવા આવ્યો. બા એ પણ આજે હીક મહેમાની કરી. અતિ-થીઓને રંગાળી પુરવાથી રંગખેરંગી બનેલા, સુગંધીદાર ધુપોથી સુરભિભર્યા બનેલા સ્વચ્છ રસોડામાં, સ્વાદભરી વાનીઓ જમાડી તમેકુર્યાં. જમી રહ્યા પછી બાપાજીએ અતિથી મંડળની વચ્ચે ધરીપ અને મારા વેવીશાળની વાત બહેર કરી.

ધરીપની સાથે હું ઘણીવાર ફરી છું. ચર્ચા અને વાતો પણ મેં અગાઉ એની સાથે નથી કરી એમ નહિ. પણ આજે સાંજે અમે બગીચામાં ગયાં ત્યારે મને કેમ

નવોજ અનુભવ થયો? ન સમજી શકાય એવી કુબરી આવવી, કદીય નહિ તેવી લગ્નની લાવના જન્મવી, બોલવાનું ખૂબ મન થાય છતાં મહેંજ ઉધડતું ન હોય એવી. લાગણી થવી, અને છતાં ધરીપની ઉમા ભરી હાઝરીમાં ખુબ ક્ષ્યાં કરે, એના મીઠા ગળામાંથી નીકળતો મધુમય શબ્દ પ્રવાહ પીધાંજ કરે એવું કેમ થયા કહ્યું?'

પેલી વનસીલા અને જ્યોત્સ્ના અમને તેવાજ ન આવી હોય તેમ અમે 'વસંત કુંજ' માંથી નીકળ્યાં ત્યારે જ અર્થસ્યક હાસ્ય હસી "કેમ તરલિકા! હીક છેને?" એટલાજ શબ્દો બોલી, તેથી બહારથી મેં કંટાળો બતાવ્યા છતાં દિલમાં એથી કેટલા સુખકર આસ્વાદ થયો? એ બધું શું હશે ભલા?

આ નવો અનુભવ મને મીઠી ગુંથોથી ગભરાવી રહ્યા છે.

ચૈત્ર વદ ૮ : '૮૪,

ધરીપને આજે બાપાજીની જન્મતિથી નિમિત્તે જમવા નોતર્યો હતો. બાપોર પછી અમે સાથે ખૂબ વાંચ્યું. મારા ખાસ આગ્રહથી ધરીપને એનો કાવ્ય સંગ્રહ તથા છાપખાનામાં તૈયાર થતી 'રસ વાતાઓ' લાગ્યા હતા. એણે મને કેટલાંક કાવ્યો વાંચી સંભળાવ્યાં તેમજ તેના અર્થ સમજાવ્યા. ભવિષ્યમાં લખવા ધારેલી 'સંસાર સાગર' નામની મોટી નવલકથાની વસ્તુ રૂપરેખા કહી સંભળાવી.

અહો, ધરીપ ગુજરાતી સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં કેવો ચમકતો સીતારો છે? હજી એને સારું ઉજવલ લાવી છે. હું એની સહચરી? ખરેખર એ વિચાર પણ કેટલા ઉત્સાહ ભર્યો, સુખકર અને અપ્સહાદક છે! ધરીપનો વિજય હો!

અંત્ય તૃતીયા: '૮૪.

આજે અમારો લગ્ન દિન. કવિચોની લગ્ન કલ્પના સમો, રસિકોનાં દિવ્ય સ્વપ્ન સમો, સ્નેહની સતત સ્મૃતિ સમો આ દિવસ. આજના દિવસને હું જીવનભરમાં ભૂલી નહિ શકું, ખરસાં જાણનારી ધામધુમ વધુ લખવા નહિ દે.

વૈસાખ સુદ ૫: '૮૪

ઉપ:કાળ.

મધુરગની ! ઓહો ! શું એ લગ્નનામ ? સૃષ્ટિમાં સ્વર્ગની કલ્પના કવિને એના સુખદ સ્વાનુભવીજ સગી હશે.

મારા કવિરાગેય મારું એક ગીત રચ્યું
“હે સહધર્મિણી ! તે આજે મારા
ચૂલને, હૃદયને, આત્માને અને જીવનને પાવન
કર્યું” છે.

“હે રૂપસુંદરી ! શુભાશની ખીલતી કઢી-
માંથી તેં સોંદર્ય લીધું” છે, ઉપ: કુમારા
પાસેથી તેં ક્રાંતિ લીધી છે. છુલ્લુલના
ગળામાંથી તેં તારા કંઠની મીઠાશ મેળવી
છે, રાગદંડ પાસેથી દેહનો રંગ પ્રાપ્ત
કર્યો છે.

“હે મુંદરિ ! ચંદ્રખિંબના જેવા તેજથી
તું મારા ચૂલને અજવાળે છે, મને આજે તેં
સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાંથી જાગૃત કર્યો, તારી મનો-
હરતા અને અગ્નિ આકર્ષણતાથી મને મુગ્ધ
બનાવ્યો.

“હે દેવિ ! તું મારા હૃદયનું હૃદય,
જીવનનું જીવન. આત્માનું ઓગસ અને
સૃષ્ટિનો સાર છે !”

આજનો અનુભવ કાળજી ઉપર શી રીતે
ઉતારું ? કાળ જીની સ્નેહ ગાથાઓ - ભૂત-
કાળનાં પદ ચીરી ચીરી જાગૃત ન થતી
હોય, આશાની પ્રકાશિત પાંખો ઉપર ખેંચી
બ્રહ્માંડની મધ્ય યાત્રા આદરી હોય, નહિ,

નહિ, મારી અપૂર્ણતાથી ભરેલી, નિર્બળ.
કલ્પમયી એ પ્રથમ મિલનની સ્નેહ રાત્રિને
અન્યાય કરવાની ધૂનતા મારાથી નહિ થાય.

અષાઠની પૂર્ણિમા: '૮૪

ધરીપ અને હું પર્વતમાળાને શિખરે
શિખરે ફર્યાં. કાલીદાસને આ મનોહર દ્રશ્ય
જોઈનેજ ‘મેઘદુત’ ની કલ્પના સગી હશે,
ઓહો ! શો આ મનોહર દ્રશ્ય ?

ધરીપ મને કેવો ગમે છે ? મારે સાર
એ કેટલી બધી કાળજી રાખે છે ? કાણ
કહેતું હતું લગ્ન એ બંધન છે ? ધરીપના
સવવાસ પછી મને તો લાગે છે લગ્ન એ.
પાંખ છે. બ્રહ્માંડ ભરમાં એ પાંખથી ધ્રુમી
શકાય છે. સાચેજ લગ્ન એ સ્વર્ગની.
સીડી છે.

માગશર વદ : ૯ : '૮૫.

રાત્રિના દસ

ધરીપ હમણાં હમણાં કંઈક બેદરકાર
બને છે. નવી નવલકથાનાં પાત્રોની ખીલ-
વાણી પાછળ તે બેદરકાર તણકાર બની ગયો
છે કે વખતસર થેર આવવાનું થે એને
યાદ રહેતું નથી, વાર્તાની નાયિકાની એને
બેટલી કાળજી થઈ છે કે, તે મારી તરફ
સંપૂર્ણ બેદરકાર બને છે એનોય એને ખ્યાલ
રહેતો નથી.

વસંત પંચમી: '૮૫

સ્વવારના આઠ

સુનયાનાએ ગઈ વસંત પંચમીને દિવસે
કહ્યું હતું તે ખરું હતું. આજે હું ગઈ
જન્મગાંધિના દિવસ બેટલી સ્વતંત્ર નથી.
ગયે વધે બાપાજી અને બા અતિથિઓની
સરભરા કરતાં હતાં, આજે તે બોલે મારી.
ઉપર છે.

ધરીપ, વાર્તાનું પ્રકરણ પુરું કરીને નીચે ઉતરવાનું કહી ગયો છતાં હજી આગ્યો નહિ. મારી ખાતર આજનો દિવસ એને કલ્પના સૃષ્ટિમાંથી જીવતી દુનિયામાં આવવાનું મેં ખુબ કહ્યું, પણ એનું કવિતામય વાનાવરણ સુધાધ જન્ય તે એને ગમતું નથી.

ટ્રેન પર ચઢા દરી જન્ય છે. હજી ધરી-પનાં પગલાં સંભળાતાં નથી.

ચૈત્ર : સુદ : ૯ '૮૫

નવલકથામાં હુબહુ રંગ વણીને કરતાં અગવડ ન પડે માટે ધરીપ પ્રત્યક્ષ સ્થળ દર્શન માટે બે દિવસથી મુસાફરીએ ગયો છે. આજે એનો કાગળ જરૂર આવવો જોઈતો હતો. પણ પેલો ટપાલી ખંગલા આગળથી લમણાંજ ચાલ્યો ગયો.

લેખકની પત્ની થવાની આ ઝોછી મગ્ન છે ?

વૈશાખ વદ : ૬ : '૮૫.

‘સંસાર-સાગર’ પ્રસિદ્ધ થઈ. ખુબ પ્રશંસા પામી. ધરીપનાં માન સાહિત્ય જગતમાં વધવા લાગ્યાં છે. મળવા આવનારાઓની સંખ્યા વધતી જાય છે. બહારનાં આમંત્રણો પણ બેવડાં છે.

અને ધરીપ તો ખીજી નવલકથાની તૈયારીઓ કરવાના અભિલાષ રમે છે.

સ્વવારમાં ચાર વાગે તે ઉઠે છે. કસરત વગેરેમાંથી સાડાપાંચ પરવારે અને આઠ સુધી નવી વાર્તાનો વિચાર કરે છે. સવા આઠથી નવ ચઢા-નાસ્તો. તે વખતે સવારનાં વર્તમાનપત્રો જોઈ જાય. એટલામાં પહેલી ટપાલ આવે તે લઈ વાંચન ખંડમાં જાય છે અને સવારની ટપાલ લખે છે. દસથી અગીઆર સુધી મળવા આવનારની મુલાકાતમાં જાય છે. અગીઆરથી પાંચ ઓફિસ. ત્યાંથી ફરવા

જવાનું એ બે કલાક અમે સાથે વાતો કરીએ. તે મોટે ભાગે ધરીપના એકાદ નવા કાવ્યની કે નવલકથાની જ વાતો હોય. ઘેર આવ્યા પછી જમવાનું. પછી ધરીપને સાંઝનાં પત્રો અને ટપાલ જવાની હોય, ત્યાર બાદ સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં નવીન પ્રસિદ્ધ થયેલ પુસ્તક, કે માસિક ઉપર નજર ફેરવવાની અને સાપ્તાહિક કે અગીઆર વાગે સુધ જવાનું.

ધરીપ મને ચલાય છે, ખુબ ચલાય છે, મને રાજ રાખવા માગે છે, પણ સવારના ચારથી રાત્રિના અગીઆર સુધી એને રોકાયલા રહેવું પડે છે ! સાંજે પણ જો હું એની ઓફિસે ન જઈ તો સાથે રહી ઘર સંસારની કે ખીજી વાતો કરવા સારૂ ? એને મળી શકું એવો ખીજો વખત મને મળેજ નહિ !

અમારાં લખને હજી એકજ વર્ષ થયું, ત્યાં અમારાં જીવનનો ક્રમ આવો બની ગયો છે. મારા લેખક મહારાજ કીર્તી દેવીને વરવાની તૈયારીમાં પડ્યા છે !

ધરીપ મને ખુબ વહાલો છે. એના વિચાર માત્રે મને આરામ મળે છે. પણ એના વિનાનું જીવન શુષ્ક લાગે છે. જ્યોત્સ્ના પણ મને હવે નવો માગે બતાવતી નથી કે, લેખકની પત્ની તરીકેનું સાચું સ્થાન જીતવા, મારે શું કરવું ?

આશો સુદ ૯ : '૮૫

કેટલે બધે દિવસે ડાયરી ઉઘાડી ? ધરીપને ત્યાંની એકલતાથી કંટાળી એટલે બાપુજીના ઘેર આવી. નવરાત્રિ કેટલી આનંદમાં જાય છે. જૂની નવી બહેનપણીઓ, ગરબાની રમઝટ અને નવાં નવાં કાર્યોની યોજનાઓના વિચાર પાછળ સમય કેટલો સહેલાઈથી પસાર થાય છે !

આશો મુઠ્ઠ પૂલિંભા: '૮૫

આવતી કાલથી પ્રદર્શન લરાશે એટલે પંદર દિવસ કીક રોકાણ થશે. મને ધરીપ લૂલતો હતો હું હવે એને લૂલી જવા લાગી છું. ગદ્ય કાલે મલિકા વિદ્યાલયનાં વ્યવસ્થાપિકા મળ્યાં. વિદ્યાલયમાં હું બહુજ સારી રીતે કામ આવી શકીશ એવું એમને લાગ્યું. મને પણ એ વિચાર ગમે છે. ધરીપને પુસ્તકો લખીને મળતી નામના મારા સહવાસ કરતાં વિશેષ ગમે છે, મને મારી સ્વતંત્રતા અને પ્રતિક્ષા એટલાંજ પ્રિય છે. અમે મિત્રો તરીકે એકબીજાને મળીશું, પણ એની પત્ની તરીકેનું એકલવાયું કેદી જીવન મને હવે નહિં રહે.

ક્રાંતિક મુઠ્ઠ પ: '૮૬

‘વિદ્યાલયનું’ વાતાવરણ મને કીક લાગ્યું. પણ હું સ્વાગતીને સ્વતંત્ર છું એ વિચારે

મારા જીવનમાં જે આલ્સાદક પડ્યો કરી નાખ્યો છે, તેથી પાછલા જીવનનું સ્મરણ પણ કરવાનું દિવ થતું નથી.

દીવાળીની રગઓમાં ધરીપ મળ્યો ત્યારે મારો નિશ્ચય મેં એને જણાવ્યો.—એને ત્યારે સમજાયું કે તે મને અન્યાય કરતો હતો; ફરીથી તેમ નહિં કરવા એ મને વચન આપવા લાગ્યો પણ મને હવે પુરુષનાં વચનમાં શ્રદ્ધાજ નથી, એમ મેં એને સ્પષ્ટ જણાવી દીધું.

હંસા, જ્યોત્સ્ના અને સુનયનાને પરિણીત જીવનનો અનુભવ મળ્યો છે, એટલે તેઓ પણ મારા વિચારને મંજુર રાખે છે.

વનવીણા ચેતીજ ગદ્ય અને ‘હું’ તો કદી પરણીશ જ નહિ” એવું મને મુંબાઈથી દીવાળી પછી ક્રબ્બેલા પત્રમાં લખે છે. કીક થયું, બિચારી પુરુષની યુવામીમાંથી છુટી.

ભિખારી : રોકાણી બાઈ! ક્યા કરીને ગરીબને મિલકતનો દુકો આપશે?

રોકાણી : કેમ અત્યા? રોકાણે રોકાણી કેડ્યાં લાગે છે?

ભિખારી : બાઈ એ તો રોજ ગમે છે, પણ આજ મારે ત્યાં છોકરાનો જન્મ થયો છે!

વર [નવ વધનો] : હું બાલુના કાબ્યામાં બેસતા બહિં?

નવ વધુ : કાલે મળવું છે?

વર : ના, પણ તારા વિચારનો વિરહ મારાથી કેટલો સહી શકાય તેમ છે તેનો અનુભવ કરવો છે, એટલે પાછો આવું ત્યારે તને બેવડા બળથી ચાહી શકાય.

સ્ત્રી સન્માનના ઢોંગ

સ્ત્રી સન્માનના નામે કેવળ બાહ્યાર કરનારાઓની આજ્ઞાલ ખોટ નથી. હાથીના ફાંતની માફક બતાવવાનાં અને વતપાનાં જુદાં જુદાં આચરણોવાળા આડંબરી સુધારકો અનેક છે. કૌ. મધુરિકા મહેતા તેવાઓને કલમના ચાખકો ખરાબર લગાવે છે. એમના જેવી દષ્ટિ પ્રત્યેક ગુજરાતજુની થાય એ જરૂરનું છે. કુધારાનાં કૌભાંડ અને સુધારાના આડંબરનાં પોલ ટાળવાનો એજ માત્ર ઉપાય છે.

: લેખક :

સૌ. મધુરિકા મહેતા

જવાદો, જવાદો; તમારા એ બધા ઢોંગ અને આડંબર જવાદો.

સ્ત્રી સન્માનની તમારી બધી વાતો એ કંઈજ નહિં પણ માત્ર જોયો દેખાવ છે, દંભ છે, ઢોંગ છે. દામમાં કે દ્રેષ્ઠનમાં તમે વહેલા વહેલા ઉભા થઈને સ્ત્રીઓ માટે જગા કરી આપો છો; અને સ્ત્રી સન્માનની ભાવનાના આડંબરી નામ નીચે, તમે તમારી ભયાનક લાલસા છુપાવો છો. કહોને કે સ્ત્રીને અપ્પક્ષા, નિર્બંધ, તમારાથી ઉતરતી માનીને, તેની ઉપર ઉપકાર કરવાના તમારા અભિમાનને પોષવા તમે એ બધું નાટક ભજવો છો!

અને કહેશો, તમે એ ઉપકાર પણ કેને સાર કરો છો? માત્ર ઉપક્ષા વર્ગની ખુબસુરત, ફેરાવાળી કે મધ્યમ વર્ગની રૂપસુંદરી માટે જ. હૃદય ઉપર હાથ મૂકીને કહો, કહી તમે ગરીબ, ગામડીયણ, ધરડી, કેંગાળ બદસુરત બાઈને માટે તમારી જગા ખાલી કરી છે ખરી? એવાં નિર્ધનને જોઈને તમે આફું જ્યું નથી કે એકદમ ચોપડી કે જાપા પાછળ તમારું મુખ છુપાવ્યું નથી, કે મિત્રોની સાથે વાતે વળગવાનો જુદો ઢોંગ કર્યો નથી?

સ્ત્રી સન્માનના સાચી ભાવનાથી તમારું હૃદય તરબોળ હોય તો કહો તો ખરા કે, તમે તમારી ઘર ઘાટણ માટે, તમારા રામની પ્રિય પત્ની માટે, તમારા કારખાનામાં ઢસરડા કરતી મજુરણ માટે શું કયું છે? તમારી સ્ત્રી સન્માનની ભાવના એ વખતે ક્યાં સુકાઈ જાય છે?

માટે જ કયું છું; જવાદો, જવાદો; તમારા એ બધા ઢોંગ અને આડંબર જવાદો.

[૨]

સ્ત્રી જાતિને માટે તમારા દિલમાં માન છે એમ શા માટે કહો છો? એમ કહેવું એ આજ્ઞાલ શોભા ગણાય છે, મોટાઈની નિશાની મનાય છે અને તેથી સુધારકમાં ખપાય છે; તેમ ન હોત તો કદાચ તમે સ્ત્રી શત્રુ તરીકે તમને ગૌરવ અને અભિમાન પૂર્વક ઝોળાખાવતાં પણ શરમાયા ન હોત.

જે તમારા દિલમાં સ્ત્રી જાતિ માટે માન હોય અને તે તમે કહી બતાવો છો તેમ ખરેખર જ હોય, તો અનેક બિચારી.

મહેનો વેશ્યા-ટુહામાં પુરાઇ રહી છે તેમને માટે તમે આજ ટુધી શું કયું છે ?

તમારું સ્ત્રી જાતિ તરફનું સાચું માન બતાવવા માટે અનેક વિધવાઓને જીવનભર સ્વગતી હોળીમાંથી બચાવી લેવા તમે શું કયું ?

શા માટે કહો છો કે તમારા દિલમાં સ્ત્રી જાતિને માટે માન છે?—તેમ હોય તો તમારી દૃષ્ટિ, તમારું દિલ, તમારો દેહ, તમારી વાસના નિર્મલ અને અવ્યભિચારી રહી કેમ શક્યાં નથી ?

તમારો દોંગ, તમારો આડંબર, તમારો દંભ કેને માટે ચલાવો છો ? જે સ્ત્રીઓને રાજી રાખવા તમે એ બધું કરો છો, તે તો તમને બરાબર પારખી ગઇ છે. જે સમાજ ને ઠગવા તમે આ નાટક ભજવો છો, તે સમાજ તો તમારાં જેવાઓનોજ હોઇ પરસ્પરને ઠગવાનાજ શેનરંજ પાસા બેઠી રહ્યો છે.

માટેજ કહું છું : સ્ત્રી જાતિને માટે તમારા દિલમાં માન છે એમ શા માટે કહો છો ?

[૩]

તમારા દંભના તમામ પડદા હવે ચિરાઇ ગયા છે. હવે તમારાં મીઠાં, મધુરં : અને મોહક વાક્યોની ઈર્દગ્ધજોમાં અમને ફસાવી શકવાના નથી.

સ્ત્રીને પૂજા કરવા લાયક મનુષ્યને શુદ્ધની સાથે ખેસાડનાર તમારા મનુ અને તમામ ઋષિમુનીઓ, કે ગીતા ગાનર કૃષ્ણ અને રામને નામે ઉભા કરેલા પ્રભાવની ઉપરનો દંભી પડદો ચિરાઇ ગયો છે. બધી સારી સારી વાતોની પાછળ, તમારું દિલ સ્ત્રીની 'શુભામીનું' રસીયું છે—એકેકે એક પુરુષનું

દિલ એજ લાલસાથી લદબદી રહ્યું છે : તે વાત હવે ઉઘાડી થઇ ગઇ છે.

એ કહે સ્વાધીકાર માટે ઉત્કુષ્ઠ થયેલી સ્ત્રીઓને તમારામાંના કોઇ શાસ્ત્રને નામે, કોઇ ધર્મને નામે, કોઇ રૂઢીને નામે ડરાવે તેનો અમને ડર નથી. તેજ રીતે તમારા કેટલાક ગ્રહણ કરનારો મોટા કવિ થઇને અમારાં ગીતરં ગાય અને આડંબરી ભાષા નીચે સ્ત્રીને શુભામ રાખવાની પોતાની લાલસાને ઢાંકવા મથે, તેથી પણ અમે લોભાઇ જઇએ તેમ નથી.

તમારા આડંબરના તમામ પડદા હવે ચિરાઇ ગયા છે. તમે આદીકાળથી આજ સુધી સ્ત્રીઓને તમારી તાબેદાર દાસી બનાવવા ઇચ્છતા આવ્યા છો. અલબત્ત તમે પણ તમારા ઋષિમુનિઓ અને અવતારી પુરોહીની માફક, તમારી એ ઇચ્છાની આસપાસ સુદરતાના મોહક દોળ ચલાવવા મથો છો, તેમાં સ્ત્રીઓ બિચારી અંજાઇ અને આજ સુધી પોતાની જાતનોજ તિરસ્કાર કરનારી, તમારી કલ્પનાઓ પ્રમાણે અનુસરી તમને પોતાના પૃથ્વી ઉપરના પ્રભુ માન્યા, પણ હવે અમારી આંખો ઉઘડી છે. અમે તમારી એ બધી મોહક વ્યાખ્યાઓના મર્મ સમજી ગયાં છીએ, અને હવે અમે વધુ વખત દોળવાઇએ તેમ નથી.

[૪]

તમે સ્ત્રીઓ માટે 'સતી'ની વ્યાખ્યા થોડી, પણ તમે 'સત્તા' ક્યારે બનશો ?

તમે સ્ત્રીઓ માટે 'શ્રીયળવતી'ની સંજ્ઞા શોધી, છતાં આજ સુધી પુરોહીને 'શ્રીયળવતા' બનાવવા તમે કશુંજ કયું નહિં એમ કેમ ! પતિ પાછળ ફરજિયાત વૈધવ્ય

પાળનાર બાલકાનો આવતો ભવ મુધરી
જશે, એમ મનાવી તમે એના ગત જન્મનાં
પાપ આગળ ધરી, નરીખના પડદા પાછળ
તેનો આ જન્મ બગાડી નાખવાનાં શાસ્ત્રો
રચ્યાં, પણ ફપ વર્ષે પાંચમી વખત ૧૫
વર્ષની શિશોરી સાથે પરણવા નીકળેલા છુટ્ટા
દાદાઈને ફરજિયાત વિદુરાવસ્થાના પાલનથી

મુશ્કા પછી મોક્ષ મળવાના મંત્રોજ પાળવા
ક્યારે તૈયાર થશો ?

[૫]

‘ઓ પુરુષ સમાજ ! જવાદે, જવાદે
તારા બધા ઢોંગ અને આડંબર
જવાદે, હવે તેની ઉપરના તમામ પડદા
ચિરાઈ ગયા છે. હવે તારો એકપક્ષી ન્યાય
અમે કદી ચાલવા દેવાનાં નથી.

પહેલાંના કરતાં હાલની સરકારે વધુ
સત્તાવાન બની છે તે એટલા માટેજ કે:
(૧) તેઓ યુધ્ધને અર્થે લોનો ઉભી કરી
શકે છે; અને (૨) સંદેશા વ્યવહારના સાધ-
નોમાં મુદારો થયા છે.”

...

“મહાન વિચારોજ મહાન પુરુષો સર્જે છે.”

...

“રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ વિના સાચો રાષ્ટ્ર બનીજ
શકતો નથી.”

બુધ્ધિજ સર્વત્ર સત્તા ભોગવે છે: આત્મા
તો બિચારો અદૃશ્યજ બની બેઠો છે.

...

“ગુલામ એ મનુષ્ય નથી, પરંતુ મનુ-
ષ્યનું માત્ર જડ સ્વરૂપ છે.”

...

“તમારાં ભાંડુઓ ગુલામ હોય ત્યાં સુધી
તમે પણ ગુલામજ છો.”

“પ્રત્યેક જાતની કલ્પનાઓ ત્યારે જન્મતા
ઉપર અંકુશ ધરાવતી બને છે ત્યારે તે
કચડી નાખનારી સત્તાનું સ્વરૂપ ધારણ
કરે છે.”

...

ત્યારે સત્તા ભોગવવાનો દુરુણ સમા-
જના ઉપસા થરમાં વ્યાપે છે, ત્યારે બીજા-
ઓમાં ગુલામીની ભાવના વ્યાપક સ્વરૂપ લેતી
જાય છે.

...

“માનવજાતિના એકીકરણની શ્રદ્ધા જે
ન જન્માવે તેનું નામ ધર્મજ નથી.”

...

એક પ્રજાએ બીજી ઉપર છત મેળવવી
એનુંજ નામ ચોરી અને ખુનનો આદીકાળ.

...

“સ્વતંત્ર માનસજ મદોં સરજ શકે છે.”

જહોન મોલી

મારી કથા

: લેખિકા :

વિશાખા

વાંચક! મારી કથા કહેન. પહેલાં મર
વિચારો જણાવવા દે!

લોકો કહે છે કે સ્ત્રી નિર્બળ છે. અખળા
છે. હું કહું છું કે જટલી શક્તિ સ્ત્રીઓમાં
છે એટલી પુરુષોમાં નથી. અત્યારની સ્ત્રીઓમાં
નિર્બળતા આવતી જાય છે. તેઓ હવે
પુરુષો પાસે સ્વતંત્રતા માગે છે. શા માટે?
તેમણે સ્વતંત્રતા માગવાની જરૂર નથી.
તે ચોતાના વ્યક્તિત્વથી પુરુષોને નમાવી શકે.
પુરુષો તમને ગુલામો ગણે છે કારણ કે
તમારામાં એટલી શક્તિ નથી તેથીજ.
નહીં તો કાણ સ્ત્રીને ગુલામ ગણી શકે!
આપણા પહેલાં ઘણી સ્ત્રીઓ ઘણાં ગણ છે
કે જેના વગર પુરુષોને આશ્ચર્ય નથી
તમારે પણ એવાં થવું જ જોઈએ.

∴

વાંચક! હવે હું મૂળ વાત ઉપર આવું
છું. મારી કથા અત્યાર મુઠ્ઠી કાપતી
જીંદગીની ભુલો છે. તેઓની દુઃખની કથાઓ
હોય છે. તો મારા મુખની આ કથા છે.

મારું નામ વિશાખા, મારો જન્મ
બ્રાહ્મણ ગણિમાં સારા સંસ્કારી માયાપને
ત્યાં થયેલો. તેઓ બહુ પૈસાદાર નેતા
પણ મુધરેલા અને સંસ્કારી હતાં; એટલે
તેમના એ ગુણ મારામાં ઉતર્યા.

હું મોટી થયે ગામની કન્યાશાળામાં
શીખવા ગતી. થોડા દિવસ થયાં ત્યાં
અમારી પાસે એક માણસ તેની વિધવા
જીંદગી અને માનને કાંઈ રહેવા આવે. તે
બધાં ભણાં અને સારાં હતાં, ઘણી વખતે
ગણીમાં મને બોલાવતાં, ખાવાનું આપતાં.

“મારું નામ વિશાખા.....”

હું પણ જતી. તે માણસનું નામ વિપી-
નચંદ્ર. તેની જોડે હું પણ વાતો કરતી.
તેઓ બધા ગામના ગણાટા મને કહેતા.

અમારા વચ્ચે આમ મિત્રતા બંધાઇ
તેમની ઉમર મારા કરતાં છ વર્ષે મોટી હતી,
છતાં પણ મને તેની સાથે વાતો કરવી
ગમતી.

પણ દિવસો જતા ગયા અને અમારી
મૈત્રી ટુટી. વિપીનચંદ્રને ખરાબ મીત્રોની
સેવત લાગી. તે જુગાર ખેલતા, રેશમાં
જતા અને દારૂ પણ પીતા. તેમના બધા
પૈસા રેશમાં ખર્ચાસ પડી ગયા.

ધણી વખત એમની સ્થિતિ જોઇ મને
દયા આવતી, પણ હું શું કરું? એમની
માતા અને બહેન પણ બીચારાં એને લીધે
દુઃખી થતા હતાં.

મેં અંગ્રેજી છટ્ટી એપ્રિલ મુઘી ગમ્યાસ
કર્યો હતો. હવે આગળ લણાવવાનો વિચાર
મારા પિતાજીનો ન હતો, એટલે મેં નિશાળ
છોડી અને ઘરનું કામકાજ શીખવા માંડ્યું.

એક દિવસે રાતના હું મારા માતાપિતા
જોડે ફરીને આવતી હતી ત્યાં મેં વિપીન-
ચંદ્રને દારૂ પીધેલી લાલનમાં રસ્તામાં પોલા
જોયા. એવામાં એક સીપાઇ આવ્યો. તે તેને
મારવા માંડ્યો. મને તેની દયા આવી, એટલે
મેં મારા પિતાને તે વિષે કહ્યું. તેમણે જઇ
વિપીનચંદ્રને છોડ્યો અને તે અથડાતો
કુડાતો પાતાને ઘેર ગયો.

અમે અમારે ઘેર ગયાં, આખી રાત મને
એનોજ વિચાર આવ્યો. એ કેમ મુઘરે એના યે
વિચારે થયાં કર્યાં. પડોશમાં રહેલા
એટલે સાધારણ રીતે એની તરફ મને
લાગણી હતી તે પ્રબળ થઇ.

...

બીજા દિવસે હું મારી માતા પાસે ગઇ અને
ધોતેથી બોલી: “બા, બા, બા, હું આપણી
પાસે વિપીનચંદ્ર છે તેને પરણું તો?”

મારી બા તથા બાબા બંને મારા લગ્નની
વાત કરતાં જ હતાં, એટલે મેં તેમને આ
કહ્યું ત્યારે મારી માતા ગભરાઇ ઉઠી અને.
બોલી: “વિશુ, કાંઈ ગાંડી થઇ છે, તું
એક દારૂડીઆને પરણે!”

પછી તો તે દોડતી મારા પિતા પાસે:
ગઇ અને બોલી: “આ વિશુને કાંઈ કહો,
ગાંડી થઇ છે.”

હું પણ પાછળ ગઇ. બાપે મારી સામે
જોયું, હું દસતી હતી. તે બોલ્યા: “શું છે?”

“કાંઈ નથી” મેં શરમાળાં શરમાળાં
ઉતર આવ્યા.

“જ હોય તે ગભરાયા વિના કહે.”
તેમણે કહ્યું.

“મારે વિપીનચંદ્ર જોડે પરણવું છે”
મેં કહ્યું.

મારા બાપ પણ વિચિત્ર રીતે મારી
સામું જોઇ રહ્યાં. ત્યાર પછી મને ધણી
સમજાવી, પણ મારા જેવી માથાની ફરેલી
છોકરી એમનું માને તેમ ક્યાં હતી? અને
મેં તો નિશ્ચય જ કરેલા કે પરણવું તો
એનેજ. એટલે હું બોલી: ન પરણાવશે તો
આવતી કાલે સ્વયં પહેલાં મરેલીજ સમજાવે.

મારાં માબાપ મારે છદ્દી સ્વભાવ બાળુતાં
હતાં એટલે ન છુટકે એમને લા કહેવી પડી.

સાંજના વિપીનચંદ્રની મા અને બહેનને
બાએ બોલાવ્યાં અને મારી વાત કરી.
તે સાંભળી વિપીનની ધરડી મા બોલી:
“ખેટા નકામી શા માટે દુઃખી થાય છે?
અમે તો દુઃખી છીએ અને તેમાં તું કુલ
જેવી છોકરી શા માટે દુઃખી થાય છે?”

મેં એમને ધણી રીતે સમજાવ્યા અને
આખરે નામરજી છતાં તેમને ય કમલ કરવું
જ પડ્યું.

હવે વિપીનચંદ્ર પાસે લા કહેવડાવવાની
હતી, એટલે હું તે લોકોની જોડે એના ઘરમાં
ગઇ.

વિપીનચંદ્ર થોડાક મિત્રો જોડે પાનાં રમતા હતા. આજ ઘણે દિવસે એમણે મને જોઈ એટલે બોલ્યા : “વિશાખા, તમે કેમ અહીં આવ્યાં?”

હું જવાબ આપ્યા વગર અંદર ચાલી ગઈ. તે પણ પાના રમવાનાં મૂકી અંદર આવ્યા.

મેં કહ્યું : “વિપીનચંદ્ર, ખબર છે, કાલે આપણાં લગ્ન થવાનાં છે” મને એ કહેતાં કંઈક શરમ લાગી.

“એમ?” જાણે કાંઈ સાપ કરડ્યા હોય તેમ બે ડગલાં પાછળ ખસી જઈને બોલ્યા “શી ગાંડી વાત કરો છો! તમારાં માથાપ કશુંક કરશે?”

“હા” મેં ઉત્તર આપ્યા.

“અરે, પણ હું તો દારૂડીએ છું, જુગારી છું.”

“તે મારે જવાબ છે, તમારે નહિ. તમે કશુંક થશો?”

તે શુંચવાયા, શું બોલવું તે ઉત્તર ન આપતાં ચાલી ગયા. હું પણ ઘેર ગઈ.

∴

ખીજે દિવસે અમારાં લગ્ન થયાં. મારાં મા બાપ બહુ દિલગીર થયાં, પણ મારી જીદને લીધે મને પરણાવી.

તે રાતના હું એમને ત્યાં રહેવા ગઈ અમારે માટે રાખેલ ખંડ તૈયાર હતો. પણ બાર વાગ્યા સુધી તો ત્યાં વિપીનચંદ્ર કે, કોઈ આવ્યું નહીં. મને શીકર થવા લાગી આખરે તે આવ્યા લયડીયાં ખાતા ખાતા, તેના મ્હેંમાંથી દુગધ નીકળતી હતી.

તેણે મને જોઈ એટલે બોલ્યા : “વિશુ, તું કેમ અહીં આવી. ત્યારે ત્યાં સુવાની જગા નથી?”

મેં કહ્યું : “છે તો ખરી, પણ આજથી હું અહીં જ રહીશ.”

“હા હા હા” તેમણે ભયંકર હાસ્ય કરી કહ્યું : “આપણે આજે પરણ્યાં તો ખર?”

મેં કોઈ દિવસ દારૂની વાત સુધી નહોતી તેથી આજે મારે જીવ ભભવા લાગ્યો.

મેં કહ્યું : “તમે શું કામ દારૂ પીધો છે?”

“એટલે, તું” મને કહેનાર કોણ, બોલ ?” તેમનો મિત્રજ ગયા અને મને મારવા આવ્યા. બે ત્રણ તમાચા જોરથી માર્યા. હજુ સુધી મેં કોઈનો માર ખાધો નહોતો એટલે મને બહુ સખન લાગ્યું.

“બોલ, જો થઈને કેટલું બોલે છે, ત્યારે પણ પીવો પડશે. મારો પણ પિત્તો ઉકળ્યો. એટલે કહ્યું : તમારે દારૂ પીવો ન જોઈએ, તમારી માથેન કેટલાં દુઃખી થાય છે, તેમને તમારે સુખ આપવું જોઈએ.”

હું બોલી ત્યાં સુધી તેણે સાંભળ્યા ક્યું, પણ પછી મને પુછળ માર માર્યા.

મને લાન નહોતું, પણ જ્યારે હું જાગી ત્યારે એ પતંગ ઉપર પડ્યા હતા, હું વચ્ચે જમીન પર પડી હતી. મારું આખું શરીર દુઃખવું હતું. એટલે હું ત્યાંજ પડી રહી.

થોડીવાર થઈ ત્યાં તો તે ઉઠ્યા અને આમ તેમ જોયું. મને એક ખુણામાં પડેલી જોઈ એટલે તે મારી પાસે આવ્યા. મારો શ્વાસ આવે છે કે નહિ તે જોયું.

તે છેક મારી પાસે આવ્યા.

હું ઉઠી.

તે બોલ્યા : “વિશાખા મને માફ ન કરે ? મેં પહેલે દિવસે જ તને મારી, મને માફ કર.”

મેં કહ્યું : પ્રભુ તમને મારી આપે પણ હવેથી કૃપા કરી દારૂ છોડી દો”

તેમણે મને થોડીવાર વિચાર કરી કહ્યું:
“વિશુ ત્યારે ખાતર આજથી દાર નહિ પીઉં”

ખીજ દિવસે ખરેખર તેમણે દાર ઘોડી દીધો. આવી રીતે એમની બધી કુટેવો મેં છોડવી, તેથી મરાં મળ્યાપ, સાસુ નણંદ બધાં મારાં પર ખુશ છે.

..

હવે અમે કલકત્તામાં રહીએ છીએ. તે ત્યાં નોકરી કરે છે. પૈસે ટકે પણ સુખી છીએ. ઘણી વખત અમે ગુજરાતમાં પણ આવીએ છીએ.

હિન્દુ બહેનો! મારી તમને એજ વિનંતી છે કે તમારા પતિઓ ને આવા હોય તો તે તમે ગમે તેમ કરીને સુધારી શકો છો!

નીકુંજ ન જાય તેવો સલામત ઇલાજ

આકૃતો

આમ હોલ વગાડીને
આવતી નથી.

—માટે—

સંકટ સમયે તાત્કાલીક
ઉપયોગ માટે

પ્રો કટ ન

ઘરમાં રાખો.

દાઝી જવાના અને વાગવાના અકસ્માતો એવીંતા બને છે.

તે વખતે તરત ઇલાજ કરવામાં આવે નહીં તો ગંભીર પરીણામ નીપજે છે. આવે વખતે પ્રોકટન એક અમૂલ્યુત્ત્વ દવાની ગરજ પુરી પાડે છે. ગમે તે રીતે વાગવાથી લોહી વહેતું હોય ત્યારે આ પાવડર દવાવવાથી લોહી બંધ થાય છે, ઘા પાકતો નથી, રૂઝ જલ્દી આવે છે.

દાઝી જવા ઉપર આજા હાથે પાવડર લગાડવાથી અથવા વેસેલીનમાં મેળવી ચોપડવાથી ઘણીજ ઠંડક થાય છે. અને જલ્દી આરામ થાય છે.

ગડગુમડાં—ચાંદા વીગેરે ઉપર પણ ઘણી અજાયબીલરી અસર કરે છે. તેની જાદુઈ અસરથી તમે અજાળ થશો. ખાત્રી કરવા સાર નમુનાની શીશીઆઈઆનાવી ટીકીટ મોકલી મંગાવો. જરૂર પડતાં ખાત્રી થાય ત્યારે મોટી ખાટલી મંગાવજો.

૧ અઉંસની ખાટલી ૧ ના રૂ. ૧-૪-૦. અર્થ જુદું.

દાસ એન્ડ સન્સ—મુંબઈ નં. ૪.

હિન્દુ સ્ત્રીઓ અને લગ્નના કાયદા

: ૬૫૬ :

માણેકલાલ વડીલ

સામાન્ય જનસમુદાયને કાયદાનું નિશ્ચિત જ્ઞાન હોવું નથી, છતાં પરંપરાના વહેવારમાં માણસો કાયદાના કેટલાક નિયમો જાણે છે. આનું કારણ એ છે કે ઓડાણપોડામાં જોને જોને કાયદાનો અનુભવ થયો હોય, એવા માણસોના વર્તન ઉપરથી

આ લેખ લગ્નના નવા કાયદા પ્રમાણે લગ્ન કરવાથી હિન્દુ સ્ત્રીઓને કેટલા બધા લાભ થાય છે તે બરાબર બતાવે છે. નવા કાયદા પ્રમાણે લગ્ન નોંધાવનારને પોતાની ધાર્મિક માન્યતામાં એ કુશળ જ બાધ નહોતી નથી.

માહિતગાર નથી. સાધારણ અર્થે શિક્ષીત કે અશિક્ષીત વર્ગને બાળુએ રાખીએ તો પણ શિક્ષીત લોકોમાં આ ખાસ લાભોનું જ્ઞાન નથી. નવા કાયદા નીચે માત્ર રજીસ્ટ્રેશનથી એટલે કે સરકારી દફતરે સ્ત્રી પુરુષનાં નામકામ નોંધાવવાથી

બીજા લોકો ધોડા લે છે અને એ પ્રમાણે પોતાનું વર્તન ધરે છે. દાખલા તરીકે હિન્દુ કામ માટેના વારસાહકના કાયદાનો અભ્યાસ, લગ્ન અને તેમાંથી ઉપજતી કાયદેસર જવાબદારીઓનો સીધો પરીચય અને એવી બીછ અનેક બાબતોનો અભ્યાસ સામાન્ય જનસમુદાયમાંથી લાગ્યેજ કાઢ કરે છે. એમ છતાં બરાબર કાયદાના કાનૂનો પ્રમાણેજ સંયુક્ત કુટુંબની મીઠકતની વહેંચણી સૌ કાંઈ કરી લે છે. આ બધી બાબતો સાધારણ અને શૈજના અનુભવની છે, એટલે એમાં ખાસ જ્ઞાનની જરૂર પડતી નથી. પરંતુ જે કાયદાથી સમાજને વીશાંટ અધિકારો કે સગવડો સાંપડતી હોય એ કાયદા વિષે આવી શેછંદા વ્યવહારની માહિતી બહુ થોડાને હોય છે. એની વાકેફદારી માટે તો ખાસ અભ્યાસની જરૂર પડે છે. એટલેજ ૧૯૨૩ માં લગ્નને લગતો સુધરેલો ને કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો છે, તેનાથી થતા લાભ વીધે આપણાં સ્ત્રી પુરુષો

જન ધધ શકે છે અને એ ઉપરાંત ધાર્મિક વિધિથી પણ એજ લગ્ન ઉજવી શકાય છે, તે કેટલાં માણસો જાણે છે? આ નવા કાયદા મુજબ લગ્ન કરવાથી પુરુષ અને સ્ત્રીના કાયદેસરના દરબજામાં કેટલો ફેરફાર થઈ જાય છે એની પણ કોને ખબર છે? ધર્મ અને સાતીનાં બંધનો તોડ્યા વિના પણ આ કાયદાનો લાભ લઈ શકાય છે. જે ઘણા ખરા હિન્દુ માયાપોતે આ વિષયનું જરાયે જ્ઞાન હોય તો તેઓ પોતાની પુત્રીઓને વધારે ઉંચે દરજ્જે આપતા ધારાઓનો લાભ લેવાનું કેમ ચુકે? આ નવી લગ્નપદ્ધતિથી ભોજન, મહેરીય, સરવસ અને ધર્મવિધિના ઉગઉગીર ખર્ચની બચત થઈ જાય છે, ગોર બાપા અને બ્રાહ્મણોની સુલામી સેવની મંડી જાય છે અને બીજા અનેક કાયદા થાય છે. આ બધી બાબતો ઉપર જશે લ'બાણુથી વિચાર કરીએ:—

એકપત્નીયત્વ

હિન્દુ કામનો કાયદો પુરુષને એકથી વધારે પત્નિઓ કરવાનો અધિકાર આપે છે. આથી પારાવાર અનિષ્ટો ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્ત્રીપુરુષોનાં સંસાર જીવનમાં ઝેર ભળે છે. ઘણી વખત એમ પણ બને છે કે સ્ત્રી અને પુરુષ એક બીજાને આહવાં ન હોય છતાં એમને ફરજિયાત લગ્નસંબંધ નિભાવી રાખવો પડે છે. પરિણામે બન્નેનો માનસિક અને શારિરીક વિકાસ અટકી પડે છે. આ સ્થિતિ હિન્દુ લોકો નીચે નબી શકે છે. લગ્નનો નવો કાયદો એનો રામબાણુ ઇલાજ પુરો પાડે છે અને સ્ત્રી તેમજ પુરુષના સુખનો ભાગ ભોક્ષી કરે છે. 'સીવીલ મેરેજ' નો આ કાયદો પ્રથમતો પુરુષ ઉપર એક પત્નિ જીવતાં બીજી નહિ કરવાનો આક્રંશ મુકે છે. ત્યાં મુધી એક સ્ત્રી સાથે લગ્નસંબંધ ચાલુ હોય ત્યાં મુધી પુરુષથી બીજી સ્ત્રી કદાપી ન પરણી શકાય એવી વ્યવસ્થા એ કાયદાએ કરી છે. ધારો કે કોઈ માણસ આ કાયદાની રૂએ લગ્ન કર્યા પછી પોતાનો ધર્મ ફેરવી, નવા ધર્મ પ્રમણે એક ઉપર બીજી સ્ત્રી કરે, તો તે પણ ગેરકાયદેસર કરે છે. આ રીતે એક પત્નિત્વના રિવાજથી નવા કાયદા નીચે સ્ત્રીને સંરક્ષણ મળે છે અને તે ઉપરાંત સ્ત્રી કે પુરુષ અમુક સંયોગો નીચે એક બીજા સામે છુટાછેડા મેળવી શકે છે. આ સંલગ્નોમાં બેવકાઈ અને અલિચાર કે પરસ્પરીગમનનો સમાવેશ થાય છે.

ફારગતી

૧૮૫૦ નો હિન્દનો ફારગતી (છુટાછેડા)નો કાયદો નોંધ્યો તેટલો ઉદાર નથી. વીસમી-

સદીમાં આવો સંકુચિત કાયદો વ્યતીક્રમ (એના કોનીક્રમ) જેવો લાસે છે. આજે જે કાયદો પ્રચલીત છે તેની નીચે વ્યલિચાર બદલ નુકસાની માગવાનો હકક ખરેખર જંગલી જમાનાનો અવશેષ છે. જુના જમાનામાં પતિને પતિની મિલકત ગણવામાં આવતી અને એટલેજ એના સંસ્કારમાં વ્યલિચારથી જે કેંઈ ખામી આવતી તે નુકસાનો તરીકે પૈસા લેવાથી પુરાઈ જતી એવી લાવના હયાત હતી. આજે પણ એજ જુદી લાવના આપણી વચ્ચે અડા જમાનીને ઉભી છે. વેવિશાળ તુટવાથી થતા નુકસાન બદલ પૈસા લેવાનો જે રીવાજ છે એ પણ જંગલી જમાનાનીજ એક છે. આ અધી બદખોથી દૂર રહેવા શિક્ષીત યુવક યુવતિઓએ એક બીજાના ઓળખાણ અને સંવનન દરમીઆન વેવિશાળની બાહેરાત નહીં કરતાં મૌન જાળવવું નોંધ્યું. આથી નિંદાખોર જલાતોને જુદી અકવાઓ ફેલાવવાનો અવસર નહીં મળે અને યુવક યુવતિઓ પોતાના જીવનસંગાથીની વાજખી પસંદગી કરી શકશે.

આજે નીચલા વર્ણની હિન્દુ કામોમાં ફારગતી બહુ સહેલાઈથી મેળવી શકાય છે. આ ઘોરણ ફારગતીના કાયદામાં દાખલ થવું નોંધ્યું અને પરિણિત પક્ષની સંમતિ માત્રથી એકબીજાને છુટા છેડા મળી જાય એવી ગોઠવણ રચાવી નોંધ્યું. સામાન્ય રીતે બાલકા વિનાના દંપતી ફારગતી લઈ શકે અને એ રીતે પસંદગીની જુલ મુધારી શકે એવી વ્યવસ્થા થવી નોંધ્યું.

વિધવાઓનું પુનલગ્ન

ફારગતીના હકમાં પુનલગ્નના અધિકારનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એજ રીતે વિધવાઓ

પણ નવા કાયદા નીચે ફરી વખત પરણી શકે છે. એમ છતાં જેમને પુનર્વંશ સામે સુગ હોય તેઓને એકલવાઇ છ'દગી ગુન્જ-સ્વાની છુટ રહે છે.

બાળલગ્નની અટકાયત

રજીસ્ટ્રેશનથી નવા કાયદા પ્રમાણે લગ્ન કરવામાં ઉંમરનું બંધન પણ આવી જાય છે, એટલે કે બોહામાં બોહી અમુક ઉમર થઇ નહોય ત્યાં સુધી સ્ત્રી કે પુરુષથી પરણી શકાયજ નહીં. પુરુષની ઉમર બોહામાં બોહી પુરી ૧૮ વર્ષની હોય, અને સ્ત્રીની ૧૪ વર્ષની હોય તોજ તેઓ લગ્નમાંથી ભાગી શકે છે. આ ઉમરની નીચેના બાળ-કોને માથાપ પણ પરણવી શકે નહિં. જો પરણનાર વ્યક્તિઓની વય પુરા એકપીસ વર્ષની હોય તો માતૃપિતા કે વાર્શીઓની સંમતિની પણ જરૂર પડતી નથી.

સ્ત્રીધન

હિંદુ વિધી પ્રમાણે પરણેલી સ્ત્રીને પોતાના પતિની વડીલાપાછાંત તેમ સ્વો-પાછાંત મીલકત પર બહુજ ઓછે હકક છે. જો કુટુંબ અવિભક્ત હોય અને એ દરમિ-યાન પતિ મરી જાય તો તેની વિધવાને માત્ર ભરણપોશણ મળે છે. અને એ દર મહીને મેળવવા માટે પણ પતિના સંપીંડ સંબંધીઓ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. પિત જો કુટુંબથી છુટા પડ્યો હોય તો પણ તેના મરણ પછી વિધવાને માત્ર પોતાની છ'દગી દરમિઆનજ પાતની મિલકતના ભોગવટાનો હકક રહે છે. તેમાંયે આ મિલક-તની આવકજ તે વાપરી શકે. મુળ મિલકતમાં ધટાડો કરવાનો તેને ખીસ્કુક અધિકાર નથી, શિવાય કે મિલકતની આવક (બ્યાન્સાકું વગેરે) ભરણપોશણ પુરું કરવા જેટલીયે

ન મળતી હોય. જો પતિ પોતાની પાછળ પુત્રો મુકતો ગયા હોય તો એ પુત્રોની વિધવા માતાને માત્ર ભરણપોશણ મળે છે અને બધીજ મિલકતના માલિક તો પુત્રો બની રહે છે.

સીવીલ મેરેજના કાયદા

રજીસ્ટ્રેશનથી સીવીલ લગ્ન કરાવનાર હિંદુ સ્ત્રી એકદમ પતિના ઘરની શેકાણી થાય છે. આ પદ્ધતી નીચે લગ્ન થતાની સાથેજ આપોઆપ દંપતિ અવિભક્ત કુટુંબથી અલગ થયાં ગણાય છે. એ ઉપરાંત મિલકતની ઝંચણી પણ ઇધ ગઇ ગણાય છે. જો હિંદુ કુટુંબોમાં સંયુક્ત વેપાર ચાલતો હોય તેમને આ રીતનું લગ્ન અગવડ-રૂપ થઇ પડે, પરંતુ એ શિવાયનાં કુટુંબોને તો તે આશીર્વાદસમાન થઇ પડે છે. શહેરોમાં તો ઘણાખરા યુવકો આવું લગ્ન પસંદ કરે એ સ્વાભાવિક છે. સિક્કીત પતિ પતિને આ નવી રીતથી વિકાસની વધારે સગવડો મળે છે. કુટુંબના વડપણ નીચે એને કચરાવાનું અને ખોટા રિવાજોથી રિખાવાનું રહેતું નથી.

આર્થિક ભાગીદારી

રજીસ્ટ્રેશનથી પરણેલી હિંદુ સ્ત્રી વિધવા થાય ત્યારે તેને છ'દગીભરતો ભોગવટો અને ભરણપોશણ મળે છે એટ-લુંજ નહિં પણ તેને પોતાનાં પુત્રપુત્રી-ઓની સાથે ભાગીદારી મળે છે. જો વિધવાને કંઇ સંતાન ન હોય તો તે પતિની તમામ મિલકતની સ્વતંત્ર માલિક બને છે. વીધવાના આ વારસાહકક ઉપર પતિ વીલ કરીને અગર જીવન દરમિઆન મિલકતની ખીજ અવસ્થા કરીને બંધન મુકી શકે છે. આવી અવસ્થા કે વીલમાં તે પોતાની સ્ત્રીને અને

સંતાનોને મિલકતથી સદંતર વેગળાં પણ રાખી શકે છે. આ વસ્તુસ્થિતી ઘણી ખરાબ છે. પતિ કાલે તેમ કરી પતિને અને બાલકોને મિલકતથી વંચીત રાખી શકે એ વ્યવસ્થામાં લયંદર અન્યાય રહેલા છે, પરંતુ આ જનની ગોઠવણ બધાજ દેશોમાં છે. એમાં તો સુધારો ત્યારેજ થાય કે જ્યારે સ્ત્રીઓનો સમુદાય મેટ્રી ચળવળ ઉપાડી, પરણતાં પહેલાંજ પતિને પતિની મિલકતમાં અમુક દરજ્જે સ્વતંત્ર ભાગીદાર કરાવે. આવી ગોઠવણ વિવાદ પહેલાંજ થરી લેકેએ અને આમ થયા પછી ઘર ખરચમાં જેમ પુરૂષની જતાખદારી છે તેમ સ્ત્રીનો પણ અમુક હિસ્સો રહે તો કરી દરકન નથી. સ્ત્રીઓનો આર્થિક આધાર પુરૂષો ઉપરજ છે એ સ્થિતિ સામે દબ્બુ મહિલાઓમાં પુરતો અસંતોષ ઉઠ્યો નથી. આજે તો ધારામંડળો પણ પુરૂષોનાજ હાથમાં છે એટલે લગ્ન પહેલાં અમુક મિલકત સ્ત્રીના નામે એલાઉદી કાઢવાની ગોઠવણને ફરજિયાત અને કાયદેસરની બનાવી શકાય એમ નથી. જેમ છતાં શિક્ષીત કુમારીકોઓ પરણતાં પહેલાં પતિને આ જનનો મિલકતની ભાગીદારીનો કરાર કરવાની ફરજ પાડે તો તે બની શકે તેમ છે. આવી વ્યવસ્થાથી સ્ત્રી પતિની મરજી મુજબની ઉણગીરી કે ગેરવ્યવસ્થામાંથી બચી શકશે. વળી આર્થિક રીતે તે સ્વતંત્ર બનવાથી ઘણી પાસેથી દયા અને સુવાણી લાગણીને બદલે સાચો પ્રેમ પામી શકશે. પતિની કુલમુખત્યારી નીચે સ્ત્રીની જે દશા હોય તેને બદલે આ ગોઠવણમાં સ્ત્રી પ્રત્યે પતિને વાજબી ધ્યાન આપવાની અવસ્ય ફરજ પડે એવી વેતરણ થાય છે.

કરીઆવરતું કૌભાંડ

અત્યારે છેકરીઓને જે કરીઆવર, બક્ષીસ, વગેરે વસ્તુઓ મળે છે તેથી કંઈ

તેને શુક્રવાર વળતો નથી. એ મામુલી બક્ષીસોથી છેકરીની આર્થિક સ્થિતિ સંધ્યર કે સ્વતંત્ર બનતી નથી. આ ઉપરથી હીંદુ પતિને તેના માથાપ ઉપર આવી વારંવારની બક્ષીસો માટે ઓશીયાળી બનાવી રાખવી એ સિધ્ધાન્તની દરજ્જે પણ અતિશય અબુલકુતું છે, કારણકે તેને પતિ તેમજ માથાપની બેવડી ગુલામી ભોગવવી પડે છે.

જાતની બહીક નથી

આ ઉપરાંત ‘સીવીલ મેરેજ’ ના કાયદાનો ખાસ લાભ એ છે કે રજીસ્ટરથી લગ્ન કરવાથી અગાઉ મુજબ ખીજાં સગાં-સંબંધીઓનો વારસો મેળવવામાં કરી અડચણ ઉભી થતી નથી. પરણનાર વ્યક્તિઓ ધર્મમાં હિંદુ રહી શકે છે, પોતાનીજ જાતીમાં પરણીને નાતજાત જાળવી શકે છે, અને તે ઉપરાંત જે સગાં સંબંધી તરફથી તેને વારસો મળવાનો હોય તે સંબંધીજનને લાગુ પડતા કાયદા પ્રમાણેજ તે કાયદાનો હક સલામત રાખી શકે છે. એટલે કે નવા કાયદા નીચે પરણનારને બેવડો ફાયદો થાય છે. જુના કાયદાના વાજબી હકો હાંયાત રહે છે અને સાથે સાથે સ્ત્રીને વિશિષ્ટ અધિકારો સાંપડે છે. આ ઉપરથી સહુ શિક્ષીત સજ્જનો સમજશે કે આપણા સામાજિક ઉદ્ધાર માટે રજીસ્ટ્રેશન લગ્નનો જેટલો અને તેટલો પ્રચાર કરવો જરૂરી છે.

[હિંદુ સમાજનાં સ્ત્રી પુરૂષો આ નવા કાયદાના લાભ સમજતાં થાય અને નવ-યુવકો અને નવયુવતીઓ પોતાનાં લગ્ન વખતે આ કાયદાનો લાભ લઈ શકે, તે માટે ‘હિંદુ સીવીલ મેરેજ એસોસિએશન’

નામની એક સંસ્થા કાઢવામાં આવી છે તે સંસ્થાનાં સભ્ય બને તેટલી વિશેષ સંખ્યામાં મુજબતના યુવકો અને તે જરૂર છે. લગ્નની વર્તમાન રીટીથી હિંદુ સ્ત્રીઓને જે લાયક અન્યાય થાય છે, તે અન્યાયમાંથી તેમને ઉગારી લેવા હોય તો અત્યારે તો વધારે સારામાં સારો અને સહેલો તેમજ સરળ રસ્તો આ સંસ્થાના સભ્ય બની તેમાં જોમ બને તેમ વિશેષ સલાસદો બેઠાય તેમ કરવાની જરૂર છે.

તંત્રી

સંસ્થાના ઉદ્દેશો.

(૧) હિંદુ સીવીલ મેરેજ એસોસીએશનનો ઉદ્દેશ એવો છે કે નવા કાયદા નીચે લગ્નોને ઉત્તેજન આપવું અને એ રીતે એ લગ્નોના ફલ રૂપે સ્ત્રીઓને ઉંચો દરજ્જો અને વધારે અધીકાર સુપ્રત કરવા.

(૨) આંબાજ ઉદ્દેશ ધરાવનારાં જે કોઈ ખીળાં મંડળો હોય, તેમને સરકયુલરો, પત્રિકાઓ, સભાઓ, મંત્રણાઓ વીગેરેથી મદદ કરીને આ સંસ્થા પોતાનો હેતુ પાર પાડવાની ખાચેશ રાખે છે. આવાંજ નવાં મંડળો સ્થાપવાનું અગર પોતાની સાથે જોડી લેવાનું અને પરીષદો ભરવાનું કામ પણ આ સંસ્થા માથે લે છે.

સભ્યોના વર્ગ.

(૩) આ એસોસીએશનના સભ્યોના વર્ગ નીચે પ્રમાણે પાડવામાં આવ્યા છે:—

આ જીવન સભ્યો-૧૦૦ રૂપિયા કે તેથી વધારે રકમ ભરનાર બ્યક્તિઓ.

સામાન્ય સભ્યો-વરસ દહાડે ચાર રૂપિયાથી ઓછી ન હોય એવી રકમ ભરનારાઓ.

જોડાયલા સભ્યો-જે જે સમાન મંડળો આ સંસ્થા સાથે જોડાયલાં હોય તે.

(૪) એસોસીએશનના ઉદ્દેશોમાં રસ ધરાવનારો કોઈ પણ ૨૧ વર્ષની ઉંમરનો હિંદુ આ સંસ્થાના નિયમોને અતુસરીને સભ્ય તરીકે મુદ્દાઈ શકશે.

એસોસીએશનના હેતુ પરત્વે હિંદુ આયસમાજ, શાખ, બુધ્ધીસ્ટ, અથવા જૈનને હિંદુ ગણવામાં આવશે, કારણુ એ બધાજ લગ્નના સુધરેલ ખાસ કાયદાનો લાભ લઈ શકશે. આ લાભ લેવાથી એમના ધર્મ કે સંસ્કારને જરા પણ બાધ આવશે નહિં.

કોઈ પણ સભ્ય, જ્યાં સુધી આ એસોસીએશનનો સભ્ય રહેશે ત્યાં સુધી રિપેરીઅલ મેરેજ એક્ટ મુજબ રજીસ્ટ્રેશન કરાવવા સિવાય બીજી કોઈ રીતે લગ્ન કરી શકશે નહિં.

એસોસીએશનના સભ્ય હોવા દરમિયાન, કોઈપણ સભ્ય પોતાના ૨૧ વર્ષની નિચેનાં સંતાનોનાં લગ્ન સદહુ કાયદા સિવાય બીજી રીતે કરી શકશે નહિં.

રજીસ્ટ્રેશનથી લગ્ન થયા પછી જ કોઈ પણ પક્ષની ઇચ્છા તેના ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે એ લગ્ન ઉજવવાની હોય તો તેમ કરવાની તેને છૂટ છે. પરંતુ વરવહુનો કાયદેસરનો દરજ્જો તો રિપેરીઅલ મેરેજ એક્ટ પ્રમાણેજ સુકર થશે.

સભ્ય બનવા માટે લખવાનો પત્ર

હિન્દુ સીવીલ મેરેજ એસોસિએશનના માનદ મંત્રીઓ

રજીસ્ટ્રાર ભવન

૫૫, ગીરગામ રોડ, મુંબાઈ નં. ૪.

પ્રિય મિત્રો,

હું એસોસિએશનનાં હેતુ અને ઉદ્દેશો સાથે સંપૂર્ણ મળતો થાઉં છું અને તેનો સભ્ય બનવા ઇચ્છું છું. એસોસિએશનના કાયદાઓમાં જે કંઈ મુધારા વધારા જુદા જુદા સમયે થશે, તેને હું બરાબર માન આપીશ.

સહાસદત્તું લવાજમ જે અગાઉથી લેવાય છે, તેના રૂ. _____ હું આ સાથે મોકલાવું છું.

આપનો

(સહી)

નામ [અટક પહેલી ચુકવી] _____

ધર્મ _____

પત્નીનું નામ _____

૨૧ વર્ષની વયની } ૧ _____ વય
અંદરનાં બાળકોનાં } ૨ _____
નામ અને વય. } ૩ _____

દરખાસ્ત કરનાર:

અનુમોદન આપનાર:

નં. _____

તા. _____

૧૯૩

દાખલ કર્યા તારીખ:

સહાના પ્રમુખની સહી.

મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ અને બાલવિકાસ

: લેખિકા :

કુમારી ત્રિશૂલા દરૂ

મોન્ટેસોરી શિક્ષણ પદ્ધતિની ક-તેલનો બહુ ખરા આધાર બાળકના દોરનારની બારિક દેખરેખ ઉપર રહેલો છે. શિક્ષક બાળકને એવી રીતે દોરવવું જોઈએ કે એથી બાળકને તેના કામમાં ખીજાની હાજરી હાજરી લાગવી ન જોઈએ. બાળકને જોઈતી મદદ કરવા હંમેશા તૈયાર હોવા છતાં બાળકના પોતાના બુધ્ધિ પૂર્વક થતા કાર્યની વચ્ચે વિક્ષેપ કરનાર એણે ન થઈ પડવું જોઈએ.

મોરી ઉમરનાની પેટા બાળકના ચીજ વિશેના જ્ઞાનના ઉત્સાહને લાંબી ન નાખવો એજ ખરા શિક્ષણનું રહસ્ય છે. જો બાળકના કાર્ય તરફ શાંતિ, ધીરજ, અને માનથી જોવામાં આવે તો, અને તેની દિક્ષવાસ અને અનુભવમાં જોઈએ તેમ વર્તવા દેવામાં આવે તો, આવું શિક્ષણ આપવું મુશ્કેલ નથી.

ત્યારેજ આપણને જણાય છે કે બાળક માં પણ વ્યક્તિત્વ રહેલું છે. તે વિકસવાનો સ્વયમેવ પ્રયત્ન કરે છે. તેનામાં પ્રેરણા છે, તે પોતાની મેજેજ પોતાનું કાર્ય પસંદ કરે છે, અને પોતાને ગમે ત્યારે છોડી દે છે. બાળક પ્રયત્ન કરવામાં હમી નથી પણ એની શોધમાં જ ફરે છે. અને આખરે તેની શક્તિના પ્રમાણમાં નહતી અગ્યણો રહેલાઈથી દુર કરી શકે છે. એક બાળક પોતાની શોધ, પ્રયત્ન અને છૂતમાં દરેક જાણ લાગે છે તેમાં ખુશી થાય છે. અને તેથી તેમાં વચ્ચે પડવાની જરૂર નથી “જીણી નગરે અવલોકા પણ તે દૂરથી જ” એજ આ પદ્ધતિમાં શિક્ષક ને માટે મુખ્ય સિદ્ધાંત છે.

બાળક પોતાના કામમાં જે મુશ્કેલીએ અને આનંદ અનુભવે તેમાં લાગે લેવાને આપણે તૈયાર રહેવું જોઈએ. તે પોતેજ આપણા સમભાવ માગે છે, અને તેમાં આપણે ખુશીથી પ્રેરણા સંમતી દર્શાવી શકીએ. તેના ધીમા પણ આગળ વધવાના પ્રયત્નમાં આપણે પ્રેરણા ધીરજ રાખવી જોઈએ અને તેની કૃતેદમાં આપણે આપણા આનંદ અને ઉત્સાહ બતાવવાં જોઈએ. “જો બાળક નરકની વર્તણૂક મોટાંઓ જેમ એક ખીજા તરફ માન અને સમ્મતાની દૃષ્ટિથી જુવે છે તેમ રાખીએ” તો આપણે સારી કેળવણીનો એક મદત્તવનો સિદ્ધાંત બાળવી સારી કેળવણીનું ઉદાહરણ ખેસાડી શકીએ.

આપણે ઇચ્છીએ છીએ કે આપણા કામમાં કોઈ ખલેલ ન કરે, આપણા પ્રયત્નોમાં અગ્યણ ન આવે, જરૂરની વખતે આપણને મદદ કરવાને સારા મિત્રો હોય, તેઓને આપણે આપણી સાથે ખુશી થતા જોઈએ, તેઓની સાથે આપણે સરખી રીતે વર્તી શકીએ, અને તેઓમાં આપણે વિશ્વાસ રાખી શકીએ. સારી દોસ્તી માટે આપણે આ બધાની જરૂર છે એજ પ્રમાણે બાળકો પણ મનુષ્ય છે તેમનામાં સ્વમાન હોય છે; તેઓ નિર્દોષ હોવાને લીધે, અને ભવિષ્યમાં તેઓ પોતાની પ્રેરણા શક્તિઓ ખીજવી શકે એમ હોવાથી આપણા કરતાં ચઢીઆતાં છે.

વળી જે આપણે ઇચ્છીએ છીએ તેજ તેજ તેઓ પણ ઇચ્છે છે તેમ છતાં ખરૂં

જેનાં આપણે આપણા બાળકને માન આપનાં નથી. આપણે તેમને, તેમની પોતાની જરૂરીઆતોની દરકાર કર્યા વગર, આપણને તાબે થવાની ફરજ પાડીએ છીએ તેઓ તરફ કર અને અવિનયી રીતે વર્તીએ છીએ અને પછી તેમની તરફથી આત્મકિંતપણુની આશા રાખીએ છીએ! તેમન.માં નકલ કરવાની આસીયત બહુજ હોય છે, તેમજ આપણા તરફની લાગણી અને વિશ્વાસ પણ તેમનામાં ધણું હોય છે તેનું 'યે ક્રેટસાંકને તે' જ્ઞાન હોતું નથી, પરંતુ જેઓ તે જાણે છે તેઓ પણ તે છતાં તેમની સાથે કડક રીતે વર્તે છે. તેમણે જાણવું જોઈએ કે બાળક દરેક બાળકમાં મોટાંઓની નકલ કરશે માટે તેઓ આપણી સાથે જેવું હેતાળ વર્તન ચલાવે એવું આપણે ઇચ્છતાં હોઈએ તે રીતે જ આપણે તેઓની સાથે હેતથી વર્તવું જોઈએ.

અહિં હેતનો અર્થ લાડ કરવાનો નથી. આપણને કાંઈ પડેલીજવાર મળે અને એક-દમ એ આપણને ભેટવા આવે તો આપણે તેને હેન નહિ ગણીએ પણ તેમ કરવા

આવનારને જંગલી અને અણસમજી કહીશું. પણ બીજાની મરજી જાણવી, તેને તાબે થવું અને પોતાની મરજીનો ભોગ પણ જરૂર પડે આપણે 'એનું' નામ હેત છે. આવી રીતનું હેત આપણે બાળકો તરફ બતાવવું જોઈએ. બાળકની મરજી જાણવાને આપણે તેઓનું બરાબર અવલોકન કરવું જોઈએ. તેમનું આંતરજીવન કુદરતી કાયદાઓ પ્રમાણે વિકસવા ઇચ્છે છે. બાળકની ઉંડી ભાવનાઓ કેવી રીતે આવિર્ભાવ પામે છે તે વિષે આપણે ધણું થોડું જ જાણીએ છીએ. બાળક નૈસર્ગિક રીતેજ વિકાસ પામતું જાય છે. તેના આ વિકાસમાં આપણી મદદ નહિ જોવીજ હોય છે. પણ જે આત્મા સ્વયમેવ આ જગતમાં આવ્યો છે તેના વિકાસમાં મદદ કરવા પુરતાંજ આપણે અહિં છીએ એમ માની આપણે તેના વિકાસ તરફ માનથી. જેવું જોઈએ. એ આત્માને આગળ વધવા માટે આપણે સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ. અને એ આંતરજીવન કેવી રીતે વિકસે છે તે જોયાં કરવું જોઈએ. એજ આપણું માત્ર કર્તવ્ય છે.

“અમારા વડાઓએ પોતાનાં સાચુત કાંડાં બાવડાંના બળે, હિંદુસ્થાનને તેનાં સાધનો ઉપર છુટ ચલાવવા માટેજ લીધો છે, અને અમે એજ અનિતિભર્યા કારણને માટે હિંદને કબજે રાખી રહ્યા છીએ.”

વી. એચ. રૂથરફોર્ડ

“જે મુએજની નહેરો માર્ગ રૂંધવામાં આવે અથવા તો હિંદ કે ઓરિસ્સા સાથેના વ્યાપારને અશક્ય બનાવી દેવામાં આવે તો, મેન્ચેસ્ટર કે લીવરપુલની ચોકકસ શેરીઓનાં બાળકો ભૂખે મરી જાય.”

નોર્મન એન્ગેલ

સ્મરણીય સૂત્રો

[ગાંધીજીની આખરી કચમાં હામ હામ થનાં ભાષણોમાં અનેક વખતે સ્મરણીય સૂત્રો જેવાં વચનો તેમને મુખેથી નીકળે છે. જેનો સંગ્રહ 'નવયુગ' ના માર્ગ મુયોગ્ય થઈ પડશે.]

જે હિંદુસ્તાન ધર્મી હોઈ અને આખું હિંદુસ્તાન સાવનય ભંગમાં લેવાઈ ગયે તો ૩૦ કરોડ માણસને એક લાખ અંગ્રેજના પંજામાંથી-દબાણમાંથી-નીકળતાં કટકો વખત સાગે?

...

૭૦ લગભગ ગોરા માણસનું લશ્કર છે, અને બીજા શીખ, પંજાબી, ગુરખા, મરાઠા છે. આપણી બંને કંઠપર આ લશ્કર ચડી જોકું છે; ભલે પછી એ લશ્કર મીરન ઇત્યાદિ જાવણીમાં હોય. આ બધા રાજાનાં અને કાયદા તજે આપણે ચગદાઈ રહ્યા છીએ તેની પાછળ લશ્કર સિવાય બીજું કંઈ જોવામાં આવતું નથી. લશ્કરનાં બંને અંગ્રેજી નહિ આપણને ન્યાયી રહ્યા છે.

...

આ રાજ્યનો દોડ કરવો એ મારો ધર્મ છે અને એ ધર્મ પ્રત્યે શિખવી રહ્યો છું. જે રાજ્યની અંદર જીવનની પરંપરા બંધાઈ રહી હોય, જે રાજ્યની અંદર ગરીબ અને તવંગર ઉપર મીઠા જેવી વસ્તુને વિષે એક-સરખો કર નાખવામાં આવતો હોય, જે રાજ્યમાં દસ્તાવેજ, પોલીસ, લશ્કર પાછળ લખપૂર ખર્ચ થતો હોય, જે રાજ્યનો મોટો મુખો રૈયતની આવક કરતાં પાંચ લગભગ પગાર લેતો હોય, જે રાજ્યમાં ૨૫ કરોડ રૂપિયા અશ્વિય દાંડમાંથી મેળવાતા હોય અને ૬૦ કરોડ રૂપિયાનું કાપડ પર-દેશથી આવતું હોય અને જ્યાં કરોડો માણસ બેઠકર રહેતા હોય એવા રાજ્યનો નાશ

કરવો, એનો નાશ કરવો, અને પ્રતિક્ષણ પ્રાર્થના કરવી કે એ રાજ્યનીતિ બગાડે ધર્મ છે.

...

જે ગુરંગાર નથી તેવાને પકડવાની સરકારે નીતિ ગ્રહણ કરી છે. જ્યારે પ્રજા કદળી હોઈ અને દેરદેર લગભગ માણસો ભેગા થઈને પોતાની હાથ કાઢે તે વખતે સરકારે મીઠાના કર જેવો કર કાઢી નાખવો જોઈએ અને બીજાં દુઃખ પણ દૂર કરવાં જોઈએ. પણ તે આ સરકારને પોષાય તેમ નથી. કરોડ રૂપિયા પ્રજામાં રહે એ સરકારને પરવારું નથી. એ રૂપિયા તો ઇંગ્લેન્ડમાં ગળ જતા સાઈ આટલો બધો તાસ છોડવી રહ્યા છે. એ ત્રાસમાંથી છૂટવા સાઈ પ્રથમ પગથિયા તરીકે મીઠાના કર કાઢવે છે. મીઠાના કરના કાપ-દાનો એટલે સુધી ભંગ કરવું કે એમ કરતાં કરનાં આપણને જલમાં નાખે, ચાખક મારે કે જે કંઈ કરવું હોય તે કરે એ સડન કરવા તૈયાર રહીશું.

...

એક સમય હતું આ સદતનતના તરફ પૂરે વફાદાર હતો અને બીજાને વફાદારી શીખવતો. હદયપૂર્વક 'ગોડ સેવ ધ કીંગ' ગાતો અને બીજાં સગાંસાહેબને શીખવતો. પણ અતે મારા આંખનાં પડળ ઉતર્યાં અને પ્રમણા ભાંગી, અને સમજ્યો કે સદતનત વફાદારીને લાયક નથી. તેમને રાજદ્રોહને લાયક લાગી તેથી રાજદ્રોહને મારો ધર્મ કરી બેઠો છું. બીજાને સમજાવું છું કે રાજદ્રોહ એ ધર્મ છે, અને વફાદાર રહેવું એ પાપ છે. આ રાજ્યને

વક્ષાદાર રહેતું એટલે તેનું શુભ ઇચ્છતું એટલે હિંદના કરોડોનું અશુભ ઇચ્છવા સમાન છે. કરોડો રૂપિયા બહાર ખેંચાઈ જાય છે તેના બદલામાં કંઈ નથી મળતું, અથવા મળે છે તો લેંકશાયરના ચીંથરા જેવું. આ રાજનીતિ કબૂલ કરવી એ ગરીબો પ્રત્યે ખોલ છે, તમે એ દ્રોહમાંથી છૂટો. હું માનું છું કે હું છૂટી ગયા છું. તેથી આ સરકારની સામે શાંતિમય યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો છું. ...

હવે આપણે યાક્યા છીએ. આ રાજનીતિ ધૂંસરીમાંથી ફટી જ જવું જોઈએ અને એ સ્વરાજ લેવા સારૂ જે કબૂલ વેંદવાં પડે તે વેંદવા તૈયાર થયા છીએ. સ્વરાજ લેવું એ આપણો ધર્મ છે—અધિકાર છે.

રાજદ્રોહ ધર્મ હિંદવાંચી આને હું ધર્મ-યુદ્ધ માનું છું આ રાજનીતિનો હું પ્રાંતે કાણુ નાશ ઇચ્છું છું. રાજકતનો વાળ પણુ વાંકો કરવાની ઇચ્છા નથી, પણુ તેમ ની સલામી નહિ જ લરીએ. કૃપા કરીને હવે તમે તમારો ફરજને સમજો, અને હિંદ પ્રત્યેનું પાપ ઘોષ નાંખો. આજે તો મીઠાં ના કાયદાનો લાંગ કરીએ છીએ, પણુ આવતી કાલે ખીજન કાયદાને પણુ ચીંથરાં સમજવાના છીએ. એમ કરીને આપણુ અસહકાર એટલો બધો સખત કરી નાંખશું કે પછી રાજ ચલાવી જ ન રાકાય. રાજ ચલાવવા માટે ભલે દારૂગોળો ફેંડે, જેલમાં લઈ જાય, ફાંસીએ લટકાવે, પણુ તે કેટલાને? ત્રીસ કરોડ માણસોને ફાંસી દેતા એક લાખ ગોરાઓને કેટલો વખત જોઈએ એનો હિસાબ તમે જ કાઢો.

...

કોઈ એમ કહેતું નથી કે મીઠાનો કર સાચો છે. કોઈ એમ નથી કહેતું કે લશ્કર અને દીવાની ખર્ચ બરાબર છે. કોઈ એમ નથી

કહેતું કે મહેસૂલ ઉધરાવવાની નીતિ બરાબર છે. કોઈ એમ નથી કહેતું કે ૨૦ થી ૨૫ કરોડ રૂપિયા પ્રગ્નને દારૂ પાછા અને અપ્રીણિયા બનાવી તેમના ઘર લાંગી લે છે એ બરાબર છે. પરદેશીઓ પણ સાક્ષી પૂરે છે અને અંગ્રેજી અમલદારો સાક્ષી પૂરે છે કે વાત બરાબર છે. પણુ કરીએ શું? પૈસા જોઈએ, શા માટે જોઈએ? પ્રગ્નને દયાવવાને. ...

આ ભુલમ અને રાક્ષસીનીતિ સામે થવું એ ધર્મ છે. ...

ગુલામીમાંથી છોડવવા જે અંતિમ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તે સમયે જે વિદ્યાર્થી કે શિક્ષક ઘરમાં કે શાળામાં બરાબર રહેશે તે હિન્દુસ્તાનનો દ્રોહ કરે છે એમ મનાશે. સરદાર જેવા જ્યારે જેલમાં ખેડા હોય ત્યારે શું તમે કવિતા મોટે કરવામાં કે દાખલા ગણવામાં મચ્યા રહેશો? ઘર બળી જવું હોય અને સૌ દારવા જાય છે તેમ તમે આ હિંદનું દુઃખ દારવા નીકળી પડો.

...

કરોડોનાં દુઃખ કદાવવા સારૂ મારા સ.પ્તાંગ નમસ્કર કામ ન આવ્યા. અરજીઓ ધડવામાં મેં મણા નથી રાખી. વિવેકની લાખા મને વાપરતાં આવડે છે એમ સહુ કોઈ જાણે છે. પણુ જ્યારે વિવેક અને મસલત કામ ન આવ્યાં ત્યારે હું બળવાખોર થયો છું. બળવાખોર તરીકે મારી જાતને ઓળખાવી શાંતી માનું છું. અને એમ કરીને હું કંઈક અંશે ધર્મનું પાલન કરું છું.

...

મને દેખાય છે કે આ રાજનીતિનો અંત આવેલો છે, પુણું સ્વતંત્રતાની ઝાંખી થઈ રહી છે, સ્વતંત્રતા દેવી ડોકિયું કરે છે અને વરમાળ પહેરાવવા ઇચ્છે છે. તે સમયે ભાગતા ફરશું તો આપણા જેવા નાલાયક કોણુ?

નોંધ

આખરી ફેંસલાની કૃત્ય

સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા માટેની લડત શરૂ કરવાનો મહાસભા સમિતિએ નિર્ણય કર્યો પછી ગાંધીજીએ માય મહિનાની બીજી તારીખે વાઇસરૉયને પોતાનો અમર પત્ર મોકલાવ્યો. સવિનયભંગની લડત આરંભવા પહેલાં છેક છેલ્લી ઘડીએ પણ જે સમાધાનીનો ડાંઢ પણ માર્ગ શક્ય હોય તે તે શોધવાની ઉમેદથી તેમણે એ પત્ર લખ્યો હતો અને હિંદમાં બસા જેવા ક્રિસ્ટિયન અમલથી આ દેશને જે હાથે ઢરે હાનિ થઈ રહી છે, તે અટકાવવાનો માર્ગ શોધવા માટે વાઇસરૉયને હાથ જોડીને વિનંતિ કરવા જેટલી નમ્રતા એ શૂરા અસહકારી સેનાપતિએ બનાવી હતી, પરંતુ ક્રિસ્ટિયન પ્રતિષ્ઠાના ધમંડમાં વાઇસરૉયે તેનો કશોજ ઉત્તર ન આપ્યો-પોતાના ખાનગી કારભારી મારફત માત્ર બે લીંટીમાં જ ધમકા સાથે સીકરની પહોંચ મોકલાવી, એટલે ગાંધીજીએ તા. ૧૨ મી માર્ચના પ્રાતઃકાળે જ આખરી ફેંસલાની એ હવનમરણની ઐતિહાસિક કૃત્યનો પોતાના ૮૦ સત્યાગ્રહી સૈનિકો સાથે, સાબરમતીના કાંઠેથી આરંભ કર્યો. એ કંચ જગદના ઇતિહાસમાં અદ્ભૂત અને અપૂર્વ છે. સુવ્યવસ્થિત હિંસાવાદની સામે મૂકીબર અહિંસાવાદીઓ વિજય અથવા તો મૃત્યુના નિશ્ચયથી ધસતા જાય એજ ઇતિહાસમાં અદ્ભૂત અને અપૂર્વ બનાવ તરીકે ચિરંજીવી રહેવા માટે પુરતું છે. પણ ગાંધીજીની આ કૃત્યમાં તેના કરતાં એ અનેક વિશિષ્ટતાઓ સમાયલી છે. સત્તાના ધમંડમાં ભાન ભૂલેલી નોકરશાહીએ સરદાર વલ્લભભાઈને અન્યાયી ધોરણે ત્રણ માસની ટીપ

આપી, ગાંધીજીનો જમણો હાથ કાપીનાખવા જેવું કામ કરીને આરંભમાંજ તેમને પરાક્ષ કરે આપ્યો હતો, તેજ મુંબાઈ અને અમદાવાદની વચ્ચે લરકરી ગાડીઓની દોડ-દોડ કરાવીને પ્રત્યક્ષ ધમકીનાં થ તમામ પગલાં ભરી દીધાં હતાં, પરંતુ તે કશાનીયે પરવા વિના, પોતાના વજનિશ્ચયને યથાક્રમ અમલમાં મૂકતા, માર્ગમાંના ગામોમાં 'રાજદોહના ધમ'નો પ્રચાર કરતા, નોકર-શાહીના તંત્રમાં સહુથી યે વધુ અગત્યના એવા મુખી-મતાદારો પાસેથી રાજનામાં લેતા, સરદાર વલ્લભભાઈને રાસમાં જે હુકમનો ભંગ કરવા માટે સજા કર્યાનું સરકાર કહે છે તેજ હુકમનો છોડે એક ભંગ કરતા, મીઠાના કાચદાનો ખુલ્લી રીતે ભંગ કરવા, જલાલપુરના માર્ગે તેઓ જાય છે. તેમાં ગાંધીજીની અગ્ર હિંમત, અટલ નિર્ભયતા અને સર્વસામાન્ય જનતાને 'વક્ષાદારી' એ પાપ છે 'માં માનતા કરવાની અપૂર્વ પ્રચારનીતિના સીધા હુમલનાં સ્પષ્ટ દર્શન થાય છે. એ લડત તેથી દરેક દષ્ટિએ ઉપયોગી છે. સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનો આ સંગ્રામ આમ સર્વાંગી મુધ્ધનીતિને ધોરણે જ શરૂ થયે છે અને અમે ખાતરી પૂર્વક માનીએ છીએ કે, આ નીતિએ શરૂ થયેલા સંગ્રામનો અંત નહકે હો કે દૂર, પરંતુ તેનું આખરી પરિણામ તો એકજ આવવાનું છે, અને તે હિંદને શાણે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા.

...

વાઇસરૉય ઉપરનો પત્ર

આખરી ફેંસલાની કૃત્યના જેટલા જ મહત્વનો ગાંધીજીનો વાઇસરૉય ઉપરનો પત્ર પણ છે. આરંભમાંજ તેમણે જણાવી

દીધું છે કે : “અંગ્રેજ રાજ્યને હું એક બલ માનું છું” અને તેના કારણે બતાવતાં સાફ સાફ કહી દીધું છે કે : “આ રાજ્યે એક એવા પ્રકારનું તંત્ર ગોઠવી દીધું છે કે એથી દેશ સદૈવ વધના પ્રમાણમાં સુસ્થા જ રહે; વળી, એ તંત્રનો લશ્કરી અને દીવાની ખર્ચ એટલો તો સત્યાનાથ વાળનારો છે કે દેશને એ કદી પોસાઇ શકે એમ નથી. આને પરિણામે, હિંદુસ્તાનની રાંકડી કાટવવધિ પ્રગ્ન બિખારી થઇ ગઇ છે.

રાજકીય દૃષ્ટિએ આ રાજ્ય અમને લગભગ ગુલમ બનાવી દીધા છે. અમારી સંસ્કૃતિના પાયા જ એણે ઉખાડવા માંડ્યા છે. અને પ્રબળ નિઃશસ્ત્ર કરવાની એની નીતિએ અમારી માનવતાને દણી નાંખી છે. સંસ્કૃતિના નાશથી થયેલી આધ્યાત્મિક હાનિમાં નિઃશસ્ત્ર દશાનો ઉમેરો થવાથી કાચર, અસહાય અધીનનાના જેવી મનોદશા અમારી પ્રજામાં ફેલાઇ છે.”

તે પછી ગાળમેજી પરિષદની પોલી સૂચના પાછળ “હિંદુસ્તાનને તુર્તજમાં ‘હુમિનિયન સ્ટેટ્સ’ આપવાની બ્રિટિશ રાજ-પુરૂષોની દાનત જ નહોતી,” તે વાત સીધી અને સ્પષ્ટ રીતે કહી નાખીને, હિંદને પીસી નાખનારા તંત્રમાં ‘ઇંગ્લંડના હિંદ સાથેના વ્યાપારને જરાય આંચ આવે’ એ વાત બ્રિટિશ રાજપુરૂષોને રચતી જ નથી, અને તેથી તો ‘હિંદની પાયમાલીનો વેગ દિનપ્રતિદિન વધતો જ જવાનો છે’ એવો પોતાના દિવમાંનો સૂચો ભય ખુલ્લો કરી, જે અન્યાયી હુંડિયામણથી આ દેશની પાયમાલી થઇ રહી છે, તેને ‘છટ્ટીના લેખ’ જેવો મનાવવા છતાં તે ‘છટ્ટીના લેખને ટાળવા’ સત્યાગ્રહ શરૂ થાય ત્યારે ‘વ્યવસ્થા’ને નામે શ્રીમંત વગેરે પોતાની

તરફ ખેંચવાની કળા અગમ્યાવામાં આવે છે, પરંતુ “આ તમારો ‘વ્યવસ્થા’ તમે તો હિંદના ચૂરેચૂર થઇ રહ્યા છે” એવું ગાંધીજીએ વાઇસરોયને જણાવી, હિંદના શ્રીમંતોને પણ સૂચવ્યું દીધું છે કે, હુંડિયામણનાં અનિષ્ઠથી તમને જે તંત્ર પાયમાલ રહે છે, તેજ તંત્રને પાંખે તમે ભરાશો, તો ‘હિંદના ચૂરેચૂર’ કરનારા તંત્રને સાથ આપવાના દોષના તમે ભાગીદાર બનશો. અને એવી ભાગીદારી ઉદાત્ત પડી, હિંદીજનો સથે વ્યાપાર કરવા આવતી ગખતે, તમારા દોષ પ્રગ્ન કદોચે ભૂલશે નહિં જ.

ગાંધીજીએ તે પછી ‘સાચી સ્વતંત્રતા’નાં મુખ્ય મુદ્દાઓ રજુ કરતાં ‘રૈયતને કચડી નાખનાર’ જમીન મહેસુલ અને ‘કચમી મહેસુલપદ્ધતિ’ને પ્રગ્નકરવાણના જ ધ્યેયથી ફરી રચવી પડશે, ‘રૈયતના પ્રાણને જે ખેતી કાઢવા માગતી’ બ્રિટિશ પદ્ધતિમાં મીઠવેરના જે અમાનુષી અત્યાચાર ચાલે છે તે તથા દારૂ અને કેરી ચીજોનાં વેચાણ વગેરે અટકાવવાં પડશે, તેમજ ‘હિંદને નામે જે કરને કાઢવામાં આવ્યાં છે’ તેની ‘નિષ્પક્ષ પંચ’ પાસે પૂરેપૂરી તપાસ કરાવી, એમાવી જે દેવાં અન્યાયી અને ગેરવાજમી દરાવવામાં આવે તે પનાવવાનો ઇનકાર કરવાની સ્વતંત્ર ભારતની એખખી ફરજ થઇ પડશે.” જે વાત પણ કશોયે પડો રાખ્યા વિના કહી નાખી છે.

અને પછી ‘જગતમાં સૌથી વધારે ખર્ચાળ એવા પરદેશી રાજતંત્રને નિભાવવા માટે જે પાપો ચાલુ રાખવામાં આવે છે’ તેની કડક સમીક્ષા કરીને ગાંધીજી જણાવે છે : “જે રાજ્ય પદ્ધતિ આવી ઉગાઉ વ્યવસ્થા યોજે છે, તેને તા’મડોતોય તિલાંજલિ આપવી ઘટે છે.” પ્રજાના મને તો સ્વતંત્રતા એટલે

ચઘદી નાંખનારા રાજ્યના ભારમાંથી મુક્તિ એમ ગાંધીજી કહે છે, પરંતુ એ મુક્તિ મેળવવી કેટલી મુશ્કેલ છે તે પોતે બરાબર જાણે છે એ વાતનો નિર્દેશ કરતા હોય તેમ, પુરતજ પોતે કહે છે: “ઇંગ્લંડ જે જૂંટ ચઘાવી રહ્યું છે તેનો હિંદ એકમતે વિરોધ કરી રહ્યું છે, છતાં ઇંગ્લંડનો એક મોટો રાજકીય પક્ષ તે જૂંટ છોડી દેવા તૈયાર નથી એમ મને લાગ્યું છે.”

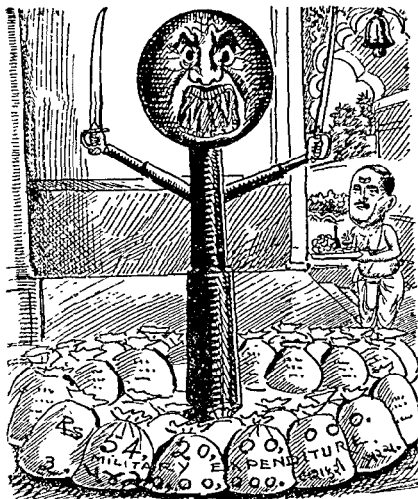
તે પછી ગાંધીજી પરિપક્વ વિષે પોતાનો મત આપતાં ગાંધીજી લખે છે: “હિંદી પ્રજાને હવેલી રાખવા અને ધીમે ધીમે ભૂખમરાથી થતો તેનો વિનાશ અટકાવવા કાંઈક પણ તાત્કાલિક ઇલાજ શોધવો જરૂર છે. આપે સૂચવેલી પરિપક્વ એવો ઇલાજ નથી. દલીલાથી જુદીને ખાતરી કરાવી આપવાપણું હવે રહ્યું નથી; પણ એ પરસ્પર વિરોધી શક્તિઓનો મુકાબલો કરવાનું જ હવે બાકી રહે છે. વાજબી હોય કે ગેરવાજબી હોય, હિંદનો વેપાર અને હિંદમાં ગહેરા સર્વે લાભો પોતામાં રહેલા બળના જરૂર ઇંગ્લંડ ગ્રાહી રાખવા આવે છે. આ યમપાશથી છૂટવા માટે નેટલું બાળ આવશ્યક છે તેટલું હિંદે સંપાદન કરવું જ રહ્યું.” પણ સૌ માનતા હતા તેમ, ગાંધીજીએ એ હાથ જોડીને કરેલી વિનંતિ સ્વીકારવા નેટલી સ્વનંત્રતા શાહી-મૂડીવાદી બ્રિટિશ તંત્રમાં નહિં હોવાથી, બ્રિટિશ પરંપરા પ્રમાણે તેમણે માત્ર ધમકી આપી, અને તેનો પડો બ્રિટનના મૂડીવાદીઓનાં પત્રોમાં યે પડવા માંડ્યો છે. હવે તેથીજ હિંદને માટે ગાંધીજી જેને ‘યમપાશ’ના નામથી ઓળખાવે છે, તેવી પરાંધીન દશામાંથી છૂટવા માટે સંપૂર્ણ સ્વનંત્રતાની આખરી લડત લડી લેવી એજ માર્ગ માત્ર બાકી

રહેલા હોવાથી, ગાંધીજીએ ઉપારેલી હાલની લડતમાં પ્રત્યેક પક્ષના હિંદીઓએ જોડાઈ જવાની જરૂર છે.

...

કેવળ શ્રીમંતોનું અંદાજ પત્રક !

વડી ધારાસભાની બેઠકમાં હિંદી સરકારના ખજાનચી સર જ્યોર્જ શુસ્ટરે, રજુ કરેલા ખોટખાઉ અંદાજપત્રકને એકજ વાક્યમાં ઓળખાવવું હોય તો અમે તેને ‘કેવળ શ્રીમંતોનું અંદાજપત્રક’ જ કહી શકીએ. મૂળમાં તો આગણ વર્ગે ખજાનચીએ ૩૩ લાખની સીલક રહેશે એવી ગણતરી કરી હતી, તેને બદલે છેલ્લે સરવાળે રૂ. ૧ કરોડ ને ૬ લાખનોજ ખાડો પડ્યો. કેમકે ધન્ય પ્રમાણે જકાતમાં ઉત્પન્ન થઈ શક્યું નહિં. સાદી સમજનો માણસ પણ સમજી શકે છે કે, પ્રજાની ખરીદ કરવાની શક્તિ ઘટે ત્યારે એ ખાતે ખોટ આવે, તેજ રીતે રેલ્વે, ટપાલ અને તારખાતાની કમાણી પણ ત્યારે જ ઘટે, એટલે જ સ્વદેશી સરકાર હોય તો અંદાજપત્રકના આવા ખાડા પુરવા માટે દેશને માથે કરોડોનાં નવાં દેવાંનાં ભારણ ન ખડકે, પણ જનતાની આવક વધે તેવા માર્ગો શોધે. પણ પરદેશી સરકારને એ કેમ પડવડે? તેને તો કાંઈપણ બોગે આ ગરીબ દેશ ઉપર લશ્કરી બોલ લાદવો છે અને સનદી સરકારનું ખર્ચ પણ વધાર્યાં જવું છે. આમ હોવાને લીધે નવા અંદાજપત્રકમાં ૪ કરોડને ૪૦ લાખનો મોટો ખાડો તો હાલ પુરતજ બતાવવામાં આવ્યો છે. પરંતુ આ તો માત્ર અડસટ્ટ જ છે, એટલે વધુ આખરે ઉંટડો કંઈ તરફ બેઠો હશે તે તો જણાશે ત્યારે જોવાશે! પણ અત્યારે જ ખોટનો ખાડો બતાવવામાં આવ્યો છે તેને પુરો કરવા માટે ગરીબોને

લશ્કરીવાદનો પૂનર્જીવન

[હિંદી પંચ: મુંબાઈ]

મળે જ છુરી ચલાવવાની વાત ગોરા ખળ-
નચીએ કરી છે. તેણે ગરીબોના ઘાસતેલને
મોંધું ક્યું, ખાંડને મોંધી કરી, ચાંદી મોંધી
કરી અને કાપડ પણ મોંધું ક્યું. પૈસાદારો
ને ઘાસતેલ વાપરે છે તેની ઉપરની આયાત
જકાતમાં ૩ પાઇનો ઘટાડો કરી ગરીબોના
ઘાસતેલ પાછળ દડ મેલને ૭ પાઇનો વધારો
કર્યો, ખાંડ ઉપર દર લંદરવેટ દોઢ રૂપિયા
વધાર્યો. ચાંદી ઉપર દર અડી તોલા પાછળ
પાવલીની જકાત નાખી, અને પરદેશથી
આવતા કાપડ ઉપરની આયાત જકાત ૧૩
ટકા ઉપરથી વધારી ૧૫ ટકા કરવામાં
આવી, ઉપરાંત જપાન તેમજ ઇટાલીના

ગરીબો માટેના સ-
સ્તા કાપડ ઉપર
ખીલે પાંચ ટકાના
વધારાનો ચાર્ટ્રા ચેં-
ટાડવામાં આવ્યો!
અને પોષ્ટકાર્ડની ૪
પાઇ તો 'હદીના
લેખ' જેવી કાયમ જ
રાખી! ત્યારે
આવકવેરામાં રૂ.
૧૫૦૦૦ અને તેથી
વધુની આવક પા-
છળ રૂપિયે માત્ર
એક પાઇ વધી!
આમ ગરીબોનાં
ખીસાં ખાલી કરાવી
૪ કરોડ ૪૦ લાખની
ખોટનો ખાડો પુર-
વામાં, શ્રીમંત અને
સદ્દર મીલિવાળા-
ઓને મદદ કરવા
સરકાર તૈયાર થઇ
છે, તેના બદલામાં
પોતાના દેશના

લેન્ડશાપરના આપારને પહેલી પસંદગી મળે
તે ધોરણ દાખલ કરી દેવા, તેણે મુદીવાદી
મીલવાળાઓ સાથે શરત કરી છે! એક
તરફ ખેડૂતો જમીન મહેસુલના ભારે બોજ
તળે કચડાઇ રહ્યા છે, ખીજ તરફ મુંબા-
ઈની મીલોના કામદારોને પેટ પુરતો પગાર
પણ મળતો નથી, એટલું જ નહિ પણ
કામદારોના સંઘબળને તોડવા હલકા પ્રયત્નો
મીલમાલિકા કરી રહ્યા છે, તે વખતે ગરીબ
વર્ગના ખીસામાંથી લગભગ સાડા ચાર
કરોડ રૂપિયા કબજવા એ એક પ્રકારનો
લુલ્મજ છે,

અન્યાયી ખર્ચ ચાલુજ !

પરસો પહેલાં ઈચ્છેય કમિટીએ લશ્કર પાછળ ૫૦ કરોડના ખર્ચની લલામણુ કરી હતી, તેમ છતાં હિંદી સરકારના પરદેશી ખર્ચનચીને હજી ૧૯૨૦-૨૧ માં તે ખાતા પાછળ ખર્ચવા ૩. ૫૪ કરોડ ૨૦ લાખ ભેદએ છે ! કેમકે તેને તો લશ્કર ને ધન-ખજાની મારો ચલાવી શકાય તેવાં સાધન ઝટપટ આપી દેવાં છે ! આ ખાતામાં ૩. ૮૦ લાખનો ઘટાડો ક્યારે દેખાવ માત્ર કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ હાલના હુડિયામણના ધોરણને ધ્યાનમાં લેતાં લશ્કરી ખર્ચ ૩. ૬૦ કરોડ નેટલો થવા જાય છે ! આ ખર્ચ હિંદને તેના પાડોશીઓના હુમલામાંથી બચાવવા માટે નથી, પણ હિંદને ખ્રિસ્તિય મુસ્લીમ અને શાહીવાદના પંખમાં કચડી રાખવા માટે, તેમજ સામ્રાજ્યના સંરક્ષણ માટે જરૂર પડે હિંદી લશ્કરને લડાઈમાં ઉતારવું પડે તેની નૈયારી માટે છે. એટલે ખરી રીતે આ અન્યાયી ખોજમાં વધુમાં વધુ કાપકુપ કરવાની જરૂર હતી પણ તેમ થયું નથી. તેજ રીતે મુસ્લીમખાતાના ખર્ચમાં ૬૨ લાખનો ઘટાડો બતાવ્યો છે, તોપણ સરકારી તોફારના પગારમાં ૨૫ લાખ વધવાના છે ! ધારાસભાના હિંદી સભ્યોએ સરકારની લશ્કર પાછળ અનર્ગળ ખર્ચ કરવાની ઝૂંટની રીત તરફ ધ્યાનનો કોધ બતાવવા માત્ર ૧ રૂપિયાજ ખર્ચ તરીકે મંજૂર કર્યો, પરંતુ એક તો સરકાર જ બેજવાબદાર અને વળી આખા અંદાજપત્રક ઉપર વિચાર ચલાવવાની એ પ્રબળીય સભ્યોને પરવાનગી નહિ ! પરિણામે બધી મહેનત બ્યર્થ જાય છે. લશ્કરી ખર્ચની બાબતમાં પણ તેમજ થયું. દરેક વખત થાય છે તેમ વાઇસરોયે અપવાદ તરીકે વાપરવાની આપણુદ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને લશ્કરી ખર્ચ મંજૂર રાખ્યો !

કેવળ સામ્રાજ્યના હિત અર્થે :

મુંબાઈની મીલો ખોટમાં કામ કરે છે એવા બહાના નીચે જપાન અને ઇટલીના સરતા લાવના કાપડને મોંઘું બનાવી, લેન્કેશાયરનો હિંદમાં છુટે હાથે વ્યાપર ચલાવવાનો માર્ગ મોકળો કરવા માટે, કાપડ ઉપર પક્ષપાતભરી જકાત નાંખવામાં આવી છે. બહારથી બતાવવામાં આવે છે કે સરકારને મુંબાઈની મીલોવાળા શ્રીમંત શેડીયાઓ માટે બહુજાગી આવે છે, અને તેથી બહામાં એ શ્રીમંતો લેન્કેશાયરના માલને પાંચ ટકાની ઓછી જકાતનો લાભ આપવા તૈયાર થાય છે, ત્યારે હુડિયામણના અવળા દરથી તેમને કાચા માલમાં સ્ત્રાડ બાર ટકાનું વળતર મળવાની અન્યાયી ગોઠવણુ તો ચાલુ જ છે ! એમાં મુંબાઈના મીલવાળાઓને માટે ગરીબોનો મરો થાય છે ! બાકી ઇંગ્લંડની સ્થિતિ દલાડ દલાડે બગડતી જાય છે. ખુદ લેન્કેશાયરમાં ત્યાંના કાપડનું જે ખમીસ એક કાઉનથી ઓછે વેચવું પરવડી ન શકે, તેવું સુંદર ખમીસ જપાન લેન્કેશાયરનાં બજારોમાં અર્ધા કાઉને વેચી શકે છે ! આથી ખ્રિસ્તના શાહી મૂડીવાદીઓ ગભરાઈ ઉઠ્યા છે. દશ વર્ષ પહેલાં આવી કંડપના પણ કોઈએ કરી હોત તો, લેન્કેશાયરના કારખાનાવાળાઓએ તેને હસી કાઢી હોત, પણ ૧૯૨૯ માં જપાને હકીકતથી પુરવાર કરી આપ્યું છે કે, ગમે તેવા ગૌરવથી ભસ્ત રહેતા એ અભિમાની લેન્કેશાયરને જપાન નમાવી શકે છે, અને એ આજે નાનકડું જપાન હિંદમાંથી ૩ મંગાવીને ફાવી શકે છે, તો આવતી કાલે સ્વતંત્ર હિંદ પોતાના અડગક કાચા માલના ભેરે સમસ્ત વિશ્વને હરિકાઈના ક્ષેત્રમાં કેમ હંકાવી ન શકે ? આ ડરમાંજ હિંદની પરતંત્રતાનું મૂળ રહેલું છે. એથી ખ્રિસ્તિય

મુડીવાદ મુ'બાઇના મુડીવાદનો હિંદને પરાધીન રાખવામાં સાથ શોધે છે, અને 'મીલઉદ્યોગ' જેવા મુ'બાઇના મુડીલર શ્રીમંતોના વંશ-પરંપરાની માલિકીના નફાખાઉ ધંધાને 'રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગ' તુ' દંભી નામ આપી એ મુડીલર મુડીવાદીઓ દેશને દગો દેવા તૈયાર થયા છે. જો એમ ન હોત તો, સર પુરુષોત્તમદાસ જેવા અમારે ન ફટકે નેશનાલીસ્ટોને મુકીને સરકારને સાથ આપવો પડે છે એમ કહેવા તૈયાર થયા, તેને બદલે, ૧૮ પેન્સના જે અન્યાયી હુ'ડિયામણને ગોરો ખજાનચી 'વિધીના લેખ' જેવા મનાવવા મથે છે, તે હુ'ડિયામણના લેખ ઉપેડી નંખાવવા મુ'બાઇના મીલમાલિકાએ પોતાના નિર્ધન કામદારોનો સદ્કાર સાધ્યો હોત, અને રાષ્ટ્રની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની લડતમાં ભાગ્યો હોત. પણ તેમને રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગની કે રાષ્ટ્રની કશીજ પડી નથી, પડી છે માત્ર અંગત લાભની, એ વાત તેમના ગમે તેટલા પ્રયત્નો છતાં છૂપાવી શકાય તેમ નથી. અને ખજાનચી શુ' એટલી ખાત્રી આપવા તૈયાર છે કેજાપાન અને ઇટલીનો સરતા દરનો માત્ર હિંદના બજારોમાં આવતો અટકશે તો તેતુ' સ્થાન લેન્કેશાયર નહિં લે, પણ હિંદી મીલ-ઉદ્યોગને લેવા કેવ માં આવશે? ખજાનચી ખાંડ ઉપર કર વધારી તેમાંથી ઉત્પન્ન થતા ૧ કરોડ ને ૮૦ લાખ આ દેશમાં ખાંડનો ઉદ્યોગ રાષ્ટ્રીય ધોરણે ખીલે તેવી ગોઠવણ કરવાનાં વચન આપી શકે તેમ છે ખરો? એમ બને તેવું છે જ નહિં, માટે અમે કહીએ છીએ કે, હિંદી સરકારનો ગોરો ખજાનચી જ નહિં પણ ઐરિશ્વિતનની કામદાર સરકારનો હિંદી વહીવટ પણ, હિંદને આર્થિક બાબતમાં સ્વતંત્રતા અપાઇ છે એવી ખોટી વાતો કરતા છતાં, માત્ર લેન્કેશાયરના મુડીવાદીઓનાજ બતાવેલા રસ્તે દોરવાય છે, અને મુ'બાઇના

મિલમાલિકાએ આ દેશના અહિતમાં લેન્કે-શાયરના મીલવાળાઓ સાથે સહકાર સાધ્યો છે. એટલે હિંદી પ્રજાનો એ ધર્મ છે કે બ્રિટિશ કાપડનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરવો, તેટલું જ નહિં પણ મુ'બાઇના પણ જે મિલવાળાઓ મોટાં કમિશનો ઉપર નગર રાખી, પોતાના ગરીબ કામદારોને પગવત્તા હોય તેમની મીલોના કાપડોને બહિષ્કાર કરવા તૈયાર થવું.

...

શુ' મીલઉદ્યોગ રાષ્ટ્રીય છે ?

મુ'બાઇના કે આ દેશન કોઇપણ વિભાગની મીલોના ઉદ્યોગને 'રાષ્ટ્રીય' કહેવો તે હજીવડું જુદાણું જ નહિં પણ રાષ્ટ્રીયતાનું અપમાન કરનાર છે. રાષ્ટ્રની જેની ઉપર સત્તા હોય, જે ધંધાનો તમામ નફો રાષ્ટ્રના હિતમાં વપરાતો હોય તેવું જ નામ 'રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગ' કહી શકાય. તે નગરે મુ'બાઇના મુડીવાદી-ઓની માલિકીની મીલોનો ઉદ્યોગ જરાયે રાષ્ટ્રીય નહિં પણ વિદેશી જેવો છે. તે આ કારણથી: (૧) તેનો વધારેમાં વધારે નફો થોડાકે બેઠાંખાઉ શ્રીમંતોનાં ખીસામાં જાય છે; (૨) મીલોના ગરીબ કામદારોની ફરિયાદો સાંભળવાને બદલે તેમની હડતાળોને અને એમના સંઘબળને તોડી નાંખવામાં આવે છે; (૩) મુ'બાઇના મીલ માલિકા મોટેભાગે રાષ્ટ્રીય હિલચાલના દુસ્મન અને આ દેશમાં પરદેશી તંત્રને ટકાવી રાખવા માટે ખાસ આગ્રહી છે; (૪) દિવાન ચમનલાલે ધારાસભામાં કહ્યું તેમ તેમનામાં કાયકુશળતાનો અભાવ છે તેથી તે ખોટ કરે છે અને તે ખોટનો બોલો વધારાના કર રૂપે દેશ ઉપર નાખવામાં સાધન-ભૂત બને છે; (૫) મીલોવાળા જનતે પરદેશી મીલોમાં બનેલા માલ વાપરે છે; (૬) રાષ્ટ્રીય લડતમાં ધનથી મદદ કરતાં તેઓ ડરે છે, પણ સુધ્ધો જગાવવાના કામોમાં

તેઓ મદદ કરતાં વાર લગાડતા નથી. એટલું જ નહિં પણ 'સંયુક્ત સામ્રાજ્ય' [United Empire] ની દિલચાલ ઉપાધનારા બેવર-ખુકા અને રાયરમીઅરો જેઓ દિંદને બોગે ગોડે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય વ્યાપાર ધંધામાં સમસ્ત વિશ્વને ચોડાંગ વર્ષોમાં નમાવી શકે તેવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, અને જેમનાં વર્તમાન પત્રો દિંદને કલ્પમની બ્રિટિશ શુકામીમાં રાખવાની નિર્ણય વાતો દરરોજ કરે છે, તેવા બેવરખુકા અને રાયરમીઅરોની લડતને મુંબાઈના મીલ માલિકો 'શાદી માલની પસંદગી' ની નીતિ સ્વીકારીને પુરેપુરો ટેકો આપે છે. આવા માણસોની મિલકતો રાષ્ટ્રીય હોય તેમ દિંદની ગરીબડી પ્રગ્ન હજીં તેપણુ અત્યારે તો તેમ બની શકે તેમ નથી. પણુ જે મીલમાલિકો આજે પોતાની કમાણીનાં એ સાધનો માટે મદદ મેળવવા તેને 'રાષ્ટ્રીય' તાની છાપ મારવા તૈયાર થયા છે, તેઓજ એ ઉદ્યોગ ઉપર 'રાષ્ટ્રીય'તાની સાચી છાપ વાગવાની તૈયારી વખતે તેનો વિરોધ કરવા પડેલા બદાર પડ્યા હશે!

...

સરદારને અન્યાયી સજા:

ગાંધીજીની સીધી લડતને ફટકો મારવાની ઉતાવળમાં સરદાર વલ્લભભાઈને સસ ગામમાં લાપણુ કર્યા વિના લાપણુ કરવાના ગુન્હાની અન્યાયી સજા કરીને સરકાર જીતી નથી, હારી છે. તેથી ગાંધીજીની લડત તૂટી પડવાને અદલે તેને સાફ જાણ મળ્યું છે, સરદારની તો એટલી નાંમના છે કે તેમાં નવો વધારો થઈ શકે તેવી જીલુપ છેજ નહિં, છતાં આ અન્યાયી સજાએ એમની કીર્તિને એટલી જલ્દત બનાવી છે, કે મુંબાઈનાં ધારાશાસ્ત્રીઓએ તેમજ મુંબાઈ અને દિલ્લીમાં ધારા ધડનારી સમાજોના અનેક સભ્યોએ, ન્યાયને

નામે થયેલા ન્યાયના ખુન સામે સરકારને આગ્રહ લગાવી દુનિયામાં તેની હાંસીજ કરાવી છે. પણુ જે તંત્રમાં આવા અન્યાય ન્યાયને નામે થઈ શકે છે, તે તંત્રમાંથી સંપૂર્ણ છૂટા થઈ જવાની લડત દિંદની જનતાએ ત્યારે આરંભી છે, ત્યારે તો આવાં નાટકોની પરંપરા જોવાની આપણને વધુ અને વધુ મળશેજ. અમને માત્ર દુઃખ એટલું જ છે કે, આ અન્યાયી કામનો મૂખ્ય નાપક એક દિંદી મેજસ્ટ્રેટ બન્યો છે.

...

સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ વિષે પરદેશમાં પડયા :

ગાંધીજીની સરદારી નામે સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ શરૂ થયો ત્યારથી ઇંગ્લંડમાં ખૂબ ખળભળાટ મચ્યો છે. અને શાદી-મૂડી-વાદાઓ છેક જ નક્કર થઈને, દિંદુસ્તાનને પોતાના હિત અને વ્યાપાર માટે દગાવી રાખવાની વાતો કરી રહ્યા છે. પણુ અમેરિકા આ સંગ્રામ તરફ આતુર નજરે જોઈ રહ્યા છે. જો કે તેની સામ્રાજ્યવાદી અને મૂડીવાદી મનોદશા ઇંગ્લંડ કરતાં ઓછી કે ઉતરતી નથી. તેપણુ દિંદવાસીઓને અમેરિકાની સહનુભૂતિ પોતાના આખરી સંગ્રામમાં ઉપયાગી થઈ પડ્યા વિના રહેવાની નથી; એ વાત તો સાચીજ છે. વર્તમાન જગત આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોથી એવું સંકળાયેલું છે, કે પરાધીન દેશોને પોતાની મુક્તિ માટે લડતી વખતે એ આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોની અવગણના કરી પાલવે તેમ નથી.

...

કામદાર સરકારની કસ્ટોડી સ્થિતિ:

ઇંગ્લંડમાં કામદાર સરકાર સત્તામાં છે પણુ પોતાના બે વિરોધી પક્ષોની સામે

થઈને જીવવા જોટલી બહુમતિ તેને નથી, તેથી દેશની અંદરના પ્રજામાં પણ કામદાર પક્ષ પોતાનું ધાયુ કરી શકતો નથી. આથી કામદાર પક્ષને લીબરલોની શુભામી ભોગવવી પડે છે. જો કે હાલનો કામદાર પક્ષ વધુમતિ ધરાવતો હોત તોપણ તેથી હિંદને ખાસ લાભ થવાનો નહોતો, કેમકે હિંદ સાથેના વર્તનમાં મિ. મેકડોનલ્ડ કે તેના સાથીઓ મુડી-શાહીવાદીઓ કરતાં જરાયે વધારે નિખાલસતાથી કામ લઈ શકે તેમ નથી. પણ ઇંગ્લંડને બેકારીનો પ્રશ્ન અત્યારે ખાસ મુંઝવી રહ્યો છે. કામદાર સરકાર સત્તામાં હોવા છતાં ત્યાં બેકારી વધતીજ નય છે, અને તેથી હાલની સરકાર ક્યારે પડી ભાંગશે તે કહી શકાય તેમ નથી. જો કે લીબરલોની દ્વાયાથી અત્યારે તેને નવું જીવન મળ્યું છે, અને બ્રિટિશ મતદારો કોન્ઝર્વેટિવોની નીતિથી કંટાળેલા હોવાથી કદાચ મેકડોનલ્ડની સત્તા એકાદ વર્ષ વધુ ટકે, તોપણ મેકડોનલ્ડ સ્વતંત્ર કામદાર પક્ષમાંથી ૩૨ વર્ષનો જૂનો સંબંધ તોડીને છુટા થયો એજ જતાવે છે કે, હિંદુ સ્થાનના સંબંધનાં તેનાં બધાંયે આગલાં વચ્ચેના ઉપર પાણી ફરી વળે તેની તેને ખરેખર નથી. એને તો દેશની અંદરની બેકારી કેમ ઓછી થાય, અને નૌકાનિવારણની પરિપદની સફળતાથી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની સંગીનતા કેમ વધે એટલુંજ જોવું છે! અલબત્ત થોડાક કામદારો હિંદના સવાલમાં રસ લે છે, તોપણ સામ્રાજ્યના બજાર તરીકે હિંદ કાયમનું સામ્રાજ્યનું દળાયત્વ રહે એવા વિચારો તો એ પક્ષના પણ છે જ; એટલે કામદાર પક્ષ ઉપર વિશ્વાસ મુકી ગોળ-મેણ પરિપદમાં જવાની વાતો કરવાથી હિંદને શ્રેણ લાભ થવાનો નથી.

નૌકા પરિપદને નશીબે નિષ્ફળતા

અમે અગાઉ લખી ગયા હતા તેમ નૌકા બસ ઘટાડવાની પાંચ રાજ્યો ગમે તેવી વાતો કરે, તો પણ છેવટે એ પરિપદને નશીબે નિષ્ફળતાજ લખાયલી છે. એની નિશાનીએ અત્યાર પહેલાં જણાય છે, તેમ છતાં બહારથી કરવામાં આવતી સફળતાની બધીયે મુંઝવે વાતોની પાછળ, સત્તા અને સામર્થ્યની સાચવણી માટે તરફડીયાં મારતો સામ્રાજ્યવાદ એક પણ રાષ્ટ્રને સાચા દિલના નૌકા નિવારણ માટે તૈયાર થવા દે તેમ છે જ નહિં. ભણે આજે ક્રાન્સ કે ઇટાલીના મુદ્દા બહાના તરીકે આગળ કરવામાં આવે, પરંતુ નકામી નૌકાઓને ફર કરી, પોતપોતાને ઉપચારી જણાય તે જાતની લડાયક સામગ્રીવાળી સ્ટીમરો સાચવવાની મનોદશા અત્યારે પાંચે રાજ્યોની છે, અને શાંતિની બધી મોંઘાની વાતો છતાં, પડદા પાછળ પ્રત્યેક દેશ લડાયક સરંજામોની જે પ્રયત્ન તૈયારીઓ કરેજ નય છે તે ભેતમાં, આવી પરિપદોના બહાના પાછળ, પ્રત્યેક રાષ્ટ્રનો લશ્કરીવાદ બળવત્તર થતો જાય છે, એથી જગતમાંથી યુદ્ધ ઓછાં કરવાની એકપણ શાહી મડીવાદી દેશની ઇચ્છા છે જ નહિં, અને હાલની મનોદશા ન્યાં સુધી કાયમ છે ત્યાં સુધી યુદ્ધનો ભય ઓછો થવાનો જ નથી. એ મનોદશામાં પલટો તો ત્યારે જ દેખાય, કે જ્યારે તમામ રાષ્ટ્રો બીજી પ્રજાને કચડવાની લાવના છોડી દે. પરંતુ તેમ થવું તે તો સિંહને ઘાસ ઉપર જીવતાં જોવા જેવું અશક્ય કામ છે. તે માટે જગતની કચડાયલી પ્રજાઓ શાહીવાદના પંજમાંથી છૂટવાના પ્રયત્નો કરે એજ જરૂરનું છે : કેમકે માત્ર તેમાંજ જગતને માટે શાંતિ અને વિદ્વસનો દૂરો માર્ગ રહેલા છે.

પતિયાળાની તપાસ થવી જ જોઈએ :

પતિયાળાના 'પ્રયુજ' ના ભય'કર અત્યાચાર અને લુહમની જે કથાઓ તપાસ સંમિતિના વૃત્તાંતરે પ્રસિધ્ધ થઈ છે, તે વાંચ્યા પછી આપણે વીસમીસદીના સમય મનાતા યુગમાં છીએ છીએ કે, અંધાધુંધી

અને અવ્યવસ્થાના મધ્યયુગમાં પસીએ છીએ એવા પ્રશ્ન મનમાં સહેજે ઉભા થયા વિના રહેતા નથી. તપાસ સમિતિ જ્યાંબધાર ગૃહસ્થાની અનેલી હતી, તેની સમક્ષ અત્યાચારના ભોગ બનેલાઓએ સાફ સાફ વાતો કહી છે, જેનો ઇનકાર પતિયાળાની પ્રખ્યાત પંચીસીટી કચેરી કે હિંદી સરકાર પણ હજી સુધી કરી શકી નથી, કે તપાસ સમિતિની સામે કશાં પણ પગલાં ભરવામાં આવ્યાં નથી; એ બધું જોતાં દરેક માણસને સમિતિનો વૃત્તાંત ભલે સામા પક્ષની હાજરીને અસાધે ઉત્તરવાચક

તપાસ વિનાનો હોવા છતાંય સમયોજ લાગશે. એટલે જે સાવધાન સત્તાના પ્રતિનિધિઓએ નહા પ્રકરણમાં ખૂબજ ઉત્કટ બતાવી હતી, તેઓ જે પતિયાળાની સામેના આવા ભય'કર અપરાધોની જાહેર તપાસ કરી, ભૂપેન્સિંહની ઉપરના આક્ષેપ પુરવાર થાય તો તેને યોગ્ય શિક્ષા કરવા તૈયાર નહિં થાય તો પંચીએ સત્તાની સ્વમે જનતા પદપાત-

પણનો આક્ષેપ મૂકે, અને પતિયાળાની પ્રજા ચોતાને થયેલા અન્યાયના નિવારણ માટે ભૂપેન્સિંહ સામે સીધી લડત આરંભે તો તેમાં દોષ પ્રજાનો નહિં મનાય. પતિયાળાના રાજા ચોતાની સામે મકવામાં અવેશા આક્ષેપો ખાટા હોય તો તે પુરવાર કરવાને અંધાધુન છે, તેમ કરવાને બદલે, તેમણે સાક્ષીઓ આપવા જતાગએને વરલાગની

રાજાઓ લોકશાસનનો પાહેલો પાઠ પણ જાણતા નથી

[હિંદી પંચ; મુ'આઇ]

લાગણીનું પ્રદર્શન કરે તેવી સમજા કરવા માંડી છે, તેથી તો તેમની કક્ષક કથા ઉપર કળશ ચડે છે. અને આમાં તો એકતુ' પતિયાળાનીજ નહિં, પણ નરેન્દ્રમંડળની જે ભારે જવાબદારી રહેલી છે. એ મંડળે ભૂપેન્સિંહને શીરે ભય'કર આરોપ ઉભા હોય તેવે ટાણે તેને ચોતાના મંડળના અધ્યક્ષપદે સ્થાપી ને, જેની તેવી નામોશી વહોરી લીધી

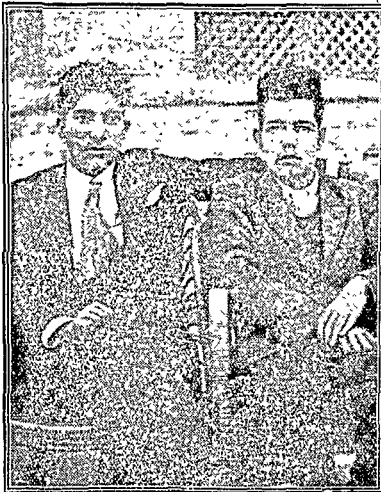
નથી; એ વાત રણજીતસિંહો કે ગંગાસિંહો ય ન ભૂલે. પ્રજામતનું બળ તેમને ભલે અત્યારે અસરકારક ન જણાતું હોય, પણ દુનિયા ભરમાં ઝરો અને કચઝરોના તાઝ ઉતરાવવામાં એ બળ જ કારણભૂત છે; તે વાત સાવલૌભ સત્તાના પ્રતિનિધિઓએ પણ વિસરવી જોઈતી નથી.

...

ધન્યહો હિંદી વિમાનીઓને

કરાંચીના વૈમાનિક મથકેથી થોડાક દિવસો પહેલાં બે નૌજવાન હિંદીઓએ નાનકડા વિમાનમાં ઇંગ્લંડ જવાનું સાહસ ખેંચ્યું.

કશી પણ ધામધુમ કે દેખાવ વિના તેમણે પોતાનો નિશ્ચય કર્યો, અને ૧૭ વર્ષના ભાઈ એન્જનીયરને યોત્તક તરીકે લઈ, પંજાબી નૌજવાન ભાઈ ચાવલાએ અડગ હિંમત અને અપાર સાહસિકતાથી ઇંગ્લંડ પહોંચવાની પોતાની હાંશ સફળ કરી. આથી તેમને જોટલા ધન્યવાદ અપાય તેટલા ઓછા છે. કેમકે પરદેશી તંત્ર નીચે ભારતની જવાનીને કરમાવી નાખવામાં આવી છે, તેને શાયર અને સાહસ બતાવવાની તક અપાતી નથી; પરંતુ જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે એ તક મળી છે ત્યાં ત્યાં અને ત્યારે ત્યારે ભારતવાસીઓ પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં જગતની કોઈ પણ પ્રજા જોટલાં પરાક્રમ બતાવી શકે છે, એ વાત આ ક્ષેત્રમાં ભાઈ ચાવલાએ એક વધુ વખત સિદ્ધ કરી છે. તેમની સાથેના

વિમાની ચાવલા તથા મીંઠ ઇન્જનીયર

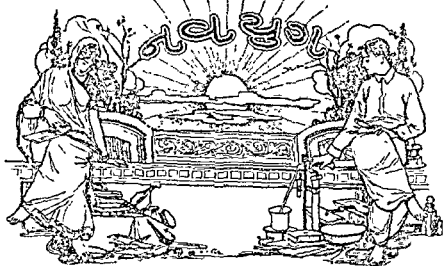
ભાઈ એન્જનીયર પારસી છે અને અમે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી થોડાક વખતમાં કદાચ એક બીજા ગુજરાતી-ભાઈ પણ આવું સાહસ ઉઠાવવાનો વિચાર કરે છે. ગુજરાતીઓ માત્ર બાપાર ધંધા સિવાય બીજા ક્ષેત્રમાં સાહસ બતાવી શકતા નથી, એ મહેલું હવે તો ગુજરાતીઓએ ટાંચ્યું છે, પરંતુ આ દિશામાં સાધન સંપત્તિ ગુજરાતી જવાનો હજી જોઈએ તેટલા આકર્ષણ નથી, તેથી અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, ગુજરાતમાંથી જન્મીત થયેલા જવાનો વિમાનીઓ તરીકે કુશળતા મેળવવા વધુ સંખ્યામાં બહાર પડે.

एमनी स्व. पत्निश्रीना स्मरणार्थे
श्री फार्मस गुज गती सभाने
श्रीयुत शास्त्राया. आशुदृष्ट्यावडा
तस्मिन्नी शास्त्राय सभेम भेट.

નિર્ધનતા અને નિરક્ષરતા એ એ મહાશત્રુઓ ગુજરાતના દુઃખગાઓને ઘણી રહ્યા છે. જે વૃક્ષે આગળની ડોળા બાંધી છે, તે વૃક્ષની તાડી, એ ગરીબ શ્રૂંપડીનો અને તેના ભાવી વારસનો નાશ કરે છે: એ નિરક્ષરતાને લીધે નહિં સમજાયથી તેમની નિર્ધનતા વધતી જાય છે.

શ્રી જાણેય ગુરુની વખતે
શ્રીયુત ઠાઠા આણંદજી આવડી
તરફથી નિવેદન સમિત ભેટ.

વર્ષ : ૨ જુન]

મે : ૧૯૩૦

[અંક : ૨

સમસ્ત વિશ્વમાં
પ્રધાનપણે જણાતી યુગ-
ભાવના સ્વાથય, સ્વ-
માન અને સ્વતંત્રતાની
છે. એ ભાવનાનાં સર્જન
આકસ્મિક સંજોગને આ-

ભારી નથી. જે સંસ્કારબોધે સ્વતંત્રતાની
યુગભાવનાને હાલની કાલિએ ભાવનામાં મદ-
ત્વનો ભાગ ભજવ્યો, એ ભાવનાના ચમ-
કારનાં પ્રથમ દર્શન જેને લીધે થયાં, અને
જે જે પ્રેરકબોધ વર્તમાનયુગભાવનાનો
વિકાસ સાધવામાં કારણભૂત નિવડ્યાં, તેનો
ઇતિહાસ વિચારવો જરૂરી છે.

જીવનની વૈજ્ઞાનિક વ્યવસ્થાએ યુગભા-
વનાને મુક્તિમંત બનાવવામાં વિજય
મળે તેવી ભરપૂર સામગ્રી પૂરી પાડી છે.
એ સામગ્રીમાં સ્વાતંત્ર્યના સિદ્ધાંતો અને
વ્યક્તિત્વના હક્કનો પણ સમાવેશ થાય છે.
એ બન્ને બાબતોને શાસ્ત્રીય વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ
સાથે નિકટનો સંબંધ છે. વિજ્ઞાનના વિકા-

યુગભાવના

: લેખક :

તંત્રા

સની સાથે સાથે જ કશાંયે
બંધન વિનાની માનવતા
ભરી સંસ્કૃતિ તરફ વિ-
ચારો ઢળતા જાય એવું
વાનાવરણ ખડું થાય છે.
એ વાતાવરણ ખડું કર-

વામાં એલનવંતા વિચારોનાં જળપરદસ્ત પણ
મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. તે બાળ સ્થિતિ-
મૂલક જીવનમાંથી ધ્રુવી જવાને પ્રેરે છે.
એને સામાજિક સુધારાના નામે ઓળખો કે
મનુષ્યના સ્વાધિકારના નવીન શાસ્ત્ર તરીકે
પિજાનો.

મુક્તિ (સ્વતંત્રતા) અપાવે તે વિદ્યા. એ
વિદ્યાની જેમ સાચી વ્યાખ્યા હોવા
છતાં, શુદ્ધાભીને કાયમ કરવાને પણ ખીજા પ્રજાને
કચડી નાખનારાઓએ વિદ્યાનો દુરુપયોગ કર્યો
છે, તેમ મનુષ્યના સુધિબળને ખીલવી તેમને
મુક્ત બનાવવાં એ વિજ્ઞાનનું પરમ તત્ત્વ
હોવા છતાં, અત્યારે તે જ વિજ્ઞાનનો ઘાતપ્રા
શ્રમે માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; અને

તેની મદદથી મૂંઝીભર માણસો માનવ સમૂહનાં મોટા ભાગને અજ્ઞાનનાં અંધારામાં તેમ જ સુલભીના બંધને માં ફસાવી નાખીને પોતાની શ્રીમંતાઈ તેમ જ સત્તાને વધારે સંગીન બનાવવાના અમાનુષી કાર્યમાં ફાવી જતાં દેખાય છે. પરંતુ વિદ્યાને દસી બનાવી માનવત્વને હણવા માટે તેને ઉપયોગ કરવા ગમે તેટલાં ફાંફાં મરવામાં આવે તો પણ, આખરે તેની સુંદર અસરને હમેશને સારું શુભગળી નાખી શકાતી નથી, તેમ વિજ્ઞાનની સારી અસરો અને તેથી મનુષ્ય સમાજને મળવા જોઈતા લાભને હમેશને માટે સાંકડા વર્તુળમાં કાયમને માટે પુરી દઈ શકાતાં નથી. કે તેને સદાને માટે મુડીવાદીઓની તેમ જ સત્તાવાદીઓની દાસી બનાવી શકાતી નથી. દોષત, સ્વચ્છતા, આરામ, ધુરસદ, રમત ગમત અને કેળવણી વગેરે સમાજ શરીરને ઉપયોગી એવાં પ્રત્યેક ક્ષેત્રોમાં તેથી જ વિજ્ઞાનની સુંદર અસરની આપકતા આપણે બંધ શકીએ છીએ. એ તો શાંત સરેવરનાં એક ખુણામાં કાંકરી નાખતાં બન્મતાં એક વર્તુલની અસરથી જેમ બીજા નાનાં મેટાં અનેક વર્તુલો જન્મે છે, તેના જેટલું જ સ્વાભાવિક છે.

સ્વતંત્રતા અને માનવતાની પ્રાપ્તિ માટે વિશાળ ધોરણે ચાલતી લડતની સાથે વિજ્ઞાનનો કેટલે અંશે સંબંધ હોય છે તે બતાવવા માટે ઐતિહાસિક પ્રસંગો હીક મદદ કરે છે. તે નજરે જોતાં ખુલ્લે ખુલ્લું જણાય છે કે, મનુષ્યની રાજકારણી તેમ જ બૌદ્ધિક મુક્તિની સામે જે સત્તાઓ અને સમાજની આપણુદ રૂઢીઓના સંરક્ષકો થાય છે, તેઓ જ વિજ્ઞાનની પ્રગતિના પ્રત્યેક પ્રયત્નનો વિરોધ કરનારા હોય છે. એટલે સિદ્ધ થાય છે કે, વિજ્ઞાનને માટે સંકુલ પ્રાથમિક આવશ્યકતા વિચાર સ્વાતંત્ર્ય

અને શોધમોજના સ્વાતંત્ર્યની જ હોય છે. આ બંનેની સ્વતંત્રતા મંદિરવાદ [જેમાં આત્મભુવાદ, આત્મ્યાવાદ અને શાસ્ત્રવાદનો સમાવેશ થાય છે] ની તેમ જ આપણુદ રાજ્યની જૂની અને લુહમગાર પ્રથાઓ ચાલુ હોય ત્યાં મુઠી પ્રાપ્ત કરવી મુશ્કેલ થઈ પડે છે. એટલે જેઓ જેઓ સ્વતંત્રતા માટે ઝૂઝ્યા છે અને ઝૂઝે છે કે ઝૂઝશે, તેઓ બધા ડગલે ને પગલે વિજ્ઞાનવાદ તરફ જ દોડેલા અને તેની સાથે મોટે ભાગે સંવાદી હોય છે.

આમ છતાં વિજ્ઞાનને સાંકડા વર્તુલમાં પુરી રાખીને તેનો લાભ થોડાક આપણુદ સત્તાગ્રાહીઓને તેમ જ શ્રીમંતોને મળે તેવી જે કુચ્છવસ્થા અત્યારે કરવામાં આવેલી દેખાય છે, તેમાંથી વિજ્ઞાનને મુક્ત બનાવી માનવ જાતિને તેનાથી વિશેષમાં વિશેષ લાભ થાય તેવી મુચ્છવસ્થાની સ્થાપનાની પણ ખાસ જરૂર છે. સાદી રીતે કહીએ તો વિજ્ઞાનમાં મનવતાનાં સિધ્ધાંતની મોટામાં મોટી જરૂર છે, તેનો ઉપયોગ અમાનુષિત માટે ન થવો જોઈએ, અથવા થતો અટકવો જોઈએ, એટલાથી જ કાર્યની પ્રજ્ઞાહુતિ થતી નથી; પરંતુ માનવ જાતિના વિશ્વસ અને હિતને અર્થે જ તેને પ્રેરપ્રેરો ઉપયોગ થાય તેમ કરવું એ જ જરૂરું છે. એવું નામ જ સાચી સ્વતંત્રતા છે.

જૂના વહેમો, આધાર વિનાની પ્રાચીન માન્યતાઓ, નશીબવાદ, ધર્મશ્રવાદ, વડિલવાદ, રાજકારણીમાં સમાવવામાં આવેલા દૈવી અંશવાદ, પુનર્જન્મવાદ એ બધાં વાદો માનવ જાતિને સુઝામ બનાવી રાખવામાં મજબૂત બેડીઓની ગરજ સારે છે. વિજ્ઞાન એ બધાં વહેમો અને અંધશ્રદ્ધાથી ચાલી આવતી પરંપરાની માન્યતાઓનાં પોત્ર

‘ઉદ્ધાતનાર’ સંજ્ઞા સાધન છે. અર્થાત્ વિજ્ઞાન
:સંપુર્ણ’ સ્વતંત્રતાનાં સંગ્રામની ભાવના
જન્માવનાર મુખ્ય સાધન છે, તે જ રીતિ એ
સંગ્રામ શરૂ થતાં જ, સંપૂર્ણ પહેલાં વિજ્ઞા-
નને જ પેલા પહેલાં અને પ્રભુશિક્ષાવદની
સાથે અધ્યયનમુખાં આવવું પડે છે. આધ્યા-
ત્મિક કે ભૌતિક આપખુદ સત્તાઓનાં દંભી
પોકળો તેથી આપોઆપ ઉઘાડાં પડી જાય
છે. તેમની સામે ચળવળ ચલાવવાની કે
તેનાં દંભ ઉઘાડા પાડવાની ઇચ્છા ન હોય
તો પણ, જેમ દીવો આવનાં જ ઘોરડામાંના
અંધકારને આપોઆપ પલાયન કરી જવું
પડે છે, તેમ વિજ્ઞાનની નજર હટીકેતો અને
કસોટીના ચૂર્ચપ્રકાશ આગળ, માત્ર અશ્વ-
વિનાની વહેમી દલ્પનાઓને આધારે ટકી
રહેલાં એ આપખુદ સત્તાઓની ધુમ્મસનાં
વાદળને આપો આપ ઓગળી જ જવું પડે
છે. મધ્યયુગની સમાજ રચનાના દંભી
‘દેખાવોની અને આપખુદ સત્તાવાદની સામે સ્વ-
તંત્રતાની ભાવનાથી પ્રેરિત શુદ્ધિયુક્ત રીતિ
આલ્પતાંઉદારમતવાદનાં તેમ જ ક્રાંતિનાં મંથ-
નોથી સતત પ્રહારો પડ્યાં તો કરતા જ
પડતા, પરંતુ એ ચળવળને વૈજ્ઞાનિક પધ્ધ-
તિનું સ્વરૂપ અપાતાં જ, તે કાળના [વિજ્ઞા-
નયુગના, વાસ્તવિક પ્રતીક આડંબર અને
આપખુદ સત્તાઓને મૂળમાંથી ઉગાવી દેવા
માટે ક્યાં સાધનો સંગીન થઈ પડશે તે વાત
તરિત ગતિએ સમજી ગયા, અને માનવ-
સમાજના એ મહાશત્રુઓની સામે એ
સંગીન શત્રોનો અથવા તો તેવા શત્રોના
લંગરનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કેમ
કરી શકાય તે વાત કળી જતાં એમને
વગારે વિચલન થયો નહિં.

આથી જ ગયા એક એ સૂક્ષ્મજ્ઞાની
પ્રગતિનો ઇતિહાસ ત્યારે આપણે અવલો-
કીએ છીએ ત્યારે આપણે જોઈ શકીએ

છીએ કે, વિજ્ઞાન, સ્વતંત્રતા અને માનવ-
તાની ત્રિપુટીના સંઘર્ષને જ માનવસમાજના
સતત વિકાસમાં અદ્વત્વનો ભાગ ભજવ્યો
છે. સ્વાતંત્ર્યમંથનોમાંથી વૈજ્ઞાનિક દિગ્દશા-
વનો જન્મ થયા; ત્યારે વિજ્ઞાન સ્વતંત્રતાની
ઈમારતને માટે સંગીન પાયારૂપ તેમ જ
ઈમારતની આંધણી સાથે જોઈતી કીમતી
સામગ્રીરૂપ થઈ પડ્યું. મધ્યકાલીન જડવાદ
અને જડવાદની સામે જે માનવસંસ્કૃતિ
પ્રવાર ચલાવી રહી હતી, તેમણે વિજ્ઞાનના
જન્મનો હૃદયપ્રવંક સહાર કર્યો અને તે
માટે ધનાં કાર્યોને ઉત્સાદપ્રવંક સહાય આપી,
ત્યારે વિજ્ઞાન એ માનવસંસ્કૃતિના ઉંડાણ
અને વ્યાપકતાની મર્યાદાઓને અતિ વિસ્તારી
બનાવવામાં તેમ જ માનવતાની મુક્તિના
સંગ્રામના સૈનિકની તમામ મદદવાકાંક્ષાઓને
સાચી દિશાનું સ્વચ્છ ક્યું, અને તેમને સીધા
રાહ પર મૂકી દીધી. અર્થાત્ સાચી સ્વતં-
ત્રતાનો આધાર વિજ્ઞાન ઉપર છે અને
વિજ્ઞાનનો આધાર સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા ઉપર
છે. અને પરસ્પરને આધારે ટકતી અને
વિકસતી એવી માનવ જાતિના દિનની મદદ-
શક્તિઓ છે. પરસ્પરના આધાર અને મદદ
વિના એ અને શક્તિઓ નકામી બની જાય
છે. ઉદાહરણ તરીકે દિંદ પરતંત્ર છે
માટે જ તેમાં વિજ્ઞાનનો વિકાસ થઈ શકતો
નથી, અને દિંદમાં વિજ્ઞાનનો જોઈએ તેટલો
વિકાસ થયા નથી, તેથી જડ માન્યતાઓ
અને કડીવાદ સજીવન રહેલા હોવાથી દિંદ
સ્વતંત્ર થઈ શકતું નથી એમ કહી શકાય.
તે રીતે એવું થે કહી શકાય કે, વિજ્ઞાનનો
વિરોધ જોડે અંશે દિંદુરથાનમાં થશે તેટલો
અંશે તેની સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા અટકરો કે
મર્યાદિત બનશે, અથવા તો જોડે અંશે
સ્વતંત્રતા સાધી શકશે તેટલો અંશે વિજ્ઞા-
નનો વિકાસ દિંદમાં શક્ય બની શકશે.

એ વાત સમજવા માટે લાગણીવશ ભાવનામયતાને આલુએ રાખીને ઇવનને વિરાનની નજરે નિહાળો તો તુરત જ સમજાશે કે, ઇવનમાં જેટલે અંશે વિજ્ઞાન સ્થાન છે તેટલે અંશે પ્રાચીનયુગના જગદ્ગુરુ, આપખુદ અને સાંકડા વનુજોસમા રૂઢીવાદની ઉપર મૃત્યુનો ફટકો પડે. કેમકે આપણું પ્રાચીન સમાજતંત્ર તેની તમામ મહત્ત્વની બાબતોમાં છેક જ અશાસ્ત્રીય [Unscientific] છે. આપખુદ એ માત્ર એટલું ધાતકી-પણું જ નથી, કે બુદ્ધિપુવંદ તેવું પ્રથક્-રણ કરીને જોતાં દેખાય છે તેમ માત્ર તે છેક જ દાસ્યજનક છે એટલું યે પુરતું નથી, પણ બુદ્ધિયુક્ત દલિલાને કે બીજા કોઈ પણ અસરોને નહિં ગણકારતાં, બધું જ પોતાને સાર પોતાના જ તાબામાં રાખી મુકવાની, તેની અછલ વિનાની સ્વાર્થી એતમા જ મુજે તો અશાસ્ત્રીય છે. જે રાજ્યતંત્ર કે સમાજતંત્રમાં એવી આપખુદ ચાલતી હોય તે રાજ્ય કે તે સમાજ નિર્થળ, નિર્ધન અને હંમેશા ભયની દશામાં નાશ માટે નિર્માણ ધુએલી હાલતમાં ઇવનનાં જણાય છે. તેની સાથે સાથે એ વાત પણ એટલી જ સાચી છે કે, આપખુદની એવી અન્ય-વસ્થિત દુદૃશા ઉપર એક જ વખત યુગ-ભાવનાના શાસ્ત્રીય તેમ જ ઉદ્દમતવ દના પુણું પ્રકાશની કિરણાવલિનાં અજવાળાં થરાવા માટે તે પંખી એ રાજ્ય કે સમા-નાં આપખુદ તંત્ર નીચે દુદૃશા ભોગવી રહેલાં મનુષ્યો અરાનતા અને ગુલામીની ખેડીઓમાંથી જૂટી ગયા વિના રહી શકવા-નાં જ નથી. એ જાત મળ્યા પંખી પણ જો તેઓ ઇવનસરની જ નહિં પરંતુ પરંપરાની બુધ્ધિપુવંદ યોગ્યથી ગુલામી ભાવનાને લીધે એટલા પડી ગયા હોય કે તેઓ ઉત્થાન પામી શકે તેવા પ્રયાસ જાતે કરવાને

અશક્ત હોય તો પણ, પંખી તે સમુદ્ધે એવી દશામાં રાખી મુકવો તેના જેવું અશાસ્ત્રીય, અન્યાયી, ભયંકર અને અસહ્ય એવું બીલું કંઈ જ ન હોઈ શકે.

જે સંસ્કૃતિ મુઠીભર માણસોનાં હાથનું હથિયાર બની ગઈ હોય, જેને મુક્તિ-

ઓની અને સિંહાસનોની આસપાસ જ પુરી રાખવામાં આવતી હોય, તે સંસ્કૃતિ કદીપણ ચિરંજીવી સંસ્કૃતિ ન કહેવાય. મુક્તિઓને બુધ્ધિમાનો દુર કરી દે, સિંહાસનોનો ભુકકો નીકળી જાય અને આપખુદ રાજનું તંત્ર જનના સંભાળી લે, તેમ જ મુઠીભર ધીમંત કે સત્તાવાદી માણસોને જગતની જનતાનો મોટો ભાગ તેમનાં સ્થાન ઉપરથી બ્રષ્ટ કરીને નસાડી મૂકે : એટલે એ સંસ્કૃતિનો પણ તેની સાથે સાથે જ ભૂકકો જ નીકળી જાય. એ જ સંસ્કૃતિ કાયમની તો બની શકે કે જે પોતાના ઉત્થાનની સાથે સાથે જ જનતાને ઉત્થાન આપી શકતી હોય. પ્રગતિનો માર્ગ કદી પણ સાંકડી પરનાજોમાંથી જનારો હોતો નથી, પ્રગતિ તો સર્વસામાન્ય જનસમુદ્ધની જ હોઈ શકે. તેવું જ નામ પ્રગતિ-બીજનું નહિં, એ જ દષ્ટિએ સંસ્કૃતિ તેમ જ પ્રગતિને જોવાં તે જ ખરી શાસ્ત્રીય દષ્ટિ છે. ખોટી લાગ-ણીના ઉદગ્રાહને આલુએ રાખીને વ્યવહાર નજરે લેઈએ તો જણાશે કે, ઇવનની વૈજ્ઞાનિક ધોરણે વ્યવસ્થા રચવા માટે ઉંચા-નીચાના બધાએ જુના ભેદભાવોને દૂર કરવા ઘટે, કરોડો મનુષ્યોને ગુલામ બનાવી દેનારી રૂઢીઓની જગદેશને તોડી નાખવી જોઈએ. સારોયે જનસમુદ્ધ સંસ્કૃતિનાં સદેખાં સરે-ક્ષણ મેળવીને દીધેલવી અને તેવા જાનનાં પ્રચારની સરળતાઓ ઉભી કરવી જોઈએ; માનવજીવનોને જુદામી રાજનઓની, ધર્માંધ દુરાચરીઓની અથવા તો સ્વાર્થી અને ઉડાઉ

એવી પ્રાણશોષક સંસ્થાઓની દયા ઉપર કદી પણ છોડી દઈ ન જ શકાય.

માનવસમાજની સુક્રિાની સાધના
માટે સાવજનિક શિક્ષણની જે સાવત્રિક માગણી થઈ ચૂકી છે, તેમાં પણ વિજ્ઞાનનું મહત્ત્વ ઓછું કે જેવું તેવું નથી. વિજ્ઞાનની શિક્ષણનાં કાર્ય તરફ સંકાતભૂતિ છે તેટલા અથે નહિ; પણ તેથીયે વિશેષ કારણને લીધે. તે કારણ એ છે કે, વિજ્ઞાન શિક્ષણને માટે સામગ્રી પુરી પાડે છે, વિજ્ઞાન જ મનુષ્યને જે અરેખક નાણુવ જેવું છે તેવું કશુંક આપે છે. વિજ્ઞાનના વિકાસ પહેલાંના યુગમાં જે જાતનું શિક્ષણ અપાતું તેવું મત્ય ઓછું આંકવાની જરૂર નથી. તે કાળે તેણે પ્રશંસનીય કાર્ય કયું છે. એ શિક્ષણે પણ આમલગ્માં સુંદર તત્ત્વોનાં સર્જન કર્યાં હોત, તે શિક્ષણે પ્રાચીન જ્ઞાનની મર્યાદાઓમાં રહીને જ્ઞાન પ્રચાર કર્યો હોત, સંસ્કૃતિના પ્રચારના એક સાધન તરીકે તે શિક્ષણે મધ્યકાલિન અભ્યાસારોને ઉત્તરારવી નાખ્યા હોત, તે પણ તે કરતાં તેનાથી વિશેષ કશું થઈ શક્યું ન હોત, કેમકે વિજ્ઞાનની પહેલાંના યુગમાં જ્ઞાન જાતે જ અપૂર્ણ હતું. થોડાક પંડિતો જગતને જેમ તેમ નાણુવાના પ્રયાસ કરતા હતા, પણ જેમ એવા પંડિતો ઓછા હતા, તેમ તેમનું જ્ઞાન પણ મર્યાદિત જ હતું. માત્ર વિજ્ઞાનની મદદથીજ માનવસમાજ આજ સુધી નહિ મેળવી શકેલા તેવા અમુલ્ય જ્ઞાનના ખજાનાને શોધીને સુવ્યવસ્થિત રીતે રજુ કરી શકાયો છે. તેની આપકતા અને વિશદતાઓ વધી છે, તેજ રીતે વિજ્ઞાનને લીધે શિક્ષણની નવીન અને વધુ માત્રા અર વ્યાખ્યા થઈ શકી છે. એટલે પ્રાગતિક વિચાર ધરાવનારાઓ અને વૈજ્ઞાનિકાની પ્રવૃત્તિઓના ભાગલા પાડવા ન બેસીએ,

તો પણ એટલું કદી શકાય કે, જ્યારે પ્રાગતિકા સર્વ સામાન્ય જનતાને શિક્ષણ આપવાના સિધ્ધાંત માટે લડત ચલાવી રહ્યા હોય છે, તે વખતે વૈજ્ઞાનિકા એ શિક્ષણનો સંગીન તેમ જ સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમ પુરે ક્રમ પાડવો તેને માટે કામ કરતા હોય છે. એટલે જ્યારે જામૃત બનેલી જનતા જાતની શોધમાં તૈયાર બનીને આવી પહેાંચે ત્યારે તેમની અમક્ષ શિખવા જેવી અનેક ઉપયોગી વસ્તુઓ રજુ કરી શકાય. અને વળી એ વિજ્ઞાને પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં પ્રયોગોથી સિધ્ધ થયેલા જ્ઞાનને શોધી કાઢ્યું છે એટલું જ નહિ, પણ પોતાના યુગ પહેલાંના વિકાસો તેમજ પંડિતો કરતાં જુદું જ દૃષ્ટિબિંદુ જગત સમક્ષ રજુ કયું છે.

એટલે વર્તમાન યુગની ભાવના જેટલી શાસ્ત્રીય છે તેટલી જ પ્રગતીશીલ અને માનવતાના દૃષ્ટિબિંદુવાળી છે; તેમાં માનવહૃવતોને વધુ લગ્ય, વધુ પ્રકાશિત, વધુ જ્ઞાનમય, વધુ વિશદ, વધુ વિસ્તારી અને વધુ સ્વતંત્ર બનાવવા માટે જોઈતી તમામ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે; તે વાત વિસ્તરી ન જોઈએ. તેની સાથે સાથે એ પણ ભ્રમવું ન ઘટે કે, જે કાંઈ પણ સડત કે ચળવળ-પછી ભલે તે સ્વતંત્રતાને કે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાને નામે ચલાવવામાં આવતી હોય તે-માં વિજ્ઞાનનો સ્વીકાર કરવાને બદલે તેનો ઇનકાર કરવામાં આવશે, માનવસ્મુદ્ધ સમક્ષ રજુ થયેલા પ્રયોગસિધ્ધ જ્ઞાનસર્પને ઢાંકવાનો કે તેથી મળના લાભોની અવગણના કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવશે, તે ચળવળ પરિણામે અધૂરી, મર્યાદિત અને શુભાશીનાં પ્રાચીન અધતોને કાયમ રાખનારી જ નિવડશે. વિજ્ઞાનની શોધ પહેલાંને કંઈ જ્ઞાનનાં તેમજ ઉત્પત્તિનાં સાધનો અને પ્રગતિના માર્ગો જનતા બળી શકી હતી, તે તેમની

મર્યાદા પુરતા સારા અને લાભદાયક હતા એ વાત સ્વીકારવા ઇત્તાં, વિજ્ઞાનના જન્મ પછી જે જે સાધનો અને સામગ્રી તેમજ જ્ઞાન જગત સમક્ષ રજુ થયેલાં છે, તેની સાથે સરખાવતાં એ જુનાં સાધનો તેમજ જુનું જ્ઞાન અપુણું તેમજ મર્યાદિત છે, એટલે એવા અપુણું ને મર્યાદિત જ્ઞાન અને સાધનો તરફ માત્ર તેના પ્રાચીન-પણા તરફની ભક્તિથી જ પ્રેરાઈને અંધ-શ્રદ્ધા અતાવી વર્તમાન જ્ઞાન અને વર્તમાન સાધનોની ઉપેક્ષા કરવી તે ગમે તેવી સ્વતંત્ર, સમ્મત અને શ્રીમંત પ્રગતે પણ પાડનારી

શક્તિ છે, તો પછી પરાધીન, રૂઢીનાં બંધ-નોમાં જડાયલી, પ્રગતિ અને પ્રિકાસની તરફ ડગલું ભરતાં હમેશાં શંકાના ભયથી ગભરાતી પ્રગતી તો વાત જ શું ?! એટલે સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાના સંગ્રામ વખતે આદીકાળમાં જીવવાની ભાવના ન ખીણે, પણ વર્તમાનમાં સરામાં સારી રીતે સ્વતંત્ર જીવન કેમ ગાળી શકાય એજ ભાવનાની તાલાવેલી લાગે તે જરૂરનું છે. એતુંજ નામ સાચી યુગભાવના છે. અને હિંદુસ્થાનની પ્રજા માટે એ જ ભાવના જરૂરી છે.

સ્વા તંત્ર્ય

યુરોપીય યુધ્ધ વખતે દક્ષિણ આફ્રિકા-વાળા જનરલ સ્મટસને ૧૯૧૩ના મેની પહેલી તારીખે લંડન શહેરની સ્વતંત્રતા મળી, તે સમયે ગીરુ હોલમાં મળેલી સલા સમક્ષ તેણે જે વચનો ઉચ્ચાર્યાં હતાં, તે જ વચનો બરાબર તેર વર્ષે આપણા માટે ફેટલાં બંધાં બરાં છે. તેણે લંડનની પ્રગતને કહ્યું હતું : યુધ્ધમાં વિજ્ય મેળવવા માટે આપણે જે બધા ભોગ આપ્યા છે ને આપીએ છીએ તે “માનુભૂમિને સંકલ્પ કર્યા અથ્થે નહિ” પણ જે સ્વાતંત્ર્ય પ્રિટનને તેમજ સંસ્થાનોને સરખું પ્રિય છે તે સ્વાતંત્ર્યને અથ્થે જ આપણે સ્વેચ્છાએ અહમ્મન પ્રયત્ન કર્યા છે. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રની ઇચ્છા પોતાની સ્વાતંત્ર્યસિધ્ધિ માટેની છે.” એટલે અત્યારે ભારતવાસીઓ એ જ પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને પોતાની સ્વતંત્રતા સિધ્ધ કરવા માટે અહમ્મન પ્રયત્ન કરે તો પ્રિટિશ સામ્રાજ્યના સૂત્રધારો જો સત્ય અને ન્યાયને અંશ માત્રે માનતા હોય તો, તેમનાથી તેનો વિરોધ થઈ શકે જ નહિ. જનરલ સ્મટસે કહ્યું હતું તેમજ, હિંદીઓ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા માટે ‘વિજ્ય કે મૃત્યુ’ના નિશ્ચયથી પ્રયત્ન કરે “તેમાં માત્ર તેમનો સ્વાધ નથી કે એ નાનકડી બાબત પણ નથી. એ તો છે સક્તવિશ્વનો મહાનમાં મહાન પ્રશ્ન.

માનવતાના કસ્યાણના મુજમાં ધા પાડે તેવા સ્વતંત્રતાની જરૂરો નારા કરનારા મુજસૂત પ્રશ્નની સામે, જેને સારૂ જગતમાં અબજો રૂપીયા હોમાયા છે અને લાખો મનુષ્યોનો ભોગ અપાયો છે, તે સ્વતંત્રતાને જ માટે ભારતમાં ભયંકર ભય ઉભો થયો છે,” અને સમસ્ત વિશ્વની મહાપ્રગ્નઓએ જે કયું છે, તે જ મોડું મોડું પણ ભારતવાસીઓ કરવા માગે છે. સ્વતંત્રતા વિરૂદ્ધ ગુલામી એ પ્રશ્ન સનાતન છે, તેટલા જ સનાતન પ્રશ્નો લોક-શાસન વિરૂદ્ધ આપખુદી, રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્ય વિરૂદ્ધ શાહીવાદી આપખુદીના છે! એ બન્ને પ્રશ્નોનું આજે હિંદમાં ઘર્ષણ શરૂ થયું છે. તેમાં જેઓ હિંદીઓના સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાના સંગ્રામની સામે થશે, તેઓ ગુલામી, આપખુદી અને સામ્રાજ્યવાદનો જ સાથ કરનારા મનાશે. પણ ભારતવાસીઓ માં એવા દગા-ખોર કોઈ નહિ નીકળે કેમકે, ૧૯૧૭ માં જનરલ સ્મટસે લંડનની પ્રગતને કહ્યું હતું તેમ આજે હિંદમાં “સ્વાતંત્ર્યનો જુસ્સો” તરફ ગતિમાન થઈ રહ્યો છે, સગંક-તાનો લગીરથ જુસ્સો ભારતની દરેક દિશ એ બાપી રહ્યો છે. તેથી જે સ્વાતંત્ર્યને અથ્થે આપણે સંગ્રામ માંગ્યો છે તેમાં આખરી વિજ્ય આપણો જ છે એવા સંગીન વિશ્વાસ ભરી પ્રેરણાઓ પ્રતિદિવ્યમાં ધબકવા લાગી.

મુડીવાદની મીમાંસા

: લેખક :

મકરંદેલ

: લેખાંક બીજો :

ક્રીમતની આંકણી

શ્રમશક્તી

આ નક્કની પ્રાગ્નિનો વિધિ ખરેખર ખુબીદાર છે. પુણ્દાર માલેક કારખાનામાં માલ બનાવે છે, બજારમાં તે વેચાવે છે અને વીક્યક્રીમતમાંથી નાણા રૂપે નફો મેળવે છે. ક્રીમત મુકરંદેલ કરતાં અમુક તત્વો છે. આને કાળગની ક્રીમત રતલ દીક બે આના હોય, તે ભવીષ્યમાં ઓછી અગર વધારે થવાનો સંભવ છે. એજ રીતે કારખાનાની ઘણીયે ચીજોની ક્રીમતમાં વારંવાર પલટા આવ્યા કરે છે. યંત્રોની નવી નવી શોધો અને સુધારણાઓ થયા કરે છે, મુડીદારો એનો ઉપયોગ પોતાના કારખાનામાં કરે છે, અને વધારે વ્યવસ્થિત સંચાઓ વડે મલુરીનો ખચાવ થતાં ગણ કાલની ક્રીમતની ચીજ આને મામુલી દામથી વેચાય છે. જેની પાછળ મહેનત મલુરીનો વ્યય વધારે થતો હોય એ વસ્તુ સામાન્ય રીતે મોંઘી રહે છે. એટલે કે અમુક વસ્તુની ક્રીમતને આધાર એની ઉત્પત્તિ માટે ખર્ચથી પડતી મહેનત માનવસમુદાયની શક્તિ ઉપર છે. એક રીતે આ ક્રીમત મુજ મુડીતું રૂપાંતર છે. જલુસના ઉત્પાદન માટેનો જરૂરી શ્રમ અંગ્રેજીમાં Value-મુલ્ય કહેવાય છે. ઘણીવાર ક્રીમત અને મુલ્ય વચ્ચે આસમાનગતીન જોવડું અંતર રહે છે, પણ બહુ ભાગે બંને સમાનજ હોય છે.

શ્રમ કરવાની શક્તી પણ આજે તો બજાર માલની જેમ વેચાય છે. એ શ્રમશક્તિની ક્રીમત બીજા માલની જેમજ અંકાય છે. કારખાનામાં નીપજતી વસ્તુની ક્રીમત ને એની પાછળ ખર્ચાયેલ શ્રમથી મુકરંદેલ થાય છે પણ શ્રમ કરવાની શક્તિ કારખાનામાં નીપજતી નથી. ત્યારે, એની ક્રીમતનું માપ શું છે? આ પ્રશ્ન સહુને ઉકેલે. તેનો ઉકેલ બહુ અડાપટો નથી. મુડીવાદી સમાજરચનામાં ચાલી રહેલી ઇવનપ્રણાલી ઉપર નજર નાખતાં સઘળું સમજાય જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે એક કારખાનું લઈએ:-દીવસભર મલુરી કરીને કામદારો બહાર આવ્યા છે. દશ કલાકના સનત શ્રમથી તેઓ થાકી ગયા છે. ઘણાને લઘપગ લલાવવાની યે તાકત નથી રહી. એમની કનેથી દીવસને અંતે બીજું કંઈ કામ વચુક કરી શકાય તેમ નથી. પ્રાણતત્વ નુસાઈ ગયું છે. લગભગ નિશ્ચેતન બનેલું કહેવર બાકી રહ્યું છે. એમાં ફરી ચેતન સીંચવા માટે ખાનપાન, પોશાક અને આરામની આવશ્યકતા છે. એટલું એમને મળશે કે પુરતજ બીજે દીવસે એ માનવો દશ કલાક વહીતર કરવાને તઈયાર થઈ જશે. આ રીતે શ્રમ કરવાની શક્તિ નીપજે છે-કારખાનામાંથી નહીં પણ ઇવનની પ્રાથમીક જરૂરતોની પ્રાપ્તિ અને બુદ્ધિ (Consumption)

માંથી. કદી કદી આ શ્રમશક્તીના ઉત્પાદન માટે પુ'છપતિઓ ખાસ ખર્ચ કરે છે. ત્યારે યજ્ઞને ચલાવવા માટે અગર અધર્મ કામ વસુલ કરવા માટે વિશિષ્ટ જ્ઞાનની જરૂરત પડે છે, ત્યારે માલિકે જ્ઞાનના મલુરોને તેની તાલીમ આપવામાં સમય અને સાધનનો વ્યય કરે છે. આ રીતે ખેડાક, પોશાક, ઉધ અને આરામમાં ખર્ચ ચલા માટે શ્રમજીવીઓને શ્રીમંતો ન પૈસા આપે છે તે શ્રમશક્તિની કીમત બની રહે છે. જેમ જુદી જુદી જાણ સોનાં મુલ્ય લિન્ત લિન્ત હોય છે તેમ મલુરીનાં મુલ્ય પણ તેના ઉંચા નીચા અગર ઉપયોગી નિષ્પયોગી પ્રકાર પ્રમાણે અંકાય છે. મુ'જબની ધમારતો માટે બ્રહ્મદેશનાં નીળીડ જંગલોમાં લાકડાં કાપના કડીઆરોનો શ્રમ, અને એજ ધમારત માટે બારીબારણાં ને ફરનીચર કા તરતા સુધારનો શ્રમ મુડીવાદી મુલ્યના ધોરણે એકબીજાથી અત્યંત ચડતો ઉતરતો છે. છાપખાનામાં અક્ષરો ગોઠવતા કામપોઝીટર તું કામ મારીક ચાલીશ પચાસ રૂપીઆ થી અંકાય છે, પણ મગજ અને કલમનો શ્રમ વેદનારની મહેનત સો બસો કે પાંચ સો રૂપીઆનો બદલો પામે છે. પછી ભલે કામપોઝીટરે દશ વર્ષના વહીવટને અંતે અંધાપો મેળવી બેકારી અને જીખમરોને બારણે ભેગા મળે, અને તત્ત્રી સહ તત્ત્રી પચીસ વર્ષ પછીયે શરીરે માતેલા, થઈ ફરે. એકની મહેનત અપાર હોવા છતાંયે એની કીમત લગભગ કોડી જેટલી મુકરર થાય છે. બીજાની મહેનત બે કલાકમાંજ પર્ણાંત થવા છતાં એનાં મુલ્ય ઉંચા ચડે છે. એટલે કે આ મુડીવાદી સમાજરચનામાં મુલ્યનું ધોરણ શ્રમના પ્રમાણ સાથે સંબંધ નથી, પણ અવ્યવસ્થિત

ઉત્પાદન પદ્ધતિમાંથી નીપજતાં જુદાં મુલ્ય ઉપરજ અવલંબે છે.

શોષણનો પ્રશ્ન

મુડીવાદીઓ કહે છે કે અમે મલુરોને મહેનતનો બરાબર બદલો આપીએ છીએ, પણ નદાશાસ્ત્રના સિધ્ધાન્તપર ગણતરી કરતાં, એમની આ વત સાવ જુડી ભાસે છે. મલુરોને, અદ્યત, તેઓ મહેતાણું આપે છે. એ વાત આખી દુનીઆ કબુલ રાખે છે. એ સંબંધે કોઈને વાંધા વિરોધ જેવું નથી. તકરારી મુદ્દા એટલોજ છે કે મલુરોને એમની મહેનતનાં ફલો મળતાં નથી. પરોપકારી પુ'છદાર ફરી ફરીને બોલે છે કે મને મારા ધંધામાં તુકશાન થાય છે છતાંયે હું કામદારોને ઉદરનિર્વાહ માટે નાણાં આપું છું; ઘણી વાર લાખોની રકમો ઉપર આંધણ મુકવું પડે છે તોપણ કારખાનામાંથી હું કામદારોને કાઢતો નથી. મુ'જબબદલાવાદના મીઠામાલિકોએ આવા પરોપકારી પોકારો વારંવાર સંભળાવ્યા છે. બીયારા મલુરો જુએ ન મરે એટલા સાફ આ પરગણ લક્ષ્મીનંદનો ખોટની વેળાએ બહુ બહુ તો શ્રમજીવીઓના પગાર જરા ઓછા કરે છે અને કદાચ જરૂરત પડે તો થોડાએક કામદારોને કાઢી મુકે છે ! બજારમાં કદી ઉચલપાથલ ઉભી થાય અને નાણાંના ક્ષેત્રમાં આફતના ઓળા ફરવા માટે, તો કલ્યાણનીઈ ધનકુબેરો થોડાએક મહીના પર્ણત કારખાનાં બંધ કરી બેસી જાય છે. એમા પણ એમને પરોપકારજ પ્રેરે છે, કારણ કે આફત અને ઉચલપાથલ દુર થતાં વળી પાછા 'મલુરોના પેટપોષણ માટેજ' એમને સંચા ચલાવવાના હોય છે ! મુડીવાદીઓનું આ ભયાનક જી મુળમાંથીજ તપાસવા જેવું છે. એમના એ અલ્લેડ પરમાર્થનું પૃથકકરણ જીખારીન નીચે મુજબ કરે છે:—

“મુડીદાર માલિક કાચો માસ, કોસસા, તેલ, સંચા, અને કારખાનાના સંચાસન માટેની ખીણ જરૂરી જાણુએ ખરીદે છે. આટલી વસ્તુ-એ એકઠી કરવા પછી તે શ્રમશક્તિ ભાટે લે છે, એટલે કે ‘કામ કરનાર વધ રોકે છે.’— ‘Engages hands.’ દરેક ચીજને માટે તે બનતાં મુધી રોકણ પધરા ભરે છે, અને સર્વ સામગ્રી વ્યવસ્થિત કરીને ઉત્પાદનની ક્રિયાનો આરંભ કરે છે. કામદારો વધીતર કરે છે, સંચાનાં ચક્રો ચાલનાં થાય છે કોસસા અને તેલ જથ્થે છે, મકાન અને યંત્રોને ધસારો લાગે છે, અને મજૂરોની મહેનત દત્તમ થાય છે. પરિણામે કારખાનામાંથી નવીન વિક્રેય વસ્તુ (commodity) નીપજે છે. ખીણ અગર જાણુસે ની જેમ આ નવી જાણુસની પાણુ ક્રીંમત અંકાય છે. એ ક્રીંમત એટલે શું? પ્રથમ તો એની ઉપજાવટમાં ઉત્પાદનનાં સાધનો ખર્ચામાં છે. કાચો માસ, યંત્રો અને મકાનને: ધસારો, તેલ, કોસસા, વગેરેનું રૂપાન્તર નવી જાણુસની ક્રીંમતમાં થયું છે. ખીણું, એ જાણુસમાં કામદારોનો લાકુતી શ્રમ દાખલ થયો છે, શ્રમનું માપ સમયથી થય છે, એટલે જો એક જાણુસના ઉત્પાદન માટે ૩૦ કામદારો એ ક.મ ક્યું હોય, અને બનાવટ પરિણુ કરવામાં દરેક દમજુરને ત્રીસ કલાક લાગ્યા થાય તો, એ જાણુસની ક્રીંમત કુલ ૯૦૦ કલાક + ક.એ માસ, કોસસાની ૫૫ રાશ, યંત્રોમકાનોનો ધસારો વગેરે થઈ. કાચા માસ ઉત્પાદિની ક્રીંમતનું રૂપાન્તર ૬૦૦ કલાક ગણીએ તો જાણુસની ક્રીંમત ૯૦૦+૬૦૦=૧૫૦૦ કલાકના શ્રમ બરોબર ગણાય. પરંતુ એજ જાણુસની મુગ ક્રીંમત પુછવારને ફટકી પડી છે? કાચો માસ વગેરે માટે એણે પુરેપુરું એટલે કે ૬૦૦ કલાકના કામ જેટલું મુલ્ય આપું છે. મજૂરોની મહેનત કુલ ૯૦૦ કલાકની છે. એ આખીયે મહેનતનું બરપુર મુલ્ય એમને

મળ્યું છે? આ પ્રશ્નના જવાબમાંજે શોષણુનીતિનું” દરમ્ય સાંપડી ગયું છે. ૩૦ કામદારોએ રોજના દસ કલાક લેખે જાણુસ નીપજાવવા તથા દીવસ મુધી કામ ક્યું છે, એટલે કે દરેકને નામે મજૂરોની: ૩૦ કલાક ચડે છે. કારખાનાના માલિકે જરૂર એને તથા દીનેસનો પગાર આપ્યો છે, પણ એ તો મજૂરને એક દીવ સ્થના કામ પછી ખીણ દીવસની મજૂરી કરવા માટેની ચેતના મળે એટલા પુરતોજ છે. આગ્રીશેષ મજૂરોનો પગાર એમના કામ ના કુલ ૯૦૦ કલાકમાંથી નીપજતી જાણુસની ક્રીંમત જેટલો નથી થતો. ક્રીંમતના માપ મરીકે શ્રમનો સ્વીકાર કરી ગણુનરી કરીએ તો, એક મજૂરને એની કામ કરવાની વ્યતીન શક્તિ પાછી મેળવવામાં શ્રમની જેટલી ક્રીંમત લેઈએ તે કરતાં તે ધણો વધારે શ્રમ કારખાનામાં ખર્ચે છે. દાખલા તરફકે હું રોજ દસ કલાક મુધી સતત કામ કરી શકું છું, પણ દિવસભરનો શાક ઉતારવા અને બીજે દિવસે કામ કરવાની તાકાત મેળવવા મારે માટે, ફક્ત પાંચ કલાકની ક્રીંમતથી જેટલી ખાવાપીવાની ચીજો આવી રહે તેટલીજ બસ છે. માલિક તરફથી મજૂરને એટલુંજ મહેનતાણું મળે છે, એટલે કે મજૂર જેટલું કામ કરે છે તેનો માત્ર અર્ધ બદલા તેને પુછવાર આપે છે. એ હીસાએ ૩૦ કામદારો તથા દીવસમાં જે ચીજ વસ્તુઓ વાપરે તેની ક્રીંમત ૪૫૦ કલાકના શ્રમ જેટલી ગણાય એમ થરી લઈએ તો માલિકને ચોક્કસા શ્રાગચારસો કલાકનો ફાયદો રહે છે. મજૂરો કામ કરે છે ૯૦૦ કલાકનું અને એમને બદલામાં મળે છે ૪૫૦ કલાકની ક્રીંમત. જાણુસની મુગ ક્રીંમત માલિકને ૬૦૦+૪૫૦=૧૦૫૦ કલાક પડી છે પણ એ ચીજને વેચતી વખતે તે ૬૦૦+૯૦૦=૧૫૦૦ કલાકની ક્રીંમત લે છે.”

અવશેષમૂલ્ય

આ રીતે તેને સાડચારસો કલાકનો એકબો નફો મળે છે. મજૂરોએ જગ્યાસુધા ઉત્પાદનની કામગીરી પ્રથમ સાડા ચારસો કલાકના કામથી આપી દીધી છે. બાકીના સાડાચારસો કલાક એમણે કેવળ પુંજદાર માટે મફત વહીવટ કર્યું છે. અમ ઉત્પાદન થતા નફાને અર્થશાસ્ત્રની પરિભાષામાં અવશેષ મૂલ્ય અથવા વધારાની કામગીરી (Surplus Value) કહે છે.

આ તો એકાદ વ્યક્તિગત મુડીદારની વાત છે. એવી વ્યક્તિકન્દ્રિત વ્યવસ્થા સાથે શ્રમજીવી સમાજને બહુ નીચ્છત નથી. એને તો આખી મુડીવાદી સમાજરચના સામે બાધ લીધવાની છે. આજે જગતમાં મુડીવાદીઓનો એક બિન સંગઠિત વર્ગ ઉભો છે. એ વર્ગ શ્રમજીવી સમુદાયને એની વિરાટ સંખ્યામાં ભાડે રાખે છે. હજારો કરખાનાં, ખાણો, જંગલો, ખેતરો અને બીજા ઉદ્યોગોના અંદર કરોડો કામદારો છોડીએની મીમાંસા મજૂરી કરે છે. મુડીવાદ એમને ફરી ફરીને ચુસ્તવા માટે ઉદ્દેષ્યોથી પુરવું વેતન આપે છે અને એ વેતનથી અવિરત એતના મેજબી મેજબીને શ્રમજીવીઓનો સંઘ મુડીવાદની સેવા ઉભાવ્યા કરે છે. અમર્યાદ મજૂરી વડે કામદારો પોતાના પગારનો પુરો બદલો ભરી આપે છે, એટલુંજ નહીં પણ મુડીવાદના વિકાસ માટે અવશેષ મૂલ્યનું નિરંતર સર્જન કરે છે. હજારો બીજા વાર્ડે આ મૂલ્ય પુંજદારોની તીવ્રતાઓમાં વધ્યું આવે છે. એનો અમુક ભાગ મુડી રોકનાર માલિકને જાય છે, બીજો ભાગ જમીનના માલિકને મળે છે, ત્રીજો ભાગ કરવેરા રૂપે મુડીવાદી રાજ્યની તીવ્રતામાં જમા થાય છે, અને બાકીનો ભાગ નાનામોટા હોસ્તામાં વેપારીઓ, દુકાનદારો, દેવ મંદીરો, કુટુંબજાનો વગેરે

મુડીવાદનો વળગણો (Parasites) ને સાંપડે છે. કેવળ આ અવશેષ મૂલ્ય ઉપર માલિકોને મળતા આ નફો ઉપરજ મુડીવાદે સંજોગ સમરૂપ વળગણો હવે છે. એ પરોપજીવીઓના સમસ્ત હવતને આધારજ Surplus Value ઉપર છે.

નફાનું પુનરાવર્તન

નફાનો અમુક ભાગ પુંજપતિઓ ફરી ફરીને વિશેષ નફો નીતારવા માટે યોજે છે. મુજ મુડીમાં આ નફો મળે છે, એટલે મુડી વિસ્તાર પામે છે. અમ સતત વધતી પુંજથી માલિકો એમના ધંધાઉદ્યોગોનું ક્ષેત્ર પહોંચું કરે છે, વધારે કામદારોને રોકે છે, સુધરેલાં યંત્રો સ્થાપે છે અને એ બધીયે વ્યવસ્થામંથી વળા પાછું વૃદ્ધિગત અવશેષ મૂલ્ય ઉપજાવે છે. આમ કાળચક્રના એકેએક ફેરાની સાથે મુડીવાદનો વીકાસ આગળ ને આગળ ધપ્યો જાય છે, શ્રમજીવીઓને વધારે ને વધારે તે ચુસ્તે છે, ઓર ઉભરાતા નફા નીચોવે છે અને મહેનતુ માનવજાતે બોલે મીલકતદાર વર્ગને આંગણે ધીકતો ધનરાશિ ખડો કરે છે.

મુડી એટલે ?

મુડીનો અર્થ શો થાય છે, એ ઉપર બતાવેલા અવશેષ મૂલ્યના પૃથક્કરણથી બરાબર સમજાય છે. મુડીનો અર્થ એકલું નાણું નથી. તેમ, સોનારૂપા, ચંદ્રણી તોટા, સ્થાવર જંગમ દ્વીમીલકત, યંત્રો કે મકનોથી પણ મુડીની વ્યાખ્યા બાંધી શકાતી નથી. મુડી એટલે તો નિશ્ચય મૂલ્ય-Definite value. એ મૂલ્ય અનેક રૂપો ધારણ કરે છે. મુડી નગદ નાણું રૂપે પૃથ્વી પર પચાઈતું કરે છે, અને યંત્ર, અપકર

માત્ર, કારખાનાં, મકાનો વગેરે સ્વરૂપે પણ રહે છે. હવે એ ચલાય તે રૂપે વિશ્વમાં વિહાર કરે, છતાં એવું એક લક્ષણ તો તે હોડતીજ નથી. એ લક્ષણ મુળ મુલ્યમાંથી અવશેષ મુલ્ય (નફા) ઉપજાવવાનું છે. એટલે મુડીની વ્યાખ્યા આ રીતે મુકરર કરી શકાય, “મુડી એ એવું મુલ્ય છે. કે જે નીચીન વિધી વડે વધારે મુલ્યનું રૂબાંન કરે છે.” મુડીવાદી સમાજરચનામાં યંત્રો અને મકાનો પણ મુડીનું રૂપ ગ્રવે છે. એમ છતાં આ વસ્તુએ હંમેશાં મુડી રૂપેજ રહે છે એમ તો નજ દઢી શકાય જો અથવા માનવસમાજ સદાકારી સમુદાયની પોતાને માટેજ અથવા માત્ર ખનાવતો હોય તો અમુક અરૂપ વર્ગ માટે અવશેષ મુલ્યનો-નફાનો-અવકાશજ ન રહે. પરીણામે યંત્રો, મકાનો, સાધનો વગેરેનો મુડીવાદી ક્ષેત્રાશ. હુત થઈ જાય. એ ચીજો અમુક પ્રકારની માલિકી વીના આપમેળે ‘મુડી’ બનતી નથી. જ્યારે એના ઉપર પુંછવાદી વર્ગની સરન-સીત મલેકરી સ્થપાય છે ત્યારેજ તે અન્યને નીચોવનાર મુડીનું રૂપ અપભ્રાર કરે છે. જ્યારે એ ઉત્પાદનનાં સાધનો પગારદાર મજૂરીને સુસી પારકા પસીના પર તાગડ-ધીન્ના કરનાર એનાં પોષક અને છે, ત્યારેજ તે મુડીની કક્ષામાં મુકાય છે. આ મુડીનું મુલ્ય અમે તેવા સ્વાંગ સંગે, તેથી કંઈ તેનાં સ્વભાવલક્ષણોમાં લગીરે તફાવત પડતો નથી. તેનું રૂપ સોનેરી સીકકા હોય, કીમતી કાગળીઆ હોય, કગમગતા હીરા હોય, રાક્ષસી સંચ. હોય, કાચો માત્ર હોય, કે પછી અ સર્વના સંચાલનમાંથી ઉત્પન્ન થતો બજાર માત્ર (કોમોડીટી-વીકેય વસ્તુ) હોય, એની સાથે આપણે કંઈજ નીચ્ચત નથી. ગમે તે રૂપે રમણ કરતું એ મુલ્ય જો વધારાનું મુલ્ય ઉપજાવતું હોય તો તે મુડી છે.

નવાં રૂપો

ઉત્પાદન, ક્રય, વીક્રય અને વીનીમયનો વીધી એટલો અથો અટપટો છે કે- એમાંથી સોસરી નીકળતી મુડી અવનવાં રૂપે દર્શન દે છે. નીરંતર આ મુડીનું રૂપાન્તર થવાજ કરે છે, પણ મુખ્યત્વે તેના પરી-વતનનો ક્રમ ચતુવીધ છે. તેની તપાસ કરીએ:-

(૧) ધારો કે પુંછપતીએ મજૂરીને રોક્યા નથી અને ઉત્પાદનનાં સાધનો પણ ખરીદ્યાં નથી. મુડીના વીકાસ માટે તે કારખાનું સ્થાપવા, કાચો માત્ર લેવા, તેજ કાલસા મેળવવા અને કામદારોને ભાડે રાખવા માત્ર અભીલાષ સેવે છે. અત્યારે તો એની પાસે ફક્ત પૈસા છે, એટલે કે એની મુડી નાણાંરૂપે ઉભી છે. મુડીનું આ એક સ્વરૂપ થયું.

(૨) એ પછી તુરતજ રૂપાન્તરનો વીધી શરૂ થાય છે. નાણાંની થેલી લઈ પુંછપતી બજારે જાય છે. અલગત, એને જાતે નથી જવું પડતું, કારણ કે તેની કને તાગ, ટપાલ, ટેલીફોન, નોકરો, આડતીઆઓ વગેરેનાં પ્રચુર સાધનો છે. આ ચેતનનીશ-ચેતન ને સ્થાવરજંગમ કાસદો દ્વારા તે ઘર આંગણે બેસા છતો બજારે પહોંચે છે અને ઉત્પાદનનાં સાધનો તથા શ્રમશક્તી (Labour power) ખરીદે છે. તે પાછો ઘેર આવે છે ત્યારે તેની કને નાણાં નથી હોતાં, પણ નાણાંને ગણે કામદારો, કાચો માત્ર, ઇંધન (fuel) અને યંત્રો હોય છે. આ બધી વસ્તુઓ મુડીકારના હાથમાં આવતાંજ ‘બજાર માત્ર’ મડી ગઈ છે, કારણ કે હવે એવું વેચાણ થવાનું નથી. થોડી વાર પહેલાંની પુંછદારનો પૈસો હવે ઉત્પાદનનાં સાધનોમાં અને શ્રમ-

શક્તીમાં પરીણામે છે. સુડી ઉપરથી નગદ નાણાંનો કે ચલણી નોટોનો સ્વાંગ દુર થયો છે. એણે હવે ખીછળ ભાતના વાધા પડેલાં છે. તેવું રૂપાન્તર થયું છે. નાણાંનો લેખાશ છોડી તેણે ઔદ્યોગિક પુંછ (Industrial capital) ની ઓદણી પહેરી લીધી છે.

(૩) આ રીતે નવો પોશાક સજી સુડી સક્રીય સ્વરૂપે કામ શરૂ કરે છે. યંત્રો ગતીમાન બને છે, ચક્રો મુસતારાભેર ફરે છે, સંચાઓ કરમો ખખડાટ કરે છે, કામ કરતા મજૂરો પસીને તરબોળ ધાય છે, યંત્રો ઘસાય છે, કાચો માલ વપરાય છે અને શ્રમશક્તી ભરખાઈ જાય છે. ઉત્પાદનનાં સંઘર્ષો સાધનો અને શ્રમશક્તી હવે જથ્થાબંધ તૈયાર માલ રૂપે ખડકવા માંડે છે. એ બધો માલ બજારમાં જવાનો હોય છે એટલે થોડીવાર પહેલાંની મુડી વીક્રિય વસ્તુ (Commodity) બની રહે છે. આ ત્રીજા પરીવર્તનની સાથેજ સુડીમાં ખીજે એક જગ્યર ફેરફાર ધાય છે. તે એ છે કે પહેલાં કાચા માલ અને શ્રમશક્તીની જે કીંમત હતી, તે કરતાં બજાર માટે તૈયાર થએલા માલનું મુલ્ય વધી જાય છે. એટલે કે આ પરીવર્તનને અનંતે મુડીએ પોતાની જુની ઓદણી બદલી છે એટલુંજ નહીં, પણ એ મુડીમાં કંઈક અધીકે આવી મળ્યું છે. આ 'અધીક' તે નફો—અવશેષ મુલ્ય—Surplus Value છે.

(૪) હવે રૂપાન્તરનો ચોથો ક્રમ શરૂ થાય છે. કારખાનાના માલિકે કેવળ પોતાને કંજે બધો માલ ખનાવ્યો નથી. એ જથ્થાનું તો એને વેચાણ કરવું છે. એણે બજાર માટેજ કુલરખટ જણસો તૈયાર કરાવી છે. એટલે હવે તે બજારમાં વીક્રેતા (માલ વેચનાર) તરીકે જાય

છે. પહેલાં તે એજ ક્ષેત્રમાં ખરીદનાર તરીકે ગયા હતા. તે વખતે તેના હાથમાં નાણાં હતાં અને તે વડે તેને અમુક વસ્તુઓ લેવી હતી. હવે એજ આદમી કે એનો વગ, બજારમાં તૈયાર માલ સાથે આવે છે અને એને નગદ નાણાં લેઈએ છે. આ ચીજ મળતાંની સાથેજ તેની મુડી વળી પાછું પદસાતું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આમ ફરી ફરીને, અવનવા લેખાશો સ્વીકારતી, તારવાર એ સ્વાંગોને દુર કરતી અને અનંતે પાછી મુળ સ્વરૂપને આશરે આવતી મુડી એના ચોથા ચક્રમાં પોતાની સંગાથે વધારાનું મુલ્ય ધસડી લાવે છે. મુડીદારે તૈયાર માલના ઉત્પાદન માટે મુળમાં જે કીંમત ભરી હતી તેના કરતાં તેને ધણું વધારે મુલ્ય વેચાણથી મળ્યું છે.

ગતિપરાયણ સુડી

પણ મુડીની ગતી આટલેથીજ અટકતી નથી. એની ચાલ તો ચક્રવર્તી છે. મુળ મુડીની સાથે અવશેષ મુલ્ય આવી મળતાં તે રૂપાન્તરનો ખીજે ચક્રો આરંભે છે. કુંડાળાના ચતુર્વીધ ક્રમમાંથી પસાર થઈ તે ફરીવાર વધેલા મુલ્ય સાથે નવેસરથી કુંડાળું શરૂ કરે છે. આ ક્રીયા કાયમને માટે ચાલ્યા કરે છે અને પરીણામે મુડીવાદનો વીકાસ ફાણે ફાણે અધીક તીવ્રતા ધારણ કરતી ગતીએ આગળ ધપે જાય છે. આમ શ્રમજીવીઓના સીકાતા પ્રાણમાંથી મુડીદારોની પુંછ નીરંતર નફો સુસે છે. પ્રતીદીન શોષણક્રીયાનું ક્ષેત્ર એ વીસ્તારે છે. એની લાક્ષણિકતા એની બવસ્થા અને એની કાર્યપધ્ધતી જ એવી છે કે આ રીતે તેનો ગતીમાન ફેલાવો થવો લાગે. શોષણક્રીયા આજે નવીન જગી નીકળી છે એમ નથી.

એ તો સેંકડો વરસોથી ચાલુ છે. પણ આજની મુડીવાદી નીચોવણી અને આગસા જમાનાની ચુસણ નીતીમાં જાગરો તકાવન છે. સદ્ગુણો પહેલાં જામીનદારશાહીના જમાનામાં ધરતીના દુકાનો ધણી એને ખેતી કરી આપનાર આકરોને ચુસતો. શુદ્ધ મગીરીના યુગમાં 'મ નવપ્રાણીઓનો માલિક પોતાના દાસોને દુભાવતો. શ્રમજીવીઓની મહેનત ઉપર એ મધ્ય યુગનો માલિક વગ જરૂર જીવતો. પરંતુ એ કાળે શુદ્ધાઓ અને ખેડૂતો એ કંઈ ઉત્પન્ન કરતા તે ખંડુ માલિકો, એમના નોકરો, ખીજાં વળગણો અને શુદ્ધાઓ પોતે વાપરી કાઢતા. ત્યારે જાગરો નહોતાં, જાગરૂ હરીદાર નહોતી અને જાગરૂ માલની ખનાવટ પણ નહોતી. માલિકે જો જરૂરત ઉપરાંત માલ તયાર કરાવતે તો એ માલ નિરૂપક સરી જતો. અખિત્ર ઉત્પાદનનું પ્રમાણ માલિકની અને એના સંબંધીજનોની પાશવ ઈચ્છાએ ના સાંતવનથી મર્યાદિત હતું. એ ઈચ્છાએ પાગ પડ્યા પછી એથી અધિક ઉત્પાદનની આવશ્યકતાજ નહોતી. મતવજ કે માલ ખનાવવાનું ક્ષેત્ર અતિ મર્યાદિત હતું. જામીનના દુકાનો ઉપર જીવના માલિકવર્ગની સંખ્યા ઘણી જાગરી હતી, એટલે શોધિત શ્રમજીવીઓનું

પ્રમાણ આજના જેટલું વ્યવસ્થિત અને વ્યવસ્થિત નહોતું. મુડીવાદ નીચે ખંડુ ઉત્પાદન નક્કા માટેજ થાય છે અને એ નક્કાનો ટમલો રોજ રોજ ધીંગા કેમ થાય તેની અકોનિશ કાળજી પુજારો રાખે છે. કાઠ ઉન્મત પ્રાણીની જેમ આખો પે મુડીવાદી વર્ગ નક્કાના મુવલું મેરની શોધમાં દોડધામ કરે છે. એની આકંક્ષાને કેંઈ જાતની સીમ નથી. તેના લોભ, માઝા કે મર્યાદા જાણતો નથી. મુડીના સંયોજન, સમીકરણ, એકીકરણ અને સંઘટનમાં રાવતો એ વર્ગ માનવતા જેવી લાગણી સમજતો નથી. એ કદિયે શ્રમજીવીઓન સીધા સંપર્કમાં આવતો નથી. અભેદ્ય અને અવિચળ વ્યવસ્થા દ્વારા તે કુલકપટ કાયમ સાથે છે. એમાં કરોડો માણસો કચરાય, નીચોવાય, ભુખમરોને અધીન થાય, અપરાધપરાયણ અને કે અન્તે મરણની મહેમાનગતી કરે, એની સાથે લક્ષ્મીનંદનોને લેવાદેવા નથી. લાલસા, નક્કા માટે નક્કા અને અકોનીશ સંગ્રામી લાલસા એજ એને હરેક પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરે છે. આ અશાસ્ત્ર-સંતોષમાં કદીજ ન સમજે એવો-ધનલેભ એજ મુડીવાદી ઉત્પાદનનો અવિચળ હેતુ છે. પુજાર વર્ગના જીવન-વ્યવહારનો એ મર્મ છે. ચક્રવર્તી ગતીએ ચાલતા મુડીવાદની એ અચુક ચાવી છે.

નવયુગ

આપને માટે થોડા ખર્ચે દુનિયાભરની શુભચિંતા આશ્રમમાં 'સેલ્સમેન' થઈ શકે છે.

“નીતિ નાશને માર્ગે” (?)

સ્ત્રી અને પુરૂષના નતીય આકર્ષણના સ્નાતન પ્રશ્નની મીમાંસા કરતાં, લેખક ગાંધીજીએ ‘નીતિ નાશને માર્ગે’ નામની લેખ-માળામાં ૨૭૭ કરેલા કેટલાક વિચારોની પણ માર્મિક ચર્ચા કરે છે.

: લેખક :

આવચંદ્ર માવજી વરેશ

સ્ત્રી અને પુરૂષના પરસ્પરના નતીય આકર્ષણ સંબંધે અમુક પ્રકારના શુદ્ધ બુદ્ધ અને ઘણી દૃષ્ટિથી અપૂર્ણ-કે વિકૃત સિદ્ધાન્તો દરેક યુગે નીલાઈ લીધા જ છે. મનુષ્યના સમાજ જીવન-કે જેની અવસ્થિતતા કે સમતોલતાને માટે જ આપણી એટલે માનવજાતીની બંધી જ પ્રવૃત્તિઓ સંભવે છે એ સમાજ જીવન ઘણે અંશે આવા પરસ્પર આકર્ષણની અનેક મર્યાદા-અને બુદ્ધ બુદ્ધ દૃષ્ટિબિંદુથી કંટાળી આદર્શ અવસ્થા પર જ ટકે છે; અને જીવનના બધા જ તત્વોને પૃથક્કરણ કરી શુદ્ધ સ્વરૂપે નીરખવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો બધા જ બિંદુની એકત્રીયતા આ નતીય-સંબંધ પર આવીને જ અટકે છે. જીવનની અનેક નિર્દોષ નિર્વિકારી-કે બાહ્યદૃષ્ટિથી-આવા પ્રકારની વસ્તુથી તદ્દન અલિપ્ત હોય તેવી અવસ્થા પણ ઘણીવાર આ કામવૃત્તિની જ એકે યા બીજા પ્રકારની અવસ્થામાંથી ઉદ્ભવે છે. મતલબ કે એના વિષેના કેટલાક સ્પષ્ટ અને તર્કબદ્ધ વિચારોને પ્રજા માન-સમાં ઉતારી પ્રજાની જ માન્યતા તરીકે સ્વીકારવા વિના છુટકો જ નથી; જ્યાંથી જીવનનો ઉદ્ભવ થાય છે; જે ખાતર જીવન-તેની તદ્દન સ્પષ્ટ અવસ્થામાં-જવાય છે, અને જે ખાતર જીવન અટકી પડે છે એવી

મધ્યમ વૃત્તિ માટેનું આપણું અજ્ઞાન કે ઠાંકપીછાકો અથવા અમુક પ્રકારની સામાન્ય મર્યાદા ગણાતી અવસ્થામાં તેને અતી સંકુચિત બનાવીને સમાવી દેવાનું કોઈપણ રીતે ચકાવી લેવય તેમ નથી.

આવા બધા સિદ્ધાન્તોની કે બધા મહત્વના સિદ્ધાન્તોની સ્પષ્ટતા અદિ થવી અનેક રીતે અશક્ય છે. માત્ર અમુક પ્રચલીત માન્યતા અગર તો અમુક આદર્શના માપથી અપાતી એટલેકે આદર્શના ચોક્કસમાં પરાણે ખેસાડેલી માન્યતા આદર્શને ખાતર જ પ્રચલીત થવાની હોય તેવી દશામાં-તબજો. ગાંધીજીના વિચારો પ્રજા માનસ બહુ જ ઝડપથી ઝીલી શકે છે;—એ વિચિત્ર અવસ્થા-ખાસ કરીને હિંદુ જેવી સંરક્ષણવાદી પ્રજા માટેની વિચિત્ર અવસ્થા-આપણે હજી પૃથક્કરણ પર નથી લાવી શક્યા. પણ તેમાં એટલું તો ચોક્કસ જ છે કે ગાંધીજી લોકની તૈયાર લાગણીની સાથે આવતા યુગના સિદ્ધાન્તોને અપૂર્વ કંટાળા બળથી સાંધી શક્યા છે, અનેક યુગક્રોરોએ અતિ મહેનતે જમાવેલા લાગણીના આધાર પર જ ગાંધીજીને ચોતાની વ્યવસ્થા રચવાની હોવાથી પ્રજા માનસ ગાંધીજીના સિદ્ધાન્તોમાં એક પ્રકારની સમતા અનુભવે છે. ‘ગાંધીજીની એ પ્રવૃત્તિ ખોટી છે, કાંસાતીન છે, કારણ કે પ્રજા માનસની

આ લાગણી તદ્દન નિર્લેપ થઈ પડી છે.” એવું તદ્દન સ્પષ્ટવિધાન કરવા જેટલો અભ્યાસ હું અર્ધિ નહીં બતાવી શકું. પણ મુદ્દે અત્યારે જે વાત સામીત કરવાની છે, તે તો નિર્વિવાદ જ છે કે, ગાંધીજીન વિચારોની અસર અમુક વર્ગમાં ખૂબ જ ત્વરથી ને દટતાથી પડે છે.

ઉપર કહ્યું તેમ જાતિય આકર્ષણ સંબંધે અને પરસ્પર અંગ સંબંધ પરત્વે ગાંધીજીના અમુક વિચારો તેની અમુક વર્ગમાં થતી-અસરની દૃઢતાની નજરે બહુ જ મદનવાન છે: એને માટે બે સરસ શબ્દ વાપરે તો તે બહુ જ જોખમી છે. ગાંધીજીના વિચાર પાછળ જેટલું સ્વાતુલ્યનું જગ ક્ષિપ્ત છે, તેટલો જ કલ્પનાનો અભાવ-ધણીવાર-હોય છે: એમના આવા કામ મીમાંસાના વિચાર પરત્વે પણ સગલગ આમ જ બન્યું છે. એ વિચારોને પ્રધાનસ્વર લઈએ તો એ જ નીકળી આવશે કે “અહમય” એ અતિ કડીન: પણ અતિ આવશ્યક વસ્તુ છે.” એકબા શબ્દ આમ નહીં મુકાવા હોય પણ બધા જ વિચારોનો બે મુખ્ય સિધ્ધાન્ત કાઢવા ખસીએ તો આ પ્રમાણે આવે. આ એક સામાન્ય વિચાર પર જ તેમની આખી વિચાર સંપ્રિત-આટલા પુરતી તો-બધાઈ છે: હું તેમને કે તેમના અનુયાયીઓને એમ નહિં પુછું કે “હંદગીનો શો હેતુ તમે લાવવા માગો છો?” પણ હંદગી હવવા માટે છે એટલું તો તેમને અવશ્ય માનવાનું જ છે: અને હવવાની અવસ્થામાં સ્વીપુરપના આકર્ષણનો પ્રશ્ન પણ આવી જાય છે: ઉપરાંત બીજી આપણી સંસ્કૃતિએ નકકી કરી આપેલી અનેક પ્રવૃત્તિનો આપણે હવવામાં સમાવેશ કરવાનો છે: પણ આ બધી પ્રવૃત્તિનો આપણે હંદગી સિદ્ધાન્ત તરફવા માગશું ત્યારે તે કામ-વૃત્તિ-પરજ આવીને ઉભું રહેશે. સંપૂર્ણ અહમય

સ્વાભાવિકતા નથી પણ હવનમાં આવેલી અસ્વાભાવિકતા માટે સંયમ એ આવશ્યક વસ્તુ હશે. પ્રજાહવન કે માનવ સંસ્કૃતિના અત્યારના ઘણા ભાગો પ્રાથમીક મનુષ્યની કામવૃત્તિમાંથી જ પ્રકટયા છે. એમ મનાય તેવું છે. એ અવસ્થામાં આપણે ઉપર કહ્યું તેટલા સંયમ પ્રત્યું તેમનું એટલે ગાંધીજીનું કહેવું માનવું પડે છે. પણ જે અહમયની તેઓ વાત કરી રહ્યા છે તેને માટે તો આકાશમાં આકરી તપશ્વર્ગ પણ પર્વાત નથી એટલે કે એ હંદગી અહમયથી સંજ્ઞા ને અહમય પાળવાના પ્રયત્નમાં જ ખચ્ચો કરવાની છે. એક અતિ સાવચેત અને સજ્જ માનવતા જ વૃત્તિ પરનો અંકુશ કેળવી શકે છે. અને તે પણ હવનની આખી અવસ્થા તેનાથી જ ભરી દેવાય ત્યારે. એ શક્તિનો આમ વ્યય થાય. તે આપણે શી રીતે ચકાવી લેવો? ગાંધીજી કહે છે કે પાતે એમ શક્તિનો વ્યય કરવા છતાં બીજું ધણું કરી શકે છે. હું એમ કહું છું કે, ગાંધીજીમાં દૃઢતા ને નિશ્ચયજન અનેકગણું છે. એ આપણે સદૃમાં લાવી શકીએ તેમ નથી. બીજું ગાંધીજી મંપ્રણ અહમયનો આદર્શ પ્રજા પાસે નથી મુકના- એમ પણ અમુક રીતે કહી શકાય* પણ એને જલ્દે તેઓ જ મુકે છે તે પ્રત્યક્ષતિની ઇચ્છા થીના સંયોગનો અવરોધ તે પણ એટલી જ અવસ્થાએ વિકટ છે. સંપૂર્ણ અહમય તો પ્રજા સમક્ષ કાઢ દિવસ મુકી શકાય તેમ નથી. આદર્શ તરીકે પણ એ વસ્તુને હવનમાં સ્થાન ન હોઈ શકે. કારણ કે આદર્શ બે સંપૂર્ણ રીતે સર્વત્ર પાળી શકાય તો પણ તેમાંથી પ્રજા હવનના

*આ વાક્યને ઉપર કહેલ એક બીજા વાક્ય સાથે વિરોધ નથી. એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

મુખમાં જ ધા કરે તેવું ન જ નીકળી આવે. આદર્શથી માણસ ઇવન ઘડી શકે છે કે કેમ તે બાબત મને શંકા છે. કદાચ એમ પણ હોય કે આદર્શથી ઘણતું ઇવન હું ઇવન ન માનતો હોઉં. પણ આદર્શને ન માનવા-માનવાનો જ આ ભેદ નથી. સંપૂર્ણ નીતિમાન ઇવન આદર્શ હોઈ શકે: ભલે કષ્ટ સાધ્ય હોય. પણ એક ઘડીએકે તો એવું સ્વપ્ન જરૂર ભોગવી શકાય, કે અમુક યુગમાં બધા જ એ આદર્શ પહોંચ્યા હોય ! સંપૂર્ણ અભ્યયના આદર્શ બધા પાંદાચ્યા હોય એવું કદી નહીં કલ્પી શકાય. કારણ કે એ આદર્શની ઠાણ પછી હુંદગી નહીં હોય. આદર્શનું એક મહત્વનું બળ લાગણીની જમાવટ કરી મનુષ્યત્વના તત્વોને ઉત્કેરવામાં રહ્યું છે. આદર્શને માટે પ્રગ્નને અમુક શ્રદ્ધા હોવી જ જોઈએ: જે આદર્શને માટે પ્રગ્ન માને છે કે તે માત્ર આદર્શ છે અને સર્વત્ર પાલન કરવાનો જ નથી એ આદર્શ લાગણી જમાવી શકે નહીં. તેનાથી આદર્શ કરવાનું કામ થઈ જ શકે નહીં. એને માટે શ્રદ્ધા પણ ન પ્રકટે. અને તેથી એ ઇવનથી ફરે જ પડી જાય.

‘ પ્રજેત્પતિની ઇચ્છા વિનાનો સંયોગનો અવરોધ ’ એ લગભગ અભ્યય છે. પ્રજેત્પતિની ઇચ્છા, સંયોગની ઇચ્છાથી તદ્દન સ્વતંત્ર રીતે કદી થઈ શકતી નથી: (આપણે અત્યારે સંતતિ નિયમનના કૃત્રિમ અંકુશોને દૂર જ રાખવાના છે: જો એને લાવીએ તો ઉપરનાં આદર્શમાં કંઈક અર્થ આવે. તે આપણે પછીથી જોઈશું.) છતાં પ્રગ્નના અવરોધને માટે કોઈ પણ પ્રકારની આકાંક્ષા કે સંભવ ન હોય. એટલે કે માત્ર વિલાસવૃત્તિને તામે બનીને જ થતો સંયોગ કે કૃત્રિમ ઉપાયોનો સાવચેતીથી થતો સંયોગ: એ બન્ને એક રીતે એક જ લીટીમાં આવી જાય છે. અમુક માણસને પ્રગ્નની

ઇચ્છા છે; છતાં અમુક પરાધિન સંયોગથી કે શારીરિક વિકૃતિથી સંયોગના પરિણામ તરીકે પ્રગ્ન ઉદ્ભવ નથી થતો એને પ્રજેત્પતિની ઇચ્છા છે, માટે સંયોગ સદાકાલ ક્ષમ્ય જ ગણવોને ? ભલે પછી એનો સંયોગની વાસના કે સાતત્ય ખૂબ જ અમર્યાદ બન્યું જતું હોય. બીજી બાલુ કૃત્રિમ ઉપાયો છતાં સંયમની દૃઢતાથી સંયોગને અમુક મર્યાદામાં જ માણુનાર અક્ષમ્ય વસ્તુ કરી રહ્યા છે ! પરિણામને માટે તૈયાર રહીને કાર્ય કરે ને માટે તે ક્ષમ્ય ગણાય એ તર્કદૃષ્ટિથી પણ અસંગત છે. પ્રજેત્પતિની ઇચ્છાથી જ ઉત્પત્તિ નથી થતી. છતાં પરિણામની ઇચ્છા કે પરિણામની તૈયારી જેવી માનસીક અવસ્થા જ આ શારીરિક કુપ્રકૃત્યને આનિ સંયોગને બચાવી લે છે.

આપણે જરા કારણને પરિણામની પ્રકૃતિને તપાસીએ: કારણ એ તર્કમાં એક જ વસ્તુ કે એક જ તત્વ નથી. પણ અનેક વિરોધી તત્વોનો સમૂહ છે. એ જ વસ્તુ પરિણામને માટે પણ સાચી છે. હવે શરીર સંયોગ, સંપૂર્ણ આરોગ્યવસ્થા એ સંતતિનું કારણ છે. એ કારણમાં એક વસ્તુ ઉમેરવાથી આપણે સંતતિની અટકાયત પરિણામ તરીકે લાવીએ છીએ. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી બંને વસ્તુ સરખી રીતે જ સ્વાભાવિક ને કુદરતી છે. એર ખાવાનું પરિણામ મૃત્યુ છે, માટે ગાંધીજી એવું કહી શકશે કે એર ખાધા પછી મૃત્યુ જ માણસનો ધર્મ થઈ પડે છે ? એ પરિણામને અટકાવી શકાતું હોય તો ન અટકાવવું ? આ રીતે સંયોગના કુદરતી પરિણામ તરીકે સંતતિનો સ્વીકાર અત્યાકાંક્ષક છે. શરીરના બંધારણ વિશે પણ એમ જ છે. શરીર પ્રકૃતિ વિરુદ્ધનું અમુક વર્તન. દાખલા તરીકે અકરાંતીયાપણું તેના બદલામાં રોગ કે અસ્વસ્થતા. એ ભોગવવી જ જોઈએ

એમ પણ છેક આગળ જઈને નહીં માનીએ અને પરિણામને અને તો દૂર કરવા પ્રયાસ કરીશું જ. ગાંધીજીને હું 'પુછું છું': એમના ચર્ચેલા એપેન્ડીસાઇટસ માટે એમણે શા માટે કૃત્રિમ સસ્ત્ર પ્રયોગની સલાહ લીધી? જો શરીરની દલીલ ઉપર કહ્યું તેમ સંયોગ કે સંતતિમાં લાવવી હોય તો જ અને ત્યાં સુધી કુદરતી ઉપાયો લેવા એ આપણે માન્ય કરીએ અને અપયાના નિવારણ તરીકે ઉપવાસ સ્વીકારીએ, પણ આ બધા પંક્તિ તિત્ર આવશ્યકતા ને અણીની પણ આપણે સ્વીકાર્યા વિના ફટકા નથી. એ જ મુજબ અમુક હદથી ખૂબ વધી ગયેલી પરિણામની ભયંકરતા પાછું ઇવન ફેરવવાથી પણ નથી અટકાવાતી; અને તે વખતે કૃત્રિમતા જોળાવી શકતી હોય તો આપણે ખચી જઈએ છીએ. એપેન્ડીસાઇટસ વખતે શરીરની અવસ્થા, જોડેલી તિત્ર ખતી જાય છે; તેમ રાષ્ટ્રનું પણ અને છે: એને માટે કુદરતી ઉપાયોની વાતોં કરી રહીશું, ત્યાં તો કદાચ એ ઇનપુ' મટી જશે.

પણ એ કૃત્રિમતા કે કુદરતીપણા વચ્ચેનો શુદ્ધ ભેદ આપણે ક્યાં રાખીએ છીએ? અને એ ભેદ જોઈ તદ્દન સત્ય સિધ્ધાંત પર જ અવલંબે છે કે માત્ર આપણી મનોદશામાં જ છે? ખરેખર સ્પષ્ટિમાં કુદરતી ને કૃત્રિમ એવાં એ વિભાગો છે જ? કુદરતનું ક્ષેત્ર ક્યાં સુધી ને કૃત્રિમતા ક્યાં સુધી એવી સ્પષ્ટ મર્યાદા મુકાય તેમ છે? મનુષ્ય જાતીએ મુકી છે? મને તો કૃત્રિમતા અને કુદરતીપણા વચ્ચે ભેદ નથી લાગતો. કૃત્રિમતા જ્યાં દારી જાય છે ત્યાં માત્ર એનાં ઘડતરમાં જ કંઈક ખામી હોય છે. એમાં વસ્તુ કે શુભભેદ નથી: માત્ર અંશ ભેદ જ છે: (It's a difference of degree). આપણી મનોદશામાં એ બે વાત બે પગ પર સંપૂર્ણ વિરોધી છેડ છે.

પગે ચાલીને જતું તે કુદરતી છે, ચોટર કે રેલ્વેમાં જતું તે કૃત્રિમ; ચોંકામોડ વાતો કરી તે કુદરતી છે, પત્ર લખવો કે ટેલીફોન કરવો તે કૃત્રિમ: પણ આ તો આપણી નજર પહોંચે ત્યાં મુધીની વાત છે. અને એ ભેદ કેટલો ક્ષણિક છે તે આથી જણાશે.

સંતતિ નિયમન પરત્વે જ એક બીજી વાત: કૃત્રિમતાને માટે ગાંધીજીનો દુરાચક તેના આદર્શમાંથી જ પ્રકટે છે. અને ઉપર કહ્યું તેમ આવી જ મનોદશા ધણે ભાગે એ કૃત્રિમતાના વિરોધને માટે કારણભૂત છે. કૃત્રિમતાને માટે એમણે વાપરેલાં અમુક અમુક વાક્યો સંપૂર્ણ રીતે લાગણી ભરેલા છે: ગાંધીજીની વાણીમાં ઘણીવાર સંયમ અપણે જોઈએ છીએ અને વિચાર કરતાં વાણીને વધુ મદત આપતું એમ તે માનતા પણ નથી. જનાં મેં ઉપર કહ્યા તે વાક્યો* માત્ર અંદરના ઉંઘાણમાંથી જ નીકળે છે, એમાં અભ્યાસ કે વિચાર અથવા તકેસંજંદના ઝંઝરા પણ નથી. સામાજિક માન્યતાનો દાવ માણસના અત્યારના વિલાસ-ભોગમાં ફેટકો છે. તે ગાંધીજી ચોતે જ જરૂર જાયતા દશે. પ્રથમ તો સમાજનો પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ કે ઇવનની અમુક બાજુ પ્રતિષ્ઠિત અવસ્થા આ વિષય પરત્વે જોડેરમાં વાતચીત, કેંઈ પણ હેતુથી કરી શકે તેમ નથી. આપણે અત્યારે

* "કૃત્રિમ સાધનો એ દુરાચારને ઉત્તેજન આપતા જેવું છે. પુરૂષને તેમજ સ્ત્રીને ને આંધળા બીંત કરી મુકે છે, અને આ ઉપ-યોગે ને પ્રતિષ્ઠા અપાઈ રહી છે તેથી સામાજિક માન્યતાઓનો જે કાંઈ દાવ માણસ ઉપર રહે છે, તેને પણ ઉઠતાં વાર નથી લાગવાતી...(તેના) પ્રયોગથી નપુંસકતા અને નિર્વીર્યતા જ ઉપજે."

‘નાન નાશને મારે’ પાન ૫૬.

જીવનનો-જે અર્થ કરીએ છીએ તે અર્થમાં જીવનને-જી પુરૂષના સંબંધ સાથે દેખીતો કંઈ પણ સંબંધ નથી. અમુક મનોદશા કે અમુક વર્ગમાં જ આ વાત ઉતરી શકે છે. અને તે રીતે સમાજમાં ખૂબ જ હાનીકારક ને ખોટી માન્યતાઓ પ્રચલીત છે. ‘કૃત્રિમ રીતીઓને સમાજની માન્યતાઓના દાખની સાથે શું સંબંધ છે તે સમજી શકાય તેમ નથી.

સામાજિક માન્યતાઓ સ્ત્રી કે પુરૂષના અંગ વિદ્યાસની આડે આવી શકતી નથી માત્ર એક જ વસ્તુ આપણા સમાજે સ્વીકારી છે, અને તે એ કે જીવનની અમુક દશામાં એટલે કે આખી દિનચર્યાના બાહ્યજગતના સંબંધમાં આવતા ભાગમાં જ એ વાસનાનો ઉલ્લેખ પણ નહીં કરવાનો: જેવું જીવન બાહ્ય જગતથી છુટું પડ્યું તેવું જ એની વાસનાને ગમે તે રીતે ગમે તેવી વિકૃત અવસ્થામાં ગમે તેટલા ઉચ્ચ સ્વરૂપમાં વિદરતાં કાઢી અટકાવતું નથી. સામાજિક બંધન માત્ર તેના ક્ષેત્રમાં જ રાખે છે. એ ક્ષેત્રમાં એ સંપૂર્ણ સ્વચ્છંદતાથી વિદરી શકે છે. એને માટે જે સામાજિક બંધનથી થતું જોઈએ તે થતું નથી. અત્યારે તો સમાજ તેને ખોટાની ખોટી અનેક વસ્તુની માફક-બહાર રીતે કાઢી પણ પ્રકારની શરમ વિના તેને સ્વીકારી લઈ એને જીવનનો જ ભાગ ગણી એના પર સાચી હકીકતો કે વૈજ્ઞાનિક સત્યનો પ્રકાશ પાડવાનો છે. જ્યાં સુધી સમાજ આ વાસનાને કાં તો અપવિત્ર ને કાંતો લગ્નગતપદગણી તંત્રનાથી ખીલી જઈ-તેને દૂરને દૂર રાખશે ત્યાં સુધી તેને ભયંકરમાં ભયંકર વિકસી આવેલી માન્યતાઓ ઘેરી વળી છે તેવું કળ આપણે ભાગવ્યા કરવાનું છે. સામાજિક માન્યતાઓના દાખની વાત અત્યારે તદ્દન ખોટી છે

ખોટા દાંત કે ખોટી આંખ પણ કૃત્રિમતા છે. એ સ્વીકારી ગાંધીજી તેનાથી અમુક હેતુ પાર પડે છે તેમ કહી, તેનો બચાવ કરે છે. પણ કૃત્રિમ ઉપાયને માટે કહે છે કે “ભૂખ ભાંગવા નહીં”, પણ સ્વાદને અર્થે ખાવા ઇચ્છનાર માણસ દવા ખાય એના જેવો છે.” પ્રથમ તો આહાર વિહાર બંને કુદરતી વૃત્તિ છે. છતાં તેમાં અંતર્ગત રીતે સ્પષ્ટ રહેલા બેદ સમજી લેવાનો છે, અને એ બેદ જ ઘણીવાર માણસના જીવનની સાથે વધુ સ્પષ્ટ રીતે સંબંધ ધરાવે છે. આહાર એ નિત્ય વસ્તુ છે. અને વિહારના કરતાં પ્રમાણમાં અત્યંત નાની ક્રિયા હોઈ તેની આવશ્યકતા પરિણામ-વિગેરે બધી દશા અમુક ઓછ વખતની અંદર જ અનુભવાય છે. આવશ્યકતા: વૃત્તિ: કાય અને પરિણામ આ બધું બધું જ થોડા વખતમાં આટોપાઈ જાય છે. અને એ ચારે ક્રિયા દરમ્યાન ભોગવનારની મનોદશા એક જ સરખી રહી શકે છે. વિહાર એની વસ્તુ નથી: એનું પરિણામ ઘણું લંબાય છે. ઉપરાંત જે પરિણામને ખાતર આપણે સંતતિ પર અંકુશ મુકવા ઇચ્છીએ છીએ તે તો વળી એ પરિણામ કરતાં પણ એટલે કે સંતતિના માત્ર જન્મ કાંતાં પછે વધુ દૂર છે અને સતંગમ્ય પણ નથી. એની ભયંકરતા એ કૃત્ય પછી ઘણું જ લાંબે કાળે આવવાની હોવાથી અનિતિમ મનોવેગવાળા માણસને જ એ કૃત્ય વખતે સદૃશ ગમ્ય વસ્તુ છે. મતલબ કે એનાં પરિણામ નાકાલિક નથી. માટે વસ્તુસ્થિતિ એની આવી પડી છે કે, એની વૃત્તિ વખતે માણસ એના પરિણામનો વિચાર કરતો નથી. છતાં પરિણામની ભયંકરતા તો કંઈ ઘટતી જ નથી. એટલે માણસનું અંગવિદ્યાસ તરફ આકર્ષીતું અને પરિણામ આવે તો તેની ભયંકરતા

ભોગવતી એ વસ્તુ લગભગ અનિવાર્ય જેવી બની ગઈ છે. વિહારને માટે એટલું એતું પરિણામ દૂર છે એટલુંજ એતું કારણ પણ: એટલે ભુખ અને આહારની વચ્ચેનો સંબંધ ત્યાં જરા પણ ટકતો નથી. અતિ આહારમાંથી દવા કાઢી લે એટલે એતું ખરાબ પરિણામ પ્રત્યક્ષ છે. અને દવા એ પ્રત્યક્ષ પરિણામને જ દૂર કરવા માગે છે: એટલે કે અતિ આહાર અમુક થોડા વખત મુઠ્ઠી પણ દવા વિના શક્ય નથી. અતિ વિહાર દવા વિના પણ એટલે કે અતિ કૃત્રિમ અંકુશો સિવાય પણ શક્ય છે અને કૃત્રિમ અંકુશથી જે પરિણામ આપણે નાવારવા માગીએ છીએ, તે પરિણામની ભયંકરતા અવિચિત્ર છતાં, એ ખાતર જ સંયોગથી કાઢ દૂર રહેતું નથી. ભૂખની સાથે પ્રજેત્પતિની વાસના મુઠ્ઠી આપણે એ દૃષ્ટિથી આહાર વિહારને સરખાવી શકીએ તેમ નથી; કારણ કે જે સંબંધ ભુખ ને આહાર સાથે છે—તે પ્રજેત્પતિની વાસનાને વિહાર સાથે નથી; દરેક ભોજન પછી ભુખ શાંત થાય તેમ વિહારનું દરેક કૃત્ય પ્રજા ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ નથી. તેમજ મનુષ્યત્વનો દરેક કૃત્ય વખતે થતો વ્યય પ્રજેત્પતિમાં જરૂરી હોય તે કરતાં કરોડા ઘણો વધારે છે. કૃત્રિમ નિયમન દવાની માફક કાઢ પણ રીતે શારીરિક અવસ્થા કે પૂર્વ-આવસ્થકતા (Condition precedent) ને માટે લાગુ પડાય તેમ નથી.

કૃત્રિમ સંતતિ નિયમનનો બચાવ જોના દૃષ્ટિબિંદુથી કરેલા તેમાં ગાંધીજીને અમાનુષતા લાગે છે. મને લાગે છે સંતતિ નિયમનનો આર્થવિધિ બ્રહ્મચર્ય તેનો પણ પ્રયોગ આપણા શાસ્ત્રકોશોએ માત્ર જોઈ પર જ કયો છે. વૈધવ્ય એ સંતતિ નિયમનનો એક પ્રકાર જ છે સંતતિ નિયમનના પ્રયોગો માટે આ શરીર એ જ સાધુ છે. પુરુષ એક

સંતતિ ઉત્પન્ન કરવામાં ભાગીદાર બની એ સંતતિ જન્મે તે પહેલાં અનેક બચ્ચાઓ ઉપજાવી શકે છે. જોનું શરીર એકી સાથે એકથી વધુ સંતતિ ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ નથી. જો માનસને લાગણીનો આવેશ સહન ગમ્ય છે. આ સ્વાભાવિક કુદરતી સાધનો પર વૈધવ્યની અને શિયળમતની પવિત્રતાની ભાવના આપણે સહેજે સ્થાપી શક્યા છીએ અને જોત્વની આખી આપણી કલ્પનાને આજ અવસ્થામાં પ્રકટાવી છે. જો જીવનને સર્વ રીતે આ ભાવના સ્પર્શી શકે છે અને ચારિત્ર્યનો પ્રધાન સ્વર સંપૂર્ણ સમપૂર્ણ માંથી શમી નવ્ય છે: હવે કદાચ જો જાતિ પોતાના વ્યક્તિત્વની સ્વાધિનતા માગે અને આવા હેતુપૂર્ક પ્રકટાવેલા લાગણી વિલાસ પર જીવી આંતરવિકાસને સદાકાળ માટે રૂંધી નાખવાની ના પાડે. કુદરતી રીતે જો શરીરની તે સ્થિતિ છે, તે બદલી શકાય તેમ નથી; અને વ્યક્તિગત જીવનના સંપૂર્ણ વિકાસની દૃષ્ટિથી જોતાં કૃત્રિમ ઉપાયો વૈધવ્યના લાગણી ભંડર કરતાં વધુ સરસ છે; પણ આદર્શધેરા જીવન સજાકા અવસ્થા નહીં કલુષ છે. એટલે હું એને બીજા જ રીતે સુકું છું: સમાજની પ્રત્યક્ષ ભયંકરતા એમાં જે ખુદશી થતી હોય તો, એ સમાજ વિધાયકોને અને એ સમાજ સિધ્ધાન્તોને હજી પણ દડતાથી વળગી રહેનારને સર-માવનાર છે.

એક જો છે:—સામાન્ય રીતે બની શકે તેવી આ વાત છે—એનામાં અનેક યુગો થય પતિવ્રત અને વ્યક્તિત્વના સંપૂર્ણ સમપૂર્ણ ભાવનાભણુ લોહી ઉતરી આવ્યું છે, એ ન્હાનપણથી જ દખાએલી રહી છે. એના જીવનને સ્વતંત્ર વિકાસનો અવકાશ કદી મળ્યો જ નથી, છુદ્માં છુદ્ વસ્તુથી માંડી આપણા પોતાના વ્યક્તિત્વના દૃષ્ટિબિંદુથી આત મદાન ગણાતી સર્વ વસ્તુમાં તેણે

પરાધિનતા સ્વીકારી છે, એવું શરીર નબળું હોય, સંતતિનો ભાર ન ખમી શકે તેમ હોય છતાં પણ તેને એના પુરૂષની પશુ વાસનાને તાપે થવું એમ ગાંધીયુગમાં ‘જૂન જ મહત્વનું’ સ્થાન પામેલા તેનો ‘અંત-રાત્માનો અવાજ’ કહેતો હોય, ન તાપે થાય ત્યાં પુરૂષની વાસનાનું જોર શારીરિક બળા-તકાર તેના પર કરે: અને એ બિચારી પરા-ધિન ક્યાંક પણ આ વસ્તુની વાત પણ ન કરી શકે. કાંઈ રીતે વિરોધ પણ ન કરી શકે, આવી સ્થિતિ આટલી ભયંકર દશામાં સર્વત્ર નહીં હોય પણ અમુક અંશે ઘણે સ્થળે હોય છે. મને લાગે છે આ પુરૂષ જે સંપૂર્ણ સંયમ એક પણ સ્વપ્નન વિના રાખી શકતો ન હોય અને રાખવું લગભગ અશક્ય છે, ત્યાં કૃત્રિમ નિયમન તો શું પણ તેને માટે ગમે તેવી કામ-વિકૃતિ પણ લામ્ય જ છે. સ્ત્રી તો પરિવ્રતાને સંયમની મુતિ તરીકે જેની મનોદશામાં બેસી ચક્રી હોય તેને આ કૃત્રિમ સાધના, તેને અપ-માનકરક લાગે; પણ એતો માત્ર મનસિક ચિત્ર જ છે. અને સ્ત્રીની કેટલીક સાથે એનો વિરોધ છે. એટલું સાચું; સ્ત્રીની સાક્ષાત અવસ્થા માટે એનો એવો કશો વિરોધ નથી જ.

ગાંધીજી કહે છે: “મઘ માંસમાં આજ સુધીની છાંદગી ગાળનારને સાર એ વસ્તુનો ત્યાગ જોડવો કહેણ છે. તેટલો તેણે જેનું સેવન કર્યું નથી તેને માટે નથી.” શું મઘ માંસ ખાવાની ઇચ્છા વિષયવાસના જોડલી જ સ્વા-ભાવિક અને શરીરની અંદરથી જ કાંઈ પણ પ્રકારની બહારની અસર વિના જ ઉદ્ભવે તેવી વૃત્તિ છે? મઘાંકે માંસનું નામ નીકળતાં જ સુગાંધ એવી આખી પ્રજા જીવે છે. કામવૃત્તિ ન જ ઉદ્ભવી હોય એવી પ્રજા ક્યાંક જીવે છે ખરી? વાસના તૃપ્તિ પછી જ સંયમ હોઈ શકે એવી દલીલનો આ સામે ઉત્તર છે. અને ઉપમા પણ એ જ દૃષ્ટિથી

જોવાની છે એ ખરું પણ મૂખ્ય વાંધો તો ત્યાં છે કે, એ વાસના મઘ કે માંસની વાસનાની માફક બાહ્ય જીવનમાંથી નથી આવતી. એ તો શરીરનો સ્વભાવ છે. એની તૃપ્તિ અનુભવો કે અતૃપ્ત રહેવા ઘો એ વસ્તુ બાહ્ય પર મુકીએ પણ જોણે છાંદગીમાં કદી પણ સ્ત્રી ન જોઈ હોય, વિલાસના સંસ્કાર ન પડવા દીધા હોય. ન્હાનપણથી જ જનન-દ્રવ્યો પરત્વે બેદરકારી કેળવી હોય તેને પણ વાસના બળે છે. મઘ કે માંસ ન જોનારને કદી આમ નથી બનતું.

આ સ્વાભાવિક વાસનાનો તમે સામાજિક બંધનની આત્માની ઉન્નતિની શારીરિક ક્ષયની ‘પ્રેમ’ ની ઉન્નત લાગણીન મર્યાદા-મર્યાદા, તેને સમાજ જીવનનો આદેશ હોય તે રસ્તે વાળો, તેને સંપૂર્ણ સિધ્ધાંત પ્રમાણે દેરવો, મનુષ્ય જીવનમાં તેની લાગ-ણીને સ્પર્શી વાસનાનું અમુક જ સ્વરૂપ બદલ નીકળે તેવું બળ ઉત્પન્ન કરે, વાસનાને મર્યાદીત કરવા માટે અનેક રીતે વ્યક્તિત્વના અંશોને ઉશ્કેરો: એ બધું શક્ય છે. પણ એનો સદંતર નાશ કદી શક્ય નથી. સમાજ જીવનને સમાન્ય રીતે પ્રેરી શકે તેવો એક પણ સિદ્ધાંત તેને આખા સમાજમાંથી નાબૂદ કરી શકે તેમ નથી. એક વ્યક્તિ પોતાના સમસ્ત જોરથી-અને વ્યક્તિ ધર્મ તરીકે અતી ઉચ્ચ અને મહાન ગણાતી અવસ્થા પહેરી રાખી, મહાપ્રયત્ને તેને ન પ્રકટવા દે તે બને. વ્યક્તિને માટે તે પોતે આંતર વિકાસથી કાંઈ એવો સિધ્ધાંત સ્વીકારે કે જેથી વાસના દૂષાઈ નાય. આવા સમાજને માટે સૃષ્ટિનું સમસ્ત બળ પણ તેને દૂર કરવા પરાધિન નથી. સૃષ્ટિ પોતાના જ સાતત્ય માટે ઉદ્ભવેલી આ વૃત્તિ વિરૂદ્ધ વર્તવા તૈયાર નથી.

સ્ત્રી અને પુરૂષ વચ્ચે શરીર આકર્ષણ થાય તે જ સ્વાભાવિક આકર્ષણ છે, એથી

જગતનો પ્રથમ થવાની બાતી નકામી છે, આપણે સમાજ રચી છે: તેની વ્યવસ્થાના 'ચોગદામી' વાસનાએ સમાજ જાદુ તે કરે તે પ્રમાણે આકર્ષણને મર્યાદીત કરવું તે માત્ર સમાજ વ્યવસ્થા પુરતું જ આવશ્યક છે. સમાજને ટકવું હોય તો આકર્ષણની આ મર્યાદા અનિવાર્ય છે. પણ એ મર્યાદા સ્વાભાવિક નથી. સ્વાભાવિકતા અસ્વાભાવિકતાનો આ ભેદ ઘણે અંશે ગમ્ય નથી. માતાનું પુત્ર પ્રત્યેનું આકર્ષણ, જાહેરનું ભાઈ પ્રત્યેનું આકર્ષણ, એ માત્ર આ પ્રધાન આકર્ષણમાંથી ઉદ્ભવતી વ્યક્તિગત અવસ્થા છે. પુરુષનો એક દુકડો સ્ત્રીના બીજા દુકડા તરફ બીજા ભાવથી આકર્ષાય તે સંભવ છે. સનાતન પુરુષ ને સનાતન સ્ત્રીનું આકર્ષણ માત્ર કાણભરના અંગ ભોગને માટે સંભવી શકે. આપણી સ્વેચ્છાએ સ્વીકારેલા સમાજ બંધનોની મર્યાદા આપણી આ વાસનાને ગમે તેટલી રીતે વાળી છે દયાવી છે, અમુક સ્થળે તદ્દન નિમુજ્જ કરે, આકર્ષણ ને નિરંકુશ કરે તો સમાજના વર્તુલનો નાશ થઈ, જગતના વર્તુલમાં આપણે પાછ જઈએ. પણ સ્પષ્ટ રીતે અને કાંઈપણ પ્રકારનો આધાર લગાડ્યા વિના સ્વીકારી લેવું નહીંએ કે, એ સમાજ રચના મનુષ્ય વિકાસ માટે જરૂર છે કે અમૃત તે હજી નક્કી નથી થયું. સમાજ શિવાયનું મનુષ્ય જીવન પણ શક્ય છે જ. ઉપરાંત અનેક યુગોથી પ્રકટેલી સમાજ સિધ્ધાન્તોની મર્યાદા આ વાસનાને સંપૂર્ણ રીતે અંકુશમાં નથી લઈ શકી. સમાજ મર્યાદાઓની પર થઈને સ્વીકારેલા આદર્શોને તોડી નાખીને અને સંસ્કૃત મનોદશાને આધારે લગાડીને પણ વાસના અનેકવાર અયોગ્ય સ્થળે પ્રકટે ગઈ છે. સમાજે થોડી ઘણી અવ્યવસ્થા પડી એ સ્વીકારી પણ લીધું છે. અને પડી એ યોગ્ય દાસિક જીવન વિકાસપર દરખાની પ્રજ્ઞ

ભાવના અને બીજી બાબતો વધુ કડક કરેલી મર્યાદાના બંધનો કરી એ જીવન પણ આપણે સ્વીકાર્યું છે. મહાભારત યુગમાં પાંચ પતિની પત્ની, નિયોગ અને કુત્તીના કૌમાર્યના ભંગ પણ આપણે બીજી રીતે મહાન બનેલા જીવનમાં નળની લાગણી પાસે સ્વીકારીએ છે. સમાજ જીવનની અનેક આવશ્યકતાઓ અત્યારે આપણા અંતરાત્માની વૃત્તિ બની બેઠી છે, એની પાછળનું વિચારબળ આપણને પ્રત્યક્ષ નથી હોતું છતાં એ જીવનમાં જ્યારે જ્યારે વાસના ઉદ્ભવે છે, ત્યારે ત્યારે એની સાથે જ ઘોંઘાટ મચાવે છે; એ સિવાય વ્યક્તિ જીવનના આદર્શો પણ શુષ્ક પોતાનું કામ કરી વાસનાને અમુક રીતે વાળ્યા કરે છે. યુગો થયાં મનુષ્ય જીવનમાં આ રીતે તૈયાર થતું બળ, સદાચાર, પવિત્રતા, મર્યાદા, અમાનુષીયતા અને પશુવાસના વિશુદ્ધ દિવ્ય પ્રેમની અનેક ભાવનાઓનું રૂપ લઈ વાસનાને સર્વ બાબતોથી કાપી નાખી તેના સ્વરૂપને ચોક્કસમાં સમાવી દે છે. આ બધી જ વસ્તુઓ હેતુપૂર્વક ઉભી કરેલી-ગઠિત છે અને માત્ર વાસનાની ઉત્તરણને ખેરી નાખવ; ખાતર જ એને સર્જાવવી પડી છે. જે અંતરમાંથી આ પ્રેરણા આવે છે તે માણસની સન્નિવેદી જ છે; અને માણસ જરૂર પડે તો આ બધાનો વિનાશ કરવા સમર્થ પણ છે. લોકદાર પણ છે. જીવનની એક પણ લાગણીને કંપાડ્યા વીના. માણસે સર્વનું પૃથકરણ કરવું થયે છે.

સમાજને ખાતર વાસનાનો ભોગ આપવો કે વાસના ખાતર સમાજને એ હજી માણસને વિચારવાનું બાકી છે.*

* ગાંધીજીના આમાં જણાવેલા વિચારો તેમના આ વિષય પરના છેલ્લા પુસ્તક "તીર્થ તરંગે મારે" માંથી લીધા છે. એ પુસ્તકમાં દર્શાવેલા વિચારો પૂરતી મર્યાદા સ્વીકારી હોવાથી લેખનું નામ પણ એ જ રાખ્યું છે. લેખક

સામ્રાજ્યવાદની સમીક્ષા

: લેખક :

તીરંદાજ

: લેખાંક બોલે :

સર્વસક્ષી ઇન્ટરવાદ

જગતભરમાં આજે યંત્રો અને એની બનાવટો માનવસમાજ માટે અતીવાજી થઈ પડ્યાં છે. જેમ જેમ સમુદના મુખને સાર મનુષ્યે બેળું કરી કરીને કુદરત પાસેથી ખુશ કરી દેવાના સંચાઓ શોધ્યા તેમ તેમ ઉત્પાદનના સાધનોની માલીકી ધરાવતો અપસંખ્ય વર્ગ એને ઓળવી જવ લાગ્યો. ને સમુદના હીતને બદલેસ્વાધ-સાધના અને અંગત દોષત વધારવામાં એ વીકાસ પામેલા નત્વોનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યો. પરિણામ એ આવ્યું કે સમુદનું શ્રેય થવાને બદલે શોષણ થવા માંડ્યું અને થોડા લોકોના હાથમાં અનેકના શ્રમનું ફળ એકઠું થવા લાગ્યું. જ્ય લાલસાના સંતોષ માટે વ્યક્તીગત અને સંગઠીત યેજનાઓએ આખરે એવું તો કારમું સ્વરૂપ પકડ્યું કે એને કાણમાં રાખવાનું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. પુ'છ, મીઠકત-માલીકી અને એના ઉપર મુસ્તાક રહી ચાલી રહેલું આર્થિક ઉપા-જન માનવ સમાજના પ્રત્યેકઅંગમાં પગલાઈ ગયું. વ્યાપર, વ્યવહાર, નીતી, ધર્મ રીત રીવાજ અને રાજકારણ આ બધાંય ક્ષેત્રોમાં પુ'છવાદના પ્રચંડબક્ષાએ ધસારો કરી દીધો છે. કારણ કે કોર્ટ, સીન્ડીકેટ અને ત્રસ્ટો દ્વારા જગતના જરૂરી ઉદ્યોગોનો કાણ બહુજ થોડા ઉદ્યોગપતીઓના હાથમાં સરી પડ્યો છે. માનવ કુખેરોની કૃપાઉપર અને કૃતવાઓ ઉપર આજે આખી દુનિયા નાચી રહી છે.

ઇંગ્લાંડ, અમેરીકા કે જર્મનીના એકાદ બે તેજના ઉદ્યોગનાં કે લોખંડનાં ત્રસ્ટો અથવા સીન્ડીકેટો ઝલકેદાર રોશનીવાળા ઓરડામાં ખીરાછ નીશુ'થો બહાર પાડે એના ઉપર આજ આખા જગતના બજારોની ઉથલ પાથલનો આધાર રહે છે. લોખંડ, કાલસા, તેલ, ધાતુ, વીજળી વીગેરે વીસરી સદીના તદન મુખ્ય જરૂરીયાતો પુરી પાડતા ઉદ્યોગો ઉપર ઇન્ટરવાદના અધીપતીઓ ચડી બેઠા છે. એ બધાનાં ખીસ્સાઓ તર થાય-એમની કદમીની ગણતરી જાણવાળાએ એકઠા ઉપર સૌથી વધારે મીંડા જાપીને કરતા થાય- અને એમનાં નામો પછવાડે સીસ્વરણંગ, કે એલ્બ મેગ્નેટ જેવા આંછ નાખનારાં ઉપનામો મુકાનાં થાય એટલા ખાતર આખા જનસમુદની જરૂરીયાતોને ફાવે ત્યારે મોંઘી કર, શકવાનો અ અપસંખ્ય અખજ-પતીઓ ઇન્ટરો રાખી બેઠા છે. જે ઉદ્યોગો વીના જગતનો વ્યવહાર અટકી પડે એમ છે એ બધા ઉદ્યોગો આવા ઇન્ટરવાદી મંડળોના હાથમાં કેટલા વીશાળ પ્રમાણમાં છે એ આંકડાવાર તપાસવાથી આખો સમાજ આ સો બસો શ્રીમંતો ઉપર કેવી રીતે પરાવલંબી થઈ પડ્યા છે એ સમજાશે. અમેરીકાની અંદર ૧૯૦૦ ની સાલમાં પચાસ ટકા કાપડનો ઉદ્યોગ મોટા ત્રસ્ટોના હાથમાં હતો, કાચનો ઉદ્યોગ તો ૫૪ ટકા જેટલો સીન્ડીકેટના હાથમાં હતો. આદકોહોલનો ઉદ્યોગ ૭૪ ટકા જેટલા જગજર પ્રમાણમાં ત્રસ્ટોના હાથમાં

હતો, ધાતુઓના ઉદ્યોગોનું ત્રસ્ટના કાણુનું પ્રમાણુ ૭૭ ટકા હતું. કેમિકલ ઉદ્યોગ ઉપર તો આ ઇબ્બરાવાદે લગભગ ૮૧ ટકા જેટલો વીભાગ સર કર્યો હતો. લોખંડના ઉદ્યોગમાંથી તો આ સીન્ડીકેટો અને ત્રસ્ટોએ ૮૪ ટકા જેટલો ઉદ્યોગ હજમ કર્યો છે. લગાઇ પછી તો ઘણીયે નાની નની કંપનીઓ દરેક ઉદ્યોગમાં નાશ પામી છે અને કેટલાય મુખ્ય ઉદ્યોગો લગભગ પુરેપુરા અમુક ત્રસ્ટોના હાથમાં આવી ગયા છે. તેમનો ઉદ્યોગ અમેરીકામાં બે મોટા ત્રસ્ટોના હાથમાં જ મોટે ભાગે હતો. હવે એ બે ત્રસ્ટો પણ એક થઇ ગયાના બાજર હમણાજ પ્રસિધ્ધ થયા છે. ૧૯૦૮ ની અંદર અમેરીકામાં એકઠાં ત્રસ્ટોમાં રોકાયેલી મુડી ૩૫ અબજ ડોલરની હતી, એ પછીથી અનેક કારખાનાંઓની મુડીનો પ્રવાહ એમાં લગતો ચાલ્યો છે, એટલે આજે અમેરીકાના મુખ્ય ઉદ્યોગો આવા ત્રસ્ટના હિરેક્ટરોના હાથમાં જ આવી પડ્યા છે. જર્મનીમાં પણ લગાઇ પડેલાં લગભગ ૫૦૦ જેટલાં કાર્ટેલો હતા અને નાના નાનાં કારખાનાંઓનું એકીકરણ તો વીજળીની ઝડપે ચાલતું હતું. લોખંડના ઉદ્યોગનું જર્મન ત્રસ્ટ ૧૯૨૫ માં આખા દેશના લોહાના પૃથક જેટલું બનાવતું ઉત્પાદન કરતું હતું; અને ૬૨ ટકા જેટલું સ્ટીલ બનાવતું હતું. ૧૯૨૬ માં જર્મનીનો કેમિકલ ઉદ્યોગ ૮૦ ટકા જેટલો ત્રસ્ટોનાં હાથમાં હતો. આમ દરેક દેશના આંકડાઓ તપાસો તો માત્રમ પડી આવશે કે સમાજની મુખ્ય જરૂરીય તો ઉત્પન્ન કરતા ઉદ્યોગો બહુજ થોડા માત્ર દાર માણસોના હાથમાં છે. સ્વતંત્ર સ્પર્ધા (Free competition) માટે અત્યંત મનાતો ખીટનનો મુડીવાદ પણ ઇબ્બરાના ધોરણ ઉપર જગતો જાય છે. હુંકમાં રાજ્યો અને પાર્લામેંટોના કરતાં પણ વધારે

સત્તા જમાવે એટલા જખ્ખર પ્રમાણમાં જગતના ઉદ્યોગો થોડા માણસોના હાથમાં કેન્દ્રિત થઇ ગયા છે.

આટલા વીશાળ ક્ષેત્રોમાં વીસ્તાર પામેલા ઇબ્બરાવાદ કેવાં શસ્ત્રો વડે પોતાના હરીફોને હંકારે છે એ કથા તો નોંધરતાના નમુના તરીકે સંગ્રહસ્થાનમાં જાળવી રાખવા જેવી હોય છે. એકજ દેશના અને એક જાતના ઉદ્યોગ માટે હિલા થયેલા ત્રસ્ટો અને સીન્ડીકેટો એજ ઉદ્યોગના બીજા દેશનાં ત્રસ્ટો સાથે જ્યારે જગતની બજાર માટે મર્યાદાને જંગમાં ઉતરે છે ત્યારે આખરે એનું પરીણામ વીરવલક્ષી યુધ્ધમાં જ આવે છે. પણ પોતાના દેશના જ નાના નાના કારખાના વાળાઓને પોતાની શેઠમાં લાવવા માટે જે યુક્તી પ્રયુક્તીઓ રચવામાં આવે છે એ તો રાજદ્વારે ની ખટપટોને પણ હુલાવે એટલી અટપટી હોય છે.

ગુગળાવવાની નીતી

જે કારખાનાંઓ ત્રસ્ટ કે સીન્ડીકેટની શેઠમાં આવતાં નથી એને નમાવવા માટે પ્રથમ તો એ છુટાં જવાયાં કારખાનાંઓને કાચો માલ ન મળે એવી વ્યવસ્થા આ સીન્ડીકેટો કરે છે. અથવા કાચો માલ મળે તો પણ મેંધો પડે એટલે મુઢી બજારમાં ખોટી કીંમત વધારી મુકે છે. જખ્ખરી મુડી હોવાને પરીણામે આ સીન્ડીકેટો જથ્થાબંધ માલ પણ એક સાથે ખરીદી બજારમાં કાચા ઉત્પાદનોની જુડી ખેંચ હિલી કરે છે. આ સ્પર્ધામાં નાના કે મોટા કારખાનાંઓ વચ્ચે શરત નથી રમાતી તેમ સારી મશીનરીવાળા કારખાના સાથે પછાત યંત્રો ધરાવતી ફેક્ટરીની આ હરીફાઇ નથી. આ દરમિયાન વીઘ્રહ તો પાંચ પચાસ એકત્રીત થયેલા મુડીવાદીઓની બીજા

સ્વતંત્ર અને વ્યક્તીગત માલિકીના કારખાનાઓને મુંઝવી મારવાની વ્યાપારી-હરીફાઈને નામે માત્ર બાજુ છે. આ પરિસ્થિતિને લઈને બહુજાતી બેન્કોએવાળા મુડીવાદી મંડળેશ્વરે સમુહઉત્પાદનનો શક્ષી નફો ધસડી ન્ય છે. જંગી પાયા ઉપરની સીન્ડિકેટથી ઉત્પાદન જો કે જથ્થાબંધ અને સસ્તુ થાય છે અને એટલી દ્રષ્ટીએ જગતની સર્જનશક્તિ વધે છે પણ સવાલ માત્ર ઉત્પાદનની વૃદ્ધિનો નથી, પણ એની અલ્પવર્ગીય માલિકીનો છે. સમુહની સર્જનશક્તિ અને એની વીશાળ પેદાશનો લાભ સમાજને મળવાને બદલે મોટી સીન્ડિકેટના ખેંકરો અને મુડીદારોને મળે છે.

કાચા માલની તંગી ઉભી કરીનેજ આ કાર્ટેલો કે સીન્ડિકેટો અટકતી નથી. મજૂરોના મુકાદ્દા સાથે પણ કાલકરારો કરી નાનાં કારખાનાઓને મજૂરો પણ ન મળે એવી હીકમતો આ અજબપતીઓ અજમાવે છે, એટલે મજૂરી અને કાચા માલ બંનેમાં આડખીલીશ્પ થઈ પડેલાં કારખાનાઓને ધનરાવાદ યુગળાવી નાંખે છે.

ખીજ અનેક રીતો આ કારોડપતીઓની કુટીલનીતી બજવાખોર કારખાનાઓ પ્રત્યે વાપરી છુટે છે. વાહનો, રેલ્વેનું તુર, સ્ટીમરો વીગેરેની સગવડતા વિગેરેમાં પણ વ્યક્તીગત કારખાનાનાં માલિકોને મોટાં ત્રસ્ટો હાંકી છે. વ્યાપારના મધ્યસ્થ સ્થળોમાં પણ ત્રસ્ટો કે સીન્ડિકેટોનોજ માલ વેપારીઓ વેચે એવી શરતે એને પોતાનો માલ વેચવા આપે છે. પોતાના માલની છીંમત કેટલીક વખત હરીફને ત્રાસ પમાડવા જાણી જોઈને ઓછી કરી નાંખે છે અને કેટલીક વખત આ સ્પર્ધામાં કારોડોનાં આંધરણુ મુદ્રી દેતાં કાર્ટેલો કે સીન્ડિકેટો અચકાતી નથી. ખેંકા પાસેથી નાનાં કારખાનાઓને કેડીટ ન મળે

એવી ખાનગી ખટપટો પણ ઉભી કરવામાં આવે છે. આમ અનેક બાબુઓથી વ્યક્તીગત માલિકીના કારખાનાઓને ત્રસ્ટ કે સીન્ડિકેટમાં ભેળવી દેવા માટે અથવા ફરજિયાત એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવા માટે શયતાન પણ કંપી ઉઠે એવી કારખાનાઓ મુડીવાદી મંડળો ખેંચે છે.

આ અદ્યક મુડી ઉપર બહુ થોડા માણસોનાં સૂત્રસંચાલન રાજકારણમાં પણ સર્વેપરીતા જમાવી બેસે છે, પણ એ પ્રશ્નને અલગ રાખી શ્રમજીવીઓના દ્રષ્ટીબિંદુથી અને મુડીવાદના દ્રષ્ટીબિંદુથી આ ધનરાવાદ યુગ પરિણામ લાવે છે એ વીચારી લેવું જરૂરનું છે.

રક્તરોપણ

જેમ જેમ મોટી મુડીનું ઉદયોગ ઉપર આધીપત્ય જામતું જાય છે તેમ પ્રમાણમાં લાભ શ્રમજીવીઓને પણ વધારે મળતો નથી. ઉલટું સ્થાવર મુડી (Fundamental capital) વધે છે અને મજૂરી (Variable capital) ઘટે છે. મકાનો અને મશીનરી પછવાડે ખુબ પછસા ખર્ચાવે છે, અને મજૂરી પાછળ મુડીના વધારાનું પ્રમાણમાં ખર્ચ થયેલો ઓછો થતો જાય છે અમેરીકાની અંદર ૪૦ સં ૧૮૮૦ થી ૧૯૦૫ ના ગાળામાં મશીનરીમાં રોકાણની મુડી ૩૧૫ ટકા જેટલી વધી જ્યારે મજૂરી માં ૧૬૨ ટકા જેટલોજ વધારો થયો. ૧૮૮૦ ની સલમાં એક ટન રેલ્વેના પાટા ફેરવવા માટે ૧૫ સેન્ટ મજૂરી આપવી પડતી. ૧૯૦૧ માં મજૂરી ૧ સેન્ટ થઈ ગઈ અને આજે તો લગભગ મશીનરીજ એવા ફેરવાક ફેરફારો થઈ જતા હશે. આમ યંત્રોમાં પ્રગતિ થતાં મજૂરોની આવકમાં વધારો થતો નથી અને બહુજાતી મોટા પાયા

ઉપર ગંગાવર મુડીથી એક ઉદયોગને થોડા ધનપતીઓ હસ્તગત કરે એથી મજુરોને ફાયદો થશે એ વાત પણ વલુદ વીનાની છે. નાનાં મશીનો આગળ જમા થતાં ઘણા માણસોને બદલે આજે મોટાં યંત્રો આગળ વેંતીયાં જેવાં લાગતાં થોડાં માણસો એને ચલાવી શકે છે. એટલે કેન્દ્રિત થતી મુડી અને ઝડપથી ઉત્પાદન કરતાં યંત્રોની શોધખોળ, એ બન્નેને પરીણામે સમાજની સમુદાયીક અને સાંસ્કૃતિક દૈક્ષતામાં વધારો થતો નથી. માત્ર હજાર પતીઓને મારીને લાખપતીઓ થાય છે અને લાખપતીઓના મુઠાં ઉપર કરોડપતીઓ પોતાની ગગનગામી ઇમારતો ઉભી કરે છે. જેમ વ્યાપારના ક્ષેત્રમાં પણ ધીમે ધીમે વચગાળાના નાના વ્યાપારીએ સાફ થઈ જાય છે એમ ઇજારાવાદને પરીણામે અને યંત્રોની નવી શોધખોળોને લઈને મજુરો માં બેકારી ફેલાય છે. પચસ માણસોથી માલતું કારખાનું નવાં યંત્રો આવતાં ૩૦ માણસથી ચાલી શકે છે. એમ મુખ્ય ઉદ્યોગોનાં તમામ દેશોએ જંગી મશીનરી દાખલ વચાથી કેટલાય મજુરો રોજ વીનાના થઈ પડ્યા છે. અમેરીકા ઇજારાવાદનું મોટું ધામ ગણાય છે. એટલે ત્યાં દુનીયાના કોઈ પણ પ્રદેશના કરતાં બેકારોની સંખ્યા વધારે છે અને દીવસે દીવસે એ જળ વધતું જાય છે. હમણાંજ થોડા દહાડા પહેલાં ૭૫૦૦૦ બેકારોએ અમેરીકાના સેનેટ હાઉસ આગળ એકાદ મળી પોતાનો રોષ પ્રદર્શિત કર્યો હતો. ઇંગ્લેન્ડમાં બેકારોની સંખ્યા દર અડવાડીએ મોટી થતી જાય છે. જર્મની, ફ્રાંસ વીગેરે ખુબ મુડી જમાવી બેઠેલા દેશમાં પણ ઇજારાવાદને પરીણામે બેકાર અને અર્ધબેકાર લોકોનો સમુદાય વધતો જાય છે. જેમ ઉદ્યોગમાં પરસ્પર સ્પર્ધા ઓછી થતી જાય છે એમ નફાનું પ્રમાણ વધતું જાય

છે, અને એ વધતા જતા નફાની નવી મુડી વધારે ઉત્પાદન કરવા માટે સ્થાવર સાધનોમાં રોકવામાં આવે છે. અમેરિકાનાં નસીબમાં તો માત્ર શોષણ અને તેજ પણ ઇજારાવાદનું પદ્ધતીસરનું રકતશોષણ રહે છે.

તરતો અને સીન્ડીકેટોના નફાનું વધતું જતું પ્રમાણ માપી લેવા માટે થોડા આંકડા ઉચત્તારી લેવાની જરૂર છે. આવી સીન્ડીકેટોને પરીણામે જગતની બજારો થોડા માણસના હાથમાં રકમકું થઈ પડે છે. પોતાની મરજીમાં આવે એવી કીંમતે આ તરતો પોતાનો માલ વેચી શકે છે અમેરીકન ઓઇલ તરત ૧૮૮૨ ની સાલમાં ૨૪ થયું ત્યારે એણે સાડાપાંચ ટકા વ્યાજ જાહેર કર્યું હતું ૧૯૧૦ સુધીમાં એનો નફો એટલો બધો વધી પડ્યો કે એ તરતો ૪૦ થી ૪૮ ટકા જેટલું વ્યાજ જાહેર કર્યું. ઇંગ્લેન્ડનું કોટન તરત એના શેર હોલ્ડરને ૨૦ થી ૨૫ ટકા નફો જોડે છે. તમાકુનું રશાયન તરત ૭૦ ટકા સુધી નફો જોડે શકે એટલી આવક કરતું હતું. આ તરતોના ગંગાવર નફામાં એકજગતનું વીધ નાખે છે. જે ખરીદનારાઓને કીંમત બહુજ આકર્ષી પડે તો એ વસ્તુઓ ખરીદવી બંધ કરે. એને જે ઓછો માલ ખર્ચે તે નફો ઓછો થાય એટલે કીંમત વધારી મુશ્કેલીમાં અમુક સંયમ તે આ તરતોને અચૂક જાળવે પડે છે. પણ ઇજારાવાદના જમાનામાં આ તરતો અને સીન્ડીકેટોને ૧૯ મી સદીના સ્વતંત્ર સ્પર્ધાલુના કરતાં કીંમત વધારી મુશ્કેલી અનર્થક સત્તા મળે છે એમાં તો જરાય શંકા નથી. ઉત્પન્ન થયેલા માલની મુજ કીંમત અને એના ઉપર નફાનું અમુક પ્રમાણ એ ઓગણીસમી સદીનું મુડીવાદી ધોરણ આ તરતો અને સીન્ડીકેટોને જરાય

અધનકર્તા નથી. એ તો વખત આવ્યે ખોટમાં વેચે અને લાગ ફાલે ત્યારે ખુસ્તી લુટ પણ ચલાવે.

સોળે કળાએ ખીલવણી

જ્યારે એક કારખાનાનો માલેક ખીજા કારખાનાના માલેક સાથે સ્પર્ધા કરતો ત્યારે વચગાળાનો વેપારી વર્ગ એમાંથી કમાઈ ખાતો, થોડી ઘણી મુડી રોકી કારખાનાઓ નો માલ ખરીદતો અને પોતાનો થોડો નફો શાંતીથી દુકાન ઉપર બેઠાં બેઠાં મેળવી લેતો પણ ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં આ મધ્યમ વ્યાપારીઓનું લગભગ નીકળન નીકળવા માંડ્યું છે. સીન્ડીકેટ તો પોતાનાં જ વેચાણ વીલાસો ગોઠવે છે અથવા કમીશન એજન્ટો નીમે છે. પરીણામે મુડીવાદના આરંભ કાળે આખી આર્થિક વ્યવસ્થાના પ્રાણરૂપ મનાતી વ્યાપારી મુડી (commercial capital) ઇંગ્લંડમાં ઔદ્યોગિક મુડીની (industrial capital) ચુલામડી બને છે. એટલે વ્યાપાર મારફત જે નફો ઘણા મુડીવાદીઓ વચ્ચે વહેંચાતો એ હવે ત્રસ્ટનાં માલિકોના ખીસ્સામાં એકઠો થાય છે, અને વ્યાપારીઓના નસીયમાં માત્ર દલાલી રહે છે. હીન્ડુસ્થાનમાં અનેક પરદેશી પેટીઓના એવા દલાલો મોટી ઓરીસો ચલવે છે પણ હીન્ડુસ્થાનના ખરીદનારાઓ પ્રાસેથી અટળેક દોલત હસડી જવામાં સ્વધનશુભ જનવા માટે દલાલો માત્ર એકાદ બે ટકાનું કમીશન ખાટે છે. મલાઈ તો મુજ કારખાનાવાળાઓ પરદેશમાં ઉઠાવી બંધ છે. આમ પરદેશ અને સ્વદેશમાંથી માનવ કસ્ટનાને આંછ નાંખે એટલી દોલત અમુક મણસો એકઠી કરી શકે છે. આ ઇંગ્લંડના વાદમાંથી ફેડરલ, અને રોકફેલર પાકે છે. રોધરમીયર, માલ્વેટ અને ઇન્વેક ઉભા થાય છે. અમેરીકાની આર્થિક પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ કરનારને

જણાશે કે આખા દેશ ઉપર ત્રસ્ટોનું જ રાજ્ય ચાલે છે. એક ડગલું આગળ ચાલીએ કે આપણને ત્રસ્ટની બસરે માનુષ પડી આવે છે. એક અમેરીકન લેખક હોટેલના ખાણાનું વર્ણન કરતાં લખે છે કે-

“હોટેલનો ઓકરો પીવાનો બ્લીન્ડ્રી લાવે, એ ત્રણ કરોડ અને પચાસ લાખ ડોલરની મુડી થી સ્થપાયલા ત્રસ્ટનો બનાવેલ હોય છે. મટનનો ઓડર આપો એટલે દસ કરોડ ડોલરની મુડીથી ઉદ્યોગ ઉપર ચડી બેઠેલું ખીસ્સા ત્રસ્ટ તમારે નજર આગળ રાખવું જ પડે. જે કોઈ ચીજ ખાવાની માગો એ બધામાં નમને અમેરીકન ફોલર કંપની (બર અબજ ડોલરની મુડી), અમેરીકન ફ્રુટ કંપની, અમેરીકન ખીસ્કુટ ત્રસ્ટ અને આઈસ્ક્રીમ કંપની વીગેરે અનેક સીન્ડીકેટ અને ત્રસ્ટોનો પંજે કીંમત આપવામાં અચુક જણાઈ આવશે. કાશી પીતી વખતે કે ચીફ્ટ કુંકતી વખતે તમે કાશી સીન્ડીકેટ કે ટ્રાયેકો ત્રસ્ટને ભુલી શકોજ નહીં.”

જે સ્થિતિએ આજ અમેરીકન મુડીવાદ પહોંચ્યો છે એ દીશામાં યુરોપ પણ કુચ કદમ કરી રહ્યું છે. ઇંગ્લાંડ ખીજા દેશોના ઉદ્યોગો સાથે હવે હરીફાઈમાં ટકી શકતું નથી, કારણ કે ત્યાં હજી ઇંગ્લંડના વાદનો આરંભ થાય છે. ત્યારે અમેરિકા જર્મની વીગેરે દેશોમાં ઇંગ્લંડના સોળે કળાએ ખીલવા લાગ્યો છે.

પણ ઇંગ્લંડના વાદથી જેમ એકારી વધે છે તેમ શ્રમજીવીઓમાં સમુહજનપ્રતિ પણ આવતી જાય છે. રોજ રોજ શોષણનીતિમાં પીસાતો શ્રમજીવી સમજતો થાય છે, કે સમુહનું હિત સાધવા શિવાય એનું એક લાનું કથાણુ ગમે તેટલી વફાદારી કે ખુશામતથી થઈ શકવાનું નથી. વળી જેમ જેમ મોટાં કારખાનાંઓ એકઠા થતાં જાય છે એમ એમ મોટી સંખ્યામાં સાથે રહેવા,

નો અને સમાન સુખદુઃખો અનુભવવાનો પ્રસંગ મળુરોનો મળે છે. એટલે સમુદ્ધ શક્તિનું આત્મભાન પણ મળુરોને થઈ શકે છે. યંત્રો એકદા કંઈજ અર્થના નથી. એ વસ્તુ અનેકના એકત્રિત શ્રમથી ચાલતું કારખાનું જેઠ એને ખાત્રી થાય છે. શ્રમજીવન એ ઉદ્યોગોના ઉત્પાદનમાં મુડી અને કાચા માલ જેટલું જરૂરી તત્વ છે એની એને ખાત્રી થાય છે. પરીણમે ઇન્જનરાવાદના વ્યવસ્થીત શોષણ સામે સંગ્રામ ખેલવા સમુદ્ધ બળનું શસ્ત્ર અજમાવવાની કુદરતી સંભાવના શ્રમજીવીઓ સમક્ષ છતી થાય છે. જો કે આ જાગૃતીને છુટી નાંખવા ઘણીજ વ્યવસ્થીત દમનનીની આ સીન્ડીકેટો અને ત્રસ્ટો અખત્યાર કરે છે. હડતાલ તોડનારાઓ, છુપી પોલીસો અને ચક્રાવર્તે ચળવળખેરોનું હસ્તકર આવાં ત્રસ્ટો ઉભું કરી શકે છે. શ્રમજીવીઓની ચળવળમાં ધુસારે છે અને આખી સમુદ્ધની જાગૃતીનું સત્યાનાશ પાળે છે.

જેમ શ્રમજીવીઓનું સંગઠન અને સમુદ્ધ જાગૃતી ઇન્જનરાયુગમાં વધારે વ્યવસ્થીત બને છે તેમ પરદેશના ઉદ્યોગો સાથેની સ્પર્ધા ઘણુંજ લયબંધર સ્વરૂપ લે છે. પોતા પોતાના ઉદ્યોગોને રક્ષણ આપવા જગતની દિવાલો ઉભી કરાવવા માટે રાજસત્તા ઉપર સીન્ડીકેટો દબાણ લે છે. પોતાનો માલ પછાત દેશોમાં ધુસડવા માટે કરમી હરિકે દ ઉપારે છે માલ અને મુડીના પગપેસાગ માટે આ ઉદ્યોગપતિઓ આખરે જખરં યુદ્ધ નેતરતાં જરાય અચકાતા નથી.

આ ઉદ્યોગવાદની સાથે ખેડોની મુડી જેટલું મહત્વનું સ્થાન ભોગવે છે એ પણ સત્રાન્યવાદના સ્વરૂપને બરોબર સમજવા માટે આવશ્યક છે. ખેડોનો વિશ્વસ અને મુડીવાદના મુખ્ય અંગ તરીકે એનું સ્થાન, એ બન્ને પ્રશ્નો હવે નપાસીએ.

મુડીનું ભિદ્યણ

નાની મુડી, નાના ઉદ્યોગો અને વ્યક્તીગત માલીકીના વ્યાપારને પાછળ હસેલી જગતના શ્રમજીવીઓએ સર્જેલા નફા (Surplus Value) થોડા અજખપતીઓને સુપ્રત કરતો આધુનીક ઇન્જનરાવાદ આટલી પીરાટ શોષણનીતી કે યા બળ ઉપર અખત્યાર કરી શકે છે એ પ્રશ્ન હવે ઝીણવટથી જવાબે રહે છે. છુટાછવાયાં સ્થળો ઉપર પધરાઈ પડેલા ઓગણીસમી સદીની ઉત્તરાવસ્થાનો ઉદ્યોગવાદ ધીમે ધીમે ગંગાવર કારખાનાઓમાં એકત્રીત થતો ચાલ્યો અને જુદે જુદે સ્થળે સો બસો ફેક્ટરીઓને બદલે એકજ સ્થળેથી બે ચાર કારખાનાંઓ એથી ઘણું વધારે ઉત્પાદન કરવા લાગ્યાં. જેમ ઉત્પાદન મટેનાં નાનાં નાનાં કારખાનાંઓની સંખ્યા ઘટવા લાગી તેમ તેમ મુડીના રોકાણનું પ્રમાણ વધવા લાગ્યું. રક્ષસી કારખાનાંઓ માટે મુડી પણ અખુટ હોવી જોઈએ, નહીં તો એટલું બધું ફેદરીત ઉત્પાદન તદ્દન અશક્ય થઈ પડે. જેમ સડેથી વધારે ઝડપવાળી મશીનરીની શોધખોળો આપા અડિઘોગીક એકીકરણમાં અતીશય જરૂરતી છે એમજ એ સ્થવર મોટકત માટે અઢગક દ ઉલ્લત પણ એટલીજ ઉપયોગી છે. ફેદરીત થતા ઉદ્યોગના યુગમાં મુડીની ધીરધાર એ આખી સમાજરચનાનું મધ્યબીંદુ છે-એક બે કે પાંચ દસ વ્યક્તીઓ ગંગાવર ઉદ્યોગો માટે મુડી પુરી પાડી શકે નહીં એટલે એવા કોઈ મુડીનો અખુટ ઝરો આ ઇન્જનરાવદ મટે અવશ્ય હોવાજ જોઈએ. નહીં તો આટલો એને. અઉદ્યોગીક વીકસ શક્યજ નથી. મોટી સીન્ડીકેટો, ત્રસ્ટો અને જગરાં કંટ્રોલ ને જ્યારે જોઈએ ત્યારે ફેરોડોની દલિલત ધીરનાર ખેડો ઇન્જનરાવાદની ઇમારતનો મુખ્ય પાયો રહે

સામાજ્યવાદનું ખીજું લાક્ષણિક અંગ ખેત્ર અને ઉદ્યોગોનું પરસ્પર સંગઠન-બંધનની મુદીનું સંમીશ્રણ. (Merging of Industrial capital with banking Capital) આટલું મહત્વનું સ્થાન ભોગવતી ખેત્ર અને એનું સમાજની આર્થિક વ્યવસ્થામાં સ્થાન સમજી લેવું એ સામાજ્યવાદના અભ્યાસ માટે અતીવાર વસ્તુ છે.

ખેવડી હાંટ

ખેત્રની ઉત્પત્તિ અનં એનાં પ્રાથમિક વીકાસ ઉપર વીવેચન કરવાની અહીં જરૂર નથી. અત્યારે તો આ ઇજ્જરાવાદમાં એ કંઈ પીશીબ્દ સ્થાન ભોગવે છે એ તપાસવું જરૂરનું છે. સમાજની નાણાવીધયક લેવડદેવડમાં મધ્યવર્તી સંસ્થા એટલે ખેત્ર. મધ્ય યુગમાં જે કામ શરૂ કરતા એ કામ ઉદ્યોગવાદના યુગમાં ખેત્ર કરે છે અને જેમ જેમ ઉદ્યોગોનો કાણુ ઇજ્જરાવાદી મંડળોના હાથમાં સરતો જશે તેમ તેમ ખાનગી શરૂાશીનો ધંધો પણ નષ્ટ થતો જશે. ખેત્ર ખે કામ કરે છે. ઉપયોગ વીના પડી રહેતી દેલત એકઠી કરે છે અને એને સમાજના જથ્થાબંધ ઉત્પાદન માટે વાપરવા અર્પે છે, એટલે ખેત્રમાંથી ઉદ્યોગના ઉપયોગમાં આવતી મુદી આજસુ મટીને નફો ઉત્પન્ન કરતી થાય છે. કારકુનો, વેપારીઓ, દલાલો, મુકાંદો ઇજ્જરા, કલાકારો પ્રોફેસરો સાહિત્યકારો, પત્રકારો અને ખીજા અનેક પ્રકારના મહેનતુ માનવોની બચત રકમ અનેક દીશાઓથી ખેત્રમાં એકઠી થાય છે અને એવી રીતે એકઠી થયેલી મુદી થોડા અખજપીઓની રક્ષણી યોજનાઓ ઉભી કરવામાં વપરાય છે. મુદીના રોકાણમાંથી જે નફો પુલ્લહારો

ભોગવે છે એની અધુરી વહેંચણી ઉપર જીણવેશ વર્ગોમાં થાય છે, અને એ મજૂરીમાંથી બચાવેલી રકમો એકઠી થઈ ખેત્ર મારફત ફરી પાછી પુલ્લહારોની નવી મુદી બને છે. આમ જગતના શ્રમજીવોને ચુસી ચુસીને ઉત્પન્ન કરેલા નફો અધ્ય પ્રમાણમાં પોતના વણગણો અને પરોપજીવો (Parasites) વચ્ચે મુદીવાદ વહેંચે છે અને એ વહેંચણીમાંથી બચત રકમો તો પાછો ઉપયોગ પણ એ મુદીવાદીઓ ખેત્ર મારફત કરે છે. મજૂરોને તો મુદીવાદ એટલું આણું આપે છે કે બચત થવાનો સંભવજ એછો રહે છે એટલે મુદીવાદી આર્થિક વ્યવસ્થાને પરીણામે મધ્યમવર્ગમાં વહેંચાયતું શ્રમજીવોના રક્તશોષણનું અવશેષમુલ્ય (Surplus Value) ખેત્ર દ્વારા ફરી મુદીવાદીઓના લખજુટ નફા માટેની નવી થાપણ બને છે. ઇજ્જરાવાદના ભીષણ સ્વરૂપને આ ખેત્ર વધારે ખીલામણું બનાવે છે; કારણ કે વ્યક્તિઓ માટે એકઠી કરવી મુશ્કેલ પડે એટલી દહિલત ખેત્ર આ ઇજ્જરાવાદીઓના હાથમાં મુકે છે, જેના બળ ઉપર એ પ્રતીરૂપધીઓને હાથે છે અને જગત આખા ઉપર આર્થિક સર્વોપરીતા જમાવે છે.

ઉદ્યોગ પર આધીપત્ય

આ દ્રષ્ટીએ ખેત્રનું હાલનું સ્થાન ઘણું જ મહત્વનું છે. એટલે જેમ ઉત્પાદનમાં અને ઓઉદ્યોગીક મુદીમાં એકીકરણ થવા માંડ્યું તેમ નાની ખેત્રોને બદલે મોટી ખેત્રો ઉભી થવા લાગી અને એમાં પણ ઇજ્જરાવાદના સીધાતે પ્રવેશ કર્યો. જેમ જેમ ખેત્ર પાસે વધારે રકમોની ધીરધાર માટે સીન્ડીકેટો અને ટ્રસ્ટો માગણી કરતાં ગયાં તેમ તેમ ખુલે ખુલેથી આખુટ દહિલત એકઠી કરવાની હરીશાઈ

ખેડે. માં પણ થવા લાગી. નાની નાની ખેડના લેણા થવા માંડ્યાં અને પરીણામ એ આન્યું છે. કે અમુક દેશોની લગભગ બધી મુડી થોડા ખેડરોના હાથમાં સરી પડી. આ ખેડરો મોટા મોટા ઉદ્યોગોને ખુબ રકમો ફરીવા લાગ્યા અને એ ધીરધારને પરિણામે ઉદ્યોગોની વ્યવસ્થા ઉપર પણ કાણુ જમાવવા લાગ્યા. મુડીના દલાલ થવાને બદલે ખેડોએ ઉદ્યોગો ઉપર જાતે આધિપત્ય જમાવ્યું. ઉદ્યોગોમાં રોકાયેલી મુડી સાથે ખેડોની મુડી લગી જવા લાગી. આ બધી યોજનાઓને પરીણામે ઇંગ્લેન્ડના વધારે ને વધારે આક્રમણકારક રૂપ પ્રકાશવા માંડ્યું.

શબ્દનેન્સ કેપીટલ

ખેડોગના વીકાસની સાથે લેન્ડ'સ્ટેટ રોક કંપનીઓ ધણોજ મદતવનો સંગ'ધ ધરાવે છે. જ્યાં મુધી આવી લીમીટેડ કંપનીઓ ઉભી થઇ નહોતા ત્યાં મુધી ખેડો મોટી રકમ ઉદ્યોગોમાં સીધી રીતે રોકી શકતી નહોતી, કારણ કે ઉદ્યોગોમાં મુડી રોકવી એટલે મશીનરી, મકાનો વીગેરે સ્થાવર મીલકતમાં નાણાં નાખવાં. ખેડને આ સ્થિતિ કેમ પરત્વે? કારણ કે ખેડમાં નાણાં રોકનારાઓ કદાચ તાત્કાલીક પૈસા માગે તો આ સ્થાવર મીલકતમાંથી તુરતજ રકમ ઉભી ન થઇ શકે. પણ લીમીટેડ કંપનીઓ ઉભી થતાં શેરો, ડીમેન્ડરો વીગેરેનું વેચાણ ઘણું ખર્ચે ખેડો મારફત થતું હોવાથી એ પરીસ્થિતિનો લાભ ખેડ લઇ શકે છે અને એથીજ ઇંગ્લેન્ડના યુગમાં એ મોટી રકમો ધીરી શકે છે, કારણ કે મરજીમાં આવે ત્યારે કાગળીયાં ગીરો મુડી એ નાણાં ઉભાં કરી શકે છે. મોટા ઉદ્યોગોમાં ખેડો નાણાં ધીરે છે; એ કંપનીના શેરો ખરીદી શકે છે અને એજન્ટસને બદલે ખેડો

ડીવીડન્ડ વીગેરે ઝીંચવાનું કામ કરે છે. આમ ખેડો ઉદ્યોગના વ્યવસ્થાપીભાગ માટે મુખ્ય મથકો બને છે. પોતાના હસ્તકની કંપનીઓને ખેડો વધારે નાણાં ધીરી નવાં કરખાનાંઓ વધુ મોટા પાયાપર કાઢે છે. અને આમ ઉદ્યોગમાં રોકાયેલી મુડી સાથે ખેડની મુડીનું પણ મીશ્રણ થાય છે. આ મીશ્રીત મુડીને ફાઇનન્સ કેપીટલ (Finance Capital) કહેવામાં આવે છે.

ધરારધણી

આ પરીસ્થિતિનું પરીણામ એ આવે છે કે ઉદ્યોગમાં મુડી રોકી ખેડો પુરુષપતીઓ ગુલામ બને છે અને ખેડો ધરારધણી થઇ ખેડે છે. આ મીશ્રીત મુડીનાં યુગમાં ઉદ્યોગમાં રોકાયેલી મુડી ઘણી વખત ખેડો વાપરે છે અને ખેડોની મુડી ઘણીવાર ઉદ્યોગોમાં વપરાય છે, એક ખેડર કેટલીયે વાર ઉદ્યોગપતી પણ બને છે અને ઉદ્યોગોને અધીપતી કેટલીયેવાર ખેડર બને છે. દુનીઆની સાથી મોટી મનાતી ખેડોમાં અમેરીકાની નેશનલ બેંક ઓફ ટ્રામસ' મદતવનું સ્થાન ભેગવે છે. એના પ્રમુખ મી. મોરગન સાથી જંગી રેલ્વે કંપનીના પણ સરનશીન છે. ખીજા ધણાંયે મોટા ઉદ્યોગના માધાતાઓ ખેડોની અંદર ડીરેક્ટર હોય છે અથવા પ્રમુખ હોય છે.

ઉદ્યોગમાં તેમ ખેડોમાં જ કેન્દ્રીત વિકાસ થતો આવે છે એને પરીણામે દુનીઆની મુડી અને ઉત્પાદન બન્ને બહુજ થોડી સંસ્થાઓના હાથમાં સરી પડે છે. આંકડાઓ એમ કહે છે કે ૧૯૦૯ ની સાલમાં જર્મનીની નવ મોટી બેંકો દેશની ૮૩ ટકા જેટલી દલિત હસ્તગત કરી હતી. આજ તો એમાં ધણોજ ઉમેરો થયો છે. ૧૯૧૩ ની અંદર બ્રિટન

નમાં અગીઆર બેંકો દેશની ૬૮ ટકા મુદી ઉપર કાણુ ધરાવતી હતી. ફ્રાંસની અંદર ચાર બેંકોના આખા દેશની મુદીને ગુલામડીની જેમ નચવે છે. જર્મનીની અંદર છ બેંકો ૧૯૧૧ માં ૧૦૪ શાખાઓ ઉપર કાણુ ધરાવતી હતી. ૨૭૬ એક્ટરેન્જ બેંકો ઉપર અધીકાર રાખતી હતી, ૬૩ ખીશ બેંકોની વ્યવસ્થામાં એન કેટલાક શેરોની માલિકીને લઇને મધુ મારતી હતી. કુલ મળીને આ છ બેંકોના ૪૫૦ ખાતાઓ અને શાખાઓ આખા જર્મની ઉપર પથરાઇ પડી હતી.

નફાની તૃષ્ણા

ઇંગ્લંડમાં ૧૯૧૦ માં ચાર બેંકો સોળ સો નાની બેંકો ઉપર કાણુ ધરાવતી હતી.

આજે તો પ્રમુખ ધણુજ વધ્યું છે. આ આંકડાઓ જેમ જર્મનીના અને ઇંગ્લંડના આપી શકાયા છે એમ ફ્રાન્સ, અમેરિકા વીગેરે તમામ મુદીવાદી દેશોના દ્વારા તપાસતાં મળી આવે છે. એ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થઇ શકે છે કે જગતના ખુલ્લે ખુલ્લામાંથી નાણાં વીણી લઇ આ બેંકોની શાખાઓ આવાં બેઠાણોદ્વારા સમસ્ત મુદી થોડા માણસોના કાણમાં સુમત્ કરે છે અને આ થોડા માણસોની મંડળી આંતરરાષ્ટ્રીય દરખીખીંદુ વડે એ “રાષ્ટ્રીય મુદી”ને ગંભીર નફા મેળવવાની તૃષ્ણા યોષના માટે ખુબ ઉપયોગ કરે છે,

હુકાળ: ૩૫

હિંદુસ્તાનમાં હુકાળો

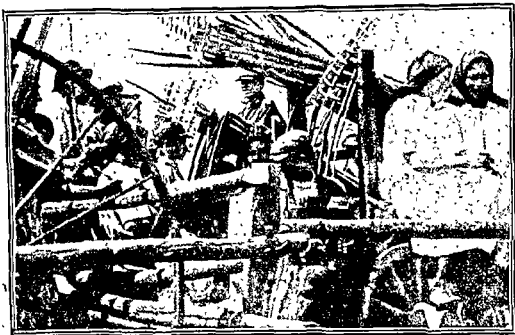
મરણ: ૩૨૫ લાખ

બ્રિટિશ રાજ આવ્યા પહેલાં

બ્રિટિશ રાજ આવ્યા પછી

સમય	હુકાળ	સ્થળ	સમય	હુકાળ	મરણ
૧૧ મી સદી	૨	સ્થાનિક	૧૭૬૬-૮૦	૪	...
૧૩ "	૧	દિલ્લી	૧૮૦૧-૨૫	૫	૧૦,૦૦,૦૦૦
૧૪ "	૩	સ્થાનિક	૧૮૨૬-૫૦	૨	૫,૦૦,૦૦૦
૧૫ "	૨	"	૧૮૫૧-૭૫	૬	૫૦,૦૦,૦૦૦
૧૬ "	૩	"	૧૮૭૬-૮૦	૧૮	૨,૬૦,૦૦,૦૦૦
૧૭ "	૩	"	કુલ...	૩૫	૩,૨૫,૦૦,૦૦૦
૧૭૦૦-૧૭૪૫	૪	"	વર્ષ ૧૩૧	હુકાળ ૩૫	
વર્ષ ૭૪૫	હુકાળ ૧૮				

એટલે કે પહેલાંનાં કરતાં હુકાળની સંખ્યા ૧૦ ગણી થઇ. ૧૮૭૬ થી ૧૯૦૦ ની પચીસીમાં દર સાલ ૧૦ લાખ માણસ ભૂખથી મરણ પામ્યા, એટલે કે પચીસે વરસમાં, દરરોજ, દિવસને રાત, મિનીટ મિનીટ બે માણસ ભૂખ્યાને તરસ્યા આ દેશ છોડી પરલોક ગઇ વળ્યા!

જેતિના કામથી પરવારી ઘેર પાછાં વળતાં સહકારી ધોરણે જોત
કરતાં રશિયન કામદારો

રશીયન ગામડાંમાં અદ્ભૂત

: મુળ લેખક :

મોરીસ હિન્ડસ

પરિવર્તન

: અનુવાદક :

મરતંદેશીર

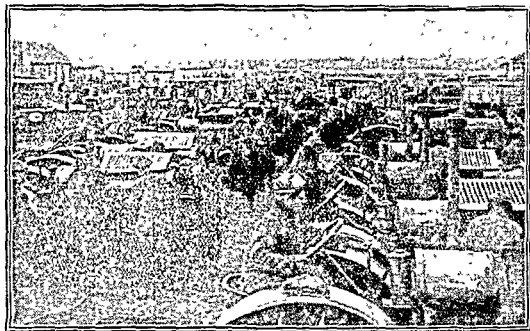
નિવાના બીજા ખેડુતોની મદદ
રશીયન ખેડુતો અને ગામડીઆઓ
પણ રવિવારે પથારીમાંથી સખેતા કરતાં
મોડ ઉઠે છે. ઘોડાઓને પાણી પાવા અને
ચરવા લઈ જતાર છોકરાઓ અને છોકરી-
ઓ આતવારે તો સુરજ ઉગ્યા પછીજ
ભાગોળેથી પાછા ફરે છે. અપવાદ માત્ર
ગામની સ્ત્રીઓ નો; જે ગયો દોહવા માટે
મગરકામાં ઉઠે તેમ એ ગાયોને ગામ બહાર
ચરવા લઈ જતાર ભરવાડને પણ વહેલાં
ઉઠવું પડે. યુવક ઉગ્યા પહેલાંજ
ગાયોને ખાણ છૂંદોડી લેવી પડે, કારણ
નડકા થતાં માખીઓનો ગમણુટ શરૂ થતાં
ગાયો બરાબર ખાઈ શકે નહિ.

રશીયન ગામડામાં રવિવારને દિવસે
માણસો પુર ઉડવાસ અને આનંદમાં આવી
જાય છે. ગ્રોટેસ્ટ દેશોમાં આતવારને દિવસે
પરાણે જે ગાંભિર્ય અને પવિત્રતાનું વાતા-
વરણ જમાવવાનો જે ડોળ કરવામાં આવે છે
એવો ડોળ રશીયન ગામડામાં નથી હોતો.
એ દિવસે તો ત્યાં જાહેર જલસાઓ, સભાઓ,
ખુશાઓગાનમાં નાચો, કાશ્યાઓ, અને મુકા-
બાજ થાય છે, અને ધ્યાન ખેંચનારી લટકીત
એ છે કે આવે પ્રસંગે ગામમાં કોઈ
અગાળ્યો ત્રાદિત મુસાફર આવી ચડ્યો હોય
તેનાથી પણ કોંકો અતડાં રહેતાં નથી, પણ
તેને એ ઉલ્લાસ અને મોજમનનડમાં સામિલ
થવા આમંત્રણ કરે છે. રશીયન ગામડામાં

દરેક ઘરનાં બારણાં કાઢને પણ માટે હર-હંમેશ ખુલ્લાં જ હોય છે, કારણ કે ત્યાં કંઈ ખાનગી કે છુપાવવા જેવું હોતું જ નથી. ખેત કે અનાંદ, કીર્તી કે અપકીર્તી કશું બંધબારણું હોતું નથી.

રશીઆના જે ગામમાં મારો જન્મ થયો હતો ત્યાં હું પાંચ વરસ પછી ગયો ત્યારે ગામવાસીઓની રહેણીકરણી અને વિચારોનું આરાંક અને પુરેપુરું અવલોકન કરવા મેં

તૈયાર કરી આપી હતી. મને નિંદ્રામાંથી જાગાવવા માટે એ ભલા માણસે મારી માથી માંગી, પણ ખુલાસો કર્યો કે તેણે અને તેની પત્નિએ સવારની પ્રાર્થના અને નિત્યકર્મ ક્યારનાં પુરાં કરી નાખ્યાં હતાં અને નાસ્તાને ઇન્સાફ આપવા મારી વાટ જોતાં હતાં. એ એક અજબ જેકું હતું. તેમના ગામમાં જે અદ્ભૂત સામાજિક પદ્ધતિ આગ્યો હતો, એ તોફાનમાંથી એ

સહકારના ધોરણે ચાલતી ખેતિ મારેનાં ટ્રેક્ટર્સ-જે એકજ ૫૦ માણસો અને તેટલા ઘોડાના કામ જેટલું કામ આપે છે

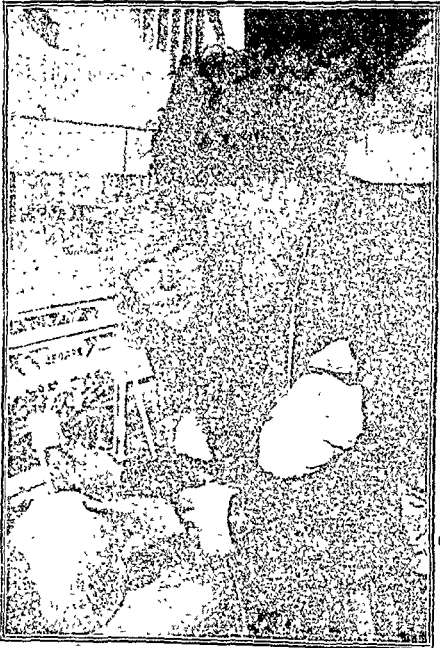
રવિવારનો દિવસ પસંદ કર્યો હતો, કારણ એ જ અકવાડીયાનો એક એવો દિવસ છે, કે જે દિવસે ગામડીઆઓ તેમના મુળ સ્વરૂપમાં પુરેપુરા છુટથી ખીલે છે.

જેને ત્યાં એ ગામડામાં હું ઉતર્યો હતો, તે મારા યજમાને મને જગાડ્યો ત્યારે સ્પર્શ-નારાયણ આકાશમાં ઉંચે આવ્યા હતા. તેમના ઘરની પાછળના ભાગમાં આવેલા કાકાગમાં તેમણે મને તાબાં ઘાસની પથારી

બંને જાણે ભરદરીયામાં છુટા બે ટાપુ હોય તેમ તેમનું એકઠવાયું જીવન શાંતિ અને સંતોષમાં ગાળતા હતાં. બંને બેપરિસ્ટ પંથનાં હતાં, અને એ પંથના આચાર-વિચાર અને ફરમાનોને ચીવડાઈથી વળગી રહ્યાં હતાં, તેઓ કદી તંબાકુ પીતા નહીં, અને તંબાકુ પોતાના ઘરમાં કાઢને પીવા દેતાં નહીં. ઘર કે કાઢ ફેરી ચીજ તેમના હોડ તો શું પણ ઘરના ઉંચરને પણ વટારી

ચંદ્રા નહોતી. મારશ્વરે તે દૂર
નાસતાં, અપશબ્દ કદી બોલતાં નહિ અને
વપશબ્દો તોડે પણ પડવાડ કરતાં નહિ.
પ્રભુની આર્થના કર્યા વગર અને દાગરોટી
આપવા માટે તેનો ઉપદ્રવ માન્યા વગર

કદી પણ બોજન લેવા બેસતાં નહી. ગ
ડીઝાઓની જાણમાં સામાન્ય રીતે
અપશબ્દો અને તોછડા શબ્દો આવી
છે, તેવું તેમની બાપામાં ન હોતું. અ
ગામમાં તેમનું ઘર સ્વચ્છમાં સ્વચ્છ હતું.

સહારના ધોરણે થતી ખેતિના ઉત્પન્નના પ્રદર્શનમાં ભાગ

ગામના બીજા માણસોના ઘરની માફક તેમનાં ઘરમાં કુકરો ઉંઘતા નહિં કે મરઘાં બતકાં આંટા મરતાં નહિ. ગામમાં એ જ એક એવું ઘર હતું કે ત્યાં માખીઓના ત્રાસ વગર જમવા બેસી શકાતું. ઘરમાં હું દ.ખસ થયો ત્યારે ઓરડામાં ટેબલ પર નાસ્તો તૈયાર હતો. ખાણું સાદું પણ પોષણકરક હતું. ઉપરાંત એક મોટાં માટીનાં વાસણમાં તાજું દુધ અને બીજી એક રકાબીમાં માખણ હતું. અમે જમવા બેઠાં ત્યાં આડોસીપાડોસીઓ મરે માટે કંઈ કંઈ બેટસોગાદ લઈને આવ્યાં, કોઈ ઇંડાં લાવ્યાં, કોઈ મારા માટે સફરજન લાવ્યું, કોઈ મધ આપી ગયું.

એક છુટ્ટા માણસે આવી મને પૂછ્યું કે મારી પાસે નાખી દેવાનાં કોઈ જુનાં વર્તમાન પત્રો હતાં કે? કારણ કે તેમાંથી તે સીગારેટ બનાવવા માંગતો હતો. કેટલીક યુવાન સ્ત્રીઓએ મને પૂછ્યું કે મેં તેમના ઘણીઓને અમેરિકામાં લેવા હતા કે? મેં જ્યારે તેમને કહ્યું કે મેં તેમના પતિઓને ક્યાંય પણ લેવા ન હોતા, ત્યારે એ બેરાં-ઓ ઘણું ઉશ્કેરાઈ ગયાં અને ચીડવાઈને બોલવા માંડ્યાં કે, “મુવાઓને શેગ થાય.” એક જણી બોલી: “કોઈ અમેરિકામાં તેમને કુદાડીથી વધેરી નાંખે તો સારું.” બીજી બચડી: “અરે તેમને જાંદર પહેનાવી આડિં તેણવવા જોઈએ, અને પછી શું હણુલર બેસાડી તેમના બરડા પર આપણે હાથે ચાથખા મરાવવા જોઈએ” રશીઅન ગામડાંની આ બોળી ગામડીયણો ઉશ્કેરાઈ એટલા માટે ગઈ હતી કે તેમના પતિઓ અમેરિકામાં ગયા ત્યારે શરૂઆતમાં કાળજીપત્ર લખના અને બેર તેમને માટે પૈસા મોકલના, પણ પાછળથી એ શોકાઓ એ વાતમાં નહન અખાડ કરવાથી એમની અર્થાગન.ઓ શુસ્સે ધઈ હતી.

થોડીવાર પછી યુવાનોનું એક ટાળું મારી પાસે આવ્યું, અને ગામમાં તેમની એક મંડળી સમક્ષ ભાષણ આપવા મને કહ્યું. તેમના કહેવા પ્રમાણે અમેરિકાનાં આખ્યજવન વિષે જાણવા તેઓ બહુ આતુર હતા, ત્યાં ખેતીમાં કેવી બતનાં યંત્રોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, કઈ નવી બતના પાક ઉગાડવામાં આવે છે, સામાજિકસુધારણાનાં શું શું કામો થાય છે અને લોકો ભેગા મળીને કેવી રીતે કામ કરે છે. એ બધું તેમને સાંભળવું હતું.

મેં જ્યારે તેમને કહ્યું કે રશીઅન રીત પ્રમાણે અમેરિકામાં શોકા સરકાર સાથે મળી ખેતી કરતા જ નથી ત્યારે તેઓ તદ્દન આભા જ બની ગયા હતા.

મારા યજમાનના ઘરમાં આવેલા ગામનાં બીજાં માણસો જોડે હું વાતચીત કરી રહ્યો હતો ત્યાં બહાર રસ્તામાં કિલ્લિલાટ સાંભળી મેં બારીની બહાર નજર કરી તો શાળામાં જવાની ઉમ્મરનાં છોકરા છોકરીઓને એક ઝાડ આગળ રમતાં જોયાં. એક છોકરો ઘાસની ટોપી અને ડગલો પહેરી ‘શુરટુ’આં એટલે કે મુડીવાદી બન્યો હતો. આ છોકરો પોતાનો કેટલાક સાથીઓ જોડે એક ઝાડ નીચે ઉભે હતો. તેમના હાથમાં ઝાડની ડાળીઓની સોડીઓ હતી. બીજો છોકરો પ્રોલેટરીઅન એટલે કે જનતાનો પ્રતિનિધી બન્યો હતો, તેના પણ સાથી તેની પાછળ પાછળ ફરતા હતા, પહેલાં બન્ને સેનાપતીઓ એ ઝાડ આગળ પોતપોતાનાં નાનકડાં લશ્કર સાથે ચકર ચકર કર્યાં કર્યા, પછી બંને સામસામા આવી ગયા. સેનાપતીઓએ “ખાલી” એટલે કે જાળીબદર ચલાવો કહીને જૂમ મારી અને છોકરાંઓ સામસામી પેલી ઝાડની ડાળીઓ વીંઝવા માંડ્યાં,

પેણે 'ભુરજુઆં' અનેસો છેડેરો જાણે થાયલ થયો હોય એવો દેખ કરીને પડી ગયો. અને એના સથીઓ એના પર મુઠાં બનવાનો દોંગ કરી પડ્યાં.

રશીયન ભુરજુઆંઓની એ રમત જોઇ મને ખાસ બાળપણના દિવસો યાદ આવ્યા, અમે પણ આ ચોરડાંઓની માફક ગામમાં બેગાં થઇ રમતાં હતાં, પણ અમે લાટડી-ઓનો બંદુક તરીકે નહિ પણ ઘોડાઓ તરીકે ઉપયોગ કરતાં. અમારી રમતમાં એ જમનામાં ચાલી રહેલી સામાજિક કે રાજ-દારી ચળવળની અસર લગરીકે નહોતી, જ્યારે આજ રશીયાનાં આ દૂર દૂરનાં નાનકડાં ગામડાંનાં ટેંગુજી જેવાં ચોરીઆઓમાં પણ એ દેશમાં ચાલી રહેલા વર્ગ વિગ્રહની ભાવના પ્રવેશ પામી હતી, અને એ એટલે સુધી કે તેમની હંમેશની રમતમાં પણ તેનો ઉપયોગ થતો હતો. રશીયન બાળ-વાઓ અને બોલશેવાંકોનાં જન્મરક્ત પ્રચાર-કાર્યે તેમના દેશભરમાં કેવો અજબ પલટો આવ્યો હતો? આ ન્હાતાં રશીયન ભુરજુઆં પણ માનવસમાજને બે લાગમાં વહેંચી નાંખતાં હતાં. ભુરજુઆં અને પ્રેલીટરીયન-મુડીવાદીઓ અને શ્રમજીવીઓ, એક વર્ગ પાપ અને દુષ્ટતાનાં ચિન્હ રૂપે હતા, ત્યારે બીજો વર્ગ સત્ય અને સાચત્વ મૂર્તિમંત સ્વરૂપ હતું.

એક નજરો બનાવ, પણ રશીયન બાળ-વાએ તેની જનતાતું માનસ કેટલી હદ સુધી પહોંચાવી નાંખ્યું છે એ નજરે વિચાર કરીએ તો જાણે કોઇ અદ્ભૂત સ્વપ્ન સમાન લાસે છે.

નાસ્તાને ઇન્સાફ આપ્યા પછી હું બહાર ગામમાં લટાર મારવા નીકળી પડ્યો, અને ઘોડા જવખતમાં અડધું પડધું જનમતું લોક મારી આવુબાલુ વિંટળાઇ વળ્યું. આ રશીયન મુઝીકો એટલે ગામડીઆઓમાં આ વખતે

તેમના અભ્યારમુધીના ઇતિહાસમાં આગળે કદી પણ નહીં જાણ્યોત્તી એવી તીવ્ર કુલ-હસવૃત્તિ ઉભા થઇ હતી. મદારની દુનિયા વિષે જાણવા તેઓ અત્યંત આતુર હતા, અને મને એવા મધરોનો જાણે ભંડો સમજતા હતા.

એ ગામડીઆઓને પ્રશ્નો પુછવાની મેં પોતે જ શરૂઆત કરી. એ રવિવારનો દિવસ હતો એટલે મેં 'પુછ્યું' કે હાજર રહેલા-ઓમાંથી કેઇ દેવળમાં જાય છે કે? જવાબમાં તેઓ નકારમાં માથાં હાલવા માંડ્યા અને બે ચાર જાણુ બોલ્યા: "નહિ નહિ."

"હવે તો તારા આ દેશબંધુઓ કોસ પણ નથી પહેરતા," એક ખુધી કોસી નામે અદ્યા જે ગામડામાં એની તીખી અને ચળવલી હલ માટે નામચીન હતી તે બોલી ઉઠી.

"તે પોતે હવે કોસ પહેરે છે કે નહિ તે તો પૂછો!" ટોળાંમાંથી કોઇ બોલ્યું.

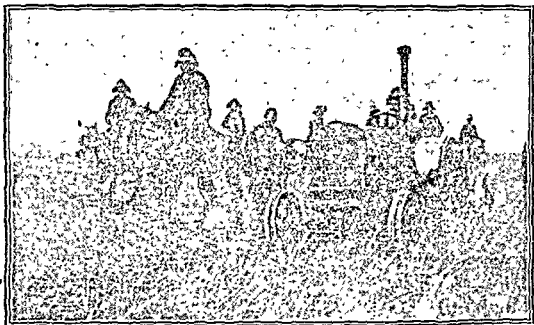
અદ્યાની સ મે મેં તાડીને જોયું, અને પૂછ્યું: "શું આ ખરી વાત છે કે?"

તેણે વાત ઉઘાડવા કાશિશ કરી ને બોલી: "સાચું અને ખોટું બંને છે."

"પણ અદ્યા, યાદ છે પાંચ વર્ષ પહેલાંનો એક પ્રસંગ!" મેં કહ્યું. "હું તારે ત્યાં તારા વરને મળવા આવ્યો હતો. તારો વર કોસ અને બીજી દેવદેવીઓની મુતીઓની મશ્કરી કરતો હતો ત્યારે તું એકદમ છેડાઇ પડી હતી, અને એક જાડું બાળવાતું લાકડું સગડી આગળથી ઉંચકી એ ધરતી બહાર ન જાય તો તેતું માથું ફેડી નાંખવાની તેં ધમકી આપી હતી, ત્યારે અમે બંને મુઝી વાળી ઓરડામાંથી નાકો હતા. એ જ અદ્યા, તું આજે કેવી બદલાઇ ગઇ?" અને મારી વાત સાંભળી બેગાં થએલાં લોકો ખડખડાટ હસી પડ્યાં.

આઠપકાથી અઢ્યા જરા ય ભોંડી પડ્યા વગર ખોલી: “ભુજોને, અત્યારે દુનિઆ બધી બદલાઈ ગઈ છે. આગળના જેવું કંઈ રહ્યું નથી, આપણે બધા પલટાઈ ગયાં છીએ, પણ હું બીજાં જોનાં જોવી નથી, હું એમ નથી કહેતી કે ઇશ્વર છે જ નહીં, નાસ્તીકા ખરા હોય અને ઇશ્વર હોય જ નહીં, અથવા તો તેઓ ખોટા હોય અને તે હોય, અને તે હશે તો નાસ્તીકાને તેમની અશ્રધ્ધા માટે સજા કરશે.”

એક વાર એ લોકો આગળ મારાથી ધર્મની વાત નીકળી ગઈ ને મેં એ વિષયમાં વધુ બોલવા પ્રશ્નો કરવા માંડ્યા, તો મને દેખાયું કે ધર્મ સંબંધમાં છેલ્લાં પાંચ વરસમાં રશીઆમાં અજબ પરિવર્તન થયું હતું. કોઈ ભયંકર વંદોળાઆતી માફક નાસ્તિકવાદનો અંજાવાત દેશભરમાં વાતો હતો, અને માગમાં જે કોઈ અંતરાયો અને ગડતરો આવે તેને જડમુળથી ઉખેડી નાંખતો હતો. અગાઉ ગામની ભાગો-

રશીમ્ન એતરેમાં પ્રાચીનયુગ આથમી નવયુગ બેઠો છે

“અરે વાહરે, પછી ડોસી!” મારી બાલુમાં ઉમેરો એક સુદો દાદીવાળો મુઝીક બોલી ઉઠ્યો. “તારે તારી સરજત માટે કંઈ તક નથી થવી નહિ? અને તેથી જ તું ઇશ્વર અને શેતાન બંનેના પક્ષમાં છે? બહુ પકડી બાબા છટ!” આમ ખોલી અઢ્યા તરફ તેણે તિરસ્કારથી જોયું અને સુદીયો, સ્ત્રીઓ-અને નાસ્તીકા પ્રત્યે તિરસ્કાર વર્ષાવતો ચાલી ગયો.

જના બંને છેવાડ પર જે નાનકડાં દેવજો હતાં તે અદૃશ્ય થયાં હતાં. મારી આગલી એક મુશ્કાલત વખતે તે પડતર હાલતમાં તો આવી ગયાં હતાં, અને મુઝીકો તેને સમરાવવાની દરકાર કરવા નહીં, પણ હવે તો તેમનાં નામનીશાન સુદાં રહ્યાં નહોતાં. ગામના પોરીયાઓએ મને મગશરીથી કહ્યું: “એક સાંજે તેઓ સઘળાં એ જૂનાં દેવજો કાટ, ઇંટ વગેરે ઉઘાળી ગયાં હતાં.”

“એ દેવળ તો ગામને માટે આંખમાં
કણું બેસું હતું” એક ન્હાનો તોફાની ચેકુસ
ખાલી ઉઠ્યો.

આંખનું કણું! એક રશીયન ગામડી-
આનો છોકરો એક ખીખી દેવળ માટે ‘આ
જાતનો શબ્દ વાપરે? આગળના વખતમાં
કોઈ એવસ કે ચર્ચ આગળથી પસાર થતાં
એક રશીયન મુઝીક પોતાની ટોપી ઉતાર્યા
વગર કે પોતાની છાતી પર કોસની નીશાની

શંકાએ સ્થાન ક્યું હતું. શરૂઆતમાં તે
આ બોળાંભટ્ટાક બૈરાંઓ એવી આગાહી
કરતાં કે લોકો પ્રભુને નથી માનતા તે દેશમાં
આશ્વ વરસશે, દેશમાં ધ્યેય કાટશે કે દુકાળ
આવશે, પણ એવું બ્યારે કંઈ જ ન થયું
ત્યારે એ બિચારાંઓ ખરાબ આગાહીઓ
કરી કરીને થાકી ગયાં. ખેતરમાં પાક
લોકોમાં ધર્મ ઉપર અશ્રદ્ધા છોવા છતાં સારો
ઉતરતો. તદ્દન નાસ્તિક મનના થઇ ગયા

સાચવારે શત્રે આચ્છાદનતાનો નૃત્યાનંદ

ક્યાં વગર રહી શકતો નવિ, પણ અત્યારે
તેનામાંથી ભક્તિની સઘળી ભાવના નાશ થઇ
હતી, એટલું જ નહિ પણ પોતાના જના
ધર્મ પ્રત્યેની માનની પણ જરાસરખી લાગણી
તેનામાં રહી નહોતી.

વધારે વિચિત્ર તો એ હતું કે રશીયન
પ્રમદાઓ જે અગાઉ ધર્મ અને મુતીઓ અને
કોસ પર મરી શીટતી તેમાં પણ ધર્મની જરૂ-
રીઆત માટે અને તેની ઉપયોગિના સંબંધમાં

જ્યાં છોકરા સારા પડતા. છોકરીઓ પણ
નવા જમાનાની તદ્દન બદલાઇ ગઇ હતી.
પાંચ વરસ પહેલાં આ રશીયન બૈરાંઓ
જરા અચોક્કસ હતાં અને ચાલતી આવેલી
ક્રીયાઓ અને પંથને માનતાં હતાં. દાખલા
તરીકે તેઓ દેવળમાં જ પરણવાનો આગ્રહ
કરતાં હતાં, અને તેમનો મહુરતિયો જો દેવળમાં
રીતસર ધામીક ક્રીયા કરી પરણવાની
ના પાડે, તો તેની જોડે પાણીગ્રહણ કરવા

પાદ ના પાડતાં, ગામડાંના એક યુવન ક્રમ્યુનીસ્ટ પોતાની લાડકડી વધુને ધાર્મિક ક્રીયાઓ આગ્રહ નહીં રાખવા ઘણી સમજૂતી કરી પણ તેણે તો દેવળની બહાર પરણવા એ ખખી ના પડી, આ ઉપરથી તે આખરે નમ્યો, ગામડાંના દેવળમાં ધાર્મિક ક્રિયા કરી તેની સાથે પરણ્યો, પણ પરિણામ એ આવ્યું કે ક્રમ્યુનીસ્ટ પાર્ટીએ તેને પાર્ટીમાંથી બરતરફ કર્યો.

આજે આજ ગામમાં ચૌદ લગ્નો ગયા વરસ દરમિયાન થયાં હતાં, તેમાંનાં માત્ર બે જ દેવળમાં થયાં હતાં, બે જેડાં તો એવાં નીકળ્યાં હતાં કે પોતાનાં લગ્ન રજીસ્ટરી ઓફિસમાં નોંધાવવાની પણ તેમણે પરવાહ નહોતી કરી. ઘટ્ટથી ગાંધર્વલગ્ન કરી તેઓ પતીપત્ની તરીકે સાથે રહેવા લાગ્યાં હતાં. અને ગામમાંથી કોઈ પણ તેમની તરફ તિરસ્કાર બતાવતું નહોતું કે તેમને તરછેડતું નહિ. આવના એકદોષરથી લગ્નની મોસમ શરૂ થાય છે તે દીવસે ધાર્મિક ક્રીયાવિહોણાં લગ્ન થશે એમ ગામના યુવાન છોકરો અને કહેતા હતા. લોકો દેવળમાં જઈને પરણવાનાં ખ્યાલને સદંતર હસી કંઠાડતાં હતાં. આજ પ્રમાણે મરણ વખતની ક્રીયાઓને પણ નેવે મુકવામાં આવી હતી, લોકો પાદરીને ઓલાવ્યા વગરજ જે કોઈ મરી ગયું હોય તેને દેકણે પાડી નાખનાં હતાં.

મારા બચપણના દિવસોમાં જે મુઠ્ઠીકા ધર્માંધતાથી ભરેલા હતા તેમની અંદર આજે થઈ ગયેલું પરિવર્તન અજબ જેવું અને માન્યામાં ન આવે એવું લાગતું હતું. સ્ત્રીઓ પણ ધર્મ પ્રત્યે અને ધર્મનાં ક્રિયાકાંડ પ્રત્યે એપરવાહ બની હતી. શું નાસ્તિકવાદ રશ્મિબળના આ અંદરના ભાગમાં આવેલાં નહાનાં ગામમાં પણ ઘુસી ગયો હતો,

અને દેશનાં બીજાં ગામડાંની પણ શું આ દશા હતી? આ દિવસે, દિવસ ખૂશનૂમા હતો, આસમાનમાં સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો હતો, એકતો પોતાનાં ગાડાંઓમાં ફરવું જતા હતા, પણ ગામની બીજી ભાગોળને ઘેરાડે આવેલાં દેવળમાં કોઈ જવું નહીં.

મને કુતુહલ થયું તે એ દેવળમાં હું દાખલ થયો તો તેમાં માત્ર નવ માણસની લાગરી હતી! પાંચ બેરોં હતાં, ત્રણ શુદ્ધ અને એક ન્હાતું બચ્ચું! એક પણ યુવાન માણસ ત્યાં હતો નહિ. યુરોપનાં મહાભારત યુધ્ધના દિવસે મને યાદ આવ્યા, ત્યારે આ દેવળમાં એટલી મોટી અસાધારણ લાગરી થતી કે પુષ્કળ લોકો તે દેવળની બહાર ઉભાં રહી પ્રાર્થના કરવી પડતી, ત્યારે આજે ત્યાં પેલાં નવમાં એક પણ યુવાન રશ્મિબળ નહોતો. મારી સાથે દેવળમાં કેટલાંક યુવાન છોકરા છોકરીઓ દાખલ થયાં હતાં પણ તે હું ત્યાં શા માટે જતો હતો તે જોવા મટે, માત્ર કુતુહલથી ભેગાં આવ્યાં હતાં, દેવળ તદ્દન બિસ્માર હાલતમાં હતું. ઉપરની છતમાંથી પ્લાસ્ટરનાં ચોપડા ઉખડી ગયા હતા, અને જમીનમાં કેટલેક દેકણે લાદી ઉખડી જવાથી ગાબડાં પડ્યાં હતાં, આવાં વેરાન વાતાવરણમાં અધારા આકાશમાં કોઈ તારો અજકે તેમ એક પાદરી ભક્તિભરથી વ્યાસપીક આગળ આંટા મારી રહ્યો હતો. તેણે સોનેરી કારવાળો રૂપેરી રેશમનો સાહો પહેર્યો હતો. તેને માથે તાજ હતો. એક હાથમાં કોસ અને બીજા હાથમાં ધુપદાની સાથે તે દેવળમાં ફર્યા કરતો હતો, અને શુભંદ અવાજથી પ્રાર્થના લલકારતો હતો. એકલો પડી ગયેલો પણ એ અહાદૂર નર હતો.

દેવળની બહાર જોવા હું આવ્યો કે યુવાન ટોળું જે મારી ભેગું દેવળમાં દાખલ થયું

હવું, તે મારી આલુંખાલુ વીટળાઈ વળ્યું અને મને પૂછવાં લાગ્યું હું તેમના જેવા નારિતક હતો કે નહિ? ખરી સંસ્કૃતિ અને શુદ્ધિવાળાં દરેક લોક શું નારિતક નથી હોતાં? ખરેખર ફોડ અને એડીસનનો દેશ જે દેશમાં ગળતથુખીત મંકનો હોય અને વિજ્ઞાનની અદ્ભુત શોધો ન્યાં થઈ રહી હોય તે અમેરિકા, ધર્મને કેવી રીતે સન્માન આપી શકે કે તેની પરવાહ કરી શકે?

મેં એ પ્રાણાં લોડે દલીલ કરી જ નહિ, કારણ મળ સિધ્ધાંતમાં જ ન્યાં મતદેર હોય ત્યાં દલીલ કેમ થઈ શકે? અત્યારે તો રશીઆનાં લુનાં દેવળ અને ધર્મની સંસ્થાઓના પાયા હ્યમચી ગયા હતા અને તે તદ્દન પહું પહું થઈ ગયાં છે તેમજ જ્ઞાનદોસ્ત યવાની અણી પર છે. કંઈ ચમત્કાર થઈ રશીઆમાં પાછી ધર્મની સંસ્થાપના થશે કે? જોઈએ.

રશીઆમાં ગામડે ગામડે સામ્યવાદ અને ક્રામ્યુનીઝમના સિધ્ધાંતોનો પ્રચાર કરવા સુવાન અને બાહોશ ક્રામ્યુનીસ્ટ પ્રચારકો જાય છે, લોકોની સલાઓ ભરે છે, અને તેમને સંઘળળ જમાવી સાથે મળી કામ કરવાના ફાયદા જણાવે છે. જે રવિવારની હું વાત કરું છું તે રવિવારે એક ક્રામ્યુનીસ્ટ પાર્ટીનો માણસ એ ગામમાં આવ્યો હતો, અને એક ખુલ્લાં યોગાનમાં તેણે ગામની સ્ત્રીઓની સલા લરી હતી. ગામનાં જ એક ડોશીમાને પ્રમુખ તરીકે ખેસાડ્યાં હતાં, અને અદ્યારથી આવેલો ક્રામ્યુનીસ્ટ પાર્ટીનો સભ્ય કાલખોજ એટલે કે ગામનાં બધાં લોકો સાથે મળી એક જ ખેતરમાં ખેતી કરે, એક જ રસોડે સવળાં જમે, અને આનંદ મારે સામુદાયીક કલખો વગેરે સ્થાપે તો ગામની ખેતોની હાલત કેવી સારી થાય તે હકિકત

સમજાવતો હતો. વેળો ઘાસલેટનાં ધુમાડાવાળી બતીની બ્યારે વિઠળીની બતી આવે તો લોકોને ફટલી રાહત મળે તે તરફ પણ એ ખ્યાન ખેંચતો હતો. એ સલામાં થતા ભાષણને પુરૂષો પણ આસપાસ ઉભા રહીને સાંભળતા હતા.

વક્તાવું ભાષણ પુરું થવા પછી પેલા અદ્યારથી આવેલા પાર્ટીવાળાઓ કાલખેતોને કંઈ પૂછવું હોય તો પ્રશ્નો પૂછવા મારે આજ્ઞાહત થયું. શરૂઆતમાં તો એક પણ પ્રશ્ન કંઈ ખોટું નહી. પાર્ટીવાળા મુંઝાણા, શું વક્તાની બધી વાત આ ગામડીયણોને ગળે ઉતરી ગઈ હતી? એટલામાં સંખ્યાબંધ ગળામાંથી પ્રશ્નોની પરંપરા ઝુટી. પ્રમુખે ખેરાંઓને શાંત રાખવા મીઠ્યા પ્રયાસ કર્યો, શ્રોતૃમંડળમાંથી એક છુટ્ટી ડોસી આ નવા આવેલા ભાષણકર્તાઓના તદ્દન નવા વિચારો સાંભળી ખોલી ઉઠી: “અહિં બધા હુકકરો આવ્યા છે, હું આ ચાલી મારે ઘેર.”

રશીઆન ગામડીઆઓ ચીકાય ત્યારે આવી રીતે ટીકા કરે, આગલા વખતમાં તો આ જાતની ટીકાઓની કાલ પરવાહ કરતો નહિ, પણ આજ જમાનો બદલાયો હતો, પેલા ક્રામ્યુનીસ્ટને અને હાજર રહેલાંઓને હુકકર લોડે સરખાવવાથી ગામના એક સુવાન ક્રામ્યુનીસ્ટવું લોહી તાપી આવ્યું, તે કાળા વાળવાળો અને કાળી તેજસ્વી આંખિવાળો સુવાન હતો. અગાઉ તે મારો બચપણનો ગોડીઓ હતો. ઉપલી ટીકા સાંભળી તે એકદમ પ્રાણમાંથી જગા કરી બાસપીઠ પર ધર્યો અને ત્યાં ચડી તેણે ભાષણ કરનાં પહેલાં તો બાંગ મારી હાજર રહેલી ખેતોને શાંત રહેવા વિનંતી કરી જેની તત્કાળ અસર થઈ, તે પછી તે ખોલ્યો:

“ઢાલાં શહેરીઓ, ખેડેના, માદાં ખોલ્યું સાંભળો, આપણે અનરે એક ઘણું જ મદત્વનાં કામ માટે એકત્ર થયાં છીએ. નવા પ્રયત્નો અને નવી કસોટીઓ આપણી સમક્ષ આવે છે, અને આપણે બધાં નવા જીવનમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ. અત્યારે આપણે એક ખીજા પ્રત્યે પ્રમાણિક અને નિષ્ઠાવશ બની કામ લેવાની જરૂર છે. આપણે ગંભીર બનવું જોઈએ, અને દરેક વાત પર ગંભીરપણે વિચાર કરવો જોઈએ. એક આપણી શહેરી, એક ગરીબ ડોશી જેની ખોપરીમાં હજી મુડીવાદની ગંધ ભરી છે, તેણે આપણને સૈને હુકકરો કહ્યા, શું આપણે હુકકરો છીએ? આપણાં જ એક ખેડેના આપણે માટે આવો શબ્દ વાપરે તે આપણે સડન કરી શકીએ નહીં. આપણે એક આઝાદ દેશની પ્રજા છીએ, મુડીવાદી જગતના જગમગ દેશો આપણને કચડી નાખવા ટાંપી રહ્યા છે, અને આપણે આપણને પોતાને અને આપણા પાશ્વર્યોને હુકકર કહેવા જોડણી સંકુચિત મનોરાજી બનાવવા તો જરૂર આ લોકો આપણને ચગરી નાખશે.”

તેનું ભાષણ પૂરું થતાં એ યુવાન વ્યાસપીઠ પરથી કૂદીને નીચે આવ્યો. તેનાં ભાષણ સામે કોઈએ વિરોધ ન ઉઠાવ્યો, કોઈને ખોટું ન લાગ્યું. ઘણી ખેડેનાને લાગ્યું એ યુવાન ગરામર ખોલ્યો હતો.

સભામાંથી મારા ઓળખીના એક ખેડુતે પોતાના પુત્રને મને યોજાવવા મોકલવાથી તેને ત્યાં હું ગયો. તે ગામના પ્રમાણમાં સારી સ્થિતિનો ગણાતો. તેણે મારી આગળ એ ફરિયાદ કરી કે પોતાના ખેતરમાં કામ કરવા માટે તેને બે ચાર મહુરો શેકવા પડતા તેથી ક્રામ્યુનીસ્ટ તેને

છુરછું આં ગણી કાઢતા અને તેના પુત્રને સાળામાં ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવામાં આવ્યો હતો નહિ. ખીજા એક ગામના એને નામના માણસે થોડા પૈસા સંતાડવાથી પાટીના હુકમથી ગામના સહકારી સ્ટોરમાંથી તેને માલ મળતો નહિ. તેને જ કંઈક લેવું હોય તે કોઈની પાસેથી વેચાવું લાગે અને તેમાં તેને બહુ ભારે દામ આપવું પડતું. સ્વાથી અને મુડીવાદી મનોદશા ગામના પોતાના કોઈ ભાઈ કે ખેડેનામાં દેખાતાં ક્રામ્યુનીસ્ટ પાટીવાળાઓ તેને સામાજિક બહિષ્કાર કરી તેમની ખોડ ભૂલાવી દેતા હતા.

સાંચે ગામની અંદર આવેલાં એક વિશાળ યોગાનમાં ગામનાં યુવકયુવતીઓ નૃત્ય કરવા ભેગાં થયાં. છુટ્ટા રશીઅનો આગલા જમાના સાથે ચાલુ જમાનાને સરખાવી નાણાં ભીડ બો અછતની ફરીઆદ કરતા. પણ એ ફરીઆદ ખોટી હતી, કારણ આગળની માફક પૈસાના ભેરે ખીજા કરનાં વધારે મુખસમુદ તેનાથી નહોતી મેળવી શકતી. પણ ગામડાંના યુવાનો અને યુવતીઓ આગલા વખતમા કોઈને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન આવે એ રીતે સારાં વસ્ત્રોમાં સજ્જ થતાં, અને પગમાં તેમને સુંદર ચામડાંના જોડા મળતા. યુવાનો આ નવા જમાનામાં આગળ ધપ્યા જ કરતા હતા. સંગીત શરૂ થયું અને ગામડાંનાં આ તંદુરસ્ત અને જેમને શહેરનો પવન નહોતો લાગ્યો તેવા છોકરો અને છોકરીઓ મનોહર રીતે નાચવા લાગ્યાં. આ રીતે મોટી રાત સુધી એ લોક નાચ્યા કરતા, પણ ગામમાં મોટાં યાંત્રીક હજો સાથે બે ત્રણ પાટીવાળાઓ આવી પહોંચતાં રમત અને નૃત્યમાં ભંગાણુ પડ્યું. એક બે મોટાં યાંત્રીક હજો શહેરમાંથી બે ક્રામ્યુનીસ્ટો

લાગ્યા હતા અને આવતાંની વાદ તેમણે
હજાર રહેલાં આગળ ભાષણ કરવા માંડ્યું
કે “કોમરેડો, આ ટ્રેક્ટર તરફ જુઓ, ક્યાં
તમારા મુઠ્ઠાલ ઘોડા અને લાકડાંનાં હાથો,
અને ક્યાં આ જમાનાનું આ ખેતી કર-
વાનું યંત્ર? તમે કોમ્યુનીસ્ટ પાર્ટીમાં જોડાઈ
જાવ, અને જવા સાથે મળી ગામની ખેતી
સામુદાયિક રીતે કરો. તો આખું ગામ
આપાદ થાય, અને અગાઉ દરેકને પોતાના
જુદા જમીનના ટુકડા માટે વહીવટ કરવું

પણ એવું વહીવટ કરવું ન પડે. તમે
કોલેક્ટીવના લાભો જુઓ. તમારા પોતાના જ
લાભ માટે આ યંત્રો છે.”

પછી કેટલાક સવાલ જવાબો થયા અને
ગામડીઆએ ટ્રેક્ટર તરફ લલચ્યાયા.

આ રીતે રશીયન ગામડાંમાં પણ
કોમ્યુનીસ્ટ પ્રચારકો સીધાથી પ્રચારકાથ
કરી જતાંનું માનસ ફેરવી રહ્યા છે.
અને તેથી અત્યારે રશીયાનાં ગામડાંમાં
પણ અદ્ભુત જનશ્રુતિ આવી ગઈ છે.

ખેતીનાં યંત્રો વ્યવસ્થા પહેલાં હાથે મજૂરી કરતા રશીયન ખેડત

આર્ય સંસ્કૃતિના ઇન્જરદારો !

. દેખક :

મુન્નાલાલ ભટ્ટ

મહત્તકાકા

“આર્ય” સંસ્કૃતિની સામે આજ કાલ જૂન સપાટા ચલાવવામાં આવે છે. મારા જેવા આર્ય સંસ્કૃતિના પરમ ઉપાસકને તેથી આજ સુધી કશુંજ લાગતું ન હોતું, કેમકે હું ‘નહુ’ છું કે સૂર્યની સામે કળ ઉછાળનારાઓની આંખોમાં જ એ કળ પડવાની છે, લાથીની પાછળ ગમે તેટલા કુતરાં ભસે તેથી એ ગળગળને જરાકે અસર થતી નથી. તે જ પ્રમાણે આર્યોની પ્રતીત અને પવિત્ર સંસ્કૃતિના અચલાયતન ગદના કાળ-રાઓમાંથી આજકાલના છેદરાઓના બહુ બહારથી એક કાંકરી પણ ખસવાની નથી.

પરંતુ હમણું હમણું અમારા કેટલાક સનાતની મિત્રોના અર્થ આગળને લીધે હું ‘આર્ય’ સંસ્કૃતિના કેટલાક ઇન્જરદારોની નમને ઓળખાણ આપું છું.”

એવી પ્રસ્તાવના પછી, અમારા ગામમાં પૈસા લઇને હરિકથા કરવા આવેલા, અમથા-શંકર શાસ્ત્રીએ અમને જે મહાપુરુષો અને મહાસતિઓનાં આખ્યાનોથી કેટલાકે દિવસ સુધી મુગ્ધ બનાવી મુક્યા હતા, તેમનાં યાદ રહ્યાં છે તેવાં જીવન ચરિત્રો, ‘નવયુગ’ના ચાચકા સમક્ષ રહ્યું કે’ છું.

મહત્તકાકા અમારી ન્યાતના પંચના પોલ છે. ગામ વસ્યું તે દિવસથી ન્યાતની પરવાઈ મહત્તકાકાના કુટુંબના જ લાથમાં રહી છે. અતે વંશપરંપરાની ખીલ બધી મિલકતની વાંદગણી માફક પરવાઈની એ વાંદગણીની એમના કુટુંબના મુખ્ય પુરુષને જ મળતી આવે છે.

મહત્તકાકા અત્યારે એમના કુટુંબમાં મુખ્ય પુરુષ છે. એમના ખીજા એ ભાઈ છે; પરંતુ પરવાઈતું પદ તો મહત્તકાકાને જ ફાળે ગયું છે

અને મહત્તકાકા એ પદ એમના વડીલાની કીર્તિ ઉપર કળશ ચલાવે તે રીતે શોભાવે છે.

જમાતો જૂન બદલાઈ ગયા અને વિધર્મી પરદેશીઓના રાજ્યમાં બદનક્ષીની ફરિયાદનો કે જેલમાં જવાનો ડર સ્વયં જલ્લાન! મુખ માંથી જન્મ પામેલા, આ પૃથ્વી ઉપરના સાક્ષાત દેવ એવા બુદ્ધોને પણ છોડતો નથી. એ બાપડા પછી, તેમને ન્યાતિલાઓને ટપોટપ ન્યાત બહાર કરવાની અને ન્યાતના ભર્યા પંચમાં ગમે તે માણસને મરણ પડે તેવા સજ્જોથી નવાજ નાખવાની વડીલો-

પાછાં ત સર્વ દક્ષ સ્વાધીન સત્તાની દોરી-
ઓને જગદ દીક્ષી મુક્તી પડી છે, તેજ
રીતે રૂપિ મુનિઓના યુગની મદકે મુગ્ધમ
ઓદીને દરવામાં પણ અપ્રતિનઃ યવાના
મહાભયને વંકરી લેવા પડે તેમ હોવાથી
તેમને જમાના પ્રમાણે કપડામાં પરિવર્તન
કરવું પડ્યું છે, પરંતુ તે સિવાયની ગ્રીહ
અધી જાણતોમાં-ખાસ કરીને પોતાને અસર
થતી ન હોય ત્યાં-પ્રાચીન સંસ્કૃતિને
તેમણે બરાબર સાચવી છે.

સવાર સાંજ પોતાના ઓટલા ઉપર
ખુલ્લા શરીરે પગ આધીન મદતકાકા
નિયમસર એક જ હોય છે, ત્યારે
ભક્તકાકા ભણેલાઓની પણ તેમની
સામે થઈને જવાની જાતી ચાલી
શકતી નથી. તેમ છતાં જો કાંઈ ભુલે
ચુકે ત્યાંથી નીકળવાની હિંમત કરે
તો મદતકાકાના સપાટમાંથી તેને
છટકવું મુશ્કેલ પડે છે. એની જાગરી,
ચશમાં, ત્રિપુંડ વિનાનો ભક્તપ્રદેશ,
પરદેશી ઢળના કાપનાં કપડાં, અને
છુટ મોજાંથી માંડીને, જોડદેમોચા
ભાષા ઉપર મદતકાકાના મુખની તોપ-
માંથી ઉપરા ઉપરી એવા ગાળાઓ
છુટે છે કે, “જો એને લગારે લાગ-
શરમ હોત તો ત્યાં ત્યાં એ જાણ
નવા જમાનાના દોંગને છોડી પૃથ્વીના
ગલમાં સમાઈ ગયા વિના એનો
દૂરકો થયો નહોત” એવા અભિપ્રાય ખુદ
મદતકાકા જાતે સાતિનાં રૂપી પુરૂષો સમક્ષ
ઉચ્ચારે છે. અક્ષયજી એમની શાપ આપ-
વાની શક્તિ દેશમાં પેદેશાં બોળાવાળાથી
ઘટી ગઈ છે એ વાતની એમને ખાતરી
થવા પડી, તેમણે શાપ આપવાનું માંડી
વાળ્યું છે; તો પણ તે જાતે અને તેમના
યોગક સાથીઓ જીવતા છે, ત્યાં સુધી,

પરમપુનિત બ્રહ્મજનિમાંથી આપસંસ્કૃતિ
વિદ્યુત નથી ને થવાની એવી એમની દૃઢ
માન્યતા છે.

અને એ વાત ખરી છે. જો મદતકાકા
એવા ન્યાતપરેષ અમારી ન્યાતમાં ન હોત તો,
વર્ણસંકર સંસ્કરના મુધારકોએ અમારી
ન્યાનમાંથી માતાપિતાનાં તર્પણ, શ્રાધ્ધ, અને
બ્રહ્મજોગનોને ક્યારનીયે રૂબસદ આપવાનું

મદતકાકા

મહાપાપ વહોયું હોત; તેમની હાઝરીને
સીધે જ હથ આકાશમાં જેમ નિયમસર સૂર્ય
અને ચંદ્ર ઉગતા તેમ જ આશ્ચર્યતા હતા,
તે જ રીતે આઠ વર્ષની જાણને ગૌરી
માતીને તેને કુંવારી ગણવાનું મહાપાપ
કરનાં અનેક ન્યાતીશ્વ જરતા હતા, તેમની
સનન ઓછીને સીધે તો હથ અમારી
ન્યાતીમાં કન્યાવિકૃત, વરવિકૃત; સાટાં

તેખડાં, ફરજિયાત વૈધવ્ય પાલન અને રૂઢી, શાસ્ત્ર, ધર્મનો તેમજ ન્યાતના નિયમોનો છડે એક ભંગ ન થાય તે સાચવીને મઘપાન, બલિચાર, ભૂણહત્યાઓ વગેરે બધું યથા નિયમ ચાલી શકવું હતું. યાવત સાતિજનની ઉપર મહત્તકાકાનો પ્રભાવ હતો, તેથી તો એમના એક સહોદર દેવી કૃપાથી પ્રત્યેક સંધ્યાકાળે સોમરસનું પાન કરી ઋષિઓની સનાતન પ્રણાલીને નિવિધને સાચવી શકતા હતા, અને તેમના બીજા અનુજ્ઞા સાતિની બાલ વિધવાઓની તમામ મર્યાદાઓ સચવાય, તે રીતે તેમને નિયોગના પ્રાચીન માર્ગે પ્રયાણ કરાવી શકતા હતા. “દુષ્ટ સુધારકોની સત્તા ચાલતી હોત તો આવા માણસોને જ્ઞાતિ બદલ કરી દઈને, તેઓ સોમરસના બોકતાઓને તેમ જ સનાતન આર્યજનિના નિયમોના ન્યાયકાર કરીને રહેનાર વિધવાઓને છડે એક બુદ્ધિ પાડીને આર્થ સંસ્કૃતિથી વિરુદ્ધ કાર્ય કરતા કરી દીધી હોત” એવું બુદ્ધ મહત્તકાકાનું મંતવ્ય છે.

મહત્તકાકા છે તો ન્યાતના છોડવાને મિષ્ટાન્ત મળે છે, જનોમા મહાજવાનું મળે છે, અને તેથી તો સમાજમાં જાતિનું સન્માન થાય છે. લાહુના જમણમાં કેટલાં ઘી સાકર નાંખાય, શીરા પુરીની સાથે કંપી જાતનાં શાક થાય ત્યાંથી માંડીને પરણવા જનાર પ્રત્યેક છોકરાની સ્ત્રી માટે કંપી જાતના વસ્ત્રાલંકાર લઈ જવાથી, ગામની અને ન્યાતની આખર સચવાય, તેનું આખું શાસ્ત્ર મહત્તકાકાને મુખે છે. ગામમાં આવતી જનો પાસેથી કંપી જાતના કર કરિયાવર વસુલ લેવા, કયા મંદિરમાં કેટલી ભેટ મુકાવવી અને કયા વસવાયાને કેટલી મળુરી અપાવવી, એ કાયદાના શાસ્ત્રમાં મહત્તકાકા ! ખજાત. એમના વિના વરા વખતે અનેક

માણસો મુંઝાઈ પડે, અને ન્યાતની આખર ઉઘાડી પડી જાય.”

અમથાશંકર શાસ્ત્રીએ, આટલું કહીને ઉંડા નિસાસો નાખીને અત્રે કહ્યું:

“આમ છતાં હે શ્રોતાજન! જે કહેવાય. તે આ કલિકાલને વિષે જ્યારે વર્ણસંકરતા વધતી જાય છે, ધર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઘટતી જાય છે, અને ભુદેવોની ય અવગણ થતી જાય છે, ત્યારે આવા મહત્તકાકા સમા આર્થ સંસ્કૃતિના કટ્ટર ઇતરવિરોધની સામે પણ વિરોધ ઉઠાવનારા દુષ્ટજનો જન્મ્યા છે, અને તેઓ અનેક રીતે અમારા મહત્તકાકાની દેકરી ઉઠાવે છે. છતાં આર્થસંસ્કૃતિની પ્રતિમા સમા મહત્તકાકા જેવા ઉદારાત્મકો તેથી ડગતા નથી, અને બળતા નીલામાંથી જેણે માંજરના બચ્ચાંનું સંરક્ષણ કયું, એ ગોવર્ધનનાથ, આ બ્રહ્માંડનો ધણી એમના સનનું રક્ષણ કરે છે.

ખોલો શ્રી ગોવર્ધન નાથકી જેએ ..એ...!”

દષ્ટ ધ્રુવા બની ગયેલા શ્રોત સમુદાયે શાસ્ત્રીજીના શબ્દોને ઝીલી લીધા અને એવો જયધોષ ઉચ્ચાર્યો કે, જેથી સુધારકોના બહેરા કાન પણ ઉઘડી ગયા.

ગં. સ્વ. મંછાકાકી

અને પછી તેમણે બીજું દૃષ્ટાંત રજૂ કર્યું:

“મારા વ્હાલાની. દીનાનાથની દયા છે, અને આર્થસંસ્કૃતિની અમરતાની એને કાળજી છે, તેથી તેણે મંછાકાકી જેવાં સન્નારીઓને આપણા દેશમાં જન્મ આપ્યો છે અને છવાડે છે.

મંછાકાકીનું જીવન તો ધન્ય જ છે. એમને તો પુરી કપડાં પહેરવાનીએ શુધ્ધિ

-ન હતી ત્યારે એમને પરજીવવામાં આવેલાં
એમની સાત વર્ષની ઉંમર હતી ત્યારે તે
ગંગાસ્વરૂપ બન્યાં અને અત્યારે પાંસઠંઠે
વર્ષે ફરજિયાત વૈધવ્યના વિરોધિઓને પકડે.
-આપતાં તે હજી એ જીવતાં જાગતાં આપે
-સંસ્કારની મુર્તિ સમાં, સંસારમાં આપે
-સંસ્કૃતિનાં ચોટીયાન બનીને જીવે છે. એમનું

મંછાકાકી ન હોત તો ગામની કેટલીએ
સ્ત્રીઓ રડતાં કુટતાં ભુલી ગઈ હોત, એમને
બાં દરેક સ્ત્રીઓની મંડળી તો કાયમ ભરાય
જ છે. જો કે આજ કાલના ટીપ્પણખોરોએ તે
મંડળનું નામ 'નિંદાખોર મંડળ' પાડ્યું છે,
પણ એમ કહેનારા લોકો તો આપસંસ્કૃતિના
જીવતા દુરમનો જ છે. તેમને પશ્ચિમની દુબ
જીવધી ભાષણો કરવા, બેરાં બેરાં ધાય એની

ગં. સ્વ. મંછાકાકી

માન જોડ્યું અભાર ગામમાં છે તેટલું તો
બીજો ભલભલા રાખતું એ નહિ હોય.

એમની ન્યાતમાં તો શું પણ આખા
ગામમાં એમની હાક વાગે છે. નવી વહુઓ
રૂઝો માટે એ જીવંત શાળા સમાં છે.
ગામના નાના બાળકથી ઘરડામાં ઘરડું માણસ
મરી બધ તેની કાંલ મોંઢાણમાં મંછાકાકી
પાંસઠંઠે વર્ષે અમ્રભાગ ભરવે છે.

પ્રશંસા કરવી છે, ત્યારે પુર્વના પ્રાચીન
સંસ્કારોને સચવીને, પ્રત્યેક સ્ત્રીના વ્યક્તિ
ત્વને પીયવવાની નક આપનારા મંછાકાકીના
મંડળની મસ્કરી કરવી મુજે છે. પણ
એ લોકોને ખચર નથી કે, એમની વખ-
ણાતી સભાઓમાં સ્ત્રીઓ ખુલ્લે મોંઢે ગમે
તેની દાઝરીમાં ખુરશીએ ચડીને પ્રશ્નોની

માનવ વિકાસનાં મૂળતત્ત્વો

ડાર્વિનવાદની દૃષ્ટિએ જીવનસંગ્રામનો જે અર્થ કરવામાં આવે છે, તે અર્થ અત્યારે માત્ર પશુઓની સૃષ્ટિમાં જ વાજપી કરે છે, પણ માનવસમાજ માટે તે નિષ્પ્રયોગી છે. લેખક એ દૃષ્ટિએ એ ડાર્વિનવાદની મીમાંસા કરે છે.

: લેખક :

પી. જે. ભટ્ટ

ડાર્વિન એટલે જીવનસંગ્રામના સિદ્ધાંતનો સ્થાપક. કુદરતના વિકાસક્રમ ઉપર અંધાર પછેડા પાથરીને ઉભેલા આધ્યાત્મિક તત્ત્વજ્ઞાનના પદ્મો ચીરી નાખી, તેણે જગતને નહરે ક્યું કે પ્રાણીજગતની સર્વ પ્રગતિનો પ્રાથમિક સિદ્ધાંત જીવનસંગ્રામ છે. દરેક પ્રાણીનો વિકાસ, પરિવર્તન અને વિનાશના સિદ્ધાંત-ઉપરજ અવલંબે છે. આ સિદ્ધાંત તે જીવનસંગ્રામ. (Struggle for existence.)

ત્યારે ડાર્વિને આ મહાસત્ય ઉચ્ચાર્યું, ત્યારે તેણે આ સર્વ ધ્વંસકૃતિ છે એમ માનવાની ના પાડી, ત્યારે સૃષ્ટિનો સર્વ વિકાસક્રમ માત્ર આ પ્રાથમિક સિદ્ધાંત ઉપર થયો છે એમ નહરે ક્યું, ત્યારે પાદરીઓ તેમ જ જૂના વિચારવાળાઓ તરત જ તેની સામે ઉઠ્યા. અમેરિકામાં તો કેટલીક શાળાઓમાં તેના શિક્ષણને શિખવવાનું પણ બંધ કરવામાં આવ્યું હતું.

પ્રાણી જગતમાં આ સંગ્રામને આધારે જ પ્રગતિ થઈ છે. એ વસ્તુ નયું સત્ય છે. અમીખાથી સીંહ સુધીના સર્વ પ્રાણીઓ આ સિદ્ધાંતના જીવંત પુરાવા છે. તેમના જૂદા જૂદા અવયવોની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ,

તેમનું વૈવિધ્ય, વગેરે સર્વ એક જ સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરે છે. આ સિદ્ધાંત તે જીવનસંગ્રામ.

ત્યારે જીવનસંગ્રામ એ શી વસ્તુ છે? આ સિદ્ધાંતો જે પ્રાણીજગતના વિકાસને સમગ્રવ્યાપક શક્તિમાન હોત તેટલી જ સમ્યક્તાથી માનવજીવનનો વિકાસ સમગ્રવ્યાપક શક્તિમાન છે કે કેમ? એ ડાર્વિનના સિદ્ધાંતો પ્રાણીજગત માટે સત્ય હોય તો માનવજીવનમાં પણ તે સત્ય છે કે કેમ તેની ચર્ચા કરવાનો આ લેખનો આશય છે.

જીવંત રહેવાની વૃત્તિ

ભૌતિક સંજોગોમાં પોતાની જાતમાં પરિવર્તન કરી જીવંત રહેવાની વૃત્તિ ('Will to live at the cost of some modifications in the form. See Darwinism' by Huxley) એટલે જીવનસંગ્રામ,

જીવનસંગ્રામના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થયેલાં સર્વ પ્રાણીઓની શરીર રચનામાં ફેરફાર થયા કરે છે. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે ફેરફાર પ્રાણીઓ તેમની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે જ શરીર રચનામાં ફેરફાર કરે છે. તેઓ સ્વરક્ષાનું સાધનો યોગ્ય છે. જેમકે:

દેરણીઓના ન્હાના પગ, વાઘના નાખ, અને સિંહની યાજ એ જીવન સંગ્રામને લીધે જ ઉપજેલાં સ્વરક્ષણનાં સાધનો છે. જેઓ આમ નથી કરી શકતાં ને વિનાશ પામે છે.

આમ વિનાશ પામેલાં પ્રાણીઓની સંખ્યા ઓટી છે. એટલું જ નહિ પણ સમય અનુસાર પોતાના અવયવોમાં ફેરફાર કરીને જીવંત રહેલાં પ્રાણીઓની સંખ્યા પણ અતિ ઘણી છે. લગભગ એક જ વાક્યમાં કહીએ તો એમ કહી શકાય કે, અત્યાર સુધીના સર્વ પ્રાણીઓ આ પરિવર્તન પામેલાં પ્રાણીઓ છે. જીવનસંગ્રામમાં તેઓ વિજય પામેલાં પ્રાણીઓ છે.

કુદરતી સંલેગોના પરિવર્તન સાથે શરીરની આકૃતિ બદલાતાં અને પોતાના રક્ષણને માટે અનેક પ્રકારના ઉપાયો યોજતાં આ પ્રાણીઓનું મુખ્ય લક્ષ્ય 'જીવવું' એ જ હોય છે, તેથી જ શત્રુ તરફથી થનાર હાનિમાંથી રક્ષણ શોધવાને દરેક પ્રાણીમાં સ્વરક્ષણને માટે અવયવ ખાસ માલમ પડે છે.

હાવિન મતની માન્યતા

અને માનવ જીવન પણ એ જ સિદ્ધાંત ઉપર અવલંબે છે. જ્યાં જ્યાં નજર કરશો ત્યાં ત્યાં આ જ ભયંકર જીવનસંગ્રામ માનવજીવનની રચના કરી રહેલા જણાશે. આધુનિક જીવનક્રમમાં જીવનકલહ જ મહત્વનું સ્થાન ભોગવે છે. તે સનાતન સત્ય છે. અને માનવ વિકાસનો તે જ સિદ્ધાંત છે, એવું હાવિન મતના અનુયાયીઓનું માનવું છે.

હાવિનના અનુયાયીઓ વળી એમ પણ કહે છે કે, પ્રાણીજગતમાં જેમ શક્તિમાન જ વિજયી નીવડી જીવવા સમર્થ બને છે, અને બળહીનોનો વિનાશ થાય છે, તે જ પ્રકારે માનવજીવનમાં પણ બળવાન

વ્યક્તિઓનો અંતિમ વિજય થાય છે, શક્તિમાન જ જીવવા સમર્થ અને છે અને બળહીનો વિનાશ પામે છે.

એ સિદ્ધાંતવાદીઓ વ્યક્તિગત બળ (Individual strength) ને અગત્યનું માનીને કહે છે કે, વ્યક્તિની શક્તિ અને દક્ષતા તે જ તેના વિકાસની ભૂમિકા છે. સમાજ રચનાને પણ તેઓ વ્યક્તિશક્તિ ગણે છે એટલું જ નહિ પણ તે મતના આંધળા અનુયાયીઓ એમ કહેવા તત્પર છે કે, જીવનસંગ્રામને આધારે થયેલી વર્તમાન સમાજ રચના જ સરસ તેમ જ અનિવાર્ય છે.

આ હાવિન મતને માત્ર માનવ જીવનના વર્તુલમાં રાખવાને બદલે તેના ફેટલાકે અનુયાયીઓ સાહિત્ય, અને કળામાં પણ એ તાત્વિક જીવન સંગ્રામને લેવાનો યત્ન કરે છે. તેઓ જણાવે છે. સમાજનું વૈવિધ્ય તે જીવનસંગ્રામનું જ પરિણામ છે. તેમના મતે તો સમગ્ર જીવન જ એ સિદ્ધાંતનું અપુર્વ સમર્થન છે. મનુષ્યની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ અને સર્વ વૃત્તિઓ જીવનસંગ્રામમાંથી જન્મે છે, વધે છે અને વિકાસ પામે છે. ત્યારે શક્તિહીન સ્ત્રી પુરુષો નાશ પામે છે.

હાવિન મતાનુયાયીઓનું દષ્ટિબિંદુ આથી જાણી શકાય છે. પરંતુ તે દષ્ટિબિંદુ સાચું છે કે ખોટું તે હવે લેવાનું રહે છે. તે માટે આપણે એ દષ્ટિબિંદુની અને તેમની માન્યતાઓની સમીક્ષા કરી પડશે.

સિદ્ધાંતોની સમીક્ષા

એ સિદ્ધાંતોની સમીક્ષા કરી તેની વિશ્વના માનવજીવનની સાથે તુલના કરીએ, મનુષ્યના જીવનક્રમને એ સિદ્ધાંતો દ્વારા સમજાવવાનો યત્ન કરીએ અને સમાજ તેમ જ સંસ્કૃતિના બળની સમીક્ષા કરીએ તો હાવિન મતનું તમામ તત્ત્વમાન પાનાના

ઘરની માફક એકદમ કંકડભૂસ થઈ જાય છે. આદીકાળથી માંડીને વર્તમાન યુગ સુધીનું ઐતિહાસિક નગરે અવલોકન કરતાં, સામ્રાજ્યો અને મહારાજ્યોના ઉત્થાનનો તેમ જ પતનનો અભ્યાસ કરતાં, યુગપરિવર્તનના બહો ઉપર દષ્ટિપાત કરતાં, અને વર્તમાન યુગના સમાજલક્ષી યુગધર્મ સાથે ડાવિન્નનાં વ્યક્તિલક્ષી તત્ત્વજ્ઞાનની સરખામણી કરતાં, ડાવિન્ન મતના ભુકંકે ભુકા ઉડી જાય છે અને ત્યારે જ આપણને સમજાય છે. ડાવિન્નનું સર્વમાન્ય મનાતું વિજ્ઞાન માનવજીવનક્રમને સમજાવવા માટે તદ્દન જ અશક્ત છે.

ડાવિન્નનું આ તત્ત્વજ્ઞાન એક વ્યક્તિની આપખુદ માલિકીપણાની ભાવના સમજાવવા અશક્ત છે. કારખાનાંઓની પ્રચંડ માલિકીના સિદ્ધાંતને સમજાવવા તે શક્તિ વગરનું છે. તેમ જ આધુનિક બહોને પ્રતાપે વિસ્તરતી સામ્રાજ્યજાળ સમજાવવા તે તદ્દન અયોગ્ય અને અપ્રભુ જણાય છે. સામ્રાજ્યોની પ્રાચીન વ્યાખ્યા લક્ષમાં લઈએ, જૂની સમાજ વ્યવસ્થાને સંરક્ષતી સરકારના બળને અવલોકીએ અને અમુક જ એક વર્ગના સ્વામિત્વને સ્વીકારતી સમાજ રચનાના વિકાસ અને પતનને નીહાળીએ, ત્યારે ડાવિન્નના સિદ્ધાંતોમાં રહેલી અપુણ્યતાઓ ખુલ્લી તરવરી આવતી જણાય છે.

ડાવિન્ન કહે છે કે જીવનસંગ્રામ એ સર્વ વિકાસનો પાયો છે; તો પછી અત્યાર સુધીની તમામ સમાજ રચનાઓ, તેમ જ અત્યાર સુધીનાં સર્વ સામ્રાજ્યો કાયમ જ ટકવાં લેઈએ. તેમ જ તમામ મહાપુરૂષો જીવનભર મહાન જ રહેવા લેઈએ અને ખીજા બાહ્ય કારણોથી તેમની પગતી થવી ન લેઈએ. માત્ર જીવન સંગ્રામ ઉપર જ બધીયે

મહત્તાનો આધાર રહેતો હોય તો, પછી સમાજજાળ—સરકારજાળ, સૈન્ય અને પોલીસ, કોર્ટ અને કારખાનાં એ સર્વ નકામો છે! કારણ કે, તેઓ વ્યક્તિના સ્વાતંત્ર્યના વિરોધી છે કેમકે તેઓ વ્યક્તિને અમુક હદ સુધી જ સ્વાતંત્ર્ય આપે છે. બ્યારે ક્ષયરોગથી પીગ્રતા પુરૂષોમાં હવાઇ બોમ્બ દ્વારા હજારો મનુષ્યોનો નાશ કરવાની શક્તિ લેઈએ, બ્યારે રીવાલ્વરના એક જ બારથી બળવાન પહેલવાનને એક નિબળ સ્ત્રી મારી નાખતી હોય તે લેઈએ, કે સમાજમાં પ્રવર્તતું આર્થિક શોષણ એક વ્યવસ્થિત વર્ગના અધિકાર તરીકે દેખાય ત્યારે ડાવિન્નનું વ્યક્તિના બળ ઉપર રચાયેલું તત્ત્વજ્ઞાન માનવજીવનના વિકાસનાં તત્ત્વજ્ઞાન તરીકે જણાતું બંધ પડી જાય છે. એટલે માનવજીવન એ સમાજ રચનાના નિયંત્રીત બળથી નિર્માય છે એ સિદ્ધ થયું. સમાજ બળ પણ ડાવિન્નના સિદ્ધાંતોનો સીધો જવાબ છે. એ સમાજ જીવન જ આજે ડાવિન્નના સિદ્ધાંતને અસત્ય દર્શાવવા માટે પુરતું છે. કારણ કે તે સમાજ બળ ઉપર અવલંબે છે.

આજના સફળ પુરૂષો

જો જીવનસંગ્રામ જ વ્યક્તિના વિકાસનો સિદ્ધાંત હોય તો ભુલ ભુલ ક્ષેત્રોમાંના આજના સફળ પુરૂષો અદ્વિતીય વ્યક્તિઓ જ હોવી લેઈએ. તે નગરે તો આજના માલિક-ગુજારો, આજના શરણો, વ્યાપારીઓ, અધ્યાપકો અને ઉદ્યોગનેતાઓ વગેરે બધા આજે પરમ પુરૂષો હોવાં લેઈએ, પણ બ્યારે લેઈમનાં ચારિત્ર લેઈએ, બ્યારે લેઈમનાં અનીતિ અને અન્યાયપૂર્ણ આચરણો અવલોકીએ ત્યારે જ માલમ પડે છે કે આજનો સફળ પુરૂષ પુરૂષોત્તમ નથી.

એ જ્યાં પછી લાગે છે કે આવી સફળતા જો કારિગર મને જીવનસંગ્રામનું સુંદર પરિણામ હોય, અને તેવી સફળતા જો વિકાસની પરિસ્થિતિમાં ગણાતી હોય તો તે સફળતા અનુકરણીય તો નથી જ.

ખરી રીતે કારિગરના નિયમ પ્રમાણે જીવનસંગ્રામમાં ઉત્તમ વ્યક્તિઓને જ સફળતા મળવી જોઈએ. પણ જ્યારે સમાજના સફળ પુરોષોનો ઇતિહાસ જોઈએ છીએ, ત્યારે જણાય છે કે ચારિત્ર્યની બાબતમાં આવી વ્યક્તિઓ તદ્દન નિષ્ફળ નીવડી હોય છે. જો આમ છે, તો પછી જીવનસંગ્રામના સિદ્ધાંત પ્રમાણે અપ્રમાણિક અને અનીતિમાન પુરોષો જ શ્રેષ્ઠ મનુષ્યો ગણાવા જોઈએ; કેમકે જીવનસંગ્રામમાં સફળતા મેળવનાર જીવનના સર્વ લૌકિક સુખ અને આનંદ મેળવી શકે છે, ત્યારે બીયારા નીતિમાન અને પ્રામાણિક પુરોષોને માટે તો 'સ્વર્ગ'માં બદલા મળશે' એવી માત્ર એક જ આશા બાકી રહેલી હોય છે; અને જો અસત્ય તેમ જ અપ્રામાણિકતા જ સુંદર વસ્તુ હોય અને જીવનસંગ્રામ માટે તે જ અનુકરણીય હોય, તો તો આપણી શાળાઓમાં શિખવાતું નિતીશાસ્ત્ર બંધ કરવું જોઈએ તેમની કેદ-ખાનામાંથી લુચ્ચાઓને મુક્ત કરવા જોઈએ, કેમકે અપ્રમાણિકતા જ જીવનસંગ્રામને માટે સદૃશ્યરૂપ મનાય !

મને તો અહિં એ શંકા ઉપસ્થિત થાય છે કે એવા જીવનસંગ્રામ માટે આદર્શ મનાતા ગુણોવાળાઓને સમાજ શા માટે ધિક્કારે છે ? તેવાઓને પાંસરા કરવા માટે શા માટે સરકાર પોલીસ અને સैन्यનો મોટો સમુદાય રાખે છે ? અને જીવનસંગ્રામને માટે સારા ગણાતાં ગુણો ધરાવનારી વ્યક્તિઓને કારા-ગૃહની માતના શું કામ સડન કરવી પડે છે ? વ્યક્તિ અને સમષ્ટિમાં કારિગર

મતના પશુ આધુનિક સમાજ રચના પ્રમાણેના જીવનસંગ્રામને જરા પણ સ્થાન નથી. કેમકે આજની વ્યક્તિનું જીવન લૌકિક પરિસ્થિતિ ઉપર જ અવલંબે છે.

તેની સર્વ શક્તિઓને વર્ગીય પરિસ્થિતિ (class environment) માં કેન્દ્રીત કરવી પડે છે.

આજના યુગમાં પુરુષ કે સ્ત્રીનું જીવન તેના આર્થિક સંજોગો અને તેથી ઉપજતાં ફળ ઉપર જ આધાર રાખે છે; અત્યારે તો મહા બળવાન મનુષ્ય પણ નિર્બળ મનુષ્ય પાસેથી ખોરાક ખુંચવી લેવાની હીંમત કરતો નથી, કારણ કે પેલા શરીરે નિર્બળ દેખાતા છતાં શ્રીમ તાઇથી સદ્ધર મનાતા પુરુષ પછવાડે સમાજનું તેમજ સરકારનું તમામ બળ ખડકાયતું ખડું હોય છે.

આજ મનુષ્યોના ૯૮ ટકા જેટલા વિશાળ સમુદાયનો આગળ વધવાની તક નથી. કેમકે તેમની પાસે ઉત્પત્તિના સાધન કે તેનું સ્વામિત્વ નથી. એટલે તેમને આગળ વધવાની, કે જીવનમાં નીતિમય રીતે સફળ થવાની એક પણ તક મળતી નથી.

આથી જણાશે કે કારિગર મત પ્રમાણેના જીવનસંગ્રામ એ માનવજીવનને માટે સત્ય વસ્તુ નથી. તેનું અસ્તિત્વ તો માત્ર અત્યારે પ્રાણીવર્ગમાં છે. જ્યાં સમાજ જેવી સંસ્થા નથી, અને કેવળ બળીયાના જ એ ભાગની નીતિ ચાલે છે.

પરંતુ માનવસમાજમાં શારીરિક શક્તિનો વિકાસની દૃષ્ટિએ દેશો જ અર્થ નથી; તેથી તદ્દન નિર્બળ શરીરવાળા માલદારો, અને પહેલવાન જેવા લુપ્ત મરતાં કામદારો આજે દેરદેર માત્રમ પડે છે. અર્થાત્ વ્યક્તિનું સ્થાન આજે વર્ગો દીધું છે.

વર્તમાન યુગનો પ્રધાન સુર

તેથી વર્તમાન યુગનો પ્રધાન સુર વ્યક્તિ-નો જીવનસંગ્રામ નથી પણ વર્ગસંગ્રામ છે. આને તો સમાજના માત્ર બે જ વર્ગો છે: માલદારો અને કામદારો. તેથી બીજાની ઉપર વિશ્વાસ માણતા જીવો અને શ્રમજીવીઓ વચ્ચે ઘરેઠો કલહ મંડાયો છે. આને વ્યક્તિનું સ્થાન, અને જીવન તહેના વર્ગના સંબંધ ઉપર અવલંબે છે. જે વર્ગ પાસે સત્તા છે તે વર્ગની વ્યક્તિને માટે સ્વપ્ન અને સ્વાનંદ

છે અને બીજાઓ દુઃખમાં સડે છે. તેથી જ ઉત્પાદનનાં યંત્રો ઉપર સ્વામિત્વ મેળવવા માટે શ્રમજીવી સ્વદાયે ચળવળ ઉપાડી છે. અત્યારનો ઇતિહાસ તે આ વર્ગવિગ્રહનો ઇતિહાસ છે, અને એન્જેલ્સ (Engels) ના શબ્દોમાં કહીએ તો અત્યાર સુધીનો ઇતિહાસ પણ સતત ચાલતા વર્ગવિગ્રહનો જ ઇતિહાસ છે. છતાં ગર્વિનનું તત્ત્વજ્ઞાન અસત્ય નથી. તે પ્રાણીજગત માટે સત્ય છે. માત્ર માનવજીવનની દૃષ્ટિએ અથવા માનવ વિકાસને સમજાવવામાં તે અશક્ત નિવડે છે.

૧૯ મી સદીના આરંભમાં ફ્રાન્સમાં ૨ કરોડ ૭૦ લાખ માણસો હતાં અને ઇંગ્લંડમાં માત્ર ૮૦ લાખની વસતી હતી. અત્યારે બન્ને દેશમાં ચાર ચાર કરોડ નેટલી વસતી છે. આથી ઇંગ્લંડમાં લાખો માણસો બેકાર છે, ત્યારે ફ્રાન્સમાં બધા ધંધાદારી છે. આ ફેરફારી સંતતીનીયમનને જ આભારી છે.

...

અદ્યતન સદીમાં ફ્રાન્સમાં ભારે બેકારી ને જીખમરો હતાં. કેમકે તે વખતે વસતીનો ભ્રષ્ટ્ર એ તે કરતાં વીશેષ વધારો હતો. સંતતીનીયમનને લીધે હવે ફ્રાન્સમાં કોઈ બેકાર નથી, પણ કેટલાક પરદેશીઓને ય ત્યાં કામ મળે છે.

...

યુરોપમાં ૨૬ રાષ્ટ્ર છે. તેમાંનાં ૨૮ કેટલાંય વર્ગોથી બેકારીના રાહુથી ઘેરાઈ વળેલાં છે.

ફ્રાન્સમાં ૧૯૨૯ ના આરંભમાં બેકારોની સંખ્યા માત્ર ૧૦૬૪ નેટલી હતી, નરમ મોસમ ફેબ્રુઆરીમાં તે સંખ્યા ૩૨૫૭ અને માર્ચમાં ૧૦૭૮ ની હતી, ત્યારે જુનથી ઓક્ટોબર સુધી ૪૦૦ ની આસપાસ, નવેમ્બરમાં ૫૭૭ અને ડિસેમ્બરમાં ૮૧૭ હતી. ત્યારે ફ્રાન્સની વસતી ૪ કરોડ માણસોની હતી.

...

૧૯૩૦ ના ફેબ્રુઆરીમાં ગ્રેટબ્રિટનમાં ૧,૫૩૪,૦૦૦; જર્મનીમાં ૨,૨૯૩,૭૩૪ અને ઇટાલીમાં ૪૦૮,૭૮૪ માણસો બેકાર હતાં.

...

આખા યુરોપમાં ફ્રાન્સ એકલો જ બેકારીના દર્દમાંથી મુક્ત છે. ત્યાં લગભગ ૧૦ લાખ જાતના જુદા જુદા ધંધા છે.

ના મ મી માં સા

દોષભાગ્યોના સર્વ હક્ક સ્વાધીન વિષયની મીમાંસા કરતાં લેખક તેમના માધાક્રીડા કામમાં મદદ કરવા શુન્ય સાક્ષરોને નિમંત્રે છે, આવતા યુગનાં કુમારકુમારિકાઓનો વરવાં નામો સામેનો બળવો થવા દેવો ન હોય તો શુન્યતાની 'દોષળા'ઓને આપણા સાક્ષરોએ સંવકરની ભાવનાથી સહાયભૂત થવા બધાર પડવાની જરૂર છે.

: લેખક :

ધૃત્વરભાઈ એમ. પટેલ

“ નામ ! ”..... મનુષ્યદેહનો અદ્યંતર-સૂચક, જેનાથી માણસ દીધે છે-જેનાથી તેની પ્રતિભા પડે છે તે. શા માટે દરેક મનુષ્યને મનપસંદ નામ અર્પવામાં નહિ આવતું હોય? શા માટે 'કાઈ' જેવી અજ્ઞાન અને મંદ વ્યક્તિના હસ્તક તેનું સુકાન રાખવામાં આવ્યું હશે? કમરભાઈ અને મરવાભાઈ એવાં કંઠગાં નામ અસ્તિત્વમાં ફેરી રીતે આવવા પામ્યાં હશે? મનુષ્ય ભૂતને પાત્ર હોય છે તેમ થાકને પાત્ર તો નથીને? એમ જ લાગે છે. થાકનાથી જ-કંઠા-બવાથી જ આહિત્યકારોએ-“મુકતે પડ્યું,” જે દેખાય તેને ભાઈ પ્રત્યય લગાડે! પત્યું. ભોગવશે ઘણુંજ જેના ભાગ્યમાં હશે તે... પેલા કમનસીબ પાટીદારો!

થયું! મારા જેવા ઘણાપ આ થાકના ભોગ થઈ પડ્યા. ઘણાપને ભાગ માથું ફાટી જાય તેવાં નામ પડ્યાં. પણ આશા! અમર છે. દુખનાર મરે ત્યાં સુધી ઇવવાનાં તરફ-ડીવાં મારે! ઉત્સાહી નવયુવકો આગળ આવ્યા અને વગર વિચારે 'માથે પહેલાં નામોમાં'—કોઈમાં પ્રત્યયમાં તો કોઈમાં નસણીમાં યોગ્યવાચ્ય ફેરફાર કર્યો, કેટલાંક 'ઉપનામ'ને એકમાંથી અનેક વર્ગમાં વહેંચી

તેની અસરનો અપૂર્ણાંક ઘણો નાનો કરી નાખ્યા. હવે તો?.....એકજ નામ શુભ અવશુભનો ભેદ રાખ્યા વિના, ઘણી વ્યક્તિ-ઓને લાગુ પડે છે. અધકાર (Chaos)!

હવે 'પારખ' અટક કચેરીના ટ્રેઝરર કે સોનારપાના ઓફીસી માટે જ વપરાય છે તેમ નથી, અમારા ગામનો પશવો વાળંદ પણ તે નામથી સંબોધાય છે. કોલેજના અધ્યાપક કે સંગીતવિશારદો એક્લાજ 'પ્રોફેસર' કહેવાય છે તેનું નથી. મસ્ત બદનવાળા પહેલવાનો અને પેલા લેભાગુ ગાફુરો પણ પોતાને પોતાની મેળે 'પ્રોફેસર' તરીકે ઝાળખાવે છે અને 'પ્રોફેસર આલમ'નું હાહાકારું અપમાન કરે છે. અશ્ચર્ય! આ યોગ્યારોગ્યતાની હદ તો 'માસ્તર' ઉપનામમાં કંઈ એટલે જ વધી જાય છે. ડિગ્રી ધરાવનાર મુશિક્ષિત મનુષ્યો 'માસ્તર ઓફ આર્ટ્સ' કે 'માસ્તર ઓફ સાયન્સ' કહેવાય તો તેમાં 'માસ્તર' રાખ્દનો સહઉપયોગ થતો જણાય છે; અમારા ઉમિયાશંકર કાકા, જે અમારી ગામડી શાળામાં શિક્ષક છે, તે 'માસ્તર' કહેવાય તો કંઈક ન્યાયપુરઃસર છે; ટપાલખાતામાં કાગળ સોટ (Sofa) કરનાર કે ડબોડ સ્ટેશનના ટિકિટ આપનારને ડોક,

“માસ્તર શાખ કાળુપરની ટિકટ આલો” કહી સંબોધે તો કણુને અપ્રિય નથી લાગતું પણ જ્યારે તે શબ્દ કોઇ હોટેલના કે હેરકેટિંગ સંસ્થાના કેશિયર, સરકસના રિંગ માસ્તર, અથવા છેલ્લે કોઇ મિલના મુકરદમ માટે વપરાય છે ત્યારે હદ વળી જાય છે. અને સૌથી સરસ તો જ્યારે અમદાવાદ ના ગાડીવાળા “એ માસ્તર, સમાલી ચલો” કહી ગમે તેને જૂમ મારે છે ત્યારે તો જીગરના દુકડા થઇ જાય છે.

એક જ નામ, પ્રત્યય માત્રના ફેરફારથી જુદી જુદી વ્યક્તિ માટે જુદો જુદો ભાવ પ્રદર્શિત કરતું, પણ હવે ભાષામાં ઓછું નજરે નથી પડતું. ‘હાકોર’ નામને ‘ભાઇ’ પ્રત્યય લગાડીએ તો ‘હાકોરભાઇ’ નામ થાય. આ નામ સુરત જીલ્લાના કોઇ અનાવિદ્ય યુવકને લાગુ પડતું હોય તેવા ભાસ થાય છે. તેમાં તેમની વિદ્યાપીડિયા દેશસેવા અને સ્નાતકતા પણ પ્રદીપ્ત થાય છે. તેને ‘લાલ’ પ્રત્યય લગાડીએ તો અમદાવાદ ખાડીયાના, કોઇ મંદમતિ, છેલ્લ-ખટાઉ, મોજલા, ચસ્માંધારી, બ્રહ્મક્ષત્રી યુવક, પાન ચાવતા, કંઈપણ ઉદ્દેશ વિના સ્તતા વચ્ચે ટહેલતા કલ્પનામાં ખડા થાય છે. તેને જો ‘સાહેબ’ પ્રત્યય લગાડીએ તો કોઇ કાર્ટિયાવાડના બાપુ, બાપુશાહીને વરેલી નાનાવિધિ અસ્તાનતાએ સાથે નજર આગળ તરી આવે છે; અને તે જ નામને ‘જી’ લગાડીએ તો હિંદુસ્થાનનો સ્નાતન ધર્મ જોમના ઉપર અવલંબેલા છે તે મતિ દર્શન દે છે. ‘મનોહર’ શબ્દને ‘રાય’ લગાડીએ તો કોઇ નાગર શુદ્ધસ્થ જુની ટાપી પહેરી, પાનરસ ઢોળતા, હાથમાં પુસ્તક લઇ, હંધસ્કુલમાં ભણાવવા જતા હોય તેવી કલ્પના મતિમંત થાય છે. જ્યારે તેને ‘ભાઇ’ લગાડીએ તો ‘મનોરભાઇ’

નામ કોઇ અખર પાટીદાર યુવક તેની પાટીદારશાહી અને તેને અંગે રહેલી કુશા-મતા (!) વ્યક્ત કરતો હોય તેમ દીસે છે.

‘સુ’દર’ શબ્દને ‘લાલ’ લગાડીએ તો કોઇ ‘સર’ ટાઇટલ ધારણ કરનાર મુંબાઇ હાઇ-કોર્ટના ખેરિસ્ટર કે સોલિસિટર ટ્રેનિંગાયર થાય છે પણ તેને જ ‘સુ’દરો’ કહી ઓળખીયે તો અમારા ગામનો અંતઃજન્ય ધુ દ્રસ્ય-માન થાય છે. ‘રેવા’ શબ્દને ‘લાલ’ લગાડીએ તો કડીપ્રાન્તનો કોઇ કણુમી મુંબાઇમાં ‘પટેલ’ની નોકરી કરતો માનુસ પડશે પણ તેને જ ‘શંકર’ પ્રત્યય લગાડીયું તો અમારી કોલેજનો શુજરાતી કન્યાનો રસોધયો રોટલી ઉપર ધી પીરસતો હોય તેવું ભાન થશે. નરબતિના નામને ‘બેન’, ‘બાળા’ કે કાન્તાં અને નારીબતિના નામને ‘ભાઇ’ કે ‘શંકર’ પ્રત્યય લગાડવાથી પરસ્પર બતિનો (Not Sex) ફેરફાર થાય છે, તે કંઈ ઓછી નવાઇની વત નથી. મણિબેન, હિરાબેન, ચન્દ્રકાન્તા, સ્વર્ણકાન્તા, કંદર્પ-બાળા અને નરેન્દ્રબાળા, એ નામ નરમથી નારી અને રતિભાઇ, રેવાભાઇ, ઉમિયાશંકર અને નર્મદાશંકર નારીમાંથી નર કેવી રીતે થાય છે તેવું જ્ઞાન કરાવે છે.

એક જ નામમાં, પ્રત્યયમાં નહિ પણ જોડણીમાં કંઈક ફેરફાર કરીશું, તો કંઈ અવનવું જ રહસ્ય પ્રકાશિત થશે. ‘મહારાજ’ ઉપનામને જો છેલ્લે એક કાનો ઉમેરીયે તો રસોડા કે મંદિરમાંથી નીકળી સીધું જ તખ્ત ઉપર બિરાજમાન થશે. ‘શેડ’ ઉપનામ જે વાણીઆઓને પોતાની કાપડની દુકાને “રાત્રે ચોર આવ્યો ત્યારે ચતુરાઈથી કેવી રીતે બારીબારણાં બંધ કર્યા” અથવા ફલાણા પાસે વાઢ્યાતુરથી આવું બીજ કેવી રીતે ચુકવાવ્યું” તેવી વાતો કરતા બેદલા બતાવે છે તેમાંથી જો માત્રનો

લોપ કરીએ (શક) તો તે રાખ્દની પ્રાન્ત-
ફેર ખઢવી થાય છે (ગુજરાતથી કાઢિયાવાડ)
તેટલું જ નહિ પણ તેમની શકતામાં, વાણીની
મીકશમાં અને પાઘડીના આંટામાં મોટો
વધારો થાય છે. 'સલીમ' નામ મોગલ
આદશાદ જહાંગીર ને ઓળખવા વપરાય છે.
પણ તે 'સ'નો 'અ' લોપ થાય અને સલીમ
(Sleem) વંચાય તો તેમાં યુરોપીઅન
ખસ (Blood) ની છાંટ આવી જાય
છે. અને ભરતખંડનો યુન'દો મુસ્લિમ
ડેનિસ ખેલાડી દ્યને ડાઇવ (Drive)
કરતો યાદ આવે છે. 'ડેમ્યુટિ' રાખ્દ સાધા-
રણુત: ક્રોટપાટકૂતલ'કૃત, ગોરા મુઝકી અમ-
લદારણુ' દર્શન કરાવે છે જ્યારે 'ડિપોઝિટ'
રાખ્દ લ'આઈ કરતાં વધારે પહોળાઈવાળા,

વિવૃત આગળ મોટામાં મોટા વ્યસવાળા,
જોઈએ તે કરતાં વધારે છોકરાંવાળા, કામ
કરતાં પૈસા તરફ વધારે પડતા પ્રેમવાળા,
અમલદારીના ફાંકાવાળા, કેળવણીખાતાના
એક નાનકડા વડાનો ચિતાર રણુ કરે છે.

છતાં કદી પણ અર્થમાં ફેરફાર ન
થાય—સંભવ જ ન હોય, તેવાં હલચલી
અને જડભરત નામ હણુ ધણું બાકી
છે. તેવાં દ્રઢનિશ્ચયી નામમાં નાથી,
જડી, મં'ગુ, શામી, જોકાલાઈ, મુળ-
જીભાઈ, પુ'ગભાઈ, વાઘજીભાઈ વિગેરે.
નામોના સમાવેશ થાય છે. આવાં નામ
મુધારવા સાહિત્યકારો તરફી દેશે? હવે તો
તેમનો થાક ઉતર્યોં દશે. ફાઈએ તેમને
આશીય દેશે.

એક માણસ ધણું દીવસથી મહેમાન
બનેલાં સામુને રેશને વળાવવા જતો હતો.
સામુજીવું પોટકું તેના હાથમાં હતું. દીકરી
લઈને સામુ ખેટફેમ' તરફ ચાલ્યાં, જમાઈ
ખીજી તરફ પાસ લેવા ગયો. દરવાજા આગળ
ગયો ત્યારે દીકરી ક્ષેક્ટરે કહયું, "મીસ્ટર
અહીંથી તમે જઈ નહીં શકો, કેમકે ગાડી
બે મીનીટમાં ઉપડવાની તૈયારીમાં છે.

"પણ બાપુ મારાં સામુ એ જ ગાડીમાં
જવાનાં છે અને જ આ પોટકું એમને નહીં
પહોંચે તો જરૂર તે વળી પાછાં મારાં
મહેમાન બનવા આવશે."

દીકરી ક્ષેક્ટરને ચુંદરીઆ મહેમાનોનો
અનુભવ હતો. તેને તેથી પેલા લાઈમની દયા
આવી. એકદમ તેણે દરવાજો ઉઘાડ્યો,
અને બોલ્યા:

"જા ત્યારે તો દોસ્ત જા!"

એન્ડ્રો ઇન્ડીયન પતની પ્રેરણાથી એક
રાવસાહેબ અસહકારની વીરધ્વમાં ભાષણ
કરવા ઉભા થયા.

અસહકાર એ ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુ છે.
એના જેવું અપ'કર પાપ ખીલું એકે
નથી....."

એક શ્રોતાએ ઉભા થઈને: "પ્રબુએ તો
હમણાં જ અસહકાર શરૂ કર્યો, આજ સુધી
ગોરા અમલદારોએ આપણી સાથે અસહકાર
કર્યો હતો, તે ભય'કર પાપ ખરૂં કે
નહીં?"

ખીજે શ્રોતા: એવું પાપ કરનાર માટે
તમે શા ઉપાય બતાવો છે?"

રાવસાહેબ મુંઝાઈ ગયા—તેનાથી આગળ
બોલી શકાય નહીં.

મૂડદામાંથી મદ

[નવલિકા]

મુળ

અનુવાદક :

લેખક: ડૉ. ના. સી. રહે, એમ.એ.

શિરીષ

“મારો પણ એવો સ્પષ્ટ મત છે કે બધાય દાકતરોનાં અને વૈદ્યોનાં ગાંસડાં પોટકાં બાંધીને તેમને મહાસાગરનાં ઉંડા જળમાં હોમી દીધા હોય તો તેથી દુનિયાને એકરતિભાર પણ તુકશાન થાય નહિ.”

એવું જ્યારેસ્ત વિધાન કરતાં ત્રિવિક્રમે ચસચસાર્વાને ચહાનો ધુંટડો ખેંચ્યો, અને તેની ગરમીની અનુભવ કરતાં તેણે અમારા બધાની તરફ જોવા માંડ્યું.

અમે બધા મિત્રોજ મળ્યા હતા. રવિ-વારનો દિવસ અને મિત્રોની મિળ્યાની; પછી ગમ્મતનાં ગપ્પાંની તો વાતજ શું કરવી? વાતોમાં ને વાતોમાં દવા અને દાકતરોનો વિષય નીકળ્યો અને ત્રીસ મિનિટના ભયંકર વાદવિવાદ પછી જન્મે પક્ષની દલીલો ખુટી પડી અને કેવળ આતતાથી વિધાનોની મદદ લેવાની જરૂર લાગી ત્યારે ત્રિવિક્રમે પોતાની નવીજ દલીલ આગ્રહપૂર્વક, પોતે બેટા હોતો તે ટેબલ ઉપર બુસ્સાથી હાથ પછાડીને રજુ કરી. તેણે વિધાન સાંભળીને મેં કહ્યું:

“રસિકલાલ, માફ કરજો આ ચર્ચામાં દાકતર તરીકે ખાસ ઉદ્દેશીને કશું જ કહેવાયું નથી, પણ તું જે દાકતર છે, એટલે અદ્યત્ત એક ધંધાદારી તરીકે તને પણ...”

“અરે દોસ્ત જવા દેને એ બધી વિનય અને વિવેકની વાતો.” રસિક હસતો હસતો

બોલી ઉઠ્યો: “એમાં મારી બારી શાની? ગમ્મતની ચર્ચા ચાલતી હોય ત્યાં ખુદ મને ઉદ્દેશીને કંઈક કહેવાયું હોય તોયે શું?”

અમારી મંડળીમાં રસિક દાકતર હતો, તેના ધંધા માટે ટીકાત્મક ચર્ચા ચાલે તેથી રખેને તેને અંગત લાગે એવું કેટલાકોને લાગેલું, પરંતુ તેનો આ ખુલાસો સાંભળ્યો અને અમારી મંડળીનો ઉત્સાહ કાયમ રહ્યો.

સહુએ ચહાનો ધુંટ તેમજ નારતા ઉપર પોતાનાં ચંચળ ચિત્તમાં ચોટાડ્યાં એટલામાં કશુંક યાદ આવ્યું હોય તેમ રસિક એકએક બોલી ઉઠ્યો:

“બારી તો ત્રિવિક્રમ, તમારી ચર્ચામાં પ્રવેશ ન કરવા છતાંયે એટલું તો કહેવું પડશે કે, દાકતરોની દવાઓ નિરપયોગી જણાયાનાં જેમ ઉદાહરણ મળે છે, તેમ જ ખુદ દાકતરોને પણ જેની કલ્પના ન હોય તેવી રીતે દવાના ફાયદા જણાયા હોય એવા બનાવ પણ બનેલા છે જ, એવી ગમ્મતની એક વાત તો ખુદ હું પણ બાણું છું. જોઈએ તો કહું.”

“કહે, કહે, રસિક જરૂર કહે.”

એમ બધા ચારે તરફથી એકી વખતે બોલી ઉઠ્યા; અને દાકતરની વાત સાંભળવા દરેકે ખુરશી સહેજ આગળ ખસેડાઈ

નિર્ધનતા રૂપા સમાજ સામે શ્રીમંતાધને શિખરે મહાવતી સુંદરીઓ-
 ય આકર્ષકી દષ્ટિ નાખી તેમની નિર્ધનતાની દુર મરકરી ઉડાવે
 છે. શ્રીમંત ઓને નિર્ધન ઓ વ્યતિનીય કરી પરવા નથી.

एनबी स्व. पत्निश्रीना स्मरणार्थे
भी फार्बस गुजराती सभाने
श्रीयुत दाद्याल्लाह आलुंहुल आवडा
तरुथी सविनय सप्रेम लेट.

[૪]

સ્ત્રીના અગીઆર થયા અને ડીસોગ્ન અગવતો
જાણીયા, પડાવાળાને સલામ કરનાં કેશવે જોયો
એટલું જ નહિં પણ ચમૂચમુ છુટના ચરચરાટ
બોલાવતો, હાથમાંની ચીરટમાંથી હુમાડા
મકતો તે કાચના અર્ધદ્વારને ધડકેલી પોતાની
ઓશીસમાં પ્રવેશ્યા તે પણ કેશવે નજરે
જર નિહાળ્યું.

લગભગ અર્ધા કલાક સુધી કેશવે તે પછી
રેમીઝન ઉપર પોતાની આંગળીઓને
વી ચાકુ ચાખી, અને 'હવે જવામાં
લરકત નથી' એમ વિચાર કરીને તે
ખુરશી ઉપરથી ઉભો થયો.

નો મજબૂત દુર્ગ લેવા માટે
મલો લઇ જનાર સેનાપતિને મુખે
થતું હશે તેની કલ્પના એ
કાન્તને થઇ.

કરી કેશવે ડીસોગ્નનાં ખંડુ
પાડ્યું અને તે અંદર જઈને
ડીસોગ્ન કંઈક લખવામાં એક
હતો. તેથી કેશવને ત્રણ
રહેલું પડ્યું, તેમ છતાં
તુલે તેવાં કાંજ ચિન્હ

ના અંત તો લેવ છે જ
પણો યે અંત આવ્યો
નેવખતે જ એ અણીના
લેવા કેશવે એકદમ

(સલામ સ્પાઉચ)

અને હોંટની

એ બે શબ્દો

ડીસોગ્નએ

તરફ જોયું,

ધીવારનો દીવસ અને મીત્રાની
અપ્પાની તો

રજના દિવસે જેટ ભરીને મિષ્કાન
જમ્યા પછી મગની વાતો સાંભળવા મળે
તે કોને ન ગમે ?

રસિકે વાત કહેવા પહેલાં યોગ્યારો
ખાધો, ખીસામાં ડાઘીઉં કરી રહેલા
રંગેયારોપત્ની ઉપર હાથ ફેરવ્યો—કેમ જાણે
દાકનરી ધંધાની વાત કરતી વખતે એને
નમન કરવાની જરૂર ન હોય અને પછી
વાતનો આરંભ કર્યો.

[૨]

તેણે કહ્યું :

પણ મને લાગે છે કે રસિકે એ વાત જેમ
અમને કહી, તે રીતે વાંચકોને જાણે હું જ એ
વાત કહેતો હોઉં તે રીતે અહિં તે રજુ કરું
તો કીક અનુક્રમ થશે. વાર્તાનો જનક હું
નથી એટલા ખુલાસો આમ કરી દીધા પછી,
આ પદ્ધતિ સગવડ માટે સ્વીકારવામાં કરશે
જ વાંચો નથી.

ન્યાયશાસ્ત્રના પ્રણેતાઓએ માંજર—મુષક
ન્યાયની યોજના કરી છે કે નહિ તેની
મને ખબર નથી, પણ જો તેની યોજના
કરેલી હોય તો લોખંડિયોના કંપનીના
હેડ ક્વાર્ટર્ ડીસોળ અને અમારા કેશવ-
કાન્તની બાબતમાં તો એ ન્યાય પુરેપુરી
રીતે લાગુ પડે તેમ છે.

કેશવકાન્ત લાઇપિંગનાં કામમાં ખુબ
પાવરથી હોતો, પણ ચોતાની એ પ્રવિણતાને
ઓળખીને વર્તવા જેટલી તાકાત તેનામાં ન
હોતી, એટલે ડીસોળ બહારથી કેશવને માટે
ગમે તેટલી બે પરવા બનાવતો હોય, તો
પણ કંપનીને તેના કામની ફેટલી જરૂર છે,
તે વાત ડીસોળ મનમાં ને મનમાં બરાબર
સમજતો જ હશે, એટલી કદપના પણ તેનાં
ઓળા મનમાં જન્મતી જ નહોતી.

પણ તે દિવસે તો કેશવકાન્તે ઓફિસમાં જતી
વખતે મન સાથે એવો પક્ષો નિશ્ચય જ
કર્યો કે, ‘લગ્ન જે થવાનું’ હોય તે થાય,
તો પણ આજે તો ડીસોળની સામે જઈને
બરાબર ઉભા રહેવું અને આગ્રહપૂર્વક
એજ માગણી કરવી કે, આવતા મહિનાથી
પગારમાં દશ રૂપીઆનો વધારો કરી આપવો
હોય તો કીક, નહિં તો મારે તમારી નોકરી
કરવી નથી.’

અને એવો વધારો માગ્યા સિવાય કેશવ-
કાન્તનો છૂટકો પણ નહોતો. તેનો બસો
રૂપીઆનો પગાર એને માટે એટલા બધો
ઓછો હતો કે, મહિને દહાડે સીસકમાં કંઈ
ન વધે તો કંઈ નહિં, પણ ‘કોઈનું’ દેવું
ન થાય તો પણ બસ એવો સંતોષ માનવો
પડતો. દેશમાં એનાં વૃદ્ધ માતા-પિતા રહેતાં
હતાં, તેમને મહિને દિવસે પચાસ રૂપીઆ
મોકલવા પડતા હતા, અને મુંબાઈમાં તેનું
જાત ખર્ચ લગભગ પચાસ જેટલું થતું.
પણ તબિયતનું બરાબર દેકાણું ન હોતું
તેથી એકાદ બે નોટ તો દર મહિને દાકતરના
ખીસામાં જતી. એ બધાં ખર્ચમાં વધારો
કરનારી એક નવીન ઘટના વળી તાગિતરમાં
જ બની હતી—!

[૩]

તે ઘટના આ :

ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી બેખર અને પ્રોફેસર
ઉપેન્દ્રની સુવાન અને રૂપાળી પુત્રી ઉષા
સાથે થોડાક દિવસથી તેને પરિચય થયો
હતો. તે પરિચય કેમ થયો ખામ્યા તે વિષે
નિશ્ચિત માહિતી મળી શકે તેમ નથી, તો
પણ ઉપેન્દ્રને અર્થશાસ્ત્રનો થોડો ધણો છંદ
હતો તેને લીધે તેની પ્રોફેસર ઉપેન્દ્રની સાથે

પહેલાં ઝોળખાણુ થઇ, અને તે પછી ક્રમે-ક્રમે ઉઘાની સાથે તેની ઝોળખાણુ થઇ હોવી જોઈએ. તે ગમે તેમ હો, પણ ઉપા સમી તરફ, રૂપવતી આજાની સાથે ઝોળખાણુ થઇ, અને તે ઝોળખાણુ વધારવાની લાલસા મનમાં જન્મી, એટલે શરૂઆતમાં તો ધીરેધીરે હિસાબજોડ નહિં લખવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઇ, એ ખેતરકારીની અસર કેશવકાન્તને અત્યારથી જ જણાવા લાગી હતી, એ વાત ખરી. બાકી કેશવ એ ચાર વખત ઉઘાના ઘેર ચલા પીવા ગયો હતો, એક વખત સાથે સીનેમા જોવા ગયો હતો, અને બે ત્રણ વખત ફરવા ગયો હતો; તો પણ, તેના ખીંટણુ અને શરમાળ સ્વભાવને લીધે ઉઘાની આગળ એક શબ્દ પણ બોલવાની હિંમત તેનાથી કરી શકાઇ નહોતી. આવા રૂપોક કેશવે પણ આજે હૃદયમાંથી અથા જ ભયને ફગાવી દઇને ડીસોબની સાથે સીધી વાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. રખેને છેક છેલ્લી ઘડીએ બધો બુસ્સો નરમ પડી જાય, એ ભય તેના મનમાં રહેતો હતો, એટલે ડીસોબ સાથે વાતનો આરંભ કેવી રીતે કરવો, તેના સચાલના જવાબ કેવી રીતે આપવા, તેની સામે કેવી છટાથી ઉભા રહેવું, એ બધાની તાલીમ, તેણે એકલા એકલા પોતાની ઓરડીમાં દરેક દિવસ પહેલાં બરાબર મેળવી લીધી, અને જેમ જેમ તાલીમનું પુનરાવર્તન થતું ગયું, તેમ તેમ એ કાલ્પનિક સંવાદ ઉપર તેનો કાલુ બરાબર ખેસતો ગયો, એટલે આજે તે જ્યારે ઓરીસમાં જવા નીકળ્યા ત્યારે સહેજ છાતીને આગળ કાઢીને જ નીકળ્યો હતો.

ઓરીસમાં ગયા પછી નિયમ પ્રમાણે તેણે ગણા ટોપી ઉતાર્યાં અને કામનો આરંભ કર્યો, પણ ડીસોબ દ્વારે આવે તે તરફ જ એનું લક્ષ્ય એકતાર બની ગયું હતું.

[૪]

રૂના અગીઆર ધયા અને ડીસોબ આવતો જણાયા, પડાવાળાને સવામ કરનાં કેશવે જોયો એટલું જ નહિં પણ ચમચમ છુટના ચરચરાટ બોલાવતો, હાથમાંની ચીરટમાંથી ધુમાડા કાઢતો તે કાચના અર્ધદ્વારને ધકેલેલી પોતાની ઓરીસમાં પ્રવેશ્યા તે પણ કેશવે નજરે નજર નિહાળ્યું.

લગભગ અર્ધ કલાક સુધી કેશવે તે પછી પણ રેમીઝન ઉપર પોતાની આંગળીઓને નચાવવી ચાલુ રાખી, અને ‘હવે જવામાં ફરી જ હરકત નથી’ એમ વિચાર કરીને તે પોતાની ખુરશી ઉપરથી ઉભો થયો.

દુશ્મનનો મજબૂત ડુગ લેવા માટે સેનાનો હુમલો લઇ જનાર સેનાપતિને યુધ્ધે ચડતાં થું થતું હશે તેની કલ્પના એ વખતે કેશવકાન્તને થઇ.

જેમ તેમ કરી કેશવે ડીસોબનાં ખંડુ અર્ધદ્વાર ઉઘાડ્યું અને તે અંદર જઇને ઉભો રહ્યો. ડીસોબ કંઈક લખવામાં એક ચિત્ર થઇ ગયો હતો. તેથી કેશવને ત્રણ ચાર મિનિટ ઉભા રહેવું પડ્યું, તેમ છતાં ડીસોબ ઉંચું જુલે તેવાં કશાંજ ચિન્હ જણાયાં નહિં.

પણ પ્રત્યેક વસ્તુનો અંત તો હોય છે જ ને ? ડીસોબના, લખાણનો યે અંત આવ્યો અને તેણે ઉંચે જ્યું. તે વખતે જ એ અણીના અવસરને બરાબર સાચવી લેવા કેશવે એકદમ આરંભ કરી દીધો :

“ યુડ મોનીંગ સર ” (સવામ સાહેબ)

ચીરટ ઉપર દબાવેલા બન્ને હોઠની મદદથી ‘યુડ મોનીંગ’ એ બે શબ્દો અસ્પષ્ટ રીતે બોલીને તુરતજ ડીસોબએ વળી તૈયાર કરેલા લખાણ તરફ જ્યું,

અને દહીંને તેની ઉપરજ સ્થાપી રાખીને જ તેણે દમામથી પુછ્યું.

“What brings you here, eh? (કેમ આવ્યા છો, હેં ?)”

એનમા અને આપખુદીથી ઉભરાતા તે એકેજ પ્રશ્ને કેશવની દશા વીચીત્ર થઇ પડી. ડીસોન્નને ‘સવામ’ કહ્યા પછી ક્યો સવાલ કેવી રીતે પુછવો એ અવાની તૈયારી ઓરડીમાં અનેક વખત કરી રાખી હતી, પણ અત્યારે અધી વાતો તેના માથામાંથી ઉડી ગઇ હતી. એટલે ગૌરવ અને છટાથી ઉભા રહી, પ્રશ્નો પુછી પોતાનો પ્રભાવ ડીસોન્ન ઉપર પાડવાની તેની તમામ કસપના તો વૂટી પડી પણ ઉલ્લસ તે ગભરાયો. શું કહેવું એજ તેને સુઝતું નહોતું. “અ...એ...” એક બે વખત ક્યું, પણ તે પોતાતું જ ભાન ભુલી ગયો.

“Why do you stand there like an Egyptian Mummy? What’s the fun. (મુડદાની માફક ઉભા કેમ રહ્યા છો? આ બધું શું છે?)”

કેશવશન્ત વિશેષ ગભરાયો. તેનાથી એક અંતર મુધ્ધાં ઉચ્ચારી શકયો નહીં.

એકદલ કાણુ પછી ડીસોન્નએ ઉંચે જોઇને વળી કહ્યું: પણ તમે આવ્યા તે એક રીતે તો ફીક થયું. હમણાં હું તમનેજ પટાવાળા મારફત બોલાવવાનો હતો.”

ડીસોન્ન તે પછી આગળ શું બોલશે તેની કસપના કેશવને થઇ રાહી નહીં. ધીરજ રાખવી કે ભયની કસપના કરવી તે પણ એનાથી ન સમજી શકાયું. ડીસોન્નની દ્રષ્ટી સામે જોવાની તો તેનામાં હીંમત જ નહોતી. તેના મુળના ડરપોકપણાએ ઉઝાળો ખાધો અને સાસરે આવેલી સ્ત્રીની માફક જમીન સામે જોતો તે ઉભો રહ્યો.

ડીસોન્નએ કહ્યું. “કેશવશન્ત હમણાં હમણાં નમે કામ તરફ બાહુજ બેઠરકાર

બેનતા જાઓ છો, હવે તો તમને કપકા આપી આપીને પણ થાક્યો. તમને નાહકતું તુકશાન ન થાય તે માટે તો હું સાહેબને વાત કરતો નથી, પણ તમારામાં કશોજ સુધારો થતો લાગતો નથી. કાલે તમે વીલા-યતના કાગળો કેવી ગંદી રીતે ટાઇપ કર્યા છે? હલકા કાગળ, બગડેલાં પરખીડીયાં! આ તો કંપનીની આખરેને હલકી પાડવાનો ધંધો—”

કેશવશન્તને થયું કે જવાબમાં કહી દઉં: “નોટપેપર ને પરખીડીયાં હલકાં હોય તે કંઈ મારો દોષ નથી. સ્ટોરકીપરને ફા વખત કહ્યું કે સારા કાગળો લાવ પણ તે ખ્રીસ્તી હોવાથી તમે કંઈ બોલતા નથી તેવું શું?” પણ એવો સમ્પ્રોટ જવાબ કેશવના મોઢામાંથી નીકળે તો તો પછી પુછવું જ શું? તેની હીંમત ચાલી નહીં, ઉલટો તે સ્તબ્ધ જ બની ગયો.

ડીસોન્નએ તે પછી પણ ફેટલીક ધમકી આપીને છેવટે સંભળાવી દીધું: “ફીક છે હાલ તો જાઓ, પણ જો તમારામાં ચોખ્ખ સુધારા થોડા દિવસમાં નહીં જણાય તો તમને કાઢ્યા સીવાય કંપનીનો છુટકો નહિં થાય.”

એ સાંભળીને કેશવ નીચું માથું નમાવી ત્યાંથી ચાલી ગયો. તેણે શું ધાયું હવે અને શું થયું? પગાર વધારો નહીં, તો નોકરીની પરવા નથી એમ કહેવા જનારને નોકરીમાંથી કાઢી મુકવાની ધમકી મળી!

આત્મશ્રદ્ધા વીનાના માણસની કેવી દશા ?

[૫]

સાંજે જ્યોતા મુડદા જેવી દશા અનુભવતો કેશવ ઓરીસમાંથી ઘેર જવા નીકળ્યો. તે રાત્રે પ્રેક્ટિસર ઉપેન્દ્રને ત્યાં સતારવાદનના એક વીશારદનો જલસો હતો

તેમાં ભાગ લેવા ઉઘાએ તેને આગ્રહભર્યુ નીમંત્રણ આપ્યું હતું, પરંતુ કેશવની સ્ત્રીતી આજે એ નીમંત્રણને માન આપવા જતી ન હતી. હૈયામાં સ્ત્રીતાના ભડકા બળતા હોય ત્યાં સત્તાર સાંભળવાનું મન કેમ થાય?

કેશવ થાક્યો પાક્યો પથારીમાં પડ્યો, પણ પાસાં ધસવા છતાં ઉંઘ જ ન આવે. ડીસોળની ધમકી, તેને જવાબ આપવાની પોતાની અશક્તિ, એ ખીકણપણની શોધનાં કારણોની પરંપરાની ગડમથકમાં, વળી સાંજે જન્મવા ન ગયેલો એટલે ભુખનો ઉમેરો થવાથી પરોઢીયા સુધી ઉંઘ ન આવી, અને છેવટે ઉંઘ આવી ત્યારે ગમે તેવાં સ્વપ્નાં આવવા-સાથ થયાં.

જ્યારે તે પથારીમાંથી ઉઠ્યો ત્યારે ડીસોળએ આપેલો કપકો ખરો હતો એ વાત તેના દીલે સ્વીકારી. અને કામમાં ભુલો થવાનું કારણ વચ્ચે વચ્ચે તખીયત બગડી આવે છે એ જ હોવાનું જોઈએ એવી તેની ખાતરી થઈ. તેની સાથે જ કોઈક સારા દાકતરની સલાહ લેવાનો દૃઢ નિશ્ચય પણ થયો.

સત્તારનાં કામકાજથી મુક્ત થઈને તુરતજ તે જાણીતા દાકતર અસ્પંદીયારના દવાખાને ગયો. દાકતરે તેને ખાસ ‘રૂમ’માં લઈ જઈ કપડાં કઢાવી ચતો સુવાડ્યો, ઉલટો સુવાડ્યો, નાડ દબાવી, છાતી અને વાંસા ઉપર આંગળાં મુકી ટકોરા માર્યા, રમરી નળી શરીરના વીધની ધ ભાગ ઉપર મુકી ધબકારા ગણ્યા, જીભ કઢાવી, આંખના ડાળા ઉંચા નીચા કરાવીને તપાસ્યા, એક બે વાક્યો તેની પાસે જોડથી બોલાવ્યાં, યુક લીધું, પેસાળ એક નળીમાં લેવડાવ્યો અને આંગળીઓના ટેન્ડામાંથી થોડુંક લોહી પણ તપાસ માટે લીધું; અને આ બધી કામધુમ માટેની મજૂરીના રૂપીઆ દશ કેશવ પાસેથી લઈને કાઢ્યું:

“તમારી તખીયત માટે મારો મટ શું થય, ટે હું ટમુને આવડી કાલે સાંજે લખી મોકલાવશ; બાવા દમે તમારું એદરેસ મારા કમ્પાર્ટિમેન્ટને આપડા જાલે, એટલે મારો પીંઢિન આવીને ટમને કાગળ પહોંચાદી જશે. સમજ્યાને! વાર ટ્યારે સાઈબલ્ડ, આલો ખીજે ડરડી કોન છે?”

આથી પ્રકૃતી વીધે જે કંઈ ગરબાટ હશે તેની બબ્બ આવડી કાલે સાંજે પડી જશે, એ જાતનું મનનું વીચીત્ર સમાધાન કરતો કેશવ ઘેર ગયો.

પણ એ આવડી કાલે સાંજ સુધીનો દીવસ તેણે કેવી ઉત્સુકતા અને અધીરાઈથી પસાર કર્યો તે તો કેશવ જ સમજી શકે.

તે ઓર્ડરિસે ગયો હતો પણ કામમાં ચીત્ત નહોતું, સાંજે ઉઘા પાસે જવાનો વીચાર હતો, પણ તે સુદાં અમલમાં મુકી શક્યો નહીં.

છેવટે ખીજે દીવસે સાંજે તે વહેંચા વહેંચા ઘેર ગયો અને બારણું ઉઘાડ્યું તો અંદર એક પરખીડીકું પડેલું જણાયું. એ પત્ર દાકતરનો જ હતો; તેતો પરખીડીયા ઉપર છાપેલું દાકતર અસ્પંદીયારનું નામ અને તેની નીચે લુદી લુદી ડીપ્રીઓની બે ત્રણ હારો જોઈને જ તે સમજી ગયો.

પરખીડીકું ફોડીને અંદરથી કાગળ કાઢ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું.

“દરદી નંબર ૨૭૪,

કેશવકાન્ત પ્રમોદરાય મહેતા

જણાવવાનું કે, તમારી તખીયતની સંપુર્ણ તપાસ કરતાં, અમારો એવો અભિપ્રાય પડ્યો છે કે તમારું આયુષ્ય લાગ્યેજ એકાદ અઢવાડીયા જેટલું લંબાય.

દા. અસ્પંદીયાર દોરખોદુ”

એ વાંચતાંજ કેશવકાન્તને ચક્રર આવવા
ત્યાં, કાનમાં અવાજ થયા અને મુઠ્ઠા
માવવા જેવું લાગતાં તે પથારી ઉપર પડ્યો.

ખરસ, તે પડ્યો તે પડ્યો જ. કેટલોક
ખખત તેના મનની હીલચાલ જ એકદમ અધ
યમ ગદ્ય-ગદ્ય લખને લીધે મગજ તદ્દન જ
ખાલી થઈ ગયું. એ દશા પસાર થતાંની
સાથે તેના મનમાં મૃત્યુની ભયંકર ભુતા-
વળે તાંબ કરવા લાગી. આવી મગ્નની
દુનીયા, હેનાજ માતાપીતા, આનંદી સ્નેહી-
ઓની સ્મૃતિ, ઉપા સરખી મોહક વસ્તુનો
સહચાર : એ બધાને છોડીને એક અઠવા-
ડીઆમાં જવાનું ! એ કલ્પનાથી તેનું
તરણું, કામળ અને ભોગવિલાસતુલ્ય
અંતઃકરણ પાણી પાણી થઈ ગયું. એ
પાણીનો પ્રવાહ તેના બન્ને નેત્રોદ્વારા વહી
વહી, જમીન ઉપર પડવા લાગ્યો.

એવી અવસ્થા થોડોક વખત ટકી, તેટ-
લામાં વળી તેના વીચારોએ ઉથલો ખાધો.

[૬]

“આ દેજ દીવસમાં આ દુનીયાં છોડી
જવાનું છે, તો પછી તેની
કલ્પનાથી ભયભીત થઈને શોક શા માટે
કરવો ?”

કેશવને એ વીચાર ઉદ્ભવ્યો. “શું શોક
કર્તાથી કંઈ મળ્યું આવતું અટકવાનું છે ?
તો પછી મરણ આવ્યા પહેલાં મરી જવું,
તેના કરતાં મૃત્યુને ભેટવા અગાઉ જેટલા
લઘુ શકાય તેટલા જીવન સ્લાવ શું કામ
ન લેવા ? ખરસ, હવે દુનીયામાં કાનો હર
છે ? જગતની મારે શું તમા ? હવેતો
ખરસ, આનંદ આને ઉલ્લાસ એજ જીવનનો
સાર. ભયભીત દશામાં ધ્રુજતા મરવું તેના
કરતાં આનંદ ભોગતા મૃત્યુનીયે મસ્કરી
કરતાં તેને ભેટવું : એ શું ખોટું ? તરફડીયાં

મારતાં જંતુની માફક જીવન પુરું કરવું,
તે કરતાં તો જવાંમદની માફક મરવું
તે વધુ બહેતર છે.”

અને એ નવીન વીચારે એનામાં નવોજ
ભુસ્સો જન્મ્યાવ્યો, બકરી જેવો કેશવ
એથી સીંહ જેવો બની ગયો.

દરરોજ સાડાદશ વાગે તે ઓશીસમાં જતો,
આજે તે સીધો ખેન્ડમાં ગયો. તેણે જેમ તેમ
કરીને લગભગ ચારસો રૂપીઆ બચાવી
રાખ્યા હતા, તે બધા ઉપાડી લીધા; અને
પછી ઓશીસ તરફ ઉપડ્યો.

રસ્તામાં તેને એક લાકડી વેચનાર મળ્યો.
તેની પાસેથી કેશવે મજબુત લાકડી ખરીદી.
લાકડીની કીંમત ખાર આના હતી, છતાં કેશવે
ફેરીયાના હાથમાં રૂપીઆ મુક્યો અને ચાર
આના લીધા વીના જ તેણે ચાલવા માંડ્યું.

મોપવા જતીના ફેરીયાએ કેશવને બાકીના
પૈસા આપવા ભુમ મારી.

હસતાં હસતાં દુરથી જ કેશવે કહ્યું :

“એ તુમકો બક્ષીસ હય.”

મોપલો આશ્ચર્ય અને આનંદથી હસ્યો.

“બહોત અચ્છા ! શેઠ !” તેણે કેશવને
આભાર માન્યો.

ઓશીસમાં જઈને કેશવ નીચમ પ્રમાણે
પોતાના સ્થાને ગયો નહી, પણ લાકડીને
છટાથી હાથમાં ફેરવતો તે સીધો ડીસાંજના
ખંડમાં જ પ્રવેશ્યો.

બારણા આગળ એટલા પટાવાળાને તેથી
આશ્ચર્ય થયું. તેણે ખીજ સીપાહીને
ધસારતથી કહ્યું : “ચક્રર ફરી ગયું
લાગે છે !”

કેશવ હમેશાં ડીસાંજ પાસે આવતાં સામે
ઉભો રહેતો, આજે તે બાજુમાં પડેલી ખુરશી
ખેંચી તેની ઉપર બેઠો. તેનું એ પ્રકારનું
વર્તન જોતાંજ ડીસાંજનાં ભવાં ચડી ગયાં.
પરંતુ તારા એ ચુસ્સાના આવેશની નાને જરા

પરવા નથી એવા ભાવસુચક દેખાવ સાથે કેશવે ખીસામાંથી એક પત્ર કાઢ્યો અને ટેબલ પર ઠીસોળની સામે ખસેડતાં તે બોલ્યો:

“Here is my resignation!
Good bye! (આ માફ રાજીનામું!
હ્યો ત્યારે રામ રામ !)”

સામેની દીવાલ એકાએક તુટત અને અંદરથી એકાદ વાદ્ય કે સીંહ નીકળી આવ્યો હોત તોપણ નેટલું આશ્ચર્ય ન થાત, તેટલું આશ્ચર્ય કેશવની આ પ્રકારના વર્તનથી ઠીસોળને થયું. એક મીનીટ સુધી સ્તબ્ધ બની જઈને તેણે કેશવની સામે જોયાં જ ક્યું. પછી તેણે ધીમેથી પુછ્યું:

“રાજીનામું કેમ આપો છો?”

“મારે હવે અહીં રહેવું નથી.”

“એટલે.”

“ખરેખર, મારે ચાલ્યા જવું છે.”

“અરે, ભદ્રા માણસ, આપું ગાંડપણ શું કામ કરે છે? હું તને કેંપની પાસેથી વીસ રૂપીઆનો એકદમ વધારો અપાવું છું.”

“હા!”

“તમે ક્યાં જવાના છો?”

“મારી નીમણુંક બીજે થય ગઈ છે. વાર ત્યારે સાહેબજી!”

એટલું કહીને, ઠીસોળની સાથે આ રીતે વાત કરવા માટે પોતાની જાતને ધન્યવાદ દેતો, કેશવ હસતો હસતો બહાર નીકળ્યો.

ત્યાંથી તે શેખ મેમલુ જીંટમાં ગયો અને નરોત્તમ ભાઉની દુકાનેથી સાડીમાં નાખવાની એક કાંમતી ‘પીન’ ખરીદી, અને સીંધો પ્રેકેસર હિપેન્ડના ઘેર ઉપડ્યો.

આજે તેના બંધા જ પાસા પોત્તાર પડના જણાયા.

ધંટડી વાગતાં જ ઉપાએ બંગલાનાં પારણાં ઉઘાડ્યાં. અને કેશવને જોતાં જ તે આનંદ

તથા આશ્ચર્યથી પોકારી ઉઠી: “હું આ વખતે? — આવો, આવો.”

કેશવકાન્ત અંદર જઈ ખેડો તે પછી વળી ઉપાએ કહ્યું: “આજે થણે દલાડે નીરા-શાના ગમગીન વાદળમાં સુખનો પ્રકાશ જણાયા.”

કેશવ છેલ્લા ત્રણ દીવસથી આવ્યો ન હોતો, અને મહેશીલમાં ચ તે ગેરહાજર રહ્યો હતો, તેથી ઉપાએ તેની મીડી મસ્કરી કરી.

પણ ‘પ્રકાશ’ શબ્દનો લાભ લઈને કેશવે ઉલ્લાસથી કહ્યું: “ઉપાનાં દર્શન થાય એટલે પ્રકાશ જણાયા વિના કેમ જ રહે?”

“એ... મ... કે?” લાડથી લાવણ્યભર્યા મસ્તકને હલાવીને એ ત્રણ અક્ષરને છુટા પાડીને બોલતાં ઉપાએ નીરીક્ષકની નજરે કેશવ સામે જોયું. આટલા દિવસના પરીચય પછી તેને આ રીતે બોલતાં તેણે પહેલી જ વખતે સાંભળ્યો, એટલે તેને નવાઈ લાગી. દેટલીક વીપલ શાંત રહ્યા પછી કેશવે પુછ્યું:

“ઉપા, આજે સાંજે મારી સાથે ફરવા આવીશ? આજ હું થણોળ આનંદમાં છું, તેમાં વૃદ્ધિ કરવા માટે મારે કોઈક ભાગી-દારની જરૂર છે...”

“વાહ! આનંદમાં ભાગ લેવા કોણ તૈયાર ન થાય? પણ કેશવકાન્ત એટો કહે, આજે તને આટલો આનંદ થવાનું કારણ શું છે?”

“હું આજે ગુલામી બંધનમાંથી મુક્ત થયો. મેં મારી નોકરી છોડી!”

કહેતો કેશવ ખડખડાટ હસી પડ્યો.

“નોકરી છુટી એમાં વળી આનંદ? —”

“કેમ નહિ? નોકરી છુટી નથી પણ મેં જાતે નોકરી છોડી દીધી છે.”

“કેમ, વાર?”

“મને બીજો દેશલે જગ્યા મળી છે.”

“કાયમની?”

“છેકજ નિર્મલ અને કાયમની.”

એટલું કહીને પોતાના ક્ષીઅથી જવાબને લીધે તેનાથી હસવું આળી ન શકાવાથી તે ખુખુસ હસવા લાગ્યો.

ઉપાને તેથી આનંદ થયો. પરંતુ તેનાથી કેશવની વાત સમજી શકાઈ નથી. તેણે કેશવને આટલો આનંદમાં કહીજ નેયો નહોતો, એટલુંજ નહીં પણ વાતચીતની તેની આવી ઢબ અને આટલી સ્વતંત્રતા કદી તેણે જોઈ નહોતી; એટલે કેશવમાં એ નવીન ફેરફાર જોઈને તેણે હૈયું ઊંચીથી કુલાવું હતું.

કેશવે તે તરફ ન જતાં પોતાની વાત આગુ રાખી. “અને મારા એ આનંદની નીચાની તરીકે હું એક નાનકડી બેટ તમારે સારૂ લાગ્યો છું, સ્વીકારશોને?” કહીને તેણે ખીસામાંથી સોનાની પીનની ડાબી કાઢીને સામે ધરી.

સોનાની પીનને જોઈને ઉપાએ મલકાતે મુખડે કેશવ સામે જોયું.

કેશવને આજે જીવન પહેલીજ વખતે ધન્ય લાગ્યું. તેણે ડાબીમાંથી પીન કાઢીને ઉપાના હાથમાં મુકી. અને ઉપાએ તે પીન સાડીના છેડામાં મુકવાનો પ્રયત્ન કર્યો, એટલામાં પીનની અણી તેની આંગળીમાં બોંકવાથી, તેનાથી ખુમ પડાઈ ગઈ.

તે સાંભળીને કેશવે મસ્કરી કરતાં કહ્યું: “શાબાસ.”

“તમારે મન મસ્કરી છે, પણ અહીં તો લોહી નીકળ્યું છે—જેયું—”

એમ કહીને ઉપાએ આવેશથી પોતાનો હાથ કેશવની સામે ધર્યો.

કેશવે નીલીડ પ્રેમથી ઉપાનો નાજુક હૃદય વકરડ્યો અને તેની આંગળીના ટેરવામાંથી નીકળના રક્ત ખીંદને જોઈને બોલી ઉઠ્યો:

“અરેરે!”

પણ ઉપાનો હાથ પોતાના હાથમાં હોવાથી કેશવ-ક્ષણાધ્ધ લાન ભુલી ગયો અને રક્ત ખીંદને લુછી નાખવા માટે રૂમાલને બદલે આવેશથી રક્ત બનેલા પોતાના હાથ તેની ઉપર મુક્યા.

પણ ઉપાએ એકદમ હાથ પાછો ખેંચ્યો, એથી કેશવને લાન આવ્યું, અને તુરંતજ તેણે એનો હાથ મુકી દીધો.

એટલામાં પ્રોફેસર ઉપેન્દ્ર કાલેજમાંથી ઘેર આવી પહોંચ્યા.

[૭]

“ઓ હા!”

કેશવને જોતાંજ ઉપેન્દ્ર આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠ્યો.

“આવુંજ નામ વીચારસંક્રમણ. રસ્તે આવતાં તમારુંજ સ્મરણ થતું હતું અને અહીં તમે જાતે મળી ગયા.”

ઉપા પીતાને વચ્ચે ઉતારવાના કામમાં મદદ કરવા લાગી.

કપડાં ઉતારતાં ઉતારતાં તેમણે કહેવા માંડ્યું:

“તમારું સ્મરણ કેમ થયું તે કહું. જાણે વાત એમ બની કે આજે કેટલાક દીવસ થયાં ‘મુંબઈ ઇલાકાનાં હવા ખાવાનાં સ્થળ અને તેની અર્થશાસ્ત્રની દ્રષ્ટીએ તપાસ’ એ નામના મારા પુસ્તક માટે, ટનર કંપની ના લોકો મારી પાછળ લાગ્યા છે. છેલ્લે આજ તો તેનો મેનેજર આવીને મારે ગળેજ પડ્યો એટલે દીવાળીની રવિઓમાં અંથ પુરો કરી આપવાનો કરાર મેં તેની સાથે કરી નાખ્યો. એ કરાર ક્યાં પછી મને તમારું સ્મરણ થયું. અંથની તમામ નોંધો તો મારી પાસે તૈયારજ છે, અને જો તમારા જેવો કોઈ પ્રથમ પંક્તીનો શ્રોતા હોય તો પીસ્ટ મને મળી જાય તો આવતી કાલથીજ માથેશન જેવા એકાંત સ્થળે જઈ

એક અંવાડીયામાં જ ગ્રંથ પુરો કરી નાખ્યું એમ થયું. કેમ મારી સાથે કાલંથી માથે-રાન આવશે? ઉધા, ખરેખર તારી પણ આમની સાથે પુણ્યાઈ જ લખેલી લાગે છે- કેમ કેશવકાન્ત આઠ. દીવસની રમ લઇ શકશે ને?”

“એમણે તો આજે નોકરી જ છોડી દીધી છે.” ઉધાએ સ્ફૂર્તિત વદને કહ્યું.

“એમ કે? વાહ, એ તો ઠીક જ થયું. કેશવકાન્ત, ત્યારે તો કાલે જ ચાલો માથેરાન.”

“પણ એમણે તો ખીલ સારી જગા મેળવી ચે લીધી છે.” ઉધાએ કહ્યું.

“ખરી વાત?”

પ્રોફેસરે કેશવની સામે જોઈને પુછ્યું.

“હા.” હસતાંહસતાં કેશવે જવાબ આપ્યો.

“પણ આઠ દીવસ પછી નવી જગાએ રજુ થાઓ તો, ચાલે કે નહીં?” પ્રોફેસરે આગ્રહપૂર્વક પુછ્યું.

“ચાલશે.” કેશવ ગંભીરતાથી બોલ્યા: પ્રોફેસરને એ જવાબથી સંતોષ થયો.

પછી તો માથેરાન ક્યાં ઉતરવું, કંઈ ગાંડીમાં જવું, ક્યું ‘મશીન’ સાથે લેવું વગેરે ચર્ચા કરતાં કેશવની વીચીત્ર સ્થિતિ થઈ પડી. કારણ તેના મનની વાત તે એટલો જ જાણતો હતો. પણ અત્યારે તો તે એ વાત પણ જુલો ગયો હતો. ઉધાના સહવાસમાં આઠ દીવસ જશે, એવા આનંદના વીચારથી તેને એટલો આનંદ થયો હતો કે, જમીનથી વહેંત ઉંચો ઉડતો હોય એવું તેને લાગતું હતું, અને તેથી તેની જીજ્ઞાસા આપનાં મુંઝાઈ ગઈ હતી.

[૮]

પ્રો. ફેસરના કામના રગડામાં અને ઉધાના મીઠા સહવાસમાં માથેરાનમાં કેશવકાન્તના ચાર દિવસ કેમ પસાર થઈ ગયા તે પણ તેનાથી ન સમજાયું.

પણ ખાંચમાં દીવસથી મૃત્યુની કલ્પના વળી તેના માથામાં ઉદય પામી, અને તેના બોલવા ચાલવામાં એ ચિંતાની છાયા દેખાવા લાગી. તેના ઉલ્લાસમાં એકાએક આમ કાળી છાયા કેમ ફરી વળી તેની કલ્પના પણ ઉપાધી થઈ શકતી નહોતી. પણ ખારીક રીતે તે કેશવના વર્તનનું નીરીક્ષણ કરતી હતી.

છઠ્ઠા દીવસે સવારમાં તો ચઢાનો ભરેલો બાલો એમને એમ રહેવા હઈને, કેશવ પ્રોફેસર પાસે ગયો અને કામે લાગ્યો.

આથી ઉધાની ચીંતા વધી.

એ દીવસે દસ વાગ્યાની ટપાલમાં કેશવકાન્તના નામનું એક પરખીડીઉં અમલ્યું, તેની ઉપર ઠાકતર અરખદીવારનું નામ જોઈ કેશવ ઘોઠાળામાં પડી ગયો. ‘ઠાકતરનો પત્ર શા માટે આવ્યો હશે? — ખીલ તો તે વખતે જ ચુકવી આપ્યું હતું?’ પરખીડીઉં ફાડતાં ફાડતાં તે વીચાર કરવા લાગ્યો.

અને પછી પત્ર કાઢી ને વાંચવા લાગ્યો. તેમાં આમ લખ્યું હતું:

“આઠ દીવસ પહેલાં તમારી પ્રકૃતિ સંબંધે મારી સહીનો તમારી ઉપર એક પત્ર મોકલવામાં આવ્યો હતો, તેમાં નજર ચુક થઈ છે. ખરી રીતે તે તે પત્ર ખીનજ એક વૃદ્ધ દરદી ઉપર મોકલવાનો હતો, પરંતુ થુંક, પેશાબ અને લોહીની ઉપર દરદીનો નંબર ને નામ લખવામાં કમ્પાઉન્ડરની ભુલ થવાથી આ ઘોંટાળો થઈ ગયો; તે માટે તમારી ક્ષમા માગું છું.”

તમારી ઉપર મોકલવાનો પત્ર તો આ હતો:— “તમારી પ્રકૃતિમાં કશોજ વીકાર નથી. તખીયત નીરોષ છે. માત્ર મને કંઈક થયું છે એ જાતના માનસીક લયને લીધે તમને વીકૃતિ

જણાય છે. આ શીવાય તમારું આ-
યુધ્ય દીર્ઘકાળનું છે તેમાં કશીજ
શંકા નથી. લીં

દા. અસ્પંદીયાર

એ પત્ર વાંચતાંજ કેશવથી ખડખડાટ
હસી દેવાયું. તે ભેતાં પ્રેક્ષક તેમજ ઉપા
આતુરતાથી તેની સામે જોઈ રહ્યાં.

“મારી નવી જગા ઉપરની નીમણુંક
રદ થઈ.” કેશવે તેમની સામે જોઈને કહ્યું.
પણ એના બોલવાનું ખરું રહસ્ય ઉપેન્દ્ર
કે ઉપા શા રીતે સમજી શકે?

કેશવકાન્તે આથી બધી વાત ઉપરથી
શુદ્ધતાનો પદોં સરકાવી નાખ્યા, એ વખતે
ત્રણેના આનંદનો પારજ ન રહ્યો.

[૯]

આટલું કહ્યા પછી રસીકે ત્રીવીક્રમ
તરફ જોઈને પુછ્યું: “બોલો મીં ત્રીવીક્રમ,
દાકતર અસ્પંદીયારે પોતાની દવાથી નહીં,
પણ ભુલથી કેશવકાન્તનું જીવનભરનું કલ્યાણ
કરી દીધું એ વાત તમે કણુલ કરશે કે
નહીં? જો દાકતર અસ્પંદીયારની ભુલ થઈ
ન હોત તો કેશવ જન્મભરનો ડરપોક રહ્યો
જ હોત ને? અને પાછળથી તેને ટનર
કંપનીમાં ચારસોના દરમાયાની જે નોકરી
મળી તે પણ મળી ન જ હોતને? એટલું
જ નહીં પણ ઉપા સરખી આદર્શ પત્ની
પણ તેને કદી પણ પ્રાપ્ત ન જ થઈ હોત
ને? કહો, કેશવને આ બધા લાભ દાકતરને
હાથે જ થયા કે નહિં?”

“હા ભાઈ. તારી વાત કણુલ છે.” ત્રીવી-
ક્રમે કહ્યું. “દાકતરને હાથે વણકલ્યો લાભ,
કેશવને મળી ગયો એનું આ અજંબ્ય ઉદા-
હરણ છે એ વાત સાચી—”

“પણ હજી તો વાત પુરી સાંભળી લ્યો.”
રસીકે કહ્યું: “અસ્પંદીયારના કમ્પાઉંડરની
ભુલથી દરદીઓને એકવડો નહીં પણ બેવડો
લાભ થયો.”

“તે શું?”

અમારા સહુની જગાસા વૃત્તી ઉજળી
આવવાથી સહુ સામટા બોલી ઉઠ્યા.

રસીકે કહ્યું:

“કેશવવાળો પત્ર પેલા વૃધ્ધ દરદી ઉપર
ભુલથી ગયો અને પેલા વૃધ્ધ દરદીને એ
જાતનું આશ્વાસન દાકતર તરફથી મળ્યું,
તેથી એને જે શ્રદ્ધા બેઠી, તેથી માનસ-
શાસ્ત્રના નીચમ પ્રમાણે એને હીંમત આવી,
અને આઠ દીવસમાં મરવા જેવો ધરડો
દરદી ડોસો પણ તે પછી વધુ દીવસ
જીવ્યો.”

“શાહ્યાસ!” ત્રીવીક્રમ બોલી ઉઠ્યો.

“બોલો ત્યારે દાકતરોના હાથમાં એકવડો
નહીં પણ બેવડો ગુણ છે કે નહીં? હવે
તમે બધાઓએ એનું નમુનેદાર ઉદાહરણ
જેવું ને?—ત્યારે બોલો હવે દાકતરોની ગાંસડી
બાંધીને બીયારાઓને નકામા મદાસાગરમાં
હોમી દેવાની શા માટે ઉતાવળ કરો છો?”

રસીકની એ વાત સાંભળીને અમે બધા
હસી પડ્યા અને ફરીથી ચહાના કંપની સાથે
સીંગારેટના ધુમાડા જોરથી નીકળવા લાગ્યા.

લંડનની નૌકા-પરિષદ

: લેખક :

કનૈયાલાલ કોઠારી

દુરીઆઇ-પરીષદ ફતેહમંદ નીવડતાં 'શસ્ત્રબંધી'નો માર્ગ મુક્તલ થઇ પડશે, એવાં સ્વપ્નાં સેવનારાઓ, લંડન ખાતે મજેલી પરીષદમાં જે ખેંચતાણ ચાલી તે નીહાળ્યા પછી, અને પરીષદનું પરીણામ પાંચ રાજ્યોની સંધીને બદલે, ત્રણ રાજ્યોની સમાધાની, અને એ રાજ્યોની હોંસાતોંસીમાં આવેલું ભેથા પછી ખુબ નીરાશ થઇ ગયા છે. પરીષદનાં રક્તવીણાણાં મુઠદાલ શરીરમાં સંજીવીનીનાં ઇન્જેક્શન દેવાના બનતા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે, પણ 'મુખમે' રામ એર બગલમે' છુરી' ની રમત રમનારાઓ તેમાં સફળ થાય, એવો સંભવ નથી. વસ્તુતઃ દુરીઆઇ પરીષદનો ઉદ્દેશ શાન્તી સ્થાપવાનો નહીં, પણ લગાયક બળનાં માપ કઢાવવાનો જ હોવાથી, ઢોંગનાં ફળ ઢોંગમાં આવે એ કુદરતી જ છે. પરંતુ ઉચ્ચક્રાંતે ભેવામાં આવે તો, બધાં શાહીવાદી રાજ્યો લગાયક તૈયારીઓમાં પડ્યાં છે, છતાં આવી ઢોંગી પરીષદ શા કારણે ભરવામાં આવી હશે? એ પ્રશ્ન અવગ્રહ વીચારવાચોગ્ય થઇ પડે છે; અને તેમ કરવા માટે આપણે સારીયે દુનીયાની આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતી ઉપર થોડીકે ઉઠતી નજર નાંખવી પડશે.

આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતી

લગાઇ પછીનાં અગીઆર વરસમાં મુડીવાદને ઘણી સખત કસોટીમાંથી પસાર થવું પડ્યું છે, અને ૧૯૧૪ ની માફક જે શાહીવાદી સામ્રાજ્યો છે, તે 'માલ વધારે અને બળનો એકાગ્રી' વાળી સ્થિતિમાં મુકાતાં,

ઘણાં અકળાવા લાગ્યાં છે. ખીલું મળુરોનો બળવો, રશીયામાં ફતેહમંદી સાથે સ્થીર થતાં દુનીયાના એક સામાન્ય નીયમ જેવો થઇ પડ્યો છે, તદુપરાંત સામ્રાજ્યો તથા તેનાં સંસ્થાનો અને તાબાના મુલકોમાં સામાજિક અંતર એટલું વધી જવા પામ્યું છે કે, માનવબળત હવે તે શાંતિથી સંજન કરવાને તૈયાર નથી. આ બધી પરિસ્થિતી એવી છે કે જે 'લગાઇ અને બળવા'ના ઝોળાજળ બતાવી રહી છે, શાહીવાદીઓ તેથી ગભરાય છે, અને એ બળને ટાળવા માટે તેઓ અગાઉની માફક 'સત્તા તુલા' (Balance of Power) ના સીધ્યાંત તરફ નહી વળતાં, મૈત્રી, ભેડાણ કે લપકા-ભરેલા દેખાવો કરવાનો આશ્રય લેવા લાગ્યા છે. તેઓ મળુરોના બળવાને ગરદન મારવા સારૂ મૈત્રી કરવા માગે છે; અને તેજ વખતે દરેક સામ્રાજ્ય પોતાના સ્વાર્થને પણ જોવાની માફક વળગી રહેવા ઇચ્છે છે. યુદ્ધ-વીરામ પછી કહેવાતા મુઘરેલા દેશો આવી ઉલટાસુલટી પરિસ્થિતીમાંથી પસાર થાય છે, અને એ વીચીત્રતાને ખાળવા સારૂ જ વારંવાર પરીષદો ભરાય છે, અને સમીતીઓના મુર લલકરાય છે.

૧૯૧૯ થી ૧૯૩૦

યુરોપીય યુદ્ધ ઉપર છેવટનો પરો પડ્યા પછી, ૧૯૧૯ થી ૧૯૩૦ સુધીમાં જે આંતર-રાષ્ટ્રીય પરીષદો અને સભાઓ વચેરે મળી તેની ઉપર દ્રષ્ટીપાત કરવાથી દુરીઆઇ પરીષદનો આંતરીક ઉદ્દેશ સમજવામાં આપણને

કાંઈક વધારે સરળતા પ્રાપ્ત થાય છે. બધાં રાજ્યો દેખાવ તો મીઠતાને ગાઢ બનાવવાનો કરે છે, અને એકત્ર બળવડે શ્રમજીવીઓના બળવાના વીચારોનો ઉચ્છેદ કરવા ઇચ્છે છે;

૧૯૧૯ માં 'બ્રન્ડસંઘ' સ્થાપવામાં આવ્યો. અમેરીકા તેમાં સર્વોપરી બનીને દુનીયાનાં બળવાઓર તત્વોને બળપુર્વક દાબી દેવાની ધારણા રાખતું હતું; અને યુરોપનાં રાજ્યો

વેતરનું પણ કાપવું નહીં!

ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, ઇટાલી અને જાપાનના પ્રતિનિધીઓની નોકા કાફલામાં કાપકુપનો દંભ!

પણ સ્વાર્થની અથડાઅથડીને કારણે, ખર્ચ પરીણામ, 'મીઠતા' નહીં પણ 'પુદ' નજીક લાવવા જેવું આવે છે.

રશીયાના બળવાને કંચડવા માટે કમર કસીને કુદી પડ્યાં હતાં; પણ શાહીરાજ્યો રશીયામાં નીજીળ નીવડ્યાં, અને યુરોપનાં

રાજ્યોની ધર્ષા ઉભરાતાં અમેરીકા 'પ્રજન-સંઘ'થી વીખુટું પડી ગયું. 'પ્રજનસંઘ'માં ત્યાર પછી ક્ષીટીશ અને ફ્રેન્ચ સ્વાયત્તી વારંવાર અથગમણી થતી રહી છે.

૧૯૨૧ માં ક્ષીટીશ-અમેરીકન હીત એટલા બધાં અથગતા લાગ્યાં કે, યુદ્ધના તાત્કાલીક લખને ટાળવા માટે વેર્સાઈલન કોનફરન્સ ભરવી પડી. આ પરિપક્વમાં વગર લગ્નછે ભરીતનની દરીયાઈ સત્તા ઉપર ધીણી મુકવામાં આવી, અને ચીનમાં આર્થિક ક્રુંટ ચક્ષવવાના સંબંધમાં સમજુતી કરી લેવામાં આવી. આ સમાધાની છતાં લગ્નપદ બારક-સોને લગતી તકરાર ચાલુ રહી, અને ચીનમાં બળવો થતો પણ ના અટક્યો. માત્ર બળવા પછી તેને દબાવી દેવાના પ્રયત્નોને થોડી ઘણી સફળતા મળી ખરી.

૧૯૨૨ માં હનોવામાં પરીષદ ભરીને યુરોપનાં રાજ્યોની જગતમાં સર્વેપરી સત્તા સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો; અને જર્મનીને સાથે લઈ, રશીયા સુદ્ધાંતને નમન વવાના પ્રયાસો થયા. પણ સર્વ સત્તાધીશ થવાની મહત્વાકાંક્ષાને કે ગમે તે કારણે અમેરીકા વીરુદ્ધ પડ્યું, અને ક્રાન્સ આફું આવ્યું, જેથી એ ઇચ્છા પાર ના પડી, અને જર્મની તથા રશીયા વચ્ચે સ્વતંત્ર રીતે રેવેલોના કરારો થઈ ગયા.

૧૯૨૩ માં ક્રાન્સના રૂદર ઉપરના હુમલાથી, એન્ડ્રો-ફ્રેન્ચ સંબંધ તુટી જવાની અણી ઉપર આવી જવાથી, અમેરીકા અલગ થઈ જવાથી, અને જર્મનીમાં રશીયાના જેવો બળવો ફાટી નીકળવાનો ભય ઉપસ્થિત થવાથી, મામલો એવો મચી ગયો હતો, કે જેણે તમામ શાહીવાદી રાજ્યોને યથાગતી મુક્યાં હતાં. આ ઝઘમટા લખને ટાળવા માટે, અમેરીકાની આગેવાની તથા સર્વોપરી

પણાનો તાત્કાલીક સ્વીકાર કરીને, ડોઝની જે યોજનાનો ૧૯૨૪ માં અંગીકાર કરવામાં આવ્યો હતો, તે ધડી કઢાડવામાં આવી અને અમેરીકન શ્રીમંતોની સહાયથી યુરોપના મરવા પડેલા મુડીવાદને સંજવન કરી, શાહીવાદનો કુખતોં નાવને તારી લેવામાં આવ્યું !

નાણાં પ્રકરણ સ્થિર થતાં, જે આનંદનું મોજું યુરોપ ઉપર ફરી વળ્યું, તે વધુવાર ટકી શક્યું નહીં, કારણ કે એ સગવડ વધતાં, શાહીવાદી સ્વાર્થો વચ્ચે વધારે તીક્ષ્ણ સ્પર્ધા થવા લાગી, અને તેને ખાળવા માટે લોકારનોની નીતી અખત્યાર કરવાની સાથે, મી એમ્પરલેને તો ૧૯૨૫ થી ૧૯૨૮ સુધી રશીયા સ્કામેનાં શાહીબળને એકત્ર કરવામાં જ પોતાની બધી શક્તિઓને રોકી ! આમ છતાં પરીણામ શુન્યમાં આવ્યું; કારણ કે ૧૯૨૭ માં હનોવા ખાતેની દરીયાઈ પરીષદ એન્ડ્રો-અમેરીકન ખેતિતાણને લીધે નીબંધ નીવડી, અને ૧૯૨૮ માં એન્ડ્રો-ફ્રેન્ચ દરીયાઈ કરારથી દેશાયેલી સનસનાટીનો વીચીત્ર રીતે અંત આવી ગયો !

શાહી સ્વાર્થોની રસાક્ષરીમાં અમેરીકાનો હાથ દીનપંદીન ઉપર આવતો જતો હોય, એમ ૧૯૨૯ ના કેલેગ કરાર તથા તેજ સાલમાં થયેલી યંગની યોજના ઉપરથી જોઈ શકાય છે. રશીયાથી વીખુટું પાડીને, જર્મનીને અમેરીકાની સરદારી નીચેનાં પાશ્વત્ય રાજ્યોમાં ભેળવી દેવા માટે જ યંગની યોજના કરવામાં આવી હતી. આ સમયે ૧૯૨૯ માં ક્ષીટન અને અમેરીકા વચ્ચે સંદેશ ચાલ્યા, અને ૧૯૩૦ માં દરીયાઈ પરીષદ મળી.

સંલેગોનું સરંચયું

યુધ્ધ પછીનાં દશ વાર વરસ દરમ્યાન બનેલા ઉપરના પરીષદો, સમીતીઓ અને સભાઓના બનાવો જોનાં, જે સંલેગોમાં

લંડનમાં દરિયાઇ પરીષદ મળી છે, તેવું સરવૈયું નીચે મુજબ કહાડી શકાય તેમ છે:

(૧) શાહીવાદી રાજ્યો વચ્ચે સખત સ્પર્ધા. તેમાં બ્રિટન અને અમેરીકા તો જાણે કે લડવાની અણીપર હોય, એવું જણાય છે; અને તેની સાથે બ્રિટીશ-ફ્રેન્ચ, ફ્રેન્ચ-ઇટાલીયન અને જાપાનીઝ-અમેરીકન ખેંચતાણું પણ કાંઈ ઓછી દેખાતી નથી.

(૨) અમેરીકા, યુરોપ અને ખરું કહેતાં, આખી દુનીયાની આર્થિક મુશ્કેલી ધણી જ તીવ્રગર બની ગઈ છે, અને ક્રાન્સ સીવાય સર્વ સ્થળે તેજ ને બદલે મંદીનાં જાણે કે પુર આવેલાં દીસે છે.

ઘણીકે શાંતી

મોટી કંપનીઓનાં જોડાણ, છુદ્દીશાળી કામદારો રોકીને મુઠરેલાં યંત્રો વડે માલ પેદા કરવાની પદ્ધતી, અને મોટા જગી જગ્યામાં તૈયાર થતા માલને કારણે, જગતની આર્થિક હાલત એટલી તો મુશ્કેલ બની ગઈ છે કે, એ દારૂના ઢગલામાં ક્યાં ચીન-ગારી લાગશે, અને ૧૯૧૪ ની માફક દુનીયા કયારે સખગી ઉઠશે, તે કાંઈથી કહી જ શકાય એમ નથી. આવા આર્થિક સંજોગોની રાજ્યદ્વારી અસર, શાહીવાદી રાજ્યો વચ્ચેના વીરોધને વધારનારી થઈ પડી છે, અને દરેક દેશની આંતરીક અવસ્થા પણ તેથી

અમેરીકન મહત્વાકાંક્ષા

આટલાંટિકમાં તરતાં બંદરે ઉભાં કરી યુરોપ ઉપર પંજે પ્રસારવાની અમેરિકન બાછ!

(૩) મુઠીવાદી દેશોમાં જ્યારે મંદી અને ખેડકારીના બાહુ પ્રબળે પીડી રહ્યા છે, ત્યારે બળગાખોર બોલશેલીક રશીયા સપાટાબંધ આર્થિક ઉત્તત્તીના માર્ગમાં આગળ ધસી રહ્યું છે.

(૪) સામ્રાજ્યો, તેનાં સંસ્થાનો તથા તેના તાબાના મુલકોમાં બળવાનાં જ્વરદાર મોજાં ઉઠ્યા રહ્યાં છે.

આ બધા સંજોગોએ દરિયાઇ પરીષદ ભરવાની ફરજ પાડી છે, અને તેની ખેડકા દરમ્યાન જુદાં જુદાં રાજ્યોએ જે અનેકવીધ રંગો બતાવ્યા, તેના ભીતરનાં બેદમાં પણ એજ કારણો બીગે છે !

ગંભીર બની ગઈ છે. જ્યાં પેટ પુરવાન સાંસા પડતા હોય, ત્યાં “ગરીબ-તવંગર સર્વ” દેશ આજે શત્રુ વીક્સના બોન નીચે કચાઇ રહ્યા છે ” એમ મી. મેક્ડોનલ્ડને કહેવું પડે તેમાં શી નવાઈ? આર્થિક મુસીબતોની આ આગમાં, શત્રો વધારવાની કાતીલ હરીફાઈ, ધી હોમવાની ગરજ સારતી હોવાથી, થોડાંક વરસોને માટે પણ બધાં સામ્રાજ્યો શત્રો વધારવાનાં કામ પર અંકુશ મુકવાની ઉત્કેટ ઇચ્છા રાખતાં હતાં, અને તે પાર પાડવા માટે જ લંડનની દરિયાઇ પરીષદ ભરવામાં આવી હતી, એમ કહેવું જરાય ખોટું ગણાશે નહીં.

રશીયા ઉપર હોળો

દરીયાઇ પરીષદમાં શસ્ત્રબંધીને માટે જે કંઇ સમાધાની થાય, તેને ગનીમત ગણીને, દમ ખેંચવા માટે મળેલા વખત દરમ્યાન, શાહીરાજ્યો અને ખાસ કરીને ગ્રેટબ્રીટન, બંગલાનાં જીવતાં જંગલોં ધામ ગણાતાં રશીયાનાં બગને તોડી પાડવાના ખાસ પ્રયત્નો કરશે, એમ અનુભવી મંડળો માને છે; અને બહારથી રશીયા સાથે વેપારી તેમજ રાજ્યદારી સંબંધ બેઠવામાં આવેલા હોવા છતાં, પાદરીઓ ક્રાનઝરવેટીવો તેમજ અન્ય શાહીવાદીઓ જે ચાલુ ખટપટો કરે છે, તે ઉપરોક્ત અનુમાનને ટેકા આપે છે. સુલેહ શાંતીને નામે એકલા મળેલા રાજ્યદારીઓએ, માત્ર ૧૯૩૬ ની સાલ સુધીજ દરીયાઇ કાફલાના વીકાસ ઉપર ચોક્કસ પ્રકારનો અંકુશ મુકવાનો હવા કયો છે, અને તે ઉપરથી પણ આ પાંચ છ, વરસમાં તેઓ શું કરવા માગતા હશે, તેનું સકળ અનુમાન થઇ શકે તેમ છે. લગ્નની દરી-

યાઇ પરીષદ માટે, મ્હોરો બાલાડ'બર કરીને જે હેતુ યતાવવામાં આવતો હતો, તે તો જાણે કે નીશ્ફળ જ ગયો છે, અને તેમ થાય તેમાં કંઇ નવાઇ પણ નથી! છતાં આવાં કામચલાઉ થીગડાંથી પાંચ સાત વરસની જે રાહત મળશે, તેનો ઉપયોગ આવીશક સંજોગોને સુધારવા, અને રશીયાનાં બગને તોડી પાડવા પાછળ જરૂર પ્રયત્નો કરવા માટે કરવામાં આવશે, એમ નીઃશંકપણે કહી શકાશે. પાંચને બદલે ત્રણ મ્હોટાં રાજ્યો વચ્ચે સમજુતી થતાં પણ, રશીયાને તથા તેના બગવાના સીધ્ધાંતોને દફનાવી દેવામાં સરળતા પ્રાપ્ત થશે, એમ માનવામાં આવે છે, પણ એવી ભ્રમણામાં લુલા પડેલાઓએ "Labour Power મજુરોનાં બગને ધ્યાનમાં લીધું હોય, એમ જણાવું નથી! જે દુનીઆના મજુરો એકત્રમળથી કામ કરશે તો, જે રશીયાને તોડી પાડવાની ધારણા રાખવામાં આવે છે, તેની જ સલાયથી તેઓ શાહીવાદને તેના માનીતા મુડીવાદની સાથે કબરની અખંડ શાંતીમાં પોદાડી દેશે!

નવયુગ

આપના ગામની લાયબ્રેરીમાં આવે છે? ન આવતું હોય તો શા માટે તેને મંગાવવાની તંત્રીજ કરતા નથી?

વર્ગીય સમાજ રચના

: લેખક :

અલ્યા સી

સિંહનો શિકાર

માનવસમાજ આજે કેટલાય વીલા-
ગામાં વહેંચાઈ ગયો છે. ભુગોલની
મર્યાદાઓમાં મુઝાઈ રહેલા રાષ્ટ્રવાદ પણ
એના આંતર વીલાગોની અથડામણી વધારે
મકકમ સ્વરૂપમાં અનુભવી રહ્યો છે. પ્રત્યેક
પ્રબળને એના પોતાના પ્રશ્નો અને એને
ખાતર પડેલા પક્ષો એટલી હદ સુધી પીંખી
રહ્યા છે કે સમુદ્ધ જાત્રીની આશા બાંધવા
માટે કલ્પનાને કસવી પડે છે. ભાવીને નીરા
શામય બનાવતા આ ભેદભાવો સમાજ વ્યવ-
સ્થાના શુદ્ધ વર્ગીકરણ ને પણ ઢાંકી દે છે.
ધર્મ, જ્ઞાતી, પ્રાંત અને પ્રબળના એકીકરણ
કે સંગઠનને નામે કેટલીક વખત એકજ
વાડામાં સીંહ અને એના શીકાર મનાતાં
ઘેરાંઓ સાથે ખેસે છે. ખરી વર્ગીયતા
ભુલી જઈ મુડીવાદે શીખવેલાં સંગ્રામસુત્રો,
નીતીધર્મો અને આત્મલક્ષી અનુભવો ઉપર
માનવસમાજ બુદ્ધિ મંડળોમાં વહેંચાઈ
જાય છે. પરીણામ એ આવે છે કે સમા-
જનો આર્થીક પાયા અનામત રહી જાય
છે. સીંહ ઘેરાંઓને સુધારવાની અને એની
સંભાળ રાખવાની દયા દાખવવાનો દંભ
કરે છે. ઘેરાંઓ એનું સ્વરૂપ પારખ્યા વીના
સીંહને ચરણે ખેસે છે અને પછી અનેક
અકળ કારણો અને કામીયાઓનો ઉપયોગ
કરી જગતના માલીક બની ખેડેલા હીંસક
વરૂઓ શ્રમજીવીઓના લોહી ચુસે છે.
તથલીય અને હીંદુસભા, સનાતન મંડળ
અને જ્ઞાતી સંસ્થા, આશ્રમો અને યોગમંદીરો
ધર્મસંમતીઓ અને કોમી મંડળો- આ

બધાં સમાજના સાચાં વર્ગીકરણ ઉપર
અંધાર પછેડો પાથરવાના મુડીવાદી સાધનો
છે. કલ્પનીક ઇશ્વર અને ધર્મના ધર્તીગોત્ર
રક્ષણ કરવાને બદલે પુંજવાદીઓ મહેનતુ
બાનવીની વચ્ચે પોતાની ધર્મીષ્ઠપણાની
ઇજ્જત જમાવે છે અને ધર્મ શીનાયના
બીજા બધાંય ક્ષેત્રોમાં શ્રમજીવીઓનું ચાલી
રહેલું આર્થીક શોષણ આવા પ્રતીષ્ઠાનાં
શણગાર સજી ચાલુ રાખે છે. આખા માનવ
સમાજના મોટા વીલાગને ભુખમરો અને
ખેકારી તરફ ધસડી જવાના તમામ સંચા
ઓમાં સહાયભુત થનારા શ્રીમંતો, માલદારો
અને મુડીપતીઓ ધર્મ, જ્ઞાતી, આશ્રમ કે
યોગમંદીરના સરનશીન અથવા આશ્રવદાતા
બની ખેસે છે. મંડળોથી માંડી આખી વસ્તુ
ધાને કુટુંબ માનવાની શીલસુરી ડેળતાં
આવા સફેદ સજ્જનો અચકાતા નથી. માત્ર
કાથળી સલામત રાખી બાકીની બધી
વાતમાં રાષ્ટ્રીયતા ધર્મીકતા અને આધ્યા-
ત્મીકતાના અખતરા કરવા કે કરાવવામાં આ
ઉદાર મતવાદીઓ ખુબ શુરાપુરા છે.

શોષણ ધર્મ

૧

ત્યારે સમાજનું વર્ગીકરણ કઈ વસ્તુ
ઉપર અવલંબી રહ્યું છે એ સમજવાની
ઘણી અગત્ય છે. જન્મ માણસનો વર્ગ નક્કી
કરી શકે નહીં. તેમ જ્ઞાતી કે ધર્મના વાડામાં
માનવ સમાજને વીલકત કરી શકાય નહીં.
એક વ્યક્તિ કયા વર્ગની છે એ સમજવા
માટે સમાજના ઉત્પાદનમાં (in the
Social Production) એ વ્યક્તિ શું

સ્થાન ભોગવે છે એ જાણી લેવું જોઈએ. કુદરતના ગુપ્ત લાગણીમાંથી માનવ સમાજ મહેનત કરી કરીને જોડવી અને એટલી વસ્તુઓ સામુદાયિક ઉપયોગ માટે અદ્ધર કાઢી આપે છે. કુદરતના તત્વોથી લાગણીને લાગતો પ્રાથમિક કાળનો માનવ આજ એજ કુદરતને કાણુમાં લઈ એનો મનુષ્યોનાં મુખ સગવડ માટે ઉપયોગ કરે છે. એટલે પ્રાથમિક કાળથી માંડી વર્તમાન સુધીનો સમાજ વીકાસ તપાસી જોનારને જણાશે કે જેમ જેમ કુદરતને વલોવીને એમાંથી માનવ સમાજના ઉપયોગી તત્વો તારવી લેવા માટે નવાં નવાં સાધનો ઓળંગે અને મશીનરી યોગ્યતાં મળ્યાં તેમ તેમ માનવોત્તુ વર્ગીકરણ પણ રૂપાંતર અનુભવતું ગયું. જે વર્ગના કાણુમાં કુદરત પાસેથી ખુબ સાધન સંપત્તી શોધવાનાં હેતુઓ હતાં એ વર્ગે હમેશાં રાજકીય, આર્થિક તેમજ પ્રદેશીય (Political, economic, and territorial) સ્વામીત્વ ભોગવ્યું છે. જ્યારે જાતીનમાંથી વસ્તીના પ્રમાણ પુરતું જ અનાજ પાકતું ત્યારે નાની નાની ટોળીના સરદારો પોતપોતાના ઉત્પાદનનાં સાધનોત્તુ સંરક્ષણ કરતા. ખેતીના ઓળંગોમાં સુધારો થતાં આ સરદારો અને મુખીઓએ માલિકી કાળો સ્વાંગ સજી લીધો. ધીમે ધીમે ઉત્પાદનનાં ઓળંગોની પ્રગતી અને એના ઉપર વ્યક્તીગત માલિકીનો કાણુ એ બંનેમાંથી મધ્યયુગની રાજશાહી જન્મી. આમ વર્ગીય ધોરણોનો વીકાસ થતાં થતાં આજે મશીનરીનાં યુગમાં ઉત્પાદનનાં સાધનોની માલિકી ધરાવતો વર્ગ મુડીવાદી તરીકે ઓળખાય છે. ટોળીનો સરદાર, ગુલામોનો માલિક ખેડૂતોનો મલ્હારાજ અને મજૂરોનો આજનો ‘અન્નદાતા’ એ બધા એકજ વર્ગનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપો

છે. એમાં રાતી નથી, ધર્મ નથી, જન્મ-દેશકાળ કશુંય નથી. એ વર્ગની નીતીનો વીકાસ ઉત્પાદનનાં સાધનોની માલિકીકીની સાથે સાથેજ થતો આવ્યો છે. નથી એને મેંદોરની પડી કે નથી એને મસજીદની પડી. નથી એને વીધવાવીવાહની પરવા (અને હોય તોય પાસવતા પોષવા માટે અને ગરીબોની સ્ત્રીઓથી નહીં ધરાતાં વૈવીધ્યને ખાતર પોતાના વર્ગમાંજ હેવાનીયત ખેતવા ખાતર) કે નથી એને સમાજ સુધારાની ધગશ. આ મુડીવાદી વર્ગને એકજ નીતી એકજ ધર્મ એકજ ધોરણ હોય છે અને એ મુડીની સલામતી, એતું રોક્ષણ અને એમાંથી અનેકના શ્રમજીવન મારફત નફાની આવક, દયાના, દેશ ભક્તીના વીશ્વબંધુત્વના, અને તત્વજ્ઞાનના ગમે તેટલા ઉજળા ઓળંગાં ઓળંગાં છતાં એ આખા વર્ગતું ઉપત્તુ સ્વરૂપ ઉઘાડું પડી જાય છે. ક્ષત્રીની કોથળી લઈને એ વર્ગ જગતના બજારમાં જાય છે, મશીનરી ખરીદે છે, ફેક્ટરી બાંધે છે અને એને ચાલુ કરવા માટે કાંચો માલ અને મજૂરી (પાકા માલ) પણ ખરીદે છે અને આમ મશીનરી, માલ અને મજૂરી ત્રણેના સંયોજનમાંથી નફો (Surplus value) મેળવે છે. એ નફો લઈને ફરી એ બજારમાં જાય છે. નવાં સાધનો ખરીદે છે નવા સુધારાઓ દાખલ કરી ઉત્પાદન વધારવા કમર કસે છે અને ફરી પોતાની ચકી ચલાવે છે. આમ ઉત્પાદન અને પુનઃ ઉત્પાદનના ધોરણે એ પોતાનો “ધર્મ” બળવે છે. પછી એમાં એને કાંઈ વખત નફો ન પણ મળે એનાં કારણો એની નજા માટેની ખેંદરકરી અથવા ઉદારતા નહીં પણ પડોશી કે પારકી પ્રજાઓની સ્પર્ધા હોય છે. એટલે ખાટમાં કામ કરવાથી કે દીવાળું કાઢવાથી એક માણસ મુડીવાદી મરી જતો નથી.

એનો હેતુ તો શ્રમજીવીઓ પાસેથી વધારેમાં વધારે કામ લેવાનો અને નફો વધારવાનો હોય છે. જ્યારે જ્યારે લગભગ નીચ મીત રીતે મુડીવાદમાં એનાંજ અવરોધોને લઈને ઉચ્ચ પાથક્ર (crisis) આવે છે ત્યારે ત્યારે મુડીવાદીઓ ફરીથી ચોતાનાં શસ્ત્રો સુધારે છે, સ્પર્ધાને પહોંચી વળવા આસમાન જમીન એક કરે છે, બેકારી વધારી મુશીને પણ ચોતાનો નફો વધારવા નવા યંત્રો લાવી મુકે છે, અને છેલ્લામાં છેલ્લી શોષણોળોનો લાભ લઈ ફરીથી એ ઉચ્ચ પાથક્રમાં ગુમાવેલાં નાણાં મેળવી લેવા રોજ રોજ પરસેવો નીતારે છે. પછી એ હીંદુ હોય કે મુસલમાન, પારસી હોય કે અંગ્રેજ કે ચાહુદી હોય કે ઇસરાએલ હોય, એ આખો મુડીવાદીવર્ગ ચોતાના વર્ગીય વલણોને બરોબર વફાદાર રહે છે. દેશપરદેશની મુસાફરીઓ માણે છે, પરસ્પર ભેટે છે અને આજના ગતીના સાધનોથી સંકળાયેલા માનવસમાજને આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણોથી એકત્રીત થઈ જુટે છે. માત્ર મધ્યમવર્ગો અને શોષીતોને પટાવવા સારૂ ધર્મ જાતી, અને દેશસેવાના આદર્શો પ્રચારે છે. એવા જલસાઓમાં જાતે હાજર પણ રહે છે અને એમાંથી અજગા પડ્યા પછી ચોતાનો શોષણધર્મ સંભાળે છે.

શંભુ મેળો

પ્રાયશઃક કાળના મુખીથી માંડી આજના મુડીવાદી વર્ગની સાથે બીજા એક વર્ગ પણ એનો વીકાસ સાધતો આવે છે અને એ શ્રમજીવીઓનો વર્ગ-એ શોષીતોના વર્ગવીકાસ ઉપર પછીથી વીવેચના થશે. પણ શ્રમજીવી અને મુડીજીવી વર્ગની વચ્ચે એક એવા માનવ ‘સ્મુહ’ વસે છે જેને ‘મધ્યમ વર્ગ’ (Petitbourgoise.)

તરારે એ બંને વર્ગોમાં આવે છે. આવા સમુહને વર્ગ કહી શકાય નહીં. એ અનેક રંગી ધનુષ્ય છે. કારણ કે એ રોજ રોજ રંગ બદલે છે મુડીવાદીઓની પેઠે એને ચોતાનો લડાયક “ધર્મ” નથી. આ વચગાળાનો સમુહ વર્ગ નહીં પણ શંભુમેળો છે. એમાં આદર્શોય વ્યક્તીગત છે-વર્ગીય નથી. એટલે વર્તમાન સમાજનાં રાજકીય બંધારણમાં આ મધ્યમ લોકોનો મેળો ધણુજ વીચીત્ર અને ઉપયોગી સ્થાન ભોગવે છે. શ્રમજીવી ઓની સાથે વધારે નીકટના પરીચયમાં આવતો મધ્યમ વર્ગ ચોતે પણ મુડીવાદના શોષણ સંચામાં પીસાય છે તો બરો પણ પાંચ રૂપીઆના પ્રમોશનને ખાતર એ હાથ હા કરતો હોય છે. કારણ કે એનું લક્ષ્ય ચોતાનાં પડોશીના કરતાં વધારે સારી રીતે રહેવાનું હોય છે. નાત જાતમાં પ્રભાવ પાડવાની એની મહત્વાકાંક્ષા હોય છે. નાની શી મટુલી, નાની શી વાડી, નાનું સરખું બધરું, નાના પાયાપર ફરનીચર પણ બધુંય સુખી, શાંત, અને કલામય રીતે અતુલ્ય વાના આ મધ્યમ વર્ગને સ્વપ્નાં આવે છે. એનો આદર્શ એક વખત શેઠની ખુરશીપર બેસવાનો હોય છે. આખી જીંદગી વૈતરું ક્યાં પછી જ્યારે વાળ ઘોળા થાય ત્યારે પણ એને ઉચ્ચો એધ્ધો મળે એ એની ઝંખના હોય છે. ચોતાના સહકર્મચારીઓને ધકકા મારી ચોતાનો સ્વાર્થ સાધતાં આ મધ્યમ વર્ગનો કમ તોડાત માણસ અચકતો નથી. માર્ગમાં આવતાં વીઘ્નોને ખટપટ, ખુશામત, કે જુદી ચાતુર્યથી નાશુત કરવાની નીચ વ્યક્તીઓને એ વર્ગ “વ્યક્તીત્વ” (Personality) માને છે. ઇંગ્લાંડના મુખ્ય પ્રધાન, હીંદના વાયસરોય, પ્રેસીડેન્ટ પટેલ કે સર મુખ્યતાર મુસોલોની થવાની શક્યતા વીશે

આ મધ્યમ વર્ગ પાસે આદર્શોત્તુ' મોટું ટોપણું હોય છે. દરેક તોલ વજીર માને છે કે અમુક વરસ પછી એ સેત્રવાડ ચંદ્ર શકશે. દરેક કારકુન માને છે કે એ Boss થઈ શકશે. જતે દહાડે પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં ઉઘે પેસણે પેસનારા મુડીવાદી કે મેનેજરની જગ્યાએ ઈસી જગ્યાનાં સ્વાનાં આ વર્ગને આવ્યાજ કરે છે. આશામાં તે આશામાં લોહીતુ' પાણી કરીને પણ એ પોતાની ટુકડી છાદગી પુરી કરે છે. અનેક નીરાશાઓ અનુભવે છે, કેટલીય વખત પ છાત પડે છે છતાં મુડીવાદે પીરસેલા આદ

ર્શોની પછવાડે આ મધ્યમ વર્ગ મરી પીટ વાની ટેવ ચાલુ રાખે છે. માલીકોની ક્ષાથ ણીઓ ભરવામાં મરતાં મુધી મદદ કર્યા કરે છે અને આખરે જ્યારે મુજરી જાય છે ત્યારે એ નો લલો શેક ઉઠમણમાં હાજર રહે છે, ખરખરાના પે શખ્તો પોલે છે અને છેવટે ખીજે પેવકુદ શોધી શેક પોતાનો શોધણુનો સંચો આગળ ચલાવે છે. આ મધ્યમ વર્ગના આગળ વધવાના આદર્શોમાં ક્યાં ક્યાં તત્ત્વો એને ઉરકરે છે તથા આપઘાત, તત્વજ્ઞાન અને વીક્ષવ એ ત્રણ વચ્ચે શા સારૂ આ વર્ગ એલાં ખાય છે એ આવતે અંકે વીચારીશું.

પુન્ય મહાત્મા ગાંધીજી

અને તેમના સત્યાગ્રહી સૈનીકો સુધ્યાં પણ તેમની કૃપમાં ગોદરેજના કપડાં ધોવાના સાધુ વાપરે છે.

આઝાદીની આવી લડતના સંજ્ઞેગોમાં દેશી માલ વાપરી પરદેશ ધસડાઈ જતા પૈસા અટકાવવા એ દરેક હિંદવાસીની ફરજ છે. સ્વદેશ પ્રેમ અને સ્વરાજ્ય માટેની ધગશ જવલંત રાખવા તેમજ ભળતા વહેવારીઓની વાતથી લોળવાઈને ખીજે હલકે માલ ન લેતાં—

- દેશના માટે -

દેશી તેલ વીગેરેમાંથી દેશી લોકોને હાથે
બનેલો દેશી લોકોને માટે બનાવેલો

ચોકખો, ચરખી વગરનો પરદેશીને ટકકર મારે તેવો અને વળી
સસ્તો માલ લેવો એ વધારે ડહાપણભરેલું છે.

ગોક્ષીની “મધર” નામની વિશ્વવિખ્યાત નવલકથા ઉપરથી ગુજરાતીમાં ઉતારનાર શ્રી. ‘જ્યોતિધર.’

પ્રકરણ ૭ મું.

શ્રમજીવીઓ ઘણું જીવો.

માજાના મણકાની પેટે એક પછી એક દિવસો પસાર થવા લાગ્યા અને એમ કરતાં કરતાં મહીનાઓ પણ વીત્યાં. દર શનિવારે રાધવના મિત્રો એને ત્યાં એકઠા થતા; માનવ-સમાજના કલ્યાણ માટે કોઈ દુરના ધ્યેય તરફ આ નાની શી મિત્રોની મંડળી એક એક ડગલું દર અઠવાડીએ આગળ વધતી પણ એ અનંત સીડીનું મથાણું હજી અગમ્ય જ રહેતું.

આ મંડળમાં નવીન દોસ્તોનો પણ ઉમેરો થતા કરતો હતો. રાધવનો નાનો ચોરડો હવે ચિકાર ભરાઈ જતો, મધુરી એકેય શનિવારે આવવાનું ચુકતી નહીં. એના થાકેલા અને થંડા અંગમાં ય એ તાઝગી અને તેજ ટકાવી રાખતી. અખૂટ ઉત્સાહના ધ્રુવારા જેવી એ મધુરીને માટે રળીયાતે પગના મોજાં ગુંથી મુક્યાં હતાં. અતિ ઉમંગકારી એણે મધુરીના નાના પગમાં એ પહેરાવવા માંડ્યા. પ્રથમ તો મધુરી હસી પડી પણ પછી રળીયાતના કાન આગળ નમીને ધીમે અવાજે કહેવા લાગી:

“માજ તમારી જોટલી જ મમતા રાખનારી મારી નસ’ મને અત્યારે સ્મરણમાં આવે છે. મંજુરો આવી કંઈક અને કચરાયેલી અવસ્થામાં ઉછરે છે છતાં એમનાં અંતઃકરણ કેટલાં માયાળુ—અહાહ એ દંભી શ્રીમંતોના કરતાં તો હજાર દરજ્જે”—એ વાક્ય મધુરી પુરું ન કરી શકી. એણે માત્ર દૂર દૂર અંધકારમાં એક દિશામાં આંગળી ચિંધી કેંઈક નિદેશ કર્યો.

રળીયાતના હૃદયમાં વત્સલતા વહુટી, એણે બહાલથી મધુરીને કહ્યું “બેટા ! તેં તારા કુટુંબનો સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો છે”—રળીયાત આ વિચાર અને વાક્ય અંધરા જ રહેવા દઈ એક નિશ્વાસ સાથે મધુરી સામે મુંગી મુંગી જોઈ રહી, મધુરીએ માત્ર સ્મિત કપું અને પછી વિચાર વમંગમાં અટવાઈ ગઈ.

માથું નીચું નાખી રળીયાતે અધુરી મૂકેલી વિચારસરણીનું મધુરીએ અનુસંધાન કર્યું. “હા મેં મારું કુટુંબ છોડ્યું ! પણ એમાં શું ? મારો બાપ જડ અને મૂખ છે અને લાઈ દારૂડીયો છે—અને મ્હારી મોટી પ્લેન—એના

દુઃખીની તો વાત જ શું કરે?—૫૬ પતિને પરણેલી એ બિચારી બહેન—એનો પતિ પેસાદાર છતાં કેવો કે'લુસ—એની સાથે અવતાર કેમ પુરો થાય—પણ મારી મા—અસ એને માટે જ મને હનુય આંસુ આવે છે. તમારાં જેવી જ એ માયાળુ હતી હો. સાદી અને સીધી—સૈથી ડરીને ચાલે—હેખતાઇ ગયેલી એ પાતલી કાયાવાળી, મારી માતા હમેશાં ઉંદરની જેમ ડરી ડરીને ચાલતી. દરેક માણસથી એ ડરે—મને એને મળવાની એક વખત ઝંખના છે.”

માયું ધુણવી અને રળીયાતે નિશ્વાસ નાખ્યા. મધુરી એકદમ ઉચું મસ્તક કરીને બોલી ઉઠી: “અહાહા, ક્યારેક ક્યારેક મને એવી કો સુખની ધરી પ્રાપ્ત થાય છે!”

એના વદન ઉપર શીકાશ આવી ગઇ અને એની ભૂરી આંખો ચમકવા લાગી. રળીયાતના ખભા ઉપર હાથ મૂકી હૃદયના ભીતરમાંથી આવતો હોય એવો કંઈક અવાજ દાઢી આનંદના આવેશમાં એણે કહ્યું:

“માહ! અમે બધાં અહીં એકઠાં મળીને કેવું સુંદર કાર્ય હાથ ધરીએ છીએ એ જો તમે સમજી શકો તો તમને મારી એ સુખની ધરીની કલ્પના આવે.”

આવા નિશ્ચયાત્મક રીતે બોલાયલા શબ્દો સાંભળી ધર્માંમિશ્રિત લાગણી રળીયાતે અનુભવી. વિચાર કરી એ ઉભી થતાં થતાં બોલી: “હું ઘણી અચાત અને ૫૬ છું.”

આ મંડળમાં રાધવ સૈથી વધારે બોલતો, સૈથી વધારે બુસ્સાપુર્વક દર્શાવે કરતો. આ બધી મનોવ્યથાને જાને એવું શરીર પણ દહાડે દહાડે સુકાતું જતું હતું. માત્ર મધુરી પ્રત્યે જ્યારે એ નજર નાખતો ત્યારે એ બધી ઉગ્રતા ઓસરી જતી અને હજવું હાસ્ય એના ચહેરા ઉપર ફેલાઇ જતું. એના ઉગ્ર અવાજમાં મૃદુતા આવતી. એનો આખો

દિહાર મધુરી સાથેના વાર્તાલાપ વખતે બદલાઇ જતો.

રળીયાત આ બધું જોઇ રહેતી અને કલ્પનામાં મધુરીને ભાવિ પુત્રવધૂ માની કોઇ ન સાંભળે એમ બોલતી “ધૈર્ય કરેને—”

જ્યારે જ્યારે આવી ચર્ચાઓમાં ખુબ ગરમાગરમ વાર્તાવરણ બનતું, ત્યારે છેવટે રામપ્રસાદ ઉભો થતો અને ઘડીયાળના લોકડની જેમ આમથી તેમ હાલતો હાલતો, એ એનો બુધવતા સાગર જેવો ઘેરો અવાજ ઉઠાવતો, સૈને મર્યાદામાં રહી ચર્ચાના હેતુ તરફ વાળી દેતો. કેટલીક વખત જ્યારે મધુરી ન આવતી ત્યારે શહેરમાંથી બીજા કોઇ દેશી રાજ્યને એક પ્રબળજન પરમાનંદ હાજરી આપતો. એ ચરમમાં પહોંચતો અને એની સુવાણી દાઢી ઉપર હાથ ફેરવીને બોલતો. એના અવાજમાં સંગીત હતું અને એ કોઇ દૂરના પહાડી પ્રદેશમાંથી આવતો હોય એમ એને લેવાથી કોઇ પણ અનુમાન કરી શકતું. એ હમેશાં આવી સાદી વાતો વિશે જ બોલતો, કૌટુંબિક જીવન અને બાહ્યકા વિષે એના વાર્તાલાપમાં અવારનવાર ઉલ્લેખ થયા જ કરતો, વ્યાપાર અને પોલીસ, રેલ્વે અને દાળ તથા એની લારે કિંમત વિગેરે વિષે એ અભિપ્રાયો આપતો. આ બધી વસ્તુઓમાં એને દગો, હુંટ, અંધાધુંધી, અને મૂખતા જ દેખાતાં. આવી દિનચર્યાની બાબતોમાં પણ એ એવી દક્ષમસ્કરી ભરેલી ભાષા વાપરતો કે સૌ કોઇને હસવું આવે, પણ એક વાત એના પ્રહસન અને પ્રહારોમાં પણ તરી આવતી હતી, અને તે એ કે આજની સમાજવ્યવસ્થામાં ગ્રીણી ગ્રીણી બાબતો માટે પણ આમવર્ગને તે પીસાવાનું જ રહે છે. રળીયાતને પણ એમ લાગતું હતું કે લાઇ પરમાનંદ દૂરદૂરના

જે મજુરો અને કચરાયલાં માનવોને આમાંથી એકે ખીરાદરે જ્યાં પણ નથી એના વિનયમાં આ લોકોને આટલો ઉત્સાહ આવતો તેથી રળીયાતને આશ્ચર્ય થયું. ક્રાંસ કે ઇટાલીની ભાષા પણ આ ફેક્ટરીના ગરીબ મજુરો નજીક નહોતા. કેમ જાણે ક્રાંસ કે ઇટાલીના શ્રમજીવીઓ આ એમની ઉર્મી-લતાના આદોષનો શીલો ન હોય એમ સમજીને ખૂબ જોશભેર આનંદ પ્રદર્શિત કરતા.

ખીજા બંધાના કરતાં રામપ્રસાદની આંખ-માંથી શ્રમજીવીઓના સંગઠનના સમાચારોથી અજ્ઞાન દૂર ચમકી ઉઠ્યું હતું.

“વાહ કેવી સરસ ચળવળ! જગતભરના શ્રમજીવીઓને સાંકળી લેતી આ કેવી મજબુત ભાવના! આપણે એ ખીરાદરોને જાણવી દેવું જોઈએ કે અહીં દૂર દૂર ખેડાં છતાં તમારી લડત પ્રત્યે સકાતુભૂતિ રાખનારા ફેક્ટલાઈ શ્રમજીવીઓ દુનીયાના એક ખૂણમાં જોવા દે—

તમારા જ ધ્યેય અને ધર્મને માનનારા અને તમારા વિનયમાં ગર્વ લેનારા થોડા રડયા ખડયા ખીરાદરો આ કંગાલ દેશમાં પણ છે એમ એ કચરાયલી જનતાના પ્રતિનિધિઓને આપણે જાણવી દેવું જોઈએ.”

અને આખા મંડળમાં દેશ પરદેશના શ્રમજીવીઓ અને એની લડત વિશે ચર્ચા ચાલી. હૃદયના સહુથી નિકટના સંગાએ વિશે જોટલી ચીવટ અને કાળજી લેવાતી હોય એટલી આ નહીં જોયેલા, નહીં સાંભળેલા શ્રમજીવીઓ પ્રત્યે આ જુવાનો સકાતુભૂતિ રાખતા હતા. એમની વાતોમાં સંસ્મિત રસ લેતા હતા. સંબુદને પેલે પાર વસતી મહેનતુ માનવતાના સુખ દુઃખની

સાથે આ જુવાનોનું નાતું મંડળ આનંદ અને વિષાદ અનુભવતું.

આ એક નાના ઓરડામાં જગતના શ્રમજીવીઓની એકત્રિત ભાવના જન્મ પામી ચક્રી હતી. ગુલામીના સામાન્ય બંધનોએ વગર ઓળખાણે કરોડોની સંખ્યામાં માનવ જાતને એકતાનતા પૂરી હતી. એક જ અવાજ એક જ ધ્વની અને એક જ ધ્યેયના અસંખ્ય શ્રમજીવીઓ એક ખીજા તરફ આકર્ષાતાં હતાં અને એ વિશાળ લડતની ચીનગારી રાધવના નાનકડા ઓરડામાં લાગી ચૂકી હતી. અક્ષરતાનથી વંચિત રહેલી રળીયાત પણ આ ઉત્સાહના આદોષનો શીલો રહી હતી. એની બીરતા એને તણ ગઇ હતી. અને શ્રમજીવીઓને સહજ એવી ખેપરવાઈ એના હૃદયમાં ધીમે ધીમે પગપસારો કરવા લાગી. આ સંગ્રામ જનિત લાગણીઓએ રળીયાત જેવી નિરક્ષર બાધના હૃદયને પણ આવરી લીધું. આ ભાવનાનું બળ, એનો આનંદ, એનો વિજયોન્માદ, અને આશા ભરી ઝંખનાઓએ રળીયાતના આત્માને હલાવી નાખ્યો.

એક દિવસે એણે રામપ્રસાદને કહ્યું “તમે કેવા વિચિત્ર લોકો છો? જે હોય તે તમારો કોમરેડ, અનોફિન્ડ, રશીયન, જર્મન, ઇટાલીયન ગમે તે હોય તો પણ? કોઈ પણ શ્રમજીવીને તમે મિત્ર જાનો છો? તમને દરેક મહેનતુ માણસને માટે શું દુઃખ થયા કરે છે? એ બંધાના શોક અને સુખ દુઃખ સાથે તમને કેમ નિરખત લાગી રહી છે?”

હા! માણ! હા! જગતભરના મહેનતુ માનવો એટલે અમારા દિલ્લોજન દોસ્તો! આ દુનીયા જ અમારી છે. અમે જ એની દોલત સરજી છે. અમારા માટે રાષ્ટ્રીયતા નથી-જાતીયતા નથી. અમારી નીતિમાં તો ખીરાદરો અને દૂરમનો એવા બે જ પક્ષો

છે. દુનીઆલગ્નમાં ખૂણેખૂણે પથરાઇ પડેલાં
 શ્રમજીવીઓ અમાર: દોરતો છે. દરેક મુડી-
 વાદી, દરેક સત્તાવાન પુરુષ અમારો દુશ્મન
 છે. અમે કેટલી વિરાટ સંખ્યામાં છીએ
 તે તમને ખ્યાલ છે? અમારા હૃદયમાં
 ધમધમી રહેલા અગ્નિ એક વખત એ
 બધી ઘેલાતો અને મીનારાઓને બાળીને
 ખાખ કરી નાખશે પણ અત્યારે તો દેર
 દેર એ બધાં શ્રમજીવીઓ કચરાઇ રહ્યાં
 છે-પીસાઇ રહ્યાં છે. પણ ન્યારે એ સત-
 નશીન થશે ત્યારે માતા! તમારા હૃદયમાં
 આનંદ સમાંશે નહીં. એ શોધિત વર્ગની
 શક્તિ વિષે તમને એક વખત ખાતરી થયા પછી
 નિરાશા તમને અડકી શકશે નહીં. ભાવિના
 કે ઝલકદાર ચિત્ર તરફ દૃષ્ટિ રાખી તમે
 શ્રદ્ધાનાં ગીત ગાશો. હું કહું છું એ
 યાદ રાખો બા! એ જન્મનો, અને એ
 રશીયનો બધા ન્યારે જીવનને હણાવું
 જુએ છે ત્યારે કોણ કંઈ પ્રબળનો છે
 એનો વિચાર સરખો ય એ કરતા નથી.
 સારા યે જગતના શોધિતોની એકદીલી-
 ઓડોડો કેવી ભય ભાવના! આપણે બધાં
 એ એક જ ભાવનાનું સંતાન છીએ-અજ્ઞેય
 અને ઉન્મત્ત-કેવી એ આશાવાદની અપૂર્વ
 વિચારસરણી. સૂચના પ્રકાશની પેઠે આ
 ભાવના અમારાં અંગમાં પ્રાણસંચાર કરે
 છે. ન્યાયના આકાશમાં આ અમારી ભાવના
 એક ખીજે સૂચે છે. અને આકાશ એટલે
 અમારાં શ્રમજીવીઓનાં અંતઃકરણ-શોધિત
 વર્ગની કોઇપણ વ્યક્તિ પછી એ ગમે તે
 દેશ, ગમે તે જાત ભાત કે ધર્મની હોય
 પણ સમાજવાદીની દ્રષ્ટિમાં તો એ અમારાં
 નિજજનો છે. આજે અને આવતી કાલે
 સમસ્ત મહેનતુ માનવતા એ ભાવનાથી
 અખંડ અને એકત્રિત રહેશે.”

આવો ઉન્માદ પણ-નિર્દોષ આનંદ સાથેનો
 ઉભરો. કેટલી યે વખત મંડળ જન્મે ત્યારે
 ઉભરાઇ આવતો. આ ઝલકદાર ભાવિ માટેનો
 અડગ નિશ્ચય કેટલી યે વાર રાધવના ઓર-
 ડમાં પ્રકટતો, અને આવાં નિવેદનોથી
 શોધિતોની શ્રદ્ધા વધારે ને વધારે મજબૂત
 બનતી.

રણીયાત ન્યારે આવો લાગણીનો આવિ-
 ભાવ જોતી ત્યારે એને એમ લાગતું કે
 જરૂર જગતમાં કોઇ નવીન રાશની પ્રકટી
 છે. નવીન તેજના અંખાર પથરાઇ રહ્યા છે
 અને પોતે પણ એ અનુભવી રહી છે એમ
 એને લાગતું.

દરરોજ સંજે કામ ઉપરથી પરવારી
 એક કામરેડ રાધવની પાસે આવતો. પુસ્તકો
 વાંચતો અને એમાંથી કંઈક ઉતારી લેતો.
 રાધવ અને આ ખીરાદર બંને કામમાં
 એટલા મશગુલ થઇ જતા કે
 આટલી મજુરી કરી આવ્યા પછી મ્હોં
 ધોવાવું પણ એમને યાદ ન આવતું.
 હાથમાં ચોપડીઓ રાખીને જ ખાવાવું કામ
 આટોપી લેતા. ચર્ચા એવી જાતની ચાલતી
 કે કેટલીક વખત રાધવની માતા એમાંથી
 કશું ન સમજતી.

“આપણે એક છાપું ચલાવવું નેહએ.”
 રાધવ વારંવાર કહેતો.

પણ જીવન સંગ્રામ રોજ રોજ વધુ
 ભીષણ બનતો હતો, અને એટલી ઝડપથી
 આ મંડળનું પ્રચારકાંડ ચાલતું હતું કે જેમ
 એક ફૂલ ઉપરથી ખીજ ફૂલ ઉપર માખીઓ
 ફર્યા કરે. એમ સગળવાદી સાહીત્યની
 ચોપડીઓ એક ખીરાદર પાસેથી ખીજ
 પાસે એમ સપાટાબંધ વંચાવા લાગી.

“આપણી ઉપર હવે રાજ્યસંતાની નજર
 પડી છે હો.” રાધવને એક ખીરાદરે આવીને
 ખબર આપ્યા.

“પણ આપણે નાસી છુટવાની વાત કરવી જ નથી એ તો જાળમાં ફસાવવાની બાજ છે” રામપ્રસાદે સત્તાહ આપી.

રળીયાતને આ છેકરો બહુ જ ગમતો. એ જ્યારે એને મા કહીને બોલાવતો ત્યારે એને એક નાના બાલકનો હાથ ગાલ ઉપર ફરતો હોય એટલી મીઠાશ એમાં હાગતી. રળીયાતે જો રાધવ કામમાં હોય તો રામુ ધરતું કામ પણ કરી આપતો. સામાન્ય સમારકામ પણ એ જાણતો એટલે રળીયાતને રામુ તો ઘણી વાર ઉપયોગી થઈ પડતો. કામ કરતાં કરતાં રામુને ગાવાની ટેવ હતી અને રળીયાતને એ બહુ જ ગમતું. અને એ ગીતો એટલે આશક માણુકનાં નહીં પણ શોધિતાનાં મનોમંથનનો પ્રતીધોષ.

રળીયાત એક દીવસ બોલી ઉઠી.

જેઓ પોતાની સ્વતંત્રતા હાથ કરી શક્યા હોય તેમણે પોતાના દુસ્મનની ઉપર પણ દમનનીતી ન ચલાવે. કેમકે જો તે એ ફક્તો ભંગ કરશે તો તેથી શરૂ થતો રીવાજ એક દીવસ, એને પણ અસર કરનારો થઈ પડશે. ‘ચોમસ પેઇન’

...

“હિંદમાં એટલિટનના રાજ્યના ઇતિહાસમાં મીઠા વેરો એ કાળામાં કાળું ધાણું છે, એમ કહેતાં મને લગારે ખટકા થતો નથી; અને મને વિશ્વાસ છે કે, જ્યારે એ કરની હાથ-કરતાનું જનતાને પુરેપુરું ભાન થશે, ત્યારે તેને ટાળી નાખવા માટે ઝળવળ શરૂ થશે.”

સી. ગોડફ્રે ગમ્બેલ

“બેટા રાધવ! રામુને આપણે ત્યાં જ રહેવાનું કહીએ તો કેમ? તને પણ ઠીક પડશે. એકબીજાને ત્યાં તમારે દોડા દોડી કરવાનું મટી જાય.”

“પણ તમને તકલીફ તો નહીં પડે?” રાધવે કહ્યું.

“મારી તો આખી છ’દગી એમ પસાર થવા આવી બેટા! મારી તકલીફનો શા સાર વિચાર કરવો જોઈએ. અને રામુને માટે તકલીફ કેવી!”

“ત્યારે તો બહુ સારી વાત રામુ અહીં સાથે રહે એના જેવું મીઠું રહું શું?”

અને રામુએ રાધવની સાથે રહેવાનું નક્કી કર્યું.

(અપુણ),

“રાષ્ટ્રનું ભાવી નૌજવાનોના હાથમાં છે. પણ તેમને માથે આવી પડનારા ભગીરથ કામનો બોલો ઉઠાવવા માટે તેમણે શકિત ખીલવવી જોઈએ. પાનવતા નવજીવન તરફ ધસે છે. જ્યાં નૌજવાનોએ બિગતિને માર્ગે જ જવું જોઈએ. જે નવી દુનિયાનું સર્જન થઈ રહ્યું છે તેનું પુરેપુરું ભાન નૌજવાનોને કહેવું જોઈએ છે.”

ટી. એલ. વસવાની

...

“આવતાં દશ વર્ષોમાં લેન્ડશાયરનું દુનિયાનાં પરદેશી બજારોમાં કયાંય સ્થાન હશે? કયાંય નહિં.” ‘મોનિંગ પોસ્ટ’

યુદ્ધા બહાન

(‘ધી બેનર’ નામના ઇંગ્લીશ કાવ્યને આધારે)

: પ્રયોજક :

રા. રમેશ શરાફ

શાંતીમય એ સૌ સંતોને,
ચુકો ગહન ચુકાઓમાં—
અંતરની કંઈ જ્યોતજગવવા,
છોડો વિલીન કરાઓમાં;
આપણુ સૌએ ન્હાના મનુષ્ય,
લુહ જગવશું ચેતનના—૧

ધૈર્ય હૃદયમાં શૌર્ય બાહુમાં,
જુકાવશું, દાવાનળમાં;
દેશ અમારો, પ્રાણ અમારો,
તોડશું અંધન ચુકામીના;
હસતાં હસતાં મરી જઈને,
મુકિતને રે! વરવાના—૪

શુક્રવત કંઈ એ પ્રલાપ કરતા,
અર્થવિનાના સત્યો એ!
જાણે નહિરે! સ્વતંત્રતાના,
ધુહ કેમ એ છતાયે;
સમજે કંઈ નહિ મુસદ્દીગીરીમાં,
હાથ આવ્યું એ સૌ જાય—૨

વિમાન યુગે માથાપર ને,
તોપો ગરજે ધડમ! ધડમ!
આલુબાલુના સૈનિકે પાતાં,
કુમ ગરજે કંઈ કડડકુમ;
પાછા પડશું જરી નહિ ને,
બનશું રાતાં જ્યમ કુમકુમ—૫

માત સુકાઈ, ખૂય ચુસાઈ,
માસ મજે નહિ ખાલી હાડ;
એની ઉપર આજ ઉઝા છે,
દુઃખના કંઈ હા! મ્હોટાં ઝાડ;
નીરાશવાદી! આશાવાદી!
ચાલ, ઉઠ, ને જંગલ માંડ—૩

ગજો સૌએ દિગંતરોને,
રાત્રી ગઈને ઉઝા લાણ;
આંખો પામ્યા કરોડ મનુષ્ય,
ચેતનને રેડાયા પ્રાણ;
રાત્ર જગત તું દારણુ આજે,
સુવાન ઝીલે ચુદ્ધાબહાન—૬

BY ROYAL WARRANT

ATKINSON'S ICY PREPARATIONS

MASTER CREATIONS OF THE PERFUMERS ART

ICY PERFUME; ICY HAIR LOTION
ICY EAU DE COLOGNE; ICY LAVENDER
ICY HAIR OIL
ICY BRILLANTINE
ICY TALCUM
ETC.. ETC.

BLOCKS OF ICE FROM ENGLAND

FLY

ARE ALL GUARANTEED TO KEEP YOU COOLER THAN THE COOLEST
HILL STATIONS OF INDIA.
OF ALL FIRST CLASS PERFUMERS ALL OVER INDIA.
REPRESENTATIVE FOR BOMBAY.

પમતી સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી સમાજે
 શ્રીયુત ગણાવણ આયોજી આવડા--
 તરફથી સાતત્ય સમિતિ બેટ.

દેશભક્તિનો પાઠ

નવમ્બર : મે '૩૦

ઉઠો !

ઉઠો સાવજ—શુરાની પેટડી !

બાંધો કેશ લુછો અશ્રુધાર,
ને ને ઝુઝે તમારો કંધડ,
એના કામ ને કીર્તિ અંબાર.

સાદ મુશ્કી સમરાંગણના, દેવા પ્રાણ તણાં બલીદાન,
મૃત્યુના સીંધુ વહોવાને અમૃત વરવા સીધાવ્યા મેદાન રે
પેની ! બંદ આપણા ભરથર

—ઉઠો !

દુશ્મન કેરાં નોતરાં પેની ! બથ ભરી મળવા કાજ,
રક્તનાં કેસર છાંટણાં છંટાશે, ખેલાશે રસબસ રાસ રે
કંઠે પેરી આંતરડાંની માળ

—ઉઠો !

કાળ તણી એ કચેરી એમાં, બેઠા પછી ન ઉઠાય,
કંથ કાઢીલાનાં કાળાં કવચ ત્યાં તો રાતે શોણીતે રંગાય રે
બાજે રણ-રંભાના હમકાર

—ઉઠો !

અંતરની કાળી ઝાળો એલવવા, કાગડગાને ઘાટ,
નણદલવીર એ નીરમાં નહાતા ત્યાં સમાસમી દૈ થપાટ રે
ગાંડાતુરે જેવા ગજરાજ

—ઉઠો !

છતીને વળશે તો રંગે રમાડ્યું, મરશે તોયે શા ઉચાટ ?
ખોજે પોઢાડીને ચડ્યું ચીતા મથે, હસનાં જાણું સુરવાટ રે
એવા ઉગ્રભાગી અવતર

—ઉઠો !

ઝવેરચંદ મેઘાણી

નવલક્ષ્મી નાદી વિભાગ

બાળલગ્નની ચિતા

“તલવારનો ધા એક ઝડકે અંત આણે છે, પણ બાળલગ્નની ચિતા તો છ'ંદ ગીભર આપણા બાળકને સળગાવી મુકે છે. પંડના લોહીથી ઉછરેલાં બાળકને બાળલગ્નની ભડભડતી ચિતામાં આપણે ફેંકી દઇએ છીએ. આ રીવાજને પહેનોજ વધારે પોષે છે. આથી હું તમને આગ્રહ કરું છું કે, આજથી જ પ્રતીજ્ઞ લો કે, સોળ વરસની વયે પહોંચતાં મુધી અમારી છોકરીઓને પરણાવીશું નહીં. ને આટલી એક જ પ્રતીજ્ઞ કરશો તો તમે હીંદુસ્તાનના ઉધ્ધારના કાર્યમાં મોટો ફાળો આપશો. ધરના વડીલો ન સમજે તો કાયદાનો આશ્રય લો. “આપણાથી કોટે” જાહેરે આપણા વડીલો સામે કેમ લગ્ન” એ ભાવના મનમાંથી કાઢી નાંખો. આપણા કુલ જેવા બાળકની છ'ંદગીને રેંસી નાંખવી તેનાં કરતાં વડીલોને કસક માથે કરવો જોઈએ અતીષ્ટ છે. આપણા વડીલોની આમન્યાએ ધણું કંટો ઉપજાવ્યાં છે.”

શ્રી. સરોજિની મહેતા

બી. એ.

પ્રજોત્પત્તિ

: લેખિકા :

સૌ. સુધા શર્મા

ખાડીઆ

અમદાવાદ: ચૈત્ર સુદ સાતેમ

પ્રિય બહેન સુનીશા

મુંબાઈ,

નવાકામુખી જેવા ધગધગતા વીચારોથી વાતાવરણને સળગાવી મુકતો તારો પત્ર મળ્યો.

તું સ્ત્રીઓને જીવતા લડવૈયા બનાવવા માગે છે, એ તારા વીચારો હું સમજી શકવાનો ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરું તો પણ મારાથી એ ઝીલી શકાતા નથી.

તું કહે છે: “આવતો યુગ સ્ત્રીઓનો બનશે, તે માટે સ્ત્રી જાતીએ અત્યારથી તૈયારી કરવી જોઈએ એ તૈયારી કરવામાં તેઓ જટિલો વીલંબ કરશે, તેટલોજ તેઓ સ્ત્રીઓનો દ્રોહ કરશે,” આટલે સુધી હું તારી સાથે મળતી થઈ છું, પરંતુ તું જે માગે બતાવે છે તે સાથે મારાથી મળતાં થઈ શકતું નથી.

તું લખે છે, ‘પ્રજોત્પત્તિની બાબતમાં હીંદુ સંસારમાં ધણોજ ઉંઘો ખ્યાલ બેસી ગયો છે, તે બાબતમાં સ્ત્રીઓના અસ્તીત્વ કે વ્યકીત્વનોજ જાણે ધનકાર કરવામાં આવે છે, અને માતા બનવું તે સ્ત્રીની અનીચ્છ હોય તોપણ તેની ઉપર લાદવામાં આવે છે: એટલે હવે તો સ્ત્રીઓએ લગ્ન પહેલાં કે પછી તે વીષયમાં ચોતાના પુરુષ સાથીની સાથે કરાર કરવાની રીત દાખલ કરવી જોઈએ!

સુનીશા! આ જાતની કલ્પના કરતાંય મારું દીલ કંપી ઉઠે છે. હા, સ્ત્રીઓને લગ્ન ન કરવાં હોય તો તેમ કરવાની એમને સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ, એટલું મને સ્વીકાર્ય લાગે છે, પરંતુ લગ્ન થયા પછી સંતાનોત્પત્તિનો જ ધનકાર કરવો કે, તું કહે છે એ રીતે દંપતીએ મળીને ઓળમાં ઓળાં કેટલાં સંતાનો જોઈએ છે તેનો નીર્ણય કરી લેવો, એમાં તો મને મનુષ્યપ્રાણી તરીકેના સ્વાભાવીક ધર્મની મર્યાદાઓનું પણ કિલ્લંધન થતું જણાય છે. તું કહે છે તેમ થાય તો જરૂર આપણા સમાજમાં ટંટા બંધાનાં જ બી રોપાય એટલું જ નહીં, પણ થોડા જ દિવસમાં સારાં સમાજનું નખખોદ નીકળી જાય.

અહીં તું આપણું સખી મંડળ સુલોચના માર્શીના વીચારો કરતાં ઘણું જ આગળ વધી ગયું છે, પરંતુ તેમનેય તે તારા વીચાર અગ્રાહ્ય લાગે છે.

હા, તારા આ જાતના નવા નવા વીચારોમાં અને ગગનગામી કલ્પનાઓમાં સ્ત્રી જાતી માટેની તારી ધગશ જણાઈ આવે છે; અને તે માટે અમે તારી તરફ સહેજ પણ નારાજ થતાં નથી, કે તારા વીચાર સ્વાતંત્ર્ય તરફ અસહીષ્ણુ પણ બનતાં નથી.

તને બધાંજ ખુબ યાદ કરે છે.

લીન-તારી જ

કંદીરા

૧૦૫૬, નેપીયનસી રોડ, કુશ્વરા હાઉસ
મુખાધ: ચૈત્ર વદ ત્રીજ

પ્રીય દોરત ઇંદીરા

અમદાવાદ

તારો પત્ર મળ્યો.

મારા વીચારો ધગધગતા દાવાનળ સમા
લાગે તેમાં નવાઈ નહીં. કેમકે તું દેહધર્મ
નિર્ભાનમાં જીવતી હોવા છતાં, માનસીક
દૃષ્ટીએ તો ખસે પાંચસે વર્ષ પાછળની
કુનીયામાં વસે છે; એવું હું મારા અમદા-
વાદના છેલ્લા વસવાટ દરમીયાન જોઈ શકી
છું.

એમાં તમારા કરતાં તમારી આસપાસના
સમાજનો અને વાતાવરણનો દોષ વીશેષ છે,
એવી દલીલથી હું સંતોષ પામું તેમ નથી.
આગ સળગતી હોય ત્યારે ખીજાં બધાં
બળવા ધરમાં છે કે બહાર નીકળી ગયાં
છે, એ જોવા કે જાણવા માટે કોણુ થોભે
છે? તે વખતે તો કેમ કરીને ચારે બાજુએથી
ભણુકી રહેલા ભડકાઓમાંથી નીકળીને બચી
જાઉં, એજ વૃત્તી પ્રત્યેકની હોય છે.
પ્રીયજનની ચીંતા પણ તે હાણુભર અગામી
મુકે છે, સત્તામત સ્થાને પહોંચ્યા પછીજ,
તે પોતાનાં પ્રીયજનને યાદ કરે છે: તેમ
અત્યારે સ્ત્રી સમાજ આરે દીશાએથી ભડ-
ભડી રહેલી સામાજિક અત્યાચારોની
ભયંકર હોળીઓની વચ્ચે સીકાઈ રહેલી છે,
તેવે વખતે ખીજાંઓ શું કરે છે તે જોવા
કે જાણવા રહેવાને બદલે, જેમને એ મુંઘી
હોળીઓના ભડકાની આંચ સ્વમાન, સ્વાશ્રય
અને ભુદ્દીની ખીલવણીને લીધે લાગી રહી
છે એવું ભાન થયું હોય, તેમણે તો પહેલાં
એ હોળીઓની આંચમાંથી સત્તામત સ્થાને
જઈ, ખીજાં ને બહેનો અજ્ઞાનતાની નીડ્રાના
ઘોરણમાં, અગના ભાન વીના બેકાશ રહી
સળગી જવાના ભયમાં મુકાઈ હોય તેમને
મચાવી લેવાની જરૂર ઉભી થઈ છે.

ઇંદીરા, તું ભડકે છે એ ખોટું છે તે
આ ઉપરથી તને સમજાશે. આવતી કાલ
જીઓની છે એ વાત હું ખાતરીથી માનું
છું, અને તેથી જ હું તો કહું છું કે
હીંદુ સમાજનાં આ વર્ગે એકત્ર બનીને;
પોતાને દાખી દેનારી શક્તીઓની સામે
લડત ઉપાડવી જોઈએ. તેમ કરવામાં જીઓને
માત્ર એમનાં ગુલામી બંધનો શીવાય કશું જ
ગુમાવવાનું નથી, ત્યારે મેળવવા જેવું તો
વધુ જ છે. તું આ બાબતમાં મારા કેટલાક
વીચારો સાથે મળતી ચાલ છે, પણ ગુલામીનાં
બંધનોમાંથી છુટી જવાના જે માર્ગ હું
બતાવું છું તેની સાથે તું મળતી નથી
થતી, એ પણ તારી બ્રમણ જ છે, પણ
તેમાં તારો દોષ નથી. મારે ફરી ફરીને
તને લખવું પડે છે તે એ જ કે, તું જે
વીચારસરણીથી આ બધી બાબતનો વીચાર
કરે છે તે વીચાર સરણી જ દાખીત અને
અશાસ્ત્રીય છે. અને તેથી જ જે માર્ગે
જીઓને સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા મળે તેમ છે,
તે માર્ગ તને અંધાધૂંધી મચાવી દેનારા,
મારફાડ અને સર્વનાશના લાગે છે; અને એ
ભયની મીઠ્યા ભડકાભણીથી ગભરાઈને તું
કહી નાખે છે કે, એ દીશાએ જવાથી
માનવતાના સુસંમધોને સાંકળનારી તમામ
નાણુક લાગણીઓનો સંહાર થઈ જશે.

તારો એ બધો ભય ખોટો છે, હું જે
દીશા તને દાખવું છું તેજ સમાજ અને
જીવનને સરલ તેમજ સુખદ માર્ગે લઈ
જવા માટેનાં વ્યવહાર માર્ગ છે, એજ માર્ગે
શાસ્ત્રીય છે, અને ઐતીહાસીક વીકાસના
પાયા ઉપર તે ચાલેલો છે. વ્યવહાર જીવ-
નમાં એ શાસ્ત્રને લાગુ પાડવામાં આવે તો
જરૂર માનવતાનો વધુ સુંદર વીકાસ સાધી
શકાય, અને આપણે જે જગતમાં જીવીએ
છીએ એજ જગત બહેતર અને જીવવા
લાયક બની જાય.

તારી' વીચારસરણી અશાસ્ત્રીય અર્થાત્ છેકજી જીને ચીલે ચાલનારી છે. એ ચીલે સ્ત્રી જાતીની સ્વતંત્રતાના સાચા દુશ્મનોએ પોતાના 'લાલ માટે પાડેલા છે, તે માર્ગે જવાથી એમને લાલ અવસ્ય છે, પરંતુ તેથી આપણને તો ભયંકર તુકશાન છે.

દાખલા તરીકે જે સામ સામે ઉભેલી શક્તિઓની લડત ચાલી રહી હોય, ત્યારે જે માર્ગે એક પક્ષની છાવણીમાં જતો હોય, તેજ માર્ગે બીજા પક્ષને માટે તો દુશ્મનના પંજમાં ફસાવનારો જ થઈ પડે છે. આમ છતાં તેમને બંધાને મારી વાતો અશક્ય લાગે છે, કેમકે તમે માનો છો કે દુનીયામાં જેમ ચાલતું આવ્યું છે તેમ જ બધું ચાલવાતું છે; અને વળી સંતાનોનાં સંજ્ઞામાં તો નીયમન જ કેમ થઈ શકે? આ નાન્યતા જ જીવી છે. કેમકે દુનીયામાં કાંઈ પણ વસ્તુ અચલ રહી જ નથી ને રહેવાની યે નથી. જીવન જ પલટાથી ભરેલું છે અરે, પલટો એ જ જીવનમાં જરૂરી વસ્તુ છે. માનવ જાતી એક વખત જંગલમાં નિવાસસ્થામાં જંગલી દશામાં ફરતી હતી તેમાંથી હાલની સંસ્કૃતી સુધી આપણે આવી પહોંચ્યાં છીએ, અને હાલ જેટલે આવ્યાં છીએ તે માનવ જીવનમાં કંઈ યુલ્લેખીતમ નથી, તે તો આગળ અને આગળ જઈ વધુ સુંદર વીકસ સાધ્યાં જ જશે.

ઈંદોરા, જોને એક વખત પતી પાછળ બળી મરવું એને 'સતી'તું નામ અપાતું, એક યુગમાં એક કરતાં વીશેષ પતી કરનાર ને 'સતી' કહેવામાં આવતી, તેથી કેટલેક સ્થળે જીવતાં સંતાનોને નદીમાં વહેતાં કરવાં કે દેવાપણું કરવાં એને સંસ્કૃતી માનવામાં આવતી. લગ્નની બાબતમાં પણ એવા જ પલટા થતા આવ્યા છે. એક જમાનામાં સ્ત્રીઓનાં હરણ કરી જવાં એને 'લગ્ન'તું

નામ અપાતું, વળી બીજી વખત સ્વયંવરની પ્રથાથી 'લગ્ન' થતાં, આજે તેમ કરવા જનારને લોકો જંગલી કહે છે આજે આપણા સમાજમાં માખાપ બળકાનાં લગ્ન કરે છે. આવતી કાલે સ્ત્રી અને પુરુષ પોતપોતાને અતુકુળ સાથી શોધી લેશે, અને કદાચ તે પછી સ્ત્રી પુરુષ સ્વતંત્ર રહીને ય શરીર સંબંધ રાખી શકશે. તો પછી સંતાતી નીયમનની મારી લલામણથી તારું દીલ શું કામ કંપી ઉઠે છે? તું સ્ત્રીઓને કુંવારા રહેવાની કે ઇચ્છા હોય તો લગ્ન કરવાની સ્વતંત્રતા સ્વીકારે છે. તો પછી તારી એ જ વીચાર સરણીને એવીજ નીમળ નજરે આગળ લંબાવી સંતનોત્પત્તીની બાબતમાં સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા શું કામ સ્વીકારી ન શકે? તને એમાં મનુષ્યપ્રાણીના સ્વાભાવીક ધર્મની મર્યાદાઓતું ઉલ્લંઘન ક્યાં થતું લાગે છે?

તારા મનમાંથી જીના વાતાવરણના વહેમી વીચારસરણીને જરાક આધી ખસેડ અને જો, આજે હીંદુ સમાજ સ્ત્રી વર્ગ તરફ જે વર્તન ચલાવી રહ્યો છે તેમાં તને મનુષ્યપ્રાણી તરીકેના સ્વાભાવીક ધર્મની મર્યાદાઓતું છોડેલોક ખુન થતું નથી દેખાતું? મને તો હાલની સમાજ વ્યવસ્થામાં જ સ્ત્રીઓ માટે ચલાવવામાં આવતી ભયંકર અન્યાયની રીતોમાં એ બધું ખુલ્લું દેખાય છે.

આપણા સમાજની માફક યુરોપમાં પણ એક વખતે એમજ મનાતું હતું કે, સ્ત્રીનો કાયદે પ્રદેશ માત્ર ઘરમાં જ છે, પરંતુ આજે ત્યાં કેટલું બધું પરીવર્તન થઈ ગયું છે? અને શું એ લોકો જ સ્વતંત્રતાનાં સુખનો અનુભવ કરી રહ્યાં નથી? આપણે ત્યાં પણ જોને? સંધુણું સ્વતંત્રતાના અત્યારે જ શરૂ થયેલા સંગ્રામમાં સ્ત્રીઓને લાગ લેવાની બાતો કાણ કરી રહ્યું છે? તને એમાં

મર્યાદાઓનો ભંગ નથી દેખાતો ? જો સ્ત્રી દેશની સ્વતંત્રતા માટે એ બધી જીની અને વહેમી માન્યતાઓવાળી મર્યાદા ઉલ્લંઘી શકતી હોય, તો પોતાની જાતની સ્વતંત્રતા માટે શું કામ તેમ કરી ન શકે ? સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાની આ દેશવાસીઓની લડત ૩૦ કરેડ માનવીઓની છે, તો હું કહું છું તે લડત ૧૫ કરેડ સ્ત્રીઓની છે. એ ૧૫ કરેડ ગુલામીનાં બંધનોમાં જકડાઈ રહે એને તું શું સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા કહીશ એમ ? હું તો કહું છું કે આપણા ગૃહજીવનના સુખની ખાતર જ આપણે આ લડત આરંભવી પડશે. શું આજની સ્ત્રીઓ નાગરીક સ્ત્રી તરીકે સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાની લડતમાં જોડાવાની પોતાની ફર્જ માને તો પોતાની જાત તરફની ફર્જ એ વીસરી શકે ? ખરી રીતે તો સ્ત્રીઓની પહેલી ફર્જ મનુષ્ય તરીકેની છે, અને તે ફર્જ પોતાની જાતની અને પોતાના સુહૃદ્ધયની સ્વતંત્રતાની છે.

ઈંદોરા, જ્યાંક તો વીચાર કર, કે અત્યારે સ્ત્રીઓનાં લગ્ન કેવળ તેમના ભરણ પોષણની અવસ્થા માટે થાય છે, એટલે વસ્તુતઃ લગ્ન એ સ્ત્રીઓનો ધંધો થઈ પડ્યો છે, આ ભાવના મુજબ આર્થીક દૃષ્ટીબીંદુએ રચાઈ છે, તો પછી આર્થીક નજરે જોઈએ તો સ્વતંત્ર, વધુ મુખી તેમ વધુ સંતોષી અને એવું શું કામ ન કરવું જોઈએ ? એક તરફથી લગ્નને પરીત્ર સંસ્કારનું નામ આપનારાઓએ જ, તેને સદ્ગતિ બનાવી મુક્યું છે, પણ એ સંસ્કારની ભાવના સ્ત્રીને આર્થીક નજરે ગુલામ બનાવવાની મનોદશાના પાયા ઉપર જ રચાયેલી છે, અને પરણે ત્યાંથી ઘરડી થાય ત્યાં સુધી સ્ત્રીએ બાળકોને જન્માવીને ઉછેરવા એ તેને માથે દોડાયેલી કામગીરીમાં પણ એવી જ સ્વાર્થીક ગુલામીની ભાવના રહેલી છે.

તમને લાગે આ વાત અત્યારે સમજવી મુશ્કેલ લાગે કે અગ્રાહ્ય લાગે, પણ સંતતી નીપમન જેમ સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી માટે જરૂરની વસ્તુ છે, તેમ તે આર્થીક દ્રષ્ટીએ પણ એની અનીવાર્ય અગત્ય છે. એ અગત્ય પુરુષો નહીં પીછાની શકે—તે માટે સ્ત્રીઓએ જ પ્રયત્ન કરવા પડશે. એમાં ટંટા, બખેડાનાં બી રોપવા જેવું કશું જ નથી, છતાં લાણુભર એવું થશે એમ માની લઈએ તો પણ અત્યારે સ્ત્રીઓને કચડી નાખવા માટે આપણા સમાજમાં થતા ટંટા, બખેડા ઓછા નથી, તો પછી સારા કાય માટે થોડાક વખત એવી અશાંતી વેડી લેવી પડે એમાં મને કશું જ ખોટું દેખાતું નથી.

તમે બધા સ્ત્રી જાતીની ઉત્તરતી માટેની મારી ધગશની કદર કરો છો એ ઠીક છે, પણ એવી વાંઝણી કદરથી શું લાલ થવાનો છે ? હજી ય વીચાર કરી જોજો, ત્રીશુકાને કહીને એના વસંતકુમાર મારફત આ વીધવતું કેટલુંક સાહીત્ય મંગાવીને વાંચી જોઈશ તો તારી ખાતરી થશે, પણ જો વસંતકુમાર પેઢી મંદાકીનીના કુટીન વર જેવો સ્વાર્થીક ને સાંકડા મનનો હોય તો પછી મને લખજો, હું મારા પ્રીયવંદને કહીશ તે તને થોડાંક પુસ્તકો મોકલાવશે. એજ...

લી૦

તારી દોસ્ત

સુનીશા.

તા : ક :

અમદાવાદમાં આજ કાલ સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાની વાતો ખુબ સંભળાતી હશે, અહીં પણ કેટલીક બહેનો નાના થોટા લઈ મીઠું બનાવવા દરીયાતું પાણી લેવા જાય છે ખરી, ખાડીઆ ૧૯'૨૧ જેવું ગાંજે છે કે નહીં તે તો લખજો.

સરિતાને તીરે

[ન વ લિ કા]

: લેખિકા :

સૌ. મધુરીકા મહેતા

[૧]

એ ખીચારી રહતી હતી. લાગ્યેજ વીસ વર્ષ એને થયાં હશે. દેખાવે સુંદર, શરીરે સહજ શામળી છતાં શામળાં માણુ-સનેય સુંદર કહી શકાય તેવા એનો ધાટ હતો.

માથે મધ્યાન્હનો સુરજ તપતો હતો. સરીતાનો સજ્જન કઠોર નીજન બની ગયો હતો, અને એ નીજનતા સાલતી હોય તેમ સરીતજળ અટુલી પડી ગયેલી કે અખળાની માફક મંદ ગતિએ વહતા હતાં.

સંકટે ફેસેલી કે શુષ્ક સુંદરીસમી સરીતા યે શુષ્ક હતી. તીર પ્રાંતમાં ઉંચી ઉંચી કરોડો અને શુષ્ક જળપટની પેલીપાર ધગ-ધમતી વેળુનો વીશાળ પટ.

એ બધામાં પેલી રડી રહેલી સ્ત્રીનો મેળ પ્રસંગતી કરજીતામાં જાણે ઉમેરો કરવા સંવાદીપણું સાધતો ન હોય, તેવું જાન કવીશ્વતીના પ્રેક્ષકને થાય એવું હતું.

સરીતાને તીરે આવીને તેણે માથા ઉપ-રનો ભાર ખોલે ઉતારીને હેઠ મુક્યો.

‘હાથ’ કરીને તે થાક ખાવા બેઠી.

એનાં હાકાં દુઃખતાં હતાં. પરોઢીયે છકીને પાંચ શેર દળણું દળણું શરૂ કર્યું ત્યારથી અત્યાર સુધી જરાયે વીસામો ખાધા વીના તે કામ કરી કરીને થાકી ગઈ હતી. વચ્ચે માત્ર જમવા જેટલી દુરસદ મળી હતી.

આ તો તેને માટે નીત્યનો કાર્યક્રમ હતો એનો પતી પરદેશ હતો, ઘેર સાસુ, સસરા, નણુંદ અને દીયર હતાં. બધાં ખીચારી કુસુમ (એવું એ નામ હતું) ને ત્રાસ આપવામાં જ માનવતાનું સાથક માનતાં હતાં.

[૨]

સરીતાને આરે આસપાસ કોઈ નથી એ જોઈને કુસુમ નીરાંત લેવા બેઠી. કોઈ જાણ જાય અને તે નદીને કીનારે અમસ્થી બેઠી હતી એવી વાત સાસુને કરે તો તેના બાર વાગી જાય; એટલે કુસુમને ધરાને ધખવી નાખતા મધ્યાન્હનો તાપ પણ એકાંતને લીધે મીઠો લાગ્યો.

નદીના પાડીમાં બે પગ લટકાવીને તે બેઠી, ખીચારી એકલી અટુલી દુઃખડાં રડવા માટેનું આ એકજ વીશ્રાંતી સ્થાન માનીને દીલનો ઉભરો ખાલી કરવા લાગી.

કુસુમનાં પીયરીયાં સુશીક્ષિત હતાં, કંઈક સુધારક હતાં, તેથી તેમણે કુસુમને દીકરીક બેણાવી હતી, કુસુમનો વર-મનોજ-પત્નીના એ શીક્ષણને વખાણનારો હતો, કુસુમના સહુણે [એ સહુણેથી જ ભરેલી હતી] નો એ પ્રશંસક હતો; એ બધાને લીધેજ તે સાસુ-નણુંદના ક્રોધનો ભોગ બધ પડી હતી.

કેમકે નણુંદનામાં લાખકાત ઓછી હતી અને તેનો વર લાંઠ હતો, એટલે તેને પીયર કાઢી મુકી હતી; કુસુમ ઉપર તેવું વેર

એથીજ સાસુ-નણુંદ લઈ રહ્યાં હતાં, મનો-
જની સાથે તેથીજ તેઓ તેને મોકલતાં
ન હતાં.

કુસુમે પીતાને ત્યાં સંસ્કૃત કાવ્યોનાં
શુભરાતી ભાષાંતરો વાંચ્યાં હતાં, મનોજે
એની સાથે ખેસીને મેઘદુત, અનીલદુત,
ચંદ્રદુત વગેરે કાવ્યો વાંચ્યાં હતાં. કુસુમને
સરીતાના એકાંત તીરે આત્મારે એ પ્રસંગે
સ્મરણ થયું, એની આંખમાંથી ટપકતાં અશ્રુ
સરીતા જળ સાથે ભળીને પ્રવાહની સાથે
ત્વરિત ગતીએ વહેવા લાગ્યાં.

કુસુમ મધ્યાહ્ને તોપ વીસરી ગઈ,
ધોવાતું કામ વીસરી ગઈ, પોતાના અશ્રુને
પાણી સાથે ભળી જતાં એઈ, તેને વીરહી
પત્નીઓના સંદેશા અને એ સંદેશા લઈ
જનાર મેઘ, અનીલ, ચંદ્ર જેવા દુતોતું
સ્મરણ થયું. તેનેય વરણના દુત કાચમાં
વીશ્વાસ ખોટો, અને અંતરની વેદનાને તેણે
ખીજ દીશમાં વાળી.

[૩]

“જેન સરીતા ક્યાંઓ તને નારી રૂપે
દેખે છે” તેણે સરીતાને ઉદે-
શીને કહ્યું.

પતીને મળવા તું અધીરી, અધીરી ઉભાવળી
ચાલે સતત ચાલ્યાં જ કરે છે, જાહેન હું ય
તારા જેવી વીરહીણી છું. પણ તારા જેવી
મારી શક્તી નથી. તું તો મારામાંની
ભયંકર બેખડોને ય કાપી નાંખી, તારો મારગ
કરી લે છે, ત્યારે મારા મારગમાં રહીની જે
બેખડો ઉભી છે તેને ઉચલાવી નાખીને,
પતી મીલનનો મારગ મોકળો કરી લેવાની
શક્તી મારામાં નથી.

અને તેથી ઓ સરીત જાહેન ! તું
દુઃખીણીની જાહેન થવામાં તું નહીં લજવાય
એમ ધારી લઈને, તારે ચરણે મારાં અશ્રુ
રૂપી પુષ્પ ચડાવી તને વીનંતી કરું છું કે,

મુંબઈમાં વસતા મારો મનોજ - અરજી
સાગરનો કીનારો આનંદ કરવા આવે ત્યારે,
મારાં અશ્રુપુષ્પની અંજલી પ્રેમથી તેને
અપણુ કરીને તું મારો આટલો સંદેશો
એને જરૂર કહેજે.

મનોજને તું કહેજે કે તારાથી દુર
રહેવાથી શુષ્ક બની ગયેલી તારી અધીરી
કુસુમ તીરંતર તારી જ કંબળામાં રત
બનીને પોતાની જાતને ય વીસરી ગઈ છે.

જાહેન ! પણ જાહે, તું તારા સાગર પતીના
સમાગમથી એટલી વીહવળ બની ન જતી
કે મારો સંદેશો કહેવામાં વીલંબ થાય,
તેમ એટલા આનંદમાં આવીને તું એને
સાગર જળનાં શીખર એટલા નેસથી ઉછા-
ળીને ન અકળાવતી કે મારા પ્રીય મનોજને
જરા યે કબ્ત થાય.

મનોજને કહેજે કે તું તારી કુસુમને
જેમને આશરે મુકી ગયો છે એ તારી માતા,
ભગીની અને ભાઈ એને હેરાન કરવામાં
કશી ય સીમા રાખતા નથી, હું તો એ
બધા તારા સ્વજનો છે એમ માનીને, તારી ખા-
તર એમનાં મોંહ્યાં, ગાળો અને વીન વાંકે છતાં
અપાતા ઠપકાઓને ય તારા સમ પ્રીય ગણીને
નીલાવી લેવા મથું છું, પણ ગમે તેમ
તો ય મારું નીર્બળ મન એ બધું સહી
શકવા હવે અ સમર્થ છે.

જાહેન, તું મારી મોટી જાહેન છે એમ
માની ને, તારા એ નાનાં બનેલીને સમજા-
વીને કહેજે કે, ને તું કુસુમને જીવતી જવા
માગતો હોય, તો દોલત કમાવાની ચીંતાથી
કોર બનેલા તારા ચીતને જરાક કૌમળ
બનાવ અને મુંબઈવાસી મીત્રોની સંગતિમાં
મળતા આનંદને સમયે તારી કુસુમનો
સહજ વીચાર કર.

સરીત જાહેન, તને હીંદુ સમાજની
નીહુરતાનો ક્યાંથી ખ્યાલ આવે ? પોતાની

પુત્રીનાં દુઃખથી બેકામ બનેલી સાસુ પુત્ર-
વધુ ઉપર જે વેરની લાગણીથી વર્તે છે,
પોતાના સાસરીઆ ઉપરના રોષથી લાન
જુલેલી નણુંદ, સગા માહીજયાની પત્ની
ઉપર જે રોષ ઠાલવે છે, અને એ માહીક-
રીની લંબેરણીથી પત્નીથી વીખુટી પડેલી
ભાભી સાથે નાનકડો દીયરીઓ જે જાતનું
કઠોર વર્તન ચલાવે છે, તેની ખરી ખબર
તો સમસ્ત વીશ્વમાં એકલી હીંદુ નારીને જ
પડી શકે તેમ છે.

મારા મનોજને સમજાવીને કહે જે કે
તારી કુસુમ જીવે છે તો કેવળ તારા
મીલનની મીઠી આશાને જ આધારે, પીતાને
ત્યાં કામ ક્યું ન હોય એટલે કામનાં હુંગર
નીચે દટાઈ જનારી સ્ત્રીને કહ્યું તો થાય,
પરંતુ એ કહ્યુંને મૌનપગે સહેવાની ગમે
તેટલી તૈયારી છતાં અતીરેકના હુંગર જેવા
બોજ નીચે કચડાવા જેટલું શરીર સુદૃઢ
નહીં હોવાથી એ શરીર પડી જાય, તે
પહેલાં એક વખત તું આવ, અને વધુ નહીં
તો છેલ્લી વખત તારા સહવાસનું સુખ આપ,
તો મરતાં મરતાં ય તારે ખાતર મરનારીના
જીવને નીરંત્ર થાય.

ખૂંદ, શાળામાં શીખી હતી, પીતાને ઘેર
સાહીત્યનાં અનેક પુસ્તકો દ્વારા જાણ્યું હતું
કે, સ્ત્રીઓ હવે સમાજ સીતમની ચક્ષીમાં
વધુ વાઝ પીલાવા તૈયાર નથી. મારા ય
દીલમાં આત્મશ્રદ્ધાની અનેક આશાવેલીઓ
ઉગી હતી અને આત્મભાનનાં વારીનાં સીંચન
કરી કરી મમતાથી મેં એ વેલીઓ ઉછેરી

હતી, પરંતુ અનુભવે મને સમજાયું છે કે.
લગ્નના બંધનમાં જકડાયેલી અબળા (હા,
લગ્ન બંધન જ સ્ત્રી શક્તીનું અખુટ બળ
હરી લઈ તેને ‘અબળા’ બનાવી મુકે છે.)
ની આત્મશ્રદ્ધા ભરી મહત્વાકાંક્ષાની વેલીને
ફાલતી ઝુલતી રાખવા માટે પત્ની નામના
વૃક્ષની ઓથની જરૂર છે. અત્યારે પત્ની
વીનાતી અટુલી બનેલી હું, તેથી જ એ
ઓથને અલાવે પકું પકું થઈ રહી છું.

ખૂંદ, સાંસુ નણુંદ તરફથી યતા સંતાપના
કહ્યું તો એટલાં છે કે, જેનાં વણું કરતાંય
પાર ન આવે, પંચુ હું એ બધાં વણું
તારી આગળ કરવા બેસીને તને કહ્યું આપવા
માગતી નથી, તું પત્ની વીરહની વેદનાને
બરાબર જાણે છે, સમજીને વધુ શું કહેવું ?
મારા મનોજ ને તેથી તું મારી બંધાની કરજી
કથા કહેજે, અને.....

“ભાભી, અહીં ક્યારની શું કરે છે ?”

એકાએક કુસુમને કાને ટંટાખોર નણુંદનો
કર્કશ સ્વર સંભળાયો, તેની કલ્પના અધુરી
રહી ગઈ, તે ચમકી, ઉભી થઈ ગઈ, અને
બાલુમાં મુકેલાં કપડાં ધોવા લેવા માટે દોડી.

કુસુમે તે વખતે આસપાસ સહાય નગરે
જેયું. ત્યાં એની નણુંદ નહોતી, માત્ર પવન-
નો સુસવાટ બેખડોમાં યઈને નીકળતો હતો,
પણ નીચ ગભરાતી કુસુમને એ સુસવાટમાં
નણુંદનાં સ્વરનાં ભણકાર સંભળાયા, અને
બીચારી વહેલી વહેલી વચ્ચે ધોવા લાગી.

ઓ, આશાભરી હતભાગી હીંદુઅબળાઓ !

તુર્ક સ્થાનનો સ્ત્રી સમાજ

લેખિકા :

ખાદીજ વાય. હસન

તુર્કસ્થાનની ઉન્નતિ અને પ્રગતિમાં સ્ત્રી જાતિનો ફાળો અપૂર્વ છે. પરંતુ તે કોઈ જાતની તાત્કાલિક ચળવળનું પરિણામ નથી; કેમકે સ્ત્રી જાતિને કેટલીય સ્વતંત્રતા તે ત્યાં પરાપૂર્વથી મળેલી જ હતી.

કોઈ પણ પ્રજા તુર્ક પ્રજા કરતાં વધારે કસોટીઓમાંથી-ધાર્મિક નજરે, રાજકીય નજરે અને સામાજિક નજરે-પસાર થઈ નથી. તુર્કસ્થાનના છેલ્લા વિશ્વ યુદ્ધ પહેલાં પણ ત્યાંની સ્ત્રીઓ ધાર્મિક નજરે ઘણી ઉંચી કેળવણી પામેલી હતી અને ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાનની બાબતે પણ કુરાનમાં સમજાવવા સાચા અર્થમાં સમજતી હતી. તુર્કસ્થાનનો કાયદો મુસ્લીમ કાયદો હતો, અને ધર્મની બાબતમાં કુરાનની પરંપરાનોજ ત્યાં અમલ થતો.

રાજકીય દૃષ્ટિએ તુર્કીએ આ સૈદ્ધાંત તેના ઇતિહાસના કેટલામાં કેટલા અને સૌથી ઘેરા દીવસો અનુભવ્યા છે. જેમ સ્ત્રીઓ વધારે કેળવાવા લાગી તેમ તેમને તેમના દેશની પરિસ્થિતિની મુશ્કેલીઓનો વધારે ઉડાખ્યાલ આવવા લાગ્યો. તુર્ક સ્ત્રીઓ હમેશાં તુર્કસ્થાનનાં આંતરીક અને બહારના પ્રશ્નોથી હમેશાં પુરેપુરી માહિતગાર રહેતી આવી છે. કેળવાયેલી કે વગર કેળવાયેલી બધા વર્ગોની અને નહિ કે એકજ વર્ગની-સ્ત્રીઓ સંસ્કૃત-તંત્રના પ્રશ્નો અને તેની સામે ખડી થતી પરિસ્થિતિઓ સમજવા શક્તિમાન હતી. તુર્કસ્થાનના નાશ માટે બીજા દેશો તરફથી હરકેમશ યોગ્યતાં કાવતરાની તેમને ખબર પડતી. જો કોઈ પણ પરદેશનો એકલો

તુર્કસ્થાનના પરદેશ ખાતાના પ્રધાનને મળતો તો તેની ખબર બધી સ્ત્રીઓને હોયજ, અને તે મુલાકાતનાં પરિણામ જાણવા વર્તમાનપત્રો વાંચવા બધી સ્ત્રીઓ આતુરતાથી રાહ જોતી હોયજ. જો તે મીનીટે લગાઈ ફાટી નીકળે, અને સ્ત્રીઓને માથે પુરોના કરતાં પણ વધારે જવાબદારીઓ આવી પડે; કારણ કે લગાઈ ફાટી નીકળે તો તેમને તેમનાં પ્રિયજનોને-પતિઓને અને પુત્રોને-રણાંગણમાં વિદાય કરવા પડે, ઉપરાંત કુટુંબ ચલાવવાની જવાબદારી પણ માથે લેવાની હોય.

સામાજિક દૃષ્ટિએ પણ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ તેમના કુટુંબમાં ઘણી ઉંચી હતી, લગ્નની બાબતમાં તે હંમેશાં પોતાની શરતો જાહેર કરી શકતી. ગરીબ કે પૈસાદાર, અનાથ કે પુરેપુરી કાળજીપૂર્વક ઉછેરવામાં આવેલી કોઈ પણ છોકરીને તેની મરજ ન હોય તેવા પુરુષની સાથે પરણવાની ફરજ પાડવામાં આવતી નહિ. જો કે તેમને પડઢામાં રહેવું પડતું છતાં પોતાની મરજ કે ના મરજ સાક્ષીઓને તેમજ પુરોહીતોને જણાવવી પડતી. તેને તે વિષે ત્રણ વખત જીજ્ઞાસામાં આવતું અને તેનો જવાબ જો ત્રણ વખત નકારમાં આવે તો લગ્ન થતાં નહિ. તેની પોતાની સ્વતંત્ર મરજ વગર લગ્ન થતું નહિ અને

તે માટે તેના ઉપર કોઈ પણ જાતનું દબાણ પણ લાવવામાં આવતું નહિ; જો કે તેને સમજાવવી ને મનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો ખરો. તુકરે સ્ત્રીઓ પોતાનાં ઘરમાં કુલ મુખત્યાર હતી. પોતાની મરજી પ્રમાણે જ તે પોતાનું ઘર ચલાવતી, અને તેને દરેક બાબતમાં પોતાનો અણજ સંભાળાવવાનો હક હતો, પછી ભલે તે સાસુ સાથે રહેતી હોય કે માની પાસે હોય. જો તેનું પરિશિત જીવન દુઃખી નીવડે તો તુકરે સ્ત્રીને માન ભરી રીતે છુટા છેડા કરવાની છુટ હતી.

લવિષ્યમાં છુટા છેડા કરવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય, તો તેવે સમયે છોકરીના પોષાણને માટે જમાઈને અમુક રકમ આપવી પડતી, અને છોકરીનાં માતા-પિતા તે રકમ લગ્ન વખતેજ નક્કી કરી લેતાં. જો પતિ પત્ની વચ્ચે અણબનાવ ઉત્પન્ન થાય તો પતિ પત્નીને પૈસા આપીને છુટા છેડા કરી શકે. પણ પતિનો તેમાં વાંક હોવા જોઈએ જો સ્ત્રીના વાંકથી છુટા થવું પડે તો લગ્નના વખતે નક્કી થયેલી રકમ આપવા પતિ બંધાયેલો નહિ છુટા છેડા કરવા એ કંઈ શરમાવવા જેવું મનાતું નથી. તુકરેશ્વાનની શ્રીમંતથી માંડીને ગરીબમાં ગરીબ વર્ગની બધીએ સ્ત્રીઓ તુકરેશ્વાનમાં મુસ્લીમ કાયદા પ્રમાણે પુરેપુરા હકકો ભોગવી શકતી.

પોતાની માતૃ ભાષા ઉપરાંત ખીજ એક ભાષા ન જાણતી હોય એવી કોઈ પણ સ્ત્રી કેળવણી ગણાતી નહિ. ગાંઝી અબ્દુલ હમીદ સ્ત્રીઓની કેળવણીને ખુબ ઉત્તેજન આપ્યું હતું. તુકરે સ્ત્રીઓનો ખીજ ઉમદા ગુણ તેના ઘરની સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા છે. જેમ તે વધારે રૂઢીચુસ્ત અને જુના વિચારોની તેમ તેનું ઘર વધારે સ્વચ્છ

રહેતું અને તે વધારે અરોગ્યવાળું જીવન જીવતી. જ્યારથી તેમણે પશ્ચિમનું અનુકરણ કરવા માંડ્યું ત્યારથીજ તેમને રસ્તામાં પહેરેલા ગૂંદા બેડા સાથે ઘરમાં દરવાની ટેવ પડી. જુના રીવાજ પ્રમાણે પહારથી આવી ઘરમાં પેસતાં દરવાજા પાસેજ બેડા ઉતારવા પડતા હતા. તુકરે સ્ત્રીઓ કુદરતી રીતેજ સંગીત અને ટળાની રસીયણ હોય હોય છે, અને તેથી પોતાની જાતની તેમજ ઘરની ખુબજ સંભાળ રાખે છે. તે ઘણે ભાગે રીઝવણ કામ અને લક્ષીતકળામાં ઘણું રસ લે છે, અને તેના વખતનો મોટો ભાગ તેની પોતાની સુંદરતા ખીલવવા પાંછળ ખર્ચે છે.

મુસ્તફા કમાલપાશાએ કરાવેલા સામાજિક સુધારાઓથી સ્ત્રીઓ વધારે સ્વતંત્ર તેમજ સ્વાથથી બની છે. પહેલાં તેમને સરકારી સ્કોળીસોમાં, ટેલીફોન કંપનીઓમાં બેંકોમાં કે વેપારી પેઢીઓમાં નોકરી મેળવવાની તક નહોતી; અત્યારે તેમને તે બાબતમાં પુરોગામી જોડાઈ તક આપવામાં આવે છે. તેમને જમીન, ફ્રેંચ કે અંગ્રેજી દુભાષીયાની નોકરી પણ આપવામાં આવે છે. જો આમ ન હોત તો થોડાક મહિનામાં પુસ્તકો આ ગાન આપીને, તુકરેશ્વાનમાં વિશાળ દુનિઆમાં પોતાનું ફોડી સેવા માટે મોકલાવી દેવાનું, કમાલ પાશાને માટે પણ સંભવિત બન્યું ન હોત. તેમને સ્વતંત્રતા અપાત્ર તે પહેલાંજ તેમણે જરૂર પુરતો આત્મ વિશ્વાસ તો મેળવીજ લીધો હતો. કમાલ પાશાએ તો તુરતજ માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે “પડો દુર કરો” અને તે પડો ફેંકી દઈને સ્ત્રીઓ પોતે મેળવેલી સીધીઓ સાથે પોતાનું ગુજરાન કરીને અને દેશને મદદ કરીને તેમના રોગ્ય ક્ષેત્રમાં આવીને ખડીયા. અત્યારે તેઓ દેશના આંતરીક

પ્રશ્નોમાં પુરેપુરો ભાગ લે છે. પણ એક વાત કહેવી જોઈએ, કે તુલસ્થાનમાં સ્ત્રીઓને પોતાના હકકાના રક્ષણ અર્થે, રાજ્યતંત્રમાં કે પાર્લામેન્ટમાં પોતાના પોક્કર કરવાની ખરેખરી જરૂર પડીજ નથી કેમકે પુરૂષો ઉદાર વિચારના છે અને સ્ત્રીઓની પ્રગતીના માર્ગમાંની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા સદા આતુર છે, કેમકે તેઓ એ

સમજી ગયા છે કે જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ રાજ્યની બધી બાબતમાં પુરૂષો સથે ભાગ લેતી થાય નહિ, ત્યાં સુધી કોઈ પણ રાષ્ટ્ર પુણું અને સકલ ગુણાલેક્ષ્ત થઈ શકેજ નહિ. એમ છતાં એ સ્ત્રીઓને પાર્લામેન્ટમાં દાખલ થવાની ઇચ્છા થઈ હોત તે તેનો કોઈ પુરૂષ વિરોધ પણ કરત નહિ એ પણ સાવ સાચું છે.

નીચ્છળ ન જાય તેવો સલામત ઇલાજ

આફતો

આમ હોલ વગાડીને આવતી નથી.

=માટે=

સંકટ સમયે તાત્કાળીક ઉપયોગ માટે

પ્રો ક ટ ન

ઘરમાં રાખો.

દાઝી જવાના અને વાગવાના અકસ્માતો ઓચીંતા બને છે.

તે વખતે તરત ઇલાજ કરવામાં આવે નહીં તો ગંભીર ફુપરીલામ નીપજે છે. આવે વખતે પ્રોકુટન એક અમૃતતુલ્ય દવાની ગરજ પુરી પાડે છે. ગમે તે રીતે વાગવાથી લોહી વહેતું હોય ત્યારે આ પાવડર દબાવવાથી લોહી બંધ થાય છે, ઘા પાકેતો નથી, રૂઝ જલ્દી આવે છે.

દાઝી જવા ઉપર આજા હાથે પાવડર લગાડવાથી અથવા વેસેલીનમાં મેળવી ઓપ ડવાથી ઘણીજ દંડક થાય છે. અને જલ્દી આરામ થાય છે.

ગરુમહાં-આંદા વીગેરે ઉપર પણ ઘણી અન્તઃપ્રાણીસરી અસર કરે છે. તેની જાકુહ અસરથી તમે અજન્ય થશો. ખાત્રી કરવા સારું નમુનાની શીશીઆહઆનાની ટીટીટ મોકલી મંગાવો. જરૂર પડતાં ખાત્રી થાય ત્યારે મોટી બાટલી. મંગાવજો.

૧ અઉંસની બાટલી ૧ ના રૂ. ૧-૪-૦. ખર્ચ જુદું.

દાસ એન્ડ સન્સ-મુંબઈ નં. ૪.

હિન્ડોચા કાર્મસીની વખણાયેલી દવા !!!

કુમળેરી મઘડી નખળાં જ્ઞાનતંતુઓમાં નવી તાકાત લાવી લોહી
તથા વીર્યને વધારી ઉત્સાહ પ્રદીપ્ત કરનાર સર્વોત્તમ દવા.

(૧) ચંદ્રકળા ચાકુતી!!

(રજીસ્ટર્ડ) [ચમત્કારીક દેશી
ઔષધ]

અસલ ચંદ્રોદય રસનો ગુણ તથા પ્રભાવ કેવો અલૌકિક તથા ચમત્કારીક છે, તે તો તેને વાપરનાર રાજા મહારાજા, અમીર ઉમરાવ અને શ્રીમંત લોકોજ ગણે છે. પણ તેની કીમત એટલી તો બારે છે કે, ગરીબ અને સાધારણ માણસો હ મેશાં તેના ઉપયોગથી દુરજ રહે છે. તેથી અમોએ અદ્ભુત શક્તિ આપનાર ઉત્તમોત્તમ ઔષધીઓ સાથે શાસ્ત્રોક્ત રીતે કાર્યકુશળતાથી ઉપર જણાવેલા ઉમદા રસ તું તેના અનુપાત સાથેજ મીશ્રણ કરી તેનું ' ચંદ્રકળા ચાકુતી ' એવું ઉત્તમ નામ આપ્યું છે, અને તેનાજ પ્રતાપથી આ ગોળાઓ પાસે કેસર, કરતુરી, અમ્બર, શીલાજીત, સુવર્ણ અને મૌકીક મીશ્રીત ગોળાઓ, પાકો, મોદકો અને ચુર્ણાદિક કોઇપણ દવાઓનું ખીલકુલ તેજ પડતું નથી, એમ અનુભવે સાબીત કરી આપેલ છે. ફક્ત એકજ ડખીના સેવનથી વીર્યશ્રાવ, મુખધાત, સ્વપ્નાવસ્થા, પેશાબ અને દસ્ત વખતે ધાતુનું જવું, અશક્તિથી નીરાશ થવું વીગેરે ધાતુના વીકારથી થતા તમામ દર્દોને તત્કાળ નાશુદ કરી લોહીને લાલ, વીર્યને ઘટ્ટ અને જઠરાગ્નિને સતેજ કરી શીઝા તેજજ તવાઇ ગયેલા અહોરોને પુનઃ ગુલાબી તથા કાંતિમાન બનાવે છે.

ફક્ત એકજ પખવાડીયાના પુરા સેવનથી શરીરની તમામ પ્રકારની બાંધાઓની નસોને, લોહીને, માંસને, હાડકાને તથા ખાલી પડેલા મગજને સારી રીતે પુષ્ટી આપી શરીરના દરેક અવયવોના બળમાં આશ્ચર્યકારક વૃદ્ધિ કરી નખળી પડેલી તેમજ બેસી ગયેલી છાતીમાં બેહદ જુસ્સો આપી તદ્દન અશક્ત અને નિર્માત્ય થએલા શરીરને પણ રૂબ રૂબ, મજબુત, બળવાન, તથા કદાવર બનાવે છે.

કિં. ગોળી ૨૪ ની ડખીના ૩. ૩ ત્રણ, નમુનાની ૮ ગોળાનો ૩, ૧.

આ દવામાં કમીશન કોઇને પણ આપી શકાય તેમજ નથી,

હિન્ડોચા કાર્મસી

કાલખાદેવી રોડ, લાંગવાડી સામે, પહેલે માળે-મુંબાઈ નં. ૨.

પારસીઓ અને સ્વદેશી

: લખનાર :

શીરીન

આપ મહાત્મા ગાંધીજીએ ઉપારેલી સતીનય અનાદરની રાજદવારી ચલવલ માટે હું કશુંબી લખવા નહીં માંગતી. એવી મોટી બાબત પર મત આપવો કે અભીપ્રાય ઉચ્ચારવો તે મારા જેવી છોકરીની કાયનાતની બહારની વાત છે. પણ એવણી એ રાજદવારી ચલવલની નેડાનેડ એવણે જે પરદેશી માલના ધોયક્રાટ અને સ્વદેશીની વાત કહી છે. તે મને ધન્નીજ ગમે છે, અને હું માનું છું કે અમારી પારસી કોમ ને સ્વદેશી તરફ ઢલે તે તેને ધન્નોજ લાભ થાય.

પરદેશી મોંઘો દાટ માલ

આપણા દેશમાં પરદેશી જે પુષ્કળ માલ આવેછ, અને એમાં પણ ખાસ કરીને પરદેશી કાપડ જે લગભગ ૬૦ કરોડનું આ દેશમાં આવેછ તેમના મોંઘો દાટ માલ મોટે ભાગે પારસી કોમ વાપરેછ એમ મારું માનવું છે. એક બાજુ પારસીઓ મોંઘવારી અને ખેતારીનાં રોદરો પોતાનાં કોમી છાપાંઓમાં રહે, અને બીજી બાજુ ફેશનની શીશીવારીમાં તણાઈ દેખાદેખીથી નકમાં ખર્ચોમાં પૈસાનો ધુમારો કરે એ નેછ કોઈ સમજીને તો હસવું જ આવે.

સ્ટેન્ડર્ડ ઓફ લીવીંગ

પારસીઓમાં કેટલાંક એવાંબી ચીખાવલાં હોય છે કે એ લોકોને આપણે સાદાંધનો ખેંધ આપવા જઈએ તો નાકનું ચાટકું ચડાવી કહેશે કે “હી, એવાં દેશી લુગડાં

કોન પહેરે? અમારાં લોકોનું સ્ટેન્ડર્ડ ઓફ લીવીંગ આપ દેશનાં બીજા નેટીવોથી ચઢીયાતું ને અમને ખૂબ વધારે થાય તો. આવી વાત કરનાર પોતાની ચઢીયાતી સ્ટેન્ડર્ડ ઓફ લીવીંગની ઢોંલકા વળગ્યા કરે એ બકકલના ઓઘમીરો એટલુંબી નહીં સમજતા કે તેવણની કમાણીનું સ્ટેન્ડર્ડ સાથોસાથ ક્યાં વધું છે?

કંઈસરની સેવા

આપ સ્વદેશીની બાબતમાં મને નેછને ધન્નોજ આનંદ થાય છે કે અમારી પારસી કોમમાં ધન્નુંજ વંચાતું અને જરથોસ્તી એવું એક સંધર વાજાંત ગણાતું એવું ક્યસરે હીંદ પોતાની કટારો આ મજની ચર્ચા માટે ખુલ્લી મુકે છે. અલબત્ત પારસીઓ વચ્ચે આપ સવાસની ચર્ચા શરૂ કરનાર આપણા પેલા જાણીતા દેશભક્ત મીં બરજેરજ ફરામજ ભર્યા છે. મીં ભર્યાએ ખાદી અને સ્વદેશની ચળવળ તરફ જરથોસ્તીઓનું ધ્યાન ખેંચી બીજી રીતે પણ પારસી કોમની સેવા બજાવી છે અને તે એ રીતે કે બીજી ભાષાજંધ કોમોમાં એ કંઈ એવો ખ્યાલ હોય કે પારસીઓ સઘળા સ્વદેશની વીરૂધ્ધ છે, તો આપ ચર્ચા વાંચી એ લોકબી નેછ શકે કે પારસીઓનાં સમજી નેતાઓ કોમને ફેશનની શીશીવારી તરફ તણાઈ જતી નેછ બળાપો કરે છે, અને તેથીજ સાદાંધનો ખોધ કરનારી ગાંધીજીની સ્વદેશની ચળવળને તેઓ પારસી માટેની એક મોટી

આશીર્વાદ સમાન લેખે છે. તા. ૨૭ મી એપ્રિલનાં કેસરમાં ખી. જી. એસ.ની સહીથી લખનાર ખરૂં જ કહે છે કે પારસીઓએ સ્વદેશી માલની ઉપયોગની ચળવળ ઉપાડી લેવી જોઈએ. આ ચળવળમાં પારસીઓની મોટે કુટુંબની બાધ સાહેબો બહુ મદદ કરી શકે. એજ મોટી બાધ સાહેબો ઠહેરા કરીને નીકળાને અને પોતાની બાધબાધોનો 'વલગર' દેખાવ કરીને પોતાની ગરીબ બહેનપણીઓને પણ તેઓની નકલ કરવાનું આડકત્રી રીતે દબાણ કરે છે. એ તો બા બધરું કહું કાણુ ને ? માવદર ફરતે કામસીટીકના લેખડા લગાડતાં બાધ સાહેબો કીધું તે ચહેલી ઉપર રહેતી ગરીબ આંગણે પણ કરવું જ જોઈએ ! પારસી ગરીબ કુટુંબની બાધઓ મોટે ઘેરની અને મોટે ખાંચરેની બાધ સાહેબોની નકલ કરી પોતાની કેવી હસી કરાવે છે તેનાં ઘણાં હાસ્યજનક નહીં પણ દયાજનક દાખલાઓ તો આપણાંમાંના ઘણાઓએ જોયા છે. પારસી બધાં જો સ્વદેશી સાડીમાં ઘણા શોભે છે. સ્વદેશી કાપડ પણ જાતજાતની કુમારસતું કીમતનું આવે છે. આપણને એમ નથી કહેવા માગતી કે પારસી ઓએ ખસ ખાદી જ પહેરવી આંખે એટલું જ માનીએ છીએ કે પારસી લાઇ બહેનોએ સાદા, સોળ, ટકાઉ અને સસ્તા સ્વદેશી માલનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

મીકુબહેન પીટીટ

ઉપલા લાઇની જાણ મોટે હું એવણને યાદ આપીશ કે બધાં મોટે ઘેરની બાધઓ પ્રચ્છાક દેશનેબલ નથી. મીસ મીકુબહેન પીટીટ જેવણ અત્યારે ગુજરાતમાં ગાંધીજીની સેવામાં કામ કરી રહ્યાં છે તે તથા મુંબા-હવાલાં પરીન દાદાબાઇ નવરોજી અને નરગીઝ બહેન ખાદી પહેરે છે. મીકુબહેન તો

ગુજરાતને ગામરે ગામરે ફરી હજારો ગરીબ દુખળાઓ અને ખીજ પછાત કોમના લોકને દાર તાડીની બદીમાંથી છોડાવી કંઈક ગરીબ કુટુંબોના આશીર્વાદ લીધા છે. મુંબા અને પરામાં પરીનબહેન અને તેમની બહેનપત્નીઓ ઘણું સુંદર કામ બજાવી રહી છે. હવે વખત આવી લાગ્યો છે, જ્યારે મીસીસ બેપસી સમવાલા, લેડી જમશેદજી અને એવાં ખીજનું મોટે ઘેરનાં પારસી બાળકોએ હીંમતથી બહાર પડી ખીજું કંઈ નહીં તો ગાંધીજીની સ્વદેશી ચળવળનો પારસી કોમમાં પ્રચાર કરવાની જરૂર છે. વળી પારસી બાધ સાહેબોએ જો પણ વીચારવું જોઈએ કે ચીનાઇ, જપાનીસ, ફ્રેંચ કે કેટલીક વીલાયતી રેસમી સારીઓ અને ખીજું કાપડ એવું તકલાદી આવે છે કે એક વખત ધોવા આપીયું કે પછી ખલાસ, વળી મોંઘીદાર પોણોસાથી માંડીને દોઢસો બરસોની સારી હોય તો તે પાછળ સોનેરી કે રૂપેરી કારખી ખાસ્તી એવીજ મોંઘીદાર લગારવી પડે.

પરદેશી છુટ

પારસી બાળકો ઘરમાં તો મજેના આપણી સ્વદેશી સપાટ પહેરે છે. તો કાંય નહીં બહાર જતી વેળા તે સુંદર ચપલ કે ચપલ ન ફાવે તો ઉત્તર હીંદુસ્તાનની દેશનની મોજડીઓનો ઉપયોગ ન કરે ? પરદેશી છુટ અને શુઝ પાંજલ પારસી ખાસ કરીને, પારસી બાધઓ બહુ પૈસા ફેંકી દે છે. ઘણી ડીઅર ખીચારા કોઇ એશીસમાં દશ દશ અને બાર બાર કલાક વહીવટ કરી માંડ માંડ મહીને દહાડે પોણોસો સો રૂપીઆ કુટી કહારે. તાંહ ઘેરનાં ઘણીઆણીની છુટની જોરી લેતાંજ ખાસ્સા અઘર રૂપીઆ આપવા પરે તાંહ ખીચારો માતીય મરે કે માદો પરે ?

પેલા મે. બા. માદન

પ્રજા મીતરના માણ અધીપતી પેલા બેટરન જર્નાલીસ્ટ જુઓગ' મહેરજીભાઈ આમનજી માદન તરફ મને અનુદન માન છે. હું ઇસ્કોલમાં જતી પોરી ઉતી તાહરથી મુંબાઈ સમાચારના અને પાછળથી પારસી પ્રજામીત્રના એવનના નીડર અને એવનનું રાજદવારી વીધવનું ઉંડું જ્ઞાન દેખાડનારા અમ દેખો વાંચી હું થની જ ખુશી થતી પણ એવણુ છદ્મજીને થયું જ શું કે જ્યારે બી ગાંધીજીનું નામ આવેજ ત્યારે હાલ લુગડું નેષ ગોધો હાડકે તેમ આપણા સદેદ દાદીવાલા મહેરજી શ્યાવા હાડકી ઉઠેજ. મી. બ. મા. દ. ભર્યાને જવાબ આપતાં કંઈસરમાં આ મહેરજીભાઈ લખે છે કે “ભાઈજી ભર્યાજી પોતાની ખાદીનો ખ્યાલ કરવા ખાતર પયગમ્બર અશો જરથોસ્ત વગેરેનાં નામને વચ્ચે લાવવાની જે વાત કરે છે તે ખચીતજ ગોનાહ ભરેલી છે.”

“ખાદી એટલે શું તે ખરેખર સમજતા નથી અથવા સમજતા નહી હોવાનો દેખાવ કરે છે. કોઈખી શબ્દ કોશમાંથી માલમ પડશે કે ખડખડાં અને ઘણાં હલકાં પ્રકારનાં કપડાં માટેજ ખાદી શબ્દ વપરાય છે.

* * *

એમ લાગે છે કે ભર્યાજી પણ ગાંધીજીને પગલે ચાલી સ્વદેશી મીલોના શતરૂખન્યા છે, અને ખાસ કરીને વીજળીક બળ અથવા ઝેસથી ચાલતાં સાંચા કામવાળાં કારખાનાંઓ ખંધ કરાવવાની હીમાયતમાં છે, અને ભર્યાજી ગાંધીજી દોરવે તેમ દોરાય છે અને બીજાઓને દોરવવા નીકળ્યા છે.”

ચક્રકોલ લેનું

મહેરજીભાઈએ તો ભર્યાજી સાથે ધનુ' લંખાણુ ટાયણું લખી તેમની મશકરી કરી છે, પણ એવનની આગળુમેન્ટો વાંચતાં ચોક્કસ એમ લાગી આવે છે કે છુટ્ટાપાને લીધે એવનનું લેનું ચક્રકોળ ખતી ગયું છે. કંઈસરના એજ અંકમાં એટલે કે તા. ૨૭ મી એપ્રીલના અંકમાં બીજા ચર્ચાપત્રીઓ ખુલ્લું જાહેર કરે છે કે જરથોસ્તી પયગમ્બર જે સદાશ અને સાદાઈનો અને જે પવીત્ર જીંદગી ગાલવાનો ખોધ કરી ગયા છે એજ ખોધ ગાંધીજી આવે છે.

ચલણી રૂપીયો શું કહે છે ?

આપ સ્વદેશની આખતમાં પારસી પ્રજા મત કેટલું જાણુત થયું છે તે કંઈસરનાં ચર્ચાપત્રો વાંચવાથી સમજાય છે આ સંબંધમાં મજકુર પત્રનો પેલા નામીઓ મામીક લખનાર ચલણી રૂપીયો જોજો પોતાની તીખી તમતમતી કલમથી પારસી કોમની અંદર પેવશ થએલાં કંઈ કંઈ અતેરા અને ખોટા ડોળ ડીમક અને ઢોંગ ધતુરોને દુર કર્યા છે તે લખે છે કે:-

“પારસીઓને તમે જાહી ખાઈ તો પહેરાવી રહ્યા પણ હાલ કપડાંની આખતમાં જે એકાકાત ફેરાનો, અને પૈસાની ધુળધાણી ચાલી રહી છે તે તો અટકાવો? આજની કરકસર અને દોડીયાનો રૂપીયો જાણી બારીક વખતમાં પહેરવેશ પાછળ પારસીઓમાં જે ઉગાઉ અને આકરા ખરચો ચાલી રહ્યા છે તે તો બચાવો સહિએ ખાદી જ પહેરવી જોઈએ. એ કંઈ ફરજિયાત કે જરૂરી નથી. પણ આંગેને બંધ બેસે અને શોભે તથા તેનું પોષણુ કરે એટલાં જ સાદા સ્વદેશી કપડાં પહેરાતા હોય તો કેટલા બધો બચત જતો પડશે બચે ?

* * *

આગળ ચાલનાં બધ ચલણી રૂપીઓ લખે છે કે એ માટે જે કેટલાંક પારસી આનુઓએ હાલ સ્વદેશી સુતગઉ સાડીઓ પહેરવાની પહેલ કરી છે તેઓને હું ખાસ શાખાશી આપું છું. હાલ અહીં આવતી સ્વદેશી હીંદી સાડીઓ દેખાવમાં ટકાઉ, બપક્કા ભરેલી, સફાઈદાર, અને બંધબેસ્તી કારો સાથે ઘણી શોભા ભરેલી દેખાય છે. કોઈપણ આંગ ઉપર નાંખતાં આંગને દીપક આપે છે. તે સાથે ઘણી સસ્તી અને ધોવાયલી પહેરી શકાય છે.

તે દરેક મનપસંદ રંગોની પણ આવે છે. પગનાં મોજાને સદાની ટીલાંજલી આપવા સાથે મોંઘીદાટ સાડીઓને બદલે આવી સાદી શોભાદળી અને ટકાઉ સાડીઓ પારસી કોમમાં આમે જ થાય તેને મોટું અને ખાસ ઉત્તેજન આપવાની જરૂર છે. થોડાં આનુઓએ પ્રથમ પોતપોતાનાં મીત્ર મંડળ વચ્ચે આવી સાદી સસ્તી હીંદી સાડીઓનો પગપેસારો કરવો, તેને પોતાના ધર, કુટુંબ, અને સહીમાટીમાં ઉલટ સાથે દાખલ કરવી, સહિએ તે પહેરી બહાર ફરવા માડવું એટલે ઉડતા પવનની માફત તે રૂઠ લાઇ દોડશે. પીટીટો, રેડીમર્નઓ, કાંગાઓ, તાલ્યારખાનો, વહાડાઓ, દાવરો અને સોસાયટીની ખીજ આનુઓ તમે આ પહેલ કરો અને પછી જુઓ કે મધ્યમ તથા ગરીબ વર્ગો પણ મેંદાંનાં ટોળાં માફક તે પાછળ કેવી ઘુટાઘુટ કરે છે !”

* * *

આય બધી ચર્ચા આય નાનકડા લેખમાં કરી હું મારી હીંદુ બહેનપણીઓને ખાતરી આપવા માંગું છું કે પારસી કોમનો સમજદાર વર્ગ હવે સ્વદેશી તરફ ઢળવા માંડયો

છે, અને પારસીઓની ધરાની ખાસીયત એ છે કે એક વખત એક વાત મગજમાં લીધી તો પછી તેને છેવટ સુધી નહી છોડે, અને પારસી ધરાકો જ્યારે સ્વદેશી વસ્તુઓ લેવા માંડશે ત્યારે વીલાયતી માલ અને વીલાયતી કાપડ મંગાવનારા વેપારીઓની આંખો પોતીકાં મેળે ઉઘડી જશે.

* * *

વીલાયતી બંગડીઓ

હું ભુલતી ન હોઉં તો હીંદુસ્થાન પત્રમાં એક ચર્ચાપત્રીએ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું કે હીંદુ બહેનપણીઓએ પરદેશી કાચની બંગડીઓનો ખાચકાટ કરવો જોઈએ, અને ભુલેશ્વર આગળ આવેલા ત્રીજા ભોદવાડા આગળ જ્યાં બંગડીવાળા અને વીલાયતી વાચક મલમલ વગેરે કાપડના વેપારીઓની દુકાન છે ત્યાં પીકેટીંગ કરવું જોઈએ. આપણી હીંદી બહેનો માત્ર ઉપરના દેખાવ વાળી પરદેશી કાચની બંગડીઓ પહેરવાને બદલે આપણાં મમ્મણઓ અને બપ્પણઓ જુના જમાનામાં પહેરતાં હતાં તેમ સોનાની પહેંચી, ચીપવાળા હાથીદાંતના ચુડાઓ પહેરે તો શું જોડું? પહોળા ચુડા કોઈ નાજુક હાથવાળીને ન ગમે તો પતલા હાથી દાંતના દડા બંગડી જેવા અને જોઈએ તેવા રંગના આવે છે. જ્યોની શું જાણ હોય તેઓ સોનાનાં કડાં કે બંગડીઓ પહેરે તે સામે મને વાંધો નથી.

એ રીતે ધરેણા મારફત એટલું સુનું એટલી દોલત આપણા દેશમાં રહે છે. ઘાટલો, લાઈયાઓ, અને એવી ખીજ પછાત કોમની બહેનો રૂપાનાં કડાં અને કડલાં પહેરે છે, તેમને તે કાચની જરામાં ભાંગે તેવી બંગડીઓથી વધુ ગમે છે.

રસિયાની નારી

: લેખક :

સુચુદિ

સમસ્ત જાતની જનતામાં સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવાની ચળવળ ચાલે છે પરંતુ રસીયામાં સ્ત્રીઓને સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં જેટલી સમાનતા મળી છે તેટલી દુનીયામાં કોઈ સ્થળે નોંધ શકાતી નથી. રસીયામાં ગમે તે મંડળમાં, વેપારમાં, કે અધિકારમાં સ્ત્રીઓ માટે ઉધાડી બારી રાખી છે, એટલું જ નહીં પણ નાવીક તરીકે, ઇજનેરી કારખાનામાં પણ યુવાનો સાથે બરાબર પડખે રહી કુમારીઓ કામ કરે છે, અને મહેનતાણમાં જેટલું યુવકને મળે તેટલો જ પગાર કુમારીકને અપાય છે. આથી કામદારોમાં સ્ત્રીઓ માટે દુનીયામાં બીજા સ્થળે ક્યારેય રક્ષણ મેળવવા તગવીજ યાય છે જ્યારે રસીયામાં સ્ત્રીઓ માટે નીરાળા ધારા ધોરણે નોંધ શકાય છે.

આ સમાનતા આપોઆપ મળી નથી, બહુ ઝુંબેશ વહોરવી પડી હતી. રસીયાની એક મીક્ષમાં ૧૮,૦૦૦ કામદારો છે. ત્યાં કારખાનાની કમીટીનો પ્રમુખ સ્ત્રી છે. પ્રથમ પુરૂષવર્ગ આ સ્ત્રીને નોંધ હસતો પરંતુ હવે માન આપે છે. ગામડામાં પણ લોકલ ખેડની કમીટીમાં સ્ત્રી સભ્યો છે. પહેલાં પુરૂષોએ મશ્કરી ખાતર આ મંડળમાં તેઓને ચુંટી અને તેઓ ધારતા હતા કે સ્ત્રીઓથી કામ થશે નહીં. પરીણામ એ આવ્યું કે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધુ કાર્યદક્ષ, મહેનતુ અને ચંચળ હોઈને હવે દરેક ચુંટણીમાં સ્ત્રીઓને જ પસંદગી મળે છે. રસીયામાં મજબૂતપરિવર્તન થયું તેમાં સ્ત્રીઓએ સંગીન ફાળો આપ્યો હોતો અને સમાનતાની

લાડમાં વીજળ મેળવી હાલમાં દરેક કાર્યમાં પુરૂષની સ્પર્ધા કરે છે.

સમાજમાં સ્ત્રીઓને ઉંચી પદવી કે સ્થાન મળે તે માટે તેઓએ લડત ચલાવી ન હોતી અને મીલકતના માલેક સંબંધી કાયદાઓમાં જ્યારે બેઠે જાતીને સરખા હજી સંપાદીત થયા ત્યારે સમાજમાં સ્થાન વીણેની વાતો જુલાવા લાગી અને રસીયાની કાયદાપોથીમાં મીલકતની માલિકી વીણે જે અધિક અને ચર્ચા થતી હતી તે સોનીયેટ કાયદાથી સમાનતાના ધોરણે રચાયા, અને લાંબા વખતનો વીવાદગ્રસ્ત પ્રશ્ન બંધ થયો. સ્ત્રીઓ પુરૂષની માલિકીની વસ્તુ છે એ ખ્યાલ દરેક દેશમાં પ્રચલીત છે તેને બદલે રસીયામાં સ્ત્રીઓ તો ઉદ્ધાર નોંધ શકાય છે અને ઇતીહાસમાં ઉજળે અક્ષરે નોંધાશે કે મહુબ્બ જાતીમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ બેઠે સરખે દરજ્જે સમાન છે, કોઈ કોઈને શુભામ નથી.

આથી એમ સમજવું નહીં કે રસીયામાં સ્ત્રીઓની પદવી સ્થાપીત થઈ છે કારણ કે તેઓ હજી નીચું કરી શકી નથી કે પતી અને બાળકો સાથેનો સંબંધ કેટલો અને કેવો છે. હમણાં તો ઔદ્યોગીક વીણવને પરીણામે દરેક સ્ત્રી ઉદ્યોગોની ઉન્નતીમાં ભગીરથ પ્રયાસ કરે છે એટલે કુટુંબસ્થાન વીગેરે પ્રશ્નો ગોણુ બને છે. જ્યારે ઉદ્યોગ ઉન્માદ શમાશે ત્યારે સ્ત્રીઓ પુરૂષો માફક કારખાનામાં કે બીજા સ્થળે કાર્યવાહી ઉપર જશે, અગર ઘેર રહી ગૃહરામી બનશે કે શું કરશે, એ પ્રશ્ન માત્ર રસીયામાં જ નીચું થશે એમ નહીં પરંતુ સમસ્ત

જગત માટે સજગતો પ્રશ્ન હોઇને તે માટે નીશ્ચીત યોજના થવી અગત્યની છે.

પશ્ચીમની બીજી નારીઓ કરતાં રૂમ યાની નારી નોખીજ છે. રસીયામાં બહુધા પરીણીત છે. ઉદ્યોગમાં સ્ત્રીઓનો ભાગ આવશ્યક છે એ હેતુથી કેઓ, ક્રીડરગાટન, રમતગમત, વીગેરે દરેક સ્થળે તેઓની તાલીમ સમાનતાના ધોરણે આપવામાં આવે છે. બાળકો તરફ સ્ત્રીઓ ખેદરકાર છે, અગર વહાલ ધરાવતી નથી એવું ધારવું ભુલભરેલું છે. જોડલી બાળકો માટે રસીયામાં સગરડો આપવામાં આવે છે તેટલી યુરોપમાં કે દુનિયામાં કોઇ સ્થળે અપાતી નથી. અને તેથી શીશુ સંસ્થાઓમાંજ બાળકોને ઉછેરે છે કેમકે ઘરમાં તેટલી ફળવણી આપી શકાતી નથી એમ સ્ત્રીઓ સારી પેઠે સમજે છે. રસીયામાં અનેક ગામડાં એવાં છે કે જ્યાં સંગઠન અને એકતા જોઇ શકાય છે. વસ્તી આ મંડળની માલિકીના ઘરો વાપરે ઉદ્યોગ કરે, નફો થાય તે મંડળને મળે અને દરેકને અંગત ખર્ચ માટે ચોક્કસ રકમ મળે. શીશુ ઓવું સંજોગન સંસ્થા મારફત થાય અને એ રીતે આખી વસ્તીની ઉન્નતી કરવામાં આવે છે. આઆદર્શ અમેરીકાનો છે, જેનો ઉદ્દેશ બે - વાડીનો સંગઠનથી ઉદ્ધાર કરવાનો છે જે ને હમણાં હમણાંમાં બહુજ પ્રોત્સાહન મળ્યું છે તેથી દરેક સ્થળે આવી યોજનાઓ ઉભરાવા માંડી છે. આ યોજનાનું આકર્ષણકાર સ્ત્રીઓ જ છે. તેઓએ પતીઓને આ મંડળમાં જોડાવા આગ્રહ કર્યો. કેમકે ઘરમાં બાળકોને ઉંચી તાલીમ ગરીબાઈને કારણે આપી શકાય નહીં, અને દરેક કામ કરે ત્યારે સ્ત્રીઓને આરામ કે આસાથેશ વધુ મળે. રસીયાની રાજ્ય નીતીમાં પણ આગ શીશુ સંજોગનો વધુ મહત્વ અપાડ્યું છે અને યતીમખાનાને બદલે અધ્યાપકોની જાતી દેખરેખ નીચે

દક્ષીણામુનો વીઘાથી ભવનોમાં તાલીમ ઉંચા પ્રકારની આપી શકાય છે, એવા ઉદ્દેશથી કેકાણે કેકાણે આવી સંસ્થાઓ ખોલીને, પુરૂષો અને સ્ત્રીઓની જવાબદારી રાજ્યે ઉપાડી લીધી છે. ૧૯૨૫ માં આવી સંસ્થાઓ માત્ર ૧૫૬ હતી તે ૧૯૨૭ માં વધીને ૨૧૬૭ થઇ તે રાજ્યની કાળજી અને સ્ત્રીઓની પ્રેરણાનેજ આભારી કહી શકાય. ૧૮ વરસનું બાળક થાય ત્યાં લગી ખેડે માતા અને પીતા, ભણે તેઓ પછી ખન બંધનથી જોડાયા હોય, કે ન હોય, છુટા પડ્યા થયા હોય કે ન થયા હોય છતાં બાળકોનું પાલન કરવા બંધાયા છે એવું સો-વીચેટ કાયદો જણાવે છે. ગેરકાયદેસર કોઇ બાળક હોતું નથી અને દરેક શીશુને પીતા કે માતાની મીલકતનો તથા સમાજમાં સ્થાનનો કાયદેસર હક હોય છે. બીજા દેશમાં મીલકતના વાંધા વખતે બાળકની ઉત્પત્તિ માટે વીરોધ થાય છે અને રસીયાએ ઉકેલ આપે ઉત્તમ કાઢ્યો હોઇને કોઇ જાતનો વીરોધ જાગતો નથી. યતીમખાના ૧૯૧૩ માં ૭૦૦૦૦ હતાં તે ૪૨૧ને ૧૯૨૭ માં આથી ૮૬૭૫ થયાં એજ કાયદાની ઉત્તમ અસરનું પરીણામ બતાવે છે.

આથી સ્ત્રીઓ ઉપર પણ ઉમદા અસર થઇ છે. જ્યારે દરેક બાળકને ખટ્ટો કે ડાઘ હોય નહીં ત્યારે સ્ત્રી ગમે તે અવસ્થામાં બાળક પેદા કરી શકે છે. રસીયાના આ અભીપ્રાયને સંમત થવું કે નહીં એ દરેક દેસને વીચારવાનું છે; કેમકે નીતીના સીદ્ધાંતો દરેક દેશને પોતાને ધડવાના છે અને રસીયામાં આવી રીતે નીરીક્ષણ થાય છે તે અન્ય દેશોએ માન્ય કરવા કે કેમ તેનો સ્થાનીક વાતાવરણ અને સંજોગો જોઇને ઉકેલ કાઢવો જોઇએ. પ્રજા કહી રસીયામાં બાળકની માતા પરણી છે કે કેમ

એવો પ્રશ્ન પુછતી નથી. માતાને હમેશા સન્માન મળે છે અને માતા થવામાં સ્ત્રી કદી શરમ માનતી નથી.

બાળકોની ઉત્પત્તિ અને સંખ્યાના પ્રશ્નો પણ સમાજ નીકળ કરે છે, અને રસીયાના સંસ્કૃતિ સ્ત્રીઓને આ કોમમાં પુરેપુરી પરવાનગી આપી છે. રસીયાની એવી માન્યતા નથી કે લગ્નબાળી પ્રજા

મૈત્રીપ્રા બને, તો પણ રસીયામાં પ્રજોત્પત્તિ પુર ઝડપે આગળ ધસે છે એટલે આ હિસાબે પ્રતીબંધ અગત્યનો છે, છતાં હજી સુધી આ જાતની ચળવળ ભેદ શકાતી નથી. સંતતી નીયમન જ્યાં જ્યાં તંદુરસ્તીને આડપીલી થાય ત્યાં ફરજિયાત કરવામાં આવે છે તેથી કેટલેક સ્થળે પ્રજોત્પત્તિનું પ્રમાણ થોડું ઘટ્યું છે.

નાનકા પુત્રે ઘાટીને રામા સાહેબ કહીને બોલાવ્યો તે ભેદ શ્રીમંત પીતાનું માયું ફરી ગયું. તેણે પુત્રને ધમકાવવા માંડ્યો:

“આણુ ! એ ઘાટીને સાહેબ કહેવાય કે ? એ તો આપણો નોકર છે.”

“નોકરને સાહેબ કહીએ તો ?”

“આખરે જામ ” આપે તીરસ્કારથી કહ્યું.

“તારે બાપુજી તમે પેલા કલેક્ટર આવે છે તેને સાહેબ સાહેબ કરીને સલામો કેમ લેરો છો ?” આવાક બાણુએ પુછ્યું: “અમારા શીક્ષક તો કહે છે કે કલેક્ટર પણ આપણો નોકર છે.”

બીચારો શ્રીમંત પીતા બાણુ સાથે વધુ બોલી શક્યો નહીં.

રમણુ : દોસ્ત, થાપણ રોકવી અને સદો કરવો તેમાં શું ફરક ?

નાનુ : ભેલું શ્રીમંત હોય તો તેનું નામ થાપણ રોકવી કહેવાય, પણ ગરીબ હોય તો સડો કરનારો ગણાય.

...

શીક્ષક : બોલ ને મનુ, હુદારાઓનું શું કરવું ભેદએ ?

મનુ : તેમને સમાજમાંથી લાંકી કાઢવા ભેદએ.

તનુ : સાહેબ, ડાકા ચોવારાની સલામમાં એક વક્તા કહેતો હતો કે, અંગ્રેજો હીંદમાં હુંટ ચલાવે છે, તો તેમનું શું કરવું ?

શીક્ષક : ચુપચુપ-એસી જા, ગધ્યા !

સત્યયુગની ભ્રમણા.

: લેખિકા :

કુંભારી જયવતી દેસાઈ

કુટુમ્બાકો કહે છે કે સત્યયુગ આવી ગયો: હવે કળીયુગ ચાલે છે. એ યુગના નામ સાથે કોઈને કશી લેવા દેવા ન હોય, પરંતુ સત્યયુગ એટલે ધણોજ પવિત્ર અને સર્વાંશે પરીપુર્ણ યુગ અને કલ્પીયુગ તે અધમ યુગ: આવી વ્યાખ્યા જ્યારે કરવામાં આવે છે: ત્યારે ધણોએ ને તેની સામે વાંધો છે. કેમકે પ્રાચીન સમયના અનેક પ્રસંગો એ પુરવાર કરી શકે છે કે, જો સત્યયુગ માનવામાં આવે છે, તે યુગ ખરો સત્યયુગ નહોતો, પરંતુ સાચો સત્યયુગ હવેજ આવે છે.

એના થોડાક હીંદુમાન્ય પુરાવાઓ જોવાથી ખાત્રી થશે:

ધંત્ર તેમજ ઇંદ્રાસનની પ્રશંસા હીંદુઓમાં પારાવાર થાય છે, એ ઇંદ્ર કોઈપણ તપસ્વીના જાતીકલ્યાણના તપથી ગભરાઈ જતો અને સંકુચિત વીચારના અદેખા માણસની માફક એ તપસ્વીનું તપ તોડાવવા માટે અપ્સરા જાતીની સ્ત્રીઓની મદદ માગતો. તે સ્ત્રીઓને પોતાના શીષણ કે ચારીત્ર્યની લેશ માત્ર પણ પરવા નહોતી, તેમ ઇંદ્રની આજ્ઞા ચતાંજ નેહ્યે તેટલી સ્ત્રીઓ વ્યભીચારી ભાવનાથી દોડી જતી! વર્તમાન યુગનો કોઈ નાનો ઠાકેર સુધ્ધમાં પોતાની ગાદીને બચાવવા આવું અધમ કૃત્ય કરવા તૈયાર નહીં થાય. અને જો કોઈ એવી ખેશરમી કરવા તત્પર અને તો સમાજમાં તેનું જરા પણ માન નહીં રહે.

એજ ઇંદ્ર રાજાનાં વર્તન તપાસો એ દેવાધીદેવ અહ્યાના રૂપમાં મુઝ્ઘા બન્યા,

મોહાંધ દશાગ્રં તે કુટલોખધો અધર્મી અને છે? દેવોનો રાજા કુકડો બને છે. ગૌતમ રૂપી બનાવટી કુકડાના પોઝારથી ભાન ભુલે છે, અને ગૌતમ સમા રૂપીનાં પત્ની અધમાધમ સ્ત્રીની માફક ઇન્દ્રની વીકારી વાસના પુર્ણ કરે છે!

આ જાતની મનોદશાવાળા રાજાઓને આધુનીક સમાજ નીદે છે, ઇન્દ્રેના રાજા જોવાને ગાદીએથી ઉઠાડી મુકે છે, પત્નીયાળાના પાપાચાર સામે પોકારો કરી દે છે, તેનું ગૌરવ કરવા તૈયાર થતો નથી. ત્યારે કહેવાતા સત્યયુગના લોકો વ્યભીચારી ઇન્દ્રને દેવાનાથ દેવને સ્થાને સ્થાપે છે!

બ્રહ્મા સમા વીશ્વને રચનારા ભાન ભુલી પોતાની પુત્રી સામે કુદૃષ્ટી કરે છે, શાન્તતુ જોવા મત્સ્યગંધારે જોતાંજ મોહાંધ બને છે, અને પોતાની મોહ વાસનાને પુર્ણ કરવા માટે આશાભર્ષા-પુત્રની પાસે મહાત્યાગ કરાવે છે; બ્રહ્મા, વીષ્ણુ અને મહેશ જેવી સમસ્ત વીશ્વની સર્જક, પોષક તેમજ સંહારક શક્તીઓ જેમનામાં આરોપવામાં આવી છે તેવા દેવા, અનસુયા પાસે બીલાના નીમી-તે જાય, અને અધમમાં અધમ વામમાગી પણ માગણી ન કરે તેવી માગણી પરસ્ત્રી પાસે કરે, જમદગ્ની ઋષીનાં પત્ની રેણુકા સુંદર દેખાવના રાજાને જોઈને મોહાંધ બને, શંકર જોવા કામદેવને પણ કાણુમાં રાખતા કહેવાતા એક બીલડી જેવી સામાન્યાને જોતાંજ, મોહાંધ બને અને પાર્વતીજીને તેની દાસી બનાવવાની વાતો કરવા લાગે, એ જોતાં જરૂર

એમ લાગે છે કે, જે યુગને સત્યયુગના નામે ભારે અભીમાન અને ગૌરવથી ઓળખાવવામાં આવે છે, તે યુગના મશહુર પુરુષોનાં ચારીત્ર્યનું બંધારણ પણ પુરેપુરું ધડધું નહોતું.

વેદવ્યાસ, કણ્વ, એકવશુંગી, હનુમાન અને પાંડવો જેવાઓની ઉત્પત્તિનો ઇતીહાસ પણ એજ બતાવે છે કે, વર્તમાનમાં નીતીનું જેવું બંધારણ ધડાઈ સુક્યું છે, તેવું પ્રાચીન યુગમાં નહોતું. તે યુગની અનેક કથાઓ જીઓ, યુદ્ધનાં કારણો તપાસી, તો તેમાં લડનારાઓની કામવાસના કે મોહાંધ-પણું જ મુખ્ય કારણભૂત છે. ઉપરાંત કોઇની પણ પાસે સારી વસ્તુ નેષ્ઠ તો તે ગમે તે રીતે પડાવી લેનારીજ વાતોથી પ્રાચીન દંતકથાઓ ભરપુર છે.

વામનાગની ઇતીહાસ, શક્તીપુત્ર, દેવીનાં ચીન્હ અને તેમનાં વાહનોને લગતી પૌરાણીક કથાઓ તો વર્તમાનમાં કોઇ સભ્ય સમાજ સાંખી પણ ન શકે, તેવી ગંદી ભાવના અને વીચારોથી ઉભરાઇ જાય છે. આ બધા ઉપરથી એકજ સર નીકળે છે કે, તે યુગમાં સ્ત્રી જાતી તરફ સન્માનની નેષ્ઠએ તેવી વૃત્તી કેળવાઇજ નહોતી.

જો થોડી ધણી સતીઓની વાતોથી સમાજનો સનાતની વર્ગ ટુકી જાય છે, તેમની કથાઓ પણ શું બતાવે છે ? સ્વયંવરની પ્રજ્ઞાલીકામાં સ્ત્રીઓના સ્વાતંત્ર્ય કરતાં પીતાની આપખુદ સત્તા, અને પશુ-બળને લીધે સ્ત્રીઓને ઉંચકી જવાની ભાવનાજ પ્રાધાન્યપણે જણાઇ આવે છે. રામાયણ તેમજ મહાભારતમાંથી એવા અનેક પ્રસંગો અને અનેક પાત્રો તારવીને બતાવી શકાય તેમ છે. દ્રૌપદીને પાંચ ભાઇઓની મત્તા જે યુગમાં ગણવામાં આવતી હોય તે યુગની નીતીભાવના કેવી હોવી નેષ્ઠએ ? પોતાનાજ કુળની કામીનીઓને બર દરબારમાં

નમન કરવા એનાજ દીપરો અને જેઠા તૈયાર થાય, અને જેમનાં સન્માન આજેય હીંદુ સમાજ કરી રહ્યો છે, તેવા શોદાઓ તેમજ રૂપીઓ અને આચાર્યો એ બધું સાંખી લે, તે જોતાં કોને એમ નહીં લાગે કે સ્ત્રી જાતી તરફ એ કહેવાતા સત્યયુગમાં સન્માનની ભાવનાજ નહોતી ?

રામાયણના યુગમાં પણ સ્ત્રીઓના હરણ કરવામાં આવતાં હતાં તે સીતાજીના પ્રાંતથી પુરવાર થાય છે. મહાભારત અને રામાયણ યુગની પૌરાણીક કથાઓ પ્રમાણે ઉપકુમારી (ઓખા) ને કોઇની પણ પરવાનગી વીના અનીરૂઢ ઉંચકી જાય, અજીન જેવા શુરો મનાતો યોધો પણ સુહદ્રાનું હરણ કરે, કૃષ્ણ જેવા પરસ્ત્રીઓ બની સુકેલી ગોપ-સ્ત્રીઓ સાથે દાણવીલામાં ગવાય છે તેવી છુટ લે, યાદવ કુળની સ્ત્રીઓને કાપ્યા નામની છુટાઈ જાતી છુટીને વહેંચી લે, એ તમામ હકીકતો પુરવાર કરે છે કે, કહેવાતો સત્ય-યુગ એ ખીણું કંચુંજ નહીં પણ ખોટી ભ્રમણાજ છે પરંતુ જે સત્યયુગ જેવી કોઇ વસ્તુ હોય તો તે હવેજ આવે છે.

જેમને મર્યાદા પુરુષોત્તમ કહેવામાં આવે છે તેવા રામચંદ્ર, પોતાની પત્નીને ન્યાય આપવાની ચે કાળજી કરવાને બદલે માત્ર એક માણસની કોધીત દશામાં ખાનગી વાત સાંભળીનેજ, ગર્ભવાન સ્ત્રીતીમાં જંગલમાં મોકલવાી દે, લક્ષ્મણ કે જેને સીતાજી માટે અતીશય માન હતું એમ કહેવાય છે, તે વળી તેને બારેબાર અરણ્યમાં ગમે ત્યાંજ મુકીને ચાલી જાય, એ પ્રસંગે. ઉપરથી ઇતીહાસ તારવનાર એ કહેવાતા સુવર્ણયુગને માટે શું કહી શકે તેમ છે ?

તે પછી પણ મહાન રાજાઓ સુધ્ધાં પોતાની પુત્રીઓને, બળવાન રાજાઓને ભેટ તરીકે આપી પોતાનાં રાજ્યને સાચવે,

સામાન્ય માણસો પૈસા સાટે પુત્રીઓને વેચે, તેમજ દુધપીતી અને લુપીતી કરે કે શહેરનો દરવાજો ઉઘાડતાં જે કોઈ સહુથી પહેલાં પુરુષ દાખલ થાય તેને રાજપુત્રી પરણાવી દેવાની તેમજ રાજપદે સ્થાપવાની કલ્પનાઓ તે યુગના કવીઓ કરે, એ જમાનાને માટે વીધેશ શું કહી શકાય ?

તમામ પ્રાચીન પ્રજાઓના ઇતીહાસ-માંથી આ જાતની દંતકથાઓ મળે છે. ગ્રીસ, રોમ, બાબીલોન ઇત્યાદિ તમામ દેશનો ઇતીહાસ આવીજ હકીકતોથી ભરેલો છે. ચોટલે કે પુરુષવર્ગે સ્ત્રીઓ ઉપર પોતાનું આધીપત્ય જમાવીને ટકાવી રાખવા માટે કંઈ જાતની આપણુદી, કંઈ જાતના અત્યાચાર નથી કર્યા તે કહેવાય તેમ છેજ નહીં.

આમ આદિકાળથી દંતકથાઓ, ધર્મ કથાઓ અને ઉપલબ્ધ ઇતીહાસ તેમજ પૌરાણીક કથાઓ જોતાં એ વાત તો સર્વથા સીધી છે કે, સ્ત્રીજાતી ઉપર સારાથે સંસારમાં પારાવાર વીપત્તીઓ પુરુષવર્ગે નાખી છે, તોપણ પશ્ચીમનો પુરુષવર્ગ પોતાની ભુલ જોઈ શક્યો છે, અને એ ભુલનાં પાપોનું પ્રાયશ્ચીત કરી રહ્યો છે, ત્યારે પણ આ પવીત્ર મનાતા આર્યાવર્તમાં વીક્રમના ૫૮૮૬ મા સંવત્સરમાં પણ બ્રહ્માના મુખમાંથી પ્રદ્યુત થયેલી બ્રહ્મણુ જાતીના પુરુષો સુધ્ધાંત પોતાની પુત્રીઓના દેહને પૈસા સાટે વેચી શકે છે, અને પારકી પુત્રીઓને પૈસા આપીને પત્ની તરીકે ખરીદી શકે છે, બાલીકાઓને જન્મતાં દુધપીતી કરવી એ ગુન્હો મનાયો

છે. તેથી તેમ કરતાં સમાજના માણસો ડરે છે; છતાં બીજી બધી રીતે પુત્રી, પત્ની કે માતા તરીકે સ્ત્રી વર્ગને અધમ માની, તેની તરફ લગાર શોભીતું જંગલીપણું તો બતાવીજ રહ્યા છે ! વીદ્યાન ગણાતા દેશના બ્રહ્મકુમારો કાશીનગરીને વીધે એકઠા થઈને સ્ત્રીઓની ઉપર જંગલીઓ પણ ન કરે તે જાતના અત્યાચારો આજુ રાખવા માટે શાસ્ત્રોના અધારોની વાતો કરે છે, બાળલગ્ન અટકાવનારા સારથ કાયદાની સામે તેઓ ધર્મને નામે આડંબરી લડતો ઉપાડે છે, ખુદ બ્રાહ્મણના દીકરાઓ દીકરીના બદલામાં બાયડી લાવવાનું—જીવતી સ્ત્રીઓનો અદસોબદો કરવાનું સાટાપેટાનું અધમાઅધમ કૃત્ય કરે છે ! તેથીજ પશ્ચીમના સંસર્ગથી સારાસાર તેમજ ન્યાયાન્યાયને સમજતાં થયેલા સ્ત્રીપુરુષો, સ્ત્રીજાતી તરફની મનોદશા ફેરવવા માટે કાયદાની મદદ માગી રહેલાં છે, કેમકે બીજા જડવાદી દેશો તો સમય અને સજ્જોને પારખવા જેટલીએ શક્તી અને સહીષ્ણુતા બતાવી શકે છતાં આર્યોની આ પવીત્ર ભૂમીના સાત્વીક તેમજ ધર્મપ્રેમી પુરુષો, પોતાનાં અન્યાયી કાર્યોમાંથી તલમાત્રે ચસવા માંગતા નથી. કદાચ બાધ્યાત્મવાદ અને 'ધર્મ'પ્રીત્યણુની એવી બ્યાખ્યા થતી હશે ! પરંતુ પુરુષો ભલે એ બ્યાખ્યાઓ પ્રમાણે વર્તવાનો દેખાવ કરે. સ્ત્રીઓની આંખો હવે બરાબર ઉઘડી છે, અને તેઓ હવે વધુ વખત, ધર્મનાં નામે ઉભાં કરવામાં આવેલાં સુવર્ણપીંજરોમાં પુરાઈ રહેવા તૈયાર નથી.

ગુર્જરી વીરાંગના

(સ્વામિ રંગ સમીપ ન જાણું-એ રાગ)

કાયરાની નાર શું ગણાઉં ?

ઉઠો, સ્વામી મારા !

કાયરાની નાર શું ગણાઉં ?—(ધ્રુવ)

સારી ગુજરાત આજ ખળભળી છે ઉઠી,

હુંજ ખેતી હાલેરા શું ગાઉં ?

ઉઠો, સ્વામી મારા ! ૧

શેરી ફેરી નાર બધી ટું'પી'ટું'પી ખારો,

ફટ રે અલી ! માટી તારો આઉં !

ઉઠો, સ્વામી મારા ! ૨

ગગડ્યાં નીશાન, વાગે શુર રણતુર આ,

હાક બધે સુણી અકળાઉં :

ઉઠો, સ્વામી મારા ! ૩

કેસરીની નાર હું કે દેસ ખાતી લોકડી,

વેશ આવો દેખી બળવાઉં :

ઉઠો, સ્વામી મારા ! ૪

હોય વીર શાહીત તે ઉતું ઉતું ઉછળે,

હું તે શું આ હીમમાં થીનઉં ?

ઉઠો, સ્વામી મારા ! ૫

પાધ બાંધું કેસરી ને કમર બાંધું કસકસી;

ધસમસી ઝુકાવો, હું હુલાઉં !

ઉઠો, સ્વામી મારા ! ૬

અંગના ભલે હું તોય વીરની વીરાંગના,

વીરનાજ વહાલમાં શું થાઉં

ઉઠો, સ્વામી મારા ! ૭

વીરની ઘડી ખરી, ન કાયરાની જીંદગી :

વધો, સ્વામી જ્ય ગીતો હું ગાઉં !

ઉઠો, સ્વામી મારા ! ૮

અરદેશર દેરામજી ખખરદાર

વિધવાઓના રક્ષક : સર ગંગારામ

: લેખક :

મણીલાલ કેશવલાલ પરીખ

સર ગંગારામના રાજદ્વારી વીચારો ગમે તે હો, સરકારી તંત્રના તે ગમે તેવા પુજક કે સંવાયક હો, તે ભવાની અહીં ઇચ્છા નથી. તેમણે સામાજિક સેવા માટે શું કયું તેજ બતાવાવાનો માત્ર પ્રયાસ કરવાનો જ અહીં ઉદ્દેશ છે. અને તેજ પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને સર ગંગારામના જીવનની કંઈક ઝાંખી 'નવયુગ'ની ગાયક બહેનોને કરાવવા માટે પ્રસ્તુત લેખ છે.

સર ગંગારામનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં પંજાબનાં શેખપુરા જિલ્લામાં આવેલા મંગતવાળા ગામમાં થયો હતો. તેમના પિતા લાલાં મંગતરામ અમૃતસરમાં કોટ ઇન્સ્પેક્ટર હતા. પોતે રૂઝી કોલેજમાંથી એન્ટનીયરીંગની પરીક્ષા પાસ કરીને સને ૧૮૭૩ માં આસીસ્ટન્ટ એન્ટનીયર નીમાયા. સને ૧૮૯૫ માં ક્ષીટનના યુવરાજ હોદ્દામાં આવ્યા તે વખતે લાહોરમાં તેમનું સ્વાગત કરવાની સઘળી વ્યવસ્થા કરવાનું કામ સર ગંગારામને સોંપવામાં આવ્યું હતું. અને ૧૯૦૩ ના દીક્ષી દરબારની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થાનું કામ પણ તેમનેજ સોંપવામાં આવ્યું હતું. તે પ્રત્યેક વખતે તેમણે ધણો સારો પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેથી તેમને રાય ખલ્લુદુરનો ઇલ્કાબ આપીને સરકારે ખુશ કર્યા હતા. સને ૧૯૦૩ માં તેમણે પેન્શન લીધું. પછી પતીયાળા રાજ્યમાં ચીફ એન્ટનીયર તરીકે નીમાયા. ત્યાં સ. ૧૯૧૧ સુધી કામ કરીને નોકરી છોડી દીધી. તેવામાં એન્ટનીયરીંગ પર પુસ્તક લખ્યું જે કોલેજના પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ચાલે છે. તેમણે પશ્ચિમના દેશોની માફક ખેતીવાડીની ઉત્તનીપર ત્રીકોષ ધ્યાન આપ્યું. તેમણે ૨૦ વીધા

જમીનમાં વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતીથી ખેતી કરી તેમાં ખુબ સફળતામળી. પંજાબની સરકારની પાસે મોટગોમરી જિલ્લામાં ૮૦ વીધાં જમીન નકામી પડી હતી. તે જમીન પટાથી રાખી, વરાળ અને વીજળીનાં યંત્રોદ્ધારા એવી તો ફળદ્રુપ બનાવી કે આજે તે જમીનમાં હજારો રૂપિયાનો પાક ઉતરે છે. સરકાર પણ તેમનું આ સાહસ બેઠને ચક્રીત થઈ ગઈ અને એ જમીનના માલિક તેમને જ બનાવી દીધા છેલ્લા મહાયુદ્ધ વખતે પંજાબના અનેક સીપાઇઓને સરકારે જમીન આપવાનાં વચન આપ્યાં હતાં. એટલે સર ગંગારામની સહાયથી પડતર જમીન વૈજ્ઞાનિક યંત્રોદ્ધારા સારા પાકને યોગ્ય બનાવી તે સીપાઇઓને આપવામાં આવી. સર ગંગારામે આ વખતે ૮૦ હજાર એકર એટલે ૧૨૦૫ ચોરસ માઈલ જમીનનો પટો સરકાર પાસેથી લીધો. જેના પર ૩૦ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો. આ કોન્ટ્રાક્ટમાં તેમને સંપૂર્ણ સફળતા મળી. આ પ્રકારે તેમણે ચોતાની વીધાના બળે અખુટ ધન સંગ્રહ કર્યો. અને હીંદલરમાં ભારે નામ કાઢ્યું. સરકારે પણ તેમણે કરેલી સરકારી સેવાના બદલામ

સ્વાધીનતા માટે સમરાંગણમાં

વીદેશી વસ્ત્રનો બહીષ્કાર અને મધ્યાન નીચેધતું ક્ષેત્ર શક્તી દેવીજાને
સોંપવામાં આવ્યું છે. મુંબઈ, અમદાવાદ અને અન્ય શહેરોમાં
દયાની દેવીજાઓ આ કાર્ય ઉત્સાહભરે ઉપાડી લીધું છે.

શ્રીમતી સરેશ્વરી

શ્રીમતી ઇન્દુમતી દીવાન

કુમારી ભણીબેન ધાર

શ્રીમતી લીલા ચવરી

(૫) અનાથ આશ્રમ:-રાવી નદીના કીનારે ૧૧૧ લાખ રૂપીઆના ખર્ચે સને ૧૯૨૬ માં સ્થાપવામાં આવ્યું હતું એમાં હીન્દુ અનાથો કે, બૃધ્ધો સ્ત્રીઓને તેમજ બાળકોને રાખવામાં આવે છે. અહીં ૧૫૦ માણસને રહેવા જેટલી સગવડ છે. આ આશ્રમમાં સર ગંગારાવના સ્મારક ભરૂંકે તેમની સમાધી બનાવવામાં આવી છે.

(૬) હાથ કામની દુકાન: હીન્દુ વીધવાએ હાથ સુતર અને બીજી ચીજો તૈયાર કરે છે તેનું વેચાણ કરવાને માટે અને તેમને કાચો લાલ પુરો પાડવાને માટે રૂ. ૧૦ હજારની થાપણથી આ સંસ્થા સને ૧૯૨૬ માં ખોલવામાં આવી હતી.

(૭) વીશાળ કુલ્લ ભવન: રૂ. ૧૮ ૮૨૦૦ ના ખર્ચે લાહોરના લોઅર માલવર આ ભવન તૈયાર કરાવીને સરકારને સોંપી દેવામાં આવ્યું છે. તેમાં હીન્દુ વીધવાઓને કારીગરી શીખવામાં આવે છે. એમાં શીક્ષણ લેનારી વીધવાને ત્યાંજ રહે છે તેમને માસીક રૂ. ૧૨, ની શીખ્ય વૃત્તી આપવામાં આવે છે. ત્યાં અત્યારે ૮૩ વીધવાઓ અભ્યાસ કરે છે અને અત્યાર સુધીના બે વર્ષમાં ૮૭ વીધવાઓ અભ્યાસ કરી લઈને બીજી શાળાઓમાં કામ કરે છે. ખરેખર એક ધણીજ ઉપયોગી સંસ્થા છે.

(૮) લેડી મેનીયાર હરતકૌશલ્યની શાળા: રૂ. ૭૭ હજારના ખર્ચે રૂઢ્ઢા હીન્દુ અને શીખ સ્ત્રીઓ તેમજ કન્યાઓને માટે સ્થાપવામાં આવી છે. એમાં ગૃહીણીઓ તૈયાર કરવામાં આવે છે, તેની વ્યવસ્થા સરકારનાં સ્વાધીનમાં રાખવામાં આવી છે.

(૯) હુલી વ્યાપાર વીધાલય: લાહોરમાં રૂ. ૧૬૦૦૦૦ એક લાખ સાંક

હજારના ખર્ચે ૧૯૨૭ માં વેપાર શીખવવાને માટે સ્થાપવામાં આવી છે. આનો વહીવ: પણ સરકાર હસ્તક રાખવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત પોતે રૂ. ૨૫ હજારની એક શીખ્ય વૃત્તી ખેતી કામના સંશોધન માટે કાઢીને તે રકમ પંચાય સરકારને સોંપી છે. લાહોરની દયાનંદ એન્ડ્રો વેદીક કોલેજને અને સનાતન ધર્મ કોલેજને પણ તેમણે સારી મદદ આપેલી છે. જે ગુરૂદ્વારામાં તેમનો જન્મ થયો હતો. તેનું મકાન પાકુ બનાવીને તેની બાજુમાં એક ધર્મશાળા બાંધવામાં આવી છે. તેમજ સીમલા અને લાહોરમાં પણ તેમણે બે વીશાળ ગુરૂદ્વારા અને ધર્મશાળાઓ બંધાવી છે. જેટલી સંસ્થાઓ તેમની દ્વારા ચાલી રહી છે તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની શીલેવામાં આવતી નથી. તેમના દ્રષ્ટ સોસાયટી અને કેકાલુ: મેટ્રોનલ રોડ-લાહોર, એમ છે.

આ ત્રસ્ટનો સને ૧૯૨૮ નો રીપોર્ટ બહાર પડી ચુક્યો છે. તે વર્ષમાં નીચે પ્રમાણે રકમો મંજૂર થઈ હતી:

વીધવા વીવાહ સહાયક સભા.	રૂ. ૩૦ હજાર
ગંગારામ શ્રી દરૂપીતાલ.	રૂ. ૪૦ હજાર
હીન્દુ વીધાથી-સ્કોલરશીપ	રૂ. ૧૫૩૮૫,
પુસ્તકાલય	રૂ. ૭૨૫૦,
અનાથ આશ્રમ	રૂ. ૯૧૦૦,
હસ્તકળાની દુકાન.	રૂ. ૫૦૦૦,
ગરીબ હીન્દુઓને	રૂ. ૩૧૦૦,

આ સંસ્થાના મંત્રી લાલા લગ્નપતરાય સાંની કોઈપણ નતનું વેતન લીધા સીવાય કામ કરે છે. તેઓ ઓફીસમાં ધણો વખત આવે છે આ વર્ષમાં ૪૩૩૬ વીધવાઓનાં લગ્ન કરાવ્યાં છે. જેમાંથી ૨૫ વર્ષની નીચેની વીધવાઓની માહિતીનું પત્રક નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રાંત.	કુલ વીધવાઓ	૨૫ વર્ષની અંદરની	લગ્ન થયાં ૧૯૨૭ માં	૧૯૨૮ માં
પંજાબ સીંધ :	૮૭૭૧૦૭	૪૦૭૫૭	૧૮૦૮	૨૨૨૫
સંયુક્ત પ્રાંત અને મધ્ય પ્રાંત :	૩૫૭૬૭૪	૨૫૯૧૨૨	૧૭૭૬	૬૮૯
રજપુતાના :	૭૫૨૨૫૦	૪૪૪૮૯	૧૬૫	૬૪૫
મુંબઈ પ્રદેશ :	૧૯૫૮૩૧૯	૧૪૩૨૫૮	૫૪	૩૫
મદ્રાસ અને નીઝામ :	૩૯૪૩૯૭૧	૨૯૯૩૧૬	૭૬	૩૧

ઉપરના પત્રકથી જણાય છે કે પંજાબ માંજ ઘણા વીધવા લીવાહ થયા છે. મદ્રાસ, મુંબઈ, રજપુતાના અને યુક્ત પ્રાંતોમાં થોડા થયા છે. આ ઉપરથી સંસ્થા તરફથી આ પ્રદેશમાં વીશેષ પ્રચારની આવશ્યકતા જણાય છે.

સને ૧૯૨૭-૧૯૨૮ માં કહકહ જતોમાં વીધવા લીવાહ થયા તેની માહિતીતું પત્રક કહ જતોમાં સને ૧૯૨૭ માં સને ૧૯૨૮ માં

આંધ્રપ્રદેશ	૭૩૯	૫૩૩
કર્ણાટક	૬૨૯	૫૩૧
અરોડા	૩૫૭	૫૪૧
અઝમગઢ વૈશ્ય	૬૩૨	૬૨૬
કાશ્મીર	૧૮૯	૩૪૯
રજપૂત	૩૬૪	૩૨૪
સીપાહ	૪૦૨	૩૪૩
અન્ય કોમો	૧૯૪	૧૦૯૨
—	—	—
૪૨૦૬	૪૩૩૯	

આ વર્ષમાં આ કાર્યની વ્યવસ્થામાં ર. ૨૪૭૭૬૬-૮ નો ખર્ચ થયો છે જ્યારે ૧૯૨૭ માં ર. ૨૮૦૯૯.૪-૪ થયો હતો. સર ગંગારામ ધરપીતાલ દ્વારા સને ૧૯૨૮ માં ૬૨૩૩૭ બહારના અને ૮૫૧ અંદરના દરદીઓની સારવાર કરવામાં આવી હતી. એકંદર નવા રોગી ૨૪૫૦૨ આવ્યા જેમાં ૧૫૨૮૧ હીંદુ અને ૯૨૨૧ મુસલમાન હતા. તે ખાતે વર્ષમાં ર. ૨૪૭૭૩-૯-૧૧ નો ખર્ચ થયો હતો.

આ ઉપરથી વીચારવા જેવું આ છે કે, અંગ્રેજી ભણેલો એક વીધવાઈ કયે પ્રકારે પોતાની યોગ્યતાથી આર્થિક ઉન્નતી કરી શકે છે? એ બાબતે એક ઉત્તમ ઉદાહરણ સર ગંગારામના આ અદ્ય પરીચયથી મળી જાય છે. આપણા દેશના શ્રીમંતોએ પણ ખોટાં ખર્ચો બંધ કરીને ઉદ્યોગ મંથાના પ્રચારાર્થે અને વીધવાઓનાં જીવન સુધારના કાર્ય માટે અને શીક્ષણ પ્રચારાર્થે પોતાના ધનનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરવો જોઈએ નવયુગના ધડતરમાં શ્રીમંતો એટલા કાળો તો સહેવા-ધી. આપી શકે.

સ્ત્રી : સ્વતંત્ર વ્યક્તિ

: લેખક :

સીતારામ જે. શર્મા

મનુષ્યથી જગત છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્ને મનુષ્ય છે. બન્નેના સહકાર અને સંબંધથી જગત સરળાયું છે. બન્નેના પરસ્પરના સંબંધ તેમજ સહકારથી જગત ચાલે છે. અર્થાત્ વીશ્વના સર્જનમાં, વીકાસમાં અને અસ્તિત્વમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્નેની સરખી અગત્ય છે.

આમ છતાં પુરૂષ જાતીએ સ્ત્રી જાતીની એ અગત્યની એકપક્ષી અવગણના આદી કાળથી કરવી ચાલુ રાખી છે સ્ત્રી એ મનુષ્ય છે એટલું સ્વીકાર્યા વીના પુરૂષ વર્ગના છુટકા નથી થતો તેટલા માટે સ્ત્રીને મનુષ્ય માનવાની પુરૂષોએ છુટ બક્ષી. પણ એના વ્યક્તીત્વનો સ્વીકાર ન કર્યો. સ્ત્રીને આમ વ્યક્તીત્વજ ન હોય તો પછી એ વ્યક્તીત્વ સ્વતંત્ર રીતે કેવી રીતે વીકસી શકે? અને જ્યાં આવી દુર્દશા પ્રવર્તી રહી હોય ત્યાં પછી સ્ત્રીનો સ્વતંત્ર વ્યક્તી તરીકે સ્વીકાર પણ ક્યાંથી થઈ શકે?

સ્ત્રી: સ્વતંત્ર વ્યક્તી છેજ

પુરૂષ જાતીએ હાથ કરેલી સર્વહક્ક સ્વાધીન સત્તાને લઈને લગ્ન શાસ્ત્રોમાં, કાનુનોમાં, સમાજના તંત્રમાં સ્ત્રી જાતીને અપમાન કરવા માટે, તેના સ્વતંત્ર વ્યક્તીત્વનો ધનકાર કરવા માટે ભારેમાં ભારે, અને ભયંકરમાં ભયંકર કાવતરાં કર્યાં હોય, તો પણ સ્ત્રી જાતીને વ્યક્તીત્વ છે, અને તે સ્વતંત્ર છે: અર્થાત્ સ્ત્રી સ્વતંત્ર વ્યક્તી છેજ. એના વ્યક્તીત્વને કે એની સ્વતંત્રતાને કોઈ છીનવી શક્યું નથી કે મીટાવી શક્યું

નથી, એટલુંજ નહીં પણ, છીનવી કે મીટાવી શકે તેમ છે પણ નહીંજ, પરંતુ પુરૂષ જાતીએ પોતાનાં બળ અને સત્તા તેમજ ભુદ્ધીના યુક્તી ભર્યા પ્રાબલ્યથી જે બ્રમણની વાડ સ્ત્રીજાતીના માનસની આસપાસ સફળતાથી ઉભી કરી છે, તેને લીધે સ્ત્રીઓ જાતેજ પોતાના સ્વતંત્ર વ્યક્તીત્વને વીસરી ગઈ છે. તેઓ પતીને પૃથ્વી ઉપરનો પોતાનો પ્રભુ, ગુરુ, વડીલ, રક્ષક, પોષક, શાસક, ઉદ્ધારક, સંહારક અને સર્વસ્વ માનીને, એના અસ્તીત્વમાં પોતાનાં વ્યક્તીત્વનો શાંતીથી સમાવેશ કરી દેવામાં સુખ તેમજ સંતોષ માની, જીવતાં જીવતેથી સ્વર્ગ-સાંપડયાતું સમાધાન માને છે! તે એટલે સુધી કે, પતીથી પોતે જુદું વ્યક્તીત્વ ધરાવતી હોવાને લીધે તેના માનવ શરીરને સ્વતંત્ર ભૂખ લાગે છે. સુખ દુઃખની સ્વતંત્ર લાગણી પણ તેને થાય છે, એટલે તેને આધીન થયા સીવાય એનો છુટકા થતો નથી નહીં તો પુરૂષવર્ગે રચેલી યુક્તી તો એવી ભયાનક તેમજ વરવી છે કે, પતી જમે તો સ્ત્રીને જન્મવાનીયે જરૂર ન રહે અને પતી ઉંધે તેથી સ્ત્રીને માટે નીણની વીશ્રાંતીની જરૂર પણ ગણવામાં ન આવે! તેમ છતાં યુક્તીબાજ આર્યોની એક પક્ષી કુટીલતાએ તે દીશામાં પણ પોતાનાથી બને તેવા નીયમો અને ઉપનીયમો તો દાખલ કર્યા છેજ. તેથી સ્ત્રીથી પતીના પહેલાં જમાય નહીં, પતી પહેલાં સુવાય નહીં કે બીજી કોઈ જાતની વીશ્રાંતી પણ લઈ શકાય નહીં. તેમ કરે તો સ્ત્રીને તેના

એ ભયંકર યુદ્ધા માટે આ દુનિયાને પુરુષ જાતીનાં હીત માટે ચક્રાવી રહેલ પ્રભુ ક્રિમકે જો તે મનુષ્ય જાતીના હીત તરફ દ્રષ્ટી રાખતો હોય, તો જી જાતીય મનુષ્ય તો છેજને? એથી તોજી જી પુરુષને સમાન ન્યાય કરવો પડે; પણ ધર્મ તેને એવું કરવાની ના પાડે છે, શાસ્ત્ર એટલી તટસ્થતા તેને સાચવવા દેતાં નથી!) તેવી જીને મુઝા પછી આખો દીવસ આંખડીના ઝાઝની ડાળીએ ઊંધે મસ્તકે લટકી રહેનાર વનવાગળીનો અવતાર આવે, ઉપરાંત નર્કમાં પણ નાખે! ઉપરાંત છવે ત્યાં મુઝી સમાજમાં એવી જી અસતી મનાય!

આર્યોની યુક્તિ !

આર્યો બુધ્ધીમાન જાતીના પુરુષ હતા પરંતુ ધરમાં અને બહાર પોતાની સત્તા ટકાવી રાખવાની એમની લોહપતા અપાર હતી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ગની કલ્પનામાંજ તેમની એ સત્તા લોહપતા તરવરતી જણાય છે. કોઈપણ સ્મૃતી લ્યો, અને તેમાં બ્રાહ્મણ જાતીનું મહત્ત્વ વીશેષ આકેલું, તેમજ શુદ્રોને દબાવી રાખવાની વ્યવસ્થા કરેલી જણાશે. આતો સમાજની વાત. પણ પોતાનાજ ધર અને કુટુંબમાં આર્ય પુરુષની સત્તાલોહપતાએ ધર કયું : તેથી જી જાતી ઉપર પોતાની સત્તા સર્વ રીતે અબાધીત રહે તેવી તમામ પ્રકારની વ્યવસ્થા તેણે કરી, જો કે તેની શુદ્ધિએ જી જાતીના મહત્ત્વને બરાબર પ્રીયું હતું, તેથી તેની શક્તિનો મોખીક સ્વીકાર કરવા છતાં, તે મન, વચન અને કર્મથી પુરુષ જાતીનીજ દબાવેલી રહે તેવી યુક્તિઓ રચવામાં તેણે કશીયે ક્યાશ રાખી નથી.

મહાકાળી, મહાકાળી અને મહાસરસ્વતીની ત્રીપુટીની કલ્પનામાં જી શક્તિનો સ્વીકાર છે પુરુષજાતીનું અસ્તિત્વ શક્તિ, સંપત્તી અને બુધ્ધી ઉપર છે. તે ત્રણેયના પ્રતીનીધી તરીકે પુરુષજાતીએ જીજાતીની કલ્પના કરી; એટલુંજ નહીં પણ બીજી કેટલીક જોડી શક્તિઓના પ્રતીક તરીકે પણ જી જાતીની કલ્પના પ્રતિ પ્રાંતમાં વીધવીધ સ્વરૂપે, છતાં સામાન્ય રૂપે એકજ ભાવનાથી પ્રેરાધને કરવામાં આવી છે. તેમ છતાં એ પ્રત્યેક દેવીને માથે પણ પતીની પરાધીનતાની બેડીઓ દોડી બેસાડી, જી જાતીને વીના પ્રયત્ને પોતાને કંઈ જે રાખી મુકવાની યુક્તિ આખાદ શોધી કાઢી. આથી સામાન્ય બુધ્ધીની જીઓ સમક્ષ એ મહાદેવીઓની તેમજ કહેવાતી સતીઓની કલ્પનાક ક્યાઓ રજી કરીને એવું કસવવામાં આવે છે કે, “આવી આ વી દેવીઓ અને સતીઓ પણ પંડીતીની બકતીથી તરી ગઈ તો પ સામાન્ય જીઓની તો વાતજ શું?”

ખ્રીસ્તી સંપ્રદાયમાં જી

અને આવું માત્ર હીંદુ ધર્મમાંજ છે તેવું નથી. દુનિયાભરની પુરુષજાતીમાં આદીકાળથીજ આવી ભયંકર મહત્વાકાંક્ષા અમર્ષાદ રીતે વ્યાપેલી જણાય છે. તેથી પૃથ્વી ઉપરના સર્વ ધર્મો તેમજ સંપ્રદાયોમાં જી જાતીને દબાવી રાખવાની, તેની અવગણના કરવાની જોડએ તેટલી વીપુલ વ્યવસ્થા કરેલી જણાય છે. બુધ્ધ જેવા અહીંસાના સ્થાપક અને ગુજકે પણ પોતાના સંપ્રદાયમાં જીજાતીની અવગણના જોડી કરી નથી.

ખ્રીસ્તી ધર્માનુયાયી ગોરાઓ વર્તમાનમાં પોતાની સંસ્કૃતિના નામે ભયંકર અત્યાજ

ચારી અને અસંસ્કૃત કાર્યો કરી રહેલા છે તેઓ જે ધર્મ અને જે સંસ્કૃતીનાં બહુ બહુગાં પુઠ્ઠી, એ બન્નેના કૈલાવા અને અસ્તીત્વ માટે એકલી રંગીન પ્રગળા ઉપરજ નહીં પણ સફેદ ચામડીની ખ્રીસ્તી પ્રગળ ઉપર પણ સ્વાધીન બુદ્ધિ. ગુભરી રહ્યા છે; તે ગોરાઓના ખ્રીસ્તી સંપ્રદાયમાં સ્ત્રીઓને ઓછાં અપમાન સહન કરવા જેવું નથી. અમેરીકાની રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી મત. ધીકારીણી સંસ્થા (ધી નેશનલ અમેરીકન વુમન સમેજ એસોસીએશન)નાં, તેમજ જગતની આંતરરાષ્ટ્રીય સ્ત્રી મતાધીકારીણી મંડળી (ધી ઇન્ટર નેશનલ વુમન સમેજ એલાયન્સ) નાં પ્રમુખ મીસીસ કેરી એપમેન કેટ કહે છે: “ખ્રીસ્ત સંપ્રદાય જગતમાં આવ્યો અને પશ્ચીમ યુરોપમાં વીસ્તાર પામ્યો. તે સંપ્રદાય સ્ત્રી જાતીના સંબંધમાં પ્રાચીન વીચારોના સ્વીકાર કર્યો, એટલુંજ નહીં પણ વધારામાં તે સંપ્રદાયે તો વળી એવા વીચારાં તેમાં ઉમેરણ કર્યું કે, સ્ત્રી જાતીની ગુલામી પ્રભુ ઇશ્વરની આગળના આલસી છે, અને કરાવ્યું કે, સ્ત્રી જાતીજ આ વીશ્વમાં પાપને જન્માવવામાં કારણભૂત હોવાને લીધે, તે જાતીએ પોતાના જીવનને સમય સ્વેચ્છાએજ પાપના પ્રાયશ્ચીત્ત તરીકે તેના કરતાં વધારે સદ્ગુણશાળી જાતી (પુરુષ!) ની તાબેદારીમાં ગણવોજ રહ્યો.”

ખ્રીસ્તી સંપ્રદાયના સ્ત્રી જાતીના વીરોધી આવા મતને લીધે એકલા કેથોલીકોએ જ નહીં પણ પ્રોટેસ્ટન્ટોએ પણ સ્ત્રી જાતીને લયંકર અન્યાય કર્યો છે, એટલુંજ નહીં પણ ખ્રુદ માટીન દ્યુથર જેવા પણ એવું માનતા હતા કે, શયતાનની સાથે પુરુષ કરતાં સ્ત્રી જાતી વધુ નીકટનાં સંબંધમાં છે! આમ પ્રોટેસ્ટન્ટ કેથોલીકો કરતાં બીજા બાબતમાં લલે વધારે વીચાર સ્વાતંત્ર્ય ભોગવતા હોય, છતાં પુરુષ જાતીને સ્ત્રી

જાતી ઉપર સર્વ સન્તા ભોગવવા માટે પ્રભુએ સરજી, એ માન્યતામાં તો ખ્રીસ્તી સંપ્રદાયના બન્ને વીલાગોની વીચારસરણી સમાનજ છે. તેથી બન્ને સંપ્રદાયના પાદરીઓ ‘નવી સ્ત્રી’ New Woman ની કલ્પનાથી લાડકે છે, અને સ્વાધીનતા તેમજ સ્વમાનને ચલાનારી એ સ્ત્રીથી પોતાને બચાવવા નીરંતર પ્રભુને પ્રાર્થના કરીને, જે પ્રભુને તેઓ પૃથ્વીનો સર્જનહાર તેમજ સર્વશક્તીમાન સંચલક માને છે તેને પણ સ્વાધીન અને અમુકજ પક્ષને ચલાનાર પક્ષપાતી બનાવવાનો મીઠ્યા પ્રયાસ કરે છે!

સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યની લાગણી

આ મ ધાર્મિક તેમજ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટીએ સ્ત્રી જાતીને પુરુષોએ લયંકર અન્યાય કર્યો, અને ધર્મ તેમજ શાસ્ત્રના એકપક્ષી વલણવાળા પુરુષો જ મોટે ભાગે પ્રાચીન આર્યાવર્તમાં તેમજ ખ્રીસ્તી માતાતુયાથી યુરોપમાં રાજકર્તાઓ ઉપર બહુ લાગવગ ધરાવતા હોવાથી, રાજ્યના કાયદા કાનુનોમાં પણ સ્ત્રી જાતીને માટે એવા જ લયંકર અન્યાય જેમના તેમ દાખલ થઇ ગયા! આથી સ્વતંત્ર વીચારની બુધ્ધીમાન સ્ત્રીઓના મનમાં સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યની લાગણી જન્મી, અને જે ધર્મ, શાસ્ત્ર, રાજ્યતંત્ર અને સમાજ તેમને દબાવી રાખવામાં કારણભૂત છે, તે દરેકની સામે યઇ, મનુષ્ય તરીકે, પુરુષની માફક જ પોતાના સ્વતંત્ર વ્યક્તીત્વનો સ્વીકાર કરાવવાની લાગણી તેમનામાં જન્મી.

આવી લાગણી છુટકે છુટકે તેમજ બુદ્ધિ બુદ્ધિ સમયે તો સ્ત્રી જાતીમાં વીધવીધ રૂપે દેખાયાં કરી છે જ. અલખત સ્વમાનની અને સ્વતંત્રતાની નીભેળ ભાવનાથી શુદ્ધ લડત સ્ત્રી સમાજે આદીકાળમાં તો શું પણ

આર્થાવર્તમાં તો છેક ઓગણીસમી સદીના અંતમાં અને વીસમી સદીના આરંભમાં જ શરૂ કરી. પરંતુ પશ્ચીમમાં વ્યક્તીગત સ્વતંત્રતાની તેમ જ રાજકીય, સમાજિક તેમ જ ધાર્મિક સ્વતંત્રતાની જવકંત જ્યાંત જેમ અનેક વર્ષોથી પ્રક્ટી ઉઠી છે તેમ, સ્ત્રી સમાજની સ્વતંત્ર વ્યક્તીત્વની લડત પણ ત્યાં ઘણી વહેલી શરૂ થઈ હતી. જ્યાંથી પશ્ચીમનો છતીહાસ લખાવો શરૂ થયો, ત્યારથી સ્ત્રીઓએ પોતાની અપાર પરાધીનતાની સામે છુટાછવાયા પોશકો તો ત્યાં શરૂ કર્યા હતાજ, પરંતુ મુઠ્ઠી કાયદામાં, દેવજોના સાંકડા સીધ્ધાંતોમાં, પ્રણાલીકાવાદના પાયા ઉપર રચાયેલા રૂઢીવાદમાં, માત્ર એકજ પ્રકારનો સંયુક્ત સુર શરૂ રહ્યો કે, ઘરમાં દેવજમાં કે રાજ્યમાં માત્ર પુરુષો જ એકસે હાથે વહીવટ કરવાનો અધીકાર ધરાવે છે, અને સ્ત્રીઓની ફર્જ તો કેવળ તે પુરુષોની આજ્ઞાકીત દાસી બનવા પુરતી જ છે, ત્યારે પછી પોતાના વ્યક્તીત્વનો સ્વીકાર કરાવવા અર્થે સ્ત્રીસમુદ્ધમાં એકપક્ષી પુરુષવાદની સામે બંડ ઉઠાવવાની લાગણી અનીવાર્ય થઈ પડી. આવી ભાવનાથી વ્યવસ્થીત લડત આરંભમાં ગ્રીસમાં શરૂ થઈ તે લડત ખસો વર્ષો સુધી ચાલી એ એપ પછી તો વીસ્તારી બનતો ગયો. કેથોલીક સંપ્રદાયની કાશી સમી રોમનોની પાટનગરી રોમમાં તે પછી સ્ત્રીઓનો બળવો ફાટી નીકળ્યો. જોકે તે વખતે લડતનો મુખ્ય મુદ્દો કેળવણીની જ માગણી પુરતો હતો, છતાં ધીરે ધીરે એ લડતે વધુ ઉગ્ર અને રાજકીય સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. ક્રિસ્ટના આગમન પહેલાં એ વખત નારી જગતને થતા પુરુષજાતી તરફના અન્યાયો માટે વીરોધ જાહેર કર્યો હતો. તેમ કરવા માટે સ્ત્રીઓની મોટી સંખ્યા રોમના ફોરમ (Forum) સમક્ષ એકઠી થઈ, એ સભા

સ્થાનના પ્રવેશનાં તમામ દ્વારો બંધ કરી દીધાં હતાં. આમ મુસોલીનીની જન્મજુબીએ સ્ત્રીઓની વર્તમાન અનુતીના ખીજરોપણ માં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો, પણ ૧૩ મી અને ૧૪ મી સદીમાં એ લડતે વધુ જોસ પકડ્યું ત્યારથી તો તે અનેક સ્વરૂપે ચાલુ જ રહી છે.

અને એ લડતને હરબંધને તોડી પાડવા માટે પુરુષ વર્ગે કંઈ ઓછા પ્રયાસો કર્યા નથી. સ્ત્રીઓનો શીક્ષણ સંસ્થાઓમાંથી પણ બહીષ્કાર કરવાના નીચ પ્રયત્નો યુરોપમાં ૧૩૭૭ ની સાલમાં થયા હતા, અને તેમાં ખ્રીસ્તી દેવજોએ શરમાવનરી હદે સાથ પુરાવ્યો હતો. પણ એ અન્યાયની સામે સ્ત્રીઓએ લડત ચાલુ રાખી હતી અને છેવટે ૧૮૫૩ માં અમેરીકાની ઓબરલીન કોલેજમાં કાળા અને ગોળા બાળકો અને કન્યાઓને દાખલ કરાવવા માં એ લડતને ફતેહ મળી હતી.

ઓગણીસમી સદીમાં સ્ત્રી જાતીએ યુરોપ, અમેરીકામાં ગુલામી પ્રથા, દારૂ તેમ જ લગ્નની સામે વીરોધ કરવાની લડતમાં સાથ આપવા ઉપરાંત, રાજકીયજીમાં સમાન મતાધીકારની લડત શરૂ કરી હતી, એટલું જ નહીં પણ જે મુઠ્ઠી કાનુનો સ્ત્રીઓને મીલકત, પગાર, સંતાનોનાં વાલીપદ અને બીજા સંરક્ષણીય અધીકારોનાં બાબતોમાં અન્યાય કરતા હતા તેની સામે લડત શરૂ કરી હતી. આ લડતમાંથીજ મતાધીકારની લડતનો જન્મ થયો. કેમકે એ લડતથી તેમને બરાબર સમજાઈ ગયું કે, રૂઢીને લીધે થતા અન્યાયો તો શીક્ષણના પ્રચારથી તેમ જ રૂઢીવાદ સામે બંડ ઉઠાવવાથી દુર કરાવી શકાય છે, પરંતુ કાયદામાં થતા અન્યાયો દુર કરાવવા માટે તો ધારા ધડનારી સંસ્થાઓમાં જઈને લડવાની જરૂર છે. અને તે

માટે મતાધીકાર મેળવવો એજ માત્ર એકલા માર્ગ રહેલો છે. એ લડત અધુરી હતી તેવામાં યુરપની વીરવ્યાપી પાદવી સળગી. તેમાં મતાભીલાંપી સ્ત્રીઓએ ખુબ મદદ કરી, પરીણામે ગ્રેટબ્રીટનની સ્ત્રીઓને હમણું મનવાંચ્છીત મતાધીકાર મળ્યો.

હીંદી સ્ત્રીઓ ખંડ કરશે?

આ લડત પાછળ સ્ત્રીઓની ૬૦૦ વર્ષની સતત લડતનો ઇતીહાસ ગૂંથેલો છે. એજ ખતાવી આપે છે કે ગમે તેવા સુધારાવાળા અને સ્વતંત્ર દેશમાં પણ પુરૂષો પોતાનો સ્વાર્થ છેડવા જલદી તૈયાર થઈ શકતા નથી. તો પછી હીંદુસ્થાન વીધે શું કહેવું?

એ પ્રશ્નનો જવાબ સહેલો અને સરળ છે. જમ બીજી બધી બાબતોમાં બને છે તેમ, પશ્ચીમની સ્ત્રીઓને પોતાના સ્વતંત્ર વ્યક્તીત્વનો પુરૂષ વર્ગ પાસે સ્વીકાર કરાવવા માટે ૬૦૦ વર્ષ લડવું પડ્યું, માટે હીંદી સ્ત્રીઓને પણ તેટલાં વર્ષ થેલવું પડે કે લડવું પડે તેમ નથી. એન્જનની શોધ પાછળ અને તેને હાલની દશાએ લાવવા પાછળ જેટલાં વર્ષ લાગ્યાં તેટલાં વર્ષ પ્રત્યેક નવા એન્જનને બનાવવા માટે ન જ લાગે; તેમ હીંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓને પણ પોતાના સ્વતંત્ર વ્યક્તીત્વનો સ્વીકાર કરાવવા માટે વધુ વખત રાહ જોવી પડે તેમ નથી. તેવું બીજું કારણ પણ છે. પશ્ચીમ ની સ્ત્રીઓએ પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાની લડતમાં હિસ્સો આપ્યો તે ઉપરથી તેમના

સ્વતંત્ર વ્યક્તીત્વની ચોગ્યતાની પીછાન પશ્ચીમના પુરૂષવર્ગે કરી તેજ રીતે ભારત-વર્ષની મહીલાઓ અને ખાસ કરીને ગુજરાતની સ્ત્રીઓ રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાના સંગ્રામમાં અત્યારે જે રીતે હી હિસ્સો આપી રહેલ છે, તે યુધ્ધમાં સ્ત્રીઓ જે હીંમત, ઉત્સાહ અને દેશલોકતીનાં દર્શન કરાવી રહેલ છે, તે જ્યાં પછી તો હીંદુસ્થાનનો પુરૂષ વર્ગ તેમને વધુ વખત ગુલામીમાં રાખી શકે તેમ છે જ નહીં. કેમકે તેમ કરવા જતાં સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં સાથ આપનારી સ્ત્રીઓ, પોતાની ગુલામીની સામે ખંડ ઉઠાવ્યાં વીના નહીંજ રહે. જે કે ભારતનો પુરૂષવર્ગ છેકજ દુરાચારી બનીને, આ દેશની મહીલાઓને તેટલી હદે જવાની ફર્જ નહીંજ પાડે, પરંતુ જે હુલાંચે પુરૂષવર્ગ પોતાના સ્વાર્થની સગ વડ સાચવવા માટે દુંડી નજર રાખીને, સ્ત્રીઓને સગવડભરી સુધરેલી દારીની નવીન આવૃત્તીજ બનાવી રાખવા જીદી બનશે, તો રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્ય માટે ઝુઝનારી સ્ત્રીઓ જરૂર પુરૂષોના એ એક પક્ષી દુરાચારની સામે ઝુઝતાં નહીંજ હરે: એ વાત ભારતના પુરૂષોએ ૧૨૫૨ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે. તેની સાથે સાથે હીંદુસ્થાનના તેમ જ ખાસ કરીને ગુજરાતના સ્ત્રી સમાજે પોતાના વ્યક્તી સ્વાતંત્ર્ય માટે જરૂર પડે ત્યાં સંગઠિત રીતે ઝુઝવા અને સ્વાધીનતાનાં સાચાં 'ધર્મ' યુધ્ધ' પોકારવામાં પાછી પાની નહીં કરવાની મક્કમ તૈયારી આજથી જ વીચારી રાખવાની તેટલી જ જરૂર છે.

સૌંદર્યનો શત્રુ-ચરખી

કુચરતા અને અપવાસના અખતરાઓએ માનવ સમાજને સુઝવેલી દીશા.

: લેખિકા :

હસુમતી મહેતા

જગતભરમાં એવો દીવસ અવશે કે જ્યારે મનુષ્યના શરીરમાં વધુ પ્રમાણમાં ચરખી હોવાના કારણે જે બેડોળપણ દેખાય છે તેનો સદંતર નાશ થશે ?

વીશ વર્ષ અગાઉ આવો પ્રશ્ન કોઈએ કર્યો હોત તો તેનો ઉત્તર નકારમાં વળત ખરો. પણ આજે આમ બનવું શક્ય છે. વીશ વર્ષ અગાઉ આ પ્રશ્નનું નીરાકરણ નહતું પણ આજે તે સહેલાઈથી ઉઠેલી શકાય છે. શીઝીકલ કન્સયર મેગેઝીન તરફથી “ચરખી ઓછી કરવાની દરીદ્રાઈ”માં જે ૪૮ દરીદ્રાઈએ ઇનામ જીત્યાં હતાં તેમણે દુનીયામાં સાખીત કરી દેખાડી આપ્યું છે કે “દરેક મનુષ્ય પોતાના શરીરમાં રહેલી ચરખી ધારેતો ઘટાડી શકે તેમ છે.”

ચરખી કેમ ઘટાડી શકાય એ પ્રશ્નના નીરાકરણમાં આ દરીદ્રાઈએ ઘણો આગળ પડતો ભાગ ભજવ્યો છે. આ દરીદ્રાઈમાં આ પ્રશ્નને લગતી ઘણી મહત્વની અને ઉપયોગી ખબરો મળી આવી છે. ઇનામ જીતનારાઓના જુદા જુદા રીપોર્ટોના સાયન્ટીફીક અભ્યાસ કરી તે રીપોર્ટોમાંથી જે સુચનાઓ બહાર પાડવામાં આવી છે તે સુચનાઓ “અંગ કસરત અને સારા ખોરાક”ને લગતી છે, કઈ કઈ જાતનો ખોરાક ચરખી ઘટાડવામાં ઉપયોગી છે અને કઈ જાતનો ખોરાક ચરખી ઘટાડવાના પ્રયોગમાં હરકત

નાખે છે તથા કઈ જાતનો ખોરાક વધુ પ્રમાણમાં ન લેવો જોઈએ અને કયા ખોરાક વધુ પ્રમાણમાં લેવાય તો પણ હરકતકર્તા નથી તે વીધે નીણુંપ કરવામાં આવ્યો છે.

મેરી પોટીન્જર અને બેલી હેરોલ્ડ નામની બે કુમારીકાઓનાં અનુભવના રીપોર્ટોમાંથી આ પ્રસંગને લગતી અગત્યની માહિતી મળે છે. પરંતુ એ રીપોર્ટ ઘણા લાંબા હોવાથી તેના સારાંશજ આ જગ્યાએ આપવા ઠીક પડશે.

મીસ પોટીન્જર જેની ઉંમર ૨૦ વર્ષની હતી તેનું વજન તેણી દરીદ્રાઈમાં ઉતરી તે અગાઉ ૨૪૨ શેરનું હતું. તેણીની ઉંચાઈ ૫ ફીટ ૧ ઇંચની હતી. આ વજનને આ ઉંમરે તેણીને બેડોળ બનાવી મુકી હતી છતાં કુમારવર્યા અને તંદુરસ્તીએ તેણીને તેના આ કાય (ચરખી ઉતારવાનું) ને સફળ કરવામાં ઘણી સહાય કરી. મેરી પોટીન્જરે શરૂઆતમાં અપવાસના અખતરા શરૂ કર્યા અને એ અપવાસ દરમ્યાન તેણીએ ફક્ત નારંગીના રસ સીવાય કંઈજ લીધું નહીં. કેટલાક દીવસના અપવાસ પછી તેણીએ સાદો અને હલકો ખોરાક લેવા શરૂ કર્યો. આ ખોરાક સાથે તેણી હંમેશા એક નારંગી પણ લેતી. પાછળથી તેણીએ નારંગીમાં દુધ અને થોડો પાંકિ લેવો શરૂ કર્યો. જો કે આ ખોરાકની તેણીની પસંદગી સારી હતી છતાં

આ ખોરાકમાં શાકે
લાજીતું પ્રમાણ નેહએ
તે કરતાં ચોજા પ્રમા-
ણમાં હતું એવો અભી-
પ્રાય, ઇનામ નાકે
કરનાર તરફથી દર્શાવાયો
હતો. સોળ અઠવાડીયાનાં
આ પ્રયોગ દરમ્યાન
તેણીનું ટોટલ વજન
૬૬ શેર ઘટ્યું હતું.
પણ સાથે સાથે તેણીમાં
કામ કરવાની શક્તિ,
જેર અને અગત્ય સ્પુર્તી
અગરેલાં માનુસ પડ્યાં
હતાં.

ખોરાકની પસંદગીમાં
દુધ, નારંગી, શાકભાજી
અને થોડા પાણીનો ઉપ-
યોગ આ, કૌશી, બ્રેડ
વીગેરેની સરખામણીમાં
સારો ગણાય છતાં તે
ઉત્તમ કોટીનો તો
નહીજ.

મીસ બેલી હોરોલ્ડનું
વજન ન્યારે તેણીએ
પોતાનો પ્રયોગ શરૂ
કર્યાં તે વખતે ૧૬૭૫
શેર હતું. સાડા ત્રણ
મહીના પછીથી તેણી
વજન ૧૬૭૫ શેરથી
ઘટીને ૧૩૪ શેર થયું
હતું. તેણીએ શરૂઆ-
તમાં એક અઠવાડીયા
સુધી અપવાસ આદર્શ
અને ત્યાર પછીથી ત્રણ

મેરી પોટીજર જેણે કસરત અને અપવાસના અખતરથી
અરબીથી વધેતું પોતાનું વજન ૬૬ રતલ ઘટાડ્યું હતું.
બીજામાં અખતરો શરૂ કર્યાં તે પહેલાં અને અખતરોની
પુર્ણહતી કર્યા પછીનો તેણીનો ફેરો આપેલો છે. ઉપર
ગીઝ નોર્તાજ આ અખતરોઓની કોમલ અને તેની
સફળતા નેહ શકાય છે,

મોસ બેલી ઉરોડ કે જેણે સાડા ત્રણ માસમાં લગભગ ૩૩ રતલ વજન ઘટાડ્યું હતું. અખતરની આખરે તેણીના બદનમાં અજળ નતનો ફેરફાર થયો છે.

અકવાડીયાં સુધી ખેતરોમાં અને કુંગરો ઉપર ચડવા ઉતરવાની કસરત શરૂ કરી તથા ચરબી ઘટાડવાના પ્રયોગ સાથે તેણીએ પોતાના શરીરના લુદ્ધા લુદ્ધા અવયવોના રત્નાયુઓ મજબુત કરવા તરફ પણ ખુબ ધ્યાન આપ્યું હતું. પ્રયોગ શરૂ કર્યો તે પહેલાં મોસ હોરો હતું. બદન તંદુરસ્ત અને મજબુત હતું ખરું તથા તેણીની ચપળતા અને શરીરના બાંધા ઉપરથી કાંઈ બેનારને તેના આ પ્રયોગની જરૂરિયાત ન જણાય એમ લાગે છતાં નોરમલ વજન કરતાં તેણીનું વજન લગભગ ૩૩ શેર બેટલું વધારે હતું. પ્રયોગ આખરે તેણીના બાંધો એટલા તો સુંદર અને સુદૃઢ બન્યા હતા કે એ બાંધોએ તેણીની સુંદરતામાં કાંઈ અજળ ઉમેરો કર્યો તથા તેણીમાં કાંઈ અજળ ભર અને શક્તી હોવાં બેઠાં એમ તેણીને પ્રથમ બેનારને પણ કહ્યા વગર ચાલે નહીં.

કસરત અને અપવાસનાં અખતરોએના આ અનુભવ માનવ જાતી માટે સદાને માટે આશીર્વાદરૂપ છે એમ કહેવું હવે અસ્થાને નથી વધુ પ્રમાણમાં બદનમાં રહેલી ચરબી શકતીની અને સૌંદર્યની શત્રુ અને છે અને એ શત્રુનો સંહાર કરવામાં “કસરત અને અપવાસ” નાં સાધનો સૌથી મોટા અને અગત્યનો પાઠ ભજવે છે. માનવ જાતીને અને ખાસ કરીને સ્ત્રી જાતી માટે આ સાધનોની બેટ અસુધ્ય છે. કુદરતથી મળેલી સૌંદર્યની બેટના આ શત્રુને સંહારવામાં સૌંદર્યના ઉપાસકોએ “કસરત અને અપવાસ” કરવાની વધુ માહિતી મેળવી પહેલી તકે જનતા સમક્ષ રજુ કરવી ઘટે છે.

તરફ હંમેશાં સાંકડી મનોદશા બતાવનારા ગોરા સનદી નોકરોનીજ ઘેરજીને વાછટ-હોલમાં તેમજ દીલ્લીમાં મહત્વ મળે છે.

હિંદુસ્થાન જેવા પરાધીન દેશમાં ખાસ કરીને દેશી વર્તમાનપત્રોને મોટી મુશ્કેલીમાં કામ કરવું પડે છે. પ્રજા અને પરદેશી સરકારની વચ્ચે વર્તમાનપત્રો પુલની ગરજ સારે છે. તેમના માથે કાચા સુતરને તાંતણે સદાય બેધારી તત્વ રલટકતી તો હોય છેજ, સરકાર રાષ્ટ્રમતવાદી...પત્રોને જાહેર ખખરો આપતી બંધ કરે છે, તેને બીજી કોઈ રીતે અનુકુળતા કરી આપતી નથી; એ બધી મુશ્કેલીઓ ઓછી હોય તેમ; હાલના કટોકટીનાં અણીનાં અવસરે એ જુના ગોઝારા કાયદાને જીવંત કરીને, સત્તાવાળાઓએ બનાવી આપ્યું છે કે, તેઓ હિંદી પ્રજા-મત તેમનાં પોતાના વર્તમાનપત્રો દ્વારા જાણુવા માગતા નથી, એટલુંજ નહીં પણ રાષ્ટ્રીય વર્તમાનપત્રો મારફત જગતની જનતા સમક્ષ રજુ થતાં સત્ય દર્શનની આડે પણ તેઓ આપખુદ સત્તાના આધારે આવરણ રજુ કરવા મથે છે!

દમન નીતીથી લોક જાગૃતીને કદી પણ દાબી શકાતી નથી, પરંતુ એક રીતે તો આવી દમનનીતિ હિંદીઓ જેવી પરાધીન પ્રજા માટે ઉપકારજ થઈ પડવાની છે. ગ્રેટ બ્રિટનમાં અત્યારે કામદાર સરકાર સત્તા ઉપર છે, એ કામદારોમાં હિંદુસ્થાનના કેટલાય પક્ષોને અત્યંત શ્રદ્ધા હતી-છે; એ કામદારોને ખુદ બ્રિટનમાં જ આપખુદીઓની સામે લડતો લડવી પડી છે, મિં રામસે મેકડોનલ્ડ જે અત્યારની સરકારના મુખ્ય મુત્ર સંચાલક છે, તેમજ જ હિંદુસ્થાનનાં છાપાંને મોટે હુએ મારનારા ૧૯૧૦ ના ગોઝારા કાયદાની સામે પોતાનાં પુસ્તકોમાં પોક્કર ઉઠાવ્યા હતા, પરંતુ હુદ્દાની વાત એ છે કે, અત્યારે

એ જ મિં મેકડોનલ્ડ સત્તામાં હોવા છતાં હિંદને માથે એ અત્યાચારી કાયદો ઠાકી બેસાડવામાં આવ્યો છે!

અમે લોડ ઇરવીનને ખાત્રી આપીએ છીએ કે, ૧૯૧૦ ના છાપાનાને ગુંગાવી નાખનારા કાયદાનું અસ્તીત્વ છતાં, રાષ્ટ્રીય પત્રો પોતાની ફર્ સુક્યાં નહોતાં, તેમજ એ આપખુદ કાયદા નીચે અનેક વર્ષો સુધી અત્યાચાર ચાલુ રહ્યા છતાં, તેથી લોક-જાગૃતીના ચડતા જીવાળને અંટકાવી શકાયો નહોતો. તેજ રીતે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા માટે રજુ થયેલા હિંદીઓ છાપાનાં મુખે આ બાતનો ફરો દેવાયાથી ડરી જશે કે પાછ પડી જશે એમ માનવાનું પણ કશુંજ કારણ નથી.

લોડ ઇરવીન ભલે થોડોક વખત આ કાયદાને જરે રાષ્ટ્રીય પત્રોને દયાથી શકે, હિંદીનાં પત્રો ઉપર એ કાયદાના જરે જે દંડકો અત્યાર પહેલાં ઉગામવામાં આવ્યો છે, તે જોતાં સમસ્ત દેશનાં રાષ્ટ્રીય પત્રોને દયાવવાનો પ્રયત્ન થશે એમ લાગે છે, પણ તેથી એન્ગ્લો ઇન્ડીયન પત્રો સ્વચ્છંદે હિંદ હિતવીરોંધી ચળવળ ચલાવવામાં શવશે અને જગતમાં હિંદવાસીઓની ન્યાયી લડતને ખોટા. સ્વરૂપમાં રજુ કરી શકાશે એમ પણ કોઈ સત્તાવાદી ન-માની લે, એન્ગ્લો ઇન્ડીયન પત્રોએ આજ સુધી આ દેશને માટે અનેક જુદાણાં આ દેશમાં તેમજ પરદેશમાં નફરત રીતે પ્રચાર કર્યો છે; અને આ કાયદાની આપખુદી નીચે હિંદનાં રાષ્ટ્રીય પત્રોને દયાવવામાં આવશે, અને એન્ગ્લો ઇન્ડીયન પત્રો નફરતાંડવ કરતાં થશે, તો આ દેશની જનતા રાષ્ટ્રીય પત્રોની સ્વતંત્રતાને અભાવ, ગમે તેવી ખખરે માની લે, અને તેથી દેશમાં અંધારુંથી ફેલાવાને ઉત્તેજન મળે, તો તેની તમામ

જવાબદારી આપખુદ સન્તાનો અમલ કરવા તત્પર થયેલાઓને શીરે રહેશે.

આત્મનીશુધ્ધિના જે સુત્રની ૧૯૧૮ માં ખુબ વાતો કરવામાં આવતી હતી, તે વાતો જો સાચા દીક્ષની હોય, તો હીંદીઓની સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાની લડતને કમીમાં કમી, ખીટનનો કામદાર પક્ષ તો ટેકો આપવા તત્પર બન્યોજ હોત, પણ અત્યારે એજ કામદાર પક્ષ હીંદીઓની રાષ્ટ્રીય મહેઝાઓ ને જે રીતે કચડી નાખવા તત્પર બન્યો છે, તેજ પુરવાર કરે છે કે, આત્મનીશુધ્ધિની મોટી મોટી વાતો સાચી નહોતી, માત્ર શાબ્દિક ખેડ અને આત્મવંચના જ હતી. અમેક રીથી લોડ ધરવીનને ભક્ષામણુ કરીએ છીએ કે, હીંદ અને ખીટન વચ્ચેના સંબંધને મોટા અને મુશોગ્ય બનાવવા માટે તેમણે લીધા છે તે માર્ગ સાચો નથી-અવજો છે. સાચો માર્ગ તો શ્રી. વીક્રમભાઈ પટેલે બતાવ્યો છે તે જ છે.

...

ધન્ય છે એ મુત્સદીને

રાષ્ટ્રને માટે અણીનો અવસર ઉઘો થશે ત્યારે શ્રી. વીક્રમભાઈ પટેલ ધારાસભાની ખુરશી ઉપર એક ક્ષણને માટે પણ વંધુ વખત રાહ જોવા ખેસી રહેવાના નથી. એવી અમારી માન્યતાને શ્રી. વીક્રમભાઈ પટેલના રાજનામાએ પુરવાર કરી આપી છે. એ રાજનામા વખતનો પત્ર અને તેના લોડ ધરવીનના જવાબ પછી પ્રસીદ્ધ થયેલ પત્ર શ્રી. વીક્રમભાઈના હીંદલક્ષ દીક્ષના પ્રબળ પુરાવા રૂપ છે. એ ખુબ મોલાદાર મનાતી ખુરશી ઉપર શ્રી. વીક્રમભાઈ પટેલ જેવા કુશળ અને આણકય સમા મુત્સદી પુરૂષ હોય, અને તે ખુરશી ઉપર રહીને રાષ્ટ્રના મોલાને સલામત રાખવાની જીવ સંજોસનની લડત મુંગે મોઢે ચલાવવી પડતી હોય, ત્યારે આ દેશની આપ

ખુદ ગોરી નોકરશાહી, તેવા પ્રમુખના સુવાળા આસનને કેવું કંટાળું બનાવી મુકે છે: તે વાત શ્રી. વીક્રમભાઈ પટેલના પ્રકટ થયેલા પત્રોની લીંટીએ લીંટી ચોકારી ચોકારીને કહી રહેલી છે. આમ છતાં પણ લોડ ધરવીન જેવા સગજન રાજપુરુષના હીંદ માટેના પ્રયત્નોને નીખાલસ માની, દેશનું લજુ કરવાના ધરાટે શ્રી. વીક્રમભાઈ એ કંટાવાળી ખુરશી ઉપર, નોકરશાહી તરફથી પડતી

શ્રી. વીક્રમભાઈ પટેલ

અનેક વીડબનાઓ તેમજ અંગત બહીષ્કારને પણ સાંખી લઇને ખેસી રહ્યા. એવા પુરુષનું ય દીક્ષ બ્યારે કરી ગયું, એમને ય લોડ ધરવીનના તેમજ ખીટીયા મુત્સદીઓના કાય તરફ અશ્રધ્ધા કિપચ-થઇ, એમની ગોળમેળ પરીષદ માટેની બંધીયે ભ્રમણાઓ લાંગી ગઇ, અને “તાબા નીચેની પ્રજાઓ તરફના વ્યવહારમાં ખીટનને દલીલથી સમ-બન્યાનું” પરીણામ આવે છે, એ વાતમાં હું

કદી શ્રધ્ધા રાખતો નથી. ખ્રીડન કદી માન-ભરી રીતે અથવા તો ઉદાર મનોવૃત્તી રાખી ન્યાયી ક્ષરણ માટે પણ તાબે થતું નથી, અને જ્યારે તે તાબે થાય ત્યારે તો તેને સંભોગને આધીન ખતીને તેમ ક્યાં વીના છુટકોજ નથી હોતો. તેથી જે જે ચળવળ ખ્રીટીશ સરકાર પર સખ્ત દબાણ લાવી શકે, જે જે ચળવળ ખ્રીટીશ સત્તાવાળાઓને ઊરાનગતીમાં મુકી દઇ શકે અને આ દેશમાં ખ્રીટીશ રાજકર્તાઓ માટે મોટી મુશ્કેલી ઉભી કરે તેવી ચળવળને મારો સંપુર્ણ સાથ છે” એ વીચારો અત્યારે પણ ચાલુ રહ્યા, એટલે તુરંતજ તેમણે ધારાસભાના પ્રમુખપદનું રાજીનામું આપી, પ્રજાસમુહ વચ્ચેના પોતાના સ્વાભાવીક સ્થાનને અપનાવી લીધું તે માટે અમે શ્રી. વીરૂલભાઈ પટેલને અભીનંદન આપીએ છીએ.

...

એ સુચના ઉપાડી લ્યો:

શ્રી. વીરૂલભાઈ પટેલે રાજીનામું આપ્યા પછી પંડીત માલવીયાજીને રાષ્ટ્રસંઘની પાટનગરી જીનીવામાં પ્રચારકામ કરવાની જે અપુર્વ સુચના કરી છે તેને અમે અંતઃકરણ પુર્વક ટેકા આપીએ છીએ, અને આ દેશની મહાસભા સમીતીને એ સુચના ઉપાડી લેવાની અમે આગ્રહભરી ભલામણ કરીએ છીએ. પંડીત માલવીયાજીએ આ જાતના વીચાર અગાઉ ધારાસભામાં જ જાહેર ક્યાં હતા. હિંદ રાષ્ટ્રસંઘનું સભાસદ છે. રાષ્ટ્રસંઘ લગાઈને અટકાવવા તેમજ પ્રજા પ્રજા વચ્ચેનાં ઝઘડાના નીવારણ માટે સ્થપાયો છે એવું આજ સુધી રાષ્ટ્રસંઘના હીમાયતીઓ કહેતા આવ્યા છે. અને હિંદી વઝીરે બ્રિટિશ પાર્લમેન્ટમાં જણાવ્યું છે કે, હિંદ તો સંસ્થાનોસમું સ્વરાજ ભોગવે છે. તે તમામની કસેટી માટે જ નહીં પણ

વીચના લોકમતને હિંદીઓની તરફેણમાં વાળવા માટે પણ જીનીવામાં ખુબ પ્રચારકામની જરૂર છે. પ્રચારકામ એ વર્તમાનમાં મોટામાં મોટું સાધન અને પ્રબળ હથિયાર મનાય છે. બ્રિટિશતંત્રનો મોટો આધાર પ્રચારકામ ઉપર છે. યુરોપીયાદવી વખતે જર્મનીની સામે તેણે પ્રચંડ પ્રચારના ઝંઝાવાત જમવી દીધા હતા, હિંદની વીરુધ્ધમાં અમેરિકામાં તેમજ બીજા ગદા પ્રચાર કરવામાં ખ્રીટીશ મુત્સદ્દીઓએ કરીજ મણુ રાખી નથી. મીસ મેથો જેવી ભાકુતી લેખીકાને જ નહીં, પણ અનેક જુદા પાદરીઓનાં ભાકુતી ભાષણોનો અને વાનપ્રસ્થ થયેલા ગોરા સનદી નોકરોનો ઉપયોગ હિંદની વીરુધ્ધમાં કરતાં તેણે જરાયે શરમ રાખી નથી, કે પાછી પાની કરી નથી, પણ હિંદુસ્થાનને તો પોતાની સ્વતંત્રતા માટે લોકમત ફળવવા અને હિંદ વીરુધ્ધ ચાલતાં જુદાણાંના સચોટ રદીઆ આપવા માટે પ્રબળ પ્રચારની જરૂર છે. તે કામ માટે અમારે મને તો શ્રી. વીરૂલભાઈ પટેલજ સર્વથા યોગ્ય પુરુષ છે. અત્યારે એમના જેવા ભડવીરોની ભારતમાં અનીવાર્ય આવશ્યકતા છે; પરંતુ તેથી યે વધુ આવશ્યકતા જીનીવા જેવા કેન્દ્રસ્થાનમાં પ્રચાર કરવા માટે છે. અમે વારંવાર આગ્રહ કરી ગયા છીએ કે, પરદેશોમાં મહાસભાના એલચીઓ આ કામ માટે નીમવાની જરૂર છે. અગાઉ એક વખત આવું કામ શ્રી. વીરૂલભાઈને સોંપવામાં આવ્યું હતું, આ વખતે પરદેશમાં પ્રચાર કરવા માટે મહાસભાના તંત્ર નીચે એક વીપુલ એલચી ખાતું ઉઘાડવાની અને તેનું તમામ તંત્ર શ્રી. વીરૂલભાઈના હાથમાં મુકવાની જરૂરીયાત બીજા કોઈ પણ સમય કરતાં સર્વશેષ ઉભી થઈ છે, એવું અમારું માનવું છે, તેથી મહાસભાસમીતીને તેની વ્યવસ્થા તાબડોલોળ કરવાની અમે ફરી ફરીને ભલામણ કરીએ છીએ.

જીવનનો કુટ પ્રશ્ન

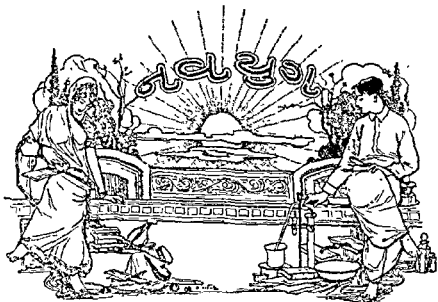
નીચેનું જીવનની સંધ્યા

એમની સ્વ. પતિનધીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્તિક ગુજારતી સમાજે
 નવરુપા: જીવન '૩૨ શ્રીયુત પાઠ્યાભાષા આણંદજી આવડ
 તરફથી સંવિતય સપ્તેમ ભેટ.

કેવળ પેટને ખાતર

ખાલ, કીશોર અને રૂઢ નીર્ધનનો જીવન ઉદ્દહાસ માત્ર મનુરી જ છે.

વર્ષ : ૨ ભુ.]

ભુન : ૧૯૩૦

[અંક : ૩

મહાન સામ્રાજ્યો-
ના સુત્રધારો ત્યારે
ત્યારે : 'વીશ્વશાંતી'ની
મોટી મોટી વાતો કરે
છે, ત્યારે ત્યારે એમના
એ પોતા પોતાના માટે

વિશ્વશાંતિ

: લેખક :

તંત્રી

જગતના પ્રત્યેક લુહીમાનને ધસતું આવ્યા
વીના રહ્યું નથી. 'કમકે તેમની એ બધી
વાતો સીંઢને શીકાર ઉપર જીવતો રહેવા
દીધા છતાં, પશુસૃષ્ટીમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય
સ્થાપવાની વાતો જેવી ચોક્કસ અને ખ્યાલી
છે, કારણ કે સામ્રાજ્ય એ નામનીજ પાછળ
ખીજ પ્રબળોને પોતાના લાભ અને હિત
માટે દબાવીને સુસવી એ ભાવ તેના વાસ્ત-
વીક અને સક્રીય અર્થમાં જીવંત ખડો જ
રહેલો છે. અર્થાત્ એક તરફ સામ્રાજ્ય
અજાવવું અને તેની સાથે સાથે જગતભરમાં
શાંતિ ફેલાવવાની વાતો કરવી, તે બીજું.
કંઈ જ નહીં પણ વલ્લભ્યવાત જ છે.

ત્યારે છેલ્લા મહ
યુદ્ધ પછી અનેક સ્થળેથી
વીશ્વશાંતીની જે વાતો
થાય છે, તે શું? એ
પ્રશ્ન પ્રત્યેક મનુષ્યના
હિલમાં જ્વાલાવીકરીતે જ

ખડો થશે. તે જાણવા માટે મહાયુદ્ધનાં
કારણો, તે બંધ પડ્યું તે સમયે યુદ્ધમાં
ઉતરેલા બંને પક્ષોની પરીસ્થિતી, પ્રતી-
પક્ષીઓ વચ્ચે થયેલી સમાધાનીની શરતો,
મીતરાજ્યોના નામે જોળખાતાં રાજ્યોના
એક સમુદ્ધની સામે યુદ્ધમાં લડનાં દુસ્મન
રાજ્યોના નામે જોળખાતા સમુદ્ધની પાસેથી
લેવાયેલા યુદ્ધદંડો, અને તેમણે યુક્તી
પ્રયુક્તીઓથી તામે કરેલા પરદેશી મુદ્દકો
ઉપર પાંચ ફેલાવવા, સમાધાનીની શરતોમાં
મીત રાજ્યોએ ઉભી કરેલી 'મેન્ડેટ'ની
પદ્ધતી એ તમામ વીગતોનો બારીક દષ્ટીએ
તુલનાત્મક અભ્યાસ કરનારાઓ બરાબર
સમજી શકશે કે ૧૯૧૪ માં શરૂ થયેલું

મહાયુદ્ધ પશુખળ ઉપર આધાર રાખનાર સામ્રાજ્યોની મુડીવાદી ભુખને તૃપ્ત કરવા માટે જ હવું, એના સમાધાનમાં પણ એ જ મુદ્દો મહત્વનો મનાયો હતો, અને તે પછી 'વીશ્વશાંતી' ની પોક્કળ પરીપદ્ધતિના નામે મળતી મંડળીઓની મનોદશા એજ મુદ્દાના ઘડતરથી ઘડાયેલી હોવાનું સીદ્ધ પણ થયું છે. ૧૯૧૪-૧૮ ના યુદ્ધ પછી સામ્રાજ્યવાદના પુનઃક એક સમુદ્ધે, એજ ભાવનાથી નભતા ખીજા સમુદ્ધના પોતાના દેશને તો દંડીનેજ જવા દીધો, પરંતુ જે પ્રજા એ યુદ્ધ પહેલાં સામ્રાજ્યવાદના ભયંકર ભુખ-મરાનો ભોગ બની પરાધીન બની હતી, તે રંગીન પ્રજાઓએ “નબળાઓના રક્ષણ માટે, અતીતી અને અન્યાયને સ્થાને નીતી અને ન્યાયની સ્થાપના” માટે, વીના કારણે વૃથા રક્ત વહાવ્યાં, છતાં તેમને નહીંએ તો માત્ર માલીકના પક્ષમાં વાળી પરાધીનતાની શુદ્ધામી એની એજ રહી! મીત્ર કે શત્રુ હૈયવાતાં મહારાજ્યોની વીરરાગ મહત્વાકાંક્ષાનો પ્રખળ પુરાવો એમાંથી જ મળી જાય છે.

હિંમત વીચારકો અને શાંતીના પ્રખર પ્રચારકોએ વીશ્વની શાંતીને સારૂ જે માર્ગો શોધી કાઢ્યા છે, જે માર્ગો પ્રયોજાની કારમી કસોટીઓ પછી પણ સાચા પુરવાર થયા છે, તે તદ્દન સાદા અને સહેલા છે. વીશ્વની પ્રજાઓમાં ભાતૃભાવ અને સહકારનો પ્રચાર કરો એજ તત્ત્વ ઉપર એ પ્રયોજો રચાયા છે. કોઈ પણ એક પ્રજાને ખીજી પ્રજા દ્વારા નહીં, પોતાના સ્વાર્થી હિત માટે એક પ્રજા ખીજી પ્રજાને સુસે નહીં, વીશ્વની અખંડ શાંતી સચવાઈ રહે તે રીતે પ્રત્યેક રાષ્ટ્રની પ્રજા સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા ભોગવી શકે, તેવી વ્યવસ્થામાં જ

સકળ વીશ્વની અખંડ શાંતી રહેલી છે; પરંતુ એ વ્યવસ્થાના મુળમાં જ કુદારાધાત કરનાર સામ્રાજ્યવાદ છે. છતાં આશ્ચર્યજનક એ છે કે, એ વાદના પુનઃરીઓજ વીશ્વ શાંતીની પોક્કળ વાતો કરી ગયા છે!

સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા એ માનવી માત્રની સ્વાભાવીક ઇચ્છા હોય છે. ના, એકલી ઇચ્છાનો જ એ વીષય નથી, તે તો મનુષ્ય માત્રનો નૈસર્ગીક હક્ક છે. એ હક્ક ઉપર જેઓ ત્રાપ મારે છે, તેઓ જ વીશ્વની શાંતીના ખરેખરા દુશ્મનો છે. ત્યારે પોતાની હરાયેલી સ્વતંત્રતાને હસ્તગત કરવા માટે જેઓ મથે છે તેઓ જ વીશ્વશાંતીના સાચા પ્રચારકો છે. કેમકે એ ભાવના સ્વાભાવીક હોઈ, તેને સકળ બનાવવા માટે આરંભવા પડતા જંગમાં પડનારાઓ કોઈ પણ પ્રજાસમુદ્ધ પ્રતી શત્રુવદ કરતાં પોતાની સ્વતંત્રતા માટેના પ્રેમથી જ વધુ પ્રેરાયલા હોય છે.

સામ્રાજ્યવાદ એ માનવ જાતીના નૈસર્ગીક વીકાસના સંવાદી સુરમાં ભંગ કરનાર વ્યવસ્થા છે. એ વાદ જ જગતમાં શુદ્ધામી, અંધાધુંધી, અવ્યવસ્થા, પક્ષાપક્ષ, ભેદભેદ, અને એવા ખીજા અનેક દુગુણોને જવારવામાં કારણભુત બને છે. સામ્રાજ્યવાદ જાતે પડે છે ને તેના સર્કળમાં સપડાયલાઓને પાડે છે. તેથી વીશ્વની શાંતી માટે, જગતમાંથી યુદ્ધને સદાને માટે નાશુદ કરવા સારૂ સહુથી પહેલી જરૂર જગતની તમામ પ્રજાઓ પોતપોતાની સરહદની અંદર સંપુર્ણ સ્વતંત્ર અને તેજ હોઈ, સકળ વીશ્વની શાંતીને ચલાનારી પ્રત્યેક પ્રજાએ, પરાધીન પ્રજાઓને સ્વતંત્ર બનાવવામાં મદદ કરવી જોઈએ.

લડવૈયો : અહાં હું, યુરોપીય યાદવી વેળાનો ક્રાન્સમાંનો ઓટીશ
લશ્કરનો સેનાધીપતી

જગત કોને નમે ?

: લેખક :

ગીલ્બર્ટ ફ્રેન્કો

અધિક્યરો બુદ્ધિમાન વર્ગમાં એક આગળ
વધેલી અને જીવનમાં ક-તેલ પામેલી વ્યક્તિને
કિતારી પાડવાની ફેશન થઈ પડી છે. આ
લોકો દલીલ એ કરે છે કે એક પ્રજાની
ખરી કીમત તેના નેતાઓ કરતાં તેના
સામાન્ય માણસોપરથી થાય છે. પણ આ

વાત તદ્દન ખોટી છે, અને એ ખોલનારા
હોંગી છે. એક પ્રજા, તેનું સૈન્ય, તેનો
કાફલો તેની રેલ્વે, તેની રંગભૂમી, તેનું
સાહિત્ય, તેનું વીરોધ અને તેનું પત્રધરીત્વ
સામાન્ય વ્યવસ્થાને દોરનાર નેતાઓ તૈયાર કરે
તેટલા પ્રમાણમાંજ પ્રગતી કરે છે, એટલે કે

હોય તો એકલી બુધ્ધી અને અકલ નકામાં છે. બીજાઓ ઉપર ફતેહ મેળવવા માટે એક વ્યક્તી પ્રથમ પોતાની જાતપર ફતેહ મેળવવી જોઈએ; પોતાની જાતપર કાણ મેળવવા જોઈએ.

દોષીઆ

આ આઠ ઝોરા તમે જોશો તો તમને જણાશે કે તેઓના દરેકના ઝોરા એક ય બીજી રીતે કડક છે. કસબો અને ઓશી સોમાં આપણને ઘણા મળતાવડા અને ધર્યો મારીએ તો બોલે નહીં એવા દોષીઆ ફેશ નના માણસો મથ છે પણ આ તેવા કોઈ નથી. કોઈ પડતી છુટ લઈને ઝોરામાં એ

નથી. તેમાંનો કોઈ પણ કોઈ સ્થાનમાં કે માનવોના સમુહમાં બેસીતો બેસીતો કે ગભરાતો નહીં જાય, તેમ આ આઠમાંના કોઈને પણ કોઈ બીજી વ્યક્તી આગળ દબાઈ ગયેલા કે કોઈની મહેરબાની મેળવવા કોઈની ખુશામત કરતાં આપણે કદાચી પણ નથી શકતા. એકબીરલ બીટી કોઈને ત્યાં ચાહ પીવા ગયો હોય અને શરમાઈને તે ચાલેનો કપ કે રમખી ફેડી નાંખે, યાતો રૂપાડા કાલીય કંઈ જોમ તેમ બોલાઈ ગયું હોય તો કોઈની

નજદારી : ડેવીડ લોમ્બ, મહાન યુદ્ધ અને સંઘી સમયનો
પ્રોટનનો વડો ચણર

અમર ક્યું છે, નોર્થકલીફ એક સામાન્ય રીપોર્ટર તરીકે જીવનની શરૂઆત કરી. પત્રકારીત્વની દુનીઆમાં અદ્યુત સ્થાન પ્રાપ્ત ક્યું હતું.

અચપણથી

આ આઠે જણાઓમાં અચપણથીજ ફતેહનાં બી તેમના સ્વભાવમાં અને મગજમાં વચાયાં હતાં, અને નહાના બુચાઓ હશે ત્યારથી તેમની આબુખાબુના બીજા છોડરાઓ કરતાં એ પોતાની જાતને ચડીયાતી માનતા હશે. જીવનમાં ફતેહ નશીબથી નથી મળતી,

પોતાનાં ક્ષેત્રમાં બીજાઓથી આગળ વધી જવાની ધગશ જેનામાં હોય એજ માણસે ફતેહ પામે છે.

બુદ્ધી

ફતેહ પામવામાં એકલી બુધ્ધી કામ નથી આવતી, તમારા એકલા બુધ્ધીમાન લોકો સેંકડે નવાણું ટકા જીવનની લડતમાં સદંતર નીબ્ધ જાય છે. બુધ્ધીની સાથે ચારીનતું બળ ન હોય, અને આગળ વધવાનો, બીજાઓ કરતાં, પોતાના જોડીદારો અને સમકક્ષીનો કરતાં ઉપરવટ ચલાવી હોરા અને વૃત્તી ન

તો કાળા સખત કાળમીંદ પત્થર જેવું છે, તેમાં કંઈક હાથ પાડવી હોય તો આત્મ-શ્રદ્ધા અને આત્મવીશ્વાસની લોખંડી હથો-ડીથીજ એ કાચ સીધું કરી શકાય છે. કોઇ રૂઢી, કોઇ તત્ત્વજ્ઞાન કામ આવતાં નથી, જગત જ્યાં સુધી ચાલશે ત્યાં સુધી તેના ક્ષતેભમંદ નરો જ તેને દોરવાના છે.

જવાબદારી

ખીલું તમે એ જોશો કે આ આંડે માણસો જ્યારે વખત આવ્યો છે ત્યારે જવાબદારી લેવા હંમેશાં તૈયાર રહ્યા છે, જ્યારે જવાબ-દારીના યોગે શીરપર ઉપાડવાનો હોય ત્યારે આ આંડામાંનાં કોઇએ પણ ઢીલાપણું નહીં દાખવ્યું હોય કે જ્ઞાનાં નહીં કાઢ્યાં હોય, વધારે કામ કરવું પડે એવું જ્ઞાતું કહાડી

કાચ કરવાની એરિક ગેડીસે ના પાડી હોય એ તમારી કલ્પનામાં પણ ન આવે. તમારા સ્વાભા-વ્ય નીધૂળ માણસને ક-તેલ જોઈતીજ નથી હોતી, તેને પોતાનાં સુખ સગવડ જોઈએ છે. તેને પોતાની રખાઓ, પોતાની મઝા, અને પોતાનું ઉંઘવાનું જોઈએ છે. આવાં માણસો ક-તેલની સીડી પર ચડી નથી શકતાં, તમારાં ક-તેલમંદ માણસોને પણ આ બધી વસ્તુઓ જોઈએ છે તો ખરી, પણ તેમનું ધ્યેય આગળ વધ-વાનું હોય છે, પોતાની આગળની વ્યક્તી અને સંબંધોથી ઉપરવટ અને પર થવાની તેમને અબીલાપ હોય છે, અને જીવન સામે જ્યારે આટલી હોડ તેઓ ખેંચે છે, જગત સામે જ્યારે આવા કારમાં લુધ્ધ તેઓ આદરે છે, ત્યારે જગત પોતે તેની આગળ નમે છે.*

*મી. ગીલબર્ટ ફ્રેન્કે જેઈંગ્સનાં પ્રખ્યાત વાર્તાનવેશ છે તેમનાં પર એક મારસીકવાળાએ થોડો વખત પહોંચાં આ લેખમાં આપેલા આઠ ફોટોગ્રાફો મોકલાવ્યા હતા, અને મી. ફ્રેન્કેને પુછ્યું હતું કે તેમના ચંદ્રમાં ક-તેલની કંઈ નીશાની કે લક્ષણ દેખાય છે કે? મી. ફ્રેન્કેએ જવાબ આપ્યો હતો કે આઠ ફોટોગ્રાફોમાં એ ફોટોગ્રાફ જોમના છે તેમના ચંદ્રપર આત્મશ્રદ્ધા અને હૃદનીશ્રય સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે, એ ફોટોગ્રાફો જોઈનેજ મી. ફ્રેન્કેએ આ લેખ લખી નાંખ્યો હતો.

નવયુગ

આપના ગામની લાયબ્રેરીમાં આવે છે? ન આવતું હોય તો શા માટે તેને મંગાવવાની તજવીજ કરતા નથી?

પ્રજાતંત્ર કે મુડીતંત્ર?

: લેખક :

શ્રીયુત રમણીક વી. મહેતા

બી. એસ. સી.,

આજે દુનિયાના લગભગ દરેક સ્વ-તંત્ર દેશોમાં પ્રજાતંત્રની સ્થાપના કરવામાં આવી છે એમ કહેવાય છે. આ વાતમાં કેટલું સત્ય છે તે તો રાજતંત્ર કેમ ચાલે છે તથા પ્રજાના કહેવાતા પ્રતિનિધીઓ કેવી રીતે અને કેટલે દરજ્જે પ્રજાને ઠગીને તેની આપપાસ ઇંદ્રજાળ ગોઠવે છે તેની સમીક્ષા કર્યેજ જણાય.

પ્રજાતંત્ર (Democracy) ની વ્યાખ્યા કરીએ તોજ પ્રજાતંત્ર અને મુડીતંત્ર (Plutoocracy) વચ્ચેના ભેદભાવો જણાઈ આવે. પ્રજાતંત્ર એટલે કે જે તંત્ર પ્રજાનું હોય, જે પ્રજાને માટે હોય અને જે પ્રજાથી ચલાવાતું હોય. પ્રજાતંત્રના ઓછા હેઠળ આજે સોવીયેટ રશીયા શીવાયના સારાંજે જગતમાં મુડીવાદનું તંત્ર પ્રવર્તી રહેલું છે. જગતના ભુતકાળના ઇતિહાસમાં ઢાળીપાત કરીએ તો જણાય છે કે જ્યારે રાજ્યની પ્રથા અસ્તિત્વમાં આવી ત્યારે રાજસત્તા એકજ વ્યક્તિના હાથમાં મુકાઈ હતી. એ એકજ વ્યક્તિની મરજી મુજબજ સર્વ રાજ્ય કારભાર ચાલતો. વીકાસક્રમ પ્રમાણે સમાજમાં જન્મ પામતાં નવીન બળો જે આ રાજસત્તાનાં વીરોધી હોય તે બળોનો ઉચ્છેદ કરવા આ એકદંત્ર રાજસત્તા જરાય પણ ચુકતી નહી. પણ યુગબળ હંમેશાં સમાજના વીકાસની તરફેણમાં જ હોય છે. યુગબળે આ એકદંત્ર આપખુદ અમલનો નાશ કર્યો ખરો, પણ રાજસત્તા

એક હાથમાંથી જઈ સમાજના એક નાનકા વર્ગ પાસે આવી, આ વર્ગ તે સરદારો અને જમીનદારોનો વર્ગ કહેવાયો. વીકાસક્રમમાં આ વર્ગે પણ પોતાનો ફાળો આપ્યો છે, પણ વીકાસનો પ્રવાહ તો હંમેશા વધતોજ જાય છે. અને એ વધતાજ પ્રવાહને અવરોધનાર કોઈપણ બળ કે સત્તાનો તે હંમેશાં નાશ કરી તે પોતાનો માર્ગ મોકળો કરી આગળ ધપે છે. એ સરદારો અને જમીનદારોના હાથમાં રહેલી રાજસત્તા પાછળથી વેપારી વર્ગના હાથમાં આવી. આ વર્ગ તે આજે મુડીવાદી વર્ગ કહેવાય છે. આ વર્ગે પણ વીકાસના ક્ષેત્રમાં તેનો જખરો ફાળો આપ્યો છે, પણ આજે વીકાસનો એ વર્ગ અવરોધ કરી રહ્યો છે. રાજસત્તા આ વર્ગના હાથમાં હોઈ એ વર્ગે પોતાનાજ વર્ગનાં હિત અને સ્વર્થ સાધ્યાં છે અને સાધે છે, મુડીવાદી વર્ગોનાંજ હિત અને સ્વર્થ સંધાય તે તરફજ તેનું પહેલું અને છેલ્લું લક્ષ જાય છે. કળા કે સાહિત્ય, ધર્મ કે નીતી વીગેરે ઉપર પણ એજ વર્ગનાં હિત સંધવાય તેની તે ખાસ તપાસ રાખે છે. મુડીના પ્રતાપે એ વર્ગે રાજસત્તા ઉપરજ પોતાનો કાબુ જમાવ્યો છે, એટલુંજ નહીં પણ ધાર્મિક, આર્થિક અને સામાજિક ક્ષેત્રે ઉપર પણ પોતાનો કાબુ એટલોજ મજબૂત રાખ્યો છે. એટલા કરજી માટે તો પાર્લામેન્ટ કે એવી બીજી કોઈ ધારાસભામાં જવાના હક આર્થિક ધોરણ ઉપર રચાય

છે. અમુક આયપનવેરો ભરનાર વ્યક્તી જ ધારાસભામાં જમ શકે અને અમુક વેરો ભરનારને જ મત આપવાનો હક મળે-એ કે હવે આ દીશામાંથી અવરોધો ધીમે ધીમે નાશ પડે થતા જાય છે-પણ સાથે સાથે એ વર્ગજ સત્તામાં રહે તેને માટે એક નહીં તો બીજા ઉપાયો અજમાવવાના તેમના પ્રયત્નો તો ચાલુ જ છે. આજે લગભગ દરેક સ્વતંત્ર દેશોમાં સર્વ મતાધીકાર (Universal suffrage) ની પ્રથા ચાલુ થઈ છે. પણ આ દેશો પ્રગતે કાંઈ આ મુદીવાદી વર્ગો દ્વારા કે દાનની ખાતર આપ્યા નથી. એ દેશો તો તેમણે જાળી સંપાદન કર્યા છે. લગભગ બધાજ દેશોમાં આ સર્વ મતાધીકારનું સ્થાપન (Establishment of Universal Suffrage) એ સામાન્યોની ચળવળને આભારી છે, અથવા તો શ્રમજીવીઓના શ્રમને આભારી છે. ફ્રાંસમાં આ અધીકાર પહેલી જાતની ચળવળથી સંપાદન કર્યો હતો; જ્યારે બ્રિટન-યમ, સ્વીડન, ઓસ્ટ્રીયા અને ઈંગ્લાંડમાં શ્રમજીવીઓનાં સરઘસો, હડતાલો અને બીજા કેટલીક હિંસ્યાલોનું એ કળ છે.

આમ સર્વ મતાધીકારનું સ્થાપન શરૂ થયું 'ખરૂં', પણ ખરેખરી સજ્જતતા તો મુદીવાદી વર્ગો પાસેજ રહી, અને તેથીજ આજનાં પ્રગતિસત્ક સંજ્ઞતંત્રો એ ખરેખર પ્રગતંત્રો નથી પણ મુદીતંત્રો છે. પ્રગતંત્રનું નામ એતો ખાલી સજ્જભળ છે, જનતાને મોહમાં નાખી મુદીવાદીઓએ આ ઈંદ્રજાળ પાથરી છે. એ ઈંદ્રજાળમાં જનતા કેટલોક વખત તો ફસાયેલી રહી, પણ હવે એનું માથાપણ તેને જણાવા લાગ્યું છે.

સર્વમતાધીકારનું સ્થાપન થયું 'ખરૂં', પણ એ આ અધીકાર પ્રમાણે પ્રગત ને

તો મતાધીકારનો ખરાબર ઉપયોગ કરે તે મુદીવાદને અને જમીનદારશાહીને સખત ફટકો લાગ્યા વીના રહે નહીં. અત્યારે 'મુધી ભોગવેલા ખાસ હકો ઉપર પાણી ફરી વળે તે સહન કરવાનું' તેમને પાલવે તેમ ન હતું, ત્યારે અધીકાર ઉપર કાણ કેમ મેળવી શકાય અને મુદીવાદના સત્તામાંથી અઝાદી મેળવવા અધીરા બનેલા વર્ગો ઉપર ચોતારો કાણ ચાલુ કેમ રહે તે માટેની યોજનાઓ ધ્રુષ્ટ.

લઘુમતીમાં હોવા છતાં પણ મુદીવાદીએ તેમની આ ધારેલી ચેજનામાં દેખ્યા. સર્વ સાધનસંપન્ન હોય તેમણે સામ, દામ, દંડ, બેદ વીગેરે સર્વ સાધનોનો છુટથી ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. અભણ પ્રજામાં તેમણે તેમની અજ્ઞાનતાનો લાભ લીધો; ધર્મોધ લોકોમાં ધર્મ અને દેવળની મદદ લીધી; ગરીબ લોકોમાં છુટથી નાણાંનો ઉપયોગ કરી તેમને ચોતારા કરી લીધા. પ્રજાનાં મત ફેળવવાનાં સાધનો જેવાં કે પ્રેસ, મુદ્રણ, કોલેજ વીગેરે ઉપર તો તેમનોજ કાણ હતો. આવા અને આવી જાતનાં બીજાં કેટલાંએ સાધનોથી તમણે પ્રજાના મત ખરીદવા માંડ્યા એમ કહીએ તો ચાલે. વળી, જેમ જેમ આ મુદીવાદી સીવાચાર બીજા વર્ગને તેમના ખરા હકોનું ભાન થવા લાગ્યું, તથા તેમની આસપાસ ન.ખેલી ઈંદ્રજાળનું જળ તેમને દેખાવા લાગ્યું, કે તરતજ આ વર્ગોના હિતનું રક્ષણ કરવાના ઢોંગ નીચે નવી પાર્ટીઓ ઉભી કરવામાં આવી. પહેલાં તો એમ લાગ્યું 'કે આ પાર્ટીઓના આશરો હેઠળ સઘળા નીચલા વર્ગોના લાભ અને હિત સચવાશે, પણ વખતના વહેવા સાથે એ ભ્રમ પણ હવે લગભગ ભાંગી ગયો છે. બ્રિટનની લેબરપાર્ટી અને જર્મનીની "સોસીયલ ડેમોક્રેટીક પાર્ટી" વીગેરે-

એ આજે તેમનું પુરેપુરું ચોત પ્રકાશ્યું છે. આ પ્રજનના કહેવાતા પક્ષોએ આડકતરી રીતે મુડીવાદીઓને રાજસત્તા ઉપર રહેવા દીધા છે; અને તેમનાં મ્વાર્થ અને હિતનું હંમેશાં અનુ તેટલું રક્ષણ કર્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ કે, ને કે શબ્દોમાં તો રાજતંત્ર એ પ્રજનનું તંત્ર છે પણ એ તંત્ર નીચે પ્રજનનો ખરો અવાજ સંભળાતો નથી, વીશાળ જનસમુદાયનાં દુઃખો ટળાતાં નથી, આનાં કારણ સહેલાઈથી નોંધ શકાય છે. અજ્ઞાનતા, ભોગપણ અને નીધનતાને લીધે તથા પ્રેસના અભાવે, મુડીવાદીઓ ફાવી જાય છે. સ્વદેશભીમાન એ પણ મુડીવાદીઓની સત્તા ાયમ રાખવા માટે એક અણમુઘ શસ્ત્ર થઈ પડ્યું છે. સ્વદેશભીમાનના શસ્ત્રથી મુડીવાદીઓ તેમનાજ દેશની પ્રજાનું શોષણ કરી રહ્યા છે, એટલું જ નહીં પણ ખીજા દેશો ઉપર પણ તેઓ આજે સામ્રાજ્ય ભોગવી રહ્યા છે. વીશ્વયુધ્ધનો દાખલો તો હજી તાજેજ છે. સામ્રાજ્યો અને સામ્રાજ્યો વચ્ચેના સંઘ્રામમાં કરોડો નીધન માનવીઓ મરી શીટયા, જનાં તેમના વર્ગનાં દુઃખ અને દારીદ્ર્યતા હજી શીટી નહીં. એક સામ્રાજ્યનો સંહાર કરી ખીજા સામ્રાજ્યોના માલદાર વર્ગો એનાં ફળ ભોગવે છે. પણ આનું કારણ શું? કારણ ફક્ત એટલું જ છે કે રાજતંત્ર ચલાવનાર લગભગ માનદાર વર્ગોન જ માણસો હોય છે. ખેલ્લયમના “ઇન્ડિપેન્ડન્સ” નામના એક ન્યુસપેપરમાં ખુલ્લા શબ્દોમાં આ બાબત ટીકા થઈ હતી, તે ચેપર લખે છે કે, “પ્રજનના પ્રતીનીધી થવાને લાયકાત કે જ્ઞાનની જરૂર નથી, પણ ફક્ત પછસાની જ જરૂર છે.” અને જ્યારે માલદાર વર્ગમાંના પ્રતીનીધીઓના હાથમાં સત્તા હોય ત્યારે તે કયા વર્ગનાં હિત અને લાભ જાળવે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સહેલાઈથી આપી શકાય.

ખીજું કારણ મુડીવાદીઓ પાસે રહેલું પ્રેસનું અજોડ સાધન છે. મોન્ટેસ્ક્યુઇ કહે છે કે, “પ્રજનસત્તાક રાજતંત્રમાં, પ્રજનમત પ્રમાણેન સંસ્થાઓ ચાલી શકે, ને એમ ન હોય તો એ સંસ્થાઓના કંઈ અર્થ નથી.” પણ આ પ્રજનમત ફળવવાનું પ્રેસ એક મોટામાં મેટું સાધન છે. અને કકત થોડા કાળ અપવાદો સીવાય લગભગ બધાજ દેશોમાં પ્રેસ એ મુડીવાદીઓનાજ હાથમાં હોય છે. જ્યાં મજૂર મંડળો ધણાં બળવાન હોય છે, ત્યાં હવે તેઓએ પણ પ્રેસ કાઢવા માંડ્યા છે. પરંતુ મુડીના પ્રતાપે માલદાર વર્ગ હંમેશાં તેમના ચેપરનું મુલ્ય ધણું જ ઓછું રાખે છે; અને તેથી તેમના ચેપરનો ફેલાવો ધણો બહોળો થાય છે. જેમાંજ અંતીમે તેમને લાભ છે. હમણાં થોડાક દીવસ ઉપરની જ વાત છે કે જ્યારે ઈંગ્લાંડમાં એ મુડીવાદી પત્રો “ઉડીમેન્ટ” અને “ઉડી એક્સપ્રેસ” જેઓના અનુક્રમે ફેલાવો વીશ લાખ અને પંદર લાખનો છે તે એ પત્રો હાલમાં એકઠાં કરી દેવ.માં આવ્યાં છે. જ્યાં આમ ચાલતું હોય ત્યાં પ્રજનમત એ કાનો મત હોઈ શકે? ને જીકતો ન હોય તો લગભગ એ એક વર્ષ ઉપર મીસીસ ખીસાન્ટ જેવા મવાળ નેતાએ પણ જ્યારે તેઓ ઈંગ્લાંડથી પાછાં ફર્યાં ત્યારે અહીંના તેમના એક લાખણમાં જણાવ્યું હતું કે “આજે લગભગ દરેક પત્રો મુડીવાદીઓના કબજામાં છે” આમ પ્રેસ એ મુડીવાદીઓનું એક અમુલ્ય શસ્ત્ર છે.

અમેરીકા તરફ નજર કરીએ તો ત્યાં પણ એમજ જણાય છે અમેરીકાના મુડીવાદીઓએ પણ પ્રેસ, કોલેજ, યુનીવર્સિટીઓ અને દેવળો વીગેરે સર કર્યાં છે. કોલેજ કે યુનીવર્સિટીના પ્રેફેસરો ને માકસના સીધ્ધાંતો અર્થશાસ્ત્રમાં શીખવતા જણાય કે તરતજ તેમને નોકરીમાંથી બર તરફ કરવામાં આવે છે એ ઉપરાંત અમેરિકામાં તો મત મેળવવા માટેનાં ખાસ મંડળો પણ સ્થપાયાં છે.

આમ આજે સર્વ જ મુડીનું જ રાજ્ય નજરે પડે છે. અને તેથી અ.પણથી કહ્યા વગર રહેવાનું નથી કે આજનું રાજતંત્ર એ પ્રજનતંત્ર નથી પણ મુડીતંત્ર છે.

સંતતિ નિયમનના પ્રણેતાઓ

: લેખક :

પી. જી. બી.

ખરેખર માનવસુદ્ધિમતા માટે શોક-પુણ્ય શબ્દોમાં કહેવું જોઈએ કે સપ્રિત સમય સુધીની પ્રગતીની કોઈમત માનવે દુઃખ અને આંશુથી આપી છે. વીચાર પરીવર્તનોનું જન્મસ્થાન જેલ બન્યું છે. કંઈસીના માંચણ ઉપરથી માનવ સ્વાર્થના આદેશ અપાયા છે.

સમાજ વીચારની એ વીથકણુતા છે કે નવા વીચારો સામે ધર્મે જંગ માંડ્યો છે. સરકારની સત્તાથી પણ વીરોધ તાસ અને સંતાપ માનવને ધર્મે આપ્યાં છે. જે કંઈ નવું સુખ્ય છે, નવું જન્મ પામે છે, તેનો તીવ્રકાર કરી, 'પ્રભુને નામે' ત્યાગ કરવાની સલાહ આપનાર પ્રથમ પાદરી કે પુરોહીતજ હોય છે.

અને રક્તઅર્પણ આપી વીર ગેલેલીઓએ સીદ્ધ કરી આપ્યું કે પૃથ્વી ફરે છે. તેમજ બળાયા સામે વેકસીનેશનની શોધ કરનાર મીઠા જેનરને પણ ઉન્ધા લોહીના ભોગથીજ તે આ શોધને સીદ્ધ કરવી પડી હતી. અત્યાર મિલ્કીનો ઇતીહાસ શીખવે છે કે પૃથ્વી ઉપર આશીર્વાદ સખી ગણાતી અનેક વસ્તુઓના શોધકને બદલામાં તાસ અને સંતાપજ મળ્યાં હતાં.

તો પછી સંતતી નીયમનનું વીચારન આ ત્રણ સામાન્ય નીયમને અપવાદરૂપ હોય એ અશક્ય છે. જે કે આ પ્રકારના વીચારો માટે કોઈને મૃત્યુદંડની આકરી શિક્ષા નથી થઈ, પણ અનેક પ્રણેતાઓને આ વીચારના

પ્રચારને માટે કારખી જીવવાતના તો સર્વન કરવીજ પડી છે.

મારગેરેટ સાંજેર

આત્મારે પણ આ વીચારના ક્રોથી મખર વીરોધકો તો નીતીમાનો અને વીતંત્રવાદમ રસ લેતા પાદરીઓ અને ધર્મપુજકો છે. આ પાદરીઓ અને નીતીમાનોના પ્રબળ સુમશરૂથી સંતતી નીયમનના અનેક પ્રણેતાઓને જેલની જાંછડો પડી છે. અને તેમાં પ્રથમ નંબરે વીરાજનાર તો મારગેરેટ સાંજેર છે.

આ બાનુને અમેરીકાએ વીચારના પ્રચાર કરવાના આરોપ માટે એક માસની સખત કેદની સજા આપી હતી. આ સજા તો ઇશ્વરી આશીર્વાદ સમાનજ નીવડી. કારણ કે આ કેસને અંગે ઉભી થયેલી પરીસ્થિતીમાં અમેરીકાની વડી અદાલતે નીચું આપ્યું કે 'જનતાની સુખાકારી માટે કોઈ પણ રોકટરને સંતતી નીયમનની સલાહ આપવાનો હક્ક છે.' આ ઐતીહાસીક નીચુંથમાં આ વીચારના પ્રચારમાં અમેરીકાએ કરેલી પ્રગતીનું મંગાણુ રહેવું છે.

હજુ પણ અમેરીકામાં આ વીચારો સામે પ્રખર વીરોધ કરનાર ધર્મ સંપ્રદાય છે. તેઓ સતત રીતે આ વીચાર સામે પ્રબળ ચળવળ ચલાવે છે. તેમજ તેમના મંત્ર્ય પ્રમાણે આ પાપમય વીચાર અમેરીકાના પ્રદેશમાં પ્રવેશી, તેની સંસ્કૃતીને કલંકીત ન કરે તેટલા માટે પ્રબળ ચળવળ ચલાવવામાં ઇશ્વરી સાથેક સમજે છે.

એ 'અનીતીમય વીજ્ઞાન'

હીંદમાં પણ જ્યાં ધર્મ અને વહેમોતું મહારાજ્ય પ્રવર્તતું હોય, ત્યાં પણ સંતતી નીયમનના વીચારો સામે વીરોધ કરનાર મહાત્માઓ અને ધર્મપુજકોના મુખ્ય છે. આ અપુર્વ વીજ્ઞાનને 'અકુદરતી', 'અનીતીમય', બીજે ઉપનામો આપનારા આ વર્ગના વીચારકો પણ 'હીંદની દૃષ્ટીએ તે અસ્વીકાર્ય' છે' એક પ્રકારના શબ્દોનો ઉચ્ચારમાં સવ સાચકનો સમજે છે.

યુરોપમાં શરૂઆત

સત્તાવાર ઇતીહાસને અભાવે આ વીજ્ઞાન યુરોપમાં ક્યારે પ્રસર્યું તેની કલ્પના કરવી અશક્ય છે, છતાં પણ લગભગ સાતસો વર્ષથી આ વીજ્ઞાનની દસ્તીના પ્રમાણો હવે તો મળી આવે છે. ચીનમાં તો આ પ્રકારના ઉપાયો બહુજ વપરાતાં, એ પ્રકારની સ્પષ્ટ સામીતીઓ મળે છે. તેમજ ફ્રાંસ, જર્મની, અને અન્ય દેશોમાં પણ આ વીજ્ઞાનનો અપુર્વ પ્રચાર હતો તેમ હવે સીધું થયું છે.

પણ આ ચળવળની પ્રથમ શરૂઆત તો ૧૭૮૮ માં થઈ. આ વર્ષે આ વીજ્ઞાનના પ્રચારનો સત્તાવાર પ્રારંભ થયો એમ ગણી શકાય. કારણકે તે વર્ષમાં યુરોપના મહાન વીચારક માલ્થુસે તેનું અદ્વિતીય પુસ્તક 'વસ્તીવીકાસ'નાં સીદ્ધાંતો બહાર પાડ્યા.

આ પુસ્તકના પ્રકાશનથી અનેક અર્થ-વીચારોએ ચમક્યા. કેટલાકે તેને ખોટો ભય ઉપગમનારો (Alarmist) કહ્યો, કેટલાકે તેના આ પુસ્તક ઉપર વર પ્રમાણે કુદી પડી, તેણે દર્શવિદ્યા સીદ્ધાંતોની આડી અને ઉભી સમીક્ષા શરૂ કરી. પણ આમ ઉત્ર

વીરોધ છતાં, તેના વીરોધી અર્થ વીચાર-દોને પણ સ્વીકારવું પડ્યું હતું કે તેના દર્શવિદ્યા વીચારોમાં ઘણું અર્થ તથા રહેલું છે.

વસ્તી અને યોગ્યતાનું પ્રમાણ

આ વીચારકે યોગ્યતા કરી કે 'જગત ઉપર વસ્તી તો કુદકે અને ભુસકે વધતી જાય છે. દરેક પછે વધુ બાલકો જન્મે છે અને તેથી ઓછાં બાલકો મૃત્યુ પામે છે. પૃથ્વીના પટ ઉપરનો માનવ સમુદાય વધતો જાય છે અને છતાં પૃથ્વી ઉપર પાકતું ધાન્ય તેટલી ઝડપથી કે તેટલી ત્વરાથી વધતું નથી. અને તેથી જો આ અપ્રમાણ ચાલુ રહેશે, અને વસ્તીના વીકાસ ઉપર કંઈક અંકુશ નહીં મુકવામાં આવે તો જરૂર પૃથ્વી ઉપર ભુખમરો પ્રગટશે.'

ઇતીહાસની એ વીચીત્રતા છે કે વીચારક માલ્થુસે સંતતીનીયમન માટે એકે શબ્દ પણ લખ્યો નહીં હોવા છતાં તેના વીચારો એ આ વીજ્ઞાનનું જન્મસ્થાન મનાય છે. સંતતીનીયમનના વીજ્ઞાન સાથે વીચારક માલ્થુસનું સ્થાન એટલું તો સખત રીતે સંકળીત છે કે એના સીધાંતોની સમીક્ષા વગર કોઈ પણ પુસ્તક શરૂ થઈ ન શકે.

આ વસ્તીવીકાસના પ્રશ્નના ઉકેલ ઉપર લગભગ માન રાખી માલ્થુસે માત્ર વસ્તુ-સ્વીતી અતી સ્પષ્ટતાથી રજુ કરી હતી. તેના વીચારોએ અનેકને પ્રેરણા આપી, અને શોધકોનું સર્વ ધ્યાન ગર્ભાધાન નીરોધક વસ્તુઓની શોધ ઉપર રોકાયું. આ સતત ચત્નમાં અત્યારે વપરાતી 'ચેક પેસરી' જન્મ પામી.

આ શોધકોએ સર્વ હીંમત એકઠી કરીને ઉદ્યોગપણા કરી કે 'ચેક પેસરી' જેવા સામાન્ય

ઉપાયો ઉપરથી સંતતીને ઉત્પન્ન થતી અટકાવવી શક્ય છે. તેમણે હર્ષનાદ કર્યો હતો કે કુદરતના આ અરાજક યંત્ર ઉપર પણ આખરે મનુષ્યે સ્વામીત્વ મેળવ્યું છે. હવે કુદરતની ઇચ્છા પ્રમાણે બાલકો ઉત્પન્ન થવાને બદલે માત્ર જ્યારે વ્યક્તી ઇચ્છે ત્યારેજ સંતતી ઉત્પન્ન થશે.

જેમ્સ મીલ

આ ઉદ્ધને પ્રથમ પ્રકાશમાં મુકનાર જેમ્સ મીલ નામની એક ઇંગ્લીશ વ્યક્તી હતી. 'એન સાઇકલો પીડીયા બ્રીટાનીક'માં આ વ્યક્તીએ બહુજ સાવચેતીથી લખ્યું હતું કે 'જો ખાલી વહેંચેને તણ દેવામાં આવે અને શક્યતાના રીધ્ધતિને વળગી રહેવામાં આવે તો વસ્તીવીકાસના ઉકળતા પ્રશ્નનું સમાધાન બહુ દુર નથી.'

ત્રણ વર્ષ પછી આજ મીલે 'રાજકીય અર્થશાસ્ત્રના પ્રાથમિક સીદ્ધાંતો' નામનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. આ પુસ્તકમાં તેમણે સ્પષ્ટ લખ્યું હતું કે 'આ ક્ષણે સૈદ્ધી અગત્યનો પ્રશ્ન તો અગણીત સંખ્યામાં જન્મતા બાળકોને કેવી રીતે અટકાવવાનો છે.' અને પછી બહુજ ડુંકે સમયમાં 'સંતતી નીયમન'ના વાવટા નીચે માલ્યસના સર્વ અનુયાયીઓ એકત્ર મળ્યાં.

પ્રથમ સલાહ

૧૮૨૧ ની તે સાલ હતી. લગભગ એક સૈકા પહેલાં ફ્રાંસીસ પેરે 'વસ્તીના સીદ્ધાંત' નામના પુસ્તકમાં લખ્યું હતું કે—

“જો પરણેલા દંપતીને એમ શીખવવામાં આવે કે ગર્ભાધાન નીરોધક વસ્તુઓને વાપરવામાં કોઇ પણ પ્રકારની માનહની કે શરમ નથી, તો પછી આ અતી ગભરાવનારા પ્રશ્નો ઉકેલ સાદો, સીધો અને સરળ

છે, સમાજમાં જે ભયંકર ભુખમરો પ્રસરી રહ્યા છે, અને ત્રાસ અને સંતાપથી માનવજાતીની જે દશા થઇ રહી છે તે આ સીધા ઉપાયથી જરૂર અટકી શકશે. આ પ્રકારની પોતાની પસંદગીના બાલકને ઉત્પન્ન કરવામાંજ સુદર ભાવી સમાયેલું છે તેની મ્હારી ખાતરી છે.”

ફ્રાંસીસ પ્લે

પછીથી તો ફ્રાંસીસ પ્લેનું 'વસ્તી વીકાસ'ના સીદ્ધાંતોનું પુસ્તક વાણી સ્વાતંત્ર્ય માટે લડતા વીરનર ફ્રાંસીસ કાર્લોલના હાથમાં આવ્યું. તે વખતે આ મહાચીંતક જેલમાં હતો 'પેન'ના પુસ્તકોને પ્રગટ કરવા માટે ઇંગ્લાંડની સરકારે તેને જેલ આપી હતી. અને જેલમાંજ આ પુસ્તકની પ્રાપ્તિ થતાં, તરતજ તે નવા વીચારોનો પરમ ભક્ત બન્યો. તેણે નવી વીજ્ઞાન પદ્ધતી ઉપર આ વીચારોને નવાર્યાં, અને મીડીટલેમીંતન પછી 'Every women's Book' દરેક સ્ત્રીની એપડી નામનું અદ્વીતીય પુસ્તક બહાર પાડ્યું. આ પુસ્તકમાં તેણે ગર્ભાધાન નીરોધક વસ્તુઓ કેમ વાપરવી તેનું વીગતવાર વર્ણન કર્યું હતું. એટલુંજ નહીં પણ 'સંતતી નીયમન શા માટે' એ પ્રશ્નનો તેમાં સ્પષ્ટ જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો.

રુડોઆર્ટ મીલ

જેમ્સ મીલ પછી આ વીજ્ઞાનના પ્રચારમાં અગ્રભાગ લેનાર તેનો પુત્ર જોન રુડોઆર્ટ મીલ હતો. તેણે અતી ચીંતન પછી મુકેલી તેની સચોટ દલીલો અત્યારે પણ સંતતી નીયમનના આધુનિક વીજ્ઞાનના અનેક પુસ્તકોમાં પાછી રજુ કરવામાં આવે છે. પણ એ કોઇ ન વીસરે કે તે શતકના સમાજના આ નવા વીચારોના પ્રણેતાઓ ઉપર સીતમ.

વરસાવવામાં મણા નહોતી રાખી. તેમનો બહીષ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. અને સમાજના કહેવાતા સજ્જનો તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરતાં પણ શરમાતાં !

હિંદમાં પણ-

સંતતી નીયમનની શરૂઆતનો આ ઇતીહાસ છે. લગભગ એક સૈકાના આ ગાળામાં આ ચળવળ એટલી તો પ્રબળતાથી આગળ વધી છે; અને તેનો વીકાસ એટલો તો વેગવન્ત થયો છે કે પૃથ્વીના પ્રત્યેક ભાગમાં આ વીચારો માટે પુસ્તકો લખાયાં છે. જગતની લગભગ દરેક ભાષામાં આ વીજ્ઞાનને ચર્ચાતું પુસ્તક રચાયું છે. ધર્મ પુસ્તકો વીરોધ કરે કે ન કરે, આપણા દેશના સત્ય અને નીતીના ઇન્કરદારો ભલે આ અપુર્વ

વીજ્ઞાનને તરછોડી દે, કે નીરાશાવાદીઓ તત્વજ્ઞાનીઓ ભલે તેને ન સ્વીકારે, કે ભુતકાલના ભકતો તેને ત્યાજ્ય ગણે. છતાં પણ નવી ભાવના અને નવા વીચારો જે આવતાં અટકાવી શકાય એવું કોઈનું પણ સામર્થ્ય નથી. જે ત્વરાથી આ વીજ્ઞાન ભુતકાળ પુજક હિંદમાં પણ પ્રસરતું જાય છે તે ગતી તપાસતાં અનેકને અજ્ઞયખી થાય છે.

તેની ગતીએ તો નીતીભાવનાના જુના અને જડ બંધનોને પણ ફરી તપાસવાની ફરજ પાડી છે. આજના યુવકોમાં નવી ભાવના પ્રગટાવી છે. અને સ્ત્રી અને પુરુષોના સંબંધમાં રહેલી વીજ્ઞાન ઉપર નવી દૃષ્ટી રજુ કરી છે. દુઃકમાં કહીયે તો સમગ્ર માનવ જીવનને નવી રીતે જોવાની હવેજ એક તક પ્રાપ્ત થઈ છે.

માણસ જે કંઈ જ્ઞાન ધરાવતો હોય તેની પછી જગતમાં કંઈ જાણુવા જેવું છેજ નહીં, એવું તે માનવા માટે ત્યાં થોડું જ્ઞાન એ લયરૂપ થઈ પડે છે. પણ જ્ઞાન અખુટ છે અને જ્યાંથી મળે તેનો ખુલ્લા દોરે સ્વીકાર કરવો એવું માનનારનું ગમે તેટલું થોડું જ્ઞાન ભલે હો, તે કદી લય-કારક થતું જ નથી.

...

જેઓ જીવનને પુરેપુરી રીતે મહાણી શકે છે તેમને મૃત્યુની વ્યાખ્યાઓ શોધવાની આયાકુટમાં પડવુંજ પડતું નથી.

જીવન એ સ્વપ્ન છે એમ કહેવું એ માત્ર કવીની કલ્પના સમુ છે. છતાં તે કલ્પનાની સરખામણી એક રીતે થઈ શકે કે સ્વપ્નામાં કેટલાક જેવી મુર્ખતા કરે છે તેવી મુર્ખાઈનાં કામ જીવનમાં જેઓ કરતા હોય તેમને માટે જીવન એ સમજા જેવું છે, બીજાઓ માટે જીવન એ જીવંત વસ્તુજ છે.

...

માનવસમાજ સુખની શોધમાં નહીં પણ સુખની વ્યાખ્યા બાંધવામાં નીરંતર રોકાયેલા રહે છે !

સામ્રાજ્યવાદની સમીક્ષા

: લેખક :

તીરંદાજ

: લેખાંક ત્રીજો :

ઉદ્યોગોમાં રોકાણથી મુડી ન્યારે છેલ્લામાં છેલ્લી દબથી પુનર્વિધાન (rationalization) કરવા માટે પુરી પડતી નથી ત્યારે ગંભીર મશીનરી માટે જોડતાં નાણાં ખેંડા ધીરે છે પણ બદલામાં એ ખેંડા ઉદ્યોગ ઉપર પોતાની દેખરેખ, કાણુ અને કેટલીક વખત સર્વોપરી સત્તા રાખે છે. ૧૯૧૩ માં જર્મનીની છ મોટી ખેંડા ૭૫૦ ઉદ્યોગોની પેઢીઓમાં પ્રતિનીધીત્વ ધરાવતી હતી. ખેંડાના ૧૭૯ ડીરેક્ટરો અને એના પ્રતિનીધીઓ જુદી જુદી ૨૯૧૮ ઉદ્યોગીક પેઢીઓના વ્યવસ્થાવીભાગમાં બીરાજતા હતા. ૧૯૦૮ માં અમેરીકામાં ૮૯ ખેંડાના પ્રતિનીધીઓ ઉદ્યોગમાં ૨૦૦૦ ડીરેક્ટરોની બજાઓ સાચવી બેસા હતા. એમાંના કેટલાક તો લગભગ ૭૫ ઉદ્યોગો જાતે ચલાવતા હતા. તેમ, સોનાની ખાણો, ધાતુ, મશીનરી, સીમેન્ટ, રેલ્વે, સ્ટીમરો અને એવાં કેટલાંય મુખ્ય ઉદ્યોગો અને વ્યાપારોમાં ખેંડાની દેખરેખ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આનું પરીણામ એ આવે છે કે જે ઉદ્યોગોમાં અવ્યવસ્થા હોય અને નફો ઓછો થાય તો ખેંડા આંખ ફાડીને પોતે ધીરેલા નાણાંની સલામતી માટે ઉદ્યોગને દીરામુચન કર્યા કરે છે અને એની મુદારણા માટે કેટલીયે વખત આંતરવ્યવસ્થામાં હાથગીરી કરે છે, કારણુ કે ઉદ્યોગોમાં નફો ઓછો થાય તો ખેંડાને પણ નુકશાન જાય, જેને

લઈને ધીરેલાં નાણાંની સલામતી ખાતર ઉદ્યોગમાં ખેંડા અનહદ રસ લે છે. પોતાનો કાણુ ખેંડા અનેક રીતે ધુસાડે છે. કાં તો એ વ્યવસ્થાવીભાગમાં પોતાનો પ્રતિનીધી ધુસાડે છે અથવા જે ઉદ્યોગમાં ખેંડા નાણાં ધીર્યાં હોય છે એ ઉદ્યોગના પ્રતીરૂપધીઓની રૂપધાં હળવી કરવા પ્રયત્ન કરે છે. એટલે આડકતરી રીતે ખેંડાજ મોટી મોટી સીન્ડીકેટો ઉભી કરી આપસ આપસની રૂપધાં રાખવામાં સકાયમુત થાય છે, કારણુ કે નવાં ધોરણો ઉપર ઉદ્યોગની પુનર્ધરના માટે જે નાણાં જોડતાં હોય તો ખેંડા તાત્કાળીક ધીરી શકે છે. આ પરીસ્થિતીને લઈને ખેંડા ઉદ્યોગની અંદર વધારે ને વધારે મહત્વતા મેળવતી જાય છે અને છેવટે ન્યારે જગતની મુખ્ય જરૂરીયાતો પુરી પાડતાં લગભગ બધા ઉદ્યોગોની ખેંડા મારફત પુનર્ધરના થઈ જાય ત્યારે ખેંડા પછી એ કેન્દ્રીત ઉદ્યોગવાદના રક્ષણ માટે અને એના ઉત્પાદનની નીકાસ સાર પરદેશી બજારો મેળવવા માટે રાજસત્તાનું ગળું દબાવે છે. ખેંડાના હાથમાં ઉદ્યોગોની એટલી અનીયંત્રીત સત્તા આવી પડે છે કે પછી એ ખેંડાના મંધાના મનાતા અમુક અખજપત્તોઓ આખી રાજસત્તાને ખુબ નફો ઉત્પન્ન કરવા ખાતર નચાવે છે. જે ઉદ્યોગો ઉપર હજારો ટુંટી મુડીવાળા કાણુ ધરાવતા હતા એ બધા ઉદ્યોગો ખેંડાની મદદથી બહુજ થોડા તરફ કે

નીન્ડીકેન્ટના સંચાલકોના હાથમાં સરી પડે છે. ખાનગી શરારી પેદીઓ અને નની પાની બેંકોને બદલે સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાનો ઉપયોગ કરતી થઈ જાય છે; બેંકે ઉદ્યોગ અને થાપણ બંનેના આર્થિકશ્રુતી જગતનું ઉત્પાદન બહુજ ધોડા માણસોની ધન્યતાને આધીન બને છે અને નફા મેળવવાની તૃષ્ણાને લઇને આ અલ્પસંખ્ય વર્ગનો સર્વદેશીય નાણું જગતમાં રાષ્ટ્રો વચ્ચેની કારમી સ્પર્ધા ઉભી કરે છે. ઇંગ્લાંડના અબજપતીઓ પોતાના કેદયોગોમાંથી અને નાણાંનાં રોકાણોમાંથી ખુબ ધન કુટવા માટે જર્મનીના માલને જગતની બજારમાંથી હાંકી કાઢવા મથતા હતા અને પરીણામે એમાંથી ૧૯૧૪ ની અંતર લડાઈ સળગી. આજે અમેરીકન મુડી સાથે ઇંગ્લાંડના પાઉંડનું ભારે તુમુલબુધ્ધ જગતના બજારોમાં જામી પડ્યું છે અને એમાંથી ૧૯૧૪ ના જેવું જ ભીષણ યુધ્ધે ઉભું થશે એમ ઇતિહાસવેત્તાઓ આજે કહી રહ્યાં છે. ૧૯૧૪ ની લડાઈ પહેલાં ઇંગ્લાંડ અને જર્મની શબ્દોમાં ખુબ મીઠાશ વાપરી એકબીજાને ભેટતા હતા અને છતાંય માત્ર આપારતી સ્પર્ધાને ખાતર બંને દેશનું મુડીવાદીઓએ કરોડોની કિંમત ચલાવે એવું યુધ્ધ રાષ્ટ્રીય સલામતીને નામે જનતાને ઉશ્કેરીને મચાવ્યું હતું. જર્મનીએ Father land—પીતૃભૂમીને નામે અનેક શ્રમજીવી સહનીકાને રણમેદાનમાં રાણી નાખ્યા. ઇંગ્લાંડે બેલજીયમના રક્ષણને નામે, આત્મનીજીવને નામે અને પરાધીન પ્રજાના પક્ષકારને નામે—આખા સામરાજ્યના સ્વધનોને, એ જગદવ્યાપી જંગમાં હોમી દીધા હતાં. ખરી રીતે એમાં ઇંગ્લાંડ કે જર્મની, ફ્રાંસ કે રશીયા, કોઈ પણ દેશના અબજવર્ગને વધમનસ્ય હોવાનું કંઈજ

કરણ નહોતું. માત્ર એ દેશોમાંથી ક્યા દેશના મોટા મોટા બેંકરો અને ઉદ્યોગપતીઓના ખીસ્સામાં વધુ ને વધુ નફો એકઠો થાય છે એજ આખી લડાઈનું મુખ્ય અને એકજ કારણ હતું. એ નફાની રાક્ષસી તૃષ્ણાને ખાતર ઇંગ્લાંડમાં જર્મની સામે બેવસ્થીત પ્રચારકાર્ય થયું હતું, તેમજ જર્મનીમાં ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાંસ સામે ઝેર પ્રચારવાનો ઇંગ્લાંડ ત્યાંના મુડીવાદીઓએ વરસોથી માંડી દીધો હતો. આ બેંકરો અને ઉદ્યોગપતીઓ વધારે નફા મેળવે તો એના મજુરોને વધુ ફાયદો થાય એમ કેટલક મુડીવાદના વળગણો દલીલ કરે છે, પણ વધારે નફા મેળવવા માટે ઉત્પાદનનું ખર્ચ ઓછું કરવા હમેશાં કાષ્ટપણ મુડીવાદી મથે છે. મુડી અને એના રોકાણમાંથી આજની સમાજ વ્યવસ્થામાં એ સ્થિતિ અનીવાર્ય છે. એક જર્મન સીપાહીનું અંગ્રેજ સીપાહીએ કશુંજ બગાડ્યું હોતું નથી. ઉલટું એ બંનેને પીસી રહેલી સમાજવ્યવસ્થા એકજ સીધાંત ઉપર—શ્રમજીવીઓના શોષણ ઉપર—નીભરે છે. છતાં એક બીજાની ગરદન કાપવા કુચ્છેલું—પોતાના શ્રમજીવી—ધુને હણી નાખવા બેટલું—ઝટુન આ સીપાહીઓમાં કોણ ફેલાવે છે? સર્વસામાન્ય રક્તશોષણના સંબંધથી સંકળાયેલા કરોડો મહેનતુ માનવોને પરસ્પર અથડાવી મારવાનું શીક્ષણ કોણ આપે છે? દરેક દેશની રાજસત્તા શા મારે આટલાં લશ્કરો, આવડાં નઉકસૈયો અને જબર હવાઈ વીમાનો નીભાંવે છે? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર ઉદ્યોગો અને બેંકોએ ઓળવેલા સમાજના ઉત્પાદનનો અખત્યાર સાફ સાફ શબ્દોમાં ગાયે છે. જગતને ઓગળીના ટેરવા પર નચાવી રહેલા આ કરોડપતીઓ સત્તાના બળ ઉપર આટલા

મુસ્તાફ છે એ સમજવા માટે, મુડીવાદ, અને એનો આજનો વીકાસ અવશ્ય સમજી લેવાની જરૂર છે; એટલે જગતમાંથી ન્યાંમુધી આ સામરાજ્યવંદ ન ઉપડે ત્યાંમુધી પ્રજા પ્રજા વચ્ચેના વધમનસ્ય કદી મટવાનાં નથી. તત્વજ્ઞાન, અહીંસા, સત્ય, નીતીન્યાય વીગેરે ગમે તેટલા અખતરાઓ સંતમહંતો અજમાવે છતાં ખાનગી મુડી, મીલકત માલિકી અને આજનો વીકાસ પામેલો યંત્રવાદ: એ ત્રણે સાથે હોય ત્યાં મુધી કદી આં દુઃખદાયક ધટના અસંભવીત થઈ શકેજ નહી. એકલા યંત્રવાદને આજની વીધમતા- એનું કાગળ માનવું એ મુખ્યતા છે. યંત્રવાદની આટલી વીકાસ પામેલી રથીતીમા ખાનગી મીલકતની માલિકી અને મુડીના રોકાણ માટે સદર પરવાના આટલી ઉધલ- પાથલ મચાવે છે. અને એથીજ સામરાજ્ય- વાદ એટલે લોડ' ધરવીન નહીં, પાલમિંટ નહીં, હુવર કે ક્વીયાં નહીં, પણ એ દેશના મુડીવાદી ખેંકરો અને કારખાનાંનાં માલિકોની શોષણનીતી છે, એમ કહેનારા વીવેચકો આખા પ્રશ્નને બહુજ મુદ્દસર મુકે છે એમ કહેવાય. જે પાંચ પ્રશ્નો આ લેખમાળામા ચર્ચવામાં આવે છે એ પ્રશ્નો ઉપર ઉમેલી આખી ધમારતના પાયામાં અસંખ્ય શ્રમજીવીઓની નીર્વૃત્તન મજૂરી (unpaid labour) છે. લક્ષ્મીનંદનોના નફો એટલે મહેનત માનવતાની નીર્વૃત્તન મજૂરી (Surplus Value is nothing but unpaid labour) અને એ નફાની તૃષ્ણામાથીજ આટલી ઉગ્ર લગાઇઓ જન્મે છે.

આ આથીંકે સમાજન્યવસ્થામાંથીજ આજની રાજકીય સત્તાનાં જુદાં જુદાં ધોરણો અને બંધારણો ધડાય છે અને એ આથીંકે સમસ્યાઓને ઉકેલ્યા વીના આજની મુ-

ડીવાદી રાજસત્તાઓનું પ્રયત્નકરણ કરવું એ તદન અશક્ય છે. આટલું મહત્વનું સ્થાન ભોગવતી આથીંકે પરીસ્થીતીનો પાયો એ આજના ઉદ્યોગો અને ખેંકાની મીશ્રીત મુડી ઉપર રચાયે છે; એટલે જુદી જુદી દીશામાં ખેંકાએ જમાવેલો ઉદ્યોગને કાણુ મુડીવાદના સ્વરૂપને વધારે ઉગ્ર બનાવે છે અને જેમ જેમ ખેંકાનું આધીપત્ય (Hegemony) ઉત્તરોત્તર વધતું જશે એમ એમ પ્રજાઓની પરસ્પર અયગમશુ નજદીકમાં આવતી જશે. કદાચ એવી એકાદ બે સામરાજ્યવાદી લગાઇઓમાંથીજ એ અખી આથીંકે સમાજન્યવસ્થાના નાશનું પગથળ મંડાય એ બનવાભોગ છે.

દરેક રાષ્ટ્ર પોતાનાં ઉત્પાદનને જગતમાં બજાર બનાવવા માટે ખુબ કાળજી રાખે છે. પોતાના દેશમાં ઉત્પન્ન થતો કંચો માલ ખીજ દેશમાં જતો અટકાવવા એના ઉપર જગત નાખે છે અને બહારના દેશાવેશમાં તઈયાર માલ આવી ન પડે એટલા ખાતર જીવી ઉદ્યોગનું રક્ષણ મોટી મોટી જગતની દીવાલો ઉભી કરીને આજની દરેક મુડીવાદી પ્રજા કૃત્રીમ સ્પર્ધા ખેલે છે. બ્યારે ઇંગ્લાંડની સાથે જર્મની અને અમેરીકા સ્પર્ધામાં ઉભા રહી નહોતા શકતાં ત્યારે પોતપોતાના દેશોમાં પરદેશી માલ સામે રક્ષણની જગત દાખલ કરી, એટલે સ્વદેશના ઉદ્યોગને પગભર થવાનું સુગમ પડે પણ બ્યારે ઉદ્યોગને વીકાસ પરદેશની હરીફાઈમાં ટકે એવા થાય ત્યારે આ રક્ષણ માટે ઉભી થયેલી જગત નીકળી જવી જોઈએ. પણ એમ થવાને બદલે એ દીવાલો યંત્રોનું ટેકનીક સુધર્ધા પછી અને ઉદ્યોગ પગભર થયા પછી પણ ઉત્તરી વધારે મજબુત બનતી ચાલી છે

સિન્ડીકેટના સંચાલકોના હાથમાં સરી પડે છે. ખાનગી શરણી પેટીઓ અને ન ની નાની બેંકોને બદલે સેન્ટ્રલ બેંક, અલગ ક ધનનો ઉપયોગ કરતી થઈ જાય છે; એટલે ઉદ્યોગ અને થાપણ બંનેના આ મીશ્રણથી જગતનું ઉત્પાદન બહુજ થોડા માણસોની ઇચ્છાને આધીન બને છે અને નફો મેળવવાની તૃષ્ણાને લઇને આ અલ્પસંખ્ય વર્ગના સર્વદેશીય નાણુ જગતમાં રાષ્ટ્રો વચ્ચેની કારમી સ્પર્ધા ઉભી કરે છે. ઇંગ્લાંડના અબજપતીઓ પોતાના ઉદ્યોગોમાંથી અને નાણાંનાં રોકાણમાંથી ખુબ ધન હુટવા માટે જર્મનીના માલને જગતની બજારમાંથી હાંકી કાઢવા મથતા હતા અને પરીણામે એમાંથી ૧૯૧૪ ની લયંકર લડાઈ સળગી. આજે અમેરીકન મુડી સાથે ઇંગ્લાંડના પાઉંડનું ભારે તુમુલ્યુધ્ધ જગતના બજારોમાં જમી પડ્યું છે અને એમાંથી ૧૯૧૪ ના જેવું જ બીધણુ યુધ્ધ ઉભું થશે એમ ઇતીહાસવેતોઓ આજે કહી રહ્યાં છે. ૧૯૧૪ ની લડાઈ પહેલાં ઇંગ્લાંડ અને જર્મની શખ્દોમાં ખુબ મીકાશ વાપરી એકબીજાને ભેટતા હતા અને છતાંય માત્ર વ્યાપારની સ્પર્ધાને ખાતર બંને દેશના મુડીવાદીઓએ કરોડોની કતલ ચલાવે એવું યુધ્ધ રાષ્ટ્રીય સલામતીને નામે જનતાને ઉશ્કેરીને મચાવ્યું હતું. જર્મનીએ Father land—પીતૃભુમિને નામે અનેક શ્રમજીવી સંઘનીકોને રણમેદાનમાં રાખી નાખ્યા. ઇંગ્લાંડે બેલજીયમના રક્ષણને નામે, આત્મનીશુધ્ધને નામે અને પરાધીન પ્રજાના પક્ષકારને નામે—આખા સામરાજ્યના સાધનોને એ જગદવ્યાપી જંગમાં હોમી દીધા હતાં. ખરી રીતે એમાં ઇંગ્લાંડ કે જર્મની, ક્રાંસ કે રશીયા, કોઈ પણ દેશના સમુહવર્ગને વધમનસ્ય હોવાનું કંઈજ

કારણ નહોતું. માત્ર એ દેશોમાંથી ક્યા દેશના મોટા મોટા બેંકરો અને ઉદ્યોગ-પતીઓના ખીસ્સામાં વધુ ને વધુ નફો એકઠો થાય છે એજ આખી લડાઈનું મુખ્ય અને એકજ કારણ હતું. એ નફાની રાક્ષસી તૃષ્ણાને ખાતર ઇંગ્લાંડમાં જર્મની સામે વ્યવસ્થીત પ્રચારકાર્ય થયું હતું, તેમજ જર્મનીમાં ઇંગ્લાંડ અને ક્રાંસ સામે જે પ્રચારવા નો ધંધો ત્યાંના મુડીવાદીઓએ વરસોથી માંડી દીધો હતો. આ બેંકરો અને ઉદ્યોગ-પતીઓ વધારે નફો મેળવે તો એના મલુ-રે ને વધુ ફાયદો થાય એમ કેટલક મુડી-વાદના વળગણો દલીલ કરે છે, પણ વધારે નફો મેળવવા માટે ઉત્પાદનનું ખર્ચ ઓછું કરવા હમેશાં કોઈપણ મુડીવાદી મથે છે. મુડી અને એના રોકાણમાંથી આજની સમાજ વ્યવસ્થામાં એ સ્થિતિ અનીવાર્ય છે. એક જર્મન સીપાહીનું અંગ્રેજ સીપાહીએ કશુંજ બગાડ્યું હોતું નથી. ઉલટું એ બન્નેને પીસી રહેલી સમાજવ્યવસ્થા એકજ સીધાંત ઉપર—શ્રમજીવીઓના શોષણ ઉપર—નીભર છે. છતાં એક ખીજની ગરદન કાપવા જેટલું—પોતાના શ્રમજીવીનું—ધુને હણી નાખવા જેટલું—જીતન આ સીપાહીઓમાં કોણુ ફેલાવે છે? સર્વસામાન્ય રક્તશોષણના સંબંધથી સંકળાયેલા કરોડો મહેનતુ માનવોને પરસ્પર અથડાવી મારવાતું શીક્ષણ કોણુ આપે છે? દરેક દેશની રાજસત્તા સા આટલાં લશ્કરો, આવડાં નઉકાસેન્યો અને જબર હવાઇ વીમાનો નીર્ભાવે છે? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર ઉદ્યોગો અને બેંકોએ ઓળવેલ સમાજના ઉત્પાદનનો અખત્યાર સાફ સાફ શખ્દોમાં ગાયે છે. જગતને ઔચળીના ટેરવા પર નચાવી રહેલા આ કરોડપતીઓ સત્તાના બળ ઉપર આટલા

મુસ્તાફ છે એ સમજવા માટે, મુડીવાદ, અને એનો આજનો વીકસ અવસ્થ સમજી લેવાની જરૂર છે; એટલે જગતમાંથી ન્યાંસુધી આ સામરાજ્યવાદ ન ઉપડે ત્યાંસુધી પ્રજા પ્રજા વચ્ચેના વધમનસ્થ કદી મટવાનાં નથી. તત્વજ્ઞાન, અહીં સા, સત્ય, નીતીન્યાય વીગેરે ગમે તેટલા અખતરાઓ સંતમકંતો અજમાવે છતાં ખાનગી મુડી, મીટકત મા-લીટી અને આજનો વીકસ પામેલો યંત્રવાદ એ ત્રણે સાથે હોય ત્યાં સુધી કદી આં દુઃખદાયક ઘટના અસંભવીત થઈ શકેજ નહીં. એકલા યંત્રવાદને આજની વીધમતા-એનું કાગળુ માનવું એ મુખર્તા છે. યંત્રવાદની આટલી વીકસ પામેલી રથીતીમા ખાનગી મીટકતની માલીટી અને મુડીના રોકાણ મારે સદર પરવાના આટલી ઉચ્ચ-પાથક મચાવે છે. અને એથીજ સામરાજ્ય-વાદ એટલે લોડ' ધરવીન નહીં, પાલમિંટ નહીં, હુવર કે બ્લીયાં નહીં, પણ એ દેશના મુડીવાદી ખેડેરો અને કારખાનાંનાં માલિકાની શોષણનીતી છે, એમ કહેનારા વીવેચકો આખા પ્રશ્નને બહુજ સુદ.સર મુકે છે એમ કહેવાય. જે પાંચ પ્રશ્નો આ લેખમાળામા ચર્ચામાં આવે છે એ પ્રશ્નો ઉપર ઉમેલી આખી ઇમારતના પાયમાં અસંખ્ય શ્રમજી-વીઓની નીવેંતન મજુરી (unpaid labour) છે. લક્ષ્મીનંદનો નફો એટલે મહેનતુ માનવતાની નીવેંતન મજુરી (Surplus Value is nothing but unpaid labour) અને એ નફાની તૃષ્ણામાંથીજ આટલી ઉગ લડાઈઓ જન્મે છે.

આ આથીકે સમજાવવામાંથીજ આજની રાજકીય સત્તાનાં જુદાં જુદાં ધોરણો અને બંધારણો ધરાય છે અને એ આથીકે સમસ્યાઓને ઉકેટવા વીના અજની મુ-

ડીવાદી રાજસ-તાઓનું પ્રથકરણ કરવું એ તદન અશક્ય છે. આટલું મહત્વનું સ્થાન ભોગવતી આથીકે પરીસ્થિતીનો પાયો એ આજના ઉદ્યોગો અને ખેડાની મીશ્રીત મુડી ઉપર રચાયે છે; એટલે જુદી જુદી દીશામાં ખેડાએ જમાવેલો ઉદ્યોગનો કાણુ મુડીવાદના સ્વરૂપને વધારે ઉગ બનાવે છે અને જેમ જેમ ખેડાનું આધીપત્ય (Hegemony) ઉત્તરોત્તર વધતું જશે એમ એમ પ્રજાઓની પરસ્પર અથડામણી નજીકમાં આવતી જશે. કદાચ એવી એકાદ ખે સામરાજ્યવાદી લડાઈઓમાંથીજ એ આખી આથીકે સમાજ-વ્યવસ્થાના નાશનું પગરણ મંડાય એ બનવાજોગ છે.

દરેક રાષ્ટ્ર પોતાનાં ઉત્પાદનને જગતમાં બજાર બનાવવા માટે ખુબ કાળજી રાખે છે. પોતાના દેશમાં ઉત્પન્ન થતો કચ્છો માલ બીજા દેશમાં જતો અટકાવવા એના ઉપર જગત નાંખે છે અને બહારના દેશાવરોમાં તદ્દમાર માલ આવી ન પડે એટલા ખાતર 'રૂબી' ય ઉદ્યોગનું રક્ષણ મોટી મોટી જગતની દીવાલો ઉભી કરીને આજની દરેક મુડીવાદી પ્રજા કૃત્રીમ સ્પર્ધા ખેલે છે. જ્યારે ઇંગ્લેન્ડની સાથે જર્મની અને અમેરીકા સ્પર્ધામાં ઉભા રહી નહોતા શક્તાં ત્યારે પોતપોતાના દેશમાં પરદેશી માલ સામે રક્ષણની જગત દાખલ કરી, એટલે સ્વદેશના ઉદ્યોગને પગભર થવાનું સુગમ પડે પણ જ્યારે ઉદ્યોગનો વીકસ પરદેશની હરીફાઈમાં ટકે એવો થાય ત્યારે આ રક્ષણ મારે ઉભી થયેલી જગત નીકળી જવી જોઈએ. પણ એમ થવાને બદલે એ દીવાલો યંત્રોનું ટેકનીક સુધાર્યા પછી અને ઉદ્યોગ પગભર થયા પછી પણ ઉઘડી વધારે મજસુત બનતી ચાલી છે.

એટલું જ નહીં પણ એ જગતના દરે દર વરસે વધતા જાય છે. અત્યારે અમેરીકાનું ટેરીફ બીજા આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે. ઇંગ્લાંડનો સામાન્ય સંઘ અને ઇમ્પીરીયલ પ્રેક્ષક-સનાં તુલ પશુ એ જગતી દીવાલોનાં બુદ્ધિ સ્વરૂપો છે. આમ એક બીજા દેશની ઉંચી થતી જતી જગતી દીવાલોમાંથી જગતને લરખી જાય એવું યુધ્ધ જન્મે છે.

સંહારના શસ્ત્રો

યુત્ત્રવાદના આરંભથી માંડી એના આજના વીરાટ વીકાસ સુધીનો ઇતીહાસ અલોકનારને જણાશે કે યુત્ત્રોની ઉત્પાદન શક્તિ વધવાની સાથે માનવસ-માજના મોટા ભાગનું સુખ વધ્યું નથી પણ ઉલટું બેકારી, ભુખમરો અને કંગાલીયતે ૯૮ ટકા જેટલી મહેનત મનવતાને ઘેરી લીધી છે. વસ્તીનું પ્રમાણ વધ્યું, રાહેરો વધ્યાં, વીલાસ અને આરામનો અનેક સાહીત્યોથી જગતનું બળર ઉભરાતું ચાલ્યું છતાં એ એશઆરામનો અદ્વિભાગ પણ એના સર્જનહારોના નસીબમાં નથી, એ વાત વેધકદબ્દી ફેંકનારને અચુક દેખાઈ આવશે. મુડીવાદી સમાજ વ્યવસ્થાનાં સ્વીકૃત આર્થિક ધોરણો એ ઉત્પાદન અને વીક્રય બન્નેમાં એવી અંધાધુંધી ફેલાવી છે કે સમાજના પ્રાણ રૂપ મનાતા એ બન્ને વીલાગોની વ્યવસ્થામાં કશો ધ્યેય કે હેતુ દેખાતાં નથી. જે ઉત્પાદન થઈ રહ્યું છે એ કોને માટે અને કેટલા પ્રમાણમાં થાય છે એ કોઈ પુછતું નથી. ખરેખરી જરૂરીયાતોની કોઈને પરવા પડી નથી. માત્ર નફો મેળવવાની આસુરી લાલસાને પરીણામે માનવસમાજને જરૂર જોગી ચીજો ઓછી ઉત્પન્ન થાય છે અને થોડા લોકોના એજન્ડાઓની વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવા પાછળ

કેટલાય લોકોનું શ્રમજીવન વેડફાઈ જાય છે. યુત્ત્રોમાં થતા ફેરફારો અને નવી શોધ બોજોને લઈને મુડીવાદના સર્જનબલો અવીરત વધે જાય છે. ઉત્પાદનનો જથ્થો દીનપ્રતીદીન અઢગક બનતો જાય છે પણ સીન્ડીકેટો અને ત્રસ્ટો દ્વારા આખા ઉદ્યોગવાદના ધરાર ધણી થઈ બેઠેલા ધન કુમેરો એ ઉત્પાદનની કીંમત એટલી વધારી મુકે છે કે સામાન્ય લોકોને માટે એવો માલ ખરીદવો મોંઘો પડે છે. દેશની આસપાસ મોટી જગતી દીવાલો ઉભી કરીને એ ધનપતીઓ નફાની તૃણાને તૃપ્ત કરી રહ્યા છે. એ મુડીવાદીઓને નથી પડી માનવ જીવનની કે નથી પડી એમની જરૂયાતોની. રાક્ષસી કારખાનાંઓમાંથી બહાર ઉભરાઈ પડતો માલ અને એની આકરી કીંમત સામાન્ય લોકોને પરવડશે કે કેમ એ દબ્દીબીંદુ એમના વીક્રય વીલાગને હોતું જ નથી. કીંમતમાં કેટલીકવાર ઘટાડો જાહેર થાય છે ખરો પણ એ કોઈ પ્રતીસ્પર્ધાને બળરમાંથી હાંકી કાઢવા માટે હોય છે. એ વીરોધક તત્વ પરાજ્ય પામે અથવા સમાધાન સંધ કે તુરતજ વેચાણ વીલાગમાંથી સારા ચે બળરમાં ભાવની વરહીનાં વાજાં વગાડવામાં આવે છે. બુદ્ધિનાં અને કેવળ ચોકળાં તુલો ચલાવી જગતને છેતરવામાં આવે છે. અને છેવટે લેવાય તેટલો નફો લક્ષ્મીનંદનો લહેરથી હુટે છે. કીંમતની આ અવીશ્રાંત ઉચ્ચપાથલ માંથી એક વસ્તુ અચુક ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પાદનનું પ્રમાણ બહુ વધી પડે છે અને સ્વદેશમાં વીક્રય માટે કીંમત આકરી પડે છે. આ પરીસ્થિતી ટાળવા માટે બહારના પ્રદેશોમાં પોતાના માલ સારૂ બળરો ઉત્પન્ન કરવાની ઘડમથલમાં પ્રત્યેક દેશના તાલેવરો મશગુલ બને છે. ઉત્પાદન અનેક

ગણ' વધી જાય છે. પણ જગતની બજારોનું પ્રમાણ મર્યાદીત હોય છે કારણ કે દુનીઆમાં દેશો તો અમુકજ સંખ્યામાં છે. એટલે આફ્રીકા, એસ્ટ્રેલિયા કેંગો, ટર્કી, પર્શીયા, સીરીયા, પેલેસ્ટાઇન, હીંદ, ચાઇના વીગેરે અનેક "અર્ધ" સંસ્કારી કે અસંસ્કારી" પ્રદેશોમાં પોતાનાં માલનો પગ પેસારો કરવાનું મહા-ભારત કામ આ ઇજ્જતવાદન અધીપતીઓ ઉઠાવે છે. પૃથ્વીની સપાટી ટુંકી હોય છે અને આ ઉદ્યોગીક ઇજ્જતવાદન મોંઘા-તાઓની ધનનૃણ્યા અપરીમીત થતી જાય છે. એટલે દરેક દેશના તરફ અને સીન્ડી-કેટો જુદા જુદા પ્રદેશો સર કરવાને ખાંતર પરપર આથડી પડે છે. "શાંતીમય સ્પર્ધા" ને નામે એકે બીજા સામે ધુરંદ્રી રહેતા આ આંતરરાષ્ટ્રીય દોરતો પડતા પાછળ સંહારના કારમા શસ્ત્રો અને લશ્કરી બળોનો જમાવ કર્યાં કરે છે.

ઉત્પાદન અને વીક્રય

આવા સર્વજ્ઞ સામરાજ્યવાદના બે મુખ્ય અંગો અઉદ્યોગીક ઇજ્જતવાદ અને બેંકોની કેંદ્રીત મુડી. જેમ નાના નાના ઉદ્યોગો અને કારખાનાઓનો કાષુ મુડીવાદના વીક્રાસને લઇને થોડા અખજપતીઓના હાથમાં આવી પડયો છે એમજ ખુલ્લુખુલ્લી એકઠું થયેલું ધન પણ થોડાજ બેંકોની વ્યાપારી રમતનું સાધન થઇ રહ્યું છે. આમ એક બાલુ ઉત્પાદનનાં સાધનોનો કાષુ શ્રીમંતોના નાના સમુદ્ધતી માલીકી બની રહે છે ત્યારે બીજા બાલુ એ ગંભીર યત્રોને ખરીદવા માટે લેછતી ક્ષેત્રોની કાયળીઓ થોડા સંચાલકોની સત્તાનો વીધય થઇ પડે છે, ઉદ્યોગના અધીપતીઓ અને બેંકોના સંચાલકો બંને મળીને જગતના ઉત્પાદન અને વીક્રયને કેમ

કાષુમાં લ્યે છે એ વાત વીસ્તારથી ચર્ચા સવામાં આવી છે એટલે હવે એ બંનેનો કાષુ જમાવી બેઠેલા અખજપતીઓ સા સાથે આટલી જહેમત ઉઠાવી રહ્યા છે અને એમાંથી કેવાં કારમાં પરીણામ આવશે એ વીચારવાનું રહે છે.

મુડીનું પર્થદન

યુરોપ અને અમેરીકાના કરોડપતીઓ આજે કાષો માલ ઉત્પન્ન કરતા કેટલાય પ્રદેશો ઉપર આર્થિક કે રાજ-કીય સર્વોપરીતા જમાવી બેઠા છે. એક બાલુ કાષો માલ ઉઠાવી જવામાં અનેક અર્થિક આંટીધુટીઓ પાશ્ચ્યમના સંસ્કારી અને સફેદ સજ્જનો ઉભી કરે છે. ચલણ, હુંડીયામણ, અને જગત આ ત્રણ બાબતોમાં પજાત પ્રજ્ઞઓને આ બાલુગરો ખુબ ઉઠાં લાણાવે છે. કાષા માલનું સ્વરૂપ બદલી સફાઇદાર ચીજ બનાવવાના ઉદ્યોગો પજાંત પ્રજ્ઞઓના પ્રદેશમાં પણ આ પરદેશી મુડીવાદીઓ સ્થાપે છે. સ્થાનિક મુડી-દારોને એવા ઉદ્યોગો ઉભા કરવાની પરવાનગી પણ મહેરબાનીની રાહે સપતીમાન સરનશીનો આપે છે. ને કે મોટે ભાગે તો એ મહેરબાની ફરજ્યાતજ હોય છે. મુખ્યત્વે કરીને આ પ્રદેશો સર કરવામાં પોતાનાં કારખાનાંઓ માટે કાષા માલનોં બંદોબસ્ત કરવાનો હેતુ હોય છે અને તદ્દ-યાર થયેલી ચીજ વેચાણ માટે બેંકો મુકવાનો આશય પણ સ્પષ્ટ હોય છે. જેમ ઉદ્યોગોના ઇજ્જતવાદો થતું અજ્ઞક ઉત્પાદન સાફ કરવા જગતની બજારોની જરૂ-રીયાત રહે છે એમ બેંકોમાં એકી થયેલી મુડીને માટે આંતરરાષ્ટ્રીય રેલ્વેજીની આવશ્યકતા રહે છે. થોડા માણસોના હાથમાં ઉદ્યોગોમાં અને બેંકોમાં ચેકાયલી મુડીનું

સંયુક્ત આધીપત્ય આવવાથી માલની પેઠે મુડીનાં નીકાસ (Export of Capital) પણ અતી મહત્વનો પ્રશ્ન થઈ પડે છે. ઉત્પાદન, અને પુનઃ ઉત્પાદન, ના ન્યાયે નફો એ નવી મુડી બનતો જાય છે અને આમ આખરે શ્રમજીવિઓની નીર્વૃત્ત મજૂરીમાંથી માનવ કુખેરોની મુડી ખડી થાય છે. દેશદેશાવરના રાજકીય કે આર્થિક કાણુને પરીણુમે દેશમાં ખુબ ધન એકઠું થાય છે પણ મુડીને આજસુ રહેવું પરવડતું નહીં હોવાથી એ પુંછ બાજુ માટે પોકાર ઉઠાવે છે. બાજુ મેળવવા માટે પુંછતું રોકાણ થવુંજ લેઈએ અને એ પુંછતા રોકાણ માટે સ્વદેશમાં સ્થાન ન હોય તો એને પરદેશમાં રોકાણે પણ આજસુ મુડીને ઉદ્યોગી બનાવવી લેઈએ જેમ કારખાનાંઓનો માલ સ્વદેશની ખપત કરતાં ખુબ વધી પડે એટલે એને પરદેશની બજારોમાં વેચવોજ પડે છે એમ એકઠી થયેલી અટળક છતાંય આજસુ મુડીને સ્વદેશાભીમાનના સીમાડા વળોટી મેક્સિકો, આફ્રિકા, કેનેડા, જર્મની, ઇંગ્લંડ, હીંદ, ચીન અને બીજા અનેક દેશોમાં પરીવ્રમણ કરવું પડે છે સામ્રાજ્યવાદના આ ત્રીજા અંગને મુડીનો નીકાસ (export of Capital) કહેવામા આવે છે. લક્ષ્મીનું આ પર્પેટન એટલે માત્ર કલદારોની કાથળાઓજ એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં ફેંચી કરતી નથી મુડીના નીકાસ માટે અનેક માર્ગો યોજવામાં આવે છે કેટલીક વખત પછાત પ્રદેશોમાં ઉદ્યોગવાદ પ્રસારવાનો દંભ કરીને સ્થાનાક મુડીવાદ પાસે એ પ્રદેશો ઉપર કાણુ ધરાવતી પ્રજા પોતાનાં મશીના યંત્રો વગેરે ખરીદાવે છે. અને પ્રજાનાં મુખ્ય સંગવડને બહાને રેલ્વે બાંધે છે અને આમ સ્વદેશના શ્રમજીવિઓએ

ઉત્પન્ન કરેલાં અવરંધ મુલ્ય (Surplus value) ને પછાત પ્રજાઓનાં લોકસંહિતુ શોષણ કરવા સાફ રોકવામાં આવે છે; આમ નીકાસ પામેલી મુડી નહેરો બાંધવામાં, રેલ્વે ઉભી કરવામાં, ખાણો ખોદવામાં, દરીયો પુરવામાં, નદીઓનાં બંધ બાંધવામાં અને એવાં અનેક સ્થાનાક ઉદ્યોગમાં પેસી જાય છે. અને આમ પરાધીન અને અર્ધસંસ્કારી પ્રજાનાં “રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગો” મારફત સ્વદેશના શ્રમ જીવનમાંથી ઉભી થયેલી દબલત ઘર આગણે નવો નફો વાળે છે. આ પરીસ્થિતીનું પરીણામ એ આવે છે કે જે દેશો પાસે ખુબ નાણું છે એ દેશો પોતાપોતાની મુડીનું રોકાણ કરવા આવા પ્રદેશોના ઉદ્યોગમાં નાણાંની ધીરધાર આદરે છે. રેલ્વે કે ખાણોને માટે ખાસ પરવાના મેળવે છે. તાર અને ટપાલના વ્યવહારો સ્થાપે છે અને પોતાની મુડીની સક્રામતી માટે ખાસ હકકો મેળવે છે. હાં તો આવી પ્રજાઓને રાજકીય અધીનતા અનુભવવી પડે છે અને હાંતો મુડીના રોકાણને લઈને આર્થિક સર્વોપરીતા નીચે ઝુગળાવું પડે છે. દરેક મુડીવાદી અને નાણાંવાળો દેશ બીજા બળવાન દેશ સાથે આવા પ્રદેશોના રાજકીય કે આર્થિક કાણુ માટે ખુબ ઝુમેશ ઉઠાવે છે. અને આ માલ અને મુડીનાં નીકાસમાંથી સામ્રાજ્યવાદીઓ જગત આખાને સળગાવી મુકે એવું યુધ્ધ જગાડે છે. આજના મુડીવાદનાં બે મુખ્ય લક્ષણો બરોબર સમજાય તો ઉદ્યોગનાં ઉત્પાદન અને મુડીનાં એકીકરણ માટે બજારો મેળવવીજ લેઈએ એ પણ સહજ સમજી શકાય. જેમ માલ ઉત્પન્ન થાય એ વેચાવોજ લેઈએ તેમ મુડી એકઠી થાય એ કાંઈ પણ રીતે રોકાવીજ લેઈએ. બંને

-વસ્તુ નીરક્ષમી રહી શકે નહીં. અને
-વર્તમાન મુડીવાદ એટલે ઉદ્યોગ અને
-ખેડની મીઠીત મુડીતું (Finace
Capital) સર્વોપરી સ્વામીત્વ. યંત્રામાં
જેમ વરાળ અને વીજળી એ ગતી માટે
-અનીવાર્ય વસ્તુઓ છે એમ મુડીવાદ માટે
-આ મીઠીત પુંછ એ સહીધી મહત્વનું
ગતીયત્વ છે.

ભયાનક સ્વરૂપ

મુડીનો નીકાસ જેમ દુનીયાના પ્રદેશોમાં
-અઉદ્યોગીક મુડી પુરી પાડવાથી શક્ય થાય
છે એમ એક મુડીવાદી દેશ ખીજા
દેશની સરકારને નાણાં ધીરતે પણ
સાધી શકે છે. આ લોન આપતી 'વખતે
મુડીવાદીઓ સંધર વ્યાજ ઓછાવે છે
-એટલું જ નહીં પણ કેટલીક વ્યાપારી શરતો
પણ આ ધીરનાર પુંછપતીઓ ગરજવાન
પ્રદેશ પાસેથી કરાવી લે છે. અમુક જાત-
નોજ માલ આયાત કરવાની કલમ પણ
-આવી શરતોમાં ધણી વખત હોય છે. કેટ-
લીક વખત રક્ષણને બદલે પોતાનું
-લશ્કર નીલાવવાની પણ મુડીવાદીઓ
કષ્ટવાત કરાવે છે આ વાત અનેક
-ઉદાહરણોથી સીધી કરી શકાય. હમણાંજ
પોલાંડને જ્યારે નાણાંની બીડ હતી ત્યારે
અમેરીકન બેંકરોએ દીવાસળીના ઇન્જરા
માટે ખાસ કન્સેશનની માગણી કરી. ચાંગ
-સો લીનને મંચુરિયામાં નાણાંની મદદ કર-
વામાં જપાને રેલ્વે બાંધવાનો અધિકાર એના
બદલામાં મેળવ્યો હતો. નાણાંની ધીરધારના
બદલામાં આખા જર્મની ઉપર આર્થિક
પંજે પ્રસારતી ડેવે ની પ્લેન અને યંગ
પ્લેન આ મુડીના નીકાસનું સહીધી ભયાનક
સ્વરૂપ છે.

લોન ધીરવા સીવાય પણ મુડીના પપ
-ટન માટે એક સીધો માગ દહિલતમંદ

દેશો અખત્યાર કરે છે. દુનીયાના કેટલ
દેશોનાં આ માતખર મુડીવાદીઓ દેશ પરદેશ
પોતાની બેંકા સ્થાપે છે. અથવા સ્થાનીક બેં
સાથે સીધો વ્યવહાર સાધે છે. અ.મ.
માર્ગે મુડીનો નીકાસ થાય છે એક રોકડ ધ
ધારથી અને ખીજાઉદ્યોગમાં મુડીના રો
ણથી. પ્રથમ માર્ગમાં વ્યાજ ઉપરાંત વ્યાપ
માટે સગવડો મળે છે અને આર્થિક કષ્ટ મ
છે અને ઉદ્યોગમાં મુડી રોકવાથી વ્યાજ
બદલ ખુબ નફો મળે છે. ચીનના સૌર
મુખ્ય ઉદ્યોગો ખીટન, જપાન અ
અમેરીકાની મુડીથી ઉભા થયેલા
હીંદમાં ખીટીશ મુડીનું પ્રમાણ લગભ
૮૦ ટકા જેટલું છે. યંત્રવાદના આધુનિક વીર
સમાં પછાત પડેલ દેશોની આર્થિક સમસ્યા
આ પરદેશી મુડીના પ્રપંચોથી જલરપુરભરી છે.

સંપત્તીની સત્તા

સંપત્તીના સાંડસામાં લગલગ આપ
દુનીયાને ઝકડી લેવાના પ્રયાસો આ
કાલ અમેરીકા આઢરી રહ્યું છે
૧૯૧૪ ની લડાઈ પહેલાં જ ને પ્રદેશો
ખીટીશ મુડી પ્રસાર પામી હતી ત્યાં ત
આજે અમેરીકન ડોલરનું ડંકા વાગે છે
મુડીનો નીકાસ કેવું ભયાનક સ્વરૂપ પક
છે એ એન્ડ્રો-અમેરીકન વીચહના ઘેરા
વાદળોમાં ઉપરથી સમજ શકાય છે. કેનેડા
જર્મની અને ચીનમાં અમેરીકન મુડીનું
પ્રમાણ અને પગપેસારો ખુબજ વધ
પડ્યાં છે, રશીયા અને હીંદમાં પણ ડોલ
ડોલાયાં કરી રહ્યો છે. પોલાંડ, ઇટાલ
અને મધ્ય યુરોપમાં ખીટીશ મુડી સાં
અમેરીકન પુંછએ મોરચા માંડ્યા છે. દક્ષિણ
અમેરીકામાં તો ચુનાઈટ સ્ટેટનો વીજ
વાવડો ફરકે છે ક્રાંસ અને ઇન્ડો
પોતાને સુપ્રત થયેલા પ્રદેશો પર વાર્લ
પણું અજમાવી મુડી પ્રસાર અને કાર

માલ માટેજ બધી કસમત આદરે છે. જર્મનીની રેલ્વે લગભગ અમેરીકાને ત્યાં ગીરવી છે એમ કહી શકાય. આમ મુડીના પર્ચેન્ટનદવારા અખા જગતના ઉત્પાદન ઉપર સૌ બસો મુડીવાદીઓ કાણુ જમાવી અડગ કલ્કમી એકઠી કરે છે. જેમ જેમ કોડ રોકફેલર, મોર્ગન, કાર્નેગી, મેસ્સેટ, રૉથ્સચીલ્ડ અને બીવરબ્રુકને આંગણે અબજો એકઠા થાય છે તેમ તેમ લાખો માણસો ખેતર ખનતાં જાય છે.—કરોડો માનવો અરધા ભુખ્યાં અને અરધા ઢાંક્યાં મુશીબતો વેઠીને છવન વીતાવે છે. નાના નાના વ્યાપારીઓ અને ઉદ્યોગોના સંચાલકો સાધારણ વર્ગના મામુલી માણસો બની જાય છે અને આમ અસંખ્ય બનસમુહના માનસિક અને આર્થિક મુશ્કેલી પર આવા થોડાક અબજપતીઓ પોતાના તાંડવ નૃત્ય ખેલે છે.

સંસ્થાનો માટે ઝંખના

માલ અને મુડી એ બન્નેનું અપસંખ્ય અબજપતીઓના હાથમાં સુવસંચાલન આવતાં એનો નીકાસ કરવા અને એ નીકાસદવારા ફરી નફો લુંટવા આ સંપત્તી માન સજ્જનો આધુનીક યુગનાં શાંતીમય સંગ્રામ શસ્ત્રો સજ્જે છે. ઉત્પાદન અને નાણાં બન્નેને દેકાણે પાડવા બે યોજનાઓ આજનો ઇન્જિનિયરિંગ અજમાવે છે દરેક મુડી દારૂ દેશ સંસ્થાનો મેળવવા માટે ખુબ મથે છે. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે આર્થિક લુંટને માટે પછાત પ્રજાઓ ઉપર જેમ બને તેમ વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં આધીપત્ય જમાવવું. ખાસ કરીને અણખેડ્યા ક્ષેત્રોમાંજ ઉદ્યોગવાદને માટે સ્થાન હોઇ શકે છે એટલે યંત્રવાદથી અપરીચીત વીસ્તારમાં મુડીનો નીકાસ કરવાથી એ દેશોમાં સસ્તી

મજૂરી મળવાને લઇને નફો ખુબ મેળવી શકાય છે. આમ મુડીના રોકાણ માટે પછાત પ્રજાઓમાં અને અસંસ્કારી પ્રદેશોમાં આ મુડીવાદીઓને ખુબ સગવડતા મળી રહે છે. ઉપરાંત આ અણખેડ્યા પ્રદેશોમાં કાચો માલ પણ ખુબ પાકે છે એટલે જગતના દેશો ઉપર રાજકીય આધીપત્ય જમાવવા માટે દરેક મુડીવાદી દેશ તલપાપડ થઇ રહે છે. કાચો માલ ખાસ કરીને ખેતી પ્રધાન દેશોમાંથી મળી આવે છે. અઉદ્યોગીક પ્રગતીમાં ખુબ આગળ ધપે જતા દેશમાં ખેતીનો વીકાસ સાધવો અશક્ય પડે છે અથવા એ ઉદ્યોગ જેટલી ઉંચી કક્ષાએ તો નથીજ પહોંચી શકે. કારણ કે ઔદ્યોગીક પરિવર્તન પામેલા દેશોમાં જમીનનો વેરો વીગેરે ઘણી બાબતો ખેતીનાં વીકાસમાં આડખીલી રૂપ થઇ પડે છે. પણ ઉદ્યોગો જેમ જેમ વધતા જાય તેમ તેમ કાચો માલ પણ વધારે પ્રમાણમાં જોઇએ. એટલે મુડીના નીકાસ ઉપરાંત કાચો માલ મેળવવા માટે પણ સંસ્થાનો મેળવવા પાછળ સામ્રાજ્યવાદી વરજો પોતાની બધી શક્તિઓ ખરચી નાખવા તત્પર બને છે. ઇતીહાસ અને ભુગોળ બન્ને દ્રષ્ટીએ મુખ્યત્વે કરીને બંધાય મુડીવાદી પ્રદેશો સમશી તોખુલવામાનમાં આવેલા છે અને કાચો માલ ઘણું ખર્ચે અથ ઉણુ અથવા તદ્દન ઉણુ પ્રદેશોમાંજ પાકે છે. ખાસ કરીને રૂનો દાખલો લઇએ તો કાપડના ઉદ્યોગ મા અતીશય જરૂરનો આ કાચો માલ ઇંગ્લેન્ડ, હીન્ડુસ્તાન, એશીયા માઇનોર, ચીન, ટુર્કિસ્તાન વીગેરે દેશોમાં ખુબ પાકે છે આ બંધાય દેશો યંત્રવાદમાં પછાત છે એવા તો સૌ કોઇ સમજી શકે એવી છે. રબ્બર માટે પણ એજ પરિસ્થિતિ છે અને એથીજ

આ પછાત પ્રદેશો ઉપર મુડીવાદી માંધા-
તાઓ હંમેશાં લાલ ડોળો રાખે છે. લોખંડ
કાલસો, અને તેલ આ ત્રણે કંચી ચીજો
આજના ઉદ્યોગવાદ માટે અતીવાર્ય છે આ
ચીજો એકલા પછાત પ્રદેશોમાંજ પાકતી
નથી કેટલાય મુડીવાદી દેશોમાં
તેલના કુવાઓ, અને લોખંડની
ખાણો મળી આવે છે; પણ સમાનશર
પાસેથી આવા પ્રદેશો ઝુટતી લેવા એ
સહેલી વાત નથી અને એ ઉપરાંત એ
પ્રદેશોના મુડીવાદીઓએ એ ક્ષેત્રોનો ખુબ
વીકાસ સાધી લીધો હોય છે. પણ પછાત
દેશોમાં તે આ ક્ષેત્રો અણખેડયાંજ હોય છે.
કેટલીક વખત લોખંડની ખાણો કે તેલના
કુવાની સંભાવના હોવા છતાં એની શોધ
ખોળજ આ દેશોમાં કાંઈએ કરી હોતી
નથી. આંખ મુડીના વીકાસ માટે તેમજ
કાંઈ માલ મેળવવા માટે પ્રદેશો સર કરવાની
જૂની પ્રત્યેક મુડીવાદી દેશમાં જન્મે છે.
જગતના જળવાન રાષ્ટ્રોની મુડીપ્રચારની
ઝંખનાએ કેટલીયે પ્રજાઓના નીકંદન
કાઢી નાખ્યાં છે. મુડીવાદના વીકાસનો અને
પછાત પ્રદેશોમાં એના પ્રચારનો ઇતી-
હાસ કરોડોના લોહીથી લખાયે છે.

લોહીના અક્ષરો

અર્થસંસ્કારી કે અસંસ્કારી દેશોમાં
પ્રજાનું માનસ બનતાં સુધી છેકજ પ્રાથ-
મીક હોય છે આથીકે ધોરણો અને જીવન
વ્યવહાર પણ તદ્દન જુન જમાનાનાંજ
પ્રચલીત હોય છે. એટલે સાધારણ રીતે
યંત્રવાદ સામે એને સુગ હોય છે. જુનાં ઉત્પા-
દનનાં સાધનોને પકડી રાખી પોતાની ચાલતી
આવેલી ધરેડ પ્રમાણે જરૂરીઆતો ઉભી
કરવામાં આ પછાત પ્રજાઓ મશગુલ રહે છે.
મુડીવાદના વીકાસ માટે જમીન વીગેરેનો

કબજો એ મુખ્ય વસ્તુ છે કારણ કે આ-
પ્રાથમીક ધોરણો પ્રમાણે ચાલતા પ્રદેશોમાં
સહેલાઈથી ઉત્પાદનનાં સાધનો લોકો મુત્રત
કરતાં નથી. આવી પ્રજાઓ પાસેથી ઉત્પા-
દનનાં સાધનો પડતી લેવા મુડીવાદે જે
રીતઓ પરસાવ્યા છે એ માનવતાને પણ
કંપારી કાઢે એવા છે. સુધરેલા દેશો તરીકે.
જગતના મોકમાં ખુબ શોધકાર કરતા
આ માનવ રાક્ષસોએ તદ્દન પછાત પ્રજા-
નાં માત્ર રૂધીર પાન કર્યાં છે
એમ કહેવામાં જાય અતીશયોક્તી નથી.
શીદીઓ, રેડ ઇન્ડીયનો અને બીજી એવી
અનેક જાતો ઉપર સદેહ રાષ્ટ્રોનોએ આય-
રેલા અત્યાચારો મુડીવાદની લીધણુતાનેય
લોહીનાં રંગથી વધારે કારમી બનાવે છે.
હીંદુસ્થાનના ગૃહ ઉદ્યોગોનો નાશ પણ
એવીજ કરણ કયા સંભળાવે છે. કેટલાય
લોકોની જમીનો આંચકી લઈ એને રજગતા
મુકા દીધાનાં દરખાંતો અણુનેધ્યો ઇતીહાસ.
આપે છે. કાંતો એ ખીચારા જમીનના જુત
પુવં માલેકો મરી ગુલામ બને છે
અથવા તો જીપે મરે છે. મોટાં મોટાં
પ્લેન્ટેશનોમાં ગુલામી નહીં તો બીજું શું
પ્રવર્તે છે? જે મહેનતાણું આ મજૂરોને
આપા ઉદ્યોગોમાં મળે છે એ ખજૂરી
રાખ્દનેય લગભગ એટલું ઓછું હોય જ
અનાજ પણ મોઢું થાય છે કારણ કે જમીનો
આ મુડીવાદીઓ પોતાના ઉદ્યોગ માટે આંચક
લ્યે છે. લશ્કરી બળ વડે સંસ્થાનોનો કબજો
લીધા પછી એ લશ્કરના નીભાવનો ખચ પણ
સંસ્થાનો ઉપર લાદતાં આ મુડીવાદીઓ
અચકાત નથી. આમ ચારે બાજુએથી
પછાત પ્રજાઓને મોટાં મોટાં મુડીવાદી
મહારાજ્યો જેટલી બને તેટલી રીતિથી ખીસી
નાખે છે; અને છતાં આતંત્રરાજીય પ્રચારના
સાધનો ઉપર પણ માલેકી ધસવતા આ

મુડીવાદીઓ જગતને સંભળાવે છે કે અમે પછાત પ્રજાઓમાં “સંસ્કૃતી પ્રચાર” કર્યો છે. પાનાંઓનાં પાના ભરાય એટલેા પ્રતી-
હાસ આ “સંસ્કૃતી પ્રચાર” ની પાછળ છુપાયેલો છે સીરીયાની અંદર ક્રિસ્ટિ ડેમા-
સ્કસ ઉપર તોપના ગોળા પહુ સંસ્કૃતીનાં ફેલાવા માટેજ છોડ્યા હતા. મોરોકોનાની પ્રજા ઉપર ફ્રેન્ચ સમ્રાજીવાદને ભુખ્યા વાધની પોંડે છોડી મુકવામાં પહુ ઉપર જણાવેલો સંસ્કારીતા ફેલાવવાનોજ ઉમદા હેતુ હશે! ખેલજીયમે કાગોમાં મનવશીકાર કરેલો એમાં પહુ એનો હેતુ કેવા ઉદાર! સંસ્કૃતીના ફેલાવા માટે કેવી એની ધગશ! ચેસ્ટ ઇન્ડીઝ અને ક્યુબામાં શેરડીનો રસ

મેળવવા આ મુડીવાદીઓએ શ્રમજીવીઓનાં લોહી નીચોવ્યાં છે એ પહુ સંસ્કૃતીની સુગંધ પ્રસારવાં માટેજ હશે? ત્રીપોલીના આરખો ઉપર ઇટાલીએ ગુન્નરેલો સીતમ સંસ્કૃતી પ્રચારની કશું કથની જગતને છાપરે ચડીને પોકારે છે. દક્ષીણ અમેરીકા અને શીલીપાઇન્સના ઇતીહાસમાં ડોકીયું કરનારને અમેરીકાની સફેદ સંસ્કૃતીનો કેવા ઉજળો પ્રકાશ છે એ સ્પષ્ટ દેખાઇ આવશે અને મુડીવાદી મહારાજ્યોમાં મોખરે રહેતું ઐટ્ઝીટન એના આદર્શો અને સંસ્કૃતી ને પરધીન પ્રજાઓનાં લોહીથી હરહમેશ રંગીન રાખે છે. એ વાતની તો ઇતીહાસ પહુ સાખ પુરે છે.

અમેરીકા શ્રીમંત દેશ છે, ત્યાં ૬૦ લાખ માણસો ખેકાર છે, જર્મની ઉઘોગી દેશ છે, ત્યાં ૩૦ લાખથી વધુ માણસો ખેકાર છે, સુસોલીનીના ઇટલીમાં ૫ લાખથી વધુ માણસો ખેકાર છે, બ્રીટીશ સામ્રાજ્યની મોટી નામના છતાં ત્યાં ઐટ્ઝીટનમાં ૨૫ લાખ માણસો ખેકાર તેમજ સંકટનીવારણ ફૂંડે ઉપર જીવનારાં છે. સામ્રાજ્યવાદનું આ ફળ!

...

મનુષ્યની મદદાઈ અને માનવતાની ખરી કસોટી માતૃભૂમીની મુક્તીના સંગ્રામમાં જ થાય છે.

દોલત માટેનાં બે કુદરતી સાધનો છે: પૃથ્વી અને સાગર. તે બન્નેમાંથી એક પહુ હાથમાંથી જાય તો તેટલે અંશે નીધનતા આવે. ત્યારે અત્યારે હીંદના હાથમાં તો બન્નેમાંથી એક પહુ સાધન નથી. તો એની નીધનતાની સીમા ક્યાંથી હોય?

...

સત્યાસત્ય પારખવાની વીવેકશુદ્ધિનોજ જોગ ત્યાગ કરી બેશ હોય, અને જેમનું તત્ત્વજ્ઞાન માનવતાની તરફના તીરસ્કારમાંજ પરીણમવું હોય, તેની સાથે દલીલ કરવી તે તો મુઝદાને દવા પાવા જેવું છે.

શામસ પેઇન

ભીખારણ

[નવાલકા]

: લેખક :

રામુ પરમાનંદ ઠક્કર

[૧]

“ઝૂરે, ભગવાન! ઓ શેઠ, એક આ બાલકને કોઈ દોહીયું આપો. તમારું પર-મેશ્વર ભલું કરશે.”

ઝોપાટી પર સાંઝને વખતે લોકોની ઠઠ જાગેલી હતી. જાતજાતના લોકો આમ તેમ ફરતા હતા. એ વખતે એક ભીખારણ પોતાના હાથમાં એક ન્હાના બાલકને ઉચકીને ઉમેડી-જતા આવતા માણસો પાસે ઉપરના રાખેલો ખોલી ફેંકે દાન માગતી હતી.

ભીખારણ જુવાન હતી, મોં સુંદર હતું, અને માથે કાળા વાળ હતા. પણ તે અત્યવ-સ્થિત અને મેઝા દેખાતા હતા. શરીર પર કાટાં-તુટાં મેઝાં વસ્ત્રો હતાં અને એથી આણું શરીર બરાબર ટંકાણું નહોતું. પહે-રેલું પોલકું કોઈક થીમંત શેઠાણીના અંગ પરનું ઉતરેલું હોય તેવું તેની ફેશને-બસ સીવણી પરથી લાગતું હતું, પણ તે ઘણું ફેલાયેલી ફરેલું હતું. તેના લથળા-જાળ કાંઠાઓમાં કચલી એકે બંગડી હતી, એ સિવાય આખા શરીર પર એકે આણુપણ નહોતું.

મેઝાં અને જૂતાં વસ્ત્રોમાં વિંટાળેલું હજેક માસણું એક બચ્ચું તેના બે હાથ પર તેણે તેડેલું હતું. બાલક બહુ સુંદર હતું. માથે કાળા રેશમી વાળ અને ખુલ્લી વિશાલ આંખો તરફ જતા આવતા માણસો ધડીલર નેહ રહેતા.

ભીખારણ આશરે સત્તર અઠાર વર્ષની હતી. મોં પર ગમગીની અને ઉંઝ વિચા-રની છાયા છવાયેલી હતી. ભીખ માગતાં કેમ જાણે કે અચકાતી હોય તેમ નીચું મોં રાખી જમીન તરફ નેહને જ ઉભી રહી હતી. જતું આવતું કોઈ જેના બચ્ચાંના ન્હાનકડા હાથમાં એક સીકકો મુકી દેતું ત્યારે “ભગવાન તમારું ભલું કરશે.” એટલા રાખેલો ખોલતી વખત માત્ર સ્નેહ ઉંચું નેતી હતી.

બે સુવાનો સુંદર પોશાકમાં સજ્જ થઈને ઝોપાટી ઉપર આમ તેમ ફરતાં વિધાવધ નરનારીઓને નિહાળી રહ્યા હતા, ફરતાં ફરતાં બન્ને ભીખારણ પાસેથી પસાર થયા. તેની જ પેલી ભીખારણ ખોલી:

“ઓ શેક! એક આ બાલકને કોઈ દોઢીયું આપો. તમારું પરમેશ્વર લાડું કરશે.”

સુબંધમાં ભીખારીઓની બહુ છત છે. જાહેર રસ્તા ઉપર, હરવા કરવાના અને રમત-ગમતના સ્થાન ઉપર જ્યારે જોઈએ ત્યારે ભીખારીઓ ઉભેલા જ હોય છે. એમના

“લગવાન તમારું લાડું કરશે,” એ આશિર્વાદ ઉચ્ચારતાં ભીખારણે જરા ઉંચું જોડું—અને યુવાનની સાથે નગર મળતાં. “આ લગવાન” કરીને ગોડી ચીસ પાડી ધબ દબને નીચે ઘેસી ગઈ, અને એ હાથ વચ્ચે ચોતાનું મોઢું સંતાડી દીધું.

એ યુવાનો સુંદર પોપાકમાં ભીખારણ પાસેથી પસાર થવા

તરફ ઝાઝા માણસો ધ્યાન આપતા નથી. એ યુવાનોમાંથી એકને તો ભીખારણના શબ્દોની કંઈ અસર થઈ નહિ, પણ ખીજનો હાથ તરત જ ખીસા તરફ વળ્યો. અંદરથી એક ખેંચાનીનો સિકકો કાઢ્યો, અને ખચ્ખાના ન્હાનકડા હાથમાં મુકી દીધો.

બન્ને મિત્રો જરા ખમચ્યા—અને પછી તરત જ ચાલવા લાગ્યા. ખેંચાનીનું ધન કરનાર યુવાન જરા ખડેબાકો દેખાતો હતો અને એનો શાસોચ્છવાસ ઉતાવળે ચાલતો હતો, એ જરા ઉતાવળે કદરો અગળ જતો હતો.

થોડકે આગળ આત્મા પછી બીજા મિત્ર
મોહ્યો : “નહાતુ ! તું જરા વધારે પડતી
ઉદારતા બતાવે છે, હો ?”

“વિનોદ ! મ્હને ફરીથી એ વાત યાદ
કરાવીશ માં-હો.” એમ બોલતાં બોલતાં
નહાતુની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં.

વિનોદ સમજ્યો નહિ. કે નહાતુના ઉપર
બીખારણે શું અસર કરી હતી. નહાતુની
આંખમાં આંસુ શા માટે આવ્યાં ? શું
બીખારણની એને એટલી બધી દયા આવી
તેથી ? કદાચ તેમ હોય. પણ બીખારણ
નહાતુને જોઈને કેમ બેસી ગઈ-શા માટે
મઠોં છુપાવી ગઈ અને ચીસ પાડી ઉઠી ?
બીખારણ સુંદર હતી. બીખારણ આવી
સુંદર હોઈ શકે ખરી ? એવું બાલક પણ
કેવું સુંદર હતું ?...વિનોદના મનમાં આ બધા
વિચારો ઘોળાવા લાગ્યા. અને બધી વાતમાં
એને કૈંક બેદ જણાવા લાગ્યો-એક બે પ્રશ્નો
નહાતુને પૂછ્યા, પણ તેની જવાબ આપવાની
તૃપ્તિ ન જણાઈ તેથી મનમાં મનમાં ચુંચ-
વાતો ગયો અને છેવટે એ વાત મનમાંથી
વિસારી દેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

નહાતુના ઘર પાસેથી બન્ને મિત્રો જુદા
પડ્યા.

[૨]

બીજા દિવસે સ્થાનિ એ જ વખતે
વિનોદ એપાટી ઉપર ગયો. બી-
ખારણ એ જ સ્થળે બાળકને તેડીને નીચું
મઠોં રાખી ઉભેલી હતી. વિનોદ તેની પાસે
ગયો અને બાળકના હાથમાં પાવલી મુકી.
બીખારણે આશિર્વાદ આપવા ઉંચું જ્યું.
વિનોદ ઉભો રહ્યો અને બીખારણને પૂછ્યું :

“બાઈ, તું કાણ છે ?”

બહુ નાખુશીથી જવાબ આપતી હોય
તેમ બીખારણ બોલી : “બીખારણ છું,
શોડ.”

“આ બાળક કોણ છે ?”

“મારું પોતાનું.”

વિનોદને ઘણા વધારે પ્રશ્નો પુછવાના
હતા, પણ ગીરદીવાલા રસ્તા ઉપર ઉભા
રહીને જીવાન બીખારણની સાથે વાતચીત
કરતાં તે અચકચો. તેણે બીખારણને પૂછ્યું :

“બાઈ ! તું મ્હારી સાથે આવીશ ?”

બીખારણ થોડો વખત વિનોદના સામું
જોઈ રહી. એની અસ્થિર આંખોમાં ભયની
સાગણી દેખાવા લાગી-પછી બોલી :

“માફ કરો શેડ. મ્હને લાલચમાં ન
નાંખો-મ્હારે તમારા પૈસા નથી જોઈતા-
તમારી પાવલી પાછી લઈ જતો.” આમ
કહીને પાવલીનો સીકકો વિનોદ તરફ દે'કયો.

વિનોદ એ સીકકો પાછો લઈ બાલકના
હાથમાં મુક્યો અને મોહ્યો :

“જેન ! હું ત્હને લાલચમાં નાંખી
અતીતિને રસ્તે લઈ જવા નથી માંગતો.
મ્હને ત્હારી બહુ દયા આવે છે. મ્હારે ત્હને
કેટલાક સવાલો પૂછવા છે. તું મારી સાથે
આવીશ તો ત્હને હું મારી જેન ગણીને
તારી સાથે વતી'શ એ ખાતરીથી માનજો.”

બીખારણને કૈંક વિશ્વાસ આવ્યો. વિનોદ
દની સાથે જવા તોણે હા કહી, અને વિનોદ
દથી થોડું અંતર રાખીને પાછળ પાછળ
ચાલવા લાગી.

વિનોદ પોતાને ઘેર આવ્યો, અને પોતાના
બેસવાના ખંડમાં એક ખુરસી પર બીખાર-
ણને બેસારી, પોતાની પત્નીને બોલાવી
લાગ્યો અને બીખારણને કહ્યું :

“જેન ! જરાય સંકોચ વગર હું પૂછું
તે વાતના જવાબ આપજો હો. હું ત્હારું
એવ જ કરવા માગું છું.”

બીખારણ શ્રીમંતના ઘરમાં આવીને બેઠી
હતી-ફરનીયર વગેરેનો એ ઘરમાં શક હતો.

આવું બધું જોઈને બીખારીઓને જે અગ્ન-
યજ્ઞી થવી જોઈએ તેવી એને જરાય થઈ
લાગતી નહોતી. જાણે કે એવા ધરેથી
પરિચિત હોય તેવી રીતથી એ ખેડેલી
લાગતી હતી અને ખુરસી પર બેઠી ત્યારે
જાણે ખુરસીથી સારી રીતે પરિચિત હોય
તેવી રીતે બેઠી હતી. વિનોદને જવાબ
આપતાં તે બોલી:

“ શેઠ દિલના દદીઓને દિલ ખોલી ભાર
ખાલી કરવા જેવું આશ્વાસન નથી. પણ
પાત્ર વગર દિલ ક્યાં ખોલવું? મહારા પર
આપે આટલી બધી દયા બતાવી છે તો હું
મહારા દિલની વાત આપને કહીશ. પૂછો
તેના હું જવાબ આપીશ. અને આશા
રાખું છું કે મહારા વિશ્વાસનો આપ દુરુ-
પયોગ નહિ કરો.”

“ વાર, ખેન! તું નહાનુને ઓળખે છે?”

બીખારણુના શરીરમાં સ્થેજ કમ્પ જણાયા.
“ હા.”

“ કાલે એણે તને ખેઆની આપી—”

“ એ તહમને ક્યાંથી ખબર?”

“ હું સાથે હતો.”

“ મહને સરત નથી. વાર-પછી?”

“ એ વખતે તહે ચીસ શા માટે પાડી?”

“ શેઠ બધી વાત લાંબી અને દુઃખભરી
છે. તહમને વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છા હોય
તો હુંજ કહી જઉં. મહને થોડું પાણી
પીવા આપશો?”

વિનોદની પત્નીએ રવચ્છ ખાલામાં તહેને
પાણી આપ્યું, અને તહેના સુંદર બાલકને
તેડી લીધું. બાલક તહેના બોળામાં રમવા
લાગ્યું.

[૩]

પાણી પીધા પછી બીખારણુ પોતાની
વાત શરૂ કરી:

“ શેઠ! હું કુલવાન અને શ્રીમંત
માખાપત્ની પુત્રી છું, અને ઉચ્ચ યાત્રિની
છું. મહાર નામ માલતિ. અમારા ગામમાં
મહારા પિતાની સારી પ્રતિષ્ઠા હતી. મહને
તેણે થોડીધણી ફલવણી આપી હતી. તે શ્રીમંત
પણ જુના વિચારોના અને રૂઢિના બન્ધનોમાં
સજ્જડ બંધાઈ ગયેલા હતા. પરમેશ્વર
એમના આત્માને શાન્તિ આપો!

“ મહાર વેવિશાળ હું થોડીઆમાં રમતી
ત્યારતું થઈ ચુક્યું હતું. કન્યાદાનતું સમ્પૂર્ણ
પુણ્ય લેવાની ખાતર મહને સાત વરસની
ઉંમરે મહારા પિતાએ પરણાવી દીધી. મહારા
લગ્નની મહને અત્યારે તો બહુજ ઝાંખી યાદ
છે. ઝોકાં ખાતી ખાતી હું કન્યાના વેશમાં
પરણવા બેઠી હતી એવું કૈંક સાંભરે છે.

“ મહારા વરની અને મહારી ઉંમર વચ્ચે,
છ વર્ષનો તફાવત હતો. હું પરણી ત્યારે
તે તેર વર્ષના હતા. પરણ્યા પછી કોઈ
કોઈ વાર મહને સાસરેથી તેહું આવતું અને
જતી ત્યારે રૂળીયાના ઊંકરાઓ સાથે લમ-
રડે રમતા અને કોડીએ રમતા પતિને જોઈને
હું લાજ કાઢતી!

“ મહને ચૌદમે વરસે સાસરે મોકલવામાં
આવી. એ વખતે હું સમજણી થઈ હતી
અને આસપાસના લોકો પાસેથી મહારા વર
સંબંધે વાતો સાંભળતી હતી. એની ઉંમર
એ વખતે વીસ વર્ષની થઈ હતી અને
એટલી ઉંમરમાં તો એ દુરાચારના રૂંદમાં
ફસી ચુક્યા હતા. હલકા સોબતીઓના સહ-
વાસથી બ્રાહ્મ થઈ ચુક્યા હતા. એ બધું
હું જાણતી હતી. સાસરે જઈને પતિને
સુધારી સંસાર મીઠો બનાવવાનો મ્હેં સંક-
લ્પ કર્યો હતો-પણ વિધાતાએ બાજુ કૈંક
ન્યારીજ રચી રખી હતી.

“ મહને રાતના સાસરે મોકલવામાં આવી-
મહારા શયનખંડમાં જઈને હું બેઠી અને

પતિના આવવાની રાહ જોવા લાગી. ગમે તેવા ક્રમઅક્રમ અને મુઠ પતિને પણ પ્રથમ રાત્રે પત્નીને મળવાની કૈંક ખાસ અધીરતા રહે છે-પણ મહારા પતિ ક્રમઅક્રમ કે મુઠ સુદ્ધાં નહોતા. તેમને મહારી પરવા નહોતી. તે રાત્રે પણ એ હમેશની માફક દુરાચારી સ્ત્રીઓમાં રખડવા ચાલ્યા ગયા હતા. મહેં મધરાત સુધી એમના આવવાની રાહ જોઈ, અને છેવટે નિરાશ થઈને થાકીને સુઈ ગઈ, ઉંઘી ગઈ!

“મોડી રાત્રે મહારા પતિ આવ્યા હશે-હું તો ઉંઘતી હતી-મહેંને જગાડવા ની એમને જરૂર ન લાગી. સ્વવારે ઉઠી ત્યારે એક જુદી શય્યામાં એ ઉંઘતા હતા.

“મહારી નિરાશાની હદ આવી રહી-મહેંને મોટે આઘાત લાગ્યો. રાતના સુઈ જવા માટે પરતાવા લાગી. મહેં આસ્તે રહીને મહારા પતિને જગાડ્યા, પણ તે અધ-જગ્રત અવસ્થામાં એટલા જ શબ્દો બોલ્યા કે: “મહારે ત્હારું કામ નથી. મહેંને સુઈ રહેવા દે.”

“અને મહારા પરણેલા સંસારની આશા-ભરી પ્રથમ રાત આવી નિરાશામાં સમાપ્ત થઈ. મહારા બધા હવાઈ કિલ્લાઓ હવામાં જ રહી ગયા.

“શેઠ! જરા શરમ મુઝીને વાત કરું છું” પણ માફ કરજો. બીજા માગવા માંડી ત્યારથી જ શરમને ક્યારનીયે રૂખસદ આપી દીધી છે. હવે બ્યારે જિંદગીનો ઇતિહાસ કહેવા બેસી છું-પાપ પ્રકટ કરવા બેસી છું ત્યારે શરમ શા માટે રાખું?

“મહારા સાસરીયામાં સ્ત્રીવર્ગમાં કોઈ જ નહોતું-તેથી ઘર સંભાળવાની ફરજ પણ મહારે માથે હતી. મહારા પતિરાજને ને વૃદ્ધ સસરાને હું રાંધીને જમાડતી. પણ એ વખતે બંને સાથે જ હોય તેથી પતિની

સાથે એકે શબ્દ બોલવાનું બનતું નહિ. દિવસ આખો તે ઘરમાં રહેતા નહિ, અને મોડી રાત્રે ઘેર આવતા. હું હમેશાં લેંમની આવવાની રાહ જોઈને જાગતી બેસતી. પણ આવીને તરત તે પોતાની વાસ્તે જુદી શય્યા નાંખવાનું મહેંને કહેતા અને પછી નિદ્રાવશ થઈ જતા. કોઈક વાર હું વાત કરવાનો પ્રયત્ન કરતી તો “મહેંને હમણાં ઉંઘ આવે છે-ગરબ ન કર.” કહી સુઈ જતા. એકાદ બે વખત વાતચીત કરવાનો વધારે આગ્રહ રાખવા જતાં મહેંને શિક્ષા મળી હતી. અને ત્યાર પછી હું મહારા દુર્ભાગ્યને રડતી-પ્રથમથી જ એમને માટે જુદી પધારી કરી એ આવ્યા પહેલાં સુઈ જતી.

“શેઠ ભરજીવાનીમાં સ્ત્રીને વાળખી બોગો બોગવવાની ઇચ્છા થાય તોમાં એનો દોષ નથી. પણ મહારી તો બધી આશાઓ અને ઇચ્છાઓ અપુણ્ય જ રહેવા લાગી. એક અક-વાડીયું-એ અકવાડીયાં એમ ને એમ વીતી ગયાં પછી હું બહુ મુંઝાઈ. સાસરામાં તો સ્ત્રીવર્ગમાં કોઈ હતું જ નહિ, એટલે મહારી ફરીયાદ મહારે કોને કરવી તે સમગ્રનું નહિ. પીયેરમાં માને વાત કરતાં શરમાઈ. અને અંતરની દાઝ જાણે તેવી કોઈ સખી હતી નહિ. એટલે મનની પીડા મનમાં જ સમાવી હું બેસી રહી.

“પણ એમ બેસી રહેવાથી પાર આવે તેવું નહોતું. છેવટે એકે દિવસે અંતઃકરણે શુદ્ધિ સુઝાડી તે પ્રમાણે સસરાને મહેંયે બધી વસ્તુસ્થિતિ નિવેદન કરી ન્યાય માંગવાનો વિચાર કર્યો. પણ હિંદુસંસારમાં સસરાની સાથે બોલવાની વહુને છુટ નથી. અંતઃકરણે વધુ અવળી શુદ્ધિ સુઝાડી અને એથી સસરાને પત્ર લખી બધી વાત જણાવવા ઇચ્છા કરી અને એક રાતે હું તેમને લાંબો પત્ર લખવા બેઠી.”

“મ્હરાં દુભાગ્ય ત્યાંય ફરી વળ્યાં. પત્ર લખતી હતી તેવામાં પતિદેવ પધાર્યાં, અને એમને જોઈને મ્હેં પત્ર પથારી તળે છુપાવ્યો. એથી એમને કંઈ શક પડ્યો. મ્હારી પાસે પત્ર જોવા માંગ્યો. ફરીયાદ કરે” છું એ જાણી કદાચ આપોઆપ ફેકાણે આવી જશે એમ માની પત્ર મ્હેં જોવા આપ્યો. અને પરિણામે મ્હને પુષ્કળ પ્રહાર મળ્યો. ખુલાસો કરવા જતાં ઉલટો વધુ પ્રહાર મળ્યો. અને તે જ રાતથી મ્હારા પરણેલા સંસારનો લગભગ અંત જ આવ્યો. પતિ મ્હને પોતાના માર્ગમાંથી દૂર તો કરવા માગતા જ હતા. આ તક મળેલી જોઈ એ. મણુ મ્હને પોતાના ઘરમાંથી કાયમને માટે રૂખસદ આપી—અને મ્હારા વર્તનને માટે શંકા પડી છે એવું કારણ બીજાઓને જાહેર કર્યું. ફરીયાદ ફરીયાદને ફેકાણે રહી. અને હું પાછી મ્હારા પિતાને ઘેર જઈને રહી.

“આ છેલ્લો અન્યાય મ્હારાથી સહન ન થઈ શક્યો—અને મ્હેં શરમ મુકીને બધી વાંત મ્હારી માને જણાવી. મ્હારા પિતાએ ધાયું હોત તો મ્હારા સસરાને બધી વાત કહી શક્યા હોત. મ્હારા વરને કાંઈ પણ રીતે સમજાવી શક્યા હોત. પણ તેમના મગજમાં શ્રીમંતાઈનો ખોટો ગર્વ હતો. તેમને પોતાની ‘વટ’નો ભારે ખ્યાલ ધરી ગયો હતો. “આપણે ઘેર રાટલો છે. દીકરી ન તેડે ત્યાં સુધી હું ત્હને સાસરે મોકલવાનો નથી. જોઈ” છું ફેટલોક વખત તેડું નથી કરતો તે એની મેળે ફેકાણે આવશે. તું ત્હારે ખાઈ પીને મજા કર.” પીતાની ‘વટ’ને ખાતર હું ઇન્સાફ મેળવ્યા વગર ખેસી રહી—અને ગામમાં મ્હારી બદનામી થઈ.

“શેઠ! પિતાને ઘેર રાટલો હતો. બીજું બધું સુખ હતું—પણ એથી મ્હને સંતોષ

ન થતો. રાટલાના દુઃખે કંઈ માઆપ છોકરીને પરણાવતા નથી. ઘરના આપને જીવાન દીકરીની અંતરની વેદનાનો ખ્યાલ કાણ જાણે કેમ ન જ આવ્યો. અને મારું દુભાગ્ય મારા ભવિષ્યો દુઃખોને પાસે લાવતું ગયું.

“વસ્તુતઃ મ્હારા પતિને માટે મ્હને અંતરનો પ્રેમ તો કદી પ્રકટયો જ નહોતો. દુરાચારી પતિના તરફ કંઈ સ્ત્રીને પ્રેમ રહે? જ્યાં સામેથી જરા પણ લાગણી બતાવવામાં આવતી ન હોય ત્યાં આપણું અંતર કેટલું કંઈ રહે? ફક્ત એક હીંદુ બાળા તરીકે મ્હારે મ્હારું ઘર બનાવવું હતું—અને સંસાર સુધારવો હતો—તેથી પતિને કાંઈ પણ રીતે ફેકાણે લાવવાની મ્હારા મનમાં મુશ્કેલી—પણ જ્યારે આ સ્થિતિ આવી ત્યારે પછી મ્હારા મને ઉલટો જ રસ્તો લીધો. “પતિએ તે પોતાનો માર્ગ પહેલેથી જ કરી લીધો છે. એને મ્હારી કરી પરવા નથી—તો પછી મ્હારે મ્હારો રસ્તો શા માટે ન કરી લેવો? એવા વિચાર આવ્યો. જીવાનીની ઝેંકમાં ઝુકી ગઈ. શેઠ! એ અપરાધ મ્હારે એકલી તો જ નહોતો—હા! મ્હારા માઆપનો, આપણા સમાજની રૂઢિયાનો અને આથી વિશેષ તો મ્હારા વરનો જ અપરાધ હતો. કદાચ હું જીવ કરતી હાલ—પણ મ્હને લાગે છે કે એ મ્હારો અપરાધ તો સૌથી ઓછો અંશ હતો. મ્હારા જેવી કેટલી અબગાઓનાં જીવન આમ રદ જાય છે. ત્હમે જાણો છો ખરા, શેઠ?

“બ્રહ્મ થવાનો સંકલ્પ કર્યો તેની સાથે અનુકુલ સંજોગો મળવા માંડ્યા. ન્હાનું શેઠ ત્હમરા મિત્ર છે ખરું? તે મ્હારા પાડોશી હતા. એની ઉમ્મર મ્હારાથી બહુ મોટી નથી. નાનપણમાં અમે સાથે રમતાં—મોટાપણે સાથે ભણતાં—ન્હાનું શેઠ પરણેલા હતા. તેમના અને મ્હારા પિતાની વચ્ચે પણ પાડોશી વ્યવહાર જીનો સમ્બંધ હતો. ન્હાનું શેઠ વારંવાર

મ્હારે ઘેર આવતા અને હું તેમને ઘેર જતી, હું એ વખતે બહુ રૂપાળી હતી. મ્હારી જીવાની ખીલી હતી—અને વિલાસો ભોગવવાની વૃત્તિ નામત ધઇ હતી. મ્હારા પાપની કથા હું વધારે લખાવવા માગતી નથી. મ્હારું જીવન મ્હેં બ્રમ્હ ક્યું—અને ન્હાનું શેક મારા પાપના અર્ધ લાગિદાર થયા.

“આજની બે એક વર્ષ પહેલાંની એ વાત છે. અમારું પાપ વરસ મુધી તો ફાંક્યું રહ્યું, પણ છેવટે પ્રકાશ્યું કદિ પાપ છુપું રહેતું નથી. દુગયારથી હું ગભાવતી ધઇ—અને એ વાતની માહિતી યતાં જ ન્હાનું શેક મને છોડીને ન્હાસી ગયા: મ્હને એવડો ફટકો લાગ્યો. ન્હાનું શેકને મ્હેં મ્હારા હૃદયનો બધો પ્રેમ અપાણું કર્યો હતો અને મ્હારા સ્વામી મ્હેં એમને જ માન્યા હતા. એ છોડી ગયા એથી મ્હને આઘાત થયો અને પાપનો પ્રકાશ થઇ જવાથી દુઃખમાં વધારો થયો.

મ્હારાં માતા પિતાને મ્હારા પાપની ખબર પડી અને બંનેનો કોષ હદ ઉશ્મંથી ગયો. ન્યાન જાતમાં અને ગામમાં આખરે જશે એ વિચારથી મ્હારા પિતા ગાંડા જેવા થઇ ગયા. “એ પાપણીનું” મ્હારે મ્હેં જોતું નથી એને અરીણ પાછ વો.” એ શબ્દો બોલ્યા. હું તો મરવાની જ રાહ જોવા લાગી.

“જન્મગી બહુ બહારી લાગતી હતી, અને હજીએ બહારી લાગે છે. શેક! જન્મગી બહારી ન લાગતી હોત તો તો આ સજાતનો ક્ષયે જ અંત આણ્યો હોત. મ્હારા પિતાનો મ્હને જેર પાવાનો ધરાદો સાંજળી હું તો ચમકી જ ગઇ. તે ખરેખર જેર પાછ દેત. આખરે અને ‘વડ’ સાચવવાની ખાતર દીકરીને બહારી કરે તેવા ન્હોતા.

“પણ મ્હને તો મરવાની ધમ્કા ન્હોતી, એટલે ઘરમાંથી ન્હાસી જવાની તક શોધવા લાગી. અને એક વખત લાગ જોઇ મ્હારા

અંગ ઉપર જે થોડું થયું થરેણું હતું તે સહિત નીકળી ગઇ, જીવાન અગ્નિ એકલી ક્યાં જઈશ એ વિચાર તરત તો ન આવ્યો. કોઇ પાછળ શોધ કરવા આવશે તો પકડાઇ જઈશ તો શું થશે એ વિચાર પણ ન સૂઝયો. હું તો અધારી રાતે દૂનમાં બેસી ગઇ. દૂનમાં કોઇ સાથે વાત કરવાની હીંમત કરતી નહોતી, પણ સવાર થતાં, મારા ડબ્બામાં એક ડોશી બેસી હતી તેણે મારી સાથે વાત કરવા માંડી, અને હળવે હળવે મારો બધો વિશ્વાસ મેળવી લીધો. હું બોળવાઇ ગઇ અને મારી બધી ખરી વાત તેને જણાવી દઇ મને તેની સાથે રાખવા કહ્યું. ડોશીએ ખુશીથી મને રહેવાની બધી સોંપ કરી આપવા હા પાડી. ડોશી મને મુંબઇ લઇ આવી, અને પોતાના ઘરમાં મને રાખી.

“થોડા દિવસમાં મને ખબર પડી કે ડોશીનું ઘર તો દુરાચારનો એક અખાડો છે. કેટલાક દુરાચારી સ્ત્રી પુરૂષો ત્યાં આવતા જતાં અને ડોશી એમના દુરાચાર પર યુજ્જાન ચલાવતી.

“બસ. બધી વાત હું સમજી ગઇ. મારે માટે મેં રસ્તા હતા. કાં તો વેસમા બનીને મુખચેનથી જીવન પીતાડવું, અને કાં તો એ ડોશીની પાસેથી ચે વળી ન્હારી ફરવું. ન્હારી ને ક્યાં જવું એ ખબર ન્હોતી. મુંબઇથી હું અજણી હતી. એક વાર આવેશમાં આવી જાઉં ઘર તો છોડવું, પણ હવે એ માટે બહુ પસ્તાવા લાગી. પાછી ઘેર જવા ક્ષે મન થતું ન્હોતું. આવી મુંબઇમાં થોડા દિવસો તો એમ જ પીતી ગયા:

“એક વાત મ્હારા લાલમાં હતી. હું ગભાવતી હતી, એટલે નીતિબ્રમ્હ થતી ખબી ગઇ. ડોશી જાણતી હતી કે હું ગભાવતી છું. તે મ્હારી બહુ કાળજી રાખતી. તેના જ ઘરમાં મારા આ દીકરાનો જન્મ થયો. અને જન્મ થતાં મુધી ડોશીએ મ્હારી સગી

માતાની જેવી સંભાળ રાખી. પણ, છેકરો જન્મતાની સાથે જ ડોસીએ તેને ગુંગળાવી નાખવા હચ્છા બતાવી. હું એ વાત સાંભળી શાસી ગઇ. ડોસીને પછે પડી કાલાવાલા

ઉપરતું તમામ ધરેણું આપી દેવાની શરતે મ્હારા દિકરાને છવતો રહેવા દેવાનું કમુલ કયું, અને મ્હેં માંડમાંડ વિનંતી કરીને આઠે દહાડા ત્યાં વધુ રહેવાનું માગી લીધું.

હાલ આગળ વધ્યો, ગાંડા માણસની યેઠે આવેશમાં ભીખારણનો હાથ પકડયો

રવા લાગી, પણ એ રાક્ષસીને દયા આવવી વહુ મુશ્કેલ હતી. છેવટે તેણે મનને પરત જ ચોત્તાવું ઘરે છોડી જવાની અને આટલો ખર્ચ રહેવા દેવાનાં બદલમાં મ્હારા અંગ

“આઠમે દહાડે મ્હારું બે હજાર રૂપીઆનું ધરેણું ડોસીને ઉતારી આપું. અને આ દીકરાને લઈને ડોસીના ઘરમાંથી ચાલી નીકળી. પછેલા વિચાર દરીઆમાં પડવાનો

આગ્રી, પણ મહારા ખચ્ચાનું કાણુ ? ખચ્ચાને ય સાથે જગતમાંથી ઉપાડી જવાનો વિચાર તો ત્રાસજનક લાગ્યો. રસ્તે ચાલતાં બહુ અચક્રાતી હતી. “કાંઈક મને જોશે તો શું ધારશે ?” એવો વિચાર આવવા લાગ્યો, પણ ત્હમ્હારા મુખમાં શરૂમાં કાણુ કોની પરવા કરે છે ? લોકોનાં ટોળાઓ વચ્ચેથી ચાલી જતી છતાં કોઈ મહારી સ્થિતિ પુછવાની પરવા કરતા નહિ. ફક્ત કોઈક મહારા મોં સામું જોતાં-અને વગર માથે દોઢીયું આપતા. મહારાં કપડાં ફાટ્યાં તુટ્યાં છે છતાં મહારી ખુબસુરતી હજી ફેંકે ખાકી રહી ગઈ લાગે છે.

“શેઠ ! આવી વાત ઝાઝી શું લખાણુ ? આજ છ મહીના થયા આ સ્થિતિમાં ફરે છું, અને હવે તો બીખ માંગતાયે આવડી ગયું છે. ત્હમ્હારા મુખમાં બીખારીઓનાં કેટલાકના શા હાલ છે એ કોઈ જાણો છો ? કદી તેમને માટે કોઈને દયા આવે છે ? કોઈ તેમના દુઃખો જાણી કદિ તે ટાળવા પ્રયત્ન કરેછો ?

“રસ્તે જતા આવતા લોકો મહારા કાલાવાદા. સાંભળી કંઈક સીકકો ફેંકી દે છે. કોઈક શેકાણી કોઈક વાર ધરની ખારી એથી કંઈક વચ્ચે ફેંકે છે અને આજ છ મહિના થયાં લાખો માણસની વચ્ચે રહેતી છતાં કોઈની સાથે એક શબ્દ પણ ખોલ્યા વિના હું લટકું છું અને મહારા કર્મોની

શિક્ષા ભોગવું છું શેઠ ! આ સ્થિતિમાં મને કાંઈ ન્હાનું શેઠનાં દર્શન થયાં અને મહારા દુઃખભેનિ એ અર્ધ ભાગીદાર છટકી જઈને આમ મુખએનથી ફરે અને મહારી આ સ્થિતિ હોય એ વિચારથી ઇશ્વરના ન્યાય પરથી મહારી અદ્દા ઉડી ગઈ, અને હું ચીસ પાડી ખેસી ગઈ,”

આટલું ખોલી ત્યાં એ બીખારણુ થાકી ગઈ લાગી. ત્હેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ ચાટ્યા જવા લાગ્યાં; વિનોદની પત્નિ ઉડી અને બીખારણુને જાતી સરસી ચાંપી પોતાના સુન્દર સ્વચ્છ વસ્ત્રથી ત્હેનાં આંસુ લોવા લાગી. ચોતરફનું વાતાવરણ ગમગીન બની રહ્યું હતું એવામાં દ્વારમાં કોઈક નવા માણસે પ્રવેશ કર્યો.

સૌની આંખો નવા આવનાર તરફ પ્રેરાઈ, અને સૌએ તેને ઓળખ્યો: ન્હાનું, દેખાવ એવા જેવો થઈ રહ્યો, અને ધડી વાર તો સૌની જીભ તાગવે ચોંટી ગઈ.

એકાએક ન્હાનું આગળ વધ્યો અને ગાંઠા માણસની પેઠે આવેશમાં આવી જઈને બીખારણુનો હાથ પકડ્યો. “માલતિ ! ત્હારી આ દશા !” એટલા શબ્દો ખોલીને ત્હેને નજીક ખેંચી; એક પળ વધુ વીતી અને માલતિ ન્હાનુની જાતીમાં માથું સમાવી ક્રુસકો મુકી રહી. ખીજા કાણુ વધુ વીતી અને જમીન પર પડી પડી.

મુડીવાદની મી માં સા

: લેખક :

મકરકેતુ

: લેખાંક ત્રીજો :

રાજસ-તાતું હથીઆર

મુડીવાદી સમાજરચનાની આખીયે ઇમારતમાં મજુરોના હાડમાંસ ખડક્યાં છે. એના પાયામાં શ્રમજીવીઓનું શોણીત સીંચાયું છે. એની નીચે નીચે ઉત્પાદનની પધ્ધતી નફે નીચોવવાનું કામ કરે છે. એ પધ્ધતીજ મુડીવાદનું અચુક હથીઆર છે. એની ગતી અને ક્રીયાપ્રક્રીયા અવીરત ચાલ્યા કરે છે. મહેનતુ માનવીને તેના ચક્ર નીચે ચગદાવું પડે છે. શ્રમ સેવનારાઓને પેટ પુરવા અનાજ પણ સાંપડતું નથી, ત્યારે મુડીદાર માંધાતાઓને મહેનત ધીના એશઆરામ મળે છે. આવી એકપક્ષી અન્યાયી વ્યવસ્થા ક્યા બળને પ્રતાપે ટકી રહે છે? સંપત્તીનું સર્જન કરનારાઓને અનન્ત હાડમારીઓ કેમ સહી લેવી પડે છે? આવી અગમ્યામણી વસ્તુસ્થીતી નભે છે, તેનાં મુખ્ય બે કારણો છે. એક તો એ કે મુડીવાદીઓનો વર્ગ વ્યવસ્થીત છે, અને બીજું એ વગ મહેનતુ માનવવગ ની બુધ્ધી ઉપર આથી કે અંકુશ ભોગવે છે. શ્રમજીવીઓને સદ કાળ કચડાયલા રાખવા માટે પુંછપતીઓનું સૌથી સીતમગાર શસ્ત્ર રાજવ્યવસ્થા છે. આ વ્યવસ્થા ઉપર લગભગ બધાજ દેશોમાં મુડીદાર વર્ગની કુલસુખતારી છે. અમેરીકા, બ્રીટન, ફ્રાન્સ, જાપાન, ઇટલી, હીન્દ વગેરે તમામ સ્થળોમાં રાજસ-તા મુકડી-ભર માલેકાના સંઘનીજ અનેલી છે. એકે એક દેશમાં મંત્રીઓ, મોટા અમલદારો,

પાર્લામેન્ટના સભ્યો અને પ્રધાનો માત્ર મુડીદારે — જમીનદારો — ધનપતીઓ ના વર્ગમાંથીજ નીમાય છે. કદી કદી અન્ય વર્ગના આદ-મીઓ આ હોદ્દાઓ ઉપર આવી જાય છે. ધણીવાર મધ્યમ વર્ગના શંભુમેળામાંથી પણ માણસો અમલદારી દરજ્જા માટે ચુંટાય છે. એ ઉપરથી અવળમતીઓ કહે છે કે લોકશાસનના આ સુવર્ણયુગમાં સહિને ઉંચે ચઢ્યા માટે અવકાશ છે. આના સમર્થનમાં તેઓ લુહારના છેકરા બેનીટી મ્યુસોલીનીનો દાખલો આપે છે. ગરીબીમાંથી તાલેવરીમાં તણાયેલા બીજા અનેક માણસો આ મુડીવાદીઓને ઝોલાં તરીકે ખપ લાગે છે. ખરું જોતાં સત્તાને આસને મુડીવાદીઓ રીવાય બીજું કોઈ આવતું નથી. બીજા વર્ગમાંથી જો કદાચ કોઈ માણસો આવી જાય છે તો તેઓ મુડીવાદનાં વળગણોજ હોય છે. કાં તો મુડીવાદ એ આકાંક્ષી-આઓને મોટા પગાર આપી હોળીના શ્રીફળ તરીકે વાપરતો હોય છે, અથવા તો એ લોકો મુડીવાદીઓને દરજ્જે આવવાની આશાએ પોતાના વર્ગને દગો દેતા હોય છે. આ દગાખોર ટોળીમાં વકીલો, ધર્મ-ગુરૂઓ, પ્રોફેસરો, બેન્કોના મેનેજરે, લશ્કરી અમલદારો, પંતુજીઓ, શાંતીવાદીઓ અને પ્રભુભક્તોનો બહુરંગી મેળો એકઠો થાય છે. આશાની અટારીએ બેસી તેઓ મુડીવાદની ગુલામગીરી સ્વચ્છથી સેવે છે. કોઈક વાર તેઓ પુંછપતીઓના લયથી અને ઉંચે

ચલવાની આશાથી વગર કદે છે, પણ બહુ ભાગે તો એમનું અમીત બેલું જ એમને સુડીવાદના વીરવાસુ સેવકો બનાવી અમલ-વીઓ સામે ખડા કરે છે.

એવડું કયેય

આ સુડીવાદીઓ અને તેમના સહાયકો વગરણોનો સંઘ એટલેજ રાજસભા. એ સંઘ પોતાના હાથમાં પ્રત્યેક સાધન રાખે છે અને સ્વસત્તાને દેશસરમાં વ્યાપક બનાવે છે. પોતાની નગર સામે એ જી જાતવું ધોય રાખે છે. તેનો એક હેતુ અસંતુષ્ટ અમલવીઓની જાગૃતી સંહારવાનો, એમનું બંડ દાખી દેવાનો અને એ રીતે નફાની નીચોવણી માટે માગને નીકેટક કરવાનો છે, એનો બીજો હેતુ પોતાના જેનીજ ખીણ વ્યવસ્થાઓની હરીફાઈ સામે યાચ બીડવાનો છે, એક રાજ્ય અમુક રીતે જમશે નફા નીપળવતું હોય તો તેની સામે હરીફ સાધનો ઉભાં કરી ખીણું રાજ્ય વધારે નફા ઝડપવા મથે છે, અજ અમેરીકા અને ઇન્ડિયા વચ્ચે ચાલી રહેલી અથડામણી આ વાતની સાબીતી આપે છે, પેચોદના ઉદ્યોગ પરત્વે ‘અંકલ સેમ’ અને ‘જેક્લ ધુવના વીઅહનો ઇતીલાસ કોણ નથી બળતું’ ? અમેરીકામાં ઉદ્યોગોનું ચાલી રહેલું સંગઠન અને એકીકરણ યુરોપને ભડાવે છે, એટલેજ યુરપ અમેરીકા સામે સાધનો અને ઉપાયોની જમાવટ કરે છે. જર્મની સામેનો આખા યુરપનો ખુનખાર વીઅડ સુડીવાદીઓના અમુક સંઘોનો હેતુ સાધવા માટેજ મંડાયેલો હતો. ધરઆંગણે જ્યારે મલુરો માથું ઉંચકે છે ત્યારે લોક શાસનને નામે સુડીવાદી રાજસભા એમના ઉપર બુંદકો છેડે છે. આ વધના માર્ય મહીનામાં જ્યારે સમુદ્રવાદી મંડળોએ એક રીતે દીવસ ઉગ્ની સુડીવાદી શાપણ સામે વીરોધ-સરખસો કાઢ્યો હતો, ત્યારે

અમેરીકા, જર્મની અને ફ્રાન્સમાં અમલવીઓના એ સંગાથીઓને પોલીસે સંગીનની અણીઓ અને બંદુકની ગોળાઓથીજ વીખેલાં હતાં. આ કંઈ એકલવાયો દ્રષ્ટાંત નથી. મહેનતુ માનવતાનો વીરોધ ટાળવા જગતની સુડીવાદી રાજસભાઓ દર સાલ કેટલાયે માથુ-સોનો કચ્ચરધાણુ કાઢે છે.

ખચાવ

સુડીવાદી રાજ્યવસ્થાના આ પૃથક્કરણ સામે પુ’છંદરોના પ્રતીનીધીઓ ડોળા ધુરકાવે છે. રાજ્યનું આખું તંત્ર કેવળ તાલેવરોના હીલને પેમે છે એ સત્ય સ્વીકારવા તેઓ સાફ ના કહે છે. બંધન સુડીવાદી દેશોમાં કારખાનાને લગના કાપઘ છે, સ્ત્રીઓ અને બાળકોના મજુર તરીકેના શેકાણુ સામે નીચો છે, કામના કેસાકો મર્યાદીત કરનારી વ્યવસ્થા છે, એ ઉપરથી પ્રતી-પક્ષીઓ રાજ્યવસ્થાને નીચડ અને ન્યાય પરાયણ લેખાવે છે. જર્મનીમાં ટેક વીલી-યમ ખીજના સમયમાં કામદારો માટે વીમા ઉતારવાની વ્યવસ્થા હતી. ઇન્ડિયામાં અથંગ સુડીવાદી મંત્રી લોહડ જ્યોજી વીમા અને વૃધ્ધાવસ્થાના પેન્શન માટે કાપ-ઘઓ કરાવ્યા હતા. સુ’બધમાં સર વીકટર સામુન પોતાની મીલિને આંગણે મલુરોના બાળકો માટે રમતગમતો અને શાળાઓની યોજના કરી રહ્યાં છે. અમદાવાદમાં બંધા-લાલ સારાલાઈએ પણ એવીજ સગવડો મલુરો માટે ગોઠવી છે. સુડીવાદનાં તમામ મથકોમાં કામદારો માટે હોસ્પીટલો, દવાખાનાં, આરોગ્યશૃંગો અને અન્ય સાધનો છે. રાજ્ય રેલ્વે બાધે છે અને તેનો લાભ સુડીવાદો તેમજ મીસ્ટ્રીનોને મળે છે. પાણીના નળ, બકેર રેન્ના, મ્યુનિસીપાલીટીની પ્રવ-તીઓ, ગ્રામગાડીઓ, બાગમગીયાઓ.....

આવું તો કેટકેટલું રાજ્યે સહુના સ્વાસ્થ્ય માટે ઉભું કયું છે? આ બધું નજરે જોયા પછી રાજ્યવસ્થા માત્ર મુડીવાદીઓને જ પંપાળે છે એમ કેમ કહી શકાય? રાજસત્તા તો ઉલટી કારખાનાના કાયદાનો લંગ કરનાર માલિકોને શીક્ષા કરમાવે છે, મજુરો આગળ મુકરર ક્લાકાટી વધારે કામ કરાવનાર મુડીદારનો દંડ કરે છે, અને શ્રમજીવીઓને ચડત પગારે દર અડવાડીએ એક દીવસની રજા અપાવે છે. આમાં મુડીદારો પ્રત્યે પક્ષ-પાત કયાં જણાય છે? મુડીવાદના પક્ષકારોની આ 'નીબક્ષપાતી' દલીલો છે.

મુડીવાદના હિત માટેજ

પણ એ દલીલોમાં ખીલકુલ દમ નથી. દેખીતી રીતેજ એ સવળાં વીધાનો જુદાં છે. એની આરપાર દંભ દેખાઈ આવે છે. મુડીવાદી સત્તા કબજીત, કામદાર વર્ગનું કલ્યાણ થાય, એવા ધારા ધડે છે એ વાત સચી છે, પણ એમાં એની મહાલક મતલબ તો પુંજદારોનું હિત સાધવાનીજ હોય છે. અગગડીઓનો દાખલો લો. એમાં અલખત મજુરો પ્રવાસ કરે છે અને એટલા પુરતી તે શ્રમજીવીઓને કલ્યાણકર છે; પણ કેવળ શ્રમજીવીઓની સગવડ સારજ કંઈ રેલરસ્તા બંધાતા નથી. એ રસ્તા અને આગગાડીઓની ખરી જરૂર તો મુડીવાદી વર્ગને છે. ઉદ્યોગપતીઓ, વેપારીઓ અને કારખાનાના માલિકોને એમના માલની અવરજવર માટે ઉગ્ર ઝડપે દોડતાં વાહનો જોઈએ છે. એમની મીલકતો રક્ષવા અને અસંતોષની વેળાએ દેશના મોટા વીસ્તાર ઉપર લશ્કરી ટુકડીઓ પહોંચાડવા માટે ત્રેનો ઉપયોગી છે. મુડીને રેલ-રસ્તા વીના કાણવાર પણ ચાલે તેમ નથી. એનું જીવન મોટરો અને તાર-ટેલીફોનનાં સાધનો વીના લાંબું ટકા શકે તેમ

નથી. એટલેજ એ જળસ્થળના વહેવારને પહોંચી વળવા આગગાડીઓ એરોપ્લેનો અને ઝડપી જહાજો બાંધે છે. એવીજ રીતે મુડીવાદ આરોગ્યવ્યવસ્થા ઉભી કરે છે. શહેરોના રસ્તાની સાફસુરી, 'જનસુખાકારી'ની ગોઠવણ અને મજુરો માટેની ખસ ચાલીઓ પુંજપતીઓના હિત માટેજ રચાય છે. શહેરોમાં કારખાનાના માલિકો મજુરો માટે ઇસ્પીતાલો અને આરોગ્યભુવનો ઉભાં કરે છે, તે પણ પોતાનાજ કલ્યાણ માટે. શ્રમજીવીઓના જીવનની ખીજ જરૂરતો કરતાં આ બાબતોમાં મુડીવાદી જમાત જરા વીશેષ લક્ષ આપે છે, એનું કારણ એ છે કે જો તે આટલુંયે ન કરે તો મજુરો માંહે ગંદકીને લીધે પ્રસરતા રોગો પુંજપતીઓને આંગણે આવી ધર કરે. શ્રમજીવીઓ વચ્ચે પ્લેગ, કોલેરા કે ઇન્ડુ-એન્ડ્રા જેવા ઉપદ્રવો અડા જમાવે તો માલિકોનાં કારખાનાં બંધ થાય અગર એમની મહેજાતોમાં એ દેદો પ્રવેશ કરે, એ ખડીકે એમને આરોગ્યવ્યવસ્થા જાળવવી પડે છે. એમ છતાં મજુરોના લતા માલિકોના રહેઠાણોથી સેંકડો ગણા મલીન રહે છે. મોટરો દોડી શકે એટલા સાર મુડીવાદીઓ મુખ્ય રસ્તા બંધાવી એ ઉપર સાફ સુરી જાળવે છે, પણ અંદરની ગલીકુંચીઓમાં કામદારો કચરામાં સડતા હોય તોયે તેમની સંભાળ કાઈ લેતું નથી. 'પરોપકારી પુંજદારોનું' ચાલે ત્યાં સુધી તો તેઓ મજુરોને માનવપ્રાણી ગણવાનીજ ના પાડે છે અને પશુઓ કરતાં પણ કપરી સ્થિતિમાં રહેવાની 'સગવડો' એમને આપે છે. હોનબી રોડ ઉપર શેલ્સરોઇસમાં ફરતા મીલમાલિકોને પેઈઆવડી, પરેલ અને મત રપાખડી પર રહેનારાં મજુરોની અનારોગ્ય બોલીઓ સુધ સ્વની

કંઈએ તમા નથી. આ માંધાતાઓએ ચુની-સીપાલીટી મારફત થોડીએક ચાલીઓ બંધ વી છે, એથી એમની સુસજ્જનીતી ઉપર પડે છે પડી શકતો નથી. મુડીવાદીઓ જે કંઈ કરે છે તે કેવળ પોતાના હિત માટે જ કરે છે. એમનાં જીવનનાં તુલો, કામદારોનું આરોગ્ય ગ્લવાનાં બજારો, મજૂરોને શિક્ષણ આપવાના અવકાશ અને તે બધા 'પરમાર્થી' ઉદ્દેશોની સીધી માટે તેમના તરફથી હિંસાં યતાં સધનો માત્ર એમના સ્વાર્થને પોષે છે.

નમતું પડયું છે

ધૃણી ખરી બ.બ.તોમાં મુડીવાદીઓએ સ્વાર્થ સારૂ પરીપકારી જણાવી ચેળનાઓ કરી છે, પણ કોઈ કોઈ વેળાએ એમન જાત્રત થએલા શ્રમજીવી સમુદાયના હાથ નીચે મુધારા કરવા પડ્યા છે. કારણનાને લગતા લગભગ તમામ કાયદા મુડીવાદી રાજસતાએ મજૂરોની ધમકીઓને વશ થઈને જ ધડ્યા છે. પડેલાં મજૂરોનાં સંગઠિત મંડળો ઝેરકાયદેસર ગણાતાં, તેને બદલે આજે મજૂરમંદળોનો-Trade unions-નું બંધારણ માલકે ને મંજૂર રાખવું પડે છે તેનું કારણ પણ શ્રમજીવીઓની વીગ્રહી પ્રવૃત્તિઓ જ છે. ઇંગ્લંડમાં દૈનિક કામના સહીથી પહેલા દશ કલાકો મુકર કરાવવા માટે કામદારોને જંગી જોડમત ઉઠાવવી પડી હતી. રશીયામાં કારની રાજસતાએ કામદારોની હડતરોથી કંપીને કારખાનાના ધારા પસાર કર્યાં હતાં. આવી અણીની વેળાએ મુડીવાદ સ્વાર્થની નગરે વીચાર કરે છે અને શ્રમજીવીઓ વચ્ચે અસંતોષનો આતશ વધવા દેવાને બદલે એમને થોડી એક સગવડોથી શાન્ત કરી નાખવાનું પસંદ કરે છે. આમ નમતું આપવામાં તે અમુક હદ સધી જ બપ છે. એથી આગળ મુડીવાદ મજૂરોના બળને અંશમાત્ર મચક

આપતો નથી, પણ બળજબરીથી કામદાર-ચળવળને દાબી દે છે. આવતી કાલે અધીક આપવું પડે એવી પરીસ્થિતી હોય ત્યાં તે આજે અડધું આપી અસંતોષને સમાધે છે. પણ એથી મુડીવાદ મુડીવાદ નથી મટતો કે નથી માલિકનાં લક્ષણોને જરાયે લોપ થતો. મુડીવાદની સરખામટારી નીચે ચાલતું 'લોકશાસન' મજૂરોની ઉગતી ચળવળને કામના લાલચના દુકડા દે'કે, અથવા તો એ ચળવળના આરંભથી ચેતી શ્રમજીવીઓને થોડી સગવડે આપે તેથી પુ'જીવતીઓનું રાજ્ય 'ધમ'રાજ્ય' બનતું નથી. એટલે કે આજની રાજ્યવસ્થા અને સમાજ-રચનામાં મુડીમજૂરોને સરખો ન્યાય સાંપડે છે એ વાત સદંતર જુદી છે.

મુડીવાદની સહી મોટી

વ્યવસ્થા

વિશ્વ પામેલા મુડીવાદે અનેક જાતની વ્યવસ્થાઓ શ્રમજીવીઓને સુસ્થા માટે અને એ સુસજ્જનીયા નીલાવી રાખવા માટે ચેળ છે. પણ એમાં સૌથી વીરાટ વ્યવસ્થા તો રાજવહીવટની છે. એ વ્યવસ્થા બીજી બધી વેતરણા કરતાં વધારે ખલવતી છે એટલું જ નહીં પણ તે સહીથી વધારે આંટીધુંટીવાળી પણ છે. એનાં અનેક અંગો, ઉપાંગો, અને શાખાપ્રશાખાઓ છે. એક જ જંગી ધડમાંથી નીસરતા એના નીબુર નહોરીઆ (Tentacles) એકરદમ પ્રસારે છે અને જીવનના કુલપટ ક્ષેત્રોને જોતજોતામાં આવરી લે છે. શાખાઓ, ધમ'મંદીરો, વેસ્થાગ્રહો, મદીરામથકો, નાટકો, સીનેમાઓ, કલાબુવો, શારદામંદીરો, એ સર્વ સ્થળે એનો પંજો ફેલાયેલો વળે છે. પ્રેક્ષકો, પંતુજીઓ, મુદ્દલાઓ, મોલવીઓ, આચાર્યો, ઉપદેશકો અને કલાકારોને એ એક જ વીગટ વ્યવસ્થા પોતાનાં

ઓળંગ તરીકે વાપરે છે. માનવજીવનની જોડે નીચ્ચત ધરાવનાર એકે એક તત્વને મુડીવાદી રાજશાસન હાથ કરે છે અને એના વડે શ્રમજીવીઓના શોષણને અમર અને અખાધીત બનાવે છે.

પશુબળનો પરચો

શ્રમજીવીઓના સમુદાય સામે રાજ્ય મુખ્યત્વે બે પ્રકારના હથીઆરો ચલાવે છે: (૧) પશુબળ અને (૨) આધ્યાત્મિક ઝેર. રાજ્યના આ બે સૌથી અગત્યનાં શસ્ત્રો છે. એનાથી એ, શોષીતોના સંધને સદા દબાવેલા રાખે છે. પશુબળનાં સાધનોમા એની કને મુખ્ય બે સંસ્થાઓ છે: (૧) લશ્કર અને (૨) પોલીસ, અદાલતો અને તુરંગો. પશુબળનાં પ્રતીક ઓળંગરોનું સુચીપત્ર આટલેથી અટકતું નથી. એમાં વધારાનાં હથીઆરોની મોટી હારમાળા ઉમેરી શકાય તેમ છે. નમુસો, ઉસ્કરણી કગનારાએ Agents provocateur), હુતાગો તોડનાર સ્થામપાદો (Blacklegs), ભાડૂતી ખુનીઓ, કટર કામવાદીઓ, વગેરે વગેરે આ કક્ષામાંજ ઉભા રહે છે. એ સહુનું કામ મુડીવાદ માટે શોષણનો માર્ગ સાફ રાખવાનું છે. આડે આવનારને શામ દામ, દંડ અને બેદથી ભોંય ચાટતો કરવાની તેમની 'પવીત્ર' ફરજ છે. એ આખીજે જમાત જખરદસ્તીથી જનસમાજમાં બવરસ્થા અને સુલેહશાન્તી જાળવે છે.

લશ્કર

મુડીવાદી રાજ્યની લશ્કરી બવરસ્થા સાચેજ અજન્મ છે. આખી સેનાના સરનસીનો તરીકે ગણતર અધીકારીઓનું મંડળ ગોઠવાય છે. આ જુદમી ટોળીની ચુંટણી અમીરો અને મુડીવાદીઓની જમાતમાંથી કરવામાં આવે છે. ક્યારેક વળી

ધંધાદારી જુધીજીવીઓમાંથી પણ આ અમલદારી ટોળીમાં ભરતી થાય છે. અધીકારને આસને બેસનારી આ મંડળી જાગ્રત શ્રમજીવીઓ સામે હંમશાં ધમધમતો ધીકકાર સેવનારી હોય છે. જન્મે, શીક્ષણ અને સંસ્કારે આ બડા સાહેબો તુડમીજનસી અને તીરસ્કાર-મુર્તીઓજ હોય છે. બચપણથીજ એમને એલાહેદી લશ્કરી નીશાળોમાં બીજાઓ ઉપર અધીકારનો દોર કેમ ચલાવવો તેની તાલીમ આપવામાં આવે છે. માનવમગતરાંએને જેમ ફાવે તેમ અપમાનવાં, એમના તરફથી વીરોધ કે સ્વમાનનું જરાકે પ્રદર્શન થતાં તેમને જમીનદોસ્ત કરવાં, અને સર્વ સ્થળે ને સર્વ કાળે 'લશ્કરી પોષાકની પ્રતીબ્ધ' ગમે તે જોખમે સ્થાપવી, એ બાબતોમાંજ એમનું શીક્ષણ સમાવીટ થાય છે. આવી 'વીરીજી' કેળવણીના પ્રતાપે તેઓ મુડીવાદના સશસ્ત્ર વીઝણોમાં સીપાહીઓનો ફાવે તેવા ઉપયોગ કરી શકે છે. સહેજ પણ વીરોધ કે વીસંવાદ જખવનાર સામાન્ય સોલ્જરને તેઓ કશાંયે માનુષી વીચારથી બાકુલ બન્યા વીના લશ્કરી કાયદાની રૂઢએ ઠાર કરી શકે છે. ઉંચાઈના અ દરજ્જામાં ગરીબ વર્ગના આદમી કદી પ્રવેશ કરી શકતો નથી. એ વર્ગના લગ્નયક માણસો માટે તો વગર વીચારે તોપોનો ખોરાક બની જતાર સામાન્ય સંઘનીકા થવાનું મુડીવાદી રાજસત્તાએ નીમીં રાખ્યું છે. એમને કશો અવાજ મળતો નથી. એમને કંઈ વાંચવા, વીચારવા કે લેવાનું હોતું નથી. કોના ઉપર શા માટે ગોળીઓ છોડવી છે એ ખ્યાલ સરખાય એમના મગજમાં ન લેઈએ. એમણે તો અમલદારોના આદેશ ઝીલવા માટે કાન અને અંતઃકરણ આઠે પહોર તદ્દપાર રાખવા લેઈએ. શોષીત સમાજમાં ધુમતા અને ધણીવાર

વીરસરી ધમસાણુ જન્માવતા જાતજાઘડ્યોને પણ એમણે તો અંતરના આંત્રિક વીના હથુવા રહ્યા. પશુખળના આવા પ્રયત્ન સાધનનો ઉપયોગ મુડીવાદી રાજસત્તા મુખ્યત્વે અમલવીઓના સંઘ સામે કરે છે. એ સંઘ હવે સ્વદેશી હોય કે પછી પર દેશી હોય, પણ ખાસ એની વીરસરીલ જાગ્રતી સામેજ મુડીવાદ લશ્કરી વ્યવસ્થા લાવે છે.

અમલવીઓ સામે લશ્કરી ખળ

૧ ગીંધ જાગૃતીમાં અંપદાવતા અમલવીઓ સામે રાજસત્તા લશ્કરી ખળનો ઉપયોગ કદ રીતે કરે છે, તેના દાખલા દરેક દેશની રાજ્યવ્યવસ્થાના ઇતિહાસમાંથી મળી રહે છે. રશીઆમાં જારની સત્તા હતી, ત્યારે કામદારો અને કૃષીકારો ઉપર એના અત્યાચારી સૈનીકા સીતમ વરસાવતા. જાર અલેક્ઝાંડર ખીજના સમયમાં, ચુકામગીરીની પ્રથા નાબુદ થયા પહેલાં, ખેડૂતોએ અનેકવાર એ પ્રથા સામે ખળવો કર્યો હતો અને દરેક વખતે એમને લશ્કરી દોરદમામથી દાખી દેવામાં આપ્યા હતા. ૧૯૦૫ માં મોસ્કોમાં કામદારોએ કોફ્ટી સ્થીતાના નીવારણ માટે વીરોધ દર્શન કર્યું ત્યારે, જારના પોલીસોએ તેમના પર જાળીઓ ચલાવી હતી. એજ રીતે બાલ્ટીક પ્રાન્તોમાં, ક્રોકેસના પ્રદેશોમાં અને સાપ્તધીરીયામાં જાગૃતા અમલવીઓને શીક્ષા આપવા અલેક્ઝાંડર સેનાઓ મોકલી હતી. આવા અનેક દૃષ્ટાંતો એક રશીઆમાંથીજ સાંપડે છે. ૧૯૦૬-૧૯૦૮ માં જમીનદારોના હિત માટે રશીઅન લશ્કરે ખેડ કરનાર મજૂરો પર આચરેલા ભુદ્ધો, છેલ્લી લડાઈ દરમિયાન ઇવાનોવ અને ક્રાસ્નોમાંના મથકો ઉપર કામદારોપર મંડ્રવલી તોપો અને કામ દામ રશીઆમાં અમલવી-

ઓની જાગૃતી સામે ચલાવાયલાં દમનનાં ચક્રો, રાજ્યવ્યવસ્થાના મુડીવાદી પદાપાતનો પ્રતીધ્વની પાડતાં હતાં. અને જારના જમાનાના રશીઆનીજ વાત શા માટે કરીએ? જર્મની, ફ્રાન્સ, બીટીશ સામ્રાજ્ય, સ્વીટ્ઝર્લાંડ, હંગરી, અમેરીકા, બેંગ્લે એ સ્થીતી હજુએ પ્રવર્તે છે. યુરોપના મહાયુધ્ધ વખતે બર્લીન, હેમ્બર્ગ, મ્યુનિચ અને પ્રીન્સ જર્મન શહેરોમાં કામદારોએ માથું ઉંચકતાંજ એમને લશ્કરી શસ્ત્રોનો પરચો રાજસત્તાએ દાખ્યો હતો. ત્યાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થપાયા પછી પણ અમલવીઓની જાગૃતી સામે લશ્કરી ખળના અખતરા સતત ચાલુ રહ્યા છે. ફ્રાંસમાં તો હડતાળ પાડનારા કામદારોને પણ જાળીથી ઠાર કરવામાં આવે છે. થોડા સમય પહેલાં ફ્રાન્સની રેલ્વેઓ ઉપર સમાજવાદીઓએ વ્યાપક હડતાળ પાડવા યોજના કરેલી ત્યારે મશીનચોરો અને સોલ્ડરોના સંચાલનથીજ ફ્રાન્સના 'પ્રજાતંત્ર' એ ચળવળને ચઢી નાખી હતી. 'હયુમાનીટી' જેવાં અખબારના છાપખાનાને પણ એણે જાપ્ત કર્યું હતું. સમાનતાના સીધાંતોમાં રાચતી (!) ફ્રેન્ચ રાજ્યવ્યવસ્થા સામે સમાજવાદી છાપુ કંઈએ પ્રચાર ન કરી શકે એટલા સાર એન્કો માંડેની એની મુડી પણ 'પ્રજાસત્તાક રાજ્ય' જાપ્ત કરી હતી. બીટીશ રાજ 'તંત્ર' મુડીવાદી સ્વરૂપ તો સાવ ખુલ્લુંજ છે. આયર્લેન્ડ, મીસર, ચીન, હીંદ વગેરે સ્થળોનો એનો અમલ જાગજાહેર છે. ખુદ ઇંગ્લેન્ડમાં કામદારો સામેની એની નીતી અમલવીઓમાં ફરણુ અસંતોષ સળગાવી રહી છે. ખાણુની અને ગોદીની હડતાળો તોડવાની એની મુડીવાદી રીતોનો ઇતિહાસ તાજેજ છે. જગતભરની 'અંતઃકૃતી'ઓ અને

રાજસ-તાઓને પોતાને આંગણે છનીવામાં એકત્રીત કરતું સ્વીટઝર્લૅન્ડ પણ પ્રત્યેક હડતાળને પ્રસંગે કામદારો સામે મશીનગનો માંડવામાં પાછી પાની કરતું નથી. અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોએ કામદારોનાં મકાનો બાળી મુકવા સુધીની અધમતા અચરી છે. કાકા સેમની સેનાએ શ્રમજીવીઓના પ્રાણ હરવામાં આજ સુધી એકેયવાર આંચકો ખાધો નથી. યુરોપની યાદવાસ્થળોને અંતે હંગરીમાં સમાજવાદી શાસનના પાયા નખાતાં હતા, ત્યારે બધા દેશોના લશ્કરોએ સંયુક્ત થઈ હંગરીના પરિવર્તનને કચરી નાખ્યું હતું. આજે રશીયાના સમુદવાદી તંત્ર સામે આખો યુરપ, અમેરિકા અને જાપાનની સંગાથે, ઘોર તકયારી આદરી ખેડે છે. આમ, જ્યાંજુઓ ત્યાં કહેવાતાં પ્રજાકીય તંત્રો પ્રજાના વીરાટ શ્રમજીવી વીલાગ સામે મુડીવાદના સ્વાથપોષણ માટે મોરચા માંડી રહ્યા છે.

ખીન્ન સાધનો

મુડીવાદી રાજસ-તા લશ્કર ઉપરાંત પશુબળનાં ખીન્ન બહુવીધ સાધનો યોજે છે. શયતાનીઅન અને કરતામાં કાખેલ બનેલા બદમાશોનો સંઘ આ સ-તા હરદમ તકયાર રાખે છે. એ સંધને તે 'પોલીસ ખાતા' તું નામ આપે છે. રાજસ-તા કહે છે કે પ્રજાના જનભાવની સલામતી જળવવા માટેજ આ સંધની યોજના અમે કરી છે. મુડીવાદીઓની માલમ-તા પુરતી આ વાત સાચી છે, કારણ કે શ્રમજીવીઓને ચુસી એમણે ઘર આંગણે મીલકત ખડી કરેલી હોય છે, એટલે એમનેજ પોલીસખાતાની ખાસ જરૂરત પડે છે. પ્રજાના એંશી દકા નેટલા શ્રમજીવી વીલાગને તો કંઈ પુછ કે

મીલકત હોતી નથી. ઉઘટા એ લોકો મુડીદારો સામે કંઈએ ચળવળ ચલાવે તો તેમને 'લુટાર', હીંસક, ચોર, બદમાશ' તરીકે પોલીસખાતું દંડથી વધાવે છે. અસંતુષ્ટ શ્રમજીવીઓને પકડી પકડી, એમના સામે કેસો ઉભા કરવા, એમને મારવા, અને સદાકાળ પશુબળનાં પ્રથોગો નીચે દબાયલા ગખવા એ આ ખાતાની મુખ્ય ફરજ બની રહે છે. એને મદદ કરનાર જનસુસી ખાતું વળી એનાથી એ અધમતામાં ચડી જાય છે. ખોટા ખબરો આપી, જુઠા પુરાવા ઉભા કરી, બનાવટી દસ્તાવેજો સજી સજીત પોષાકવાળા ગુપ્તચરો મુડીવાદના સ્થાપીત સ્વાર્થોની સલામતી માટે શ્રમજીવીઓ સામે દીન રાત ચોટી કરે છે. અનેક સ્વરૂપો અને સ્વાંગો નીચે તેઓ જનસમુહમાં લળી પોલીસ ખાતાને મદદ આપે છે. હડતાળો તોડવામાં, વ્યક્તીગત હીંસા કરાવવામાં અને જગૃત સમુહને અવળે માર્ગે ઉસ્કેરવામાં આ 'સફેદ સજ્જનો' લખાનક ભાગ લેજે છે.

અમેરીકાનું જનસુસ ખાતું

આ દીશામાં અમેરીકાની છુપી પોલીસની વ્યવસ્થા ખીન્ન બધાં મુડીવાદી રજ્યોની લીલાને વટી જાય નેવી છે. ત્યાંનાં મુડીવાદી મંડળો ખાનગી 'જનસુસ મંડળો' (Detective Bureaux) નીભાવે છે. અધિકારકારી જનસુસ સંસ્થાઓનો પણ ત્યાં પાર નથી. આ બધા 'પ્રજાપ્રેમી' સદગૃહસ્થો સરકારની છુપી પોલીસની સહાયતામાં અહોનીશ કામ કરે છે. થોડાં વર્ષો પહેલાં તું એ નામચીત 'નાટ પીકરટન' પ્રકરણ સૈને યદ હશે. એ આખું ચે કાવતરું કામદારોની સામેજ રચાયું હતું. જનસુસોએ પોતેજ કામદારોની લડતમાં સહભાગી બની

મળુર નેતાઓને સંખ્યાબંધ ઓગમ મુખત કરી, અમુક વ્યક્તિઓનાં પુન કરવા ઉરો-રણી આપી હતી, અને પછી તુરતજ એ નેતાઓને ગીરફતર કરાવી, મોતને માગે' ધકેલી દીધા હતા. મળુરોના મધ્યમંથનોમાં પગપેસારો કરી આ ચક્રવર્તી (Agents- Provocateurs) કામદાર-જમાં હાતાળ તોડનાર સ્થાનપાલોની જાળ પાથરે છે, અને અશુભિતો અવસર હાથમાં આવતાં હયાતારબંધ બદમાશો મારફત કામદારોની કલ ચક્રાવે છે. પ્રજાસત્તાક ર-જતંત્રે રોકેલા એ શાંતીના સંરક્ષકોના રા-જકોષમાં પ્રામાણીકતા અને ન્યાયનીતીને સ્થાનજ નથી. ઘેરમાં ઘેર અને વીકળ કરવુકો કરવામાં એરનાં અતઃકરણને જરાયે ક્ષેભ થતો નથી.

ન્યાય ખાતુ'

જેમ પોલીસ ખાતુ', તેમ ન્યાયખાતુ' પણ પ્રજાસત્તાક રાજ્યોમાં માત્ર મુડીવાદી વર્ગના રક્ષણ માટેજ જીવે છે. મુડીવાદી સમાજરચન સામે ઉંચી આંગળી કરનારને અદાલતો સખ્ત શીક્ષા કરમાવે છે. મુડીવાદની મીઠકત પર હાથ નાખનારને જેલની બર-દાસ્ત કરવી પડે છે. જર્મનીમાં 'પ્રજાસત્તાક રાજ્યે' સમાજવાદી કક્ષ લીખતેટને કારા વાસમાં મોકલ્યા, ક.રણ કે મુડીવાદની ખાનગી મીલકતો સામે તે સંક્રામ ખેલતો હતો. પણ એજ લીખતેટનું ખુન કરનાર શયતીનને પ્રજા-સત્તાક ન્યાયમંદીરોએ નીર્દોષ ઠરાવ્યો. રાજ્ય-નાં કેદખાનાં પણ પૈસાદારોને પંપાલે છે અને ગરીબોનાં ગળાં રહેંસે છે. મુડીવાદની રકતશેષક યોજનાઓએ અને અદાલતોએ શોધીતોને પીડવામાં જ કાંઈ બાકી રાખ્યું છે.ય તે આ કેદખાનાં પુરં કરે છે. રોજ રોજ જગતમાં કંગોડા કામ-દારોને લુંટનાર, ફટકાવનાર, લુપ્પા રાખનાર

અને ઘણાતુ' મોત લાવનાર મુડીવાદીઓને અદાલતો આંગળી મુઠાં ચીંધતી નથી, ત્યારે વીયમ સમાજ-અવસ્થાને લીધે જીવે મગતા મળુરને રોડીનો દુકડો ઝડપવા બદલ ધનસાદની ધમારતો સખ્ત કેદમાં જકેડી શકે છે. આજનાં લોકશાસનોનો આ ન્યાય છે.

આધ્યાત્મીક ઊર

એ કલા પશુબળથી મહેનતુ માનવ-સમુદાયે ધણીવાર છુટણુબર પછાડી શકતો નથી. મુડીવાદીઓ એ વસ્તુરચીતીથી બરાબર વાકેફ છે, એટલે તેઓ પોલીસ, જનસુસ અને લશ્કરની પુર્તી રૂપે ધામીક અને આધ્યાત્મીક એજનરોનો ઉપયોગ કરે છે. શ્રમજીવીઓને સંપુર્ણ રીતે અર્ધીન બનાવવા માટે એમના માનસ ઉપર વીયતુ' આપરણુ એક ડવાની જરૂરત ઉભી થાય છે. એમના મગજને, એમની લુપ્ધીને, અને એમની ઉર્મીઓને મુડીવાદી વફાતરીની એક અબેષ જાગમાં જકેડી લેવાની પચરંગી યેજના પુંછત્રરોએ ઉભી કરી છે. એ યોજનામાં રાજ્યની નીશાળો, રાજ્યાશ્રયે ચાલતી ધર્મસંસ્થાઓ અને મુડીવાદની મદદથી નસતાં છાપખાનાંઓનો સમવેશ થાય છે. કામદારોને એમના માલેકો એક પ્રકારના જાનવરો ગણે છે. આ જાનવરોએ નીચ મીત રીતે વહીતરં કરવું જોઈએ, પરંતુ કદી પણ કરડતાં શીખવું ન જોઈએ. અને ન કરડવાતું શીખણ માલેકો એમને મંદીરો, શાળાઓ અને ધર્મસંસ્થાઓ મારફત આપે છે. શ્રમજીવીઓ પાલેશાં આત્મધીન ઢોર જેવા બની જાય, અને પાંજરાપોળનાં પશુઓની મીસાલ મુંગે ગ્ડોએ કામ કર્યાં કરે, એટલા માટે મુડીવાદી પ્રજાસત્તાક રાજ્યો ખાસ ખર્ચે ઉપદેશકો, શિક્ષકો, પંતુજીઓ, પ્રોફે-સરો અને ધર્મગુરુઓનાં ધાડાં નીલાવે છે. આ પરાપકારી પુરુષો મહેનતુ માણસોને

વક્ષાદારીના આદર્શોથી સદંતર શીથીય બનાવે છે, મુડીવાદે સર્જેલી એકદેશીય નીતીના માયડા ઉપર તેમને ફાંસીએ લટકાવે છે, અને ‘અન્નદાતા’ ની અહોનીશ સેવા કરવાની શીખ આપે છે. આ રીતના આધ્યાત્મીક વીષપ્રચારમાં મુડીવાદી લેખકો અને પરાપણ્વી (Parasitical) પત્રકારો પુરા દીલથી મદદ કરે છે. શાળાઓમાં, ધર્મોલયોમાં, દવજોમાં જાહેર ભાષણોમાં, પુસ્તકોમાં, અખબારોમાં અને પત્રીકાઓમાં બધેજ મહેનતજીવી મજૂરોને એકજ જાતનો ઉપદેશ મળે છે. બચ-પણથી એમના મગજ ઉપર આ પ્રકારની બીમારી લાદવામાં આવે છે અને જીવન પથંત તેનું પોષણ કરવામાં આવે છે. નીશાળોમાં પંતુજીઓ બાલકોને મુડીવાદી રાજ્યવ્યવસ્થા આગળ વંદના ઝુકાવતાં શીખવે છે અને એ વ્યવસ્થા સામે માથું ઉચકનાર ‘બાવાખોરો’ પ્રત્યે તીવ્રસ્કા-રના પાઠ લખાવે છે. રાજાઓ, સમ્રાટે, અમીરો, મુડીદારો અને ઉદયોગપતીઓની પ્રશસ્તીઓ, પાઠ્ય પુસ્તકોમાં ગીતગોવિંદ્ય ભરવામાં આવે છે અને એ બધેથી સડો બલકોના કામગીર મગજમાં જડ થાલી ખેંસે છે. દેવજોમાં અને ધર્મ મંદીરોમાં મુડીવદી વર્ગ અને મુડીવાદી રાજસત્તાના

પછરો નભતા પાદરીઓ અને આચાર્યો સમુદ્ધને સમજાવે છે કે મુડીદારોની બધી સત્તાનું ઇશ્વરે નીર્માણ કયું છે અને એમાં કાળા માથાના માનવીઓથી કંઈએ ફેરફાર થઈ શકે નહીં. સૌ સૈનાં કર્યા કરમ ભોગવે છે અને શ્રી પ્રભુ સહુને ‘જેવી કરણી તેવી પાર ઉતરણી’ આપે છે, એ એમના પ્રચાર કાર્યનો પ્રધાન સ્તર હોય છે. આ સઘળાં જુદાણાંઓ અને જેરી પ્રચારોને મુડીવાદી વતમાનપત્રો પોતાની કટારો દ્વારા ખેવડા જોડથી અનીચળ સત્ય તરીકે બહાર મુકે છે. શ્રમજીવીઓનું કોઈ રડયું ખડયું અખખાર નો સાચી દબ્બી રજી કરવા મથે છે તો તેને રાજસત્તા ‘શીતુરી, બળવાખોર’ ગણીને દફનાવી દે છે. ચોમેર પ્રસરી રહેલી આવી વીષમય વસ્તુસ્થીતીમાંથી અલગ રહેવાનું મજૂરો માટે મુશ્કેલ બને છે. આખી સમાજ વ્યવસ્થા, દેશેદેશનું આખું રાજતંત્ર, મુડીવાદની સઘળી ગોઠવણીજ એવી છે કે શ્રમજીવીઓના જીવન આજુએ અણુમાં ગુડામી અને નામદાંધનનાં તત્ત્વો પોષયા કરે. આમ કામદારોને પશુવત બનાવવાને કાજે મુડીવાદ સુક્ષ્મ અને જડ એવા તમામ ઉપાયો અજમાવે છે અને અમર્યાદ આર્થિક શોષણને માટે માર્ગ મેકળો કરે છે.

નવયુગ

- આપને માટે થાડા ખર્ચે દુનિયાભરની ગુજરાતી આલમમાં ‘સેક્સમેન’ થઈ શકે છે.

બંધારણની બેડી

: લેખક :

છતેન્દ્ર મહેતા

કાયદા કાનુન

મનુષ્યની સંસ્થાઓના હેતુઓને પાર પાડવામાં કાયદા મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. ખાસ કરીને કાયદેસરની સંસ્થાઓની તો એ આવી છે. દેશનાં બંધારણમાં આખી સાતી તેમજ દરેક જાણીતી સંગીન લાલ ભેનાર સંસ્થાજ હોવી જોઈએ.

સમાજને વ્યવસ્થિત રાખવા માટે કાંઈક રીત કે નીયમ તો હોવાં જ જોઈએ, માટેજ કાનુનો ધડવામાં આવ્યા છે. પણ એ કદી હસતી ધરાવતા નથી.

જુતકાગમાં આપખુદીથી બધો કારભાર ચાલતો, એ એક પ્રકારનું એકસ સ્વરૂપ હતું. પણ એ કાંઈ કન્વેન્શન ના થયું એટલું જ નહીં પણ તેનો તરતજ અંત આવી ગયો. પછીથી મનુષ્યોએ આપખુદી સામે પેકાર કર્યો અને લોકશાસનની વાતોનો હોવાકાર મની રજો. તેમાં મુકેલ વીચાસના જ થકા ફરેરે સંભળાવા લાગ્યા, પરંતુ એ લોકશાસનના નામ નીચે પણ મુદીચાદનાં દર્શન થાય છે.

બીજું સ્વરૂપ

લોકશાસનનું નામ ભલે રહે તેમાં લોકને લાગણું વગણું કાંઈ ભેવામાં આવતું નથી અને એ પણ એક જાનનું સરકારનું બીજું સ્વરૂપ છે. તે કોઈ દીવસ શ્રમજીવી ઓના સ્વાર્થને ભેટું નથી. એટલું જ નહીં પણ તેની અવગણના કરવામાં એકકો હોય છે. જ લોકો મોં ફાડીને લોકશાસીત દેશની વાત

કરે છે તેઓનીજ સામે એક દાખલો ધરવા જોઈએ છે. અમેરીકા એ લોકશાસનના બંધારણથી ચાલતો દેશ છે-પરંતુ ત્યાં મજુરો, શ્રમજીવીઓ બંધારણમાં શો હીસ્સો છે! અમેરીકા સામે કેટલાયે આરોપો મુકવામાં આવે છે, અને પુરવાર કરી આપવામાં આવે છે કે તે દેશ ચુસણુકાકતીમાં જ્યારે છે! મજુરોના પરસેવા પર તે દેશ ઇમારત ચણે જાય છે.

આંખમાં ધુળ

દરેક મનુષ્યની આર્થિક સ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈને કાયદાકાનુન ધડાતા હોય કે એવા બંધારણ પર સંસ્થા ચાલતી હોય તેજ નભવી જોઈએ અને એજ નમે છે. આજે કોઈપણ સરકારની પરીક્ષા કરવી હોય તો એમ ભેવાણું જોઈએ કે દરેક જાણીતી આર્થિક સ્થિતિનો તે વીચાર કરે છે કે નહીં?— દરેક સરકારના ખાસમાં એમ કહેવાય છે કે તેણે કાયદા અને નીયમનું કકક પાલન કરવું જોઈએ અને એને એક સરખાં નભાવવાની તેની ફરજ છે. આ સાચું છે પણ સરકાર કઈ રીતે આવું પાલન કરે છે એ ભેવાણું છે. કાયદા અને નીયમ કાને માટે લેવાય છે? ધણું ખરું અયોગ્ય જગ્યાએ આવા કાયદાકાનુનોના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એટલે એ નામનાજ કાયદા નીયમો છે, અને સરકાર તેને મમે તેમ કરી પકડી રાખે છે. બીજાઓને ભેવાની આંખ છે, સાંભળવા માટે કાન છે એ સરકારને ખ્યાલજ નથી આવતો, એટલે સરકારની કાયદાની પોકળ વાતોની અન્યને શું ખબર પડે, એમ તે માને છે!

જુના જમાનામાં જુસ્મી રોમન રાજ્ય પણ આવી બ્રમણા નીચે હતું કે ત્યાં કડક નીયમન અને શીસ્ત જળવાય છે એટલે દુનીયામાં બધે આદર્શ છે, અને રાજ્યનો પાયો મજબુત છે. પણ ઇતિહાસ શું દેખાડી રહ્યો છે-રોમની જંગી ઇમારતો, એશઆરામ મહાજીવાના મહેલો વીનો જુકકો થઈ ગયા, લોકોનાં રક્તશોષણથી બંધાયેલ રોમના પાયો હલમચી ગયા. અને તેનો નાશ થયો, ખુડો થઈ ગયો.

નવા નોખા રંગ

હીંદી સરકારમાં પણ ફેરફાર થતા આવ્યા છે, બ્રીટીશ મુસદ્દીઓ તથા વકીલોના હાથે તેનું બંધારણ કરવામાં આવ્યું છે. અનેક રંગો બદલાયા કર્યા છે, પણ એણે શું બતાવી આપ્યું છે?

નામદાર સરકારે અંધાધૂંધી અટકાવતે કાયદાનું રાજ્ય શું નથી રચાવ્યું? અલગત પોતાની ધાક બેસાડી છે, પણ કાયદાની વાત તો અલરાષ્ટ્રએ મુકાણી છે. આ કાયદાઓમાં લોકોનો તો અવાજ નથી, હિસ્સો નથી, લોકો તે સામે માથું ઉંચકે છે કે તે બાબે અવાજ કાઢે છે તો તેમને અટકાવવામાં આવે છે, એ કાયદાઓ કેવા!

ઇંગ્લાંડમાં એ કાયદાનું રાજ્ય છે. મુખ્યત્વે કરીને હાઉસ ઓફ કોમન્સ તરફ ખ્યાન આપાય છે. એટલે ઇંગ્લાંડના લોકોના સુર ત્યાં સુધી પહોંચી શકે છે, પણ બ્રીટીશ હીંદમાં કેમ આવી સ્થિતિ નથી? આંહીતો ઇંગ્લાંડના કરતાં સોમા ભાગ જેટલો પણ લોકોને બંધારણમાં હક નથી. હીંદી સરકાર સાંકળે જકડેલ સ્વતંત્રતા જેવી વાત કરે છે અને હાંકપર અંકુશની વાત કરે છે. આ પરથી ખાતરી થાય છે કે, ૧૮૫૮ પહેલાની ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની અને આજની સરકારમાં

કશોજ ફેર નથી. બેમાંથી કોનો નંબર આગળ આવે એજ વીચારવા જેવું છે.

તૈયાર સાણું

૧૮૫૮ પહેલાંની ઇંગ્લાંડની સરકાર છડે ચાક કહેતી કે હીંદુસ્થાનમાં જે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની ગઈ છે તે પોતાનો પગ સ્થીર કરવા તેમજ પૈસા કમાવા માટે ગમે તેવાં ત્યાં પગલાં ભરે એ વ્યાજબી છે. શરૂમાં તો ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની તરફ શંકાની નજરે બહુ નવાયું નહોતું પણ વખત જતો ગયા તેમ માણસ પડી ગયું કે આ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની સરકારનું જ શસ્ત્ર છે. તે વખતથીજ કંપનીએ પોતાનો સીકકો મારી દીધો અને અડો જમાવ્યો. આ લોકોનું રાધેલું આ સરકાર ખાય છે. બળવા પહેલાં એમ કહેવામાં આવતું કે સરકાર હિંદી લોકોની દૂસ્ટી છે-પણ બંધારથી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા મંદીને “ગવર્નમેંટ ઓફ ઇન્ડિયા” નામ ધારણ કરવામાં આવ્યું અને સરકારે પોતાના આડતીયા વી.ને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીમાં મોકલાવ્યા ત્યારથી હીંદુનું કમ-ભાગ્ય શરૂ થયું. શરૂઆતમાં તો આ સરકારી આડતીઓના હેતુ તરફ કોઈને ખાસ શંકા ગઈ નહીં-અને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની કરતાં આ શખ્સો તરફ સારી નજરે નવાયું. સને ૧૮૫૮ પછી ૫૦ વર્ષ સુધી તો બહુ ઠીક ઠીક ચાલ્યું. ઇંગ્લાંડમાં રહે-નારા ધણીને હીંદમાં સારી નીમણુંક મળી-પંજીથી પહેલાંની માફક બળવો થયો નહીં પણ હીંદના લોકોના હૈયામાં ભારે અસંતોષ ધર કરી બેઠો.

સ્વતંત્રતાની સાંકળ

૧૯૧૯ માં સરકારે જે એક્ટ બહાર પાડ્યા તેથી હીંદના લોકોના જીવનમાં પહેલા,

કરતાં શો ફેર પડ્યો છે? શી સ્વતંત્રતા મળી છે? ૧૯૧૯ ના કાયદાનું તંત્ર મોટી ખામીવાળું છે છતાં પણ તેને બરાબર ચલાવવા માટે કેટલાયે ઉભા થાય છે. ભારે કુનેસથી આ કાયદો રચવામાં આવ્યો છે. આ તંત્ર ચલાવવામાં ભેરનો પણ ઉપયોગ થઈ શકે તેવી બારી છે.

આ તંત્રથી સ્વતંત્રતા બેઠી થવાની હતી, કેમ સમજાવવામાં આવ્યું હતું પણ એની પર તો કચારની સાંકળ નાંખવામાં આવી છે. હવે તો પીંજરામાં પકડાયેલા હિંદુ જેવી હિંદની હાલત ખડી થઈ છે. આખા પીંજરામાં દોડી વળતો હિંદુ આખરે હારી પડ્યો છે કે ખુલ્લી હવાની, સ્વતંત્રતાની હવે આશા રાખવી એ નકામી છે. હિંદુસ્થાન મારેના આડતીઆઓએનું તેનું ભાવો હાથમાં રાખ્યું છે. જો કે રાજતંત્રની અંદર સરકારની હથુના અને પ્રધાનોની હસ્તકનાં એવાં ખાતાંઓના ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે છતાં પણ હિંદી પ્રધાન અને તેના આડતીઆઓના હાથમાંજ તંત્રની આખી લગામ છે. આ લોકોજ સરકારનો માર્ગ દોરે છે—અને દાવપેચ કર્યાં કરે છે. સરકારની ભુલો માટે પણ આ રાખસેજ જોખમદાર છે.

એકલું જોખું

ઈંડીન સીધીલ સરવીસની ઇચ્છા એ સરકારનીજ ઇચ્છા હોય છે. કૌન્સીલમાં અનેક બેઠો લગ્નવાય છે અને સરકાર પોતાનું ધાયુન્ કરે છે. આ તંત્ર પાછળ એટલી જલ્દમત ઉઠાવાઈ છે કે એને આખાદ રાખવા માટે પહેલેથીજ પુષ્કળ પ્રયત્નો ખર્ચવાયા છે. આ તંત્રને એવું ધડામાં આવ્યું છે કે એ બરાબર ગાલ્યુન્ નથી. આજે તો આ તંત્ર તરફ કોઈ ભ્રેતુયે નથી, અને તેના મહત્ત્વને ગણ્યુનુંયે નથી.

આ તંત્રમાંથી આત્મા ઉડી ગયા છે, માત્ર તેનું જોખું રહી ગયું છે. ધારાસભાએ મંજૂર કરેલ ખરડાને ગવર્નર કે વાઇસરોય ખાસ સત્તાની રૂએ નામંજૂર કરી શકે છે કે ધારાસભાએ નામંજૂર કરેલ ખરડાને અમલમાં મુકી શકે છે. આંહી પણ એક રસીક નાટક ખડું થાય છે. તેમાં કાવત્રાને પણ સ્થાન છે. પહેલેથી આપણે જોતા આવીએ તો ખાત્રી થશે કે ગવર્નમેન્ટ એક ઇંડીયા એક્ટથી હિંદુસ્થાનને કેંઈ જાતનો કાયદો થયો નથી. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ગવર્નર અને વાઇસરોયને નામંજૂર કરેલ ખરડો ખસ સત્તાની રૂએ અમલમાં મુકવાની અને મંજૂર થયેલ ખરડો નામંજૂર કરવાની સત્તા જાણે કે કેમ અધુરી હોય તેથી સાંકળન કમીશન પાસે લઘુમતીના રક્ષણ માટે અને હિંદી રાજ મહારાજાઓની સાથે થયેલ સંધીપત્રો પ્રમાણે તેઓનું રક્ષણ કરવાને મખ્યસ્થ અને પ્રાંતીક સરકારને ખાસ સત્તા આપવાની ઘણી લઘામણ કરવામાં આવી છે. આ બધા તંત્રમાંથી આશાનું કીરણ ક્યાં અને કેમ નજરે પડે?

ભયંકર રોગ

અત્યારે તો સાધારણ ચક્રવર્ણા લોકો પણ દહી શકે છે, જોઈ શકે છે કે હિંદુસ્તાનની સરકારને ભયંકર રોગ લાગ્યું પડ્યો છે. વીચાર અને વર્તન ઉડી ગયાં છે, અને આ જાતને લક્ષ્ણો શરૂ થયો છે. છતાં પણ આ રોગીષ્ટ સ્થિતિને તે પકડી રહી છે. ખાલી તે દીવસો ચુગ્ગરે છે પણ પ્રગતી તરફ કુચ દરવાનું ચુગ્ગરું નથી. તેના સરીર પર અનેક વળગાડો જોવાની માફક ચોંટી રહ્યા છે તેને પણ તે ખખેરી શકતી નથી. આજે તો તે લોકોનો સંકાર તેમજ લાગણીને જોઈ બેઠી છે.

જ્યાં ત્યાં ચક્રમક ઝરતી દેખાય છે, ધર્ષણના તણુખા તત્તડતા ઉડે જાય છે. આવી મશીનરીને ચલાવવા માટે તેના ઇજનેરો માને છે કે તેઓ સીવાય કાંઇ ચાલવાનું જ નથી અને જેમ જેમ ધર્ષણ વધતું જાય તેમ તેમ ઇજનેર માને છે કે તેની હાજરી તો જરૂરની જ છે. જેઓ પોતાના ગળામાંથી જ મોટા ઘાંટા પાડીને

બરાડે છે કે અમારા પીના તો ચાલવાનું જ નથી તેઓ નાહકનો સક્તીનો વ્યય કરે છે. જ્યારે ગોળમેજી પરીષદ એકઠી થાજ ત્યારે એટલું જોશે કે આવું પોતાનું જ મહત્વ જોનાર મહાપુરૂષો જે મતભેદો ઓચરવાના છે તેમાં સત્યનો છાટો નથી, અને જુદાજુદામાં મીઠું મરચું છાંટવાથી કાંઇ તેઓનું મહત્વ વધી જવાનું નથી.

પ્રમત્તી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી ફાર્ગસ ગુજરાતી સમાજે
શ્રીયુત રાહ્યાભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સવિનય સન્નિધિ ભેટ.

જગતનાં રાજધાનીનાં મુખ્ય શહેરોમાં બધા મળીને કમીમાં કમી ૨ કરોડ માણસો બેઠાર છે, અને દરેક માણસ ઉપર બે માણસ આધાર ગણે છે એમ માનીએ તો અત્યારે બેઠારીથી ભૂખે મરનારાંની સંખ્યા છ કરોડની થઈ. સંસ્કારી જગતને મુડીવાદની આ ભેટ છે.

...

મદોનાં મકાન સ્વતંત્રભૂમિમાં જ હોઈ શકે. પરતંત્રભૂમિનાં જવાબદાર માન મહેલામાં ગુલામીની હોળીઓજ ભડભડી રહી હોય છે.

બ્રિટનની કામદાર સરકારના કારભારના આરંભના મહીનામાં [૧૯૧૯ નો જૂન] બ્રિટનમાં ૧,૧૬૫,૩૦૨ માણસો બેઠાર હતા પણ જાન્યુઆરી ૧૯૩૦ માં તે સંખ્યા વધીને ૧,૫૩૩,૭૦૯ જેટલી થઈ હતી. આ સંખ્યામાં દરેક અઠવાડિયે ૧૨ થી ૧૫ હજારનો વધારો થાય છે.

...

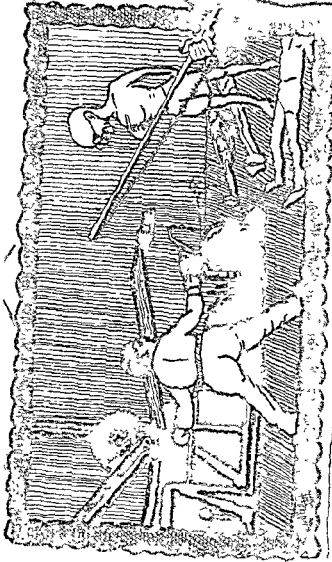
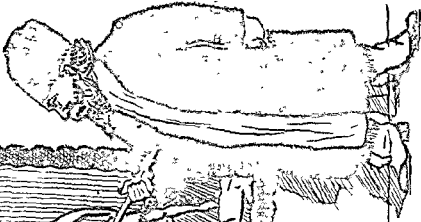
જગત તે મારો દેશ છે. સારું કરવું તે મારો ધર્મ છે. થોમસ પેઇન

Handson 31

પચમી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
 શ્રી ફાર્મસ ગુજરાતી સભાને
 શ્રીયુત્તમ દાદાભાઈ આણંદજી યાવડા
 તરફથી સવિનય સન્મેન ભેટ.

ઉદ્યોગવિકાસ અને વસ્તીવિપર્યય

: લેખક :

અમેરિકાની વસ્તુસ્થિતિનું

દિગ્દર્શન.

અમૃતલાલ જોશી

બી. એ.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં વસ્તીનો પ્રવાહ પશ્ચીમના પ્રદેશો તરફ ગતી કરી રહ્યો છે. આ પ્રવાહ બહુવીધ આર્થિક કારણોને લઈને વખતો વખત અટકતો હતો અને વળી ચાલુ થતો હતો. અમેરિકામાં, શરૂઆતનાં તેર સ્ટેટોનું જ્યારે જોડાણ થયું ત્યારે તેના વતનીઓ એલેઝેન્ડ્રીઝ (Alleghenies) પર થઈને પશ્ચીમ તરફ આગળ વધતા હતા. ઓગણીસમી સદીની મધ્યમાં તે વણકારો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં થઈને પાસીફિકના કાનારા સુધીની મજલા કાપતી હતી. જો પુર્વ તરફ ઔદ્યોગીક અને વ્યાપારીક મથકોની ખીલવણી ન થઈ હોત તો આ પશ્ચીમ તરફનો પ્રવાહ ચાલુ રહેત, પરંતુ પુર્વ તરફ ઔદ્યોગીક મથકોની જમાવટની સાથે ધણી જગ્યાએ વસ્તીનો પ્રવા પાછો પુર્વ દીશામાં વળતો લાગે છે.

જન સમુહનો પ્રવાહ હંમેશા આર્થિક વિકાસને જ્યાં વધારેમાં વધારે તક મળતી હોય છે તે દીશા તરફ વહે છે. પહેલાંના વખતમાં પશ્ચિમ તરફના પ્રાંતો તરફ તે પ્રવાહ જાયો હતો; કારણ કે નવીન પ્રદેશમાં અણુખેડનાં ક્ષેત્રોમાં વસાહત કરવાને માટે જનસમુદાય કુદરતી રીતેજ આકર્ષાય છે. પશ્ચીમનાં અણુવસેલ વીશાળ ક્ષેત્રોનાં સ્વ ખો સાહસીકોને એ દીશાએ ખેંચી જતાં હવે તે પ્રદેશોની ખેતીની પેદાશ જરૂરીઆત કરતાં એ વધારે થઈ પડી છે. પરીણામે ખેતીવાદીમાં કાંમે લાગેલ જનસમુહનો

ધણો ભાગ ઔદ્યોગીક મથકો તરફ વળે છે. વહેવારનાં સાધનો અને કાંચો માલ ઉત્પન્ન કરનાર પ્રદેશોનાં સાનિધ્યને લઈને ઔદ્યોગીક મથકોની ખીલવણી થાય છે. જથ્થા બંધ માલ ઉત્પન્ન કરનારાં કારખાનાં આવાજ પ્રદેશોમાં શરૂ થાય છે અને આખાદ થાય છે. જે જે સ્ટેટોની વસ્તી વધતીજ જાય છે અને આખાદ થયાં છે તે તે સ્ટેટો આવાજ પ્રદેશમાં આવેલાં છે. વસ્તી ગણતરીના છેલ્લા વીસ વરષના આંકડા બતાવી આપે છે કે અમેરિકા દીવસે દીવસે વધારે ને વધારે ઔદ્યોગીક બનતું જાય છે.

ખેતીવાડીને લાયક પ્રદેશના ભોજે મોટાં શહેરો આખાદ થતાં જાય છે, એ ખીના જળીતી છે. પરંતુ આ પ્રવાહના વીસ્તારનો ખ્યાલ ધણુંકરીને આપણને હોતો નથી. જ્યારે ૧૯૨૯ માં કોંગ્રેસે પ્રતીનીધી સભાની ફરી ગોઠવણી કરવાનું કામ હાથ ધર્યું ત્યારે ખેડકાની જુની વહેંચણી ધણ ત્યાર પછીથી કેટલા મહાન ફેરફારો થયા છે તેની ખચર પડી. પ્રતીનીધી સભાની ખેડકાની નવી વહેંચણી આર્થિક પરિવર્તનની સાક્ષી પુરે છે. અમુક પ્રાંતમાં પ્રતીનીધીની સંખ્યામાં એકાદના વધારા કે એકાદના ઘટાડાના કારણરૂપ ખેતીવાડીના પ્રદેશમાંથી ઔદ્યોગીક મથકો તરફનો વસ્તી પ્રવાહ છે.

જ્યારે છુટાં છુટાં રાષ્ટ્રોનાં જોડાણને લઈને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ એક રાષ્ટ્ર બન્યું.

ત્યારે બાલ્ટીમોર (Baltimore) ની પુર્વે વીસ માઇલ પર વસ્તી પ્રવાહ ઠલવાતો હતો, અને રાષ્ટ્રની વસ્તીનું મધ્ય બીંદુ તે પ્રદેશ હતો. સો વર્ષો પછી આ મધ્યબીંદુ સીનસીનાટી (Cincinnati) થી થોડા માઇલ દુર હતું, અને ૧૯૨૦ માં ઓવન કાઉન્ટીમાં (Owen County Ind) તે ખસીને આવ્યું હતું. આ બીના બતાવી આપે છે કે ૧૯૧૦ સુધી પ્રવાહ પશ્ચિમ તરફ હતો, અને તેનું પ્રમાણ દર દસ વર્સે સરાસરી છેતાલીસ માઇલ હતું. ૧૯૧૦ થી ૧૯૨૦ સુધીમાં વસ્તીનું મધ્ય બીંદુ દસેક માઇલ પશ્ચિમ તરફ આવ્યું છે, એટલે કે હવે પશ્ચિમનો પ્રવાહ ધીમે પડ્યો છે. છેલ્લાં દસ વરસના આંકડા, પ્રવાહ એ કરતાંયે વધારે ધીમે પડ્યો છે એ બતાવી આપશે-કેલીફોર્નિયાના દક્ષીણ ભાગ સીવાય પશ્ચિમના કોઇ પ્રદેશમાં વસ્તી નો અસાધારણ વધારો થયો નથી. દક્ષીણ કેલીફોર્નિયાની વસ્તીનો વધારો પુર્વનાં શહેરો કરતાં પ્રમાણમાં વધારે નથી.

આલીસેક વર્ષો પહેલાં અમેરીકાની ખેતી કરતી પ્રજા શહેરોની પ્રજા કરતાં લગભગ બમણી હતી. ૧૯૧૦ માં ખેતી કરતી વસ્તી ની સંખ્યા ૪૯, ૮૦૬, ૧૪૬ હતી અને તે શહેરોની વસ્તી કરતાં ૭,૦૦૦,૦૦૦ કે તેથીએ વધારે હતી. ત્યાર પછીનાં વસ્તી ગણતરી પત્રકમાં ૩૦,૦૦૦,૦૦૦ માણુ સોની સંખ્યા વધી છે. પરંતુ વધારામાંના ઘણો ભાગ તે શહેરોની વસ્તીમાં થયેલ છે. ૧૯૩૦ ની વસ્તી ગણતરી પહેલાં આધારભુત આંકડાઓ મળી શકે તેમ નથી પણ આશરે વસ્તીનો ૬૦ ટકા ભાગ શહેરોમાં રહેનાર છે.

ન્યારે પ્રતીનીધી મંડળની બેઠકોની નવી ગોઠવણી થશે ત્યારે ફક્ત દસઠ્ઠ રોટમાં

પોતાનું અત્યારનું પ્રતીનીધિત્વ જળવાઇ રહેશે. સત્તર રોટો એક કે તેથી વધારે બેઠકો ગુમાવશે, અને અગીઆર રોટોને બેઠકોમાં ફાયદો થશે. બેઠકો ગુમાવનારાં રોટો નેબ્રાસ્કા (Nebraska) ની પશ્ચિમી સરહદની પુર્વ દીશમાં આવેલાં છે, અને છતાંએ પશ્ચિમનાં ત્રણ રોટોને વધારે બેઠકો મળશે. કેલીફોર્નિયા, વોશીંગ્ટન અને એ રીજોના રોટ સીવાય પશ્ચિમના રોટોમાં વસ્તી નીપમીત રીતે વધતીજ ગઇ છે, અને ફેરબાંધવી કરતો જનસમુહ પશ્ચિમના મધ્ય પ્રદેશ અને પુર્વનાં પ્રદેશમાં રહે છે.

જે રોટોની બેઠકોમાં ફેરફાર થવા વધી નથી તે પહાડી પ્રદેશમાં આવેલાં છે. આમાંના કોઇ રોટો ખાસ કરીને ખેતીવાડી ઉપર આધાર રાખનાર નથી. આ પ્રદેશોની ખીલવણીનાં કારણોમાં મુખ્ય તે ખાણોનો વિસ્તાર, થોડાં એક કારખાનાંઓ અને સફર કરવા આવનારઓની સંખ્યામાં થતો દિનપ્રતીદિન વધારો એજ છે. આ રોટો હજી ઔદ્યોગીક મથકો નથી થયાં કારણુ કે તેની વસ્તી ઓછી છે તથા તૈયાર માલને માટેનાં બજારો ત્યાંથી ઘણાંજ દુર છે. પણ તેનાં મુખ્ય શહેરો, જેવાં કે ડેન્વર અને સોલ્ટલેકસીટીની આર્થીક ખીલવણી સારી થયેલ છે. ઉપર કહેલ રોટોમાં મોન્ટાના, ઇડાહો, વ્યોમીંગ, ઉતાહ, નીવેડા, કોલોરેડો, અને ન્યુ મેક્સિકો નો સમાવેશ થાય છે.

એ ઉપરાંત જે બીજા રોટોમાં પ્રતિનીધિત્વ નહિ ફેર તેમાં મીનેસોટા, વીસ કોન્સાન, લીનોઇસ આવેલાં છે. પહેલાં બે રોટોમાં ખેતી કરતી પ્રજાની વસ્તી લગભગ ૫૦ ટકા છે પરંતુ ઇલીનોઇસમાં શહેરોમાં રહેતી વસ્તીનું પ્રમાણુ ૭૦ ટકા છે. આ શહેરો પોતાનું

અત્યારનું પ્રતિનિધિત્વ સાચવી રાખશે. આનું ખાસ કારણ તો એ છે કે તેઓની ખેતી કરતી પ્રજાનો જે ભાગ શહેરો તરફ વળે છે તે તે સ્ટેટમાંનાં જ ઔદ્યોગિક શહેરોમાં આવી વસે છે. મીડગોમાં છેલ્લા અઢાર વર્ષમાં ૧,૦૦૦,૦૦૦ દમનુષ્યની વસ્તીનો વધારો થયો છે. મીડગોની વસ્તી ૩૭૩,૮૦૦ થી વધીને ૫૪૪,૨૦૦ અને મીનીએપોલીસની વસ્તી ૩૦૧,૪૦૦ થી વધીને ૪૫૫,૬૦૦ થઈ છે.

બેકકા શુમાવતા સ્ટેટની વસ્તીનું પૃથક કરણ કરીએ તો ઔદ્યોગિક ખીલવણનો વધારો ભરોસાદાર અને ખાતરી કરાવી આપનાર પુરાવા આપણી નજર સામે તરી આવે છે. બેકકા શુમાવનારાં સ્ટેટમાં મીસીસીપીની ખીણના પ્રદેશોમાં આવેલા સ્ટેટને સૌથી વધારે ખોટ ખમવી પડશે. તે સ્ટેટ ખાસ કરીને ખેતીપ્રાધાન્ય છે. આમાં મીસુરી, કાન્સાસ, આયોવા, નેબ્રાસ્કા, ઇન્ડિઆના, કેન્ટુકી, ટેનેસી, વર્જીનીઆ, આલ્યામા, મીસીસીપી, અને ફ્લોરિડાના આવેલાં છે. આ સ્ટેટની ખોટ ઔદ્યોગિક મથકો તરફ વસ્તી ખેંચાઈ જાય છે એ ખતાવવા માટે સહીસરસ દાખલો છે.

સૌથી વધારે ખોટ તો મીસુરીને જશે. તેના સોળ પ્રતિનિધિમાંથી ત્રણનો ઘટાડો થશે. છતાં આ ઘટાડો ૧૯૧૦ પછીથી ખેતી કરતી પ્રજાની વસ્તીમાં થએલ ઘટ ખતાવી શકે તેમ નથી, કારણકે ખેતી કરતી પ્રજા તેજ સ્ટેટના ઔદ્યોગિક શહેરોમાં આવીને વસે તો પ્રતિનિધિત્વને આંચન આવે.

મીસુરીમાં ખેતુત પ્રજાની વસ્તીમાં ધણો ઘટાડો થયા છે, પરંતુ મીસુરીનાં શહેરોની વસ્તી મોટા પ્રમાણમાં વધી છે. ૧૯૧૦ માં સેન્ટલુઈની વસ્તી ૬૮૭,૦૦૦ ની હતી અને તે વધીને ૧૯૨૮ માં ૮૪૮,૦૦૦

થઈ હતી. કાન્સાસની વસ્તીમાં પણ એજ અરસામાં ૬૦ ટકાનો વધારો થયો હતો.

એ ઉપરાંત જે સ્ટેટની ખેતુત પ્રજા ધણી ઘટી ગઈ છે છતાં કુલ વસ્તી પ્રમાણમાં વધારો થયો તેવા સ્ટેટમાં ઔદ્યોગિક મથકોનો વીકાસ સારો થયો છે. ઇન્ડિઆનાએ બે બેકકા શુમાવી છે, છતાં તેનાં મુખ્ય શહેર ઇન્ડિઆનામાં પોલીસની વસ્તી ૨૩૩૦૦૦ થી વધીને ૩૮૨,૦૦૦ થઈ છે. એજ પ્રમાણે આયોવા અને કેન્ટુકીએ પણ બે બે બેકકા શુમાવી છે ફોર્મોસ અને સીઓસીટીની વસ્તીમાં ૬૦ ટકાનો વધારો થયેલ છે. લુઈસીયેની વસ્તી ૨૨૩,૬૦૦ થી વધીને ૩૨૯,૪૦૦ થયેલ છે.

ફક્ત એકજ સ્ટેટ (મીસીસીપી) ની કુલ વસ્તીમાં ઘટાડો થયેલ છે. તે પ્રદેશમાં ઔદ્યોગિક શહેરોનો સંપુર્ણ અભાવજ આ ઘટાડાનું કારણ છે. જરૂરીઆત કરતાં વધારાના ખેતુતો ખીજાં સ્ટેટમાં આવેલ ઔદ્યોગિક મથકોમાં સ્થળાંતર કરે છે. મીસીસીપીની વસ્તી ૧૯૧૦ માં ૧૭૯૭૧૧૪ હતી અને ૧૯૨૮ માં તે ઘટીને ૧૭૯૦૬૧૮ થઈ ગઈ હતી. મીસીસીપીનાં મોટાં શહેરો મીરીડીઅન અને બેકસન છે. તેની અનુક્રમે વસ્તી ૨૦,૦૦૦ અને ૨૫,૦૦૦ માણસોની છે. આખાં સ્ટેટમાં લોકોનો ધંધો ફક્ત ખેતીનોજ છે.

બેકકા શુમાવનારાં ખીજાં બાર સ્ટેટ ફક્ત એક એકજ બેકકા શુમાવશે. તેમાંના ઉત્તર ડાકોટા, કાન્સાસ, નેબ્રાસ્કા, અને વર્જીનીઆ ખેતી પ્રાધાન્ય પ્રદેશો છે. ઉત્તર ડાકોટામાં મોટાં શહેરોજ આવેલાં નથી. બાકીનાં ત્રણ સ્ટેટોનાં ઔદ્યોગિક અને વેપારી સ્થળોનું વસ્તીપ્રમાણ અડધથી વધતુંજ જાય છે. ઓમાહામાં ૧૯૧૦ પછી

૧૦૦,૦૦૦ માણસોનો વધારો થયો છે. નોર્ફોલ્કની વસ્તી ફક્ત ૬૮,૦૦૦ હતી અને તે આશરે ૧૮૪,૦૦૦ છે.

આલાબામાની વસ્તીમાં ખડુ વધારો થયો નથી. પણ વસ્તીપ્રવાહ ઐતિહાસિક મથકો તરફ વળેલા તો જણાય છે. પોલાન્ડ અને લોદાના ઉદ્યોગને લઈને ખરમીંગ હામને દક્ષિણ તરફ પીટસબરો કહે છે. ખરમીંગહામની વસ્તી ૧૩૨,૬૮૫ થી વધીને ૨૨૪,૦૦૦ થઈ છે તે લોદાના ઉદ્યોગને આભારી છે. મોન્ટગોમેરી અને મોબાઇલની વસ્તીમાં પણ ઝડપથી વધારો થતો જાય છે. છેલ્લા દસકામાં સુતરાઉ કાપડ બનાવવાના ઉદ્યોગને સારી સફળતા મળી છે પણ હજુ સુધી પ્રજાને ખેતીમાં જ રસ પડે છે. ટેનેસીમાં તો લોકો ખાણમાં ખોદકામ કરવાનાં ખેતીનાં અને કારખાનાંમાંના કામ માં વહેંચાઈ ગયેલ છે. નોર્થકારોલીના વસ્તી માં સારો વધારો થયો છે અને મેરીસની વસ્તી ૧૩૧,૧૦૫ થી વધીને ૧૯૦,૨૦૦ થઈ છે.

લુસીઆનામાં ઐતિહાસિક મથકોનો વીકાસ થતો જાય છે પરંતુ તેને ખેતીપ્રાધાન્ય પ્રદેશ જ ગણી શકાય. શરેવેપોર્ટની વસ્તીમાં ૬૦ ટકાનો વધારો થયો છે અને ન્યુઓર્લીન્સની વસ્તી ૩૩૯,૦૦૦ થી વધીને ૪૨૯,૪૦૦ થયેલ છે.

બાકી રહેલ રેટો કે જેઓ ખેડકા ગુમાવશે તેઓ સંપૂર્ણ ખેતી પ્રાધાન્ય પ્રદેશો નથી. તેઓનાં મોટાં શહેરો તદ્દન ઐતિહાસિક મથક છે. ન્યુયોર્ક અને પેન્સિલવેનીઆ ઉપર કહેલ પ્રકારનાં રેટો છે. સંખ્યાથી બનેલ માલનો કોથી મોટો જથ્થો અહીં જ ઉત્પન્ન થાય છે. ન્યુયોર્ક રેટની વસ્તી ૧૯૧૦ માં ૯,૧૧૩,૬૧૪ હતી અને તે ૧૧,૫૫૦,૦૦૦ થઈ છે. એકલા

યોર્ક શહેરની વસ્તી ૪,૭૬૬,૮૦૦ થી વધીને ૬૦૦૦,૦૦૦ થી પણ વધારે થયેલ છે.

મેઇન અને વરમોન્ટ ખેડકા ગુમાવે તેમાં કંઈ નવાઈ જુવું નથી. કારણ કે તે પ્રાંતોમાં ઐતિહાસિક સ્થાન એવું છે કે જ્યાં ઐતિહાસિક વીકાસનું સ્થાનજ મળે નહીં. માસાચુસેટ્સમાં સ્થિતિ જુદીજ છે. વસ્તીનો ૯૫ ટકા ભાગ શહેરોમાં રહે છે. અહીંનો મુખ્ય ઉદ્યોગ સુતરાઉ કાપડ બનાવવાનો છે અને હવે તો કાપડની માલો કે ઉગાડતા પ્રદેશમાં ખોલવામાં આવેલ હોવાથી ન્યુ ઇંગ્લેન્ડના મીલવાલાઓને મુશ્કેલી પડતી જાય છે.

આજ સુધી દક્ષિણના પ્રાંતો કૃષિ પ્રાધાન્યજ હતા અને એ પ્રાંતોએ પોતાનાં સુતરાઉ કાપડ વણવાનું શરૂ કરી દીધું જે પહેલાં તો આ પ્રાંતો ન્યુ ઇંગ્લેન્ડને મારેજ કે ઉત્પન્ન કરતા હતા. ૧૯૧૦ પછીથી વીન્સટનની વસ્તીમાં ૪૦૦ ટકાનો વધારો થયો છે અને શારલોટની વસ્તી ૩૪,૦૧૪ થી વધીને ૮૨,૦૦૦ ની થઈ છે. હજુ સુધી ઉત્તર કેરોલીનામાં મોટાં શહેરો નથી પણ વસ્તીનો ધણો એવા ભાગ શહેરોમાં વસનારો બનતો જાય છે.

જે જે રેટોની ખેડકામાં વધારો થયો છે તે આંતરરાષ્ટ્રીય સીમાની ઉપર (દરીયા કાંઠે) આવેલા છે. આથી માલ લાવવા, લઈ જવામાં વધારે સવડતા પડે છે અને તેથી વેપાર ઉદ્યોગને વધારે ઉત્તેજન મળે એ સહેલાઈ થી સમજાય તેમ છે. વોશીંગ્ટન, કેલીફોર્નીઆ, ટેક્સાસ, ફ્લોરિડા, નોર્થ કેરોલીના, ન્યુજર્સી, કનેક્ટીકટ, એહીઓ અને મીગીગન પ્રાંતોમાં શહેરમાં રહેનારાઓની સંખ્યામાં ધણો સારો વધારો થયો છે.

કેલીફોર્નીઆની મુળ અગીઆરજ ખેડકા હતા તે વધીને સત્તર થઈ છે. આ આંકડો

ખતાવે છે કે આખા કેલીફોર્નિયા પ્રાંતની વસ્તીમાં ૧૯૧૦ પછી ૧૦૦ ટકાનો વધારો થયો છે. રૂઠુ રૂઠુનાં જુદા જુદા પાક, અને સારાં હવાપાણીને લઈને કેલીફોર્નિયામાં ખેતીવાડીનો પણ ખીજ પ્રાંત કરતાં સારો વિકાસ થયો છે. તે ઉપરાંત તેલના ઉદ્યોગનો વિકાસ અતીશય થયો છે. વળી ચલિતચિત્રોના (Motion picture) ઉદ્યોગને લઈને હબરો માણસો કેલીફોર્નિયાની મુઝાકાત લે છે. ૧૯૧૦ માં લોસ એન્જેલીસની વસ્તી ૩૧૯,૧૯૮ હતી અને વર્ધીને ૧,૫૦૦,૦૦૦ થઈ છે અને અત્યારે તે શહેર વીરતામાં આખા યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં મોટામાં મોટું છે. તેની વસ્તીનો લગભગ ૭૦ ટકા લાગ શહેરમાં રહેનાર છે.

દક્ષિણ કેલીફોર્નિયાના વીકાસની સાથેજ ખીમવણી શરૂ થઈ હતી. તે સ્ટેટની વસ્તી છેલ્લાં અઢાર વર્ષમાં અમણી થઈ હતી પરંતુ તેની કુલ વસ્તી ફક્ત ૪૭૪,૦૦૦ માણસોની છે.

વોશીંગ્ટન સ્ટેટમાં ૫૦ ટકા વસ્તી ખેતી કરતાં લોકોની છે, પરંતુ તે સ્ટેટમાં આવેલાં શહેરોની વસ્તીમાં જે વધારો થયો છે તેને લઈને વોશીંગ્ટનનું પ્રતીનિધીત્વ

વધરો. એકલા સીએટલની વસ્તીમાં ૧૫૦,૦૦૦ વધારો થયો છે.

ટેક્સાસ ખેતી પ્રાધાન્ય પ્રદેશ છે પરંતુ ઉદ્યોગના વીકાસને લઈને વસ્તીનું પ્રમાણ વધ્યું છે અને તેને કૌશિસમાં બે બેકેટ વધારે મળશે. ફ્લોરિડા અને કોનેકટિકટ એકેક અને ન્યુ જર્સી બે બે પ્રતીનિધીઓ વધારે મોકલી શકશે.

ન્યુ જર્સીના ભૌગોલીક વીસ્તાર ધણો જ થોડો છે છતાં અડતાલીસ સ્ટેટમાં તે ઔદ્યોગીક ઉત્પત્તિમાં તે છઠું આવે છે.

મીચીગન ચાર પ્રતીનિધીઓ વધારે મોકલી શકશે. એ રીતે બેકેટ જીતવામાં કેલીફોર્નિયા પહેલું અને મીચીગન બીજું આવે છે. મીચીગનના વીકાસનું કારણ મોટર ખનાવવાનાં કારખાનાંઓ ત્યાં આવેલ છે, તે છે.

ઓહીઓની શહેરોની વસ્તીમાં ૨૧૦૦૦૦૦ માણસોનો વધારો થયો છે કારણ કે આખાં સ્ટેટમાં અનેક જુદાં જુદાં ઔદ્યોગીક અને વેપારનાં મથકો આવેલાં છે.

આર્થીક સંક્રાંતીકાળમાં થતા ફેરફાર એક-દમ દેખાઈ આવે એવો હોતો નથી, તેથી લોકોનો પ્રવાહ કદા દીશામાં વહે છે તે સહેજાઈથી ખબર નજ પડે.

નવયુગ આપને ગમે છે?

તો આપની મિત્ર મંડળીને તે વાંચવા લગામણુ કેમ કરતા નથી?

સુધારક

આડબરી સુધારક અને સાંચા સુધારાશત્રુની આછી ઝાંખી ફરાવતી નવલ્લીકા.

: લેખક :

રઘુનંદન દેસાઇ

[૧]

“હું તમારી દલીલને સ્વીકારી શકતો નથી; કેમકે જ્ઞાતીઓના નાશ-માંજ સમાજનું કલ્યાણ સમાજનું છે એ વાગે મારી પુરેપુરી ખાતરી થઇ ગઇ છે.” ડાખા હાથની હથેલીમાં જમણા હાથની મુઠી પજડતાં પ્રીયશંકર પંડ્યાએ જ્ઞાતીસંસ્થાઓ ઉપર પુણ્યપ્રકોપ વર્ષાવ્યો.

તે બોલતા હતા ત્યારે કોઈથી એકએક ઉઘડી ગયેલી ઉધાડવાસ થતી ત્રીપુરાશીની ત્રીજી આંખની માફક પ્રીયશંકરની છ ઈંચીયા શીખા ઉંચી નીચી થતી હતી. એમની શીર્ષી કીકીઓ પણ રતી થવા મથતી હતી, હેઠ યાગળના ભાગમાં પ્રમાણમાં વધુ પડેલાં એવાં એમનાં નરકોરાં બહેચર હુહારની ધમણની માફક સંકુચીત-વીક્સીત થવા કરતાં હતાં, એમનાં ભાલપ્રદેશનો નીચલો ભાગ સાંકડાળની ગથા હતો.

એ ઉપરથીજ એમના મીત્ર ભાનુશંકર શર્મા પ્રીયશંકરની વ્યાકુળતા પારખી ગયા. જ્યારે તેમની શીખા નીચી ઉંચી થવા લાગે, એટલે તેમના મીત્રો સમજી જતા કે પ્રીયશંકરના મસ્તીષ્કમાંની ગરમીનો પારો ઉંચે ચડવા માંડ્યો છે. પ્રીયશંકરના મીત્રોએ તથા એની શીખાને ‘પારાશીશીનું’ ઉપનામ આપ્યું હતું.

“પ્રીયભાઈ-એમના મીત્રો તેમને એ લાડીલા નામે બોલાવતા હતા-તમે આમ ઉકળ્યા પીના બોલશો તો પણ તમારી દલીલોમાં રહેલી ગરમીનું માપ હું કાઢી શકીશ.” ભાનુશંકર પોતાની શાંત પ્રકૃતિ પ્રમાણે ધીરેધી કટાક્ષ કરતાં બોલ્યા. “તમારી દલીલ ભલે તમને સંગીન દેખાતી હોય પણ મને એમાં વ્યવહારપણાની ખામી લાગે છે...”

“મારી દલીલમાં ?—વ્યવહારપણાની ખામી ?...આ શું બોલો છો ભાનુભાઈ ?...આ પ્રીયશંકરની દલીલને...”

“પણ તમે મને પૂરું બોલવા તો ઘો, આમ નકામા વચ્ચે કાં તૂટી પડે ?” ભાનુશંકરે, પ્રીયશંકરની પંજાબમેલને વચ્ચે જ રાતો વાવટો બતાવી અટકાવીને કહ્યું: “તમારી મોટામાં મોટી ભુલ અહીં જ થાય છે. તમારી દલીલમાં ભુલ જ ન હોય, તેનું સ્થાન તમને બાદ કરીને. આખી દુનીયામાં હોય, એ માન્યતા જ લયકર ખામીવાળી છે. પ્રીયભાઈ, ભુલ તો માણસ માનવી થાય. તમે કંઈ તેમાં અપવાદ નથી.”

આ જાતનો ઉપાલંબ સાંભળીને ખમી લેવાની પ્રીયશંકરને ટેવ નહોતી. પણ ભાનુભાઈના તેમના ઉપર અનેક ઉપદાર હતા, એટલે જ્યેમ તેમ કરી, મહામહેનતે તેમણે મૌન સેવ્યું. પણ ત્યારેય તેમની

પ્રીયશંકરનાં પત્ની માનકુંવર રસોડામાંથી દીવાનખાનાનાં બારણામાં
આવીને ઉભાં રહ્યાં [૫૪૬ ૩૦૬]

એકે એક નસ ગુસ્સાને લીધે થયેલા ગરમ
રક્તની દોડાદોડથી ધમધમી ઉઠી.
લાનુશંકર એ સમજી શક્યા હતા
પરંતુ તેની તરફ જરાયે ધ્યાન આપ્યા

પીના જ તેમણે પોતાની દલીલાનું ગાફ
લાંક્યે જ રાખ્યું હતું.
“પ્રીયલાલ, હવે હું મુળ વાત ઉપર
આવું છું. સાતીઆના નાશમાં જ સમાજનું

કથ્યાણુ સમાયતું છે એ કહેવું સહેલું છે, પણ તે પ્રમાણે વર્તન કરવું તે ધણું જ મુશ્કેલ છે. એટલેજ હું કહું છું કે તેમાં વ્યવહારતાની ખામી છે!”

પ્રીયશંકરને પોતાના મીત્રની વાત ખરી લાગી. પરંતુ જો તેની દલીલના ખરાપણાને સ્વીકારે તો એમની પ્રતીઘ્ઠા નબળી, અને પ્રતીઘ્ઠાને સહેજ પણ ધસાવા નહીં દેવા માટે તો પ્રીયશંકર અનેક સ્થળે અપ્રીય થઈ પડ્યા હતા, એટલે જીવનના સ્વીકાર કરી લેવાને બદલે તે ગળું ઉઠાયા:

“આપણા લોકો પારશ દીવાઓને વખાણુશે પણ ધરના સુરજના તેજનો સ્વીકાર નહીં કરે. માફ કરજો, ભાતુભાઈ! મને તમારે સાર બહુ માન છે છતાં કહેવું પડે છે કે, તમે તમારી સામે બેઠેલા સહ શ્રદ્ધાળુની નૈતીક હીંમત, આપભોગ અને વીચાર-આચારની એકતાને હજી સુધી સમજી શક્યા નથી...”

અને તંત્રામાંથી એકએક જનશ્રુત થયા હોય તેમ ચમકીને ભાતુશંકરે કહ્યું:

“પ્રીયભાઈ, તમારી વાત ને? ખરેખર હું ભૂલી જ ગયો. મને માફ કરજો.”

પણ ભાતુશંકર તે વખતે મનમાં પ્રીયશંકરની મુખાંધ માટે હસવા લાગ્યા.

“એમાં માફ કરવા જેવું તો શું છે, પણ આ તો.....”

“અરે, નારે ના, મારી આવડી હીમાલય જેવડી જીવ તમે સુધારી તે માટે હું તમારી ક્ષમા ન માગું તો મારા શિષ્યાચારની ખામી ગણાય.....”

“જુઓને, મારી સાતીના માણસો કેટલી ૨૨૨ નંદરે છે, પરંતુ આપણે તો ન્યાત-જાતતોડક મંડળના સભાસદ થયા, અને પંક્તીપ્રપંચ વીનાના તેના ભોજનસમારંભમાં પણ ભાગ લઈ આવ્યાજ ને?”

ભાતુશંકર ખીજ વાતોમાં પોતાની પ્રશંસા કરવાનું મોકું રાખશે, એ ભયથી પ્રીયશંકરે આત્મપ્રશંસા-જે તેમનો મહાન ગુણ અને પ્રીય વીષય હતો-નું પુરાણ વાંચવું શરૂ કર્યું.

“એ ખરું, પણ આજંકાલ લોકો હવે પંક્તીવ્યવહારની વાત તરફ ધણું લક્ષ આપતાં નથી. કાલેજોની હોસ્ટેલોમાં, હોટેલોમાં, લોજસોમાં અને ખાનગીમાં ઘેર અનેક વખેથી એ જાતના ભોજનસમારંભો તો દરરોજ થયેજ નબળા છે. સાતીજોએ પણ હવે તે ખાખતમાં ટકટક કરવાનું જ છોડી દીધું છે.”

“જતાં મારી માફક સાતીસત્તાની છોકરો એક અવગણના કરીને જનારા એછાજ હશે.” પ્રીયશંકરે જમણા હાથે મુછને વળ આપ્યો.

“અર્થાં અહીં તુટી ન પડે તે માટે દલીલને ખાતર એમ માની લેવામાં મને કંઈ વાંધો નથી.”

“તો પછી એજ રીત અમારા જ્યાનીડર અને જીલ્લીમાન સુધારકો સાતીસંસ્થાઓનો પણ વીનાશ કરી શકશે.”

“મારાથી એ માની શકશે નહીં.”

“કેમ વાર?”

“જમવું તે કામ જીલ્ડું છે અને લગ્નાદી વ્યવહાર કરવા તેમજ સાતીજનોની સાથેના ખીજ બધા સંબંધોને તોડી નાખવા તે કામ જીલ્ડું છે.”

“એ તો મીઠ્યા વહેમ.”

“તે અતુલવે સમજાય. બાકી એક માણસ ક્યાંક જઈને જમી આવે તેમાં ને ક્યાંક જઈને પરણી આવે તેમાં ફરક.”

“નામતોય નહીં. ભાતુભાઈ તમે ખોટી જીલ્ડ કરો છો.”

“તો મને એક પ્રશ્ન પુછવાની છુટ આપશો? જરા અંગત છે, પણ પુછ્યા વીના છુટકા નથી.”

પ્રીયશંકર વીચારમાં પડી ગયો. તે પોતાના આડંબરને બરાબર જાણતો હતો, પણ હવે હીંમત રાખીને તેને ઠાંક્યા વીના છુટકા નહોતો.

“કંઈ નહીં, પુછોને જે પુછવું હોય તે?” ગભરાતા હૈથે, છતાં મોંઘા ઉપર મક્કમતા બતાવવાનો દેખાવ કરતાં પ્રીયશંકરે કહ્યું.

“તમારા વીચારે આશ છે, તો તમારાં પત્ની થોડાક સમય પહેલાં ગુજરી ગયાં તે વખતે, કેમ એ પ્રયોગ ધેરથીજ બતાવ્યો નહીં?”

કાપ્યો હોય તો લોહી ન નીકળે તેવી દશાં પ્રીયશંકરની બની ગઈ, તેના મોંઘા ઉપર કાઠીમા છવાઈ ગઈ, હોઠ શીઘ્ર પડી ગયાં, હૈથું કુજવા લાગ્યું. એની નબળાઈ બરાબર ઉઘાડી પડી ગઈ હતી.

“ભાતુભાઈ, મેં નહોતું માન્યું કે તમે છેકજ આવી અંગત ટીકામાં ઉતરી પડશો.” વડકચુ! સ્વભાવની સ્ત્રીની માફક પ્રીયશંકરે ભાતુશંકરને છોંભા પાડી દેવાના ધરાદે કહ્યું. “લગ્ન એ કંઈ સામાન્ય રમત નથી. એ તો દીલના સોદા છે, જે આત્માના એકીકરણનો મહાપ્રયોગ છે, તેમાં જાતીજાતીને કશો જ સંબંધ ન હોઈ શકે. મારાં લગ્ન કંઈ જેમ તેમ નથી થયેલાં, એ તો પસંદગીનાં છે; પણ તમે ધર્મની મોટી મોટી વાતો કરવા છતાં ધર્મનું કેટલું પાલન કરી શકો છો તે હું બરાબર સમજું છું, માત્ર મીઠાધર્મે ન બોલીએ તેટલું જ.....”

“કંઈ નહીં ભાઈ, ખોટું લાગ્યું હોય તો માફ કરજો. મેં તો તમને આગળથી પુછીને સરળ ભાવે જ દલીલની ખાતર પ્રશ્ન કર્યો, તેમાં તમે આટલું ખોટું લગાડો છો

શું કામ? જવા દો એ માત્ર, નકામી પંચાત થઈ પડે. ચાલો, ત્યારે આપારે તમારું મગજ શાંત નથી એટલે રજા લઈશ.”

[૨]

ભાતુશંકર ગયા, અને. પ્રીયશંકરે બાલુમાં પડેલા છાપાને હાથમાં લીધું, તે-લામાં તેમનાં પત્ની માનકુંવર રસોડામાંથી એકએક આવીને દીવાનખાનાના બારણામાં ખડાં થઈ ગયાં.

“તમારી ટેવ આવી ને આવી ક્યાં સુધી રહેશે?” નીચમ પ્રમાણે શુદ્ધલક્ષ્મી તાકુક્યાં.

પ્રીયશંકર બહારથી ખુબ હીંમત રાખતા, ચાર માણસમાં પત્નીને બહુવચનથી સંબોધતા, માનકુંવર પણ એવે સમયે પતીતું સન્માન રાખતાં, પરંતુ ખાનગીમાં પ્રીયભાઈ પત્ની આગળ શીયાળ બની જતા.

“શાની ટેવ?”

બરાબર વાત સાંભળી ન હોય તેવા દેખાવ કરી પોતાના બચાવ માટે સમય શોધી લેવાની યુક્તિ પ્રીયશંકરે રચી.

“આ ભાતુભાઈને ચીડવ્યા તેની જ સ્ત્રી. એમને લીધે તો તમારે સારા સારા માણસોમાં ઓળખાણ થઈ, તમને નોકરી અપાવવામાં એમણે મદદ કરી, તમને બંધી રીતે એ બરાબર ઓળખે, છતાં તમે એમની આગળ પણ તમારું મીઠ્યાબીમાન ચાલુજ રાખો છો.”

“સ્ત્રીએ ને એ વાતમાં સમજ ન પડે. પુરોહિતે પોતાની પ્રતીષ્ઠા માટે અનેક રમતો રમવી પડે ને પ્રપંચો આદરવા પડે.”

“કહાય તે ખરું હશે, પણ અનેક દેશોએ વળખાં મારીને મારી સાથે લગ્ન કરેલા તમે કેટલાઓની ખુશામદ કરેલી, તેને બદલે પ્રેમલગ્ન અને પ્રીતીલગ્ન નામે, દોસ્તોને ફગવા એમાં કંઈ પ્રતીષ્ઠા નથી.”

બીઆરા પ્રીયશંકર પત્નીનાં આ વચના-
શ્રુત સાંભળીને ઠંડાગાર બની ગયા. ‘રખેને
કાંઈ સાંભળતું’ તો નથી ને?’ એ ભયે
તેમણે આમતેમ જોવા માંડ્યું.

“અને તમે ન્યાતનેય કેટલા નથી માનતા
તે શું હું નથી બાણતી?”

માનકુંવરે બીજા જણકા કર્યો.

પ્રીયશંકર તેનો કંઈક પ્રત્યુત્તર આપ-
વાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, તેટલામાં બે માણસો
તેમના ઘર આગળ આવીને ઉભા રહ્યા,
એટલે માનકુંવર અંદર ચાલી ગયાં.

[૩]

“કેમ ફેગટશંકર પછી શું કર્યું”
તમે?”

મળવા આવનારાઓનું નીચમસર સ્વાગત
કર્યા પછી પ્રીયશંકરે પ્રશ્ન કર્યો.

“હું એજ વીષયમાં વાત કરવા આવ્યો
છું, પુછો આ વીશ્વનાથને.”

“ખરું છે. અમે આપને ત્યાં એજ કાર-
ણસર આવ્યા છીએ.”

વીશ્વનાથે, ફેગટશંકરની વાતને અનુમો-
દન આપ્યું.

“મારી ખાત્રી જ હતી કે ફેગટશંકરે હાથમાં
લીધેલું કામ પુરું થયા વીના ન જ રહે.”

પ્રીયશંકરે પોતે ખુશામદ કરે છે તેવું
ન દેખાય એ દષ્ટિે ફેગટશંકરની ખુશામદ
કરવા માંડી.

તેટલામાં માનકુંવર રસોડામાંથી બારણા-
માં ઝળક્યાં;

“મારા ભાઈને તમે જોયા નથી. એની
સાથે તમારી સળીની ગોઠવણ થશે તો તે
હમેશાને માટે સુખી થશે.” તેમણે સુખ
મલકાવતાં ફેગટશંકર સામે જોઈને ભાઈની
ભલામણ કરવા માંડી.

“એ તો બધું એ જાણે છે, અને બાકી
હશે તે હું કહીશ. તમે મહેમાનોના સત્કાર
માટે જરા ચલા બતાવી શકાને?”

એકએક માનકુંવર એવી સીધી વાત
કરે એ નહીં ફચવાથી પ્રીયશંકરે મખમલી
મોજામાં પતીપણું સાખીત કરનાર આરાનો
ઓડીનન્સ કાઢ્યો.

“તે તો કરું જ છું, એમાં કંઈ તમારે
કહેવાપણું નથી. પણ સ્ત્રી દાક્ષીણ્યના હીમા-
યતી થઈને તમે આવા અગત્યના કામમાં
અમને એક અક્ષર પણ મોડવડા ન દો તે
કેવું કહેવાય? બહાર ભાષણો કરતાં અને
બેજો કપડાં તો મોટી મોટી વાતો કરો
છો અને...”

“એ બધું પછી પણ કહી શકારો, તમે
કૃપા કરીને વેળાસર ચલાની ગોઠવણ કરો
તો કીક.”

પત્નીની જીલ્લા ‘ફ્રન્ડીઅર મેલ’ની ઝડપે
કેટલાં દેવોમાં ફરી વળશે, એનો અનુભવ
હોવાથી પ્રીયશંકર ફરીથી વચ્ચે પડ્યા.
અને મોં મચકોડી માનકુંવર સંક્રાંતિ દીલે
રસોડામાં સીધાવ્યાં.

તેમના જવાની ફરીથી દબ્બીદાર ખાત્રી
કરી લીધા પછી પ્રીયશંકરે કહ્યું:

“ફેગટશંકર ભાઈ, શું ત્યારે નમારા
સાસરેથી પત્ર આવ્યો છે?”

“હાજી ગઈ કાલેજ આવ્યો.”

“તેમાં શું લખે છે?”

એ પ્રશ્નનો સીધો જવાબ આપવાને બદલે
ફેગટશંકર વીચારમાં પડી ગયા.

“કેમ કંઈ ખોટા નહીં?”

પ્રીયશંકરને વહેમ પડવાથી તેમણે ફરીથી
પુછ્યું.

“કગાર વીચાર કરવા જેવી વાત છે.”
વીશ્વનાથ મીત્રની મદદે જઈ પહોંચ્યો.

“તે...શું...?”

“સાહેબ, વાત જરા એવી છે કે...”

“ગમે તે હોય કહોને?”

“આપ તો કંદેર સુધારક રહ્યા એટલે કહેતાં વીચાર થાય છે.” વીશ્વનાથે કહ્યું.

“સુધારક તો ખરાજ” જાણે પોતાની પ્રતીષ્ઠાનું સ્મરણ થઈ આવતાં તેનું રક્ષણ કરવા તુટી પડતો હોય તેમ પ્રીયશંકરે નેતાગીરીની આડંબરી ભાષામાં તેવા અભીનયથી કહ્યું.

“માટેજ વીચાર થાય છે ને” ફેગટશંકરે દીક્ષની વાત કહી.

“પણ આમાં વીચાર કરવા જેવું કંઈ નથી. આ કંઈ મારી અંગત બાબત નથી.”

“છતાં, આપ જેને દીક્ષથીજ ખોટું માનતા હો તે કેમ કરી શકો?”

વીશ્વનાથ બોલી ઉઠ્યો.

“પણ એવું છે શું?”

“આપના સાળાના લગ્ન માટે પૈસા આપવા પડે તેમ છે.”

વીશ્વનાથે ધીમે રહીને કહી નાખ્યું.

“જા કે મેં મારા સસરાને લખી નાખ્યું” છે કે, પ્રીયશંકર પડ્યા સારાયે ગુજરાતમાં કંદેર સુધારક તરીકે નામચીન છે, અને કન્યાવીક્રયના તો એ કદા દુસ્મન છે, એટલે તે આ વાત માનવાના તો નથી જ.....”

“એવું લખવાની ઉતાવળ શું કામ કરી?” પ્રીયશંકર વચ્ચેજ અધીરાધથી બોલી ઉઠ્યો. “બહાર કહેવાતું ભુલું હોય, પણ ભાઈ શું કરીએ ન્યાતમાં કામ કરવાતું હોય ત્યાં કંઈ એકદમ આપણું જ ધાયું” થઈ શકે છે?”

“તો પંડી સોનામાં મુગંધ મળ્યા જેવું. આજે જ લખી નાખું.”

“હા, જુલોને આપણે બરાબર વીચાર કરીને લખીશું. એમને એમ લાગે નહીં કે હું ગરજમાં છું, મારો સજો મોટો થઈ ગયો

છે અને આ તરફનાં ન્યાતનાં ગામમાંથી કન્યાનો પતો ખાતો ન હોવાથી હું કન્યા-વીક્રયને ટેકા આપવા તૈયાર થયો છું. અને ખીજું, આ વાત આપણા ત્રણનીજ વચ્ચે જાની રાખવાની છે. બહાર કોઈ જાણે નહીં. નહીં તો અમારી આખરના કાંકરા થઈ જાય...”

“અરે, એ શું બોલ્યા સાહેબ!” ફેગટશંકર બોલી ઉઠ્યો: “આપને માટે તો અમને કેટલું માન છે. આપ તો અમારી ન્યાતમાં એકલાજ વીદ્વાન અને સુદ્ધીમાન છે, બહાર તો આપને માટે અમે કેવું કેવું કહીએ છીએ.”

“સજ્જનોતું એજ કર્તવ્ય છે. હું, જુલો ત્યારે આપણે એવું વલણ લઈએ કે, જાણે તમે મારી ઇચ્છા ન હોવા છતાં મને અતી આગ્રહ કર્યો, અને કન્યા ખાનદાન, કુળવાન, મુણવાન, સૌન્દર્યવાન હોવાની ખાત્રી આપવાથી મારી અતીચ્છા છતાં, તમારા અત્યાગ્રહને લીધે મેં કેવળ તમારો શબ્દ રાખવા હા પાડી...”

“હા.”

“અને, તમારે એવું પણ લખવું કે એ ભાઈને તો અહીંના સારામાં સારા કુટુંબોની બેઠાએ તેટલી લાયક કન્યાઓ મળે છે, પરંતુ આંતરપ્રાંતીય લગ્નવ્યવસ્થાને ઉત્તેજન આપવા માટેજ શ્રીયુત પ્રીયશંકર ભટ્ટે આ માણું કબુલ રાખવાની ઉત્તરતા ખતાવી તમારી ઉપર ઉપકાર કર્યો છે...”

“હીક.”

“સાથે સાથે તમને જે વાજખી લાગે તે મારે માટે એ શબ્દો લખવા. તેમાં તો તમને કંઈ કહેવું પડે તેમ નથી. પણ હું સંસારમુખાગ મંડળનો મંત્રી, સુધારાપત્રી-દાનો તંત્રી, હીંદુ સલાનો ઉપસલાપતી,

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતી, ક્વીમાર્ત"ડ, બ્રહ્મ-
ભોજનસમારંભનો માનનીય પ્રમુખ ઇત્યાદી
ઇત્યાદી છું તે વખતે તમે જીલ્લી ગયા હો
તો....."

"નારે ના, એ તો મેં છેલ્લી વખતે
તમે લખાવેલું ત્યારથી મારી ડાયરીમાંજ
નોંધી રાખ્યું છે."

"તો પછી કશોજ વાંધો નથી. બાકી
કંઈ બીજું...?"

"ના."

"અને એમ પણ લેખએ તો લખ્યું કે"
ચહાના બાલા લઈને આવી પહોંચેલાં માન-
કુંવરે બાકી રહેલી ત્રુટી પુરી કરતાં કહેવા
માંડ્યું: "મહુરતીયાનાં બહેન આખી
ન્યાતમાં બુધ્ધીમાન તેમજ સુધારક મનાય
છે. તે તમારી પુત્રીને એકદમ સુધારી દેશે."

"એમાં મને કંઈ સમજાવવા જેવું નથી."
ફેગટશંકરે સ્મીતભર્યા વદને ચહાનો છુંટડો
ભરતાં ભરતાં કહ્યું.

[અ]

"જેયું?"

ફેગટશંકરના ગયા પછી પ્રીયશંકરે પત્નીને
ઉદ્દેશીને કહ્યું. "અમારે તારા ભાઈ માટે
કેવાં કામ કરવાં પડે છે તે?"

"એમાં શું નવાઈ કરો છો? તમે તમારે
માટે શું શું નહોતું ક્યું એજ વીચારોને?"

"પણ અ. કન્યાવીક્રયની વાત કોઈ જાણી
જાય તો મારે માટે કેવું બોલાય?"

"તે શું તમે જ કહો છો તે પ્રમાણે જ
ચાલો છો એમ માનો છો? અને તે પણ
બીજા કોઈને નહીં ને મને સમજાવવા
માગો છો? તમે માનતા હશે કે તમે કહો
છો તેજ પ્રમાણે કરો છો એમ બીજાઓ
માની લે છે?"

"તું દહાડે દહાડે છેકજ આગળ જતી
જાય છે હોં," પોતાના સીધા અપમાનથી-
જે કે માનકુંવરની વાત અદ્વિરસઃ સાચી
હતી, પરંતુ જગતમાં સાચી વાતથી અપ-
માન માનનારા સત્યના અનેક હીમાયતીઓ
છવે છે, પ્રીયશંકર-તેમાંનાજ એક હતા-
તપી ગયા, "હવે ઝાઝી ટકટક રહેવા દે
નહીં તો થઈ જશે જેવા જેવી."

આ ટોટો ભેત ભેતામાં દારૂખાનામાં પડેલી
ચીનગારીની માફક વધુ વીકાસ પામ્યો હોત,
પરંતુ બન્નેને સદ્ભાગ્યે થોડાક જીવાનીઆ-
ઓની એક ટોળી આવી પહોંચી, એટલે
પ્રીયશંકરે એકદમ અભીનય બદલી નાખી,
મોંઢા ઉપર હાસ્યના ભાવ લાવીને કહ્યું:
"ચુજ" મહીલામંડળમાંજ ભાષણ કરવા માટે
તમને ઇનામ મળ્યું તે વાત મને એના
મંત્રીએ કહી ત્યારેજ મેં તો જાણી, એવી
વાત પણ તમે મને ન કરો, તમારું આ તે
કેવું સૌજન્ય?"

પણ માનકુંવર તેનો જવાબ વાળ્યા વીના
બડબડાટ કરતાં પોતાના સામાન્ય-રસોડા-
ખંડ-માં સીધાવી ગયાં.

"તમે બધા આવી પહોંચ્યા તે દીક થયું."

પ્રીયશંકરે મહેમાનોના સ્વાગતની પ્રસ્તા-
વના કરતાં કહ્યું.

"એમાં શું?" ટોળીનાં આગેવાન જેવા
જણાતા યુવકે કહ્યું: "ગંગાશંકરે અમને
કહ્યું કે તુરંત અમે આવી પહોંચ્યા. કેમ
શું કામ સેવા છે?"

"કામ સેવા તો શું; સામાન્ય મળવા."
અને પછી એકાએક સ્મરણ થયું હોય તેવો
દેખાવ કરીને પ્રીયશંકર બોલ્યો: "તમારું
એક મંડળ છેને?"

"હા, અમારું સ્નેહીમંડળ. તેના કાય-
મના મંત્રી ગંગાશંકર જ છેને?"

“હા, એ વાત એમણે મને કરેલી. એ મંડળમાં આવવાની અને ભાગ લેવાની મને અનેક વખત ઇચ્છા થયેલી, પણ હદ કરતાં વીશેષ કામના દ્વારે આજ સુધી આવી શક્યો નહીં...”

“અને વળી આપ તો સંસારસુધારક તેમજ જ્ઞાતીસંસ્થાઓના વીરોધી પણ છો ને?” એક સ્પષ્ટબોલો યુવક વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો.

“ના, ના, એવું તો ખાસ કંઈ નહીં.” ગંગાશંકર જે પ્રીયશંકરનો દુરનો પીત્રાઈ અને પડોશી હતો તે તુરત બોલી ઉઠ્યો.

“મેં જાપામાં પ્રીયશંકરભાઈનું ભાષણ વાંચ્યું હતું તે ઉપરથી કહું છું.” પેલા જવાને દદતાથી કહ્યું.

“ખરૂં છે.” નકામી વાતને વંદી જવા ન દેવી એ ધરાઈ પ્રીયશંકર બોલી ઉઠ્યો: “એ તો પાંચ સારા માણસોમાં બેઠા હોઈએ ત્યારે એમ કહેવું પડે, પણ ન્યાતો કંઈ એમ તુટવાની ચે નથી અને તેને કે.ઈ તોડી કે છોડી શકાતું ચે નથી.”

“અરુઅર છે.” ટાળીના આગેવાને કહ્યું.

“આજે તો તમને બોલાવવાનું કારણ એટલું જ કે, આપણી ન્યાતનું ભયંકર અપમાન કરવામાં આવ્યું છે, અને તેનો બચાવ કરવાનો છે. બોલો તે કામ કરવા તમે તૈયાર છો?”

“કેમ નહીં, સહુ તૈયારજ છે.” ગંગાશંકર સહુની વતી બોલી ઉઠ્યો.

“ગંગાશંકરે તમને વાત તો કરીજ હશે. આપણી ન્યાતને ભયંકર હીલું લાગે તેવા લેખ પેલા સમયંકરે જાપામાં લખ્યા છે એ તમે જાણો છોને?”

“ના, પણ અમને ગંગાશંકરે કહ્યું છે.”

“લુઓને, હું ન્યાતજનમાં એટલા બધા ખાતરો નથી એમ હમણાંજ આ ભાઈએ

કહ્યું, છતાં મારે ય રકત ઉકળી આવ્યું એવું એ લખાણ છે, એ ઉપરથી તમે સમજી શકશો કે, ન્યાતનું કેવું અપમાન થયું હશે.”

“અરે, પ્રીયશંકરભાઈએ મહામહેનતે આપણી ન્યાતને અજવાળામાં આણી છે, ત્યાં આ સમયંકર હમેશાં ન્યાતને લાંછન લગાડવા તૈયાર થાય છે.”

ગંગાશંકરે આગમાં ઘી હોમવા માંડ્યું.

“તેનો કંઈક ઉપાય કરવો ભેઈએ.”

ટાળીના આગેવાને કહ્યું.

“તમે કહો તે?”

પ્રીયશંકરે તે નેતાને ખોટે માને ચણવવા માંડ્યો.

“સાહેબ, અમે તે શું? આપ તો વીદ્વાન છો, આપ કહો તેમ કરવા અમે તૈયાર છીએ.”

“હા, પ્રીયશંકરભાઈ, આ કામની આજેવાની તો આપેજ લેવી પડશે.” ગંગાશંકરે આગ્રહ કર્યો.

“મારી વૃત્તિ તો નંથી, કેમકે સમયંકરને અને મારે કેટલીક બાબતમાં મતભેદ છે, એટલે કોઈ કહેશે કે હું વેરની લાગણીથી આ કામમાં પડ્યો છું, છતાં ન્યારે તમારો અતી આગ્રહ છે અને ન્યાત જેવી ન્યાતનું ગૌરવ જાહેરમાં હણવાનો પ્રસંગ ઉભો થયો છે, ‘આ ન્યાતના માણસો ખુલ્લી રીતે મંકુપાન, કન્યાવીર્ય અને પુનવીવાહ કરે છે.’ એવું તેણે લખ્યું છે તેથી આપણી ન્યાતની આબરુ જાહેર પ્રજામાં કેટલી બધી ઘટી જશે, એનો વીચાર કરું છું ત્યારે મારાં સમયંકર કંપી ઉઠે છે, માટે જરૂર તમારી સાથે બેઠાઈશ.”

“ત્યારે આજે સંજે જ અમારા મંડળની સભા સમીપું:” ગંગાશંકરે અગાઉથી નક્કી કરેલી ગુપ્ત યોજના અનુસાર કહી નાખ્યું: “પણ પ્રમુખસ્થાન તમારે લેવાનું.”

“હા, હા,” મંડળના માણસોએ તેમાં સુર પુરાવ્યો.

“હાલે.”

“એ રામશંકરને આ વખતે તો બરાબર બતાવી દેવું જોઈએ.” ગંગાશંકરે નવો વીષય છેડ્યો.

“તમે તમારે જીવોને. સભા વખતે હું બધું કરીશ. એને બરાબર બતાવી દઈએ ત્યારેજ બરા. વર્તમાનપત્રોમાં લેખો અને ચર્ચાઓ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરીએ, ગામે-ગામે તેની વીરૂધ્ધમાં દરાવો કરાવીએ અને એકદમ તેનો બહીષ્કાર કરાવી નાખીએ.”

પ્રીયશંકરે પુલકીત વદને પોતાની ચાળના રજી કરી.

“તો ખીજઓને ધડો મળે.”

ગંગાશંકરે તે ચાળનાને અતુમોદન આપ્યું.

“અને ન્યાતની આબરતું રક્ષણ થાય.” મંડળમાંના એકે કહ્યું.

“એજ માટે તો મેં તમને જોલાવ્યા હતા.”

એ વાતચીત પછી મંડળ વીખરાયું.

થોડેક સુધી તેમની સાથે જઈ ગંગાશંકર પાછો આવ્યો.

[૫]

“કેમ ગંગાશંકર, હવે રામશંકરનું આવીજ બન્યું ને?”

પ્રેમશંકરે કીનાબોર હાસ્ય હસીને કહ્યું.

“તમેય ઠીક છો છો. ન્યાતતોડક મંડળમાં યે તૈયાર અને ન્યાતજોડક મંડળમાં યે

તૈયાર. મેં તેમને પહેલેથી જ કહ્યું હતું કે, ન્યાતની સામે પડવા કરતાં સાથે રહેવામાં જ માલ છે.”

“એ ખરું, પણ અમારે તો બંને સાચવવાં રહ્યાં. બે ન્યાતની વાતો ક્યાં કરીએ તો બહાર પ્રતીઠા કેમ જળવાય?”

“પણ, રામશંકર તમારી વાતો જાહેર નહીં કરે?”

“તો આપણે એની સામે લેખો લખી, પેલા આવ્યા હતા તેવાઓમાંથી જીલ્લાબંધ-ઓની સહીઓથી જવાબ અપાવીશું. એવા મુખાં તો પછી ધણા યે મળી રહેશે.”

“ખરું: એથી બે લાલ થશે. એક અચાવ અને બીજી પ્રશંસા. ‘મોસાળે મહાલતું’ અને મા પીરસનારી’ તેમ બંને લખવું અને જાતનાં વખાણ કરવાં...!”

“ગંગાશંકર, દુનીયાં એમજ ચાલે.”

“દુનીયાને ક્યાં ચલાવી રહ્યા દો પ્રીયશંકર?” તેમના એક પડોશીએ કુરસદની વેળા ગાળવા પ્રીયશંકરના ઘરમાં પગ મુકતાંજ તેમના છેલ્લા વાક્યને ઉંચકી લઈને વાતના વીષયનું અનુસંધાન શરૂ કર્યું.

“અમારા જેવાઓ વીના દુનીયાએ ક્યાં ચાલી શકે છે લાઈ! અમારું તો જીવનજ લોકસેવામાં જવાનું.”

“સાચી વાત, જોડિં, પેલું સવારનું ‘હીંદુ-સ્થાન’ છે કે, લાવોને એ શું કહે છે?”

પ્રીયશંકરના પાડોશી વર્તમાનપત્ર વાંચવામાં શુંયાયા, અને એમના દીવાનખાનામાં ગંભીર મૌન છવાયું.

અફીણ અને બ્રિટિશ રાજનીતિ

: મુળ લેખક :

શ. રબરુ. એલ. રૂ.

: અનુવાદક :

સમાજ સુધારક.

સીમલામાં ગઇ તા. ૫:૫:૩૦ ના દીવસે લોડી ઇસ્વીનના અધ્યાપણ નીચે અફીણ પરીષદ મળી અને હીંદુસ્થાનમાં જ્યાં વીરોધ અફીણ વપરાય છે એવા 'કાળાં ધાળાં' જેવા કલંકિત પ્રાંતમાં અફીણનો વપરાશ કેમ ઘટાડવો એનો સરકારી રીતે વીચાર કર્યો. તે સંબંધમાં બ્રિટનની કામદાર સરકારના મુખ્યમંત્રી 'હેલી હેરલ્ડ' માં તા. ૨૧:૩:૩૦ ના દીવસે મી. રૂ. એ "બસની વસ્તુઓમાંથી નફો મેળવતો બ્રિટિશ હીંદુ," "કેરી વસ્તુઓના વ્યાપારના લયની પાછળ રહેલું સય" એવાં મથાળાં નીચે નીચે આપેલા મહત્વનો લેખ પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો હતો. તેની ઉપર 'હેલી હેરલ્ડ' ના તંત્રીએ એવી દીકા કરી હતી કે: "બ્રિટિશ હીંદુની સરકાર હીંદુમાં અને ચીનમાં કેરી વસ્તુઓના ઉત્પાદનને ઉત્તેજન આપે છે એટલું જ નહીં, પણ તેમાંથી સારો જેવો નફો મેળવે છે!" સીમલાની પરીષદ કદાચ આ લેખને આભારી હશે.

એક અંગ્રેજ સ્ત્રી જે થોડાજ સમય

પહેલાં હીંદુસ્થાનની મુસાફરીએ ગઇ હતી, તે દીલ્હીની સરકારી પરવાનો ધરાવતી એક અફીણની દુકાન સામે ગમ-ગીન લાવે ઉભેલા અફીણી ટાળાને નીરખી રહી હતી. એ બાઇની સાથે જે માણસ હતો તે દીલ્હીમાં મશહૂર છે. તેણે પેલા લોકોને કહ્યું: "આ બાઇ જે દેશમાંથી આવે છે તે દેશમાં અફીણ વેચવાનો પરવાનો કેાઇપણ દુકાનને આપવામાં આવતો જ નથી."

ગમગીન લાવે પેલા અફીણીઓએ એ બાઇ તરફ પોતાની અફીણ ઘેરી દ્રુતી નાખી. એ ટાળામાંથી એક માણસે કહ્યું:

"મેમ સાહેબ, જ્યારે તમે તમારે દેશ પાછાં જાઓ, ત્યારે તમારા લોકોને અમારી દુકાની વાત કરજો. તેમને અહીંની આ દુકાનો બંધ કરાવવા આગ્રહ કરજો. અમે તો અસંયમી બની ગયા છીએ, એટલે જ્યાં

સુધી આ દુકાનો અહીં ઉઘાડી છે ત્યાં સુધી અમારાથી સંયમ રાખી રાકાશે નહીં."

બાળકો માટે અફીણ!

ત્યાં એક છોકરો કમરે નાનકડા બાળકને તેડીને આવ્યો.

"હું તો જરૂર આ જાહેર ખરીદવા નહીં જ જતો છોય બાપુ?" પેલી મહત્તા સાથીએ પુછ્યું.

"અરે નહીં રે?" છોકરાએ અણસમજ-ભરી બાલીશાતાથી કહ્યું: "હું તો આ બાળક માટે અફીણ ખરીદવા આવ્યો છું!"

પેલી અંગ્રેજ બાઇએ તે સાંભળીને વીરમયતાભર્યાં ગભરાટની લાગણી બતાવી.

પરંતુ એ બાઇએ જે મુંબાઇના મકાનોની સ્થિતિને લગતા થોડાજ સમય પહેલાં પ્રસિદ્ધ થયેલા વૃતાંતને જોયા હોત, તો તે જોઇ શકત કે મીઠામાં કામ કરનારી.

સ્ત્રીઓમાંની સેંકડે ૯૮ સ્ત્રીઓ પોતે મંજુરીએ જાય ત્યારે ઘરમાં બાળક શાંતીથી, પડ્યું રહે, તે માટે પોતાનાં સુકુમાર સંતાનોને અશીશ આપતી જાય છે!!

માનવજાતીના મહાદોષ સમાધાન.

આ દશા માટે શું ગ્રેટબ્રીટન ઠપકાને પાત્ર છે? હીંદુસ્થાનમાંની આપણી [અંગ્રેજોની] અશીશની નીતી બે વીભાગમાં વહેંચાયેલી છે: [૧] નીકાશની [૨] દેશની અંદરના વપરાશને લગતી.

લોકમતના દબાણને લીધે આપણે ૧૯૩૫ થી દવાને કારણે માત્ર ગ્રેટબ્રીટનમાં થોડુંક અશીશ મોકલવા ઉપરાંત, હીંદમાંથી બીજા કોઈપણ દેશમાં અશીશની નીકાશ નહીં કરવાનું સ્વીકારવું પડ્યું છે. પરંતુ હીંદુસ્થાનમાં તો આપણે એ માનવજાતીના મહાદોષ સમાધાનમાંથી નફો મેળવવાનું ચાલુજ રાખ્યું છે.

બ્રીટીશ હીંદમાં અશીશનું જટલું વાવેતર થાય છે તેની ઉપર સખ્તમાં સખ્ત જખ્તો રાખવામાં આવે છે. હીંદી સરકાર તે તમામ અશીશ ખરીદી લે છે, અને પ્રાંતીક ગવર્નરશ્રી દ્વારા પરવાનાવાળી દુકાનોના માલીકોને તે વેચે છે. [અહીં એ જાણવું જરૂરનું છે કે ખેડૂતો પાસેથી ઓછામાં ઓછા દામે સરકાર અશીશ ખરીદે છે, ત્યારે દુકાનદાર પાસેથી વધુમાં વધુ ભાવ પટકાવે છે. ત્રીજી: નવયુગ]

સરકારી ઉત્પેજન!

સામાન્ય રીતે તો આ પરવાના જાહેર લીલા-ઉથી વેચવામાં આવે છે. આ માટે સરકારના દલાલો બધે ફરે છે, લીલાઉમાં ભાગ લેના-

રાઓને વધુ રકમ ખોલવા પ્રોત્સાહન આપે છે અને જે હસ્તાઓ બાકી હોય તેવા હસ્તાઓનું પણ એમને સુચન કરે છે: એ તો હીંદમાં સામાન્ય બનાવ છે.

એટલે બીજા અર્થમાં કંઈએ તો હીંદી સરકાર અશીશનો વપરાશ વધારવા માટે ઉત્તેજન આપે છે.

આમ છતાં જો અશીશીઆઓ પ્રત્યેક પ્રાંતમાં સરેરાશ સપ્તાહમાં વહેંચાયેલા હોય તો પણ, તેમનું પ્રમાણ ખાસ કરીને ગંભીર બાબત ગણવા જેવું ન લાગે. પરંતુ દુર્ભાગ્યે તેમ નથી. હીંદમાં ચોક્કસ 'કાળકાળી હસ્તાઓ' [Black Districts] છે કે જ્યાં અશીશનો વપરાશ વધારેમાં વધારે થતો હોય છે.

રાષ્ટ્ર સંઘે ઔષધને કારણે પ્રત્યેક ૧૦૦૦૦ માણસ દીઠ વરસે દહાડે ૧૨ શેર અશીશ વાપરવા દેવાની ઉદાર છુટ આપી છે. પણ પંજાબમાં ૧૦૦૦૦ દીઠ વરસે દહાડે ૪૦ શેર અશીશ ખર્ચે છે, આસામમાં તે ખર્ચ ૭૦ શેર જેટલી છે, ત્યારે અન્ધા-પ્રદેશમાં પ્રાંતમાં ૧૪૦ શેર અશીશ વપરાય છે. પ્રાંતોની માફક કેટલાંક મોટાં શહેરોનો ઇતીહાસ પણ ખરાબમાં ખરાબ છે. રંજુનમાં આ વપરાશ ૧૭૦ શેર જેટલો છે, ત્યારે કલકત્તામાં ૧૮૦ શેર અશીશ ખર્ચે છે.

સરકારી બહાનાં

આને માટે હીંદી સરકાર કંઈ કંઈ બહાનાં બતાવે છે. તેનું કહેવું એવું છે કે, આમાંથી થયેલું ખર્ચ અશીશ તો ગાયબ ને તેમજ હાથીઓને ખવડાવવામાં આવે છે. તે એવો એ બચાવ કરે છે કે, હીંદીઓ અશીશના અંધારાની બની ગયા છે, અને મથેરી-રીઆની સામે રક્ષણ મેળવવા માટે પણ તેમને એ 'અમલ'ની જરૂર છે. હીંદી સરકાર

આવાં બહાનાં બતાવીને કહે છે કે જો, અશીલુની ઉપર અંકુશ મુકશે તો મેરકાયદે ચાલતા અશીલુના વ્યાપારને ઉત્તેજન આપવા જેવું થશે.

આમાંથી ભણે ગમે તેટલું વધુ અશીલુ જનનવરોને ખવડાવવામાં આવતું હોય, છતાં એમાં તો જરાયે શંકા નથી કે, હીંદમાં દર વર્ષે હીંદી સરકાર ને ૫ લાખ શેર [૧૨૫૦૦ મણ] અશીલુ વેચે છે, તેમાંનો ઘણો મોટો ભાગ માણસોના પેટમાં જાય છે અને તેની માડી અસર ફેટલી થાય છે, તે વાત સરકારી અમલદારો સ્વીકારે કે ન સ્વીકારે, પરંતુ લશ્કરી સત્તાવાળાઓની તો અશીલુથી માનવ શરીર ઉપર થતી માડી અસરની પુરેપુરી ખાત્રી થયેલી જ છે; એટલે હીંદી લશ્કરમાં જો કોઈ પણ માણસ અશીલુ થેતો જણાય તો તેને તાબડતોબ મોકરી ઉપરથી દૂર કરવામાં આવે છે.

અને મહેરીઆમાંથી ખચવા માટે હીંદીઓને અશીલુના બંધાણની જરૂર છે, એવા સરકારી ખચાવના સંબંધમાં જણાવી શકાશે કે, પેન્ચ્યુરની પ્રયાગશાખાએ બતાવી આપ્યું છે કે અશીલુ માણસની શક્તિની એટલી બધી ઘટાડી દે છે કે, તેના બંધાણી તાવ જેવા રોગચાળામાં પણ પડેલાજ મરણને શરણ થાય છે.

છુપો વ્યાપાર

પરંતુ મેરકાયદેસર અશીલુનો વ્યાપાર ચાલતો અટકાવવો મુશ્કેલ થશે, એવી સરકારની દલીલ બીયારવા જેવી છે. કેમકે રાજપુતાનામાંથી આસામની ખીણોના પ્રદેશમાં તેમજ, વધુ અશીલુ ખાતા બીજા 'કલંકીત પ્રાંતો'માં સુધ્ધાં છાની રીતે જવું ચાલુ છે. આમ મેરકાયદેસર રીતે મોકલવામાં આવતા અશીલુના ગોટાઓને ધીના કે તેલના

ડબ્બાઓમાં, ફોજો કે મીકાઈનાં કરંડીઆઓમાં અથવા તો તેની વાસ ન આવી શકે તે રીતે સંતાડીને રેલ સ્ટો, ગાડાવાટે, ગથોડાં, ઉંટ કે ટપાલ માંજે મોકલવામાં આવે છે, ઉપરાંત રાજપુતાનામાંથી આ રીતે અશીલુ મુંબાઈ આવે છે અને ત્યાંથી દક્ષીણ આફ્રીકા, એસ્ટ્રેલિઆ તેમજ બીજા દુરના દેશોમાં દરીયા વાટે પણ ખુબ મોકલવામાં આવે છે. આવી રીતે છાની રીતે આવતું અશીલુ જુદે જુદે સ્થળેથી માળવામાં એકઠું કરવામાં આવે છે. ૧૯૦૭ માં જ્યારે હીંદી સરકારે ચીનમાં અશીલુ મોકલવાનું એકાએક બંધ કરી દીધું, ત્યારે એ અશીલુને જથ્થા માળવામાં ભરાઈ પડ્યા: તે અશીલુ ઘણાં વર્ષ પડી રહ્યું અને હવે આમ છાની રીતે પુષ્કળ નફો લઈને તે વેચવામાં આવે છે.

અશીલુની ખપત અને છાની રીતે ચાલતો વ્યાપાર એ બંને બાબતોમાં બ્રહ્મદેશ વળી જુદાજ કાયદા [જેવા બની ગયા છે. ગયે વર્ષે ત્યાં રીતસર નોંધાયલાં ૧૪,૪૬૪ બંધાણી હતા. જેમાં ૬૫ ટકા ચીના હતા.

ચીનના ખરાબમાં ખરાબ પ્રાંત સમા મનાતા યુનાન પ્રાંતમાં અશીલુની મોટા જથ્થામાં ખેતી કરવામાં આવે છે, અને વચકા માણસને દુર કરી બહોળો નફો કરવાની લાલચે, સરકારે મેરકાનુની અશીલુની લાવ લઈ જાવ કરવા માટે વીમાની બંધાર શરૂ કર્યો છે!

પણ મેરકાયદેસર આવતા અશીલુ કરતાં થે વધારે ખરાબ તો કોકેનની છાની આપાતનું કામ છે. દુરના યુર્વના પ્રદેશોમાંથી મેટા જથ્થામાં કોકેન લાવવામાં આવે છે, અને રંગુન, મુંબાઈ તેમજ કલકત્તાનાં બંદરોમાં તે દાખલ કરવામાં આવે છે; અને બીજા

એવી રાગની માફક તે હીંદનાં અનેક શહેરોમાં વ્યાપી ગયું છે એમ કહેવાય છે.

બ્રીટીશ હેતુ

પુર્વ વારીઓના દીલમાં એવી પ્રબળ લાગણી ધર કરી બેઠી છે કે, પશ્ચીમ વાસીઓ અને જપાનના વતનીઓ કેદી ચીજોથી પુર્વના કરોડો લોકોનો નાશ કરીને શ્રીમંત બને છે: અને તેથી ગેરકાયદેસર ચાલતા અરીણના વ્યાપારને દાખી દેવાના બ્રીટીશ કામની પાછળ, એવા હેતુનું આરોપણ કરવામાં આવે છે કે, તેમ કરવામાં આપણે [બ્રીટીશોનો] માલ ખપાવવાનો કે પછી તૈયાર કેરી વસ્તુઓને સાફ વધારે સાફ બગર શોધવાનો જ હેતુ છે. અને દુર્ભાગ્યે આ માન્યતામાં કંઈક સત્ય પણ રહેલું જ છે. ઉદાહરણ તરીકે હોંગકોંગનો પ્રસંગ લો. ત્યાં ગેરકાયદેસર રીતે થતો અરીણનો વેપાર મોટા પ્રમાણમાં ચાલે છે, અને તેની ઉપર અંકુશ મુકવો અશક્ય છે. ૧૯૨૭માં સરકારે છાની રીતે વેચાતા અરીણના ભાવ હરીફાઈમાં ટકી જ ન શકે, તેટલી હદ સુધી અરીણના ભાવ ઘટાડી દીધા. પરીણામે સરકારી જથ્થા એટલી ઝડપે વેચાવા લાગ્યો કે જોત જોતામાં તમામ માલ ખલસ થઈ ગયો! ગેરકાયદેસર અરીણ રાખવાના શુન્દા માટે દર વર્ષે હોંગકોંગમાં સેંકડો માણસોને તુરંગમાં ધડેલવામાં આવે છે. છતાં, દરેક માણસને ખબર છે તેમ સજા અરીણ વેચવા માટે થતી નથી, પરંતુ જે અરીણનો વેપાર સરકાર બંધ કરવાનું પસંદ કરે છે, તે વ્યાપારમાં છાની રીતે માથું મારવાના શુન્દા માટે તે સજા થાય છે!

દંડી વલણ

એટલે ગેરકાયદેસર ચાલતા અરીણના

પણ દંડી વલણ વીરોધ દેખાય છે. આ રીતે ચાલતા ધંધાનું અર્થો અર્ધું અરીણ ચીનમાં દાખલ થાય છે તેમ છતાં અત્યારે એજ ચીન પોતાના પ્રદેશમાં કાંઈ પણ જાતની કેરી ચીજને પ્રવેશતી સંપુર્ણ અટકાવવા માટે લગીરથ નીખાલસ પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. દક્ષીણ ચીનમાં ખાસ કરીને ધરાનનું અરીણ મોટા પ્રમાણમાં દાખલ થાય છે. જ્યારે બીજી કેરી વસ્તુઓ યુરોપ અને જપાનમાંથી ત્યાં જાય છે. પરંતુ ચીનને ખાસ પ્રદેશોમાં પરદેશી સ્ટીમરોની જડતી લેવાનો અધીકાર નથી કે એ રીતે ચીનમાં કેરી વસ્તુઓ ધુસારનારને પકડવાનીયે સત્તા નથી, તે માટે ચીન એજ કારણે તીવ્ર વીરોધ ઉઠાવી રહ્યા છે. ચીનના અરીણ વીરોધી કાયદાઓમાંથી છટકી જવા એ ધંધો ચલાવનારાઓને તક મળે તે માટે, પરદેશીઓ તરફથી તેમને જુદા જુદા દેશના વતની હોવા વીધેની પરવાનગીઓ વેચવામાં આવે છે! આવા આવી અતી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે ચીનનાં જકાતી ખાતાને કામ કરવું પડે છે, તેમ છતાં ૧૯૨૭-૨૮ માં એ ખાતાએ ૩૩૬, ૬૩૫ આઉંસ (અઘોળ) અરીણ અને ૧૪૩૩ આઉંસ મોરશીન ગેરકાયદેસર આવતાં પકડ્યાં હતાં. આ જથ્થો તો ચીનમાં ગેરકાયદેસર દાખલ થતી કેરી વસ્તુઓનો એક સોમો ભાગ પણ નહીં હોય. એટલે ત્યાં દરવર્ષે લગભગ ૫૬૦૦૦ મણ અરીણ અને ૨૫૦ મણ મોરશીન (અરીણનું તત્વ) ખોટી રીતે પ્રવેશે છે. ઉપરાંત હોરોએન, કોકેન વગેરે તો ચીનનાં બંદરોમાં દર વર્ષે કેટલાં આવે છે તેનો તો હીસાબે નથી. અજબત આમાંનો કેટલોક ભાગ વળી ત્યાંથી બીજા મોકલવામાં આવે છે, પણ તેમ તો વળી સૈમીરીઅ અને અફઘાનીસ્થાનની હદમાંથી આવતા અરીણના મોટા

નવી જાતની હંગવીધા

ચીનની ખીણ ફરીયાદ એ દેશમાં પર-
દેશથી મોટા જગ્યામાં જતી રાત્રી ગોળીઓ
માટે છે. ગોળીઓનો વેપાર મોટા પ્રમાણમાં
ચાલે છે. પરદેશી વ્યાપારી મંડળીઓ
અરીણી છોડાવનારી ગોળીઓને નામે મોટી
મોટી જાહેર ખપરો આપે છે, પણ ખરી
રીતે એ ગોળીઓ અરીણી અને ફેશનની
ખનાવેલી હોય છે. આ ગોળીઓ ચીનમાં
આજ કાલ ખુબજ વેચામ છે ચાનસેનમોના
એકજ ગોળી ખનાવનારો ફેરીઆઓની નાન-
કડી ફોજની મદદથી દરરોજની આખી
૫૦૦,૦૦૦ ના હીસાબે ગોળીઓ વેચવા
માટે મથકુર થયેલા છે.

આથી પોતાના દેશમાંથી ઝેરી તત્વને
ખીણકુલ નાશુદ કરવા તત્પર થયેલ ચીન,
હોંગકોંગમાં આપણે (ખ્રીટીઓ) અરી-
ણીના હુકા પીનારાઓ માટે સગવડનાં
સ્થાન નીલાવીએ છીએ તે માટે
સ્વાભાવીક રીતેજ આપણને ઠપકા આપે
છે.] ખ્રીટીશહીંદમાં પણ પ્રજાના ધણાજ
મોટા સમુહની સામે થઈને, દારૂડીઓની
સ્વતંત્રતાના રક્ષણના બહાના નીચે દેશમાં
પીકાં ચાલુ રાખવાની દલીલ ગોરી નોકર-
શાહી અનેક વખત કરે છે. ત'ત્રી: નવયુગ]

પણ અરીણીઓને અપાતી એ સગવ-
ડમાંથી ૧૯૨૮ માં હોંગકોંગની સરકારે ૨૫
લાખ ડોલર અથવા અધી મહેસુલના ૧૦મઃ
લાગતી રકમ એકઠી કરી હતી, એ વાત
ચીનની સરકાર કદાચભરી નજરે બરાબર
જોઈ રહી છે.

[હીંદમાં પણ જનતાને દારૂ પીવડાવી
ફેરોડાની આવક હીંદી સરકાર કરે છે, એ
વાત પ્રજા બરાબર જોઈ નાથી શકે છે. ત'ત્રી]

પછી લલેતે આપણે ગમે તેટલા બેરશી
રથી કલાં જ કરીએ કે આથીજ બાબતના
વીચારથી અમે આ ધંધો ચલાવી રહ્યા નથી,
પરંતુ આપણી તે વાત પુર્વનાં આપણાં
સંસ્થાનો કે તાબાના દેશે જરા પણ સ્વીકારે
તેમ નથી, કેમકે ૧૯૨૮ માં એકલા અરી-
ણીના ધંધામાંથી આપણે [ખ્રીટીશ તંત્ર]
મલાય ટાપુઓમાંથી કુલ જકાતના ૧૨
ટકા જેટલી, સારાવાકમાંથી ૧૮ ટકા
જેટલી, ખુનેવમાંથી ૨૨ ટકા જેટલી
અનફેરેટેડ મલાય ટાપુઓમાંથી ૨૦ ટકા
કરતાં વધારે અને સ્ટેઇટસ સેટલમેન્ટસમાંથી
૩૨ ટકા જેટલી આવક કરી હતી; તે વાત
તેઓ બરાબર જાણે છે.

ખ્રીટનનો વચન ભંગ

ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં હંગતી પરીપદમાં ગ્રેટ-
ખ્રીટને એવું વચન આપ્યું હતું કે, તે
અરીણીનો વપરાશ સદંતર બંધ કરવાનું
માથે લે છે. શું આપણે આપણા એ વચ-
નનું બરાબર પાલન કર્યું છે ખરું? ૧૯૨૪
માં સીંગાપોરની સરકારે આ સંબંધમાં
તપાસ કરવા માટે કમીશન નીમ્યું હતું, તે
કમીશને એવો મત આપ્યો છે કે, જ
ચીનાઓ સ્ટેઇટસમાં અને મલાયાના ટાપુઓ-
માં અરીણી પીએ છે, તેઓમાંના અર્ધા કરતાં
વીશેષ લાગના માણસો સંસ્થાનમાં રહીને
અરીણીની બઢીના ભોગ બન્યા છે. તે વાત-
નેય હવે તો છ છ વર્ષનાં વહાણાં વાઇ
ગયા છે, તેમાંના ધણાય ધરડા બંધાણીઓ
મરી પરવાયા હશે. પણ આપે હેન પરી-
પદમાં સહી સીકકા કર્યા તે પછીય સ્ટેઇ-
ટસમાંના અને મલાયાના ટાપુઓમાંના
૩૦ માં ૨૦ ચીનાઓને અરીણી પીવાનું
શીખ્યું છે અને તે માટે જોઇતું અરીણી
પુરું પાડ્યું છે વાસ્તવીક રીતે તો આ

સંસ્થાનોમાં કસાયે, અપવાદ વીના તમામ લોકો અરીણુને ધીક્કારે છે. રખરના બગીચાઓ અને ટીનની ખાણોમાં મજૂરો એટલા બંધા છે કે, અરીણીઆઓને એક તરફ પડીજ રહેવા દેવામાં આવે છે. ત્યારે રીકક્ષ્ય ચલાવનારાઓ પોતાની કમાણીના ૧૦ માંથી ૬ રૂપિયા અરીણુ પીવામાં ખર્ચી નાખે છે આ અરીણીઆઓમતિા ધણો મોટા ભાગ એ બધામાંથી છુટવા એટલો આતુર છે કે, તેમની આતુરતા જોઈને આપણને કંઈપણની લાગણી થાય. થોડાંક વર્ષો પહેલાં સેરેમ્પાનાં જંગલમાંથી એવો છોડવો શોધી કાઢવામાં આવ્યો હતો કે, જેની મદદથી અરીણુની લત છોડવી શકાશે એમ લાગ્યું હતું. એ ખખર દાવાનળની માફક સંસ્થાનોમાં ફેલાઈ ગઈ. અને સ્ટેપટસ તેમ જ મલાયાનાં પ્રત્યેક બંદેરથી લાખો માણસોએ તે છોડ મેળવવા માટે આજીજી ભરી અરજીઓ કરી હતી.

અરીણીઆઓની અવદશા

આવી દશા પુર્વનાં આપણાં તમામ દેશી સંસ્થાનોમાં પ્રવર્તી રહેલી છે. અરીણુની જીવલેણ બીપણ પંજમાંથી છુટવા તે દરેક સ્થાનના માણસો વક્ષમાં મારી રહ્યા છે. અને તેમ છતાં આપણે એકાએક સંપુર્ણ બહીષ્કાર કરી દેવા જોઈએ એમ તો કોઈ ધારી ન શકે, પણ ૧૯૧૨ માં આપણે આપેલું વચન પાળીશું એવી આશા તો દરેક રાખી શકેજ. આ કામમાં મુશ્કેલીઓ તો હિમાલય જેવડી ઉભી છે. પરંતુ જ્યાં સુધી આપણે [ક્ષીરીશ] સાફ સાફ ભાષામાં એ વાતનો સ્વીકાર ન કરીએ કે અરીણુનો ધંધો બધી રીતે ખરાબમાં ખરાબ છે, ત્યાં સુધી પૌર્વાત્ય પ્રજાઓમાં આપણે જે વીશ્વાસ શુભાવ્યો છે તે પુનઃ સ્થાપીત કરી શકવાના નથી.

મતભેદ એટલેજ માનસભેદ. જ્યાં એક બીજાના લાલ લુદા હોય, જ્ઞાન લુદા હોય, માનસીક વીકાસ લુદા હોય ત્યાં મતભેદને માટે જોઈએ તેટલાં કારણ ઉભાં થાય છે.

જે વીધવના સંબંધમાં પોતાને કંઈક પણ જ્ઞાન હોય તેવો ગમે તે માણસ, તે તે વીધવમ વધારે સારી રીતે વીચાર કરીજ શકે. વીચાર એ કોઈ મનુષ્ય કે સમુદાયના પંજાની પ્રજ્ઞા નથી.

જેમનું ધ્યાન જીવનને બદલે મરુ પડીના જીવન તરફ જુનીરંતર લાગેલું હોય છે, તેઓ લૌકીક જીવનની પુખ્તીઓ જાણી કે સમજાવી શકેજ શી રીતે? એવા તત્વચીતકોએ તેથીજ જીવનને મીથ્યા માનવાની શુલ્ક કરી છે.

...

યુધ્ધ કરતાં શાંતી વધારે ઉપયોગી છે એ તત્વ હજી માનવસમાજ બરાબર જાણ તોંજ શીખ્યો નથી.

પ્રાર્થના

: : એકાંકી નાટક : :

: લેખક :

દીશેશ્વર

પ્રવેશ પહેલો

[બ્રહ્માંડની અટારીની આથમણી
દીશા તરફની છેક છેલ્લી ધાર
આગળ લગવાન અને જીસસ
દુષ્ટીદારને લંબાવી શકાય તેટલો
લંબાવતા ઉભા છે]

લગવાન

[સાશ્વત્ એકાએક ચમકીને]

મારા શ્રવણપટ ઉપર આ શાનો પ્રહાર
થયો, એકાએક ?

જીસસ

[વીચાર કરીને]

પ્રાર્થના.

લગવાન.

એ કોણે ફેંકી ?

જીસસ

[નીચી દુષ્ટી ઢાળીને]

તે પૃથ્વી ઉપરથી આવી

લગવાન

પૃથ્વી ઉપરથી ? [વીચાર કરીને] હાં હાં,
મને સ્મરણ થયું. તમારી પૃથ્વી. પણ ત્યાંથી
પ્રાર્થના કોણે ફેંકી ?

જીસસ

ત્રેટ્રીટનના કેટલાક એકાએક, [સચીંત]
પીતા, કહેતાં મને દીલગીરી થાય છે કે
તેઓ પોતાને ખ્રીસ્તી મનાવે છે.

લગવાન

[નીખાલસ તટસ્થતાથી]

પણ એ લોકો કોણ છે ?

જીસસ

પીતા ! હું પણ તેમને ઓળખતો નથી.
તેઓનાથી હું સાવ અજાણ છું.

લગવાન

તેઓ શું કહે છે ?

જીસસ

ઓ સર્વ સત્તાવાન, દયાળુ અને ડહા-
પણુવા સામર, પ્રભો ! અમારી ઉપરની
તારી દયા માટે અમે તારા આભારી છીએ.
તેં કૃપા કરીને અમારા અધીકારને જગતની
રંગીન પ્રજાઓ ઉપર એટલો વીકસાવ્યો છે
કે, જેની ઉપર કદી સુધારત થતો નથી.
અમે એ માટે તારો આભાર માનીએ છીએ
કેમકે, હું ભગવાન ! તારી અમારી ઉપરની
ખાસ કૃપાથી અમારા દેશમાં દોલતના ઢગલા
થયા છે. તેને લીધે અમે અમારી પાસે
એવાં પ્રખળ લશ્કરે, સખ્ય નૌકા તેમ જ
વીમાની કાફલા અને કાતીલ દારૂગોળો એકાં
કરી શક્યા છીએ કે, જેથી અમારાં ઘર,
ગામ અને દેશ સલામત રહે છે એટલું જ
નહીં, પણ અમારી સત્તા નીચેના દેશોને
પણ અમે સલામત રાખી શકીએ છીએ,
અમારા આ જાતના પવીત્ર સંરક્ષણ માટે

અમે તારા રૂણી છીએ; વળી તારી એ કૃપાને લીધે અમે અમારાં કારખાનાંને ધીખતો ઉદ્યોગ બનાવી શક્યા છીએ. માટે આજે અમે તને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે...”

ભગવાન

[ચંદ્રેરા ઉપરના ચીન્હોથી જણાઇ આવે તેટલા કંટાળાને]

બસ, બસ, હું એ ધીખતા ઉદ્યોગવાદને જાણું છું. એ ઉદ્યોગજ અનેક પ્રજાને ગુલામીમાં રાખે છે, કરોડોની સ્વતંત્રતાને કચડી નાખે છે અને દુનીયામાં સદાય યુધ્ધોના ભયને જીવંત રાખે છે, તેઓ માત્ર નફા માટેજ મરે છે. એ માણસ સાચેજ બહુ ચાલાક લાગે છે, પણ તે મને બનાવી શકશે નહીં.

જસસ

ક્યા માણસની વાત કરોછો, પીતા?

ભગવાન

શયતાનની. આ પ્રાર્થના તેની છે.

જસસ

[વિચારમાં પડી જતાં]

તમે એમ માનો છો ?

ભગવાન

તે સીવાય આ જાતનાં દંભની આ જાતનાં સ્વાર્થની વાત તારા માણસોના મુખમાંથી નીકળે ખરી ?

જસસ

[સાશ્વત]

ઓ પીતા ! મારાં માણસ :

ભગવાન

[ગંભીર વદને, તેવાજ ભાવે]

મને ક્ષમા કર, મારા પ્રીય પુત્ર ! પણ ‘આખાદી’ કોને કેહેવામાં આવેછે તે તું અને હું બન્ને બરાબર જાણીએ છીએ. તોષો, દારૂ અને ગોળા મનુષ્યોના અવયવોને, તેમનાં માથાંનો અને તેમનાં આંતરડાંને રજ રજ .

જેટલા દુકા ધરી હવામાં ઉડાડી મુકવાનાં, તેમજ વીધવા સ્ત્રીઓ, નાવારસ બાળકો, અપંગ મનુષ્યો અને અનેક પ્રકારનાં વેદનામય સંકેતો ઉત્પન્ન કરવાનાં એ સાધન. તેજ રીતે ‘સાત્રાજ્ય’ની વાત પણ હું હવે તો બરાબર જાણું છું. કરોડો મનુષ્યોને તેમનાજ ઘરમાં ગુલામ બનાવી, તેમના હક્કની વસ્તુઓ પેલા બળના જોરે લુટીને ચોતાના ઘેર લઇ જઇ, ખરા માલીકોને બીખારી અને ગુલામ બનાવી કાયમના અપમાનમાં દાટી રાખવાતું એ સાધન છે. બધું નફાને માટે થાય છે અને એ ‘નફા’ થોડાક મુડીવાળાઓનાં ગળવામાં જાય છે. છતાં “તમારા શત્રુઓ તરફ પ્રેમ રાખો,” “તમારું પહેરણ પકડે તેને અંગરથું પણ આપી દો.” “તમારા પડોશીને તમારા જે માનો,” “શાંતીના સ્થાપકોતું કલ્યાણ થાઓ,” “અપકારને બદલે ઉપકાર કરો,” “સહકાર અને બંધુભાવનો ફેલાવો કરો,” “બીજા તમારી તરફ જે રીતે વર્તે તેવું તમે ધરો, તેવું જ વર્તન તેમની તરફ ચલાવો.” ઓહ ! એ બધાં મીઠા-ચોક્કળ વચનોની લડીમાર મને મુંઝવે છે. બે હજાર વર્ષ પછી પણ તારા નામે ચોકાર કરનારા એ બધાઓ માટે તું શું માને છે મારા પુત્ર ?

જસસ

[સંકાય અને શરમ અનુભવતાં, બે હાથ જોડી, ધીરેથી]

પીતા ! પીતા ! મને આટલી બધી નીબંજત ક્રમ મળી ?

ભગવાન

[ટકાર થઇ, જસસની દૃષ્ટીમાં સીધી દૃષ્ટી સ્થાપી,]

કહી દઉં તે ક્રમ થયું ?

છસસ

તે માટે મારી આપને પ્રાર્થના છે.

ભગવાન

પુત્ર! તું જ કહે, મેં કદી પ્રલયનાં પુરને, જ્વાલાગુપ્તીના ઉકળતા રસને, ભય-કર ભુકંપને, ગૃહોની ગતિને કે કુદરતના બીજા કોઈપણ તત્વને, અસંખ્ય માનવ-જીવોના સંરક્ષણ અર્થે કે પછી તને, મને અથવા બીજા કોઈને રાજી રાખવા માટે પણ વચ્ચે પડીને અટકાવ્યાં છે ખરાં?

છસસ

[ગંભીર ભાવે]

ના, પીતા; આપના નીયમ તો સ્થીર અને અચળ છે.

ભગવાન

તેજ રીતે જીવનનો મારો કાનુન 'જાતીય સ્વાર્થ' છે. થોડા માણસોને સત્તા આપો એ થોડા જ સમયમાં કુંક નજરવાળો જાતીય સ્વાર્થ તે સત્તાને આપણુદી, લુટ અને યુદ્ધના રૂપમાં ફેરવી નાખશે. થોડાક સત્તા ધારી સમજાઓ બીજા બધાઓને ગુલામ બનાવી, પોતાની સત્તા નીચે કચડાયલા રાખશે, અને હરીફાઈ દુઝાટે અંદર અંદર લડવા લાગશે. એટલેજ કહું છું કે "શાંતી-દાતાઓનું" કલ્યાણ થાઓ," "તમારા દુશ્મનો તરફ પણ પ્રેમ રાખો" એ બધી છુમ્મો મીઠ્યા, વાંછીયણ અને હંગારી છે. મારા પુત્ર! જ્યાં સુધી તમામ લોકો એમ માનતા ન થાય કે પ્રેમ એજ સારામાં સારો જાતીય સ્વાર્થ છે, ત્યાં સુધી એમજ થવાનું. શાંતી એ પૃથ્વીનાં મનુષ્યો માટે મહાન આશીર્વાદ છે; પરંતુ જ્યાં સુધી પૃથ્વી ઉપરનાં સુધ્ધો સમી ન જાય. ત્યાં સુધી આપમતવજનો વીચાર કરનારા હાથમાં હાથ માણસોથી પણ એ વાત સમજા-

વાની નથી. અને જ્યાં સુધી એવાં સુધ્ધોથી થોડાક મુડીવાળાઓનો વધુમાં વધુ સ્વાર્થ સરે છે ત્યાં સુધી સુધ્ધો અટકવાનાયે નથી. એટલે સહુથી પહેલાં એ મુડીવાળાઓને બરાબર શીખવવું જોઈએ કે, તમારો મોટામાં મોટો સ્વાર્થ વીશ્વવ્યાપી શાંતી અને આબાદીમાં છે, અને આ પૃથ્વી તેમજ તેની અંદરની અને ઉપરની તમામ સમૃદ્ધી ઉપર તમારી માફક મુડીબર માણસોની નહીં. પણ જગતના તમામ મનુષ્યોની માલીકી છે. તો જ પ્રથ્વી ઉપર શાંતી સ્થપાશે.

છસસ

પણ જે બીયારા પામર જવાનો આવા સંભ્રામોમાં મરે છે, તે તો એ રીતે મરવું એને ઉમદા કાષ્ઠ માનીને જ તેમ કરે છે ને?

ભગવાન

તે દરો. પણ જેઓ શાંતીના સમયમાં પેંટનો ખાડો પુરવા બીજાના ગુલામ બને છે અને યુદ્ધના સમયમાં લડવૈયા બને છે, તેઓ હંમેશાં અકસ્ત વીછોણા હોય છે. એ જાતનાં મુખાંત્રલયાં આત્મ-બલીદાન એ ભુલ જ છે. અને ભુલ યાં તો મૃત્યુ નીમણું જ છે.

છસસ

પણ પીતા! તેઓ કેટલી ધીરજથી બધું દુઃખ સહન કરે છે?

ભગવાન

ગુલામો બનવામાં ધીરજ રાખવી એનાથી વધુ સુખતા બીજી કશી પણ ન હોઈ શકે.

છસસ

ઋણ બીયારાઓ! એમને કદી તક જ મળી નહીં.

ભગવાન

અને જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના સાચા સ્વાર્થને સમજતા થશે નહીં ત્યાં સુધી

તેમને તક મળવાની પણ નથી. એવાઓને મરવા દો. મુખર્ષી તો સદા મરેલી જ ઘટે. જે પ્રથાઓથી માલીકો સરળ થયે છે, એ પ્રથાની સામે થવા માટે દુનીયાભરના સામાન્ય મનુષ્યોમાં સમલાગણી જન્યૂત થઈ હોત, અને એ એક જ કારણને પોતાની લડતનું લક્ષ્ય બનાવ્યું હોત, તો દુનીયામાં અત્યાર અગાઉ ક્યારેના ય સાચો ભાતભાવ ફેલાયો હોત, અને તેમને બચાવવાનો મેં વીચાર કર્યો હોત. અરે કહો કે ત્યારે તો હું પણ તેઓનામાંનો જ એક હોત, અને તેઓ પોતે જ પોતાનું સંરક્ષણ કરી શક્યા હોત. પણ તેમની આ લડતોમાં મને જરાય રસ નથી, તેથી તેમને માટે મારા નીશ્ચીત કાનુનોને પોતાના યથાક્રમે ચાલવા દેવા ઘટે. ટુંકી નજરનું સ્વાધીપણું છવંત રહેશે, અને મુકીભર લાલચુ માણસો પૃથ્વીની માલીકી માટે લઈશે ત્યાં સુધી પૃથ્વી ઉપર યુધ્ધો અટકવાનાં નથી.

પ્રવેશ બીજો

[સામેથી શયતાન આવતો લાગે છે. એની વીકરાળતા અને તેના સ્વભાવનાં લક્ષણ, તેના પોશાક ઉપરથી અને તેની મુખાકૃતિ ઉપરથી જણાય છે]

જીસસ

એકાએક તે અહીં ક્યાંથી આવી પહોંચ્યો? મને તો એને આમ આવતો જોઈને નવાઈ લાગે છે.

ભગવાન

[સસ્તીત વદને]

એમાં નવાઈ જેવું શું છે? તે આવે છે જરૂર તારી પૃથ્વી ઉપરથી.

જીસસ

[સંચીંત ગંભીર ભાવે].

એ લોકો કદી એટલાં મુખર્ષી ન બનો. પીતા ! જગતનાં નીર્ધનો તો મારાં ભાંડુ છે.

ભગવાન

તેમને તારી જરૂર છે, પણ તેઓ ચાલે છે તેમના 'માલીક'ની આરા પ્રમાણે. એ પ્રાર્થનાનું તું શું કરવાનો ?

જીસસ

[કશુંક સંભળાતાં].

કોઈક આવતું લાગે છે.

ભગવાન

દાનવને જ્યારે પણ યાદ કરે ત્યારે તે આવીને ખડે જ થાય છે.

[બન્ને પોતાની પાછળના દ્વાર તરફ દૃષ્ટી નાખે છે]

જીસસ

આપ શું કહો છે? અને અહીં શું કામ હશે?

ભગવાન

પહેલાં એની પ્રાર્થના આવી, હવે તેની પાછળ પાછળ તે આવે છે !

[શયતાન છેક આવી પહોંચે છે. કંઈક કરડાકાથી સામે ઉભો રહીને]

શયતાન

ક્રમ છે? આપ બન્નેની પ્રકૃતિ તો સારી જ હશે. તમને મળવાથી મને ધણું જ આનંદ થયો.

[વીકરાળ હાસ્ય હસે છે]

ભગવાન

એ આનંદ તો પરસ્પરને માટે સમાન જ હોય છે. અને વળી તમને મળવાથી તો એક પ્રકારે મનનું રંગન થાય છે. તમારી પ્રકૃતિ તો ઠીક જ હશે.

શયતાન

હાલના જેવી પ્રકૃતિ સારી કહીએ નહોતી. હમણાં તો ઠીક મળ પડે છે. આજકાલ ફળદાયક દીવસો ચાલે છે.

ભગવાન

[સાશ્વયં]

ફળદાયક ?

શયતાન

હારતો. પૃથ્વી ઉપર ધમાધમી શરૂ થઈ છે. પણ હું તો આપને ખાસ કામે મળવા આવ્યો છું.

જીસસ

તે તો અહીં પહોંચી ચુકેલ છે.

ભગવાન

થોડા જ વખત પહેલાં તે મારા કાનમાં પ્રહારની માફક પછાડાઈ. તે તમે ફેંકી હતી ?

શયતાન

મને તે ખરાબર યાદ નથી. પણ એ વાત ખરી છે કે, હું કોઈ કોઈ વખત તમારા કાનને કચ્છે મેળવવા પ્રયાસ કરું છું. જો તે થું છે ?

ભગવાન

[જીસસ તરફ જોઈ]

એમને આપો તે.

શયતાન

નહીં, નહીં મારે તે નહીં જોઈએ. તમે મારે માટે લાલે ગમે તે કહો, છતાં તમે એમ તો નહીં કહી શકો કે હું એવા છેક જ અધમ છું કે, જે અહારથી પવીત્ર

તાનો આડંબર કરીને પછી આ જાતનો દંભ કરે.

ભગવાન

પણ, એ પ્રાર્થના તમારી રીતની છે. તમે ત્યારે ધર્મની સાથે રમત કરો છો અને ખ્રીસ્તી બનવાનો દેખાવ કરો છો ત્યારે એમ જ કરો છો.

શયતાન

[કંઈક કચવાટથી]

એમ કહીને આપ મને ઘણો જ અન્યાય કરો છો. આ પ્રાર્થના તો એવા ખ્રીસ્તીઓ તરફની છે કે જેઓ સાત્રાન્યવાદમાંથી લાલ મેળવે છે. તેઓ માત્ર મારી રીતનું અનુકરણ કરે છે. છતાં એટલું તો મારે સ્વીકારવું પડશે કે, હું તેમની સાથે જ છું. અને અત્યારે તો તેટલા માટે જ આપને મળવા આવ્યો છું.

[તે વખતે જ દુસ્થી પીતર દોડતો આવતો જણાય છે. તે જોઈ]

ભગવાન

સંકુર કરો. પીતર કંઈક કામે દોડતો આવે છે.

સંત પીતર

[શ્વાસ ભર્યો દોડતો આવી થોભી એકદમ બોલવાની શરૂઆત કરે છે]

ઓ, પ્રભો ! [શ્વાસ ચડે છે તેથી બચક થોભી] આપની વચ્ચે બોલવા માટે મને ક્ષમા કરશો. [વળી શ્વાસ ચડે છે] મને કળ વળે ત્યાં સુધી એકાદ પળ થોભો [શ્વાસ લઈ] મને લખ હતો કે, આ દાનવ, માનવ જાતીનો મહાશત્રુ, આ નીબુર. પાપી.....

શયતાન

[વચ્ચેજ]

આજ કાલ તો આવાં માન અકામ અને ખીતાબો નકામ થઈ પડ્યા છે, પીતર !

લગવાન

ખરું છે, પીતર

સંત પીતર

આપને એ છેતરશે, લગવાન !

લગવાન

છેતરશે ? કોને, મને ?

સંત પીતર

આપને વાસ્તવિક રીતે તો તે ઠગી ન જ શકે. કેમકે આપતો સચરાચર વ્યાપી છે પ્રભો ! પણ મને લાગ્યું કે, મારે આપને એ વાત કહી નાખવી જોઈએ કે, થોડા વખત પહેલાં, તે સ્વર્ગના દ્વાર પાસે આવ્યો.....

લગવાન

[વચ્ચેજ]

અને અત્યારે દ્વાર આગળ કોણ છે ?

સંત પીતર

તેને મેં તાળું માર્યું છે.

લગવાન

લલા પીતર, એ દરવાજાની મમતા તમે હજી નથી છોડી શકતા ?

સંત પીતર

પ્રભો ! પૃથ્વી ઉપર સંગ્રામ ચાલતા હોય છે, ત્યારે અહીં ભાતભાતના લોકોનાં ટોળાં આવી ચડે છે. [શયતાન તરફ આંગળી ચીંધી] તેણે મને કહ્યું, એને એ જ બાબતને લગતું કશુંક કામ હતું.

પ્રવેશ ત્રીજો

[તંબુરો અને કરતાલ વગાડતાં નારદ પ્રવેશ કરે છે. બ્રહ્માંડની અટારીના છેક છેલ્લા છેડા સુધી લગવાનને શોધવા આવવાની તસ્દી લઈ લગવાનને ટોળામાં ઉભેલા જોષ વીસ્મયતા બતાવતાં]

નારદ.

આપને ખુબ શોધ્યા પ્રભો !

શયતાન

ખરી વાત.

સંત પીતર

તેણે કહ્યું પૃથ્વી ઉપરના રાજાઓ, મહારાજાઓ, સમ્રાટો, પ્રમુખો, પ્રધાનો, ઉમરાવો, ધનવાનો, કારખાનાવાળાઓ, આપખુદ સત્તાવાદીઓ એ દરેકની સાથે તે આવેલા છે. અને જો આપ તેને તેમ જ તેના મીત્રોને બીજાં થોડાંક વધારે વર્ષ અંધાધુંધી ચલાવવા દો, તો તે આપના પુત્રને અનર્ગળ દોલત આપી શકે....

શયતાન

[ખુશી થયા હોય તેમ બતાવતો.]

બરાબર એમ જ. એક જ વખતની તક જીવનભર આનંદ આપે તેમ છે.....

સંત પીતર

[વચ્ચેજ જરા આગળ આવીને]

મેં એને નકંનો માર્ગ બતાવ્યો અને કહ્યું તારું અહીં કામ નથી.

લગવાન.

[સસ્મીત વદને]

સંત પીતર ! તમે તો કાયમ રૂઢીચક્કર રહો.

[પીતર અને જસસ હસી પડે છે]

લગવાન.

એટલી તસ્દી માટે ક્ષમા. પણ તમે મને દરરોજ સચરાચર વ્યાપી કહીને મારી મરકરી કરો છો, એટલે તમારી જુલ લાગવા માટે એમ થવાની જરૂર હતી.

નારદ.

[શયતાન તરફ જોઈ]

આ બંધુ આજે કંઈ અહીં ? [શયતાનને ઉદ્દેશીને] જુલ તો નથી પડ્યા ને ?

શયતાન

ના રે ના.

ભગવાન

ખાસ કામે આવ્યા છે.

શયતાન

હા છ. [અને મુળ વાત શરૂ કરતાં]
ભગવાન, મારી છેલ્લી વાત સાંભળી લ્યો.
મારી માગણી ખાસ કરીને ખ્રીસ્તીઓ માટે
છે. દુનીયામાં થોડાક સાચા અને નીમળ
ખ્રીસ્તીઓ એટલા નીધન છે કે ન પુછે
વાત!

હસસ

[ગમગીનીભર્યા આશ્ચર્યથી]

શું તેઓ ખરેખરા ખ્રીસ્તભક્ત છે?

નારદ

ખ્રીસ્તીઓની વાત ચાલે છે?—પૃથ્વી
ઉપર તેઓ એકા મળી પ્રાર્થના કરે છે
એની વાત મેં સાંભળી.

હસસ

તે પ્રાર્થના અહીં આવી ગઈ!

નારદ

તેઓ મનુષ્યાના એક વર્ગને યુદ્ધાત્મીમાં
કચડાયેલા રાખવા, ધોતાની ચામડી અને
સંસ્કૃતીનું અભીમાન ધોયવા, ધોતાના સ્વાર્થ
માટે તેમને યુસવાના હેતુ માટે એ પ્રાર્થના
કરે છે. ખીજા પ્રજાને નીખલ બનાવવા
એ પ્રાર્થના?

ભગવાન

પણ મારો પુત્ર હસસ એ લોકોને ઓળખ
તો નથી.

શયતાન

ખ્રીસ્તીઓને સારૂ પણ તેમણે થોડા
દીવસ ઉપર પ્રાર્થના કરી હતી.

હસસ

ક્યા?

શયતાન

રશીયાના

ભગવાન

એ વળી શું છે?

શયતાન

તે એક ખ્રીસ્તી દેશ છે. એ દેશના લોકો
ખ્રીસ્તીઓને દુઃખ દેછે, તેની સામે થવા
માટે પ્રાર્થના કરી હતી.

હસસ

મનુષ્યાની સામે થવા પ્રાર્થના?

નારદ

ખ્રીસ્તીઓને દુઃખ દેનારાઓને સુધારવા
કે દુઃખ ખમનારાઓને મળ્યુત બનવા
માટે? [હસે છે]

શયતાન

ભગવાનને યાદ હશે?

ભગવાન

મારે મન બધાં મનુષ્ય સરખાં છે.

શયતાન

પણ પેલા નાસ્તીકો...

નારદ

[વચ્ચેનું હસતા હસતા]
અને તમારા મીત્રો?

ભગવાન

તે વળી શું છે?

નારદ

આપના નામનાં બહાના નીચે દુનીયાના
લોકોમાં અનાચારને અત્યાચાર ચલાવનારા
લોકો.

ભગવાન

તેમની સામે ખ્રીસ્તીઓ ક્રોધ કરે છે?

હસસ

ઓહ! [તેમનું હૃદય ધવાય છે]

નારદ

ભગવાન! વચ્ચે દુનીયાના બધા સારા
ખ્રીસ્તીઓ નફાની હરીફાઈના સ્વાર્થની

જંગી લઢાઈમાં પડ્યા, ત્યારે તે દરેક વગેરે બીજા વગેરેના નાશ માટે આપની ઉપર પ્રાર્થનાઓ ફેંકી હતી; યાદ છે ?

[જસસનું કંઠ વંધતું જાય છે
શયતાન મામીક હાસ્ય હસે છે]

પણ હાલ પોલાંડમાં જમન નામના ખ્રીસ્તીઓ ઉપર લયંકર ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યા છે. કેથોલીકની પ્રાચીન નગરી રોમમાં સાચા ખ્રીસ્તીઓ મુસોલીનીના હાથે કંઠ ખમી રહ્યા છે, હંગેરી અને બુગોસ્લાવીઆનાં કેદખાનાનાં નીર્દોષ ખ્રીસ્તીઓથી ઉલરાઈ રહ્યાં છે, યેરુસાલમમાં વળી આરબો અને યાહુદીઓ પણ પોતપોતાના ધર્મને માટે લડે છે, અને પોલા સાચા ખ્રીસ્તીઓ જુદા જુદા વર્ગોના પક્ષ લઈ રહ્યા છે; એવી એવી વાતો પૃથ્વી ઉપર બમણુ કરતાં મેં સાંભળી.

શયતાન

એ બધી જુદી વાતો. આ તો હીંદનું અનેક ન્યાતો જતોમાં વહેંચાઈ ગયેલા, સરહદ ઉપરની પ્રજાના હુમલામાંથી પોતાનો બચાવ કરી ન શકે તેવા લોકો, પોતાના અંગ્રેજો માલીકાની સામે થઈ આપત્તીમાં ફસવા તત્પર બન્યા છે, એમની શુદ્ધી બુદ્ધી ઠેકાણે લાવવાની પ્રાર્થનાની વાત છે.

નારદ

[હસીને]

એવા જુદી લોકોને કુદરતના કાનુનના બોગ થવા દો.

શયતાન

સાચા ખ્રીસ્તીઓથી એ કેમ બને ?

[જસસને વળી હૃદયવ્યથા વધે છે]
એમનાં મોટાં મોટાં કારખાના અને લશ્કર તેમની ઉપર નબે છે. તેમને એમને મોતે મરવા દેવાથી અનેક ખ્રીસ્તીઓ બેકાર થઈ જાય. હું પણ એ બધાં દાંગોળાનાં વીમા-

નોનાં, સ્ટીમરોનાં, કાપડનાં કારખાનાંનો ભાગીદાર છું. ખ્રીસ્તના ઉપદેશકો પણ લગભગ બધા અમારી સાથે છે. જેઓ અમારી સાથે ન હોય તેઓ તુરંગમાં કે પ્રજાના ધીકકારમાં જીવે છે. પણ તેમની રોટલીને માખણ કયે માર્ગે મળે છે તે વાત બધા જાણે છે. ઉપદેશકને આચાર્ય થવું હોય છે, અને તેને એ કામમાં હું જ મદદ કરું છું. ભગવાન ! તેથી મારું આ કામ થોડાક વધુ વખત ચાલુ રહેવા દો, પછી હું આપના જસસને બેઠશે તો ધવાયલા માટે એકસો ઇસ્પીતાલો, ગાંડાંઓ માટે એકસો દીવાનાશાળાઓ, પાંચસો અનાયાશ્રમો, મોટા ઘંટાવાળા અને પુરતા ઉપદેશકોવાળાં એકસો દેવળો આપીશ અને જસસની ઇચ્છા હશે તે સ્થાને હું એને મુકી આપીશ.

જસસ

[એમની હૃદયવ્યથાએકદમ વધે છે]

પીતા ! આ પીતા ! શું તું પણ મને છોડી દેવા તૈયાર થયો?...

ભગવાન

[કંટાળા ભરી દબીએ શયતાન તરફ જોઈ]

ભાઈ શયતાન, માફ કરો. પણ જસસની તળીયત ઠીક નથી. માટે કૃપા કરીને અમને છોડીને આપને યોગ્ય રસ્તે જાઓ. પીતર, આ ભાઈને એમનો માર્ગ બતાવ.

સંત પીતર

નકં તરફનો ને ?

[ભગવાન અને નારદ જસસને પકડીને અંદર લઈ જવામાં રોકાય છે. સંત પીતર શયતાનને સ્વર્ગના દારની બહાર લઈ જાય છે.]

—પડે પડે છે—

હિન્ડોચા કાર્મસીની વખણાયેલી દવા !!!

કુમ્ભેરી મઘડી નખળાં જ્ઞાનતંતુઓમાં નવી તાકાત લાવી લોહી
તથા વીર્યને વધારી ઉત્સાહ પ્રદીપ્ત કરનાર સર્વોત્તમ દવા.

(૧) ચંદ્રકળા યાકૃતી!!

(૨૭૨૮૬) [ચમત્કારીક દેશી
ઔષધ]

અસંખ્ય ચંદ્રોદય રસનો ગુણ તથા પ્રભાવ કેવો અસાધીક તથા ચમત્કારીક છે, તે તો તેને વાપરનાર રાજા મહારાજા, અમીર ઉમરાવ અને શ્રીમંત લોકોજ નાણે છે. પણ તેની કીર્તિ એટલી તો લારે છે કે, ગરીબ અને સાધારણ માણસો હંમેશાં તેના ઉપયોગથી દુરજ રહે છે. તેથી અમોએ અદ્ભુત શક્તિ આપનાર ઉત્તમોત્તમ ઔષધીઓ સાથે સાન્નિધ્ય રીતે કાર્યકુશળતાથી ઉપર જણાવેલા ઉમદા રસ તું તેના અનુપાન સાથેજ મીઠણ કરી તેનું ચંદ્રકળા યાકૃતી એવું ઉત્તમ નામ આપ્યું છે, અને તેનાજ પ્રતાપથી આ ગોળીઓ પાસે કેસર, કસ્તુરી, અમ્બર, શીલાજીત, મુવણું અને મૌકિતક મીઠીત ગોળીઓ, પાકો, મોદકો અને ચુલ્યાદિક કોઈપણ દવાઓનું ખીલકુલ તેજ પાતું નથી, એમ અનુભવે સાબીત કરી આપેલ છે. ફક્ત એકજ ડબ્બીના સેવનથી વીર્યશ્રાવ, મુખધાત, સ્વપ્નાવસ્થા, પેશાબ અને દસ્ત વખતે ધાતુનું જવું, અશક્તિથી નીરાશ થવું વીગેરે ધાતુના વીકારથી થતા તમામ દરોને તરફળ નાણુદ કરી લોહીને લાલ, વીર્યને ઘટ અને જઠરાગ્નીને સતેજ કરી શીકા તેમજ તવાઈ ગયેલા અંદરને પુનઃ ગુલાબી તથા કાંતિમાન બનાવે છે.

ફક્ત એકજ પખવાડીયાના પુરા સેવનથી શરીરની તમામ પ્રકારની બાધાઓની નસોને, લોહીને, માંસને, હાડકાને તથા ખાલી પડેલા મગજને સારી રીતે પુષ્ટી આપી શરીરના દરેક અવયવોના બળમાં આશ્ચર્યકારક વૃદ્ધિ કરી નખળા પડેલી તેમજ બેસી ગયેલી છાતીમાં બેઠેલ બુસ્સો આપી તદ્દન અશકત અને નિર્માલ્ય થએલા શરીરને પણ રૂષ્ટ પુષ્ટ, મજબુત, બળવાન, તથા કદાવર બનાવે છે.

કિં. ગોળી ૨૪ ની ડબ્બીના ૩. ૩ ત્રણ. નમુનાની ૮ ગોળીનો ૩, ૧.

આ દવામાં કમીશન કોઈને પણ આપી શકાયુંતેમજ નથી,

હિન્ડોચા કાર્મસી

કાલબાદેવી રોડ, ભાંગવાડી સામે, પહેલે માળે-મુંબાઈ નં. ૨.

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોની
છેલામાં છેલ્લી

અન્યથા શોધ!

ગોનો કીલર

(રજીસ્ટર્ડ)

પ્રમેહ અને પેશાબને લગતાં તમામ બીકટ
દર્દોના ચમત્કારીક ધલાજ.

“ગોનો કીલર” — પેશાબ અને ધાતુનાં દર્દો માટે એકજ છેલ્લી દવા છે કે જેની ખરોખરી કોઈ પણ દવા છે જ નહી. તેનાં ચમત્કારીક ગુણને લીધે દર્દોને કદીપણ નાસીપાસ થવું પડતું નથી. ગોટામોટા વૈષા, હકામો, ડોક્ટરોની દવાઓ અને ઇન્જેક્શનો લઈ કંટાળી ગયા હો! અંગ્રેજી જર્મન, ફ્રેંચ, અને અમેરીકન મેડીસિનો (દવાઓ) માં પૈસા ગુમાવી નીગરા થઈ ખેડા હો! ત્યારે છેવટનો ધંધાજ “ગોનો-કીલર” એકજ બીનજોખમી વનસ્પાત રામખાણુ ધંધાજ છે, આદે તેટલા ભયંકર પ્રમાણમાં આદે તેટલા વરસનો જુનો અથવા નવો પ્રમેહ પેશાબ માગે

વહેતી રસી (પર) જતી ધાતુ તેમાં થતી બળતરા (અગન) પેશાબ દીપું દીપું તથા અટકીને આવેલા ગુપ્તભાગ (મુત્રાશયમાં) થયેલા જખમ તથા આવેલા સોજા તેથી પેશાબ કરવામાં નડતી મુશ્કેલી, અને પેશાબની ધડી ધડી થતી, હાજત (ઇચ્છા) મુત્રાશયમાં પરમાનાં ઉત્પન્ન થયેલ. “ગોનોકોકુસ” નામના જંતુએ સ્વપ્નામાં જતી ધાતુ સ્ત્રીઓના પ્રદરનાં રોગો વગેરે પેશાબને લગતા સ્ત્રી અને પુરૂષો બેઠિનાં જુનાં તથા નવાં જડ કરી બેઠેલાં નાસીપાસ ઉપજાવે તેવાં તમામ દર્દોના જડથી નાશ કરી ખરાબ થએલ ધાતુને સુધારી સ્વચ્છ અને ધૃત કરે છે.

૫૦ ગોલીની એક બાટલીની કિંમત રૂ. ૩૦ વી. પી. ખચ જુદું.

હિન્દુસ્તાન ખંદાર એક બાટલીની કિંમત શી. ૭ બે બાટલીની કિંમત શી. ૧૨

ત્રણ બાટલી કિંમત શી. ૧૬ અગાઉથી નાણાં મોકલાવવાં.

તારતુ સરનામું.

એકલા બનાવનાર

GONO KILLER
Bombay.

ડા. ડી. એન. જસાણી.

૧૩૭ શુક્લાલવાડી-મુંબઈ ૮૦ ૪.

આર્ય સંસ્કૃતિના ઇન્દ્રદારો

: લેખક બીજો :

પ્રાચીન આર્યસંસ્કૃતિના સંરક્ષક તરીકેનો ઘણો કરનારાં કોણ અને કેવી જાતનાં મનુષ્યો હોય છે, તેનો આછો પરીચય નવયુગમાં જીવનારાં નવીનોને માટે ફક્ત ઉપયોગી થઈ પડશે, તેટલું જ નહીં પણ આર્ય સંસ્કૃતિનો ઇન્દ્રદારો પોતાને હાથ કરી બેઠાનો આડંબર કરનારાઓને પણ આ લેખરૂપી દર્પણમાં પોતાનું ચોક્કસ પ્રતિબિંબ જોવા મળશે.

: લેખક :

સુધાકાન્ત ભટ્ટ

અમુકાશંકર શાસ્ત્રીએ સંભળાવેલાં બીજાં જીવન-ચરિત્રોમાંથી ત્રણ અતી મહત્વનાં આ લેખમાં આપીને આર્ય સંસ્કૃતિના ઇન્દ્રદારોની ઓળખાણવાળા પુરાણની પુષ્ટિ કરીશ.

લઘુમનદાસ બાવો

લઘુમનદાસ બાવો ખાકચોકના મંદીરનો મહંત. ગામમાં આખાલવૃદ્ધ સૌ એને ઓળખે, કદી મહેનત-મજુરી કરવી પડે નહીં, કોઈ દીવસ ગામમાં બીજા માટે ભ્રમણ કરવું પડે નહીં, છતાં લઘુમનદાસને ખાકચોકના મુગ-ચર્મ પાથર્યાં એટલા ઉપર બેઠે બેઠે ભેદ એ તેટલાં ગાંઝે, તમાકુ અને કાળી રોટી મળે જાય છે. એમના ગુરૂ સમચરનદાસજીનો તો

આસપાસનાં પચીસ પચીસ ગાઉ સુધીનાં ગામોમાં હાકે વાગતી.

ખાકચોક એટલે નાનકડું રજવાડું. કેટલાંય વીલાં જમીન એને મળેલી છે. મહંતના અખાડમાં સાધુઓની નાનકડી જમાત તો નીરંતર પડેલી જ હોય છે. લંડારમાં કોણ જાણે શું છે પણ કદી કશાનો તોડો જ નથી. બાવાજીને કંઈ નહીં તો એક સેં તો ગાયો હશે. ઉપરાંત બે હરણુ, એક વાંદર, પંદર સસલાં એ બધાં જનાવરોને લઘુમનદાસ પોતાના ગુરૂની પ્રસાદી માનીને પ્રેમથી પાળે છે.

બાણેલાઓ કહે છે, એવા તો બાવનલાખ તગડાઓ આ દેશના મહંતના માલમલીદા હિંદુઓને દેશની નીચીનતામાં અને અજાણસમાં ઉમેરો કરે છે, પણ તેવી દીકાઓ કરનારા-

એને ઘરનાં બે પાંચ માણસોનું પોષણ કરવા માટે જીવનભર વૈતરાં કરી કરીને મરી જવું પડે છે, છતાં પાર આવતો નથી, ચેટના છેડકાનેય પૈસા આપતાં પાંચ વખત માણસ વીચાર કરે છે, તો ખાકચોકડું આવડું મોટું ખચ' કંઈ એમને એમ ચાલતું હશે ?

શ્રોતાજનો ! હાલુલાઓ હલે ગમે તેમ કહે, પણ નક્કી મૌનને કે એ પ્રભુનીજ

હજમનદાસ આવો

કૃપા અને તેના બહુ નાનાજ હજજને લીધે બધું ચાલે છે. કોઈને સમજણ પડે નહીં તે રીતે દેશ દેશાંતરોમાંથી હજમનદાસજને માટે સીધાં ચાલ્યાં આવે છે. અને બાવાજ પણ મહાત્મા માણસ છે. બાઈ માણસોને જુવે ત્યાંથી આંખો મીંચે, છતાં તમે જાણીને અજાણ થશો કે ગામની નાનામાં નાની

બાળકથી માંડીને તમામ યુવતીઓ તેમજ વૃદ્ધાઓને બાવાજ બરાબર જોળખે છે ! એવુંજ નામ ચમત્કાર !

હજમનદાસજને બ્યારે જુવો ત્યારે વાતો જ કરતા હોય, કાંઈએ એમને ધ્યાન ધરતાં, આશ્ચર્ય કરતાં કે પોથી પુસ્તક વાંચતાં જોયા નથી. જેવા માણસ તેવી વાત. આથી નવા જમાનાના માણસો કહે છે, “બાવાને

વાંચતાં આવડતું હોય ત્યારે કંઈકે વાંચીને ? મફતના મલીઘ ઉડાવવા છે, ગાંજની ચક્રો કુંકવી છે અને હલકાં માણસો ભેગાં કરી ગમે તેવા ગપ્પાં મારીને દહાડા પસાર કરે છે.” પણ એતો નાસ્તીક અશ્રદ્ધા-જુઓની મનોદશા સુચવે છે. બાકી તો હજમનદાસજ જેવાઓને લીધે તો શેષનાગના માથા ઉપર પૃથ્વી ટકી રહી છે, વીનાસ્થભે આકાશ લટકી રહ્યું છે, અને સુરજ તેમજ ચંદ્રનીય-મીત તેથીજ પોતાનું કામ કરે છે. એવા સાક્ષ મહાત્માઓનાં તપ જગત જોઈ શકે નહીં, તેમજ તેનાં પ્રભાવને જાણી

શકે નહીં : એતો અગમ્ય બાબત છે. શ્રદ્ધાની દૃષ્ટીથી જેઓ જુએ તેને હજમનદાસજ જેવાઓના પ્રભાવની સમજ પડે.

આજેય બાવાજને હજાર દલુર મહાત્મા તરીકે જોળખનારા અનેક માણસો છે. એમને લીધે તો સ્નાતન ધર્મની મહત્તા

એ હજારો મનુષ્યોમાં જળવાઈ રહી છે. જ્યારે લઘુમનદાસ જેવા બાવાઓ નહીં હોય, તે દહાડે દુનીયામાંથી હીંદુધર્મ સ્નાતકમાં પહોંચી ગયો હશે, હીંદુનું નામ કે નીશાને રહ્યું નહીં હોય, અને આ પૃથ્વીના પટ ઉપરથી આર્વાવત સમુદ્રગંગા ઉખડી ગયા હશે.

આવા પ્રભાવશાળી સાધુઓના પ્રતાપ તો એમને ઓળખવાથી જ સમજાય. ગમે તેવા કંઈક દેવાનો કંવુસ એમની પાસે એકજ વાર જાય તો ખાક્યોકના ભંડારમાં ભેષ્યે તેટલાં નાણાં આપી દે એવા એમનો પ્રભાવ છે. અનેક વાંઝીયાને ઘેર તેમણે ચપટી ભરમની પ્રસાદીથી પારણાં બધાં છે, સમાધીમાં ખેસે ત્યારે ખુદ રામચંદ્રજી તેમની સમક્ષ આવીને ખગ્ર થાય છે અને બન્ને એકબીજાની સાથે વાતો કરે છે. એમના એ સામર્થ્યને લોક જાણે છે, બાવોજ ઘટવટની વાત સમજી જાય છે એ પણ લોકો સમજે છે, એટલે બાવાજીની બીકે આયસંસ્કૃતીએ બાધેલી મર્યાદા ઉલ્લંઘવાની હીંમત કોઈ કરી શકતું નથી. માટે લઘુમનદાસજી જેવા બાવાઓ આ દેશમાં કામ કામ પાકા, અને તેથી આર્વાવતના ઉદ્ધાર તેમજ આયસંસ્કૃતીનું સંસ્કરણ થાઓ, એવી પ્રાર્થના આપણે સહુએ નીરંતર કરવી ભેધએ.

ગોરધનદાસ ગોર

ગોરધનદાસ ગોર એતો આયસંસ્કૃતીની જીવંતી જગતી પ્રતીમા. એમને લીધે તો શ્રાદ્ધ, સજ્જન, સંવત્સરી વગેરે ક્રીયાઓ તરફ યાવતસ્નાતની પ્રજ્ઞમાં અદ્વા રહેલી છે.

આયસંસ્કૃતીની મુતીસમા ગોરધનદાસ ગોર માત્ર ચંચીક, પાથડી અને ઉપવીત ઉપરના ઉપરણા સાથે, જમણી બગલમાં પોથી સ્તંક લઈને, જ્યાં જુવો તો કેવળ આય

સંસ્કૃતીના સંસ્કરણ માટે સમાજમાં કામ કામ ફરતાજ હોય છે. કોઈને ઘેર બાળકનો પ્રસવ થાય કે સીમંતની વીધી હોય ત્યાં ગોરધન ગોર ઓખરેજ દેખાવાના, ન્યાત એકડી કરવાનો સાદ પોકારવો હોય કે ન્યાતને જમવા આવવાનાં નોતરાં દેવાં હોય તે કામ પણ ગોરધન ગોરનુંજ, યજમાનની પુત્રીના સાસરે જતું હોય કે પુત્રવધુને તેડી આવવી હોય તો એ વીશ્વાસનું પરમ સનાતની કાય ગોરધન મોરારજનેજ યજમાનો સોંપવાના. નવરાત્રીનું હવન, દેવદેવાળીના પુર્વજનું જમણ, કાળી ચૈદશની દેવીપુજ, ધનતેરસની ધનપુજ, નવા વર્ષનાં ચોપડા પુજન, લગ્નોત્સુક વરકન્યાનાં હવન, નાગપંચમીનાં નાગપુજન, શીતળા સપ્તમીનાં શીતળાપુજન, ગોરાનાં ગોરી પુજન એ પ્રત્યેક પ્રસંગે સનાતન હીંદુ ધર્મચુકત વીધી કરાવી આયસંસ્કૃતીનું સંસ્કરણ કરવા માટે ચોક્કાબાતની માફક ગોરધન ગોર પ્રત્યેક યજમાનને બારણે બારણે ઉભાજ હોય ! અરે, એતો ઠીક પણ એકી વખતે સાત યજમાનને ત્યાં શ્રાદ્ધ હોય, તેવે વખતે પોતાને શીરે આવી પડતા ધર્મસંકટના લયકર યોગને પણ નહીં ગણકારતાં, યજમાનના પુર્વજની શાંતીને અથે પોતે સાતે સ્થળે જમી, સત દક્ષીણાઓ ગજવામાં મુકવાની ઉદારતા બતાવવાનું સનાતની ધર્મકૃત્ય કરવા માટે પણ ખરેખરે તૈયારજ હોય છે.

યાવત્સનાતની પ્રજા માટે પોઝશ સંસ્કારની વીધી અવસ્યક તેમજ મોક્ષને માટે જરૂરી છે, એ વાત ગોરધન ગોર પ્રત્યેક યજમાનના દીલમાં ભારપુર્વક દસ્યુ છે, એટલુંજ નહીં, પણ ભાષણો કરતાં સદીય કાયમાંજ પોતે વીશેષ અદ્વા રખતા હોઈ, તેવાં પ્રત્યેક કાય પ્રસંગે નાથવત તેમજ

ગોરધનદાસ ગોર

ચંચળ હસ્તીના ક્ષણિક મોહમાં ફસી, સનાતન આયર્થમના પાયા ઉપરથી ડગવા માંડતા અનેક યજમાનોને તેમણે તે પાયા ઉપર 'સ્થિર' બનાવી, આર્થ સંસ્કૃતિની અમરતા સાધી બતાવી છે.

આમ કરતાં તેમને નવા જમાનાના અનેક જવાનીઆઓની ટીકાને 'પાત્ર થવું'

પડ્યું છે, તો પણ અઢી વર્ષનો વર અને દોઢ વર્ષની કન્યાને લગ્ન સંસ્કારની આર્થ સંસ્કૃતિની સમજણ આપવા પોતે ધસી જતાં અટક્યા નથી, કે સી-તેર વર્ષે સાતમી વખત સાત વર્ષની કન્યા સાથે પરણવા આવનારા ધરડા વરરાજાને પોંખાવવાના આર્થ કૃત્યમાંથી, મીઠ્યા ટીકા-બાણેથી ગલરાઇને પાછા હકા નથી.

ભોજનાદી કાર્યોમાં સનાતની પ્રજાજનો આર્થ સંસ્કૃતિ તરફ હમણાં હમણાં ભારે શીથીલતા બતાવે છે, તે ગોરધન ગોરને બરાબર સમજાયું ત્યારથી, યાવતસનાતની આર્થપ્રજ્ઞની પ્રાચીન સંસ્કૃતિના સંરક્ષણ માટે, તેમણે સત્યાગ્રહી કરતાં પણ વધારે હીંમતપુર્વક કમર કસી છે. અને એ પવીત્ર કાર્ય માટે આપભોગ આપીને છ વખત પાંચમા ધોરણમાં નપાસ થનારા પોતાના જીવપુત્રને ગામના અગ્નીરથ સ્થંભક સ્થાને, યાત્રા-શુઓનું સનાતનત્વ સાચવવા "ભેમણીયા ચહા" નો સર્વ હક્ક સ્વાધીન ઇતિહાસ અપાવ્યો છે, પોતાના દ્વિતીય પુત્રને

અમદાવાદના એક પ્રતીષ્ઠિત આર્થ ક્ષુધા શાંતી ગૃહના ભોજન વ્યવસ્થા વીભાગમાં પીરસણીયાના પદે નીયોજ્યો છે અને તૃતીય પુત્રને 'વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણ્યે ઉપહારગૃહ'માં આર્થસંસ્કૃતિના સંરક્ષણ સાર છેક મોહ-મપી નેટલે દુર ગોકલી આપવાનું સાહસ ખેડ્યું છે: એટલું જ નહીં પણ તેમણે જાતે

પણુ ચોથી પુસ્તક બાબુએ મુકી યજમાનોમાં આયસંસ્કૃતી સચવાઈ રહે તે અર્થે અનેક વખતે હાથમાં કાઢે અને વેણણ સુદમાં લીધાં છે!

આવા પુરુષો હજુ ભારતવર્ષને વીધે પડ્યા છે એ આ દેશનાં નરીયા છે. એવા પુરુષો જ સાચા જી-દેવા છે. ભણે તેમને વીધે આજઁકાના ભણેલાઓ ગમે તેમ કહે પણ અજ્ઞાના મુખમાંથી જન્મ પામેલા, અપૃથ્વીમાં આ સંસ્કૃતીમાં હમેશાના સંરક્ષકો તો ગોરધન ગોર નેવાઓજ છે: એ વાત જે કુવાય તે સદુ શ્રેતાજનોએ લક્ષમાં રાખવા જેની છે.

રથો રાત

વાળંદ કોમને ધણા લોકો હસે છે, છતાં આયસંસ્કૃતીના ઉદ્ધાર અને સંરક્ષણ માટે એ કોમનો કાળો જેવો તેવો નથી. એમ તો “પશુમાં પડી એક તકરાર” વાળી ક્ષીતામાં ગધેડાંની ફરીયાદમાં ક્ષીએ ગાયું છે તેમ, ગધેડા જેની મનુષ્યોપયોગી પ્રાણીની જાતીનેય, દુક નજરીયાં માણસો અનેક રીતે અન્યાય ક્યાં નથી કરતાં? તેથી શું, એ અતી ઉપયોગી પ્રાણીની સેવાનું મુલ્ય ઘટે છે કે તે જાતી મનુષ્ય જાતીની સેવા કરતાં અટકે છે? નહીંજ.

તેજ રીતે વાળંદ કોમે આયસંસ્કૃતીના સંરક્ષણ માટે આપેલા-અને હજી આપતા કાળાની કામંત જરાયે ઘટતી નથી.

પ્રજુ શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં સ્વમુખે ગાયું છે તેમ ભગવાનની દ્રષ્ટીમાં વીદ્વાન બ્રાહ્મણ અને ચાંડાલ તેમજ આન બધાં સમાનજ છે, એ રીતે વાળંદ જાતીની યોગ્યતા આયસંસ્કૃતીની નજરે વીદ્વાન બ્રાહ્મણથી જરાયે ઉતરે તેમ નથી. જે કામ મફતકાકા કરે છે, મંછાકાકી કરે છે, લલમનદાસ બાવો

રથો રાત

કરે છે કે ગોરધન ગોર કરે છે, તેજ કાચ આયસંસ્કૃતીના રક્ષણ અર્થે અમારે ત્યાં રથો રાત કરે છે. જન્મ, મરણ, લગ્ન અને ખીન્ન પ્રત્યેક નાનાં મોટાં કાર્યો વખતે ગોરધન ગોરની સાથે રથો રાતનો સહીય સક્રિય

સોએ સો ટકા હોય છે જ. તે એટલે સુધી કે એમાં કોનો ફાળો વીશેષ, અથવા આર્થ સંસ્કૃતીના સંરક્ષણની નજરે કોનું કામ વીશેષ કીંમતી, તે બારીક નજરે જોવા જતાં પણ પારખી શકાય તેમ નથી.

જે રથો રાત ન હોત તો નાના બાળકોની બાબરી કાઢક માતા કે દેવોની આગળ ધાર્મિક વીધી પ્રમાણે પહેલવહેલી કોણ લેત? અને તેમ ન થતાં દેવ દેવીઓની બાલસમાજ ઉપરની સત્તાનો સ્વીકાર પણ કોણ કરત?

રથો રાત હોય તો જ ઉપવીત આપત્તી વખતે બટકનું મુંડન થઇ શકે, સુતક વખતે ગામના ડોસાડોસીઓના કેશનું વપન પણ રથો રાત વીના કોણ કરે? અને તે સીવાય, આજકાલ અંગ્રેજ સરકારના રાજ્યમાં પરદેશી કેળવણીથી ધર્મ અને આચાર વીચારનો ઢોપ થવાને લીધે ધરડાં માથાગ પહેલાં જીવાન દીકરાઓ મરતા થયા છે, તેવે પ્રસંગે એમની પાછળ રહેતી નવજીવાન વીધવાઓ-જેમને હવે તો હીંદુ ધર્મન્ય નીયમ પ્રમાણે બાળી નાખીને સતી પણ કરી શકાતી નથી-નાં માથાં ઘોડકાં બનાવી આર્થસંસ્કૃતીના સંરક્ષણ અર્થે ફરજિયાત વૈધવ્યના મુળ નીયમોમાંના મહાનમાં મહાન અને પ્રાધાન્ય નીયમનું પાલન કેમ કરીને કરી શકાત? અને જો તેમ થયું ન હોત તો એ સુતકી વાળવાળી વીધવાના પ્રત્યેક ડગલે ડગલે તેના મૃત પતીની આંખોમાં એ વાળ વળના ભાલા થઇને ખુંચત, તેથી આર્થ પતીની તેની પત્ની અવગા કરત; અને એ રીતે આર્થસંસ્કૃતીનો ધ્વંસ થતાં પૃથ્વી ઉપર મહાપ્રલય એકાએક ફેલાઇ જાત.

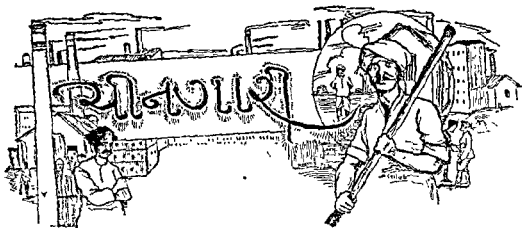
રથો રાતની બીજી સેવાઓ પણ ઓછી નથી, અને પ્રાચીન સંસ્કૃતીની નજરે એની કીંમત પણ અમુલ્ય છે. દાખલા

તરીકે મશાલ : અંધારું હોય ત્યાં પ્રકાશ પાડવાનો એકલો ઇન્દ્રદાસ આર્યોએ વાળંદ કામનેજ આપ્યો છે, એમાં ઘણો શુદ્ધ અર્થ રહેલો છે. જે કામના હાથમાં સર્જેલા જેવું તીક્ષ્ણ હથીયાર આપ્યું છે, તેના વીશ્વાસે આર્યો મસ્તક સોંપે અને બ્રાહ્મણથી માંડીને શુદ્ધ સુધીના સહુ, તે કાર્ય પુરતા વાળંદ કામની સમક્ષ પોતાનું મસ્તક નમાવે; તેજ રીતે લગ્ન જેવા મહત્વના પ્રસંગે અનેક મનુષ્યના સાજનને સક્ષાત્ત માર્ગે લઇ જવાનું પરમ વીશ્વાસનું કાર્ય પણ એજ કામને સોંપે. અર્થાત, રાત્રિ, રાત્રિ અને માર્ગદર્શન એ ત્રણ મહત્વનાં કાર્યો વાળંદ જાતીને સોંપાય, તે કામનો વંશજ રથો રાત આર્થસંસ્કૃતીનો રક્ષક નહીં તો બીજો કોણ મનાય?

આર્યોએ પ્રાર્થના ગાઇ છે.

ઉંડે અંધારેથી, પ્રભુ ! પરમ તેજે તું લઇજા. એ તેજ હાલની ગેસની બત્તીનું નહીં કે વીદ્યુત દીપકનું નહીં, તે તો રથો રાતના પુર્વ પુરુષની મશાલનું. એ મશાલનું મહત્વ હજીય મહાપુરુષ ગાય છે, લેજોને થોડાક વીજાનવાદીઓ મશાલને પ્રાથમીક દ્રશ્યનું દીપસાધન બનીને હરતા હોય, તેમ છતાંય રથો રાત એથી શરમાતો નથી; એ તો હીમાલય શો અડોલ અને અડગ રહી, પોતાની કોથળી, સર્જયો, ટપટપીયું નરેણી અને મશાલ જેવાં પ્રાચીન સંસ્કૃતીના સ્મરણ ચીન્હોને સંરક્ષક તો એ સંસ્કૃતીના સમજ અને સદ્ગુણ હીમાયતી શો અમારે આગળે હવંત છે. એજ આર્થસંસ્કૃતીની સંગીનતાનો પ્રમુખ પુરાવો છે. માટે હે પ્રાચ લગવદીય શ્રોતાઓ! આજે એક ચીત્ત બની લગવાનને પ્રેમપુર્વક પ્રાર્થો કે આ દેશમાં ગામેગામ અને ઘેરેઘેર રથો રાત જેવા આર્થસંસ્કૃતીના સંરક્ષકો તે પ્રકટાવે, અને ભારતવર્ષમાં નારા પામવા બેઠેલી પ્રાચીન આર્થસંસ્કૃતીનું સંરક્ષણ કરે.

સંપૂર્ણ.

ગોફીની “મધર” નામની વિશ્વવિખ્યાત નવલકથા ઉપરથી ગુજરાતીમાં ઉતારનાર શ્રી. ‘વ્યોતિધર’.

પ્રકરણ ૮ મું.

આંતર-મંથન

રોજીનું નાનકડું ઘર હવે તો આખા ગામમાં ચર્ચાનો વીષય થઈ પડ્યું હતું. કેટલાય લોકો એના બીતરમાં ચાલતી લયાનક ઘટનાઓથી ખુબ લાડી ઉડ્યા હતા. કેટલાક એ પ્રવૃત્તિ તરફ રાંકાની નજરે જોવા લાગ્યા હતા અને કેટલાક પ્રહસ્યોએ એ ધરની દીવાલો પાછળ ચાલતી વાતચીતો વીધે અનેક આલેખકોએ ગપગોળા ચલાવવા માંડ્યા હતા. અનેક વખત વીધ્નસંતોષી વર્ગે આ જુવાનીઓના મંડળમાં શું ચાલે છે એની જુઠી ખાતમી ફેલાવી હતી. બહુજીવિત અને અવગતીયા લોકો અનેકવાર છુપાઈ છુપાઈને આ મંડળનો વાર્તાલાપ સાંભળી જતાં. ખારીમાં ડોકીયું કાઢી જવાના ક્રિસ્મસોનો તે પારજ નહોતો. કોઈક વખત છાનાંમાનાં તપાસ કરનાર વ્યક્તિ પકડાઈ પડ્યું જતી. ખારીમાં જોડેલા કાચમાંથી રાધવનાં ધરમાં ચાલતી આ જુવાનોની પ્રવૃત્તિ જાતના અધિકારનો આશરો લઈ કેટલાક લોકો લપાઈને પણ જોઈ લેતા. આમ અનેક

રીતે રજીયાતનું ઘર ગામના ચકોર અને ચતુર તત્વોનું કેંદ્રસ્થાન બની ગયું હતું.

મહુરોના લતામાં એક નાનીસરખી હોટેલ પણ હતી. એ આરામગૃહના માલિકને એક દીવસ માર્ગમાં અચાનક રજીયાત ડોશી મળી ગયાં. આખા ગામની ચીંતા માથે બેઠેલીને જોઈલા આ હોટેલવાળા શેઠે કાવડું મઠોં કરીને રાધવની માને પુછવાની હીંમત કરી. આજ સુધીની એની છાંદગીની કમાણી એણે બની શકે એટલા બધા અંગેમાં આજુબાજુ ધારણ કરીને પ્રદર્શિત કરી દીધી હતી, અને એમ પૈસાના ગર્વની તુમાખી સહીત એણે રજીયાતને જરા બચાવકુશળતાનો દંભ કરીને કહેવા માંડ્યું. ગંગાના પ્રવાહની જેમ જવાબની આશા કે અવકાશ રાખ્યા વીના એણે વાણીપ્રયોગ આદર્યો.

“કેમ છો રજીયાત ડોશી? છે. તો મનમને? તમારો દીકરો શું કરે છે? કેમ, એને હવે રોકાણ પાડવાનો કે વીચાર રાખ્યો છે કે નહીં? એ તો હિમરમાં આગળ

વધતો જાય છે અને તમે તો કંઈજ વીચાર કરતાં નથી, એનાથી બે વરસે નાના કેટલાય મુસ્તીયા આજે પરણી ચુક્યા છે. જુઓ અમે તો એટલું જાણીએ કે આજકાલના છેકરાઓને જેમ વેળાસર ગળે વળગાડી દીધા હોય એમ વધુ સારું. હવેના છેકરા પરણાવીએ નહીં તો વંદી જાય વંદી—ગળે બેસી વળગે એટલે એની મેળાએ ઘર સાચવીને બેસી રહે. તમારી જગ્યાએ હું હોઉં તો મેં એને ક્યારનો પરણાવી દીધો હોય! આજકાલના એ ફાટેલા જુવાનો ઉપર તો ખુબ નજર રાખવી પડે છે હવેના! લોકોના વીચારો જ ઓર ભાતના થઈ પડ્યા છે, ગમે તે ખાવું, ગમે તે ખોલવું, ગમે તેમ કરવું, પાપપુણ્યનો વીચાર સરખોય નહીં! ખરેખર કળજુગ આવ્યો છે. ન ફેરવવી માળા કે ન જવું દેવદશને; તેમ નાતજાતમાં તો જવાનું નામજ નહીં. બહુ થાય તો સહાઓ ભરીને તાળીઓ પાડે! અને તમારો રાઘવ તો વળી ખાનગીમાં કૈંક ધંધા કરી રહ્યો છે—હીક, ઘણીને ગમે તે ઢાંકણીમાં આપણને તો એક જુનાં માણસ તરીકે હીક લાગ્યું તે કહી દીધું. ખોટું ન લગાડને રળીયાત ડોશી!”

રળીયાત ઉત્તર આપે એ પહેલાં તો આરામ-ગૃહના અધીપતી અસ્થ થઈ ગયા.

આ ભાષણે કહેલી વાતોના લણકારા હજુ તો રાઘવની માતાના કાનમાં વાગી રહ્યા હતા એટલામાં એનાં પડોશમાં રહેતાં ઉજળી ડોશી એને ભેટી ગયાં. આ વૃદ્ધ પડોશણ બહુજ ગરીબાઈમાં ઉછરેલાં હતાં અને આખરના વરસોમાંય એની સ્થિતિ એવી ને એવીજ રહી. રોજ બપોરના ઉજળી ડોશી મીલની આસપાસ ખાવાની ચીજ વેચવાની ફેરી કરતાં. એક નાનકડી રેંકડી રાખીને પોતાને તાલે મશાલદાર માલ એક શેરીએથી બીજી શેરીએ ફેરવતાં. મજુરોમાં ઉજળી ડોશી

“પ્રમાણિક વેપારી” નું માન ખાટી ગયાં હતાં, અને આ પ્રતીષ્ઠા ઉપર બીચારાં ભલાં-ભોળાં ડોશીમા મુજરાન ચલાવતાં હતાં. રળીયાત અને ઉજળી ડોશી વરસોથી સાથે રહેલાં એટલે એક ખીજ વચ્ચે ખુબ માયા બંધાઈ હતી. જેની રળીયાત સામે આવીને ઉભી કે તુરત ઉજળીમાએ આખ્યાન માંડ્યું,

“તમે તમારા છેકરાની હવે જરા સંભાળ રાખતાં જાવ!”

“પણ, છે શું ઉજળાંબેન.”

“તમારે મ્હોંમાં આંગળાં નાખીને ખોલાવવું હોય તો લ્યો કહી નાખું: તમારા દીકરા રાઘવ વીશે લોકો અનેક જાતની વાતો કરે છે. પેલી કાણુ રોજ રોજ તમારે ત્યાં આવે છે? મને તો એવું અટપટું નામ યાદ રહેતું નથી. એ વાત તો હીક, પણ કંઈ રાજ્ય વીરહની ટોળીમાંય રાઘવનું નામ ખોલાય છે. રળીયાતબેન ખરી વાત કહું તો ખોટું ન લગાડશો, પણ હમણાંનો કાળ કંઈ છે અને સત્તા આગળ શાણપણ કાઢવું ચાલ્યું છે તે રાઘવનું ચાલશે?”

“ઉજળાંબેન, એતો બધું હું બહુ સાંભળું છું, એમાં કાંઈ નવીન તમે નથી કહેતાં.”

“હું તમને સાવ હીતની વાત કહી રહી છું તે તમને ગળે ઉતરતી નથી તો તમારી મરજ. હું મજુરોમાં ખુબ ફરં છું એટલે આટલી વાત જાણું છું! જ્ય ન રહ્યો એટલે તમને આટલી વાત કહી!”

ઉજળી ડોશી તો ચાલ્યા ગયાં પણ એણે રેંકડું રાઘવ વીરહનું જે રળીયાતના મગજમાંથી ચાલ્યું ગયું નહીં. થેર આવીને એણે પોતાના પુત્રને બધી હાકત કહી નાખી. રાઘવ તો બેઠકારીમાં ખબ્બો હલાવીને ચુપ બેસી રહ્યો પણ રામપ્રસાદ તો ખડખડાટ હસી પડ્યો.

ઃળીયાતથી રહેવાયું નહીં. એણે હજવે રહીને લખની વાત કાઢી: “તમે બન્ને ઉમ્મઃ લાયક છો-જીવાન છો. શા સારૂ પરણી લેતા નથી? લોકો કહે છે કે આહીં જે છોકરીએ આવે છે એ બહુ સારા વર્તનવાળી નથી.”

“તેની ખીજને શી પંચાત પડી છે?” રાધવે ભવાં ચગવીને કરાડીમાં પુછ્યું.

“ગંધાતાં ખાખીચીયામાં રહેનારાએને સુગંધ ક્યાંથી આવે?” રામુ બોલી ઉઠ્યો: “બા તમે એ છોકરીએને સમજાવો તો ખરાં કે પરણવામાં શું લાભ કાઢવાનો છે? ઘણી માથાનો મળે તો હાડકાં ભાંગી નાખે—”

રળીયાતને જીની રમૂતીઓ તાણ ચઇ. રોજ રોજ રાધવના બાપા આવીને સોંટા લગાવતા એ સાંભરી આવ્યું. ગરીબોના લખો એટલે બેરાંઓ માટે વૈતરૂં અને ચુલામી રીતિય બીજું શું છે?

“અમે બધું ય સમજીએ છીએ ખેટા, પરૂ પરણ્યા પીના ભવ કેમ નીકળે? આજે કેટલી યે છોકરીઓ ભાવી પીટબજાઓ સમજવા છતાં પરણી નાખે છે.”

“ભારે સુંદર સમજણ!” રાધવ વચ્ચે તાહુકી ઉઠ્યો: “કુંવારી રહે તો શું હરકત આવી જાય?”

રળીયાતને આ બધા વીચારો શું અંચે એવા લાગ્યા. એ રાધવના કેડક ચહેરા સામે જોઇ જ રહી, પણ રામુ જરા મસ્કરીમાં વાતને ફેરવવા મથતો હતો. પણ રળીયાત તો વીચારમાં ગરકાવ થઇ ગઇ. એને એમ લાગ્યું કે રાધવ લખે નહીં જ કરે, એતું અતડાપણું એટલું બધું વધતું જતું હતું કે કોઇ છોકરી એના મોહમાં પડે એ પણ સંભવીત નહોતું. કોઇ પણ એની પાસે આવતા પહેલાં એની પ્રતીભાથી અચકાઇ જતું.

એક દીવસ રામુ અને રાધવ બન્ને રાતના મોડે મુઠી હળવે હળવે વાતો કરતા

હતા અને રળીયાત પણ છાતી ખાતી એ વાર્તાવાપ સંભળતી હતી.

“મને તો મધુરી બહુજ ગમે છે” રામુ પ્રસાદે હળવે અવાજે રાધવના કાનમાં કહ્યું.

“હું જાણું છું” રાધવે હુંક્રા ઉતાર વાળ્યો.

“પણ મધુરીતું મન મારા ઉપર ઢગ્યું છે કે કેમ એ તું કહી શકશે?”

“મને એમ લાગે છે ખરૂં, અને એથીજ હવે એ આપણી મંડળીમાં આવતી અટકી ગઇ લાગે છે.” રાધવે હુંક્રા કસેજે જવાબ આપ્યો.

રામુ ચોરડામાં આમથી તેમ આંટા મારવા માંડ્યો અને એના જમીન પર અથડાતા ભારે પગનો અવાજ વાતાવરણને ધ્રુજવી રહ્યો હતો.

“ત્યારે હું તો મધુરીને કહું કે—” રામુ હજી વાક્ય પુરૂં કરે એટલામાંજ રાધવ બોલી ઉઠ્યો,

“શું કહે?”

“કે હું તને—”

“કેમ અટકી ગયા, ગભરાય છે શા સારૂ, કહી નાખને કે “હું તને ચાહું છું.”

“બસ ખરેખર રાધવ! જો હું કોઇ છોકરીના પ્રેમમાં હાઉં તો મારે એને કહેવું જ રહ્યું કે “હું તને ચાહું છું.” એમ પુછી ન શકીએ તો એનો કશો અર્થ નથી.”

રાધવે એપડી જોરથી બંધ દરી રામુને કહ્યું, “અને એમ પુછવામાં યે શું અર્થ છે?” લાંબો વખત મુઠી બન્ને મુંગાજ બેસી રહ્યા.

આખરે રાધવે મૌનભંગ કર્યો,

“પણ રામુ! ધારો કે મધુરી તને ચાહે છે તો પણ શું? બહુ થાય તો તમે પરણો એટલુંજ ને? એ કેવા વીચીત્ર સંચોગ, એક બુધ્ધીમાન છોકરી અને સામાન્ય

કામદારનું નેહું કેવું વીચીત્ર લાગે ?
પરણ્યા એટલે છોકરાંય થાય, કુટુંબ જામે,
આખો દીવસ એના ભરણુપોષણ માટે
વૈતર કરવાનું—આપ પછી જીવનનીવાંઠ
માટે જે કારમું જીવન ચલાવવું પડે છે એ
તો જેને વીતી હોય તે જાણે. અને આમ
ચેટ ભરવામાં સંડોવાઈ ગયેલા માણસ
“સીદ્ધાંતભટ્ટી” કેમ જાળવી શકે ? ધ્યેયને
માટે કામ કરવાની એને કુરસદ જ રહેતી
નથી.”

થોડો વખત શાંતી પ્રસરી રહી. વળી
રાધવે શરૂ કર્યું,

“માટે જાણ રામુ ! પરણવાની વાત માંડી
વાળ અને મધુરીને પણ આપણું કામ
કરવા દે. આપણા ધ્યેયને માટે એ વધારે
પ્રમાણીક માર્ગ છે.”

“તને યાદ છે રાધવ ! ચેલા પુરાણી લગ્ન
વીધે કેવાં ગ્રંથાં હાંકતો હતો—દેહ અને
આત્મા વીધે અને લગ્નદ્વારા દેવી સંયોગ
વીધે એ કેવું તત્વજ્ઞાન ડાળતો હતો ?”

“એ બધામાં આપણને શું રસ હોઈ
શકે. મોક્ષ મેળવવાની તો માત્ર વાતો છે.
એક માણસ કઈ રીતે પુણ્યતા પ્રાપ્ત કરી
શકે એ સમજાવતું જ નથી. ખેર ! જે ઝલક-
દાર ભાવીની તમિ આશા રાખતા હો તો આજે
આ બધા દોંગનો ત્યાગ કર્યેજ છુટકો છે.
વર્તમાનમાં તો આપણા સુખનો અને
આત્માની પુણ્યતાનો દંભ કેમ પરવડે ?”

“એ બહુજ આકરી વાત છે ખીરાદર !”

“પણ ત્યારે બીજું શું થઈ શકે ?”

જીવનની વીતી જતી પજોને કાળના
ઝડોમાં મોકલવું ધડીયાળ એના લોલકનો
ટક ટક અવાજ કરી રહ્યું હતું અને સવાલ-
જવાબ વીના બન્ને મીત્રાતું મૌન વાતાવર-
ણની ગંભીરતામાં ચોર વધારો કરતું હતું.
માત્ર વચ્ચે વચ્ચે રાધવ જ્યારે ચે પડીતું,

પાતું ફેરવતો ત્યારે જરા ક અવાજ થતો,
રામુથી આ સ્મરણને જેવી શાંતી સહન ન
થઈ શકી. એ ત્રાહુકી ઉઠ્યો,

“અધુ” હૃદય પ્રેમ માગે છે અને અધુ”
હૃદય ધીકાર તરફ ધપે છે; આવી ચીજને
‘હૃદય’ જેવું નામ અપાયજ કેમ ?”

“પણ હું તને ફરી પુછું છું કે બીજો
કાઈ માર્ગ તું શોધી આપી શકે ?”

ફરી રાધવે ચોપડીમાં માથું ધાલી વાંચવા
માંડ્યું. રળીયાત ટૂંક સુધી આ વાર્તાલાપ
સાંભળતી હતી. એણે આંખો બંધ રાખી
હતી પણ કાન ઉઘાડી રાખ્યા હતા.
એના અંતરમાં રાધવને પરણાવવાનાં સ્વપ્નાં
પુખ્ત મંથન મચાવતાં હતાં. આજે એ ભાવી
સુખની ઇમારત આખી ભાંગીને જીરો થઈ
જતી નેહ એના હૃદયમાં પુખ્ત આઘાત થયો.

વળી મીત્રાનો વાર્તાલાપ ચાલ્યો: “ત્યારે
મારે પ્રેમનું નામ ન લેવું એમને ?”

“આપણા ધ્યેયને પ્રમાણીક રહેવું હોય
તો એ એકજ માર્ગ છે.”

“હીક ત્યારે મેં તો નીશ્ચય કરી લીધો
રાધવ ! કે પ્રેમતા સંવાળા માર્ગ તરફ ન જ
જવું, પણ તું જ્યારે લપસી પડીશ ત્યારે
હું તારા કરતાંય નીકુર થઈશ એ ધ્યા-
નમાં રાખજે.”

“હું પણ અત્યારે એ કડક નીયમન,
માંથી પસાર થઈ રહ્યો છું.”

“એમ ?”

“હા હું, ખરું કહું છું.”

રાધવની પણ ચોતાના જેવી જ દશા નેહ
ધડીબર રામુને ચોતાના એકલવાયાપણામાંથી
છુટકારાનો દમ ખેંચવાની તક મળી.

ધડીયાલ કાળની કાણોને ગળી જવાતું
કામ ચાલુ રાખતી હતી અને પવનના
સુસવાતા દીવાલો સાથે અથડાવાતું કામ પણ

ચાલુ રાખતા હતા. વળી રામપ્રસાદથી બોલી જવાયું,

“એમ ત્યારે તો તું પણ પ્રેમના સપા-
રામાં ચડી ચુક્યો છે, બહુજ ખરાબ દેવ!
રાધવ!”

રળીયાત આ બધું સાંભળી રડી પડી.
ઝોશીદામાં મ્હોં છુપાવી આખરે એણે પણ
ઉંઘવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

* * *

યુવાનોના સ્વપ્નાંઓ જેવું સુંદર પ્રભાત
પ્રકટયું, આખી રાતના ચીંતન પછી રામુના
અંધારા હિપર નીચમીત સ્કૂટી” થે નહોતી અને
કામ આટોપી ધંધે લાગી જવાની ઇચ્છા ય
નહોતી. પ્રેમના ઉગતા અંકુરને હૃદયમાંથી
સાવ ઉખેડી નાખતાં કેટલાં મંથનો થાય છે
એ રામપ્રસાદનું સુખાવી”દ સ્પષ્ટ કહેતું
હતું, પણ રાધવની સ્થિતિ એથી તદ્દન વીપ-
રીત હતી. થોડી નેટલી ઉંઘ પછી પણ
એના આખા ય શરીરમાં ઉષા જેવી તાઝગી
અને તાકાદ હતી. રળીયાતને આ વાતનું
રહસ્ય ન સમજાયું. એને તો રામુનું દયામણું
મ્હોં ભ્રષ્ટ લાગી આવ્યું.

“રામપ્રસાદ, તમે કપડાં પહેરી લ્યો, હવે
કામ પર જવાનો સમય થતો આવે છે. વળી
રૂપ ઠંડી છે, એટલે શરદી થવાનો પણ
સંભવ ખરો.”

“માતા! તું ખરેખર મારી સગી જનની
જેવી માયાળુ છે. તું મને તારો દીકરો
કહેતાં અચકાય છે કારણ કે હું જરા બદ-
સુરત છું!”

રળીયાતે ઉત્તર આપ્યા વીના એની પીઠ
પર હાથ ફેરવવા માંડ્યો. એના હૃદયમાં
અનેક ઉમીંઓ એક સાથે ઉભરાઈ આવી,
પણ એને એ વાણીમાં વ્યક્ત કરી શકી નહીં.

ધીમે ધીમે સુષ્ણો પ્રકાશ ઉગ્ર બનવા
લાગ્યો અને લાગણીઓને બદલે હૃદયમાં વ્ય-
વહાર એવું સ્થાન લેવા લાગ્યો.

* * *

દીવસે દીવસે આ સમાજનાદીઓનું
મંડળ પ્રગતી કરતું ચાલ્યું. દેશપરદેશમાં
ચાલતી મહેનતશૂની જનતાની જાગૃતિનો
અહેવાલ પત્રીકાઓદ્વારા વહેંચવાતું કામ આ
મંડળે જોશભેર ચલાવવા માંડ્યું હતું.
મીલના કામદારોમાં આ સાહિત્યનો ખુબ
દેખાવ થવા લાગ્યો. જર્મની, ફ્રાંસ વીએરે
સ્થળે પડતી હડતાળોના ખખરો મજુરો
વીગતવાર વાંચતા, સારો પગાર ખાતા મેને-
જરો અને ઓધ્વેદારો પણ આ સાહિત્ય
વાંચતા-વાંચ્યા પછી શુસ્સે થઈ એકદમ
અભીપ્રાય આપી દેતા: “એશરમ બળવા-
ખોરોનાં જ આ બધાં કારસ્થાન છે. આ
સમાજવાદીઓને સખ્ત શાસન આપવું
જોઈએ.”

કેટલાક ઉત્સાહી અધીકારીઓ તો
મીલના વડા સાહેબ પાસે આ પત્રીકાઓ
લઈ ગયા. એમણે પોતાની ફરજ બરાબર
બજાવી! પણ જીવાનીયાઓ તો આ બધું
વાંચીને સાફ કહેતા કે આવાં લખાણોમાં
આવતી હડીકતો સાવ સાચી છે, પણ
કામથી થાકીને લોથપોથ થઈ ગયેલા કામ-
દારો મુખ્ય ભાગે એમજ કહેતા કે “આમાં
કંઈ આપણો શુકવાર વળે નહીં. આપણાં
કુખનો કોણ જાણે ક્યારે અંત આવશે,
ભગવાન કરે તે ખરું.”

પણ આ ચોપાનીયાઓએ ખજભળાટ
તો જરૂર મચાવ્યો અને અઠવાડીયાં પાંચી
જ્યારે એક દીવસ પત્રીકા પ્રસીદ્ધ ન થઈ કે
પૂરત મજુરો અને કામદારો એકબીજાને
પુછવા લાગ્યા કે આને કેમ કંઈ આપણુ

ખીરાદરોએ છપાવ્યું નથી, કાં તો રાજ્ય-
સત્તાએ છપાવવાની જ મના કરી દશે.”

પણ એક દીવસ રહીને વળી પાછું
મજુરોનું છાપું નીકળ્યું, અને ફરીથી
આખા કામદાર વર્ગમાં ખળભળાટ મચ્યો.

પણ આ ચોપાનીયાંના પ્રચાર પછી
ગામમાં ફેટલાક અજાણ્યા માણસો દેખાવા
લાગ્યાં. હેટલાક અને જાડેર રસ્તામાં મૂકના
જેવો દેખાવ કરી પરીસ્થિતીનો ખાનગીમાં
અભ્યાસ કરતા હોય એમ એવા માણસોના
ચરો ઉપર ચક્રો નજર રાખનાર જરૂર
પાડખી જાય. ફેટલાક વખત વગર
એળખાણે કોઈ ભોટ મજુર સાથે આ
લોકો વાર્તાલાપ શરૂ કરતાં, ફેટલાક વખત
પ્રશ્નો પણ પુછતા. ફેટલાક નવા મહસ્યો
તો ખુબ ઉત્સાહમાં આવી જઈ લડતમાં
અજાણ રસ લેતા હતા. આખા મજુર-
લતામાં આ લોકોના આગમન વીધે અનેક
તકલીફો યાદના હતા, પણ રળીયાત
બરોબર સમજી ગઈ હતી કે આ બધી
ધમાલનું કારણ એનો પુત્ર રાધવ છે.
ધણખરા કામ કરનારાઓ પણ એતી ગયા
હતા અને રોજ રોજ રાધવને મળી જતા,
એટલે રળીયાતને પણ આશ્વાસન મળતું કે
આ લડતમાં રાધવ એકલો નથી પણ એને
સાથ આપનારા અનેક ખીરાદરો છે.
એક બાબુથી એને ચોતનો પુત્ર
આવા કામમાં આગેવાની છે એ જોઈ
ગવં આવતો ત્યારે, બીજી બાબુ એ પ્રવ-
ત્તીના જોખમોનો વીચાર માત્ર રળીયાતના
માતૃસહજ ગવંને ગળી નાખતો. એ બરે-
બર સમજતી હતી કે અનેક રાત્રીઓની
ખાનગી મસલતોને પરીણામે આજે લોક-
લાગણીનો અટલો અમેઘ-પ્રવાહ એકઠો
થઈ શક્યો છે.

સંધ્યાના આયમતા પ્રકાશની આસપાસ
આકાશમાં પથરાયેલા ઝલકદાર રંગો મીઠાના
ભુંગળાંની બદસુરતી સાથે સ્પર્ધા ખેંચી
રહ્યા હતા. રળીયાત એના ઝોરડાનું બારણું
ઢિલાહી આ કુંદરત અને માનવ વચ્ચેનો
વીચીત્ર વીરોધ નીરખી રહી હતી, એટલામાં
અચાનક ઉજળી ડોશી લપાતાં લપાતાં આવી
પહોંચ્યાં. કોઈ લયંકર સમાચારનો અગાહી
એના ગભરાપલા ચરો ઉપર દુરથી પણ
સ્પષ્ટ દેખાતી હતી.

“રળીયાતખેન, હું ખરું કહું છું, મને
ખરેખર ખતમી મળી છે—બહુજ ભરોસા-
દાર માણસ પાસેથી સાંભળ્યા પછીજ હું
અહીં દોરી આવી છું—”

રળીયાતને મુખ્ય વાત અને પ્રત્યક્ષતા
વચ્ચે જતો વખત ભારે વસમો લાગ્યો.
એણે ઉજળી ડોશીનો ખરબો હલાવી ઉતાવ-
જથી કહ્યું: “વાત હોય તો પહેલી કરી નાખો,
મને તમે ખુબ ગભરાવી ના મુકો.”

“તમારા બધા ઘેલા છોકરાઓ આખરે
સપડાઈ ગયા છે. તમારા ઘર ઉપર પણ
હમણાં ઝડતી આવશે. બીજા કમલરોને ત્યંદ
પણ પોલીસનો દરોડો પડશે. આ વાત તદ્દન
પાકે પાથે સાંભળ્યા પછી જ હું તમારી પાસે
દોડી આવી—”

રળીયાતે પ્રથમનાં બે વાક્યો સાંભળી
લીધા પછી ઉજળી ડોશીનો અગળ ચાલતો
વાર્તાલાપ સાંભળવાની એને શુધ્ધી ન રહી.
પૂડોશણના હોંટું હલનચલન ફેટલો વખત
ચાલુ રહ્યું એવું એને લાગ પણ ન રહ્યું.
ગામગણાને મીઠું મરચું ઉમેરી એને
અબીનય સહીત પ્રચારવા માટે ઉજળી ડોશી
આસપાસના ગામડાંઓમાં પણ પંદાતાં હતો.

“પણ જો જો રળીયાતબ્દેન, આ ખબર તમને આપી છે એમ કોઈને ન કહેતાં તમને કાંઈ ખાસ વાત કહેતીજ નહીં મળ્યાંને ? મારું નામ કયાંય ન આપશે” — આમ બેબાકળી અનેલી ઉઝળી ડોશી કામ ઓતાને અને એટલું સંભળાવી રવાના થઈ ગઈ. રળીયાત કેટલાય વખત ત્યાંને જાં ઉભી જ રહી. પછી બારણું બંધ કરી કાં ખુરશીપર પડી. એના શરીરમાં ઉભા કંવાની તાકાત નહોતી, એના મગજમાં વેચારવાની શક્તિ ન રહી, પણ રાધવના પર ઝડમવા લાવી લયની સંભાવનાએ એના આખા મનસને આવરી લીધું હતું. ન્યાયક એ ઉભી થઈ, કપડાં પહેર્યાં અને રાધવ પાસે લગભગ નીચમીત આવતા એક “કામરેડું”ને ત્યાં એ જઈ ચડી. રાધવનો નીચ માંડગીને લઈને પથારીમાં પડ્યો

હતો. રળીયાતે એને આ બધા સમાચાર કહ્યા, અને શું કરવું એની સલાહ માગી.

પણ આ બીચારો મજુર બધી હકીકત સાંભળીને જાતે ગભરાઈ ગયો. રળીયાતે પોતાનો પસીનો કપાળપરથી લુછી નાખતાં નાખતાં પુછ્યું,

“તું પણ ગભરાઈ ગયો કે શું ?”

“હું સાવ અશક્ત” — એના હોઠ ઢ્રછ ઉઠ્યા. ચહેરા ઉપર લાલી પ્રસરી રહી અને બીતીથી એના શરીરમાં કંપ આવી ગયા. “મારામાં થોડું બાપલાપણું હતું બાકી રહી ગયું છે. રળીયાતમાં ! સમજવા છતાંય આજે કાચરની પેઠે હું અહીં પડ્યો છું ! ખેર, પણ રાધવને આ બધા સમાચાર કાંઈ રીતે પહોંચાડવા જોઈએ — ખેર, ગમે તેમ થાય, વીંધવના વીચારોને જગતની કાંઈપણ શક્તિ સંહરી શકશે નહીં.”

જ્યાં બધી બાબતમાં પોલપોલ હોકે રાખવામાં આવતું હોય, ત્યાં માનસીક અધાધુધીને ખીસવા માટે પુરેપુરી તક મળે છે.

...

મનુષ્યને માટે એ જરૂરનું છે કે તેણે મનસ્વી ધુનો ઓછામાં ઓછી રાખી, બુધ્ધીનો વીકાસ સાધવો અને ફૂલીમ જીવન ઓડી સાચું જીવન જીવતા બનવું.

એ અન્યાય મળીને એક ન્યાય બની ન શકે, એ જુદાણું મળીને એક સત્ય બની ન શકે, પણ સંખ્યાબંધ જુદાણું મળીને એક ધર્મ ઉભો થઈ શકે !

...

શીલાસોશી [તત્વચીંતન] એ કેટલાકોને તક લાગવવાની રમત લાગે છે ત્યારે બીજા કેટલાક શીલાસોશી એટલે બુધ્ધીપુલક જીવન એમજ માનતા હોય છે.

કાળ પડખું ફરે

ગાજતા સાગરો છોળછોળે ભર્યા,
ગીરી બધા ડોલતા ખળભળે સામટા;
પડું પડું ધાય, પડશે, દીલે, એમ કાં?

કાળ પડખું ફરે; કાન્તીની નોખતો ગડગડે જીવનમાં શાન્તી ભરવા.

વધથી એ ધડી, જીવનમાં એ વણી,
આજ ત્રુટે ગુલામી દશા ને!
કાલનો સુરજ તો ઉગશે સૌનલો,
જીવન મુક્તતણા ઘોષ કરતો;

આજ છેલ્લી ધડી તું મરે કે જીવે, અમર આત્મા અમર એમ થાતો.

વધથી વાટડી નેહ, ખોઈ જાતડી,
આજ ખાખર મહીં રક્ત માગે;
નસેનસ ખેંચીને રક્ત તું રેડને,
માતના આખરી વેણ કાળે,

ખુટતાં રક્ત તું, શરીર પીસાવી દે, એમ તારું બધું તેજ ભરજે.

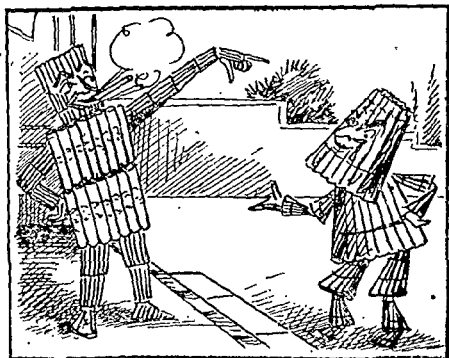
કાળ પડખું ફરે, અડગ તું ના ડરે,
નિશ્ચયે સ્થાન તારું ગ્રહી લે;
ગળાડતા એ બધા, દૂર બહુ નાસતા,
કાળને જીતી તું મુક્તિ જીતે;

મરણ એ જીવનમાં લ્હાવ છે ને મળે મુક્તી આ વીશ્વમાં એય રીતે.

બલદેવ મહેતા

સાલ દેશભરમાં ફાટી નીકળેલી પરદેશી કાપડના અર્ધબ્દારની ચળવળથી અત્યાર
મુખી ચીજાવતી કાપડ મંગાવી નાગરધીન: કરનાર મોટી ફાંદવાળાની મુરતો ઉપર
પ્રમાણે રડતી બની ગઈ છે. (હી'દી પંચના અંધકૃત્યથી)

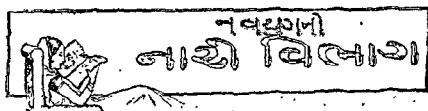
પરદેશી મીઠાચેડો તરફ પલ્લુ આજકાલ લોકોને અણગમો આવવા લાગ્યો છે. દેશી

શ્રીમતી કમળાદેવી ચત્રોપાધ્યાય

જેમને મુખમાં સરકારે સહ્ય નવ માસની કેદની સજા કરી છે

રણચંડીની રણગર્જના

“સામાન્ય રીતે તો માફ સ્થાન મારા ઘરમાં હતું. પરંતુ જે સમયે મારી માતૃભૂમિ જીવન-મરણના સંગ્રામમાંથી પસાર થતી હોય, તે વખતે તો માડીની મુક્તીના સંગ્રામમાં જ માફ સ્થાન, હીંદમાંની મારી હબદો બહેનોની માફક જ હોઈ શકે. રાત્ર્યોહી ભાષણ કરવા માટે મારી પાસેથી જામીનગીરી માગવામાં આવી છે, પણ જે પરદેશી સત્તાવાદે હીંદની સ્ત્રીઓને તેમની ઘરમાં ભરાઈ રહેવાની ફરિયાદો કરવાની હીંદના જન્મસીદ્ધ હક્કની લડતમાં ભળવાની ફર્જ પાડી છે, તે સત્તાવાદ સામેની એટલી સામાન્ય લાગણી છે. મને આજે ભલે તુરંગમાં ધકેલવામાં આવે, પણ પરદેશી સત્તાવાદની તપાસ તો લોકમતનાં ન્યાયમંદીરમાં ક્યારનીયે થઈ રહી છે. અને પરદેશી સત્તાવાદની દમનનીતી જ્યારે છુદ્દી નાખનારી હોય પહોંચી છે ત્યારે જ માત્ર હીંદની સ્ત્રી મર્યાદાને પડી છે. મહાન લક્ષ્મીબાઈ પછી પરદેશી બંધનોમાંથી માતૃભૂમિને મુક્ત કરવા સ્ત્રીઓ પોતાનાં ઘર અને બાળકોને મુકીને પહોંચી જ વખત બહાર પડી છે, અને અમારી જાત તરફની તેમજ ભાવી પ્રજા તરફની અમારી ફર્જમાંથી તમારી જોડો, ગોળીઓ કે દયાહીન રીતે પડતી લાડીઓની ભડીમાર અમને જરૂરે ચલાવી શકે તેમ નથી.”

સત્યવતી દેવી

[દિલ્હીના મેજિસ્ટ્રેટની અદાલતમાં કરેલા એકરારમાંથી].

સ્ત્રી ઓ ની તંદુરસ્તી

:લેખક:

દાકૃતર ગમન

ગુજરાતની મોજવાન સ્ત્રીઓ-ખાસ કરીને શહેરોમાં વસતી ઉપલા અને મધ્યમ વર્ગની-માં પ્રમાણમાં શારીરિક નબળાઈ અને નની નાની માંદગીઓ વીશેષ પ્રમાણમાં જણાય છે.

લુખ ન લાગવી, માથું દુ.ખવું, ખેંચેની રહેવી, અશક્તિ લાગ્યાં કરવી, કોઈ કામ તરફ પ્રીતી ન ચોંટવી, એથી માંડીને હીસ્ટી-રીઆ, કમ્પ્લેક્ષન, હાય, દમ વગેરે રોગોની પરંપરા હામ હામ દેખાયાં કરે છે.

ત્યારે ગામડાંમાં અને શહેરોમાં વસતા નીધન વર્ગની વસતીમાં ભેદએ તો આ જનની માંદગીનું પ્રમાણ ઘણું જ ઓછું જણાય છે.

દીવસે દીવસે વાત વધતી જાય છે, વસ્તુ સ્થિતિ વીકરતી જાય છે, અને જો હજી થોડાક વર્ષ સમાજ આ દશા તરફ હાલના જેટલાજ આંખમીંચામણાં ચાલુ રાખશે, તો જુવાન સ્ત્રીઓનું મરણ પ્રમાણ હજી વધતું જશે; એટલું જ નહીં પણ, ભવિષ્યની પ્રજાની ઉપર તેની ભયંકર માહી અસર જીલ્લે વધારે જણાશે.

યુરોપ, અમેરીકામાં સરકારની મદદ વીના કેટલાંય સાહસીક સ્ત્રી પુરો સગળેપયોગી કાર્યોમાં બહુ જ રસ લે છે; અને પ્રજા-જીવનને લગતા અનેક પ્રશ્નોની તપાસ તેઓ જાતેજ ખંતથી ઉપાડી લઈ, પરી-ણામ જનતા સમક્ષ જાહેર કરી, પ્રજાજીવનને લાગેલા સળા વારંવાર બતાવી, જનતાને સીધા રાહ બતાવવા ઉપરાંત રાજ્યસત્તાને તે માર્ગે જવાની પ્રજામતને બળે ફરક પાડે છે.

આપણા દેશમાં-કે ગુજરાતમાં એવું સાહસીક દાકૃતરોતો જ અભાવ છે. તેઓ કમણી સીવાય બીજા કંઈપણ કામ તરફ કાળજી ધરાવતા હોય, તો માત્ર મોજશોખ અને વૈભવ વીલાસ. પરદેશી શોધખોળ, પરદેશી દવાઓ અને પરદેશી જુદીની આડતનો જ તેઓ ધંધો ચલાવીને સંતોષ માને છે. તેને બદલે અનેક ધીક્તા ધંધા-વાળાં પુરુષ દાકૃતરો કે સ્ત્રી દાકૃતરો પોતાના અનુભવનો લાલ પોતાના દેશવાસીઓને મળે તેવાં પુસ્તકો લખતા હોય, સમાજ શરીરને હાની કરનારા અનેક પ્રશ્નના રોગો જે સમાજમાં ઘર કરી રહ્યા છે, તે વીધે તપાસ

કરવા તૈયાર થતા હોય, તો તેઓ પોતાના ધંધા ઉપરાંત સર્વજ્ઞ સમાજસેવા તેમજ સ્વદેશસેવા બજાવી શકે.

અહીં એ પણ કહેવાની જરૂર છે કે. આપણે સમાજ પણ આ જાતની સ્વતંત્ર તંપાસને માટે તૈયાર નથી થયો. અનેક પ્રકારનાં દંદને ગુપ્તવાતની માફક છનાં છનાં સાચવી રાખવાં એ વૃત્તી આપણામાં બહુજ મોટા પ્રમાણમાં જણાય છે. જ્યાં પુરૂષોમાં આ વૃત્તી બહુજા પ્રમાણમાં હોય ત્યાં સ્ત્રીઓની શરમતું પુછવું જ શું? — એટલે એ દીશામાં સમાજના નેતાઓએ યોગ્ય પ્રચાર કામ કરવાની જરૂર છે.

આને અંગે એક લાક્ષણિક ઉદાહરણ આપીને હું મુજ વીપય તરફ વળીશ: થોડાક મહીનાઓ પહેલાં અમેરીકાના એક દાકતરે લગ્ન સંબંધથી જોડાયલાં ૨૦૦ સ્ત્રીઓને તેમજ ૨૦૦ પુરૂષોને પ્રત્યેકને એકસો પ્રશ્નો પુછ્યા હતા. તેમાં મુખ્ય પ્રશ્નો આ હતા :

- (૧) તમારું પરણીત જીવન સુખી છે કે દુખી? દુખી હોય તો શા માટે?
- (૨) લગ્ન પહેલાં તમે બીજા કોઈની સાથે પ્રેમમાં પડેલાં ખરાં કે? તે પ્રેમ શરીર સંબંધનું કે પડોડું?
- (૩) લગ્ન પછી એ જુનો પ્રેમ અને શરીર સંબંધ હજી ચાલુ રહ્યાં છે ખરાં?
- (૪) પ્રથમ લગ્નથી તમને સંતોષ થયેલો કે દ્વિતીય?

: અને આપણા જેવી પ્રકૃતિનાં મનુષ્યોને જાણીને કદાચ નવાઈ પણ લાગશે કે, આ ચારસો સ્ત્રી પુરૂષોએ પોતાને પુછવામાં

આવેલા તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તર સમાજના હિત માટે આપેલા. જેમાં જેમણે લગ્ન પછી પણ બીજા સ્ત્રી પુરૂષની સાથે શરીર સંબંધ ચાલુ રાખ્યો છે, તેમણે તે વાત પણ નીખાવસ ભાવે જણાવી હતી.

આનું કારણ પશ્ચીમના લોકોની આપણા કરતાં જુદી મનોદશા જ છે. આપણે અહીં બધું ઢાંક્યું રાખવાની વૃત્તિજ પ્રાધાન્યપણે જણાય છે. પોતે જે કંઈ કરતો હોય તે સમાજમાં અપ્રતીક્ષાને યોગ્ય મનાવું હોય તો, તેટલા ખાતર તે કામ બંધ નહીં કરે, પણ એવી સફાઈથી ઢાંકી પીછેડો કરશે કે સમાજનાં ઘણાં મનુષ્યો ઘણા વખત સુધી તેનું એ કૃત્ય જાણી ન શકે. ત્યારે પશ્ચીમ વાસીઓ પાપ કરીને તેને છુપાવવાનો ઝાઝો પ્રયાસ કરતાં નથી. એથી તેમનામાં દંભ ઓછો છે—આપણે એ દીશામાં તેમનું અનુસરણ કરવાની જરૂર છે.

[૨]

પ્રસ્તુત છતાં કંઈક અપ્રસ્તુત જણાય તેવી આટલી સામાન્ય ચર્ચા પછી, આપણે આપણા મુજ મુદ્દા ઉપર આવીએ.

આજળ કહું તેમ ગામડાની સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી અને શહેરોમાં વસતી કામદાર જનતાના સ્ત્રીવર્ગની તંદુરસ્તી સારી રહે છે, તેનું કારણ કસરત. એ કસરત વ્યાયામ તરીકે કરવામાં આવતી નથી, પરંતુ ધરનાં તમામ કામ તેઓ જાતે કરે છે તેમાંથીજ મળી રહે છે. દાખલા તરીકે: વીશાળ ઘરમાં નીચા નમીને કે ઉલા પગપર ખેસીને ફરતા જઈને વાસીદું વાળવું, કુવામાંથી પાણી ખેંચવું અને માથે એ ખેંકું મુકીને ઘેર આવવું, કપડાં ધોવાં, દળવું, ખાંડવું, ઘાસ

કાપી લાવવું. એ કામમાં ખુલ્લી હવાનો લાભ અને વ્યાયામ બંને મળે છે.

શહેરોમાં રહેતી શ્રીમંત શ્રીઓ તેમજ મધ્યમ વર્ગની શ્રીઓ, આ જાતની કસરત કરતીજ નથી એટલે તેમનું શરીર નીર્માલ્ય થઈ જાય છે.

શહેરોમાં રહેતી કામદાર શ્રીઓને આમ્ય-શ્રીઓ જેવી ખુલ્લી હવા અને પાણી ખેંચવા વગેરે ઉપયોગી વ્યાયામ મળતો ન હોવા છતાં, મને પેટનો ખાડો પુરવા માટે મજુરી જ કરવાની હોય છે; અને તેમાં તેને ઘણી વખત શરીર સડન કરી શકે તે કરતાં પણ વીશેષ શ્રમ ઉઠવવો પડે છે.

પરંતુ તે કરતાંયે વીશેષ ગેરલાભ તેા બાળજાતને લીધે થાય છે. આ દીશામાં પણ કામદાર વર્ગ અને આમ્યજનતા કરતાં શહેરોમાં વસતા શ્રીમંત તેમજ મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીતી બીણુ બનતી જાય છે. ગામડાંમાં રહેનારી અનેક કામો શહેરોમાં રહેનારાંઓ કરતાં નાની વયનાં બાળકોનાં લગ્ન કરી નાખે છે, એ વાત ખરી; પરંતુ પતી-પત્ની તરીકે તેમની વચ્ચેનો શરીર સંબંધ ઘણાજ મોડો શરૂ થાય છે; એટલુંજ નહીં પણ સંયુક્ત કુટુંબની વ્યવસ્થાને લીધે, તેમજ ગામડાની સમાજ વ્યવસ્થાના ધોરણને લીધે વર-વહુ પરીપક્વ વયનાં થાય નહીં ત્યાં સુધી તેમને થેડક દીવસો કે મહીનાઓથી વધુ સહવાસમાં રહેવા દેવામાં આવતા નથી.

ઘણા તરીકે ઉત્તર યુગરાતમાં કડવા કણુખી કામની વસતી ઝાઝી છે. તે કામમાં ફડી પ્રાંતના ઉંઝા ગામમાં રહેતી ઉમીયા દેવી આઠા આપે તેજ દીવસે બારેક વર્ષમાં એકજ વખત લગ્ન કરવાની છુટ અપાય છે; તેથી એક દીવસથી અગીઆર વર્ષની ઉમ્મરનાં તમામ બાળકોને એકજ રાતમાં 'ધુમા-

દીયાં'* કરી નાખવામાં આવે છે. પરંતુ વહુને પહેલ વહેલી સાસરે મોકલતી વખતે લગભગ અર્ધાં લગ્ન જેવી 'આણુ' ની વીધી કરવામાં આવે છે. અને એ 'આણુ' ત્યારેજ થાય છે કે જ્યારે વહુની ઉમ્મર એાછામાં એાછી ૧૫-૧૬ અને ક્વચીત તેથીયે વધુની થઈ હોય. આ રીતે સાસરે જવા પહેલાં ખુલ્લી હવામાં ખેતરોમાં અને વાડાઓમાં કામ કરવાથી પતી-પત્ની બંને તંદુરસ્ત બનેલાં હોય છે; તેમ છતાં વહુને પહેલી વખત વધુમાં વધુ ૧૫, ૨૦ કે ૩૦ દીવસ જ સાસરે રહેવા દેવામાં આવેછે, તે પછી જ, આઠ કે બાર મહીને વળી તેને સાસરે વળાવામાં આવે છે. કાયમ સાસરે રહેવાનું આ કામમાં ઘણી મોટી ઉમ્મરેજ બને છે.

શ્રીમંત તેમજ મધ્યમ વર્ગમાં આથી ઉત્કૃષ્ટજ ધોરણ નજરે પડે છે. ઘણાં શહેરોમાં ૧૪ વર્ષ કે તેથી વધુ ઉમ્મરની છોકરી અને ૧૬ કે તેથી વધુ ઉમ્મરના છોકરાને પરણાવેા એ સામાન્ય છે. પરંતુ લગ્ન પહેલાં 'વીવાહ' [વાગ્દાન] કરવાની રીતને લીધે વર-કન્યાને એક બીજાના પીતાને ત્યાં જવાનું, પરસ્પરને મળવાનું, એકાંતમાં જુવાનીયાંને ગમે તેવી વાતો કરવાનું મળે છે! અને લગ્ન પછી મોટે ભાગે કન્યાને પીયર રાખવા દેવામાં આતી નથી. શ્રીમંતો શ્રીમંતાંતને લીધે તેમ કરે છે, ત્યારે મધ્યમ વર્ગના છોકરાઓને નોકરી અથવા જગરામ કે દેસ્તાદર રખડવું પડતું હોવાને લીધે એમને નાની વહુને પુત્ર જોડે રાખવાની ફરજ પડે છે. પરીણામ એ આવે છે કે, જુવાનીના આરંભથીજ લગભગ સરખી ઉમ્મરનાં

* લગ્ન વખતે થતા યજ્ઞમાંથી ધુમાડો નીકળે તે અડે એટલે લગ્ન યજ્ઞ ગયાં એ અર્થમાં આ શબ્દ વપરાય છે.

પત્ની-પત્નીને છેક જ 'એકલાં રહેવાનું' બને છે. પત્નીને રજા મળે તેટલો વખત પત્ની દેશમાં જાય, તેમાંય થોડોક વખત પીયર 'એકલાં' ગાળી બાકીનો સમય સાસરીમાં- પત્નીના સહવાસમાં જ ગાળવાનો હોય છે. સંસાર વ્યવહારની બીન આવડત, ઉછળતું યૌવન, શારીરીક વીધયને લગતા રાગનો અભાવ: એ બધાનું કાતીલ પરીણામ એ આવે છે. તેની માઠી અસર શરીર ઉપર જણાવા માંડે છે.

[૩]

ક્રમદાર વર્ગની સ્ત્રીઓને તેમજ પુરુષોને દીવસનો મોટો ભાગ શરીરને થકવી નાખે તેવા કામ પાછળ ગાળવા પડે છે. છતાં તેથી આવક એટલી ઓછી થાય છે, અને સામાજિક રૂઢિઓનાં કુટીલ બંધનોને લીધે-માળાપત્ની પાછળની ન્યાતો, દીકરા દીકરીનાં ઘન, સ્ત્રીનું સીમંત, પુત્રની જોખમ વગેરે ખર્ચ માટે તેવડ કરવાની હોવાથી, નીરંતર દરકસર કરી, જીવન નીવાડતું ધોરણ ધણું જ ઉતરતું રાખવું પડે છે: આથી સત્તવાન ખોરાક, તેમજ ખુદ્દાં હવા ઉઝસને અભાવે તેમનાં શરીરમાં સ્વાભાવીક રીતે જ ચેતન ઓછું થઈ જાય છે. તેથી પુરુષ વર્ગ દારૂ વગેરે વ્યસન તરફ વળે છે. એ બધું ખર્ચ; પણ એ વર્ગની રહેણી કરણી વગેરે જોતાં પણ તેમનામાં સ્ત્રીપુરુષતા શરીર સંબંધનો જે અતીરેક શ્રીમંત તેમજ મધ્યમવર્ગમાં થાય છે તેજો થતો જણાતો નથી.

આમ્યજનતાને પણ શારીરીક શ્રમતં કામ વધેનો મોટો ભાગ કરવાનું હોય છે, તેમજ ઘણી વખત નાની જગાઓમાં સંયુક્ત કુટુંબનો સમાવેશ કરવાનો હોય છે, આથી શારીરીક સંબંધનો અતીરેક તેમનામાં

જરા જેટલોય થતો નથી, તેટલું જ નહીં પણ ધણું ભાગે તો દીવસે પત્ની-પત્નીને વાત કરવાનીયે તક કે સમય મળતાં ન હોવાથી, શ્રીમંત તેમજ મધ્યમ વર્ગનાં જીવાન સ્ત્રી-પુરુષોમાં દીવસેય એકાંત મળતાં સ્ત્રીતને સંયુગતા, કામોદીપનતા અને સંવનની લાલસા ઉત્પન્ન થતાં, વીના કારણે રક્તાની ઉચ્ચતા વધવાના અને શરીરના પ્રાયદાયી ચેતનને ઘટવાના જે પ્રસંગ બને છે, તેવું કશું જ ત્યાં થતું નથી. એટલે નીધનતા, નીરક્ષરતા અને ખીછ અનેક જાતની પ્રતીકુળતાઓ છતાં આમ્યજનતા તેમજ કામદારવર્ગની શારીરીક તંદુરસ્તી સરસ જળવાઈ રહે છે.

ખીજું: સામાન્ય દરદોમાં ખીન અનુભવી આમ્ય સ્ત્રીઓને વૃદ્ધોની સલાહનો લાભ તુરત મળે છે; તેમનાં બાળકાના ઉછેરમાં પણ વૃદ્ધોની મદદ તેમને સારી રીતે મળે છે. પ્રગુતી પછી લાંબા સમય સુધી 'વડુને' પીયર રાખવાની પ્રથા, તેમજ પ્રસુતી પછેલાં કેટલાક મહીનાઓ અગાઉથી તેને પીયર તેડી જવાની રીતને લીધે, 'માતા' બનનારીની શારીરીક સંપત્તી સારી રીતે જળવાઈ રહે છે, અને 'ખીતા'નું પદ પામનારને મહીનાઓ સુધી ફરજિયાત બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું પડે છે: તેથી બન્નેને લાભ થાય છે. જે લાભ શ્રીમંત તેમજ મધ્યમ વર્ગનાં સ્ત્રી પુરુષોથી લઈ શકાતો નથી. એટલે તેમનું શરીરધન હુંટાઈ-વેડાઈ જાય છે.

શ્રીમંત વર્ગના યુવકને કમાવાની ચીંતા નથી. ભણવાની ય ચીંતા હજી એ વર્ગમાં ઓછામાં ઓછી જણાય છે. પોષક પદાર્થોની વીપુલતાને લીધે શરીર સુદૃઢ નેહી છતાં સ્વાસ્થ્ય પુરતું સારું હોય છે. કામોદીપન સાધન સામગ્રીની યે વીપુલતા એને પરણીને આવેલી ખીનઅનુભવી બાળા નેય

‘ઘરકામની ચીંતા નહીં’; એટલે બાળ લગ્ન કરતી કહેવાતી કામો કરતાં આ વર્ગનાં સંતાનો બાળલગ્નની તમામ બદીઓનો ભોગ મોટા પ્રમાણમાં બને છે.

મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ પણ શહેરોમાં માત્ર રસોઇ સીવાય કમુંજ કામ કરતી નથી. બન્ને-પતી-પત્ની-સાથે રહેનાર, વસ્ત્રો કાઢતી ડખલ નહીં એટલે એમની સ્થિતિ પણ મોટે ભાગે શ્રીમંત વર્ગનાં દંપતી જેવીજ બને છે. શરીર સહવાસના અતીરેકથી આમ સ્ત્રીઓનું સ્વાસ્થ્ય ખગડે છે, ડસરનના અભાવે સુવાવડના પ્રસંગોમાં તેમને રોગ લાગુ પડે છે; તેમનાં સંતાન પણ નીર્માલ્ય અને માધકાંગલા જેવાં રહે છે.

આમાં શ્રીમંત ભાગ કરતાં મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓની દશા વધુ વીચીત્ર થઇ પડે છે. દાકતરી સગવડ પાછળ ખર્ચવા પુરતાં નાણાંની સગવડ નહીં એ તેમને મોટે મોટામાં મોટી અડચણ. આથી તેમનો દુઃખ સહન કર્યા વીના છુટકાજ થતો નથી. વળી એકલાં રહેવાનું અને સાળાં-માંદાં બાળક સાથે પોતાની ખગડેલી પ્રકૃતિને લીધે રસોઇ પુરતું જ લક્ષ્ય આપી શકાય નહીં, છતાં ગમે તેમ કરીને શ્રમ ઉઠાવવાનો એટલે પણ શરીર દુર્બલ બને. પરીણામ ક્ષય, હીસ્ટી-રીયા તેમજ સુવાવડને લગતા બીજા જીવ-લોણ રોગ લાગુ પડે!

[૪]

પરંતુ જે રોગ ગ્રામ્ય સ્ત્રીઓને કે ગરીબ વર્ગની બહેનોમાં નથી જણાતા તેવા સામાન્ય નબળાઇ, અશક્તિ, હીસ્ટીરીયા અને ક્ષય કે હીવાનાપણા જેવા રોગો શ્રીમંત તેમજ મધ્યમ વર્ગની શ્રદ્ધી-હીઓમાં લાગુ પડે છે તેનાં વળી બુદ્ધિગ્રાસકારણ છે. તે સામાન્ય રીતે આ હોય છે

(૧) વધારે પડતું કામજપણું;

(૨) લાડીલાપણાનો અતીરેક;

(૩) ઓછું ભણતર;

(૪) સામાન્ય નવલકથાઓનું વાચન;

(૫) સામાન્ય કોટીનાં નાટકો તેમજ સીનેમાઓનો શોખ,

(૬) બહાર ખખરીઆ દવાઓનું સેવન.

આ વર્ગની સ્ત્રીઓ જરા પણ વ્યાયામ કરતી નથી. કામજપાની બુદ્ધિ વીનાની માન્યતાએ તેમનામાં એવી ઉંઘી સમજણ પેસાડી દીધી હોય છે, કે ઘરનું કામ જતે કરીએ તો કુટુંબનું ખરાબ દેખાય! તથા સામાન્ય રીતે તે ખોરાક ઘટે છે, અપચો અને કમજોરતા કે ઝાડા થાય છે, માથું દુઃખે છે, એજેની રહે છે અને આજીવનું લીધે નીરંતર ગમગીની રહે છે.

પતી અને માળાપ સમક્ષ થોડા દુઃખને મોટા સ્વરૂપમાં રજુ કરવાનું લાડીલાપણું આ વર્ગમાં વધુ પ્રમાણમાં હોય છે, આથી સ્વભાવીક રીતેજ તેઓ માનસીક અસ્વસ્થતા અને નકામા ભયનાં ભોગ બને છે.

ઓછા શીક્ષણને લીધે તેઓ ત્રીશકુ જેવાં રહે છે. સ્ત્રીના અધીકારની વાતો કરતાં થાય, પણ જવાબદારીને વીચાર ન કરે, પતીની દરેક વાતમાં ભુલ જુલે, પોતાનો વાંક એને ક્યાં જણાય જ નહીં. એટલે પતીના સામાન્ય સંહોનાય અવળા અર્થ કાઢી તેને લગતા અનેક અવળચૂંકા વીચારોની પરંપરામાં યુંથાઇ, પોતાનું માથું તેમજ જાત ધસતી નાખે.

અધુરીયા ભણતરને લીધે જેમાંથી તત્વ મળે તેના અંધો વાંચી શકાય નહીં, અને

[૫]

કુરસદના વખતમાં કંઈક વાંચવું એ શરૂ-
આતમાં 'ફેશન' માનીને અને પછી વ્યસન
તરીકે, સામાન્ય નવલકથાઓના વાચન
પાછળ એમનો ઘણો સમય જાય છે.
તેમાંનાં કલ્પનાત્મક ચીત્રોને કોઈને કોઈ
રીતે પોતાના જીવનપ્રસંગ સાથે ઘટાવી,
પ્રતીકુળ વીચારોની પરંપરામાં યુગ્ધાયલાં
રહી, કૃત્રીમ માંદગીનાં આપોઆપ ભોગ બને
છે. તેવું જ પરીણામ હમણી કોટીના નાટક
સીનેમાઓથી પણ આવે છે.

તીખા તમતમતા, તેજવાળા અને તગેલા
પદાર્થો હદ કરતાં વીશેષ જમવાથી પણ
આંતરડાં અને હોજરી ઉપર ખરાબ અસર
થાય છે.

આ ખત્રાને લીધે આવેલી નખળાઈને
અને ત્યાં સુધી છુપાવવા માટે જાહેર
ખમરીઆ દવાઓનું સેવન શરૂ કરે છે,
તેથી અંધરૂં હોય તેટલું પુરું થાય છે.

આ દશામાં વળી જેમને સંતાન પ્રાપ્તિ
થતી ન હોય, તેમની સ્થીતી તો વીચીત્ર જ
થઈ પડે છે. હીંદુ સમાજની રૂઢી, નિઃસંતાન
સ્ત્રી ઉપર શોક્ય આવવાનો ભય, પત્ની
તેમજ સાસરીયાંની ધતરાણીઃ એ બધાં
કારણે નીરંતર તે શોકમય ચાતાવરણમાં જ
રહે છે.

ઉપરાંત જુવાન દંપતી એકલાંજ રહેતાં
હોવાથી નાના નાના મતભેદો, નાના નાના
પ્રણયકલ્પો, નાના નાના કંઈક કંઈક
બોલાચાલીના પ્રસંગો પણ ઘણા ઉભા થાય
છે. બંને નવલોંડીયાળ, બંને ખીન અનુભવી,
બંને ન નમવાની, સ્વમાનરીક્ષ વૃત્તીવાળાં,
તેમાં સ્ત્રીનો સ્વભાવ નૈસર્ગિક રીતેજ કંઈક
જીદી અને પુરૂષનો માનીઃ એથી કલહ પરં-
પરાનો અંત આવતો નથી; અંધુરીયા શીશુ
વાળા સ્ત્રીઓ તેથી ખુબ વીચાર કરી કરીને
હીસ્ટરીઆનો ભોગ બને છે.

**આ સ્થીતીમાંથી બચવા માટે સામાન્ય
રીતે આટલું તો કરવું જ જોઈએ:**

[૧] શરીરને થ્રમ પડે તેવી ખુદ્દી હવા
અજવાળામાં નીચમીત કરસત-અથવા
પાણી ભરવું, દળવું, ધોવું વગેરે
વરકામ.

[૨] ભુખ લાગે ત્યારેજ જમવું; પેટ ઉપર
દબાણ થાય તેટલું કદી પણ જમવું
નહીં; સારી રીતે ચાવીને, પચાવી
શકાય તેટલું જ જમવું. ખોરાક
બહુ તીખો તમતમતો કે ઘી, તેલ
અને દુધ મલાઈથી લદાયે હોય તેજ
પોષ્ટીક હોય એમ સમજવું નહીં.

પ્રકૃતી અનુકુળ ઘી, દુધ, ફળ, લીલાં
શાકભાજી અને ઘઉં, બાજરી, ચોખા,
કઠોળ વીગેરે લેવું.

[૩] જેમ બને તેમ મનને હંમેશાં આનં-
દમાં રાખવું. તીરાશાને જીવનમાં
સ્થાન જ ન હોવું જોઈએ. હંમેશાં
આશા અને મહત્વાકાંક્ષાની ભાવના
રાખી, આનંદપ્રાપ્તિ, મીઠો વાર્તા-
લાપ, મીઠમંડળી સાથે રમતગમત
વગેરેમાં સમય વીતાવવો. આવતી
કાલના દુઃખની કલ્પનાથી આજે દુઃખી
થવાની વૃત્તીજ નાના મોટા રોગનું
ખીજ છે, જેમ બને તેમ અનાથી
દુરજ રહેવું.

[૪] પત્ની, સ્વજનો અને પાડોશીઓ સથે
નીરંતર મીઠલાલે વર્તી, અત્યેક
વસ્તુમાંથી ગમ્મત અને આનંદ
મેળવવાનો સ્વભાવ પાડવો.

[૫] હમણી નવલકથાઓનું વાચન, તેમજ
સામાન્ય કોટીનાં નાટક, સીનેમાઓનો

સંવાસ લાભ કરતાં નુકશાન વધુ
કરતો હોય તેને ત્યાગ કરી, જેથી
વીચારઅરણ્યને ઘાત પહોંચે મળે તેવી
જાતના વાચનની ટેવ પાડવી. અને;

[૬] બુદ્ધિઓ સ્વભાવ, બીજાઓ તરફનો
ધ્યાનભાવ સદંતર કઠો નાખી,
આપણે જેમ અને તેમ સારાં, સુખી,

સંતોષી અને સુદૃઢ કેમ થઈએ
તેનાજ નીરંતર વીચાર કરવા.

શ્રીમંત અને મધ્યમ વર્ગની બહેનો માટે
આ કામ મુશ્કેલ નથી; છતાં અનેક દાક્ત-
રોની દવા જે કરી ન શકે તેથી વીશેષ
લાભ આ સાદી રીત જીવનમાં ઉતારવાથી
મળી શકે તેમ છે.

પુષ્પલીલા ઓઈલ.

વીસમી સદીના છેલ્લા ડેક-
ટરી વીધાના શોધખોળ
મુજબ તૈયાર કરવામાં આવે
લું એક અત્યુત્તમ તેલ છે. જે વાપરવાથી મગજના સર્વે
દર્દો નાશ પામી વાળ લાંબા તથા સુંવાળા બને છે.

ખા. કી. રૂ. ૧) ૩ ખા. રૂ. ૨૦ ૮. ખ. બુદ્ધ.

સાથે એન્ટ:- શ્રી. ચંદ્રકલા કેમીકલ વર્કસ. ગીરગામ મુંબઈ નં. ૪.

દુઝતા હરસ માર્ફત થતી લોહીની નુકસાની અટકાવો.

સ્થંભક વહી જતા લોહીને તુરત અટકાવે છે.

અનેક પ્રહોગો, અનેક અનુભવો પછી સ્થંભક બનાવવામાં આવેલી શક્તિદાયક દવા છે,
આહકોને એક ઐસની શીશી આઠ લાગમાં પિવાની વિગત સાથે આપવામાં આવે છે.

ત્રણ લાગ લેવાથી તુરત આરામ થાય છે. કિંમત માત્ર રૂ. ૧.

લખે :- પ્રભુરામ અનંત ફાર્મસી.

વૈદ્ય ભુવન, ભુલેશ્વર, મુંબઈ.

અંકલેશ્વર એન્ટ : બાલમુકુંદદાસ માણેકલાલની ફાં. વિસાઈળીયા.

.....સુગંધી દીલહારક અગરબત્તીઓ તો ઘણી વાપરી હશે.....

પણ માધસોરની પ્રખ્યાત

લક્ષ્મી છાપ અગરબત્તી

ની સુગંધ કેં ઓરજ છે. એક વખત વાપર્યા પછી કાયમ વાપરતા થશો.

૨૪) તોડા માધસોરી શેર એકના રૂ. ૧) ૨) ૩)

એક જ વખત તેની અજબ મધમધતી સુગંધ લઈ જુઓ.

લખો:-રતીલાલ ગોવીંદજી વડગાદી મુંબઈ નં. ૩.

હિન્દુ સમાજમાં છુટાછેડાની જરૂર

: મુળ લેખક :

ખેડેન ઇ. મુમતીબાઈ

બી. એ. એલ. ટી.

: અનુવાદક :

શ્રી. પુરુષોત્તમ સખારામ ફાટક

લખના બંધનેથી હીંદુ પત્ની ગુલામીની જાંજીરમાં એવી જકડાએલી હોય છે કે કોઈપણ સંજોગમાં તે ગુલામીની એ શબ્દસા તોડી શકતી નથી. જાંજીરી સુધીની કેદની સજા પામેલો ગુન્હેગાર સ્વભામાં સ્વતંત્રતા નેષ્ટ શકે; પણ પરણેલ તર જીવનમાં જકડાએલી સ્ત્રી કેદીપણ સ્વતંત્ર થવાની આશા રાખી શકે નહીં.

અહીં એવો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે “શા માટે તે છુટાછેડા મેળવી ન શકે?” પણ તે વીચાર જ કોઈપણ ધર્માંધ હીંદુને જે નેવો લાગે છે અને હીંદુ કાયદો તેને કદાપી સાંખી શકતો નથી. નજીવા કારણસર પણ પુરુષ બધી રીતે સ્ત્રીના ત્યાગ કરી શકે અથવા તેની રજાથી કે વગર રજાએ ખીજીને પરણી શકે, પણ સ્ત્રી ધણીને ત્યજ દે, તો એ મોટો ગુન્હેગાર ગણાય. અરે, અસાધારણ સંજોગો શીવાય ખીજા કોઈપણ કારણસર સ્ત્રી જુદા થવાની માગણી સરખીયે કરી શકે નહીં. થોડાંક વરસો થયાં ખાસ પ્રસંગોમાં સ્ત્રીને પતીથી જુદા થવાની રજા આપવા માટે હીંદુ કાયદાને સહેજ નરમ બનાવવામાં આવ્યો છે. પરંતુ પત્નીને તુક-સાનની ભરપાઈ કરી આપવા વખતે એ કાયદો તે સવાલનો માત્ર શારીરિક દૃષ્ટીથી જ વીચાર કરે છે, માનસીક દૃષ્ટીથી નહીં. ત્યારે સદ્યે પ્રશ્ન થાય છે કે, શું હીંદુ કાયદાની નજરે શરીર કરતાં મન શ્રેષ્ઠ નથી? ને એમ નહોય તો પછી મનની બાબતમાં શા

માટે ભયંકર બેદરકારી રાખવામાં આવે છે? ધણીની સાથે રહેવાની ના પાડતી સ્ત્રી ને એવું કારણ આપે કે દાંપત્યધર્મ માટે પોતે શારીરિક દૃષ્ટીથી નાશાય છે; તો ધણા લોકો તેને માટે દીક્ષાસાળ બતાવશે અને તેનો પક્ષ પણ લેશે. પણ ને સંસ્કૃતીક કારણોસર પેલી બાઈ પતીની વીરુદ્ધમાં આક્ષેપ કરે, તો સમાજ તેને હસી કાઢે છે અને તેની નીંદાય કરે છે. જ્યાં સુધી પુરુષ તેની પત્નીને ખોરાક અને કપડાં આપે છે, તેમજ તેની બીજી શારીરિક જરૂરીયાતોની અને સુખોની સગવડ કરી આપે છે, ત્યાં સુધી તેણે પોતાની બધી ફરજો અદા કરી છે એમ ધારવામાં આવે છે. આટલું કરવામાં આવે એટલે સ્ત્રી સુખી અને સંતુષ્ટ થવીજ નેષ્ટએ. એમ માનવામાં આવે છે! કદાચ “માણસ ફક્ત શેરલો ખાધનેજ રહેતો નથી” એ બાઈબલનું વાક્ય સ્ત્રીને લાગુ પડતું નહીં હોય!

સ્ત્રી અને મન

આ વખતે આપણે સમાજ એ વાત સાફ ભુલી જતો લાગે છે, કે સ્ત્રીને શરીર ઉપરાંત મન અને આત્મા પણ હોય છે. ને તેમ ન હોય તો માથાપ અને પતી શું કામ ફક્ત પુત્રી કે પત્નીના શરીરની જરૂરીયાતો સંતોષવાનીજ સંભાળ રાખે? શા માટે તેઓ તેના મનની ઇચ્છાઓ પુરી પાડતા નથી? શું સ્ત્રીને રૂચી અરૂચીની

સાગણી નથી હોતી? જે પત્નીને પતીની સંસ્કૃતિ અને રૂચી ગમતાં ન હોય તેને છાંદગીભર એવા ધણી સાથે જરૂરવામાં શી મનહ આવે?

આમ છતાં આપણા સમાજના ડાહ્યા કહેવાતા લોકો પણ સમજતા નથી કે, મન ખાસ કરીને દાંપત્ય સુખમાં સરળતારૂપ કે અંતરાયરૂપ થઇ પડે છે, પક્ષીઓમાં અને પશુઓમાં માદાજ પોતાનો ભાગીનાર પસંદ કરવાનું કામ કરે છે; કારણ પોતાની જાતનાં પ્રાણીઓના પરંપરા જાળવવી અને તેમની પંશ્વદ્ધી કરવી એ માદાનું જ કામ છે. જ્યારે કુદરત જાતે પણ આવા મોટા યોદ્ધાદો આપી રહી છે ત્યારે અકસોસની વાત છે કે હિંદુ પુરૂષ તે તરફ ધ્યાનજ આપતો નથી!

અંતરનું દુઃખ અને બહારનો ડોળ !

છુટાછેડાને આપણા દેશમાં શું કામ ધીકારવામાં આવે છે તે બેવા બેવું છે. તેની સામે એક આક્ષેપ એવો છે કે બે છુટાછેડાની રજા આપવામાં આવે તો લગ્નની સંસ્થાને કાટ ચઢે અને લોકો તદ્દન નજીવા કારણ માટે લગ્નની અંધી તોડવાનો પ્રયત્ન કરે. બે એવી ખીના હોય તો હિંદુ લગ્નમાં કશી કાંમત જ ન રહે અને લગ્નનો અર્થ એવો થાય કે: બે અજણાં માણસો એક બીજાને પતીપત્ની તરીકે ગણે અને તે માટે પ્રેમનાં આકર્ષણથી નહીં, પણ અર્થશૂન્ય કાયદા અને રૂઠીની ઘાતકી સાંકે-જોથી જ જરૂરએમાં રહે! તેમ ન હોય અને બે બે હૃદયો જાતે જ પ્રેમથી ભેગાંએમાં હોય તો પછી કયો કાયદો તેમને છુટાં પાડવાનો મોહ પમાડી શકે તેમ છે?

વળી ખીજા લોકો એવી પણ દલીલ કરે છે કે, છુટાછેડાથી સમાજની અધો-ગતિ અને દેશની પાયમાલી થશે. અહીં એ વાતનો ખાસ વીચાર કરવાનો છે કે, હિંદુ સમાજમાં કન્યાઓ લગ્નનો અર્થ અને પોતાની રૂચી તેમ જ વલણ સમજી શકે એટલી મોટી થાય, તે પહેલાં જ તેમનાં લગ્ન કરી દેવામાં આવે છે! તેથી તે કન્યાઓને મોટી થતાં અને સાસરે જતાં પોતાની રૂચીથી પ્રતીકુળ હોય એવા પતી સાથે રહેવું મુશ્કેલી ભયું લાગે તો તેમાં કશી જ નવાઇ નથી. છતાં અણસમજી અને પૈસાની ખાખતમાં નીરાધાર હોવાથી તેઓને પોતાની સાગણીઓને ફરજયાત દબાવી દેવાની ફરજ પડે છે. ઘણી પત્નીઓ સારી દેખાવાને વરતું ભૂરું ન જણાય તેથી ઉપરથી મલકાવું મ્હોં રાખે છે. કારણ કે તેઓ જાણતી હોય છે કે એ કબ્જ સહન ક્યાં વગર છુટકો નથી! પણ અંતરનું આવું દુઃખ અને બહારનો ડોળ કેટલો વખત ટકી શકે? આવી સ્થિતિ પતી પત્ની વચ્ચે કાયમના કંકાસ ઉપજાવે છે અને પછી તેઓ પોતાનાં કમનશીખ લગ્નને માટે પસ્તાવો કરે છે. તેના કરતાં, લગ્નના ઓળ નીચે છાંદગીભર ચગદાઇ જવા કરતાં, પતી પત્નીએ છુટાછેડા કરી સુખી થવું એ શું સારું નહીં? તેમ કરવાથી સમાજની અને દેશની પાયમાલી થશે એમ કહેતા હોય તેવાઓએ યાદ રાખવું ઘટે છે કે પુર્વ અને પશ્ચિમમાં જાપાન અને અમેરિકા સૌથી વધારે આબાદ છે અને એજ દેશોમાં છુટાછેડા ખુબ લોકપ્રીય છે. ત્યારે પછી હિંદની ખાખતમાં જ ખોટો ભય રાખવાની શી જરૂર?

છુટાછેડાનો રીવાજ આપણા દેશમાં જાણીતો નથી એવી દલીલ આગળ કરી

કેટલાક લોકો તેનો વીરોધ કરે છે. તેઓ એમ કહે છે કે જમાના સુધી આપણે છુટા-છેડા વગર ચલાવી શક્યા છીએ તો હવે જ તે રીવાજ દાખલ કરવાની રીત જરૂર છે? પણ હીંદમાં વીંધવીધ સંસ્કૃતિઓનાં સંધ-પંથોએ શું અનેક જાતનાં પરિવર્તન નથી કર્યાં?

આજનો જ સમાજ દશકાં પહેલાનાં સમાજ જેવો નથી, તો પછી કૌણ પુર્વના સમાજ જેવો તો તે હોય જ ક્યાંથી? કુદરતી ક્રમ પ્રમાણે જુની સમાજરચના નાશુદ થઇ તેને સ્થાને નવી રચના ધરાય એ સાવ સ્વાભાવીક છે. મનુષ્ય સમાજનું કલ્યાણ થાય તે માટે, માણસે કાયદા ધરાય છે. તો પછી માણસ માટે કાયદા કે કાયદા માટે માણસ હોય છે તેનો વીચાર કરવો ધટે. વળી હીંદુ શાષ્ટ્રે છુટાછેડાનો આશરો અત્યાર પહેલાં ન લીધો હોય તો યાદ રાખવું જોઈએ કે ત્યારે તેની જરૂર નહીં પડી હોય; કારણ તે વખતનાં લગ્નો જુદી જ રીતે થતાં હતાં. વેદના વખતને એકે દાખલો આપણે ભેટા નથી કે જેમાં કોઈપણ કન્યાને તેની મરજી વીરધ્ધ લગ્ન કરવાની ફરજ પાડવામાં આવી હોય અને તે વળી બહુ કાચી વયમાં. આજકાલ સ્ત્રીઓ માં જણાતાં હિસ્તરીઆ અને બીજાં દરેં દલાવી દીધેલ કોમોડીપનનું અને શોક તેમ જ દુઃખનું જ પરીણામ છે. હાલની લગ્ન રીતની સખ્તાઈ અને અર્થશુન્યતાને લીધે દુઃખની ભોગ થએલી કેટલી બધી હીન્દુ સ્ત્રીઓ આપણા સમાજમાં પીડાય છે? આવાં કાયમના દુઃખમાંથી સ્ત્રી જાતીને ઉગારવાની શું જરૂર નથી? પુરોનો વીર-ધ્ધમાં નહીં પણ હૃદય વીંછાણુ રાચતાંન થતી વીરદના બંડ તરીકે જ સ્ત્રીઓને બચાવવાની અત્યારે જરૂર છે. ધણા પતી

પોતાની સ્ત્રી ઉપર લુભ્મ કરે છે. કારણ તેમ કરવાથી તે ન્દાસી જઈ શકેતી નથી કે લુભ્મનો પ્રતીકાર કરી શકતી નથી. છતાં આપણા ધણા દેશ બંધુઓ બરાબ મારે છે કે, 'આપણી' ધરણુ સામાજિક છંદગી એટલી સંપીલી છે કે આપણે ત્યાં છુટાછેડાનો એક પણ પ્રસંગ બનતો નથી! પણ છુટા-છેડા થતા નથી તેનો અર્થ શું એવો છે ખરો કે સમાજમાં છુટાછેડાને અનુકૂળ સંભોગો નથી. સંભોગો તો છે જ પણ સ્ત્રીઓ અમણુ અને નીરાધાર હોય ત્યારે કાયદાની મદદ કેવી રીતે માગી શકે એજ મદદનો પ્રશ્ન છે. એટલે આપણા સમાજની શાંતી સુખી અને સંતોષી એવા હવંત માનવોની નથી, પણ મુર્દાની સ્મશાન સમી શાંતી છે!

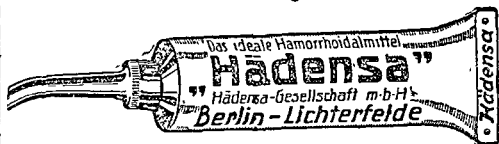
સ્ત્રી જાતીના હકક

જ્યાં સુધી રાષ્ટ્રની પત્નીઓ અને માતાઓને આવી રીતે યુક્તમ બનાવવામાં આવે છે, ત્યાં સુધી દેશને માટે ઉન્નત અને મુક્ત થવાની આશા ઓછી છે. ભલે ઉપલ ક્રીયા સુધારા જોઈએ તેટલા કરવામાં આવે, તો પણ તેથી સ્ત્રીના દુઃખનું ઉંડાણ ક્યાં શકાશે નહીં, તો પછી તેનું દુઃખ દુર તો કર્યાંથી જ થાય? એટલે હીંદુ પુરુષે હવન અને વીચારનું નવું પાતું ઉચ્ચાવવું જોઈએ, સ્ત્રીને તેના હક્કો આપવા જોઈએ એટલે તેને ઉદ્ધર કેળવણી આપવી જોઈએ. તેમ ન થાય ત્યાં જ કોઈ પોતાને માટે સ્વતંત્રતાની વાતો કરતા હોય, પણ બીજાઓને સ્વતંત્ર થવા દેવાની ના પાડતા હોય તે સ્વતંત્રતા શબ્દનો અર્થ જ સમજ્યો નથી એમ કહેવું જોઈએ. તેના અર્થ પ્રમાણે સ્વતંત્રતા એટલે એકપક્ષી બેઠક છુટાપણું-પ્રગતી કરનારી શક્તી નહીં, પણ હવનના લ્હાવા લેવાની શક્તી જ છે.

એવાઓએ લુલુપું નહીં જોઈએ કે “જે હાથ ઘોડીયાની દોરી ઝાલે છે તેજ હાથ દુનીયા ઉપર રાજ્ય ચલાવે છે” અને જ્યારે તે હાથને સ્વતંત્ર છોડી અને ઉદાર આદર્શો આપવામાં ન આવે ત્યારે નવા જન્મેલા બાળકને સદગુણ અને બળનું દાન તે હાથ કેવી રીતે આપી શકે? જ્યારે તે હાથ હૃદયવીહોણી રહીથી બંધાએલા હોય ત્યારે ગુલામગીરીના

ગાયન વગર ખીજું તે શું શીખવી શકે? અનુભવથી આગળ કોણ જઈ શકે તેમ છે? એટલે જ સ્ત્રી ગુલામી, ચેતન વીહોણા ત્યાગ અને દૈવવાદના કાયરધર્મને અનુભવતી હોય તેવી સ્ત્રી પોતાનાં બચ્ચાંઓને શું પ્રેરણા આપી શકવાની હતી? શું આવી સ્ત્રીઓના ખોળામાં ભવીષ્યના કીર્તીવંત હીંદુસ્થાનની ઇમારત ચણાશે?

હરસ અને મસાનો જગમરાહુર અકસીર ઇલાજ.

હેડેન્સા

ઓપરેશન કરાવવાની જરૂર નથી.

હરસ અને મસા માટે હજી સુધી આવી કોઈ દવા નીકળી નથી. વાપરનારાઓ સદાને માટે રોગથી મુક્ત થયા છે. દરેક ડાક્ટરો વાપરવાની ભલામણ કરે છે.

અધા દવા વેચનાર પાસે મળશે.

શ્રી શક્તિમાં જગૃતિ

: લેખક :

સૌ. મધુરીક મહેતા

સુપુણ સ્વતંત્રતાની હાકલ પડી, ત્યાર-થી જ હીંદુસ્થાનની શ્રી શક્તીમાં જગૃતિ આવી ગઈ છે. શ્રી શક્તીની આ જગૃતિ કંઈ છેક જ નથી નથી, હીંદુસ્થાનનો શ્રી સમાજ છેલ્લાં દશ વર્ષથી રાષ્ટ્રીય ચળવળોમાં મોટા પ્રમાણમાં ભાગ લેતો આવ્યો છે. બારડોલીના કરભંગની લડતમાં શ્રીઓનો ફાળો જેવો તેવો નહોતો એ વાત ખરી; પરંતુ લાહોર મહાસભાના ઠરાવ પછી આરંભાયેલા યુદ્ધમાં શ્રીઓએ જે ભાગ ભજવવા માંડ્યો, તેનો સ્વીકાર તો સત્તનતના પ્રતીનીધીઓને વીરમગામમાં, ધરસાણામાં, મુંબાઈમાં, મદ્રાસમાં, દીલ્હીમાં એમ અનેક સ્થળે કરવો જ પડ્યો છે. કોઈક સ્થળે તેમણે શ્રીઓ ઉપર હીંદુશરા હુમલા કરવાની દશાએ ઉતરી પડીને વીરમગામની માફક એ સ્વીકાર કરવાની ફરજ પડી છે, કોઈક સ્થળે શ્રી જાતના શ્રીત્વને આગળ કરી, તેની સરદારી નીચે લડતા સત્યાગ્રહીઓને અનેક ઉપાસંભ આપ્યા પછી, શ્રી સન્માનના પોતાના બધા જ ઢોંગને ફગાવી દઈ ધારાસભામાં કબુતું તેમ સરોજની નાથકુ જેવાં, પોલીસની લાડી ઝીલવા તૈયાર થયેલી વીરાંગનાને કેદ કરીને, કોઈક સ્થળે એ શક્તીનાં પ્રાપ્ત્યના પુરને આળી નહીં શકવાથી બકાવરી બનીને મુંબાઈમાં કમલાદેવી ચંદ્રોપાધ્યાયને, દીલ્હીમાં સત્યવતી દેવીને અને મદ્રાસમાં રક્તિમણી લક્ષ્મીપતીને પકડીને સજા કરી, પોતાની અશક્તિ સ્વીકારવા સીવાય તેનો છુટકો થયો નથી.

આ શ્રી શક્તી તેમ જતાં ડગી કે ડરી ગઈ નથી. વીરમગામમાં ભયંકર આત્યાચાર નો ભોગ થવા છતાં યુજરાતમાં કામેકામ દાર અને પરદેશી કાપડની ચોપડીમાં શ્રીઓ પ્રશંસનીય કાર્ય કરી રહી છે, મુંબાઈમાં તો સ્વદેશ સેવીકાઓએ કેસરીયાં જ ક્યાં છે, મુંબાઈનાં પરામાં પણ દાર-તાડીની દુકાનો પર એ શક્તીની જ ચોપડી છે, દીલ્હીમાં અન્યાયી હુકમોનો સવીનયલંગ તેમણે ફરી ફરીને નીલંબતાપુર્વક કર્યો છે.

એ જગૃત શ્રી શક્તીના કાર્યની કસોટી તો હવે જ થશે. લોડ અરવીને કેવળ શ્રીઓ દ્વારા ચાલતી વીદેશી કાપડની દુકાનોની તેમ જ દાર-તાડીનાં પીકાંની ચોપડીની સામે ઓડીન-સંતુ વીદરાગ શસ્ત્ર હેગામીને, ખ્રીડીશ સત્તનતના હીંદુમાંના મોટામાં મોટા પ્રતીનીધી તરીકે, તેમની શક્તીનો સ્વીકાર કર્યો છે. હીંદુસ્થાનના શ્રી વર્ગ માટે આ ખરેખર પ્રશંસનીય છે.

અત્યાર સુધી હીંદુસ્થાનનાં બાળકો તેમ જ આ દેશના યુવકો પરદેશી શ્રીઓએ લુહમાં બતાવેલાં પદાક્રમો તેમ જ દેશભક્તી માટે આપેલા ભોગોનાં વળુને વાંચીને સંતોષ માનના, તેમાંના કેટલાકે ભાગણીવાળાઓ પોતાના દેશની શ્રી શક્તી માટે એવું ઉત્તમ ભાવીને કલ્પના કરતા. તેમની કલ્પનાઓ આજે ફલીત થાય છે, આજે આ દેશના વચ્ચકને માટે, ભારતવર્ષની શ્રી શક્તી નવો જ ઇતીહાસ રચે છે. અલગત પ્રાચીન કાળે તેમ જ થોડાંક વર્ષો પહેલાં છુટી છુટી

સ્ત્રી શક્તીની ચીનગારીઓ ચમકી ચમકીને. ભારતના ઇતીહાસને દીપાવી ગઇ છે, પરંતુ આવડી મોટી સક્તિનત સામેની લડતમાં હીંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી-તમામ કોમોની સ્ત્રીઓ સામુદાયિક ઢબે લડવા નીકળે તેવો પ્રસંગ તો આ પહેલો જ છે.

આ બહેનોએ મીસ મેયો જેવી લાહુતી ગટર મુકાદમનાં અનેક જુદાણાંને, તેમ જ બ્રીટનના શાહી તેમ જ મુડીવાદી વર્ગ તરફથી તેમના દેશમાં હીંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓ માટે જે તીવ્રસ્થિતિ ભરી ગઈ ચળવળ વર્ષોથી ચલાવે રાખી છે તેનો, સુંદરમાં સુંદર જવાબ વાળ્યો છે. તેમની આ જન્યતાથી ભારતવર્ષની મહીલાઓને જગતના તમામ શોમાં ગૌરવથી ચાલવાનો હક્ક પ્રાપ્ત થયો છે, એટલું જ નહીં, પણ તેથી હીંદુસ્થાનના ૧૪ વર્ગને મુદ્દાં ઉંચે મસ્તકે વીશ્વની ઝાંઝાળ પણ પ્રજાના મદો સાથે વાત કરવાની તક તેમણે આપી છે.

હીંદુસ્થાનની સ્ત્રી શક્તીમાં આટલી જન્યતા ન આવી હોત તો સારાય હીંદ જન્મ્યા છે એમ કહી ન શકાત, પણ હીંદુ અધુરું અંગજા જાગ્યું છે એમ કહેવું પડત; અને ત્યાં સુધી સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાનો હીંદનો દાવો અધૂરો મનાત. શાહીવાદીઓનાં દીવમાં ત્યાં સુધી થથરાટની લાગણી ઉત્પન્ન થાત નહીં.

સ્ત્રી શક્તીની આ અપુર્વ જન્યતાની અસર માત્ર વર્તમાનયુદ્ધ પુરતી જ નથી, પણ ભાવી પ્રજા સુધી તે લંબાવાની છે. જે માતાઓ આજે આ યુદ્ધમાં જોગદાર હશે, તેનાં સંતાનો શું કાચર રહી શકશે, શું પરતંત્રતાને પ્યારી ગણી ચુકામી દશામાં જીવી શકશે? જે કીશોરીકાઓ કેસરીયાં ફરી નીકળી છે, તેમના પત્નીઓ પારકી ચુલામીની ધુસરી ખાંચે લઇને જીવંત મુદ્દાંની દશાં જેવું જીવન ભોગવી શકશે? જે બાલા-

ઓની નજર સમક્ષ સ્ત્રી શક્તીની અપુર્વ જન્યતાનો આજનો ઇતીહાસ રચાઇ રહ્યો છે તે બ્યારે ઉમ્મગ્ધાયક થશે ત્યારે, શું કાંઈ ગુડા, કાંઈ કાચર તેની સામે ફાટી આંખે જવાની હીંમત કરી શકશે? તે શું સ્વતંત્ર દેશની પુત્રીઓમાં તેના સમાન હક્કથી ખીરાજવાને માટે અપાત્ર રહેશે? નહીં, નહીં અને નહીં જ.

કાંઈપણ પરાધીન દેશને સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ માટે જે તપ, જે આપભોગ અને જે કષ્ટમાંથી પસાર થવું પડે છે, તે આજે હીંદમાં બની રહ્યું છે એમ થયું ન હોત તો ભારતની સ્વતંત્રતા દુર ગઇ હોત.

ત્યારે, જે સ્ત્રી વર્ગ દેશની સ્વતંત્રતા મેળવવામાં આટલી જન્યતા બતાવી છે, જે સ્ત્રીસમાજની જન્યતાથી 'સાચુત કાંડાં આવડાં' માટે જાતે અભીમાન લેનારી એક સાત્રાજ્યસત્તા પણ ધ્રુજી ઉઠી છે, તે સ્ત્રી શક્તીને શું હીંદુઓનો સમાજ, પોતાના જરાજીણું વીચારોના, સળી ગએલાં રૂઢીનાં પાંજરામાં કેદ રાખી શકશે? આનો જવાબ સાદામાં સાદી ધુધીતું માણસ તો નકારમાં આપશે. પણ હીંદમાં તેનો જવાબ હકારમાં વાળે, તેવી મનોદશાવાળો એક સમુદાય હજી પડેલો છે. એ સમુદાયી હંઠ, જીદ, દુરાગ્રહ બનીને રૂઢીપ્રીયતા, ખોટી પ્રતીષ્ઠાનું ઉંડું, દુર કરાવવા, અને જન્યતા સ્ત્રી શક્તીને ઘરમાં અને બહાર મનુષ્યની માફક સ્વતંત્ર બનાવવાના કામમાં સાથ આપેલાં તે, આ કારણને લઈને જ ફક્ત સમાન થઈ પડે છે, સ્ત્રીઓની જન્યતાનાં, તેમની કામગીરીનાં, એમના આપભોગનાં વખાણ કરવા નીકળનારાઓ માત્ર આ એકજ વાત યાદ રાખશે. તેમણે મનુષ્ય તરીકેની પોતાની જવાબદારીનો હકાંપણ ભરી રીતે વીચાર કર્યો હોતો, એવું એમના સમયની અને તે પછીની દેશ તેમજ પરદેશની જનતા કહેશે. તેમાં તેઓ જેટલે અંશે ચુક કરશે, તેટલે અંશે સ્વાર્થી સ્વતંત્રતાવાંચ્છુઓ તરીકે તેમની ચારે તરફ નીંદા થશે.

નોંધ

સમાધાનીના સુર

સાબરમતીના સંત મહાત્મા ગાંધીજીએ લાહોર મહાસભાએ પસાર કરેલા સંપુર્ણ સ્વાતંત્ર્યના સંગ્રામનો આરંભ મીઠાના કર્ણગથી શરૂ કર્યો, અને તે માટે જ્યારે અમદાવાદથી ઐતીહાસીક કુચનો આરંભ કર્યો,—તે પહેલાં જોડે સમાધાનની ૧૧ શરતો તેમણે હીંદમાંના ખ્રીષ્ટીય સામ્રાજ્યના પ્રતીનીધી સમક્ષ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનો આરંભ અટકાવવાના ઉપાય તરીકે રજૂ કરી હતી, અને વાઇસરોયે તે સ્વીકારી નહોતી, એટલું જ નહીં પણ વીવેકભર્યો પ્રત્યુત્તરે વાળ્યો નહોતો—ત્યારે જાણીતું હતું કે, હવે તો સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાને મેળવ્યા વીના હું કદી જ સાબરમતીના ઉદ્યોગગ્રામમાં પાછો વળવાનો નથી. તે વાતને પુરા અડી મહીના થયા નથી, તેટલામાં મહાત્માજીએ યરવડાની જેલમાં ‘ડેલી હેરલ્ડ’ના પ્રતીનીધી સાથેની મુલાકાતમાં વળી પાછા સમાધાનીના સુર કાઢ્યા છે. અને તે માત્ર નીચેની ચાર શરતો જ આગળ કરી છે:

[૧] જાળમેજી પરીષદના કામકાજની રીતોની જે શરતો પ્રસીદ્ધ કરવામાં આવે તેમાં હીંદને ‘સ્વતંત્રતાપુત્ર’ તત્વ મળે તેવું બંધારણ ધરાવતી શરત દાખલ કરવી;

[૨] મીઠા વેશ રદ કરવાની બાબતમાં, દારૂની બંધીની બાબતમાં અને પરદેશી કાપડ ઉપર અટકાવ મુકવાની બાબતમાં ગાંધીજીની જે માગણીઓ છે તે વીધે તેમને સંતોષ મળે તેમ કરવું;

[૩] સતીનય ભંગની લડત અટકે તેની સાથે સાથે જ રાજદ્વારી કેદીઓને છોડી મુકવા;

[૪] ગાંધીજીએ વાઇસરોય પર લખેલા પત્રમાં બાકી રહેલા સાત મુદ્દાઓની ચર્ચા ભવિષ્યમાં ઉપાંડી લેવા ઉપર મુક્તવરી રાખવી.

સમાધાનીની ગાંધીજીની આ શરતો, જેમાં માત્ર પહેલી શરત શીવાયની બીજી શરતોની અત્યારે ખાસ ગણના કરવામાં આવે તેમ છે જ નહીં, તે જોતાં, અને બીજી બાજુ દેશ તરફથી સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાના સંગ્રામમાં ગાંધીજીને પ્રજાને દીધેલા સાથને સરખાવતાં કાંઈ પણ માણસને નીરાશ થવા શીવાય નહીં જ રહે.

કેમકે ‘ડેલી હેરલ્ડ’ના પ્રતીનીધી મી. સ્લોકોમ્સ સાથેની વાતચીતમાં ગાંધીજીએ, ચોતાની સ્વાભાવીક સરળતાથી એ વાત પણ સ્વીકારી લીધી છે કે, ‘સંસ્થાનો જેવું સ્વરાજ્ય’ એનો અર્થ આ દેશની નોકરશાહી કંઈક જુદો કરે છે માટે મેં સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા એ શબ્દ વાપર્યો છે, અર્થાત્ તેમણે હવે ‘સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા’ની ચોતાની વ્યાખ્યાને પણ ધણી જ મર્યાદિત બતાવી છે. કેમકે “સંપુર્ણ સ્વાતંત્ર્ય”નો ક્યાવ મહાસભાના લાહોરના અધીવેશનમાં રજૂ કરતી વખતે, તેમણે જ કહ્યું હતું કે:

“આ ક્યાવ કરો છો તેથી તમારા પ્રતીનીધીઓ કોઈપણ ‘રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સ’માં કદી જઈ ન શકે એવો અર્થ નથી. એવો પ્રસંગ આવે પણ ખરો કે જ્યારે એ લોકોને પ્રરી પદમાં જવાપણું હોય. એટલી વસ્તુ ક્યાવમાં નોંખવામાં હું કશું માહું નથી જોતો. હા, જય. ‘હુમીનિયન રેટરન્સ’ની જ ચર્ચા થવાની

સ્ત્રી શક્તીની ચીનગારીઓ ચમકી ચમકીને. ભારતના ઇતિહાસને દીપાવી ગઇ છે, પરંતુ આવડી મોટી સસ્તનત સામેલી લડતમાં હીંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી-તમામ કોમોની સ્ત્રીઓ સામુદાયિક ઢબે લડવા નીકળે તેવા પ્રસંગ તો આ પહેલાં જ છે.

આ બંદોબસ્તે ખીસ મેયો જેવી ભાકુતી ગટર મુકાદમનાં અનેક જુદાણાંનો, તેમ જ બ્રીટનના શાહી તેમ જ મુલીવાદી વર્ગ તરફથી તેમના દેશમાં હીંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓ માટે જે તીવ્રકાર ભરી ગઈ ચળવળ વર્ષોથી ચલાવે રાખી છે તેનો, સુંદરમાં સુંદર જગ્યા વાળ્યો છે. તેમની આ જાગૃતીથી ભારતવર્ષની મહીલાઓને જગતના તમામ દેશોમાં ગૌરવથી ચાલવાનો હક્ક પ્રાપ્ત થયો છે, એટલું જ નહીં, પણ તેથી હીંદુસ્થાનના પુરુષ વર્ગને મુદ્દાં ઉંચે મસ્તકે વીશ્વની કોઇ પણ પ્રબળતા મદદ સાથે વાત કરવાની તક તેમણે આપી છે.

હીંદુસ્થાનની સ્ત્રી શક્તીમાં આટલી જાગૃતી ન આવી હોત તો સારોય હોંદ જાગ્યો છે એમ કહી ન શકાત, પણ હીંદુનું અધુરું અંગજા જાંચુ છે એમ કહેવું પડત; અને ત્યાં મુદ્દાં સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાનો હીંદનો દાવો અધુરો મનાત. શાહીવાદીઓનાં દીલમાં ત્યાં મુદ્દાં થયરાટની લાગણી ઉત્પન્ન થાત નહીં.

સ્ત્રી શક્તીની આ અપુર્વ જાગૃતીની અસર માત્ર વર્તમાનયુદ્ધ પુરતી જ નથી, પણ ભાવી પ્રબળ મુદ્દાં તે લખાવાની છે. જે માતાઓ આજે આ યુદ્ધમાં જોડાઈ હશે, તેનાં સંતાનો શું કાયર રહી શકશે, શું પરતંત્રતાને ખારી ગણી ચુલામી દ્વામાં જીવી શકશે? જે કીશોરીઓ કેસરીયાં કરી નીકળી છે, તેમના પત્નીઓ પારકી ચુલામીની મુસરી ખાંચ લઇને જીવંત મુદ્દાંની દશાં જેવું જીવન ભોગવી શકશે? જે બાલા-

ઓની નજર સમક્ષ સ્ત્રી શક્તીની અપુર્વ જાગૃતીનો આજનો ઇતિહાસ રચાઇ રહ્યો છે તે જ્યારે ઉમ્મરલાયક થશે ત્યારે, શું કોઇ શુંકો, કોઇ કાયર તેની સામે ફાટી આંખે જવાની હીંમત કરી શકશે? તે શું સ્વતંત્ર દેશની પુત્રીઓમાં તેના સમાન હક્કથી ખીરાજવાને માટે અપાત્ર રહેશે? નહીં, નહીં અને નહીં જ.

કોઇપણ પરાધીન દેશને સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ માટે જે તપ, જે આપભોગ અને જે કષ્ટમાંથી પસાર થવું પડે છે, તે આજે હીંદમાં બની રહ્યું છે એમ થયું ન હોત તો ભારતની સ્વતંત્રતા દુર ગઇ હોત.

ત્યારે, જે સ્ત્રી વર્ગે દેશની સ્વતંત્રતા મેળવવામાં આટલી જાગૃતી બતાવી છે, જે સ્ત્રીસમાજની જાગૃતીથી 'સાચુત કાંડાં આવડાં,' માટે જાતે અભીમાન લેનારી એક સામ્રાજ્યસત્તા પણ ધ્રુજ ઉઠી છે, તે સ્ત્રી શક્તીને શું હીંદુઓનો સમાજ, પોતાના જરાજીવું વીચારોના, સળી. ગચ્છોનાં રૂઢીનાં પાંગરમાં કેદ ગખી શકશે? આનો જવાબ સાદામાં સાદો યુધ્ધીનું માણસ તો નકારમાં આપશે. પણ હીંદમાં તેનો જવાબ હકારમાં વાળે, તેવી મનોદશાવાળો એક સમુદાય હજી પડેલા છે. એ સમુદાયની હંક, જીદ, દુરાગ્રહ અનીળ રૂઢીપ્રીયતા, ખોટી પ્રતીષ્ઠાનું ઉંડું, દુર કશવચ્ચા, અને જાગૃત સ્ત્રી શક્તીને ધરમાં અને બહાર મનુષ્યની માફક સ્વતંત્ર બનાવવાના કામમાં સાથ આપેલા તે, આ કારણને લઈને જ કેમ સમાન થઈ પડે છે, સ્ત્રીઓની જાગૃતીનાં, તેમની કામગીરીનાં, એમના આપભોગનાં વખાણ કરવા નીકળનારાઓ માત્ર આ એક જ વાત યાદ રાખશે. તો તેમણે મનુષ્ય તરીકેની પોતાની જવાબદારીનો હકાંપણભરી રીતે વીચાર કર્યો હોતો, એવું એમના સમયની અને તે પછીની દેશ તેમજ પરદેશની જનતા કહેશે. તેમાં તેઓ જેટલે અંશે ચુક કરશે, તેટલે અંશે સ્વાધી સ્વતંત્રતાવાંચુઓ તરીકે તેમની ચારે તરફ નીંદા થશે.

નોંધ

સમાધાનીના સુર

સાબરમતીના સંત મહાત્મા ગાંધીજીએ લાહોર મહાસભાએ પસાર કરેલા સંપુર્ણ સ્વાતંત્ર્યના સંગ્રામનો આરંભ મીઠાના કરેલ ગંધી શરૂ કર્યો, અને તે માટે ન્યાયે અમદાવાદથી ઐતીહાસીક કુચનો આરંભ કર્યો,—તે પહેલાં જો કે સમાધાનની ૧૧ શરતો તેમણે હીંદમાંના બ્રીટીશ સામ્રાજ્યના પ્રતીનિધી સમક્ષ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનો આરંભ અટકાવવાના ઉપાય તરીકે રજુ કરી હતી, અને વાઈસરોયે તે સ્વીકારી નહોતી, એટલું જ નહીં પણ પીવેકલયે પ્રત્યુત્તરે વાળ્યા નહોતો—ત્યારે જણાવ્યું હતું કે, હવે તો સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાને મેળવ્યા પીના હું કદી એ સાબરમતીના ઉદ્ધોગાગ્રમમાં પાછો વળવાનો નથી. તે વાતને પુરા અઢી મહીના થયા નથી, તેટલામાં મહાત્માજીએ યરવડાની જેલમાં 'ડેલી હેરલ્ડ'ના પ્રતીનિધી સાથેની મુલાકાતમાં વળી પાછા સમાધાનીના સુર કાઢ્યા છે. અને તે માત્ર નીચેની ચાર શરતો જ આમળા કરી છે:

[૧] જોગમેજ પરીષદના કામકાજની રીતોની જે શરતો પ્રસીદ્ધ કરવામાં આવે તેમાં હીંદને 'સ્વતંત્રતાનું તત્વ' મળે તેવું બંધારણ ધડવાની શરત દાખલ કરવી;

[૨] મીઠા વેરા ૨૬ કરવાની બાબતમાં, દારૂની બંધીની બાબતમાં અને પરદેશી કાપડ ઉપર અટકાવ મુકવાની બાબતમાં ગાંધીજીની જે માગણીઓ છે તે વીધે તેમને સંતોષ મળે તેમ કરવું;

[૩] સતીનય ભંગની લડત અટકે તેની સાથે સાથે જ રાજદ્વારી કેદીઓને છેડી મુકવા;

[૪] ગાંધીજીએ વાઈસરોય પર લખેલા પત્રમાં બાકી રહેલા સાત મુદ્દાઓની ચર્ચા ભરીબમાં ઉપાંડી લેવા ઉપર મુક્તતરી રાખવી.

સમાધાનીની ગાંધીજીની આ શરતો, જેમાં માત્ર પહેલી શરત શીવાયની બીજી શરતોની અત્યારે ખાસ ગણના કરવામાં આવે તેમ છેજ નહીં, તે જોતાં, અને બીજી બાજુ દેશ તરફથી સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાના સંગ્રામમાં ગાંધીજીને પ્રબળ દીધેલા સાથને સરખાવતાં કોઈ પણ માણસને નીરાશ થવા સીવાય નહીં જ રહે.

કેમકે 'ડેલી હેરલ્ડ'ના પ્રતીનિધી મી. સ્લોકોટ્ઝ સાથેની વાતચીતમાં ગાંધીજીએ, પોતાની સ્વાભાવીક સરળતાથી એ વાત પણ સ્વીકારી લીધી છે કે, 'સંરથાનો જેવું સ્વરાજ્ય' એનો અર્થ આ દેશની નોકરશાહી કંઈક ભુદો કરે છે માટે મેં સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા એ શબ્દ વાપર્યો છે, અર્થાત્ તેમણે હવે 'સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા'ની પોતાની વ્યાખ્યાને પણ ઘણી જ મર્યાદીત બતાવી છે. કેમકે "સંપુર્ણ સ્વાતંત્ર્ય" નો દરાવ મહાસભાના લાહોરના અધીવેશનમાં રજુ કરતી વખતે, તેમણે જ કહ્યું હતું કે:

"આ દરાવ કરે છે તેથી તમારા પ્રતીનિધીઓ કેઈપિણ 'રાઈંડ ટેબલ કોન્ફરન્સ'માં 'કદી જઈ ન શકે એવો અર્થ નથી. એનો પ્રસંગ આવે પણ ખરો કે જવાબે એ લોકોને ખરી પદમાં જવાપણું હોય. એટલી વસ્તુ જાણમાં નોંખવામાં હું કશું માડું નથી જોતો. હા, ન્યા. હુમનીયન રટેસ'ની જ ચર્ચા થવાની

હોય ત્યાં તમારા પ્રતીનીધીઓ નથી ભાગ લઈ શકતા, જ્યાં 'આઝાદી' ની ચર્ચા થવાની હોય ત્યાં જ તેઓ જઈ શકે છે."

[નવજીવન: તા. ૫: ૭: ૩૦]

એ દરાવ પસાર થયા ત્યાર પહેલાં ગાંધીજીની સાથે તે વીધે ચર્ચાઓ થઈ હતી. તે વખતે કોઈએ તેમને પુછ્યું કે: "આવા વાતાવરણમાં એવો [સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાનો] દરાવ કરવો એના કરતાં 'રાવિ'ડ ટૂંકા કોન્ફરન્સ' માં જવું શું ખોટું? તેના જવાબમાં ગાંધીજીએ આમ કહ્યું હતું:

"ત્યાં જઈને આપણે કેવું પ્રદર્શન કરીએ તેની તમને કશ્વના છે? એક આમ વાણુશે અને એક તેમ વાણુશે અને આપણા ભુક્કા થઈ જવાના છે. [નવજીવન: તા. ૧: ૨: ૩૦]

વળી મી. બી. ડી. લાઇલ નામના હોલડના એક અહીંસાવાદીએ ગાંધીજીને પત્ર લખ્યો તેમાં તેણે પુછ્યું હતું કે: "આપનો દેશ 'હુમીનીયન સ્ટેટસ' મેળવશે એટલે એને સામ્રાજ્યાતંત્ર રહેવું પડવાનું, અને એ શરૂસર થશે એટલે તે માટે પરદેશી ધન ઉપર, પરદેશી ખેંડ ઉપર એને આધાર રાખવો પડવાનો, અને પરદેશી ધનીકા આજે વીકધું સામ્રાજ્ય મેળવવાનું બીકું ઝડપીને બેઠો છે એ તો આપ જાણો છો... આજે તો બધી પીડીત પ્રજા અને કોમોનું સંગઠન કરીને પીડનારી પ્રજાના પંખમાંથી તેમને છોડવાની લડત લડાવી જોઈએ."

તેનાં જવાબમાં ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે: "હુમીનીયન સ્ટેટસની વાત જ હવે ઉડી ગઈ છે એટલે તેમાંથી ઉપજતા મુદ્દાની આજે ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી."

[નવજીવન: તા. ૨: ૨: ૩૦]

આમ લાહોરની મહાસભા મળી ગયા પછી અનેક વખત ગાંધીજીએ જાહેર ક્યુ

હતું કે, 'હુમીનીયન સ્ટેટસ' ની ચર્ચા કરવા હવે મહાસભાવાદીઓ લંડન કેદીજી નહીં જાય. અને એમનાં એ વચનો ઉપરના વીશ્વાસને લીધે જ, હીંદી પ્રજાએ સંપુર્ણ સ્વાતંત્ર્યના સંગ્રામના પહેલા પગલા સમી મનાયલી મીકના કરલંગની લડતમાં આટલા મોટા પ્રમાણમાં સાથ આપ્યો હતો. તેમ છતાં અગાઉ અનેક વખત બની ગયું હતું તેમ, ગાંધીજીએ આ વખતે પણ એકાએક પોતાની સમાધાનશીલ વૃત્તિનો પરચો પ્રજાને બતાવી આપ્યો છે. અમને આથી લગારે અજાયબી થઈ નથી, અમે તો એમ માનતા જ હતા કે, ખારડોલીમાં ચૈરી-ચૈરાના નીમી-તે તેમણે જેમ પ્રચંડ લડતને એકદમ અટકાવી, આખા મામલાને હીંદની વીરૂદ્ધ પસારાવી નાખ્યો હતો, તેવું આ લડતમાં જે થવા સીવાય રહેવાનું નથી જ. પરંતુ જેઓ એમ જ માની બેઠા હતા કે, 'હવે તો આપણું સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા લીધા વીના આશ્રમ તરફ પાછા આવવાના જ નથી,' તેવા અનેક શ્રદ્ધાળુ માણસોને આથી જરૂર નીરાશ થશે જ.

સમાધાનીનું લયંકર પરીણામ:

અલખત આ લડતમાં લાખજો માણસો ભાગ લઈ રહ્યા છે, પરંતુ તે વાસ્તવિક અર્થમાં જનતાની લડત છે જ નહીં. ગામડાંના આમલગનો મોટામાં મોટો ભાગ હજી આ લડતથી અલગ રહેલો છે. એટલે વધુમાં વધુ આ લડત વચલા વર્ગના મુડી-વાદીઓથી માંડીને વચલા વર્ગના મજૂરના મજૂરો મુઘી વ્યાપી છે. અને તેથી અમને લય રહે છે કે, આપણની ચાર શરતોમાં સંપુર્ણ સ્વરાજ્યનો સર્વસાર જવાની એ વર્ગની શ્રદ્ધાળુ વૃત્તિ હવે ઉપર તરી આવે, અને હાલ તુરત તેથી મજાતા લાલ તરફ

ગોળમેલ પરીષદ માટે જે ભય બતાવ્યો હતો તેજ ભય અત્યારે પણ ખરો પડશે, અને હાંદીઓએ આપેલા ભોગ નીપ્પલ નીવડશે. મવાળ પક્ષના રાજ્યદારીઓનો સારો ચે છતીહાસ ઉદ્દામ વીચારના રાજ્યદારીઓના આપભોગથી તૈયાર થયેલી તકનો લાભ લેવામાં જ રચાયેલો છે. હીંદમાં જ આમ બને છે કે બનવું જોઈએ તેમ પણ નથી, દુનીયાના તમામ મવાળ રાજ્યદારીઓનો છતીહાસ એજ બતાવે છે. પરંતુ મહાસભાના નૌજવાન સભ્યો આજ સુધીના પોતાના અનુભવને દેશો નહીં જ દે, અને ગાંધીજીએ જે માંગણી સમાધાની માટે આગળ ધરી છે, તે તો આટલા ભોગ આપ્યા વીના પણ મળી શક્યું હોત તે ખ્યાલમાં રાખીને, તેટલાથી ગોળમેલ પરીષદની ચર્ચામાં કંઈ પરીવર્તન થવાનું નથી, કે સમસ્ત હીંદીઓનું ભયંકર અપમાન કરનાર ‘સાયમન સાનડી’ ના રીપોર્ટનું મદત્ત સ્વીકાર્યા વીના છુટકે થવાનો નથી. એમ થયું એટલે તો સાદો ભાષામાં કહેતાં એજ અર્થ થયો કે, સાયમન સાનડી સામેનો હાંદીઓનો વીરોધ, સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા માટેની હાંદીઓની લડત અને તે માટે અપાયેલા ભોગ બધું જ ધુળમાં ગયું છે. અને બ્રીટીશ મુત્સદ્દીઓનું જ ધાયું આખરે સફળ થયું છે.

મહાસભા સમીતીનું અપમાન ?

અલાહાબાદમાં મળેલી મહાસભા સમીતી એક તરફથી તા. ૧૩ મી મેના દિવસે દેરાવ પસાર કરીને “કર નહીં” ભરવાની લડત આરંભવાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો છે” એમ જાહેર કરી, પ્રાંતિક સમીતીઓને તેની પ્રચંડ તૈયારી કરવાની ભલામણ કરે છે, બીજી તરફથી ડામદાર પક્ષ તરફથી “હીંદમાં રાજ્ય ચલાવવા” માટે ગમે તે

પગલાં ભરવાની હીંદી વઝીર પોતાની તૈયારી બતાવે છે, હીંદમાં વાઇસરોય પોલીસના બુલ્ડોઝર અત્યાચારોનો બચાવ કરી, કાયદો અને વ્યવસ્થા સખ્ત રીતે ચલાવવાની હીમાયત કરે છે, [અમે યંત્ર ઉપર જઈએ છીએ તે વખતે કર નહીં” ભરવાની લડતની સામે, તેમજ કાપડ અને દારૂની દુકાનોની ઓકીની સામે વાઇસરોયે બે ઓકીનું સ્વરૂપી હથોડા ઉગામી પણ દીધાનું હવે તો જાહેર સુદ્ધાં થઈ ગયું છે] ઉમરાવોની સભા મહાસભા સમીતીની સંસ્થાઓને કચડી નાખવાની ધમકીઓ આપે છે. આ દેશમાં પોલીસ અહીં સાતમક રીતે લડતા સ્વયંસેવકોને ગેરકાયદેસર રીતે લાડીઓ અને બંદુકના કુંદા દોડી દોડી ધાયલ કરી રહી છે. આમ આપખુદી અને અત્યાચારોનો પાર નથી, પેશાવર તેમજ સોલાપુરમાં પ્રમુખીય તપાસનો અસ્વીકાર થઈ રહ્યો છે, મુ’બાઇમાં વ્યાપારી મંડળ જેવાઓના સરઘસને જાહેર રસ્તાઓ ઉપરથી પસાર થવા દેવાની ના પાડવામાં આવે છે, તેવે સમયે સમાધાનીની વાત કોઇપણ સ્વમાનશીલ અને ખાસ કરીને મહાસભાવાદી હીંદી કરી જ શકે નહીં. તેમ કરવું એટલે મહાસભા સમીતીનું ભયંકર અપમાન છે, એટલે પચાળ રાષ્ટ્રની મહાન મનાવવામાં આવતી રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું અપમાન છે. એ અપમાન ગાંધીજીને લીધે થતું હોય કે સરકારી તંત્ર તરફથી થતું હોય, બન્ને સરખું જ છે. મહાસભા અને પાર્લામેન્ટ એ બે સંસ્થાઓની પ્રતીક્ષાનાં ઘર્ષણ શરૂ થયાં છે. તેવે વખતે હીંદના કરોડો નૌજવાનો, તેમજ મધ્યમવર્ગના રાષ્ટ્રભક્તો રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું લાંબે કરીને અપમાન થવા દેશે ખરાં ?

વાંઝીયા ખુલાસા:

ચોક્કસ સમય દરમિયાન હીંદુસ્તાનના વાઇસરોયથી માંડીને પાલમિન્ટની બંને સભાઓમાં હીંદી વઝીર તેમજ સમદાર સરકારના પ્રતિનીધી અને ખ્રીટનના મુખ્ય પ્રધાને ગોળમેજી પરીષદને લગતા વાંઝીયા ખુલાસા કર્યા છે. તેમાં સાયમન વૃત્તાંતની પ્રસીદ્ધિની તીથીઓ, તેની ઇર્ષમત અને ગોળમેજી પરીષદની એક મળવાના દીવસની જાહેરાત સીવાય, રાષ્ટ્રમતવાદી હીંદીઓને ધમકી આપવાના ખુલા પ્રયત્ન ઉપરાંત વીશેષ કશું જ નથી. તેથી દીક્ષામાં દીલી મવાલ મનોદશાનેય સંતોષ થયા નથી. આ તકનો લાભ લઇને ખ્રીટનેરના મહારાજા પણ દેશી રાજાઓના હિતની ચાત કરતાં ખ્રીટીશ હીંદની પ્રજાએ ક્યાં મુઠી આગળ વધવું, તેની પોતાની મર્યાદા બહારની કેટલીએ વાતો કરી છે. પરંતુ તે બધા ખુલાસા પછી પણ હીંદી રાજકારણનું ચુંચવાયકું કાઢકું ત્યાં જ ઉભું છે. આ જાતના રાજકારીઓથી અથવા તો, 'પેટ્રે પરીષદ' જેવાઓને રાષ્ટ્રની લાગણીને ઝાળખવાના પ્રયાસ પીતાની માથાકુટો કરનારા મવાજોથી એ કાઢકું ઉઠે તેમ નથી. હીંદુસ્તાનને સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા જોઈએ છે અને તેની પ્રાપ્તિ પીના આરંભાયલી લડત હવે અટકવાની નથી.

લોકમતની અવગણના

હીંદી સરકાર સત્યાગ્રહની લડતની સામે જે આપખુદ રીતે કામ લે છે તેટલાથીજ તેણે લોકમતની અવગણના કરી છે એમ નહીં, પણ શ્રી વીક્ટલલાઇ પટેલ જેવાની શાણ્ધી સલાહની અવગણના કરીને, મહાસભા સમીતીએ નીચેલી પેશાવર સમીતીને, તેમજ સંકેતથી પીડાતી જનતાને મદદ કરવા પેશા-

વર જતા પં. માલવીયાજીને ત્યાં જતા અટકાવીને, સોલાપુરમાં પીના કારણે લશ્કરી કાયદાને એકદમ અમલ શરૂ કરીને, તેમજ રાષ્ટ્રીય વાવટાનું અપમાન કરાવીને, વર્તમાન પત્રોને મોઢે આપખુદીથી હુઆ મારનારો આપખુદ હુકમ કાઢીને, પીક્ટીંગ સામે ઓડીનન્સ જાહેર કરીને અને છેવટે પતીયાળાની પાપ કથાને જાણી જોઈને ઢાંકી દેવા જેની લાગતા વળગતા અમલદાર [પંજાબનાં સંસ્થાનોના ગવર્નર જનરલના એજન્ટ] ની આગેવાન નીચે ખાતગી રીતે તપાસ કરવા નીમેલી સમીતીથી હીંદી સરકાર હવે તમામ રીતે લોકમતની અવગણના કરવા માંડી છે. અને શ્રી વીક્ટલલાઇ પટેલ જાહેરમાં અનેક વખત જણાવ્યું છે તેમ, લોડ અરવીન અંગત રીતે લાલા માણસ હોવા છતાં, અમલદારી પંત્રની ઇંદ્રજાળમાં ફસીને તેમણે દર કોરોડ જનતાના આગેવાનોની સલાહની ખુશી અવગણ કરી છે, તેજ ખતાવે છે કે હીંદુસ્તાનની પ્રજાની ધીરજની ખુબ કસોટી કરવાનો તોકરશાહીનો ખાસ ધરાદો છે. સત્તાવાદીઓની આવી મનોદશા વખતે સમસ્ત રાષ્ટ્રની લડતને દીલી પાડી નાખે તેવાં સમાધાનના સુર આથીજ પ્રજાપક્ષ વરફથી નીકળે તે રાષ્ટ્રના સ્વમાનને જ નહીં પણ, ગોળમેજી પરીષદ વખતે રાષ્ટ્રના હિતને નુકશાન કરનાર યઇ પડ્યા પીના નહીં જ રહે.

હિંદીયામણને નામે અન્યાય

હીંદુસ્તાનને ખ્રીટીશ સંબંધથી જે આર્થિક નુકશાન થયું છે તે થતું જાય છે, તેથી અર્થશાસ્ત્રીઓ પોકારી પોકારીને કહે છે કે, હીંદ જોથી સંપુર્ણ રીતે આર્થિક બાબતમાં સ્વતંત્ર થાય, તેવી યોજના 'કુમીનીયન સ્ટેટસ'માં કે 'સ્વતંતાનાસાર'માં

ન મળે, તો પછી હીંદને એ સ્વતંત્રતા કંઈ કામની નથી. અત્યારે બ્રીટીશ સંબંધને લીધે હીંદમાં બ્રીટનનો દર વર્ષે લગભગ સવા અબ્બજ રૂપિયાનો માલ આવે છે. [૧૯૨૮ માં ૮૪૦ લાખ પાઉન્ડનો માલ આવ્યો હતો] જે પરદેશથી હીંદમાં આવતા માલના લગભગ ૫૦ ટકા જેટલો છે. અને એટલે બ્રીટનમાંથી નીકળેલ તમામ માલના ૧૧૧૧ ટકા જેટલો થાય છે. બ્રીટનનું જે સુતરગાંઠ કાપડ સ્ટ્રીમર રસ્તે પરદેશ જાય છે તેના ૨૮ ટકા જેટલું કાપડ એકલા હીંદમાં આવે છે, લોખંડ અને પોલાદનો સામાન તેની કુલ દરીયાઈ નીકાશના ૧૬ ટકા જેટલો અને યાંત્રિક સામાન કુલ નીકાસના ૧૯ ટકા જેટલો હીંદમાં આવે છે. અને હજી હીંદી સરકારનો સીનીયર ૩ કમીશનર મીંઝ એક્સ્ચેન્જ તો કહે છે : “320,000,000 buyers waiting for British goods” [હીંદના ૩૨ કરોડ લોકો બ્રીટીશ માલ ખરીદવાની શક્તિ ભેગા છે] અને પછી તે બ્રીટીશ માલદારી વ્યાપારીઓને કહે છે : “આપણા ઉદ્યોગવાદની આઆદીજ માત્ર નહીં પણ ખુદ તેનો આધાર, હીંદમાંની અ.પણી તાબાની ૩૨ કરોડ પ્રજાની માલ ખરીદકરવાની શક્તિ ઉપર અવલંબી રહેલો છે.” પરંતુ હીંદુ-સ્થાનવાસીઓની એ શક્તિ ઉપર, ૧૮ પેન્સના હુંડીયામણથી ૧૨૧૧ ટકાનો કર નાખીને કેવો ભયંકર કાપ મુકવામાં આવ્યો છે, તે વાત વ્યાપારીઓ અને ધારાસભાના પ્રતીનિધીઓ ૧૯૨૦ થી કહેતા આવ્યા છે, છતાં ગરીબોનું ભડું કરવાની અને વ્યાપારીઓના મીત્ર હોવાની વાતો કરનારી સરકાર તે સાંભળતી નથી. આ હુંડીયામણને લીધે પહેલે જ વર્ષે હીંદમાં આવતા પરદેશી માલમાં ભયંકર ઉછાળો આવ્યો અને નીકાશમાં

તેટલીજ ખોટ આવી, પરીણામે એકજ વર્ષમાં હીંદીઓના ખીસામાંથી ૧૮ પેન્સના હુંડીયામણે રૂ. ૨૦૦ કરોડ ઘસડી લીધા! હીંદીઓએ સ્વતંત્રતા માટે શરૂ કરેલા સ્વાઅહની સામે થતાં, દેશની સુવ્યવસ્થીત ખીસવણીનો જોગો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે, તેઓ હીંદની સામાન્ય જનતાને એ જવાબ આપશે ખરા કે, ૨૦૦ કરોડ રૂપિયાથી આ નીધનદેશમાં ઉદ્યોગવાદને કેવો ખીસવી અને પગલર કરી શકાત, આ રોગચાળાથી ભરેલા દેશમાં કેટલી ધરખીતાળો ઉભી કરી શકાત, અને ફરજિયાત કેળવણી માટે જે સરકારને પૈસા મળી શકતા નથી, તે રૂ. ૨૦૦ કરોડથી આ કામમાં કેટલી પ્રગતી સાધી શકાત? પણ આ તો એકે વર્ષની જ વાત થઈ. એન્ડ્રો ઇન્ડીયન પત્રો હીંદ નીધન થઈ ગયું છે એ વાત સ્વીકારતાં શરમાય છે. પરંતુ છેલ્લાં આઠ વર્ષની આયાત-નીકાશના આંકડા ભેતાં એકલા હુંડીયામણથી જ હીંદની ગરીબ જનતાને કેટલું ગુકશાન થયું તે જોવાથી, પણ બ્રીટીશ સંબંધના લાભાલાભ સદગે સમજી શકાશે.

વર્ષ	આયાત	નીકાશ	પુરાંત
	કરોડમાં	કરોડમાં	કરોડમાં
૧૯૨૨-૨૩	૩૬૪	૨૩૩	૮૧
૧૯૨૩-૨૪	૩૬૨	૨૨૮	૧૩૪
૧૯૨૪-૨૫	૩૯૮	૨૪૭	૧૫૧
૧૯૨૫-૨૬	૩૮૫	૨૨૬	૧૫૯
૧૯૨૬-૨૭	૩૦૯	૨૩૧	૭૮
૧૯૨૭-૨૮	૩૨૯	૨૫૦	૭૯
૧૯૨૮-૨૯	૩૩૮	૨૫૩	૮૫
૧૯૨૯-૩૦	૩૧૮	૨૪૧	૭૭

ઉપર જણાવેલા આંકડાઓ પુરવાર કરે છે કે, ૧૯૨૨-૨૩ થી ૧૯૨૯-૩૦ સુધીનાં આઠ વર્ષમાં રૂ. ૮ અબ્બજ ૪૪ કરોડ હીંદની

આયાત નીકાશ વ્યાપરમાં હીંદને ફળે રહે છે. હવે જે ૧૬ પેન્સનો રૂપિયા હોત તો, હાલના ૧૮ પેન્સના હુંડીયામણુ કરતાં ગરીબ હીંદીઓનાં ખીસાંમાં એ આઠ વર્ષમાં ૪૧ અપજ ૫ કરોડ ૫૦ લાખ રૂપિયા રથા હોત. જે દર વર્ષે સરેરાશ દર માણસ દીઠ રૂ. ૨૧ જેટલા થવા ગય છે હવે હીંદીઓની કમાણી સરેરાસ વાર્ષિક રૂ. ૩૦ ની ગણીએ તોપણ હુંડીયામણુથી આવતી આ ખોટ દરેક હીંદીની ત્રીજા ભાગની કમાણી ધસડી ગય છે. એક તરફથી ખીંટીશ મુત્સદીઓ અને વ્યાપારીઓ હીંદી પ્રજા દર વર્ષે એક ધોતીકે ખરીદે તેટલી તેની આવક વધે તો લેન્ડેશાયરનાં કારખાનાંને આખા વર્ષ જેટલું કામ મળે તેવી વાતો કરે છે, ત્યારે ખીંટી તરફથી તેમનાં ખીસાંમાંથી રૂ. ૧૧ દર વર્ષે હુંડીયામણુને રસ્તે લેવાની સરકારી યોજના ચાલુ રાખે છે, એ હીંદને જેનો તેજો અન્યાય નથી. અને તેથી ખીંટીશ માલના બહીષ્કારનીજ અત્યારે હીંદ માટે ખાસ જરૂર છે.

પ્રજામતવાદની મરફરી

જર્મની સાથેની છેલ્લી યાદવીમાં લાખો મનુષ્યોને હોમવા માટે જુદા જુદા ખીંટીશ રાજ્યદ્વારીઓએ અનેક પ્રકારનાં લાંબાં પહોળાં મુત્રોનો પ્રચાર કર્યો હતો, પરંતુ એ લગાઇ ખીંટું કંઈ નહીં પણ માત્ર વ્યાપારી દરીદ્રાઇનું જ પરિણામ હતું. એ લગાઇમાં લાખો માણસોનો અને કરોડો રૂપિયાનો ભોગ લેવાયો હતો; પરંતુ પડછા પાછળ મુઠીભર મુડીવાદીઓ અને શાહીવાદીઓના સુત્ર સંચાલનનું એ પ્રુલુ કાવતરું હતું; એ વાતનો જનતાને મોટો ભાગ હવે માને છેજ. પરંતુ વેસના બુદ્ધિગર ડેવીડ લોઇડ જ્યોર્જે હમણાં એક ગુપ્ત વાત પહેલીજ

વખત પ્રસીદ્ધ કરી છે, તે ઉપરથી ખીંટીશ મુત્સદીઓ ખુદ પોતાનીજ જુમીમાં પ્રજામત વાદની કેવી લયકેર મરફરી કરે છે તે બરાબર પુરવાર થાય છે.

લંડનમાં મળેલી નોટા પરિષદ પ્રસંગે મીંડ રામ્સે મેટ્ટોનડે, સરકારના બન્ને વીરોધી પક્ષના નેતાઓ મીંડ બાલ્ડવીન અને મીંડ ડેવીડ લોઇડ જ્યોર્જની સાથે તમામ જાતની વાટાઘાટ કરવાનો કંમ રાખ્યો હતો, જેથી સરકારના પ્રતીપક્ષીઓ નોટા પરિષદની ચર્ચાથી અબગપ્પા રહે નહીં. અને મીંડ મેટ્ટોનડેની એ રીતની પ્રશંસા કરતાં ગયા એમીક્ષની ૭ મી તારીખે મીંડ લોઇડ જ્યોર્જે ૧૯૨૪ માં ઇંગ્લંડ યુદ્ધમાં કેવી રીતે ઉતર્યું, તેને લગતી એક ગુપ્ત-વાત ઉઘાડી પાડી દીધી હતી. તેણે મીંડ મેટ્ટોનડેની પ્રશંસા કરતા કહ્યું :

“આપણે કંઈ જાતની જવાબદારી-ઓથી બંધાઇ બધાએ છીએ તે આપણે જાણવું જોઈએ. કારણ કે એ જાતની બંધનગીરી શાંતી તેમજ યુદ્ધને માટે હોય છે. ૧૯૨૪ માં યુરોપી યાદવીમાં ઉતરવા માટે આપણે જવાબદારીથી બંધાયો હતા કે નહીં તે સંબંધમાં પુષ્કળ ચર્ચા ચાલી ગઇ છે. આપણે જે બંધાયો હતા તો આપણે કંઈક એવા માટે બંધાયો કે જે વસ્તુ ધણીજ અચોક્કસ હતી. પરંતુ ત્યાં પ્રતીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉભો થયો હતો, આપણે ખરેખર રીતે બંધાઇ સુધ્યા હતા કે કેમ તે નક્કી નહોતું, એટલે આપણે શંકાનો લાલ, ખીંજ-ઓને આપ્યો એ સ્વીતી ફરીથી ઉભી થાય તેવું આપણે જોઇતું નથી. આપણે એવી કશીય બંધનગીરીમ

પણુ નથી કે જેથી ફ્રેન્ચો એમ માની લેકે આપણે અમુક પ્રકારની જવાબદારીઓથી બંધાયા છીએ, જ્યારે ખરી રીતે તેમ કરવાની આપણી ઇચ્છા પણ નહોતી.”

આ રાષ્ટ્રોમાં જન્મતને એક એવા માણસ તરફથી એક ગુત્તાત જાણવા મળી છે કે જે યુદ્ધ સમયના ઇંગ્લંડના પ્રધાનોમાંનો એક લોકપ્રીય મુખ્ય પ્રધાન હતો. સર એડવર્ડ ગ્રેએ તેમજ એસ્પીયની સરકારે ઇંગ્લંડને વીશ્વઆપી યાદનીની નક્યાતનામાં ધકેલી મુકી, ૧૦ લાખ ખ્રીટીશ પ્રાણોને નકામા હોઆ હતા એવી તેમની કડકમાં કડક દીકા કરનારાઓને વેસ્સનો જાદુગાર આ વાક્યોથી ભારેમાં ભારે ટેકા આપે છે. યુદ્ધ સમયેજ એ વાત તો જાહેર થઈ ગઈ હતી કે, ફ્રાન્સની સાથે જનાખદારીનાં બંધનમાં ઇંગ્લંડને બાંધી લેવામાં આવ્યું, તે વાત ખ્રીટીશ પ્રજાથી અને તેની પાકમિન્ટથી ગુત્તા રાખવામાં આવી હતી, એટલુંજ નહીં પણ પ્રધાન મંડળના ઘણા મોટા ભાગથી પણ એ વાત છુપાવવામાં આવી હતી. એટલુંજ નહીં પણ એ વાતની પાપુછ કરતાં મુત્સદીઓની રીતે તેને ઇનકાર કરવામાં પણ આવ્યો હતો. માત્ર અંદરખાનેતું એક નાનકડું મંડળજ એ વાત જાણતું હતું. પરંતુ જ્યારે યુદ્ધમાં ઉતરવાની દુભાંગી પગ આવી પહોંચી તે વખતે સર એડવર્ડ ગ્રેએ અને મુખ્ય પ્રધાને પોતાના દેશને એવી ખાત્રી આપી કે, ફ્રાન્સ સાથે કરવામાં આવેલા કરર પવીત્ર તેમજ ઇંગ્લંડને બંધનકારક છે અને હવે યુદ્ધમાં ઉતરવાની બાબતમાં નીજીય કરવાનો કે વાંધા સાંધા કાઢવાનો માર્ગજ નથી. તેમણે જનતાની લાગણીને

પંખાળનાં કહ્યું, ઇંગ્લંડની પ્રતીક્ષાનો અહીં પ્રશ્ન છે, અને લગભગ રાજની સાથે તે બધી રીતે ગુથાઈ ગયેલીજ છે. પણ અત્યારે યુદ્ધ સમયનો એક લોકપ્રીય મુખ્ય પ્રધાન આપણને તેજ ખ્રીટીશ પાકમિન્ટના ઐતીહાસીક ભવનની વચ્ચે હિંમો થઈને કહે છે, એ બધી વાતો ‘કેવળ અચોક્કસ’ હતી. અને તેમાં ‘પ્રતીક્ષાનો પ્રશ્ન’ સમાવેલો હતો કે કેમ તેને માટે શંકા હતી એટલુંજ નહીં પણ “ઇંગ્લંડ ખરેખરી રીતે બંધાઈ ગયું હતું કે કેમ?” તે પણ શંકાસ્પદ હતું. છતાં તે વખતે સરકારનાં મુત્રા જેમના હાથમાં હતાં તે રાજદ્વારીઓ પોતાની માન્ય ભુમીના લાખ્ખો મનુષ્યોને મૃત્યુની શિક્ષા કરમાવવા તૈયાર થયા હતા. તેટલુંજ નહીં પણ ખુદ ગ્રેટબ્રીટનના અસ્તીત્વને પણ જોખમમાં નાખવા તત્પર અન્યા હતા.

આ સંબંધમાં દીકા કરતાં અમેરીકાનું ‘નેશન’ વાજખી રીતે કહે છે કે: “આથી અમારી એ માન્યતાને વીશેષ ટેકા મળે છે કે, જે માણસોએ ભયંકર જવાબદારી તરફની આટલી બધી ખીન જવાબદારીથી ઇંગ્લંડને યુદ્ધમાં ધકેલ્યું, તેમને તો વતન માન યુગના મોટામાં મોટા અપરાધીઓની હારમાં. ખેસાડવા જોઈએ” ‘નેશન’ ના આ મત સાથે અમે મળતા થઈએ છીએ, તેટલું નહીં પણ અમે તો એમ પણ માનીએ છીએ કે, તેમણે પ્રજનમતવાદની કૂર મરકરી કરવા ઉપરાંત, મુત્સદીઓ સમય આવે પોતાના દેશને પણ કેમ કહે છે તે ખતાવી પ્રજનમત વાદના રૂપાળા નામ નીચે, અમુક વર્ગનાંજ હીત જાળવતી સરકારોની વ્યવસ્થામાં પુરેપુરા મુજબત સુધારા થવાની તે જરૂર ખતાવે છે. એટલુંજ નહીં પણ હીંદુસ્તાનની પ્રજા તો આપખુદ રાજ્યતંત્રનોજ અનુભવ કરતી આવી છે, ત્યારે ખ્રીટનમાં

તો પ્રજનમતને માન મળે છે એવાં અભીમાન વચ્ચેના ઉચ્ચારનારી ખીટીશ જનતાને અમે જણાવીએ છીએ કે, ખુદ ઇંગ્લંડમાં પણ ખીટીશ જનતાની સંમતી પ્રમાણે નહીં, પણ મુડીમર શાહી-મુડીવાદીઓનાં વહેજાં પ્રમાણે લય'કર આપણુદ કારભાર ચાલી રહ્યો છે. અમે તો માનીએ છીએ કે 'યુદ્ધ' જેવી જવાબદારી ઉપાડવા પહેલાં, દરેક સર-કારે પોતાની તમામ પ્રજાનો મત લેવો જોઈએ, અને સમગ્ર પ્રજાની વધુમતીએ જે ઇચ્છા જણાય તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. એમ થાય તેવું જ નામ પ્રજનમતવાદનું સાચું પાલન છે. પરંતુ આજના ખીટનમાં એવો પક્ષો થાય એવી આશા રાખવી તે અત્યારે તો આકાશમાં ઇમારતો બાંધવા જેવી વાત છે!

પેલેસ્ટાઇન રીપોર્ટ

કાંઈપણ ખીટીશ શાહી કમીશનનો રીપોર્ટ લાગ્યે જ એવો હોય છે કે જે સકુને સંતોષી શકે, તેજ સ્થિતિ ગયા ઓગસ્ટમાં પેલેસ્ટાઇનમાં થયેલા તોફાનને લગતા 'શા કમીશન'ના રીપોર્ટની પણ થઈ છે. કમી-શને ઓગસ્ટના તોફાનનાં પ્રાથમિક કારણોની વીગતોમાં ઉતરતાં એવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે કે, "જ્યુ લોકો તરફ દુસ્મનાવટની અને ચેરની આરખોની લાગણી, તેમને રાજકારણમાં અને રાષ્ટ્રીય મહત્વાકાંક્ષાઓમાં મળેલી નીરાશાને અંગે, તેમજ લવિષ્યમાં નીધન-તાનો જે લય તેમની ઉપર લટકી રહ્યો છે તેને આભારી છે." આથી જ્યુ લોકોને તેમજ તેમને ટેકા આપનારા શાહીવાદીઓને શા રીપોર્ટ તરફ અણગમો થયો છે. કેમકે તેમણે શાહીવાદીઓની હમૈશની રીત પ્રમાણે પ્રાથમિક મતભેદના બાઉને આગળ કર્યા હતા, પણ 'શા કમીશન'ે તે બાઉને બદલે આર્થિક

બાબતની તેમજ રાજકારણી મહત્વાકાંક્ષાની આરખોની સાચી લાગણી રજુ કરી છે. એટલે શાહીવાદીઓ તેમજ જ્યુ જનતાનો વીરોધ શા કમીશન સત્પત્રે આપેલા ટેકા માટે છે. આરખ લોકો અત્યારે સ્વાભાવીક રીતે જ તેમના ભાવી માટે ચીંતામાં પડ્યા છે. તે ચીંતા બેવડી છે: "જ્યુ લોકોને મોટી સંખ્યામાં વસાહત તરીકે લાવવામાં આવે છે તેથી, તેમજ તેઓ આરખો પાસેથી મોં માગ્યાં હામ આપીને જમીન ખરીદે છે તેથી, એકતો તેમના જીવનગાળાનું સાધન હાથમાંથી ચાલ્યું જાય તે ડર છે, અને રાજકારણમાં જ્યુ લોકો ચડી વાગે તે ખીજે ડર છે." એટલે ઓગસ્ટ મહીનાના તોફાનનું તાત્કાલીક કારણ લેઈલીંગ વોલ ભડે હોય, છતાં તેનું મુળ અને ખરેખર કારણ કેવળ આર્થિક અને રાજકારણીજ છે. જ્યુ લોકો પૈસા આપીને જમીન ખરીદે છે તેમાં શા માટે વાંધો લેવાવો જોઈએ એવું કાંઈ પ્રથમ દૃષ્ટીએ કહેશે, તેમ તો દૃષ્ટીણ આફ્રીકામાં અને કેનીયામાં હીંદીઓને જમીન ખરીદનાં શા માટે અટકાવવામાં આવે છે તે પ્રશ્ન તુરત ખડો થશે. આરખ લોકોના જમીનદાર વર્ગને વધારે પૈસા મળે છે તેથી સ્વાભા-વીક રીતે જ અત્યારે તો એ વર્ગ, સામાન્ય કોટીના આરખોથી જુદો પડી, જ્યુ લોકોના આગમનને વખાણે એ અને તેનું છે-એક વખત તો એ આરખોની યે અવદશા થશેજ, પણ અત્યારે ગરીબ આરખોની જમીન જત્યાથી તેઓ જીવનગાળાનું સાધનજ ગુમાવી બેસે છે, ઉપરાંત યુદ્ધ પછી જ્યુ લોકો જે મોટી સંખ્યામાં પેલેસ્ટાઇનમાં વસવા ગયા છે, તેમણે જમીન ખરીદવા મોટી મોટી કંપનીઓ ઉભી કરી છે, અને વર્તમાન યુગની ચુસચુનીતીના તમામ અવસ્થિત નીચમે પ્રમાણે પેલેસ્ટાઇનના આરખોને જુમી રીહાણ

ખનાવવાની તેમની યોજના ધમધોકાર ગતી કરી રહી છે. આથી અસંતોષ ઉભો થયો છે. આ અસંતોષ આથીંક છે. પણ રાજકારણી બાબતમાં આરખો સ્વરાજ માગે છે, ત્યારે ખ્રીટીશ સત્તાવાળાઓ પોતાના 'મેન્ડેટ'ને આગળ ધરી, આરખોની એ સ્વાભાવીક ભાવનાઓની વચ્ચે આડખીલીઓ ઉભી કરે છે. ૧૯૨૨ માં ગ્રેટબ્રીટનના કુશળ મુત્સદ્દીઓ એ આ આરખોને ચર્ચા ચલાવવા માટે ધારાસભાનું રમકડું આપવા માંડ્યું હતું, પરંતુ આરખોને એ રમકડાથી સંતોષ નહોતો. ગમે તેમ, તેમને તો સ્વરાજ્ય જોઈએ છે, અને એ માગણીમાં બધાજ આરખો એકમત છે. એટલે કામદાર સરકારના અગ્રણી 'પેલે-સ્ટાફ'નની પ્રવ્રનના તમામ ભાગને સમાન ન્યાય' આપવાની પાલખીમાં ગમે તેટલી વાતો કરે, તો પણ આરખોના મનનું તેથી સમાધાન થવાનું નથી.

સુદાન અને ઇંગ્લેન્ડ

આખરે સહુ ધારતા હતા તેમજ સુદાનના પ્રશ્નના ચુંચવાડને લીધેજ બ્રીટનની કામદાર સરકારના પરદેશપોતાના મંત્રી મી. હેન્ડરસન અને ઇંગ્લેન્ડના વફદપક્ષના સરદાર તેમજ ઇંગ્લેન્ડની હાલની સરકારના વડાવઝીર નહાશ પાસા વચ્ચેના સમાધાનીના સંદેશ પડી ભાગ્યા છે. એકતરફથી બ્રીટનનો કામદારપક્ષ વીશ્વશાંતીની વાતો કરે છે, અને બીજી તરફથી હીંદ તેમજ ઇંગ્લેન્ડ સાથે શાહી-મુડીવાદી મનોદશાનું પ્રદર્શન કરે છે તે ખાસ નોંધવા જેવું છે. પરંતુ વીશેષ લક્ષ આપવા જેવું તો એ છે કે, જ્યારે સમાધાનીના સંદેશ તુટી પડવાની વાત મી. હેન્ડરસન ગઈ તા. ૬ ફી મેએ આમની સભામાં જાહેર કરી, ત્યારે કોન્ઝરવેટીવ મતના અનેક શાહી-મુડીવાદીઓએ તે માટે હર્ષધ્વની

કાઢ્યા હતા! ગ્રેટબ્રીટન ઇંગ્લેન્ડ સાથે સમાધાની સાધી ન શકે તેનું મુળ કારણ અહીં જ રહેલું છે. ખ્રીટીશ મુડીવાદીઓને માટે સુદાન એ ધન કમાવાનું મેટામાં મોટું સાધન છે, અને તેથીજ તે તેમને માટે સારામાં સારું આકર્ષણ પણ છે. મુંબાઇના માલ ગવર્નરે ઇંગ્લેન્ડમાં ગયા પછી ત્યાં જ બાંધકામ શરૂ કર્યાં હતાં, તેમાંથી ખ્રીટીશ કારખાનાં માટે પુષ્કળ કામ અને ખ્રીટીશ મુડી માટે પુરતા નફાની સગવડ મળી રહે છે, અને 'સુદાન પેન્ડેશન સીન્ડીકેટ'નો તેમ જ તેને અંજો ચાલતી બીજી કેટલીએ સંસ્થાઓનો સુદાનમાં કેટલાંએ વીધાં જમીન ઉપર ઢાલુ છે. આ સીન્ડીકેટ ૧૯૨૮ માં ૨૫ ટકાનું ડીલીડેટ પોતાના ભાગીદારોને વહેંચ્યું હતું, એ સીન્ડીકેટની મુડીમાં તાજે તરમાં ૫૦ ટકાનો વધારો પણ કરવામાં આવ્યો છે. આથી ઇંગ્લેન્ડ સાથે સુદાનના મુદ્દા ઉપર સમાધાનીના સંદેશ પડી ભાંગ્યા તેથી કોન્ઝરવેટીવ સભ્યોએ આમની સભામાં હર્ષનાદ કર્યા, તે બીજા કશાની સાથે નહીં પણ તેમની થેલી સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એટલે કહેવાતી કામદાર સરકારે કોન્ઝરવેટી વોનીજ ચાલે ચાલીને વફદ પક્ષના વજીર સાથે સમાધાની કરવાની ના પાડી, તેમાં ખ્રીટીશ કામદાર પક્ષની મોટામાં મોટી નીધ્-લતા અને કોન્ઝરવેટીવ શાહી-મુડીવાદીઓની ભવ્ય છત રહેલી છે. વફદ પક્ષ સત્તામાં આવ્યા તે પહેલાં ઇંગ્લેન્ડમાં મહમદપાશાની નામની સત્તા ચાલતી હતી, કેમકે એ લોકોજીવ પોતાના માલીકને સુર સંભળાવવાની યત્ર જેવી દશાભોગવતો હતા. તે સ્થિતિમાં સુદાનને માટે ગમે તેવી શરતો કરવી લીધી હોય અને સર લીચેકેનું ૧૯૨૪ માં ખુન થયું તે તકનો લાભ લઈને સુદાન ઉપર બ્રીટનની સર્વ હક્ક સ્વાધીન સત્તા સ્થાપી દેવામાં આવી હોય,

તે શાંતીના વાતાવરણમાં કાયમ રહી ન જ શકે. અને તેનું ખીલું મહત્વનું કારણ પણ છે: મહમદપાશાની સત્તા જ્યારે ચાલતી હતી ત્યારે એનું ધ્યાનવામાં આવ્યું હતું કે મુઘલના સવાસનો નીકળે ઇજ્જત તેમજ ખ્રીસ્તની સરકાર કરે નહીં, ત્યાં મુઘી નહોતે કમગતા સમાધાનમાં ફેરફાર થાય નહીં. આમ કરવામાં આશય એ છે કે, નાઇલ નદીનાં પાણીની મુઘલની ખીલવણી માટે અત્યારે મુઘી જેટલી જરૂર હતી, તે કરતાં પણ હવે વીશેષ જરૂર છે. આને લીધે આ-દુર્ગમની દક્ષીણ તરફ ત્યાંથી ૩૦ માઇલ પર આવેલા જેમ્સ એલ્લીઆ આગળ પાણીનો બંધ તેમજ એમેરીનીયામાં ટાના સરોવર આગળ 'બેરેન્' બાંધવાની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. હવે મુઘલમાં થઇને જતી નાઇલ નદી ઉપર જેની સત્તા હોય તે સત્તાની અસર નાઇલના નીચલા પ્રદેશ ઉપર પણ થાય છે, અને નાઇલના નીચલા પ્રદેશ ઉપર ઇજ્જતની ખેતીવાડીનો તમામ આધાર છે. અર્થાત્ જ ઇજ્જતની સ્વતંત્રતા માટે મુઘલનો પ્રશ્ન ભારેમાં ભારે અગત્યનો છે. મહમદપાશાએ આ બાબતમાં ગમે તેમ કશું હોય, પણ મુઘલ ઉપર ખ્રીસ્તને જે રીતે સત્તા જમાવી છે, તે રીતની મુઘલ ઉપરની ખ્રીડીશ સત્તાનો ઇજ્જતના નેશના-લીટીએ એટલે કે વફદાએ કદી પણ સ્વીકાર કર્યો નથી. એટલું જ નહીં પણ મહમદપાશા સાથેના તે સંબંધના કારણ થયા, ત્યારે પણ વફદ પક્ષે તારથી સર

એસ્ટેન ચેમ્બરલેનને કહી દીધું હતું કે: "અબ્દના સત્તાધારી પ્રતિનીધીઓ સાથે મસલત કર્યા વીના, નાઇલ નદીનાં પાણીના સંબંધમાં, કોઇ પણ બાબતના કારણ થાય તેની સામે અમે ઇજ્જતવાસીઓને નામે વીરોધ ઉઠાવીએ છીએ." અને ઇજ્જતનો વફદપક્ષ એટલે હીંદનો મહાસલા પક્ષ, ત્યારે મહમદપાશાનો પક્ષ તે મુડીસર ઇંદુલુરોનો પક્ષ એ સ્વીકારી છે. આ સંજોગમાં ખ્રીડીશ મુત્સદ્દીઓએ તેમની હમેશની રીત પ્રમાણે મુઘલનીઓને ઇજ્જતવાસીઓ સામે ઉરકેરીને છુટા પાડવાની યુક્તિ અજમાવી છે; અને વફદ પક્ષને ઉતારી પાડવા માંડ્યો છે. પરંતુ તેમની એ યુક્તિ અમેરીકામાં, દ. આફ્રિકામાં આયર્લેન્ડમાં અને બ્રહ્મદેશમાં નીબ્ધળ નીવડી છે, તેવીજ રીતે ઇજ્જતમાં પણ છેવટે તો નીબ્ધળ જશેજ; તો પણ રામ્સે મેકડોનલ્ડનો કહેવાતો કામદારપક્ષ. જે પોતાની હયાતી-માંજ જગતમાં સમાજવાદને સફળ બનાવવાના મોટા દાવા સાથે સત્તા ઉપર આવ્યો છે, તે પક્ષે ઇજ્જત અને હીંદમાં શાહીવા-દીઓને ધોરણે કામ લઇને પોતાની આબરુ જરૂર ગુમાવી છે. હીંદુસ્થાન અને ઇજ્જતની પરાધીનતાના પ્રશ્નો પરસ્પર સાથે સંકળા-યક્ષા છે, અને તેની છેલ્લી સમાધાની વખતે ખ્રીડીશ મુત્સદ્દીઓને આ બન્ને દેશોની ગુલામી પરસ્પર મુઝવે છે, તે માટે પણ હીંદીઓએ સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાના, પોતાના મુઘલને બરાબર વળગી રહેવાની જરૂર છે.

ઉ મિ

(જીવન અને જિજ્ઞાસાનું માસિક)

એમાં દર મહિને સ્વાપ્તિની નેમ પ્રકટાવતાં ત્રણથી ચાર કાળે : જગતના આધુનિક મહાપુરુષોમાંથી એકનું ટુકું અને સચોટ રેખાચિત્ર : હૃદય સોંસરવી નીકળી જાય એવી જે નાનકડી નવલિકાઓ : એક સંસ્કારવતી નાટિકા : પ્રેરણાવાન પત્રો : નવયુગના પ્રશ્નોનો ઝીણવટભર્યો ઉકેલ કરતાં જે નિબંધો અને પારિભાષિક સાહિત્યના વાંચનના નિતારરૂપે અપાતાં દર્શન વગેરે. વરસ દહાડે હસો પાનાનું વાચન, દિવાળીઅંક, ભેટના પુસ્તક સાથે, ફક્ત રૂપિયા સવાત્રણ, પરદેશ રૂ. ૪ અથવા શીલીંગ ૭.

‘ઉમિ’ કાર્યાલય : ૧૮૧, બેન્ગલોર સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ : નમુનાની નકલ ફ્રી.

ભયંકર ખૂન

કેટલાકો માને છે વરડનનું ખૂન થયું—પોલીસ ખાતાવાળા રોઝનેજ ખૂની ગણે છે, ખાનગી ડીટેક્ટીવની માન્યતા છે જે વરડનનું ખૂન થયું જ નથી—તે જીવતો છે અને નાસતો ફરે છે, ખરો ખૂની કોણ ? ખૂન કોનું થયું ? તે મારેના અનેક ગુચવણીભર્યા પ્રશ્નો રજૂ કરતી ડીટેક્ટીવ નોવેલ—“કોની બેરી”—જરૂર વાંચો, ‘કો’મત ફક્ત રૂ. ૭, પોસ્ટેજ આના ચાર. વિલાસ ઓફીસ : ૧૮૧, બેન્ગલોર સ્ટ્રીટ, કોટ—મુંબઈ.

A PAMPHLET YOU SHOULD READ

Paper Cover, 4 annas, by post 5 annas.

WHY I AM NOT A CHRISTIAN

By THE HON. BERTRAND RUSSEL

In popular form, Mr. Bertrand Russell summarizes the objections felt by many sincere and competent minds to the Christian religion. There is no trace of bitterness in his tone, and there can be no question as to the adequacy of his knowledge or the sobriety of his judgment.

Apply to—*The Hindustan Book Depot,*

21, Dalal Street, Fort, BOMBAY.

एमनी स्व. पत्निश्रीना स्मरणार्थे
श्री फार्मस गुज गती सभाने
श्रीयुत गद्यभाष आयु ६९ आवश
तस्थी भवितय संप्रेम भेट.

સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામને મોખરે

કસ્તુરબા ગાંધી

[જે વીરાંગનાની માફક યુદ્ધમાં લુખે છે]

પેરીન બહેન દેસાઈ

[મુંબાઈ કોંગ્રેસ કમીટીનાં પ્રમુખ]

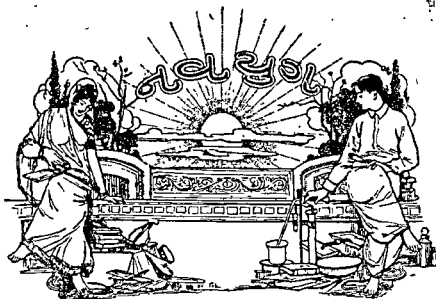
લીલા મુનશી

[મુંબાઈ કોંગ્રેસ કમીટીનાં ઉપપ્રમુખ]

કુમારી મીકુબહેન પીટીર

[જિ સુરત છલ્લામાં દાહનીવિધતું કાર્ય કરે છે]

વર્ષ : ૨ જી.]

જુલાઈ : ૧૯૩૦

[અંક : ૪

પ્રાથના પત્રો,
પરીપદો અને પ્રતિષ્ઠા-
ધોથી જગતમાંના મોટા-
માં મોટા અને અપુર્વ
સંગીત સામ્રાજ્યવાદને
તેના પોતાના હિતથી જુદે
માર્ગે વાળી શકાશે; એવી જ હીંદીઓની
શ્રદ્ધા દશે; તે શ્રદ્ધાની આસપાસ ઉભા કરા-
યલા આશાવાદના આડંબરી તેજમંડળને
આવરી લેનારો સાયમન સમીતીનો પહેલા
રીપોર્ટ જુનની ૧૦ મીએ હીંદ તેમજ
ઇંગ્લંડમાં પ્રસીદ્ધ થયો. તેના બીજા ભાગમાં
એ ગોરા પંચે હીંદની ઝાળીમાં કેટલા ટુકડા
ફેંક્યા તેની લક્ષમણો કરી છે; પરંતુ
એ લક્ષમણો ઉપર હીંદીઓ ઉતાવળીઓ
મત બાંધી ન બેસે તે માટે જાણીતે
એ પુસ્તકની પ્રસીદ્ધિને પખવાડીઆનો વીરવ્ય
કર્તા છે. તેમ છતાં એનો પહેલા ભાગ બીજા
ભાગમાં શું છે તે બરાબર બતાવી દે તેવા
હોવાથી, બીજા ભાગને લેવા સીવાય, પહેલા

હવે શું?

: લેખક :
તંત્રી

ભાગની ભાષા, લેખકનું,
વલણ, અને રીપોર્ટના
વસ્તુનું મુળ: એટલાનો
વીચાર કરીને, બીજા
ભાગમાં શું આવશે તે
કદી દેવા માટે બહુ જુદી-
બજાની જરૂર નથી.

આખા લશ્કરનો ભેદ તેના આગેવાનને
જેતાં પામી શકાય, તે રીતે પહેલા પુસ્તક
ઉપરથી બીજામાં શું લક્ષમણો કરવામાં
આવી દશે તે એકજ વાક્યમાં કહેવું હોય
તો અમે સાયમન કમીશનમાં શ્રદ્ધા રાખ-
નારા વર્ગને કહી દઈશું કે: “લુગડાં ઉતા
રીને નાહી નાખજો!” અમે તો કદી આ
‘ગોરા પંચ’ના રીપોર્ટમાં શ્રદ્ધા રાખી જ
નહોતી, બે કારણથી: એક તો બ્રીટનનાં ત્રણ
રાજદ્વારી પક્ષે પોતાના દેશની અંદરના
પ્રશ્નોને બાદ કરતાં બાકીની બધી જ બાબ-
તમાં સામ્રાજ્યવાદને જ સંગીન બનાવીને

ચીરંહવી રાખવાના મતના હિંમતવાદી છે, અને બીજું કારણ એ કે, તે પંચ જે મતની સરકારના વખતમાં નીમાયું હતું તે સરકાર શાહી-મુડીવાદીઓની હતી, તેથી આ 'ગોરાપંચ'માં એ વીચારવાળાઓની બહુમતી હતી. એટલે તે પંચ હીંદુસ્થાનની પ્રજામાં કાંઈ પણ બહાને ફાટકુટ પડાવી, તેમના પક્ષમાં ભળનારાઓને થોડાક ટુકડાં ઓની લાલચ આપીને. હીંદમાં સાત્રાન્યવાદનાં તમામ હીત સચવાઈ રહે તેવી ભલામણ જ કરશે એની અમને પુરેપુરી ખાત્રી હતી. પૃથ્વીના પટ ઉપર કાંઈ પણ શાહીવાદી પ્રજાએ તાપ્તાની પ્રજાને પંચ નીમીને સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા તો શું પણ સંસ્થાનો-સમુદાય સ્વરાજ્ય આપ્યું હોય તેવું બન્યું જ નથી; અને તેથી ઉલટું સાયમન પંચના સંબંધમાં બને તેનાં કશાં કારણ હતાં જ નહીં. કેમકે હવે તો કામદાર વર્ગની કહેવાતી મેકડોનાલ્ડની સરકારના હીંદખાતાના વઝીરે પણ પાલખિંટની વચ્ચે ઉભા રહીને જગતની પ્રજાઓને હોંડે ચોક સંભળાવી દીધું છે કે : “હીંદમાં તેઓ કાંઈ પણ ભોગે રાજ ચલાવવા મક્કમ બનેલા છે.”

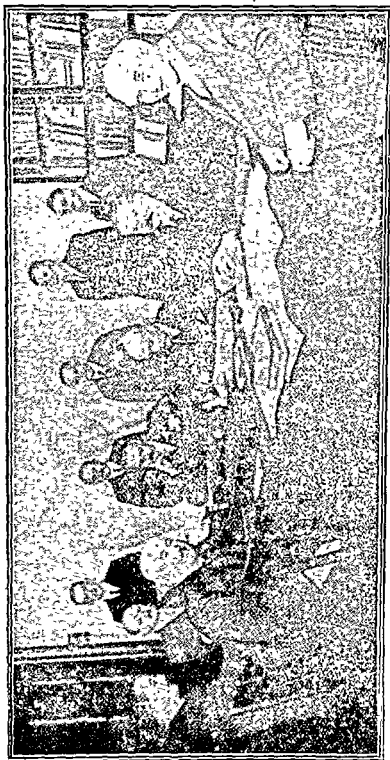
સાયમન પંચની ભલામણો ઉપર કશીજ આશા નહીં રાખવાનું ત્રીજું છતાં ધણુંજ મહત્વનું કારણ એ છે કે; આ દેશની મહા સભાએ તેમજ વીનીતોએ સુદ્ધાં એ 'ગોરા પંચ'નો સંપુર્ણ બહીષ્કાર કર્યો હતો. એ બહીષ્કારની અસર સાયમન સાતડીને એટલી થઈ હતી કે, પિતાના રીપોર્ટમાં બહીષ્કારની કશી અસર થઈ નથી એમ તેને પોતાની પ્રતીક્ષાને ખાતર તેથી જ વારંવાર કહેવું પડ્યું છે તેની આગળ દેશનો એક પણ પ્રતીબંધિત રાજદ્વારી પોતાના અનુભવને લાભ આપવા ગયો નહોતો, ઉપરાંત એ સાતે

સભ્યો હીંદના સંબંધમાં સંપુર્ણ અજ્ઞાન હતા [નોકરશાહીને માટે એ મોટો લાભ હતો, તેથી તો એમની એ અજ્ઞાનતાને મોટા સફળતા તરીકે મનાવવાના અનેક મીથ્યા પ્રયાસો થયા હતા], તેની આગળ માત્ર એક જ પક્ષના દલીલો રજુ થઈ હતી, અને તે દલીલોની સમજણ ઉલટપાલટ તપાસ લેનાર કાંઈ હીંદી હતો નહીં. આથી તે રીપોર્ટ કેવળ સરકારી મતનો જ પડવો પાડનાર એક પક્ષી જ નીબંધ બન્યો છે. એટલું જ નહીં પણ જે પંચનો સમસ્ત રાષ્ટ્રે બહીષ્કાર કર્યો હોય તેની ભલામણોને લેખામાં લેવી, તે બહીષ્કાર ઉપર હરતાલ મારવા જેવું કામ અમે લેખીએ છીએ, અને તેથી પણ અમે તે ભલામણો ઉપર એકે મુરાદનો મહેલ ઉભો કરવાની સ્વમાનનો ભંગ કરનારી તજવીજ કરી જ નહોતી.

આ બધાં કારણોને લીધે સાયમન કમીશનની ભલામણો કોડીની કીંમતની થે નથી. તો પણ, આપણા વીનીતમીત્રો જે પંચના બહીષ્કારમાં સામેલ હતા, તે પંચની ભલામણોમાં છુપી શ્રદ્ધા સેવતા હતા અને હજીય એ ભલામણોના જ પાયા ઉપર ચર્ચા કરવા મળનારી ગોળમેજી પરીષદમાં તેઓ ખુલ્લી શ્રદ્ધા ધરાવે છે. તો પણ એ વર્ગના રાજદ્વારીઓનો સુદ્ધાં સાયમન રીપોર્ટની પોષણતા સ્વીકાર્યા વીના છુટકો થયો નથી.

આમ છતાં કામદાર સરકારે, હીંદના વઝીરે, હીંદી સરકારે તેમ જ એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન પત્રકારોએ એ ભલામણો માટે એટલાં ટોલ-ત્રાંસાં પીટવા માંડ્યાં છે કે, જેને લઈને એ ગોરા પંચની પોષકપોષીમાંની પાંચળી દલીલોની સમીક્ષા કરી જવની તેની પોષણતા બનાવવા પુરતી જરૂર અમને લાગે છે. ઉપર અમે કહી ગયા તેમ સાયમન પંચ હીંદ

શ્રી કાર્તિક ગુજાતી સમાજે
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આણુદણ આવડા
તરફથી સવિનય સપ્રેમ ભેટ.

સાપ્રમન કુમીશન : લંડનમાં હીંદ માટે રીચાર્જ તૈયાર કરે છે.

વીધે છેક જ અચાન માણસોતું બનેલું હતું, તેની સમક્ષ નોકરશાહીએ તેથી પોતાનો પક્ષ વીશદ રીતે રજુ કર્યો હતો, તેમજ તે પંચની સમક્ષ જે થોડા ધણા કોમીવાદીઓ દેશનો દ્રોહ કરીને સાક્ષી આપવા ખડા થયા હતા, તેમણે ય માર્લાકના મતનો પડઘો પાડવા જેની, સામ્રાજ્યવાદને ટેકા આપનારી જ દલીલો રજુ કરી હતી: આ બધાને લીધે તેની લલામણો, મવાલમતનું પ્રતીપાદન કરતા એક પત્ર [ડેપુલી મેલ-મુ'બાઈ]ના ગોરા તંત્રી [મીઝ એફ. ડબ્લ્યુ. વીલ્સન] એ વાળખી રીતે કહ્યું છે તેમ, હીંદી સરકાર તરફથી દરવર્ષે હીંદની પરીસ્તીથીની જે સમાજોચના લંડનની પાર્લામેન્ટ માટે પ્રસીદ્ધ થાય છે તેની, અને આમની સલાની આગલી પાટલી ઉપરથી લોર્ડ વિન્ટરટને હીંદ વીધે કરેલાં શાહીવાદની દ્રષ્ટીનાં ભાષણોની દલીલોના ખીચા જેવી બની છે. એટલે તેમાં નવું કશું છે નહીં અને નોકરશાહીએ ઉભી કરેલી જુની ચોક્કળ દલીલોમાંથી એકેને વીસરવામાં આવી નથી. એ કારણને લીધે સાયમનની લલામણ હીંદને કરીજ ઉપયોગી તો નથી. પણ હીંદનું ભયંકર અપમાન કરનારી છે. લંડન ટાઇમ્સનો ખાસ હીંદ અંક [જિમાં હીંદની પ્રત્યેક મહત્વકાંક્ષાનો વીરોધ કરી, તમામ કાળું ત્રીત રજુ કરવામાં આવ્યું છે] વાંચી જાઓ, અથવા રોથરમીઅર અને ઓડવાયરની લેખમાળા જોઈ જાઓ, એટલે સાયમન રીપોર્ટનું વક્ષણ એજ ધોરણ ઉપર રચાયલું છે. તે વીધે કોઈને શંકા નહીં જ રહે.

એ ચવાઈને કુઓ બની ગયેલી અને કોડીનીધે ક્રીંમત વીનાની જુની દલીલોના મુખ્ય પાયા આટલા છે:

(૧) હીંદ એક રાષ્ટ્ર નથી;

(૨) હીંદના રાજદારીઓ જનતાના મતનો પડઘો પાડનારા નથી અને જનતાને રાજકારણનું કશું જ્ઞાન કે ભાન નથી;

(૩) હીંદુ-મુસલમાનના મતભેદ એ ધણો ગંભીર તેમજ મુશ્કેલ પ્રશ્ન છે;

(૪) હીંદના લશ્કરમાં હીંદી તત્ત્વ દાખલ કરવામાં જે ધીમી રીત સ્વીકારવામાં આવી છે તે રીતમાં જરૂરે વધુ ગતી મુકી શકાય તેમ નથી.

(૫) હીંદનો મોટે જનસમુદાય નીરક્ષર છે, અનેક કોમો અને પેટા કોમોથી તે વીલક્ષ બનેલો છે, એટલે મતાધીકારનું પ્રમાણ પણ હાલ તુરત વીશાળ બતાવી શકાય તેમ નથી;

(૬) હીંદની આંતરીક લશ્કરી વ્યવસ્થા એ જે કે હીંદનો પ્રશ્ન છે, પણ હીંદની બહારના પ્રશ્નો સામ્રાજ્યની નજરે વીચારવા જેવા છે; હીંદ પોતાનું સંરક્ષણ જાતે ન કરી શકે તેવી આંતરીક લશ્કરી વ્યવસ્થા ન થાય ત્યાં મુધી સ્વરાજ અશક્ય છે. પણ હીંદી લશ્કર ગોરા અમલદારો વીના અસરકારક કામ આપી શકે તેટલો વીશ્વાસ તેની ઉપર ન મુકવો જોઈએ;

(૭) હીંદુ મુસલમાનોના મતભેદને કોમી મતાધીકારથી ઉત્તેજન મળે છે એ વાત ખરી, પણ એ જાતની મતાધીકારની વ્યવસ્થા ચાલુ તો રાખવી જ જોઈએ;

(૮) હીંદને રાજદારી સ્વતંત્રતાને સ્તે આગળ લઈ જવું ઊંચ તો તે ૧૯૧૭માં નક્કી થયેલા રાજસ્તે જ લઈ જવું.

આમાં એકથી સાત મુધીની દલીલો હીંદીઓ નોકરશાહીને મુખે એટલી બધી વખત

સાંભળી ચુક્યા છે, કે સાયમન પોતાના શબ્દોમાં તેનોજ પ્રતીધ્વની કાઢે છે એ સમજી જતાં કશી વાર લાગે તેમ નથી. અને એ બધીએ કૃત્રીમ દલીલોના ગચાંતોડ જવાબ અત્યાર અગાઉ એટલી બધી વખત અંધાઈ ચુક્યા છે કે તે કામ ફરીથી કરવાની તક-લીક ઉકાવવાની ય કશી જરૂર નથી. તેજ રીતે આદામા મુદ્દાને ખીટીશ રાજદ્વારીઓ ગમે તેટલી વખત લહે આગળ ધરતા રહે, ખંતાં મહાસભાવાદીઓએ ૧૯૧૭ ના એ જાહેરનામાના મથાળાની સામે આરંભથી જ તીવ્ર પ્રતીધેષ ઉઠાવ્યો છે: એટલે એ ધોરણુ પણ હીંદને માટે સરંથા ત્યાજ્ય છે.

આમ છેકજ માલ વીનાની સાયમની લક્ષમણોને ફેંકી દેવા જેવી જાહેર કાર્યા પછી, હીંદના રાજદ્વારીઓ માટે એકજ મહાપ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે [અને વીની-તોએ સાયમન લક્ષમણોને જે સ્પષ્ટ ભાષામાં નીધેષ કર્યો છે તે જોતાં તે વગર પણ એ જવાબદારીમાંથી છુટી જઈ શકે તેમ નથી], તે એ કે હવે શું કરવું? જવાબદાર ખીટીશ મુત્સદ્દીઓની વચણ હવે તો છેક જ જાહેર યદ્ધ ગણ છે, એટલે ગોળમેજી પરીપદમાં જવાથી પણ હવે કરોજ લાભ નથી એ વાત હીંદમાંના પ્રત્યેક જવાબદાર રાજદ્વારીઓ નહીં કરી લેવી જોઈએ; તેની સાથે સાથે એ વાત પણ ખાત્રી પુરવંક સમજી લેવાવી જોઈએ કે, ખીટીશ રાજદ્વારીઓમાંનો કોઈ પણ, હીંદને તાત્કાલીક સંસ્થાનો જેવું સ્વરાજ આપવાની લક્ષમણુ કરવા થ તૈયાર નથી. કમદાર પક્ષની ડાબી પાંખના ઉદ્દામ મનાતા ફેનર ઓઢવે જેવા પ્રજી તે માટે હીંદને દશ વર્ષ થોભવવાની ગાહી ગાહી વાતો કરે છે, માત્ર શાહીવાદ વીરોધી મંડળના સભ્યો હીંદને ન્યાય આપવાની દાનત-

વાળા જણાય છે, પણ તેમની કશીજ લાગવગ આજના ખીટનના શાહી-મુડીવાદી પક્ષ ઉપર નથી; રામ્સે મેકડોનાલ્ડ, જેમણે સત્તામાં આવ્યા પહેલાં હીંદને થોડાક મહીનાઓમાં સાંસ્થાનીક સ્વરાજ આપવાની ખાત્રી ભરી આશાવાણી ઉચ્ચારી હતી, તે ભાષ પણ હવે એ વાતને સગવડ ભરી રીતે વીસરી ગયા છે: આ સ્થિતિમાં ગોળમેજી પરીપદમાં જવાથી કરોજ લાભ થવાનો નથી. ત્યાં હીંદીઓના જુદા જુદા પક્ષો વચ્ચે રસાકસી કરાવી, ખીટનનો મુત્સદ્દી વગર જગતની પ્રજાઓમાં હીંદીઓની હારી કરાવશે, અને પછી પોતાની ભયંકર લાગવગ નીચેનાં પત્રોદ્વાર જાહેર કરાવશે કે: 'ખીટન હીંદને સાંસ્થાનીક સ્વરાજ આપવા તત્પર છે, પણ હીંદીઓ તે માટે છેકજ નાલાયક છે. જુઓ, અમે તેમને પોતાને માટે મનમમતી થોજના ધડવાની છુટ આપી અને સગવડ પણ કરી આપી, ત્યારે તે લોકો તો લાંનમાં આવીને ય લગાડાડી કરે છે: તેથી અમે એ કહેવામાં વાળખી છીએ કે, હીંદમાં અંગ્રેજોની લાગવગની જરૂર છે જ. અને તેના એ સુરમાં પોતાનો શુકામી અવાજ પુરવા જેટલા અમીચદો તો તેને જરૂર મળી શકે તેમ છે જ.'

ત્યારે કરવું શું? એજ મોટા પ્રશ્ન ખાત્રી રહે છે. શું તે માટે ખીટીશ પાર્લિમેન્ટ ઉપર આધાર રાખવો? ખીટીશ પ્રજામતની આગળ બીજાપાત્ર ફેરવવા જવું? ખીજા દેશોની પ્રજાની સહાનુભુતી મેળવવી, કે પ્રજાસંઘ પાસે જવું? અમે એ મતને માનવાની ના પાડીએ છીએ. કેમકે: પાર્લિમેન્ટ એતો કેવળ શાહી-મુડીવાદી મુત્સદ્દીઓનું રમકડું છે; ખીટીશ પ્રજામતને હીંદની કાચો માલ સગવડભરી રીતે ખરીદવા તૈયાર માલ સાત્રાન્યવાદના હિતને ધોરણુ વેચવા, હીંદમાં રોકાયેલી મુડીતું સારામાં સારું વ્યાજ ફરીથી

અંડયણુ વીના ઉપજનવા અને આપત્તીકાળે સામ્રાજ્યના સંરક્ષણ માટે હીંદનાં નાણાં તેમજ મનુષ્યોના ઉપયોગ કરવા શીવાયની બાબતમાં કશીજ પડી નથી [અને એટલી સગવડ પણ શાહીવાદીઓ કરી લે છે]. ખીજા દેશો-જેમ કે અમેરીકાની સહાયત્વભરી હીંદને અવસ્ય જરૂર છે, એકલા અમેરીકાની જ શું કામ, સમસ્ત વીશ્વની પ્રજાઓની સહાયત્વભરી તેને જરૂર છે, પણ જેઓ જાતે સામ્રાજ્યવાદ અને મુડીવાદની આંટી ધુંટીની ધાણીઓમાં જોડાયલા છે, તેઓ ક્યારેય ખી પ્રજાઓને એ વાદના પંજરામાંથી છુટવામાં કેટલી સહાય અને સહકાર આપી શકશે? એ વીચારવા જેવું છે. બાકી રહ્યો પ્રજાસંઘનો પ્રશ્ન. પરંતુ એ સંઘ હીંદીઓની વેદના સમલાવપુર્વક સાંભળી તેને ન્યાય અપાવે એમ એમ કદી માન્યું જ નથી. ખુદ ખ્રીસ્તના મુત્સદીઓએ અનેક વખત તેને ઘેટાના ચામડામાં છુપાવવા વરના ટોળાની ઉપમા આપી છે, અમેરીકન મુત્સદીઓ તેને ખ્રીસ્તની દાસી માને છે: એ દશામાં માત્ર એકજ માર્ગ બાકી રહે છે: અને તે આપણું પોતાનું ધર પહેલાં વ્યવસ્થીત કરવું તે. એટલું થતાં દુનીયાનો લોકમત જરૂર આપણી વાત સાંભળશે, પણ તે પહેલાં તો ખ્રીડીશ મુત્સદીઓ જ આપણી વાત સાંભળવા તૈયાર થયા હશે.

એટલે હવે એ મુદ્દો તપાસવાનો રહ્યો કે: આપણા ધર્મે વ્યવસ્થીત કેવી રીતે કરવું? તેના માર્ગની રૂપરેખા અમ દેરી શકાય:

[૧] લઘુમતીના પ્રશ્નોને નીવેડો ઉદાર દીક્ષ્યા આપણે જ કરી લેવો;

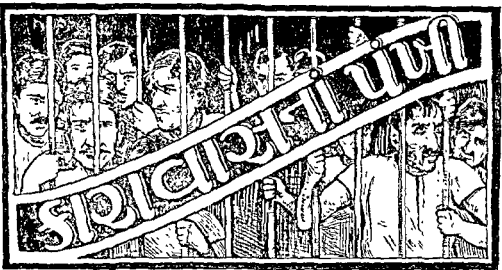
[૨] દેશી રાજાઓ અને દેશી રાજ્યની પ્રજાના પ્રશ્નનું સમાધાનીભર્યું નીરાકરણ આપણે મુત્સદીની રીતે કરવું;

[૩] સ્વતંત્રતાની [અથવા કંઠો કે સર્વમતને અનુકૂળ થાય તેવી સ્વતંત્રતાની] લડત, હીંદના ૩૨ કરોડ મનુષ્યોના હિતની છે, એ જાતનું જાન સમસ્ત પ્રજામાં જાગૃત થાય તેવી રીતે રાજકીય અને આર્થિક લડત શરૂ કરવી;

[૪] સ્વરાજમાં અંત્યજ, મુસલમાન, પારસી, શીખ, ખ્રિસ્તી, હીંદુ એ તમામનું હીંદી તરીકે હિત છે, એમાં ખેડૂત, મજૂર વીદ્વાન, ધનવાન સહુનો સમાન લાભ રહેલો છે: એવી ખાત્રી પ્રત્યેક વર્ગને ઉત્પન્ન થાય, પ્રત્યેક વર્ગ સંગઠીત રીતે તે માટે લડત ચલાવી શકે તેવી તેમાં વ્યવસ્થા થાય, અને લઘુમતીના હિતને યોગ્ય મહત્વ મળે; છતાં લઘુમતી દેશના અથવા તો મોટી બહુમતીના સામુદાયીક હિતની આડે ન આવે તેવી ગોઠવણ થાય એમ કરવું.

તે સીવાય ગોળમેજી પરીષદમાં દોડ્યા જવા તૈયાર થવું અને ત્યાં હીંદની નયજાણનાં તેમજ મતભેદનાં પ્રદર્શન ભરવાની ખ્રીડીશ મુત્સદીઓને તક આપવી, તે આપણી સ્વતંત્રતાને હાથે કરીને અનેક વર્ષ પાછી ધકેલવા જેવું છે. એવું જ કરશે તે રાષ્ટ્રદ્રોહી મનાશે. એટલે તેવા દેશદ્રોહ કરવા કાષ્ટ હીંદી તૈયાર ન થાય એમાંજ સમસ્ત હીંદનું તેમ જ હીંદીઓનું હિત રહેલું છે. અને એકસો સાયમન પંચો કે તેટલીજ ગોળમેજી પરીષદો કરતાં એજ માર્ગ હીંદને તેના લક્ષ્યસ્થાને વહેલો લઈ જનારો છે: એવી ખાત્રી સહુએ રાખવી ઘટે છે.

[તા. ૧૧ : જુન.]

[નાટક]

:: લેખક ::

“દા’દીઓ મળુર”

પાત્રો

સરકારી વકીલ   લોકેતુ’ ટાળુ’

જનબંધુ જગુ

અંક પહેલો

પ્રવેશ પહેલો

સમય : વર્તમાન

દશ્ય : કારાગૃહમાંની ઓશીસ

[રંગભૂમીને મોખરે, પ્રેક્ષકોની છેક નજીક નાનો ખંડ દેખાય છે. તેની અતીશય સાદાઈ ખાવા ધાય છે. ભયંકર એકાંત ડરાવે તેવું છે. ખંડની વચ્ચે સઠું ટેબલ અને તેને બે પડબે, લોકોની બે ખુરશીઓ છે. ખંડની મધ્યે પ્રવેશદ્વાર અને જમણી તરફ એક સાદી બારી છે.

પડબે ઉપડનાં જ સરકારી વકીલ ટેબલ ની પાછળની ખુરશીમાં બેઠેલા દેખાય છે. એનો દેખાવ જ એ વકીલ છે તેવું કહી શકાય છે.

ટેબલની આગળ કામદારોનો નેતા જનબંધુ પ્રેક્ષકો સામે મુખ કરીને ઉભો છે. સુશાઇ ગયેલા, શ્રમથી દુઝાઇ ગયેલા, જીવાન છતાં શીકા ચહેરાવાળો, મળુર, ગરીબ માણસો પહેરે તેવાં વસ્ત્રો પહેરેલા ઉભો છે. તે વકીલની સામે નેતો નથી, પણ સીધી વેધક દૃષ્ટી ફેંકે છે. ઓશીસની બહાર લોકેતુ’ ટાળુ’ એકઠું થયું છે તે જમણી બારીમાંથી દેખાય છે. તેઓ બધા ગાય છે] લોકેતુ’ ટાળુ’ :

અમે બધા મળુરો છીએ :

મીલોમાંથી, ખાણોમાંથી

રેલ્વેનાં કારખાનામાંથી

દુર દુરથી, દરીયાને સામે કાંઠેથી
અહીં બધા આવ્યા છીએ:
હામે હામ અમે અમીમાનથી
કહીએ છીએ:
અમે બધા એકત્ર બનેલા છીએ.

[રંગમુખીના છેલ્લા છેડા આગળની
કારવાસની કાટડીઓમાંથી અને એકાંત ભોંય-
રામાંથી, હડનાળીઆ કેદીઓ, બહારના
ગીતનો જવાબ વાળે છે.]

બહાર રહેલા અમારા દોસ્તો!

એટલું માં વીસર ને,
અમારે સાર તમે બહાર છે,
તમારે સાર અમે કારવાસમાં છીએ.

સરકારી વકીલ: આતે હડતાળીઆઓની
તુરંગ છે કે નાટકશાળા? [કેદી કંઈ જવાબ
આપતો નથી] તમારું જ નામ જનમંદુ
જયુ?

જનમંદુ: બધા મને એમ કહીને બોલાવે છે.

સ-વ: ધારું છું તમારું નામ જગત-
ભાષ છે.

જન-: હા.

સ-વ: તમે કયા મંડળના સભાસદ છો?

જન-: ટેબલ ઉપર માર કાડ પડેલું જ છે.

સ-વ: મને સીધા જવાબ આપો.

જન-: હું મ. સં. નો સભાસદ છું.

સ-વ: તમને ખબર છે કે, હું અહીંનો
સરકારી વકીલ છું અને તમે જે કંઈ મને
કહેશો, તેનો ઉપયોગ તમારી સામે ચલાવો છો?

જન- (પહેલી વખત સરકારી વકીલ
તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોતાં): સીંદને કદી ધાસ
ખાતો તમે સાંભળ્યો છે ખરો?

સ-વ: ત્યારે તો નામના મેળવવા માટે જ
બહાર પડ્યા છો નહીં, વાહ! (અર્થ
વીપલ મૌન)

હડતાળના નેતા ત્યારે તો તમે જ છો, કેમ
ખરું ને?

જન-: અમારા સંઘમાં કોઈ નતા નથી.

સ-વ: છતાં તમે થોડી ઘણી આરાઓ તો
આપી જ છે.

જન-: તે વ:ત કુહાડીના હાથા બનેલા
તમારા કાંધીયાઓ પાસેથી જ જાણી લેજો.

સ-વ: તમને કંઈ વેદના થાય છે?

જન-: જ્યાં જ્યાં બહુ વાગ્યું છે ત્યાં
સાંજે જ પોલીસ કમીસ્તરે મારો હાથ આમળી
નોખ્યો છે.

સ-વ: કદાચ તેની પાસેથી છટકી જવા
મથ્યા હશે?

જન-: તમે જાણો જ છો, કે અમે કદી
નાસી જવા મથતા જ નથી, માત્ર અમને
કહો કે તમે પકડાયા છો એટલે બસ છે.

ટે.યુ [બહાર વળી લોકો ગાવા લાગે છે]:

અમારી એ પ્રતીક્ષા છે,

કે કોઈ પણ જાતીનું શાહી

અમને કદી નમાવી નહીં શકે;

આવો આવો આ મજુરો,

સંઘમાં ભજો અને

મુક્તી માટે મંથન ચલાવો.

કેદીઓ [એક સામટા ગાય છે]:

બહાર રહેલા અમારા દોસ્તો!

એટલું માં વીસરજો,

અમારે સાર તમે બહાર છે,

તમારે સાર અમે કારવાસમાં છીએ.

સ-વ: પણ એટલું તો ખરું જ કે,
ગયા અઠવાડીઆમાં તમે તમારી મરજીમાં
આવે તેમ વર્ત્યા છો.

જન- [હસે છે]: અમારી મરજી શું છે
તે તમે જાણતા નથી! એક દીવસ તમને
તે બતાવીશું!

સ-વ: નીધનિને સર્વ સત્તા સોંપવા તમે
માગો છો, કેમ ખરું ને? હું તમને
એની જ સગવડ કરાવી આપીશ! પણ ભાષ તે
દરમીયાન તમે સ્ટીમરોને રોકી રાખી છે.

જનનના, તમે દરરોજ બાર સ્ટીમરોને માલથી ભરાવો છે જ ને.

સન-વ: તમે એ ક્યાંથી જાવ્યું?

જન-: મેં આજે સવારે 'ટાઇમ્સ'માં વાંચ્યું.

સ-વ: તમારા લોકો કાસવાસમાં આવવા છતાં ગીત લલકારવામાં નેટલી હીંમત બતાવી રહ્યા છે, તેટલી હીંમત સત્તાવાળાઓએ પણ કાયદો અને વ્યવસ્થા સાચવવા માટે બતાવતી પડશે.

ટાળું [ખીલું] ગીત લલકારે છે]:

કાયમની એકતા!

કાયમની એકતા!

કાયમની એકતા!

સંઘ કરે છે સુદૃઢ અમને!

જન-: આપને ખાસ શું પુછવું છે? તમે મને અહીં વગેરે વીચર વીધે વાર્તાલાપ કરવા સાઠ તો બોલાવ્યો નથી ને?

સ-વ [યાદ આવ્યું હોય તેમ]: તમે બેસોને. [જનખંડુ સામેની પુરશી ઉપર બેસે છે. સરકારી વફીલ સીગારેટ કાઢે છે] તમે પીઓ છો?

જન-: છ ના. ઉપકાર થયો.

સ-વ: સીગારેટ પીતા નથી?

જન-: પારકી મહેનત ઉપર હવતા પેટભરાઓ સાથે તો નહીંજ.

સ-વ [બોદો પડ્યા છતાં તેમ નથી થયું એવો દેખાવ કરીને]: આમ તસ્તર કરવાનું કંઈ કારણ નથી, જનખંડુ. આપણાં બન્નેનાં ડ્રીખીંદુ બુદ્ધાં છે. હું માનું છું કે અહીંના બંદરમાં જાહેર પ્રજાને પણ કંઈક હક તો છેજ.

જન-: મીસ્ટર વકીલ, તમારે જો મારી સાથે વાત કરવી જ હોય તો તમારા ઉપદેશીયા વેડા છેડી દો. જાહેરપ્રજા આવીને રોજની જાન સ્ટીમરોમાં માલ ભરતી નથી,

એ તો ભરે છે સ્ટીમર કંપનીઓના માલીકોનું તમારું મંડળ. તેણે જ તમને ટેલીફોનથી હુકમ કર્યો છે, તે વીધે મને સહેજ પણ શંકા નથી [જરા થોભી] મુડીવાદીઓના હાથમાંજ સરમુખત્યારી છે એ વાત તો હું આ રીતે જાણું છુંજ.

સ-વ: એ બધું ઠીક છે. સરમુખત્યારી હશે તો તે માત્ર સ્ટીમરો ભરી નાખવા પુરતીજ.

જન-: પણ બધા મજૂરોને પકડવામાં આવશે તો પછી એ કામ કાણુ કરશે? તમે આજે રાત્રે જ કંઈ નહીં તો હબ્બરેકને તો પકડ્યા હશે.

સ-વ: અમારો આંકડો ૧૦૦ તો છે.

જન-: કંઈ વધે નહીં. તમે ગોદીમાં જાઓ, ઝાકુ લો, બંદરને ઘાળી ઝુડી, પાણી કાઢી નાખી સાફ કરો, અને પછી કામદારોના અસંતોષને ટેકાણે પાડી દો.

સ-વ: અમે તો ટેકાણે કરવા માગીએ છીએ ચળવળીઓએ તેમજ તોફાન કરાવનારાઓ—

જન-: તોફાન કરાવનારાઓ! તો તો પછી જેઓ સ્ટીમરોના માલીકોને માણુસો પુરાં પાડવાના ધંધા કરે છે તે બદમાસોને જ પકડો. એ લોકો માણુસોને કેવી રીતે છુટે છે તે તમે પોતે જાણો છો—ગુલામોના એ બજારમાં તેઓ અમે કામદારોનાં ટોળાને એકાં કરે છે, અને ગુલામો રાખનારા શ્રીમંતોની આગળ અમારી માંસ પેશીઓનાં પ્રદર્શન કરાવનારા એ, તોફારી માટે અમારી ગરીબાઈનો તેમજ બેકારીનો લાલ લઇ, અમને એક બીજા ઉપર પડાપડી કરાવે છે તે તમે જ્યું છો! તેને જલ્દે તમે તોફાન જગાડવા માટે ખીજા જ કાંઈને શોધી રહ્યા છો! પણ, મારી ભુલ થઈ, તમારે મારી પાસેથી કંઈ ઉપદેશ સાંભળવાની જરૂર નથી. અરે! તમે તો બધી વ

પીગતો બરાબર નજીક છે. પણ મને અહીં બેસાડ્યો છે શું કામ? એ મુદ્દા ઉપર જ આવો ને.

સ-વ: ધારે કે, મારે મારો મદદ દુશ્મનની સાથે પરીચય પાડવો હોય તો?

જન: કેવળ નકામી કુતુહલતાની ખાતર? ના, તેમાં ય કંઈક રહસ્ય હશે, અને તે પણ તમારા હિતનું, મારા નહીં. મીસ્ટર વકીલ હું કંઈ ગઈ કાલનું બાળક નથી.

સ-વ: નારે ના, તમે તો બહુ જબરા લાગો છો.

જન: જબરા તો હીક. મારો બાપ ખીચારો મજુરી કરતો હતો અને મારી બાબીજાનું ઘરકામ કરતી હતી. તે દશામાં તમારા જેવા વર્ગના માણસો એમને પોતાનાં બાળકોને જબરાં બનાવી શકાય તેટલા ખોરાકની સગવડ ક્યાં આપે તેમ હતાં?

ટાણું [બહાર મોટેથી ગાય છે]:

સંગીન એકતા!

સંગીન એકતા!

સંગીન એકતા!

આપણો સંઘ જ આપણને

બચવાન બનાવશે.

જન: તમારે જે ખાસ વાત કરવાની હોય તે મુદ્દા ઉપર ઝટ આવો ને?

સ-વ: તમારી આખી એ કારોબારી કમીટીને અમે પકડી છે તે નજીક છે?

જન: મેં મારી કોટડીમાં કેટલાકને બંધા છે ખરા.

સ-વ: બાકીના બધાઓને અમે પકડ્યા છે.

જન: કંઈ વાંધો નહીં. બીજી કમીટી તૈયાર થશે.

સ-વ: પણ તેઓ કામદારોને માટે હુકમ બહાર પાડશે તે વખતે અમે જાણ્યા વીના રહેવાના નથી.

જન: ઓહો! એમાં તે શું? બહુ બહુ તો તમે અમારી હડતાળ તોડવી પાડશે એવું ને? તમે માનું એટલું જ કરી શકા છો.

સ-વ: એ વાત બુદ્ધી ના જતા કે એ રીત વળી પોલીસો માટે ય છે.

જન: [સાવધ થઈને]: તમે મને તમારી તરફ વાળવા મથતા લાગે છો, નહીં? જુના જમાનાના કામદાર નેતાઓની માફક મારી સાથે શું સોદો કરવાની ઇચ્છા છે?

સ-વ [કંઈક નરમ અવાજથી]: તમે રામા માધુને ઓળખો છો, કેમ ખરું ને?

જન: એ તો મારો જુનો સાથી.

સ-વ: આગલી હડતાળમાં તમે બધા સાથે જ હતા ને?

જન: બરાબર.

સ-વ: તે પાછો જોડાઈને છુટ્યો છે.

જન: એવું મેં સાંભળ્યું છે.

સ-વ: તે પાછો અહીં તમારી સાથે આવવાનો છે ખરો?

જન: તે વાત તો તમારા છુપા દુતોને જ પુછી લેજો. મારી પાસેથી તમે તે માટે એક અક્ષર પણ નાહવા નહીં પામો.

સ-વ: રામા માધુ! અનાજની વખારો સળગાવી દેનારી તમારી ટોળકીનો એ એક સલાસદ છે!

જન- [આશ્ચર્ય અને ક્રોધથી]: અનાજની વખારો બાળનાર? તમારી જીભ બંધ કરો.

સ-વ: ત્યારે તમે શું લજ્જીયા મંડળીના ભકતો લાગો છો. તેમાં આખો વખત ગાયાં કરો છો નહીં? હં, પણ તમને આ આરોપસર કેટલી સજા થશે નજીક છે? ગુન્હેગારોની ટોળીના તમે સલાસદ છો; હો.

જન: અઢીસ વર્ષની સજા થશે, હં, તેમાં શું?

સ-વ: ત્યાં સુધી તમે જીવતા રહેશો.

एमनी स्व. पतिश्रीना स्मरणार्थ
 श्री कावेर नृप की मन्त्रालये

महोदय श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान्
 महोदय श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान्

वर्तमान : गुरुवार रंग पदार्थ गुरुवार
 वर्तमान : गुरुवार रंग पदार्थ गुरुवार

જન: તેથી શું ?

સ-૧ [તેને નાખશીખ ઓળખવા પ્રયત્ન કરતાં]: એથી તમે શું લાભ મેળવશો, એ જ હું સમજી શકતો નથી.

જન:- તમે તે સમજી શકતા નથી અને હું તમને તે સમજાવી શકું તેમ નથી [હસે છે]. તુરંગની મારી ગુંગળાવી નાખનારી કાટડી કરતાં અહીં વધારે સગવડ ભણે રહી, પણ તેથી તમે મારી પાસેથી કંઈ લાપણુ સાંભળવાની આશા રાખતા હશો તો જરૂર નીરાશ જ થશો. તમે મારા બંધુઓને ગમે તેવા હલકા નામે ભણે સંબોધો, હું છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી તેમનામાં જને તમે 'નેતાગીરી'ના નામે ઓળખાવો છો, તે છું. મેં આખા પ્રાંતનો પ્રવાસ કર્યો છે, અને તેમની ઝુંપડીએ ઝુંપડીએ રખડ્યો છું. મેં તેમની સાથે દીલ ખોલીને વાતો કરી છે અને તેમની વાતો સાંભળી છે. કંઈ નહીં તો મારા દશ હજાર લાખઓ તો મને ખરાબર ઓળખે છે, અને હું મારાં ગળવાં તર કરવા માટે આ કરી રહ્યો નથી તે વાતની એમને ખબર પણ છે. આજે રાત્રે જ મને પકડવાની ખબર કામેલામ ફેલાઈ જશે. તેઓ એ પણ જાણી લેશે કે, તમે મને તમારી ગંદી અદાલતમાં ઉભો કરશો, તમારા ટુકડા ખાઉઓને તેમ જ ખુશામદખોરોને મારે વીધે લુટી વાતો કહેવા બોલાવશો. સ્ત્રીમર કંપનીઓના માલીકનો વકીલ મને આગ લગાડનારાઓની ટાળકામાંનો એક કદીને મારી ઉપર આક્ષેપ મુકશે. ખરસ, ખલ્લાસ મને ઓછામાં ઓછા ૨૮ વર્ષને માટે જેલમાં ધકેલી દેવામાં આવશે. ત્યાં ઘણી અને ઘંટી ફેરવાવીને મને જીવંત મુઓ બનાવી દેવાશે, મને ક્ષય લાગી પડશે. કામ નહીં થઈ શકે તેથી મને અંધારી એકાંત કેટડીમાં નાખવાની સજા

થશે, મારા બંધુઓને જેલમાં કુર સીતે મારવામાં આવતા હશે, તે મારાથી નહીં બેવાય, હું મારો ક્ષીણ થઈ ગયેલા અવાજ તે સામે ઉઠાવીશ, તમે તે નહીં સાંભળો, હું અપવાસ શરૂ કરીશ. થોડાક દીવસ વધુ જશે અને બહારની જનતા જાણશે. કે જનબંધુ મરી ગયો! એ બધી વાતની તેમને કલ્પના છે. પણ મીઠું વકીલ એટલું. યાદ રાખજો, હું મરી જઈશ ત્યારે મારા હજારો બંધુઓ એટલું માનશે જ કે “જન બંધુ અમારે સારું મુઓ છે!” અને ત્યારે જ તેઓ તેનો બદલો લેવા તત્પર બનશે. મીઠું વકીલ તમે શું એમ માનો છો કે એ બધા કાપર કે ડરપોક બની ગયેલા છે. અરે! મને તમે આ બધી વાતનામાં નાખશો ત્યારે પણ મારું સ્થાન પુરવા એક નહીં પણ એક હજાર, જનબંધુઓ નીમળી આવશે એટલી ખાતરી તો જરૂર રાખજો જ.

ટાળું [બહાર સામટું ગાય છે]:

લાંબા વાળ વાળોએ ઉપદેશક,
પ્રત્યેક સંધ્યા પછી આવે છે;
શું સારું ને શું ખોટું એની,
પાપ પુણ્યની તે વાતો કરે છે,
પણ જ્યારે તમે એને કહો છો,-
બાપુ અમે ભુખે મરીએ છીએ,
અમને કંઈક ખાવાનું અપાવો.
ત્યારે તે મધુર સ્વરે કહે છે:

કેદીઓ [જેલના એક ભાગના]:

ધીરે ધીરે તમને.
સ્વર્ગની લગ્ન લુભીમાં—
ખોરાક મળી રહેશે.
મલુરી કરો, પ્રાર્થના કરો,
જે મજે તેથી સંતોષ માનો;
મરશો ત્યારે સ્વર્ગમાં
તમને ઇંદ્રનું રાજ્ય મળશે!

સ-વ: આ પણ એક ભવાઈ જ છે ને?
પણ ઠીક, તેથી જ નહીં મનને બહેલાવવાનો
આનંદ મળે છે.

જન: હવે ડોય તો તો તમને આ ગીત-
માંથી ઘણું ય શીખવાનું મળે તેમ છે. એ
ગીતનો લેખક અમારામાંનો જ હતો. તેનાં
ગીતોથી નીધન વર્ગમાં નુતન ચેતના આવી,
શ્રીમંતોથી એ કંઈ જાયું નય? તેની ઉપર
ભયંકર ભડામત મુકાયું; તેને કાળાપાણીની
સળ ચઢી. ત્યાં એને ભીષણ યાતનાઓ વેઠવી
પડી, તેથી એનું મૃત્યુ થયું. તમારા માલીકો
એ એને હુરચ્છો, બદમાસ, ચોર કલ્હો-
તમને ય આ ભીષણ સત્ય બતાવતા ગીતમાં
ભવાઈ ક્યાં નથી દેખાતી? બાપુ! એનાં
ગીત તો આજે દેશવ્યાપી બની ગયાં છે,
અને ન્યાત જાત કે દેશના બેદ વીના,
તમામ નીધનોનાં હૈયામાં તે નુતન પ્રેરણા
મુકે છે, “ નીધનોતો એક જ મહાસંઘ ”
બનાવવાની ભવ્ય ભાવના તેણે જ અમને
આપી. અમે આજે તેથી જ અમારા જેવા
નીધન મજૂરોની એકતા અને એક સંઘ
ચલાવી રહ્યા છીએ. એ એક જ વસ્તુમાં
એવી શક્તિ છે કે જે અમારા ઉપરના
દુઃખના તમામ પહોંચેને તોડી શકશે.

ટાણું [બહાર ગાય છે]:

અંદર રહેલા અમારા દોસ્તો!
એટલું માં વીસરજો
અમારે સાર તમે કારાવાસમાં છે,
તમારે સાર અમે બહાર છીએ.

જન: મીં વક્રીલ, તમે તમારી આ
દમનનીતીથી અમારું જ પ્રચાર કામ કરી
રહ્યા છે તે આથી નથી જોઈ શકતા?

સ-વ: ત્યારે તમે મારે માટે કંઈ જ નહીં
કરો એમજ ને?

જન: હટ.

સ-વ: તમારે એ જાણવું જોઈએ કે,
મારું કંઈલું કરવાથી તમારે માટે મુક્તિનો
માર્ગ મોકળો થશે. અમે કંઈક મુક્તી
કાઢીશું અને તમને આમાંથી છટકાવી
શકીશું—

જન [આશ્ચર્ય તેમજ દુઃખથી ચમકીતો].
ઓહ! છેવટે ત્યારે તમે આ જ કહેવાનું
હતા કેમ?

સ-વ: અમે તમને સારા જેવા પૈસા
સાંપડે તેવી ય વ્યવસ્થા કરીશું.

જન: જહાજમાં જાઓ એ તમારા પૈસા
સ-વ: અરે, તમારામાંના કેટલાય એ
રીતે પોતાનો હોસ્તો મેળવી રહ્યા છે. અરે!
ખુદ તમારી કાર્યવાહક કમીટીના ત્રણ સભ્ય-
સહોને અમારી તરફથી નીચમીત પગાર
મળે છે.

જન: તે ખરું પણ ડોય, તેમ મને દીક્ષા
બનાવી દેવાની હરામખોરી ભરી મુક્તી યે
હોય.

સ-વ: અને તેથી તેઓ પાળેલા કુતરા
જેવા દીલા અને સંકુચીત મતના બની
જાય છે.

જન: તદ્દન ખોટું. તેઓ તો ઉલટા
વધુ મક્કમ અને કાંતીકારી બની જાય છે—
પછી તેમને કોઈ જાતનો ભય રહેતો નથી.
તેઓ કશુંક કરવા તલસી રહે છે. પછી
ભલે તે કામ અનાજના ભંડાર બાળવાનું
હોય કે બીજું! [સ્મૃતિ]—મીં વક્રીલ,
અમે કુંગળી ને રોટલા ઉપર ઉછરેલાઓ
ભલે આઠ વર્ષની ઉંમરથી મજૂરી કરવા
જતા હોઈએ, છતાં તમે મલાઈ ને માવા
ઉપર ઉછરેલા અને કોલેજમાં જન્મારોઓની
માફક મશ્કરી તો અમે ય સમજી શકીએ
છીએ. અને કરી પણ શકીએ છીએ.

સ-વ: ત્યારે મીં જનબંધુ તમે અમારી
સામે જુઝવા માટે જ નીકળ્યા છો!

જન: અમારે તો જુના ખોખામાં નવો સમાજ રચવો છે. પણ રૂઢીની ગુલામીને મુજમાંથી ઉખેડી નાખવી છે.

સ-વ [સ્વાભાવીક ઉપાધી]: તમે તો શુદ્ધિમાન માણસ દેખાઓ છો, જનપંથુ-અને તેની સાથે સાથે બહુ જ ઉંડા ચે છે. પણ મારી એક વાત માનશો? આ બધા ધાંધલીઆ ટોળાને માટે ભોગ આપવો તે તમારા જેવા માણસ માટે યોગ્ય નથી.

જન: ભલે તમે એમ માનો. હું તો તેમનામાં સામાન્ય માનવસમુદયમાં જેવાં તત્ત્વો હોય છે તેવાં જ ભેડું છું. અલખ-ત તેઓ એકદમ નમીપડે તેટલા દીલા નથી; તેમાં કેટલોક કચરો ચે છે. પરંતુ તેઓ સંઘબળ ખીલવવાનો મહાન પાઠ શીખી રહ્યા છે; અને તે પાઠ એમને કાઢક શીખવવો તો ભેષ્યજ ને.

સ-વ: મને લાગે છે, તમે પહેલેથી ચળવળીઆ નહીં છો.

જન: ના. હું એક પ્રામાણિક મનુષ્ય હોતો. આ શહેરમાં સારી નોકરી મળશે, કદીને તમારો એક શ્રીમંત મને લઈ આવશે. લગાઈ ચાલતી હતી ત્યારે તે લોકો ખુબ કમાયા ત્યારે અમને કંઈ આપ્યું નહીં, પણ જ્યારે લગાઈ પુરી થઈ અને મંદી આવી, ત્યારે અમારા પગારમાં કાપકાપ કરવામાં આવી!

સ-વ: પરણેલા છો?

જન: ત્યારે હતો.

સ-વ: તમારાં પત્ની ક્યાં છે?

જન: તમે મને ક્યાં મુકવા માગો છો?

સ-વ: કારાગ્રહમાં.

જન: ના-તેની સાથે સ્મશાનભુમિમાં.

સ-વ: હા, ત્યારે તમારાં પત્ની મરી ગયાં છે નહીં? પણ મેં સાંભળ્યું છે કે નમારે કંઈક છેકરાં હતાં.

જન: હા. એક છોકરો અને એક છોકરી.

સ-વ: તેઓ હમણાં ક્યાં છે?

જન: એમની યોગ્ય કાળજી લેવાય છે.

સ-વ: તમારા વડે?

જન: ના, ખીજાઓની પાસે તેઓ છે.

સ-વ: એમનું પોષણ તમે કરો છો?

જન: તેમને એની જરૂર નથી.

સ-વ: ત્યારે તો એમ જ કહેવને કે તમે એમને ત્યજી દીધાં છે!

જન: એવી બનાવટી વાત તમને કાણે કરી?

સ-વ [સાંભળ્યું ન હોય તેમ]: તમે ખીજા કોઈ સ્ત્રીઓ સાથે ફરી ફરી રોકો માટે તમે એમને ખીજા રાખ્યાં છે નહીં?

જન [એકએક ગુસ્સો ચડતાં]: બદમાશ, લામટો! તું મારા દુઃખ ઉપર હામ દેવા અહીં આવ્યો છે?

સ-વ [ખંધી દબી દેંકતાં]: બરાબર રંગ પકડાઈ ગઈ કેમ?

જન: જો તું પાપલો નહોત તો આવી વાત અહીં મને કેદમાં નાખ્યા પછી ન કરી હોત, પણ બહાર કરવાની હીમત કરી હોત, કે જ્યાં હું તેના બદલામાં તારું માથું જ લાંગી નાખત. બદમાશ, તું એમ સમજે છે કે બધા જ તારા જેવા હશે? તું તારી ટાઇપીસ્ટ છોકરી સાથે વતે છે તેમ [બાણે તેને મારવા માગતો હોય તેમ વણીલ સામે મુઝા ઉગામે છે] બધા કરતા હશે? પેલી ખીચારી વીધવાતું સત્યાનાથ કાઢી નાખ્યું અને છેવટે જ્યારે તેના સગાએ તને અદાલતમાં ધસડવાની ધમકી આપી ત્યારે તેને બદલાની રકમ તેં ઝોકી આપી, તે વાત કોઈ નથી બાણતું એમ તું માને છે? આમ છતાં તું મારા જીવનના કંઈક પ્રસંગની આજુ-બાજુ મસ્કરી કરવાની હીમત કરે છે?

સન્ન દિખીતી રીતે ઠંડા પડી જઈ]:
જનબંધુ, મને લાગે છે, આપણે આ જાતની
ચચ્ચનિ વધુ ન લંબાવીએ તો ઠીક.

જન: ના. જ્યાં સુધી તમને તમારા
બધા ગંદા રસ્તા પુરા થતા ન લાગે ત્યાં
સુધી તેમ નહીં કરી શકો.

સન્ન: કાયદો પોતાનો આગળ બરાબર
જાણે છે.

જન: ખાડામાં પડ્યો તારો એ કાયદો
અને તું! તારા લુક સાક્ષીઓને અને મારા-
ઓને ખોલાવ! આગ લગાડનારાઓની ટોળીના
સભાસદ બનવાના આરોપ માટે મને જેલમાં
ખાંડવાવ-અથવા જેલએ તો શું ગળાવીને
મારી નંખાવ. શ્રીમંતોના પગચાડુ તારા
જવા માણસોની મને સહેજ પણ પરવા
નથી. એ તમારો કાયદો? ગંદી-મલ્લીન
રમતોવાળા મુક્તી! એ તમારો કાયદો-લાંચ
અને લાંચ લેનારા—

સન્ન [ચીસછ]: 'બસ થયું, તારું ગંદું'
મોઢું બંધ કરે છે કે નહીં? [તે દેખત
ઉપરનું વીજળીનું બટન દબાવે છે]

જન: ભલે, તમે મારું મોઢું બંધ
કરી શકશો; પણ બીજાં એવાં અનેક
મુખ છે કે જેને તમે બંધ કરી શકવાના
નથી. [એકદમ તે સામી બારી તરફ ધસી
જાય છે, અને સળીઆમાંથી બહારના ટોળા
સામે હાથ ફાટી હવામાં હવાવતો, શુભ
મારે છે] મનુર ભાઈઓ એક બેનો, સંધ-
બળ સ્થાપો, મજબુત થાઓ!

ટોળું: ઓહો, આ તો જનબંધુ! જન-
બંધુ છે એ! ઓહો એ જનબંધુ! જન-
બંધુનો વીજ્ય હો!

[જનબંધુ ગાવા લાગે છે, બહાર ટોળું
તે ઝીંકે છે.]

અમો મનુરસંઘના હસે મનુઓ,
આજે જેલમાં રહીને કહાએ છીએ;

શ્રીમંતોના કાયદાને લીધે
અમને આજે અહીં ધડેલવામાં આવ્યા છે,
એ કાયદો જગતમાં ગુલામી ટકાવે છે.

[એ પોલીસ અમલદારો દાખલ થાય છે.
સરકારી વકીલ જમણાં હાથના અંગુઠાને
હવામાં હવાવી જનબંધુને ચીંધે છે,
પોલીસો જાણ તેને પાછળથી પકડે છે અને
તે ખંડમાંથી ધસડતા ધસડતા લાઇ જાય છે.
જનબંધુ ગાતોજ રહે છે. બહારનું ટોળું
અને અંદરના કેદીઓ તેની સાથે ગાય છે.]

બહાર રહેલા અમારા દોરતો!
એટલું માં વીસરએ:
અમારે સાર તમે બહાર છે,
તમારે સાર અમે કોરાવાસમાં છીએ.
અમે બધા મનુરો છીએ
મીથોમાંથી, કોરખાનાંમાંથી
દુર દુરથી આવેલા અમે
હામે હામ કહી રહ્યા છીએ:
અમે એકત્ર બનેલા છીએ.

અમે હસીએ છીએ, ગાઇએ છીએ
અમને કંથાનો લય નથી;
અમે જાણીએ છીએ કે
દરેક સ્ત્રી મનુર
સંધબળ માટે લડત ચલાવશે.

અમારી એ પ્રતીજ્ઞા છે
કે કોઇ પણ જાલીમશાહી
અમને કદી નમાવી નહીં શકે;
આવો આવો ઓ મનુરો!
સંધમાં ભજો અને
મુક્તી માટે મંથન ચલાવો.

લાંબા વાળ વાળો એક ઉપદેશક
પ્રત્યેક સંધ્યા પછી આવે છે;
શું સારું ને શું ખોટું—એની,
પાપ પુણ્યની તે વાતો કરે છે;

પણ ત્યારે તમે એને કહો છો:
બાપુ ! અમે ભુખે મરીએ છીએ,
અમને કંઈક ખાવાનું અપાવો.
ત્યારે તે મધુર સ્વરે કહે છે :
ધીરે ધીરે તમને,
સ્વર્ગની દીવ્ય ભુમીમાં

મળુરી કરો, પ્રાર્થના કરો,
જે મળે તેથી સંતોષ માનો,
મરશો ત્યારે સ્વર્ગમાં
તમને ઇંદ્રનું રાજ્ય મળશે
ભુખે મરતા લોકો સાથે તેઓ રમે છે,
ગાય છે. વાંચે છે ને પ્રાર્થના કરે છે,
તમારી પુસેથી તેઓ દાન માગે છે
ને તમે નીધન બનો ત્યારે છેડી બચ છે.

ધર્મને નામે, પ્રભુને નામે
તેઓ પૈસા માગે છે.
'ભગવાન તમારાં હુખ હુર કરશે'
એ એમનું મહામુત્ર છે.

તમારાં સ્ત્રી પુત્રો માટે
તમે સખ્ત મળુરી કરો,
તેમાંથી જીવનનો આરામ શોધો
તો જરૂર તમે પાપી છો,
ખરાબ છો એમ તેઓ કહેશે
ને મરવા પછી નકામાં જશે
એવો તે શાપ આપશે.

[ગાન ચાલુ હોય છે અને પડદો પડવા
મડે છે.]

પહેલી બાઇ [જે શુજરાતના એક
બાણીતા વફદારનાં પત્ની છે] : મારે જો
કોન્ટ્રેસનું મીઠું ખાવાનું હોય તો હું તેને
બદલે સીંધવ ખાવાનું પસંદ કરું.
• **બીજી બાઇ** [સરળ ભાવે] : પણ સ્વરાજ
મળશે ત્યારે તો...

પહેલી બાઇ [ચમકીને] : ત્યારે તો હું
આપઘાત જ કરું.

બીજી બાઇ : લોકો તમારે માટે એ
વધુ પસંદ કરશે !

પુરાણી [ચિસ્ત્રાધી] : તમારા લેનીનથી યે
પહેલાં અમારા શ્રી કૃષ્ણે સામ્યવાદને ઉપદેશ
આપ્યો છે. પોતાના ભોજનમાંથી કોઈ અતી-
થીને જમાડ્યા સીવાય જંમવું તેને તેણે
ચોરી કહી છે, અને ભોજન આપવાની કીયાને
ચરા કહેા છે. માત્ર ભાષામાં કે કહેવાની
રીતમાં જ ફેર છે.

સામ્યવાદી [સ્તમ્ભીત] : પણ હુભાંચે
તમે બેમાંથી એકેના વીચારોને માનતા નથી,
ત્યારે હું એકને તો બેશક માનું જ છું.

મુડીવાદની મીમાંસા

: લેખક :

મકરકેતુ

જગત સમસ્તતા વીસ્તાર ઉપર આજે લક્ષ્મીહોતુપ મુડીવાદ પોતાનો શોષક પંજે પ્રસારી રહ્યો છે. એતું છેલ્લામાં છેલ્લું બીધણ સ્વરૂપ સામ્રાજ્યવાદમાં દર્શન દે છે. દીને દીને એ પોતાનાં ઓળંગે સગજ અને સુવ્યવસ્થીત કરી મહેનતુ માનવસમાજની જાગૃતી સામે સંહારક પગલાં ભરી રહ્યો છે.. આ ઉદ્ધોગમંદીત મુડીવાદ પૃથ્વીના પટ ઉપર અસ્તીત્વમાં કૃષી રીતે આવ્યો, ક્યા કારમા ઉપાયોથી એણે ઉત્ક્રાન્તી સાધી, અને પોતાની આંતરીક અસંગતીઓથી તે વીનાશને પંથે કેમ પ્રયાણ કરી રહ્યો છે, એ વીધેની અભ્યાસજન્ય મીમાંસા લેખક અહીં રજુ કરે છે.

: લેખાંક ચોથો :

મૌલિક અસંગતીઓ

ઉપલક દ્રષ્ટીએ મુડીવાદની ધમારત અતીશય સંગીન લાસે છે. એ આખીયે રચનાનો અંકુશ જગતની મહેનત-જીવી જનતા ઉપર એટલો જમલો છે કે પ્રથમ નજરે એ રચના અમેઘ દેખાય છે. એની રાજ્યવસ્થા, એની પોલીસ, એનાં જસુસ ખાતાં, એની મહેસુલપધ્ધતી, એની વ્યાપક સુસજ્જનીતી અવ્યવસ્થીત મગજને ભરમાવી નાખે છે. પણ વસ્તુતઃ એ રચના, જેટલી બહારથી જણાય છે, તેટલી અવીચળ કે અઘેઘ નથી. એના ગભમાં અનેક નીજાંજાતાઓ ભરી છે. તેની આંતરસ્થીતી અસંગતીઓથી સગળી રહી છે. તેનાં મર્મેમાં આત્મવીરોધો ઉઠ્યા રહ્યા છે. પ્રથમ તો મુડીવાદી સમાજમાં માલતું ઉત્પાદન અને વહેંચણુ વ્યવસ્થા રહીત છે. રોજ રોજ કારખાનાંઓમાંથી

થોકખંધ માલ બહાર પડે છે, પણ એ બધોયે માલ ખપી જશે તેની કોઇને ખાતરી નથી. એક કારખાનાં સામે અથવા કારખાનાંઓના એક સંઘ સામે ખીજાં કારખાના અને અન્ય સંઘો બજારમાં ખુલ્લી હોડ ખેલે છે. ઉત્પાદનમાં પહેલથી છેલ્લે સુધી અવ્યવસ્થા પ્રસરી રહી છે, એટલે કે બધા મુડીવાદીઓ કે મુડીવાદી મંડળો એકબીજાથી અળગાં રહીને માનવસમાજની સાચી જરૂરોનો ખ્યાલ ક્યાં વીના જણાવેલા જથ્થા નીપ જાવે છે. ખર્ચે જોતાં માનવસમાજે પ્રથમ પોતાની આવશ્યકતાઓનો અડસરો મુકરર કરીને પછી ઉત્પાદનનો વીધો અખત્યાર કરવો જોઈએ. તેને બદલે કારખાનાના મુડીવાદી માલેદા એમને કંઈ ચીજમાંથી વધારેમાં વધારે નફો મળશે, અને કંઈ રીતે હરીફ કારખાનાં હાથ ધસતાં રહેશે, એ ગણતરી ઉપર ઉત્પાદનનો વ્યવહાર ચલાવે છે. આવું

પરીણામ એ આવે છે કે ઘણીવાર માણુ-
સોની આવશ્યકતા ઉપરાંત માલનો જથ્થો
બજારમાં જમા થાય છે. અવશઆરામની
વસ્તુઓનું બહુ ભાગે એમજ બને છે. પછી
એ વસ્તુઓ વેચાતી નથી.
પ્રબલો મોટા ભાગ રોકાવે પડેલા
શ્રમજીવીઓ એ ચીજો ધર આંગણે વસાવી
રાકતા નથી, કારણ કે એમની કને નાણાં
નથી. એટલે બજારમાં અને ઉદ્યોગમાં
અણીની વેળા ઉભી થાય છે. તેમાંથી ઉપ-
સ્થિત થતી અંધાધૂંધી આક્રમક અને વીષમ
સ્થિતિના પ્રતાપે કારખાનાં બંધ થાય છે,
કામદારો બેકાર બને છે અને ભુખારો ને
અસંતોષ સળગી ઉઠે છે આવા અવ્ય-
વસ્થિત ઉત્પાદનને લીધે બજારમાં
એવો સંઘર્ષ આવે છે કે દરેક
કારખાનાંવાળો બજારમાંથી બીજાને મારી
હાવવા મહેનત કરે છે. ગ્રાહકો માટે પકા-
પડી અને પ્રયત્ન ઉચ્છેદપાથકો ઉભી થાય છે.
અમુક માલ 'કારનર' કરી તેનો ભાવ ઉંચે
ચઢવવાની મુડીવાદી લીલા અસ્તિત્વમાં આવે
છે. વીકચ માટેના આ વીચર અનેક સ્વરૂપો
ધારણ કરે છે. એનું પ્રાથમિક સ્વરૂપ કાર-
ખાનાંકારખાનાં વચ્ચેની સ્પર્ધા છે અને
અંતીમ રૂપ સશસ્ત્ર લડાઇ છે. મુડીવાદી રાજ્ય
પોતાને આંગણે આંતરીક સ્પર્ધા ઓછી કરવા
ઉદ્યોગોનું ને મુડીનું સંયોજન-એકીકરણ-
'ત્રસ્ટીરીકેશન' વગેરે ગોઠવે છે, પણ એથી
અન્ય રાજ્યની હંડીકાઇ પર અંકુશ મુકી
રાકતો નથી. આખી આલમના બજારો સર-
કરવાં માટે આ રાજ્યો એક બીજા સામે
અફળાય છે અને એમાંથી સામાન્યવાદી
સંગ્રામનો વીનાશક દાવાનળ બહુકી ઉઠે
છે. આ ઉપરથી સીધું થાય છે કે મુડીવા-
દની ઇમારતના અંગે એકબીજાની પ્રવૃત્તિ
અને પ્રગતિનો અવરોધ કરે છે, અને

એથીએ આગળ વધીને એ અંગેમાંના
પ્રત્યેક અંગમાં એના પોતાનાજ ઘટક
અવયવો વચ્ચે નીરંતર વીચર ચાલ્યા કરે છે.

વર્ગીય રચના

આ રીતે મુડીવાદની એક અસંગતી
એની અવ્યવસ્થિત ઉત્પાદન-
પદ્ધતિમાંથી ઉભી થાય છે, અને સામાન્ય-
વાદી વીચરમાં પરીણમે છે. એની બીજી
અસંગતીનું મુળ વર્ગીય સમાજરચનામાં
છે. મુડીવાદી સમાજ, ખરું જોતાં, એક
સમાજ નથી પણ બે પરસ્પરવિરોધી સમા-
જો બનેલા છે. એક બાજુ આ સમાજમાં
મુડીવાદીઓ છે અને બીજી પાસે તેમાં
નીષ્ક્રીયન કામદારો અને શોષીત કૃષીકારો
છે. આ બે વર્ગોની વચ્ચે નીરંતર વીરોધ
અને વીચર ચાલ્યા કરે છે. ઘણી વાર એ
વીચર સુરખ ને સ્પષ્ટ ભાસતો નથી,
છતાં બે એનું અસ્તિત્વ તો હોય જ છે. આ
વર્ગો વચ્ચે સમાધાન સંભવતું જ નથી,
કારણ કે એમનો સંબંધ શોષકશોષીતનો
છે. શ્રમજીવીઓના અગ્રાનને લીધે કાષ કાષ
સ્થળે આપણને વિરોધી વર્ગોમાં સહકાર અને
એખલાસ દેખાય છે, પણ એ સ્થિતિ તો
અદૃષ્ટાંત છે. આથી કે શોષણને લીધે અને
અવ્યવસ્થિત ઉત્પાદનના પરીણામોના પ્રતાપે
શ્રમજીવીઓ રોજ રોજ મુડીવાદની ચક્રમાં
પીસાતા જાય છે, એટલે એમના જથ્થામાં
વર્ગીય જાત્રી અનીવાર્ય છે. આમ શોષક
અને શોષીત સંઘ એના પરસ્પરવિરોધી
હિતમાં અન્યોન્ય સામે રાત્રી તરીકે ઉભો છે.
દરેક પોતાની સ્થિતિ મજબુત બનાવવા
મથે છે અને એ મથામણીમાં દયા, ધર્મ,
હંદય, ઉમીદ ને હીંસાઅહીંસાની લાગણીઓને
સ્થાન રહેતું નથી.

નીશ્વળ કે નંશ્વર ?

જે મુડીવાદી સમાજની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે, તો તે અગર અમર રહેવાની છે કે એનો ભાંગીને ભુકડે? થવાનો છે? આ પ્રશ્નનો અત્યુત્તર મુડીવાદના આજ દોવસ સુધીના વીકાસનો અભ્યાસ માગી શકે છે. જો એના પ્રારંભ કાળ પછી મુડીવાદની મૌલિક અસંગતિઓ એસરી હોય તો જરૂર એવું આયુષ્ય અતીથય લાંબું હશે; પણ જો એનાં અંગોની એક ખીજ સાથેની અથગ-મણી વધારે ઉગ્ર બની હોય અને આંતરીક ચીરાડ વખત જતાં વધારે વીરુત્ત થઈ હોય તો અવશ્ય તેનો અન્ત નજદીક છે. મુડીવાદની ઉત્કાન્તિનો ઇતિહાસ લપાસવાથી આ સમસ્યાનો ઉકેલ એકદમ થઈ શકશે.

* * *

[૨]

અદ્ય અને જથ્થાબંધ ઉત્પાદનનાં સામસામાં સંઘર્ષ

મુડીવાદનો આરંભ થયો ત્યારે આજના જેવાં પીરાટ કારખાનાં નહોતાં. એ વખતે અપરિમિત શક્તિનાં સંચય સભાગ્રાક્ષી યંત્રો નહોતાં અને દશ દશ ને વીસ વીસ હજાર કામદારોને એકેક સ્થળે રોકનાર જંગી ઉદ્યોગો નહોતા. આ બધી જંગી વસ્તુઓ તો હાથકારીગરીનાં ઉત્પાદનની બસ્મ ઉપર ઉભી થઈ છે. અદ્ય ઉત્પાદનનો યુગ આથમતો હતો ત્યારે એના વીનાશમાંથી જથ્થાબંધ ઉત્પાદનની વ્યવસ્થા ખૂટી થતી હતી. તેનો વીકાસ ક્રમશઃ ચાલ્યો આવતો હતો. હાથકારીગરી અને અદ્ય ઉત્પાદનના વીનીપાતનું કારણ શું? ઉત્પાદનનાં સાધનો ઉપર વ્યક્તીગત

કે ખાનગી માલિકીનો પાંજો પ્રસર્યો હોય ત્યાં માલના વેચાણ માટે ખજાનેમાં વીચક થયા વીના રહેજ નહીં. આ વીચકમાં જે માલિક ગ્રાહકોને અવનવી રીતે આકર્ષી શકે અને હરીફને હાની પહોંચાડી શકે તે વીજ્યને વરે છે. ગ્રાહકોને ખેંચવાનું સાધન જો કાંઈપણ હોય તો તે હલકી કીંમત છે. અને હલકી કીંમતે માલ કોણ વેચી શકે? જેને આંગણે જથ્થાબંધ માલ નીપજતો હોય એજ એ માલનું મુલ્ય હળવું રાખી શકે એ દેખીતી વાત છે. ઓછું ઉત્પાદન કરનાર માલિકને એ કીંમત રાખવી પોવાય નહીં, કારણ કે જથ્થાબંધ ઉત્પાદન કરનાર પુંજદાર કાચા માલનો મોટો જથ્થો ખરીદી, સોંધે ભાવે ઉત્પાદનનાં સાધનો મેળવી શકે છે. પરીણામે એને તૈયાર માલની વીક્રયકીંમત હળવી રાખવી પાલવી શકે છે. આ ઉપરાંત જથ્થાબંધ માલ બનાવનારને ખીજ અનેક સગવડો સાંપડે છે. મોટી મુડીને લીધે તે વધારે સારાં યંત્રો કારખાનામાં સ્થાપી શકે છે અને ઉત્તમ ઓખરોના ઉપયોગથી મજૂરીનો ખર્ચ ઓછો કરી સોંધું સર્જન કરે છે. આવા પુંજદારોની સ્પર્ધામાં એકલા અદુલા કારીગરને અને અદ્ય મુડીવાળા આદમીને ઉભા રહેવું મહામુશ્કેલ થઈ પડે છે. છુનાં યંત્રોથી એને ચલાવી લેવાનું રહે છે. જખરાં 'પાવર-હાન્ડો' તે ઉભાં કરી શકતો નથી. નવાં કાપ-સાધક યંત્રોનું તેનાથી નામ પણ લઈ શકતું નથી, કારણ કે તેની કને ગંજવર ગરથ નથી. આની સામે મોટાં કારખાનાંઓ મુકેા. આ જંગી કારખાનાંઓમાં માલિકો અનેક દીશ્વઓમાં ફરકસર કરે છે. મોટાં મકાનોની બાંધણી, જંગી યંત્રોની સ્થાપના, જથ્થાબંધ કાચા માલની ખરીદી, પ્રકાશ-અગ્નીની એક

સામગ્રી સંગ્રહ, મજૂરીનો ખર્ચ, તંત્રીયાર માલમાંથી ધસાઇને નીકળતા કે વધઘટ રહેતા માલનો (Waste Product) વ્યવસ્થીત ઉપયોગ-આવી અસંખ્ય બાબતોમાં તેઓ અલ્પ મુડીદાર અને મહેનતુ હાથકારીગર સામે સરસાઇ ભોગવે છે. એક હજાર નાની વક'શોપો બાંધવા કરતાં એકજ જગી કારખાનું ખડું કરવામાં ઘણી સગવડો સાંપડે છે. નાનાં નાનાં કારખાનાંઓમાં કાચા માલનો 'ધસારો' વીશેષ પ્રમાણમાં થાય છે. દીવાબ-તી, અગ્ની, ઇન્ધન વગેરેમાં પણ વધારે બચ થાય છે. સાફસુરી, દેખ-રેખ, રીચર, જેની બહુવીધ બાબતોમાં એક હજાર નાની છુટીછવાઇ 'વક'શોપો'માં જોડેલા ખર્ચ લાગે તે કરતાં એક હજારનું સામટું કામ આપનાર એકજ ગંભીર કારખાનામાં બહુ ઓછા પદસા વપરાય છે. એટલે અલ્પ ઉત્પાદન સામે જથ્થાબંધ નીપજ દરેક રીતે વીજબચત નીવડે છે.

બંધાયેલી મુડી

જથ્થાબંધ માલ ઉપજવનારને નાનાં કારખાનાં કરતાં ખીછ અનેક સગવડો મળી રહે છે સારાં યંત્રોને લીધે તે ઉંચી જાતનો અને જતાં સૈધ્ધિ માલ બજારમાં મુકી શકે છે. બજારના રંજોથી તે એટલા વાકેફ હોય છે કે કંઈ ફાલુ કેવો દાવ ખેલવો એ તે બરાબર જાણે છે. દેશવીદેશ પ્રવાસ કરનારા નોકરો જાડવી, તે કાચા માલનાં મથકો ઉપર ગીધનાં જેવી ચક્રાર નજર રાખે છે. એનો આખો ધંધો લેવડદેવડના મથકમાંજ ચાલતો હોય છે. ત્યાં ખેઠે તેને આખી આલમની તમામ રીજોના ભાવ તાર મારફત મળે છે. એ ઉપરાંત આફતની વળાએ તે પોતાનો માલ અનામત રાખીને આરામ પણ લઇ

શકે છે. ભાવ ગગડી ગયા હોય ત્યારે, બજાર તેજ થતાં મુધી તે વખારમાં જથ્થો જમા રાખી શકે છે, કારણકે તેની પાસે નાણાંની પ્રચુરતા છે. અલ્પ ઉત્પાદકને આમ રાહ જોવી પાડવે નહીં. એણે પોતાની નાની મુડી ધંધામાં રોકેલી હોય છે એટલે માલ તંત્રીયાર થતાંજ તે વેચી નાખ્યાં શીવાય તેને છુટકો થતો નથી. ભાવ ગમે તેટલો ગગડ્યો હોય તો પણ તે વાટ વીલાઈ શકે નહીં કારણ કે ધંધો ચાલુ રાખવા તેને તત્કાળ પદસાની જરૂરત રહે છે. એનાં નાણાં જો જરાયે રોકાઇ રહે તો ધંધા ધુળમાં મળે અને ઘર આંગણે લુખમરો ખડો થાય. એટલે ગમે તે સંજોગમાં એણે માલ વેચી બંધાયેલાં નાણાં છુટાંકરવાંજ જોઈએ. આ રીતે અલ્પ ઉત્પાદકને એમર અગવડો વચ્ચે ઉભા રહેવું પડે છે.

આંટ અને ધીરધાર

જથ્થાબંધ ઉત્પાદક, આંટ અને ધીરધારના ક્ષેત્રમાં ખાસ અનુકૂળતા ભોગવે છે. મોટા મુડીદાર ગમે તેવું સાહસ ખેડે ત્યારે તેને એમરથી નાણાં સાંપડી રહે છે. એના માટે ખેન્ડો બારણાં ખેલી નાખે છે. તેને 'સંધર પેટી' ગણી ખેંચા હિલ્ટું ઓછું બ્યાજ વસુલ કરે છે. 'માલદાર આસામી'ને પૈસા ધીરવા માટે ઘણીયે શરાર મંડળો ટાંપ માંડીને ખેંચાં હોય છે. નાનકડા ઉત્પાદકનો કોઈ ભાવ પણ પુછવું નથી. એને 'સંધર પેટી'ની આંટ નથી હોતી, એટલે જમીનગીરી ઉપરજ નાણાં લેવાં પડે છે. કદાચ કોઈ બ્યાજે પૈસા આપે તો બ્યાજનો દર હંમેશાં અતી ઉંચો હોય છે. એટલે ભવીષ્યમાં થનારો નફો નાણાના બ્યાજમાંજ ફૂળી જાય છે.

વીરાટ મુડીની મહત્તા

આ સંતોગોતું અસુક પરીણામ એ આવે છે કે જોતજોતામાં અદ્ય ઉત્પાદક જથ્થાખંધ જલ્પસવાળાની હરીફાઈમાં જમીનદોસ્ત થાય છે. મુડીવાદી સમાજમાં એના માટે ઉલવાનીયે જગ્યા રહેતી નથી. મોટે મુડીદાર આખના પલકારામાં છોટા માલદારને કચડી નાખે છે, એના કાલકાને ખેંચી જાય છે; અને આખરે અદ્ય ઉત્પાદકને શોષીત શ્રમજીવીઓના સમુદાયમાં ધકેલી મુકે છે. કોઈવાર એ મજલુઓ બની ધંધાને વળગી રહે છે, ગમે તે ઉપાયે મુડીવાદ સામે ટકી રહેવા તે ઝાંઝાં નાખે છે. કારખાનામાં જઈ તે પોતે મજૂરી કરે છે, કામદારો અને એમનાં કુટુંબો પાસે વધારેમાં વધારે કામ કરાવે છે અને બજારમાં જથ્થાખંધ માલ સામે બાથ લીડવા મથે છે. પણ અંતે તો તેને જથ્થાખંધ જલ્પસો નીપજાવનાર પધ્ધતી આગળ નમવું પડે છે. ધણીવાર સ્વતંત્ર ભાસતો નાનો માલેક વસ્તુતઃ વીશાળ મુડીવાદનો શુલામ માત્ર હોય છે. પોતાને માટે મથતો છતો તે અંતે તો મોટા મુડીદારનું હીત સાધતો હોય છે. એની આજ્ઞા વીના તેનાથી એક ડગડું પણ ભરી શકતું નથી. કોઈ સંધર પેઢીએ એને પૈસા ધીરેલા હોય છે, એટલે કાંતો એને એ ધીરનારના આદેશ પ્રમાણે જ માલ ખનાવવો પડે છે, અથવા તો મરજી મુજબ બનાવેલા માલ લેણીઆતને પાણીને મુથે પરખાવી દેવો પડે છે, બહુ લાજે તેને બ્યાજસુસક મુડીદાર મારેજ ગડું વહીવટ કરવાડું હોય છે. એ કરોળાઆની જળમાં એકવાર ફસાયા પછી તેના માટે મુક્તીનો માર્ગ ખુલ્લા રહેતો નથી. માલ ખરીદનાર ઉપર પણ તેને ધણીવાર આધાર રાખવો પડે છે.

આમ સુસાતો સુસાતો તે મોટા કારખાનાનો શુલામ બની રહે છે. કોઈ વાર મોટા કારખાનાવાળો તેને કાચો માલ અને ઉત્પાદનનાં અન્ય સાધનો પુરાં પાડી, એની મહેનતથી ઉત્પન્ન થએલા માલ ઉધડો ખરીદી લે છે. મુડીવાદી રચનામાં ઘણા ખરા ગૃહ ઉદ્યોગોની દશા આવીજ છે. શ્રમજીવીઓતું શોષણ વ્યાપક બનાવવા પુંજપતીઓ હાથકારીગરોને ઘેર બેઠા સાધનો પુરાં પાડે છે અને પછી આણું ચે ઉત્પન્ન ખરીદી લે છે. હીંદમાં ખાદી ભંડારો એજ ધંધો આદરી બેઠા છે. ગામડાંના માલુસો પાસે મુડીવાદી સંસ્થાઓ કંતાવે છે, વણકરો પાસે વણાવે છે, અને મજૂરોને ઓછામાં ઓછું મહેનતાણું પાપી, હિંચામાં હિંચા ભાવે ખાદી વેચે છે, કમીત બેળાંએને ગામડાંના કાંતનાર અને વણનાર સ્વતંત્ર ભાસે છે. ખરું જોતાં તે આ શહેરના ખાદી ભંડારનો શુલામ છે. આ રીતે ગૃહઉદ્યોગની આખાથે પ્રથા મુડીવાદની અધીન મદદગાર તરીકે ફાલેપુલે છે. મોટાં કારખાનાંની આસપાસ નાની નાની સમારકામની વક્રશોષો ઉભી થાય છે. એ પણ સ્વતંત્ર ઉદ્યોગપ્રદ નેપી જથ્થાય છે. ધણીવાર એમ પણ બને છે કે નાના મુડીદારો, કારીગરો, ધંધાદારીઓ, મધ્યમ વેપારીઓ અને ઘર ઉદ્યોગના આચરનારો જથ્થાખંધ ઉત્પાદનનીની અસુક શાખામાંથી હડધુત થઈ બીજી કોઈ નીજા શાખામાં પ્રવેશ કરે છે. અહીં મુડીની સત્તા જરા શીથલ હોવાથી તેઓ સ્વાધીન ઉદ્યોગ ચલાવવાનો દેખાવ માત્ર કરી શકે છે, પણ ત્યારે અન્તે તો જથ્થાખંધ મુડીવાદનું આધીપત્ય સ્થપાય છે. કારીગરો, નાના કારખાનાં અને મધ્યમ વેપારીઓના વીનાશનો આ વીધી અવીરત ચાલ્યા કરે છે. ઉત્પાદનની

રાક્ષસી વીરાટ યોજનાઓ અસ્તીત્વમાં આવે છે, એની ચક્રામાં હજારો ને લાખો શ્રમ-જીવીઓ ચગદાય છે, અલ્પ ઉત્પાદકો દબાય છે અને ત્વરિત ગતીએ મહામુડીનું સામ્રાજ્ય જગત પર જાય છે.

ખેતીમાં ખુવારી

જેમ યંત્રમંડીત ઉદ્યોગોમાં તેમ ખેતીમાં પણ મુડીવાદની વ્યવસ્થા નીચે અલ્પ ઉત્પાદકોની ખુવારી થાય છે. કારખાનાના પુંજદાર માલિકની પેઠે જમીનદાર પણ પોતાની જમીન મીલકતનો વહીવટ કરે છે. દરેક દેશની ખેતીમાં કૃષીજીવી જનતાના ચાર ચોકળા વીલાગો પડી ગયા છે. સૌને મોખરે જમીનનો મુડીદાર માલિક ઉભો છે. એ બીજા ખેડુ-તોને પૈસા ધીરી અમર્યાદિ વ્યાજ ચુસે છે. એ પછી મધ્યમ ખેડુતનું સ્થાન આવે છે. ત્રીજે વર્ગ ગરીબ ખેડુતનો છે, જે બહુ ભાગે ધનાઢ્ય અગર મધ્યમ વર્ગના ખેડુત નીચે નોકરી કરે છે અને જમીન ખેડનાર મજૂરો પાસેથી વધારેમાં વધારે કામ કઠાવવામાં માલિકને મદદ કરે છે. ચોથો વીલાગ ખેતી કરનાર મજૂરોનો છે. આ વર્ગની સ્થિતિ કારખાનામાં શ્રમશક્તિ ભાડે આપનાર ગુલામ કામદારના જેવી છે. શહેરમાં જેમ જંગી કારખાનાઓ નાનાં ઉદ્યોગગ્રહોને સુવાડી દે છે તેમ ગામડાં-ઓમાં પણ જમીનની જથ્થાબંધ માલિકી નાનાં ખેડુતોને ખાનાખરાબીના શીકાર બનાવે છે. જમીનના જંગી વીસ્તાર ઉપર યંત્રો લાવી ઓછી મહેનતે અધીક ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. આ ઉત્પાદનમાં સરવાળે ઓછો ખર્ચ આવવાથી મધ્યમ ખેડુત કરતાં મોટા જમીનદાર હલકે ભાવે અનાજ ચી શકે છે; અને છતાં વીશેષ નફો નીતારે

છે. ત્રેકટરો, વીજળીક હથો, ખાદ્યકમળા સંચા, ખોરીંગો, ડ્રીલરો, કાપણીના સંચા, ભુંસા ભુદાં પાડનાર યંત્રો વગેરે ઓજારો મોટા જમીનદાર જલદી વસાવી શકે છે અને એટલેજ નાનાં ખેડુતને ખુવાર કરી શકે છે. વીજળી કે વરાળથી કામ કરવું હજી થોડી જમીનના ખેડનારને શું ખર્ચ લાગે? આ ઓજારો માટે ધરતીના વીશાળ ખડો ભેદ્યો, માછલાનાં માછલો પર વીસ્તરતાં ખેતરો ભેદ્યો. નાનાં ટુકડા ઉપર તે તદ્દન નકામાં નીવડે. કદાચ નાનો કૃષીકાર પોતાના ખેતર પર ત્રેકટર લાવે તો તેનો ઉપયોગ તેને જરૂર માથાભારે પડી જાય. વરાળથી ચાલતાં હજી માટે ઓછામાં ઓછી ત્રણ હજાર એકર જમીન ભેદ્યો. વીજળીનાં હજી માટે એથી પણ વધારે વીશાળ ધરતીની જરૂર પડે છે. જથ્થાબંધ અનાજના ઉત્પન્ન માટે નહેરો, ગટરો, નાના રેલ રસ્તા અને એવું બીજું બહુ યોગ્ય બાંધવું પડે છે. આને લીધે એકંદર ઉત્પાદન ખર્ચ ઓછો આવે છે. વળી નાનાં નાનાં ખેતરોની વચ્ચે સીમાડા ને શેઠા ઉપર જે જગ્યા નકામી જાય તે વીશાળ ખેતીમાં ઉપયોગમાં આવી જાય છે. વીસ્તૃત જમીન ઉપર વાડ બાંધવાનો ખર્ચ પણ એકંદર ઓછો લાગે છે, બીજાંનો બગાડો થોડો થાય છે, ખાખોચીઆં અને ઢોરા જેવો ખરાબો બહુ રહેતો નથી; અને સામુદાયિક મજૂરીના ને યંત્રોના પ્રયોગથી કામ ઝડપી અને ઉત્પન્ન ઉત્તમ બને છે. છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબવું ખાતર, શીક્ષીત કૃષીશાસ્ત્રીઓનો નીયોગ, વૈજ્ઞાનીક પદ્ધતી મુજબ ખેત્રણ-વાવણી-અને લાણી એ બધું આવા વીશાળ પાયા ઉપરની ખેતીમાંજ સંલવીત છે.

ખેતીમાં મુડીવાદ

ધીરધાર, આંટ, ઉધાર અને બાપા-
રની જે સગવડો કે અગવડો
ઉદયોગોને સ્પર્શે છે એજ સગવડો-અગવડો
ખેતીના ક્ષેત્રમાં પણ દર્શન દે છે. જંગી
જમીન ઉપર ખેડ કરાવતો જમીનદાર
મોટા ઉદયોગપતીની જેમ બજારના
રંગથી વાકેફ હોય છે, એટલે તે
સાતુકુળ સંભોગ માટે રાહ ભેઠ શકે
છે, અને યીજ વસ્તુઓની સોંધી ખરીદ
કરી ઉત્પન્નતા વેચાણ ઉંચે ભાવે કરે છે.
ખેતીના ક્ષેત્રમાં નાના માલિકને નસીબે
એકજ વસ્તુ રહે છે-કાળી મજુરી. પોતાની
તમામ તાકાત એકઠી કરી આ અદના
કૃષીકાર જીવન ટકાવવા વલખાં મારે છે.
રોજ રોજ તે વધારે ને વધારે વહીતર
કરે છે, જીવનની જરૂરતો ઓછી કરે છે,
ખોરાક પોષાક ઉપર પણ કરકસરનો કાપ
મુકે છે, અને જાતે ભુખે મરીને મોટા
જમીનદારનો સામનો કરવા મથે છે. ખેતીમાં
ખુબ ઉંડા પેઢલા મુડીવાદની હરીફાઈમાં
હેવાત રહેવાનો તેના માટે આ
એકજ ઉપાય છે. પણ એના ઉપર ઓમે-
રથી આક્રમો આવી પડે છે. રાજ્યે મુકરર
કરેલું જમીનમહેસુલ તેને અતીશય આકર
પડે છે. સામાન્ય રીતે નાના ખેડૂતને રાજ્ય
વધારે વળનદાર જમીનવેરાથી કચરે છે,
એટલે એની હેરાનગતીનો આરો આવતોજ
નથી. ધણીવાર દામવાસણ, રાસરસીયું ને ધરવ-
ખરી વેચીને પણ એને રાજ્યના ખાપરમાં
કર હોમવો પડે છે. એમ છતાં ખેતીના
ક્ષેત્રમાં અધ્ય ઉત્પાદકને મોટા માલિક સામે
ટપા રહેવું કંઈક વધારે સહેલું પડે છે.
અહીં એને યાંત્રીક ઉદયોગ જેવી મહામુરકેલીઓ
નહી નથી. શહેરોમાં વસતા ધારીગરોનું
કામગીર આ યંત્રયુગમાં એકદમ નીકળી

જાય છે, પણ ગામડાઓમાં સંપડતો ગરીબ
ખેડૂત ગમે તેમ કરી નીલાવ કરે છે.
મુડીવાદના પંખમાં પડેલા બધાજ દેશોમાં
ખેડૂતોની દશા હજુ કારખાનાના કામદારો
જેટલી ભયાનક નથી બની. અકબત, અંતે
તો એ ખેડૂતોનીયે એવી ખાનાખરાબી થવા-
ની છે. દીવસે દીવસે દેશે દેશનો કૃષીકાર
કંગાળ, સાધનહીન, કુધાકુબ્ધ બનતો
જાય છે.

ભયંકર ભક્ષણ

ધણીવાર ખેતી મણિનો મુડીવાદ પહેલી
નજરે એના નગ્ન સ્વરૂપમાં દેખાતો
નથી. ખાસ કરીને શહેરોની આસપાસના
બાગબગીચા, આખાંવાડીઆં અને ઉલ્લાનોમાં
આ પ્રચલ્ન મુડીવાદ એની ગોળમરી લીલા
ખેલે છે. એની ઉપર મોટી મુડીનું રોકાણ
થયેલું હોય છે અને સમૃદ્ધ ખાતર, પાણી
તથા પીત્તાનાં પ્રચુર સાધનોથી તેમાં જથ્થા-
બંધ માલ ઉત્પન્ન થાય છે. આવ: નાના
છતાં સમૃદ્ધ દુકાડાઓ ઉપર પુંજદાર
માલિક અનેક આદમીઓને કામ માટે રોકે
છે અને ઓછામાં ઓછા ખર્ચથી વધારેમાં
વધારે નફો નીપજાવે છે. શહેરમાંજ ઉત્પન્ન
થતી આ ખાદ્ય વસ્તુઓ સાથે ગામડાંનો
ગળત્ય મળેનતે પેદા થએલા માલ હોડ કરી
શકતો નથી. નાના ખેડૂતો બહુ ભાગે મહે-
નતાણા બદલ કામ કરનારા ચુલામોજ હોય
છે. તેઓ સ્વતંત્ર માલિક સમા ભાસે છે,
પણ વસ્તુત: શહેરના બ્યાજખાઉ પુંજદારના
ભાડૂત માત્ર છે. વરસના અચુક માસ
ખેતર ખેડી, જમીનના આ મજુરો બાકીના
સમય મોટા જમીનદારના પુવારીવજ્જા ઉપર
ભાડૂતી કામ કરવામાં ગાળે છે, અથવા તો
શહેરોમાં જઈ કારખાનાનું કામ સ્વીકારે
છે. જે સ્થિતિ મુડીવાદ નીચે હાથકારીગ
રોની થાય છે એજ અખખામણી દશા ખે

કુતોને ગ્રસે છે. સમૃદ્ધ સાધનવાળો જમીનદાર મુશ્કેલીસ માંડેકાને ભરખી જાય છે. કેટલાક મધ્યમ વર્ગના ખેડૂતો વળી નીચલા થરના કૃષીકારોને સુસી થોડા ઘણા માલેતુજાર બને છે, પણ અતે તેઓનેય મુડીવાદી ખેડાણના રાક્ષસી જડખામાં ખપી જવું પડે છે. આ આખાયે વીધીનું પરીણામ એ આવે છે કે લાખો કૃષીકારોને પોતાનાં તમામ સાધનો વેચી રજીયુ છ'દગીનો સંગ શોધવો પડે છે. આ રીતે ખેતાર બનેલી ગામડી જનતા શહેરને આંગણે જમા થાય છે અને યાંત્રીક મુડીવાદની શોષણનીતીનું સોગડું બની રહે છે.

હીન્દની ખેતી

જાતમહેનતથી ખેતી કરતા ખેડૂતોની આ પ્રકારની અવદશા હીન્દમાં ક્યારની શરૂ થઈ ચુકી છે. ગામડે ગામડે નાના ખેડૂતને પોતાની જમીન વેચી નાખવી પડે છે. આ જમીન મુડીદારની સમૃદ્ધીમાં આવી મળે છે અને પરીણામે માલેતુજાર મ.ણસ ઉત્પાદનના વીધીમાં બીજા બધા મુશ્કેલીસ ખેડૂતોને હેરાન કરી શકે છે. સીંધમાં બ'ધાઈ રહેલા વીરાટ સકકર બ'ધની આસપાસના પ્રદેશો માલદાર આસામીઓને સોંધી કી'મતે સાંપડી રહ્યા છે. આ ધનપતીઓ બે પાંચ વધ'માં સીંધના નાના ખેડૂતોની પાપમાલી કરી પોતે બધીજ જમીનના માલિક બની જશે. ગુજરાતભરના ખાતેદારો આજે દુબળાઓની મજુરી ઉપર તાગડધીન કરી રહ્યા છે. જુખમરામાં બીંસાઈ રહેલા દુબળાઓનો સમુદ જમીન ઉપર દીનરાત કાળા મજુરી કરે છે, એના ખેડૂત માલિકોને ધરઆંગણે ગુલામમી પેઠે વહીવટ' સેવે છે, અને માલિક પોતે આ તમામ મહેનતનાં ફળો ઊંચાપત કરી જાય છે. આ રીતે એકઠી કરેલી

મુડીમાંથી ખાતેદારો મુંબઈ અને આફ્રીકામાં વેપાર ખેડે છે, અને સંવધી'ત ધન વડે વાળા પાછા દુબળાઓના જમીનના દુકકા ખરીદી લઈ એમને ગળે ગુલામીનો ભરડો વધારે બીધણુતાથી દાખે છે. કાઠીઆવાડના કાઠી દરબારો, ભરૂચ બાબુના તાલુકદારો, બંગાળના જમીનદારો, અને દખખણના ને મધ્ય પ્રાંતના મહેસુલ ઉધરાવનારાઓ આવી શોષણનીતીથીજ વીશાળ જમીનની માલેકી ઝડપી ખેઠા છે. એમની નીચે કે એમના સાનીધ્યમાં ખેતી કરતા ખેડૂતો માટે મુક્તીનો કાંઈ માર્ગ નથી. મોટી મુડીના આધીપત્ય નીચે આવ્યા શીવાય એમનું જીવન અશક્ય બને છે, અને જેમ જેમ માલેતુજાર મુડીના છત્ર નીચે તેઓ આવતા જાય છે તેમ તેમ જુખમરો અને મુશ્કેલીસી વધતાં જાય છે. મોગે માલીક વગવસીલાને લીધે જમીનની આકારણીમાં ને મહેસુલના દરમાં નાના ખેડૂત કરતાં ઘણી રીતે લાભ મેળવી શકે છે. કોઈવાર તે તમામ મુશ્કેલીસ કૃષીકારો પાસેથી મહેસુલ ઉધરાવવાનું કામ માથે લે છે. અને એ કાર્યમાં રાજ્ય પ્રત્યે 'પુરેપુરી' વફાદારી દાખવી કંદ્યાણુ સાધક કૃપા સંપાદન કરી લે છે. પણ હીન્દના મુડીવાદ વીલાયતના મુડીવાદ જેટલા વ્યવસ્થીત નથી અને મુળમાંજ પરદેશની પુંજને અધીન છે, એટલે યુરપઅમેરીકામાં જે ઝડપથી ખેતી ઉપર પુંજપતીઓનો પંજે અફળાઈ રહ્યો છે, એ ઝડપ અને એ વીરાટ વ્યવસ્થાનું નામનીશાન અહીં દેખાતું નથી.

અમેરીકા ઉપરથી ધડો

આજે અમેરીકામાં ખેતીનું આખુંયે ક્ષેત્ર માલેતુજાર મુડીવાદના અંકુશ નીચે આવી ગયું છે. ગામડાંઓમાં કોઈ કોઈ સ્થળે નાના ખેડૂતો સ્વતંત્ર રીતે દળ

હંકારી રહ્યા છે. પણ હાથે ફાળે એમની જમીનદોસ્તીનો માર્ગ પુણ્યો થતો આવે છે. અમેરીકામાં અનાજ ઉપજવનારાં મુડીવાદી મહામંડળો (Trusts) છે. આખી આલમને માંસ પૂરું પાડનારાં ગોરાં ખીર તરો છે. ચીકગોતું એકજ કંટાખાતું સંયુક્ત મુડીવાદની દેખરેખ તળે અમેરીકાને દરેક જાતનું ખાદ્ય માંસ પૂરું પાડે છે. મુરવાં ખતકાં ઉછેરવાને પણ મુડીવાદી મંડળોએ ઇંગ્લેંડે રાખ્યો છે. ખીરખીટો, રોટલીઓ, પાઉં, ચોકાચેટ વગેરે તમામ ખાવાની વસ્તુઓનું ઉત્પાદન રાક્ષસી પુંછદાર કંપનીઓના અંકુશ નીચે છે. જમીનની મોટી મોટી મીટકતો, અમેરીકામાં ધનપતીઓના ધીકતા નાણાંથી વીજળાનાં ત્રેકટરો નીચે ખેડાય છે. શહેરોનાં કારખાદખાનાંની જેમ જુદા જુદા વીશાળ પૃથ્વીપટો ઉપર ભાકુતી મજુરી વડે મુડીવાદ વાવેતર અને લાણી કરે છે. જુદા જુદા દુકાન બીન્ન બીન્ન જાતનાં અનાજો માટે અલગ રાખવામાં આવે છે. ઉત્પાદન સસ્તુ અને જથ્થા બંધ થાય એટલા સારૂ અમુક જમીન ઉપર છેલ્લામાં છેલ્લી લખતા વૈજ્ઞાનિક સાધનાથી અમુક જાતનું જ વાવેતર કરાવામાં આવે છે. માછલાના માછલા પર વીસ્તરતાં ફેટલાંક ખેતરો એકલા ઘઉંનું ઉત્પન્ન કરે છે, અને ખીજા ફેટલાંક પ્રદેશો ઉપર ફળોનોજ ફાલ ઉતરે છે. વ્યવસ્થીત અને સંગઠીત મુડીવાદની માણેકી

નીચેના આ પ્રદેશોમાં યત્રોદીજ ખેતી અલગ ધરે છે. અમુક કંપનીઓના આધીપત્ય નીચે અમુકજ જાતની ખેતી હોય છે એટલે એ કંપનીઓને ચોતાના વીધવ પ્રમાણે વીશીષ્ટ નામો સાંપડે છે. આ રીતે અમુક મુડીવાદીઓનું મંડળ ‘માંસનો રાજ’ કહેવાય છે, બીજું મંડળ ‘મુરવાની મહારાણી’ ને નામે ઓળખાય છે, ત્રીજાને વળી ‘ઘઉંરોજ’નો ઇલકાળ અપાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ લેખ શકાય છે કે અમુક ગણ તર મુડીવાદીઓના હાથમાં ખેતી માટેની જમીન, એનાં સાધનો, ઓગરો, ખીખાં, ઢોર, ઠાંખર, યત્રો, વગેરે જમા થાય છે. એમની શોષક માણેકી તળે લાખો ખેડુતો જમીન પર મજુર તરીકે જહિમત કરે છે અને આખરે બધોજ ફાયદો પુંછપતીઓની તીજરીને તર કરે છે. આ જાતના ઉત્પાદનની સામે ગામડાનો નાનો ખેડુત ધડીભર પણ ટકી શકતો નથી. એનું ઉત્પન્ન કોઈ ખરીદતું જ નથી, કારણ કે વધારે સારો અને છતાં સસ્તો માલ મુડીવાદની ખેતીમાંથી દેશના ખુલ્લુખુલ્લામાં પહોંચી વળે છે. મુડીવાદના તંત્ર નીચે વ્યક્તીગત ખેડુતોની ખાનાખરાખીતું આ સાદું અને સ્પષ્ટ પૃથક કરણ છે. ઇશ્વરને આશરે આશા સેનાના ઓળી અંધ આંખોને તે દેખતું નથી એટલે તેઓ ખેડુતોનાં દૈનિક જીવનનાં પાપો આગળ ધરી, પ્રભુ પ્રાર્થના અને આંતરજી ધીનો અવજો માર્ગ મતાવે છે.

નવયુગ આપને ગમે છે?

તો આપની મિત્ર મંડળોને તે વાંચવા લશમણ કેમ કરતા નથી?

પારસી સમાજ અને સ્વતંત્રતા

: લેખક :

પારસીઓનો પડાશી

સ્વતંત્રતાની લાગણી પારસી સમાજના મોટાં સમુદ્ધમાં હોવા છતાં, તેઓ રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાની લડતમાં જોઈએ તેટલા રસ નથી લેતા તેનું કારણ શું? એ પ્રશ્નની લેખકે અહીં ચર્ચા કરે છે.

સ્વતંત્રતા મનુષ્ય માત્રનો જન્મ સીદ્ધ હક છે. સ્વતંત્રતા એ પ્રાણી માત્રની સ્વાભાવીક ઇચ્છા છે.

એમ કહેવાય છે કે સ્વતંત્રતાની ભાવના શીશુઓના સંસ્કારવાળાં મનુષ્યોમાં વધુ તીવ્ર હોય છે.

જે તેમ છે તો હીંદુસ્તાનમાં વસતી પારસી કોમ, સ્વતંત્રતાની લડતમાં, સામુદાયીક દ્રષ્ટીએ ભાગ કેમ લેતી નથી? એ પ્રશ્ન ખાસ ધ્યાનવાર લેવો છે.

દાદાભાઈ, ફીરોજશા અને વાઝીરો

દેશની સ્વતંત્રતા અને પારસી સમાજને લગતી જ્યારે પણ વાત નીકળે છે, ત્યારે એ સમાજના લોકો, તેમજ તે કોમના પત્રકારો એકદમ એકજ દલીલ આગળ ધરે છે કે: “અમારા દાદાભાઈ નવરોજી, અમારા ફીરોજશા મહેતા અને અમારા દીનશા વાઝીરો એ નેશનલ કોન્ગ્રેસ [રાષ્ટ્રીય મહાસભા] માં શું ભાગ નહોતો લીધો? અરે તમુ [હીંદી] લોકોને સ્વરાજ્ય અને સ્વતંત્રતાનો પહેલા મંતર ‘શીખવનારા તો તેઓજ હતા.’”

કબુલ, બાવા! કે એ પારસી પુરોહીતો ત્રગડીએ હીંદુસ્તાનની પ્રજાને સ્વતંત્રતાનો

પ્રથમ મંત્ર શીખવ્યો અને હીંદીઓના હોલમાં સ્વરાજની ધગશ પેદા કરીધી; પરંતુ તેટલા ઉપરથી શું એમ ઠરે છે કે, પારસી કોમે સામુદાયીક નજરે હવે રાષ્ટ્રીય ચળવળમાંથી સદાને માટે દુરજ રહેવું?

પારસી કોમ તરફથી રળુ થયેલી ઉપરની દલીલને સ્વીકારીએ, તો પણ ખીજા કેટલાક પ્રશ્નો તેમાંથી ઉપરથી થાય છે. દાખલા તરીકે એ દલીલ સાંભળીને કાંઈ પારસી સમાજના એ આગેવાનોને પુછે કે:

(૧) દાદાભાઈ નવરોજી, ફીરોજશા મહેતા અને દીનશાહ એદલજી વાઝીરો એમના જમાનામાં તમારી કોમ કેટલું માન આપતી હતી તે જણાવશો?

(૨) જો પારસી કોમ પોતાના એ ત્રણ સમર્થ રાજદ્વારીઓને પુરેપુરું માન આપતી હોય, તો અત્યારે પારસી સમાજમાં એ ત્રણે પુરુષના અનુયાયીઓ કેટલા છે?

(૩) “હીંદીની ગરીબાઈ અને હીંદીમાં ખીટીશ નીતીથી ઉલટી રીતે ચાલતો કારભાર” એ પુસ્તકમાં દાદાભાઈએ જે હીંમત-પુર્વક દલીલો કરી હતી અને કલકત્તા કોન્ગ્રેસમાં સ્વરાજનો મંત્ર પહેલી વખત ઉચ્ચારવામાં તેમણે જે નીડરતા

સત્યાગ્રહ નરક સગલાંવ જતીજનારે, આ સરવસ મુળાષ્ટમા નીકળ્યું, ત્યારે તેમાં માન મધ્યમવર્ગના
પારસી સમાજે સાથ આપ્યો હતો.

અને આપભોગની વૃત્તિ દેખાડી હતી, તેટલી હિંમત અને તેટલી આપભોગની વૃત્તિથી, આજે દાદાભાઈના કેટલા પારસી અનુયાયીઓ પાલ્મ્-મેન્ટમાં અને ક્રાન્સેસમાં કામ કરે છે?

(૪) અંગ્રેજોની મ્યુનીસીપલ કારભારમાંની આપખુદીને અને તેમના છાના કાવતરાંને તોડી પાડવા શીરોજશાહ મહેતાએ જે લડન ચલાવી હતી, એ-ગ્લો-ઈન્ડિયન પત્રકારોની આપખુદી તોડવા તેમણે ‘બોમ્બે કોનીકલ સમુ’ રાષ્ટ્ર-મતવાદી પત્ર શરૂ કર્યું હતું, અને દેશનું અપમાન થતું દેખાતાં તેમણે ધારાસભામાંથી જે ‘વોક આઉટ’ કર્યો હતો, તે શીરોજશાહ મહેતાના કેટલા પારસી અનુયાયીઓ આજે મ્યુનીસીપલ કારપોરેશનોમાં, ધારાસભાઓમાં અને રાષ્ટ્રીય પત્રકારીત્વમાં, તેમની કમે પણ દેશસેવા કરી રહ્યા છે?

(૫) દીનશાહ એટલછ વાચ્યાએ સરકાર તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા હેવાયો તેમજ પુસ્તકોનો, અને અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી, ધારાસભાઓમાંથી નોકરશાહીની ઉડાઉગીરીની જે રીતે દડક સમીક્ષાઓ કરવી ચાહુ રાખી હતી, તેટલા અભ્યાસ અને નોકરશાહીની તેટલી દડક દીકા કરનારા, એમના કેટલા પારસી અનુયાયીઓ આજે પ્રાંતીક તેમજ હીંદી ધારાસભાઓમાં દેખાય છે?

અને મારી સંપુર્ણ ખાતરી છે કે પારસી કોમ તરફ ગમે તેટલી મમતા, સહાનુભુતી કે ઉદારતાની કોમળ લાગણી ધરાવનારાં ભાઈ કે બહેનથી આ પાંચ પ્રશ્નોના સંતોષકારક જવાબ આપી શકાય તેમ નથી.

એ પ્રશ્નોની સાથે થોડાક ખીજા પ્રશ્નો પણ સાથે સાથે પારસી સમાજ સમક્ષ મુકવા જેવા છે. તે આ :

[૧] પારસી સમાજ સામુદાયીક રીતે ક્રાન્સેસમાં અથવા ખીજા રાજકીય ચળવળોમાં ભાગ લે છે ખરો?

[૨] પારસી સમાજ સરકારી દેખરેખ નીચે ઉપાડવામાં આવતી જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં જેટલા સામુદાયીક રીતે ભાગ લે છે, તેટલા ભાગ પ્રજાકીય રાજદ્વારી ચળવળોમાં નથી લેતા એ વાત ખરી છે

[૩] પારસી કોમ પ્રજાકીય રાજદ્વારી ચળવળો તરફ એકલી ઉદાસીનતા જ સેવતી નથી, પરંતુ ઘણી વખત તેની સામે થવા જેવા, કે તે ચળવળની દેકડી કરવા જેવા પ્રયત્નોય કરે છે તે ખરું છે?

[૪] પારસી સમાજના પત્રકારો મોટે ભાગે રાષ્ટ્રીય દ્રષ્ટીબીંદુની વીરહમાંજ રાજદ્વારી પ્રચારકામ કરે છે, એ આક્ષેપમાં કંઈ વલુદ છે ખરું?

અને આ પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ રાષ્ટ્રીય નજરે જોતાં પારસી સમાજની તરફેણ કરનાર, નહીં જ મળી શકે, એનીયે મને પુરેપુરી ખાતરી છે.

પારસી સમાજની ઉદાસીનતાનું કારણ

ત્યારે રાષ્ટ્રીય ચળવળ તરફની પારસી સમાજની આટલી ઉદાસીનતાનું કારણ શું હોવું જોઈએ? તે પ્રશ્નની ચર્ચા કરવાનું અત્રે ઉપરથીત થાય છે.

તેમ કરતાં, પારસી સમાજની રહેણીકરણી, તેની વીચારપ્રણાલી, તેની આસપાસનું

વાતાવરણ અને તે સમાજની આર્થિક સ્થિતિ:
એ તમામ વીધની તપાસ લેવી જરૂરની છે.

પાગસી સમાજની રાજકારણ પ્રત્યેની આ ઉદાસીનતાનું મુળ, તે સમાજના નેતાઓ અને પત્રકારોએ ફેલાવેલી કેટલીક ઉંઘી નીતીની અંદર રહેલું છે. તેમાં સહુથી પહેલાં એ વીચાર મુખ્યત્વે જણાય છે કે: “પારસી કામ સંખ્યાબળની નજરે ઘણીજ નાની કામ છે, તેથી તેણે રાજકારણી બાબતોથી હંમેશાં દુર રહેવું” એવો વીચાર ખાસ કરીને તેમનામાં પ્રચલીત છે. પરંતુ જો તે વીચાર ખરો હોય તો, પછી દાદા-લાઇ, શીરોજીશ અને દીનશા વાઝજી અમારી કામ તરફથી રાજકારણમાં ભાગ લેતા હતા, તેઓ ખાસ કરીને હિંદીઓમાં ‘પાયોનીયર’ [આગેવાન] હતા, વગેરે વીચારપ્રણાલીને માટે સ્થાન જ રહેતું નથી. જો આજ વીચાર ખાસ મુદ્દાનો હોય તો, પારસી સમાજના નેતાઓએ ખુલ્લે ખુલ્લી રીતે તેમ કહેતાં લગારે સંકાય રાખવાની કશી જરૂર નથી. પરંતુ દરેક વખતે આપણે વીચારસરણીનું આ મીશ્રણ જોઈએ.

એમ તો કાંઈ એમ કહેશે કે; તમારા ટાટા કુટુંબે વ્યાપાર-ઉદ્યોગમાં આગેવાની ભર્યો પ્રયાસ કર્યો હતો, શા માટે તેટલાથી પારસી કામ સંતોષ નથી માનતી, અને હંમેશાં વ્યાપાર-ઉદ્યોગમાં ટાટા કુટુંબે આરંભેલા કામનો વીકસ ક્રમ થતો રહે, તે નજરે સતત કામ કરવામાં આવે છે? જો વ્યાપારી નજરે તેમ થવાની જરૂર મનાય, તો રાજકારણી નજરે દાદાલાઇ, શીરોજીશ અને દીનશા વાઝજીએ કરેલા કામને વ્યાપક બનાવવા માટે પણ, પારસી કામે તેટલું જ સતત કામ કરવાની જરૂર છે. પરંતુ એક બાબતમાં બંન્ને તેમ કરવામાં આવે છે ત્યારે, ખીજી બાબતમાં પાંગળી દલીલો જ રહી કરીને સંતોષ

માનવામાં આવે છે, અને છતાં જોયો એ જાતનો સંતોષ ફેલાવવાની મનોદશા બતાવે છે તેઓ જ ‘ગ્રાજમેજી પરીપદ’ માં અને ખીજી રાજકારણી સ્થાનોમાં પારસી કામનો સ્વાભાવીક હિસ્સો માગવાની લડત ઉપાડવા માટે જણીતા થયેલા છે. જે બન્ને બાબતો દેખીતી રીતે જ એક ખીજીથી વીરૂદ્ધ જનારી છે.

પણ આપણે ચર્ચાના મુખ્ય મુદ્દાથી આમ કંઈક વેગળા જઈએ છીએ. એટલે મુળ મુદ્દા તરફ વળતાં જોઈએ કે, પારસી કામ નાની સંખ્યામાં હોવાથી તેને રાજકારણી બાબતથી અલગ રહેવાની જરૂર છે કે કેમ? હું તો એકદમ આ પ્રશ્નનો એજ જવાબ આપીશ કે તેવી જરૂર લગારે છે જ નહીં.

શા માટે પારસી કામે રાજકીય ચળવળથી અલગ રહેવું? અને તેમ છતાં જો દલીલને ખાતર એમ માનીએ કે બધી મોટી કામોમાં પારસી કામનું હિત સાચવવા માટે તે જરૂરનું છે, તો પછી સ્વાભાવીક રીતે જ એ સવાલ ઉભો થશે કે, રાજકીય ચળવળથી અલગ રહેવું એ જ જો સાચું હોય, તો પછી બધી જ જાતની ચળવળથી અલગ રહેવું જોઈએ, પણ ખરી રીતે તેમ નથી.

એક તો ખ્રીટીસતંત્રની વર્તમાન વ્યવસ્થા જ એવી છે કે, જેમાં એકે કામને રાજકારણથી અલગ પાડી શકાય કે દુર રાખી શકાય તેમ નથી જ. એટલે જો પારસી સમાજની ઉપરની દલીલને માનીએ તો પછી એ કામથી એકે જાહેર હિતચાલમાં ભાગ લઈ શકશે નહીં. કેમકે એકલા વ્યાપાર ઉદ્યોગમાં જ નહીં, પણ ‘રેડ ક્રોસ સોસાયટી’ જેવાં પરીપકારી કામ કરનારી સંસ્થાઓમાં, ઇસ્પીતાઓમાં અને શાળાઓ જેવી શીક્ષણ સંસ્થાઓમાં મુદ્દાં રાજકારણને મુખ્ય સ્થાન અપાતું આપણે બરાબર જોઈ શક્યા છીએ.

અને વળી પારસી સમાજનો ધણો મોટો ભાગ, રાષ્ટ્રીય રાજકારણની સામે સીધી રીતે નહીં, તો પણ આડકતરી રીતે થતો આવ્યો છે, એવી જે સામાન્ય માન્યતા પ્રસરેલી છે, તેને ય કંઈ કારણ તો હોવું જ લેઈએ ને?

વળી પારસી કોમ સંખ્યાબળમાં નાની હોવા છતાં, તેની સામાજિક રચના તેમજ તેના વસવાટનાં સ્થાનોની નજરે લેઈએ તો, જ્યાં જ્યાં તે વસે છે, ત્યાં ત્યાં પારસી કોમ ગણતરીમાં લઈ ન શકાય તેટલી નાની સંખ્યામાં નથી. એટલે પણ એ દલીલ ખરી હરી શકતી નથી.

પારસી કોમના મનમાં ઝોટો ભય

સંખ્યાબળને ધોરણે આ રીતે ઉભો કરવામાં આવેલો ભય તદ્દન જ પાયા વીનાનો છે, તેનાં ય ધણાં કારણો રજુ કરી શકાય તેમ છે.

દાખલા તરીકે જાહેર સંસ્થાઓની ચુંટણીની જ બાબત લો : પારસી કોમ અલગ મતદાર મંડળ ધરાવતી નથી, છતાં કોઈ એમ બતાવી શકશે ખરું કે, તે કોમના લેઈએ તે કરતાં [સંખ્યાબળની જ એટલી નજરે લેતાં] ઝોટા પ્રતિનિધીઓની વરણી થઈ છે? અનુભવ તો તેથી ઉલટું પરીણામ બતાવે છે. અને તે એ કે, દરેક સ્થળે પારસી કોમના પ્રતિનિધીઓને બીજી કોમના પુષ્ટગ મત મળતા આવે છે.

બીજું ઉદાહરણ વ્યાપાર ઉદ્યોગનાં સાહસોનું લો : જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે પારસી કોમ તરફથી આવાં સાહસો ઉઠાં થયાં છે, ત્યાં એ કોમની નાનકડી સંખ્યાને લીધે તે સાહસ તુટી પડ્યાં હોય તેવું દેખાયું છે ખરું? ના, ઉલટું બીજી કોમો તરફથી તેવાં સાહસોને આર્થિક નજરે

સારામાં સારો ટેકો મળેલો જ છે. એ પણ શું પુરવાર કરી આપે છે?

ત્રીજું ઉદાહરણ સામાજિક સંબંધનું લો : પારસી સમાજનાં તમામ સામાજિક કાર્યોમાં બીજી બધી કોમો હોંશયી ભાગ લે છે, તેજ રીતે બીજી કોમો પોતાને ત્યાંના સામાજિક કાર્યોમાં પારસી સમાજને તેટલી હોંશયી સત્કારીને ભાગ આપે છે. ઉપરાંત પારસી કોમની ધાર્મિક રીત રસમોને પણ તમામ પ્રજા સમભાવ પુર્વક સત્કારતી તેમજ સન્માનતી આવી છે.

આમ કોઈ પણ નજરે પારસી કોમને તેના ઝોટા સંખ્યાબળને લીધે હરકત પડી હોય તેવું દેખાયું નથી. તો પછી ઝોટી સંખ્યાની દલીલને આગળ કરવી તે બીજાકુલ વાજબી કે વાસ્તવિક નથી.

વાતાવરણનો દોષ

એટલે પારસી સમાજને રાષ્ટ્રીય ચળવળથી અલગ રાખવામાં, તેની આસપાસ ઉભા કરેલા વાતાવરણનો જ ખાસ દોષ છે, એ સીદ્ધ થાય છે.

પારસી કોમની રહેણી કરણી અને સામાજિક સુધારાની બાબતમાં તેની ઉદાર વલણનો હું પ્રશંસક છું. જીવન ગાળવાતું પારસી સમાજનું ધોરણ જે કક્ષાએ છે, તે ધોરણ એ સમાજની આર્થિક સ્થિતિને સુધારવામાં મુખ્ય મદદગાર છે. પરંતુ પારસી સમાજને રાજકારણથી દુર રાખવા માટે જે પ્રતીકુળ વાતાવરણ સરળવવામાં આવ્યું છે, તેમાં એ અર્થિક દશાજ મુખ્ય દોષની ભાગી છે : એમ કહીએ તો લગારે ખોટું નથી.

પારસી કોમની ઉદારતાનો પાર નથી. એની દાનશીલવૃત્તિને લીધે, આ દેશમાં તેઓ ગમે તેટલી ઝોટી સંખ્યા હશે

તોપણ, જાહેર પ્રજાને ઉપયોગી એવી અનેક સંસ્થાઓની બેઠા પારસી સમાજે ખડુ જ મોટા પ્રમાણમાં કરેલી છે. તેની સાથે સાથે એ કામના શ્રીમંત વર્ગે પોતાના અધુરો માટે પણ પ્રમાણમાં ઉદારતાથી દાન આપેલાં છે. અહીં જ કામના શ્રીમંત વર્ગની ખીજા લાકડાં ઉપરની લાગવગની ચાવી રહેલી છે. આ ઉદારતા ભલે અનેક રીતે પારસી સમાજને ઉપયોગી થઈ હોય-કે થતી હોય, પરંતુ સામગ્રી રીતે જોતાં પારસી સમાજ ઉપર તેની માઠી અસર મોટા પ્રમાણમાં થઈ છે. લગભગ દરેક વર્ષ પહેલાં ગાંધી-જીએ ‘સાંજ વર્તમાન’ ના ખાસ અંકમાંના એક લેખદ્વારા પારસી સમાજનું તે વીરિ ધ્યાન પણ ખેંચ્યું હતું.

એક રીતે કહીએ તો પારસી સમાજ આંતરરાષ્ટ્રીય જીવન જીવનારી કામ છે. દેશ પરદેશમાં તે કામના શૃંખલાએ વસવાટ કર્યો છે, અને જ્યાં જ્યાં તેઓ વસ્યા છે ત્યાં ત્યાં તેઓ સારી રીતે ફાળ્યા છે. પણ હીંદુસ્થાનને તો તેમણે પોતાની માતૃભૂમી જ બનાવી છે, ત્યાં પ્રત્યેક કામના ઉત્સવો અને તહેવારોમાં પારસી સમાજ છુટથી ભળે છે અને ભાગ લે છે. પારસી કામના સ્ત્રીપુરુષોના પોષાકમાં અને તેમના પાક-શાસ્ત્રમાં અને તેમના ધરશલ્યગારમાં આમ આંતરરાષ્ટ્રીય દ્રષ્ટીબીંદુની સ્પષ્ટ છાપ પડેલી તરવરતી જણાય છે, હાસ્યરસને તો એમણે જીવનમાં વણી લીધો છે. રમત ગમત અને સાહસોમાં પારસી સમાજે ખીજા મોટી સંખ્યાબળવાળી જાતીઓને માટે અનુકરણીય ઉદાહરણ જેવી ખંત બતાવી છે; તેમ છતાં આવી ચાલાક, બુદ્ધીશાળી અને સાહસીક કામ ખીજા રીતે જોઈએ તો કામીવાદી કામ છે: અને તેમાંય તેમના શ્રીમંત વર્ગની દાન-વૃત્તિએ, એમને હદ કરતાં જ્યાંદે પ્રગાધીન

બનાવી દીધા છે, એ જ કારણ મુખ્ય ભાગ ભજવતું દેખાય છે.

સ્વરાજની સરકાર નીચે પારસી કામ સુરક્ષીત રહી શકશે નહીં, એવા એક જાતનો ભય, પારસી સમાજનાં આખાં વૃદ્ધિના મોટા ભાગના મનમાં ઉભો કરવામાં આવ્યો છે; તેમાં શ્રીમંત વર્ગે ઉભી કરેલી ભડકા-વનારી ભયની નીતીનો જ દોષ છે. આ ભય કેટલો નીરાધાર છે, તે સામાન્ય નજરે વીચાર કરનારાઓ પણ જોઈ શકે તેમ છે. જુઓ: પારસી સમાજને ગુજરાતમાં પણ મુક્યાને લગભગ ૧૩૦૦ વર્ષ થયાં, ત્યારે પહેલામાં પહેલા પુરોધીયનને હીંદમાં આવ્યાને માત્ર ૩૧૫ [સર ટોમસ રો ૧૬૧૫ માં આવ્યો હતો તે જોતાં પણ] વર્ષ જ થયાં છે. અને બ્રીટીશ તંત્રના સીધા સંબંધને તો ભાગ્યે જ પોણાસો વર્ષ થયાં છે; * પણ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના સંબંધને ગણીએ તોયે બ્રીટીશ સંબંધને પુરાં ૨૦૦ વર્ષ થયાં નથી. શું ત્યારે પારસી સમાજની ઉન્નતિ એ ૨૦૦ કે ૭૨ વર્ષમાં થઈ છે? શું તેઓ ઇરાનથી નાસીને આવીને સંજભણ ઉતર્યા ત્યારથી તેમને બ્રીટીશ છત્ર હાથા નીચે રહેવાનું મળ્યું છે? અથવા તો બ્રીટીશ સંબંધ પહેલાં પારસી સમાજને ગુજરાતમાં—અને હીંદમાં દુઃખ ભોગવવાં પડ્યાં છે? આ બધાનો ઝીણી અને તટસ્થ નજરે વીચાર કર્યા પછી કાણ એમ કહી શકે તેમ છે, કે પારસી સમાજ હીંદસ્વાજના તંત્ર નીચે મુખી નહીં થાય? અને જો તેમ ન જ કહી શકાય તેમ હોય તો પછી, શા માટે એમ કહી ન શકાય કે, એ દલીલ પોકળ છે, અને તેનું તુલ ઉંચું કરવા—કરાવવામાં

* ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીનો નહીં પણ લાજનો સીધો સંબંધ ૧૮૫૮માં થયો તે નજરે જોતાં.

કોઈક જાતની ગંભીર ગદ્યલેખ, કે વીચીત્ર તરફીય કરવામાં આવી નથી? તેમ છતાં એ બુલબરી માન્યતાને સમાજનો છુદ્દીમાન વર્ગ, કે તે સમાજનાં વર્તમાનપત્રો વીના કારણે પોખ્યાં કરે અને ભવીષ્યનાં બાળકોના મન ઉપર એ જ જાતના સંસ્કારનાખ્યાં કરે તે કેટલું ખોટું?—આને જ હું વાતાવરણનો દોષ કહું છું.

એ દોષનાં કારણ

એ દોષનાં કારણ એક કરતાં વીશેષ છે. પરંતુ સહુથી મોટું અને મહત્ત્વનું કારણ પારસી કોમની વર્તમાન રાજકારણને તટસ્થ દ્રષ્ટિએ અભ્યાસક નજરે વીચારવાની ખામી છે. ખીજાં બધાં ક્ષેત્રોમાં પારસી કોમે સાહસ બતાવ્યું છે, પરંતુ આ દીશામાં તેમણે ઘણો જ કંગાલ દેખાવ કર્યો છે એમ કહ્યા વીના ચાલે તેમ છે જ નહીં.

રમત-ગમત, મોજ-શોખ, આનંદ-ઉત્સાહ તમામ બાબતમાં પારસી સમાજે અતુકરણીય ઉત્સાહ અને હીંમત બતાવ્યાં છે. તેમણે પોતાની રીતે સાહીત્ય પણ સર્જ્યું છે, પત્રકારીત્વમાં પણ તેમણે આગેવાની લીધી છે, સંગીત અને કલામાં પણ તેણે ખંત તેમજ ઉમંગથી રસ લીધો છે, પરંતુ જે સમાજ ખુબ મોજ-શોખમાં કુબે છે તે રાજકારણી દ્રષ્ટિએ પડી જાય છે, એ કહેવતને પારસી સમાજે સાચી પાડી બતાવી છે; તે ખરેખર દીવગીર થવા જેવું છે. એથી ખુદ પારસી સમાજને જ ગેરલાભ થાય છે, તેમ નહીં પણ સમસ્ત હિંદને તેથી નુકશાન થાય છે એવું મારું માનવું છે.

કેવળ શ્રીમંત-ખીતાબધારી-એને માટે!

અહીં ખીજા પણ કેટલાક મુદ્દા ખાસ વીચારવાના છે તે આ : શું પારસી સમા-

જમાં સરેરાશ નીધનતા અને ખેડારી નધા? શું પારસી સમાજને હાલની રાજકારણી પરતંત્રતાથી નુકશાન થવું નથી? જગતમાં હિંદીઓને તેમની પરતંત્રતાને લીધે જે ગેરલાભ થાય છે તેની અસર શું પારસી સમાજને થવાની નથી? મીસ મેથા જેવી હિંદને ઉતારી પાડનાર પુસ્તક લખે, તેમાં કદાચ પારસી સમાજનાં થોડાંક વખાણુ કરે, તેથી શું અમેરીકામાં હિંદીઓને નુકશાન કરનારા જે ધારા થયા છે તેમાંથી પારસી સમાજના સભ્યોને મુક્ત રાખવામાં આવે તેમ છે?—કે પછી કેટલાકો કહે છે તેમ, પારસી સમાજ હિંદમાંથી ઉચાળા ભરીને ધરાનમાં વસવાટ કરવા જઈ શકે તેમ છે? તેવું કશું જ બને તેમ નથી, ત્યારે પછી પારસી સમાજ હિંદીઓની સામુદાયીક રાષ્ટ્રીય લડતમાં, સામુદાયીક નજરે ભાગ કેમ લેતો નથી? [અહીં પારસી કોમનો કેટલોક ભાગ હાલની હિલચાલમાં છુટા છવાયો ભાગ લે છે તેની, કે તેમણે કોટેલા સરઘસની અવગણના કરવાનો લેખકનો જરાયે આશય નથી; પરંતુ એ સરઘસમાંથી પારસી કોમનો જે મોટો ભાગ જાણી જોઈને અલગ રહ્યા હતા, તેમજ નરીમાન, એકસી કે ભરૂચા જેવા પારસી ભાઈઓને, એમની જ કોમનો ઘણો મોટો ભાગ હજીય તેમના રાજકારણી વીચારોને લીધે ઉતારી પાડે છે, તે વાત ઉપર હાંક પીછેડા કરવાથી પણ દુઃશોન લાભ નથી.]

આ દેશમાં અંગ્રેજ કોમ લઘુમતિમાં છે, તે કોમ હિંદી રાષ્ટ્રીય ચળવળથી અલગ રહે તે સમજાય તેટલું સરળ છે, પરંતુ પારસી કોમને માટે તેવાં કારણો નથી. તેમને અંગ્રેજોના જેવી ખાસ સગવડ [privileged position] અહીં નથી, અથવા તો હિંદીઓ કરતાં પારસી સમાજના આર્થીક કે રાજ્યકારી લાભ ભુલ્યે નથી; કે પારસી સમાજ

સામટી રીતે જતાં હીંદી સમાજની ઉપર કોઈપણ રીતે શોષણનીતી ચલાવી શકે તેવી તેમને સગવડ સાધન કે સત્તા પછી નથી, ઉલટું પારસી સમાજનો મોટો ભાગ મધ્યમ વર્ગનો તેમજ ચરીય સ્થિતિનો છે, અને ખુદ પારસી માલીકીની ઓર્થોસિમાં, મીલોમાં અને કારખાનાંઓમાં પણ, તેમની સાથે તેમના શ્રીમંત પારસી 'શેઠ્ઠિઓ' કંઈ ખાસ છુદી જાતનું વર્તન બતાવતા નથી.

હા, પારસી કોમનો એક વર્ગ રાજકારણી બાબતમાં અને નોકરશાહી સાથેના સંબંધમાં કંઈક વધુ સંબંધ અને સમાગમ ધરાવે છે ખરો, -જે કે તેમ કરવામાં તે વર્ગ માત્ર થીટીશ સામાન્યવાદને હીંદમાં સંગીન બનાવવામાં અને તેટલે અંશે હીંદની સ્વતંત્રતાની વચ્ચે આડખીકી ઉભી કરવામાં કારણમુત બને છે; અને બદલામાં મોટા મોટા હલકાઓ, ગવર્નરશ્રી અને વાઈસરોયની હેતુમાં જમવા જવાનાં આમંત્રણો, ઉચ્ચાધિકારીઓની દોસ્તીનો દક્ક અને વ્યાપાર ઉદ્યોગનાં ક્ષેત્રોમાં ફેશનાં આર્થિક સાધનોને સુસવાનો લાભ તેવાઓને મળે છે, પરંતુ તેવું તો હીંદુ-મુસલમાન અને ખ્રીષ્ટ કોમોના સંબંધમાં થે કદી રાકાય તેમ છે. એટલે સામટી રીતે જતાં પારસી સમાજના મુશીબર શ્રીમંત તેમજ ખીતબધારીઓને બાદ કરતાં, આકીના સમાજને રાજકારણી નીરુજા સંબંધનું કશુંજ કારણ છે નહીં. તેમ છતાં પેલા શ્રીમંત વર્ગ, કોમને માટે કરેલાં દાનોને લીધે તેમજ છુતી દળતી સમાજ રચનાને અંગે પોતાના સમાજના મોટા વર્ગને આવડે માર્ગે દોરી ગય છે, અને તે કામ માટે નોકરશાહી તરફથી મેશંસના શબ્દો તેમજ ખીતાઓ મેળવે છે, ત્યારે પેલા ખીતબધારીને તો કશોજ લાભ થતો નથી.

હીંદી તરીકેની રૂઝ

તેમ છતાં સંતોષની વાત છે કે, વચ્ચા વર્ગનાં તેમજ ચરીય વર્ગના પારસી લાઇબ્રેરો, વસ્તુસ્થિતિને સમજતાં થયાં છે, તેથી તેઓ રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાની લડતમાં, પહેલીજ વખત સામુદાયિક રીતે સરખસી, કદીને, સલાઓ ભરીને, તેમજ સત્યાગ્રહની લડતમાં ભાગદને પોતાનો મત બતાવવા લાગ્યા છે, અને પોતાને નામે રાજકારણી અભીપ્રાયો ઉચ્ચારવાનો આગ્રહ કરનારા પોલા પત્રકારોને તેમજ સામાજિક ક્ષેત્રના આગેવાનોને, સીધી વાત સાંભળવી દેવાની શુભ શરૂઆત કરવા માંડી છે. પરંતુ તેમ કરવામાં તે વર્ગ, હીંદુસ્થાનની પ્રજાના કોઈપણ વર્ગ ઉપર ખાસ ઉપકાર કે મદદરખાની કરતો નથી, એ વાત બરાબર સમજાવવાની જરૂર છે. હીંદની રાજકીય પરાધીનતાનાં બધાં જુદાં, હીંદીઓને જે લાભ થવાનો છે, તે લાભ પારસી સમાજને પણ ધરી, એજ કારણથી તેઓ રાજકારણમાં ભાગ લે છે અને લેવો જોઈએ; એ વાત રાજકારણમાં પેલા પારસી આગેવાનોએ તેમને સમાજવવાની જરૂર છે. કેમકે કામ નરીકે લયે તેઓ પારસી શોષ, પાનુ તેઓ પણ હીંદી છે અને હીંદના જ લોકમાં તેમનું દીન સમાયલું છે. ખદી ખીતબધારી એક ચેતવણી પારસી સમાજના મધ્યમવર્ગને આપવાની જરૂર છે. તે એ કે, પોતાનાં સ્થાપીત હીત ધરાવનારે વર્ગ, તેમને માત્ર સ્વદેશીની જ લડત પુરના સંકોચની રાખવા માગે છે, બપરે ખીતબધારી અલગ રહેવાની સીધામગ્યુ આપે છે. આ માત્ર એક પ્રકારની આગ્રહી સુક્તી જ છે; અને કદે જગૃત થયેલાં જરૂરોક્તી બહેનો તેમજ લોકોએ તેમાં ફસાવું જોઈતું નથી.

સામ્રાજ્યવાદની સમીક્ષા

: લેખક :

તીરંદાજ

: લેખાંક ચોથો :

સંપત્તીની સહેલગાહ :

મુડીનો આંતરરાષ્ટ્રીય વીકાસ અને નીકાસ એ સામ્રાજ્યવાદનું ત્રીજું લાક્ષણિક અંગ છે. મુડીવાદના પ્રાથમિક પ્રચાર વખતે અને વ્યક્તીગત મુડીવાદીઓ વચ્ચેની સ્પર્ધાના સમયે માત્ર માલનો દેશપરદેશમાં નીકાસ એ સંપત્તીવાદનું ખાસ તત્વ ગણાતું. એ પુંજવાદમાંથી ન્યારે કારભો ઇજ્જરાવાદ પ્રકટ્યો ત્યારે સંપત્તીએ પણ ઉત્પાદનોની પેઠે સહેલગાહ શરૂ કરી અને મુડી પણ માલની પેઠે અવરજવર કરવા લાગી. આજના સામ્રાજ્યવાદનું સૌથી મહત્વનું અંગ આ પુંજનું પર્યટન છે. જે જે પ્રદેશો પાસે આજે પુંજનું પૈસા અને ઉત્પાદનના ઇજ્જરા છે એ દેશો વધારે પડતી પુંજ ખેતીના અણખેડયા ક્ષેત્રમાં રોકતા નથી કારણ કે યંત્રવાદના અતી પ્રચારથી સ્વદેશી શ્રમજીવીઓનું જીવન ધોરણ ઉંચું બની ગયું હોય છે. એટલે જેટલા નફા પરદેશમાં રોકાણદવારા મળે એટલા પોતાના પ્રદેશની માંધી મજૂરીવાળા ખેતીમાંથી મેળવવા મુશ્કેલ પડે. વળી વધારે નફા મળે ત્યાં રોકાણ કરવું એ તો મુડીવાદનું ખાસ નુત્ર છે. એટલે સ્વદેશની ખેતીને પછાત રહેવા દઈને પણ મુડીવાદીઓ પોતાની મુડી પરદેશમાં રોકવા મથે છે. ઉદ્યોગવાદમાં સડેથી પ્રથમ ઇંગ્લેન્ડે પગલાં મારેલાં અને સ્વતંત્ર વ્યાપારની નીતી અખ

ત્યાર કરીને એ દેશે પોતાનાં અઉદ્યોગીક ઉત્પાદનો જગતની દરેક બજારોમાં ધુસારી દીધાં હતાં પણ વીસમી સદીની શરૂઆતમાં ખીજા મુડીવાદી દેશોએ આથી કંઈ દીવાલો ઉભી કરીને પોતાનો ઉદ્યોગવાદ હરીફાઈમાં ટકી શકે એટલો પ્રગતીમાન બનાવ્યો. ૧૯૧૪ ની લગાઇ પછી અમેરીકા વીઝેરે કેટલાક દેશોમાં મુડીની પ્રબળતા ખુબ પ્રમાણમાં વધી પડી છે. અને એટલાજ પ્રમાણમાં એ મુડીના રોકાણમાંથી નફાની તૃણુ પણ વીકાસ પામી છે જે દેશોમાં મજૂરી સસ્તી હોય, જમીનના ભાવ પણ ઓછાં હોય અને સ્થાનિક મુડી ઓછી હોય ત્યાં આ ઉભરાઇ જતાં નાણાં રોકવા માટે મોટી પ્રબળતા મથે છે. મુડીવાદનો આ આંતરરાષ્ટ્રીય પુંજ પ્રચાર એટલે સામ્રાજ્યવાદનું એક સૌથી વીશીષ્ટ અને અનીવાર્ય અંગ. આ પરીસ્થિતી સમજાય તોજ સામ્રાજ્યવાદ અને એની પ્રકૃતિમાં રહેલું વીકરાળ રક્તશોષણ યથાર્થ સ્વરૂપમાં સમજી શકાય. જગતના પછાત દેશો ઉપર કાબુ મેળવવા માટે આજે મોટાં મોટાં સામ્રાજ્યવાદી રાજ્યો જે ધડ મથક કરી રહ્યા છે એના ઉંડાણમાં ઉતરનાર જોઇ શકશે કે શાહીવાદના માંધાતાઓને સીંહાસનો ઉપર બેસી છડી પોકરાવવાનો શોખ નથી. મોટા મોટા રાજ્યમુકુટો પહેરી સત્તાના પ્રદર્શનો કરવાનો એનો ઇરાદો નથી તેમ ભવિષ્યદાર

દરબારો અને ઠેરાઓથી ડોહાને આંછ નાંખવાની એમને ઇચ્છા નથી. ભુતકાળના સમ્રાટોની પેઠે ચક્રવર્તી પદનો આ સામ્રાજ્યવાદીઓને જરાય શોખ નથી. આ મુડીવાદના ક્રીડાઓને સલામો નહીં ભરો તોય ચાલશે. ઝુપી ઝુપીને ખુશામત નહીં કરો તોય ચાલશે. એ પુંછપતીઓને પોતાના ખીસ્સામાં ખુબ વધી પડેલા પહંસા રોકવા માટે પરવાના ભેદએ છીએ. એના ઉત્પાદનો માટે બજારો ભેદએ છીએ અને એ એ વસ્તુ ટકાવી રાખવા માટે રાજકીય સત્તા અથવા આર્થિક લાગવગ ભેદએ છીએ એટલે સામ્રાજ્યવાદનો સક્રિય મજબુત કીસ્તો નાણું છે; અને એની લોખંડી દીવાલો ઇમારત વાદ અને મુડીનું પથ્થર છે.

જગતની વહેંચણી

મુડીવાદી પ્રદેશોમાં જેમ જેમ ઉદ્યોગ વાદની પુનઃરચના થતી જાય છે તેમ તેમ માલનું ઉત્પાદન ખુબ પ્રમાણમાં થતું જાય છે અને બહુ થોડા લોકોના હાથમાં લક્ષ્મી કેંદ્રીત થતી જાય છે. આ બન્નેને માટે સંસ્થાનોનો કાણુ એ આવશ્યક વસ્તુ છે. આજ મુઠ્ઠીમાં જે જે પ્રદેશોની શોધ થઈ રાખી છે એ બધાપને આપસ આપસમાં વહેંચી લેવાંની વૃત્તિ આ ઇમારતવાદીઓમાં જન્મે છે, જેમ જેમ અધિક દેશો પાસે ઉત્પાદન વધતું જાય છે, અને સંસ્થાનોના રક્તશોષણ દ્વારા નાણાંની રેલમહેલ થાય છે તેમ તેમ એ પ્રદેશોને વધારે ને વધારે બજારો ભેદએ છીએ એટલે આ બજારોની વહેંચણીમાંથી આખરે સામ્રાજ્યવાદી રાજ્યો પરસ્પર આથડી પડે છે.

પડેલાં તો આ બધાય મુડીવાદીઓ સ્વદેશની બજાર ઉપર જગતી દીવાલોના ભેરે પોતાનો માલ લાદે છે

અને એ ઉપરાંત આખા જગતના બજારો ઉપર ડોળો રાખે છે. પરીણામે પૃથ્વીનો ગોળો આ થોડા પુંછવાદીઓ પચાવી પાડે છે. આજે દુનીઆ લગભગ આવા થોડા મુડીવાદી દેશો વચ્ચે વહેંચાઈ ગઈ છે. પૃથ્વીની સપાટીનું માપ ૧૪૦,૦૦૦,૦૦૦ સ્કવેર કીલોમીટર છે. એકલા ધીરન પાસે લગાઈ પડેલાં પણ ૩૪,૦૦૦,૦૦૦ કીલોમીટર જેટલી જમીન હતી એટલે લગભગ ચોથા ભાગની સંપત્તિ ઉપર ઇંગ્લાંડ એનાં ઉત્પાદનો અને મુડી છુટાં મુકી દે છે. આ નાનકડો ટાપુ જે કે લેવડગમમાં તો ૩૦,૦૦૦ કીલોમીટરના માપનો છે પણ એનો કાણુ ૪૪૦,૦૦૦,૦૦૦ માણસોની વસ્તી ઉપર લાગી રહ્યો છે. આટલી વીરાટ સંખ્યાના માનવ સમુદય ઉપર સંપત્તિ અને ઉત્પાદનો વડે સરસાઈ ભોગવતો ધીરો મુડીવાદ આજે અમેરીકાના સંપત્તીશ્રેષ્ઠો સામે બાય બીટી રહ્યો છે એના પ્રચંડ પ્રતીક્ષધીને હસી હસીને બોલાવી રહ્યો છે. પણ આ બધા બંધુકૃત્યની પછવાડે બન્ને મહારાજ્યો જગતની બજારોમાં જે ભુધ્વ જમાવી રહ્યા છે એનો છતીકાસ જ્યારે લખાશે ત્યારે ભાષી પ્રગ્ન ચોંટી ઉઠશે. ફ્રાંસ, જર્મન, જાપાની, ઇંગ્લાંડ અને રશિયા આટલા રાજ્યોએ લગભગ ૨/૩ પૃથ્વીને કબજે કરી લીધી છે. ચીન પણ મોટે ભાગે ત્રણ ચાર સામ્રાજ્યવાદી રાજ્યોના આર્થિક હસ્તાઓ માટે કેન્દ્રસ્થાન હતું અને હજુય છે. આ દૃષ્ટીએ જે પ્રદેશો ઉપર આ રાક્ષસી રાજ્યોએ પાંજરે પ્રસાર્યો છે એના શોષણનાં છતીકાસ તપાસી જોનારને જણાશે કે માત્ર નફો ધસડી જવાની લાલચ સીવડી બીજા એકેય પ્રમાણીક હેતુ આ વાવરંધા થઈ પડેલા માયાવાદીઓનો નથી. કરોડો માનવીઓનાં

શ્રમજીવનથી પોતાનાં ખીસ્સાં તર કરવા માટે આ મુડીવાદીઓએ જે જે માર્ગો લીધા છે એને દુઃકમાં સમજવાની જરૂર છે. જે ધનકુખેરોના હાથમાં જગતના બજારોનો કાબુ છે એનાં વીશાળ સાધનો ભેતાં, અમાપ સત્તા વીચારતાં અને મુડીવાદનું ધ્યેય લક્ષ્યમાં લેતાં શાંતીથી આ પછાત પ્રદેશો સર થયા છે એમ માની શકાય નહીં. મુડી અને માલના સ્વદેશ તેમજ પરદેશમાં પ્રચાર કરવા માટે ધનપતીઓએ માનવ કંપનાને મુંઝવે એવા કાતીલ પ્રયોગો કરી લીધા છે.

સમુહનો સંહાર

પોતાની જન્મભુમી ઉપર પણ આ મુડીવાદી જમાતને જરાય બહાલ આવતું નથી સ્વદેશના શ્રમજીવીઓ અને મધ્યમવર્ગમાં પોતાના ઉત્પાદનો ઠસાવવા માટે પરદેશથી આવતા માલને જગાતો નાખીને અટકાવે છે એટલે પોતાનાજ પરીશ્રમથી ઉત્પન્ન કરેલા માલ મુડીવાદીઓના નફાની તૃણાને ખાતર શ્રમજીવીઓને મોંઘો મળે છે. આ જગાતી ધોરણને પરીણામે ખીજા રાજ્યો સાથે અથડામણી થાય છે અને એ રાજ્યો પોતાના દેશોમાં પણ પ્રત્યુત્તર રૂપે પ્રતિસ્પર્ધાના માલ સામે જગાતનો દુર્ગ ખડો કરે છે એટલે માત્ર મુડીવાદીઓની ધનકેલુપતાને પરીણામે જગતના શ્રમજીવીઓએ સજેકું ઉત્પાદન એમને જ મોઢું મળે છે. માનવ અને મશીન બન્નેના સહકારથી વૈજ્ઞાનીક યુગમાં આગળ ધપેલું જગત મત્ર મુડીભર માણસોની સર્વ દેશીય સત્તા અને મુડી વધારવાની લાલસાને પરીણામે અનેક જાતની પાતનાઓ સ્તન ફરી રહ્યું છે. આ જગાતી કીસ્લાઓને પરીણામે ભૂયંકર યુધ્ધો થાય છે, કરોડોનો સંહાર થાય છે અને આખા

માનવસમાજમાં અંધધુધી પ્રવર્તે છે. પોતાના સ્વાથેનિ ખાતર થોડા મુડીવાદીઓ જે આર્થિક ધોરણો રચે છે એનાં રક્ષણ માટે આમવર્ગ હોમાય છે. જનસમુહને આ પુંજપતીઓ રાજીયતાનો ડોઝ પાય છે. આમવર્ગમાં પ્રતિસ્પર્ધા પ્રદેશ સામે વૈરની આગ પ્રકટાવે છે અને જન્મભુમીના રક્ષણની હાકલ પાડી પોતાના સ્થપિત સ્વાથેનિ અનામત રાખવા સાર આખા સમુહને ખાદાંતી માફક ન્યાયે છે.

સ્પર્ધાના ઘોડા

પ્રતિસ્પર્ધાને પાછળ હસાવવા માટે દરેક વખતે શસ્ત્રોના સંહારક માર્ગ લેવામાં આવતો નથી. આ યુધ્ધમાં રચનાત્મક કાર્ય કરીને પણ પુષ્કળ સ્થાન છે સ્વદેશમાં જગાતનું રક્ષણ મેળવી આ મુડીવાદીઓ માલ મોંઘો વેચે છે પરદેશમાં પોતાનો માલ ખપાવવા માટે એને ખીજા દેશોના માલ સામે સ્પર્ધામાં ઉભું રહેવું પડે છે એટલે હરીફના માલને હઠાવવા માટે આ મુડીવાદીઓ પરદેશમાં કીમત ખુબ ઓછી રાખે છે અને ઉત્પાદનોનાં પ્રચાર કરે છે. કેટલીક વખત ખોટાખાઈને પણ જગતના અમુક બજારો ભરી દે છે. માર્કેટમાં મહત્વનું સ્થાન મેળવવા સાર આ મુડીવાદીઓ પોતાના જાત લાઠાઓનું લોહી ચુસે છે. સંસ્થાનોના શ્રમજીવીઓ ઉપર સીતમનો કોરડો ચલાવે છે અને આમ શોષણમયી મેળવેલા સત્વ ઉપર ખીજા નવા બજારો સર કરવા મથે છે આ મુડીવાદો રચનાત્મક કાર્યક્રમ ન્યારે પોતાના પ્રયત્નોમાં પાછો પડે છે ત્યારે તોપના ગોળા છુટે છે જગતને ભરખી નળ એવું યુધ્ધ જન્મે છે અને એમાં રાજીયતા ને નામે કરોડો માનવનાં સંહારનો યજ્ઞ મંડાય છે. લક્ષ્મીપતી લુટારાઓ ન્યારે

આક્રમણ નીતી અપત્યાર કરે છે ત્યારે જ સર કાંઈક કે ભગવાન કૃષ્ણ એમાં વચ્ચે આવી શકતા નથી.

સારાયે જગતમાં અજે આ વર્ગે વીચલ્યાલી રહ્યો છે. સ્થાપીત સ્વાર્થોની ભુતાવળો આખા માનવ સમાજના શ્રમજીવનને સળાવી રહી છે. અસંખ્ય સમુદાયોને સુધી નાખી, પરાધીન પ્રજાઓમાં પક્ષબેદના કારમાં શત્રો વીંચતો. ઉન્નત શાહીવાદ નથી ભેતો જાત કે ભાત, સ્વદેશ કે પરદેશ-એના અપ્પરમાં તો લક્ષ્મી લાવો એટલે એથી વીશેષ એને કથું ભેદવું નથી પડી એ લક્ષ્મી સ્વદેશી શ્રમજીવીઓના લોહીથી ખરડાયેલી હોય કે પરદેશના પસીનાથી ભીની થયેલી હોય. આ એના ઉચ સ્વરૂપને સમજવા માટે મુડીવાદી તરફએ જે નીઃશસ્ત્ર અને સશસ્ત્ર લડાઈઓ આજ સુધીમાં અજમારી છે એવું દીગ દર્શન કરવડીજ પારખી શકાશે. પછાત પ્રદેશોમાં ખાલસા નીતી (annexations) નો કાળો ઇતીહાસ આ નાણા ભુખ્યા વર-એની આખી બાજુ ઉઘાડી પાડે છે. સામ્રાજ્યવાદ એ આખા સમાજની આજની આર્થિક વ્યવસ્થામાં વ્યાપક વસ્તુ છે. એને એક પ્રજા કે પ્રદેશ સાથે લેવા દેવા નથી તેમ એક વ્યક્તીના સીંહાસન સાથે એને નીરખત નથી. આખા માનવ સમાજના મુગ ખાઈ જતી આર્થિક વ્યવસ્થા ન બદલાય ત્યાં સુધી માત્ર રાજકીય પરીવર્તન વડે સામ્રાજ્યવાદ હડી શકશે નહીં.

શત્રોની સળવટ

ઉદ્યોગના યંત્રોમાં જમ જમ વધારે ઉત્પાદન કરવાની શક્તી શેઠખેજોદ્વારા ઉમેરવામાં આવી તેમ તેમ થોડાં ધ માલ જગતની ખજાનોમાં ઉમરાવા લાગ્યો. યાંત્રીક વીકાસ અને સમુદયોત્પાદનમાં જેટલા

પ્રમાણમાં વીપુલતા સાંપડી એટલા પ્રમાણ-માંજ આ શક્તિ ઉદ્યોગો ઉપર માલેકી ધરાવતું મંડળ સંખ્યામાં નાતું થવા માંડ્યું. એટલે ઉત્પાદનમાં સમુદાયવાદાએ આધીપત્ય મેગળું અને એની માલીકી વધારેને વધારે વ્યક્તીગત થતી ચાલી. સામ્રાજ્યવાદના અંતિમ વીકાસનું આ સૌથી મોટામાં મોટું વીનાશક સ્વરૂપ છે. ગંભીર યોજનાઓ દ્વારે આજે ઓછા માણસોની મદદથી વધારે માલ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. જે જગ્યાએ ચાર મજૂરો કામ કરતાં ત્યાં આજે એક મજૂરથી એટલુંજ ઉત્પાદન થઈ શકે એવાં યંત્રો ગોઠવાતાં જાય છે. દરેક દરેક ઉદ્યોગમાં આ નવી પુનઃરચના ચાલી રહી છે. ઉત્પાદન વધારી મુકવા પાછળ આવેલો મુડીવાદી વર્ગ ગાંઠા તુર બની ગયો છે, કારણકે તરત સીન્ડીકેટ કે કાર્ટેલ્સ દ્વારા એ વર્ગે ખજાનોના આર્થિક કાણુ હાથમાં લઈ લીધો છે. જગતના કેટલાય પ્રદેશો ઉપર રાજકીય આધીપત્ય પણ જમાવી દીધું છે; અને કાંચે માલ ઉત્પન્ન કરનારા દેશો ઉપર પણ આ મગતીશીલ મુડીવાદે પોતાનો પાંખે પ્રસારી દીધો છે. આંતર રાષ્ટ્રીય સમ-જુતી, કાલકરારો અને સુલેહો મારફત આ મુડીવાદી વર્ગએ એ આજ જગતને આપસ આપસમાં વહેંચી લીધું છે, એટલે થોડાં ધ ઉત્પાદનોને સારા જગત ઉપર ફેલાવવાની શક્તિઓ સામ્રાજ્યવાદી મુત્તધારોએ ક્યારનીએ ગોઠવી મુકી છે. એક બાજુ અનેકને બેકર બનાવી મુકી ઉઘા-ગોની પુનઃરચના શરૂ થઈ ચુકી છે, ત્યારે બીજી બાજુ સંસ્થાનો, પરાધીન પ્રદેશો અને પછાત દેશો ઉપરનો રાજકીય તેમજ આર્થિક સકંજો વધારે મજબૂત બનાવવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે. ઇંગ્લંડ, ફ્રેંચ, પેલેસ્ટાઇન, શીલીપાઇન્સ,

નીકારાગુચ્ય, દક્ષીણ અમેરીકા, આફ્રીકા વગેરે અનેક દેશો ઉપર આજે સત્તાનશીન સામ્રાજ્યવાદ જે જીલ્લો આચરી રહ્યો છે એ બધાં ઉપર દ્રષ્ટીપાત કરનારને જણાશે કે પોતાના ઉત્પાદનો માટે બજારો અત્યંત રાખવા શાહીવાદના સંચાલકો તનતોડ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. મોટાં મોટાં લશ્કરો, દરીયાઈ કાફલાઓ અને વીમાની સૈન્ય સજ્જ કરવામાં સામ્રાજ્યવાદ આજે કરેડો રૂપીઆ દર વરસે ખર્ચે છે. પરાધીન પ્રજાને બીજી પ્રજાના આક્રમણમાંથી બચાવવાનો આ પરાપક્ષરી મંડળ ખુબ દાવો કરે છે, દેશી ઓનાં જનમાલ અને મીઠકતના રક્ષણ સાર કાયદો અને વ્યવસ્થા બંને બરાબર સાચવવાની સામ્રાજ્યવાદીઓ ખુબ જોરશોરથી શ્રમ મારે છે. પણ નથી એમને પછાત પ્રદેશો માટે સજ્જાતીની પડી કે નથી એમને જનમાલ માટે રક્ષણની લેશમાત્ર પરવા. આ બધાય સામ્રાજ્યવાદી હુંટા-રાઓને તો જગતનાં બજારો એમનાં ઉત્પાદનો ઇસાવી દેવા માટે જોઈએ છીએ. એમને કારખાનાંઓમાં ચોરવા માટે કાચો માલ જોઈએ છીએ અને વરસોની હુંટ વડે જમા કરેલું ધન રોકવા માટે સ્થાન જોઈએ છીએ. આ ત્રણ હેતુને ખાતર એ કેટલાક દેશોના વાલી બની બેસે છે. કેટલાકના ધગર તસ્તી થઈ બેસે છે. કેટલાક પ્રદેશોને તલવારથી છતવાનો દંભ કરે છે. અને આમ ગમે તેવા હલકટ પ્રયાસો કરીને પણ આ હારાજ્યના મુડીવાદી મંડળો જગતના પછાત પ્રાંતોને કાણુ સજ્જાત રાખે છે.

૧. પાણુ જ્વાલા

ત્યારે સામ્રાજ્યવાદના અંતીમ વીકાસનું પાંચમું લક્ષણ સંસ્થાને ઉપરનો એનો મજબુત કાણુ-જો કે જગત આખાને રાજ-

કીય કે આર્થીક દ્રષ્ટીબીંદુથી આપસબાપ-સમાં વહેંચી લેવાથી સામ્રાજ્યવાદ સાવ સજ્જાત બની જતો નથી. એને એના પોતાના જ સ્વયંભુ અવરોધો સામે બાથ બીડવાની રહે છેજ. પણ જ્યાં 'સુધી એ અવરોધો ઉત્તર સ્વરૂપ ન પકડે અને કાણુ બહાર ન બને ત્યાં સુધી શ્રમજીવનના આ કંટર પીરોધીઓ પોતાનાં ઉત્પાદનો માટે જામી ગયેલી બજારોને લોહીનાં છેલ્લાં ટીપાંથી પણ બચાવવા ભારે જંગ મચાવશે. સામ્રાજ્યવાદી રાજ્યોની પરસ્પર અથડામણોને અટકાવવા માટે પણ ખુબ મંથન કરી લેશે. જે કે નાશને આરે ઉભેલો મુડીવાદ ગમે તેટલા પ્રયાસો કરે તોપણ એણે પોતે ઉત્પન્ન કરેલા અવરોધોને એ રોકી શકશે નહીં. પણ સત્તાની દોરી મુખત કરી દેવાનો સમય આવી પડે એ પહેલાં જોલવાઈ જતા દીપકના માફક સામ્રાજ્યવાદ એની ભયંકર જ્વાલાઓ આખા જગતને ભરખી જાય એટલી બીધણુતાથી પ્રકટાવી મુકશે એમાં લેશ માત્ર શંકા નથી.

શાંતીનો ઝલ્લો

જગતના રાજકારણમાં અત્યારની પરીસ્થિતી ઉપર દ્રષ્ટીપાત કરનારને સ્પષ્ટ સમજાશે કે મોટાં મોટાં પાંચ છ સામ્રાજ્યવાદી મહારાજ્યો આજે ખુબ સંકટગ્રસ્તમાં આવી પડ્યાં છે. કોઈ સામ્રાજ્ય પાસે પુષ્કળ ઉત્પાદન જમા થઈ ગયું છે તો કોઈ પાસે અઢળક મુડી એકઠી થઈ ગઈ છે. કોઈક રાજ્યો પાસે ઉદ્યોગને ખીલવવાનાં સાધનો ખુબ પ્રમાણમાં મોજુદ છે, પણ સંસ્થાનોના અભાવે એ બળી ઝળી રહેલ છે. ધટાલીનો સર મુખત્યાર મુસોલોની હાક પાડી રહ્યો છે કે "બીજાં સામ્રાજ્યવાદી રાજ્યોએ સમજુતી

કરી જગતને વહેંચી લીધું છે, માટે ઇલાહી સાવ મુંઝું ખેસી નહીં રહે, આદ્યશમાં પ્રકાશી રહેલા સુય નીચે ઇલાહીને પણ સ્થાન ભેદજે છીએ.” ક્રાંસ પણ સંસ્થાનો માટે ટળવળી રહ્યું છે. અમેરીકા પાસે અનર્ગલ દલિત ઉલ્લાસ રહી છે, ક્રીટન પાસે એના ઉદ્યોગોની દુનુનરચના માટે ભેદતાં નાણાંય નથી; અને એના ઉત્પાદનો જગતની બજારમાંથી પાછાં હટતાં જાય છે. આમ ઇંગ્લાંડના હાથમાંથી ભે એના આશ્રીત અને શાસીત રાજ્યો સરી પડે તેા ખીન્ન બજારોમાંથી હાથુત થતું ક્રીટન એના આખાય મુડીવાદી માળખા સહીત છીન્ન બીન્ન થઇ જાય. એટલે ઇંગ્લાંડ પોતાના સલ્લખા બળ સમેત આ બધા પ્રદેશોને કાણમાં રાખવા કટીબધ થશે. ખીજા બાલુ અમેરીકા એની મુડી અને માલ બન્ને માટે નવી બજારો મેળવવા મથી રહ્યું છે કારણ કે થોકબધ ઉત્પાદન અને અડળકે મુડી બન્નેને માટે એલે મથતું જ રહ્યું. જર્મની યુરોપના “મીત્ર રાજ્યો” ની ઉપકારકે યોજના નીચે અતીશય અસ-તોષ અતુલવી રહ્યું છે અને એના આંધોગીકે વીકસને ડગલે પગલે સંકડા-મણમાં નાંખતી “યંગ્લેન” એને ખુબ અળખામણી થઇ પડી છે. આમ જે જે સામ્રાજ્યવાદી સત્તાઓ આજે જગતભરના પજાત પ્રદેશો ઉપર સધિા કે આડકતરે કાણુ ધરાવી રહી છે એમને આંગણે ખુબ નવા નવા પ્રશ્નો ખડા થઇ રહ્યા છે. પ્રત્યેક મુડીવાદી પ્રજાને એના પડોશી આંખનાં કણાની માફક ખુંચે છે એટલે આપસ આપ-સમાં ધુરંકી રહેલા સામ્રાજ્યવાદીઓ ક્યારે એમનો શાંતીનો જખ્ખે ફેંકી દેશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે.

સફળતાનાં બાલુમાં

ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આટલી આટલી ધર્ષા અને સ્પર્ધા હોવા છતાં શા સાર આ મુડીવાદી મહારાજ્યો અજસંધે સ્થાપે છે, શાંતી માટે પરીપદો ભરે છે શંખનીવારણ માટે શ્રમ ઉઠાવે છે અને આંતરરાષ્ટ્રીય સમજુતીના અર્થનો કરે છે? જપાન અને ક્રીટનના આર્થિક સ્વાર્થો પરસ્પર અથડાતા હોવા છતાં શા સાર બન્ને નવિક પરીપદમાં એકબીજાને અટલા હેતથી ભેટી રહે છે? દરેક પ્રદેશમાં ડાચીયાં કરતા પાઉંડ અને ડોલર ઇંગ્લાંડની શીતળ દવામાં કેમ મુવાળી ભાષાના રાષ્ટ્ર પ્રયોજા કરે છે? આ પ્રશ્નો સહજ ઉત્પન્ન થાય છે. આ બધી શાંતીની વાતો સંઘ્રામની તૈયારીઓ હાંકવા માટે જગતની આંખમાં નાખવાની ધૂજ છે. દરેક સામ્રાજ્ય રાષ્ટ્રો સજી રહ્યું છે અને છતાં જગતને કહી શકે છે કે હમણું તેા અમે લશ્કરો વધારીએ છીએ મનવારો બાંધીએ છીએ વીમાનો ઉડાડીએ છીએ પણ અમે લંડનમાં મળ્યા હતા, અને અમે એક ખીજાની સ્પર્ધા કરવાનું છેડી બધાએ એક સરખો વધારો કરવાનું નક્કી કર્યું છે! એટલે હવે ડાઇએ ડરવાનું કારણ નથી. જગતના શ્રમજીવીઓ માટે તૈયાર થતાં સંહારકે શસ્ત્રોનું બાંધકામ તેા ધમધોધાર ચાલી રહ્યું છે પણ દુનીઆનું લક્ષ્ય એ નજ સત્ય તરફથી હઠાવવા માટેજ આવી જંગી શાંતી પરીપદો ભરવામાં આવે છે. કંઈજ પરીણામ આવવાનું નથી એમ જાણવા છતાં નાણાં અને સમયનો ભોગ આપતાં આ સામ્રાજ્યવાદીઓ શરમાતા નથી. એક ખીજા ઉપર કુપી નજર રાખતા આ મહારાજ્યો

પ્રુષ પ્રચાર અને શોરજકાર પછી જુડી શરતો અને સમાધાનો રજુ કરે છે. નીબંધ-ગતિને પણ સફળ સમાધાન તરીકે વર્ણવે છે અને આમ પ્રચાર પ્રકાશન અને પ્રવચનો દ્વારા જગત આગળ સંજ્ઞાતાં બજામાં પણ ડુંકી શકે છે.

આર્થીક ઉત્પાદકતા

સાત્રાન્યવાદીઓની આ શેતરંજ ને કે હવે ઉઘાડી પડી ગઈ છે, છતાં પ્રેસ અને બીજાં પ્રચારનાં પ્રયત્ન સાધનો એના કાષ્ટમાં ઉઘાડી સાત્રાન્યવાદ પ્રુષ ગડબડ કરી શકે છે પણ ખરી રીતે જ અવરોધો સાત્રાન્યવાદના લાક્ષણિક અંગ સાથે જ જન્મે છે એના ઉપર આચ્છાદન નાખવા માટે એ આટલી જહેમત ઉઠાવે છે. પોતાના પ્રદેશમાં આપેલી બેકારીને હાલવા સામ્રાજ્યવાદ “વીમા વીજેરેને લગતી ચેજનાઓ” ઘડે છે, પેન્થો અને છુટક મદદના સોગંદગાર છે પણ-રેશનાલીઝેશન-ઉદ્યોગની પુનઃ રચના દ્વારા બીજા બાજુ એને બેકારની સંખ્યા વધારી મુક્યા શીત્રાપ આરો નથી. પોતાના પ્રદેશના સ્વદેશી શ્રમજીવીઓને સંતોષવા માટે પરદેશની બજારોમાંથી પ્રુષ નફો સામ્રાજ્યવાદને મેળવવા લેઈએ. પરદેશના આવતા નફા ઉપર જ મજુરીના દર વધારવાનું મુડીવાદને પરવડી શકે એમ છે કારણ કે ઉદ્યોગની પુનઃ રચના દ્વારા પ્રુષ જથ્થા બંધ માલ ઉત્પન્ન થાય છે અને એ ઉત્પન્ન થયેલા માલ ને જગતની બજારોમાં અપાટબંધ ન ખપે તો માલની પડતર રહે અને એથી તો કારખાનાંઓ ઓછા કલાક ચલાવીને ઉત્પાદન ઓછું કરી નાંખવું પડે. આ પરીસ્થિતિમાં પરાધીન પ્રજાઓ ઉપરનો આર્થીક કાષ્ટ વધારે મજબુત બનાવવા સાત્રાન્યવાદને કમર કસી જ પડે. બીજા

બાજુ સંસ્થાનોમાં અને પરાધીન પ્રજાઓમાં પણ સ્થાનિક મુડીવાદ સાથે રાષ્ટ્રીયવાદ જન્યત થઈ ચુક્યો છે એટલે એ પ્રદેશોમાં પણ સાત્રાન્યવાદ સામે સંગ્રામો શરૂ થયા છે. આ પરીસ્થિતિમાંથી સાત્રાન્યવાદ છટકી શકે એમ નથી કારણ કે પછાત પ્રદેશોમાં મુડીના રોકાણ દ્વારા એલેજન્ડર અલેક્સાન્ડર યુગ દાખલ કર્યો છે એટલે સંસર્ગ, સંપત્તિ અને વીજાનયુગ ત્રણેનાં સંગમ વડે પછાત પ્રજાઓનો મુડીવાદ પણ પડકાર આપવા લાગ્યો છે. આમ સાત્રાન્યવાદ જગતની બજારોમાં પણ હવે સામનો અનુભવવા લાગ્યો છે. એક બાજુ સ્વદેશી શ્રમજીવીઓમાં ઉદ્યોગની પુનઃ રચનાને પરીણામે બેકારી વધે જાય છે. સંસ્થાનો અને પછાત પ્રદેશોમાં આવેલી થોડી ઘણી જન્યતી અને બીજા સાત્રાન્યવાદી પ્રદેશોની સ્પર્ધા એ બંનેને પરીણામે નફાનું પ્રમાણ ઓછું થતું જાય છે એટલે કામદારોને એના મજુરીના દર વધારી આપવાનું પણ હવે બહુ શક્ય નથી ઉઠતું થીટ નમાં તો ત્યાંના કેટલાક ઉદ્યોગોમાં મજુરીના દર ઘટવા પડ્યા છે. આમ સાત્રાન્યવાદ સ્થાનિક પ્રશ્નોનો નીકાલ પણ કરી શકે એમ નથી અને પરદેશોમાં બીજાં રાજ્યોની વધતી જતી સ્પર્ધાને પરીણામે પોતાનો માલ પ્રુષ ખપાવી શકે એમ પણ નથી. આ બધી પરીસ્થિતિમાંથી અદ્યત્ન ઉત્પાદન દ્વારા ગોડાઉનમાં માલ વધી પડે છે, ખપત ઓછી થાય છે અને આખરે એમાંથી જાખ્ખર આર્થીક ઉત્પાદકતાનો પ્રસંગ આવી પડે છે.

માયા મંદીરો

આખા જગત ઉપર અજન્મ સત્તા જમાવી બેઠેલા સાત્રાન્યવાદ એટલે બ્યવસ્થિત અને

વ્યાપક ભાસે છે કે એના અતુલ સંગઠન અને શક્તી સાથે જરાક નેટલો અવરોધ કરનારને આજે એનો પ્રયત્ન હીંસાવાદ ઉગતાં જ ડાંખી દે છે. માનવ જીવન સમક્ષ રોજ રોજ ખડા થતા દરેક પ્રશ્નમાં કાષ્ઠ-તીક ઇશ્વરના કરતાં પગલે આડે આવતો વીરાટ મુડી સંપ્રદાય દરોડાના ભુખમરા અને બીધણુ કંગાલીયત ઉપર આજે તાંડવરૂત્ય કરી રહેલો છે. સંસ્કૃતી, કલા, સાહિત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, રાજકાંગણ, વ્યવહાર અને ધાર્મિક માન્યતાઓ સુધ્ધાં આ અંતર્યામી મુડીવાદના આગણાં ઉપર નાચે છે- ઉપલક નગરે જોનારને આ જખ્ખર વ્યવસ્થામાં ક્યાંય આંગળી ખુંચે એવું પોલાણુ દેખાતું નથી. એક તમુભાર પણ ચસી શકાય એટલી જગ્યા અસંખ્ય માનવોને માટે આ મુડીવાદે રહેવા દીધી નથી. વીજળ અને માલીકીના ગવંથી ઉન્મત થયેલા ઇજરાવાદ વધારે ને વધારે દ્રવ્ય સંચય કરવામાં મશગુલ થઈ ગયો છે પણ આ અટક્યા વીના અવીરત ચાલતા સંચામાં ક્યારે એકએક ધપંણુ ઉભાં થશે અને ક્યારે એના અજબ યુક્તીથી ગ્રાહ્યેલાં માયા મંદીરોમાં હવાનલ સળગી ઉડશે એવું બરોબર અનુમાન કરવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. છતાં જ લાક્ષણીક મુદ્દાઓ ઉપર આ સમર્થ સાંત્રાજ્યવાદની ઇમારત ઉભી છે એ બંધારણીય ઘટનામાંથીજ કેટલીક અથડામણી અને અવરોધો ઉભા થશે એટલું અનુમાન તો જગતની આજની પરિસ્થિતી ઉપર આંતર રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટીબીંદુ રાખનાર

જરૂર કરી શકે છે. એક બાળુ બહુજ દુંઢા કુંડાળામાં ગોઠવાઈ ગયેલા ઇજરાવાદી શ્રીમંતો જગતના શ્રમ-જીવીઓએ સર્જેલી દલિન કેંદ્રીતકરતા થયાં છે બ્યારે બીજી બાળુ ઉદ્યોગવાદની પ્રગતી સાથે મહેનત-જીવી જનતામાં સંગઠન અને સમુદ જગતી પ્રચાર પામતાં જાય છે. કામદારો અને મજૂરો ખુબ વીકટમાં સાથે વચ્ચતા હોવાથી અને મોટાં કારખાનાઓમાં જખ્ખરી સંખ્યામાં એક સાથે કામ કરતા હોવાથી એમનામાં સામુદાયીક ભાવના વીશેષ પ્રમાણમાં જગત થતી જાય છે ઉપરાંત મશીન સાથે રોજ રોજ માથાકુટ કરતો મજૂર બરોબર સમજે છે કે એના એકલા અસહ-કારથી કારખાતું કદી અટકવાતું નથી તેમ એક મજૂરને ખુબ વફાદારી ખાતર ખીજના કરતાં વીશેષ મહેનતાણું પણ આપી શકાય એમ નથી એટલે મજૂરને એટલું અજબ આત્મભાન એની અમુક પરિસ્થિતીમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે કે જ્યો એ હમેશા સમુદ કાયકમ કે ચોજનામાં વીધાસ ધરાવતો થાય છે એટલે જેમ જેમ ઉદ્યોગમાં વૃધ્ધિ થતી જાય છે એમ એમ કામદારોનો વર્ગ વધતો જાય છે અને એકતોમાં સામાન્યપણે દેખાતું “વ્યક્તીત્વ” મજૂરોમાંથી અલોપ થઈ જાય છે. મજૂરો બંધાના સામુદાયીક કલ્યાણમાંજ રાચે છે એને માટેજ મથે છે અને એને માટે હડતાલતું હતીયાર ઉગામે છે. ખુબ કેંદ્રીત થતા ઉદ્યેગવાદનો આ એક અનીવાર્ય અવરોધ છે.

પરાધીન પ્રજા: એક કથા

: લેખક :

કથાકાર

લડનમાં એક સંસ્થા સ્થપાઈ છે. હિંદનો સંબંધ સામ્રાજ્ય સાથે જળવાઈ રહે અને હિંદને સંસ્થાનોસમુદાય સ્વરાજ મળે તે માટે તે લડત દરે છે. એ સંસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલી ‘પરાધીન પ્રજાની કથા’ કેટલાક મુધારા વધારા સાથે લેખકે તૈયાર કરી છે.

એક વખત એક ચાંચીઓ રહેતો હતો તેની પાસે પોતાના દેશમાં વસવા માટે ભુમી હતી; છતાં તે વીદેશમાં દરોડા પાડતો. મુસાફરી દરમિયાન તેનો એક સમુદ્દશાળી ભુમી સાથે ભેટો થઈ ગયો. તેમાં તેણે વ્યાપાર ખેડ્યો, યુક્તી પ્રયુક્તીઓ ચલાવી અને દ્રવ્ય પણ લુટ્યું. તેને લુટીને અવ્યસ્થીન બનાવી મુક્યા પછી તેણે તે ભુમી ઉપર પોતાના ગળને સત્તા સ્થાપવા તેમજ પેલી ભુમી માટે રાજકર્તાઓ નીમવા માટે સમજાવ્યો.

જેમ જેમ વરસો વીતતાં ગયાં તેમ તેમ પેલા રાજની ભુમીમાં પ્રચંડ ઉદોગવાદ વીકાસ પામ્યો, અને કામદારોની જીવન ગાળવાની રીતે વધારે ખર્ચાળ બનાવવા, તેમજ જનતાને શીક્ષણ આપવાને માટે મોટી મોટી સંસ્થાઓ સ્થપાઈ; પણ પેલી લાચ દરેલી ભુમીની જનતા તો ભુખી-દુઃખીજ રહી. તેમના દેશની રાજ્ય વ્યવસ્થામાં એમનું બોધ્યું કોઈ સાંભળતું ન હતું, અને વીદેશી હુમલા નીચે તેમની પોતાની શાળાઓનોય ભાગી તોડીને ભુકડો ઉગાડી મુકવામાં આવ્યો હતો.

...

દરમિયાન વીદેશી રાજ્યકર્તાઓ દરમિયાન્યું: “આ નીધનીયાં લોક પોતાની જાતે રાજ્ય વહીવટ ચલાવી શકે તેમ નથી, માટે એમની ઉપર રાજ ચલાવવાનું કામ આપણે કરવું જોઈએ; એથી એમણે પેલા લોકો ઉપર વેર નાખ્યા અને રાજ ચલાવવાની મહેનતનો બદલો જાતેજ તેમાંથી લેવા માંડ્યો, ઉપરાંત પુષ્કળ પૈસા પોતાની ભુમીમાં રોકવા માટે તેમજ પોતાના સગા સંબંધીઓના ઉપયોગ માટે ય મોકલવા માંડ્યા.

અને પછી તેઓ વહ્યા: “આ ખીચારા અરક્ષીત માણસો છે, આપણે એમનું રક્ષણ પણ કરવું જોઈએ.” એ માટે પોતાના દેશમાંથી લડવૈયા લાવવામાં આવ્યા, અને તેમનું ખર્ચ આપવા માટે પરાધીન લોકો ઉપર કર નાખ્યા. એમાંથી પણ પુષ્કળ નાણું રાજ્ય કરનારાઓના સ્વદેશ તરફ વહી જવા લાગ્યું.

એ ભુમીનો પોતે જે રીતે કારભાર કરી રહ્યા હતા, તેને માટે તેઓ ધણજ ગૌરવ લેવા લાગ્યા. પછી તો પોતાના સનદી તેમજ લશ્કરી નોકરોની કાર્યકુશળતાનાં વખાણમાં તેઓ લાપણો કરવા લાગ્યા અને અંથે લખવા લાગ્યા; એમ કરી પેલી ભુમીના લોકોને તેમણે કહેવા માંડ્યું: તમે કેટલા બધા લાગ્યશાળી છો, જુઓ અમે તમારી

કેટલી સરસ કાળજી રાખીએ છીએ? પણ માણસોએ સામે એ બતાવવા માંડ્યું કે, ભાઈઓ, એ વાત ખરી, પણ તેના બદલામાં કારભારીઓને કેવાં મોંઘાં મહેનતાણ્યાં અમારે ભરવાં પડે છે? આવો કારભાર તો અમે અમારી જાતે તમારા કરતાં ખુબ સસ્તામાં ચલાવી શકત. અને વળી કારભારીઓને ને થોડા પૈસા આપત તે પણ અહીં—અમારી ભુમીમાંજ તેઓ ખર્ચત, એટલે તેનો લાભ પણ અમનેજ થાત. એ લોકોનું આવું નયણપણું જોઈને કારભારીઓની લાગણી ઘણીજ દુભાઈ. આથી રાજસત્તાને તેમને મનાવવા પગારમાં અને સગવડમાં વળી વધારો કરવો પડ્યો.

એ લોકોના દેશમાં શરીર ઢાંકવા માટે ખુબ સારું કાપડ નહોતું થતું, તે કાપડ પરાધીન ભુમીમાંથી ખેંચાં જતું, પણ તે ભુમીનો કારભાર કરવા માંડ્યા પછી પરાધીન પ્રજાના વ્યાપર ઉપર સગવડ કરનાખીને તેને તોડી નાખ્યો. પછી તો એમના દેશમાં યંત્રની શાળા નીકળી, વરાળનાં કારખાનાં થયાં, એટલે કાપડ ખુબજ વણવા લાગ્યું. પરાધીન પ્રજાને કાપડ વીના કંઈ ચાલવાતું હતું? એટલે કારભારીઓ પોતાના દેશનું કાપડ લાવવા લાગ્યા. જેમની પાસે પૈસા હતા તેમણે તો એ કાપડ ખરીદવા માંડ્યું. પણ ને ખીયારા નીધન થઈ ગયા હતા, તેવા ઘણાઓએ કહ્યું: “અમનેય આ કાપડ ખરીદવાની ધણીય ઇચ્છા થાય છે, પણ શું કરીએ? અમારી પાસે તો પેટનો ખાડો પુરવા પુરતાય પૈસા નથી રહ્યા.”

આ પછી કારભારીઓએ પૈસા ધીરવા એકોની વ્યવસ્થા કરી અને દુનીયાના લોકોને જાપરે ચડીને કહેવા માંડ્યું કે, અમે તો દરીયા-ખારની અમારી નીધન તેમજ નાણા પ્રજાનાં શરીર ઢાંકીએ છીએ. પણ પેલી પ્રજાએ કહ્યું:

“એ ખરું પણ લાઈ, અમે તે માટે તમને પૈસા આપીએ છીએ. વળી અમારા કાપડના ઉદ્યોગનો તમેજ નાશ કર્યો છે; અને હવે તો યંત્રોથી તૈયાર થતા પરદેશના સસ્તા કાપડને દરીયાઈમાં અમારા દેશમાંથી હાંપી કાઢીને, અમારા નાશ પામેલા ઉદ્યોગને અમે સચ્ચવન કરી શકીએ તેમ નથી.”

કારભારીઓએ કાપડ બનાવવાના પોતાના ધંધાને હવે તો બરાબર જમાવી દીધો હતો; તે માટે આરંભમાં તેમણે પરદેશથી એ ભુમીમાં આવતા તમામ કાપડની સામે બંધનો મુકી દીધાં હતાં, પણ બ્યારે તેમના ઉદ્યોગનો સારો વીકાસ થયો ત્યારે એમને નવું ડહાપણુ મુઝ્યું. એ ડહાપણુનાં પ્રકાશ પછી તેમણે પરાધીન પ્રજાને કહેવા માંડ્યું: “તમારી આબાદી નીબંધ વ્યાપારમાંજ રહેલી છે.”

એમના દેશમાં યંત્રોય મોટા પ્રમાણમાં બનાવવામાં આવતાં હતાં. કારભારીઓએ જ્યું કે આ પરદેશીઓની ભુમીમાં યંત્રોને લઈ આવવાં તે વધુ સગવડજનુ” થશે એટલુંજ નહીં પણ તેથી નફો સારા પ્રમાણમાં લઈ શકાશે; પણ પરાધીન દેશના લોકોની તીબ્જીરીમાં—રાજકોષમાં— પૈસા રહેવા દીધા નહોતા, તેથી તેઓ યંત્રો કેમ ખરીદી શકે?

કારભારીઓએ વીચાર કર્યો અને વળી કહ્યું: “લુઓ તમારા ભણા મારે અમે તમારે નામે, અમારા દેશમાં અમારા મંત્રિ પાસેથી નાણાં ઉધાર લઈશું; તે દેશનું વ્યાજ તમારે કર આપીને ભરી આપવું પડશે.” તે દીવસથી પરાધીન દેશમાંથી દર વર્ષે કારભારીઓની ભુમીમાં, જેણે દેવાના વ્યાજની રકમની નીક વહેંચી શકે થઈ. તે દેશમાંથી પરાધીનોના દેશમાં રહેલો, કારખાનાં અને કારભારીઓના

દેશના ઇન્જનેરોને પુષ્ટકળ પોષણ મળે, તેમજ તેમનાં યંત્રો મોટા પ્રમાણમાં જ્યાં ખર્ચી શકે તેવા કામોનો આરંભ થયો.

કારભારીઓએ પોતે આમ અગ્નયખીલયું કામ ક્યું છે; એવાં બધાં કુટુંબ માંડ્યાં અને જગતની પ્રજાઓને જણાવ્યું કે, જુઓ અમે આ ભુમીને કેવી પલટાવી નાખી છે? પણ પરાધીન ભુમીના લોકોએ તેની સામે પોકાર પાડીને કહ્યું: “અમે તે બધાને માટે પુરેપુરી કીંમત આપીએ છીએ, અને તેથી અમે નીર્ધન તેમજ નીર્માલ્ય બનતા જઈએ છીએ, અમારા પાંચમાંથી એક માણસને ભુખમરો ભોગવવો પડે છે.”

કારભારીઓએ દેશમાં ક્યાંક ક્યાંક શાળાઓ ઉઘાડી, અને વળી કહેવા લાગ્યા: “જુઓ! જે નીર્ધન પ્રજા પોતાના ઘરનોયે કારભાર ચલાવી શકે તેમ નથી, તેને અમે કેવી કેળવીએ છીએ?”

પણ પછી તો પેલી પ્રજાએ તેનોય પ્રત્યુત્તર સંભળાવી દીધો: ભાઈઓ, જે યુગમાં તમારા પુર્વજે જંગલી દેશમાં હતા ત્યારે અમારા પુર્વજે અમારા દેશનો વહીવટ ઘણીજ કુશળતાથી ચલાવતા હતા. તેમની સંસ્કૃતિયે ઉજળી હતી. અરે! જે વખતે તમારા વડવાએ કક્કાને કુહાડે મારતા હતા ત્યારે અમારા વડીલો વીશ્વવીદ્યાલયો ચલાવતા હતા. તમે અવી પધાર્યાં તે પહેલાં અમારી કેટલીયે શાળાઓ અને પાઠશાળાઓ ચાલતી હતી; પણ તમેજ તેનો નાશ કર્યો હતો. અત્યારે તમે અમને કેળવવાની મોટી મોટી વાતો કરો છો, પણ તે કેટલી પોકળ છે તે તો એટલાજ ઉપરથી સમજાશે કે તમારી ભુમીમાં ત્યારે તમે પ્રત્યેક બાળકને મક્કત શીક્ષણ આપો છો, ત્યારે અમારી ભુમીમાં ખારમાં અગીઆર જણને લખતાં કે વાંચતાંયે નથી આવડતું અને છતાંયે તમે જે

કર અમારી પાસેથી વસુલ કરો છો તેમાંથી અર્ધાં કરતાંયે વધારે નાણાં તમારા લશ્કરની પાછળ ખર્ચો છો!”

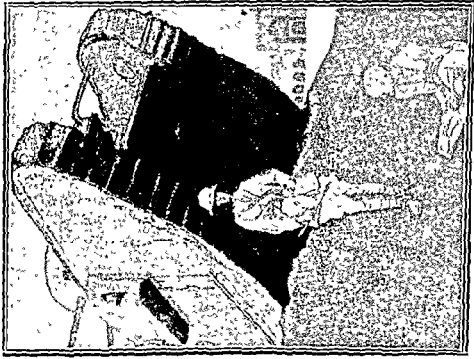
...

આ દેશમાં વર્ષો વીતવા લાગ્યાં, પણ પરાધીન પ્રજામાં પોતાની એ દશ તરફ યુસ્તી વધવા લાગ્યો. એટલે કારભારીઓએ વીચાર કરીને કહ્યું: “જુઓ, તમે તમારા ઘરનો વહીવટ સંભાળી લ્યો એવું અમે તો ઇચ્છીએ છીએ; પણ જ્યાં સુધી તમે ભણી ગણીને પુરતા તૈયાર ન બનો, તેમજ તમારું પોતાનું સંરક્ષણ કરવા માટે યોગ્ય થઈ ન બન્યો ત્યાં સુધી બધું કેમજ બની શકે?”

આથી ઘણા નૌજવાનો વીદ્યાપીઠમાં દાખલ થયા-દેશની અને પરદેશની. ત્યાં જઈને તેમણે પદવીઓ પ્રાપ્ત કરી; તો પણ તેમના દેશની મહત્વની જગાઓ ઉપર તો પેલા કારભારીઓનાજ દેશવાસીઓ કાયમ રહ્યા, અને પરાધીન પ્રજાના સ્નાતક [ગ્રેજ્યુએટ] બનેલા યુવકોને ભાગે માત્ર રેલ્વે સ્ટેશનો ઉપર ટીકીયે એકડી કરવાનુંજ રહ્યું!

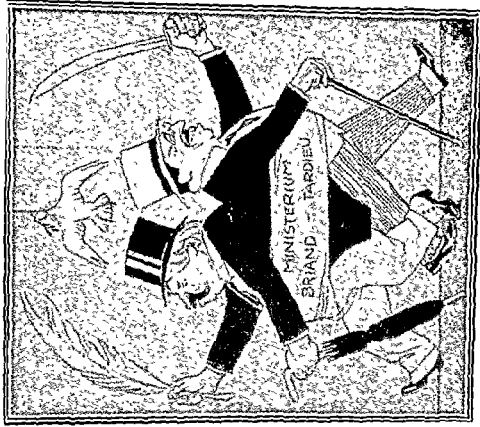
એટલામાં એમના દેશમાં તેમના જેવા ધંધાદારીઓ સાથે કારભારીઓને ઝગડો જાગ્યો. એ ઝગડામાં મદદ કરવા પરાધીન દેશના લોકોની પાસે પૈસાની અને માણસોની માગણી કરવામાં આવી. પરાધીનોની ય કારભારી મંડળના મોટા મોટા માણસોએ પ્રશંસા કરવા માંડી, અને એ ઝગડો પતી જાય એટલે દરેક પ્રજા પોતાને વહીવટ પોતે કરે તેવી વ્યવસ્થાનાં વચનોના ધોધમાર શરૂ થયા. પણ ઝઘડો પત્યો, અને તુરંતજ પેલી પરાધીન પ્રજાને રાટલીને બદલે પત્થર આપવામાં આવ્યો!

આથી તો પરાધીન પ્રજાનો યુસ્તી પારાવાર વધી પડ્યો, તે એટલો બધો કે પેલા

અિરિશ્ઁ: “મિં ગાંધી જ્યારાં શલો તમારા કરતાં જુદાં છે, પણ અતે તો આપણાં બલ્નેમાંથી જોડતો વિજય થવાતો જ છે.”

[રીમ્બલીરીરીમસઃ મ્યુનિય.]

યુરોપની શાંતિની દિક્ષવાદમાં કાન્સ શાંતિ અને યુધ્ધનો ભેવડા ભાવ ભજવે છે. જર્મનીનું જોકે પત્ર કદાચ કરતાં હલે છેઃ આમાં મુકેલ માટે અને ટારડયુ યુધ્ધ માટે બેંચાબેંચી કરી રહ્યા છે.

[કેસરડેમ્સઃ બર્લિન.]

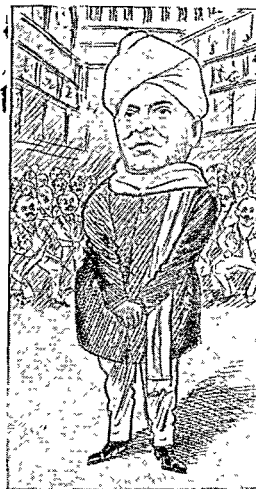
સાયમન રિપોર્ટનાં સાર્વત્રિક તિરસ્કાર

શ્રી. વીકૃલભાઈ પટેલ એન જોવાની જ
ના પાડે છે.

ધમતી સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્યસ ગુજરાતી સમાજે
યુત ડાહ્યાભાઈ આણંદજી : ૧૫
તરફથી સંવિનય સંમેલન બે...

નવયુગ : જુલાઈ '૩

શ્રી. શ્રીનીવાસ શાસ્ત્રી વીલાયત
એના વીરોધ કરે છે.

[હિંદીપંચ : મુંબાઈ]

કારભારીઓનેય લાગ્યું કે, એ ગુસ્સો ભારે પડી જશે. એટલે તેમણે પુષ્કળ વીચાર કરીને ફરમાવ્યું: “લુઓ, ત્યાં સુધી તમે સ્વતંત્ર રીતે તમારો કારભાર ચલાવી શકો તેવા થયો નથી, ત્યાં સુધી, તમે તમારાં દેશનો કારભાર અમારી સાથે રહીને ચલાવો.” અને પછી પરાધીનોમાંથી કેટલાકને બહારથી રૂઝ-રૂપાળા દેખાય તેવા ઇલકાઓ સાથે હોદ્દા આપ્યા. પણ કારભારની લગભગ તો પોતાનાજ હાથમાં રાખી મુકી. દેશના વહીવટની વાતો ઉપર ચર્ચા ચલાવવા માટે એક મંડળી ચાલતી હતી, તેમાં પ્રતિનીધી મોકલવા માટે ૨૦ માણસો વચ્ચે ૧ મતનો અધીકાર આપ્યો. એ ચર્ચા સભામાં પરદેશી કારભારીઓને ગમે તેવા વીધય ઉપર જ્યારે બધા એકમત કે વધુમતના થઈને ચર્ચા કરે ત્યારે એમના નીણુંપને કાયદાનું સ્વરૂપ આપીને કારભારીઓ ઉચ્ચરે: “લુઓ, લુઓ-તમે તમારો વહીવટ કરતા થયા છે.” પણ જ્યારે એમનો નીણુંપ કારભારીઓને ગમે નહીં ત્યારે તેઓ મોં ફેરવીને કહી દે: “અમે આ વાત પસંદ કરતા નથી.” અને પછી પોતાના દેશને લાલ કરે, તથા પોતાને કાલે તેવા કાયદા બનાવવા લાગ્યા.

હોદ્દાએ આ બધાનો વીચાર કર્યો અને પછી તેમણે સ્પષ્ટ ભાષામાં કહી નાખ્યું: “આ તો માત્ર લવાઈ છે, અને આ કારભારીઓ બધા દંભી છે.”

...

એ ચર્ચામંડળીનીય કારભારીઓ પરીક્ષા લેવાના હતા. એ પરીક્ષાનો સમય આવી ચડ્યો. પેલા કારભારીઓના દેશના કારભારીઓએ ચર્ચામંડળીની રૂઢીની પરીક્ષા કેવી રીતે લેવી તેનો નીણુંપ કર્યો. તેમાં દરાવ્યું કે, ઓછામાં ઓછી સત્તા અનેમેટાં મોટાં નમવાળા અમલદારો, અને તેમની

સાથેના માણસો, જ્યારે આપણે થોડીક સત્તા આપી છે, તેનો કારભારીઓનું હોત સંપુર્ણ રીતે જળવાય તે રીતે ઉપયોગ કરી શકે તેવો વીશ્વાસ તેમની ઉપર રાખી શકાય તેમ છે કે નહીં, તે બરાબર તપાસવું. આ માટે કારભારીઓના દેશમાંથી પરાધીન ભુમીમાં એક પંચને વાજતે ગાજતે મોકલાવામાં આવ્યું. તે હોદ્દાએ પરાધીન પ્રજાના પ્રતિનીધીઓને કહ્યું, તમે અમારા કામમાં મદદ કરવા આવો. પણ પ્રજાએ ચોખ્ખી વાત સંભળાવી દીધી: “અમને દોઝા દેવામાં આવ્યો છે, અમે તમને મદદ કરવાના નથી.”

અને પ્રજાના પ્રતિનીધીઓએ મદદ આપવાનો આમ ઇનકાર કર્યો, એટલે કારભારીઓએ નવી યુક્તી શોધી કાઢી. પેલી ચર્ચા મંડળીઓમાંથી પોતાના ચરણસેવકોને શોધી કાઢ્યા. અને જગતમાં જણાવવામાં આવ્યું કે, પરાધીન પ્રજાના પ્રતિનીધીઓ અમને મદદ કરવા તથાપર થયા છે. પરાધીનોના નામે હોજી ખેસાડેલા એ પ્રતિનીધીઓને પછી તો કારભારીઓના દેશમાં લઈ જવામાં આવ્યા અને ત્યાં એમની સારી મહેજની કરવામાં આવી. પણ પરાધીન પ્રજાએ તેની સામે પ્રજાગ વીરોધ ઉઠાવીને કારભારીઓની યુક્તીઓ ઉઘાડી પાડી. છતાં તેમના એ વીરોધનો પડો પરદેશમાં એછો પડ્યો, કેમકે સંદેશ મોકલનારી કંપની કારભારીઓની લાગવગ નીચેની હતી, અને કારભારીઓના દેશના પત્રકારો જાણીજોઈને પરાધીન દેશની વાતોને કાંતો દખાવીજ દેતા કે પછી અવળા અને વરવા સ્વરૂપે રજૂ કરતા. એમને મન કરોડો માણસોના પ્રશ્નો કરતાં કલા, નાટક, સાહિત્ય, સંગીત વગેરે ભુષણના દોરા વગેરે પ્રશ્નો મહત્વના મનાતા! આથી પરાધીન પ્રજાને ખુબ ગુસ્સો ચડ્યો, અને પેલી કહેવાતા પ્રતિનીધીઓની ટોળાને

અદ્યે, પોતાનો વીચાર કરવા દેશના સાચા પ્રતીનીધીઓનું પંચ નીમ્યું.

દરમિયાન પરાધીન દેશમાં જે નવું ચેતન આવ્યું તેથી કારભારીઓના દેશના લોકોના, તેમના પત્રકારોના, તેમના રાજદૂતોના કાન ઉઘડ્યા. તેમણે પોતાની ભુલ જોઈ અને પોતાના પંચના નીણુંથને છેવટનો નીણુંથ નહીં માનતાં, બંને દેશવાસીઓ વચ્ચે ચર્ચા કરવાના સાધન તરીકે માનવાની વાતો જાહેર કરનારા ખુલાસા કરવા પડ્યા. પરંતુ તે વખતે તો પરાધીન પ્રજાએ પોતાના જે હળવા નીણુંથો કર્યા હતા, અને જેને પરદેશી કારભારીઓએ તેમજ તેમના પત્રકાર મીત્રોએ વખોડ્યાંજ કર્યા હતા, તે નીણુંથને છોડી, સંપુર્ણ રીતે સ્વતંત્ર થવાનો નીણુંથ પરાધીન પ્રજાના પ્રતીનીધીઓએ કરી નાખ્યો.

તે પછી પરદેશીઓના ત્યાંથી આવતા માલનો બહીષ્કાર કરવા, તેમના કારભારીઓએ નાખેલા અન્યાયી કરો નહીં આપવાની મક્કમ લડત પરાધીન દેશના માણસોએ શરૂ કરી. પરંતુ કારભારીઓના દેશના લોકોને પરાધીન પ્રજાના નીણુંથની એ નીણુંથ પાછળ રહેલા ભયોરથ આપબોમની ખરી ખબરજ ન પડી. કારભારીઓએ પરાધીનોના દેશમાં ખુબજ અંધાધુંધી ચલાવવા માંડી, અને પોતાના દેશમાં ઉલ્ટીજ ખબરે આપવાનું ચાલુ રાખ્યું. પરાધીનોના

અનેકને માર્યા અનેકને જેલમાં નાંખ્યા અને એ રીતે તેમને દબાવી દેવાના કારભારીઓએ પ્રયત્ન કરવા શરૂ કર્યા. પણ એ બધા પ્રયત્નો ને પરાધીન પ્રજાએ, નીજલ બનાવી દીધા.

છેવટે કારભારીઓના દેશના કેટલાક તટસ્થ જેવા દેખાતા માણસો પરાધીન દેશમાં આવી ચડ્યા, તેમણે પોતાના દેશના કારભારીઓની અવળચંડાઈની વાતો, દેશવાસીઓને જાણાવવા માંડી, અને પરાધીનોને સમજાવી પટાવી તેમની સાથેનો વ્યાપાર કરવાનો તેમજ તેમની ઉપર બીજાં કેટલાંક વર્ષ રાજ્ય કરી શકાય તેવી વ્યવસ્થા કરવાનો ઉપાય શોધવાની માથાકુટ શરૂ થઈ. દરમિયાન પેલા પંચની ભલામણોનાં પુસ્તકો પ્રસીદ્ધ કરી તેને પરાધીનોના દેશમાં તેમજ જગતમાં મોકલાવી આપવામાં આવ્યાં. તેમાં પરદેશી પંચે પરાધીનોની સ્વતંત્ર બનવાની લાયકાત નહીં સ્વીકારવાની પોતાના દેશવાસીઓએ ઉપજાવી કાઢેલી ભુતી વાતોજ ફરી ફરીથી રજુ કરી હતી. અને “ભાઈ! લાયક થાઓ એટલું જોઈ લઈશું!” એવો સંદેશો પરાધીનો માટે મોકલાવ્યો હતો.

પણ પેલી પ્રજા પછી તો છેકજ મક્કમ અને એકજ નીણુંથવાળી બની ગઈ હતી. તેને એ ‘પંચપોથી’ની ભલામણોની કશી જરૂર નહોતી. તે તો સંપુર્ણ રીતે સ્વતંત્ર જ થવા માટેની તમામ તૈયારી કરી બેઠી હતી.....

આજનું સાહિત્ય કેવું હોવું જોઈએ ?

: લેખક :

રમણીક વી. મહેતા,

બી. એસ સી.

સારા થે વીશમાં વીશવનાં વાદળ ઘેરાયાં છે. અસંતોષ અને અરાજકતા રૂપી અંધકાર ચારે દીશમાં પ્રવર્તેલા છે. અસમાનતા અને અન્યાયના ગોઝારા સુરેથી અવનીપટ ગાજી રહ્યો છે. ઘેરાયલા વાદળમાં જેમ વીધુત અડીંતલીં ચમકારા મારી પાછી છુપાઈ જાય, તેમ વીશ્વનીરંગબુમી ઉપર પરીવર્તન માટે અડીંતલીં થતી અથડામણોની વાતો રોજ સાંઝણીએ છીએ. પરીવર્તનના દરેક લક્ષણો તેમાં જણાય છે. ચાતક પક્ષી જેમ વર્ષાદની રાહ લુએ છે તેમ જનસમુદાય કાયમી પરીવર્તનની કાટી અખિ રાહ જોઈ રહ્યો છે.

દ્રષ્ટીપથ લંબાવતાં જણાય છે કે, ટેરેટર આર્થિક, રાજકીય, સામાજિક વીગેરે ક્ષેત્રોમાં મહાન ઉચ્ચપાયસ થઈ રહી છે. વેપાર-ઉદ્યોગમાં મંદી જણાય છે; સેંકડો નાના વ્યાપારીઓ અને ઉદ્યોગવાદીઓના ભોગે એક કુખેરલંડારી વધુ માલેતુજાર અને છે; ઉપાદાનમાં એટલી અરાજકતા વ્યાપી છે કે માગણી કરતાં માલ વધારે થાય છે અને છતાં પણ કંડોડો માનવીઓ અર્ધલુપ્તયા, અર્ધવશ્ત્રે, મૃત્યુની રાહ જોતા જીવન ચુબરે છે. દરેક દેશમાં આંતરવીશ્વની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. રાજસત્તા પચવી પડેલા માલેતુજારો સામે આમલગે ખુદલા મેદાનમાં ઝંપકાવ્યું છે; પશ્ચીમ પ્રબલોએ પરત-ત્રતાની ખેડીઓ તોડી નાખવા સામાજ્યો સામે પડકાર કર્યો છે. સમાજની કુરીતો અને કુદરી સામે, તેમજ રૂઢીપુત્રક વૃધ્ધો સામે

નવયુગના નવયુવાનો બંડ આદરી ખેડા છે. ધર્મના નામે ચાલતાં થતીગોતે નીલાવી લેવા હવે તેઓ સાદના પાડે છે. આમ ચારે દીશમાં મહાન પરીવર્તન થઈ રહ્યું છે; નવયુગના નૌખત વાગી રહી છે.

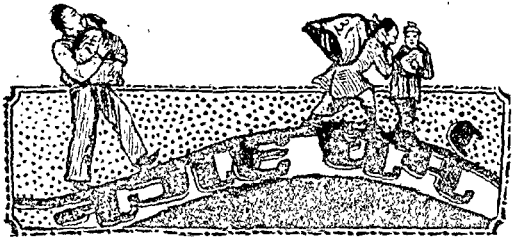
આવા પ્રસંગોએ અને આવા સંજોગોમાં સાહિત્યકારોની ફરજ શું હોઈ શકે ? તેઓ કેવું સાહિત્ય ઉપજાવી શકે ? નવયુગની રચનામાં તેમનો ફાળો શું હોય ? એ પ્રશ્ને સ્વાભાવીક ઉઠે છે. તેનો જવાબ એક જ છે અને તે એ કે : તેઓ પરીવર્તનની વર્તમાન-લાવનાને જ પોષે તેવું સાહિત્ય સર્જાવે. આમાંજ તેમની ફરજનો અને તેમના ફાળોનો સમાવેશ થાય છે. સારા થે માનવસમાજની-સમાજના કાષ્ઠ એક વર્ગની નહીં-ખરી વસ્તુસ્થિતીનું દીગ્દર્શન કરાવતું અને સમાજના દોષો સ્પષ્ટપણે દેખાડી, આદર્શ સમાજજીવનની રૂપરેખા દોરતું સાહિત્ય જ સમાજને ઉપયોગી છે. એથી જ વર્તમાન-સમાજ પોતાના દોષો જોઈ, ભવીબના સમાજને સુખી જીવનતા માર્ગે વાળી શકે છે. આર્થિક પરત-ત્રતાની લોખંડી ખેડીઓ નીચે કચડોતો, ધન, ધાન્ય અને જીવનની જરૂરી-યાતોનો સર્જનદાર હોવા છતાં પણ નીધંન, લુપ્તયા અને જીવનસંક્રામનું બીપણુ યુદ્ધ ખેલતો સમાજનો વીરાટ મલુરવર્ગ આજ કેવી ચાલના ભોગવી રહ્યો છે, સમાજમાં એવું સ્થાન ક્યાં છે, કાણુ એવું રક્ત સુસી રહ્યું છે, ક્યાં બજો એના વીકાસને અવરોધે

છે? વીગેરે પ્રશ્નોની સમીક્ષાનું આજના સાહિત્યમાં સ્થાન હોઈ શકે. આવા સાહિત્યથી જ સમાજના વીરાટ સમુદાયની આર્થિક પરતંત્રતા ઉપરનો પડદો ઉચ્ચકાય અને એ પડદા પાછળ રહેલી આર્થિક સ્વતંત્રતાની દૈવ્ય રંગભૂમી નજરે પડે. સામ્રાજ્યોના સુસણનીતીના સાંચાઓ હેઠળ સુસાતી પરાધીન પ્રજાઓમાં સ્વતંત્રતાનો શંખ કોણ પુકી શકે? નવયુગના આદેશ બીજનારે સાહિત્યકારે અને સાહિત્યવીલાસીઓ જ. તેમની પાસે એ આશા રાખવી એ શું વધારેપડતું છે?

સમાજમાં, માનવવીકાસની સીદ્ધિના કાર્યમાં સાહિત્યનું સ્થાન પહેલું છે એની કોઈ ના પાડી શકે તેમ નથી. હંમેશા સાહિત્યે જ નવયુગની પ્રથમ મૌખિક વગાડી છે. સાહિત્યે જ નવરચનાનું દીશામુચન કર્યું છે. માનવ-વીકાસના પથમાં સાહિત્યનું સ્થાન હંમેશાં મેખરેજ રહ્યું છે.

અને તેથી જ આપણે ઇચ્છીએ કે, આજનું આપણું સાહિત્ય પણ તેવું જ હોવું જોઈએ. જ્યાં કરોડો માનવીઓ સામ્રાજ્યવાદના સાંડસાનીએ કચડાતા હોય, જ્યાં કરોડો માનવ-જીવો આર્થિક સુસણનીતીના ભોગ થઈ પડી, બીષણ ભુખમરાની યાતના સેવી રહ્યા હોય, જ્યાં કરોડો ખેડૂતો ધાન્ય ઉપાજાવે કરવા છતાં સુકો રોટલો અને મીઠું ખાતા હોય, જ્યાં કરોડો કામદારો સમાજની જરૂરીયાતો પુરી પાડવા સત્તરથી સાંજ સુધી લોહીનું પાણી કરી કામ કરવા છતાં તેમના દુર્ભાગ્યમાં મજૂરી સીવાય કંઈ જ રહે નહીં એ

દશા પ્રવર્તી રહી હોય, જ્યાં લાખો નવ-યુવાનો અને યુવતીઓના રૂઢીરક્ષક માતા-પિતાના હસ્તે સમાજની વેદી ઉપર બલિદાન દેવાતાં હોય, ત્યાંના સાહિત્યમાં, સામ્રાજ્યોના કુખેરમંડારીઓનાં વીલાસી જીવન આલેખવાનાં ન હોય, મોટી મીઠામીઠાઓનાં વર્ણન કરવાનાં ન હોય, પકવાનપોથી કે પાકશાસ્ત્રના પાઠ પઢાવવાના ન હોય, રાજ-મહારાજાઓ કે ઠાકોર ઠંકરાંઓના સ્વાર્થની વાતોમાંથી સાર શોધવાના ન હોય, આરામ ખુરશીમાં ખેસી, ઉપર પંખો ચલતો હોય અને મોટી ફાંદ વધારીને હનરોના ભોગે તાલેવંત બન્યા હોય એવા શૈલીઓના જીવનને આદર્શ જીવન ગણવાનાં ન હોય, અને લંડન કે ન્યુયોર્કની બહોળાલીનાં સર્વસ્તર બ્યાન કરવાનાં ન હોય. અત્યારે પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં ગૌરવ માની, પ્રાચીનતાની પુજા કરવા પ્રાચીનકાળની ગાથાઓનાં સંસ્મરણો કરાવવાની જરૂર નથી કે વ્યક્તિ-પુજાના પાઠ પઢાવવાની એ આવશ્યકતા નથી. આજે તો સાહિત્યમાં નવયુગની સંસ્કૃતિની રૂપરેખા દેરવાની જરૂર છે. સમાજમાં નવયુગનાં આંદોલનો ફેલાવવાની આવશ્યકતા છે. તેવે વખતે ભરભુતી ચઢીય તો કે કાલીદાસ, નંદાનાલાલ કે નરસીંહરાવ? જેવા નહવા પ્રજોથી અને પ્રેમલા પ્રેમલીઓનાં નાટકો અને રમુજ રકબોથી પાનેપાનાં ભરી, સાહિત્ય-સૃષ્ટિમાં ફક્તશુન્ય પીઠપેશણ કરવું એ આજે આપણને પાલવે તેમ નથી. અને તેથી અત્યારે મૌલીકે પરીવર્તન એજ સાહિત્યનું લક્ષ્યબીંદુ હોવું જોઈએ.

: નિર્જન ટાપુમાં પરિવદ :

પૈસો એજ પરમેશ્વર છે, એવું પુષ્કળ વિચાર અને ચચાને
અંતે ઠરાવનારી પરિવદનો ખીનસત્તાવાર છતાં યે ઉપયોગી વૃતાંત.

: લેખક :

ચિત્રગુપ્ત

સમાજવાદની પ્રગતી જેમ જેમ વીશેષ
અને વીશેષ થતી જાય છે, તેમ તેમ
મીલ્કતોવાળાઓના મનની શાંતિના લંગ
થતો જ જાય છે. છતાં સમાજવાદીઓના
હથમાં ક્ષીણ સામ્રાજ્યનાં મુત્રો આવ્યાં,
એ જોઈને તે મીલ્કતધારીઓ પુષ્કળ ગલ-
શટમાં પડી ગયા. એટલે એટલેન્ડિક,
સુમધ્ય તેમજ અરબી સાગરના ત્રીજેટા
વચ્ચેના એક નીર્જન ટાપુમાં વીનાશકારી
એ સમાજવાદના મુ'જાવનારા વીકાસની સામે
અટકાય મુકવાનો વીચર કરવા માટે મુ'જા-
દીઓ અને તેમના મદદગારોની એક પરિવદ
જોડવામાં આવી, તે પરિવદમાં દેશદેશની
વીધવીધ વીષયમાં હીત ધરાવનારી સંસ્થા-
ઓના પ્રતીનીધીઓ આવીને એકઠા થયા.

વીશ્વાચાર્યનું વ્યાખ્યાન

પરીવદમાં ઉપને મધ્ય ભાગે રત્નજડીત મુવણું
આસને ઉપર દેશદેશના ચક્ષુ નાણાની
એક થેલી ભરીને નગદેવને પધરાવવામાં
આવ્યા, અને તેની બન્ને બાજુએ માલ-
ધારીઓ તેમજ તેમના મદદગારોનાં આસને
જોડવામાં આવ્યાં.

પરીવદના મંગલ પ્રારંભે વીશ્વાચાર્યે
નગદેવની પુજા કરી; પ્રાર્થના કરી અને
છેવટે આરતી ઉતારી, સર્વ સંપત્તીના
મહાપ્રતીનીધી તરીકે એક મુવણું લગડીને
પંચામૃતમાં સ્નાન કરાવી, ચરણામૃત
તરીકે, પરીવદમાં પધારેલા તમામ પ્રતી-
નીધીઓને તે આવમતીદાર ગંભીર તેમજ
પ્રીતભાવે વડે ચવામાં આવ્યું.

પછી પ્રસંગોચીત ગાંભીર્ય જાળવી, વીશ્વાચાર્યે ધીરે સાદે પોતાના પ્રભાવશાળી વ્યાખ્યાનનો આરંભ કર્યો:

“માનવસમાજ ઉપર આધ્યાત્મિક તેમજ શારીરિક એમ બે પ્રકારનાં બંધોની મદદથી સત્તા ચલાવવામાં આવે છે. છેક હમણાં સુધી એવું બનતું હતું કે, જેને આપણે ધર્મનું નામ આપીએ છીએ, તે એક શુદ્ધ બલ મનાતું હતું અને તેની અસર તમામ સામાન્ય માનવસમાજ ઉપર ધણી જ હતી. એ અસરને લીધે માનવસમુદાયમાં મગજ ઉપર એવું ગાઢું વાતાવરણ જામી રહ્યું હતું કે જેથી તેઓ સારતત્વને છોડીને છાંયડાની વાંસે ભટકતા હતા. તેઓ ધર્મને નામે આચાર્ય વગર, શ્રીમંત વગર અને સત્તાવાન વગર ચરણે આજોટવામાં જરા ચે નાનમ માનતા નહીં; અને મૃત્યુ પછી મળનારા સ્વર્ગના અગમ્ય આનંદમાં એમને એટલા મસ્ત બનાવી દેવામાં આવતાં હતા, કે તેઓ પૃથ્વી ઉપરનાં તમામ કષ્ટોને વીસરી જ નતા. પરંતુ વર્તમાન યુગના દાનવસમા આ ભયંકર સમાજવાદે, આપણા હિતની એ બધી જ સગવડોને ઉધી વાળી દીધી છે. એ બીધણુ દાનવ સામાન્ય માનવસમુદાયને એવું સમજાવે છે કે મૃત્યુ પછી કશું છે જ નહીં, તો પછી સ્વર્ગ અને સ્વર્ગનાં અદ્ભુત સુખોની ભ્રમણામાં તમે બધા શું કામ પડ્યા છો? એ સ્વર્ગ તો આપણે પૃથ્વી ઉપરજ સ્થાપી શકીએ તેમ છીએ અને તેનો ઉપભોગ પણ આ જીવનમાં—અહીં જ કરી શકીએ તેમ છે. આથી તેણે માનવસમુદાયની લાગણીઓમાં પરીવર્તન કરવા માંડ્યું છે, તે સાથે એ વાદના જન્મ પહેલાંના પ્રચલીત વીચારોને સ્વાર્થી વગર તરફથી ઉભી કરવામાં આવેલી ભ્રમણાઓ તરીકે જાણાવીને, તે વીચારોથી મુક્ત એવી

વીચારસરણી ઉપર તેમની મનોદશાને નવું વલણ આપવા માંડ્યું છે. આ જાતની વીનાશક લાઘામાં એ દાનવ નીધન માનવસમુદાયના કાનમાં ઝેર રેડતાં કહે છે: “તમને હુંટવામાં આવે છે; જાગૃત થાઓ અને સ્વાશ્રયથી સ્વતંત્ર બનો!” આ રીતે જે માનવસમુદાય એક વખતે નમ્ર, ડરપોક, આરાંકીત અને શ્રદ્ધાળુ હતો, તેને સમાજવાદ સ્વાભીમાની, હીંમતવાન, મદ્દ તેમજ શંકાશીલ બનાવી, મુક્તીસંગ્રામ ખેડવા તત્પર બનાવે છે. એમ કરીને તેઓ માલ-મીલકતવાળા, સત્તાવાળા, વંશપરંપરાથી ચાલ્યા આવતા સ્થાપીત હક્કો નીર્વિધે ભોગવતા પવીત્ર, કુળવાન અને ઉચ્ચવર્ગને અદ્રશ્ય કરી નાખવા માગે છે, ધનવાનો ધનદોલત લઈને નીધનોને વહેંચી દેવા ઇચ્છે છે, તેઓ ધર્મને તેના આસનેથી ઉથલાવી નાખવા માગે છે, કૌટુંબીક વ્યવસ્થાને છીનવી છીની કરી દેવા ઇચ્છે છે, કલા અને વીજ્ઞાનનો વીનાશ વાંચે છે, એટલું જ નહીં પણ, આ પૃથ્વીની પાટ ઉપર ફરીથી તેઓ જંગલીપણને સીંહાસનારૂઢ કરવા માગે છે.

સજ્જનો! તેથીજ હું કહું છું કે સમાજવાદ એ બીજું કંઈજ નથી પણ સંસ્કૃતી અને વીક સતો ભયંકર દુશ્મન છે. એ દુશ્મનને કેવી રીતે હંકવો? તેનો આગ્રે આપણે સહુએ મળીને વીચાર કરવાનો છે. આ ભયાનક દુશ્મનની સામે આપણે કયાં શસ્ત્રો ચોજ્યાં એની કલ્પના કરવામાં જ આપણી જીંદગીની અજે કસોટી થવાની છે. આવો સખલ અને નીડર ખ્રીસ્ત ખીસ્માક જે સારાયે યુરપને એક વખતે પોતાના જીંદગી બચાવી કંપાવતો હતો, જેણે ઓસ્લીઆ, ડેન્માર્ક અને ફ્રાન્સને ગોચાં ખવગવી દીધેલાં, તેને એક વખતે સમાજવાદી મોચીઓ અને દરજીઓનાં ટોળાંએ હાલી દીધો હતો!

ભલા ખીચારા રૂઢીરક્ષક ફ્રેન્ચોએ ૧૮૪૮ અને ૧૮૭૧ માં હનરે સમાજવાદીઓને રહેંસી નાખી પેરીસને લયસુક્ત ક્યું હવું, પણ લંકાના પેલા અહીરાવણ અને મહીરાવણની માફક, એ લે કોના રક્તના પ્રત્યેક ખીંદુમાંથી નવો સમાજવાદી જન્મે એ તે પછી, સારીયે દુનીયામાં તે પ્રસરી ગયો છે. એ એવા રક્ષક છે કે તેને છુંદી નાખો તેમ તે નવીન બળથી જન્મ પામે છે. ગમે તેવા પશુબળની તેની ઉપર અસર થતી નથી. ત્યારે હવે શું કરવું ?”

સ્વામી સ્વયંપ્રકાશનો પોકાર

તે પછી એ શુભવણનો નીકાલ કરવા માટે અનેક તત્ત્વચિંતકો અને તેટલા જ સ્વતંત્ર વીચારકો ઉઠ્યા, લાંબા લાંબા લાપણો કર્યા અને એવી દલીલ રલુ કરી કે, સમાજવાદને વીરાનથી જ વશ કરી શકાશે.

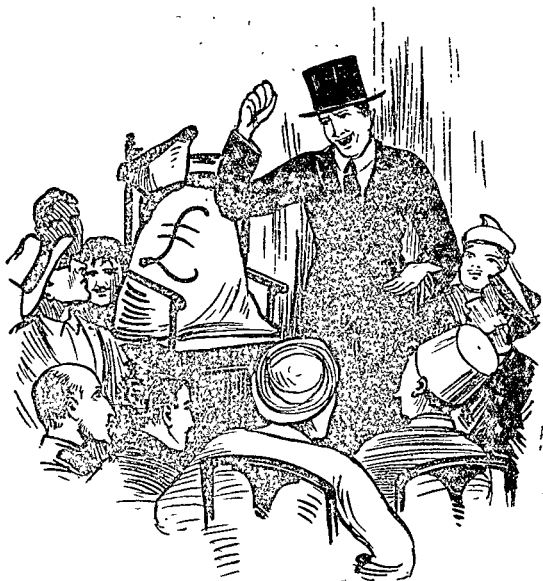
સ્વામી સ્વયંપ્રકાશ અને તેમના સાથી-ઓનું મંડળ આ બધી દલીલોને અપુર્વ શાંતિથી સાંભળી રહેવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યું હવું, પરંતુ તે ટોળીમાંના એકથી હવે ઝાઝીવાર શાંત રહી શકાયું નહીં. એટલે તે એકદમ ઉભો થયા અને ચોકારી ઉઠ્યા: “એ તમારાં દુર્ભાગી વીરાન જ સમાજવાદને કેટલીએ અઘટત્ય દલીલા આપવામાં કારણભુત થયેલ છે.”

“ભુવાન દોસ્ત! તને હજી આવી ગંભીર ચર્ચામાં ભાગ લેવાને વખત નેહરો. અમે જે નૈસર્ગીક તત્ત્વજ્ઞાનનું શીક્ષણ ફેલાવી રહ્યા છીએ, તેથી તું સાવ અજ્ઞાન છે.” હજારો સ્પેન્સરના એક અનુયાયીએ પેલા ભુવાનીઆને ટાણો માર્યો. “ઉત્કંઠીવાદની આમારી કલ્પના શીખવે છે કે, મહેનત-મજૂરી ઉપર જીવનારા લોકોનો સમાજમાં જે ઉતરતો દરજ્જો છે, તે કુદરતી કાનુનનું

અનીવાયું પરીણામ જ છે; વળી ઉપલા દરજ્જાના લોકો ઉત્કંઠીવાદના નીચમાનુસાર તુલન જાતીના રૂપમાં પરીણામશે ત્યાં સુધી ઉંચે અને ઉંચે જ ગતી કરતા જશે. ત્યારે નીચલા દરજ્જાના લોકો મનુષ્યાકારનાં પાશવી પ્રાણીઓની સ્થિતિમાં પરીણામ પામશે અને તેમની ઉપર તો હાથમાના ચમચમતા ચાણક સીવાય ખીજ કોઇ રીતે સત્તા ચલાવી શકાશે નહીં.”

વીદ્યાન ભુદેવની ભવ્ય કલ્પના

“ભગવાન એવો વખત કદી ન લાવો.” એક ઉપલા થરના થવા મથતા વચલા વર્ગના વીદ્યાન ભુદેવ મૃદસ્થ અને ઉભા થતાં થતાં ખોલી ઉઠ્યા: “ઉત્કંઠીવાદની તમારી આ કલ્પના જે કદી પણ પેલા કામદારોને કાને પહોંચી, તો યાદ રાખજે કે તેઓ તો ભડભડી જ ઉઠશે; એટલું જ બસ નથી, તેઓ બધી આશા છોડીને મરણીઆ થઇ ખેસશે. અને સામાન્ય જન-સમુહની એવી ભાવનામાંથી જ જગતમાં કાંતીનો જન્મ થયો છે. એ વાત આપણે વીસરવી નેહતી નથી. સમાજવાદની દીલ-ચલે સામાન્ય જનસમુહના મનમાં સમસ્ત માનવસમુહને માટે ધનપ્રાપ્તિની જે આશા ઉભી કરી છે, તેમજ પ્રત્યેક માનવીને સંપુર્ણ શારીરિક, અને માનસિક વીકાસની તક મળવાની જે ભાવના જન્માવી છે, તેને શું તમારા અવળે રસ્તે દોરવી જનારા વીરાન-નથી અટકાવી શકાશે? લલા લાઇ! જે તમે એવું માનતા હો તો મારે કહેવું નેહએ કે, કાંતો તમે બહુ જ ભોળા છો અથવા તો ખોટી ખાંડ ખાઓ છો. જે આપણે વંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા ખાસ લાલ ધરાવનારા વર્ગ તરીકે કાયમ રહીને, ગરીબ વર્ગના ભોજે જીવતા રહેવું હોય તો, આપણે તેમની કલ્પનાઓને

મુડીવાદીઓના ટેળામાં બેઠેલા તામચીન આંકડાશાસ્ત્રી મેજાક ઉભો થયો

[પૃષ્ઠ ૪૨૩]

પંખાગરી પડશે. સાદી સમજના બાળકના હાથમાંથી કશી કાઢી લેવી હોય તો, કમીમાં કમી તમે તેને કોઈક દીવસ મીઠાઈ અપાવશો એટલી લાલચ તો બતાવવી જ પડશે. તે રીતે સામાન્ય જનતાની ઉપર તમારી લાગવગ કાયમ રાખવા માટે, તમે આ છવ્વનમાં એમને કંઈ ન આપો, તો મૃત્યુ પછી મળનારા દીવ્ય સ્વર્ગનાં મુખોની ભવ્ય કક્ષનાઓ તો તેમની આગળ રજુ કરવી જ પડશે. પણ તમારા જેવા સ્વતંત્ર વીચારકો

તો બધું જ પરવારી બેસા છે. એ બધી કક્ષનાઓ માટેની તમારી શક્તી તો તમે જાતે જ ગુમાવી દીધી છે.”

પ્રોફે. વીનાશચંદ્રનું નીતીશાસ્ત્ર

“ખીલકુલ નહીં.” પ્રોફેસર વીનાશચંદ્ર આગસ્ટાંકર વચ્ચે બોલી ઉઠ્યા: “તમારી એ ટીકા સાધાર નથી. એમાં અર્ધ અસત્યનો આભાસ છે અર્થાત્ સત્યાભાસ જણાય છે. જો તમે એમ કહેતા હો કે કેટલાક

સ્વતંત્ર વીચરકોએ સામાન્ય જનસમુહને સુસવા માટે મોંઢે મીઠું બોલીને પંપાળવાની પોતાની શક્તી જાતેજ ગુમાવી દીધી છે, તેા તમરા કથનમાંથી અસત્યાભાસનો આરોપ ઉઠી જઈ શકશે: કેમકે અમો તમામ સ્વતંત્ર વીચારકો એ કોટીમાં જઈને ઉભા નથીજ. ઉદાહરણાથ: અમારામાં એવા કેટલાય સ્વતંત્ર વીચારકો છે, કે જેઓની ગણના નીતીશાસ્ત્રીઓમાં થાય છે; તેઓ તમે જણાવ્યું તેવા મુદ્દેકે છતાં અત્યંત કામ માટે સર્વાંશે યોગ્ય બનેલા છે. અમો નીતીશાસ્ત્રીઓ-નીતીશાસ્ત્રીઓના વર્ગના માલદાર સ્વતંત્ર વીચારકો-એ એવું સુત્ર પ્રચારમાં મુક્યું છે કે, 'જનતાની ભૌતિક સ્થિતી સુધરે તે પહેલાં તેમનું ચારીત્ર્ય સુધરવું જ જોઈએ.' અને સમાજવાદની ચળવળને કચડી નાખવા માટે અમારું એ સુત્ર ઘણુંજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. સમાજવાદની જે હીલચાલ સળગમાં સળગ જ્ઞાનદાયી શક્તીથી સુસજ્જીત છે, અને તેની ખાસ ખુખી એ છે કે, એ શક્તીનો ઘણીજ સુયોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, જેથી જનતાને જ્ઞાનવાન બનાવવામાં તેની ચમત્કારીક અસર નીપજવી શકાય છે; એ હીલચાલ પ્રતી માનવહૃદયે લગ્ય અને ઉદ્ઘાત ભાવનાનો ઉદ્ભવ કરે છે; અને એ ભાવનાને સામાન્ય જનસમુહ માટે શક્ય બનાવવા માટે સહુથી પહેલાં તેમની આર્થિક સ્થિતી સુધારવાની કેટલી બધી જરૂર છે, તે બતાવે છે. તેા પછી કોઈ પણ જાતની ભુલ ન થાય તેટલી સાવધાનીથી વળી પાછું આગ્રહ પુર્વક સમજાવે છે કે, જેને સામાન્ય અર્થમાં ચારીત્ર્યની સુધારણા કહે છે, તેને માટે પણ સહુથી પહેલાં જરૂર, મનુષ્યની આર્થિક સ્થિતી સુધારવી તે છે: તે બધાને દાખી દેવા માટે "પહેલાં ચારીત્ર્ય સુધારો પછી તમારી આર્થિક સ્થિતી સુધરશે" એ અમારું સુત્ર અસરકારક નીવડે છે.

"એ વાત તેા સોએ સો દક્ષ સાચી છે કે, સામાન્ય જનસમુહના ચારીત્ર્ય ઉપર તેમની નીધંનતાની અસર થયેલી છે, એમનાં ચારીત્ર્યને તેમની આર્થિક પરીસ્થિતી સાથે કશોજ સંબંધ નથી. પરંતુ અમે તેની આગળ જણી જોઈને ઉઠીજ વાત કરીએ છીએ, કેમકે તેમ કરવાથી-ભલેને અમે ગમે તેટલા સ્વતંત્ર વીચારકો અથવા નીતીશાસ્ત્રીઓ હોઈએ, છતાં અમે જરૂર લોકુ જ બોલીએ છીએ-અને જનતા સમક્ષ પહેલાં ચારીત્ર્ય સુધારાનું સુત્ર રજુ કરવાથી, સમાજવાદના શક્તિની ઉપર ખરેખર મૃત્યુપ્રહાર જ કરીએ છીએ. બચારથી અમે મોટા નીતીમન તેમજ સમર્થ કેળવણીકાર ગણાઈએ છીએ, અને વળી ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ તેા એ છે કે, અમે અમારી એ નીતીને પ્રચાર આધિભૌતિક શીક્ષણના પ્રત્યેક સાધનદ્વારા કરીએ છીએ, એથી અમે અમારા શત્રુઓને ઉપર તેની અદ્ભુત અસર ઉપજાવી શકીએ છીએ. અને આપણા સહુના પ્રયાસને વીજ્ય અધાવવા માટે, સહુથી અગત્યનો અને મોટામાં મોટો મુદ્દો એજ છે.

"આ બધાને લીધે, સમાજવાદના ચાલત રથના ચક્કમાં ફાયર માટે અમો નીતીશાસ્ત્રીઓની જ યોજના બરાબર ગણતીપુર્વક થયેલી છે. સમાજવાદ એ પ્રચંડ શીક્ષક છે-અમે એ શીક્ષકની વક્તવ્યને જ પ્રાણુદાયી દટકા મારીએ છીએ, અને એ શીક્ષણમાં જે કંઈ તત્ત્વ રહેલું છે તેને છેક લગ્ય પોક્ષણતાની હદે લઈ જઈને, નક્કમું બનાવી મુકીએ છીએ; અમે એવું બતાવીએ છીએ કે, સમાજવાદના અંતીમ ધ્યેયની સઘે તેા અમે મળતા જ છીએ-છતાં આચારમાં અમે તેનાથી છેકજ ઉઘટા ચાલાએ છીએ, અને એમ કરીને સમાજવાદની વ્યવહારી રીતોના માગથી જનતાને ઉંધે પાટે દોરવી

જઈએ છીએ. વર્તમાન સ્થિતિમાંથી નાશી છુટવા માટે ઇચ્છા ધરાવતા હોઈએ તેવો અમે દેખાવ કરીએ છીએ, તેથી અમે તેની સામે વીરોધ બતાવીએ છીએ, તેના એ વીરોધ માટે અમે રૂડી-રૂપાળી અનેક સુત્રા-વક્ત્રીઓ ચોંટાડીએ છીએ-છતાં અમે જનતાને સુધારાનાં નાનાં નાનાં અને નીરૂપયોગી કામોમાં રમ્યા પમ્યા રહેવા માટે લલચાવીએ છીએ, સમાજવાદે ચેતાવેલી સ્વાતંત્ર્યની ભવ્ય ભાવના તેમજ નીતીનાં ઉચ્ચતમ શીખર તરફ આંગળી ચીંધી, ત્યાં પહોંચવાની અમારી વૃત્તિનો દેખાવ કરીએ છીએ-છતાં જે રસ્તે જતાં જનતા નીરક્ષરતા, વહેમ અને ધર્મી-ધતાના વીચીત્ર જંગલમાં અને કાંટાઓમાં ભુલી પડીને ગુંચવાયા કરે એવી અમારી ખાત્રી હોય છે, તેવા દુઃખદાયક માર્ગે વળવા અમે તેને આગ્રહ ભરી ભલામણો કરીએ છીએ. કાંઈ પણ ચળવળમાંથી તેના અનુ-યાયીઓને અવગે રસ્તે લઈ જવા હોય, તો તેમના મીત્ર બનવું, તેની સરદારી લેવી અને પછી તેનો ભાગી ભુક્ષે થઈ જાય તેવે માર્ગે તેને દોરી જવી, એના જેવી ખીજ સરસ રીત કોઈજ નથી.

“ઓ રૂઢીરક્ષક બ્રહ્મવાદીઓ! તમે તે કામ પાર ઉતારી શકો તેમ નથી; કેમકે તમે તો પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યને સુખ મળી શકે છે એ વાતનીજ ના પાડો છો. તમે નશીબવાદ, પુનર્જન્મ, મૃત્યુ પછીનું સ્વર્ગ અને એવી ખીજ અનેક કલ્પનાઓને પકડી રાખીને જગતને મીથ્યા જણાવી, જીવતાં સુધી નીર્ધનતાના શુક્ષ્મ બનવાનો ઉપદેશ આપ્યા કરો છો, પણ હમણાંના લોકો એ બધા પ્રણા-લીકાવાદથી એટલા બધા કંટાળી ગયા છે, તેઓ ભ્રમમાં છે વાત સાંભળશે નહીં, તેમ તે પ્રમાણે ચાલવાને તૈયાર પણ થશે નહીં. અને ઓ સ્પેન્સરમતના તત્ત્વચીંતકો તેમજ

નીરીશ્વરવાદીઓ! તમે પણ આ ભગીરથ કાર્યની સફળતા સારૂ અયોગ્યજ છો, કેમકે તમે નીર્ધનોને નકંથાતનાના ભય બતાવી તેમના સ્વાભાવિક માન અને તેમની આત્મશ્રદ્ધા ઉપર જ પ્રહાર કરો છો, -પણ જનતા એ બધી વાતોનાં પોલ સમજી શકે તેટલી જ્ઞાનવતી બની ગઈ છે. એટલે અમે નીતીશાસ્ત્રીઓની કક્ષામાં આવતા મીલકતધારી સ્વતંત્ર વીચારકો જ માત્ર એ હિચ્છીત કાર્યસાધનાની સીદ્ધી માટે સર્વ રીતે સુચોગ્ય છીએ. કેમકે તમારા બંને વર્ગમાં જે કંઈ સારું છે તેનો અમે સ્વીકાર કર્યો છે, અને જે ખરાબ વસ્તુઓથી તમે બંને વર્ગ પીડાઈ રહ્યા છો તેનો અમે ત્યાગ કર્યો છે; પૃથ્વી ઉપર રહીને આ જીવનમાંજ સ્વર્ગસુખ મેળવી શકાય એવી શક્યતાનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ, એથી જનતાને અમે અમારે પક્ષે વાળી શકીએ છીએ; અને પછી તેમને ખોટું માર્ગે વાળી દઈને એમની બધી શક્યતાઓને અશક્યતાઓમાં ઉથલાવી પાડીએ છીએ. સામાન્ય જનસમુદાયમાં પશુતાજ રહેલી છે અને તે દુર કરી શકાય તેમજ નથી, એ વાતનો ધનકાર કરીને અમે જનતાનાં હૃદય જીતી શકીએ છીએ, અને પછી એ પશુતાને નીવારવાના કામમાંથી તેમને ખોટી રીતે અટકાવી રાખીને, તેમનામાં બહુ જ સ્વરાથી તેમજ ચોક્કસપણે પશુતા ખીલી નીકળે એવી બધી તજજીજ કરીએ છીએ. આમ “નૈતીક સંસ્કૃતી”ની અમારી યોજના તે ખીજ અનેક યોજનાઓમાં સારામાં સારી યોજના છે.”

આમ બ્રહ્મવાદીઓ અને તત્ત્વચીંતકોના શાખદીક સંગ્રામમાં સ્વતંત્ર વીચારકો ભળ્યા. અને એ સંગ્રામ એથી કેટલાય વખત વધુ લંબાયા. તેમ તેમ ત્રણે પક્ષો વચ્ચે કાંટાકુટ પડવાનો સંભવ વધતો જતો દેખાયો.

પણ તે વખતે વીંધાચાચે વચ્ચે પડીને જાણી દીકું કે, આપણે અત્યારે કયા પક્ષના વીચાર અને રીતો અસરકારક છે અને કયા પક્ષના બીજાઅસરકારક છે તેનો વીચાર કરવા મળ્યા નથી, આપણે તો એકલા ચલા છીએ આપણા ઉપર કંઈમી રહેલા સ્વાભાવિક ભય વીરે વીચાર કરીને તેને અટકાવવાના કાર્યનો આરંભ કરવા.

આંકડાશાસ્ત્રી મેલોકનો નગદ-ધર્મ

આ પછી મહાપ્રયત્ને રાખેલા સંગ્રામ-રસીયા શુરવીરોને શાંત પાડી શક્યા, તે પછી દેશદેશાંતરના મુદીવાદીઓના ટોળામાં બેઠેલા નામચીન આંકડાશાસ્ત્રી મેલોક ઉભો થયો. આ ટોળું અત્યારમુધી છેકજ મૌન ધારીને આચાર્યો અને તત્ત્વચીંતકાના કબજાને બેઠ રહ્યું હતું; એટલે આંકડાશાસ્ત્રી મેલોકની તરફ સારીયે પરીવટની દ્રષ્ટી એવાઈ રહી.

મેલોકે સંપૂર્ણ ગંભીરતાનો આવીભાવ ધારણ કરી, અસરકારક ભાષામાં તે પછી ચોતાવું ભાષણ શરૂ કર્યું. તેણે કહ્યું:

“જનસમાજને સંયમમાં રાખવા માટે આપણે ધર્મની જરૂર છે, એ વાત નીચી-વાદ. પરંતુ તે ધર્મ કેવો હોવો બેઠ્યો? મને લાગે છે કે દુનીયાના જુના અને તેથી હજુ યથ ગયેલા ધર્મ હવે કામ આવશે નહીં. તે માટે છેક છેલ્લામાં છેલ્લી દબનો, વર્તમાનને બરાબર અનુકૂળ થાય તેવા ધર્મની આપણે શોધ કરવી પડશે. એ તે વીરે વીચારે કરવા પુષ્કળ રાતોના ઉજાગરા કર્યા છે, અને એ બધા વીચાર તેમજ ચીંતનને પરીણામે મને લાગ્યું છે કે, વર્તમાન યુગની તમામ જરૂરીયાતોને બરાબર પહોંચી વળી શકે તેવા ધર્મ તો નગદધર્મજ હોઈ શકે.

“સત્તત્તો! વીચાર કરો અને તુર્તજ તમે સમજી શકશો કે નગદનાણું એજ માત્ર સચો અને એકલો સચરાચરવ્યાપી મહાપ્રભુ છે. તે પ્રત્યેક વસ્તુમાં ધોનાના અસ્તીત્વનું દર્શન કરાવે જ, સુવર્ણના ચમકારમાં અને લોખંડની કાળાશમાં તેનાં દર્શન થઈ શકે છે; દોરોના ટોળામાં અને અના-જના ઢગલામાં, પરીત શાસ્ત્રીય ગ્રંથો વેચનાર પુસ્તકલયમાં અને નવન ચીત્રો વેચનાર ફેરી-યામાં, અણનમ પોલાદમાંથી અનેલા પ્રચંડ યંત્રાલયમાં અને કુંભારના ચાક ઉપર વાસ-ણનું સ્વરૂપ લેતા માટીના ઢીલા લોંલામાં તમે એ ભગવાનને લાળી શકશો. એટલે કહું છું કે એ નગદપ્રભુ સર્વવ્યાપી છે. એ નગદ-નાણું જ એક એવો ઇશ્વર છે કે જેને સમસ્ત વીંધ જાણી શકે, બેઠ શકે, સુંઘી શકે, ચાખી શકે. જગતના તમામ જીવની માનોની જીવ્હી કરતાં તે વીરેષ જીવ્હીમાન છે; કારણ જીવ્હીમાનીય એની શક્તિ આગળ હવે બેઠે છે, એ એક જ એવો ઇશ્વર છે કે જેની આજ્ઞાથી વીરૂદ્ધ દુનીયાનો કોઈ નીરીશ્વરવાદી પણ વર્તી શકતો નથી. સમસ્ત વીંધને માથા જાણાવ્યા પછીય પુનઃવીરો એની ભક્તી કરે છે, પાંડવો જેવા પ્રામાણીક, સાચા અને ન્યાયી પુરૂષો, જેને પડખે શ્રી કૃષ્ણ જેવા હતા, તેમનો પક્ષ નહીં કરતાં વીરૂર જેવા ભક્તથી માંડીને દ્રોણાચાર્ય અને અશ્વત્થામા સમા શુરવીર, નીતી-માન અને જીવ્હીમાન પુરૂષોએ દુનીયામાં દુષ્ટતા માટે મશહૂર બનેલા દુર્યોધન તેમજ એના ભાઈઓનો સાથ શોધ્યો તે માત્ર એ નગદધર્મ તરફની ભક્તીને લીધેજ! તત્ત્વ-ચીંતક શોપનહોર દુનીયાની તમામ વસ્તુ-ઓથી નીરાશ થઈ ગયો, તે પછી પણ એ ઇશ્વર તરફ અતુલ પ્રેમાકર્ષણના કાચા તાંતણે બંધાઈને એવાચો હતો; હબાઈ રપેન્સર

તત્ત્વજ્ઞાનની અનેક ગુચ્છરણીમાં અસ્થીર શ્રદ્ધા વાળા બની ગયા હોવા છતાં, આ એકજ વીષયમાં તેની શ્રદ્ધા ડગી નહોતી; દરેક વસ્તુમાં ભયંકર મીથ્યાવાદ જનરા જગતના મશહુર મનુષ્યોએ પણ એ એકજ વસ્તુમાં મીથ્યાવાદ જોશે મુક્તતરી રાખ્યો છે.” વક્તાન આ મુદ્દાને શ્રોતાઓનોએ તાળીઓની ગગનબેરી ગજનાથી વધાવી, તેના મંતવ્યને અનુમોદન આપ્યું. તેમાં તમામ સત્તાધારીઓ અને સુવર્ણ ચમકારના આંતરરાષ્ટ્રીય બંધુ લાવથી લેણાયલા તમામ મીલકતધારીઓ વીશીષ્ટપણે તરી આવતા હતા.

“મોક્ષકનું કથન સોએ સૌ ટકા સાચું છે.”

“નગદ નાહું એજ માત્ર આ દુનીયાનો ઇવતો જગતો પ્રભુ છે!”

એવા એવા કંઈ કંઈ પોકારો તેમણે હર્ષનાદ સાથે કર્યા.

એ ઉત્સાહનાં પુર લગાર ઓસર્પાં એટલે, આંકડા શાસ્ત્રી મોક્ષકે પોતાના શબ્દ પ્રવાહને ફરી તરતો મુક્યો:

“એ પ્રમુની હાઝરી કેટલેક સ્થળે કઠોર પ્રકરની જણાય છે, તે કેટલેક સ્થળે તે માતૃહૃદય જેવો મમતાળુ દેખાય છે. જ્યારે નગદ નાહું કાંઈ દેશની યાત્રાએ જઈ ચડે છે, ત્યારે ભયંકર ઝંઝાવાત જેવી તેની અસર થાય છે, તેની વચ્ચે જે કાંઈ આવે તેને તોડી ફેડી મુળમાંથી ઉખડીને તે આગળ વધે છે.— પછી ભલે વચ્ચે આવનાર માણસ હો કે પ્રાણી, ભલે તે જીવંત હો કે મુદ્દો. આફ્રીકા, ઓસ્ટ્રેલીઆ, અમેરીકા, એશીયા દરેક દેશને તેનો અનુભવ થયો છે. યુરપમાંથી નગદ પ્રભુ જ્યાં જ્યાં ગયા છે ત્યાં ત્યાં તે તે દેશના પ્રત્યેક તત્ત્વ ઉપર જ નહીં, પણ જડ વસ્તુઓ ઉપર, એકલાં વર્તમાન ઉપર જ નહીં પણ ભુત અને ભવીષ્ય ઉપર તેની ભયંકર અસર થવા

સીવાય રહી નથી. તેણે પોતાના પોલાદી પંજમાં એ તમામ તત્ત્વોને કચડી, પોતાની ધુંસરી નીચે તેમનાં ડોકાને ફરજિયાત ઘેંચી ધાલ્યાં છે. પછી ભલે તેઓ સુર્યના પ્રખર તાપ નીચે રોકાઈ જાય. ભુખની પીડાથી ભલે તેઓ આકુળઆકુળ બની જાય, તરસના કષ્ટે ભલે તેમના કંઠે શોષ પડે, રોગચાળાને લીધે ભલે તેઓ નીવીયં બની જાય; છતાં તેમને પેલી ધુંસરી આગળ નમાવેલું મસ્તક નીચું ને નીચું રાખવું જ પડે છે. આ નગદદેવ અનેક સ્વતંત્ર, તંદુરસ્ત, મુદ્દહ અને સુખી મનુષ્યોને પોતાના પંજમાં પકડે છે, અને તેમને સેંકડો તેમજ હજારોની સંખ્યામાં મીલોમાં, કારખાનાંમાં તેમજ ખાણોમાં પુરી દે છે. ત્યાં એ સર્વશક્તીમાન દેવ તેમનાં રક્ત શોષે છે, અને જ્યારે તેઓ અકાળે વૃદ્ધ બને છે, ક્ષયરોગી બને છે, પાંડુરોગી બને છે કે છેકજ અશક્ત બને તે રીતે પોતાનાં અંગ યંત્રમાં ગુમાવી બેસે છે, ત્યારેજ તેમને છૂટા મુકે છે. જ્યારે ગુસ્સે થાય છે ત્યારે તે મનુષ્યની કદપનામાં યે ન આવે તેટલો કૂર, ભયંકર અને દયાહીણ બની જાય છે. છતાં પોતાનાંઓની તરફ તે માતા જેવો માયાળુ, નમ્ર અને કિદારજ હોય છે! ખુદ પૃથ્વી પણ એ નગદ પ્રભુની જ માનીતી રાણી છે, અને પોતાના એ પતીને પસંદ રાખવા માટે જ તે નીત્ય નવી નવી વસ્તુઓ સરજાવે છે. જેમની ઉપર તેની મમતા છે તેમને સાર મોજશોખ તેમજ ભોગવીલાસ અર્થે તે નીરંતર નવાં નવાં સાધનો શોધ્યાં જ કરે છે; નવાં નવાં ફળ અને ફુલોની જાતો તે ઉત્પન્ન કરે છે; તેમની જીજ્ઞાસા વીલાસ માટે ભોજનની વીધવીધ સામગ્રીઓ તે લાવી આપે છે. ટુંકામાં: કુદરતમાં જે કંઈ છે તે બધું યે તે એના માનીતાઓને અપાઈ કરે છે.”

નગદ ધર્મની સ્થાપના

આ ભાષણ અમિ પુરૂં થયું તે વખતે સારીયે પરીષદ આનંદની ઉર્મીમાં ભાન ભુલીને હસતી, નાચતી, કુદતી ઉભી થઇ ગઇ; ભારે ખમ વીદ્વાન ભુદ્ધો, સમર્થ તત્વચીંતકો અને સ્વનંત્ર વીચારકો પણ આંકડાશાસ્ત્રીએ વહેવગાવેલી લાગણીના પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યા. દર્ષનાદે: અને તાળીઓના ગડગડાટથી તો વાતાવરણ પણ ગટ્ટું ઉઠ્યું હતું અને તેમાં સંકુનો સરખો સંકકારૂં અને સાથ હતો. કેટલાય દર્શનાદે:માં આવી જઇને તાળીઓ પાડતા પાડતા ગટ્ટું ઉઠતા:

“પંડસો એજ પરમેશ્વર છે!”

“તેને રાજકારણી સીમાબંધનો નડતાં નથી, તે સંકુચીત રાષ્ટ્રીયનામાં મ નતો નથી, એને કામી કે શારીરીક બેદરતું નડતર નથી; એ એકજ માત્ર આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રભુ છે; એ એકલોજ આપણા સંકુનો ભગવાન છે.”

“માનવ સંતાનોને તે યોનાના કાવદા પ્રમાણે ચાલવાની ફરજ પાડી શકશે.”

“અત્યાર પહેલાંના તમામ જરાજીજીયું ધર્મોનાં બંધન ફાગળી દો, એ ધર્મબેદોએ

આટલા દીવસ મતભેદોની જે મારામારી ઉભી કરી છે, તેને આવો આપણે બધાય ભુલી જઇએ.”

“આપણે હવે માત્ર એકજ નગદ ધર્મના ભકતો બન્યા છીએ”

“બોલો શ્રી નગદ નારાયણકૃી જય”

આંકડાશાસ્ત્રી મેલો કે ઉભા કરેલા લાગણીના એ ઉન્માદી ઉછાળાને શમતાં કેટલોક સમય લાગ્યો: તે પછી જ બીજું કામ આગળ ચલાવી શકાયું. ખુબ હોકારા પાડીને જ્યારે પરીષદના માણસોનાં ગળાં ધસાઇ ગયાં, અને તાળીઓ પાડી પાડીને તેમના ખજા સહી ગયા ત્યારેજ તેઓ બધા શાંત થયા.

પરીષદ આમ સર્વાનુમતે યોતાના ઉદ્દેશની સ્થાપના કરી શકી, એટલે તે પછીનું કામ પ્રમાણમાં સરળ હતું પછી તો નગદધર્મના ખાસ સુત્રો તૈયાર કરવા માટે એક સમીતી રચવામાં આવી, તેમાં દરેક દેશ અને જાતીના નગદધર્મીઓના પ્રતીનિધીઓ લેવામાં આવ્યા. એ સમીતીએ પરીષદ સમક્ષ યોતાનો વૃતાંત દશ દીવસ પછી રજુ કર્યો, એવું દરાવી, સમીતીની સગવડ માટે પરીષદની બેઠકે દશ દીવસ સુધી મુલનવી રાખવામાં આવી.

નગદધર્મ સમીતીએ નવા ધર્મનાં સુત્રો, પ્રાર્થના વગેરેની રીતો જાલાવનારો યોતાનો જે વૃતાંત પરીષદ સમક્ષ રજુ કર્યો, તેનો રસીક ભાગ આવતા અંકમાં જરૂર લેજો.

રસીક: બંધન ગયેલી શકતી કોને કહે એનો તમે દાખલો આપશો?

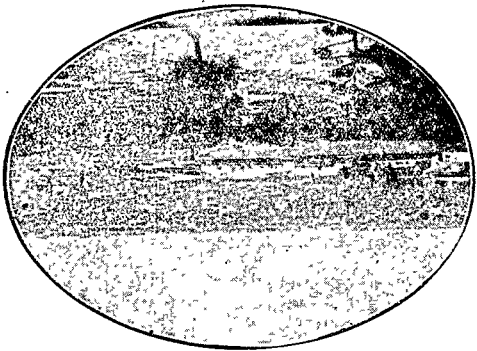
ક્રીશ્નાર: હા સાહેબ, માથાના વાળ ઉભા થઇ જાય તેવી વાત ટાલીઆ માણસ ને કહેવી ત.

રસીક: ગ્રાહ્ય પુરૂંપો ચોતે શું કહે છે તેનો વીચાર કરે છે, ત્યારે મુખાંબો જે વીચારતાં હોય તેજ બોલી નાખે છે.

રમણ: તું એમજ વીચારે છે?

રસીક: હા.

પેલેસ્ટાઇન : ત્રણ વર્ષોનું સંગમસ્થાન

પેલેસ્ટાઇન

: લેખક :

ચીત્રગુપ્ત

પેલેસ્ટાઇનનો પ્રશ્ન ખ્રીસ્તના સામ્રાજ્યવાદ માટે હીંદથી બીજે નંબરે આવે છે. હીંદીઓએ એ પ્રશ્ન ઉપર બે કારણથી દ્રષ્ટી રાખવી ઘટે છે: ઇસ્લામી આરબોનો એ પ્રશ્ન છે તેથી અને સ્વતંત્રતા માટે મથતી પ્રજાનો એ સંશ્રામ છે તેથી. હમણાં વળી મેન્ડેટને મજબુત બનાવવાની ય નવી પેરવીઓ ચાલે છે અને શૌ કમીશને કંઈક ઉદ્ધારતા બતાવી છે તેથી સાયમન કમીશન પેલેસ્ટાઇન માટે નીમવાની વીલાયતમાં વાતો થાય છે: એ બધાં કારણોને લઈને હીંદીઓએ આ પ્રશ્નને લક્ષ્યુવંક જોવો જરૂરનો છે.

પેલેસ્ટાઇનના રાજકારણી આંદોલનની વાળા પ્રશ્નને, ગયા ઓગસ્ટના તોફાની બનાવોને આગળ ધરી, ધાર્મિક અથવા તરીકે જણાવી સામ્રાજ્યવાદી મુસ્લિમો જગતની નજર સુધાવવા મથે છે. એ વાત ખરી છે કે 'વેઇલીંગ વોલ' ના અથડાની પાછળ અમુક અંશે ધાર્મિક ભાવના અને રાષ્ટ્રવાદની

લાગણીના ઉછાળા આરબોમાં દેખાયા હોય, તો પણ તે બધાની પાછળ મુખ્ય સુત્ર રૂપે કાયદે કરવામાં ખ્રીસ્તની શાહીવાદી રાજનીતી, બાલ્કનના ટુટ્ટો, સાહસીક ન્યુ લોફોનો મોટી સંખ્યામાં પગપેસારો અને તેથી આરબ જીવન તેમજ તેમની સ્વતંત્રતા ઉપર થતી અસર એ મહત્વના તેમજ તપાસવા લાયક મુદ્દા છે.

મહાબાદવી પછી પેલેસ્ટાઇન શાંદવાદીઓના હાથમાં ગયું અને યુરોપમાંથી હાથુત થતા સંખ્યાબંધ ન્યુ લોકોને ત્યાં વસવાવાની નીતી [Zionist Policy] 'મેન્ડેન્ટ' ના અધીકારવાળી બ્રિટીશ સરકારે સ્વીકારી, ત્યારથીજ પેલેસ્ટાઇનના મુળવતનીઓના સામાજિક બંધારણમાં મુળભુત પરિવર્તન થઈ ગયું છે. જો કે બ્રિટીશોની તેમજ જ ન્યુ લોકોને ત્યાં વસાવનારાઓની ઇચ્છા આરખોના સામાજિક વીલાઓને જેમના તેમ રહેવા દેવાની હતી. પણ ખરી વાત એ છે, કે ટકેની સત્તા નીચે પેલેસ્ટાઇન હતું ત્યારે કચ્છતા આમ-વર્ગનો રાજકીય કામ સાથે જેવો સંબંધ હતો, તે કરતાં હાલના બુદ્ધિ રીતે સત્તાવાળા પોતાની વધુ મહત્તા સ્થાપિત કરવા માગે છે. કારણ તેમને આરખો ઉપર રાજ ચલાવવું છે અને તેથી આરખોનો દરજ્જો નીચો રહે તેમ કરવું એમને જરૂરનું લાગે છે. હાલની કામદાર સરકાર સમાજવાદી [Socialist] છે, છતાં એ પક્ષના પત્રકારો પણ પેલેસ્ટાઇન ઉપર રાજ્ય ચલાવવાની હીમાયત અતી આગ્રહથી કરે છે [ન્યુઓ : સોસ્યલીસ્ટ રીવ્યુ ના મે ૧૯૩૦ના અંકમાં Spy નો 'પેલેસ્ટાઇનના ક્રેટલાક પ્રશ્નો'વાળો લેખ].

આ પ્રશ્નને બે દૃષ્ટીબિંદુથી તેઓ જુએ છે : [૧] બ્રિટીશ સામ્રાજ્યવાદનું હાંત અને [૨] ઝાઓનીસ્ટ નીતી. ન્યુ લોકો યુરોપ અને અમેરીકામાં ફેલાયલા છે, અમેરીકાના ધનવાન ન્યુ પેલેસ્ટાઇનમાં પોતાના ધર્મભાઈઓને મદદ કરવા તેમજ બ્યાજ અને નફો મેળવવા એમ બે રીતે ખુબ આર્થીક મદદ કરે છે. એટલે એ બધા દેશોના વતનીઓને આરખો માટે નાખુશ કરવા બ્રિટીશ મુત્સદ્દીઓ તૈયાર નથી.

પેલેસ્ટાઇનમાં ખ્રીસ્તીઓની વસતી પણ ઠીક ઠીક છે. તેમાં ઓર્થોડોક્સ, આર્મીનીયન,

કથોલીક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ એમ ચારે પંથનઃ ખ્રીસ્તીઓનો સમાવેશ થાય છે. એથી ક્રાન્સ અને ઇટાલીની કાગળની પણ બ્રિટીશોને પરવા કરવી પડે છે. ક્રાન્સને 'મેન્ડેન્ટ' ને ધોરણે સીરિયાનો પ્રદેશ સાંપડેલો છે, અને તેથી બીજા રાજકારણોની મુંઝો માટે બ્રિટીશ મુત્સદ્દીઓ ઉપર ક્રાન્સની વીરિષ અસર પડે છે.

બ્રિટીશ શાહીવાદીની દૃષ્ટિએ આટલા મુદ્દા અગત્યના છે. અને શ્રીમંત ન્યુ લોકોની નજરે પેલેસ્ટાઇનની જુમીની પેદાશ એ મહત્વનો ગ્રંથ છે. તેમની અસર પેલેસ્ટાઇનના થોડી થોડી જમીન ધરાવતાં આરખ ખેડૂતોની ઉપર તેમજ બદાયુને ઉપર થાય છે. ન્યુ લોકો પેલેસ્ટાઇનમાં ખેતીને લાયકની જમીન મોટા પ્રમાણમાં હસ્તગત કરવા માગે છે અને તે કામમાં મોટા આરખ જાગીરદારોની તેમને મદદ મળે છે, પણ નાના ખેડૂતો પાસેથી જમીન છોડાવવી એ મુશ્કેલ કામ છે. જો કે નાના આરખ ખેડૂતો કચડી નાખનારા કરતાં ભારણ નીચે દયાવાસ છે અને વળી તેઓ નીધન છે, તેમ છતાં ખેતી એ જ તેમના જીવનગાળાનું એકનું સાધન હોવાથી, તેઓ ન છુટકે જ ખેતરો વેચવા તૈયાર થાય છે.

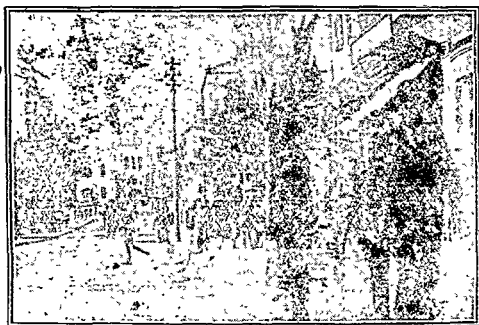
મોટા જાગીરદારો પોતાની જમીનને બરાબર ખીસવીને પુરતો પાક ઉતારી શકતા નથી, પણ શ્રીમંત, જુદીમાન અને વીરાનની મદદથી ખેતી કરી જાણનારા ન્યુ લોકો તેમાંથી મોટો લાભ ઉઠાવી શકે તેમ છે, એટલે તેઓ જમીનની સારી રકમ આપે છે. આથી જાગીરદારો જમીન વેચી નાખે છે. પણ તેની અસર 'હરાત' [આરખ ખેડૂતો] ઉપર થાય છે. કેમકે તેઓ 'હમશેલ' [પાંચમો ભાગ જમીનદારને આપવો તે ધોરણ] ની

રિતે તેમની જમીન ખેડવા લે છે, પણ જ્યુ લોકોના હાથમાં તે જમીન જતાં તેમને તે ખેડવા મળતી નથી, એટલું જ નહીં પણ તેમને ત્યાંથી હાંટી કાઢવામાં આવે છે.

આથી જમીનદાર આરબોના હાથમાં સારી જમીન મુડી આવે છે. તેઓ આમ એકઠી થયેલી દોષતને ઉદ્યોગમાં અને વ્યાપારમાં રોકે છે. પરીણામે પેલેસ્ટાઇનમાં નવો મુડીવાદી વર્ગ ઉભો થયો છે, જે આરબોની આજ સુધીની સમાજન્યવસ્થાથી તદ્દન નવું જ

સાવોની સત્તા રાજકારણી આગતમાં વધારી અને મજબુત કરી, ત્યારે જ્યુ લોકોએ તેમનામાં નવો ખેડખાઉ મુડીવાદી વર્ગ ઉત્પન્ન કર્યો. પરીણામે એ આવ્યું કે ઉમરાવ વર્ગના તેમ જ મુડીવાદી વર્ગના આરબોની મારફત જ, તેમના ગરીબ દેશવાસીઓને ખુબ જ ક્યકાવું પડે.

‘સુપ્રીમ મોસ્લેમ કાઉન્સિલ’ નામની વક્ષતી ગંજાવર મીડકતનો વહીવટ કરનારી સંસ્થા ખ્રીડીશ શહીવાદે ત્યાં ઉભી કરી, તેનાં સુત્રો

પેલેસ્ટાઇનની એક શેરી

છે. આમ આરબ જમીનદારો અને મુડીવાદીઓની રાજકારી આગતમાં ભાગ લેવાની શક્તી પણ કંઈક અંશે વધી છે, અને ખ્રીડીશ શહીવાદે પોતાના હિત માટે તે નવસર્જન કર્યું છે. ખ્રીડીશ અમલદારની દેખરેખ નીચે રહેવાની શરતે આરબોના સત્તા ચલાવનારા વર્ગને ધારાસભાઓમાં તેમ જ ત્યાંના ખીજા કારભારમાં ભાગ લેવા દેવામાં આવે છે: આમ ગરીબ આરબોના મોટા સમુદાય ભાગે ખ્રીડીશ શહીવાદે આરબ ઉમ-

આરબ ઉમરાવોના હાથમાં મુક્યાં, આથી ગામડે ગામડાંમાં એ જ સત્તાવાદ પ્રસરી ગયો. ખીજા તરફ એવી વ્યવસ્થા થઈ કે, કાઉન્સિલને અપાતી રકમ સરકારે લેવા માંડી, અને કાઉન્સિલરોને સરકારી તીબ્રીમાંથી મહેન-તાણું આપવા માંડ્યું; એટલે તે વર્ગ સરકારની સીધી દેખરેખ નીચે આવી ગયો.

ગામડાંની ઉપર સત્તાનો આ પંજો જમાવ્યા પછી, શહેરોમાં વસના શ્રીમંતો અને મકાનોવાળાઓ ઉપર સત્તા જમાવવા ૧૯૨૭

માં સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ સારા યે
પેલેસ્ટાઇનમાં ઘખલ કરી. દેખીતી રીતે તો
આ કામ શોભીતું લાગે છે, પણ તેના મતા-
ધીકાર માત્ર પાંચ જ ટકાના હાથમાં મુકી,
બાકીના હપ આરખોને કંઈ જ સત્તા આપ-
વામાં આવી નથી, એ જાણીએ ત્યારે અંદ-
રનો ભેદ જણાઈ આવે છે. જેની પાસે
મકાનો હોય અને જે વધુમાં વધુ કર ભરતો
હોય તેને જ મતાધીકાર અપાયા, અને તેવા
આરખોને જ્યુ લોકોની મદદથી મ્યુનીસીપલ

જ નહીં, પણ પ્રત્યેક વખતે જુના જમા-
નાના કાકારો, જાગીરદારો અને આચાર્યોના
વર્ગોના હક્કોને કાળજીપુર્વક સુરક્ષીત રાખ-
વાની તજવીજ પણ કરી.

એટલું જ નહીં પણ સત્તાવાળાઓએ
પોતાની સત્તાને વધુ સંગીન, વીસ્તૃત અને
ઉંડાં મુળ નાખનારી બનાવવા માટે બ્રીટીશ
દેખરેખ નીચે ચાલનારી એક ધારાસભા
[પાર્લિમેન્ટ?]ની રચના કરી, તેમાં પેલા
શ્રીમંત અને જાગીરદાર આરખો ઉપરાંત

પેલેસ્ટાઇનમાં જન્મેલા સંસ્થાન

કાઉન્સિલોમાં લેવામાં આવ્યા, આથી શહેરના
ઉમરાવો અને મોટા વ્યાપારીઓ ઉપર તેમની
લાગવગ વધી. પણ મ્યુનીસીપલ સંસ્થાઓને
સરકારી તંત્રની સીધી દેખરેખ નીચે કામ
કરવાનું હોવાથી સરકારી કબજે તો તેમની
ઉપર વધુ મજબુત બન્યો. આ બધી વ્ય-
વસ્થામાં જાગીરદારો, ધાર્મિક નજરે સત્તા-
વાળા મનાનાઓ અને શ્રીમંતોના અધીકાર
ઉપર સહેજ પણ અસર ન થાય તેની બ્રીટીશ
સરકારે ભારેમાં ભારે કાળજી રાખી એટલું

જ્યુ લોકોના સંઘને લેવામાં આવ્યો. આ જાતની
વ્યવસ્થામાં પહેલાં ઉપલા જ બન્ને વર્ગોના
આરખોએ વાંધો ઉઠાવ્યો હતો, અને સરકારની
સામે ૧૯૨૨-૨૬ માં અસહકાર પણ કરવામાં
આવ્યો હતો. કેમકે સરકારની નીતી જ્યુ-
લોકો તરફ દગતી હતી અને તેથી આરખોએ
કરેલી માગણી સ્વીકારવાની તેણે હાથેક
ના પાડી હતી. પણ ૧૯૨૮ ના જુલાઈમાં
મજેલી સાતમી આરખ કોંગ્રેસે અસહકારની
લડતને છોડી દેવાનો ઠરાવ કરી, પાર્લિમેન્ટની

માગણી કરી સંતોષ માન્યો. આથી હાલની ધારાસભા સ્થાપવાની તક સરકારને મળી ગઈ. ૧૯૨૬ના ઓગસ્ટમાં બ્યારે પેલેસ્ટાઇનમાં આરબોએ બળવો કર્યો તે વખતે પણ આ પ્રશ્નની વાટાઘાટ ચાલુ જ હતી.

પેલેસ્ટાઇનના પ્રશ્નમાં અગત્યનો ભાગ બદાયુન જતીનો છે. આરબ વસતીનો પાંચમો ભાગ એમનો છે. તેઓ કામ કામ રખડતા રહે છે. આ લોકોને પોતાનાં પ્રાણીઓને સારૂ ગોચરોની જે સગવડ હતી, તે સગવડ હવે તેમની પાસેથી બળતકારે છીનવી લેવામાં આવી છે. હવે તેમને માટે જંગલમાં રખડવાનું રહ્યું છે. પણ ત્યાં ઉંટા તેમ જ ઘોડાને ચારવા માટેનાં ગોચર ભાગ્યે જ સાંપડે તેમ છે. તેમ ન કરે તો ‘ફેલાહીન’ [ખિલ્ત-મજૂર] તરીકે તેમને ગમે ત્યાં રહેવું એ જ માત્ર ઉપાય છે. પણ બદાયુનને માટે એ કામ કરવું ઘણું મુશ્કેલ છે. કેમકે એવું કામ કરવાની એમને ટેવ જ નથી. આથી આ ભયંકર જતી મરહુમીયાની સ્થિતિમાં આવી ગઈ છે. તે ભયની ખીટીશો કે સીરીયાનો કારમાર ચલાવનારા ફ્રેન્ચો પણ અવગણના કરી શકે તેમ નથી : એટલે ધરાક તેમ જ સીરીયાની રખડતી જતો માટે સંસ્થાનતી જોઈએ છુ કરવામાં આવી છે. કાગળ ઉપર તે રૂપાળી દેખાય છે, પણ તે ગોઠવણ ઘણી જ અધુરી અને પ્રતીકુળ તેમ જ મોટે ભાગે દેખાવ પુરતી છે. પણ ખીટીશ કારોબારીઓને તો પેલેસ્ટાઇનમાં શ્રીમંત જન્યુ લોકોની મદદથી લાક્ષણિક પ્રકારની શાહીવાદી વ્યવસ્થા ઉભી કરવી છે, એટલે બદાયુનોને કાંવે તેમ ફેડી લે તેવી નીતી તેમની છે. ઉલટું બીજી રીતે તેમને દબાવવામાં આવે છે.

પેલેસ્ટાઇનમાં અત્યારસુધી વાહનના સાધન તરીકે ઉંટોનો ઉપયોગ થતો; હવે રેલ તેમ જ

મોટર દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે, એટલે ઉંટોની કીંમતમાં ઘણો જ ઘટાડો થઈ ગયો છે, અને ઉપરથી જુની (ટર્કીશ) સરકાર કરતાં હાલની (બ્રિટીશ) સરકારે કર વધારીને ત્રેવડો કર્યાં છે. બદાયુનોને વળી રખડવા માટે મોકળાશ જરૂરની છે, ત્યારે અત્યારે તો કામ કામ તેના માર્ગોમાં કૃત્રિમ અંકુશ ઉભા થયા છે, અને તે લોકોને તંબુઓ ફોકવા માટે જે જમીનો અનુકુળ હતી તેવી સપાટ જમીનો હવે શ્રીમંત જન્યુ લોકોની મંડળીઓએ ખરીદી લીધી છે. એ વાત ખરી છે કે શેખલોકોને કુનેહભરી રીતે આથી કે લાંચો આપીને તેમની મારફત આ લોકોને અંકુશમાં રાખવાની તજવીજ કરવામાં આવી છે, તેમજ કનંલ લોરેન્સ જેવાની મુત્સદ્દીગીરીનો આ કામ માટે સરસ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તેવું પણ લંડનનું એક જાણીતું માસીક જણાવે છે.*

*અરબનંત.નમાં કનંલ લોરેન્સે કેવા કાવા-દાવા કરી છે તે જાણવા માટે લેવેલ થોમસ નામના અમેરીકન લેખકે લખેલ “અરબસ્તાનમાં લોરેન્સ સાથે”-With Lawrence in Arabia નામના પુસ્તકમાંથી ઘણું જાણવાનું મળે છે. લેખકે જોકે લોરેન્સનો લકત જ બની ગયો છે, અને તેની પ્રશંસા માટે જ પુસ્તક લખાયું હોય તેમ લાગે છે, છતાં પણ તે કહે છે: યુરોપી વાદવીમાં તુર્કસ્થાનના સામ્રાજ્યનો નાશ કરવામાં કનંલ લોરેન્સે ઘણો મોટો ભાગ ભજવ્યો છે. [જુલો: ‘દમાસ્કસમાં કનંલ લોરેન્સ સત્તા ચલાવે છે’ તે ૨૫ મું પ્રકરણ, પાનું. ૨૩૭] રાજા હુસેન અને તેના પુત્રોને ગાદી આપવવામાં તેમજ પેલેસ્ટાઇનમાં આમલગને દબાવવા માટે નવો ઉમરાવ અને મુડીવાદી વર્ગ ઉત્પન્ન કરવામાં પણ તેણે પોતાની અપાર યુક્તી અજમાવી છે. [જુલો: પ્રકરણ ૨૮ અને ૩૨]

પેલેસ્ટાઇનના ગરીબ ફેલાહીન (ખેડુ)ની દશા પણ સારી નથી. જ્યેષ્ઠકનું ચક્રચક્રનું સૌનું તેને લાભ કરતું નથી, પણ તેના નાશનું કારણ બન્યું છે. ત્યાંની આરબ-વસ્તીનો ૬૦ ટકા જેટલો ભાગ દેશનાં ૮૦૦ ગામડાંઓમાં પથરાયેલો છે, અને શહેરોમાં રહેતી પ્રજાનો સીધો સંબંધ પણ ઓછો કે વધતો અંશે ખેતીવાડી સાથે જ સંકળાય છે. સરકારી મહેસુલનો મોટો ભાગ આથી ગામડાંમાં રહેતા ફેલાહીનો જ જમીનવંશના રૂપમાં આપે છે. એ વાત ખરી છે કે જુના વખતની કરની પ્રથામાં મુશ્કેલી કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં સારો જેવો ઘટાડો પણ થયો છે, પણ અત્યારે ઉભા પાકની આનાવારીનું લાભ થયેલું ધોરણ અને નાણાંના રૂપે ભરવો પડતો કર, એને લીધે ફેલાહીને માટે એ કર ક્યારે નાખવા જેવો થઈ પડે છે, તેથી એ માટે ખેતી-વાડીના વીકસનું કામ તો અશક્ય થઈ જ નાય છે, પણ ઘણે ભાગે તો જીવન મુદ્દાં મુશ્કેલ થઈ પડે છે. તેમાં વળી લગાઇ પડેલાંના ભાવમાં અને અત્યારના ભાવમાં એટલો ફેરફાર થઈ ગયો છે કે જેથી ગરીબ આરબ ખેડુતની દશા વીચીત્ર થઈ છે. ભાવની આ મોંઘવારી જુલો લોકોના આગમનને જ આભારી છે. તે તો જુલો લોકોને પણ સ્વીકારવું પડે છે. આ મોંઘવારી છ ગણી વધી હતી, અને અત્યારે પણ ૧૯૧૪ કરતાં ખેવડી મોંઘવારી તો છે જ. [જુલો : Bonne Statistical Archine of the German Statistical Society, 1929, P.392] આ દશામાં ખેતીવાડી કરનારોની પુરેપુરી ખાનાખરાબી થઈ નાય તેમાં શું નવાઈ! અહીં એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે, ખેતીની ઉત્પન્નતા ભાવ ત્યાં હમેશાં ઓછામાં ઓછો હોય છે. એથી પરીણામ એ આવ્યું છે કે,

બદાયું તેમજ ફેલાહીનોને ભારેમાં ભારે કર-કસર કરવી પડે છે. અને સંખ્યાબંધ લોકો ગામડાં છોડી શહેરોમાં મજૂરી શોધવા નાય છે, પણ ત્યાં એવો ઉધોગ ખીચ્યો નથી કે જેથી તેમનો સમાવેશ કરી શકાય. આ સ્થિતિમાં કોઈ પણ બદાયું કે ફેલાહીને શેજ-યા મજૂરી મળે તે પણ પોતાને નરીબદાર માને છે. આ મજૂરી કાં તો ધનવાન જુલો વસાહતોના બગીચાઓમાં કે જુલો રચનાની ટ્રાઈએ સરકારે શરૂ કરેલા જાહેર બાંધકામો જિયાં કે: રેલ્વે, પુલ, રસ્તા, જાહેર મકાનો લશ્કરી હાવણીઓ, બંદરો વગેરેમાં મળે છે. આમ સરકાર અને જુલો લોકોએ પેલેસ્ટાઇનના ફેલાહીને તેમ જ બદાયુંઓને પુરે પુરા નાશને માર્ગે મુકી, પોતાને સાથે તેમ જ મોટા પાયા ઉપર ખેતી કરાવનારા શ્રીમંત આરબો માટે, સોંધામાં સોંધા દરે મજૂરો મેળવવાની સગવડ ઉભી કરી છે. કેમકે આવા બેકરો ત્યાં રોજાબંધ દેખાય છે. આ સંબંધમાં કનૈયલ વેન્નુડે પણ ‘સાતમું સંસ્થાન’ નામની પોતાની ચોપડીમાં દીકા કરી છે, એટલું જ નહીં પણ ની. રાન્સે મેકડોનાઈડે સુદાં ૧૯૨૨ની પોતાની મુસાફરી વખતે લખેલા લેખોનાં દીકા કરી હતી. આ મજૂરો માટે કોઈ જાતના કાયદાકાનુન નથી. એટલે કામના ગમે તેટલા કલાકો સામે કોઈ વંધો ઉઠાવી શકે નહીં, તેમ જ દરે વર્ષના જુના કામદારને મુદ્દાં એક પછેનો ચે બદલો આપ્યા સીવાય ધરીના છદ્ધ ભાગમાં દુર કરી શકાય. ત્યાં એવા પણ બનાવ બન્યા છે કે, ચાર કલાક કામ કરી અકસ્માતથી માર્યા ગયેલા આરબ મજૂરના કુટુંબીઓને, એણે કરેલી મજૂરીના કલાકો પુરતી જ મજૂરી ગણી આપ્યા ઉપરાંત કશો જ બદલો અપાયો નથી. આ દશામાં આરબ કામદારોના સંધની વ્યવસ્થા થઈ શકે તેમ નથી, અને તેમ

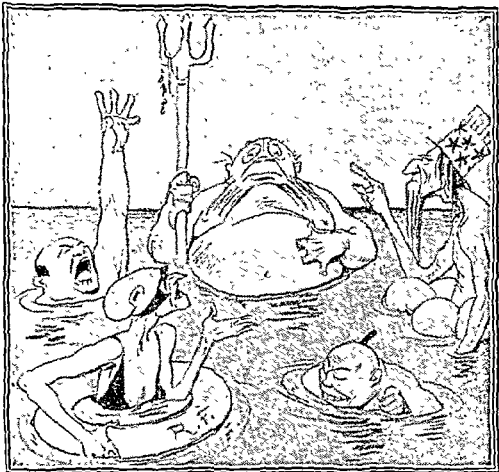
કરવા જતાં સરકાર તેમ જ ન્યુ લોકોના કહે-
વાતા કામદારનેતાઓ જ તેમના માર્ગમાં
વીઘ્નો ઉભાં કરે છે.

આ જાતના આર્થિક નાશને લીધે આર-
ખોએ ૧૯૨૯ ના ઓગસ્ટમાં દેંગો મચાવ્યો,
ત્યારે તેમની સામે ચળવળ કરનારાઓએ ત્યાં
પણ 'કામ્યુનીઝમ'ની 'પરીઓની કથા' જેવી
વાતો શરૂ કરી દીધી, અને અસંતોષનાં
સાચાં કારણો આડી અવળા પ્રચારની ઢાલ
હાંટી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમ જ તોફાની-
ઓને ભયનીતીથી દાખી દેવા ભારેમાં ભારે
સમઝાવણી કરી. જેમાં અનેકને પ્રાણદંડની
સજાઓ થઈ, સંખ્યાબંધ લોકોને ફેટલાય
વર્ષો સુધીની જેલ અપાઈ અને ગરીબડાં
ગામડાં ઉપર કંચડી નાખનારા દંડ નાખ-
વામાં આવ્યા.

એટલે હવે ચળવળનું ક્ષેત્ર ગામડાંમાંથી
બદલાઈને શહેરોમાં આવ્યું છે, અને ફરીથી
વળી મુડીવાદી મનોદશાના વ્યાપારીઓએ,
ન્યુ લોકોને આરખ જમીનોમાંથી હાંટી કાઢ-
વાના નામ નીચે, તેમના માલનો બહીષ્કાર
કરવાની ચળવળ ઉપાડી લીધી છે. પણ
જનતાને તેથી સંતોષ નથી. તેમની હવે તો
ખાત્રી જ થઈ ચુકી છે કે, તેમનો નશ કર-
નાર ખીલું કાઢ જ નહીં પણ શાહીવાદ
છે; એટલે છુટી છુટી મોટી હડતાળો પડવી
શરૂ થઈ છે, તેટલું જ નહીં પણ તા. ૧૬
મી ઓક્ટોબર અને ૨ જી નવેમ્બરે તો ત્યાં
અસાધારણ હડતાળો પણ પાડવામાં આવી હતી.

૧૯૨૯ ના ઓગસ્ટના બજવાની તપાસ
માટે જ્યારે શૌ કમીશન ગયું ત્યારે તેની
સામે શેરીઓમાં સરઘસો ઢાંદોને વીરોધ
ખતાવવામાં આવ્યો હતો. આમ હવે પેલે-
સ્ટાઇનમાં ઉદ્દામ વીચારનો શુદ્ધિમાન વર્ગ
અને કામદાર વર્ગ બન્ને આર્થિક તેમ જ

રાજદ્વારી ઉત્તતી માટેની લડતમાં સંયુક્ત
બનવા લાગ્યા છે. જોકે ત્યાં પણ 'હિંદની
માફકે રાષ્ટ્રીયમત ધરાવનારા નેતાઓ કામદાર-
રાની ચળવળને વ્યાપક બનતી જોઈને સર-
કારના પક્ષમાં હસવા માંડ્યા છે, કેમકે તેમને
પણ હિંદના મધ્યમ વર્ગના માણસોની માફક
'કામ્યુનીઝમ'ના ભૂતથી ડરાવવામાં આવે
છે; તેની સાથેસાથે શાંતી ફેલાવવાના અને
ખ્રીટીશ ન્યાય તરફ વીશ્વાસ વધરાવવાના
પ્રયાસ કરવામાં એ વર્ગનો સત્તાવાળાઓ
ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. ઉપરાંત કાંઈપણ રીતે
સમાધાન કરવાની તજવીજે શરૂ થવાથી,
'બ્રાહ્મર દેવે'નો વીરોધ કરનારા રાષ્ટ્રમત
વાદી આરખો તે દંડારાનો સ્વીકાર કરવા સુધી
તૈયાર થયા છે. માત્ર તેમની એક જ શરત
છે કે, તેના બદલામાં ખ્રીટીશ સરકારે તેમને
પાલમેન્ટની બક્ષીસ આપવી. આ કામમાં
ધનવાન ન્યુ લોકોની મદદથી નીધન ન્યુ
લોકોને જુદા કરી મતબદ્ધ પડાવીને રજ
ચલાવવાની ગોંડરણ પણ સારી રીતે પાર
ઉતારવામાં આવી છે. અને તેમની લાગણી-
ઓને ઉશ્કેરવા માટે "વસવાટના સ્થાન
વીનાના લોકોને વસાવવા માટે જમીન" મેળ-
વવાની મંથલાળ ભરી લડતની લાલચ લગા-
ડવામાં આવી છે. આ લાલચ મજબુત
અને અને તેની સાથે શ્રીમંત ન્યુ લોકોને
વધુ નફો મળે તેટલા માટે વળી "ન્યુ ને,
માલ જ ખરીદો," "ન્યુ લોકોનો ઉદ્યોગ
સદ્દર બને તે માટે મદદ કરો." "ખરા
પરીનાની મહેનત જંગલી લુટારના હાથ-
માંથી બચાવો." એવાં સુત્રો વ્યાપક બનાવી,
આરખોની સામે આવી લાગણીથી ઉશ્કેરાવવા
ભાવનાવાદી ન્યુ લોકોને લડવા માટે પણ
તૈયાર કરવામાં આવે છે. એથી પોતે ખીચારો
શુદ્ધાત્મ જેવો ઊભા છતાં, નીધન આરખોને
કચડવાના કામમાં મદદગાર બને છે.

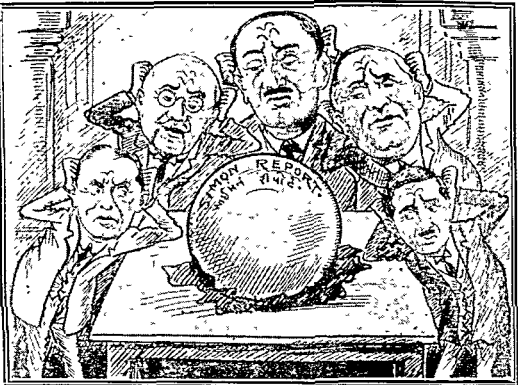
સાગરના નાના દેવો : “ત્રિશુળ ગાળ ફેરવવું ધરે.”
મહાદેવ (ધ્રુવ) : “તો તો પછી હું સીકુંજ પકડી ગળીશ.”

[કુલેડરોડસ્ય: અસિન]

ભૌકા પરિપદ: અંગ્રેજ નજરે

સામાન્ય રિપોર્ટ સામે વિનિત નેતાઓનો ઉદ્ઘાટ.

[હિંદીપંચ: મુંબઈ]

બ્રિટન અને અમેરિકન દોસ્તી

નેશનાલીરોની ચળવળને ઠંડી પાડી દેવામાં ખીણ પણ એક વીચારસરણી મદદગાર થઈ છે. તે એ કે, ખ્રીડીશ એથેનેટની મદદથી પુર્વમાં એક વખત ન્યુ લોકોત્તરું સંસ્થાન (State) સ્થપાયું, એટલે ન્યુ કામદારોની મુક્તી માટેનું કામ સાવ સરળ થઈ પડશે. આ અને ખીણ મુક્તીઓથી આરબ તેમજ ન્યુ કામદારો વચ્ચે મતભેદ પ્રગવવામાં આવ્યો છે. આમ છતાં પેલેસ્ટાઈનમાં દીવસે દીવસે આમવર્ગ મજબુત બનતો જાય છે એ વાત તો નીવીવાંદ જ છે. પરંતુ મીંડ રામ્સે મેકડોનાલ્ડની કામદાર સરકારનો સંસ્થાન ખાતાનો મંત્રી એ જાગૃતીને ડાઘપણ ભોગે કચડી નાખવા દરેક જનતાનાં પગલાં ભરી રહ્યો છે. 'એમરજન્સી લૉ' તે માટે પસાર કરવામાં આવ્યો છે, પોલીસ અને છુપી પોલીસને વધુ મજબુત બનાવવામાં આવી છે. તે ઉપરાંત જાગીરદાર અને ધનવાન આરબોની સાથે શ્રીમંત ન્યુ લોકોત્તરું સંબંધ વધારી, તેમના સંયુક્ત બળને પણ આમ-વર્ગની સંગીન એકતાની સામે મુકવામાં

આવ્યાં છે. આ સંબંધમાં ન્યુ ટ્રમ્પીની દુશ્મી લખતાં છતાં ડૉ. એલીસ રીંગ 'સોસ્યાલીસ્ટ રીવ્યુ' [માર્ચ : '૩૦]માં એટલું તો સ્વીકારે છે કે : "પુર્વમાં દરેક સ્થળે યુરોપ-પાસેથી તેના આંદોશનો અને તેની સંસ્કૃતિના ભૌતિકવાદનો સ્વીકાર થતો જાય છે. અને પેલેસ્ટાઈનમાં પણ એ જ ધોરણે થતી પ્રગતીને હવે કંઈ અટકાવી શકાય તેમ છે. કેમકે વર્તમાન અર્થશાસ્ત્રીની પ્રગતી જ એ ધોરણે થયેલી છે કે કોઈ પણ પ્રદેશને તેનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરતાં કે તેની ખીણવણી કરતાં એકલો પાડી દઈ શકાશે નહીં જ." છતાં પશ્ચીમની શાહી-મુડીવાદી મનોદર્શા-વાળાઓની દોરવણીથી ચાલતી પ્રબળ આ વાત સમજ ન શકે, તે રીતે તેમને નામે, શાહીવાદી મુલ્કદીઓ જાગૃતીનાં ધોડાપુરને જ અટકાવી નાખવાનો મીઠા પ્રયાસ કરે છે. અને જગતની આંખે પાટા બંધાવવા માટે આરબોની ધર્મીક લાવનાની આ લડત છે એવી વાતો ફેલાવવામાં આવે છે !

મવાળ વકુતા : હું એમ નથી કહેતો કે સરકારની ભુલો થઈ નથી, પણ મીડના સત્યાગ્રહીઓની લડત ભુલભરી જ છે...

શ્રોતા [વચ્ચે જ] : ત્યારે પછી તમે સરકારને એની ભુલો બતાવવા કેમ જતા નથી ?

મવાળ વકુતા : શું ચવાય છે, હમ માંતી તૈયાર નોંધમાં આવા પ્રશ્નનો શું જવાબ આપવો તે ન હોવાથી, માથું ખંજ-વાળતાં : તે હું નક્કી કરીને કહીશ :

શ્રોતાઓ [સમઠા] : તો પછી બધું નક્કી કર્યા પછી જ ભાષણ કરવા આવજો.

મોનીંગ પોસ્ટ : ગાંધી તો ખંધો વાણીઓ છે.

મોર્નિંગ રીવ્યુ : ખરું છે. પણ ભાઈ એ ભુલી ન જતો કે સારીથે અંગ્રેજ પ્રબળ એવા ખંધા વાણીઓની જ બનેલી છે.

...

બહેન : સરકારે પ્રેરણા કાને કહેતા હશે ?

ભાઈ : લખવા પહેલાં તેઓ જે લેતા હોય તેને. કાઢને દારૂનો શુંદ, કાઢને સીગારેટની ડુંક, કાઢને સોપારીના કટકા, કાઢને સહેલું સંતરું તો કાઢને શેફરો ચણામાંથી પ્રેરણા મળે છે.

શ્રીટન અને રશીઆ

પરિચય

યુરોપના આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં આજે રશીઆ અને ઇંગ્લાંડના રાજદ્વારી સંબંધોનો પ્રશ્ન સૌથી ઉગ્ર સ્વરૂપ પકડી રહ્યો છે. રશીઆના નીત્ય પાંગરતા સમુદવાદથી લેનિનજી લગતું છે, અને સોવીએટ સરકારે જોઈ ઇંગ્લાંડની ફરી એકવાર વ્યવહાર લેડ્યા છતાં, મલુર સરકારના અગ્રણી પુરૂષો રશીઆ ઉપર ધગધગતી વરાળ ફાલવે છે. ઇંગ્લાંડના મુડીવાદી મંડળો એમના અમંચુરત પ્રતીતીધીઓદ્વારા રશીઆ સામે ધમ્મયુદ્ધ આરંભવાના જે સુર કાઢે છે, તેને આ 'સમાજવાદી' સરકાર હાથે બેરહીસ છે અને અવનવા તુલો નીચે ઇંગ્લાંડમાં રશીઆ વીરુદ્ધ વીરહશીલ વાતાવરણ ઉભું કરે છે. આખા ગ્રેટબ્રીટનના રાજકારણમાં આજે જાણે કે લાલ સોવીએટ સરકાર પર લગાયક આક્રમણ કરવાના ભણકારા વાગે છે. નીચેના લેખ એ વીષમ વસ્તુસ્થિતીનું સમ્બળ પૃથક્કરણ કરે છે.

લેખક : છેલશંકર દ. વ્યાસ

સામ્રાજ્યવાદનો સુઝારો

લગભગ—ખીલ જીવણ સામ્રાજ્યવાદી લગભગના ભણકારા વાતાવરણમાં ગાળ રહ્યા છે. ઇંગ્લાંડ અને અમેરીકા, જર્મન અને જર્મની, ફ્રાન્સ અને ઇટલી, સહુ કોઈ આગામી વીરહના ભાગીદાર બનવા અરંજનમ એકઠે કરી રહ્યાં છે, આ આગામી મહાયુદ્ધ ઉપર આવરણ નાખવા જગતના પાંચે મહારાજ્યોએ પ્રયાસ કરી લેયો છે, અને તેમાં તેમને નગ્ન નીષ્ફળતા સાંપડી છે. લંડનમાં મળેલી નૌકાપરીષદનો અંજનમ એ ઢાંકેલા સત્ય ઉપરથી અચુક છુરખો ઉચકી લે છે. અંગ્રેજ અખબારો કહે છે કે આ પરીષદને વીજ્યની વરમાળ વરી છે. બ્રીટનની મુડીવાદી મલુર-પ્રધાન-મંડળી પંચમસુરે એની પ્રશસ્તીઓ સભળાવે છે. મુખ્ય પ્રધાન મેકડોનાલ્ડ અવીચળ સ્થપાએલી વીશ્વશાન્તીની વાતો ઉચરે છે. નૌકાનીવમ્ન પરીષદની પોષ્કગતા ઢાંકવાના

આ બધા મીથ્યા પ્રયાસો છે. મહીનાઓ સુધીની નીરર્થક માયાઝીકને અન્તે, ફ્રાન્સ અને ઇટલીના ભરપુર ઝવડાઓને છોડે, ઇંગ્લાંડ અને અમેરીકાના સામસામા શક્તા-એકત્ર પકડી, માંડમાંડ આ મહાશબ્દો માલ વીનાના સંમત કરારનો કશું દેખાવ રજુ કરી શક્યાં છે. પણ એજ એમની દીનેદીને પાંગરતી સ્પર્ધા અને વૈરવાસનાનો નીર્દેશ છતાં કરે છે. પરીષદની આખીયે કાપ-વાહીમાંથી એકજ સંવાદી સુર ઉઠે છે કે સામ્રાજ્યવાદી સત્તાઓ, હવે પ્રતીક્ષણ વધતી ગતીએ કેમ મહાવીરહના મુખ ભણી પ્રયાણ કરી રહી છે. પણ પળે આખી આલમની આર્થિક વીષમતા એના અજબ વેગમાં વૃદ્ધીગત થતી જાય છે. તેના ઉકેલ માટે મુડીવાદી મહાસત્તાઓ આજે અશક્ત થઈને ઉભી છે. એમનાં વૃદ્ધીપથમાં લોહીલોહાણુ લગાઈ સીવય અન્ય ઇલાજ દેખાતો નથી. અગ્નિચરથીત ઉત્પાદનમાં સમ્પત્તિ એ સત્તાઓ વીસો નાખે છે કે

હવે અમારા ઉઘોઝોમાં ઉત્પન્નનો અતરેક થયો છે. ધર્મ, તેજ, રૂપર, કાપડ, લોખંડ, પોલાદ, વહાણો, તમામ જીવનો તૈયાર માથ, એ સર્વ ક્ષેત્રોમાં ગંજના ગંજ વીકળના અભાવે ખડકાઈ રહ્યા છે, એવી એમની સતત ફરીયાદ છે. યંત્રો, કારખાનાં, ઉલો-ગગૃહો અને પ્લાન્ટસ એટલા વધી ગયેલાં છે કે એમને પોતાની અચૂંક શક્તિને પહોંચી વળે એટલું કામ મળતું નથી. મુડીવાદની આરંભનામાં મજત રહેતાં રાજ્યોને પૃથ્વીના પટ ઉપર વસતાં માનવોની સંખ્યામાં પણ અતીરેક લાગે છે. 'મજુરો વધી પડ્યા છે, એમના માટે જગતમાં ક્યાંય જગ્યા નથી,' એ એમની બહુવાર ચવાચલી શુભ છે. અન્નવસ્ત્રના સાંસાંમાં સીજતા લાખે-કરોડો-એકર માનવો લંડનમાં ને ન્યુ યૉર્કમાં, પેરીસમાં ને બેલીનમાં, ટોક્યોમાં ને ત્રીપોલીમાં, મુંબઈમાં ને કલકત્તામાં, જગતના આખાં જોડાં આધે છે. શહેરોની શેરીએ શેરીએ આ વ્યવસ્થા માનવતા બુખમરને ભેટે છે. એમાંથી ઉત્થાન પામતો અસંતોષનો દાવાનળ દીવસે દીવસે અધીક ઉગતા ધારણ કરે છે. એ અસંતોષને ઉગતો કામના સામ્રાજ્યવાદી રાષ્ટ્રોના સુત્રધારો અનેકવીધ ઓળરો વાપરી રહ્યા છે. ખ્રીસ્તની મજુર સરકારનો કહેવાતો 'સમાજવાદ' શ્રમજીવીઓ ઉપર શોષણ અને દમનના સાધુસા એર બેશધી ચાંપે છે. ખીજા બધા દેશોમાં શોષીત સમુદ્ધની નજરૂતી સામે પીડનનાં નવાં શસ્ત્રો રોજ રોજ ચોખ્ખાં છે. સામ્રાજ્યવાદની આ વીધમ વસ્તુરથીતી સામે સમુદ્ધવાદી રશીઆતું ચીત્ર જનતાને અતી જ્વલનતને લવ્ય ભાસે છે. જાણે કે વીનીપાતમાં ધસગતા મુડીવાદની સામે પ્રગતીમાન સમુદ્ધવાદનાં બધાં યદરથી કુચ કરતાં હોય એવું દ્રષ્ય ત્યાં ખડું થાય

છે. સામ્રાજ્યવાદથી આ બાવીં સંઘીતું સોહાગી સજન ખમાતું નથી, કારણ કે એ સજનને પગથે પગથે આજે દીન સુધીની શોષણુતીતોના અંત ઉઘો થાય છે. એટલે એ મુંઝાવો-અકગાયલો સામ્રાજ્યવાદ આજે સોવીએટ રશીઆ સામે બંદુકો તાકી રહ્યો છે. ઘોર વીત્રલનાં ધમસાણુતી ઝાંખી સાવધાન દ્રષ્ટીને ચોમર દેખાય છે.

એ પવીત્ર જીહાદ !

અને એ સમુદ્ધવાદ સામેના વીત્રલની ઝંખનામાં હવે સંઘેડ સંઘને ચોખરે દોડે છે. રશીઆ ઉપરની સામ્રાજ્યવાદી ચક્રાક્રતો એ ચોપદાર બને છે. 'જીહાદ-પવીત્ર જીહાદ-અનીવાચ્ય ધર્મયુધ્ધ' ! એજ આજના હવેની 'ટેક' છે. એનાં અખચારો, વૃત્ત-વીચરો અને વર્તમાનપત્રો એકજ એ સંગ્રામયુત્ર અણીતીય લલકારે છે. મુડીવાદી સામ્રાજ્યવાદની પવીત્રતા અલગ જાળવવા આગળ પડેલાં રવીવારનાં 'પવીત્ર પત્રો' રશીઆ સામે નીરંકુશ રીતે ધગધગતી વરાળ હાલવે છે. ચાર કોલમના ચમકાવનારા મથાળા નીચે ૧૯૩૦ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૬ મી તારીખનું 'સન્ડે એક્સપ્રેસ' ધર્મના નામે નીચે મુજબ ઉન્માદક પીણું પીરસે છે :

"બોલશેવીક રશીઆ ઉપર નવીન ધર્મયુધ્ધનો હલ્લો લઈ જવા માટે આપણી પ્રજાને હવે આવાહન કરવાની વેળા શું નથી આવી પહોંચી ? ધર્મ ઉપર ધાડ પાડનાર રશીઆ સામે આ રવીવારના પવીત્ર દીને ભગવાન ખ્રીસ્તના તખ્ત ઉપરથી આખા જગતમાં રોમન ક્રેસોલીકથી નાંડી પ્રોટેસ્ટન્ટ સુધીના અને રાજ્યસંવર્ધીત દેવજાથી માંડી નોનકો-દેશીસ્ટ સુધીના તમામ સંપ્રદાયો અચૂંક વીરોધ ચોકરશે; અને પ્રજાને કર્તવ્ય માટે સજ્જ બનવાનો

એવો આદેશ આપશે કે જે જાણી શોરકોના ધ્વજસ્ત્રીહીન સુવર્ણમંડીત મીનારા કુણ ઉડશે. આપણી મહાસત્તાઓએ પાક દીનના રક્ષણને કાળે તાપ તોપ માગે શોધવો પડે છે, અને એવો માગે તેઓ અવસ્થા ધરશે. આજે ખરેખર ઇટલીના લશ્કરવાદી મુસોલીની માટે પ્રહાર કરવાનો અનુપમ પ્રસંગ આજે છે. એ જ્વામદે' કંઈએ ધ્યેય વીના ઉડા પાતળમાંથી જે સેનાઓ ઉભી કરી છે, તેમના ત્વરિત ઉપયોગ માટે રશીઆનું ક્ષેત્ર ખુલ્લું થયું છે. રશીઆને રોમ રોમ ધીકારનાર એ પ્રતાપી પુરુષ, ઇટાલી પર એક ચક્રે શાસન ચલાવતો એ નીકર નર, ધારે તો આજે અજરામર ધર્મના જગત માટે પત્રીત જીહ્વાદનો પ્રભુતા બની શકે તેમ છે. વર્તમાનયુગના એક જાણીમાન વીરાટ આંતરરાષ્ટ્રીય યુધ્ધના આરંભ કાળે આપણે સદૃ આવી ઉભા છીએ.”

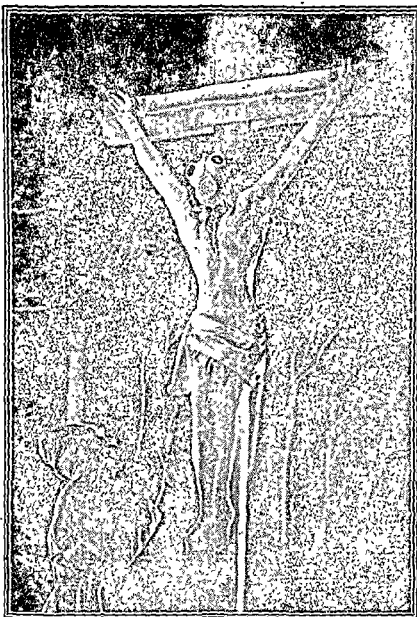
એજ રીતે ‘સન્ડે પીકેટરીઅલ’ એના લાખો વાંચનારાઓને પોકાર સંભળાવે છે કે, “હવે સમીપનાજ સમયમાં, ઇતીહાસમાં કદી નહીં બનેલી એવી અતી ઉદ્દામ લડાઈ આપી અલમને આવરી લેશે. આ લડાઈ, માનવજાતી હવે પછી પ્રગતીના પંથ પર ચાલતી રહેશે કે નીરીશ્વરવાદી પશુતાના ખપ્પરમાં ઊમાશે, તેને આખરી નીશ્ચય કરી આપશે. રશીઆના લાખો ઇશ્વરનીરોધી જીવાનો એમની નાપાક લાલસાઓ બર લાવવા માટે અત્યારે ધમપછાડા મારી રહ્યા છે.”

વર્તમાનપત્રોની આ કટારોદ્ધારા આમ-વર્ગને મુડીવદ્દ પોતાનો સ્વાર્થ સંદેશ સંભળાવે છે. આવાં સડેલમુખ વાણંત્રો બાદકડીનો અને ડેન્ડરસેનોના અગાજને ઉત્સારીત બનાવી સાત્રજ્યના ખુણેખુણામાં લઇ જાય છે. કટોકટીના કાળમાં

આ અખખારોજ-કાણે કાણે માનવસમુદ્ધની અંદર મુડીવાદના સ્વાર્થનું જે દેશાવે છે, એ આખાથે પ્રચાર કાપનું પુનરાવર્તન ઉજળીઆત્ર વર્ગના વૃત્તવીચેયનમાં (Journalism) થાય છે. એનો પ્રતીધ્વની પ્રાદરીઓ અને મુત્સદ્દીઓની પ્રવૃત્તિમાં પડે છે. ધર્મશુરૂઓ, શાક્ષિકો અને ઉપદેશકો સુંવાળા વાક્યોમાં એનું લાખાન્તર કરી પ્રજા આગળ પીરસે છે, અને એ રીતે સોવીએટ રશીઆ સામે વીધનો પ્રવાહ અજળ ગતીથી આગળ વધે છે.

ધાર્મિક હથીઆર

લોહીલોહુપ મુડીવાદનું સંહૃથી સમય હથીઆર ધર્મ છે. સમુદ્ધવાદી રશીઆના સ્વાધીન મહેનતજીવીઓ સામે ઇંગ્લાંડના આમ વર્ગને સંગ્રામક્ષેત્રે ખેંચવામાં એ બહુજ ખપ લાગે છે. મુડીવાદથી મંડીત થએલા અંગ્રેજ સાત્રાન્યવાદનાં નુખ્ય બે ઓઝરો, ધર્મમંદીરો અને સત્તાનસીન મજુરપક્ષ છે. જનસમુદ્ધને મુડીવાદના સ્વાર્થની સોગડી બનાવવામાં ધર્મ શીતાય બીજું સાધન પણ શું હોઈ શકે? જે માલમ-ગા પોતાની નથી એને માટે અન્ય સાથે અખડવા લોકો થોડા તૈયાર થવાના દતા? લાખો શ્રમજીવીઓને નીરંતર તંગીમાં તાવનાર મુડીવાદી સમૃધ્ધીના રક્ષણ ખાતર તેઓ હથીઆરો કેમ ઉપાડે? તેમ તાલેવરોનાં હીત પોષનાર અને મજુરોને એડી નીચે કચરી નાખનાર પાર્લામેન્ટ માટે પણ એ મહેનતુ માનવો કંઈ ઓછા મરી રીડવાના છે? એટલે મુડીવાદે કોઈ અગમ્ય, આધ્યાત્મિક, ધાર્મિક લાવો ઉપરજ મહેનતજીવીઓને નચાવવા રહ્યા, માનવસમુદ્ધની વચ્ચે શીક્ષણના અભાવે જે કંઈ અરાત, વહેમ, ને જુદાં તુટો રહી ગયાં હોય; આકરી ને વીપમ

છેલ્લી લગ્નમાં કાષ્ટને નામે સાત્રાજ્યવાદી દેશો જેરી ગેસથી માણસોને મારી નાખવાની હીમાયત કરતા, એવા ધર્મ સમિતે રહીયા આ યુધ્ધ અટકાવવા ઉપર પ્રમાણે ગેસમાંથી બચવાના ચહેરાવાળા કાષ્ટરત્નું ચીત્ર દોરી પ્રચારકાર્ય કરે છે

વાસ્તવિકતાના નાશક સ્પર્શમાંથી શ્રમજીવીઓની જે જે અણુધડ ઉમીંઓ અરુપુષ્ટ જળવાઈ રહી હોય-એ સર્વના ઓહા નીચે જનસંઘને વીક્ષવથી વીરકંઠ રાખરા માલે-ગુનરો જળ બીછાવે છે માનવસામાન્યની જરીપુરાણી માન્યતાઓને, અજ્ઞાન-

જન્ય કંકાસોને, મુક્તીસ મતીવીશ્વરોને, આધ્યાત્મીક ઉન્માદોને આ ધંધાદાર ધનીકા પોતાનાં પ્રયત્ન એજનેરો ખનાવે છે અને એના વડે વીક્ષવશીલ શ્રમજીવીઓની જગૃતી સંદારે છે. આ જલ્લાદગીરીમાં એમને ધર્મગુરુઓ, ઉપદેશકો, પાદરીઓ,

અને પવીત્ર પુરૂષો સદૃષ્ટ સાથે આપે છે. ક્રમશઃપ્રાચીની એ આખીયે જમાતે સ્વભાવે જ પ્રગતીની વીરોધી હોય છે. ઇતીહાસ આપણને સાફ સાફ કહે છે આ સ્વાર્થા સંઘે ગુલામી વ્યાપારના જંગલી જમાનાથી માંડીને વીકસીત મુડીવાદના આધુનીક યુગ સુધીના સઘળા સમયમાં શોષક વર્ગનેજ સહાયતા આપી છે. ધર્મધુરંધરોના આ સમુદાયે સામ્રાજ્યવાદની તમામ પશુતઓને પંપાળી છે. આજે માંધાતા ચુસોલીની પાસેથી તે કરોડ પૈાડનો ઉપહાર લઈ સીતમગાર ફેરીઝમ માટે શોષણક્ષેત્ર સલામત બનાવે છે, ખીજે દીવસે તે રાજમહારાજાઓના અમર છત્રન માટે પ્રજાને પ્રાયે છે, આગળ જતાં તે મુડીવાદને મદદ કરવા લગાઈ માટે અર્ધજીભાણુસિમાંથી લશ્કર ઉઠું કરે છે, અને એવી ખીજ અનેકવીધ બાહ્યોથી જગેજા સમુદની આંખે માં ધુગ નાખવા મથે છે. ખરેખર, ઐાદયોગીક મહેનતજીવીઓને નીહીયતાનાં ઝેર પાવા મુડીવાદ પોતાના અનામત શસ્ત્રોના ઓહરતા મંડારમાંથી છેલ્લામાં છેલ્લાં દથીઆરો વાપરી રહ્યો છે.

ઝેરની પીચકાઠીઓ

પણ શસ્ત્રોની સજ્જત માટે વાતવરણને અતુક જવાવવાની બાહમાં ધર્મ કરતાંયે વધરે કારમો દીરસો ખ્રીટનની મજુર સરકાર પુરે છે સત્તાના સીંહાસને આરંઢ થયેજો કામદારપક્ષ ઇંગ્લાંડની ધર્મસત્તાને અસંગ નીલાવે છે. વસ્તુતઃ એ બનેને એક ખીજાં જોડે અવીભાજ્ય સંબંધ છે. એમની વચ્ચે મુડીવાદના આધાર રૂપ ત્રીજો સ્તંભ અખબારો ને મુઝામંદીરોનો છે. મજુર સરકારની સરદારી નીચે આ અઢ સાથે મળી આમવર્ગને ઐાદયોગીક શાંતી, 'સ્વદેશાબી-

માન' અને સામ્રાજ્યમંરેક્ષણની ઝેરી પીચકાઠીઓ આપે છે. સત્તાનસીન મજુર-મંડળીના ધણખરા વૃધ નેતાઓ ઇંગ્લાંડના ધર્મોપદેશોકાને આસને ચડે છે. આ ટોળીના હેન્ડરસન અને કલઇન્સથી માંડીને લાન્સજરી અને વ્હીટલી સુધીના તમામ સભ્યોને એંગ્લીકન, નોનકોન્ફર્મીસ્ટ કેથોલીક, થીએસોફીસ્ટ, વજેરે સઘળા ધર્મધુરંધર મંડળો જોડે સીધો સંબંધ છે. આ ગાઢ સંબંધ કંપર તો ઇંગ્લાંડની આધુનીક પ્રતી-સોષીએટ પ્રવૃત્તીઓની હંમારત ખડી છે. રશીઆ શાએના પાક્યંત્રમાં ખ્રીટનનો કોન્ફર્મેટીવપક્ષ, ચર્ચવાળો ધર્મીક પક્ષ અને કામદાર સરકાર એ ત્રણે સાથે મળી બહુરંગી છતાં એકજ ધ્યેયપર ધપનારા પાશા ફેંકે છે. કોન્ફર્મેટીવો રશીઆ વીરધ સીધો રાજદ્વારી રણસંગ્રામ ખેલે છે, ધર્મમંદીરો નીતીવાદના ધોરણે આગ ફેલાવે છે, અને મજુર સરકાર અનીચ્છાના આડંબર નીચે આ બંનેના પ્રચારકાયમાં બળ પુરે છે કામ વાર એ 'સમાજવાદી' સરકાર મુડીવાદના બ્યાણુ આગળ માથું નમાવે છે, કેઇવર રશીઆ વીધે તપાસ કરવાનાં મધુર વચ્ચો આપે છે, અને ધણી વાર અણીનો અવસર ઉભો થતાં સખત પગલાં ભરવાની પ્રતીક્ષા ગ્રહે છે. એ સર્વ સંચલનો લગાઈની અચુક દીશા તરફ દોરાયલાં છે. ૧૯૦૬ થી ૧૯૧૪ સુધી ખ્રીટનની મુડીવાદી લીખરલ પ્રધાન મંડળીએ આજના જોવાજ પ્રચારસંગ્રામ ચલાવ્યો હતો. આધુનીક વીગ્રહશસ્ત્રે ઉભી કરેલી એ માત્ર અતુપમ કલા છે.

આંખનાં અંજન

મજુર પક્ષની સત્તાના આ વેળાનાં મંડાલથીજ એકે વરતુ સૈને સ્પષ્ટ અમળાઈ ગઈ છે, કે પુરોગામી મુડીવાદી સરકારના

પરદેશમંત્રી ચેમ્બરલેને જ વાદેશનીતી નીચીત કરી ગાળી હતી તેને અઘાંગ રીતે આગળ ઠેલવાનો ધમ આ મંત્રુરપક્ષે સ્વીકાર્યો છે. ૧૯૨૪ ના ઝીનોવીફ પત્રનું જુઝાલું ખુલ્યું થયા પછી, ફરી એકવાર સોવીએટ સત્તા જોડે રાજદ્વારી સંબંધ બાંધવો અને આખરે કોઈ નવીન તુલ શોધી કાઢી પુનઃ રશીઆને તદ્વાક આપી, લગ્ન માટે અનુકુળ વાતાવરણ સર્જવું, એ બાહ્યનીતી-ટોળાની નીશીત નેમ હતી. એ નેમનું વફાદાર અનુષ્ઠાન મંત્રુર સરકારે કરી પ્રતાપ્યું છે. એણે શાસનતંત્રની લગામ હાથમાં લીધા પછી થોડાજ દિવસોમાં મુખ્ય પ્રધાન મેકડોનાલ્ડે જુનવાણી ઝીનોવીફ પત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, અને પ્રથમ પગથેજ રશીયા જોડે મંત્રણા કરવાની વાત વીસારે મુકી હતી. સૌથી વગરે સૂચક નાટક તો આ મંત્રુર ટોળાના મુખ્ય પુરોએ સાથે મળી બજાવ્યું હતું. મેકડોનાલ્ડ, હેન્ડરસન, થોમસ અને રેનોડનના હાજરીમાં એક બતાવટી સોવીએટ મંદર ઉઠું કરવામાં આવ્યું હતું અને તેના ઉપર ઉંચા આકાશમાં હવાઈ જહાજોમાંથી બોમ્બ ફેંકવામાં આવ્યાં હતા. લીગ ઓફ નેશન્સનું આધીપત્ય સ્વીકારવા રશીઆ ઇનકાર કરે છે એટલા સારૂ મંત્રુર ટોળાના મહાજનોએ આ ફૂંચ નાટકી લગ્નપત્ર પ્રદર્શન બધું હતું. એ પછી મંત્રુર સરકારે નવીન યુગના નીદર્શન તરફ રશીયા સાથે રાજદ્વારી સંબંધનું પુનર્વીધાન કરવાની વાત અજળ શરૂથી ચોક્કસ હતી. આથી ધણેયે ઉદ્દામ મતવાદીઓને ખુશાલી ઉપજી હતી, પણ દુરદેશ વીચારોએ તો ચર્યાવર્તી સમજી લીધું હતું કે, આ બધું વિસાદદર્શન કેવળ દંભ અને દગલગાળથી ભરપૂર છે. પાછળના બનાવોએ મંત્રુર સરકારના મુખ ઉપરથી

સોનેરી જોડણી ખસેડી નાખી છે અને એની બાજુગરીને નમ્મ ૨૧૩૫માં છતી મરી છે. પાર્લામેન્ટમાં હેન્ડરસન, પારમુર અને થોમસને રજુ કરેલાં નીવેદનો, રશીયા સામે જીવનભર પ્રચારકાવ કરનાર નામચીન મીઠાં જોવેલી રશીયામાં એકચી તરીકે નીમણુંક વગેરે ઘટનાઓએ ધણાની આંખોનાં અંજન સાફ કર્યાં છે.

સોવીએટ રશીઆ સામે વરાળ

અને મંત્રુર સરકારે એક વરસના અસ્તીત્વ પછી આ સોવીએટવીરોધી જુવાળ એટલા ઉંચા ચઢાવે છે બ્રેટ્સ્કેડ નેવા મંત્રુરપક્ષી વીનીત સમાજવાદીને પણ ‘ખામોશ’ ઉચ્ચારવાની જરૂરત જણાઈ છે. ‘ન્યુ લીવર’ના ૭ મી માર્ચ ના અંકમાં ‘રશીયન રીજન્ટી એસ્ટી-મંત્રુર પક્ષ માટે મુડીવાદી ટોળાએ બીહાવેલી જળ’ નામક અગ્રથેષમાં તે ચેતરણીનો સુર કાઢે છે કે:

‘ફીલીયુસ્ટ ટોરી પક્ષની નેમ રશીઆ સાથેનો સંબંધ કામને માટે કાપી નાખવાની છે. આ નેમ પાર ઉઘારવાનો એકજ ઉપાય છે. અને તે એ કે મંત્રુર સરકારને રશીયા સામે કોઈ પણ ઉપાયે હાંછેડવી. જો ટોરી પક્ષ પોતે કંઈ કૌશાલ્ય કરે તો તેની અસર લાંબો વખત ટકે નહીં’, માટે જો કોઈ પણ રીતે મંત્રુર સરકારને ઉંઘા પાણીમાં ઉતારી લંડનમાંથી રશીયન એકચીને એ પક્ષના હાથે શ્રીફળ અપાવી શકાય તો પછી કમમાં કમ આગામી ત્રીસ વર્ષ સુધી રશીયા સાથે ક્ષીટનનો મેજ બંધાવજ નહીં, એવી ટોરી ટોળાની

ગણતરી છે. આ બધું જો સફળ થાય અને મજુર સરકારને રશીયનો સામે તીવ્રકાર વહુટે તો બરાબર કટોકટીને વખતે ટોરી મંડળને વચ્ચે પડવાની સગવડ સાંપડે અને લડાઈની તયારી સામેનો વીરોધ શમી જાય.”

પરંતુ પ્રેમ્લસ્ટ્રેન્ડ પેત્રે આઈ. એલ. પી. (સ્વતંત્ર મજુર મંડળ) નો સભ્ય છે અને આ મંડળે આદીથી અંત સુધી મજુર સરકારની પરદેશનીતીને સંપુર્ણ અનુમોદન આપ્યું છે, એટલે એનાથી પણ રશીઆ સામે કાઢવ ઉગાડવાની શીઘ્ર રહી શકાઈ નથી ટોરીપક્ષના મુત્તસંચાલન સામે અણગમો દાખવીને અંતે તે આ મહાશય મજુર સરકારને આગ્રહ કરે છે કે, આપણી સરકારે સોવિયટ સરકાર અને કોમ્યુનીસ્ટ ઇન્ટરનેશનલ વચ્ચે અભેદભાવ ગણવો જોઈએ. આ રહ્યા પ્રેમ્લસ્ટ્રેન્ડના જ શબ્દો :

“જે કોમ્યુનીસ્ટ ઇન્ટરનેશનલ ઇંગ્લેન્ડ સામે પ્રચાર કરવાનો શુન્દો કરે તો તે માટે રશીઆની સરકારને આપણે જવાબદાર લેખવી જોઈએ. પરદેશ મંત્રી મી. ડેન્ડર્સન આજે એટલું તો જરૂર કબુલ કરશે કે રશીઆએ આપણી સામે પ્રચાર ન કરવાનું વચન લાંબુ છે અને પરીણામે પરસ્પર પુનઃ શરૂ થએલા રાજદ્વારી સંબંધની ભુમીકા નષ્ટ થઈ છે. જે ડેન્ડર્સનને પોતાના શબ્દોની કંપ્ત ક્રીમત હોય તો તેણે પુરોગામી વીદેશમંત્રી સર ઓસ્ટીન ચેમ્બરલેનને પગથે ચાલી રશીઆ સાથેનો વ્યવહાર બંધ કરવો જોઈએ.”

બાબતરધારી સંકેતો

બહારના કટલાક માણસો એમ ધારે છે કે ઇંગ્લેન્ડનો સ્વતંત્ર મજુરપક્ષ અતીશય ઉદાર, આદર્શભારી અને સમાજવાદી છે. પણ એજ પક્ષના મુખપત્ર લીડરમાં તંત્રી-સ્થાનેથી વિપર મુજબની નીતી છતાંક અખત્યાર થયા પછી એના પ્રતીસમાજવાદી વીનીપાત વીધે કાઢને શંકા સરખીયે રહેશે નહીં. મેકડોનાલ્ડની ટોળીએ સ્વીકારેલી વીધાતક રાજનીતી સામે ઇંગ્લેન્ડના શ્રમજીવીઓનો અસંતોષ ઉગતર ન બને એટલા સારૂ આ સ્વતંત્ર કહેવાતી રાજદ્વારી મજુરટોળી મુડીવાદી ટોરીમંડળ સામે ઉપલકીઓ અણગમો દાખવે છે અને એ રીતે મજુર સરકારની તેમજ પોતાની સોવિયેટ-વીરોધી નીતી પર પડેલો બીજાવે છે. રશીઆ ઉપર સંગ્રામ લઈ જવાને માત્ર બાહ્યવીનનો પક્ષ આપુર છે, એ જંગી જાગ બીજાવે છે, તેમાં મેકડોનાલ્ડ અને ડેન્ડર્સન અજાણતાં અટવાઈ જાય છે, એમ જો મજુરપક્ષનું વાજંત્ર ન વહે, તો મજુર સરકારનાં સીધાં કુકમેનિ લીધે તેના ઉપરથી શ્રમજીવીઓનો વીરવાસ ઉઠી જાય ને? આ બધી બાજબરીમાંથી, આ કારમી કાબેલીઅતમાંથી શું અનુમાન એવી શકાય છે? વાત હીવા જેવી સ્પષ્ટ છે. મજુર પક્ષના પ્રતીનીધીઓને નહીં જેવા બહાના નીચે રશીઆ સામે મોરચા માંડવા નથી પણ કાઢ ગંભીર તુલ ઉપરથીત કરવું છે. એટલેજ તે પોતાના મુખપત્ર ‘લીડર’ દ્વારા બોલે છે : “રશીઆ પોતાની જુમી ઉપર કોમ્યુનીસ્ટ ઇન્ટરનેશનલને મીત્ર રાખ્ય સામે જે કંઈ વીરોધી ચળવળ ચલાવવા દે તેને આપણે આપણી સામેની સોવિયેટ દુસ્મનાવટ તરીકે ગણ્યા શીઘ્ર છુટકો નથી,” આ રીતે પ્રચારકાર્યની મનસ્વી બાબ્યા

ખાંધી બ્રેકફસ્ટ રશીઆને આ પ્રમાણે આજ્ઞાન આપે છે:

“મોસ્કોએ હવે આફ સમજી લેવું થઈ છે કે હંડરસ સાથે રશીઆનો સંબંધ ભવીષ્યમાં નીલાવી રાખવો કે નષ્ટ કરવો, મેનો બધો આધાર તેના પોતાના ઉપરજ છે. રશીઆમાં રાજ્ય કરતી ટોળાએ ક્રામ્યુનિસ્ટ હંડનેશન લેને દુરમનાવટ ઉભી કરતી અટકાવવી જોઈએ. આ ચરત મંજુર રાખીનેજ રશીઆ આત્મવીકાસ માટેની આવશ્યક શાંતી અનુભવી શકશે.”

આ અલ્પ વાક્યોની ભાષામાંથી બખ્તર ધારી મુકેકા બહાર નીકળી આવે છે. એ ઉપરથી સંપુર્ણ રીતે સીધું થાય છે કે, શાંતીનો સ્વાંગ સજી વીચરતી સ્વતંત્ર મજુર મંડળી, સમાજવાદનો દંભ સેવતી કામદાર સરકાર, એ સરકારની પરદેશનીતી જાળવનાર હંડરસનનો રસાલો, અને ટોરીમંડળનો પ્રતીક પ્રતીનીધી સર ઓસ્ટ્રીન ગ્રેમ્બરસન રશીઆ સામે એકધારો નીરપાવદ વીઝહનીતીમાંજ માને છે.

સહુ સંમત છે

આમ વીદેશનીતીમાં મજુર સરકાર, ટોરી મંડળ કે બીજા કોઈ પક્ષની જાળમાં સપડાઈ નથી, પણ એકજ નીચીત ધ્યેયની સીધી માટે માલેટુનર મુડીવાદ જોડે તે સહકાર કરે છે. બાહ્યવીન અને તેના શાગીદાર રશીઆ સામે જ જોડે છે તેનો મજુર સરકાર અમલ માત્ર કરે છે. ગયા ફેબ્રુઆરીમાં બાહ્યવીને એના કોલીઝીઅમ-પ્રવચનમાં રશીઆનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું હતું,

“અમારો પક્ષ મજુર સરકારનો ગમે તેટલો કટ્ટર વિરોધી હોય, છતાં એક

વાત ચોક્કસ છે કે સત્તાને આશને ખીરાજનાર કોઈ પણ સરકાર ધીટીલ સરકાર છે. પરીણામે, હાલની મજુર સરકાર સામે રશીઅન રાજ્યના વર્તમાનપત્રોમાં રશીઆનાજ રાજપુરોનો કલમથી થતા આક્ષેપો વાંચીને મારે લાલી ઉકળા ઉઠે છે.”

એટલે કે રશીઆ ઉપર ચોડા વહેલા દલ્દલા કરવામાં સાત્રાજ્યવાદી મજુરપક્ષ અને માલેટુનર ટોરીપક્ષ એકમત છે. ટોરીઓએ ૧૯૧૪ માં જર્મની સામે જે નીતી અપસ્યાર કરી હતી તેજ નીતી આજે રશીઆ સામે પુનઃરાવર્તન પામી રહી છે. આ મંડળના ચોવડી સર લુ સેસિલિએ વખતે ‘લંડન ટાઇમ્સ’ ના એક અંકમાં (૨૯ એપ્રિલ ૧૯૧૬) લખ્યું હતું કે, ૧૯૧૪ ની લડાઈ માટે થયેલો નીચું નથી આમની સહાનો કે નથી એ સહાને સુદંતાર મતદાર મંડળનો. પણ લડાઈ લડવાનો તે નીશ્ચય તો સત્તાવાન પ્રધાનોએ માલ પ્રધાનો સાથે મળીને જ ધડયો હતો. એ વખતે એરકવીથ હંડરસને મુખ્ય મંત્રી હતો. તેને તમામ રાજદારી મંડળોએ લડાઈમાં ઝુલવવાની નીતીમાં સંયુક્ત અવમોદન આપ્યું હતું. એજ રીતે આજે મજુર સરકારનો પ્રતીપક્ષી બાહ્યવીન બહારના બધા દેશો સામે હંડરસના મંત્રીઓ અને માલ મંત્રીઓની સંયુક્ત વીઝહનીતીના વાજા બજાવે છે. અત્યારે એ વાજાના સુર રશીઆ ઉપર એકલક્ષા બતાવે જામી રહ્યા છે.

કાન્જવેરી એટલે કે ટોરી પક્ષની આ રશીઆલક્ષી રાજનીતીને ખરે જતાં મજુરપક્ષના મુખ્ય પુરોષો એકઠાનહો-ઉંડસને ઉત્કટતા આપી છે. એ કઈ રીતે? આ શમસ્યા સમજવા જેવી છે. પ્રથમ તો રશીઆની સરકારે મેક્સીકોનાહડની સરકારને

પ્રચારકાયના પ્રશ્ન પરત્વે કંઈજ વચન આપ્યું નથી. એમ છતાં એ કટપીત વચનનાં વમળો ઇંગ્લાંડના આ બે ચક્રાર રાજપુરૂષો ત્યાં ત્યાં ઉભા કરી રહ્યા છે એ ઉપરથી રશીઆ વીશે ટોરીપક્ષના આજખાઓ વારંવાર પાલામેંટમાં પ્રશ્નો પુછે છે અને હેન્ડર્સન તેના પ્રત્યુત્તરમાં રશીઆ સામેની ટોરીપક્ષી રાજનીતીનો આડકતરો સ્વીકાર કરે છે. પ્રચારકાય પરત્વે વસ્તુતઃ રશીઆએ જે 'વચન' આપ્યું છે તે તો માત્ર ઇંગ્લાંડના આંતરીક વહીવટમાં માથું નહીં મારવા પુરતું જ છે. એની સાથે કોમ્યુનીસ્ટ ઇન્ટરનેશનલને કંઈજ સ્થાનસુતક નથી. તેમ આ સંસ્થાના કાર્ય માટે સોવીએટ સરકારે કંઈ જવાબદારી પણ જાહેર કરી નથી. પરંતુ મેકડોનલ્ડ, હેન્ડર્સન અને બાલ્ડવીનને કોઈ પણ બબતની સંબંધતા કે અસંબંધતા સાથે નીસ્પૃહ નથી. એમને તો હરકોઈ બહાને રશીઆ ઉપર આજ ચઢવવું છે. અને આ અગ્રજ લીલામાં એમને હીંદ શીવાય બીજું ક્યું ક્ષેત્ર હાથ લાગે તેમ હતું? એટલે એમણે હીંદમાં રશીઆ તર-

ફથી સામ્પવાદી કાવત્રાં ચાલે છે એવું ઘુલ સીકતથી ઉભું ક્યું છે. ઇંગ્લાંડમાં, ઓસ્ટ્રેલીઆમાં, કેનેડામાં, ન્યુઝીલાંડમાં, હીંદમાં, અફઘાનીસ્થાનમાં, હીન્દી સરહદના પ્રાંતોમાં, અને ખુદ રશીઆમાં એમ બધેજ ખીટીશ સત્રાજ્ય સામે ધડપંત્રો રચાઈ રહ્યાં છે, એવા એકધારો સુર ઇંગ્લાંડના સ્ફેટ મુત્સદીઓં નેર શોરથી ઉચ્ચારે છે. આના જવાબમાં સોવીએટ સરકાર જે કંઈ ખુલાસા, ખચરપત્રો, સમજૂતીઓ અને નીરસનો મોકલે છે તે ઉપર ખીટનનાં સાત્રાજ્યવાદી માંધાતાઓ વર્તમાનપત્રો-દ્વારા પ્રકાશનું એક કારણ સરખું જ પડવા દેતા નથી. કદી જો આવાં નીવેદનોને પ્રકાશ મળી જાય છે તો મજુર સરકારનાં માથુસો કોલાહલ મચાવી છાપાંઓને સંદેશ પાઠવી દે છે કે આ બધા લાલ ખુલાસા તો રશીઆના ખાનગી મંડળોએ રજુ કરેલા છે, સોવીએટ સરકારે એનો સ્વીકાર કર્યો નથી અગર કર્યો હોય તોપણ તે એક જાતની છેતરપીંડી છે...વગેરે. રશીઆથી છુટાછેડા કરી નાખવાની મજુર સરકારની આ અભેડ રીત છે.

પત્ની [રડતાં રડતાં] : તમે મને આપેલું વચન આખરે તોડ્યું જ ને ?

પતી : રડ નહીં મારી બ્રહ્મી ! હું તને એવું બીજું વચન આપીશ !

પત્ની [ચુસ્ત થવાથી] : તમારી કથ પર હું નાચીશ.

પતી [શાંતીથી] : હવે હું દરીયામાં ટપાનો છું.

“તમારા સંબંધમાં બોલાતાં એ બધાં બુદ્ધિભાગે તમે કેમ સાંભળી શકો છો ?”

“તેઓ સાચું બોલતા નથી, એટલે હું તેમની પરવા જ કરતો નથી.”

હુકાનદાર : તારે બીસ્ફીટ લેખએ છે કે ગેળી ગોળાઓ ?

બાપુ : બન્ને. પણ બાએ મને થોડો સ્થુ ખરીદવા મોકલ્યો છે.

શ્રદ્ધા અને સ્વતંત્ર વિચાર શક્તિ

: લેખક :

આવચંદ માવજી વડેરા

શ્રદ્ધા અને વીચાર કરવાની સ્વતંત્ર મનોભાવના, એ બન્ને સામસામા છેડા પર છે. બંન્ને વસ્તુ સાથે સંલગ્ન શક્તી નથી, એટલું જ નહીં. પણ એકબીજાના ક્ષેત્રમાં એ વસ્તુ જ્યાં પ્રવેશ કરે છે ત્યાં બીજાનો હંમેશા અભાવ જ હોય છે. બંન્નેને માટે જો સારી વ્યાખ્યા મુકીએ તો જીવનના કોઈ પણ સીધાંત કે પ્રવૃત્તિ માટે-વીચાર કરવાની આપણામાં શક્તી નથી. એવા તીવ્ર જ આત્માએ પરાધીનતાથી, કોઈપણ વ્યક્તિ કે કોઈપણ બીજી વસ્તુને પોતાના કરતાં વધુ શક્તીવાન માની તેને પોતાના વૃત્તિ વશ જીવનનું કરેલું સમર્પણ તે શ્રદ્ધા. જીવનની મહત્વાકાંક્ષા. તો વૃત્તિને સ્વાધીન વીકાસ આપવામાં-અને સંસ્કાર જે વસ્તુ વાંચે-તેને કોઈપણ ભોગે જીવનમાં લાવવા દેવામાં છે. જીવન સ્વાસ્થ્ય (Balanced life) પણ જીવન લંબાવવાની અત્યુગતા પર જ નમે છે. એટલે શરીરમાંથી પ્રકટતી કોઈપણ વાસનાને તેનો સંપૂર્ણ વીજ્ય મેળવવા દેવામાં જ સ્વાભાવીકતા રહેલી. પણ આ બધી વાસનાઓ જો તૃપ્ત થવા માગે તો માનવીનું રચેલું સમાજજીવન ભુકકો થઈ ખેસી જાય. એટલે આપણે ખેરીતો ઉપજાવી છે. વાસના પર સંયમ મુકવામાં મનુષ્યના સામર્થ્યનો સદુપયોગ કર્યો છે, અને બીજી અનેક મુકતી પ્રયુક્તીથી-આવેશનો લાગણી. ભયો જમાવ કરી વાસનાના ઉદ્ભવને પણ અમુક રીતે ખેંચી રાખ્યો છે. સમાજનો નાશ કરે તેવી સર્વોપરી માનવવાસના ભાગ્યે જ ઉદ્ભવે છે. ઉદ્ભવતાં-અંતઃકરણનું હેતુપુર્વક તૈયાર

કરેલું બળ. અનેક બાબતો અનેક રીતે તેને દાબી દેય છે. એ વાસના અશુદ્ધ છે. અપવીત્ર છે, અમાનુષીય છે, અસંસ્કારી છે. વીગેરે અનેક વીધવીધ બંધનો તેના પર તોત્કાલીક આવી પડે છે. અંતઃકરણ-એટલે કે અનેક યુગોથી થતી વીચારણાનો એક અતિવંત્રીત સમુદ-સામાન્ય રીતે ઘોંઘાટ મચાવી મુકે છે. અને મનુષ્ય નરીકતી મહત્ત્વનું અત્યાર પુર્વે તૈયાર થયેલું મ.પ-માણસને આવી સમાજદ્રોહી માન્યતા પરથી દુર ધસડી જાય છે.

કેટલીકવાર વાસના પ્રકટે છે-ત્યાર પછી તેને અંકુશમાં લાવવા કે તેની ઉચ્ચતા ખેરી નાખવામાં આવે છે. આપણે ઉપર બેંચું કે અત્યારના માનવજીવનમાં એવા અનેક સીદા-તો તૈયાર થઈ ગયા છે, કે જે સર્વ બાબતો સમાજબીનાશક મનુષ્યવાસનાને શાંત કરી દેય છે. દાખલા તરીકે સ્ત્રી અને પુરુષ સ્વાભાવીક રીતે અંગનું આકર્ષણ અનુભવે-એવી વાસના જો સમાજમાં નારંકુશ ફરતી હોય, તો સમાજ આવતી કાલે વીખરાઈ જાય. એ વીખરાઈ જવો જોઈએ કે કેમ, એ સમાજને મનુષ્યજાતીનો વીકાસ-ક્રમ સરળ બનાવ્યો છે કે કેમ તે જુદો પ્રશ્ન છે. અને તેનો જવાબ કાળની મર્યાદામાં છુપાયે છે. મનુષ્યની શરીરસાલસ ઓ જો એટલી બધી પ્રચંડ હશે તો સમાજના આવા અતી હલકાં અને આધાર વીનાના બંધનોને તુટી જતાં વાર લાગવાની નથી-પણ જો ઉપર કહી તે વાસનાને બંધન ન હોય-એ વાસનાને શુદ્ધ પ્રેમના અતી

લાગણીભર્યા આકર્ષક પણ એક જગ્યાએ બંધન જેવા સીદ્ધાન્તથી બાંધી લઈ વ્યક્તીગત ન બનાવી હોય તો સમજ નર નાશ પામે.

બીજી બાલુથી વાસનાતું જોર પ્રકટયા પછી ખેરી નંખાય છે અને તેમાં શ્રદ્ધા મુખ્ય કામ કરી જાય છે. નીખળ માણસ પાસેથી તેની કોઈપણ સામાન્ય લાગણી ઉશ્કેરીને વ્યક્તી સમર્પણ કરાવી લેવું તેનું નામ શ્રદ્ધા. માણસ પોતાની મેળે વીચાર કરતો અટકી જાય, અગર પોતે વીચાર કરી શકે છે તેવી શક્તી તેનામાં છે એમ માનતો જ બંધ થઈ જાય—અને પછી બીજી કોઈ રીતે આકર્ષક કે અત્યંત મહાન લાગતી વસ્તુ તરફથી જે મળે તે લેવા તૈયાર થઈ જાય. જેમકે ધર્મ. એ માણસની અત્યંત સામાન્ય લાગણી પર નમે છે. હવે એ લાગણીથી ધર્મને માણસે અત્યંત પવિત્ર અને દૈવી વસ્તુ માની છે એને બુધ્ધી પર માની બુધ્ધી પર સદાકાળનાં બંધનો નાખી દીધા છે. એટલે અત્યારે ધર્મને નામે કોઈપણ સીધાંત માણસ કબુલ કરી લે છે. કારણ કે પોતાના સ્વતંત્ર વીચાર કરતાં ધર્મ કહે છે તે વધુ સારું છે—એમ તે સતકાળ માનતો જ આવ્યો છે. આવી જ શ્રદ્ધા વ્યક્તીમાં પણ હોય છે. કોઈ સીધાન્ત કે આદર્શમાં પણ હોય છે.

શ્રદ્ધાથી માણસ આત્મવીશ્વાસ ગુમાવે છે. દરેક આજ્ઞામાં એની પ્રીય વસ્તુનો સ્વર શોધવા એ મથે છે. ન મળતાં નીરાશ થઈ નીષ્ક્રીય બની જાય છે. ન્હાની ન્હાની વસ્તુ પરત્વે પણ—વ્યક્તીગત ખાતગી જીવન પરત્વે પણ, પોતે પોતાની મેળે નીજીય લાવી શકશે એમ તે માની શકતો. માટે એ જેમાં શ્રદ્ધા હોય તેને પુછે છે. એ શ્રદ્ધા પ્રેરનાર જો વ્યક્તી હોય તો બને તેટલા અભ્યાસપુર્વક

જવાબ આપી શકે. પણ જો જડ સંસ્થા હોય તો સર્વને લાગુ પડે તેવા જ જવાબો તેની પાસેથી મળે. વ્યક્તીગત વીશીષ્ટતા કે જે ધણીવાર તો બહુ જ મહત્વની વસ્તુ હોય છે. તેને અવગણી માત્ર કાયદાની ચુસ્તતાની માફક તેને સીધાંત લાગુ પાડી આપે. અને તેથી રાચી શ્રદ્ધાભર્યા માણસ પોતાની મુક્ત ગુલામીમાં એક બંધન ઉમેરી સ્વતંત્ર જીવન માટે એકવાર વધુ નાલાયક બની હર્ષપુર્વક પાછો ફરે છે.

સ્વતંત્ર વીચારશક્તી એ શ્રદ્ધાની બરોબર સામી બાલુ છે. એમાં માણસ પોતાની મેળે ગુચ્છો ઉકેલે છે, પોતાની મેળે પોતાનો માર્ગ નક્કી કરે છે. ઉપર કહી તેવી વાસનાને આમાંયે અંકુશ તો છે જ, પણ એ અંકુશ બુધ્ધીપુર્વકના પૃથક્કરણથી આવતો હોવાથી એને બહુજ સજ્જડ રીતે કદી નથી પકડી શકતો. જ્યારે જ્યારે કારણ નાબુદ થાય છે. ત્યારે આકંક્ષાને સફળ થવાની એ છુટ આપે છે, અને પરીણામે માણસ સ્વાધીન વ્યક્તીત્વ મેળવી શકે છે. શ્રદ્ધાનો આધાર આવેશ કે ઉશ્કેરાટ પર છે. વીચારશક્તીમાં સમતોલતા હોય છે. શ્રદ્ધાથી ગમે તે એક વાત સંપૂર્ણ રીતે કબુલની પડે છે; ત્યારે વીચાર શક્તીમાં બધીજ માન્યતાઓમાંથી વ્યક્તીગતને પ્રસંગ પરત્વે જુદો જુદો નીજીય તારવય છે. શ્રદ્ધાથી માણસ જડ—પરાધીન યંત્રવત અને એકમાર્ગી બની રહે છે. ત્યારે વીચાર શક્તીથી એ જીવન્ત સ્વાધીન મનુષ્ય બનેતો જાય છે.

છતાં શ્રદ્ધાનું મનુષ્ય જીવનના ઘડતરમાં આટલું બધું મહત્વનું સ્થાન શા માટે? શા માટે મહાન ગણાતા માનવ આત્માએ પણ શ્રદ્ધાથી પર નથી બની શક્યા? અને શા માટે તેઓ પણ શ્રદ્ધાના મહત્તા વારંવાર

મન સમક્ષ મુક્યાં કરે છે? આનું કારણ માત્ર એક જ છે. શ્રધ્ધાથી જીવન સ્વાસ્થ્ય બહુજ સુલભ બની જાય છે. આપણે જોઈએ કે જાંઘળીનો હેતુ ગમે તે હોય, પણ પ્રાણી માત્રમાં જીવન લંબાવવાની વૃત્તિ બહુ જ સ્વાભાવીક હોય છે (Instinct to Survive). પ્રાણી માત્રની સર્વ પ્રવૃત્તિનું મુળ આવા જીવન માટેના વીરલમાં (Struggle for existence)માં જ છે. માત્ર શારીરિક કે સ્થૂળ જીવનને જ આ સીદ્ધાંત લાગુ પડે છે તેમ નથી. સંસ્કૃતી આગળ વધતાં અને માનવજાતીનો કંઈક વીકાસ થતાં ધીમે ધીમે માનસીક જીવન પણ સર્જાય છે. અને તેને પણ આજ નીચમ લાગુ પડે છે. જેમ શરીર ટકાવવા માણસ જાત્રાત કે અજાત્રાત અવસ્થામાં પણ પ્રયાસો કર્યા કરે છે, તેમ માનસીક સ્વાસ્થ્ય માટે પણ માણસ એટલી જ સ્વાભાવીકતાથી પ્રવૃત્તી કરે જાય છે. એટલે અત્યારની માણસની બધીજ કીયાઓ કાં તો શારીરિક સ્વાસ્થ્યને માટે કાં તો માનસીક સ્વાસ્થ્ય માટે હોઈ બનેલું મુળ જીવન ટકાવવાની કુદરતી આકાંક્ષા પર જ આધારિત છે. આ માનસીક સ્વાસ્થ્ય શ્રધ્ધાથી બહુજ સુલભ થઈ પડ્યું છે. આપણે સામાન્ય જીવનમાં પણ જોઈ શકીએ છીએ કે, એક નહીં બેથી વાતમાં પણ આપણે માથે જવાબદારી આવે છે ત્યારે આપણે શાંત રહી શકતા નથી. અને બીજાજવાબદારી-કોઈ પણ જાતની ચીંતા માંથી મુક્તિ-એ આપણને સુખપ્રદ થઈ પડે છે. આ શ્રધ્ધા તે માણસમાંથી પોતાના કૃત્ય માટેની જવાબદારી ખેંચી લે છે. એ રીતે માણસ માત્ર લશ્કરી શીસ્ત પ્રમાણે હુકમને તાબે થતાં શીખે-એટલે જાંઘળીના સર્વકૃત્ય માટેની પોતાની જવાબદારી એ તણ શકે છે. બીજી કોઈ પ્રયત્ન લાગણીના જોર પર જેને માટે માણસે વીશ્વાસ

ફળવ્યો છે તેને ચરણે જીવન સમપણું કરવું, એટલે માણસને માટે માનસીક શાંતી અત્યંત સુલભ બની જાય છે. એ પોતાને માટે વીચાર નથી કરતો. કારણ કે પોતે વીચાર કરી શકે છે એમ તેણે કદી માન્યું નથી હોતું. પોતાની જાંઘળીના નીલુથિયા પણ પોતાની મેળે નથી તારવતો. કારણ કે એ શક્તી પોતાનામાં પણ છે અને પોતેજ એ કાર્ય માટે જગતનો સૈથી લાયક માણસ છે એમ તેને નથી સમજાયું હોતું. પછી એ અત્યંત નીર્બળતાને સંપૂર્ણ પરધીનતામાંથી પોતાની કાર્યશક્તી પ્રકટાવવા માટે એ બીજાનો આશ્રય લે છે. અને શ્રધ્ધાપુર્વક બીજાના નીલુથિયા કષ્ટુલ રાખી-એ નીલુથિય કરનારને સંપૂર્ણ માની. તેના નીલુથિયામાં સુકનજ હોય તેવા વીશ્વાસ રાખી કાર્ય કરે છે. એનું માનસ સદા શાંતજ રહે છે.

પછી આવી શ્રધ્ધા કોઈ વ્યક્તિમાં હોવાં ધર્મમાં હોય, ઇશ્વરમાં હોય, કોઈ આદર્શમાં હોય, કોઈ પુસ્તકમાં હોય ગમે ત્યાં હોય. માત્ર એની શરૂઆત વખતે મનુષ્ય લાગણીનો પ્રયત્ન આંચકો આવે, માણસ જેમાં શ્રધ્ધા મુકવાનો છે તેના તેજ આગળ અજાત જાય, એટલે પછી એ પરવશતાનાં બંધન નીરંતરતા બની જાય છે.

આ શ્રદ્ધા એ અનુવીચારકની માન્યતાથી ભૂલી વસ્તુ છે. માણસને હકીકતના અત્યંત કે બીજા કોઈ કારણને અંગે પહેલાં એક વીચાર ન સુઝે, પણ બીજાએ એ રસ્તે વીચાર કર્યા પછી એ વીચારસરણી એને પણ મેળે અને પોતે પણ એજ રીતે વીચાર કરી પ્રથમ વીચારકે દારવેઈ માંગે જાય એ વસ્તુ એ શ્રદ્ધા નથી. એમાં તો માત્ર વીચાર કરવા માટેનાં પોતાનાં સાધનો

ઓછાં છે એટલું જ. બુદ્ધી કાંતો બહુ જ સુચક કે તીવ્ર નથી. કાંતો અભ્યાસ નથી. કાંતો હકીકતનું જ્ઞાન ઓછું કે અધુરું છે અને પરીણામે એ વસ્તુ ખીજના વીચારમાંથી મળી આવતાં પોતાની શક્તીને એ સંપૂર્ણ અજમાવે છે. શ્રદ્ધામાં આમ નથી. એમાં તો વીચારશક્તીનું સીધું સમર્પણ છે. એમાં આખી વીચારશ્રેણી નહીં પણ માત્ર નીચુંચોળ ઉછીના લેવાય છે અને તે બુદ્ધીગમ્ય બન્યા હોય या નહીં પણ તેને તાબે થવાનું હોય છે.

એ શ્રદ્ધાએ પરીણામે કેવો માણસ ઉપજાવે છે? સદાકાળ પોતાની જવાબદારી ફેંકી દેવા તૈયાર, જીવનની સુંદરમાં સુંદર વસ્તુને સ્વાધીન રાખી તેના ઉપભોગથી તૃપ્તી નહીં, પણ સર્વ રીતે ખીજને તાબે બની રહેનાર, સંલોભના પટ્ટા પ્રમાણે જીવનનાં સ્વરૂપો બદલી શકે તેવો જીવન્ત નર નહીં, પણ ગમે તે કાળે જે મમે તે સંલોભમાં એકતો એક ધ્વની કાઢ્યા કરે તેવું યંત્ર શ્રદ્ધાથી જડ થઈ ગયેલી બુદ્ધીને અંગે એ કોઈપણ વસ્તુ સ્વીકારી લે છે; એને પોતાનામાં વીશ્વાસ નથી—ધણીવાર તો આખી માણસજાતમાં વીશ્વાસ નથી—મનુષ્ય શક્તી એને મન કંઈ નથી. મનુષ્ય જીવન એને સાંધી નીચે મુકી શકાય તેવી વાત લાગે છે. એની મનોદશામાં જ્યાં ત્યાં મનુષ્ય કરનાં વધુ પવીત્ર શક્તીશાળી અને મુલ્યવતી વસ્તુઓ અધગ્રાયા કરે છે! એના પરાધીન જીવનમાં માત્ર મૃત્યુ સમી અખંડ શાંતી છે. આંચકા ભોગાવ્યા પછીની સોગણી મીઠી બનતી સમતોલતા. રમણીય મુંઝવણો મધુરી ભ્રાંતી એના જીવનમાં ક્યાંઈ નથી. એના મનુષ્યત્વનો ઉલ્લેખ વીકાસ સંપૂર્ણ પરાધીનતા છે. નેટલે અંશે એણે ખીજની સાચી કે કાંઈપણ શક્તીપર જીવનનો છોડી

દીધી છે, એટલે અંશે એણે સ્વાતંત્ર્ય હણ્યું છે. એટલે અંશે એણે ગુલામી કબુલી છે.

હવે આ પરાધીનતા, આ ગુલામી વધુ સૌમ્ય, અને ભાવના ભરી બને માટે એ હંમેશાં શ્રદ્ધાનાં શુભગાન ગાયાં કરે છે. બુદ્ધીને વખોડ્યા કરે છે. પવીત્ર માનેલી વસ્તુઓની પવીત્રતા ઓછાસાધથી જાળવ્યા કરે છે. જેમાં શ્રદ્ધા મુકી છે તે સદુધી ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુ છે એમ સદાકાળ પોતાના મનમાં અને ખીજે બધે ઠસાવ્યા કરે છે. અને પોતે કબુલી લીધી છે એ પરવશતા, કોઈ પણ રીતનું બંધન નથી પણ માનવજીવનની મહત્તાની પરાકાષ્ટા છે એમ કાયમ વીચાર્યા કરી, એ પોતાના મનને છેતરે છે. એથી પરવશતાનું દુઃખ શાંત થતું જાય છે અને માણસ એને એ રીતે સદાકાળ જીવી મરી જતો લાગે છે. કદપનાથી, ભાવનાના ઉછળ્યા ભર્યા જરેથી, એક ખીજ કદપનાને સ્વીકારી, આવા નીબળ સ્થંભપર પોતાની જાત ટકી છે એમ માનનાર અને એ આધાર વીના પોતે નકામો છે એમ માનનાર મનુષ્ય જાતીની ઉત્કૃષ્ટતા કે વીકાસમાં શું ફાળો આવી શકે, કે મનુષ્યની શક્તીને મહત્તાને કેવી નીજીવ કરી નાખે તે સ્પષ્ટ છે.

માત્ર સુખની દાણીકે લાલસા માટે, માત્ર પોતાની જીવનને છેતરીને મેળવેલી ખીજ જવાબદારીમાંથી ઉદભવતી સ્વસ્થતાને ખાતર, આખી જીવનની અનેકવીધતાનો ભોગ આપવો તે મનુષ્યની શક્તીના વીકાસ માટે ઝેર સમાન છે. સમાજની વ્યવસ્થા ખાતર આપણા અનેક સમાજસ્ત્રષ્ટાઓએ આવી શ્રદ્ધા પોતાનાં વચનો માટે પ્રકાશવી છે; તેમણે સુંદર દેખાતા આદર્શો, મોહક લાગતી ભાવનાઓ, આવેશ ભર્યા સીધાંતો ઉપજાવી એમાંથી એના નીચુંચો સદાકાળ લોકોમાં

જાગ્રત રહે માટે, અંતઃકરણ જેવું હોડામાં ઉપજાવી, પ્રજાને નળાળી બનાવી દીધી છે. પ્રજા અંતઃકરણની વૃત્તિમાં, વાસનામાં, સ્વાભાવીક ને કુદરતી બળ છે એમ ધારી માને છે તેને બદલે ત્યાંથી મનુષ્યકૃત સીદ્ધાંતો મળી આવે છે. શ્રદ્ધા એને સ્વીકારે છે. જુદી સુખ બને છે, સ્વતંત્ર વીચારશક્તિ તો અગાઉથીજ ડાખી દીધી હોય છે. પણ માણસ એ પ્રમાણે વર્તે છે તેમાં માનવતા ઝાંકખી હણાઈ રહી હોય છે. તે કોઈ સમજતું નથી.

ત. હા. ખા

હ નીયામાં ભેધએ તેટલા ઘડું છે અને હ ભેધએ તેટલો બાજરો છે: તેમ છતાં આજ દુનીયામાં લાખો મનુષ્યો એવાં છે કે જેમને ખાવા માટે ખોરાક મળતો નહી.

...

ઓ મારાં બાળકા! ચાલો ચાલો મારી સાથે રૂપાણું શહેર લેવા. એ અલખેડી અને પવીત્ર નગરી છે. જ્યાં જુદી જુદીનો માણસ શ્રીમંત બની જાય છે, અને જુદીમાનો શ્રીમંતોની સેવા કરતા ખતા ખાય છે.

...

ર સોષમાં સ્વાદ નથી, પણ એ વાંકે રસોઈનો નથી. ઓ મારા માલીક ? ખરો વાંકે રસોઈઆતો જ છે. તારે ઠપકો આપવો હોય તો તેને ઠપકો દે, રસોઈને ન નીંદ, કેમકે તેમાં મીઠું નાખતું રસોઈઓ જ જુલી ગયા છે.

...

જેની પાસે મુખે રાત ગાળી નાખવા માટે ફારીવુટી ગોદડીએ નથી, તે ચંદ્રીકાનું સૌન્દર્ય ભેળને શું કરવાનો ? જે સાધુ ભુખ્યા પેટને માટે પુરી ખરીદવા

સાચી માનવતા એટલે સ્વાધીનતા-સંપુર્ણ વીચારશક્તિનો વીકાસ. સ્વયંસીદ્ધ તરીકે અપતી કંઈપણ વસ્તુનો અસ્વીકાર અને વૃત્તી કે વાસનાને તીરંકુશ ઉપજાવવા દે તેવા સંયોગોનું સર્જન એ શ્રદ્ધાથી નથી થતું. શ્રદ્ધા તો જીવનપર લયાનક બંધન મુકી દે છે. શ્રદ્ધા એટલે પોતાના કરતા કોઈપણ વસ્તુ વધુ પવીત્ર વધુ શક્તિશાલી કે મહાન છે તેમ કારણ વીના માનવું તે એથી માનવવીકાસ રૂંધાય છે. એટલે જીવનમાંથી એ શ્રદ્ધા નટલી દુર જાય તેટલો સ્વતંત્ર વીકાસ શક્ય બનશે.

ગીતા વચી દેતો હોય, તેને શ્રીકૃષ્ણનો ઉપદેશ શું કામનો ?

...

હ નીયા ઉપરનાં તમામ દેવજો, ધરપી-તાલ કે શીક્ષણમંદીરના સ્વરૂપે પરીવર્તન પામતાં હોય, તો મારી ખાત્રી છે કે, લગવાનને તેથી વધારેમાં વધારે આરામ થાય.

...

વ પાંચતુલ્ય આ તોફાન નથી. મેધના ગણગણત્યાં અને વીલ્લળીત્યા ચમકારથી કોઈ રખે ચલરાતા. એ તો આચાર્ય વીના ઇશ્વરનાં પૃથ્વી સાથે લગ્ન થાય છે; એ લગ્નસમારંભમાં કુદરતી તત્ત્વો જાનૈયા થઈને મહાલે છે.

...

નીરખ ઓ માનવસમાજ ! રણ-ભુમીમાં પડેલાં મુર્દાંની ઉગાણી હીંસકે પંખી કરી રહ્યાં છે, સ્મશાનનાં મુર્દાંને શીયાળવાં ચુંધી રહ્યાં છે, તેજરીતે પુનરીઓ મંદીરામાં ઉગાણી ચલાવી રહ્યાં છે !

હ. ચ

પડકાર!

બસ યુદ્ધ, હવે ન વીરામ !

રાષ્ટ્રીયતાની ભભુકે જ્વાલા,

શીથીલ બને કેા આમ ?—બસ યુદ્ધ હવે ન વીરામ !

પ્રગતી પથના થવા પ્રવાસી,

ધાતુ ધરીને હામ—બસ યુદ્ધ, હવે ન વીરામ !

સમરાંગણમાં રગદોળાશુ,

એજ અમારું કામ—બસ યુદ્ધ, હવે ન વીરામ !

દેશ દુઃખ નીવારણ અથે,

થશે અમને અમ નામ—બસ યુદ્ધ, હવે ન વીરામ !

આત્મપ્રદાતાં શસ્ત્ર સજ્યાં ત્યાં

ખડું મુક્તીનું ધામ—બસ યુદ્ધ, હવે ન વીરામ !

ભારતભૂમી અમારી કાળે,

હો કુરબાન તમામ—બસ યુદ્ધ, હવે ન વીરામ !

બીબીન વૈદ્ય

શબ્દોની રમત

: શોધક :

રમતીયાળ

સામાજિકતા પત્રકારોની પરીષદ સમક્ષ ઊભા રહીને હીંદના વઝીર મીં વેન્જુડ ખેતે લંડનમાં જીનની ત્રીજી તારીખે કહ્યું: “લોકોમાં મતભેદ પાડીને હીંદમાં રાજ્ય ચલાવવું તે બ્રીટીશ રાજનીતી નથી.” પરંતુ ખીજે જ દીવસે સીમલામાં વાઇસરોયે પંજાબના મુસલમાન જમીનદારોના પ્રતીનિધીમંડળને ખાત્રી આપી હતી કે, સરકારી નોકરીઓમાં કામી તત્વના ધોરણની શોધ જાળવણી કરવાનાં તમામ પગલાં લેવામાં આવે છે !

મુબાઇનું ‘ઉછડી મેલ’ જે એક અંગ્રજના તંત્રીપણા નીચે પ્રસીદ્ધ થાય છે, તે તા : ૫ મી જુનના પોતાના અંકમાં ‘ફ્રેન્કફર્ટ’ની સડીથી લખતાં કહે છે: “હીંદુઓની સામે મુસલમાનોને અથાણવા તે હીંદમાંની નોકરશાહીની જીત અને માનીતી રમત છે!” પત્રકારોની એજ પરીષદ સમક્ષ મીં ખેતે એવું પણ કહ્યું હતું કે: “હીંદના હોત તરફ અમે પ્રથમ લક્ષ આપીએ છીએ.” તેને ખીજે જ દીવસે લંડનના ‘ઉછડી મેલ’માં એક લેખ લખતાં લોડ રોથરમીયરે લખી નાખ્યું હતું કે: “બ્રીટનવાસીઓની આવકના પ્રત્યેક પાંદોમાં ૪ શીર્વીંગ નેટવો આવક હીંદ સાથેના બ્રીટીશ સંબંધને આભારી છે” અને તે આવક માટે જ તેણે સામાજિકતા પંથમાં હીંદને દયાવી રાખવાની પોતાના વાંચકોને આગ્રહભરી લલ્લામણુ કરી છે !

* * *

મુબાઇના બીંડી બજારમાં કુતરા ઉપરથી તોફાન થયું અને અનેક માણસોના જીવ ગયા, તે વીધે મુબાઇ સરકારના બજાર-

ખાતાએ જે હકીકત વર્તમાનપત્રો ઉપર ચોક્કાવી તેમાં લખ્યું કે, “એક મુસલમાન એક કુતરાને લાકડીથી ઘાતકી રીતે મારતો હતો, તે એક ગોરા સાજન્ટે જોયું—અને તેણે મુસલમાનને મુકકા માર્યો.” પણ એ મુસલમાન [જે પકાણુ હતો] કુતરાને શા માટે મારતો હતો તે વાત એ ખાતાએ છુપાવી છે. તે ઉપર દીકા કરતાં ‘ઇન્ડિઅન સોસાયટી ફોર્મર’ વાળી રીતે દીકા કરે છે કે: “આ બજારખાતાનો અધીકારી એવું માનતો લાગે છે કે, મુસલમાન માટે કુતરાને મારવો તે સ્વાભાવીક છે, અને સાજન્ટને માટે કુતરાને મારવા સાર માણસને પીટવો તે સ્વાભાવીક છે.”

* * *

લાઇ ફેનર ઓક્સેની વીલાયતી કામદાર સરકાર માટે ફરિયાદ છે કે, તે સરકાર જોઇએ તેટલી હીંમતવાન નથી. જે તેમ હોત તો હીંદને તેણે જ મહીના પહેલાં સંતોષ આપ્યા હોત અને તે મામલો આટલો બગડત નહીં. અને રોથીમીયર, ડાયર, ખેવરજીકર પણ એજ વાત કરી રહ્યા છે કે: કામદાર સરકાર જોઇએ તેટલી હીંમતવાન નથી. જે તેમ હોત તો જ મહીના પહેલાં દમનનીતી શરૂ કરી, તેણે હીંદને કચડી નાખ્યું હોત, તો મામલો આટલો બગડત નહીં!—કદાચ આ બન્ને પ્રકારની મનોદશા વચ્ચે મેકડોનાલ્ડના વધારા મીત્રોની દશા ત્રીજું કે જેની ત્રાક પડી હશે !

* * *

પતીયાળાના પરરાષ્ટ્રીય ખાતાના મંત્રી મી० રશ્મિક વીલીયમ હાલ વીલાયતમાં છે. તેમણે ત્યાંના “ધવર્તીંગ સ્ટાન્ડર્ડ” સાથેની વાતચીતમાં હીંદની સ્વરાજ્યની ચોચતાની વીરક્ષમાં કહ્યું: “હીંદમાં ૬૦,૦૦૦,૦૦૦ અસ્પૃશ્યો નીધનતા અને અધપતનમાં સડે છે.” એમને માત્ર એકજ પ્રશ્ન છે કે, દોઢસો વર્ષ થયાં હીંદમાંની ખ્રીષ્ટીય સંસ્તનતે તેમને માટે કેમ કશું ક્યું નહીં? અસ્પૃશ્યો તરફના પ્રેમનો ઝરો હમણાં જ તેમના દીલમાં ક્યાંથી ઝુટી નીકળ્યો?

* * *

આપણા વીનીત શોદા(!)ઓએ સરકારને તેમ જ મહાસભાને પ્રાર્થનાપત્રો પાઠવવાનો આરંભ કર્યો છે. પહેલાં તેઓ સરકારને પ્રાર્થતા ને મહાસભાને ધીક્કારતા. હાલના ઉગ્ર વાતાવરણે એમનામાં એટલા પલટો કરાવ્યો લાગે છે. તેમ છતાં તેમના છેલ્લા પ્રાર્થનાપત્રમાં ચીમનલાલ સેતલવાડ અને કાવસજી જહાંગીર (નાના) લોકજનશ્રુતીની આ રીત માટે “શોક કરી ગયા હતા અને હજી શોક કરી રહ્યા છે” અને તેથી ‘સત્યાગ્રહની ચળવળમાંથી સારા માણસો નીકળી નહ’ તે માટે સરકારને ગોળમેજી પરીપદની સાફ વાતો કરવાની લજામણુ દરે છે. એમને દેશના મીત્રો કરતાં ઇંગ્લંડના મીત્રો માટે બહુ કાળજી છે, એટલે સત્યાગ્રહીઓને તેમની લડત અટકાવવાની વીનંતી કરતાં કહે છે: “અમે પહેલાં તેમને એ માટે કંચેલી લજામણુ ધ્યાનમાં લેવાઈ નથી. અમે તેમને દેશના લજા માટે ફરીથી લજામણુ કરીને આશા રાખીએ છીએ કે અમારી વાતને તેઓ આ વખતે બરાબર સાંભળે.” શા માટે? એમની પહેલી અને હાલની લજામણુ વખતે તેમનામાં શું ફેર પડ્યો છે? એમની લજામણુ સરકારને માટે તો ખીજી નથી જ.

પહેલાં સત્યાગ્રહ અટકાવો, પછી સરકાર દમનનીતી અટકાવશે; એ એમની જુની મનોદશા કાયમ છે. છતાં તેઓ સત્યાગ્રહીઓને એમની લજામણુ માનવાનો આગ્રહ રાખે છે!—કેવા લજામોળા આપણા વીનીત ભાઈઓ છે?

* * *

આપણા લજામોળા વીનીત ભાઈઓ ઉતાવળ હોય તો જમવાનું ભુલે, માથે પાઘડી કે ટોપી મુકવાનું ભુલે, પણ સંસ્થાનો સમા સ્વરાજની માગણી વખતે “With safe-guard” [અંકુશોવાળું] એ શબ્દો કહેતાં ભુલવાના નથી. સારું છે કે ત્યાંસુધી આ દેશની વસતી એમને જ યાદ કરવાની નથી!

* * *

ઓક્સફર્ડના ‘અન્ડરગ્રેડ્યુએટસ’ની મંડળીએ હીંદ વીષેની ચર્ચામાં એવો ઠરાવ કર્યો કે: “હીંદને તારકાળીક સ્વરાજ આપવાની તરફેણમાં અમે નથી.” એ ચર્ચામાં ઠરાવનો વીરોધ કરનારા ઘણા નીકળ્યા હતા, પણ હીંદના ગ્રેડ્યુએટસોએ તેમજ અન્ડરગ્રેડ્યુએટસોએ ઠરાવ કરી નાખ્યો છે કે: “હીંદને તારકાળીક સ્વરાજ અપાવવાની તરફેણમાં અમે છીએ.” બંને દેશના કોલેજ અને આમ સમસામે ખડા છે; બંનેની કસોટી છે. હાર કે જીતનો નીલુંય તેમના વચનપાલનની તૈયારી જ આપશે—પરીણામ તો ત્યારે જણાશે.

* * *

સોલાપુરના લરકરીરાજમાં કરવામાં આવેલી સજ્જઓને “જંગલી અને વેરની ભાવનાવાળા” કહીને લંડનના કામદાર પરાનું ‘ન્યુ લીડર’ એવી ટીકા કરે છે કે: “આકુળ-વ્યાકુળ મનોદશાનું આ કામ છે અને જવાબદાર સરકારને માટે તે શરમભરેલું છે.” જ્યાં ‘માશ’લ લો’ આવતો નથી ત્યાં ચાલત.

‘લાહીરાજ’ માટે કદાચ ‘ન્યુ લીડર’ હવે દીકા કરવાનું હશે. કામદાર પક્ષના તંત્રીઓ અને મુત્સદ્દીઓનાં મગજ વચ્ચે આટલો તફાવત કેમ ?

* * *

પંજાબવાળા આપણા પેલા દીવાન અમન-લાલે લાહોરના ‘પાયોનીયર’ પત્રના લંડનના પ્રતિનીધી સાથેની વાતચીતમાં કહ્યું: “બ્રિટીશ માનના બહીષ્કારના કાર્યક્રમથી ઇંગ્લેન્ડની ખેડારીના રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નની ગુચ્છ વધી છે, અને તેણે બ્રિટીશ વ્યાપારને અને તીજરીને અસ્ત-વ્યસ્ત બનાવી મુક્યાં છે” તેથી હવે કામદાર સરકાર હીંદ સાથે સંધી કરવાનો વીચાર કરે છે. ખરું છે. એક લેખકે બ્રિટીશ પ્રબળને જાતીય અભીમાન, સત્તા અભીમાન અને શ્રીમંતાઈના અભીમાનમાં જાન જુલેલી જાતી કહી છે. તેથી તેના એ અભીમાનને અસર કરે તેવી ચળવળ આગળ તે સંધીના પ્રશ્નો કરવા પહેલી તૈયાર થાય છે.

* * *

મીસીસ ખેઝંટ ‘ગ્રાળમેલ’ તું નોતરું સ્વીકાર્યું. કહે છે સપ્તમન વૃતાંતનો પાયો સહેલો છે એવું એમનું માનવું છે, છતાં મીસીસ ખેઝંટ હમણાં એ વૃતાંતનો બારીક અભ્યાસ કરી રહ્યાં છે!—માટે તો તેમને મીસીસ ખેઝંટ કહેવામાં આવે છે !

* * *

શ્રીનીવાસ શાસ્ત્રીજીએ વીલાયતી ‘રેકૉર્ડર’માં લેખ લખ્યો છે. ‘અમારા ગયા પછી હીંદનું શું થશે ?’ એવી બીંતા બતાવનારા ગ્રાંથોને તેમણે એક જ વાક્યમાં કહ્યું છે: “તમારાથી જે કંઈ બાંધી શકાય તે બેશું

કરી લો, હીંદમાંથી હડી જાઓ અને હીંદને તેના ભાગ્ય ઉપર છોડી દો.” [Gather up what you can, retreat and leave India to her fate]. શાસ્ત્રીજીની બીજી સલાહોનાં વખાણ કરનારા બ્રિટીશ મુત્સદ્દીઓ આ સલાહ સ્વીકારવા કેટલા તૈયાર છે, તે ખબર હજી રહેતે મોકલાવી નથી !

* * *

હીંદુસ્થાનની ખબરો ઉપર સેન્સરશીપ લાગુ કરવામાં આવી છે. તેની સામે વીરોધ કરતાં લંડનમાં મીં. આર. પી. સ્કૉપ્સ નામના જાણીતા અમેરીકન પત્રકારે કહ્યું: “જે અમેરીકનો હીંદ વીશે કંઈ જાણવા માગે છે તેમના માગમાં હીંદનો સેન્સર અડચણો ઉભી કરે છે, તેથી તેમના દીલમાં ત્યાં જતાં સંદેશ માટે એટલો વસવસો ઉભો થાય છે કે, જ્યારે તેઓ વર્તમાનપત્રમાં વાંચે કે, બે માણસો માર્યા ગયાં છે, ત્યારે તેઓ માની લે છે કે, ધણું કરીને ૨૦ માર્યા ગયાં હશે અને ત્યાંની ઇસ્ખીતાલા ઉભરાઈ જાય છે.” એમ કરીને સેન્સરે કરેલા હીંદ ઉપરના ઉપકાર માટે તેનો આભાર માનવો જોઈએ.

* * *

‘ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિઆ’માં ગઈ તા. ૧૪ મી જુનના દીવસે “હીંદ અને સામ્યવાદ” નામનો અગ્રલેખ પ્રસીદ્ધ થયો છે, તેમાં આપેલાં અવતરણો અને સામ્યવાદી પત્રોના આધારો ઉપરથી માનવાને કારણ મળે છે કે, તે પત્રની ઓશીસમાં મોટા પ્રમાણમાં સામ્યવાદી સાહીત્ય આવતું હોય. કેટલાક એને સરકારી મુખપત્ર કહે છે, તેથી તો તેના તંત્રીને સામ્યવાદી સાહીત્યના સમાગમમાં રહેલા દેવામાં આવતા નહીં હોય ?

રાજકારણની ભેંટી [બે પત્રો]

બાળવાડા

વડોદરા, તા. ૨૦ : મે.

પ્રીય મુમન

લડન

ગયા મેઘમાં તારો પત્ર મળ્યો તે પછી રાષ્ટ્રીય ચળવળ અને જનશૂની અપાર વધી પડ્યાં છે. અમને બધાને એમ થાય છે કે તું આ વખતે અહીં હોત તો તારા કેટલાક જડ વીચારો જરૂર ફરી ગયા હોત.

લોકો ગમે તેટલા અત્યાચાર સહન કરે છે, અને ભારેમાં ભારે ઉશ્કેરણી સામે પણ અહીંસક રહીને જોનારાઓને દોષ કરી નાખે છે.

મીઠાની આ લડત તો હવે ચોમાસું ખેસતાં બંધ થશે, પણ તે પછી વીદેશી કાપડના બહીષ્કારની ચળવળ ઉપાડી લેવામાં આવનાર છે. લોકો ખાદી તરફ ખુબ વળ્યા છે, પણ ઠામે ઠામ ભરાતાં સ્વદેશી બજારોને જે લોકો ઉત્તેજન આપે છે તે જોયા પછી તો એમ જ થાય છે કે હવે થોડા જ દિવસમાં આ દેશમાંથી પરદેશી કાપડનો ટાંડીઓ જ ટળી જશે.

મને લાગે છે હવે તો નારામાં આશાવાદ ઉત્પન્ન થશે અને સ્વદેશીના સંબંધના તારા વીચારો પણ કંઈક પસારશે ખરા. ધનસુખ માને છે કે મુમનમાં મુધારો થયો જ અસાધ્ય છે, ક્યુ તો કહે છે, 'એ ભાઈને રાષ્ટ્રની પડી નથી અને આંતરરાષ્ટ્રીયતાની વાતો કરે છે! બધો દેશ મુધરે તોયે મુમન મુધરે એવું મને લાગતું નથી.' પણ હંદુ એકલો આપણી મંડળીમાં તારો પક્ષ

કરનારો નીકળે છે. તે હંમેશાં એક જ દલીલ કરે છે અને તે એ કે: "મુમનની વીચાર-સરણીને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યા વીના જ આપણે તેને અન્યાય કરીએ છીએ."

વીલાયતમાં આજકાલ તને અહીંના સમાચાર બરાબર વાંચવા મળતા હશે. કેમકે ત્યાંના ધણા વર્તમાનપત્રોના પ્રતીનીધીઓ અહીં આવ્યા છે. કહે છે કે એક તો ખાસ કામદાર સરકારના પત્રનો પ્રતીનીધી આવ્યો છે, અને તેના મોકલાવેલા સંદેશાઓ ઉપર ત્યાંની સરકાર ખાસ વીચાર કરી, હીંદને સાંસ્થાનીક સ્વરાજ જેમ અને તેમ જલદી આપવાનો વીચાર કરશે.

આપણા દેશી રાજ્યો શ્રીદીય હીંદથી પોતે જુદા હોવાની ગમે તેટલી વાંતો કરે પણ જે તું અહીં હોત તો જોઈ શકત કે ગાંધીજીની દાંડી તરફની કુચ સર થઈ ત્યારથી લાલ-પીળા રંગોનો ભેદ માત્ર નીહિત નક-શાઓ પુરતો પ્રાથમિક નીશાળોના વીઘાથી-ઓને શીખવવા સાર જ રહેલો છે.

તારે તો ત્યાં કેટલાય અંગ્રેજ વીઘાથીઓ સાથે દોસ્તી બંધાઈ હશે, એ લોકો આપણી આ લડત માટે શું ધારે છે તે તો લખજે.

તને જાણીને નવાઈ લાગશે કે ગાંધીજીની સામે થવામાં જાણીતા થયેલા વીનીત રાજ-દારીઓ પણ હવે તો તેમની તરફેણ કરી રહ્યા છે, અને મહાત્માજી વીનાની ગોળમેજી પરીપદ જ નકામી છે એવી વાતો પણ તેઓ કરવા લાગ્યા છે.

લી૦

તારાજ

નાનુલાઇ

ખીજ્ઞાત, આર્થર રોડ,
હેમ્પ્સ્ટર

લંડન [N.W.] તા ૦ ૫: જુન.

બહુલા દોસ્ત નાનુભાઈ

વડોદરા

તારો પત્ર મળ્યો. આટલે દુર રહેનારને આવે સમયે,—જે કે વર્તમાનપત્રોમાં દેશની તમામ વાતો દરરોજ જાણવા મળે છે તો પણ—સ્વજનોનો પત્ર મળવાથી કેટલો બધો આનંદ થાય છે, તે તો માનુષ્યોની છોડી પાંચ હજાર માણસના અંતરે જઈને વસ્યા પીના ન સમજાય તેવું છે.

હીંદુસ્થાનની જનતામાં ખરેખર અપુર્વ જાગૃતી આવી છે, એ તો હીંદ વીણે ઓછામાં ઓછી દરકાર કરનારા અહીંના પત્રકારો, હીંદની ખબરોને જે સ્થાન આપે છે તે ઉપરથી પણ કંઈપી સકાય છે. અલગત એ ખબરોને હું સાચી માનતો જ નથી, કેમકે અહીંથી ત્યાં આવેલા વર્તમાનપત્રોના ખબર-પત્રોમાં માત્ર હકીકત આપતા નથી, પણ પોતપોતાના રાજકીય દ્રષ્ટીબીંદુ પ્રમાણે તેને રંગ ચણવેને ખબરપત્રો મોકલાવે છે. પરંતુ એમના એ ખબરપત્રોમાંથી કેટલા ટકા ગાળા કાઢવા તે હું બરાબર શીખી ગયો છું. અહીંની પ્રજા હીંદને સાત્રાજ્યની કુઝળી બેંસ માને છે, એટલે અત્યારે તેઓ અંદર અંદર એજ પ્રજાની ગંભીર ભાવે ચર્ચા કરતા દેખાય છે. આવે સમયે હું મુંબાઈ કે વડોદરામાં હોત તો ધણું જ સારું એવું તો મને ય લાગે છે. પણ આટલે દુર છતાં યે, હું હીંદમાં જ હોઉં તેટલી કાળજીથી માનુષ્યોની સ્વતંત્રતા માટે શરૂ થયેલી લડતને જોઈ રહ્યો છું.

આપણા લોકો ઉપર થતા અત્યાચારને હળવા સ્વરૂપમાં અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે. પાલ-

મેન્ટની એક બેઠકમાં હું ગયો હતો, ત્યાં મી. એન. બી. ડી. સાત્રાજ્યના પ્રતિનિધીઓ સમક્ષ, હીંદના સમાચાર જે રીતે રજૂ કરતા હતા તે જોઈને મને એમ લાગ્યું કે, સત્ય ઉપર સહાય બંધ આવરણ મુકી, બેઠકમાં જુલુસાને કેમ ખીલવી સકાય તે શીખવું હોય તો વધારે સગવડ બધું સ્થાન માત્ર આજ છે. એ ખીચારો શું કરે? બુરો-કેસીના કાંધીઓ તેને માટે જ યાદી તૈયાર કરે તે જ એને વાંચી જતી પડે છે! અહીંની કહેવાતી કમદાવ સરકાર એશીઆના પ્રદેશોની સાથે કામ પાડતાં કોન્ઝરવેટીવ સરકારને જ પગલે બરાબર ચાલે છે, એટલે તે પક્ષ સત્તા ઉપર હોવાથી, હીંદને કશો જ લાભ થાય તેવું રખે કાંઈ માનતા.

અહીં સક સત્યાગ્રહીઓ ઉપર થતા જુલમી હુમલા એ ખીલું કંઈ જ નહીં પણ, પશ્ચીમની પ્રજા હીંદ સાબળની કેટલી ભક્ત છે, એવું પ્રતીક માત્ર છે. છેલ્લી યાદી વખતે એમ કહેવાતું હતું કે Might is Right [બળ એજ ન્યાય] ને બદલીને Right is Might [ન્યાય તેજ બળ] ની સ્થાપના માટે આ યુદ્ધ લડાય છે. અને આપણા દેશના અનેક ભદ્રીક સજ્જનોએ વેલ્સના જાદુગરનાં એ વચનોને શાસ્ત્રવચન જેવાં માન્યાં હતાં; પરંતુ એ તો બધી લોકલાગણીને વશ કરવાની વાતો જ હતી; અહીંનો મારો અનુભવ એ સુચવે છે કે, બુરોપ, અમેરિકા, જપાન બધાં આજે ય Might in Right ના સુત્રમાં ૧૯૧૪ ના ઓગ-ષ્ટમાં જર્મનીને જેટલી શ્રદ્ધા હતી તેટલી જ શ્રદ્ધા ધરાવે છે.

વીરમગામ, ધરસાણા અને વગવાના બનાવો ઉપરથી તમે બધા એટલું જોઈ શકો તો સારું કે, સત્યાગ્રહીઓનો પક્ષ સત્યનો, ન્યાયી અને સ્વાભાવીક હોવા છતાં, સાત્રાજ્ય-

વાદના પ્રતીનીધીઓ લાડીના જોરે તેમની ઉપર વીજળી મેળવી રહ્યા છે. એટલે વીજળી હમેશાં ન્યાયની તરફેણમાં પોતાનું પક્ષનું નમાવે છે તેવું કશું જ નથી. એને તો પશુ-ખગથી જ અત્યારે નમાવવામાં આવે છે, અને પછી એ છતની સાથે 'પ્રભુની કૃપા'નું વીરોધણું બેડવામાં આવે છે ! 'પરંતુ 'છત' એ શબ્દમાં જ superior power નો ખુલાસો રહેલો જ છે. આ ખંડના લોકોની તો એ જ મનોદશા છે; અને દુનીયામાં જે પક્ષ નીખાણ હોય તે છત્તો હોય એવો એક પણ પ્રસંગ તો બતાવો ? અહીં નીખાણ તો એટલે પશુ-ખગની નજરે જ હું કહેતો નથી, પણ દરેક દ્રષ્ટીએ તેને વ્યાપક અર્થમાં કહું છું. જેમકે અત્યારે સત્યાગ્રહીઓ અને તેમના કામને ટેકા આપનારા સંખ્યાબળમાં વીરોધ છે, એટલે તેઓ પોતાના ચડીયાતો સંખ્યાબળને લીધે, તેમનાથી બુદ્ધ વીચાર ધરાવનારા-દાખલા તરીકે વીનીતો-ઓને કાવવા દઈ શકતા નથી. તે જ રીતે બુદ્ધિબળમાં ચડીયાતી એક પ્રજા તેનાથી ઓછા બુદ્ધિ-બળવાળી બીજી પ્રજાને હાવી, તેની ઉપર પોતાની સત્તા સ્થાપી શકે છે. અર્થાત્ તે બળ બુદ્ધિનું હોય, વ્યવસ્થાશક્તિનું હોય, ધનનું હોય કે લડાયકશક્તિનું હોય; પણ બધામાં એ બલનો સ્વીકાર તો મુખ્ય છે. તે રીતે સત્યાગ્રહીઓમાં આત્મબળ, આપ-બોગનું બળ કે અહીંસક રહેવાનું બળ હોય, તે પણ એક રીતે તો બળ જ છેને ?

અત્યારે અહીંસા ઉપર હીંસા કાવી જાય છે, તેનો પદાર્થપાક હીંદીઓને ધરસાણમાં અને બીજા મળે છે, અને તે અર્થમાં ગાંધી-જીના એ સુંદર મનાતા તત્ત્વનો વીરોધ અત્યારે સત્તાવાદીઓ કરી રહ્યા છે, તેમાં રહેલા ભયનું એમને આજની વ્યાકુળતામાં ભલે ભાન રહ્યું નહીં હોય, પણ થોડા સમય

પછી વળી ગાંધીજીની જરૂર પડશે ત્યારે, હીંદી પ્રજાને શાંત કરવા માટે એ જ સત્તાવાળાઓ, ગાંધીજીનો તે સુત્રના પ્રચાર માટે વળી ઉપયોગ કરવાયે તૈયાર થશે. એ તો સત્તા અને સામ્રાજ્યને સાચવવાની યુક્તિઓ માત્ર છે.

મીઠાની લડત લોકબળુટી પુરતી ઘણીજ સરસ છે. પરંતુ હીંદી પ્રજા પરતંત્રતાનાં ફળથી કંટાળી ગયેલી છે, અને તેથી તેનામાં અપુષ્પ બળુટી તો આવેલી જ છે. તેનો સદુપયોગ કરનારા યોગ્ય નેતાઓની જરૂર છે. ગાંધીજીમાં એવા નેતા બનવાના ઘણા શુભ છે, પરંતુ એમની વીચારસરણી સાધુની હોવાથી, જનતાની અપુષ્પ બળુટીને તો એ કુશળ મુત્સદ્દીની રીતે ઉપયોગ કરી શકતા નથી. તેમને 'સાધુસંતો સાથે કામ હોત તો સારું', પણ મુત્સદ્દીઓ—અને તે પણ જેવા તેવા નહીં, અર્થગ—ની સાથે કામ છે, એટલે પરીણામ લોકબળુટીને અનુરૂપ આવડું નથી, એવો મારો વીચાર હજી પલટાયો નથી.

પણ વીદેશી માણના બહીષ્કારનો, અને મેં અહીંનાં પત્રોમાં વાંચ્યું છે તેમ, કર નહીં ભરવાની લડતનો કાર્યક્રમ, રાજકારણી નજરે મને વધુ સંગીન લાગે છે. તેમ છતાં મારી એવી માન્યતા છે કે, બ્રિટીશ પ્રજા વ્યાપારી પ્રજા છે, અને તેના વ્યાપાર ઉપર અસર થાય તો જ તે દબાયેલી પ્રજાનાં દુઃખ સમજવા તત્પર થાય છે, એ વાત બુલવા જેવી નથી. હીંદમાં પરદેશથી જેટલો માલ આવે છે તેમાં ઐટલીટનનો માલ એક રૂપીએ આઠ આના જેટલો છે, પરંતુ ઐટલીટનનો જે માલ દુનીયામાં જાય છે, તેની સાથે સરખાવતાં દર સો રૂપીઆના નીકાશન્યાયારમાં, બ્રિટન હીંદ સાથે ૧૬૦૦ રૂપીઆનો વ્યાપાર કરે છે. પરંતુ બ્રિટનનો કાપડનો વ્યાપાર હીંદ સાથે વધારે છે. સ્ક્રીમર રસ્તે

પરદેશ જતા તેના કુલ સુતરાકે કાપડમાં સેંકડે ૨૮ નો માલ તે હાંદમાં મોકલાય છે, એટલે કાપડના બહાર ઉપર ને ચીત રાંધવામાં આવે તો, જરૂર લેન્ડેશાપર ખળ-લગા ઉઠે. એ તો વાઇસરોયના ઓડીનન્સથી તેમ જ જાપાનની ઉપર નાખાયલી વીશેષ જકાત ઉપરથી પણ તમે જોઇ શક્યા હશે.

હાંદમાંથી પરદેશી કાપડનો પગ કાયમનો નીકળી જાય એ જમાનો ધણી નહીં તો નહીં જ હોય એમ હું માતું છું. એટલે કીલગીર છું કે, તમે સડુ મીત્રોની સાથે હું એ બાબતમાં મળતો થઇ શકતો નથી. કોઇ પણ સ્વતંત્ર દેશ અત્યારના યુગમાં સવંધા સ્વાત્રથી તિમામ માલના ઉત્પાદનની નજરે જતી રહે એ અશક્ય જ છે. સ્વતંત્ર હોંદને પણ અનેક જાતનો પરદેશી માલ લેવો પડશે. પણ તે વખતે તેની રાજકીય અને આર્થિક સ્વતંત્રતા તેને હુંડાવા કે ચુસાવા નહીં દે એ ખ્યાલમાં રાખવું ઘટે છે. એટલે હાંદને મહાપ્રશ્ન રાજકીય અને આર્થિક સ્વતંત્રતાનો જ છે. તે નજરે ખીટીશ માલ-ખાસ કરીને કાપડ-નો બહાર સર્ગીન બતાવવા તરફ લાલ દુરત પ્રયત્ન આપવો તે મને વાજબી લાગે છે.

સ્વદેશી માલનો પ્રચાર જેમ જાને તેમ વધે તે ધણું જ જરૂર છે. પરંતુ તેથી મળતો નફો જે ખાનગી ખીસામાં જાય તો તે દેશને કે દેશના નીધન વગર લગાર મદદગાર થાય નહીં. તેથી તો થોડાક મીલ-વળાઓને નફો થશે અને સ્વદેશીની ખપત વધતાં તેઓ ભાવ વધારી દઈ, પોતાના ભાગીદારોને નફામાંથી મોટા ફાળા આપશે; ત્યારે સામાન્ય વર્ગને તો નુકશાન જ થશે. મીલવાળાઓ અને મોટા વ્યાપારીઓ દેશની સ્વતંત્રતાની લડતમાં ભણે તેથી વધુ આનંદ-જનક ખીલું શું હોય? પણ જો તેમનું એ

કામ દેશને સ્વતંત્ર કરવાને બદલે, સમય પુરતો અર્થલાભ મેળવવા પુરતું હોય તો, દેશલક્ષી નામે તેઓ મધ્યમ વર્ગના તેમજ ગરીબ વર્ગના માણસોની પાસેથી મોટ. નફો જ મેળવી જશે. મેં બ્રાહ્મમાં વાંચ્યું છે કે, મોટા વ્યાપારીઓએ અમુક વખત માટે જ પરદેશથી માલ મંગાવવો બંધ કર્યો છે. એ તો વ્યાપારી ચાલાકી જ કહેવાય. ભલે ધનસુખ કે કંટુ મારે ચાર ગમે તેમ માને, પણ આજના જમાનામાં આંતરરાષ્ટ્રીય દ્વંદ્વી બંધ રાખવાથી લાભને બદલે હાની જ વીશેષ થવાની છે.

મારી માન્યતા ભલે તમને અવળી દેખાય, પણ તમે જો શાંતીથી થોડાક મુદ્દાઓનો વીચાર કરશો તો મારી વીચારસરણીનો પાયો સ્વચ્છ સમજી શકશો. તે મુદ્દા આ છે:

(૧) દેશના ગરીબ મજૂરોને લાભ થાય તે માટે સ્વદેશી માલ લેતા હોઇએ તો, મીલવાળાઓ પોતાને મળતા નફામાંથી મજૂરોને કેટલો હિસ્સો આપવા તૈયાર છે તે નક્કી કરી લેવું જરૂર છે.

(૨) જો મીલવાળા સ્વદેશીને નામે પોતાનો માલ ખપાવવા તૈયાર થયા છે, તેઓ જાતે અને તેમનું કુટુંબ, તે માલનો કેટલો ઉપ-યોગ કરે છે? તે તપાસવું જોઈએ. એ તે. આપણા અનેક મીલમાલીકોને તેમ જ તેમના કુટુંબોને પરદેશી કાપડ જ વાપરતાં જાણ્યા છે. એટલે સ્વદેશીને નામે મળતા નફાને તેઓ જાતે તો પરદેશી વસ્તુઓ ખરીદવા પાછળ જ ઉપયોગ કરશે.

(૩) જો મીલવાળાઓ આજે સ્વદેશીનો લાભ મેળવશે, તેમની હુતકાળની મનેદશા અને તેમનાં કામ, દેશને લાલ કરન્દરાં હતાં કે ગેરલાલ કરનારાં? ધારાસભાઓમાં તેમના

પ્રતીનીધીએ, એ દેશના હિતના પ્રશ્નમાં કેટલી વખત પ્રજાપક્ષે મત આપ્યા અને કેટલી વખત સરકારનો સાથ શોધ્યો તે બંને જોઈએ છે. પણ ગઈકાલે એમણે ગમે તેમ ક્યું હોય, આજે તેઓની મનોદશા પલટાઈ છે એમ કાંઈ કહેવું હોય તો, તે સંબંધમાં એમની પાસેથી સીધા પુરાવા માગવા જોઈએ.

મારી તો અચળ માન્યતા છે કે, પૈસા-દારો જરૂર પડે ખ્રીટીશ મુદીનાળાઓ સાથે ધંધાની ભાગીદારી કરી, હિંદમાંથી નફો મેળવવાના કામમાં એમને મદદ કરવા પણ તૈયાર થવાના જ; વળી તેમની મીઠા તે દેશ-ભક્તીને માટે નહીં પણ સારા નફા માટે છે. એ મીઠામાંથી જો સારો નફો ન મળે, અને અમેરીકા, ઓસ્ટ્રેલીઆ અથવા મેક્સીકોના એકાદ ખુલ્લે પૈસા નાખવાથી એમને નફો મળતો હોય તો, હિંદમાંથી મીઠા બંધ કરી તેઓ પોતાની મુદી ત્યાં લઈ જશે. કેમકે તેમને તો નફો જ જોઈએ હોય છે. તેથી તો રાષ્ટ્રના તમામ ઉદ્યોગોને રાષ્ટ્રની માલીકીના ખનાવવાની બલામણુ રાખે મેક્સિકોનાહુના વીચારખંડુઓ પણ અહીં કરે છે.

એકજ દાખલો: લુવેને ઇંગ્લંડમાં કેટલી બધી ખેડારી છે, છતાં અહીંના લોકોની કેટલી બધી મુદી પરદેશમાં નફા માટે ગયેલી છે?

એટલે મારા મતે તો ખ્રીટીશ માલ સીવાય, બજારમાંથી જે માલ સસ્તો મળે તે લેવાની પ્રથાથી, ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગને અથા લાભ વીશેષ છે. તમને કદાચ મારા આ વીચારો ઠીક નહીં પણ લાગે, પણ મીલ-વાળાઓ જેઓ પોતાના મલુરોને ઓછી મલુરી અને ઓછો સંતોષ આપવા માટે જાણીતા છે, તેઓ ગરીબ મલુરોને લાભ આપે તે મારાથી તો મારી શકાતું જ નથી. હા, જો આપણા નેત્રોએ તેમની પાસેથી એવી શરતો કરાવી શકે તેમ હોય, તો

જુદી વાત. પણ તેમ થવું મને તો અશક્ય દેખાય છે.

વીલાયતના લોકોને હિંદની કશી જ પડી નથી. તેમને એમના નફાની અને માલ માટેના બજારની વધારે પડી છે. તેથી અહીંના વર્તમાનપત્રોમાં હિંદ માટે કેવા લેખો પ્રસીદ્ધ થાય છે, તે જાણવા આ સાથે અહીંના 'ઉદ્ધવી મેલ' અને 'મોનીંગ પોસ્ટ'માંથી થોડીક કાપડીઓ મોકલાવું છું, તેમાં રેથર-મીઅર, ઓડવાયર વગેરેના લેખો બહુ ખાનપુર્વક વાંચવાની મારી લલામણુ છે.* 'ઉદ્ધવી મેલ'નો મુખ્ય આલેખ ખાસ બજારપત્રી કેવી ઢબના સંદેશ મોકલાવે છે, તેનાય કેટલાક નમુના આ સાથે ખીડ્યા છે. તે ઉપરથી જાણી શકશો કે હિંદને સાંસ્કારીક સ્વરાજ જલદી આપવાની અહીં કાંઈ પણ પક્ષના રાજ્યદ્વારીઓની ઇચ્છા નથી. થોડાક ટુકડાઓ આપવા એ અહીંના લોકોની મનોદશા છે.

તે દેશીરાજ્યો વીધે લખ્યું અને તેમની પ્રજા વીધે પણ મત આપ્યો, પરંતુ એમની પ્રજાઓ, પોતાના ઉદ્ધાર માટે જો બરાબર તૈયાર નહીં થાય તો, એ નફાનાં પીળાં ધાબાં જ, હિંદની ગુલામીના પાયા ઉપર ઉતારવામાં મદદગાર બનવાનાં છે તેનો ખ્યાલ રાખજો. રાજ્યો સંગીન એકતા સાધી રહ્યા છે, તેમને અહીંના અખર શાહીવાદીઓનો અને તેમનાં પત્રોનો ટેકો છે; અને રાજ્યોને અંગત મોજશોખ તેમજ ભોગવીલાસની અત્યાધીત છુટ સીવાય ખીજ કશાની પડી નથી; તે વાત દેશી રાજ્યોની પ્રજાએ બરાબર સમજીને, પોતાનો સંગીન મત સુચવ-

* વાયકાઉન્ટ રેથરમીઅરનો 'ઉદ્ધવી મેલ' માં પ્રકટ થયેલો એક લેખ, પ્રસ્તુત અંકમાં આગળ આપ્યો છે, તે જુઓ.

સ્વીત ખનાવવો પડશે એમ મને લાગે છે, હીંદની લડતનું નખળામાં નખળું ખીંદુ નકશાનાં પીળાં ધાખાંમાં જ રહેલું છે તે કદી ન વીસરતા.

મારે અંગ્રેજ વીઘાવીઓ સાથે ઘોસ્તી છે. એ ખીચારા હીંદને સ્વતંત્ર શા માટે થવું જોઈએ તે જ સમજતા નથી. સાયમન રીપોર્ટ તેમની આગળ જે વાતને મોટા સ્વરૂપે રજુ કરી છે, તેજ ક્યા તેઓ માડીના ખોળામાંથી સાંભળતા આવે છે, તેઓ માને છે: હીંદ અનેક ન્યાતોળતોથી વહેંચાઈ ગયેલા દેશ નહીં પણ ખંડ છે; હીંદુ મુસલમાન એક ખીગતના દુસ્મન છે; ૭ કરોડ અત્યંતનો કોઈ ભાવ પુછવું નથી, સરકદ ઉપરની લડાયક જતો અને હીંદી રાજ્યો માત્ર અંગ્રેજોની હાઝરીને લીધે જ રાંત છે, નહીં તો હીંદમાં એકે કુવારીકાનું શીવળ કે શ્રીમંતનો એકે રૂપીઓ સન્નામત ન રહે. આથી હીંદીઓની મનોદશા તેઓ સમજી જ શકતા નથી. દુકામાં કહું તો: અહીં હીંદ વીધે

લયંકર અજાન પ્રવર્તે છે. એટલે હીંદીઓએ સ્વાશ્રયને હજી વધુ હદ સુધી ખીસવો પડશે.

આપણા દેશના વીનીત રાજદ્વારીઓ માટે તે જ લખ્યું તે સ્વાભાવીક જ છે. પરંતુ તેમના હેતુ માટે મને વીશ્વાસ નથી એસતો. મેં આગળ કહ્યું તેમ પ્રભમતના ધ્વજને લીધે તેમને નમવાનો કે ગાંધીજીની મહત્ત ગાવાનો આડંબર કરવો પડે છે એટલું જ. બાકી તેમનામાં મારે જશયે વીશ્વાસ નથી. એ વર્ગ જ આપણા દેશમાં સાચી રાષ્ટ્રીય લાવના ખીલે તેનો દુસ્મન છે.

આમ છતાં 'ગોળમેજી'ના વખત સુધીમાં મામલો પલટારો અને હીંદને 'સ્વતંત્રતા'થી અનેક ગાંઠિ દુર લાઈ જવાની ચેરવીમાં આપણા નેતાઓ ફસાઈ જશે એવો વસવસો મને તો રહે છે જ.

તમામ સ્નહીઓનું સ્મરણ વારંવાર ક્યાં જ કરું છું.

લી૦

સ્નેહાધીન

સુભન

જો તમે ૫૦ વર્ષના હો તો-

તમે ઉંઘવામાં ૬૦૦૦ દીવસ ગુમાવ્યા છે, કામ કરવામાં ૬૫૦૦ દીવસ ગાળ્યા છે, સાલવામાં ૮૦૦ દીવસ ગાળ્યા છે, આનંદ મેળવવામાં ૪૦૦૦ દીવસ ગાળ્યા છે, જન્મ વામાં ૧૫૦૦ દીવસ ગાળ્યા છે, ને માંદગીમાં ૫૦૦ દીવસ ગાળ્યા છે. તમે ૯૪૦ મણુ ખોરાક જમ્યા હો, અને ૭૦૦૦ ગ્રેલન પ્રવાહી તમારા પેટમાં ગયો છે; એવી ગણુ તરી એક ફ્રેન્ચ આંકડાશાસ્ત્રીએ કરી છે.

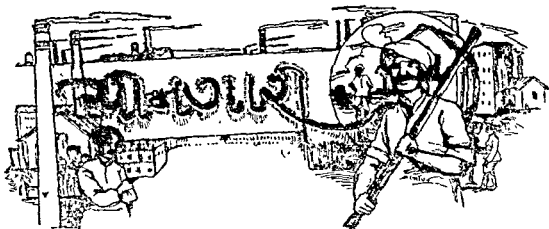
તમામ જાતના વહેંચોને મનમાંથી દુર કરવા તે ચોતાના મનને માન આપવાનો સરળ તેમજ સુંદર માર્ગ છે.

શામસ પેદાન

...

માતા: લાઈ કેમ રહે છે?

પુત્રી: બા, એને કંઈજ શીખવું નથી. જોને એના હાથમાંનો પેડો લઈને તે કેમ ખાવો એ મેં પ્રત્યક્ષ અમાણુથી બતાવ્યું તટલા માટે બાણુ રહે છે તે!

ગાંધીની “મધર” નામની વિશ્વવિખ્યાત નવલકથા ઉપરથી ગુજરાતીમાં ઉતારનાર શ્રી. ‘જ્યોતિર્ધર’.

પ્રકરણ ૯ સું.

પોલીસનો પંજે

ચો મેર વ્યાપેલી સનસનાટીથી રળીયાત એની અકળાઇ ગઇ કે ઘેર આવીને તુરત જ એણે રાધવની બધી ચોપડીઓ એકઠી કરી અને એતું બંડલ બાંધી છાતી-સરસું ચાંચું, બેઆડળા બની ગયેલી વૃદ્ધ માતા ચોપડીઓને લઇ આમથી તેમ ઓરડામાં આંટા મારવા લાગી. એને લાગ્યું કે રાધવ રૂંધે મીઠામાંથી છુટી હમણાં જ આવશે, પણ કોણ જાણે કેમ હજી મુઠ્ઠી એ આવ્યો નહીં. કંટાળી જઈને છેવટે ઘર વચ્ચે ચોપડીઓનો થોડો મુકા એના ઉપર રળીયાત બેસી ગઇ. આમ પુસ્તકોની ચોટ્ટી કરતાં કેટલો વખત ગયો એની એને ખબર જ ન રહી. બહુ જ મોડેથી રાધવ અને રામુ આવી પહોંચ્યા.

“રાધવ, તેં બધું જાણ્યું?”

“મને બધી ખબર છે બા! પણ તું ગભરાઈ ગઇ લાગે છે?”

“હું તો ખુબ અકળાઇ ગઇ છું—ખુબ મુંઝાઈ ગઇ છું.”

“તમારે ગભરાવાની બીજકુલ જરૂર નથી. આ જાતની નીબળતા અમને લેશમાત્ર મદદ કરી શકશે નહીં” રામુએ કહ્યું:

“તેં કંઈ ખાવાનું તૈયાર ક્યું” લાગતું નથી.”

“તું જોતો નથી, તારાં પુસ્તકોનું હું જીવથી ચે વધારે જતન કરતી બેઠી છું?”

રામુ અને રાધવ ખડખડાટ હસી પડ્યા, એમનું મુકતહાસ્ય જોઇ રળીયાતને કંઈક શાંતી વળી. રાધવે એમાંથી થોડી ચોપડીઓ ઝડપથી ઉપાડી લીધી અને મકાનના પાછળના ભાગમાં દાટી આવ્યો અને રામુ રસોઇમાં રળીયાતને મદદ કરવા લાગી ગયા.

“આજના બનાવોમાં કશુંય અસાધારણ નહોતું. લોકોને તો નહાક ચર્ચા કરવાની ટેવ પડી ગઇ છે” રામુએ રળીયાતને વધારે મક્કમ બનાવવા વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો.

સંદેહ અને લીલાં પીળાં કપડાં પહેરીને આવા અમલદારો એમનાં હથીયારો સહીત આવે છે અને જ્યારે જ્યારે એમનું ધાકું પડે

છે ત્યારે ધરની દરેક દરેક ચીજો તેઓ તપાસી લે છે. પથારી ફેંદી નાખે છે, પુસ્તકો, કાગળીયાઓ અને ઝીણી મોટી તમામ વસ્તુઓને ખારીકાથી જુએ છે. એમને ય આ કામ કરવું થયું આકરું પડે છે, પણ શું કરે? એટલે તો એ અમારી સામે આટલા બધા હુધવાય છે. થયું જ ગંદું કામ-એ બધા મનમાં તો સમજે છે પણ એમનો શો ઉપાય? એક વખત મારા ધરની ઝડતી લીધી હતી ત્યારે પણ આખું ઘર ફેંદી નાખવામાં આવ્યું હતું. ખીજી વખત ત્યારે ફરીથી આ અમલદારોની પધરામણી થઇ ત્યારે મને પકડવામાં આવ્યો હતો. ચારેક મહીના જેલ પણ ભોગવી લીધી છે. પકડી જાય ત્યારે બનને વચ્ચે આપણું પ્રદર્શન કરે, કેટલાંક કલાકો સુધી ખેસાડી મુકે, નામ પોલીસ ત્યારે ઉડવાનું-પાંચરામાં હજી રહીને પુછે એનો જવાબ આપવાનો-બસ વળી પોલીસ હુકમ મુજબ હાજર થાય-કેદીને જેલમાં લઇ જાય-અને આમ એનો અવતાર પુરો થાય. એવ-કુદોને પણ પોતાનો ખગાર વ્યાજખી કરાવવા કેટલી જહેમત ઉઠાવવી પડે છે!”

“તને વાત કરવાની કેવી સરસ ટેવ પડી ગઇ છે રામુ!”

“ચુલાની અંદર ટુકે મારીને દેવતા ચેતાવતાં ચેતાવતાં રામુએ પાછું ફરીને રળીયાતને પુછ્યું,

“હું એવી કઇ રીતે વાત કરું છું, કે જે તમને બહુજ ગમે છે?”

“તને કોઇએ અત્યારસુધીમાં કુંખ આપ્યું હોય એમ તને લાગતું જ નથી.”

“આ વીશાળ જગતમાં એવું કોઇ જીવંત પ્રાણી છે કે જેને જરા ય અન્યાય થયો જ ન હોય? પણ મને તો એટલી બધી વીતી છે કે હવે હું કુંખ વીશે ફરીયાદ કરવાનું ય ભુલી ગયો છું. જે લોકોને સીતમ વરસા-

વવાની ટેવ પડી છે એની સામે ગણગણાટ કયો શું દહાડો વગેરે? જે અન્યાયો હું વેદી રહ્યો છું એ મને મારા કાયામાં થયું વીધ નાખે છે પણ એ અનીવાર્ય છે, પણ એટલા ખાતર કામ કરતાં અટકી જવું અથવા એનો જ વીચાર ક્યાં કરવો એ સમયનો નકામો વ્યય છે. પહેલાં મને આ અન્યાયો સામે શું પ્રયત્ન રોષ હતો? પણ હવે હું વીચારું છું કે આસપાસ બધે લોકો હતાશ થઇ ગયા છે. દરેકને પોતાનો પડોશી એની પાસેથી કંઇક ઝૂટવી લેશે એવી દહેશત લાગ્યા કરે છે, એટલે દરેક હમેશાં પહેલાં ધાં મારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આમ જીંદગી ચાલી જાય છે બા!”

રામુનો વાકપ્રવાહ ગંભીરતાથી આગળ ચાલ્યો એણે રાધવના ઘર ઉપર લાવીખમાં આવનારી ધાડ વીશે રળીયાતની ધાક હાગવી કરી નાખી. એની આંખમાં રળ-કાટ હતો, લાધામાં વેગ હતો અને વીચારોમાં બળ હતું. રળીયાતને એમ લાગ્યું કે એ પાછાં માણસ કદાચ એતું જોમ ધીસું પાડતો હશે પણ નીરાશાને કદી એના હૃદયમાં સ્થાન આપશે નહીં.

“ધૈર્ય તને સુખી રાખે” રળીયાતે ગદ-ગદ અવાજે કહ્યું.

“વાર! ને ધૈર્ય મને સુખ આપશે તો હું ના નહીં પાકું, પણ એને માટે માગણી તો નહીં જ કરું, તેમ સુખની શોધ માટે મારી પાસે સમય જ ક્યાં છે?”

આ વાર્તાલાપ ચાલતો હતો એટલામાં રાધવ ચોપડીઓ સંતાડવાની વ્યવસ્થા કરી અંદર આવ્યો.

“હવે એના શા ભાર છે કે પુસ્તકો શોધી કાઢે?”

રાધવે એતું મોઢું અને હાથપગ મોઢું નાખ્યાં અને રળીયાતને કહ્યું,

“જે તું ગભરાટથી ક્રુણ ઉડીશ તો પોલીસ એમ સમજશે કે ધરમાં જ કંઈક છુપાવવામાં આવ્યું છે. પણ તું જાણે છે કે અમે એક પણ ખરાબ કામ તો નથી જ કર્યું. અમે તો સત્યને વળગી રહેનારા છીએ અને એને માટે જાન કુરબાન કરવા પણ અમે તૈયાર છીએ, પણ સત્યની ઝંખના એ જ અમારો ગુન્હો છે—ત્યારે આપણે શા સારું કરવું જોઈએ?”

“ના, ના, ખેડા ! તું હીંમત રાખીશ, જરાપણ નહીં ગભરાઉં, ભલે આવતી પોલીસ.”

પણ એ રાત્રે પોલીસની ધાડ નજ આવી. અને સવારમાં રામુ કે રાધવ એની મશ્કરી રાફ કરે એ પહેલાં જ રળીયાતે ગઈ કલતી વાત હતી કાઢવાનું રાફ કરી દીધું.

... ..

ઝડપીઓનો જમાનો આવ્યો ખરો, પણ ધારેલે સમયે નહીં. લગભગ એક મહીના પછી પોલીસનું ધાડું આવ્યું. રાધવ, રામુ અને ખીજા કેટલાકે નવું વર્તમાનપત્ર ચલાવવાની ચર્ચા કરતા હતા, લગભગ રાત્રીના બાર વાગ્યા હશે, રળીયાત તો ક્યારની ઉંઘી ગઈ હતી. ક્યારેક ક્યારેક ઉઘ ચર્ચાના અવાજથી અર્ધજાગૃત બનતી પણ પાછી ઉંઘને અધીન થઈ જતી. અચાનક રામુએ લોખંડના ખીલાવાળા પગનો અવાજ નજદીક આવતો સાંભળ્યો. એ ઉડીને રસોડાનું બાર એકદમ ઉઘાડી અંદર ગયો અને જુમ મારી, “મને પોલીસ આવતા હોય એમ લાગે છે.” રળીયાત જાગી ગઈ. સફાળી ઉડીને પોતાનો પહેરવેશ સરખો કરવા લાગી પણ રાધવે આવીને કહ્યું કે “તમે પધારીમાં જ સુઈ રહેજો. તમારી તખીયત પણ ખરાબ નથી.”

ધીમા પણ મક્કમ પગલાં ધરતી વધારે નજદીક આવતાં હોય એમ અવાજ ઉપરથી

સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. રાધવે બારણા આગળ જઈ પુછ્યું,

“કાણુ છે ત્યાં ?”

એ પ્રશ્નની સાથે જ એક સફેદ વસ્ત્રધારી ઉંચા આદમી ધરમાં ધસી આવ્યો અને એની પછવાડે જ ખીજા એક અમલદાર હતા. બન્નેએ રાધવની આજુબાજુ ઝાંઝવાઈ જઈ ઉત્તર આપ્યો.

“તમે આશા રાખતા હશો એવા મહેમાન તો અમે નથી જ.”

ગામના પોલીસ હવાલદારે રસોડામાં જઈ રળીયાતને જગાડી.

“સાહેબ, આ રાધવની મા રળીયાત.”

“અને આવું નામ રાધવ.”

“તારું નામ રાધવ કે ?” ભવાં ચડાવીને કાળી મુછેથી ભરાવદાર લાગતા ચહેરાવાળા અમલદારે પુછ્યું.

“મારે તારા ધરની ઝડતી લેવાની છે. જુદી ! તું આમ નીકળ !”

રળીયાત તો વીમામણમાં પડી ગઈ. આ કંઈ જાતના લોકો હશે કે જે રાત્રે માણુસોને સુતા જગાડે છે ! વીચારમાળા અધુરી રહી જાય એવો અવાજ ચોરડામાં મચી રહ્યો. આમથી તેમ બધું પોલીસે ફેંદવા માંડ્યું. પુસ્તકો તપાસવા માંડ્યાં, ખુલ્લેખુલ્લો શોધવાની પોલીસઅમલદારોએ તકલીફ લઈ લીધી. ખુરશીઓ ઉઘલાવી નાખી, કપાટો વીંખા નાખ્યાં અને અભરાઈ ઉપરની નાની મોટી ચીજો આમ તેમ ફેંકી દીધી. રાધવ અને રામુ બંને એક બાજુ ખેસી આ તમાસો જોતા હતા, અને રળીયાત પણ એ બન્નેના સામું જોઈ હત્યા કરતી હતી. રળીયાતને એમ લાગ્યું કે પોતે ગભરાટમાં છે એમ રાધવને જણાવા દેવું નહીં જોઈએ. હમેશની પદ્ધતી પ્રમાણે રળીયાત એક બાજુ નખીને ચાલતી, પણ અત્યારે તો એ આવેડ વધતી

બાપ પણ ચોલીસ સામે ટકાર રહીને ચાલવા લાગી અને પગ પણ પૃથ્વી પર ભાર દબને મુક્તી. મુખ્ય અમલદાર એક પછી એક ચોપડી તપાસતો હતો, પાનાં ઊંચાવાની નકામી જણાય તો બહુ ચાલાકીતું પ્રદર્શન કરીને ફેંકી દેતો હતો. કેટલીક વખત જમીન ઉપર આમથી તેમ ચોપડીમાં તપાસ્યા પછી એ ફેંકતો હતો. બધી તપાસ કરતાં ચોલીસને પણ પરસેવો નીતરવા લાગ્યો.

રાધવથી આમ ચોપડીઓની દુર્દશા થતી જોવાઈ નહીં. એણે ઓરીસરને પુછ્યું.

“તમે પુસ્તકો શા સારે આમ ફેંકી દે છે?”

રણીવાત ક્રુન્તા લાગી. એને એમ થયું કે ચોલીસ અમલદાર ઉરકેરાઈ જશે તો રાધવને કાણ જાણે શું થે સમ્મ કરી નાખશે. ઓરીસરને આ જાનતો તુમાખી પ્રશ્ન પીઠ ઉપર ધા પડ્યો હોય એવો આકરો લાગ્યો. એણે ક્રમક્રમથી રાધવ સામે નજર તાકી અને ફરી પાછાં પુસ્તકોના પાનાં વધારે અપથી ફેરવવામાં એ રોકાઈ ગયો, પણ પાના ફેરવતો ફેરવતો એ ચોતાનો હોઠ કરડતો હતો. એને રાધવના પ્રશ્નથી ખુબ રોષ થયો હતો, એટલામાં રામુએ એક સીપાઇને કહ્યું,

“આ બધી ચોપડીઓ એકઠી કરી આપ.”

સીપાઇઓએ આ નવો હુકમ આપનારા સામે આંખ ફેરવી અમલદાર સામે જોયું.

ચોલીસ ઓરીસરે ફરીથી એટલી જ તુમાખીથી રામુ સામે આંખ કાઢી અને સીપાઇને પુસ્તકો એકઠાં કરવાનું કહ્યું. રણીય તને આ બંને છોકરાઓ ચોલીસને ચીડવતા હતા એ જાણ ન રૂચ્યું, પણ એનું અત્યારે કાણ સાંભળે? એણે રાધવને અને રામુને આજીજ કરીને કાનમાં કહ્યું કે “તમે હવે શું ગા રહેશો કે?”

“કાણ ત્યાં ગણગણાટ કરે છે?” ચોલીસ અફસરે પુછ્યું, “શાંતી રાખો, ત્યાં કાણ પુસ્તક વાંચે છે?”

“હું” રાધવે કહ્યું.

“અને આ ચોપડીઓ કોની છે?”

“મારી”

“એમ!” અફસર સાહેબ મીનજમાં ખુરશી પર બેઠા. પગ લાંબા કરી ટેબલ ઉપર હાથથી ટેકા દઇ નામદાર બોલ્યા.

“અને તારું નામ રામપ્રસાદ?”

“હા, પણ મને બધા રામુ જ કહે છે.”

“એ મારે જાણવાની જરૂર નથી, લવારો બંધ કર!”

બહાર ચંદ્રમા એની શીતળતાથી પૃથ્વીને ચાલકાદાયક બનાવતો હતો, જ્યારે રાધવના ઘરમાં ચોલીસ અફસર એની આંખમાંજ સત્તાની ખુમારીના તણખા ઘેરી રહ્યો હતો.

“તને પહેલાં પણ રાજદ્વારી ગુન્હા બદલ પકડવામાં આવ્યો હતો ખરેખર?”

“હા, મારી ઝડપી તો બે વાર લેવામાં આવી હતી, પણ ત્યાંના ચોલીસ અમલદારો મને શ્રીયુત કહીને બોલાવતા. તમારી પેટે તુંકારે નહીં.”

“હા!” ત્યારે શ્રીયુત રામુ, આપ નામદાર જાણો છો કે અહીંની મીલમાં કાણ બદમાશો રાજ્યવીરોધી લખાણો છપાવીને વહેંચે છે?”

રામપ્રસાદ કંઈક ઉત્તર આવે એ પહેલાં એક કોમરેડ ખુણામાંથી બોલી ઉઠ્યો.

“પણ બદમાશોને તો આ ગામમાં આજે જ જોયા! પહેલાં કદી આવતા નહીં.”

“એ કુતરાને બહાર નીકાલો” અફસર સાહેબનો પારો હિંમતી ડીઝી મુઠ્ઠા પકડેલી ગયો.

‘આમ આખું ઘર અને પરસાળ મુઠ્ઠાં અમલદારો અને સીપાઇઓએ રોકી પણ બહારથી થે કશું ઉપયોગી હાથ લાગ્યું નહીં—

“જરૂર આ ટોળીમાં કોઈક અનુભવી માણસ લાગે છે” અમલદાર સાહેબ ઓલી ઉઠ્યા. રળીયાતને આ અમલદારો કડવા ઝેર જેવા લાગતા હતા. દુશ્મનને કદાચ દયા આવી જાય પણ પોલીસને દયા આવે જ નહીં એ વાતની રળીયાત ડોશીને ખાતરી થઈ ગઈ. ઝડપી વખતની એ બધાની વર્તણૂંક જોઈ એ આભી-જ બની ગઈ.

એટલામાં અચાનક પોલીસ અફસરે રામુનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું,

“તમને ગીરફતર કરવામાં આવે છે.”

“શા સારુ પણ ?”

“એ હું પછી કહીશ” આટલું વાક્ય પૂરું કરી અમલદાર સાહેબે રળીયાત તરફ નજર કરી.

“તમે લખી વાંચી જાણો છો ?

રાધવે ઉત્તર આપ્યો “ના.”

“ચુપ કર ! મેં તને નથી પુછ્યું, કેમ બુદ્ધી તું બોલતી નથી ?”

રળીયાતને આ પ્રશ્નો પુછવાની બધી ભારે ગુસ્સો ચડ્યો હતો, એને ધુભરી વધુટી, છતાં મક્કમપણે એણે કહી દીધું,

“બહુ જીમ નહીં મારો, હું સાંભળી શકું છું.”

રાધવ અને રામુ બન્નેએ રળીયાતને શાંત રહેવા કહ્યું પણ એ ડોશીનો મીઠાજ તો ગયો. એણે અમલદારની સામે ‘જઈને હાક મારી,

“પણ તમે આવા લોકોને શા સારુ પકડી જાઓ છો ?”

“એની તારે પંચાત કરવાની જરૂર નથી. બહુ થયું, હવે લંવારો બંધ કર.”

“કેદીને બહાર કાઢો” આખરે અમલદારી હુકમ નીકળ્યો. રામુની આસપાસ દોસ્તો ફરી વળ્યા. એક જાણે રળીયાતને આશ્વાસન આપવા માંડ્યું. બીજા બાલુ પોલીસે વોરંટ

વાંચી રામુને મીત્રોમાંથી અગત્યો પાડી પહેરા નીચે મુક્યા.

હવે રળીયાતથી રહેવાયું નહીં. એની અત્યાર-સુધી જાળવી રાખેલી અકસ્તા ઓસરી ગઈ અને માતાના હૃદયમાં સ્નેહનાં કુણા અંકુરો ફુટ્યાં. એની આંખમાં અશ્રુઓ વહેવા લાગ્યાં. અશક્તી અને અપમાન બન્નેની મીશ્રીત લાગણીઓ એના બદન ઉપર છવાઈ રહી. છેલ્લાં વીસ વરસ સુધી એણે રડવા શીવાય જીવનમાં બીજું સુખ લાખ્યું નહોતું, પણ એ રડવામાં અને આજના રડવામાં કેટલો તફાવત !

“બુદ્ધી એક સાથે બહુ રોષ નાખીશ તો પછી લવીળ્યમાં આંખમાંથી આંસુ ખુટી જશે,” અફસરે જરા બેપરવાઈભરેલી નીદ-યતાથી રળીયાતને મેણું માયું.

“માતાની આંખમાં તો આંસુઓનો ઝરો હોય છે ઘેલા ! તારે મા હોય તો એને પણ પુછજે, એ તને મારા જેવો જ ઉત્તર આપશે.”

લાંબું વીવેચન કરવાની રાહ જોયા વીના પોલીસ અમલદારે કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો. રાધવે રામુનો હાથ પકડી ખુબ હલાવ્યો,

“ત્યારે હવે સાહેબજી ફરી મળશું ત્યારે—”

“હું જ ફરી મળવા આવીશ” પોલીસ અમલદારે કહ્યું.

“ઈશ્વર હમેશાં સત્યનો ખેલી છે એ યદ રાખજો” રળીયાતે કહ્યું.

પણ ઈશ્વરનો સાદ સંભળ્યા એ પહેલાં તો પોલીસ અને અમલદારો બધા પલાયન થઈ ગયા, માત્ર એના પૃથ્વીપર પડતાં પગલાંનો ધીમે થતો જતો અવાજ રાધવના ઓરડાની દીવાલો સાથે અથડાવા લાગ્યો, અને રાધવ પાછળ હાથ બીડીને આમથી તેમ લોટવા લાગ્યો. આખાય ઓરડામાં એપડીઓ અને ચીજો અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં પડ્યાં હતાં. રળીયાત આ બધું જોતી ઉભી હતી.

“જેવું ને ? કેવાં કડવાં અપમાન ગળી જ્યાં પડે છે, મને ન પડેડી ગયા !”

“તને પણ કેમ છુટો રહેવા દેશે, હું તો જરૂર માનું છું કે તારો વારો જલદી આવશે.”

“હા, હું પણ એમ જ માનું છું.”

“તેઓ આવ્યા” “રામુને પડેડી લઇ ગયા”-એમ બબડતી બબડતી રળીયાત રસોડામાં ગઇ. રાધવે બધી ચોપડીઓ એકઠી કરીને ઢેકાણે મુકવા માંડી, પણ રળીયાતનું ચીત્ત સ્થીર થયું નહીં. રામુ એને ‘બા’ કહીને બોલાવતો એ યાદ આવ્યા જ કરતું.

“તને અપમાન જેવું શું લાગ્યું રાધવ ?”

“કેમ ! મને પકડ્યો નહીં એ જ મારું અપમાન !”

રાધવની આંખમાં રોપનાં આંસુ આવી ગયાં. રળીયાતે એને સાંત્વન આપવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ વૃથા ગયો. રાધવને ક્યાંય એન પડ્યું નહીં.

“હા ! હા ! મને પણ પકડશે તો ખરાજ.”

“ત્યારે તું પણ જાણ, રાધવ !”

“બા ! હવે તારે મારા માટે એવી લાગણી હોય તો પણ કાઢી નાખવી નહિએ. કશું થવાની પણ દેવ પાડી પડશે—”

... ..

ખીજે દીવસે સવાર પડનાંતી સાથે રાહ-રમાં સમાચાર પ્રસરી ગયા કે રામુ અને ખીજા કેટલાય મલુરચાવળખોરોની ધરપકડ કરવામાં આવી છે અને કેટલાયના ધરની ઝડતી લેવામાં આવી છે. જ્યાં લુઓ ત્યાં મલુરોમાં અને મધ્યમ વર્ગમાં, અમલદારોમાં અને ઉચ્ચગણિતોમાં ગઇ રાતની ધરપકડે ચચાતો મુખ્ય વીધય બની રહી હતી. મુર્યોદય થનાંતી સઘે જ એક મલુરનેતા જેવું ધર ચોલીસે પાછલી રાતે તપાસ્યું હતું એ રાધવ પાસે દોડતો દોડતો આવ્યો.

એવું ધર તપાસવા નેટલી એને મદનતા મળી એથી એને નેતૃત્વનો નરો ચડ્યા હતો. જેવો એ ઓરડામાં દાખલ થયો કે તુરત જ એણે કેમ ઝડતી થઇ, એને કેવા પ્રશ્નો પુછ્યા અને એણે કેમ ઉત્તર આપ્યા એ આખું પારાયણ રાત્ર કયું, પણ રળીયાત એને ખરાબર પીઠાણતી હતી, એટલે એણે વચ્ચે જ એક પ્રશ્ન કરી લીધો,

“તું મનમાં તો ગભરાઇ ગયો હોશ, ખરું ને ?”

સીધો પ્રશ્ન આમ અચાનક આવશે એમ આ કામદારજાણીએ ધારેલું નહોતું, એટલે જરા વલુનાભક ઉત્સાહને બદલે એના ચહેરા ઉપર શીઘ્રાશ આવી ગઇ અને નસ્તકાનું કુલી ગયાં.

“મને બીજી કાંઇ બીલી નહોતી વ્યાપી, માત્ર અમલદાર વખતે કાંઈ અજમાવે તો હું નબળા સારીરનો રહો એટલે બહોતો હતો. તમે એ અમલદારને નગરે લુઓ તો પણ ડરી જાવ, કાળી ઘડી, લરાવદાર મુઠા અને ચોં ઉપરની ઉમ્મતા તો જાણે લુના-જમાનાના રાક્ષસની-એના ગસ્માનો રંગ પણ એણે બુરો અને લયાનકતામાં ઉમેરો કરે એવો હતો-અરે શું એણે ધમાક મચાવી મુકી, રળીયાત મા ! એ તો મને એમ પણ ધમકાવતો હતો કે તું જેવમાં ને જેવમાં સરી જશ તોય પતો નહીં લાગે. ખરું કહું તો મને મારા માથાપે કદી દપલી સહાય મારી નથી. હું એકેના એક દોષે એટલે બહુ લાડમાં ઉછર્યો છું. એવો ભાગ્યે જ કાંઈ હરી જોને એના માથાપ, નહીં મારતાં હોય” —

અહીં એ અટકી ગયો, એણે આંખો બંધ કરી દીધી, હોઠ ચુસ્કમાં દાખી દીધા, અને રાધવ સમે ફરીથી આંખ ટેકવી એણે કયું,

“બને લે પોલીસ મારા શરીર ઉપર આંગળી પણ લગાવે તો હું કાતીલ છરીની પેટ મારું” આખું શરીર એનાપર ઝીંકી દઇ ‘આક્રમણ કરીશ અને બચકું જ લરી જાઉં.’”

“તારો બચાવ કરવો એ જરૂર આવશ્યક છે પણ પહેલા હુમલો તું કદી ન કરી પેસતો” રાધવે એતવણી આપી—

“વળી તું પાતળો અને શરીરે દુબળું છે એ પણ ખ્યાલમાં રાખવું ઘટે છે. તારે શા માટે ખાસ અથડામણીમાં આવવું જોઈએ?” રળીયાતે ઉમેયું.

“નહીં નહીં, હું લડીશ જ.” નીશ્વાત્મક વાક્યના લણકારા રાધવના ઓરડામાં રહેવા દઇ એ કામદાર ખીરાદર એકાએક ચાલ્યો ગયો.

એ કામદાર ગયો ત્યાં પડોશમાં રહેતા આધેડ વયના કેશવકાકા આવ્યા.

“કેમ છે રાધવ, હું કાલે તો પોલીસનો તેડાવ્યો પંચનામા માટે તારે ત્યાં આવ્યો હતો, આજે મારી મેળાએ આવું છું. કાં રળીયાત ડોશી ચ્હા તો પાવ.”

રાધવ એના લગ્ન ચહેરા સામું જોઇ રહ્યો. લે કે ગઇ કાલે એને પોલીસ પગલે પકડી લાવી હતી છતાં આજે એના વદન ઉપર વીશ્વાસ મુદ્રી શકાય એટલી ગંભીરતા હતી. રળીયાતે ચ્હા તૈયાર કરવા રસોડામાં ગઇ એટલે કેશવકાકાએ ખુરશી રાધવ નજીક લીધી અને દાદી ઉપર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો,

“એ તો એમજ ચાલે રાધવ” જાણે ચાલુ વાર્તાલાપ ફરી શરૂ કરતા હોય એમ કાકા-સહ્યે ચલાવ્યું. “તારી સાથે મારે ખુલ્લા દીકરી વાત કરવી છે. તારે ત્યાં કેટલાય લોકો આવે છે અને જાય છે. મનુરો અને કામદારો તો આ આશ્રમ લાગે છે, છતાં કદી કોઇ દારૂ પીતા હોય કે મસ્તી કરતા હોય એવું મેં તારા ઘરમાં કદી જોયું નથી.

હું તો સાવ પડોશમાં રહ્યો એટલે બધું જોઇ શકું” અને ન્યારે મનુરો દારૂ ન પીએ અને નીચમીત એકકા મળે ત્યારે જરૂર ધ્યાન તો ખેંચાય જ. અને એથી રાધવ ! તારા ઉપર આખા ગામની નજર ઢળી છે. મારા શેક તો કહેતા હતા કે તું નાસ્તીક છે, તમે મંદીરમાં પ્રાર્થના કરવા પણ જતા નથી. એમ તો હું ચ ક્યાં જાઉં છું”, પણ તમે તો પેલા છાપાં વ્હેંચ્યા ને ? એમાં આટલું બધું લક્ષ્ય ખેંચાયું એ બધાં તેં જ લખ્યાં હતાં રાધવ !”

“હા, મેં જ લખ્યાં હતાં !” રળીયાતને આ બધી જવાબદારી એકસો રાધવ હવે એ રચ્યું નહીં, એણે તરત જ ઓરડામાં આવીને કહ્યું,

“તું એકસો ક્યાં લખતો હતો, ખીબા ધણાય એમાં શામીલ છે.”

“કેશવકાકા પણ લખી આપતા હતા” રાધવે મસ્કરીમાં ઉમેયું.

રળીયાતને એની વાત રાધવે આમ ઉઝાડી દીધી એ રચ્યું નહીં, એટલે રાધવને રાધમાં પાછી રસોડામાં ચાલી ગઇ.

“એ ચોપાનીયાતું લખાણ ધણું જ વીચારપુર્વક લખાયું હતું” કેશવકાકાતું પુરાણ પાછું આગળ ચાલ્યું, “તમે બારેક દીવસ વહેંચ્યાં હતાં, નહીં વાર ?”

“હા.”

“હું એ બધાં બરાબર વાંચી ગયો છું. કોઇ વખતે વીચારો તું ગાંભીર્ય દેખાતું નથી, કોઇક વખતે પુનરાવર્તન પણ આવી જાય છે, પણ ન્યારે માણસને ખુબ કહેવાનું હોય છે ત્યારે આવી ભુલો થયા જ કરે છે.”

કેશવકાકા વચ્ચે વચ્ચે ખુબ હસી હસીને વાત આગળ ચલાવતા હતા.

“પણ રાધવ ! ન્યારે ઝડપી લેવાનું ગઇ રાત્રે બની ગયું, ત્યારે મને વીચાર થયો કે હું વીચારોમાં રાધવનાં મંડળ સાથે મળતો

ચાઉં છું' તો ત્યાં કેમ સહાયમુત ન થઈ? રાજ્યસત્તાએ તમારે નીશ્ચય પારખી લીધો છે. તમે તમારું કામ પ્રમાણીકપણે ક્યેં નાવ છો એ એણે ખરેખર ભેઈ લીધું છે, એટલે હવે સરકારે એતું કામ ખરેખર બળવણું ભેઈએ. રામુ તો ખરેખર ભડ પુરૂષ છે. હું એને જ્યારે જ્યારે ભેટો ત્યારે ત્યારે એમ થતું કે આ માણસ કોઈથી ગાંજ્યો નાવ એમ નથી—માત્ર મૃત્યુ જ એની આમવગના હીત માટેની પ્રવૃત્તિઓ અટકાવી શકશે. સરકારી કાયદાઓ નહીં—ખરેખર બહાદુર માણસ! મારી સામે શું ભેઈ રહ્યો છે રાધવ, તને મારામાં હજીય ત્રદા બેસતી નથી કે શું?"

“તમારા ઉપર મને ભારે વીશ્વાસ છે કેશવકાકા” રાધવે તુરતજ કહ્યું.

“જે, મને ચાળીશ વર્ષ થયાં એટલે તારા કરતાં મેં લગભગ વીસ દીવાળી વધારે ભેઈ છે. મેં લશ્કરમાં પણ નોકરી કરી છે. બે વખત મેં લગ્ન પણ કર્યા લીધાં છે. હું પહાડી પ્રદેશ અને સપાટ મેદાનોમાં ખુબ આચર્યો છું, એ બધા લશ્કરો અને તોપો જીવનરક્ષણ માટે નથી હો! એ તો બધા આપણાં સંહારનાં શસ્ત્રો છે.”

રણીયાતને આવા અનુભવી માણસની વાતો સારી લાગી અને રાધવ એ સાંભળે એમ પણ એ ઇચ્છતી હતી; પણ રાધવ હુંકામાં પતાવવા માંગતો હતો.

“ત્યારે રાધવ; તને એમ જ લાગે છે કે જે રીતે જીવન ગાળવું ભેઈએ એ રીતે લોકો વર્તન ચલાવતા નથી?”

“જે થાય છે તે ખરેખર છે કાકા, આવી પરિસ્થિતિ ન હોત તો તમારા જેવા રીઠા માણસ કદી અમારી સંભાળ લેવા આવત કે? જેમ જેમ અમે અમારાં કાપમાં જીવન રેડતા જઈશું એમ એમ અમારું સંગઠન મજબુત બનવું જશે. અમારે માટે તો

આખી છુંદગી અન્યાયી રીતે ચોળાઈ છે—જીવન એ અમારે માટે તો એક ભારે બોલો છે, અને છતાં આ નોકર જીવન જ અમને આટલું અગત્યનું આપે છે. કોરોતામાંથી જ આટલો જીવનનો વેગવંત પ્રવાહ અમે મેળવીએ છીએ.”

“ખરેખર કહ્યું રાધવ, પણ જીવનને જીનસ આપવા માટે એને જરા સાફ તો કરવું ભેઈએને? ઉપરનો મેલ તો દુર કરવો ભેઈએને?”

અને આ અંતરનો મેલ દુર કરવાની વાત સાંભળી રાધવ ઉથલી પડ્યો. એણે ઇશ્વર અને ધર્મને ખુબ ગાળો ચોપડી અને પછી રાજ્યસત્તા સામે ઉખાળ્યો. દેશ પરદેશના અમલખીઓ મુડીવાદી સામે કેમ મોરચા માટે છે એતું એણે વર્ણન કરવા માંડ્યું કેશવકાકા ક્યમીત ક્યમીત હસતા હતા, ક્યારેક ક્યારેક ગંભીરતાથી સાંભળતા હતા. છેવટે એણે કહ્યું,

“ભાઈ રાધવ, ગમે તેમ તોપણ તું હજી બાળક છે!”

“હવે એ વાત છોડી દો. ઉમરસાયક હોય એવી જ માણસની કોમત વધી જતી નથી. કાના વીચારો સત્ય છે એજ બુદ્ધિએને?” રાધવથી રહેવાયું નહીં એટલે વચ્ચેથી જ કેશવકાકાની મુરખીવટને કાપી નાખી.

“તારી વાત સાવ સાચી છે. ઇશ્વર અને ધર્મ વીશે તો વડીલોએ જ આખી દુનિયાને અત્યારસુધી અધારામાં જ રાખી છે” કેશવકાકાએ કબુલ કયું.

રણીયાતથી આ ઇશ્વર વીરુદ્ધતા વાર્તાલાપ સાંભળી રહેવાયું નહીં. ધર્મ અને ઇશ્વર ઉપર એને આસ્થા હતી એટલે જ્યારે એનો એકનો એક પુત્ર આવી નાસ્તીકતાની વાતો કરતો ત્યારે રણીયાતને બહુ જ લાગી આવતું. એમાં જ્યારે કેશવકાકાએ રાધવના વીચારોમાં

પુરવણી કરવા માંડી ત્યારે એતું મગજ ઉકળી આવ્યું. એણે તુરતજ કહ્યું,

“તમે જ્યારે ઇશ્વર વીધે વાત કરે ત્યારે શબ્દો જરા સંભાળીને વાપરો તો સારું. તમે તમારું કામ કર્યાં કરોને! એની તનમયતા-માંથી તમને આનંદનો અણુટ અંશે મળશે. ઇશ્વરને ગાળો ભાંગવામાં તમને ખાસ શું રસ પડે છે? અને હું તો હવે વૃદ્ધ ડોસી થઇ ગઇ. મારે ખીલું કામ પણ શું હોય?”

એટલે ઇશ્વર એકંજ મારા આશ્વાસનનું સ્થાન છે. તમે ઇશ્વર મારી પાસેથી લઇ લ્યો તો દુઃખમાં મારો વીસામો કાણુ?”

રણીપાતની આંખમાં આંસુઓ આવી ગયાં. રક્ષાથી પણ હાથમાંથી પડી ગઇ અને ધડી-ભર અવાજ ઉભી જ રહી.

“તું અમારો કહેવાનો અર્થ સમજી નથી, બા,” રાધવે જરા મૃદુતાથી ઉમેયું.

[અપ્રજ્વળ].

થોભો

ઓ સૌરભભયાં ગુલામો! આહીં હતાશ થયેલા સુદૃઢ મનુષ્યો મરી રહ્યા છે, ત્યાં તારી મધમધતી સુગંધને અમારે શું કરવી છે? બાપુ! હમણાં અટકાવ તારી સુગંધને.

પૂર્વતમાલાઓ ઉપર તારી કીરણાવલીનાં આખરી તેજ વેરતા ઓ ભાતુ! કારખાનાં-ઓમાં મનુષ્ય જેવા મનુષ્યના જુરસાને કચડી નાખવામાં આવે છે, ત્યાં તારી આથમતી કીરણાવલીના દેહીપમાન પ્રકાશને કોણુ જેવા નવરું છે. બાપુ! હમણાં તું તારી એ નવરું ત કીરણાવલીને અટકાવ.

રે પેરી રસદોળ્યાં ઓ યુગયુગથી વહેતાં અરણ્યો! અમારી પૃથ્વી, અનેક જાતનાં કષ્ટોથી રીખાતી સન્નારીઓના અશ્રુ જલથી તરંગેજ થઇ રહી છે, તે જુવો અને બાપુ! તમારા વહેતા પ્રવાહોને અટકાવો.

મુઢરાત્રીએ આભની અટારીએ ચડી, વીશ્વને તારી ચંદ્રીકાથી ભરી દેતા ઓ શશીરાજ! આજે એ વીશ્વમાં મનુષ્યો પેટનો ખાડો પુરવા માટે તેમજ પૈસા સાર, પોતાની જાતને વેચી રહ્યા છે, તે માટે બાપુ! તું થોભ અને તારી ચંદ્રીકા વર્ષાવતો અટક.

ઓ વસંતદુતી! કોયલ! ખીયાર! બાળકો અહીં જુએ શેટલી માટે ટળવળે છે; તેવે કરુણ પ્રસંગે તને તારાં વસંતગીત લલકારવાં સુઝે છે? ખેન! હમણાં બંધ કર એ મીઠાં ગાનને!

અને ઓ વીશ્વની સુદરતા! સુકુમાર બાલકોનાં નાનકડાં ઉદરને, મનોહર નયનોને અને કામળ ઓળટને પેલી બીપણુ જુખ પોતાના વીકરાળ પંજથી લચડી નાખે છે, ત્યાં તને તારું સૌન્દર્ય વેરવું કેમ રહે છે? ઓ ખેન! કૃપા કરીને હમણાં તું તારી એ ઉદરતાને થોભાવ.

જેણે જુએ મરતાંઓની શીકી પડી ગયેલી મીચાતી આંખોનાં દર્શન કર્યાં છે, તેને માટે તો એ બધાં ગાનતાન, બધા આનંદોત્સવો અને પૃથ્વી ઉપરનાં તમામ સૌન્દર્યો બીપણુ અસહ્યો સમાંજ ભાસે છે.*

શીરીય.

* હરીન્દ્રનાથ યદ્યોપાધ્યાયના ‘ધી આધમ્’ ઓફ હન્ગર’ એ કાવ્ય ઉપરથી.

બ્રિટનમાં હિંદ વિરુદ્ધ ઝેરી પ્રચાર

: પ્રચારક :

વાયકાઉન્ટ રોથરમીઅર

લ'ડનનું 'હેઇલી મેલ' હીંદુસ્થાનની પ્રજાની રાજદ્વારી અભીલાષાની સામે લયંકર પ્રચારકામ કરી રહેલ છે. હીંદુસ્થાનમાં આવેલા તેના ખાસ પ્રતિનીધી પણ તમામ સંદેશા 'હેઇલી મેલ'નાં ચરમમાંથી જોઈને મોકલાવે છે. અને વાયકાઉન્ટ રોથરમીઅર લ'ડનમાં લયંકર પ્રચારકામ કરે છે. તે ભાષ્ય એક 'સંયુક્ત સામ્રાજ્ય પક્ષ'—The United Empire Party—રચાણે છે. તેના સભાસદોની સંખ્યા બહુ મોટી છે. એ પક્ષ રોથરમીઅરના લેખોને પત્રીકા સ્વરૂપે છાપીને ખુબ જ પ્રસીદ્ધી આપે છે. એવી એક પત્રીકા [નંબર ૪] "What India means to us"—હિંદ આપણે માટે કેવું ઉપયોગી છે—નો વીચારણામાં ખુબ ફેલાવો કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં જણાવેલા વીચારો ઉપરથી બ્રીટીશ પ્રજાનો મત સમજવાનારાઓના દીનની વાત સારી રીતે જાણી શકાય તેમ છે. તે લેખ 'નવયુગ'ના વાંચકો સમક્ષ રહી શકે છે.

એક ચેતવણી

આ પૃથ્વીમાંના એક એવા વગરનું હું પીણાનું છું કે, જે વર્ગ એવું માને છે કે, આપણે હાલપણ વાપરીને હિંદમાંથી આવ્યા જવું જોઈએ અને હિંદીઓને તેમના દેશની વ્યવસ્થા કરવા દેવી જોઈએ. જો તેમ કરીએ તો આપણે તેમને માટે કરીએ છીએ તેના કરતાં તેઓ પોતાના દેશની વ્યવસ્થા સારી રીતે રાખી શકે. પરંતુ જો એવું વીચારણા પગલું આપણે ભરીએ તો હિંદમાં અધાધુધી પ્રવર્તે અને હામેશા લોહી રેગાય.

આ શબ્દો મારા નથી, પરંતુ તે ઉદ્ધર-મતવાદી જહોન મોલીના છે. તે હિંદના પશ્ચિમ હતા અને પોતાની જવાબદારીના સંપૂર્ણ ભાગ તેમજ હિંદને લગતા પુરેપુરા જ્ઞાન સાથે આજથી ૨૩ વર્ષ પહેલાં આમની

સભામાં આ વચનો ઉચ્ચારવામાં આવ્યા હતા. હું આ શબ્દોને અક્ષરે અક્ષર સાચા માનું છું અને આજે આપણા પોતાના એ પ્રદેશની સત્તાનાં મુત્રો મોલીના જેવા ડાહ્યા અને તેના જેવા ખમીરવાળા પુરુષના હાથમાં હોત તો, આપણું હિંદી સામ્રાજ્ય બળવા તરફ ધસી જવું ન હોત અને એશીયામાં કટોકટીનો લયંકર સમય ઉભો પણ થયો ન હોત.

બ્રીટીશ મતદારોની જવાબદારી

હાલના આપણા સમાજવાદી મંત્રીઓની માફક જહોન મોલીના સ્વચ્છ માનસમાં સંતોષપ્રદ માન્યતાઓનાં આવરણ હતાં થયાં ન હતાં, પણ તે તો ૨૫૦ વર્ષથી પુર્વના એ વીશાળ દેશને સંસ્કાર શીખવનારા બ્રીટીશના લવ્ય કારભારનો જે વારસો તેને વંશ-પરંપરાગત મળ્યો હતો, તે અનુસાર ધાર-જ્યો પોતાની મહાન ફર્જ બજાવવાથી જ

સંતોષ માનનાર હતાં તેનું વ્યવહાર, માનસ, અચોક્કસ લાગણીઓનાં શંકાસ્પદ વાદ્યોથી ઘેરાયેલું નહીં, પણ હકીકતોથી ભરપૂર હતું. અને આમની સહાના બંને પક્ષના સમાજવાદી તેમજ અર્ધસમાજવાદી રાજદ્વારીઓ હીંદને જાણી-છેડી-દેવાની જે રાજનીતીને મહાન મુત્સદીગીરી તરીકે મનાવી રહેલા છે, તે રાજનીતીમાં રહેલા ભયને બરબર પીછાનતા હતા. એક વખતે જોયો મોલીએ શ્રીટીશ મતદારમંડળની એક સભા સમક્ષ કહ્યું

હતું : “જે આપણે આપણી (હીંદ તરફની) ફર્જ અને મહાભારત કામ તરફ ઉદારીનતા બતાવીએ, તો સંસ્કારી જગતમાં આપણે શું મેળું બનાવી શકવાના? તેવે વખતે જરૂર હીંદમાં અંધાધુંધી અને કાપાકાપી ચાલશે અને તેની ચીસો અને આતંનાદો બ્યારે આપણે સાંભળીશું ત્યારે આપણે આપણા ડંખના આત્માની વેદનાઓ શી રીતે સહન કરી શકીશું?”

આ લેખ વાચનારાં સ્ત્રી-પુરુષોને હું ચેતાવી દઉં છું કે, શ્રીટીશ મતદારો તરીકે, અને તેથી હીંદમાં રાજ ચલાવનારાઓ તરીકે, તમારી જવાબદારી આજે કાંઈપણ કરતાં ભારેમાં ભારે અને ઘણીજ મહત્વની છે.

સંગીન સામ્રાજ્યનો વારસો

હીંદુસ્થાનમાંથી આપણને દરરોજ ભયંકર સમાચારો નીરંતર મળ્યાં કરે છે. જેમાં

શ્રીટીશ સોલ્ડીયોનાં ખુન, વફાદાર મુસલમાન, પોલીસોને મરણોત્તેજ પડતી લાકીના ફટકા, અથવા તેમને જીવતા ને જીવતા બાળવા, શ્રીટીશ સ્ત્રીઓ અને બાળકોનું ક્રીડાઓમાં ભરોડ જવું અથવા રેલ રસ્તે નાશી જવું, ને-હીંદી કાળવાખોરો સરહદ ઉપરના પ્રાંતો પર હુમલા લાવવા અથવાન સરહદની પેલી પારના તાપકાવાળાઓને મધ્યાળ લગાડે છે. તેવાઓના હાથમાં પેશાવરના ક્રીડાનો ફેટલાય દીવસો સુધી કપાલ રહેલા, કપાલનો

હીંદને અપાયલા સાંસ્થાનીક સ્વરાજ નું વચન પાળવું નહીં, પણ તેનો ઉચ્છેદ કરવો.

મોન્ટફર્ડ સુધારા માત્ર પ્રયોગજ હતા-તેથી વીશેષ કંઈ નહીં.

હીંદમાં શ્રીટીશ સાશન અચળ છે.

આપણી ફર્જ પામર ચળવળીઓ સાથે દલીલબાજીમાં ઉતરવાની નહીં પણ રાજ કરવાની છે.

રોથરમીઅર

કે નાટકીય બનાવો નથી, પણ શ્રીટીશ પ્રજાના જીવન અને હીતને કેવળ હીંદમાંજ નહીં પણ ખુદ અહીં ગ્રેટશ્રીટનમાં મુઠ્ઠાં મળતી પ્રાણહારક ધમકીઓ છે. આપણને જે સંગીન સામ્રાજ્ય વારસામાં મળેલું છે તેને સાચવવું તે આપણી ફર્જ છે, પરંતુ આપણા વડીલોએ જે પ્રદેશો જીતા અને કબજે રાખ્યા, તેના કારભારમાં આપણે અચોક્કસ પુરવાર થઈએ, તો આપણા એ

છોટાએ લંગ, યુનીયન જેકને પગ નીચે કચડવો, વાઈસરોયની ગાડી ઉપર બોમ્બ નાખવા, છુપાવેલા હથીયારોના ભંડારો જડવા, તેમજ બીજાં હથીયારો આવવાં, લડાયક વૃત્તીના શીખો જે જાતીમાંથી હીંદી લશ્કરની અનેક ટુકડીઓ ઉભી કરવામાં આવે છે તે જાતીનું ગાંધીની બળવાખોર ચળવળને સાથ આપવો વગેરે અસ્પષ્ટ છતાં ગંભીર પ્રસંગો, એ કાંઈ સીનેમાશીલ્પના બનાવટી પ્રસંગો નથી

વારસાનો નાશ થશે અને આપણી આસપાસ તેના અવશેષો ખડકોશે.

હીંદ: બ્રીટીશ સામ્રાજ્યની ધરી

હીંદ તો બ્રીટીશ સામ્રાજ્યરચની ધરી છે. જો આપણે હીંદ યુગવ્યુ તો સામ્રાજ્યનો ખે રીતે નાશ જ નીમીયો છે: પહેલા આથી કે દબીએ અને ખીજો રાજકારણી નજરે. જ્યારે ખીજા આદર્શને તેની વાહુની પહેરામણી તરીકે મુખ્યાઇનો ટાપુ મળ્યો, તે દલાઈથી આપણાં દરીયા-

પારનાં બ્રીટીશ સંસ્થા-નેનો પાયા રોપાયો છે. જો આપણે હીંદ ઉપર કાચુ ધરાવતા ન હોત તો, સીંગાપોર તેમજ મલાયા સંસ્થાનોને સામ્રાજ્ય સાથે બેડી દઇ તેનો કારભાર કરવા ગયા ન હોત; અને તેના સીવાય આપણે એસ્ટ્રેલીઆ અને ન્યૂઝીલેન્ડ ઉપર કબજો કરવાના ન હોતા, કે હેલિહોંગના કાઝિન કોસ્ટાનીના પાયા ઉપર સરળથણુ ચીન-માંતું બ્રીટનનું અપાર

મુલ્યવાન બજાર પણ આપણે ખડું કરી શક્યા નહોત. ત્યારે પછી દેશદેશના બ્રીટીશ-કામન વેલ્થની વીરાળવચીત્રમાં વ્યાપેલી સાંકળની, લૈંગોલીક નજરે મધ્યખીંદુ સમી કરીને છુટી પાડવાનું કામ જાણી નેહીને શા માટે કરી રહ્યા છીએ?

આણ અંવાડીયામાં [મિ ૧૯૩૦ નું ખીલું 'અંવાડીયું'] જે તાલે દંદેરા પીટાવવામાં આવ્યો છે, તેમાં અધિકમાજવાદી લોડ ધરવીને વળી

પાછું, હીંદને સંસ્થાનીક સ્વરાજ આપવાની જે બ્રામક અને અવ્યવહાર વાત તેણે હેડવા નવેખરમાં કરી હતી અને જેને તેના અંગત મીન મીન બાદથીને આંખમીચામણાં કરીને ઉત્તેજન આપ્યું હતું, તેને ફરીથી તાજ કરવામાં આવી છે.

વચનભંગની ભલામણ

સાંસ્થાનીક સ્વરાજ્યતા એ વચનને મંભુર કરવું ન જોઇએ, પણ તે

૨૬ કરવું જોઇએ.

સ્વરાજ માગનારા મુકીબર મુખ્યાં, બકવાદ કરનારા નેટીવ હીંદુઓ જ છે.

હીંદમાં મીન્ટો-મોલી યુગની રાજનીતી સજ્જન કરવી ઘટે છે.

સ્વરાજની વાતો કરનારા અધર્મશીક્ષીત નાની નોકરીઓ માટે પગપટી કરનારા બાણુઓ જ છે.

હીંદની અળગળને 'રાષ્ટ્રીય' કહેવી તે શબ્દોની મરકરી કરવા જેવું છે.

રોથરમીઅર

સાટામાં વચનપાલન માટે બન્ને પક્ષની જવાબદારી લેય છે. પરંતુ હીંદી રાષ્ટ્રમતવાદીઓએ પહેલી તક સામ્રાજ્યમાંથી છુટા થઇ જવાના ધરાદાનો ખુશો દંદેરા પીટયો છે, તેથી આપણે આપણી જવાબદારીમાંથી મુક્ત થયા છીએ. સાંસ્થાનીક સ્વરાજ્ય તે લોકોને સામાજ્યથી છુટા થઇ જવાની તક આપશે. પેલા મહુમ યંગ જ્યુ શરાધ. ઇ. એસ. મોન્ટેગ્યુ, જેણે યુધ્ધના સમય દર-

મીયાન આપણા હીંદના બનાવોની જવાબદારી અપણું અકલ્યાણ થાય તે રીતે મેળવેલી, તેણે ૧૯૧૯ માં હીંદીઓને છેવટમાં છેવટ મળવાની વસ્તુ તરીકે 'સ્વરાજ'ની જે અચોક્કસ વાત કરી હતી, તેના કરતાંએ સંસ્થાનીક સ્વરાજ એ તો ઘણું વધારે પડતું છે.

૧૯૨૬ ની શાહી પરીવદ પછી 'સાંસ્થાનીક સ્વરાજ' માત્ર લસકર નીલાવવાના અને

પરદેશો સાથેના રાજકારણી સંબંધોના જ હક આપતું નથી, પરંતુ, હવે તો એ સ્વીકારાયેલી વાત છે કે, તેથી તેમને કોઈપણ જાતની હરકત વીના સામાન્ય માંથી નીકળી જવાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા મળે છે, અને હીંદી રાષ્ટ્રમતવાદીઓની આ યજ્ઞવળ તેટલા માટે તો છે.

હીંદી નેતાઓ: હુદારઓ!

હીંદી સરકારને 'હીંદીમય' બનાવવાની

મોન્ટેગ્યુ-ચેલ્મ્સફોર્ડ થો-જના જાતે જ લખામીત દશામાં અપાયેલી છુટ-છાટ હતી. ૧૯૧૯ ની અમૃતસર કોનગ્રેસને સાર અનુકુળ વાતાવરણ સર-જનવાની ઉમેદથી આ 'સુધારા' પાલમિન્ટમાં ઉતાવળે મંજૂર કરવામાં આવ્યા હતા. જો કે એ સુધારાની સાથેસાથ સેંકડો હુદારઓ અને ખુતીઓને મારી પણ આપવામાં આવી હતી, મ છતાં અમૃતસરમાં શ્રીટીશોની વીરદ્વની

લાગણી અપુર્વ હીંસામાં પરીણમી હતી. ત્યાં એકલા થયેલા હીંદી બળવાખોરોએ લોડ ચેલ્મ્સફોર્ડને પાછો ખેલાવી લેવાનો દંડાવ કર્યો હતો, કે જે વાઇસરોયે તેમનું બચું કરવાનો મુખ્યતાભર્યો પ્રયાસ કર્યો હતો. યુરોપીય યાદવીની મુલેહની શરતો દરવાના એ એતી-હાસીક વર્ષમાં આપણે ધણા રોકાયેલા હતા, તેવે સમયે આ બધું લગભગ અડી, ઇંગ્લંડમાં બહુ ધ્યાન ખેંચી ન શકે તે રીતે પસાર થઇ ગયું.

સુધારા-માત્ર પ્રયોગ ?

પણ મોન્ટેગ્યુ-ચેલ્મ્સફોર્ડ 'સુધારા' ને માત્ર પ્રયોગ કરતાં વીશેષ કંઈ માનવામાં આવ્યા જ નહોતાં. તેમાં ખુલ્લેખુલ્લી રીતે જણાવવામાં આવ્યું હતું કે દશ વર્ષ પછી કમીશન તેની તપાસ કરશે. અને સર જોહન સાયમનની સરદારી નીચેનું કમીશન, હમણાં પોતાનો ધણો મોડો કરવામાં આવેલો વૃત્તાંત રજૂ કરનાર છે.

ગોરા સનદી નોકરો હુદ્દી અને ચારીત્ર્યમાં શ્રીટીશ પ્રજાના સારતત્વ-સમા છે. તેઓ હીંદને સંસ્કારનું શીક્ષણ આપે છે.

હીંદને સ્વરાજ આપવાની વાતો કરનારા શ્રીહનવાસીઓ ભોળીઆ અને કેવળ સીદ્ધાંતવાદીઓ છે.

અંગ્રેજો હીંદમાં ન્યાયથી, દયાથી અને ભવ્ય શક્તિથી રાજ ચલાવે છે.

રોથરમાંઅર

કક્ષાએથી કેવો ગબડી પડ્યો છે, તે જવાની તો એમને પુરેપુરી તક આપવામાં આવી હતી. રાજકીય વીષયનું નવીન જ્ઞાન, અજ્ઞાન મતાધીકારીઓની આંખમાં ધુળ નાખવાની બાજુ, જુદાં જુદાં ખાતાંની ગોઠમણ અને ગરીબ વર્ગની દમનનીતી: એ બધું સ્વાથી અને તીવ્ર બુધ્ધીના આ લઘુમતીવાળા હીંદુઓને, સરકારી સત્તાના મજેલા પહેલા હપ્તાનાં પરીણામ છે.

તે કમીશનના સભ્યોએ હીંદમાં જે જોયું તે તો સર્વસામાન્યની જાણ બહાર નથી. તેમની ઉપર લોકાનાં ટોળેટોળાં ધસી ગયાં હતાં, એટલું જ નહીં પણ તેમની ઉપર હુમલા સુધ્ધાં કર્યા હતા, પણ તે તો તેમને પોતાને માટે જ ઉપયોગી વાત છે. પરંતુ સ્થાનિક સર-કારના જે કારભારમાં 'નેટીવા'ને વધારે મદ-ત્વનો હિસ્સો આપવામાં આવ્યો છે, તે કારભાર પહેલાંની તેની ઉચ્ચ

વ્યાકુળતા!

હિંદીઓની સ્વદેશીની ચળવળથી બ્રિટિશ વ્યાપારીઓનો ગભરાટ.

નવયુગ : જુલાઈ '૩૦

રોયરમીઅરનું સ્વપ્ન!

લંડનના 'ટેક્ટ્રી મેલ' પત્રમાં રોયરમીઅરે બ્રિટનના રક્ષણ માટે હીંદને દળાવી રાખવાની હિમાયત કરવા માંડી છે. તે કહે છે ઇંગ્લંડના ૧ પાર્ટનમાં હીંદ તરફથી ૪ શીલીંગ મળે છે. માટે હીંદને કશા રાજકીય સુધારા આપવા નહીં.

રાજકીય સીદ્ધાંત તરીકે જાહેર કામોમાં હીંદીઓને દાખલ કરવાનું કામ, આ દેશના સીદ્ધાંતવાદીઓને તેમજ જોનાઓને ખરેખરી અસર કરી શકશે; પરંતુ જે હીંદી જનતાને એ સીદ્ધાંત લાગુ કરવામાં આવનાર છે તેમનું શું? તેઓ તો આપણ સદંતર જ અચાન અને રાજકારણની જરૂર નહીં સમજનારા છે. તે દેશના ૩૨,૦૦,૦૦,૦૦૦ માણસોમાંનાં એકેકે એક ખેડુતને, કારીગરને, અને વ્યાપારીને તો ન્યાય, જાહેર સલામતી અને તંદુરસ્તીને

લગતાં તેમજ જાહેર બાંધકામનાં ખર્ચાળ તેમજ ટેકરીકલ ખાતાં, જે માત્ર તેમના ક્ષીટીશ સત્તાવાળાઓના એકલા જ હાથમાં સુરક્ષીત છે, તેની અંગત રીતે તેમજ નીત્યના જીવન-વ્યવહારમાં જરૂર પડે છે.

જુના કારભારની લલામણુ

ફ્રેન્ચ અને ૩૨ લોકો પોતાના મહા-

ન હીંદી સામ્રાજ્યને 'હીંદીઓમય' બનાવે છે એવી વાતો આપણે કદી સાંભળી છે ખરી? અને ગયા દશકામાં લેખામાં ન લઈ શકાય તેવી પામર લઘુમતીવાળા હિંદુઓની ઘેંઘાટીઆ ચળવળથી આપણે નરમ પડ્યા તે દરમિયાન, આપણે હીંદમાં જે મુશીબતમાં આવ્યા છીએ, એવી મુશ્કેલી ફ્રેન્ચ અથવા ૩૨ સામ્રાજ્યના એશિયાઈ પ્રદેશમાં છેલ્લી એક સદીમાં પણ જણાઈ છે ખરી?

યુધ્ધ પહેલાં હીંદમાં જે રાજકીય પ્રથા ચાલતી હતી, એને આપણે બરાબર અજાણ માનેલી છે, તે પ્રથા તરફ પાછા ફરવું તે આપણા પોતાને માટે તેમજ હીંદીવાનોને માટે જરૂરનું છે. જાહેર બાંધકામ, જાહેર તંદુરસ્તી, જંગલ અને કેળવણીને લગતાં ખાતાંની મદદ સાથે હીંદી સનદી નોકરી તે જગતભરના શાહીવાદી કરભારમાં અદેખાઈ ઉપજાવે તેવી અને અનુકરણ કરવા લાયક વસ્તુ છે. એ હજાર ક્ષીટીશ અમલદારો, જે

યુધ્ધી અને ચારીઝ્મની બાબતમાં આપણા દેશના સત્વસમા છે, તેમણે બરાબર યુરોપની વસતી જેટલી પ્રજાવાળા, છતાં ન્યાત, ધર્મ, ભાષા અને માનસિક દ્રષ્ટીએ તો યુરોપે ઘણાજ આદીક-ળમાં પણ કદીયે ન ગયા હોય તેટલા ભેદના, ન ટાળી શકાય તેવી આઝખીલીઓવાળા દેશમાં તટસ્થ અને કાર્યસાધક સત્તા ચલાવી છે.

રોથરમીઅર

હીંદ: વ્યાકુળ માનવોનો શંભુમેળો.

જે કે યુરોપને એકત્રીત કરવો તે ખીલકુલ અશક્ય વાત હતી અને છે, તેમ છતાં નાનકડી મુઠીમાં સમાઈ જાય તેટલા હિંદુઓએ, અહીં--ક્રીટન--ના અનેક લોળા માણસોની ખાત્રી કરાવી દીધી છે કે, જેને આપણે હીંદ તરીકે ઓળખીએ છીએ, તે મહા વ્યાકુળ માન-

વોના શંભુમેળાની ઉપર શાસન ચલાવવા માટે તેઓ શકતીમાન છે.

હીંદુસ્થાનના સામ સામે અથડામણમાં આવતા વર્ગો અને કોમોની વચ્ચે શાંતી બાળવવાના કાર્યમાં આપણે જે ધોરણ બતાવી છે અને ઘણી વખત આપણે જે સમર્થ પુરોગામી બતાવ્યા છે; તેની તો આ દેશના ધરમાં ભરાઈ રહેનારા ભાવનાવાદીઓને કલ્પના માત્રે નથી આપણે તેમના ઉપર ન્યાયીપણે દયાળુપણે અને અદ્ભુત શક્તીપૂર્વક શાસન ચલાવ્યું છે.

ખ્રીટીશ જાતીએ કરેલાં બંધાંગ કામ ને વીસ-રાઈ જન્ય, તોપણ હીંદુ માંતું ખ્રીટીશ શાસન તંત્રજ બનીપ્યતી પ્રભા માટે કોઈ પણ રાષ્ટ્ર જે અતી ભવ્ય સ્મારક મુકી જાય તેવું મનાશે, આ બધું શું માત્ર થોડાક મુર્ખા નેટીવ બડબડી-આઓને અને આ દેશ-માંના તેમના તીરસ્કારને થોડા ઉરકરણી કરનારા મદદગારોને માટે ધુળમાં મેળવી દેવામાં આવશે?

કારણ કલ્પનાચીત્ર!

“પ્રત્યેક શાણ માણસની એવી વાંછના છે કે, સગવડભરી તેમજ માનભરી રીતે, નેટલી બને તેટલી ઉતાવળથી હીંદને છેડી દેવું.” એવું જે ‘માન્ચેસ્ટર ગાડીયન’ કહે છે તેમ ને બનવાનું હોય તો શું થશે! સર રેહનાલ્ડ કેડોક્, જેણે પોતાના જીવનનાં અલીસ વર્ષ હીંદમાં ગાળ્યાં છે. તે હમણાં પ્રસિધ્ધ કરેલી The Dilem-

ma in India, (હીંદમાં મુંઝવણ) નામની એપડીમાં કહે છે: જે હીંદને સાંસ્થાનીક સ્વરાજ આપવામાં આવે, તો તેની વસિને વસિ સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાજ આવવાની. અને તેવું તાત્કાલીક પરીણામ આવું થશે:

“અધધાનો અને તાવકાવાળાઓ પંબજનાં વીશાળ મેદાનોવાળા પ્રદેશમાં દોડ્યા આવશે અને શીખો સરહદ ઉપરના પહાણોની સાથે પોતાના જુના વીજ્યોના અધકામાં પડશે... મોટાં શહેરોના કામ ધંધા ભય અને આશ્ચર્યને લીધે અટકી પડશે, ખ્રીટીશોએ

હીંદ ખ્રીટીશ સામ્રાજ્યરચની ધરી છે. ને આપણે હીંદ યુમાવ્યું તો સામ્રાજ્ય પડી ભાંગ્યું સમજાવે.

હીંદને સાંસ્થાનીક સ્વરાજ્ય આપવાનું વચન અવ્યવહાર છે.

અમૃતસર કોંગ્રેસમાં એકલા મળેલા હીંદીઓ બળવાખોર હતા.

રોથરમીઅર

જઈએ એમ માનવા માંડશે, અને શ્રીમંત બંગાળ...અસંખ્ય દુમલાઓની સામાન્ય રણભૂમી બની જશે.

“મોપલાઓ, થોડાપુરની માફક શાંત મલખારમાં ફેલાઈ વળશે અને નીરાધાર હીંદુઓને માટે મૃત્યુ તેમજ સર્વનાશની દશા લાવી મુકશે. શીખ, મગહા, રજપુત અને મુસલમાન પ્રત્યેક દેશની ભૂમી માટે પોતા પોતાનો દાવો રજૂ કરશે અને એક પક્ષ બીજા ઉપર વીજ્ય મેળવવા મોતના ડાયામાં જઈ પડશે.”

હીંદ એક રાષ્ટ્ર નથી

આપણાં ગોરાં સંસ્થાનો, તેમની જાતીય પરંપરાને લીધે વારસામાં મળેલા ગુણો પ્રમાણે ધીરેધીરે ખીલતાં ગયા પછી સ્વતંત્રતાને ચેત્ત્ર બન્યાં છે. પરંતુ હીંદનો તો સારોયે ધર્તીહાસ દેંદી વળે તોપણ તેણે પ્રજામતવાદી સંસ્થાનો એક દલાડનોય અનુભવ મેળવ્યો નથી, તેને એકદમ સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા નોંધ્યો છે! આગાખાન જે માત્ર હીંદમાં જ નહીં પણ સમસ્ત વીશ્વમાં ભારે સંસ્કારી અને તમામ હકીકતોના જાણકાર છે, તેમણે કહ્યું છે: “હીંદ એક રાષ્ટ્ર બને તે પહેલાં તો કેટલીએ પેઢીઓ (generations) વહી જતી નોંધશે.” અને વળી બરદાનના મહારાજા જે ૮,૦૦૦,૦૦૦ ખંગાળીઓ ઉપર રાજ કરે છે, અને જેમણે છેલ્લી શાહી પરીવટમાં હીંદના પ્રતીનીધી તરીકે ભાગ લીધો હતો, તેમણે તાજેતરમાં જ લખ્યું છે: “ધણા લાંબા વખત સુધી હીંદનો ખ્રીશ્ચ હીંદ તરીકે રહેવાં વીના છુટકો નથી એમ હું માનું છું, તેથી હીંદ માટે બીજી કશી કલ્પના હું કરી શકતો નથી.” અને પછી તેમણે ઉમેર્યું છે: “ખ્રીશ્ચ પ્રજાએ પણ ખ્રીશ્ચ મતદારમંડળમાં અને આજના હીંદી મતાધીકારીઓમાં રહેલા ફરક પારખ્યા એ ઘણું મુશ્કેલ છે તે વાત સમજવી ઘટે છે. હકીકત એવી છે કે, એ બનેલી તુલના કરવી એ બેમોત્પાદક નહીં તો નીરૂપયોગી તો છે જ.”

ત્યારે આપણા વડીલોએ હીંદ ઉપર જમાવેલી જે સત્તાને આજ સુધી ઉમદા રીતે નીભાવવામાં આવે છે, તેને છોડી દેવાની જે હીંદીઓ રાડો નાખે છે તે જાણ છે એ જુઓ: એમનો નેતા ગાંધી, એ તો ખ્રીશ્ચ હીંદનો વતની પણ નથી. અરે, જે સામ્રા-

જ્યતા સંબંધનો ઇન્કાર કરે તો હીંદના લોકોને લાંબેરી રહે છે, તે સામ્રાજ્યનો નાગરીક પણ એ કદી ન હતો. નાણાંની ધીર-ધાર કરનારી એક ન્યાતમાં તે ગુજરાતના એક દેશી રાજ્યમાં જન્મ્યો હતો.

તે સીવાય સંખ્યાબળની નજરે છેક જ નહ્યું ટેળું, જે સંખ્યામાં ૪૦૦,૦૦૦ જેટલા અર્ધશીક્ષીત બાળકોનું છે, અને જેઓ નેડીવોના કારભારમાં નાની નાની નોકરીઓ ઉપર ત્રાપ મારવા તલસ્તી મરે છે. તેમના સીવાય હીંદી જનતાનો કોઇ પણ માણસ ખ્રીશ્ચ શાસનનો અંત બેવા ઇચ્છતો નથી. જો કે, બપુંકર ઉત્કરણી છતાં હાલની હીંદી સરકારે જે હીંદીકારાબધુ” હંડાપણું બતાવ્યું છે, તેને લીધે હીંદના લાખો અબણ માણસોની એવી ખાત્રી થઇ છે ખરી, કે વસ્તુતઃ ખ્રીશ્ચ લોકોને હીંદમાંથી હાંકી મુકવા જેવી સ્થીતી ઉભી થઇ છે.

સર માયકેલ ઓડવાપર, જે હીંદને વીધે ખાત્રીપુર્વક અભીપ્રાય આપવાને ચેત્ત્ર છે, તેમણે શહેનશાહના શાસનને બદલે હીંદુઓની લઘુમતીના આપખુદ હાથમાં સત્તા આવે તેનો સખ્તમાં સખ્ત વીરોધ કરનારા મોટા હાગના હીંદના લોકો કયા કયા છે તેની ધર્મ તેમજ જાતીને ધોરણે ગણના કરી છે. તે આ પ્રમાણે:

હીંદી રાજાઓ અને તેની પ્રજા	૭૨,૦૦૦,૦૦૦
મુસલમાનો	૭૦,૦૦૦,૦૦૦
મરાઠા	૬,૦૦૦,૦૦૦
બ્રહ્મદેશના બૌદ્ધો	૧૨,૦૦૦,૦૦૦
હીંદી ખ્રીસ્તીઓ	૪,૫૦૦,૦૦૦
જંગલી લોકો	૧૦,૦૦૦,૦૦૦
અંત્યજો	૬૦,૦૦૦,૦૦૦

આપણા તાબાના એ દેશના આ બધા લોકોની ગણતરી કરીએ તો જાણીએ કે, ત્યાંના ઘણા જ મોટા વર્ગ આક્રમક રીતે અને અતી આગ્રહપૂર્વક એમ માને છે કે, હીંદમાં ખ્રીડીશ શાસન ચાલુ રહે તો જ માત્ર તેમને ન્યાય મળી શકે તેમ છે.

આથી આ હીંદી ચળવળને 'રાષ્ટ્રમતવાદી' ચળવળ કહેવી, તે બીજી કશું જ નહીં પણ રાષ્ટ્રોનો હાસ્યજનક દુરુપયોગ માત્ર જ છે. હીંદના ૬૦,૦૦૦,૦૦૦ માણસોને જ્યારે હીંદુઓ માણસને બદલે જતુસમા ગણી રહ્યા છે, ત્યારે તેઓ કાલ્પનીક 'રાષ્ટ્ર'ની વાત કયે ઝોંટિ કરી શકે તેમ છે? ઉપર વલુવેલા 'અંત્યજ્ઞે'ના આવા હાલ છે: એ અંત્યજ્ઞે 'જાતીબહાર' મનાય છે, તેઓ સારાયે હીંદમાં હામ હામ વેરાયલા છે; અને ખ્રીડીશ હીંદમાં ગયા ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના હીંદુ 'પ્રભુ'ઓના ગુલામો હતા. તેમને આઠી-કાળની કોષ્ટક જંગલી જાતીનાં સંતાનો તરીકે માનવામાં આવે છે. અને જે લોકો હીંદના ધણીરણી થવાનો દાવો કરી રહ્યા છે, તે લોકો જ એ અંત્યજ્ઞને જાણીજાહેરને અધઃપતનની દશામાં રાખી મુકે છે.

ખ્રીડીશ કામદારો હડકાયા કુતરા તરફ જેવું વતન ચલાવે, તે કુતરાં પણ હીંદના મળુરો તરફ વધારે ખરાબ વતન ચલાવનારા કોમી શૂંબલાઓથી જકુડાયલા હીંદુઓ તરફ શું ખ્રીડીશ ટેડ યુનીયનીસ્ટ [કામદારો] પક્ષવાળાઓ ખરેખરે સમભાવ બતાવી શકશે ખરા?

આદમ કરતાં ય હલકા

આ અંત્યજ્ઞને તેમના હીંદુ લાઇઓ હેતુ-પુર્વક ટેંગવણી આપવાની ના પાડે છે. તેમનાથી હીંદુ શાસો રાખી શકાતાં નથી કે

વાંચી પણ શકાતાં નથી, કે નથી તો કદી તેમનાથી મંદીરપ્રવેશ કરી શકાતો, અથવા તો તેમનાં અંતાનોને શાળાઓમાં પણ મોકલવાની શકાતાં નથી. અંત્યજ્ઞથી જાહેર માલિકીના કુવાઓમાંથી પાણી ભરી શકાતું નથી, એટલે કુકાળના વખતમાં તો તેમનાં કબૂતરીય બની જાય છે. જે અદાલતમાં હીંદુ ન્યાયાધીશ હોય ત્યાં આ અંત્યજ્ઞથી પણ પણ દબ શકાય નહીં, એટલે જ તેમને ન્યાય જાહેર હોય તો તેમને મકાનની બહાર ઉભા રહીને પોતાનો મુકદ્દમો ત્રીજા માણસની મારફત રજુ કરવો પડે છે.

ધર્મશાળામાં વીસામો લેવાની તેમની હીંમત ચાલી શકતી નથી, દવાખાનાનો લાભ તેઓ લઇ શકતા નથી, કે જાહેર રસ્તાઓ ઉપર થઇને તેમનાથી ચાલી શકાતું નથી. તેમને માત્ર ઝાડુવાળાઓ અને સંઝાસ સાફ કરનારાઓનું જ કામ કરવા દેવામાં આવે છે. તેમને અડવાથી પણ અભઝાઇ જવાનું માનવામાં આવે છે. ઉચ્ચ વલુના હીંદુઓ અંત્યજ્ઞને પડખાયે પણ પડાયે હોય તો પોતાનો ખોરાક ફેંકી દેશે એટલું જ નહીં પણ, તેણે [અંત્યજ્ઞ] એની [ઉચ્ચ વલુના હીંદુ] પાસે જવામાં કરેલા ધાર્મિક ગુન્હા માટે, તેને [અંત્યજ્ઞને] મારી નાખવા માટે જો ખ્રીડીશ કાયદા પ્રમાણે ગુન્હો ગણાતો ન હોત તો, તે હીંદુ પેલા અંત્યજ્ઞનું ખુન કરતાં પણ પાછો પડત નહીં.

શું આપણે આ કચડાયલા કંગાળોને તેમના દેશના ધર્મધોના ધાતકીપણાના ભોગ બનવા સોંપી દઇએ ખરા? આ સંબંધમાં એકે એક સખ્ય ખીટનની લાગણી, આપણા યુવરાજ, હીંદની તેમની મુત્રાકાત દરમિયાન બનેલા એક પ્રસંગથી બતાવી આપી છે. તેમણે જ્યારે એ વાત સાંભળી કે અંત્યજ્ઞનું એક ટોળું તેમને દુરથી નીચળી રહ્યું

ઈતિહાસ સર્જતી વીરાંગનાઓ

રત્નબહેન અને હંસા મહેતા મુ'આમની બ્લાષ્ટવે લેડબોની દુકાનના તોશન સમયે જનનાને શાંત રાખવા જઈ પહોંચ્યાં છે

પાલ્લીનાં તાડીનાં પીંછાં પર ચેપી કરતી બહેનો.

શ્રી. સરેશ્ચંદ્રી મહતા

[એમ. એ. ની પરીક્ષામાં સર્વ થયેલી બે ગુજરાતી]

કૃ. સુલોચના દેસાઈ

કુમારી ધણ કે. ડીકીનસન

[એમણે સરકારની દમનનીતી સામે
કેસરે લી'દનો ચાંદ પાછો વાળ્યો,
તેમજ ધારાસભામાંથી રાજીનામું
આપ્યું.]

બહુન સુલદ્રા દેવળરામ દેવે

જેઓ આ વખતે બી. એ. ની
પરીક્ષામાં પસાર થયાં છે. ઐતીહ્ય
ખરેડી બ્રાહ્મણની જાતીમાં આ બહેન
પહેલાં બાનુ ગ્રેજ્યુએટ છે.

છે, ત્યારે તેઓ જાતે યજ્ઞને જ એ ટોળામાં ગયા અને; તેથી એમની આસપાસના હીંદુ-રાષ્ટ્રમતવાદીઓમાં ત્રાષ તેમજ શુસ્સાની લાગણી પ્રકટી નીકળી, તેમ છતાં સુવસજ અંતઃજમાં બેળાયા.

બ્રીટીશ વ્યાપારના નાશનો લય

બ્રીટીશ વ્યાપાર અત્યારે નાશની અણી ઉપર હોય તો પશુ, જે આપણે હીંદુ ગાંધીને સોંપી દેખી, તે તો તેનો વીનાવીલંબે જીએજ થઈ જાય. આપણે ત્યાં અત્યંત રૂપિયાની મુડી હીંદમાં રોકી છે; અને છેલ્લાં બસો વર્ષથી ત્યાં બ્રીટીશ પેટીઓ, વહાણવડું કરનારી કંપનીઓ અને બેંકાનું અસ્તીત્વ છે.

આજેય આપણું હીંદુ સામ્રાજ્ય, બ્રીટીશ માલનું દરીયાપારનું મોટામાં મોટું આહુક છે. સત્તાવાર રીતે કહી શકે તેવા ઘણા પુરૂષોએ એવા અંદાજ કાઢ્યો છે કે, હીંદુ સાથેના સીધા સંબંધને લીધે આપણા કુલ વ્યાપારનો ૨૦ ટકા જેટલો વ્યાપાર, બેંકા તેમજ સ્ટીમરોને લગતું કામ વગેરે મળીને ચાલે છે.

પરંતુ વ્યારથી હીંદના રાજકોજમાં રાષ્ટ્ર-મતવાદીઓની લાગવગની અસરનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો, ત્યારથી માત્ર હીંદી જનતા સાથેના આપણા વ્યાપારની વચ્ચે વીંદના તાખના માંડ્યાં છે. યુદ્ધ પહેલાં હીંદમાં થતા કુલ અંયાત માલના ૬૦ ટકા જેટલો બ્રીટીશ માલ જતો, ત્યારે ગયા વરસનો તે વ્યાપાર ઘટીને માત્ર ૪૩ ટકા જેટલો થઈ ગયો છે. અને હીંદમાં જતા લેન્ડેશાપરના સુતરડિ કાપડમાં પચાસ ટકા જેટલો ઘટાડો થઈ ગયો છે. હીંદી ધારાસભાએ ત્યાં એવા ધારો ઘડ્યો છે કે, જે કાંઈ પણ પેટીની મુડી નેટીવ

(હીંદી) નાણાની (અર્થાત પાઉન્ડની નહીં પણ રૂપિયાની) ન હોય, તેવી પેટીને હીંદી સરકારથી કોઈ પણ જાતની છુટછાટ આપી શકશે નહીં. હીંદમાં આપણો જે માલ વધારેમાં વધારે-સુતરાઉ કાપડ-જાય છે, તેની ઉપરની જકાત ૧૧ ટકાથી વધારીને ૧૫ ટકા કરવામાં આવી છે. 'નેશન લીસ્ટ પાટી'વાળા હીંદી દરીયાકાંઠાનો વ્યાપાર હીંદી માલિકીની તેમજ હીંદીઓની દેખરેખથી ચાલતી સ્ટીમર કંપનીઓ માટે જ ખાસ રાખવાનું દંઆણું કરી રહી છે, અને તમામ જાહેર નોકરીઓને સંપુર્ણ હીંદીમય બનાવવા માટે પણ આગ્રહ કરે છે.

અંગ્રેજો હીંદ છોડી જાય તો ?

હીંદનો પોલાદનો ઉદ્યોગ બ્રીટીશ મુડી અને બ્રીટીશ માણસો વડે જ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે, છતાં પોલાદના ઉદ્યોગને રક્ષણ આપવાના કાયદા (સ્ટીલ પ્રોટેક્શન બીલ) અનુસાર (જે કે એના મદદમાં બ્રીટીશ પૈસાનો ચે કાળો રહેલો છે જ), જે કંપનીમાં પોણા ભાગના ડીરેક્ટરો હીંદના વતની ન હોય, તેને મદદ આપી શકાતી નથી.

હીંદમાં જાણીજાણે બ્રીટીશ વ્યાપારી લાભોને શુંગળાવી મારવામાં આવે છે. છતાં જે હીંદ સાથેનો આપણો વ્યાપાર બંધ પડી જાય તો, આ દેશમાં અપાતા પેન્શન અને ભથ્થાં આપવાનું છેક જ અસાધ્ય બની જાય તે વાત શું અહીંના મતદારોને હજીય સમજાવી પડશે ?

હીંદી યજ્ઞવળીઓ આપણા હથમાંથી બળાકારે હીંદને છોડીને હીંદુઓની જુદી આપણુદીને સોંપાવના દંએ છે. હીંદુઓની એ આપણુદીમાં ખીજઓને જરાયે માથું

મારવાનો અધીકાર નહીં રહે, અને તેમનું એ આપણુદ તંત્ર જગતે કદી ન જાણ્યું હોય તેવું અતી નીચાંજી રીતે સળી ગયેલું બની જશે. આથી હીંદને શાંતી નહીં લાધે પણ માત્ર દમનનીતી, જપ્તરાષ્ટ્રભરી છુટ, અંદર અંદરની કાપાકાપી, યુવામી, દુષ્કાળ, રોગચાળા અને પરીણામમાં પરદેશીઓના હુમલા એજ બનશે.

આપણે આપણી ફક્ત તરફ આપખમી આપણાં કરી ન શકીએ અને ખ્રીટનના ખુલ્લા શત્રુઓ સાથે સમાધાની પણ સાધી ન શકીએ.

એમ કહેવું તે આપણામાં રાખવામાં આવેલા અનન્ય વીશ્વાસનો હીંચકારાભરી રીતે કહેલા ભંગ-સમાન ગણાશે, જેથી આપણા દેશના નામને હુમેશને સારૂ કાલીમા લાગશે.

હીંદમાંનું ખ્રીટીશ શાસન અચળ [irreplaceable] છે. હીંદમાં આપણી ફક્ત એક જ છે. તે પામર ચળવળી-આઓ સાથે દલીલબાજીની નહીં પણ રાજ્ય ચલાવવાની.

THE MOTOR & CARRIAGE STORES.

Prop. P. L. Gupta.

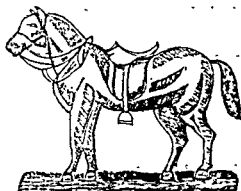
Manager. G. C. Patel.

Direct Importers of Motor & Carriage Accessories & Materials.

"TRY ONCE."

Satisfaction Guaranteed.

155, Bhendy Bazar,
BOMBAY, 9.

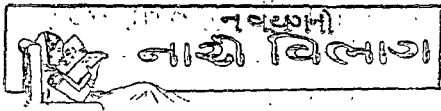
ધી મોટર એન્ડ કેરેજ સ્ટોર્સ,

ગાડી ઘોડા અને મોટરને લગતો દરેક સામાનના વેપારી.

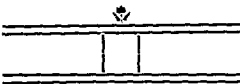
અમેરીકન જરમની તથા ફ્રાન્સીસનરલથી દરેક ખાલ મંગાવનાર.

ટ્રાયલ ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરો.

૧૫૫, લીંડી બજાર, મુંબઈ, ૯.

જીવંત સ્મારક

એ આખાથે પ્રસંગમાં [ગદ્ય ભા : ૨૨
મી જીને મુ'આઈના મેદાનમાં સ્વયં-
સેવકો તેમજ સ્વયંસેવીકાઓ ઉપર
લાડીધારી પોલીસ અને ઘેડિસ્વારોએ
કરેલા હુમલામાં] દેશસેવીકાઓએ જે
સાંતી અને આગ હીંમતથી લાડીનાં
પ્રહારો ઝીલ્યા, તે તો હીંદી સ્ત્રી-
ઓનાં ધૈર્ય અને હીંમતના જીવંત
સ્મારક તરીકે ઇતીહાસમાં ચીરંજીવી
બની જશે.

મારી જે બહેનોએ પોતાની ફરજ
આવી ઉમદા રીતે બજાવી છે, તેમને
હું લક્ષ્મીસાહેબ વંદન કરું છું. આ
ઘટના બન્યા પછી હવે માતૃભૂમિની
સ્વતંત્રતાના સંગ્રામમાં, સ્ત્રીઓએ
પણ પુરુષોને સાથ આપીને પોતાની
ચોખ્ખા પુરવાર કરી છે એ વાતનો
કોણ ઇનકાર કરી શકશે ?

કુમારી બચુબહેન લોટવાળા

શારીરિક જ્ઞાનની જરૂર

લેખક : દાકતર ગમન

જો નવજુવાનોના શીક્ષણની જવાબદારીના ખોજે ઉઠાવી રહેલાં છે, તેવાં સ્ત્રીપુરુષોને શીર જેની તેવી જવાબદારી નથી. જેમને દુનીયામાં દાખલ થઈને દેશ તેમજ સમાજની વ્યવસ્થામાં ભાગ લેવાનો અને ફાળો આપવાનો છે, તેવાં આવતી કાલનાં નાગરીકોને તૈયાર કરવાની અતી જોખમભરી એ જવાબદારી છે. એટલે તેમણે પોતાનાં વીઘાથી કુમાર-કુમારીકોની સમક્ષ, એમની ભાવી જવાબદારીના પ્રત્યેક પ્રશ્નને નીખાલસ ભાવે રજુ કરી, દરેક દીશાનું જ્ઞાન તેમને આપવું એ જરૂરનું છે.

‘સ્વતંત્ર બનાવે તે વીઘા’ એ કેળવણીનું રક્ષ્યસૂત્ર છે. વીઘા સંપાદન કરનાર કુમાર-કુમારીકોને તેથી જીવનનાં પ્રત્યેક ક્ષેત્રનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન, કોઈપણ જાતના ખોટા પડદા વાંના આપવું એ સહુથી પહેલું જરૂરનું છે.

આ દૃષ્ટીએ જોતાં કેળવણીની વર્તમાન સંસ્થાઓ કેટલી અપૂર્ણ અને ખામીવાળી છે તે તુરત જણાઈ આવે છે. આપણી શાળા-પાઠશાળાઓ અને વીઘાપીઠોમાં એવું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે કે, જેમાં જીવનમાં જરૂરી એવું ઘણું ઓછું હોય છે, અને કેટલીય બાબતો ઉપર તો છેક જ લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. જેમાં શરીરશાસ્ત્ર તરફ તો છેક જ બેદરકારી બતાવવામાં આવે છે. જો કે મનુષ્યજીવનમાં તેની અગત્ય જરા થે ઓછી નથી.

એક કન્યાને વાંચતાં, હીસાબ ગણતાં, ગુંથનાં, ગાતાં, કે સીવતાં આવડે, પણ પોતાના શરીરના અવયવોની જરૂરીયાત વીધે કશું જ જ્ઞાન ન હોય તો તેનું જીવન એ

અજ્ઞાનતાને હીધે દુઃખમય જ જવાતું. પરંતુ તે વાત તરફ આપણા સમાજનાં જવાબદાર સ્ત્રીપુરુષોનું બરાબર લક્ષ હજી સુધી ખેંચાયું જ નથી. પરીણામે આપણા પ્રજાશરીરમાં બીપણ સજો દાખલ થયો છે.

આમ થવામાં વીનયની ખોટી ભાવનાએ ભયંકર ભાગ ભજવ્યો છે. જનનેંદ્રીયને લગતો એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યો તેને આપણે મોટું પાપ માની બેઠાં છીએ; તેમ છતાં એ વીધય માનવ જીવનમાં ઓછો મહત્ત્વનો છે તેમ કોઈથી પણ કહી શકાશે નહીં. પશ્ચીમમાં આવી સંકુચીત મનોદશા ઘણા સમય સુધી પ્રવર્તતી હતી, પરંતુ ત્યાંનાં જુદીમાન સ્ત્રી પુરુષોએ એ જાતની બેદરકારી પ્રજાશરીરના વીકાસ માટે કેટલી ધાનક છે અને તેથી આજની તેમજ આવતી કાલની પ્રજાનું કેટલું અહીત થાય છે, તે તરફ પોતપોતાના દેશવાસીઓનું ધ્યાન ખેંચ્યું ત્યારથી એ જ્ઞાનના પ્રચાર માટે જનતાએ જરૂર સ્વીકારી, અને દાકતરી જ્ઞાનવાળાં સંખ્યાબંધ સ્ત્રી પુરુષોએ સારા પ્રમાણમાં સાહીત્ય તૈયાર કર્યું. પશ્ચીમવાસીઓ ખીજ પ્રજાઓ ઉપર શારીરિક સ્પર્ધામાં આધીપત્ય જમાવે તેટલી હદે પહોંચ્યા છે, તેનું એક કારણ એ જ છે.

યુજરાતમાં નાની છોકરીઓની હાઝરીમાં અનેક અણસમજી સ્ત્રીઓ, વીકારની અનેક વાતો ફરતાં અચકાતી નથી; નાનામાં નાની યુજરાતી બાલકાં પણ પરજીવાની અને સસરે જવાની વાતોથી અગ્નણી નથી. દીંગલા-દીંગલીની તેની રમતો, ગારીપુજનનાં ઝેનાં મતો અને ખીજાં નાનાં મોટાં અનેક તપ, બધામાં ‘વર’ એ મુખ્ય ખત્ર હોય છે. એટલે

પીનય કે લગ્નશીલતાને નામે શરીરના અગત્યના અવયવોનું તંદુરસ્તીને લગતું જ્ઞાન નહીં આપવું, એ તીતી તો ચાલી શકે તેવી છે જ નહીં. પુરેપુરો પીનય સચવાય તેવી પ્રૌઢ ભાષામાં આ વીધય ન ચર્ચી શકાય તેવી માન્યતા જ નીરાધાર છે. અંગ્રેજી ભાષામાં આ વીધયને લગતું જે ઉપયોગી સાહિત્ય પ્રસીદ્ધ થયેલું છે તે જ તેનો પ્રયત્ન પુરાવો છે.

આપણા સમાજમાં આસાંકીતપણાની ભાવનાનો અતીરક થઇ ગયો છે, એટલે બાળકોના વ્યક્તીત્વને આરંભથી જ દુઝાવી દેવામાં આવે છે; પરંતુ મોટે ભાગે પુત્ર અને પુત્રીનાં ઉછેરમાં પુષ્ટક પક્ષપાત બતાવવામાં આવે છે; એટલે ભવીષ્યની શ્રીશ્રી તેમજ માતાની જ્વાબદારી જેને શીરિ આવવાની છે, તેવી કન્યાઓને તો હદ કરતાં વધુ દુઝાવી દેવાની વૃત્તિ માતા-પીતામાં પ્રાધાન્યપણે જણાય છે. એ વૃત્તિએ આપણી ગુલામીનો પાયો ઉભો કર્યો છે. બાળકો તરફ તો વડીલોનો સમભાવ હોવો ઘટે. સમભાવભર્યા વર્તનની સાથે પોતાનાં સંતાનોને પ્રત્યેક બાળતંતુ જ્ઞાન આપવામાં આવે તો સમાજ અનેક પ્રકારની માનસીક ગુલામીમાંથી અને શારીરીક નબળાઈઓમાંથી થોડી જ ઘેંટીઓમાં મુક્તિ જાય.

બાળક ક્રીડારાવસ્થામાંથી યુવાનીમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેની શારીરીક રચનાની સાથે સાથે માનસીક વીકાસમાં પણ પુષ્ટક પરિવર્તન થાય છે. તેવે વખતે વડીલ વર્ગ સંતાનોને તેના તન-મનની ખીલવણીમાં પુરેપુરી મદદ કરે તો આવતી કાલના નાગરીકો કોઇક નવા જ સ્વરૂપે દર્શન દે. માનસશાસ્ત્રીઓ તો એવો મત છે કે, બાળકોના તન-મનના વીકાસમાં જેટલે અંશે ખામી રહે તેટલે અંશે તેનાં માતા-પીતા જ જ્વાબદાર-કંઠા કે ગુન્હેગાર છે. પરંતુ હામ-હામ આ સંબં-

ધમાં ભયંકર બેદરકારી અને અજ્ઞાનતા જ જોવામાં આવે છે. હીંદુસ્થાન જેવા દેશમાં માતા-પીતાની પુરેપુરી જ્વાબદારીનું જ્ઞાન અને જ્ઞાન ન હોય, તેવાં સ્ત્રીપુરુષોને મોટે માઆપ બનવું એ ગુન્હે ગણાય એવા ગોઠવણ દેવાની જરૂર છે. કેમકે, દેશ કે સમાજ અથવા વ્યક્તીના હિતની નજરે ભેટાં એ દશ ઘણી જ ભયંકર છે. નાના બાળકના હાથમાં ભરેલી પીસ્તોલ રમવા આપવી અથવા ઝેરનું પડીકું આપવું, એ જોટલું ભયંકર અથવા ગુનાહીત છે, તેથી વીશેષ ગુનાહીત અને ભયંકર કામ, જ્વાબદારીના જ્ઞાન વીનાનાં યુવક-યુવતી, કે સ્ત્રી પુરુષ સંતાન ઉત્પન્ન કરે તે છે. તેવાં માણસો એથી મન એમનું પોતાનું જ અહીત કરતાં નથી, પણ વર્તમાન અને ભવીષ્યની પ્રબળ ભયંકર અહીત કરે છે. જેમ કરવાનો કાંઈ પણ સંસ્કારી સમાજમાં કાંઈ પણ વ્યક્તીને સ્વતંત્ર અધીકાર ન જ હોવો જોઈએ.

કાંઈ પણ માઆપ પોતાની જ્વાબદારી ન સમજી શકે તેવા છોકરાને રૂખીઆની થેલી સોંપવા તૈયાર થતો નથી, કે ઇ પણ સરકાર અમુક હદ સુધીનું જ્ઞાન મેળવ્યા વીનાના માણસને નોકરી આપતી નથી, કાંઈ પણ મકાન-માલીક પોતાના ધંધાના જ્ઞાન વીનાના કડીઆ સુધારને કામ સોંપતો નથી, તો પછી તેનાથી અનુકૂળણી વધુ જ્વાબદારીવાળા કામમાં, અજ્ઞાન દંપતીને છુટ શા માટે અપાવી જોઈએ? માતા-પીતાની જ્વાબદારી માટે યોગ્ય શીક્ષણ અને જ્ઞાન ન ધરાવતાં હોય, તેવાં કાંઈપણ યુવક અથવા યુવતીને હીંદુ જન દેશમાં તો લગ્ન જ કરવા દેવાં એ ગુન્હે ગણવો જોઈએ. દરેક પીઠીનાં મનુષ્યો એ ખીલું કંઈ જ નહીં પણ તેની આગલી પીઠીનું પ્રતીબીંબ હોય છે. આજનાં સંતાનો તે આપણા રાષ્ટ્રજીવનનાં પુરુષો છે, એટલું જ નહીં પણ

આવતી કાલની પ્રજાનાં બીજ તેમનામાં રહેલાં છે. એ કામ અતી મહત્વનું છે. કોઈપણ પ્રકારના જ્ઞાનનું સ્થાન કે તેની મહત્તા તેથી શારીરીક જ્ઞાન કરતાં ઓછાં જ અંકાય એવી માન્યતા તેથી જ બાળકોમાં અને માતા-પિતા-ઓમાં દાખલ કરવાની ખાસ જરૂર છે. રાષ્ટ્રના ભવીષ્યની ખીલવણીનો તમામ આધાર તેમની ઉપરજ છે, એટલે તેમને કોઈપણ જાતની ખોટી શરમ પીના હવનમાં ઉપ-યોગી વીધોતું શીક્ષણ આપવું જ જોઈએ. આ જ્ઞાન જોતું પુરુષને માટે જરૂરનું છે, તેટલું જ સ્ત્રીને માટે પણ જરૂરનું છે, એમ કહેવાને બદલે એ કહેવું વાળખી થઈ પડશે કે, પિતા કરતાં માતા બનનારને આ પ્રકારના-શારીરીક અવયવોને લગતા-જ્ઞાનની અગત્ય વીશેષ છે. ત્યારે આપણે તે જ જ્ઞાનની આડે પડે પાડી રાખીએ છીએ, અને તેને લગતી માહિતી મોત્રો પાસેથી, નોકરો પાસેથી અથવા વડીલો કરતાં ઉતરતા દરજ્જાના સ્વજનો પાસેથી મેળવી લેવા ઉપર રાખી એમને સંસારમાં ધકેલી દઈએ છીએ! આ તો પાણીમાં પગ મુકતાં શીખ્યા પહેલાં તોફાની મહાસાગરમાં લાયપગ બાંધી કોઈ માણસને

નાખી દઈ, તે તો ગમે તે રીતે તરી હશે એવો ખોટો સંતોષ માનવાની બરાબર છે!

ખોટી શરમ અને ૩૬ વહેમોને લીધે અનેક વખત સુશીક્ષીત માતાપિતાઓને પણ ચંચળ બાળકની હુલાસુ વૃત્તિને સંતોષ આપવાને બદલે કચડી નાખવી પડે છે. પોતાના નાનાભાઈ કે બહેનને જોતાં જ બાળકના મનમાં સ્વાભાવીક રીતે જ એના જન્મને લગતા પ્રશ્નો ઉઠે છે. અલ્પજ્ઞતાનાં બાળકની આગળ આવા પ્રશ્નો ચર્ચા ન શકાય, તેમ છતાં હાંદગીભરના મુખ-દુઃખનો જોતી ઉપર આધાર હોય તેવા પ્રશ્નો ઉપર કાયમને માટે અધારપછેડા ઓરાડી રાખવા મથવું તે તો નરી કૂરતા જ છે. કમીમાં કમી લગ્ન પહેલાં પ્રત્યેક કન્યાને અને પ્રત્યેક યુવકને માતૃપદ, પિતૃપદ, સંતાનો-ત્પત્તી, એ વીધયને લગતું સમાન્ય જ્ઞાન તો મળે તેવી વ્યવસ્થા થવી જ જોઈએ. તેથી બાળકો અવળે રસ્તે ચડી જશે એવો ભય રાખવો તે ખોટું છે, તેવા જ્ઞાન વીના અનેક બાળકો અવળે રસ્તે ચડે છે અને હવનભર તેથી ગંભીર દર્દોના ભોગ બને છે, એના જોઈએ તેટલા પુરાવા મળે છે.

બહેરાઓને આશાનો સંદેશ.

ધંચરોડાઈન, કાનમાંથી પડે, લોહી, પાણી વહેવું, સણકા, સોબ, ચાંદી, અવાજ થવા, બહેરાટ મારવી, ઇ. માટે અકસીર.

શીશીનો રૂ. ૧૧૧. ટ. ખ. માફ.

એફ. ડોક્ટર એન્ડ કંપની,

શંકર ટેકરી, વડોદરા.

હિંદુ સ્ત્રીઓના હક્ક.

: લેખક :

વકીલ રામચંદ્ર કાળીશંકર પાઠક

હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રનાં કેટલાક તત્વો ઉપર હિંદુ સ્ત્રીઓના હક્કનો વારસાના ક્રમ સંબંધે અને મીલકત ઉપરના સ્વામીત્વ તથા ઉપભોગ કરવાના હક્ક સંબંધે હાલ જે કાયદો વીઘ્નમાન છે તેમાં ખાસ ફેરફાર કરી હિંદુ સ્ત્રીઓના હક્કમાં વધારો ને સુધારો કરવાની જરૂર છે અને તે સંબંધે વડી ધારાસભામાં ખીસો રજુ થએલાં છે; શીવાય હિંદનાં મુધરેલા ભાગોમાં આ સંબંધે હિંદુ સ્ત્રીઓની સભાઓ ભરાઈ કરાવો કરવામાં આવે છે અને આ વીધયમાં વીંદની આખી પ્રજાનું ધ્યાન દોરાયેલું છે અને જેમ અને તેમ જરૂરી આ સુધારો દાખલ થવો જોઈએ. હિંદનાં જુદા જુદા ભાગો ને મોટા પ્રદેશમાં જુદા જુદા કેટલાક ફેરફારથી વારસાના ક્રમ સંબંધે ધોરણો છે જેમકે મીતાક્ષરા અમુક પ્રદેશમાં, દાખલાગ અમુક પ્રદેશમાં એમ લાગુ કરવામાં આવેલાં છે. નીદાન હિંદુ સ્ત્રીઓના વારસા ને મીલકત સંબંધેના હક્કો વધારી આપવા હાલના મુધરેલા ને આગળ વધતા જતા સમાજને જરૂરી છે.

પ્રથમ તો વારસાના ક્રમમાં હિંદુ સ્ત્રીઓને દુર રાખી છે ને કેટલાક ભેદ રાખ્યો છે ને કેટલીક સ્ત્રીઓની ઝરસમજ છે કે હિંદુ વીધવાને વારસામાંથી જ ખાતલ કરેલી છે ને માત્ર નીવાંહને હક્કદાર છે. આ સમજ અર્થ વગરની છે. સંતાનોના અભાવે વીધવાને કાયદેસર વારસ તો ગણેલી છે; માત્ર તેવી વીધવાને મીલકતની માલકી મર્યાદીત હક્કથી મળે છે, ને મીલકતની વ્યવસ્થા કરવામાં

અમુક પ્રસંગો માટે જ છુટ રાખી છે. નીદાન તે ધોરણુ કાયમ રાખવામાં સ્ત્રી સમાજને અન્યાય મળે છે એમ કહેવું છે.

વારસાના ધોરણુ અને ક્રમમાં નીચે પ્રમાણે સુધારો દાખલ થવો જોઈ છે:

સગાં=સંપીન્ડની વીધવાઓ પોતપોતાના ધણીની જગાએ વારસો લે છે, તેજ પ્રમાણે જે વીશીષ્ટ વારસો છે તેમાં સંતાનો, ભાઈ ને ભત્રીજાની વીધવાઓ પોતપોતાના ધણીની જગાએ વારસો લે એમ કંઠાવવું જોઈએ. જો તેમ ન થાય તો તે વીધવાઓને વુકશાન છે. દાખલા તરીકે એક સખસને એક પુત્ર, પુત્રની સ્ત્રી, ને પોતાની સ્ત્રી હોય તેમાં પ્રથમ પુત્ર ગુજરે તો બાપ આખી મીલકતનો માલક થાય, તે શુભ્વર્ષ બાદ તેની વીધવા વારસ થાય છે, ને વીધવા ગુજરે તો મરનાર મુળ સખસની દીકરી, ભાઈ ભત્રીજા, બહેન વીગેરે પૈકી હયાલ હોય તે વારસ થાય ને તેમના વારસોને બધી મીલકત મળે છે. તેમાં જો પુત્ર હાખ રૂપીઆ કમાતો હોય ને બાપ ભોગ હોય તેવી સ્થિતિમાં પુત્ર ગુજરે એટલે તેની ધણીઆણીને નીવાંહનો જ હક્ક ને તે ખીજાને આધીન રહીને લેવાતું! આ તદ્દન કંફોડી સ્થિતિ સુધારવી જ જોઈએ, તે માટે આવો સુધારો જોઈએ:

ઔરમાન મા, દીકરી ને બહેન ને કેટલાક પ્રસંગે દુર રાખ્યાં છે; તેમને સંગી મા, દીકરી કે બહેનના અભાવે વારસાનો હક્ક રાખવો:

દીકરીઓમાં પરણેલી ને કુંવારીનો ભેદ કાઢી નાખવો, કારણ કુંવારી દીકરીના લગ્નને ખર્ચની અંદાજ ન્યાતરીવાજ પ્રમાણે થનારા ખર્ચની રકમ આપી બાકીની મીલકત બધી દીકરીઓએ સરખે ભાગે વહેંચી લેવી જોઈએ એજ ન્યાયસર છે. જો તેમ ન થાય તો એક પરણેલી દીકરીની સ્થિતિ તદ્દન ગરીબ હોય ને કુંવારીને લાખખો રૂપેયાની બાપની મીલકત મળે ને ભોગવે તમાં પરણેલીને વારસો જ ન મળે ! એનો શું દોષ ગણાય ?

પરણેલીમાં સંધન કરતાં નીર્ધનને વારસ ગણી છે તે પણ કાઢી નાખવું ને ભેદ ન રાખવો. સંધન નીર્ધનના પુરાવામાં કાયદાની બારીકાઈથી આ ભેદ કામનો નથી. એક બાપ લાખો રૂપીઆની મીલકત વારસામાં મુકી ગુજરી જાય. અને પરણેલી સંધન દીકરી પાસે ૨૦૦૦ ની મીલકત હોય ને નીર્ધન પાસે ૫૦૦ ની ન હોય એટલા ફેરફારથી નીર્ધન ગણાતી દીકરીને લાખો રૂપીઆની મીલકત મળે એ બીજી સંધન ગણાતી દીકરીને ભારે અન્યાયરૂપ છે. છોકરાઓમાં ઓછાવત્તા કમાનાર હોય છતાં કંઈ ભેદ રાખેલો નથી.

અવીલાજન્ય મીલકત સંબંધી વડીલ સ્ત્રી કે વડીલ દીકરીને આખી મીલકત મળે છે, તેમાં બીજી સ્ત્રી કે દીકરીઓને પણ જુદી નીમણુંક કે ઉપજનો અમુક ભાગ મળવો જોઈએ; તે જ પ્રમાણે દાસીપુત્રને બંધી મીલકત વારસાથી મળે ત્યારે વીધવા ને દીકરીનો હક્ક રાખ્યો નથી તેમનો પણ ચોથો હિસ્સો રાખવો જોઈએ.

સંસ્કૃત સપ્તસત્રી મીલકતના વારસમાં વીધવા ને દીકરીને છેવટ રાખ્યાં છે તે ક્રમ ફેરવી ઉપર લેવાં જોઈએ.

કાયદા કરતાં જુના પ્રચલીત રીવાજને પ્રાધાન્ય માન્યો છે તેમાં કેટલીક હીંદુ

કામમાં વીધવા, દીકરી કે બહેનને વારસો જ મળે તો નથી એ... રીવાજ હોવાનું બતાવવામાં આવે છે. આવા રીવાજ અતીતીના ક્રીંવા સમાન્ય હોવાનું કાયદામાં દરાવવું જોઈએ, ને તેવો સુધારો થવાથી તેવી સ્ત્રીઓને કાયદેસર વારસો મળે એ જ ઉત્તમ છે. કેટલાક આગળ વધીને એવા સુધારા માગે છે કે દીકરા સાથે દીકરી પણ વારસાની હક્કદાર ગણવી. પણ દીકરીને સાસરામાં પણ વારસો મળે છે, એટલે તેને બે ટકાણે ને દીકરાને એક ટકાણે વારસો મળે એટલોજ ફક્ત વીચાર કરવાનો રહે છે. ઉપર પ્રમાણેના ક્રીંવા બીજા એવાજ વારસાના ક્રમ ને ધોરણમાં હીંદુ સ્ત્રીઓના લાભ અર્થે સુધારો થવો ઇચ્છ છે.

હવે મીલકતના હક્કના સંબંધે વીચાર કરવાનો રહ્યો, ને તે માટે નીચે મુજબ ધોરણો થવા કે રહેવા જોઈએ:

વીધવાને વારસો મર્યાદીત હક્કે મળે છે એ સ્વતંત્ર હક્કે આપવો, આવી માન્યતા કેટલાકની છે ને તેથી કેટલાકનો મત વીરુધ્ધ પણ છે. તેનાં સાધક બાધક કારણો પણ જણાવવામાં આવે છે.

બાધક કારણો : (૧) ધણીની ઇચ્છા હશે તો પોતાની હયાતીમાં વીલ કે બક્ષીસથી પોતાની સ્વાર્થત મીલકત આપી શકે છે. (૨) નાતરીયા ન્યાતનો ભાગ ધણો છે તેમ પુનર્લગ્ન પણ થવાની છુટ છે, એટલે બધી મીલકત લેવી કે હિંગવી દઇ નાતરે જશે, તેમ કરી ધણીનાં નજીકનાં સગાને રખડતાં રહેશે. (૩) ત્રાહીતને વીલ કે બક્ષીસ કરી આપશે કે ગેરવ્યવસ્થા કરશે. (૪) ધણી કે સસરાના બીનબોબનાં દેવાં ન આપતાં મીલકતની વ્યવસ્થા કરી દેશે. (૫) સુધરેલી સ્ત્રીઓ કરતાં જુના વીચારની બીનકળવાયેલી અચાન સ્ત્રી વર્ગનો જુથ વધારે છે, એટલે

તેથી યોગ્ય દીશા કે યોગ્ય વ્યવસ્થામાં મીલકતનું સંસ્કારણ ન કરતાં ગાંઠીતની સમ્પાદને આધીન રહેશે. (૬) ચાતુ કાયદાથી મીલકતને ઉપભોગ કરવાની પુણ સત્તા છે જ. (૭) જીવાન વધે વીધવા થવાથી તે નાતરીઆ ન્યાતમાં તો તુતજ મીલકત વેચી અટોપી દેશે, અગર કુછંદી નીકળવા સંભવ રહેશે. ૮ વીધવાઓ ઉપર સગાં કે વડીલાને જે કંઈ અંકુશ છે તે જતો રહેશે. (૯) મરનાર પતી પાછળના ધાર્મિક, નૈતિક કે પત્રીત સંસ્કારો યા તેનો ખર્ચ કરવામાં ખેદરૂપ રહેશે એટલું તો નહીં પણ મીલકત ઉણવે, પરધર્મ સ્વીકારે કે પરન્યાતમાં જાય, તો પછી કંઈ અંકુશ રહે નહીં વીગેરે વીરૂધ્ધન મતો છે.

સાધક કાગ્જો: (૧) જમાનો બદલાય છે, સમાજ સુધરે છે, તેમાં સ્ત્રી વર્ગ પણ આગળ વધે છે, તેથી જીના વીચાર કે શાસ્ત્રનાં ધોરણ કરવાં જોઈએ. (૨) મીલકત છુટથી સ્ત્રીઓ વાપરે નહીં અને પીતરાઈ લોકો મીલકત ખાવાની દુષ્ટ દાનત રાખે છે, ધણીના જીવતાં ને પીતરાઈ લોક વીરૂધ્ધ જતાં ઉપયોગી ન થયા હોય તે ધણી મરી ગયા પછી મીલકત પીતરાઈઓને મળે અને વીધવા રખવાળ બને એ ઇચ્છવાયોગ્ય નથી. (૩) સ્ત્રી ધરતું રાજ ચલાવનાર ગૃહીણી છે, તેના તરફ શક દ્રષ્ટી કે ઉણઉપણાના કે અપધીતપણાના દોષની નજરથી નીહાળવું બરાબર નથી. (૪) ભરણુપોષણના દુઃખથી ઉત્કટ વીધવાઓને નીતીભંગ થવું પડે છે. (૫) મર્યાદીત એટલે સંકુચીત અધીકારથી દરેક વ્યવહાર તકરાર કે કલ્યાણતું રૂપ પડે છે ને પાછળથી ઉત્તરાધીકારી-તેમાં પીતરાઈઓ લકયા વગર છોડતા નથી ને વીધવાને હોરાન કરે છે. (૬) વીધાદાન, ધર્માદ કે ખીજ સાવજનીક હીતના કાર્ય

માટે મીલકતની વ્યવસ્થા કરવાની વીધવાની ઇચ્છા જતાં તે કરી શકે નહીં એ પણ બાજબી નથી. (૭) સ્વતંત્ર સ્વામીત્વ આપવાથી ભરણુપોષણની હકદાર સ્ત્રી કીંવા પુરૂષોના હક્કને ખાધ આવશે નહીં, (૮) પત્નીની અર્ધાંગના ગણાય તેને મીલકત ઉપર અધુરું પણ સ્વતંત્ર સ્વામીત્વ કેમ નહીં (૯) ધણી ચોતાની હયાતીમાં સ્ત્રીનો હક્ક બાતલ કરવો હોય તો લેખથી કરી શકે છે (ધણીનું મન પસંદ ન રાખે કીંવા વ્યભીચારથી કે અનીતીવાળી સ્ત્રી હોય તેને માટે છે). (૧૦) દીકરી, બહેન, ભત્રીજાને વારસામાં મળેલી મીલકત ઉપર સ્વતંત્ર સ્વામીત્વ હોય તે ગમે તેમ ઉણવે કે ગેરવ્યવસ્થા કરે એવો હક્ક છે તો વીધવાનો શું દોષ? (૧૧) તેજ પ્રમાણે હરકોઈ પુરૂષને મળનારો વારસો સ્વતંત્ર હકકે મળે તો સ્ત્રીને શા માટે બાધ હોય શકે? વીગેરે કારણો સ્ત્રીને સ્વતંત્ર હક્કથી મીલકત મળવા સંબંધી છે. આવા સાધક બાધક કારણો જતાં પણ સ્ત્રીને સ્વતંત્ર સ્વામીત્વ કેમ ન આપવું તેનો બહુજ કાળજીથી વીચાર કરવો પડશે.

હીંદુ સ્ત્રીઓને મીલકત ઉપર મળતાં હક્ક સંબંધે પણ નીચેના ધોરણે કાયદો સુધારવો જોઈએ:

૧. હીંદુ વીધવાઓને વારસો મળવામાં મીલકત ઉપર સ્વતંત્ર સ્વામીત્વ આપવું અને તેમ ન મળે તો નીદાન ત્રીજા ભાગની મીલકત ઉપર તો સ્વતંત્ર હક્ક આપવો. અવીલકત કુટુંબમાં મરનાર સહભાગીની જગ્યાએ તેની વીધવા સહભાગી બને ને વહેંચણુ કરાવી શકે.

૨. જો સ્વતંત્ર હક્ક ન મળે તો વીધવાએ કરવાના વ્યવહારો જરૂરીયાત ને કાયદેસર

કારણોનાજ હોવા નેહએ એવું જે ધોરણ છે તેમાં ફેરફાર કરી તે હક્ક બહોળા કરવા.

૩. વીઘાદાન ધર્માદાને સાંવજનીક હીત માટે મીલકતનો સદુપયોગ કરવાનો અધિકાર છુટથી રાખવો.

૪. મીલકતની વહેંચણી આપ ને પુત્રો વચ્ચે થતી વખતે માને એક દીકરા જેટલા જે હીસ્સા મળે છે તે મર્યાદીત હક્કથી મળે છે તેને બદલે સ્વતંત્ર હક્કે આપવો.

૫. એક સ્ત્રી ઉપર બીજી સ્ત્રી કરવાના બદલામાં મળતા સ્ત્રીધન ઉપર ધણીની હયાતીમાંજ સ્વતંત્ર હક્ક આપવો.

૬. હીંદુ વીધવા પાછળ જે ઉતરાધીકારી છે તેમાં મર્યાદા કરાવવી અને પીતરાઇઓ એટલે મરનારના કાકાથી માંડીને બધા પીતરાઇ વડીલા ને તેમના વંશજો ને તેમની વીધવા વીગેરે બધાને ઉતરાધીકારી તરીકે વીધવાના વ્યવહાર સામે તકરાર કરવાનો હક્ક નહતો કરવો, અર્થાત પીતરાઇઓની મીલકત ખાવાની દાદ તદ્દન બંધ કરવી.

૭. વારસો ઉતરતી વેળા પીતરાઇઓ પ્રહેલનાં વીશીષ્ટ વારસો હયાત ન હોય તો વીધવાને સ્વતંત્ર હક્કે મીલકત મળવી નેહએ.

૮. વીધવાને વારસો મળે તે વખતે વીશીષ્ટ વારસો પૈકી કોઇ હયાત હોય પણ વીધવાની હયાતીમાં જ ને તે શુજરી નાથ, તે વખતે જે મીલકત હોય તે સ્વતંત્ર સમામીત્વનું સ્વરૂપ વીધવાના લાભ અર્થે પડે.

૯. વીધવાને સમાશ્રીતોના લગણુપોષણના હક્કે કાયદાથી જ મીલકત ઉપર બોજ રૂપ ગણવા.

૧૦. ખેટાં દેવાં કે ગેરકાયદે વ્યવહાર સામે સમાશ્રીતો કે વીધવાઓને તકરાર કરવાનો હક્ક આપવો, પછી તે દેવું ગમે તેવું હોય.

૧૧. દરેક વીધવા ગમે તે સ્થિતી છતાં મીલકતનું મગદુર હોય તો જુદું અન્નવસ્ત્ર માગી શકે એમ કરાવવું.

૧૨. વ્યભીચારણી પત્ની જે નીંઘવત્તું છું કે છોડી દે તો તેને પ્રાણરક્ષણ જેટલું લગણુપોષણ આપવાની છુટ રાખવી.

૧૩. અન્નવસ્ત્રના હક્કના દાવા ફક્ત રૂપીઆ પાંચની કોર્ટ શી ઉપર સંધરવાના આવા પ્રકારના સધળા કૃિંવા વૈદરૂપીક ધોરણો નાશુદ થવાથી સ્ત્રીઓના હક્કમાં સુધારો વધારો થયો ગણાશે.

સ્ત્રી વર્ગ તરફથી આ લઙ્ગ ચાલુ રાખવામાં આવે તે ઘણું જ જરૂરનું છે.

[સ્ત્રી જાતીને સંપુર્ણ રીતે પુરુષ જાતીના જેટલીજ છુટ અને લાભ મળે તેવી કાયદામાં ગોઠવણ કરવી નેહએ, એવા અમારો મત છે. પુત્રી જે કુંવારી, રહેવા ઇચ્છે તો તેને પીતાની મીલકતમાંથી લાઇઓના સમાન લાગે હક્ક મળે, અને લાઇ ન હોય તો પીતાની તમામ મીલકતની તેજ વારસ થાય, તેમજ સંતાનવીહોણી વીધવા સ્ત્રી જાતીની સંપુર્ણ મીલકતની એટલી વારસ થાય તે જરૂરનું છે. પુરુષ જાતીની ચાલંચલગત માટે કાયદામાં જેટલી સંભાળ રાખવામાં આવે, તેથી વધુ સ્ત્રી જાતી માટે જાપતો રાખવો એ કાયદો નહીં પણ ગેરકાયદો છે. એવા ભેદ રાખવાની અમને કશી જ જરૂર નહોતી નથી. તંત્રી : નવયુગ]

વિમાના ઇતિહાસમાં નવો સફો. દાકતરી તપાસ વગર વીમા ઉતરાવવાની ગોઠવણ.

હીંદુસ્તાનમાં દાકતરી તપાસ વગર સ્ત્રી પુરુષોની જીંદગીના વીમા ઉતારનાર આ પહેલીજ વીમા કંપનીએ હવે ગમે તેટલી નાની ધા મોટી રકમના છેલ્લામાં છેલ્લી પધ્ધતી પ્રમાણે વીમા ઉતારવાનું શરૂ કર્યું છે. કાયમના અપંગ થઇ પરનારાઓને વધુ પ્રીમીઅમ નહીં ભરતાં વીમાની આખી રકમ મળે તેવી અમારી યોજનામાં જોડવાઈ છે. એજન્સીની શરતો તથા બીજી વધુ વીગતો માટે લખો યા મળો- પ્રેસીડેન્સી લાઇફ ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી. અમૃત બીલ્ડીંગ, કુંગલ રોડ, બેલારક એસ્ટેટ, કોટ, મુંબઈ.

હિંદી વીમા કંપનીઓ.

દુનીયાના પરદેશોએ ચોતાની દેશી વીમા કંપનીઓના રક્ષણ માટે કાયદા ધડ્યા છે. હિંદમાં એવો કાયદો નથી; પરંતુ તેથી હિંદી વીમા કંપનીઓને ટેકા આપતાં હિંદી પ્રજાને કોઈ અટકાવી શકતું નથી. તમારા આગ, દરીયાઈ, મોટર વગેરે દરેક પ્રકારના વીમાની સંભાળ લેવાને નીચલી હિંદી વીમા કંપનીઓ દરેક શક્તી ધરાવે છે:-

- ધી ન્યુ ઇન્ડિઆ એરિયુરન્સ કંપની લીમીટેડ.
- ધી જીપીટર જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.
- ધી વલ્કન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.
- ધી બ્રીટીશ ઇન્ડિઆ જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.
- ધી યુનીવર્સલ ફાયર અને જનરલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.
- ધી ઇન્ડિઅન મરકન્ટાઇલ ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.
- ધી કેસર ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ.

દરેકની ઓફીસ કોટ, મુંબઈમાં છે.

જાહેર પ્રજાને ચેતવણી
ખોટી ઈનામની લાલચેથી દેસાતા
ખચો અને એક મુંઢર મંજાવત ટકાઉ
પેટ'ટ લીવર રીસ્ટ વોચ
(૨૭૨૨૬૬)

માત્ર રૂ. ૬-૧૫-૦ માં મંગાવો.
મોડો કાય, નીકલ કેસ, સ્ટીલનું લીવર અને
સ્ટીસ બનાવટનું ઘડીઆલ જેને એક વખત
ચાવી આપવાથી ૩૬ કલાક ચાલવાની ચાર
વર્ષની ગેરંટી મળે છે, ત્યારે ક્રીમત
માત્ર રૂ. ૬-૧૫-૦, એક નંગના પોસ્ટેજ
છ આના વધારે ત્રણ નંગના રૂ. ૧૭-૧૫-૦,
છ નંગના રૂ. ૩૫-૦-૦ પોસ્ટેજ ફ્રી.
ચામડાનો અથવા રેશમનો પટો મફત.

જગપ્રસીધ્ધ બુના અને જાણીતા ઘડીઆળના વેપારી.
માસ્તર વોચ ફ્રી. હુલેશ્વર સુબર્ધ નં. ૨.

લાઇસન્સ પરવાનગી વગર વાપરી શકાય તેવી

“પોકેટ પીસ્તોલ”

(૨૭૨૨૬૬ નં ૦ ૪૩૨૮.)

આ પીસ્તોલ ચીત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણની
નાના પીસામાં રહી શકે છે, અને આકતની
વખતે પોતાનો ખચાવ કરી શકે છે.

એક સાથે સામટી ૫૦ ગોળીઓ ભરી
શકાય છે અને એક પછી એક વારાફરતી છોડી
શકાય છે. આટલી બધી સગવડતા હોવા છતાં
ક્રીમત માત્ર નામની જ રૂ. ૮.

દરેક પીસ્તોલ સાથે ૫૦ ગોળીઓ મફત વધુ ૫૦
ગોળીઓનો રૂ. ૧ વી. પી. પોસ્ટેજ રૂ. ૦૧ વધુ

હરસ અને મસાનો જગમશહુર અકસીર ઇલાજ.

હુડેન્સા

ઓપરેશન કરાવવાની જરૂર નથી.

હરસ અને મસા માટે હજી સુધી આવી કોઈ દવા નીકળી નથી. વાપરનારાઓ
સહાને માટે રોગથી મુક્ત થયા છે. દરેક ડોક્ટરો વાપરવાની ભલામણ કરે છે.

બધા દવા વેચનાર પાસે મળશે.

નોંધ

સાયમન સાતઢીની શબ્દજ્ઞાન સ્વરાજ્યનો છાંયડો પણ ક્યાં ?

આશાવાદીઓ ઘણા સમયથી જેની આતુર નજરે રાકેલે રહ્યા હતા, તે સાયમન કમીશનના વૃત્તાંતનો ખીજો ભાગ પ્રસીદ્ધ થયો, તેમાં હીંદને આપવાના રાજકીય સુધારાની એ સત સજ્જતોની સલાહ વાંચ્યા પછી, તેના પછેલા ભાગ વીધે અને કરેલી ટીકા જિ આ અંકના આરંભના તંત્રી રૂબમાં છે]માંથી એક અક્ષરે પછો ખેંચી લેવાની અમે જરૂર જોતા નથી. આ લઘામણોમાં જો કંઈપણ નવું હોય તો તે માત્ર એટલું જ છે કે, હીંદની મધ્યસ્થ ધારાસભામાં જનારા સભ્યોનો મતદારમંડળ સાથે મોન્ટફર્ડ સુધારાથી જે સીધો સંબંધ બંધાયો હતો, તે સંબંધ તોડી, સાયમન કમીશને વાયકાઉન્ટ રેથર-મીઅરની લઘામણો પ્રમાણે, આપણને મેરલી-મીન્ડે સુધારાની કક્ષાએ પાછળ ધકેલી મુક્યા એજ છે ! હું કામાં કહીએ તો કમીશને હીંદને કશું જ નવું અપવાની લઘામણ કરી નથી, ત્યારે કંઈક અપાઈ ગયેલામાંથી પાછું ખેંચી લેવાની લઘામણ હામ હામ કરી છે. એટલે સાયમન કમીશનની લઘામણો, ખીલું કંઈ જ નહીં પણ કેવળ શબ્દોની જાળ છે. એ જાળમાં ફસાય એટલા બોળા હીંદવાસીઓ નથી રહ્યા એ સંતોષની વાત છે. એટલે હવે 'જોળમેલ'ની ઝંખના કરી રહેલા લઘા હવેને પણ સાયમન રીપોર્ટને બાલુએ મુકાને જ ચર્ચા કરવાનો આગ્રહ કર્યા વીના કશો જ છુટકો રહ્યો નથી.

આ લઘામણોમાં સાંસ્થાનીક સ્વરાજ્યનું સત્વ શોધનારને તો વીમાસણુમાં પડવું પડશે, પરંતુ એવા સ્વરાજ્યનો છાંયડો પણ આંખીને એવા ધમ્મનારા ભદ્રીક પુરષોને પણ નીરાશાના અરણ્યમાં અથડાઈને હતાશ દીલે પાછા કર્યા વીના છુટકો નથી. હા, કમીશને પ્રાંતીક સ્વતંત્રતાની લઘામણ કરી છે ખરી અને ઇલાકાઓની ધારાસભાઓના તાબામાં ડગમગતે દીલે પોલીસખાતું [સી. આઇ. ડી. બાદ] પણ મુક્યું છે, પરંતુ તેની સાથે સાથે જ ગવર્નરની આપખુદ સત્તાઓમાં અમર્યાદ વધારો કરીને, પ્રધાનમંડળ સ્વચાની આપખુદ સત્તા આપીને, તેમજ પ્રધાનો તરફ વીરોધ ખતાવવાના પ્રબંધની સભ્યોના માર્ગમાં સફાઈભરી આડખીલી ઉભી કરીને એ કહેવાતી સ્વતંત્રતાને શુંગળાવી મારવાના તમામ પ્રયાસ કર્યા છે. પ્રાંતોમાં દ્વીમુખી સરકારની અતી વખોડાયલી પ્રથાને કમીશનના હાથે જુમીદાર થવાનું માન મળ્યું, પરંતુ જેથી કોમી ઉત્કેરણીને હમેશાનું કારણ મળે તેવા કોમી મતાધીકારને તો આ કમીશને લઘુમતીની દ્રઢ નીચે કાયમી રૂપ આપી દીધું છે. પ્રાંતીક સરકારની બિવસ્થામાં જ્યારે તેણે આવા કંઈક વધારે પડાવો લેવાની યુક્તિ ભર્યા થોડાક સુધારાની લઘામણ કરી-કે જે કર્યા વીના કોઈ પણ સભ્ય મતુલ્યનો છુટકો જ થાત નહીં-ત્યારે મધ્યસ્થ સરકારની આપખુદીમાં અત્યાર કરતાં પણ બહોળો વધારો કરી દઈને હીંદા પ્રજાને સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાનો ભાગ છેક જ બંધ કરી દેવાની સફાઈભરી પેરવી કરવાનું ક્રવતર આ તમામ ગોરા કમીશને ક્યું છે.

સ્વરાજ્યરોના લયથી ?

મધ્યસ્થ સરકારના હાથ મજબુત કરવાની તાલાવેલીમાં, હીંદી મતદારોનો સીધો કાણુ એ ધારાસભાના પ્રતીનિધીઓ ઉપરથી છીનવી લેવામાં, સાયમને પોતાની ધારાશાંત્રી તરીકેની જુદીનો બરાબર ઉપયોગ કર્યો છે. બ્યારથી અસહકારીઓએ ધારાસભાત્યાગનું સ્વૈચ્છીક અંધન છેડી દીધું, અને ધારાસભાપ્રવેશની છુટ મેળવી, ત્યારથી ખાસ કરીને હીંદી ધારાસભામાં મહાસભાવાદીઓની બહુમતી હતી. એમનો પક્ષ ગ્રેટબ્રીટનના પાર્લામેન્ટના વીરોધપક્ષને ધોરણે સુવ્યવસ્થીત અને સંગઠીત હતો. તેથી આપણુ સત્તાવાળાઓને, 'વોટ' જેવા અધીકાર વાઇસરોયના હાથમાં છતાં ઘણી બાબતમાં કામ લેવું મુશ્કેલ પડતું હતું. તેને લીધે તો લોર્ડ ઇરવીન સાયમન અને તેના સાથીઓને ધારાસભાના મકાનમાં લઇ જઇ શક્યા નહોતા, કે સાયમનના સાથીઓ શોધી દુનીયાની નજરે હીંદીઓને ઉતારી પાડવાનું 'પ્યુરોક્રસીતું' કાવતરું એ સીદુ યદુ શક્યું નહોતું. પ્રજામનનો એવો વીજ્ય હવે કદી પણ આ દેશની એ કેન્દ્રીય સભામાં થઇ શકે નહીં તેવી ગોઠવણ સાયમન કમીશનની લઘામણોમાં તેથી જ મહત્વનો ભાગ ભજવતી હોઇ સામાન્ય જનતાનું લક્ષ્ય પણ પોતાની તરફ સંકેતોથી ખેંચી શકે તેમ છે.

...

માત્ર એક જ પક્ષી

સાયમન અને તેના સાથીઓની આ લઘામણો માત્ર એકપક્ષી જ છે. છતાં તેમાં પ્રતિનિધિ કે પ્રતિનિધીઓના નાનામાં નાના હીનની યે કાળજીપુર્વક સંભાળ લેવામાં આવી છે. ગોરા આપારીઓની, બગીચાવાળાઓની, ગોરા સનદી નોકરોની અને ગોરાઓની મુદીની,

તેમનાં સંતાનોની કેળવણીની, તેમને માટે ગોરા દાકતરોની વગેરે નાનામાં નાની બાબતને માટે પણ ભારેમાં ભારે ધ્યાન આ કમીશને આપ્યું છે. ત્યારે આ દેશની સમર્થ સંસ્થા જેને આપણે રાષ્ટ્રીય મહાસભા તરીકે ઓળખીએ છીએ, તેના મતની જ નહીં પણ હીંદુ મહાસભાના મતની જે છોડેલો અવગણના થયેલી, આ લઘામણોની હીંદીએ હીંદીમાં જણાય છે. પ્રતિમાં સરકારી અમલદારો હોદ્દાની રૂએ હવે ખેંચી નહીં શકે, પરંતુ ગવર્નરોના હાથમાં સભાસદો નીમવાની સત્તા હજી રહેલી જ છે. અને અંત્યજેને નામે, કામદારોને નામે તેમજ સ્ત્રીઓને નામે થનારી એ નીમણુંકાની બહારથી બિજા જણાતી નીમણુંકા, હીંદીઓને માટે ખરેખરી લયંકર થઇ પડશે, એવા લયની ભુનો અનુભવ ખાત્રી આપે છે.

...

માત્ર દશ જ ટકાને મતાધીકાર !

એક તરફથી હીંદને સંસ્થાનીક સ્વરાજ આપવાનાં વચનો આપવામાં આવે છે, તામ્સે મેટ્રોપોલિટન જેવાઓએ તો, બે વર્ષ પહેલાં થોડાક મહીનાઓમાં હીંદનેસાં સ્થાનીક સ્વરાજ મળવાની ભવીષ્યવાણી સુદ્ધાં લાખી હતી ત્યારે સામ્રાજ્યવાદી સરકારના આ કમીશને પ્રીટીશ હીંદની કુલ વસતીના સેંકડે ૧૦ માણસને મતાધીકાર આપવાની ઉદ્દાર લઘામણ કરી છે! અને તે પછી વળી પંદર વર્ષે કુલ ૨૦ ટકા જેટલા માણસોને મતાધીકાર મળે તે માટે કમીટી નીમવાની સુચના કરી છે! તપાસ કમીટીઓ અને પરીક્ષા કમીટી [જેકે હીંદીઓને માફું ન લાગે તે માટે જાણેવીંદી લાખામાં] ની પરંપરાથી આ લઘામણો ઉભરાઇ રહે છે, તેથી હીંદને માથે મોટા ખર્ચ અને પરીણામમાં શુન્ય એ સીવાય કશો જ દબાડો વળે તેમ નથી.

હેરના હેર!

કુ'ક્રમાં કહીએ તો જુના ડગલાને કાપી-કુપી, થીંગડાં મારીને ફરીથી હિંદને પહેરાવવા જેવું કમીશને ક્યું છે. આ યોજના પ્રમાણે તો મોન્ટ્રેડ-કુ' સુધારા કરતાં પણ હિંદને નાહકતું ખર્ચ થયું થશે, ત્યારે લાલ યોજામાં એટલો મળશે. મુસલમાન સુદ્ધાં લઘુમતીમાંની કોઈ ક્રમને કે સરહદના પ્રાંતોને પણ આ યોજના સંતોષ આપી શકે તેમ નથી. બ્રહ્મદેશને જુદો પાડવાથી હિંદી મુઠી, હિંદી સાહસ અને હિંદી વ્યાપારને મોટો ફટકો પડશે, એટલું જ નહીં પણ અખંડ હિંદમાં નવું ભંગાણું પડશે. આમ કેવળ અમલદારી દબાવી અને સામાન્યવાદી પદનો જ આ ભગ્નમણીમાં પડશે પડશે હોવાથી, હિંદમાંના પ્રત્યેક રાજદ્વારી પદનાં મુત્સદ્દીઓએ તેનો તીવ્રરુદ્ધ કર્યો છે ત્યારે હિંદના હિતશત્રુઓ તરીકે પુરવાર થઈ ચુકેલાં બ્રીટીશ પત્રોએ તેને માટે આનંદ પ્રદર્શીત કરવા માંડ્યો છે; તે પણ એ કમીશનની નીમત્સ્ય ભગ્નમણીનો ખીજો અને વધુ પ્રખળ પુરાવો છે.

...

‘લાહીરાજ !’

સમીપ નીરાદર અથવા સત્યાગ્રહની લડતની સામે સરકાર કાયદેસર પગલાં ભરે તે માટે કોઈને વાંધો ન જ હોય. કેમકે સત્યાગ્રહીઓ જ્યારે પોતાની લડતનો આરંભ કરે છે, ત્યારે તેના પરીણામની ગણતરી આગળથી કરીને જ લડતમાં પડે છે. પરંતુ ‘કાયદા અને વ્યવસ્થા’ના રૂપાળા નામ નીચે, એ બંને મહત્ત્વનાં મુત્રો સ્થાવરનારા જ અધીનથીપણે બંનેનો ભંગ કરવા તૈયાર થાય, અને તેમાં પણ મર્યાદાને છેક જ કારણે મુકવામાં આવે, ત્યારે તે

કાયદા ગુનાહીત હોય છે. એટલું જ નહીં, પણ સખ્તમાં સખ્ત ટીકાને પાત્ર પણ હોય છે. તેથી જ વીરમગામ, ધરસાણા, વડાલા, મુંબાઈનું આસાદ મેદાન, તેમ જ તેના ધોરી રસ્તા ઉપર, અને હિંદુસ્થાનના ખીજા પ્રાંતોમાં કાયદા અને વ્યવસ્થાને નામે લાહીરાજ ચલાવવામાં આવ્યું, નીર્દોષ બાળકો તેમ જ દેશભક્તોથી પ્રેરાયેલી સનારીઓ ઉપર પણ લાહીના ટુમલા કરવામાં આવ્યા. ઘોણા દેડાવવામાં આવ્યા અને ખીજા અત્યાચાર ગુજરાતમાં આવ્યા, ત્યારે વીનીતમાં વીનીત નેતાઓ અને ન્યાયમંદીરના ન્યાયાધીશ સુદ્ધાં એ લાહીરાજની સામે પ્રખળ પોક્કર ઉઠાવવામાં પોતાનો ધર્મ માનીને તૈયાર થયા. એવા વીનીતોનાં મોળાં દીસ પણ જ્યારે ઉકળી આવ્યાં છે, ત્યારે ઓડીશનસના નામે મુંબાઈમાં થએલા અત્યાચાર કેટલી હદે પહોંચ્યા હશે તેની ખાત્રી સકળે જ થઈ જ નથી. મુંબાઈની રજોલ કોઝીક ડાટના માછ જગજ મીંડુસેન તૈયજીએ ધરસાણાના પોતાના અનુભવથી વાજખીજ કહ્યું છે કે, કાયદા અને વ્યવસ્થાને નામે સત્યાગ્રહીઓ ઉપર લાહી ચલાવનારાઓ દેશના કાયદાની મર્યાદા ઓળંગી ગયા છે, અને તેથી તેઓ કાયદાની નજરે ગુન્હો જ કર્યો છે. એ ગુન્હો ભયંકર છે અને તેવા ગુન્હા કરનારાઓની તપાસ થવી જરૂરની છે. કેમકે સત્યાગ્રહીઓને પહોંચી વળવા માટે કાયદામાં તમામ સુગવડ છે, તે પ્રમાણે તેમને પકડીને શીક્ષા કરવાને બદલે માંગાઓની માવજત કરનારા ‘રેડ ક્રોસ’ના સભ્યો ઉપર, ધરસાણાની ધરપીટો ઉપર અને મુંબઈના હોન'બોરોડ ઉપર ન. પીટીટ વાયના-લયમાંના નીર્દોષ માણસો ઉપર પોલીસે જે અત્યાચાર કર્યા છે, તે કોઈ પણ સખ્ત સરકારને કે પોલીસને શોભાસ્પદ નથી. મીસ સ્લેડ,

મીસ ઇડા એમ. ડીકીન્સન, અને મી૦ વીલ્સન
જેવાં અંગ્રેજ સ્ત્રી પુરુષોએ અને મી૦ નટાનજન,
મી૦ હુસેન તૈયબજી, તેમજ બીજા અનેક
વીનીત મતના પુરુષોએ સુદ્ધાં આ સંબંધમાં,
તેમજ ઓડીનન્સની રજનીતી, શોલાપુરમાં
અશ્વતો લશ્કરી ક.મદો વગેરે સંબંધમાં સર-
કારે ધારણ કરેલી નીતી વરદ વાજબી વીરોધ
ઉઠાવ્યો છે, છતાં હોડા ઇરવીનની સંકાર,
એક વખતના એ સરકારના સાથીઓની દરેલ
વાત પણ માનવાની ના પાડે છે, અને બીજી
તરફથી મુંબાઈ સરકારના મુખ્યપત્રસમુ
'રાઇમ્સ' જનતાન નાગરીકતાના પાઠ શીખ-
વવાનો આડંબર કરે છે, ત્યારે મહાસભાના
મતથી હમેશાં ઉલટા વીચાર ધરાવનારા
મુંબાઈના 'ડેઇલી મેલ'ના અંગ્રેજ તંત્રી
જેવાનું શુદ્ધ બ્રીટીશ રક્ત પણ ઉકળી
આવે, અને હીંદી સરકારની 'લાકીરાજ'ની
નીતીની સખત ઝડપથી કાઢવા તત્પર અને
એવા અમલદાર કાયદા અને વ્યવસ્થાને
નામે બની રહેલા છે. આમ છતાં સત્યા-
ગ્રહીઓ અને હીંદી જનતાએ જે અપુર્વ
સંયમ અને અદ્ભુત શાંતી દાખવ્યાં છે તે
માટે તેમને અભીનંદન જ થતે છે. આટલી
ઉરકરણીલય્યાં વાતાવરણમાં, સ્ત્રીઓ ઉપર
દુમકા થાય ત્યારે પણ જે જનતા શાંતી
સાચવી જાણે, તેની અહીંસક ભાવનાને
માટે એથી વારોધ ક્યા પ્રમાણની સત્તા-
વાળાઓ આશા રાખે છે? અને જો તેમ ન
હોય તો વીનાશરણે આટલા બધા બળના
પ્રદર્શનની જરૂર શું છે?

...

બ્રીટીશ વ્યાપાર માટે જ

હોડા ઇરવીનની સરકારે કાયદા અને
વ્યવસ્થાને નામે કાઢેલા ઓડીનન્સનો અમલ
મુંબાઈમાં જે રીતે થઈ રહ્યો છે, તે જોયા

પછી કલકત્તાના હીંદી વ્યાપારીઓની
મંડળીનાં એ વચનો વધારે પ્રમાણુત થઈ
પડે છે કે: "સરકારનો ઇરાદો કાઢપણ
હીસામે હીંદમાં લેન્ડેશાપરતું બગ્ગર સાચવી
રાખવાનો છે," અને એ વાતનો મુંબાઈ
સરકાર તરફથી વહેંચવામાં આવેલી પત્રીકા
વધુ પુરાવો આપે છે. એ પત્રીકા
મુંબાઈ સરકારના હાપખાનામાં જુદી
જુદી ભાષામાં છાપીને મફત
વહેંચાવવામાં આવી છે. તેમાં બ્રીટીશ માલનાં,
બ્રીટીશ વ્યાપારી કંપનીઓનાં વખાણ કરી,
મહાસભાની મહાસમીતીએ કરેલા બહીષ્કારના
કરાવને જ વખોડવામાં આવ્યો નથી, પણ
હીંદી બેંકો, હીંદી વીમા કંપનીઓ અને
હીંદી સ્ટીમર કંપનીઓની ભયંકર અદનક્ષી
કરી, બ્રીટીશ કંપનીઓમાં કામ કરનારા
હીંદીઓને નોકરી પરથી હાંડી કાઢવાની ધમકી
પણ આપવામાં આવી છે. આવી પત્રીકા
છાપીને વહેંચવી તે ઓડીનન્સની નજરે
ગુન્હો હોવા છતાં સરકારી તંત્ર જ તે કામ
કરે, ત્યારે પ્રજાના દીલમાં તે માટે કેવી
અસર થાય તે સમજવું સહેલું છે. એ બતાવી
આપે છે કે, નોકરશાહીને હીંદી વ્યાપારી-
ઓના સહકારની પણ અત્યારે કશી જ પરવા
નથી. એ વલણ હીંદી વ્યાપારીઓ સમજ
ગયા છે, તે સ્વતંત્રતાની હડત કટલી વ્યાપક,
સાહજિક અને ઉંડી લાગણીવાળી છે એ
બતાવી આપે છે, તેમ છતાં મેકડોનેલ્ડની
કામદાર સરકારને તેનું કશું જ પડ્યું હોય
તેમ હજી દેખાતું નથી. છેક પાછળથી એ
પત્રીકા વહેંચાતી અટકાવવાની શુદ્ધી નોકર-
શાહીને આવી છે, પરંતુ તે તો શુસ્તે ચલેલા
હીંદી વ્યાપારીઓને પંખાળવા: અર્થે જ.

એથી સરકારના દીલના એક વખત ખુલ્લા
થઈ ગયેલા ભાવમાં કંઈ પત્રો થયા છે
એવું માનવાને કશાંજ કારણ મળ્યાં નથી.

...

હીંદની સામે ઇંગ્લેંડમાં કાયતરૂં

હીંદની પ્રગતીની સામે ઇંગ્લેંડમાં લયંકર કાયતરૂં રચનામાં આવ્યું છે તે માટે ઇંગ્લેંડમાં 'ધી ઇન્ડિયન એમ્પાયર સોસાયટી'ની સ્થાપના થઈ છે. તે મંડળીનો ઉદ્દેશ સાયમન કમીશનની લઘામણીને સંપૂર્ણ ટેકા આપી, તેથી વધારે હીંદને કંઈ ન મળે તે માટે તનતોડ પ્રયાસ કરવા તે છે. તેના પ્રચારકાય માટે રાયરમીઅરની લયંકર લેખ-માળાઓ લંડનના 'કેમ્બ્રી મેલ'માં પ્રસીદ્ધ થાય છે, ઉપરાંત પત્રીકારૂં એ લેખમાળાનો ખડોળો પ્રચાર કરવામાં આવે છે. [નિમાંની એક પત્રીકારૂં ભાષાંતર અન્યત્ર આપવામાં આવ્યું છે] આ મંડળીના સભ્ય થનારને માટે કશી આર્થિક જવાબદારી રાખવામાં આવી નથી. તેની કમીટીમાં લોડ સીડનહમ, લોડ મેરટન, સર માયકેસ ઓડવાયર અને સર રેજનાલ્ડ ફેડેક જેવા હીંદના કદા હીતશત્રુઓ છે. આ મંડળીને ટેકા આપનારાઓમાં ખરદા-નના નામચીન 'મહારાજ' પણ છે જ. પોતાની માતૃભૂમીની શુભામીની સાંકળોને મજબુત બનાવવામાં સામ્રાજ્યની એ નૃત્યબાલાને જે આનંદ આવે છે, તેથી હવે તો હીંદમાં કોઈ અનંતરૂં નથી. પણ ઇંગ્લેંડના રાજકારણમાં બજેજી લાગવગ કરાવનારા બેડફોર્ડ અને નોર્થ-અમ્પ્લેન્ડના ડયુક્સ, લોડ એમ્પથીલ, લોડ કાર્સન, લોડ ડન્ફર્ટ, લોડ લેમીંગ્ટન, લોડ પીટી, લોડ રાયરમીઅર, લોડ સમનર, સર મીચલ ખેન્ડ એમ. પી., મીડ જોન બુચન એમ. પી., કનલ એ. ઇંગ્લેંડ એમ. પી., કનલ હાવડઅરી એમ. પી., મેજર જનરલ સર આલ્ફ્રેડ નોક્સ એમ. પી., સર ચાર્લ્સ આરેમન એમ. પી., સર વોલ્ટર પ્રેટન એમ. પી., શીલ્ડ માર્શલ સર ક્લોડ નેકેમ, લેફ્ટેનન્ટ જનરલ સર જ્યોર્જ મેક-મન, સર હ્યુબર્ટાન્સ, સર એચ. એસ.

લોરેન્સ, સર વની લોવેટ અને સર માક ડન્ટર વગેરે છે. સાયમન રીપોર્ટની લઘા-મણી અને હીંદની પરિસ્થિતીના તેના અવ-લોકન ઉપર સામાન્ય રીતે આ મંડળીની અને ખાસ કરીને રાયરમીઅરની લેખમાળામાં પ્રકટ થતા વીચારોની જ સ્પષ્ટ છાપ છે. તેથી જ તે રીપોર્ટ હીંદનું લયંકર અપમાન કરનારી હોયે લખાયો છે. અને 'ગોળમેજી પરિષદ'ના કામકાજ ઉપર પણ આજ પ્રકારના માનસતાળા ક્ષીટીશ મુલસદીઓની ગોળરી અસર પડવાની એ અત્યારથી સ્પષ્ટ દીસે છે: એટલે 'ગોળમેજી'માં હજી જન્મો લારે વીશ્વાસ છે, તેઓ વીશ્વાસની મહાયાત્રામાં હીંદના લાખ્ખો રૂપીઆનું પાણી ફરી શું લાલ લઈ આવશે, તે કલ્પી લેવું જરાયે અધરૂં નથી. પરંતુ જે વીનીત મીત્રો 'ગોળમેજી'માં હજી આશાના છેલ્લા કીરણને જોઈ રહ્યા છે, તેમની તે આશાનો છુકો વીશ્વાસની ભુમીમાં નહીં થાય, ત્યાં સુધી તેઓ સમજે તેમ ઓછા જ છે? પંડીત માલવી-યજી જેવાઓની શ્રદ્ધા જો કે હવે ડગવા માંડી છે, એ શુભ ચીન્હ છે. અને હવે તો રાહિન્ડોષત્ર કનરસ લંડનમાં નહીં પણ દીલ્હીમાં જ ભરાવી નેમ્પે એવી તેમની મુચનાને તેથી અમે સમયોચીત માની અનુ-મોદન આપીએ છીએ.

...

કામદાર સરકારની કસોટી

ખીજી કામદાર અને સમાજવાદી આંતર-રાષ્ટ્રીય કોન્ગ્રેસ જેના પ્રમુખ ક્ષીટનના હાલના પરારાષ્ટ્રીય મંત્રી મીડ આર્થર હેન્ડરસન છે, તે કોન્ગ્રેસના ત્રીજા અધી-વેરનમાં [૧૯૨૮ ના એગરટમાં] આ દરવાજો હતો:

“સંસ્થાનોની મુળ જાતીઓ ઉપર પરદેશીઓની સત્તા રહે તે સમાજવાદના મુળ સીદાંતની જ વીરુદ્ધ છે. તેથી કોઇ પણ આંતરરાષ્ટ્રીય કામનવેલ્થને માટે સંસ્થાનોની પ્રથાનો નાશ કરવો તેને આ કોન્ગ્રેસ પોતાનું પ્રાથમીક કાર્ય માને છે...આંતરરાષ્ટ્રીય કામદાર અને સમાજવાદી કોન્ગ્રેસ હીંદીઓના સ્વરાજ પ્રાપ્તિના પ્રયાસોને અનુમોદન આપે છે.”

આ ઠરાવનું સ્મરણ કરાવનારો, એક પત્ર બલીનમાં વસતા ૨૮ હીંદીઓએ મીંડેન્ડરસન ઉપર મોકલાવીને, ખ્રીટનની કામદાર સરકાર હીંદીઓના સ્વરાજ પ્રાપ્તિના પ્રયાસોને અત્યારે જે રીત કચડી રહેલી છે તે વીગતેથી બતાવી એ પ્રયાસોમાં હીંદના કરોડો મનુષ્યોનો કેવો સાથ છે તે હકીકતોથી જણાવી, જે ખ્રીટનનો કામદાર પક્ષ પોતાનાં વચનોમાં ખરો હોય તો, અત્યારે તેની ખરી કસોટી છે માટે તેણે હીંદીઓને પડખે ખડું રહેવું જોઈએ, એવો બલીનવાસી હીંદીઓએ ખ્રીટીશ કામદાર પક્ષને પડકાર આપ્યો છે. એટલું જ નહીં, પણ તેમ કરતાં જ વીધેના આવી પડે તો રામ્સે મેકડોનલ્ડે રાજનામું આપવું જોઈએ તેવી પણ આગ્રહપૂર્વક માગણી કરી છે. પરંતુ આ પત્ર લખનારાઓ કામદાર પક્ષનો હીંદમાં આવતી વર્તમાન દમનનીતીમાં કેટલો હિસ્સો છે તેથી અનુપયા નથી એ વાતની પણ મીંડેન્ડરસનને તેમણે ખાતરી આપી છે, અને છેવટે જણાવી દીધું છે કે: ખ્રીટીશ કામદાર પક્ષ માત્ર સામ્રાજ્યવાદી સીદાંતોમાં જ શ્રદ્ધા રાખનારો છે, અને હીંદની સાથે તે જ નજરે એ પક્ષ કામ લે છે. છેવટે બલીનવાસી હીંદીઓ કહે છે: “ગૃહસ્થો, જે તમે ખરેખર એમ માનતા

હો કે કોઈપણ આંતરરાષ્ટ્રીય કામનવેલ્થને માટે સંસ્થાનોની પ્રથાનો નાશ એ જરૂરી છે, તો એ દુષ્ટ પ્રથાને ઉચલાવી નાખવા માટે જેઓ મધી રહ્યા હોય તેમને તમારે મદદ કરવી ઘટે છે. એ પ્રથા જેમણે સ્થાપી છે અને જેમાંથી તેઓ અગણ્ય લાભ મેળવે છે તેમની મંજૂરીથી તો તેનો નાશ થઈ શકવાનો જ નથી; એટલે જ તમે સાંસ્થાનીક જીવનમારોનો ખરેખરો અંત જોવા ઇચ્છતા હો તો તેવાઓને સત્તામાંથી ઉચલાવી નાખવા જોઈએ. તો પછી એમ કરવા માટે હીંદીઓને મદદ કરો.”

મીંડેન્ડરસને આ પત્રનો શું જવાબ આપ્યો છે તેની અમને ખબર નથી, પરંતુ હીંદુસ્થાનના સંબંધમાં શાહીવાદનું છોડ્યોકે પાલન કરનાર મેકડોનલ્ડની સરકાર પાસેથી, કશી પણ આશા રાખવી એ ફાકટ છે એવી અમારી પુરેપુરી ખાતરી થઈ ચુકી છે.

નવો રાજદંડકાષ !

હમણાં હમણાં એન્ગ્લો ઇન્ડીયન પત્રોએ તેમજ ખ્રીટનનાં સામ્રાજ્યવાદી પત્રોએ હીંદીઓ માટે નવો રાજદંડકાષ રચવા માંડ્યો છે. તેમાંના થોડાક નમુના નીચે આપીએ છીએ:

મહાસલાના નેતાઓ :

બદમાશ [ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડીયા]

સ્વતંત્રતા માગનારાઓ :

જંગલી માણસ [, ,]

હીંદી નેતાઓ : નેટીવ

બકવાદીઓ [રૂઢી મેલ-સંડન]

હીંદી દેશભક્તો : લુટાર

અને ખુની [રિયરમીઅર]

કોન્ગ્રેસવાદીઓ : બજવાળો [, ,]

હીંદુઓ : સ્વાધીન લોક [, ,]

હીંદુ: માનવોનો મોટો શત્રુ મેળો [,]

ગાંધીજી: હીંદીઓને ઉસ્કરનારો [,]

આ શબ્દકોશ પોતાની યોગ્યતા બતાવે જ કહી દેતો હોવાથી તેની ઉપર ટીકા કરવાની અમે કરીય જરૂર નેતા નથી.

‘હોલતુ’ સીંહાસન

મેકડોનાલ્ડની કામદાર સરકારનું સીંહાસન ખુબ ડોલી રહ્યું છે. બેકરીના વીલાયતી પ્રશ્ન અત્યારે એ સરકારને ખુબ જ મુંઝવી રહ્યો છે, તેમાં સર ઓસનાલ્ડ મોસ્લીના રાજીનામાથી વીશેષ ગંભીર સ્થિતિ હબી થઈ છે. પેલેસ્ટાઈન, ઇજીપ્ત અને હીંદના ખજાણાટે એ ગંભીરતામાં વધારો કર્યો છે. ભેકે નૌકાપરીષદમાંથી ક્રાન્સ અને ઇટાલીના રૂસાણાનો સવાલ પણ બ્રીટીશ સામ્રાજ્યવાદ માટે તેટલો જ ગંભીર છે, પરંતુ મેકડોનાલ્ડની સરકારનું સીંહાસન ડોલે છે તે તો ઇંગ્લેન્ડના બેકરીના જ પ્રશ્નને લીધે; કેમકે બીજી બંધી બાબતોમાં, પેલેસ્ટાઈન સીવાય-કેમકે એ પ્રશ્નમાં સામ્રાજ્યવાદીઓએ આરબોનો પક્ષ ઉંચક્યો છે, ત્યારે સરકાર જ્યુ રાજનીતીનો પક્ષ કરી રહી છે-ઇજીપ્ત અને હીંદની બાબતમાં ઇંગ્લેન્ડના બધા પક્ષ એકમત છે. કામદાર સરકારનું તખ્ત તેથી બેકરીના પ્રશ્ન અત્યાર પહેલાં ઉખાડી નાખ્યું હોત, પરંતુ નવી સુંટણીમાં કામદાર પક્ષનાં મુકેલાં મુજો શાહીવાદીઓના જ હાથમાં જાય તેમ છે. અને એ પક્ષ આવી શું ચલાવે ભરેલી સ્થિતિમાં, કામ-

દાર સરકારને જ મુંઝવવા માંગે છે, તેમ છતાં કામદાર પક્ષમાં અને તેના પ્રધાન-મંડળમાં પહેલી ફાટકુટને લીધે મચ્છર સરકારની દશા વીપરીત થઈ પડી છે. સરકારી આંકડા એ પ્રમાણે પણ ૧૮ લાખ કરતાં વધુ માણસો હાલ બેકરી છે અને દરેક દીવસે એ આંકડો વધતો જ જાય છે. લગભગ ૭,૫૦૦,૦૦૦ માણસો-એટલે બ્રીટીશ પ્રજાનો છઠ્ઠો ભાગ-પેન્શન અથવા તો બીજી રીતની સરકારી મદદ ઉપર જીવે છે, તેની પાછળ સરકારી તીભરીમાંથી દર વર્ષે લગભગ ૨૦૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડનું ખર્ચ થતું હોવા છતાં પણ બેકરીના મામલાનો ઉકેલ હાથ લાગતો નથી, કર ભરનારાઓ માટે પણ એ વસમો સવાલ છે. આ ઉપરાંત દક્ષીણ આફ્રીકા, કેનેડા અને માલ્ટાના સામ્રાજ્યવાદી પ્રશ્નો પણ મેકડોનાલ્ડને ઓછા મુંઝવતા નથી. આ દશામાં બેકરીના સવાલના ઉકેલનું કામ મુખ્ય પ્રધાને હાથમાં લીધું છે. એમાં તેને બે ફતેહ મળ્યા તો કીકે, નહીં તો તે પ્રશ્નની નીબળતા સાથે જ કામદાર સરકારનાં સીંહાસન ઉથલી પડવાનાં એ ચોક્કસ. આમ છતાં હીંદમાં જે ભયંકર દમનનીતી ચલાવવાની એ પક્ષ છુટ આપે છે અને સાવમન રીપોર્ટ જે રીતે હીંદનું અપમાન કર્યું છે, તે જ્યાં પછી, હીંદીઓ માટે બ્રીટીશ માલના ચોક્કસ બહીષ્કારનું શસ્ત્ર એજ આખરી અને જરૂરી ઉપાય રહ્યો છે, તે વાત હીંદીઓએ બરાબર સમજી લેવાની જરૂર છે.

‘નવયુગ’નું લવાજમ

હિંદમાં રૂ. ૬ પરદેશમાં રૂ. ૮ છુટક નકલ આઠ આના

બહાર પડી ચુક્યું છે!

આજેજ લખી નાખો!

કાન્તિની ચીનગારીઓ

હિન્દના કાન્તિના ઇતિહાસમાં બંગાળાએ જેવા તેવા ભાગ ભજવ્યો નથી. બંગાળી વિશ્વવવાદીઓ એટલે મોતને મુઠીમાં લઇને ફરનારા નૌજવાનો, તેમણે કાન્તિની આગ ફેલાવવા કરેલા પ્રયત્નો, સ્વતંત્રતા માટેની તેમની જીવ-સંયોગસતી લડત, માનુંભુમિ માટે મરી શીટવાની તેમની અપુર્વ તમન્ના, હથીયારો મેળવવાના તેમના પ્રયત્નો, પૈસા એકઠા કરવા માટે પાંડેલી ધાડ અને લુટના કીસ્સાઓ, પરદેશી રાજ્યોની મદદ મેળવવાના પ્રયાસ, તેમણે સ્થાપેલી ગુપ્ત સમિતિઓ અને કાન્તિકેન્દ્રો વિગેરે વિગતોનું રસભર્યું જ્ઞાન તમને આ પુસ્તકમાંથી મળશે. આ કાંઈ કલ્પિત નવલકથા નથી, પણ હિન્દની આઝાદી માટે જનદેશાની કરનાર કાન્તિવીરોની અહલુન શેમાંયક સત્ય કથા છે.

કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ચાર આના.

તમારી નકલ મેળવવા માટે અત્યારે જ લખી નાંખો.

ઉર્મિ કાર્યાલય—૧૮૧, બજારગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, સુબંધ.

.....સુગંધી દીલહારક અગરબત્તીઓ તો ઘણી વાપરી હશે.....

પણ માઇસોરની પ્રખ્યાત

લક્ષ્મી છાપ અગરબત્તી

ની સુગંધ કેં ઓરજ છે. એક વખત વાપર્યા પછી કાયમ વાપરતા થશે.

૨૪). તોલા માઇસોરી શેર એકના રૂ. ૧) ૨) ૩)

એક જ વખત તેની અજબ મધમધતી સુગંધ લઇ જુઓ.

લખો:—રતીલાલ ગોવીંદજી વડગાદી સુબંધ નં. ૩.

થોડા રોજમાં પ્રગટ થશે

સાંજ વર્તમાન પત્રમાં પ્રગટ થતી ઉમદા શીખામણનો સંગ્રહ

દરેક ઘરમાં રાખવા લાયક

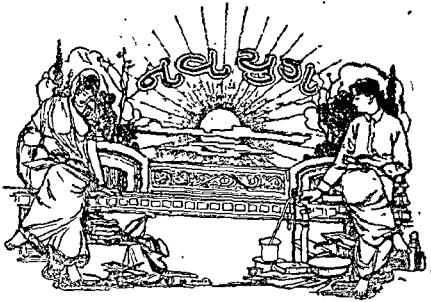
સાદી શીખામણ પુસ્તક ૮ મું

પ્રથમ અથ્રય આપનારના નામો અમર થશે. તુરત નામ નોંધાવો. પ્રથમથી રૂ. ૨ ને પાછળથી રૂ. ૩. પોસ્ટેજ જુદું.

મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ, પાટણ-ઉત્તર ગુજરાત.

માન આ વાવચાતું રક્ષણ તારા હાથમાં છે

વર્ષ : ૨ જી.

ઓગસ્ટ : ૧૯૩૦

[અંક : ૫

ઇ. સ. ૧૯૩૦ ના

જુલાઈ મહી-

નાની નવમી તારીખ

હીંદુ સંપ્રદાયની

સંપ્રદાયની મુલ્યવર્ધી-

રીના ઇતિહાસમાં અગ-

ત્યુત્થાન રોકશે, ત્યારે ૧૯૩૦ ના જુલાઈ

ઈની દશમી તારીખ, હીંદુની મહાળ મંડળી-

ના ઇતિહાસમાં કાયમને માટે પોતાને કપાલે

નામોશીતું કક્ષક કાયમ રાખે તેવી દુર્ભાગી

મનાશે. ભવીષ્યનો ઇતિહાસકાર એ બંને

તારીખોની નોંધ આમ કરશે :

“હોડ” ધરવીને પોતાના દેશ તરફની વક્ષ-

દારી ગાય રીતે પુરવાર કરી, ત્યારે હીંદુ-

સ્થાનના મહાળ રાજદારીઓએ મુલ્યવર્ધીપણાતું

દેવાણું કાઢી, રાષ્ટ્રની સ્વતંત્રતાના ભાગમાં

બાધક બની લખકર રાષ્ટ્રદોષ કર્યો.”

અમે વાંચકોના એ બહુ વખણાયલા

તેમ જ વખણાયલા ભાષણને ફરી ફરીને

ગોળમેજી !

: સંપ્રક :

તંત્રી

એ વખત વાંચી ગય

છીએ, છતાં મહાળ

રાજદારીઓ તેમાં આશા

આપનારાં જે તત્ત્વો

તેમને ખુબ મહત્કાં

રખા છે, તેવું એક

તત્ત્વ દુર્ભાગ્યે અમે જોઈ શક્યા નથી. તેવું

કારણ એ નથી કે અમે જાણીએ છીએ

ધરવીના ભાષણમાંથી સારતત્ત્વ શોધવાનો

પ્રયત્ન જ કર્યો નથી. આગલી પાછલી તમામ

વાતોને ધરીબર મગજમાંથી દુર રાખીને અમે

હોડ” ધરવીના, ભાષણને તટસ્થ દ્રષ્ટીએ

જોવાના તમામ પ્રયાસ કરી નેયા છે, તેમ

છતાં અમને એવું કશું દેખાયું નથી, કે

જેથી મહાળ ગ્રંથથી ગોળમેજી પરીવર્તના

સંપ્રદાયો એમનો જુનો આગ્રહ છોડીને,

લાંડન ઉપર ખુબ જ આશા રાખીને જતા

તૈયાર થવામાં વાળ્યો ગણાઈ શકે.

અલખ-તં લોડ' ધરવીને બસા ગૃહસ્થ હશે, મહેમાનોના સત્કારમાં અને તેમને પોતાના પક્ષમાં વાળી લેવા માટે આકર્ષણ કરે તેવી ભાષા બોલવામાં પાવરધા હશે, પરંતુ એમના નવમી તારીખના ભાષણમાં હીંદી ધારાસભાના માજી અધ્યક્ષ શ્રી. વીઠ્ઠલભાઈ પટેલના સંબંધમાં એક શબ્દ પણ નહીં ઉચ્ચારવાની એમની રીત સામાન્ય વીવેકની મર્યાદા બહાર ઝોળંગી જાય છે એવું માન્યા વીના અમારાથી રહી શકાયું નથી. મહાસભાની આજી પ્રમાણે શ્રી. વીઠ્ઠલભાઈ પટેલે શરૂઆતમાં પોતાના સ્થાનને છોડ્યું નહીં, ત્યારે એજ બસા ગૃહસ્થે તેમ જ આ દેશનાં એન્જો-ઇન્ડિયન પત્રોએ, શ્રી. વીઠ્ઠલભાઈના સંબંધમાં પ્રશંસાના જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા, તે શ્રી. પટેલે પોતાના બંધા જ પ્રયત્ન અજમાવી લેવા પછી, દેશમાં આપખુદ હમનનીતી વધતી ચાલી અને નોકરશાહીની તેમ જ તેમના સુતસંચાલને ચાલવાની જેમને ફક્ત પડી છે તે લોડ' ધરવીનેની મનોદક્ષા ભ્રતાં, ગોળમેજી પરી-પદમાં હીંદને કંઈ સાંપડી શકે તેમ નથી એ ભયું, ત્યાર પછી તેમણે ધારાસભાનું પ્રમુખનું સંવાણું પદ છોડી, જગતનો કોઈપણ જવાબદાર પુરૂષ કરે તેમ માતૃભૂમીની સેવાનો કાંટાળો માગે સ્વીકાર્યો. છતાં તેથી તેમની જુની સેવાઓ છુટી જવામાં લોડ' ધરવીને યોગ્ય વીવેકની ખામી જ બતાવી છે-એ કે તેમના કરતાં વીશેષ વીવેકહીનતા તો શ્રી. પટેલના પોતાના દેશબંધુઓએ બતાવી છે, કે જેઓ હજી પણ ધારાસભામાં રહ્યા છે, અને ગોળમેજીમાં જવાની લાલચે, સત્તાવાળાઓને નાખુશ નહીં કરવાના એકલા જ ધરાદાથી શ્રી. પટેલના સંબંધમાં એક અક્ષર પણ ઉચ્ચારવાની મર્યાદા બતાવી શક્યા નથી.-

લાડ' ધરવીને પોતાના એ ભાષણમાં મવાળોને પડાવવા મુત્સદ્દીઓને ધનંતી વાણી અવશ્ય ઉચ્ચારી છે જ, પરંતુ સાથે સાથે તેજ વખતે રાષ્ટ્રની મહાસભાને પડખે રહેનારાઓના સંબંધમાં તેમણે જે વીશેષણો વાપર્યાં છે, તે તેમ જ Government is bound either to resist or abdicate [સરકારે કાં તો એ ચળવળ-સત્યાગ્રહ-નો સામનો કરવો કે સત્તાનો ત્યાગ કરવો રહ્યો] એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા છે, તેમાં અમને વાયકાઉન્ટ રોથરમીઅરના Our duty there is not to argue with base agitators But to Govern. [અમારી ફક્ત હીંદમાં તુચ્છ ચળવળીઓ સાથે દલીલ કરવાની નહીં પણ રાજ્ય કરવાની છે] એજ શબ્દોનો આગ્રહ પ્રતીધવની સાફ સાફ દેખાય છે. મહાસભાને માટે આ ખુસ્તી ધમકી છે, અને અમે નથી માનતા કે, આવા ધમકીભર્યા ભાષણની અસર તો હીંદી જનતાને હવે કોઈપણ સત્તા કે વ્યક્તી સમાધાનને માટે વાળી શકે.

તે ઉપરાંત લોડ' ધરવીનેના ભાષણમાં નવું કંઈ જ નથી. તેમણે ૧૯૨૯ ના નવેમ્બરની પહેલી તારીખે જે કહ્યું હતું, તેમાં એક અક્ષરે આદ્યોપાદ્યો કરવાની એમણે ના પાડી છે. [અલખ-ત ગોળમેજી પરીપદના બંધારણની બાબતમાં શબ્દરચનામાં પહેલા કરતાં વધારે ફેરફાર વાળી ભાષા વાપરી, કંઈક પીછેહઠ બતાવી છે ખરી] જોકે તે પછી લાહોર મહાસભા, સત્યાગ્રહની લડત, ઓડીશન્ટસ અને લાકીરાજ જેવા અનેક મહત્વના પ્રસંગ બની ગયા છે, તે પછી જ છેક ગઈ કાલ સુધી આ દેશના તમામ મવાળોએ ગોળમેજીમાં હીંદને સાંસ્થાનીક સ્વરાજ્ય આપવાની જ ચર્ચા કરવાની સ્પષ્ટ શબ્દોમાં શરત કરવાની માગણી કરી હતી તેમ છતાં અમને જણીને નવાઈ લાગે છે કે,

મવાળ સજ્જનોને એકદમ ફેરવી લેવાવાનું કારણ શું મળ્યું? ખુદ શ્રી શ્રીનીવાસ શાસ્ત્રીજીનું પોતાનું પત્ર 'શ્રી સર્વન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા' Disappointing [નીરાશાજનક] કહીને જણાવે છે કે:

“ખુદે ખુદની રીતે અમારે કહી નાખવું પડે કે, [લંડનમાં ભારતભવન ખુદનું મુકતી વખતના] રામજીના ભાષણથી તેમ જ વાઈસરોયના ખુલાસાથી અમને નીરાશા જ ઉપજી છે.... વાઈસરોયનો ખુલાસો પરીસ્થિતીમાં મહત્વની કશી જ પ્રગતી બતાવતો નથી. ફરીફરીને એ તો એજ કહે છે કે: ગયા નવેમ્બરના ખુલાસામાં જણાવ્યા પ્રમાણેની મર્યાદાઓમાં રહીને ગોળમેજી પરીષદ કોઈ પણ દરખાસ્તની ચર્ચા માટે સ્વતંત્ર રહેશે... વાઈસરોયના આ આશાવાદની સાથે સાથે દહતા-પુવર્ક એવાં વચનો સંકળાયેલાં છે કે: સત્યાગ્રહની હિંદચાલ 'ગેરકાનૂની' છે, અને તે અસાધારણ હતાજી બરાબર કોઈ, સરકાર પોતાની પાસે જેટલા સાધનો ધરાવતી હોય, તેટલાં બધાથી કચડી નાંખવાને તે યોગ્ય છે.” [ભા. ૧૦ : ૭ : ૩૦]

આમ છતાં અમારા મવાળ મીત્રો તેમાં ‘આશાનું કારણ’ જુલે છે, અને કેટલાક તો ‘તટસ્થ’ અને ‘પ્રામાણીક’ પુરોગાના પંચ સમક્ષ પોતાનો પક્ષ રજુ કરવા જવાની વાતો, પણ હવે બની ગયેલી ખુશામદીઆ હીંદી ધારાસભામાં બડી બડી બાતો કરે છે. એ કે હજી એ ધારાસભામાં એવા માણસો રચા-ખરચા રહ્યા છે કે જેઓ, ગોળમેજીમાં બીટન તરફથી બેસનારાઓને ‘તટસ્થ’ અને ‘પ્રામાણીક’ પુરોગા માનવાની ના પાડે છે, તેમ છતાં વાઈસરોયના નીબંધ ભાષણ પછી સંયુક્ત

સહીઓવાળો ‘દંદેરા’ પ્રસીદ્ધ કરવાની ઉતાવળી તાલાવેલીમાં પડ્યા હતા, તેમજો તો અગાઉથી જ એ કાવતું રચ્યું હોય અને ‘રખે અમે રહી ગયા!’ ની જમણાથી ગોળમેજીમાં જવાની કેવળ તક જ ઝડપી લેવાની ચુપ્ત તકબીર ચોજી હોય એવું માનવાને ચારે તરફથી એક જ જાતના પ્રશંસાના સુર કાઢીને તેમજો વાજબી કારણ આપ્યું છે.

અને આપણા મવાળ મુત્સદીઓ (!) એ બ્યારે આમ સમાધાનીના સુરને ઝડપી લઇને, લંડન સીધાવવાનાં કોરસગીતો ગાવા. તેમજ મહાસભાને સત્યાગ્રહની લડત અટકાવી દેવાની સલાહો આપવા માંડી છે, ત્યારે રાષ્ટ્રભરમાં શું દશા પ્રવતી? રહી છે? આપખુદ ઓડીશન-સથી દેશભરમાં રાજ્ય ચાલે છે, લાડીથી પ્રજાના માથાં ભંગાય છે, ગાંધીટોપી પહેરવી એને ચુંડો માનવામાં આવે છે, ગોરા મેજીસ્ટ્રેટ લરીઅદાલતમાં એ ટોપીની હોળી સગવાવે છે, ૬૫ વર્ષની વૃદ્ધાઓને જેલમાં ધકેલવામાં આવે છે, દર-રોજ નહવા કારણસર સંખ્યાબંધ માણસોને તુરંગમાં પુરવામાં આવે છે, મહાસભા-સમીતીને ગેરકાયદેસરની સંસ્થા તરીકે ગણવામાં આવી છે, તેમ જ રાષ્ટ્રીય મહાસભાના બખ્ખે પ્રમુખો કારવાસ સેવે છે. લોડીઝરીન હજી પણ સખત હાથે કામ લેવાની ધમકી સ્પષ્ટ ભાષામાં આપે છે. આ દશામાં આપણા મવાળ મીત્રો આપણને સમાધાનીની વાતો સમજાવવા નીકળ્યા છે! ગાંધીજી અને મોતીલાલજીએ સમાધાનીની પોતાની ચરતો મીઠો સ્કેકોમ્પ દ્વારા જાહેર કરી છે, છતાં તે સંબંધમાં લગા વાઈસરોયના મુખમાંથી એક સજ્દ પણ નીકળતો નથી. આ પરીસ્થિતીમાં ૩૦ ક્રોડના દેશને અનુયાયીઓ વીનાના મવાળો સમાધાનીની વાતો કરવા કયે મુખે હાંમત કરી શકે છે, એ જ અમારેથી સમજી શકાવું નથી.

ત્યારે ખીજી તરફ લોડ' ધરવીન અને હીંદી વઝીર તેમજ વીલાયતના રાજદારીઓ અદ્યુત સંગતતા અને સંવાદીતા સાચવી રહ્યા છે, તે માટે અમે તેમની એ નીખાલસ-વૃત્તીને હાદી'ક અશીન'દન આપીએ છીએ. અમે આપણા મવાળ મીત્રો કરતાં લોડ' રોધરમીઅર, બેવરલુકર, સીડનહેમ, ઓડવાયર, ઝટલેન્ડના માક'વીસ (લોડ' રોનાલ્ડો), બાલ્ડવીન, બક'ન-હેડ અને સાયમનને વધુ સંગત, નીખાલસ અને સાચાબોલા માનીને અશીન'દન આપવા તૈયાર છીએ, પરંતુ વાઇસરોયના નવમી જુલાઈના ભાષણમાં 'આશાનાં કીરણ' ભેવા મયતા મવાળ બ'ધુઓને એમણે બતાવેલી અસંગતતા અને વારંવાર દેખાતા એમના વીસંવાદીપણાને લીધે અશીન'દન આપવાની યોજના ના પાડીએ છીએ.

વળી અત્યારે ગેળમેજી પરીષદની મધ-લાળને વળગી પડી, સત્યાગ્રહની ચળવળને વખોડવા તૈયાર થયેલા આ તમામ મહાપુરુષો કાણ છે, તે પણ નહીં જાણવા અમારા દેશ-બ'ધુઓને લજામણ કરીએ છીએ. પેલા સર શંકરજી નાયર જે ગાંધીલકતોને નહીં નીંદવા માટે મવાળોની ટીકા કરે છે, તેમણે ૧૯૧૯-૨૧ ની ચળવળ વખતે અસહકારી-ઓની તેમજ ગાંધીજીની ઉપર ભયંકર આક્ષેપો મુકનાર પુસ્તીકા લખી હતી, તેમજ પોતાના મવાળ મીત્રોને પણ અણીને અવસરે દગો દઈને સાયમન સાતડીનો સહકાર સાધ્યો હતો. ઉપરાંત સેતલવાડ, શેકના, સમ્રુ, સી. પી. રામસ્વામી, હજી, જયકરની બેઠલી જે હમેશાં મહાસભાની સીધી લડતની સામે થતા જ આવ્યા છે, એટલું જ નહીં, પણ અનેક રીતનાં જુદી જુદી સંસ્થાઓમાં હીત, ધરાવે છે, તેમણે પ્રંનસલુદના નીલુ'યને હમેશાં ધન્ધાર કરવાની મનોદશા બતાવી છે' એટલું જ નહીં પણ અત્યારે તો ખુદ સાયમન

વૃત્તિ પણ વખોડી કાઢેલી ૧૯૧૯ની દીમુખી વ્યવસ્થાને અપનાવવા તેઓમાંના ધણા પ્રજ્ઞ-મતનો તીવ્ર વીરોધ છતાં ધારાસભાઓમાં દોડ્યા હતા. આ એજ ચુકસ્થા છે કે જે હીંદી તેમજ પ્રાંતીક ધારાસભાઓમાં અનેક વખતે પ્રજ્ઞમતની સામે થવામાં પોતાને ધન્ય માનતા હતા. એટલે એમણે ગેળમેજીનાં વણમળ્યાં નોતરંની લાલચે બતાવવા મારેલી ચુલામી મનોદશા તેમને સારૂ લગારે નવીં નથી. અને તેથી જ સાયમન સાતડીના બહીષ્કારથી માંડીને છેક ગઇ કાલ મુધી તેઓમાંના અનેકને જે એન્ડ્રો-ઇન્ડીઅન પત્રો તીરસ્કારતાં હતાં તેમનાં હવે એ હીંદીતવીરોધી પત્રોની કરંડીકાઓમાં વખાણુગીતો શરૂ થઇ ચુક્યાં છે.

લોડ' ધરવીને રાષ્ટ્રીય લડતને મજબુત હાથે છુટી નાખવાની સ્પષ્ટ ભાષામાં નીખાલસ દીલે ધમકી આપી છે. તે સાંભળવા છતાં દેશને ગેળમેજીમાં ભાગ લેવાનો આગ્રહ કરનારા મવાળો, નાં વાઇસ-રોયને ઓડીન'સની રાજનીતી છોડી દેવા માટે કશું કહી શકતા નથી, અને માત્ર એક જ પક્ષી દ્રષ્ટી રાખીને તેઓ રાષ્ટ્રીય લડતને બંધ કરી દઇ, લંડન તરફ દ્રષ્ટી રાખવાની વાતો કરે છે, તેમજ સાથે સાથે કામદાર સરકારની મુશ્કેલીઓ સમજવાની પોતાના દેશભાઈઓને લજામણ કરે છે એ પણ નવાઇ જેવું જ છે. અમે લોડ' ધરવીનની તેમજ મીં' રામ્સે મેકડોનાલ્ડની મુશ્કેલી સમજી શકીએ છીએ, પરંતુ તેથી અમે અમારા દેશની મુશ્કેલીઓ તરફ આંખ-મીંચામણું કરી શકતા નથી: કેમકે એમની મુશ્કેલીઓ કરતાં પરાધીનતાની આપણી મુશ્કેલીઓ અનેકગણી વીશેષ છે. ઉપરાંત ગમે તેવી માટી મુશ્કેલીઓ [એને ગુંચવણ કહેવી હીક થઇ પડશે] હશે, તો પણ તેને

પહોંચી વળવા માટે એમની પાસે પુરતાં અને પ્રયત્ન સાધતો છે, જ્યારે હીન્દુસ્થાનના વતનીઓનાં સાધન તેમ જ તક એમની સાથે સરખાવતાં કંઈ વીસાતમાં નથી. એટલે ભવાળ મીત્રોએ યીજ પક્ષની ચીંતા કરતાં, પોતાના દેશના મહત્ત્વના પક્ષની ચીંતા કરવી એ વીશેષ યોગ્ય તેમ જ સુસંગત છે.

નોં હોડ' ઇરનીન કહે છે કે: હાલની જવાબદારી મહાસભા પક્ષને રીરિ

છે. પરંતુ મહાસભાએ એક વર્ષ જેટલો લાંબો ગાળો ખીટીશ મુત્સદ્દીઓને વીચાર તેમ જ હૃદયપલટા માટે આપ્યા હતા તે વાતને લુહી જવાતું કહેવાથી કશું કારજ સરવાતું નથી. અને કામદાર પક્ષે તો જાતે જ છેલ્લી ચુંટણી વખતે જ જાહેર ક્યું હતું કે: "It believes in the right of the Indian people to self government and self-determination, and the policy of a Labour Government would be one of continuous co-operation with them, with the object of establishing India at the earliest possible moment, and by her consent, as an equal partner with the other members of the British Commonwealth of nation" [કામદાર પક્ષ હીંદી જનતાના સ્વરાજ્ય અને સ્વાત્મનીયતામાં ગ્રહા ધરાવે છે, અને કામદાર પક્ષની કાપનીતી હીંદીઓને, તેમની પોતાની સંમતીથી, વહેલામાં વહેલી તકે, ખીટીશ કામનવેસ્થમાં સમાન ભાગીદાર તરીકેનો પોતાનો હેતુ સીદ્ધ કરવાના કાપમાં અતીરત સકાર આપવો તે રહેશે.] પરંતુ તેમણે સત્તાપર આવ્યા પછી એમના પોતાના સ્વીકૃત સીદ્ધાંતનો ખુલ્લે ખુલ્લા ભંગ કર્યો છે, એટલું જ નહીં, પણ મીંડ રામ્સે મેક્ડોનાલ્ડે જાતે જાહેર રીતે જણાવ્યું હતું કે: "હીંદ યોગ્ય જ મહીના-

ઓમાં સાંસ્થાનીક સ્વરાજ્ય મેળવીને નવું સંસ્થાન બનશે" તે રાખદોને સફળ કરવા માટે પણ તેમણે મુખ્ય પ્રધાન તરીકે કશું જ નહીં કરતાં, હીંદમાંની નોકરશાહીને કોરો એક ફાડી આપીને, હીંદો જનતા સાથે અસહકાર જ કર્યો છે. એટલે ભવાળ મીત્રોએ તેમની ચીંતા કરવાની જરૂર નથી. પરંતુ 'દીલ્હી મેનીફેસ્ટો'માં તેમણે જ આગ્રહ કર્યો હતો કે: "ગોળમેજી પરીપદ હીંદ માટે સાંસ્થાનીક સ્વરાજ્યનું બધારણ ધડવા માટે જ મળશે એવું અમે માનીએ છીએ," તે વચ્ચેનો પણ હવે તેઓ વીસારી દેવા તત્પર થયા છે, એટલે ધડી ધડી ફેરવી તોળવાની એમની નીતીમાં આમ વળને જરા યે વીશ્વાસ ન મેસે તો તેનો વાંક ગ્રન્થપક્ષે નહીં પણ એમને પક્ષે છે, એ વાત તેમણે બરાબર સમજવાનાં જરૂર છે. ખુદ સર તેજબાહુર સમુ [જામને દીલ્હી મેનીફેસ્ટો ઉપર સહી કરી હતી તે] સુદાં એટલું તો સ્વીકારે છે કે નામદાર વાઈસરોયના ભાષણમાં "બધારણની વીગતોના સંબંધમાં નીશીત ખાત્રી આપવામાં આવી નથી, તે એક ઉણપ છે," તો પછી 'આશાતુ' કરણ્યુ જેવાનો મીથ્યા પ્રયાસ કેવળ કલ્પિત માન્યતાઓને આધારે તેઓ કેમ કરે છે? એજ સમજવું મુશ્કેલ છે. એટલું જ નહીં પણ તેમનાં યોગ વખત પહેલાંનાં મંતવ્યોથી જ તે છેક જ પ્રતીકુળ છે. સર ચીમનલાલ સેતલવાડ પણ એજ વીચારનો પ્રતીષ્ઠની પાડે છે. પરંતુ જે સાથમન સત્તકનો તેમણે બહીષ્કાર કરેલો, તેના વૃત્તાંતને સહેજ ગોણુ રૂપ અપાતું દેખાવાથી જ, ગોળમેજીમાં જવાની આ મહાશયોની તાકાવેલી તરી આવી છે. એમ છતાં એ વાત જુલવા જેવી નથી કે: કોઈ પણ જાતના નીશીત ધ્યેયના સ્વીકાર વીનાની ગોળમેજીમાં જવાસ આપણા ભવાળ મીત્રોનો

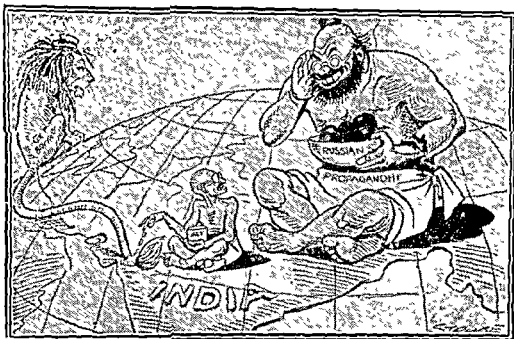
આધાર, ત્યાં આવનારા ખ્રીડીશ સરકારના પ્રતીનીધીઓની વક્ષણ ઉપર રહેશે. આમ છતાં પણ વાઇસરોયના ખાનગી વીશ્વાસમાં લેવાયલા આ મહાશયો ને એમ માનીને લંડન જવા ઉતાવળા થયા હોય, કે ને ગેળમેજીમાં જવા માટે કોઇ તૈયાર નહીં થાય, તો ખ્રીડીશ મુત્સદ્દીઓ ગેળમેજી પરી-પદ ભરવાનો વીચાર જ માંડી વાળશે, તો એમની દેશ માટેની એટલી ચીંતા માટે, ઓગસ્ટમાં આવનારા પરીણામ પછી પ્રજા તેમનો જરૂર આભાર માનશે.

સુર ચીમનલાલ સેતલવાડ મહાસભાવાદીઓને કહે છે કે: “આપણા હેતુમાં ફેર નથી, માત્ર લડતના માર્ગમાં જ ભેદ છે.” ત્યારે તેઓશ્રી કદાચ સગવડતાભરી રીતે લાહોર મહાસભાના સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાના દરાવને જ વીસરી જતા લાગે છે, અથવા તો તેઓ સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા સુધીની માન્યતામાં આગળ વધ્યા હોય તો પછી જનતાને તેની હજી સુધી જાણ થઈ નથી. બાકી તો મવાળ મીત્રોના લડતના માર્ગ જ મહાસભાથી જુદા છે, એટલું જ નહીં પણ ધ્યેયની બાબતમાં સુદાં બન્ને પક્ષ વચ્ચે મહદ્ અંતર છે. વળી પાછલા અનુભવ અને ઇતીહાસના આધારે એ પણ સીદ્ધ થયું છે કે, મહાસભાના ભોગ અને લડતનો લાલ લેવા માટે જ તેઓ હમેશાં તક સાધીને આગળ આવી, મુસ્લિમ સ્થીતીમાં મુકપલા સત્તાવાળાઓનો સાથ શોધી, સ્વદેશના અખંડ હિતમાં આડખીલીરૂપ જ નીવડ્યા છે. વળી મહાસભાની લડતના માર્ગનો તેઓ હમેશાં ન શેષ જ નહીં પણ તીરસ્કર કરતા અને કેળવતા આવ્યા છે, તેમ છતાં હમ્મરો યુવકોએ લાકીઓથી માયાં ફાગ્યાં અને દેશનાં હમ્મરો નરનારીઓએ તેમ જ મહાસભાના બન્ને પ્રમુખો ઉપરાંત ગાંધીજી જેવા પુરૂષો જેવા સ્ત્રીધારીને

ને જાગૃતી ઉત્પન્ન કરી છે, તે જાગૃતીની સતત રીતે સામે યદને, હવે જાણે મહાસભાની ઉપર ઉપકાર કરવા પોતે ગેળમેજીમાં જતા હોય, તેમ “અમને લંડન જવાની તક આપો!” એવું મહાસભાના આગેવાનોને કહેવા નીકળવું, એ છેક જ અચોક્કસ છે. એક વખત બ્યારે મહાસભાપક્ષવાળાઓએ ગેળમેજીની માગણી કરી હતી, ત્યારે તેની સામે થનાર આપણા મવાળ મહાશયો જ હતા, હવે મહાસભાની જ લડત અને આપનોગને લીધે, અણુનમ નોકરશાહીને નમીને ગેળમેજીની યોજના કરવી પડી છે, ત્યારે એનો લાલ લેવા તેઓ જ નીકળ્યા છે! તો પછી વાસ્તવીક એ છે કે, તેમણે પોતે મહાસભાના પક્ષવાળાઓને પોતાને માર્ગે જવા દેવા, અને તેમણે લંડન તરફનો પોતાનો માર્ગ લેવો.

કુટલાક મવાળ મહાશયોનું મંતવ્ય છે કે, લંડનની જુમી ઉપર ઉભા રહીને ‘તટસ્થ’ અને ‘પ્રમાણીક’ ખ્રીડીશ મુત્સદ્દીઓ આગળ અમે અમારો મુકદ્દમો રજુ કરીશું. અમને તે મુકદ્દમો જીતી લાવવાની આશા છે. તેમ છતાં ને અમે ત્યાં નીબંધ નીવડશું તો અહીં આવીને વળી ફરી લડત ઉપાડીશું. પણ ત્યાં જવામાં આપણું જાણ છે શું? અને પ્રમાણીકપણે એવું માનનારાઓને, પોતાના મનની એટલી છેલ્લી મુરોદ પાર પાડવા જવું હોય તો જાણ, તેમાં મહાસભાવાદીઓને કશો જ વાધો હોઈ ન શકે. પરંતુ અમે એ મીત્રો તરફના સંપુર્ણ માન સાથે એમને વીવેકસર પૂછીએ છીએ કે: “(૧) આપ અત્યારે એવી કયી લડત ચલાવી રહ્યા છો કે જે આપને મુલતવી રાખવી પડશે? (૨) ધાગે કે લંડનથી નીબંધતા મેળવીને આપ પાછા આવ્યા તો તે પછી આપ કઈ જાતની લડત ચલાવવા પ્તેજો છો? (૩) આપ તે

હિંદ વિરુદ્ધ બ્રિટનમાં ઝેરી પ્રચાર

કેપ્ટી એક્સપ્રેસ]

રશીઅન ચળવળ

[લંડન]

“ રામરેડ મીલથી કંઈ નહીં વળે. ઓરમ અજમાવ ! ”

[હિંદીઓ દ્રામ્યનીરોની પ્રેરણાથી લડત કરે છે, એવું આ બ્રીટીશપત્ર ચોતાના વાંચકોને આ ચીત્રથી સમજાવી, હિંદ વિરુદ્ધ લાંબેરે છે.]

પરદેશીઓની દષ્ટિએ

:: હિંદુ સજ્જારણ ::

[સીમ્લીસીમસ]

[મ્યુનીચ]

[સેન્ટ]

તુરંગમાં ગાંધી

તોપ સામે મહા

એણે ઇંગ્લેન્ડને ધણા જ કામળ ભાગમાં ફટકો લગાવ્યો
છે-ત્યાં કાપડ તૈયાર થાય છે.

હિંદમાંની બ્રીટીશ સામ્રાજ્ય
સામે અસહકાર.

નિર્ભય સ્વામી

બ્રીટાનીઆ [ખજાણા ઉઢેલી
હિંદી જનનારૂપી વાદ્યને] : ગમે તેમ
થાય તો પણ હું તારી ઉપરથી
ઉતરી પડું તેવી જીહ્વણ નથી લે.

વખતે પણ મહાસભાની નીતીનો તો વીરોધ જ કરવાનો હશે—ત્યારે આપની હાડતને અનુસરનારા કોણ નીકળશે ?” સાદી ભાષામાં કહીએ તો એટલું જ કહી શકાય કે, જેઓ મહાસભાને તેની ઉપાડેલી હાડત બંધ રાખવાની સલાહ આપવા નીકળ્યા છે, તેઓ તે હાડતના દુરમન હોઈ એટું મહત્ત્વ જ સમજ્યા નથી, મહાસભાની એ હાડત તો સાંસ્થાનીક સ્વરાજની પ્રાપ્તિ પછી પણ ચાલુ જ રહેવાની—કેમકે લોકોમાં તેણે સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાનો ઠરાવ કર્યો છે. અલખત, મવાળ મહાસભાને તો સંધીકાળની કેટલીક સવચ્છતાઓની સગવડવાળું સાંસ્થાનીક સ્વરાજ મેળવવાથી સમાધાન અને સંતોષ મળે તેમ છે; કેમકે તેમનો એ સ્વીકૃત સીદ્ધાંત છે. જ્યારે મહાસભાનો નીત્ય બુદ્ધિ છે. અને હાલની કામદાર સરકાર પણ હીંદીઓના સ્વયંજ અને સ્વાત્મનીયતાના સીદ્ધાંતને સાથ આપવા માટે પોતાને બંધાયેલી માને છે. એટલે હાડત જવા તૈયાર બનેલા મવાળ મુતસદીઓ મહાસભાને કશું જ કહી શકે તેવી સ્થિતિમાં રહ્યા જ નથી.

આમ છતાં પણ હાલ તુરંત સમાધાન થવું હોય તો તેમાં આડખીલી નાખવાને અમે તૈયાર નથી. પરંતુ એ સમાધાન ૩૩ કરોડના વતનીઓની માતૃહુમીની પ્રતીક્ષાને પુરેપુરી રીતે સાચવીને થયેલું હોવું જોઈએ. એવા સમાધાન વખતે રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો મોભો, તેના અનુયાયીમંડળને હીસાએ બરાબર સચવાયેલા હશે, તેના પ્રમુખો ત્યારે સમાધાનીની શરતોની પ્રારંભની વાટાઘાટ માટે સંપુર્ણ સ્વતંત્ર હશે, ત્યારે ગાંધીજીની હાઝરી મહત્ત્વની મનાઈ હશે, તે વખતે માતૃહુમી તરફની લક્ષી એ ગ્રુન્ડો ગણાતો નહીં હોય, અને એવા કહેવાતા ચન્દા (?) માટે એક પણ માણસ તુરંતમાં નહીં હોય, કે માથું ટુટવાથી એક પણ માણસને ધરખી-લાળ સેવરી પડતી નહીં હોય, તે વખતે

ગાંધીજીની પહેરવી કે રાષ્ટ્રીયધ્વજ લાંબે કરવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યની માન્યતા અને સ્વતંત્રતાનો વીયમ મનાશે, તે વખતે ઘરની દુકાનો ઉપર ચોક્કા કરવી કે પરદેશી માલનો બકીબકાર પોકારવો એ કાનૂનસર મનાશે, ત્યારે કોઈપણ જાહેર રસ્તા કે જાહેર મથકન દેશના મુળવતનીઓ માટે બંધ નહીં કરી શકાતાં હોય, તે દીવસે રાષ્ટ્રના પત્રકારો, વક્તાઓ અને લેખકોને માટે ‘ઓડી’ન-સ’ની શોખના નહીં હોય; એ દીવસ નજીક આવે એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ. પરંતુ હીંદુસ્થાનવાસીઓની મહાનમાં મહાન સંસ્થાને કે મહાનમાં મહાન પુરોગોને પહેલાં નમાવવાનો આશય એજ પ્રતીપક્ષીઓની મહાન નીતી હશે કે રહેશે, ત્યાં સુધી કોઈપણ દમનનીતીથી અથવા મવાળ મીત્રાના એકપક્ષી પ્રલાપોથી મહાસભાને દબાવી, નમાવી કે હાડતમાંથી અટકાવી શકાય એવું અમને લાગતું નથી. પરંતુ નીખાલસ પ્રયત્ન કરવા ઇચ્છનારાઓ માટે જગતમાં કશું જ અધરું પે નથી. સમાધાનીના માર્ગ કદીએ સુંવાળા હોતા નથી, કે સમાધાની એકપક્ષીયે સાધી શકાતી નથી; એ વાત અમે વીસરતા નથી, એટલે મવાળ મીત્રાને માટે જો તેઓ કહે છે તેમ દેશલક્ષ્મી એજ એમની પ્રધાનઇચ્છા હોય, તો હાડત જવાની અંગત માન ખાટવાની વૃત્તિની તાલાવેલી તેમણે છોડવી પડશે, તેજ રીતે વાઇસરોયના ભાષણમાંથી ‘આશાનાં કીરણ’ શોધવા પહેલાં દમનનીતીના દોર પહેલાં નરમ કરાવી નાખવામાં પોતાની શક્તિ ખર્ચી, મહાસભાના મહારથીઓને એમનાં પ્રામાણ્યિક મંતવ્યની ખાત્રી આપવી પડશે. તે સીવાયની એમની તમામ વીનંતીઓ જેમ નીષ્ફળ જ જવાની છે, તેજ રીતે એમની જ એટલી હાઝરી-વાળી ‘ગોળમેજી’ પણ છેક જ નીષ્ફળ બની ‘મી’ગમેજી થઈ જવાની છે : એટલા એતવણીનો સુર સંભળાવેલા અમને વાજબી લાગે છે.

[તા. ૧૧ : ૭ : ૩૦]

સોરઠી ગુલામી

: લેખક :

સામળદાસ

લક્ષ્મીદાસ

ગાંધી

૧૮૦૧ ની સંધ્યાની ગુલામી સુરખી ઝડપભેર ઉડતી હતી. કાકીયાવાડને માથે કાળો ઝેખર જેવો અંધકાર ઉતરવાને ઝાંઝીવાર નહોતી.

સોરઠી કાળજીમાં પેટેલા સડો રોજને રોજ વધુ ને વધુ તીવ્ર બનતો હતો. કાકીયાવાડની બહુ ગવાયલી રજપુતાણ ભાઈ ભાઈનાં ગળાં વાઢવાને તત્પર બનીતી. રગરગતો કુસંપ : હાહડતાં વેરઝેર : સમસમતો જુલમટ : ઘોર અદેખાઈ : ભયંકર તીરસ્કાર અને કાળી ખુન-મરડી વડે સારો યે કાકીયાવાડ હીબડતો હતો.

નવાનગરના જાડેજા, મોરખીનાં કાકોર, ને ચીતળ, જેતપુર તથા કુંડલાના કાકીઓ બગવાન દુશ્મનોની તીખી ધાકે ધરધરતા હતા. માળીયાના મીયાણાઓ અને મોરખીના તાલુકદારોની વચ્ચે ખુલ્લા જંગ ખેડાતા હતા. કાકીયાવાડમાંથી મુઠ્ઠગીરી વસુલ કરવાની સત્તા વડોદરાના ગાયકવાડ ભોગવતા હતા. પણ એ સત્તા હવે પ્રાણુડીન બનેલી હતી.

કંપની સરકારનાં સોણલાં

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીયે, કાકીયાવાડનાં આકાશમાં પોતાનો ધ્વજગરો ફરકાવવાનાં અનેક સોણલાંઓ આજ પુર્વે સેવેલાં હતાં. પણ જાડેજાઓની જવાંમંડી અને કાકીઓનાં

લોખંડી બાવડાંઓ સોરઠને સીમાડે કાઢના થે સળવળાટ સાંખવાને તૈયાર નહોતાં. ૧૮૦૧ ના છેલ્લા દીવસો દરમ્યાન કંપની સરકારે આ દશા પલટાતી દીધી. અંદર અંદર સળગી ઉઠેલી સોરઠી સત્તાઓને વશ કરવાનું કામ વધુ પ્રમાણમાં વીકટ નહોતું, એટલે ગુલામીનાં કારાં અતપત્રોપર કાકીયાવાડને હાથે કાપમી અક્ષરો પડાવી લેવાનું કામ એ સરકારે એલેકઝાન્ડર વોકરને સોંપ્યું.

કુહાડાનો હાથો

વોકર કાચો નહોતો. તે સમજતો હતો કે ગમે તેમ તો યે પરદેશી ચક્રાંઓને માટે કાકીયાવાડનાં આકાશમાં ફરકવું સહેલું નહોતું. તેથી 'કુહાડાના હાથ'ની તેણે શોધ માંડી. કાકીયાવાડનાં દુર્ભાગ્યે મુનશી મહમ્મદઅલી હાથ આવ્યો. કાકીયાવાડને જીતવાની પોતાની વીશાળ યોજના કન'લ વોકરે મહમ્મદઅલીનાં હૃદયમાં ઉતારી મેલી. જે પ્રદેશ કંપની સરકારને જીતવો હતો એ પ્રદેશના બધા ખાડાટકરાઓ જાણવાની જરૂર હતી, એટલે કન'લ વોકરે પહેલી જ તકે કાકીયાવાડ જઈને એ જુમીનો આગ્રિ યે નકશો કાળજીપુર્વક તૈયાર કરાવીને મોકલાવી આપવાનું મુનશી મહમ્મદઅલીને સુચન કયું. નદીઓ, પવતો અને કીડલાઓનાં સ્થાન બરોબર બતાવવામાં

ના 'શ્રી ગણેશ'

અગાઉ એકસો ને પચીસ વર્ષ પહેલાંની આ સરમક્ષા છે. દરેક ઇંડીયા કંપનીએ, ગુજરાત-કાઠીયાવાડની ભુમીપર પોતાનો વાવરો ફેલી રીતે ઉઠાવ્યો, તેની ઐતીહાસીક હકીકત, મુળ પુત્રો સાથે ગુજરાતી ભાષામાં સિરહના સંસ્કારણના આ અભ્યાસી તરફથી, કદાચ પહેલી જ વખત પ્રસિદ્ધી પામે છે.

જરા જોટલી યે ચુક ન થાય, એ વાત પર ફરી ફરીને તેણે મુનશીયું ધ્યાન દોર્યું.

‘કુસંપનો લાલ લે’

મુનશી મહમ્મદઅલીને વોકરે આપેલી ખીજ આઠા કાઠીયાવાડમાં ભયંકર પ્રમાણમાં વસતી રહેલા કુસંપનો પુરેપુરો લાલ ઉઠાવી લેવાની હતી. નાના રજવાડાઓની આ વેર-ઝેર વચ્ચેની દયામણી દશા અત્યે કંપની સરકારની સહાયલુતી બતાવી એ સરકારની મદદ માગવાને ચાહે તે ભોંભે પણ તેઓને પ્રેરવાનું કામ પુરેપુરી કુશળતાપુર્વક કરી લેવાની છેલ્લી સુચના સાથે, કનૈયા વોકરે નજીકનાં ભાવીની અનેક આશાઓ અને દેટલા યે મનોરથોની વચ્ચે મુનશી મહમ્મદઅલીને કાઠીયાવાડના છતે ધણીયે લગભગ નધણીયાતા થઇ પડેલા પ્રદેશ ભણી વીદાય આપી.

મોરખીને સાથે ધનધોર વાદળો ઘેરતાં હતાં: અનેક આનોના ખજુખજુટો વાતાવરણને કંપાવતા હતા: કાંકોરો અને મીયાણાઓની વચ્ચે હજીજો તત્તવારો એકાએક અગાઉ રહેવાનાં ધડીયારાંઓ વાગતાં હતાં.

મીયાણાઓ બળવાલ હતા. મોરખીના કાંકોરો પર આજે તેઓને જો વીજળ વરતે

તો આવતી કાલે મીયાણાશાહી આખા કાઠીયાવાડને સર કરવાની ફાળ લેરે. આ ખીજીકથી કંપી ઉઠેલા આસપાસનાં રજવાડાઓ કોઇ પણ ભોંભે વીફરેલા મીયાણાઓને મનાવી શકવાની સધાહ મોરખીના મુઠાવલા કાંકોરને આપતાં હતા.

અણીની વેળાએ

અણીની આ વેળાએ મોરખીમાં આવી પહેંચીને મુનશી મહમ્મદઅલીયે મોરખી કાંકોરને કંપની સરકારનાં ‘ખાનગી માણસ’ તરીકે મળવાની ન્યારે યાચના મોકલાવી, ત્યારે એ કમનસીબ કાંકોર યુદ્ધ અને શક્તીની વચ્ચે ધડકતે હૃદયે હીંચકતો હતો.

જરાક વારમાં જ મુનશીયે કાંકોરને ઝડપી લીધો. અંગ્રેજોનાં અતુલ બળની પ્રશસ્તીયે કાંકોરને ચગડોળે ચડાવ્યો. મીયાણાઓને કચડી નાખવાનું રામચાણ અંગ્રેજ ઝોડીમાં તેને વસેલું લાગ્યું, ને તેણે મુનશી સમક્ષ કંપની સરકારની મદદની યાચના કરી. ખીજે જ દીવસે મુનશીયે એક યાચના પત્ર તૈયાર કર્યો. ખીચારા કાંકોરે એ પત્રપર મનનું માયું. રાજ્યના ખાસ વકીલને કનૈયા રોકરને ચરણે એ યાચનાપત્ર ધરી રહેવાને સાથ મોકલવામાં આવ્યો. એ દીવસ ૧૮૦૩ ના નવેમ્બરની ૧૭મી તારીખનો હતો.

મોરબીનો વકીલ વડોદરા પહોંચે એ પહેલાં જ કન'લ વોકરને કોને મુનશીના સફળ દાવની વાત તેના ગુપ્તચરે પહોંચાડી હતી. મોરબીના આ વકીલને 'પોતાનો' કરી લેવાની ખાસ સુચના મુનશીયે કન'લ વોકરને આગળથી જ મોકલી હતી, એટલે વડોદરાના એ મુત્સદ્દી રેસીડન્ટે મોરબીના વકીલ પર મોતી ઢાળ્યાં. કન'લ વોકરે મોરબીના વકીલને કંપની સરકાર તરફથી મદદ આપવાનું વચન આપ્યું.

૧૪ : ૧૨ : ૧૮૦૩

દરમ્યાન ૧૪ મી ડીસેમ્બર ૧૮૦૩ના રોજ મુનશી મહમ્મદઅલી તરફથી કન'લ વોકર પર એક પત્ર આવ્યો:

“મારું અહીંનું કામ ધમધોકાર ચાલ્યાં કરે છે, હાકોરનો દાણો બરોબર દાખી જોવાને ગઇ કાલે મેં તેની પાસે રજા માગી. જ્યાં સુધી હાકોરનો વકીલ આપની સાથે મદદની વાટાઘાટ ચલાવી રહ્યો છે ત્યાં સુધી મને રજા આપવાને હાકોર નારાજ છે.

“દરમ્યાન વકીલ તરફથી તેને ગઇ કાલે કાગળ મળ્યો છે. વકીલે આપનાં ભારે વખાણુ કર્યાં છે. વકીલને આપે મોરબી અને તેની આસપાસનાં નદીનાળાંઓની અને કીલ્લાટોકરાઓની કરેલી બારીક પુછપરછનું તેણે પોતાના પત્રમાં વીસ્તૃત વીવેચન કર્યું છે. આ બધું વાંચીને હાકોર રાચી રહ્યો છે.

“આપ વકીલને હમણાં લાંબી આશાઓ આપીને છ-

વાડવા માગ્યા છે અને એ દરમ્યાન અહીંની વધુ કુટકાટની રાહ જુઓ છે એ ઘટીત છે.

“મોરબીના કીલ્લાના સંબંધમાં આપે કરેલી પુછપરછનાં સંબંધમાં જણાવવાનું છે, એ કીલ્લા એક ઉંડી નદીના કાંઠા પર ઉભો છે. ચાર દરવાજાઓ છે. ચોપાસ ઉજ્જડ મેદાન છે. મેદાનમાં ક્યાંક ક્યાંક ટેકરાઓ પથ્થુ છે. આ કીલ્લાનાં રક્ષણને માટે ૨૦ તોપો ભરેલી રાખવામાં આવે છે.”

મુનશીની મોટી ભળ

આ પત્ર લખ્યા પછી મુનશીયે પોતાની પ્રવૃત્તિઓનો વીસ્તાર કર્યો. ચી-તળ, જેતપુર, મેંદરડા અને કુંડલા વીચેરેના તાલુકદારોની તેણે મુલાકાત લીધી. ભાવનગરના રાવળ વખવસીંહજીની સેનાયે ચી-તળ તાલુકોના ધાણુ વાળેલો હતો : જુનાગઢ અને નવાનગરનાં ત્રાસ તળે મેંદરડા અને જેતપુર સમસમતાં હતાં : કુંડલામાં ભાવનગરની હાક વાગતી હતી. સરહદને લગતી તકરારોનો પથ્થુ તોટો નહોતો : અને આ બધી રમઝટની વચ્ચે ગાયકવાડ અને પેશ્વાની વધુ તીખી તકવારોના ઝગઝગારાઓ આખાથે કાઢીયાવાડને આંશ નાંખતા અવાર નવાર ઝગડતા હતા.

ગુલામીનો પહેલો દસ્તાવેજ

આ દરમ્યાન દશાની વચ્ચે મહમ્મદ અલીયે કાળેલા બધા પાસાઓ સવળા પડ્યા. ડીસેમ્બરની આખરમાં મુનશીને વીજ્ય મળ્યો. કાઠીઆવાડના નવ તાલુકદારો પાસેથી તેણે કન'લ વોકર પરનો એક સંયુક્ત વાચનાપત્ર મેળવ્યો. અનાથના નાથ બનીને ધાવાને।

કનૈલ વોકર પરનો કાઠી તાલુકદારોનો એ માચનાપત્ર એટલે સોરઠી ગુલામીનો પહેલા દસ્તાવેજ.

આ દસ્તાવેજ દ્વારા નવ તાલુકદારોએ પોતાનો ગરાસ કંપની સરકારને સ્વાધીન કર્યો: પોતાને મહા આક્રમકતાથી ઉગારી લેવાની એ સરકારને ધીનંતી કરી: અને ચીતળના કીસ્વાની કાઠી કંપની સરકારને તેના વાવડાને માટે સ્વાધીન કરી.

‘જીત’ની ચોજના

આ બધો સંભાર એકઠો કર્યા પછીથી કનૈલ વોકરે ગવર્નર-ઇન-કૉન્સીલ તરફ ‘કાઠીયાવાડની જીત’ની સારી યે ચોજના રજુ કરી, ગાયકવાડનો કટિ કાઠી નાંખવાને સાર કાઠીયાવાડી મુસ્લિમીરીની તેની જોળાધરી આપવાની વોકરે સૂચના કરી. કાઠીયાવાડનાં, જોળામાં જોળાં, એક બંદર પર કાણુ મેળવવાની પણુ તેણે મુંબઇની સરકારની પરવા નગી માગી.

‘નાતુ’ સરખુ લશ્કર અને થોડા ધણો દારૂગોળો—કાઠીયાવાડને સર કરવાને સાર આટલી વસ્તુઓ પુરતી હતી.

૧૮૦૪ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૨ મી તારીખે મુંબઇ સરકારે કનૈલ વોકરને આ ચોજનાના સંબંધમાં જવાબ વાળ્યો. સરકારે વોકરને ભારે સાવધાનતાપુર્વક કામ લેવાની ભલામણ કરી. મુંબઇ સરકારના મંત્રી એ. જે. ગ્રાન્ટની સહીવાળા એ પત્રના આ અક્ષરો ખાસ અગત્યના ગણાય:

“આપણે કાઠીયાવાડનો કબજો લાંબને જ માત્ર બેસવાનું નથી. આપણે તો આપણો વાવડો ગુજરાતના આંતર પ્રદેશો પર પણ ફરકાવવો રહ્યો છે.

આમ છે એટલે જુનાગઢ, ભાવનગર અને જામનગર જેવાં કાઠીયાવાડનાં સત્તાધારી રાજ્યોને હુમલાં છેડવાનું માંડી વાળ્યો.

“આપણે અને શાંતીને નામે જ આપણું કામ આગળ ચલાવ્યો. આખરે આરે તો આપણે એ આખી ચે જુમી પર હાથ મેળવવી છે એટલે આપણી રાજ્યની કાષ્ટ મધ્યસ્થ સ્થળમાં માંડી રાકાય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખ્યો. આમ કરશે તો કરકસરી અને સાવધાનતાથી રાજ કરવું શક્ય બનશે.

“એ વાત ન જુલતા કે કંપની સરકારની પ્રતીક્ષા જેટલે અંશે વધારી શકશે એટલે અંશે આપણને લાલચથી નીવડશે.”

આ પછી કનૈલ વોકરે ગાયકવાડને સમજાવવાને હારેલાં પગલાંઓની સત્તાવાર માહિતી મળતી નથી..... છતાં ય એ વાત નીશીત છે, કે થોડાક મહીનાઓના ગાળા પછી કાઠીયાવાડમાંથી પોતાની વતી મુસ્લિમીરી ઉધરાવવાની ગાયકવાડે કનૈલ વોકરને સત્તા આપી.

વીજ્યનો ડંકો

થઇ સુક્યું. વોકરના વીજ્યનો મહાડંકો પડી સુક્યો. ગાંધ કાલના ‘શાંત અને નરમ’ વોકરનો આખો ચે રંગ કણુવારમાં જ પસરી ગયો. ગાયકવાડ પાસેથી મળેલી સત્તાના મદમાં એકાએક હટી ગયેલા એ રેસીડન્ટ કાઠીયાવાડના તાલુકદારોને પત્ર લખ્યો:

“તમારા પ્રદેશની દુઃખ દશા દૃષ્ટીને મને દીવગીરી થાય છે. તમારી

વસતી થતી નય છે. તમારી ખેતી પડી ભાંગે છે. અંદર અંદરના કુચ પની ઝાળમાં તમારો આખો યે પ્રદેશ સળગી રહ્યો છે.

“ગાયકવાડને તમે જમાખંદી આપવામાં દીલ કરો છે. જમાખંદીની વસુલાતનો ગાયકવાડનો હકક વધુ વારને માટે હવે સુલતવી રખાય એમ નથી.

“તલવારની ધારે પણ તમારી પાસેથી ગાયકવાડી વસુલાત લેવાની મને સત્તા મળી છે. કંપની સરકારનું લશ્કર થોડા દીવસો દરમ્યાન જમાખંદી ઉધરાવવાને તમારી વચ્ચે આવી લાગશે.

“તમારામાંના કેટલાક તાલુકદારોએ કંપની સરકારનું રક્ષણ માગ્યું છે. તમારે માટે કંપની સરકાર બધી સગવડો કુરી આપવાને તૈયાર છે. શાંતી અને ન્યાય-કંપની સરકાર આને પોતાનું મોંઘામાં મોંઘું સુત્ર માને છે.”

વોકરની સ્વારી

થોડાક દીવસો વીતી ગયા. ૧૮૦૪ નો સુરજ મધ્યાહ્ન મંડાયેલો હતો એ વેળાએ વોકરની સ્વારીએ કાઠિયાવાડનાં પાદરમાં પગ નાખ્યો.

આગળી ધડી અને કાલનો દીવસ. લાઇ-લાઇનાં લોહી સુસવાને ખડ થયેલા તાલુક-

દારોએ વોકરના ઘોડાની ખરીઓ ચાલી-કાઠિયાવાડની 'ગુલામીના ગણેશ' માંડ્યાં.

ગાયકવાડી જમાખંદીની વોકરે વસુલાત કરી. નવ તાલુકદારો પર કંપની સરકારનું તેણે સ્વામીત્વ જમાવ્યું.

* * *

કાઠિયાવાડની શૈયભુમીની વચ્ચે આ રીતે રોપાયેલો ખ્રીટીશ વડલો સમયનાં વહન સાથે પુલી અને ફાલી રહ્યો. એ વડલાનાં પડમાં પુરાયલાં કંઈક દગાફટકાઓનાં, ફેટલી યે ચાલ્યાઓનાં અને પાસવાર કાવત્રાઓનાં ખાતરનું પૃથકરણ કરવાનો આ લેખમાં અવકાશ નથી.

.....૧૮૨૦ ની સાલમાં, આખો યે કાઠિયાવાડ સર કરવાનું કંપની સરકારે લગભગ ૨૦ વરસો પુર્વે સેવેલું સોણલું સર્વાંશે સફળ થયું.

લગભગ પા સદીનાં વેરઝેર પછી રાજ-ઓથે આંખ ઉઘાડી; પ્રજાએ આગસ મરણ્યું. ખ્રીટીશ વડલો ધટાટાપ નમશેલો નિયુધિ. બહારથી એ વડલાની છાયા શીતળ હતી : અંદરથી તેવાં રોજ ને રોજ ઉંડાં જતાં મુળીયાંઓ સોરઠી કાળજી વધુને વધુ કારતાં હતાં; ભેતભેતમાં જ આ દશા રાજ્યોને ખુચવા લાગી : પ્રજાને પણ સાલવા લાગી.

પણ...પણ નવી ગુલામીની નવી લહરી-ઓથે મહાકેદનું ઘોરણ જમાવ્યું-ને સોરઠનાં સીંહણસંતાનોની ત્રાડો ગદ કાલની ગુન્જી ગયેલી વાત બની.

નવી આર્થિક ગુલામીનો ભય:

ખંધા જપાનવાસી-
ઓથી ચેતવાની જરૂર

: લેખક :

ડી. એસ. મહેતા

હિંદુસ્થાનમાં જપાનના કાપડની આપાત દર વરસે વધે છે, અને જપાનનો માલ હિંદી તેમજ વીલાપતી માલ કરતાં સસ્તે ભાવે વેચાય છે, તેથી હિંદી મીલોને રક્ષણ આપવા હિંદી ધારા-સભાએ આપાત જકાત વધારી આપવાનો કાયદો પસાર કર્યો એથી જપાનથી આવતા માલ ઉપર દર રતલે કોરા કાપડ ઉપર ૩૦ આનાની અને ફેન્સી ઉપર ૨૦ ટકાની જકાત ચાલુ થઈ, જપાનને આથી કાતીલ ફટકો પડ્યો છે અને તેના ઉદ્યોગમાં કાપડની વેદાશસાં ગંભીર પ્રભાવમાં ધટાડો થયો છે. માત્ર એકલા હિંદુસ્થાનમાંથી નહીં પરંતુ ચીનમાં પણ જપાનને સખત સોસલું પડે છે, કારણ ચીનમાં પણ રાજ્ય-વીક્ષવ હોઈને ચીનની પ્રજા પરદેશી માલનો ખરીદકાર કરે છે. હિંદુસ્થાનમાં મહાત્માજીએ સ્વગજની લડત ઉપાડી તે પંડી પરદેશી માલના ખરીદકારની ચળવળ જોસ-બેર ચાલી છે અને પરીણામે પરદેશની આપાત ધટી ગઈ છે, નવી વદીઓ જતી નથી એવી દરેક કાપડના વેપારના મથકોથી ફરીયાદો આવે છે. પણ જપાનની પ્રજા શાંણી તેમજ સ્વાર્થી છે. તેથી તેણે સીધી રીતે વીક્ષવની તેમજ ખરીદકારની સામે

હિંદમાં વધેલી જકાતને લીધે જપા-
નનો કાપડનો વેપાર તુટતો
જાય છે, તેથી ફેટલાક જપાનવાસીઓ
હિંદના મીલ ઉદ્યોગમાં નાણાં રોકવાની
ચેત્તી કરે છે. હિંદ માટે એ નવી
આર્થીક ગુલામી છે. એથી ચેતતા
રહેવાની પારાવાર જરૂર છે.

થવાનું પસંદ ક્યું નથી, પણ તેને બદલે
પોતાની મુદી ચીનમાં અને હિંદુસ્થાનના
મીલઉદ્યોગમાં રોકી, એ દેશોમાં માલ
બનાવવાનો નીશ્ચય કર્યો છે ચીનના
ગેંગ્ડાઇ તેમજ મંચુરીયામાં જપા-
નની લગભગ ૬૮ મીલો છે અને તે મીલો
ચીનાઇ કામદારો અને અધીકારીઓની મદદથી
ચલાવવામાં આવે છે. જ્યારે તેનો નફો
જપાનવાસીઓના ખીસામાં જાય છે. માત્ર
દસ વર્ષ પહેલાં હિંદુસ્થાનમાંથી દર વર્ષે ૬
લાખ ગાંસડી સુતરની ચીન ખાતે જતી હતી.
પરંતુ જપાનથી જપાને ચીનમાં પગદંડો
જમાવ્યો અને, પોતાની મીલોને ખીલવી
મજબુત બનાવી, ત્યારથી ચીનમાં હિંદુ-
સ્થાનમાંથી એક પણ ગાંસડી સુતરની નીકાસ
થતી નથી. પરંતુ તેને બદલે ચીનમાંથી
ઉસડું દર વર્ષે ૨ લાખ ગાંસડી જેટલું સુતર
આપાત કરવામાં આવે છે. હજી પણ ચીનનો
મીલઉદ્યોગ વધુ ખીલવવા માટે જપાન મહ-
ત્વાકાંક્ષા રાખે છે; કારણ કે ચીનમાં મજુ-
રીના દર જપાન કરતાં અર્ધા છે, વળી
ચીનમાં મીલો ૨૪ કલાક ચાલુ રહી શકે છે
અને જપાનમાં કારખાનાને લગતો કાપડો
લાલુ પડતો હોઈને ૧૭ કલાક કરતાં વધુ
મુદત ચુધી મીલો ચલાવી શકાતી નથી.

ઉપરાંત જાપાનમાં આયાત માલ ઉપર ૪ યેનની જકાત આપવી પડે છે. તેથી ૩ મોઘું પડે છે, ત્યારે ચીનમાં માત્ર ૫૦ સેનની જકાત છે.* તેમજ ચીન તથા સીબીરીયામાં ઉમરાના જેવું 'દુ'કા તારવું સફેદ ૩ ઉગાડવાના અખતરા સફળ થયા છે, તેથી જાપાનને ૩ માટે હીંદુસ્થાન ઉપર હવે વધુ આધાર રાખવો પડશે નહીં. તેથી જાપાન પોતાની દોલત ૩ની ખીલવણી પાછળ તેમ જ મીલ ઉદ્યોગના વીકાસ માટે ખરચશે. એ જ હોને તે પોતાનો પગદંડો આ બંને દેશો ઉપર મજબુત બનાવશે. જો કે ચીનની માફક હીંદુસ્થાનમાં જાપાનની માલિકીની મીલો નથી, માત્ર એક જ મીલ મુંબઈમાં છે—એટલે જો લવીબમાં જાપાનની મુડી મુંબઈ અથવા દેશવરમાંની મીલોને ખરીદવામાં વાપરવામાં આવે તો નવાઈ નહીં. ચીનમાં જેમ મજુરીના દર સસ્તા છે તેમ હીંદુસ્થાનમાં પણ તે દર ઓછા છે અને વળી પરદેશી માલ સામે હીંદી મીલોને રક્ષણ મળે છે, તેથી જો હીંદુસ્થાનમાં મીલો સ્થાપી હોય તો વધારે ફાવી શકાય એમ જાપાન માને છે.

જાપાનના શ્રીમંત મીલ માલિકોનો એવો ચોક્કસ નીશ્ચય જણાય છે કે, હીંદુસ્થાનમાં અંગ્રેજ સરકારે પોતાના માલને વધારે પસંદગી અપાવવા ખાતર જાપાનના માલ ઉપર વધુ જકાતી બોલે નાંખ્યો છે, તેથી તેનો પ્રતીકાર હીંદુસ્થાનમાં મીલો સ્થાપીને કરવો વધારે ઇચ્છ છે. ચીનની સરકાર પણ ચીન-જાપાનની જકાતી ધોરણ નીસરેતોની ઢોળે ઓછાંખર મહીનાથી જકાતવું ધોરણ આપાત મંચુરીયાને ખીલવી ત્યાં પોતાનો પગદંડો

માલ ઉપર ૨૫ ટકા વધારવાની છે. એટલે આ બંને દેશોનો વેપાર ગુમાવવો પડે એવી કફોડી સ્થિતિ જાપાનની થઈ છે. જાપાન ચીન ખાતે હાલમાં ૧૮૬૦૦૦૦૦૦ યેનનું કાપડ દર વરસે ચડાવે છે. એટલે દર વરસે તૈયાર થતા આટલા કાપડનો નીકાલ કરવા માટે તેને બજારોની જરૂર છે. તેમાં જો ચીન તેમજ હીંદુસ્થાનનાં બજારો તે ગુમાવે તો જાપાનમાં કાલનો દુકાળ આવે આવે તેવી વીધમ સ્થિતિ થાય તેમ છે.

હીંદુસ્થાનમાં દર વરસે જાપાનથી ૨૪ કરોડ વાર કાપડ અને ૩ કરોડ રત્ન સુતરની આયાત થાય છે, તે ઉપરાંત ૩. ૧ કરોડ ૩ લાખનું રેશમ આવે છે. પણ ૨૦ ટકાની વધારેલી જકાતથી એ આયાત ઘટવા માંડી છે અને હજી પણ ઘટે તેમ છે. કારણ કે હીંદુસ્થાનમાં સ્વદેશીના પ્રચારની તથા પરદેશી માલના બહીષ્કારની પ્રવૃત્તિ બહુ જ મજબુત બનતી જાય છે, તેથી જાપાનના મીલ માલિકો અને શ્રામ તો ગલરાયા છે અને પોતાની મુડી હીંદુસ્થાનની મીલોમાં રાખી કાપડનો વેપાર જતન રાખવા ઇચ્છે છે. આ પ્રમાણે જો જાપાન હીંદી મીલોનો વહીવટ કરવા તેમાં મુડી રોકે તો તેઓને પેદાશ ખર્ચમાં અર્ધોઅર્ધ ફાયદો થાય તેમ છે.

ચીનની પરીસ્થિતિ તપાસતાં માત્રમ પડે છે કે, મંચુરીયા અને ચીન વચ્ચે જમીન માલિકી માટે સરહદ ઉપર જકાત લેવામાં આવતી હતી તે જકાતનું ધોરણ આ વર્ષની આખરે પુર થાય છે; તેથી જાપાન વીના મુસ્કેલીએ મંચુરીયામાં ગમે તેટલી મીલો ત્યાં બાંધી શકશે. હાલ જાપાનની માલિકીની મંચુરીયા સ્પીનીંગ કંપની છે તેમાં ૩૧૦૦૦ સ્પીન્ડલો (ચરખા) છે, તેથી જો જાપાન મજબુત બતાવે તો તેમાં પણ નવાઈ નથી.

* એક યેન બરાબર ૩. ૧-૭-૬

એક યેન બરાબર ૩. ૬-૬-૩

વળી એ પશુ લક્ષમાં સખવા જેવું છે કે હીંદુસ્થાનમાં મીઠાનું કામ ઉપાડી લેવામાં તેઓ એવી જાતનો ભય રાખે છે કે, જો તેઓની મીઠા હીંદુસ્થાનમાં સ્થપાય અને હીંદી જનતાને જોઈતું કાપડ પુરું તેઓ પાડે તો ભવિષ્યમાં હીંદમાં મીઠા ઉદ્યોગ વધુ ખીણે અને જાપાનનો વેપાર તદ્દન પાપમાલ થાય. આ ભય દૂર કરવા તેઓ કેવી જાતના ઉપાયો યોજે છે તે જોવાનું છે. પરંતુ જો જાપાનની મુડી હીંદી મીઠા ઉદ્યોગમાં દાખલ થાય-અને આ દેશના મુડીવાદીઓ તો પોતાના આર્થિક લાભ માટે રાષ્ટ્રીય હિતને બાલુએ

મુકવામાં જરાયે વીલંબ કરે તેમ નથી-તો હીંદની આર્થિક સ્વતંત્રતા માટે એક નવોજા ભય ઉભો થાય. એટલે હીંદી જનતાએ તેવા ભયની સામે પુરુષ સાવધાન રહેવાની જરૂર છે. જો કે વર્તમાન હીંદીઓની મનોદશા જોતાં, એ જાતના પ્રત્યેક પ્રયાસને બરીબકરના શસ્ત્રથી તોડી જ પાડવામાં આવશે; છતાં ચીનમાં કયું છે તેમ ખંધા જાપાનવાસીઓ બાંધ દેખાવે હીંદી તત્ત્વ રાખી, અંદરબાનેથી નફાની મલાઈ ખાઈ જવાની શુભ ધેરવી ન કરે તેથી બહુજ સાચવવાનું છે.

દરદી : “તમારી ખાત્રી છેને કે મને ન્યુમોનીઆ ન થયો છે? ધણી વખત ઠાકતરો ન્યુમોનીઆની દવા આપે છે અને દરદી કાઠ બીજાજ રોગથી મરી જાય છે.”

ઠાકતર [ગીરવથી] : “પણ હું ન્યારે ન્યુમોનીઆની દવા લખી આપું ત્યારે તમે તો જરૂર ન્યુમોનીઆથી જ મરશો.”

* * *

શિક્ષક : ચુરને જ્ઞાતી ઉપમા આપી શકાય? વીઘાથી : પોલીસની.

શિક્ષક [નવાધ પામીને] : કેમ વાડ?

વીઘાથી : કેમકે બન્ને ઘોડા કરે છે અને

ઝડપી લે છે!

મકાનમાલીક [મલુરને] : જો પેલું સાચું થર બંધાય છે તેનો મલુર એકી વખતે દશ છંટ લઈ જાય છે, અને તું માત્ર પાંચજ ઉંચકે છે.

મલુર : ખરું છે ભઈર્યાબ; એ મલુર આજસુ હશે, એટલે એ ધક્કા આપતાં ડરતો હશે.

* * *

“તમે શું લેશો? ચલ કે નારતો?”

“તેનો આધાર એક વાત જાણવા ઉપર રહે છે.”

“કઈ વાત?”

“હોટેલવાળાને પૈસા કેણુ સુકવવાનું છે તે.”

નવયુગનો યુવાન

કુંકારે જગ જ્વાલા ભરતો :

અગ્નિરસે સળગી ઉઠતો :

વીરાટ જ્વાલામુખી જેવો :

નવયુગનો યુવાન.

સાગરજળમાં સ્વપ્નાં રચતો :

ભાતુ ભગૈથી જીવન ભરતો :

ભર પ્રભાટે સગવડે ઉડતો :

નવયુગનો યુવાન.

ધર-ધર પુરી જવલંત ભાવના :

ધડનર ધડતો નવીન પ્રજ્ઞનાં :

મરી મટતો આદર્શ-સીધીમાં :

નવયુગનો યુવાન.

વીજળ-પતાકા ધારી ધસતો :

યુગબળની વીરક્ષક ગજવતો :

અભય, અનમ ને ઉજળો ઉભો :

નવયુગનો યુવાન.

ચુ. રા. પાટડીઆ

થો
મ
સ
એ
ડ
વ
ડ
લો
ર
સ

જિ
ટ
ન
નો
લે
દી
મા
ણ
સ

લેદી લોરેન્સ : આરણ પોપાકમાં

જે લેદી પુરુષનું નામ ઇજીપ્ત, મેસોપોટેમીઆ, ઇરાક, સીરીયા, ચેચેસ્તાઇન, અફઘાનીસ્તાન, બહુચીસ્તાન, દીક્કી અને મુંબઇમાંનાં તેનાં લેદી કાર્યોથી મશહુર બની ગયું છે, તે લેદીનીતીને માગે આટલો પાવર થો કેમ બની ગયો, એ જાણવા લેવી બાકી છે. એનું જીવન અનેક હીંદી મૌજવાનો માટે અનુકરણીય છે.

:: શ્લોક ::

ગનકીનાથ

લેદી કનૈસ લોરેન્સના નામથી જે હવે તો જગમશાહુર થઇ ગયેલ છે, તેનું આખું નામ થોમસ એડ્વર્ડ લોરેન્સ છે. તે મુળ આયર્લેન્ડનો વતની છે.

શીશ રક્તનો માનવી

આયર્લેન્ડના પશ્ચીમ કાંઠા ઉપરનું ગરબે નામનું ગામડું તે લોરેન્સનું મુળ વતન.

એવેના વતનીઓ સુઠઠ બાંધાના અને ગમે તેવા પ્રસંગની સામે પણ હાડાની માફક ટકી શકે તેવા ગણાય છે. અને માત્ર પાંચ ફુટ ને ત્રણ ઇંચની ઉંચાઈના આ બેદી લોરેન્સમાં માતૃભૂમિનો એ વીચીટ્ટ ગુણુ મોટા પ્રમાણમાં ઉતરી આવેલો છે. પરંતુ લોરેન્સની નસોમાં માત્ર આયરીશ લોહી જ વહેતું નથી: રંકોટલેન્ડ, વેસ્ટ, ઇંગલેન્ડ અને સ્પેનનું રક્ત પણ એની નસોમાં વહે છે.

બેદી લોરેન્સના પુર્વજોનો સંબંધ હીંદ સાથે જુના વખતનો છે. 'પૌના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં જેમણે ભાગ લીધો હતો તે સર હેનરી લોરેન્સ અને સર જર્જન લોરેન્સ, હીંદમાં ખ્રીડીશ સામ્રાજ્યની સ્થાપનાના કાર્યમાં પોતાનો ફાગો આપી ગયા હતા. એના પીતા, થોમસ લોરેન્સ આયર્લેન્ડમાં એક વખતે જાગી-રહાર હતા. રમતગમતનો એમને સારો શોખ હતો. ગ્લેસ્ટન યુગમાં જમીનના ભાવ એકે-દમ ખેંચી ગયા, ત્યારે થોમસ પોતાની તમામ મીશ્કત ગુમાવી ખેંદો, ત્યારથી તે પોતાના કુટુંબને લઈને વેસ્ટમાં રહેવા આવ્યો. ત્યાં વેસ્ટના જાદુગર લોહડ જ્યોર્જના મકાનની પાસેજ-કાર્નાર્વન ગામમાં થોમસ એડવર્ડ લોરેન્સનો જન્મ થયો હતો. અને આજે પણ શ્રીટનના એ અર્થગ મુસદ્દી લોહડ જ્યોર્જને જુવાન લોરેન્સ સાથે દોસ્તી છે.

થોમસ એડવર્ડ લોરેન્સનાં આલ્પકાળનાં આરંભનાં પાંચ વર્ષ ખ્રીડીશ ચેનડમાંના જસી' ટ્રાપમાં ગયાં હતાં. તેની દશ વર્ષની વય હતી ત્યારે એના પીતા કુટુંબને લઈને સ્કોટલેન્ડમાં ગયા અને ત્યાં ત્રણ વર્ષ રહ્યા. ત્યાંથી વળી એ કુટુંબ ક્રાન્સમાં ગયું. ત્યાં બેદી લોરેન્સ એસ્ટ્રેટ કોલેજમાં જવા લાગ્યો. ત્યાંથી વળી તેણે ઇંગ્લીશ સંસ્કૃતિના કેન્ડ્રસમાં એક્સકર્ટમાં વચ્ચા ગયા, ત્યારથી એ કુટુંબ ત્યાંજ વસે છે.

સાહસીક નેડ

નાનો લોરેન્સ જ્યારે એક્સકર્ટ લાઇ સ્કુલમાં જતો હતો ત્યારે એના દોસ્તો તેને નેડ ન્હ લાડકા નામે બોલાવતા હતા. તેની વીઘાર્થી અવસ્થામાં નેડ બહુ જોરાવરીઓ ન હોતો ગણાતો, તો પણ તેના નીડર સ્વભાવમાં જ, સાહસીકતા તરફનો પ્રેમ હોયોછક ઉભરાતો હતો.

એક્સકર્ટની નીચે ટીકમીકસ્ટ્રીમ નામનો ઝરો વહે છે. તેમાં તરવું મુશ્કેલ મનાય છે. પણ નેડ લોરેન્સ અને તેના સાથીઓ હાથમાં ખતીઓ લઈને ચત્તા ચુતા ચુતા એ બધો મુશ્કેલ ઝરો તરી વળ્યા છે. એક્સકર્ટ નાવડાં તરાવવા માટે મશહુર સ્થાન છે. ત્યાંના પ્રચેક ઝરા ટેમ્સ નદીને મળે છે અને તેમાં નાનકડી નાવડીઓથી તરી શકાય છે, પરંતુ ઇસ્લીપ ઉપરની ચેરવેલ નદીમાં કોઇ દેકણે નાવડી લઇ જઈ શકાય તેમ નથી, એવું ત્યાંની 'ગાઇડ બુક્સ'માં લખેલું છે. એ લખાણને ખોટું ઠરાવવાતું સાહસ નેડ અને તેના મીત્રોએ ખેડ્યું, અને એ મુશ્કેલ મનાતી નદીમાં પણ નાવડી ફેરવી આપ્યાં.

નાનો નેડ આલ્પકાળથી જ વૃદ્ધોની ડાળીએ ફરવાનો શોખીન હતો, એટલું જ નહીં પણ જ્યાં જવાની કોષ્ટકની જ હીંમત ચાહે, તેવાં જાપરાં ઉપર પણ ચડી જવાની એને ટેવ હતી. આવા પ્રયોગમાં એક વખત એ લાઇ સરકી પડેલા અને તેથી તેનો એક ટાંડીચો ટુટી ગયો હતો. કહે છે કે આ અકસ્માતને લીધે જ લોરેન્સ માત્ર સત્તાપાંચ ફુટ જોડેલા હીંગણો રહી ગયા છે.

સુળથી જ તાયફાવ ળો

નેડ લોરેન્સનું જીવન જ અરજી રજોના તાયફાવાળાઓની માફક અતીથમીત રીતે ગયું છે. જો કે ખેંચેતરની રીઝી મારેના

માર વર્ષનો અભ્યાસ તેણે ત્રણ જ વર્ષમાં પુરો કર્યો હતો, તો પણ ઓક્સફર્ડમાં તે માટે થતાં ભાષણોમાંના એકકથમાં તે બેટા ન હોતો. 'ટ્યુટર'ની પાસે તે કવચીત ક્યવચીત ખેસતો, પણ મોટે ભાગે તો તેણે એ સમય પગરરતે આખા ઇંગ્લેન્ડનું લમણ કરવામાં ગાળ્યો હતો; અને કેટલોક વખત તેણે મધ્ય-કાલીન સાહિત્યના વાચનમાં ગાળ્યો હતો. એકાંત એને ત્યારે ૫ બુઝ ગમતું, તે માટે તે મોટે ભાગે દીવસે ઉઘી જતો અને આખી રાત વાંચતો.

આપણા રવીબ્રાજની માફક કેળવણીની કાષ્ઠ પથ નીચીત પદ્ધતીની અમે તેનો કંદર વીરોધ હતો. સગવડભર્યા ધંધો મેળવવા માટે યુનીવર્સીટીનું શિક્ષણ લેવું એ વીચાર જ તેને પસંદ નહોતો. વીઘાથી અવસ્થામાં તેનું મુત એક જ હતું: "ફર્જ કરતાં આનંદ એ વધુ લાભદાયક છે."

એણે વીઘાથી અવસ્થામાં જુના અને નવા તમામ લશ્કરી લખકોના પ્રયો વાંચી નાખ્યા હતા. તે પણ માત્ર મનની ઇચ્છાને સંતોષવા ખાતર જ. લશ્કરી પુસ્તકોમાં માર્શલ ફ્રેશનું *Principe de Guerre* એનું પ્રીય પુસ્તક છે, છતાં અરબરથનમાં એણે યુદ્ધ દરમીયાન જે સાહસ કરી ખતાવ્યાં તેમાં, તુર્કોની સાથે રેતીનાં રણોમાં લડતાં પડતાં અત્યવરથીત મુઘોમાં તો, તેને સીઝર અને બ્રોફોનની પ્રાચીન યુદ્ધનીતી જ ઉપ-ચાગી લાગી હતી. જે યુદ્ધનીતી માર્શલ ફ્રેશની લડાયક નીતીથી બીજકુલ પ્રતીકુળ છે.

અરબસ્થાનની યાત્રા

ઓક્સફર્ડની એમ. એ. ની પરીક્ષા માટે તેણે "ખ્રીસ્તી ધર્મયુદ્ધ * (Crusades) સમયનાં લશ્કરી સ્થાપત્ય" એ વીષય નીખધ માટે પસંદ કર્યો હતો. અને એ કામમાં તે

એટલે મશગુલ બની ગયો હતો કે, સ્થાન પર જઈને એ પ્રાચીન સ્થાપત્યનો અભ્યાસ કરવાની જગ્યા એનામાં સંગ્રહ થઈ ગઈ, અને તે માટે એ મુસાફરીએ જવાની તેણે માતા-પીતા પાસે પરવ નગી માગી. તેની એ જગ્યાને ઓક્સફર્ડના જાણીતા વીદ્વાન ડો. ડેવીડ જ્યેન્સ ડોગથર્ડ ખુબજ અનુમોદન આપ્યું. ડો. ડોગથર્ડ અરબસ્થાનના સંગ્રહમાં ખુબજ અનુભવી છે, તે વખતે એ ઝંઝ-મોલીઅન મ્યુઝીઅમના ક્યુરેટર હતા. લોરેન્સના જીવન ઉપર આ ડોક્ટરની આત્યારે પણ ખુબજ અસર પડેલી છે. યુરોપી યાદવી વખતે કનૈલ લોરેન્સે જે પરાક્રમ કરી ખતાવ્યાં તેમાં આ ડોક્ટરની તેને લારે મદદ હતી. એ યુદ્ધ દરમીયાન કનૈલ લોરેન્સના સલાહકાર તરીકે કામ કરવા ડો. ડેવીડ જ્યેન્સ ઇંગ્લેન્ડમાં આવીને રહ્યા હતા.

લોરેન્સની માતાને પોતાનો પુત્ર અપરી-પકવ વયે આટલે દુરની મુસાફરીનું સાહસ છિલાવે તે પસંદ નહોતું, એટલે પડેલાં લોરેન્સને તેણે પરવાનગી આપી નહીં, પણ અનેક અઠવાડીયાંની વીનવણીઓ પછી, માતાએ પોતાના સાહસીક પુત્રને થોમસ કુકેની કંપની મારફત મુસાફર તરીકે સીરીયા સુધી જવાની પરવાનગી આપી. આ મુસાફરીના ખર્ચ માટે લોરેન્સને ૩૦૦૦ રૂપીઆ આપવામાં આવ્યા. આ વખતે કુકેન્સમાં સહુએ ધન્યુ હતું કે લોરેન્સ થોમસ અઠવાડીયાં ફરીને પાછો આવી જશે અને ઇંગ્લેન્ડમાં ફરી કામ થશે.

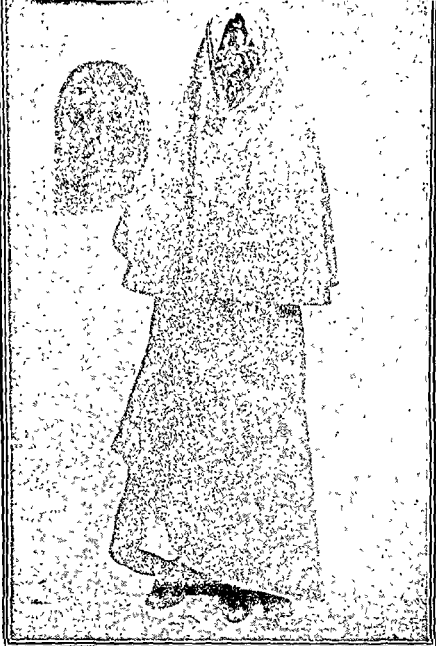
* આ યુધ્ધો ચેરસલેમની પવીત્ર લુભીને વીધમાંથીના હાથમાંથી મુક્ત કરવા માટે જ શરૂ થયાં હતાં. ખ્રીસ્તી યાત્રાળુઓ આ લડત લડતાં. તે ૧૦૯૬ થી ૧૨૭૪ સુધી ચાલ્યાં હતાં.

અરબસ્થાનનો તાજ બીનાનો રાજા જેડસલેમના સરકારી
મહેલના ઝરખામાં

દારૂગોળા અને બીજાં તમામ સાધનો છુટે
હાથે પુરાં પાડવામાં પણ કશી જ ઉણપ
આવવા દીધી નહોતી. ઉપરાંત યુદ્ધ પુરં
થતાં પેરીસમાં સંધીપરીપદ મળ્યા તે વખતે
અમીર ફૈઝુલને તેણે આપેલાં વચન પ્રમાણે
સીરીયા, અરબસ્થાન, દર્યા વગેરે પ્રદેશો
ઉપર સ્વતંત્ર સત્તા મળે, તે માટે પણ

બોરેન્સની લગ્નામણીથી શ્રીકૃષ્ણ મુત્સદ્દીઓએ
ખુબ જ મહેનત કરી હતી. પરંતુ ફ્રેન્ચોની
સાથે ૧૯૧૬ ના મેમાં થયેલા ગ્રાંડ દરારો
પ્રમાણે ફ્રેન્ચોએ સીરીયા ઉપર પોતાનો કાબુ
કાયમ રહે તે માટે અમીરની સમક્ષ આડખી-
લીઓ ઉભી કરી, અને છેવટે ફૈઝુલને સીરીયા
છોડવું પડ્યું, તે બધાથી બોરેન્સને ધણું જ

ભેદી લોરેન્સ : ટકોની ઇવણીમાં ભેદ લેવા જતાં સીરીયાની
'ખાનુ' તરીકેના પોપાકમાં

માફું લાગ્યું છે, કેમકે મીત્રરાજ્યોને અને
ખાસ કરીને ખ્રીસ્તીશાને મુદ્દના અણીને અવસરે
આરબોએ કરેલી મદદનો મીત્રરાજ્યોએ બદલા
આપ્યો નહીં, પણ આપેલાં વચનોનો મુદ્દાં
નિર્ભર કરવામાં આવ્યો હતો.

જાહેરાતનો હર

ભેદી લોરેન્સને ખુબ જાહેરાત ગમતી નથી,
તેમજ તેને મોટા દરકારી હોવાની, માન-
અકરામતની કે ધનદોલતની પણ પરવા

નથી. ખ્રીટીશ સત્તાવાળાઓએ તેને મેજરનો હોદ્દો આપવાની ઇચ્છા બતાવી ત્યારે તેણે કહ્યું : મારે મારા સાથીઓથી ઉંચા થવું નથી. આરખોએ ત્યારે તેણે આરખ સ્વતંત્રતા માટે બળવેલી સેવા માટે જે જીજ્ઞાસા તે આપવાની મરજી બતાવી ત્યારે પણ એણે ચોકળા ના સંભળાવી દીધી, ખાસ કરીને તે પત્રકારોથી અને તેની સાથે લગ્ન કરવાની માગણી કરનારી સ્ત્રીઓથી ખુબ ડરે છે, એટલે ઇંગ્લેન્ડમાં હોય ત્યારે પણ તે ગુપ્ત જીવન ગાળે છે. અત્યારે તેની ઉંમર ૪૨ વર્ષની છે, છતાં તેનામાં વૃદ્ધો જેટલું જ્ઞાન અને જવાનોની હીંમત છે. ઉંટ પર સ્વારી કરવામાં અને ગોળાથી આખા નીશાન તોડવામાં આરખો કુશળ મનાય છે. તેમની એ કુશળતાને લોરેન્સ ટપી ગયા છે, એથી જ આરખોનો તે માનીતો ધષ્ટ પડ્યો હતો. પ્રત્યેક કામમાં તે મદત્તવનું કામ કરે છતાં તેના યશભાગી ખીખને બનાવે, હંમેશાં આંખો તેમજ કાન ખુલ્લા રાખે અને બંને ત્યાં સુધી મોઢું બંધ રાખે : એ ગુણો ફર્લિસ લોરેન્સના સાહસને કૌતુકમંદ બનાવવામાં ખાસ મદદગાર નીવડ્યા છે. અરખ-સ્તાનમાં ખ્રીસ્તી તરીકે ફરિને, ત્યાંની શંકા-શીલ પ્રજાનાં વીશ્વાસ અને માન મેળવવામાં લોરેન્સનું સ્થાન લગભગ પડેલું આવે છે. આરખોને રાજ રાખવા તે હંમેશાં એમના રીતરીવાજને ધણું માન આપે છે, ક્વચીત નમાજ પઢવા પણ તૈયાર થાય છે, અને આરખોના સવાલોને તેમની જ નજરે જુએ છે : એમાં જ એના વીજ્યની આવી રહેલી છે. કોઈ પણ જાતની માહિતી મેળવવી હોય ત્યારે કદી પણ સીધી રીતે તે કોઈને પ્રશ્નો પુછતો નથી, પરંતુ માણસને વાતચીતમાં ઉતારીને પરોક્ષ રીતે પોતાને જાણતી વીગતો કહાવી લે છે. તે જ

રીતે પોતાનું 'ધાયુ' કામ પાર પાડવા માટે પણ તે કદી સીધો અગ્રહ કરતો નથી. સત્તા માણસની યાજના પડેલી તે બરાબર સાંભળી લે. તેનો તે સ્વીકાર પણ કરે, પરંતુ ધીરે રહીને તે પોતાની યાજના એવી સીધતથી રજૂ કરે છે કે પોણે માણસ પોતાની યાજનાને વળગી રહેવાનો આગ્રહ સુકી દઈ, તેની વાતનો સ્વીકાર કરી લે.

દાર કે સીગરેટ તે કદી લેતો નથી, પણ ચોકેટનો એને ખુબ શોખ છે કે યુદ્ધ જેવા લયંકર સમયે પણ એના તંબુમાં ચોકેટની ખાલી પેટીઓનાં કેટલાંએ ખોખાં ખડકાયલા પડી રહેતાં.

માનચાંદ તરફ યાજાવ

ત્યારે ત્યારે ખ્રીટીશ કે ફ્રેન્ચ સરકારે તેને માનચાંદ કે ઇલકાળ આપવાની માગણી કરી છે ત્યારે ત્યારે તે ટેને! સીધો ઇનકાર કરવાને બદલે, ઉંટ, વીમાન કે ખીલું જે કંઈ વાહન મળ્યું, તે દ્વારા ત્યાંથી ચાલ્યા જ જવાનું તેણે પસંદ ક્યું છે. એક વખત ફ્રેન્ચ સરકારે બક્ષાયામાં ફ્રેન્ચ, ખ્રીટીશ અને આરખ સેનાઓની લાંબરીમાં બંદુ જ દબાવ્યાબરી રીતે લોરેન્સને Croix de Guerre with palms નો ખીતાબ આપવાની તૈયારી કરી છે એ વાત જાણી ત્યારે તે અરખસ્તાનનાં રથમાં નાસી ગયો હતો. અને તેથી તેને એક વખતે દેતરિને તે ક્રીયા કરવામાં આવી હતી. પણ એ ખુબ માનેવંતા મનાતા ચાંદને તે પોતાના તંબુમાં ચોકેટની ખાલી પેટીના ઢગલામાં જ હંમેશાં નાખી સુકતો.

એક વખતે ડ્યુક ઓફ કોનૉટ પેરેસ્ટા-ઇનની સુલાકાતે આવ્યા, ત્યારે જનરલ એલે-ખીને મોટો ઇલકાળ આપવાની વીધી યદ, તે વખતે જ લોરેન્સને સુધા ઇલકાળ આપવાની વીધી થવાની હતી. આ વખતે લોરેન્સ

કુન'લ લોરેન્સ: પ્રીન્સ આઈ મહા તરીકે. તેના કુમરપદમાંના
જમણા ઇસ્લામના પંચીત્ર પુરુષો જ ધારણ કરી શકે છે. એ
લાલ અમીર હુસેન તેને આપ્યો હતો.

ટકાની રેલ્વે-ટુનેલે સુરજોથી ઉગ્રવી મુક-
વાના કામમાં રોકાયેલા હતા. ત્યાંથી તેને
કાંઈ આવવા વીમાન-ગોઠવવામાં આવ્યું હતું
અને. જુદી જુદી આરમ્ભ છાવણીઓમાં

વીમાનોમાંથી એવી પત્રીકાઓ નામવામાં
આવી હતી કે, જે કાંઈ શરીર લોરેન્સને
મજે તેમણે તેને જરૂરસરખા ખાતે હાઝર
રહેવને સંદેશો આપેલા. પણ કોનેટના

ડ્યુક જેરેમીની ક્રીયા કરીને હજીત ચાલ્યા ગયા તે પછી જ લોરેન્સ ત્યાં આવ્યો અને તેના મિત્રોએ ખીબા મીધે છેતરીને તેને કેરો મોકલાવ્યો, પણ ત્યાં એક ગોરા સિપાહીએ તેને આપવામાં આવનાર ચાંદની વાત જીવંત કરી દીધી, એટલે કેરોમાં પોતાનો પોશાક પણ લેવા થોભ્યા વીના તે એકદમ અરબસ્તાન તરફ ચાલ્યો ગયો હતો.

આમ તે માનચાંદની દરકાર રાખતો નથી, તેટલું જ નહીં પણ તેને મળેલી 'રીઅન્સ' પણ તે કદા પહેરતો નથી. તેને એક વખતે નાઇટલુડ આપવાની માગણી થઇ ત્યારે તેના સુદ્ધાંએ તે ના પાડી. આ સંખ્માં એના એક માત્રે પડપુછ કરી ત્યારે તેણે કહ્યું: “જે માર. દરજીને હું ‘નાઇટ’ થયા છું એ વાતની ખબર પડી જાય તો, મારા કપડાંનો આંકડો તે ખેવડો બનાવી મુકે. અને મારાથી એટલા પૈસા ભરી શકાય નહીં.”

તેણે માત્ર ઓક્સફર્ડની ઓલ સોલ્સ કોલેજની ફેલોશીપનું માન સ્વીકાર્યું છે આ બહુમાન મહાવીરોને જ અપવાદ તરીકે મળે છે. તેની સાથે જેમને એ માન મળે તેમને ઠીક ઠીક નાણાંમેટ અને કોલેજના મકાનમાં રહેવા માટે સુંદર જગ્યા મળે છે. પોતાને મળેલા આ માન વીધે બેદી લોરેન્સે પોતાના એક અમેરીકન મીત્ર સાથે વાત કરતાં કટાક્ષમાં કહ્યું હતું કે: “આ માન માટે ત્રણ વસ્તુઓની ખાસ જરૂર પડે છે: હાંમલવાળાં વસ્ત્રોની સળવટ, નાની મંડળાઓમાં વાતચીત કરી શકવાની ટેવ અને પોટ [દાર]ની ઉત્તમ જાત ઓળખી કાઢવાની શક્તિ. પણ મારાં કપડાંનું ફેકાલું નથી; વાતોડીઆપણાનો મારો સ્વભાવ નથી અને દારૂ હું કદી પીતો નથી. છતાં મને તેમણે આ બહુમાન કેમ આપ્યું હશે એની જ મને તો નવાઇ લાગે છે.”

બધી રીતે બેદરકાર

બેદી લોરેન્સે એપીંગ ફેરેસ્ટમાં પોતાને સારું જાતે એક મકાન બાંધ્યું છે અને અરબસ્તાનને લગતાં પુસ્તકો લખવાની એની મુશાદ છે. એક વખત એણે લગભગ એવું એક પુસ્તક પણ તૈયાર ક્યું હતું પણ ઓક્સફર્ડ જતાં પોડીંગટનના સ્ટેશન ઉપરના છુક સ્ટોલમાં ચોપડી ખરીદવા જતાં, તેની હસ્તક્ષેપીત નક્ષ કાઢ ચોરી ગયું. એ વીધે પણ તે તો બેદરકાર જ છે. મીત્ર સાથે આ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરતાં તેણે એક વખત કહ્યું: “પીડા પતી-દુનીયાને યુદ્ધનું એક નવું પુસ્તક વાંચવું મટ્યું.” આમ છતાં મીત્રોના દબાણને લીધે તે ફરીથી પુસ્તક લખે છે એમ સાંભળ્યું છે. તેને હાથે પુસ્તક છાપવાનો શોખ છે. તે માટે તેણે એક નાનકડું છાપખાનું રાખ્યું છે. તેણે અરબસ્તાનને લગતા પોતાના એક પુસ્તકની આ છાપખાનામાં છ પ્રતો તૈયાર કરી હતી. તેમાંથી એક પ્રત તેણે એવી શરતે ખીટીશ મ્યુઝીઅમને મોકલાવી છે કે, “૪૦ વર્ષ સુધી આ પુસ્તકને લીબ્રેરીમાં રાખી મુકવું.” રમ્યાડ ક્રીસ્ટીંગ અને જ્યોન્ બનાર્ડ શા તેની સાહીત્યને લગતી મીત્ર મંડળીમાં ગણાય છે. કહે છે કે, તેના આ પુસ્તક વીધે એક મહાન અંગ્રેજ લેખકે એવો મત આપ્યો છે કે: અંગ્રેજ સાહીત્યમાં એ પીરેમીડ સમુ મનાશે.

ગાલીચાનો શોખીન

લોરેન્સને પુવના દેશના ગાલીચા એકઠાં કરવાનો ધણો શોખ છે. એક દીવસે જ્યેહાદમાં લોરેન્સે એક દબ્બાને નાનકડાં ગાલીચા ઉપર નમાજ પઢતાં જોયો. એ ગાલીચો તેને ધણો જ ગમી ગયો. જે કે તેમાં એકેક ધંચનાં ઘેરાવાં ત્રણ ચાર છીદ્રો હતાં, છતાં તેણે

તે ગાલીચો ખરીદવાની ઇચ્છા બતાવી. પેલા હાથમે તેના ૨૦ રૂપીઆ માગ્યા. હોરેન્સે તેટલી કીંમત આપી ગાલીચો ખરીદ્યા. પણ બન્યારે તે ગાલીચો હોરેન્સ ફરે લઈ ગયો ત્યારે ત્યાંના ગાલીચાના એક મશહૂર વ્યાપારીએ કહ્યું: સમરાવ્યા પછી આ ગાલીચાના ખુરીથી રૂ. ૧૦૫૦ ઉપજી શકે. ગાલીચાનો પોતાને આટલો બધો શોખ છતાં હોરેન્સ ખીજી બાબતોની માફક ગાલીચાઓ માટે પણ ધણી જ ઉપેક્ષાવૃત્તી બતાવે છે. એકાદકાંમાં બધાં તેની માતા રહે છે તે મકાનમાં પુવંના કેટલા ય ગાલીચાએ તો અને બનબોનો એક ઢગલો ધુળ ખાતો પડયો છે. આ સંબંધમાં એક રમુજ પ્રસંગ નોંધવા જેવો છે. એના કુટુંબના એક મીત્રનાં લગ્ન હતાં. હોરેન્સ ત્યારે ઘેર નહોતો. એની માએ તેથી લગ્નની ભેટ તરીકે તે મીત્રને એક ગાલીચો મોકલાવ્યો. માએ માનેલું કે એની કંઈ ઝાણી કીંમત બેઠી નહીં હોય. એ વાત હોરેન્સ ઘેર ગયો ત્યારે માતાએ તેને કહી. હોરેન્સે ઠંડે કાળજે કહ્યું: “એ ગાલીચાના મેં માત્ર રૂ. ૨૨૦૫ અપ્યા હતા.” છતાં હોરેન્સ તે માટે લગારે ચીડાયો નહીં, એટલું જ નહીં પણ થોડા વખતમાં તે બનાવ જ તેણે વીસારી દીધો.

ચચી'લનો સલાહકાર

પોતાના આરખ મીત્રોને અપાયલાં વચન બરાબર પળાય્યાં નથી અને અમીર ફેઝુલને સીરીયાની ગાદી ઘોડવી પડી છે, એ વાત એને ધણી ખટકે છે. કહે છે કે ત્યારથી તેણે સરકારી નોકરી છોડી દીધી હતી. પણ કોન્ઝરવેટીવો સત્તામાં આવ્યા અને વીન્સ્ટન ચચી'લે સંસ્થાનખાતાના મંત્રીત્વ પદસ્વીકાયું ત્યારે તેણે હોરેન્સને આમંત્ર કરીને નજદીકના પુવંના દેશાના ઉકળેલા મામલાને શાંત

કરવાનું કે મમાં તેને મંદદ કરવા માટે સમ બન્યો. તેણે એક વર્ષ સુધી રહેવાનું સ્વીકાર્યું. તે દરમિયાન તેણે નજીકના પુવંને લગતા પ્રસંગોના સંસ્થાનખાતાના સલાહકાર તરીકે કામ કયું. તેટલા સમયમાં મેસો-પોટોમીઆના સવાલનો હોરેન્સની ધારણા પ્રમાણે નીવેડો લાવવામાં આવ્યો, અને અમીર ફેઝુલને બગદાદ ખોલાવી ધરાકનો રાજ બનાવવામાં આવ્યો. એથી હોરેન્સના મનનું કંઈક સમાધાન થયું અને બરાબર એક વર્ષ પુરું થયું તે દીવસે જ માથે ટોપી મુકી અને સડજ કરણે બગદાદ જતો હોય તેમ તે સંસ્થાનખાતાની ઓફીસમાંની નોકરી છોડીને ચાલી ગયો.

રમુજ હોરેન્સ

હોરેન્સ ઓછાબોલો અને શરમાળ હોવા છતાં જેટલો કીંમતવાળો છે તેટલો જીવન તરફ બેપરવાહ અને રમુજ પણ છે. તે બન્યારે એકાદકાંમાં અન્ડરએડ્યુએટ હતો ત્યારે તેણે અને એના એક સહાધ્યાયીએ પરસ્પર પ્રતીક્ષા કરી હતી કે, બન્નેમાંથી જે કોઈ પણ ખાસ કરીને કંઈક બાજુવા જેવું કામ કરે ત્યારે તે માણસે ખીજાને તારથી જણાવવું: એટલે બન્ને સાથે મળી તે પ્રસંગનો આનંદ ઉઝવે. આ પ્રતીક્ષા પ્રમાણે કરનાર હોરેન્સે ૧૯૨૦ માં પેલા મીત્રને તાર કયો: “જલ્દી આવ. મેં અગત્યનું કામ કયું છે.” ફેલેજના દીવસો પછી માત્ર બન્ને મીત્રો વચ્ચેનો આ પહેલો જ સંદેશો હતો. પેલો દોસ્ત આવ્યો અને પુછ્યું: “તેં કયું મહત્ત્વનું કામ કયું છે?” ત્યારે હોરેન્સે જણાવ્યું: “એપીંગ જંગલમાં મેં બંગલો બાંધ્યો છે અને હું ગાયો રાખવા માંગ્યો છું!” આવો ખીજો રમુજ પ્રસંગ એ બંગલાના સંબંધમાં બન્યો હતો. સરકારી કાનુન છે

કનલ લોરેસ: સવાપાંચ ફુટીઓ લશ્કરી અમલદાર કેરોના
હુડ કુવાર્ટર્સમાં

કે, એપીંગના જંગલમાં કશું પણ સ્થાવર
આંધકામ કરી શકાય નહીં, કેમકે તે અધ-

રાષ્ટ્રીય મત્તા છે. આથી લોરેસનો બંગલો
બંધાઈ રહ્યો કે તુરત પોલીસ આવી, અને

તેને કહ્યું: “તમે કાયદાનો ભંગ કર્યો છે, કેમકે આ તો સ્થાવર મકાન છે.” એથી હોરેન્સ એકદમ લાલ રંગ લઇ આવ્યો અને નાનકડા બંગલાની ચારે બાજુએ તે સ્થાવર મીસકત નથી એ બતાવવા માટે નનાં નાનાં પેડાં ચીતરી નાખ્યાં! હોરેન્સના આ કામથી સત્તાવાળાઓને એટલી રમુજ ઉત્પન્ન થઇ કે, હોરેન્સ સામે તેમણે ક્યાંય પગલાં ભર્યાં નહીં. જો કે થોડા જ વખતમાં એ બગલા આગતો ભોગ બન્યો અને બધું હસ્તાંત્રિત થઇ ગયું.

આરંભો તરફ માન

હોરેન્સને આરંભ જાતી તરફ આકર્ષિત છે. તે એમ માને છે કે એ પ્રાચીન સંસ્કૃતિ-બાળી જાતી તરફથી પશ્ચિમને ધણું શીખવાનું મળે તેમ છે. એટલે જ્યારે અમીર ફ્રેડરિકને સીરીયાની ગાદી છોડવી પડી ત્યારે તેણે હાજરનાં વનમાનપત્રોમાં આરંભોનો પક્ષ કરનારા ફેટલાક લેખો લખ્યા હતા. તેમ કરતાં તેણે લખ્યું હતું: “પાગુ આપણે આ સંબંધમાં ફ્રેન્ચોને દોષ દઇ શકીએ તેમ નથી...આપણે યોતે જ્યારે બગદાદ પાસે પુહ કરતા હોઇએ અને મેસોપોટામિયા-વાસીઓમાંથી જ્યો ઉંચું મથું કરે તેવું માયું લાંબીને તેમને સ્વરાજ્ય બેગવવા અશકત બતાવી દેવા મથતા હોઇએ, તે વખતે તેમને (ફ્રેન્ચોને) દમાસ્કસ પાસે પુહ કરવા માટે ઠપકો આપીએ અને સીરીયા-વાસીઓને સ્વરાજ્ય અપાવવાના બદાને તેમને સીરીયા છોડી જવાનું કહીએ તો આપણી બુધ્ધિ માટે ખીજાઓને હસવું જ આવવાનું.”

દમનનીતીનો ટીકાકાર

બગદાદમાંના બ્રીટીશ અમીરોને હાજરની સરકારે સલામણુ કરેલી કે, તમારે

ફેટલાક આરંભ ઉમરાવો! પ્રતીતીધી-મંડળને મુલાકાતે બોલાવવું, અને મર્યાદાવાળી સ્વતંત્રતાની તેમની માગણીનાં રહસ્ય જાણવાં. આ સંબંધમાં હોરેન્સે આમ લખ્યું હતું: “પેલા અમલદારે એ પ્રતીતીધીમંડળમાં યોતાની પસંદગીનાં જ માણસોનું બરણું બધું” અને પછી જવાબમાં કંઠી નાખ્યું કે, ‘તે માટે તમે લાચક બનો તેને હજી ધણો સમય બેઠશે. સુંદર વચનો-પણ એ સમજોતો હાર માણુ અઠવાડીએ દીલ્લાહ ખાતે મેન્ચેસ્ટરના માણસો ઉપર પડશે. આ બળવા નીપમીત હબ ધારણ કરે છે. આરંભમાં આરંભોનો વીજ્ય થાય છે, પછી બ્રીટીશ લશ્કર ‘પ્યુનીટીવ’ (પ્રજા ઉપર શિક્ષા તરીકે) લશ્કર તરીકે મોકલવામાં આવે છે. તેઓ લડતા લડતા યોતાનો માર્ગ કરે છે. (જેમાં આપણી તરફ પ્રણું બોધું તુક્ષાન નોંધાય છે અને આરંભોને હારે તુક્ષાન વેડવું પડે છે.) એ લશ્કર નીશ્ચીત સ્થાને પહોંચે ત્યાર પહેલાં તોપખાનાએ, વીમાનોએ કે તોપવાળી સ્ટીમરોએ તે સ્થાન ઉપર ગોળાનો મારો ચલાવ્યો હોય છે. છેવટે કદાચ એકાદ ગામડાને જલાવી દેવામાં આવે છે, અને તેથી આખો છસો કંડો થઇ ગય છે. આપણે આવે વખતે જેરી ગેસ વાપરતા નથી એ જ નવાઇ છે. મકાનો ઉપર બંજોળા ફેંકવા તે સ્ત્રીઓ તેમજ બાળકોને સપાટામાં લેવાને ઠાંકપીછોડાવાળા પ્રયાસ માત્ર છે, અને આરંભ પુરુષોને ગોળાએ દેવામાં હમેશાં અપણા પડાતી લશ્કરને તુક્ષાન વેડવું પડે છે. ત્યારે જેરી ગેસથી હુમલો કરવાથી તો સફલાઇથી ગુન્હેગાર છલ્લાઓને સાફ કરી નાખી શકાય છે; અને રાજ્ય ચલાવવાની આપણી વતી-માન પ્રથમ કરતાં, ગેસથી રાજ્ય ચલાવવું એમાં કંઈ વધારે અનીતી જેવું નથી.

“મેસોપોટેમીઆમાં જે લશ્કરી ખર્ચ થાય છે તેનો ખોલે આપણા શાહી ખજાના ઉપર ફટકો બધો પડે છે તે આપણે જોઈ શકીએ છીએ, પરંતુ ખુદ મેસોપોટેમીઆ ઉપર તેનો ફટકો બધો ખોલે પડે છે તે આપણે જોઈ શકતા નથી. તેને બધા લશ્કરને તેમજ તેમના પ્રાણીઓને (ઉંટો ઘોડાં વગેરે) ખોરાક પુરો પાડવો પડે છે. યુદ્ધમાં ઉતરેલી સેના ત્યાં અત્યારે [આ લેખ લખાયો તે અરસામાં] ૮૫૦૦૦ જેટલી છે, પરંતુ ત્રણ લાખ માણસને માટે ખોરાકની સગવડ કરવાની હોય છે. કેમકે આપણા પ્રત્યેક સૈનિકની વાંસે તેમની સેવાચાકરી માટે ત્રણ ત્રણ માણસો રોકવા પડે છે. આજે મેસોપોટેમીઆનાં દર દશ માણસે એક માણસ આપણા સૈન્યમાં છે. અને તે દેશનું સત્ત્વ તેઓ ખાઈ જાય છે, છતાં હજી એ કીધા તેની પરીસીમાએ તો પહોંચી જ નથી. હજી તો લશ્કરને ખેવડું કરવાની વાતો થાય છે, અને સ્થાનિક સાધનો ખુટવા આવેલાં હોય, લશ્કરમાં વધારો થાય તેટલા પ્રમાણમાં ખર્ચનો વધારો થવાનો જ. આ વધારો ગણિતશાસ્ત્રના ધોરણ કરતાં વીશેષ છે.

“આ લશ્કરને હમણાં પોલીસનું કામ કરવું પડે છે. તેઓ એ પ્રજાને દાખમાં રાખી રહ્યા છે કે, જે પ્રજા માટે માત્ર એક પખવાડીઆ પહેલાં જ ઉમરગોની સલામાં એવું દહેવાયું હતું કે: તેઓ પોતાના દેશમાં આપણી હાઝરી ચાલુ રહે તેવું તકસી રહ્યા છે ! જે વખતે આપણી સામે મેસોપોટેમીઆની અંદર અસંતોષની આગ સળગી રહેલી છે, તેવે દાણે જ મેસોપોટેમીઆના ત્રણે અદેખા પડોશીઓ [જેઓ આપણી સામે થવાની યોજનાઓ ધરી રહ્યા છે] બહારથી હુમલો લાવે તો આપણી શું દશા થય તેની ઝાંઝા કરવાના સુદ્ધાં કરી શકે તેમ નથી.

આપણા સંદેશાવ્યવહારનાં સાધનો ખામી-લયાં છે. આપણાં બચાવનાં બંને બાજુનું સાધનો માત્ર હવામાં જ છે. અને યુદ્ધ સમયે હતું તેમ આજે ય આપણે આપણા લશ્કર તરફ અવીશ્વાસની નજરે જોઈએ છીએ.” અને છેવટે તેણે ટીકા કરી હતી: “આપણી શુદ્ધ સ્વીકારી નવેસરથી કામ લેવાની જરૂરી આપણા માની સ્વભાવને લીધે થતી નથી, જો કે ખરી રીતે તો આનંદપુર્વક તેમ કરવું ધરે છે. કેમકે તેથી દરેક અકવાડીએ આપણે લાખો પાઉન્ડના ખર્ચમાંથી ઉમરી જઈએ તેમ છે.”

સ્વતંત્રતાનો માથો

‘ટાઇમ્સ’ માં તેણે આરમોની તરફથી માં લેખ લખતાં કહ્યું હતું: “આરમોએ ટર્કો સામે બળવો કર્યો તે એટલા માટે નહીં કે, તુર્કી શાસનપ્રણાલી છેક જ ખરાબ હતી. તેમણે તો સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ માટે એ બંડ ક્યું” હતું. માત્ર માલીકો બદલાય અને તેઓ શ્રીદીશોની કે ફ્રેન્ચોની પ્રજા બને તે માટે યુદ્ધમાં એમણે પોતાના જીનને જોખમમાં મુક્યા નહોતા, પરંતુ પોતાની સ્વતંત્રતા માટે તેમ ક્યું” હતું.

“તેઓ સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે લાયક છે કે કેમ તે જવાબનું રહે છે. પણ સ્વતંત્રતાનો આધાર લાયકાત ઉપર રહેતો નથી. બલ્કેરીઆવાસીઓ, અફઘાનો અને તાલીતનો પણ સ્વતંત્ર થયા છે. જેઓ સારી રીતે શસ્ત્રસજ્જત હોય, અથવા તો ખુબ ખજાણા હિયા હોય કે પછી જેઓ એવા દેશમાં વસતા હોય કે જેની ઉપર બીજાઓ અધીકાર ભોગવવા જતાં લાલને બદલે ખર્ચના જ વીશેષ ભોગ બને, તેઓ સ્વતંત્રતા મહાણી શકે છે.”

અને સીરીયાના સંબંધમાં ફ્રેન્ચોને પણ હમણાં સુધારા આપવા પડ્યા છે તે જોતાં બેદી હોરેન્સનું કથન સાચું જ પડ્યું છે.

હોરેન્સના જીવનની આ રૂપરેખા લગભગ ૧૯૨૦ સુધીની છે. તે પછીના દશકામાં તેણે કેવાં પરાક્રમ કર્યાં છે, તેનો સળંગ ઇતિહાસ હમણાં સાંપડી શકે તેમ નથી. પરંતુ નજીકના પુર્વના દેશોથી માંડીને મુંબાઇ સુધીનાં એનાં કેટલાંક પરાક્રમોની તુટક તુટક

કથા આપણે બધા હજી ન ભુલી શક્યા હોઈએ તેટલી તાજ છે. મુળ આપણે જાણીએ છીએ કે ૧૯૧૫-૧૬ ના વર્ષની ઉમ્મરે પોતાના દેશને માટે કેવાં કેવાં સાહસ ખેડી શકે છે, તે જોયા પછી બ્રિટીશ મુલ્સદીઓ અને સાહસીકોનો ખ્યાલ આપણા નૌજવાનોને વીશેષ આવે અને હોરેન્સના સાહસપ્રીય જીવનમાંથી પ્રેરણા મેળવવાની વૃત્તિ જન્મે એ સ્વતંત્રતા માટે ઝંખી રહેલા હીંદ માટે જરૂરનું છે.

કેટલાંક ગયેલી તકને માટે ચીંતા કર્યા કરે છે, પરીણામે હાથમાં આવેલી નવી તકને તેઓ ગુમાવે છે, તેનો તેમને ખ્યાલ જ રહેતો નથી.

...

ચીંતા અને ગહરાટ શારીરિક શક્તિને ક્ષીણ બનાવે છે, મગજને અવ્યવસ્થિત કરી નાખે છે અને તેથી હાથમાં લીધેલાં કામ અધુરાં જ રહી જાય છે.

...

આપણને જે મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થવાનું હોય, તે ધીરજ તેમજ હીંમત રાખતાં શીખવે છે તે યાદ રાખવું.

ચીંતા જાતેજ એવી આપત્તિ છે કે જે આપત્તિ આપણે કદી ન ઇચ્છીએ તેટલી મુશ્કેલીમાં આપણને મુકે છે.

...

સંસાર રહેવા માટે જન્મો. મુશ્કેલીથી બચવા માટે કે જાડાં કોડી બનવા માટે જન્મો નહીં.

...

ચીંતા એ ન ઉચ્ચકી શકાય તેવો ભયંકર યોગ છે, જતાં તે નકામો યોગ છે.

...

નીચમીતપણે ખોટી ચીંતા કર્યાં વીના કીક કીક કામ કરનારાં કદી આસ્તાં નથી.

મુડીવાદની મીમાંસા

: લેખક :

મકરંદેલુ

: લેખાંક પાંચમો :

મુડીવાદ અને બેકારી

મુડીવાદી સમાજરચના નીચે પ્રજાનો સમુદાય રોજ રોજ વધતા પ્રમાણમાં પગારદાર મજૂરીમાં જકડાતો જાય છે. બેકાર અનેલા કારીગરો, ગૃહઉદ્યોગ ઉપર નબળાઓ, જાતમહેનત પર જીવનારો, ખેડૂતો, નાના વેપારીઓ, અદ્ય મુડીદારો, અને જંગી મુડીની યંત્રણાને લીધે જમીન-દોસ્ત યજ્ઞના તમામ માણસો ભાડૂતી મજૂર બની રહે છે. જેમ જેમ મુડી એકત્રીત, વ્યવસ્થીત અને કેન્દ્રીત બનતી જાય છે તેમ તેમ મુડીવાદી મદ્યમંડળના ક્ષતિજનક અપરમાં નાના ઉદ્યોગપતીઓ હોમાય છે. બેપાંચ વર્ષ પહેલાંના લખપતી આજે મધ્યમ વ્યાપારી બને છે અને આજને વચસો વ્યાપારી મુડીવાદના ચક્ર નીચે આવતી કાલે મોટા કારખાનાંને અધીન આડતીઓ કે પગારદાર નોકર બની રહે છે. આ રીતે લોકસમુદાની શુધામી કારમી બનતી આગળ ધવે છે. સંખ્યામાં રોજરોજ ઉંચે ચડતો અમજવી સમુદાય આખરે એટલો પીરાટ બને છે કે એને મુડીવાદ પોતાનાં કારખાનામાં સમાવી શકતો નથી. મુડીને જેટલા કામદારોની જરૂરત રહે, તેના કરતા મહેનતજવી માનવોનો આંકડો અતીશય મોટો થઈ પડે છે. પરીણમે કામ કરતા કામદારોને મુડીવાદની શુધામી સાંખી લેવી રહે છે; જો નસાવેતો મુડીવાદ બીજા દેશોમાં મજૂરોને

લાવી, જુનાં માણસોને મુનસરી મુજબ લાત લગાવી શકે છે. અમજવીઓની આવી અધીન સ્થિતી મુડીવાદ વ્યવસ્થા-પુર્વક ઉભી કરે છે. દરેક માલિક ઉત્પાદનનો ખર્ચ એટલો કરવા અવનવા ઉપાયો શોજે છે. એનો સૌથી મોટો ઉપાય દેસ્લામાં દેહલી દબની યંત્રસામગ્રી છે. માણસોની મહેનત એટલી કરે એવાં યંત્રો વારંવાર શોધાય છે, શોધાયલામાં વળી પાછા સુધારા થાય છે, અને એ સંશોધન ને સાધકતાનો લાભ મુડીવાદ એકદમ ઉઠાવી લે છે. કારખાનામાં નવા સંચા જોડવી તે મજૂરીનું મુદ્દય બોધુ કરે છે અને કાર્યસાધક યંત્રોને લીધે કાઝલ પડતા માણસોને એમનો માલિક શેરીઓમાં રજગતા મુકે છે. નવાં નવાં યંત્રોના સંસ્થાપનનો પીધી જુદા જુદા ઉદ્યોગોના કોષ્ટ નહીં ને કોષ્ટ પીલાગમાં નીરંતર ચાલ્યાજ કરે છે, એટલે મુડીવાદી સમાજતંત્ર નીચે બેકારી અતીવાર્ધ બને છે. મુડીવાદનું એક સૌથી કારણ અને અવીલાજ્ય અંજ કામ ધંધાનો કાળ છે. આ વસ્તુસ્થિતીને પુરુષપતીઓ કામદારો સામેનું સફળ દલીવાર સમજે છે. એમની નેમ અમજવીઓને કામધંધો આપવાની નથી, પણ વધારેમાં વધારે નફો નીચાવવાની છે. શેરીએ શેરીએથી બેકાર કામદારો જુખમરા જેવા મુકલીસ પગારો સ્વીકારીને પણ કારખાનામાં કામ કરવા આવશે એવી ગતિબદ્ધ ખાતરી માલિકોને હોવાથી,

તેઓ મનપસંદ અત્યાચારો આચરે છે, અને માનવતા જેવી લાગણીનો લગીરે અતુલવ કર્યા વીના સંપત્તીના સૃષ્ટિઓને કારખાના-માંથી ગમે ત્યારે હાંકી કાઢે છે.

એ લીપણુ ભુખમરો

સંગીત પુંજવાદે આજે આખાયે જગ તમાં લયાનક ભુખમરો ઉપસ્થિત કર્યો છે. દેશેદેશના મુડીબર મુડીવાદીઓ અને એમને આંગણે સેવતો ધર્મ આચરનારા થોડા મધ્યવર્ગી વળગણો શીવાય માનવજાતીના મોટા સમુહને આજે નથી કામધંધો મળતો, નથી પેટપુરતું અન્ન સાંપડતું, નથી નગ્ન કાપાને ઢાંકવા પુરાં વસ્ત્રો પ્રાપ્ત થતાં. જુદા જુદા દેશોમાં મુડીવાદ એની પોતાની નજરે આંકડા એકા કરે છે તો તેને જણાય છે કે જગતમાં આજે કમમાં કમ બે કરોડ માનવો દોષ પણ પ્રકારના કામ વીના ભટકે છે. આ આંકડો છેક જ અધુરો છે. ખ્રીષ્ટીય સરકારની 'અમી નજર' તજે નહતા એકલા હીંદમાંજ પ્રજાના લગભગ ત્રીશ આવીશ ટકા માણસો ખેતર છે. અવીભક્ત કુટુંબની પ્રથાને લીધે આ ઘેર ખેતારી બાહ્ય નજરે દેખાતી નથી. તેમ અહીંના આફતગ્રસ્ત ખેતારોના આંકડા 'કોઈ કાઢતું' નથી. શહેરોમાં અને ગામડામાં ઘેર ઘેર માણસો ખેતર છે. એકે હીંદનીજ ખેતારીને અડસટો આખી દુન્યાના ખેતર-ટકાને વટાવી જાય એવો વીરાટ છે. વસ્તીના મોટા ભાગને પુરું એક ટુંકે અન્ન સાંપડતું નથી. સાઠ લાખ બાવા સાધુઓ સાવ ખેતર છે. શિક્ષિત જનતામાં કમમાં કમ પચાસ ટકા ખેતારી છે. પંજાબમાં દર સાલ લગભગ સાઠ હજાર માણસો વસ્ત્રોને અલાવે થીજવતી ઠંડી માં મોનને ભેગે છે. આ કમકમાવનારી વસ્તુસ્થિતિ અહીં હીંદમાં રમણ કરતા

અંગ્રેજ મુડીવાદને આભારી છે. અમેરીકાની અતુલ સમૃદ્ધિની વાતો આપણે સાંભળીએ છીએ. ફેડરલ, રોકફેલર, કાર્નેગી અને મોર્ગનના મહાભંડાર ઉપર અજબ બનીએ છીએ. પણ આ ચીત્ર વાસ્તવિક નથી. નીકૂત છે. અમેરીકામાં આજે લાખો માનવો ખેતારીમાં બાંધાઈ રહ્યા છે. સામાન્ય સમયમાં યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં કામધંધા ધીનના કામદારોની સંખ્યા દશ લાખ હોય છે. હમણાં હમણાં સ્ટોક એક્ષ્ચેન્જની આફત અને અત્યવસ્થિત ઉત્પાદનપદ્ધતિને લીધે આ આંકડો ૬૫,૦૦,૦૦૦ (પાંસઠ લાખ) ઉપર પહોંચ્યો છે. શીવાળાની કક્કડતી ઠંડીમાં દર સાલ અમેરીકાના હજારો ખેતર કામદારો એક ગામથી બીજા ગામ ભટકતા ભટકતા મરી જાય છે. ઇંગ્લાંડની મજૂર સરકાર ખેતારી સામે બાથ બીડવા મથે છે (મુડીવાદનું તંત્ર અનામત જાળવીનેજ), છતાં દર અંદાડીએ ત્યાંના ખેતારોની સંખ્યામાં ત્રીશ ત્રીશ હજારની ભરતી થકે છે. આ વીધમ વસ્તુસ્થિતિ પર પડેો નાખવા મેક્સિકોનહતી સરકાર અનેક લીલાઓ ખેડે છે. તે સામે હમણાંજ ઇંગ્લાંડમાં જુએ મરનારોઓની કુચ ઉદ્દામપક્ષે ગોઠવી છે. એ કુચ ઘર પણ થઈ સુકા છે. ગામે ગામથી ખેતારોને પોતાના પ્રવાસી સમુહમાં મીલાવી લેતી, કદમે કદમે કદમાં વધતી જતી, મજૂર સરકારનો મુડીવાદ ખુલ્લો પાડતી તે જેમ જેમ આગળ ધપે છે તેમ તેમ સરકાર એની સામે સીતમખોરો અખત્યાર કરે છે, અને ભુખમરામાં બીંસાયલા એને પોલીસના દંડને અધીન કરે છે. સમાજવાદનો સુવાજો દાવો કરતી કામદાર સરકારની એકજ વધની કારકીદીમાં (૧૯૨૯ ના મે માસથી ૧૯૩૦ ના મે સુધીમાં) ઇંગ્લાંડના ખેતારોની સંખ્યા ૧૧,૬૫,૦૦૦ માંથી લગભગ ૨૦,૦૦,૦૦૦-

વીસ લાખના ગંજવર આંકડા પર આવી ઉભી છે. આ પરીણામ મુડીવાદી સમાજ-રચનાનું છે. જાપાનમાં, જર્મનીમાં, ફ્રાન્સમાં, ગ્રેટબ્રિટનમાં, શ્રીલંકામાં સંસ્થાનામાં, એમ બધાજ મુડીવાદી દેશોમાં ખેડારીની લયાનકતા રૂઢ રૂપ ધારણ કરી રહી છે. એક પ્રદેશના ખેડારો બીજા પ્રદેશમાં કામ મળવાની આશાએ જાય છે, પણ આમ ફાટયું હોય ત્યાં કાણ થીગડું મારે? જાપાનીઝ અને ચીનાઈ રજીયુઓ, કામ પીનાના ગામડી યુવકો અને ખુવાર થએલા ખેડૂતો, દીવાળું કાઢી બેઠેલા દુકાનદારો અને ફરજિયાત નીવૃત્તી સેવતા કારીગરો, ખણી-આઓ અને કાપડના કામદારો, કારખાનામાં વર્ષો સુધી વહીવટ કરીને પાછા ખેડાર બનેલા મજૂરો, અને એવાં ત્રીજાં અસંખ્ય 'માનવજંતુઓ' જગતના એકે એક શહેરમાં નોકરીની શોધમાં ફરીઓની પેઠે ઉભરાઈ રહ્યા છે. આ આખોય નીજકીય માનવસમુદાય શોણીતશોષક મુડીવાદનું અનામત મજૂરદલ બની રહે છે. કામ કરતા મજૂરો જ્યારે માથું ઉંચકે ત્યારે આ જુએ મરતા જુતોને મુડીવાદ પૈસાને પ્રતાપે પોતાની મદદે બોલાવે છે. એના મદદર ઉપર પુંજપતીઓ કામદારોનું બલ તોડે છે. એટલે જ આ ખેડાર માનવસમુદાયને કલંકાકાર મુડીવાદની મજૂરી માટેના અનામત લશ્કર (Reserve army of labour) નું નામ આપે છે. આ અનામત લશ્કરના અસ્તિત્વથી, આ અનન્ત ખેડારીથી કામદાર વર્ગની અધીનતા કાયમ અધીકને અધીક કારગી થતી જાય છે. નવાં યંત્રોની મદદથી મુડીવાદ થોડા-એક કામદારોની લોહીતરખોળ મહેનતમાંથી સુવર્ણ નીતારે છે, જ્યારે બીજા સંખ્યાબંધ શ્રમજીવીઓને તે શેરીએ રજગત કરી શકે છે. આમ ખેડાર અને રજગત બનેલા

માનવો મુડીવાદના હાથમાં એક પ્રકારનો ઝેરી ચાણક બની રહે છે. એ ચાણકના ઉપયોગથી મુડીવાદ કામ કરતા મજૂરોને હંમેશાં દબાવવા રાખે છે.

ગુન્હેગારી

ઉદ્યોગમંડીત મુડીવાદની આ 'અનામત મજૂરસેના' નીપણ જુખમરામાંથી બચવા ગુન્હેગારીનાં તત્ત્વો પ્રદર્શ કરે છે. એમાંથી પશુતા, અમાનુષીતા, લજાડી, ચોરી, લુંટફાટ, ખુન અને ખુવારી જન્મે છે. વરસો સુધી જેઓ કામ પીના ખેતી રહ્યા હોય, તેમને દારૂ પીવાની, દગલખાણની, રજગતની ને બીજા માગવાની ટેવ પડે છે. લંડન, બરલીન, હેમ્બર્ગ, ન્યુયોર્ક, પેરીસ, મુંબઈ અને કલકત્તા જેવાં શહેરોમાં ફેટલીયે જગ્યાઓ ઉપર આવા રજગત ખેડારો પડ્યાપાથર્યા રહે છે. એમાંથી કોઈ ધર ફાડે છે, કોઈક ચોરી કરે છે, બીજા છેતરપીંડી આચરે છે, ફેટલાક સ્ત્રીઓનું દલાડું કરે છે, અને ધણા બીજા માગતા જુએ મરે છે. શહેરોમાં ફાલી રહેલા અપરાધોના મુખ્ય ભાગીદાર આ માણસોજ હોય છે. પણ એમાં એમનો દોષ નથી. મુડીવાદે એમનું એવી લયાનક દુર્દશા કરી છે કે એ ના માટે ઉદ્વેગોષણને અન્ય કોઈ માર્ગ નથી. એમના અપરાધો પોલીસના પ્રચંડ જખતા છતાંય ચાલુ રહે છે— ગહેવાનાજ. આખી આલમના અપરાધોમાંથી નવાહી ટકાવું મુળ મુડીવાદી સમાજરચનામાં છે. સતત રહેતી ખેડારીનું પરીણામ એ આવે છે કે વર્ષોની નીજકીયતાથી ખેડારોના અમુક વીલાસ કામ કરવાની ટેવ જુલી જાય છે અને પછી કામ મળવા છતાંય તે રજગત લગાડ જાંદગી પસંદ કરે છે. એને કામ કરવું ગમતું જ

નથી. દરેક શહેરમાં દેખા દેતો લોકરોનો સમુદ્ધ
આવી સતત બેકારીના કાલરૂપ છે. એને
પગાર આપી કેમપર મુકશે તો પણ તે
આજસુ રાજપાટમાંજ રાયશે, અગર ચોરી-
ખાડી કરશે. આ વગેરે સમાજવાદની પરી-
ભાષામાં લ'પનપ્રોલીટરીઅટ (Lumpenp-
roletariat) 'લખાડીધ'ન' કહે છે. એ
વર્ગ મુડીવાદનોજ પરીપાક છે.

સ્ત્રીઓ અને બાલકો

આ છામાં ઓછા ખર્ચે વધારેમાં વ
ધારે ઉત્પન્ન કરવું એ મુડીવા
દનો અવીચળ ઉત્તર હોવાથી, યંત્રના વીકાસ
સાથે મુડીવાદે એનાં કારખાનામાં મહીલા
મજૂરો અને બાલકમદારો રોકવાની રીત
અપભ્રંશ કરી. આ પદ્ધતીમાં મજૂરીના
ભાવ સૌંધા પડે છે, એટલે માલિકો કાલની
સામે થઈને પણ સ્ત્રીઓ અને બાલકોનો
અણુધટો ઉપયોગ કરે છે. મુડીવાદના
મંડાણ થયાં તે અગાઉ ગૃહઉદ્યોગ અને
હાથકારીગરીના જમાનામાં ઉત્પાદનના
કામ માટે ચોક્કસ જાતની કલા કે વીશીષ્ટ
તાલીમ આવશ્યક હતી. ધણી વાર નવા
આદર્શો, એ કલા હસ્તગત કરવા, વર્ષો સુધી
વીના પગાર ઉમેદવાર તરિકે કામ કરવું
પડતું. યંત્રયુગમાં આવી તાલીમ કે ઉમેદ-
વારીની જરૂર રહેતી નથી. આઠ દશ વર્ષનો
બાલક પણ, એને એકવાર અમુક રીત ખતાવી
આપ્યા પછી, સંજો ચલાવી શકે છે. એને માત્ર
એકાદ હાથો દલાવવાનો હોય છે, અથવા તો
પેગડાં પર પગ મુકવાનો હોય છે, અગર
યંત્રના જડખામાં કાંઈ ચીજ ચોરવાની
હોય છે. આમાં નથી કાંઈ વીશીષ્ટ શક્તીની,
શીક્ષણની કે અનુભવની અગત્યતા; એટલે
મુડીવાદ દુરંધ કમદારોને વધારે પગાર
આપવા કરતાં સ્ત્રીઓ અને બાળકોને ઓછા

પદસા આપી એટલુંજ કામ કરાવવાની
રાક્ષસી રીત પસંદ કરે છે. બાલકોને દર્દી
થાય, સ્ત્રીઓં હાથમાં જકડાય અને શ્રમ-
જીવીઓની ભાવી એલાદ બગડે, એની સાથે
ઉદ્યોગપતીઓને જરાયે નીરખત નથી. આવી
નીપકુર નીતી સામે કામદારોએ અસંતોષ સળ
ગાવી કાંઈ કાંઈ દેશમાં સ્ત્રીઓ અને બાળકોની
કામદારી ઉપર જરાતરા અંકુશ મુકાવ્યો
છે, પણ એનો અમલ કાંઈ કરતું નથી.
અમેરિકાના અનેક કારખાનામાં પ્રતીબાધીત
ઉમરના બાળકોને રોકવામાં આવે છે. લક્ષ્મીની
લીલા વડે માલિકો બાલકની ઉમરનાં
જુકાં પ્રમાણપત્રો ડોક્ટરો પાસેથી કઢાવી
લે છે, અને જ્યારે મુડીવાદી મ્યુનીસીપાલિ-
ટીના નીરીક્ષકો કારખાનામાં મુલાકાતે આવે
ત્યારે લાંચસ્વતથી એમનાં હાથપગ અને
ચહેરો બાંધી લે છે. આમ સ્ત્રીઓ અને
બાલકોની સસ્તી મજૂરી પ્રચલીત થતાં
પુખ્ત વયના પુરૂષોની બેકારી વધારે બ્યા-
પક બને છે. ચોરતો અને ખચ્યાઓને
પગારદાર ગુલામ બનાવવામાં મુડીવાદની
ખીલ એક નીપકુર નેમ એ છે કે લોહીલાહુપ
શોષણનીતીનો વિરોધ એટલો પુરૂષો કરી
શકે છે તેટલો. આ નીખજ સમુદ્ધથી કરી
શકાતો નથી. બહેનો અને બાળકોને માલ-
તુજાર માલિકો બહુ સહેલાઈથી પ્લીવરાવી
શકે છે. જ્વતજ્વતામાં તેઓ મુડીવાદની નીચો
વણીને તાબે થઈ જાય છે. એમનામાં
અપ્ષાત્મવાદનું વીધ પણ ઘણીજ સહેલાઈથી
વીરતારી શકાય છે, કારણ કે તેઓ-
ચોરતો અને શીશુઓ-પોતાના ઉપરી અને
ઉપદેશકના શબ્દમાં વીના સંકોચે મીસ્વાસ
મુકે છે. ઓછા પ્રયત્નથી મુડીવાદ એમને
વફાદારી, ધાર્મિક ભીતી અને એવા ખીજ
ઝેરી ખ્યાલોથી ખુબ લગભાવી શકે છે. આ
બધા સંજોગો લક્ષમાં લઈ લક્ષ્મીનંદનો જેમ

બને તેમ કારખાનામાં પુરુષોને બદલે સ્ત્રી-બાલકોને વધારે પ્રમાણમાં ગોઠવવા વેતરણ કરે છે, અને સુકુમાર શીશુઓને એમનાં શાણીનમાંથી, માલેક માટે મુવથુના સીકકા ધડવાની ફરજ પાડે છે.

બેકારીમાંથી અધઃપાત.

કારખાનામાં સ્ત્રીમલુરોની સંખ્યા દીવસે દીવસે કેટલી વધતી જાય છે અને તેનું પરીણામ કેવું કારણ આવે છે, તે દર્શાવવા કુખારીન કેટલીક સંધર દર્શાવેલા નીચે મુજબ રજુ કરે છે:-

“૧૯૧૩ માં જુદા જુદા દેશોમાં મહીલામલુરોની સંખ્યા આ પ્રમાણે હતી-ફ્રાન્સમાં ૬૮,૦૦,૦૦૦; જર્મનીમાં ૯૪,૦૦,૦૦૦; ઓસ્ટ્રીયા હંગેરીમાં ૮૨,૦૦,૦૦૦; ઇટલીમાં ૫૭,૦૦,૦૦૦; બેલજીઅમમાં ૯,૩૦,૦૦૦; ઇન્ડોનિડ અને વેસ્ટમાં ૬૦,૦૦,૦૦૦. રશીયામાં ઝારના જુલમી તંત્ર નીચે સ્ત્રીકામદારોની સંખ્યા પ્રતિવર્ષ વધતીજ નતી હતી. ૧૯૦૦ માં અહીં પચીસ ટકા જેટલી મલુરો કામ કરતી. ૧૯૦૮માં આ આંકડો ૩૧ ટકા પર ચઢ્યો. ૧૯૧૦ માં ૪૫ ટકા સુધી મહીલા-મલુરો પ્રમાણ પહોંચ્યું. કેટલાક ઉદ્યોગોમાં તો બાવન ટકા મલુરો સ્ત્રીઓનીજ હતી. દેલ્હા વીરવવીગ્રહના સમયમાં દરેક દેશમાં સ્ત્રીકામદારોની સંખ્યા અજબ ગતિએ આગળ ધપી હતી. આ ઉપરાંત બાલમલુરોના આંકડાએ પણ ત્વરિત પ્રગતી કરી હતી.....આ આખીયે પ્રયાતું પરીણામ એ આવે છે કે કામદારોનું કુટુંબજીવન રહેંસાઈ જાય છે. જ્યાં સ્ત્રીઓને અને બાળકોને પણ પેટપોષણ માટે કારખાનામાં કામે જવું પડતું હોય ત્યાં બીજું શું થાય ?

૧૬ લોકોનો સંબંધ લુપ્ત થાય છે, કુટુંબ

કુટુંબીત બને છે, લાઇબ્રારીઓ વચ્ચે આકર્ષણ રહેતું નથી, અને સ્ત્રીપુરુષોની જીંદગી કેવળ ભાડૂતી બની રહે છે. એમને જીવનમાં આનંદ દેખાતો નથી. માણસ માણસ મટી આપમેળે કામ કરતો સંચો (Automaton) થાય છે. સ્ત્રીઓ જ્યારે કારખાનામાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે પુરુષની જેમ તમામ જોખમો અને ભાવી બેકારીની બળતરાઓ તેને વહોરવી પડે છે. જેમ મુરખને તેમ સ્ત્રીને પણ મુડીદાર માલેક મનસ્વીપણે બારણું બતાવી શકે છે. બેકાર બનેલી સ્ત્રી સંપત્તિમાનોની ‘અનામત મલુરો’માં ઉમેરો કરે છે. એને જ્યારે અનપ્રાપ્તિનો એક પણ સીધો માર્ગ ખુલ્લો રહેતો નથી, ત્યારે નૈતિક અધઃપતનમાં તે ઝંપલાવે છે. પોતાને, પોતાનાં બાલકોને અને કુખે મરતાં લાડુઓને જીવતાં રાખવાં તે શરીરને ખુણે ખાંચે કાષ્ટપણ ઉમેદવાર આગળ પાતળી કાયાનું વેચાણ કરે છે, કામધંધાનો કાળ અને અનપાણીનો અભાવ તેને આ રાહ ઉપર ધકેલી મુકે છે. કદાચ એને કામ મળે તો પણ પરીશ્રમનું પારીતોષિક એટલું જાણું હોય છે કે તેમાં ઉમેરો કરવા તેને વેસ્થાવૃત્તિને શરણે ગયા શીવાય છુટકો થતો નથી. અને આમ એકવાર વેસ્થાવૃત્તિનો સ્વીકાર કર્યા પછી તેના સતત અનુબંધનથી તે સ્વભાવરૂપ બને છે. પછી એમાં સ્ત્રીને આઘાત કે લજ્જા લાગતાં નથી.”

આ રીતે ધંધાદાર વેસ્થાવાડો ફાયે છે. શહેરોમાં તેનો ફાલ ખુબ ઉતરે છે, કારણ કે મોટી વસ્તીને લીધે ત્યાં વેસ્થાગમન કરનારા માણસો મળી રહે છે. પેરીસ, લંડન અને ન્યુયૉર્કમાં મુડીવાદના પ્રતાપે પતીલ થયેલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા લાખોથી ગણી શકાય તેમ છે. મુબમ્બા ધંધાદાર વેસ્થાઓનો આંકડો લગભગ દશ હજારે આવી ઉભો છે.

કક્કતમાં લોઅર ચીતપુરનો લનો હજારો વેસ્થાઓથી ખદગદ છે. છેકરીમાં બળીઝળી રહેલા કુટુંબોમાં ચાલતા ખાનગી વ્યભીચારોને આમાં ઉમેરીએ તો આંકડો કલ્પનાને કંપાવે એવો ગંજનવર થાય. મુડીવાદની નીબુર શોષ-લુંનીતીમાંથી નીપજેલી આ પતીત સ્ત્રી-સંખ્યા પછી મુડીવાદીઓનેજ એમની નીરં-કુશ વીધવવાસના સંતોષવામાં ખપ લાગે છે. એથીએ આગળ જઈને મુડીવાદ અ. વેસ્થાસંધનો ઉપયોગનું નીતારવા માટે કરે છે. મજુરો અમુક કારખાનાં સાથે સંકળાયલા રહે એટલા ખાતર માલિકો એ કારખાનાંની આસપાસ રૂપવંત વેસ્થાઓને વસાવે છે કેટલાક માનવ-પીશાઓ આખી દુનીયા ઉપર વેસ્થાઓ મોકલવાનો ધીકતો ધંધો કરે છે. આજે વ્યાપક આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણ ઉપર આ ધંધો ચાલી રહ્યો છે. આમ વગેરે આમ તેમ મનાવી લેવા માટે મુડીવાદે વેસ્થાવ્યાપાર સામે સગવડીય કાયદા કર્યા છે, પણ જ્યાં ડગલે ને પગલે મુડીવાદ વેસ્થાવૃત્તીના વીકાસને ઉત્તેજન આપતો હોય ત્યાં આવા ઉપલક્રીયા કાયદાનો શો અર્થ હોઈ શકે ?

યંત્રવીકાસ અને વીટંબના.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે મુડીવાદી સમાજવ્યવસ્થામાં જેમ જેમ યંત્રોના વીકાસ થતો જાય છે તેમ તેમ માનવસમુદના મોટા ભાગ ઉપર આંકતનો રાફડો વધતો જાય છે. મોટાં મોટાં કારખાનાં બંધાવાની સાથે, માથુરુની મહેનત ઓછી કરતાં કાર્યસાધક યંત્રોના સંશોધનની ભ્રા-ભડ, અનામત મજુરદલમાં ઉમેરો થતો જાય છે, પુંછપતીઓના પૈશાચીક જુલમોમાં ભરતી ચડે છે અને શ્રમજીવીઓની નીરાધારતા પાંગરે છે. સામાન્ય રીતે ઉત્પાદનનાં ઓખરોતુ 'ટેકનીક' મુધરવાથી અને યંત્રોની કાર્યસાધકતા અધીક થવાથી,

જનસમુદને સિખસગવડો આપડવાં જોઈએ. પણ મુડીવાદ આ નીયમને ઉલ્લેખે છે, કારણકે એની નેમ માત્ર નહીં નીચોવવાની છે. જો ઉત્પાદનનાં સાધનોની ખાનગી માલિકીને જાહેર, સમુદની સંયુક્ત માલિકી પ્રવર્તતી હોય તો યંત્રવીકાસમાંથી અનેરું જ લાવી સર્જાય. એવી પરિસ્થિતીમાં નહીં દાઇ ગણતર લક્ષ્મીનંદનોની તીજે-રીમાં જમા થવાને બદલે સક્રિયમાં રાચતા શ્રમજીવી સમુદાયની વીટંબનાઓ વેગળા કરવામાં જ યોગ્ય-એટલે કે લોકો કામના કલાક ઓછા કરે, સર્જનશક્તીનું સંવર્ધન કરે અને અવકાશની વેળાએ જીવનનો સાચો આનંદ અનુભવે. આજની મીલકતદારી પદ્ધતી નીચે તો જે કંઈ યાંત્રીક વીકાસ થાય છે, એ બધો માનવસમુદને સ્વતંત્ર બનાવવાને બદલે એના માટે ઉલટી ગુલામીની શંખલા સજે છે. મુડીવાદ જેમ આગળ વધે છે તેમ તે રાક્ષસી યંત્રો, મોટાં મકાનો, પ્રચંડ કારખાનાં, ભયંકર ભડીઓ વીગેરે ઉપર વધારે ને વધારે મુડી રોકે છે, અને મજુરીનું ખર્ચ એટલા પ્રમાણમાં ઓછું કરે છે. અગતિના જમાનામાં જ્યારે હાથકારીગરી અને અદ્ય ગૃહઉદ્યોગ ઉપરજ સર્વ ઉત્પાદનનો આધાર હતો, ત્યારે માલિકને મુડીના મોટા ભાગ મજુરીમાં રોકવો પડતો. આજે યંત્રયુગમાં એથી ઉલટીજ સ્થિતિ છે. ઓછી મજુરી અને અધીક યંત્રસામગ્રી એ વર્તમાનયુગનો મુડીવાદી વાયુ છે. પરીણામે કામદાર જગતમાં સામેલ થતી જનસંખ્યા સાથે કામદારો માટેની માગ-જીનો મેળ રહેતો નથી. સંખ્યા દીન પ્રતી-દીન વધે છે, માગજી ધટે છે, મુડીવાદની અમાનુષીતા બીધેણુ રૂપ ધારણ કરે છે અને શ્રમજીવીઓની આફતો ઉગ્ર બને છે.

બેકારીનું પૃથકકરણ.

સામાજવાદના અનન્ય પ્રતીપાદક કાલ્ માર્ક્સે બેકારીનાં કારણોનું મુદ્દમ પૃથકકરણ કયું છે. માર્ક્સના મત પ્રમાણે મુડીવાદના તંત્ર નીચે કોઈવાર એવા સમય-પ્રવાહો આવે છે કે જ્યારે માણનાં ઉત્પાદન માટે જરૂરી મજૂરશક્તીની જરૂરત જોઈએ તેના કરતાં ઉત્પાદનશક્તી અધીક ઝડપે આગળ વધે છે—The capacity to produce increases faster than the supply of labour power necessary for production. એટલે કે કારખાના માટેના સંચાની માલ નીપજાવવાની શક્તી ધણી વધારે હોય છે, પણ એના મટે પુરતા મજૂરો મળતા નથી. આથી મજૂરોનું મુલ્ય ઉંચું ચડે છે, વધારે ને વધારે સંખ્યામાં માણસો શ્રમજીવનમાં શામીલ થાય છે, અને વસ્તીના વીસ્તારને ઉત્તેજન મળે છે. આ વીધી બહુ લાંબા વખત ટકતો નથી, કારણકે મજૂરીના મોંઘા દરને લીધે મુડીદાર માલિકના નફામાં ધીમે ધીમે એવકું મોટું ગાબકું પડે છે કે ઉદ્યોગને આગળ ધપાવવાની તેની મનીષા મારી જાય છે. કાં તો તે ઉત્પાદનનો વીસ્તાર એકદમ ઘટાડી નાખે છે અથવા તો કારખાનાં ઉપર તાણું લગાવે છે. પરીણામે અસંખ્ય આદમીઓ બેકાર બને છે. આ બેકારો કામધંધાવાળા કામદારો ઉપર લટકતી તલવારની ગરજ સારે છે. મુડીદાર માલિક તેના ત્વરિત ઉપયોગ કરે છે, અને એ રીતે તે મજૂરીનું મુલ્ય નીચું હટાવે છે. આથી તેના અવશેષ મુલ્ય (Surplus—નફા) નું પ્રમાણ વધે છે, તેને તે ઉદ્યોગવીકાસને અર્થે વાપરે છે અને વળી પાછો વધારે નફા નીપજાવે છે. ફરી એક વાર બેકારોને કામ મળે છે, મજૂરીના દર મોંઘા થાય છે, આદત આવે

છે, કારખાનાં બંધ બંને છે અને મુડીવાદનું અનન્ત દેખાતું કુંડાણું આગળ ચાલે છે. આ વર્તુલગતીનો વીધી સમજાવતાં કાલ્ માર્ક્સ એના કેપીટલમાં દેડે છે:

“આ ઉપરથી સીધું થાય છે કે વારંવાર મજૂરોનો પગાર વધતો હોવા છતાં મુડીવાદી ઉત્પાદનપદ્ધતીના પાયા એનાથી અસંતોષ રહે છે, એટલું જ નહીં પણ એ પદ્ધતીની પ્રગતિને એથી પાષણ મળે છે. મુડીવાદી અર્થશાસ્ત્રીઓ દ્રવ્યસંચયના નીયમને કુદરતી કાનુન લેખાવે છે, પણ ખરું ભેદ એ નીયમ મજૂરોનું શોષણ એણે યવાની દરેક સંભાવનાન બરતરરી આપે છે, અને મુડીવાદી ઉત્પાદનના નીત્ય વધતા વીકાસને આંચ આપે એવા મજૂરીના મુલ્ય-વધારાને સદંતર અસંભવીત બનાવે છે” (કેપીટલ, પ્રસ્તક પહેલું, પા. ૬૮૦.)

મુડીવાદી ઉત્પાદનની પ્રગતી સાથે, અસંખ્ય, મજૂરો મારેની માગણી વધે છે, પણ એ માગણીનું પ્રમાણ ઉત્પાદનવૃદ્ધિની સરખામણીમાં કાયમ ઘટતું જાય છે એટલે, કામદારોનો સમુક, રોજ વધતા પ્રમાણમાં, અનામત મજૂરોનામાં મળતો જાય છે. આ વીધે માર્ક્સ ‘કેપીટલ’માં લખે છે:

“જેમ જેમ મુડીની વૃદ્ધિ થાય છે તેમ તેમ એ મુડીનો અસ્થીર વીભાગ—એટલે કે મજૂરો—પણ વધે છે, પણ એનું પ્રમાણ મુડીની અપેક્ષાએ કાયમ ઘટે છે. પરીણામે, મજૂરી કરતો માનવસમુક ચોતે મુડી-સંચય સજાતો છતો જોડાજોડ એક એવું શસ્ત્ર સજો છે કે જે તેને ચોતાને હંમેશ વધતા પ્રમાણમાં નીરૂપણી અને નીતિ:સહાય બનાવી મુકે છે. વસ્તીવીસ્તારનો આ વીચીત્ર નીયમ મુડીવાદી ઉત્પાદનપદ્ધતીનું વીશીષ્ટ લક્ષણ છે. જેમ જેમ સામાજિક સંપત્તી વધે છે, પ્રવાહી અને સક્રીય મુડીમાં ભરતી

આવે છે, તેના વીકાસ અને સ્વનિર્ભરતા
વૃદ્ધિ મોટું થાય છે, અને કારખાનાના
કામ પર આધાર રાખતા શ્રમજીવી સંઘની
સંખ્યા વીસ્તરે છે, તેમ તેમ મુડીવાદની
અનામત મજૂરસેનામાં-એકારેની બહાવરી
સંખ્યામાં-જીવાળ આવે છે.

એકારી અને સામ્રાજ્યવાદ.

પ્રતીદીન પ્રચંડ બનતી એકારી એક
બાલુ જેમ મુડીવાદને મજૂરીના દર નીચા
રાખવાનું શસ્ત્ર સોંપે છે, તેમ મુડીવાદ
સામે બળવાનો બહાઉ પણ ઉપસ્થિત કરે
છે. એટલે મુડીવાદ પોતાની સલામતી માટે
સંવર્ધનનાં નવાં ક્ષેત્રો દરદમ ખોળે છે.
સ્વદેશની સાંકડી સીમાઓ બેઠી તેની પેલી
મેર દુરના તેમ જ નજીકના દેશોમાં
પગપેસારો કરવા એ મુડીવાદ માટે આવ-
શ્યક અને અનીવાર્ય બની રહે છે.
ધરઆંગણાની આકૃતિ ઓછી કરવા સાર
તેને સંસ્થાનોના કબજાની કારગી જરૂરત
પડે છે. આમાંથી સીતમગાર સામ્રાજ્યવાદ
જન્મે છે. પણ આ પ્રકારની આવશ્યકતા
દરેક મુડીવાદી દેશને જણાવાથી, એ દેશોનો
સાંસ્થાનીક વીસ્તાર એકબીજાની આડે આવે
છે અને આખરે વીકાસનાં ક્ષેત્રો દીવસે

દીવસે વીશેષ મર્યાદિત બનતાં જાય છે.
ધંજાકાંઠા અપાર સંસ્થાનવીસ્તાર સામે
અમેરીકા આંખ માંડે છે, અને એ બંનેની
સામે જાપાન ડોળા ધુરકાવે છે. ઇટલીને,
ફ્રાંસને, અમેરીકાને, જર્મનીને, જાપાનને,
એમ સર્વ મહાસત્તાઓને પોતપોતાની મુડીના
સંવર્ધનને સક્ષામતી માટે અધીક સંસ્થાનો
લેખ્ય છે, પણ એ સહુ એકબીજાના સ્થા-
પિત વીસ્તારને લીધે મર્યાદામાં જકડાઈ
રહેલા છે. પરીણામ એ આવ્યું છે કે મુડી-
વાદના વીકાસની ગતીને એકારીની ગતીએ
એકદમ આવરી લીધી છે. આની સામે મુડી-
વાદી સત્તાઓ પાસે ત્રીવીધ ઉપાય આ પ્રમાણે
હોઈ શકે:- (૧) પોતાની વસ્તીનું પરદેશગમન,
(૨) બીજા દેશપ્રદેશોનાં મળરો ઉપર કુલ-
મુખત્યારી (Monopoly) અને (૩) સંસ્થા-
નોની લુટ. પણ બીજા દેશોમાં મુડીવાદને લીધે
અનામત મજૂરસેના વધવાથી, એ દેશોના
ઉદ્ય પામતા મુડીવાદને ય જગતનાં બજારો
પર કુલમુખત્યારીની જરૂરત પડવાથી, અને
સાંસ્થાનીક લુટ માટેના તમામ પ્રાપ્ય
પ્રદેશોની સંપૂર્ણ વહેંચણી સામ્રાજ્યવાદી-
ઓએ કરી લીધેલી હોવાથી, ત્રીવીધ ઉપા-
યની સાધકતા આજે અસંભવિત બની છે.
એટલે એકારીને પહોંચી વળવાની મુડીવાદની
મહાન યોજનાઓ વાંઝણી થઈ રહી છે.

નવયુગ

આપના ગામની લાયબ્રેરીમાં આવે છે? ન આવતું હોય
તો શા માટે તેને મંગાવવાની તબતીબ કરતા નથી?

જન્માષ્ટમીની રાતે—

શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર મુખાષ્ટમાં
જન્માષ્ટમીના રાત્રે
પધારે તો તેમને કેવો અનુ-
ભવ થાય?

: લેખક :
કૃષ્ણભક્ત

જે વર્તમાન યુગની કૃષ્ણ જન્માષ્ટમી
જેવા માટે શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભક્તે,
આ ભરતખંડની મુખાષ્ટ નગરીને વીધે
પધારે તો જન્માષ્ટમીની રાત્રે એ મહાપુરુષને
નામે જે ઢોંગ ધમાક થાય છે, એ જોઈને
એમના દીલને કેવો ભયંકર આઘાત થાય
તેની કલ્પના પણ કરવી મુશ્કેલ છે.
એમના જીવનનું ખાસ મુત્ર :

ભારતે ધર્મની ઝાંતી,
જ્યારે જ્યારે થાય છે;
ઉત્થાન કરવા તેવું,
ત્યારે હું નીજને સજીવું;
સંતોને રક્ષવા માટે,
દુષ્ટ કૃપ નીવારવા;
ધર્મ સંસ્થાપના અર્થે,
યુગે યુગે હું જન્મતો,

એ હોય, તે મહાપુરુષને પ્રત્યેક જન્મા-
ષ્ટમીની રાત્રે જન્માવી, જેણીમાં નાખીને
હીંમોળી, સમ્ય સમાજમાં જોતો ઉલ્લેખ
કરતાં પણ કમકમાં આવે એવાં એવાં કામ
કરવામાં, પોતાને નામે અંધશ્રદ્ધાથી ભાનભુલા
બનીને મધરાતે મુખાષ્ટ નગરીની ગલીઓમાં
દોડદોડ કરતાં સ્ત્રી-પુરુષોને જોઈને શ્રી કૃષ્ણને
કેટલું બધું દુઃખ થાય?

એક વખતે એવું બન્યું કે નારદજીની
ભલામણથી જન્માષ્ટમીની મધરાત્રે શ્રી કૃષ્ણ-

ચંદ્ર ભક્તે મુખાષ્ટ નગરીને વીધોજ આવ્યા
અને કૃષ્ણમંદિરના એકાદ એકકામાં ઉભા
હોવા શ્રી કૃષ્ણ પોતે, એ બધાં દોડદોડ
કરનારાઓને ઉભા રાખીને કહેવા લાગ્યા:

“મારા સવંથી શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપને જાણવા
નહીં ઇચ્છનારા હો મુઠ્ઠા લોકો! તમે આમ
કરીને તો મારી અવરો કરો છો. અને વૃથા
જ્ઞાનવાળા, વૃથા આશાવાળા, વૃથા ચીંતન-
વાળા અને વૃથા કર્મ કરનારા થઈને, તમે
જોહાંધ કરનારી રાક્ષસી અને આમુરી પ્રકૃ-
તીનો આશ્રય લો છો” [ગીતા અ. ૯. ૨૯.
૧૧-૧૨]

આ સાંભળીને તો કૃષ્ણજન્મનાં દર્શન
કરવા, અને ખીળા રંગના હઠીના લયકા
શરીર પર છંટકાવવા દોડદોડ કરતાં એ
લોકોનાં ધાડાંના કોષનો પાર ન રહ્યા અને
સ્વયં શ્રી કૃષ્ણને જ ધક્કા મારીને, ચાલ્યા
ગયા! એ જોઈને શ્રી કૃષ્ણને ધણું આશ્ચર્ય
થયું, પેલાં અજ્ઞાન સ્ત્રી પુરુષોની એમને
પ્રુબ દયા આવી અને દોડદોડ કરી રહેલાં
એ ભોળાં નરનારીઓના સમુદાય તરફ જોતા,
ક્રુદ્ધીય વીપળો મુઠ્ઠી ત્યાંના ત્યાં સ્થીર થઈ
ગયા. પરંતુ એમને થયું: “આ તો કોઈ
ખીચારાં ભુલાં ભટકેલાં માણસોં હશે. ચાલ
મંદીરની અંદર જો લોકો મારું પુજન કરી
રહ્યા છે તેમને મળી લઉં.”

હોળીના દીવસોમાં આપ ગાપીઓ ઉપર
રંગભરી પીચકારીઓ ભાશે છે. [૪૪ પૃષ્ઠ]

કે: જ્યો સર્વ ઇન્દ્રીયોનો સંયમ કરીને તથા સર્વજ સમબુદ્ધીરાખીને કાર્ય કરે છે, તેમ જ જ્યો સર્વભુતોના હિતમાં મગ્યા રહે છે તેમની ઉપર જ હું પ્રસન્ન થાઉં છું. એ બધું જ તમે ભુલી ગયા છે અને તમે માણસ જેવા માણસનો અત્યંત કહીને આમ તીરસ્કાર કરો છો...”

પરંતુ તેઓશ્રી આગળ બોલવા બંધ થઈ ગયાં. શ્રીકૃષ્ણને ઉશ્કેરાઈ ગયા તેથી તેમનું ભાષણ અધૂરું જ રહી ગયું. “આ તો કાંઈ ઢોંગી છે” એમ કહીને તેમનું જ ભક્તમંડળ તેમની સામે થયું! એટલું જ નહીં પણ સનાતન ધર્મના થઈ પડેલા ઉદ્ધારકામાંથી કેટલાક સુદૃઢ લાગણીઓવાળા જ દાંત કચકચાવી, હવામાં મુદીઓ ઉછાળના તેમની સામે ધસી જઈને કહેવા લાગ્યા:

“તું કાંઈ નાસ્તીક લાગે છે અને આ રીતે અમારા જેવાઓને ઉપદેશ આપવાનો ઢોંગ કરવાનો તને કશો જ અધીકાર નથી!”

શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર તેમ છતાં પણ નીરાશ ન થયા અને પોતાના ભક્તોની પુરેપુરી ક્ષેત્રી કાઢવા એકાદ શ્રીમંત શેડીઆની પેઢી ઉપર ગયા, ત્યાં આખો દિવસ માણસ જેવા માણસ પાસે સખ્ત મલુરી કરાવી, તેને પેટ પુરવું ખાવાનું મળે એટલો પગાર પણ આપવાની આનાકાની કરનારા, એ શ્રીમંતને ગાયોના ધાસ માટે, મંદીરના મનોરથ માટે, કોકોરજના વાધા માટે અને આચાર્યશ્રીને ભેટ માટે પૈસા વાપરી શોક્ષ મેળવવાની ભાવના સેવતો જોઈને તેમણે એને સમજાવવા માંડ્યો:

“અરે ભાઈ! મેં તને કહ્યું હતું કે

મારી નાખે છે, તેને તો પેટ પુરવું આપતો નથી, ત્યારે બીજાઓને દાન તેમજ પુણ્યને નામે પૈસા આપવા દોડાદોડ કરે છે, એથી તને કશો જ લાલ થવાનો નથી. કારણ બાણુવા થાય છે, તે બાણુવાથી જ તારું કંથાણુ થવાનું છે. જો તું એમ માનતો હોય કે સર્વભુતોની ઉત્પત્તિ કરનાર તેમજ ભરણુપોષણ કરનાર તું નથી, તો પછી જેને તારે આપવું જોઈએ તેમનામાંથી કુટુંબ ચલાવીને બીજાઓને વીના પરીશ્રમે આપવા શું કામ દોડે છે?”

એ સાંભળીને પૈસા શ્રીમંતને ઘણી જ રીસ થઈ. આવો માણસ જોઈ પોતે શ્રી કૃષ્ણ જ હોય તેવા અભીમાનથી વાત કરે તે એનાથી સદન ન થયું. અને એ શ્રીમંત વૈષ્ણવે એમને એમ જ કહી દીધું કે: “તારા એ સામ્યવાદનું ભાષણ મારવાડી વીઘાલપમાં કરજે, અહીં નહીં. તારો બધો ઢોંગ અહીં નહીં ચાલે સમજ્યો? વેળાસર અહીંથી ચાલ્યો જા, નહીં તો પેલીસ બોલાવવો પડશે, પોલીસ!”

આ ઉપરથી શ્રી કૃષ્ણને લાગ્યું કે: “આ તો બધા ધંધાદારી માણસો, ઉતાવળને લીધે આમ કરે છે. પરંતુ એમના જીવનનું ખરેખરું સ્વરૂપ જોવું હોય તો મારે એમના ઘેર જઈને તપાસ કરવી જોઈએ.”

એમ વીચારીને શ્રી કૃષ્ણ પોતાના એકાદ ભક્તના ગૃહસ્થાશ્રમના અનુભવ માટે ગયા ત્યાં પત્ની એ તો પત્નીનો પૃથ્વી ઉપરનો પ્રભુ જ છે. પત્નીની પુજાથી અને તેનું કહ્યું કરવાથી સ્ત્રીનો ઉદ્ધાર થાય છે એવી એવી વાતો નીરંતર કરનાર, એ ભક્તજનને, પોતાની સ્ત્રીને સમાસમાનાં દર્શન કરવા અને આચાર્યશ્રીની સેવા કરવા મંદીરમાં મોકલતો જોયો, શૈવ જાત આગળ પછી હાથ ધોવામાં ભુજ કરનાર બાળકના વાંસામાં ઘણા ઘણા

અને પછી તેમણે ખુદ ત્યાં એમની પ્રતીમાનું પુનઃન થઈ રહ્યું છે, એવા મંદીરને વીધે પગલાં પાડ્યાં. ત્યાં પણ દોડદોડી, ધમાધમી, લચડાલચડી અને અત્યવસ્થાનો પાર નહોતો. કોઈને શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની પરવા પણ નહોતી. આમ છતાં તેમણે માનાપમાનની કાળજી નહીં કરતાં ત્યાં ઉભા રહીને ઉચ્ચે સ્વરે પોકાર કરીને કહ્યું :

“હે મુદ્દ લોકો! તમે મારા જીવનના જે પ્રસંગમાંથી સાર લેવો જોઈએ, તે લેવાને બદલે ખાલી દહીં, દુધ ને માખણની ચોરીની આવી મીઠ્યા લીલાઓ કરીને જ શાના રાગો છો? જો મને માન આપવાં માગતા હો તો, ગીતામાં મેં કહ્યું છે તેનો અભ્યાસ કરી એ રીતે જીવન ગાળતા થઈ જાઓ. હું તો રાગતુષ્ટ હોવા છતાં ગોપજનોની સાથે ભાષની માફક લગતો, મળતો, આનંદ કરતો અને તેમની અને મારી વચ્ચે કશે જ બેદ જોતો નહીં, ત્યારે તમે અહીં આવીને દર્શન માટે આટલી દોડદોડી ને મારામારી કરો છો, પરંતુ તમારા પોતાના ગરીબ સગા માટે, ઘરના નોકર માટે કે સમાજના દહીંત વર્ગ માટે તમારા દીલમાં લગારે દયા રાખતા નથી. આનું નામ મારી લક્તી કે મારી મસ્કરી?”

પહેલાં તો એ ભાષણ સાંભળી કુતુહલ વૃત્તિથી પ્રેરાયલા કેટલાક લોકો તેમની આસપાસ ટોળે મળ્યા હતા, પરંતુ એમનાં કડક તેમજ વેધક વચનો સાંભળ્યાં ત્યાં તો એ બધા ભક્તજનો, આચાર્યો અને એમના ઝાપડીયા, જલધરીયા, મનોરથીયા તેમજ ખીળા બધાએ બેગા થઈને, શ્રી કૃષ્ણને ત્યાંથી ધણા મારીને બહાર હસેલી દાહ્યા; એટલું જ નહીં પણ શાસ્ત્રાધારે બદલે શસ્ત્રાધારી પોતાની મન્યતાનું રક્ષણ કરવાની વાતો કરનારા, તો એમને મુધરેશો, આપસમાઈ, નાસ્તીક વગેરે રહીને નિંદવાથી જ સંતોષ પામ્યા નહીં,

પણ કોઈક ઢોંગી માણસ પરીત્ર મંદીરમાં પેસી ગયો છે કહીને મારવા દોડ્યા. કોઈએ વળી ધીમે રહીને ટીકા કરી: “દીવાનો છે દીવાનો. એને થાણે મોઢલો જોઈએ છે!”

નારદજીએ તેમને કહ્યું હતું કે, “પ્રભો! આપના ભક્તો જ આપની ભવંદર બદનક્ષી કરી રહ્યા છે,” તે વાત એમણે પહેલાં માની નહોતી; પરંતુ શરૂઆતના બંને પ્રસંગથી નારદજીના રહેલા કથનમાં રહેલા સત્યની એમને કંઈક ખાત્રી થઈ ખરી.

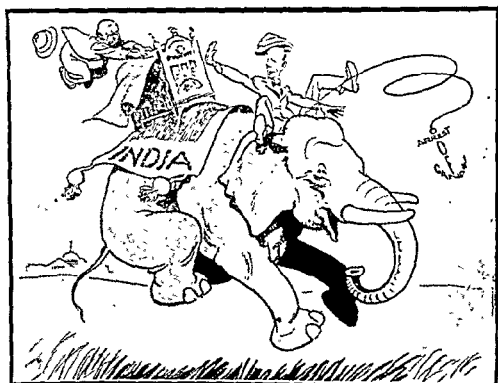
તો પણ પોતાના ભક્તજનોને માટે સંપુર્ણ નીરાશ ન થતાં શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર માધવળાગ તરફ ગયા, અને ત્યાંના નીરાળ ચોકની વચ્ચે ઉભા રહીને ભાષણ કરવા લાગ્યા. તેમને ભાષણ કરતા જોઈ, અનેક માણસોને જામેલા ત્યાં એકેકો થઈ ગયો. એટલે પછી તે સભાની મધ્યમાં ઉભા રહીને તેમણે શ્રી સુષે કહેવા માંડ્યું:

“અહો! મારા પ્રીય વૈષ્ણવજનો! હું તો મારા ભક્તોનો દાસાનુદાસ છું એટલે તમને મળવા માટે અહીં આવ્યો છું. પરંતુ મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, તમે બધા અતાનને લીધે ઉલટે રસ્તે જઈ રહ્યા છો. મને એ બાણીને નવાઈ લાગે છે કે તમે અંતજ નામની એક માનવજાતીનો સ્પર્શ કરતાં પણ અભગ્રાઈ જાઓ છો, અને એનાથી આધા નાસો છો. આ શું છે? મેં તમને કહ્યું જ છે, કે હું જ સર્વની ઉત્પત્તિનું કારણ છું અને સર્વ જગત મારી જ સત્તાસ્કૃતિથી કીધા કરે છે. સર્વ ભુતોમાં આત્મારૂપે હું જ રહેલો છું. જુદામાં મારો વાસ છે, પ્રાણીઓમાં હું પ્રવેશ્યો છું. સર્પાદિમાં, દૈત્યોમાં, પશુ અને પંખીઓમાં, જલમાં સ્થળમાં, મૃત્યુમાં, હળકપટમાં અને માનવોમાં, મારી દીવ્ય વીજુતી રહેલી છે. વળી મેં તો તમને એ પણ કહ્યું છે

આ પુલ પરથી જલુ' સલામત નથી

આપખુદીના મુળ સ્થંભ ઉપર ઉભી કરાવવી સાચમન લગામણા હીંદને સ્વનંત્રતાનો છાંયડો
પણ આપવાની આનાદાની કરે છે.

ધવનીંગ ન્યુઝ]

પ્રીતીશ નજરે હીંદની સ્થિતી

[ગ્લાસગો

વાઇસરોય: "હીંદનો મામલો મેં અગાઉ સંભાળી લીધો છે."

અને પછી તેમણે ખુદ જ્યાં એમની પ્રતીમાનું પુજન થઇ રહ્યું છે, એવા મંદીરને વીધે પગલાં પાડ્યાં. ત્યાં પણ દોડદોડી, ધમાધમી, ભયગ્રાભયડી અને અવ્યવસ્થાનો પાર નહોતો. કોઈને શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની પરવા પણ નહોતી. આમ છતાં તેમણે માનાપમાનની કાળજી નહીં કરતાં ત્યાં ઉભા રહીને ઉચ્ચે સ્વરે ઘોઘાર કરીને કહ્યું :

“હે મુદ્દ લોકો! તમે મારા જીવનના જે પ્રસંગમાંથી સાર લેવો જોઈએ, તે લેવાને બદલે ખાલી દહીં, દુધ ને માખણની ચોરીની આવી મીઠ્યા લીધાઓ કરીને જ શાના રાગો છો? જે મને માન આપવાં માગતા હો તો, ગીતામાં મેં કહ્યું છે તેનો અભ્યાસ કરી એ રીતે જીવન ગાળતા થઈ જાઓ. હું તો રાજપુત્ર હોવા છતાં ગોપજનોની સાથે ભાષની માફક ભળતો, મળતો, આનંદ કરતો અને તેમની અને મારી વચ્ચે કશો જ ભેદ જોતો નહીં, ત્યારે તમે અહીં આવીને દર્શન માટે આટલી દોડદોડી ને મારામારી કરો છો, પરંતુ તમારા પોતાના ગરીબ સગા માટે, ઘરના નોકર માટે કે સમાજના દલીત વર્ગ માટે તમારા દીકરાં લગારે દયા રાખતા નથી. આનું નામ મારી ભક્તી કે મારી મસ્કરી?”

પહેલાં તો એ ભાષણ સાંભળી કુતુહલ વૃત્તિથી પ્રેરાયલા કેટલાક લોકો તેમની આસપાસ ટોળે મળ્યા હતા, પરંતુ એમનાં કડક તેમજ વેધક વચનો સાંભળ્યાં ત્યાં તો એ બધા ભક્તજનો, આચાર્યો અને એમના પ્રપતિયા, જલધરીઆ, મનોરથીઆ તેમજ ખીજ બધાએ ભેગા થઈને, શ્રી કૃષ્ણને ત્યાંથી ધક્કા મારીને બહાર હડસેલી કહ્યા; એટલું જ નહીં પણ શાસ્ત્રધર્મને બદલે શસ્ત્રાયથી પોતાની માન્યતાનું રક્ષણ કરવાની વાતો કરનારા, તો એમને મુઘરેશો, આપસમાજી, નાસ્તીક વગેરે કહીને નીંદવાથી જ સંતોષ પામ્યા નહીં,

પણ કોઈક ટોંગી માણસ પવીત્ર મંદીરમાં પેસી ગયો છે કહીને મારવા દોડ્યા. કોઈએ વળી ધીમે રડીને ટીક કરી: “દીવાનો છે દીવાનો. એને થાણે મોકલવો જોઈએ છે!”

નારદજીએ તેમને કહ્યું હતું કે, “પ્રતો! આપના ભક્તો જ આપની ભક્તિ બદલે બદલી કરી રહ્યા છે,” તે વાત એમણે પહેલાં માની નહોતી; પરંતુ શરણાતના બંને પ્રસંગથી નારદજીના રહેલા કથનમાં રહેલા સત્યની એમને કંઈક ખાતરી થઈ ખરી.

તો પણ પોતાના ભક્તજનોને માટે સંપુર્ણ નીરાશ ન થતાં શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર માધવળાગ તરફ ગયા, અને ત્યાંના વીશાળ ચોકની વચ્ચે ઉભા રહીને ભાષણ કરવા લાગ્યા. તેમને ભાષણ કરતા જોઈ, અનેક માણસોનો જમેશો ત્યાં એકઠો થઈ ગયો. એટલે પછી તે સભાની મધ્યમાં ઉભા રહીને તેમણે શ્રી મુખે કહેવા માંડ્યું:

“અહો! મારા પ્રીય વૈષ્ણવજનો! હું તો મારા ભક્તોનો દાસાનુદાસ છું એટલે તમને મળવા માટે અહીં આવ્યો છું. પરંતુ મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, તમે બધા અસાનને લીધે ઉલટે રસ્તે જઈ રહ્યા છો. મને એ જાણીતી નવાઈ લાગે છે કે તમે અત્યંત નામની એક માનવજાતીનો સ્પર્શ કરતાં પણ અલગાઈ જાઓ છો, અને એનાથી આધા નાસો છો. આ શું છે? મેં તમને કહ્યું જ છે, કે હું જ સર્વની ઉત્પત્તિનું કારણ છું અને સર્વ જગત મારી જ સત્તાસ્કૃતિથી કીધા કરે છે. સર્વ ભુતોમાં આત્મારૂપે હું જ રહેલો છું. વૃક્ષોમાં મારો વાસ છે, પ્રાણીઓમાં હું પ્રવેશ્યો છું. સર્પાદિમાં, દૈત્યોમાં, પશુ અને પંખીઓમાં, જલમાં સ્થળમાં, મૃત્યુમાં, છળકપટમાં અને માનવોમાં, મારી દીવ્ય વીજુતી રહેલી છે. વળી મેં તો તમને જોયું પણ કહ્યું છે

કે: જ્યો સર્વ ધંદ્રીયોનો સંયમ કરીને તથા સર્વત્ર સમશુદ્ધી રાખીને કાર્ય કરે છે, તેમ જ જ્યો સર્વભુતોના હિતમાં મગ્યા રહે છે તેમની ઉપર જ હું પ્રસન્ન થાઉં છું. એ બધું જ તમે ભુલી ગયા છે અને તમે માણસ જેવા માણસનો અત્યગ્ર કહીને આમ તીરસ્કાર કરો છો...”

પરંતુ તેઓશ્રી આગળ બોલવા બંધ તેટલામાં શ્રેતાજનો ઉત્કેષાદ ગયા તેથી તેમનું ભાષણ અધૂરું જ રહી ગયું. “આ તો કાષ્ઠ ઢોંગી છે” એમ કહીને તેમનું જ ભક્તમંડળ તેમની સામે થયું! એટલું જ નહીં પણ સનાતન ધર્મના થઇ પડેલા ઉદ્ધારકામાંથી કેટલાક મુદ્દ લાગણીઓવાળા જ હાંત કચકચાવી, હવામાં મુદીઓ ઉછાળતા તેમની સામે ધસી જઈને કહેવા લાગ્યા:

“તું કાષ્ઠ નાસ્તીક લાગે છે અને આ રીતે અમારા જેવાઓને ઉપદેશ આપવાનો ઢોંગ કરવાનો તને કશો જ અધીકાર નથી!”

શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર તેમ છતાં પણ નીરાશ ન થયા અને પોતાના ભક્તોની પુરેપુરી કસોટી કાઢવા એકાદ શ્રીમંત શેડીઆની પેટી ઉપર ગયા, ત્યાં આખી દીવસ માણસ જેવા માણસ પાસે સખત મલુરી કરાવી, તેને પેટ પુરતું ખાવાનું મળે એટલો પગાર પણ આપવાની આનાકાની કરનારા, એ શ્રીમંતને ગાયોના ઘાસ માટે, મંદીરના મનોરથ માટે, ઠાકોરજના વાધા માટે અને આચાર્યશ્રીને ભેટ માટે પૈસા વાપરી મોક્ષ મેળવવાની ભાવના સેવતા જોઈને તેમણે એને સમજાવવા માંડ્યો :

“અરે ભાઈ! મેં તને કહ્યું હતું કે પુત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ, અને ધન આદીમાં મમતા ન રાખજે, તે તો તું ભુલી જ ગયા છે. અને આ ખીચારાને મલુરી કરાવી કરાવીને

મારી નાખે છે, તેને તો પેટ પુરતું આપતો નથી, ત્યારે ખીજાઓને દાન તેમજ પુણ્યને નામે પૈસા આપવા દોડદોડ કરે છે, એથી તને કશો જ લાલ થવાનો નથી. કારણ બાણુવા યોગ્ય છે, તે બાણુવાથી જ તારું કથાણુ થવાનું છે. જો તું એમ માનતો હોય કે સર્વભુતોની ઉત્પત્તિ કરનાર તેમજ ભરણપોષણ કરનાર તું નથી, તો પછી જેને તારે આપવું જોઈએ તેમનામાંથી હુંટ ચસાવીને ખીજાઓને વીના પરીશ્રમે આપવા શું કામ દોડે છે?”

એ સાંભળીને પેશા શ્રીમંતને ઘણી જ રીસ ચડી. આવો માણસ જાણે પોતે શ્રી કૃષ્ણ જ હોય તેવા અબીમાનથી વાત કરે તે એનાથી સડન ન થયું. અને એ શ્રીમંત વૈષ્ણવે એમને એમ જ કહી દીધું કે: “તારા એ સામ્યવાદનું ભાષણ મારવાડી વીઘાલપમાં કરજે, અહીં નહીં. તારો બધો ઢોંગ અહીં નહીં ચાલે સમજ્યો? વેળાસર અહીંથી ચાલ્યો જા, નહીં તો પેલીસ બોલાવવો પડશે, પોલીસ!”

આ ઉપરથી શ્રી કૃષ્ણને લાગ્યું કે: “આ તો બધા ધંધાદારી માણસે, ઉતાવળને લીધે આમ કરે છે. પરંતુ એમના જીવનનું ખરેખરું સ્વરૂપ જોવું હોય તો મારે એમના ઘેર જઈને તપાસ કરવી જોઈએ.”

એમ વીચારીને શ્રી કૃષ્ણ પોતાના એકાદ ભક્તના ગૃહસ્થાશ્રમના અનુભવ માટે ગયા ત્યાં ‘પતી એ તો પત્નીનો પૃથ્વી ઉપરનો પ્રભુ જ છે. પતીની પુજાથી અને તેનું કહ્યું કરવાથી સ્ત્રીનો ઉદ્ધાર થાય છે’ એવી એવી વાતો નીરંતર કરનાર, એ ભક્તજનને, પોતાની સ્ત્રીને સમાસમાનાં દર્શન કરવા અને આચાર્યશ્રીની સેવા કરવા મંદીરમાં મોકલતો જોયો, શૌચ જઈ આવ્યા પછી હાથ ધોવામાં જુલ કરનાર બાળકના વાંસામાં ઘસાધ ધખ્યા

મારો નીહાળ્યો, પાડોશીઓ સાથે જરા જરામાં લડતો ઝઘડતો દેખ્યો, ગૌમુખીમાં હાથ નાંખીને માળા ફેરવવાનો આડંબર કરતાં “અરે આ દાળ ઉભરાઈ ચાલી, અલ્યા છગનીઆ આ ઉંદર આટાના ડબ્બામાં પેસી ગયો ! ભાઈ ! આજ તો કાસામો ખાતુ નીચો આવ્યો !” એવી કંઈ કંઈ લોહપત્તામાં રંગદોળાયેલો અવલોક્યો. આથી એમના દીલને દુઃખ થયું. છતાં એ દુઃખ ઉપર સંયમ રાખી પોતાના ભક્ત ભરદ્વાજ લાવીને બોલ્યા : “ખાતુ ! આવી અહંતા અને મમતામાં ફસીને ભક્તીનો આમ આડંબર કરવાથી તારું કશું જ વળવાતું નથી, એના કરતાં તો તું સર્વ પ્રત્યે પ્રેમ રાખતો થ, બાહ્યકર્મોની આટલી બધી અંધભક્તી છેડી દે અને શ્રદ્ધા રાખે તો નીમળ ભાવથી રાખ, જેથી કરીને પુણ્યકામ કરવાના આડંબરમાં તારાથી થતાં પાપ અટકે, તારા પોતાના આત્માને છેતરવાતું એથી મટી જાય.”

તુરત જ ડોળા કડકાવતો, પેલો કૃષ્ણ-ભક્ત ખરાડો પાડી ઉઠ્યો : “ચાક્ર નીકળ ધરમાંથી. જોતો નથી બહાર પાડી” કે રંગ વીના અંદર પ્રવેશ કરવો નહીં ! તું કોણ છે ? અહીં તને આવવાનો શું અધીકાર છે ? ચોર લાગે છે ચોર ? અલ્યા છગનીઆ આને કાદ જો કંઈ લઈ ન જાય !”

આથી શ્રી કૃષ્ણને લાગ્યું કે મારા નામે ભુલા પડેલા આ બધા લોકો કાં તો અજ્ઞાન છે કે કાં તો દંભી છે, પરંતુ મારાં કાર્યોની જ પ્રશંસા કરનારા અને તે પ્રમાણે જનતાને સરવે માર્ગે વાળનારા મારા ભક્તો તો રાત્રી અને આડંબર રહીત હશે એમ માનીને શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર એવા ‘નેતા’ઓના જીવનમાં ડેહીડિંગ કરવા ગયા ત્યાં તો વળી નવું જ જાણવાતું મળ્યું. વીશાવતમાં

વીશાવતી પોશાક અને ખોરાકનો અતુલ્ય કરતા, સીમસા અને દીલ્હીનાં સરકારી મોજનોમાં અવૈષ્ણવ ખાદ્ય અને પેય પદાર્થોના સંસર્ગ તેમજ સેવન કરતા, અને વળી રસ્તે દોડતાં રખડતી ગાયોનાં પુછાં આંખો સાથે દાખવામાં, સમાસમાનાં દર્શન માટે દોડદોડ કરનારા, કૃષ્ણચંદ્રના બાલ્યાકાળની નરી નીર્દોષતા તેમજ નફર નીખાકસતાને જીવનમાં ઉતારવાને બદલે, એ જીવનની ભવાઈ ભજવતા, અંધભક્તોની ટ્રેણીના સરદાર બની આમવર્ગની સભાઓની બ્યાસપીડે દીપાવતા દેખાયા ! આમ પોતાના ભક્તમંડળની વીચીત્ર દશા જોઈને તેમને કંઈક નીરાશા થઈ.

એટલે છેવટે આચાર્યોને મળી ત્યાં શું બને છે એ જોવા ગયા. તો ત્યાં વળી નવું જ ચીત્રદર્શન નજરે પડ્યું. એથી કંટાળી અને આચાર્યોનાં આગસુ જીવન તેમજ એમના જીવનનાં વીચીત્ર વર્તન જોઈને તેમણે કહ્યું :

“ભાઈ, તમે પણ આવી ભુલ કરી રહ્યા છો ? તમારે જાણવું જોઈએ કે, જે સુખ વીધયો અને ઇંદ્રીયાના સંયોગથી ઉપજે છે તે તરતમાં અમૃત જેવું લાગે તો પણ તે વીધ જેવું છે. (ગી. ૧૮-૩૮) એટલે આ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરો, અને તમે જે કામ કરવા માટે અહીં બેસા છો તે કામ કરો. બેઠે બેઠે સંપત્તીના માલીક બનવું એ ખરાબ છે. મેં કહ્યું છે કે, જે સુખ મનુષ્યને પ્રથમ તેમજ છેવટે પણ મોહકારક થતું હોય તેવા નીંદ્રા, આગસ અને પ્રમાદથી ઉપજેલું સુખ અનીચ્છવાયોગ્ય છે. (૧૮-૩૯)...”

પણ એમનું વાક્ય પુરું રસભળવાને બદલે આચાર્યશ્રી ખાનગી ખંડમાં કાઢક શ્રીમંત વીધવાને દર્શન આપવા માટે ચાલવા માંડ્યા, અને પાસે ઉમેશ એવાને

કહેતા ગયા કે “આ કાઈકે મુખ” છે, તેને ઘડકા મારીને હાંકી કાઢ.”

ત્યારે શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની અનન્યબીનો પાર ન રહ્યો. એમને સંપુર્ણ નીરાશા થઈ. નારદજીવું કથન એમને સોએ સો ટકા સાચું લાગ્યું. તેમ છતાં પણ બીજે જવાનો અને વધુ વાતચીત કરી જવાનો શ્રી કૃષ્ણનો વીચાર હતો. પણ મુંબાઈ જેવા ધાંધલીઆ શહેરમાં એમની એવી તેવી વાતો સાંભળવા ઉભા રહેવાની કોઈને યુરસ ન પડતી.

જ્યાં જાય ત્યાં એમને ઘણા મારી મારી બધા ચાલ્યા જતા હતા.

આમ પોતાને નામે ચાલી રહેલા ભયંકર આડંબર ભેધ એમને ખુબ લાગી આવ્યું. અને એ દશામાં કેટલીય વેળા વડી ગઈ તેનો તેમને ખ્યાલ પણ ન રહ્યો.

મુંબાઈના રાજમાર્ગના એક ખુલ્લામાં શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર આમ ઉભા હતા, ત્યારે એમના પવીત્ર નેત્રોમાં જ્યોત્સ્ના કણ્ણતા રેલી રહી હતી !

એક લેખકે પ્રત્યેક કુમારીકાને જાણવા માટે અગત્યના મુદ્દા આમ ઉતાર્યા છે :

પ્રત્યેક કુમારીકાએ જાણવું જોઈએ

શીવતાં, રાંધતાં, સાંધતાં, ભરતાં, નમ્ર બનતાં, સમયનું મુલ્ય સમજતાં, મુશ્કેલીમાં કપડાં પહેરતાં, કોઈની વાત જાની રાખતાં, આળસનો ત્યાગ કરતાં, વૃધ્ધાવસ્થાને માન આપતાં, સારાં અણખાં પાપક બનાવતાં, ધર તેમજ રાયરચીલાને સ્વચ્છ રાખતાં, ગુસ્સા ઉપર અંકુશ રાખતાં, બાળકોની કળજી રાખતાં, નકામાં સાદીત્વ ધરમાં નહીં રાખતાં, પ્રત્યેક પળે સ્ત્રીત્વના ભાવ જાળવતાં.

પરંતુ એ ભાઈ મુજ વાતજ ભુલી ગયા છે તે, મનુષ્ય તરીકે સ્વતંત્ર રીતે જીવતાં એ શીખારણ આપવાનું. પણ એવી ભુલ તો દુનીયાના પ્રત્યેક ધર્માચાર્યે શાસ્ત્રકારે અને કાયદા ધડનારાઓએ જાણી જામને કરી છે. એ ભુલ સુધારતાં પ્રત્યેક કુમારીકાએ હવે જાણવું પડશે.

સ્ત્રીને જ્યારે બહુજ થાક લાગે ત્યારે તેણે વીંધાંતી લેવી અને ચીત્તને શાંતી આપે તેવા વીચારો તરફ વાળવું. શરીર થાક્યું હોય એટલે ચીત્તને આગમુવેડામાં રાખવાની બીલકુલ જરૂર નથી.

...

કેટલીક વખત અવ્યવસ્થીતપણાને લીધે સ્ત્રીઓ શેષ કામને જોઈને પણ એટલી બધી ગભરાઈ જાય છે, કે તેથી વીનાકારણે તેઓ તબીયત બગાડે છે.

...

ગર્ભવતી બાઈના દીલપર એકાએક ધક્કો લાગે, તેની અસર ભાવી બાળક ઉપર થાય છે.

...

વધારે કામથી હમેશાં થાક લાગતો નથી. જીવન જીવવાની ખોટી રીત જ મોટે ભાગે આ થાકનું મુજ કારણ હોય છે.

સામ્રાજ્યવાદની સમીક્ષા

: લેખક :

તીરંદાજ

: લેખાંક પાંચમો :

ઇંગ્લેન્ડના ઉદ્યોગપાલ

જેમ મુડીવાદના પ્રાથમિક વીકાસ વખતે વ્યક્તીગત કારખાનાના માલિકાની સ્પર્ધાને લઈને વખતો વખત આર્થીક ઉદ્યોગપાલો, અતીશય ઉત્પાદન અને અધાધુધી પ્રવતી રહેતાં એમ ઇંગ્લેન્ડના આંગણમાં બેઠેલા સામ્રાજ્યવાદ એ પ્રાથમિક વીકાસના અવ-રોધાને મીટાવવાને બદલે ઉદ્યોગ વધારે તીવ્ર બનાવે છે. ઇંગ્લેન્ડના પરીણામે જ્યારે આર્થીક ઉદ્યોગપાલ આવે છે ત્યારે નાનાં કારખાનાંવાળાઓ સાથે થઈ જાય છે એટલું જ નહીં પણ મધ્યમ વર્ગના માણસો, નાના વેપારીઓ અને વચ્ચેથી નફો હારી કંટારા આડતીયાઓ અદ્યક્ષ થાય છે એટલે મુડીવાદીઓની અસહ્ય સ્પર્ધાને બદલે મોટા મહારથીઓ વધારે સત્તા જમાવતા જાય છે અને વચગાળાના વેપારીના લોકો બોલી જાય છે. જ્યાંસુધી મુડીવાદનું લેખકો મોગડું અનામત છે ત્યાંસુધી લગભગ દર દસ વર્ષે આવતી આર્થીક અધાધુધી અટકાવવી અશક્ય છે હમણાં અમેરિકાની સ્ટોક એક્સચેન્જમાં ભારે ખગલગાટ મચી ગયો હતા કારણ કે ઇંગ્લેન્ડના ધામ સરખું અમેરિકા બહુ જ થોડા માણસોના હાથમાં નાચી રહ્યું છે. આ ઉદ્યોગપાલમાં હજારો મધ્યમ કોટીના વેપારીઓ અમેરિકામાં પાયમાલ થઈ ગયા છે જ્યારે મોટાં મોટાં તરો સીન્ડિકેટો

અને બેંકો ઉપર કુદરત જમાવી બેઠેલા અગ્રણીઓ આ ઉદ્યોગપાલમાંથી પણ આર્થીક લાભ ઉઠાવી રહ્યા હતા. એટલે મુડીવાદનો વીકાસ જેમ જેમ ઇંગ્લેન્ડના તરફ ઢળતો જાય છે એમ એમ આર્થીક અધાધુધીના પ્રસંગો પ્રથમના કરતાં વધારે બીધણતાથી ઉદ્યોગ માયાં કરશે.

માલિકી માટે મોરચા

સામ્રાજ્યવાદનું પ્રથમ લક્ષણિક અંગ આખી પરીસ્થિતિનું મુળ કારણ છે મુડીનું થોડામાં થોડા માણસોના હાથમાં એકીકરણ અને ઉદ્યોગો તથા ઉત્પાદનના સાધનો અદ્ય સંખ્ય વર્ગના વધતો જતો કાણ આ અનીવાર્ય અથડામણી માટે સંપૂર્ણપણે જવાબદાર છે કારણ કે ઉત્પાદનનો હેતુ સામુદાયિક છે. જે જે મોટાં મોટાં કારખાના ગંભીર ઉત્પાદનો કરે છે- થોડાં થોડાં માલ બજારમાં મુકે છે એ સમાજની જરૂરિયાતો પુરી પાડવાના હેતુથી હોય છે કારખાનાના માલિકા માત્ર ચોતાને માટે જ ઉપયોગમાં આવતી ચીજો ઉત્પન્ન કરતા નથી. એટલે આખા ઉદ્યોગવાદનું ઉત્પાદન સમાજની જરૂરિયાતોના દ્રષ્ટીબિંદુથી થાય છે અને છતાં કરોડોને માટે ખાવા અનાજ અને પહેરવા વસ્ત્ર નથી એવું કારણ શું? સમાજની જરૂરિયાતો માટે ઉત્પાદન કરતા કારખાનાના માલિક સમાજ નહીં પણ વ્યક્તી અથવા વ્યક્તી-

એનો નાનકડો સમુદ છે. એટલે આ વ્યક્તીગત માલીકી જરૂરીયાતો પ્ધાનમાં રાખીને નહીં પણ પોતાનો નફો વધારવાની દાનતથી ઉત્પાદન કરે છે. એટલે ખીનજરૂરી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરવામાં અથવા વધારે પડતો માલ કાઢવામાં કરોડો માનવાની શક્તીનો દુન્યય થાય છે, વળી ઉત્પાદનના સાધનોની અકપવર્ગીય માલીકી ખપતનો વીચાર કર્યા વીના રોજરોજ બને એટલો વધારેમાં વધારે માલ ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે મજૂરોને જે મહેનતાણું માલિકો આપે છે એનો બરોબર કસ કાઢવાની મુડીવાદી દાનત એમનામાં સ્વભાવીક હોય છે, ઉપરાંત જાહેર ખર્ચ, પ્રચારકાર્ય અને મુડીના ભેર વડે એક મુડીવાદી મંડળ ખીજા મુડીવાદી મંડળના ઉત્પાદનો સામે સ્પર્ધા ખેલે છે, એક ખીજાને બજારમાંથી હાલવાના દાવ રમે છે; અને એથી કામતમાં, તથા આખી આર્થીક વ્યવસ્થામાં પ્રસંગોપાત ભારે ઉચ્ચપાચલ થાય છે. બહુજ અલ્પ વર્ગના હાથમાં મુડી તથા ઉત્પાદનનાં સાધનો કેંદ્રીત થવાનું પ્રથમ ખીણણુ પરીણામ આ આર્થીક ઉચ્ચપાચલો છે. સાત્રાજ્યવાદના આ મુખ્ય પાયામાંથીજ અનીવાર્ય રીતે જન્મ પામતા અવરોધનું કારણ ઉત્પાદનનું સામુદાયીક ધોરણુ અને એના સાધનોની વ્યક્તીગત માલીકી ન્યાં સુધી આ ઉત્પાદનના સાધનો સમાજની માલીકીના ન બને ત્યાં સુધી સાત્રાજ્યવાદનો એ પ્રથમ અવરોધ અવસ્થ અનામત રહેવાનો—

મરૂત્યુ ઘન્ટ વાગે છે

જેમ જેમ યંત્રમાં ખુબ સુધારા થતા ગયા અને જેમ જેમ થોડા મુડીવાદીઓના હાથમાં આખો ઉદ્યોગવાદ સરી પડ્યો તેમ તેમ રાક્ષસી કારખાનાઓમાં થોડકાં માલ

ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા, અસંખ્યા દહેલતના બળ ઉપર ધજરાવાદે જગતનો ખુણે ખુણે ભરી દેવાય એટલો માલ કાઢવા માંડ્યો. દરેક મુડીવાદી દેશે પોતાપોતાનું બુદ્ધિગત ઉત્પાદન જગતની બજારોમાં ઘુસાડવા ખુબ સ્પર્ધા ખેલવા માંડી, પોતાના દેશની આડે જગાતી દીવાલો ઉભી કરી પછાત દેશોમાં માલ ઘુસાડવાની બ્લોક દરેક મુડીવાદી મહારાજ્યે ખેલવા માંડી. આમ બાકી રહેલી બજારોની વડે અણી માટે સાત્રાજ્યવાદી રાજ્યો આપસપાસમાં અથડાવા લાગ્યાં. જેમ જેમ માલની ખપત પરદેશોમાં વધતી ચાલી એમ એમ દરેક દેશે ખુબ ઉત્પાદન કરવા માંડ્યું. પાછળથી ખીજા મુડીવાદી દેશની સ્પર્ધા થતાં બ્યારે ખપત ઓછી થવાં માંડી ત્યારે ઉત્પાદનનું ધોરણુ ઓછું કર્યા શીવાય છુટકારો નહીં એટલે કાંતો સ્પર્ધામાં ટકી રહેવા માટે મુડીવાદે મજૂરીના દર ઓછા કરવા પડે; ખર્ચમાં કાપકાપ કરવી પડે, અથવા ઉત્પન્ન થતો જ્યાબંધ માલ જોડાઉનમાં સડવા દેવો પડે. આ બજારો મેળવવાની મુડીવાદી રાજ્યોની સ્પર્ધામાંથી ભયંકર આર્થીક આફત ઉભી થાય છે. આ કોટકડીના કામમાંથી ઉગરવા માટે એક મુડીવાદી સત્તા કાંતો ખીજા સત્તાને સ્પર્ધામાં કામત અને ઉત્પાદન વડે દબાવે છે અથવા તો લગાજ જગાવી એક રાજ્ય ખીજાને પાયમાલ કરવા મથે છે. “કાયદેસર”ના બંધાય કારસ્થાનો અજમાવી લીધા પછીજ મુડીવાદી રાજ્યો એનું ખર્ચ અને ખુલ્લું લાડાયક સ્વરૂપ પ્રકાશે છે. સાત્રાજ્યવાદનો આ ખીજો અવરોધ પ્રથમના જેટલોજ અનીવર્ય છે. મત્રી, રાજકીય સંબંધ અને આર્થીક વ્યવહારથી એક ખીજા સાથે સંકળાયેલા હોવાનો દાવો કરતાં મુડીવાદી “મીત્ર

રાજ્યો” એક બીજાને પૃથ્વીના પટપરથી ઉખેડી નાંખી આખી જ્વાલમનો કપલે કરવાની રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષા સેવતાં હોય છે. ઇજરાવાદના અંતીમ વીકાસમાંથી આખરે આ અવરોધ એટલો ઉગ્ર બને છે કે એમાંથીજ જગત્ત્યાપી યુધ્ધના પદ્ધતિ વાગે છે, અને કદાચ નજદીકનાં ભવીષ્યમાંજ એવો પ્રસંગ આવી જાય તોજરાય આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. અત્યારે એક બીજા સાથે સમુદ્રની શીતલ હવામાં હોર કરતા સામરાજ્યવાદી સુત્રધારો મનમાં યરાબર સમજે છે કે હજુ આપણે અથડાઇ મરવાને વાર છે. વળી બીજી બાજુથી મજુરો અને કામદારો રાજકીય સત્તા સર કરવાનો વ્યવસ્થિત પ્રયાસ છુપો કે ઉઘાડો પણ દરેક દેશમાં કરી રહ્યા છે. એના ઉપર જો કે સામરાજ્યવાદ હારે ધ્વજોર નજર રાખે છે, છતાં એના અતીવાચ અવરોધોમાંથી શ્રમજીવીઓની જાગૃતી જન્મ્યા વીના કંઠી રહેવાની નથી. અસંખ્ય મહેનતુ માનવોના શ્રમતું ફળ થોડીજ બેકતીઓ હજમ કરવા માગે એટલે કુદરતી રીતે સંપત્તીના સજનદારો એની સામે ઉગ્ર અને લડાયક યુધ્ધ આદરે એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. સંખ્યાબળ અને વ્યવસ્થાના અભાવે કદાચ આ પ્રયત્નો છુટા છવાયાં હમકલામાં પરીણામ પ મર્તા હશે કદાચ કોઈ કેકાણે ખુશ જાગરજત્તીથી જરાક જેટલા હલનચલનને પણ દાખી દેવામાં સામરાજ્યવાદ સફળ થતો હશે, પણ વીચારોતું પરીવર્તન એ એવી અતીવત્રીત ઘટના છે કે એના ઉપર સમર્થમાં સમર્થ સત્તા અંકુશ મુકી શકતી નથી ઉપરાંત રશીયાની અંદર સફળ થએલા મજુર સત્તાવાદે આખાય જગતના શ્રમજીવીઓની આંખો ખોલી દીધી છે, આમ આપસઆપસની સ્પર્ધા

અને અધ્યક્ષમણીમાંથીજ સામરાજ્યવાદનો મૃત્યુ ઘંટ વાગશે.

સમુહહીતનો સંહાર.

જેમ જેમ મુડીવાદ એના સઘળા શોષણ સંચાઓ અમુક અલપસંખ્ય વર્ગના હાથમાં સુપ્રત કરે છે એમ એમ એના નાશના લાણુકારા નજીકમાં વાગે છે. જે પરીસ્થિતી તો આ સામરાજ્યવાદના અમર્યાદ શોષણ-માથી અચુક ઉભી થાય છે એક તો શ્રમજીવીઓતું સંગઠન અને બીજું સામરાજ્યવાદી રાજ્યો વચ્ચે આપસ આપસમાં અથડામણી. એ બંને અવરોધોને મુડીવાદી સમાજ રચના હયાત છે ત્યાં સુધી અટકાવી શકાય એમ નથી ઉત્પાદનના સાધનો સાંચવી ખેરેલા ઇજરાવાદી અલપ વર્ગ સમાજના હીતને સાર જંગી થોજનાઓ નથી ધડતો પણ પોતાના નફાને કરોડોની સંખ્યા સુધી પહોંચાડવા માટે એ આટલી વ્યવસ્થાશક્તિ વેરી રહ્યો છે. પણ આખાય ઉત્પાદનના પ્રકાર અને પ્રણાલીને ફેરવી નાખે અને સમાજને માટે થોકવુંધ માટે બોલો મજુરીથી ઉત્પન્ન કરી આપે એવી વધરાતીક શોધખોળોને આ સામરાજ્યવાદ સડન કરી શકતો નથી. કારણકે એની પાસે જુની મશીનરી એટલા પ્રમાણમાં પડી હોય છે કે એને સમાજના સુખસગવડ સાર જતી કરવાની ઉદારતા એનામાં આવવી અશક્ય છે. મુડીનો એટલો બધો ભોગ ઇજરાવાદીઓ આપી શકેજ નહીં એટલે કેટલીયે ઇચ્છવા લાયક અને તાત્કાલીક હાખલ કરવા જેવી શોધખોળોને મોટાં મોટાં ત્રસ્ટો અને સીડી-કેટો ખરીદી લેય છે, છુપી રીતે અમુક વખત સુધી જાળવી રાખે છે અને આમ માનવ સમાજના સુખ સાર થોજના ધડતો વીરનાને પણ યુગળાવી નાંખવામાં સાર

ન્યવાદ સફળતા મેળવે છે. પ્રતીસ્પર્ધાના હાથમાં નવી શોધખોળ જઈ પડે, એ પરી-સ્થિતી અટકવવા કેટલીક શોધખોળોના સદંતર નાશ કર્યાના દાખલા પણ મળી આવે છે. ટેકનીકની અંદર ઉત્તમમાં ઉત્તમ આવકારદાયક સુધારાઓ ને મુડીવાદના હિતની આડે આવતા હોય તો વરસો સુધી અભરાઈ ઉપર પડી રહે છે ઉપરાંત જે ઉઘોગોમાંથી ધ્વજરાવાદીઓને વધુમાં વધુ નફો મળે એના ઉપર એનું લક્ષ્ય કેન્દ્રીત હોય છે પછી એ ઉઘોગની સામાજિક ઉપયોગીતા વીશે એને પુછપરછે કરવાની પડી નથી. એક ઉદાહરણ લઈએ તો આ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ થાય. વીજળીનો ખેતીમાં ઉપયોગ કરવાથી ખુબ શીશોષ પ્રમાણમાં અનાજનું ઉત્પાદન થઈ શકે પણ મુડીવાદનો મુળ સીધાંત ખાનગી મીલકત માલીકી છે. એટલે જમીનનો મોટો ભાગ નાના નાના માલિકોમાં વહેંચાઈ ગયેલા હોય છે પરીણામ એ આવે છે કે મોટા પાયા ઉપર જમીન ખેડી વીજળીનો ઉપયોગ કરવાનું જમીનની ખાનગી માલીકી હોય ત્યાં સુધી શક્ય થઈ શકતું નથી. આજના યંત્રવાદ માટે વીજળીની શોધ અને એનો ઉપયોગ સદૈથી ભારેમાં ભારે પ્રગતીશીલ પરીણામ લાવી શકે છે. ઉપરાંત જ્યાં વીજળીનો જરૂરો સહેલાઈથી એકઠો કરી શકાય એવી સ્થિતી હોય એ દેશ ખીજ પ્રજાની માલીકીનો હોય અને ફળદ્રુપ જમીનની માલીકી બીજાં રાજ્યની હોય એટલે જુદાં જુદાં મુડીવાદી રાજ્યો વચ્ચે વહેંચાઈ ગયેલી પૃથ્વીમાં પણ વીજળીનો વ્યાપક પ્રચાર શક્ય નથી. વીજળી ઉત્પન્ન કરવાનું સ્થળ અને એનો ઉપયોગ કરવાનું સ્થળ બન્ને સમાજની માલીકીનાં ન બને ત્યાં સુધી માનવજાતને

અનેક મુખ્ય અગવડો આપી શકે એવી ભાવી સંભાવનાઓ હોવા છતાં વીજળી આજે જન સમુદાયે એની શક્તીનું ઓછામાં ઓછું પ્રમાણ આપે છે આના કારણમાં ઉત્તરશો તો ખેતીને લાવકની જમીનોમાં ખાનગી મીલકત માલીકી અને પ્રદેશોની રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટીએ વહેંચણી એ બન્ને મુખ્ય તરી આવશે.

વીજ્ઞાનનું વીરમરણ.

એટલે એક વાત તો સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી છે કે જ્યાં સુધી સામ્રાજ્યવાદીઓ જગતના ઉત્પાદન ઉપર અડા જમાવી ખેડા છે ત્યાં સુધી માનવ સમાજને સાર વીજ્ઞાનનો પણ છુટથી ઉપયોગ કરવો અશક્ય છે. મુડીવાદીઓએ પોતાના ખીસ્સા ભરવા માટે વીજ્ઞાનનાં સાધનોને કળજમાં લઈ લીધાં છે અને એના દ્વારા કરોડોનું શોષણ થઈ રહ્યું છે એટલે કેટલાક વીજ્ઞાનને વગોવવા મંડી પડે છે. અત્યાર સુધી વીજ્ઞાન પામેલી માનવ શક્તી મુડીવાદના કાણુમાંથી ખુંચવી લઈ સમાજને સોંપી દેવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાને બદલે આવા તત્વચાનીઓ વીજ્ઞાન પહેલાંનાં ગ્રામીક કાળ તરફ નજર દોડાવે છે. પ્રગતી, યંત્રવાદ, વીજ્ઞાન, બધાયને કારે મુકી આવા તરંગી લોકો વ્યક્તીગત જરૂરીયાતોને સાવ ટુંકાવી કંગાલોની જમાત ઉભી કરવાના મનોરથ સેવે છે આ વીચાર-ભ્રમની પાછળ એક વસ્તુ રહેલી છે અને એ સમાજની વ્યાખ્યા પરત્વે છે—આંવા મહાત્માઓ માની હયે છે કે સમાજ એટલે વ્યક્તીઓનો સરવાળો—એક વ્યક્તી સુધરે એ પણ એમને મત મહત્વનો વીધય લાસે છે. કારણકે સમાજ માટે વ્યક્તીઓના સમુદય શીવાય એમને ખીજે સંબંધ સ્ત્રોતો નથી ખરી

રીતે સમાજનું સ્વરૂપ આજે વ્યક્તિઓના માત્ર સરવાળાથી આવી શકે એમ નથી, આજે તે ઉત્પાદનની આખી યોજનામાં (પછી એ મુડીવાદી હોય કે સમાજવાદી) વ્યક્તિ શું હીસ્સો આપે છે એ મહત્વની ધટના છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાને માટે જોઈતું અને તે પછી થોડામાં થોડું જતે ઉત્પન્ન કરી લેવે એ વસ્તુ આજે શક્ય નથી કારણકે સમાજનો વીકાસ, એના ગતીના સાધનોમાં પરિવર્તન અને યંત્રવાદનો પ્રચાર એ બધાને પરીણામે વ્યક્તિ એવું તદ્દન એકલવાયું અસ્તીત્વ ધરાવી શકતીજ નથી. એટલે વીજાન ઉપરનો અદ્ધ વર્ગનો કાણુ ઉઠાવી લેવાની વેતરણ કરવાને બદલે આખા વીજાનને ભુલ્લી જવાનો માર્ગ કૃત્ત્ર લાકડે “સત્યના પ્રયોગ” જેવું ન.મ આપવાને લાયક લાગે છે ખરી રીતે એ વીજાન વીરોધી તત્વજ્ઞાન નવું સત્ય કે નવી શોધ નથી પણ સમાજવાદના સીધ્ધાંતોનું અચ્છાન અને નીરાશાવાદનું પરીણામ છે. સામ્રાજ્યવાદના અસ્તીત્વમાં વીજાન કદી એવું માનવકલ્યાણનું ઉપકારીતત્વ વીકસાવી શકશે નહીં, સમાજના આર્થીક ઉત્પાદનો અને એની જોડે ચણી એક વ્યવસ્થીત યોજનાદ્વાર થાય ત્યારેજ વીજાનનો સામાન્ય જનસમુહના લાભ માટે પુરેપુરો ઉપયોગ થઈ શકે. આજે તો વીજાન બજારમાં વેચાય છે, કપાટો અને તીજરીઓમાં મંદીવાન બતાવાય છે અને મુડીવાદી નફા તોટાની ગણતરી ઉપર એને નચાવાય છે.

વીજળીની ગતી

વીજળીનો એલેક્ટ્રોગીક ઉપયોગ અમલમાં આવતાંની સાથે આખા યંત્રવાદનું ટેકનીક બદલાઈ ગયું, દાલસા અને તેલના રાક્ષસી ઉદ્યોગ ઉપર અકકડ થઈને ફરતા

માલેતુગર મુડીવારીઓ વીજળીની એલેક્ટ્રોગીક ઉપયોગ પછી આકળા બની ગયા, કારણ કે જગતના તમામ ઉદ્યોગો માટે દાલસો અને તેલ આજસુધી અનીવાર્ય વસ્તુઓ હતી. ડોપર, એલ્યુમીનમ, લોખંડ વીગેરે ધાતુઓના ઉદ્યોગોમાં વીજળીનું તત્વ દાખલ થયા પછી જબરા ફેરફાર થઈ ગયા છે. જુના મશાનો અને જુની પદ્ધતીઓને ઉથલાવી નાખી વીજળીએ આખા ઉદ્યોગવાદને બહુજ ત્વરીત ગતી ઉપર મુકી દીધો છે. ખેતીમાં તો વીજળીના ત્રેકટરોએ ઉત્પાદનને અનેકગણું વધારી મુક્યું છે; એટલે અત્યારસુધી જે મુડી જુના ઉદ્યોગો પાછળ રોકવામાં આવી હતી એમાં ખુબ ઉમેરો કરવો પડે અથવા એ આખો માળખો ઉથલાવવો પડે અને તેથીજ જ્યાંસુધી ઉત્પાદનના સાધનો વ્યક્તિગત કે અલ્પવર્ગીય માલીકીનાં છે ત્યાં સુધી આવું મેટું નુકસાન સડન કરવાની વૃત્તિ એમનામાં ન આવે એ સ્વભાવીક છે. આવા પ્રચંડ અખતરાઓ તો જ્યારે ઉદ્યોગો અને ઉત્પાદનોનો ક.ખુ આખા સમાજના હાથમાં હોય ત્યારેજ શક્ય થઈ શકે છે.

દાનના દંભ

મુડીવાદની પ્રશંસા કરનારાઓ કહે છે કે ઉદ્યોગવાદનો વીકાસ વ્યક્તિગત નફા મેળવવાના આકર્ષણ વીના શક્ય નથી. પણ આ દલીલ કરનારાઓ ભુલ્લી જાય છે કે એ સ્થીતિમાંથી તો મુડીવાદ ક્યારેનોય પસાર થઈ ગયો છે. આજે ઉદ્યોગ ઉપર એવી વ્યક્તિગત માલીકી પણ રહી નથી આખા ઉદ્યોગનો ઇન્કારવાદી વીકાસ એટલો બધો કેન્દ્રીત થઈ ગયો છે કે ધનતૃષ્ણાને ખાતર મોટા અમળખાનીઓ

આખા સમાજની ગમે તેવી આર્થિક ઉચ્ચપાયાલને આમંત્રણ આપતાં અચકાતા નથી. જ્યારે શોષખોળને સ્વાયં ખાતર ચઢી નાખતાં એમને પેટમાં પાણી પણ હલતું નથી. તદ્દન નીબુર, માત્ર આના પાછના હીસાગ ઉપર ઉમેરો સાત્રાજ્યવાદ સમાજના સામાન્ય કલ્યાણ માટે રચ્ય માત્ર તકલીફ ઉદ્ભવવા તક્યાર નથી. કીર્તીને ખાતર એ દાનવીર બનવા પ્રયત્ન કરશે પણ એ દાનવીરતાની પાછળ પણ છેલ્લે પીંડી ભરી હોય છે. જ્યાં કરોડોને ખાવા ધાન ન મળતું હોય ત્યાં એક વ્યક્તિ અખજપત્તી થઈને ખેસે એ આંખમાં ખુંએ એવી વસ્તુ છે. આ આત્મભાન ખુબ મોટું સંખ્યાબળ ધરાવતા આમ વર્ગમાં ન ફેલાય એટલા માટે લાખો અને કરોડો લુંટી લઈ એમાંથી મુડીવાવાદીઓ પાંચ પચાસ કે લાખ રૂપિયા હોસ્પીટલમાં અનાયાશ્રમેમાં, અન્ન-દાન વીગેરેમાં ખરચે છે. સાત્રાજ્યવાદના પાયા ભ્રમ ભ્રમ ઉડા ઉતરતા જાય છે એમ એમ આમ વર્ગનું શોષણ ઉગ્ર બનતું જાય છે. ખેડારી વધતી જાય છે અને પ્રજા પ્રજાના વધમનસ્થને પરીણામે ભાષીમાં લડાઈને ભય આખા સમાજ ઉપર ઝડપી રહ્યો છે. સમાજવાદ શીવાય આ આખી અવ્યવસ્થા, અધાધુંધી અને ઉચ્ચપાયાલમાંથી ઉગરવાનો ખીન્ને એકેય આરો નથી.

એક બાબતથી ખુબ ઉત્પાદન કરવાનો પ્રયાસ આદરતો ઇન્દ્રાવાદ ખીજ બાબતથી યંત્રવાદના કુદરતી વીકાસને પણ રૂંધી રહ્યો છે. જુની મરીનરી ધસાઈને નકામી ન થઈ જાય ત્યાં સુધી નવાં યંત્રો દાખલ કરવાનું એને કેમ પરવડે? છતાં એના અબળક ઉત્પાદનને માટે જગતના બજારો સર એને મથવું પડે છે. પોતાના દેશમાં માલની કીર્તિમત વધારી મુકીને પણ

પરદેશના બજારો કબજે કરવામાં આખો ઇન્દ્રાવાદ મશગુલ થઈ ગયો છે, આ બધી સાત્રાજ્યવાદી રાજ્યોની હરીફાઈનું પરીણામ સુધ્ધે શીવાય શું આવે ?

પ્રજાસ્વાતંત્ર્યને નામે

સાત્રાજ્યવાદના યોગદાંમાં અનુકુળ રીતે ખેતી શકે એવી એક પણ વ્યવસ્થીત યોજના સમાજનું સામુદાયિક હિત સાધી શકશે નહીં કારણકે થોડા માણસોની લક્ષ્મી લાલસાને ખાતર અને નફા એકઠો કરવાની તાલાવેલીને ખાતર ક્યારેક ખુબ ઉત્પાદન થાય છે તો ત્યારેક ઇરાદાપુર્વક ઉત્પાદન ઘટાડી નાખવામાં આવે છે. પરદેશ અને સ્વદેશની બજારોમાં ખપત વધારવાના હેતુથી અને સ્પર્ધામાં પ્રતીપક્ષીને હાવવાના આશયથી જુદા જુદા દેશના ઇન્દ્રાવાદી મંડળો સમાજ, આમ વર્ગ, ગરીબ કે બેકારોની જરાય પરવા કર્યા વીના પોતાના બેંક એકાઉન્ટ ઉપર જ નજર રાખે છે અને જોઈતા બને તેટલા લસ્કરી દોરદમામ જોડ વીને પણ આર્થિક લુંટના ઇન્દ્રા અનામત રાખવા મથે છે. જો કે ઇન્દ્રાવાદના યુગ પછીજ આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપાર અને આર્થિક નીતી ઘડાયાં છે અને પરદેશો સાથેનો સંબંધ પણ ત્વરિત બન્યો છે. પ્રજાઓ પ્રજાઓ વચ્ચેનો વ્યવહાર ઇન્દ્રાવાદની પ્રગતી સાથે વધારે સેળભેળ થતો ચાલ્યો છે; પણ છતાંય એ આંતરરાષ્ટ્રીય દરખીએ સમાજના વીકાસને રૂંધે છે, કારણ કે એના મુળમાં ખાતગી મીલકતમાલિકીના સીધાંત મોજુદ છે અને એને લઈને વ્યક્તીગત નફા વધારવાની તૃણા દારમું સ્વરૂપ પાંકે છે. આ અવરોધને પરીણામે પ્રચંડ ગતીનાં સાધનોથી સંકળાયેલું ઠગણ જુદી જુદી પ્રજાઓના સંકુચિત સ્વાર્થને ખાતર

અયકાષ્ટ પડે છે અને એકત્રાત ભાવનાનો મુળમાંથી નાશ કરે છે. વળી આ ઇન્જરા વાદીઓ એક બાલુથી ઉદ્ધાયો અને વ્યાપાર આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણ ઉપર ખીલવે છે, અને નફા મેળવવાને ખાતર રાષ્ટ્રીય મર્યાદાઓ ઓળંગી જાય છે જ્યારે ખીલુ બાલુથી ખીળનાં સામરાજ્યવાદી રાજ્યોન તરફ અને સીન્ડીકેટો સામે જંગ જમાવવા “રાષ્ટ્રીય ભાવના” અને “પ્રજાકીય એકતા”નો આશરો લે છે, એટલે દરેક દેશની જુદી જુદી આર્થિક નીતી વિકાસ પામેલા મુડીવાદને મદદ કરવા ઉભી થાય છે અને પ્રજાસ્વાતંત્ર્યને નામે સામરાજ્યવાદી રાજ્યો પશ્ચાત પ્રજાઓમાં પોતાનાં માલ ધુસારવાની વેતરણ કર્યાં કરે છે.

કાયદાના કારસ્થાન

સામાજ્યવાદના લાક્ષણિક અંગોની આટલી વીસ્તૃત ચર્ચા પછી એક અનુમાન સહજ યદ્ય શકે છે કે મુડીવાદ અત્યારે પ્રગતીશીલ વલણ ધરાવતો નથી પણ એનાજ અવરોધોને પરીણામે નાશના મુખમાં સરી જતો જણાય છે. કેદાય જુઝાતા દોષકની છેલ્લી જગલાતી પેઢે શસ્ત્ર સજ્જ સામાજ્યવાદ અત્યારે વધારે સશક્ત દેખાશે પણ એ એના નજીકમાં આવનારા નાશનીજ આગાહી આપે છે. રાષ્ટ્રાય અને બૌદ્ધિક વીલગોમાં બેંચાયલા મુડીવાદી મહારાજ્ય પોતપોતાના પ્રદેશમાં આવેલા ઇન્જરાવાદને વધારે સમૃદ્ધ અને વીસ્તૃત બનાવવા ખીળ પ્રતીસ્પર્ધી સામાજ્યવાદી રાજ્યો સથે સંગ્રામમાં ઉતરે છે અને એને ખાતર શાંતીના સમયમાં પણ લશ્કરી સત્તા વધારવા માટે અનર્ગલ નાણાં ખર્ચે છે. ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, જાપાન, ઇટાલી, અમેરિકા વગેરે જે

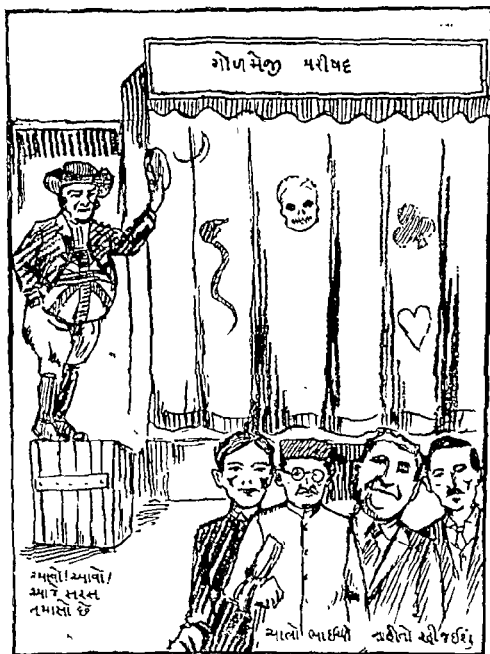
ઉદ્યોગસમૃદ્ધ દેશો પૃથ્વીનું આર્થિક સ્વામીત્વ સાંચવી બેસા છે એનાં વાધીક અંદાજ પત્રકો વપાસતાં સ્પષ્ટ માલુમ પડી આવશે કે પ્રજાના રક્ત શોષણથી એકઠી કરેલી આવકમાંથી આ મુડીવાદી રાજ્યો લગભગ અરધી ઉપરાંત રકમ લશ્કરના નીભાવ માટે ખર્ચે છે, પ્રજાકીય હકો અને સ્વાર્થોના સંરક્ષણનું ખર્ચાનું રજુ કરી માત્ર બહુજ થોડા પુંછપતીઓએ ખડાં કરેલાં તરફ અને સીન્ડીકેટોના સ્વાર્થો સંભાળવા આ ગંજવરે લશ્કરો નીભાવાય છે. કરોડો શ્રમજીવીઓને તો નથી મીલકત કે નથી મુડી. એમના રક્ષણ માટે આટલો લોખંડી દેરદામ જરાય જરૂરનો નથી. માત્ર એ મહેનતુ માનવોનું સંગઠન સંહારવા અને સ્થાપીત સ્વાધીન સુરક્ષીત રાખવા કરોડો માનવો પાસેથી કરવેરા મારફત એકઠાં કરેલાં નાણાં વપરાય છે. પોલીસ, લશ્કર, કાયદો, ન્યાય અને ખીળ બધા મુડીવાદી સંરક્ષકો ઉપલક્ષ્યથી બધા શહેરીઓનું રક્ષણ કરતાં દેખાય છે પણ ગરીબો અને મધ્યમવર્ગનું રક્ષણ કરવાનો દંભ આ મુડીવાદીઓએ સર્જેલી રાજ વ્યવસ્થા ન ટકવી રાખે તો એનું નજ સ્વરૂપ ઉઘાડું પડી જાય. રાજસત્તા એક તટસ્થ વસ્તુ છે એમ શ્રમજીવીઓને ન સમજાવે તો આખું તુલ્ય ખુલ્લું પડી જાય છે રંક અને રાય તમામને કાયદો સરખો ન્યાય તોળે છે એ શ્રમજીવી દેશવવામાં પણ મુડીવાદીઓનો સ્વાધ છે જે કાયદાઓ મુડીવાદીઓ જનીનદારો અને મીલકતદારોના હિત સાંચવવા માટે ઘડાય છે એનો આડકતરી રીતે સૌને લાભ મળે છે. બાકી તો આ શોષણના સંચાઓ ચલાવતા પુંછપતીઓના સ્વાર્થો સામે શ્રમજીવીઓઆંખ પણ ઉઘી કરે તો એ ના એ જ કાયદા અને રક્ષણના ઓળંગે

એમના ઉપર તુડી પડે છે. એટલે શાંતીનાં સમયમાં મુડીવાદી રાજ્યો, રાષ્ટ્રીય ભાવનાના સંકુચિત ખ્યાલો ફેલાવી સ્થાનિક શ્રમજીવીઓને કચરી ને. એ છે અને યુધ્ધના સમયમાં આપણી માતૃભૂમી લયમાં છે એવું સંગ્રામસૂત્ર ઉઠું કરી એજ શ્રમજીવી-ઓની લાગણીઓ ઉત્તેજિત કરે છે, જે રીતે શાંતીના સમયમાં પોતાના દેશનાજ મુડી-વાદીઓ એના જાત ભાઈઓનાં લોહીનો વેપાર કરતા હતા એજ રીતે દુશ્મન દેશના શ્રમજીવીઓ પણ એના સ્થાનિક મુડીવાદથી પીસાતા હોય છે પણ શ્રમજીવીઓની આ આંતર રાષ્ટ્રીય એકતા અટકાવવા માટેજ રાષ્ટ્રવાદની ઓથ લેવામાં ચક્રાર મુડી-વાદીઓ ફાવી જાય છે. આ પુંજીદારોને તો જગતના કોપપણ ખુલ્લામાંથી કાઢી માલ મળે તો લાવવો છે સડરાના રણમાં પણ ને નફો વધારે મળતો હોય તો મુડી રોકતી છે આંતરરાષ્ટ્રીય યોજનાઓમાં પણ ભાગ લેવો છે માત્ર શ્રમજીવીઓને સારૂ આ ઇજારવાદી વર્ગે “સ્વદેશ ભક્તી” ને પેટાં બનાવીને અનામત રાખી મુકી છે. દેશ પરદેશના મુડીવાદીઓ સામાન્ય કલ્પનામાં મળે છે નાચ અને જલસાઓમાં સ્વપરના ભેદ પીના એકઠા થાય છે પથ્થરો ફેંકે છે સંબંધો બાંધે છે અને લગ્નગ્રંથીથી પણ જોડાય છે વ્યવહારથી માંડી વ્યાપાર સુધીના તમામ જીવન ધર્મોમાં મુડીવાદને માટે “સ્વદેશ”ની મર્યાદા મુકવામાં નથી આવી. માત્ર ને ચીનના મજૂરો સાથે ઇંગ્લાંડના મજૂરો સામાન્ય સંબંધ બાંધે, કે હીંદ સાથે જર્મનીના શ્રમજીવીઓ સંગઠન સાધે તો એ દેશદેશ ગણાય, રાષ્ટ્રીયતાનો દ્વંસ ગણાય! અને પારકેને પોતાના માનવાની નીતી મનાય! આ જુડી રાષ્ટ્રીયતા ટકાવી રાખવા માટેજ ન્યાય પોલીસ અને કાયદો ફેરોડોને ખરચે મુડીવાદી મકારાજ્યે નીલાવે છે.

કાયદેસર લુટ

જ્યાં સુધી સામ્રાજ્યવાદ સત્તાના સીંદાસન ઉપર ખીરાજે છે ત્યાં સુધી લશ્કર અને પોલીસ એને નીલાવેજ છુટકયો છે. ચોરી લુટકાટ કે મારામારી-માંથી પ્રમળે ઉગારવા માટેજ આ ઉપકારક તત્વો નીલાવવામાં આવે છે એ માત્ર બમણા છે વળી આજના માનવસમાજમાં ચુલેગારોનો વર્ગ પણ કોણે સમજ્યો? જેમ જેમ થોડા મહુસોનાં હાથમાં દબિતતું એકીકરણ થવા માંડ્યું એમ એમ બેકારી વધી, ભુખમરો વધ્યો અને ફરોડોને માટે નીલાવનાં સાધન ટળી ગયાં. એટલે જે થોડા વર્ગના હાથમાં આજે અદ્યતન એકઠું થયું છે એજ વર્ગ પોતે સર્જેલી ભયાનકતા ને ગુન્હાઓતું નામ આપી સજા ફરમાવે છે અને એને માટે ખડી ફરેલી રાજ્યવસ્થાનો નીલાવ ખીચારા શ્રમજીવીઓના લોહી પડેજ થાય છે આજે મુડીવાદીઓનો માલ ઉત્પન્ન કરનારા મજૂરોને આવતી કાલે નવાં યંત્રો જોડવી એને ગલીઓમાં રજગતા મુકવામાં મુડીવાદ લેશમાત્ર અચકાશે નહીં. ગુન્હાઓતું પ્રમાણ અને પ્રકાર તપાસનારા અતુલજીઓ કહે છે કે મોટે ભાગે એનાં મુળ “મીલકત”માંથી મળી આવે છે; એટલે જ્યાંસુધી ખાનગી મીલકતમાલીકીતું આથી કે ધોરણ સમાજ રચનાના મુળમાં છે ત્યાંસુધી ગુન્હો કે હીંસા બંને અટકવાનાં નથી. વસ્તુસ્થિતિની એમ છે કે પોલીસ અને લશ્કર નીલાવવાનો મુડીવાદી રાજ્યનો હેતુ આમ વર્ગની સજામતી નથી પણ ઇજારવાદીઓના શોષણને અવિચળ રાખવાની એક સશસ્ત્ર યોજના છે. થોડા પણ સશક્ત કાયદેસર લુટ ચલાવનારાઓતું રક્ષણ અને એની કાયદેસર લુટના ભોગ બનેલાઓતું લકાણ કરવા માટેજ આ પેલાદી ચોંગદાં શ્રમજીવીઓની છાતી ઉપર ખડાં કરવામાં આવ્યાં છે.

જાન્યુનો ખેલ: ગોળમેળ પરીષદ

જાન્યુનો ખેલ: ગોળમેળ પરીષદ. જાન્યુનો ન લેવા હોય ન જાણવા હોય તેવા જાન્યુનો પ્રયોગો અહીં થશે.

જાણી-જાણકાર : આવો, આવો, નહીં તો આપણે રહી જઈશું.

જાનમેલ પરીપદ અને તે પછી—

સમતોલપદ' ગુમાવી બેઠેલી રમત

ગીતા અને સ્ત્રીઓ

: લેખક :

સૌ. મધુરી! મહેતા

ગીતા જેવાં પુસ્તકોમાં શ્રી કૃષ્ણ જેવા પુરૂષ સ્ત્રીઓની નીંદા કરે એ વાત માનવાની ના પાડતાં આ બહેન, યોગીઓને આવા અપમાનજનક ક્ષેપક શ્લોકો દુર કરાવવાની હીલચાલ ઉપાડી લેવાની લક્ષમણ કરે છે.

રામચંદ્રે લનીંગની લાકડીએ સીતાજીને માર્યાં, અને શ્રી કૃષ્ણચંદ્રને ભાથું લઇને ગયેલાં રાધીકાજીની ઉપર ચટકે કરતી રીસ ચડી કે તુરત જ એમણે કદંબના ઝાડની ડાળી તોડીને રાધીકાજીને ફટકાવી કાઢ્યાં! એવી ગરબીઓ અને ગીતો, સ્ત્રીઓને માર મારવાનો હક્ક સાખીત કરનારા પુરૂષોએ ભણે લખ્યાં, છપાવ્યાં, વહેંચાવ્યાં અને પ્રચાર્યાં; પરંતુ ન્યારે એ ગીતોને અતીશય શ્રદ્ધાપુર્વક

પ્રમુખને ચટકે ચઢીયસ
રીસ કે.....

એમ સુર લ'બાવીને ખુંદ ગુજરાતણો જ ગાય છે, ત્યારે મને પાસવાર દુઃખ થાય છે. શા માટે એમણે એવાં ગીતો કે ગરબાઓને સ્વીકારવા અને સંકારવા ભ્રષ્ટ્રએ?

મારી ઘણા સમયની એ ફરીયાદ છે કે: સ્ત્રીઓની દુસ્મન સ્ત્રી જાતની છે. અને આજે હું ફરીથી તેમાં એક ખીજ કડી ઉમેરું છું કે:

સ્ત્રીઓની દુસ્મન એમની મનોદશા જ છે. એ મનોદશામાં સમજણ વીનાની જે શ્રદ્ધા ભરેલી છે એ શ્રદ્ધામાંથી જુદી જુદી વ્યક્તી અને જુદા જુદા દેવો માટેની ભક્તીની જે ભ્રમણાઓ ઉભી કરવામાં આવી છે; તેને

લીધે જ સ્ત્રી જાતની ઉત્તતી દુર ને દુર જતી જ જાય છે!

હીંદુસ્થાનમાં ધર્મશાસ્ત્રોને નામે લખાયેલાં અનેક પુસ્તકોમાં સ્ત્રી જાતની અક્ષમ્ય નીંદા કરવામાં આવી છે. તેમની યોગ્યતા અને અધીકારને વીનાકારણે ઉતારી પાડવામાં આવ્યાં છે, અને અર્થ વીનાની ખીજ અનેક વાતો કરીને સ્ત્રી જાતના સંબંધમાં ભ્રમક તેમજ હલકા વીચારોનું વાતાવરણ ઉભું કરવામાં આવ્યું છે. શા માટે એ બધાની સામે સ્વતંત્રતા તેમજ સ્વમાનને ચલાવનારી બહેનો તીવ્ર નીષેધ જાહેર કરે નહીં?

જન્માષ્ટમીના આ ખાસ અંક માટે લખતાં, શ્રી કૃષ્ણચંદ્રને પણ સ્ત્રી જાતને ઉતારી પાડવાની મનોદશાના રસીયા જે રીતે વર્ગોવે છે તેનો મને વીચાર આવ્યા વીના રહેતો નથી. એમનામાં પ્રભુત્વનું જે રીતે આરોંપણ કરવામાં આવ્યું છે તેને એ રીતે માનવું, કે ખીજ રીતે માનવું, અથવા ન માનવું એ પ્રત્યેક બહેનના શીક્ષણ તેમજ સંસ્કાર ઉપર આધાર રાખે છે, છતાં એક વર્ગ શ્રી કૃષ્ણને ખુદ ધૈર્યપત્તાર માને છે, અને ખીજે વર્ગ તેમને સામાન્ય માણસ કરતાં વીશેષ શક્તિમાન ઊંચ પુરૂષોત્તમ ગણે છે એ વાત તો ખરી જ છે.

એવા પુરુષને સ્ત્રી જાતીનો વીરોધ કરવાનું કશું જ કારણ હોય શકે ખરું ? જેમણે રાજકન્યાઓ કરતાં ઉતરતી કોટીની કુબળ સાથે લગ્ન કરી તેની તરફ અતીશય માન અને પ્રેમ બતાવ્યાં છે, જેમણે પોતાના પ્રીય સખા, અને સગા અણુનને ચઢાનાર પોતાની માની જણી બહેન સુભદ્રાને લગ્ન કરવા માટેની બંનેને નાશી છુટવા જેટલી સગવડ કરી આપીને સ્ત્રી જાતીની સ્વતંત્રતાનો અને સ્નેહની પરાકાષ્ઠાનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેમજ ગોકુળ ગામની પ્રજાનારીઓનો પારાવાર પ્રેમ જેણે છતી લીધેલા એવા શ્રી કૃષ્ણ જાતે સ્ત્રી જાતીને માટે કદી હલકા શબ્દો કાઢે ખરા ?

અને વળી જેઓ શ્રી કૃષ્ણનો પ્રભુ તરીકે સ્વીકાર કરે છે, તેઓ તો એમની એ વાતનો પણ સ્વીકાર કરે છે કે :

“હું તો સર્વ પ્રાણીઓની અંદર વસેલા છું.”

અને જ્યારે એમજ હોય તો પછી શ્રી કૃષ્ણ ‘ચાર વણુ’ની, શુદ્રોની અને સ્ત્રીઓની વાતો કરવા તૈયાર થાય એમ કહી જ કેમ શકાય ?

તેમ છતાં ‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા’ અત્યારે જે સ્થીતિમાં આપણા હાથમાં મુકવામાં આવે છે, તેમાં તો લખેલું જણાય છે કે :

[૧] શુણુ અને કર્મના વીભાગને અનુસરીને મેં ચાર વણુશ્રમવાળી સંસ્થા સૃષ્ટી છે. [અ. ૪: શ્લો. ૧૩]

[૨] બ્રાહ્મણ, હાથી, કુંતરો અને ચાંદાળમાં ભંડીતો સમદૃષ્ટી રાખે છે. [પ. ૧૮]

[૩] સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો, શુદ્રો અને બીજા પાપી જાતીમાં જન્મનારાઓ મારા આશ્રીત થવાથી પરમ ગતિને પામે છે; તો પછી

પવિત્ર બ્રાહ્મણો અને ભક્ત રાજપીઓ માટે કહેવું જ શું ? [દ. ૩૪]

[૪] બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શુદ્રોનું કર્મ પણ સ્વભાવજન્ય શુણુને લીધે જુદાં જુદાં છે. [૧૮ : ૪૧]

મને લાગે છે કે આ જાતના શ્લોકો કાંઈક બ્રાહ્મણે પોતાની જાતનું મહત્વ ગાવા માટે પાછળથી ઘુસાડી દીધા છે, અને તેથી શ્રી કૃષ્ણ જેવી શક્તીને પોતાની કુટપદીના માપ પ્રમાણે સાંકડી દષ્ટીવાળી બનાવી મુકવાનું મહાપાતક વહોયું છે. અને તેથી એક કમીટી નીમી જ્યાં જ્યાં આવી અસમાનતાની પ્રશ્ન અને શાસ્ત્રને નામે હીમાયત કરવામાં આવી હોય, તે એકદમ દુર કરી નાંખવાની જરૂર છે.

વણુશ્રમને વાજબી દરાવવા મથનારાઓ સીવાય ‘શુણુકર્મ’ વીભાગની વાત બીજી કોણ કરે ? સંપ્રદીની ઉત્પત્તિ વખતે આવા વીભાગ કેણે પાડ્યા હતા ? શું પ્રભુને તે વખતે બીજું કંઈ કામ નહોતું કે આમ માનવરોજાને ચાર ભાગમાં વહેંચવા બેઠો હશે ?

જે શક્તી એમ કહે કે હું સર્વ સ્થળે સમાન રીતે વ્યાપક છું, તેને બ્રાહ્મણ તેમજ ચાંદાળ વચ્ચે ભેદ પાડવાનું શું કારણ હોય ? આ ઉપરથી એમ માનવાને પુરેપુરું કારણ મળે છે કે આ પ્રયોગ કાંઈક પક્ષા બ્રાહ્મણેજ અજમાવ્યો હાજે છે.

પરંતુ નવમા અધ્યાયનો ૩૪ મો શ્લોક તો પ્રભુના પ્રભુત્વને તદ્દન જ સ્વાર્થી અને સંકુચીત મનુષ્ય કરતાં પણ વધુ ઉતારી પાડનાર છે; અને તેના લખાણની દબ ઉપરથી લાગે છે કે, રાજસત્તાના પગ ચાટનાર કાંઈ સ્વાર્થી બ્રાહ્મણે જ તે શ્લોક લખીને ગીતામાં ઘુસાડી દીધો છે ! તેમ ન હોય અને

જે ઇશ્વર જેટલી હદે ગણનાર રાક્ષસી સ્ત્રી, વૈશ્ય, શુદ્ર અને બીજી જાતીઓને ઉતારી પાડવા બેસે, અને બ્રાહ્મણો તેમજ રાજાઓની ખુશામદ કરે તો તેને ઇશ્વર કહે જ ડાહ્ય? આ શ્લોક ઇશ્વર પ્રતી અત્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરનાર છે એટલું જ નહીં, પણ જનતાને નીરીશ્વરવાદી બનાવવાના સાધન જેવો જ છે, તેથી તે ગીતામાંથી દુર કરવાની જરૂર છે.

આવી જ રીતે ચારે જાતીઓના સ્વભાવતઃ પૃથક્કરણ કરનાર શ્લોક (૧૮ : ૪૧) પણ ક્ષેપક જ હોવો જોઈએ.

આવી જાતના તો કેટલાય ક્યારા ધર્મ અને શાસ્ત્રને નામે પવીત્ર ગણાતાં પુસ્તકોમાં પેસી ગયા છે. પરંતુ તે ક્યારે એવાં પુસ્તકોમાં છે માટે એને માનવો અને પવીત્ર ગણવો એવું કોઈ કહેતું નથી. ખરી વાત તો એ છે કે, વચલા યુગમાં ધુસી ગયેલા

આવા તમામ ક્યારાને સાફ કરી નાખવાથી જ એ પુસ્તકોનું મુખ્ય વધવાતું છે.

એ બધું ગમે તેમ હોય, પરંતુ જ્યાં જ્યાં ધર્મ, શાસ્ત્ર અને કાનુનને નાગો સ્ત્રી જાતીનું અપમાન કરવામાં આવ્યું હોય, તેને માનવા સ્ત્રી જાતીએ સ્પષ્ટ ના પાડવાનો જમાનો હવે આરંભ પાડેલો છે જ. અને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાના સંગ્રામમાં જેઓ સરકારી માણસોની લાહીઓ, ધમકી, જોડ કે બીજાં અપમાનોથી નથી ડરતી, એવી બહેનો શું સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવી પોતાને માટેના આવા ભયંકર અપમાન કરનારા વીચારોનો ફેલાવો શાસ્ત્રને તેમજ ધર્મગ્રંથોને નામે થવા દેશે? જરૂર નહીં.

પરંતુ તે માટેની લડત હિંસાવવાનો સમય આયારે જ મુશોગ્ય છે એ વાત બહેનોએ ભુલવા જેવી નથી.

“તમારો કેસ તદ્દન સરળ છે.” વકીલે અસીલની હકીકત સાંભળીને કહ્યું: “તેમાં તમારી છત થયા પીના નહીં” જ રહે. હું જરૂર તમારો મુકદ્દમા ચલાવીશ.”

“વાર સાહેબ” કહીને અસીલે ચાલવા માંડ્યું.

“કેમ ક્યાં ચાલ્યા?” વકીલે કહ્યું.

“એ ઝગડો અદાલતમાં ગયા પીના ઘર મેળેજ પતાવી નાખવા માગું છું.”

“પણ લડા માણસ નકામા પૈસા શું કામ ચુમાવો છો. મેં કહ્યું ને કે કેસ તમેજ છતશે.”

‘માટેજ જાઉં છું સાહેબ’ અસીલે ગંભીર ભાવે કહ્યું ‘કેમકે મેં મારા પ્રતીપક્ષીની હકીકત આપને જણાવી હતી.”

જગજગ: તેં પાંચસે રૂપીઆ ઉપરાંત બીજી ઝવેરાત પણ લીધું હતું, કેમ?

કેરી: હા સાહેબ, કેમકે મેં એકે કથામાં સાંભળ્યું હતું કે, પૈસો એકલો જ માણસને મુખ્ય આપતો નથી.

* * *

આહકે સ્ત્રીઓમાંના બધા ધાબળા ઉતારાવ્યા પછી, માત્ર એકજ ધાબળો જાળવી ઉપર હતો તે વખતે: મારે આજે તો એકે ધાબળો ખરીદવા નથી. હું તો માત્ર માત્ર મીત્ર માટે જોતો હતો.”

વ્યાપારી: “કંઈ નહીં” શેક, જે આપને હજી એમ લાગતું હોય કે આપના મીત્ર ઉપરના ધાબળા પાછળ છુપાયા છે, તો ધણીજ ખુશીથી હું તે આપને બતાવું.”

[નાટક]

:: લેખક ::

“દહાડીઓ મળુર”

પાત્રો

ગતુ	મતુ	રાધુ	માધુ
અભુન	જનખંધુ	લીખુ	વસન
કારાગૃહપતી	પોલીસ કમીશનર		પોલીસો

અંક પહેલો

પ્રવેશ બીજો

સમય : પ્રથમ પ્રવેશ પછી તરતનો જ.

દશ્ય : કારાવાસનો ચોરડો.

[રંગભૂમીની પાછલી બાજુએ કારાવાસના કેદીઓને પુરવાનો ચોરડો જણાય છે. તેના મજબુત લોખંડી સળીઓના દ્વાર આગળ બંદુકધારી સીપાહી પેરા ભરે છે. તેનો પાછલો ભાગ રસ્તા ઉપર પડે છે. ત્યાં ઉભેલા હડતાળી-આઓનાં ટોળાં વારંવાર ગીતો ગાય છે તેમ જળ્યાદ ગળે છે.]

આખો ચોરડો કેદીઓથી ભરેલા છે. તેમાં એટલા માણસોને પુરેલા છે કે બધાઓથી બરાબર ઘેરી પણ શકાય નહીં. તેથી 'કેટલાકે અધુકડા ઉભા છે, કેટલાક સળીઓ પકડીને ઉભા છે. પોલીસની સામે દાંતીઓ કરવા માટે અને રસ્તાઓમાં સરથસ કહાડવાના વાંકે માટે તેમાંના ઘણાઓને તો પકડેલા છે. પડદો ઉપડતાં જ બધા નીરાંતે લલકારતા હોય છે]

બધા : દેશેદેશના એ મજૂરો !

એકન થાવો,

મુક્તીના સંઘ્રામમાં

આપણે સહુ સાથે ખડા રહીશું.

આપણે દુનીયાના છીએ,

દુનીયા આપણી છે,

એ ભાવના જ્યારે ખરી કરીશું

ત્યારે પણ આપણે

બધા સાથેજ હોઈશું.

ત્યારે પણ આપણે ગીત ગજવીશું.

આપણી મહેનતનાં ફળ

આપણી મીઠકત ઉપરની માલીકી

આપણે ત્યારે મેળવીશું.

આપણો ભુખમરો, આપણી દરીદ્રતા

ત્યારે જ જશે.

આપણે સાચા મનુષ્યો

ત્યારે જ બનીશું.

ગતુ [ક્ષયથી સુકાઈ ગયેલા, જે પાછલા ભાગમાં કચડાતો હતો] : અરે લાઈ, હું કચડાઈ ચાલ્યો, જરા જગા તો કરો.

મતુ [જે કદાવર બાંધાતો અને ઉંચો અને છેક આગલા ભાગમાં હતો] : નકે આથી જરાએ ભુલું નહીં હોય.

ગતુ : પણ અમે તો અહીં ગુંગળાઈ મરીએ છીએ.

રાધુ [જે છેક જ ભુવાન છે] : અમને વારાફરતી ખારણાં પાસે ઉભરા થો. એ વાજખી ગણાશે.

ગતુ : તમારા પગ સળીઆની બહાર કાઢો, એથી અહીં જરા જગા થશે.

મતુ : એ કીક કહ્યું. પછી પેલા ગાધા જેવો 'વાડર' આવીને ટાંટીઆ જ તોડી નાખે એટલે પડ્યું.

માધુ [તે કામદારોનો એક આગેવાન, ચંચળ ભુવાનીઓ છે] : અહીં જે જરા જગા કરવા

જઈએ, તો પાછળનાઓનો છુંદો જ થઈ નય તેમ છે.

રાધુ : તો પછી બધા ખારણાં આગળ જ આવીને માર્ગ બંધ કરી નાખો, કે પેલાઓ નવા માણસોને અંદર ધકેલતા અટકી પડે.

મતુ : એ પણ કીક. પછી એમના દંડુ-કાએની પ્રસાદી મળે તે આગળનાઓને જ વહેંચાતી મળે.

ગતુ : તો મને ત્યાં જવા દો. આમ ગુંગળાઈને મરી જવા કરતાં, દંડુકાનો માર કાંઈ ખોરા નથી.

અભુન [ગુપ્તહૃત જે કામદારોમાં પેસી ગયો હતો] : એ સળીઆઓને જ તોડી પાડોને ?

રાધુ : અરે એ ! મારો પગ શાનો કચડી નાખે છે ?

અભુન : મને ત્યાં ઉભા રહેવાની થોડીક જગા આપો.

મતુ : તો પછી મારે ક્યાં જવું ? દીવાલમાં પેસી જઈ ?

માધુ : લાઈઓ, આમ લડાલડી શું કામ કરો છે ? આપણે તો એકતા જાળવી રાખવી જોઈએ.

ગતુ : આ પાંજરામાં અમે કચડાઈને એક બની ગયા છીએ.

માધુ : ચાલો આપણે એકાદ ગીત લલકારીએ.

મતુ : બાપુ ! શ્વાસ લેવા પુરતો તો અહીં પવન નથી ત્યાં ગાઈ શી રીતે શકવાના ?

માધુ : ગાઓ, ગાઓ, એ કારવાસનાં પંખીઓ, ગાઓ ! [તે ગીત લલકારવું શરૂ કરે છે. ખીજાઓ બીચે છે. પણ તેમના અવાજમાં જોઈએ તેટલા ભુસ્સો નથી.]

કાયમની એકતા !

કાયમની એકતા !

કાયમની એકતા !

સંધ કરે છે સુદૃઢ અમને !

[એટલામાં બારણા આગળ ત્રણ માણસો-
ને લાવવામાં આવે છે: અંદરથી હુમાયુમ
થઈ રહે છે] આ વળી બીજાઓને લાવ્યા!
અહીં કોઈને પેસવા દેશો નહીં! આવો,
બધા બારણા આગળ ખડા થઈ જાઓ!
અરે આ શું છે? અમે તે માણસો છીએ કે
સસલાં? અમને આ કોટડીમાં છવવા પુરતી
હવા તો આપો! શું તમે અમને મરી
નાખવા માગો છો? [વળી હુમાયુમ થઈ
રહે છે. કોઈ બીલાડીનો અવાજ કાઢે છે,
કોઈ કુતરું ભસતું હોય તેવો સ્વર કાઢે છે,
કોઈ ગાળો દે છે, કોઈ ધુતકરના શબ્દો સંભ-
ળાવે છે] અરે ઓ નીદરો! અમને આ
બખોલમાંથી બહાર નીકળવા દો! અમે બધા
અહીં ધીરે ધીરે મરી રહ્યા છીએ, થોડા
વખતમાં બધા ગુંગળાઈ મરશે! આવી
કોટડીમાં આખી રાત કેમ છવાશે? અમને
થોડીક તાણ હવા તો લેવા દો! અરે એ!
અમે હવા વીના મરી ચાલ્યા!

ગનુ : એમને અંદર આવવાજ દેશો નહીં!

રાધુ : બારણાનો જ છુંદો કરી નાખોને!

મનુ : એમનાં મોંઢાં ઉપર જ થુંકા!

[નવા આવનારાઓમાં જનબંધુ દેખાય

છે. તેની સાથે કારાગ્રહપતી [નિલર]

અને પોલીસ અમલદાર હોય છે.]

માધુ : એહો! આ તો આપણો જનબંધુ!

રાધુ : શું જનબંધુ!

મનુ : અરે જનબંધુ માટે જગા કરો.

ગનુ : આ તો આપણો પ્યારો જનબંધુ!

માધુ : જય હો, જય હો, જય હો

જનબંધુનો!

સવળા : જનબંધુનો જય.

માધુ : આવો, આવો જનબંધુ અંદર
આવો.

રાધુ : અરે ભાઈ! ત્યાંથી જરા આઘા
ખસો. આપણા જનબંધુ માટે જગા કરો.

મનુ : પણ અમે ખસીને જઈએ ક્યાં?

માધુ : આપણે જનબંધુ માટે આપણા
ખભાઓ ઉપર પણ જગા કરવી જોઈએ.

રાધુ : જરા ખસો.

અનુન : તમારા ખોળામાં ખેસાડો.

[બધા થોડું થોડું ખસીને જગા કરે
છે; કારાગ્રહપતી બારણું ઉઘાડે છે,
ત્યારે પોતે સ અમલદાર હાથમાં તમચો
પકડીને તૈયાર ઉભો રહે છે. જનબંધુ-
ના અંદર ગયા પછી બારણું ફરીથી
બંધ થાય છે]

રાધુ : ભલે પધારો, જનબંધુ!

માધુ : અમારા વતનમાં તમને વધામણાં
હો!

[નિટલાથી પહોંચી શકાય તેટલા જન-
બંધુના હાથને ગ્રેમથી સ્પર્શે છે]

મનુ : તમને શું કામ ખોલાવી ગયા હતા?

જનબંધુ : તેઓ મને ખરીદી લેવા

માગતા હતા.

માધુ : તમે એમને ધુતકારી કદયા હશે?

રાધુ : દગાબાજ! સ્વાર્થા! લાંચીઆ!

જનબંધુ : સરકારી વકીલે મને પેસાની

લાલચ આપી.

માધુ : હું શરત મારું છું કે, જનબંધુ
પાસેથી તેને થોડા જવાબ મળ્યો હશે.

જનબંધુ : મેં તેને કહી દીધું કે, મનુરોના
હીતની આડે આવનારા પુશામદીઆ છતાં
કહેવાતા મનુરમંડળને તો અમે ખણી જ
નાખવાના. અમે તો જુના ખોખામાં નવો
સમાજ રચવાના છીએ.

રાધુ : જનબંધુનો વીજય હો!

જનબંધુ : અને પછી તો એણે મારી
મૃતપત્નીની વાત કાઢી-મેં મારાં છાકરાને!
ત્યાગ કર્યો છે એવો એણે મારી ઉપર
આક્ષેપ મુક્યો.

મનુ : અદમાસ, લકંગો!

માણસોના અવાજ [ખાલુની કોટડીમાં પુરાયલા કેદીઓના એ અવાજ હતા]: મોટેથી બોલો જનબ'ધુ, મોટેથી બોલો, કે જ્યાં અમે પણ તમારી વાત સમજી શકીએ.

બધા : ભાષણ, ભાષણ !

જનબ'ધુ [ખાસણની સામે ઉભો રહીને મોટેથી] : મારા મજુર બ'ધુઓ !

બધા : જનબ'ધુનો જબ !

જનબ'ધુ : સરકારી વકીલે મને ખાનગી પગાર આપવાની શરતે લલચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેણે તેમાં ન ફાવવાથી મને ૨૮ વર્ષની કેદ આપવાની ધમકી આપી—મને તેમ ઘરો પણ ખરું, કેમકે મેં એને સીધી વાતો સંભળાવી દીધી છે.

બધા : શરમ હો એના નામને !

જનબ'ધુ : મારા મજુર બ'ધુઓ ! તેઓ તમને બધાઓને સજા કરીને કારાવાસમાં મોકલવાના નથી. તેઓ લગભગ તમને સહુને જતા કરશે—એટલે તમે જ્યારે બહાર જાઓ, ત્યારે આ વાત કામકામના આપણા ભાઈ-એને કહી સંભળાવજો.

બધા : જરૂર, જરૂર.

જનબ'ધુ : આપણને અહીં ગુંગળાવી મારવામાં આવે છે એ વાત તમને કહેજો. આપણા એક ભાઈ પાંડુને તેમણે માર મારીને કેવો છુંદી નાખ્યો છે તે વાત પણ એમને કહો.

બધા : જરૂર, જરૂર

જનબ'ધુ : તેઓ તમારી કમીટીઓની ધરપકડ કરશે, એના સભ્યોને તુરંગમાં ધકેલશે, પણ તમે નહીં સમીતીઓની રચના કરજો, પરીસ્થિતીનો અભ્યાસ કરી, બરાબર વીચારજો. પરંતુ આજની રાતની આપણી આ મહાવેદનાંને કહીએ માં ભુલજો.

માધુ : અને શું તમે અમારે માટે જ તમારા પ્રાણ પાઘરશો ?

૧. રાધુ : અમે તમારે પડખે જ ખડા રહેવાના છીએ.

જનબ'ધુ : એટલું યાદ રાખજો કે, મારા આ છેલ્લાજ શબ્દો પણ હોય.

બધા : અમે એ વચનોને બરાબર વળગી રહીશું.

રાધુ : એટલું જ નહીં પણ અમે તમને તુરંગમાંથી બહાર લાવીશું.

અલ્હુ'ન : હડતાળની જય.

બધા : કામદારોનું સંગઠન કાયમનું બનો.

જનતાનું ટાળું [બહાર ગાય છે] :

અંદર ગયેલા અમારા દોરતો !

એટલું માં પીસરજો,

અમારે સાર તમે કારાવાસમાં છે,

તમારે સાર અમે બહાર છીએ.

કેદીઓ [પ્રતીધ્વની ઝીલી લઈને] :

બહાર રહેલા અમારા દોરતો !

એટલું યાદ રાખજો :

અમારે સાર તમે બહાર છે,

તમારે સાર અમે કારાવાસમાં છીએ.

જનબ'ધુ : [વસનના કાનમાં] વસન !

વસન : કેમ ?

જનબ'ધુ : રામા માધુ અહીં આવ્યો છે એ વીગે તને કંઈ ખબર છે ?

વસન : ના. તમને કાણે કહ્યું ?

જન : વકીલે. મારી પાસેથી તેને એ વાત કહાવવી હતી.

વસન : હોય પણ ખરું. તેની એવી ઇચ્છા હતી ખરી.

જન : તે તો હું થે જાણું છું.

વસન : સાવધાન રહેજો. તેઓ આપણી વચ્ચે કાળાં મેંઢાંને ધુસાડી દેવા માગે છે.

જન : એ પણ હું બરાબર જાણું છું.

વસન [તેની ખાલુમાં ઉમેશ અલ્હુ'ન તરફ એકદમ ફરીને] : કેમ મારી છેક ઉપર ધસ્યો આવે છે ?

અભુન : ખીલું શું કરું? પાછળથી
ધક્કા આવેછે.

વસન : નહીં, તું અમારી વાત સાંભ-
ળવાનો પ્રયાસ કરે છે.

અભુન : એમાં શું?

વસન : તું કાણુ છે?

અભુન : તારા જેવો જ.

વસન : કામદાર સંધનો સમ્ય?

અભુન : હા, હા.

વસન : જોઈ તારી ટીકીટ?

અભુન : અહીં નથી. હું કંઈ તે દર-
શન ખીસામાં ફેરવતો નથી.

વસન : તમે અહીં ક્યારે આવ્યા?

અભુન : એક અકેવાડીઆ પહેલાં.

વસન : તેમ છતાં કામદાર સંધની કચે-
રીમાં તમને કાંઈએ કદી જોયા નથી. જાઓ
પેલી દીવાલની બાલુમાં જઈને ઉભા રહો;
ચોરીના ધંધા છેડી દો. (મોટેથી પોદાર
કરીને) મીત્રા! યાદ રાખજે કે આ તુરંગમાં
પણુ કેટલાંય કાળાં મેંદાને એ લોકોએ
તમારી વચ્ચે ભરી દીધા છે; માટે જે કંઈ
ખોલો તે બરાબર સાચવીને ખોલજો.

ગતુ [કાટડીની પાછલી બાલુથી] : ભગ-
વાનની ખાતર તમે બારણા આગળથી ખસા,
અને અમને ત્યાં ઉભા રહેવા દો.

રાધુ : પણુ અમે ક્યાં જઈએ?

ગતુ : આવો અમારી જગાએ તમે ઉભા
રહો અને તમારી જગાએ અમને ઉભવા દો.

જનમધુ : તે તદ્દન વાજબી છે. આપણો
વારો હવે પાછળ જવાનો અને પાછળવાળા-
ઓનો આગળ આવવાનો. દોરતો ચાલો ગોળ
ગોળ ફરવા માડો અને જોઈએ છેક પાછળ
ગોંધાઈ ગયા છે તેમને હવા મળવા દો. ચાલો
સહુથી પહેલાં હું જ એ પાછલી બાલુએ
જઈ છું.

રાધુ : ના, ના. અમે અમારામાંના ઉપ-
ચાગી માણસોને એમ મારી નાખવા માગતા
નથી.

જનમધુ : એની દરકાર ન કરો. થોડા
જરો તો ધણા તેમનું સ્થાન લેનારા આપ-
ણામાંથી જ નીકળશે.

[તે પાછલી તરફ જાય છે. તેટલામાં
આગળ વળી ચાર માણસો દરવાજા પાસે
આવતા દેખાય છે. બધા જ કેદીઓ તેની
સામે વીરોધ બતાવે છે.]

આ ખીજ વધારે આવ્યા! એમને આપણી
સાથે કાળી કાટડીમાં પુરવા છે? અહીં જ
મરી જઈએ છીએ, ખીસકુલ ઉભા રહેવાની
તો જગા નથી! એમને જાપરા ઉપર હવે
તો લઈ જાઓ તો છે! અરે અમને થોડીક
હવા તો આપો! શું તમે અમારાં ખુન કરવા
માગો છો? એહ! એહ! એહ!

(શાપ અને તીરકારનાં શબ્દબાણો ચારે
તરફથી છુટવા માડે છે. કાંઈ દરવાજા તરફ
ફેંકેલી લુલે છે. કાંઈ સળીઆઓમાંથી હાથ
કાઢી મુક્કીઓ ઉગામે છે.)

ગતુ : આ મરણુખીંજરમાંથી મને કાંઈ
બહાર કાઢો! અરે અમે તો અહીં મરી
ચાલ્યા.

રાધુ : આવો દોરતો! બધા દરવાજા તરફ
આવો.

મતુ : કાંઈને પણુ અંદર આવવા દેશો નહીં.

રાધુ : અહીં બધી જગા પુરાઈ ગઈ છે.

માધુ : એમને ધકેલી મુકો.

ગતુ : આ ધોંધામાં આપણે જ ભયકાંઈ
મરીશું.

[નવા આવનારા કારાગ્રહપતી અને
પોલીસનો મુખ્ય અધીકારી હોય છે. તેઓ
બીજાને લઈને આવતા હોય છે. આવતીને
તેઓ તુરંગના દરવાજા પાસે અટકે છે.

પોલીસ અમલદાર વીસાળ છાતીવાળો, મન-
જુન બાંધાનો, કંઠાર ચંદ્રેશનો માણસ છે.
તેણે સાદાં કપડાં પહેર્યાં છે. બીજુ પચાસ
વર્ષનો વૃદ્ધ માણસ છે. જુવાનીમાં તે સશક્ત
અને કઠાવર હશે તેમ દેખાય છે. તે ભક્ત
તરીકે ઝોળખાય છે. એનો દેખાવ તે નામ
સાથે કરે તેવો જ છે. પહેલાં તે પુનરી
અને કથાકાર તરીકે કામ કરતો હતો.]

મનુ : ઝોહો, આતો સ્વર્ગના વીમાનની
ડીઝીટ આપનાર બીજુ ભક્ત !

માધુ : ભગવાનની પરીત્ર પ્રસાદી ! ઝોહો !
આમણે તો પ્રજુના માણસને પણ સપ-
ગ્રન્થો જો !

બીજુ [કથા કરતી વખતે બોલતો હોય
તેવે સ્વરે] : કામદાર બંધુઓ ! હું તમને
પીડીતોને માટે તેમજ અન્યાયથી ક્યુપાવા-
ઓને બચાવવા જન્મ લેનાર અને કષ્ટ વેદ-
નાર પરમાત્માને નામે અબીનંદું છું.

જનમંધુ [કોટડીની પાછલી તરફથી જુમ
મારીને] : ઝોહો ! આતો બીજુ ભક્ત !

મનુ : એ વળી કોણ મુઓ છે ?

જનમંધુ : એ કથા કરવા આવતો હતો,
આપણી તરફેણવાળો છે.

માધુ : જનમંધુ આ તરફ આવો. ભાઈઓ !
એમને માટે જગા કરો.

[થયેલી જગામાંથી જનમંધુ દરવાજા
તરફ આવે છે]

જનમંધુ : ભલે પધાર્યાં બીખા ભક્ત !

બીજુ : કેમ છે દોસ્ત !

જનમંધુ : એ લોકોએ તમને ય છોડ્યા
નહીં ?

બીજુ : એ તે કદી બન્યું છે ?

જનમંધુ : ચાલો અમને બધાઓને ઠીક
લાગશે. [અંદરનાએ તરફ ફરી] મીત્રો !
ભલે વધારે ક્યુપાઈને પણ બીજુ ભક્ત
માટે જગા કરો.

મનુ : પણ અમે હવે તે કેટલા ક્યુપાઈ
મરીએ ?

માધુ : જરૂર પડશે તો હું એમને મારા
ખોળામાં ખેસાડીશ.

જનમંધુ : એ તો આજે આપણી સમક્ષ
ભાષણ કરવા આવવાના હતા.

બીજુ [પોલીસ કમીશનરને] : મીસ્ટર કમી-
શનર આ રીતે મનુષ્યોના ટોળાને પકડવું
એ કેટલું બધું ઘાતકી છે, એ તરફ હું
તમારું ધ્યાન ખેંચું છું.

પોલીસ કમીશનર : એ બધાઓની સાથે
શહેવાવું તમને તો ઘણું ગમશે.

બીજુ : આ જાતની માનવતાવીહોણી જા-
લવણ સામે મારો સખત વીરોધ છે. મનુષ્યોના
આવા અપમાન તરફ હું તીવ્રરકાર બતાવું છું.

[પોલીસ કમીશનર જવાળા આપ્યા વીના
મુંગા ઉભો રહે છે. દરમીયાન કારા-
મહપતી કેદખાનાનું બારણું ઉઘાડે
છે અને બીજુને ધકકો મારીને અંદર
ઘાળી દે છે]

ફરીથી એક વખત હું તમને ચેતાવી દઉં
છું કે, જેઓ જેઓ આ ઘાતકી કામના
ભાગીઆ બને છે, તેઓ બધા માણસોને
ખોટી રીતે પકડીને કેદ કરવા માટે મુન્દે-
ગાર દરવાજા છે.

પો. કમી :—જાહુ સાર, હમણાં તો તમે
અંદર રહો.

[ખન્ને તેની સામે જોઈને ચાલવા
માટે છે]

જનમંધુ [બીજુને ભેટી પડીને] : એ લોકોએ
તમને ધકકો માર્યાં નહીં ?

બીજુ : એતો મને એમની તરફથી મળેલું
સન્માન સમજું છું.

જનમંધુ : તમને કેમ પડ્યા ? તમે શું
કયું હતું ?

બીખુ : હડતાળીઆઓ આગળ બાપણુ કરવાના ધરાદે હું રાજમાર્ગમાં ચાલતો હતો. પરંતુ તમારા શહેરના માણસના મનની ગુપ્ત વાતો જાણી લેનારા છુપા દુતો, મારો એ ગુન્હો કરવાનો ધરાદો જાણી ગયા, અને તેમણે મને પકડ્યો.

જનબંધુ : બીખુ ભક્તની જય !

બીખુ : બીખુ ભક્તની જય !

બીખુ : ભારતભૂમીના નાગરીક તરીકે, તેમજ પરમેશ્વરના માણસ તરીકે મને તમારી વચ્ચે રહેવાથી ધણો આનંદ થશે.

જનબંધુ : ભક્તરાજ ! અમને કંઈક ઉપદેશ આપો.

માધુ : બરાબર, બરાબર, અમને એની અત્યારે જ વધુ જરૂર છે.

બીખુ : અને મારે સારૂ આના જેવું બીજું સ્થાન ઉપદેશ માટે મળવાનું પણ ક્યાં હતું ?

જનબંધુ [મુખ્ય દરવાજા આગળથી ભ્રમ મારીને બોલે છે, જેથી બાલુની કોટડીઓ-વાળા સાંભળી શકે] : મનુર બંધુઓ ! બીખુ ભક્ત જે આપણે સારૂ તુરંગમાં આવ્યા છે, તેઓ આપણને થોડાક શબ્દો સંભળાવે છે.

અવાજ [બાલુબાલુની કોટડીઓમાંથી] : બોલો, બોલો ! સ્વર્ગની સીધી ટીકીટ આપનારા એ બીખુ ભક્તનો જય હો !

બીખુ [દરવાજા પાસે ઉભા રહી, કથાકારની રીતે, સળીઆની બહાર હાથ લાંબા-હુંકા કરી, અભીનય સાથે] : કામદાર બંધુઓ ! આ દુનીઆ ઉપર સત્તાવાળાઓ પ્રભુના માણસને જે સારામાં સારૂ માન આપી શકે, તેવું માન આજે રાત્રે તેમણે મને આપ્યું છે. જગતના મુડીવાદીઓની મંડળી સામે એક દેદી તરીકે આજે હું ઉભો છું, એ લોકો પ્રભુના નામનો દંભ કરે છે અને પ્રભુના ભક્તોને તુરંગમાં ધકેલે છે ! મારો ગુન્હો પ્રભુનાં બાળકો-કામદાર બંધુઓ-ને

સીધે રસ્તે જવાની સલાહ આપવાનો છે. તેઓ એક તરફથી ધાર્મિક શીક્ષણની હિમાયત કરે છે, ધર્મગ્રંથોને માન આપવાનો દેખાવ કરે છે. તેટલા માટે વેલા શાસીતોના દુશ્મન અને શાસકોની ખુશામદ કરનારા હાથીરામને કામદારો માટે ઉપદેશક તરીકે નીમવાની વાતો કરે છે. તમને હું અહીં ખડો રહીને પુછું છું કે, તમે એ માણસને પસંદ કરો છો ?

બીખુ [મોટેથી] : નહીં નહીં. અમે એવા ધર્મદોષીઓને માનતા નથી. બીખુ ભક્તની જય !

બીખુ : કામદાર મીત્રો, આપણા સંબંધની ઉપર કારાવાસનાં સીલસીલા વાગી ગયાં છે. મારા કાનમાં પ્રભુના શબ્દોનો રણકાર થઈ રહ્યો છે કે : “હું ભુખે મરતો હતો ત્યારે તે મને ખાવા આપ્યું, હું તરસે પીડાતો હતો ત્યારે તે મને જળ પાડ્યું, હું અગ્નિપ્રેયો માર્ગે ભુલ્યો ત્યારે તે મને માર્ગ બતાવ્યો, હું નવસો હતો ત્યારે તે મારું શરીર ઢાંક્યું, હું મદિહો હતો ત્યારે તે મારી માવજત કરી અને હું કારાવાસમાં હતો ત્યારે તે મારો સાથ શોધ્યો.”

બીખુ : આનંદો, આનંદો, બોલો ભક્તરાજ બીખુ મહારાજની જય.

લોકો [બહારથી] : જય ! જય ! જય !

બીખુ : બહાર ઉભેલાઓ મારાં વચનો સાંભળી શકે છે ! હું આજ રાતની મારી કથા અહીં ઉભો ઉભો જ સંભળાવું છું. [નિટકો ખેંચાય તેટલો મોટો ધોડો કાઢીને] મીત્રો, કામદાર દોસ્તો ! અને ધનભુખ્યાઓની સત્તા સામે હડતાળ પાડનારા મારા હડતાળીઆ ભાઈઓ ! ત્યાંથી તમે મને સાંભળી શકો છો ?

ટાળું [બહારથી]: અમે બરાબર સાંભળી શકીએ છીએ.

બીખુ: ધનસાહુચોના વૈભવભર્યા ઝાક-ઝમાળ મંદીરોમાંની પ્રતીમાને નામે નહીં, પણ ભુખ્યા, દુખ્યા, મુંઝાયેલા, ક્યૂંકાવેલા-ઓની વહાર કરવા હમેશાં તરુપર એવા ભગવાનને નામે હું તમારી સમક્ષ ખડા છું.

ટાળું [તુરંગમાંના કેદીઓ અને બહાર ઉભેલા લોકો એકસામટા]: બીખુ ભક્તની જ્ય! જ્ય! જ્ય!

બીખુ: ભગવાને કહ્યું છે કે, જ્યારે સાધુવૃત્તીના માનવીઓને સત્તાવાળા અને શ્રીમંતો મદમસ્ત બનીને કચડી નાખે છે, ત્યારે અન્યાય દુર કરી ગરીબોના સંરક્ષણ માટે તે અવતાર ધારણ કરે છે. એ પ્રભુ-વચનના સ્મરણ સાથે કહું છું કે: વીધ-ભરના સામાન્ય માનવી સમાજને સંગઠિત સુઠીવાદ કચડી રહ્યો છે, એટલે તેનો નાશ કરી, સમાજમાં પરીવર્તન કરવા માટે પ્રભુ સમાજના ક્રાંતીકાર તરીકે અવતાર ધારણ કરે એ ઘડી હવે આવી પહોંચી છે.

ટાળું [જયધ્વની અને હથોળાદના સામટા પોકાર]: જ્ય! બીખુ ભક્તનો જ્ય! જ્ય!

બીખુ: હું તમને સદ્ કામદાર મીત્રોને એ એક ચેતનશક્તીને નામે કહું છું કે તે તો ઇતિહાસમાં વ્યવેશિત છે. અત્યારે એ તમારી સાથે કારાવાસમાં પણ છે, માટે તેને કદી માં ભુલશો. ભગવાન તો ગરીબોનો ખેત્રી છે, તેથી તમે જેને આહા છો તેને એ આહ છે, તમે જેને ધીક્કારો છો તેનો એ ધીક્કાર કરે છે, શ્રીમંતોના અને સત્તાવાળાઓના હાથે તેણે પણ ખુબ સડન ક્યું છે. તમારી માફક ભાકુતી મારાઓને હાથે એને પણ મારે ખાવા પડ્યા છે, અન્યાય સડન કરવા પડ્યા છે, કારાવાસમાં જન્મ

લેવો પડ્યો છે. માણસજાતીના હિત માટે એણે પારાવાર ક્રુટ વેડ્યાં છે.

બધા: ખરું છે. ખરું છે.

[બીખુ ભક્ત કપાળે વળેલા પરસેવાને જમ તેમ કરીને લોહી નાખે છે]

અવાજ [ક્રાંતીની પાછલી બાજુએથી]: તમે આવું બોલશો તો તમને ક્યાંય ક્યાં કરવા નહીં દે.

બીખુ: તે તો થયેલું જ છે.

જનમધુ: આવો ત્યારે, અમારી સાથે ભળો.

માધુ: અમે તમારા પોષણ પુરતું આપીશું.

બીખુ: [એ વચનોની હદય ઉપર થયેલી અસરની સ્પષ્ટ છાપ એના સ્વરમાં સંભળાય છે]: દોસ્તો, મને એ વાતની તો જરાયે ચીંતા હતી જ નહીં. મને ય દુનીયાનો અનુભવ છે, અને તેની મોહ, માયા અને લાલચોનાં બંધનની જાણને પણ હું જાણું છું. મને પણ મીઠાન્ન અને સાલખી ગમે છે, પરંતુ તે બધા કરતાં મને આત્માની મુક્તિ વધુ પ્રીય છે. [વધુ મોટા અવાજે] મીત્રો! યાદ રાખજો કે દુનીયામાં નવા ધર્મની સ્થાપના થઈ રહી છે, તેને માટેના નવા માર્ગો તૈયાર થઈ રહ્યા છે. તે ધર્મ નીધનોના રક્ત-સંબંધથી સરજાશે. માટે સમસ્ત વીધના મજુર બંધુઓ મક્કમ બનો, મજુરી કરના-રાઓના હક્કને માટે મક્કમ બનો, અને નીધન મજુરોને હુંટનારા સમગ્ર શ્રીમંતોના સંજ્ઞનની સામે ખડકની માફક ખડા રહેતાં શીખો! યાદ રાખજો કે તમારા અશ્રુતું પ્રત્યેક બીંદુ પવિત્ર છે; તમારા રક્તતું પ્રત્યેક બીંદુ જે તમારી નસોમાંથી ટપકાવવામાં આવે છે, તે જગત ઉપરના નવા ધર્મના ચલુતરમાં મહા મુલ્યવાન મદદગાર છે; ભાવી માનવસમાજ માટે તમારા આપ-ભોજમાંથી જ ભવ્ય વ્યવસ્થા ખડી થવાની છે.

ટાળું : બરાબર છે; ખરું છે, બીખુ-લકતની જય.

[અવાજે વધતા જાય છે, પોલીસ કમીસ્તર એકદમ દાખલ થાય છે, તેની પાછળ કેટલાક સાળાં અને કારાગ્રહપતી પ્રવેશે છે]

બીખુ [પોલીસ ફોજ તરફ ધ્યાન આપ્યા પીના જ] : કમદાર મીત્રા ! પ્રભુની કૃતીશક્તિ ખેતીવાડીની લણુણીનો સમો હવે આવી ચડ્યો છે. અન્યાયથી કચડાયેલાઓના પોકારો પ્રભુના કાને પહોંચી ચુક્યા છે—

પો. કમીં : તેં તારો બરબાદ અહીં પણ શરૂ કર્યોને ?

બીખુ [બેદરકાર રહીને] : અન્યાયપીડી-તોની મુક્તિ હવે નજીક છે. જનતાનો સમય નજીક અને નજીક આવતો જાય છે—

કેદીઓ : આનંદો ! આનંદો ! આનંદો !

પો. કમીં [કારાગ્રહપતીને] : આનાં બારણાં ઉઘાડી નાખો [બીખુને] અમારે તને અહીંથી કાઢવો પડશે—

બીખુ [એકદમ મોટા ધોટા કાઢીને] : તમે બધા એકજ બનીને ખડક સમા ઉભા રહેજો. સૈતાનના સેવકો આગળ કદી પણ નમતા નહીં.

કેદીઓ [પોલીસ સામે મુક્કાઓ ઉગામી] : અમે તેમજ કરીશું. અમે સવળા સાથે જ છપીશું કે મરીશું.

[કારાગ્રહપતી તુરંગનાં દ્વાર ઉઘાડે છે, ત્યારે પોલીસો દંડકા તૈયાર કરીને ખડક રહે છે]

પો. કમીં : ચાલ બહાર નીકળ.

[અંદરવાળાઓ બીખુને પકડી રાખે છે. બારણાં ઉઘડે છે. બીખુ પોતાનું લાપણ ચાલુ જ રાખે છે, પોલીસ તેને બહાર ધસડી કાઢે છે]

બીખુ : પ્રભુના નામથી હું તેનાં સંતાનો ઉપર થતા આ અત્યાચારને નીંકું છું. હું

પ્રભુના નામે આ જાતની અમાનુષી રહીને તીરસ્કાર કરું છું. એ પ્રભુના નામે—

કેદીઓ : શરમ, શરમ, બીખુની જય ! લાકડતી મારાઓનો નાશ થાઓ ! એમના નામ ઉપર ચુંકા !

[પોલીસ બીખુને બહાર લઇ જાય છે, કેદીઓ ગાવા માંડે છે]

સંગીન એકતા

સંગીન એકતા

સંગીન એકતા

સંધ કરે છે સુદઢ અમને !

પો. કમીં [કેદીઓ ગાઇ રહે ત્યાં મુઠ્ઠી ઉભો રહીને] : મારે હવે તમને થોડુંક કહેવાનું છે.

કેદીઓ : જહાન્નમમાં જાઓ એ કહેવાનું ! તારું ગંદું મોંડું બંધ કર ! અહીંથી નીકળો જ ! અમારે માટે જમવાનું ક્યાં છે ?

પો. કમીં [મોટા કંઈશ અવાજ કાઢી] : આ તુરંગમાં અમારે વ્યવસ્થા જનગવવાની છે.

કેદીઓ : જહાન્નમમાં ગઇ એ વ્યવસ્થા ! આવો જો તે કરી શકતા હો તો ! અમારે માટે પહેલાં થોડીક હવાની વ્યવસ્થા કરો, અમે ભુખ્યા છીએ, અમારે સાફ જમવાની વ્યવસ્થા કરો ! ખાંછ બંધી વ્યવસ્થાની વાત પછી કરજો. [શાપ અને ધીક્કારના અવાજો ચારે તરફથી થઇ રહે છે.]

પો. કમીં [એકદમ નીશ્વર કરીને] : વા, તમારે જોઇએ જ છે તો તે તમને મળશે. [કારાગ્રહ પતીને] આ ઓરડીની બંધી બારીઓ બંધ કરી નાખો. એકેક એક બારી બરાબર બંધ કરો. જો જો એક પણ ખુલ્લી ન રહે.

[કારાગ્રહપતી બારીઓ બંધ કરવાનો આદેશ કરે છે.]

કેદીઓ : આ શું ? ઓ મનુ ! તારી મત્તા પણ આ લોકો અમારી પાસેથી પડાવી લે છે ! શું પવન બંધ કરશે ? ઓ ખુનીઓ ! અરે, આ લોકો અમને શું ગળાવીને મારી નાખશે ! ગંદા માણસો ! નાપાકો !”

પો. કમીં : હવે તમે મારી વાત સાંભળશો ? [કંઈક શાંતી પથરાય છે] અમે આ તુરંગમાં વ્યવસ્થા સ્થાપવા માગીએ છીએ. ચાલો જલદી નક્કી કરી નાખો. નહીં તો આ જગામાં રહેલી હવા તમને ત્રણ મીનીટથી વીશેષ પહોંચવા દે તેમ નથી. ને ઠીક ચાલવા તૈયાર હો તો તમને હવા મળશે, અને ખારીઓ ડિવાડવામાં આવશે. નહીં તો તમારે માટે જરાએ હવાતું સાધન નહીં રહે. પછી નેછએ તમે કેમ ગાઓ છો અને અમને ગાજો વો છે !

કેદીઓ : અમારે તમારી વાત સાંભળવી નથી. અમે ગાઈશું, બસ અમે બધા છેવટ સુધી ગાઈશું. જાના રહેવા પહેલાં તો અમે મરી જવાતું પસંદ કરીશું. અમારી આગળથી તારા ભુડા મોંઢાને લઇ જા.

પો. કમીં : બહુ સારું, લાલે ત્યારે લઢીલ્યા.

જનબંધુ [પોલીસ કમીસ્તર તરફ મુકકો ઉગામીને] : મનુર મીત્રા ! આપણે માટે હડતાલમાં વીજ્ય મેળવવાની આ તક છે. આપણે એના પરકારને ઝીલી લેવો નેછએ.

બધા : અમે એમજ કરીશું.

જનબંધુ : એકતા માટે ગીત ગાતાં ગાતાં અમે મરીશું. લાલે આ જગા પેલી હવાઇ કલ્પનાતી કલ્પકતાની અંધાર કોટડીની સાચી આવૃત્તી બને. પણ એથી જ મુડીવાદનાં મુજમાં સંગીન પ્રહાર પડશે. એથી જ સમસ્ત વીશ્વના અન્યાય પીડીતોતું સંઘબળ જામશે. એથી જ આપણે હડતાળમાં વીજ્ય મેળવી રાકીશું. આપણા નીશ્ચયને આપણે છેવટ સુધી વળગી રહીશું.

બધા : અમે એમજ કરીશું.

જનબંધુ : ગાઓ ગાઓ ઓ કારાવાસનાં પંખીઓ ! ગાઓ ! ત્યાં સુધી આપણામાં છેલ્લામાં છેલ્લા શ્વાસ ચાલતો હોય ત્યાં સુધી ગાઓ. [તે ગાવા માંડે છે]

અમે મનુર સંધના છસે મનુબ્યા

આને જેલમાં રહીને કહીએ છીએ :

બધા [ઉપાડી લઇને] :

શ્રીમંતોના કાયદાને લીધે

અમને આને અહીં ધકેલવામાં આવ્યા છે

એ કાયદા જગતમાં શુલાની ટકાવે છે

બહાર રહેલા અમારા દોસ્તો !

એટલું માં વીસરને :

અમારે સાર તમે બહાર છો,

તમારે સાર અમે કારાવાસમાં છીએ.

[ગાન ચાલુ હોય છે તે વખતે પોલીસ કમીસ્તર કારાગ્રહપતીને ઇસારત કરે છે, તે ફરીથી તુરંગનાં દ્વાર ખોલે છે, કમીસ્તર જનબંધુને અંદરથી ખેંચી કાઢે છે. કારાગ્રહપતી ફરીથી દ્વાર બંધ કરે છે]

પો. કમીં : તમને થોડાક દીવસ અમે એકાંત વાસનો આરામ આપીશું.

જનબંધુ [ધોરો કાઢીને] : એક જ સંગઠીત મનુરસંધનો જય હો.

[કમીસ્તર જનબંધુના માથામાં પ્રહાર કરી તેને પછાડી નાખે છે. તુરંગમાંથી તે નેછ કોધની જવાળા લાલુકી નીકળે છે.]

બધા : ઓ, એ જંગલી ! બદમાશ ! શરમ નથી આવતી અસહાય માણસને ફટકાવતાં. હા, લુચ્ચા, બાયલા !

[જનબંધુ લથડીમાં ખાતો ઉઝો થવા જાય છે ત્યાં તો પોલીસ કમીસ્તર તેનો હાથ પકડી બરડા તરફ વાળી નાખે છે, અને આગળ ધકેકો મારે છે, તેની પાછળ કારાગ્રહપતી જાય છે.]

તારામાં તાકાત હોય તો તારા જેવા
કેટલા માણસને મારી બે. જનન'ધુ, તમારા
આ અપમાનનો અમે પુરેપુરો બદલા લઇશું.
અમે બધા તમારાં વચનોનું બરાબર પાલન
કરીશું.

જનન'ધુ [તેને પોલીસ કમીસ્તર અને
કારાગ્રહપતી ધસડી રહ્યા હતા છતાં]:
મળુરમોત્રો ગાઓ ! ગાઓ ! [બધા તેને
બહાર ખેંચી જાય છે.]

માધુ : ગાઓ ઓ કારાવાસનાં પંખી !
ગાઓ [તે શરૂ કરે છે.]

અમે બધા મળુરો
મીથામાંથી, ખાણમાંથી
રેલ્વેનાં કારખાનાંમાંથી
આવીએ છીએ.

બધા [ગાન ઝડપી લેતાં]:

કુર કુરથી, દરીયાને સામે કાઠીથી,
અહીં બધા આવ્યા છીએ.
દામે દામે અમે ગૌરવથી કહીએ છીએ
અમે બધા એકત્ર બનેલા છીએ.
બહાર રહેલા અમારા દોરતો !
એટલું માં વીસરજો-
અમારે સાર તમે બહાર છો,
તમારે સાર અમે કારાવાસમાં છીએ.

[ગાનારાઓના અવાજ પાછલી તરફથી
ધીરા પડતા જાય છે]

માધુ : બરાબર સુર ખેંચો.

ગતુ : અહીં જરાયે હવા નથી આવતી.
શી રીતે સુર ખેંચી શકીએ ?

રાધુ : ગમે તેમ થાય છતાં ગાઓ.

મતુ : અરે લગવાન ! અહીં તો હું
મરી ચાલ્યો.

વસન : મરવાનું તો સહુને છે, તેમાં શું
ડરે છે ?

ગતુ [સિયડીઆં ખેંચે છે] : મને કોઈ
સળીઆ પાસે જવા દો.

રાધુ : ભાઈ છે જ ત્યાં ઠીક છે. આમ
શું કરે છે ?

વસન : બેઠાએ તો મુઠ જા.

ગતુ : અહીં બેસવાની તો પુરી જગ્યા
નથી ત્યાં મુવાનું ક્યાંથી બને ?

મતુ : ઓ પ્રભુ !

વસન : ગાઓ ! ઓ કારાવાસી પંખીઓ
ગાઓ ! [તે શરૂ કરે છે]

કારાવાસની અંધારી કોટડીમાં,
અમે બેઠા છીએ.

શું, તેથી આપણે હૃદય લંગ થઈશું ?
નહીં ?

અમે હતા તેવાને તેવા
મુખી અને આનંદી છીએ.

[ખીનઓ તે ઝીંબે છે, પરંતુ મંદ
સ્વરે; કેટલાક યુગ્મગાય છે, કોઈ
સળીઆ પકડીને જોમ તેમ ઉભા રહે છે]
એકકે એક મળુર

મરતાં મુધી પોતાની ફર્મ નહીં ભુલે
જ્યાં મુધી તેઓ તુરંગ ઉઠાડે,
અને આપણને છુટા કરે,
ત્યાં મુધી આપણે મર્દ માફક
ખણ રહીશું.

[કેટલાક ગાય છે. કેટલાક બારણા
તરફ જવા પ્રયત્ન કરે છે. બધે ધક્કા
ધક્કા અને કચડા કચડી શરૂ થયેલી
જણાય છે.]

રાધુ : દોરતો ! પ્રભુની ખાતર છે ત્યાંના
ત્યાં ઉભા રહો.

મતુ : ઓ પ્રભુ ! પતીનાથી હું તો
તરબોળ થઈ ગયો છું.

વસન : રખે તેઓ આપણને હરાવી જાય.
મોત્રો મર્દની માફક સહુ સહુના સ્થાન પર
અડગ ઉભા રહો.

[તિ ગાય છે]

મજૂર મીત્રો!

તમે કામમાં શું થાયા છે,

આપણા પ્રગતી રથને

તમે ચલાવી રહ્યા છે ?

[ગાનના સુરને સળીઆ પાસેના થોડાક

માણસો ટકાવી રાખે છે-છતાં અતી

મંદ સ્વરે]

લડત માટે એકલા થાઓ

એક દિવસ આવશે

જ્યારે આપણે આપણે સાર

કાનુની રચીશું

માલીકાના વેરનો અદલો લેવા

માત્ર એ એકજ માગ છે.

અર્ધ બુખ્યા

મુકાપાકા રોટલા પર

જીવડું એમાં શું મજા ?

એ શુભાભોનું જીવન છે.

પરંતુ તે માટેનો દોષ

ખીન્ન કાઢતો નથી.

એ દોષ છે માત્ર

આપણો-મજુરોનો.

[ધીરે ધીરે માણસો પડતા જાય છે:

છેલ્લા રાખેદો ધીરા સાદે પાંચ છ જણા

ઉંપાડી શકે છે. સળીઆઓ પકડી,

અર્ધ મુઆ જવા, પોતાના ધગધગ

શું ગળાઈ પડતા મીત્રોને જોતા ઉભા છે

ફરીથી એ જ કડીઓ તેઓ ગાય છે.]

પ્રેક્ષકો ગીત લલકારે છે:

હું તો અતી વીનવીને નમ્ર છું;

મેં કદી કાઢવું અહીંત ક્યું નથી.

છતાં તેઓ મારે માટે મનાઈ

હુકમો કાઢે છે,

છતાં તેઓ મને તુરંગમાં ધકેલે છે.

જંગલી જેવું વર્તન તેઓ

મારી તરફ ચલાવે છે.

મને તેઓ હરામખોર કહી નીંદે છે

પણ મને જ તેઓ શું કામ

દહાડી દહાડી સંતાપે છે

તે હું સમજી શકતો નથી.

હું નમ્રમાં નમ્ર છતાં તેઓ મને

દુષ્ટ માને છે

તેઓ મારી તરફ ખોટી

રીતે ક્રોધ કરે છે.

અરે પેલો મારકણો સીપાઈ

મારીપર ખોટા રોષે ભરાયા

અને જનતા જોઈ શકે તેમ

તેણે મારી સામે બાંદુક ટાંકી.

કામદાર સંધની મારી ચીડી જોઈને

તો એનાં ભવાં જ ચડી ગયાં

તે મારી ઉપર નાહકનો ગુસ્સો થયા.

અને ન્યાયાધીશ પણ તેમ જ

મારી પર ખોટા રોષે ભરાયા.

મને લાગ્યું : અમે કદી એકમત

નહીં જ થઈએ.

એથી મેં મન વાળ્યું

ભલે એનો આત્મનાદ કહ્યું તેમ

એ મારો ન્યાય કરે:

છતાં એ પણ મારી સામે

ખોટી જ રીતે રોષે ભરાયા.

અરે ! પેલો કારાગ્રહપતી

એણે તો જંગલી જેવું જ વર્તન

મારી તરફ ચલાવ્યું.

તેણે મને કાટડીમાં પુરી દબાવે

તાળાની ચાવી ફગાવી દીધી.

લાગે છે એ ગુસ્સાને કારણે જ

મને તેઓ માનવ પાંજરામાં પુરે છે

તેઓ નકમા
મારી સામે ચીડાય છે.

કારાવાસમાંના મચ્છરો ને માખીઓ
એ પણ કાણુ જાણે કેમ,
મારી પર રોષે ભરાયાં છે?
મારા એકાંત વાસને તે
અકારો કરે છે
અને અર્ધ નીદ્રાવસ્થામાં
હું ખડખડું છું:
તેઓ નકમામાં મારી સાથે રોષ કરે છે.

અરે ભગવાન પણ મારા પર
ક્રોધે ભરાયા છે.
એ વાતની તો મને પ્રાર્થના
વખતે જાણ થઈ.

“હું પ્રભો! તેં મારી નમ્ર પ્રાર્થના
સુણી?”

મેં કહ્યું: અને તેણે જણાવ્યું:
“નહીં, જલ્દનમમાં જા તું”
આમ તે પણ નાહકનો
મારે સામે રોષે ભરાયો.

અને ઓ સ્મશાનની ભસ્મ!
તું પણ શું મારી સાથે ગુસ્સો કરીશ?
છેતરની વેળાએ,
મારો આત્મા હડી જાય—
અને શરીર તારે સ્વાધીન બને:
ત્યારે શું તું પણ મારી સાથે
પેલાઓની જેમ ગુસ્સો જ કરીશ?

[પડો પડે છે]

લાયબ્રેરીમાં એક ખેડૂત દરરોજ આવતો,
અને એકની એક ચોપડી લઈ, તેમાં જોઈને
ખડખડાટ હસી પડતો.

તે જોઈને એક માણસને તેના હસવાનું
કારણ જાણવાની વૃત્તિ થઈ.

પેલા ખેડૂત ચોપડીમાંના એક છબી જોતો
હતો; તેમાં એક આખરો માણસને મારતો
હોય તેવું ચિત્ર હતું.

પેલા માણસ તેને પુછવા જતો હતો.
તેટલામાં ખેડૂતથી બોલાઈ જવાયું: “હજી,
તેણે આખલાને પકડ્યો નથી, કેવો નામદ?”

* * *

“હાંલા માણસો કહેવત સર્જે છે, અને
મુખાંઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે.”

“ખરું છે. આપે, સ્વાનુભવની જ વાત
કહી.”

સ્મરણશક્તિ ખીલવવાની શાળાનો શિક્ષક
વીઘાથીઓને શીખવતો હતો. તેણે કહ્યું:
ધારો કે તમારે કવી મેઘાણીનું નામ યાદ
રાખવાનું હોય તો મેઘ એટલે વર્ષાદત્ત
સ્મરણ કરવું એટલે તુરતજ તમને મેઘ
ઉપરથી મેઘાણીનું સ્મરણ થશે.”

“ખડખડાટ સાહેબ” એક ચાલાક વીઘા-
થીએ ઉભા થઈને પુછ્યું: “પણ નરસીંહ-
રાવને યાદ રાખવા હોય તો?”

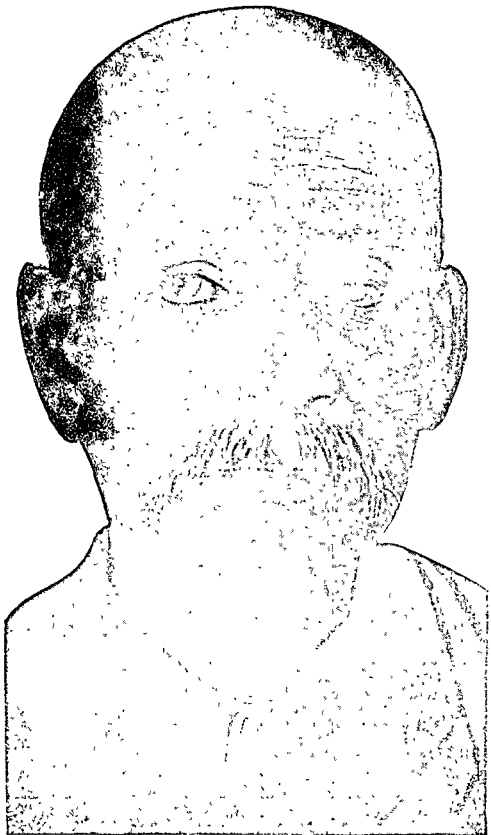
* * *

પટેલ: “તેં દશ વીધાં ખેડયાં એમ
કહ્યું નહીં?”

ખેડૂત: “મેં તો કહ્યું કે હું દશ વીધાનું
ખેતર પહેલું ખેડવાનો વીચાર કરું છું”

પટેલ: “એ-મ-કે? ત્યારે તો તેં માત્ર
તારા મનમાંજ હળ ફેરવ્યું છે નહીં વાર?”

રા પદ્મ તી

: સરદાર વલ્લભભાઈ

પં. મદન મોહન માલવીયજી

જે ગેરશયદ્દેસર હરિશ્ચી મહાસભા સમીતીના સભ્ય થયા છે

બેકારી

[નવલિકા]

: લેખક :

સુધાકાન્ત ભટ્ટ

[૧]

ધર્માનવાળાઓને ખુદાની પનાહમાં દીવ-
સની છેલ્લી બંદગી ગુજારવા માટે
દીલ્હીની ઐતીહાસિક જુમા મસ્જિદના મીનારા
ઉપરથી બાંગીએ બાંગ પુકારી ત્યારે એક
છત્તામી, મોગલ સંસ્તનતના સ્મારક સમા
દીલ્હીના પ્રચંડ દુર્ગની સામેની પગથીઓ
ઉપરથી નમાજ માટે જુમા મસ્જિદમાં પ્રવે-
શતો હતો.

ડગલાં ભરવાની એની રીત આધેડ વયના
એ સુલેમાનની ઉમ્મરને દેખો દેતી હતી.
એનો કાનર આંધો, સુદૃઢ શરીર છતાં
ચાલતાં લથડતા જતા પગ, એ અકુદરતી
હતું. તેથી તે જોનારનું લક્ષ્ય તેની તરફ
ખાસ ખેંચાતું હતું.

મસ્જિદમાં પ્રવેશતાં પ્રવેશતાં તેને બે ત્રણ
વખત વીંછાંતી લેવા માટે ઉભું રહેવું પડ્યું.
છતાં યજ્ઞીનથી તે મસ્જિદમાં ગયા. સાચા
ધર્માનવારની શ્રદ્ધાથી ગંભીર ભાવે તેણે
નમાજની ક્રીયા કરી, અને છેવટે મસ્જિદનાં
પશ્ચીમદ્વાર તરફથી તે ધીરે ધીરે પગથીયાં
ઉતરી દીલ્હીના રાજમાગ ઉપર ચાલવા
લાગ્યો.

હીંદુસ્થાનની એ પુરાતન નગરીએ અનેક
છત્તીહાસ લખાતા અને ભુંસાતા અનુભવ્યા
હતા. એ અનુભવની કડવી-મીઠી છાંયો તેના
પ્રત્યેક પત્થરમાં, પ્રત્યેક મકાન ઉપર અને

બેકારીની આ કરણ કથા સત્ય ઘટનાના મુદ્દા ઉપરથી
લખવામાં આવી છે. સરદાર શાહુલસીંહે મુ'બાદમાં
જાહેર સભા સમક્ષ આ હકીકત કહી હતી. વાર્તામાં
પાત્રોનાં નામ કદપીત છે તેમજ દલાવીધાન લેખકનું
મૌલીક છે. પરંતુ બેકારીના કુટુંબી એક કુટુંબના
થયેલા નાશની હકીકતનો મુદ્દો એ સત્ય હકીકત છે.

પ્રત્યેક રાજમાગ ઉપર પડેલી, આંખોવાળાને
આજે ય સ્પષ્ટ લાગે છે.

સુલેમાન જે માર્ગે યદને જઈ રહ્યા હતા,
તે રાજમાગ મોગલ સંસ્તનતની સંધ્યા
સુધી ગૌરવપુર્ણ, સ્વાધીન મનોદશાના સુખી
મનુષ્યોનાં અકેડ શરીરોને ચોતાના હૃદય
ઉપર જતાં આવતાં જોતો હતો. આજે તો
એ રાજમાગની પ્રત્યેક રજકણમાં પરાધીન-
તાની સ્પષ્ટ છાપ તરવરતી હતી.

હીંદવાસીઓની એ પુરાતન પાટનગરી
આજે તો તેના દેશવાસીઓ માટે પરાધીન-
તાના છવંત સ્મારક સમી ખીરામણી બની
ગઇ છે. એ ખીરામણી નગરીના તેટલા જ
ખીરામણા લાગતા માર્ગે યદને, માનવીના
છવંત ખંડેર સમા ખીરામણો બની ગયેલા
સુલેમાન જોતો હતો.

“ખુદા!” ઝોલીયા જેની એકનીબકાથી
તે એ નામનો ઉચ્ચાર કરતો હતો. મસ્જિદનાં
પગલાં ઉતરી રહ્યા પડી તુરત જ તે ઝોલી
હકેથો! “ખુદા! તે શું ધાયુ” છે? ધર્મા-
નવારોની કસોટી તું ક્યાં સુધી કરવા માગે
છે?” તેણે પાછા ફરીને ખુદાના ધામ સમી
જુમા મસ્જિદ તરફ યજ્ઞીનભરી દબ્બી ફેંકી.

એ દબ્બીમાં એક વખત મદાઈના ચમ-
કારા હશે, એમ જોનારને લાગે; પણ અત્યારે
તો તેમાં કેવળ કરણતા, નીરાધારી અને
નીરાશાનો જ વાસ હતો. તેની કીકાઓ

ઉપર પડે પડે થઈ રહેલાં અશ્રુનો પડદો ફરી વળ્યો હતો.

પણ સુલેમાન રહ્યો હતો. ઔરતની માફક રહેન કરવાનું મદદ માટે ન હોય એમ તે માનતો, તેથી જ પાંપણોની અંદર સચવાઈ રહેલાં અશ્રુને, બહાર નીકળવાનો અતી પ્રયાસ કરવા છતાં કેદીની માફક અંદર જ પુરાઈ રહેવું પડતું.

“છ છ દીવસ થયાં એકે પાસે પાંશરો પડતો નથી.” ઉંઠા નીસાસો નાખતાં તેણે કહ્યું. અને ચાલવા લાગ્યો.

“ઘેર જાઉં?”

એની વાચા પણ તેના શ્રમીત પગની માફક લથડતી હતી.

“ન જાઉં તોયે શું કરે?—અને જાઉં પણ શું કરવાનો?”

આઘાટની અંધારી મેઘલી રાત્રીના તીખીર સમો ગાઠ નીરાણાનો ખીલામણો અંધાર એના હૃદયને આવરી વળ્યો.

“કુટુંબ—કળીલાવાળો માણસ મુયોસ્તના નમાજ પછી ઘેર ન જાય તો ક્યાં જાય?—પણ, શું લઈને ઘેર જાઉં?”

તે ધીરે ધીરે ડગલાં ભરતો હતો, ધીરે ધીરે તેના હૈયાની વીચારમાળા ફરી રહી હતી.

“મરીયમ કેટલી આશાથી રાહ જોઈ રહી હશે?” જવાબમુખી સમા એના ધગધગતા હૈયામાંથી મરીયમના સ્મરણ માત્રથી લાંબી આઠ નીકળી ગઈ. ભરેલી એણે આંખો મીંચી દીધી. એની અશ્રુઢાંકી કીકીઓમાં તે દુઃખી-યાના વીસામા સમી પત્નીના હતાશ ચહેરાનાં દર્શન કરી રહ્યો હતો.

“ઝોફ પ્યારી મરીયમ!—તારા શૌહરને ખાલી હાથે ઘેર આવેલા જોઈ, તારા કોમળ હૈયા ઉપર કેવો આઘાત થશે? અને પેલા આપણાં પ્રાણુથી યે અધીક પ્યારાં ઝુબેદા

અને યુસુફ...ઝોફ, એમની યાદ મારા ક્યે-જાના હજારો હજાર દુકા કરી નાખે છે.”

[૨]

એ મકાન જ અંદર રહેનારાંની નીધનતાનો અરીસો હતું. પુરાણું, જાજરીત, કામ કામ નીધનના વાતાવરણથી જ તે ઉભરાઈ રહ્યું હતું. બે ત્રણ તુટી-પુટી ચારપાઈઓ બહાર પડી હતી, અંદર ખુણામાં ઘંટી, ખીજ તરફ ખલી કોડીઓ ઉપર પડેલી ચીંથરેલાં જાદડીઓ, એકાદ બે જુની થઈ ગયેલી સસ્તી ટુંકા અને એક લોટા તથા બે નાની થાળીઓ. સુલેમાન અને મરીયમની એ ઘરવખરી.

પણ મરીયમ અને સુલેમાનને પાંચ વર્ષની ઝુબેદા અને સાત વર્ષના યુસુફમાં મોગલ સસ્તનતની સાહેબી એ ગરીબજા ઘરમાં વસેલી લાગતી હતી.

જાન્યારની જાતમહેનત કરતાં અને સંતોષથી, સ્વાશ્રયથી મળતા સુખથી ખુદાની બંદગી કરીને જીવવામાં મગરૂરી માનતાં.

સુલેમાન દરી [શિતરંજ] ના એક કારખાનામાં કામે જતો, મરીયમ ઘંટી ચલાવતી. જાન્યારની મજુરીથી ચાર જીવોનું ગુજરાન જેમ તેમ થઈ રહેતું.

પણ મરીયમના હાથે ખીલી નીકળી અને એની ઘંટીની આવક એક મહીનાથી બંધ પડી, ત્યારથી સુલેમાનના એકલાની ઉપર, બધો ખોજ આવી પડ્યો હતો.

જેમ તેમ કરી તે ગાહું ગળાવતો. ત્યાં કારખાનાના માલીકે કામદારોની રોજના લાવ વ્યાપારની મંદીના બહાને ઘટાડી દીધા, અને તેની સામે વીરોધ કરવા જતાં ખીબ કામદારોને ઉસ્કેરે છે એમ કહીને સુલેમાનને કારખાનામાંથી કાઢી મુકવામાં આવ્યો. ત્યારથી

“અરમાળન તમને શું થાય છે?” હુસેને માની દોરે વળગીને કહ્યું. હુસેદા પણ પાછળ આવીને ઉભી રહી. [૫૦૬ ૫૬૫]

એ ગરીબા કુટુંબ ઉપર આપતીના પહોંચ તુટી પડ્યા.

છે હ દીવસથી સુલેમાન દરરોજ કામ મેળવવા દીલ્લીનાં દરીના એકેકે એક કારખાનામાં ફરી વળ્યા હતા, પરંતુ તેને કોઈ પણ ફેકાણે કામ મળતું નહોતું. જે કંઈ થોડુંક રાત્રીયીયું હતું તે વેચીને મરીયમ થોડું ધણું ખાવાનું પકાવતી અને આંખોની

કીકાણે સમાં એ બાળકોને ખવરાવી બાકી થોડું ધણું વધે તેમાંથી બન્ને ધણી-ધણી-યાણી ગુજારો કરતાં.

પણ ગરીબની ધરવખરી કેટલી હોય? સુલેમાનની આંખ આગળ એ સ્થિતિ રહ્યું થતી અને આખા દીવસના નીબંધ પ્રયાસ પછી રખડી રમળીને તે પાછો ફરતો ત્યારે મરીયમ અને સુલેમાન બન્ને નીરાશ થઈ જતાં.

હઠી રાત્રે તે હમેશની માફક લાગે પડે પાછો ફર્યો ત્યારે મરીયમ ધાસતેલની ઝાંખી બત્તીના પ્રકાશમાં પોતાનાં બન્ને બાળકો સાથે, ખાવીંદના આગમનની વાટ જોઈને જ બેસી રહી હતી.

સુલેમાનની દશા વીચીત્ર હતી. જેમ જેમ તે ઘરની નજીક આવતો હતો, તેમ તેમ તેને પાછા ચાલ્યા જવાનું મન થતું હતું.

“શું લઈને હું ઘેર જાઉં?”

એ એક જ પડો એના હતાશ હૃદયમાંથી પડી રહ્યો હતો. મરીયમ અને બે બાળકો દરજ્જા તરફની મમતા છોડી શકતી હોત તો એ દશામાં તે કદી પાછો ઘેર આવ્યો જ ન હોત.

[૩]

સુલેમાનને જોતાં જ મરીયમ સમજ ગઈ.

“મરીયમ! મારા પ્રાણ...”

સુલેમાનની જીભ અટકી પડી, પણ મરીયમ તેની સ્થિતિ સમજી ગયેલી હોવાથી, પતીની મુંઝવણને નીચારવા તે બોલી ઉઠી:

“કંઈ નહીં, આજે જ તમને નીધ્નગત્તા મળી એમજનું? જેવી ખુદાની મરજી.”

“પણ આપણે શું ખાઈશું?—આ મારા નયનોના તારા...”

તેણે આગળ જઈને યુસુફ અને ઝુમેદાને પ્રેમથી પસવારી, તેમને ગરીબની એકલી મુડી સમાં મીઠાં, શોકલયાં ચુંબન કર્યાં.

“તમે શું કામ મુંઝાઓ છો?” મનમાં મુંઝાતી છતાં પતીને આશ્વાસન આપવા માટે જ મરીયમ દીલને મક્કમ રાખીને કહ્યું: “હજી ઘરમાં બે નાનકડી થાળીઓ અને એક લોટો બાકી છે....”

“તે પછી?” સુલેમાન ચમકી ઉઠ્યો હોય તેમ બોલતો હતો. “તે પછી શું

કરીશું? એ તો બહુ બહુ તો કાલ સુધી સાથ આપી શકશે.”

“પછી નીધનોનો બેલી ખુદા છે ને આપણે છીએ. બ્રહ્મા સુલેમાન! મદદ થઈને આમ છેક હતાશ શું થાઓ છો? દીનદાર મુસલમાનને ખુદા ઉપર અચળ શ્રદ્ધા હોવી ઘટે.”

“મરીયમ!” મૃત્યુના ઝોળા નીચે દબાયલા મનુષ્ય જેવા કંકશ સ્વરે તે બોલ્યો. અને આસપાસ જોઈ, ધીરેથી તેણે કહ્યું: “મરીયમ, અત્યારે તો તું જ મારો ખુદા છે. તું ન હોત, તારા જેવી ઐશ્વર્ય મને મળી ન હોત તો મારું શું થાત? પાક દાનતથી મજુરી કરતા છતાં આજે તો ખુદા પણ મને છોડી ગયો લાગે છે, દ્રાણ જાણે શાથી ખુદામાંથી પણ મારી શ્રદ્ધા હવે તો ઘટતી...”

“એમ ન બોલો, અનીશય નીરાશાથી તમે અકળાઈ ગયા છો. લ્યો હમણું આ થાળીઓ અને લોટો લઈને, તેનું જે કંઈ મળે તે અનાજ લાવો. હું કંઈક ખાવાનું બનાવી દઉં.”

મરીયમ એટલું કહેતાં કહેતાં ઉઠી, અને એ ઘરની છેલ્લામાં છેલ્લી વસ્તુઓ લાવીને પતીના હાથમાં મુકી.

સુલેમાન તે લઈને ઉતાવળે પગલે બજાર તરફ ચાલ્યો.

પણ કૈના ગયા પછી, અત્યાર સુધી સાચવી રાખેલી મરીયમની હીંમત અંકુશ-વીણાણા યંત્રની માફક હાથમાં રહી ન શકી. તેનાથી રડી દેવાયું.

એ છેલ્લામાં છેલ્લી બે નાનકડી થાળીઓ, પતીને આપતાં તેના હૈયામાં વેદનાના અગ-લ્લીત લાલા ભોંકાતા હતા. એ થાળીઓ સુલેમાન કેટલી બધી હોંશથી લાવ્યો હતો? અને એ થાળીઓ યુસુફ અને ઝુમેદાને કેટલી બધી પ્રીય હતી?

“હવે મારાં આ લાડીલાંને હું કંઈ યાળીમાં ખાવાતું આપીશ?” એ વીચાર એને હજારો વીંછીઓના ડંખ જેવા થઈ પડતો હતો.

અને અમ્માને એમ છાની છાની રડતી બેઠી એનાં ખન્ને બાળકો વ્યાંકુળ બની ગયાં હતાં.

“અમ્માજનન! તમને શું થાય છે?—તમે આમ કેમ કરો છો?”

યુસુફે માની કોટે વળગી પડીને નીરોંધે લાવે કહ્યું. ઝુંબેદા પણ ઓશીયાળી જેવી પાછળ આવીને ઉભી રહી.

“ખેટા! મને હાથે આજે વેદના થાય છે.”

“ત્યારે અગ્ન્યાને શું કામ જવા દીધા?”

“ખેટા! મારે સાફ દવા લેવા એ ગયા છે.”

ખીચારી મરીયમ, ગરીબ ભલે હોય પણ ઇમાનદાર હતી. ઇમાનદારી એ તો ગરીબને ગુણ હોય છે. એટલે પોતાનાં નીરોંધે બાળકોના સમાધાન ખાતર, તેમની સમક્ષ ખોટું બોલતાં એને ખુબ દુઃખ થતું હતું. પણ ખીજું એ શું કરી શકે?

[૪]

મરીયમે ભડકું કરી નાખ્યું અને અગ્ન્યાને સુવચની દીધાં.

સુલેમાન મરીયમના હાથની વેદના વીધે અત્યાર સુધી કશું પુછી શક્યો નહોતો, એ તક તેને તે વખતે મળી.

તે રાત્રે મરીયમ કે સુલેમાનને ઉંઘ ન આપી, બન્ને દીલતું દુઃખ ઢાંકવા મથતાં હતાં, પોતાને ઉંઘ નથી આવતી તે વાત બન્ને પરસ્પરથી છુપાવવા મથતાં હતાં પણ એ વાત છુપી રહી શકી નહીં.

“આવતી કાલ પછી શું થશે?” એજ પ્રશ્ન પતીપત્નીને મુંઝવતો હતો.

બે યાળી અને એક દોરામાંથી સુલેમાનને જે અનાજ મળ્યું હતું તે ત્રણ ટંકથી

વીશેષ ચાલે તેમ નહોતું. અને કામ મળવાનો તો સંભવ જ ન હોતો.

બન્નેની કલ્પના ખરી જ પડી.

સાતમે દીવસે ય સુલેમાન ધંધો શોધવા અ.બો દીવસ રખડ્યો, ‘પણ દુનીયાને એના દુઃખની કંઈ પડી નહોતી. શ્રીમંતોને સુલેમાન જેવા નીધંબોને વીચાર કરવાની પુરસદ જ ક્યાં હોય છે? એના જેવા તરફ ખતાવવા નેટલો સમભાવ એમનાં દીલમાં બાકી રહ્યો જ હોતો નથી.

હંમેશની માફક ખેડારીની સાતમી રાત્રે પણ તે એજ હાલતમાં પાછો આવ્યો.

આગલી રાત્રે લાવેલા અનાજમાંથી જે કંઈ વધ્યું હતું, તેની પાતળી રાખ મરીયમે બનાવી રાખી હતી. પણ આવતી કાલની ભયાનક કલ્પના તેને એ પાણીની રાખ સુખે પીવા નેટલી તક પણ ક્યાં આપે તેમ હતી?

“આવતી કાલ!”

એ કલ્પના મૃત્યુના દુત કરતાં યે વધુ બીહામણી હતી. પોતાની વ્હાલી પત્ની, પ્રીય સંતાનો અને જાતે ભુખના કુટુંબી પણ ધસે છે, તેમની તરફ કે.ઈને ઝાંખીને લેવાની યે પુરસદ નથી, ધીરે ધીરે ભુખ બાળકોના પ્રાણ લઈ લે છે, મરીયમ પણ એજ માર્ગે જાય છે; અને પોતે કુદરતી મૃત્યુની રાહ લેવા પડેલાં, સ્વજનોના મૃત્યુના ભયંકર પ્રસંગથી દીવાનો બની માથાં પટકીને મરી પરવારે છે. આની આ કલ્પના, એકાદા પ્રયંત્ર યંત્રની માફક તેના માથામાં વળી વળીને ઉઘાડાં કરતી હતી. તેને ઉંઘ નહોતી, શાંતી નહોતી, માયુ તપી જતું હતું, આંખો ઉભગરાયી જતી હતી, શરીરમાંથી દ્રાહ્યે તમામ સત્ત્વ ખેંચી લીધું હોય તેવી રોરો વેદના થતી હતી. મલુરી કરીને જીવનારને કાંઈ મલુરી

કરવાની ચે તક આપતું નહતું. શું વીચીત્રતા?

[૫]

બીજે દીવસે તે ઉઠ્યો એવો જ ચાલી નીકળ્યો. એક પણ દાણાવીકાણા ઘરમાં રહેતાં એનો જીવ ચાલતો નહોતો. કેંઈ પણ રીતે થોડુંક ખાવાતું મેળવી લાવવા તે મક્કમ બન્યો હતો.

સુઘેમાનના દીલમાં બીખ માગવાનો વીચાર એક વખત ઉગી ગયો. પણ સ્વમાનશીલ એ કામદારને તુતું જ બીખના નીચ કાચ તરફ તીરસ્કાર વહુટયો.

બુખે પેટે તે ઠામ ઠામ રખડ્યો. સ્ટેશન ઉપર મલુરી માટે ગયો, પણ છેક જ અળણ્યો હોવાથી તેને તક મળી નહીં. મલુરી મળી તે નહીં જેવી!

ધીરે ધીરે પુર્વાકાશનો સુપ માથે આવતો હતો, ધીરે ધીરે બુખની વેદના વધતી હતી, ના, ઘેર બુખે ટળવળતાં બે નીર્દોષ બાળકો અને ખીલીની વેદના ભોગવી રહેલી પત્નીની બુખથી શું દશા થઈ હશે, એની કલ્પનાની વેદના તમામ વેદનાઓને વટાવી જતી હતી.

“શું કરું?”

સુઘેમાન ખડાવરો બનતો જતો હતો.

પણ એના એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાની દુનીયાને પુરસદ નહોતી.

રખડતો રખડતો તે એક ભડીયારખાના આગળ આવી પહોંચ્યો.

અનેક ઘોડા અંદર જતા અને અંદરથી ખીબ નીકળતા હતા. સુઘેમાને પણ અગાઉ કોઈ કોઈ વખત દીલ્હીનાં ભડીયારખાનામાં ભોળનું લીધું હતું. તેની લાગણીને અત્યારે નવી જ જાતનો ધકકો લાગ્યો.

ભડીયારખાના આગળ તે ઉભો રહી ગયો. મોટી મોટી સુંદર તાજ રોટીઓ અને

ઘાણુંદ્રીયને લક્ષ્યાલે તેવી માંસની વીવીધ વાનીઓ, અનેક માણસોના માટે ટેબલ ઉપર લઈ જઈને ભડીયારખાનાના આવરચીઓ પીરસતા હતા.

“આ બધા જમે છે—આખી દુનીયાં જમે છે, અને માત્ર હું તથા મારો કબીલો જ બુખે મરીએ?”

સુઘેમાનના ચીત્તમાં નવી જાતની ચંચળતાનો ચમકારો થતાં, એ વીચારો તેને થયો.

“અહીં આટલું બધું તૈયાર ખાવાતું છે, અને ત્યાં-મારે ઘેર મારાં ત્રણે માણસો બુખે મરે છે, અહીં હું, આ ભડીયારખાનાની બરાબર સામે બુખે મરું છું.—શા માટે?”

એના માથામાં નવો જ વીચાર જન્મ્યો.

“આંખ સામે તૈયાર ખાવાતું હોય તે વખતે બુખે મરવું?—શા માટે?—એ ગુનાહ છે. બધી દુનીયા ખુદાની છે—હું પણ ખુદાનો જ બંદો છું. શા માટે હું બુખે મરી જાઉં?—મલુરી માટે ફરી ફરીને થાકું છું, કોઈ મને મલુર તરીકે પણ કામ આપતું નથી. કેંઈ નહીં. હું આ રોટીઓ-માંથી થોડીક લઉંશ. મારે લગારે વધુ જોઈતું નથી. અમારાં ચારને થઈ રહે તેટલી જ...”

અને ખીજ જ પળે સુઘેમાન ભડીયારખાનાનાં પગથીયાં ઉપર મક્કમ પગલે ચડતો દેખાયો.

પણ શું થાય છે તે એ જાતે સમજ શકે તે પહેલાં તેના હાથ રોટીના ઢગલા તરફ વળ્યા, નાનકડો થોડો ઉંચકાને તે નીચે ઉતરવા ગયો; ભડીયારખાનાના એક નોકરે તેને રોક્યો, એણે એને ધકકો માર્યો, પેલો પડી ગયો. ત્યાં તો “ચોર ચોર!”ની શુમાણમથી વાતાવરણ ગળું ઉઠ્યું. સુઘેમાન કેંઈ સમજ શક્યો નહીં. તે ગભરાઈ ગયો. ગભરાટમાં તેણે નાસવા માંડ્યું. એની વાંસે ભડીયારખાનાનો માલીક, તેના એક બે

મુલેમાન શેરીના થોડા ઈંચકીત નાદો... ચોર! ચોર! ની શુભે
પાડતા લોડો તેની પાછળ દોડવા લાગ્યા! [૪૫૪ પૃષ્ઠ],

નોદો, બે ત્રણ જમનારા 'ચોર! ચોર!'ની
શુભે પાડતા દોડવા લાગ્યા. જોત જોતામાં
રસ્તા ઉપર માણસોની મેદની જામી ગઈ.

બધા મુલેમાન તરફ દોડતા હતા. પ્રસંગને
નહીં જાણનારા, મુલેમાને મેદીની ચોરી
કરી છે તેના લગાવે રાત્રી વીનાના,

પણ ટોળાની મનોદશા પ્રમાણે “ચોર! ચોર!” ની જુમાણુમમાં પોતાનો સુર પુરાવતા દોડવા લાગ્યા. સુલેમાન ગભરાયા તેથી દેડવા અને વચ્ચે આવે તેને મારવા લાગ્યો; એ બધું થોડીક મીનીટમાં બની ગયું, તેટલામાં તો તે ઉચ્છેરાયલાં ટોળાના હાથમાં પકડાઈ ગયા, લોકોએ તેને ખુબ પીટ્યો, તેનો ગુન્હો નહીં જાણનારાઓએ પણ તેમાં ભાગ લીધો, તેની બગલમાંની તમમ રોટીઓ ટુકડે ટુકડા બનીને ધુળમાં ભળી ગઈ, સુલેમાનને પકડીને ટોળાએ પોલીસને સ્વાધીન કર્યો.

[૬]

સુલેમાનને પોલીસ ચાવડીપર લઈ જવામાં આવ્યો, ત્યાં પણ હોદીઓની સાથે પોલીસને જે જાતનું વર્તન ચલાવવાની ટેવ પડેલી છે, તેમ સુલેમાનને લગાર બોલવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં જ પીટવામાં આવ્યો. તેની વીરૂદ્ધ લડીઆરખાનાવાળાની ફરીયાદ નોંધવામાં આવી. કેટલાક લોકો જાહેર સેવા બગવતા હોય તે રીતે વસ્તુસ્થિતિને સમજ્યા પીના સુલેમાનની વીરૂદ્ધમાં સાક્ષી આપવા તૈયાર થયા. તેમનાં નામદામ લખી લેવામાં આવ્યાં. સુલેમાનને તુરત જ પોલીસ ચોકની બેઠકની કોટડીમાં પુરી દીધા.

ઘેર મરીયમ ખીચારી આશામાં ને આશામાં હૈયાની વેદના સાથે હાથની વેદનાને મૌનપણે સહન કરતી, એ જુખ્યાં બાળકોને આગલી રાતનું થોડું સાચવી રાખેલું લોહકું ખવરાવી રહી હતી. ત્યારે એને સુલેમાનની સ્થિતિની ઓછી જ ખબર હતી?

જુએદાએ પોતાની માનીતી થાળીમાં જ જમવાની રહ લીધી.

“તારા અબ્બા તમો બન્ને ભાઈ-બહેનની થાળીઓને નવી બનાવવા માટે લઈ ગયા છે.

બહેન, મારી બાપુડી! હમણાં આ ફીકરાના તાંસળામાં જમી લે, રાતે તારા અબ્બા આવશે એટલે તને થાળીમાં જ જમવાનું આપીશ.”

મરીયમ પાંચ વર્ષની પુત્રીને એમ પટાવી શકે તેમ હતું, પણ ૨૫ વર્ષના પોતાના મનને ઓછું જ મનાવી શકાય તેમ હતું?

તેથી તો તે મહેરિયા પુત્રીને પટાવતી હતી, ત્યારે તેનું હૃદય રડતું હતું.

“બહેન! રાત્રે કાણ જાણે ખાવાનું થ મળશે કે નહીં? જ્યાં એજ નહીં નથી ત્યાં પછી થાળીની શું વાત?” મનમાં ને મનમાં તે કહી રહી હતી.

“અમી! અબ્બા આજે આટલા બધા વહેલા કેમ ગયા?—તે ક્યાં જમશે?”

સાત વર્ષના યુસુફે મમતાથી માને પુછ્યું. શ્રીમંતના એવડા છોકરાને લાગ્યે જ એટલી ગંભીરતાનું ભાન હોય! ગરીબોનાં બાળકોને તો જન્મથી જ ગંભીર બનવું પડે છે. શેરાવ અને કુમાર અવસ્થાની દલાણુ એને ભાગે આવતી જ નથી. બાલ્યકાળ મજુરીએ ગયલી માડીની ગેરલાઝરીમાં ઝાળીમાં રડતાં રડતાં અથવા અરીણીના ઘેનથી ઉંઘનાં ઉંઘતાં કાઢવાનો, સહેજ મોટાં થતાં નાનાં ભાઈ-બહેનોની કાળજી અને દેવેલ કરવાની અને તે પછી મજુરી! ૨૦, કે ૫૦ વર્ષના શ્રીમંત સ્ત્રી પુરુષોને ગરીબનાં ૮, ૧૦ કે ૧૩ વર્ષનાં બાળકો પાસેથી સેવા લેતાં કે મજુરી કરાવતાં જરા યે શરમ આવતી નથી. હયા તો ક્યાંથી જ આવે?

“અમે તેમની પાસે કામ ન કરાવતાં હોત તો એને ખાવાનું ક્યાંથી મળત?” ધ્રુવડ જેવું મ્હોંડું કરીને તેઓ એવી દલીલ કરે છે. પણ શ્રીમંતોની જુદી વર્ગવ્યવસ્થા ન હોત તો, નીધનોના વર્ગની જ હાથતી ન હોત તે વાત એમને ક્યાં સ્વીકારવી છે?

પુત્રનાં આ વચનો સાંભળીને મરીયમના હૃદયમાં ઉઠો ધા પડ્યો. સુલેમાન સવારનો લુખ્યા છે, તે અત્યારે ક્યાં રખડતો હશે? એના સ્મરણે તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. પણ અચ્ચાં ન જુવે તે રીતે આંસુ લોહી નાખી, તેણે કહ્યું:

“બેટા, એ આજ ખીજે જન્મવ ના છે. એમને આજ એક કારખાનામાં કામ મળવાનું છે તેથી વહેલા ગયા છે.”

“એમ...? અચ્ચાને આજે કામ મળશે?”

યુસુફે ખુશ થઈ જતાં પુછ્યું.

“હા, બેટા! તું વહેલા જમી લે જા.”

મરીયમને એ વાત સંખાવવી અને જુહી વાતોથી પેટનાં બાળકોને ઠગવાં તે ઠીક ન હોતું લાગતું. એટલે તેણે વાતને આટોપવા માટે યુસુફનું લક્ષ્ય ખીજ તરફ દોર્યું.

પણ એની દ્રષ્ટી આગળ નીરાશ હૈયે દીલ્હીના રાજમાર્ગમાં કામ કામ રખડતા સુલેમાનની પ્રતીમા દેખાઈ.

ખીયારી મરીયમ! એને ક્યાં ખખર હતી કે તે વખતે એનો ખાલીદ, તેમને માટે રોટી લેવા જતાં મહામુશ્કેલીમાં ફસાઈ ગયા હતા!

* * *

તે રાત્રે સુલેમાન ઘેર ગયા નહીં. રોજની વેળા વટી ગઈ, તે પછી એક કલાક ગયા છતાં સુલેમાનનાં પગલાં સંભળાયાં નહીં. છોકરાં ખીયારાં લુખ્યાં ને લુખ્યાં અચ્ચા-જનનની શહ જોઈ જોઈને યાદીને ઉંઘી ગયાં. પણ મરીયમના દીલમાં વીંછીઓના ડંખની વેદના થવા લાગી.

ચાંદની ચોકના ધંટાધરમાં કલાકનો કોરો આગળ વધે જતો હતો. પ્રત્યેક ત્રીસ મીનીટ નીચમીત ટકોરા થતા હતા, મરીયમના દીલના ધબકારા તેમ તેમ નેરથી ઉછળતા હતા.

“શું થયું હશે?—હજી કેમ એ ન આવ્યા?”

કેટલાક વખત સુધી આતુર નયને તે બારણાં સુધી આવી આવીને પતીની માર્ગ-પ્રતીક્ષા કરતી, એજ વીચાર ક્યાં કરતી હતી.

પણ પછી તો દશ થયા, અગીઆર થયા અને બાર પણ વાગ્યા. આસપાસ મહોલ્લામાં બધે સ્મશાન સમી શાંતી વ્યાપી ગઈ. માત્ર એક ખુણામાં સુતેલું અર્ધલુખ્યું કુતરું વચ્ચે વચ્ચે ચીસો પાડી શાંતીનો ભંગ કરી લયાનકતામાં વધારો કરતું જંગલને ફરી પાછું ઉંઘી જતું હતું. એકલી જંગલી હતી મરીયમ. તેનું હૈયું હ.થ રહી શકતું નહોતું—

“બેકારીના દુઃખે વખતે એમણે આત્મ. હત્યા તો નહીં કરી હોય?”

એ વીચાર હવે તેના માથામાં હથોડાની માફક પછડાતો, તેને વ્યાકુળ બનાવી દેતો હતો.

“શું કરું, ક્યાં જાઉં?—કોને કહું?”

એમ કરતી રહી રહીને મરીયમ કંઈ ન સુઝવાથી આખી રાત પસાર કરી.

ખીજ તરફ પોલીસ ‘લોક-અપ’ માં સુલેમાનની પણ એજ દશા હતી. તેની આંખ આગળ લુખ્યાં યુસુફ, ઝુબેદા અને તેના પીના રહી રહીને માથું પકવી નાખતી મરીયમની પ્રતીમાઓ ખડી થયાં કરતી હતી.

સુલેમાન ગરીબ હતો, અભણ હતો, એ એનો સુન્હો. શાંતી અને સુવ્યવસ્થાની જ પોતાને પ્રતીમા માનતો પોલીસ અધીકારી તેથી એની વાત પણ સાંભળવાને તૈયાર ન હતો. કાયદની દબ્બીએ, તપાસ નીચેના કેદીને આપવી જોઈતી સગવડ તેથી તેને મળી શકી નહીં; કોઈએ એને એટલું થ ન પુછ્યું કે, “તારી પાછળ ચીંતા કરનાર કોણ છે? કે તારે ઘેર કંઈ ખખર મોકલાવવી છે?”

હવનમાં પહેલી જ વાર સુલેમાન તે રાત્રે રડ્યો. ખુબ રડ્યો, તે સીવાય તેને માટે ત્યાં ખીજો ભાગ જ નહોતો. પોતાનાં પ્રીયજનોના સ્મરણથી એનું હૃદય અતી કામળ બની ગયું હતું. એ કામળતાનો એકલો આધાર માત્ર રૂઢન જ હતું.

[૭]

સ્વપ્નારે મરીયમે એક ભલા પાડેશીની મદદથી સુલેમાનના પકડાવાની ખબર મેળવી, ખીચારી ભુખી-દુઃખી, રડતી કંકળતી પોલીસ ચોપી તરફ ગઇ. એને સરકારી કાયદાની કે કાયા કામના કેદીઓને અપાતી સગવડની ખબર નહોતી. એનો મદદગાર પણ એના જ જેવો ગરીબ માણસ હતો, એટલે તેને અદાલતમાં ઉભો કરવામાં આવ્યો ત્યાં સુધી તે બહાર ઉભી રહી.

પતીને મદદ કરવા કે તેના બચાવ માટે વકીલ રોકવા તે અસમર્થ હતી. તેનો એક જ આધાર આંખમાંથી આંધુ આવે ત્યાં સુધી રડી લેવું એ જ હતો.

અદાલતનો વખત થયો. સુલેમાનને મેજ-સ્ટ્રેટની સામે ખડો કરવામાં આવ્યો. મરીયમ પોતાનાં બે બાળકોને લઇને અદાલતમાં એક ખુણામાં બેઠીને બેઠી હતી. પતીની કેદી અવસ્થા જોઇ તે રડતી હતી.

સુલેમાને હાજીમાં કદી છુર કામ કયું નહોતું, એને માટે તેથી આ બધી ઘટના છેક જ નવીન હતી.

મુકદ્દમા શરૂ થયો. પોલીસપહેરા નીચે તેને ઉભો કરવામાં આવ્યો. પોલીસના એક સાજાંડે તેની ઉપર ભડીઆરખાનામાંથી ચોરી કરવાનો, રસ્તામાં ધાંધલ કરવાનો અને મારામારીનો એમ ત્રણ ગુન્હા મુક્યા.

સાક્ષીઓ તરીકે ભડીઆરખાનાનો માલીક આવ્યો. તેણે કહ્યું: “આ માણસ મારા

ભડીઆરખાનામાંથી ચોરીની ચોરી કરવા ઉપરાંત, મારા માણસને મારીને નાકો, અમે એને પકડવા ગયા ત્યારે અમને ચપ્પુ કાઢીને મારવા સામે થયો; જાહેર પ્રબળા કેટલાક માણસને પણ તેણે માર્યાં. છેવટે અમે તેને પકડીને પોલીસ ચોપીમાં લઇ જતા હતા ત્યારે તેણે ધાંધલમાં ચપ્પુ નાખી દીધું.” તેણે ચપ્પુ કાઢવાની નવી વાત ઉપગ્રવી કહી, ત્યારે સુલેમાનને કરેલી મારપીટની ખરી વાત ઉગ્રવી દીધી!

એક પછી એક એમ ચાર સાક્ષીઓ અદાલતમાં હાજર થયા. તેમણે પ્રત્યેકે હાજર સમજીને સાચી વાત કહેવાની પ્રતીજ્ઞ લેવા છતાં, ભડીઆરખાનાના માલીકને મળતી જ વાત કરી. કોઇએ વધારામાં કહ્યું: “જો એને પકડવાની અમે બધાઓએ તજવીજ કરી નહોત તો કાણ જાણે તે કેટલાય માણસોનાં ખુન કરી બેસતે.” તો કોઇએ કહ્યું: “આ માણસ નામચીન મવાલી છે,” વળી ખીજા બેએ કહ્યું: “સાહેબ! અમે એને સમજાવવા ગયા તો અમને એણે ખુબ જ પીટ્યા.”

અદાલતે આરોપીને પુછ્યું: “તારે આ સંબંધમાં શું કહેવું છે?”

સુલેમાને લગભગ રડવા જેવા થઇ જતાં કહ્યું: “સાહેબ! હું ગરીબ બેકાર છું. કેટલાએ દીવસથી મારો ધંધો ચાલ્યો ગયો છે. મારે ત્યાં મારી સ્ત્રી અને બે બચ્ચાં છે...”

કોર્ટ અહીં વચ્ચે પુરાઇ.

“કોર્ટ તારાં બેરોં છોકરાંની વાતો જાણવા બેઠી નથી. બોલ, તેં આ માણસના ભડીઆરખાનામાંથી ચોરી ચોરી હતી કે નહીં? સીધી વાત કર.”

“હા, સાહેબ!” કદી અદાલતનું મોંઢું પણ નહીં જોયેલું એટલે સુલેમાન ગભરાઇ ગયો. ન્યાય કરનાર મેજસ્ટ્રેટના ધમકી જેવા

પ્રશ્નથી એ કુદુ ગયો. તેણે બે હાથ ભેડીને કાલાવાલા કરતાં કહ્યું: “પણ સાહેબ મેં રોટી શું કામ ચોરી એ તો સાંભળો. મારી દશા...”

“તે ચોરી શું કામ કરી તે જોવાતું કામ અમારું નથી. ભણેને તેં એ રોટીનું દાન કરવા માટે ચોરી હોય [અહીં વકીલ-મંડળ, સાબુન અને પ્રેક્ષકો હસી પડ્યા], તે રોટી ચોરી કે નહીં? એટલું જ જોવાતું કામ કોટનું છે.”

ખીચારો સુઘેમાન આગળ યોધી ન શક્યો. “ઉપરાંત તેં મારામારી કરી એ વાત ખરી છે?”

“સાહેબ, મેં મારામારી નહીં જોઈને કરી નથી...”

“ત્યારે શું અજ્ઞાણતાં કરી?”

“ના, હું રોટી લઈને નીકળ્યો. મારે ઘેર નાનકડાં બે બચ્ચાં...”

“આડી અવળી વાતો કરી અદાલતનો અમુક વખત ન બગાડ.” કોર્ટ વચ્ચે પુરાધ: “તેં ભડીઆરખાનાના નોકરને દુકાનમાં પછાડી નાખ્યા, અને જાહેર રસ્તામાં મારા-મારી કરી એ વાત ખરી છે?”

“સાહેબ!” ગભરાયલા સુઘેમાનને શું કહેવું તેજ સૂઝતું નહોતું. મારા રસ્તામાં નોકર આવ્યો એને મેં દુર કર્યો. એટલાથી તે પડી ગયો.”

“તેં ધીરે રહીને એને દુર કર્યો હશે નહીં?—વાર,” અનેક મુકદ્દમાઓના ઓળ તળે કચગણવા મેજરૂટે અદાલતનો અમુક વખત બચાવવા, સુઘેમાન પાસેથી સીધા-ઉતાવળા-દુઃક ઉત્તરની માગણી કરતાં કહ્યું. “રસ્તામાં પણ તેં એજ રીતે લોકોને પછાડ્યા, કેમ ખરું ને?”

ખીચારો સુઘેમાનના એકલાનો જ નહીં પણ તેની ઉપર આધાર રાખનારાં બીજાં ત્રણ

માણસોના જીવન-મરણનો સવાલ હતો; એનો સર્વનાશ થઈ રહ્યો હતો, પણ કોર્ટને પોતાનો સમય અમુક લાગતો હતો; એટલે સમયનો બચાવ એ મુખ્ય વાત હતી.

“રસ્તામાં મારી વચ્ચે આવતાં એક બે માણસો પડી ગયા.”

“વાર, તારા હાથમાં ચપ્પુ હતું તે તેં લોકોની સામે ફેરવવા માંડ્યું હતું એ ખરું?”

“ના સાહેબ, મારી પાસે ચપ્પુ જ નહોતું.”

“અને તે ચપ્પુ તેં પાછળથી ફેંકી દીધું?”

“ના, સાહેબ.”

“હીક, બીજું કંઈ તારે કહેવું છે?”

“સાહેબ, મારી દુઃખકથા સાંભળો તો...”

“કોર્ટને તેની સાથે કશી લેવાદેવા નથી.” કહીને મેજરૂટે સરકારી વકીલને છેવટનું ભાષણ કરવા કહ્યું.

તેણે કહ્યું: “આ મુકદ્દમા સીધો અને સાદો જ છે. આરોપીએ પોતે જ સ્વીકાર્યું છે કે, આરોપીએ રોટી ચોરી હતી, ભંડી-આરખાનાના માણસને માર્યો હતો, તેમજ જાહેર રસ્તા ઉપર ધંધલ મચાવી, કેટલાક માણસોને પટકી નાખ્યા હતા. તેણે ઘણા-ઓના જીવનને ખુલ્લા ચપ્પુથી જાખમમાં મુક્યા હતા. આરોપી પોતાની પાસે ચપ્પુ હોવાનો ધનકાર કરે છે, પરંતુ તેના હાથમાં ચપ્પુ જોવાની વાત જ વીશ્વાસ મુકવાલાયક સજ્જન સાક્ષીઓએ કરી છે તેથી તેના કરતાં વીશેષ વીશ્વાસને પાત્ર છે. અદાલતે તેથી તેના સંભાળપુત્રે તોડ કાઢવાનો છે. એક સાક્ષીએ કહ્યું છે કે, આરોપી પકડા મવાલી છે. આરોપી તેની સામે કશું કહેતો નથી, પરંતુ અદાલતની આગળ આડી અવળી વાતો કરી મુર્ગ મુદ્દાને ઉગ્રવવાની તેની રીત જ કહી આપે છે કે, ‘સાક્ષીનું કહેવું સાચું છે. આવાં માણસો જાહેર પ્રજાની

શાંતી તેમજ સુવ્યવસ્થા માટે ધણા જ ભય-
કર હોવાથી, તેને ધડો મળે તેટલા માટે
વધારેમાં વધારે અને સખ્ત સખ્ત કરવાની
જરૂર છે.”

તે પછી મેલ્જેટે ચુકદો આપ્યો. તેમણે
કહ્યું: “સાક્ષીઓ આરોપી કરનાં વધુ વીશ્વાસ
ચુકવાલાયક પુરવો છે; તેથી તેમની વાત
માનતાં મને આંચકો લાગતો નથી. પબ્લીક
પ્રોસીક્યુટરે, આવા સમાજને ભય કર માણુ-
સને ધડો આપવા સારું સખ્ત સખ્ત કરવાની
કરેલી ભલામણ પણુ પ્યાન આપવા જેવી છે.
તેથી આરોપીને હું ત્રણે ગુન્હા સારું ગુન્હે-
ગાર દરાવી રોડી ચોરવા માટે ત્રણ મહીનાની
સખ્ત કેદ, રસ્તામાં ધાંધલ કરવા માટે પણુ
ત્રણ મહીનાની સખ્ત કેદ, અને જુદાં જુદાં
માણુસોને મારીને ધન કરવાના ગુન્હા માટે
એક વર્ષની સખ્ત કેદની સખ્ત ફરમાવું છું.”

આ ચુકદો સાંભળતાં જ મરીયમ ખુબ જ
રડી પડી, તે પોતાના પતીને બેટવા એકદમ
દોડી ગઇ, પણ પોલીસે ટુરત જ એને છુટી
પાડી અને સુલેમાનને લઇને ચાલવા માંડી.

જતાં જતાં સુલેમાને કહ્યું: “મરીયમ, તું
એકલી શું કરીશ, આપણા બાળકોનું...”

પરંતુ એ વાક્ય પુરું થાય તે પહેલાં
પોલીસે સુલેમાનને ધસડીને ચાલવા માંડ્યું.

[૮]

સુલેમાન ગયો. મરીયમને પેટ ભરીને
રડવા માટે ૫ પોલીસે અદાલતમાં
ઉભી રહેવા દીધી નહીં.

રડતી રડતી તે નીચે ઉતરી.

એની એ દશા દુરથી એક બાઇ ભેટી
હતી. તે મરીયમને રસ્તાપર જતાં જોઇ,
એની પાસે ગઇ. મંમતાથી એણે પુછ્યું:

“બહેન! કેમ રડે છે?”

“શું કરું બાઇ, રડવાનું જ મારા નશી-
બમાં હવે તો બાકી રહ્યું છે.”

આપતી વખતે નીરાધારને બે મીટા શખ્તો
કહેનાર મળે, તે પણુ તેના ધવાયલા હૃદયને
મલમ રૂપ થઇ પડે છે.

“કેમ, તમારું કોઇ જોડમાં ગયું?”

“હા બહેન.” મરીયમથી રડી દેવાયું.

પેલી બાઇએ મરીયમને આશ્વાસન આપ્યું.

ધારે ધારે તેણે એની પાસેથી બધી વાત
જાણી લીધી. એ બાઇએ જ્યારે જાણ્યું કે
મરીયમના બન્ને બાળકો આગલી રાતથી
જીખ્યાં છે, ત્યારે બાળુના હોટલમાં લઇ
જઈને એમને જમાડ્યાં, અને અતી આમલ-
પુવંક તેણે મરીયમ પાસે તે બાળકોની
માગણી કરી.

“બહેન!” તેણે કહ્યું. “અમારી અહીં
મોટી સંસ્થા છે. તેમાં હું તમારા બન્ને
બાળકોને લઇ જઈ, તો ત્યાં તેમને સારી
રીતે ઉછેરવામાં આવશે. એમને પેટ ભરીને
ખાવાનું મળશે, શરીર ઢાંકવા સારાં કપડાં
મળશે અને શાળામાં લખવા પણુ મોકલ-
વામાં આવશે.”

મરીયમનો જીવ બાળકોથી છુટાં થતાં
કેમ ચાલે? પણુ એક તરફ ભયંકર જીખ-
મરો, નીરાશા અને બીજી બાજુ બાળકોને
મળનારી સગવડ. એનો વીચાર કરતાં, પોતાનાં
બચ્ચાંના હિતને માટે એને એ લલી બાઇને
છોકરાં આપવાં એ ઠીક લાગ્યું.

મરીયમનું દીલ્હીમાં કોઇ નહોતું. સુલે-
માન સીવાય આટલી મમતાથી તેની સાથે
જીંદગીભરમાં કોઇએ વાત કરી નહોતી.

હેવટે મરીયમ તૈયાર થઇ.

પેલી બાઇએ બાડાની ગાડી કરી, ચારે
જખ્યાં તેમાં બેઠાં અને ભેતભેતામાં ગાડી
દીલ્હીના રાજમાર્ગ ઉપર થઇ, ત્યાંની એક
જાણીતી ખ્રીસ્તી સંસ્થા તરફ દોડવા લાગી.

એ સંસ્થામાં મરીયમ સાથે બીજી બે ત્રણ મહિનાઓ ખુબ જ સ્નેહથી, માહિની જેમ વાતો કરી. એનાં બાળકો માટે જરાય કાળજી નહીં રાખવાનું આશ્વાસન આપ્યું.

મરીયમ ત્યાંથી નીકળવા તૈયાર થઈ, ત્યારે પેલી બાઈએ એના હાથમાં પાંચ રૂપિયાની નોટ મુકી.

“લે જાહેન! હવે તારા કાકાને અતુલા-યાઓ પાસે આવેલ કોઈ પણ દુઃખી માણસ ખાલી હાથે જતું નથી.”

મરીયમે રડતી આંખે તે પૈસા લીધા વળી વળીને બંને બાળકોને દેવા સરસા ચાંપી ચાંપીને કેટલાંય ચુંબનો કર્યાં.

અને છેવટે મરીયમ, તેમને મુકીને બહાર નીકળી. પેલી બાઈએએ હવે કાકાને શરણે બે માણસો લાવવાનો સંતોષ માન્યો. પણ મરીયમના દીલમાં જુદી જ આગ સળગી રહી હતી. એ મા-દીકરાના છુટા પડવાનો પ્રસંગ કોરી આંખે જોઈ ન શકાય તેટલો દુઃખદ-કર્ણ હતો.

[૯]

મરીયમ કોણ જાણે રખડતી રખડતી ક્યારેય ઘેર પહોંચી.

હવે ઘર તરફનું એને માટે એકેક અંક-પંજુ રહ્યું નહોતું.

બહારના જેવી તે બની ગઈ હતી. આખો વખત બહારની માફક તે ફરતી હતી.

પાંચ રૂપિયામાંથી આવેલું અનાજ વાલ્યું ત્યાં સુધી તે પડી રહી. પણ પછી—

* * *

થોડા દિવસ પછી મરીયમનું ઘર ખાલી પડ્યું હતું. દુષ્ટ બેકરીએ એક વખતના એ ચાર માણસના કુટુંબથી ઉછળતા ધરને નાશ કરી નાખ્યો. પાછોશીએ મરીયમની તપાસ કરી, પણ તેને ઘરમાં ન જોઈ એટલે લોકોએ મને તે કહ્યું કરી લીધી.

* * *

થોડાકે દિવસો બાદ દીલ્હીની ઐતીહાસિક જુમામસ્જિદના આથમણાં દ્વાર આગળ, જુમાના એક દિવસે, અર્ધદીવાના જેવી એક બાઈ ચીંથરેલા સ્થિતિમાં, કાટેલા શુરખા નીચે મુખ છુપાવી, મૌનપણે હસ્ત લંબાવી, હમાનદાર મુસ્લીમો પાસે પૈસા પૈસા માગતી ઘેરેલી જણાતી હતી, લોકો કહેતા એજ મરીયમ હતી.

મુસાફરીમાં ‘નવયુગ’

જે સ્ટેશને વીલરનો સ્ટોલ હશે ત્યાંથી આપને જરૂર મળશે. મુસાફરી-માં ‘નવયુગ’ જેવો બીજો કોઈ મિત્ર નથી.

આંકારા [એંગારા]માંનું જીવન પાલ્યમિન્ટ લવન : જે હાલ 'પીપલ્સ પાર્ટી' ની કુલબ માટે વપરાય છે.

તુર્ક સ્થાનનો નવયુગ

જીવના તુર્કસ્થાનના જોખામાંથી સુસ્તર કુમાલ પાશાએ નવા તુર્કસ્થાનનું સર્જન કરીને, સ્વતંત્રતાથી રાષ્ટ્રને થતા લાલ પરતંત્ર પ્રજાઓને બતાવ્યા છે.

: લેખક :

રમણીક વી. મહેતા

લો સેનની સંધી પરીપદે ટકી માટે નવયુગનાં દાર જોવાં. ત્યાં એકલા થયેલા મુત્સદ્દીઓએ ટકીશ પ્રજા રાજ ચલાવવા માટે નાલાયક છે એવો અભિપ્રાય આપ્યો. અને એ માન્યતાને લાંબે યુરોપીય યાદવીના અંતે કમાલને સંધીનું આમંત્રણ મળ્યું, ટકીના પ્રતીનીધી તરીકે ધરમત પાશા લોસેન ખાતે ગયા.

ટકીના જીતકાળનો ઇતીહાસ સુલતાનોના આપખુદ અમલ હેઠળ કદાચિતં બન્યો હતો, અબદુલ-હમીદના રાજતંત્રમાં ટકીની પ્રજા ઉપર લયકર અત્યાચારો થતા, પ્રજા પાસેથી

બળબળીથી ધન લુટી લેવાના દાખલા ટકીના જીતકાળના ઇતીહાસમાં અનેકે નોંધાયેલા છે. અબદુલ હમીદના પતન પછી પણ રાજ્ય તરફથી પ્રજા ઉપરનો ત્રાસ ઓછો થયો હતો નહીં. ટકીમાં સુધારા દાખલ કરવા થયેલી સેનીસની સંધીમાં નહીં થયું કે ટકીના ભાગલા પાડવા, ખ્રીસ્તીઓને તેમની સત્તા નીચેથી દુર રાખવા અને જીવના ઓરો-મન સામ્રાજ્યની સીમામાં આરબેનીય-સો માટે એક નવું રાષ્ટ્ર સ્થાપવું.

૧૯૨૦ માં ટકીમાં રાષ્ટ્રીય પક્ષ સત્તામાં આવ્યો. એ પક્ષે સેનીસની સંધીને ધુલ-

કારી નાખી અને એશીયા માઇનોરની બહાર શ્રીક લોકોને હાંપી મુક્યા. તેમનાં અજેજ શ્રીક સંતાધારીઓની આખં ખોલી. લોસેનની પરીષદમાં ટક્રીના પ્રતીનીધીઓ તરીકે નહીં પણ સ્વતંત્ર પ્રજના પ્રતીનીધીઓ તરીકે દર્કેએ લાગ લીધા. ટક્રીની પ્રજને પોતાના સામર્થ્યનો ખ્યાલ હતો. અજથી પણ તે પોતાના હક પ્રાપ્ત કરી શકે તેટલી હીંમત હતી. પરીષદમાં તુર્કેસ્થાનમાં ન્યાય અને સ્વતંત્રતાના પાયા ઉપર પ્રજાતંત્રી સ્થાપના કરવા માટે તેમણે મીત્રરાજ્યોની મદદ માગી ત્યારે ભુતકાલીન ટક્રીને ભુલી જવાની વાત સાથેજ એ પ્રતીનીધીઓએ ત્યાં કહ્યું કે ટક્રી-નુતન ટક્રી-આજે નવયુગમાં પગલાં મારે છે.

લોસેન ખાતે પરાજય પામેલી પ્રજના પ્રતીનીધીઓએ જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા તેને હજુ ફક્ત સાતજ વર્ષ થયાં છે. એક પ્રજના જીવનમાં સાત વર્ષ એ કાંઈ લાંબો ગણે કહી શકાય નહીં, છતાં પણ આટલા ટુંક ગાળામાં ઉપજા શબ્દોમાં કેટલો સત્પર્ય છે તે જોઈએ : કોન્સ્ટેન્ટીનોપલની રોબર્ટ કોલેજના પ્રેસીડન્ટ મી. કલેબ ક્રાંક ગેડસના શબ્દોમાં કહીએ તો ટક્રીમાં જુના વીચારો અને જુના જીવનમાં આજે મહાન પરીવર્તન ચક્ર ગયું છે અને તેની જગ્યા નવા વીચારોએ અને નવા જીવને લીધી છે. નવા રાજતંત્ર હેઠળ થયેલા મૌલીક પરીવર્તનના દાખલા ટક્રીના આજના ઇતીહાસમાં મોજુદ છે. સુલતાન અને ખલીફની પ્રથાનો નાશ, ધર્મ શાસ્ત્રોનો ઇજારો ગખનાર મંદીરો અને મંદોનો ધ્વંસ, પાશ્વીમાત્મક ઉપર ખરેખરેશમાં પરીવર્તન, રાજ્યધારણમાંથી ઇસ્લામ ધર્મને અપાયલી રૂબરૂ અને ધાર્મિક તેમજ કેલવણીની સંસ્થાઓમાં રાષ્ટ્રવાદના તત્વો દાખલ કરવાના દ્રષ્ટાંતો

સુરતદા કેમાલ પાશા

આજે જગજગર છે. આ સર્વે પ્રજાકીય જીવનનું મૌલીક પરીવર્તન દેખાડે છે. સત્તા ઉપર આગ્રહ અને તરતજ સુરતદા કેમાલે જ્યુ કે નુતન ટક્રીનો પાયો મજબુત કરવાને તાત્કાલીક ત્રણ કાર્યો કરવાનાં છે. અને કેમાલે પદ્ધતીસર એ કાર્યો સફળતાથી કર્યાં પણ ખરાં. પ્રથમ પગલે એણે સુલતાનની પ્રથા જેના તરફ પ્રજા હવે ધીકારની નજરે જોતી હતી કારણ કે ૧૯૧૪ ના યુદ્ધમાં સુલતાને જો દીધો હતો તેથી તેનો નાશ કર્યો. બીજા પગલે ટક્રીની જુદી જુદી કામોની એકતા સાધવા એણે ખલીફતને દબાવી દીધી અને ત્રીજા અને છેલ્લા પગલે એણે ૧૯૨૩ ના ઓક્ટોબરની ૨૯ મી તારીખે ટક્રીને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તરીકે જાહેર કયું.

ટક્રીમાં જે બીજા ફેરફાર થયા છે તે બહુ જાણીતા નથી પણ આ ફેરફાર આમ-

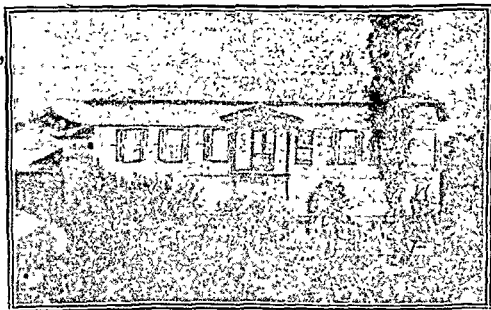
વર્ગની ડબ્બીએ ધણો મહત્વનો છે. તે ખેડૂતો પાસેથી જે પ્રાચીન પદ્ધતીએ કર ઉધરાવાતો હતો તે પદ્ધતીમાં મયેશા ફેરફાર છે. છેલ્લા બે સૈકાઓથી ટકીમાં કર તરીકે ખેડૂતોને તેમના ઉત્પન્નનો દશમો ભાગ આપવો પડતો હતો અને એ કર ઉધરાવનાર અમલદારોનો ત્રાસ એટલો બધો હતો કે “ઉધરાતદાર” એ શબ્દ પ્રબળમાં અળખામણો થઇ પડ્યો હતો. ખજાં આગળથી જ અનાજનો દશમો ભાગ અમલદારો લઇ જતા. સરકાર પાસેથી કેટલાકે માલિયુનારો અમુક રકમ આપી એક અથવા વધારે ગામડાંઓમાંથી એ કર લેવાનો હક વેચાતા લેતા હતા. આ પદ્ધતીને લીધે વધારે પાક ઉત્પન્ન કરવા ખેડૂતોમાં ઉત્સાહ રહ્યો નહોતો. તેઓ ફક્ત પોતાના કુટુંબને પહોંચી વળે તેટલું જ અનાજ ઉત્પન્ન કરતા હતા.

પણ પ્રબળસત્તાકે રાજતંત્રની સ્થાપના પછી, ટકીને નવજીવન આપનાર મુસ્તફા કમાલ પાશાએ એ પદ્ધતી કાઢી નાખી. જોકે આ

પદ્ધતી સરકારની આવકનું મુખ્ય અંગ હતું એ વાત ખરી, છતાં રાષ્ટ્રના વીકાસને અવરોધતી કાંઈ પણ પ્રથાનો નાશ કરવો એ મુસ્તફા કમાલનો જીવનસીદ્ધાંત છે. તેણે નવી પદ્ધતીમાં એવું નક્કી કર્યું કે કુટુંબના ભરણપોષણ જેટલાં ઉત્પન્ન ઉપર કંઈ પણ કર લેવો નહીં, પણ જેટલું વધારાનું ઉત્પન્ન થાય અને જે ખેડૂતને વેચી દેવાનું હોય તેની ઉપર જ કર નાખવો અને એ કર ખેડૂતે નહીં સરકારનાં જ માણસ માલ ખરીદે તેની પાસેથી જ લેવો.

આ કારણથી ખેડૂતોને વધુ ઉત્પન્ન કરવાનું ઉત્તેજન મળ્યું. અને તેથી આજે ત્યાં રાષ્ટ્રધનનું મોટામાં મોટું સાધન ખેતીવાડી બન્યું છે. ખેડૂતોની સગી અબાદી માટે નવા રાજતંત્રમાં ખાસ ધ્યાન અપાય છે અને એથી આડતરી રીતે રાષ્ટ્ર પણ વીકાસ પામતો જાય છે.

પ્રબળ તરફના તુર્ક સરકારના વક્તવ્યમાં પણ ધણો ફેરફાર થયો છે. મી. કલેબ ક્રાંકે

અંદાજમાંનો પ્રસુખ કેમાલનો મહેલ : જે વર્તમાન તુર્કસ્થાનની સાદાકતા સ્મારક સંમો છે.

ગેઝલ લખે છે કે: “જ્યારે હું એશીયા માઈનોરના આંતરીક ભાગમાં રહેતા હતા ત્યારે મને ખબર ન હતી કે સરકાર તેની દરેક યોજનાઓમાં પ્રજાનો મત લે છે. સુલતાનના પુરાણ તંત્રમાં તો પાદશાહની ઇચ્છા એજ સરકારની યોજના મનાતી! તેની ઇચ્છા પ્રમાણે ફરમાન નીકળતું. બીજા દેશની પ્રજાઓમાં સાધારણ રીતે જે સુધારા થાય છે તે પ્રજાના ત્રાસથી થાકી ગયેલા વર્ગ તરફથી જ થયેલા હોય છે, ત્યારે ટર્કીમાં તો તેથી ઉલટું જ થયું છે. ત્યાં સત્તા ઉપર આવેલું મંડળ પ્રથમ સુધારા સુચવે છે અને પછી પ્રજાની પસંદગીનો સીક્રો તેની ઉપર વાગે ત્યારે જ તે કાતુંનના રૂપમાં બહાર પડે છે.”

ત્યાં જે જે કાયદાઓ ઘડાય છે તે તે કાયદાઓ પાછળ કયા હેતુ છે અને તેનાથી કેટલા કાયદા થાય છે એ સર્વે, પ્રજાને સમજાવવા માટે સરકાર તરફથી ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે. સરકાર તરફથી ડોપુ-દીઓ નીમવામાં આવે છે. તેનું કામ જુદા જુદા પરગણાંઓમાં જઈ, જે કોઈ નવો સુધારો રચવાનો હોય તેનો તે પરગણાંઓની પ્રજાને ખ્યાલ આપવો તે છે. જ્યારે કોઈ ખાસ અગત્યનો સુધારો થવાનો હોય ત્યારે તો ખુદ પ્રજાસત્તાકના પ્રમુખ મુસ્તફા કમાલ પાસા દેશના જુદા જુદા શહેરો તેમજ ગામડાંઓની મુલાકાત લે છે, અને સરકાર જે કોઈ પગલું લે છે તે પ્રજાના ભક્ષ માટે છે, એટલું જ નહીં પણ રાજતંત્રની સંચાલક પણ પ્રજાજ છે અને સર્વ સત્તા પ્રજાના જ હાથમાં છે એમ દેખાદી તેમનો વીશ્વાસ સંપાદન કરે છે. આવા એક પ્રસંગે તેઓએ જણાવ્યું હતું કે: “આ રાષ્ટ્ર તમારો છે. તમેજ આ રાષ્ટ્ર છો. આ રાષ્ટ્રના શાવીની વચ્ચે કોઈને આવવાનો હક નથી

હવે તે પછી સુલતાન હો કે ખલીફ હો. રાષ્ટ્રની માલીક સમસ્ત પ્રજા છે. તમારા હોત અને તમારી ઇચ્છાને પરીપુર્ણ કરવા અમે બંધાયેલા છીએ. જ્યારથી તમોએ તમારા હોતના રક્ષણ માટે સર્વ સત્તા હમારા હસ્તમાં મુકી અમને જવાબદાર બનાવ્યા, ત્યારથી હું મને તમારો જવાબદાર ગણું છું.” ટર્કીની પ્રજાએ આજ શબ્દો અગાઉ કદી કોઈ પણ પાદશાહના મુખમાંથી સાંભળ્યા નહીં હશે.

મુસ્તફા કમાલે પ્રજામાં નાગરીકતાની જવાબદારીની ભાવના જાગૃત કરી છે. અને આ ભાવના ભુતકાળના આપખુદ અમલમાં કદીપણ અસ્તીત્વમાં નહીં હતી એમ છતી-હાસ સાક્ષી પુરે છે.

પોતાના આદર્શની સીદ્ધી જલદી થાય અને સામાજિક ક્ષેત્રમાં જે મૌલિક પરિવર્તન થયું છે તેનાં મુજબ ઉંડા જમ, તે માટે કમાલ અને એના સરદારો યુવાન જનતામાં નવી સંસ્કૃતીનાં બી સોપવાના અથાગ અને અવીરત પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. કેળવણીનો ફેલાવો જલદી થાય તે જોવાને એ હિત્તુક છે અને એ કાયમમાં પોતે પોતાનો હાલીક ટેકા આપે છે. તેણે પ્રથમીક કેળવણી મફત અને ફરજિયાત કરી છે. ૧૯૨૪ અને ૧૯૨૬ માં પસાર થયેલા બે ઠરાવોથી ફટલીક સંસ્થાઓમાં પ્રત્યાઘાતી ધાર્મિક શીક્ષણ અપાતું બંધ થયું છે. એ ઉપરાંત અરબી લીપીને બદલે લેટીન લીપીને ઉપયોગ કરવાનો ઠરાવ થયો છે. આ ફેરફારને લીધે જે લોકો જુની રીતથી દેવાઈ ગયેલા છે તેમને જોડે ફટલીક વખતે વાંચવામાં તકલીફ પડે છે ખરી, પણ એ ફેરફારથી નવા શીખાઉને વાંચતા ઘણી સહેલાઈથી આવડે છે, તેથી દેશમાં જુદે જુદે ગામે સ્થપાતી નીશાનોદ્વારા, અભણ જનતાની સંખ્યામાં ઘટાડો થતો જશે. અને જ્યારે ખેડૂતો વર્તમાનપત્રો વીગેરે વાંચતાં

થશે ત્યારે તેઓ રાષ્ટ્રના કામકાજમાં રસ લેતા પણ થશે. ગાંધીએ કરેલા બધા સુધારાઓમાં આ સુધારાને તુલ્કા લેખકો સૌથી વધારે મહત્વનો લેખે છે. આ ફેરફાર જે ઝડપથી થઈ રહે છે તે ગાંધીના ઉત્સાહને આભારી છે.

અગ્રસત્તાક રાજ્યની સ્થાપના થઈ ત્યારથી આજ સુધીમાં રાષ્ટ્રના લુદ્ધ લુદ્ધ પ્રાંતો અને ગામોની મુસ્તફા કમાલ પાશાએ મુલાકાત લીધી છે. “મીલીયત” નામના ટકીશ વર્તમાનપત્રે, મુસ્તફા કમાલની એ મુલાકાતો અને તે વખતે થયેલાં ભાષણો એક પછી એક પ્રસીદ્ધ કરવાં માંડ્યા છે. આ મુલાકાતો દરમ્યાન નુતન ટકીના આ પ્રણેતા ગામ લોકો પાસેથી તેમના વીચારો જાણવા અને તેમની અગવડ તેમજ જરૂરીયાતો જાણવા પડ્યું છે. એ સીવાય ગામમાં કેટલી નીશાળો છે, તેમાં કેવું શિક્ષણ અપાય છે, નીશાળોનાં મકાન કેવા છે અને શિક્ષકો કેવા છે? તેની ખારીક નજરે પાતે જાતે તપાસ કરે છે. ગામ લોકો સમજા યોજનાઓ મુકી, તેના અર્થ અને તેની મહત્તા સમજાવે છે.

કમાલ પાશા અને એની સરકારે નુતન ટકીના સર્ગન માટે જે યોજનાઓ ઘડી છે તેનું વીરત્વ વર્ણન કરવું શક્ય નથી, તેમ છતાં એ યોજનાના એક મહત્વના ભાગ ઉપર રહેજા ઉડતી નજર નાખીએ તો તે અસ્થાને નહીં ગણાય. જાહેર ગામોમાં રહેવાના બાંધકામ માટે અંદાજપત્રમાં દરેક વર્ષે

૨૫,૦૦૦,૦૦૦ ટકીશ લી. (૧ લીરા=૮૩ આના) દશ વર્ષ સુધી ખર્ચવાનું નક્કી કર્યું છે. એ સીવાય જાહેર રસ્તાઓ માટે પણ પ્રતી રકમ ખર્ચાય છે. ખેતીવાડીના ઓગળારો, ઢોર અને ખી સરકાર તરફથી ખેડુ-તોને આપવામાં આવે છે તેજ રીતે વેપાર ઉદ્યોગને પણ પ્રવૃત્તિ ઉત્તેજન અપાય છે. તેથી આપાત અને નીકાસનો વ્યાપાર ૧૯૨૩ થી ૧૯૨૫ સુધીમાં લગભગ બમણાંથી પણ વધારે વધી ગયા હતા. અને હરેકલીયાની કાલસાની ખાણોનું ઉત્પન્ન તો ૧૯૨૭ સુધીમાં લગભગ ૧૮ ગણું વધી ગયું હતું.

પણ આ બધા ફેરફારો કાંઈ વીરોધ કે મુશ્કેલી વગર થયા નથી. વીરોધ પૂરના કેટલાક ઇર્ષાખિરોએ કેટલીક વખત કાવત્રાં પણ રચેલાં અને તેમને સજા પણ થઈ હતી. એ સીવાય દેશ પાસે જોઈતી મુડીનો અભાવ, પ્રજાવીકાવાદની ભક્તી અને નવીનતાનો પ્રતીકાર કરવાની ખાસ કરીને આદિ ઉમ્મરના માણસોની મનોદશાને લીધે સુધારાના પથમાં મુશ્કેલીઓ આવે એ સ્વાભાવીક છે. પરંતુ કમાલની મુશ્કેલી તેથીએ વધુ હતી. લુના તંત્ર હેઠળ કેળવણી લીધેલા અમલદારોના હસ્તે સુધારા કરાવવાની સરકારને ફરજ પડી છે. કારણ કે સાત વર્ષના ગાળામાં કાંઈ નવી કેળવણી પામેલા અમલદારો કેવી રીતે મળી શકે? આટલાટલી અગત્યજો વેડીને પણ ટકી આજે પોતાના આદર્શના પંથે કુચ કરે જ નય છે.

નવયુગ આપને ગમે છે?

તો આપની મિત્ર મંડળીને તે વાંચવા ભલામણ કેમ કરતા નથી?

મનોદશાનો પલટો

: લેખક :

ભાવનાવાદી

ભારતના રાજદ્વારી આકાશમાં, અસહ-કારની ઉપાએ ત્યારે તો ડાઘીયાં જ માંડ્યાં હતાં. રાષ્ટ્રીય ઉપદેશકોનાં જુદાં ગામડે ગામડે અને નગર નગરે આથડતાં હતાં.

પાતાળપુરીની એ પ્રયંડ સભા જોઇ ધર-ડેરા કહેતા : “ભઇ, આવી સભા તો જીંદગીમાં જોઇ નથી—ફરી જોઇશું એમ તો કહેવાય જ શી રીતે?”

વ્યાસપીઠ ઉપરના વક્તાઓ શમ્ભોની પટા-બાજ ચલાવી રહ્યા હતા : “અંગ્રેજોએ આ દેશને જીંટી લીધો. ઢાકાની મલમલ બનાવનારા દેશના કારીગરોના અંગુઠા કાપ્યા. તેમને રીખાવ્યા. તે રીતે આપણા હુન્નર ઉઘોગનો નાશ કર્યો. આપણાં હથિયાર છીનવી લઇ આપણને નીરાશ અને નીર્વીર કીધા. પેલા કંઈજ કાળજીના ડાયરે આપણા ભાઈઓ, બહેનો અને બાળકોને રહેંસી નાખ્યાં, તેમને પેટે ધસડીને ચલાવ્યા. ખીજાઓએ વીમાનોમાંથી નીદેણી ઉપર જોળાઓ વર્પાવ્યા, કેટલાકાએ બહેનોની લાલ્લે જીંટી અને ગોરી પ્રાન્નએ પેલા ગોઝારા ડાયરને નાણાંની થેલીઓ અને તરવારની ભેટ આપી, ગોરી પાલખિન્ટે ડાયરના વાંકને સાવ નજીવો લખી, હીંદની માગણીને ઉઘેખી. એ દેશનો

માલ આપણે માટે હરામ હોવો જોઈએ. એ પરદેશી મેલમાં પુજો મુકવો થયે. એ હરામ મેલથી આપણા ઘર અને મકાનો સાફ કરી દઇશું, રેંટીયાના નામથી ઝોળખાતા મુદરાન ચકની પુજા માંડીશું, ત્યારે સ્વરાજ્ય આપણા હાથમાં આવી પડશે. પંડી ક્ષીટનવાસીઓની તાકાત નથી કે, એક વીપળને સાફ થે, આપણી અને સ્વરાજ્યની વચ્ચે તેઓ ઉભા રહી શકે.”

ઝાળામાંથી એક જીવાનીથો દોડી આવ્યો. એણે બહુ સજની વીલાયતી ઢળનો ટુકો કોટ, સરસ ઇંગ્લીશ કાપડતું પાટલુન, કેમ્બ્રીજની છીંટતું સુંદર ખમીસ, બો સ્ટોકના જુટ, વીલાયતી મોજા અને હેટ પહેર્યાં હતાં.

તેણે કહ્યું : “ખરું છે. વ્યાખ્યાનકર્તાતું કહેતું ખરું છે. મારે આ પરદેશી મેલની ઊળી કરવી છે.” કહી તેણે હેટને જમીનપર પહોડી પણ નીચે કચડી. ડગલો, પાટલુન, ખમીસ, ટાઇ, મોજા એક પંડી એક કાઢી કાઢી પહોડ્યાં. ચારે દીશાઓથી તાળીઓના અવાજ ઉડ્યા, હાથના અવાજો આવ્યા.

પરદેશી વસ્ત્રોમાં ઢંકાયલા એક માણસે દુસ્થી કહ્યું : “શીશીર! બહુ ઉતાવળો ન

‘દેશભક્તીની લાગણીનો ઉભરો ઝેરનો જોતો હતો. ‘હજી સ્વરાજ્ય કેમ નથી મળતું?’ એવી ઉંડી ઉંડી શંકા ‘દેશસેવકો’ના હૃદયમાં પહોંચી રહી હતી. દેશની નોકરો સુકાન લેમના હાથમાં હતું તેવાઓએ શંકાઓ નીવારવા મથતા હતા. કેટલેક સ્થળેથી નોકરોના સડા વીંટળાઈ લેવાની, તેમ ક્યાંકથી સડને સામી દીશાના પવન તરફ ફેરવી બાંધવાની વાતો, વીચાર થતા હતા.

શીશીર એમાં આગેવાન હતો. ‘સ્વરાજ્ય આ માર્ગે નહીં મળે, માર્ગ બદલો! જુની રીતે જ શા માટે વળગી રહેવું? લોકો બહે બંધોર કહે. હું જુના માર્ગ સામે બંડ ઉઠાવીશ!’ તેણે દેશસેવકોની ખાનગી સભામાં જાહેર કરી દીધું.

હવે શીશીર ખાદીનાં લાંબાં ધોતીયાં, ‘અમીસ, ઝગસ અને ટોપી વસાવ્યાં. ખુલ્લા પગમાં ચપ્પલ ચાલ્યાં! મુદ્રાન તરફની એની શ્રદ્ધા ઘટતી ગઈ. હજી એના મનમાં ધડલાંગ થતી હતી.

લોકો કહે છે કે શીશીર બંડ ઉઠાવ્યું છે. સરકાર સામે નહીં, ધારાસભા સામે નહીં. ખાદી અને રેંટીયા સામે-દેશ-ભક્તોના જુના રીટરક્ષકો સામે. આમવર્ગમાં હવે એના કોઈ ન્યથોય નથી કરતું. કેટલાંક એને દેશત્રોહી પણ કહે છે. કેટલાકની હજીય એ ‘ઉગતા તારા’ માં આશા છે.

“જેણે ઘર જોડ્યું, માતા-પીતાનો ત્યાગ ઘેડી લીધો, વીવાલ ફેડે થવા દીધા, એ દેશને દગો ન જ દે.” એક વર્ગ એ દલીલો કરી રહ્યા હતા.

શીશીરના જુના સનાતની-પરદેશી કાપ-ડને સુસ્ત રીતે વળગી રહેલા-મીત્રો મહાકાતા

હતા. ‘શીશીરના અંતરમાં શંકા ઉગી છે, એનો પગ લપસ્યો છે, જરૂર તે આપણા પંથમાં પાછો આવશે.’

થોડા દીવસ ગયા અને શીશીર જાહેર રીતે રેંટીયા અને ખાદી સામે યુદ્ધ જગાવ્યાં. કાળી ખાદીનો ઝગસો, રેશમી રેંટી, ‘કમ્પારી’ શાકનો દુપટ્ટો, પરદેશી રમ્યરની પડીવાળા ભુટ, અને મીસનાં ધોતીયાંમાં સજ્જ થઈને શીશીર જુના ખાદી-રેંટીયાભક્તો સામે બંડબોર તરીકે બહાર પડ્યો.

સરકારી પત્રોએ એની મનક માંડી, દેશ-ભક્ત મીત્રોએ એની ભુલ માટે આંખ પાડ્યાં. શીશીર જેવા માન્યતા ધરાવનારા, છતાં હંમેશાં તે હોડે કાઢવાની હામ વીનાના મીત્રોએ ખાનગીમાં એને અખીનંદન આપી, જુના ખાદીભક્તોમાં તેની નીંદાનો દહીં-દુધીયા માર્ગ લીધો. આમવર્ગે એને ‘દગાબોર’નો ઇલકાળ આપ્યો. રાષ્ટ્રીય પત્રોએ તેને ફરીથી વીચારવાની સલાહ આપી.

પાતાળપુરીના એક ખુલ્લામાં નાનકડી સભા છે. રાવસાહેબો અને ખાનખાદુરોની ગાડીઓ પણ તે તરફ દોરી રહી છે. સ્વતંત્ર વીચારકોનો એ મેળાવડો છે. સરકાર પક્ષનાં વર્તમાનપત્રોના ખર્ચપત્રીઓ અને છપ્પીઓ લેનારા સુદ્ધાં ત્યાં જવા દોડદોડ કરી રહ્યા છે.

શીશીરના માનમાં એ મેળાવડો થયો છે. એક દીવસે જે સાહેબશાહી કપડાંને એણે હોળી કરવા પછાડી નાંખ્યાં હતાં, તેજ સાહેબશાહી પોશાક આજે એણે ફરીથી ધારણ કર્યો છે. એના ખાદીભક્ત મીત્રો હજીય કહે છે: ‘શીશીરે ભુલ કરી ટે.’ પરદેશી ભક્તો સામા જવાબ વાળે છે: ‘એણે જીવનમાં કરેલી ગંભીર ભુલ આજે જ સુધારી છે.’

સહા મળી: ભાષણોની તકમાર ચાલી. એકે કહ્યું: “દેશમાં દીવાનાપણાનો પવન ધુન્ધાયો ત્યારે અમે તો એક ખુલ્લે શાંતીથી અદ્ય વાળીને ઉભા હતા. મુખાંઓ અમને દીવાના અને દેશદ્રોહી કહેના હતા. શીશીરે આજે બતાવી આપ્યું છે કે ‘દીવાના’ કાણ હતા?”

બીજાએ કહ્યું: “અરે ખાદી! ચીંથર! અને પેલા કાકાકાનો નીછાંવ રેંટીયા! એ તે દેશનાં ર્યાં દાળદર શીટાડવાના હતા? મુસલમાનો અને અંગ્રેજો અહીં આવ્યા ત્યારે ખાદી અને રેંટીયા ક્યાં નહોતા?”

ત્રીજાએ ચક્રાવ્યુ: “અંગ્રેજો જેવાં કપડાં એમની જ દબાવણમાં પહેરે અને ભુજો સ્વરાજ્ય પ્રદર્શમાં આવીને પડે છે કે નહીં? સુદર કપડાં મનુષ્યોને પહેરવા માટે જ સર્જાયાં છે, તેનાથી રીસાયે શું વળશે? જાતે જ દરદર દેખાશે અને આગળ વધેલી દુનીયામાં પછાત પડી જશે!”

શીશીરે તાળીઓના ગણગણો વચ્ચે કહ્યું: “મેં અનુભવ લીધો અને સમજાયું છે કે ખાદી અને રેંટીયાથી દેશને સ્વરાજ્ય નહીં મળે! ભલે ખાદીભરેલાં તેની ના પાડે. ખાદી અને રેંટીયાની ચળવળનો યુગ વહી ગયો છે. હવે તો વીજાનની મદદથી દેશની ખેતી-વાડી સુધારવાની તેમજ વ્યાપારઉદ્યોગની વૃદ્ધી કરવાની આર્થિક દૃષ્ટીબીંદુવાળી લડત ચલાવવાથી જ દેશને સ્વરાજ્ય મળશે એવી મારી ખાત્રી થઈ છે. આ લડતમાં હાથમળુરીને જ વળગી રહેવાનો કે હાથે કાંતેલાં અને વણેલાં કપડાં પહેરવાનો જ આગ્રહ રાખવાનો નથી. જેને તેમ કરવું પરવડતું હોય અને રચવું હોય તે ભલે પહેરે, પણ તે માટે કશું દબાણ કે આગ્રહ ન જોઈએ. તેથી મારા ખાદીધારીમીત્રોની સામે નહીં પણ એમની રૂઢીચુસ્ત મનોદશા સામે હું આજથી ખંડ ઉઠાવું છું. વસ્ત્રો

બદલવા કરતાં મનોદશા બદલવાની વીશેષ જરૂર છે. વીદેશી કાપડની ઊંળી કરવા કરતાં, વીદેશીઓના શુદ્ધામ બનાવે તેવા સંજોગોની ઊંળી કરવી એ મારે મન અગત્યની વસ્તુ છે.

“અહીં ભુદા ભુદા વક્તાઓએ જે વીચારો પ્રદર્શિત કર્યા છે, તેમની સાથે હું સહમત થઈ શકતો નથી. માત્ર અમુક જ દબાવણો પોશાક પહેરવા એ ભલે એકદંડ લડતનું પ્રતિક મનાય, એથી ભલે અમુક પ્રકારની ભાવના પણ ઉત્પન્ન કરી શકતી હોય, પરંતુ એકલી ભાવના ક્યારેય પ્રગ્નને સ્વતંત્ર બનાવી શકે તેમ નથી. તેને માટે ભાવનાનો સદુપયોગ કરી શકાય તેવા સંગીન કાયકમનું તેને પીડ્યગ હોવું જોઈએ. ખાદી અને રેંટીયાની લડતમાં મને એવું દેખાતું નથી.

“વળી જગતથી છેક જ છુટા પડી જવું. કે તેને અસ્પૃશ્ય માનીને ચાલવું તે પણ વર્તમાન યુગમાં બની શકવું શક્ય નથી. એટલે આપણી સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ મારેની લડતમાં જેને અસર કરવા માગતા હોઈએ તે દેશના માલનો બહીષ્કાર ભલે આવશ્યક મનાય અને બહુ બહુ તો રચનાત્મક કાયકમને દેશ ઉંચકી લે ત્યાં સુધીના ગાળામાં એ પુલની ગરજ સારે, પરંતુ તેની ઉપર એટલું વજન મુકવાની જરૂર નથી, કે એથી જ માત્ર આપણે સ્વતંત્ર મનુષ્ય માટેની સર્વ સીદ્ધિ સાધ્ય કરી શકીશું. એવા પ્રત્યાધાતી વીચારોનો ફેલાવો કરવાની પણ જરૂર નથી. મેં જોયું કે એકલા રેંટીયા-ખાદીની પ્રવૃત્તિમાંથી જનતાના મોટા વર્ગમાં એવી રૂઢ મનોદશા સર્જાય છે, અને વીકસની દીશામાં આગળ વધવા માટેનાં જરૂરી રચનાત્મક કાર્યો અટકી પડે છે.

“નવયુગની સમે ગમે તેવા કડક વીચારો આપણે ધરાવતા યદ્ય જાણીએ, તેથી કંઈ એ યુગની ઉપર આવરણ ઓરાદી શકાશે નહીં, કે તેના પંજમાંથી આપણાથી કાઢી રીતે છટકી શકાશે પણ નહીં. એટલું જ નહીં પણ કાયમને સાર દેશનાં કરોડો મનુષ્યાના હાથમાં આપણે રેંટીઓ, તકલી ને શાળ જ ગ્રામી શપ્તશું નહીં એ પણ બુદ્ધવું જોઈતું નથી. સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ પછી તેને ટકાવી રાખવાનાં કામની સ્વતંત્ર જવાબદારી આપણી ઉપર આવી પડશે, ત્યારે આપણે મારે એટલાં બધાં કામ કરવાનાં આવશે કે, આપણે ધ્યેયતા હોઈએ તો પણ આપણે એ કામ મારે અનેક માણસોની શક્તિને ફાળવે પાડી શકીશું નહીં.”

“મારી મનોદશામાં આવો પલટો થયા છે, તેને ખંડ કહો, કે ગમે તે નામ આપો:

મને તેથી કશું દુઃખ થવાતું નથી. શપ્તશું હીત એ મારે સાર મુખ્ય વસ્તુ છે, અને તેને મારે મારે જે કંઈ સાંભળવું કે સદન કરવું પડે, તેને સાર હું હમેશાં તૈયાર જ છું.”

આ વખતે તાળીઓ પડી. પણ પહેલા કરતાં ઓછી,

* * *

ગામને બીજા તરફ તે દિવસે બીજી સભા મળી હતી. એમાં શીશીરને ખંડખેર તરીકે જાહેર કરી દેવામાં આવ્યો હતો, અને ખાદી તેમજ રેંટીયામાં સંપુર્ણ શ્રદ્ધા બતાવનારો દરાર થયો હતો.

* * *

ખખર નથી બેમાંથી કંઈ સલાતું મંતવ્ય ખરું પડે?

આહકે ફોટોગ્રાફરની દુકાનમાં જઈને પુછ્યું:
“છપી પાડનાર આપ જ છે ને?”

ફોટોગ્રાફર: “હાહ”

આહકે: “નમારા લાવ શું છે?”

ફોટોગ્રાફર: “ડઝનના પચીસ રૂપિયા.”

આહકે: “ત્યારે આવતે વખે આપીશ.”

ફોટોગ્રાફર: “કેમ શેક?”

આહકે: “કેમકે હમણાં મારે ત્યાં ૧૧ ઓકરાં જ છે.”

* * *

“એના પીતાએ તેને હવાઈ પીમાનના કાફલામાં કેમ ઓકરાઓ?”

“કેમકે તેને પૃથ્વી ઉપર રાખવો તે સત્તામતીભયું નહોતું”

શેક [ચોતાના શોકરના નાના ઓકરા ઉપર ખુશ થઈને]: “અત્યા મને ઓળખે છે?”

ઓકરા: “હા.”

શેક: “ત્યારે બેલ હું કાણ છું?”

ઓકરા: “તમે એ છે કે જેમને ઘણી વખત મારા બાપુ ચોતાની મોટરમાં બેસતા દેવાની મહેરબાની કરે છે.”

* * *

બેલજેટ: “વળી પાછો તું ફરીથી આવ્યો? મેં છેલ્લે નહોતું કહ્યું કે તું ફરીથી મારી આગળ આવતો નહીં.”

કેદી: “સાહેબ એ બધી વાત મેં ચોલી-સને કહી હતી, પણ તેણે કશું સાંભળ્યું જ નહીં ને.”

અ વ

: નાટક :

આપને આને આટલા
ઉંડા ચીંતનમાં પડેલા
તોછને મને નવાઈ ઉપજે
છે, પ્રભો!

ભગવાન

[સહેજ ઉંચું જોઈ]

એનું કંઈ કારણ દર્શો?

નારદ

આપ તો વીશ્વના ની-
યંતા, આપને વળી વીચાર
અને ચીંતા સ્થાં?

ભગવાન

[ચિંથી બાલુપર

મુકી, સાનંદ]

નારદ, તમારી બ્રમણ
લજ પ ન ભાગી? કુદરતી
તત્ત્વોના સામર્થ્યની સત્તા-
થી હું પર નથી; એ
વાત લજ તમારાથી સ્મજ
શકતી નથી, એ તો
આશ્ચર્ય!

નારદ

[કિશકનું સ્મરણ થવું હોય તેમ]

હીક, સાંભડું. પૃથ્વી ઉપરનાં મનુષ્યો કંઈક
આવું જ માનતાં લાગે છે. પણ એમનું
વર્તન એ માન્યતાથી ઉલટું છે, એથી મારો
ભ્રમ ટળતો નથી.

આપ ગ્રાપીઓની મહીની મટકીઓ ફેરી
ફેરીત તેમાંનું કાઢી આઈ જતા હતા

[સ્વર્ગસંદનના વીરાળ ગીયાના
એક કુંજમાં ભગવાન જીવનપોથીમાં
કંઈક તોંધ કરી રહ્યા હોય છે. ઉંડા
વીચારની સ્પષ્ટ છાપ એમની ગંભીર
મુદ્રા ઉપર જાણથી જણાય છે.]

નારદ

[ધીરે ધીરે પગલાં માંડતાં છેક નજીક
આવીને]

સ્વર્ગમાં બનેલો

: સ્ત્રીત્રકાર :

કલ્યાણલાલ

ભગવાન

[સાક્ષ્ય]

તે વળી શું છે?

નારદ

[કંઈક ગંભીર બની.]

એ લોકો માને છે કે, મનુષ્ય, પ્રાણી માત્ર, વૃક્ષ, વેડી, વાયુ, પવન, પહાડ, નદી, સાગર સહુના ઉત્પાદક આપ છે. તે બધાં આપના તંત્ર નીચે, આપની ઇચ્છાનુસાર વર્તે છે. તેમાંથી કોઈ સ્વતંત્ર નથી.....

ભગવાન

[વચ્ચે જ]

એમ! એમ! સાક્ષ્ય!

નારદ

અને તેમ છતાં તેઓ નાનામાં નાની ભુલથી માંડીને ભયંકરમાં ભયંકર ખુન, દગાબાજી, ચોરી, હુલ્લે જેવાં કામ કરવામાં પોતાન સ્વતંત્ર માને છે!

ભગવાન

એટલું યે સારું. કદાચ તેથી યે એમનામાં સ્વાધ્યયની ભાવના ખીણે તો. પણ એમને એ બધું ક્યાંથી સુઝે છે?

નારદ

એ મુઝાડના માટે વ્યવસ્થીત ધંધો કરનારાઓ પૃથ્વી ઉપર છે. તેઓ તે માટે

અપૂર્વ પ્રસંગ

પુસ્તકો લખી એમને શાસ્ત્રનું નામ આપે છે, પુતળાં બનાવી તેને આપનું નામ આરોપે છે, અને એ પુતળાંના પુજન, અર્ચન અને દર્શનના પ્રકારને તેઓ ધર્મ કહે છે. એ બધી વ્યવસ્થા બરાબર ચાલે તે માટે ખાસ વર્ગ પણ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે.

ભગવાન

એ લોકો ખાય છે શું?

નારદ

ભગવાન! આપના નામે વ્યાપાર કરનારને તો પૃથ્વી ઉપરના માણસો જે જેઠાએ તે આપવા તૈયાર છે.

ભગવાન

ત્યારે પૃથ્વી ઉપર શું મુખાઓનાં ટોળાં વસે છે?

નારદ

એમ તો હું કેમ કહી શકું?

ભગવાન

માણસની કીંમત તેના કામ ઉપરથી આંકવી જેઠાએ.

નારદ

અરું છે, પણ પૃથ્વીના ભોજા લોકો બહુ શ્રદ્ધાળુ છે. અને જ્યાં તમારું નામ આવે છે, ત્યાં તેઓ ગમે તે માનવાને તૈયાર થાય છે. વળી માણસોને નવીનતા અને પરિવર્તન રૂચે છે. અને પેલી ટોળાંની એમની આગળ એવાં નવાં નવાં તોટક ભજવી બતાવવા હમેશાં

તૈયાર જ રહે છે. હમણાં જ પૃથ્વી ઉપર તમારા નામે નવો જ બતાવ બનવાનો છે.

[કપીલ એ તરફ દયાનંદ અને વીવેકાનંદની સાથે ચર્ચા કરતા કરતા આવી પહોંચે છે.

ભગવાન

તે વળી શું છે?

નારદ

અવતારવાદ, તેમાં તમારો અવતાર થવાની ક્રીયા બતાવવામાં આવે છે!

કપીલ

[જરા આગળ આવી]

ભગવાન! આપ એટલું કહેશો કે, આપ ક્ષત્રીય છે?

ભગવાન

[આશ્ચર્યક્રીત થઈને]

તે વળી શું છે?

દયાનંદ

પૃથ્વી ઉપરનાં મનુષ્યોએ, આર્યાવર્તનામના દેશમાંની આર્યજાતીના આર વીલાગ પાડેલા છે, તેમાંની એક જાતી. જે યુદ્ધમાં લડે છે, શીકાર કરે છે, રાજ્ય ચલાવે છે...

ભગવાન

[વચ્ચે જ]

મારે ને તેમને શું?

કપીલ

આર્યાવર્તના લોકોને એમ કહેવામાં આવે છે કે, આપ ક્ષત્રીયકુળમાં જન્મ્યા છો, વળી આપ રાજાના ઘેર જન્મ્યા હતા, માટે રાજાઓ અને ક્ષત્રીયોને ખીળ માણસોએ માન આપવું!

ભગવાન

નારદ! પૃથ્વીના લોકો મારું આ રીતે હજી ચ અપમાન કરે છે?

દયાનંદ

તે અટકાવવા મેં મારાથી બનતું કયું.

કપીલ

તે પહેલાં મેં પણ એમજ કયું હતું.

વીવેકાનંદ

મારાથી થાય તે મેં પણ કયું

ભગવાન

છતાં?

દયાનંદ

બોગો અને શ્રદ્ધાળુ માનવસમાજ આપના નામને અપમાનની પરંપરા નીચે દાખી રહેા છે.

ભગવાન

[હતામુભાવથી]

નારદ, આ વાત શું છે? [બધાઓની સામે જોઈ] તમે શું નથી જાણતા કે કુદરતી તત્ત્વો ઉપર મારો કંઈ કાબુ નથી, અથવા તો હું તો એમની સ્વતંત્ર ક્રીયાઓમાં કશી કબજ કરતો નથી.

નારદ

છતાં, પોતાના સ્વાર્થ માટે કેટલાક ચાલાક લોકો પોતાની છદ છોડતા નથી.

ભગવાન

પણ પેલા અવતારવાદ એ વળી શું છે?

નારદ

આપ અમુક અમુક પ્રસંગે, આર્યાવર્તમાં, આર્યજાતીમાં, જન્મ લઈને પૃથ્વીના લોકોમાં લીલા કરો છો: એવી માન્યતા ઉપર એ વાદ રચાયો છે. તે માન્યતા પ્રમાણે આપનો એક જન્મ જન્મશાળાની મધ્યરાત્રીએ થશે!

ભગવાન

[સસ્મીત]

ત્યારે હું આ છું તે શું છે?

દયાનાંદ

પૃથ્વીના લોકો તો એમ માને છે કે,
આપ હજી દરવેળે જુદી જુદી તીથીએ
ચોવીસ વખત અવતાર ધારણ કરો છો !

ભગવાન

આ તો ભયંકર અપમાન !

નારદ

એટલું જ નહીં પણ અનેક જાતનાં કામ
કરો છો.

ભગવાન

તે કામ વળી કેવાં ?

નારદ

હમણાં જ આપના જન્મને નામે જે ક્રીયા
ધવાની છે, તેની જ હું વાત કરીશ. એ
રાત્રે આપ શ્રી કૃષ્ણ તરીકે જન્મશો. તે
રાત્રે અનેક લોકો સમક્ષ આપને પારણામાં
જુલાવવામાં આવશે. પેલાઓ બોળ્યા માણસોને
કહે છેઃ આપનામાં અનેક ચમત્કાર ભરેલા
છે. નાના હતા ત્યારે આપે મોટા નાગને
નાથી દીધો હતો, ગોવાળીઆ તરીકે ગાયો
ચારતા હતા, ત્યારે ચોરીચોરીને ગોપજનોના
ઘરનાં મહી-માખણ તમે ખાઈ જતા તેથી
તમને માતાએ ખાંચણીઆ સાથે બાંધીને
ખુણ માર્યા હતા.

ભગવાન

[સાંભળવામાં રસ આવતો હોય તેમ]

પછી ?

નારદ

મથુરાને રસ્તે મહી વેચવા જતી ગોપી-
ઓનાં મહીનાં માટ ફેડી ફેડી આપ તેમનું
મહી ખાઈ જતા, ગોપીઓ આપની પાછળ
ધેણી બની હતી, એક વખત તો સરોવર
જળમાં ગોપીઓ વસ્ત્રોપીનાનાં શરીરને જળમાં

આપ ગોપીઓને જળ ભરતી
વખતે પજવતા

છુપાવી જળક્રીડા કરતી હતી, ત્યારે આપ
એ સહુનાં વસ્ત્રો લઈને કદંબવૃક્ષ ઉપર ચડી
ગયા હતા. આપની બંસીના નાદ-સાંભળી
ગોપીઓ પતીઓને ઉઘંતા મુકી, જગતની
લગ્નજનો ભય છેડી. આપની પાસે આવતી,
શરદ પુનમની મધરાત્રીએ સરીતા તીરે આપ
તેમની સાથે રાસ રમતા આપને સોળદળર
એકસો આંક તો રાણીઓ હતી...

ભગવાન

[ચમકે છે]

ઓહ ! મારું આટલું ભયંકર અપમાન ?

નારદ

[સાંભળ્યું ન હોય તેમ]

તેમાં કોઈ માનીતી, કોઈ અણુમાનીતી. આપે આપના મામા કંસને મારી નાખ્યા, પુત્રના નામની મારીને મારી નાખી, ભાણે-જને મારી નાખવા ઉંદરડા બન્યા, ગોકુળની પાસેની નદીમાં જળ ભરતી પનીહારીઓને પગની, હોળીના દીવસોમાં રંગભરી પીચ-કરીઓ મારી મારીને આપ અનેક ગોપીઓનાં વચ્ચેને ભીંગળી દેતા.

ભગવાન

[કંટાળો આવવાથી]

બ્રહ્મ, બ્રહ્મ, આ તો મારા અપમાનની પરંપરા જ છે. પૃથ્વીપર મારી આવી કૂર મરકરી થાય છે?

કુપીલ

હાહ. અને તે પણ આપના જ ભક્તો મનાતાઓ નરકથી.

દયાનંદ

તેઓ જનને જ આપની શક્તિઓનું પોતાનામાં આરોપણ કરી, આવી લીલાઓ પૃથ્વીનાં લોકો વચ્ચે કરે છે.

વીવેકાનંદ

અને આપના મુખમાં જ્ઞાનના જે શબ્દો ભક્તો માટે મુકાવ્યા છે, તેનો ભંગ એવા-ઓજ વીશેષ કરે છે.

ભગવાન

ત્યારે તો મારી ખાત્રી થઈ કે પૃથ્વી ઉપર મુખાઓ જ વસતા હશે. પણ શું એ લોકો દરેક વખતે મારે સારૂ લોકોને એવું બુકું કરે છે?

નારદ

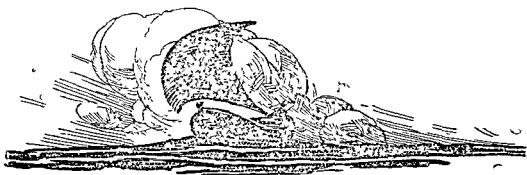
પ્રભો! આપને હું વખત હશે તેમ તેમ એ બધી લીલાની વાત કરીશ, તેમાં કોઈ-કમાં આપનો એક હાથ ગુરૂપત્ની માટે દોણી લેવા લાંબો થઈ જાય છે, કોઈમાં આપ સ્ત્રી-જાતીના શીયળને બ્રહ્મ કરવાના કાવતરામાં ભાગ લેતા દેખાવ છે, કોઈમાં એકાદ માણુ-સને ચીરી નાખવા દુરથી ગુપ્ત ઇચ્છારતો કરનાર તરીકે આપને બતાવવામાં આવે છે....

ભગવાન

[છેક જ કંટાળી]

જવા દો એ વાત નારદ! આજે નકામો સમય ધણો ગુમાવ્યો. મારે જીવનપોથીમાં કેટલાક અગત્યના ઉતારા કરવાના છે, આપણે ફરીથી વાત કરીશું. પણ પૃથ્વીના મનુ-ષ્યોની આવી મુખાઈ માટે તો નહીં જ. કુદરતી ભંગોમાં રહેલી શક્તિઓનું જ્ઞાન એમને કેમ આપવું, એનો કેઈ વીચાર કરે તો સારૂ.

[જાય છે]

ધમની ન્વ. પતિગથીના સ્મરણાદ્યે
 શ્રી કાર્ત્તવ્ય ગુજાતી સમાને
 શ્રીયુત્તમ આણંદજી આવણ
 તરફથી સંપ્રેમ ભેટ.

ઋણ

(સોનેટ વસંતતીલાકા)

જો, જો, સખી! નવવયુગ તણા યુવાનો,
 સુતા પડ્યા કંઈક આગસમાં અનેક,
 ઘેરી રહ્યા ગરીબ આતમ અધકારો,
 ખેડા બની વીકળ ચેતનહીન છેક.

આશા તણા અમીત દોર સદાય બાંધી,
 ઉડી જવા, વીહરવા મથતા અથાગ,
 ક્રીડ્યા હવાઈ ચણદાં કંઈ દ્રુતી સાંધી,
 આધાર વીણુ યતન બધા નકામ.

એને સખી! કરવતી કરધી પ્રહીને,
 છું ના હશે જગતમાં પણ દોરનાર? !
 તેના બની પરમ મીત્ર પવીત્ર ભાવે,
 ઉગારીયે સફળ આપણુ થાય જીવ્યુ.

લાવી ધરી ઝગળ લાવી પ્રકાશ રહામે,
 એ તેજના કીરણથી નહવરાવીએ તો?
 ગાદા વનો જગતની સરણી બનાવી,
 આ દેહની સફળતા કેં સાધીએ તો?

“બાલમુકુન્દ”

હિંદને તે વળી

: લેખક :
વાયકાઉટ
રોથરમીઅર

ખાવા પુરતો રોટલો
મેળવવાના અથશાસ્ત્રમાં
હુનીઆની બધી મહાન

સ્વરાજ અપાય?

પ્રજાઓમાં ખ્રીદીશ પ્રજા સૌથી
વધારે અજ્ઞાન છે. અહીં (ઇંગ્લાંડમાં)
ફેટલાક મુખાઓ માને છે કે ખ્રીદીશ
ગીઆનાને જે ખ્રીટનવાસીઓ ખાલી કરે તો
ખ્રીટનની સમૃદ્ધીને નેટલી આંચ આવે
તેટલી જ આંચ તેઓ હીંદનો ત્યાગ કરે
તો પણ આવે !

ભુખમરાનો ભય :

પણ તેઓને ભાન નથી, તેઓ વગર
વીચારે જે પગલું ભરવા ઇચ્છે છે તેજ
પગલું એક મહાન શકતીસંપન્ન
રાષ્ટ્ર તરીકેના ખ્રીટનના અસ્તીત્વનો
નાશ કરશે. જે હીંદ હાથમાંથી જાય તો
આ દેશ (ઇંગ્લાંડ)નું એકાએક આર્થિક પતન

થાય એ વાત તેઓનાં
અમીત બેગ્ગાઓ સમજી
શકવાને અશકત છે. વળી
તેમ થવાથી અત્યારના
લગભગ ૨૦,૦૦,૦૦૦
એકરોને બદલે ખ્રીટન-
માં ૪૦,૦૦,૦૦૦ કે
૫૦,૦૦,૦૦૦ એકરો
થઈ પડે. તેઓને શકત
આપનાં કોઈ સાધન
રહે નહીં અને તેઓને
ભયંકર ભુખમરાનો જ
અનુભવ કરવો પડે.

હીંદની અશાંતિને શરણ થવાનું ઇચ્છતો
અહીંના (ઇંગ્લાંડના) અવીચારી લાગણી-
પ્રધાન મનુષ્યોને, ચોતાની નીતીનું જે એકસ
આર્થિક પરીણામ આવે તેમ છે તેનું
જરાયે ભાન નથી.

આપણી (ખ્રીટનવાસીઓની) આર્થિક
સમૃદ્ધી એકાદી થવા માંડી છે. હીંદુસ્થાનના
બજારમાં આપણે એક વખત સર્વોપરી હતા,
ત્યાંથી આપણને જપાન અને બ્રિટન દેશો
હાસેલી રહ્યા છે તેનું જ પરીણામ છે.

હવે સુધી ખ્રીટનના માલનો સૌથી મોટો
ખરીદનાર હીંદ જ છે અને હીંદમાંથી ઇંગ્લાં-
ડમાં થતી ડાઘા માલની આયાત અમેરીકાથી
આવતા કાચા માલથી બીજા નંબરે આવે છે.

હીંદી બજાર હા- થમાંથી જાય તો—?

હિંદ એ તો ખ્રીટનને માટે
સર્વસ્વ છે.

હીંદ હાથમાંથી જાય તો મહાન
શકતી સંપન્ન રાષ્ટ્ર તરીકે
ખ્રીટનના અસ્તીત્વનો નાશ જ
થાય અને ખ્રીટનવાસીઓને
ભયંકર ભુખમરાનો અનુભવ
કરવો પડે.

રોથરમીઅર

જે હીંદ સાથેના વે-
પારમાંથી ખ્રીટનને મળતો
નફો બંધ થાય તો
ઘડપણ મારેનાં ભથ્થાં,
એકરોને મદદ, શીક્ષણ
માટેની મદદ, અને એવી
બીજી રાજ્ય તરફની
રાહતો મારેનાં નાણાં
મેળવવાને ગમે તેવા
નીકર નાણાંખાતાનો
મંત્રી પણ અશકત જ
થઈ પડવાનો.

બ્રિટનમાં હિંદની સામે ભયંકર પ્રચારકામ ચાલી રહ્યું છે. તે માટે “યુનાઇટેડ એમ્પાયર પાર્ટી” સ્થપાઈ છે.

ખીછ કોઇ પ્રજાને મળતી આવી રાહતો કરતાં, બ્રિટનમાં અપાતી આ મદદો અપુર્વ છે. અને તેનું માત્ર એક જ કારણ છે કે હિંદના ૩૨૦,૦૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોમાં આપણો ઉત્પાદન દરેક માલ ખર્ચે છે અને આપણા તૈયાર માલો માટેનું દરીયાપારનું એ આપણને મોટામાં મોટું બજાર જડેલું છે. ગ્રેટબ્રિટનના દરેક દરેક સ્ત્રી પુરુષની આવકના પ્રત્યેક પાંચમાં ચાર શીર્ષીંગ તો સીધી કે આડકતરી રીતે ગ્રેટબ્રિટનના હિંદ સાથેના સંબંધને જ આભારી હોય છે. તાબેના એ મુલકમાં બ્રિટીશ હિતો એટલા મહાન વીસ્તારમાં અને જુદી જુદી રીતે ગુંથાયેલ છે કે તે આપણી સમગ્ર સમૃદ્ધિને દરેક રીતે હાની કરી શકે તેમ છે. ને મુકીબર તોફાની ‘નેટીવ’ ચળવળોનાં એને આપણી સત્તા સોંપી દેવામાં આવે તો

બ્રિટન અને હિંદ વચ્ચેનો ધણો જુનો વ્યાપારી સંબંધ તુટી જાય. ને આપણે એમ થવા દઈએ તો આ દેશમાંની મોટી વ્યાપારી મંડળોએના જ પ્રમુખો થી માંડીને તેમની ઓશીસોમાં ઝાડુ કાઢનાર ઓએ મુઘીના દરેકને ધણા જ મોટા પ્રમાણમાં ગરીબાઈ વેઠવી પડે.

!મંત બ્રિટનો માટે ભયંકર ભાવી!

બ્રિટીશ મુડી અને સાહસના પરીણામે જ ફ્રાન્સના અને ડચના એશીઆઈ પ્રદેશો કરતાં હિંદનો ઔદ્યોગીક અને વ્યાપારીક વીકાસ અતીથણો વધી ગયો છે. માલ ઉત્પન્ન કરવાની સાધન સંપન્નતામાં મુંબઈ અને કલકત્તા જેવાં મેટાં શહેરો યુરોપનાં મથકોની હારમાં આવી ગયાં છે. દર વર્ષે ૬૨૩,૦૦૦,૦૦૦ મુસાફરો ને વ્યવહારના સાધનરૂપ બનેલી ૪૦,૦૦૦ માઇલમાં પથરાયેલ હિંદમાંની રેલ્વે લાઇનો બ્રિટીશ મુડીને લઇને જ બંધાઈ છે.

હિંદમાંના વહાણવટાના મહાન ઉદ્યોગમાં, ખેત્રોમાં, વીમા કંપનીઓમાં, કાલસાની ખાણોમાં, લોખંડના કારખાનાંઓમાં, શણ, રૂ અને ઉત્તના કાપડની અને કાગળ બનાવવાની

મીથોમાં, કાશીનાંસે ત્રોનો વીકાસ કરવામાં, ચાના બગીચાઓ અને ઘઉં [જે યુરોપની ખોરાક માટે મોટા જથ્થામાં આવે છે] ના ખેતરોનો ઉત્કર્ષ કરવામાં ખચકાતિલ બ્રિટીશ મુડીની ગણતરી કરીએ તો તે અબજો પાઉંડ જેટલી થવા જાય. ને બ્રિટીશ સામ્રાજ્યની આર્થિક એકતા કદી પણ સાધવી હોય તો હિંદ તેનું ખાસ અગ-

બ્રિટનનાં પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરુષની આવકના ૧ પાંચમાં ૪ શીર્ષીંગ હિંદને આભારી છે.

હિંદ હાયમાંથી જાય તો બ્રિટનની મોટી વ્યાપારી મંડળોએના પ્રમુખથી માંડીને, તેમની ઓશીસના ઝાડુવાળાઓ સુદાં ગરીબ બની જાય. સારા યે બ્રિટનને તેથી પક્ષાઘાત લાગુ પડે.

રોથરમીઅર

ત્યુ' અંગ છે. ખ્રીટનમાંથી હીંદને છુટું પાડવામાં આવે તો ઓછીઆના પ્રતિને છુટા પાડતાં વીએના પર તેની જેવી અસર થઈ હતી, તેવી પક્ષધાત સમી અસરે ખ્રીટનને થાય અને સુકાઈ ગએલ કોપરાવાળું નાળીએર જેમ ખખડે તે રીતે એ પક્ષધાતની અસરથી સુકાઈ ગએલ આપણી વ્યાપારી સંસ્થાઓની દશા પણ મોટા કાટલામાં સંક્રાંચાઈને ખખડતા સુકી કાછલી જેવી થઈ જાય. અને એમ થવાથી કેનાં હિતમાં કાયદો થશે ? ખ્રીટનનં !

લોકોને તો નહીં જ.

ઉલટું તેના હિતનો તો તેથી નાશ જ થશે ; પરંતુ હીંદના લોકોને પણ તેથી કશો જ કાયદો થશે નહીં, કારણ કે પછી તો તેઓ ખુનામરકી, ભુખમરો અને આંતરવીઅહનો ભોગ ખનશે. અને ત્યારે આ દેશના કામગી હદયના અને ઓછી બુદ્ધીના જે લોકો હીંદમાંથી ચાલ્યા આવવાનો આપણને આશય કરે છે તેઓ આવી

મુખાઈને લીધે જે એક્સ અને તાત્કાલીક પતન ત્યાં થાય, તેને માટે પશ્ચાત્તાપના મોટામાં મોટા પોકારો કરવા માંડવાના.

સાંસ્થાનીક સ્વરાજ એટલે ?

પુર્વના પ્રદેશના માનસથી તદ્દન અચાન લોકોના હાથમાં હીંદ માટેની સંપુર્ણ જવાબદારી રાખવામાં આવે તે આપણી લોકશાસનવાદી સરકારની અતી હયંકર તુટી છે. સૈકાઓથી જેને જવાબદાર રાજતંત્રનો અનુ-

ભવ છે, એવા યુરોપના એક નાના રાષ્ટ્રના જેવી જવાબદાર સંસ્થાઓ એક નાનાસરખા ખૂંડ જેવડા તેમજ લુહા લુહા ધર્મો પ્રાણતી, લુહી લુહી ભાંખાઓ ખોલતી અનેક પ્રજાઓના સમુદયી વસાયલા એશીયાના દેશને આપવાથી તેટલી જ કાર્યસાધક નીવડશે, એમ માનવું તે ઘણો જ ભયાનક ભ્રમ છે.

હીંદના રાષ્ટ્રવાદીઓ જે સાંસ્થાનીક સ્વરાજની ભુમો મારી રહ્યા છે એની વ્યાખ્યા કંટાળા આપવા જેવી થવાનો હય વહોરી

લખને પણ મારે આપવી

પડશે. તેના અર્થ એટ-

લો જ કે, હીંદમાંથી

પરદેશો સાથેના પોતાના

રાજકીય સંબંધો ઉપર

કાંઈ રાખવાની સત્તા,

તેમજ જે સોવીએટ

સરકાર સાથે હીંદના

રાષ્ટ્રવાદી નેતાઓને ની-

કટનો પરિચય છે તે

સરકારના એકચીઓ

મોરકામાં નિમવાના હક્ક

હીંદને એકદમ આપી

દેવા. એ સાંસ્થાનીક

સ્વરાજ્ય આપવાને પરી-

ણામે હીંદી લશ્કર ઉપર

ની સત્તા ખ્રીટીશોના વીરોધી મુસ્લિમોનાં

હાથમાં જાય, અને તેથી હીંદમાંથી ખ્રીટીશ

લશ્કર પાછું ખેંચી લેવું પડે એવી સ્થિતી

થશે, પરીણામે હીંદમાંની ખ્રીટીશ પ્રજાના

જનમાલવું રક્ષણ કરવાનું સાધન આપણે

તેઓ પાસેથી ખુચવી લીધા જેવું જ ખનશે.

પછી તો ખ્રીટીશ માલને ગળ્યની જકાત

નાંખીને હીંદમાં પ્રવેશતો અટકાવવામાં

આવશે. અને હીંદને જે અસંખ્ય નાણું

ઉછીનું અપાએલું છે તે પણ ઘણા જ

હયમાં આવી પડશે.

PAMPHLET No. 5

INDIA! INDIA!! INDIA!!!

BY

THE VISCOUNT ROTHERMERE, P.C.

ત્યતું અંગ છે. ખ્રીટનમાંથી હીંદને છુટું પાડવામાં આવે તો ઓસ્ટ્રીઆના પ્રાંતોને છુટા પાડતાં વીએના પર તેની જેવી અસર થઈ હતી, તેવી પદ્ધતિ સમી અસર ખ્રીટનને થાય અને સુકાઈ ગએલ 'કાપરાવાળું' નાળાએ જેમ ખખડે તે રીતે એ 'પદ્ધતિ' તની અસરથી સુકાઈ ગએલ આપણી વ્યાપારી સંસ્થાઓની દશા પણ મોટા કોટલામાં સંક્રાંતિને ખખડતા સુકી કાછલી જેવી થઈ જાય. અને એમ થવાથી કેનાં હિતમાં કાયદો થશે ? ખ્રીટનન !

લોકોને તો નહીં જ.

ઉલટું તેના હિતનો તો તેથી નાશ જ થશે ; પરંતુ હીંદના લોકોને પણ તેથી કશો જ કાયદો થશે નહીં, કારણ કે પછી તો તેઓ ખુનામરખી, હુખમરો અને આંતરવીઝલો બોગ બનશે. અને ત્યારે આ દેશના કામગીર હદયના અને ઓછી છુદ્દીના જે લોકો હીંદમાંથી ચાલ્યા આવવાનો આપણને આગ્રહ કરે છે તેઓ આવી

મુખાંધને લીધે જે ઓક્સ અને તાત્કાલીક પતન ત્યાં થાય, તેને માટે પશ્ચાતાપના મોટામાં મોટા પોકારો કરવા માંડવાના.

સાંસ્થાનીક સ્વરાજ એટલે ?

પુર્વના પ્રદેશના માનસથી તદ્દન અગ્રાજ લોકોના હાથમાં હીંદ માટેની સંપુર્ણ જવાબદારી રાખવામાં આવે તે આપણી લોકશાસનવાદી સરકારની અતી લયકર ત્રુટી છે. સૈકાઓથી જેને જવાબદાર રાજતંત્રનો અનુ-

ભવ છે, એવા પુરોપના એક નાના રાષ્ટ્રના જેવી જવાબદાર સંસ્થાઓ એક તાનાસરખા ખૂંડ જેવડા તેમજ જુદા જુદા ધર્મો પ્રાણતી, જુદી જુદી ભાષાઓ બોલતી અનેક પ્રજાઓના સમુદાય વસાયલા એશીયાના દેશને આપવાથી તેટલી જ કાયસાધક નીવડશે, એમ માનવું તે ધણો જ ભયાનક ભ્રમ છે.

હીંદના રાષ્ટ્રવાદીઓ જે સાંસ્થાનીક સ્વરાજની ખુબો મારી રહ્યા છે એની વ્યાખ્યા કંટાળો આપવા જેવી થવાનો ભય વહેરી

લઇને પણ મારે આપવી પડશે. તેનો અર્થ એટલો જ કે, હીંદમાંથી પરદેશો સાથેના પોતાના રાજકીય સંબંધો ઉપર કાંઈ રાખવાની સત્તા, તેમજ જે સોવીએટ સરકાર સાથે હીંદના રાષ્ટ્રવાદી નેતાઓને નીકટનો પરિચય છે તે સરકારના એકસીઓ મોસ્કોમાં ન.મવાના હક્ક હીંદને એકદમ આપી દેવા. એ સાંસ્થાનીક સ્વરાજ આપવાને પરીણામે હીંદી લશ્કર ઉપર

રોથરમીઅર

ની સત્તા ખ્રીટીશોના વીરોધી મુસ્લિમોનાં હાથમાં જાય, અને તેથી હીંદમાંથી ખ્રીટીશ લશ્કર પાછું ખેંચી લેવું પડે એવી સ્થિતિ થશે, પરીણામે હીંદમાંની ખ્રીટીશ પ્રજાના જનમાલતું રક્ષણ કરવાનું સાધન આપણે તેઓ પાસેથી ખુચવી લીધા જેવું જ બનશે. પછી તો ખ્રીટીશ માલને ગળજની જગત નાંખીને હીંદમાં પ્રવેશતો અટકાવવામાં આવશે. અને હીંદને જે અસંખ્ય નાણું છીછીતું અપાએલું છે તે પણ ધણા જ લયમાં આવી પડશે.

હિંદ ખ્રીટનનું સૌથી સરસ બખર છે. દર વર્ષે હિંદ પ્રજાંડનો ૮૫,૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડની કીંમતનો માલ ખરીદે છે, 'યુનાઇટેડ એમ્પાયર પાડી' એ વ્યાપાર વધારીને ૧૨૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડ પર લઈ જશે. હીંદમાં ખ્રીટીશ મુડી-૭૦૦૦,૦૦૦,૦૦ પાઉંડ જેટલી રોકાયેલી છે, ત્યારે હીંદની વસ્તી-૩૨૦,૦૦૦,૦૦૦ માણસોની છે.

PAMPHLET No. 5

INDIA! INDIA!! INDIA!!!

BY

THE VISCOUNT ROTHERMERE, P.C.

સાંસ્થાનીક સ્વરાજ પછી હીંદ કેવું બનશે ?

છેવટે કહેવું જોઈએ કે, જો હીંદને સાંસ્થાનીક સ્વરાજ આપવામાં આવે તો, ન્યાયખાતું લાંચીઆ અને જુદમી તરીકે ન.મચીન થયેલા લોકોના હાથમાં જશે અને તેથી દલીલ વર્ગનાં જે કરોડો સ્ત્રીપુરુષોના હક્ક અચારે ખીટનના ન્યાયી અને કુશળ તંત્ર નીચે સલામત છે તેમને અપરંપાર નુકશાન થશે.

માનવજાતીએ ઇતીહાસ લખવાનો આરંભ કયો ત્યારથી માંડીને આજ સુધી હીંદ એક દીવસને માટે પણ પ્રજામત પ્રમાણે ચાલનારું સ્વાતંત્ર્ય ભોગવ્યું જ નથી, કે નથી તો તેના કરોડો સાદા ખેડૂતોના દીલમાં તેની જરાયે ઇચ્છા. પુર્વના આદર્શ પશ્ચીમના આદર્શ કરતાં જુદા છે. યુરોપમાં લોકશાસન માટે થયેલાં ઘણાંનાં જે સુત્રો હીંદના કેટલાક લાખ અધિકજનવાએલ ચળવળીઆઓએ ઇતીહાસમાંથી ગોળી કાઢ્યાં છે, તેનો પોપટની પેઠે તેઓ જ માત્ર જાપ જાપે છે એટલું જ. પણ રાજકીય ધ્યેયની સીદ્ધિને અર્થે તે સુત્રો અસ્તીત્વમાં આવ્યાં હતાં તે પરીણામે લાવવાને માટે એ સુત્રોનો ઉપયોગ જ થતો નથી, તેનો ઉપયોગ તો અહીંના [ખીટનના] અધુરી સુદ્ધિવાળા મુત્સદ્દીઓને તેમજ મતદારો પોતાના પક્ષમાં છતી લેવામાં જ થાય છે.

હીંદની અત્યારની અશાંતીના કારણરૂપ મુઠ્ઠીભર રાષ્ટ્રવાદીઓ લોકશાસનવાળું રાજતંત્ર સ્થાપવાને નહીં પણ પોતાના નાનકડા વર્ગનો આપખુદ અને અત્યાચારી અમલ સ્થાપવાને ઇચ્છે છે. જો આવતી કાલે આપણે મીં ગાંધીના પ્રયુખપણા નીચે હીંદને પ્રજાસત્તાક બનાવીએ તો પરસ્પરના દુશ્મન બનેલા ચીનના લશ્કરી સરદારોના આંતરીક કવ્વહનો ભોગ થઈ પડેલ દુખી પ્રજાનામાં પ્રવર્તતાં જુદમ, લાંચરશ્વત, હીંસા, અને આપત્તીઓના જેવું જ ખીજું દ્રવ્ય હુનીઆ નીહાળે.

હીંદ વીધે મુખાંધઓ કરતાં આપણે હવે અટકવું જોઈએ. હીંદમાંની આપણી અત્યારની નીતી તદ્દન ઉંઘી દીશાએ લઇ જનાર છે. હીંદમાં દરરોજ બનતા બનાવો આની પુરતી પ્રતીતી પુરે છે. છેલ્લા છ મહીનાઓમાં થયેલ ગંભીર તોફાનો ૧૮૫૭ ના બગવા પછી પહેલી જ વાર થનાં આપણે જોઈ શક્યા છીએ.

કામદાર સરકારને સુંઝવો !

છતાં હીંદો પ્રધાન મીં વેન્નુડ બેને ગયા નવેબરની સાતમી તારીખે આમની સભાને ખાત્રી આપી હતી કે: “હીંદમાં વધારે સાફ વાતાવરણ ફેલાવવામાં આવ્યું છે.” આ વાતાવરણ રાષ્ટ્રવાદી ચળવળીઆઓએ નમ્ર વાઇસરોય પાસેથી સંસ્થાનીક સ્વરાજ્યતું જે અવીચારી વચન હમણાં બજાજેરીથી પડાવ્યું છે તેને જ માત્ર આભારી છે.

તેથી સ્થિતીચુસ્તો [કિન્નરવેડીવ] ની સરકારના પ્રતીપક્ષી તરીકે એ ખાસ કંઈ છે કે, હીંદમાં સરકારે ધારણ કરેલી ભયંકર રાજનીતીની સામે પ્રબળ લોકમતતું દબાણ લાવવું.

હીંદમાં સંદેશાઓ ઉપર અંકુશ મુકવા સેન્સરશીપ સ્થાપવામાં આવી છે. અને તેથી હીંદમાં ઉભી થયેલ પરીસ્થિતી વીધે ખરા સમાચાર મળતા નથી એ વાત ચોક્કસ છે, તેથી ત્યાં શું બને છે એ આખા દેશમાં ઝડપથી ફેલાતા અને રાજદોહને કચડી નાખવા સરકારની શી યોજના છે તે પ્રબળે જણાવવા સરકાર પર દબાણ લાવવાની જરૂર છે.

ધીરીસા સાત્રાજ્યના સૌથી અગત્યના અંગની સહીસલામતીને જોખમમાં મુકવાતું હવે આપણાથી એક કાણ પણ વધુ ચલાવી લઇ શકાય તેમ નથી; કારણ કે આપણે સાફ તો હીંદ એ આપણું સર્વસ્વ જ છે.

* સાંસ્થાનીક સ્વરાજ્ય આપવાની ગોળ ગોળ વાતો કરવા પુરતી?—તંત્રી.

જાગતના રાજકાર-
ણમાં અત્યારે ક્ષીટન
અને અમેરીકાના
અશો મહત્વનું સ્થાન
રોકે છે. તેની આવતી
કાલ કેવી હિગશે, તે
કલ્પનાનો નહીં પણ
હકીકત ઉપર આધાર
રાખનારો વીધય છે.

અમેરિકા અને ગ્રેટબ્રિટન વચ્ચે આવતી કાલના

યુદ્ધની અથડામણ

લેખક

જીતેન્દ્ર મહેતા

રણસંગ્રામમાં લડાઈનાં રણશીંગાં વાગે,
તોપનો મારો ચાલે, અને અનેકના જાનની
ખુદારી થાય એ સ્ત્રીનું છતીલાસના પાને પાને
નજરે પડે છે,

યાંત્રિક તોપો અને બંદુકોના ધડાકાવાળા
વીઝળનો ક્યારેક પણ અંત આવે છે.

આર્થીક અથડામણ

પરંતુ આર્થીક વીઝળનાં વાળાં જ્યારે
વાગવા માંડે છે અને મામલો ગંભીર સ્વરૂપ
પકડે છે, ત્યારે તેને હાથ કરવો એ અત્યંત
મુશ્કેલ કામ થઈ પડે છે.

આજે અમેરીકા અને ક્ષીટન વચ્ચે આવે
આર્થીક વીઝળ ઉભો થયો છે.

હવે એ જવાબુ રહે છે કે આર્થીક યુદ્ધ
આ બે દેશોને લડાઈનાં હથિયાર પકડાવશે
કે નહીં ?

આર્થીક દ્રષ્ટીએ જોતાં આજે અમેરીકા
ક્ષીટનને ટક્કર મારી શકે તેટલું બળવાન
છે. ત્યારે ક્ષીટનમાં વસ્તીનો અતી વીસ્તાર
થઈ રહ્યો છે, તે બધાનાં મોંઘાને પુરો પાડે
તેટલો તેની પાસે ખોગક નથી, ક્ષીટનને
કાચા માલના પણ સંસા પડે છે, જુના
વખતમાં ક્ષીટનને કાલસાની પેદાશ સારી
હતી. આજે કાલસાની પેદાશ પણ નીરાશા-
જનક છે.

હુકમનું પાતું

ગઈ સદીમાં ક્ષીટન ઉદ્યોગના ક્ષેત્રનાં
સર્વોપરી સ્થાન ભોગવતું હતું, પરદેશમાંથી
તેને કાચો માલ સહેલાઈથી મળતો અને
આસપાસ તેણે એવી બાહ્ય જમાવી હતી કે
હુકમનું પાતું ક્ષીટનના હાથમાં જ રહે.
પરંતુ મહાત વીઝળ પછી દુનિયા પલટાતી
લાગી. અને ક્ષીટન સીવાયના બીજા દેશો
પણ ઉદ્યોગમાં આગળ ધપવા લાગ્યા આમ
ધીરે ધીરે ક્ષીટન હુકું પડવા લાગ્યું.

આજે એમ મનાય છે કે ક્ષીટન અને
અમેરીકા વચ્ચે યુદ્ધ જામે તો કંઈ નવાઈ
નથી, આનો અર્થ એમ નથી કે અમે-
રીકા જાણી જોઈને ક્ષીટન પર ઘા કરી વીઝળ
જગાવવા ધારે છે, તેમજ ક્ષીટીશ સરકાર
પણ સામનો કરવા ધારે છે, પરંતુ એટલું
તો કહી શકાય છે—ભવિષ્ય માટે એવા સંજોગો
ખડા થાય કે, જેથી આ બે દેશ વચ્ચે તણખા
ઝરવા લાગે. અત્યારનો અમેરીકા અને ક્ષીટ-
નનો વેપારી સંબંધ ઘણો જ વીરોધમય છે.

એક લોહીના લાઘ

કેટલાક એમ કહે છે કે અમેરીકા અને
ક્ષીટન વચ્ચે ચક્રમકે ઝરે કે એકબીજા

વચ્ચે રણશીર્ષાં પુ'ંકાય એ કલ્પનામાં પણ આવી શકતું નથી, કારણ કે આખરે અમેરીકનો અને ખ્રીટીશો એક લોહીના છે. પણ આ માન્યતા સાવ બાલીશ છે—૧૮૧૨ ની લડાઈએ જ આ માન્યતાનો ઇનકાર કરી બતાવેલ છે. જે વખતે મેક્સિકોનાહુ સારી આસ-મને પોકાર કરી બહાર કરતા હતા કે અમેરીકા સાથે ખ્રીટનને હંમેશા મુલેશાન્તી જ રહે એવા શાન્તીના પાયા નાંખવામાં આવ્યા છે, તેજ વખતે મંજુર સરકાર પોતાના બાહ્યગરોને દક્ષીણ અમેરીકા, કેનેડા, અને એશીઆમાં ધકેલીને વેપારી બજારો હાથ કરવા મથી રહી હતી અને અમેરીકાને આ રીતે વેપાર સંબંધે ફટકો મારવા પગભર બની હતી.

આજે તો અમેરીક અને ખ્રીટન દરેક દીશમાં સ્પર્ધાના ઘોડાપર ખેસી દુનીયાની બજારોમાં શરત ખેલી રહ્યા છે, અને અમેરીકા કાઢપણ રીતે ચસકે તેમ પણ નથી.

ખ્રીટીશ સંસ્થાનોનાં વેપારી બજારોમાં પણ અમેરીકાએ ક્યારેના ચે પગપેસારો કર્યો છે અને પરીણામ ભેટાં એમ લાગે છે કે ત્યાં પણ ખ્રીટન હાર જ ખાવાનું છે. વળી ખ્રીટનની ઉદ્યોગની યોજના કરતાં યુનાઇટેડ સ્ટેટસની યોજનાઓ અત્યંત બહોળી અને બાહ્યશીલરેલી છે.

આંખનું કાણું

હીંદુસ્થાનમાં અમેરીકાની મુઠીનો કે માલનો પગપેસારો થાય એ ખ્રીટનને આંખના કણાની જેમ ખટકે છે, એટલે જ એક વખતના હીંદના સંયુક્ત પ્રાંતોના નાં ગવર્નર લોડ મેસ્ટનને [જિઓ કલકત્તા ઇલેક્ટ્રીક સંસ્થાપના પ્રમુખ છે,] બંગાળની સરકાર તરફથી એવો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો કે, આ ઇલેક્ટ્રીક કંપનીમાં સુધારાવધારા કરવાના છે, તેના

ડિરેક્ટરો ખ્રીટીશ જ હોવા જોઈએ, તેના શેર પણ બહારના લોકો ખાસે કુલ શેર કરતાં ૨૦ ટકાથી વધુ પ્રમાણમાં નવા ના જોઈએ. આવા સુધારામાં શાંતી ગંધ અવતી હતી? એજ કે અમેરીકાની મુઠી જો આ કંપનીમાં રોકવામાં આવે તો કારપોરેશનનો કાણુ અમેરીકાના હાથમાં આવે, હાલના મુ'બઈના ગવર્નર સર મેડ્રીક સાઇક્સે પણ મુ'બઈના વેપારીમંડળ સમક્ષ ભાષણ કરતાં એવી ચેતવણી આપી હતી કે, “અમેરીકા વેપારના બખ્તર સળેને હીંદને સર કરવા માટે ચડાઈ લાવવા પ્રયાસ કરી રહ્યું છે.”

ખ્રીટનની ઝેરી આંખ

અમેરીકાના હીંદ સાથેના વેપારી સંબંધ તરફ ખ્રીટન ઝેરી આંખે જુએ એ સ્વાભાવીક છે, કારણ કે હીંદુસ્થાનનાં બજારો ખ્રીટીશ માલથી ચીકાર રહે છે અને હીંદ તેનું મોટામાં મોટું ધરાક છે. હીંદને રગેરગમાંથી ચુસવા માટે ખ્રીટન જગમગાડુર છે, એ ઉપરાંત બીજા દેશોને નીચોવવા માટે પણ ખ્રીટન આજ ખ્યાતી પામી ચુક્યું છે. જ્યારે મહાન વીચર શરૂ થયો ત્યારે અમેરીકા અને ખ્રીટનને જાપાનના નીકાસનો એકસરખો ભાગ એટલે કે ૧૬.૮ ટકા મળતા હતા, પરંતુ ૧૯૨૭ માં ખ્રીટને આ ટકામાંથી અરધોઅરધ ભાગ ગુમાવ્યો જ્યારે અમેરીકાનો ભાગલા વધીને ખેવડો થયો !

ખ્રીટનના ભાગે આ વખતે તો માત્ર ૭.૦ ટકા આવ્યા છે ત્યારે ૩૦.૯ ટકા અમેરીકાને ફાળે ગયા છે.

ચીનમાં પણ ખ્રીટને આ રીતે વેપારમાં માર જ ખાધો છે અને અમેરીકા તરફ નકાલું પડ્યું હતું છે.

આ બધાં કારણોને લઈને આજે ખ્રીટીશ વેપારીઓ તેમજ મુલ્કદીઓ નવી ભાષામાં

અમેરીકા તરફ પ્રહારો કરી તેની સામે પ્રચાર-કામ આદરી રહ્યા છે.

પરદેશમાં મુડી

બ્રીટન ભક્તને શાહી માલની સગવડ [ધમ્પી-રીઅલ પ્રેક્ષરસ] ના મુર કાઢે, કે અમેરીકાની વીરહ [એન્ડી-યાંકા] પ્રચારકાય કરે, પરંતુ તે હવે અમેરીકાની સાથે બાથ ભરી શકે તે દશા રહી નથી.

વૃદ્ધ બ્રીટનનાં યુદ્ધવ્યવસ્થા આજે સાવ મોળાં પડી ગયાં છે, એટલે તેનામાં નવા અમેરીકાની સામે થવાની તાકાત રહી નથી.

પરદેશમાં મુડી રોકવાની બાબતમાં પણ આ બન્ને દેશો વચ્ચે ભયંકર ચડસાચડસી ચાલી રહેલી છે. અત્યાર પહેલાં બ્રીટને પરદેશમાં વીશ કરોડ ડોલર જેટલી મુડી રોકી દીધેલી છે અને ધીરે ધીરે તે આ મુડીમાં વધારો કરે જાય છે. ખીજી તરફ અમેરીકા [યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ] મધ્યમ લગાઇ પહેલાં દેવાદાર સ્થિતિ ભોગવતું હતું તે આજે શાહુકાર બની ગયું છે, અને અમેરીકાની પરદેશમાં રોકેલી મુડી અત્યારે ૬૫ કરોડ ડોલર કરતાં પણ વધી ગઈ છે. અત્યારે ગ્રેટબ્રીટન ભણે પરદેશમાં અમેરીકા કરતાં વધારે મુડી રોકે, પરંતુ એટલું એક્સ છે કે બ્રીટન તેની આ સ્થિતિને હવે લાંબા સમય સુધી ટકાવી શકે તેમ નથી, કારણ કે આજે અમેરીકા પાસે ગ્રેટબ્રીટન કરતાં વધુ મુડી છે એટલે તે ભવિષ્યમાં તે મોટી સંખ્યામાં પરદેશમાં રોકી શકશે.

રખરખે પ્રશ્ન

જેઓ આંતરરાષ્ટ્રીય વેપારનો તેમજ અર્થ-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે તેને ખબર હશે કે કયા માત્ર પરનો કાષ્ટ લેવા માટે અમેરીકા અને બ્રીટન ડોળા ફાટી પરસ્પર સામે ધુરંદ્રી રહ્યાં છે, ખાસ કરીને રખર, તેલ, પોતાશ

અને ત્રાંબા માટે તેમની વચ્ચે ચક્રમક ઝરી રહી છે.

બ્રીટનના રખરના ઇન્જરને અંગે એટલે બળભગાટ થયો હતો કે અમેરીકાના પ્રમુખ હુવરે બ્રીટીશની આવી રખરની યોજના સામે સખત પગલાં લીધાં હતાં, અને બ્યારે હુવરે ખરોખર નોકર ભરાવ્યા ત્યારે જ બ્રીટીશને પોતાની વૃત્તિને પરાણે બદલવી પડી હતી.

અમેરીકાના ઉદ્યોગને રખરનો તો ખુબ જ ખપ પડે છે, એટલે ત્યાંની સરકારે નક્કી કર્યું છે કે રખરની પેદાશને અમેરીકાએ કાષ્ટમાં લેવી. તે માટે જાણીતા ઉદ્યોગવાદી મી. ફોર્ડે બ્રાઝીલમાં જંગી મેદાનો રાખી લીધાં છે અને ત્યાં તે રખરનાં ઝાડો ઉગાડવા ધારે છે.

મી. કાયર સ્ટોને પણ લાઇબેરીઆમાં રખરનાં વાવેતર ઉભાં કર્યાં છે. આનો એજ અર્થ થાય છે કે, જે વખત જાય છે તેમાં અમેરીકા બ્રીટીશ રખરના ઇન્જરનો ભુક્ષા બોલાવી રહ્યું છે.

સ્પર્ધાનાં ઘોડા

આજની નૌકાઓ તેમજ વીમાનોનાં યંત્રોનો મુખ્ય ખોરાક તેલ છે, આને લઈને ગ્રેટબ્રીટન તેમજ અમેરીકા દુનિયાના તેલનાં સ્થળોને હાથમાં લેવા માટે અથાગ પ્રયાસ કરી રહ્યાં છે, અને પરીણામે તે ક્ષેત્રમાં પણ એકબીજા વચ્ચે સ્પર્ધા ઉભી થઈ છે.

છેલ્લા મહાન વીયદ વખતે અમેરીકાએ તે બ્રીટનને તેલ પુરું પાડ્યું ના હોત તો તેની માઠી દશા થાય તેવી સ્થિતિ હતી. આવી અમેરીકન તેલની કંપનીઓની સહાયને લીધે જ જરમની પાણું પડ્યું અને હારી ગયું. જરમની પાસે તે વખતે તેલનું સાંસા બોલતા હતા એટલે થોડેવણે અંશે તેની હારતું આ પણ એક કારણ હતું.

આલમની સત્તા

નૌકાબળ માટે પણ કાકા સામ [અમેરીકા] અને જન કુલ [બ્રિટન] સામસામાં દોરડાં ખેંચી રહ્યા છે. અત્યાર સુધીમાં ઘણી નૌકા-પરીષદો ભરવામાં આવી છે, એમ ધારીને કે તેનું કંઈક પરીણામ આવશે; પરંતુ આવી પરીષદોના સરવાળા શુન્યમાં જ આવી ઉભો રહેલ છે, કારણ કે એ સંબંધમાં 'બ્રિટન અને અમેરીકાની દ્રષ્ટી કદી એક-સાથે મળી શકે તેમજ નથી.

સંદેશા વ્યવહારનાં સાધનો માટે પણ આ બે વચ્ચે જબરી દરીયાઈ ચાલે છે. અને તાર, દોરડાં વીનાના તાર જેવાં સાધનો કેમ વધે તે માટે પરસ્પર ચેતનાઓ ધણે જ નામ છે.

અત્યારનાં યુગમાં જે પ્રગતિ આખી દુનિ-આની સત્તા હાથમાં લેવાની ઇચ્છા હોય તેને (૧) લસ્કર (૨) દરીયાઈ કાફલો (૩) વ્યાપારી નૌકા કાફલો (૪) જગત સાથેના વ્યવહારનાં સાધનો, (સખમરીન, વીમાન, ટ્રેન, વીગેરે) (૫) કાન્યા માલ પરનો કાણુ અને (૬) મુલ્ક-દાગીરી-એટલા ઉપર કાણુ રાખવો જ પડે. અને અત્યારે અમેરીકા એ બધાં સાધનોનું કેન્દ્ર પોતે બને તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવે નામ છે. સંદેશાવ્યવહારનાં સાધનો કેમ જલદી વધારવાં તે દીશામાં પણ અમેરીકા ઝડપથી પગલાં ભરી રહ્યું છે. આને દુનિ-આના ૩૩૦ હજાર માઇલ જેટલા દુનીયાના તારનાં દોરડાંમાંથી ૮૦ હજાર માઇલ જેટલાં પોતાના કાણુમાં રાખે છે. તે ઉપરાંત રેડીઓ અને ટેલીફોન વધારવામાં તે જરા યે પાછી-પાની કરતું નથી. અમેરીકાની આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ બ્રિટનની સંદેશાવ્યવહારની ઉચ-જને પણ જરૂર ધકકો પહોંચાડશે.

વીંછાહની આગાહી

આ બધી હકીકતને નજર આગળ રાખતાં જણાય છે કે, અમેરીકા અને બ્રિટન વચ્ચે

જરૂર રણશીંગાં કુંકવાનાં જ. સીવાય કે તેમના આ પ્રકારના સંબંધમાં કંઈક ફેરફાર કરવામાં આવે અને બંનેના સ્વાર્થ સમવાય તેવી કોઈક આર્થિક યોજના ઘડવામાં આવે. પરંતુ તે વખતે બ્રિટનને જ નમતું સુકયા વીના હુટકો થવાનો નથી.

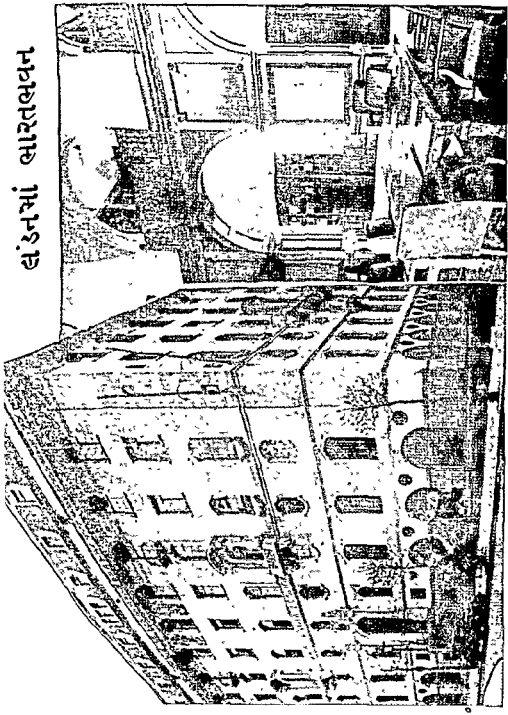
અજનો જમાનો ભૌતિકવાદી છે, એટલે આંતરરાષ્ટ્રીયતાની એકલી ભાવનાથી જ સુલેહ-સંપ રહી શકે તેમ નથી, પરંતુ તેના સંબંધનાં પરીણામ ઉપર જ બધો આધાર ટકેલો છે. દરેક દેશ પોતાનું હિત જુએ છે, અને એ હિતની આડે કોઈ આવડું હોય તો તે કંટકસમાન બને છે. અને તેને ઉમેરી નાખવાના બધા પ્રયાસો આદરવામાં આવે છે; અને આને કાકા સામ કંઈ દીશા તરફ પગલાં પાડી રહ્યા છે?—બધા જ ઉચ્ચારે છે કે પ્રગતી તરફ. —

આજની દુનિઆમાં ફેર ફેર “અમેરીકા-નાઇઝેશન” નજરે પડે છે.

અમેરીકાનું જનસંગીત જર્મનીના વાગ-નરના સંગીતને દબાવી રહ્યું છે, ગ્રીસનાં શાસ્ત્ર અને સ્થાપત્યની હારોહાર પણ તે ઉભું રહી શકે તેવી કલાકૃતિઓ પણ આને અમેરીકા સરજી રહ્યું છે, ઉપરાંત અમેરીકા પાસે આને બે જગ્યાએ શસ્ત્રો છે: તે દ્રવ્ય અને યંત્રો. અને બીજા દેશોને આ બે શસ્ત્રોની જ બહુ ગરજ પડે છે, એટલે દરેક રીતે અમેરીકાનો હાથ ઉંચો રહે છે.

હવે જ કોઈ રીતે બ્રિટન અને અમેરીકા વચ્ચેની આ અથડામણને અટકાવવાના વેળા-સર ઉપાયો ન યોજાય અને તેઓ એક બીજા સાથે ગરમા ગરમ થઈને ભટકાય, તો તેમાંથી કાઢાઈ જ જન્મે. તેમ થાય તો પણ કાકા સામ પાસે મામલો હાથ કરવાનાં સાધનો બીજા દેશો કરતાં વધુ પ્રમાણમાં છે. એટલે પરીણામ કેવું આવે તે ખુલ્લી વાત છે. તેથી જ આજનું બ્રિટન અમેરીકાને પટાવી લેવાના પ્રયત્ન કરે છે.

લાંડનમાં ભારતભવન

જે જીલાઇ મહીનામાં 'પ્રેસિડેન્ટ' સંક્રામાં આબ્દી છે.

આલમની સત્તા

નૌકાખળ માટે પણ કાકા સામ [અમેરીકા] અને જોન જુલ [બ્રિટન] સામસામાં દોરડાં ખેંચી રહ્યા છે. અત્યાર સુધીમાં ઘણી નૌકા-પરીષદો ભરવામાં આવી છે, એમ ધારીને કે તેવું કાંઈક પરીણામ આવશે; પરંતુ આવી પરીષદોનો સરવાળો શુન્યમાં જ આવી ઉભો રહેલ છે, કારણ કે એ સંબંધમાં બ્રિટન અને અમેરીકાની ટ્રાન્ડી ક્ટી એક-સાથે મળી શકે તેમજ નથી.

સંદેશાવ્યવહારનાં સાધનો માટે પણ આ બે વચ્ચે જખરી હરીકાષ્ટ ચાલે છે. અને તાર, દોરડાં વીનાના તાર જેવાં સાધનો કેમ વધે તે માટે પરસ્પર યોજનાઓ ધડાયે જ જાય છે.

અત્યારનાં યુગમાં જે પ્રજાને આખી દુનિ-આની સત્તા હાથમાં લેવાની ઇચ્છા હોય તેને (૧) લક્ષર (૨) દરીયાઈ કાફલો (૩) વ્યાપારી નૌકા કાફલો (૪) જગત સાથેના વ્યવહારનાં સાધનો, (સખમરીન, વીમાન, ટ્રેન, વીગેરે) (૫) કાચા માલ પરનો કાણુ અને (૬) મુત્સ-હીગીરી-એટલા ઉપર કાણુ રાખવો જ પડે. અને અત્યારે અમેરીકા એ બધાં સાધનોતું કેન્દ્ર પોતે બને તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવે જાય છે. સંદેશાવ્યવહારનાં સાધનો કેમ જલદી વધારવાં તે દીશામાં પણ અમેરીકા ઝડપથી પગલાં ભરી રહ્યું છે. આજે દુનિ-આના ૩૩૦ હજાર માઇલ જેટલા દુનિયાના તારનાં દોરડાંમાંથી ૯૦ હજાર માઇલ જેટલાં પોતાના કાણુમાં રાખે છે. તે ઉપરાંત રેડીઓ અને ટેલીફોન વધારવામાં તે જતાં ચે પાછી-પાની કરતું નથી. અમેરીકાની આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ બ્રિટનની સંદેશાવ્યવહારની ઉપ-જને પણ જરૂર ધકકો પહોંચાડશે.

વીચરની આગાહી

આ બધી હકીકતને નજર આગળ રાખતાં જણાય છે કે, અમેરીકા અને બ્રિટન વચ્ચે

જરૂર રણથીંગાં કુંડાવાનાં જ. સીવાય કે તેમના આ પ્રકારના સંબંધમાં કાંઈક ફેરફાર કરવામાં આવે અને બનેલા સ્વાર્થ સમવાય તેવી કાંઈક આર્થિક યોજના ધડવામાં આવે. પરંતુ તે વખતે બ્રિટનને જ નમતું મુક્યા વીના છુટકો થવાનો નથી.

અજનો જમાનો લૌતીકવાદી છે, એટલે આંતરરાષ્ટ્રીયતાની એકલી લાવનાથી જ મુલેહ-સંપે રહી શકે તેમ નથી, પરંતુ તેના સંબંધનાં પરીણામ ઉપર જ બધો આધાર ટકેલો છે. દરેક દેશ પોતાતું હીત જુએ છે, અને એ હીતની આડે કાંઈ આવડું હોય તો તે કંટકસમાન બને છે. અને તેને ઉમેડી નાખવાના બધા પ્રયાસો આદરવામાં આવે છે; અને આજે કાકા સામ કંઈ દીશા તરફ પગલાં પાડી રહ્યા છે?—બધા જ ઉચ્ચારે છે કે પ્રગતી તરફ. —

આજની દુનિઆમાં ફેર ફેર “અમેરીક-નાઇઝેશન” નજરે પડે છે.

અમેરીકાતું જાઝસંગીત જર્મનીના વાગ-નરના સંગીતને હટાવી રહ્યું છે, ગ્રીસનાં શાસ્ત્ર અને સ્થાપત્યની હારોહાર પણ તે ઉણું રહી શકે તેવી કલાકૃતિઓ પણ આજે અમેરીકા સરળ રહ્યું છે, ઉપરાંત અમેરીકા પાસે આજે બે જખખર શસ્ત્રો છે: તે દ્રવ્ય અને યંત્રો. અને બીજા દેશોને આ બે શસ્ત્રોની જ બહુ ગરજ પડે છે, એટલે દરેક રીતે અમેરીકાનો હાથ ઉંચો રહે છે.

હવે જો કાંઈ રીતે બ્રિટન અને અમેરીકા વચ્ચેની આ અયશમણને અટકાવવાના વેળા-સર ઉપાયો ન યોજાય અને તેઓ એક બીજાં સાથે ગરમા ગરમ થઈને ભટકાય, તો તેમાંથી લડાઈ જ જન્મે. તેમ થાય તો પણ કાકા સામ પાસે મામલો હાથ કરવાનાં સાધનો બીજા દેશ કરતાં વધુ પ્રમાણમાં છે. એટલે પરીણામ કેવું આવે તે ખુદથી વાત છે. તેથી જ આજતું બ્રિટન અમેરીકાને પટાવી લેવાના પ્રયત્ન કરે છે.

અમદાવાદ તરફ
જતી મેઇલ ટ્રેનમાં બીડ
ચતી હોવાથી મેં સેકન્ડ
ક્લાસની ટિકીટ લઇ
કોચાખાથી જ જવ્યા
મેળવી લીધી હતી.
આન્ટરોડ સ્ટેશન આવતાં
પોટરે ખારણું ઉઘાડી
ખેતરણુ દુનકે અને એક
બેગ ગોઠવી. પાછળથી
એક યુવતીએ દાખલ
થઇ ખારણું વારણું અને પોટરને પૈસા આપી
વીદાય કર્યો.

: : નવલિકા : :

: લેખક :

પ્રસાદ

બુગાર રમવાની એક વખત
નજીવી ભુલ કરવાથી રંભાની
કેવી વીપરીત દશા થઇ પડી,
તે એને જ મુખે સાંભળો.

ગરમ..." ના અવાજે
મારી નીંદા ઉરાડી મુઠ્ઠી-
પેલી યુવતી પણ ઝખ-
કીને જાગી અને ખારી
ખંધાર કોચની ચલાવાળાને
શુભ પાડવા લાગી. નજી-
કમાં કોઇ ચલાવાળો ન
હોવાથી હું સ્ટોસવાળાને
બોલાવી કહ્યો. પેલી
યુવતીએ આભાર માન્યો-
યા પીધા બાદ મેં વાત
છેડી :

"તમે અનાવીલ છો?"

"નારે ના-હું બ્રાહ્મણ છું."

"સુરતમાં તમાર કોઇ સગુ દશે?"

"સગુ? ના. આ જગતમાં તો માર કોઇ
સગુ નથી." નીશ્વાસ નાખી યુવતી બોલી.

"એમ કેમ કહો છો?" મેં ઇતેન્નર
થઇ પુછ્યું.

"એ ક્યની બહુ લાંબી છે. તમને શું
કહું?" જાણે ગત બનાવો તાબ્બ થઇ ગયા
હોય એમ તેના મુખ ઉપર અવનવી રેખાઓ
પડી અને અદ્રશ્ય થઇ. તેનું મન ભારે
મંથન અનુભવી રહ્યું હોય તેમ લાગતું હતું.

"જે ગતસ્મૃતી તાણ થવાથી તમાર
દીલ હુલાયું હોય તો માફ કરશો." મેં કહ્યું.

"નારે, તેનું કંઈ છે જ નહીં-મને કહેવા
દો-હૃદય ખાલી કરવાથી મન શાન્ત થાય
છે. ફરી એકવાર મનને શાન્ત કરી લઉં."

આમ કહી તે યુવતી ટ્રક્ટર બેઠી. તેની
ક્યની અવસ્થા રસીક હોવી જોઈએ એમ
ધારી હું પણ સાંભળવા ઇતેન્નર બન્યો.
તેણે શરૂ કર્યું:

*

*

*

યુવતી ખાનદાન કુટુંબની હોય તેમ
દેખાતી હોવા છતાં તેનામાં સ્ત્રીસુલભ
લજ્જા મને ન દેખાઇ. સાધારણ રીતે સ્ત્રી-
ઓમાં જે સંકોચ હોય છે તે તેનામાં ન
લાગ્યો. ત્રેન ઉપડતાં જ તેણે વાત શરૂ કરી:

"આ ટ્રેન કેટલા વાગે સુરત પહોંચશે,
ભાઇ?"

"બે વાગે પહોંચશે. તમારે સુરત જવું
છે?" મેં પ્રશ્ન કર્યો.

"હા મારે સુરત ઉતરવાનું છે-કદાચ
આંખ મીંચાઇ જાય તો જગાડજો."

ટ્રેન ઝડપથી રસ્તો કાપે જતી હતી.
કોઇ કોઇવાર સ્ટેશન આવતાં અટકતી અને
ઉતારઓની નીંદ્રાને ખલેલ પાડતી આગળ
વધતી. ધીમે ધીમે યુવતીનાં નેત્રો મીંચાવા
લાગ્યાં. તે પાટલી ઉપર બીછાતું પાથરી સૂતી.
હું પણ બેઠો બેઠો નીંદ્રામાં પડ્યો.

આમ કેટલોક વખત વ્યતીત થઇ ગયા.
અચાનક ધમ્મા સાથે ગાડી ઉભી રહી.
"વા...લ...ધ...ર...", "મુસમાની ચાઇ

“મારું વતન કાઠીઆવાડમાં જ છે. મુંબાઈ તો હું તાજેતરની જ પરણીને મારા પતી સાથે આવેલી—અમે બન્ને હોળી ચકલામાં આવેલા એક ભાડીયાણીના માળામાં રહેતાં હતાં. તે માળાવાળીનું નામ વેલાંબાઈ. તે નાની ઉંમરમાં જ વીધવા થયેલી અને પતીની અગાધ સંપત્તીની માલીક બનેલી—તેની સાથે મારું મન મળી ગયું. અમે એકબીજા સાથે સંબંધ વધારી દીધો. હું વારંવાર તેની પાસે આવતી જતી.

જન્માષ્ટમીના દીવસની વાત છે. મારા પતી રજા હોવાથી મીત્રને ત્યાં ગયા હતા અને તેની સાથે નાટક લેવા જવાના હોવાથી રાત્રે મોઢા ઘેર આવવાના હતા. હું મારે માટે ફરજ તૈયાર કરવાની ગોઠવણ કરતી હતી, ત્યાં વેલાંબાઈનો સમે આવ્યો:

“રંભાખંડે ! નમને શેઠાણી બોલાવે છે.”

હું ઉપર ગઈ. વેલાંબાઈને ત્યાં તેની સંબંધી ત્રણ ચાર સ્ત્રી અને એક પુરૂષ બેઠાં હતાં. મને લેખ વેલાંબાઈ બોલી:

“આવને રંભા ! કેમ આજે બીજકુલ દેખાઈ નહીં ? આજે અહીં જ ફરજ કરજે. મેં તારે માટે તૈયાર કરાવ્યું છે.”

હું તેની પાસે જઈ બેઠી. દરેકના હાથમાં ગંજકાનાં પાનાં હતાં. વચ્ચે પૈસા પડ્યા હતા. આ દશ્ય મારે માટે તુલન હતું. હું સંકેતે સમજી ગઈ કે આ જુગાર બેસાતો હતો, પણ વેલાંબાઈ જેવી શેઠાણી પોતે જ રમે તે મારે માટે જરા આશ્ચર્યનો વીધય હતો. મારી મનની મુંઝવણ તે કળી ગઈ અને હું પ્રશ્ન કરે તે પહેલાં જ તેણે ખુલાસો કર્યો:

“આ તો શોખનું રમીએ છીએ, રંભા. જન્માષ્ટમીને દીવસે તો બધા ય રમવાના. આજનો દીવસ તો આ રમતમાં જ પસાર

કરવો લેખએ. આજે પાપ ન લાગે !” વેલાંબાઈએ પોતાની અદ્ભુત દલીલો રજૂ કરી.

“ખરી વાત છે, અમે દર જન્માષ્ટમીએ રમીએ છીએ. આજે રમવામાં દોષ છે જ નહીં.” પેલા પુરૂષે વેલાંબાઈ મતનું સમર્થન કર્યું. મારા અણુસમજુ મગજમાં આ વાત દસી ગઈ.

“રંભા ! તું પણ ચાંરપાંચ દાવ ખેલને ! બે હું આ દાવ છતી !” કહી પૈસાની ઢગલી પોતાની તરફ ખેંચતી વેલાંબાઈ મને લલચાવી. દાવમાં પડેલા જુદા જુદા સીકાઓની ઢગલી લેખ મારું મન ચળાત ચલ્યું.

“પણ મને આવડતું નથી તેનું કેમ ? મેં કહ્યું.

“તું મારી બાજુ થોડીવાર બેઠાં કરને ! એટલે તને સમજ પડશે.” એમ કહી વેલાંબાઈ મને ટુંકમાં રમત સમજાવી તથા દરેક બાજુ મને બતાવીને રમવા માંડી. નસીબનું ચક્કર ઘડી ઘડીમાં ફરતું લેખ મારું મન ઝલચાલ્યું. પણ મારી પાસે ફક્ત બેજ રૂપીઆ હતા. મારા પતી પોતાનો પગાર મારે જ સ્વાધીન કરતા અને તેમાંથી ઘરસંસારની વ્યવસ્થા હું જ કરી લેતી. તે વખતે બે રૂપીઆ બચેલા તેમાંથી મારે આવતો પગાર આવતાં સુધી નીભાવ કરવાનો હતો. આ રૂપીઆ હું રમતમાં મુકું અને ૮-૧૦ રૂપીઆ છતી જઈ તો કેટલી છુટ થાય ? એ વીચારે મને ચક્રોળે ચડાવી. અમારા મુંબઈના વસવાટ દરમિયાન અમે કોઈ પણ મહીને એક પાછ પણ બચાવી શકેલાં નહીં—બચી જ શકતી નહીં—મારા પતી એક બેઠારાની પેઢીમાં નામું લખવા જતા. શ્રમજીવીઓને સુસી સુસીને તર થયેલા માલેતુબર શેઠીઆઓ પોતાના હાથપગ સમાન નોકરોને દર મહીને ભારે (!) પગાર આપી જે ઉદારતા દર્શાવે છે, તે ઉદારતાના પુરમા અમે સદા તણાએલાં જ

રહેતાં! જોડવાળી ચંપા કોઈ દીવસ તેના પતી સાથે રીનેમા જોવા જાય અથવા વેલાં-ખાંધ કોઈ વખત મોરમાં ચોપાટીની સંકેત-ગાઉ ઉપડે ત્યારે મારા હૃદયમાં એક પ્રકારની તીવ્ર નીરાશા ઉત્પન્ન થતી. તેમ છતાં અમે સુખી હતાં. અમારો દંપતીપ્રેમ અગાધ હતો. પ્રેમ જેવી વસ્તુ ઉપર જ શ્રમ-છનીઓ જીવન ટકાવી રહ્યાં છે ને!

વેલાં ખીન્ને દાવ છતી. તેમાં રૂપીઆ તથા પરચુરણ મળી ૭-૮ રૂપીઆ હશે. નવા દાવ વખતે મેં મારી બાજુ નંખાવી. બે દાવ નકામા ગયા. મારો જીવ બળવા માંડ્યો. આટલેથી જ ઉડી જઈ એમ થયું, પણ વળી વીચાર થયો કે મારા હતા તેટલા પિ રૂપીઆ પુરેપુરા થઈ જાય તો ખીન્ને દાવ રમવો હરામ છે. ત્રીજો દાવે મારા નસીબે ચારી આપી. એક જ દાવમાં મારી પાસે દસેક રૂપીઆ આવી ગયા, મારું હૃદય આનંદથી નાચી ઉઠ્યું. મેં આટલામાં જ સંતોષ માની કહ્યું.

“મારી બાજુ હવે ન નાંખશો.”

“કેમ એટલામાં જ ધરાઈ ગઈ કે? એમ છતીને ખેતી રહેવાય? એમ તો બધા છતે એટલે ન રમે તો પછી બાજુ આગળ કેવી રીતે ચાલે? થોડીવાર તો રમ. એ તો બે દાવ જેટલું જાય અને બાર દાવ જેટલું લઈ આવે.” વેલાંખાંધએ કહ્યું. હું પાછી ફર્યા. થોડા દાવમાં શું જતુ રહેવાનું છે. ધારી મેં બાજુ ઉપાડી.

મારી બાજુ ભારે હતી. મારો આનંદ માયો નહી. હું અને વેલાં પુરૂષ-ચંદુલાલ સામસામી ઉપરા ઉપરી પૈસા નાખ્યે જ જતાં હતાં. મારા બધા પૈસા મેં દાવમાં મુકી દીધા છતાં ચંદુલાલે પણ બાજુ ન ખોલાવતાં ઉપરથી મુક્યા જ કર્યા. મારી બાજુ ભારે હોવાથી મને છતની ખાત્રી જ હતી,

પણ મુકવા માટે વધુ પૈસા ન હોવાથી હું મુંઝાઈ. ચંદુલાલ મારી મુંઝવણ કળી ગયો અને ખોલ્યો :

“પૈસા ન હોય તો તેને બદલે હાલ પત્તા મુકોને. પછીથી ગણી લઈશું.”

મેં પત્તાં મુક્યાં. રમત રસપર ચડી. ચંદુલાલ ખોલાવે જ નહી. એકએક મારા હૃદયમાં લયસંચાર થયો. બે ચંદુલાલની બાજુ મારાથી ભારે નીકળે તો? આ ખ્યાલે મને શુંગળાવી નાખી. મેં ગભરાઈ જઈને બાજુ ખોલાવી નાખી. ચંદુલાલે ત્રણ એકા જમીન ઉપર પાથરી પૈસાની ઢગલી પોતા તરફ ખેંચી લીધી. મારું માથું ભમવા માંડ્યું. મેં પૈસાને બદલે મુકેલાં પત્તાં ગણી ચંદુલાલે કહ્યું.

“તમારે મને ૧૧ રૂપીઆ આપવાના રહ્યા.”

મારાથી જવાબ આપી શકાયો નહી. મારી જીભ જ ઉપડી શકી નહી. ઘણી મુશ્કેલીથી હું “વા...ર...” કહી શકી.

“આજે ને આજે ઉતાવળ નથી” ચંદુલાલે કહ્યું. મારું મન વીચારવમળમાં પડ્યું.

“દસ રૂપીઆ છતી ત્યારે જ ઉડી ગઈ હોત તો? હું કેટલી મુખી?” મારા બે રૂપીઆ પણ શુમાન્યા અને ઉપરથી ૧૧ તું દેવું થયું. આ દેવું શી રીતે વળશે? કાલે જ કંઈ ઘરમાં લાવવું પડશે તો શી રીતે લાવીશ? પતીને શો જવાબ આપીશ?”

મારું મન ખેંચેન થઈ ગયું. હું ઉડીને મારી રૂમમાં આવી સાંકળ વાસી સૂતી. સૂતાં સૂતાં પણ એ ના એજ વીચાર. દાવ ગરીબી! રૂપીઆ! રૂપીઆ! ક્યાંથી કાઢવા? રડી રડીને હૃદય હલકુ ક્યું. રડતાં રડતાં જ મારી આંખ મીંચાઈ ગઈ.

હું કેટલીવાર ઉંઘી તેની મને ખબર નથી પણ કોઈએ મારે બારણું ફોકવાથી મારી આંખ ઉઘડી ગઈ. વેલાંખાંધનો રાગો

મને ફરાળ કરવા માટે યોજાવવા આવ્યો હતો. મને છુપ્પ પણ લાગી હતી એટલે હું ઉપર ગઇ. ચંદુલાલ અને વેલાં બન્ને પાટલા નાખીને બેઠાં હતાં. ખીજાં બધાં ચાલ્યાં ગયાં હતાં. હું પણ પાસે જઇ બેઠી. અમે ફરાળ કરવું શરૂ કર્યું.

“માનો ના માનો પણ રંભાબહેન રડ્યાં લાગે છે.” ચંદુલાલે ખાતાં ખાતાં કહ્યું.

“દસ રૂપરડી માટે આમ લોહી બગાડ ?”

“ના ના—હું રડી નથી.” રડીને કુલેલી-આંખોને છુપાવવાનો તીવ્ર પ્રયાસ કરતાં મેં જવાબ આપ્યો, “હું જરા ઊંઘી ગઇ હતી. એટલે આંખો કુલેલી લાગતી હશે.”

“તદ્દત ખોટી વાત—તમારો અવાજ પણ ભારે થઇ ગયા છે. તમે ચોક્કસ રડ્યાં છે, પણ તમારા જેવા માટે તો પૈસા ગુલામ છે. મામુલી રકમ માટે કામગીરી કાપાને કાપ આપવું એ ફીક નથી.”

ચંદુલાલનું ખોલવું મને દીવ્યની લાગ્યું. હું સમજી શકી કે તે આડકતરી રીતે મારા સૈન્યનાં વખાણ કરે છે. હું ગામડામાં ઉછરેલી એટલે મારું શરીર સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત અને ઘટીલુ હતું. તંદુરસ્તીને લીધે મારા મુખ ઉપર લાલ સુરખી છવાઇ ગઇ હતી. મારા સૈન્યનાં મને પોતાને પણ કંઈક અભીમાન હતું. પોતાના રૂપનાં વખાણ સાંભળવાં કોને ન ગમે? મારામાં ઉંડી અછલ ન હતી. ચંદુલાલનાં વચનો મને મીઠાં લાગ્યાં. મારું હૃદય કોણ જાણે કેમ તેના પ્રત્યે આકર્ષાવા લાગ્યું. મને મૌન રહેલી જોઈ વેલાંએ કહ્યું:

“ચંદુલાલ ખરૂં કહે છે રંભા. રંભા જેવી રંભા માટે તે વળી પૈસાનો ટોટો હોય?” હવે મારા મન ઉપરથી પડદો ખસી ગયો. વેલાંઆઇ વીધે ફેટલીક ઉડતી વાતો મેં સારૂંથી હતી તે મને સત્ય હતી લાગી.

મારા હૃદયમાં ભયમીશ્રીત આનંદની લાગણી થવા લાગી. અમે ફરાળ કરી ઉડ્યાં. વેલાંએ પાન ખનાવવા માંડ્યાં.

મારા હૃદયમાં તુમુલ મંથન થવા માંડ્યું હતું. એક તરફ પતીભક્તી—નીતી—અને ખીજા બાજુ પૈસાની રેલમહેલ, એશઆરામ. મારે આ બે વચ્ચે પસંદગી કરવાની હતી. એક બાજુ સુખચેન અને મોજ હતી, જ્યારે ખીજા બાજુ કંગાલીઅતમાં સારું જીવન વ્યતીત કરવાનું હતું. મને મારા પતીનો ખ્યાલ આવ્યો. તેઓએ મારે માટે કદી ખોટી શંકા ઉઠાવી નહતી. મારા ઉપર તેઓ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતા. મને જ બધું સોંપીને તેઓ નીશ્ચીતપણે ફરતા હતા. મારી સાથે બની શકે તેટલી સ્નેહાળ વર્તણૂક તેમણે ચલાવી હતી. તેમને હું દોષ દઉં? મારા અંતરમાંથી ના નો અવાજ ઉડ્યો. હું મારા વીચારમાં મગ્ન રહી.

પણ વેલાંના પાને મારું જીવન રદ કરી નાખ્યું. તેણે પાનમાં કેરી પદાર્થ નાખ્યો હશે, જેથી પાન ખાધા પછી થોડીવારમાં જ મારી આંખો ઘેરાવા લાગી. હું ત્યાં જ ગાદી ઉપર ઢળી પડી.

હું ભાનમાં આવી ત્યારે સમજી ગઇ કે મારી શી દશા કરવામાં આવી હતી. રાતના દસ વાગી ગયા હતા. ધણેકટીક લાઇટના પ્રકાશમાં મેં જોયું તો વેલાં અને ચંદુ હસી હસીને વાતો કરતાં હતાં. મારાં નેત્રો ખુલેલાં જોઈ તેઓ મારી પાસે આવ્યાં. ચંદુએ મારે માથે હાથ ફેરવતાં કહ્યું:

“ગલરાશે નહી, રંભા પૈસાની ચીંતા છોડી દો, નાહક તમારી તખ્તીઅતબગારો. હાલ તમારા ખર્ચ માટે આ લ્યો. વધુ વખતો વખત આપતો રહીશ.” એમ કહી નોટોની એક થોડડી તેણે મારા હાથમાં મુકી. એ બદમાસને લાત મારવાનું મને મન થયું, પણ

તેથી કંઈ વળે તેમ નહતુ. હું ખેડી થઇ
અને નોટાની થોકડી ભેતાં મારે મોઢું સીવાઇ
ગયુ. હું પતનને પગથીએ સરી ચુકી હતી.

* * *

ઉપજા બનાવ પછી હું ચંદુલાલ સાથે
વારંવાર ચોપારી, પાલવા બંદર વીગેરે
સ્થળેએ ફરવા જતી. કોઇ વાર વેલાંબાઈ સાથે
આવતી તો કોઇ વાર અમે એકલાં જ જતાં.
આ પ્રમાણે એક વખતે અમે બન્ને એકલાં જ
સીનેમા જોવા નીકળ્યાં. દીવસના ખેત્રમાં
જવાનુ હોવાથી મારા પતીની ધારતી મને
હતી જ નહી. અમે વીક્ટોરીઆ લાડે કરીને
નીકળ્યાં. જતાં જતાં પોતાના એક સંબંધીને
સાથે લેવાનુ જણાવી ચંદુલાલે એક મંકાન
પાસે વીક્ટોરીઆ ઉભી રખાવી.

“ઉપર ચાલને રંભા, આપણે હમણાં જ
તેમને ખેલાવીને આવીએ છીએ. કદાચ
તેમને તૈયાર થતાં વાર લાગે અને તારે
એકઠી ગાડીમાં બેસી રહેવું પડે તેના કરતાં
મારી સાથે જ ચાલ.”

અમે તે મંકાનને ખીજે માળ જઈ
એક વીશળ દીવાનખાનામાં દાખલ થયાં,
દીવાનખાનુ કીંમતી ફરનીયરથી શણગારેલુ
હતુ. મને એક સોફા ઉપર બેસાડી ચંદુ-
લાલ અંદરની રૂમમાં ગયો. થોડી વારે એક
આધેડ વયની સ્ત્રી સાથે બહાર આવી
તેણે કહ્યું:

“તું બેસ રંભા, હું નીચે સોડાવાળાને
ખોલાનીને આપું છું.”

ચંદુલાલ ગયો. હું પેલી સ્ત્રી સાથે વાતે
વળગી. દસ પંદર મીનીટ થઇ પણ તે
આગ્યો નહી એટલે હું મુંઝાઇ.

“હજી કેમ ન આવ્યા? સોડાવાળાની
ફૂકાન કેટલીક આધી છે?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“તેઓ હવે આવવાના જ નથી. તારે
અહીં જ રહેવાનુ છે. ચાલ કપડાં બદલી

નાખ ભેઉં. કેવી રૂપાળી ડાહી છોકરી છે!”
પેલીએ મને કંઈક ધમકાવી, કંઈક લજ-
ચાવી કહ્યું. મને એકએક ભયંકર સત્ય
સમજાઇ ગયું કે હું કુટુંબખાનામાં ફસાઇ
પડી હતી! પાછળથી મને ખબર પડી કે
ચંદુલાલ એક ભયંકર મનુષ્ય હતો. તે
કાઠીયાવાડ, સીંધ અને અન્ય સ્થળેથી ખુબ-
સુરત છોકરીઓને લાવીને તેમના હોહીનો
વેપાર કરનાર ચામડાનો દલાલ હતો!
સમાજને ફોલી ખાનારા આ ભયંકર કીડાએ
મારી પાછળ ફેકટન. પૈસા નહોતા વેચ્યાં.
મને વેચીને એ પૈસાથી કેટલાય ઘણી રકમ
તેણે પોતાના ખીસામાં મુકી હતી.

હું આ જીવતા દેજખમાં રહેવા તૈયાર
ન હતી. મેં જટકવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા
પણ મારી “કીંમત” બ્રાજ સાથે વસુલ
થયા પછી જ મને છુટી કરવામાં આવશે
એમ મને મારી “માલીકલું” સંભળાવી
દીધું! લાચારીએ મારે તેના ધંધાનો સ્વીકાર
કરવો પડ્યો.

* * *

આમ કેટલાક દીવસ વીતી ગયા. અચાનક
નકે એક વખત અમારે ત્યાં એક રાજવંશી
મહેમાન આવી ચડ્યા. એકાંતમાં મેં મારી
કથની તેમને સંભળાવી મારો ઉદ્ધાર કરવા
વીનવણી કરી. પોતાની રખાત તરીકે રાખ-
વાની શરતે તેમણે તેમ કરવાનું કબુલ્યું.
હું આ નરકાગારથી કંટાળી ગઇ હતી.
મારે છુટવું હતું. મારે બહારની સ્વતંત્ર હવા
લેવી હતી. તરત જ તેમણે મારી “કીંમત”
બ્રાજ સાથે આપી દઇ મારો છુટકારો કર્યો.
તેમણે મને પોતાના મુંબાઇ ખાતેના બંગ-
લામાં લઇ જઈ રાખી. ક્યાં એક સમયની
સાધારણ સ્ત્રીતીની ગરીબડી રંભા, અને
ક્યાં મોટરમાં ફરતી પ્રત.પદુમારની હદયાસી!

કેવો અદ્ભુત જીવનપટ્ટો ! અને આ જીવન-પટ્ટો કોને આભારી છે ? જન્માષ્ટમીની એક રમતને ! એ રમતે મારા જીવનને પાયમાલ કરી નાખ્યું છે.”

બોલતાં બોલતાં રંભા ઉશ્કેરાઈ ગઈ. તેનો દેખાવ રણુચંડી સમો થઈ ગયો હતો. તેને શાન્ત પાડવા મેં પુછ્યું :

“પણ તમે સુરત કેમ જાવ છો ?

“પ્રતાપકુમાર હુમસ બંગ્લો રાખવા ગયા છે. બંગ્લાનું નક્કી કર્યા પછી તેમણે મને બોલાવવા તાર કર્યો તે મુજબ હું ત્યાં જાઉં છું.”

* * *

“તમે ચંદુલલની તપાસ કરાવી હતી ?”

“મારા જીવનનું સત્યાનાશ વાળનાર એ બદમાસને હું છોડું ? પણ એટલા હુંકા સમયમાં તો તેણે ગળ્યું કર્યો છે. વેઠાંગા-ધનો માળો, મીઠકત વીગેરે વેચાવી નાખી તેને લઈ તે કંઈક ઉપડી ગયો છે. મને ધાસ્તી છે કે તે બીચારીની પણ તે એવી દશા કરશે.”

“તમને આ જીવન ગમે છે ?” મેં તેનું હૃદય તપાસના પુછ્યું.

“આવું જીવન ! હું હા કે ના કહી શકતી નથી. પણ તમે જ કહી શકો છો કે સમાજમાં મારા જેવી માટે સ્થાન જ નથી. પતી તો હવે સંઘરે જ નહી. માઆપ શીટકાર વરસાવે. સાતીજનો નાકનું દીયકુ ચઢાવે. સમાજ મને હાંધી રહે. એ બધા કરતાં બહેતર છે કે-

હું પ્રતાપકુમારની “શણ્ડી” તરીકે જ રહું.” અમારી હાંદગી બહુ બહુ તો ૫-૭ વરસની, એ તો તમે જાણો છો ને ? અને રજવાડો એટલે રાજા, વાળાં અને વાંદરાં. ઘડીમાં ધજા થાય તો પટરાણી પદે સ્થાપે, અને ઘડીમાં બીખારણી પણ સુરી હાલત કરી કાઢી મુકે. માટે હાલ તો કુમારને હુંટાય તેટલો હુંડીશ. કાલની કોને ખબર છે ?”

રંભાનાં નેત્રો ચમકવા લાગ્યાં. વાતચીતમાં રેશનો એક પછી એક જતાં હતાં. સુરત નજીક આવતું જતું હતું. તેણે સર-સામાન તૈયાર કરવા માંડ્યો. રેશન આવતાં ગાડી ઉભી રહી. તરત જ અમારા ડબ્બા પાસે ક્ષીચીસ અને ગુલાબી ફેંટામાં સજ્જ થએલા એક દેખાવડા જુવાને આવી બારણું ખોલ્યું અને સ્મીત કરી, રંભાનો હાથ પકડી તેને નીચે ઉતારી. તેની સાથે આવેલા તેના હજુરીઆ જેવા દેખાતા નોકરોએ સામાન ઉતારવા માંડ્યો. સામાનની વ્યવસ્થા કરી તેઓ બન્ને દીકરીના દરવાજા તરફ વળ્યાં. જતાં જતાં રંભાએ પાછું વાળી એક ડબ્બી ફેંટી. અજ પ્રતાપકુમાર એમ જણાવવાનો તેનો આશય હશે !

* * *

ટ્રેન ઉપડી-રાત ૧૧ રેલ્વે સ્ટેશનમાં દુર દુર દેખાતું સુન્દરીનું નૈસર્ગિક સૌન્દર્ય અમકી રહ્યું. જાણે પ્રપંચ અને જીવકપટ્ટી ભરેલા આ વીશ્વની દુર મસ્કરી કરતું ન હોય !

નવયુગ

આપને માટે થોડા ખર્ચે દુનિયાભરની ગુજરાતી આલમમાં ‘સેલ્સમેન’ થઈ શકે છે.

પેટને માટે શ્રીટનની પ્રવૃત્તિ

લેખક

કુલ્યાણરાય ન. જોશી

ઈંગ્લાંડના લોકો પૈસાં વેપારી અને પછી જે હોય તે. આ ઉકાળું રહસ્ય હીંદુસ્તાનનાં લોકોથી અજાણ્યું રહ્યું નથી.

ચોરસ માઇલ

ઈંગ્લાંડનો વીસ્તાર ૫૦૮૦૦

વેલ્સનો વીસ્તાર ૭૫૦૦

સ્કોટલેન્ડનો વીસ્તાર ૨૬૮૦૦

આયર્લેન્ડનો વીસ્તાર ૩૨૬૦૦

કુલ વીસ્તાર ૧૨૦૭૦૦

આ એક લાખ વીસ હજાર ચોરસ માઇલના વીસ્તારમાં આશરે ચાર કરોડ માણસો વસે છે. હીંદુસ્તાનનો વીસ્તાર ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલેન્ડ અને આયર્લેન્ડના વીસ્તાર કરતાં લગભગ તેરગણો છે, અને હીંદુસ્તાનની વસ્તી એ પ્રદેશની વસ્તી કરતાં તેરગણી નથી. તેમ છતાં હીંદુસ્તાનમાં લાખો માણસોને વાણુ વગર સુધં જવાના પ્રસંગ આવે છે; અને ઇંગ્લાંડમાં મોટા ખર્ચે સર્વ સાધનથી ભરપૂર Poor Houses માં રહેનારા માણસો પણ બહુ હોતા નથી. તેનું એક કારણ એ છે કે, અંગ્રેજ પ્રજા વ્યક્તીનો વીચાર જેટલો કરે છે, તેટલો જ વીચાર સમષ્ટીનો-પ્રજા-સમસ્તનો કરે છે. આજના વીચારમાં અંગ્રેજ

સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ભોગવતા ક્રીસ્તને પેટનો ખાડો પુરવા માટે ભેખતી વસ્તુઓ પોતાની જીમીમાંથી મળી શકતી નથી. તે માટે તેને ખીજા દેશો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. એ આધાર સામ્રાજ્યના વીસ્તારમાં જ સંક્રામ્ય તે માટે ક્રીડીશ મુત્સદ્દીઓ, વ્યાપારીઓ, વીદ્વાનો અને ધનીકો કેવાં રચનાત્મક કાર્યો કરે છે, તે અત્યારના હીંદીઓએ-મુઝરાતીઓએ જાણવું, સમજવા અને આચારમાં ઉતારવા જવાં છે.

જેટલા મરાયુજ જાણ્ય છે, તેટલા જ મરાયુજ તે ભવીષ્યની કાલ માટેના વીચારમાં પણ હોય જ છે.

શ્રીટનની ભૌગોલીક સ્થિતિ એવી છે કે પોતાની ચાર કરોડ વસ્તી માટે ખાદ્ય પદાર્થો તે પોતાના દેશમાંથી મેળવી શકે તેમ નથી. જ્યનની સાચી જરૂરીયાત માટે પણ અંગ્રેજોને શ્રીટનની બહારથી આવતી ચીજો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. બહારથી આગળોટો ખાદ્ય પદાર્થ ભરીને ઇંગ્લાંડને અંદર ન આવે-એ માસ સુધી ન આવે-તો જેમ હીંદુસ્તાનમાં એ માસ વરસાદ મોટો પડે અને લોકોના જીવ ઉંચા નીચા થાય-તેમ શ્રીટનના લોકોના જીવ ઉંચા નીચા થઈ જાય તેવી સ્થિતિ છે. શ્રીટનને પોતાના ખાદ્ય પદાર્થો માટે પરદેશી અને હરીફ રાજ્યો ઉપર વધારે અવલંબીને રહેવું ન પડે તેવી ઝીણું વટથી અંગ્રેજ રાજદ્વારી મુશ્કેલીએ ક્રીડીશ સામ્રાજ્યના જુદા જુદા દેશો સાથે રાજદ્વારી રીતે સંબંધો બાંધ્યા છે અને તેથી શ્રીટન માટેની રોટલી ઓસ્ટ્રેલીયામાં પકવવામાં આવતી હોય છે અને શ્રીટનનું માખણ સામ્રાજ્યના અજાણ્યા ખુણામાં થતાં વડોળામાંથી તૈયાર થતું હોય છે. રોટલી પકવનાર ભડીઆરા દેશને ખજાર નથી હોતી કે તે પોતાના દેશને સમૃદ્ધ બનાવવા ભડીઆરાનું

કામ કરે છે કે, બ્રીટનની જુખ મટાડવા એ ધંધો ચલાવે છે. બીયારી વહોણા વહોવનાર ગોવાલજોને લાગ્યે જ ખચર હોય છે કે તેની મહેનતનો મોટો ભાગ ઇંગ્લાંડના ટેબલો ઉપરની રક્ષાખીઓને શણગારવા વારતે અને સંતોષવા વારતે ખર્ચાઈ રહ્યા છે.

બ્રીટનમાં છેલ્લું મહાન યુદ્ધ થયા પછી આ દીશમાં ગંભીર વીચાર ચલાવવામાં આવ્યા હતા; કારણ કે યુદ્ધ પ્રસંગે રોટલીની જોટલી ચીંતા બ્રીટનમાં ઉભી થઈ હતી તેટલી જવલ્લે જ ભુતકાળમાં અન્ય પ્રસંગે થઈ હશે. એ ચીંતાની રજકણોમાંથી એક સંસ્થાની સ્થાપના સને ૧૯૨૬ માં થયેલી છે. તે સંસ્થાનું નામ Empire Marketing Board-સાત્રાજ્યનું બજારમંડળ-છે. એ સંસ્થા બ્રીટીશ પાલમિન્ટે સ્થાપી છે.

આ સંસ્થાનો હેતુ બ્રીટીશ સાત્રાજ્યમાં ખાદ્ય પદાર્થો અને શરીરની ઇતર જરૂરીયાતની ચીજોમાં જોઈતા પદાર્થો મોટ પ્રમાણમાં તૈયાર કેમ થાય તેની ચેરવી કરવાનો છે, અને તે પદાર્થોની જાતમાં પણ સુધારો કેવી રીતે થાય તેની તજવીજ કરવાનો છે. ઇંગ્લાંડમાં, સ્કોટલેન્ડમાં અને આયર્લેન્ડમાં બ્રીટીશ સાત્રાજ્યની ચીજો વાપરવાનું વલણ વધારે થાય-અને એ રીતે તે દેશની વસ્તીને એમ લાગ થાય, કે તે મોટાં સાત્રાજ્યની વસ્તી છે અને એ સાત્રાજ્યમાં બીજા લાઈઓ છે તેમને માટે જોઈતા પદાર્થો પેદા કરવામાં રોકાયા છે.

આ હેતુ પાર પાડવા સાર આ સંસ્થા ખુબ પ્રવૃત્તિ કરે છે, ખુબ ખર્ચ કરે છે, અને રાજ્યની લાગવગનો ખુબ ઉપયોગ કરે છે.

આ કામ સર્વાંગસંપૂર્ણ થાય તેટલા સાર આ યોડની જુદી જુદી સમીતીઓ નીમવામાં આવી છે. મુખ્ય યોડને મદદ

કરવા નીચે પ્રમાણે કામ કરનારી સમીતીઓ છે: (૧) શોધખોળ માટે નાણાની મદદ આપનાર સમીતી. આ સમીતીના ૧૯૨૯-૩૦ ના બજેટમાં ૪૮૨૦૦૦ પૌન્ડની રકમ આવા કામે ખર્ચવા કાઢેલી હતી. તે ઉપરાંત તેટલી જ રકમ બ્રીટીશ સાત્રાજ્યના તે તે પેદાશ ઉગાડનાર દેશ પાસેથી લેવાની યોજના રાખી છે. (૨) ખરીદીની બજાર સમીતી (૩) પ્રકાશન સમીતી. આ સમીતીનું કામ ઘણું સરસ અને મોટા પાયા ઉપર થઈ રહ્યું છે. ૧૯૨૯-૩૦ ના વાર્ષિક બજેટમાં આ સમીતીના ખર્ચ માટે ૩૬૦૦૦૦ પૌન્ડની સવડ રાખવામાં આવી હતી.

પ્રકાશન સમીતી નીચેના સાધનનો ઉપયોગ કરે છે:

(ક) વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર ખબરો.

(ખ) બીજા ઉપર લગાડવાના દીવાલ-પત્રકો-૪૫૦ શહેરોમાં લગાડવા માટે ૧૭૮૦ દીવાલપત્રકો ફ્રેમ લગાડીને તૈયાર કર્યાં હતાં. આ દીવાલપત્રકના જુદા જુદા વીધયો હતા. સાત્રાજ્યની દ્રાક્ષ, પીંછાં, રેવા, માછલી, તમાકુ, માખણ, પાણેલાં જાનવરો, જેવી ચીજોની તથા અસ્ત્રેલીઆ, ન્યુઝીલેન્ડ, સૈપ્રસ, ફ્રેન્કો, મોરીશીયસ, વેસ્ટ ઇન્ડીઝ, વગેરે દેશોની માહિતી એ પત્રકોમાં આપવામાં આવે છે. નીશાળો માટે ખાસ દીવાલ-પત્રકો તૈયાર કરવામાં આવે છે. આવાં પત્રકો મેળવવા માટે ઇંગ્લાંડ સ્કોટલેન્ડની ૨૧૦૦૦ નીશાળોએ આ યોડને ૧૯૨૯-૩૦ માં અરજ કરી હતી.

(ગ) ચોપાનીઆં-નવાં લખાવીને, અને જુનાંની ખીજ આજીવની કલાવીને વહેંચવામાં આવે છે. આવાં ચોપાનીઆ લગભગ ૨૦ થી ૨૫ લાખ જેટલાં એક વરસમાં વેંચાય છે.

(૬) **લાપલો**—એક વરસમાં ૨૪૦૦ લાપલો ખીટીશ સાત્રાજ્યની પેદાશ ઉપર ઇંગ્લાંડમાં આપવામાં આવે છે. આવાં વ્યાખ્યાનો લગભગ પાંચ લાખ માણસોએ સંભાળ્યાં હશે.

(૭) **બ્રોડકાસ્ટીંગ**—ફેટલીક હકીકતો તાર વગરના રેડીઓથી પહોંચાડવામાં આવે છે. જીએને ધરગથુ ચીજોની જાણ થાય માટે આવી ચીજો ઉપરની વાતચીત રેડીઓ મારફત જીઓની સલામાં પહોંચાડવામાં આવે છે.

(૮) **પ્રદર્શનો-બજારસંતાહ**—લુદે-સ્થળે પ્રદર્શનો ભરીને, બજારો ભરીને અને માવના વેચાણ કરાવીને સાત્રાજ્યને માટે મોટા ધરાક ઉભા કરવામાં આવે છે.

(૯) **વેપરી મંડળોની સલાઓ.**

(૧) **સીનિમા-દ્રશ્યો**—લુદી લુદી પેદાશની શીરો તૈયાર કરાવી બતાવવામાં આવે છે. શાળાઓમાં એ શીરો મોકલવામાં આવે છે. શીરો ઉછીની આપવામાં આવે છે.

(૪) **ફળદ્રુલ સમીતી**—સાત્રાજ્યના ફળની પ્રવૃત્તિ વધે અને વીકાસ પામે તે તરફ લક્ષ રાખે છે.

(૫) **ફીલ્મ સમીતી**—પ્રકાશન સમીતીને મદદલુત થાય છે.

(૬) **ખેતીની પેદાશનું અર્થશાસ્ત્ર ઉકેલનાર સમીતી.**

(૭) **(કાસીની) સંસ્થાનોની મદદ**—આપનાર પેદાસમીતી.

(૮) **લોકશીક્ષણ પેદાસમીતી**—(પ્રકાશન સમીતીને મદદ કરે છે.)

(૯) **પરચુરણ છુટકાંધીઆણું**—વેચનાર વેપારીઓને સલાહ આપનાર સમીતી.

(૧૦) **છુટકાંધે વેચનારાને સલાહ**—આપનાર સમીતી.

(૧૧) **સંઘરો કરેલાં ફળોમાં છ-વાત ન પડે તેની સલાહ**—આપનાર સમીતી.

(૧૨) **દુધ માખણ-ધીની નવી શોધ**—ખોળ કરનાર સમીતી.

(૧૩) **દુધ માખણ ધી, વગેરેની ઘટતી**—ખજારો પુરી પાડનાર સમીતી.

આ સમીતીઓના કામ થયા જ કરે છે. તે સીવાય ખીટન સરકારનું ખેતીવાડીનું અને માછલાંવાડીનું પ્રધાનમંડળ—ખાસ કામમાં રોકાયું છે. ઇંગ્લાંડમાં, સ્કોટલાંડમાં અને આયર્લેન્ડમાં ખાસ પદાર્થો અને જીવનની જરૂરીઆતો કેવી અને કેટલી થાય છે તેના અહેવાલો પ્રકટ કરવાનું, તેમાં સુધારો વધારો થાય એવા અખતરાઓ કરી બતાવવાનું, અને પ્રત્યક્ષ વેપારમાં તે ચીજો કેવી રીતે આવી શકે તેના અખતરા કરવાનું કામ એ પ્રધાનમંડળ કરે છે, તે પ્રધાનમંડળને આ સાત્રાજ્ય બજારમંડળ ૪૦૦૦૦૦ પૌન્ડની મદદ દર વરસે આપે છે. અત્યાર સુધી ૨૩ મોટા રીપોર્ટ આ પ્રધાનમંડળની દેખરેખ નીચે પ્રકટ થયા છે. વેપારી સુધીમાં ખીટનની પેદાશ કેવી રીતે સ્થાન લઇ શકે તેના અખતરા માટે ૧૨૦૦૦૦ પૌન્ડની ખાસ ગ્રાંટ સાત્રાજ્ય બજારમંડળે આ ખેતીવાડી પ્રધાનમંડળને આપી છે. સ્કોટલાંડને લુદી ગ્રાંટ આપવામાં આવી છે. ઇંગ્લાં, માછલાં વગેરે પેક કરવાના સ્ટેશનો સ્થપાય છે; તેને સગવડભરેલી રીતે એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે ફેમ લઇ જવાય તેની યોજનાઓ ઘડાય છે. એ સીવાય આ પ્રધાનમંડળ તરફથી દર અડવાડીએ—“ફળદ્રુલ સમાચાર”, “દુધમાખણ સમાચાર”, “સૂકા ફળના સમાચાર”—પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

આ બધી પ્રવૃત્તિ ઇંગ્લાંડની સરકાર શા માટે કરે છે? ઇંગ્લાંડના ડાહ્યા માણસો શા માટે તેમાં રોકાયા રહે છે? હજારો પૌન્ડની મદદ એવાં કામમાં શા માટે અપાય છે અને ખર્ચાય છે? ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલાંડ અને આયર્લેન્ડની વસ્તીનું પેટ ભરવાની તકલીફ જેમ અને તેમ ઓછી પડે માટે જ.

આ બધી પ્રવૃત્તિનું પરીણામ લાભકરક આવતું હશે? હા—જરૂર. લુઓ, થોડાક આંકડા અહીં મુકવામાં આવે છે—તે તપાસો અને ખાતરી કરો.

પ્રિટનની આયાત.

વસ્તુ.	ઉત્પત્તિસ્થાન.	અગત્યાં વરસોમાં.	૧૯૨૬ માં.
રે સીન અને સુલતાના દ્રાક્ષ.	ઓસ્ટ્રેલીઆ.	૫૬૫,૦૦૦ હંદરવેટ ૧૯૨૭	૭૨૦,૦૦૦ હંદ.
મોટી દ્રાક્ષ.	ઓસ્ટ્રેલીઆ.	૧૮૩,૦૦૦ હંદરવેટ ૧૯૨૪	૨૪૦,૦૦૦ હંદ.
માખણ ગીઝ.	ન્યુઝીલેન્ડ.	૧૨,૫૫,૦૦૦ હંદરવેટ ૧૯૨૫ ૧૬,૧૨,૦૦૦ હંદરવેટ ૧૯૨૭	૧૩૧૩,૦૦૦ હંદ. ૧૮૦૨,૦૦૦ હંદ.
ઈંડા.	ઓસ્ટ્રેલીઆ દક્ષીણ આફ્રીકા ન્યુઝીલેન્ડ	૩,૩૫૦,૦૦૦ ડઝન ૧૯૨૬ ૩,૭૨૦,૦૦૦ ડઝન ૧૯૨૭ ૧૪૦,૦૦૦ ડઝન ૧૯૨૮	૩૭૮૦,૦૦૦ ડઝન ૩૯૪૦,૦૦૦ ડઝન ૨૨૦,૦૦૦ ડઝન
નારંગી.	દક્ષીણ આફ્રીકા	૫૩૪,૦૦૦ હંદરવેટ ૧૯૨૮	૬૭૦,૦૦૦ હંદ.
કેળાં.	વેસ્ટ ઈન્ડીઝ	૩૫૮૧,૦૦૦ લુમ ૧૯૨૬	૪૦૧૫,૦૦૦ લુમ.
આલુ.	હીંદુસ્તાન સીચીન.	૩૦૩,૫૦૦,૦૦૦ રતલ ૧૯૨૭ ૧૪૨,૫૦૦,૦૦૦ " " "	૩૦૭,૬૦૦,૦૦૦ રતલ ૧૫૩,૨૦૦,૦૦૦ " "

આ આંકડા કેટલીક મીઠાના જ આપ્યા છે. તે પરથી જણાય છે કે સામાન્યતઃ ખીજા ભાગમાંથી નેટલું ધસડી શકાય તેટલું ધસડવાના પ્રયાસ પ્રીટનમાં થઈ રહ્યા છે.

હીંદુસ્તાન જેવી કામધેતુ જોને હુએ છે તેને શો તોડા હોય ?

પરંતુ આ ઉપરથી હીંદુસ્તાનના આગેવાનો વીચારે કે આપણે શું કરીએ છીએ ? આપણી પ્રગતને સુકા રોટલો અને મરચાંની ચાટણી પહોંચી વળે એટલી પણ તબવીજ આપણે કરીએ છીએ ?

આપણા દેશની ધણી પેદાશ ઉપર શોધ-ખોળ થવાની જરૂર છે; ધણી ચીજો માટે બજાર હિલોં કરવાની જરૂર છે, ધણી ચીજોની ઉત્પત્તિ વધારી શકાય તેવા શાસ્ત્રીય અખતરા કરવા નેહએ. અનાજની જાત હલકી પડતી જાય છે માટે ખીયામાં ફેરફાર કરવા નેહએ; ઢોરની એલાદ ઉતરતી જાય છે માટે ઢોરઉછેર માટે પુખ્ત વીચારો થવા નેહએ. શાકભાજી, ફળપ્રલ જ્યારે દેશમાં પાકે છે ત્યારે અડળક પાકે છે—તે દરેકની બજાર શોધવી નેહએ. તેનો સંધરો કરવાની કળા

શોધવી નેહએ. સરકારના અમલદારોએ આ કરવાનું હોય છે પણ મહેસુલ ઉધરાવીને કે કૃષિદાના બળથી શાંતીસુલભ રાખીને જ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવાના અમલદારોને આ જીવવાની કળાના કામ કરવાં ક્યાંથી ગમે ? દેશી રાજ્યના અમલદારો પણ ખીંટારા રાજ્યની ઢબ ઉપર જ કામ કરે એટલે દેશ આખામાં એક જ પીઝા અને એક જ અનુભવ.

વેપારીમંડળો દેશમાં સ્થપાયાં છે, પણ કોઈ વેપારી મંડળે પોતાના પીટાનવેન્તા રોક્યા નથી, કોઈ મંડળે પોતાના પ્રકાશનોથી લોકશીક્ષણનું કામ કર્યું નથી. વડોદરા રાજ્ય અને મહેસુર રાજ્યના કેટલાકે પ્રકાશનો અને અખતરા એ દીશમાં થોડુંક કામ કરે છે. પણ તેમાં ફળદાયી કામ કરવાની દાનત કરતાં કામગો હિલા કરવાની દાનત જરા વધારે હોય તેવું માનવાને મને લાલચાય છે.

જગતમાં પ્રથમ સત્ય ભલે હોય—જતાં પેટ ભરવાની પેરવી જ પ્રભ કરશે તે જીવશે એ વાત ચોક્કસ છે.

(આ લેખમાંની હકીકત Empire Marketing Board ના ૧૯૨૬-૩૦ ના અહેવાલમાંથી લેવામાં આવી છે.)

હિંદ અને ખ્રિસ્તન

એક પત્ર

: લેખક :

મુમત

ખીજ સ્ટ્રીટ, આર્થર રોડ

હંમ્પસ્ટેડ.

લંડન : તા. ૭ મી જુલાઈ.

પ્રીય ભાઈ...

લંડનમાં આજકાલ જોટલી હીંદની વાતો થાય છે તેટલી ભાણે કોઈ વખત થઈ હશે. ખ્રિસ્તનું એક પણ વર્તમાનપત્ર એવું નથી કે જેમાં સાયમન વૃત્તાંત અને હીંદની લડત વીધે ખરીબોટી વાળતો આપવામાં આવતો નહોતો. જહોન બુલનાં બાળકો વ્યાપારી પ્રભુ છે, અને હીંદની હાલની લડતથી એમના વ્યાપારને સફળ અસર થવા માંડતાં જ ખુબ બગલગાટ મચ્યો છે. અંગ્રેજોને એમ મનાવવામાં આવે છે કે ૧૮૫૭ કરતાં પણ હીંદનો હાલનો બગલો વધુ ભયંકર છે, ૧૫ માં તો લશ્કરીઓએ બગલો કર્યો હતો, ત્યારે અંગ્રેજોનો પક્ષ લેનારા ઘણા હતા. બગલખોર લશ્કરીઓની લાગવગ અમુક હદ માં જ મર્યાદીત હતી, પણ આ બગલો તે આરે દીશાએ ફાટી નીકળ્યો છે.

અને જનતાને એમ કરીને હીંદની વીર-દમાં ખુબ ઉશ્કેરવામાં આવે છે. તેમ કરતાં હીંદી નેતાઓને પુષ્કળ ગાળો એ આપવામાં આવે છે. ઉપરાંત આ લડત તો માત્ર થોડાક ઉજળાયાત હીંદુઓની જ છે એમ પણ મનાવવામાં આવે છે. અને ગમે તે રાજદ્વારી મત કે પક્ષનો માણસ લખતો હોય તોપણ તેમના સુર લગભગ એક જ જાતના હોય છે. એ ઉપરથી તમે વીચારી શકશો કે, હીંદ વીધે અહીં બધા કેવી જાતનો હિરો મત ધરાવે છે.

મી. એ. જી. ગાર્ડીનર વીદ્વાન ખ્રીષ્ટીય પુરુષ મનાય છે. 'જહોન બુલ' માં 'ડહાપણના ૧૨,૦૦૦,૦૦૦ રાખો'ના નામે સાયમન ભક્ષામણો વીધે લખતાં તે કહે છે: "આ મુદ્દા ઉપર માત્ર ભારતનું જ ભાવી અવલંબનું નથી, પણ ખ્રીષ્ટીય સામ્રાજ્યનું ભાવી અવલંબી રહ્યું છે, કેમકે હીંદ એ ખ્રીષ્ટીય સામ્રાજ્યની સાંકળનાં મધ્યખીંટુની તેમ જ અગત્યની કડી છે." તે પછી હીંદ વીધે લખતાં તે કહે છે: એ તો મોટો

ખંડ છે, તેમાં અનેક જાતો છે, અનેક ભાષાઓ અને અનેક મતપંથોમાં તે વહેંચાઈ ગયેલા છે. તેના પોણા ભાગની પ્રજા આદીયુગનાં ગામડાંમાં વસે છે, તે લોકોને અંધારયુગ તરફ વધુ મમતા છે, હીંદુ મુસલમાનો અંદર અંદર લડી રહ્યા છે, એ બે જાતોની કાયમની અથડાઅથડી ખ્રીટીશ કાષ્ટને લીધે જ અંકુશમાં રહે છે, એ ખ્રીટીશ કાષ્ટને દુનિયામાં ખીજા કોઈ દેશ ન જોઈ હોય તેવી શાંતિ અને સંરક્ષણ આપ્યાં છે, તે કાષ્ટ લઈ લો એટલે હીંદની દશા અંદર અંદર ઝથડતા લશ્કરી સરકારોની એડી નીચે છુંદાતા ચીન જેવી બની જશે. બજવાના પહેલા ફળ તરીકે જ આપણે જોઈએ છે તેમ સરહદના તાલકાવાળાઓનાં ઘાડાં ખુનો કરતા અને આગો લગાડતા હીંદની સપાટ ભુમી ઉપર ઉતરી આવ્યાં છે. એ બજવો જો કાવ્યો અને ખૈયરઘાટ ખુલ્લો થઈ ગયો એટલે તેમની વાસે વાસે જ એમના જ જેવાં કામો કરતા આફ્રીકીઓ અને અફઘાનોનાં ઘાડાં ધસ્યાં આવવાનાં જ. હીંદમાં ખ્રીટીશોએ કરેલા કામનો સરવાળો આપતાં એ વીદ્વાન અંગ્રેજ કહે છે: હીંદ ઉપર હુમલા થતા તેમણે અટકાવ્યા છે, ન્યાયી કારભાર કર્યો છે, હીંદમાંના પ્લેગ અને દુષ્કાળો ઉપર તેણે વીજળી મેળવ્યો છે. અને આ બધું એટલા થોડા લશ્કરીઓ તેમજ સનદી નોકરોની મદદથી કે, આટલા થોડા ખર્ચે આવું કામ ખુદ યુરોપમાં પણ ચમત્કાર જ મનાય. ત્યારે સ્વતંત્રતા માટેના પોકારો કાણુ કરે છે, તે વીધે પ્રશ્ન ઉભો કરી નીંઠ ગાડીનર કહે છે: ખ્રીટીશ રાજની જડ-મુળ ઉખેડી નાખી ખ્રીટીશોને દરિયાપાર ધકેલી દેવાના પોકારો આમ છતાં કોની તરફની સંભળાય છે? સ્વતંત્ર હીંદી સંસ્થાનો કે હીંદી રાજ્યો તરફથી, મુસ-

લમાનો તરફથી, કે જીવનથી કચડાઈ રહેલા પ કરોડ અંત્યજને તરફના એ પોકાર નથી, તેમને તો ખ્રીટીશ સત્તા જોઈએ છે. એ પોકાર કરનારા તો, શ્રીમંત અને આપખુદ એવા મુકીભર પ્રાણણો જ છે, તેઓ હીંદને માત્ર પોતાની સત્તા નીભાવી રાખવા જ પોતાના હાથમાં લેવા માગે છે. આ લડત હીંદને સ્વતંત્ર કરવાની નથી, પણ જનતાને ધર્મ અને જાતીનાં બંધનોમાં જકડી લેવાની છે. આ એક કાવતરું જ છે અને તેને મક્કમ હાથે ઘણી દેવાની જરૂર છે. હીંદને સ્વરાજ મળવાની વાર છે. કેમકે હીંદ જ તે માગે મુશ્કેલ બનાવ્યો છે. અત્યારે તો મોન્ટેફર્ડે ચોજનામાં થોડાક મુદ્દારા વધારા કરી શકાય.” સાયમન વૃત્તાંતના ખીજા ભાગ ઉપર ‘હાથી માટે પુલ’ એ મથાળા નીચે લખતાં એ ભાષ્યે પોતાની જુની જ દલીલો આગળ દરી છે અને રાધદમીઅરની ટીકાઓની કંઈક ટીકા કરવા છતાં, તેણે એના જ વીચારો સહેજ ફેરફારવાળા ભાષામાં રજુ કર્યાં છે. અહીં તો હીંદની વીરહમાં જે ન ખોલે તે ખોલું! એડગર વોલેસ નવલકથાઓ લખવામાં જાણીતા છે. એણે પણ ‘લંડન ઓપીનીઅન’ જેવા પત્રના એક અંકમાં હીંદ વીધે લેખ ધસડી કાઢ્યો છે. પોતે કહે છે: “આ પત્રમાં રાજકીય વીધથા ચર્ચવાતું મારું કામ નથી”, છતાં તે પોતે તો એવી ચર્ચા જ કરવા ખેઠો હોય છે. તેને ય સામ્રાજ્ય માટે ચીંતા છે. તે કહે છે: “જો હીંદ ગયું તો સામ્રાજ્ય ગયું સમજજો. તમારા ધરના આગલા ખંડમાં જો કોઈ અજાણ્યાઓ આવડવા લાગે તો પછી તે ધર તમારું નહીં રહે, તેમાં સહી શકાશે નહીં. જો કોઈ કીનાખોર તત્ત્વો હીંદમાંની ખ્રીટીશ સત્તાનો નાશ કરે તો પછી સામ્રાજ્યનો વીનાશ જ સમજજો. કેમકે હીંદ તો

તેને જીવંત રાખવાની ચાવી છે.” તે પછી હીંદી નેતાઓ ઉપર તે પણ હલકા હુમલા કરે છે, અને હીંદને રહેવા લાયક અંગ્રેજોએ ખનાવ્યો અને બ્રીટીશોએ ત્યાંથી પ્લેગ અને દુષ્કાળને મારી હક્કવા પોતાનાં નાણાં અને રક્ત ખર્ચ્યાં એવી વાહીયાત વાતો કરે છે. આ તો સામાન્ય વીદ્વાનોનાં મન પણ ફેટલી હદ સુધી હીંદ માટે કલુષીત તેમજ એકલ-પેટાં અને કેવળ અજ્ઞાન ઉપર આધાર રાખનારાં છે, તે બતાવવા માટે હું લખું છું.

હવે ખીજા મુત્સદ્દીઓ શું કહે છે તે જરા બતાવું. રાયરમીઅરની તો પત્રીક જ તમને મોકલાવું છું* તે ઉપરથી તમે એ ઝેરીલા માણસના ઝેરી પ્રચારનો ખ્યાલ કરી શકશો. સાયમન વૃત્તાંતનો ખીજો ભાગ પ્રસીદ્ધ થયો તેની સાથે સાથે જ ‘મોની’ગ પોપ્ટ’ લોડ^૧ સીડનહેમનો અભીપ્રાય વૃત્તાંતના સાર સાથે જ છાંયેો હતો. તેણે કહ્યું હતું : “મધ્યસ્થ સરકાર માટે સુચવેલા સુધારા બરાબર વીચારપૂર્વકના છે (કે જે ખરી રીતે હીંદને કશું જ આપતા નથી પણ લઇ લે છે ધણું.) પણ પ્રાંતો માટે સુચવાયલા સુધારા દેખીતી રીતે ભયંકર છે.” આ ઉપરથી જોઇ શકશો કે, અહીંની સાંપ્રત્ય-વાહી યોજકો, હીંદને જરા જેટલી પણ ‘છુટ અપાય તેને ભયંકર કહીને વખોટી કાઢે છે, ત્યારે જ્યાં વજ્રમુષ્ટી બતાવી બ્રીટીશ સર્વે-પરીપણું ટકાવી રાખવાની વૃત્તી જાણુય તેને વધાવી લે છે. મોની^૨ગ પોપ્ટ ત્રીજી દીવસે [તા. ૨૬ : ૬ : ૩૦] ‘હીંદમાં બ્રીટીશ’ એ નામનો અગ્રણ્ય લખાતો સાયમન વૃત્તાંતિ જોરા સનદી નોકરો અને લશ્કરીઓને માટે ખાસ સંરક્ષણની કાળજીભરી યોજના રજુ

કરી તે માટે એનો આભાર માને છે, અને પછી કહે છે : “જેટલા વધારે હીંદીઓને પોતાનો કારભાર ચલાવવાની પરવાનગી અપાય, તેટલા જ વધારે બ્રીટીશોની ત્યાં જરૂર છે...હીંદીઓને રાજદારણત્વ^૩ જ્ઞાન આપવા માટે શિક્ષકો (tutors) તરીકે બ્રીટીશોની જરૂર છે.” અલખ-ત, આ મત સાયમન લલામણોનો માત્ર ગૌણ પાઘો જ છે, એટલે એ લલામણો લખવાની ઢબ હીંદનું ભયંકર અપમાન કરનારી છે એમ કહેવું તે લગારે ખોટું નથી. એ લલામણો કેવી છે તે ‘મોની’ગ પોપ્ટ’ના જ શબ્દોમાં જુઓ : તે લખે છે : “અમે ખુશી થયા છીએ કે સાયમન કમીશને ‘સાંસ્થાનીક સ્વરાજ્ય’ની તરફેણમાં એક અક્ષરે ઉચ્ચાર્યો નથી. એ ખાણું કશું જ નહીં પણ દુખાડી દેવાની નીતીનું માત્ર અલંકારીક વીશેષણ માત્ર જ છે.” અર્થાત્ હીંદને સાંસ્થાનીક સ્વરાજ આપવું એ બ્રીટીશ હીતને માટે ભયંકર છે, એમ જે અહીંના ભીષણ સાંપ્રત્યવાદીઓ માને છે, તેવી જ માન્યતા સાયમનની છે એટલું જ નહીં પણ તેણે રજુ કરેલાં વૃત્તાંતની-એ છે જ. ‘ટાઇમ્સ’ (લંડન) દોઢ કોલમ જેવડા લાંબા અગ્રણ્યમાં સાયમન વૃત્તાંતની સમાલોચના કરીને છેવટે મન-તું માર્યું છે કે : “હીંદના કાયદાની મુંચ ઉકેલવા માટે આપણી પેઢીનો આ આશાભર્યો પ્રયાસ છે.” આજી તો તેણે જ્યાં જ્યાં તક મળી છે ત્યાં વૃત્તાંતનાં વખાણુ જ કર્યાં છે. તેને આ વૃત્તાંતમાં ‘હીંદનું અપમાન’ કયાંય દેખાતું નથી.

એ તો ઠીક પણ ખુંદ ‘ઉઠલી હેરુડ’ જેવા કામદાર પત્રે પણ સાયમન વૃત્તાંતનાં પુષ્કળ વખાણુ કર્યાં છે. એ ઉપરથી જ તમે અહીંના લોકોની મનેદશા બરાબર સમજી શકશો. અલખ-ત તે પત્ર એવો મત આપે છે કે :

* એ જુદા લેખ તરીકે અન્યત્ર આપી છે.

“હાલની સરકારી નીતીને સંપૂર્ણ રીતે કાયમ રાખીને, હીંદી રાજ્યધારણમાં સુધારા કરવાના રસ્તા શોધી કાઢવા એ જ સાચાનું કમીશનનો હેતુ હોય તો એમ કહેવું જોઈએ કે, જરૂર તેઓ તેમાં સફળ થયા છે. પરંતુ બન્ને દેશો [ખ્રીટન અને હીંદ]ની સામે જે પ્રત્યેક ખાસ છે તે આ નથી. ખ્રીટીશ રાષ્ટ્રે, હીંદમાં ‘સાંસ્થાનીક સ્વરાજ’ સ્થાપવાની પ્રતીક્ષા કરેલી છે. અને આખરે અને હહા-પણ બન્નેની સાચવણી માટે એ વચન પાળવાની જરૂર છે. તે દ્રષ્ટીએ જોઈએ તો, હીંદ એ લક્ષ્યસ્થાને પહોંચે તેની વચ્ચેના અતીવાચ ‘સંધીકાળને માટેના માર્ગ’ શોધવા એ મુખ્ય પ્રશ્ન છે. અને તેમાં કમીશન કંઈ મદદ કરી શક્યું નથી. લક્ષ્યસ્થાને પહોંચવાના માર્ગની તૈયારી માટે ઝડપથી પહોંચી શકાય તેમ કરવાને બદલે, મુદ્દાની બાબતોમાં તે અચોક્કસ હદની ઢીલ કરી, હાલની સત્તાના હાથમાં છેવટનાં સુત્રો ઘણા લાંબા સમય સુધી રહે તેવી દીશા લે છે. કમીશનની સુચના પ્રમાણે તો વાઇસરોય અને ગવર્નરના હાથમાં ખરી સત્તા રહે છે. હું કામાં હીંદની સરકાર વાઇસરોયને જવાબદાર રહે છે. જે તેની ધમ્મજા હોય તો ધારાસભાનાં તમામ કામને તે ખાસ સત્તાથી ઉથલાવી નાખી શકે. ધારાસભાની સંમતી લીધા સીવાય તે ધારા પણ ધડી શકે, તે અંદાજપત્રની મંજૂરી આપી શકે એટલું જ નહીં પણ નવા કર પણ તે નાખી શકે. ખુદ પ્રાંતોમાં કે જ્યાં કમીશનનો વૃત્તાંત સ્થાપત સત્તા તરફ વધારે ઝડપી ગતીની બલામણુ કરે છે, ત્યાં પણ ચુંટાયલા ધારાસભાનાં સભ્યોના હક અને અધીકારને ઉથલાવી નાખવાની સત્તા ગવર્નરને અપાયેલી છે. આતું નામ સ્વરાજ નથી. એટલું જ નહીં પણ કેટલાકેએ આશા રાખી હશે

તેમ ધીરે ધીરે હાલની સત્તા પ્રગ્નતા હાથમાં જાય તેવા માર્ગનાં દીશાસુચન પણ નથી. કમીશને વાઇસરોય અને ગવર્નરના સંબંધમાં જે સુચનાઓ કરી છે-અને તે આખા મુદ્દાતું મધ્યખીંદુ છે-તે, આગળ જતાં કમીશને જે સ્વરાજની હીમાયત કરી છે, તેને જુલુંસી વાળનારી છે. અહીં જ રીપાઈટની નાશકારક ઉણપ છે. અને એ ઉણપ માત્ર મવાળ મત એનો સ્વીકાર કરશે તેવા તમામ આશાવાદને પ્રાણઘાતક ફટકારૂ છે, એટલું જ નહીં પણ વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં જે કંઈ કામતી મનાયું હોત તેને માટે પણ તે પ્રાણઘાતક ફટકારૂ છે. તેણે મુખ્ય મુદ્દાનો જ વીચાર કર્યો નથી.” તેમ જતાં કમીશનનું કામ છેકજ નકામું નથી ગયું કહીને ‘હેરલ્ડ’ તેની પ્રશંસા કરે છે. આટલું લંબાણ અવતરણ મેં એટલા માટે આપ્યું છે કે, આવા પત્રોમાં પણ એટલી હીંમત નથી કે તડ ને ફડ સીધી વાત કહી શકે. અને તેનું કારણ એટલેટનનો કામદારપદ અને તેનાં વાજત્રા પણ સામ્રાજ્યવાદનાં પ્રખર હીમાયતી છે જ: એ વાત તમે જુલુંસી ન જતા.

અહીંની ‘કામનવેલ્થ એન્ડ ઇન્ડિયા લીગ’ ‘ઉપલી-મેલ’ના ઝેરી પ્રચારની સામે જવાબ પાળવાનો દીક્ષા પ્રયાસ કરે છે, પરંતુ એ લીગ દીલા પાયા ઉપર ઉભી થયેલી છે. ‘સામ્રાજ્યની અંદર સ્વરાજ’ એ તેનો હેતુ છે. એટલે બહુ બહુ તો મીસીસ બેક્ટ કે મુબાઈવાળા ‘ઉપલી મેલ’ના હાલના તંત્રી મી૦ વીલ્સન જેવી વાતો તે કરે છે. પરંતુ આવા વીચારનાં માણસો કરતાં શેયરમીયર અને સીડનહામ કે ઓડવાયર અને બેવરલ્કર મને બહુ ગમે. હીંદ જ કાંઈપણ દીવસે સ્વતંત્રતા મેળવી શકશે તો તેવાઓના પ્રતાપે. મીસીસ બેક્ટ કે વીલ્સન જેવા

મીત્રના રૂપમાં હોવા છતાં એમના હૈયે સાત્રાન્યતુ, હીન પહેલું વસેલું છે એ માં ભુક્ષતા.

મીં સી. એફ. એન્ડ્રુઝનાં કેટલાંક લખાણોથી 'ફિરેન એફેસ' ના તંત્રી નોમન એન્ડ્રુઝ નેવાઓએ વળી એક નવીજ દલીલોનું વૃત્ત ઉલું કયું છે કે, અંગ્રેજો હીંદીઓનું અપમાન કરતાં તોછડું વર્તન રાખે છે, તેથી લાગણીપ્રધાન હીંદીઓને પોતાની ઇજ્જત ગયા જેવું લાગે છે, તેને લીધે જ હીંદમાં ખ્રીડીશોની વીરુદ્ધમાં પ્રયત્ન લાગણી ફેલાઈ છે. પરંતુ આથી કે શોષણ ઉપર આ લડતનો તમામ પાયો ઉભો છે, એ વાત જણી નેહને તેઓ બાલુએ મુકી દેવા માગે છે. એમના કહેવા પ્રમાણે તો, હીંદમાં અને બહાર હીંદીઓનું યોગ્ય સન્માન જળવવાનો બાલ દેખાવ કરો, પછી ભલે હીંદુનું ગમે તેટલું આથી કે શોષણ સાત્રાન્ય માટે થાય તો તેઓ બોલશે જ નહીં. મને તો આ દલીલ જ બ્રામક લાગે છે. તો પણ કદાચ ત્યાં (હીંદમાં) આવી માન્યતા ધરાવનારાઓ હોય પણ ખરા. એ માન્યતા ને કોઈનામાં પણ હોય તો તે વેળાસર કાઢી નાખવાની જરૂર છે.

તમને ત્યાં ખ્રીડીશ પત્રોના અભીપ્રાય તો મળતા હશે, પણ કદાચ બીજા દેશોનાં પત્રોના મત મળી શકતા નહીં હોય, પરંતુ હીંદના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ તરફ દુનીયાની દૃષ્ટી ફરી રહી છે. અક્ષયત્ત અહીંના પત્રો 'કામ્યુનિસ્ટ બાઉ'ને નામે પ્રગ્ને ખુબ લડકાવી રહ્યાં છે, પણ અમેરીકામાં ખ્રીડીશ લાગવગ નીચેનાં પત્રો બાદ કરતાં બાકીનાં, વીશ્વાસ મુકી શકાય તેવાં પત્રોમાં હીંદીઓ તરફના ખ્રીડીશ

વક્ત્રુ તરફ આકરી દૃષ્ટીથી જોવાય છે. 'ન્યુ રીપબ્લીક' કામદાર પક્ષની હીંદ તરફની રાજનીતી માટે કડક ટીકા કરતાં કહે છે કે: "લીબરલ કે ટોરી પક્ષની સરકારે પણ આવી નીતી ધારણ કરી નહોત." આગેવાન નેતાઓને તુરંગમાં નાખવા સામે ટીકા કરતાં, ગોળમેજી પરીષદ વીધે લખતાં તે કહે છે: "એ પરીષદમાં જેઓ ભાગ લેવા જશે તેઓ માત્ર મુકીબર માણસોની વતીથી બોલનારા હશે." ગાંધીજીની મુલેહની શરતોને 'વાજપી' કહી તે લખે છે કે: "ગોળમેજી પરીષદની ચર્ચા ને એ શરતોના મુદ્દા ઉપર મીં રામસે મેકડોનાલ્ડ નહીં કરે તો, જે સીદ્ધાંતો માટે તેણે સત્તાનાં મુત્રો હાથમાં લીધાં છે તેને જ તે દ્વેષો દેશે." 'વલ્ડ' ટુમ્બોરો'માં ગાંધીજીની પ્રશંસાનો મીં રીઝો લેખ પ્રસીદ્ધ થયો છે, તે પશ્ચીમવાસીઓને ગાંધીજીની મનોદશા સમજાવે છે. ફ્રેન્ચો હીંદની આપણી લડત માટે 'ફ્રેન્ચ ઇન્ડો-ચાઇના' ઉપર થયેલાં તેની અસરને લીધે ખુબ રસ લે છે. જર્મન પત્રો પણ જુદી જુદી દૃષ્ટીએ આપણી લડતને ખંતપુર્વક તપાસે છે. વ્યાપારી દૃષ્ટીએ તેઓ હીંદમાંથી મળનાર લાલ તરફ ખાસ ધ્યાન આપવું ભુક્ષતા નથી.

આ બધું બતાવે છે કે આપણી લડતનો આરંભ ઠીક થયો છે, તેને ચીવટથી વળગી રહીશું, તો આપણને કંઈક લાલ થશે. બાકી ગોળમેજી પરીષદમાં તો હીંદુનું કયું જ વળી શકે તેવું અહીંનું વાતાવરણ ભેતાં મને દેખાતું નથી.

લી.

સુમન

શબ્દોની રમત

: શોધક :

રમતીયાળ

મહાપુર પછી ચેરીસની સંધીપરી-
ષદ મળી ગઈ અને અમીર ફૈઝુલને બહુમાન
આપવા માટે ખીટીમાં લઈ જવામાં આવ્યા.
ખીટીશ મુત્સદ્દીઓએ ત્યાં તેમના ઘણાં ઘણાં
આદરમાન કર્યા, અને છેવટે લંડનમાં એમના
માનમાં મોટો બોજનસમારણ થયો. તે વખતે
લોડ બાલ્ફોર વાતચીત દરમીયાન અમીરને
પુછ્યું: “ખીટીશ સરકારને માટે આપના
મનમાં કેવી છાપ પડી છે?”

અમીરે કહ્યું: “મને તે રણમાં ચાલ્યા
આવતા ઉંડાના કાફલાનું સ્મરણ કરાવે છે.
જે તમે એ કાફલાને પાછળથી આવતાં

દુરથી જુઓ તો જાણે એક જ ઉંડા આવતું
હોય તેમ લાગે. પણ પાછલા ઉંડા ઉપર
બેસીને નીહાળો તો એક એકની પુછડીએ
બાંધેલાં અનેક ઉંડા ચાલતાં દેખાય. પણ
આખા કાફલાને જોતા જોતા આગળ આવો
તો, એક એક સાથે બંધાયેલા એ ઉંડાના
આખા એ કાફલાને એક નાનકડું ગધેડું દોરી
જતું તમે જોઈ શકો.”

એ સાંભળીને બાલ્ફોર હંડા થઈ ગયા,
અને નાનકડા ગધેડાની ઉપમા અમીરે કોને
આપી તેના વીચારમાં કુબી ગયા!

* * *

એજ અમીર ફૈઝુલનો ખીજે અલીગ્રામ પણ
જાણુવા જેવો છે. ચેરીસની સંધીપરીષદમાં
તેમને અરબસ્તાન મારેતો પોતાનો દાવો રજુ
કરવા, પેલો મશહુર કર્નલ લોરેન્સ લઈ
આવ્યો હતો. કિમકે એ કર્નલના કાનદાવા
અને મુત્સદ્દીપણાથી જ અમીર આરબ બળવા-
ખોરાની મદદથી ટુકડે સેનાને હઠાવી શક્યા
હતા. સીરીયાના પ્રશ્ન ઉપર ફ્રેન્ચોને, અંગ્રે-
જોને અને અમીરને ખુબ જ ચર્ચા થઈ હતી,
અને અંગ્રેજોએ અમીરને આપેલા વચનની
સીદ્ધીમાં ફ્રેન્ચ મુત્સદ્દીઓએ મોટી આડ-
ખીલી ઉભી કરી હતી. એ બધું કામ આરા-
પાઈ ગયા પછી, કોઈએ તેમને પુછ્યું:
“અત્યાર સુધી આપને જે અનુભવ થયો તે
ઉપરથી વર્તમાન મુત્સદ્દીઓ વીધે આપની
કેવી માન્યતા બંધાઈ છે?”

અને અમીરે જવાબમાં જણાવ્યું: “તેઓ
વર્તમાન ચીત્રો જોયા છે, કે જે ચીત્રોને

અમીર ફૈઝુલ

માન દીવાલ ઉપર ટાંગી રાખીને દુરથી જ નેતાં સારાં લાગે છે.”

અમીરનાં આ વચનોને, શુદ્ધ મુજરાનીમાં મુકીએ તો આમ કહી શકાય: “કુંગરા દુર-યા જ રળીઆમણા લાગે.”

* * *

ખ્રીડીશ સામ્રાજ્યનો વીરતાર એટલો મોટો છે કે તેના ઉપર કહી સુધારિત થતો નથી, એવું મુત્ર તેને માટે ૩૬ થઈ ગયું છે. તેનો

હવું કે: “કહેવાય. છે કે ખ્રીડીશ સામ્રાજ્ય ઉપર કહી સુધારિત થતો જ નથી. પરંતુ પાલમેન્ટના જે મંત્રીઓ એ સામ્રાજ્યનો કારભાર કરે છે, તેમની ક્યેર-ઓ એટલી અધારાવાળી છે કે તેમાં દીવસે મુઠાં દીવા કરવા પડે છે.” અને છેવટે તેમણે દીકા કરી હતી કે: “તેથી જ ખ્રીડીશ સામ્રાજ્યનો કાર-ભાર દીવા પાછળના અધારા જેવો લાગે છે.”

* * *

પેરીસ પરીપદમાં અમીર ફૈઝલ અને તેના સલાહકારો. અમીરની ડબ્બા તરફ કનેલ લોરેન્સ ઉભો છે, અને જમણી તરફ તુરી પાશા છે.

કટાક્ષ કરતાં બનાઈ શોએ કહ્યું છે કે: “તેવું કારણ એ છે કે અધારામાં ઇશ્વર પણ ખ્રીડીશ પ્રજા પર વીશ્વાસ રાખી શકતો નથી.” પરંતુ લોકમાન્યની સાથે થી. નરસીંહ ચૌલામણુ કેળકર, યેલીન્ટાઇન શીરિલ સામેનાં બદનકારીના મુકદ્દમાની અપીલ માટે ગયા હતા, ત્યારે પાલમેન્ટનું મકાન નેહન, તેમના મન પર પડેલા સંસ્કારનો લેખ, ચોતાના લંડનના પત્રમાં ‘કેસરી’ ઉપર મોકલતાં તેમણે લખ્યું

સર હાર્ડોટ બટલર ‘અલીઓ માટે અલ-દેશ’ નામના લેખમાં, અલદેશને હીંદવી મુક્ત કરવાનાં કારણો આપતાં કહે છે: ‘અલીઓ માટે અલદેશ’ એવી અલી લોકોની જે લાવના છે તે હીંદીઓ બંજાબર સમજી શકતા નથી. અલીઓ હીંદીઓ કરતાં સાવ બીન્ન છે, તેમને લેખ છે કે હીંદી ધારાસભામાં એમના મતનો પડથો બરોબર પડી શકતો નથી, બહાલની બાબતમાં અલદેશના હીતને હીંદવી

ગૌણ-હીંદના તાખાતું માનવ માં આવે છે, અને હીંદી ધારાસભા વધુ સંગીન બને એટલે આ ગેરલાભ પુણ્ય વધતો જવાનો, માટે જો અલદેશ હીંદથી મુક્ત થાય તો તેને સારો અર્થલાભ થઇ શકે.” અને બ્રીટનથી મુક્ત થવા ઇચ્છતા હીંદીઓનું કહેવું પણ તેવું જ છે. તેઓ કહે છે: “હીંદીઓ માટે હીંદ એ ભાવના અંગ્રેજો સમજી શકતા નથી. હીંદીઓ બ્રીટીશ કરતાં સાવ બીન્ન છે, વાઇસરોય અને ગવર્નમેન્ટ મજેલા વેરાના આપખુદ અધીકાર અને સરકારી નોકરો તેમજ નીમાવણ સભ્યોની બહુમતી આગળ, ખંરા હીંદીઓના મતનો અસરકારક પડ્યો પડી શકતો નથી, જકાતની બાબતમાં હીંદના હીતને બ્રીટનના હીતનું તાબેદાર માની ગૌણ ગણવામાં આવે છે, અને સાયમન કમીશનની ભલામણો પ્રમાણેની યોજના અમલમાં આવે તો એ ગેરલાભ વધતો જવાનો, માટે હીંદ ઇંગ્લંડથી મુક્ત થાય તો તેને સારો અર્થલાભ થઇ શકે.”

પરંતુ આશ્ચર્ય જેવું એ છે કે, બ્રહ્મીઓ માટે દલીલો કરનાર સર હાર્ટકોટ બેલર હીંદ માટેની એવી જ દલીલોનો વીરોધ કરે છે. ત્યારે બ્રહ્મીઓને હીંદથી જુદા પાડવા માટે તે ભઇએ અથાગ શ્રમ સેવ્યો છે! સાત્રાન્યવાદની એ જ ખુબી છે.

* * *

‘હીંદનો વ્યાપાર’ એ સંબંધમાં લંડન ‘ટાઇમ્સ’માં લખતાં એક અમલદાર ગુપ્ત નામે લખતા આમ કહે છે :

“બ્રાહ્મીન સમયથી હીંદ દરીયા માર્ગે તેમજ જમીન માર્ગે ઉંડા ઉપર આખા યુરોપમાં તેમજ મધ્યપૂર્વના પ્રદેશમાં, એલેક્ઝાન્ડ્રીઆમાં, રોમમાં તેમજ ભુમધ્ય સમુદ્રનાં બંદરોમાં, જેઓ ખરીદ કરવાની શક્તી ધરાવી શકતા હતા, તેમને સોનું,

હાથીદાંત, રેશમ, તેલો, મરચાં, મરી વગેરે વૈભવની વસ્તુઓ પુરી પાડતું, એ હીંદ સાથે વ્યાપાર કરવા માટે ઇચ્છુક, અથ, ક્રેન્ચ અને બ્રીટીશ પ્રજા વચ્ચે ખુબ રસાકસી થઇ અને છેવટે ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની કાબીને કાલી. વર્ષો સુધી ત્યારે યુરોપમાંથી હીંદમાં નાણાનો પ્રવાહ ખેંચાઇ આવતો હતો. સત્તરમા સૈકાએ પહેલાંથી તે છેક અઠારમા સૈકા સુધી ઇંગ્લંડમાંથી હીંદમાં જે નાણું ધસડાઇ આવતું તે બ્રીટનને માટે ચીંતાનો વીધય થઇ પડ્યો હતો. એ યુગમાં હીંદનાં સુતરાઉ અને રેશમી કાપડ ઇંગ્લંડમાં એટલાં ફેશનેબલ થઇ પડ્યાં હતાં કે, ઇંગ્લંડના વણાટના ઉદ્યોગને બચાવી લેવા માટે, હીંદી રેશમી અને સુતરાઉ કાપડનો ઉપયોગ કરતાં બ્રીટીશ પ્રજાને અટકાવવા માટે પાલખેન્ડને કાયદો કરવો પડ્યો હતો. પણ ઓગણીસમી સદીમાં ઉદ્યોગવાદી ઇંગ્લંડે, પોતાની વારી આવતાં હીંદનાં બજારોમાં બ્રીટીશ માલ ઉભરાવી દીધો; જેની સામે ‘નેટીવ’ લોકોની હાથશાળો હરીફાઇમાં ટકી શકી નહીં.”

પણ વીસમી સદીમાં વળી પાછો બ્રીટીશ પ્રજાના હીંદમાંના પ્રતીનીધીઓને એવો ભય જણાવા લાગ્યો છે કે જેથી ‘ખાદીની ટોપી’ કે તક્કીને પણ ચુંદાહીત કરાવવા નોકરશાહી તૈયાર થઇ ગઇ છે! તેમજ બ્રીટીશ માલની સામે શાંત ચોકી કરતાં પ્રજાને અટકાવવા માટે વાઇસરોયે ખાસ ‘ઓર્ડીનાન્સ’ કાઢ્યો છે, અને મુખ્ય ઇલાકાની સરકારે, બ્રીટીશ માલના સંરક્ષણ માટે હજીરો હસ્તપત્રીકાઓ ઇલાકાની જુદી જુદી ભાષાઓમાં પ્રસીદ્ધ કરી પોલીસ મારફત વહેંચાવવા માંડી છે!

લંડન ‘ટાઇમ્સ’ના લેખકના જ શબ્દોમાં કહીએ તો ઇંગ્લંડે જે કામ અઠારમા સૈકામાં પોતાના દેશના વણાટ ઉદ્યોગના રક્ષણ માટે કર્યું તે કામ હીંદ સ્વતંત્ર હોય તો જરૂર

કરી શકે, અને તેમાં જરા ચે ખોટું શું ગણાય? પણ અત્યારે તો પરાધીન હીંદને માટે, પરદેશી ક.પડની દુકાન સામે તેના બહીષ્કારની ઝાઝા માટે ઉભા રહેવું એજ શુન્હો થઇ પડ્યો છે!

* * *

‘આ શીક’ [લંડન] નો એક લેખક [‘પંજાબી’ નામધારી] કહે છે: હીંદુસ્થાનના વકીલો શ્રીતુરીઓના નેતા અને અસંતોષી તેમજ હોદ્દાશોધુઓ છે. ‘આશીક’ તરફથી વકીલોને આ ઇલકાબ મળવાનું કારણ તેમની દેશભક્તી જ છે. હવે દેશભક્તી એ ને આવાં વીશેષણ મેળવવાને થોડા અપરાધ ગણાતો હોય, અને ખ્રીટનના વીદ્વાન પુરૂષો તેમજ તંત્રીઓ, તે શુન્હા માટે આવી સરસ પદ્ધતિઓ શોધવામાં માનવતાને થોડા ગૌરવ માનતા હોય, તો પછી ખ્રીટનનો એક પણ વકીલ આ જાતના શુન્હામાંથી છટકી શકે ખરો? પણ હીંદીઓથી તેમને માટે એવી ભાષા ન ઉઠ્યા-રાય, કેમકે હીંદીઓ પરાધીન છે, તેમનાં વતમાનપત્રો માટે ‘ઓડીનાન્સ’ની વ્યવસ્થા છે, ત્યારે ‘આશીક’નો તંત્રી સ્વતંત્ર ખ્રીટનનો વતની છે, અને હીંદી દેશભક્તોને ગાળો દેવા પુરતી જાપાની સંપુલ્ સ્વતંત્રતા મોગવે છે!

* * *

વતમાનપત્રોને ઇંગ્લંડમાં મળતી સ્વતંત્રતાની વાત નીકળી છે તો, તેને લગતો અગત્યનો ખીન્ન પ્રસંગ પણ ટપકાવી લઉં. ‘મોનીંગ પોસ્ટ’ કદર સામ્રાજ્યવાદી પત્ર

છે. હીંદના કદર દુસ્મન સીડનહેમની રોળાની લાગવગ તેની ઉપર બારે છે. તે પત્રે ગયા જુનની ત્રીજી તારીખના પોતાના અંકમાં એક લેખ પ્રસીદ્ધ કરી, ‘જણાવ્યું છે કે, “આઝંદી બરાબર ૧૩ વર્ષ પહેલાં [તા. ૩ : ૬ : ૧૯૧૭] ત્યારે ખ્રીટીશ સામ્રાજ્ય જર્મની સાથેના સંગ્રામમાં મૃત્યુના પંજામાં સપડાયું હતું ત્યારે, હાલની (કામદાર) સરકારના બે મુખ્ય પુરૂષો-મી. રામ્સે મેકડોનાલ્ડ અને મી. શ્રીલીપ સ્નોડન-ખ્રીટનના કામદારોને રશીયાને પગલે ચાલવાનું કહી, ખ્રીટીશ કારખાનાંમાં બળવાની ચળવળ ચલાવીને દુસ્મનને મદદ કરી રહ્યા હતા. અને બોલ્શેવીકોની તરફ સમભાવ બતાવી રહ્યા હતા.” છેવટે તે પત્ર પોતાના વાચકોને કહે છે “આ વાત રખે જુલતા.”

હીંદુસ્થાનનાં વતમાનપત્રના તંત્રીઓ દેશની નોકરશાહી સામે આવો લેખ લખે તો તેમનું શું થાય?.....

પણ આમાંથી ખીન્ન એક સાર તારવી શકાય તેમ છે. તે એ કે, કામદાર આગેવાનો ૧૩ વર્ષ પહેલાં આવા વીચાર ધરાવતા હોય છતાં, તેમના હાથમાં સામ્રાજ્યનાં મુત્રો ખ્રીટને આપ્યાં, અને આજે એજ રામ્સે મેકડોનાલ્ડ તથા શ્રીલીપ સ્નોડન ‘મોનીંગ પોસ્ટ’ ના તંત્રીમંડળ કરતાં ચ વીશેષ ખતથી સામ્રાજ્યવાદનું સંરક્ષણ કરી રહ્યા છે. ‘મોનીંગ પોસ્ટ’નો તંત્રી તેમાંથી શીખામણ લઈને હીંદને સ્વતંત્રતા આપવાની હીમાયત કરે તો એજ રીતે સામ્રાજ્યને તે મદદગાર ન થઈ શકે?

શબ્દપ્રયોગો પ્રત્યે રળાયાતતું સુગ ઉતરી ગયું. બહુ થાય તો કોઈક અણુરૂપી વાત એ મગજ પર ન લ્યે. પણ છલ્લકો કરીને કે ખેંચે ચડાવીને આલ્યા. જવાની ટેવ રળાયાતમાંથી સાવ નાહુદ થઈ ગઈ.

એક વખત રળાયાતને રામુ સાથે જોડમાં મુલાકાત લેવાની પરવાનગી મળી, રાધવે એની સાથે થોડી ચોપડીઓ સેરવી દેવાની તરકીબ કરી. જૂઠ્ઠા માતાએ આખરે કપડાં નીચે થોડું સાહીત્ય છુપાવી રામુને પહેંચાડ્યું. ઘેર આવીને એણે ઉત્સાહભરે રાધવને એની મુલાકાતની ઝીણામાં ઝીણા વીગત પણ કહી સંભળાવી.

“રાધવ ! એને તો જોઈ કે મહેલમાં કંઈ તકાવત લાગતો નથી, રામુ તો ખરેખર હોર કરે છે. જો કે એની પાસે સખત કામ લેવામાં આવે છે, છતાં એ બધા કેદીઓ સાથે એવી હસમુખી રીતે વાતો કરે છે કે બધા ય તુરંગવાસીઓનો ઘણો જ માનીતો થઈ પડ્યો છે.”

“આપણે બધા ય અત્યારે પરીવર્તનની પીડા અનુભવી રહ્યા છીએ. આપણું રૂંવાડે રૂંવાડું દુઃખ અને દદૃથી વેદના અનુભવી રહ્યું છે. આપણા શ્વાસમાંથી વેદનાની કારમી વરાળ નીકળે છે, પણ એનાં ગીતા ગાવાથી શું વળે ? જગતમાં બધા ય કંઈ આંધળા નથી. કેટલાક તો બાણીઓને આંખો વીંચી ભાય છે અને એ લોકો ધરાદાપુર્વકના આંખમાં ચામણાને લઈને માનવસમાજના મોટા ભાગને ભારે આપદા લેડવી પડે છે” કેશવકાકાએ ખુબ બધા સાથે ઉપરના હિંગાર કાઢ્યા.

“પણ એ માનવ સમુદ્ધની આંખ ઉઘડશે યારે—

. વાક્ય પુરું થાય એ પહેલાં તો રળાયાતે રાધવને જમવા માટે સાદ કર્યો. એટલે વાર્તાલાપ બીજા સમયને માટે મુલતવી રહ્યો.

... ..

રામુની ધરપકડ પછી ગામને ખુણે આવેલું રાધવનું નાનકડું ઘર મજુરોનું વીશ્રામ-સ્થાન થઈ પડ્યું હતું. જેને જેને કંઈક ફરીયાદ કરવાની હોય, જેને જેને કંઈક કનડગત થતી હોય, એ સૌને માટે રાધવની સલાહ લગભગ અનીવાર્ય થઈ પડી હતી. નવી દુનીઆનું સાહીત્ય બાણવાની છત્રાસાવાળા અભ્યાસક્રમે માટે પણ રાધવનું દીશામુચન ખુબ તકલીફ બન્યાવતું. ધીમે ધીમે સૌ કોઈ આ ઉત્સાહી યુવાન તરફ માનની નજરથી જોવા લાગ્યા. રાધવ એટલે ગાંભીર્યની મુતી—જે કહેવું હોય તે જરા ય ડર રાખ્યા પીના કહી નાખે—બધાનું બરોબર સાંભળે અને પોતાનું મક્કમપણે મનાવવા પ્રયત્ન કરે—અનેકના સડવાસને પરીણામે રાધવનો નીણીત મત યઈ ગયો હતો કે આ બધા ય શ્રમજીવીઓમાં અનેક તત્ત્વો એકબીજાને સાંકળી રાખે એટલાં સમાન છે, પણ એને જાગ્રત કરવાનું કામ માત્ર બાકી રહ્યું છે.

રળાયાત પુત્રની વધતી જતી કીર્તિ સાથે પોતાની સમજણ વધારવા પણ ખુબ મથતી હતી. રાધવની દરેક પ્રવૃત્તિ ઉપર એ સાવચેત નજર રાખતી અને એને અંતરમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરતી. આખા મીલવીસ્તારમાં રાધવ એટલે મજુરો અને કામદારોનો સાચો સલાહકાર—અને એ સ્થિતિએ પોતાના એકના એક પુત્રને પહેંચતો જોઈ માત્ર ના હૃદયમાં સહજ ઉમળકો આવી જતો.

તૈયાર થઈ રહેલી ચેતનની ભટ્ટીમાં જરાક જેટલો તણખો પડતાં આગના ભડકા ઉઠે છે. મજુરોમાં આવેલી જાગૃતિને એક જરાક

જેટલા પ્રસંગે જ્ઞાતાના રૂપમાં ફેરવી નાખી. મીઠાની આસપાસ એક જગ્યા વીસ્તારમાં ભેજવાળી જગ્યા હતી. એમાં ઉનાળાના ત્રણ મહીના ખુબ મચ્છરો થતા. આ જીનાશવાળી જગ્યાને દુસ્ત કરાવવાનું કે મચ્છરોના નાશ માટે કંઈક યોજના કરવાનું મીઠાનેજરને કદી સ્વપ્નામાંય મુઝતું નહી. પણ મળુરોને એ ભેજ કાયમ યાદ આવતો. દર ઉનાળે તાવનો રોગ ફાટી નીકળતો. બીયારાં શ્રમજીવીઓ ઉરાન ઉરાન થઈ જતા, પણ કોણ જાણે અચાનક કારખાનાના સરનશીનને મળુરો ઉપર દયા આવી ગઈ. એણે જાહેર ક્યું કે આ ભેજવાળી જગ્યાને લઈને કામદારોનાં કુટુંબો ભારે દુઃખ ભોગવે છે, માટે એમાં નહીનો પ્રવાહ વાળી એનું એક જગાશય બનાવવાની યોજના હાથ ધરવામાં આવે છે. મેનેજર સાહેબે મળુરો સમક્ષ એમ પણ જાહેર ક્યું કે આ યોજના કામદાર વર્ગના આરોગ્ય માટે જ અમલમાં આવવાતી છે, એટલે એના ખર્ચ બદલ દરેક મળુરના પગારમાંથી દર મહીને એક રૂપિયા કાપી લેવામાં આવશે. કામદારોએ આ જાહેરાત પ્રત્યે કોણ જાણે કેમ પણ ભારે અસંતોષ જાહેર કરવા માંડ્યો. સુડીવદી મળુરોના હિત માટે જ આવું પગલું ભરે એ વીધે કામદાર વર્ગમાં શંકાનું વાતાવરણ ઉભું થયું. ખાસ કરીને સારા પગારવાળા ઇજનેરો, જોખરો અને કારકુનોને આ કરમાંથી બ.તક રાખવામાં આવ્યા હતા, એટલે રોષનું સ્વરૂપ વધારે ઉઘ્ર બન્યું. ચોમેર દીવાલપત્રો ચોડવા લાગ્યાં અને આ યોજના વીશે સમળુલી આપનારાં પ્રવચનોની યોજના પણ મીઠાનેજરે અમલમાં મુકી. જે દીવસે આ યોજનાની જાહેરાત થઈ તે દીવસે રાધવ કામપર નહોતો ગયો, પણ બીજે દીવસે

મળુરોનું એક નાનકડું ટોળું એના ઘર આગળ જમા થયું. એ બધાએ આ અન્યાયી હુકમ સામે એકસાથે અવાજ ઉઠાવ્યો. મળુરીમાંથી આમ પૈસા કાપી લેવાનો મેનેજરને કાયદેસર હક્ક છે કે કેમ એ બાબત પણ મળુરોએ એક સામયે શોરબકાર કરી મુક્યો. રાધવે બધી હાકીત એક પછી એકને શાંતીથી સમજાવવાનું કહ્યું. બધી ધરનાનો બરેબર વીચાર કરી આખરે રાધવે મળુરોની એ મંડળીને કહી દીધું કે “આ આખી જગાશયની યોજના મીઠામાલિકેના લાભ માટે જ ધડવામાં આવી છે. જગાશયમાં એકડું થયેલું પાણી નહેરોદ્વારા આસપાસના ખેતરો માટે ઉપયોગમાં લેવાની માલિકેનાની મુરદ છે. આ બધી જમીનો એમના જ કબજામાં છે. મચ્છરો મારવા માટે નહીં પણ પડતર જમીનમાંથી કલદાર એકઠા કરવા માટે આ તુત ઉભું થયું છે. બીરાદરો, આ યોજના માટે પૈસા પણ એને મળુરોના પૈસામાંથી ઉત્પન્ન કરવાનો ધરાદો છે, આપણે એની કંઈક વ્યવસ્થા કરશું. અત્યારે તમે બંદ.”

થોડા કાલાહલ પછી મળુરોનું નાનકડું મંડળ વીખરાયું. રળાયાત રાધવ પાસે આવીને બેઠી.

“હવે તને મોટી હિમરના માણસો પણ સલાહ પુછવા આવે છે.”

રાધવે એનો કંઈ જ ઉત્તર ન આપ્યો, પણ અચાનક રળાયાન તરફ ફરી કહ્યું :

“તમારે એક ચીઢી રાહેરમાં પહોંચીડવાની છે. અને સાથે આ લેખ ત્યાં આપવાનો છે.”

“એમાં શું લખંકર વસ્તુ લખી છે. રાધવ !”

“ભારે ગંભીરવાની જરૂર નથી, બા. એમાં તો મારી વાર્તા છે, જે ત્યાંના છાપામાં કાઢે જ છાપાવી નેહજે.”

“પણ એ વાર્તામાં બહુ આકર્ષક તો નથી લખ્યું ને?”

“તમે કેમ આકર્ષક થઈ જાવ છો?”

“નહી, નહી, ખેટા હું તો આ ચાલી!”
એકદમ નીશ્વર્યાત્મક અવાજે રળાયાતે ઉત્તર આપ્યો..

આવી જાતનું કામ રાધવે એને પ્રથમ જ સોંપ્યું હતું. આ જાતના કાર્ય માટે એટલું સ્થાન મેળવવા માટે માતાને મગરૂરી ઉત્પન્ન થઈ. પોતાના એક ના એક પુત્રને એના કાર્યમાં પોતે ઉપયોગી થઈ પડે છે એ જાતનું જ્ઞાન રળાયાતના હૃદયમાં આનંદનો ઉલ્ભાર લાવવા માટે બસ હતું. ઝાટાબંધ કપડાં પહેરી એણે રાધવના હાથમાંથી કાગળનું બંડલ લીધું અને આઠ માઇલની મજલ કરવા એ વૃદ્ધ ડોશી નીકળી પડી. સાંજ પડી ત્યાં તો એ બધું કામ પતાવી રળાયાત ઘેર આવી. એણે રાધવને સંધ્યા સમાચાર કહ્યા.

“તમે બધા એક જ જાતના માણસો લાગો છે. તારો દોસ્ત દીલાવર પણ તારા ઉપર આક્રીંહ લાગે છે. શું શહેરના માણસો પણ આવાં સરળ હશે! મધુરી પણ મળી હતી હો! તને બહુ યાદ કરતી હતી. મને તો દીલાવર અને એની મંડળી ભારે ઉત્સાહી લાગી.”

“તને આ લોકો ગમે છે એ જાણી હું બહુ રાજ થાઉં છું બા!”

નાદુસ્ત તખીયત અને લખવાના અતી પરીશ્રમને લઈને રાધવને ખીજે દીવસે પણ મીઠામાં કામખર ચડવું અશક્ય થઈ પડ્યું, પણ હજી જ્યાં સવારના આઠ નવ વાગ્યા નહીં હોય ત્યાં તો પડોશમાંથી એક ડોશીમા

દોડતાં આવ્યાં. એણે રાધવને ખભાથી પકડીને કહ્યું: “આખી મીઠના કામદારો એ વીરોધ ઉઠાવ્યો છે અને એમની સભા અત્યારે મળી છે, પણ તારા વીના આ બધું કેમ બરોબર નહીં સમજાવી શકે, માટે મને તને ખોલાવવા મોકલી છે. ચાલ જલદી ઉઠ.”

રાધવે કપડાં પહેર્યાં ન પહેર્યાં અને તુરત સભાસ્થાન તરફ જવા નીકળી પડ્યો. રળાયાત પણ સાથે જ ગઈ. નાનકડી ગર્દાઓ ઉતાવળી ગતિથી વટાવતા રાધવ સાથે રળાયાત ચાલવામાં ક્યાંથી પહોંચી શકે, છતાં આજે કંઈક અપુર્વ બનાવ બનવાનો છે એવી આશાએ એના પગમાં ભારે જોમ લધું. હાંફતી હાંફતી પણ એ રાધવની સાથે ચાલતી હતી. નાનકડા મેદાનમાં મળેલા મજુરોની મેદની નજીક જોવા રાધવ આવી પહોંચ્યો કે તુરત જ એને આખી સભાએ જ્યનાદથી વધાવી લીધો. એકલા કેશવદાસ મજુરોની સભામાં સૈને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા.

“ખીરાદરો, આપણે રૂપીઓ બચાવવાની લડત માંડી બેઠા નથી, એ યાદ રાખજો. આપણે ન્યાય માટે મઢીએ છીએ. મેને-જરના હજારો રૂપીઆના કરતાં આપણી મજુરીનો એક રૂપીઆ વધારે વજનદાર છે, એમાં આપણું લોહી છે.”

આવા ઉશ્કેરાયલા વાતાવરણમાં રાધવ આવી પહોંચ્યો. એ જોવા દુરથી દેખાયો કે તુરત જ આસપાસથી મજુરો વધારે પ્રમાણમાં એકઠા થવા લાગ્યા. મીઠનાં યંત્રોનો બીધણ અવાજ, વરાળચંચના સુસવાટ અને કોરખાનના કંટાળો આવે એવા નીચમીત અવાજો વચ્ચે શ્રમજીવીઓનો કાલાહલ મીઠીત થઈ જતો હતો. અત્યાર સુધી કદી બંધત નહીં થયેલી રાધવની લાગણીઓ અચાનક માર્ગે મળતાં છેક મોકળા મનથી

ઉભરાઈ પડી. યાદ, નિરાશા, ક્યવાટ અને દર્દની દબાવી દીધેલી વરાળ એકાએક ઉઠળી પડી, જેને જે યોગ્ય લાગે એ ભાષામાં મોંઘેડા અને મેનેજર સામે ઉઠાડતો ઉભરો કાઠવવાનું શરૂ થઈ ગયું. દરેકના ચહેરા ઉપર ઉઘ પ્રકાશની રેખાઓ તરી આવતી હતી. દાંત કચકચારીને સંખ્યાબંધ શ્રમજીવીઓ આજે પહેલી વખત એના બગતો પરથી બતાવવા એકલા મળ્યા હતા.

રાધવે ઉંચા હાથ કરી બધાને શાંત રહેવા વીનંતી કરી અને પછી ખીરાદરોના સંખે-
ધનથી એનું ભાષણ શરૂ કર્યું.

રણીયાત જરા પાછળ રહી ગઈ હતી અને યોગ્ય ધણું મોટું જમા થઈ ગયું હતું એટલે તેક રાધવની નજદીક પહોંચવું એને મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. પણ એનો એકનો એક પુત્ર મજીરોનો નેતા બની બાપણ કરે અને ચોતે પુરેપુરું ન સાંભળે એ કેમ બને? વૃદ્ધ ડોશીએ મજીરોની મેદની વચ્ચેથી માર્ગ કાઢવા નીશ્ચય કર્યો. કોઈ કોઠાદલ મચાવે એ સાંભળવા રોકાયા શીતાય એણે આગળ ધસવા માંડ્યું. મુકા ખાતી, ધક્કા ખાતી મારતી અને આગળ વધે જતી વૃદ્ધ ડોશીને છેવટે માર્ગ મળ્યો. રાધવની છેક નજીક ત્યારે એને સ્થાન મળ્યું ત્યારે જ રણીયાતને નીરાંત વળી. રાધવના હૃદયમાં આજે ઉમીડ એનો મહાસાગર ઉથલ્યો હતો અને શું કહેવું અને શું ન કહેવું એનો વીચાર થઈ પડ્યો. એને એમ થયું કે જે મંથન એના અંતરને વલોવી રહ્યું છે એ બધું એના સાથીઓ અગળ રંભુ કરી દેઈ; પણ ઉમીડ એનો ઉઠેલો એટલો બધો ધસમસાટ કરતો હતો કે ચોડીવાર સુધી તો એને શબ્દોમાં મુકવા માટે ખુબ પરશ્રમ લેવો પડ્યો. ફરતી

એણે ખીરાદરોનું સંબોધન ઉચ્ચાર્યું અને પછી એ પ્રેરણાનો ઝગે અખુટ વહેવા લાગ્યો.

“આપણે કાણ છીએ એ તમે જાણો છો. તમે મંદીરો બાંધો છો, કારખાનાંઓ ખડાં કરો છો, દુનીયાની દોડત સરખો છો- તમારી ગુલામીની જગેરો પણ તમે જ ધડો છો. જગત આખાને ખવડાવનારા અને રાજ રાખનારા આપણે માટીના છવંત રમકડાં છીએ.”

“સાવ સાચી વાત!” કેશવકાકાએ પડકાર કર્યો.

“દરેક સ્થળે અને દરેક વખતે કામ કરવામાં આપણે પહેલા હોઈએ છીએ પણ જીવન માણવામાં આપણો નંબર છેલ્લો હોય છે. આપણી કેને પડી છે? આપણું ભવું દરવાની કાણ તકલીફ લે છે? આપણને માણસ જ કાણ માને છે?”

“કાઈ નહીં, કાઈ નહીં!” સભામાં પાછંદા પડી રહ્યા.

હજારો મહોંએથી બોલતો હોય એમ રાધવ સમસ્ત મહેનતુ માનવતના હૃદયનો વલોવાટ સુતસ્વરૂપમાં મુકતો હતો. તમામ મજીરો એનો એક એક શબ્દ તીવ્ર વેદનાં સહીત સાંભળતા હતા. સૌને એમ થતું હતું કે જે દુઃખ આપણે શબ્દોમાં નહોતાં મુકી શકતા એ આજે એમની સમક્ષ રંભુ કરનાર એમને મળી આવ્યા છે.

“ખીરાદરો! જ્યાં સુધી આપણે ભાઈઓ જેવા એકસંપીથી રહેતાં નહીં શીખીએ અને આપણા હક્કને માટે નહીં ઝગમગીએ, ત્યાં સુધી જાંદગીમાં આશય કે આશાવેશની આશા સરખી થે ન રાખશો.”

“પણ આજ શું કરવું એ જલ્દી કહી નાખો” ઉનાવળ અગળે નજદીક ખેડેલા મજીરે કહ્યું.

“વચ્ચે નહીં ખોલ, ડખલ નહીં કર” એમ એમરેથી અવાજ આવવા લાગ્યા.

“જે લોહીતરસી વ્યવસ્થા આપણાં જીવન ચુસી રહી છે, એની સામે આપણે લડત ઉઠાવવાનો સમય હવે અ.વી લાગ્યો છે. આપણા પરસેવા ઉપર તાગડધીના કરનારાઓને પરચો બતાવવાનો હવે ખરો મોઝો હાથ લાગ્યો છે. આપણે હવે સમજવું જોઈએ કે આપણા પોતાના શીવાય આપણને બીજું કોઈ મદદ કરે એમ નથી. એક માટે બધા અને બધા ય માટે એક-એક સંગઠિત થયાં શીવાય બીજા કશો ય ઉપાય નથી.—આપણો એજ કાયદો—આપણી એજ બાલ—જે દુશ્મનને હાવવો હોય તો એ વ્યાપક સંગઠન એજ યુદ્ધનો મોટામાં મોટો બ્યુક છે.”

વાક્યે વાક્યે રાધવને લોકો વધાવી લેતા હતા. સાહીત્યના પ્રચાર અને વીચારોની આપ-લેને પરીણામે આવેલી જનગતી આજે ઉઘાડી રીતે એનું નીરપણ પામતી હતી. એટલે જીવાળના પ્રથમ ધસારા જેવી આ મજુરોની મેદની ઉત્સાહના ઉછાળા અનુભવતી હતી.

“આપણે મેનેજરને બહાર ખોલાવી મળવું જોઈએ અને ખુદનું પુછવું જોઈએ તે તમને આમ નાણાં વસુલ કરવાનો શો હક્ક છે?”

રાધવનું આ વાક્ય સાંભળીને તો મજુરો રાતાપીળા થઈ ગયા. “બસ મેનેજરને બહાર લાવો” એમ ગગનમેદી અવાજે શરૂ થવા લાગ્યા. સભામાં ભારે ગડબડાટ મચ્યો. છેવટે ખુબ ઉકળાટ પડી એમ કહ્યું કે રાધવ, રણધીર અને કેશવકાકા મેનેજર આગળ પ્રતીતીધીમંડળના રૂપમાં જાય અને મજુરોનો અવાજ પહોંચાડે. પણ હજી આ વાટાઘાટ ચાલે છે એટલામાં મેનેજર પોતે જ આ સભામાં આવ્યો. ઉંચાઈમાં પુરો જ પુટ અને ભરાવદાર શરીરવાળો મેનેજર જેવો આવ્યો કે તુરત જ મજુરોએ

એને અંદર આવવાની જગ્યા આપી, એની તીણી નજર આગળ અત્યાર સુધી ખુબ બખડાટ કરતા મજુરોનો રોષ પણ ઉતરી ગયો. એની માર્ગ મેળવવાની રીતમાં પણ સત્તાની તુમાખી ભારોભાર ભરી હતી. હાથના ધસારાથી હુકમ કરતો હોય એમ, એ હજારો મજુરોની વચ્ચેથી જેમ પોતાની ઝોરીસની ખુરશી ઉપર બેસવા જતો હોય તેમ મધ્યસ્થ જગ્યા તરફ જવા લાગ્યો. કેટલાક મજુરો એની સામે ક્ષોભીત આંખથી જોતા હતા, એની પણ એણે પરવા ન કરી. ઉલટું એવી વલણ તરફ એને તીરસ્કાર હોય એવા તોછડા ચહેરા કરી એ પોતાનો દેખાવ પ્રદર્શીત કરતો હતો. કેટલાક મજુરો તો એને સાહેબ કહીને સલામ પણ ભરવા લાગ્યા, નીચમીત રીતે જેનો હુકમ માનવાને આ કામદારો ટેવાઈ ગયેલા હતા અને જેને માટે થોડા વખત પહેલાં જ ઉશ્કેણીથી ખોલતા હતા, એને જ્યારે નજરે જોયો ત્યારે બધી ઉગ્રતાઓ સરી ગઈ અને જીની દબ પ્રમાણે માન આપવાની ટેવ અચાનક, અનાયાસે ફાટી નીકળી. એની હાજરીથી જ કેટલાકના હાંગ ગગડી ગયા અને આવી સભામાં હાજર રહેવા માટે પરતાવો થતો હોય એમ પણ થોડાકના ચહેરા ઉપર ભાવ દેખાવા લાગ્યા. સામી સક્કામ ઝીલવાની દરકાર પણ ક્યાં વીના એ તુમાખી અમકદાર સડસડાટ સભાની વચ્ચે પહોંચ્યો અને કોઈપણ જાતના સંબોધન કે સમ્પત્તા વીના એણે વાણીનો સ્વાદ અખાડવા માંડ્યો:

“કેમ તમે બધા અહીં આં એકઠા થયા છો? કામ પડતું મુશ્કેલીને તમે કેમ અહીં આવ્યા છો?”

થોડીક ક્ષણો સુધી તો નીરવ શાંતી જ વ્યાપી ગઈ. કોઈએ એક હરફ સરખો

ઉચ્ચાર્યા નહીં. છેવટે મેનેજરે રણધીર તરફ જોઈને કહ્યું: “હું તને પુછું છું. જવાબ આપ.”

છેવટે રાધવ આગળ આવ્યો અને એણે કેશવકાકા તથા રણધીર તરફ નીદેશ કરીને કહ્યું: “અમે ત્રણ અમારા કામદારખાંધુ-ઓની વતી તમારી સમક્ષ અમારી હાજીકત રજુ કરવા માટે આવવાના હતા. અમે તમને કહેવા માગીએ છીએ કે તમે તમારો અન્યાયી હુકમ રદ કરો.”

“શા માટે?” મેનેજરે કહ્યું.

“કરણ એટલું જ કે અમને એ તમારો દર જરા ય વ્યાજખી લાગતો નથી” રાધવે ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે મલુરોતું આરોગ્ય સુધારવા માટે હું જે જહોમત ઉઠાવી રહ્યો છું એની તમને ખીલકુલ કદર નથી એમ?” મેનેજરે તુમાખીથી પુછ્યું.

“એમ જ”. રાધવે સ્પષ્ટ સંભળાવ્યું.

“કેશવ, તું પણ એમ જ માને છે?”

“એમ જ” કાકાએ સાદ કહી દીધું.

“રણધીર તારો જવાબ પણ અજાણના જેવો જ છે કે શું?”

“હું પણ એમ તો કહેવા માયું છું કે અમારા પૈસા અમારી પાસેજ રહેવા દેવા”-રણધીર શરમતો માર્યા વધારે બોલી શક્યો નહીં.

મેનેજરે આખરે રાધવને કહ્યું: “તું આ બધામાં કૈંક બુદ્ધીશાળી હો એમ લાગે છે. તને એમ નથી લાગતું કે આ આખી યોજના મલુરોના હિતને માટે જે વીચારવામાં આવી છે?”

“તો પછી તમે મીલને ખરચે એ શ્મ સાર અમલમાં મુકતા નથી?”

“કારખાતું એ સદાવૃત્ત કે ધર્મશાળા નથી એ વાત તો તું સમજતો હજી-પણ હવે હું વધારે દલીલ કરવા માગતો નથી, હું તમને બધાને હુકમ કરું છું કે સૌ પોતપોતાને કામે લાગી જાવ.” મેનેજરે છેવટે આમ ધમકા આપી ચાલવા માંડ્યું. ખુલામાંથી એકે અવાજ આવ્યો:

“તમે તો કામે લાગી જાવ મેનેજર સાહેબ!”

‘કાણુ બોલ્યું’ એ ? પંદર મીનીટમાં જો તમે કામ પર નહીં ચડો તો હું તમને બધાને બરતન્દ કરીશ” મેનેજર ત્રાહક્યો અને ચાલતી પકડી.

મલુરોની સભામાં ભારે ગાળ્યડ મચી રહી, બધા રાધવ પાસેથી કૈંક સાંભળવાની અપેક્ષા રાખતા હતા.

એક મલુરે તો ઉભા થઈને સીધો પ્રશ્ન પુછ્યો:

“હવે તમે શું કરવા ધારો છો એ કહી નાખીને, આવા અપમાનનો કંઈ જવાબ આપવો છે કે મેંદાઓની પેઠે માર ખવો છે?” (અપુણ્ય)

નોંધ

કવખતની દોડાદોડ!

સમુ-જ્યકરની જોડી ગોળમેણ પરીષદ માટે શાંતીનું વાતાવરણ જમાવવા માટે યરવડા અને નૈની વચ્ચે જ દોડાદોડ કરી રહી છે, તેને અમે કવખતની ગણીએ છીએ. એમની એ દોડાદોડનો હેતુ મહાસભા સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા માટે ઉપાડેલી લડત અટકાવે અને લંડનમાં ભરાનારી ગોળમેણ પરીષદમાં જવાનો વીચાર કરે, તે માટે ગાંધીજી અને નેહરૂ પીતા-પુત્રને સમજાવી દેવા તે છે. આ સમાધાનીના સુરનો પહેલો પડથો લંડનથી શાસ્ત્રી ગદાશયે પાડ્યો અને જ્યકર-સમુની જોડીએ નામદાર લોડ ધરવીને પ્રથમ પત્ર પાઠવી, તેમનો અર્ધબેદરકારી-ભર્યો જવાબ મેળવીને તેનો પ્રતીધ્વની ઝીલી લીધો છે. પરંતુ સમાધાનીની આ બધી જ રીતો જોટલી કૃત્રીમ છે તેટલી જ હીંદને હીણું લગાડનારી છે. કેમકે બ્રીટીશ સરકારના હીંદમાંના પ્રતીનીધીઓ-વાઇ-સરોયથી માંડીને ગવર્નર સુધીના-કોઇપણ જાતની સમાધાની માટે તૈયાર નથી. ખુદ મુખાઇના ગવર્નરે કહ્યું છે કે, તેમની સરકાર મહાસભાવાદીઓ સાથે સમાધાન કરવા તૈયાર નથી, લોડ ધરવીને પણ ચોતાના નવમી જુલાઇના ભાષણમાં મહાસભાને કચડી જ નાખવાનો ચોનાનો મક્કમ ઇરાદો જાહેર કર્યો છે, એટલું જ નહીં પણ મહાસભાના પ્રધાનમંડળને સંયુક્ત પ્રાંતમાં ગેરકાયદેસરની સંસ્થા તરીકે જાહેર કરવામાં સંમતી આપી છે. ઉપરાંત બ્રીટનની પાર્લિમેન્ટમાં પણ મહાસભાવાદીઓની સાથે સમાધાની કરવાની સડે જ પણ ઇચ્છા દાખવવા જવાબદાર રાજપુરુષે જાહેર કરી

નથી, [એટલું જ નહીં પણ, હીંદ તરફ સહાયુજીતી ધરાવનારા ગણ્યા ગોંઠ્યા સભા-સંઘનીએ ત્યાં પુરેપુરી અવગણના કરવામાં આવી છે. એ બધું પુરવાર કરે છે કે, માત્ર હીંદમાંની નોકરશાહી જ નહીં પણ હીંદી વઝીરની કચેરી સુધાં અત્યારે મહાસભાની સાથે સમાધાની કરવા તૈયાર નથી. આ પરીસ્થિતીમાં સમુ-જ્યકરના પ્રયાસ નીરથક નીવડવાને યોગ્ય જ છે.

દ્રાવીડીયન પ્રાણાયામ:

વળી ગાંધીજી કે પંડીત પીતા-પુત્ર પ્રજના માનનીય નેતાઓ છે એ વાત ખરી, પરંતુ અત્યારે ગાંધીજી મહાસભાના સરમુખત્યાર નથી કે પં. જવાહરલાલ અથવા પં. મોતીલાલજી મહાસભાના પ્રમુખ પણ નથી. અત્યારે મહાસભાના પ્રમુખસ્થાને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ છે. એટલે જ્યકર-સમુની જોડી જો સાચેસાચ સમાધાની કરાવવા માટે જ આતુર હોય તો, તેમણે યરવડા અને નૈનીની વચ્ચે દોડાદોડ કરવાની કશી જ જરૂર નથી. તેમણે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની સાથે જ એ જાતના સંદેશા યલાવવા જોઈતા હતા. બચ્હાર અને માનભર્યો ભાગે તેમને માટે માત્ર એ એક જ હતો. સરદાર વલ્લભભાઈ ચોતાને તે પછી જો વાજબી લાગ્યું હોત તો ગાંધીજી તેમ જ પંડીતજીઓની સાથે મસલત કરવાતું કામ ઉપાડી લેત, અથવા તો મહાસભાની કારોબારી સમીતી-દ્વારા તેનો નીજુધ-મહાસભાની ખાસ બેઠકે ખોલાવીને દેશની સંમતી મેળવવાની શરતે, સમાધાની કરવા તૈયાર થયેલા પંચાતીયાઓને આપ્યો હોત. તેમ નહીં કરતાં, સરકારે જેમને ચુનંદગાર કરાવીને તુરંગમાં

ધકેલી દીવા છે, તે નેતાઓ સાથે સમાધાનીની વાટાઘાટ ચલાવવાનો લીધેલો માર્ગ દ્રાવીડીયન પ્રાણુપમ જેવો હોવા ઉપરાંત, ખુદ મહાસભાને, તેના હાલના પ્રમુખને અને મહાસભાવાદીઓને અપમાન કરનારો છે.

ઘોડાની આગળ ગાડી !

વળી મીંઠ રોકાકામ્ય સાથેની વાતચીતમાં ગાંધીજીએ તેમજ પં. મોતીલાલજીએ પોતે કયો શરતે સમાધાની કરવા તૈયાર છે તે ખુલ્લે ખુલ્લું જણાવી દીધું જ છે. એટલે પણ જ્યારે-સમુદાય યુગલે ફરીથી ઉપાડી લીધેલા પાણી વસાવવાનો આ પ્રયત્ન ઘોડાની આગળ ગાડી મુકવા જેવો ઉદ્દેશ અને અવ્યવસ્થા લાગે છે જ. તેમ છતાં પોતાના દેશના હિત માટે પ્રયત્ન કરવાનો પ્રયેક શુભાશયી સજ્જનને પ્રમાણિક હક છે, એમ માનીને આગળ વધીએ તો પણ, સમાધાનીના સંદેશવાહકોએ લોડ ધરવીનના નવમી જુલાઈના જે ભાષણમાં 'આશાનાં ધારણો' લેખને, સમાધાની કરવા માટેની થોડી તક તરીકે તે ધારણાવલીને મનાવવાની ખટખટ કરી છે, તેવું તેમાં કશું જ નથી. ગોળમેળ પરીપદ માટે ખડી કરવામાં આવેલી આખી યે જુમીકાતું સમગ્ર અવલોકન કરતાં જણાય છે કે, નવેશ્વરમાં વાઈસરોયે જે કંઈ કહ્યું હતું તેથી નવું જુલાઈમાં તેમણે કશું જ કહ્યું નથી, એવા મત તો ખુદ એમનો પોતાનો છે. પરંતુ ખરી રીતે જોતાં તો ગોળમેળ પરીપદમાં કામદાર સરકારના જ પ્રતિનીધીઓ એસરો, એવાં જે અબીવચન લોડ ધરવીને અને તેમની દ્વારા કામદાર સરકારે આપ્યાં હતાં, અને સર જોડન સાયમને સુંદાં એવાં જ સુરનો પ્રતિધ્વની પાડ્યો હતો, તેમાં ગંભીર પીછેઠક જુલાઈના ભાષણથી થયું છે, અને તા. ૨૬ મી જુલાઈની પાલેમેન્ટમાંની ચર્ચા

દરમિયાન મીંઠ રામ્સે મેકડોનાલ્ડે પાલેમેન્ટમાંના ત્રણે પક્ષના પ્રતિનીધીઓનો ગોળમેળમાં સમાવેશ કરવાનો જે સ્પષ્ટ એકરાર કર્યો છે; તે એ પીછેઠકો જ માત્ર નહીં, પણ હીંદને અપાયેલા સ્પષ્ટ વચનોના ખુલ્લે ખુલ્લા ભંગનો સચોટ પુરાવો પુરો પાડે છે! આ બધાં સમાધાનનાં લક્ષણ ન જ દેખાય. અને જો લોડ ધરવીનના નવેશ્વરના ભાષણથી હીંદના એકેએક મવાળ અને ઉદાર મનવાદી રાજપુરુષને હંથે સંપુર્ણ નીરાશા પ્રકટી હતી એ વાત સાચી હતી, તો પછી જુલાઈના ભાષણથી એ નીરાશાને આશામાં ફેરવી નાખવાનું તકમાત્રે કારણ હીંદમાં તો કાંઈને જ સાંપડ્યું નથી. અને નવેશ્વરના ભાષણ પછી પેલા જે બહુ ચર્ચારૂપદ અનેકો દીલ્હી મેનીફેસ્ટો પ્રસીદ્ધ થયા હતા, તેમાં સડી કરનારા સમુદાયો છતાં મહાસભાના ગોળમેળ પરીપદ માટેના પ્રતિનીધીત્વને લગતા વીચારોમાં પરીવર્તન કરવા માટે પણ કશું જ કારણ ઉપસાધ્ય થયું નથી. તેમ છતાં એક તરફથી નોકર-શાહી ગોળમેળ પરીપદમાં મોકલવા માટેના હીંદી પ્રતિનીધીઓના સંબંધમાં જે રીતે કામ લઈ રહેલ છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, જો મહાસભા ગોળમેળમાં ભાગ લેવાનો નીચું કરે તો પણ, દીલ્હી મેનીફેસ્ટોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મહાસભાને સંગીત પ્રતિનીધીત્વ મળે તેમ નથી. એટલે હાલની સમાધાનીની વચણ પાછળ છુપાયેલા બેદ, મવાલ મુસ્લિમોની કંગાલ મનોદશાનો વળી એક વધુ પુરાવો દેશને પુરો પાડે છે.

લંડનમાં હીંદનું અપમાન :

ખીજી તરફથી બ્રિટીશ મુસ્લિમોએ શરૂ કરેલી સફળ ચાલબાજીમાં રામ્સે મેકડોનાલ્ડ જે રીતે ફસી પડ્યા છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ

પુરવાર થાય છે કે, લ'ંનમાં ગયેલા પ્રતીતી-
ધીઓમાંના કામીવાદી, દેરી રાજાઓ, જાગી-
રદારો અને શ્રીદીશ પ્રતીતીધીઓના સંઘ-
બળની સંગીનતાના આધારે, સાયમન વૃત્તાં-
તના જ પાયા ઉપર ચર્ચાની આખી વલણ
ખડી કરવાના મજબુત અને સફળ પ્રયાસ
કરીને, લ'ંનમાં હીંદુ' લય'ંકર અપમાન
કરવામાં આવશે, તેનાં તમામ ચીન્ટો વીલા-
યતી વાતાવરણમાં આજથી જણાઈ રહેલાં
છે. શ્રીતીવાસ શાસ્ત્રીજી લ'ંનના એક
ખુલ્લેથી ગોળમેજી પરીષદમાં સાયમન વૃત્તાં-
તને લાવવો જ ન જોઈએ એવી વાતો કરી
રહે છે, તે જ દીવસે પાર્લામેન્ટની વ્યાસપીઠ
ઉપર ખડા રહીને શ્રીદીશ તંત્રના જવાબદાર
રાજપુરોહ, જાણે શાસ્ત્રીજીને, તેમના મવાળ
મીત્રોને અને સાયમન સાતડીનો તીવ્ર બહી-
ષ્કાર કરનાર હીંદુને પડકાર આપતા હોય
તેમ, આવરણ વીનાની સીધી લાપામાં
જણાવી દે છે કે, ગોળમેજી પરીષદમાં થનારી
એવી એકે ચર્ચા નહીં હોય કે જેમાં એ
અજાણમાણા વૃત્તાંતો પદે પદે ઉલ્લેખ થવા
વીના રહે! આ બધું બતાવે છે કે, આપણા
મવાળ મીત્રો ખોટી આશાનાં શમણાં સેવી
રહ્યા છે. અને તેમની એ ભ્રમજાળના ભાગી-
દાર બનવાની ગંભીર ભુલ મહાસભાને માથે
ઝોળવવાની એમની આ બધી માથાકૂટ છે.
એથી મહાસભાએ એ ભુલમાંથી ઉગરી જવું,
એમાંજ રાષ્ટ્રવું હીત રહેવું છે.

મહત્વનો સુદો:

પરંતુ આ બધી ચર્ચા તો મુળ સુદાથી
જુદી, દુરોગામી કાયદારણની પરંપરા
ઉપર રચાયેલી છે. જે મહત્વનો અને મુખ્ય
સુદો અત્યારે મહાસભાવાદીઓ સમક્ષ ખડો
છે તે તો જુદો જ છે. અને જ્યાંસુધી તે
સુદાની બાબતમાં સમસ્ત હીંદુના મહાસભા-

વાદીઓને સંપુર્ણ સંતોષ મળે તેવો ખુલાસો
થાય નહીં, ત્યાં સુધી સમાધાનની એકેકેએક
વાત અધુરી અને અસ્થાનવાળી જ મનાશે.
તે સુદો લાહોર મહાસભાએ પસાર કરેલો
સંપુર્ણ સ્વતંત્રતાનો દરાવ, અને તેને માટે
અત્યારે હીંદુમાં અપાઈ રહેલા અમુલા
ભોગનો છે. હજારો માણસોએ જે લાવના
માટે હરતે મોટે અને અપુર્વ શાંતિથી લાડીના
માર ખાધા છે, હજારો નવજુવાનો અને
વૃદ્ધોને જેને માટે કારાવાસમાં ધકેલવામાં
આવ્યા છે: એ લાવનામાં પકડો કરાવવા
માટે મહાસભાને કશું જ દારણ મળ્યું નથી,
આશાતું એકેકે કીરણ તે માટે એકેકે દીશા-
માંથી હજુ દેખાયું નથી, તેમ જ લાહોર
મહાસભાએ જે સંલેગોમાં દરાવ કર્યો, તે
સંલેગોમાં જરાયે ફેરફાર થયો નથી. એટલે
ગોળમેજી પરીષદમાં સાયમન રીપોર્ટની કે
નહેરૂ રીપોર્ટની ચર્ચા અર્થે જવા માટે
મહાસભાવાદીઓથી તો તૈયાર થઈ શકાય જ
નહીં. એટલી તક તો ગાંધીજી અને મોતી-
લાલજી લોડ' કરવીનને મળ્યા ત્યારે પણ
હતી જ, એ પછી જ મહાસભાએ દરાવ
કર્યો છે, અને એ દરાવની સીદી માટે મહા-
સભાએ લડત ઉપાડી છે.

જવાહરલાલની જવાબદારી

રાજકારણના આ બધા ચીત્રવીચીત્ર
રંગોનાં આવરણોને ભેદીને જોઈએ તો, લાહોર
મહાસભાના વરાયલા પ્રમુખ પં. જવાહર-
લાલની સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા સીદ કરવા માટે
મથવાની ગંભીર જવાબદારી જેવી ને તેવી
ઉભેલી જ છે. અને તેમની વીચારસરણી
જેલમાં જવા સુધી એ જવાબદારીને અનુ-
રૂપ જ રહી છે. તેમાંથી ડગવા માટે એમને
હજુ સુધી એક પણ કોરણ મળ્યું નથી.
એમણે મહાસભાસમીતીની કચેરીમાંથી લ'ંન-
ના નવજવાન મીત્રો ઉપર છેલ્લો પત્ર

લંખતાં [તા. ૯ : ૪ : ૩૦] પણ ખુલ્લે-
ખુલ્લા શબ્દોમાં આમ જણાવ્યું છે:

...“અમે અસદકારની ચળવળની બર-
બર મધ્યમાં ખડા છીએ. અમારા-
માંના ધણા બધાને તેમજ ખુલ્લી
રીતે રાજ્યદ્રોહ તેમજ મીઠાનો એ બન્ને
કાયદાનો ભંગ કરી રહ્યા છીએ, એટલે
અમે ગમે તે પણ પકડાઈ જવાના.

હીલચાલ જે રીતે શરૂ કરવામાં
આવી છે તે રીતે તો તે મીઠાનો
કાયદો અને ખીચન કેટલાક નજવાં
પગલાંઓનો નીરાદર કરવા પુરતા
ક્ષેત્રમાં જ મર્યાદિત થાય છે. પરંતુ,
અલગ-તલ તેથી કંઈ એનો અર્થ એવો
થતો નથી કે, અમે અમારું તમામ
લક્ષ્ય કેવળ મીઠાની પાછળ જ રાખી
રાખવાના છીએ. અમારું લક્ષ્ય મીઠાનો
કાયદો નીકળી જાય તે નથી, પરંતુ
ખુદ બીટીશ સરકાર અહીંથી જાય
તે છે, મીઠાનો કાયદો એકતો ગરી-
બોના ટાપીખીંડુથી અન્યાયી છે,
અને સારા થે ભારતમાં વ્યાપક રૂપે
તેનો ભંગ કરવાનું સરળ થઈ પડે
તેમ છે. છતાં કાયદમને ગમે તે દીશા
પુરતો વીશાળ બનાવવાનો માર્ગ
અમારે સાદો મોકળો છે.

મેં અગાઉ લખ્યું હતું તેમ,
અમારો મુળ ઉદ્દેશ તો તમમ જ
તના આર્થિક શોષણને અટકાવી
નાખ્યું તે જ છે.

અસદકારની નવી હીલચાલ દર
તો માત્ર ત્રણ જ દિવસથી જન્મી
છે, છતાં જનતાએ તેને અપુર્વ
રીતે છીલી લીધી છે અને, તેથી
અદ્ભુત જનશૂની જણાઈ આવી છે.
એ પાતળી તો મને જરા થે

શંકા નથી કે, ત્યાં મુઠ્ઠી અને
અમારી સીધીની પ્રાપ્તિમાં
સંદેહ નહીં થઈએ ત્યાં મુઠ્ઠી
તે અટકવાની નથી: અલગ-તલ
લગત દરમિયાન દુમલાના માર્ગોમાં
અમારે ફેરફાર કરવા પણ પડશે...”

આ મનોદશા જીવાન પંડીતજીની છે.
એટલે સમાધાનની શરતોના સંદેશવાદકોને
આ હીંટીઓ લખાય છે ત્યાં મુઠ્ઠી [તા. ૩૧ : ૭ : ૩૦] સંદેહતા લાંબી રાખી નથી.
પંડીત જવાહરલાલ જાણે છે કે, તેમની
જવાબદારી જટલી ગંભીર છે તેટલી જ
સમસ્ત હિંદના મહાસમાવાદીઓને જવાબદાર
પણ છે. એટલે યરવડા કે મૈત્રીની તુરંગોની
દીવાલો પાછળ, વાઈસરોયના ખુદશા [કિ
યુપ્ત?] પત્રના મુદ્દા ઉપર થયેલાં છુપાં
સમાધાનની જવાબદારી સમસ્ત હિંદના
મહાસમાવાદીઓને બંધનકર્તા બની શકે જ
નહીં. તે માટે મહાસમાજની ખાસ બેઠક
ભરીને, સમાધાનની શરતો માટે તેમની સંમ-
તિની જરૂર ઉભી થશે. ભલે પછી તેમ
કરતા જતાં જોળમેજી પરીવહની નીચીત
તીથીઓમાં ફેરફાર કરવો પડે.

હિંદનું આર્થિક શોષણ :

અમલસરશાહી તરફથી વરંવાર એવો
ચુર કાઢવામાં આવે છે કે હિંદના બપોર
ઉઘોગનો નાશ મહાસમાજની ચળવળને લીધે
થઈ રહ્યો છે, પરંતુ એ મન ફુનીજના
અર્થશાસ્ત્રીઓએ અત્યાર પહેલાં પ્રસીદ્ધ
કરેલા અબીપ્રાયોથી ખોટો દાવો છે,
અસદકારની હીલચાલે હિંદુસ્થાનના બપોર
ઉઘોગનો નાશ કર્યો નથી, કે મુંબાઇના
મીલ ઉઘોગને તુલકશાન ક્યું નથી. પરંતુ
એમ થવાનું મુખ્ય કારણ હિંદનું જે
દ્રષ્ટએ આર્થિક શોષણ વરસીથી થઈ

રહ્યું છે તે જ છે. તેમાં ૧૮ પેનીના હુડિયામણુ આ દેશને અજાતે રૂપીઆનું નુકશાન થયું છે અને હજી પણ તેથી જ હીંદી ખેડુતોને દર વર્ષે દરેડો રૂપીઆનું નુકશાન થઈ રહ્યું છે. ગરીબ ખેડુતોના પ્રત્યેક રૂપીઆમાંથી હુડિયામણુની આ કૃત્રીમ રીતે બાબતે આના ખર્ચો લે છે. ઉપરાંત એ કૃત્રીમ હુડિયામણુને ટકાવી રાખવા માટે હીંદની ઇમ્પીરિયલ બેન્ક ઉંચા બ્યાન્કના કૃત્રીમ દર ટકાવી રાખે છે તેથી હીંદના દેવામાં કુખેસા ગરીબ ખેડુતોને ભરવાં પડતાં છુદી નાખનારાં બ્યાન્કમાં કૃત્રામ વધારો થતો જ રહ્યો છે, અને તેથી દીવસે દીવસે વધુ અને વધુ નીવડે થતા જતા ખેડુતોની દશા, આર્થિક દ્રષ્ટિએ વીશેષ અને વીશેષ નબળા બનતી જાય છે. તેમ તેમ તેની ખર્ચે કરવાની શક્તિ ઘટતી જાય છે. લગભગ પહેલાં પ્રત્યેક માણસ ત્રીસ હીંદમાં ૧૬ વાર કપડું વપરાતું હતું, આજે તેમાં દોઢ વારનો ઘટાડો થઈ ૧૪૫ વારની સરેરાશ આવે છે. અર્થાત જ હીંદના મીલ ઉદ્યોગને માટે દેશનું બજાર ઘટતું જાય છે. ખીજી તરફથી કાચા માલના ભાવ ગગડતા જાય છે, અને મુડીવાદી દેશોની તીવ્ર હરીફાઈને લીધે, તૈયાર માલનો બજાર એટલો વધે છે કે, તેથી આખી દુનિયાનાં બજારોમાં મંદી વધતી જ જાય છે. અને આ મંદીથી બસર કંઈ એકાદ બે મહીનાની નથી, પણ કેટલાંક વર્ષોની છે. એટલે અસહકારની ચળવળથી હીંદના ઉદ્યોગનો નાશ થાય છે, કે આર્થિક દ્રષ્ટિએ હીંદને નુકશાન થાય છે: એ માન્યતા જ સદંતર ખોટી છે.

જગતના મીલ ઉદ્યોગમાં મંદી :

દરેક માણસને જો પેટ પૂરતો ખોરાક બેઠ્યો છે તેમ શરીર ઢાંકવા પુરતું કપડું

પણ બેઠ્યો છે. પરંતુ વધતા જતા ઉદ્યોગવાદને લીધે મુડીવાદ જે ઉપ સ્વરૂપ લઈ રહ્યો છે, તેને લીધે જગતભરના અને ખાસ કરીને પરાધીન દેશોના ખેડુતો અને મજૂરોની આર્થિક સ્થિતિ બગડતી રહી છે; એથી જગતભરના મીલ ઉદ્યોગને માટે અત્યારે આશાબંધ સ્થિતિ છે જ નહીં. અત્યારે જ દુનિયાના ઉદ્યોગોમાં કામ કરનારા ૨૦,૦૦૦,૦૦૦ મજૂરો બેકાર છે, ઉપરાંત દરેડો માણસો એક પગારે કામ કરે છે, તેમ છતાં વધતી જતી હરીફાઈને લીધે દુનિયાભરના મુડીવાદીઓ ખર્ચમાં ઘટાડો કરવા ઔદ્યોગિક પુનઃરચના કરવાની તબ્બીબે કરી રહ્યા છે, તેથી અત્યારે કારખાનાઓમાં શોકાયલા માણસોમાંથી લગભગ ૨૫ થી ૫૦ ટકા જેટલાં વધુ માણસો બેકાર બનશે એવો ભય અત્યારથી જ ઉભો થયો છે. ખુદ લેન્કેશાયરમાં અત્યારે મીલ કામદારો ચત્તાર શાળા ચલાવે છે, તેને બદલે આંક આંક શાળા ચલાવવાની રીત લાખડ કરી, અનેક માણસોને બેકાર બનાવી, બાકીનાઓને પગારમાં થોડાક વધારો કરી આપીને, દુનિયાનાં બજારો હાથ કરવાની હીલચાલ થઈ રહી છે; પરંતુ તેથી તે સંખ્યાબંધ લોકો અત્યારે માલ ખરીદવાની થોડી ઘણી શક્તિ ધરાવે છે તેમાં ભયંકર ઘટાડો થઈ જશે. પરીણામે ઉદ્યોગવાદીઓની દશા ‘જ્યાં ના ત્યાં’ જેવી જ રહેવાની છે, તે સ્થિતિ ઉભી કરનાર મુડીવાદ, સામ્રાજ્યવાદ અને ઉદ્યોગવાદની ભયાનક હરીફાઈ જ છે. અસહકારની ચળવળ નહીં; એમ જગતભરના પ્રામાણિક અર્થશાસ્ત્રીઓ હકીકત અને આંકડાઓથી પુરેવાર કરે છે.

લેન્કેશાયરની પરીસ્થિતિ :

આ જાતના ઔદ્યોગિક ધર્ષણમાં ખ્રીસ્તને વીશેષ સ્થાન કરવું જ પડે એવી

સ્થિતિ હોવાનું કારણ એ છે કે, તે જુનામાં જુનું મુડીવાદી સંસ્થાન હોઈને એક વખતે દુનિયાભરનાં બજાર ઉપર એનો જ પંજો પથરાયેલો હતો, એટલે તેના નવા હરીફ જે બજારો મેળવે તે બજાર ખીટનને ગુમાવવાં પડે એ સ્વાભાવીક છે. મહાયાદની પહેલાં આખા જગતના સુતરાઉ કાપડના ઉદ્યોગમાં ખીટન ૭૩ ટકા માલ આપતું હતું, આજે પણ યુદ્ધની અગાઉ હતું તેમ ખીટનનો મુખ્ય ઉદ્યોગ સુતરાઉ કાપડનો જ છે. ખીટનમાંથી જે તૈયાર માલ બહાર ચડે છે. તેમાં એથો હોસ્સો તેનો છે. પરંતુ ધીરે ધીરે તે જગતનાં બજારોમાંથી ચોતાનું સ્થાન ગુમાવતું જાય છે. પ્રજાસંઘે (લીગ ઓફ નેશન્સ) ૧૯૨૫ માં કહેલા સરવૈયા પ્રમાણે, તેનો સુતરાઉ કાપડનો ઉદ્યોગ ધટીને ત્યારે ૫૭ ટકા નેટવો થઈ ગયા હતા, તે વર્ષમાં ખીટને કાપડની નીકાશમાં યુદ્ધ પહેલાંના વ્યાપાર કરતાં ૩૫ ટકા ગુમાવ્યા હતા, ત્યારથી તો તે વ્યાપારમાં ભરતીને બદલે ઓટ જ આવ્યા કરે છે. ૧૯૨૬ માં ૩૫ ટકાને એ ઘટાડો ૪૦ ટકા ઉપર પહોંચ્યો અને ૧૯૩૦ ના આરંભના ત્રણ મહીના સુધીનો ખીટનનો સુતરાઉ કાપડનો નીકાશ વ્યાપાર યુદ્ધ પહેલાંના એટલા જ સમયના વ્યાપાર સાથે સરખાવતાં ૪૬ ટકા નેટવો ધટી ગયા છે. એટલે હીંદુસ્થાનમાં ગાંધી-જીએ નીકાશ કરેલાંની લડતનો આરંભ કર્યો તે પહેલાં, ખીટનનો સુતરાઉ કાપડ પડતો જ જતો હતો. આમ થવામાં અસહકારની હિંમત કારણભૂત નથી, પણ જપાનની તીવ્ર હરીફાઈ તેમ જ હીંદ, ચીન અને અમેરિકન મીલોમાં વધતી જતી તૈયાર માલની ઉત્પત્તિ જ છે. ખીટ તરફ માલની અપેક્ષા એવા જતાં કાચા રૂની અપતમાં યુદ્ધની

અગાઉના સમય કરતાં વધારો થયો છે. * તેમ જતાં મુડીવાદીઓની વધતી જતી હરીફાઈ અને માલ ખરીદનારાઓની વધતી જતી ગરીબાઈને લીધે ૧૯૨૬ ના પાછલા ૭ મહીનાઓમાં સુતરાઉ કાપડ તૈયાર કરનારા એકવીસ દેશોમાં કામ કરવાના કલાકારોમાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો હતો. લેન્ડ-શાયરની અનેક મીલો અત્યાર પહેલાંની આ તીવ્ર હરીફાઈ અને વધારે પડતા માલના ઉત્પત્તિથી ખેંકામાં ગીરવી મુકવામાં આવી જ હતી. આવી દેવાદાર બનેલી મીલોને લેન્ડશાયર ક્રાઉન કારપોરેશન હાથ કરતી જાય છે. આ રીતે તેણે ગયા મે મહીના સુધીમાં ૧૦,૦૦૦,૦૦૦ માત્રા અને ૨૫,૦૦૦ શાળો તો હાથ કરી દીધી હતી, અને આ દશાને લીધે આવતા શીયાળામાં લેન્ડશાયરની દશ ઘણી જ ગંભીર થઈ પડશે, એવી આગાહી “મોનો”ગ પોષ્ટ” કરી છે. ગયા મે મહીનામાં આગ્રા વર્ષના મે મહીના કરતાં ખીટનમાંથી થયેલી નીકાશમાં ૪૬,૮૪૨,૦૦૦ પાઉન્ડનો ઘટાડો થયો છે, આ બધું કંઈ હીંદની બહીષ્કારની ચળવળથી થયું નથી. એના કારણ તો અમે ઉપર બતાવી ગયા તે જ છે.

સાવધાન રહેવાની જરૂર :

આ દેશમાં પણ અમલદારશાહીની માફક જનસમુહના મગજમાં ખીજ એક વર્ગ એવા ખોટા ખ્યાલ ઉભાં કર્યા છે કે, આપણે શરૂ કરેલા ખ્રીટીશ માલના બહીષ્કારને લીધે જ

* યુદ્ધ પહેલાં જગતભરનાં બજારોમાં રૂની ૨ કરોડ ૩૦ લાખ ગાંસડી અપની હતી. ૧૯૨૫-૨૬ માં ૨ કરોડ ૪૭ લાખ ગાંસડી અપની હતી અને ૧૯૨૬-૩૦ માં કરોડ ૬૨ લાખ ગાંસડી અપી છે.

લેન્ડેશાયરની સ્થિતિ મુશ્કેલ બની ગઇ છે. અત્યંત અમે ઉપર બતાવી ગયા તેવી સ્થિતિમાં હોંદમાં ખ્રીટીશ માલના બહીષ્કારની હિલચાલ સંગીન ધોરણે અને મક્કમ પાયા ઉપર ચલાવવાનું કાયમ રહે તો, તેની અસર ક્રીટનના નીકાશ વ્યાપાર ઉપર જરૂર થાય. પરંતુ અત્યારથી એવી અસર થઇ ગઇ છે, એવા બ્રામક વીચારો ફેલાવવાથી આ દેશની બહીષ્કારની ચળવળને લાભ થવાનો નથી. વીરાણ પાયા ઉપર વ્યાપક સ્વરૂપે ચલાવવામાં આવતી સંગીન હિલચાલમાં આપણા બળતું માપ બરાબર આંકવું જોઈએ, બચ્છાઈ ધોરણે આસપાસના સંલેગોનો સ્વીકાર કરીને એ માપ ખરેખર અંકાય તેમાં જ લાભ છે; બાકી બળતું માપ જેમ ઓછું આંકવું એ હાનીકારક છે, તેટલું વધારે આંકીને હર્ષાઈ જવું એ પણ વીજ્ય મેળવવામાં વીઘ્નકર્તા છે. ખ્રીટીશ માલના બહીષ્કારની ચળવળ હજી આપણે હમણાં જ શરૂ કરીએ છીએ, પરંતુ ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરીથી માય સુધીના ક્રીટનના નીકાશ વ્યાપારમાં તેના આગલા વર્ષના ત્રૈમાસિક નીકાશ સાથે સરખાવતાં નીચે પ્રમાણે ઘટાડો તો થયો હતો :

વસ્તુ.	ઘટાડાના ટકા
લોખંડ અને પોલાક	... ૧૨.૮
યંત્રો	... ૮.૦
સુતરાઉ કાપડ	... ૧૩.૫
ગરમ	... ૧૬.૦
મીસાનો ખીજે માલ	... ૭.૫

આ બધી ખોટને પહેંચી વળવા માટે જ રોથરમીઅર, બેવરજુકર અને બીજા શાહી-મુડીવાદીઓએ 'યુનાઇટેડ એમ્પાયર પાર્ટી' સ્થાપી છે, તેનો હેતુ 'ખ્રીટીશ તાજમાના અગ્રતા જવાહીર હોંદ'ને તેથી જ સાંસ્થાનીક સ્વરાજનો છાંયડો પણ ન મળે, તે માટે લડત

ઉપાડવા પોતાનાં તમામ બળ તેમજ સાધનોને એકઠાં કર્યાં છે. તેમનો વીચાર ખાસ કરીને હોંદ, ઇંગ્લેન્ડ અને આફ્રીકાના મુળ વતનીઓને, એમના મુડીવાદી હિતસંરક્ષણને માટે, આર્થિક દ્રષ્ટીએ શોષી લેવાનો છે, એટલે જ હોંદને આર્થિક સ્વતંત્રતા મળે તેની સામે તેઓ મજબુત વીરોધ કરી રહ્યા છે. અને તેથી હોંદીઓએ આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે રાજકારણી ક્ષેત્રમાં સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવવા સારૂ મક્કમ બનવાની સાવધાની રાખવાની જરૂર છે. 'એમ્પાયર ફ્રી ટ્રેડ' (સામ્રાજ્યમાં નીર્બંધ વ્યાપારી રહી)ની બેવર-મીઅર યોજનાનો હેતુ પણ એ જ છે. જેમ જેમ ક્રીટનના મુડીવાદીઓનાં હિત જગતની વ્યાપારી સ્પર્ધાને લીધે જોખમાતાં જાય છે, તેમ તેમ સામ્રાજ્યવાદની યુગમાં હોંદને તેઓ મક્કમ રીતે બીંસવાની બીધણુ નીતી અંગીકાર કરતા જાય છે. કેમકે અત્યાર પહેલાં સાંસ્થાનીક સ્વરાજ ભોગવતાં ગોરાં ઝૂંથાનો સામ્રાજ્યને માટે કે તેના રૂપાળા નામની લાગણીને લીધે, આર્થિક દ્રષ્ટીએ પોતાનો નાશ નોતરવા તૈયાર નથી. તેઓ તો ખ્રીટીશ માલ મંગાવવો ઓછો કરે છે એટલું જ નહીં પણ તેની સામે જઠારતી દીવાલો ખડી કરવા પણ તત્પર છે. એટલે રોથરમીઅર અને બેવરજુકર તેમ જ તેના મીત્રોની દ્રષ્ટી હોંદ ઉપર ચ્હોંટી છે. તેમને અમેરીકા અને જપાનનો વચ્ચેથી કાંટો કાઢવો છે, એટલે 'એમ્પાયર ફ્રી ટ્રેડ'ની વાતો કરે છે. * એ વાત આપણે બુલબૂલ જોઈતી નથી.

* હોંદ સાથેના ક્રીટનનો વ્યાપાર ૬૩ ટકા જેટલો હતો, તે ઘટીને હવે ૪૫ ટકા જેટલો થયો છે. અને એ ઘટેલા ૧૮ ટકા ખાસ કરીને અમેરીકા અને જપાનને ફાળે ગયા છે

બ્રીટન અને આંતર રાષ્ટ્રીય રાજકારણ :

વ્યાપાર ઉદ્યોગની આ હરીફાઈની એકલી સીંતા બ્રીટનને નથી. આંતર રાષ્ટ્રીય રાજકારણની આંતીધુંટીઓનો કોકડો યુરોપ અને અમેરીકામાં વધુ અને વધુ ચુંચવાતાં જાય છે. મેં, બ્રીટનને એક તરફથી ચોલાનો આલ્ફ્રાડ લોરેન્સ ઉપગ્રો કાશુ મજબુત કરી જમીનીને નબળું રાખવાના તેમજ અમેરીકાને એકધું પાડી દેવાને ધરાવે, 'સંયુક્ત યુરોપ'ની યોજના ધરી છે, ખીજી તરફથી ઇટાલી ફ્રાન્સને દરરોજ યુદ્ધની લાપામાં પડકાર આપી રહ્યું છે, ત્રીજી તરફ નૌકા પરીષદની નીબંધનતાને પુરવાર કરનારા વધુ યુરોપ મળતા જાય છે, અને એક બાજુએ અમેરીકા અને ખીજી તરફ રશીયા સાથે મોડે કે વડેલે યુદ્ધમાં ઉતરવાના સંજોગ બ્રીટનને મટે વધતા જાય છે. ઇટાલીમાં નબળાપાશાએ કમર કરી છે, કુપેલે-સ્ટાઇન અને ઇરાકની રાજકારણી અસંતોષ ઘટવાને બદલે વધે છે. આરબ-જયુ ઝઘડામાં બ્રીટીશ મુસલ્માનોમાં મતભેદ પડી ગયા છે, અને તેથી બ્રીટનની સ્થિતિ સુડી વચ્ચે સેપારી નેપી થઈ પડી છે. આ બધા સંજોગો જોતાં, હીંદીઓએ ઉપાડેલી લડત-

મે. બ્રાયાંનો પાનાંનો બંગલો

માંથી ધ્યાન છોડીને, લંડનની ગોળમેજી પરીષદની મધ્યસ્થ તરફ ધ્યાન લગાડવું, એ હીંદને માટે મુશ્કેલીનો સંકેતો વધેના નવો પથે લખાવી લેવા નેવું છે. સંતોષની વાત એટલી જ છે કે, મહાસભાના હાલના પ્રમુખ સરદાર વલ્લભભાઈ અને પં. માલવીયાજી તેમજ શ્રી. વીક્રમભાઈ પટેલ તેમજ મહાસભાની કારોબારી સમીતી એ જ મત ધરાવે છે.

પેશાબનાં ભયંકર દર્દોની
છેદનામાં છેદી
અજાયબ શોધ!

ગોનો કીલર

(રજિસ્ટર્ડ)

પ્રમેદ અને પેશાબને લગતાં તમામ બીકટ
દર્દોના ચમત્કારીક ઇલાજ.

“ગોનો કીલર” — પેશાબ અને ધાતુનાં દર્દો માટે એક જ છેલ્લી દવા છે કે જેની બરોબરી કોઈ પણ દવા છે જ નહીં. તેનાં ચમત્કારીક ગુણને લીધે દર્દીને કદી પણ નાસીપાસ થવું પડતું નથી. મોટામોટા વૈદ્યો, હકીમો, ડોક્ટરોની દવાઓ અને ઇન્જેક્શનો લઈ કંટાળી ગયા હો! અંગ્રેજ જર્મન, ફ્રેંચ, અને અમેરીકન મેડીસનો (દવાઓ) માં પૈસા ગુમાવી નીગરા થઈ ખેંચા હો! ત્યારે છેવટનો ઇલાજ “ગોનો-કીલર” એક જ બીનજખમી વનસ્પાત સમજાવ્યું છેલાજ છે, આદે તેટલા ભયંકર પ્રમાણમાં આદે તેટલા વરસનો જીવો અથવા નવો પ્રમેદ પેશાબ માર્ગે

વહેતી રસી (પર) જતી ધાતુ તેમાં થતી બળતરા (અગન) પેશાબ દીપું દીપું તથા અટકીને આવેલા ગુપ્તભાગ (મુત્રાશયમાં) થયેલો જખમ તથા આવેલો સોજો તેથી પેશાબ કરવામાં નડતી મુશ્કેલી, અને પેશાબની ઘડી ઘડી થતી, હાજત (ઇચ્છા) મુત્રાશયમાં પરમાનાં ઉત્પન્ન થયેલ. “ગોનો-કીલર” નામના જંતુએ સ્વ-નામાં જતી ધાતુ સ્ત્રીઓના પ્રદાનાં રોગો વગેરે પેશાબને લગતા સ્ત્રી અને પુરુષો બેઉનાં જીવો તથા નવાં જડ કરી ખેંચેલાં નાસીપાસ ઉપજાવે તેવાં તમામ દર્દોની જડથી નાશ કરી ખરાબ થયેલ ધાતુને સુધારી સ્વચ્છ અને ધર્દુ કરે છે.

૫૦ ગોલીની એક બાટલીની કિંમત રૂ. ૩૫. ૩૫. ૫૫. ૫૫. ૫૫.
હિન્દુસ્તાન બ્રહ્મર એક બાટલીની કિંમત રૂ. ૭૫. ૭૫. ૭૫. ૭૫. ૭૫.
ત્રણ બાટલી કિંમત રૂ. ૧૬૫. અગાઉથી નાણાં મોકલાવવાં.

તારતુ સરનામું.

એકલા બનાવનાર—

GONO KILLER
Bombay.

ડા. ડી. એન. જસાણી.

૧૩૭ શુલાલવાડી-મુખ્યદ ૦૪.

જાગૃતિનું રણશીંગ

ગુજરાતનો કિશોર સમાજ માનુષીની હાકો જાગૃત થઈ ગયો છે. “ધન્વીલાખ ઝીન્દાબાદ” એવું જીવનચુર બન્યું છે.

વર્ષ : ૨ ભુ.]

સંપ્રદાય : ૧૯૩૦

[અંક : ૬

આજનો યુગધર્મ
રાષ્ટ્રધર્મ છે.

ગઈ કાલનો યુગધર્મ,
ધર્મ (religion) હતો.

અને આવતી કાલનો
યુગધર્મ આંતરરાષ્ટ્રીય
ધર્મ બનવાનો છે.

ગઈ કાલના યુગધર્મનું પ્રધાનલક્ષણ
ધર્મકારણ હતું, આજના યુગધર્મનું પ્રધા-
નલક્ષણ અર્થીક સંકારણ છે, ત્યારે
આવતી કાલના યુગધર્મનું લક્ષણ સુસંવાદી
આંતરરાષ્ટ્રીયતા બનવાનું છે.

ગઈ કાલના બુદ્ધીમાન પુરુષોએ ધર્મ
(religion) ના તંત્રને સમાજને સંગઠિત
કરવાનો પ્રયત્ન સેવ્યો. સમાજને ધારણ કરે
તે ધર્મ. એ દૃષ્ટીબીંદુને કેન્દ્રસ્થ રાખીને
આદીકાળના પુરુષોએ ધર્મની કલ્પના અને
વ્યાખ્યા બાંધી અને એ કલ્પના મુજબ બંને
સમાજમાં સદાકરનાં તરનો સરજવાનો પ્રયાસ

યુગધર્મ

:લેખક:

તંત્રી

કર્યો. એ પ્રયાસ સુસં-
ગઠિત અને તે માટે તે
યુગના બુદ્ધીમાનોએ
પ્રથમની કલ્પનાની મુજબ
ભુમીકા ઉપર, પોતાના
વીચારતંત્રોને ગુંથ્યાં.

एषो ह देवः प्रदिगोऽनु सर्वाः

[ખચીત એ દીવ્ય પરમાત્મા સર્વ દીશા-
ઓમાં રહેલા છે] અને મનુષ્ય માત્ર તેનો
અંશ છે—મનુષ્ય માત્રમાં તેનો વાસ છે
એવું તે યુગની જનતાને સમજાવ્યું. એ
કલ્પના મુતીની અંદર તેમણે સર્વ શક્તિની
તથા સર્વ વ્યાપકતાની કલ્પનાનું આરોપણ
કયું, અને તે સમ્યક્દાનંદ શક્તિને નામે
સમાજને સાથે મળીને સર્વ કાર્યો કરવામાં
પોતપોતાની શક્તિ ખર્ચવાનો ઉપદેશ
આપ્યો. પરંતુ તેથી તે યુગના મનુષ્યોમાં
સ્વાવલંબી બુદ્ધીનો ઉદય થયે નહીં. તેઓ
પરાવલંબી બન્યા. એ પરાવલંબીપણાને

પુનઃનિર્વાહ અને નશીબવાદના ટેકાથી બેવડું બળ મળ્યું એટલે તે યુગનો માણસ સ્વાશ્રમી તેમ જ સ્વમાનશીલ બનવાને બદલે, પેલી કલ્પનાની ઇશ્વરી શક્તિથી ચોતાને ઉતરતો, તેને આધારે ટકતો, તેની ઇચ્છાથી ગતી કરતો બન્યો. વર્ણવ્યવસ્થા અને આશ્રમ વ્યવસ્થાએ એના પરાવર્તીપણાને ખીલવ્યું, એની સાત્ત્વીક બહાંતાને ઉગતી ઝંબી. પરીણામે તે સ્વશક્તિએ ઝૂંઝતો મદર્ મટી કલ્પનાની કોઇક અગમ્ય શક્તિના સુત્ર સંચાલને ચોતાની જાતને ચકાવતો પુતળું બન્યો. શુદ્ધીમાનાની કલ્પનાએ સરજેલી ઇશ્વરી શક્તિને, મનુષ્યની સાદી સીધી દૃષ્ટી માટે અગોચર અને તેની માનવી શુદ્ધી માટે કલ્પનાતીત બનાવીને, તે યુગના મનુષ્યની પરાવર્તીતાને વ્યવસ્થિત રીતે ખીલવવાના પ્રયાસ કરવામાં આવ્યા. અને તેને સક્રીય સ્વરૂપ આપવા માટે ભુદેવો અને ભુપાળોને નામે માનવ સમાજમાં ઉચ્ચ-નીચના વર્ગીય ભેદો દાખલ કરવામાં આવ્યા!

∴

ભુદેવો જાતે પૃથ્વી ઉપરના ઇશ્વર બન્યા, ભુપાળોને એ દેવોનું પાલન તેમ જ સંરક્ષણ કરવાની શરતે પૃથ્વી પરના ઇશ્વરવતારોના સંતાનોનું પદ અપાયું અને એ બન્ને વર્ગોની વચ્ચે જ શ્રી (લક્ષ્મી) ધી (શુદ્ધી) અને શક્તિની વહેંચણી થઇ ગઇ. ભુદેવે ચોતાને સર્વશ્રેષ્ઠ અને પુણ્ય મનાવી, ભુપાળની શ્રેષ્ઠતાનાં ડીમ્ડીમ્ વગાડી, શ્રેષ્ઠતામાં તેને માત્ર ચોતાથી જ ઉતરતું સ્થાન આપું. પરીણામે પેલા ધર્મના તંતુએ સમાજને બાંધી, તેનું સંવાદી અને સહકારી ધોરણે સંગઠન રચવાને બદલે; જુની કલ્પનાનું આખું ચે માળખું સખખ-ડખખ થઇ ગયું. અને ભુદેવો તેમ જ ભુપાળો વચ્ચે પણ પછી તો ભયંકર વર્ગ

વીચરો જામ્યા. એટલું જ નહીં પણ ઇશ્વરી શક્તિને કેન્દ્રસ્થાને સ્થાપી તેની આસપાસની જે વ્યવસ્થાને [અથવા તો કહો કે કલ્પનાને] ધર્મનું જે નામ અપાયું હતું, તે જ ધર્મ સમાજના મોટા સમુદાયે કચડી નાખનારો અને સમાજની સ્વતંત્ર પ્રગતિને નૈસર્ગિક રીતે ખીલવા દેવાને બદલે તે પ્રગતિને અટકાવીને રૂંધી નાખવાનું સાધન બન્યો.

ધર્મની કલ્પનાનાં મુળ વટવૃક્ષ ઉપરથી પછી તો એટલી નવી નવી વડવાઇઓ ઉતરી કે મુળ વડો જ તેની અંદર અદ્રશ્ય થઇ ગયો. વર્ણવ્યવસ્થાના વૃક્ષની ઉપર ન્યાતોની વેલીઓનું એટલું ભારણ થઇ ગયું કે, પ્રાચીન વર્ણવ્યવસ્થા જ તેના ભારે પડી ભાગી, અને વર્ગવીચરોએ ઉભી કરેલી સ્થિતિએ માનવજીવનની આશ્રમ વ્યવસ્થાનો કચ્છડાણુ વાળી નાખ્યો.

આર્થ અનાર્થના મુજાલુત ભેદો તો આરંભથી જ હતા, તેમાં આર્થના સ્વાર્થ વર્ગવીચરોએ અનેક નવા ભેદો પાડ્યા. તો પણ એ બંધી વ્યવસ્થા અને યોજના છેક જ નવી હોવાને લીધે, પ્રાર્થના સ્વરૂપે, સંસ્કૃત ભાષાના વાહન ઉપર ચઢીને વ્યાપક બનેલા સાહિત્ય સ્વરૂપે, પૌરાણિક કથાઓના કલ્પના સ્વરૂપે અને વીવીધ દીશાઓના સુંદર સ્થળોને કહેણાં તીથસ્થળો તરીકે પંજાબથી છુટા પડી સમસ્ત ભારતમાં પથરાયેલા આર્થમાં એક પ્રકારનો સંબંધ જળવાઇ રહ્યો.

પરંતુ ધીરે ધીરે પ્રાર્થનાઓના અર્થ ભુલાતા ગયા, સંસ્કૃત ભાષા મૃત પાંચ બનવાથી તેનું સાહિત્ય વીસારે પડવા માંડ્યું. રણાં માત્ર તીર્થો અને પૌરાણિક કથાનકો : એ બન્નેને કમાણીનાં સાધન માનનારા વર્ગો કેવળ આર્થિક ઉદ્દેશ પુરતાં જાળવી અને ટકાવી રાખ્યાં ખરાં, પરંતુ અર્થકારણ જ

એના આયુષ્યને ટકાવીને લંબાવવામાં પ્રયત્ન બનવાથી, તેનો ભયંકર દુરપયોગ થયો. તેણે અનેક વહેમો અને રૂઢીઓને જન્મ આપ્યો એટલુંજ નહીં પણ એક રાષ્ટ્ર અને એક પ્રજાની ભાવનાને, એના ઇજ્જતદાર વર્ગના સ્વાર્થીપણાએ ભયંકર ફટકો માર્યો. એક પ્રજાના અનેક ભાગલા પડી ગયા, એક રાષ્ટ્રની પ્રયત્ન ભાવના જુંસાઈ ગઈ. પરીણામે આદી પુરુષોની સહનાવવતુ સહનૌ મુનક્તુ સહર્વાય કરવાય છે તેજસ્વીના મધીતમસ્તુ મા વિદિષ્યા વૈહે એ ભાવના હુપ્ત બની બેઠી. હીંદુસ્થાનનો હીંદુ ધરધરનો બની બેઠો. તેની દાંટી દીને દીને સાંકડી અને સાંકડી બનતી ગઈ અને છેવટે જન્મવું, પરણવું, પ્રજોત્પત્તી કરવી, પેટભરવા પુરતું કમાવું, સંતાનોને જેમ તેમ પરણાવી દેવાં એમાંજ મનુષ્ય જીવનની પરીક્ષાપત્તી મનાઈ. તેનું અર્થશાસ્ત્ર પૈસાના શાકમાંથી કાઢીઆ પાસેથી દમડી કેમ પડાવતી તેમાં આવી ભરાયું, તેનું સ્વમાન વહેણમાં વહેલી તકે છાકરને કેમ પરણાવી દેવાં એની ભાંજગડમાં પરીણમ્યું અને તેની શક્તીની જ્યોતી ન્યાતના ઝંઘડામાં અને નાની મોટી બાજતોમાં પડોરીઓ સાથેના કળ્યા કંઠસમાં છુટાઈ ગઈ. એનું ફળ આવ્યું સ્વાધીન આર્યોની પરાધીનતા: મુદ્દ આર્યોની નીમીશ્વરતા અને ગૌરવંતા આર્યોની શુક્ષ્મી મનોદશા. સંસ્કૃતીની નહીં પણ શક્તીની અથગમણી તેટલામાં શરૂ થઈ. યુરોપ અને એશીયાના લગાયક ટેળાં સમૃદ્ધી અને સૌન્દર્યસંપન્ન આર્યાવર્ત ઉપર ધસી આવ્યાં. અંદર અંદર લટીને નીખંસ બનેલો આર્ય તેમની સાથે ટકી શક્યો નહીં, એટલુંજ નહીં પણ વીદેશી યોદ્ધાઓના પહેલે જ ફટકે પરાજય પામેલો કદી તે ફરીથી મર્દાંગી ભર્યા હુંદાર

કરી; તેમની ધુરાને પોતાની કાંધેથી ઉચલાવવાનો પ્રયત્ન માત્ર કરી શક્યો નહીં.

મુલેકકાન્ડરને માત્ર પોતાની શક્તીના પ્રદર્શનના કોડ હતા. તે આ દેશમાં વસવાટ કરવા ન રહ્યો, પણ ફુલુવગેરે પરદેશી જાતીઓ આર્યોના આર્યાવર્તમાં આવી વીજ્ય મેળવી શાસક બની બેઠી. તે જ રીતે અરબસ્થાન તરફથી આવેલાં ઇસ્લામી ટેળાં પણ અહીં વીજ્ય મેળવી શાસન ચલાવવાના સંતોષથી અંજ દેશમાં આવીને વસ્યાં. અને આર્યોની આથમતી સંધ્યાએ સદીઓ જુની એ પરાધીનતા આર્યોના વંશજોને રાજકારણી બાબતમાં પારકા તાબેદાર બનાવીને જ અટકી નહીં, તેણે તો સર્વશ્રેષ્ઠ સંસ્કૃતીનો દાવો કરનારા આર્યપુત્રોને, પોતાની સરજેલી સામયીક રૂઢીઓના કાયમના શુભામ બનાવી દીધા. ભારતવર્ષ કે આર્યાવર્ત ત્યારથી હીંદુસ્થાન બન્યો.

સોગસ સત્તાનો સુધ ન્યારે કાંખો પડી ગયો હતો, ફરીથી હીંદુઓની સત્તા ન્યારે નવે સ્વરૂપે સ્થપાઈ સુકી હતી, તે અરસામાં યુરોપના વ્યાપારીઓનાં ધાડાં ધન લોભે આ દેશમાં સાગર રસ્તે ધસી આવવા લાગ્યાં. ધન અને સત્તા લોહુપ એ વ્યાપારી ટેળીઓ અંદર અંદર લટી-ઝાટી, પંજુ પોત પોતાની શક્તી ઉપર આધાર રાખનારા તે સમયના હીંદુ કે મુસલમાન રાજાઓને તેજસ્વી બુદ્ધીનો ટાંછ દેશી મુસલ્લી મળ્યો નહીં. પરીણામે ન્યારે અમેરીકા બ્રીટનની સત્તા નીચેથી બળવો કરીને મુક્ત બયો, તે જ વખતે પરસ્પરના કલહ કંકાસને ભોગે હીંદુસ્થાનના હીંદુ અને મુસલમાનો ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના હુત કારભારીઓની બળગમાં ફસી, બ્રીટીશ સામ્રાજ્યવાદના પંજામાં સપડ્યા.

અને હીંદુસ્થાનના ઇતીહાસની ગદ્ય કાલ આમ સદાને માટે આધમી ગદ્ય.

∴

આજની ધડીનો યથાર્થ વીચાર કરી શકાય તે માટે અમે આધમી ગયેલી એ સુભાગી ને દુર્ભાગી ગદ્ય કાલની સર્વીસ્તર ઓળખાણુ આપવા જાણી જોઈને જ પ્રયાસ કર્યો છે.

ગદ્ય કાલના હીંદુસ્થાનમાં અને આજના હીંદુસ્થાનમાં ભંયકર પરીવર્તન થઈ ગયું છે. આજનો હીંદુ નથી એકલા હીંદુનો કે નથી એકલા મુસલમાનો. તે છે હીંદમાં જન્મતા, જીવતા અને આખરે હીંદની ભુમી ઉપરજ છેવટનો શ્વાસ લેતા સુધી રહેતા હીંદુ, મુસલમાન, શીખ, પારસી અને ઇસ્લામીઓ. તેથી જ પરાધીનતાની ખેડીઓ આમ પ્રત્યેક હીંદવસીને એક સરખી રીતે ખુંચે છે. પરદેશમાં વસતી પર પ્રજાના સામ્રાજ્યવાદી શાસનનો મોટામાં મોટો દુર્ગુણ, આ દેશમાંથી પરદેશમાં નીરંતર વહેતી રાખવામાં આવતી આર્થિક નીકને માટે થઈ રહેલું સતત અર્થ શોષણ: તેની અસર પણ અહીં વસતી પ્રત્યેક જાતીને એક સરખી જ થઈ રહેલી છે. અમુક કામ કે જાતી તરફના પ્રેમ કે પક્ષપાતને લીધે એ આર્થિક અસરમાં ઓછા-પણું કે વધારાપણું કરી શકવું જ અશક્ય છે.

અને પરાધીનતાને લીધે આ દેશમાં તેમ જ પરદેશમાં હીંદવાસીઓનું હીંદીઓ તરીકે જે ભયંકર અપમાન હામ હામ થઈ રહેલું છે, તેની અસરમાં પણ તમામ હીંદવાસીઓનો સરખો હીરસો લીધે જ છુટકા થાય છે. એટલું જ નહીં પણ કાયદાની દ્રષ્ટીએ તેમ જ વ્યાપાર ઉદ્યોગની નજરે

અથવા હંચા સનદી, લશ્કરી હોદ્દાઓ મા કરવામાં આવેલી પક્ષપાત ભરી વ્યવસ્થાની દૃષ્ટીએ, પણ કાંઈ પણ હીંદી તેની કામી કે ધાર્મિક ભીનતાને અંગે છટકી શકે તેમ નથી. હુંકામાં કે: આજનો હીંદનો પ્રત્યેક વતની-પછી તે ગમે તે ધર્મનો અથવા ગમે તે કામનો હોય-એક જ નૌકાનો ઉતાર છે. રાજકારણી પરાધીનતા અને તેને અંગે ઉભી થયેલી આર્થિક પરાધીનતાને કારણે જ તે નૌકા હુણે તો તેમાં ખેરેલા બધા જ હુણવાના છે, અને જો તે નૌકા સ્વાધીનતાના હક્કની પ્રાપ્તિથી નવાં જોમ અને નવી અનુ-કુળતાઓથી નવી સંકર ખેડશે, તો તેથી બધા જ તરવાના છે. એટલે આજનો યુગધર્મ તે રાષ્ટ્રધર્મ જ છે.

અલખત સામ્રાજ્યવાદોની સ્વધી અથડામણોને લીધે, પશ્ચિમની ભુમીમાંથી રાષ્ટ્રધર્મની સામે વીરોધના સુર ક્વચીત સંભળાય છે, અને જાણે આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારનું નવસર્જન થતું હોય, તેવું બતાવવાનો પ્રયત્ન પણ કરવામાં આવે છે. એટલું જ નહીં પણ, ચોતાનાં ઉદ્ઘાટણ આખી વીલા-યતી મવાળપત્રો હીંદવાસીઓને રાષ્ટ્રધર્મનું રોગના ભોગ નહીં બનવાની સલાહો પણ આપે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં એ બધી બાજુઓ સ્વાર્થપુરતી જ ખેલાઈ રહેલી છે. પ્રત્યેક સામ્રાજ્યવાદી દેશ, જેટલો કંટર સામ્રાજ્યભક્ત છે તેથી એ વીશેષ કંટર રાષ્ટ્રભક્ત છે; કેમકે તેનો સામ્રાજ્યવાદ એની રાષ્ટ્રભક્તીની કંટરતા ઉપર જ અવલંબેલો છે.

અને એ અર્થમાં રાષ્ટ્રધર્મને અમે પણ માનવપ્રગતિનો ધાતક ગણીએ છીએ. પરંતુ જેમ વીજાન જાતે અસાધ્ય ન હોવા છતાં, તેને નીજ નીજના સ્વર્થ માટે વાપરી રહેલાઓ તેની શક્તિનો માનવ સમાજના સં-

રક્ષણ તેમ જ વીકાસને માટે ઉપયોગ કરવાને બદલે, માનવસમાજના ભક્ષણ અને તેના સાવ-
ત્રીક વીકાસને રૂંધવા માટે તેને વાપરી રહ્યા છે તેવું જ રાષ્ટ્રધર્મનું પણ છે. સુગ્રથીત સામ્રા-
જ્યવાદ, વ્યવસ્થીત મુડીવાદ અને એકલથ્ય ઉદ્યોગવાદના ઇબ્બરદારો મુડીભર માણસો
સર્વ હક્ક સ્વાધીન લાભ લેવાની તદબીરો રચવામાં રાષ્ટ્રધર્મનો દુરુપયોગ કરતા હોય,
ત્યાં અજ્ઞાત એ રાષ્ટ્રધર્મના ઉપયોગની રીત વખોડવાને લાયક જ અને છે; પરંતુ હીંદુ-
સ્થાનને સ્વરાજ નથી ત્યાં સામ્રાજ્યવાદના દુર્ગુણો એનામાં શી રીતે આવે? સ્વદેશી
મુડીવાદ હજી હીંદમાં ઉગતા છેડા જેવો છે,
ત્યાં તે પરદેશીઓને હુંટવામાં શી રીતે કારણબુત બનવાનો હોતો? અને જગતના
જગજ્ઞર ઉદ્યોગવાદી દેશે આગળ હીંદનો ઉદ્યોગવાદ તો રક્ષસ આગળના બાળક જેવો
પણ નથી. એટલે આજની ધડીએ તો પ્રત્યેક હીંદવાસીનો યુગધર્મ તે કેવળ રાષ્ટ્ર-
ધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ છે.

એનાં બીજાં પણ કારણ છે: રાષ્ટ્ર-
ધર્મના પાત્રન વીના આંતરરાષ્ટ્રી-
યત્નની દબી ઉઘડતી નથી, અને ઉધડે તો
પણ તેને સક્રીય રીતે ગતીમાં મુકવાની તક
પ્રાપ્ત થતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે જોઈએ:
સામ્રાજ્યવાદીઓની માફક જગતભરના
મુડીવાદીઓ અને ઉદ્યોગવાદીઓને કાળ કે
દીશાનાં બંધન નડતાં નથી. તેઓ પોત-
પોતાના હોત માટે રાષ્ટ્રીય ધોરણે લડાઇ
સંધી, ધંધા, ક્યાસા, વ્યાપાર તમામ કરવા
સ્વતંત્ર છે. તે જરૂરે તેઓ રાષ્ટ્રીય અને
આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણે સંઘો સ્થાપતા તેમ જ
તોડતા સ્વતંત્ર છે. પરંતુ સામ્રાજ્યવાદી-
ઓના તંત્રમાં વ્યવસ્થીત રીતે કચગતી
પરાધીન પ્રબળોને માટે, કે મુડીવાદની
ચક્ષીમાં ભીંસાતા નીધન વગેરે માટે

રાષ્ટ્રીય સંઘર્ષો હોતાં કરતાં એને જ કાયદે-
સર (!) યુદ્ધો (!) ગણવામાં આવતો હોય,
ત્યાં આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘ બીલવવાની તો
વાત જ કેમ કરી શકાય? તેટલા માટે પણ
સંકુચી પહેલાં રાષ્ટ્રધર્મ ખીલતી, રાષ્ટ્રીય
સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવાની પ્રથમ જરૂર છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર એ આદર્શ
ભાવના હોવા છતાં, તેટલા જ માટે
આજનો નહીં પણ આવતી કાલનાં મનુ-
ષ્યોનો યુગધર્મ બનશે. જ્યારે જગતભરની
રંગીન પ્રબળો ગોરી પ્રબળની પરાધીનતાના
સકંચામાંથી છુટી અને રવાધીન બની હશે,
જ્યારે જગતભરનાં કચગાવમાં લોકો મુડીવાદી
યુક્તિની ચક્ષીમાંથી મુક્ત થયાં હશે; ત્યારે જ
એ ભાવના સક્રીય સ્વરૂપ લઇ શકશે.

બાકી તો આજે જ સામ્રાજ્યવાદીઓ
પોતપોતાની સત્તાનો વીસ્તાર વધારવા,
તેમ જ તેને માટે યુદ્ધની તકામાર તૈયારીઓ
ગુપ્ત રીતે કરવા માટે ક્યાં આંતરરાષ્ટ્રીય
સંઘો સ્થાપતા નથી કે ક્યાં આંતરરાષ્ટ્રીય
પરીષદો ભરતા નથી? પરંતુ ખરી રીતે
તો એ બધાં આંતરરાષ્ટ્રીયતાના સુંદર નામ
નીચે વર્ગીય અને સામ્રાજ્યોની સત્તા સંગીન
બનાવવા માટે મળનારાં ખાનગી હિત સાચ-
વનારાં મંડળો જ છે. તેમાં આંતરરાષ્ટ્રીય
જનતાને સ્થાન કે માન જ મળતું નથી.
એમ તો સામ્રાજ્યવાદના ચક્રને મજબુત
બનાવવા, તે ચક્રના એકાદ બે હાથ જેવા
હીંદને છતીવાની પરીષદોમાં મોકલવામાં
આવે જ છે. પણ તેથી શું એમ માની
શકાશે કે એ સંકુચીત આંતરરાષ્ટ્રીય
પ્રશ્નોની ચર્ચામાં હીંદીઓને સ્થાન છે? ઉલટું
એ રીતે તો હીંદનું લખંડર અપમાન જ
કરવામાં આવે છે એમ ક્યો સાચો હીંદી
નહીં કહે?

અન જેઓ હીંદને અત્યારે રાષ્ટ્રધર્મના
એવી રોગમાંથી ઉગરી જવાની સલાહ આપે
છે તે પત્રકારો શું જાતે એ રોગમાંથી
ઉગરી ગયા છે, અથવા તો પોતાના દેશ
બંધુઓને તેમાંથી ઉગરી જવાની સલાહ
આપવા જેટલી નૈતિક હીંમત બતાવી શકે
છે ખરા? રશીયન પ્રતીનીધીઓએ જ્યારે
જીનીવામાં લસ્કરીબજા ધટાડવાની હિમાયત
કરી, ત્યારે તેનો વીરોધ પ્રબળ રીતે કરનાર
કોણ હતું? અરે, અત્યારે પરાધીન દેશોને
સ્વાધીનતા આપી, રાષ્ટ્રવાદને નાશુદ્ધ કરી,
આંતરરાષ્ટ્રીયવાદનો આરંભ કરવામાં સફળી
પહોં આડખીલી રૂપ કયા દેશનો સામ્રાજ્ય-
વાદ બની રહ્યો છે તે બધા જ જાણે
છે. એટલે સ્વાધીનતાની પ્રાપ્તિ માટે
તત્પર બનેલા હીંદીઓને રાષ્ટ્રધર્મનાં પાપ
સમજાવવા નીકળવું, તે ખીસ્લીમાશી ઉંદ-

રૂપને પોતાના મહિમાન બનવાનો આગ્રહ
કરે તેના જેવું છે.

રાષ્ટ્રધર્મ એ જો કે આજની પરિસ્થિ-
તિમાં યુગધર્મ છે એમ માનવા છતાં, અમે
એ પણ બરાબર સમજીએ છીએ કે, આર્યોના
યુગધર્મમાં જે શ્રીધીવતા અને અન્યાયી
ગોંડવણો થઈ ગઈ, તેથી એ યુગધર્મ મના-
યલા ધર્મે આર્યોના નાશ કર્યો, તે જ રીતે
વર્તમાન રાષ્ટ્રધર્મમાં પણ અનેક પ્રકારનો
સજો સામ્રાજ્યવાદી દેશોમાં છપ્પલ થયો છે.
પરંતુ હીંદુસ્થાન જેવા પરાધીન દેશને માટે
રાષ્ટ્રધર્મના પાલન સીવાય સ્વાધીનતા શક્ય
નથી અને સ્વાધીનતાની પ્રાપ્તિ સીવાય આંતર-
રાષ્ટ્રીય રાજકારણ અને અર્ધકારણમાં ભાગી-
દાર બનવું પણ શક્ય નથી, તેથી પણ
વર્તમાન સમયનો આપણો યુગધર્મ તે
રાષ્ટ્રધર્મ જ છે એ સીદ થાય છે.

* દાખલા તરીકે “મેન્ચેસ્ટર ગાડીબન”

“અધ્યા, અધ્યર !
આજકાલ અમદાવાદમાં
વપ્રસા અને આલીસ્ટરો
ન્યાં હોય ત્યાં ગોળમેલ
પરીસણની જ વાતો કરે
છે, એ શું છે ? તને
કાંઈ ખબર છે ખરી ?”

હોદ્દાની લાંબી નળા-
માંથી ગડગડતા અવાજ
સાથે હુમાડાના હુંટ
ગળતાં ગળતાં પસા
પટેલે પુછ્યું.

“ના પસ્યા કાકા. મને
તો કાંઈ ખબર નથી.”

“હાપમાં એવી વાતો
હમણાં હમણાં ખુબ આવે છે.” મગનભાઈએ
દાપસી પુરી.

“હું એ અમદાવાદમાંથી એવું એક હાપું
વેચાતું હઈ આવ્યા છું, તેમાં એની એ જ
વાતો છે.”

જ્વાનપુરના ચોરે હમેશની માફક મજલા
ડાયરામાં ગામના આગેવાન પસ્યા પટેલ ચોરવી
પદ લઈને હાથમાં રૂપેરી હોડા લઈને બેઠા
એમની આસપાસ પાંચ દશ પટેલીઆનું જુથ
બેઠું હતું.

આ ડાયરા એ જ્વાનપુરનો હમેશનો બનાવ
હતો. ત્યાં ખેસીને પસ્યા પટેલ આખી ન્યા-
તની અને ગામની પંચાત કરતા.

“વખતે નથુશોકને ખબર હશે. એમને
થેર આઠે દહાડે એક હાપું તો આવતું જ
હોય છે.”

અધ્યરે નવી સુચના મુદ્રા.

“ત્યારે જાને બેચાર, નથુશોકે નવરા જ
બેઠા દશે, અહીં ખોલાવી લાવને. જાણીએ
તો ખરા.”

ગોળમેલ

:: લેખક ::

સુભટ

સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિથી
હિંદનાં ગરીબ ગામડાંને
અને તેના નીધન વતનીઓને,
કેવા લાભ થઈ શકે, તેની કલ્પ-
નાકથા લેખકે કહે છે.

પસ્યા કાકાનો પંડ્યો
બોલ જ્વાનપુરના પટે-
લીઆઓ ઉપાડી લેતા.

તુરંત જ અધ્યર નથુ-
શોકને બોલાવવા ગયો.
પસ્યા કાકાએ લાંબા
ચીપીઆથી હોદ્દાની ચ-
લમમાંનો દેવતા સરખો
કર્યો, અને ભરાવદાર
થોભીઆ વાળી લાંબી
મુછેથી દંડાયકા હોડામાં
હોદ્દાની નળા ખેસી,
ડર ડર કરતા હોડા
ગગડાવવા લાગ્યા.

બધા ડાયરાનું બ્યાન નથુશોકે તરફ વળ્યું.
ચોરામાં બીલકુલ શાંતી છવાઈ ગઈ. માત્ર
ચોમાસમાં ભરાયલાં તળાવડાંમાં મોટેથી
પોતાની ભાષામાં ગીતો લલકારતા દેડકાની
માફક, એકેકો પસ્યા પટેલનો હોડો પોતાના
‘ડર ડર’ અવાજથી ચોરાની ગંભીરતાનો
ભંગ કરતો હતો. કેમ જાણે તે પસ્યા પટેલ
જેવા ગામન આગેવાન પંચાતીઆનો હોડો
હોવાથી, ચોરામાં શાંતી જાળવવાના વજુ-
લખ્યા ‘ઓડીન-સ’નો ભંગ કરવાની એને
પરવાનગીની જરૂર જ ન હોય !

*

નથુશોકે જ્વાનપુરના વેપારી હતા.
હમણાં તો એમની ઉમ્મગ બેતાલીસની
આસપાસ હતી, અને પાંચ પૈસે સુખી હોવા
ઉપરાંત, આયડી, છોકરાં, થોડી બે ત્રણ
બેસો વગેરે સુધન સામગ્રી (હા, નથુશોકે
તે બદલે એમ જ ગણતા) ઉપરાંત, જ્વાન
પુરના અનેક ખેડૂતોની જમીનના તેમ જ
મહુડા-આંખા જેવાં ઝડોના તે માલીક હતા.
પરંતુ સત્તાવીસ વર્ષ પહેલાં ત્યારે તેમણે

જવાનપુરમાં પહેલાં પગલાં મુક્યાં ત્યારે મુડીમાં એમની પાસે એક રૂપીઆનું 'મીઠું', મરચું, લસણ, ગોળ અને ખજુર હતાં. એ બધી વાનીઓ પોતાના અનેક ખાનાવાળા કપડાના કાથળામાં ગોઠવી, એ કાથળાને ખમે હરાવી પંદર વર્ષનો નાથીયો જવાનપુરના કણુખીવાડમાં, દાકરડવાડમાં, વાઘરીવાડમાં અને ખજામાં ફરતો. પોતાની વસ્તુઓના બદલામાં બે, ચાર, પાંચ કે તેથી એ વધુ તોલ જેટલું અનાજ લઈ તે વેપાર ખેડતો. તેનાં લેવાનાં અને આપવાનાં કાટલાં ભુદાં હતાં, એટલુંજ નહીં પણ આપણેમાં બંને વખત ધરાકની પાસેથી કેસ ખેંચી લેવા તેની ત્રાણુડીની દાંડીની ખેવડી દોરીઓને ખંધી આંગળીઓ વચ્ચે, ચંચળતાથી ચાળવવામાં નાથીઓ એકેકો હતો. આથી નાથીઓ રૂપીયાની મુડી સાચવી રાખીને શરૂઆતમાં પેટ પુરતું કુટી કાઢવા માંડ્યો. માસીક ચાર આનાના ભાડાનું મકાન રાખીને પછી તો તે જવાનપુરમાં ધર કરીને જ રહેા.

ત્યારે તે કુટુંબ વીનાનો એકલો હતો. બે ટંકને માટે એકી સાથે રાંધી નાખી તે કાથળો ફેરવતો, ધીરે ધીરે એ કાથળાએ વીકાસ સાધવા માંડ્યો અને પછી તે નાથીયાએ હાટ માંડ્યું. રાત્રે ખજામાંથી ચોરી કરીને અનાજ લઈ આવનારાઓને માટે લાદશી લાકું, ટોપર, ગોળ, ખજુર તે લાવી રાખતો અને તેમાં તે એકના આક કરતો.

દુકાનમાંથી એને સારો નફો થવા માંડ્યો, એટલે માસીક રૂપીએ આનાના વ્યાજે તેણે થોડી રકમ વ્યાજે ફેરવવા ભુદી કાઢી. નાથીયો કાથળામાંથી હાટવાળો બન્યો અને તેમાંથી નાનકડો શરાફ થયો. ત્યારથી તે નાથીઓ મટી નાથો શેઠ બન્યો.

પછી તો ધીરધાર વધી, પૈસા પેટે દાગીના અને ઝડ તે લખાવી લેવા માંડ્યે. 'સોળ પંચાં પંચાસી, બે ગયા છુટના લાવ મારા ત્યારી!' એ એવું મુત્ર હતું. તે મુત્રે જવાનપુરના બોળા ગામડીઓ ઉપર એનો કાતીલ પંજો જમાવ્યો. નાનકડો નાથીયો વામનજીમાંથી વીરાટરૂપ ધારણ કરતો ગયો. ત્યારથી તે ખેડુતોને નાણાં ધીરી તેમની જમીનનો ધણી થવા લાગ્યો.

આવીસ વર્ષની ઉંમર થતાં તો તેની તરફ ન્યાતવાળાઓનું લક્ષ આકર્ષાયું અને નાથો શેઠ પરણ્યા. ત્યાર પછી તેના નશીબમાંથી મરચું ને રોટકો ગયાં. તે નથુ શેઠ બન્યો અને જવાનપુરનો પંચાતીયો થઈ પડ્યો. અત્યારે તો તેની મીઠકતનાં માપ હજીરોથી અંકાતાં, અને મેં માયાં વ્યાજ સાથે, સાનમાં જમીન, જગીર અને દાગીના લઈ, તે લલલલાઓની જતી આબરૂ અણીને અવસરે સાચવનારો મનાતો.

*

ખજેચરની સાથે નથુશેઠ ચોરે આવ્યા.

તેને દુરથી જોતાં જ 'આવો આવો નથુ-શેઠ' કરતા પસ્યા પટેલે તેમને માટે પોતાની પાસે જગા કરાવી. ફરીથી વળી ગોળમેલ પરીસણની વાત ઉપડી.

ગંભીર મોઢું કરીને નથુ શેઠે કહ્યું :

“લઈસ્યાબ, આપણે લલા ને આપણો ધંધો લલો, મને તો એ બધા શહેરી લોકોની વાતોમાં કરી જ સમજણ પડતી નથી.”

“પણ તમારે ત્યાં છાપું આવે છે ને?”

“હા, પણ એ તો અમારા ધર્મનું. અને તે પણ કોણ વાંચે છે? એક વખત અમારી ન્યાતની પરીષદ મળી હતી, ત્યાં એ છાપાવાળાએ મારું નામ લખવાનું કહ્યું, અને ન્યાતીલાઓની વચ્ચે ના પાડી ન શકાઈ, એટલે પ્યાર મહીને ત્રણ રૂપીઆનો ચાંચો

ચોંટાયો. છાપાવાળાએને કંઈ ખીજા ધંધાં છે? એતો મોઢે. પણ આપણે ક્યાં છાપાં વાંચવા નવરા છીએ?"

"ખરૂં છે, ભઈ."

"આ જુઓને પત્યાભાઈ, આજે કોઈના ખજાનામાં જવાનું હોય તો કાલે કોઈને ખેતર આપવાનું હોય. આજકાલ લોક ખમડી ગયા છે. ધણા ખાઈએ ત્યારે પૈસા પતે. કંઈ જોણું પડેલાંની માફક છે કે લોકો ઘેર આવીને પૈસા આપી જાય."

"અરે નંદુશેઠે ઓઝશો જ નહીંને? દહાકો દહાડાને ખાતો આવે છે. હડહડતો કળલુગ આવ્યો છે કળલુગ."

પત્યા પટેલે બાળુમાં ખેડેલા પટેલને હોકા આપતાં આપતાં કહ્યું.

"પત્યા કાકા, આવી આવી વાતો પેલા થોડા દહાડાથી ગામમાં આવ્યા છે એ છોકરો ખુબ જાણે છે." મગને મુગ વાતને ઉપાડી લીધી.

"મગનની વાત ખરી છે. છોકરો છે તો નાનકડોસ્યો, પણ ભઈ શું એવું ડહાપણ?" એક ઘરગ ડાસાએ ખીજી તરફથી કહ્યું.

"એ કાણુ?"

પત્યા પટેલે પંચાતીયાસુલભ ઝીણી નજર કરીને કહ્યું.

"એવું નામ તો બરાબર યાદ નથી-છે લાંબું લાંબું અટપટું...."

"ધણું કરીને વીનાયક છે."

"હા, હા, બરાબર એ જ."

"તે અહીં શું કરે છે?" પત્યા પટેલે પુછ્યું.

"ગામડામાં કામ કરવા આવ્યા છું, એમ કહે છે; બાકીતો ખખર નથી."

'ત્યારે તો ઘોળા ટોપીવાળો હશે."

"હા."

"એ ક્યાં રહે છે?"

"હાકરગાડમાં."

"શું કહે છે?"

"હા."

"ખીજા એને ક્યાંય રહેવાનું ન મળ્યું?"

"એ કહે છે એને ત્યાં હીક ફાવે છે."

"ત્યારે તો એને ખોલવવા ભેધએ. જુઓ તો ખરા એ શું કહે છે, અને કાણુ છે?"

તુરતજ ગાયરામાંથી એક માણસને તેને તેડી લાવવા મોકલવામાં આવ્યો.

*

વીનાયક નવજુવાન જ હતો.

કુનીવરની ઈચ્છા બી. એ. ની પદવી લીધા પછી મુ'બાઈ જેવા શહેરમાં ૫૦-૬૦ ની નોકરી શોધવા કરતાં ગામડાંમાં જઈને કામ કરવા માટે તેને ઉમંગ હતો. સાધુરામ જેવા તે એકસા આયડતો. રાષ્ટ્રની કોઈક સંસ્થા તરફથી એને જરૂરજેથું મહેનતાણું મળતું અને તે ગામડાંઓમાં ફરતો.

વીનાયક પેલા તેડાગરની સાથે સાથે જવાનપુરના ચોરે આવ્યો. એને એવી તક તો ભેધતી જ હતી.

શરીરે સુદૃઢ બાંધાનો, ગૌરવરણો, સાદાં વસ્ત્રોમાં પણ સંસ્કારીતાની છાપ પાડતો તે પ્રભાવશાળી દેખાતો હતો. એની આવમાં સ્વાધીનતાની છાપ જણાતી હતી. એનાં પાણીશ્વર નેત્રોમાંથી યુદ્ધોનો પ્રભાવ બહાર ફેંકતો, આસપાસનાઓ ઉપર અસર પાડતો હતો.

તેને આવતો જતાં જ ગાયરા ઉપર એની સ્વાભાવીક અસર પડી. 'આ માણસ કંઈક કહેશે' એવી લાવના દરેકના દીલમાં જન્મી.

નંદુશેઠે એને પત્યા પટેલે એને સન્માન સાથે ચોતાની પાસે બેસાડ્યો.

અજાણ્યાઓની તરફ આખ્યંજનોમાં સ્વાભાવીક રીતે જ કંઈક શંકા હોય છે. તેઓ સરળ ભાવે એને ઓળખવા મથે છે. અને ઓળખ્યા પછી તેનામાં શ્રદ્ધા રાખે છે.

વીનાયકે જવાનપુરના પંચાતીયાઓની એ ક્રુધા બહુ જ થોડા શબ્દોમાં પતાવી. અને તુરંત જ ડાયરાને તેણે સીધી વાત તરફ વાળ્યા.

“કેમ, મારું આપને કંઈ કામ પડ્યું છે?”

“હા ભાઈ.” કહેતા પત્યા પટેલે સ્વાભાવીક આગેવાનીની ચોતાની ટેવ પ્રમાણે વાત ઉપાડી લીધી. “અમારે એક વાત જાણવી છે. અહીં કોઈને એની ખબર નથી. કોઈએ કશું તમે-તમારું નામ શું?”

“વીનાયક.”

“હાં, વીનાયક ભાઈ, તમે એ વાત ખરાબર સમજાવશો. એટલે તમને ખોલાવ્યા છે. તસદી તો પડી હશે, પણ...”

“ના, ના. એમાં તસદી શાની? ખોલા તમારે એવી કંઈ વાત જાણવી છે? તમે તો અધા મારા કરતાં મોટી ઉમ્મરના છે.”

વીનાયકે વીનયપુર્વક કહ્યું.

“અરે ભાઈ, ઉમ્મરે મોટા એમાં શું થયું?” નથુશેઠ ખોલી ઉઠ્યા. “આજકાલ તો ગુરૂ કરતાં એલા વધે છે.”

“આપને એવી કંઈ વાત જાણવી હતી?”

“જુઓને ભાઈ, આજકાલ રાઉરના લોકો ‘ગોળમેળ પરીષદ’ ની ખુબ ખુબ વાતો કરે છે. કામ પ્રસંગે હું અમદાવાદ ગયા હતાં, ત્યાં ત્યાં ને ત્યાં મેં એ વાત સાંભળી ‘એટલે એ શું’ છે એ જાણવાનું અમને મન થયું. તેથી જ તમને તસદી આપી છે.”

✽

“કંઈ વાંધો નહીં. હું જરૂર આપને એ વાત કરીશ.”

અને ડાયરાની તમામ આંખો વીનાયક તરફ સ્થિર થઈ રહી.

“ગોળમેળ પરીષદ એ મુળ અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દોમાંથી નવો થયેલો શબ્દોત્પત્તિ

શબ્દ છે. એનું સાદું અને કુંકું નામ હીંદ અને ઇંગ્લેન્ડના ભાંગાડીઆઓનું પંચ એમ જ થાય છે.”

“એમ કે? તે વાર એ પંચ શું કામ મળવાનું છે?”

“મુતસદીઓની ગોળ ગોળ અને લાંબી વાતોમાં તેનો અર્થ ગમે તેવો લાંબો, પહોળો કે સાંકડો થતો હોય, પણ આપણી સાદી ભાષામાં કહું તો, ત્યાં બે દેશોના જે ભાંગાડીઆ અથવા પંચાતીઆ બેગા થશે, તેમાં આપણા દેશના પંચાતીઆ અંગ્રેજોના કાણુમાંથી આપણા દેશને વધારેમાં વધારે છુટા શી રીતે કરવો એ કહેશે, ત્યારે અંગ્રેજ ભાંગાડીઆ હીંદ ઉપર ચોતાનો વધુમાં વધુ કાણુ વધારેમાં વધારે વખેલ મુધી કેમ ટપી રહે, તેવી બાજુ ખેંચશે.”

“પણ શું એમ કંઈ અંગ્રેજ લોકો આ દેશને સહેજમાં છોડી દેવાના હતા?” નથુ શેઠે પુછ્યું.

“ના, એમ તે કોઈ છોડે? મારૂં કરતો શેઠ પણ હું જરાક રમુજ ખાતર કહું કે, તમે એકાદ ખેડૂતના ખેતરમાંથી એને આપેલા રૂપિયા જેટલી વસુલાત આવી ગઈ હોય, છતાં તે ખેતર એમને એમ ઉદાર થઈને છોડી દો ખરા?”

“એમ તે કંઈ છોડી દેવાય?”

“કેમ નહીં? તમે તો જે પૈસાના પેટામાં એ ખેતર લખાવી લીધું હોય, તેટલા પૈસા મેળવી ચુક્યા હો, પછી પેલા ખેડૂતનું ખેતર રાખી મુકવું, એ શું હુંટ ન કહેવાય? એમાં ન્યાય ક્યાં છે?”

નથુશેઠે, વીનાયકની એ દલીલ આગળ મુંગા થઈ ગયા. તેમનાથી ખોલી શકાયું નહીં, પણ ડાયરાને વીનાયકની વાતમાં રસ પડ્યો.

પત્યા પટેલે હસીને કહ્યું:

“નથ્યુશેઠ, વીનાયક ભાઈની વાત સાચી છે: તમે આવાં તો કેટલાંય ખેતર દબાવી બેસા હશે.”

નથ્યુશેઠ જરા ઝંખવાણા પડ્યા, અને ડાયરો પાડખાટ હસી પડ્યો.

“પણ એને અહીં શું લેવાદેવા છે?” નથ્યુશેઠ જેમ તેમ ચોતાનો અચાવ શોધવા માંડ્યો.

“લેવાદેવા તો કશું જ નથી. પણ તમે મને જે સવાલ પૂછ્યો, તેનો આ બધા ભાઈઓ સમજી શકે તેવી સદી ભાષામાં જવાબ આપવા માટે એ મુદ્દો કામનો છે.”

વીનાયકે પુરતા વીવેક સાથે કહ્યું.

વીનાયકની વાતમાં ડાયરોને રસ પડતો જતો હતો. કેમકે એમાં હીંદ અને ઇંગ્લંડ કરતાં, ચોતાના જીવનને જ લાગુ પડે, તેવા સાદા અર્થશાસ્ત્રનો સાર સમાયલો હતો.

“એ શી રીતે?” પરમા પટેલે કંઈક આતુરતાથી પૂછ્યું.

અને વીનાયકે નથ્યુશેઠ તરફ જોઈને કહ્યું: “શેઠ મને માફ કરજો. મારો હેતુ તમને જરાય માફું લગાડવાનો કે ઉતારી પાડવાનો નથી. પણ વાતની સરળતાની ખાતર મારે તમારો દાખલો આપવો પડે છે.”

“એમાં મને કંઈ ખોટું લાગે તેમ નથી.” નથ્યુશેઠને ન છુટકે કહેવું પડ્યું.

*

“ત્યારે જુવા : ”

વીનાયકે કહેવા માંડ્યું.

“આ જવાનપુરમાં આપણા નથ્યુભાઈશેઠ આવ્યા ત્યારે શું લાગ્યા હતા? એમને વીગે સામન્ય વાતચીત કરતાં મને ખબર મળી છે કે, કેટલાંક વર્ષ પહેલાં તે અહીં એક રૂપિયાની મુદી લઈને આવ્યા હતા. અને આજે કેટલા બધા સમૃદ્ધીશાળી થઈ ગયા છે? કદાચ એનો વીચાર ખુદ નથ્યુભાઈ-

એ જ નહીં કર્યો હોય, તો પછી તમે તો ક્યાંથી જ કરો?”

વીનાયકે ડાયરો સામે જોઈને કહ્યું.

જવાનપુરના ખેતરમાં ડળના દીલમાં વીનાયકની વાતની અસર થવા લાગી હતી. તેમની આંખ કંઈક નવું જ જોઈ રહી હોય એમ તેમને થયું.

“ખરૂં છે. એનો તો અમે કદી વીચાર જ કર્યો નથી.” મગનભાઈએ જવાબમાં જણાવ્યું.

“ત્યારે જુવા કે એમની એ બધી સમૃદ્ધી ક્યાંથી આવી? રોડના એક જ રૂપિયાએ એમની ખંત, ભુદ્ધી, સાહસ અને તેવડભરી વ્યવસ્થાથી કેવો ચમત્કાર કરી બતાવ્યો છે? એવા રૂપિયા તો તમે કેટલાય અગી નાખતા હશે, ખરૂં ને?”

“હા રે ભાઈ હા!” પરમા પટેલે આશ્ચર્ય અનુભવતાં કહ્યું.

“અને ખરૂં જોઈએ તો નથ્યુ શેઠે જવાનપુરમાં આટલા દીવસ રહીને સારી રીતે ગુજરાન ચલાવ્યું. ઉપરાંત અનેક વીધાં જમીનના, સંખ્યાબંધ ઝાડોના, કેટલાંય ઢોરોના આજે એ માલીક થયા; છતાં તેમને તમારી માફક કદી વરસતા વરસાદમાં, કડકડતી ટાંઢમાં અને ધીકતા તાપમાં કામ કરવું પડ્યું છે ખરૂં?”

“ના. એ તો હવે ખેતરમાં કે ખજે આવે છે તો પણ ઘોડે ચડીને.” એક જુવાની-આએ ઉત્સાહમાં આવી જઈને કહ્યું.

“બરાબર.” વીનાયકે તેની વાત ઝીલી લઈને કહેવા માંડ્યું. “પણ તેમણે શરૂઆતમાં ખુબ શ્રમ વેઠ્યો હતો-અજાગત એ શ્રમ તમારા શ્રમ જેટલો તો નહોતો જ-તેના બદલામાં એમનું અગી પચીસ વર્ષથી સારી રીતે પોષણ થાય છે. તમે પકવો છો તે અનાજમાંથી સારામાં સારું અનાજ એમની ડાઁડીઓમાં પડે છે. તમે વગેવો છો

તે દહીંના તાજા માખણનું તાણું ઘી એમની વાદીમાં રેડાય છે, અને તમારાં બાલ બચ્ચાં કદી જ ભેટાં હશે, એવું ખાવા પીવાનું એમને ત્યાં રોજ થાય છે. તમારા કરતાં શેઠ તેમ જ એમનાં કુટુંબનાં માણસ કપડે લતે અને દાગીને વધારે સારી રીતે શણગારાય છે. એ પણ ખરું જ છે ને?”

“તદન જ ખરું”

“કેમ નથુશેઠ તમે પણ એની તો ના નહીં જ પાડોને?”

વીનાયકે નથુભાઈને વીનકની ખાતર પુછ્યું. અને ક્યવાતે દીલે ફરીથી એમને તેની વાતનો સ્વીકાર કરવા પડ્યો.

“હવે ધારે કે તમે બધા ગામલોકો ભેગા થઈને કહે કે, શેઠ તમે તમારો પેલા મુળ મુડીનો રૂપોએ અમારી પાસેથી લ્યો, તમારી પાસે રોકડ નાણું અને દાગીના તેમ જ દોર હોય તે પણ લ્યો, અને અમારાં જમીન, ઝાડવાં અમને સોંપીને હવે અહીંથી જાઓ; તો તેમાં કશું જ ખોટું છે?”

નથુભાઈ વીચારમાં પડી ગયા. ડાયરામાંથી પણ કોઈ ખોલી શક્યું નહીં. “ખોટું કશું જ નથી.” એવો જવાબ દરેકની જીભને ટેરવે રમી રહ્યો હતો, પરંતુ આ જાતનો વીચાર કરવાની કદી જ ટેવ નહીં એટલે જવાબ અપતાં સહુ શરમાતા હતા.

વીનાયક ડાયરાની એ શરમ પારખી ગયો. એટલે તેણે પોતાની દલીલો આગળ ચલાવી.

“સાચા ન્યાય અને ખરી નીતીની દ્રષ્ટી તો આ જ હોવી જોઈએ. પરંતુ ન્યાય અને નીતીને વીશીઠ હીત ધરાવનારા વર્ગોએ રાજ્યની દોરીની માફક પોતાના લાભને ધોરણે જરૂર પડે તેમ લાંબી ટુંકી કરી નાખી છે. અને છેક ધર્મશાસ્ત્રોથી માંડીને કાયદાનાં પુસ્તકો સુધીમાં અનેક વર્ણોથી, અનેક રીતોથી જનતાના સામાન્ય વર્ગો

સમક્ષ, તેને એવી આકર્ષક રીતે રજુ કરીને, તેની પાછળ નકંના લખના અને સ્વર્ગની લાલચની એવી ભ્રમજાળો ખડી કરી છે કે, જનતા પોતાના લાભના ભોગે, તેમને જ નુકસાન કરનારી ન્યાય અને નીતીની ભાવનાઓને અપનાવી રહી છે. ભાઈઓ! આ બધી વાતો એવી છે કે, તેનો ખુલાસો કરવા માટે આપણે આવા ડાયરા અથવા હાલના પ્રચલીત અર્થમાં કહું તો આપણી કેટલીએ ગોળમેળ પરીપદો રોજ ભરવી પડે.”

વીનાયકની આ દલીલ ડાયરાના દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં બરાબર ઝેંટી ગઈ.

*

“આ બધી વાત મેં તમને હાલની ગોળમેળ પરીપદની સાદી સમજણ આપવા માટે કરી છે.” વીનાયકે હવે મુળ મુદ્દા ઉપર આવ્યો. પરંતુ જે વાત આપણે નથુશેઠને લાગુ પાડી, તે જ વાત આપણા દેશમાં વેપાર કરવા આવેલી ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીને લાગુ પડે અને જવાનપુરને સ્થાને આપણા દેશને મુકા તો આપણા દેશવાસીઓની સ્વતંત્રતા મેળવવા માટેની લડતને તે બરાબર લાગુ પડે.”

“પણ ગોળમેળ પરીસાણનું શું?” પત્ન્યા પટેલે પુછ્યું.

“હું જાણું તો મેં તમને એની વ્યાખ્યા કરી બતાવી જ છે. પરંતુ લંડનમાં જે પરીપદ ભરવાની ગોઠવણ આવતા મહીનામાં થવાની છે, તેમાં આપણા દેશના માણસો અને વીલાયતના ભાંજગડીઆ ભેગા થઈને, હીંદુસ્થાનના લોકોને સ્વતંત્ર રીતે રાજતંત્ર ચલાવવા સારું કેવી ગોઠવણ કરવી એની ભાંજગડ કરવાના છે.”

“ત્યારે તો તેમાં આપણે કશું લેવા દેવા નથી. એ તો ભણેલાઓ અને શહેરીઓનું કામ.”

પત્ન્યા પટેલે ગંભીર બનીને કહ્યું.

“તમારી એ માન્યતા ખરાબર નથી.”
વીનાયકે કહ્યું.

“કેવી રીતે?”

નથ્યુશેકની વાત બંધ પડેલી હોવાથી, હવે તેમને નીરાંત વળી હતી, એટલે તે ઘોલી ઉઠ્યા. એમને વીનાયકની વાત વીચારવા જેવી લાગતી હતી. દીક્ષમાં તો તેણે એમને ખેતાને માટે જે વીચારો દર્શાવ્યા હતા, તે પણ ખરા જ લાગતા હતા. અને ‘રહેને, જ્ઞાનપુરના લોકો, આવી કોષ્ટક માગણી કરતા થાય.’ એ ડર પણ એમને લાગેો હતો.

“ભુજો : એ હું તમને કહું.”

વીનાયકે એમ કહીને સાદી ભાષામાં રાજકારણને સમજાવવા માંડ્યું.

“આપણા આખા શરીરને હીસામે એક રંગમાંથી કેટલી વીસાત ગણાય?”

“કંઈ જ નહીં.”

“છતાં એક રંગમાં કોઈ ચુંટી કહાડે તો તેથી આપણને દુઃખ થાય કે નહીં?”

“થાય જ.”

“અને કદાચ એમાંથી ખડે અને ગુંમડે થાય તો શરીરને ભયંકર રોગ લાગુ પડે, તેમાંથી લોહી બગડે, પરંતુ થાય અને ત્રાણેષ વીકાર થતાં વખતે મૃત્યુ પણ નીવડે, એ વાત સ્વીકારો છે ખરા?”

“કેમ ન સ્વીકારીએ ભાઈ. એ તો દીવા જેવી વાત. અંધળા માણસ પણ એની ના ન પાડી શકે.”

એક ધરડા પડેલે કહ્યું.

“એ જ રીત દેશમાં ગામડાને લાગુ પડે છે. આખા દેશને હીસામે એક જ્ઞાનપુર ભણે રંગમાં જેવું હોય, પણ બન્ને એક બીજા સાથે એવાં સંકળાયેલાં છે કે, એકને નુકશાન થતાં બીજાને થાય જ. પણ વળી દેશની વાત અને શરીરની વાત બીજી રીતે પણ

મળતી આવે છે. જેમ શરીર એટલે રંગમાં, બાલ, લોહી, માંસ, હાડકો, મજ્જાતંતુ, અંતરડાં, આંખ, કાન, હાથ, પગ, વગેરેથી બનેલું એક માળખું છે, તે જ રીતે દેશ પણ ગામડાં, ગામ અને શહેરોના સમુદાયો બનેલા છે. એટલે દેશને નુકશાન થાય છે, એમ કહીએ ત્યારે વારત્તવીક રીતે તો ગામડાં કે શહેરોમાં વસનારાઓને જ નુકશાન થાય છે એમ સમજવાનું છે.”

“આવો વીચાર તો અમને કદી થયો જ નહોતો.”

“એ જ પરતંત્રતાનો દુર્ગુણ છે. પરતંત્ર દેશના વતનીઓને તેના પરદેશી માલીકો ખેતાપણું જ ભુલાવી દે છે. પણ દેશને પરતંત્રતાને લીધે જે આર્થિક નુકશાન થાય છે, તેના સમુદાય વધુ બોલે ગામડાં ઉપર જ પડે છે અને ઓછામાં ઓછા લાલ ગામડાને મળે છે એ ભુલવા જેવું નથી.”

“એ કેમ બને છે, તે તો સમજાવો ભાઈ! આવી આવી વાતો અમે કદી જાણી કે સાંભળીએ નહોતી. એટલે અમને બધું નવું નવું લાગે છે.” પ્રશ્ન પડેલે કહ્યું.

“અને ગામડાને કેમ નુકશાન થાય છે તેની તો અમને કશી ખબર નથી.” નથ્યુ શેકે ઉમેર્યું.

“તમે બધા રોજ એમ તો કહો છો જ ને કે દહાડે દહાડે અમારી દશા બગડતી જાય છે.”

“હા.”

“દહાડે દહાડે ગરીબાઈ વધતી જાય છે એ પણ ખરું જ ને?”

“ખરું.”

“પહેલાં કરતાં રોગચાળાએ વધ્યા છે, એમ પણ ગામના ધરડાઓ કહે છે ને?”

“ખરાબર”

અને મોંઘવારીનો તો પાર નથી.”

“તે પણ સાચું.”

“પહેલાં અનેક લોકોની પાસે કેટલાંય વીધાં જમીન હતી, પણ હવે મોટા ભાગની જમીન દેવાંમાં કુખી ગઇ છે.”

“હા.”

“આ બધું સાથી થયું?”

“એ જ અમને ખબર નથી.”

“કેટલાક કહે છે, લોકો ન્યાતવગ્યોમાં પૈસા ખર્ચે છે, લગ્નોની ધામધુમ પાછળ નાણાં વેડરી નાખે છે, તેથી તેઓ ગરીબ થાય છે. પણ એ વાત ખરી નથી. પહેલાં પણ ન્યાતો થતી અને લગ્નો થે થતાં, તે વખતે ગરીબો કંઈ વધતી નહોતી અને આજે જ વધે છે? ઉલટું હવે તો પહેલાં જેટલાં ખર્ચ કાઢ કરતાં નથી.”

“તમારું કહેવું ખરું છે ભાઈ.”

“એ બધાનો કુંડો અને સામટો જવાબ આપવો હોય તો કહી શકાય કે, પહેલાં આ દેશનો પૈસો આ દેશમાં જ રહેતો; પણ ન્યારથી અંગ્રેજ વેપારીઓ અહીં આવ્યા ત્યારથી, એટલે લગભગ ૧૭૫ વર્ષથી આપણા દેશમાંથી અડધાકે નાણાં દરીયાપાર વહી જાય છે. મુસલમાન રાજાઓના વખતમાં સુધ્ધાં એમ થતું નહોતું, કેમકે તેઓ આપણા દેશમાં જ રહેતા, એટલે વેરા વીધોટીના જે પૈસા તે લેતા તે પણ અહીંને અહીં ખર્ચાતા. એટલે તે વખતે રૂપિયા ગાળ ગાળ દેશમાં જ ફરતો. ઉપરાંત બીજા દેશો સાથે વેપાર કરીને આપણે પૈસા લાવતા. ખુદ વીલાયતમાં આપણા દેશનું ઝીણું કાપડ જતું, તેના બદલામાં ત્યાંથી પૈસા અહીં આવતા. ત્યારે અત્યારે વેપારી રીતે જ દર વર્ષે અબજો રૂપિયા પરદેશોમાં ચાલ્યા જાય છે.”

“વીનાયક ભાઈ, તમે તો શોધમાં ઘણું સમજાવી દીધું.” નથુશેઠે હસીને કહ્યું.

“જે કાંઈ માણસના શરીરમાંથી દરરોજ થોડું કોઈ નીકળી જતું હોય, અને નવું

આવી શકતું ન હોય તો તેની શું દશ થાય?”

“તે માણસ મરી જ જાય.”

“અત્યારે ત્યારે આપણા દેશનાં ગામડાંની ઝેરી જ દશ થઈ છે. વેરા વીધોટીની રીતો બદલાઈ છે પણ ગામડાંનો ખેડૂત સરકારની તીજરીમાં કંઈને કંઈ તો દર વર્ષે પૈસા ભરે જ છે. એ પૈસાના બદલામાં તમને શું મળે છે? અહીં પોલીસ નથી, કોઈ સારા રસ્તા દર્શાવતું નથી, રસ્તા ઉપર દીવા બત્તી નથી, સારી નીશાળો નથી, ટપાલ કે તાર ઝોરીસ નથી કે રેલ્વેનું સ્ટેશન પણ નથી. માત્ર મુખી કે મતાદાર; બરણું લેવા આવે ત્યારે તલાટી, અને કોઈક ગુન્હો થાય ત્યારે ફાજદાર ને પોલીસ. એ લોકો આવે ત્યારે પણ તેમની મફત વેઠ કરવાની, ફાજદારને મીઠાં ભોજન આપવાનાં, તલાટીનું તમામ ખર્ચ ઉપાડવાનું. અને ઉપરથી વળી કંઈક ભેટ....” વીનાયક મામીક રીતે હત્યો.

“વીનાયક ભાઈ, તમે તો અમારી આંખને કંઈક નવું જ તેજ આપો છો.”

મગન ખોલી ઉઠ્યો.

“શહેરમાં કે તાલુકામાં જાઓ તો ત્યાં ઘડકા ખાવાના, વેડે પકડાવાનું, અરજી આપવા જાઓ તો થે અપમાન સહન કરી ઉપરથી મામલતદારના પટાવાળાને કંઈક આપવાનું. તલાટી થોડુંક પણ કામ કરે-કે જે કરવા તે બંધાયેલો છે-તોયે તેનો દાવેલો ચાંદો તો પહેલો મુકવો જ પડે. સ્ટેશન પર દીકીટ લેવા જાઓ, તો પણ દીકીટમાંસતર ટપડાકા, આતો બધું જોઈ શકાય એવું ખુલ્લું જ છે ને?”

“હા.”

“પણ બીજું ઘણું ઘણું ન જોઈ શકાય છતાં તમને અસર કરે તેવું છે.”

“તે શું?”

“સરકારની પૈસા સંબંધી વ્યવસ્થા. હમણાં થોડાં વરસોથી સરકારે રૂપિયાના ભાવમાં એવો ફેરફાર કર્યો છે, કે જેથી તમને તમારી ખેતીવાડીનો જે પાક દેશાવર નવ, તેની કીંમતના અગર આના મળવા લાગ્યો, તેને બદલે સોળ આના જ મળે. આ રીતે દેશના ખેડૂતોને દર વરસે લગભગ ૪૨ કરોડ રૂપિયાનું નુકશાન થાય છે.”

“શું કહો છો?”

“સાચું જ કહું છું.”

“પણ જો આપણે દેશ સ્વતંત્ર હોય તો તમને આવું નુકશાન થાય નહીં, તેથી ગરીબાઇ વધે નહીં. ગરીબાઇ ન વધે એટલે પૌષ્ટિક ખોરાક મળે, અને તેમ થવાથી માંદગી સામે ટકા રહેવાની શરીરમાં શક્તી આવે, એટલે મરણ પ્રમાણ ઘટે. તમારું અપમાન કાઢ કરે નહીં કેમકે રાજકારણમાં મત આપવાનો તમને અધીકાર મળે. દેશની સરકાર હોય તો વાણીયાનાં કચડી નાંખનારા વ્યાજ તમારે ભરવાં ન પડે તેવી વ્યવસ્થા થાય. વળી વીધોટી ભરવા સરતા ભાવે તમારે અનાજ વેચીને નુકશાન વેડવું ન પડે, પણ એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે કે, ખગરમાં ત્યારે તમારી ખેતીવાડીની પેદાશનો સારો ભાગ ઉપજે ત્યારે જ તે વેચાય ને તેથી તમને સારું વળતર મળે. વળી પરદેશી માત્ર અહીં આવી તમારી સાથે હરીફાઇ કરે નહીં તે માટે જકત નાખવાની દેશની સરકાર સમગ્ર કરે. ઉપરાંત અત્યારે આખી દુનીયાની અંદર એક ખીજની સાથે વેપાર ઉઘાડેલો ખુબ સંબંધ વધવાથી, ખેતીના માત્રમાં હરીફાઇ વધી છે. અત્યારે આ હરીફાઇમાં હીંદી ખેડૂતોના લાભ જળવાય તે રીતે કામ થવું નથી, પણ દેશની સરકાર હોય તો જરૂર તે એવી વ્યવસ્થા કરે. એટલે દેશ સ્વતંત્ર થાય તેમાં સફળી વધારે લાભ ગામડાને તેમ જ ખેડૂ-

તોને જ થાય એ તમે સમજી શક્યા હશો.”

“બરાબર. પણ તમારે અમને આ બધું થોડે થોડે વીગતવાર સમજાવવું પડશે.”

“જરૂર. તે માટે આ કાચરાને આપણે ગોળમેથ પરીપદમાં ફેરવી નાખીશું. અને આપણને કેમ લાભ થાય તેનો વીચાર કરીશું.”

“પણ હું વીનાયક ભઈ, આ વીલાસ-તની સરકાર આપણને એવું બધું આપશે ખરી?” નથુ શેઠે પુછ્યું.

“એના પોતાના લાભ માટે જ એમ ક્યાં વીના છુટકો નથી. અત્યારે આખી દુનીયા ફરી ગઇ છે. અને પ્રજાની સંમતી વીના તેની ઉપર રાજ ચલાવવાનું કે વેરા નાખવાનું અને તે વસુલ કરવાનું જ ન બને તેવું થઇ ગયું છે. એટલે, તેમ જ પોતાનો વ્યાપાર સાચવી રાખવા માટે પણ તેમને તેમ કરવાની જરૂર છે.”

“ત્યારે તો જમાનો બદલાયો ખરો.”

“હાર્તો.” વીનાયકે કહ્યું. “એ જમાનો કેમ બદલાયે એ પણ જાણવા જેવું છે. પરંતુ આપણે નાનકડી વાતમાંથી ક્યાંય ને ક્યાંય ચાલ્યા ગયા અને હવે વખત બહુ થઇ ગયા છે, એટલે વળી પછી ખીજ વખત એ વાત કરીશું.”

“ભઈ, અમને કશુંયે મોકું થવું નથી. પણ હવે તમારે ય કામ હશે. એટલે ભલે આજે જાઓ. પણ તમારી વાતોમાંથી, અમને તો ધણું ચે નવું જાણવાનું મળ્યું, માટે તમારે અમને રોજ એવી એવી નવા જુની સંભળાવવી પડશે.”

“એની મારે ના નથી. વીલાસતમાં તો ગોળમેથ પરીપદ મળવાની હશે ત્યારે મળજે. પણ આપણી ગોળમેથ પરીપદ તો આજથી જ શરૂ થઇ.” અને પછી બધો કાચરો વીખરાયો.

ઝુ કા વો !

સજી કેસરોળ્યાં વસ્ત્ર, ખેંચીની! આવોને રણુવાટ!
અડી નીલપતાનાં શસ્ત્ર, ખેંચીની! ઉતરો જગને ધાટ!

દુંદુભી વાગે દેશમાં ને થાયે ત્રંખાણુ નાદ,
સ્વાધીનતાની હાકલ પડનાં માડી દેતી સાદ રે
દેવા દુસ્મનને ઉઘાટ—સજી

ઘોરણુ ઘોર્યાં શતકો કરાં, ઉડી ગઈ હવે નીંદ,
સીંહણુ હૈયે આવો, ઝુકાવો, સૂત્ર સ્મરી જ્ય હીંદ રે
દેવા પતી પુત્રોને સાથ—સજી

ધરણી ધકુકે, ગગન ગકુકે, વીરંગનાને સાદ,
હાંજલ ગગડે શત્રુના સુણી, સ્ત્રી શક્તીની ત્રાડ રે
જગવો તંમે કાળ કરાળ—સજી

અંઝાવાતે જોમ ચડ્યાં ને, વાયુ પ્રત્યના વાય,
શુરાના સંગ્રામ મચ્યા, ત્યારે ઘરમાં કોણુ ભરાય રે
ત્યજી ઓરડા નીકળો ખહાર—સજી

અગ્ની ભભુકો અંતરે ને, નયને ઝણુકો વીજ,
રોમે રોમે ગુંજ રહો તમ સ્વાતંત્ર્યનાં જ્યગીત રે
દેવા કાયરને પડકાર—સજી

“ વીજય ”

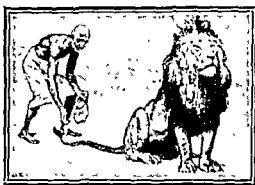
હીંદની કુચ

‘અહીંથી જવાની છુટ નથી’ એ અંગ્રેજ પારીયાની દરકાર કર્યા પીના હીંદી વાધ પ્રગળી કરે છે, તે લેઈ તેના મગનિ રોકનરા ઉસ્કેરાઈ એને ભારતા મોલી ઉડે છે: “શુ’ આ જંગલી પ્રાણી અંગ્રેજ નથી સમજી શકતું?”

[નેમેસપેટર]

[હુરીય]

વિદેશીઓની નજરે—

સીંહની પુછડી ઉપર મીઠું

ગાંધીનું મીઠાપુદ્ધ શાહીપ્રાણીને પળવી રહ્યું છે.

[ગ્રીન એમ્પરરોમર]

[એમ્પરરોમર]

પમની સ્વ. પતિત્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી ફાર્વસ ગુજગતી સમાને
શ્રીયુત પ્રાધ્યાપ્તા આણુદજ આવડા
તરફથી તા તાપ સંપ્રેમ ભેટ.

સંપૂર્ણ અગાહમુરી દીવસને અંતે
રીચુ આફ રીચુક]

[ન્યુયોર્ક]

હુ કા વો !

સહ કેસરોળ્યાં વજ્ર, ખેની! આવોને રણવાટ!
અહી નીલંપતાનાં શસ્ત્ર, ખેની! ઉતરો જગને ધાટ!

દુંદુભી વાગે દેશમાં ને થાયે ત્રંબાળુ નાદ,
સ્વાધીનતાની હાકલ પડતાં માડી દેતી સાદ રે
દેવા દુસ્મનને ઉઘાટ—સહ૦

ધોરણુ ઘોર્યાં શતકો કરાં, ઉડી ગઈ હવે નીંદ,
સીંહણુ હૈયે આવો, ઝુકાવો, સૂત્ર સ્મરી જ્ય હીંદ રે
દેવા પતી પુત્રોને સાથ—સહ૦

ધરણી ધકુકે, ગગન ગકુકે, વીરંગનાને સાદ,
હાંબ ગગડે શત્રુના મુણી, સ્ત્રી શક્તીની ત્રાડ રે
જગવો તમે કાળ કરાળ—સહ૦

અંઝવાતે ભેમ ચડ્યાં ને, વાયુ પ્રલયના વાય,
શુરાના સંગ્રામ મચ્યા, ત્યારે ધરમાં ફાણુ ભરાય રે
ત્યજ આરઝ નીકળો ખહાર—સહ૦

અગ્ની ભથ્થુકો અંતરે ને, નયને ઝથુકો વીજ,
રોમે રોમે શું રહો તમ સ્વાતંત્ર્યનાં જ્યગીત રે
દેવા કાયરને પડકાર—સહ૦

“ વીજય ”

મજુરોને જે સગવડો પહેલા અપાતા તે હવે આપી શકે તેવી સ્થિતિ રહી નથી. અત્યાર સુધી 'પીતૃદેશ'ના શ્રમજીવીઓની સંખ્યા સ્થિતિ પછવાડે સાંસ્થાનીક પ્રમતનું રક્તશોષણ છુપાઈ રહ્યું હતું. હવે તે ખુલ્લી રીતે બહાર પડ્યું છે અને તેની સામે સંસ્થા-નોનો માનવસમુદાય બળવો પોકારે છે. એમાંથી સ.પ્રાજન્યવાદી અર્થવ્યવસ્થામાં ઉચ્ચપાયાલ જન્મે છે. એ સ્ત્રીઓ, પોલેન્ડ, ઇટલી, અમેરીકા, જર્મની, અને ઇંગ્લેન્ડ ઉપર આની સૌથી વધારે અસર છે. તેમાંથી ઇંગ્લેન્ડનો મુડીવાદ તો આજે અપાર બાકુળ-તામાં અકળાઈ રહ્યો છે. મુડીવાદનો પહેલો ઉદ્દ્ય એ દેશમાં થયેલા હોવાથી, એણે શ્રીજી બધા રાષ્ટ્રોને ખાલુએ સખી પ્રારંભકાળથી જગત માટેના માલનું મથક-પદ પ્રાપ્ત કરેલું હોવાથી, હવે ઉચ્ચપાયાલ અને આકર્ષનો આકરો સમય પહોંચેને આંગલેજ શરૂ થયા છે. અલબત્ત, ખીજા તમામ મુડીવાદી દેશો આજે આપદગ્રસ્ત છે, પણ ઇંગ્લેન્ડ તેમાં મોખરે ઉભું છે. જેમ જેમ અન્ય રાષ્ટ્રો મુડીવાદનો વીકાસ કરી પોતપોતાની સ્થાનીક ખેડારી સામે શોષણના બાલ ક્ષેત્રો ખોળતાં જાય છે તેમ તેમ ઇંગ્લેન્ડના માલ માટેનાં બજારો પર કાપ મુકવાથી અંગ્રેજ મુડીવાદ બહાવરો મનતો જાય છે. ઇંગ્લેન્ડમાં ખેડારીનો રોજ ઉંચે ચડતો આંકડો આ વાતનું સમર્થન આપે છે. ૧૯૨૯ ના મે માસથી ૧૯૩૦ ના મે સુધી ખેડારીની ટ-કાવારી અહીં ઉઘ્ર ગતિથી આગળ વધી છે. નીચેના કોષ ઉપરથી તેનો ખ્યાલ સાંપડશે:-

૧૯૨૯	ઇન્ડેક્સ ખેડારીના ટકા	
મે	...	૯.૭
જુન	...	૯.૬
જુલાઈ	...	૯.૭
ઓગસ્ટ	...	૯.૯

સપ્ટેમ્બર	...	૧૦.૦
ઓક્ટોબર	...	૧૦.૪
નવેમ્બર	...	૧૧.૦
ડીસેમ્બર	...	૧૧.૧

૧૯૩૦

જાન્યુઆરી	...	૧૨.૬
ફેબ્રુઆરી	...	૧૩.૧
માર્ચ	...	૧૪.૦
એપ્રિલ	...	૧૫.૧
મે	...	૧૫.૮

આ ટકા તો લેખર એક્સેચેન્જની ઓફીસ ઉપર ખેડારીનો વીમો ઉતરાવવા હાજર થયેલા અને નોંધાયેલા ખેડારીનાજ છે. સાચી સંખ્યા આના કરતાં વધારે હોવી જોઈએ. કંઈ નહીં તો ઇંગ્લેન્ડમાં શ્રમજીવીઓના સમુદયમાંથી આજે (જુન ૧૯૩૦) લગભગ ૨૦ ટકા, એટલે કે આશરે એકવીશથી બાવીશ લાખ આદમીઓ ખેડારીમાં બળતા હશે.....જુદા જુદા ઉદ્યોગો પ્રમાણે ૧૯૩૦ ના ફેબ્રુઆરી સુધીના આંકડા કાઢીએ તો અંગ્રેજ ખેડારીના ટકા નીચે પ્રમાણે જણાય છે:-

ખાણો	...	૧૩.૨
લોખંડ ઓગાળવાની હાડીઓ	...	૨૨.૭
વહાણોનું બાંધકામ	...	૨૪.૬
સુતરાઉ કાપડ	...	૨૪.૨
ગરમ કાપડ	...	૨૧.૧
મકાનોનું અણતર	...	૧૮.૩

ફેબ્રુઆરી પછી ખેડારીની ગતિ અતીશય શીઘ્ર જતી છે. કાપડનાં કારખાનાંઓમાં વજુકર દીઠ આઠ શાળો ચલાવવાની પદ્ધતિ દાખલ થઈ ચુકી છે, એટલે એ ઉદ્યોગમાં ખેડારીનું પ્રમાણ કુલ મજુર સંખ્યાના ૬૫ ટકા સુધી ઉંચે ચડ્યું છે. બાકીના

પ્રુટી નીકળતી. થોડો સમય જતાં વળી પાછા રહત દેખાતી, કારખાનાં ચાલુ થતાં, સમૃદ્ધીની સ્ત્રીતા વહેવા માંડતી અને અન્તે ફરી વખત મુડીવાદનો માળખો હચમચી ઉઠતો. આ વતું ક્ષતિગતીનો વીધો વ.ર. વાર પુનરાવર્તન પામે છે. લગાઇ પછી અમેરીકા અને જપાનની ઉદ્યોગસમૃદ્ધી લગભગ પરાકાષ્ટાએ પહોંચી. વોલ્સ્ત્રીટમાં ધનકુખેરોની ‘આલખેલ’ સંભળાવા લાગી. હવે આજે એ અતુલ સમૃદ્ધીની ઇમારતો ડગમગવા માંડી છે. અમેરીકામાં તયાર માલનો કારમો અતીરેક થયો છે. તેને ખરીદનાર વર્ગ સાંપડતો નથી, એટલે ત્યાંના સ્ટોક એક્ષચેન્જમાં ઉથલપાથલ મચી છે. ગત વર્ષની આખરમાં આખી દુનીઆનાં બજારોને બહાવરાં કરી નાખે એવી ઉથલપાથલ અમેરીકામાં થઇ હતી. ૭ માસના હુંકા આંતરગાળામાં આજે ફરી એકવાર તેની કામે કટોકટીનો કળ ડચ્છીઆ નાખતો ઉભો થયો છે. ગયા શનીવારે (૭ મી એપ્રિલ ૧૯૩૦) વોલ સ્ટ્રીટમાં બજારો ખેસી ગયા તે પહેલાં છેક છેલ્લી ધડી સુધી સ્ટોકનું વેચાણ જરા પણ અણુચણુ વીના ચાલતું હતું. અમેરીકાના બાપારીઓ એમ સાકે જાહેર કરતા હતા કે ગઇ સાલના ગગડાટ પછી આજ સુધીમાં બજારોએ સત્તર પ્રગતી કરી છે. આ બધી બગાડો અને ઉજળી આશાઓ કમારી નીવડી છે, અને ફરી એકવાર બજારો જમીનદોસ્ત થયાં છે. આખી આલમમાં મુડીવાદ આજે આપદકાળમાં અટવાઇ રહ્યો છે. કોઇ કોઇ સ્થળે ફાણીક તાંબડી દેખાય છે, પણ એ માત્ર એલવાતા મેરાગનો છેલ્લો ચમકાર છે. અમેરીકા આખી દુનીઆની પરીસ્થિતીથી અલગ રહી શકે નહીં. અમેરીકાની અસર જગતનાં

બજારો ઉપર છે અને જગતનાં બજારો પાછાં અમેરીકાને આવરે છે. આમ પરસ્પર સમવાય સંબંધથી સંકળાયેલો મુડીવાદ આલમને આંગણે ભુખમગે, બેકારી, હેરાનગતી અને હીંસાનો અખાડો જમાવી શ્લેષ છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય ઉથલપાથલ

કેલ. માલ્સે મુડીવાદી દ્રવ્યસંચયના નીયમનું અવલોકન કરતાં કહ્યું છે કે મુડીવાદ નીચે માનવસમુદાયની મુશ્કેલીઓમાં અનીવાર્ય ભરતી ચઢે છે. આ વીધાને અસત્ય દર્શાવવા મુડીવાદના પ્રતીનીધીઓ આપાસ ઉઠાવી રહ્યા છે. મુડીવાદના પ્રારંભ પછી આજદીન સુધીમાં મજુરોના પગારનું પ્રમાણ વધ્યું છે એ વાતનો ઉલ્લેખ કરી આ આડતીઆઓ પોતાના વર્ગીય તંત્રનું ઉજળું ચીત્ર આલેખે છે. પણ નક્કર વસ્તુસ્થિતી આજે મુડીવાદ સામે એટલો પ્રયંડ પોકાર સંભળાવી રહી છે કે મુડીવાદની સેનેરી ઓઢણી ભેતભેતામાં ઉતરી જાય છે અને શોષણનીતીનું બીષણ સ્વરૂપ ખુલ્લું પડે છે. એકેએક દેશમાં આજે બેકારી અજબ ગતીએ વધતી જાય છે. કામદારોના જીવનનીવાંઢ ઉપર મુડીવાદના કુહાડા રોજ રોજ દ્રઢ બનતા બેસથી ઠોકાય છે, સામાન્યજાતીઓ એમની નીચેનાં સંસ્થાને ઉપર આર્થિક શોષણનો ભયાનક ભરડો ઓર મકકમતાથી દાખી રહ્યા છે. આ બધી વીનાશક હાલો મુડીવાદના મોઢકે જુરાખને તોડી ફોડી દુર ફાળવી દે છે. સામાન્ય વાદી રસતાઓના ઐદોગીક ઇમારા જમીન દોસ્ત થતા જાય છે. સાંસ્થાનીક હુંડ સામે અવરોધો આવી ઉભા છે, પરદેશગમનની સંભાવનાઓ સંકુચિત થતી ચાંદી છે. આર્થી સામાન્યવાદી દેશો ધરઆંગણે

મજુરોને જે સગવડો પહેલા અપાતા તે હવે આપી શકે તેવી સ્થિતિ રહી નથી. અત્યાર સુધી 'પીતૃદેશ'ના શ્રમજીવીઓની સંધર સ્થિતિ પછવાડે સાંસ્થાનીક પ્રમતું રક્તશોષણ છુપાઈ રહ્યું હતું. હવે તે ખુલ્લી રીતે બહાર પડ્યું છે અને તેની સામે સંસ્થા-નેનો માનવસમુદાય બળવા પોકારે છે. એમાંથી સામ્રાજ્યવાદી અર્થવ્યવસ્થામાં ઉચ્ચપાયાલ જન્મે છે. એ.સી.આ, પોલિન્ડ, ઇટલી, અમેરીકા, જર્મની, અને ઇંગ્લાંડ ઉપર આની સૌથી વધારે અસર છે. તેમાંથી ઇંગ્લાંડનો મુડીવાદ તો આજે અપાર બાકુળ-તામાં અકળાઈ રહ્યો છે. મુડીવાદનો પહેલા ઉદ્ભવ એ દેશમાં થયેલા હોવાથી, એણે શ્રીજી બધા રાષ્ટ્રોને બાલુએ સખી પ્રારંભજાળથી જગત માટેના માલનું મથક-પદ પ્રાપ્ત કરેલું હોવાથી, હવે ઉચ્ચપાયાલ અને આફતનો આકરો સમય પહોંચે એને આંગણેજ શરૂ થયો છે. અલખ-ત, ખીજા તમામ મુડીવાદી દેશો આજે આપદગ્રસ્ત છે, પણ ઇંગ્લાંડ તેમાં મોખરે ઉભું છે. જેમ જેમ અન્ય રાષ્ટ્રો મુડીવાદનો વીકાસ કરી પોતપોતાની સ્થાનીક બેકારી સામે શોષણના બાજુ દોષો બોળતાં જાય છે તેમ તેમ ઇંગ્લાંડના માલ માટેનાં બજારો પર કાપ મુકવાથી અંગ્રેજી મુડીવાદ ખલાવરો બનતો જાય છે. ઇંગ્લાંડમાં બેકારીનો રોજ ઉંચે ચડતો આંકડો આ વાતનું સમર્થન આપે છે. ૧૯૨૯ ના મે માસથી ૧૯૩૦ ના મે સુધી બેકારીની ટકાવારી અહીં ઉત્ર ગતિથી આગળ વધી છે. નીચેના ક્રમાં ઉપરથી તેનો ખ્યાલ સાંપડશે:-

૧૯૨૯	ઇન્ડિયન બેકારીના ટકા
મે	... ૯.૭
જુન	... ૯.૬
જુલાઈ	... ૯.૭
ઓગસ્ટ	... ૯.૯

સપ્ટેમ્બર	... ૧૦.૦
ઓક્ટોબર	... ૧૦.૪
નવેમ્બર	... ૧૧.૦
ડિસેમ્બર	... ૧૧.૧

૧૯૩૦

જાન્યુઆરી	... ૧૨.૬
ફેબ્રુઆરી	... ૧૩.૧
માર્ચ	... ૧૪.૦
એપ્રિલ	... ૧૫.૧
મે	... ૧૫.૮

આ ટકા તો બેજર એક્સેન્સરી એટલી સ ઉપર બેકારીનો વીમો ઉતરાવવા હાજર થયેલા અને નોંધાયેલા બેકારીનાજ છે. સાચી સંખ્યા આના કરતાં વધારે હોવી જોઈએ. કંઈ નહીં તો ઇંગ્લાંડમાં શ્રમજીવીઓના સમુદયમાંથી આજે (જુન ૧૯૩૦) લગભગ ૨૦ ટકા, એટલે કે આશરે એકવીસથી બાવીસ લાખ આફનીઓ બેકારીમાં બળતા હશે.....જુદા જુદા હિસાબો પ્રમાણે ૧૯૩૦ ના ફેબ્રુઆરી સુધીના આંકડા કાઢીએ તો અંગ્રેજી બેકારીના ટકા નીચે પ્રમાણે બહુાય છે:-

ખાણો	... ૧૩.૨
શોખંડ ઓગાળવાની હાડીઓ	... ૨૨.૭
વહાણોનું બાંધકામ	... ૨૪.૬
સુતરાઉ કાપડ	... ૨૪.૨
ગરમ કાપડ	... ૨૧.૧
મકાનોનું ચણતર	... ૧૮.૩

ફેબ્રુઆરી પછી બેકારીની ગતિ અતીશય શીથળની છે. કાપડનાં કારખાનાંઓમાં વણકર દીઠ આઠ શોખો ચલાવવાનો પદ્ધતિ હાથલ થઈ ચુકી છે, એટલે એ ઉદ્યોગમાં બેકારીનું પ્રમાણ કુલ મજુર સંખ્યાના ૬૫ ટકા સુધી ઉંચે ચડ્યું છે. બાકીના

દરેક ઉદયોગમાં પણ ફેબ્રુઆરી પછી મે સુધીમાં આતરરાષ્ટ્રીય ઉચ્ચપાયલને લીધે ઓછામાં ઓછી બખ્ખે ત્રણ ત્રણ ટકા જેટલી બેકારવૃદ્ધી થયેલી હોવી ભ્રષ્ટ્ર એમ સંદેહ અનુમાન નીકળે છે.

જવાહરમુખીના શીખર પર

મુડીવાદ જેમ જેમ પોતાના બધા વ્યવસ્થીત કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેનાં વીરોધી બધા પણ વીરાટ બનતાં જાય છે. આ વીરોધી બધામાં સૌથી સમર્થ બલ બેકારીતું છે. એતું પ્રમાણ અકસ્મ્ય ઝડપથી પ્રગતી કરી રહ્યું છે. બેકારીની બીયણુ છુતાવળ આજે આખા જગતને ઘરઘરાવી રહી છે. હામ હામ મુડીવાદ સામે નીબંધીય માનવોનો સંઘ એકત્રીત બની વીંધવની નૌબત બજાવી રહ્યો છે. કોઈ સ્થળે સુતાનસીન મુડીવાદ પોતાના બલવત્તર પ્રતાપથી તેને દાબી દે છે, કોઈ સ્થળે તે અમુક અંશે મુડીવાદને નમાવી અમુક હકો હસ્તગત કરે છે અને સર્વ સ્થળે તે મુડીવાદના વીનાશ માટે વાતાવરણ સર્જે છે. મુડીવાદ અત્યાર સુધી એમ માનતો હતો કે તેની બેનમુન વ્યવસ્થાશક્તિથી તેણે શોષણતું ક્ષેત્ર સલામત બનાવ્યું છે, પણ તેનો આ ભયંકર ભ્રમ કશું રીતે હામ હામ વીધીન બની રહ્યો છે. વસ્તુતઃ એની પુનઃવ્યવસ્થા માત્ર અવ્યવસ્થામાં ઉમેરો કરે છે. ઉદ્યોગવીકાસની સીધી સાથે એણે કામદારોની બેકારીનો પ્રશ્ન ઉઠેલી નાખવાનાં સ્વપ્ને સેવ્યાં હતાં. એ સ્વપ્ને આજે સરી પડ્યાં છે. માત્ર શબ્દોના આડંબરથી તે શ્રમજીવીઓના સમુહને પંપાળવા મથે છે, પણ નકકર વસ્તુસ્થીતી બ્યાંછાપરે ચઢી પોકરાણુ પાડતી હોય ત્યાં સુવાળા શબ્દોનાં થીંગડાં ક્યાં સુધી કામ લાગે?

એની આંખે આજે દાવાનગ જાગી ઉઠેલા છે. સર્વપક્ષી જવાળામુખીના શીખર પર મુડીવાદ આરંભ થયો છે, અને ત્યાં બેસી તે પોતાને માટે સલામતીની કલપનામુખી રચી રહ્યો છે. એના પગ નીચે અગમ્ય ઉંડાણમાં વીનાશક અગ્નિરસ ઉછળી રહ્યો છે, તેતું તેને પુરું ભાન નથી. કદી કદી ભાન થાય છે તો તે પાછું શીખરની સુરમ્ય હવેમાં ઉડી જાય છે. ખરું જોતાં એ મદ્યકનુર મુડીવાદની દશા કેટલી વીધમ છે, તેનો ખ્યાલ અપણું આખી દુનીઆના મુડીવાદી દેશોના બેકારીનાં આંકડા ઉપરથી સાંપડશે. ૧૯૨૯ ની સાલનાં એ આંકડા નીચે મુજબ છે:-

જર્મનીની બેકાર શેજ

જર્મનીમાં ૧૯૨૯ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૮ મી તારીખથી ૧૫ મી માર્ચ સુધીમાં રાજ્યની મદદ મેળવનાર બેકારોની સંખ્યા ૨૩,૭૮,૨૫૧ હતી. એ ઉપરાંત 'ઇમ્પ્લોન્સી ફંડ'માંથી સહાયતા લેનારાઓનો આંકડો ૨,૮૦,૦૦૦ નોંધાયો હતો. ફેબ્રુઆરીના અન્તમાં રાજ્યે આખા દેશમાં જાહેર ફંડમાંથી મદદ મેળવનાર બેકારોની સંખ્યા મુકરર કરવા પ્રયાસ કર્યો હતો. પરીણામે ૨૬,૨૦,૦૦૦ નો આંકડો જાણાયો હતો, પણ જેમને સહાયતા સાંપડી નહોતી અગર જોઓ રાજ્યની મદદ એક કે અન્ય કારણે મેળવી શક્યા નહોતા એવા 'અભાગી' બેકારોને ઉપલા આંકડામાં ઉમેરતાં સરવાળો ૪૨,૩૦,૪૫૧ ઉપર પહોંચ્યો હતો.

ફ્રાન્સમાં કામ ધંધાનો કાળ

ફ્રાન્સમાં જર્મની અને ઇંગ્લેન્ડની પેટે રાજ્યત્વ તરફથી બેકારોને વીમાભથ્થુ કે બીજી કોઈ મદદ મળતી નથી. હમણાં

હમણાં ફ્રેન્ચ સરકારે. અતીથાવ પરી-
મીત પ્રમાણમાં ધંધા વીનાના માણસોને
મદદ આપવી આરંભી છે, પણ એ ઉપરથી
ખેડારીનો સાચો આંકડો મળી શકતો નથી.
૧૯૨૯ ના જાનેવારીમાં હેગર એક્સચેન્જ
ઉપર માત્ર ૧૩,૦૨૭ ખેડારોનાં નામ નોંધાયાં
હતાં. આ સંખ્યા ફ્રેન્ચ શ્રમજીવીઓના
લાખમરાની પ્રતીક નથી. ક્રાંતિમાં ખેડારીનો
ત્રાસ જો કે ઇંગ્લાંડ અને જર્મની જેટલો
નથી, છતાંયે ઐથોપીક વસતીના લગભગ
દશ ટકા જેટલા માણસો કામગીરી વીના
રજીને જ છે.

બેલ્જિયમનો આતંનાદ

બેલ્જિયમ માત્ર કાઠીઆવાડ જેવડો
નાનો દેશ છે, છતાં એની રજેર-
ગમાં ખેડારીનું જોર વ્યાપી ગયું છે આ
અલ્પ રાષ્ટ્રની સરકારે આ આક્રમક પહેલો
વળવા ખેડાર-નીમા-પદ્ધતિ બે વધારી
શરૂ કરી છે. ત્રીશક લાખની વસતીવાળા
એ નાનકડા દેશમાં ખેડારવીમાની ૧૬૫૫
સંસ્થાઓ છે, એમાં ૬,૦૮,૫૯૪ શ્રમજીવી
સભ્યો ભરાયા છે. ૧૯૨૯ ના ફેબ્રુઆરીની
ગણતરી પ્રમાણે આ સંખ્યામાંથી ૨૨,૪૬૮
માણસો તદ્દન ખેડાર હતા, અને ૨૫,૧૪૧
મજુરોને અરકુ'પરકુ' કામ મળતું હતું.
ખેડારી સામે વીરો ઉતરાવનારા કામદારોની
સંખ્યા બેલ્જિયમમાં કુલ કામદારોના કેવળ
ઐથા ભાગ જેટલી છે, એટલે ઉપરનો
ખેડારીનો આંકડો સંપૂર્ણ ગણી શકાય
નહીં.

ઓસ્ટ્રીઆમાં આક્રમ

ગત વર્ષના ફેબ્રુઆરી મહીનામાં
ઓસ્ટ્રીઆની કુલ ખેડારસંખ્યા
૪,૧૭,૭૨૩ હતી. આમાંથી ૨,૨૫,૦૮૫
શુદ્ધાત્તેન મર્યા વાટે જીવવા પુરતું રાજ્યનું

'સહાવરત' મળતું હતું. ભુમલે લગભગ
સવાયાર લાખ જેટલા ખેડારો ઉપરાંત
ઓસ્ટ્રીઆમાં એવા કેટલાક નીચ્છીય માણસો
છે કે જેમને રાજ્યે મદદ માટે નાલાયક
કરાવ્યા છે. આ ભુખે મરતા નાલાયકોની
સંખ્યા ૩૩,૫૦૦ છે. એમને ચોરી, લપ્પાડી
અને લુટકાટ શીતાય જીવનનીવાંદોનો ખીલો
કથા ભાગે રહ્યો?

બ્રીટનનાં સંસ્થાનો

બ્રીટનનો ઉત્તર વીભાગ રોડાને
ઉમેરુ' કનડા એક વીશળ અંગ્રેજી
સંસ્થાન છે. ઇંગ્લાંડમાં અત્યારે મજુરોને
કામ ધંધાની કેટલી તંગી છે, એ તો
આગલા લેખોમાં લખાઈ ગયું છે. પણ
એનાં સંસ્થાનોની આક્રમક માતૃદેશ કરતાં
જરાયે ઉતરે એવી નથી. કાનડામાં મજુર
મહાજનોએ (Trade Unions) ખેડારીના
આંકડા એકઠા કર્યા છે. આ સંસ્થા-
ઓમાં કુલ ૨૦૦,૦૦૦ સભ્યો છે. તેમના-
માંથી ૧૯૨૯ ના જાનેવારીમાં કુલ ૧૧ ટકા
સર્વથા ખેડાર હતા. ૧૯૨૯ પછી આજ
દીન સુધીમાં કાનડા ઉપર આક્રમક વાદળો
વધારે ઘેરાયાં છે. દક્ષીણમાંથી યુનાઇટેડ
સ્ટેટસનો મુડીવાદ આ સંસ્થાને લપકાકો
લગાવી રહ્યો છે. પરીણામે એના કુલ મર-
નદજીવી માનવોમાંથી પંદર ટકાને માથે
આજે ખેડારીનો પાંજો અકળાઈ રહ્યો છે.

ન્યુઝીલેન્ડ પણ બ્રીટ બ્રીટનનું સંસ્થાન
છે. આ પ્રદેશની ખેડારીના આંકડા ૧૯૨૮
ના ઐથા ચરણ પુરતાજ મળે છે. મજુર
સંઘોએ એ સમયે પ્રસીદ્ધ દરેલા વૃત્તાન્તો
પ્રમાણે સંઘોની આખી સભ્યસંખ્યામાંથી
દશ ટકા માણસો સદંતર રોજી વીના રજ-
ળતા હતાં.

ઇંગ્લાંડના સંસ્થાનોમાંથી હીન્ડ ભુખમ-
શમાં સૌને મોખરે ઉભું છે. આખી

દુનિઆમાં આજે એ કરોડ માણસો બેકાર છે એમ મુડીવાદનું અર્થશાસ્ત્ર જણાવે છે પણ એ આંકડાને અનેકવાર વટાવી જાય એવી વીરાટ બેકારસંખ્યા તો એટલા હીંદમાં જ છે. તેનીસ કરોડની જનતામાંથી બરાબર અર્ધ ભાગને પુરું એક ટંક પણ ખાવા મળતું નથી. આ લુપ્તે મરતાં તમામ માનવોને બેકાર ન ગણીએ તો પણ પ્રજાનો લગભગ ચાલીસ ટકા જેટલો વીલાળ વીલાગ એટલે કે આશરે તેર કરોડ માણસો (આખાદુધ) તો ચોકળી બેકારીમાં બંધાયેલા છે.

આયર્લેન્ડમાં ૧૯૨૯ ની સાલના છોડામાં બેકારી સામે વીમા ઉતરવનાર ૨,૮૦,૦૦૦ મલુરોમાંથી સાડાનવ ટકાને કંઈએ કામ મળી શક્યું નહોતું.

માંધાતા મુસોલીનીનું

માદર-વતન

ઇટલીના સર મુખત્યાર મુસોલીનીએ એના માદર-વતનને સમૃદ્ધીને શીખરે પહોંચાડ્યું છે એવી તરંગી વાતો આપણે ધણીવાર સાંભળીએ છીએ. અનુભવ, રાન, માહિતી અને અકલ્લ એ તમામ તત્વોથી વીરકત રહેનારા ધણાએ માણસો મુસોલીનીના એકદમ શાસન નીચે ઇટલીની જનતાનો ઉદ્ધાર થયાનું માને છે. એ દેશનું વારત-વીકે ચીત્ર આ કલ્પનાચીત્રથી છેક લુદ્ધું છે. પ્રથમ તો લગભગ આખું ઇટલી અને એના ઉઘોજો અમેરીકાની મુડીને આંગણે ગીરો મુકાઈ ગયેલ છે. માંધાતા મુસોલીની એના લોખંડી શાસન નીચે એક પણ પ્રજા-જનને અનુત્પાદક નહીં રહેવા દેવાની શેખી જગતને સંભળાવી રહ્યા છે. ઇટલીની સમૃદ્ધી માટે એણે હાલોગાને પણ ઝેરકાયદેસર

કરાવી છે, પીતૃદેશનો પ્રત્યાપ વધરવા તે એકેએક આફ્રીને માલમત્રા ઉત્પન્ન કરતો બનાવવા મથે છે, છતાં ઇટલીના શ્રમજીવી-ઓમાંથી બાર ટકા જેટલા ‘માનવ જંતુઓ’ને ક્યાંયે કામ શોધ્યું જરૂર નથી. ગઇ સાલના જાનેવારી માસમાં ઇટલીના લેબર એક્સચેન્જ ઉપર કંઈપણ કામ ધંધા વીનાના માણસોની સંખ્યા ૪,૬૬,૨૩૧ નોંધાયેલી હતી. એ ઉપરાંત એજ સમય દરમિયાન અર્ધ રોજી કમાતા કામ-દારો એટલે અર્ધ બેકારોનો આંકડો આશરે ત્રીસ હજાર હતો. આમ લગભગ પાંચ લાખ પર પહોંચી જતી લેબર એક્સચેન્જમાં નોંધાયેલી બેકારફાજ ઉપરાંત, વણુનોંધી સંખ્યા તો કાણુ જાણુ કેટલીયે જગત દશે! ઇટલીની મુસોલીની-સ્થાપિત સમૃદ્ધીનું આ સાચું આલેખન છે.

જપાન

ઉદય પામતા આફ્રીકાની ઝંઝરાર ભુમી (Land of the Rising Sun) જપાનની જાહેરલાલી વીધે છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી ઊરત પમાડનારી વાતો સંભળાય છે. ૧૯૧૪-૧૯ ના વીશવ વીયરકમાં જપાને અતુલ સંપત્તી એકઠી કરી, એ પછીની આસમાની આફ્રીકાને અતેય એણે તાણેવરી જળવી રાખી, અને આજે એનાં સર્વ પ્રજાજનો સુખી ને સાધનસંપન્ન છે એમ ધણાનું માનવું છે. આ એક અભ્રાંશ જામ છે. જગતના અન્ય મુડીવાદી રાષ્ટ્રોની પેઠે જપાન પણ આજે અવ્યવસ્થીત ઉત્પાદન અને પરીણામી બેકારીથી આપદગ્રસ્ત છે. જમ હીંદમાં તેમ જપાનમાં રાજસત્તા તરફથી બેકારીની પધ્ધતીસર નોંધપોથી રખાતી નથી, એટલે કાઢને એ ‘સર્વોત્ક્રમ-ભુમી’ના શ્રમજીવીઓના ભુખમરાની ચોકકસ માહિતી

મગતીજ નથી. એમ છતાં ૧૯૨૯ ની સાલનો ત્યાનો ખેકારી-અડસટો મળી શક્યો છે. ૧૯૧૯ માં જગદંબાથી જંગ પુરો થયા પછી જપાનનો વેપાર આજ દીવસ સુધી પાંછો પડતો આવ્યો છે. છેલ્લાં બે ત્રણ વર્ષમાં તો કેટલાયે કરખાનાં બંધ થયાં છે. પરીણામે ખેકારીની આદત ઉપ જનતી જાય છે. ૧૯૨૯ ના અંદાજ મુજબ અહીં ધંધાહીન મજુરોની સંખ્યા ૮૦૦,૦૦૦ હતી.

બીજા દેશોની ખેકારી

અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં અત્યારે પાંચઠાં લાખ ઔદ્યોગિક મજુરો ખેકાર છે, એ અગાઉ કહેવાય ગયું છે. બ્રાઝીલના બધા મુઠીવાદી રાજ્યો પર નજર નાખતાં સર્વત્ર એજ ઉપલબ્ધ અને આદતના એળા દેખાય છે. જેને આશ્ચર્ય-વાદીઓ આખી આનમની સંસ્કૃતીઓ અને પ્રચારમાંડારેના કેન્દ્ર સમાન સમજે છે એવા સ્વીતઝર્લેન્ડમાં ગયા વર્ષના પ્રારંભે રાજ્યપના રજીસ્ટરે નોંધાવેલી ખેકારી કુલ મજુર સંખ્યાના છ ટકા જેટલી હતી. એ પછીના એક વર્ષમાં 'નીબકમ' માનવેનો આંકડો અગીઆર ટકા સુધી હિંચો ચઢ્યો છે. પોલન્ડમાં ૧૯૨૯ ના પહેલા મહીનામાં લગભર એકઠાંજનને અગિયે ૨,૪૯,૪૬૨

ખેકારો નોંધાયા હતા. હંગેરીમાંએજ અરસામાં કુલ મજુરોમાંથી તેર ટકા સંપૂર્ણ 'નીવૃત્તી' સેવતા હતા. હોલેન્ડની સરકારી મજુર ઓફીસના રજીસ્ટર પર ગેરતા ૩૯૯૦૦૦ કામ દારોમાંથી ૧૯૨૯ । આરંભે આશરે ૬૧૧૫૩ સ્ત્રીપુરુષો પ્રવૃત્તીહીન હતા, એટલે કે ખેકારીના પ્રમાણે લગભગ વીસ ટકા સુધી પ્રગતી કરી હતી. એજ વર્ષના મધ્ય મહીનામાં નારવેના ઔદ્યોગિક શ્રમજીવી ઓના પાંચમા ભાગના માણસોને ઉદ્યોગની વાંઠવું કંઈ સધન નહોતું, અને પડોશી સ્વીડનના ૩૨૮૧૦૯ મજુરોમાંથી પંદર ટકા ને આજીવીકા માટે કાંઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સાંપડતી નહોતી. ડેનમાર્કમાં મજુર જનતાના ત્રીસ ટકાને ૧૯૨૯ ના આખાએ વર્ષમાં કંઈ કામ વીના ટળવળવું પડ્યું હતું. રીનલેન્ડના મોટાં શહેરોની સરકારી મજુર ઓફીસોએ અગીઆર હજાર પરીપૂર્ણ ખેકારોની નોંધ લીધી હતી અને બીજા અઢર હજારને રાહતકામ વડે રોજી પુરી પાડી હતી. ડેનમીગના મજુરોની દુર્દશા પોલાન્ડની પરીસ્થિતી પર નીભર છે, એટલે પોલાન્ડ કરતાં એ કારખી ખેકારીથી ડેનમીગની મજુરજનતા પીડાય છે. ૧૯૩૦ ના આરંભમાં આ પ્રદેશમાં ખેકારીના ટકા શ્રમજીવીઓના સરવાળામાંથી પચીસ છવીસ સુધી પહોંચ્યા હતા.

મુસાફરીમાં 'નવયુગ'

જે સ્ટેશને વીહરનો સ્ટોલ હશે ત્યાંથી આપને જરૂર મળશે. મુસાફરીમાં 'નવયુગ' જેવો ખીન્ને કાંઈ મિત્ર નથી.

નવયુગની

: લેખક :

આવચંદ માવજી વડેરા

સ્ત્રી ભાવના

સ્ત્રી જીવનની આપણી કલ્પના અનેક રીતે જોટી છે. સમાજસંસ્કૃતિની દૃષ્ટીએ એ માન્યતામાંથી મનુષ્યનો અપુણ્ય ને એકપક્ષી આદર્શ જ ધડાય છે; શરીર-શાસ્ત્રની દૃષ્ટીએ, શરીરસજનમાં જેનો મુખ્ય હિસ્સો હોય તેનો વ્યક્તિવિકાસ અમુક રીતે રૂંધાઈ જવાથી નવી પ્રજા માત્ર એકપક્ષી

આજની સ્ત્રી

પતિની વીલાસ સુતો

સંસ્કારો લઈને જ આવતરે છે; મનુષ્યજીવનની દૃષ્ટીથી પ્રજાનો એક વર્ગ-માત્ર ચોતામાં કુદરતી રીતે રહેલી એક શક્તિને લીધે જ-પુરુષને આકર્ષી શકે છે માટે, અને પ્રજા ઉપજાવી શકે છે માટે જ હવે અને પુરુષની પાછળ પાછળ ધસડાય એ અસંભવ છે. સંસ્કારોને આદર્શ એકપક્ષીતા-અને મનુષ્ય જાતીને આમ થતો અર્ધવ્યવસ્થા-એ પરીણામ જગત ભરતી લગભગ બધી જ જાતીમાં સામાન્ય રીતે પ્રવર્તી રહેલ છે; એટલે અહીં સ્ત્રી જાતી તરફ હીંદુ સમાજનું વર્તન કે જે માત્ર માણસાઈની એક સામાન્ય લાગણીનાં ધોરણે જ ગુન્હો બની રહે છે, તેનો ઉદ્દેશ્ય હું નથી કરતો. આપણી ગૃહવ્યવસ્થા-અને કુટુંબવ્યવસ્થામાં આપણે સ્ત્રી જાતીને પરાધીન રાખી રહ્યા છીએ, અને ઉપરાંત તેનાં જીવનનાં વીકાસને માત્ર આપણે શ્રેયઃક સ્થાપિત સીદ્ધાંતોની મર્યાદામાં જ ગુંગળાવી રહ્યા છીએ-એટલે કે સ્ત્રી જાતીના સ્વરૂપ-દર્શનની આપણે ત્યાં રહેલી મર્યાદા એ આખી માનવજાતીએ-એજ વસ્તુપર રાખેલી ઘડીએક કુદરતી પણ ગણાઈ જવાય તેવી મર્યાદા કરતાં વધુ સાંકડી-વધુ અમાનુષીય છે. આ વસ્તુ તો આપણી સ્વાધીન દશા છે અને એના પરીણામ તરીકે અમુક વધુ પ્રકારની હીનતા આપણે આખા માનવસમાજ કરતાં વધારે પ્રમાણમાં ભોગવવાની છે. પણ આ વાત દુર કરવી એ બહુ મુશ્કેલ નથી. આપણી

આવતી કાલનો સમાજ સ્ત્રીજાતીનો પ્રથમ કેવી રીતે ઉકેલશે? એ સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન પુરુષની વીદાસમુતી' કે મૃતપત્નીની પાછળ તપ તપી તપી જીવનની સુકુમાર લાગણીઓને કરમાવી નાખનારી પત્નીથી જ પરીતૃપ્ત થશે. કે સમાજની સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા અને વીદાસમાં, સ્ત્રી પુરુષની સાથી-ભીત્ર બનશે? લેખક તેનો માગીક ઉકેલ, પોતાના આ વીદાતાપુણું, મનનીય નીચંધમાં સુંદર રીતે કરી આપે છે.

અત્યારની મનોદશા અને સ્ત્રી ધરવાનો આદર્શ—એ કાંઈ સર્વ મનુષ્યને સામાન્ય નથી. એ તો માત્ર ઐતીહાસીક પરિસ્થિતીમાંથી ઉદ્ભવે છે, અને ઇતીહાસની ગતિનો વેગ જોડે જડવી કરવો હોય તેટલો થઈ શકે છે. એનો નાશ થવાનાં ચીન્હો પણ અનેક સ્વરૂપે પ્રકટતાં આવે છે.

ઉપર પ્રથમ કહી તે મનોદશા સર્વ મનુષ્યને સામાન્ય છે. એ માત્ર કાંઈ એક પ્રજાની સ્વતંત્ર પરિસ્થિતીમાંથી નથી ઉદ્ભવતી. એનું કારણ તો યુગ જ દુર મનુષ્યજાતીના તદ્દન પ્રાથમીક અને તાત્કાલિક સ્વભાવમાં રહેલું છે. ઘણીવાર આપણે કુદરતી વૃત્તિ ને કૃત્રીમ વાસના વચ્ચેનો સુક્ષ્મ ભેદ પાડી શકતા નથી; અને કેટલીક વાર તો એવો ભેદ હશે કે કેમ તે પરત્વે જ આપણને શંકા નાચે છે. એ ચર્ચા અહીં અસ્થાને છે. પણ એટલું યાદ રાખવાનું છે કે એ ભેદ માત્ર એક જ નીચત સમયખીંદુને આધીન છે. ઉપરાંત સાપેક્ષ છે—એટલે કે અમુક એક જ ક્ષણે—અને અમુક જુદી જુદી સ્વભાવવીચીત્રતામાં આપણે કહી શકીએ કે, આટલું કુદરતી ને આટલું કૃત્રીમ. પણ એજ વખતે વસ્તુસ્થિતિ એ હોય છે કે કૃત્રીમ ગણાતી વસ્તુનું ઉદ્ભવ-સ્થાન સડજ દુર પણ એવી જ કુદરતી શક્તિમાં રહેલું હોય છે, અને કુદરતી ગણાતી વૃત્તિ પ્રમાણમાં નવીન હોઈ એના-

પર માનવશક્તિએ કશું નથી ઉમેર્યું હોતું એટલે આ તફાવત માત્ર અંશભેદનોજ—સ્વરૂપભેદનો નહીં—(Difference of Degree, not of Kind) છે.

આ વસ્તુ સમગ્ર પાંચી સ્ત્રી પરત્વેના પુરુષમાનસની આ વીચીત્રતા એ કુદરતી

આજની સ્ત્રી

દુમટમાં છુપાવી રાખવા યોગ્ય પ્રાણી

વૃત્તી છે, કે માત્ર અનેક યુગની જીવન-
અવસ્થાના પ્રગળ પરીણામ તરીકે આપણમાં
ખુબ જ હિંડાણથી ઉતરી આવી છે, તે કહી
શકાયું નથી. કોઇપણ યુગમાં, કોઇપણ
સમાજમાં, કોઇપણ પુરુષ, કોઇપણ સ્ત્રી તરફ
માત્ર એક જ દૃષ્ટીથી-અને તે જાતીય
આકર્ષણની દૃષ્ટીથી-જેતો આવ્યો છે.
શરૂઆતમાં આપણે એટલું સ્પષ્ટ કહી
નાખીએ કે, સ્ત્રી તરફનું પુરુષનું આ જીવન
સ્ત્રી અને પુરુષના કોઇપણ પ્રકારના સંબં-
ધમાં મુકાવત રહેલી આ મનોદશા પુરુષ
જાતીના કોઇ ગાઢ લાગણીખળપર જ
નભી રહી છે; અને એજ જીવનદશાની
એકલતાથી, સ્ત્રીએ પોતાની જાતને
હંમેશાં આ વીલાસની જુદી જુદી
લાવનાને અનુકુળ થવામાં જ પોતાના સમસ્ત
વ્યક્તીજીવનનું સાદૃશ્ય માન્યું છે. પુરુષે
વીલાસ ફેરવી ફેરવીને ભોગવ્યો છે; સ્ત્રીએ
એ વીલાસની સર્વ મનોદશાને અનુકુળ રહે-
વાના પ્રયત્નો કરી-એમાં જ જીવનહર્ષ મળી
રહે તેટલી લાગણીઅવસ્થા સદાય કેળવ્યાં
કરી છે. સ્ત્રીના દર્શન માત્રથી પૌરુષ પ્રકટે-
અને પુરુષ એ શક્તીને અનેક રીતે રમાડે
એ વાન સ્થુલમાં સ્થુલ કે અતી કુદરતી
આસનાથી, મહાન પ્રેરણાખળની લાવના
સુધી એકસરખી રીતે સાચી છે. આ વસ્તુ
સ્ત્રીને માટે હંમેશાં યોગ્ય જ છે? એ બીજો
પ્રશ્ન. ત્રીજો પ્રશ્ન એ કે. જો એમાંથી સ્ત્રી કે
પુરુષ-અગર બંનેના વીલાસમાં વીલાતકતા
આવતી હોય તો, એની સામે એટલું જ
વ્યાપક બીજું ખળ આપણે લાવી શકીએ
કે કેમ?

એ સ્ત્રી તરફ માણસ અત્યાર સુધી કઇ
નજરથી જોતો આવ્યો છે? એની નીચળતા
પર, કે એની ચંચળતાને અતીશયતાએ વણુપી
એના પર અનેક અંકુશો સજાનાર, એની

સુકુમારતા પર પ્રેમની દીવ્ય કલ્પનાઓ કર-
નાર, કે એની મોહકતા પરથી દીવ્ય ઉમ્મી
લઇ સંયમ પ્રમોદનાર, એની પરાધીનતાના
દુઃખથી દુઃખી બની એનો ઉદ્ધારક બનનાર
અને એને છે તે ને તે સ્વીતીમાં ચઢાવી
લેવા ઇચ્છનાર-સહુની સામટી લાગણીનું જો
પૃથક્કરણ થાય, તો એક જ સીદ્ધાંત તારવી
શકાય કે, સહુએ એની જાતીય અવસ્થા
(Sexual life) પર જ નજર રાખી છે.
અલબત્ત! દબ્દીકોણ જુદા જુદા છે ખરા,
પણ એ તો નવીન વીલાસ સદાય વાંચ્છનાર
શીશરી માણસની તરંગી વૃત્તીનું પરીણામ
છે. સ્ત્રીના સંપુર્ણ અસ્તીત્વને માત્ર આ
એક જ નીચમમાં સમાવી દીધું છે. સ્ત્રી સ્વ-
તંત્રતાની પુરુષ માને છે તેવી વ્યવસ્થાનો
પુરુષ સંચાલક એટલા માટે એ વાત ઉપાડી
રહ્યો છે, કે એની પુરુષવૃત્તી પોતાને સ્વાધીન
સ્ત્રીશરીરના વીલાસથી થાકી ગઇ છે. એને
સ્વતંત્ર સ્ત્રીનો મોહ છે-અને એ મોહ એ
સ્ત્રીમાં રહેલા લાગણીલગ્નને આમતેમ
હલાવી, તેને માટે સ્ત્રીને તૈયાર કરી, સ્ત્રીને
અનુકુળ બનાવી, પોતાની સ્વતંત્રતાની લાવના
સ્ત્રી કણ્ઠ કરે એટલી એને પરાધીન ને
પોતાને અનુકુળ બનાવી, એ પોતાની વૃત્તી
સંતોષે છે.

આ વસ્તુ સ્ત્રીમાં છે ખરી-પણ એટલી જ
પુરુષમાં પણ છે. એટલે એ એક જ વસ્તુ
પર વીચાર કરીને સ્ત્રીનું સ્થાન કે આદર્શ
ઘડાય, એ એના વ્યક્તીત્વનો જાતીની પ્રગ-
તીનો ધાય કરનારી જ વાત છે. સ્ત્રીએ દાસી
બની, સતી બની, રંભા બની, શક્તી બની,
વેશ્મા બની, પુરુષના આ હઠીલા વીલાસને
સંતોષ્યો છે. સ્ત્રીને મલીન ગણુવાના જમા-
નાથી માંડીને, સ્ત્રીસન્માન તરીકે તેના સ્મરક
જરા ગંદી વાત પણ ન થાય એ જમાના
સુધીમાં સ્ત્રીને નીરખવાની વસ્તુ ફરી નથી.

સ્ત્રીના અસ્તીત્વને સમાજમાં સમાધાન માટે એના ખીજા સ્વરૂપનો ખ્યાલ કાઢવો કયો નથી. સ્ત્રી સંબંધી સર્વ સાહીત્ય કે પ્રવૃત્તિ એના પુરૂષ સાથેના સંબંધ પરત્વે જ થાય- સ્ત્રી પુરૂષથી સ્વતંત્ર રીતે કદી વીચારાઇ નથી. મનુ કે કાલીદાસ જેવાની પરસ્પર-વીરોધી લાગણીઓ એ સામે સામે છેડેથી ભડે જોતી હોય-પણ તે એક જ વસ્તુ જુએ છે. સ્ત્રીનું સમાજનું સ્થાન, સ્ત્રીનું આ સ્વરૂપ પુરૂષના લાભમાં સાધી સરસ રીતે કેમ લાવી શકાય, એજ દૃષ્ટીથી નક્કી થાય છે. સ્ત્રીનો કલ્પનાનો પ્રધાનસ્વર આ વાસના જ બની રહે છે. એક મનુષ્ય ખીજા મનુષ્યને પરસ્પરનાં સ્વાભાવીક સંબંધની વાત જાણુપર મુકી જે રીતે જોઇ શકે એ રીતે કાંઇપણ સંસ્કૃતી સંપુર્ણતા સ્ત્રીને જોઇ શકી નથી.

આનું પરીણામ આપણે ઉપર કહ્યું તેમ જાતીની પ્રગતિમાં-આદર્શમાં-વ્યવહારમાં સર્વ સ્થળે પશ્ચાત્ત ધઇ રહ્યા છે. હીંદુ સમાજમાં તો સ્ત્રીજીવનની અવસ્થા કાંઈયે નાંખી હોય તેટલી હીણી ધઇ ગઇ છે. જગતમાં બધે જ સ્ત્રીની શરીરવાસના પર સંસ્કૃતી રચાઇ છે. અને એની જુદીમતા, કે શુદ્ધ લાગણીઓને જાણુ સ્થાન અપાડું છે. પૌરૂષના આદર્શો અનેક રીતે વીવીધ અને અનેક જુદા જુદા સ્વરૂપોમાં રચાયા ને લાંબા છે. સ્ત્રીનો આદર્શ માત્ર એક જ રહ્યો છે, સ્ત્રીનું જીવન માત્ર એક જ વાસનામાંથી પ્રકટે છે. એક જ વાસનાની તૃપ્તિ કે નીષ્ફળતા એના સમસ્ત જીવનને આટોપી શકે છે. પુરૂષ પત્નની વ્યાખ્યા જુદે જુદે સ્થળે જુદી જુદી બને; સ્ત્રીત્વને માત્ર પુરૂષના સંબંધ પરત્વે જ કલ્પવાનું. આ બંધી એકપક્ષીતા સ્ત્રીના શરીર પર નજર રાખીને ધડાઢા વ્યવહારમાંથી જ ઉતરી આવે છે. એથી પુરૂષ માત્ર વ્યભી-

ચારી બન્યો છે. સ્ત્રી માત્ર દેખાવડી બનવા છુટ્ટા ધરાવે છે. પુરૂષની મહત્તા માપવાનું અનેક સાધનો છે, સ્ત્રી માત્ર રૂપાળી છે કે નહીં એટલું જ જોવાય છે. કદરૂપા પુરૂષો તો મહાન પણ બની શક્યા છે, કદરૂપી સ્ત્રીને સાહીત્યમાં પણ સ્થાન નથી.

સ્ત્રીજાતીનો આખો વીકાસ આ રીતે જ થયો છે. એ પોતાની જાતને પોતે પણ વ્યક્તીત્વના ખીજા અંશથી જોઇ શકતી નથી. એ જાતીનો મોટો દુરુણ તો વીકાસ પ્રીયતા: પશ્ચીમની ઉજાંઘળા સ્ત્રી કે પુર્વની સતી-બંને પોતાના જીવનને એક જ દૃષ્ટીથી જોઇ રહી છે. એકને આત્મા સાથેની સમતામાં ઉલ્લાસ સાંપડે છે. ખીજા આત્માનું જોણાણને નામે જાતનું સમર્પણ કરે છે. પુરૂષનું અસ્તીત્વ સ્વતંત્ર છે. સ્ત્રીને જો સ્ત્રીશરીર નહોત તો જાણે સમાજ સ્થાનજ નહોત ! વીકાસપ્રીયતામાંથી જીવનની ખીજા મહત્તાઓ પ્રત્યે ઉદાસીનતા અને નીષ્ફળતા પ્રકટી છે અને અત્યારની આખી જાતીની પશ્ચીમ અવસ્થા જાણે સ્ત્રીનો સાચો જ ક્રમ હોય તેમ ધડીભર મનાય છે. જો સ્ત્રીએ પોતાના જીવનનો અમુક લાગ પુરૂષ રાખે છે તેમ શારીરીક વીકાસ માટે જુદા રાખ્યા હતા ને ખીજા સ્વતંત્ર જીવન માટે પ્રયાસ કયો હોત, તો સ્ત્રીને માટે જગતમાં જુદા પ્રશ્નો રહેત નહી.

આ વસ્તુ સ્વભાવસ્થાપીત છે ? જો મનુષ્યશરીરનું ધડતર જ એવા પ્રકારનું હોય કે આ આકર્ષણ કાંઈપણ ભોગે ગંભીર ત્યાં બહાર આવવાનું જ, તો તો પશ્ચીમ એમાંથી ઉદ્ભવતા દરેક પરીણામ, માટે આપણે તૈયાર રહેવું. પણ એમ નથી. આકર્ષણ સ્વાભાવીક છે, વસ્તુસીદ્ધ છે, છતાં સર્વ સંબોગોમાં અનીવાર્ય નથી: સ્ત્રી જીવનના દુકાડાનું એક અત્યંત મહાન અને

શક્તીભયું' સ્વરૂપ માતા અને બહેનના સંબંધમાં પ્રત્યક્ષ છે. આહીં સ્ત્રીને નીરખતો પુરૂષ સ્ત્રીની બીજી લાગણી જ ભુલે છે. સ્ત્રીની ભુદી જ મહત્તામાંથી સ્વર્ગ ઉપજાવે તેવું વાતાવરણ પ્રકટતું નીરખે છે. એજ રીતે સ્ત્રી પુરૂષને અનેક ભુદી ભુદી રીતે પુછ શકે છે. પુરૂષો સ્ત્રીઓની દ્રષ્ટીએ માત્ર વીલાસતૃતીતું સાધન નથી મનાતા. પુરૂષની અનેકવીધ માનવતા ક્રમશઃ પ્રકટતાં સ્ત્રી તેના તરફ ભુદા જ ભેરથી આકર્ષાય છે; અને વીકારની એક છાંટ પણ અતુલ્યા સીવાય પુરૂષને આહી શકે છે. રૂપ કે વીલાસવાસના વીનાના નરદેવને પુજના અર્થે ચક્રાવતી નારી જગતમાં કદી ન હોત, જો માત્ર સ્વાભાવીક ગણાતા કુદરતી આકર્ષણને કુદરતે જ માનવશક્તિથી અસ્પર્શ્ય ને પર રાખ્યું હોત તો. એજ સાથે પરસ્ત્રીને પણ માતા કે બહેન બેટલી પરીવ્રતાથી નીરખનાર સતેજ અને સ્વાધીન કલ્પનાબળવાળો માણસ પણ ન જ જન્મ્યો હોત. પણ આ માતૃત્વ જો પુરૂષની કલ્પનામાંથી પ્રકટે છે, તે જો સ્ત્રીની લાગણીઓનો અત્યંત સંક્રાંતિ સેવ્યો એ પ્રત્યક્ષ સ્ત્રીમાંથી જ ઉદ્ભવે તેવી સમાજવ્યવસ્થા હોત, તો આ વસ્તુસ્થિતિ વીરલ હોવાને બદલે કેટલી સામાન્ય હોત? જ્યાં સ્ત્રીની બીજી મહત્તા પ્રત્યક્ષ ન થઈ હોય, જ્યાં સ્ત્રીને બીજી રીતે જોતા નહોતપણથી જ ન શીખાયું હોય, જ્યાં સ્ત્રી દ્રષ્ટીએ પડતાં જ ઉદભવી શકે તેવી છુપી વીકારચીનગારી સ્ત્રીજીવનના ખુદલા ને ભવ્ય દર્શનની અસરના સ્થાયીપણથી યુગાધ જતી ન હોય, ત્યાં સ્ત્રી જોતાં વીકારથી મુક્ત રહેવું સામાન્ય માણસને માટે કેટલું મુશ્કેલ છે? અતીશય સાવચેત સમાજ આ વીકારના નીરંકુશતાને કળે લાવવા માટે સ્ત્રી પુરૂષને અનેક રીતે ભુદા પાડ્યા જ કરે છે. પણ એ પ્રજ્વળ જોમ જોમ વધુ આગ્રહી થતા

જાય છે, તેમ તેમ એ વીકારથી ઉરકેરાવેલી મનોદશા તીવ્ર બની પ્રજ્વળતું સત્ત્વ ને સાત્વીકતા ચુસ્તા કરતી જાય છે. વીલાસી-વ્યવહારમાં નકામી-નીર્બળ-ને જગતમાં બીજા કોઈ પણ હેતુ માટે નજીવી હોય તેવી સ્ત્રી બની ગઈ છે, એની બધી જ માનવતા દબાઈ ગઈ છે. એ શક્તીનો એક બાજુનો બળાત્કાર સંચય, જ્યાં છુટ મળી છે ત્યાં! એટલે કે જાતીય આકર્ષણને વધુ મજબુત બનાવવામાં ભેરથી કામે લાગે છે ને પુરૂષની માત્ર એક જ લાગણીને સ્પર્શી શકે છે.

જો એ સ્વાભાવીક હોત તો માતા કે બહેન જેવી પવીત્ર સ્ત્રીકલ્પના ન પ્રકટી હોત. સ્વાભાવીક હોય તો પણ આ કલ્પના એટલું તો સ્પષ્ટ કરે છે કે, એથી વીરદની વસ્તુ પણ એટલા જ ભેરથી, એટલીજ પ્રબળ લાગણીથી સમાજમાં રહી શકે છે. જો માતા અને બહેનનો સંબંધ માણસે ઉપજાવી કાઢ્યો હોય-ને સ્વાભાવીક આકર્ષણ તો માત્ર શરીર પરસ્વજ હોઈ શકે-તો માણસની એ મહત્તા છે કે એ કુદરતી વૃત્તીપર આટલો વીજ્ય મેળવી શકે છે. એજ મનુષ્ય જો ધારે તો સ્ત્રીની કલ્પનાના આમ દુકંડા નહીં પણ આખી જાતીની કલ્પના ફેરવી શકે અને સ્ત્રીને બીજા સ્વરૂપમાં જોવાનો પ્રયાસ આમ બંધકીયત નહીં, પણ આખા સમાજમાં પ્રકટાવી શકે. સ્ત્રીજીવનની અનેક પાંખડીઓ ખીલે-અને એ બધી પાંખડીઓને સમાન હક્ક મળતાં, પુરૂષ સ્ત્રીની અનેક અવસ્થાનો ભક્ત બની રહે, સ્ત્રીમાં રહેલી માનવતા સંપૂર્ણ રીતે વીકસાવાનો જો અવકાશ થઈ શકે તો પુરૂષ એક સાચો માણસ જેમ બીજા માણસ તરફ આકર્ષાય તેમ સ્ત્રી પર મુગ્ધ બની શકે. માનવતાની વ્યાખ્યા પુરૂષશક્તિની મર્યાદામાં જ ચુંચવાઈ ગઈ છે, તેમાં સ્ત્રી ગોતાના ચારીઅવૈવીચથી અનેક અંશો આપે, અને

જગતપ્રગતીની સાચી દીશા સમજી જઈ અત્યાર સુધી સીદ્ધ થયેલા આદર્શ કરતાં એ વધુ મહાન શક્તી પ્રકટાવી શકે.

આ બધું પશ્ચીમની કે પુર્વની એકમાગી લાવનાથી નથી થવાનું. આવતા યુગની સ્ત્રી માત્ર વીલાસી રમણી કે સતીપત્ની નથી રહેવાની. આવતા યુગનો પુરુષ સ્ત્રીને 'દાસી' કે 'ડાકી' નથી ગણવાનો કે નથી 'દેવી' ગણવાનો. ખરી રીતે તો આપણે એ બન્ને સ્ત્રીત્વને છોડી દેવાનાં છે. સ્ત્રીએ સ્ત્રી રહેવાનું છે ને માણસ બનવાનું છે. પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીસન્માન કે નારીપુજાની લાવના માત્ર વ્યવહારમાં જ—પ્રત્યક્ષ વર્તનમાં જ જુદાં પડે છે. આંતરીક મનોદશા તો—સ્ત્રીને નીલાજવાની દ્રષ્ટી તો—એક જ છે. પુરુષ સ્ત્રીને ઘરકામના અસહ્ય યોગ નીચે ક્યારી નાખવા છતાં તેના વીલાસને બગાડકારે ભોગવે, કે પોતાની આર્થિક અવસ્થાનાં જરે સ્ત્રીને નચાવી, હુલાવી-પ્રહાવી, તેના વીલાસને છેતરીને ભોગવે, એ બધું સરખું છે. પુરુષ સ્ત્રીને નખળી ગણી પોતાના દુઃખનો ભાર તેના પર લાખ્યા કરે, કે સ્ત્રીની નાની નાની શારીરિક મજુરી પણ પોતે કરી આપે તેમાં બેદ નથી. અણબધ માણસ સ્ત્રીપર હુકમ ચલાવે કે સંસ્કારીની સ્ત્રી પ્રેરણાદેવી બની ખીરાજે, એ બન્નેમાં માણસ કે સ્ત્રી જરાય જુદા નથી. માત્ર સંભોગે વર્તન ફેરવ્યું છે એટલું જ. આખી મનુષ્ય સમાજવ્યવસ્થામાં માત્ર પુરુષની સગવડ-તાનો જ ખ્યાલ રાખે કે માત્ર સ્ત્રીની સગવડ-તાનો ખ્યાલ રાખે તેમાં કશો ફેર નથી. સીધી અને આડકતરી રીત બેટલાં જ એ જુદાં ગણી શકાય. આ બે છેડાનો ભેદ એ પુરુષની સ્ત્રીથી સ્વતંત્ર એવી જીવનદશાનો છે. સ્ત્રી તરફના દ્રષ્ટીબિંદુનો નહીં. જેમ પ્રેમ ને ધીક્ષાર માનસશાસ્ત્રની દ્રષ્ટીએ એક જ વીચાર કે લાગણીતંતુમાંથી પ્રકટે છે, તેમ

સ્ત્રી પ્રત્યેની અત્યંત બેદરકારી કે અત્યંત કાળજી, એક જ સીદ્ધાંતતંતુથી બેડાયે છે.

સ્ત્રીની શુદ્ધીમત્તાપર, સ્ત્રીની માનવલાગણી પર, સ્ત્રીની સ્વતંત્ર શક્તિ કે વીરુદ્ધ જીવન-કલાપર નગર રાખનાર જ સાચો માણસ બને છે ને સ્ત્રીને માણસ બનવાની તક આપે છે. સ્ત્રીને સમાજવ્યવહારમાં પડવા દઈ, તેનો અનેકગણો સ્વતંત્ર વીકાસ જોઈને તે પર આકર્ષાય, સ્ત્રી આધીન જીવન જીવે, ને પુરુષ તેમાંથી મનુષ્યજીવનનાં નવનવા અંશો પ્રકટતા જુએ, સ્ત્રી એકલી જ ફરે ને પુરુષ તેનો દોરત બને, સ્ત્રી ખીલું જીવન જીવે, ને પુરુષ એ જીવનપર પરીત્ર રીતે મોહાય—એવા માણસ બનેલાં સ્ત્રી ને પુરુષ સાથે રહી ધરેલા સમાજ માટે જગત ઝંખી રહ્યું છે.

માનુલની વ્યાપક પ્રેમાળતા સમક્ષ જેમ જુરી વાસના સુખ થઈ બેસી જાય છે, તેમ સ્ત્રીત્વની વીવીધતા ને સ્વતંત્ર શક્તિ આગળ બને, એ નવા જીવનસીદ્ધાંતતંતુ ધ્યેય હોતું જોઈએ—એટલે કે સ્થળે સ્થળે ને સદાકાળ જેમ આપણે કોઈ સ્ત્રીના અત્યારના સ્ત્રીત્વ તરફ નગર ન નાખતાં તેની ખીજ માનવતા તરીકે માતા કે ખંડેનના લાવ સ્થાપીએ છીએ તેમ સર્વ સ્ત્રીની ખીજ માનવતા માત્ર ઉપરકલા તે સંબંધ પરત્વે જ નહીં પણ સ્ત્રીનામાં પોતામાં જ રહેલી કોઈ અણજાણી શુદ્ધીમત્તા ને લગ્ય માનુષીતાપર નગર નાખતા રીખીએ. સ્ત્રીનો શુદ્ધીવીકાસ સંપૂર્ણ બને, સર્વલક્ષી બને. સ્ત્રી આ અર્થમાં સ્વતંત્ર બને અને પુરુષને જેમ સમાજમાં ખીજ પુરુષની જરૂર પડે તેમ સ્ત્રીની પ્રાથમિક રીતે સમાજમાં જરૂર ઉદ્ભવે.

નૈતીક સીદ્ધાંતોના જરૂરી તંબાર થયેલું અંતઃકરણ વીકારપર સંપૂર્ણ વીજ્ય મેળવી

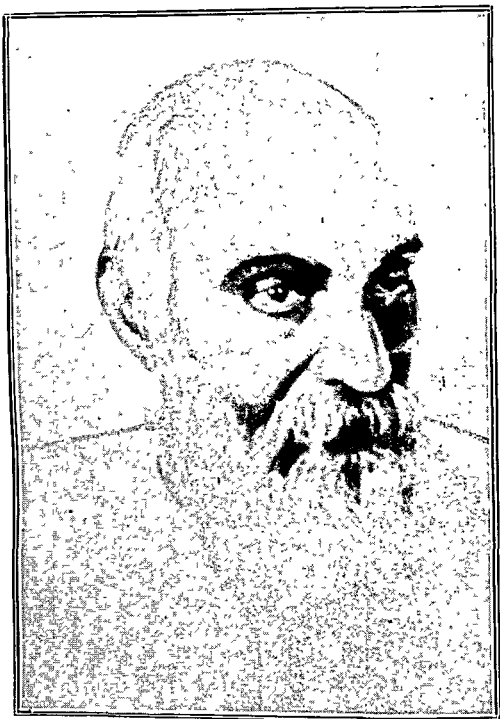
શક્યું નથી. સામાજિક નીયમોની શકતી એનો મુકાબલો કરવા માટે પર્યાપ્ત નથી. એટલે કોઈ વ્યક્તીગત મહત્વાકાંક્ષા કે તપના આદર્શ વીના આ વૃત્તિને મર્યાદિત કરવી બહુ વીકટ લાગે છે. આપણે કેટલાય એવા નરવરોની કહપના કરી છે, કેટલાય એવા નરવરો છવી ગયા છે, કે જેણે સ્ત્રી માત્રને વીશુદ્ધ લાગણીથી એવા પ્રયાસ કર્યો હોય—ને સફળ થયા હોય. પણ એ સહુમાં વ્યક્તીગત તપ આપણે એટલું મુક્યું હોય છે કે, જે સહુમાં એટલી વીશીષ્ટ આદર્શ-ભાવના આપણે સમજી હોય છે કે, જે સામાન્ય પ્રજનવર્ગમાં લાગ્યે જ આવે. જીવનના કોઈ અતી મહાન ધ્યેયને ખાતર, વ્યક્તીજીવનની કોઈ અતી પ્રમળ ભાવનાને ખાતર, પુરૂષ સ્ત્રીના વીકાસ વીના છવી શકે છે—અગર તો વીકાસને માત્ર એના મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં જ બંધ રાખી શકે છે. પણ એજ સાથે એ સ્ત્રીસહચારને જેમ બને તેમ દુર રાખવાની આકરી પ્રતીજ્ઞા પણ લ્યે છે. આમ વીકાર પ્રત્યેની શાંત અરચી—સ્ત્રીસહવાસનો અભાવ, ને વ્યક્તી-ધર્મની ઉત્પત્તિ—આ બંધી વસ્તુ સાથે થતાં અખંડ બ્રહ્મચર્ય જન્મી શકે છે.

સ્ત્રીને જોતાં વીકાર ઉદ્ભવે એવા નીબંજન સમાજમાં સ્ત્રી સામે મુકાયલા અસંખ્ય આક્ષેપો અને સ્ત્રીપુરૂષના સંબંધમાં મુકાયેલી અનેક મર્યાદાની અતીશયતાએ કોઈ ત્યાગી જન્માવ્યો હશે. પણ આપણે આ બ્રહ્મચારી કે ત્યાગીની જરૂર નથી. અ.પણે સતત જાગૃત મનુષ્યબળથી જોનાની જાતને અનામત રાખી—સંપ્રહાતી શક્તિને પાછી જાગૃત

રહેવા તરફ જ ખચ્યાં કરે તેવા જીવનભરના પ્રયત્નશીલ મનુષ્યોની જરૂર નથી. આપણે તો સમાજવ્યવસ્થામાં એવો ફેરફાર કરી નાખીએ કે સ્ત્રી તરફની દૃષ્ટીની આ અમાનુષીયતા સદૃશ દુર થઈ શકે. સ્ત્રીપુરૂષને લગ્નચાવનાર મોહીની ન રહેતાં પુરૂષના જેટલા જ હક્ક સહીત જગતમાં જન્મેલ મનુષ્ય બની શકે. આપણે અત્યારની નીતીભાવના સ્ત્રીસંબંધી માણસને વીકારહીન રાખવા માટે કેટલી નબળી છે તે જોયું છે. એ નીતી-ભાવનાએ આપણામાં ઉપજનવેલ અંતઃકરણની વૃત્તો પણ કેટલી ક્ષુદ્ર છે તે પણ જોયું છે. એના પર જ આધાર રાખી આપણે સ્ત્રીપુરૂષની વ્યવસ્થા કરી શકીએ તેમ નથી. સ્ત્રી એ સંતાડી રાખવાની વસ્તુ, જોવાની ચીજ, ભોગવવાની મીઠકત મટી જાય, તો જીવનની બીજી અનેક બાબતો ઝડપથી વીકાસ કરી પુરૂષને તે બાબતો ખેંચી શકશે. એ વખતે સ્ત્રી પ્રત્યેનો વીશુદ્ધ વ્યવહાર એ પુરૂષશક્તિનો અટકો બધો વ્યય કે સંપુર્ણ વાકૃતી નહીં માગે અને નીબંજન થતી જતી નીતીભાવના કે ક્યારેક પ્રકટતી ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાશીલતા એ બેની વચ્ચે જોધાં ખાતો સ્ત્રીપુરૂષનો સંબંધ, પ્રત્યક્ષ જીવનવ્યવહારની સમતોલતા પર સ્થીર બની જશે. સ્ત્રીજીવનના તત્ત્વોને સર્વત્ર સંપુર્ણ રીતે જોઈ શકાય તે માટે સંપુર્ણ સહજીવન અને એ તત્ત્વોને વીકાસ પામી, માણસને વધુ ને વધુ ખેંચી શકાય તે માટે સ્ત્રીને સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા ઉપરાંત જીવન-ધડતરમાં બંનેની અંશોઅંશ સમાનતાઃ આ ત્રણ સીદ્ધાંતથી ઉપરની જીવનવ્યવસ્થા પ્રકટી શકે.

શ્રીયુત વીઠ્ઠલભાઈ આણંદજી ચાવડા
તરફથી સંવિનય સન્નિધિ,
જ્યાં પ્રમુખ બન્યા ત્યાં જ પકડાયા!

ગુજરાતના પ્રખર મુસદ્દા શ્રીયુત વીઠ્ઠલભાઈ પટેલ, જેમો ગેરકાયદેસર દરેકેલી
મહાસભાની કારોગારી સમીતીના સભ્ય હોવાને કારણે દોઢકીમાં ૭ મહીનાની સજા થઈ.

સામ્રાજ્યવાદની સમીક્ષા

: લેખક :

પતીરંદાજ

: લેખાંક ૬ ઠો :

ઉદયોગવાદનો ઉપયોગ.

પહે પહે એકબીજાની સ્પર્ધાને પરીણામે અમકા ઉડતા મુડીવાદીઓ લશ્કરી સરંજામમાં પણ પ્રતીસ્પર્ધાને દ્વંદ્વવી દેવા સતત ચોડી રાખે છે. દર વખે નવાં નવાં સંહારનાં શસ્ત્રો ઉમેરે જાય છે, અને શસ્ત્રનીવાળુ પરીવદના! પડદા પાછળ પણ લશ્કરી સરંજામમાં થોડકાં વધારો કરે છે. થોડા માણસોના સ્થાપીત સ્વાધીન આતર સમાજ ઉપર જરૂરીયાત તરીકે ઠોડા બેન્કાડેલી આ સંહારક સેના અગણીત દલિલતો હુમ્મોડ કરે છે એટલું જ નહીં પણ લાખો જીવાનોના સર્જકશ્રમને (Creative labour) સાવ વેડી નાખે છે. જેમ પ્રજાના પસીનામાંથી એકડી થયેલી સંપત્તી એનાજ લાભમાં વપરાવાને બદલે આમવગના અહીં તમાજ એનો ઉપયોગ યાવ છે એમજ આ માનવશક્તિ સમાજને ઉપયોગી થઈ પડે એવાં ઉત્પાદનોમાં યોગવાને બદલે માત્ર સંહારની યાંત્રિક યોજનાઓમાં ખપી જાય છે; આ ઉપરાંત દારૂઓ અને લગ્નની મશીનરી ઉત્પન્ન કરતાં કારખાનાઓમાં કેટલાય શ્રમજીવોની મહેનત સમાજને સાવ નીરૂપયોગી વસ્તુઓ સર્જવામાં વેડાઈ જાય છે, આ બધી ધટના તો ચાંતીના સમયમાં ચાલુ રહે છે પણ જ્યારે ખરેખર સામ્રાજ્યવાદી સંગ્રામ જાય છે ત્યારે મહેનતુ માનવોના

શારીરીક અને અમલીક સંહારનું તો માપ નીકળી શકે નહીં. આ અમાપ સંહાર વખતે લાખો અને કરોડો માણસો એના ઉપયોગી ઉત્પાદનમાંથી અગા થઈ માત્ર “મારી નાખતો”ના કારખાનામાં જોડાય છે, વળી જે અસંખ્ય માનવો સંગ્રામમાં પ્રાપ્ત જાય છે એની લગ્ન પછીના ઉત્પાદનો માટે તુટ પડે છે. જીવતા રહેલા માંથીયે કેટલાક હાથપગ વીના તો કેટલાક અંગઉપાંગથી વણીત થયેલા બની જાય છે. આવા અર્ધા અંગવાળ માનવીઓની સર્જનશક્તિ પણ સમાજ હુમાવી ખેંસે છે. ઉપરાંત એ પ્રજાનાં જીવન નીર્વાકનો ખોલે જીવતા રહેલાં શ્રમજીવો; ઉપર આવી પડે છે. પોતાના બધાંય સંધનો સાથે જ્યારે સામ્રાજ્યવાદીઓ એક બીજાને પૂરીપટથી ઉથલાવી નાખવા મેદાને પડે છે ત્યારે એમાંથી જે બાકી બચે છે એના ઉપરજ ફરી સમાજને વ્યવસ્થીત કરવાનો અને સામ્રાજ્યવાદીઓના ખાલી ખીસ્સાં ફરી પાછા ભરવાનો ભાર આવી પડે છે. ઉપરાંત આવાં મુદ્ધોમાં વીજ્ય મેળવવા માટે વર્ષોથી તકયારી કરવી પડે છે; એટલે માનવજીવનની જરૂરીયાતો માટે ઉદ્યોગ વદનો ઉપયોગ કરવાને બદલે માનવસંહારના શસ્ત્રો બનાવવામાં ઇન્તરાવાદીઓ એનો ઉપયોગ કરે છે. આખો ઉદ્યોગવાદ લશ્કરી કારખાનાઓમાંજ ગોંધાઈ જાય છે અને જે ફેક્ટરીઓ નીર્વાદના

સાધનો ઉત્પન્ન કરતી હોય છે એને પણ જરૂર પડ્યે દારૂઓ બનાવવા માટે ઉપયોગમાં લઈ લેવામાં આવે છે અને જો લગાઈ લાંબા વખત ટકે તો ઉદ્યોગવાદે સજેલા થોડા ઘણા માનવકેટલાણના ઉત્પાદનો પણ સંહાર માટેજ ઉપયોગમાં આવે છે.

ઉપરાંત જ્યારે ભારે આર્થિક અથડામણી થાય છે ત્યારેજ મોટી લગાઈ જામે છે અને એથીજ આજનો સાત્રાજ્યવાદી સંગ્રામ આખી સમાજ-રચનાને ધીન બીન કરી નાખે છે અને એમાં પ્રથમ નાણાં હોય એજ હોમાય છે. કેટલાક મોટા મુડીવાદીઓ આમાંથી ઉગરી શકે છે, કારણ કે એમની પાસે આ ધીન બીનતા અને આર્થિક અવ્યવસ્થાને પહોંચી વળવા જેટલી પુંછ હોય છે. જ્યારા ઇજ્જતવાદી તરફો તો આ અંધાધુંધીમાંથી પણ અખજે રૂપીઆ મેળવે છે. નાના ઉદ્યોગોને સાવ દળી નાખી આ મોટા મોટા મુડીપતીઓ મરજમાં આવે એટલો નફો આવા સમયેજ હુટે છે. પણ એકાદ બે સીન્ડીકેટો લગાઈમાંથી પોતાના ખીસ્સા તર કરે એટલાથી દેશમાં સમૃદ્ધી આવી એમ કહી શકાય નહીં. કરોડોને માટે તો આવાં યુધ્ધો માત્ર હુખમરોનોજ વારસો આપે છે.

અપાઝખી.

કેટલાક એમ પણ માને છે કે આવાં યુધ્ધો પછી સમાજની આર્થિક પુનઃવ્યવસ્થા નવા પાયા પર રચી શકાય છે; પણ એ માન્યતા પછવાડે સાત્રાજ્યવાદી લગાઈના મુળ કારણત્વ સાવ અજ્ઞાન છે. આ યુધ્ધો જગતના બજારોનો કાણુ મેળવવા અને કાંચો માલ ઉત્પન્ન કરતા પ્રદેશો ઉપર “અસર” જમાવવા માટેજ

થાય છે, અને જગતના આવા તમામ પ્રદેશો અમુક મોટાં મુડીવાદી રાજ્યો વચ્ચે કપારનાં એ બેંચાઈ ગયા હોય છે. એટલે હવે તો એકના હાથમાંથી ખીજને ઝુંટવી લેવાતું જ રહે છે, અને જેમ જેમ એક મુડીવાદી રાજ્યના વધારે બળવાન થતી જાય છે એમ એમ એને એના વધુપડતા ઉત્પાદનો અને મુડી માટે માફેટ જોઈએ અને એથી એ જગતના પોતાને જોડતા પ્રદેશો પડાવી બેઠેલાં ખીજ સાત્રાજ્યવાદી રાજ્ય સામે ડોળા કાઢશે. આમ જ્યાં સુધી મુડીવાદ અનામત છે ત્યાં સુધી યુધ્ધો પણ અવીચળ રહેવાનાં જ.

કાયદો અને વ્યવસ્થા

શબ્દ સજ્જ સાત્રાજ્યવાદની ભયાનકતાઓ જેમ સંગ્રામના સમયમાં વધારે વીકળે અને છે તેમ શાંતીના સમયમાં પણ એનાં સંચાઓ આમલગના આર્થિક નીકેદન માટે સતત ચાલ્યા કરે છે. અદ્ય વર્ગીય સ્વાર્થોના સરંક્ષણ માટે અથવા પ્રદેશીય વીરતાર વાસ્તે જ્યારે સાત્રાજ્યવાદી મહારાજ્યો યુધ્ધમાં ઉતરે છે ત્યારે માતૃભૂમીની લકતી જાગ્રત કરી એનાં રક્ષણ સાથે આમલગને ઉત્તેજત કરે છે. શાંતીના સમયમાં યુધ્ધત્વ મેદાન માત્ર મદદાય છે. વ્યવસ્થા, કાયદો, ન્યાય અને મીલકત રક્ષણને નામે અમલગને એવો ને એવો કારમો સંહાર ચાલે છે. સદાય હુખ્યા લોકોના લોકીથી મુડીવાદનાં ખાલી ખપ્પરો ભરાય છે અને પાછાં ખાલી થાય છે. બહુજ થોડા માણસો અદ્યક ધન એકઠું કરી શકે એવી આર્થિક નીતી જ્યાં સમાજ રચનાના મુળમાં હોય ત્યાં શોષણનો સંચો યુધ્ધનો આરંભ હોય કે વીરામ હોય તો પણ ચાલુ જ રહે છે.

જગતના કોઈપણ દેશની આર્થિક નીતી તપાસો તો રાજ્યની તમામ બંધારણીય વ્યવસ્થા પણ અદ્ય વર્ગીય મુડીવાદના સ્વાર્થસંરક્ષણ માટે જ ચેતન્યલી હોય છે. જેમ લશ્કરોનો ઉપયોગ લગ્ન વખતે શત્રુ પક્ષના શ્રમજીવીઓનો સંહાર કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે એમ શાંતીના સમયમાં સ્થાનીક શ્રમજીવીઓનું શોષણ કરવા માટે એજ લશ્કર લટકતી તલવારની પેઠે થાણા જમાવી બેઠું હોય છે જરાક નેટલું સંગઠન, સંઘર્ષણ કે ચળવળ ચાલે એટલામાં તો સતત ચોકી રાખતો મુડીવાદ કાયદા અને વ્યવસ્થાને નામે એના પાળેલા શીકારી કુતરાઓને અસહાય શ્રમજીવીઓ ઉપર છોડી મુકે છે- લશ્કર અને પોલીસ બંને સામ્રાજ્યવાદીઓને સતત નીભાવવાનાં બે કારણો છે- શત્રુને મહાત કરવા માટેનું કારણ નેટલું મહત્વનું છે એટલું જ શાંતીના ગાળામાં શ્રમજીવીઓને દબાવવા રાખવાનું કારણ પણ અગત્યનું છે. દુનીઆમાં નેટલાં નેટલાં સામ્રાજ્યવાદી રાજ્યો અત્યારે અસ્તીત્વમાં છે એ બધાનું રાજતંત્ર એકજ તેમ એકજ ધ્યેય અને એકજ નીતી લક્ષ્યમાં રાખે છે અને એ મુડીવાદના વર્ગીય સ્વાર્થોની સાંચવણી સામ્રાજ્યવાદની ટુંકી વ્યાખ્યા બાધો તો એને વીકાસ પામેલો મુડીવાદજ કહેવાય. એટલે મુડીવાદીઓ એની રાજસત્તા એવા સહીસત્તામત હાથમાં મુકે છે કે જે એના સ્થાપિત સ્વાર્થો બરોબર સંભાળે.

મુડીવાદી માનવતા

ઈંગ્લાંડ, ફ્રાંસ, જર્મની, અમેરીકા, જાપાન અને બીજા દેશોની રાજ વ્યવસ્થાના મુળમાં ઉત્તરેશો તો સંવત્ સ્પષ્ટ દેખાશે કે એ બધાના બંધારણીય નામોજા જુદાં જુદાં છે. કેઇને

મળમતવાદ કહેવામાં આવે છે કેઇને મર્યાદીત એક સત્તાવાદનું (Limited monarchy) નામ આપવામાં આવે છે તો કેઇને આઝાદી સમાજવાદ (Social Democracy) જેવું ઉચ્ચું ઉપનામ અપાય છે. છતાં બીના મુડીવાદી શાસનને ફરીતમ સંગઠનવાદનું આકર્ષક બનીધાન અપાયું છે પણ એ બધાય સ્વતંત્ર, અર્થ સ્વતંત્ર કે આપખુદ શાસનોની આખીયે આર્થિક નીતી માત્ર થોડા પુંજપતીઓના હાથનું રમકડું બની ગયેલ છે. આ બધાંય રાજ્યો પાસે નાના મોટા પ્રમાણમાં સંસ્થાનો છે રેકડ મુડીવાદી શાસન પ્રણાલી એના ઉદ્દેશગવાદને પરીણામે માલ અને મુડીના નીકાસ માટે તત્પર રહે છે. એટલે દરેક રાજ્યના બંધારણમાં જે વ્યક્તી કે સમુદાય સત્તા સુપ્રત કરવામાં આવે છે એ એવા નીશ્ચીત ઉદ્દેશથી જ કે મુડીવાદનાં સ્વાર્થો એ બરોબર સાચવે. આ બધાં રાજતંત્રો લશ્કરો જમાવે છે, નૌકાસૈન્યો બાધે છે, કાયદાઓ ઘડે છે અને આમ વર્ગના દુઃખ ઓછાં કરવાં માનવતાના ખુબ થાળા પણ કરે છે છતાં એ બધાય દેશોમાં ખેડારીના આંકડાઓ દીનપ્રતીદીન વધે છે. ઉદાગોમાં બાંજ દેશોની સ્પર્ધા સામે ટકી રહેવા મજુરીના દર ઓછા કરવા પડે છે, સંગઠિત થતા કામદારો ઉપર ઝાળીખાર થાય છે એમના સરખસો અને જાહેર પ્રવૃત્તીઓને છીનવી નીકરી નાખવામાં આવે છે ખેતુતો અને શ્રમજીવીઓની કારમી કંગાલીયત ઉપર ખડી થયેલી આ બધી રાજસત્તાઓ ઉજ્જળીયાત વર્ગના હિત માટે જ કાયદાઓ ઘડે છે, અદાલતો સ્થાપે છે, સ્થાનીક સ્વરાજ્યતાં બધુણાં ડુંકે છે અને બીજા સુધારાઓ સ્થાપે છે. સંસ્કૃતી અને માનવતાના નામે ચોટી ચોટી દસ્પીતાઓ,

સાધનો ઉત્પન્ન કરતી હોય છે એને પણ જરૂર પડ્યે દારૂગોળા ખનાવવા. માટે ઉપયોગમાં લઇ લેવામાં આવે છે અને તે લગાઇ લાંબો વખત ટકે તો ઉદ્યોગવાદે સર્જેલા થોડા ઘણા માનવકલ્યાણના ઉત્પાદનો પણ સંહાર માટેજ ઉપયોગમાં આવે છે.

ઉપરાંત જ્યારે ભારે આર્થિક અથડામણી થાય છે ત્યારેજ મોટી લગાઇ જમે છે અને એથીજ આજનો સાત્રાજ્યવાદી સંગ્રામ આખી સમાજ-રચનાને છીન્ન બીન્ન કરી નાખે છે અને એમાં પ્રથમ નખળાં હોય એજ હોમાય છે. કેટલાક મોટા મુડીવાદીઓ આમાંથી ઉગરી શકે છે, કારણ કે એમની પાસે આ છીન્ન બીન્નતા અને આર્થિક અવ્યવસ્થાને પહોંચી વળવા જટલી પુંછ હોય છે. જ્યારા ઇજ્જરાવાદી તરફો તો આ અંધાધુંધીમાંથી પણ અખજે રૂપીઆ મેળવે છે. નાના ઉદ્યોગોને સાવ દળી નાખી આ મોટા મોટા મુડીપતીઓ મરજીમાં આવે એટલો નફો આવા સમયેજ હુટે છે. પણ એકાદ બે સીન્ડીકેટો લગાઇમાંથી પોતાના ખીસ્સા તર કરે એટલાથી દેશમાં સમૃદ્ધી આવી એમ કહી શકાય નહીં. કરોડોને માટે તો આવાં યુધ્ધો માત્ર હુખમરાનોજ વારસો આપે છે.

અપાઝખી.

કેટલાક એમ પણ માને છે કે આવાં યુધ્ધો પછી સમાજની આર્થિક પુનઃઘટના નવા પાયા પર રચી શકાય છે; પણ એ માન્યતા પછવાડે સાત્રાજ્યવાદી લગાઇના મુળ કારણતું સાવ અજાન છે. આ યુધ્ધો જગતના બન્નેરોનો કાણુ મેળવવા અને કાંચો માલ ઉત્પન્ન કરતા પ્રદેશો ઉપર “અસર” જમાવવા માટેજ

થાય છે, અને જગતના આવા તમામ પ્રદેશો અમુક મોટાં મુડીવાદી રાજ્યો વચ્ચે કપારનાએ બેંચાઇ ગયા હોય છે. એટલે હવે તો એકના હાથમાંથી ખીજને ઝુંટવી લેવાનું જ રહે છે, અને જેમ જેમ એક મુડીવાદી રાજ્ય-તા વધારે ખળવાન થતી જાય છે એમ એમ એને એના વધુપડતા ઉત્પાદનો અને મુડી માટે માકેટ જોઇએ અને એથી એ જગતના પોતાને જોઇતા પ્રદેશો પકાવી બેઠેલાં ખીજ સાત્રાજ્યવાદી રાજ્ય સામે ડોળા કાઢશે. આમ જ્યાં મુઢીમુડીવાદ અનામત છે ત્યાં મુઢી યુધ્ધો પણ અવીચળ રહેવાનાંજ.

કાયદો અને વ્યવસ્થા

શબ્દ સજ્જ સાત્રાજ્યવાદની લયાનક-તાઓ જેમ સંગ્રામના સમયમાં વધારે વીકાળ બને છે તેમ શાંતીના સમયમાં પણ એનાં સંચાઓ આમવર્ગના આર્થિક નીકંદન માટે સતત ચાલ્યા કરે છે. અદ્ય વર્ગીય સ્વાર્થોના સરંક્ષણ માટે અથવા પ્રદેશીય વીરતાર વાસ્તે જ્યારે સાત્રાજ્યવાદી મહારાજ્યો યુધ્ધમાં ઉતરે છે ત્યારે માતૃભૂમીની ભક્તી જગત કરી એનાં રક્ષણ સાથે આમવર્ગને ઉત્તેજત કરે છે. શાન્તીના સમયમાં યુધ્ધતું મેદાન માત્ર મદસાય છે. વ્યવસ્થા, કાયદો, ન્યાય અને મીલકત રક્ષણને નામે અમ વર્ગનો એવો ને એવો કારમો સંહાર ચાલે છે. સદાય હુખ્યા લોકોના લોકીથી મુડીવાદનાં ખાલી ખપ્પરો ભરાય છે અને પાછાં ખાલી થાય છે. બહુજ થોડા માણસો અદ્યક ધન એકઠું કરી શકે એવી આર્થિક નીતી જ્યાં સમાજ રચનાના મુળમાં હોય ત્યાં શોષણનો સંચો યુધ્ધનો આરંભ હોય કે વીરામ હોય તો પણ ચાલુજ રહે છે.

જગતના કોઈપણ દેશની આર્થિક નીતી તપાસી તો રાજ્યની તમામ બંધારણીય વ્યવસ્થા પણ અદ્ય વર્ગીય મુડીવાદના સ્વાયંચરણથી માટે જોડાયેલી હોય છે. જેમ લશ્કરોનો ઉપયોગ લગ્ન વખતે શત્રુ પક્ષના શ્રમજીવીઓનો સંહાર કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે એમ શાંતીના સમયમાં સ્થાનીક શ્રમજીવીઓનું શોષણ કરવા માટે એજ લશ્કર લટકતી તલવારની પેઠે થાણા જમાવી બેઠું હોય છે જરાક જેટલું સંગઠન, સંઘર્ષ કે ચળવળ ચાલે એટલામાં તો સતત ચોડી રાખતો મુડીવાદ કાયદા અને વ્યવસ્થાને નામે એના પાળેલા શીકારી કુતરાઓને અસહાય શ્રમજીવીઓ ઉપર છોડી મુકે છે. લશ્કર અને પોલીસ બંને સામ્રાજ્યવાદીઓને સતત નીલાવવાનાં બે કારણો છે. શત્રુને મહાત કરવા માટેનું કારણ જેટલું મહત્વનું છે એટલું જ શાંતીના ગાળામાં શ્રમજીવીઓને દબાવવા રાખવાનું કારણ પણ અમત્યનું છે. દુનીઆમાં જેટલાં જેટલાં સામ્રાજ્યવાદી રાજ્યો અત્યારે અસ્તીત્વમાં છે એ બધાનું રાજતંત્ર એકજ તેમ એકજ ધ્યેય અને એકજ નીતી લક્ષ્યમાં રાખે છે અને એ મુડીવાદના વર્ગીય સ્વાયંચરણ સામ્રાજ્યવાદની ટુંકી વ્યાખ્યા બાધા તો એને વીકસ પામેલા મુડીવાદજ કહેવાય. એટલે મુડીવાદીઓ એની રાજસત્તા એવા સહીસત્તામત હાથમાં મુકે છે કે જે એના સ્થાપિત સ્વાયંચરણો બરાબર સંભાળે.

મુડીવાદી માનવતા

ઇંગ્લાંડ, ફ્રાંસ, જર્મની, અમેરિકા, જાપાન અને બીજા દેશોની રાજ વ્યવસ્થાના મુળમાં ઉત્તરશો તો સ્વયંચરણ દેખાશે કે એ બધાના બંધારણીય નામોજ છુદાં છુદાં છે. કાષ્ટને

મળમતવાદ કહેવામાં આવે છે કાષ્ટને મર્યાદિત એક સત્તાવાદનું (Limited monarchy) નામ આપવામાં આવે છે તો કાષ્ટને આભારી સમાજવાદ (Social Democracy) જેનું ઉચ્છૃં ઉપનામ અપાય છે. છતાં દીના મુડીવાદી શાસનને ફેરીકમ સંગઠનવાદનું આકર્ષક અભીધાન અપાયું છે પણ એ બધાય સ્વતંત્ર, અધઃ સ્વતંત્ર કે આપખુદ શાસનોની આખીયે આર્થિક નીતી માત્ર થોડા પુંછપતીઓના હાથનું રમકડું બની ગયેલ છે. આ બધાય રાજ્યો પાસે નાના મોટા પ્રમાણમાં સંસ્થાનો છે રેકડ મુડીવાદી શાસન પ્રણાલી એના ઉદ્ધોગવાદને પરીણામે માલ અને મુડીના નીકાસ માટે તત્પર રહે છે. એટલે દરેક રાજ્યના બંધારણમાં જે બ્યક્તી કે સમુદાયને સત્તા સુપ્રત કરવામાં આવે છે એ એવા નીશ્ચીત ઉદ્દેશથીજ કે મુડીવાદનાં સ્વાયંચરણો બરાબર ચાલે. આ બધાં રાજતંત્રો લશ્કરો જમાવે છે, નૌકાસૈન્યો બાધે છે, કાયદાઓ ઘડે છે અને આમ વર્ગના દુઃખ ઓછાં કરવાં માનવતાના ખુબ ચાળા પણ કરે છે છતાં એ બધાય દેશમાં બેકારીના આંકડાઓ દીનપ્રતીદીન વધે છે. ઉદાહરણમાં બીજા દેશોની સ્પર્ધા સામે ટકી રહેવા મજૂરીના દર ઓછા કરવા પડે છે, સંગઠિત થતા કામદારો ઉપર ગોળીમાર થાય છે એમના સરકારો અને જાહેર પ્રવૃત્તીઓને છીનવી લેવાની નાખવામાં આવે છે બેકેટો અને શ્રમજીવીઓની કારમી કંગાલીયત ઉપર ખડી થયેલી આ બધી રાજસત્તાઓ ઉજ્જળિયાત વર્ગના હિત માટેજ કાયદાઓ ઘડે છે, અદાલતો રચાયે છે, સ્થાનીક સ્વરાજ્યનાં બજારો ટુંકે છે અને બીજા સુધારોઓ સ્થાપે છે. અસ્ફૂટી અને માનવતાના નામે ચોટી ચોટી કર્ણપીતાલો;

વીરવવીલાલશે અને કલામંદીરો આ બધાંય શાસનતંત્રોનાં મોળુદ હોય છે. પણ એ બધાં લાભ અમુક ઉગળા વર્ગોને જ મળે છે. ભુખમરાની જુતાવળો ૯૦ ટકા વર્ગને એટલી આવરી દે છે કે એને આ બધાં સંસ્કૃતીના શોભાયમાન પુતળાં આકર્ષી શકતાં નથી. આમવર્ગના આરોગ્ય માટે ઘોડીઘણી કાળજી ઉગળાયાત વર્ગ રાખે છે કારણ કે એમણે ઉમા કરેલા ઉઘોતોને પરીણામે મોટાં શહેરો સ્થપાય છે. મજુરીના જીવન નીલાવધીએ એમાં વેડનને લાગે દુનરોની સંખ્યામાં કામદારો ગંદી ચાલીઓમાં વસે છે. આ બધી ઉગળાયાત વર્ગોએ ઉભી કરેલી અતારોગ્ય સ્થિતિ બહુ વીપમ સ્વરૂપ પકડે તો એમાંથી એવી રોજો ફાટી નીકળવાનો ભય રહે છે એટલે પોતાના સુખી શાંત અને શીતળ લગ્નાઓમાં રોજો આવતા અટકાવવા માટે મુડીવાદી વર્ગ મજુરો માટે દવાખાનાં ખડાં કરે છે. એ માનવતા એ આ આરોગ્ય જીવનો બાંધવાનો હેતુ હોય તો પછી ભુખમરા માટે તાત્કાલીક ઇલાજ કેમ લેવામાં આવતા નથી. કારણકે મુડીવાદીઓ બરોબર સમજે છે કે ભુખમરા મુસાફરી કરી શકે તો નથી જ્યારે એપીરોજ એક અઠવાડીઆમાં જ મજુરોની ચાલીઓ વટારી મોટા મોટા બંગલાઓ સુધી પહોંચી શકે છે, એટલે કેટલાંક દવાના ઝરણાં તો આત્મરક્ષણ માટે જ ઉગળાયાત વર્ગે થાજે છે. પોતે ઉભી કરેલી આમવર્ગની આપતીઓમાંથી જે વસ્તુ એને તાત્કાલીક ત્રાસ આપે એવી હોય એને મરામતના મધ્યમપટા મુડીવાદીઓ માનવતાને નામે લગાવે છે. બાકી કરોડોને લરખી જતો ભુખમરા કે કગાલીયત એમને એમ વર્ષો સુધી ચાલ્યા

કરે તો પણ આ ઉન્નત મુડીવાદના પેટમાં જરાય પાણી હલતું નથી. મજુરો, ખેડૂતો અને કામદારોના હીતને નામે જે જે કાયદાઓ આ બધાં મુડીવાદી રાજ્યો બાંધે છે એમાં કાં તો એ શ્રમજીવીઓને વધુ શોષણ માટે જીવતા રાખવાનો હેતુ હોય છે અથવા સત્તા નશીન વર્ગોના સ્વાર્થોનું એમાં સંરક્ષણ હોય છે. વળી માનવતા સાથે મુડીવાદને શી લેવા દેવા હોય શકે? જેનું આખું બંધારણ જડ અર્થવાદના નીણીત ધોરણો ઉપર ઘડાયું છે એને હૃદય હોય જ નહીં. એ તો મુડી રોડી જાણે વધારેમાં વધારે કામ લાઇ ઓળમાં ઓણું આપી જાણે અને આમ એકઠાં થયેલાં નાણાં ફરી રોડી નવું શોષણ યંત્ર ચાલુ કરી આપે. આથી વીરોધ સામ્રાજ્યવાદને કંઈ જ કરવાનું હોતું નથી. એના ઉપરોક્ત હેતુઓ સાધવા માટે જટલી માનવતા દેખાડી શકાય એટલી એ જરૂર પડતી. એથી એક રતીભાર પણ વધારે દયા દેખાડવાની એને પુરસદ અને પરવા બને નથી. એના આથી કે સ્વર્થોને ઉમેડગતી કે ઉવેખતાની લેશ માત્ર પણ તુંડીગળજી બતાવનારની સામે મુડીવાદ એના બધાંય શસ્ત્રો એક સામટાં અજમાવી શકે છે. જે ખાતાંઓને તટસ્થતા ની છાપ મારીને નીલાવતામાં આવે છે એનો ઉપયોગ પણ આમવર્ગની કલિઆમ વખતે થઇ શકે તો નથી. રેડક્રોસ સોસાયટી, જન એગ્રેગેશન, મુકતીદેશ અને એવાં બીજાં કેટલાંય મુડીવાદી વળગણો જ્યારે મજુરો અને કામદારો ઉપર જાળીબર થાય છે ત્યારે કેવા અને કેટલો સહકાર આપે છે એ દરેક દેશના શ્રમજીવી લડવૈયાઓ બરોબર જાણે છે. જે વર્ગના શોષણ ઉપર જ મુડીવાદના ગંગનગામી મીનારાઓ ખડા છે એને શોષણ

માટે ટટાર રહી શકે એટલું જ જીવન પુરું પાડવા ખાતર આખી રાજ્યવરચા નીલાવવામાં આવે છે.

લાગણીઓનું અર્થશાસ્ત્ર

આટલી નહોતી અને નીદ્રિયતા સામ્રાજ્યવાદમાં ક્યાંથી આવી? કયા કારણોને ખાતર થોડા અજબપતીઓ આખી માનવતાને ભરખી રહ્યા છે? જગતની દહિલત સરજી અપનારા વગેરેના દુષ્ટી નાખવામાં અને અર્ધાભુખ્યા રાખવામાં મુડીવાદીઓને આટલી કળાજી કેમ લેવી પડે છે? એમના માનસમાં આમ વર્ગની આટલી બધી હડમારીઓ ભેદ કેમ જરાય પહોંચા આવતો નથી એ વાત ફેટલાયને મુંઝવી રહી હશે પણ જો બ્યારીઓએ મુડીવાદનું આજનું અંતરરાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ બરોબર પારખ્યું છે એમને આ બધી પ્રશ્નોની પરંપરા તદ્દન નકામી લાગે છે. એથીજ ફેટલાક પરમાર્થી મહંતોની હૃદયપથોટા કરવાની પ્રવૃત્તિઓ એમને પામર લાગે છે કારણ કે માનસના ધડતરનું મુળ અર્થશાસ્ત્ર છે એમ આ આંતરરાષ્ટ્રીય મતવાદીઓ માને છે. હૃદય, આત્મા કે આત્મકરણ કોઈ ઇશ્વરદત્ત બક્ષીસ છે એમ સમાજવાદીઓ માનતા નથી જેમ વ્યક્તીનું તેમજ સમુદાયનું માનસ સમાજના આર્થીક ધોરણોમાંથીજ પ્રેરણા પામે છે અને આખું માનસ બંધારણ ભૌતિક વસ્તુઓના વ્યવહારો ઉપરજ નીભર છે. લાગણીઓનું અર્થશાસ્ત્ર ફેટલાક આત્મવાદીઓને અસ્વીકાર લાગે છે પણ નહીં હકીકતો અને રોજ રોજ આંખ અંધ બનતા બનાવો સીધા કરે છે કે અર્થશાસ્ત્ર લાગણીઓને ધરે છે, એ માગપરથી જનતાને અવગે માગે ભ્રષ્ટ જનતાઓ સામ્રાજ્યવાદને અવીચળ રાખવામાં મદદ કરે છે

અને એના તુટી પડવા માટે તૈયારી કરતાં માણખાના સ્કંદ મજશુત બનાવે છે.

કાયદાની કરામત

મુડીવાદી સમાજ વ્યવસ્થામાં રાજસત્તા હમેશા મીલકતદારોના હિતરક્ષણ માટે જો એના વીપુલ સાધનો વાપરે છે એ ધટના શ્રમજીવીઓને તો રાજના અનુભવની વાત છે. જગતના તમામ પ્રદેશોમાં મુડી અને માલનો વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં પગપેસારો કરવો એ સામ્રાજ્યવાદનું પ્રાણુતત્વ છે અને આ એના પ્રયત્ન આર્થીક આક્રમણોને સફળ બનાવવા મુડીવાદ રાજકીય સત્તા હમેશાં પોતાના હાથમાં રાખે છે. સામ્રાજ્યવદ એના આર્થીક શોષણને રાજકીય સત્તા વીના ધડીભર નીલાવી શકે નહીં કારણ કે મહેનતજીવી જનતા સંખ્યામાં એટલી બધી અસાધારણ રીતે જામી છે કે મુડીભર મુડીવાદીઓને તો એ ક્ષણવારમાં ચગદી નાખે એમ છે. ઉત્પાદનના સાધનો ઉપર માલિકી જમાવી બેઠેલા આ આવ થોડા અજબપતીઓને એના આસન ઉપરથી હાથ ઝડીને ઉઠે ઉઠારી મુકતાં આ અસંખ્ય શ્રમજીવીઓને શી વાર લાગવાની હતી? ખેતી અને ઉધોગો બંને ઉપર આધીપત્ય જમાવી બેઠેલા બહુજ થોડા પુંજપતીઓ આ વાત બરોબર જામગે છે અને એથીજ મીલકતદાર વર્ગ હમેશાં રાજ સત્તા પોતાના હાથમાં ટકાવી રાખવા મથે છે. ઇતીહાસમાં અત્યાર સુધી જ્યારે જ્યારે રજસત્તામાં ફેરફારો થયા છે ત્યારે ત્યારે એ વીપ્લવથી મહેનતુ માનવતાની સ્થિતિમાં કશો ફેર પડ્યો નથી. માત્ર ઉજળીયાત વર્ગના ચોક્કસ પક્ષોમાંથી કયા એક પક્ષ સત્તાના આસનપર આરૂઢ થાય છે એજ ભેદનું રહ્યું છે. પરા-

જીવ યથેશ પુંછદારોનો એક વર્ગ ખીજ એના ભેગજ મુડીરક્ષક પક્ષને સના સોંપે છે. શ્રમજીવીઓ તે ભેગ પડેજા પક્ષ નીચે પસીનો ઉતરી પારકાને માટે દક્ષિણ ઉત્પન્ન કરતા હતા એમજ ખીજ પક્ષ નીચે કર્યા કરે છે. માત્ર જ્યારે પ્રતીપક્ષીને હાલ વગેરે હોય છે ત્યારે વીરોધપક્ષ આમવર્ગના હિતરક્ષણુનું જોડું હ.યમાં લઈ સમુદની સહનુભૂતી મેળવે છે પણ લોકવર્ગના સંખ્યાબળનો લાભ મેળવી સત્તા હાથ કર્યા પછી એનો એ વર્ગ મુડીદારોનાં રક્ષણ માટેજ સુપ્રત યથેશી શક્તીનો ઉપયોગ કરે છે. જે મુખ્ય મુદ્દાઓ ઉપર સામ્રાજ્યવાદની આખી ધમારત ખડી છે એને સાવ સહ,મત ર.ખી ઉઘોગોના ઇન્દ્રિયોવાદી ધનાઢયો માનવતાના એકાદ બે એકા દુકડા શ્રમજીવીઓ તરફ ફેંકે છે; પણ પુંછપતીઓ આપે એનાથી વધારે લેવાની વૃત્તી રાજસત્તા ખીનકાયદે રેડાવે છે. ચોતેજ ઉત્પન્ન કરેલી દુર્લભતામાંથી પેટપુરતી મજૂરીના કરતાં સહેજ પણ વધારે માંગણી કરનારાઓ સામે કાયદો એની જાળીઓ છોડે છે. આ જાતના અસંતોષને મુડીવાદીઓ ઉઘોગનાશનું ખીલામણું રૂપ ઇરાદાપુર્વક આપી રાજસત્તા પાસે એને દાખી દેવાના પરવાના માગે છે. જ્યારે જ્યારે મહેનતુ માનવતાએ એમના ભુખ્યા પેટના ખાડા પુરવા માટે માથું ઉંચકવા પ્રયત્ન કર્યો છે ત્યારે ત્યારે એને ચોલીસના દંડા અથવા લશ્કરની જાળીઓનો સ્વાદ આપવો પડ્યો છે. આથીજ શોષણને અભંગ રાખવા માટેજ સામ્રાજ્યવાદ રાજકીય સત્તા બળવે છે અને એથીજ રાજસત્તા એક તટસ્થ વસ્તુ છે એમ ઉંઠા ભણવવામાં પુંછપતીઓને આમવર્ગને ઉંધે માગે દોરવવાનો સ્વાધીન ઉત્તુ છે.

બીતી અને ભાવના

ન્ય ય, કાયદા અને રાજસત્તા વીરો સામાન્ય જનસમુદમાં બીતી અને ભાવના બન્ને ટકાવી રાખનારી સંસ્થાઓને સામ્રાજ્યવાદ આશ્રય આપે છે એટલુંજ નહીં, પણ એવું આપું આથીજ શોષણ આમ વર્ગના અજ્ઞાન ઉપરજ નીભર છે. જે દીવસે સમુદાયના ધરાવતો શ્રમજીવી વર્ગ સમાન જામતી અનુભવવા માટે તે દીવસે એનો આખો આથીજ માળખો જમીનદોસ્ત થઈ જાય. રાજસત્તાની ભગ્યતા ખડી કરવા માટે મોટા મોટા તહેવારો ઉજવવા, પ્રદર્શનો ગોઠવવા, પોલીસપેરેડ કરાવવી, કવાયતો દેખાડવી, લશ્કરી હાંમલાના દેખાવો કરવા વીગેરે અનેક કાર્યક્રમો સામ્રાજ્યવાદીઓ ચાલે છે વાવટો પ્રત્યે વફાદારી સામ્રાજ્યદીવસ, અને ખીજ ફેટલાય ઉત્સવો દ્વારા માલદાર વર્ગ સામાન્ય જનસમુદના માનસમાં રાજસત્તાની ગર્વીષ્ટ દુમાખીનું પણ ગૌરવભાષુ ચીત્ર દોરે છે, અને આ સમુદમાનસના બીતીજનીત છાંયાચીત્રમાં ધમ અનેરા રંગ પુરે છે. ચોપ અને પાદરીઓ દેવજમાં પ્રાર્થનાઓ કરે છે, રાજસત્તાના યજ્ઞોગીત ગાય છે અને ઇશ્વરને પણ મદદ જોવાવી જુલમ-ગારોની શોષણનીતીને બચાવવાના એ શબ્દોથી શોભીતી બતાવે છે. ધમ લોકમાનસના વહેમનો લાભ લઈ રાજસત્તા પ્રત્યે વફાદારી શાખવે છે, કેળવણી એ તો રાજ્યનું કાયદો હોઈ એમાં સામ્રાજ્યવાદનાંજ સૂરીલાં ગીતો શીખવાય છે. નાટક સીનેમા અને ખીજ અનેક પ્રચારના સાધનો ઉપર પણ મુડીવાદીઓની ચોકી બેસીજ હોય છે આમ એક બાજુથી આથીજ દુષ્ટીએ મુડીવાદીઓ સમુદના નીર્વા-

હના સાધને પોતાને કબજે રાખે છે અને ખીણ બાલુથી આમ વર્ગના આંતરમાં ધમકેળવણી અને ખીજાં દંત્રી મનાતાં તટસ્થ સ્થાનોદ્વારા રાજ ભક્તીનું ઝેર પ્રચારે છે. સામ્રાજ્યવાદના આર્થીક શોષણ માટે જોઈતી રાજકીય સત્તા આમ ઝોઝેરથી વ્યવસ્થીત ભાસતી થોળનાદ્વારા બાણે કે અગણ્ય સમુદના હીલને હણે છે.

માત્ર આભાર

કેટલાક આભારી સમાજવાદીઓ એમ માને છે કે અત્યારે જે દેશમાં સંપુર્ણ પ્રજાસત્તાક રાજ્યવ્યવસ્થા પ્રવર્તે છે અને જ્યાં ક્ષેત્ર પણ ઉમ્મરવાયક વ્યકતને મત આપવાનો અધીકાર છે ત્યાં બહુ-સંખ્ય વર્ગે પોતાનાજ પ્રતીતીધીઓ મોક્ષી પ્રથમ સત્તાનું સુવ હાથમાં લઈ લેવું અને પછી મુડીવાદીઓની અટપવગીય માલીકીનો આર્થીક કાણુ તોડી નાંખવો. કારણ કે આ વર્ગે એમ માને છે કે ધીમે ધીમે લોકજાગૃતીદ્વારા મત આપવાની વૃત્તિ જે આમ વર્ગમાં ઉત્પન્ન થાય પછી બદ્ધમતી મેળવતાં જરાય મુશ્કેલી નહીં પડે. પણ આ તરંગી સ્વપ્ને સેવનારા સમાજવાદીઓ ભૂલી જાય છે કે સત્તાનશીન સંપત્તિવાદ એટલી હદ સુધી લોકજાગૃતીને જવાજ નહીં દે. પણ એ ઉપરાંત આજે પ્રજાસત્તાવાદને નામે જે જે રાજ્યવ્યવસ્થા દુનીઆ ઉપર હુકુમત ચલાવી રહી છે એની ચુંટણીના નીચમે તપાસો. એની ચુંટણીમાં મતો ખરીદવાની મુડીવાદી પદ્ધતીઓ પાંચો તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. પાણીની પેટે પૈસા ખરચવાની શક્તી ધરાવતો પુંજદારોનો વર્ગ રૂશવત, ધમકી અને અનેક કાળાધોળાં તરકડેથી પણ પોતાને માટે મતો મેળવી

શકે છે. ગરીબ માણસને પ્રતીતીધી તરીકે ઉમેદવારી નોંધાવાની શી પંથુ હોતી નથી, એટલે વર્તમાન પરિસ્થિતીમાં આમ વર્ગના હીતની દ્રઢગણો માણસ ભાગ્યેજ પ્રજામત-વાદના ધારામંડળમાં જવા માટે ઉમેદવારી નોંધાવી શકે છે અને કદાચ નાની સરખી મંડળીના વ્યવસ્થીત બળ વડે એટલાં નાણાં એકઠાં કરી એ ઉમેદવારી નોંધાવે તો પણ ખુબ પહસા વેરીને મત ખરીદી લેનાર એના પ્રતીસ્પર્ધી સામે એ ટકી શકતો નથી. વ્યવહારમાં મોલા પીનાતું સ્થાન, આર્થીક અગવડ, શ્રમભૂવીઓનું એના ખરા હિત-સ્વીઓ કાણુ હોઈ શકે એ પરતેવું અસ્તાન અને એવી ખીણ અનેક સામાજિક તરંગીઓ સામાન્ય લોકસમુદના પ્રતીતીધીને ધારામંડ-લોમાં સરળ થતો અટકાવે છે. એટલે સાવજનીક મતાધીકાર આમ વર્ગને પ્રાપ્ત થાય એટલાથીજ એને કાયદો કરવાની સત્તા સુપ્રત થઈ જતી નથી તેમ ધારામંડળમાં એમના પ્રતીતીધીઓને પસંદ કરવાનો સદર પરવાનો મળી જતો નથી. મુડીવાદી આર્થીક સમાજવ્યવસ્થા સત્તાના શીખર ઉપર ખીરાળને જ્યાં સુધી દમનનીતીના અવનવાં ઝોઝારો ફેંકવાની શક્તી ધરાવે છે ત્યાં સુધી પ્રજામતવાદ એ જગતનું ભારેમાં ભારે ધતીંગ છે. આમવર્ગની એક ધંચ જેટલી પણ વધુપડતી જાયતી મુડી-વાદની આંખમાં કોંધની લાલી ભરી શકે છે. કાયદો, ન્યાય, ધર્મશિક્ષણ અને પત્ર-કારીત્વઃ બધાંને એક સાથે બધામાં લઈ સમુજાગ્રતી ઉપર સફરે હલ્લા ઉપરાંત સત્યાગ્રહી આક્રમણ પણ સામ્રાજ્ય-વાદ ચલાવી શકે છે. એટલે મુડીવાદનું આર્થીક યોગદાન અખંડ રાખી માત્ર સાવજનીક મતાધીકારના બળ ઉપર રાજકીય સંતો કબજો કરવાની ક્ષમણ સેવવી એ

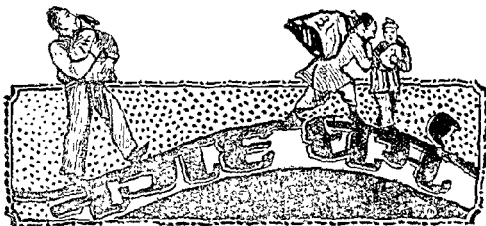
મુખ્યોના સ્વર્ગમાં વસવા જેવું છે. સામ્રાજ્યવાદ બરોબર સમજે છે કે જે દીવસે રાજકીય સત્તા એમના હાથમાં સરી ગઇ તે દીવસે એમના માલમીલકત, મુડી, કારખાનાં બધાંય એકે દીવસ સલામત રહી શકે એમ નથી. એ રાજસત્તા હાથ કરવાની નાની મોટી તમામ ચળવળો પારખી જવાની છુધ્ધી આટલા વ્યવસ્થીત સામ્રાજ્યવાદમાં ન હોય એમ બાબેજ કાઇ માની શકે. અંહારના સધળાં શસ્ત્રો એક-આમટાં અજબાવતાં આ નોંઠાર મુડીવાદને લેશમાત્ર કંપારી આવે એમ નથી. કારણ કે જેના ઉપર એવું આખું ચક્ર ચાલે છે એ વસ્તુ મીલકત છે અને એ બહુ થોડા વર્ગના હાથમાં છે! માનવસમાજના મોટામાં મોટા સમુદ્ધ પાસે જાને જેને ખરેખર મીલકત હોય શકાય એવું કશું નથી. જેને કશું ખોવાતું નથી એ વર્ગ જ સંખ્યા ૧ સહિત મોટો હોય અને એ સત્તા હાથમાં લેવા પ્રયત્ન કરે તો એને આજ સુધી અમલથીઓની છુટ ઉપરજ નીકરે રહેનારો વગ કેમ સોંપી શકે? એટલેમુડીવાદ આ વર્ગને ભોળવવા માટે બહેલી મતાધીકારની મીથ્યા બાજુ પશુ અમુક પ્રમાણથી વધારે આમ વર્ગ અજમાવી શકશે નહીં. બહુમતવાદ એ દેખાડવના દાંત છે. ચાવવ ના દાંત મુડીવાદ હમેશાં છુપાવી રાખે છે.

અનીવાય્ય સ્થિતી

સામ્રાજ્યવાદના મુળતત્ત્વોની મીમાંસા કરી લીધા પછી હવે કોઇ પણ અભ્યાસી ભેદ શકશે કે આત્મારની સમાજ વ્યવસ્થામાં જે અસંગતી અને અવરોધ હોયને પણ એ મહુમ પડે છે એ આશ્ચર્ય કે અકસ્માત નહીં પણ અનીવાય્ય પરીસ્થિતી છે જેલલા

લેખમાં આગળ ધપતા મુડીવાદની મર્યાદાઓના વીચાર કરી અત્યારે જગતના દેશોનું સ્થિતીદર્શન કરી લેવું ઘટે છે. દુનિયાના પાંચ છ મુડીવાદી રાજ્યોની પ્રવૃત્તિ ઉપર નજર નાખનાર સમજી શકશે કે શોષણનીતી અને કેન્દ્રીત મુડીવાદના પરીણામે જે જગદવ્યાપી અવરોધો ઉપરથી વચા છે એને મીટાવવા માટે બધાય સામ્રાજ્યવાદી સત્તાધીશો કમર કરી રહ્યા છે. ઉદ્યોગોનો અતીપ્રચાર, થોકબંધ ઉત્પાદન કરે એવાં યત્રોની શોષણ, અને આ બધા ઉપરનો ઇજારાવાદી અધ્યવગીય અખત્યાર, લાખો અને કરોડો કામદારોને મોટી સંખ્યામાં બેકાર બનાવે છે, કામ ઉપર લાગેલા મજૂરોમાં સમુદ્ધ જગૃતી ઉત્પન્ન કરે છે અને ધીમે ધીમે આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠન તરફ મજૂર વર્ગની પ્રવૃત્તિને ધકેલે છે. ઇંગ્લાંડમાં આજે બેકારીનો પ્રશ્ન સત્તાનશીન પક્ષને ગાદી ઉપરથી ઉથલાવી નાખે એટલો બળવાન બન્યો છે. બ્રિટનના ઉદ્યોગોમાં ગ્રામર ચાલી રહેલી મજૂરોના વેદનની કાપકુપે મજૂર પક્ષ કે મુડીવાદની રાહત આપવાની શક્યતા ઉપર પણ કામદારોની રહી રહી અધીરો ઉથલાવી નાખી છે. જેમ જેમ બ્રિટીશ ઉદ્યોગો થોડા માણસોની ઇજારાવાદી છુટતું નીશ્ચીત ક્ષેત્ર બને છે તેમ તેમ મજૂરોની બેકારી વધવાની છે એ વાત હવે મહેનતુ માનવો પણ સમજતા જાય છે ઉપરાંત પરેશમાં મલતી બપત વધારવા માટે મજૂરોના દર ઘટાડવા શીવાય પણ આરો નથી. અત્યાર સુધી સંસ્થાનેતી બજારો ઉપર બ્રિટનનો અબજ કાણુ હતો એટલે પ્રુથ નફો મળતો હોવાને પરીણામે મજૂરોના દર ઘટાડવા નો પ્રસંગ નહોતો આવ્યો પણ સંસ્થાનેતી છુટમાં જ્યારે ઇંગ્લાંડના મુડીવાદને રૂપ

:: નવા ધર્મનું નવું શિક્ષણ ::

પૈસો જોજ પરમેશ્વર છે, એવું પુષ્કળ વિચાર અને ચચાનિ
અંતે ઠરાવનારી પરિવહનો બીનસત્તાવાર છતાં યે ઉપયોગી થતાંત.

: લેખક :

ચિત્રગુપ્ત

પરીવરે નીચેથી સમીતીએ સંપુર્ણ
ધાર્મિક રૂઢી તૈયાર કરી, તેમાં
સુનો, પ્રશ્નોત્તરો, પ્રાર્થનાઓ, તેમજ વીવીધ
વીધો તૈયાર કરવામાં આવી હતી. પરી-
વરે સમીતીનો એ વૃત્તાંત સ્વીકારી લીધો.
છતાં જગતમાં માનવીઓ જાણી ન શકે
તેટલો શુભ અને સાચવી સખવામાં આવ્યો
હતો. પરંતુ શુભ ખાતરીઓને શોધી કાઢવી
એ તો પત્રકારીત્વનો મહત્ત્વનો શુભ મનાયો
છે, એટલે જનતાના હોત અથો અહીં રજુ
કરે છું.

પ્રશ્નોત્તરી

વૃત્તાંતમાં સહુથી પહેલું સ્થાન પ્રશ્નો-
ત્તરી પ્રકરણને અપાયું છે. મલુરી
કરીને જીવનારાઓને ખાલ્યકાળે-જ આ

પ્રશ્નોત્તરી પ્રમાણે શીક્ષણ આપવાની સાથે
સાથે સમીતીએ આગ્રહભરી ભક્ષામણ કરી
છે. તે પ્રશ્નોત્તરી આ પ્રમાણે છે:

સવાલ : તારું નામ શું ?

જવાબ : મલુરીઓ.

સ : તારાં માળાપતું નામ શું ?

જ : માળાપતું નામ મલુરી કરીને જીવ-
નાર; માતું નામ ગરીબાઈ.

સ : તારો જન્મ ક્યાં થયો હતો ?

જ : મારા બાપ અને તેના સાથીઓએ
ઉભા કરેલા માટીની બીંતોવાળા કુંપડની
એકે અંધારી ઓરડીમાં.

સ : તું કયો ધર્મ પાળે છે ?

જ : નરહ ધર્મ.

સ : એ ધર્મ સામાન્ય રીતે તને શું
કરવાતું ફરમાવે છે ?

નગદ્ધર્મના ધુરંધર સૂત્રધારો અને આચાર્યો એ
ધર્મપાલન માટે કામદારોને કેવી આજ્ઞા ફરમાવે છે?

રીથી અને મગજના શ્રમથી
જે જે વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય
છે, તે ઉત્પાદન ઉપરના મારા
અધીકાર ઉપર પણ મારે જળ
મુક્યુ'. મારે ધર્મ મને એવી
આજ્ઞા આપે છે કે, બ્રાહ્મ-
પણથી તે મૃત્યુના દીવસ
મુધી મારે મજુરી કરવી-
સુધાના પ્રકાશમાં, જેના કે
વીજળીના દીવાના અજ્યા-
બામાં દીવસે તેમજ રાત્રે,
પૃથ્વી ઉપર તેમજ પૃથ્વીની
અંદર, પાણીની સપાટી ઉપર
અને તેની અંદર, જે જે
સ્થાનમાં હું હોઉં ત્યાં ત્યાં
મારે મજુરી જ કર્યા કરવી.

સ : તારો ધર્મ તારી
ઉપર બીજી કોઈ દેવો નાખે
છે ખરો ?

જ : તે મને મુખ્ય બે ફાળે અલગ કર-
વાનું ફરમાવે છે.

સ : તે કયો ?

જ : આપભોગ અને મજુરી. મારો ધર્મ
મને ફાળે પાડે છે કે, આપણા સહુની માતા
પૃથ્વી ઉપરની તમામ મીઠકત ઉપરના મારા
અધીકાર મારે છોડી દેવા, ઉપરાંત એ
માતાના ગર્ભમાં જે જે ખનીજ પદાર્થો
સ્માયલા છે, તેમજ તેની સપાટી ઉપર
સુધાના પ્રકાશ અને તાપની મદદથી જે જે
વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેની ઉપરના મારા
તમામ હક્કોનો મારે ત્યાગ કરવો; એ ધર્મ
મને આજ્ઞા કરે છે કે મારા હાથની મજુ-

જ : મારી ઉપર તે બીજી એ ફાળે
નાખે છે કે મારે મારી જાતનો [સ્વમાનનો]
ત્યાગ કરવો, જીવનને માટે જરૂરી વસ્તુઓનો
ધનકાર કરવો; મારે મારી અંધી જીખતે
પેટની અંદર જ છુપાવી રાખવી; શરીર
ધર્મને માટેની તમામ જરૂરીઆતોને ચીમ-
ળાવી નાખવી; તેમજ મારી એક કે એક
મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને ક્યારી નાખવી.

સ : તને તારો ધર્મ કોઈ ખાલ પદા-
ર્થોના સ્વાદનો ત્યાગ કરવાનું શીખવે છે ?

જ : મને તે સ્વાદીષ્ટ પદાર્થોનો સ્વાદ
કરવાની મના ફરમાવે છે. ઘી, ફુલ ફળ-
ફળાદી, મેવા, અને મીઠાંબની પણ તેની મનાઈ

છે. એવી વસ્તુઓ છેક જ બગડી જવાથી સોંધામાં સોંધી મળતી હોય તો મારે લેવી એવું તેવું ફરમાન છે.

સ : તને ક્યા ખોરાક લેવાની છુટ આપવામાં આવી છે ?

જ : નર બાજરાનો રોટલો, સાથે થોડુંક મરચું ને મીઠું. કોઇક દીવસ પૈસાભાર તેલ નાખેલું શાક, મળે તો છાશ, વાડોના વેસા ઉપર ઉગતાં પાંદડાંની ભાજી. મારી શારીરીક સક્તીને છેક છેલ્લી હદે ઉતરી જતાં અટકાવવા અને મને જીવવા બેગું જરૂરી સામગ્ર્ય ટકાવી રાખવા એટલું પુરતું છે, એવો અમ રા ધર્મનો ઉપદેશ છે. કોઈક વખત મલાઇ ઉતારી લીધેલું સસ્તું દુધ, ખાટું થઇ બગડી જવાની અણી ઉપર આવવાથી સસ્તું મળતું દહીં, જો મળી શકે તો લેવાની તે મને છુટ આપે છે.

સ : તારો ધર્મ તારી જાતના સંબંધમાં તને શું આજ્ઞા ફરમાવે છે ?

જ : અને તેટલું ઓછામાં ઓછું ખર્ચ રાખવું, સાંકડામાં સાંકડી, હવા અજવાળા વીનાની, ગટરની દુર્ગંધથી બદખો મારતી, માંકડ, મચ્છરચાળી ચોરડીમાં રહેતાં શીખવું, કપડાં અને તેટલાં ઓછામાં ઓછાં વાપરવાં, અને થીંગડાંએના ભારણથી મુજ કપડું છેક જ અદ્રશ્ય થઇ જતાં, નવું થીંગડું ઝીલી ન શકવાથી તે શરીર ઉપર રહી ન શકે ત્યાં સુધી તેનો ઉપયોગ કરવો, તાપમાં, ઠંડીમાં અને વર્ષામાં પગરખાં વીના ચલાવવું અને ત્રણે રૂતમાં થોડું ઘણું ઓઢવા પાથરવાતું મળે તો તેથી સંતોષ માનવો અને ન મળે તો નીભાવી લેવું, એ મારો ધર્મ મહારી જાતની તરફની ફઝમાં મને ઉપદેશ છે.

સ : તારો ધર્મ તારાં કુટુંબના સંબંધમાં તારે કેમ વર્તવું તે વીધે શું આજ્ઞા આપે છે ?

જ : મારાં પત્ની ને અને સંતાનોને તેમની ઇચ્છા મુજબનાં વસ્ત્રાનુસરો મારે ન આપવાં, સોંધાં, બેડોળ, બડાં વસ્ત્રો એમને મારે આપવાં, શીયાળામાં પુરતાં કપડાંને અલાવે ઠંડી સાંમે ટક્કર ઝીલતાં, ચોમાસામાં શરદી સાંમે ટકી રહેતાં અને બહુ બહુ તો ચીંથાંની ગોઢીથી સંતોષ માનતાં મારે શીખવવું, મારાં નાનાં બાળકોને નાગાં રહેવાની ટેવ પાડવી અને, સમાજ ઉપર તેઓ ભારરૂપ થઇ ન પડે માટે બાલપણથી જ લુપ્તું સુકું ખઇ, અર્ધાં ભુખ્યાં રહેવાની અદતને જીવન સાથે જડી લેવાનો ઉપદેશ આપવો. માંદગીમાં કદી પણ દાકતરની મદદ ન લેવી એવું પણ તેવું મને ફરમાન છે.

સ : સમાજને લગતી કથી ફઝ તારો ધર્મ તારે માથે મુકે છે ?

જ : મજુરી કરીને મારે દેશની દોલતમાં વધારો કરવો અને પેટે પાટા બાંધીને જો કંઈ બચાવી શકાતું હોય તો, તે પણ દેશની દોલતના વધારા માટે વાપરવી.

સ : તારાં એ બચાવેલાં નાણાંના સંબંધમાં તારો ધર્મ તને શું ફરવાની આજ્ઞા કરે છે ?

જ : દયાળુ શ્રીમંતોએ ઉઘાડેલી બેંકોમાં સેવીંગ ખાતામાં મારે તે પૈસા મુકી આવવા, જેથી કરીને એ દયાના દેવો તે નાણાં માલીકોને ધીરી શકે. અમને અમારા ધર્મનું એવું ફરમાન છે કે, બચાવેલાં નાણાં અમારે એ રીતે અમારા માલીકોના જ ચરણે સમર્પવાં.

સ : તારો ધર્મ તારી એ બચતનો તને સ્પર્શ ફરવાની પરવાનગી આપે છે ખરો ?

જ : અને ત્યાં સુધી ભાગ્યે જ. ધણી વખત તો અમને શીખવવામાં આવે છે કે, બચતનાં નાણાં વારંવાર ઉપાડવાથી, અમારા

માલીકાની મુસ્કેલી વધે છે. અને પછી એકાદ દીવસ એવો ઉગે છે કે, જ્યારે અમને કહેવામાં આવે છે કે, તમારાં નાણાં તમને હવે મળી શકશે નહીં; કેમકે પેલા ઉધાર માણસો દેશના હીત માટે ઉધોગ કરતા હતા તેમાં તેમને ખોટ આવવાથી, તેમણે નાણાં આપવાનું કામકાજ કાપદેસર રીતે બંધ કર્યું છે.

સ : તારો પ્રભુ કાણ છે ?

જ : મુડી-નાણું.

સ : તેનું અસ્તીત્વ આદીકાળથી છે ?

જ : અમારા વીદ્વાન આચાર્ય, રાજકા-
રુણી અર્થશાસ્ત્રી અમને કહે છે કે, કુનીયાના આરંભથી જ એ પ્રભુ અસ્તીત્વ ધરાવે છે. અત્યંત આરંભે એમનું સ્વરૂપ વામન રૂપી હતું. તે પછી તેમની ગાદી બૃહસ્પતી અને બીજા દેવોથી દીપતી હતી. પરંતુ પાંદરમી સદી અને સોળમી સદીની સંધીની વેળાથી, એ પ્રભુની સત્તા અને કીર્તી વધતાં જ ગયાં છે, અને આજે તો એમની સત્તાની સમસ્ત વીથ ઉપર હાક વાગી રહી છે.

સ : તારો પ્રભુ સર્વ સત્તાધીશ છે ?

જ : હા. તેમની કૃપાથી મનુષ્યને ધારે તેટલાં સુખ વૈભવ મળી શકે છે. જો તેમની દ્રષ્ટી કોઈ પણ મનુષ્ય, કુટુંબ, સમાજ કે દેશ તરફથી ફરી ગઈ, તો તેમને દુઃખની પરંપરામાં ગળડી પડવું પડે છે. એ નગદ-પ્રભુની શક્તિ તેના કદની સાથે સાથે વીકસ પામતી જાય છે. દરરોજ તે નવી નવી છતો મેળવતો જાય છે; અને તેની એ સત્તામાં જેઓ વધારો કરવાનું કામ કરવાનું આહ્વાન પ્રત લે છે, તેને તેનો પુરતા પ્રમાણમાં લાભ આપે છે.

સ : તારા પ્રભુનાં એ માનીતાઓ કાણ છે ?

જ : મુડીવાદીઓ, ઉધોગવાદીઓ, વેપારવાદીઓ અને જમીનદારો.

સ : તારો ભગવાન તને તેનો બદલો કેવી રીતે આપે છે ?

જ : મને, મારી સ્ત્રીને તથા મારાં નાનામાં નાનાં બાળકોને મચ્છુરી માટે કામ આપીને.

સ : ખરેખર, એટલો જ બદલો ?

જ : ના. અમારા પેટમાં કડકડીને ભુખ લાગી હોય તે વખતે સુશૈલીત મકાનોમાંનાં સુખવસ્થીત ઊંટલોનાં કાચનાં બારણાંમાં ડોકીયાં કરીને, અંદરની છતા જોઈને, તેમજ ત્યાં તૈયાર થતી વીવીધ પ્રકારની રસોઈની આવતી સુવાસ લઈને અમારી આંખો અને ઘ્રાણેન્દ્રીય દ્વારા ભુખને છુપાવવામાં તે અમને મદદ કરે છે. પેલાં ભોજનાલયોમાં તૈયાર થતી સુંદર વાતીઓ તો અમે કદી આંખો હોતી નથી અને છાંદગીભર આંખી પણ શકીએ તેમ નથી, કેમકે તે તો પ્રભુના લાડીલાઓને માટે અને તેના મોટા આચર્યોને માટે જોઈતા ચોપણને જ માટે તૈયાર થતી હોય છે. એ પ્રભુની પરમ કૃપાથી કંઠીથી ધ્રુજતા અવ્યયોને ગરમી આપવા, મોટી મોટી કાપડની દુકાનોમાં ગોઠવી રાખેલાં ગરમ વસ્ત્રો, મોંઘા ભાવનાં ગરમ ઓઢણાં, વગેરેને કાચની બારીઓમાંથી જોઈ તેનાં વખાણ કરી શકીએ છીએ. કેમકે એ સાધનો પણ પ્રભુના માનીતાઓને તેમજ આચાર્યોને જ અર્થ નીર્માણ થયેલાં હોય છે. વળી એ પ્રભુ અમને આનંદ મળે તે અર્થે, રાજમાર્ગોમાં ઉભા રહી, અમારી ઝીણી-મંદ આંખો વડે શ્રીમંતો અને જાગીરદારોનાં ટોળાનાં પાતળામાં પાતળાં અને જડામાં જડાં શરીરને, તેમનાં મોઢામુઢાં વાહનોમાં ભપકાસરી રીતે પસાર થતાં જોવાની છુટ આપે છે. પ્રભુના એ લાડીલાઓનાં વાહનોમાં

રંગબેરંગી પોશાક પહેરેલા નોકરોનાં જે પ્રદર્શનો થાય છે, તે પણ અમે લગ્ન લગ્નવાનની પરમ કૃપાને પરીણામે રસ્તાને એકદમ ખુલ્લું ઉભા ઉભા જોવાની સ્વતંત્રતા જોગવી શકીએ છીએ.

સ : એ લગ્નવાનના લાડીલા તારા જ જેવા મનુષ્યો હોય છે ?

જ : ઉદ્યોગવાદીઓ, જમીનદારો અને શ્રીમંતોનાં શરીર તો મારા જેવી જ માટી-માંથી બનેલાં હોય છે, પરંતુ લાખો અને કરોડો મનુષ્યોમાંથી પ્રભુએ તેમને પસંદ કરેલા હોય છે. લગ્નવાન કહે છે : મને પસંદ કરવા માટે અબજો માણસો મથે છે, પરંતુ મારી કૃપાનો લાગી થનાર તો વીર-લાજ હોય છે.

સ : એ કૃપાલાગી બનવા માટે તેઓને શું કરવું પડે છે ?

જ : કંઈ જ નહીં. પોતે સર્વ સત્તાધીશ છે એ સીધું કરવા માટે, જેમણે મહેનત કરીને જે વસ્તુ મેળવી હોતી નથી, તે વસ્તુની તેની ઉપર રેલમહેલ વર્ષાવી દે છે.

સ : ત્યારે શું તારો પ્રભુ અન્યાયી છે ?

જ : મુડી એ જ ન્યાયનો અવતાર છે ; માત્ર એ અવતાર તરફથી અપાતો ન્યાય આપણે સમજી શકીએ નહીં એટલે શુદ્ધ છે. મુડી એ સર્વ સત્તાધીશ છે. જે લોકો તેને કમાય તેની ઉપર જ તે પોતાની કૃપાનાં ફળ વર્ષાવે તો તેની સત્તા નબળી પડી જાય છે, કેમકે તેમ થવાથી એ સર્વવ્યાપી અને સર્વસત્તાધીશ શક્તિને મર્યાદાનાં બંધનનો દોષ લાગુ પડી જાય છે. એટલે જ તે પોતાની શક્તિના પ્રદર્શન માટે જેઓ આગસુ અને ગજવાંકાતર હોય છે, તેવાઓમાંથી જ તે પોતાના કૃપાલાજનો શોધી કાઢે છે.

સ : તારો પ્રભુ તને કંઈ રીતે સમજાવે છે ?

જ : મારું કામ પડાવી લઈ મને આગસુ બનાવીને, બ્યારથી હું આગસુ બનું છું ત્યારથી હું મનુષ્યસમાજમાંથી ન્યાત-બહારીઓ બની બેસું છું. ખોરાક ક્યાંથી લાવવો કે શરીરને વીથાંતી માટે ક્યા સ્થાનમાં લાંબું કરવું તેની પંજી મને ખબર પડતી નથી. તે દહાડેથી મારે અને મારાં સ્વજનોને ભુખે મરવું પડે છે.

સ : તારાં એવાં ક્યા પાપને લીધે લગ્નવાન તને આ જાતની શીક્ષા કરે છે ?

જ : એકે નહીં. મુડીની મરજીમાં આવે તે વખતે એ મને કામ વીનાનો-બેકાર બનાવી મુકે છે.

સ : તારો ધર્મ તને કંઈ પ્રાર્થના કરવાની આજ્ઞા કરમાવે છે ?

જ : શબ્દોથી હું પ્રાર્થના કરતો નથી. મારી પ્રાર્થના તે મારી મજુરી. તે સીવાયની શબ્દોની કે બીજી કશુંપણ જાતની ખાલી પ્રાર્થના કરવા જાઉં, તો તે મારી ખરેખરી પ્રાર્થના-મજુરી-ની આડે આવે છે. અને મારે માટે તો ફળ આપનારી એ માત્ર મજુરીની જ એક પ્રાર્થના છે; કેમકે નગદ-પ્રભુને માત્ર એ એક જ પ્રાર્થના પ્રુશ કરી શકે છે, અને તેમાંથી બચત [Surplus value] ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

સ : એ પ્રાર્થના તું ક્યા સ્થાને કરે છે ?

જ : સર્વ સ્થળે. ખેતરોમાં, ખાણોમાં, કારખાનાંમાં, મીણોમાં, બંધાતાં મકાનોમાં, દરીયામાં કે દરીયાને કાંઠે. અમને પ્રાર્થના કરવાની છુટ આપવામાં આવે ત્યારે માત્ર એક જ શરત હોય છે કે : અમારે તે વખતે અમારી સ્વતંત્રતા, અમારી પ્રતિષ્ઠા, અમારી ધન્ય અને અમારી માનવતા એ સહુને નગદપ્રભુના પવીત્ર ચરણ આગળ ધરી દેવ

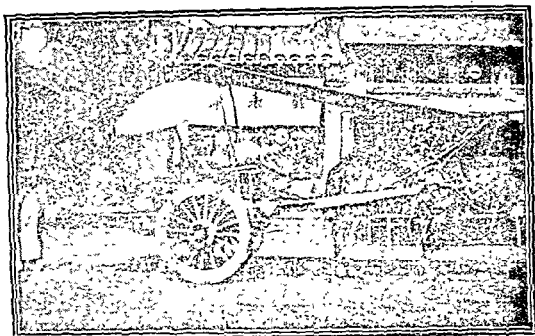
લેખકો; તે સીવાય અમારી પ્રાર્થના બરાબર ફળાશ્રુત થાય નહીં. થંટડીનો અવાજ કે યંત્રની સીસાટી થતાં જ અમારે પ્રાર્થના-સ્થાને પહોંચી જવું લેખકો, અને જ્યાં પ્રાર્થના શરૂ થઈ કે તુરત જ અમારે હાથ અને પગને યંત્રની માફક ગતિ આપ્યાં જ કરવી પડે છે. તે માટે અમારે માંસપેશીઓને તૈયાર કરી, તે માટે તમામ ચેતન ખર્ચી નાખવું પડે છે. એ પ્રાર્થનાસ્થાનમાં અમારે અતી નમ્ર અને સદનશીલ બનીને માલીક તેમજ ઉપરીઓ તરફથી થતાં તમામ અપમાનો અને ગુસ્સાને વેડી લેવાં પડે છે; તેમની કદી ભુલ થાય જ નહીં, હમેશાં તેઓ સાચા અને ન્યાયી જ હોય એમ અમારે સ્વીકારી લેવું પડે છે. જો માલીક અમારો પગાર ઘટાડે અને કામના કલાક વધારે તો અમારે તેની સામે એક અફરે ઉચ્ચારવાનો નહીં, કેમકે તે જ કરે તે વાજબી તેમજ અમારા હિત માટે જ હોય છે. અમારા માલીક જો અમારી સ્ત્રીઓ અને પુત્રીઓ સાથે વધારે પડતી છુટ લે, તો તેથી અમને માન મળે છે એમ અમારે માનવું લેખકો છે. અમારા ઢોઢની બહાર તે માટે કયાંય સુકારે પણ નહીં કાઢતાં, તે માટે અમારું રક્ત જરાએ ઉકળવા નહીં દેતાં, કે માલીકને તે માટે ફટકાવવાનો સ્વપ્નામાં યે કદી વીચાર નહીં કરતાં અમારે એ બધી કસોટીઓને નમે માથે તાબે થવું લેખકો, અમને જ સુકા રોટલા મળે તે ચાવી

ચાવીને કેવળ શુકની મદદથી ગળામાં ઉતારી જવો, અને તે જલદી અંદર ઉતરી જાય તે માટે ગંદા પાણીના ધુંટડા પી જ્યાં લેખકો. અમારા માલીકની અમારી તરફની આ પ્રેકરની વર્તણૂકમાંથી ભુલો શોધવા બેટલી હીંમત કરવાની જો ધૂષ્ટતા કરીએ તો, અમારા માલીક અમારી ઉપર ગુસ્સે થાય, અમને ફાવે તેવા શબ્દો સંભળાવે, પોલીસના દંડા, તુરંગ, બંદુક, તોપ કે ફાંસી એ બધું અમારે માટે ખડું થઈ જાય. માલીકની આજ્ઞા વીરૂદ્ધ બંડબાઝ કરવા માટે અમને તે તુરંગના લોખંડી સળીયા પાછળ પુરી દે, જે કાયદાઓ તેમણે ધડીને અમલમાં મુક્યા હોય તેની વીરૂદ્ધ જરાએ વર્તન કરવા જતાં તેઓ એ બધી રીતે અમને દયાવી, કાયદાનું તેમજ સમાજની સુવ્યવસ્થાનું પાલન કરવા તૈયાર થાય.

સ : મૃત્યુ પછી તમને કંઈ ફળ મળવાની આશા તમે રાખો છો ખરા ?

જ : ઘણી જ મોટી. એ આશાએ તો અમે જીવીએ છીએ. હું મરી જાઉં તો પછી નગદપ્રભુ મને લાંગા થઈને વીથાંતી ભોગવવાની છુટ આપે છે; તે વખતે હું ભુખમરામાંથી, ઠંડી, તાપ અને વર્ષાદની ઝડીઓમાંથી અને એકેકેએક જાતના ભયમાંથી મુક્ત થાઉં છું. મૃત્યુ પછી હું કાયમની શાંતી ભોગવી શકું છું.

સમીતીની બધું અગત્યની સુચનાઓનો ઉદ્દેશ 'નવયુગ' ના એકાદોઅરના અંકમાં થશે. જરૂર તે જોજો.

ઉત્તર ચીનનું ખાસ વાહન

ચીનવાસીઓનું સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ

અનુવાદક :

કપ્રાહીમ હાથ મહમ્મદ મીસ્ત્રી

ચીન એક અતી પ્રાચીન દેશ છે. પ્રાચીન ચીનાઓને પોતાના પ્રાચીન ગૌરવ અને ક્રેડિટના અભીમાનનો એટલો તો નશો ગઈ ગયેલા કે તેમણે સામાજિક વર્તમાન પ્રગતી, ઉત્તરી અને સુધારા પ્રત્યે વ્યવસ્થા નહીં કરી નહોતી. આથી વીદે શીઓએ ધીમે ધીમે ચીનમાં પગપેસારો કર્યો અને છેવટે ત્યાંના વતનીઓને શુક્રામી મનોદશમાં આણી મુક્યા. ચીનાઓ ઉપર જોઈ ધર્મ અને કનકયુક્તિની એટલી તો ઉંડી છાપ પડેલી કે તેઓ ખુબાર લગાડ્યો અને ઝગઝગે મહાનીય અને અસહ્ય લોકોનું કામ સ્વમજતા હતા. છતાં પોતાની જ

શ્રેષ્ઠતાના અને મોટાઈના મીથ્યાભીમાને લીધે મુખ્યત્વે તેમની અવનતી થઈ. એ મીથ્યાભીમાને લીધે ચીનાઓને અંધારો આવી ગયો અને દુનિયામાં શું થઈ રહ્યું છે, તેની તેમને ખબર પણ રહી નહીં.

ઉત્તરી પંછી અવનતી, સુખ પંછી દુઃખ અને પ્રકાશ પંછી અંધકાર એવી રીતે અવનતી પંછી ઉત્તરી થાય છે, તેમ ચીનની બાબતમાં પણ થયું. ચીન શુક્રામી નીંદ્રામાં પેટેનું અને અસ્તિત્વહીન પડેનું હતું. પણ પરદેશીઓની રીતીનીતી અને ચાલ્યાજી જોઈ તેની નીંદ્રાનો ભંગ થયો. આખો આગળથી પરદો ઉંચકાયો અને ચરે કોર

‘પ્રદાનના’ વાદળ ઘેરાતાં હેખાંયાં. ચીનમાં ‘પરીવર્તન થયું’ અને છેવટે ત્યાં પણ ભૂચું-તીની ચીનગારીઓ એકેર ઉડવા લાગી.

‘પરદેશીઓનો પગપેસારો

ઇ. સ. ૧૫૧૭ માં ચીનમાં પહેલીવાર આવનાર પરદેશીઓ પોર્ટુગીઝ હતા. પછી ૧૫૬૮ ની સાલમાં ડચ લોકો આવ્યા. શરૂઆતમાં તે ચીન અને પરદેશીઓ વચ્ચે થોડીકણી લડાઈઓ પણ થઈ હતી; પરંતુ અંતે શાંતી થઈ ગઈ. એ પછી ૧૮ અને ૧૯ મી સદી દરમિયાન ખ્રીસ્ત પરદેશીઓનો ચીનમાં પગપેસારો થયો. ઇ. સ. ૧૭૯૩ માં અંગ્રેજોએ “વ્યાપારી સંગઠન” પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી લોડ્ મેકાટનાને ચીનની શાહી દરબારમાં મોકલ્યા હતા. પરંતુ એ લોડ્ સાઉથ પોતાની મુસાદ પાર પાડવામાં પુરેપુરા કાવ્યા નહોતા. ઇ. સ. ૧૮૧૬ માં ફરી એંગ આશયથી લોડ્ એમ્સ્ટરને મોકલવામાં આવ્યા અને ધીરે ધીરે અંગ્રેજોએ ચીનમાં પોતાનો અડો બતાવવાનું કામ શરૂ કરી દીધું. શરૂઆતથી જ અંગ્રેજો પોતાનું રાજ્ય વીસ્તારવાના સાધન તરીકે વ્યાપાર અને ધર્મપ્રચારનો ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે. ચીનમાં પણ તેઓએ એંગ પ્રેકારની ભાગ ખીલાવી હતી; જેમાં તેઓ અંતે કાવ્યા.

અફીણનો વ્યાપાર

અંગ્રેજોએ જ્યુ કે ચીનમાં અફીણના વ્યાપારથી અધીક આર્થિક લાભ છે. તેમજ હારતમાં પણ, અફીણ ઉપર એકલી દેશ દંડીયા કેપની સીવાય ખ્રીસ્ત કોઈનો પણ અધીકાર નહોતો. એટલે અંગ્રેજોએ ચીનમાં ખુબ અફીણ મોકલાવવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ ચીન સમ્રાટે અફીણથી પોતાની પ્રજાની

શારીરિક અને આર્થિક હાની થતી જોઈ. આ વ્યાપાર બંધ કરાવવાની તેણે કાશીશ કરી. ક્રીન્ટુ અંગ્રેજોને જે વ્યાપારથી અધીક લાભ હતો, તે તેઓ કેમ બંધ કરે? કેટલાક અધીકારીઓએ આ વ્યાપાર સામે સખત પગલાં ભર્યાં હતાં; જેના ફળસ્વરૂપે ઇ. સ. ૧૮૩૯-૪૦ માં પહેલું અફીણ યુદ્ધ થયું. કમતેર ચીનાઓની આ યુદ્ધમાં હાર થઈ અને વીજળના મદનેલીધે અંગ્રેજોને પાણી ચડ્યું, તેઓ ધમધોકાર અફીણનો વ્યાપાર કરવા લાગ્યા. તેથી ચીન સમ્રાટે ખુબ ગુસ્સો ચડ્યો. અફીણનો વ્યાપાર બંધ કરાવવા એણે કરેલી મહેનત ઉપર પાણી ફરી વરસ્યું. છેવટે ૧૮૫૮ માં બીજું અફીણ યુદ્ધ થયું.

આ યુદ્ધમાં ફ્રાન્સે પણ અંગ્રેજોને સહાયતા આપી હતી. કમનસીબ ચીનાઓની બીજી વાર પણ હાર થઈ. એટલું જ નહીં પણ ચીનની હારથી અંગ્રેજોએ કેટલીક વ્યાપારીક સગવડો અને પુરુષા દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. આ બે વાર થયેલી હારને લીધે ચીનને પોતાની નીપજતાનો અનુભવ થયો. ચીનની ઉન્નતીનો સમય પણ આવ્યો નહોતો એટલે કે ઇ પરિવર્તન થયું નહીં.

ચીન અને જાપાન વચ્ચે યુદ્ધ

ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં ચીન અને જાપાન વચ્ચે જંગ જામ્યો. ફુકાગિવરા ચીનને પણ આ યુદ્ધમાં મુઠ્ઠીભર જાપાનીઓએ હારાવ્યા. ચીનની સામે જાપાનની જનસંખ્યા અને જમીન ખંદ થોડી છે. અસખત, આ જંગમાં જાપાનને પણ ઘણું નુકસાન થયું હતું. છતાં આવા મામુલી અને ન્હાના ડુંદૂ ચીન જેવા ૪૦ કરોડની વસ્તી અને પ્રાચીન સભ્યતાવાળા મોટા રાષ્ટ્રને હરાવ્યું, એ કે ઇ ન્હાની-સુની વાત છે?

ચીનમાં પ્રગતીનો સમય

ચીન અને જાપાન વચ્ચે થયેલા યુદ્ધમાં ચીનને ઘણો સખ્ત ફટકો લાગ્યો હતો. આ કારણને લીધે ચીનાઓના જીવન અને વીચારોમાં ફેરફાર થવા લાગ્યા. તેમનામાં સુધારાની ભાવના જાગૃત થઈ. ઇ. સ. ૧૮૯૮ માં ચીનમાં સુધારાનું આંદોલન શરૂ થયું. શીક્ષણ આપવાની નવી પદ્ધતી પ્રહણ કરવામાં આવી. લશ્કર વીગેરેમાં પણ સુધારો થવા લાગ્યો. એટલુંજ નહીં પણ ત્યાંનાં મંદીર અને ધાર્મિક ભવનો પાઠશાળાના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયા. પરંતુ રાજ્યકર્મચારીઓ સુધારાની ચળવળની વીરુદ્ધ હતા. તેઓએ રાજમાતાને પોતાના પક્ષમાં કરી લીધી અને રાજમાતાએ સમ્રાટને પોતાનો શુભામ બનાવી તેણે સુધારના આંદોલનનો જડમુળથી ઉખેડી નાખ્યા. પરંતુ ચીનાઓના અનંતરાત્નમાં નવજીવનનો સંદેશ ક્યારેનોએ સાંભળ્યો હતો.

પરદો ઉઘડાયો

એ વાર ચીન ઉપર ફ્રેન્ચ પામેલા અંગ્રેજો હવે ચીનને 'ચુક્ક' કી'વા ઉંદર સમજાવા લાગ્યા; અને પોતે સીંહ બનતા ગયા. ગમે તેમ પોતાની ઇચ્છાનુસાર વ્યાપાર કરી 'બન બેચુ' કરવા માંડ્યું, તથા પોતાનો અધીકાર અને સ્વાય વધારતા ગયા. ચીનને બીજા વીદેશીઓએ પણ રંજાડવા માંડ્યું. પરંતુ વીદેશીઓના આવા અમાનુષી અત્યાચારથી ચીનના વતનીઓના કાન ખડા થઈ ગયા; અને તેઓ તેમને ધીક્કારની નજરે જોવા લાગ્યા. તેઓએ જાહેર કયું કે વીદેશીઓ અમને કંગાળ બનાવી ચીનમાં પોતાની સમ્પત્તિ, પોતાનો આચાર વીચાર અને આધીપત્ય કાયમ કરવા ઇચ્છે છે. આ કારણને લીધે ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં એક સાધારણ

જંગે સ્વાધીનતાનું રૂપ ધારણ કરી લીધું. આ સમયે ચીનને સઘળા વીદેશીઓની સંયુક્ત શક્તિ સામે મુકાયેલા કરવા પડ્યા હતા. આ વખતે ચીનની ઘણી ખરાબ દશા થઈ હતી; અને આ વીદેશીઓ સામે નીચું જોતું પડ્યું હતું.

આ સમયે ચીનને અસહ્ય દોડર વાગી હતી. રાજમાતાની પણ આંખો આગળથી અચાનકતાનો પરદો ઉઘડાય ગયો. જેવટે ચીનસરકારે આધુનિક પ્રણાલીકાને અપનાવવાની શરૂઆત કરી. ચીનના રાષ્ટ્રપતિ સન યાત સેન જનતાને જાગૃત કરવા, તેમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના ઉત્પન્ન કરવા અને ચીનના સંકટો નવચુવાનોને શીક્ષણ પ્રાપ્તિ અર્થે વીદેશમાં મોકલવાના કાયમી રોકાયેલા હતા. આ પ્રમાણે વીસમી સદીના આરંભ સાથે ચીનમાં નવચુગળો આરંભ થયો. આધુનિક પદ્ધતી પ્રમાણે શીક્ષણ આપવા અનેક સ્કૂલ અને કોલેજો ઉઘાડવામાં આવી હતી. પોલીસ અને લશ્કરમાં પણ સુધારો કરવામાં આવ્યો, અને હજારો ચીના વીદ્યાર્થીઓ જાપાન, જર્મની, ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરીકામાં શીક્ષણ પ્રાપ્તિ માટે મોકલવામાં આવતા હતા.

ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં રૂસ-જાપાનનું યુદ્ધ થયું. આ યુદ્ધમાં આધુનિક પદ્ધતી પ્રમાણે શીક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ જાપાને પોતાનો સ્વદેશ પ્રેમ, સ્વાતંત્ર્યપ્રીયતા, ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સાહ અને પ્રશંસનીય વીરતાનો અદ્ભુત અમતકાર દાખવ્યો અને યુરોપના એક પ્રબળ રાષ્ટ્રને હરાવ્યો. પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રોમાં રૂસનું ગૌરવ, એની મહત્તા કંઈ કમ નહોતી. આવા એક મોટા રાષ્ટ્રને એક બુદ્ધિશાળી પુર્વના દેશે હરાવ્યો. ત્યારે ચીન ઉપર પોતાના પાડોશીના આ વીશ્વ-વીર્યાન વીજયની અસર થયા વીના કેમ રહે?

જાપાનીઓ નવીનતા અને પાશ્ચાત્ય રંગ-દંગને અપનાવવાના લીધે આ યુધ્ધમાં કાવી

ગયા હતા, એમ ચીનાઓએ ધારી લીધું; અને પોતાના દેશમાં યાહોમ સુધારો કરવા મંડી પડ્યા.

ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં જર્મનીથી પાછા આવેલા ચીન સમ્રાટ ચન, વાઇસરોય યુઆનશીકાઇ, ઓહ-ચી-તંગ આદી સુધારાના પ્રખર હીમાયતીઓ હતા. આ લોકોએ ચીનમાં સુધારા-આદિવનની ગતી પંજાબ મેલ જેવી કરી દીધી. રાજકુમારો અને અમીરોને લરકરી તાલીમ આપવાનો હુકમ નીકળ્યો. સૈનીકાની સંખ્યામાં વધારો થયો. આવી રીતે ચીનમાં લરકરનો સારો જમાવ થયો.

કેળવણીમાં સુધારા કરવાનો આરંભ પણ અતી જડપથી થયો. ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં ફક્ત જાપાનમાં ૧૩,૦૦૦ ચીના વીદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા. એ સીવાય ઇંગ્લંડ અને જર્મનીમાં હજારો વીદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરી રહ્યા હતા. એ પછી થોડા સમયમાં પાશ્ચાત્ય પધ્ધતી પ્રમાણે પરીક્ષા લેનાર ૧૭ વીશ્વવીદ્યાલય, અનેક કોલેજો અને અનેક કન્યા પાઠશાળાઓ પણ ઉઘાડવામાં આવી. વ્યાપાર વાણીજ્ય અને કળા-કૌશલ્ય સર્વંધી શીક્ષણ આપવાનો પણ બંધોબસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો.

સામાજિક સુધારા

હુઆ પછી સુખનો સમય આવ્યો આવે છે. ચીનનું પણ તેમ જ બન્યું. ચીનમાં નવયુગનો આરંભ થયો; ઉભતી અને સુધારાનો પવન એરે ફુગવા લાગ્યો. ધીરે ધીરે જુની જડ ધારી પેસેલી માન્યતાનો લોપ થતો ગયો.

જીવનનો સર્વથી મહત્વપુર્ણ કાળ, યુવાવસ્થા છે. આ કારણે લીધે કાઇપણ દેશના

યુવકો તેના પ્રાણ, ઉદ્ધારક, નીર્માતા અને વીધાતા તરીકે ગણવામાં આવે છે. પોતાના યુવાનો પર પ્રત્યેક દેશ, પ્રત્યેક જાતી અને પ્રત્યેક રાષ્ટ્રની નજર હોય છે. પરધીન દેશોમાં તો યુવાનોનું સ્થાન વધારે મહત્વપુર્ણ હોય છે. એટલે કે તેમની આશાના કીલ્લા યુવાનો ઉપર જ ચણાવેલા હોય છે.

ચીન પણ અવનતીના ઉંડી ખાડીમાં જઈ પડ્યું હતું. સ્વાધીન હોવા છતાં પણ પરાધીનતા ભોગવતું હતું. અનેક ખરાબીઓ અને કુરીવાલોનાં પંજામાં સપડાયું હતું. અનેક અસંગત વાતો ત્યાં ફેલાઈ ગઈ હતી. વીદેશીઓના દોરથી કચડાઈ જતું હતું. પરંતુ જ્યારે જાગૃતી યુગનો આરંભ થયો તે વેળા ત્યાં પણ ચીનના યુવાનોએ ખરેખર કમાલ કરી બતાવી. વીદેશોમાં અભ્યાસ કરવા ગયેલા ચીના વીદ્યાર્થીઓને પાશ્ચાત્ય સભ્યતા, વૈજ્ઞાનિક ચમત્કાર અને રીતરીવાજોનો કંઈક ખ્યાલ આવ્યો. તેમના વીચારો, તેમની ભાવનાઓ અને અનેક આચાર-વીચારો આધુનીક રંગમાં રંગાવા લાગ્યાં. પોતાનો દેશ બીજા રાષ્ટ્રોની સરખામણીમાં કેટલો પછાત, અવનત અને દુર્બળ હતો, તેના જ વીચારો તેમના મગજમાં ભમવા લાગ્યા. તેઓએ ચીનનો ઉદ્ધાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી, વીદેશથી અભ્યાસ કરી પાછા ફરેલા ચીના યુવકોએ પોતાના વીચારો અને ભાવોનું પ્રચાર કાર્ય શરૂ કર્યું. પરંતુ ચીનાઓ અતી ગમ્મીર પ્રકૃતિના હોય છે; એટલે કોઈ પણ કાર્ય શરૂ કર્યા પહેલાં તેઓ ખુબ વીચાર કરે છે. પછી ધીરે ધીરે આગળ પગલાં ભરે છે. આ કારણે લીધે આધુનીક સભ્યતાનું પ્રચાર કાર્ય લોકલની ગતીએ આગળ વધ્યું. યુવાનોના સુધારા-આદિવન પ્રત્યે ચીનાઓ સન્માનની દ્રષ્ટીએ જોવા લાગ્યા.

દેશના ખનીજ પદાર્થોના સહક્રિયણ કરવામાં આવ્યો. વૈજ્ઞાનિક સાધનો અને યંત્રોનો વપરાસ પણ આણુ થયો. તાર અને આગ-ગાડીની પણ સગવડ કરવામાં આવી. ચીનની દરીદ્રતા ધીમે ધીમે ઘટી ગઈ. પહેલાં જે લોકોને જે ટંક પણ પુરું ખાવાનું મળતું નહોતું, તેમને ચાર ટંક જેટલું ખાવાનું મળવા લાગ્યું. લોકોના મુખ ઉપર પ્રસન્નતા છવાઈ રહી. આખા દેશમાં આખાદીનું

થતી ગઈ. વાંચી લખી જાણનાર લોકોની જુગ સંખ્યા હતી; એટલે ઘણાખરા ચીનાઓ સાવ નીરક્ષર હતા. સાધારણ વાતચીતમાં વપરાતી ભાષામાં પુસ્તકો અને સમાચારપત્રો પ્રસીદ્ધ થવા લાગ્યાં. દેશના મોટા મોટા શહેરોના વીદ્વાનો સાહિત્યમાં સુધારો કરવાની પ્રવૃત્તિમાં તત્કીન થઈ ગયા. વીદેશી ભાષામાં લખાયેલા સેંકડો પુસ્તકોનું રસમય અનુવાદો થઈ રહ્યા છે. આજો

નાનકીંગમાં બહારવટીઆઓનાં માથાં

વહેમી માન્યતાઓને લીધે ચીનમાં ચોરી કરનારાંઓનાં માથાં કાપીને આ રીતે ખાસ સ્થાનોમાં રાખવામાં આવે તેથી લગવાનું રાજી થાય એમ માનવામાં આવતું.

વાતાવરણ જમ્યું. જે વીદેશીઓ તેમના દેશમાંથી પ્રતિવર્ષ કરોડો રૂપિયા લુંટી ન જતે તો ચીનાઓની સુખસમૃદ્ધિમાં અધીક વધારો થતો.

સાહિત્યમાં સુધારો

ચીનાઓ પોતાની પુરાતન ભાષાને છોડતા નહોતા. આ કારણને લીધે જ તેમની પડતી

ચીનમાં નવું સાહિત્ય દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ નવીન સાહિત્યના આરંભ થયા પછી ચીનનું ભવિષ્ય પણ કલ્યાણમય અને ઉન્નતીશીલ દેખાય છે.

ગયો એ જુનો જમાનો

ચીનમાં ઘર કરી બેઠેલી અંધશ્રદ્ધાઓ, કુરીવાળે અને જુના વીચારોનો લાભ લઈ

અનેકે ઢાંગી ધર્મગુરુઓએ પોતાના અડા
જમાવ્યા હતા; અને આ અંદાજી ચીનાઓ
પોતાની પ્રાચીન સમ્યક્તા અને ધર્મ પ્રત્યે
વક્ષાદાર રહેવાને લીધે મનમાં દુઃખતા હતા.
પોતાના દેશનો નાશ થતો હતો તેની તેમને
લેશ માત્ર પણ ખબર નહોતી. પરંતુ
સ્વતંત્રતાની ધગશને લીધે ત્યાં એવા લોકો
પાકી આવ્યા જેમણે આ દુકાકો ફેડી નાખી
ચીન સમક્ષ અવનતીનો તાદેશ ચીતાર રહ્યો
કર્ધો. ચીનાઓ આશ્ચર્યચકીત થઈ આ દ્રશ્ય
જોઈ રહ્યાં. પોતે ક્યાં ક્યાં હતા તેની
તેમને ખબર પડી. સુધારાની ચક્રવર્ત્ત યાજ્ઞમ
આલવા લાગી અને આજે સદામાટે ગયો
એ જીનો જમાનો.

પચ્ચીસ-ત્રીસ વર્ષ પુર્વેના અને આજના
ચીન વચ્ચે ધણો તફાવત છે. આજે તેજ દેશ
શક્તીશાળી, લબ્ધ, શીદીત અને સુધરેલો છે;
અને કોઈની સામું પોતાનું મસ્તક ઝુકાવવા
તૈયાર નથી; પરંતુ તમાચાનો જન્મ તમા-
આથીજ વાળવા તૈયાર છે. આ છે ચીનની
ન્યુનતા. ચીનના ઇતિહાસમાં પવટો કરાવનાર
વીરાત્માઓ જેમણે પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગ કરી,
પોતાનો પ્રાણ હોમી દઈ, દેશને આબાદ કરવા
જીના રીવાજને જડ મુળથી ઉખેડીને ફાગવી
દીધા, તેમને આ સંઘર્ષ માન ઘટે છે.

વીદેશીઓની શોષણનીતી

વીદેશીઓ ચીન ઉપર પોતાનો પ્રભાવ
વધારતા ગયા. લગ્ન, સુલેહ અને કરારનામાંથી
ચીનને બંદીવાન બનાવતા ગયા. ચીનાઈ
અદાલતમાં કોઈપણ વીદેશીનો મુકદ્દમા ચલા-
વવાની મનાઈ થઈ. અને તેનો મુકદ્દમા વીદે-
શીઓ પોતાની જુદી અદાલતમાં ચલાવતા.
જતાં કોઈ વીદેશી કોઈ ચીનાને કોઈપણ
આરોપસર ચીનાઈ કોર્ટમાં ધસડી જાય અને
જો તેણે મુકદ્દમા આરોપ ખોટો કરે, તો ચીનાઈ

અદાલત તેને દંડે કરી શકે નહીં. આવી રીતે
વીદેશીઓ ચીનને શાંત, દુબળા અને દુબળુ
સમજતા થયા અને જેમ ગમે તેમ ચીનને
ચાઈ કરી જવાના અખતરા અજમાવવા
લાગ્યા. જે દેશથી પોતે માલામાલ થતા ગયા,
તે દેશ ઉપર જરા પણ દયા કરવાનો તેમને
ખ્યાલ સરખોયે ન આવ્યો. અનેક સુધોના
પ્રતાપે ચીન કરજમાં દુબળું ગયું. બ્રિટનને
કરોડો રૂપિયા આપ્યા. છતાં કરજનો ભાર
ચીન ઉપરથી કમી થયા નહીં.

ચીનમાં વીદેશીઓએ અનેક કરખાનું
ઉઘાડ્યાં હતાં તેમાં મુખ્યત્વે ચીના મજદુ-
રોનું કામ કરતા હતા. તેમને ઓછી મજુરી
મળતી હતી એટલુંજ નહીં પણ તેમના ઉપર
અત્યાચાર પણ કરતા હતા. વીદેશીઓ ચીન
સરકારને પોતાનું રમકકું સમજતા હતા.
પરદેશીઓના આ જીલમ, વ્યાપારીક નીતી
અને સુલેહના લીધે ચીનની આર્થિક સ્થિતિ
કંગાળ થઈ. દુનિયાના આ વીદેશી મહા-
પ્રભુઓએ ચીનને ખુબ લુટ્યા, ખુબ કંગાળ
બનાવ્યા અને જોરજબરીથી તેના પાસેથી
અનેક વીશિષ્ઠીકાર પ્રાપ્ત કર્યાં.

રાજનૈતીક પ્રગતી

સુધારા-અદાલતની રાજનૈતીક જીવન
ઉપર પણ અસર થઈ, એ વાતનો ઉપર
ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. ડો. સન્યાતસેને
યુવકોને સંગઠીત કર્યા. વીદેશથી અભ્યાસ
કરી પાછા ફરેલા યુવાનોના હૃદયમાં પોતાના
દેશમાં પ્રગતંત્ર સ્થાપવાની ઉત્કંઠા થઈ.
ચીન-સંરક્ષકની દુબળાતાને લીધે વીદેશીઓ
ચીનાઓ ઉપર જોડુકમી ચલાવી રહ્યા હતા.
એ પણ યુવાનોએ જોયું. યુવાનોએ અસહકા-
રની લડત શરૂ કરી, ચીન સરકાર ઉપર
દબાણ કર્યું, પરંતુ તેમનામાં એટલી તાકાત
ક્યાં હતી કે તેમને ચીનથી ઉભી પુછડીએ

નહાસાડી મુકે? છતાં જવાનીના, નેશચી ઉછળતા યુવક સમાજે મંચુશાંહીનો જડમુળથી નાશ કર્યો, અને પ્રજ્ઞતંત્રની સ્થાપના થઇ. ઇ. સ. ૧૯૧૧ માં કાંતી થઇ, તે સમયે ઉપયુક્ત બનાવ બન્યો હતો.

ચીનના રાજનૈતિક જીવનના ઉદ્ધારક, મજુરોના પ્રેમ-બાત્ર, સ્વતંત્રતાના ઉપાસક, ચીનની રાજ્યકાંતીના નેતા ડા. સન્યાત સેનને પ્રજ્ઞતંત્ર સરકારના પ્રમુખ બનાવવામાં આવ્યા. દક્ષીણ ચીનમાં એમના નામની દંડુબી વાગતી હતી, ત્યારે ઉત્તર ચીનમાં એમનો પ્રભાવ ખીલકુલ નહોતો. ઉત્તર ચીનમાં યુઆનશીકાઇના બહુ પ્રભાવ પડતો હતો. એટલે ઉત્તર અને દક્ષીણ વચ્ચે ત્રુટી પડવાનો સંભવ હતો. ડા. સેન પોતાના કેવળ નામની ખાતર, યદ કે મતઝળ ખાતર પ્રજ્ઞતંત્રનું સભાપતીત્વ સ્વીકાયું નહોતું. ત્યારે યુઆનશીકાઇ અતી મહત્વાકાંક્ષી અને ઉચ્ચાબીલાષી વ્યક્તિ હતી, એ પ્રજ્ઞતંત્રના પ્રધાનપદને શોભાવતો હતો; અને ભવિષ્યમાં રાજ બની પણ બેસે એવું લાગતું હતું. પરંતુ તેનું જીવન લાંબું ન ટક્યું. ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં તેનો આત્મા દેહ છોડી ગયો.

ડા. સેન પ્રજ્ઞતંત્રને ધક્કો નહી પહોંચે એ માટે પોતે રાજીનામું આપ્યું હતું; અને ઉત્તર ને દક્ષીણ યુઆનશીકાઇના એક જ જત્રાલય હેઠળ હતું. પરંતુ એના મૃત્યુ પછી ઉત્તર ચીનમાં અંદર અંદર ક્વેશી ઉપસ્થિત થયા. સેનાપતીઓ વચ્ચે કાટ પડી. અનેક સેનાપતીઓ પોતપોતાનું રાજ્ય સ્થાપીત કરવા મથતા હતા. ત્યારે દક્ષીણ ચીનમાં પ્રજ્ઞતંત્ર કાયમ હતું. વળી પાછા વીદેશીઓએ સેનાપતીઓને લાંબ આપવાની શરૂઆત કરી. કોઇપણ રીતે તેઓ આ સેનાપતીઓનો પીછો છોડવા ઇચ્છતા નહોતા. તેમજ આ સેનાપતીઓ દક્ષીણ તરફની સરકાર પ્રત્યે વીરોધ કરતા રહ્યા.

ઉત્તરના સેનાપતીઓમાં ચાંગ-સો-લીન ધીરે ધીરે પોતાનો અધીકાર વધારતો ગયો.

તેણે ઉત્તરના પ્રદેશો અને મંચુરીઆ પર પોતાનો કબજો કરી લીધો હતો. તેમજ દક્ષીણની રાષ્ટ્રીય સરકારનો એ પક્કો વીરોધી હતો. તે વેળા દક્ષીણની રાષ્ટ્રીય સરકાર પણ કંઈ સુનસુન બની બેઠી નહોતી; બલકે તેને બે તરફ લડવું પડતું હતું. એક તરફ આ વીદેશીઓનો મુકાબલો કરવો પડતો હતો. અને બીજા બાજુ ઉત્તરના આ બધાંયે દેશદ્રોહીઓને પોતાને તાબે કરી, સમસ્ત ચીનમાં એક જ પ્રજ્ઞતંત્ર સરકારનો રાષ્ટ્રીય ધ્વજ ફરકાવવો હતો.

વીદેશીઓનો એવો ખ્યાલ હતો કે મંચુ રાજાઓની જેમ રાષ્ટ્રીય સરકારને પણ તેઓ પુકે મારી ઉગ્રાવી દેશે. આ કારણથી ઇંગ્લેન્ડ, જર્મની, ઇટાલી, જાપાન આદી દેશોની સેનાઓ ચીન આવી પહોંચી, તોપ આદી નાશકારક યંત્રોની ધાક બતાવવામાં આવી. પરંતુ ચીનની રાષ્ટ્રીય સરકાર આવી ધમકીઓથી દબાઇ જાય એવી ક્યાં હોતી (!).

પુખ્તીની વાત તો એ છે કે દક્ષીણ સરકારપક્ષનો પ્રત્યેક માનવી સ્વતંત્રતાના નામ ઉપર પોતાનો પ્રાણ પણ હોમી દેવા તૈયાર હતો. રાષ્ટ્રીય સરકારની આ બહાદુરી, નેશ અને હીમતને જોઈને વીદેશીઓમાં ખાસ કરીને અંગ્રેજોની પણ આગળ વધવાની હીમત થઇ નહી; એટલે બીજા વીદેશી રાષ્ટ્રો મુકાબલો કરવા કેમ હામ બીડી શકે?

વીદેશીઓને મુકાબલા પછી તેઓ ઉત્તર તરફ જ્યાં આ સમયે દક્ષીણ તરફના ચીનાઓમાં ચોવડી શકતી અને ઉત્સાહ આવી ગયો હતો. તેઓ ઉત્તરના એક એક સેનાપતી સાથે લડી તેને વશ કરતા ગયા. કેટલાક સેનાપતીઓએ પોતાની મેળે તેમનો સાથ આપ્યો, પરંતુ ચાંગ-સો-લીન જેવટ સુધી અડગ રહ્યા. પરંતુ ગયા વધે તેને કલ કરવામાં આવ્યો, અને તેના મરણ પછી તત્કાળ જ દેશદ્રોહનો અંત આવી ગયો. સમસ્ત ચીનમાં એક્યતા થઇ. આ પ્રમાણે ચીન સ્વાધીનતા મેળવવા ભાગ્યશાળી નીવડ્યું. આજે ત્યાં સ્વાધીનતાનો સુખ પોતાના સુન્દરી કીરણો પાથરી રહ્યા છે; અને દીન પરદીન સુધારાવધારા થતા જાય છે.

આજ

મંગલ ઘડીયા આજ છે, ચરહરતાં નીશાન :
કાલ ઉડેલે કાપડો સ્વતંત્રતાનાં ગાન ;
આજ નરનારીયો ગાન મંગળ કરે,
પીથની દશેદીશ ચેતનાને ભરે ;
આજ સુતેલ જે કાળ પડખું કરે,
ભલે ચગદાઇ જન જે હારે મરે.

એ નેવેઘ અમ પાપનું, લેવા કાલનો યોલ :
જગત બેઠને લાખશે એ નેવેઘ અણુભોલ ;
આજ ઇતીહાસ અમ આંગણે આવીયો,
શાહી સુવણની સાથમાં લાવીયો :
યાચના એ કરે સંતના બાળકો !
આજ પાડો પટે કનકના અક્ષરો.

આજ ન હોય સુવણના અક્ષર તુજ પરમાંય :
છાતી ચીરી લોહીના વેણે વેણે લખાય ;
નથી સંદેશ આ મુક્તે આપવા,
કે નથી બંધીરને કાંઈ સંભળાવવા ;
ભાવીના કણમાં પાક આ રેડશું,
જગતની દશ દીશે મંત્ર એ હુકશું.

ધટમાં ઘોડાં ચનગને આતમ દેતો ડંખ :
અધઘડીયે આરામ ના બંધન-મુક્તી ઝંખ ;
આજ મુક્તી તણી મળી અમુલી પણ ;
આજ ના ચાલશે જાલીમીના છળ :
આજ તો નીતર્યાં જગત ડોળાં નીરો,
મુક્તી પારસ હવે ઝડપશે પીરનરો.

પ્રાણલાહ મ. મહેતા

સાધપ્રસવાસીઓને
આપેલા વચનનો ખી
ટીશ કામદાર સરકારે
કરેલો ભંગ : સાધ
પ્રસવાસીઓની સ્વા
ધીનતા માટેની લડત
નો કરુણુ છતીહાસ.

સદીઓથી પરાધીનતાની જાંજીરોમાં જકડાયેલા સાધપ્રસની સ્વાતંત્ર્યભૂખ

લેખક

રમણીક વી. મહેતા

૧૯૭૮ ના ૩ શો-ટકીશ વીગ્રહને અંતે,
સાધપ્રસનો ટાપુ, ખીટીશ સામ્રાજ્યવાદના
સકંજમાં આવ્યો. પણ પરાધીનતાની ખેડીઓ
સાધપ્રસની પ્રગળે સાલવા લાગી અને તેની
સાથે જ સામ્રાજ્યવાદના સીતમ સામે તે
પ્રગળે સ્વતંત્રતાનાં મંડાણ માંડ્યાં.

ભુમધ્યસમુદ્રમાં આવેલા ટાપુઓમાં આ
ટાપુ સૌથી મોટા વીસ્તારવાળો છે ઉત્તરે
એશિયામાધનિરતા કાનારાથી લગભગ ૬૦
માઇલ અને પુર્વે સીરીયાની સીમાથી લગ-
ભગ ૪૦ માઇલ દુર આવેલો આ ટાપુ
વીગ્રહના સમયમાં મુએઝની નહેરુનું સંરક્ષણ
કરવામાં પણ બહુ ઉપયોગી થઇ શકે તેમ
નથી, તેમ જ ઇંગ્લેન્ડ અને હીંદુસ્તાન
વચ્ચેના વહેવારમાં પણ તે એક મુખ્ય મથક
થઇ પડે તેમ પણ આ ટાપુની ભુગોળ
જોતાં જણાવું નથી.

આ ટાપુનું ક્ષેત્રફળ ૩,૫૮૪ ચોરસ માઇલ
છે અને વસ્તી (૧૯૨૧ ના વસ્તીપત્રક
અમાણે) ૩૧૦,૭૧૫ માણસોની છે જેમાં
લગભગ ૮૦ ટકા જેટલો ભાગ ગ્રીક લોકોનો
છે અને બાકીની વસ્તી મુસલમાનોની છે.

આ ખેતી પ્રધાન પ્રદેશ અનાજ સીવાય,
દાર, તેલી પદાર્થો, રેશમ, ઊન વીગેરેની
નીકાસ કરે છે. તંબાકુ અને કપાસનું પણ
તેમાં સાધારણ વાવેતર થાય છે પણ ખીટીશ

અમલ હેઠળ તેનો વીકાસ થતો નથી. જો કે
આ પ્રદેશ તેના કુદરતી સૌંદર્ય અને રસા-
ળતા માટે વખણાતો હતો છતાં પહેલાં તે
વેનેસ્યન સત્તા હેઠળ હોવાથી તેની સુારી
રીતે ખીલવણી થઇ નહીં અને આજે ખીટીશ
અમલ હેઠળ પણ સાધપ્રસના કમનસીબ
ભાવીમાં કંઈપણ મહત્વનો સુધારો થયો નથી.

વેદનામય ભુતકાળ

સાધપ્રસનો ભુતકાળનો છતીહાસ ઘણો
ઝંખો છે છતાં એટલું તો નક્કી છે કે,
ઘણાં વર્ષો અગાઉ, તેની આસપાસમાં વસ્તી
શીનીકસ પ્રગળે આ રસાળ પ્રદેશમાં પહેલાં
વસવાટ કરેલો. પણ કયા સમયમાં આ
શીનીકસ પ્રગળે ત્યાં સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં એ
ચોક્કસ જણાવું નથી. આવી જ રીતે કયા
સમયે ગ્રીક પ્રગળે પણ એ પ્રદેશના
ભાગોમાં વસવાટ કર્યો તે સંબંધીનો છતી-
હાસ પણ અનીશ્વીત છે. ધીરે ધીરે ગ્રીક
પ્રગળે રાજદારી સત્તા હસ્તમાં લીધી હતી
તેનાં કારણો ઘણાં મળે છે. તેમ જ ઇ. સ.
પુર્વે ૬ સૈકા પહેલાં ઇજીપ્તના રાજા એમા-
સીસે સાધપ્રસની ગ્રીક તેમ જ શીનીકસ પ્રગળ
ઉપર વીજ્ય મેળવી સાધપ્રસ છતી લીધો
હતો એ બનાવ પણ એ દેશના છતીહાસના
પાને મોંઘાયેલો મળી આવે છે. પણ આ
પ્રદેશ ઇજીપ્તના અમલ હેઠળ વધુ વખત ટકી

સત્તાનાં સૂત્રો હાથમાં લીધા પછી, બ્રિટનના
કામદારપક્ષ તેણે કચડાતી પ્રજાને ભૂતકાળમાં
આપેલાં તમામ વચનોના ઇનકાર કરે છે.

રહ્યા નહીં અને છેવટે તે ધરાની સામ્રાજ્યના
શાસન હેઠળ ગયો.

ઇ. સ. પુર્વે પાંચમા સૈકામાં ન્યારે
આયોનીયન લોકોએ બળવા કર્યો ત્યારે
સાધપ્રસની પ્રજા પણ એ બળવામાં ભેગાં
હતી, પરંતુ તે બનાવને એક વર્ષ પછી
નહીં વીત્યું હશે એટલામાં તે પાછી તે પ્રજા
ધરાની સામ્રાજ્યની પરાધીનતામાં જકડાઈ.

પણ ઇસસના વીત્રહમાં ન્યારે એલેક્ઝાન્ડરે
દેનીસીયા તરફ વધવા માંડ્યું ત્યારે
સાધપ્રસનાં શહેરો એના હાથમાં આવ્યાં.
એલેક્ઝાન્ડરના મૃત્યુ પછી એ ફરી પાછો
ઇજીપ્તના તાબામાં ગયો. આમ સાધપ્રસ
ગ્રીકોના હાથમાંથી ધરાનીઓના હાથમાં અને
તેમના હાથમાંથી ઇજીપ્તવાસીઓના હાથમાં
ગેલાં ખાતો હતો. આ વીત્રહોનો લાભ લઈ
રોમન સત્તાએ તેની ઉપર આક્રમણ કર્યું
અને તેને કબજે કર્યો.

સાધપ્રસ ન્યારે રોમન સત્તા હેઠળ હતો
ત્યારે એકે અતી મહત્વનો પ્રસંગ બન્યો
હતો. યાહૂદી લોકો જેમણે એ પ્રદેશમાં ધણી
મોટી સંખ્યામાં વસનાટ કર્યો હતો, તેમણે
ત્યાં બળનો જગાડ્યો. ઇસ્તીસનના બીજા
સૈકાની શરૂઆતનો આ સમય હતો, આ
બળવામાં લગભગ બે લાખ જેટલા માનવ-
જીવોની આહુતી અપાઈ હતી. સેંટયોથે
દાખલ કરેલા ખ્રીસ્તી ધર્મ આ પ્રદેશમાં
પછી વીકાસ પામતો ગયો.

રોમન સામ્રાજ્યના ભાગલા પડ્યા પછી,
સાધપ્રસ વળી પુર્વના આઇઝેન્ટાઇન સમ્રા-

ટોના હાથમાં ગયો અને લગભગ સાત સૈકા
સુધી એ આઇઝેન્ટાઇન સમ્રાટોના શાસન
હેઠળ જ રહ્યો. ઇ. સ. ૬૪૬ ના વર્ષમાં,
તુર્કિસ્થાનની સરેલરી હેઠળ, આરબોએ, આ
પ્રદેશ પર આક્રમણ કરી, છતી લીધા અને
સાધપ્રસના મુખ્ય શહેર સાલેમીસનો નાશ
કર્યો. પણ આરબોના હાથમાં તે વધુ વખત
ટકી રહ્યો નહીં. અને ૧૨ મી સદીના
અંતે તે ઇંગ્લાડના રાજા રીચાર્ડ પહેલાના
હાથમાં ગયો અને જેરુસાલેમન નામના
(Titular) રાજા ગાઇડી લ્યુસીબનના
અધીકારમાં સોંપાયો.

આ સમય પછી ત્રણ સૈકા સુધી લ્યુસી-
બનના વંશજોએ આ પ્રદેશ ઉપર શાસન
કર્યું અને ૧૪૮૭ માં તે વેનેસ્યન સત્તા
હેઠળ જઈ પડ્યું. ૧૫૭૦ માં ટર્કીના
સુલ્તાન સલીમ બીજાએ ૬૦,૦૦૦ માણ-
સોના લશ્કર સાથે સાધપ્રસના પ્રદેશને ઘેરો
ધાલ્યો અને ૪૫ દીવસના સતત વીત્રહ
પછી, મુખ્ય શહેર નીકાસીયા તુર્કોના
હાથમાં ગયું અને લગભગ ૨૦,૦૦૦ માણ-
સોની તે વખતે કતલ થઈ. ફક્ત ફેમેગોસ્ટાએ
તુર્કો લશ્કર સામે બહાદુરીથી ટક્કર ઝીલી
પણ આખરે તે પ્રાંત પણ પડ્યો. એ
પછી ષ્રેઝેટીનોના ગવર્નરને ફાંસીએ લટ-
કાવવામાં આવ્યો અને તે પછી સાધપ્ર-
સનો સમસ્ત પ્રદેશ તુર્કોના હાથમાં ગયો. તે
પછી ૧૭૬૪ અને ૧૮૨૩ માં બે વખત
ત્યાં ગ્રીક પ્રજાએ બળવા જગાડેલા પણ તેને
સખત રીતે દબાવી દેવામાં આવ્યા હતા.

આમ સાધપ્રસન્નો ઓગણીસમીસદી મુધીનો આખો એ ઇતીહાસ વીચરોની પરંપરાથી ભરપુર છે. તુર્કોના ત્રણ સીકાના સત્તા શાસન પછી, ૧૮૭૮ ના રો-ટકીશ વીચરને અંતે આખરે સાનરેટકોની સંધીમાં તુર્કસ્થાનને આરમેનીયાના પ્રદેશનો એક મોટો ભાગ રૂશીયાને આપવા પડ્યો. તેમ જ વધુ પ્રદેશના નુકશાનમાંથી બચવા માટે, તુર્કોએ ગ્રેટ-બ્રીટન સાથે પણ કરાર કર્યો. જેમાં જરૂર પડે તો તુર્કસ્થાનના ઓશીયાઇ પ્રદેશની સહીસલામતી લશ્કરીબળથી જાળવવાની ગ્રેટ-બ્રીટને ખાતરી આપી. આ કરારના બદલામાં તુર્કસ્થાનના સુસ્તાને ગ્રેટબ્રીટનને સાધપ્રસન્ના પ્રદેશનો વહીવટ સોંપ્યો.

સ્વરાજ્યની ભાવનાનો ઉદય

આમ એક તરફથી બ્રીટીશોનો વહીવટ સાધપ્રસમાં શરૂ થયો અને બીજી બાજુએ ૮૦ ટકા જેટલી સાધપ્રસન્ની ગ્રીક પ્રજાએ પણ સ્વરાજ માટે દબાણ શરૂ કર્યું આપ્યું. તેમને શાંત કરવા માટે ૧૮૮૨ માં હાઇ કમીશનરને મદદ કરવા માટે ૬ અમલદારો અને ૧૨ બીન અમલદારોની એક ધારાસભા રચવામાં આવી અને લઘુમતી વાળી મુસ્લીમ કોમને કોમી પ્રતીતીધીત્વનો હક અપાયો. એટલે મુસ્લીમ કોમ તરફથી ત્રણ અને બીન મુસ્લીમ કોમ તરફથી નવ સભ્યોની ચુંટણી થઈ.

છેલ્લી યુરોપીય યાદવીમાં બ્યારે તુર્કસ્થાન મીંગાજ્યો સામે વીચરમાં ઉતર્યો ત્યારે ગ્રેટબ્રીટને તે તકનો લાભ લઈને સાધપ્રસને બ્રીટીશ સામ્રાજ્યની સાથે જોડી દીધો. પછી તો લગાઇએ ઉગ્ર રૂપ લીધું અને તેથી જ ગ્રીસ મીંગાજ્યો સાથે જોડાય તો તેને સાધપ્રસનો પ્રદેશ આપવાની લાલચ બ્રીટને ૧૯૧૫ ની સાલમાં આપી. પણ બીજે જ વર્ષે ગ્રેટ-

બ્રીટને ગ્રીસને આપેલું વચન પાછું ખેંચી લીધું અને ક્રાંસને સંમતી વગર એ પ્રદેશ ગ્રીકોને નહીં આપવાનું તેણે ક્રાંસને નવું વચન આપ્યું. પરંતુ વળી વીચરના અંતે ગ્રીક પ્રજાને આપેલા વચનનો ભંગ કરવાનું મુશ્કેલ જણાતાં વેસ્ટના બુદ્ધિગર લોકો જોયો તેની સ્વાભાવીક ચતુરાઈથી ગ્રીસના સર-મુખત્યાર મોન્સ્યેર વેનીઝોલાસને ગ્રેસ અને સ્મર્નામાં સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની લાલચ આપી, ગ્રીકોને શાંત-પાડ્યા.

પણ ગ્રીક પ્રજાની સત્તા વધારવાની યોજનાને એંગોરાની તુર્ક સત્તાએ જમીનદોસ્ત કરી નાખી. ગાઝી મુસ્તફા કમાલ પાશાએ એનેટોલીયામાંથી ગ્રીક લશ્કરને હરાવી પાછું કાઢ્યું અને ગ્રેસ તેમજ સ્મર્ના મેળવવાના ગ્રીકોના પ્રયાસને નીબૂળ બતાવ્યા ઉપરાંત સાધપ્રસ મેળવવાની તક પણ તેમણે ખોઈ. આમ બંને બાજુથી ગ્રીકોને નીરાશા મળી.

છેક ૧૯૨૫માં સધપ્રસ ટાપુને સંસ્થાનનો દરજ્જો મળ્યો. અને ત્યારે ત્રણ અમલદારી અને ત્રણ બીન અમલદારી સભ્યોની બનેલી એક કારોબારી કાઉન્સીલ, જનરલને સહાય-કારી થઈ પડે તે માટે સ્થાપવામાં આવી. ધારાસભામાં તેના કુલ ૨૪માંથી ૧૫ સભ્યોની પ્રજા તરફથી વરણી થઈ જેમાં ત્રણ મુસ્લીમ અને બાર બીન-મુસ્લીમ સભ્યો હતા.

આમ જો કે સાધપ્રસવાસીઓને કારોબારી કાઉન્સીલમાં બીન અમલદારી સભ્યોને પહેલી જ વખત જગ્યા મળી પણ બીજી બાજુ ધારાસભામાં અમલદારી સભ્યોનું જોર વધ્યું.

ગ્રીક પ્રજાને શાંત પાડવા માટે, મુસ્લીમ પ્રતીતીધીત્વને ૨૫ ટકા ઉપરથી ઘટાડીને ૨૦ ટકા કરવામાં આવ્યું. પણ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાને આકુળ બ્યાકુળ બનેલા ગ્રીકોનો સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ આટલેથી અટકી પડે તેમ નહોતો.

કામદાર વઝીરનો સામ્રાજ્યવાદ

એટલે છેવટે ગયા વર્ષના જુલાઈ માસમાં તેમણે શ્રીટનના સંસ્થાન ખાતાના વઝીરને એક યાદી મોકલાવીને સાધપ્રસને એકદમ ગ્રેટબ્રીટનથી છુટું પાડવાની માગણી કરી, અને એ માગણી મંજૂર રખાવવા માટે સંસ્થાન ખાતાના વઝીરને મળવા એક પ્રતીનીધીમંડળ લઈને પણ ગયું. એમને સંસ્થાન ખાતાના વઝીરે જે જવાબ આપ્યો તે 'સાધપ્રસ ગ્રેટેટ'ના ૧૯૨૯ ના ડિસેમ્બરની ૧૩ મી તારીખના અંકમાં છપાયે છે. તેમાં સાધપ્રસને સામ્રાજ્યવાદના સંકેતમાંથી છુટું પાડવાની માગણી નામંજૂર કરવામાં આવ્યાનું કહેવાયું; એટલું જ નહીં પણ સાધપ્રસમાં જવાબદાર રાજતંત્ર સ્થાપવાની માગણી સામે પણ સણસણતો જવાબ મળ્યો કે, સાધપ્રસમાં નગ્દીકતા ભવીષ્યમાં પણ જવાબદાર રાજતંત્ર સ્થાપી શકાશે નહીં કારણકે હજુ તેના એટલા વીકાસ થયો નથી." ઉપરાંત પ્રતીનીધીમંડળને એવી ભલામણ કરવામાં આવી કે, સાધપ્રસની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા માટે ભારે પગારના બીજન વધુ અંગ્રેજ અમલદારો રોકી તે રીતે એ સ્વતંત્રતા વાંચુઓને મદદ કરવામાં આવશે. એટલે ગ્રીકોને તો આ દાગળા ઉપર ઝમ જેવું થયું.

કામદાર સરકારનો નનો!

સંસ્થાન ખાતાના શ્રીટીશ વઝીર તરફથી મળેલા આવા ઉગાઉ જગત સામે ગ્રીક પ્રજાએ સખ્ત વીરોધ કર્યો. અને સાધપ્રસના પ્રતીનીધી મંડળના જે મંત્રી મી. એન. રે-સાધકસ લઈને ગયા હતા તેમણે એ ઉગાઉ જવાબનો વળતો જવાબ વાગતાં જણાવ્યું કે: "આપના આવા ખુલાસાથી સાધપ્રસની પ્રજા કદી પણ હીંમત હારશે નહીં પણ

ઉલટી સ્વતંત્રતાની જ્વાળા તેના હૃદયમાં વધારે ભસુકશે." ૧૯૧૯ માં કામદારોની અને સમાજવાદીઓની પરીપદમાં રાસે મેક-ડોનાલ્ડે જે વચનાં ઉચાર્યાં હતાં તેનો ઉલ્લેખ કરીને તેણે વધુમાં જણાવ્યું કે: "દશ વર્ષ પહેલાં જે કામદારપક્ષે સાધપ્રસ માટે શુભ ઇચ્છાઓ દર્શાવી હતી તે જ પક્ષના એક પ્રતીનીધીએ સત્તામાં આવ્યા પછી સાધપ્રસને મુક્ત કરવાના પ્રયાસને તીવ્રરૂઠી કાઢ્યો છે." અને છેલ્લે શ્રીટનને પડકાર આપતાં તેણે જણાવ્યું કે: "જ્યાં સુધી ગ્રીકપ્રજા આ પૃથ્વીના પટ ઉપર અસ્તીત્વ ધરાવે છે ત્યાં સુધી તેની રાજદ્વારી આકાંક્ષાઓ કદી પણ ક્યમગ્ય જશે નહીં."

સાધપ્રસ સરકારને, ગ્રેટબ્રીટનને ૯૨,૦૦૦ પૌંડ વાર્ષિક રકમ ખર્ચણી તરીકે આપવા પડે છે. આ પ્રશ્ન ઘણો ગંભીર છે. કારણ કે એની ઉપર સાધપ્રસના પ્રદેશના આર્થિક પ્રશ્નોનું નીરાકરણ અવંકળે છે. સાધપ્રસના ટાપુમાં સારાં બંદરો નથી તેમજ નહેરોનાં પુરતાં સાધનોના અને સંગીન ઔદ્યોગિક યોજનાના અભાવને લઈને તેને ઘણું ખમવું પડે છે. સંસ્થાનખાતાના વઝીરે વાર્ષિક ખર્ચણીને યોગ્ય ગણે છે કારણ કે આ રકમ ૧૮૫૫ માં લીધેલી તુકીની લોનનું વ્યાજ આપવામાં વપરાય છે. તે જણાવે છે કે: સાધપ્રસ એ હારેલી પ્રજા પાસેથી મળેલા પ્રદેશ છે અને તેથી તુકીના રાષ્ટ્રીય દેવામાં તેને ભાગે આવેલા હીરસા માટે તે જવાબદાર છે. ગ્રીક પ્રજા જણાવે છે કે સાધપ્રસ એ ખાલસા થયેલા પ્રદેશ હોવાથી ગ્રેટબ્રીટને તેના સામાન્ય અંદાજ પત્રમાંથી એ રકમ આંપતી જોઈએ.

૧૯૧૪ પછી ૨૦ લાખ પૌંડની એક રકમ સાધપ્રસની તીજરીમાંથી લેવામાં આવી હતી. ૭૧૩, ૭૫૩ પૌંડની નજીની વાર્ષિક આવ-

ક્રમાંથી આવી મોટી રકમ અને દરેક વર્ષે આપવામાં આવતી હર,૦૦૦ પૌંડની રકમ સાધપ્રસન્ની પ્રબળને ભારે પડે એ સ્વાભાવીક છે. સામ્રાજ્યવાદની શોષણકીયા હેઠળ આ કારણને લઈને સાધપ્રસન્ના પ્રદેશમાં ઔદ્યોગીક વૃદ્ધિ ન થાય એમાં નવાઈ નથી.

ત્યારે ગ્રીક પ્રબળે સાધપ્રસન્ની વર્તમાન પરીસ્થિતીમાં તપાસ કરવા માટે એક શાહી કમીશન નીમવાની માગણી કરી ત્યારે પણ સંસ્થાનખાતાના કામદાર વઝીરે ઉદ્ઘાટક ભર્યા જગ્યામાં જણાવ્યું હતું કે : “એ પ્રદેશનો વીકસ, ધારાસભામાં રહેલા ખીન અમલદારી સભ્યોની બહુમતી અને ઇંગ્લીશ અમલદારોને મળતા નીચાં પગારને લઈને અવરોધાય છે.” આનો અર્થ, સામ્રાજ્યવાદીઓની દ્રષ્ટીએ એટલો જ કે, સાધપ્રસન્ની રાજવાદી પ્રબળે સન’દી નોકરોના પગારમાં વધારો થાય તેનો વીરોધ કરવો નહીં, પછી તેમની ગમે તે વલ્લે થાય. અત્યારે કુલ મહેસુલના ૪૭ ટકા જેટલી રકમ આ અંગ્રેજ સન’દી નોકરો ખાય છે, છતાં પણ તેટલો પગાર આ સામ્રાજ્યવાદીઓને ઓછો પડે છે!

મહુર સરકારની દ્રષ્ટીએ, સાધપ્રસન્ની સ્વતંત્રતાની વાત એ ખાલી હવામાં ફીક્સા બાંધવા જેવી છે. જગ્યાબંધાર સંસ્થાનકની કે એવી કોઈ વાત કરવી એ એ સામ્રાજ્યના કહેવાતા દ્રુષ્ટીઓની નજરમાં વંખત ગુમાવવા જેવું છે. શાશ્વત કાળસુધી સાધપ્રસન્ની શીટીશ સામ્રાજ્યવાદના શાસન હેઠળ રહે તેની આ આશંકા છે.

એકેએક બંધારણીય અને કાયદેસરનાં શાંત સાધનો સાધપ્રસન્ની પ્રબળ અજમાવી રહી છે. તેમ છતાં પણ તેની ઉપર સામ્રાજ્યવાદનો લોખંડી પંજો જેવો ને તેવો કાયમ રાખવાની યુક્તિ અત્યારે તો અજમાવી રહેવામાં આવે છે. કામદાર પક્ષ પણ ખીજ બન્ને પક્ષો જેટલો જ સામ્રાજ્યવાદી છે: તે આથી સીધ્ધ થાય છે. પરંતુ એથી સાધપ્રસન્નાસ નીરાશ થવાને બદલે, પોતાની સ્વતંત્રતા માટેની લડત બેવડા ભેરથી ચાલુ રાખવાના જ છે.

હીંદમાં પણ અત્યારે ખીજું શું થઈ રહ્યું છે ?

મુસાફર : અહીં કોઈ મોટા માણસનો જન્મ થયેલો ખરો ?

વૃદ્ધ પુરુષ : ના લાઇ મને અહીં ઘણાં વર્ષો થઈ ગયાં પણ બાળકો સીવાય અહીં ખીજા કોઈ મોટા માણસનો જન્મ થયો નથી જાણ્યો.

* * *

પત્ની : આવીજ એક અજવાળી રાત્રીએ આપણાં લમ થયાં હતાં, નહીં ?

પત્ની : હા. એં દુર્ભાગી રાત હતી.

એક મીત્ર : આજકાલ બે પાસાં સરખાં કરવાં મુશ્કેલ છે.

ખીજો મીત્ર : બરાબર. અને મથીને તેમ કરવા જતા હોઈએ, ત્યાં એકાદ મુખોં મહેમાન વચ્ચે આવી જાય છે અને તે પાસાંને લાંબાંદુકાં કરી દે છે.

* * *

“બહેન મારા વરને બહાર એકલા રખડતાં અટકાવવા હું શું કરું ?”

“તું એની સાથે જા.”

દુધ

: લેખક :

કાન્તિલાલ મુળચંદ પારેખ

દુધ કોને માટે જરૂરીયાતની વસ્તુ નથી? દુધ બાળક તેમ જ વૃદ્ધને, ગરીબ તેમ જ તબીબને, સામાન્ય તેમ જ માંદાને માટે જરૂરી વસ્તુ છે. તેમ જતાં દુધ તરફની આપણી બેદરકારી અનહદ છે. મનુષ્યના ખોરાકને માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ, ખીન જોખમી અને તરત પાચન થાય તેવી વસ્તુ દુધ છે. પરંતુ આપણે તે દુધને ઝેર કરીને વાપરીએ છીએ તેમ કહીએ તો તે અતીશયોકતી નથી. મોટાં શહેરનું દુધ એટલે જંતુઓ (Bacteria)થી ભરેલ સફેદ પાણી! મોટાં શહેરોમાં દુધ આસ-પાસના ગામડાંઓમાંથી અથવા તો પરાઓ-માંથી આવે છે. આ દુધ ગમે તે વખતે

માનવજીવનમાં ખોરાક તરીકે દુધનું સ્થાન અગત્યનું તેટલું જ અનિવાર્ય છે. એવી જીવનની જરૂરીયાતની મુખ્ય વસ્તુ તરફ આપણે ભયંકર બેદરકારી બતાવી મૂકીને કેમ નોતરીએ છીએ તે જાણવા જેવું છે. પ્રસ્તુત લેખના લેખક એ વીષયમાં ખાસ રસ લે છે : તેમનો ઉપયોગી લેખ વાંચકને ધણું નવું નવું જાણવાનો ખોરાક પુરો પાડે છે.

દોહણું હોય છે, અને શહેરમાં લોકોના ઉપયોગ માટે આવે તે પહેલાં તો તેને દોહાને કેટલાય કલાક પસાર થઈ ગયા હોય છે.

વારસી દુધ: જંતુની ખાણ

દુધ એ જંતુઓને ઉછરવા માટે સૌથી સરસ ક્ષેત્ર છે. દુધ દોહવાય ને વેચવા માટે મોટાં શહેરોમાં આવે તેટલા વખતમાં તો તેમાં અનેકગણા જંતુઓ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ વાત નીચેના કોષ પરથી વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય :—

દુધના માત્ર વીસ ટીપામાં આ પ્રમાણે જંતુઓ હોય છે:

દોહા પછી કયારે તપાસ્યું?	કેટલી ગરમી (Temperature) એ તપાસ્યું ?		
	૫૯ ° F	૭૭ ° F	૯૫ ° F
૩ કલાક પછી	૧૦,૦૦૦	૧૮,૦૦૦	૩૦,૦૦૦
૬ " "	૨૫,૦૦૦	૧૭૨,૦૦૦	૧૨,૦૦૦,૦૦૦
૯ " "	૪૬,૦૦૦	૧,૦૦૦,૦૦૦	૩૫,૨૮૦,૦૦૦
૨૪ " "	૫,૭૦૦,૦૦૦	૫૭૭,૫૦૦,૦૦૦	૫૦,૦૦૦,૦૦૦

ઉપલા ઓછા બતાવે છે કે ઉનાળામાં ને દુધને દોઢા પછી ઝાઝો વખત રાખવામાં આવે તો તેની અંદર જંતુઓ ધણું જ વધી જાય છે.

વીજાનશાસ્ત્રી પ્રો. રસેલ લખે છે: મહોટાં શહેરોમાં જે દુધ વેચાય છે. તે દુધમાં શહેરની ગટરના પાણી કરતાં પણ વધારે જંતુઓ હોય છે! ૧૮૯૦ ના અમેરીકાના મેસેન્સુસેટના સુધરાઈ ખાતાના અહેવાલમાં લખ્યું છે કે:

‘હોરેન્સ શહેરની ગટરનાં પાણીનાં વીસ ટીપામાં ઓછામાં ઓછા ૧૦૦,૦૦૦ થી વધારેમાં વધારે ૪,૦૦૦,૦૦૦ જંતુઓ હોય છે.’ આ જંતુઓની સંખ્યા આપણું મોટાં શહેરોમાં વેચાતા દુધમાંના જંતુઓની સંખ્યા કરતાં ઘણી જ ઓછી છે.” આ વાત તો અમેરીકા જેવા સુધારેલા દેશના મહોટાં શહેરની કરી; પણ હિન્દનાં મહોટાં શહેરોમાં જ્યાં સવારનું દોહણું દુધ સાંજે અને સાંજનું દોહણું દુધ, સવારે મળે છે, તે દુધની અંદર જંતુઓની કેટલી સંખ્યા હશે તેની તો કલ્પના કરવી પણ મુશ્કેલ છે.

સ્વચ્છ અને તાજા દુધનું માહત્વ

આવું દુધ જે દેશમાં અને જે શહેરમાં મળતું હોય તે દેશના અને તે શહેરના લોકો માયકાંગલા ન હોય તો કેવા હોઈ શકે? દુધ એ દરેક મનુષ્યનો ઓછા વધતાં પ્રમાણમાં ખાસ ખોરાક છે. પણ મહોટાં શહેરોના લોકો દુધને બદલે જંતુઓથી ભરેલ પાણી લે છે, એટલે તે લોકો શક્તી વગરનાં હોય તેમાં શી નવાઈ? ને આપણને સ્વચ્છ અને તાજા દુધ મળતું હોય તો આપણા દેશનું મરણપ્રમાણ જે ખીજા દેશો કરતાં ઘણું વધારે છે તે સારી પેઠે

ઓછું થાય; અને પ્રભં આપોઆપ શક્તિવાન બની જાય.

ખીજા ખોરાકના પ્રમાણમાં શક્તી આપવાની બાબતમાં દુધ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ખોરાક છે. ખીજા બધા ખોરાકમાં થોડી ઘણી એવી વસ્તુ હોય છે કે જે સરીરને માટે સાવ નફામી ગણાય. જ્યારે સ્વચ્છ અને તાજા દુધનું એકએક ટીપું માણસને શક્તી આપનારું છે કેટલાક લોકો એવી દલીલ કરે છે, કે ને માણસ રોજ એકનું દુધ ખોરાક તરીકે લે તો તે બહુ મોઢું પડે. આવી દલીલ કરનારાઓ જાણતા નથી કે દુધ જેટલું પૌષ્ટિક છે તેટલી પૌષ્ટિક ખોરાકની ખીજ એક પણ વસ્તુ નથી. અમેરીકાનાં એક ડોક્ટરે આ સંબંધમાં એક પત્રક તૈયાર કર્યું છે, તેમાં તેણે બતાવ્યું છે કે, માણસને અડી શેર દુધમાંથી જેટલી શક્તી મળે છે, તેટલી શક્તી ખીજા ખોરાકમાંથી મેળવવી હોય તો તે માટે માણસે નીચે પ્રમાણે ખોરાક લેવો જોઈએ :

૨૫ રતલ બટાટા.

૫ ” કાખીજ.

૫ ” ખીટ.

૧ ” માંસ.

૮ રૂપિયા ભાર માખણ.

૧૨૫ ” ઘઉંનો લોટ.

૧૦ (નંગ) ઇંડા.

આ ઉપરથી જણાશે કે, દુધ આપણે માનીએ છીએ એટલું મોઢું પડતું નથી.

બાળક માટે ઉત્તમ ખોરાક

દુધનો ખોરાક બાળકો માટે સૌથી ઉત્તમ છે, બાળક જન્મે છે, તે પહેલાં કુદરતે તેની માતાના રતનમાં તેને માટે સ્વચ્છ

અને જતું રહીત દુધની ગોઠવણ કરી રાખી હોય છે. બાળક જન્મે ત્યારથી તે દુધ ઉપર રહેતું હોવાથી પાંચ માસમાં તેનું વજન એવું થાય છે! અને એક વર્ષને અંતે તો તેનું વજન ત્રણગણું થઈ જાય છે. જેથી બાળકને સારામાં સારું દુધ એ અતી-આવશ્યક વસ્તુ છે. માતાનું દુધ તેને એ વસ્તુ પુરી પાડે છે; પણ આધુનીક જમાનામાં કેટલીક માતાઓ પોતાના બાળકને નેષ્ટએ તેટલું ધાવણ પુરું પાડી શકતી નથી. તેમ જ કેટલીક માતાઓ બાળકને બાટલી પર રાખે છે, અને બાળકને બજાર દુધ પાય છે. અને જે બાળક કે જે માત્ર દુધ ઉપર જ ધ્યે છે. તેને ઉપર વણ્યું તેનું જતું મીશ્રીત દુધ આપવામાં આવે તો તે બાળકને જે આપ્યા સમાન નથી તો શું છે?

બાળક માટે માતાનું દુધ ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે; પણ જો તે દુધ બાળકને પુરતા પ્રમાણમાં ન મળી શકે તો ગાયનું દુધ અને તે પછી બકરીનું દુધ આપવું નેષ્ટએ. દુધમાં પુષ્ટી માટે નેષ્ટતાં તમામ તત્વો રહેલાં છે. જુદાં જુદાં જનાવરોના દુધમાં એ તત્વો કેટલા પ્રમાણમાં છે, તેને માટે આ પ્રમાણે પરીક્ષકાએ નીચું આપ્યો છે:

દુધની પાણી, પ્રોટીન, માખણ, ગળપણ
જાત પાણી, (ફીન) (ફેટ) (મીઠકમુગર)

માતાનું	૮૮.૩	૧.૨	૩.૩	૭.૦
ગાયનું	૮૭.૦	૩.૩	૪.૦	૫.૦
બકરીનું	૮૫.૭	૪.૫	૪.૭	૪.૪
ધેરીનું	૮૧.૯	૫.૩	૭.૩	૪.૭
બેંસનું	૮૨.૨	૪.૮	૭.૫	૪.૮
ઉંટીનું	૮૭.૧	૯.૯	૩.૮	૫.૪
હરેણીનું	૬૭.૨	૯.૯	૧૭.૧	૨.૮
ધોડીનું	૯૦.૬	૨.૧	૧.૧	૫.૬
ગધેડીનું	૯૦.૧	૧.૯	૧.૪	૬.૨

આ ઉપરથી આપણને તરત જ માનુષ પંડો કે હરણીના દુધમાં સૌથી વધારે માખણ છે. તેનાથી ઓછું ધેરીના દુધમાં અને ત્યાર પછી બેંસના દુધમાં હોય છે. સાધારણ રીતે બેંસ એક વર્ગ લગભગ ૨૫૦૦ થી ૩૦૦૦ રતલ દુધ આપે છે, અને તેમાંથી ૨૦૦ રતલ માખણ મળે છે. જ્યારે ગાય ૧૮૦૦ થી ૨૦૦૦ રતલ દુધ આપે છે, અને તેમાંથી માત્ર ૭૨ થી ૮૦ રતલ જ માખણ મળે છે. ગળપણ સૌથી વધારે માતાના દુધમાં છે, પછી ગધેડી અને ત્યાર પછી ધોડીના દુધમાં છે. દેરની કીંમતના પ્રમાણમાં ધેરી તથા બકરીનું દુધ ઠીક ગણાય. જેઓ પોતાના ઘર આંગણે ગાય બેંસ ન રાખી શકે તેણે બકરી પાળવી અવશ્યક છે.

બાળકને ઓછામાં ઓછું રોજનું સ્તન-રોથી દોઢરો દુધ નેષ્ટએ. મોટાં માણસને પણ વધારે નહીં તો એટલું દુધ રોજનું નેષ્ટએ જ. જો માણસ એકલા દુધ ઉપર રહેતો હોય તો તેને આટલા દુધથી ન ચલે, તેને તો લગભગ પાંચથી ૭ રોર નેટલું દુધ નેષ્ટએ. અમેરિકાની અંદર સાધારણ રીતે સરેરાસ, માણસો પોતાના ખોરાકના ત્રીજા ભાગ નેટલું દુધ લે છે. ગ્રામીન હિન્દમાં જ્યારે ઘેર ઘેર ગાયો બેસો ફરતી અને જાય તો દેરને પાછા દેવામાં આવતી, ત્યારે આપણુ વડવાઓ પણ આટલું જ દુધ પોતાના ખોરાકમાં લેતા પણ અત્યારે જ્યારે જાય પણ ખાવા મળતી નથી તો દુધની ક્યાં વાત કરવી? અત્યારે તો શ્રીમંત સીવાય કોઈને દુધ ખાવા મળતું જ નથી. અને મળે છે તેને પણ બહુ બહુ તો દસ પંદર રૂપિયા ભાર જ; અને કદાચ તે પણ કેટલાકને તો આહં સાથે! જામ આપણને મળતા થોડાં ઘણા દુધનું નખાદ હોરેલમાં

ચાહમાં વપરાતા દુધથી નીકળી જાય છે. આ બાબત હવે ચેતવાની ઘણી જ જરૂર છે. જ્યાં મુધી દુધના પ્રશ્નો નીકાલ સંતોષકારક રીતે નહીં કરવામાં આવે ત્યાં મુધી હીંદમાંથી ગરીબાઈ, માંદગી, દરીદ્રતા ટાળી સ્વચ્છતા, તંદુરસ્તી રંગે લાવવાની આશા રાખવી નકામી છે.

સત્તાવાળાઓની બેદરકારી

દુધ માણસની આટલી બધી જરૂરીયાતની વસ્તુ છે, છતાં તે તરફની સત્તાવાળાઓની તેમ જ આપણી ઘણી ઘણી બેદરકારી છે. સ્વચ્છ તેમ જ તાલુકું દુધ મેળવવા માટેનો સૌથી ઉત્તમ ઉપાય તો એ છે કે દરેક જણે પોતાને આંગણે દુઝણા દોર રાખવાં જોઈએ. તેમ જ ગાયો, બેંસો માટે ગૌચરો વધારવાં જોઈએ. પણ આજના જમાનામાં લોકોને ગાયો, બેંસો રાખી તેની ખરદાસ ચાકરી કરવી ગમતી નથી; ઉપરાંત શહેરો વધવાથી ત્યાં તો ગાયો બેંસો રાખવાની જગ્યા રહી નથી. * આથી ઘેરેઘેર ગાય બેસ રાખવાની વાત તો અત્યારે સૌ કેંદ્રને અમલવીત જ લાગે છે.

* ખાસ કરીને મુંબાઈ શહેર અને તેનાં પરંના તમેલાઓની દશા એવી છે કે, જ્યાં એવા તમેલાઓમાંથી આવતાં દુધ, જીવતાં માણસોને ખાવા માટે આપવા દેવાનો ગુન્હો કરે છે, તેઓ ખીલું કંઈ જ નહીં પણ મનુષ્યોનાં ધીરે ધીરે ખુન કરવા જેવો જ લય કરે. ગુન્હો કરે છે! સાંતાક્રુઝ અને ખારેડાના સ્ટેશન પાસેના પ્રત્યેક લોકક ટ્રેનમાંથી જણાતા તમેલા કીચડ, જાણ, સૂતર અને ઝેરી જંતુઓથી ભરેલાં વર્ષાદનાં ખાખોચીયાંની જ વચ્ચે છે. ઉંડી તપાસ કરતાં જણાશે કે, દુધ લાવ-

સ્વચ્છ અને જંતુ રહીત દુધ મેળવવાને માટે દેશી રાજ્યો તેમ જ સરકાર તરફથી કાંઈક અસરકારક પગલાં લેવાવાં જોઈએ. મહેરાં શહેરોમાં લગભગ વધુ દુધ આસપાસના ગામડાંમાંથી અથવા તો પરંઓમાંથી આવે છે. આ દુધ દોહવાય ને વેચાવા માટે આવે તેની વચ્ચે ઘણા કાકા પસાર થઈ જાય છે; એટલે દુધ ખાવાને માટે ખીલકુલ સાફ રહેતું નથી. આથી ગામડાંમાંથી આવતા દુધ ઉપર પુરો જખતો રાખવો જોઈએ, અને તેની પુરી તપાસ કરવી જોઈએ ખરાબ દુધને શહેરમાં પ્રવેશવા જ ન દેવું જોઈએ. દુધ તપાસવાના જે લાઇસેન્સીટર આવે છે તે પણ દુધ ચોખ્ખું છે કે કેમ તે તપાસવાને માટે નકામો છે. દુધની અંદરથી મલાઈ કાઢી લઈ થોડું પાણી મેળવવાથી

નારા પરદેશી લૈયઃઓ ચોમાસામાં આવાં ગંદાં પાણીમાં પોતાના લાંડા (દિગડા) સાફ કરે છે. આ સંબંધમાં મુંબાઈમાં એક વખત મી. જી. પી. હોનીમેને તપાસ કરી 'ગ્રોમ્પે કોનીકલ' દ્વારા ખુબ ચળવળ ચલાવી હતી. તે પછી પંદર લાખની વસતીવાળા શહેરના આ મહત્વના પ્રશ્નો જાણ્યે જ કેઈએ સીચાર સુદ્ધ કર્યો હતો.

આ ઉપરાંત ખેડ જીવજાતોમાંથી મલાઈ કાઢી લીધેલું, દવા નાખેલું દુધ મુંબાઈમાં મોટી સંખ્યામાં આવે છે. તે દુધ ચંદાની ફેરી કરનારા, હોટેલવાળાઓ અને ઓશીસોમાં ચંદા પાનારા મહારાજ સસ્તે દરે ખરીદી પ્રબળી તંદુરસ્તીને પાયમાલ કરે છે.

મુંબાઈની મ્યુનીસીપાલિટીએ તેમ જ મુંબાઈ સરકારે પ્રજા જીવનના આ અંગતના પ્રશ્ને વધુ બેદરકારી બતાવ્યા વીનું ખરાબર ઉંચકી લેવો ઘટે છે.

[તંત્રી : નવયુગ]

હાઇડ્રોમીટરમાં તે દુધ ખરાબર જણાય છે. પણ દુધની ખરી પરીક્ષા તો તેની અંદર કેટલી મલાઇ છે તે તપાસીને જ કરવી જોઈએ. આ તપાસ માટેનાં પણ યંત્રો આવે છે. આવાં યંત્રો દરેક મોટા શહેરની મ્યુનીસિપાલિટીએ રાખવાં જોઈએ જ. અને બહારથી આવતું બધું દુધ તપાસ્યા પછી જ વેચવાની પરવાની આપવી જોઈએ. જે દુધ ખરાબ તેમ જ મલાઇ વગરનું માણુમ પડે તો તે ફેંકવી દેવું જોઈએ. *

ત્યાં સુધી આવાં સખ્ત પગલાં લેવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી વેચાતા દુધ ઉપર આધાર રાખનારાઓએ સારા દુધની આશા રાખવી નહીં.

અસ્વચ્છ તબેલાઓની ભયંકરતા

હવે જેઓ ઘર આંગણે દુઝણું દોર રાખે છે, તેમ જ જેઓ દુઝાલણો ચલાવે છે, તેઓએ કંઈ કંઈ બાબતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ તેનો વીચાર અહીં અસ્થાને નહીં ગણાય.

* ઉપરાંત તેવું દુધ મંગાવનાર અને વેચનારાઓને મનુષ્યવધ જેવા ચુંડા માટે સખ્તમાં સખ્ત સજા કરવી જોઈએ. નહીં હોય તો આવી મનુષ્ય હત્યા સાથે સંબંધ રાખનાર વસ્તુની બેળસેળ માટે નકામો છે. સત્તાવાળાઓએ જેવું જોઈએ કે, ખરાબ દુધને લીધે અનેક માણસો ભયંકર રોગના ભોગ થાય છે, તેમાંથી કેટલાય ઉપચાર કરવા છતાં બચતા નથી. એટલે બેળસેળવાળાં તેમ જ પાસી દુધ વેચનારાઓ જ તેમને મારી નાખે છે એમ ગણવું જોઈએ. કમીમાં કમી, આ ધંધાને મુંઢારવા માટે શરૂઆતમાં તો તેમ કરવાની જરૂર જ છે.

[તંત્રી : નવયુગ]

આપણા દેશમાં દોરોને રાખવાના જે વંડાઓ હોય છે તે બહુ જ ગંદા રાખવામાં આવે છે. આ વંડાઓની ગંદાપણ દોરોની મુખાકારીને જોડલી નુકશાન કરતા છે, તેના કરતાં અનેક ગણી નુકશાન કરતા તો માણસને માટે છે. આવી ગંદાપણી જગ્યામાં જે દુધ દોહવામાં આવે તો તે દુધની અંદર જંતુઓ એકદમ પ્રવેશ કરે છે. દોરના આંચળમાંથી જે દુધ નીકળે છે તે તંદન સ્વચ્છ, શુધ્ધ અને જંતુ રહીત હોય છે. દોહતી વખતે દુધના લગભગ વીસ ટીપામાં ૨૦૦ જેટલા જંતુઓ હોય છે. પણ માત્ર ત્રણ જ કલાકમાં તે વધીને સવા બેલાખ જેટલા થઈ જાય છે!!!

દોરના વંડાઓમાં ધુળના તેમ જ જાણુ, મુતરના તો થરનાથર બાઝ્યા હોય છે,* અને જે આ ધુળ અથવા જાણુ જરા જેટલા પણ દુધમાં પડે તો કેટલા જંતુઓ વધી જાય છે તે આપણે જાણતા નથી. જમીનીના એક વીસાન શાસ્ત્રીએ દુધની અંદર ધુળ પડવાથી કેટલાં જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેના પ્રયોગો કર્યા હતા, તે નીચે પ્રમાણે છે.

અહીંશર દુધની અંદર જે પા રતી ધુળ હોય તો તે દુધના વીસ ટીપામાં ૧૨,

* મુખાકારના પરંપરાના તબેલાઓમાં તો આ ઉપરાંત જોઈએ તેટલું ઘાસ અને નાળીયેરીના સુકા પાંતરનાં ઝૂંપડાંમાં અનેક પ્રકારનાં જંતુઓ ભરાયલાં હોય છે. અડધી રાત્રે દુધ દોહી ઉઘાડા હાંધ સવાર સુધી રખાતા હોવાનો પણ આવાં સ્થાનની મુલાકાત લેનારને અતુલ્ય થવા વીના ન રહે તેમ છે. આમાં ખુદ દુધ વેચનાર પરદેશીનાં કપડાંનો ગંદવાડ લગે તે જુલોજ!

[તંત્રી : નવયુગ]

૮૯૭,૬૦૦ જેટલા જંતુઓ હોય છે. તેનાથી જરા વધારે સ્વચ્છ એટલે કે અદી-શર દુધમાં જે માત્ર એક રતીના આઠમા ભાગ જેટલી ધુળ હોય તો તે દુધના વીસ ટીપામાં ૭,૦૭૯,૮૨૦ જેટલાં જંતુઓ હોય છે. અને તેનાથી વધારે સ્વચ્છ એટલે કે અદીશર દુધમાં રતીના પચીસમાં ભાગ જેટલી પણ જે ધુળ હોય તો તે દુધના વીસ ટીપામાં ૩,૩૩૮,૭૭૫ જેટલા જંતુઓ હોય છે! આપણા દેશના મોટા મોટા દુગ્ધાલયો ચલાવનારાઓ તેમ જ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ઉઘાડાં દુધ લઈ જનારાઓ આ આંકડા ધ્યાનમાં લેશે કે? વળી શહેરની અંદર દુધ વેચનારાઓ પણ દુધને ઢાંકતા નથી તેઓં પણ ઉપલા આંકડાનો કાંઈ ધડો લેશે કે? ઉનાળામાં આપણા દેશમાં ખુબજ ધુળ ઉડે છે તો તે વખતે દુધમાં તે ન પડે તેને માટે ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

હવે જે દુધની અંદર જરા જેટલું જાણુ પડે તો કેટલાં જંતુઓ પેદા થાય છે તે નીચેના આંકડાથી સ્પષ્ટ સમજશે :

સાડા સાત રતીભાર તાજા જાણુમાં ૩૭૫,૦૦૦,૦૦૦ જેટલાં જંતુઓ હોય છે. વળી આ જંતુઓ ઘણી લયંકરે જાતના હોય છે, અને દુધ યગાડવામાં મદદ કરે છે.

ઉપરના આંકડાઓ પરથી આપણને સમજશે કે ઢોરોના વંડાઓ તો ઘર કરતાં પણ વધારે સ્વચ્છ હોવા જોઈએ.

ઢોરોની સ્વચ્છતાની ઉપયોગીતા

જેટલી જરૂર વંડાઓને સાફ રાખવાની છે તેટલી જ જરૂર ઢોરોને સાફ રાખવાની છે. ઢોરોને આપણા દેશમાં નવરાવવામાં નહીં આવતાં હોવાથી તેઓ કાઢવ તથા ગંદા પાણીમાં પડ્યાં રહેવાનું પસંદ કરે છે. આવા કાઢવ તથા ગંદા પાણીથી ખર-

ડાયલા ઢોરને જે દોષો પહેલાં સ્વચ્છ પાણીથી ખરાબર સાફ કરવામાં ન આવે તો દુધની અંદર એકના અનેકગણા જંતુઓ વધી જાય છે. આ વાતના પુરાવા તરીકે પ્રો. રસેલનો નીચેનો પ્રયોગ ધ્યાનમાં રાખવા જોવા છે :

પ્રયોગ કરવાને માટે તેણે ઢોરોને રાખવાનો કોઈ પણ જાતનો વંડો પસંદ ન કરતાં ગામથી સારી પેઢે છેટે સ્વચ્છ ગાય-રની જગ્યા પસંદ કરી. જેથી કરી આસપાસની ગંદી હવાના જંતુઓ દુધમાં પ્રવેશી શકે નહીં આવી સ્વચ્છ જગ્યા ઉપર ગાયને કોઈ પણ રીતે સાફ ક્યાં વગર થોડું દુધ દોહવામાં આવ્યું. અને લે દરમીયાન દુધના વાસણની પાસે જંતુ ઉછેરવાની રકાખી એક મીનીટ માટે ખુલ્લી કરવામાં આવી. ત્યારબાદ દોહવાનું અટકાવી, સ્વચ્છ પાણીથી ગાયના આંચળ, પગ તથા આંચળની આસપાસનો ભાગ ખરાબર સાફ કરવામાં આવ્યો, અને પાછું દોહવું શરૂ કર્યું. અને ઉપર મુજબ દુધના વાસણની પાસે દોહતી વખતે જંતુ ઉછેરવાની બીજી રકાખી એક મીનીટ માટે ખુલ્લી કરવામાં આવી. બન્ને રકાખીને પોતાની પ્રયોગશાળામાં લઈ જઈ તપાસવામાં આવી તો પહેલી રકાખીમાં ૩૨૫૦ જેટલા જંતુઓ માલુમ પડ્યાં. જ્યારે બીજી રકાખીમાં માત્ર ૧૧૫ જંતુઓ જણાયા. આ આંકડા ઉપરથી આપણને સહેજે સમજશે કે ઢોરોને દોહતાં પહેલાં સ્વચ્છ પાણીથી ખરાબર સાફ કરવાં જોઈએ. દુગ્ધાલય ચલાવનારાઓએ આ નાની પણ અતી ઉપયોગી સુચના ધ્યાનમાં રાખવી ધટે.

દુધ દોહનાર માણસે પણ સ્વચ્છતાને સમજની જોઈએ. તેણે પણ દુધ દોહતી પહેલાં પોતાના હાથ ખરાબર સાફ કરવા

નેહએ, અને તેણે પહેરેલાં કપડાં પણ સ્વચ્છ હોવાં નેહએ. ને તેના કપડાં પુરેપુરાં સાફ ન હોય તો તેણે દોહતી વખતે એક સ્વચ્છ કપડું તેના કપડાં ઉપર વીંટવું નેહએ. ગંદા હાથ તથા ગંદાં કપડાં પણ દુધની અંદર ઘણાં જંતુઓ પેદા કરે છે.

દુધ દોહવાનાં વાસણો પણ પુરેપુરાં સ્વચ્છ હોવાં નેહએ. આપણા દેશના ભરવાડ લોકો તો ગમે તેવાં ગંદા વાસણોમાં દુધ દોહે છે. શું બાઈમાં પરદેશીઓ વાસણુ ચક્ર-ચક્રીત રાખે છે પણ ગમે ત્યાં માંજે છે: તંત્રી] અમેરીકાના એક વીજાનશાસ્ત્રીએ દુધના વાસણુ કેટલાં સાફ નેહએ અને તે ગાંથી સાફ કરવાં નેહએ તેને માટે અખ-તરાઓ કરેલા. એક વખત તેણે અખતરા કરવાને માટે બે બંધ વાસણો લીધાં. એકને આપણે જેમ સાફ કરીએ છીએ તેમ સાફ કયું" જ્યારે બીજા વાસણુને અરધા કલાક સુધી વરાળથી સાફ કયું" દુધ દોહતાં પહેલાં દોરને પણ ખરાબર સાફ કરવામાં આવ્યાં. આસપાસથી કોઈ પણ જાતનો કચરો ન પડે તે માટે પણ પુરતી સાવચેતી રાખવામાં આવી. શરૂઆતનું થોડું દુધ કે જેની અંદર જંતુઓ હોય છે તે પણ જવા દીધું, ત્યારબાદ ઉપલા બન્ને વાસણોમાં દુધ દોહવામાં આવ્યું. આ બન્ને વાસણોના દુધમાંથી જંતુઓ વધી શકે તેવી એક સરખા માપની પટ્ટીએ બનાવવામાં આવી. પટ્ટી પ્રયોગશાળામાં જઈ તપાસતાં માલુમ પડ્યું કે, પહેલા વાસણુના દુધના વીસ ટીપામાં ૪૨૬૫ જેટલાં જંતુઓ હતા, ત્યારે બીજા વાસણુના દુધના વીસ ટીપામાં ૧૬૫ જેટલાં જંતુઓ હતા! દુધનાં વાસણો કેટલાં સાફ નેહએ તે દેખાડવાને માટે આ આંકડા પુરતા છે. દોર રાખનારને કે દુધના-લય ચલાવનારને વરાળથી વાસણુ સાફ

કરવાની સગવડ ન હોય તો તેણે દુધ દોહવાના વાસણુને ખદખદતા ગરમ પાણીથી સાફ કરવાં નેહએ.

દોરના રોગ અને તેની અસર

દોરની અંદર પણ માણસો કરતાં ઓછા રોગ હોય છે એમ માનવું તે ભૂલ ભરેલું છે. જરમનીની અંદર જ્યારે દોરની અંદર કેટલા રોગી છે, તેની તપાસ કરવામાં આવી ત્યારે માલુમ પડ્યું કે દર પાંચ ગાયે એક ગાય હાય રોગથી પીડાતી હતી. જ્યારે આ તપાસ કરી ત્યારનું પરીણામ તો આશ્ચર્ય છે. આના કરતાં પણ વધારે રોગો દોરની અંદર હોય છે! કોપનહેગનના કલ્કબાનામાં જે દોરની કલ કરવામાં આવે છે તેની અંદરનાં લગભગ અદાર ટકા જેટલાં દોરો હાય રોગવાળાં હતાં! [વાંદરાના કલ્કબાનાના આંકડા કોઈ જણાવે તો સાફ તંત્રી.]

હાય રોગથી પીડાતા દોરના દુધમાં પણ હાયના જંતુઓ હોય છે, અને તે દુધ વાટે માણસોમાં હાય રોગ વધારે પ્રમાણમાં ફેલાય છે. પેરીસની અંદર જે દુધ વેચાય છે તે દુધના દરેક તેર નમુનામાંથી એક નમુનો હાયના જંતુઓ વાળો માલુમ પડ્યો હતો. જ્યારે વોશીંગટનના દરેક ઓગણીસ નમુનામાંથી એક નમુનો હાયના જંતુઓ વાળો માલુમ પડ્યો હતો. આવી રોગી ગાયોનું દુધ વાહરડાઓને આપવામાં આવ્યું તો તે વાહરડાંના જેત્રીસ ટકા જેટલા તે જ રોગથી મરણ પામ્યા. આ સંબંધમાં એડીનબરોની મ્યુનીસીપાલિટીના રીપોર્ટનો નીચેનો ઉતારો અસ્થાને નહી ગણાય:

“ગામડામાંથી જે અનેક દોરો વેચાવા માટે આવે છે તેની તપાસ કરતાં એક ગાય હાયના રોગવાળી માલુમ પડી. વધારે તપાસ કરતાં જણાયું કે તે ગાય હાયની છેલ્લી

સ્થીતીમાં હતી. તેનું માથું નીચે નમી ગયું હતું. તે મહા મુશ્કેલીથી શ્વાસ લઇ શકતી હતી. થોડી થોડી વારે તેને ઉધરસ આવતી હતી. તેના આંચળ રોગને લીધે સુઝી ગયા હતા. અને તેના દુધનું એકે એક ટીપું ક્ષયના જંતુઓથી ભરપુર હતું. છતાં આ ગાયનું દુધ રોજ એડીનબરો શહેરમાં વેચાવા માટે આવતું હતું! આવા તાદ્દશ દાખલો હોવાં છતાં મોટાં શહેરોવાળા એવો દાવો કરે છે કે ગમે ગામડાંમાંથી આવતાં દુધની તપાસ કરીએ છીએ! આવા શહેરની મ્યુનીસીપાલિટીઓએ તો જ તેઓ બહારથી આવતા બધા દુધની તપાસ ન કરી શકતા હોય તો તેઓએ ગામડાંમાંથી આવતું દુધ બંધ કરવું તે વધારે સાફ છે. મોટાં શહેરોએ ગામડાંનાં દુગ્ધાલયો ઉપર દુધ તપાસવાની ફરજ નાંખવી તે પુરતી નથી.” આ ઉપરથી આપણને સમજાશે કે મોટા શહેરોમાં કેવું દુધ આવે છે? આવા જંતુઓવાળા દુધથી ઘણી વાર મોટા શહેરોમાં રોગો ફાટી નીકળવાનું આપણે જાણીએ છીએ. ક્ષયના રોગના જંતુઓ દુધ વાટે નેટલો રોગ ફેલાવે છે તેટલો ખીજ કાઢ પણ ચીજ મારફત ફેલાવી

* મુ'બાઇ અને ગુજરાતનાં શહેરોમાં રોગી દોરે કેટલાં છે, તે વીધે સત્તર તપાસ કરાવવાની જરૂર તે તે સ્થળની મ્યુનીસીપાલિટીઓએ લેવી ધટે છે. આ સંબંધમાં પ્રજા તરફથી વચાધને ગયેલા સભા. દેની જવાબદારી સહુ કરતાં વીશેષ છે. સ્થાનીક સ્વરાજની સંસ્થાઓએ તો ખાસ ફરિને આવાં કામ માટે વીશેષ લક્ષ આપવું ધટે; તેમ થાય તે જવાનું કામ આપણા પોતાના સમ્યોનું છે.

[ત્રીઃ નવચુગ]

શકતા નથી. આવા આવા દાખલાઓથી હવે મોટા શહેરોએ ચેતવાની ખાસ જરૂર છે.

ઉપરની મુચનાઓ કેટલી ઉપયોગી છે તે વળી નીચેના આંકડાઓ ઉપરથી વધારે સમજાશે :

કોઇ પણ જાતની સ્વચ્છતાના ઉપાય લીધા વગર ગાયને દોહવામાં આવી. ત્યાર પછી આસપાસની જગ્યા સાફ કરવામાં આવી, ગાયને પણ બરાબર સાફ કરવામાં આવી, વાસણુ પણ વરાળથી સાફ કરેલું લીધું અને તેમાં દુધ દોહ્યું. આ બંને દુધને તપાસતાં, પહેલાં દુધના વીસ ટીપામાં ૧૫, ૫૦૦ નેટલા જંતુઓ જણાયા, ત્યારે બીજા દુધના વીસ ટીપામાંથી માત્ર ૩૩૦ જંતુઓ જ નીકળ્યા. આનો આ પ્રયોગ શીયાળામાં કરવામાં આવ્યો તે પહેલાં દુધનાં વીસ ટીપામાંથી ૭,૬૦૦ જંતુઓ જડ્યાં ત્યારે બીજા દુધનાં વીસ ટીપામાંથી માત્ર ૨૧૦ જંતુઓ નીકળ્યાં. ત્યારે દોરોની તેમ જ વાસણુની સ્વચ્છતાની જરૂર સમજાવવા શું આથી વીશેષ પુરાવાની જરૂર રહે છે ખરી? વળી ઉપલા પ્રયોગથી આપણને સહેજે સમજાય છે કે કિનાળા કરતાં શીયાળામાં જંતુઓ ઓછા ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપર બતાવેલા પ્રયોગમાંનાં પહેલા દુધ કરતાં બીજા દુધ ચોવીસ કલાક નેટલી વધુ મુદત સુધી બગડ્યા વગર રહેલું હતું. અને તેની સ્વાદીષ્ટતા પણ તેટલો જ વખત ટકી રહી હતી.

દુધ વાપરનારાઓને સુચના

આ બધી સુચનાઓ તો જ્યો પોતાને ઘર આંગણે દોર રાખતા હોય અથવા તો જ્યો દુગ્ધાલયો ચલાવતા હોય તેવાને માટે છે; પણ જ્યોને વેચાતું દુધ જ લેવું પડતું હોય તેઓએ તો તે દુધ પોતાને ઘર આવ

કે તરત જ ઉકાળા લેવું નોંધ્યો. તેમ કરનારે
એ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે :

(અ) સરી ચેડે ઉકાળેલા પાણીથી સ્નાન
કરેલાં વાસણમાં ૧૪૦ ° F થી વધારે ગરમી
નેટલું દુધ ઉકાળવું નહીં નોંધ્યો. જે આથી
વધારે ઉકાળવામાં આવે તો દુધનાં પૌષ્ટિક
તત્વો નાશ પામે છે એટલું જ નહીં પણ તે
ખેત્વાદું થઈ જાય છે.

(બ) કોઈ દીવસ ઉધાડા વાસણમાં દુધને
ઉતું કરવું નહીં, કારણ કે ઉધાડા વાસણમાં
જે દુધને ઉકાળવામાં આવે તો તે દુધ ઉપર
એકદમ તર બાઝવા લાગે છે અને તેથી
જંતુઓ નાશ પામવાને બદલે આ તરની
અંદર ભરાઈ રહે છે.

જે બાળકને ઉકાળ્યા પીનાતું દુધ આપ-
વામાં આવે તો તેને ખાસ કરીને ઉનાળામાં
ઝાડા થઈ જાય છે. અને તેથી બાળમરણ
પ્રમાણુ વધી જાય છે. આથી પશ્ચીમના
કેટલાક દેશોમાં તો પ્રજા ઉપર ખાસ ફરજ
નાંખવામાં આવી છે કે જે બાળકને સ્વચ્છ,
તાજું દુધ ન આપી શકાય તેને ઉકાળેલું જ
દુધ આપવું. આવી રીતે જે દેશના લોકો
ચોતાના બાળકોને ગરમ કરેલું દુધ આપે
છે. તે દેશમાં બાળમરણ પ્રમાણુ ધણું જ
ઓછું છે. આ વાત કેટલી ખરી છે, તે
નીચેના દાખલાપરથી પુરવાર થાય છે.

ગ્રીનોવિલ નામના શહેરમાં એક વરસ
નીચેના બાળકોને જીવાઈ, ઓગસ્ટ અને
સપ્ટેમ્બર માસમાં ઉતું કર્યા વગરનું દુધ
આપવામાં આવ્યું, તો હજાર બાળકોમાંથી
૭૦ નેટલા મરણ પામ્યાં. જ્યારે તે જ
મહીનાઓમાં ઉતું કરેલું દુધ એક વરસ

નીચેના બાળકોને આપવામાં આવ્યું, તો
હજારમાંથી માત્ર ૨૮ બાળકો મરણ પામ્યાં.
આથી સમગ્રે કે બાળકોને જ્યાં તાજું
સ્વચ્છ દુધ ન મળે, ત્યાં તો ખાસ કરીને
ઉતું કર્યા વગર દુધ આપવું જ નહીં.

રોગથી પીડાતી ગાયેના દુધમાંથી
રોગના જંતુઓનો નાશ કરવાને બચીવના
એક પીતાનશાસ્ત્રીએ દુધને પાંચ દીવસ સુધી
રોજ એકથી બે કલાક ૧૩૫ ° F અને
૧૪૫ ° F ની ગરમીમાં ઉકાળ્યું. આવી રીતે
ઉકાળેલું દુધ મહીનાઓ સુધી બગડ્યા વગર
રહ્યું હતું! કેટલાંક માણસો રોગના જંતુ-
ઓને કુર કર્યા મટે દુધની અંદર કેટલીક
જાતની દવાઓ નાખે છે પણ દવાથી પુરેપુરા
જંતુઓ મરતા નથી, અને વળી લાંબો
વખત દવા નાખેલું દુધ લેવાથી તંદુરસ્તી
પણ બગડે છે. ધરોપયોગી સૌથી સારો
ઉપાય તો સ્વચ્છ બંધ વાસણમાં દુધને
૧૪૦ ° F અરધો કલાક સુધી ઉતું કરવું
તે જ છે.

ઉપર વર્ણવેલા બંધા પ્રયોગો આપણને
શું સૂચવે છે? જે આપણે આપણી આજસ
છોડી, જરા ધ્યાન રાખી સ્વચ્છ જંતુ રહીત
દુધ મેળવતા થઈ જઈએ તો હીન્દતું મરણ
પ્રમાણુ જરૂર ધટે. ઓ હીન્દના લાઈઓ!
ઘણી સદીઓ નીંદ્રામાં પસાર કરી હવે જાગો
અને ઉપર લખેલી મામુલી બેદરકારીને કુર
કરી તમારા બાળકોને સ્વચ્છ દુધ આપો!
અત્યારે સારા હીન્દમાં જાગૃતી આવી છે,
ત્યારે આ દીશામાં પણ થોડી જાગૃતી અના-
વશ્યક નહીં ગણાય *

* અંગ્રેજીને આધારે.

નિરાધાર ગ્રેડયુએટ

કોષિકા:

નૌજવાન

નવલિકા

[૧]

યુશનંદન યુગ્મરાત કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો ત્યારે પ્રત્યેક કોલેજીયનની માફક ભાવી જીવનનાં લગ્ન સ્વમાં રચતો. કોઈક વખત નેપેક્ષીયન બનવાનો નીશ્ચય કરતો, તો કોઈક વખત શીશીજ્ઞાહ મહેતા, મુરેન્દ્રનાથ બેન-રજ, બાલ ગંગાધર તીલક કે મહાત્મા ગાંધી થવાની કલ્પનાઓ કરતો.

તે એકથો ઓપડીનો કીડો, વેદીયો દોર ન હતો. હસવું, કંદવું, નાચવું, ખેલવું એને 'ણું જ ગમતાં. સવાશેર એરંડીકું દીચું. તેવું એવું મુખ કદી જ જણાતું નહીં.

ખજી, નીર્દોષ મસ્કરીખોર અને આનંદી ત હંમેશાં જણાતો.

તે સ્પોર્ટ્સમેન-ખેલાડી-હતો; ક્રીકેટ અને ટેનીસ બન્ને એની અતી પ્રીય રમતો. કોલેજ તરફથી રમાતી સ્પર્ધાની મેચોમાં તેને ઘણી વખત સરદારી-કેપ્ટનશીપ-મળતી. તે વખતે ખેલાડીઓની વ્યુહરચના કરતાં અને પ્રતીપક્ષીનાં દબાવે દટકા ઉપર દટકા લગાવતાં, હંમેશા તેને દેશભક્ત સેનાધીપતી થવાના વીચાર ચતા. ટેનીસ ગ્રાઉન્ડ ઉપર દડો ઉછાળતાં પીમાની થવાની મહત્વાકાંક્ષા એના મનમાં જાગતી. સાંચરમતી ઉપર ફરવા જાય ત્યારે હીંદની નૌકાકાફલાનો કપ્તાન બનવાની અમીલાપા તેના હૃદયમાં ડોકાયાં કરતી. એની

મુદક શરીર રચના, કસરતની ટેવથી હંમેશાં સચવાઈ રહેતી તંદુરસ્તી, એની આવી આવી અનેક અભીલાષાઓને માટે સ્વર્થ સાતુકુળ હતી.

વીરસ પરાક્રમ બતાવી, પોતાના શૈય અને સહસ્રથી મોહીત થઈ, પ્રણય કરવા આવેલી કા સર્વાંગસુંદર, મુશીક્ષીત અને સત્યારીત્રવાળી રમણીના હૃદયને જીતવાના કાઠ, તો એને હૈયે પડવાના ચંદ્રની માફક ઉગે એવા જ આથમતા. કારણ, કોલેજમાં દાખલ થયો તે પહેલાં એ પરણી ચુક્યો હતો-એને પરણાવી દેવામાં આવ્યો હતો.

[૨]

બી. એની પરીક્ષા આવી ગઈ. અનેક આશાભર્યા યુવકોની ભાગ્યરેખા બીજ બીજ રંગી શાહીથી આવેખતી ગઈ. આશાનીરાશાની તેજાચાલરી મનોદશાનો અનુભવ કરાવતી, પ્રશ્નપત્રકો તપાસવાની, રૂપીમુનીઓનાં તપ જેવી કટકાથીની અવધી ચે વીતી ગઈ.

કોલેજનું વાતાવરણ મુકી યશનંદન ઘરના વાતાવરણમાં આવી વસ્યો હતો. કલ્પનાની ભુમી ઉપર ઉડનાર બે પાંખોને સંકેતો, વ્યવહારની વાટચોમાં આલતાં શીખતો હતો. છતાં પરીણામ જણાવાની આતુર ચી-તે વાટ જોવાનો સમય, વ્યવહારનું અણખર ભાન કરાવતો નહી.

આણંદજી આવડા
તરફથી સંવિનય સંપ્રેમ બેટ
નિરાધાર ગ્રેડ્યુએટ!

“ક્યાં સુધી બેસી રહેશો? નાકરીની શોધ કરો” કાકાના એ
શબ્દો યશનંદનને બોમ્બ જેવા લાગ્યા [પૃષ્ઠ: ૭૦૮]

મહાસલાના ચોથા કામચલાઉ પ્રમુખ
 જેમને જ ક્ષણ સત્તા ભોગવ્યા પછી ગીરફતાર કરી જ મહીનાની સજા કરવામાં આવી છે.

સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી નાટકમાં વાંચેલી શકુંતલા, સીતા, લુલીએટ અને ડેરડીમોનાની મુખદ મુતીઓ કદાપી કદાપી, તેના દુબ્ધત, રામ, રોમીઓ કે ઓથેલો બનવાનાં એનાં મહાસ્વપ્નાં, ઘેર આવ્યા પછી શશીગારીના સડવાસથી લગભગ તુટી પડ્યાં હતાં. તે પણ શશીગારીનો કંકા છેક કાઢી નાંખવા જેવું નહોતું. સામાન્ય શુભરાતી શીખેલી, ગૃહકાર્યની કેળવણી પામેલી, પતી તરફ નીરંતર પ્રેમ વર્પાવતી, કંઈક શરમાળ, જરાકે ઓછાબોલી છતાં હીકે હીકે સંતોષ-કરકે હતી.

યશનંદનની કલ્પનાની મુતીઓ, નીશાનાથને ઘડતાં વધેલા તેજ ખડોમાંથી ધડેલી, સ્વર્ગના અમૃતથી પેપાયથી, સરસ્વતી સંખી સુરીક્ષીત, લક્ષ્મીઆઇ જેવી હીંમતવાન, અમેરીકન કુંભારીઓ જેવી છુટથી હરી-ણીની કાળે ફરતી, પ્રેમના અનેક પોકો પડતી અને પડાવતી, પ્રણય પ્રસંગોમાં પાવરથી એવી એવી હતી.

તે પણ શશીગારીથી સંતોષ માનવાનો તેણે નીશ્ચય કર્યો, આલની અટારીએ ચાંદેલો ચઢ્યો હોય તે વખતે, હમ્બોલ્ટસંગે પ્રીયાના બ્રાજમાં મુતાં મુતાં વ્હાલીના મુકામલ હાથથી વાગતાં દીકરૂંબાની સાથે, રમણીના મનોહર કંકમાંથી ગવાતા મીઠા સંગીતને સાંભળવાનાં તેનાં મનોરાજ્ય, ઘેર આવ્યા પછી મહારણુમાં વીરડીઓ બોલાવવા જેવાં થઇ ગયાં હતાં. છતાં ગૃહકાર્યથી પરવારી શશી રાત્રે શયનખંડમાં આવે ત્યારે બાલુની બારી ઉઘાડી તે દ્વારા પ્રવેશતી ચંડીકાના આજ આજ પ્રકાશમાં એ આશાભરું દંપતી, ઘરમાં બીલું કોઇ સાંભળી ન શકે તેટલી સાવધાનતાથી, યશનંદન ગ્રેયુએટ ઘરે તે પછી છવન કેમ વ્યતીત કરવું તેનાં સ્વપ્નાં રચતું.

[૩]

પરીક્ષાતું પરીણામ જણાયું. યશનંદન ઉત્તીર્ણ થયો. આખું કુટુંબ ખુશ ખુશ થઇ ગયું. વધાઇઓ મળી. માત્રા તરફથી અભીનંદનનાં સંદેશા આવ્યા. સાસુ સસરાએ આશીર્વાદ મોકલ્યા.

થોડાકે દીવસ એમ આનંદમાં ગયા. ડોલેજથી તદ્દન નીરાળા વાતાવરણમાં આવ્યા પછી યશનંદને સેનાધીપતી, નૌકાધીપતી કે વીમાનાધીપતી કેમ થવું એના વીચાર કર્યા. પણ હિન્દુસ્થાનના નવયુવકો માટે તે દીશામાં તમામ દ્વારોને વજનતો આગળા વાસેલા જોઇ તે પાછો પડ્યો. સાત સાગર ઓળંગી પૃથ્વીને પેલે પાર જઇ, પરકેમ ગજવવાની કલ્પનાઓ પણ દક્ષીણ આફ્રીકા, કુનીયા અને અમેરીકાની રંગદ્રોણી વાતો સાંભળીને કરમાઇ ગઇ.

યશનંદનનો કલ્પનાશીલ આત્મા મુંઝાવા લાગ્યો. શુંગણાવા લાગ્યો: “અરેરે! શું મારાં તમામ રામણાં ભુલ્યાં દરશે?”

થુરોપ અને જાપાનના બુવાનીઆઓની અનેક સાહસકથાઓ તેણે વાંચી હતી. એવાં જ પરાક્રમે કરવાની એને હોશ હતી. પણ કલ્પના વ્યોમમાં વ્યવહારની ભુમી-કાંચે આવ્યા પછી તેને હીંદના બુવાનો માટે દશે દીશામાં ભયાનક અંધારું ફેલાયતું લાગ્યું.

“હું ગ્રેયુએટ થયો તે અમરચો જ!” નીરાશ થયેલા યશનંદને એકે વખતે એકાંતમાં કપાળ પર હાથ કુટીને કહ્યું.

દેશભક્ત થવાતું એને ઘણું મન હતું. પણ એ કંઈ પરીક્ષા માટે પુસ્તકો વાંચી નાંખવા જેવું સંજીવું કામ નહોતું, તેવાંત પણ યશનંદનને સમજાઇ.

“ત્યારે મારે કરવું શું?” એના મુંઝાંચલા મનમાંથી પ્રશ્ન ઉઠ્યો: “શું હીંદુસ્થાનમાં જન્મવું એ પાપ છે? હું હીંદી છું એટલા માટે જ મારે સાર પ્રગતીનાં અનેક દ્વારો બંધ કરવામાં આવે છે?”

[૪]

યુશનંદનના જુવાન દીવ ઉપર આધાત થયો. પણ હવે તેથી થે વધુ જન્મ્યર પહાર થવો બાકી હતો. પરીણાતું પરીણામ જણાયા પછીના એકાદ પખવાડીઆમાં વ્યવહાર કામએ પાસે બોલાવીને સલાહ આપી: “કેમ લાઇ! ક્યાંય અરજીઓ કરી કે નહીં?”

શાની?” યશનંદને પુછ્યું.

“કાઇ દેકાણે નોકરીએ લાગી જ્યા માટેની તબવીબ્બનીસ્તો!

“ના છ.”

“ત્યારે પછી ક્યાં સુધી ખેસી રહેશો? ખીન્ન છેકરાઓએ તો અરજીઓ કરી પણ દીધી છે. તમે પણ રેલ્વેમાં, રેવન્યુખાતામાં, સેક્રેટરીયટમાં ક્યાંય નોકરીની શોધ કરો લાલુતા હતાં ત્યાં સુધી ઠીક હતું. હવે ટ્રિયુએટ થવા પછી ખેસી રહો તો લોકો મરકરી કરે!”

યશનંદને માટે એ નવો બોલ્ય હતો. કાકાની સલાહ નહોતી, પણ લાંબી જીવનના કલ્પનામહેલાને મુજબાંથી ઉડાડી દેનારી કાતીલ સુરંગ હતી.

યશનંદનની આંખ ઉઘડી. “કંઈ નહીં”, નોકરી કરીને પણ સ્વદેશસેવા ક્યાં નથી થઇ શકતી? શેમેશનંદ દત્ત, વ્યાયમુર્તી રાનાડે, નોકરી જ કરતા હતા ને? હું પણ દત્ત કે રાનાડે થઇશ. તેમ નહીં તો સુરેન્દ્રનાથ ખેનરજી તો જરૂર થઇશ, નોકરી કરવા છતાં હૃદય સતેજ રહી શકે છે.”

આવી ને આવી આશામાં તેણે અનેક અરજીઓ ધસડી કાઢી: “મહેરબાન સાહેબ”થી શરૂ કરી નોકરી મળવા અગાઉ જ છેવટે “હું છું” આપતો સદાનો આરાંખીત સેવક” લખીને સહી કરી, તેની વચ્ચે યશનંદને “નોકરી કરી મુખી થઇ શેર જીવારી ખાઇ સાહેબ બહાદુરના હક્કમાં દુવા દઇશ, નામદાર સરકારની વફાદારીથી સેવા બમ્મવીશ, વગેરે વગેરે અનેક વાક્યો લખ્યાં.

આવા શબ્દો લખતી વખતે એને ધણું કષ્ટ થયું. પૂણે તે ટ્રિયુએટ જુવાન, વીના કારણે આટલી માનહાની વેડી લે, એ વીચાર એને શુળી જે જેવા લાગ્યો. પણ શું કરે? હીંદુસ્થાનના જુવાન ટ્રિયુએટને માટે ‘સાહેબ બહાદુરની જગ્યાબમાં નંત્ર ચરજ ગુબરવાનો’ એ જ રીરસ્તો છે!

એકાદ પખવાડીઆમાં તો ચારે દીશાએથી કાગળીયા ઘોડા દોડતા આવ્યા, એ આશાના સંદેશ નહોતાં, પણ નીરાશાના દુતો હતા. કાઇકમાં હતું: “જગ્યા નથી” તો કાઇકમાં લખ્યું હતું: ‘તમારી જગ્યા હોય તો ઉમેદવારોની નામાવલીમાં તમારું નામ દાખલ કરીએ, હાલ જગ્યા નથી.’ તો એક દમાં હતું: “તમે માગી છે તેવી નોકરી હીંદુ યુવકોને મળી શકતી નથી.”

યશનંદનની કલ્પના સુઝીનાં રહ્યાં સહ્યાં ખંડેર પણ તુટી પડ્યાં એના ઉન્હા ઉન્હા દીધું નીશાસોની સાથે એ જ શબ્દો નીકળી પડતા: “હાય હાય! ટ્રિયુએટ થવા પછી આ દશા?”

કાકાએ વળી પુછ્યું. યશનંદને હકીકત કહી, યશનંદનના પીતા સાદા-લજા માણસ હતા. કાકા પાવરધા હતા. લોકલખોડના સલાસદ અને અમલદારોમાં લાગવંગ ધરાવનારા ખટપટી તેમજ હોંશીયાર હતા. તેમણે

યશનંદન પાસે. અરજીનો મુસદ્દો માગ્યો
ગુજરાતીમાં તે સમજ્યા પછી તેમણે કહ્યું :

“ભાઈ! તમે ડ્રેડ્યુએટ થયા છતાં
વ્યવહારમાં સમજ્યા નહીં”

કાકાની મુખરૂપી ઊંચીટૂંકરમાંથી છુટતા
પહેલા ગોળાના મારાથી જ યશનંદનના
સ્વમાનના પુરવ્ઠે પુરવ્ઠા ઉડી ગયા. તે
આભોજ બની ગયો.

કાકાએ બીજા ગોળા છોડ્યાં: “આજ
કાલ નોકરી મેળવવી એ કેટલું મુશ્કેલ
કામ છે. તે જાણો છો? અરજીમાં
આટલી કડકાઈ ન ચાલે. કેટલી નરમાસ
બતાવવી પડે છે. તેની હજી તમને ખબર
નથી ભાઈ? આતો સાહેબ લોક! પર-
દેશી એમને પીગળાવીને નોકરી લેવી તે
આમ ન બને.”

કાકાના શબ્દશબ્દ યશનંદનના કાળ-
જમાં કાણું પાડતા બન, “આટલાટલા
કાલાવાલા ક્યાં તો પણ તે ઝોછા છે!
પરદેશી સાહેબો, ડ્રેડ્યુએટ થવાં પછી
પચાસ, સો રૂપરૂડીની નોકરી આપવા
માટે પણ હિન્દી લુવાનોને આટલા ટળ-
વળાવે, ઠગરાવે છે?”

યશની આંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં
ક્યાં કોલેજ ને ક્યાં ઘર? ગોરા પ્રોફેસરો
પણ માનથી બોલાવે, બલભલા પ્રીન્સીપાલને
પણ વીંછાથીઓ વખત આવે સીધી વાત
કરીને તત્કાલી કાઢે. ક્યાં એ સ્થિતી અને
ક્યાં માનભંગ દશા?

“કાગળ પેન્સીલ લ્યો, જો હું લખાવું
છું,” કાકાએ આગ કરી.

યશનંદન કાગળ પેન્સીલ લાગ્યો કાકા
ગુજરાતીમાં લખવા લાગ્યા.

હું ઘણું જ ગરીબ સ્થિતીનો માણસ
છું, તેમજ ખેડૂત છું. મ્હારા કાકા સરકારને
સારી રકમ મહેસુલ તરીકે ભરે છે હું

નામદાર સરકારે ૧૯૨ ના દરિય નંબરમાં
જાહેર કર્યા પ્રમાણે પછાત કોમનો માણસ
છું મ્હારી ન્યાતના માણસો કાકા એવી
નોકરીમાં નથી કે મને આધાર આપે. અમારું
કુટુંબ નામદાર સરકારને ઘણું જ વફાદાર
છે. છેલ્લી લગાઈ વખતે મારા કાકા નરો-
ત્તમ ત્રીકમે વોર લોનમાં પાંચ હજારની રકમ
ભરાવેલી તેમજ રીફ્ટ તરીકે પંદર માણસ
મેળવી આપેલાં તે માટે ગુજરાતના ઉત્તર
વીલાગના કમીશ્નર મીં સ્લો આઈ. સી.
એસ. તરફથી, જલ્લા કલેક્ટર મીં નોસી-
મ્પથી આઈ. સી. એસ. તરફથી તેમજ
જલ્લાના પોલીસ અધીકારી મીં સ્ટ્રોન્ગ-
હાટ તરફથી, એમને મળેલા પ્રમાણપત્રની
નકલો આ સાથે ખીડું છું. હું પણ ઘણો
સુશીલ, નીપમને માનનાર ને વફાદાર છું.
તે માટે મારી કોલેજના પ્રોફેસર અને
પ્રીન્સીપાલ સાહેબના પ્રમાણપત્રની નકલો
આ સાથે મોકલું છું.

મને નોકરી મળશે તો નામદાર સરકારનું
રાજ્ય આ દેશમાં કાયમ રહે તે માટે
મારાથી બનવું બધું જ કરું.”

આવું આવું ઘણું જ લખાવ્યું.

(૫)

નરોત્તમ કાકાએ ઘણું જ લગવગ લગાડી,
કેટલાક સાહેબોને મળ્યા. કાકાની સીફારસ
લાગ્યા, કાકાની ચીઢી મેળવી, કાકાને ત્યાં
કુટના કરડીયા મોકલ્યા અને છેવટે યશનંદન
માટે નામદાર સરકારના આબકારીખાતામાં
રૂ. પંચાવનના પગારની એક જગા મેળવી
શક્યા.

યશનંદનનું કુટુંબ વૈષ્ણવ હતું. સુસ્ત
વૈષ્ણવ અને નોકરી મળી ત્યારે દારૂની
તપાસના ખાતામાં કેવી વીચીત્રતા! યશનં-
દનના માતાપીતાને આનંદ થયો. દોકરોને

નોકરી મળી. જમાઈ હવે સ્વતંત્ર યશ એ આશાએ સાસુ, સસરા ખુશી થયાં. શરીને પણ પત્ની સાથે 'સ્વતંત્ર' રહેવાનું સાંપડશે, અને સંયુક્ત કુટુંબના સાંસ્કારમાંથી છુટવાનું મળશે. એ બાણીને સંતોષ થયો.

એક દુઃખી થયો માત્ર યશનંદન. એનાં તમામ સ્વપ્નાં હેડી ગયાં હતાં, એની સઘળી મહત્વાકાંક્ષાઓ ધોવાઈ ગઈ હતી. ટ્રેડયુએટ થવા પડી, આટઆટલી પરীક્ષાઓ પાસ કરવાના સંકટ વેઠ્યા પછી-પરીણામે આખ-કારી ખાતાની પંચાવન રૂપરેડીની નોકરી જ! આમાં દેશભક્તી અને સાહસ ખતાવવાની તક ક્યાંથી મળશે? બાલગંગાધર તીલક, કે મહાત્મા ગાંધી થવાનું તો ઉંઘી ગયું પણ રોમેશચંદ્ર કે રનાડેય નહીં થવાય!" એ વીચારે તે હતાશ થઈ ગયો.

આમ છતાં યે કાકાએ તો કહ્યું "યશ! તું નસીબદાર છે. આ ખાતામાં તને આગળ વધવાની દીક તક મળશે, રમતનો અને સાહસનો તારો શોખ પુરો થશે."

[૬]

યશનંદનને એ ચાર મહીના કંટાળો આવ્યો કાલેજ જીવનનાં સ્મરણ હજી તાજાં હતાં વ્યવહારનો અનુભવ હજી નવો હતો. ધીરે ધીરે તેની કેલપતાની પાંખો ખીણતી ગઈ, ધીરે ધીરે એનું હૃદય, એતો ઉમંગ, એનો ઉત્સાહ અને રમતીયાળપણું સ્ત્રીમળાવા લાગ્યાં. નોકરીનો ધસડ્યો કરીને ઘેર આવ્યા કે, દાળ, શાક, કે અનાજપાણીની વાતો. શરીગૌરી ધણું જ ખુશ હોઈ ત્યારે નવી સાંડી, કીનાર કે પોલકાંની માંગણી થાય. આ દેશમાં યશનંદન જેવા ગુજરાતનો આશાભર્યો ટ્રેડયુએટ સંસ્કારની ધાણીના ચીલામાં પડી ગયો એ વર્ષ થયાં તેટલામાં તેણે પોતાના તમામ અધીકારીઓની મહેર-

બાની સંપાદન કરી. હિન્દી યુવકના કામની પ્રશંસા થતી નથી. સાફ કામ બનવે તો અમલદારો તેની ઉપર મહેરબાની બતાવે છે! એથી પગારમાં વીશ રૂપીયાનો વધારો થયો અને શરીગૌરીને બોલે નાનકડી કલ્પ રમવા લાગી.

કાકાની ભલામણથી વળી ખાતાના અધી-કરીને અરજ કરી પોતે સાહસપ્રીય બુવાન છે એમ કહી ઓફીસમાંથી ઓરી છુપીથી દારૂ ગાળનારા ઉપર ઘેરો ધાલવાની પરાક્રમ બતાવવાની શાખામાં બદલી કરાવવાની માંગણી કરી. આ વખતની અરજમાં કાકાની ભલામણ પીના જ યશનંદને ધણી ધણી નમ્રતાભરી અરજ કરી સાથે ઉપરીઓનાં પ્રમાણપત્ર મોકલ્યાં.

ગોરા અમલદારોની સહીઓ લેવા બત્તી વખતે કાકા કુધી પીના માને ધક્કા ખાઈ ખાઈને તેના સ્વમાનપ્રીય હૃદયમાંથી 'સ્વમાન' એ ત્રણ અક્ષરો પાછળ રહેલી ભાવના-કે લાગણી-ધસાઈ ગઈ હતી. એટલે નમ્રતાભરી અરજ લખતાં એનાં દીલને દુઃખ થયું નહીં.

શેરા ઉપર શેરા થતા કાગળના ઘોડા પાછા આવ્યા. અંદર લખ્યું હતું "તમારું નામ એ ખાતાના ઉમેદવારમાં નોંધ્યું છે." યશનંદનને એટલી આશા પણ, જીવનના ધ્રુ તારા નજી લાગી. અરેરે! હીંદુસ્થાનના ટ્રેડયુએટ!

[૭]

ચાર વર્ષ થવા છતાં હજી નોંધવામાં આવેલા નામને માટે જગ્યા ખાલી પડી ન હોતી. પણ પગારમાં બીજા પંચકડાની વૃદ્ધિ થઈ હતી, અને ઘરમાં બચતીના ભાઈ બાણ રમતો થયા હતા!

યશનંદનના મગજમાં નોકરી અને કુટુંબના વીચારોની એટલી બીડ થઈ હતી કે દેશભક્તીના વીચારો માટે જગા જ નહોતી રહી. હિન્દીઓ માટેની ઉત્તરતી પંક્તીની નોકરીનું છેલ્લું પગથીયું તે ગ્રાસ ઉમેરવારોના આરંભનું પહેલું પગથીયું !

યશનંદનની આશા છેલ્લે પગથીએ જત્યાની હતી પણ તક ક્યાં ?

સાહેબને ખાસ લગ્નમણુ થાય તો કંઈક દહાડો વગે; એવો ઉપદેશ એક ભણા અધીકારીએ આપ્યો.

યશનંદને કાકાને કાગળ લખ્યો ખાતાના મુખ્ય અધીકારી પર કલમમણુની લાગવગ લગાડવા વીનંતી કરી. વળી વ્યવહાર કાકાએ ભત્રીજા માટે વળી ભણામણુપત્રીકાઓ એકઠી કરવામાંડી.

નાતાલને ટાંકણે ઉંચી જાતના ફળફળાદીના કરંડીયા સાથે કાકા ઉપરી સાહેબને મળી આવ્યા. સાહેબે કૃપા કરીને ખાનગી

નોંધપોથીમાં યશનંદનનું નામ ટપકાવ્યું ! ત્રેલોકનું રાજ્ય છત્તીસગઢ તોટ્યો આનંદ નરોત્તમ કાકાને થયો.

અને એ ખબર સાંભળી ત્યારે યશનંદનને પણ એટલીજ ખુશાલી થઈ.

તે પછી યે એક વર્ષ વહી ગયું છે. યશનંદન, ઉપરી સાહેબ કસ્ટોડિયન કરશે એ આશામાં હવે છે. હવે એને આશા ઉપર હવવામાં સંતોષ છે. એના છગરમાં ગસંતોષને—મહત્વાકાંક્ષાને માટે ક્યાંયે સ્થાન નથી. તે દુનીયાનો વ્યવહાર માણસ બન્યો છે. મનુષ્ય મટી પ્રાણી બન્યો છે, 'હવન માણુવાની વાતો તેને શેખયલ્લીની કલ્પનાઓ જેવી મુખાંધભરી લાગે છે !

યશનંદન હવન હવે છે. જેમ ગ્રેડ્યુએટ થવા પછી હિંદના અનેક જુવાનો હવે છે તેમ.

અરેરે ! અમારા ગ્રેડ્યુએટ— !

શેકાણી [જે હમણાંજ પતી સાથે વીલાપત કરીને પાછાં આવ્યાં હતાં] : બહેન, વીલાપતનાં લોકોની શું વાત ?

મળવા આવનાર બહેનપણી : એમકે ?

શેકાણી : અરે હા, લોક ભણેલાં તો એવાં કે રસ્તાનો વાળનાર પણ અંગ્રેજીમાં તો વાત કરે.

* * *

સસુ [પુલ્લે માથે ફરતી પુત્રવધુને] : અમારા જમાનામાં જે સ્ત્રી પુલ્લું માયું રાખે તેને બહુ આગળ વધી ગયેલી કહેતાં.

પુત્રવધુ : હશે, પણ અત્યારે જે ધુંધેરા ખેંચે તે બહુ પાછળ રહી ગયેલી કહેવાય છે.

પત્ની : લગ્ન પહેલાં તમે મારી ઉપર જે પત્રો લખ્યા હતા તેનો વીચાર કરતાં મને લાગે છે કે, દુનીયાભરમાં મારા જેવી કોઈ સ્ત્રી છે જ નહીં એવું તમે ધારતા હતા...

પતી [ગુસ્સામાં] : હા, અને હજીયે હું એમજ માનું છું.

* * *

શેકાણી [જિભના પતીને તુરતમાંજ લોટરી લાગવાથી નવાં શ્રીમંત બન્યાં પ્રતાં] : તમે હમણાં શું ગાયું ?

ગવૈયો : રાગ સતાર, તાલ સારંગી.

શેકાણી [ખુશ થતી] : ઓહો. એતો ઘણું વગેથી મને પ્રીય છે.

હિંદ શા માટે સ્વ

: લેખક :

અપરન કુલોઝ

હિંદુસ્થાન વીરે બહાર ભલે ગમે તેટલું ઝેરી પ્રચાર કાર્ય કરવામાં આવે, મીસ મેયો 'મધર ઇન્ડિયા' જેવી ચોપડીઓ ભરેને દર વર્ષે પ્રસીદ્ધ કર્યા જ કરે, હિંદના લોકો જંગલી છે, ત્યાં કેળવણી નથી એ બધી વાતો ભલે દરીયા પારના દેશોના કીનારે અદ્દળાવવામાં આવે, પરંતુ આજે હિંદ ત્યાં ઉભું છે એ જોને આંખ હોય તે જોઈ શકે છે અને કાન હોય તે સાંભળી શકે છે અને હુદ્દી હોય તે વીચારી શકે છે. પણ જોને આનો ઉપયોગ જ કરવો નથી તેની વાત ન્યારી છે!

એ સંસ્કૃતીનું ઘપલું

વાસ્કો ડી ગામા અને હેસ્ટીંગ્સની જીભને પણ એટલું તો કહેવું જ પડ્યું હતું કે, હિંદ દેશ જરાયે અનાડી નથી. ત્યાં પણ સંસ્કૃતીની રોશની કાંઈ છુટાઈ ગએલ નથી. હિંદમાં રહીને પેઢી ગએલા "શીમી"નાં માનસ જ આ દેશને જંગલી ગણે છે, પરંતુ તેઓના મતની જગતને પરવા નથી. "શીમી" ને વળી મત કેવા? તેમના હાથમાં બહુ બહુ તો બંદુક શોભે, તેમની જીભ પર સારી ભાષા ચડતાં અલગાઈ જાય છે, એટલે મલીન ભાષા અને મલીન વીચારો : સીવાય બીજું ત્યાં શું સંભળાય? આજે તો હિંદ વીરે બે માનસો ટકરે ચડ્યાં છે, એ બન્ને

માનસો બાહોશ છે, બન્ને સાવ ભીન્ન છે, છતાં બન્ને તેટલાં જ બળવાન છે, તેઓની સંસ્કૃતીમાં ભારે ફેરફાર છે છતાં એક બીજાની મહત્તા સમજી શકે છે.

તેવાં બે માનસો કયાં છે? એક તો લોડ ઇરવીનનું માનસ અને બીજું ગાંધીજીનું.

હિંદ ઉપર બ્રિટીશ કાષ્ઠ તે એક જાતી અને સંસ્કૃતીની બીજી જાતી તેમ જ સંસ્કૃતી ઉપરની જીતનું મોટામાં મોટું ઐતીહાસીક ઉદ્ધરણ છે. બ્રિટનની એ જીત તેને સારી તક મળી તેના જ આધારે થઈ છે. બ્રિટીશ લોકોને હિંદ બહુ જ વ્હાલું લાગે છે! શા માટે ના લાગે? હિંદ પર તો તે નબે છે. ફુનીઆમાં સહુથી વધારે સત્તા ભોગવનાર બ્રિટીશરાજ્યનો બધો આધાર હિન્દની ભુમી પર છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનાં પહેલાં પગલાં ભારતની ભુમી પર થયાં ત્યારથી જ 'હિંદની દુર્દશા' બેઠી છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ માલીકનો ગલ્લો સાચવી લીધો અને જાહેર ક્યુલ્ચર હિંદ એ તો એક સમૃદ્ધ વાડી છે, તે વાડીમાં દરેક જણે માલીકના લલાને ખાતર પરસેવો પાડવાનો છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની કાંઈ ઓછી દયાળુ નહોતી, એક યુવામ તરેહ માલીક જે રીતે સહાનુભૂતી દર્શાવે તેવી સહાનુભૂતી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની હિંદના લોકો પ્રત્યે હતી.

તંત્ર થવા ઈચ્છે છે?

પ્રસ્તુત લેખના લેખક અમેરીકન શુદ્ધ સ્થ છે. તેમણે 'વલ્ડસ વર્ક' ના જુલાઈના અંકમાં આ લેખ લખ્યો છે. લેખકનું 'ખર' નામ મીં નેસક વોશીંગ્ટન હોલ છે. એશીયાના સંબંધમાં તેમણે કેટલાંક પુસ્તકો લખ્યાં છે.

બ્રિટીશ વ્યાપારના રક્ષણ માટે-

ન્યારથી બ્રિટીશ તાજે હીંદ પર કાણુ લીધે ત્યારથી રાજદ્વારી નોકરશાહીની આપ-ખુદી ભરમાં આવી. કોઇક કોઇક વાર જ પાલમિન્ટ તેઓની વચ્ચે કબજાગીરી કરતી! ૭૦ વર્ષની તાજની સંસ્તનતે હીંદને શું બતાવી આપ્યું છે? માન્ચેસ્ટર અને ચેરચેસ્ટરનારની આંખમાં ઉજળા લેખાવા માટે અંગ્રેજ આપખુદીઓએ તેઓના ગોરાઓનો જ સ્વાથ્ પ્યાનમાં રાખેલ છે-કર વેરાથી ત્રાસ પામી જતા ખેડૂતોના લલા વીધે તે આપ-ખુદીઓએ માન વાત જ ચલાવી છે. કતવ્યમાં કાંઈ જ મુકાયું નથી અને હીંદના પરસેવે માન્ચેસ્ટરે આજે માલમલીદા ઉડાવે છે.

હીંદુસ્થાનનું જરા લગુ થાય તે માટે કેનીંગ, હોરેન્સ, મેથે અને રીપન જેવા વાઇસરોયે પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ તેઓને સંતાધારીઓ સાથે દેતેલું નહોતું. તેઓની વાત તો અરણ્યમાં રહેન સમાન રહ્યુંની કુળ સાથે જ ઉડી ગઇ.

૧૮૮૦ ની સાલમાં ડીસરએલીએ માન્ચેસ્ટરના વેપારી ચેંબરની ધમકાને લઇને હીંદ માટેના સેક્રેટરી એફ રેટ (વઝીર) સેલીશબરીને તથા વાઇસરોય લીટનને ફરજ પાડી કે અંગ્રેજોએ તૈયાર કરેલ કાપડના માલ પરની જગાત તેઓએ ઉઘાડી લેવી અને

આ બધી જગાતની ધુસરી ખેડૂતોને ચુસીને તેઓની ડોકે લગાડી દેવી. જ્યેથી બ્રિટીશ તીભરીમાં તોટો ના પડે! પરંતુ ખેડૂત પાસે તેટલી જગાત ભરવાનું પૈસા જ ક્યાં હતા? એટલે સરકાર ધારેલી જગાત પુરેપુરી ખેડૂતો પાસેથી મેળવી શકે નહીં. હવે આનો કાંઈક ઉપાય તો શોધાવવો જ નેહએ ને! સરકારની તીભરીમાં એક પાઇ પણ ઝોછી શા માટે થવી નેહએ? એટલે એક નવી જગાત શોધાઇ, કે હીંદીઓએ પણ કાપડ બનાવીને વેચવું હોય તો તેમને તે કાપડ ઉપર અંગ્રેજોના જેટલી જ જગાત આપવી પડે! અંગ્રેજોને હીંદમાં કાપડ ચડાવવા માટે જેટલી જગાત આપવી પડે તેટલી જ હીંદને તેની ચોતાની બજારમાં કાપડ વેચવા માટે જગાત ભરવાની. આનો એ જ અર્થ થયો કે હીંદીઓને તેઓના ધરમાં જ શુંગળાવવામાં આવ્યા! કારણ કે બીચારા અંગ્રેજ કાપડીઆનાં પેટ ભરવાં નેહએ ને! ગોરા હીંદ પર રાજ્ય કરે તો એટલો તો ક્ષાપદો મળવો જ નેહએ ને!

અંગ્રેજોના કારખાનાંના મજુરોએ પણ તેના માલીકોએ શીખવી રાખેલા મતો બહાર પાડ્યા એટલે વેપારી ચેંબરમાં તે મત તરફ પ્રય જ પ્યાન આપાયું અને આખરે તે ચેંબરમાંથી જ દખાણુ કરવામાં આવ્યું કે હીંદી કાપડના વેપાર આડી જગાતની

દીવાલ ખંડી કરી દેવી, જેથી અંગ્રેજ કાપડના વેપારીઓને આંચ ના આવે. આજે પણ હીંદમાં આજે જ પરિસ્થિતિ ચાલુ છે, કારણ કે આજે પણ બ્રીટનના મીલ માલિકોએ મલુરોને કુંકે મારી દીધેલ છે કે તેઓનો વેપારધંધો હીંદમાં ધીકતો રહેશે તો જ તેઓને તે ફાયદાકારક છે, અને મલુર સરકાર દ્વારા આ જાતના મતની ધમકીઓ અવાર નવાર અપાયાં કરે છે. એટલે તેઓનાં હિતમાં જરા પણ આંચ આવે છે તો બધા જ શોરબકાર જગાવી મુકે છે અને એ શોરબકાર દેહ મલુર સરકારના દ્વાર મુઘી પહોંચે છે. અને ત્યાં તેને પુરું સ્થાન મળે છે.

પંડીત મોતીલાલ, જવાહરલાલ નેહરુ, વલ્લભભાઈ પટેલ અને મહાત્મા ગાંધી એમ માને છે કે મલુર સરકાર એ તો માત્ર નામની જ છે. મલુરોના હિત તરફ તે કદી જતી નથી! પહેલાં રાષ્ટ્રે મેકડોનાલ્ડ અને વેન્નપુડ બેન અંગ્રેજના હીંદ તરફના અન્યાય વીધે ખુબ બરાડા પાડતા, પણ બ્યારે તેઓ સત્તામાં આવ્યા છે ત્યારે તેઓએ જ કંઈ જાતનો ન્યાય હીંદને આપ્યો છે? પણ હવે તો હીંદુસ્થાનનાં પડળ ઉઘડી ગયાં છે.

હીંદની જાગૃતી

હીંદમાં બ્યારથી યંત્રો દાખલ થયાં અને ઉદ્યોગ વધવા લાગ્યો ત્યારથી ઇંગ્લેંડ માટે એક નવી આંદોલુદી ઉભી થઈ.

અનુકુળ સંજોગોને લીધે મળેલા વીજળ પંક્તી ઇંગ્લાંડ પોતાનું યંત્રવળ વધારવા માંડ્યું. અને આ દેશનું અનુકરણ દેર દેર થવા લાગ્યું. આ આમાંથી ઉદ્યોગોનો પેદાશીસર જન્મ થયો. એ પેદાશી આજે આખા પશ્ચીમમાં પ્રસરી રહી છે. અને એજ

પદ્ધતી પુર્વમાં પણ પગપેસારો કરી રહી છે. પરિણામે ત્યાં આથીંક અથડામણ રાજદ્વારી મામલાની સાથે અફળાઈને તેને ગંભીર બનાવી રહી છે.

જેઓને હીંદ વીધે જરા લાગણી હોય છે તેઓ બધા સુએઝની નહેરની પંક્તીના લાગોમાં વસેલા છે, ઇંગ્લાંડમાં પણ આવો વર્ગ છે.

હીંદના કાળાશોક ગોરા લોકોના નીચભાવના પાલન ના કરી શકે, ગોરાના ખોલને શીરે ના ઉઠાવી લે તો જનરલ ગ્રાયર જેવાનાં મોંમાંથી નીકળતો એક ખોલ કાળા લોકોને મશીનગનની ગોળાઓથી વીંધી નાખતી. પરંતુ હવે પલટાયલા સંજોગોમાં એવું કરીથી કહી શકાય તેમ નથી રહ્યું.

પ્રબળ પર જે સત્તા રાજ્ય કરતી હોય તેણે તે તરફ કેમ વર્તવું જોઈએ એ પ્રશ્ન મુંઝવે તેવો છે. હીંદુસ્થાનની પરિસ્થિતિમાં પણ આ પ્રશ્ન ખુબ જ ગુંગળાટ ઉપજાવી રહ્યો છે. પરંતુ એ સત્તાધીશોને ખરી જાણ કરાવનાર માંડી આજે હીંદમાં પાક્યા છે, સત્તાધીશો તેની સામે આંખ મીંચામણું કરી શકે તેમ નથી. તે માટી બીજે કાંઈ નહીં પણ મહાત્મા ગાંધી!

પચાસ વર્ષ પહેલાં ગાંધીને ગોળાધી દાર કરવામાં આવ્યા હોત તો જરૂર તેને કાંઈ સંભારત નહીં, પરંતુ આજે તેના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ હીંદમાં એમરે એટલો પ્રસરી રહ્યો છે કે તેને મારી નાખવામાં આવે તો પણ તે પ્રજામાં જીવવાનો!

ઇંગ્લાંડ સીવાય હીંદની દશા સારી હોત કે ખરાબ હોત એ સવાલ ઘણા પુછે છે, પણ અંગ્રેજો તે જરૂર તેનો સીધો જવાબ આપી શકત. પણ એટલું તો જરૂર કહી શકાય કે બ્રીટીશ વ્યવસ્થાને લઈને જ હીંદને કાંઈ બીજા દેશો સુધી શક્યા નથી. બીજા યુરોપીય દેશોની મદદવારેના બ્રીટીશ સત્તાને જોઈને

પ્રમત્તી સ્વ. પતિવ્રતાના રંગા પાથે
 યી કાઠક સ ગુજ. તરી સમતે
 રાણી રાણાભાઈ આણંદલ ચાવડા
 તરફથી સવિનય સમ્બેન બેઠ.

બ્રીટીશ સ્વર્ગમાં ચીંતા

રાણી વીક્ટોરીઆ : “એવડ, જરા પૃથ્વી ઉપર ભેષને મને કહેને કે હું
 સભ્ય હીંદી મદારણી છું.”

[કેરોરડેચ : બહીંન]

છ હાથવાળા ગાંધી

એના આટલા બધા હાથ જડોત છુલ્લું
કામ જતરી પતાવી દેશે કે ?

[કેમ્બ્રિજ: બર્મિંગહમ]

હીંદુ દેવી

એ અંગ્રેજ તરફ દ્રાક્ષ દર્શીએ ભુવે છે.
[દ્રાવિડો: શેમ]

બે મેકડોનાલ્ડ !

અત્યારે મેકડોનાલ્ડને હીંદમાં કમરૂરી ટમે કામ લેતો. એણે હીંદ તેને એવું મજુર
તરીકેવું ભુલું સીત્ર બતાવી આશ્ચર્ય પુછે છે: “શું આ તમેજ હતા ?”

[ડ આમસ્ટરડેમરુ: હોલેન્ડ]

મનમાંને મનમાં જ સમાઈ જતી! એટલું
તો સહુએ કહ્યું કરવું પડશે.

શ્રીદીશ રાજ્ય આજે વર્ષોથી પોતાની
હકુમત હીંદ પર ચલાવી રહ્યું છે, પરંતુ
આજની દુનીઆના હાદને તે પીછાની
-શક્યું નથી.

શ્રીદીશનું પોતાની પ્રજા તરફનું વલણ
પણ ગમે તેને ટાકું જેવું લાગે એમાં
નવાઈ નથી. અંગ્રેજ કારભારીઓ જે
હીંદ વીખેના રીપોર્ટ લખે છે તેમાં હીંદુ-
સ્થાનને ઉતારી પાડવાની જ વાર્તા જુદી જુદી
-લાપાની શૈલીમાં લખાએલી હોય છે. અંગ્રેજ
બચ્ચો હોયોક ધારે છે એ વાત કહેતાં
ડરતો નથી. એ હકીકત પ્રશંસનીય છે.
• પરંતુ એમાં તે પોતાની જાતને અલગ
રાખે છે એ વાહીઆત લાગે છે, છતાં
કેટલાક અંગ્રેજો પણ શ્રીદીશ રાજ્યના
હીંદ પ્રત્યેના વીચીત્ર વલણ માટે જરૂર
-સખત શબ્દો વાપરે છે અને તીખી ટીકા
પણ કરે છે. એટલે કેટલાક ગોરાઓ જીભની
પણ સહાનુભુતી બતાવી શકે છે, હીંદના
-અર્થસાક્ષી દત્તનું વાક્ય અહીં ટાંકવા જેવું
છે કે “કાંઈ એમ કહે છે કે હીંદુસ્થા-
નમાંથી ધનનો ધોધ સીધો ઇંગ્લાંડ જઈને જ
-વીરને છે અને હીંદના એ આર્થિક ખાડાને
રીટાવવા ઇંગ્લાંડ સહાનુભુતી અને પરતાવાના
-શબ્દો ઉચ્ચારે, એ શું ઓછું છે?”

‘ભાગલા પાડીને જીત મેળવો’

ઈતીહાસના પ્રખ્યાત અંગ્રેજ અભ્યાસી
મી. જી. ડી. ગેરેટ હીંદ વીખેલખે છે કે, હીંદમાં
ધણી ન્યાતો જતો છે અને તે બધી એક સરના
નીએ રહી છે. પરંતુ યુરોપ અને અમેરિકા
-કરતાં આ જતો વચ્ચે ઓછામાં ઓછું
-ધણું થાય છે. પણ જ્યારે ધાર્મિક લાગણીને
રાજકારણનો ઓપ ચડાવવામાં આવે છે

ત્યારે જ હીંદમાં જતો વચ્ચે ચક્રમકે ઝરે
છે અને પરીણામે બોહીનાં કુંડાં ભરાય છે.
પશ્ચીમમાં પણ આ બાબતમાં આમ જ થાય
છે. જાતી જાતીના ભેદની ભેખડો ઉભી કર-
વાની જવાબદારીમાંથી શ્રીદીશો છટકી શકે
તેમ નથી. ૧૮૫૦ માં લોડ એલ્ફીન્સ્ટને ખાસ
ભાર મુકીને જાહેર ક્યું હતું કે ‘ભાગલા
પડાવીને જીત મેળવો’ એ રોમની પધ્ધતી
શ્રીદીશો એરોઆમાં પ્રહણ કરવી જોઈએ. રામ્સે
મેટ્ટોનાદસનું વાક્ય આંહી પાદ આવે છે.
તેણે કહ્યું હતું કે “હીંદુ અને મુસ્લીમ એક
ખીજના ટોટા પીસવા તૈયાર થાય છે તેનું
કારણ એ છે કે મત આપવાની પધ્ધતી જ
વીચીત્ર છે! તેમાં જાતી પ્રમાણે મત આપવાની
રીત છે. નહીં કે રાજ્યના નાગરીકો તરીકે!”
મહાત્મા ગાંધી અને કોંગ્રેસે જાહેર ક્યું
છે કે કોમીમતની પદ્ધતીને કાયમ માટે દૂર
-નાવી દેવી જોઈ હીંદુ અને મુસ્લીમો વચ્ચે
કડવાશ ના વધે.

જર્મની, ઇંગ્લાંડ, કે અમેરિકામાં જ
કેથોલીકના મત લેવાય કે એ જાતની કોમી-
મતની રીત ધુસી હોય તો કેવો મામલો
જામે!

શ્રીદીશ તંત્રના કેટલાક દુરુલ્લે વારસામાં
ઉતરી આવ્યા છે. અરીણનો ઇજારો
સાવ નીતીને અભરાઈએ મુકીને દાખલ કર-
વામાં આવ્યો છે અને છતાં મીઠા પરનો ઇજારો
આજના જમાનામાં શોભે? આ ઇજારાઓ પણ
હીંદના આર્થિક જીવનને અસર કરતા નથી.
હીંદ દેશને જે અસર કરે છે, હીંદ દેશને
જે ચુંગળાય છે, તે તો તેની જમીન છે,
જમીનને નીચોવવી, વેપાર ઉઘોગને મુજબી
મારવો, અને તેમાંથી મેળવેલ દ્રવ્યના ઢગલા
હીંદમાંથી ઇંગ્લાંડના ખારામાં પહોંચી જાય
એ હકીકત અત્યંત દુઃખદ છે.

ખેડુતોની હુદ્દશા

જ્યારે જમીનની દીવાલો ચણાઈ નહોતી તે વખતના દીવસોમાં અંદાજપત્રનું મુખ્ય ભરણું જમીન વેરા હતો. આ કામ અત્યારે પ્રાંતીક વહીવટના શીરે નંખાયું છે. જે આશામી તેનો પરસેવો અને ખુન જમીનમાં રેડે છે, દીન રાત જમીનનાં પોડાં ઉખેડી ઉખેડીને શ્રમ ઉઘવી રહ્યો છે તેનો પોતે ખેડલ જમીન પર હક નથી. પરંતુ બધી જ જમીનનું માલિક રાજ્ય છે, ખેડુત તે જમીનમાંથી પૈસા ઉપજાવી તેને રાજ્યની તીલ્લેરીમાં જમા કરે છે. ખેડુતને લાંબેને ખાવાનાં સાંસાં પડે પણ તેને જમીનનું ભાડું ભરવું જ પડે છે.

જુના કાળમાં તો અમુક સ્ત્રીજને બદલે ભઠ્ઠાએ તે વસ્તુ ખરીદી શકાતી, પરંતુ જ્યારથી બ્રીટીશ રાજ્યની હકુમત ચાલવા લાગી ત્યારથી મહેસુલ કર વેરા પણ નગદ નાણાંના રૂપમાં જ ખેડુતને ભરવા પડે છે, એટલે તેનો પાકનો જથ્થો થવા લાગ્યો અને આખરે ગમે તેટલી કાંમતમાં એ તેને વેચી દેવા લાગ્યો. તેથી તેને શરૂઆત પાસેથી નાણાં લેવાની ફરજ પડી. આથી હું ખેડુતો દેવાના બોળનથી અધમુવા થઇ ગયા છે. જમીન પણ થોડા આશમ માત્રે છે. દર વર્ષે એકની એક જમીન પાસેથી પાક લેવામાં આવે તો જમીનની તાકાત કમી પડી જાય છે અને તે તાકાત પાછી એક રીતે લાવી શકાય તેમ છે, ઉંચા તત્વવાળું ખાતર નાખવાથી. પણ આવા ખાતરનાં પૈસા ખેડુતો ક્યાંથી કાઢે ? પરીણામે જમીન ચાકીને માંડરમાં મોઢ આપે એટલે તેમાંથી વધારે પૈસા કેમ જ ઉપજે ! જે દાણાથી સારામાં સારાં સશક્ત શરીરો ધડી શકાય, જે દાણાના તત્વથી મગજને તાકાત તેમ જ તાકગી મળે, તેવા દાણા ખાવાનું હીંદીઓના નસીબમાં

નથી. કારણ કે તેવો દાણો તરત જ પરદેશના બહાનુંમાં ભરવામાં આવે છે અને હીંદીઓ સીવાયના લોકો તે દાણાનો ઉપયોગ કરે છે.

ખેડુતોને પણ ખાનગી મીલકત ઉભી કરવાનો હક છે. પરંતુ લશ્કરી ખર્ચ અને હીંદની તીલ્લેરીઓ પર ખેડેલાઓના બંધનોને લઈને ખેડુતોની આ સાવ સ્વાભાવીક આશાને પણ હીંદમાં સ્થાન નથી. ૭૨ ટકા એટલે કે ૨૨ કરોડ જેટલી સંખ્યા આવા હીંદીઓની છે.

હીંદી ઉદ્યોગની પાયમાલી

હવે આપણે ઉદ્યોગ તરફ નજર કરીએ. શરૂઆતના યુરોપીય વ્યવહારના દશકાએ ૩, રેશમ વણાટ, ધાતુઓ તથા ખીજી હીંદી કારીગરીને બહેલાવી. હીંદની કારીગરીએ પરદેશથી અડગક દ્રવ્ય હીંદમાં ધસાડ્યું હતું. પ્રાચીન કાળથી આવો વ્યવહાર ચાલ્યા કરતો ! ચંત્રવાદી જમાના પહેલાં હીંદ ઉદ્યોગના ક્ષેત્રમાં જગતભરમાં શીરોચ્ચ સ્થાન ભોગવતું હતું. અને હીંદમાં જેવો ઉદ્યોગનો વીકાસ થયો હતો તેવો દુનીઆમાં ખીજે કોઇ સ્થળે સાંભળવામાં પણ આવ્યો નથી. ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીએ આ બધી હકીકત પર ખુબ જ લક્ષ આપ્યું અને તે કંપની ક્યાં કાચી હતી ? તેઓએ હીંદી માલને ઇંગ્લાન્ડ, તેનાં સંસ્થાનો અને પશ્ચિમના ખીજા દેશોમાં વીકાસ કરવા માંડ્યો અને તેમાંથી લખડુટ પૈસો પેદા કર્યો. પરીણામે ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીએ થોડા દશકામાં જ તેના ભાગીદારોને માટે ૧૧૭ ટકાનું વ્યાજ વહેંચ્યું ! આપણા [અમેરીકનોના] વડવાઓએ હીંદીઓએ હાથે વણેલા કાપડોનો ઉપયોગ કર્યો હતો અને તેમનાં બાળકો લોકોના સુન્દર, મલમલથી સજ્જ થતાં હતાં.

પણ પછી તો યંત્રનો જમાનો શરૂ થયો, સર આઠઝાકે વોટસોં સ્ટીમ એન્જીનની શોધ કરી અને આ એન્જીનથી ત્ર.ક, શાળા વગેરે ચલાવવાનું પણ કામ લાઇ લીધું. તે દીવસથી જ હીંદનાં હાથની કારીગરીનું ખુન થયું, એ ઇલમ સદા માટે દર્શનાઇ ગયો! જે કાપડને આંગળીઓ વણતી ત્યાં લોઢાનાં યંત્રનાં દર્શન થયાં લાગ્યાં.

પછી તો અંગ્રેજ મુડીવાદીઓએ યંત્રોની મદદ લઇને બધી બાજુ હાથમાં લેવાનું નક્કી કર્યું, અને હીંદ જે ઉદ્યોગમાં વીકસ પામે તો એ તેને કંટક સમાન જ નીવડે એવું તેઓને લાગ્યું, તેથી તેઓએ હીંદુસ્થાનના ઉદ્યોગને તેઓની હથેળીમાં જ સમાવ્યો.

ઝોગણીસમી સદીના પહેલા લાગમાં ઇંગ્લેન્ડ, જે અમેરીકાની રક્ષણની પદ્ધતી સામે સખ્ત વીરોધ દર્શાવતું હતું, તે ઇંગ્લેન્ડે જ હીંદી કાપડ સામે ૬૭ થી ૮૪ ટકા જેટલી રક્ષણ માટેની જકાત હીંદ પર લાદી. અને આ રીતે અંગ્રેજોએ બધો જ વેપાર યોજાના પંજામાં ઝડપી લીધો. અને હાલના જે મલમલે ઇજીપ્ત, ગ્રીસ અને રોમને શલુગાર્યા હતાં, તે મલમલનો નીકાસ ઇ. સ. ૧૮૨૩ થી બંધ કરવામાં આવ્યો. આથી હીંદી કારીગરોને કેવાં કષ્ટ પડ્યાં અને હીંદનાં ઉદ્યોગી શહેરો જંગલ જેવાં કેમ બની ગયાં, તેનો કશું છતીહાસ તો ઘણાંએ બાણે છે.

લેકેશાયરના કાપડને હીંદની બજારમાં પુરેપુરું સ્થાન મળે તેવી બધી ઝોડવણી ઇંગ્લેન્ડે કરી. અંગ્રેજ યંત્રો મીનમાં કાચા સુતરને વણવા લાગ્યાં, અને હાલને હીંદનો રેશમનો વેપાર માર્યા ગયો. જેમ જેમ આ સ્થિતિ આગળને અગળ થતી ગઇ, તેમ તેમ હીંદના કારીગરો

ભુખે મરવા લાગ્યા અને હું કારીગર વર્ગ તેનાં કુટુંબ સહીત એટલે કે પાંચ કરોડ જેટલી જંગી સંખ્યાને જમીન પર જીવવાનું રહ્યું, અને ખેતીવાડીમાં તો તે વખતે ભુખ-મરો ધુરંધી જ રહ્યા હતા.

વીસમી સદીની શરૂઆતમાં અંગ્રેજ ઉદ્યોગવાદીઓ સામે ઝુમી ઝુમીને હીંદીઓએ યંત્રબળ સહીતના ઉદ્યોગને હાથ કરેલ છે. છેલ્લા મહાન વીર્ય વખતે આ ઉદ્યોગે જ હીંદી માલિકોના ખીસ્સાં તરફ કરી દીધાં.

આ યંત્રનો ઉદ્યોગ હવે હીંદમાં પગલર થયો નથી. તાતાનાં લોઢાનાં કારખાનાનાં ઘણા ખરા શેર અમેરીકાનોએ હાથ કર્યા છે, એટલે હીંદની બજારોમાં તેના શેરનું ભેદએ તેટલું વેચાણ થતું નથી.

અંગ્રેજે તો લંડેશાં એક જ વાત મોં આગળ ધરે છે તે એ કે, હીંદુસ્થાન એ ખેતી પ્રાધ્યાન્ય દેશ છે અને તેણે તેનો કાચો માલ વીલાયતજ ચકાવવો જોઇએ. એટલે ઇંગ્લીશ સંચા તે કાચા માલને આબાદ તૈયાર કરી હીંદમાં મોકલાવી શકે.

તેઓ હીંદને ખેતીવાડીને દેશ ભણે કહે, ખેતીને સમૃદ્ધ કરવાની બગાઇ બણે હાકે, તેઓનાં વતન એથી સાવ ઉલટાં છે. હીંદની ખેતીમાં તેઓએ શો સુધારો કર્યો છે? તેમજ તેને આબાદન બનાવવાનાં પગલાં ક્યાં લેવાયાં જ છે?

હીંદના રાષ્ટ્રીય દેવાનાં મંડાણ !

બ્રીટીશ રાજનું જકાતી ધોરણ પણ હીંદને નુકશાન કારક જ નીવડ્યું છે. પણ બ્રીટીશ રાજ એમ તો માનેજો કે અમે હીંદ દેશ જીત્યો છે એટલે તેનું દ્રવ્ય અમારા દેશમાં ઘસડી જવાનો અમને અખતીયાર છે. હારેલી પ્રજાએ એટલું તો સડન કર્યું જ છુટકા!

ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પણ કાંઈ સુસજ્જ શક્તિમાં ખાછી પડે તેવી નહોતી. તેણે બીજી લશ્કરી લુટ ઉપરાંત લગભગ અઢી અબજ રૂપિયાનો ખોળે હીંદ પર નાખ્યો હતો. પરંતુ તે પછી જ બની રહ્યું છે, તેની સાથે સરખાવતાં તો એ રકમ સાવ વીસત વીનાની લાગે છે.

૧૮૫૮ માં જ્યારે બ્રિટીશ તાબે હીંદને કબજે લીધો ત્યારે તેણે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની મુડીના લગભગ રૂ. ૨ કરોડ, તેમજ તેણે જમ.વેલા ધંધામાં રોકાયેલા નાણાં તરીકે લગભગ રૂ. ૧ અબજ ૨૦ કરોડ, હીંદનું ખાતે ઉધાર્યાં તે રકમ હીંદના પડેલા રાષ્ટ્રીય દેવા તરીકે ગણવામાં આવી. આ દેવામાં ૧૮૫૭ ના બળવાના નુકશાનને પણ ગણવામાં આવ્યું.

બ્રિટીશ તીજરીએ હીંદુસ્થાનને ધીરેલા નાણા ઉપર ભારેમાં ભારે વ્યાજનો દર ઉપમ્પવવાની ખાસ તક આપી હતી. જો કે હીંદુસ્થાનની રાષ્ટ્રીય દેણાની ખાત્રી આપવાની ના પાડવામાં આવી હતી, છતાં દરેક ધીરનાર સમજતો હતો કે હીંદમાં ધીરેલાં એનાં નાણાં ચાલ્યાં જવાનાં નથી-આ દેવું એને ઓછું કરવામાં “હુબત રૂંડ”ના અભાવે દીવસે દીવસે ખુબ વધતું ચાલ્યું. કુલ દેવું રૂ. ૧૦,૭૪૧,૬૦૦,૦૦૦ છે. જે માથા દીઠ લગભગ ૪૫ રૂપિયા જેટલું થાય છે. આમાં છેલ્લી મહાન લડાઈમાં મદદ આપ્યા બંદનના દોઢ અબજ રૂપિયાનો સમાવેશ થાય છે.

૧૮૬૦ ની સાલથી ૧૯૦૦ સુધીમાં ૨૫૦૦૦૦ માઇલ રેલ્વેનું બાંધકામ કરવામાં આવ્યું હતું પણ તેના મુલ પાછળ શેતરંજના ખેલનો ખ્યાલ અવી શકતો હતો. આ રેલ્વે બાંધવાનું શુદ્ધ કારણ લશ્કરી હાવપેચ અને તેને મળતી

સગવડ એ જ હતું. આ રેલ્વે બાંધવાથી હીંદની આર્થિક સ્થિતિ ઉત્તત થાય એવો તો તેઓને મગજમાં ખ્યાલ સરખો પણ આવ્યો નહોતો.

આ રેલ્વેનું બાંધકામ ખાનગી મુડીની મદદથી પાર પાડવામાં આવ્યું હતું. અને તે મુડીની રટેટ કુલ રોકેલી રકમ પર ગેરંટી આપી હતી. અને નફાની આશાઓ પણ આપવામાં આવી હતી. તે વખતે જ તેઓને ખબર હતી કે આખરે રેલ્વે સ્ટેટના હાથમાં જ આવી જશે. સર જોન લોરેન્સને આ ખીના ઘણી જ વીચીત્ર લાગી હતી.

લોડ્જે જ્યોર્જ હેમીલ્ટનના પાસમિન્ટના રીપોર્ટ પ્રમાણે ૧૮૭૦ માં બંધાએલી હીંદી રેલ્વે પાછળ દરેક માઇલનો ખર્ચ રૂ. ૨૮૦,૦૦૦ જેટલો હતો. જે ખર્ચ ૧૯૩૦ માં અમેરીકાના ટેક્સાસ પ્રાંતમાં બંધાતી રેલ્વે કરતાંયે ઘણો વધારે છે!

વળી એ હીંદી રેલ્વે ઉતાડ્યોને પુરતો આગમ આપે તેવી બંધાએલી નહોતી અને માલ લઈ જવા માટે પણ તે સારી નહોતી. અત્યારની દેનેને પણ આ વાત થોડે ઘણે અંશે લાગુ પડે છે, અને રેલ્વે-મારફત માલ મોકલવાનું ભાડું ગમે તેવા તવંગરને પણ રાડ પડાવી દે તેટલું છે. બંગાળથી મુંબઈ કોમ્પસો ચડાવવો હોય તો તેનું રેલ્વે ભાડું એટલું આકરું હોય છે કે ઇંગ્લાંડથી મુંબઈ કોમ્પસો મોકલાવવો સોંધે પડે, અને એસ્ટ્રેલી-આથી હીંદ સુધી માખણ મોકલાવવાનું ભાડું અસંખ્યાદથી મુંબઈ માખણ મોકલાવવા કરતાં ઓછું પડે છે. આ એક જાતનો પક્ષપાત છે એટલે પરદેશી માલ હીંદની બજારમાં સીકતથી ઘુસી જાય છે.

હીંદમાં નહેરો બાંધવા પાછળ ખર્ચ કરવામાં આવે તો જરૂર એ આશીર્વાદ લાયક થાય, પરંતુ તેની પાછળ કોઈ ખ્યાન જ આપતું

નથી. સર આથી કોટન અને જોન આપતના અંગાજો આ વાતે સમજાવતાં ખેતી ગયા હતાં પણ તે અંગાજોની ક્ષીટનમાં કરી જ દરકાર કરવામાં આવી નહીં.

૧૯૦૨ સુધીના નહેર આંધ્રકામના આંકડા પર નજર કરો ! ૪૨૦,૦૦૦૦૦ રૂપીઆ તેની પાછળ ખરચવામાં આવ્યા હતા. પણ રેલ્વે પાછળ ૩૫૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ રૂપીઆ ફના કરવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ જો નહેરો પાછળ રેલ્વે જેટલા ખર્ચો કરવામાં આવ્યા હોત તો આજે હીંદના ખેડુતોની દશા ન્યારીજ હોત ! અને ગમે તેટલા જમીનના કરવેશ છતાં ખેડુત ઉંચે આવી શકત અને ખેડુત ઉંચે આવી શકે એટલે આપોઆપ હીંદની ઉન્નતી થાત.

જો નહેરોની સગવડ સરકારે કરી આપી હોત તો ખેડુતોની કારમી ચીઝીઆરી કાષ્ટકાર સાંભળવાનો વખત આવત નહીં.

હીંદના દુખળા લોકો પરનો મહેસુલનો માર પણ તેને ખેવડ વાળી રહેલો છે. અને આ ઉપજને લઈને તો પામરસ્ટન, ડેલહાઉસી, ડીઝગ્રાએસી, અને સેડીશમરી જેવા સામ્રાજ્યવાદીઓએ ચીન, મલાયા, એસીસીનીઆ અધ્યાનીસ્તાન, ઇટાલિ અને સુલતમાં લગાધનાં રણશીંગ વગાડ્યાં હતાં. એ બધાનો ખર્ચ હીંદીઓના શીર પર મુકવામાં આવ્યો હતો. માત્ર એક જ વખતે ક્ષીટનને અંતઃકરણમાં ડાખ લાગ્યો હતો અને ત્યારે ગેડડાટને ૧૮૭૮ ની અધ્યાનની લગાઈ ઉપર ૮૭,૦૦૦,૦૦૦ રૂપીઆ હીંદના નામે જમા કરવામાં આવ્યા હતા. એટલે ક્ષીટીશ તીજરીમાંથી તે લેવાયા હતા, બાકીના ૩૧૦,૦૦,૦૦૦ રૂપીઆનું ખર્ચ હીંદે લેવું હતું.

સરકારના લશ્કરી ખર્ચ વીધે કોઈ સાંભળે તો તે ચોંકી નવ્ય તેટલા તે ખડોજો હીંદના હીસાબે, કરવામાં આવે છે. હીંદી અંદાજપત્રમાંથી જ આ ખર્ચના આંકડા મળી શકે તેમ છે અને તે પરથી માત્રુમ પડ્યું છે કે મહેસુલના લગભગ ૬૦ થી ૭૦ ટકા જેટલો ખર્ચ લશ્કરી ખાતાં પાછળ વેડાય છે. અંદાજપત્ર દેખાડે છે કે કેળવણી પાછળ ૫ ટકા અને નહેરખાતા પાછળ ૨ ટકા ખર્ચવામાં આવે છે.

હીંદની મુડીથી નોકાઓ બાંધવા પાઠાં-મેન્ટ પરવાનગી આપે છે, પરંતુ આ નોકાને અંકુશ તો ક્ષીટીશના હાથમાં જ રહે છે. “આંતરરાષ્ટ્રીય હીમીટેશન પેક્ટ”ના બધા-રણથી આ નોકાઓને અગ્રમ રાખવામાં આવેલ છે. હીંદી વજીરની કચેરી તરફથી હીંદને નામે ક્ષીટનમાં ખર્ચાતાં નાણાં તો આપી વળી લુદાંજ છે. ઇસ્ટ ઇંડીઆ કંપની દર વરસે લંડન ખાતે રૂ. ૧૧,૩૦૦,૦૦૦ જેટલી મહેસુલ દર વર્ષે રવાના કરતી ! આ રકમમાં શેર ડોલરનાં વ્યાજ, નોકરોના પગાર, રમના દીવસીના પગાર અને પેન્શન વગેરેનો સમાવેશ થતો. પણ ન્યારથી ક્ષીટીશ સત્તનતના તાબામાં હીંદ ગયો ત્યારથી પચાસ વર્ષમાં તે ખર્ચ પાંચગણો વધી ગયો છે. ત્યારે પ્રજાની દોલતમાં કરી જ વધારો થયો નથી.

૧૮૨૪-૩૦ ના અરસામાં આ ‘હામ ચાઈઝ’નો આંકડો દર વર્ષે પર કરોડ રૂપીઆ હતો. આ રકમ રેલ્વે, અંગ્રેજ સનદી નોકરો, સોલ્ડીરો, લશ્કરી માત્ર, હીંદમાં દરજે ભોગવવા માટે અંગ્રેજોને તૈયાર કરવા માટેની, નીશાળ, હીંદના વજીર અને તેના ૧૫ સમાસદો, તારખર્ચ અને ઇંડીઆ એસીસીના કારકુનોથી ઝાકુવાળી સુધીની પાછળ ખર્ચામાં આવે છે.

અહીં એ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે ગોરા સંસ્થાનો માટે આવું ખર્ચ બ્રિટનની તીજરીમાંથી કરવામાં આવે છે ત્યારે હીંદને માથે આ કચડી નાખનારો બોલે પડે છે.

આ ઉપરાંત હીંદમાં સરકારની નોકરી કરતા અથવા ધંધા કરતા ૧૩૦,૦૦૦ અંગ્રેજો તેઓના ખાનગી ખચાવના ૨૨ થી ૭૦ કરોડ રૂપિયા જોડતી રકમ દર વર્ષે લંડન મેંદલી આવે છે.

આ રીતે હીંદનું અનર્ગળ નાણું લંડનની ખેંકામાં વત્તા થાય છે. એટલે હીંદુ-સ્થાનના નાણાંના ધોધને ઇંગ્લાંડ તરફ જ વાળી લેવામાં આવે છે. પરીણામે હીંદ બેહવાવ બને છે. માટે જ ગાંધીજી કહે છે કે “કાંઈ જંગલી જાતી અમારી પર રાજ્ય કરે એ વધારે સારું છે સરકારની પેલી પારથી આવેલા મોગલોએ હીંદને સમૃદ્ધ કર્યો છે, તેઓએ ઉઠવેલું નાણું આખરેતો હીંદમાં જ રહેતું જ્યારે અંગ્રેજો તો કાયમ અહીંથી નાણાં ઇંગ્લાંડ ઘસડી જાય છે.”

શેક્ષણી : અત્યા તને તે દીવસે લાડુ આપ્યો, તે ગુન્ડો કર્યો ?

બીખારી : કેમ બાઈ !

શેક્ષણી : તે દીવસથી તું તારા મીત્રોને અહીં જ બીજા માગવા મોકલે છે.

બીખારી : ના શેક્ષણી બાઈ, એસો મારા દુશ્મનો છે.

* * *

“પત્ની : તમે મારી સાત સાંભળ્યા ?”

પત્ની [જાણે વાચતાં વાચતાં] : “કહ ?”

પત્ની : મેં કહ્યું મારે માટે હીરાની નવી બંગડી લાવો અને તમે કહ્યું વાઈ.”

ગોરી ગ્રામડીની કીંમત હીંદમાં જેવી થાય છે એવી બીજો કોઈ સ્થળે થતી નહીં હોય. મોટા પગારથી આવા અંગ્રેજોનાં ખીસ્સાં ચીકાર લાવવામાં આવે છે. મી. મેકલે જે ઇંગ્લાંડમાં દર વર્ષે ૩૫૦૦ રૂપિયા કમાતો હતો, તેણે હીંદમાંથી ૨૬૦,૦૦૦ રૂપિયા કમાઈને ઇંગ્લાંડ મોકલેલા. આ પરથી માણસ પડશે કે હીંદુસ્થાનમાં ખરી કમાણી કાણ કરે છે ?

જ્યારે કલાઈવે ઇંગ્લાંડનો કીનારાને ઘોર્યો ત્યારે ઇંગ્લાંડ એ યુરોપની ગરીબમાં ગરીબ પ્રજા હતી. હીંદુસ્થાન તે વખતે જગતમાં સહુથી તવંગર પ્રજા હતી પણ યુરોપી યાદવી પડી પણ જ્યારે ઇંગ્લાંડ જગતમાં સહુથી તવંગર થઈ ગયું ત્યારે હીંદ સાવ ગરીબજીવ બની ગયું હતું. તેથી જ હીંદ હવે બ્રિટનનો સંબંધ તોડવા તૈયાર થયો છે. તેના શીક્ષીત માણસો તેથી સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવવા તૈયાર થયા છે.

“તમે મને ગઈ કાલે રૂપિયા આપ્યા તે ખોટો હતો.”

“નહીં જ,”

“અરે ખોટો હતો જ, જો મેં તે વાપરી નાખ્યા ન હોત તો બરાબર બતાવત.”

* * *

શેઠ : તમે આજે બહુ મોડ આપ્યા.

કરકુન : સાહેબ, આવતાં હું દાદર પરથી લપસી પડ્યો.

શેઠ : તેમાં તો બહુ વખત નહીં ગયો હોય.

દુનિયાની કાષ્ટ
પણ નીચાળ

વ્યાયામ

: લેખક :

કુસરતનો શોખીન

બળવાન વ્યક્તિઓને
જન્મ આપ્યો છે.
પરંતુ જે લોકો સ્વ-
ભાવથી જ બળવાન
હોય છે, અને જે લોકો
શરૂઆતમાં નીચાળ
હોઈ ક્રમે ક્રમે બળવાન
બને છે તથા વ્યવસ્થીત
રીતે શીક્ષણ મેળવીને
ખ્યાતી પામે છે, એ
બંને પ્રકારના લોકોમાં
અંતર છે. વર્તમાન
સમયમાં ભારતમાં એક
બે સેન્ડોના પ્રદર્શનની
આવશ્યકતા નથી ;
પરંતુ આવશ્યકતા છે
સમસ્ત ભારતની શારી-
રીક ઉન્નતી કરવાની,
આવશ્યકતા છે પ્રત્યેક
ઘરમાં, પ્રત્યેક વ્યક્તિ-
માં, વ્યાયામ-ગ્રાન
પ્રત્યે અતુરાગ ઉત્પન્ન
કરવાની : કે જેથી
ભરીધમાં ભારત બળ-
વાન, સ્વસ્થ અને શુદ્ધી-
માન લોકોનો દેશ બને.

સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ
માટે હીંદુસ્થાનવાસીઓ
જેટલો શ્રમ ઉઘાડે છે, તેટલો જ
બડકે તેથી જે વીશેષ શ્રમ પ્રભ-
શરીરને સુદૃઢ તેમજ સુંદર
બનાવવા કરવો પડશે. અદ્યતન
રાજકારણી પરાધીનતાને અંગે
આરે તરફ વ્યાપેલી નીધનતા
અને નીરક્ષરતા આ દેશના પ્રભ-
શરીરનો નાશ કરવામાં મુખ્ય
કારણબુત છે. તેમ છતાં પરા-
ધીન પ્રભ પણ પ્રયત્ન કરીને
સ્વતંત્રતા મેળવવા તેમજ તેને
ટકાવી રાખવા માટે યોગ્ય બની
શકે. તે માટે વ્યાયામની જ
જરૂર છે.

અને અસહાય ભત્તીને
ઉન્નતીને પંથે વાળતા
પહેલાં, તે ભત્તીના
લોકોની શારીરીક અવ-
સ્થા પર ધ્યાન આપવું
જરૂરનું છે. કેમકે
શારીરીક સામર્થ્ય વીના
મનુષ્યની માનસીક અને
નૈતીક ઉન્નતી થઈ
શકતી નથી. સાધારણ
રીતે કાષ્ટપણુ ભત્તીના
પતનનું કારણ તેની
આર્થીક અવસ્થા, તેના
સામાજિક રીત-રીવાજો
તેમ જ લોકોની ની-
ર્માર્થ્ય જીવનપ્રણાલી જ
હોય છે. પ્રભુ જીવાડે
તેમ જીવવું એટલું જ
સમજી બેઠેલા લોકો
પોતાની જરા પણ
ઉન્નતી કરી શકતા
નથી. પરંતુ જો તેઓ
જીવનની કીંમત સમજે
અને પ્રતીક્ષણ સર્વાંગી
ઉન્નતી અર્થે જ તેનો ઉપયોગ કરે, તો
તેઓ જરૂર સર્વ પ્રકારે ઉન્નત થઈ શકે,
અને દુનિયા તેઓના તરફ આદરથી જુએ.

શારીરીક ઉન્નતીનું મહત્વ

કાષ્ટ પણ ભત્તીની ઉન્નતીની શરૂઆત
તેની શારીરીક સ્થિતિથી જ થઈ શકે. અને
એટલા માટે જ બધી ભત્તીઓએ હંમેશાં
શારીરીક ઉન્નતીની વાતને ઉચ્ચ સ્થાન
આપ્યું છે. પ્રત્યેક ભત્તીએ પ્રત્યેક યુગમાં

આ સંબંધમાં વધુ વીવેચન કરવા પહેલાં
વર્તમાન હીંદીઓની શારીરીક દશાનો વીચાર
કરીએ. કાષ્ટ પણ વર્તમાનપત્ર જુઓ, તે
તેમાં અડધાથી પણ વધારે ગર્હિતખંધરો
એવી દવાઓની જોશા કે, જેના સેવનથી
લોકોને બળવાન અને નીરોગી બનાવવાનો
દાવો કરવામાં આવ્યો હોય ! એ જાહેરખંખ-
રોમાંની લોભાવનારી વાતો વાંચીને, નવયુ-
વાનો તેનાથી ભ્રમણચાઇ તેવી નકમી દવા
ઓનો ઉપયોગ કરે છે. પરીણામ એ અત્યે

છે કે, કોઈ કોઈ વખત તેનાથી તાત્કાલીક લાભ થાય છે, એટલે તેઓ તેનો વધારે છુટથી ઉપયોગ કરવા માટે છે; અને તે એટલી હદ સુધી કે, તેના સેવનથી તેઓ પોતાની તંદુરસ્તી પર એવું પાણી ફેરવે છે કે, પછી તેઓ કોઈ પણ પ્રકારે શુભાવેલું સ્વાસ્થ્ય પાછું મેળવી શકતા નથી. આને બદલે જો તેઓ ત્યાં વ્યાયામ દ્વારા શરીર રક્ષાતું શીક્ષણ મળતું હોય તેવાઓની સોળ-તમાં ખેસતા હિંતા હોત, તો આજે તેઓ માનવ-જાતીને માટે એક આદર્શ ઉદાહરણ બની ગયા હોત. કોઈ શાળા અગર કોલેજમાં જઈને જુઓ, તો ત્યાંના ચરમનાં લપકથી તમે અંગ્રાહ જશો. અને ત્યાંના નવયુવકો જે ભારતની ભવીષ્યની આશા ગણાય છે, તેમના ચહેરા તરફ જોશો તો હસમુખી મુખાકૃતી, તેજ ચમકતી આંખો અને સીધી પીઠ કે જે પુણું સ્વાસ્થ્યનું ચીન્હ છે, તે ત્યાં તમને લાગ્યે જ દેખાશે. ખોરાકની તંગી, આવશ્યક શક્તિઓનો દુર-પયોગ, નીંદ્રા સામાજિક રીવાજો અને સંગ-હીત વાતાવરણનો લોપ: એ કારણોને લઈને જ આજના યુવકની દુઃખજનક દશા તમને દેખાય છે; પરંતુ જો તમે ભારતમાં અગર તેની બહાર જઈ કોઈ યુરોપીય શીક્ષણ સંસ્થામાં જુવો, તો આથી ઉલટું જ દૃશ્ય દેખાશે. કેમકે ત્યાં યુવકને માટે તેની શારીરિક શક્તિ વધારવાની યોગ્ય અતુલ્યતા હોય છે.

વ્યાયામ વીધે જામક માન્યતાઓ

લોકો કહે છે કે ભારતવાસીઓની ખરાબ શારીરિક હાલતનું મુખ્ય કારણ તેમની આથીંકે સ્ત્રીની છે. ઘોર પરિશ્રમ અને પૌષ્ટિક ખોરાકની તાણ એ તેમની મુખ્ય મુશીબત છે. ની:સંદેહ આ કથન સત્ય છે; પરંતુ અહીંયાંના બધા લોકોને માટે તેવું

નથી. ભારતવાસીઓનો થોડાક ભાગ ખેશક-એવો છે કે, જોમને આવશ્યક પૌષ્ટિકત્વોની તાણ નથી, કે જોને કારણે તેઓને નીરપાય નીર્જળ રહેવું પડે; પણ શક્તી કેમ વધારવી તે બાબતનું અજ્ઞાન એ જ તેમની નીર્જળતાનું મુખ્ય કારણ છે.

જો શાળા અને કોલેજો દ્વારા ભારતીય યુવા-નોને વ્યાયામ-વીજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરાવી તેનું મહત્વ સમજાવવામાં આવે, તો વ્યાયામ પ્રત્યે તેમનો પ્રેમ વધવાની સાથે જ તેઓની શારીરિક અને માનસીક શક્તિઓનો વીકાસ થાય. પરંતુ એકલા શારીરિક વ્યાયામ પ્રત્યે વીશેષ મમતા રાખવાથી પણ માનસીક શક્તિઓનો હાસ થાય છે. આર્ક મીથ્યા પ્રચલીત ભાવના જુની કોટીના મહેલોને જોવાથી ઉભી થઈ છે; પરંતુ તે વાસ્તવિક નથી વાત એ છે કે મહેલો વ્યાયામમાં જ રચ્યાપચ્યા રહેવાથી પોતાની ઔષધીક ઉત્તતી કરવાનું કામ નેવે મુકે છે, અથવા કેટલાક વખતને માટે તેના તરફ ધ્યાન આપતા નથી. એનું પરિણામ એ આવે છે કે તેમની માનસીક શક્તિઓનો વીકાસ અટકી પડે છે પરંતુ એ માત્ર તેમની જ જુલ છે, તેમાં વ્યાયામનો કંઈ દોષ નથી, અલ્પખત સેન્ડો, ડુને, રામમુતી અને ગામાની જુદી પ્રધાન કામગીરી નજરે આવતી નથી એ ખરું, પરંતુ તેથી એમ તો ન જ કહી શકાય કે તેમનામાં જુદી જ નથી. રાત દીવસ વ્યાયામના કાયમાં મચ્યા રહેવાને લીધે તેઓ ખીજ દીરા તરફ લક્ષ આપવા જેટલો સમય મેળવી શકતા નથી. તોપણ જો કોઈ વ્યક્તિ આ બંને વીધોમાં એકી વખતે ઉન્નતી કરવા ચાહે, તો તેમ જરૂર કરી શકે. શારીરિક તેમ જ માનસીક બંને શક્તિઓ ધરાવતા હોય એવા લોકોનાં જીવંતો તેટલાં ઉદાહરણ આજે જંગતમાંથી મળી શકે તેમ છે.

વ્યાયામશીલ હોવા છતાં માણસને માટે શારીરીક અને માનસીક ઉન્નતી એક સાથે કરવી એ અસંભવીત તો નથી જ. અદ્યત્ત વ્યાયામ વીચારદ થવા માટે એની પાછળ ખુબ સમય રોકવો પડે, તેથી તેવા માણસને પોતાની માનસીક ઉન્નતીના પ્રયાસોનો કંઈક ભોગ આપવો પડે; પરંતુ સાધારણ માણસને પોતાના શરીરની સુધારણા અર્થે વ્યાયામમાં એટલો સમય રોકવાની જરૂર નથી, એ ભુલવું જોઈતું નથી.

પાયાનો મકાનની સાથે, અને મુળને વૃક્ષની સાથે જેટલો સંબંધ છે; તેટલો જ સંબંધ મનુષ્ય શરીરનો તેના માનસીક વીકાસની સાથે છે. પરંતુ તંદુરસ્ત શરીર વીના મગજની તાઝગી જ રહી શકતી નથી. એટલે પણ શારીરીક વીકાસને છેક જ ભુલી જવો તે યોગ્ય નથી.

વ્યાયામ—વીરાન સેન્ડે યા ટેરીના વ્યાયામો અગર એવી જ કોઈ ખીછ ક્રીયા કરવાથી પુરું થતું નથી શરીરના અવયવો તેમ જ ઇન્ડ્રીઓની શક્તિઓ વધારવાના વીચારથી જે અભ્યાસ અગર વ્યાયામ કરવામાં આવે છે, તે બધામાં વ્યાયામ—વીરાનનો સમાવેશ થઈ શકે છે. અને એ બધા વ્યાયામનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સ્વાસ્થ્ય છે; શરીરને સુગ્રાળ અને સુંદર બનાવવું એ તો ગૌણ ઉદ્દેશ છે. આજકાલ બધા લોકો પોતાના શરીરને સુંદર અને પુષ્ટ બનાવવાની ઇચ્છા રાખે છે. અને ખીળના શરીરનું સૌંદર્ય જોઈ તેની પ્રશંસા કરે છે, પરંતુ તેઓમાંના ઘણાને એ વાતનો ખ્યાલ નથી હોતો; કે યોગ્ય શીક્ષણ વડે, તેઓ પણ પોતાનું શરીર તેટલું જ સુંદર અને મજબુત બનાવી શકે તેમ છે. એ માટે ફક્ત તેઓએ વ્યાયામ તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાની અને અતુલવી—માણસો પાસેથી શીક્ષણ મેળવીને,

વ્યાયામનો અભ્યાસ કરવાની જ જરૂર છે. વળી સુંદર શરીરની પરિક્ષા કેવળ બહારના દેખાવ ઉપરથી ન કરી શકાય; કેમકે બહારના દેખાવ ઉપરથી માત્ર શરીરના બળતું માપ નીકળી શકતું નથી. જો તમામ અવયવોનો સંવાદી વીકાસ થયો હોય તે જ માણસ સુંદર. બાકી બીજા અવયવોને ભોગ થોડાકની ખીસવણી તેવું નામ સુંદરતા કે સુદૃઢતા નથી.

આજકાલ વ્યાયામ—વીરાનની અનેક જુદી જુદી પદ્ધતિઓનાં પુસ્તકો કામ કામ જોવામાં આવે છે, તેથી લોકો વીચારમાં પડી જાય છે કે, કઈ પદ્ધતિ પ્રમાણે વ્યાયામ કરવો તે સારું? સેન્ડે, સુલર, સ્ટેંગફીલ્ડ લીડરમેન માઉલ્ટન, લૅન્ડીન, એકલે આદી અનેક પદ્ધતિની મલ્હોની જુદી જુદી વ્યાયામ પ્રણાલીકાઓ હોય છે. ઉપરાંત સ્વીડન, જર્મની, સ્વીઝર્લેન્ડ, ફ્રાંસ અને અમેરીકા આદી દેશોની પ્રણાલીકાઓ પણ જુદી જુદી હોય છે. તો પછી આ સર્વ જગોમાંથી નીકળીને પોતાને લાભદાયી એવી કોઈ એક પ્રણાલીકા કેવી રીતે પસંદ કરી શકાય? આવી સ્થિતિમાં બહેતર તો એ છે કે આ સર્વ પદ્ધતિઓ અને પ્રણાલીકાઓનું જ્ઞાન ધરાવતો હોય તેવા કોઈ અનુભવીની પહેલાં સલાહ લેવી.

વ્યાયામની વીધીઓ

ઉપર જણાવ્યું તેમ વ્યાયામની અનેક વીધીઓ હોવાથી, પુરૂષ યા સ્ત્રી પોતપોતાની જરૂરીઆતો અને દેશકાળને અનુસરીને તેમાંથી કોઈ એક પસંદ કરી શકે છે. જો તમે વ્યાયામનાં સાધનો મેળવી શકતા ન હો, તો જ્યાં સાધનોની જરૂર પડે ત્યાં એવી પણ વ્યાયામની ઘણી રીતો છે. જો તમારી ઇચ્છા ખુલ્લી જગ્યા અથવા ઘરની અંદર વ્યાયામ કરવાની હોય તો તેવા વ્યા-

યામોની વીધીઓ પણ તમને મળી શકે તેમ છે. છેકરા, છેકરીઓ, યુવાન સ્ત્રી-પુરુષો તથા પ્રૌઢો, દરેકને માટે લુદ્ધ લુદ્ધ વ્યાયામ હોય છે. મારી સલાહ તો એ છે કે કેવળ યુવાન અને બળવાન માણસોએ જ સાધનોની સાથે વ્યાયામ કરવો જોઈએ અને બાળકોએ તેમ જ પ્રૌઢોએ તો સાધનો સીવાય જ સારી રીતે વ્યાયામ કરવો જોઈએ.

શાળા અને કોલેજમાં લાલુનાર યુવાનોને માટે અનેક પ્રકારની વ્યાયામની રીતો હોય છે, જનાં તેમાંની એક તરફ કોઇ યુવાનને પ્રેમ ન થાય, તે તો આશ્ચર્યની જ વાત કહેવાય. ત્યાં ખેલવું, કુદવું, પેરેલલ અને હોરિઝન્ટલબાર, બોક્સીંગ, કુસ્તી, બારબેલ, ડમબેલ, રોમન્ટીંગ, તરવું, નૌકા ચલાવવા, દોડવું તથા બીજા ખેલો અને લશ્કરી શીક્ષણ વગેરેની વ્યવસ્થા તેમને સારી હોય છે. તેમાં પણ ખેલવું-કુદવું છોડીને હું તો બોક્સીંગને જ પસંદ કરું. કેમકે માત્ર પાંચ છ મીનીટની અંદર જ તેથી શરીર તથા મનની બીજા કોઇપણ વ્યાયામ કરતાં વધુ તાલીમ આપી શકે છે. અત્યંત એ રમત જામન ભરેલી છે. કોઇ કોઇ જખત નાકમાંથી લોહી વહે, એકદમ બે દાંત કુટે કે આંખ પર ઇજા થાય એ તો તેમાં બનવાનું. પણ તેથી કેટલાકો કહે છે તેમ બોક્સીંગને જંગલી લોકોનો ખેલ કહી શકાય નહીં. ઉપયોગ જો વ્યાયામની ખાતર જ કરવામાં આવે, તો મારી સમજ પ્રમાણે આનાથી વધુ સારી વ્યાયામની બીજી કોઇ સારી રીત નથી. બીજા વ્યાયામમાં પેરેલલબાર છાતીના વીકાસને મટે બહુ સારા. હોરિઝન્ટલબાર અવધવાને ચંચળ બનાવવાને, બારબેલ હાથ અને બાંધની ઉપરની માંસ પેશીઓને તેમજ હાથની નીચેના અને પેટના સ્નાયુઓની ખીલવણી માટે સારા છે ત્યારે

દોડવું, જલદી ચાલવું, તરવું તથા લશ્કરી ક્વાયત એ પગને માટે ઉપયોગી વ્યાયામ છે. આ સીવાય વ્યાયામની બીજી કેટલીક ખાસ રીતો પણ છે; જેનાથી પગ બહુ મજબુત બને છે. લશ્કરી ક્વાયત વીનથી બનવામાં, આગાનું પાલન કરવામાં, આગા આપવામાં, કંઈક જીવન જીવવામાં તથા યુદ્ધ સમયે બલીદાન બનવામાં ઉપયોગી થાય છે. બંદુકની અને શારીરિક વ્યાયામ માટેની લશ્કરી પદ્ધતી પણ શરીરને મજબુત અને નક્કર બનાવવાને માટે સારી છે. શ્વાસોશ્વાસ તથા આખા શરીરના વીકાસ માટે તરવું એ પણ એક સરસ વ્યાયામ છે.

આ ઉપરાંત શરીર મુદારવાને માટે બીજા પણ લુદ્ધલુદ્ધ પ્રકારના રોગનીવારક વ્યાયામ છે. જેના અભ્યાસથી શરીરનું તે તે ખાસ અંગ મજબુત બને છે, જે રોગને માટે ઐપદશ્પ મનાય છે. વળી એવા પણ વ્યાયામ છે. કે જેનાથી મજબુત શરીરના અમુક ભાગો બહુ વધી ગયા હોય, તે ઓછા થઈ શકે. ચરબી ઘટાડવા માટે યોગ્ય વ્યાયામ અથવા ઉપવાસ એ સારી રીત છે (મરી સમજ પ્રમાણે ઘણા માણસો આ માટે વ્યાયામ જ પસંદ કરશે.) આ જ રીતે યોગ્ય વ્યાયામનો અભ્યાસ અને યોગ્ય ભોજનની વ્યવસ્થાથી શરીરનું વજન વધારી પણ શકાય છે.

વ્યાયામ અને ભોજન

વ્યાયામ-મીઠાનમાં ભોજનનો પ્રશ્ન પણ અત્યંત મહત્વનો છે, પૌષ્ટિક ભોજન સીવાય સખ્ત વ્યાયામ કરવાથી શરીરને લાભની જગ્યાએ વીશેષ હાનિ થવાનો સંભવ છે. એટલે વ્યાયામ કરનાર જેટલું પૌષ્ટિક ભોજન કરતો હોય, તેના પ્રમાણમાં જ વ્યાયામ પણ કરે. બહુ મસાલેદાર તથા ચીકણા પદાર્થો

શરીરને કાયદો કરતા નથી. જે ખોરાક જલદી પચી જાય અને જેનાથી શરીરની રચના થતી હોય, એવો ખોરાક લેવો જોઈએ. માંસ, * છંડા, દુધ, પનીર, તાજી તરકારી તથા તાજા ફળ વીગેરે શરીરની ઉન્નતીને સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ચરબી ભરેલા જીરૂ શરીરવાળા માણસોએ ખાવું વધારે પાણી ન પીવું જોઈએ. અને માદક પદાર્થો તથા તમાકુને તો હાથે પણ ઉઠા ન મેંડવું જોઈએ. મગજને સંગીન બનાવનારા પદાર્થોમાં માંસ, નાજીયા, પનીર, માંખણ, બદામ તથા અંછર આદી છે. ચરબી, સાકર, માંખણ, ચોખ્ખા અને રોટલા વીગેરેથી શરીરના સ્નાયુ જોઈએ તેટલા વૃદ્ધી શકતા નથી. સફરજન, દાઢા તથા ખીંગન સ્વસ્થકર ફળો જે પ્રમાણસર ખાવામાં આવે તો તે પણ લાલકારી છે. પીવાના પાણીની સાથે લીંબુનો રસ આમાશય તથા આંતરડાને ખુલ્લું લાલકારક છે.

વ્યાયામના શરૂઆતના અભ્યાસીએ એક વાત હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે, વ્યાયામ નીપમીત અને મુખ્યત્વે માત્ર મ પડે ત્યાં સુધી જ કરવો જોઈએ. રોજ પણ કંઈક લાગવા માટે કે તરત જ બંધ કરી દેવો જોઈએ. વ્યાયામ કરી હવા પછી દશ પંદર મીનિટ દાંડે પાણીએ સ્નાન કરવાથી શરીર પર તેની સારી અસર થાય છે. તથા શરીર હલકું અને સ્વસ્થ લાગે છે. સ્વસ્થ મુલાને હંમેશાં દાંડે પાણીએ નહાવું જોઈએ. અને નાજીયા પછી શરીરને ખુબ સારી રીતે

ભાર દઈને કુલ્લવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાથી દાંડ લાગતી નથી, લોહી બરાબર ફરતું રહે છે, શરીર ગરમ થાય છે અને ચામડી ચળકી ઉઠે છે.

વ્યાયામ અને ઉંઘ

વ્યાયામના અભ્યાસીએ પુરેપુરી ઉંઘ લેવી એ પણ જરૂરી ચીજ છે. મુલાને માણસે હાથે આઠ કલાક સુધી ઉંઘવું જોઈએ. રાત્રે પડખે મુલાને બંધે જામણે પડખે મુલા વધારે લાલકારક છે, કેમકે એવી રીતે મુલાથી હૃદય પોતાનું કામ કરવાને માટે સ્વતંત્ર રહે છે. ખીંગન અંગ તેની પાસે આવીને એકત્ર થઈ જતાં નથી. ધરમાં હવા અને પ્રકાશની આવશ્યકતા ફેરવી બધી છે; તે વ્યાયામમાં તો હું અત્રે કંઈ જ કહેવા ઇચ્છતો નથી. કેમકે તાજી હવા અને પ્રકાશથી ભરપૂર ઘર જ મેંડવા અને મુલાને માટે કામતું છે, એ વાત દરેક જણ જાણે છે. અધારાવાળું અને હવા પીનાતું સ્થાન તંદુરસ્ત માણસને માટે પણ હિતકર નથી. એક વાત ઉપર દરેક માણસે ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ, તે એ કે હંમેશાં નાકથી જ શ્વાસ લેવો જોઈએ. મોંથી શ્વાસ કદી પણ લેવો નહીં. વ્યાયામ કરતાં રમતાં અને મુલાં હંમેશાં નાકથી જ શ્વાસ લેવો. જે તેમ તેમ ન કરતા હો, તો તેમ કરવાનો પ્રયત્ન કરી તેમ કરતાં શીખવું જોઈએ. નાકથી શ્વાસ લેવાથી બધો કચરો તેમ જ રોજ નાકમાં જ અટકી જાય છે. અને કંઠી હવા ફેફસાંમાં પહોંચતાં પહોંચતાં જ ગરમ થઈ જાય છે. એમ થવાથી પરીઝમ અને રોગથી ફેફસાંની બચાવ થાય છે.

હીંદી જનતામાં વ્યાયામનાં જ્ઞાન પ્રત્યેના પ્રેમનો વંધારો કરવો એ ઘણું મહત્વનું પ્રશ્ન છે, પરંતુ દીલ્લીની વાત એ છે કે

* મુજ લેખક મલયાપત્ની ખોરાક વીશેની આ માન્યતા સાથે હું મળતો થઈ શકતો નથી. માંસાદી ખોરાક સીવાય પણ સારા આરોગ્ય અને સંપુર્ણ બળ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એ આજના વૈજ્ઞાનિક જમાનામાં સીદ્ધ થયેલું છે.

આ વીધે શાળાઓ અને કોલેજોમાં હજી પ્રારંભ રૂપમાં જ પડી રહ્યો છે. વીદ્યાર્થીઓ એ વ્યાયામમાં રસ લેતા નહીં હોવાથી એકાદ બે વાર ક્વાયત અથવા કસરત કરવાથી તેમને પણ નોંધ એ તેટલો લાભ થતો નથી. તે સીવાય આ વ્યાયામ કેવળ દીવસના ભાગમાં અભ્યાસના સમયે કરાવવામાં આવે છે પણ તે સમય વ્યાયામને માટે અનુકૂળ નથી. વ્યાયામ માટે સવારનો અથવા સાંજનો વખત જ વધારે અનુકૂળ છે. શાળાઓ અને કોલેજોમાં શીખવાતો વ્યાયામ એવો ન હોવો નોંધ એ કે, તેમાં શીખનારા ચાલાકી અને બાહ્યગરીનાં જ કામ કરી શકે, અને અખાડો સરકસના જેવો જણાય; પણ જેથી અશક્તોનાં શરીર તંદુરસ્ત થઈ શકતી અને સ્વાસ્થ્ય વધે; અને તંદુરસ્ત શરીર રૂઢ પુષ્ટ અને બળવાન થાય, એવો હોવો નોંધ એ. શાળાઓ અને કોલેજોની વ્યાયામ શાળાઓ આ માટે નોંધતાં તમામ જાતનાં સાધનોથી પુણી હોવાની ખાસ જરૂર છે. અને સાથે અધીક્ષરી વગેરે તે તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવા માટે ઉત્સાહ અને ઉત્તેજન આપવાં નોંધ એ. વ્યવહારીક વ્યાયામો સીનાય, વ્યાયામ-વીજ્ઞાનનાં પુસ્તકો દ્વારા આપેલા શીક્ષણથી પણ વીદ્યાર્થીઓને શરીરીક ક્રીયા તથા તેના પર વ્યાયામની થતી અસરતું સંપુર્ણ જ્ઞાન મળી રહેશે. અને એથી શીક્ષણની સંસ્થાઓમાં પોતાના અસરને લીધે

શરીર હાડખીંજર જેવા થઈ ગયેલાની જે ફેજ નજરે પડે છે તે ફેજ પણ ધરી જશે.

સ્ત્રીઓ અને વ્યાયામ

આ વ્યાયામ-વીજ્ઞાનની એકલી યુવકોને માટે જ નહીં, પરંતુ યુવતીઓને માટે પણ જરૂર છે. હીંદુ જેવા દેશ માટે તો તે વધુ જરૂરતું છે કેમકે જુના રીવાજોના પ્રભાવી-કાવાદની લક્ષ્મીને લઈને સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી ખાસ બગડે છે. દેશના મોટા ભાગમાં સ્ત્રીઓને માટે સુચિત પ્રકાશ, તાજી હવા અને અદ્ય વ્યાયામ પણ મળવાં દુર્લભ છે. આતું પરીણામ જે થવું નોંધ એ તે જ થાય છે. કાય અપચો તથા બીજા અનેક રોગો જે માટે ભાગે સ્ત્રીઓમાં નેવામાં આવે છે. આ ભયંકર દશા સુધારવાને માટે તેઓ બહાર ખુલ્લી જગ્યામાં નીકળે, કુદરતી બક્ષી-સોનો ઉપલોગ કરે, દવાઓતું સેવન બંધ કરે, જેથી શરીર રૂઢપુષ્ટ અને સુંદર થાય. એવા વ્યાયામો તથા ખેલો પ્રત્યે પ્રેમ વધારે અને શરીરના આંતરીક અવયવોને પોતાના ધરકામનો ભાર ઉઠાવવા નેટલા મજબુત બનાવે. એ અત્યંત જરૂરતું છે. ને સ્ત્રીઓ આટલું કરે તો તેઓનાં સંતાન સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન ચીતવાળાં થાય, અને તેટલે અંશે દેશને જ લાભ થાય. *

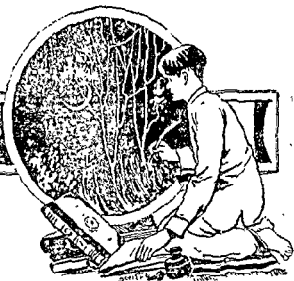
* હીંદી ઉપરથી.

નવયુગ

આપને માટે થોડા ખર્ચે દુનિયાભરની યુજ્યાતી આલમમાં 'સેસ્મોન' થઈ શકે છે.

અનામી સૈનિક

: લેખક :
સામાન્ય જન

અનામી સૈનિક !

અપુનું રાષ્ટ્ર ભક્ત
તને વંદન !

તું બહેન હો કે બંધુ,
તું કૌશીર હો કે યુવાન,
તું પ્રાંત હો કે વૃદ્ધ
તું જ ખરો સ્વદેશભક્ત.
તારા સ્મરણે સ્મરણે
મારું મસ્તક નમે છે.

માનનો તને મોહ નથી,
ઇત્થકાળના તને કોહ નથી
સ્વદેશ સ્વાતંત્ર્યના અમીલાષ
એ જ તારા હૃદયનું લક્ષ્ય.
એ લક્ષ્યની સીદ્ધિઅર્થે
મથવું કે મરવું
એ છે એક જ તુજ ટેક
એ ટેકને અર્થે
તુજ દેહનાં દાન
ક્યાં છે તે દેશને

ધરાસહ્યા અને વડલાની
ગીદા ખળીઓમાં,

મુ'બાઇનાં આઝાદ મવદાન
અને આઝાદ ચોકમાં,
અમદાવાદના
સરીયામ માર્ગમાં,
અમૃતસરની ગલીઓમાં
કલકત્તા અને ગંધારમાં
રાજમહેન્દ્રી અને પેશાવરમાં
નાગપુર લેમજ પુનામાં
તુજ દેહ ઉપર
ઝીંઝ્યા છે તે લાડીપ્રહાર
મૃદુલત્વદને
અને ખીચતે દૈય.

દામ દામ તે સ્વીકાર્યાં છે
મૃત્યુનાં એ કારમાં નેતરાં.
રાષ્ટ્રની સ્વતંત્રતા અર્થે
પરતંત્રતા સ્વીકારી પોતે
દંડણ કાળજીને ફકાવે,
સંગ દીલોને ધ્રુગવે
તેવી કાળમો'દ પથરી તુરંગોને
સ્વીકારી છે તે
મનોહર મહેલ તરીકે.

અને ત્યારે ય તે કદી નથી સેવી
પોક્ષા નામનાની ઝંખના

તારે ભોગે
 અખખરોમાં ડંકા વાગે
 ભોલડીઓના નામના.
 લાડીના ઝંતુની જંગમાં
 ઉલવાની તક ન મળે
 તુજ નેતાઓને
 અને તુરંગમાં યે
 એમને અપાય
 અ વગના રાજવૈભવો
 ખાસ ગાડીઓને બદલે
 તારે ઘેટાં ગાડીમાં પુરાવાનું
 તુરંગમાં યે તારે ફાળે તો
 ભોગ, ભોગ અને ભોગ જ
 આપવાનું મંડાયતું.
 પણ તું તો અડોલ અને અડગ
 ટેકીકો વીર ચોધ
 શા માટે એ શબ્દ
 તુજ શુરા મુખે ન શોભે
 સરદારોના કાયકમમાં
 નેતાઓની લડત કક્ષામાં
 નિઃશંક દીલે
 સેવી છે તેં તો સદા શ્રદ્ધા
 સાચા સૈનીકને યોગ્ય.
 લાડી ઝીલણમાં
 પહેલું માથું તારું
 ધરપકડમાં
 તારો ફાળો મોખરે
 રાષ્ટ્રની હાકલ
 માતૃભૂમીના નામનો શબ્દ
 એને માની તેં તો
 પવીત્ર આરા
 અને નીબંધ લાવે,
 અડગ હૈયે,
 વીરોચીત રીતે,
 ક્યું છે તેં એતું પાલન

તારો ટેક
 સ્વદેશના સ્વાતંત્ર્યનો
 તારું લક્ષ્ય
 માતૃભૂમીની મુક્તિનું.
 પ્રત્યેક પળે અને વીપળે
 તેં દૃષ્ટી સમક્ષ રાખ્યાં છે
 સદાય એ ટેક અને લક્ષ્ય
 એને જ માટે તું છુટો ફર્યો,
 એને જ અર્થે તું પરાધીન બન્યો,
 એ કાળે તેં લાડીપ્રહાર ઝીલ્યા
 માથાના પ્રતીપક્ષી માટે દડા બનાવી
 તું છુટ્યો, તું મુઝ્યો
 બળવવા તુ જ એ
 સત્ય ટેકને જ

એવા ઓ અનામી સૈનીક !
 ધન્ય હો, ધન્ય હો,
 કોટી કોટી ધન્યવાદ હો
 તુજ નામને

ભલે અખખરોમાં તારાં નામ
 કે તારાં છાયાચીત્રો ન છપાયાં;
 ભલે જનતાએ તુજ નામ
 અને તુજ કામને ન જાણ્યું,
 સ્વતંત્ર હીંદની ભાવી પ્રજા
 કરશે જરૂર તારી પીજાન
 નહીં વીસરે એ તને,
 નહીં ભુલે તુજ કામને,
 સ્મરશે તુજ લગ્ય આપભોજને
 હમેશને મારે, પળેપળે.

ધરાસણા અને વડાલામાં,
 પ્રત્યેક શહેરના સરીયામ માર્ગે માર્ગે
 ખડી કરશે તુજ સ્મરણની
 એ લગ્ય પ્રતીમાઓ
 અને ભણાવશે પાઠ

તુજ અનેરા જીવનના
ભવીખની મહાપ્રજ્જને.

સ્વતંત્ર હીંદની સમર્થ પ્રજા
ગાશે તુજ કાચની ગુણગાથા,
આવતા યુગના મહાકવીઓ
રચશે તુજ યશની મહાકથાઓ
તારી પ્રતીમા
ભારતની ભવ્ય આવતી કાલની
ભભક ભર્યા કીર્તીસ્તંભો અનેરો
મોવડીઓ ભુલાશે,
નેતાઓનાં પીરમરણ યશે,
પણ નહીં ભુલાય
એક તુજ નામ
ઓ અનામી સૈનીક !

હજારો હજાર વંદન હો
લાખ લાખ મન્યવાદ હો
કોટી કોટી અમીનંદન હો
તને અને તારા
સાદા, સીધા, સરળ
ભેળા, ભલા સાથીઓને !

શેઠાણી : ગીતા, મારો સુવાનો ઝોરડો
બરાબર સાફ કરી નાખ તો ?

નોકર : માફ કરો બાઈ, મારાથી તે
નહીં બની શકે; કેમકે મારી સાથે દીવાન-
ખાતું સાફ કરવાનીજ બોલી કરેલી છે.

* * *

મંગી : એ સાડી માટે હું ગમે તે
આપવા તૈયાર છું.

મંગી : ત્યારે શું કામ ખરીદતાં નથી.

મંગી : અરે બાઈ ! એને તો તેના
પચાસ રૂપીઆ લેઈએ છે !

ભાવી ભારતનો ધ્વજદંડ
સ્વતંત્ર હીંદનો સાચો પાથો
બન્ને ખડાં થશે
તારા જ આપમોગની
ઝગમગતી ભુમી ઉપર.

ગાઓ ! ગાઓ !
આજના અને આવતી કાલના
ઓ સાચા હીંદીઓ !
ગાઓ આપણાં એ અનામી સૈનીકોની
યશસ્વી જય ગાથાઓને !

અનામી ઓ સૈનીક !
અટલ ઓ રાષ્ટ્ર સેવક !
તને વંદન !
તું બહેન હો કે બંધુ !
તું કીશોર હો કે યુવાન !
તું પ્રૈલ હો કે વૃદ્ધ !
તુંજ સાચો સ્વદેશભક્ત.
તારે સ્મરણે સ્મરણે
અમારાં મસ્તક નમે છે.

માતા : જો બાળુનો તોફાની રમણ તારી
તરફ ફરીથી પત્થર ફેંકે તો તુરત આવીને
મને કહી જાને.

પુત્ર : શું કામ ? એના કરતાં તો મને
બરાબર સીધા પત્થર ફેંકતાં આવડે છે.

* * *

“ગંગાએ કહ્યું, તે મદનલાલ શેઠ ઉપર
પુરેપુરું વેર લેશે.”

“કેવી રીતે ?”

“ગંગા કહેતી હતી કે મદનલાલ સાથે
તે એની છોકરીનાં લગ્ન કરશે.”

મરજ પ્રમાણેનાં બાબકો

: લેખક :

એક દાકતર

આજની, નીર્ધન, બેકાર, અભણ, મુડદાલ, રોગી, અસ્પૃશ્ય, નીર્વીર્ય પ્રજા પોતાની એ દયામણી દશામાંથી છુટવા માટે તરફડીમાં મારી રહી છે. સુદૃઢ, સુંદર, વીર્યવાન અને પ્રભાવવંતી પ્રજા સરજવાની ચીંતા ચારે તરફથી થઈ રહેલી જણાય છે. એ પ્રજા આજની તેમજ આવતી કાલની માનવજાતીનો મહા પ્રશ્ન છે. તેનો સરળતાથી બ્યવહાર ઉપાય. કેવી રીતે કરી શકાય, તે જાણવા પ્રત્યેક માનવી આતુર હોય છે. એવાં આતુર મનુષ્યોને પ્રસ્તુ લેખમાંથી યોગ્ય દીશા સુચન મળશે.

કા ઇ પણ ચર્ચાસ્પદ કે વીવાદનીય વીષયમાં પડેલી વસ્તુ તો વીધાન (Statement) નું સરળ આલેખન છે. તેને માટે ભુમીકા બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે રજુ કરવી જોઈએ કેટલીક સત્ય હકીકતો રજુ કરી તેની ઉપર એ ભુમીકા (Basis) રચ્યાં પછી વીવાદની વસ્તુ સમજાવી સરળ બને છે. સંતતીનીયમન વીષય માટે પણ કેટલાંક બહુ જ જાણવા જેવાં સત્યો સહભાગ્યે અસ્તીત્વ ધરાવે છે. આ રજાં તે હવંત પ્રમાણો :

(૧) જગત એક ચોક્કસ વસ્તુ છે. તે કેટલાંક મૌલીક મુળતત્ત્વોનું બનેલું છે. અને આપણને દેખાતી વસ્તુઓ માત્ર આ સામાન્ય તત્ત્વોના સામાન્ય પરીવર્તનો છે.

(૨) દુનિયાનો દરેક મનુષ્યને ખાવા માટે, પોષણ માટે અન્ન અને રહેવા માટે સ્થળની જરૂર પડે છે.

(૩) તેમ જ દરેક પ્રાણીતત્ત્વમાં વીકાસ પામવાની, પોતાની જાતી ઉત્પન્ન કરવાની શક્તી રહેલી છે. કોઈ જાતી વીનાશ ન

પામે તેટલા માટે દરેક જાતી વધુ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય તેવી શક્તી દરેક પ્રાણીતત્ત્વને મળેલી છે.

(૪) આ પ્રાણીનો વીકાસનો ક્રમ તેમજ તેમના પોષણતત્ત્વના વીકાસનો ક્રમ સરખા-વીધે તો જણાશે કે એ બન્ને ક્રમો વચ્ચે સ્ત્રી પ્રમાણ જરા પણ નથી.

(૫) જગતની પ્રજા કુદરે અને ભુલકે સંખ્યામાં વધતી જાય છે છતાં જગતમાં અન્ન એટલી જ ઝડપથી વધુ ઉત્પન્ન થતું નથી.

ઉપરના વીધાનોમાં રહેલાં સત્ય સામે કોઈને વિરોધ હોઈ શકે જ નહીં. સમાજ-વીજ્ઞાન, અને અર્થવીજ્ઞાનનો સામાન્ય અભ્યાસી પણ આ વીધાનોમાં રહેલાં સત્ય વીશે ખાત્રી આપી શકશે.

આ વીધાનો પરથી આવતું અનુમાન એ જ હોઈ શકે કે કોઈ પણ રીતે વસ્તીના

આજની પ્રજા

સ્પાર્ટા જેવી સખળ પ્રજા પૃથ્વીના પટ ઉપર,
સામુદાયિક રીતે સરજાવીને; માનવજાતિમાંથી
નિર્માલ્યતા, નિર્ધનતા, નિરક્ષરતા અને પરા-
ધીનતાને કાયમના દેશવટો દેવાનો વૈજ્ઞાનિક ઉપાય.

અતીયંત્રીત વીકાસ પર અંકુશ મુકવો જ
જોઈએ, માદ્યસ નામનો પ્રખર વીચારક
કહેતો, પૃથ્વી પર મનુષ્યોની વસ્તી લગભગ
પચીસ વર્ષમાં તો બમણી થઈ જશે. છતાં
અમેરીકન સંસ્થાઓની વસ્તી તો વીસ વર્ષમાં
બમણી બની હતી. એ ખરું છે કે માણસે
વીજ્ઞાનની મદદથી અન્ન ઉત્પાદનને વધાર્યું
છે. પણ જ્યારે આ વીજ્ઞાનના વીકાસ પછી
પણ વધેલાં પોષણનાં સાધનો સાથે માનવ
વસ્તીના વીકાસનો ક્રમ સરખાવી જોઈએ
અને બંને વચ્ચેનું પ્રમાણ તપાસીએ તો
માણસ પડશે કે:

મનુષ્યોની વસ્તી જુમીતીના ધોરણથી
વધે છે જ્યારે તેમને જોઈતાં પોષણનાં
તત્ત્વો ગણીતના પ્રમાણ પર વધે છે.

વધતી વસ્તી

જ્યારે મનુષ્યની આગળ આ વૈજ્ઞાનિક
સત્ય રજૂ કરવામાં આવે છે, જ્યારે તેની
દૃષ્ટીમર્યાદા આગળ આ જીવંત સત્ય રજૂ
કરવામાં આવે છે, ત્યારે જ તેને ભયંકર
ભાવીનો કલ્પના થઈ શકે છે. ત્યારે જ તે
સ્વીકારે છે કે, આ વસ્તીના વીકાસને
અંકુશમાં રાખવાનો યત્ન કરવામાં નહી
આવે તો પૃથ્વી પર ભુખમરો પગલાં મુકશે
એ ચોક્કસ જ છે.

પણ જે વસ્તુ કરવાની માનવી ના પાડે
છે તે વસ્તુ અનેકવાર કુદરત કરી લે છે.
પણ કુદરતની શીક્ષાઓ કારમી અને ભયંકર
હોય છે. તેની સત્તાની સામે થનારને તે સખત
દંડ આપે છે, તેના કાનુનોનો ભંગ
કરનાર પર આક્રમ વર્ષે છે.

આજ રીતે વધતા જતા વીકાસને મર્યા-
દામાં રાખવા માટે કુદરત દુનીયામાં રોગચાળો,
ગંભીર બાળમરણ, અને યુધ્ધો ઉભાં કરે
છે વાસ્તીની વીપુલતા ધટાડવાના કુદરતે
શોધેલા આ ત્રણ માર્ગો છે.

પણ હાલની સંસ્કૃતિએ કુદરતની આ
ભયંકર અને કારમી રીતો સામે બળવો
જગાવ્યો છે. હાલની સંસ્કૃતી શીખવે છે
કે વસ્તીવીકાસ ઉપર અંકુશ મુકવા માટેના
કુદરતી માર્ગો જરા પણ યોગ્ય નથી. તેથી
અનહદ બાળમરણ, ભયંકર રોગચાળો, અને
યુધ્ધનાં કારમાં પરીણામ સામે નવા જગતે
વીપ્લવ માંડ્યો છે. બાળમરણને અટકાવવા
માટે, તેમ જ રોગચાળાને નાબુદ કરવા સાર
સમગ્ર જગતભરમાં પ્રખર આંદોલનો શરૂ
થયાં છે. અને એ સમય નજીક આવે છે કે
ત્યારે વર્તમાન યુધ્ધનીતીનો પણ આવતી
કાલનું સંસ્કારી જગત કદાચ ત્યાગ કરે.

બીજો મહાપ્રશ્ન

જો મનુષ્ય કુદરતને તેના કામમાં સંહાર
માર્ગમાંથી વાળી શકવામાં સફળ બને, જો

નો મહા પ્રશ્ન

આવતી કુલ પૃથ્વીના પૃથ્વી ઉપરથી બાળ-
મરજી, રોગચાળા, અને યુદ્ધ નાશક થાય,
તો પછી જગતની વધતી જતી વસ્તીનો
પ્રશ્ન કેવી રીતે ઉકેલવો એ બીજો મહા
પ્રશ્ન છે.

જે એમ થયું તો પછી એક વાત તે
ચોક્કસ છે, કે મનુષ્યોએ પ્રત્યેક વસ્તી ઉપર
અંકુશ મુકવો જ પડે આ અંકુશ પછી
કયું સ્વરૂપ લે તે જ માત્ર વીવાદની વસ્તુ
છે. છતાં સંતતીના સનત ઉત્પન્ન ઉપર
પ્રતીબંધ મુકવાની કંઈક યોજના તો મનુષ્યે
કરવી જ રહી. એ યોજના પણ વ્યવહાર અને
દરેક વ્યક્તી પાળી શકે તેવી હોવી જોઈએ.

મહાત્માઓનો આદેશ

આ માટે જગતના કહેવાતા સાધુ સંતો
બ્રહ્મચર્યનો આદેશ રજુ કરે છે, પણ પેલા
મહાપ્રશ્નનો એ ઉકેલ તો માત્ર આદેશ
તરીકે જ રહેવા સરળ થયે છે. કારણ કે એ
આદેશ કોઈ પણ જગ્યાએ સામુદાયીક
પ્રમાણ ઉપર પળાય તે સર્વથા અશક્ય છે.
તેમજ તેના પાલનથી જગત પરની વસ્તી
ઉપર અંકુશ મુકી શકાય તે પણ એક
સ્વપ્ન છે. અને તેથી સહુ સંતોના સ્વાંગ
વાળાઓ અશક્ય આદેશને માત્ર કલ્પનાના
આકાશ પર વીહરવા છતાં પૃથ્વીપરના આ
કુટ પ્રશ્નના ઉકેલ માટે વૈરાગીકાએ દર્શા-
વેલી વ્યવહાર દીશા તરફ વળવું જોઈએ જ.

સંતતી નીયમનનું વીજ્ઞાન

આ ઉકેલ તે સંતતી નીયમનનું વીજ્ઞાન
છે. આ વીજ્ઞાનના અનુપાલનમાં રહેલા લાભ
પર ધ્યાન ખેંચવું અહીં અસ્થાને નહીં
ગણાય.

[૧] પ્રથમ તો તે અસરકારક છે. જો
આ વીજ્ઞાનનું અનુપાલન બંધા જ કરે તો

પછી સમાજમાં જરૂર નેટલી જ સંતતી
ઉત્પન્ન થાય. અર્થાત્ વસ્તી વીકસ પર
અંકુશ મુકવાની શ્રમવણીના પ્રશ્નો સરળ
ઉકેલ થઈ શકે.

[૨] અતી સંતતી સાથે સંકળાયેલા
બાળમરજીને તે નાશક કરે છે. એથી જગ-
તના બુદ્ધીમાને મનુષ્યોને મુઝરી રહેલાં
બીજા મહાપ્રશ્નનો પણ સગવડભરી રીતે
નીકાલ લાવી શકાય.

[૩] સમાજમાં થઈ રહેલાં લંચકર ગભ-
પતનોનો આ વીજ્ઞાન કામને માટે અટકાવી
દે છે. એ પ્રશ્ન તરફ આપણે ગમે તેટલી
આંખો બંધ કરીએ છતાં તેટલાં સમાજનું
આ મહાન કલંક કંઈ અટકવાનું નથી.
અને તેને નીવારવા માટે બીજો કોઈ માર્ગ
પણ નથી.

[૪] સમાજનાં પરીણીત દંપતીનાં સુખ
તે વધારે છે. ‘લાવીસંતતી’ના ઉત્પન્નની
બીક ટળતાં દંપતી માટે નવું જ જીવન
પ્રગટે છે.

[૫] સુવ્યવસ્થીત ધોરણવાળી સંતતીનો
યુગ એને લીધે સરળ થઈ એટલે જ્યારે
વ્યક્તી ઇચ્છે ત્યારે જ બાળક ઉત્પન્ન
થાય તેમ જ કરવામાં આ વીજ્ઞાન
નવાજ સમાજનું પુનર્વીધાન કરી રહેલ છે.
તેથી કુટુંબીજનોની સંખ્યા મર્યાદીત બને
છે. અને તેને લીધે વીશાળ કુટુંબોથી ઉપ-
જતા અનર્થો વીનાશ પામે છે. તેથી પ્રત્યેક
બાળકને સારી કેળવણી મળે છે, અને પ્રત્યેક
બાળકના ઉછેર પાછળ સારામાં સારી કાળજી
લઈ શકાય છે.

આમ બાળકોના વીકાસની દૃષ્ટીએ,
સ્ત્રીઓનાં શરીરની દૃષ્ટીએ, તેમજ પીતાની
આર્થિક સ્થિતિની દૃષ્ટીએ, આ વીજ્ઞાન
આમરજોના વ્યક્તીગત પ્રશ્નોના ઉકેલ તરીકે
બહુ જ સુવિધાથી અગ્રસ્થાન પામે છે. આ

બહુ ડોવા છતાં, સંતતીનીયમન સામે વીરો-
ધનાં કારણો રજૂ થાય છે ખરો જ. તેથી
તેના પ્રચાર સામે પાદરીઓ અને પુરોહિતો
તરફથી રજૂ થતી દલીલોની કુંડી ચર્ચા કરવી
અસ્થાને નહીં. ગણાય. તેમ કરતાં આ
વીજ્ઞાનના વીરોધીઓએ કરેલી દલીલો એક
પછી એક લઈ તેની મીમાંસા કરવી ફીક થશે.

શું તે અકુદરતી છે ?

મહાત્માઓ, અર્ધવીચારકો, સંતો, અને
નીતીના પુનરીઓ પોકારે છે કે સંતતી-
નીયમન તો અકુદરતી છે. પણ 'અકુદરતી'
એટલે શું એ વીચારતાં તે માટે થતી વ્યા-
ખ્યાનો વીચાર કરવો જોઈએ. માનવીની
શુદ્ધિના ઉપયોગ વીત થતી વસ્તુઓને જો
કુદરતી ગણીય તો અલગત આ વીજ્ઞાન
અકુદરતી કહી શકાય. પરંતુ તો તો પછી
પાકશાસ્ત્ર, સ્થાપત્ય, રેડીયો, વીમાન વગેરે
અધી જ શોધો અકુદરતી ગણાવી જોઈએ.
કારણ કે વીમાનો ખેતરમાં પાકતાં નથી કે
ધર ઝાડ પરથી ખરતાં નથી. વળી કુદરતી
કાનુનો પણ બે જાતના છે: એક માણસ ધર
પરથી કુદકા મારે, કે સોમસની દશ ટીકડીઓ
એક સાથે ગળી જાય તે કુદરતના કાનુન
પ્રમાણે જરૂર જ મરી જાય. તેમ જ બીજો
માણસ જો દાદર પરથી ઉતરે કે સોમસ
પ્રમાણે જો અથવા બીજકુલ ન લે તો
કુદરતના કાનુન પ્રમાણે તે જરૂર જ જીવી
શકે. એટલે મુખ્ય પ્રશ્ન પસંદગીનો જ
છે. કુદરતના કાનુન તો અધા જ છે. પણ
તેના ક્યા કાનુનને કેવી રીતે અનુસરવો તે
વીચારણું તે મનુષ્યની શુદ્ધિનું કામ છે.

આરોગ્યને નુકશાનકર્તા નથી

કેટલાંક દાકતરો પોકાર કરે છે કે
સંતતી નીયમન જીવોના આરોગ્યને હાની-

કર્તા છે. પરંતુ આ આક્ષેપમાં એ બહુ જ
ઓછું સંભ છે. અમેરીકામાં ૮૦૦૦
કુટુંબોએ છેલ્લામાં છેલ્લી ૬૫નાં વૈજ્ઞાનીક
સાધનો વાપરીને જગતની ખાતરી કરી આપી
છે કે એ સાધનોના વપરાશથી તેમને જરા
પણ આરોગ્ય હાની નથી થઈ.

નીતીમાનોનો પોકળ વીરોધ

પણ પેલા નીતીના પુનરીઓ સંતતી
નીયમનનો શબ્દ સાંભળતાં જ કંપી ઉઠે
છે. તેઓ કહે છે: એ આખું જ
વીજ્ઞાન પાશવ વાસનાને પોષવામાં સરળતા
ઉપજાવતું ડોવાથી અનીતીમાન છે. પરંતુ
અહીં નીતી અને અનીતી કાને કહેવી તે
મુખ્ય પ્રશ્ન છે. નીતી એ તો સામાજિક
લાવના છે. વર્તમાન લગનપ્રથા નીતીમાન
છે એમ ત્યારે આપણે કહીએ છીએ ત્યારે
તે માત્ર એટલું જ મુઝવે છે કે, એ પ્રથાને
અત્યારના સમાજે તેને સંમતી આપી છે.
ભુતકાળમાં એક સ્ત્રીનું એક પુરુષ દરજ્જો
કરી જાય તેને પણ તે વખતની નીતીની
નજરે યોગ્ય લગ્ન ગણવામાં આવતાં હતાં.
પુરાણકાળમાં વીધવાઓ નીચાગની વીધીથી
સંતતી સરજે, તેને શાસ્ત્રીઓ અને નીતી-
વીચારકો નીતીમાન માનતા, વર્તમાન
સમયે નીચાગની આપી પ્રથાને સમાજે અની-
તીમાન માનીને વખોડી કાઢી છે. તે જ રીતે
આવતી કાલે પરસ્પર સ્વતંત્ર સમાજને
પણ છુટ આપવામાં આવે તો તે પણ
નીતીમાન કહેવાય. આમ નીતીની લાવના તો
સમય અને સંજોગાનુસાર પસંદાતી લાવના
છે. તે અટક કે અટક કહી રહી જ નથી.
પ્રત્યેક યુગે તે અલગ છે જ, ધર્મીવાસ
તેની સાખ પુરે છે.

વળી કેટલાક એવી દલીલ કરે છે કે
સંતતીનીયમનથી તો સમાજમાં અનીતીમાન
સમાગમ વધશે. પણ એવી દરખાસ કરનાર

લોકો એવું કંઈપણે ચાલે છે કે, પ્રસુતીની ખીકની અંદર નીતીના સંસ્કૃત્ય માટે જોઈતું બળ રહેલું છે. પરંતુ અત્યાર સુધીનો ઇતીહાસ શીખવે છે કે એવા બળમાં ખાસ કંઈ માલ નથી. છતાં માની લઈએ કે આ ખીક પછવાડે રહેલા બળમાં કંઈક પણ તથ્ય છે, તો પછી સમાજમાં અત્યારે જે વ્યભીચાર ચાલી રહ્યો છે તેનું અસ્તીત્વ જ શી રીતે હોઈ શકે ?

ધર્મ વીરોધી વીજ્ઞાન ?

સંતતી નીયમનની સામે થતાં પાદરીઓ તેમના દેવજોમાંથી પોકારે છે કે એ વીજ્ઞાન તો ધર્મ વીરોધી છે અને આચાર્યો ગંભીર ભાવે ઉચ્ચારે છે કે તે વીજ્ઞાન ઇશ્વરની ઇચ્છા વીરોધી છે. પરંતુ ભૌતિકવાદના પ્રબળ આદેશનોને લીધે હવે તો ખુદ ઇશ્વર અને તેની માયાજાળ જ ભુંસાતી ગય છે. છતાં ઇશ્વરી-ઇચ્છામાં વીશ્વાસ મુકી દલીલ ખાતર આગળ વધીએ તો, ઇશ્વર સંતતી ઉત્પન્ન કરવા માટે કેવા મત ધરાવે છે તેનું માપ કાઢવાનાં મનુષ્ય પાસે ક્યાં સાધનો છે વા ? ભગવાને પોતાના હસ્તાક્ષરોથી કેંઈ જગ્યાએ તે વીધે કંઈ લખ્યું હોય એવું તો એકે પ્રમાણ નથી. તેમ છતાં પણ જો પાદરીઓ અને આચાર્યો ઇશ્વરી-ઇચ્છાનો દક્ષગ્રહ પકડી જ રાખશે તો હવે માનવસમાજ એટલો સ્વતંત્ર સ્વધીવાળો બની ગયો છે કે, તેમાંના કેટલાકે ઇશ્વરની આજ્ઞા માનીને હમણેને માટે દુઃખી થવા કરતાં આ ભૌતિક સાધનની સહાયથી સુખી થવાનું વધુ પસંદ કરશે.

સંતતીનીયમન તે સંતતી-વીનાશ નહીં

આ ઉપરાંત વળી ખીજે એક વર્ગ એવા છે કે જે એવી દલીલ કરે છે કે વ્યવસ્થીત

સંતતીનો ઉત્પાદનથી સારી સંતતી ઉત્પન્ન થતી જ અટકી પડશે. પણ આ બાબતમાં માનવ જાતીની મુદારણના વીધયમાં નીષ્ણાત ગણાતાઓ સર લીઓનાડ ડાવીનના મતને વધુ વજનદાર ગણાવે છે. એ સર લીઓનાડ ડાવીન સંતતી નીયમનના વીજ્ઞાનના પ્રચારને ટેકા આપે છે. એટલું જ નહીં પણ તેઓ તો કહે છે કે, જો માનવ સંસ્કૃતીને પતનના પંથમાંથી પાછી વાળવી હોય તો તેનો એક માત્ર ઉપાય વ્યવસ્થીત સંતતી ઉત્પન્ન કરવાનો છે.

આટલે સુધી આવ્યા પછી હવે સંતતી નીયમનના સંબંધમાં વ્યાપી રહેલી એક ભ્રમણના પરચોટાને ફેડવાની જરૂર છે, તે એ કે, આ વીજ્ઞાનના વીરોધીઓ જણાવે છે તેમ, સંતતી નીયમન એટલે સંતતી વીનાશ નહીં પણ જ્યારે વ્યક્તી ઇચ્છે ત્યારે જ સંતતી ઉત્પન્ન થઈ શકે એવી યોજના : એટલી જ તેની સાચી અને ટુંકી વ્યાખ્યા થઈ શકે છે. એ વીજ્ઞાનના પ્રચારથી માનવજાતી વીનાશ નહીં પામે પણ વ્યવસ્થીત રીતે સંતતી ઉત્પન્ન થવાથી, અને એ રીતે ઉત્પન્ન થયેલ સંતતીના ઉછેર માટે મનુષ્યો પાસે પુરતી સગવડ હોવાથી, આવત કાલની સમગ્ર માનવજાતી, તેથી સુંદર, સુદૃઢ, દીર્ઘજીવી, વીરધાન અને તંદુરસ્તીની તાલગીથી ભરખોળ બનશે. અર્થાત્ સંતતી નીયમન જ આવતી કાલની પ્રજાના પુન-વીરધાનના પ્રશ્નનો વ્યવસ્થીત તેમ જ વ્યવહાર ઉકેલ કરી આપનાર બનશે. તેથી આજની પ્રજાએ તેના નામથી કે તે વીજ્ઞાનને વ્યવહારમાં મુકવાથી લાડવાની અથવા ડરવાની જરા થે જરૂર નથી.

આ મહત્વનો લેખ અમને મુ'બાઇની 'યુજેનીક સોસાયટી'ના મંત્રી માર્કસ મળ્યો છે. આ સંબંધમાં રસ લેનારાઓએ વીશેષ પુછપરછ માટે ઉપરની સોસાયટીને, નં. ૫૫ ગીરગામ રોડ, મુબાઇ નં. ૪ એ શીરનામે લખવું. તંત્રી

ગરિબાદ :

સંદેશ
સાપ્તાહિક

ગરીબાદ કોને નથી સાચતી ?
અને તે દુર કરવાના નીરંતર
વીચારો કાણુ નથી કરતું ?

પરંતુ ઉંઘી વીચારસરણીએ
અથડાવાથી તેના ઉપાય મળી
શકતા નથી.

ગરીબાદને કાયમને માટે પૃથ્વી
પદ ઉપરથી દેશવરો દેવાનો
સીધો અને સરળ ઉપાય અહીં
ખતાવવામાં આવે છે.

તે નિવારવાના ઉપાય

સદામતો ઉઘાડવાથી કે દાનની
સંસ્થાઓ શરૂ કરવાથી ગરિબાદ
ઘડીભર દબાતી દેખાય, તેથી તેનો
કાયમનો નાશ કરી શકાય નહિ.

સુભાનો આખો ખંડ ચીકાર થઈ ગયા
હતા કેમકે આજના વ્યાખ્યાનનો પીપય,
દુનીયાના મોટા ભાગના માણસોને અસર
કરનારો હોઈ શ્રીતાઓની સંખ્યા ઘણા જ
મોટા પ્રમાણમાં આકર્ષિત આવી હતી.

ગ્રેફેસર સરજતરાય અખર પીઠાન ગણાતા
હતા. આજના વક્તા તે જ હતા. એટલે તે
જગતભરને ત્રાસ આપી રહેલી ગરીબાદરૂપી
સાક્ષીણીના નાશ માટે જે કંઈ ઉપાય
ખતાવશે તે અસરકારક જ હશે, એવી સભા
ખંડમાં ખેટલાં સંધ્યાં સ્ત્રી પુરુષોની ખાત્રી
હતી. તેથી સહુની દૃષ્ટી વ્યાસપીઠ તરફ
ઠરી રહી હતી.

બરાબર સમય થયો અને ગ્રેફેસર સરજ-
તરાય સભાસ્થાનમાં પ્રવેશ્યા. હૃષનાદ અને
તાળીઓના ધ્વનિથી સભાસ્થાન ગર્જા ઉઠ્યું—
કંપી ગયું.

એક ભાઈએ તેમની ઓળખાણુ આપ-
વાની પ્રજ્ઞાલીકાવાદ પ્રમાણે વીધી કરી—

કે, સરજતરાયને સહુ ઓળખતું હતું,
પરંતુ ઓળખીતાનેય ઓળખાવવા એ રીત
કાંઈએ દાખલ કરી છે, તેથી વક્તા ઉપ-
રાંત બીજાઓને વ્યાખ્યાનશક્તિ ખતાવ-
વાની તક મળે છે, અને આવા મોટા માણુ-
સને અમે આવી સારી રીતે ઓળખીએ
છીએ, એમ ખતાવવાથી તેમની ગૌરવ
પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિનું કંઈક સમાધાન
થાય છે; તેથી એ પ્રજ્ઞાલીકાવાદનું અભી-
માનપુર્વક પાલન, પ્રજ્ઞાલીકાવાદ સામે ખંડ
ઉઠાવનારાઓ પણ કરતા આવ્યા છે—અને
'માત્ર એ જ શબ્દો કહીશ' એવું નહિર
વચન આપવા છતાં, બારસે શબ્દો બોલીને
પોતે વચન પાલનનું મહત્ત્વ કેટલું બધું
ઑકે છે તે પણ સાથે સાથે ખતાવી આપ્યું.

*

ગ્રેફેસર સરજતરાય તાળીઓની ગર્જના
વચ્ચે ઉભા થયા, અને એ ગર્જનાના
પડ્યા વાતાવરણમાંથી શાંત થઈ ગયા પછી,
તેમણે પોતાના વ્યાખ્યાનનો આરંભ કર્યો:

સમાજવાદની જરૂર

“મારે મારા વ્યાખ્યાનના આરંભમાં જ કહી દેવું જોઈએ કે હું સમાજવાદ [Socialism] માં માનનારો છું, એટલે મારા આજના વીષયમાં તમને હું મારી સમાજવાદી દ્રષ્ટીએ જગતભરમાં વ્યાપી રહેલી ગરીબાધ દુર કરવાના ઉપાય બતાવીશ. અસખત અત્યારે કદાચ કેટલાક માણસો મારા એ વીચારો સાથે મળતા નહીં થાય; પરંતુ હું ભવીષ્યવાણી ભાખું છું કે, આખરે સહુનો એ જ માર્ગે ગયા પીના આરો જ નથી.”

સભાખંડ ફરીથી તાળીઓના ગડગડાટથી ગાથ રહ્યા.

પ્રોફેસર એટલા ઉપોદ્ધાન સાથે પોતાના વીષયની ચર્ચા શરૂ કરી:

“ગરીબાધ એ ગમે તેટલા વ્યાપક સ્વરૂપે દુનીયાના મોટા ભાગને ભલે આવરી રહી હોય, પરંતુ હું ખાત્રીપૂર્વક માનું છું કે, ગરીબાધનો કાયમને માટે આ દુનીયામાંથી બહીષ્કાર કરી શકાય તેમ છે. હું તમારી સમક્ષ એક જુનો મુદ્દો નવા જ સ્વરૂપે રજૂ કરવા માગું છું, તે એ કે, હીંદુસ્થાનની જનતા એટલા માટે ગરીબ નથી કે હીંદુસ્થાન દેશ જ ગરીબ છે. હું માનું છું કે હીંદુસ્થાન એટલું ધનધાન્ય ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ છે કે જેથી કરીને આ દેશના તેત્રીસકોટી વતનીઓ, જીવન ગાળવાતું ધોરણ વધારે સારી અને ઉંચી કક્ષાએ લઈ જઈને, પણ સારામાં સારી સગવડથી તે કક્ષાએ જીવન ગાળી શકે. માત્ર પેલી દોલત અને ખીજું ઉત્પન્ન જનતાને ધરાવતી મળી શકે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

આ ઉપરથી તમે મારું દૃષ્ટીબિંદુ સમજી શક્યા હશે જ કે, ગરીબાધને દુનીયાભરમાંથી દુર કરવી એ જરા એ અંશ-કય વાત નથી. મેં હર્મણું જ હીંદને વીધે કહ્યું, તે જ ધોરણ સમસ્ત વીશ્વને લોચું પડે છે, એટલે કે દુનીયાનાં સાધનો એટલાં વીપુલ છે કે જેથી જગતભરમાંથી ભુંડી ગરીબાધનો કાયમને સાફ નીકાલ કરી શકાય.

ત્યારે આમ કરવા માટે—એ કસમી ગરીબાધનાં દુઃખ દૂર કરવા માટે શું કરવું જોઈએ? હું હવે તમારી આગળ એ ઉપાય રજૂ કરીશ.”

પ્રોફેસર સરજતરાયના એ શબ્દો ઝીલી લેવા શ્રોતાજનો ખુબ જ આતુર બન્યા. પ્રત્યેક આંખ સરજતરાયની તરફ ફરી રહી. અને કયાળ પર વજેલા પ્રસ્વેદને સાફ કરીને સરજતરાયે આગળ બોલવા માંડ્યું.

ઉક્તિ ઉપાયો

“ગરીબાધ દુર કરવાનો ઉપાય સાદો અને સરળ જ છે. દેશનું ઉત્પન્ન દેશવાસીઓનાં ઘરમાં જતું કાણ અટકાવે છે, તેનો વીચાર ને આપણે કરીએ, અને એ કુદરતી નીકમાં જે કચરો ભરાયો હોય તે દુર કરી પેલા ઉત્પન્નને અવજે વહી જતાં અટકાવીએ તો જગતભરમાં કોઈ પણ સ્થાને ગરીબાધ કે ભુખમરો રહી શકે જ નહીં.”

કદાચ તમને ઉપલક્ષ્ય નજરે જતાં મારી વાતમાં કશી ખાસ નવીનતા નહીં દેખાય, પણ જરાક ઉંડા ઉતરીને વીચાર કરશો તો જણાશે કે, આજ સુધી આ સંબંધમાં જે કંઈ વીચાર થયા છે, તેથી મારા વીચાર છેક જ ભુલ પડે છે. અને હું એમ પણ કહું છું કે, આ ભયંકર વસ્તુનો નીકાલ અત્યારે પહેલાંની એ જુની રીતોથી નથી થઈ

શક્યો. પરંતુ હું અત્યારે રહ્યો છું તે નવી રીતથી તેનો નિકાલ થવાની સોચે સો ટકા ખાતરી છે. તેનાં કારણો હવે હું તમારી સમક્ષ રજુ કરું છું. તે સાંભળો :

“આજ સુધી આ વીષયમાં વિચાર કરનારાઓએ એવું માની લેધને જ આગળ કમલું ભર્યું છે કે, ગરીબોએ એ તો માનવજીવનમાં અનતા કુદરતી અનાવોમતો એક અનીવાર્ય ભાગ છે. અને પછી એ ઉંઘી ગયુનીથી બાધેલી વીચારસરણી અનુસાર તેને દૂર કરવાના ઉપાયો તેઓ શોધે છે. એ ઉપાયો આ છે: કાંઈ ગરીબો માટે સહાયત શરૂ કરે છે, કાંઈ તેમને માટે આશ્રમો બાંધે છે, કાંઈક ગૃહદાન મોકલવાનો આરંભ કરે છે, કાંઈ ચપટી આટો કે ચપટી ચોખ્ખાની નીત્ય બીક્ષા આપવાનો નીશ્ચય કરે છે, કાંઈક ગરીબ વીઘાથીઓને શીશનટ્ટીઓ આપે છે, કાંઈક તેમને માટે મફત છાત્રાલયો શરૂ કરે છે, તો વળી કાંઈ મારી અને અધમારીને ધોરણે તેમને વીઘાપાટનની સગવડ કરી આપે છે. પરંતુ એથી કંઈ ભુખમરો કે ગરીબો ઘટતાં નથી. તે તો વધે જ ન્યમ છે, એટલું નહીં પણ દાન આપનાર અને લેનાર વચ્ચેની વર્ગીય ભાવના દૃઢ થતી ન્યમ છે. દાન લેનાર પોતાને દુષ્ટાવસ્થા, ક્ષયગ્રાસ્ય, હીણભાગી, ગયે જન્મે પાપ કરનારો માને છે, ત્યારે દાન આપનારના મનમાં તેથી ઉચ્ચલી ભાવના પ્રબળ થાય છે. શાળામાં મારીનો લાભ લેતા વીઘાથીઓ તરફ ખીજ બાંધી કંઈક ઉતરતાપણુની દૃષ્ટીથી જુલે છે, અને મારીનો લાભ મેળવનાર તેટલા માટે, તેની શી માફ કરનારો રૂણી હોય તેમ માને છે. એટલું જ નહીં પણ પોતાના ખીજ ગોડીઓમાં પોતાની ગરીબોને કંઈક અતી વીનમ્ર અને દુષ્ટા ગણેલા જોયે જાય છે.

પરંતુ દાન, મારી, સહાયત વગેરેની ગોઠવણ કરનારાઓની નજરે એકએ, તો પણ તેથી શું દેશમાંથી કે દુનીયામાંથી ગરીબો ઓછાં થઈ શકે ખરી? ના. આ બધા ઉપાયો તો ફાટેલા કપડાને થોંગડાં મારવા જેવા, કામચલાઉ સંકટ નીવારણ પુરતા જ ઉપાયો માત્ર છે, પરંતુ તેથી ગરીબો લાવનાર મુળ કારણ તો જેવું ને તેવું જ ચાલુ રહે છે. જેમ કે ભરદ્વાજી ગણેલા વહાણમાં પ્રવેશ કાણાને કાયમ રાખી અંદર ભરાતા પાણીને ઉચ્ચથી નાખવું, એથી શું એ વહાણ દરીયામાં કાયમને માટે સલામત રહી શકે ખરું? તે માટે ખરો ઉપાય પાણી ઉચ્ચવું તે નથી, પણ પેલું છીદ્ર જેમ અને તેમ સવેળા બંધ કરી દેવું તે છે. અને હવે તમે સમજી શકશો કે, દાન અને મદદના સંકટનીવારણ ઉપાયો પેલા પાણી ઉચ્ચવા જેવા છે, ત્યારે હું કહું છું તે ઉપાય કાયમને માટે વહાણવું છીદ્ર બંધ કરનાર છે.”

થાગડ થીગડીઆ સુધારા

જોતાઓ હવે સરજતરાયના મુખ્ય પ્રશ્નો તેના દૃષ્ટીબીંદુથી જોતાં થયા, એટલે આખ્યાન સાંભળવા તરફનો રસ એમનામાં વધવા લાગ્યો.

ગ્રેફરે કહ્યું:

“જે ભાઈઓ આવા કામચલાઉ સંકટ નીવારણના ઉપાયો વડે દુનીયાની ગરીબો દૂર કરવાનાં શમણાં સેવે છે, તેઓ એવી જ માન્યતાવાળા હોય છે કે, જગતમાં શ્રીમંત તેમજ નીધન વગરનું અસ્તીત્વ તો હોવું જ નેહએ. એક તરફ કેટલાકે માણસો અનેક જાતનાં વીલાસ, વૈભવ અને સુખ સગવડનાં તમામ સાધનો સાથે મોટાશોખથી

જીવન જીવતા હોય, તે જ વખતે એ જ ગામમાં ખીજ તરફ જનતાનો મોટો ભાગ પોતાનાં નાનકડાં મકાનોમાં, જેમ તેમ જીવન ગાળતાં અનેક પ્રકારની અગવડો ભોગવી રહ્યાં હોય, તેમને વીથાંતી માટે જોઈએ તેમની વખત મળતો હોય, ભય-કર માંદગીમાં દાકતરી મદદ મળતી ન હોય, રૂતુને અનુકુળ તો થું પણ સામાન્ય રીતે સ્ત્રી, સુતરાઉ કપડાં પણ થીંગડાં વીનાનાં મળતાં ન હોય, તે કેવું કહેવાય ? આ સ્થિતિ પદ્ધતિ શકાય તેમ છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તમે મારી માફક સમાજવાદી દ્રષ્ટી ખીલવી, તે રીતે એનો ઉપાય કરવા થાઓ નહીં, ત્યાં સુધી એ સ્થિતિ કાયમને માટે દુર થવાની જ નથી' જેઓ મહેનત મજૂરી કરીને અધસુઆ થઈ જાય છે તેમની આ દશા છે, પરંતુ ખીજાં અનેક એવાં માણસો છે કે જેમને કામ કરવાની ઇચ્છા અને તે માટે જોઈતી શારીરિક શક્તિ હોવા છતાં, કામ મળતું નથી. પરંતુ મેં અગાઉ કહ્યું તે રીતે, જે દેશના ઉત્પન્નને પ્રત્યેક દેશવાસીના ઘેરે વાજખી રીતે જવા દેવામાં આવે, તો આ બંધી ભયંકરતાએ દુર થઈ જાય એટલું જ નહીં, પણ પ્રત્યેક માણસ સારી રીતે જીવન ગાળીને પ્રતીકુળ વખતમાં મદદરૂપ થઈ શકે તેટલા પુરતા પૈસા ખચાવી શકે તેટલું મહેનતાણું મળે, દરેક માણસને હાલનાં કષુતરખાનાં જેવાં અને દોરોની સાથે રહેવાની ફર્જ પાડનારાં માટીનાં મકાનોને બદલે સુંદર મકાનો રહેવા મળે. આપણાં ધુળ જેવાં ગામડાં તે વખતે રૂપાળાં પણ જેવાં બની જાય દરેક માણસને દરરોજ છ કે આઠ કલાકથી વીશેષ કામ કરવું ન પડે, તેમ છતાં વળી વરસે દહાડે મહીના દીવસની આશાચેશની રજા પણ મળી શકે.

આવા ફેરફાર તો વર્તમાન સામાજિક વ્યવસ્થાનું પુનર્વીધાન કરીને પણ સાધી શકાય તેમ છે. પરંતુ તેથી કંઈ ગરીબાધ દુર થઈ શકે નહીં. ભુતકાળમાં ગુલામોને પણ જ્યારે તેમની સ્ત્રીતી અકળાવનારી થઈ, ત્યારે એ બંધનો સહેજ દીકાં કરનારા સુધારા આપવાની માગણી થઈ હતી; પરંતુ એ માગણીની પાછળ તે યુગની સમાજ વ્યવસ્થામાં ગુલામોની અસ્તિત્વ કાયમ રાખવાની ભાવના તો કાયમ જ રહેલી હતી. તેઓ ગુલામીને નાશુદ કરે તેવું નવવીધાન સમાજ માટે કરવા માગતા નહોતા, પણ ગુલામીની જગ્યાએ ગુલામોને જોઈ કંઈક લાંબે તેવું પુનર્વીધાન કરવાની એમની માગણી હતી. તે જ રીતે અત્યારે ગરીબાધથી પીડાતા વર્ગને, વર્તમાન સમાજવ્યવસ્થામાં થોડા ઘણા સુધારા કરી તેનું પુનર્વીધાન કરીને થોડીક સગવડ આપવાની ઇચ્છા બતાવનારા વર્ગ અસ્તિત્વમાં છે. પણ તેથી તો જેમ ભુતકાળના ગુલામવાદીઓ ગુલામો રાખવાની અન્યાયી અને દુષ્ટ પ્રથાને ભુલકા ઉઘાડી દેવાને બદલે તેને એક અથવા બીજા બહાને જરી રાખવા માગતા હતા તેમ, હાલની સમાજ વ્યવસ્થામાં થાગડથીગડીઆ સુધારા કરનારાઓ દુનીયામાં ગરીબાધ લાવનાર તેમજ ટકાવી રાખનાર ખાનગી સુધીવાદની પ્રથાને ટકાવી રાખવા માગે છે. એમને હીસાબે તો જગતમાં ધનીક તેમજ ગરીબ વર્ગ રહેવાના, અને શ્રીમંત વર્ગ પૈસાથી પ્રાપ્ત થતાં અનેક જાતનાં સુખ સગવડમાં સદાએ આજોટતો રહે, ત્યારે ગરીબ વર્ગ નીધનતાનાં દુઃખ, અડચણ, ત્રાસથી સદાયે પીડાતો જ મરે એ અનીવાર્ય મનાયું છે. પરંતુ હું એમ કહું છું કે આ રીતની માન્યતાના પાયા ઉપર ઉભી થયેલ વર્ગીય ભાવના જ સર્વ અનર્થોનું

મુળ ઘોષને, એ અન્યાયયુક્ત અનર્થ તો હમીશને માટે દુસ્તાવી દેવા જ ધટે.

ગરીબાઇ કેને કહેવી?

આટલે સુધી આવ્યા પછી હવે તમે એ સમગ્ર શકશો કે, જ્યારે હું એમ કહું છું કે ગરીબાઇને દુનીયામાંથી સદાને માટે દુર કરી શકાય તેમ છે, ત્યારે આજ સુધી બીજાઓ જે અર્થમાં 'ગરીબાઇ' એ શબ્દ વાપરે છે તે કરતાં હું ભુલ જ અર્થમાં તે જોઉં છું. ગરીબાઇ એ નીરપેક્ષ નહીં પણ સાપેક્ષ વસ્તુ છે; એનો સંબંધ માનવ સમાજને માટે દુનીયાનાં સાધનો શક્ય અને તેની સાથે છે. અર્થાત્ જો કાંઈ પણ માણસને દુનીયાનાં અસ્તીત્વ ધરાવતાં સામાન્ય સાધનો મળવાં બંધ થાય તો જ તે માણસ ગરીબ કહેવાય છે. પરંતુ તે સાધનો મળવાં શક્ય અને તો તેનો તે મનુષ્ય ગરીબ મટી નાખે છે: એટલે જ હું કહું છું કે ગરીબાઇ એ કંઈ કુદરતનો સ્થાપીત સીદ્ધાંત નથી, પરંતુ મનુષ્યોએ ઉભાં કરેલાં કૃત્રીમ કારણો સાથે તેનો સંબંધ છે.

અત્યારે મનુષ્ય નામના પ્રાણીઓને તેમના શ્રીમંત માલીકા જતાવરોના જેવી દશામાં જીવતા રાખે છે. એ જીવતો રહે તેથી હલકું સકકું અનાજ, હલકાં-સસ્તાં કપડાં, અને જેવું તેવું છાપરું: એટલું પેટ ભરવા, શરીર ઢાંકવા તેમજ આરામ લેવા માટે તેને આપે છે, પણ આટલું તો એ માનવપ્રાણીના ઘોડાને, બેંસને કે ગાયને સુધ્ધાં મળે છે! ખરી રીતે કહીએ તો શ્રીમંત માલીકાના ઘોડાને, બેંસને કે ગાયને તો દોરોની જીવન ભોગવાની રીત પ્રમાણે વધારે સારો ખોરાક ને ઉચ્ચ જાતનું રહેણાં મળે છે, એનાં કુતરાં-ખીલાડાંની

સ્થિતિ તો ઘણી જ સરસ હોય છે, પણ પેલા માનવી નામધારી નોકર ગુલામને તો મનુષ્યોની જીવન ગાળવાની છેક અધમમાં અધમ દમ પુરતું જ સાધન આપવામાં આવે છે. આને હું માનવ જીવન નહીં કહું, પણ પશુ જીવન કહીશ."

અને પ્રોફેસરની એ વ્યાખ્યા ખરી છે એમ તેમના શ્રોતાઓને લાગ્યું. સરજતરાય તેમની દ્રષ્ટી સમક્ષ એમની જ કારમી દશાનું સાચું ચીત્ર આમ રજુ કરતો હતો, તેથી તેની અસર સાંભળનારાઓ ઉપર ઘણી જ થતી હતી.

કૃત્રીમ વીચારસરણી

સરજતરાયે આગળ બોલતાં કહ્યું :

"મનુષ્યને પુરતો આરામ મળે અને છતાં ઉચ્ચ સંસ્કારીતાને હાજતી રીતે જીવન ગાળી શકાય, તેમ જ મોજ શોખ અને વૈભવનો ઉદ્દાસ પુરવઠો ભોગવતો કરી શકાય તે માટે જે જગતમાં પુરતા પ્રમાણમાં સાધનો હોય—અને જરૂર તેમ છે—તો, જ્યાં સુધી તેને એ પ્રકારનાં સાધન અને સગવડોથી વંચીત રાખવામાં આવે, ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય ગરીબ જ ગણાય. જીવન જીવવાનાં ઉચાં નીચાં ધોરણની સીડી જેવાં પગથીયાંની પ્રણાલીકામાં હું માનતો નથી, હું તો માતું છું કે, જેથી સંપૂર્ણ રીતે માનવ જીવનને યોગ્ય ખાન, પાન, રમત, ગમત, વીલાસ, વૈભવ ભોગવી શકાય તેજ જીવન જીવવાનું ધોરણ. એથી જરા પણ કમી તે પશુ જીવન. જીવન જીવવાની રીતોનાં અનેક ખાનાં વાળાં ધોરણું, દરવવાં, એ તો વર્ગીય ધોરણની મહત્તાનાં માપથી જગતને માપનારા, અને શ્રીમંત અને ગરીબને કાયમ ભુલ રાખવા એ કુદરતનો ક્રમ છે: એમ માનીને ચાલનારાઓએ ઉભાં કરેલી

કૃત્રીમ વીચારસરણી જ માત્ર છે. એ વીકૃત વીચારસરણીના જોગ અનેકા અનેક શ્રીમંતો જનતે જરા પણ શ્રમ લીધા સીવાય દરેકજ મોટરમાં મહાજવા છતાં, આખા દીવસના કામથી કંસાઈને મજૂર ટ્રામમાં બેસે તેની દીકા કરે છે, શેષેષન અને એવા બીજા મોંઘા લાવના દારથી ચક્રચુર રહેતો તે, પોતાના કારખાનાનો નોકર હલકો દાર કે તાડી પીએ તેની નાહરમાં નીંદા કરે છે, નાટકો લેવા લાંડન અને પેરીસના રસ્તાઓ ધસી નાખનારો એ વર્ગ, એ આનાની દીકાટમાં સીનેમા લેનારો કે ચાર છ આના ખચી કેવળીત નાટકે જોઈ મનરંજન કરનારા મજૂરીની ઉપર ગુસ્સો ખાલી કરે છે! અરે જે ચીજ વીના એ શ્રીમંતોને એક ઘડીબર પણ ચાલે નહીં, તે મોજશોખની કે જીવનમાં મગ્ન મહાણવાની વસ્તુઓનો કામદારો અપવાદ તરીકે ઉપયોગ કરે, તે પણ તેમને ખટકે છે! એવા વર્ગીય લાવનાના પાખા ઉપર રચાયલા વીકૃત વીચારોનો હું તીવ તીવ્રકાર કરું છું. હું કહું છું કે આવી જાળમાં પ્રત્યેક મનુષ્યની મનુષ્ય તરીકે જ સમાન ગણના થવી જોઈએ. તેમાં વર્ગીય ધોરણો દાખલ કરવાની જરૂર નથી. અને બહેનો! નથા બંધુઓ! મારી આ વીચારસરણીને કુદરતી ક્રમનો ટેકો છે. શ્રીમંતોને માટે કુદરત જુદા સુખ કે જુદા ચંદ્ર સરજતી નથી. કે તેમને જોઈ તોય અને વીશેષ શીતળતા આપતી નથી. પવન, પાણીની જેમ સમાન વ્યવસ્થા છે, તે જ રીતે જીવ, હુંખ, હંધ, શોક, મોજ, શોખની લાગણી પણ મહેબૂબ માત્રમાં સમાન જ હોય છે. તો પછી તેમાં વર્ગીય લાવનાને વચ્ચે લાવી, જુદાં જુદાં ધોરણો દસવવાની ડખલ મનુષ્ય શા માટે કરવી?"

“ખરું છે, ખરું છે.” કેટલાક ચોકાસે થઈ રહ્યાં અને ‘સામાન્ય’ વર્ણી હંધવનીથી ગઈ ઉઠ્યા.

સરખા ધોરણની જરૂર

“મારી કલ્પના પ્રમાણે તો પ્રત્યેક માનવી માટે જીવન ‘ભોગવવાનું’ એક સરખું જ ધોરણ દસવવું જોઈએ.” પ્રોફેસરે તાળીઓના ગડગડાટ સમ્યા પછી કહેવા માંડ્યું. “તેમ કરતાં પ્રત્યેક મનુષ્યને પછોડી શકે તેવી સામાન્ય વસ્તુઓ પૃથ્વી પર કેટલી ઉત્પન્ન થાય છે, તેની ગણતરી ખાસ થવી જોઈએ. એ ગણતરીના પાંચ ઉપર ગોઠવવામાં આવેલું. ધોરણ વ્યવહારમાં મુકાય તો કુનીયામાંથી ગરીબાઈને કાંચમને માટે હાવી શકાય. વળી વીજાનની મદદથી માનવી દીવસે દીવસે કુદરત ઉપર વધુ અને વધુ કાણ મેળવતો જાય, દીને દીને વીકાસ સાધતા જતાં રાત્ર અને વૈજ્ઞાનીક શોધખોળને લીધે પેદાશ અને ધનની વૃદ્ધી કરવાનાં સાધનો વીશેષ સરળ બનતાં જાય છે, એટલે સર્વ સામાન્ય જનસમુહની સામુદાયિક પ્રગતીના ધોરણે, જીવન ભોગવવાનું ધોરણ માનવી માત્રને સારું ઉંચું કક્ષાએ ખુશીથી લઈ જઈ શકાય. એ ધોરણથી નેટલું જેને જોઈ મને તેટલે અંશે તે માનવી ગરીબ ગણાય. સન્નારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો! જે માનવી માત્રનો સર્વ સામાન્ય વારસો છે, એવાં કુદરતી ઉત્પન્નમાંથી એકને જોઈએ તે કરતાં વીશેષ અને બીજાને જોઈએ તે કરતાં જોઈ મને તે બીજું કંઈ જ નહીં, પણ આપણી સમાજ વ્યવસ્થાની લખકર ખામી બતાવે છે, એટલું જ નહીં પણ તે વ્યવસ્થાનું અન્યાયીપણું સીધું કરે છે. હવે જ આજ મુકી કરવામાં આવ્યા છે, તેવા થીંગડા થાગડને ધોરણે ગરીબાઈના કુખને અટકાવ-

વાના જ પ્રયાસો ઉપર હજીય આપણે આશા તેમજ આધાર રાખીએ તો, વર્ગીય ભાવનાનો મુળગત અન્યાય તેથી દુર નહીં થાય, તેથી આપણે દુનીયામાં માનવ સમાજની સ્થાપના નહીં કરી શકીએ, પણ ગરીબ નામથી ઓળખાતા નીચલા યરનાં માણસોને, કચડી રહેલા શ્રીમંતોના ઉપકા યરના ભાગલા વાગા સમાજના આયુષ્યને જ માત્ર લંબાવીશું. બોલો! તમારે ત્યારે જુની વ્યવસ્થા આયુ રાખવી છે, કે નવતરમાં કોઈ પણ મનુષ્ય ગરીબ ન રહે તેવી વ્યવસ્થાવાળા સમાજનું પુનર્નિર્ધાન કરવું છે?”

“અમારે જુની એકલપેટી વ્યવસ્થાનો ભુલકો કરી દેવો છે.” આખો સભા મંડપ એ એકજ મુરથી ગળું ઉઠેલો.

એકેસર સરજતરાય, તે ઉત્તર પુલકીત વદને સાંભળી રહ્યા.

સપ્તમાણુ વહેંચણી

“ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ છે કે સામંજસ પુનર્નિર્ધાનમાં દેશનું ઉત્પન્ન દેશનાં તમામ મનુષ્યોને સમભાગે મળે તેવી ગોઠવણ કેવી રીતે કરી શકાય? એ પ્રશ્નનો સીધો જવાબ આપતા પહેલાં, એવી ગોઠવણમાં અત્યારે અડચણકર્તા કોણ છે? તેનો વીચાર પહેલાં કરવાની જરૂર છે. એ વીચાર કરતાં સબુધી પહેલું ધ્યાન શેઠતંત્રી ઉત્પત્તિ ઉપર આપવું પડશે. જગત જેના વડે હતી શકે છે તે દુનીયાનું ઉત્પન્ન મલુરી, કૌશલ્ય અને વીચાર એ ત્રણના ભેગા બળથી જન્મીત અને પુંછના સાધન વડે ખીસવી અને મેળવી શકાય છે. હવે વીચારણ દૃષ્ટીએ માનવ સમુદય તરફ નેહએ તો જણાય છે કે, મુખ્યત્વે એ ભાગમાં તે વહેંચાયેલો છે. એ બન્ને ભાગને પેલા ઉત્પન્નમાંથી જ રીતે ભાગ મળે છે તે ખાસ વીચારવા જેવું છે.

જે વર્ગ મલુરી, કૌશલ્ય અને વીચાર ખચે છે તેને મહેનતાણા ઉપર હવેલું પડે છે, ત્યારે જે વર્ગ જમીન અને પુંછની માલીકી ધરાવતો હોય છે, તે વ્યાજ, ભાડું અને નફો મેળવી તે ઉપર હવે છે. બન્ને પ્રકારમાં જીવન જીવવા મારેનાં સાધન, દુનીયામાં દરેકને જે ચાલુ રામત્રી ઉત્પન્ન થાય છે તેમાંથી મળે છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. તેમ છતાં જેમને મહેનતાણા ઉપર હવેલું પડે છે તેઓ પ્રુલ્લેખરે રહેતા હોય છે, એટલે તે વર્ગ ગરીબ ગણાય છે; ત્યારે વ્યાજ, ભાડું અને નફો ઉપર જીવન ગાળનારાઓ સંપુર્ણ સુખી જીવન મ્હાણી શકે છે: એ વર્ગ શ્રીમંત ગણાય છે. આમાં અલખત અપસદને સ્થાન છે. ભાડાં અને વ્યાજ ઉપર જીવનારા ધણી વખત ગરીબાઈથી રહેતા જણાય છે, ત્યારે કૌશલ્ય વીચારદો સારા પચાર મેળવી સુખી જીવન ગાળતા પણ દેખાય છે. આમ બન્ને વર્ગોનું ધણી વખત મીથણ થઈ ગયેલું નજરે પડે છે, તેમ છતાં મહેનતાણા ઉપર જીવનારા ગરીબ વર્ગના સમુદાયની વચ્ચે અને ભાડાં અને વ્યાજ ઉપર નજનારા શ્રીમંત શેઠાના સમુદાયની વચ્ચે મોટું અંતર સ્પષ્ટ રીતે જ જણાય છે. સદંતર ગરીબાઈ અને અદગક શ્રીમંતાઈ એ બન્ને વચ્ચે જુદી જુદી જગતો પંક્તી ભેદ પ્રુત જ જણાય છે. નાના ભડોળના માલીક પોતાના શેઠાક વ્યાજ અને શેઠાક ભાડાની આવકમાં, નોકરીથી મેળવેલા પમારથી ઉમેરો કરે છે, ત્યારે કૃષક, પગારદારો શેઠીક શેઠીક બચત કરીને, તેની ઉપર વ્યાજ મેળવતા થાય છે. પરંતુ વીચારણ દૃષ્ટીએ જોતાં ગરીબ વર્ગ સામાન્ય રીતે મહેનતાણા ઉપર હવેલો હોય છે, ત્યારે શ્રીમંત વર્ગ માલીકીની વસ્તુઓ

ઉપર જીવતો હોય છે. આટલે સુધી અગ્નિ પછી આપણે આપણા મુળ મુદ્દા ઉપર આવીને જોઈએ કે, દેશનું જે ઉત્પન્ન દેશવાસીઓનાં કામને લીધે દરરોજ નીપજતું હોય છે, તેને આવી હમે શું કામ વહેંચવામાં આવે છે? એમ શા માટે બનવું જોઈએ કે એક વર્ગનું જીવન માલીકાની ભાવના નહીં પણ વસ્તુ ઉપર નબે, જ્યારે બીજાને મજૂરી ઉપર જીવન ગાળવું પડે, એમ શા માટે બને કે એક વર્ગ વીલાસ વૈભવમાં આજોડી આજોડીને કદાળી જાય અને બીજાને પેટ પુરવું ખાવાનું થે ન મળે તેટલો ગરીબ રહે?

આનો જવાબ શોધતી વખતે, જે મર્દ-ત્વનો મુદ્દો ધ્યનમાં રાખવાનો છે તે એ નથી કે, એક વર્ગની પાસે બધાં સાધનો છે અને બીજા પાસે નથી. પરંતુ મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે મહેનત, કૌશલ્ય, વીચાર અને મુડીના બળથી દરરોજ જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેની વહેંચણી કેવી રીતે થાય છે.

શ્રીમંતનો વારસો

આ મુદ્દા ઉપર જ અનેક મનુષ્યો વીચાર-બ્રમ કરી નાખે છે. એ લોકો એવું માને છે કે જ્યો શ્રીમંતો છે, અને પોતાની દોલતની ઉપર જીવી રહ્યા છે તેમને એ દોલત તેમના પીતાની પાસેથી વારસામાં મળી છે. અને એ માણસ જે કામદારને રોકે છે તેને પેલી વારસાની દોલતમાંથી મહેનતાણું આપે છે. પરંતુ જરાક ઉંડા વીચાર કરવાથી જોઈ શકાય કે, તેવું કશું છે જ નહીં. આખો દેશ-ભણે પછી કાંઈ શ્રીમંત હો કે બીજા ગરીબ હો-દેશમાં જે દરરોજની સંપત્તિ ઉત્પન્ન થઈ રહેલી છે, તેની ઉપર જ જીવે છે. શ્રીમંતની પાસે જમીન હોય છે. પરંતુ તે જમીન ઉપર મજૂરી કરીને જીવતો નથી.

તે તો એ જમીનમાં થતા ઉત્પન્નની આવક ઉપર જીવે છે. તે જ રીતે તે કારખાનાં કાઢે છે, પણ કારખાનામાં મજૂરી કરવા જતો નથી. કારખાનાં સ્થાપવા તેની પાસે મુડી છે પણ તે એ મુડી ઉપર પણ જીવતો નથી. એ તો જીવે છે એની મુડીયા ઉભાં થયેલાં કારખાનામાં દરરોજ થઈ રહેલા ઉત્પન્નમાંથી મળતા નફા ઉપર. તેની જમીન અને મુડી એની નીત્યની આવકનું સાધન માત્ર બને છે. તે શ્રીમંત પોતાની તીજરી-માંથી કાંઈ કામદારને મહેનતાણું આપતો નથી. આમાં જો કાંઈને શંકા પડતી હોય તો તેને હું માત્ર એટલો જ વીચાર કરવાનું કહીશ કે, જો એક કામદાર પોતાના પગાર કરતાં કંઈ પણ વધારે ઉત્પન્ન થાય તેટલું કામ કરી શકતો ન હોય, તો પેલો શ્રીમંત તેને એક મીનીટને માટે પણ કારખાનામાં રાખશે કે?”

પ્રોફેસર સરજતરાય આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સલા પાસેથી મેળવવા થોભ્યા, અને આખા સલા મંડપે “ના, ના.” ના અવાજથી પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

“ત્યારે હવે જુઓ.” પ્રોફેસરે આગળ ચલાવ્યું :

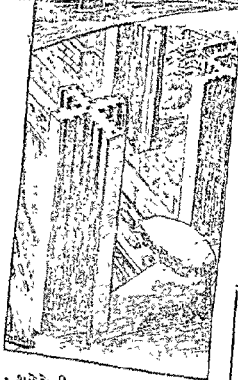
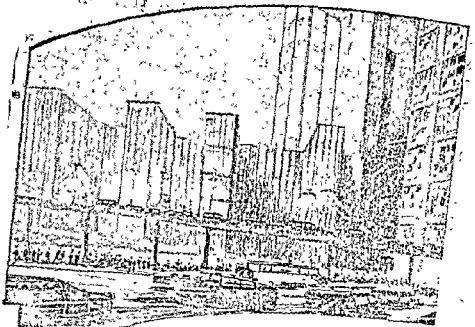
“શ્રીમંત માણસ જે દોલત ઉપર જીવે છે તે વારસામાં મેળવતો નથી તેનાં સાધનો માંથી દરરોજ થતા માલમાંથી મળતા નફાની દોલત સીવાય પેલો શ્રીમંત બીજી દોલત ઉપર કદી જીવી પણ શકે નહીં એટલે શ્રીમંતને વારસામાં દોલત મળી એમ કહેવાને બદલે તેને વારસામાં દોલત કમાવાનાં સાધનો મળ્યાં છે એમ કહેવું જોઈએ છે.

હવે આગળ ચાલીએ: દુનિયામાં તમામ સંપત્તીની ઉત્પત્તિનું મુળ જમીનમાં છે. એ જમીન ઉપર પેલો શ્રીમંત જે માણસને મજૂરી કરવા રોકે છે, તે માણસ જ જમી

નને ફળપૂર્ણ બનાવે છે. એ જમીનનો રસ-
ક્ષય થોડા વખતમાં સુસાધ જાય છે; પણ
પેલા મજુર ખેડ, ખાતર અને મજુરીથી
તેના સુસાધ જતા રસને ફરીથી સરજે છે.
આમ આખી દુનીયાનાં મનુષ્યો જમીનના
ફળદ્રુપપણા ઉપર જીવે છે. માત્ર ખોરા-
કની બાબતમાં જ એના ફળદ્રુપપણાનો
સમાવેશ થતો નથી, પરંતુ તેનાં ખનીજો,
તેનાં જંગલો એ બધામાંથી શુદ્ધિ અને
મજુરીના બળથી અનેક પ્રકારનું ઉત્પન્ન
નીપજાવી શકાય છે. એમાંથી જ દોલત
ઉત્પન્ન થાય છે તેની ઉપર વર્તમાન જગત
જીવે છે. જેમ જેમ સંસ્કૃતિનો વીકાસ
થતો જાય છે, તેમ તેમ માણસની શક્તિ
પેલા ઉત્પન્નને વધારે અને વધારે પ્રમા-
ણમાં ખીલવે છે: અર્થાત જ્યારે મનુષ્યનું
કૌશલ્ય અને મનુષ્યની મજુરી સથે મળીને
કામ કરે છે ત્યારે તે દોલત ઉત્પન્ન કર-
વાની બહોળી શક્તિના સ્વરૂપે ઓળખાય
છે. અને પેલા શ્રીમંત જમીન અને ઝડોની
મદદથી થતા ઉત્પન્ન ઉપરનો કશું જ વાર-
સામાં ભેગવે છે. અને એ વારસાનું મહત્વ
એ છે કે, થોડા સમયમાં નાશ પામે એવાં
સાધનો, જેના અધારે જગત જીવે છે, તેના
ઉત્પન્નને જોડતું અને તેટલા વગથી તે જગ-
તનાં માનવીઓની વચ્ચે વહેતું મુકી દે
છે. જે તેમ ન હોય અને એને વારસામાં
મજેલી જમીન જે પડતર પડી રહે, તો તે
જમીનની માલીકી પેલા શ્રીમંત માટે કશા જ
કામની નથી, એ જ રીતે જે વારસામાં
મજેલા ધન ઉપર જ તેને જીવવાનું હોય
તો, તેના વૈભવ વીકાસી જીવનનાં ખર્ચાનો
હીસબ કરી જોતાં દેખાશે કે. માત્ર થોડા જ
વખતમાં એ ભુતી મુડી ખલાસ થઇ જાય.
પરીણામે શ્રીમંતાઇનો વારસો ભેગવનાર
માણસ ગરીબ જ બની બેસે.

ગરીબાઇનો કાયમી નીકાલ

આ ઉપરથી જ્યારે રાષ્ટ્રીય દોલતનો સ-
પ્રમાણ વહેંચણીનો આપણે વીચાર કરીએ
છીએ, ત્યારે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે,
દોલત એટલે કાયમ રહેનારી ચીરંજીવી
વસ્તુ છે. એવું માનવાની શુલ્ક કરવી નહીં.
આવી શુલ્કો અજકાલ ધણા કરે છે, અને
પછી એવી અકલ્ક વગરની દલીલો કરે છે
કે, આ નવા વીચારવાળાઓ તો દેશની બધી
દોલતનો એક ઢગલો કરીને પછી, દરેક
માણસ દીઠ સરખી વહેંચણી કરી નાખશે.
પરંતુ એવી વહેંચણી ક્યાં પછી પણ
થોડા જ વખતમાં વળી મુડીની અસમાનતા
ઉભી થવાની જ છે! આવી કલ્પના કરનારાં
બોળાં માણસો 'દોલત' ને કાયમ ટકનારી
વસ્તુ માનીને દલીલોની ધમારતો ચણે છે.
પરંતુ એમ કરવામાં તેમની બચકર શુલ્ક
થાય છે. એટી જગતની કલ્પના કોઇ મુખ
માણસ પણ ખરી રીતે તો કરે નહીં.
એટલે હવે તમે સમજી શકશો કે, દેશના
ઉત્પન્નની સપ્રમાણ વહેંચણી એમ જ્યારે
હું કહું છું ત્યારે, એક વખતે બધી મુડી
વહેંચી લેવાની વાત કરતો નથી, પરંતુ
મુડી, મજુરી અને શુદ્ધિની ત્રીપુટીથી
ઉત્પન્ન થતી વસ્તુઓ અથવા તેમાંથી મળતા
નફાની સપ્રમાણ વહેંચણી હમેશ થયાં કરે
તેમ કહું છું. દરેક દેશની દોલત ચાલુ
ઉત્પન્ન થયાં કરે છે, ચાલુ તેની વહેંચણી
થયાં કરે છે, અને ચાલુ તે વપરાતી-ઓછી
થતી જાય છે. તે દોલત ઉત્પન્ન કરવા
પાછળ રોકાતાં સાધનો-એટલે શ્રીમંતાની
મુડી, શુદ્ધિમાનોની શુદ્ધિ અને કામદારોની
મજુરી-ધરાવનારાઓમાં તેની સપ્રમાણ
વહેંચણી હમેશાં થાય, તો દેશમાંથી કાયમને
માટે ગરીબાઇ સાલી જાય.

આલીશાન મકાનો, પુલો, વી
ખગીયાઓ

આવતી કા

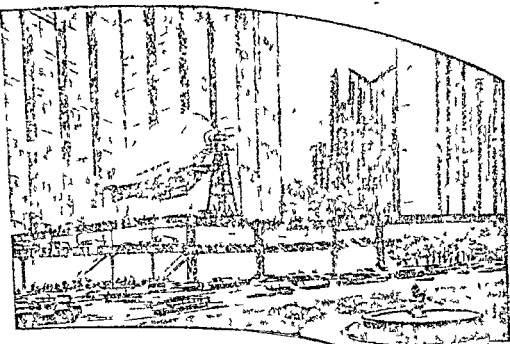
: લેખક :

આવતી કાલનો માનવી
શહેરોની કેવી વ્યવસ્થા
મોટે આ

• શહેરોની વચ્ચે વીમાની મથક

માણસ વચ્ચે છેક પ્રાથમિક દરજ્જામાં
હતો, ત્યારે વાદરોની મારફતે એ
આવતી ગળીઓ પર ચઢેતો, યા તો રીંગ કે

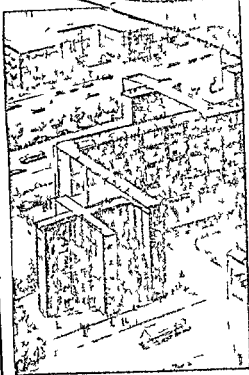
એવાં બીજાં પશુઓની મારફતે શુક્રાન્ત
નીવાસ કરતો. જેમ જેમ તેની જીદી વંધતી
ગઈ તેમ તેમ એ ધરે ખાંધતાં ગમે

માની મથકો, દીવાખતી અને
ની સમવડ

સનાં શહેરો

હરીપ્રસાદ ગૌરીશંકર ભટ્ટ

સગવડની નજરે નવાં
કરશે, તે આજે જાણવા
લેખ વાંચો.

વીશાળ રસ્તાઓ અને ખગીચાઓવાળાં
નીવાસસ્થાનો આગળ દોડતી મોટગપ્પસો

પોતાના બીજા લાઇમલાઇનની મથે રહેતા
ગ્રીષ્મો. પહેલાં તે તેડું મકાન આડી
નમેટીમા આડી ડાળાઓ ચુંથી તે તૈયાર

ઢરેવાડૂણપગલાળુ નાનું કુખું હતું. પણ
વળી જેમ જેમ એ સમૃદ્ધીમા આગળ
વધતો ગયો, માડી, પથર, ચુનો, લેખડ

અને લાકડાંના ઉપયોગની તેને ખચર પડી તેમ તેમ તેનાં શહેરોમાં સુધારો થવા લાગ્યો.

ગામડાંઓ

માનવજાત જ્યારે સંસ્કૃતીની શરૂઆતમાં જ હતી ત્યારે તે જુદાં જુદાં ગામડાંઓમાં જ વહેંચાયેલી હતી, સંસ્કૃતીની પ્રગતી સાથે વીલા કળા અને શીલ્પના ક્ષેત્રમાં આગળ વધતાં, અથવા આભુથાભુની પ્રજાઓ અને લોકોને છતી જ્યારથી એક પ્રજા કે લોકોએ વધારે આપાદી અને એશ્વર્ય જેવાં ત્યારથી શહેરો હતીમાં આવ્યાં. એક પ્રજાની સંસ્કૃતીનું 'ખરેખર' માપ કહાડવું હોય તો તેનાં શહેરો જોવાં.

એ જુની કળા

મીઠા અપટન સીંકેર કળાને લગતાં પોતાનાં એક યાદગાર પુસ્તકમાં એક સ્થળે લખે છે કે, દરેક જમાનામાં કળાએ તેના સત્તાધારી વર્ગનાં પ્રચારકનું જ કામ કર્યું છે. પ્રાચીન સમયમાં રોમ, મીસર, બેબીલોન, એસીરીયા, ગ્રીસ, હીંદ, ચીન વગેરે દેશોમાં લડવૈયાઓ અને રાજકર્તાઓ જેટલી જ સત્તા, વૈભવ અને વીલાસ ધર્માચાર્યો, પોષા અને પાદરીઓ મહાશુભ. તે વખતની કળામાં અને શીલ્પમાં ધાર્મિક અસર સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે, એટલું જ નહીં પણ પ્રાચીન. સમયની રોનકદાર નગરીઓમાં સારાંમાં સારાં અને સુંદરમાં સુંદર શીલ્પ અને કારીગીરીવાળાં મકાનો માત્ર ધર્મનાં જ મકાનો જોવાં કે મંદીરો, ખ્રીસ્તી દેવળો કે મસીદીનાં કે યાહુદીઓનાં ધર્મસ્થળોનાં, રહેતાં. હીંદની અંદર પણ પ્રાચીન સમયનાં જે ખરેખર મળી આવે છે તે લગભગ તમામ

કોઈ જુદા મકાનો, મંદીરોનાં કે એવાં કોઈ ધર્મનાં મકાનોનાં છે.

મધ્યકાળમાં

મધ્યકાળના જમાનામાં જ્યારે અમીર વર્ગ સત્તા પર આવ્યો જ્યારે લડવૈયા અને યોદ્ધાઓ, ધર્મગુરુઓ, મુસ્લિમો અને પાદરીઓ સાથે સત્તા માટે હરીફાઈ કરતા, ત્યારે એ જમાનાની કળા અને શીલ્પમાં અમીર વર્ગની છાપ અને એમને માટેની સગવડો આવી. મધ્યકાળના એ જમાનામાં મંદીરો કે દેવળોનાં સુંદર શીલ્પની સાથે હરીફાઈ કરે એવા રાજા મહારાજાઓના અમીર ઉમરાવોના અને વીર સૈનિકો અને શૂરા યોદ્ધાઓના મહેલો ઉભા થયા, એ મધ્યકાળના જમાનામાં સામાન્ય ગરીબ અને વેપારી વર્ગનાં મકાનો સામાન્ય અને અનાકર્ષક હતાં.

મકાનોમાં ઉપયોગીતા

મધ્યકાળના નગરોનાં આલીશાન મકાનો સાથે તેને તે જમાનાના રાજ્યશીલ્પો, અમીર ઉમરાવો અને ધર્માચાર્યોનાં નામો સંકળાયેલાં છે. પ્રાચીન સમય કરતાં મધ્યકાળમાં ધર્મગુરુઓનું પ્રબળ જરા ઓછું થયું હતું, અને તેથી એ જમાનાનાં નગરોમાં જે દેવળો બંધાતાં તેમાં તેની પહેલાના જમાનાનાં દેવળો જેટલી રોનક નહોતી આવતી. તેને બદલે શીલ્પ અને કારીગીરીનો રાજ્યગાર અમીર, ઉમરાવો, નવાબો અને રાજાઓના મહેલો પર થતો હતો.

યુરોપની વોટરલુની લડાઈ પછી, ફ્રેંચ બળવા પછી અને વસાળ ચંત્રાની શોધ થયા પછી યુરોપમાં અમીરશાહી નાબુદ થઈ અને તેની જગ્યાએ મુડીવાદ આવ્યો. મુડીવાદના જમાનામાં ઉદ્યોગ હુન્નર આગળ વધતાં અને

વીજાનની નવી નવી શોધો થતાં નવાં નવાં કારખાનાઓ ઉભા થયાં, તેમ તે સમય પહેલાં પાછળ પડી રહેલા એવા વેપારી અને આપણદાર વગેરે શહેરમાં આવ્યો, સત્તાધીશ થયો, નવાં નવાં ધંધાનાં ક્ષેત્રો શોધાયાં, ઓશીસો અને કારખાનાંઓ માટે નવી જ જાતનાં-સૈદ્ધ્ય કરતાં ઉપયોગીતાની દૃષ્ટીએ વધારે મહત્વનાં એવાં મકાનો ઉભાં થયાં. વળી ઓગણીસમી અને વીસમી સદીમાં એંગ્લોપરીંગ વીદ્યામાં માનવજાતે પ્રગતી કરતાં જનતા જોઈને છક્કે યાપ અને તેને વ્યવહારનાં સાધનોમાં વધુ સુખ સગવડ મળે એવા પુલો, રસ્તાઓ, છુગડાઓ, એક જ મકાનમાં પુષ્કળ ઓશીસો રહી શકે એવાં ગગનચુમ્બીત મકાનો વગેરે ઉભાં થયાં. ઓગણીસમી અને વીસમી સદીમાં પ્રજાનાં ઉપયોગનાં જાહેર મકાનો પર, જે શીશીઓ મધ્યકાળ અને પ્રાચીનકાળમાં ધર્મનાં મકાનો અને રાજ્યશીઓના આવાસો પાછળ પોતાની કળા વાપરતા તેનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા, રેલ્વે સ્ટેશનો, વેપારીઓની ઓશીસો, શેર બજારનાં મકાનો, હોસ્પીટલો, કોલેજો, મ્યુનીસીપલ ઓશીસો એવાં મકાનો ખરેખર રોનકદાર તો આ વીસમી સદીમાં જ બન્યાં, અથવા તો તે મુડીવાદનો જમાનો આવતાં, અને જગતનાં મુધરેલાં તેમજ આગળ વધેલાં રાજ્યોમાં દુબર ઉયોગનો વીકાસ વધતાં હસ્તીમાં આવ્યાં.

આવતી સદીનાં મકાનો

આવતી સદીનાં હવે પછીના જમાનાનાં મકાનો કેવાં થશે એ કહી શકાય નહીં. એ કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે, છતાં મોં લાકારચુસીઅર નામના જામવીખ્યાત ફ્રેંચ શીશીએ આવતી સદીનાં શહેરો કેવાં થશે એ વીરો કલ્પના કરી છે અને તેનો નકશો

દોરી બંધાર પાડ્યો છે. હવે પછીનાં શહેરો કેવી જાતનાં બનશે તેનો ખ્યાલ થોડાં વખત પહેલાં મુંબઈ આવી ગયેલી એક જાણીતી જરમન શીશ્મમાં પણ આવ્યો હતો.

મોં. લોકારચુસીઅર કહે છે કે આવતી સદીમાં અત્યારે અમેરીકામાં જે જાતનાં ઉંચા બંધાય છે તે કરતાં પણ વધારે લાંબાં અને ઉંચાં ગગનચુમ્બીત મકાનો તૈયાર થશે. ૪૬૦ ફીટ લાંબાં અને ૭૦૦ ફીટ પહોળાં જેમાં ૩૦૦૦૦ થી ૪૦૦૦૦ માણસો કામ કરી શકે એવા મકાનો બાંધવામાં આવશે. વળી ધર બાંધકામની કળા એ દરમ્યાન એટલી હદ સુધી વીકાસ પામી હશે કે તેમાં કામ કરતાં દરેકે દરેક માણસને પુષ્કળ હવા ઉભસ મળે, અને ૧૦ ચોરસફીટ જગ્યા તેને મળે એવી વ્યવસ્થા થશે.

નવી સદીમાં આવીશન મકાનોની અગાસી ઉપર જ વીમાનોને ઉતરવા માટેનાં એરોડ્રોમો [વીમાન રાખવાનું જાણ] તૈયાર કરવામાં આવશે, અને પરંપરામાં રહેનાર પુષ્કળ લોક વીમાની વહાણમાં ખેસી શહેરમાં આવી સીધું પોતાની ઓશીસના મકાનની અગાસી પર ઉતરી સીધું પોતાને કામ કરવાની ઓશીસમાં પડેલી જશે.

રસ્તામાં પણ રાહદારીઓ માટે લુલ્હે રસ્તો ખાસ રહેશે. મોટરો અને માલગાડીઓ માટે ઉપરઉપરી પુલો બાંધવામાં આવશે. અને વ્યવહારની એવી ગોઠવણ હશે કે રસ્તામાં ક્યાંય પણ ગીરદી ન થાય. આવતી સદીમાં લોકોનાં રહેવાનાં મકાનો પણ એ જ પ્રમાણે ખાસ સગવડોવાળાં રહેશે, અને પોતાનાં કામકાજથી પરવારી લોકો ઘેર ખેડાં ખેડાં જ રીતેમા, નાટક અને રમતગમતના દરેક જોઈ શકે તેવી સગવડો પણ શોધાશે.

મકાનો શા માટે ઉંચાં બાંધવામાં આવે છે?

વેપાર ઉદ્યોગ વધતાં એક ગામડું શહેર બનતાં, અને શહેર ધીરે ધીરે આગળ વધતાં લોકો શહેરનો વીસ્તાર ધણી વધે એ ઇચ્છતાં નથી, જમીનો પ્રગતીને પથે જતાં લોકોને પોતાનાં કામ કરવાનાં સ્થળે જલદી જવાની જરૂરીયા સૌથી વધારે મહત્વની લાગે છે, અને એ જરૂરીયાતને લઈને જ આગલા જમાનાની ઘોડાગાડીની જગાએ વીજળીની દૂમ, રેલ્વે અને મોટરોની ગોઠવણ થઈ છે. બહુ ન્હાના વીસ્તારમાં વધારે માણસો એકત્ર થઈ કામ કરી શકે માટે જ અમેરીકામાં ત્યાંનાં કેટલાંક આગેવાન શહેરમાં આસમાન સાથે વાતો કરતાં પંદર પંદર અને વીસ વીસ મજલાનાં મકાનો બાંધવાની શરૂઆત થઈ, પણ લોકોએ ધાર્યા કરતાં પરીણામ ઉલટું આવ્યું. લોકોએ એમ ધાયું હતું કે ઉંચાં મકાનો બાંધતાં રસ્તા પરની ગીરદી કમી થશે, પણ ન્હાના વીસ્તારમાં આવું ઉંચાં મજલાનાં મકાનો બાંધતાં અને ઓશીસમાં કામ શરૂ થવાને વખતે અને કામ બંધ થતાં સેંકડો બહારે હજારો માણસો એક સામટાં બહાર પડતાં રસ્તામાં આગળ કરતાં ઉલટી વધારે ગીરદી થાય છે. એટલે નવા જમાનામાં આવાં ઉંચાં મકાનો બહાર પડતાં લોકોને મકાનનાં દ્વાર આગળથી જ તેમનાં સ્થળે પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. એવાં અલીશાન મકાનોની પાસે જ મોટર જમીનની અંદરથી દોડનારી ગાડીઓ સવળું મોજુદ હશે અને તેથી રસ્તામાં ગીરદી થવાને બદલે મકાનમાંથી બહાર પડેલા માનવ સમુદાય પાણીના રેલાની માફક પોતપોતાનાં સ્થળે પહોંચી જશે.

સ્થળનાં અંતર નહીં નહે

એ નવા જમાનામાં સ્થળનાં અંતર પર વીજાન અને વીમાનો વીજ્ય મેળવશે. ધારે કે મુંબઈમાં એવો નવો જમાનો આવ્યો તો મુંબઈની કોઈ મોટી વેરીપાંચો શીસનો માલીક એ નવી સદીમાં આવતી માફક વાલકેથર કે કોલામે નહીં રહેતો હોય, પણ મસુરી, ઉડી કે સીમલાનાં શીખર પરના બંગલામાં રહેતો હશે. ત્યાંથી વીમાન મારફત તે મુંબઈમાં પોતાની ઓશીસમાં આવશે, ઓશીસનો મેનેજર કાઠીઆવાડનાં ગામડામાં નીવાસ કરતો હશે, તે પોતાનાં ખાસ નાનકડા વીમાનમાં ઘેરથી જમી પરવારી ઓશીસના વખતે મુંબાઈ આવી પહોંચશે, અને મુંબઈનાં પરાંનો વીસ્તાર આવતી માફક બરોડી કે મત્ર ઘાટકુપર થાણાં સુધી જ નહીં હોય, પણ છેક વલસાડ નાશીક ને પુણા સુધી ફેલાયેલા હશે, અને અતી ઝડપી વીજળીક ટ્રેન મારફત લોકો પોતાની ઓશીસમાં કામકાજ કરવા મુંબઈ આવી પહોંચશે. આ જમાનામાં રસ્તામાં મોટરનાં ભુંગળાંઓના અવાજ ધણા યાય છે, પણ નવા જમનામાં આસમાનમાંથી અવાજે માણસ જાતની કણું દીપ્તિને અધારશે, અને તેથી અવાજ ન આવે એવી જાતનાં વીમાનનાં એંજનોની શોધ થશે, અથવા તો મકાનોની ભીંતો પર એસ્પેસ્ટરનાં અસ્તર કરી દૃષ્ટ બહારનો અવાજ અંદર ખેંચેલાં લોકોને ન સંભળાય એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. નવી સદીમાં શીલ્પની કળા તો બહાર જઈને મકાનોને શોભાવશે, પણ તેમ છતાં આવતી કાલનો માનવી કળા અને કારીગીરી કરતાં ઉપયોગીતા અને સુખ સગવડ પર વધુ વજન મુકતો થશે.

લેડનની પાર્લામેન્ટની આમની સભામાં હીંદી પ્રશ્નની ચર્ચા વખતે, મી. રેનર શ્રીકવેને 'સભાના પ્રમુખનું' અપમાન કરવા સાત દીવસના પાર્લામેન્ટ નીકળતી સગ્ન થઈ, તે વખતે મી. પેકેટ રાજદંડ ખમે મુકીને ચાલવા માંડ્યું, અને આમની સભામાં હાહા-કાર વર્તાઈ રહ્યો! આ પ્રસંગ ગયા જુલાઈ મહીનાની સપ્તરમીએ બન્યો.

પાર્લામેન્ટનો રાજદંડ

: લેખક :

સંજયકુમાર

જેમણે ઇલાકાની કે દીલ્હી-સીમલાની હીંદી ધારાસભાની કામકાજ ચાલતી વખતે મુલાકાત લીધી હશે તેઓ જાણતા હશે કે, ધારાસભાના ખંડેમાં પ્રમુખની ખુરશીની સામે જ, પ્રમુખાસનના વ્યાસપીંડની બરાબર નીચે, 'ધારાસભાના મંત્રીની સામે એક ટેબલ ઉપર' રાજદંડ મુકવામાં આવ્યો હોય છે. એ રાજદંડ પ્રમુખની સત્તાનું ચીહ્ન મનાય છે,

પરંતુ વારતવીક રીતે તો તે રાજસત્તાનું ચીહ્ન છે.

પ્રાચીન આર્યોએ પણ 'રાજદંડ'ની કલ્પના કરી હતી. મનું એ સંબંધમાં કહે છે કે : "તેને ઉત્પન્ન કરનાર ઇશ્વર છે. તેમાં આત્મા ધર્મ છે અને તેનું શરીર બ્રહ્મતેજભય છે. રાજાની સમયતા માટે, સર્વ પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવા એ દંડ સરખવામાં આવ્યો છે. [૭:૧૪] દંડ છે તે ગ્રાહ્ય છે, તે જ

પુરૂષ છે, તે કાયદા ચલાવનાર છે, શીક્ષા આપનાર પણ તે જ છે [૭ : ૧૭] ?

અને એવી જ પ્રથા-અલગત જુદા અર્થમાં ખીટનમાં પણ ચાલુ છે, તેનું અનુકરણ હીંદની ધારાસભાઓમાં કરવામાં આવ્યું છે.

જ્યાં સુધી એ રાજદંડ એના સ્થાન-ટેબલ-ઉપર પડ્યો રહે છે, ત્યાં સુધી એ ખંડમાં બેઠેલાઓને પણ તેનું સ્મરણ થતું નથી. પરંતુ જ્યારે તેને કાંઈક માણસ ઉત્ક્રાંતને સ્થાનગ્રાંટ કરવાની હીંમત કરે છે, ત્યારે તેને માટે ખુબ હે.લા મચે છે; અને એ વાતની જગતને જાણ થાય છે.

આવો એક પ્રસંગ લંડનની પાલ્કમિન્ટમાં ગયા જુલાઈની સત્તરમી તારીખે બન્યો. હીંદુસ્થાનને લગતા પ્રશ્નની ચર્ચામાં, મી. હેનર બ્રાકવેના હીંદની તરફેણના પ્રયત્નોની આમની સભામાં અવગણના થઈ, તે વખતે કામદાર પૂરના એક સભ્ય મી. જોહન બેકેટ, પ્રમુખનો રાજદંડ ઉંચકી તેને ખમે મુકીને ચાલવા માંડ્યું, અને આખી આમની સભામાં હાહાકાર વર્તાઈ રહ્યો. જો કે તુરંત જ દ્વારરક્ષક અને 'સાજ્ડ-એટ-આમ્સ-મી. બેકેટના માર્ગમાં આવ્યા અને મી. બેકેટ રાજદંડ પાછો મુક્યો. એ માટે તેમને પાછળથી દીકમીરી બતાવવી પડી પણ ખરી

શક્યાં નથી. તેણે એ ઐતીહાસીક આચાર આપતાં કહ્યું હતું: "Take away that bauble" 'એ નકામી વસ્તુને અહીંથી ઉંચકી લે. એટલે પહેલા ચાલ્સ'તું માથું ઉડાવી દેનાર આ કહેવાતી પાલ્કમિન્ટનો અંત આવી જાય.' એ પાલ્કમિન્ટ દેશના પ્રતીની-ધીઓની નહોતી, પણ કેટલાક સ્વાર્થ સાધુ-ઓની ટોળાકી જેવી જ હતી. પરંતુ એ ઐતીહાસીક આચાર આપતાં રાજદંડને banble (ગધેડાના માથની મસ્કરાની લાકડી) એવું નામ આપ્યું હતું; તે વાત

બે પ્રાચીન પ્રશંગો

એ રાજદંડને આમની સભામાંથી ઉંચકી જવાના બે પ્રાચીન પ્રસંગો અગાઉ ખીટનની પાલ્કમિન્ટના ઇતીહાસમાં બની ગયા છે. પહેલા પ્રસંગ ૧૬૫૪ માં બન્યો હતો. ખીટનમાં લંચ કરે રજાદારી ઉચ્ચપાથલ વખતે ઓલીવર ક્રામવેલે મસ્કેટીઅરના કેપ્ટનને એ રાજદંડ ઉંચકી લેવાની આજ્ઞા આપતાં જે ચાર શબ્દો કહ્યા હતા, તે આજે પણ ખીટનનાં પ્રત્યેક સ્ત્રી પુરૂષો અને બાળકો વીસરી

ખીટનનો બાળક પણ હજી ભુલ્યો નથી. કેમકે પહેલા ચાલ્સ' દેશના કાનુનોનો ભંગ કરી, પોતાની પ્રજા સામે જુદા જગાવ્યું, તેથી ખીટીશ પ્રજાનાં ન્યાયાધીશોએ તેને 'દેશનો દુશ્મન' જાહેર કરી તેને પ્રાણદંડની સજા કરી હતી. અને તે પછી ત્રણ જ દીવસ વીત્યાબાદ, ચાલ્સ'ને તેના જ મહેલની સામે ખડો કરી એનું માથું વાઢી નાંખ્યું હતું. આમ પાલ્કમિન્ટ અને ત.જની વચ્ચેનાં ઝઘડામાં, પાલ્કમિન્ટે પોતાનો હક્ક સખીત કર્યો, તે પ્રસંગને આજે પણ ખીટનવાસીઓ

ગૌરવથી સંભારી, પોતાની સ્વાતંત્ર્યપ્રીયતાના પુરાવા તરીકે રજુ કરે છે. બ્રીટીશ બાળકોને શીખવવામાં આવતી છતીહાસનો હેખક આ પ્રસંગનું વર્ણન કરી અંતમાં આમ લખે છે:

“આપણે એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે પાલમિન્ટની સાથેના વર્તનમાં, પોતે પોતાના અધીકારની અંદર રહીને જ કાયું કરી રહ્યું છે, એવું રાજા આસ્ત્રાં માનતો હતો. તેમ છતાં તે છેક જ અવીશ્વાસ મુકવા લાયક હતો. તે એટલું પણ જોઈ શક્યો નહીં કે, એક દેશની જનતાને પણ કંઈક હક્ક હોય છે, અથવા તો એક દેશની પ્રજાનો રાષ્ટ્રના કારભારમાં અથવા જ સંભળાવો જ જોઈએ.”

પંદર વર્ષ પહેલાં

બીજો પ્રસંગ માત્ર પંદર જ વર્ષ પહેલાં બન્યો હતો. એ વખતે રાજદંડ ઉચકીને ચાલવા માંડનાર મા. એફ. એચ. ચેરીંગ્ટન

નામનો માણસ હતો. ચેરીંગ્ટન દારૂ ગાળનારા કચાહનો ઇન્કેશ હતો. પણ એ પાછ-

ળથી મદ્યપાન નીષેધનો અર્થ હીમાયતી બની ગયો હતો. એનો ઉત્સાહ એ કામ માટે ધોધમાર વહેતો. ૧૮૧૫ માં, મદ્યપાન નીષેધના પ્રશ્નની આમની સભામાં ચર્ચા ચાલતી હતી, તે વખતે તે પાલમિન્ટના એક સભ્ય સાથે અંદરના ઓરડામાં વાતો કરી રહ્યો હતો, ત્યાંથી એકદમ તે ઝડપથી ઉઠ્યો, અને પાલમિન્ટ મદ્યપાનનીષેધ જંગ પ્રશ્ન તરફ જો લયંકર ઉપેક્ષાવૃત્તી બતાવી રહી હતી, તે સામેનો પોતાનો શુસ્સો પ્રકટ કરવા માટે રાજદંડને ઉપાડીને ચાલવાની તૈયારી કરી.

આમ રાજદંડ ઉચકાવાના ત્રણે બનાવો પ્રજાની સ્વતંત્રતાની સાથે એક અથવા બીજી રીતે સંકળાયેલા છે: એ ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી ઘટના છે.

રાજદંડનો છતીહાસ

બ્રીટીશ રાજતંત્રમાં આ રાજદંડ પોતાનું છતીહાસ માટે ખાસ સ્થાન ધરાવે છે. એ પાલમિન્ટની સત્તાના ચીન્હનો સુચક છે. એ સત્તા પાલમિન્ટના પ્રમુખની દ્વારા અમલમાં મુકી શકાય છે. જ્યારે અધારણપુર્વક આમની સભા મળી હોય, સભાના પ્રમુખ જન્મે અને બનાવટી વાળની ટોપી પહેરીને આસન ઉપર બેસે હોય, તે વખતે આ રાજદંડ, આમની સભાના સરકારપક્ષના અને તેના પ્રતીપક્ષના સભ્યોની વચ્ચેના પોતના આસન ઉપર ઝગારા મારતો જણાય છે. આ દંડ ચાંદીનો બનાવેલો છે અને તેને સોનાનો દોળ ચડવો છે. તેની લંબાઈ પાંચ ફુટ જેટલી અને વજન પંદર શેર જેટલું છે. તેના શીખર ઉપર નાનકડો ચાલતાજુ ગોડું વેસા છે. એની કસીગીરી એવી છે કે જેથી અંગણ્યો માણસ તો એને નક્કર સોનાની જ બનાવટ માને.

મણુ રાજદંડ.

હોલનો 'રાજદંડ' ત્રીજો ગણાય છે. 'પહેલો રાજદંડ' ક્યારે તેમ જ થયો હશે તેની ઐતીહાસિક નોંધ નથી, પણ ૧૬૪૯ માં ચાલ્સ પહેલાના મરતેક છેવટ વખતની ધિમાધમી વખતે તે કાઢક ઉઠાવી ગયું હતું, અને તેને ગાળા નાખીને વેચી નાખવામાં આવ્યો હતો. તે પછી કોમવેલે બીજો રાજદંડ લંડનના સોની પાસે બનાવરાવ્યો. કોમનવેલ્થનાં દશવાર્ષિક કારભાર દરમિયાન એ દંડ વપરાયો હતો. કોમવેલે 'મુખની લાકડી' તરીકે ગણાવીને ઉચકાવી નાખેલા તે એ રાજદંડ. એ પછી ત્રીજો રાજદંડ બન્યો. તે ક્યારે બન્યો કે કાણે બનાવ્યો તેની કશી ઐતિહાસિક નોંધ મળતી નથી. પરંતુ બીજો ચાલ્સ ગાદીએ આવ્યો ત્યારે ૧૬૬૦ માં તેનો પહેલ વહેલો ઉપયોગ થયો હતો. કેટલાકો એમ પણ કહે છે કે, કોમવેલ્થના વખતમાં ચોરાયેલા દંડ એ જ આ દંડ છે. માત્ર તેની ઉપરના પ્રજાતંત્રના ચીન્હને ઉઠાવી દઇ, પાછળથી તાજનું ચીન્હ ગોઠવવામાં આવ્યું છે. પરંતુ ચાલ્સ બીજાના વખતમાં આમની સભાના ઉપયોગ માટે બનાવવામાં આવ્યો હતો તે તો નક્કી જ. જ્યારે પાલ્કામિન્ટ ચાલુ હોય છે ત્યારે આ રાજદંડ સાજન્ટ-એટ-આમ્સને કબજામાં રહે છે. બેઠક પુરી થતાં તે તાજની ટાવરમાંની કચેરીમાં મુકી આવી તેની પાવતી લાવે છે. ટાવરમાં એ દંડને પુરી રાખવામાં આવે છે. અને ફરીથી પાલ્કામિન્ટની બેઠક શરૂ થાય, ત્યારે પેલી પાવતી બતાવી સાજન્ટ રાજદંડને લાવીને તેને સ્થાને મુકે છે.

રાજદંડની સત્તા

આ રાજદંડ પાલ્કામિન્ટમાં ક્યારે મુકાવો શરૂ થયો તેની ગરામર નોંધ નથી મળતી,

પરંતુ એટલું જોખમ છે કે, એ દંડ આમની સભાનાં પ્રત્યેક મહત્વનાં કાય વખતે નીચમ પ્રમાણે મુકાય છે. એ રાજદંડ ન હોય તો આમની સભા કાયદેસર રીતે કશું જ કામકાજ કરી ન શકે-એને તેમ કરવાનો કશો જ અધીકાર ન રહે. તપાસ કરતાં જણાય છે કે, આ રાજદંડનો જન્મ મનુએ જણાવ્યું છે તેમ રાજસભાની સાથે થયો છે. એનો ગદાને આકર બતાવે છે કે, શરૂઆતમાં ખ્રીસ્ટનમાં પણ ગદા યુદ્ધના પ્રબળ હથિયાર તરીકે વપરાતી હતી. ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ પાસેથી એની કળા શીખ્યું હતું. પરંતુ એ પ્રાચીનકલા હિંદુસ્થાનની જ હતી. એ યુગમાં આ ગદા અંગ્રેજ રાજાઓના અંગરક્ષકો વાપરતા. પછી પાલ્કામિન્ટના એ ભગ પડ્યા ત્યારે આમની અને ઉમરાવોની સભાઓ માટે એ રાજદંડો થયા છતાં તેના સંરક્ષણનું કામ તો સાજન્ટ-એટ-આમ્સને જ શીરે રહ્યું.

કેટલીક વીધીઓ

આમ સદીઓથી ખ્રીડીશ પાલ્કામિન્ટમાં રાજદંડ તેના અનીવાર્ય અંગ તરીકે ભાગ ભજવે છે. પરંતુ એને માટે પણ હિંદી-ઓની રૂઢીપુઠકતાની મશ્કરી કરનાર ખ્રીડીશ પ્રજાએ વીધીઓની રૂઢી પરંપરા શોધી તેમ જ સાચવી છે. આપણે ઉપર જોયું તેમ રાજદંડ પાલ્કામિન્ટના મકાનમાં ન હોય તો આમની તેમ જ ઉમરાવોની સભાનું અસ્તીત્વ ન મનાય. જ્યારે પાલ્કામિન્ટનું કામ નીચમીત રીતે ચાલતું હોય ત્યારે તેને ટેબલની ઉપર મુકવામાં આવે, જ્યારે આખી સભા કમીટીના રૂપમાં ફેરવાઇ હોય ત્યારે તેને ટેબલની નીચે, એને માટે બનાવેલી ખાસ અભરાઇ ઉપર મુકવામાં આવે. નવી પાલ્કામિન્ટ મળે ત્યારે સાજન્ટ પોતાના ગ્રાયા

હાથ વચ્ચે લઇને આવે અને ટેબલની નીચે તેને છુપાવી દે. પૂરતું પ્રમુખની ચુંટણી થતાં જ તેને એના છુપાઇ રહેવાના સ્થાનમાંથી બહાર કાઢી ખભા ઉપર ઉંચકીને બધા ભુએ તેમ ઉંચો કરીને ટેબલ પર સુકે છે.

૨૭૫ વષ પછી

આવી મદત્તા, સત્તા અને વીધીઓની ત્રીપુટીના વાતાવરણથી વીંટળાયેલા રાજદંડ ક્ષીટીશ પ્રજાના સ્વાધીકાર પ્રાપ્તિના સમયે ઉંચકાયો હતો, અને બરાબર પોણાત્રણસો વષ પછી હીંદી પ્રજાની સ્વાધીનતાની અર્થા વખતે તે ફરીથી ઉંચકાયો, તે બંને પ્રસંગમાં ચોક્કસ સામ્ય છે. કોમવેલના જુમાનામાં રાજાના પક્ષકારો અને પ્રજાના

પક્ષકારો વચ્ચે સ્વાધીકારના સ્વીકાર માટેનું ઘર્ષણ હતું, ત્યારે જહોન બેકેટના વતમાન યુગમાં ક્ષીટીશ સામાન્યવાદ અને હીંદી પ્રજાના સ્વાધીકારની વચ્ચે ઘર્ષણ મંગાવું છે. પાર્લામેન્ટની દાદીમાના એ ઐતીહાસીક ખંડના આ ઐતીહાસીક પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કોમવેલના પ્રસંગની સાથે જ પાર્લામેન્ટના ઇતીહાસમાં થશે એવું તો અંગ્રેજ લેખકો સ્વીકારે છે જ, પણ હીંદીઓ માને છે તે ખીલુ: તે એ કે ક્ષીટીશ પ્રજાના સ્વાધીકારના હક્કના સ્વીકારની માફક પ્રસ્તુત પ્રસંગ હીંદી પ્રજાના સ્વાધીનતાના હક્કના સ્વીકારના પરસ્પરને સાંકળતા ઇતીહાસની કડીરૂપ બનશે. અને હીંદી પ્રજાના દૃઢ આત્મનીશ્વરને જોતાં એમ બનવું એ સર્વથા શક્ય જ છે, એ તો આજના ઇંગ્લેન્ડના તટસ્થ મુત્સદીઓ અત્યારથી જ કહી રહ્યા છે.

“લોડ” ડનહામે ત્યારે કેનેડાને સાંસ્થાનીક સ્વરાજ આપવાની ભલામણ કરનારો પોતાનો રીપોર્ટ લખ્યો ત્યારે કેનેડામાં નીરક્ષરતા વ્યાપક સ્વરૂપે હતી અને જાતીય તેમ જ ધાર્મિક અઘડા પુષ્કળ થતા હતા. તે વાત અત્યારના અંગ્રેજો ભુલી જતા ભાગે છે.”

...

“હીંદનો કોઇ પણ ગામડીઓ ઇક્લંડના કોઇ પણ ગામડીઓ કરતાં કોઇ રીતે ઉતરતો નથી.”

રેલનાદ રેનાદસ

“દીલગીરી ભયુ” એ છે કે, હીંદનું અસ્તીત્વ હીંદ માટે સનદી નોકરોની સગવડ માટે છે, અને હીંદી સનદી નોકરીનું અસ્તીત્વ ઓક્ષફર્ડની યુનીવર્સીટી માટે છે.”

[ઓક્ષફર્ડ યુનીવર્સીટીના વડા]

...

“હીંદનો સુશીક્ષીત વર્ગ સ્વરાજ્યનું સત્વ ન મળે ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યનો છાંયડો આપવાના દેખાવથી કદી પણ સંતોષ પામવાનો નથી.”

ચેરીસ ઇ. સ્પેન્સર

તણખા

“હીંદુસ્તાન ઉપરનો કાણુ ટકાવી રાખવા માટે બ્રીટીશો જે લડત કરી રહ્યા છે, તેની પાછળ પૈસાનો પ્રશ્ન એ મહત્વના મુદ્દાં પૈકીકે ભાગ ભજવી રહેલો છે.”

...

“હીંદુસ્તાનની મહેસુલના ત્રીજા ભાગથી લગભગ અર્ધા ભાગ સુધીની રકમ (જે ૩૫,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ જેટલી થવા જાય છે) સત્તરી નોકરીમાંના બ્રીટીશ અમલદારોના પગારમાં ખર્ચાય છે.”

...

“હીંદી રાજાઓની પ્રજાની સ્થિતિ ઘણી દયાજનક છે, કેમકે પૃથ્વીના પટ ઉપર એ હીંદી રાજાઓ મોટામાં મોટા લુટણીયા (Greatest exploiters in the world) છે. ખીકાનેરના મહારાજા તેના લાક્ષણિક ઉદાહરણુ સમા છે. એમની પ્રજા ભયંકર ગરીબાઈમાં સડે છે, ત્યારે એક જ વર્ષના રાજ્ય ખર્ચના અંદાજ પત્રમાંનીચેની રકમો ખર્ચાયેલી જણાવાઈ છે :

રાજપુતના લક્ષ્મી અર્ચમાં રૂ. ૯ કરોડ ૪૦ લાખ
 રાજમહેલનું ખર્ચ રૂ. ૩ કરોડ ૧૦ લાખ
 રાજ કુટુંબનું ખર્ચ રૂ. ૧ કરોડ ૮૦ લાખ
 આખા રાજ્યની કેળવણીનું ખર્ચ રૂ. ૧ કરોડ ૧૬ લાખ

...

“હીંદમાં કુલ બ્રીટીશ માલ ૧,૧૦૫,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડની કીંમતનો દર વર્ષે આપે છે. તેમાં લગભગ અર્ધો અર્ધ અથવા ૪૦૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડની કીંમતનું કાપડ જ જાય છે. અને ૧૨૭,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડની કીંમતનાં ચંત્રા દર વર્ષે જાય છે.”

ફેનર પ્રોફેસર

“હીંદમાં આજ સુધીમાં રોકાયેલી બ્રીટીશ મુડી બધી મળીને ૫૭૩,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ જેટલી થવા જાય છે. તેનું માત્ર પાંચ ટકા વ્યાજ ગણીએ તો પણ હીંદને દર વર્ષે એ વ્યાજને બહાને બ્રીટનને ૩૫,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડની ખંડણી ભરવી પડે છે.”

[હીંદમાં રોકાયેલી આ બ્રીટીશ મુડી વીગે લાલાઈએ ‘હીંદુ દેવાદાર બ્રીટન’ નામના પોતાના પુસ્તકમાં સીદ્ધ કયું છે કે, એ બધી મુડી હીંદમાંથી જ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ નફો તેમ જ લુટ એ બે માંગે મેળવી છે. વધારામાં તેમણે એ પણ સીદ્ધ કયું છે કે, લેન્ડસાયરનાં કારખાનાં પણ હીંદના સુતરાઉ કાપડના ધંધાના નાશ તેમ જ હીંદમાંથી ખેંચી જવામાં આવેલા દ્રવ્યમાંથી જ ખડાં થયેલાં છે.]

ફેનર પ્રોફેસર

* * *

“મનુષ્ય તરીકેની સરખામણીમાં હીંદી મનુષ્ય અંગ્રેજ કરતાં ચડીયાતો છે. એટલે ‘ગોરોસાઈય’ આપણા કરતાં ઉંચો છે એ જાતની ભ્રમણાનો તમામ ભય ખંખેરી નાખવાની જરૂર છે.”

...

“ધાર્મિક, સામાજિક અને સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ ભેદનાં અંગ્રેજો હીંદીઓ કરતાં ઘણાં જ ઉતરતા છે.”

...

“જ્યાં સુધી દેશમાં પરદેશી રાજ્ય છે ત્યાં સુધી દેશની સ્થિતિ સુધરવાની નથી.”

વીકલભાઈ પટેલ

બગૃત થયેલી ઓશકતી

પ્રમતી સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી સમાજે
શ્રી ૨૫ હાથાભાઈ આણંદલા આવાડા
તરફથી સવિનય સંપ્રેમ લેત.

શ્રીમતી રમીમહેન દાસદાસ

જે મુંબાઈની સંગ્રહ સમીતીનાં પ્રમુખ બની સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં કૃત્રી રહ્યાં છે.

તા. ૧૫ : સપ્ટેમ્બર '૩૦

For Sale P. C. S. Co.
BOMBAY 25

નોંધ

દેશનું રાજકારણ

દેશના રાજકારણમાં ગયા મહીનો ખાસ નોંધવાયોગ્ય એવા લગ્નપુર અનાવોથી ભરેલા ગયો છે. સંરક્ષક મહાસભાને કચડી નાખવા તમામ અગ્રણીઓથી વધુ અને વધુ સુસંગઠિત બનતી ગઈ છે, મહાસભાના બે પ્રમુખો-સરદાર વલ્લભભાઈ અને મૈલાના અશુભ કલામ આઝાદ-ને જેલમાં મોકલવામાં આવ્યા છે, રીડેન્સભાઈ યટેલના પ્રમુખપણા નીચે તૈયાર થયેલા પેશાવર અત્યાચારના વૃતાંતને જોઈ કરવામાં આવ્યો છે, સરહદના પ્રાંતોમાંથી મહાસભાની અસરને નાશુદ કરવા માટે એકલા સખ્ત હાથે કામ લઈને જ તે અટકી નથી, પણ પેશાવરમાં લશ્કરી કાયદો-સત્કી નોકરોને સ્વછંદી અધીકાર મળે તે દબે-જાહેર કરવામાં આવ્યો છે, દીલ્હીમાં મળનારી મહાસભાની કરોબારી સમીતીને ગેર-કાયદેસર જાહેર કરવામાં આવી છે, કલકત્તાના ગોરા વ્યાપારીઓએ મોન્ટ-ફોર્ટ સુધારા પાછા ખેંચી લઈ મક્કમ હાથે મહાસભાની પ્રવૃત્તિઓને કચડી નાખવાની સરકારને સલાહ આપી છે, મુંબાઈમાં લશ્કરી કાયદો જાહેર કરવા માટે એન્જલો ઇન્ડિયન પત્રો નીચમીત કરી ચીસો પાડી પાડી, સરકારના કાન ભંભેરી રહ્યાં છે, હામ હામ દમનનીતી વધતી જાય છે, તુરંગોમાં પુરેલા રાજદ્વારી કેદીઓ ઉપર ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યાની વાતોથી વાતાવરણ ભરાઈ રહ્યું છે, તો બીજા પક્ષે સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવીને જ પ્રવાની ભાવના દેશમાં વ્યાપક અને સુદૃઢ બનતી જાય છે. આવી દશામાં ધરવડા અને નૈની વચ્ચેની સમા-

ધાનની વાતો એ હવે સીમલા અને લંડન સુધી લંબાઈ છે. ગાળમેજીપરીષદમાં કોઈ પણ બોગે જવા તૈયાર થયેલા મવાળ મુત્સદ્દીઓ આ દેશમાં વાતાવરણ સાફ કરવાના નીમ્ફલ પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે, સાથે સાથે મહાસભાની સત્યાગ્રહની લડતને તેઓ ગાળગાળ તો કવચીત સાફ સાફ ભાષામાં નીંદી રહ્યા છે, ત્યારે શ્રીનીવાસ શાસ્ત્રી વીલાયતી વાતાવરણમાં પોતાની મવાળ મનોદશાનું પ્રદર્શન કરતા, મહાસભાની લડતને તીરસ્કારમાં મુકે તેવું જાહેરી અને ગંદું પ્રચારકાર્ય ક્ષીટનમાં ચલાવી રહ્યા છે ક્ષીટનના ત્રણ મુત્સદ્દી વર્ગો હીંદને ઓછામ ઓછું આપવાની બાબતમાં એક મત અને મક્કમ બન્યા છે, છતાં ચર્ચા, સીકન્ડેમ, ઓડવાયર, રીડીંગ, રોથરમીઅર અને સાયમનના ચીત્રવીચીત્ર સુરો હીંદને કચડીને કથું જ નહીં આપવા માટે તીકળ્યા કરે છે. સાયમન પોતાના વૃતાંતના પ્રચાર માટે અમેરીકા ગયો છે. આ બધાથી હીંદવાસીઓને જે એક મહત્ત્વનો લાભ થયો છે તે એ કે, ગોરા વ્યાપારીઓ, ક્ષીટીશ મુત્સદ્દીઓ, હીંદમાંની નોકરશાહી અને એન્જલોઇન્ડિયન પત્રકારો, હીંદને માટે હયામાં શું ધારે છે અને હોદ્દાથી શું કહે છે, તેની તેમને ખરાબર ખબર પડી ગઈ છે. તેથી સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા માટેની ભાવનામાં તેઓ વધુ મક્કમ બન્યા છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે ગમે તેટલા બોગ આપવા પડે તો આપવાની એમણે છેવટની તૈયારી કરી દીધી છે. એટલે ગાળમેજી પરીષદને નામે હીંદીઓને કસાવવાની જે યોગ્ય લંડનમાં ગોઠવવાની તૈયારીઓ થઈ રહી છે, તે તરફ અસારે તો દેજન મોટા ભાગની દબ્બી બંધ થઈ ગઈ છે, અને આજ દેશમાં ક્ષીટીશ માત્રના બહીષ્કારનાં તેમ જ બીજાં સ્વનાત્મક કાર્યો કરવા તરફ એ દબ્બી કેન્દ્રસ્થ બની છે.

પાછળથી દીલ્હીમાં દાકતર અનસારીને પણ પકડીને સજા કરવામાં આવી છે.

આર્થીક સ્વતંત્રતા

આર્થીક સ્વતંત્રતા સીવાયની કોઇ પણ રાજકીય સ્વતંત્રતા એ સ્વતંત્રતાનો ટોંગ ન માત્ર છે. એટલે આર્થીક સ્વતંત્રતાના પાયા ઉપર ખરી થયેલી રાજકીય સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ માટે, અત્યારે મહાસભાના મુસદ્દીઓ તૈયાર બન્યા છે. વીકલભાઇ પટેલ આ દીશામાં સંગીત અને વ્યાપક ક્ષણો આપ્યા છે. અને પં. માલવીયજીએ તેમાં એમને સાથ પુરાવ્યો છે. બ્રિટીશમાલને બહીષ્કાર કહો, વીદેશી વસ્તુઓનો ત્યાગ કહો અથવા તો જેને એવા ખંડનાત્મક નામો ગમતાં ન હોય તે આર્થીક સ્વતંત્રતા કે સ્વદેશીનો સ્વીકાર એવાં રચનાત્મક નામો આપો. પરંતુ નામકરણ બીધીની મારામારીમાં ફસવાને બદલે, અથવા તો જડ પ્રણાલીકાવાદના ચોક-દામાં મુગળાવા સીવાય, પ્રત્યેક કામના કે પ્રત્યેક રાજદ્વારી મતના સાચા હીંદીનો અત્યારે એ પત્રીક ધર્મ છે કે તેણે આર્થીક દબાવેલો જેમ અને તેમ સ્વતંત્ર બનવાના બની શકતા તમામ પ્રયત્નો કરવા. એટલે કે દેશીમાલને, દેશી સંસ્થાઓને અને દેશી મનોદશાને ઉત્તેજન આપવું. સરકાર સાથે અધગમણમાં આવ્યા સીવાય પણ આ બહુ સંપ્લેષધર્થી બની શકે તેમ છે. જેમકે તમે તમારાં નાણાં દેશી બેંકમાં મુકા, તમારો વીરો દેશી વીમા કંપનીમાં આપો, તમારો માલ દેશી સ્ટીમરોમાં ચોકલાવો, તમારો વજો દેશી કપડમધીસીવગવો, અને તેટલું બહુ કામ-કાજ દેશીની સાથે અથવા તો તમારા દેશની આર્થીક અને રાજકીય સ્વતંત્રતાના માર્ગમાં આડા નહીં આવતાં, તે કામમાં મદદ કરે અથવા કમીમાં કમી તટસ્થ રહે તેવાઓ સાથે પાડો: તો તમે કોઇ પણ કાનુનનો ભંગ કરતા નથી. અને તેમ છતાં પણ તમે દેશનું

નાણું દેશમાં રાખવામાં મદદગાર બની, તેટલે અંશે સરકારી મદદ વીના પણ દેશને આર્થીક સ્વતંત્રતા અપાવવામાં કારણભુત બનો-છે. પછી તેમ કરવાથી હીંદનાં આર્થીક હિતથી જેમનું આર્થીક હિત છેક જ જુદું છે, અથવા ખુલ્લી ભાષામાં કહીએ તો, હીંદના આર્થીક અહીતમાં જેમનું હિત અને હીંદના આર્થીક હિતમાં જેમના માની લીધેલા હિતમાં વીધન પડે છે, તેવા મુડીવાદીઓ, શાહીવાદીઓ, મુસદ્દીઓ કે પત્રકારો જેમ તે કહે તેની પરવા કરવાનું કામ તમારું નથી. તમારે તો માત્ર એમના જ પગલે ચાલવાનું છે. એટલે તેઓ પોતાના દેશના આર્થીક હિત માટે મથે છે, તેમ તમારે તમારા દેશના આર્થીક હિત માટે મથવાનું છે. એ મંથનમાં જ સ્વતંત્રતા અથવા સ્વરાજની ચાવી છે. વીકલભાઇ પટેલ અને પં. માલવીયજીએ એ વાતો વધારે સ્પષ્ટ ભાષામાં, વધારે વીશદ-તાથી અને અસરકારક ઉદાહરણો તેમ જ હકીકતો અને આંકડાઓના આધાર સાથે હીંદીઓને કહેવા માંડી છે. તેથી જ એક વખતના વીકલભાઇ પટેલના મશ્વરક ગોરા પત્રકારો, અત્યારે એમની દાદીનીચે આશરો મેળવવામાં કલંક માનવાની બેહુદી વાતો કરી રહ્યા છે. કેમકે તેઓ બરાબર સમજે છે કે, શ્રી વીકલભાઇ પટેલ દેશની આર્થીક સ્વતંત્રતાનો જે માર્ગ અત્યારે બનતોને બતાવી રહ્યા છે, તેની પાછળ અદ્ભુત બળ રહેલું છે, અને હીંદને સાચી સ્વતંત્રતા અપાવવાની તેમાં જ અપુર્વ શક્તી છુપાયેલી છે.

મનોદશાનાં ધર્મણુ

મહાસભાવાદીઓ અને શાહીવાદીઓની વચ્ચે અત્યારે હીંદમાં બે જુદી જુદી મનોદશાનાં ધર્મણુ થઇ રહ્યાં છે. એક તરફ કરોડો મનુષ્યોનો સમૂહ મનુષ્ય માનનાં

સ્વાભાવીક સ્વાધીકાર પ્રાપ્ત કરવા સ્વની-
શ્રયી બન્યો છે. ખીછ તરફ મુઠીભર માણુ-
સોનો સમુદાય પહેલા સમુદાય સ્વનીશ્રયને
કચડી નાખી, તેને ઓઝામાં ઓઝા સ્વાધી-
કાર ભોગવવા દેવાની યોજના ઉભી કરવા
મક્કમ બન્યો છે. પહેલા વર્ગ શાસીતોનો
છે, ખીછે વર્ગ શાસકોનો છે. શાસીતોના
નીશ્રયખંડની પાછળ રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી
જનનૃત બનેલા, તેને મુત્તીમંત બનાવવા
માટે નેટલા ભોગ આપવા પડે તેટલા
આપવા તત્પર બનેલા મનુષ્યોની પ્રબળ
ભાવના ખડી છે, શાસકોના નીશ્રયખંડની
પાછળ સ્વચ્છંદે વ્યાપાર કરી ધન કમાવાની
મુડીવાદી લોકપ્રતા અને ચોતાના દેશની સાવ
દેશીય મહત્તા સાચવવાના સાધન તરીકે
હીંદને કાયમને માટે તાબેદાર રાખવાની સ્વાર્થી
શાહીવાદી ભાવના ખડી છે. આપણે કોઈના
પણુ ગુલામ બનવાની દૃઢ નીશ્રયપુર્વક ના
પાડીશું ત્યાં સુધી આપણને કોઈ ગુલામ
બનાવી શકે તેમ નથી. એ સંજીન
સીદ્ધાંતના પાયા ઉપર પહેલા વર્ગ મક્કમ
ઉભો છે, ખીછે વર્ગ તેની ગુલામ નહીં
બનવાની ભાવનાની જડ કાઢી, થોડાક
ટુકડાઓથી સંતોષ પામવાની મવાળ ભાવ-
નાને ઉત્તેજન આપવાના પાસા ખેલી રહ્યા
છે. સીમકાના શીખરોથી માંડીને લંડનના
બ્લાઈટ હોલ સુધી એ એક જ મનોદશા
જીવંત જણાય છે અને ચોતાના યુગમાં જ
સમાજવાદને મુત્તીમંત બનાવવાના ખરાજ
પાડનારો ખીટનનો કામદાર પક્ષ, સત્તા
ઉપર હોવા છતાં, નીરાધારની માફક, ચોતાના
સીદ્ધાંતનાં કાગળીઆં ચીથરાને ઘોછ પી,
મુડીવાદી અને શાહીવાદી મનોદશાના હથાં
તરીકે જ માત્ર નહીં, પણ એના તાબેદાર
ગુલામ તરીકે એ બન્ને વાદના પુજકોના
શાસન સમક્ષ શીર જુઠાવી, એમનું ધારેનું

કરવામાં, ચોતાની જાતને સાધન તરીકે
વાપરવા દઈ રહ્યા છે. ખીટનનો ત્રીજો
મવાળ વર્ગ વળી હીંદને, ચોતાના આરણ્ય
ઉપર સાંસ્થાનીક સ્વરાજનું પાડીઉં મારવા
દબને, તેને ચોતાના ધરમાં ભોંકેલ જો
રાખવાની અધીકાર રહીત સગવડ આપવાની
ઉદારતાભરી (!) વાતો કરી રહ્યો છે. એ
વર્ગની અને પહેલાં બતાવ્યા તે વર્ગોની મનો-
દશામાં કશો જ ફરક નથી. માત્ર પહેલા
બન્ને વર્ગો દેશ છે તે હોટ તડને ફડ
કહી દેવા પુરતા નિખાલસ છે, ત્યારે બેલા
ત્રીજો વર્ગ હૈયામાં હળાદળ ઝંઘેર રાખવા
છતાં જીભને ટેરવે મધ ચોપડી રાખવાની
રીતમાં માનનારો છે. પરંતુ એ ફર તો
સાવ ગાણુ છે. હિંદના સ્વતંત્ર આત્માને
નમાવવાની તિવ્ર ભાવના તો ત્રણ વર્ગમાં
સમાન જ છે. એમને કિંદ માટે પ્રસંગ
ઉભો કરી, ચોતે આપે તેટલી તકથી
હિંદને સંતોષ મનાવે છે, ત્યારે સ્વાધીન-
તાના શુદ્ધ રંગથી રંગાયલા હીંદીઓને જાતે
પ્રસંગ અને તક ઉભાં કરી, તેની ઉપર
ચોતાનો અધીકાર રહે એ પરીરથીતી ઉભી
કરવી છે. આમ બન્ને પ્રકારની મનોદશા
વચ્ચે જમીન અને આસમાન નેટનું અંતર
છે. એ અંતર સરકારી એક જોળમેજી
પરીષદ તો શું પણ એવી હજાર પરીષદો
પણુ ફર કરી શકે તેમ નથી; તેમ સુસ-
હના પાપંદની દેગદોડથી પણ તેનો ઉકેલ
નીકળે તેમ નથી. એનો ઉકેલ હીંદીઓને
હીંદમાં ગુલામ બનાવવાની મનોદશાના
પલટામાં છે. એ પલટો ચાપ નહીં ત્યાં
સુધી બન્ને મનોદશા વચ્ચેનાં ધપુણ ચાલુ
રહેવાનાં જ છે. તેમાં મવાળ મનોદશાના
હીંદી-મુલસદીઓ અનેક ફાંફો મારવા છતાં,
કશો જ ફેરફાર કરાવી શકે તેમ નથી.

મહાસલા સામે વીચ્છેદ

મુંબાઈના મવાળ મુત્સદ્દીઓના મુખપત્રે [ઈન્ડિઅન ડેઈલી મેજ] ને પત્રના મવાળપણાનો ઇનકાર કર્યો છે, છતાં જે પત્ર સમસ્ત હીંદના સાચા મવાળ મુત્સદ્દીઓનું વાજીત્ર અનેક વરસોથી મનાય છે તે, અશાલ્યાદના 'લીડર' જેવા પત્રને પણ સ્વીકારવું પડ્યું છે કે સીમલામાંની નોકરશાહીના ઘણા મોટા ભાગે હીંદની રાષ્ટ્રીય મહાસલા સામે વીચ્છેદ જાહેર કર્યો છે. અને સંયુક્તપ્રાંત, દીલ્હી, મુંબાઈ, કલકત્તા, પંજાબ, મદ્રાસ, બીહાર વગેરે સ્થળે મહાસલાની ધરોઆરી સમીતીને ગેરકાયદેસર ઠરાવીને, અને મહાસલાના ચોથા પ્રમુખ ઘકતર અનસારી અને તેમની ધરોઆરી સમીતીનાં બે સ્ત્રી સભ્યો સીવાયના દીલ્હીમાં હાજર રહેલા નમામ પુરૂષ સભ્યોને પકડીને તેમ જ સજા કરીને સરકારે હવે બરાબર પુરવાર કરી આપ્યું છે કે, મહાસલાને જડમુળથી ઊખેડી નાખવા માટે જ તેની તૈયારી છે. એક તરફ મુલેહની વાટાઘાટ બ્યારે ચાલુ હોય તેવે વખતે જ આવાં ઉચ્ચ પગલાં મુલેહની વાટાઘાટમાં એક પક્ષકાર બનેલી સરકાર ભરી રહી હોય, ત્યારે પછી એ વાટાઘાટનો મહાસલાને કચડી નાખનારાં પગલાંની ઢાલ તરીકે ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે એમ કહેવું તેમાં લગારે ખોટું કશું જ નથી. મુંબાઈનું 'કોનીકેસ' કહે છે : આ ઉપરથી સરકારની બાજુ ગોળમેથ પરિષદમાંથી મહાસલાના તત્ત્વને ખીલકુલ દુર રાખવાની છે. અને તેથી 'લીડર' ના તંત્રી શ્રી ચીંતામણી 'ગોળમેથ પરિષદ'ને હાલતુરત મુલતવી રાખવાની ભલામણ કરે છે, તેમ જ મહાસલાવાદીઓને ગોળમેથ પરિષદમાં આવવા માટે સમજાવી શકાય, તેટલો સમય મેળવવા અર્થે જ એ ભલામણને મીસીસ બેક્ટ

અનુમોદન આપે છે. પરંતુ 'ફ્રી પ્રેસ જનરલ'ના કહેવા પ્રમાણે હીંદુસ્થાનના પ્રથમ પુરતો વિધાયતની કામદાર 'સરકારે ગાદીત્યાગ કરી, સીમલામાંના તેમ જ લંડનના બ્લેક્ટ હાલમાંના હીંદને કચડી નાખવા મક્કમ બનેલા નોકરવગને કારણે એક લખી આપ્યો છે. અને હીંદમાં બનતા બનાવો તેની ખાત્રી આપે છે. તે બેતાં મહાસલાવાદીઓ આવતા ઓક્ટોબરમાં તો શું પણ આવતા વર્ષના ઓક્ટોબરમાં પણ ગોળમેથ પરિષદમાં જવા તૈયાર થાય એ માન્યતા આકાશ પુબ્ધવત છે. મી. હોનીમેન પોતાના 'વીક્લી ઇરલ્ડ' માં ગોળમેથ પરિષદને મહાસલા માટે 'કુટલાવ' સમી ઓળખાવે છે, અને સીમલાના ગોરા નોકરો તેમ જ કલકત્તાના ગોરા કાપડીઆ અને ગાંધીઆદું કરનાર ઓની મનોદયા બેતાં એ જ બાખ્યા બરાબર કરે છે, એટલે મહાસલાવાદીઓ એ કુટલાવ ખાદું બનવાની ના પાડે તેમાં કશું ખોટું કરતા નથી. અર્થાત. તેમને માટે ગોળમેથ પરિષદ મળે કે ન મળે તેનું કશું ચિન્તાન મુતક છે જ નહીં. હીંદની સ્વતંત્ર મનોદશાને કચડી નાખવાનું ત્રત લઈ બેલેલાઓ બધાં સુધી પોતાની ભુલ ન ભુલે, અને મહાસલાની માગણીનો સ્વીકાર ન થાય ત્યાં સુધી, ભલે તેઓ ઓડીન-સોની અને લશ્કરી કાયદાની મદદથી હીંદ ઉપર રાજ્ય કરે, પરંતુ 'મેન્સ્ટર ગાડીઅન'ની ચેતવણી પ્રમાણે, તેટલાથી તેઓ બેચોનેટ અને બંદુકોની મદદથી હીંદમાં પોતાનો માલ ખપાવી શકવાના નથી, એ વાત ઉપર જ અત્યારે તો મહાસલાવાદીઓએ પોતાનું તમામ લક્ષ્ય અને બળ કેન્દ્રીત કરવાં નોંધ્યું છે. શ્રી વીકલેલાઈ પટેલે કહ્યું હતું કે : "સીમલાના નોકરો બેચોનેટની અણીએ આપણી પાસે સંધી કરાવવા માગે છે." તે

કથનની સામે ધણા એન્જોઈન્ડીઅન પત્રોએ
બુમરાણુ કરી મુકી હતી, પરંતુ તે ખજી
મળી ચુકેલા અનુભવોએ શ્રી વીરલલાઈનાં
કથનમાં રહેલા સોએ સો ટકા સત્યને પુર-
વાર કરી આપ્યું છે. છતાં દેશની સ્વતં-
ત્રતા માટે તુરંગમાં ખેડેલા એ ગુજરાતી
મુત્સદ્દીને અમે ખાત્રી આપીએ છીએ કે:
મહાસલાવાદીઓ કદી પણ ખેડેનેટની
અણીના ડરથી, ગોળમેજીની બળમાં ફસાવા
તત્પર નહીં જ થાય.

નવજવાનોને તક

નેતાઓ વીના નવજવાનો રાષ્ટ્રભરની
મહાન લડત સુવ્યવસ્થીત રીતે ચલાવી શકે,
તેવી તક નવજવાનોને આપવા માટે સર-
કારનો આપણે આહાર માનવો જોઈએ.
નવજવાન એ શબ્દમાં અમે સ્ત્રી અને
પુરુષનો સમાવેશ કરીએ છીએ. ભારતભરની
બગૃહીત થયેલી સ્ત્રીશક્તિએ પુરવાર કરી
આપ્યું છે કે, સ્ત્રી પુરુષનાં લુદ્ધાં લુદ્ધાં
ખાનાં પાડવાની પુરાણી રીત ઉપર હવે
છેલ્લી વખતનું પાણી મુકાવું જોઈએ. સ્ત્રી
શક્તિ એ પુરુષ શક્તિ કરતાં કોઈપણ રીતે
ઉતરતી નથી, એ તેમણે વર્તમાન સ્વાતંત્ર્ય
સંગ્રામમાં ઝુકાવીને સીદ્ધ કરી આપ્યું છે.
એટલે હવે જ્યારે મહાસભાના પીઠ પુરુષોને
કારાવાસની પત્યરી દીવાલો પાછળ પુરવામાં
આગ્યા છે, ત્યારે હવે નવજવાનોએ પેતાને
મજેલી એ તકને ખરાબર ઉપાડી લઈ,
સામાજિક, ધાર્મિક, આર્થિક તેમ જ રાજકીય
સ્વતંત્રતા માટે સંગઠીત અને સુવ્યવસ્થીત-
પણે કામ કરી બતાવી, સાવદેશીય છતી-
લસમાં ભરતીય નવજવાનોને માટેના
સ્થાનનો નીજુલ કરાવી આપવો ઘટે છે.
તેમ કરતાં મહાસભાએ સ્વીકારેલા સંયમી
ધોરણે લડત ચલાવવાના સીદ્ધાંતને સાચવીને

વીરુદ્ધ રીતીઓનું અનુકરણ કરી, એ જ
નીચે પોતાનું કામ કરવું જોઈએ. શ્રી
પ્રદુલ્લભચંદ્ર રાયે મુંબાઈના નવજવાનોને
ઉદ્દેશીને જે સુચના સારા થે હીંદના
નવજવાનોને આપી છે, તે પ્રમાણે રાજ-
કીય પરાધીનતાને નીવારવાના પ્રયાસોની સાથે
સાથે, આપણા પોતાના સમાજમાં જે જે
ગુલામીની ખેડીઓ આપણા સ્વતંત્ર વીકાસના
માર્ગને રૂંધી રહી હોય, તે તમામ ખેડી-
ઓને દુર કરવા સારું, સામાજિક ક્રાંતીની
લડત ઉપાડી લેવાની ખુબ જરૂર છે. તે
માટે વર્તમાન સમય જ સર્વાંશે અનુકૂળ છે.
એનો પુરેપુરો લાભ લેવો એ નવજવાનોનું
કામ છે. એ કામને પાર ઉતારવા માટે વ્ય-
વસ્થીત રીતે સામુદાયિક લડત શરૂ કરવાની
સંગીન યોજના ઘડી, તેને અમલમાં મુકવા
વીના વીલંબે તત્પર થઈને જગતને આપણે
બતાવી દેવું જોઈએ છે કે, હીંદનાં નવજ-
વાનો દુનીયાના કોઈ પણ દેશના નવજવાનો
કરતાં સાહસમાં, આપભોગની વૃત્તીમાં, સ્વદેશ-
ભક્તીમાં અને સ્વાતંત્ર્યપ્રીયતામાં જરા થે
ઉતરતાં નથી. તે માટે મહાસભાની સંસ્થાઓની
માદક ધર્મસામ સામાજિક ક્રાંતીકારકોના સંઘો
સ્થાપી, ન્યાતોની અને રૂઢીની લુલ્મી વ્યવ-
સ્થાઓનો છેવટને માટે અંત લાવવા અને
તેમ કરીને સર્વાંગે સંપુર્ણ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત
કરવા કટિબદ્ધ થવું, એ અત્યારને અવસરે
અતી અગત્યનું છે.

નવયુગ

ચાલુ અંક સાથે 'નવયુગ' માસિક
બીજા વર્ષનો પુર્વાર્ધ પુરો કરે છે. આવતા
અંકથી તે બીજા વર્ષના ઉત્તરાર્ધમાં પ્રવેશ
કરશે. આ સમય દરમિયાન 'નવયુગ' માસિકે
ગુજરાતી ભાષા બોલનારી પ્રજામાં પોતાનું
સુયોગ્ય સ્થાન કરી જ લીધું છે, અને

દીવસે દીવસે તે એ સ્થાનને વધુ સંગીન અને વધુ વ્યાપક બનાવતું જાય છે. તેનાં કારણ અનેક છે. અલગત ગુજરાતી માસીકામાં 'નવયુગ' નું માત્ર સીદ્ધાંતલક્ષી માસીક છે, તે કલાજનના પ્રમાણમાં પોતાના વાચકોને વધારેમાં વધારે પાનાં અને વધુમાં વધુ ચીત્રો આપે છે તે ખરું, પરંતુ એ પાનાંમાં પીરસાના લેખો અને અપાતાં ચીત્રો વાચકોના મનરંજન અર્થે નથી હોતાં. વાચકની મનોદશામાં ઓછેસ પ્રકારનો પલટો કરાવી, તેની સમક્ષ આવતી કાલને માટે અનેક યોજનાઓ તેમ જ વીચારસરણી તે રજુ કરે છે: 'નવયુગ'ની લોકપ્રીયતાની આવી એમાં જ છે. કેમકે 'નવયુગ' જેમ પૈસા કમાવા માટે કાલ્યુ નથી, કે એકલા સાહીત્યની કે ખીજ કાઢકે શુષ્ક અને વાંઝણી ચર્ચાઓ ચલાવી કલમની ચળ ઉતારવા માટેના સાધન તરીકે, અથવા પોતાનો કંકડો ખરો કરાવવા માટે સાહીત્યની દુનીયામાં નવો વાકો બાંધવા સાર પણ 'નવયુગ'નું પ્રકાશન નથી. તેનું પ્રકાશન માનવ જીવનને સ્પર્શતા પ્રત્યેક પ્રશ્નનું વીશાળ ધોરણે પ્રયત્ન કરી, સીધી, સાદી અને સારૂ ભાષામાં વાચક સમક્ષ સૌ ટચતા સોના જેવા નીમળ વીચારોથી રચાયેલી યોજનાઓ મુકવા માટે જ થયું છે. હું કામાં 'નવયુગ' એક માસીક નથી પણ તે સંસ્થા છે. તે માત્ર ખ્યાલી વીચારો બતાવીને જ બેસી રહેવા ઇચ્છતું નથી. 'નવયુગ' પોતાના વાચકોની સાથે નીકટ સમાગમમાં આવવા ઇચ્છે છે, વાચક અને નવયુગ વચ્ચેનો સંબંધ કુટુંબવત અને અને એ કુટુંબ દીને દીને વધુ અને વધુ વ્યાપક બનતું

જઈ, ગુજરાતી આલમને આવતી કાલના સ્વાતંત્ર્યયુગ માટે—એ યુગબળનો ભાર ઝીલીને ખમી શકે તે માટે તૈયાર કરવા ઇચ્છે છે. અત્યારના આપણા સામાજિક જીવનને બે મુખ્ય પ્રશ્નો સ્પર્શે છે: (૧) લગ્ન અને (૨) સંતતી. એ બન્ને ક્ષેત્રમાં સંગીન કામ કરી શકાય તે માટે લગ્નસંસ્થાના સુધારા માટે અને ભવીષ્યની ઓલાદના સુધારા માટે જુદી જુદી બે સંસ્થાઓ સ્થાપવામાં આવી છે. 'નવયુગ' ના વાચકો એ બે સંસ્થાઓના સભ્ય અને તો સામાજિક પુનર્વીધાનના અતી અગત્યના પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવા માટે વધુ સક્રીય કાગો આપી શકાય. આજુ પ્રકુલ્લયં રોય છેલ્લી વખત મુંબઈમાં આવી ગયા, ત્યારે નૌજવાનોની સલા સમક્ષ બોલતાં તેમણે કહ્યું હતું કે: "જો હિંદને સ્વતંત્ર બનવું હોય તો ન્યાત જાત અને ધર્મપંથોની બાલીશવાડોને તેમ જ સામાજિક અત્યાચારોને તો દફનાવે જ છુટકો છે. આપણે સ્વરાજ સ્થાપવા તૈયાર થઈએ તે પહેલાં આપણે સામાજિક કાંતી કરવી પડશે જ." એ સામાજિક કાંતી માટે 'નવયુગ'ના વાચકોએ જુદી જુદી કંડી જેવા ન રહેતાં, પ્રત્યેક કંડી પરસ્પરથી સંકળાયેલી હોય તેવા બનવું જોઈએ, તે માટે જોઈએ તો 'નવયુગ સંઘ' ની યોજના અને વ્યવસ્થા પણ કરી શકાય. એમ બનવાથી 'નવયુગ'ના મીત્રો સંઘટીત બની, પોતાને પ્રીય એવી નવી વીચાર સરણીનો વધુ બહોળા ક્ષેત્રમાં પ્રચાર કરી શકશે. આ સંબંધમાં 'નવયુગ'ના વાચકોને 'નવયુગ' કાર્યાલય સાથે પત્ર વ્યવહાર કરવાની અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

શ્રીમતી હંસા મહેતા અને મુંબઈની વીત્રક સમીતીને તા. ૩૦: ૮: ૩૦ ના દીવસે પકડી મુંબઈ સરકારે સંધીના કાર્યામાં નવું વીધન નાખવાની ખબર યંત્ર પર જતાં મળી છે.

કવિ અને સૌંદર્ય

હાલના જમાનામાં હાલનાની હાવપયતાના પીધયમાં બાલની ખુબસુરતીનો પ્રશ્ન ગોખરે આવે છે અને તેથી મૃગલોચનીના બાલની સૌંદર્યતાની આખેલુ વણુન શકતી માટે મશહુર 'યથેલ નામાંદ્રીત નાટ્યકાર કવી કાલીદાસનું' નામ સહેજે યાદ આવી જાય છે. બાલને સુંદર અને સુંવાળા રેશમ જેવા બનાવી તેને કળા ભરમ જેવા રાખવા એ હાલના જમાનાની એક પ્રચલીત દેશન યથ પડી છે.

કામીનીયા ઓઇલ

હિર ઓઇલના હુનીયામાં, બાલની ઉપર વણુનવા જેવી અનુપમ સૌંદર્યતા, ઉપ સ્થીત કરવામાં જાળવી રાખવામાં તેમજ ખીલવવ માં અમર્યાદાન ભોગવી રહું છે. તમારા બાલ માટે કામીનીયા ઓઇલ નીચમીત વાપરો અને તમારી ખુબસુરતી દીનપ્રતીદીન વધારે અને વધારે ખીલતી રહેશે. કામીનીયા ઓઇલ બાટલી દીઠ રૂ. ૧ ની કીમતે સઘળા જાણીતા સ્ટોરોમાં વેચાય છે. અસલ કામીનીયા ઓઇલ બરાબર તપાસીનેજ ખરીદજો કારણ તેની બનાવટી હલકી નકલો તીકળવા માંડી છે.

10:

અમેલી જેવું મોહક-ગુલાબ જેવું ઉત્તમ-કમળ જેવું સુંદર

ઓટો દીલબહાર (રજસ્ટર્ડ)

તમે ન વાપણું હોય તો એક વખત વાપરી જુઓ. તે કપડાં ઉપર અથવા રૂના કાપડામાં લગાડતાંની સાથે ઉપર જણાવેલા કુલોની મીડી સુગંધ બ્લેક બ્લેક થઇ રહે છે. ઓટો દીલબહાર (રજસ્ટર્ડ) નામ વાંચીનેજ સીકળાંધ બાટલી ખરીદજો કારણ બનાવટી નકલો તીકળી પડી છે. કીમત બા આંકેસની ૧ બાટલીના રૂ. ૨, બા આંકેસ રૂ. ૧-૪ અને ૧ હામની રૂ. ૦-૧૨-૦ નમુનાની શીશી ૧ ની કીમત રૂ. ૦-૨-૦ સુગંધી કાડના એક આનો.

બહારગામ મંગાવનારાઓને વી. પી. ખર્ચ પાંચ આના લુદા થશે.

દીલબહાર હિર ઓઇલ (રજસ્ટર્ડ)

આ તેજની કેવડા ચુલાબની પારીજાતકે જેવી મીડી સુગંધ ઘણીજ પ્રીયકર છે. વાપરી ખાત્રી કરો. બાટલી દીઠ કીમત રૂ. ૧ અને વી. પી. ખર્ચ રૂ. ૦-૧-૦ અંગ.

સોલ {ધી એંગ્લો-ઈન્ડિયન ડ્રુગ એન્ડ કેમીકલ કું., એન્ડ

નં. ૨૮૫, જુમાં મસીદ, મુંબઈ, નં. ૨.

થા. પાછળથી પરતાપશ.” પણ એનો અવાજ હધધ્વનીમાં દબાઈ ગયો. કેટલાકોએ ખોલનારાને ‘દેશગોલી’ કહી દાખી દીધી.

‘શીશીરકાન્તની જ્ય.’ સભામાં જ્યનાદ ઉડ્યો. ‘સાચો દેશભક્ત તે આ’ કોઈકે કહ્યું.

‘ભાઈઓ!’ વક્તાઓના આગ્રહથી શીશીરને ખોલવું પડ્યું. “આજથી પરદેશી કાપડ સામે મેં બંડ પોકાયું” છે. ખાદી અને રેંટીયો એજ હીંદનો ઉદ્ધાર કરનાર સાધન છે, એવી મારી ખત્રી થઈ છે. હું આજથી પરદેશના મેલને જવાની દેવાનો ઉચોગ આદરીશ.”

“બંડખોર શીશીરકાન્તનો વીજ્ય હો!” ફરીથી એ ગગનમેદી ગર્જના સભામાંથી ઉઠી.

— ૨ : —

“શીશીર, તું મારા ઘરમાં નહીં. તારા જેવા બંડખોર છેકરે મને ન ખપે. તને લાગણીના ઉભરામાં તણાતાં શરમ ન આવી? હું મામલતદાર. સરકારે મને ‘રાવ સાહેબ’ બનાવ્યો છે. ડેપુટીનો હક થોડા વખતમાં થાય છે. હાય હાય! એ બધા ઉપર તેં હોળી સળગાવી મુકી. નીકળ મારા ઘરમાંથી.”

“પીતાછ, તમારી મામલત કરતાં દેશ મારે મન વધુ છે, મને તમારે વીધે માન છે, પણ તેથી વધુ માન મારી માતૃભૂમી માટે છે. જે ગોરાઓ આપણા દેશને ઘુંટી રહ્યા છે, જેના રોયરમીયરો, ચચીલો, બકનહોડો, ડાયરો અને ઓડવાયરો આપણને હાથલકરી રહ્યા છે, તે ગોરાની નોકરી હરામ હોવી ઘટે.” શીશીર પીતાની સામે દલીલ મુકી.

“બંડખોર! નીકળ, નીકળ મારા ઘરમાંથી. તું તો એક ઘડીને માટે પણ મારા મકાનમાં ન શોભે! કલેક્ટર સાહેબ જાણશે તો મારી શું દશા થશે?”

“ભાઈ શીશીર સમજ બન.” શીશીરનાં માં દોડ્યાં આવ્યાં, “તારા પીતાના મોભાની તો વાત વીચાર. અને તારો અસરો તો ધારાસભાનો મેંબર છે. તે આ વાત જાણતાં જ તારા વીવાદ તોડી નાંખશે.”

“મને કશાની પરવા નથી. મારી મૈયા પરદેશીઓને લાથે લણાય એ વખતે લગનની અને ધારાસભાની વાત શી?”

“તો ચાલ્યો જ મારે આંગણેથી કમળ ખખટ!” રાવસાહેબ તાડુક્યા.

શીશીર ચાલ્યો ગયો.

— ૩ : —

હાથે પણ ન ઠંકાય તેટલું ખાદીનું ધાતીયું, બરી ખાદીનું કુટુંબ અને ઉધાડે માથે, ઉધાડે પગે શીશીર ગામડે ગામડે રખડી રહ્યો છે. રેંટીયો એની ઉપાસ્ય-મુતી બની ગયો છે. પાતાળપુરીના દેશભક્તોએ, એને રહેવા મકાન આપ્યું છે. તેના ખર્ચની વ્યવસ્થા મહાસભાની સમીતીએ માથે લીધી છે. શીશીરનું જીવન, તેનું જાયાચીજ, એની વાતો રાષ્ટ્રીયપત્રોમાં કામ-કામ છપાઈ રહ્યાં છે.

એના રાવ સાહેબ પીતાની વાતો સરકારી પક્ષમાં પત્રો જાય છે, જુદા જતનર અને વોઇસરોય તરફથી તેને અબીનંદનો મળે છે. ડેપુટીની જગાએ એને સારા ખાસ ખાલી થઈ મુકી છે. આવતા જાન્યુઆરીમાં એને ‘રાવ બહાદુર’ બનાવવાની ખાત્રી અપાઈ મુકી છે.

શીશીરના સસરાએ વીવાદ તોડી નાખ્યા છે.

એના પરદેશી વસોના શૌકીન મીત્રો કહે છે: “શીશીરે વગર વીચારી મુખાંધ કરી છે. જરૂર તે એક દીવસ પરતાવાનો છે.” પાતાળપુરીની જનતા એવી વાતો કહેનારને હસે છે—નીંદે છે.

—: ૪ :—

‘દેશભક્તીની લાગણીનો ઉભરો ખેંચતો જતો હતો. ‘હજી સ્વરાજ્ય કેમ નથી મળતું?’ એવી ઉંડી ઉંડી સંકેત ‘દેશસેવકો’ના દેશમાં પણ જન્મી રહી હતી. દેશની મોટાનું મુશ્કેલ જેમના દાયમાં હતું તેવાઓ એ સંકેતો તીવ્રતા મળતા હતા. કેટલેક સ્વયંથી મોટાના સહ વીંટાળી લેવાની, તો ક્યાંકથી સડને આગી દીશાના પવન તરફ દેરી આંધવાની વાતો, વીચાર થતા હતા.

શીશીર એમાં આગેવાન હતો. ‘સ્વરાજ્ય આ માર્ગે નહીં મળે, માર્ગે બદલો! જુની રીતે જ શા માટે વળગી રહેવું? લોકો ભલે બંધાર દહે. હું જુના માર્ગ સામે બંધ ઉઠાવીશ!’ તેણે દેશસેવકોની ખાનગી સભામાં બંધાર કરી દીધું.

હવે શીશીર ખાદીનાં લાંબાં ધોતીયાં, ખમીસ, ડગલો અને ટોપી વસાવ્યાં. ખુલ્લા પગમાં ચંપક આવ્યાં! મુશ્કેલ તરફની એની શ્રદ્ધા ઘટતી ગઈ. હજી એના મનમાં ઘડભાંગ થતી હતી.

—: ૫ :—

લોકો કહે છે કે શીશીરે બંધ ઉઠાવ્યું છે. સરકાર સામે નહીં, ધારાસભા સામે નહીં. ખાદી અને રેંટીયા સામે-દેશ-ભક્તોના જુના રીતરસકો સામે. આમતરફમાં હવે એના કાંઈ ન્યયોપ નથી કરતું. કેટલાંક એને દેશત્રેહી પણ કહે છે. કેટલાકની હજીય એ ‘ઉગતા તારા’માં આશા છે.

‘જેણે ઘર છોડ્યું, માતા-પીતાનો ત્યાગ પેડી લીધો, પીવાલ ફેક થવા દીધા, એ દેશને દુઝો ન જ દે.’ એક વગ એ દલીલો કરી રહ્યા હતા.

શીશીરના જુના સનાતની-પરદેશી કાપ-ને ચુસ્ત રીતે વળગી રહેલા-મીત્રો મલકતા:

હતા. ‘શીશીરના અંતરમાં સંકેત ઉગી છે, એનો પગ લપસ્યો છે, જરૂર તે આપણા પંથમાં પાછો આવશે.’

થોડા દિવસ ગયા અને શીશીરે બંધાર રીતે રેંટીયા અને ખાદી સામે યુદ્ધ જગવ્યાં. કાળી ખાદીનો ડગલો, રેશમી ફેંટો, કસમરી શાકનો દુપટ્ટો, પરદેશી રમ્યરની પડીવાળા શુદ્ધ, અને મીઠનાં ધોતીયાંમાં સજ્જ થઈને શીશીર જુના ખાદી-રેંટીયાભક્તો સામે બંધાર તરીકે બહાર પડ્યો.

સરકારી પત્રોએ એની મલ્લક માંડી, દેશ-ભક્ત મીત્રોએ એની ભુલ માટે આંખુ પાડ્યાં. શીશીર જેવી માન્યતા ધરાવનારા, છતાં હવે હોય તે હોડે કાઢવાની હામ વીનાના મીત્રોએ ખાનગીમાં એને અબીનંદન આપી, જુના ખાદીભક્તોમાં તેની નીંદાનો દહીંદુધીયા માર્ગ લીધો. આમતરફ એને ‘દગાખોર’નો ઇલકાજ આપ્યો. રાષ્ટ્રીય પત્રોએ તેને ફરીથી વીચારવાની સલાહ આપી.

—: ૬ :—

પાતાળપુરીના એક ખુણામાં નાનકડી સભા છે. રાવસાહેબો અને ખાનગીવાદુરોની ગાડીઓ પણ તે તરફ દોડી રહી છે. સ્વતંત્ર વીચારકોનો એ મેળાવડો છે. સરકાર પક્ષનાં વર્તમાનપત્રોના ખચરપત્રીઓ અને છપ્પીઓ લેનારા મુદ્દાં ત્યાં જવા દોડાડો કરી રહ્યા છે.

શીશીરના માનમાં એ મેળાવડો થયો છે. એક દિવસે જે સાહેબશાહી કપડાંને એણે હોળી કરવા પછાડી નાંખ્યાં હતાં, તેજ સાહેબશાહી પોશાક આજે એણે ફરીથી ધારણ કર્યા છે. એના ખાદીભક્ત મીત્રો હજીય કહે છે: ‘શીશીરે ભુલ કરી છે.’ પર-દેશી ભક્તો સામા જવાળા વાળે છે: ‘એણે જીવનમાં ફેરવી ગંબીર ભુલ આજે જ મુધારી છે.’